АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Книга 1 та 2

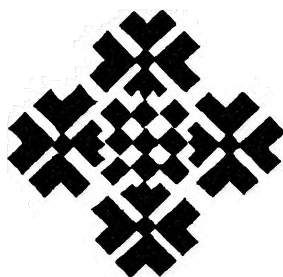

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1993

ББК 81.2Ук-4
Ф82

Укладачі

В. М. БІЛОНОЖЕНКО, В. О. ВИННИК,
І. С. ГНАТЮК, В. Й. ГОРОБЕЦЬ, В. В. ДЯТЧУК,
В. П. ЗАБЄЛІНА, Н. М. НЕРОВНЯ, Н І. ПАШКОВСЬКА,
О. П. ПЕТРОВСЬКА, Н. П. РОМАНЮК, Т. О. ФЕДОРЕНКО,
Л. А. ЮРЧУК

Це перший академічний словник, що найповніше відображає загальновживану фразеологію сучасної української мови. Значення фразеологічних одиниць ілюструється цитатним матеріалом. У словнику подається всебічна лексикографічна характеристика фразеологізмів.

Для широкого кола читачів — наукових працівників, письменників, журналістів, редакторів видавництв, викладачів вузів, учителів середніх шкіл, студентів, учнів та ін.

Затверджено до друку вченою радою
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України

Наукове видання

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Книга 1 та 2

Редакція мовознавства та словників

Редактори Ю І Бойко, О А Дітель, Л П Марченко.
Л В Туник, Л К. Ярошевська
Оформлення художника Л О Омелянюка
Художній редактор О Я Вишневський
Технічний редактор І М Лукашенко
Коректори К С Мірзамухамедова, І В Кривошеїна

Здано до набору 30 10 90 Підп до друку 11 11 91 Формат 70×100/16 Папір офс № 1 Літ гарн
Вис друк Фіз друк арк 33,0 Ум-друк арк 42,9 Ум фарбо-відб 42,9 Обл-вид арк 62,83
Зам 3—1096

Видавництво «Наукова думка» 252601 Київ 4, вул Терещенківська, 3

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057 Київ 57, вул Довженка, 3

Ф $\frac{4602020100\text{-}163}{221\text{-}93}$ 531-91

ISBN 5-12-000635-3

ПЕРЕДМОВА

1. ЗАВДАННЯ СЛОВНИКА ТА ЙОГО ОБСЯГ

Кожна розвинена мова, як відомо, має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень — фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному, усталеному оформленні. Саме вони найвиразніше передають дух і нев'янучу красу мови, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемній формах. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом з нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. Фразеологія національної мови збагачується і вдосконалюється, вбираючи в себе безцінні скарби із приказок і прислів'їв, афоризмів і професіоналізмів, анекдотів, дотепів і каламбурів, мовних штампів і кліше, коротше кажучи,— з усього того, що впродовж багатьох віків плекає і зберігає у своїй пам'яті носій мови — народ.

У фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови. У зв'язку з цим одним із найважливіших і найневідкладніших наукових завдань стала систематизація фразеологічних ресурсів національних мов у спеціальних фразеологічних словниках. Інтенсивний розвиток в останні десятиліття теорії фразеології та фразеографії, вихід у світ ряду оригінальних фразеологічних праць у нашій країні й за рубежем створили реальні передумови для підготовки великого фразеологічного словника української мови тлумачного типу, який би найповніше представив фразеологічне багатство сучасної української мови.

Підготовлений лексикографами Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України Фразеологічний словник української мови ставить своїм завданням відобразити з можливою повнотою запаси фразеологізмів сучасної української літературної мови і подати їх детальну лексикографічну характеристику, тобто визначити форму фразеологізму, розкрити та розтлумачити його значення, показати реальне функціонування фразеологічних одиниць, охарактеризувати їх стилістичні особливості й проілюструвати відповідними цитатами. Отже, у цьому Словнику значно глибше і ширше опрацьована фразеологія порівняно із звичайним загальномовним тлумачним словником. Особливо це стосується семантичної інтерпретації багатозначних фразеологізмів.

Основу реєстру Фразеологічного словника української мови становлять фразеологічні одиниці, зафіксовані словниковою картотекою Інституту мовознавства. До реєстру залучено насамперед ті фразеологізми, які дістали лексикографічну апробацію у Словнику української мови. Проте даний словник істотно доповнений фразеологією, яка більшою чи меншою мірою знайшла своє відображення в ряді інших джерел [1].

Фразеологічний словник української мови охоплює насамперед ті фразеологізми сучасної української мови, які підтверджуються авторитетними джерелами — цитатами з фольклорних

---

[1] Українські приказки, прислів'я і таке інше / Спорудив Н. Номис.— Спб., 1864; Галицько-руські народні приповідки: В 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. І. Франко.— Львів, 1901—1910.— Т. 1—3; Вирган І., Пилинська М. Російсько-український фразеологічний словник // Прапор.—1958—1971; Батюк Н. О. Фразеологічний словник.—К., 1966; Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові.—К., 1975; Олійник І. С , Сидоренко М. М. Українсько-російський та російсько-український фразеологічний словник.— К., 1978; Удовиченко Г. М., Фразеологічний словник української мови: В 2 т.— К., 1984.— Т. 1—2, Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів.— К., 1988 та ін.

записів, з творів художньої, публіцистичної та науково-популярної літератури, з окремих перекладних творів, що репрезентують світову класичну спадщину, а також газет, журналів тощо. До Словника ввійшли фразеологізми національної мови не тільки активного, а й пасивного фонду, які свого часу широко функціонували в нашій мові, а тому досить повно представлені матеріалами картотеки. До реєстру внесено також найчастотніші у творах художньої літератури діалектні фразеологізми, залучені авторами з народних говорів.

Не введено до реєстру Словника вузькодіалектних фразеологізмів, фразеологізмів з арго, професійних жаргонів, що не вийшли за межі середовища, в якому вони виникли і вживаються; поза реєстром лишилися фразеологізми індивідуального творення.

Хронологічні межі Фразеологічного словника української мови визначаються тією джерельною базою, яку покладено в його основу, тобто творами художньої, публіцистичної, науково-популярної та іншої літератури від кінця XVIII ст. до наших днів.

Під фразеологізмом у Словнику прийнято розуміти мовну одиницю, що виражає специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичі категорії і має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, а також є членом речення.

Виходячи з такого розуміння фразеологізму, до фразеологічних одиниць не зараховуються і, отже, не вносяться до реєстру Словника: сталі словосполучення, прислів'я, приказки, крилаті вирази, усталені порівняння, складені терміни, нефразеологізовані тавтологічні словосполучення типу **з бóку на бік, з місця на місце, гóре гіркеє, смішки смішками** (на відміну від таких виразів, як **від ра́на до зорі́, душа́ в ду́шу,** де внаслідок переосмислення утворилось фразеологічно цілісне значення). До реєстру словника не ввійшли перифрастичні словосполучення типу **іти́ на ри́зик** (ризикувати), **виявля́ти турбо́ту** (турбуватися), **роби́ти по́милку** (помилятися), а також словосполучення на зразок **во́вчий апети́т, єги́петська робо́та, олімпі́йський спо́кій,** у яких слова зберігають усі свої ознаки, а одне із них реалізує своє значення лише в такому поєднанні. Не вважаються фразеологізмами і не вносяться до реєстру Словника службові частини мови — складні прийменники **(у зв'язку́ з, за ви́нятком, на відмі́ну від),** а також складені сполучники **(че́рез те, що; для то́го, щоб; в мі́ру то́го, щоб** і под.).

Дбаючи про найбільш раціональний спосіб розміщення фразеологізмів у Словнику і беручи до уваги той факт, що порядок компонентів у їхньому складі не завжди постійний, упорядники відмовились від традиційного алфавітного принципу розміщення фразеологізмів у Словнику і застосували вже апробований радянською лексикографією структурно-граматичний принцип [2], який передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма їх лексичними, видовими та словотвірними варіантами.

Такий принцип дає можливість погрупувати фразеологізми навколо спільних компонентів. Напр.: **втопи́ти го́лову** фіксується на літеру **в** у групі фразеологізмів із спільним компонентом **втопити** і одночасно на літеру **г** у групі з спільним компонентом **голову**, а **держа́ти ка́мінь за па́зухою** користувач знайде зафіксованим на своїх місцях при компонентах **держати, камінь, пазухою.** Таке розміщення дозволяє легко відшукати у Словнику потрібну фразеологічну одиницю.

Семантична характеристика, тобто тлумачення значень фразеологічних одиниць, дається лише один раз. Про місце докладного опрацювання того чи іншого фразеологізму свідчить відсилання при кожному повнозначному компоненті. Так, фразеологізм **видава́ти себе́ з голово́ю** розробляється при заголовному компоненті **видавати** (літера **в**). При заголовному компоненті **головою** (літера **г**) ця фразеологічна одиниця лише фіксується з відсиланням на компонент **видавати:**

ГОЛОВОЮ: видава́ти себе́ з голово́ю *див.* видавати

СЕБЕ: видава́ти себе́ з голово́ю *див.* видавати

Місце опрацювання фразеологізмів у Словнику визначається їх структурою. Зокрема, фразеологізми у формі словосполучення, односкладного речення чи порівняльного звороту подаються при граматичному центрі таких словосполучень, речень або зворотів, напр.: **золоте́ дно** розробляється на компонент **дно; па́льма пе́ршості** — на **пальма; ла́тка на ла́тці** — на **латка; без царя́ в голові́** — на **царя; на вагу́ зо́лота** — на **вагу; зу́би з'ї́сти** — на **з'їсти; приши́й кобі́лі хвіст** — на **приший; дава́ти го́лову навідру́б** — на **давати; з голови́ до ніг** — на **голови; хоч ло́бом**

---

[2] Цей спосіб розміщення фразеологічних зворотів був опрацьований О. І. Молотковим і прийнятий у «Фразеологическом словаре русского языка», виданому за його редакцією (М., 1967, 2-ге вид.— М., 1968).

в стіну́ би́йся — на **бийся; як коро́ві сідло́**— на **сідло** і т. ін. Фразеологізми у формі двоскладного речення розробляються при компоненті, який відповідає підметові такого речення, напр.: **на чо́му світ стоїть** — на **світ; куди́ Мака́р теля́т неганя́в** — на **Макар; сам чорт но́гу зло́мить** — на **чорт; як коро́ва язико́м злиза́ла** — на **корова** і т. ін. Якщо фразеологічна одиниця виступає у формі сурядного словосполучення, то вона розробляється при першому компоненті: **ні ри́ба ні м'ясо** — на **риба; і сміх і гріх** — на **сміх; вздовж і впо́перек** — на **вздовж; в хвіст і в гри́ву** — на **хвіст; ні кує́ ні ме́ле** — на **кує** і т. ін. Фразеологізми, компонентами яких виступають слова у формі звертання, розробляються при дієсловах, напр.: **не доведи́ Го́споди** — на **доведи; дава́й Бо́же но́ги** — на **давай** і т. п. Фразеологічні одиниці, у складі яких є числівник, розробляються або при іменнику (якщо він з ним узгоджується): **від горшка́ два вершка́**— на **вершка,** або при числівнику (якщо він керує іменником): **сім мішків греча́ної во́вни** — на **сім.**

Компоненти, які є варіантами фразеологізму, наводяться в дужках: **впійма́ти (спійма́ти, пійма́ти, злови́ти, засту́кати,** *і т. ін.*) **на гаря́чому.** Фразеологізм із варіантним компонентом подається в Словнику на своєму місці з відсиланням на основний, інваріантний, компонент, напр.:

СПІЙМАТИ: спійма́ти на гаря́чому *див.* впіймати
ПІЙМАТИ: пійма́ти на гаря́чому *див.* впіймати
ЗЛОВИТИ: злови́ти на гаря́чому *див.* впіймати
ЗАСТУКАТИ: засту́кати на гаря́чому *див.* впіймати

Серед особливостей фразеологічних одиниць слід відзначити їх здатність до функціонування в неповному складі: окремі компоненти фразеологізмів можуть в одних випадках опускатися, а в інших зберігатися, не змінюючи при цьому лексико-граматичної характеристики фразеологізму та його семантики. Таке явище у фразеології називається факультативністю, а самі компоненти цих фразеологізмів іменуються факультативними. У Словнику подібні компоненти наводяться в квадратних дужках у розроблюваному фразеологізмі, напр.: **облива́тися [крива́вим] по́том; до [оста́нньої] ни́тки; під [са́мий] ніс,** а відсилання на них подаються лише у випадку винесення їх у реєстр (**КРИВАВИМ: облива́тися крива́вим по́том** *див.* обливатися), в усіх інших відсиланнях вони опускаються (**ПОТОМ: обли́ватися по́том** *див.* обливатися).

Якщо факультативний компонент має будь-які варіанти (лексичні, формальні), вони подаються при ньому в круглих дужках, напр.: **піска́ти бісики (ге́дзики) [очи́ма (о́ком)]; аж (тільки) пил [іде́ (клубо́читься)]. хма́рою; до [дру́гих (тре́тіх)] півнів; без [тре́тьої (сьо́мої** і т. ін.)] **кле́пки (кле́пок) [у голові (у тім'ї)].**

2. БУДОВА СЛОВНИКА

Оформлення реєстрового фразеологізму

У словниковій статті першим наводиться заголовне слово — повнозначний компонент фразеологізму, при якому подається реєстрова одиниця. Заголовні слова розміщені в межах кожної з літер за алфавітним порядком компонентів, які входять до складу фразеологічних одиниць:

ГЛАДИТИ: гла́дити про́ти ше́рсті
ГЛЕК: розби́ти глек
ГЛЯНУТИ: гля́нути пра́вді в о́чі
ГНУТИ: гну́ти спи́ну

Фразеологізми, що мають спільний компонент, уживаний у різних граматичних формах, розміщуються з урахуванням алфавітного порядку всіх літер заголовного компонента:

ГОЛОВА: капу́стяна голова́
ГОЛОВАХ: на го́лова́х ходи́ти
ГОЛОВИ: ви́кинути з голови́
ГОЛОВІ: без царя́ в голові́
ГОЛОВОЮ: видава́ти себе́ з голово́ю
ГОЛОВУ: вбива́ти в го́лову

У межах заголовного слова фразеологізми розміщуються за алфавітом буквених знаків усіх компонентів, у тому числі варіантних та факультативних:

ВИБИВАТИ: вибива́ти (би́ти) дрижаки́ (дроб)
вибива́ти / ви́бити грунт з-під ніг

вибива́ти / ви́бити зі сну
вибива́ти / ви́бити з рук
вибива́ти / ви́бити з сідла́
вибива́ти / ви́бити ко́зирі (ко́зир) з рук
вибива́ти (виганя́ти) / ви́бити (ви́гнати) дур (ду́рощі, ду́рість)
вибива́ти (виганя́ти) / ви́бити (ви́гнати) клин кли́ном *і т. ін.*

У всіх рядах з відсильними статтями перша фразеологічна одиниця наводиться повністю, в інших замість повторюваного заголовного (опорного) слова ставиться тильда (~): **МАЄ: Бог ма́є** *див.* Бог; **кат ~** *див.* кат.

Заголовні компоненти, при яких фіксуються фразеологізми, подаються великими літерами перед фразеологізмом, відокремлюючись від нього двокрапкою. Фразеологізми наводяться у словнику звичайними літерами напівжирним шрифтом.

На всіх компонентах, що входять до складу фразеологізмів, ставиться наголос; заголовне слово подається без наголосу, крім тих, у яких може бути різне наголошення: **(ВИ́ДАТИ: ви́дати біле за чо́рне; ВИДА́ТИ: не вида́ти в світі).**

Фразеологізми, які мають застиглі незмінні форми, в реєстрі фіксуються у цих же, а не у вихідних формах, напр.: **шука́й його́; че́рез гу́бу не плю́не; в сту́пі не влу́чиш; плюва́в я.**

Фразеологізм, що може змінюватися за формою, у реєстрі подається у прийнятій для словників вихідній формі його компонентів:

1. Дієслова, що вживаються в особових формах, наводяться у формі інфінітива: **наступа́ти на го́рло.**

2. Іменники зі змінними формами подаються в називному відмінку однини: **біла воро́на; глуха́ тете́ря.**

Субстантивні, тобто іменні, фразеологізми, що не мають форм однини, фіксуються у множині: **а́вгієві ста́йні; висо́кі поро́ги.**

3. Прикметники із змінними формами подаються у формі чоловічого роду однини: **нечи́стий на ру́ку; не ва́ртий до́брого сло́ва.**

Усі можливі змінні форми фразеологічних одиниць ілюструються прикладами.

Видові пари фразеологізмів з усіма наведеними варіантами подаються через скісну лінію в одній статті, напр.: **вла́зити (вкрада́тися) / влі́зти (вкра́стися) в ду́шу; перемива́ти (ми́ти, переме́лювати, перетира́ти** *і т. ін.*) / **перемити (перемоло́ти, перете́рти** *і т. ін.*) **кісточки́ (кістки́, до кісто́к** *і т. ін.*).

Якщо фразеологізм вживається переважно в формі одного виду, то першою подається форма саме цього виду з відповідною формулою тлумачення, напр.: **вте́ртися (влі́зти, вкра́стися) / втира́тися (вла́зити, вкрада́тися) в дові́р'я.** Будь-якими засобами домогтися чиєїсь прихильності, любові і т. ін.

У дієслівних фразеологізмах, що однаково функціонують у контексті з різним порядком компонентів, на перше місце в реєстрі виноситься, як правило, дієслівний компонент: **виїжджа́ти на чужі́й спи́ні; загляда́ти в горшки́; пійма́тися у лабе́ти.**

Структура словникової статті

Структура словникової статті включає: 1) заголовний компонент (опорне слово); 2) реєстровий фразеологізм з його варіантами; 3) синтаксичну сполучуваність (при потребі); 4) граматичну позначку; 5) стилістичну позначку; 6) тлумачення; 7) цитати-ілюстрації; 8) деривати (за наявності) з цитатами-ілюстраціями; 9) відсилання на іншу форму за допомогою позначки П о р. (за наявності); 10) синонім чи синоніми (за наявності); 11) антонім чи антоніми (за наявності).

При фразеологізмах світлим курсивом позначаються найбільш типові чи єдино можливі граматичні зв'язки фразеологізму з контекстом: **танцюва́ти під ду́дку** *чию;* **наби́ти ру́ку** *в чому, на чому;* **хма́ри збира́ються** *над ким — чим, рідко навколо кого — чого;* **хміль з голови́ ви́йшов** *у кого, рідко кому, чиєї.*

У тих фразеологічних одиницях, які можуть реалізувати своє значення лише у сполученні з супровідними словами, лексична сполучуваність відображається так: після реєстрового фразеологізму за допомогою ремарки *з сл.* у розрядку зазначаються ці слова, напр.:

НІГ: без за́дніх ніг, *з сл.* с п а́ т и. Дуже міцно.

ВІРОЮ: ві́рою і пра́вдою, *з сл.* с л у ж и́ т и. Чесно, вірно.

У словниковій статті після заголовного компонента реєстрового фразеологізму і позначення лексичної сполучуваності та граматичного керування перед тлумаченням значення (чи значень) наводиться ремарка, яка вказує на стилістичну, історико-часову чи емоційно-експресивну особливість даного фразеологізму. Коли фразеологізми потребують одночасно історико-часової, експресивно-емоційної та інших характеристик, вони супроводжуються кількома ремарками: **да́ма се́рця,** *заст., жарт.* Кохана жінка; **посади́ти на казе́нні харчі́ (хліба́)** *кого, заст., ірон.* Ув'язнити; **кропи́в'яне сі́м'я,** *зневажл., заст.* Чиновники, канцеляристи, які брали хабарі; **до гре́цьких кале́нд,** *книжн., ірон.* На невизначений термін, надовго.

Відсутність ремарки після фразеологізму (чи його значень) засвідчує його стилістичну нейтральність або приналежність до розмовного стилю літературної мови.

Форма тлумачення фразеологічного значення випливає із належності фразеологізму до того чи іншого граматичного розряду, його співвідношення із словами певної лексико-семантичної групи. Тому в тлумаченні іменних фразеологізмів на першому місці, як правило, мають виступати іменники, в тлумаченні дієслівних — дієслова, прислівникових — прислівники та інші відповідні частини мови.

Після тлумачення значення наводяться в хронологічному порядку цитати-ілюстрації, що документально підтверджують існування даного фразеологізму в мові, а разом з тим і його значення. Кожна цитата-ілюстрація паспортизується. Прізвища авторів і назви джерел подаються скорочено (див. список скорочень).

Після цитат на основне значення за знаком скісних паралелей // може подаватися його відтінок, який обов'язково ілюструється відповідними цитатами. Наприклад, одне із значень фразеологізму **виверта́ти ду́шу** —«викликати велику огиду до кого-небудь; нудити» має ще відтінок «дратувати кого-небудь».

При фразеологізмі можуть бути похідні утворення, тобто деривати, в яких основний компонент виступає в іншій — відмінній від основної, реєстрової — вихідній формі, що не виноситься в реєстр Словника. Деривати наводяться напівжирним шрифтом після розробки фразеологізму без абзацу. Вони не тлумачаться, а лише підтверджуються ілюстраціями, напр.:

впійма́ти (пійма́ти, спійма́ти, злови́ти, засту́кати *і т. ін.*) **/ лови́ти на гаря́чому** *кого.* Викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. (Ілюстрації); **впійманий (пійманий, спійманий) на гаря́чому.** (Ілюстрації); **спіймано (ло́влено) на гаря́чому.** (Ілюстрації); **пійма́ти на гаря́чому місці.** (Ілюстрації).

Після наведення цитат-ілюстрацій з допомогою позначки П о р. (порівняйте) вказується на наявність іншої форми чи форм вживання фразеологізму, який винесено в самостійну словникову статтю, напр.:

ХІД: на по́вний хід. (Тлумачення. Ілюстрації). П о р.: **по́вним хо́дом** (у 1 знач.).

ХОДОМ: по́вним хо́дом. (Тлумачення. Ілюстрації). П о р.: **на по́вний хід** (у 1 знач.).

Синоніми та антоніми до фразеологізму наводяться з абзацу, коли вони стосуються всіх значень багатозначного фразеологізму, і без абзацу, коли відносяться лише до одного із значень фразеологічної одиниці.

* * *

Фразеологічний словник української мови підготувала група наукових співробітників Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Матеріали уклали: В. М. Білоноженко — літера **в**, В. О. Винник — **д**; І. С. Гнатюк — **т, п (проточи́ти го́лову — си́ній птах)**; В. Й. Горобець — **з, о (не оне́— охо́та бере́), п (не попуска́ти в обра́зу — проника́ти в ду́шу), с (спуска́тися на дно — сьорбну́ти соло́ного)**; В. В. Дятчук — **і, ї, й, к, п (плюва́ти ді́ло — про́ти пра́вди не попре́ш), у**; В. П. Забєліна — **а, б, р**; Н. М. Неровня — **л, м, о** (крім **не оне́ — охо́та бере́**); Н І. Пашковська — **п (стрі́ляний птах — пуска́ти шпи́льку)**; О. П. Петровська — **г, п (ні па́ва ні га́ва — плу́татися під нога́ми)**; Н. П. Романюк — **п (пуска́ти черво́ного пі́вня — як свої́ п'ять па́льців)**; Т. О. Федоренко — **с (саджа́ти за стіл — спуска́ти тон)**; Л. А. Юрчук — **е, є, ж, н, п (пропада́ти про́падом — па́льцем не проткну́ти), ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я.**

Попереднє редагування здійснили: В. М. Білоноженко — **с (саджа́ти за стіл — спуска́ти тон), п (ні па́ва ні га́ва — плу́татися під нога́ми), у**; В. О. Винник — **а, в, л, м (мабу́ть та неха́й — не ма́ти чим хребта́ прикри́ти), о, т**; І. С. Гнатюк — **р (як без рук — рятува́ти свою́ шку́ру)**; В. Й. Горобець — **б**; В. В. Дятчук — **д, п (пуска́ти черво́ного пі́вня — як свої́ п'ять па́льців)**; В. П. Забєліна — **з, м (ма́тися на ба́чності — ханьки́ м'я́ти), п (не попуска́ти в обра́зу — пуска́ти шпи́льку), с (спуска́тися на дно — сьорбну́ти соло́ного), ш, щ, ю, я;**

О. П. Петровська — **е, є, ж, ї, й, к, н, п (плюва́ти ді́ло — про́ти пра́вди не попре́ш), р (раб бо́жий — з рук у ру́ки), ф, х, ц, ч**; Л. А. Юрчук — **г, і**.

Остаточне редагування провели: В. М. Білоноженко — **а, б (на всі чоти́ри бо́ки — як його́ бу́ти), в, п (ні ла́ва ні га́ва — плу́татися під нога́ми; стріляний птах — пуска́ти шпи́льку), р (раб бо́жий — у своє́му репертуа́рі), ц, ч, ш, щ, ю, я**; І. С. Гнатюк — **г (як на голка́х — горо́х з капу́стою), е, є, ж, з, н, п (потьма́рити ро́зум — си́ній птах; пуска́ти черво́ного пі́вня — як свої́ п'ять па́льців), р (як той реп'я́х — рятува́ти свою́ шку́ру), т**; В. В. Дятчук — **б (ба де то! — на всі бо́ки), д (це да! — під ду́лом), і, ї, й, к, п (плюва́ти ді́ло — потягну́ти но́ги), у, ф, х**; Н. М. Неровня — **г (як той горо́х при доро́зі — на́че гу́си ночува́ли), д (ду́ля з ма́ком — як холо́дний душ на го́лову), л, м, о**; Т. О. Федоренко — **г (і не гада́ти і не сни́ти — як го́лка в соло́мі), д (аж душа́ боли́ть — дя́кувати своє́му дурно́му ро́зумові), с**.

Наукове керівництво колективом і контрольне редагування Словника здійснив Л. С. Паламарчук.

Технічне оформлення словникових матеріалів провели: С. Є. Доломан, О. М. Миронюк, Н. І. Пашковська, І. А. Прядко, В. Є. Рогаль.

Упорядники Словника висловлюють щиру подяку за цінні зауваження і побажання офіційним рецензентам М. М. Пещак та В. В. Жайворонкові, а також М. Ф. Алефіренкові, Я. Ю. Вакалюк, О. С. Юрченкові за висловлені пропозиції.

СПИСОК ОСНОВНИХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

вульг. (вульгарне)
грубо (грубе вживання)
діал (діалектне)
док. (доконаний вид)
жарг. (жаргонне)
жарт. (жартівливе)
займ. (займенник)
заст. (застаріле)
з дієсл. (з дієсловами)
з ім. (з іменниками)
зневажл. (зневажливе)
з означ. (з означенням)
з прикм. (з прикметниками)
з присл. (з прислівниками)
з сл. (з словами)
з словоспол. (з словосполученням)
інфін. (інфінітив)
ірон. (іронічне)
і т. ін. (і таке інше)
книжн. (книжне)
лайл. (лайливе)
нак. сп. (наказовий спосіб)
нар.-поет. (народно-поетичне)
недок. (недоконаний вид)
пас. (пасивне)
перев. (переважно)
перен. (переносне)
підсил. (підсилювальне)
под. (подібне)
поет. (поетичне)
рідко (рідковживане)
рідше (вживане рідше)
уроч. (урочисте)
у словоспол. (у словосполученні)
спол. (сполучник)
фам. (фамільярне)
фольк. (фольклорне)
школ. жарг. (школярський жаргон)

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ПРІЗВИЩ АВТОРІВ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Художня література

Автом.— Автомонов П. Ф.
А.-Дав.— Антоненко-Давидович Б. Д.
Бабляк — Бабляк В. С.
Багмут — Багмут І. А.
Бажан — Бажан М. П.
Барв.— Барвінок Ганна
Бас.— Басенко К. Я.
Баш — Баш Я. В.
Д. Бедзик — Бедзик Д. І.
Ю. Бедзик — Бедзик Ю. Д.
Бичко — Бичко В. В.
Біл.— Білоус Д. Г.
Близнець — Близнець В. С.
Бойко — Бойко Г. П.
Бойч.— Бойченко О. М.
Больш.— Большак В. Г.
Бор.— Боровиковський Л.
Брат.— Братунь Р. А.
Бузько — Бузько Д. І.
Бурл.— Бурлака Ф. М.

Бучма — Бучма А. М.
Вас.— Васильченко С. В.
Виннич.— Винниченко В. К.
Вирган — Вирган І. О.
Вишня — Вишня Остап
Вільде — Вільде Ірина
Вільний — Вільний В. М.
Вінгр.— Вінграновський М. С.
Вовчок — Вовчок Марко
Вол.— Волошин І. І.
Вороний — Вороний М. К.
Воронько — Воронько П. М.
Воскр.— Воскрекасенко С. І.
Галан — Галан Я. О.
Г.-Арт.— Гулак-Артемовський П. П.
Гер.— Герасименко К. М.
Гжицький — Гжицький В. З.
Гірник — Гірник М. А.
Гл.— Глібов Л. І.
Глазовий — Глазовий П. П.
Гойда — Гойда Ю. А.
Голов — Голованівський С. О.
Головко — Головко А. В.
Головч. і Мус.— Головченко І. Х., Мусієнко О. Г.
Гонч.— Гончаренко І. І.
Гончар — Гончар О. Т
Горд.— Гордієнко К. О.
Гр.— Грінченко Б. Д.
Граб.— Грабовський П. А.
Греб.— Гребінка Є. П.
І Греб.— Гребенюк І. Ф.
Григ.— Григоренко Грицько
Григор'єв — Григор'єв Г. Й.
Грим.— Гримайло Я. В.
Гроха — Гроха Л. П
Гур.— Гуреїв О. І.
Гуц.— Гуцало Є. П.
Дарда — Дарда В І.
Десняк — Десняк О. Г.
Дім.— Дімаров А. А.
Дмит.— Дмитерко Л. Д.
Дн. Чайка — Дніпрова Чайка
Добр.— Добровольський С. П.
Довж.— Довженко О. П.
Донч.— Донченко О. В.
Дор.— Дорошко П. О.
Досв.— Досвітній Олесь
Драг.— Драгоманов М. П.
Драй-Хмара — Драй-Хмара М. П.
Драч — Драч І. Ф.
Дрозд — Дрозд В. Г.
Еллан — Блакитний В. М.
Епік — Епік Г. Д.
Жур.— Журахович С. М.
Забашта — Забашта Л. В.
Забіла — Забіла Н. Л.
Загреб.— Загребельний П. А.
Зар.— Зарудний М. Я.
Збан.— Збанацький Ю. О.
Земляк — Земляк В. С.
Зеров — Зеров М. К.
Ів.— Іваненко О. Д.
Іваничук — Іваничук Р. І.
Іванович — Іванович В. І.
Ільч.— Ільченко О. Є.
Інг.— Інгульський П. М.
Ірчан — Ірчан Мирослав
Іщук — Іщук А. О.
Калин — Калин А. С.
Кач.— Качура Я. Д.
Кащук — Кащук Н. О.
Кв.-Осн.— Квітка-Основ'яненко Г. Ф.
Кир.— Кириленко І. У.
Є. Кир.— Кирилюк Є. П.
К.-Карий — Карпенко-Карий І. К.
Коб.— Кобилянська О. Ю.
Кобр.— Кобринська Н. І.
Ков.— Ковалів С. М.
Ковінька — Ковінька О. І.
Коз.— Козаченко В. П.
Козл.— Козланюк П. С.
Кол.— Колесник П. Й.
М. Кол.— Колесников М. П.
Колом.— Коломієць О. Ф.
Комп.— Компанієць Л. О.
Конв.— Конвісар В. Т.
Кониський — Кониський О. Я.
Коп.— Копиленко О. І.
Кор.— Коротич В. О.
Корн.— Корнійчук О. Є.
Кос.— Косарик Д. М.
Кост.— Костомаров М. І.
Костенко — Костенко Л. В.
Котл.— Котляревський І. П.
Коцюб.— Коцюбинський М. М.
Коцюба — Коцюба Г. М.
Коч.— Кочерга І. А.
Кочура — Кочура П. Ф.
Є. Кравч.— Кравченко Є. С.
У. Кравч.— Кравченко Уляна
Криж.— Крижанівський С. А.
Крим.— Кримський А. Ю.
Кроп.— Кропивницький М. Л.
Крот.— Кротевич Є. М.
Круш — Крушельницький А. В.
Кулик — Кулик І. Ю.
М. Куліш — Куліш М. Г.
П. Куліш — Куліш П. О.
Кундзич — Кундзич О. Л.
Курт.— Куртяк Є. Г.
Кучер — Кучер В. С.
Ле — Ле Іван
Лев.— Левада О. С.
Ле і Лев.— Ле Іван і Левада О. С.
Логв.— Логвиненко В. А.
Л. Укр.— Українка Леся
Луц.— Луценко Д. О.
Мак.— Маковей О. С.
Ф. Мак.— Маківчук Ф. Ю.
Мал.— Малишко А. С.
Ф. Мал.— Малицький Ф. М.
Малик — Малик В. К.
Мам.— Мамонтов Я. А.
Манж.— Манжура І. І.
Марк.— Маркуш О. І.
Март.— Мартович Л. С.
Мартич — Мартич Ю. М.
Мас.— Масенко Т. Г.
Масляк — Масляк С. В.
Мельн.— Мельничук Ю. С.
Мик.— Микитенко І. К.
Минко — Минко В. П.
Мирний — Мирний Панас
Мисик — Мисик О. В.
Міщ.— Міщенко Д. О.
Мокр.— Мокрієв Ю. О.
Морд.— Мордовець Д. Л.
Мороз — Мороз З. П.
Моск.— Москалець В. К.
Мур.— Муратов І. Л.
Мушк.— Мушкетик Ю. М.
М'яст.— М'ястківський А. П.
Нагн.— Нагнибіда М. Л.
Нех.— Нехода І. І.
Н.-Лев.— Нечуй-Левицький І. С.
Б. Ол.— Олійник Б. І.
М. Ол.— Олійник М. Я.
С. Ол.— Олійник С. І.
Олесь — Олесь Олександр
Оп.— Опільський Юліан
Оров.— Оровецький П. А.
Павл.— Павличко Д. В
Панч — Панч П. Й.
Перв.— Первомайський Л. С.
Петльов.— Петльований В. І.
Письм.— Письменна Л. М.
Підс.— Підсуха О. М.
Пл.— Плачинда С. П.
Плужник — Плужник Є. П.
Позн.— Познанська М. А.
Поліщук — Поліщук В. А.
Пригара — Пригара М. А.
Прил.— Прилюк Д. М.
Пчілка — Пчілка Олена
Рєзн.— Рєзніков П. Д.
Речм.— Речмедін В. О.
Рибак — Рибак Н. С.

Рильський — Рильський М. Т.
Рудан.— Руданський С. В.
Рудь — Рудь М. Д.
Ряб.— Рябокляч І. П.
Сам.— Самійленко В. І.
Сартаков — Сартаков С. В.
Свидн.— Свидницький А. П.
Сенч.— Сенченко І. Ю.
Серп.— Серпілін Л. С.
Сиз.— Сизоненко О. О.
Сим.— Симоненко В. А.
Сирот.— Сиротюк М. Й.
Скл.— Скляренко С. Д.
Скляр — Скляр Ф. Ф.
Сліс.— Слісаренко О. А.
Сміл.— Смілянський Л. І.
Смолич — Смолич Ю. К.
Собко — Собко В. М.
Сол.— Сологуб В. П.
Сос.— Сосюра В. М.
Соч.— Сочивець І. Й.
Стар.— Старицький М. П.
Стельмах — Стельмах М. П.
Стеф.— Стефаник В. С.
Стецюк — Стецюк Я. Н.
Стор.— Стороженко О. П.
Тарн.— Тарновський М. І.
М. Ю. Тарн.— Тарновський М. Ю.
Тесл.— Тесленко А. Ю.
Тих.— Тихий Н. М.
Тич.— Тичина П. Г.
Ткач — Ткач Д. В.
Томч.— Томчаній М. І.
Трубл.— Трублаїні М. П.
Тудор — Тудор С. Й.
Тулуб — Тулуб З. П.
Турч.— Турчинська А. Ф.
Тют.— Тютюнник Григорій М.
Григір Тют.— Тютюнник Григір М.
Уп.— Упеник М. О.
Ус.— Усенко П. М.
Федьк.— Федькович А. Ю.
Фр.— Франко І. Я.
Хар.— Харчук Б. М.
Хв.— Хвильовий М. Г.
Хижняк — Хижняк А. Ф.
Хор.— Хорунжий А. М.
Хотк.— Хоткевич Г. М.
Цюпа — Цюпа І. А.
Чаб.— Чабанівський М. І.
Чендей — Чендей І. М.
Черемш.— Черемшина Марко
Чорн.— Чорнобривець С. А.
Чорногуз — Чорногуз О. Ф.
Чуб.— Чубинський П. П.
Шап.— Шаповал І. М.
Швець — Швець В. С.
Шевч.— Шевченко Т. Г.
Шевчук — Шевчук В. О.
Шер.— Шеремет М. С.
Шиян — Шиян А. І.
Шовк.— Шовкопляс Ю. Ю.
Шпак — Шпак М. І.
Шпорта — Шпорта Я. Г.
Щербак — Щербак Ю. М.
Щог.— Щоголів Я. І.
Юхвід — Юхвід Л. А.
Ющ.— Ющенко О. Я.
Явор.— Яворівський В. О.
Л. Янов.— Яновська Л. О.
Ю. Янов.— Яновський Ю. І.
Яцків — Яцків М. Ю.

Перекладна література

Бернс, перекл. Лукаша і Мисика.— *Бернс Р.* Вибране / Пер. М. Лукаша і В. Мисика.— К.: Держлітвидав, 1959.

Боккаччо, перекл. Лукаша.— *Боккаччо Дж.* Декамерон / Пер. М. Лукаша.— К.: Держлітвидав, 1964.

Гашек, перекл. Масляка.— *Гашек Я* Пригоди бравого вояки Швейка / Пер. С. Масляка.— К.: Рад. письменник, 1958.

Гомер, перекл. Б. Тена.— *Гомер.* Одіссея / Пер. Б. Тена.— К.: Держлітвидав, 1963.

Горький, перекл. за ред. Варкентін.— *Горький М.* Діло Артамонових / Пер. за ред. О. Варкентін.— К.: Держлітвидав, 1950.

Горький, перекл. Ковганюка.— *Горький М.* Твори.— В 16 т. / Пер. С. Ковганюка та ін.— К.: Держлітвидав, 1952.— Т. 2.

Горький, перекл. Хуторяна.— *Горький М.* Життя Клима Самгіна (Сорок літ).— К.: Держлітвидав, 1952.— Т. 1, 2 / Пер. А. Хуторяна.

Езоп, перекл. Мушака.— *Езоп.* Байки / Пер. Ю. Мушака.— К.: Держлітвидав, 1961.

Ленін.— *Ленін В. І.* Повне зібрання творів.— К.: Політвидав України, 1969—1975.— Т. 1—55.

Лерм., перекл. за ред. Рильського.— *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори / Пер. за ред. М. Т. Рильського.— К.: Держлітвидав, 1951.

Маркс.— *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори.— К, 1963.— Т. 23: Капітал, т. 1 / К. Маркс.

Міцк., перекл. Рильського.— *Міцкевич А.* Пан Тадеуш або останній наїзд на Литву / Пер. М. Рильського.— К.: Держлітвидав, 1949.

Пушкін, перекл. Рильського.— *Пушкін О. С.* Євгеній Онєгін / Пер. М. Рильського.— К.: Держлітвидав, 1949.

Л. Толстой, перекл. Кундзича.— *Толстой Л.* Війна і мир / Пер. О. Кундзича.— К.: Держлітвидав, 1959.

Шіллер, перекл. Лукаша.— *Шіллер Ф.* Лірика / Пер. М. Лукаша.— К.: Дніпро, 1967.

Інші джерела

Ант. літ.— *Білецький О. І.* Античная література.— Х.: Рад. шк., 1938.

Весілля — Весілля.— К.: Наук. думка, 1970.— Кн. 1.

Веч. Київ — Вечірній Київ.

Вибр. праці М. Г. Холодного — *Холодний М. Г.* Вибрані праці.— К.: Наук. думка, 1970.

Видатні вітч. географи — Видатні вітчизняні географи, мандрівники та мореплавці / За ред. О. Т. Діброви.— К.: Рад. шк., 1954.

В ім'я Вітч.— В ім'я Вітчизни: Нариси про переможців Олімпійських ігор.— К., 1954.

Вісник АН — Вісник АН УРСР.

Вітч.— Вітчизна.

Від давнини..— *Білецький О. І.* Від давнини до сучасності // Збірник праць з питань української літератури.— К.: Держлітвидав.— Т. 1, 2.— 1960.

Гал.-руські.. приповідки — Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упор. і пояснив др. Іван Франко.— Львів, 1901—1905.

Деякі пит. поет. майстерн.— *Юрченко В. В.* Деякі питання поетичної майстерності.— К.: Молодь, 1956.

Думки про театр — *Саксаганський П. К.* Думки про театр.— К.: Молодь, 1955.

Жилий буд. колгоспника — Самойлович В. П. Жилий будинок колгоспника.— К.: Держбудвидав, 1956.

Життя і тв. Т. Г. Шевченка — *Кирилюк Є. П.* Т. Г. Шевченко. Життя і творчість.— К.: Держлітвидав, 1959.

Життя К.-Карого — *Стеценко Л. Ф.* І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): Життя і творча діяльність.— К.: Держ. вид-во образотворч. мист-ва і муз. літ., 1957.

Збірник про Кроп.— *Кропивницький М. Л.* Збірник статей, спогадів і матеріалів.— К.: Мистецтво, 1955.

З глибин душі — *Бучма А.* З глибин душі (Статті і спогади).— К.: Держ. вид-во образотворч. мист-ва і муз. літ., 1959.

Знання..— Знання та праця.

Іст. укр. літ.— Історія української літератури: В 8 т., 10 кн.— К.: Наук. думка, 1967—1971.— 8 т.

Іст. УРСР — Історія Української РСР: В 8 т., 10 кн.— К.: Наук. думка, 1977—1979.—8 т., 10 кн.

Казки Буковини..— Казки Буковини. Казки Верховини.— Ужгород: Карпати, 1968.

Колг. Укр.— Колгоспник України.

Коломийки — Коломийки.— К : Наук. думка, 1969.

Курс іст. укр. літ. мови — Курс історії української літературної мови: В 2 т. / За ред. І. К. Білодіда.— К., 1958.— Т. 1.—1961.— Т. 2.

Лікар. рослини..— *Носаль Г. М , Носаль М..А.* Лікарські рослини і способи їх застосування в народі.— К.: Держмедвидав, 1958.

Літ. Укр.— Літературна Україна.

Матеріали з іст. укр. журналістики — *Федченко П. М.* Матеріали з історії української журналістики.— Вид-во Київ. ун-ту, 1959.

Минуле укр. театру — *Мар'яненко І. О.* Минуле українського театру.— К.: Мистецтво, 1953.

Мист.— Мистецтво.

Мовознавство — Мовознавство.

Моє життя в мист.— *Станіславський К.* Моє життя в мистецтві.— К.: Мистецтво, 1955.

Муз. праці — *Колесса Ф. М.* Музикознавчі праці.— К.: Наук. думка, 1970.

Нар. лірика — Народна лірика.— К.: Рад. письменник, 1956.

Нар. пісня..— Народна пісня з голосу Дніпрової Чайки.

Нар. тв. та етн.— Народна творчість та етнографія.

Наука..— Наука і життя, з № 7 1965 р.— Наука і суспільство.

Наука і культура..— Наука і культура. Україна. Щорічник.

Не ілюстрація..— *Новиченко Л.* Не ілюстрація — відкриття! — К.: Рад. письменник, 1967.

Нова іст.— Нова історія.— К.: Рад. шк., 1957.

Номис — *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше.— Спб., 1864.

Образотв. мист.— Образотворче мистецтво.

Пит. походж. укр. мови — *Булаховський Л. А.* Питання походження української мови.— К.: Вид-во АН УРСР, 1966.

Пісні та романси..— Пісні та романси українських поетів: У 2 т.— К.: Рад. письменник, 1956.— 2 т.

Поезія..— *Новиченко Л. М.* Поезія і революція.— К.: Рад. письменник, 1956.

Прапор ком.— Прапор комунізму.

Про багатство л-ри — *Новиченко Л. М.* Про багатство літератури.— К.: Рад. письменник, 1959.

Рад. літ-во — Радянське літературознавство.

Рад. Укр.— Радянська Україна.

Роб. газ.— Робітнича газета.

Сільські вісті — Сільські вісті.

Сл. Гр.— Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко.— К.: Вид-во АН УРСР, 1958—1959.—4 т.

Слово про Кобзаря — *Федченко П.* Слово про Кобзаря (біографічний нарис).— К.: Держполітвидав, 1961.

Спорт..— Спорт на Україні.— К.: Молодь, 1958.

Технол. пригот. їжі — *М І. Ковальов та ін.* Технологія приготування їжі.— К.: Держтехвидав, 1957.

Три золоті сл.— Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Короловича.— Ужгород: Карпати, 1968.

Україна..— Україна сміється.— Народна сатира та гумор: В 3 т.— К.: Рад. письменник, 1956.—3 т.

Укр. дит. фольк.— Український дитячий фольклор.— К.: Вид-во АН УРСР, 1962.

Укр.. думи..— Українські народні думи та історичні пісні.— К.: Вид-во АН УРСР, 1955.

Укр. іст. ж.— Український історичний журнал.

Укр.. казки — Українські народні казки.— К.: Держлітвидав, 1951.

Укр.. казки, легенди..— Українські народні казки, легенди, анекдоти // За ред. П. М. Попова.— К.: Держлітвидав, 1957.

Укр. лір. пісні — Українські народні ліричні пісні.— К.: Вид-во АН УРСР, 1958.

Укр.. пісні — Українські народні пісні: В 2 т — К.: Мистецтво, 1955.— 2 т.

Укр. літ.— *Бабишкін О. К. та ін.* Українська література: Підручник для 9 кл. середньої школи.— К.: Рад. шк., 1957.

Укр. поети-романтики..—Українські поети-романтики 20—40-х років XIX ст.— К.: Дніпро, 1968.

Укр.. присл..— Українські народні прислів'я та приказки.— К.: Вид-во АН УРСР, 1955; К.: Держлітвидав, 1963.

Хлібороб Укр.— Хлібороб України.

Худ. гімнаст.— *Зінченко В.* Художня гімнастика.— К.: Молодь, 1958.

А

А: від а до я (до зет). Від початку до кінця; все. *Учень прочитав книжку від а до я.* Синоніми: **від а́за до і́жиці; від а́льфи до оме́ги; від бу́кви до бу́кви.**

АБИЩО: хай (неха́й) йому́ (їй) аби́що, *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось.— *От то було б...— але нехай йому абищо* (Греб.); *Та хай йому абищо! Добре, що не в одній хаті живемо* (Коцюб.); *Ой, як приємно вернути з трудної, утомливої дороги та в теплу домівку... Хай їй абищо* (Дор.). Синоніми: **хай йому́ грець; хай йому́ цур; хай йому́ чорт; хай йому́ вся́чина.**

АБСОЛЮТНИЙ: абсолю́тний нуль *див.* нуль.

АБСУРДУ: дохо́дити до абсу́рду *див.* доходити.

АВГІЄВІ: а́вгієві ста́йні *див.* стайні.

АВТОРИТЕТ: підмо́чувати авторите́т *див.* підмочувати.

АГНЕЦЬ: а́гнець бо́жий, *книжн.* Безвольна, покірлива, розумово обмежена людина. *Ви вчили лизати руки панам і вашдушпастирям, яких оплачувала польсько-шляхетська влада, ставили нам за приклад божих агнців — смирних і дурнуватих баранів...* (Мельн.).

АДАМА: від Ада́ма, *з сл.* починáти. Дуже здалека, з самого початку. *З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала від Адама* (Коцюб.).

скида́ти з се́бе ве́тхого Ада́ма *див.* скидати.

АДАМОВЕ: ада́мове ребро́ *див.* ребро.

АДАМОВІ: ада́мові ді́ти *див.* діти.

АДРЕСОЮ: не за адре́сою. Не туди, куди слід; не до того, до кого треба. *Звернутися з питанням не за адресою.*

помили́тися адре́сою *див.* помилитися.

АДРЕСУ: на адре́су *чию.* По відношенню до кого-небудь; про кого-, що-небудь. *Балика насупився, буркнув щось не зовсім похвальне на адресу Свиридовича, але той удав, ніби недочув* (Тулуб); *Саїд Алі непорушно сидів, слухав потік натяків, шпильок і докорів на свою адресу і, видимо, обмірковував свій останній виступ* (Ле); *Прокурор вийшов і зупинився на якусь мить за дверима,.. прислухаючись, що там говорять на його адресу* (Кучер); *Скільки гарячих слів захистý сказав І. Я. Франко на адресу пригноблених царизмом і цісарщиною росіян, поляків, євреїв, не кажучи вже про українців* (Літ. Укр.). **в адре́су.** *Хотілося розгадати з інтонацій репліки в його адресу: чи знає секретар, що він виїздив до Уч-Каргалу* (Ле).

АЖУРІ: в [по́вному] ажу́рі. Так, як і повинно бути; гаразд, як слід. *Чехов сказав колись: в людині все мусить бути в ажурі* (Цюпа); *Він був у чудовому настрої. Ще б пак, на районній нараді відзначили, що в артілі всі роботи в ажурі, прекрасний урожай* (Є. Кравч.); // В порядку. *Документи у всіх були, як кажуть, у повному ажурі* (Ле).

АЗА: від а́за до і́жиці, *книжн.* Від початку до кінця; все. Синоніми: **від а до я; від а́льфи до оме́ги; від бу́кви до бу́кви.**

ні а́за, *книжн.* Абсолютно нічого.— *Читаю,— похвалився Триказ.— Стає дещо зрозумілим. А от про те, як закривати проміжки, ніде ні аза* (Коцюба).

АЗАРТ: спорти́вний аза́рт. Сильне захоплення чим-небудь, запал; нестримне прагнення до перемоги. *Юнак дивився на ринг, де саме закінчувалася перша зустріч, і дуже скоро відчув, як спортивний азарт охоплює його* (Собко).

АЗБУЧНА: а́збучна і́стина *див.* істина.

АЗІВ: з азі́в, *з сл.* починáти, почáти. З елементарних, найпростіших відомостей, речей; від самого початку. *Щоб роз'яснити, до якої міри нерозумні і несоціал-демократичні ці крики Максимова і К°, доводиться знов-таки почати з азів* (Ленін); *Людина він політично грамотна, чи зручно йому з «азів» починати з групою дільниці* (Ле); *Приходить на завод* [хлопчисько], *нічого не вміє,*

починає з азів. Уся ланка допомагає оволодіти професією, і людина стає кваліфікованим робітником (Ком. Укр.); *Командир запропонував Ткаченкові перейти в електромеханічну бойову частину.. І хоч треба було починати навчання з азів, труднощів* [Юрій] *не злякався* (Рад. Укр.).

АКОРД: заклю́чний (оста́нній, заверша́льний) ако́рд *чого.* Дія, явище, подія і т. ін., якими успішно закінчується, завершується що-небудь. *Хутко завоювавши прохід до нирки, він вправно «вивихнув» її в рану. Це був заключний акорд операції* (Донч.); *Завершальним акордом свята радянсько-болгарської дружби ста́в у Києві концерт симфонічного оркестру Софійської державної філармонії, що відбувся в Палаці культури «Україна»* (Роб. газ.).

АКУРАТ: в акура́т, *розм.* 1. Якраз, саме час.— *Дмитре, Дмитре! — збуджено підскакав він до Килигея...— Швидше розгортай своїх для атаки! Грек перепився! Оце його саме глушити в акурат!* (Гончар); // Достеменно, достовірно.— *Казала* [бариня], *завтра прийде в Мозолівку, тільки не базікайте. Від неї й дізнаємось в акурат* (Панч); // На той момент.— *Кінчається вірьовка, А до землі ще далеченько, А ті святі уже близенько... Не розгубивсь я в акурат, рвонув вірьовки верхній шмат* (Нех.); // Прямо, абсолютно точно. *Снаряд німецький в акурат біля човна впав, і.. човен перевернувся* (Гуц.).

2. Добре, як слід, правильно. *Водив* [я комбайн], *прикладаючи вміння і силу, Щоб все неодмінно було в акурат. Охоче навчав комбайнерському ділу і літніх румунів, і хлопців, дівчат* (С. Ол.).

АКЦІЇ: а́кції па́дають *чиї.* Шанси на успіх зменшуються. Антонім: **а́кції підви́щуються.**

а́кції підви́щуються (підніма́ються, зроста́ють *і т. ін.***).** Вплив, значення кого-, чого-небудь збільшуються; шанси на успіх стають більшими.— *В тебе* [Антонеску] *голова пуста, недарма на твоє місце Гітлер призначив генерала Ліста, хоч, правда, від цієї операції не підвищились його акції* (Кучер). Антонім: **а́кції па́дають.**

АЛІЛУЯ: співа́ти алілу́я *див.* співати.

АЛЛАХ: Алла́х зна́є *див.* Бог.

АЛЛАХУ: одному́ Алла́ху відо́мо *див.* відомо; **сла́ва** ~ *див.* слава.

АЛЮР: алю́р три хрести́. Уживається переважно як спонукання до дії, руху в значенні: вперед! дуже швидко! негайно! — *Тепер хоч на край світу, товаришу гвардії підполковник! — не втерпів Хаєцький, щоб і тут не висловитись.— Не втекти супостатам, доженем! Гаття, алюр три хрести!* (Гончар); — *Діду Кузьма, нате зведення і не баріться...— Алюр три хрести,— схопив дід палку і почвалав до сільради* (Кучер); *Комісар заліз у танк і сказав: —..Треба прибути вчасно. Як кажуть, алюр три хрести. Поїхали* (Ю. Янов.); [Зозуля:] *А я б на місці комбрига подав команду: «По конях! За Дністро! Алюр три хрести на Бессарабію!* (Мокр.).

АЛЬМА: а́льма ма́тер (*рідше* **ма́ти).** Шаноблива назва навчального закладу (перев. університету) для випускників або тих, хто в ньому навчається. [Кость:] *Днів через п'ять-шість приходжу я до своєї альма матері* [школи]. *Було саме якесь свято, й товариство сунуло з церкви* (Вас.); — *А Ольвію ми ще розкопаємо,— нагадав професор, коли Богдан, потиснувши йому руку, вже виходив.— Щасти ж вам і не забувайте про свою альма матер! Гадаю, нічого поганого вона вас не навчила..* (Гончар); — *Сьогодні я торкнувся рукою моєї вірної «альма матер». Вона надійна й несхитна, мудра і всезнаюча, як сама земля, як саме життя.— Це ти про кого?..— Про університет* (Ю. Бедзик); *Сонце встає над школою імені Горького — альма матер молодогвардійців* (Наука і культура..).

АЛЬФА: а́льфа і оме́га, *книжн.* 1. Початок і кінець чого-небудь. [Неофіт-раб:] *Що за слово?* [Єпископ:] *Те слово — бог. Він альфа і омега, початок і кінець* (Л. Укр.); — *Містер Бредлі,— почав розмову управитель..,— ви знаєте, що все має початок і кінець — альфу і омегу...* (Бурл.).

2. *чого.* Головне в чомусь, основа, зміст, суть чого-небудь. *Люди тут* [в Ковалівці] *несвідомі, ставлення до школи з боку деяких просто дикунське. Корови та телята для них — альфа і омега всієї премудрості* (Збан.); — *Словом, без «почуття плеча» твого соратника ти ніщо: така альфа і омега кодексу моралі й діяння футболіста* (Смолич); *Глибина проникнення.. у ті духовні та економічні процеси, які відбуваються саме там* [у селі],— *ось що має бути альфою і омегою літератури про село* (Вітч.).

АЛЬФИ: від а́льфи до оме́ги, *книжн.* Від самого початку до самого кінця. Синоніми: **від а́за до і́жиці; від а до я; від бу́кви до бу́кви.**

АМАЛЬТЕЇ: як з ро́га Амальте́ї *див.* рога.

АМБІЦІЮ: уда́ритися в амбі́цію *див.* ударитися.

АМЕРИКУ: відкрива́ти Аме́рику *див.* відкривати.

АМУНІЦІЇ: при по́вній амуні́ції. Напоготові.— *Тримайте, хлопці, і для мене коня при повній амуніції. Швидко прибуду* (Шер.).

АМУРА: стріла́ Аму́ра *див.* стріла.

АНДРОНИ: розво́дити андро́ни *див.* розводити.

АНТИМОНІЇ: розво́дити антимо́нії *див.* розводити.

АПОГЕЮ: дійти́ апоге́ю *див.* дійти; **досяга́ти** ~ *див.* досягати.

АПТЕЦІ: як бара́н в апте́ці *див.* баран.

як (мов, ні́би *і т. ін.***) в апте́ці,** *жарт.* 1. Дуже точно. *Давид Мотузка поклав два мішки на ваги*

і дивиться. Ні,— фунт у фунт, «як в аптеці»,— знав Гнида, в кого можна; ще й за мішки сам нагадав і скинув шість фунтів (Головко).

2. Дуже правильний, точний. *Сидір Павлович перевірив терези — вони були як в аптеці* (І. Греб.); // Дуже велика (про точність).— *Хай Багрин робить свою справу, а нам робити своє. І закінчити треба нам з вами це своє через десять — дванадцять днів, не пізніше.— Точність, як в аптеці.— Обставини вимагають* (Дмит.).

АРАПА: бра́ти на ара́па *див.* брати.

на ара́па, *з сл.* р о б и т и, д і я т и, *зневажл.* 1. Нахабно, безцеремонно. *Бюрократи діють на арапа.*

2. Абияк, без належної підготовки.— *Що для такого колгоспу сто тисяч, коли йому потрібні мільйони? Ні, товариші, на арапа ми нічого не звикли ні робити, ні радити* (Добр.).

АРЕНИ: зійти́ з аре́ни *див.* зійти.

АРИСТОКРАТ: аристокра́т ду́ху, *перев. ірон.* Людина високого інтелектуального розвитку.— *Вони, бачте, з ласки фюрера в берлінських і мюнхенських кав'ярнях сиділи, «гох» кричали. І ось тепер ці політики й аристократи духу Україною правитимуть. Усе, як у людей, тільки німець на шиї* (Жур.)

АРІАДНИНА: аріа́днина ни́тка *див.* нитка.

АРКАН: арка́н на ши́ю. Цілковита залежність від когось. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Я знаю, дружба з ханом — це аркан на шию* (Корн.).

АРКАНІ: блоха́ на арка́ні *див.* блоха.

як (мов, ніби і т. ін.) на арка́ні. Міцно, не випускаючи із сфери свого впливу. *Мовби магнітом притягує* [Настя] *подружок і тримає біля себе як на аркані* (М. Ю. Тарн.).

АРХІВ: здава́ти в архі́в *див.* здавати.

АРШИН: арши́н у пле́чах. Широкоплечий, дужий (про людину). **арши́н в плечі.** *Никола йде, неначе брила,— Сажений зріст, аршин в плечі* (Воронько).

міряти на оди́н арши́н; міряти на свій~*див.* міряти.

на оди́н арши́н. 1. *з дієсл.* За тим самим зразком; однаково. *Всі будівлі були збудовані на один аршин.*

2. Дуже схожі між собою; однакові.— *Товаришу гвардії майор, а як залізничні колії? — запитує хтось із бійців.— Теж неоднакові! У нас ширша, у них вужча. Вона буде колись перешиватись? Щоб скрізь на один аршин? — Очевидно, буде* (Гончар). П о р.: **на оди́н копи́л; на оди́н мані́р; на оди́н лад.**

під арши́н, *заст.* 1. *з сл.* і т и́, п і т и́, в з я́ т и *і т. ін.* До війська, в солдати. *Он у вдови один син, Та й той пішов під аршин...* (П. Куліш); *Єсть у вдови їден* [один] *син — Взяти б його під аршин* (Рудан.).

2. Підходить для служби у війську, в солдатах. *Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдови один син, Та й той якраз під аршин* (Шевч.).

поста́вити під арши́н *див.* поставити; **як ~ проковтну́в** *див.* проковтнув.

АТМОСФЕРА: атмосфе́ра згу́щується *над ким, навколо кого.* Кому-небудь загрожує небезпека, чиєсь становище погіршується. *Невже він не бачить, не відчуває, що атмосфера довколо нас починає згущуватися* (Вільде).

атмосфе́ра розжа́рилася. Створилася напружена обстановка. *За ніч атмосфера в домі Пугала ще більше розжарилась* (Панч).

атмосфе́ра розряди́лася. Становище змінилося на краще; зникло напруження.

АТМОСФЕРУ: розряди́ти атмосфе́ру *див.* розрядити.

АТТІЧНА: атті́чна сіль *див.* сіль.

АХІНЕЮ: нести́ ахіне́ю *див.* нести.

Б

БА: ба де то! Уживається для вираження повного заперечення; ні. *Котилися і наші козачі Дурні голови, за правду.. А получшали? ба де то! Ще гіршими стали* (Шевч.).

ти ба! *див.* ти.

тим-то й ба. У тім-то й справа; у тім-то й річ. *Мусій випріг.. вози серед двору.— Закочуй, козаче, під повітку.— А то що хіба, ясно ж? — Тим-то й ба, що дощ буде* (Панч).

БАБ: як сім баб пошепта́ло *див.* сім.

БАБА: ба́ба на́двоє ворожи́ла (гада́ла). Невідомо, чи здійсниться щось, чи ні.— *Не бути йому гетьманом вже ніколи.— Як то не бути?..— не витримав Гармаш. Адже гетьман він, а не хто інший?! — То, мосць пане, як кажуть у вас, баба надвоє ворожила* (Рибак); *Убогий помовчав трохи та й каже: — Хіба убогому і на світі не жити? Е, ні, це ще надвоє баба ворожила* (Укр.. казки, легенди..). **ба́бка (бабу́ся) на́двоє ворожи́ла (гада́ла).** [В а с и л ь *(до Горпини)*:] *Завтра нас, може, щаслива доля чекає, а не лихо! Завтра, як то кажуть, бабка ще надвоє ворожила!* (Кроп.); — *Вийдеш заміж, то все й забудеш,— вставив Бухкало.— Це ще бабуся надвоє ворожила,— усміхнулася Катерина* (Коцюба); — *Так от передай отій гвардії* [Деркачеві], *що коли на сівбі ми його перегнали, то на жнивах і поготів..— Сказати можна,— обережно проговорив*

юнак...— Тільки це, Миколо Гавриловичу, бабуся ще надвоє гадала (Жур.). Синоніми: **вилами писано; як сказати** (в 1 знач.).

баба Палажка [і баба Параска]. Язикатий, чванливий, пихатий. *Був час, коли Гітлер не мовчав перед німцями «мов скеля», він був охочий до самохвальби, як та баба Палажка* (Козл.). Синонім: **базарна баба.**

базарна баба. Криклива, сварлива, груба людина. Синонім: **баба Палажка.**

бісова (клята) баба, *лайл.* Уживається для вираження здивування чи негативного ставлення до когось.

згадала баба дівера. Немає потреби говорити про те, що давно минуло, забулося і не повернеться. *З темряви строго обізвався Євмен Дибенко: — Війна — війною, а два стоги переліжного сіна ні за що ні про що згноїли. Безбородько нахмурився: — Таки згадала баба дівера. Через вас, діду, про ці два стоги увесь світ і союзники знають* (Стельмах).

як баба дівкою була. Дуже давно. *Тоді то було, як баба була дівкою* (Укр.. присл..).

БАБАК: як бабак свисне. Уживається для вираження повного заперечення змісту речення; ніколи. Пор.: **як рак свисне** (в 1 знач.). Синоніми: **як на долоні волосся виросте; як виросте трава на помості.**

БАБИН: бабин смик *див.* смик.

БАБИНЕ: бабине літо *див.* літо.

БАБРАТИСЯ: бабратися в гною, *заст., зневажл.* Займатися сільським господарством. *Клим і синок Олександра Підопригори найкраще вчилися в церковноприходській школі, а тепер вбили собі в голови, що мають десь далі вчитися. Їм уже, бачиш, не хочеться бабратися в гною* (Стельмах).

БАВИТИСЯ: бавитися з вогнем; ~ в жмурки *див.* гратися.

БАГАТІТИ: багатіти думкою. Потішати себе намірами, задумами, уявленнями і т. ін. [Юда:] *Я дбав про харч, про хату для гурту цілого.., я сам голодний, збіганий, як пес, їв облизня та думкою, як дурень, мав багатіти...* (Л. Укр.); *Рекордист привчився багатіти думкою, і з часом це стало для нього ніби своєрідним наркотиком* (Загреб.); [Василь:] *Чого ж се я так роздумався? Де б мерщій діло робити, швидше його кончати* [кінчати], *а я думками багатію* (Мирний); *Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець!* (Вовчок).

БАГАТО: багато (забагато) честі *кому, для кого, перев. ірон.* Хто-небудь не гідний кого-, чого-небудь. *Багато честі для мене зватись правою рукою дядька, добре було б, якби мене можна було назвати одним пальцем на його руці* (Л. Укр.); *Оленка зголосилася побігти за нею, але Мокроус на правах комсорга спинив її.— Багато честі твоїй подрузі, Оленко. Нехай іде собі, куди розігналася* (Д. Бедзик).

багато про себе думати *див.* думати.

багато (чимало *і т. ін.*) **води сплило (спливло, упливло, утекло, вибігло).** 1. Дуже давно щось було, минуло багато часу з якоїсь пори. *Відтоді багато води сплило в Дніпрі і в Самарі, але пригадуються події тих днів так виразно, наче було це вчора* (Дмит.); *Багато з того часу уплило води в Черемоші, багато разів приходив сюди* [до схованки] *Марусяк ізсипати свою здобич* (Хотк.); *Чимало літ перевернулось, Води чимало утекло* (Шевч.); *Багато в море з того часу Води, як кажуть, утекло, Та ні з Олімпу, ні з Парнасу Про нього* [Енея] *звістки не було* (Воскр.).

2. Сталися значні зміни за якийсь час. *З того часу, як Георгія водили за руку, багато води спливло. І сам він змужнів, став красивим, статурним* (Рад. Укр.). *Півроку минуло, як ти розлучилась із своїм коханком. Багато води втекло за сі півроку; пішли за водою і твої сільські думки, твої надії, твої молоді жадання* (П. Куліш); *Півсотні літ минуло з того, чимало вибігло води, як привели шляхи Рудого селянським хлопчиком сюди* (Уп.).

бачити багато світу *див.* бачити; **брати на себе ~** *див.* брати; **не ~ заважить** *див.* заважить; **підніматися на ~ голів** *див.* підніматися; **робити ~ шуму** *див.* робити; **стоптати ~ підошов** *див.* стоптати; **стояти на ~ голів вище** *див.* стояти.

БАГАТЬМА: під багатьма замками *див.* замками.

БАГЛАЇ: баглаї бити *див.* бити.

баглаї напали *на кого, рідко кого.* Хто-небудь став лінивим, неповороткім. *Такі мене баглаї напали* (Мирний).

БАГНА: витягти з багна *див.* витягти.

БАГНЕТ: здіймати на багнет *див.* здіймати.

БАГНЕТАХ: триматися на багнетах *див.* триматися.

БАГНЕТИ: багнети (мечі, списи *і т. ін.*) **схрещуються /схрестилися.** 1. Хто-небудь вступає в гостру суперечку, полеміку з кимось. *Критичні списи не раз схрещувалися над сторінками повістей Ігоря Муратова...* (Рад. літ-во); *Це була б така собі невимушена розмова простого монтера з главою міста, але водночас схрестилися б мечі двох політичних супротивників* (Загреб.).

2. Вступати в бій, боротьбу проти ворога. *Запекло схрестилися багнети нашого народу з лютим фашизмом.* Синонім: **піднімати зброю.** Пор.: **схрестити мечі.**

здіймати на багнети *див.* здіймати.

БАГНІ: виволочити в багні *див.* виволочити.

БАГНО: втоптати в багно *див.* втоптати; **місити ~** *див.* місити.

БАГНОМ: обкидати багном *див.* обкидати.

БАГНЮКУ: втоптати в багнюку *див.* втоптати.

БАДЬОРИЙ: бадьóрий на язи́к *див.* гострий.

БАЖАЄ: чогó душá бажáє *див.* душа

БАЗАР: пташи́ний базáр (я́рмарок). Велике скупчення людей. *На міській площі цілий пташиний базар.*

БАЗАРІ: як Сіркó в базáрі *див.* Сірко.

БАЗАРНА: базáрна бáба *див.* баба

БАЗАРНИЙ: гріш цінá в базáрний день *див.* ціна; **не вáртий грошá в ~ день** *див.* вартий.

БАЙДИ: бáйди би́ти *див.* бити.

БАЙДИКИ: бáйдики би́ти *див.* бити.

БАКИ: відбúло бáки *див.* відбило; **забивáти ~** *див.* забивати.

БАЛ: з кораблá на бал *див.* корабля.

БАЛАКАТЬ: і балáкать нíчого. Цілком зрозуміло, нема сумніву в чому-небудь. *Єва, та й та грішна, а про нас і балакать нічого* (Укр.. присл..).

БАЛАМУТИТИ: баламу́тити гóлови *кому.* 1. Дурити, морочити когось.— *Ось забирайся, парубче, звідси та не баламуть голови заміжнім жінкам,— виказала* [Федора] *сердито...* (Дарда).

2. Підбурювати на погані дії, вчинки кого-небудь.— *Окаянна сірома нишпорить усюди по Вкраїні да баламутить голови поспільству. Хіба не чув ти поголоски про чорну раду?* (П. Куліш).

баламу́тити світом. Порушувати звичайний уклад життя, тривожити, бентежити. *А молоді робили своє: баламутили світом, шукали нових доріг, бунтували проти старосвітських забобонів* (Речм.); — *Не баламутьте, мамо, світом. Доконче вам треба розтривожити всіх...* (Стельмах).

БАЛАНДУ: трави́ти баланду́ *див.* травити.

БАЛАЧКУ: справля́ти балáчку *див.* справляти

БАЛИ: бáли точи́ти *див.* точити.

БАЛУХИ: лупи́ти бáлухи *див.* лупити.

БАЛЯНДРАСИ: точи́ти баляндрáси *див.* точити.

БАЛЯСИ: точи́ти балáси *див.* точити.

БАНДИГУ: гну́ти банди́гу *див.* гнути.

БАНДУРИ: ви́пустити бáндури *див.* випустити.

БАНЕЛЮКИ: плести́ банелю́ки *див.* плести.

БАНТИНУ: на бáнтину. Повіситися. [Т и м о х а *(з сльозами)*:] *Пропало чотирнадцять з полтиною ні за цапову душу!.. Одне тепер зосталось мені: коли не в річку, то на бантину!* (Кроп.).

БАНЯ: кривáва бáня. Масові вбивства. П о р.: **кривáвий бенкéт** (у 2 знач.); **кривáва óргія** (в 2 знач.); **кривáвий ралéць.**

БАНЯК: баня́к вáрить *див.* казанок.

БАНЬКА: лóпатися, як ми́льна бáнька *див.* лопатися.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **ми́льна бáнька,** *з сл.* з н и́ к н у т и, щ é з н у т и *і т. ін.* Швидко, безслідно. *По довгій годині прокинулися* [втікачі] *від голосних вигуків: — Тут вони! Тут! Страшне то було пробудження! Мрія про волю зникла, як мильна банька* (Гжицький); *Потім розлетілося все, щезло мов мильна банька* (Круш.).

БАНЬКИ: аж нóсом банькú дме *див.* дме; **~ на лоб лíзуть** *див.* очі; **ви́дерти ~** *див.* видерти; **ви́тріщити ~** *див.* витріщити; **встромля́ти ~** *див.* встромляти.

БАНЬКУ: пускáти ми́ляну бáньку *див.* пускати.

БАРАН: ні пес ні барáн *див.* пес.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **барáн в аптéці,** *з сл.* р о з б и р á т и с я, р о з у м í т и с я *і т. ін., iрон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова, при якому вжитий фразеологізм; зовсім не (розбиратися, розумітися). *Розбирається, як баран в аптеці* (Укр.. присл..).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **барáн (козéл** *і т. ін.*) **на нóві ворóта,** *з сл.* д и в и́ т и с я, в и́ т р і щ и т и с я, в т е л ю́ щ и т и с я *і т. ін., зневажл.* Не розуміючи, спантеличено, здивовано. *Вночі, як ми* [шевці] *поснемо, встромить морду в книжку і дивиться, як баран на нові ворота* (Чаб.); — *Геть від мене! — гримнула* [Зуйка] *на чоловіків.— Чого повитріщалися, як барани на нові ворота? Не бачили мене зроду!* (Шиян); *Петро мовчав, тільки втелющився в Хлипала, мов баран на нові ворота* (Збан.); — *Воли в ярмі, та й ті ревуть...— гримнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивиться на його, як козел на нові ворота* (Вовчок)

БАРАНІВ: стáдо баранíв *див.* стадо.

БАРАНЯЧИЙ: зігну́ти у барáнячий ріг *див.* зігнути.

БАРВИ: згу́щувати бáрви *див.* згущувати.

БАРКИ: брáтися за бáрки *див.* братися; **вхопи́ти за ~** *див.* вхопити.

БАРЛОЗІ: як свиня́ в барлóзі *див.* свиня.

БАРХАТНИЙ: бáрхатний сезóн *див.* сезон.

БАС: бас урвáвся (увірвáвся) *кому.* 1. Хтось втратив можливість збагачуватися або наживатися на чому-небудь, верховодити ким-небудь. *Він* [пан], *кажуть, там* [в чужих краях] *проводив годи, Додому ж прибіжить, як біс, Ухопе* [ухопить] *грошей та і драла.. Либонь тепер урвався бас!.. Земля родити перестала* (Мирний); *І може колись так і зробиться, що і їм, Рябченкові з товариством, урветься бас у громаді* (Гр.); *Гуцалюк завагався. Що ж йому робити? Піти зараз з свиноферми, значить остаточно себе скомпрометувати в очах колгоспників. Працював, скажуть, поки можна було шахраювати, а коли бас увірвався, то й покинув* (Добр.); // Немає сил, змоги на щось. *Еге! Шкода й питання — Бо на таке кохання Тепер урвався бас* (Вороний). С и н о н í м и: **урвáлася ву́дка; урвáлася лáвочка.**

2. Настав кінець кому-, чому-небудь. *Урвався панам бас, бо радянська влада в нас* (Укр.. присл..); *У нього б стало коштів захопити й поміщицький шмат, та бас урвався йому несподівано й нагло,— він повісився* (Ю. Янов.); — *Ну, до-*

ню,— сказала до своєї одиначки,— мабуть, уже мені геть бас увірвався. І ноги не мої, і руки не мої, хоч візьми та й на смітник викинь (Добр.). Пор.: **нитка увірвалася.**

брáти на бас *див.* брати.

БАСОМ: дивúтися бáсом *див.* дивитися.

БАТЕЧКУ: бáтечку мій. Уживається для вираження здивування, захоплення.— *Нуте, я на вас хоч подивлюся. Батечку мій! а убір який!..* (Мирний).

БАТІГ: як батíг на мотовúло, *з сл.* схóжий, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова схóжий; зовсім не (схожий). *Тепер уже всі* [хлопці] *глянули на Миколу, вишкірили зуби, сміються. Справді ж бо — схожий Микола на вихователя, як батіг на мотовило* (Збан.). Синонім: **як свиня́ на коня́.**

як (мов, нíби *і т. ін.*) **з клóччя батíг.** 1. Поганий, нікудишній, зовсім непридатний для чогось серйозного. [Галина:] *З Бойка такий командир, як з клоччя батіг* (Зар.); *З тебе герой, мов з клоччя батіг* (Укр.. присл..). Синонім: **як із дúшла гармáта.**

2. Уживається для вираження повного заперечення змісту речення, при якому вжитий фразеологізм; зовсім не (міцний). *Такий міцний, як з клоччя батіг* (Укр.. присл..).

3. Слабохарактерний, нерішучий, безвольний, не здатний щось вирішувати самостійно. *Та й чоловік мій як з клоччя батіг, сказати правду* (Н.-Лев.); *Батько Ксенин був батіг з клоччя: що жінка казала, те він і робив* (Гр.); // Який не викликає довіри, ненадійний. **з клóччя батíг.**— *Дурна ти! ..Хіба в нього що є? Обірванець, з клоччя батіг! Він тобі язиком наговорить, набреше, вір йому!* (Григ.). Синоніми: **ні рúба ні м'ясо** (у 1 знач.); **ні жáрене ні пáрене.**

БАТОГА: з-під батогá *див.* палиці; **як із ~ тріснув** *див.* тріснув.

БАТОГИ: у три батогú, *з сл.* гнáти, бúти. Швидко, дуже, сильно. *До села коней гнали у три батоги.*

БАТОГОМ: із своїм батогóм лізти *див.* лізти; **як ~ сікти** *див.* сікти.

БАТЬКА: бáтька лúсого, *фам.* Уживається для вираження заперечення.— *Той невинний циган в Забегліцах.. вдерся вночі під різдво до маленької крамнички. Він клявся і божився, нібито хотів лише зігрітися,— але лисого батька йому це допомогло* (Гашек, перекл. Масляка).

біс бáтька знáє *див.* біс.

бісового (чóртового, сýчого) бáтька, *лайл.* Уживається для повного заперечення (перев. з дієсловами). [Храпко:] *От і кажуть: важке діло ціпом махати або косою тягти. Брехня! писати важче. Там аби здужав — усією рукою держи, та знай тягни, а тут — самими пальцями володій, заставляй їх виводити літеру за літерою... виведеш бісового батька!* (Мирний); — *Еге! Бісового батька мене обдуриш* (Хотк.); — *Ну, що, перев'язали, чортового батька! Сміялись запорожці* (Довж.).

до бісового (чóртового, бісячого) бáтька, *лайл.* 1. Уживається для вираження зневаги, презирства, злоби до кого-небудь, обурення з якогось приводу. *Теперечки уже їм* [німцям] *скоро кінець,— казала кума з Літок,— як не поморозяться тут до бісячого батька, то витовчуть їх наші* (Загреб.).

2. *кого, чого.* Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *Насунулось лиха до бісового батька* (Укр.. присл..); — *Еге, сила в нього є. Бог, він так і робить: силу дасть, а розум відбере.— Зате в тебе його до бісового батька і весь на язиці* (Тют.). Синоніми: **до біса** (в 1 знач.); **до чóрта** (у 1 знач.); **до дідька** (в 3 знач.).

і бáтька рідного не жаліє *див.* жаліє; **кат йогó ~ знáє** *див.* кат; **лізти поперéд ~ в пéкло** *див.* лізти.

на [якóго] бісового (чóртового) бáтька, *лайл.* Навіщо, для чого. *На бісового батька ти оце заквітчала колючками драбину, неначе молоду до вінця! — гукнув він до жінки* (Н-Лев.); *Коли ж моїх пісень вам мало.— Він сам собі мовляє так,— Тривайте, я й так заспіваю! Ще, може, й краще... Я вже знаю! На бісового батька й Шпак!* (Гл.); [Гаврило:] *Нехай іде, куди очі втрапляють, на чортового батька він нам?* (Кроп.); — *Ну, що мені з тобою робити? Натовкти твоїм дурним лобом об сосну шкода — всохне. Вона хоч тінь дає, а ти на якого чортового батька живеш на світі?* (Тют.); *На батька бісового я трачу, І дні, і пера, і папір!* (Шевч.). Синоніми: **на біса; на якóго дідька; до хрíну.**

посилáти до бісового бáтька *див.* посилати; **рідного ~ продáсть** *див.* продасть.

у бісового (чóртового, бісячого) бáтька, *грубо.* Уживається для вираження незадоволення, роздратування, досади з приводу чого-небудь. [Іван (*виверта кишені*):] *Де ж це мої гроші? Де ж це вони у бісового батька поділись?..* (Кроп.); — *Де воно,— каже, в чортового батька коноплі ті? Холод такий, а тут підперезатися нічим... хоч би мотузок, або що, виплести* (Тесл.).

чорт бáтька знáє *див.* чорт.

як за рідного бáтька (тáта), *з сл.* прáвити, гнýти *і т. ін.* Занадто дорого. *Тільки кажи* [Мордку], *що тобі дати за «прошеніє»? Та не заправ, як за рідного батька!* (Коцюб.); — *Тепер спроста не достукаєшся цієї худоби,— сказала* [Докія] *із співчуттям, зручніше спираючись рукою на тин.— І таку ціну гнуть, як за рідного батька* (Стельмах). **як за бáтька.** *В повоєнні літа.. за голку правили на ярмарках, як за батька* (Зар.).

як на [свогó (рідного)] бáтька, *з сл.* кри-

чáти. Не стримуючи себе; безцеремонно, розв'язно. *Кричать, як на бáтька* (Укр.. присл..).

якóго бíсового бáтька (сúна), *лайл.* Уживається для вираження обурення, незадоволення чиїмись діями, вчинками.— *Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите..!* — *крикнув Кайдаш* (Н.-Лев.); — *Чіпко,— гукнув Лушня...— якого ти бісового батька качаєшся та рвеш на голові волосся?* (Мирний); — *Ну, якого ви бісового сина зібралися сюди, очі повитріщали?* — *почули вони у розчинене вікно Колісникової квартири* (Мирний). Синонім: **якóї невóлі?**

як у бáтька за пáзухою *див.* бога.

БАТЬКИ: у батькú годúтися *див.* годитися.

БАТЬКІВ: бáтьків син *див.* син.

БАТЬКІВСЬКА: бáтьківська стрíха *див.* стріха.

БАТЬКІВСЬКИХ: на бáтьківських, *жарт.* Пішки. *Було й замочу ноги, і захолоджу, а кочу на батьківських до дітей по селах та на місто* (Барв.).

БАТЬКО: кий чóртів бáтько, *грубо.* Уживається для вираження заперечення; зовсім (ні).— *А я* [шкапа] *чувала, та й не раз, як про людей гукають всюди, що люди розумніші нас... Кий чортів батько — брешуть люди!* (Гл.). Синонім: **кий біс!**

чий бáтько (*грубо* **чорт) стáрший.** Чия перевага буде в суперечці, змаганні. *Ми ще поміряємось... Ще побачимо, чий батько старший* (Мирний).

БАТЬКОВА: бáтькова стрíха *див.* стріха.

БАТЬКОВІ: бáтькові своéму розкажú *див.* розкажи; **бісú йогó** ~ *див.* біси; **ідú к бісовому** ~ *див.* іди.

к чóртовому (сýчому, лúсому *і т. ін.***) бáтькові [під лотóки],** *лайл.* 1. Куди завгодно. [Домаха:] *Ти боїшся, що я прийшла не пускать тебе до шлюбу? Не журись: ... не тільки до шлюбу, хоть к чортовому батькові під лотоки з своєю панночкою, так мені все одно!* (Пчілка).

2. Уживається для підсилення висловленого.— *Ларьку! Злазь, бо замерзнеш к сучому батькові!* — *і Ларько почув, як хтось штурхає його києм у спину* (Вас.).

спасúбі вáшому бáтькові *див.* спасибі.

БАЧ: як стій та бач *див.* стій.

БАЧИВ: світ не бáчив *див.* світ.

такúх [ужé] бáчив. Уживається для вираження застереження від залякування; не боюся.— *Ви на мене не кричіть,— переходить на офіційний тон Підігрітий,— я таких уже бачив!* (Зар.). **не такúх бáчили.—** *Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили,— прошипіла вона і закрила віконце* (Тют.).

хто бáчив; хто кудú ~ *див.* хто.

БАЧИЛА: марá бáчила *див.* мара.

БАЧИЛИ: не бáчили дурнúх, *ірон.* Уживається для вираження відмови що-небудь виконувати, робити. *А тії, шовком вбрані Квіти, Сміються з них: «Кому-кому — ще й вам годити,— Не бачили дурних»* (Гл.). Синонім: **знайшóв дýрня.**

тíльки й бáчили 1. *кого.* Хто-небудь зник безслідно, назавжди, швидко виїхав кудись. *Дала йому і свиту, і шапку.. Пішов наш Нечипір, та тільки ж ми його і бачили* (Кв.-Осн.); *Попрощався генерал з ними... Та тільки його піщани й бачили* (Мирний); — *Оце як гайну з паном, то тільки ти мене й бачила* (Н.-Лев.); *Не встигла мати привітати гостей, ані сльози зронити, озватися до них жалібно: «Ой синочки мої, голубочки...», як герої вже зникли в голубій імлі,— тільки їх і бачила* (Довж.). **тíльки бýдуть бáчити.—** *А паннунця хай гамуються і не викрикують тут на мене, бо як мені того буде забагато, то візьму і плюну на все; і тільки будуть мене панство бачити!* (Вільде). Синоніми: **біс злизáв; і слід захолóнув; слíду не лишúлося** (в 2 знач.).

2. *що.* Втратити назавжди що-небудь. *Йому* [пану Польському] *тільки одному годили й служили... Та як же його й не служити? Свої ж прислужники! Нехай би хто сказав слово насторч — тільки б і місце бачив!* (Мирний).

щоб мої óчі не бáчили *див.* очі.

БАЧИТИ: бáчити вúди. Бути досвідченим, зазнати багато випробувань. *А в бою він брав таким натиском, несподіваним, рішучим, що навіть хлопці, які бачили види, дивувались і з опаскою косилися на начальника розвідки* (Стельмах).

бáчити [все] в рожéвому світлі. Сприймати щось ідеалізовано, в кращому вигляді, ніж у дійсності. *Він своє життя бачив у рожевому світлі.*

бáчити далéко. Бути далекоглядним, прозорливим.— *Велике свято нині! Дарма вороги наші надію плекали, що Києву бути в їх пазурах вічно. Нескорима сила людей руських, і Київ діждався волі!..— Далеко бачить гетьман Хмельницький,— проказав схвально муромський намісник Алфьоров* (Рибак). Антонім: **не бáчити дáлі свогó нóса.**

бáчити нáскрізь *кого.* Добре знати, уміти розпізнавати чиї-небудь думки, наміри.— *Ні, вона мене не проведе, наскрізь я її бачу, що воно за цяця* (Мирний); *О, вона* [Маріцца] *бачить його наскрізь, всі його думки й бажання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається* (Коцюб.); *Хіба він* [Давид] *не бачить її* [Марію] *наскрізь! І оту хустку квітчасту, і сорочку з веселими дівоцькими уставками хіба не задля нього наділа?* (Головко); — *А ти, Семене, не зловтішайся! Я тебе наскрізь бачу. Давно ви точите зуби на Борзня, ось тепер і радієте, що звели з ним рахунки!* (Ю. Бедзик); // Розумітися в людях.— *Колись я так не приглядалася до людей,— сказала вона* [Катерина], *ніби сама з того дивуючись.— А в час війни кожного на-*

скрізь стала бачити... (Жур.); *Еней научений був добре,— Розвідник справжній був Еней. Де обережний, де хоробрий,— Вмів наскрізь бачити людей* (Воскр.).

ба́чити / поба́чити [бага́то (нема́ло)] сві́ту (сві́та). Бувати в багатьох місцях, подорожуючи. *З'їздив* [Остап] *з ним* [паном] *багато чужих сторін, бачив багато світу і.. вихвалявся тим* (Мирний); *Після вечері пересяде батько на призьбу, скрутить цигарку та й ще гомонять. А є про що: немало батько прожив, немало й світу бачив* (Головко). **ба́чити світи́.**— *От тільки не відаю, що корисніш для здоров'я — чай чи пиво?.. Порай, Максиме, ти ж у москалях був, світи бачив, чув, може...* (Коцюб.); *Вони вже побували в Болгарії та Югославії, мали на грудях червоні та золоті нашивки і трималися з певністю. Навіть Хома, ведучи з ними тривалі бесіди, визнавав, що хлопці бачили світи* (Гончар).

ба́чити / поба́чити сві́тло ра́мпи. Бути поставленим на сцені театру (про виставу). *Драми* [Олександра Корнійчука] *бачили світло рамп Європи і Америки, Азії і Австралії, Німеччини і Канади, Японії й Індії, всіх країн соціалістичної співдружності* (Коз.); *Після серйозної дружної роботи автора і колективу* [театру]... *«Загибель ескадри» вперше побачила світло рампи* (З глибин душі).

за слізьми́ (сльоза́ми) сві́та (сві́ту) [бі́лого] не ба́чити. 1. Гірко, невтішно плакати.— *Не плачте, мамо,— втішав Василь.— Я вернуся,— а сам за слізьми й світа не бачив* (Н.-Лев.); *Дорогий Ванечко! Любий, милий, кровиночко моя! Пишемо ми з Марією цього листа, а за слізьми світа білого не бачимо* (Логв.); *Мотря обхопила його* [сина] *шию обома руками та так і повисла, за сльозами світа не бачачи...* (Мирний).

2. *з сл.* п л а́ к а т и, з а п л а́ к а т и. Гірко, невтішно. *Нимидора почала прощатися з дядьком та дядиною, згадала.. свій важкий молодий вік у наймах і так заплакала, що за слізьми й світу не бачила* (Н.-Лев.).

і в сні не ба́чити *кого, що.* Хто-небудь навіть уявити не може чогось. *Тих нинішніх зломиголов* [глибоких ям у Бориславі] *по сто та по півтораста метрів ніхто тоді і в сні не бачив* (Фр.). П о р.: **і не сни́ться** (у 1 знач.).

не ба́чити ві́льної хвили́ни. Бути дуже зайнятим, заклопотаним. *Минулу зиму вони всі — і сам Коваль, і його інженери, і Андрій і Марта — не бачили вільної хвилини. Вони працювали як шалені* (Собко). С и н о н і м и: **не ба́чити сві́ту** (в 3 знач.); **не ма́ти просві́тку** (в 1 знач.).

не ба́чити да́лі свого́ (вла́сного) но́са. Бути егоїстом, турбуватися лише про себе.— *Вона* [Катря], *мені здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло, а там хоч потоп* (Кучер). **не ба́чити нічо́го, крім свого́ но́са і живота́.**— *Ти, Кузьку, не ображайся,— вже м'якше сказав Оксен,— але я тобі скажу так, що, крім свого носа і живота, ти нічого не бачиш* (Тют.). **ба́чити да́лі свого́ но́са.**— *Що милуєшся?..— А ти — ні? — А я ні. Бо бачу трохи далі.. Далі свого носа. Бачу, як боком вилізе оцим дурним головам панська худоба* (Головко). А н т о н і м: **ба́чити дале́ко.**

не ба́чити за дере́вами лі́су. Не помічати за дрібним, частковим загального, основного. *Критика на адресу деяких письменників, які надмірно згустили в своїх творах темні фарби в зображенні нашого життя..., справедливо відзначає перш за все те, що ці письменники за деревами не бачать лісу* (Рильський). **з-за дере́в не ба́чити лі́су.** *Людина часто з-за дерев не бачить лісу.*

не ба́чити / не поба́чити [і] у ві́чі *кого, чого.* 1. Бути незнайомим з ким-небудь, зовсім, ніколи не знати когось. *Колодуб був задумливий і якийсь відсторонений, зчужілий. Дізнався про батька, якого не бачив у вічі, і про матір, і про себе* (Ю. Бедзик); *А перескочиш ти Мораву, прийдеш першим туди, де тебе люди роками ждуть. Тебе там ще ні разу і в вічі не бачили, а вже думають про тебе давно. Ти вже їм потрібний* (Гончар); // Не зустрічати кого-небудь. *Другі.. казали, що не бачили і в вічі її Пилипа* (Мирний); — *Сідай, Давиде,.. гай-гай, сину, скільки це літ отак не сиділи. Ба, й у вічі не бачили один одного. Тільки подумати: п'ята осінь!* (Головко).

2. Немає чого-небудь, не можна знайти чогось.— *У других на закуску ягоди або що солоденьке-ласеньке, а у нас ніколи його і в вічі не побачиш...* (Мирний); *Любий Миша!.. В Одесі думаю ще й нове що-небудь почать. ..Там уже й Гейне знов буду писать, а то я тут його і в очі не бачу* (Л. Укр.); — *Учора був я в районі та у земвідділ заходив — нашого приговора й у вічі там не бачили. Ні у входящих, ні в ісходящих* (Головко).

не ба́чити сві́та. Не мати достатнього життєвого досвіду. *Вона* [Маруся] *тільки що на ноги знялася... Світа ще не бачила* (Мирний).

на ба́чити сві́ту (сві́та) [бі́лого (бо́жого)]. 1. Тяжко страждати, зазнавати фізичних та моральних мук. *Він її там так любить, що за кулаками вона й світу не бачить!* (Гуц.); *Мотря повернулася, вийшла. Ішла по вулиці — не бачила світа перед собою, прийшла додому, як п'яна* (Мирний). **сві́тка не ба́чити.** *Тече річка з-під Зарічка, я її загачу, Скажи, милий, чи мня* [мене] *любиш, бо світка не бачу* (Коломийки).

2. Бути ув'язненим, у неволі. *Не допусти* [Спасе] *впасти В турецькую землю, в тяжкую неволю. Там кайдани по три пуда, Отаманам по чотири. І світа божого не бачать, не знають, Під землею камень ламають* (Шевч.). **сві́та-со́нця не ба́чити.** *Сидить він во темниці.., світа-сонця не бачить* (Тют.).

3. *за чим.* Бути дуже заклопотаним, зайнятим чим-небудь. *За чужою роботою й світу не бачить* (Укр.. присл..); *За всякими ділами й світу божого не бачу* (Коцюб.); *Ви сподівались зустріти за цим столом заскорузлого чинушу.., жовчного бюрократа, що відгородився від роботяг і за паперами світу божого не бачить. А я ось який* (Гончар); — *Він за рибою і ставами світу не бачить* (Стельмах). С и н о н і м и: **не ба́чити ві́льної хвили́ни; не ма́ти просві́тку** (у 1 знач.).

не ба́чити сма́леного во́вка. Не бути досвідченим, не зазнавати труднощів, випробувань у житті. *Молоді* [фабзавучники] *ще, зелені, не бачили смаленого вовка. Дома сидячи, загориться — поїду на шахту. Поїде, спробує, аж там не так легко, як гадалось, та й назад* (Ткач); — *Ви ще не бачили смаленого вовка,— супиться Чигирич.— Бач, їм коржі не вгодили* (Стельмах); *Хлопець не зразу впізнав у ньому* [офіцерові] *коменданта, колись вишколеного, прилизаного чепуруна оберлейтенанта Брандта. І окуляри на ньому вже не золоті. І одяг пом'ятий. «Видно, бачив смаленого вовка»* (Больш.). **не ба́чити сма́леної сови́.** *Ти ще не бачив смаленої сови* (Укр.. присл..).

БАЧИТЬ: ба́чить Бог *див.* Бог.

БАЧНОСТІ: ма́тися на ба́чності *див.* матися.

БАШ: баш на баш, *з сл.* м і н я́ т и. Здійснювати еквівалентний обмін.— *То міняймось!* — *Що на що?* — *Баш на баш! Мішок на мішок* (Ільч.). С и н о н і м: **так на так.**

БГАЙ: хоч у ву́хо бгай (клади́). 1. Дуже лагідний, покірний, податливий і т. ін. *Диво дивне сталося з Йосипом: то бувало нікому на світі не вступить, не послухає нікого, а то хоч у вухо бгай. Слухняний та покірний Йосип! І братові часом у роботі допоможе; батька слухає, матері догоджає* (Мирний). С и н о н і м и: **хоч до ра́ни клади́** (в 2 знач.); **хоч мотузки́ крути́.** А н т о н і м: **кіл на голові теши́.**

2. *з прикм.* Дуже, у великій мірі.— *Я його, писаря, знаєте, запросив кілька разів до себе, ..почастував наливкою та добрим спотикачем, і писар став такий добрий, хоч у вухо бгай!* (Н.-Лев.); *Оришка мене... побоюється. Стає добра, м'яка, хоч у вухо її клади, і в усьому мене слухається* (Гончар). С и н о н і м: **хоч до ра́ни клади́** (в 1 знач.).

БДЖІЛ: як бджіл по весні. Дуже багато, безліч. *У неї планів, як бджіл по весні.*

як (мов, ніби *і т. ін.)* **бджіл у ву́лику.** Багато, безліч. *Приходжу до клубу колгоспного, а там людей, ніби бджіл у вулику* (Соч.).

БДЖОЛИ: ли́пнути, як бджо́ли до ме́ду *див.* липнути.

БЕ: ні (ані́) бе ні (ані́) ме, *зневажл.* 1. *перев. з сл.* **н е** з н а́ т и, н е т я́ м и т и, н е в м і́ т и. Зовсім, абсолютно, нічого. *Не вміє ні бе ні ме* (Номис); *Ані «бе» ані «ме» не знає* (Укр.. присл..); *Що твої промови, Коли ти* [Панас] *ні бе ні ме В правилах із мови* (С. Ол.); *Ні бе ні ме по-нашому не вміє, То правду кажучи, нема й надії* (Олесь). **ні бе ні кукурі́ку.** *Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе ні кукуріку, а це заглядає в книгу, ще й шепче щось, мов рак у торбі* (Стельмах).

2. Не розбиратися, не розумітися в чомусь.— *Я в цих орденах, ні в тодішніх, ні в теперішніх, і досі ні бе ні ме* (Тют.); *Почуваю себе прекрасно. Хочеться дерзати!.. доручили загальноколгоспну стінну газету. А я в цім ділі ні бе ні ме* (Бабляк).

С и н о н і м и: **ні бельме́са; ні бум-бум; ні ву́ха ні ри́ла; ні в зуб.**

БЕБЕХАМИ: годува́ти бе́бехами *див.* годувати.

БЕБЕХИ: відби́ти бе́бехи *див.* відбити.

БЕЗВІК: на бе́звік. На вічні часи, назавжди, надовго. *Аж чорні від смаги люди ідуть степами, полиневим шляхом чумацьким. .Гніздечко знайшли, зруйнували, а потім самі ж і пошкодували за свій вчинок, і з жалю пісню про цей випадок склали, створили на безвік...* (Гончар); *Похолонула кожна жила В тілі виробленім, старім — Одлетіла на безвік сила, В чорну землю ввійшла, як грім!* (Вирган).

БЕЗГОЛОВ'Я: на безголо́в'я (*рідко* **безголів'я)** *чиє, рідко кому і без додатка.* На чиюсь біду, на нещастя, на лихо. *Отож і вчити почали Письму панят. На безголов'я і я учуся. Слізьми! Кров'ю! Письмо те полилося...* (Шевч.); *Кругом же бандити, кругом. Як не Гальчевський, то Шепель, і все на безголов'я наше* (Стельмах); *Через море брела, спішила, ..прибігла у садок на побачення і, виходить, на своє безголов'я...* (Гончар); *Мов із гранітних глибин козацької Хортиці, виходить на безголов'я ворогам богатир Влас Харитонович, що самому Піддубному колись м'яв ребра* (Літ. Укр.). **на безголо́в'ячко.** *Тут дурень встав, раз-два зглянув, На землю сів собі... Та незабаром після того, На безголов'ячко, й заснув* (Укр. поети-романтики..). С и н о н і м и: **як на біду́; як на те** (у 2 знач.); **як на зло.**

БЕЗДОННУ: як у бездо́нну бо́чку *див.* бочку.

БЕЗНАДІЙНИЙ: безнаді́йний ду́рень *див.* дурень.

БЕЗОДНЕЮ: стоя́ти над безо́днею *див.* стояти.

БЕЗОДНІ: потопа́ти в безо́дні *див.* потопати.

БЕЗОДНЮ: бода́й заведо́ в безо́дню *див.* завело; **ки́датися в** ~ *див.* кидатися; **копа́ти** ~ *див.* копати; **па́дати в** ~ *див.* падати; **хоч провали́ся в** ~ *див.* провалися; **штовха́ти в** ~ *див.* штовхати.

БЕЗРІК: за бе́зрік. Невідомо коли, дуже нескоро. *«Коли ж він* [велетень] *встане?»* — *тремтячи, спитала я хлопчину.— За рік, сто рік чи за безрік. А може й в сю хвилину!»* (Л. Укр.).

на (в) бе́зрік. На вічні часи, назавжди. *Коли б мені не своя родина на Україні та не деякі симпатії і обов'язки, я б тута зосталась на безрік*

(Л. Укр.); *А ось і перший день Нового року. ..Разом із бризками золотого зерна летять шпаркі промовляння тонкими та дзвінкими голосами: «На щастя, на здоров'я, на Новий рік, щоб діждали на безрік!»* (Пчілка); // Ніколи. *Віддасть на безрік* (Укр.. присл..); //Безслідно. *І не хотілося мені, Щоб тії ночі, тії дні Минали в безрік* (Щог.).

БЕЗЦІНЬ: за бéзцінь (безцíнок). Дуже дешево, майже дарма. *Шкода скотини,— а тут за подушне надавили: овечата, свині, корови — все за безцінь пішло; у волость побрали та там і продали...* (Мирний); *На розі якийсь гендляр відкрив крамницю і скуповує за безцінь коштовні речі, картини, килими та сплавляє їх фашистським генералам та офіцерам* (Хижняк); *Великі землевласники забирали селянські ділянки за борги, скуповували їх за безцінь в голодні роки, захоплювали силою* (Іст. середніх віків); *Останніх воликів кум Сидір із двора і за безцінок збув...— Купив новеньке Рало* (Бор.); *— Знову ж,— вели далі купці,— Коли вже продамо ми за безцінок свій товар, то хіба можемо купити, що бажаємо?* (Скл.). **за бéзцін.** *Порадившись, загнали* [Василь і Василиха] *в місті швейну машину за безцін* (Козл.). Синонім: **за півцінú.**

БЕЛЬБАХИ: відбúти бéльбахи *див.* відбити.

БЕЛЬМЕСА: ні (аní) бельмéса, *з сл.* не знáти, не розумíти, не тя́мити *і т. ін.* Зовсім, абсолютно, нічого. *Ні бельмеса не знає* (Номис); *— Чого вам треба від мене? ..Ні бельмеса не розумію, не ро-зу-мі-ю...* (Ле); *Ви... взялися рятувати слабого від хвороби, в якій самі ні бельмеса не розумієте* (Л. Янов.). Синоніми: **ні бе ні ме** (в 1 знач.); **ні бум-бум; ні вýха ні рúла; ні в зуб.**

БЕНЕРЯ: бенéря вхóпить *кого, грубо.* Хто-небудь десь зник, поїхав, дівся, пропав і т. ін.— *Ви не можете, Степане Івановичу, без жарту.— Не можу. А що? Я такий здавна. Тільки Масло мене присадив трохи. А тепер його бенеря вхопила, я й оклигав* (Хижняк).

бенéря нóсить *див.* чорт.

БЕНКЕТ: кривáвий бенкéт. 1. Битва, побоїще. *Упоєні на бенкетах кривавих, невільники-народи спали довго у спільній віковій... темниці* (Л. Укр.).

2. Масові вбивства. *Фашисти в українських селах чинили криваві бенкети.*

Пор.: **кривáва бáня; кривáва óргія** (в 2 знач.).

БЕНТЕЖИТИ: бентéжити кров *див.* хвилювати.

БЕРЕ: аж на кóльки берé *кого, з сл.* сміятися, реготáти. Дуже сильно, досхочу. *Сміялися ми з друзями аж на кольки нас брало* (Вишня).

берé з-за плечéй *кого, безос.* Кому-небудь страшно, хто-небудь переживає почуття страху, жаху. *Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере* (Кв.-Осн.). Синоніми: **жúжки трясýться** (у 2 знач.); **похолóнуло в душі.**

берé на дрижакú *кого.* Хто-небудь змерз, труситься від холоду, страху і т. ін.— *Бувало вже так: і ліс довкола, і ліміти спущені, а грубки розтопити нічим. Весь виселок на дрижаки бере* (Баш). Синоніми: **дрижакú пробирáють; ї́сти дрижакú; вибивáти зубáми чечітку.**

вáша берé *див.* ваша; **досáда ~** *див.* досада; **життя́ ~ своє́** *див.* життя; **морóз з-за плечéй ~** *див.* мороз; **нáша ~** *див.* наша; **нехáй марá ~** *див.* мара; **ні меч, ні вогóнь, ні водá не ~** *див.* меч; **оскóма ~** *див.* оскома; **сéрце ~** *див.* серце; **сон не ~** *див.* сон; **хай чорт ~** *див.* чорт.

БЕРЕГА: держáтися свогó бéрега *див.* держатися; **приставáти до ~** *див.* приставати; **пускáтися ~** *див.* пускатися.

БЕРЕГИ: вхóдити в берегú *див.* входити; **молóчні ріки і киселéві ~** *див.* ріки.

БЕРЕГІВ: вихóдити з берегів *див.* виходити; **немá ~** *див.* нема.

БЕРЕЗОВА: березова кáша *див.* каша.

БЕРЕЗОВИМ: почесáти берéзовим віником *див.* почесати.

БЕРЕЗОВОЇ: дáти берéзової кáші; дáти ~ припáрки *див.* дати; **перепáсти ~ кáші** *див.* перепасти; **скуштувáти ~ кáші** *див.* скуштувати.

БЕРЕЗОВОЮ: частувáти берéзовою кáшею *див.* частувати.

БЕРЕТЬСЯ: дур головú берéться *див.* дур.

[і] не берéться [до] головú *в кого, кому і без додатка, безос.* Хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось. *Сторонський нарікав, що з Михасем зле — не вчиться; зате Андрусь пильний хлопець. А в Савки те й голови не бралося* (Маковей); *Не помічав* [Тищенко], *що вп'явся очима в Ірину.. Змарніла? Постаріла? Таке не бралося до голови* (Мушк.); *Як різниться знахідка з розписами Київської Софії та Кирилівської церкви, теж датованими XII століттям!.. Просто не береться голови, що пам'ятки належать до однієї епохи!* (Наука..). Синонім: **не вкладáється в голові.**

ї́дá не берéться *див.* їда.

на сон берéться. Кому-небудь хочеться спати. *Пізно, уже й на сон береться.*

БЕРИ: берú (берíть) вúще. Хто-небудь значніший, що-небудь значніше, ніж той або те, про кого або про що йшла мова перед цим.— *Ну, товариші, тепер держіться! — сказав Щорс, показуючи телеграму: — Що таке? — спитав комбат Кащеєв.— Вгадайте.— Гетьмана вбили? — Бери вище.— Петлюру?* (Довж.); [Батура:] *На курси їдете?* [Романюк:] *Беріть вище. Попросився, щоб в академію на кілька місяців послали вчитись* (Корн.).

берú йогó лихá годúна *див.* година; **~ йогó**

тря́сця *див.* трясця; **враг його́ ~** *див.* враг; **кат його́ ~** *див.* кат; **ли́хо ~** *див.* лихо; **чорт ~** *див.* чорт.

БЕРУТЬ: дрижаки́ беру́ть *див.* дрижаки; **думки́ ~** *див.* думки; **ре́готи ~** *див.* реготи.

БЕРУТЬСЯ: о́чі беру́ться сном *див.* очі.

БЕСТІЯ: продувна́ бе́стія. Дуже ненадійна, хитра, спритна й нечесна людина; шахрай. [Л у к е р к а:] *Боже, які бувають люде злі!..* [Х а р к о:] *Мовчи, брехухо! Завжди ти вдавала з себе неповинну, але я переконався, що ти продувна бестія!* (Кроп.); *Сам пан лісничий дивується з мого ока і каже, що я продувна бестія! — сміється* [Амбросій], *задоволений похвалою начальства* (Стельмах).

БЕШИХА: беши́ха в живі́т *кому, лайл.* Уживається для вираження недоброго побажання.— *Та ти знаєш, бешиха тобі в живіт, що ми, як тільки відавтокефалились, всіх курських солов'їв видавили* (Вишня).

Б'Є: [аж] у го́лову (у п'яти) б'є, *з сл.* м і ц н и й. Занадто різкий. *Мати продавала квас по три копійки за пляшку. Міцний, аж у п'яти б'є!* (Панч).

хміль б'є в го́лову *див.* хміль; **як лихома́нка ~** *див.* лихоманка.

Б'ЄТЬСЯ: ду́мка б'є́ться у голові *див.* думка; **се́рце ~ ; се́рце ~ в гру́дях** *див.* серце.

БИЙ: бий його́ тря́сця *див.* трясця; **~ мене́ нечи́ста си́ла; ~ тебе́ си́ла бо́жа** *див.* сила.

не бий лежа́чого. 1. Який не потребує великої затрати праці, великого напруження; нетрудомісткий. *Покликали діда. Голова — до нього: — Діду, допоможіть комсомольцям. У вас все одно робота не бий лежачого* (Є. Кравч.).

2. Безвідповідальний, нероба.— *Ви ж знаєте, як це в нас: то кошторис не затверджено, то оліфи нема...— Душі в тебе нема,— презирливо скривився на це Федір-прокатник.— Бригадир — не бий лежачого,— підкинув Шурко, водій далекорейсових автобусів* (Гончар).

хоч пацюки́ (цуценя́т) бий, *зневажл.* Дуже повний, одутлий, деформований ожирінням і т. ін. (перев. про обличчя). *Пика, хоч пацюки бий* (Укр. присл..); *Ясочка...— злісно думав він, поглядаючи на кругленький живіт поета,— пика — хоч цуценят бий, а він — Ясочка* (Вас.); *Мало того, що на вдовиних харчах морду роз'їв, хоч цуценят бий! Ти ще хочеш за її ж рахунок...* (Головко); // Дуже негарний, несимпатичний, неприємний.— *Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида як повний місяць...— Гарна... мордою хоч пацюки бий* (Н.-Лев.).

БИЙСЯ: хоч ло́бом (голово́ю) в (об) стіну́ би́йся. Уживається на означення скрутного, безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. *Хоч лобом в стіну бийся, то не поможе* (Номис). **хоч би́йся голово́ю в камі́нні му́ри.**— *Гарну картину вам намалював? — Страшну..— Таку, яку на своїй шкурі ношу. І хоч бийся головою в камінні мури, інакшої картини нема в селі для того, хто не має доброго клаптя землі і худоби* (Стельмах). С и н о н і м и: **хоч во́вком вий; хоч плач; хоч кри́ком кричи́; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч з ша́пки вби́йся; хоч гвалт кричи́; хоч кричи́ про́бі.**

БИК: бик на ву́хо наступи́в *див.* ведмідь.

БИКА: бра́ти бика́ за ро́ги *див.* брати; **приступи́ти до ~** *див.* приступити.

БИЛИНА: як били́на [в по́лі], *нар.-поет., з сл.* о д н а́, с а м а́. Зовсім одинока людина, без рідних; самотня. *Хазяйка наша була удовиця.. Розказує та й розказує, та все про своє лихо, що весь рід її звівся, що сама вона в світі зосталась, як билина в полі* (Вовчок).

БИЛИНИ: ні били́ни. Пусто, безлюдно. *Чабан вранці з сопілкою сяде на могилі, Подивиться — серце ниє: Кругом ні билини* (Шевч.).

БИЛЛЯМ: порости́ би́ллям *див.* порости.

БИСТРИЙ: би́стрий на ро́зум. Здатний добре й швидко міркувати; кмітливий. *Бистра на розум, вона розмовляла так жваво й дотепно, ..що ..слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки* (Грим.). С и н о н і м: **з голово́ю** (у 1 знач.).

би́стрий на но́гу. Рухливий, енергійний, швидкий у ходьбі. *Легкий, бистрий на ногу, дуже веселий, він* [жених] *був на два роки молодший від Тетяни* (Горький, перекл. за ред. Варкентін).

би́стрий на сло́во. Дотепний; кмітливий. *Антон Коза, говіркий, насмішкуватий, бистрий на слово* (Коп.).

БИТА: би́та голова́ *див.* голова; **~ доро́га** *див.* дорога; **~ соба́ка** *див.* собака; **ка́рта ~** *див.* карта.

БИТЕ: би́те о́ко *див.* око.

БИТИ: баглаї́ би́ти (годува́ти, гну́ти). Нічого не робити, ледарювати. *От, баглаї б'є* (Номис); *Замість праці ти баглаї годував та завидував усім, всіх ганьбив і пестив дурну думку: чи не можна б до своїх рук прибрати все те, що другі гіркою працею здобувають* (Кроп.). П о р.: **ба́йдики би́ти** (в 2 *знач.*). С и н о н і м и: **ханьки́ м'я́ти** (в 1 знач.); **дава́ти горобця́м ду́лі; ганя́ти ві́тер по ву́лицях; валя́ти ду́рня** (в 3 знач.).

ба́йдики (ба́йди, *діал.* **га́ндри) би́ти.** 1. Бути без діла, весело проводити час; розважатися. *Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та байдики бив* (Н.-Лев.); *Сам* [батько] *пильно стежив за Артемовою наукою.. Щоправда, влітку байдики бити синові не давав і був Артем за підпасича у громадського чабана діда Мокія* (Головко); *Якось Ясик з ним* [котиком] *гуляв і таке йому сказав: — Досить байдики вже бить: Вчись, Хвостун, мишей ловить!* (Бойко); *Глянеш, скільки тих старшокласників,— парубчаки ж,*

траси могли б будувати, а вони ціле літо байди б'ють... (Гончар); *Руш, хлопці, до школи, Борзо, не поволі! Уже доста гандри бити, Прийшла пора, щоб ся вчити* (Федьк.).

2. Нічого не робити, марнувати час; ледарювати. *Рік за роком проминув час, хлопець байдиків не бив та й закінчив школу робітничої молоді, ставши вже кваліфікованим робітником* (Збан.); *От удався вже — до всього! Байдиків не б'є. І тому в хазяйстві в нього Все, що тільки треба, є* (Воскр.); *Прийшов новий рік, штовхає ледаря в бік: ішов би, ледарю, робити, а не байди бити* (Укр.. присл..). Пор.: **баглаї́ би́ти.** Синоніми: **дава́ти горобця́м ду́лі; ханькі́ м'я́ти** (в 1 знач.); **ганя́ти ві́тер по ву́лицях; валя́ти ду́рня** (в 3 знач.).

би́ти бо́мки. Гаяти час, зволікати з чим-небудь. *Погода добра, треба б поспішити зі жнивами, а ви б'єте бомки на полі, аби день до вечора* (Ф. Мал.). Синонім: **ханькі́ м'я́ти** (в 2 знач.).

2. *коло кого — чого.* Перебувати біля кого-, чого-небудь з якимись намірами. *Коли на дорозі поменшала постать Дмитра, Гнат недовірливо поглянув на Марту: — Чого це він коло нас у таку пору б'є бомки?* (Стельмах). Пор. **баглаї́ би́ти.** Синонім: **ханькі́ м'я́ти** (в 3 знач.).

би́ти / вда́рити відбі́й. Сповіщати ударами, дзвоном і т. ін. про закінчення чого-небудь. *Сурми та барабани лунко вдарили відбій* (Тулуб).

би́ти / вда́рити по рука́х. 1. Доходити згоди, домовлятися про щось. *Вони* [купці] *по-приятельському віталися із знайомими персами та бухарцями, тисли їм руки і відразу починали прицінюватися, сперечатися, бити по руках і знов торгуватися, щоб виторгувати хоч зайвий гріш* (Тулуб); *Довго торгувалися* [батьки], *а потім на бичках-двоолітках вдарили по руках* (Стельмах).

2. *кого.* Перешкоджати чиїмсь діям, карати когось за що-небудь. *А трапляються ж ще вискочки, яким пощастило зайняти високі посади і які нівечать, спустошують людські душі. Бити б таких по руках* (М. Ю. Тарн.).

би́ти в кулакі́. Погрожувати кому-небудь. *Вона знову починала кричати, сваритись, у кулаки бити* (Мирний).

би́ти в літа́ври. Торжествувати. *Ще недавно наша критика била в литаври, прогнозуючи широкий поступ «малої» прози. З'явилися навіть дисертації про шляхи її розвитку* (Рад. літ-во).

би́ти в лице́. Бути дуже помітним; виділятися. *Неправильності у визначенні* [імперіалізму] *Каутського б'ють в лице* (Ленін). Синонім: **би́ти у ві́чі** (в 1 знач.).

би́ти в ніс *див.* вдаряти.

би́ти в [одну́] то́чку. Постійно спрямовувати свої зусилля, увагу, дії для здійснення певної мети. *Він не любив заробітчан, зате любив і помічав настирливих, з характером, таких, хто в точку б'є і б'є* (Дор.).

би́ти в са́му ду́шу (болячку). Боляче дошкуляти кому-небудь чимсь. *Хто тобі так сорочку, як Уляна, випере? — б'є Давида в саму душу, бо він* [Плачинда], *придивляючись до своїх наймитів, раніше дівчини збагнув, куди має нахилитися парубоче серце* (Стельмах); *Про неї-бо кажуть, що вона ні одного дня не може пробути без лайки. І Василина розуміє, в чий це город камінчик, але що має дуже добру вправу, то відповідає їдучо, влучно, б'є в саму болячку* (Хотк.).

би́ти в то́чку *див.* влучати; **~ дрижакі́** *див.* вибивати.

би́ти / заби́ти джерело́м (ключе́м, фонта́ном). 1. Виявлятися на всю силу, у великій мірі. *Скрізь на рідній землі б'є джерелом творча енергія народних мас* (Літ. газ.); *Дійсно був красень* [опришок]. *Сила тремтючим потоком переливалася в жилах, била ключем* (Хотк.); *Музична стихія.. чаклунського слова Тичини била ключем з усього, до чого б не доторкалася його увага* (Мас.); *Як мені здається, Леся Українка «літала фантазією» у стародавню Грецію та Рим.. не лише тому, що хотіла «екзотичною одежею» задрапірувати все те, що було гостро сучасним і що било ключем в її творчості* (Рильський); *Кінотеатрів тут два, Поліклініка є... магазинів усяких багато. Фонтаном життя у Мальованім б'є У будень і в свято* (Воскр.). Пор.: **би́ти че́рез край.**

2. Здійснюватися, відбуватися і т. ін. дуже енергійно, інтенсивно. *Знову гора обізвалась, загула: з губернії приїхав будівничий, ціла артіль ., брязкіт сокир, шугання гемблів,— робота ключем б'є!* (Мирний). Синонім: **ки́пнем кипі́ти** (у 1 знач.).

би́ти /зби́ти бурло́, *діал.* Знімати бучу, галас, розгардіяш. *Що день тобі у Бога бурла б'є та каламуте* (Сл. Гр.); *Хлопці гасали по припічках і збили таке бурло, що не видно було світа* (Вас.).

би́ти з гарма́т по горобця́х *див.* стріляти.

би́ти зорю́. Давати сигнал до сну або пробудження (перев. у військових). *Благаю бога, щоб світало, Мов волі, світу сонця жду. Цвіркун замовкне; зорю б'ють* (Шевч.); *То б'ють зорю воєнні сурмачі* (Мал.).

би́ти карбо́ванцем. Завдавати збитків кому-небудь. *Гарні речі почали породжувати затоварювання гірших і бити карбованцем по творцях гірших, несумлінно зроблених товарів* (Коз.). Синонім: **би́ти по кише́ні.**

би́ти ке́пи, *діал.* Насміхатися, глузувати з когось. *Уходить один обдертий гуцуляк у корчму.., а парубки давай собі з нього кепи бити* (Федьк.).

би́ти кли́нці *куди.* Спрямовувати розмову до певної теми. *«Куди він клинці б'є?..» — подумав дід Пилип, потерпаючи, щоб Проць якоюсь шту-*

кою не покоробив релігійні почуття віруючих (Бабляк).

би́ти лежа́чого (лежа́чих). Не бути поблажливим до неспроможного себе захистити, до потерпілого. [Молодий хлопець:] *Так пропадай же сам! І нам тепер нема до тебе діла, недобитку мізерний! Радий будь, що в нас, майстрів, лежачого не б'ють* (Л. Укр.); — *Тільки ти не говори їм* [начальству] *про Пилипа, молю тебе, як брата. Чуєш? Ми ж свої люди. Хіба можна бити лежачого? Бійся бога, Миколо* (Кучер); *Я не твого поріддя, Карпе. Я лежачих не б'ю* (Тют.).

би́ти ло́бом (лоба́ми) об зе́млю *перед ким — чим, зневажл.* Схилятися перед ким-, чим-небудь. *Свого часу українські націоналісти безсоромно твердили, ніби Пушкін —.. мало цікавий для європейців, перед якими ці панове били лобами об землю* (Рильський). Пор.: **би́ти покло́ни** (у 2 знач.).

би́ти ми́мо цілі. Не досягати бажаного результату. *Знов-таки тут заперечення Бухаріна вражають легковажністю і б'ють мимо цілі* (Ленін).

би́ти [низькі] покло́ни. 1. Шанобливо вклонятися, виражаючи почуття поваги. *То плакавши, то поклони бивши, розкраснілася Галочка* (Кв.-Осн.); // Молитися. *А я, брати запорожці, Возьму собі рясу Та піду поклони бити в Межигор до Спаса* (Шевч.).

2. *перед ким, кому.* Схилятися перед ким-, чим-небудь. *Між т. зв. в Галичині «москвофілами» і народовцями в принципах нема великої різниці: ті і другі б'ють поклони перед національними святощами, і для тих, і для других національність — альфа і омега всіх змагань* (Драг.); [Ромодан:] *Павлов — великий учений, і вчить він вірно. Але не можна, товаришу Овчаренко, з приводу кожної проблеми бити поклони великому Павлову, бо можна лоба розбити* (Корн.). Пор.: **би́ти ло́бом об зе́млю.**

би́ти но́ги (чо́боти). Іти куди-небудь.— *Отож і знайшли кого послати. Самі, значить, у кущі, а ти язика не маєш, то бий ноги, старий дурню, доки десь на дорозі ноги відкинеш* (Тют.); *За селом, уже на вигоні.. він сказав: — Попрощаємось, мамо, чого вам бити далі ноги* (Коцюба); — *Нема Тамари,— сказала* [мати] *відчужено.— До міста подалась.— Давно? — запитав він, уже жалкуючи, що марно бив ноги* (Гуц.); // Марно ходити.— *То чого ж маєш бити чоботи на наш куток? Тільки жениха мого, коли трапиться, відіб'єш?* (Стельмах). **би́ти сво́їми нога́ми.**— *Бачили б ви мене, коли б мала я сюди своїми ногами бити* (Вільде).

би́ти об по́ли рука́ми *див.* битися.

би́ти по кише́ні *кого.* Завдавати кому-небудь певних матеріальних утрат, шкоди. *Тоді писар почав бити о. Артемія по найчутливішому місці: по кишені* (Н.-Лев.), *Це вже било Тарловського по кишені, і він боявся редактора і не любив його* (Коцюб.). Синонім: **би́ти карбо́ванцем.**

би́ти по нервах *кого, кому і без додатка.* Занадто хвилювати, виводити з рівноваги, дратувати. *Навіщо ото Маруся грає такі крикливі речі! Не люблю я такого бренькоту та гуркоту. Б'ють тобі по нервах, неначе колуном!* (Н.-Лев.); *А хрипіння й стогін, від яких підскакувало все тіло, били по нервах. Наче обнажив хто страшну рану й водить по ній тупим долотом* (Хотк.); *Навіщо повторювати відоме? Навіщо ще раз бити людей по нервах? Адже вони все це знають!* (Дмит.).

би́ти / проби́ти (заби́ти, уда́рити) триво́гу. 1. Сповіщати про небезпеку.— *Що ж це справді робиться? Діду Кузьма, чого ж ви стоїте, як сновида? Хіба вам повилазило?.. Бийте тривогу!* (Кучер); *Вартовий забив тривогу... Буде бій!* (Сос.).

2. Виявляти занепокоєння, тривожитися. *І хай колонізатор б'є тривогу — Хитається тюремних стін граніт, Червоно Захід зблискує і Схід, Віщуючи народам перемогу* (Дор.); *Тільки серце про щось заговорить і тривогу заб'є з глибини, коли мимо проходять шахтьори і зникають у кліті вони* (Сос.).

Синонім: **би́ти на спо́лох.**

би́ти [пря́мо] в лоб. 1. Без натяків, відверто говорити, питати і т. ін. *Він бив прямо в лоб, з'ясовуючи місце свого призначення.*

2. Мати неприховане значення. *Зміст їхніх розмов був дуже простий і бив прямо в лоб. Ось, мовляв, приїхав до нас новий голова, тисячник, і йому знов не дуже болітиме, як буде господарювати колгосп* (Кучер).

би́ти себе́ в гру́ди [кулако́м]. 1. Гаряче запевняти, переконувати кого-небудь у чомусь. *Підростав Давид, втирався в довір'я колгоспників, поволеньки пнувся в керівники, був добре письменний, частенько бив себе в груди й присягався у відданості Радянській владі* (Добр.); — *Хто вас сюди запрошував? Яка ваша професія? — Ділок бив себе в груди, доводячи, що йому тут належить керівна посада* (М. Ю. Тарн.); *Цього разу обговорювали хід посівних робіт. Бригадири все звалювали на МТС.. Бригадир же тракторної бригади Микита Чугай бив себе кулаком у груди, гув, як мідний дзвін: — Брехня! Трактори весняної оранки не затягували. Ви самі її затягли* (Тют.).

би́ти сло́вом (слова́ми) *кого і без додатка.* Дошкуляти кому-небудь, досаждаючи репліками, зауваженнями і т. ін. [Руфін:] *Ти боляче мене словами б'єш... гірка се правда... Та нема вже ради.. запався шлях до чесного життя... мені одно лишилось — чесно вмерти* (Л. Укр.); // Висловлюватися влучно, різко, дошкульно. [*Руфін:*] *Адже в його листах, у кож-*

нім слові, загонисту вояцьку вдачу видно: він словом бив, немов вояк мечем (Л. Укр.).

би́ти у вічі. 1. Бути особливо помітним; привертати увагу. *Довбня почав оглядати хату* [попаді] *..Всюди били в вічі злидні та недостачі* (Мирний); — *Маковею,— спокійно вів Роман,—..Ти, правда, хлопак справний, в боях авторитет здобув... ..Але ж молодий та ласий на все, що в очі б'є!* (Гончар); // Бути яскраво вираженим.— *Забагато провин ми звалили на чоловіка, а коли вдасться йому виправдатися хоч від деяких, то ми програємо. Але Вовк сказав: «Як може він виправдатися від того, що так б'є в очі»* (Укр.. казки); // Вражати чим-небудь. *Скілько разів доводилося нам милуватися Вашою артистичною іграю. Вашим талановитим хистом виставити на кону кожну п'єсу так, щоб вона била у вічі справжнім життям* (Мирний); *Замість правої ноги в нього* [хлопчика] *висіла порожня холоша, ніяк не підгорнута — свідоцтво свіжого нещастя, непоправність і жорстокість якого били в вічі* (Ю. Янов.). П о р.: **би́ти в лице́; впада́ти в о́ко** (у 2 знач.).

2. *чим і без додатка.* Виділятися чим-небудь серед когось, чогось. *Були виставлені напоказ всякі дива: ..персні й намиста блискучі, штучні каблучки на руки, дорогі сукна та шовкові тканини . Все то так і сяло та грало, все так і било у вічі!* (Мирний); *Товариш його — людина літ під сорок — насамперед бив у вічі буйним рудим волоссям на голові* (Коцюб.). П о р.: **пе́рти в о́чі.**

би́ти / уда́рити в го́лову (в но́ги, у п'я́ти). Виклика́ти запаморочення; п'янити.— *А що, паніматко! Чи немає в тебе чого міцнішого од цієї гіркої? Щось горілка не дуже б'є в голову,— тягнеш, тягнеш, а в голові все-таки не шумить* (Н.-Лев.).

би́ти / уда́рити на спо́лох. 1. Сповіщати про небезпеку, подавати сигнал тривоги.— *Ну, та й ми не дрімаємо,— зауважив Явтух Сударь,— розіслали гінців по селах, б'ємо на сполох. Хотіли й до вас посилати...* (Гончар).

2. Виявляти занепокоєння, тривожитися. *Попервах вона беззастережно заступалася за Копитку: зірок з неба Хома Микитович не хапає, але в колгоспі немає чогось такого, щоб бити на сполох, скликати збори* (Грим.); *«Там, де треба,— повчав він нас,— буде вжито відповідних заходів, а там, де спокійно, нема чого бити на сполох»* (Мур.); *Розбухлих, багатослівних романів, переобтяжених газетно-репортажними описами, «необов'язковими» відгалуженнями сюжету, «вставними» розділами з'являється не так і мало. А критика щось не дуже б'є на сполох* (Рад. літ-во).

С и н о н і м: **би́ти триво́гу.**

би́ти че́рез край. Виявлятися на всю силу, у великій мірі. *Плач і стогін заповнили повітря. Почування виливалися, били через край, коли він є взагалі. Жаль і біль рвали кожну душу, але все те надаремно* (Хотк.); *Його* [Максимова] *кипуча енергія часом била через край і тоді зупинити її міг тільки широкий батьків, з мідною пряжкою ремінь* (Коз.). П о р.: **би́ти джерело́м** (у 1 знач.).

би́ти чоло́м, *заст.* 1. *кому, перед ким і без додатка.* Шанобливо вклонятися, вітаючи кого-небудь. *Вітаю Вас, Остапе, милий. В миру наречений Павлом! Я тисну руку Вам щосили І перед вами б'ю чолом* (Рильський). **оддава́ти чоло́м.** *Старий батько Сидить коло хати Та вчить онука маленького Чолом оддавати* (Шевч.).

2. *кому, перед ким.* Просити кого-небудь про щось. *Іванко блискавично впав у ноги Твердохлібові. Твердохліб знітився.— Ти що, Іванку? — Чолом б'ю. Роксану прошу віддати за мене* (Хижняк); *Шпигай, Катрусю, але дозволь бити чолом лікареві Семенові Яковичу, щоб увільнив мене від цієї іглотерапії* (Цюпа).

3. *кому.* Виражати шану кому-небудь. *Ватутіна могила. Тут прах його столиця схоронила... Проходять люди, б'ють йому чолом* (Гонч.); — *Попросимо до гурту й маму,— і козак підійшов до Явдохи й доземно вклонився їй, б'ючи чолом* (Ільч.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **обу́хом би́ти / уда́рити по голові́.** Вражати неприємною несподіваною інформацією кого-небудь.— *Мені, Свириде Яковлевичу, вже можна йти? — як обухом б'є його вчитель по голові* (Стельмах); *Василя наче по голові хто обухом ударив від тих слів* (Мирний). П о р.: **як до́вбнею уда́рити по голові́.**

як у забі́й би́ти / заби́ти. Не припинятися, не переставати. *Як у забій б'є мороз* (Номис).

БИТИЙ: би́тий го́рем (ту́гою *і т. ін.*). Згорьований, засмучений, який багато страждав, пережив. *Коли він пригада її заплакану — горем биту,— його серце рветься від болю на часті* (Мирний); *Плавець, хоч горем битий і безсильний, Не потонув, а вибрався на сушу* (Фр.); *Затих мій сивий* [дідусь], *битий тугою, Поник старою буй-головою* (Шевч.).

би́тий ду́рень *див.* дурень; ~ **жак** *див.* жак; ~ **жук** *див.* жук; ~ **ко́зир** *див.* козир; ~ **соба́ка** *див.* собака.

би́тий у ті́м'я, *рідко.* 1. Досвідчений, практичний. *Штефан і ткач Сидір говорили, що Крук уже битий у тім'я, цей, мовляв, вирветься із пекла* (Козл.).

2. Позбавлений кмітливості; розумово обмежений.— *А господи, чи ти недоколиханий, чи в тім'я битий? — обурюється тітка Ликерія* (Стельмах). С и н о н і м: **по́роху не ви́гадає.** А н т о н і м: **не в ті́м'я би́тий.**

би́тий шлях *див.* дорога.

не в ті́м'я (не в поти́лицю) би́тий. Розумний, тямущий, кмітливий. [Л і к а р:] *До нашої панночки не легко приступитись, та я теж не в тім'я битий, либонь, і ми в свій час книжки читали, та*

ще такі, про які панночкам і не снилось (Л. Укр.); *Так же піп не в тім'я битий: його не обдуриш...* (Март.); *А там — козак не в тім'я битий: щось та припозуміє!* (Пригара); *— Він* [Василь] *беручкий... Хороший чоловік, правда?..— Авжеж... Він чоловік не в потилицю битий.* (Мушк.). **не гвіздко́м у ті́м'я би́тий.** *Хлопці наші, нівроку їм, не гвіздком у тім'я биті, а от гляди ж — немовби й діло не яке, баламутна дівка повелася з Михайликом так, наче він прийшов з мазницею по мед* (Ільч.). Антонім: би́тий у тім'я (у 2 знач.); по́роху не ви́гадає.

БИТИСЯ: би́тися (*рідко* **би́ти) об по́ли рука́ми.** 1. Перебувати в стані розпачу, збентеження, обурення, здивування і т. ін. *Як вони розгуляються,.. ми тут панночку хап, та до брички, та навтікача до шлюбу... Нехай собі, будучи, об поли руками б'ються, а завтра нічого робити, самі зап'ють весілля* (Кв.-Осн.); [Христя *(до Олени)*:] *Батько об поли руками б'ються та бідкаються, мати плачуть, а дітвора дрібна як підніме реви та галас! І-і, лихо, хоч з хати тікай!* (Кроп.); *Міряє він* [Чіпка] *хату — то вздовж, то впоперек, б'є об поли руками* (Мирний).

би́тися голово́ю об сті́ни (в мур). Перебувати в стані розпачу, сильного збудження; дуже переживати, побиватися з якогось приводу.— *Коли ж він* [Василько] *до політики доріс?..— Вони про це не говорять батькам, вони ховаються від батьків..— Діти наші думають, що спокій наш оберігають, а потім батьки б'ються головами об стіни* (Стельмах); *Стара пані тільки що головою в мур не б'ється, та нічого не врадить: «Як ви мені, бабуню, на перешкоді станете — умру!.. І не гоменіть! Не одмовляйте! Змилуйтеся!»* (Вовчок).

би́тися з нуждо́ю. Жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні. *І направо — старій бабі смерть підписує патент, А наліво — без копійки Б'ється з нуждою студент* (Рудан.); *Ану лиш гляньмо в село зо мною; З нуждою люди б'ються страшною... Велика шкода... мововонька стине... Як та сірома нещасна гине* (Граб.); *Є ж на світі невезучі люди, яким ні в чому не таланить. Отаким був і Тодір Гранчак. Все своє життя він бився з нуждою, все життя стягався на худобу* (Стельмах). Синоніми: **би́тися як ри́ба об лід** (у 1 знач.); **би́тися на́че птах у клі́тці.**

би́тися на́че птах у клі́тці. Жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні і т. ін.— *Жайсак б'ється наче птах у клітці, а цей нахаба на ньому багатітиме!* (Тулуб). Пор.: **би́тися як ри́ба об лід** (у 1 знач.); **би́тися з нуждо́ю.**

би́тися / поби́тися об (у) закла́д. 1. Сперечатися з ким-небудь з умовою сплатити програш. *Я пам'ятаю тебе з тих часів, як ти бігав за м'ячиком по вулиці і бився зі мною об заклад, що ластівка може перелетіти море, не відпочиваючи* (Вільде); *Сперечались-сперечались, а далі побилися об заклад. Постій же, кажу, як приїде Галя, то ти сама будеш поратись біля печі, а як ні — то я тобі стьожку куплю...* (Мирний); *— Дайте* [мамо] *мені трохи грошенят, я й забув вам учора сказать. Ми з Сидором у заклад бились, дак я програв* (Барв.); *— Хочеш — ходімо на вулицю, і я до будь-якого міліціонера підійду, про що хоч запитаю... Не віриш? От давай в заклад поб'ємося* (Збан.). **поби́тися на взакла́д,** *рідко. Раз побився Максим на взаклад, що вип'є кварту* [горілки] *й не буде п'яний. Заклад на п'ять карбованців. Товариші розняли руки* (Мирний).

2. Запевняти кого-небудь в чомусь; клястися; *Ну, панове, я б'юся об заклад, що коли Ви так будете діяти, то Ви ніколи не матимете з'їзду і ніколи не вийдете з-під черевика у бонапартистів* (Ленін).

би́тися як го́рлиця (як пта́шка). Гірко тужити, горювати, побиватися. *Ой п'є Овраменко, ой п'є молоденький.. Його мати та старенька Як горлиця б'ється* (Укр.. думи..).

би́тися як (мов, ні́би *і т. ін.***) ри́ба в саку́ (в сі́тях, в не́воді).** Намагатися, силкуватися робити що-небудь непосильне. *Бідна Рифка билася мов риба в саку. Вона так рада була.. придумати щось дуже, дуже мудрого для свого сина* (Фр.); *Вони, щоб прогодувати десять ротів, билися, наче риба в сітях* (Чорн.). **би́тися як риби́на в не́воді.** *Господарство було хоч і злиденне, дві десятини наділу в степу, а мати сама б'ється, як рибина в неводі, батько все в кузні ж* (Головко). Пор.: **би́тися як ри́ба об лід** (у 2 знач.).

би́тися як ри́ба об лід. 1. Жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні і т. ін. [Петро *(до Грицька)*:] *То з якої речі ви повинні се робити мені? Хіба без мене мало є таких сіромах, що б'ються як риба об лід, з своїм безталанням і ніяк не виб'ються з гіркої нужди? Ви ж їм не помагаєте?* (Мирний); [Іван:] *Як живеш? Щось схудла ти, небого!* [Молодиця:] *Ех! Яке вже моє життя! Горюю, б'юсь як риба об лід...* (Вас.); *Тепер уже не тією стала волинська земля, на якій бився як риба об лід, дід Никифор, старенькі батько й мати* [Василеві] (Інг.). Пор.: **би́тися на́че птах у клі́тці; би́тися з нуждо́ю.**

2. Намагатися, силкуватися робити що-небудь складне, непосильне. *Мені Романчук нагадує деякі громадські типи часів Руїни, може навіть він щиро бажає добра своєму краю, але не знає за що ухопитись і на яку ступить, через те кидається на всі боки та б'ється, як риба об лід* (Л. Укр.); *— Ми тут б'ємося, як риба об лід, але ж нас жменька,— хвилюючись розповідала Варвара.— От і вчора млин самоправно пустили. Чия ж це, як не куркульська робота?* (Кир.); *Парася віддає*

фермами, Парася — член управління, Парася б'ється як риба об лід, але не скрізь їй вдається пробити той лід (Земляк). **битися як та риба.** [Ч и р в а:] *Ох-хо-хо! Життя! Яка то важка річ. Отак і людина б'ється як та риба* (Мик.). П о р.: **битися як риба в саку.**

перестало битися серце *див.* серце.

БИТІЙ: при битій дорозі *див.* дорозі.

БИТКОМ: битком набитий *див.* набитий.

БИЧ: ювеналів бич, *книжн.* Разюча, нищівна критика, сатира. *Художнє слово не тільки підносило все прекрасне, світле й радісне в нашому житті, але було й ювеналовим бичем, що вражає все негативне, прогниле й омертвіле, яке перешкоджає рухові вперед* (Іст. укр. літ.).

БИЧА: як з бича тріснув *див.* тріснув.

БИЧКА: казка про білого бичка *див.* казка.

БІГ: помагай Біг *див.* помагай.

БІГАЄ: мороз поза спиною бігає *див.* мороз.

БІГАТИ: без штанів під стіл бігати (ходити). Бути зовсім малим, в дитячому віці. *Батько пішов на війну, коли я без штанів під стіл ходив.* **без штанців під стіл бігати** [Г л у ш а к:] *Худякова я знав, коли ти ще без штанців під стіл бігав* (Довж.). С и н о н і м: **під стіл пішки ходити.**

бігати очима *по чому.* 1. Швидко, поверхово читати що-небудь. *Вона перекидала папера на долоні,.. І все бігала по ньому очима, і все читала та читала, що там написано* (Кучер); — *Від Софочки* [лист]! — *скрикує дружина.., зразу ж нетерпляче надриває його, бігає очима по рядках, потім ахає і знову притискає лист до бюсту* (Стельмах).

2. Перебуваючи в стані збудження, поглядати на кого-, що-небудь, переводити погляд з одного предмета на інший. *Бігає очима* [Климиха], *З люті аж сичить, А про свого Клима Нічичирк — мовчить* (Перв.). **бігати очицями.** *Ще один з реставраторів скаржився, що за висоту не платять, бігаючи верткими очицями, шукаючи у роботяг співчуття* (Гончар).

бігати світами. Бути тривалий час відсутнім; здебільшого перебувати за межами домівки. *Кіточкою терлася* [Маруся] *коло старої їмості, просячи їсти, а бабця робила суворе лице й буркотіла: — Бігає світами не знати де, не знати по що, а ми їй тут маємо семеро обідів наставляти* (Хотк.); // Мандрувати. *Під час служби довелося йому бігати світами.*

бігати (тягнутися, ходити *і т. ін.*) **хвостом** *за ким.* 1. Невідступно, набридливо слідувати за ким-небудь *Найбільше балакали люди, як Параска хвостом бігала за паном...* (Мирний); *Про Таню Коваль Шухновський говорив: — Мабуть, диявол сидить у цій дівці. Некрасива, без ніякої фігури, а хлопці хвостом за нею тягнуться* (Збан). **бігати хвостиком.**— *Ти його не води, Галю, за собою,— каже Івась Галі,— бо він тільки іграшки губляє.— Та я його не вожу,— він сам хвостиком за мною біга* (Мирний); *Він бачив, що дурненький Власов утюрився в його сестру, що хвостиком бігав би усюди за нею* (Мирний). С и н о н і м: **назирці ходити.**

2. Наздоганяти кого-небудь. **бігти хвостиком.**— *Затримайте його! — мало не плачучи, попросила Жакліна, коли за Віталієм зачинилися двері.— Невже ж мені за ним хвостиком бігти?* (Мур.).

далеко бігати не треба *див.* треба; **під стіл пішки** ~ *див.* ходити.

БІГАХ: у бігах. 1. В даний час перебувати невідомо де.— *Пане голова! Трохим Макуха стар чоловік, ..син у бігах; йому б дати льготу* (Кв.-Осн.); *Син знову в бігах, на сина оголошено розшуки, прикмети його по всіх міліціях оповіщено!* (Гончар); *Кріпак із села Баландіна, Тихін Вовченко, був ще з весни «у бігах». Утік з уланського полку й хотів пробратися в херсонські степи* (Косарик); *Посадила якось* [Ваню] *на годину, а сталося, що до вечора у бігах була. Повернулась додому пізненько і відразу... до Вані. Де там — і слід прохолов. Утік* (Логв.).

БІГАЮТЬ: мурашки бігають по спині *див.* мурашки; **очі** ~ *див.* очі.

БІГТИ: бігти за двома зайцями *див.* ганяти.

як [дурному] з гори бігти / побігти (збігти). Дуже просто, легко, немудро. *Тобі туди йти, як з гори бігти* (Укр.. присл..); — *Була весела,— одкаже* [Катря],— *бо перше було жити легко у світі, як дурному з гори бігти...* (Вовчок); [В і к т о р *(регоче)*:] *Ти, батьку, просто скарб. Я колись фейлетон про тебе напишу, їй-богу напишу.* [З а б о л о т н и й:] *А чого ж, тобі це — як дурному з гори побігти* (Лев.).

БІГУ: на бігу. Зразу, дуже швидко, поспішно. *Швидко зробив* [Кирик] *те й те з необхідних формальностей і на бігу прощаючись, поспішає до літака* (Гончар). С и н о н і м: **на ходу** (в 2 знач.).

рвати підметки на бігу *див.* рвати.

БІДА: біда гне *кого.* Хто-небудь перебуває у скрутному, безвихідному становищі. *Нашого дядька ще мало біда гнула, а як скрутить в баранячий ріг — він усе знайде... і плуг, і розум* (Стельмах).

біда його знає *див.* лихо.

біда присіла (обсіла) *кого.* Хто-небудь перебуває у скрутному становищі, живе в постійних нестатках. *Коли біда присяде тебе, то не до личка буде, і сонце почорніє перед очима* (Томч.). П о р.: **лихо обсіло.**

біда притисла (притиснула) *кого і без додатка.* Хто-небудь потрапив у тяжке, скрутне становище [Т е о ф і л *(до єпископа)*:] *Про се либонь поміркувати варто,— він, бачиш, вірити готов.* [П а р в у с:] *Ет, слухай! Біда притисне — всі готові вірить, а де він був, як не було біди?* (Л. Укр.).

бідá та й гóді! Зовсім погано. *Як же дійшов* [Максим] *до літ та вбрався в силу, біда з ним та й годі* (Мирний); *То було сякі-не-такі* [пани], *а все-таки три свої робітники, а тепер... біда та й годі!.. А народ так розледачів, що, сказано, хоч сам за плуга берись* (Мирний). Пор.: **лúхо та й гóді.**

лúхо не бідá *див.* лихо.

не бідá. Нічого, не погано; дарма, байдуже.— *Не біда,— поет відмовив,— Як ти й сам з дороги звернеш* (Л. Укр.); — *В горах ми всі хрипіли... Це не біда* (Гончар).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **бідá на гóлову,** *з сл.* з'являтися, звáлюватися *і т. ін.* Зовсім несподівано, зненацька. *Вона* [дівчина] *була безмежно вдячна своїм землякам. Адже коли б не з'явився, як біда на голову, цей пропащий чорт-поміщик, її ніхто б не виказав ворогам* (Збан.). Пор.: **як грім на гóлову; як сніг на гóлову.** Синоніми: **де не взявся; як грім з ясного нéба.**

БІДИ: гнýтися в три бідú *див.* гнутися; **колú б тільки й ~** *див.* горя; **не минýти ~** *див.* минути; **не обженéшся ~** *див.* обженешся; **тóрба лúха і мішóк ~** *див.* торба.

БІДНА: бідна голівонька *див.* голівонька; **~ кишéня** *див.* кишеня.

БІДНИЙ: бідний (небагáтий) на рóзум. Розумово обмежений, нетямущий.— *Ой,— каже* [Голота], – *татарине, ой.. бородатий! Либонь же ти на розум небагатий: ще ти козака у руки не взяв, А вже за його й гроші пощитав* (Укр.. думи..). Синонім: **умóм убóгий.**

БІДУ: біс бідý перебýде *див.* біс; **ї́сти ~** *див.* їсти; **пхáти ~** *див.* пхати; **стягтú ~** *див.* стягти.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **на [ту] бідý.** Зовсім недоречно, на нещастя *Заплакала Катерина, пішла пріч. І треба ж було як на біду..— кіточка маленька. Пізнала свою добродійку і вибігла з хати. Біжить за Катериною, нявчить* (Хотк.); *«Чи не вони* [злодії] *оце?» — думаю собі. А тут іще, як на ту біду, рушжя* [рушниці] *в другій хаті* (Хотк.); *Все ж і на Марусину долю випало чимало праці. А тут іще, мов на біду, навчила Анниця писанки писати,— і Маруся ціла* [цілком] *потонула в цій цікавій забаві* (Хотк.). Синоніми: **як на гріх; як на те** (в 2 знач.); **як на зло; на безголóв'я.**

БІЖИТЬ: óко біжúть *див.* око.

БІЙ: вúграти бій *див.* виграти; **давáти ~** *див.* давати.

БІЙСЯ: бíйся / побíйся Бóга. 1. Уживається для вираження прохання, застереження не робити чогось недозволеного, поганого.— *Бійся бога, милий побратиме! Що за слово ти оце промовив? Чи на те ж браталась я з тобою, аби мала так ганебно зрадить?* (Л. Укр); — *Ти, напевне, Тодоско, і в пеклі не зачахнула б,— зіскакує з коня і жартома однією рукою пригортає до себе панську утішницю.— Бога бійтеся, Якове Дорохтейовичу, це як побачить пан...* (Стельмах).

2. Уживається з метою викликати у кого-небудь почуття сорому, жалю за свої вчинки, слова і т. ін.— *Як я пишу в суд, то беру карбованця, як пишу до мирового, то дев'ять злотих, а як до царя, то хіба багато буде — синю?..— Ей, бійся бога, спусти хоч трохи...— Не можу! — Ну, то пиши* (Коцюб.); — *А ви чого ж це не писали?* [листів] — *суворо перебиває Хому замполіт.— На чорнявих мадярок задивились?..— Що ви, товаришу гвардії майор! Побійтесь бога! В мене теж чорнява! На все село молодиця!* (Гончар).

БІК: зворóтний (інший, дрýгий і т. ін.) бік медáлі; зворóтна (інша, дрýга і т. ін.) сторонá медáлі. Протилежна сторона чого-небудь (перев. негативна). *Чому вони* [меншовики] *відзначили тільки світлу сторону кадетів, замовчавши зворотний бік медалі?* (Ленін); *Кожен бере на себе те, що йому під силу, з щоденних клопотів має і копійку, і втіху. Але тут є й зворотний бік медалі. матеріальне може потіснити духовне* (Літ. Укр.), *Весна видалась на рідкість дощовита. Це вселяє великі надії на багатий урожай, але є і зворотний бік медалі — дуже неприємний: наступають бур'яни* (Рад. Укр.). **зáдня сторонá медáлі.** *Блискучість ідеї, а то навіть форми могли захоплювати до ентузіазму й фанатизму, і багато треба було сторонніх критичних впливів, щоб хоч сяк-так показати й задню сторону медалі* (Хотк.).

одúн бік медáлі. Яка-небудь частина або половина чого-небудь. *Однак вивчення попиту — тільки один бік медалі. Торгівля намагається також активно формувати його* (Веч. Київ).

перевáжувати на свій бік *див.* переважувати; **перетягáти на ~** *див.* перетягати; **переучúтися на одúн ~** *див.* переучитися; **перехвáлювати на одúн ~** *див.* перехвалювати; **повернýти нóса в той ~** *див.* повернути; **тря́сця їй у ~** *див.* трясця.

БІЛА: біла ворóна *див.* ворона; **~ кість** *див.* кість; **~ пля́ма** *див.* пляма.

БІЛЕ: біле зóлото *див.* золото; **видавáти ~ за чóрне** *див.* видавати.

БІЛЕТ: вóвчий білéт. Документ з помітками про неблагонадійність його власника. *Опинився Шовкун серед великого города, без шага грошей, без знайомих людей, без веселих товаришів, котрі тепер його цуралися, з одною бідою — «вовчим білетом» в кишені* (Мирний); *За участь в «безпорядках» під час похорону письменника Шелгунова Кудрін в числі восьми організаторів був виключений з «вовчим білетом»* [з інституту] (Бурл.); — *Я найнявся був на фабрику, щоб там виштовхувати з цеху нові вагони, але, як видиш, і там не втримався: вовчий білет у руки і за двері* (Д. Бедзик); *Його* [Ківкідзе] *виключили з гімназії за агітацію проти самодержавства. Вовчий*

білет... жоден учбовий заклад не прийме з таким документом (Веч. Київ); // Звільнення, виключення через неблагонадійність. *Вихляв штабс-капітан чи говорив щиро,— трудно було зрозуміти, але його слова трохи підкріпили у Сашка надію на те, що справа не дійде до вовчого білета* (Добр.).

БІЛИЙ: білий світ *див.* світ; **на світ ~ не дивився б** *див.* дивився; **покидати ~ світ** *див.* покидати.

БІЛИМ: прощатися з білим світом *див.* прощатися.

БІЛИМИ: білими нитками шитий *див.* шитий.

БІЛІ: ловити білі метелики *див.* ловити.

БІЛКА: крутитися як білка в колесі *див.* крутитися.

БІЛКАМИ: світити білками *див.* світити.

БІЛКИ: вивертати білки *див.* вивертати; **витріщити ~** *див.* витріщити.

БІЛКУ: оббілувати як білку *див.* оббілувати.

БІЛОГО: від білого світу до темної ночі *див.* світу; **до ~ волосу** *див.* волосу; **до ~ дня** *див.* дня; **до ~ снігу** *див.* снігу; **доживати до ~ волосу** *див.* доживати; **за слізьми світа ~ не бачити** *див.* бачити; **казка про ~ бичка** *див.* казка; **не бачити світу ~** *див.* бачити; **світу ~ не видно** *див.* видно; **серед ~ дня** *див.* дня; **треба з свічкою серед ~ дня шукати** *див.* шукати.

БІЛОЇ: серед білої днини *див.* дня; **як з ~ гарячки** *див.* гарячки.

БІЛОМУ: чорним по білому *див.* чорним.

БІЛОЧКУ: оббілувати, як білочку *див.* оббілувати.

БІЛЬ: як біль, *з сл.* б і л и й. Дуже, надзвичайно. *Як біль біла спочивала* [Ілашка] *по чорних муках* (Черемш.); *Вона* [Ксеня] *була з тих, що звуть «зачуханими», себто, покинутими без ніякого догляду... На їй* [ній] *була обідрана поганенька спідничка та чорна сорочка, а схудле чепурне обличчя було як біль біле* (Гр.).

БІЛЬМА: знімати більма з очей *див.* знімати.

БІЛЬМО: наводити більмо на очі *див.* наводити.

[як (мов, ніби *і т. ін.*)**] [те] більмо на (в) оці.** 1. Зайвий, непотрібний, неприємний.— *І ще просимо приписати до нашого музею вітряк. Отой, що стоїть за конторою. Він декому як більмо на оці, зруйнувати хочуть* (Цюпа); *«Призначив» Ласій і бригадирів, і завідувачів фермами, знайшов місце кожному і тільки тоді згадав про Кисачку. «Отож і ще цей Архип — мов більмо на оці,— подумав»* (Збан.); — *Усім я буду як більмо ув оці. Хоч як хочете, а й ви підчас засоромитесь при людях мені честь віддати* (Кв.-Осн.); [Г е р ц и к:] *Всім я тут, як більмо в оці* (Кроп.); // Такий, що дратує, заважає. *Вона почула, як чоловік збуджено розповідав про Пимона Базалія: — Як більмо в оці, так для мене отой Пимон* (Шиян). **більмо на оці.**— *Лісовики — більмо на оці, чуєш? — строго дивиться Стадницький на управителя.— Коли вже позбудемося їх?* (Стельмах); *Але білий бельведер не давав спати Тихонові.. Білий бельведер голуб'ятника — більмо на оці* (Рудь). **як більма на очах.** *Під Азовом донські козаки не бешкетують, з турками не заїдаються. Щоправда, Смоленськ і інші городи під поляками, як більма на очах* (Рибак). С и н о н і м и: **як сіль в оці** (у 1 знач.).

2. *кому, для кого, з сл.* б у т и. Перепона, перешкода, завада. *Севастополь стояв їм* [німцям] *на заваді, був більмом на оці* (Кучер); *Запорозька Січ для татар була більмом на оці, вона сковувала орду, не давала їй розгулятися на широких просторах України й Росії* (Шап.).

БІЛЬМОМ: стояти більмом в оці *див.* стояти.

БІЛЬШ: ні більш ні менш. Рівно стільки, скільки треба; якраз.— *Виймай свій гостинець, та гляди, щоб поділив на части* [частини] — *усім порівну — ні більш ні менш* (Кв.-Осн.); [Ж і р о н д и с т:] *Ідея — вічна.* [М о н т а н ь я р:] *Як і ваше тіло, ні більш ні менш* (Л. Укр.). **не більше, не менше як...** *Потім все виснилося... Хотів розігнати свої сумніви.., тому пропер не більше, не менше, як до Криворівні* (Хотк.).

БІЛЬШЕ: більше нікуди *див.* нікуди; **не сказати ~** *див.* сказати, **нічого ~ не лишається** *див.* лишається; **щоб ноги ~ не було** *див.* було.

БІС: біс бери *див.* чорт.

біс біду перебуде. Усе обійдеться, минеться без жодних наслідків.— *Не журися, жінко, біс біду перебуде,— кладе руку на плече дружини.— Ще ти в мене такою господинею будеш, що тобі сам Плачинда позаздрить* (Стельмах).

біс (біси) [його (її, їх *і т. ін.*)**] батька знає (зна),** *грубо.* Невідомо, незрозуміло. [Б о б:] *Він, що, у Гітлера служив?* [Ф р а у М і л ь х:] *Кажуть, у дивізії СС, сер.* [Б о б:] *Тьху! (Плюнув). От до чого довоювались. З такою скверною злигуємось. Біс його батька знає, що робиться з нашою Америкою* (Галан); // Уживається для вираження подиву.— *Але ж і п'ють оті дівчата, біси батька зна як!* — *крикнув Денис.— Мочить губи та ще й обітре рукавом, щоб в рот не попало ні крапельки* (Н.-Лев.). П о р.: **біс знає; диявол знає; дідько знає; кат його знає; чорт знає** (в 1 знач.).

біс вселився (поселився) *в кого.* Хто-небудь перебуває у стані збудження, запалу і т. ін. *Та коли переступили поріг готелика,.. знов поселився в Тетяну Василівну біс незгоди* (Загреб.). **бісенята вселилися.** *Якісь, певне, лихі бісенята вселилися в молоду Олімпіаду. Господарка такі коники викомарювала, що я аж з дива на ніч перехрестився* (Ковінька).

біс злизав *кого.* Хто-небудь безслідно пропав, зник, кудись дівся.— *Сомка твого вже біс ізли-*

зав — не бійсь, не викрутиться з запорозьких лап! Дак кому ж більш, як не Кирилу Турові, достанеться Череванівна? (П. Куліш). Синоніми: **і слід захолóнув; і сліду не лишúлося** (в 2 знач.); **тільки й бáчили.**

біс берú *див.* чорт.

біс [йогó (її, їх *і т. ін.*)**] знáє (зна),** *лайл.* Невідомо, незрозуміло. *У нас немає тієї людини, що заспівує. Може, я ще її не знайшов, а може, вона ще не родилася, біс його знає. Але без заспівувача нам погано* (Добр.); [Колос:] *Танковий корпус не заганяти треба біс його зна куди, а придати армії Огнєва* (Корн.); *Як моє здоров'я? Було б нічого собі, як би не.. хорея, слабість серця чи біс її зна, як вона зветься* (Л. Укр.); — *Ото бачив на вокзалі — гайдамаків? Як ти їх розумієш? — А біс їх знає. Балакають по-нашому.. Дезертири переважно* (Головко); *Коли б це йому так вона торік сказала, почастував би черезплечником, як маленьку, а тепер біс знає, що робити з нею* (Стельмах). Пор.: **біс бáтька знáє; диявол знáє; дідько знáє; кат йогó знáє; чорт знáє** (в 1 знач.).

біс попýтав *див.* лихий.

біс узяв (вхопúв *і т. ін.*) *кого, зневажл.* Хто-небудь раптово помер, загинув. *Узяв біс пана,— хай бере й підпанків* (Укр.. присл..); *Недарма ж кажуть люди, що поки ситий схудне, то худого й біс візьме* (Козл.); *Мов пара отрутна, штрикнув* [яд] *його в ніс. І скрикнув Василь, і вхопив його біс* (Сам.); // Пропав, згинув (про тварин). *Ой гоп, та й усе, Хома паску несе, а Хомиха порося, воно вирвалося і побігло в ліс, там узяв його біс* (Укр.. присл..); — *Навіщо ж ти накохав того скоту, коли не хочеш сам глядіти?..— Не візьме його, мамо, біс! — весело одмовляє Чіпка* (Мирний). Пор.: **дідько взяв.** Синоніми: **врíзати дýба; дáти дýба** (в 1 знач.); **віддáти бóгу дýшу.**

біс (чорт, дідько) із ним. Уживається для вираження примирення з чим-небудь, байдужості до когось, чогось.— *Ну і біс із ним! — відмахнувся Ясень, оволодівши трохи собою.—Є чого так переживати* (Ю. Бедзик); — *Чорт з нею, з економією. Подумаєш — щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться!* (Головко); — *Продам* [корову] *для такого чоловіка! Дідько з нею!* (Стельмах).

біс (чорт) йогó мáтиме. Уживається для вираження непевності у здійсненні чого-небудь; не відбудеться щось. *Це ще вилами писано, ще може і єднання того біс його матиме!* (Кроп.).

біс (чорт) не розберé. Незрозуміло, нечітко. [Горлов:] *Ти, браток, поменше б говорив. Сиплеш, наче горохом, біс не розбере* (Корн.).

біс (чорт, нечúстий) штовхáє (спокушáє) [під ребрó] *кого.* Хто-небудь робить щось необдумане, недоречне. *Якийсь біс штовхнув його сьогодні під ребро і весь час спонукав на хлоп'ячі вихватки* (Загреб.); *Що мені робити? Мене спокушає нечистий* (Н.-Лев.). **чортенá штовхáє.** *Хіба ж Тоня, його розумна, твереза, практична Тоня, сіла б із ним в каючок, якби і її не штовхало оте чортеня зваби, спокуси, жадання торкнутися чогось забороненного, звідати незвіданого* (Гончар).

біс (чорт) сíпає за язúк *кого.* Комусь нестерпно хочеться щось сказати.— *Пробачте, що...— Пробачаю,— задавлений біс сіпає вчителя за язик,— що зробиш: вдача* (Стельмах).

кий (якúй) [йогó] біс!, *грубо.* 1. Уживається для вираження досади, роздратування.— *Чому ти, Чіпко, не одружишся? ..Жінка привітає, порадить, розважить...— Кий біс! — глухо одмовив Чіпка, та засумував ще дужче* (Мирний); // Уживається для вираження незадоволення чиїмись діями, вчинками і т. ін. *«І який там біс кублиться вночі на тому винограднику? Скоро спіймаю — поперебиваю ноги...» — чує вона суворий батьків голос і тремтить* (Коцюб.).

2. Уживається для вираження заперечення, спростування; зовсім ні. *Чіпка випив і собі* [чарку].— *Що посолодшало? — Кий біс!* (Мирний); — *Стріляють не по нас, а понад нами! — Може ми в мертвім просторі? — Кий біс! Дивись... Вони приблизно зміряли кут від вершини сопки до них. Виходило, що кулі могли б сікти по них* (Гончар); — *За що це нас, братця, позапирали в цю тісну хурдигу! — питає Максим, оглядаючи чорні, як сажа, стіни некрутської.— А це щоб не втік! — одказав хтось.— Та кий його біс думав тікати* (Мирний). Синонім: **кий чóртів бáтько.**

мáтері твоїй (їх) біс, *лайл.* Уживається для вираження захоплення, замилування і т. ін. *Танцюй, ковалихо, буде тобі; танцюй, не журись, матері твоїй біс* (Укр.. присл..); *А тутечки понаходило з села людей — старе і мале, дівчата, молодиці; на яку не глянеш, такі гарні, матері їх біс!* (Стор.).

на біс, *з сл.* викликáти, співáти *і т. ін.* Повторно (на прохання глядачів, слухачів). *Ася чудово грала на роялі, і це був, напевно, найкращий номер. Її без кінця викликали на біс* (Ів.); *Красива постава доповнює сценічне враження від гри П. Кропивницького. З першої сцени публіка вже відчула чудового актора і з натхненням викликала його на біс* (Вітч.); *Виходить у «збірному концерті» улюбленець публіки,.. і вже знаєш наперед, що він заспіває «першим номером», що — «на біс»* (Рильський).

не узяв йогó (її, їх *і т. ін.*) **біс.** Уживається для вираження схвалення чогось, захоплення кимсь, чим-небудь.— *Вже де появиться* [Василь], *то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартувати, не узяв його біс* (Кв.-Осн.).

одúн біс; сам ~ нóгу злóмить *див.* чорт.

хай (нехáй) йомý (їм, вам *і т. ін.*) **біс,** *лайл.* 1. Уживається для вираження байдужості, втрати інтересу до кого-, чого-небудь, мимовільної

згоди з чимось.— *Та нехай йому біс, з його городом, коли він* [молодий] *такий поганий, одкидайся краще,— вговоряла Хівря,— а що це не брехня, теє я добре знаю* (Григ.); *Він* [кіт] *скочив на полицю і з миски ковбасу під припічок поніс.— Жди тих мишей,— подумав,— хай їм біс* (Гл.); *Хай їм біс, усім цим запасам! Зараз поділимо всі ці сластьони на три рівні половини, як кажуть одесити, і будемо чаювати* (Загреб.).

2. Уживається для вираження досади, роздратування, гніву з приводу чого-небудь.— *Що ж, люди, може, насправді будемо панові зносити і звозити своє добро, ще й штраф платити за те, що поле зорали? — Хай йому біс!* (Стельмах); *І стало так тоскно, що хай йому біс, Неначе кадильницю піп тут проніс!* (С. Ол.); *(Од плескоту води зо сну закахкали качки. Стріпнувсь десь на сідлі півень..).— А нехай вам біс! — Петро, крадучись, навшпиньки пробіг подвір'я й шмигнув у двері* (Головко); [Явтух:] *Я кіньми торгував, це було. Але з твоїм дідом ніякого діла не мав. Хай тобі біс* (Корн.); *Минув я п'яних — хай їм біс, А то іще розквасять ніс* (Нех.) Синонім: **хай йому́ хрін.**

що за біс (чорт)?, *грубо.* Уживається для вираження непорозуміння, здивування з приводу чого-небудь. *Усюди поночі, а в неї* [удови] *в хаті світиться. Що за біс?* (Мирний), *Ревнув медвідь: — Се що за біс?* (Фр.); *Бійці замовкли, пластинку зняли, проте пісня продовжувала звучати і наростати десь надворі.— Що за біс? Іван Антонович кинувся на вихід до внутрішнього подвір'я. Вся вогнева його співала* (Гончар); *Що за чорт? — здивувався один з розвідників.— Стріляють не по нас, а понад нами* (Гончар). Синонім: **що за чортови́ння?; що за холе́ра?**

БІСА: в біса, *лайл.* 1. Уживається для вираження незадоволення, роздратування з приводу чогось. *Бредуть* [два кума], *балакають про щось.. Аж ось, Де не взялась собака в біса — Чи з-підворіт, чи із-за ліса* (Гл.); *То бувало й їде дід... А раз-таки в біса Потягнувся вже і я За дідом до ліса* (Рудан.); *А тут ще на шиї* [України] *сиділи й «свої» — Усякої в біса халепи — заводчики, дідичі і глитаї* (Бичко).

2. Уживається для вираження здивування, непорозуміння з приводу чого-небудь. *Зареготавсь Гордій і став йому казати: «Так як же його в біса їсти? Сокирою рубать? Гуртом чи що б то гризти?»* (Гл.); *Кому-кому, а Василю Йвановичу півень той без діла: невідомо було, коли він сам у біса спить* (Ю. Янов.).

де в біса (чо́рта)! Уживається для вираження заперечення, спростування чого-небудь.— *А що, куме, багато заробив грошенят на заробітках? — Де в біса! Тепер не те стало, що колись у старовину* (Сл. Гр.); *Дивився, як там лев здиха,.. Що тепер із ним зробилось! Де в біса й сила тая ділась!* (Гл.); — *Годі, кажу, вам рюмати; не де в біса дінусь, вернусь іще сто раз до вас, нікчемне ви бабство* (П. Куліш).

до біса. 1. *чого і без додатка.* Багато, безліч чого-небудь. *Дурниці вареники і варяниці, інша справа борщ,— хоч поганий, так до біса!* (Укр. присл..);— *Та й до біса ж у цього паші всякого надбання! Якби підпалити — днів зо три горіло б!* (Пригара), *Качви тієї й справді в Інгульській заплаві було до біса* (Сиз.). Пор.: **до чо́рта** (в 1 знач.). Синоніми: **до бісового ба́тька** (в 2 знач.); **до ді́дька** (в 3 знач.).

2. Дуже, занадто, надзвичайно.— *Гаразд, гаразд, докторе,— заспокоїв його жартуючи Яременко,— я дуже терплячий гість, хоч, правду кажучи, до біса зголоднівся* (Д. Бедзик); *Жінка поставила пляшку і кинулась до печі. Коляда стежив за її спритними рухами і думав, що оця Маланка до біса славна молодичка* (Зар.); — *Леонтій Леонтійович — людина статечна, розумна і до біса хитра. Знавець військової справи* (Кочура). **до бісів.** *А за хвилину й справді з-за ближнього звиву дороги висунувся обоз, довгий — понад двадцять фурманок, і до бісів повільний, сонний якийсь* (Тих.).

3. Уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, терпіти когось, щось. *Не вперше їй чути від чоловіка цю пісню... збудую* [канал] *і більше не буду. І на Інгульці чула: кину до біса, кладовщиком або завгаром піду... А після того, як циган, знову перекочував сюди і її потяг* (Гончар); *І вже відійшовши від Устини, Стадницький відчув, як в душі почав підводитись гнів проти цієї мужички, проти всього мужицького роду До біса якогось вовка сіроманця, до біса мисливську забавку, бо є інші сіроманці, яких треба провчити назавжди* (Стельмах).

4. Уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси, куди завгодно.— *Та пустіть її до біса,— крикнув затурканий писар. Молодицю пустили* (Вовчок); [Шалімов:] *Та забирайтесь ви всі до біса з вашим Мальованим* (Коч.); *Господар пошепки наказував жінці: — Курей зранку не випускай, поки ці* [німці] *заберуться до біса. А то вже останніх виловлять гицелі* (Коз.). Синонім: **на чоти́ри бо́ки** (в 2 знач.):

до біса в зу́би *див.* чорта.

до біса на ро́ги, *грубо.* Дуже далеко, у найнебезпечніше місце. *Так ось він який, цей Чумак! Здатний на все. ..А вона, дурна, збиралася повіятися за ним кудись до біса на роги* (Збан.). Синоніми: **до чо́рта в зу́би** (в 1 знач.), **хоч у пе́кло.**

з біса (з чо́рта). Дуже, вельми, занадто. *А Катерина виглядає в мене з-за спини й каже: «Та й чорна ж ти з біса!»* (Н.-Лев.), — *З біса розум-*

на ти [Катря], *моя люба! — кепкує з неї Назар* (Вовчок); *Степан розповідав щось з біса веселе, сам реготав з цього, вигукував: ну як! А що?* (Загреб.); *Одарка Дармограїха вдалася з біса спритна і з чорта розумна* (Гуц.); *Що за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався* (Кв.-Осн.). **не з біса (не з чóрта).**— *Піду,— каже Марина,— втечу од лиха! Не з біса й я хитра! Не дамся я тому лиху!..* (Н.-Лев.); *Не з біса ж лукавий і копитан* [капітан]! *Аж заплакав, як вздрів Оксану* (Кв.-Осн.); *Прикидається, мов бідний, щоб більшу ціну узяти. Не з чорта ж хитрий!* (Кв.-Осн.).

ідú до біса *див.* іди.

на [якóго] біса (чóрта), *лайл.* Для чого, навіщо; зосім непотрібний, непотрібно.— *То ти хоч би пику вмив,— докоря йому Лушня.— На біса я буду мити, коли дощ і без того обмиє* (Мирний); — *Що, вона і досі з Галаганом? — Не знаю. Не цікавлюся,— роздратовано відказав Павло..— А на біса їй тепер Галаган? Хіба молодших нема!* (Головко); — *Що, теж в Америку закортіло? — Та на біса вона мені, ваша Америка* (Довж.); *На якого біса їх* [блузки] *шити, коли не носити* (Л. Укр.); *На якого біса було завертати сюди?* (Хор.); — *На чорта та худоба, коли жить неподоба* (Номис); — *Скидай своє пальто, я повішу.— На чорта його вішати? — скинувши і жужма* [жужмом] *кидаючи на стулець* [стілець], *одказав Власов* (Мирний); *На чорта мені здалися твої і Юркові книжки! Ти діло говори! — скипів Митрофан* (Стельмах). Синонім: **на бісового бáтька; на грéця; на якого дíдька; до хріну.**

ні біса *див.* чорта; **отудú до ~** *див.* отуди; **у ~** *див.* чорта; **хоч до ~ у пéкло** *див.* пекло.

якóго біса (ідола, диявола *і т. ін.*), *грубо.* Уживається для вираження докору, незадоволення ким-, чим-небудь; для чого, навіщо, чому. *Якого біса ти спеклася? Хіба на світі нажилася* (Котл.); — *Гетьте к нечистій матері! — крикне жорстокий запорожець.— Якого біса лазите перед мною?* (П. Куліш); *Яким знову за своє: — Сміються?! І якого біса їм смішно?* (Мирний); — *Якого біса мені тут сидіти — здивувався Бульба, звертаючись до Товкача.— Щоб я став гречкосієм, пічкуром* (Довж.); — *Якого йому ще ідола треба? Лавка, дім свій, дітей нема, тільки двоє їх з отою беззубою* (Хотк.). Пор.: **якóго чóрта.** Синоніми: **якої марú; якої чóртової мáтері; якóго лúха.**

БІСЕР: метáти бісер свúням *див.* метати.

БІСЕРОМ: розсипáтися бісером *див.* розсипатися.

БІСИ: бісú йогó (вáшому) бáтькові. Уживається як лайка.— *Біси його батькові! — гукнула вона* [Марія], *тільки що Христя показалася на порозі* (Мирний); — *Ага, не злюбила правди? Заховалася. Правда у вічі заколола,— все гнівніше і гнівніше почав Колісник.— Біси вашому батькові! — уже далі прямо гукнув він* (Мирний); — *Чом ти йому зуби не полічив? — загомоніли кругом,..— Еге... чом! Коли він* [пан] — *біси його батькові, не вздрів відкіля й вихопився!* (Мирний).

БІСИКИ: бісики грáють (іскря́ться, стрибáють, горя́ть *і т. ін.*) **в очáх.** Хто-небудь веселий, перебуває в піднесеному настрої. *Неля хотіла ще щось додати, але... прикусила нижню губу і вмовкла, тільки в очах її грали бісики* (Літ. Укр.); *Марія простягла руку, теж трохи жеманно, бісики іскрилися в її очах* (Смолич); *Хоч би раз отут дівочі ніжки по травиці пролопотіли,— ніби зітхнув Роман, а в очах аж стрибають бісики* (Стельмах). **бісик в óці грáє.** *Буває* [Маруся] *часом страх сумна. А часом бісик в оці грає* (Коцюб.).

пускáти бісики очúма *див.* пускати.

БІСИТИСЯ: бісúтися з жúру. Вередувати, капризувати, живучи розкішно, без труднощів. *Один біситься з жиру, а другий риється по смітниках за кухонними покидьками* (Вільде).

БІСІВ: бісів син *див.* син.

БІСОВА: бісова бáба *див.* баба; **~ душá** *див.* душа; **~ личúна** *див.* личина.

БІСОВІ: бісові діти *див.* діти; **~ йогó ковінька** *див.* ковінька.

як бісові в пéльку. Безслідно, без вороття.— *Ти ще ходиш грати в карти? — спитав фельдкурат.— Я здорово програвся. Востаннє ми грали з тим лисим полковником в Макао, і все пішло, як бісові в пельку* (Гашек, перекл. Масляка).

БІСОВІЙ: к бісовій мáтері *див.* матері.

БІСОВОГО: бісового бáтька *див.* батька; **~ сúна** *див.* сина; **до ~ бáтька; на ~ бáтька** *див.* батька; **на ~ сúна** *див.* сина; **посилáти до ~ бáтька** *див.* посилати; **у ~ бáтька; якóго ~ бáтька** *див.* батька.

БІСОВОЇ: бісової вíри *див.* віри; **~ пáри** *див.* пари; **якóї ~ мáтері** *див.* матері.

БІСОВОМУ: ідú к бісовому бáткові *див.* іди.

БІСОМ: бісом дúхати *див.* дихати; **дивúтися ~** *див.* дивитися.

за якúм бісом (чóртом, дия́волом). Навіщо, для чого. *Зустрів кума за лісом. Саме там, де посіяв жито! За яким бісом Стільки прожито!* (Плужник).

підбúтий бісом *див.* підбитий.

БІСУ: ідú к бісу *див.* іди; **ітú к ~** *див.* іти.

к бісу, *грубо.* 1. *перев. з сл.* ітú, ї́хати, забирáтися *і т. ін.* Уживається для вираження бажання позбутися кого-, чого-небудь; геть.— *І к бісу, коли не хоч! — сказала Марина, як Христя на її прохання посидіти ще не здалася* (Мирний); — *Додому хочу,— буркнув.. Велесич..— То їдьте к бісу! — втрутився Кузьма Сновидич* (Шевчук).

2. *перев. з сл.* викидáти, закидáти, зривáти *і т. ін.* Уживається для вираження

протесту проти кого-, чого-небудь, зневаги, презирства і т. ін. до когось, чогось.— *А, ти, нечестива! Зараз мені повішай образи, бо я отих твоїх протопопш з котиками та собачками геть к бісу повикидаю* (Н.-Лев.); *Купили Жоху черевички, А Стьопі Богові — штани. І Савка Жох увесь аж сяяв, Закинув к бісу постоли* (Воскр.).

3. Уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, повертатися до чогось. *Очі дивились мрійно кудись за вікно в місячну морозну ніч. А потім одвернувся: «К бісу!» Розгорнув книжку і.. вп'явся очима в дрібненький шрифт* (Головко).

летіти к бісу *див.* летіти.

ні к бісу (ні к чóрту). 1. Дуже поганий, негодящий.— *От так ще побазікати, полюбуватися, а до діла — ні к бісу! — одмагався Колісник, наливаючи знову чарку рому* (Мирний); *Має вдосталь шахта «Біс» і машин і лісу. Штат за рік удвоє зріс! А діла — ні к бісу!* (С. Ол.); [Т е р е н ь:] *Фабрики несправні, маш ни барахольні, шахти затоплені водою, трансп ›рт ні к чорту. Одне слово, погану спадщину дıстали ми від генералів та від петлюр* (Мик.).

2. Зовсім, абсолютно. *А батько каже, що Василь її ні к бісу нікчемний, отак по бур'янах ховатись, мов вовцюга, та цілі дні вилежуватись — йому дай* (Мирний); [Х р а п к о:] *Ну ще «Мировий з'їзд» нічого. Хоч не гаразд, зате розбірно; а от уже... (читає) «часного повіреного».. «по ділу»... такому-то,— ні к бісу не годиться!* (Мирний).

отудú к бісу *див.* отуди.

та иу йогó (її́, їх *і т. ін.*) к бісу (к диявóлу), *грубо.* Уживається для вираження небажання мати справу з ким-, чим-небудь, негативного ставлення до когось, чогось. [К о б з а р:] *Та до купини головою Покрив* [козак] *очі осокою.* [Г е р а с и м:] *Та ну її* [пісню] *к бісу, це нудна! Співай до танців* (Мирний); — *Та ну їх к бісу, це кубло зміїне. Краще про життя поговоримо* (Стельмах). **ну їх к бісу лúсому.** *Думаю, треба швидше до лісу. Поки сюди-туди, викличуть гади парочку пікіронів-бомбардувальників, ну їх к бісу лисому! Зіпсують дорогу* (Ю. Янов.). **та к бісу.** *Словом, Лукашевич панував, Серед моря муки і проклять... Ну, та к бісу! Хто це пригадав? Панували — більш не панувать!* (Рильський).

БІСЯЧОГО: до бісячого бáтька; у ~ бáтька *див.* батька.

БЛАГ: всіх (усіх) благ. Усталена форма прощання з добрими побажаннями.— *До побачення.— Всіх благ, Іване Івановичу.* С и н о н і м и: **на все дóбре; всьогó дóброго; бувáй здорóв.**

БЛАГАТИ: Христóм-Бóгом благáти (молúти), *заст.* Настійно прóсити когось, домагаючись чогонебудь. [П е ч а р и ц я:] *Василь Трохимович! (Пада на коліна). На колінках буду стояти... Христом богом благати... Робіть зо мною що хочете, тілько не лишіть Ганку Васильовну своєю жоною назвати, себе, недостойного, вашим зятем мати!* (Мирний); — *Не нагадуй, не нагадуй... Христом-богом молю, не нагадуй мені про те, Чіпко! — молила Галя, ще дужче горнучись до нього* (Мирний). **Бóгом благáти.** — *Поїдем сьогодні на просвіт щук бити? — поїдем, пане,.. тільки, богом благаю, допоможіть мені* (Стельмах).

БЛАГОДАТЬ: благодáть бóжа (госпóдня). Вища міра похвали.— *То такий пан, доню, що благодать господня* (Кв.-Осн.).

БЛАГОРОДНИЙ: благорóдний жест *див.* жест.

БЛАГОСЛОВИ: Бóже (Гóсподи) благословú, *заст.* Уживається як побажання успіху перед початком якої-небудь справи, схвалення якихось дій.— *Благословіть сей чесний і важний хліб у піч посадити! — Боже благослови!* (Кв.-Осн.); [С о т н и к:] *(Підходить до сина, христить його і цілує). Боже тебе благослови, моя дитино!* (Шевч.).— *Бог дав празник і паску свячену.. Сідайте лишень. Господи благослови!* (Кв.-Осн.).

БЛАГОСЛОВИЛО: на світ благословúло; на світ благословля́ло, *безос.* Розвиднілось. *Ось і сьогодні схопився* [Твердохліб], *ледве на світ благословило. Дні весняні гарячі, сівба тільки-но почалася, тут не до сну* (Цюпа); *Щебетання ластівок над вікном її невеличкої кімнати будило її* [Марію], *ще тільки благословляло на світ; а коли з-за обрію витикалося сонце, воно заставало її вже в полі* (Д. Бедзик).

БЛАГОСЛОВИТИСЯ: благословúтися на світ *див.* благословлятися.

БЛАГОСЛОВИТЬ: хай вас Бог благословúть *див.* Бог.

БЛАГОСЛОВЛЯТИСЯ: благословля́тися /благословúтися (поблагословúтися, заблагословúтися) на світ (на день), *безос.* 1. Світати, розвиднюватися. *Схопився я, озираюсь по хаті. А на дворі вже почало на світ благословлятися* (Н.-Лев.); *Тільки стало на світ благословлятися,.. а в Мотузок у хаті вже всі були на ногах* (Головко); *Благословляється на світ і пахнуть лугові покоси. А на калині білий цвіт Ранкові оббивають роси* (Воскр.); *Почули й коні Семенові, що має на світ благословитись, і заіржали, голодні, в повітці* (Коцюб.); *Вже й на світ благословилось, а Матвій все ще розказував* (Ірчан); [Ш о с т а к:] *А вам, хлопці та дівчата, час би й по домівках... Завтра, ледве на світ благословиться, загуде молотарка...* (Мам.); *За порогом капоніра їх* [арештантів] *зустріло передрання: вже благословилося на день* (Смолич); *Як на світ заблагословилося, попросився* [Тарасик] *у дзвонаря зійти з ним на дзвіницю* (Кос.). **благословля́тися на світáнок.** *Ніч — довгу, холодну, дрімотливу — пробув Василь на станції... А як стало благословлятися на світанок — вирушив у дорогу*

(Інг.). **благословляється день.** *Сивоголовий Лавро радів з того, що його односельчани поважають схід сонця і знають як благословляється день* (Прил.).

2. Поліпшуються умови життя. *Ну далебі ж, немає чим життя згадати! Як ніч темна. Уже оце з весни стало на світ благословлятися* (Головко); *Куди не йду — вночі, уранці чи удень, Я бачу крізь зубчасті гори, ріки: В моїм краю благословляється на день* (Стельмах).

БЛАЖЕНСТВА: на горі блаженства *див.* горі.

БЛАЗНЯ: корчити блазня *див.* корчити.

БЛАКИТНОГО: до блакитного змія *див.* змія.

БЛЕКОТИ: бодай блекоти наївся *див.* наївся; **як ~ об'ївся** *див.* об'ївся.

БЛИГОМ: блигом світ *див.* світ.

БЛИЗЬКИЙ: не близький світ *див.* світ.

БЛИЗЬКО: брати близько до серця *див.* брати; **і ~ не було** *див.* було; **і ~ не пахне** *див.* пахне.

БЛИЗЬКУ: стати на близьку ногу *див.* стати.

БЛИМАТИ: блимати очима *див.* кліпати.

БЛИМНУТИ: блимнути очима (оком) *на кого — що і без додатка.* Глянути на кого-небудь, виражаючи докір, злість, гнів і т. ін. *Жук тілько грізно блимнув очима, коли Попенко опинивсь за столом* (Мирний); *Левко не сподівався на таке нахабство. Він сердито блимнув очима на Дзвонаря* (Стельмах); // Ненароком, з недовір'ям поглянути на кого-, що-небудь. *Кируша, не розуміючи, блимнув на нього* [Зарубу] *очима і почав швидко умиватися* (Кучер); *Поранений ще раз блимнув затуманеними очима, ворухнувся й щось забурмотів* (Ле); *І хазяїн вийде рано, Блимне косим оком, Живота почуха, гляне, ніби ненароком* (Мал.). П о р. **свінути очима.**

БЛИСКАВИЦЕЮ: кидати блискавицею *див.* кидати.

БЛИСКАВИЦІ: очі метають блискавиці *див.* очі.

БЛИСКАВКА: щоб грім убив і блискавка спалила *див.* грім.

БЛИСКАВКИ: метати громи і блискавки *див.* метати.

БЛИСКАТИ: блискати / блиснути очима (оком) *на кого — що, рідко до кого і без додатка.* Дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції. *Маланка сховала руки під хвартухом і злісно блиска очима.— Так. людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові* (Коцюб.); *Із хмурими думками Остап брів додому, спідлоба блискав гострими очима* (Горд.); *— Так він вас і прийме, командуючий. Усі двері порозчиняє перед вами,— сказав Славко і пригнувся над столом, косо блискаючи оком на батька* (Кучер); *— Ні, в мене татко дійсно-таки кругосвітник! — весело блискає очима Тоня до капітана та до своїх однокласників* (Гончар); *Тугар Вовк блиснув гнівно очима на Захара* (Фр.); // *тільки док.* Швидко глянути, подивитися на когось. *Посміхнулась вона, блиснула очима й побігла доганяти гурт хлопців* (Кир.); *З баняком до сажа пробігла Софія Кушнір, лукаво блиснувши очима на Дмитра* (Стельмах). **блиснув очицями.**— *Пане Ігнатовський! Та дайте йому* [в'язню] *краще в пику, ніж маєте читати лекції. Прецінь так буде краще. Ігнатовський сердито блиснув очицями на Шеметуна* (Збан.). **поблискувати очима (оченятами)** (час від часу). *Корній Кирилович.. сидів на своєму звичайному місці, покручував чорного вуса, вдоволено поблискував циганськими очима* (Збан.); *А співати ви вмієте? Мовчать* [учні], *поблискують лукавими оченятами* (Збан.).

БЛИСКОМ: з блиском. Дуже добре, майстерно, на високому рівні. *В наш стрімкий вік науково-технічної революції ми все частіше як на чарівників дивимося на людей, здатних робити речі прості і звичні, але робити їх з «блиском»* (Рад. Укр.).

БЛИСКОТЯТЬ: аж вогні в очах блискотять *див.* вогні.

БЛИСКУЧА: блискуча сторінка *див.* сторінка.

БЛИСНУЛА: думка блиснула в голові *див.* думка.

БЛИСНУТИ: блиснути очима *див.* блискати.

БЛІХ: ганяти бліх *див.* ганяти; **годувати ~** *див.* годувати.

БЛОХА: блоха на аркані. Нічого немає, пусто.— *Тепер рівні.— Які ми у чорта рівні,— кричав він їм у відповідь. Ти столипінець, а я пролетарій! В тебе земля, а в мене що? В кармані — блоха на аркані!* (Гончар).

БЛОЩИЦІ: годувати блощиці *див.* годувати.

БЛУД: заводити в блуд *див.* заводити.

БЛУДИТИ: блудити манівцями; ~ очима *див.* блукати.

блудити словами. Говорити несвідомо, безтямно, уві сні; марити. [І л ь ч е н к о:] *Як прийшли* [до Марка] *од вас, то він аж захворів. Ліг. А вдосвіта чую — блудить словами* (М. Куліш); *Розкидавшись, розкрившись, спить Петруня. Ніздрі роздуваються, дихання часте, блудить зо сну словами* (Вас.); // Говорити несерйозно, легковажно. *Ой ти, дівчино, словами блудиш, Сама не знаєш, кого ти любиш* (Чуб.).

БЛУДЛИВА: блудлива овечка *див.* овечка.

БЛУДНА: блудна вівця *див.* вівця.

БЛУДНИЙ: блудний син *див.* син.

БЛУКАТИ: блукати (блудити, іти *і т. ін.*) **манівцями.** Робити щось не так, як треба, неправильно.— *Я вирішив так: поставлю Загоруйка поруч з тобою, Світличний. Він буде рівнятися* [співаючи] *на твій голос. Чуєш, Загоруйко? Щоб не блукав десь манівцями...* (Гончар); *Нам треба уважно ставитися до молодого літератора,.. щоб він не блудив манівцями і дарма не губив свого обдарування* (Мал.). **блукати по задвірках.—**

Поздоровляю, Степане. Не думав, що так скоро прозрієш. Гадав, що довго блукатимеш по задвірках та хитрого хліба шукатимеш (М. Ю. Тарн.). Пор.: **ходити манівцями.**

блукáти (блудúти) / поблукáти (поблудúти) очúма (пóглядом). Безпредметно, без певної мети переводити погляд з одного предмета на інший. *Підвівся* [Чіпка] *з місця, став ходити вподовж хати та блукав страшними очима по стінах* (Мирний); *Павлусь раптом зупинився і, блукаючи очима, розпачливо зойкнув: — Знову незнайоме місце* (Донч.); *Сидить в темниці в'язень самотній і скрізь блукає поглядом, смутний* (Л. Укр.); *Він поблукав очима по натовпі людей і відійшов убік;* // Безпредметно дивитися на кого-, що-небудь, розглядати когось, щось. *Я сидів у читальному залі коло відчиненого вікна і, замість того, щоб готуватись до практичного заняття з діалектології, блукав поглядом по стінах* (Тют.).

блукáти по світáх (по [бóжому] світу, по світі). Постійно змінювати місце проживання, перебування, не маючи притулку. *Не раз було йому говорив Олекса, відкриваючи на життя очі: — Буржуазії, Марку, вигідно, щоб ми блукали по світах, як безпритульні небораки* (Цюпа); *Давненько вже блукаю по божому світі, придивляюсь, прислухаюсь* (Вовчок); // Подорожувати, мандрувати. *Тут* [на о. Капрі] *я пробуду 17 днів, а потому поїду блукати по світах — і ще сам не знаю, де опинюся: чи в Швеції, чи в Карпатах* (Коцюб.). **блудúти світáми.** *Давно я* [листочок] *світами без цілі блуджу самотою, Засох я від спеки: зів'яв я без сну й супокою* (Зеров). Синонім: **тинятися по світу.**

БЛУКАЮТЬ: óчі блукáють *див.* очі.

БЛЮДЕЧКУ: піднóсити на блю́дечку *див.* підносити.

як на блю́дечку, *з сл.* видно. Чітко, ясно, дуже добре. *День був чудовий, ясний і не гарячий; всі гори видно як на блюдечку* (Лерм., перекл. за ред. Рильського). Пор.: **як на тарілці** (в 3 знач.).

БЛЮДІ: піднóсити на блю́ді *див.* підносити.

БОБАХ: на бобáх, *з сл.* лишáти, залишáти, зоставáтися *і т. ін.* Ні з чим, без нічого. *По вокзалу пішов тихий гомін. Отак наші! Де не взявся сивенький голубок та й зоставив на бобах наших горобчиків* (Мирний); *Я певний, що гал*[ицькі]*- мудреці зостануться «на бобах»* (Драг.); *Більше всього я боявся, щоб вони не повтікали всі, лишивши мене на бобах* (Бузько).

БОБЕР: як бобéр у сáлі. Дуже добре, безтурботно, заможно. *Живе як бобер у салі* (Укр.. присл..). Синоніми: **як сир у мáслі; як варéник у мáслі.**

БОБИ: розвóдити бобú *див.* розводити.

БОБРИК: під бóбрик, *з сл.* стрúгти, стрúжений. Дуже коротко. *Карцев похилив свою сиву, стрижену під низький бобрик голову* (Собко).

БОБУ: давáти бóбу *див.* давати; **дáти залізного ~ з'íсти** *див.* дати.

БОВТА: ні до сáка, ні до бовтá *див.* сака.

БОГ: [а]. Бог (Госпóдь) би тебé (йогó, її *і т. ін.*) **скарáв,** *лайл.* Уживається для вираження досади, незадоволення кимось. [Марко:] *Іди ти під три чорти, не допікай, а то вилаюся. Бігає, метушиться, мов той дурний Мартин, що мила об'ївся. А бог би тебе скарав!* (Мороз). Пор.: **хай тебé Бог поб'é.**

бáчить Бог. Ужнвається як запевнення в правдивості висловленого; справді, дійсно.— *Ваше високоблагородіє... бачить бог — я не винен,— пролепетав писець* (Бурл.); *І не знала вона, що сказати Річенкові, чим потішити наболілу його душу. А бачить бог, хотілось їй се зробити* (Хотк.). Пор.: **Бог мені свідок.**

Бог (Госпóдь, Аллáх *і т. ін.*) **[йогó (їх, тебé** *і т. ін.*)] **[святúй] знáє (зна, відає, віда).** Ніхто не знає, невідомо. *Посварилась сойка з дубом, А за що — бог знає* (Фр.); *Баба подарує того п'ятизлотника внучці, бо вже бог знає, чи діжде вона кинути ті гроші на посаг унучці* (Коцюб.); — *Це ж уже бог його знає, коли і завернете у дворище! — сумно каже Горпина, виряжаючи діда* (Мирний); *Прощай, мій щирий друже-брате! Бог зна, чи стрінемося ми* (Граб.); *Бог їх знає, яке там слово між ними бовкнуло, тільки він засумував тяжко* (П. Куліш); *Так от у цього парубка Хведора болів раз живіт. Бог його святий знає, з чого він розболівся* (Хотк.); [Іван:] *А де ж се вона тепер?* [Параска:] *Бог її віда. Зніметься, піде та гляди — аж до півночі нема...* (Вас.); — *Господь тебе знає, хто ти. Багато вас швендяє тепер! — неласкаво одказала Марина* (Мирний); *А коли почнуть її* [станцію] *будувати — один аллах відає* (Веч. Київ). **Біг знáє (відає).** *Коло млина цвіт-калина, коло млина явір, Ой, біг знає, біг відає, котрий мій кавалір* (Коломийки). Пор.: **хто йогó знáє.**

Бог (Госпóдь) дав (послáв) *кому і без додатка.* 1. *кого, що.* У когось хто-небудь народжується, що-небудь з'являється і т. ін. *У Бендери Прийшли ми. Стояли з москалями на квартирах.. Тут дав бог мені близнята* (Шевч.); *Супрун міцно поклав руку на плече дружини. Що не кажи, а жінку йому бог послав, як добру годину* (Стельмах); // У кого-небудь відбулась якась подія і т. ін. *Петро зараз догадавсь, що се, мабуть, чоловікові дав бог родини абощо, так на радощах частує всякого, хто не йшов або їхав улицею* (П. Куліш).

2. Хтось має щось, володіє чим-небудь (про талант, вдачу, хист і т. ін.).— *Та то Тодозя вигадує вигадки, бо весела на вдачу. Так вже їй бог дав* (Н.-Лев.); *Ще хлоп'ям був* [Василько]..,

а всі вже зілля знав: ..се йому так бог дав — було мені кажуть люди (Вовчок); *Талан Парасці господь послав,— казали люди,— та тільки* [тільки] *не вміє вона того талану шанувати* (Мирний).

Бог (Госпо́дь) дає *кому і без додатка.* Кому-небудь щастить у чомусь. *Старший брат і ні гадки собі: лежить та загріба гроші лопатою — усе йому бог дає* (Стор.); *Пригортає вона дитину до свого лона й обдає його поцілунками. Христя дивиться та й зітхає важко. Вона бачить і чує, чого Галі треба, та чого бог не дає їй...* (Мирний); [Л а р и в о н:] *Давно вже хочу смерті, так бог не дає... А може, я такий живучий!* (Кроп.); *А з суботоньки на неділеньку година, А зібралася вся Тодорцева родина; Привезла вона аж сім кіп яєць у коші, Аби господь дав, щоб був коровай хороший* (Нар. пісня); *Хтомочко, мій дорогий, якби бог дав хутчій розбити ворога* (Гончар); *Ти, може, хтів улучить горобця, а дав господь, що влучив Голіафа* (Л. Укр.); // Кому-небудь щось судиться, призначається. *Не так серце любить, щоб з ким поділиться, Не так воно хоче, як бог нам дає* (Шевч.); *Такі і в світі жаби є, Прощайте, ніде правди діти. А по мені — найлучче жити, як милосердний бог дає* (Гл.).

Бог (Госпо́дь) зна що таке́. Уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чогонебудь, незадоволення кимось, чимось.— *Маша! Прошу тебе звернути увагу вчительки нашої на те, як балакають наші діти! ..Се бог зна що таке... се ні на що не схоже...* (Коцюб.).

Бог (Госпо́дь) з тобо́ю (з ва́ми, з ним *і т. ін.*). 1. Уживається для вираження здивування, заперечення, докору, застереження, заспокоєння і т. ін.— *Голубчику! — засовалася на місці бабуся.— Та бог з тобою! Пiвверсти якої лишилось, і ти не довезеш? Не за даром, голубе, десятку дам* (Збан.); — *Спасибі за хліб, за сіль..— Що ви, бог з вами! — згоряючи від сорому, замахала мати руками* (Гончар); *Роман з острахом і ніяковістю відчуває, що вона хоче поцілувати його в руку.— Що ти, Домахо, господь з тобою! — висмикує пальці* (Стельмах); — *Мамо! Господь з вами! чого ви вбиваєтесь?.. ще то мене не прийняли, може й не приймуть,— втихомирював Корній матір* (Л. Укр.). **Госпо́дь Бог з тобо́ю.** *Старий — зирк! Се його Катря стоїть проти місяця біла-біла.— Господь бог з тобою, моя дитино! — крикнув він, ухопивши її за холодну руку* (Вовчок).

2. Уживається для вираження побажання усього найкращого.— *Іди ж лягай спати. Бог з тобою! — перехрестив* [Олексій] *її* [Галочку] *і пішов* (Кв.-Осн.).

3. Уживається для вираження згоди, примирення, прощення; хай буде так. *Бог з ним, із паном, з помстою, з усім на світі* (Коцюб.); [К н у р:] *То й тебе, діду, дочка кинула?* [К о б з а р:] *Покинула, чоловіче.. Та й то я її не суджу, господь з нею!* (Мирний). **Біг з ва́ми.** [А н д р і й:] *Куди ти?* [І г н а т:] *А що мені з вами тут робити? Хотів я вам добра, так ви мене не слухаєте. Біг з вами!* (Кост.).

Бог (Госпо́дь) ми́лував / поми́лував *кого і без додатка.* Кому-небудь пощастило уникнути чогось неприємного, небажаного; обійшлося.— *Ти оглух?..— Та поки бог милував* (Стельмах);— *А ви вже були поранені? — спитала Варвара.— Ні, бог милував* (Перв.); — *Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат.— Ні, моя дитино, ні, господь милував* (Вовчок); *І досі страшно, як згадаю, Хотів палати запалить Або себе занапастить, Та бог помилував...* (Шевч.); — *Хто ти такий, питаю в тебе. Ти мій панщанний?..— Ні, князю! Од цього мене бог помилував. Я панщину люблю... як собака цибулю* (Н.-Лев.).

Бог (Госпо́дь) несе́ / прині́с *кого.* Хто-небудь з'являється, приходить. *Ще й обіду не дообідали, як чує Пріська — щось шамотить у сінях.— Кого ж то бог несе? — спитала вона, кладучи ложку* (Мирний); *Будьте ласкаві, пустіть переночувать! — А хто ж ви такі, звідкіля бог несе,— спитав хазяїн* (Н.-Лев.); *Жінка.. рівняється з нами, і мій Діденко не витримує: «Доброго здоров'я, молодице, куди це вас бог несе?»* (Ю. Янов.); *Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита: «— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас бог приніс?* (Кв.-Осн.); — *А вставай, панотче,— бог гостя приніс,— крикнула вона* [матушка] (Н.-Лев.); — *А тебе ж, діду, звідки і куди господь несе?* (П. Куліш); — *Чого тебе господь приніс, брате? — Здумав собі та й поїхав* (Вовчок).

Бог (Госпо́дь) приві́в *кому, кого і без додатка, перев. з дієсл.* Судилося комусь що-небудь зробити; пощастило; так склалися обставини.— *Коли б мені бог привів отут вмерти при дітях! Більше нічого й не прошу я в бога* (Н.-Лев.); — *За генералів їх* [дочок] *думаєш давати, чи що? — Там кому бог приведе, той і візьме* (Мирний); *Я тебе, Симоне, ще хлопцем знаю, та аж ось коли господь привів у себе в хаті вбачати* (Барв.); *А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молився, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе бог дождатись великодня* (Кв.-Осн.).

Бог (Госпо́дь) прийня́в [ду́шу] до се́бе. Хто-небудь помер. *Оце й заслабне часом котра дитина, хиріє, стогне, мізерніє. Думаю от-от умре! От-от бог прийме до себе. А воно та й очуняє* (Н.-Лев.); [П о б р а т и м:] *От, спасибі, шпарку прорубала, хоч побачу промінь у темниці, поки бог до себе прийме душу* (Л. Укр.); *Коли б уже господь милосердний прийняв мою душу до себе* (Н.-Лев.). П о р.: **Бог прийня́в.** С и н о н і м и: **відда́ти**

Бо́гу ду́шу; біс узя́в; ви́тягти но́ги; врі́зати ду́ба; да́ти ду́ба (в 1 знач.); **ді́дько взяв.**

Бог (Госпо́дь) прийня́в (прибра́в) *кого.* 1. Хто-небудь помер. [Г р и ц ь к о:] *Я старий чоловік, одинокий; немає у мене нікого близького. Була жінка, та й ту бог прийняв* (Мирний); *Як поховали паніматку, батько не хотів удруге оженитись. «Коли господь її прийняв, нехай уже діточки господарюють!»* (Вовчок); *Ріс він* [син] *у нас одинаком. Тих п'ятеро бог прибрав, померли ще в малолітстві* (Д. Бедзик); *Батька й неньку бог прибрав...* (Манж.). П о р.: **Бог прийня́в до се́бе.** С и н о н і м и: **біс узя́в; ви́тягти но́ги; відда́ти Бо́гу ду́шу; врі́зати ду́ба; да́ти ду́ба** (в 1 знач.); **ді́дько взяв.**

2. Кому-небудь дозволено певним чином діяти.— *Я піду у черниці,— промовляє Катря.— Я ніколи тебе на се не благословлю! Чи ж тебе бог милосердний приймє, як родителі* [рідні] *не благословлять, моя дитино? — вмовляє мати* (Вовчок).

Бог (Госпо́дь) ро́зум одібра́в (відня́в, забра́в *і т. ін.*) *у кого.* Хто-небудь втратив здатність правильно, розсудливо мислити, діяти, втратив самоконтроль, не стримує себе. *Недурно кажуть, що як має скластися лихо, то бог і розум відбере* (Коцюб.); *— Брешеш! — крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе і вже не тямлячи, що й казати. Так то вже у нього бог і розум відняв* (Кв.-Осн.). **мов ро́зум одібра́в.** *Да й страшна ж вона була! Без хустки, сиві коси тріпаються по плечах, розхристана.. Ходить коло сина і все кричить, мов господь їй розум одібрав* (Вовчок).

Бог зна (зна́є), *з сл.* к у д и́, к о л и́, я к и́ й *і т. ін.* Невідомо, ніхто не знає. *У вибитих дверях виднілись самотні сходи, що вели бог зна куди* (Коцюб.); *Семен забув за свої колишні турботи. Та от тепер, бог зна звідки, знову з'явились ті думи, обсіли його, домагались відповіді* (Коцюб.). **біг зна.**— *З якого ж це часу моя займанщина стала городовим гаєм? — Та це, пане,— одвітують,— по-твойому вона твоя, а по нашим магістратським записям вона наша біг зна з якого ще часу* (П. Куліш). П о р.: **лихи́й зна́є** (в 1 знач.)

Бог зна (зна́є) куди́. Куди завгодно, дуже далеко. *Хоч я й мужик, хоча я й неписьменний, темний, а пішов би бог зна куди, до самої столиці* (Коцюб.); *Дивно було почувати, що над твоєю душею не стоїть російський жандарм, що за одне непевне слово може тебе заарештувати й запроторити бог зна куди* (Сам.).

Бог зна (зна́є) по́ки (відко́ли, з яко́го ча́су *і т. ін.*). Дуже довго. *Оцю річ як полатать, та в руки не хапать, та положить на підтоки, то буде лежать бог зна поки* (Укр.. присл..).

Бог зна (зна́є) що. 1. Уживається для вираження здивування, обурення, незадоволення і т. ін. [О р е с т:] *Що ж то за книжки такі отреченні?* [Л ю б о в:] *А наукові, по філософії, психології і... психіатрії!* [С о н я:] *Бог зна що!* (Л. Укр.).

2. Нісенітниці, дурниці.— *А чого це ви поставали та руки позгортали та ще й верзете бог зна що? — загомонів Кайдаш до синів* (Н.-Лев.); [Я в д о х а:] *А він наслухався цих бурлак та й собі: та й поїду щастя шукать...* [М и р о н:] *Бог зна що вигадали!* (К.-Карий).

Бог зна́є (зна) як. Дуже (сильно), багато, добре. *Тільки що підійшов* [Левко], *боячись бог знає як, та розсипані по скрині цілкові позбирав у жменю* (Кв.-Осн.); [Г а л я:] *Не всякому, панночко, та наука дається. Інший. бог знає як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову* (Мирний).

Бог ма́є *кого.* Немає кого-, чого-небудь. *Приходить* [циганчук] *до хати, Оглядає— ні попа, Ні слуги бог має* (Рудан.). **Біг мав.** *Будинки стояли на крутій горі, А в їх і тільки б то дитинки — одна дочка; синів біг мав* (Укр. поети-романтикн..).

бог Мамо́на обплу́тав (поплу́тав) *кого.* Хто-небудь захопився справами власної вигоди, наживи. [Б є л і н:] *Чому, до біса, мене про це не повідомили?* [Ц у п о в и ч:].. *Я вас цілий тиждень шукав.., але бог Мамона вас обплутав, що ви забули про свого спільника* (Галан).

Бог мені́ сві́док. Уживається як запевнення в правдивості висловленого. [К о с т ь:] *Бог мені свидітель* [свідок], *що, покидаючи вас, серце моє таки точнісінько неначе ріжеться тупим ножем* (Кв.-Осн.). П о р.: **ба́чить Бог.**

Бог на по́міч. Уживається як побажання комунебудь успіху в роботі, в якій-небудь справі. *Коли йшов* [Явтушок], *низенько вклонявся молодицям на жнивах, сподіваючись побачити серед них і Прісю, а до косарів знімав шапку і кричав, кричав на все поле: «Бог на поміч вам»!* (Земляк); *— Бог на поміч вам, мамо! — наблизившись до господині, вклонився злегка Заграва* (Головч. і Мус.). П о р.: **помага́й Біг; хай Бог помага́є** (в 1 знач.).

Бог прости́ть *кому, кого і без додатка.* Можна, дозволяється щось робити.— *То їж, Петре, хоч кашу з молоком* [у піст]; *слабому бог простить, і я тобі прощаю,— промовив молодий священик* (Н.-Лев.); *— Та ти ж говієш, сестро! — напівжартома нагадав Гмиря.— Хоч би сьогодні язик придержала.— За таких харцизяк бог простить* (Головко).

Бог ро́зумом зоби́див (обділи́в) *кого.* Хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось.— *Вони* [яничари] *прямують сюди..— От і добре. Одвести заслон до самого верболозу. Якщо їх бог розумом зобидив, вони підуть і далі* (Добр.). П о р.: **Бог ро́зуму не дав** (у 1 знач.); **не по́вно ро́зуму; не при ро́зумі.**

Бог ро́зум посла́в *кому.* Хто-небудь став розум-

ний, почав правильно мислити, діяти, оцінювати щось.— *Хіба ж Василь письменний, щоб йому апостола читати? — спитала Настя.— Був неписьменний, а тепер бог йому розум послав* (Кв.-Осн.).

Бог ро́зуму не дав *кому*. 1. Хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось. *Не дав бог чоловікові розуму змалку, не буде й до останку.* П о р.: **Бог ро́зумом зоби́див; не по́вно ро́зуму; не при ро́зумі.**

2. *на що*. Хто-небудь позбавлений хисту, уміння і т. ін., не розуміється на чомусь.— *А це ж і не казка,— спокійно говорить старий, посміхаючись у сиві вуса,— казка для сміху, а правда на втіху, на казки мені розуму бог на дав* (Мур.).

Бог тобі́ (їй *і т. ін.***) суддя́.** Уживається на знак невтручання в щось, поблажливого ставлення до кого-небудь.— *Чи найшла Оксана собі уроки чи роботу? — ледача дівчина, не пише мені — бог їй суддя!* (Л. Укр.).

дава́й Бог но́ги *див.* давай; **дай ~; дай ~ здоро́в'я; дай ~ па́м'ять** *див.* дай.

дасть (помо́же, пошле́) Бог (Госпо́дь) [милосе́рдний]. 1. Уживається для вираження сподівання на успішне завершення чогось.— *Дасть бог, вродить хліб, то й заплатимо* [подушне] (Н.-Лев.); *Купить він собі грунт,.. одружиться з Домною і якось, дасть бог милосердний, стане на ноги!..* (Коцюб.); — *То я* [куркуль] *думаю так: не одну власть ми пережили, переживемо, дасть бог, і цю* (Стельмах); *Зустріне оце* [Підситочок] *кума на вулиці і каже: — Завтра свята неділенька.. Приходьте до нас у гості, та дасть бог, посидимо* (Тют.); — *Лучче, доню, як він не попадається батькові на очі — батько не гнівиться,— там, може, господь дасть, старий мій і погодиться* (Вовчок); *На ту весну, бог поможе, приїду* (Шевч.); *А може Бог пошле, що я вам коли-небудь оддячу* (Шевч.). **дасть Біг.** *Рада буду побачити Вашу книжку, я Вас досі мало знала яко поета. Дасть біг, Ви пізнаєте мене яко критика...* (Л. Укр.).

2. Уживається при вказівці на відсутність кого-, чого-небудь, при вираженні сумніву щодо чогось можливого. *Та у тебе, пане-брате, і тягла ще як дасть бог?* (Манж.). **дасть біг.** *Батько провів її поглядом і врешті зітхнув: вся в матір і вже на порі, а женихів в підхожих — дасть біг...* (Минко); *Худобоньки — дасть біг! ні хати, ні двора, В великдень — без штанів, в різдво — в старій свитині!* (Г.-Арт.).

3. Уживається для вираження захоплення хистом, талантом і т. ін. когось.— *Сліпий Андрійко співає. Дасть же бог такий голос.— з сумовитим захопленням промовив парубок* (Стельмах).

з чим Бог посла́в, *заст.* Уживається як усталена форма звертання до кого-небудь під час зустрічі.— *З чим бог послав? — спитав ласкаво князь Святослав, уставши з позолоченого престолу й зробивши крок назустріч своїм дружинникам* (Шевчук).

не Бог зна яки́й. Невеликий.— *А що, панове громадо,— почав один старий дід..— наш молодий батюшка не бог зна з якими достатками.., то треба йому й допомогти чим-небудь* (Н.-Лев.).

не дай Бог *див.* дай; **не доведи́ ~** *див.* доведи.

оди́н Бог [ті́льки] зна́є (ві́дає). Нікому невідомо.— *Я поставив на справі не той номер, що треба: як вони до того додлубалися, один бог знає* (Гашек, перекл. Масляка).— *А скільки серце в мене переболіло, як пішов він на чужину! Один бог тільки відає об тім...* (Н.-Лев.)

скляни́й бог. Горілка. *Щоб хоч трохи розважитись, щоб погасити прометеїв огонь в мученій душі, прихилився* [Лушня] *до скляного бога: привчився горілочку вживати...* (Мирний); *Нудячись в неприсутності мужів, зайнятих культом скляного бога у Баєра, шукали* [професорські жінки] *ро́зривки* [розваги], *де могли* (Фр.); *Ми з ним добре пообідали, не забувши за чарку, кооператив був близько, а скляного бога там стояло повно на полицях* (Ю. Янов.).

хай (неха́й) Бог (Госпо́дь) ми́лує (боро́нить) / поми́лує (оборо́нить). 1. Уживається для вираження категоричного заперечення чого-небудь.— *Хіба він тебе коли бив? —..допитуюся я в Марти.— Хай бог милує! Мене не бив,— одказує вона* (Мирний); — *Що ви, товаришу гвардії старший лейтенант! — заволав Хаєцький.— Хай бог милує, щоби я гарбав та свавільничав!..* (Гончар); — *Живи у мене, дочко! Чого ти маєш у чужому селі одинока сидіти! Хіба ти сирота, нехай бог милує!* (Вовчок); — *Параска, насміливишись, тихенько підійшла до вас та ухо аж до рота наставила, довідатись — чи дишете. Бо так ви лежали, немов — хай бог боронить! — мертві* (Мирний). **неха́й Госпо́дь боро́нить і ми́лує.**— *Нехай господь боронить і милує! — замурмотіли вони.— Ми не насмілилися й ногою ступити на панську землю...* (Смолич).

2. Уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось. *Ні на одній вулиці не зострінеш ні одного чоловіка, неначе — нехай бог милує! — усі люди у усім містечкові повимирали* (Кв.-Осн.); — *От дитина, нехай бог милує! — почувся голос Антоніни..— І в кого воно вдалося, лиха година його знає!* (Довж.); *Гаразд, повернувся я.. спиною і подався своєю дорогою, але що тільки стало стрічатись і бачитись мені на тій дорозі, хай господь боронить* (Гуц.).

3. *кого*. Уживається для вираження доброзичливого побажання кому-небудь заступництва, захисту від лиха, напасті і т. ін. *Зупинились запорожці, злізли з коней і повернулися до Січі: — Прощай, наша Січ-мати,— сказали вони майже в одне слово.— Хай же бог тебе боронить від*

усякого нещастя! (Довж.); *— Нехай вас бог помилує! — каже од'їжджаючи Шрам.— У тяжкому недузі ви ходите!* (П. Куліш).

хай (неха́й) Бог (Госпо́дь) не дово́дить. Уживається для вираження небажання чогось, застереження від чого-небудь.*— Як пани добрі, то й людям добре.— І в добрих загорюєш для себе хіба три ступні землі на домовину, а в лихих... то нехай господь не доводить і чути!* (Вовчок). **хай бог не дозво́де.***— А хай бог не дозводе до такого життя,— бабуся це,— ми їх вигодуємо, виростимо, маленьких...* (Головко). Пор.: **не дай Бог; не доведі́ Го́споди.** Синонім: **хай Бог одве́рне.**

хай (неха́й) Бог (Госпо́дь) одве́рне. Уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось.*— Чи ви, бабусю, чули таку новину? —..спитала Христя бабу Оришку.— Яку, дочко? — Оце хай господь одверне! — мовила далі Христя.— На замчищі завелися ті* [чорти] (Мирний). Синоніми: **не дай Бог; не доведі́ Го́споди; хай Бог не дово́дить.**

хай (неха́й) Бог (Госпо́дь) помага́є *кому, заст.* 1. Уживається як побажання кому-небудь успіху в роботі, в якій-небудь справі і т. ін.*— Ні, Марку, ніяко Мені матір'ю* [на весіллі] *сидіти: То багаті люди, А я наймичка... ще й з тебе Сміятися будуть, Нехай бог вам помагає!* (Шевч.); *— Я й сам думав, де обзоветься, щоб його* [Тимоху] *таки віддать у солдати. Нехай йому бог помагає!* (Кв.-Осн.); *— А куди ж лежить твоя дорога? — Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.— Еге,— каже старий Грива,— нехай же тобі господь у доброму ділі помагає* (П. Куліш). Пор.: **Бог на по́міч; помага́й Біг.**

2. Уживається як традиційна формула при вітанні з доброзичливим побажанням.*— Дай, боже, вам, панночко, вечір добрий! Нехай вам бог помага!* (Кв.-Осн.). **неха́й Бог помага́є на все до́бре.** *Бувайте здорові! Нехай вам бог помагає на все добре. Низенько кланяюсь вашій жінці і вам* (Шевч.).

хай (неха́й) Бог (Госпо́дь) проща́є / прости́ть *кого, заст.* Уживається як традиційна формула вибачення за які-небудь вчинки, дії, за якусь провину і т. ін.*— Нехай тебе бог прощає Та добрії люде* (Шевч.); [Генрікова:] *Як же ж я прийду з порожніми руками? Не сила моя! Хай мене бог простить, а я собі іншої ради не знайду* (Л. Укр.); *Служба божа довгенько кінчалась. Не знаю, як уже він терпів, з тією ногою, а що я... Я, хай бог простить, попом'явсь. Ну, добре, що хоч достояв* (Тесл.).

хай (неха́й) вас (тебе́) Бог (Госпо́дь) благослови́ть. Уживається для вираження побажання успіху в якійсь справі, роботі і т. ін. *Діти мої любезні* [любі]! *Нехай вас бог благословить для вашого щастя і моєї радості!* (Кв.-Осн.).

хай (неха́й) вас (тебе́) Бог (Госпо́дь) не забу́де. Уживається для вираження побажання добра кому-небудь. *Нехай вас бог так не забуде, як ви не забули, не покинули мене, безталанного, на чужині* (Шевч.).

хай (неха́й) мене́ Бог (Госпо́дь) забу́де. Уживається як клятва, запевнення в чому-небудь.*— Чи ще ти нас, Василю, не забув? — Нехай мене бог забуде, коли...* (Кв.-Осн.).

хай (неха́й) мене́ Бог (Госпо́дь) поб'є́ (уб'є́, покара́є). Уживається для вираження запевнення, заприсягання у правдивості висловленого. *Всяк, хто не стрінеться, зразу ж до мене, питається: Друже! Ти в тім вельможному колі як свій, ти знаєш напевно, Що там чувати про даків? — Не знаю.— Ах, завжди ладен ти з нас глузувати.— Та хай мене бог покарає, не знаю* (Зеров). Пор.: **убі́й мене́ Бог.**

хай (неха́й) тебе́ (його́, її́ *і т. ін.***) Бог (Госпо́дь) поб'є́ (покара́є).** Уживається для вираження досади, незадоволення з приводу чого-небудь.*— Не питайте,— кажу їй* [господині],*— нехай його бог поб'є... кравецького пройдисвіта!* (Мирний). Пор.: **Бог би тебе́ скара́в.**

цар і Бог *див.* цар.

чим Бог посла́в (дав). Тим, що є в наявності. *Прийдуть люди до нас, то не виганяти ж їх з хати. Приймемо, чим бог послав* (Н.-Лев.); [Маруся *(регоче)*:] *Закуси, Микито, чим бог послав!* (Кроп.);*— Ну, що ж, козаки, ходімо до світлиці, перекусимо чим бог послав, а далі воно само покаже, що робити* (Стельмах); *Вирушаємо далі й скоро обідаємо, чим бог послав* (Мас.); [Василина:] *Годуйся ж, чим бог дав!* [Яким:] *Та вже з ложкою не розминуся, бо таки виголодався* (Гр.). Пор.: **що Бог посла́в** (у 2 знач.).

що Бог дасть. Що буде, те й буде; як складуться обставини. *Уранці Ївга розсудила... «Діло послали у губернію, піду й я до губернії: А вже ж, що бог дасть!»* (Кв.-Осн.); *— Ну, діти, спати. А завтра будемо робити, що бог дасть,— сказав Бульба, увійшовши до світлиці* (Довж.); *— Твої ми, княже, гості,— озвався угорський муж.—..Поїдемо! А там, що бог дасть* (Шевчук).

що Бог посла́в (дав). 1. Те, що залишилось; абияк, як прийдеться. [Олімпіада Іванівна:] *Воно-то був і обід, та вже тепер, що бог послав. Хто пізно ходить, сам собі шкодить* (Л. Укр.).

2. Те, що є в наявності. *Закусивши, що бог послав, ми довго ще сиділи та балакали, поки не стало вечоріть* (Н.-Лев.); *Іжте, що бог дав* (Номис). Пор.: **чим Бог посла́в.**

щоб тебе́ (вас *і т. ін.***) Бог (Госпо́дь) побі́в (покара́в),** *лайл.* Уживається як прокляття і вира-

жає побажання невдачі, лиха, всього недоброго. *Щоб вас господь побив праведним громом! — каже тоді Шрам.— За що се ти нас проклинаєш? — каже, зумівшись, громада* (П. Куліш).

як Бог велів. Правильно, праведно. *У сумі мати жде синів, З людьми у гніві не байдужих, Які живуть, як бог велів* (Гірник).

як Бог (Госпо́дь) ми́лує (боро́нить) *кого і без додатка, заст.* Уживається як привітання або відповідь на привітання; як живеш (живете)? як справи? — *Як вас, свахо, бог милує? Чи живі, чи здорові, моє серденько? — говорила Кайдашиха тонким голосом* (Н.-Лев.); *Як бог милує? — пита було в неї мати. «Сама живу»,— одмовить* [Пилипиха] (Вовчок); — *Живенькі-здоровенькі? — Та нічого,— кажу,— хвалити долю! Все гаразд! Дихаю, працюю, кахикаю! Як вас бог боронить? — Спасибі! Підскакуємо!* (Вишня); — *Як вас господь милує, Наваре? Чи здоровенькі? — вітає* [Варка] *бондаря* (Вовчок); [М о р о з и х а:] *Здорова, дівонько! Як тебе господь милує?* (Кроп.).

як Бог дасть. 1. Уживається для вираження сподівання, надії на щось.— *Цей, Ромашко, в мене хитрий.. І грамоту добре знає, письменний.. Я ще виведу його в люди, як дасть бог прожити* (Коцюб.); // Якось буде.— *Порадились ми з дівчиною.. вона піде в найми,.. я теж помандрую на Бессарабію.. А там — як бог дасть* (Коцюб.).

2. Невідомо, чи є що-небудь; нема.— *Та у тебе пане-брате, і тягла ще як дасть бог?* (Манж.).

як Бог з черепа́хою, *з сл.* р о з п р а в л я́ т и с я. Дуже жорстоко, немилосердно. *Вона грозилася розправитися з хлопцем, як бог з черепахою.*

як Бог на ду́шу покладе́ (поло́жить). Як виходить, як складається. *Що тичеться до статей про театр, то я за це діло навдаху* [навряд] *чи візьмусь, бо я не теоретик і виконую так, як бог на душу покладе* (Кроп.); — *Е, Одарко, порядкуй своїм, як бог на душу покладе, а до людського життя зась* (Гуц.).

як Бог свят. Точно, обов'язково, неодмінно.— *Мені через місяць, не пізніше, дадуть шостий розряд, це вже як бог свят...* (Собко).

БОГА: бі́йся Бо́га *див.* бійся; **бра́ти на** ~ *див.* бра́ти.

в Бо́га. Уживається для вираження розпачу, безнадійності і т. ін. *І тихо мовив: — Де ти в бога Заганялась, моя небого?* (Шевч.).

від Бо́га. Природно, звичайно.— *Чоловіче...жінко... що ви робите? схаменіться... я тут нічого не винен, це все від бога...— мало не плакав Тихович* (Коцюб.).

в три Бо́га, *лайл.* Уживається для вираження досади, незадоволення, злості і т. ін. *Хто* [з ворогів] *зробе* [зробить] *зайвий рух — куля в голову! До вікон не підходить! Далі не стримався: — Попалися, в три бога!!!* (Ю. Янов.).

вхопи́ти Бо́га за бо́роду *див.* вхопити; **гніви́ти** ~ ; **гріх** ~ **гніви́ти** *див.* гріх; **живи́м до** ~ **лі́зти** *див.* лізти; **жи́ти та** ~ **хвали́ти** *див.* жити; **лизну́ти скляно́го** ~ *див.* лизнути; **моли́ти** ~ *див.* молити.

на Бо́га. 1. Уживається при наполегливому проханні здійснювати, робити і т. ін. що-небудь. [Л ю б о в:] *На бога, скажіть мені, що з ним? Я ж нічого не знаю!* (Л. Укр.); — *Стійте! На бога, стійте...* (Коцюб.); [Д о м а х а:] *На бога! Не руш його! Йди собі від гріха* (Стор.). П о р.: **ра́ди Бо́га** (в 1 знач.); **Христа́ ра́ди** (в 3 знач.).

2. Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, досади.— *Ах, не в'язни, на бога! — одпихнула його геть від себе Ганна Михайлівна* (Л. Янов.).

не боя́тися Бо́га *див.* боятися; **нема́** ~ **у се́рці** *див.* нема; **не ма́ти** ~ **в душі́** *див.* мати.

ні до Бо́га, ні до люде́й. Щось невиразне, непевне; таке, що не хочеться слухати, бачити, сприймати. [Є в д о к і я К о р н і ї в н а:] *От і вигадуєш, старий, таке, що ні до бога, ні до людей* (Н.-Лев.).

піти́ до Бо́га *див.* піти.

ра́ди Бо́га. 1. Уживається при наполегливому проханні здійснювати, робити і т. ін. що-небудь.— *Федоре! Федоре! Іди ради бога скоріше,— стоячи на ливні-дощі, кричить Уляна і махає руками* (Мирний); — *Тільки, ради бога, простіть мені, дурню* (Довж.); *Він розплющив каламутні очі.. Англійська фраза: «Води, ради бога, води!» — нас збентежила. Румун чи англієць?* (Ю. Янов.). **Бо́га ра́ди.**— *Та замовчіть же ви, бога ради! Що на вас напало? Імость сплять...* (Хотк.); *Бога ради, покличте його швидше і женіть у слобідку. На нього подано Обручову донос. Сьогодні буде у нього обшук* (Тулуб); — *Да вгамуйсь, бога ради! Хоть дух переведи, хоть чарку горілки випий да закуси. Сяк-так осадив Білозерець Шрама* (П. Куліш). П о р.: **Христа́ ра́ди (в 3 знач.); на Бо́га.**

2. Уживається для вираження застереження. *Переляк скривлює обличчя дружини.— Ради бога, ради бога, Аркадію, що ти говориш!..— Що чуєш, моє серце* (Стельмах). **Бо́га ра́ди.** [Ф р а у М і л ь х *(озирається із страхом)*:] *Бога ради! Хто вам сказав, хто вам міг сказати!..* [Н о р м а:] *Він зловжив вашим довір'ям і вашою любов'ю, так? Фрау Мільх мовчить* (Галан).

у Бо́га теля́ з'ї́сти *див.* з'їсти; **хвали́ти** ~ *див.* хвалити.

як Бо́га [з не́ба], *з сл.* ч е к а́ т и, ж д а́ т и *і т. ін.* Дуже, сильно, з нетерпінням. *Вона ждала того приходу Олександрового як бога, вона готовилася більше до його, ніж до церкви* (Мирний); *Марні надії, даремні сподіванки... ніхто не прибуде, ніхто й не думає про те, що тут сидять холодні, стурбовані люди й, як бога з неба, чекають рятунку...* (Коцюб.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **у Бо́га за дверима (двермі́),** *перев. з сл.* ж и́ т и, с и д і́ т и *і т. ін.* Безтурботно, дуже добре, привільно, в найкращих умовах.— *А я, хвалить бога, і дочку-красуню маю, і гроші маю, і дім маю, і живу щасливо, як у бога за дверима,— сказала Марта Кирилівна* (Н.-Лев.); *Минуло півроку. Староміські жили мов у бога за дверми* (Фр.); *Санаторці жили на хлібах Якима Івановича.. мов у бога за дверима* (Збан.); *А тим часом Просохли очі у вдови. Неначе в бога за дверима, у зятя та в сина Стара собі спочиває* (Шевч.); *Ті, що народ годують блекотою, живуть, неначе в бога за дверми, а всі апостоли і правди, і науки до смерті йдуть через тюрму та муки...* (У. Кравч.); // Безпечно, спокійно, без клопоту. *Гризельда думала, що вона проживатиме у Вишневці, як у бога за дверми, тихо та спокійно, на далекій далечині од Богданового війська, од козацьких загонів, але чутки про Кривоносові загони навели на Гризельду задуму і неспокій* (Н.-Лев.). П о р.: **як у Бо́га за па́зухою** (в 1 знач.). А н т о н і м: **як горо́х при доро́зі.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **у Бо́га (у Христа́, у ба́тька) за па́зухою.** 1. *з сл.* ж и́ т и, с и д і́ т и *і т. ін.* Безтурботно, привільно, дуже добре, в найкращих умовах. *Живе Федір у дворі, як у бога за пазухою. Все йому є, чого душа забажає.. Не знає Федір, де те все береться, нема йому ні про що турботи* (Мирний); *Вона* [Тетяна] *жила, як у бога за пазухою. Навіть війна ні на день не розлучила її з чоловіком, не вивела її з рівноваги* (Інг.); *Там* [у будинку ветеранів] *заводські ветерани справді розкошують, живуть як у бога за пазухою...* (Гончар); *«Київ — так Київ. нашому братові скрізь, як у Христа за пазухою»* (Бурл.).

2. У повній безпеці, без хвилювань, спокійно.— *Чого це так у степу заманулося зимувати? — пита прикажчик..— Тут, біля села,— ліси та яри, звір шкодить; а там як у бога за пазухою! — одказує Улас* (Мирний); *За такими рулонами паперу ми наче в бога за пазухою, таку товщу ніякі осколки не проб'ють* (Мас.). П о р.: **як у Бо́га за двери́ма.** А н т о н і м: **як горо́х при доро́зі.**

БОГИ: як боги́, *з сл.* п о ч у в а́ т и с е б е́. Упевнено, добре. *На війні льотчикові доведеться пересідати з однієї машини на іншу. Ось тоді такі, як ти колишні авіатехніки, почуватимуть себе як боги!* (Хор.).

БОГОВІ: Бо́гові у ву́хо (ву́ха), *з сл.* п о п а д а́ т и. Здійснюватися.— *Коли б то наші молитви попадали богові у вуха...* (Стельмах).

дя́кувати Бо́гові *див.* дякувати; **моли́тися** ~ *див.* молитися; **моли́тися скляно́му** ~ *див.* молитися; **ні** ~ **сві́чка ні чо́ртові кочерга́** *див.* свічка; **сла́ва** ~ *див.* слава.

БОГОМ: за мали́м Бо́гом. Ледь, трохи. *Побачивши його, вона, за малим богом не померла з радощів.*

з Бо́гом. 1. Уживається як форма побажання успіху, удачі, позитивних наслідків у роботі, в якій-небудь справі і т. ін. [К у к с а:] *Гей, свашки, приданки! Убирайте молодих та споряджайте їх з богом до вінця!* (Кроп.); *Посідали пани у той повіз..— З богом, Назаре! — покрикнув пан веселенько* (Вовчок); *Тимофій.. неголосно промовив до людей: — То почнемо добре діло? — З богом, Тимофію, з богом,— відповіло йому кілька голосів* (Стельмах); *— Твої ми, князю, гості,— озвався угорський муж..— Поїдемо! А там, що бог дасть... Князь зняв шолом, перехрестився.— З богом! — підніс правицю* (Шевчук). С и н о н і м: **у до́брий час.**

2. *з дієсл.* Благополучно, спокійно. *Ночуй з богом та вертайсь швидше до твоєї бідної Марусі* (Кв.-Осн.); *Пані казала нам дать возочка; сама сіла в високу коляску, да й поїхали з богом* (Вовчок); *Бахнув наосліп з рушниці..— Коли не влучив, тікай з богом! — добродушно промовив козак* (Коцюб.); *— О, добре, що зайшли, Михею, може, чарочку? — хай мовляв, краще вип'є та йде з богом* (Зар.); *— А що, батьку, з продармійцями робити? — гукнув хтось знадвору у вікно.— Відпустити з богом* (Стельмах).

3. Іти звідкись, кудись.— *Забрав я своє збіжжячко і з богом. І грошей два карбованці зосталось у пана* (Тесл.).

з Бо́гом, Пара́сю. Уживається для вираження незадоволення, несхвалення і т. ін.— *Не хочеш — я тебе не тримаю, з богом, Парасю. І сама потім прийдеш з плачем* (Козл.).

іди́ з Бо́гом *див.* іди; **почува́ти себе́** ~ *див.* почувати; **ходи́ти під** ~ *див.* ходити; **Христо́м-** ~ **блага́ти** *див.* благати.

як пе́ред [сами́м] Бо́гом. 1. Уживається для вираження запевнення у чомусь.— *Добра! Смаковита* [горілка]! — *прихвалював Яків.— Я казав, що добра. Узе* [уже] *коли казе* [каже] *Борох, що добре — то вірте як перед самим богом* (Мирний).

2. *з сл.* г о в о р и́ т и, к а з а́ т и. Відверто, щиро, прямо. *Повелівав* [губернатор] *усю правду, як перед богом, казати* (Кв.-Осн.).

БОГУ: Бо́гу у ву́ха *див.* вуха; **відда́ти** ~ **ду́шу** *див.* віддати.

їй же Бо́гу, *заст.* 1. Уживається як клятва, запевнення, переконання в чому-небудь.— *Я на цій самій горі посадив на палі аж три десятки козаків! Їй же богу, посадив..— сказав чваньковито Лащ* (Н.-Лев.); *Гафійка спалахнула.— Брехня! То люди брешуть. Він нічого не крав, от їй же богу!* (Коцюб.); *Дивлюсь угору...— Летять* [журавлі]! — *підхопили богунці і підвели голови.— Летять! От їй же богу, над самісіньким боєм!* (Довж.). **їй же Бо́гу моє́му.**— *А таки я щаслива,— промовила* [Катря].— *Їй же богу моєму, щаслива!* (Вовчок); *Коли сказать, що підвід двадцять їх тут було, то єй же богу моєму! більш:*

хмара хмарою (Кв.-Осн.). **їй же ти бо́гу.** *Сміх та регіт піднявся в чорній, а Яким знову за своє: — Сміються?! І якого біса їм смішно? Хіба неправда, що вуха попухли?.. Їй же ти богу, поробилися як вареники завбільшки...* (Мирний).

моли́тися Бо́гу; моли́тися скляно́му ~ *див.* молитися.

ні Бо́гу ні лю́дям. Нікому. *Ні богу ні людям* (Укр.. присл .).

ні Бо́гу сві́чка ні чо́рту кочерга́ *див.* свічка; **одно́му ~ відомо** *див.* відомо; **сла́ва ~** *див.* слава.

БОДАЙ: [а] бода́й вас (їх *і т. ін.***).** Уживається для вираження здивування, захоплення. [Х р а п к о *(регоче)*:] *А бодай вас! І де ви тих слів берете — таких гнучких та закручуватих* [закручених]? (Мирний).

БОЄМ: з бо́єм. Перемагаючи, долаючи великі труднощі, перешкоди. *Скарби життя беруть мільйони з боєм, вам несучи відплати гнів і жах* (Сос.).

іти́ бо́єм *див.* іти.

смерте́льним (сме́ртним) бо́єм, *з сл.* б и т и і под. Дуже, жорстоко, нищівно.— *А є такі* [люди], *що держава для них — мельниця з калачами.. Я, брат, таких людей, де б їх не зустрів, смертельним боєм б'ю* (Тют.); *Не раз і не два, його* [Халимона] *смертним боєм били дядьки, але він був живучим, наче тхір* (Стельмах).

БОЖА: бий тебе́ си́ла бо́жа *див.* сила; **благода́ть ~** *див.* благодать; **~ іскра** *див.* іскра; **~ пта́шка** *див.* пташка; **ка́ра ~** *див.* кара; **крий ма́ти ~** *див.* крий; **не дай ма́ти ~** *див.* дай; **хай ма́ти ~ ми́лує** *див.* бог.

БОЖЕ: ані Бо́же мій, *заст.* Ні за яких обставин, ніколи. [Г о л у б и х а:] *Я таки скажу, що не натішуся моїм Васильком: моторна, хороша дитина! Уже ж і вчений, а щоб він які примхи показував проти матері, проти свого роду, що мовляв, міщани,— ані боже мій! Поштива, розумна дитина!* (Пчілка).

Бо́же благослови́ *див.* благослови.

Бо́же [ж] мій. Уживається для вираження великого захоплення, подиву, відчаю, розпачу і т. ін. [О л е н к а *(тихо до себе)*:] *Боже мій, який він гарний! Я ще зроду не бачила нікого такого гарного* (Н.-Лев.);— *Що з тобою, Андрію? — Хіба я знаю? Калікою став... Збери мої пальці... ..закопай в землю... я ними хліб заробляв... Ой... боже мій, боже...* (Коцюб.); — *Ти знаєш мою підпільну кличку? — Ні, не мав честі знати...— Мене зовуть Апостолом Смерті.— Так це ви?.. Боже мій...— Жах збільшує очі Федоренка* (Стельмах); *Боже мій! — вигукнув він трагедійним голосом.— За що ж вам така кара?* (Д. Бедзик).— *Боже ж мій! Скільки літ, скільки зим не бачилися? Здрастуйте! — і він приязно подав йому руку* (Мирний), **Бо́же ти мій.** *Вертається* [Катерина], *Несе йому сина. Несповита, заплакана Сердешна дитина. «Осьде воно, подивися! Де ж ти? заховався? Утік!.. нема!.. Сина, сина Батько одцурався! Боже ти мій!* (Шевч.). **Бо́же благи́й; Бо́же мій ми́лости́вий.** *Сидів він, читав... Як убігли хлопці з Оксаною. Він устав та: «Боже благий»! Боже мій милостивий! — каже,— де твоя правда в світі! Діти мої любі! Звінчаю я вас, ідіть до церкви»* (Вовчок). **Бо́же мій єди́ний.** *І зробився Я знову незримий. Та й пропхався у палати. Боже мій єдиний! Так от де рай!* (Шевч.). **Бо́же [мій] ми́лий.** [С е м е н М е л ь н и ч е н к о *(підходе до хати)*:] *Боже милий! як тут гарно, скільки усякого цвіту!* (Кроп.); *Боже мій милий! Якби ти знала... Така кручина! Вона мене зв'ялить, зсушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що бува іноді на серці у чоловіка* (Кост.). **Бо́же пра́вий.** [П р и н ц е с а:] *Боже правий! І нащо йдуть вони* [рятівники]? *Чого бажають? Моєї волі? Ой, либонь неволі! Мене ж саму з них кожен хоче взяти, а я не хочу нічиєю бути* (Л. Укр.). **святи́й Бо́же.**— *У воєводи є дочка красуня. Святий боже, яка красуня! (Тут Янкель постарався показати на своєму обличчі всю красоту панночки)* (Довж.). С и н о н і м и: **ой ле́ле; ма́тінко моя́.**

бо́же теля́ *див.* теля; **бороні́ ~** *див.* борони; **дава́й ~ но́ги** *див.* давай; **дай ~; дай ~ здоро́в'я; дай ~ па́м'ять** *див.* дай; **крий ~** *див.* крий; **не дай ~** *див.* дай; **не доведи́ ~** *див.* доведи; **не ма́ти і за ~ пошиття́** *див.* мати; **поздоро́в ~** *див.* поздоров; **помага́й ~** *див.* помагай; **хова́й ~** *див.* ховай; **ца́рство ~** *див.* царство; **щасти́ ~** *див.* щасти.

БОЖЕВІЛЬНИЙ: як божеві́льний, *з сл.* б і г т и, к р и ч а́ т и *і т. ін.* Дуже сильно, нестримно. *Раптом в цю тишу ввірвалось щось дике і щось безглузде. Як божевільний, промчався козак, пригнувшись до шиї коня, і, здавалось, хрипів з ним разом* (Коцюб.).

БОЖИЙ: а́гнець бо́жий *див.* агнець; **~ слуга́** *див.* слуга; **~ чолові́к** *див.* чоловік; **витяга́ти на світ ~** *див.* витягати; **відрізни́ти ~ дар від я́єчні** *див.* відрізнити; **на світ ~ не диви́вся б** *див.* дивився; **приво́дити на світ ~** *див.* приводити; **раб ~** *див.* раб; **святи́й та ~** *див.* святий; **що ~ день; як ~ день** *див.* день.

БОЖІЙ: на бо́жій доро́зі *див.* дорозі; **стоя́ти на ~ доро́зі** *див.* стояти; **у руці́ ~** *див.* руці.

БОЖОГО: до бо́жого су́ду *див.* суду; **не ба́чити сві́ту ~** *див.* бачити; **сві́ту ~ не ви́дно** *див.* видно; **щоб сві́ту ~ не поба́чити** *див.* побачити.

БОЖОЇ: з бо́жої ла́ски *див.* ласки.

БОЖОМУ: блука́ти по бо́жому сві́ту *див.* блукати.

БОЖУ: пуска́ти на во́лю бо́жу *див.* пускати.

БОЗІ: спочива́ти в Бо́зі *див.* спочивати.

БОЙОВЕ: бойове́ хре́щення *див.* хрещення.

БОКИ: аж за бо́ки хапа́тися *див.* хапатися; **~ зрива́ти** *див.* зривати; **бра́тися фе́ртом в ~** *див.* братися; **вхопи́тися за ~** *див.* вхопитися.

два бо́ки одніє́ї меда́лі. Щось близьке, однакове, подібне. *Курбас і Бучма, Бучма і Курбас — це два боки однієї медалі високореалістичного мистецтва, яке народжувалося тоді в театрі «Березіль»* (Вітч.).

іди́ на чоти́ри бо́ки *див.* іди; **ки́датися на всі ~** *див.* кидатися; **лиза́ти два ~** *див.* лизати.

на всі бо́ки. 1. *з сл.* ла́яти, сла́вити, суди́ти, хвали́ти, вихваля́ти *і т. ін.* Дуже, сильно. *Її* [Хіврю] *лаяли на всі боки й другими способами допікали* (Григ.); *Підставні хваленики за плату од купців вихвалюють коні на всі боки і запевняють панків, що коні добрі* (Н.-Лев.); *Вона не дослухалася, що люди плескали про Марину, як її судили на всі боки, як глузували — сміялися з Довбні* (Мирний); *Розгулявся* [коник] *на всі боки Все байдуже, все дарма... Коли гульк — аж в степ широкий Суне злючая зима* (Гл.); *Психологія українського селянина —..свідомість трудівника, гнобленого й дуреного на всі боки буржуазією (Еллан); Горпина Іванівна, святково вдягаючись, як і личить молодій тещі, на всі боки чистила слабохарактерного чоловіка* (Збан.).

2. В усіх відношеннях. *Меткий, поворо́ткий* [Максим] *— на всі боки москаль!* (Мирний); *Мали ті чемерки якісь незбагненні властивості: одягне її на себе непоказний парубійко, і одразу стає і кремезним, і дорослішим, і взагалі парубком на всі боки* (Літ. Укр.); *— Сагнер — це хитрий викрутень, на всі боки тертий* (Гашек, перекл. Масляка); // Як завгодно, як заманеться. *Недобра вона* [Параска], *кажуть, у його; ворочає ним* [Йосипом] *на всі боки* (Мирний); *— Грошей на коронне королівське військо ми не дамо,— говорив Корецький.— Навіщо нам і справді підсилювати короля? Хіба задля того, щоб він держав нас в своїх руках та вихав і вихрив нами на всі боки, вхопивши за чуба?* (Н.-Лев.).

3. Усім підряд, без розбору.— *Хто? кого не пустить?.. кажіть-бо толком! — кидав він питання на всі боки.— Кого! та ж докторів!..* (Коцюб.).

на всі бо́ки присту́пний *див.* приступний.

на [всі] чоти́ри бо́ки (сто́рони), *перев. з сл.* іти́, прогани́ти, відпуска́ти *і т. ін.* 1. Куди завгодно, будь-куди. *Сильно доводилось битись, а потім розбігтися на всі чотири боки, коли до німців підмога стане...* (Ю. Янов.); *Люди такого типу.. ощетинюються, кричать: «Я тут хазяїн! Я відповідаю!» — і тоді краще з ними не говорити, а зодягай шапку та йди собі на чотири боки* (Тют.); *Максим полежав* [в лазареті] *ще з місяць; ..почепили ще нову медаль та й випустили на всі чотири сторони* (Мирний); *Сніданок закінчено, зараз Васько помиє посуд і може майнути на всі чотири сторони* (Зар.).

2. Уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси куди завгодно.— *Штраф уже маєш — не покаявся. На всі чотири сторони! Митро похнюпився, але ще не вірить.. Став, розгублений. доводити, виправдовуватися* (Головко). Синонім: **до біса** (у 4 знач.).

3. Звідусіль, в усіх місцях, навкруги. *Місто займається одразу. Пожежа схоплюється на чотири боки* (Н.-Лев.); *Світ, вгамований, до захмеління прекрасний, розступався на всі чотири боки від них* [бійців] (Гончар).

нагрі́ти бо́ки *див.* нагріти; **намина́ти ~** *див.* наминати; **облама́ти ~** *див.* обламати; **облата́ти ~** *див.* облатати; **полата́ти ~** *див.* полатати; **пом'я́ти ~** *див.* пом'яти; **рва́ти ~** *див.* рвати.

БОКІВ: з усі́х бокі́в. Повністю, детально, враховуючи всі моменти.— *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обміркувати* (Головко); — *Ми мусимо розглянути це питання з усіх боків, позитивних і негативних* (Собко). Пор.: **з уся́кого по́гляду.**

БОКОВУ: на бокову́. Лягати спати. [Шкорупський:] *У мене наймудріший звичай: як тільки гості скінчили обід, гукну на слуг, щоб гостям зараз коней подавали, а сам на бокову* (Кроп.); — *Ну що ж — пора на бокову,— підводиться Штукаренко.— Я ще почитаю* (Голов.) **на боковеньку.** *Потім і господарі почали позіхати — їм теж було пора на боковеньку* (Дмит.).

БОКОМ: ви́лізти бо́ком *див.* вилізти; **диви́тися ~** *див.* дивитися; **до́ля оберну́лася і́ншим ~** *див.* доля; **життя́ поверну́лося го́стрим ~** *див.* життя; **оберну́тися дру́гим ~** *див.* обернутися.

під бо́ком. Дуже близько, зовсім поруч.— *Цього ти не кажи мені, Катре... Під боком люди* (Вас.); — *Ось Буковина під боком, а відти приїздять до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!* (Март.); *Та й в село — не така вже далечінь, дві верстви. А в хутір Чумаки і версти нема. А головне — під боком вся земля твоя* (Головко); *Переправа під боком у ворога проходила добре* (Перв.); *Головне, як кажуть, вона* [солома] *під боком, бери коли хочеш на підстилку* (Хлібороб Укр.). **при боку́.** *Та ще б коли гарна панянка при боку. Заглядав би у її ясні очі. Добро, брат! — скрикнув він* [Власов], *ударивши Василя по плечі* (Мирний).

то сим, то тим бо́ком. Як-небудь, якось.— *То сим, то тим боком зиму перебудемо. Аби через зиму, а там, як люди кажуть, вовка самі ноги годують! — казали одрадяни* (Мирний).

хоч одни́м бо́ком, *з сл.* піді́йти́, набли́зитися *і т. ін.* Трохи, найменшою мірою. *Щоб наблизитись хоч одним боком до того*

вимріяного соціалізму, зорганізували вони ще до імперіалістичної війни кооперативну друкарню (Вільде).

БОКУ: з бóку *кого, чийого.* 1. Чий, кого. *Се ж не був каприз з мого боку. Я вам кажу, я за свій хист боялась* (Л. Укр.); *Це ж просто гріх з Вашого боку, що про себе ані словечка, начебто мене не обходить, як Вам та що з Вами* (Коцюб.); *Як може Самієв недооцінювати значення їхньої присутності там, в самому пеклі? Адже це з його боку короткозорість...* (Гончар).

2. Від кого, від чого. *І дід, зі свого боку казав: — Ти його* [порубщика] *й повчиш добре, ну, як треба на роботу, так і його хати не минеш* (Хотк.); *З боку Порфира нарікань не було. Одна тільки скарга мучила хлопця, але він тримав її глибоко в собі* (Гончар); *Треба поставити справу так, щоб кожний пропагандист відчував постійний контроль і допомогу з боку громадських організацій* (Рад. Укр.).

3. З погляду кого, залежно від розуміння кого, відносно чого-небудь. *Ці політиканські утопії варті уваги з публіцистичного погляду, але з художнього боку вони зовсім нецікаві* (Л. Укр.); *Не знаю, чи видрукують* [«Fata morgana»], *бо тема з цензурного боку дуже близька* (Коцюб.).

по бóку. Вважати непотрібним, зайвим; нехтувати чим-небудь, не звертати уваги на щось. — *Риба без води, а чоловік без землі гине,— увернув Кулик по-письменному.— Егеж, еге... А коли так, пий, поки п'ється, гуляй, поки гуляється! Без землі... все по боку!* (Мирний); — *Треба бути реалістом,— повчав він Миколу.— Візьми будького з наших роботяг. Дай йому телевізор, моторку та ще путівку нá Чорне море.., і він тобі по боку все оте, що ти називаєш духовним* (Гончар).

БОЛИТЬ: аж душá болúть *див.* душа; **аж шкýра** ~ *див.* шкура; **головá** ~ *див.* голова; **душá** ~ *див.* душа; **сéрце** ~ *див.* серце.

БОЛІТИ: болíти душéю (сéрцем). Тяжко переживати, уболівати, тривожитися за кого-, що-небудь. *Галя за всіх боліла душею* (Мирний); [М и к о л а:] *Я, твій чоловік, працюю над зверхпотужним струменем. Хіба ти всією душею захоплена в моїй роботі? Ні!* [Л ю б а:] *Неправда! Я щодня болію душею, що в тебе нічого не виходить з твоїм струменем* (Мик.); *Глибоким зором і пером тонким Він* [Коцюбинський] *слугував народові своєму, Болючи душею разом з ним* (Рильський). П о р.: **сéрце болúть.**

болíти (уболівáти, переживáти, боя́тися *і т. ін.*) **за своЮ (влáсну) шкýру.** Дбати лише про особисті інтереси, про себе, перев. нехтуючи інтересами інших людей.— *Хіба ж то чоловік? Він заради вигідної служби з відьмою побратається.— А думаєш, за людей вболіває* [чоловік]? *За себе! За свою шкуру болić!* (Тют.); [С т е п а н:] *Не маєш права мене обзивати боягузом.* [П р о к і п:] *Брешеш, маю право. Маю, бо не за свою шкуру уболіваю* (Корн.); — *Ти за свою шкуру не переживай* (Голов.); *Дмитро нарешті.. спитав вимогливо: — Чого ви не покликали мене на весілля? — Боялися за свою шкуру, так?* (М. Ю. Тарн.); *Очевидно, колись у них теж було щось свіже.. поки вони не почали боятися, коли гриміло, за свою шкуру...* (Стельмах). П о р.: **тремтíти за своЮ шкýру.**

БОЛОТА: вúтягти з болóта *див.* витягти.

БОЛОТАХ: щоб тебé понеслó по нéтрях та по болотáх *див.* понесло.

БОЛОТІ: як бугáй у болóті *див.* бугай.

БОЛОТО: місúти болóто *див.* місити; **не удáрити лицéм у** ~ *див.* ударити; **топтáти в** ~ *див.* топтати.

БОЛОТОМ: кúдати болóтом *див.* кидати; **ля́пати** ~ *див.* ляпати; **обкидáти** ~ *див.* обкидати.

БОЛЮ: до бóлю. У найвищій мірі вияву; дуже. *Знов конвалії пахнуть в гаю, білі й ніжні, як вітер у полі.. Аромат їх, солодкий до болю, так нагадує юність мою* (Сос.); *До болю глибоко запали У серце втомлене мені Ультрамаринові канали І зламані у них огні* (Рильський); *Він закоханими очима дивиться на передвесняний плач природи, на безмір'я таких до болю знайомих гаїв, на пронизані промінням прогалини* (Стельмах).

БОЛЮЧА: болю́ча струнá *див.* струна.

БОЛЮЧЕ: болю́че місце *див.* місце; ~ **питáння** *див.* питання.

БОЛЮЧІЙ: грáти на болю́чій струні *див.* грати.

БОЛЯТЬ: аж кишкú боля́ть *див.* кишки.

БОЛЯЧКА: бодáй на тéбе (на ньóго) боля́чка, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає недобрі побажання. *Бодай на тебе болячка.* **бодáй тобі стільки боля́чóк...** *Бодай тобі,— прости господи, гріха,— стільки болячок, як у нас злиднів* (Коцюб.).

БОЛЯЧКИ: бодáй йогó [прáнці та] боля́чкú з'їли. Уживається як прокляття і виражає побажання комусь лиха, всього недоброго.— *Святий Юрій, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли* (Довж.).

хоч до боля́чки кладú *див.* клади.

як боля́чки на лоб, *з сл.* т р é б а, *іронн.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова т р é б а; зовсім не (треба). *Треба, як болячки на лоб* (Укр.. присл..).

БОЛЯЧКОЮ: сидíти боля́чкою на сéрці *див.* сидіти.

БОЛЯЧКУ: бúти в сáму боля́чку *див.* бити.

БОЛЯЧОК: насадúти боля́чóк *див.* насадити; **сто крат** ~ *див.* сто.

БОЛЯЧЦІ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **[лихíй, тій** *і т. ін.*] **боля́чці,** *з сл.* г о д и т и. Дуже, запопадливо. *Вони годили Грицаєві, як болячці, й мусили*

кидати роботу та панькатися з дідом (Н.-Лев.); [Д о м а х а:] *Ти догоджав Пріськи?* [К а р п о:] *Годив, як лихій болячці* (Кроп.); *За що ти мене так зіпсував? Чи це твоя подяка за моє добре серце? Я ж тобі завсіди годив, як тій болячці* (Март.); *— Чоловік з дороги перегрітись забіг,— як же його* [станового] *не привітати? Спасибі, що хати не мина.— Ще б минав, як ви з ним отак носитесь, та годите йому, неначе тій болячці!* (Мирний); *Старі дуже любили свою дитину, годили їй, як болячці печеній, та й розбалували так, що вона орудувала батьком та матір'ю, неначе наймитами* (Стор.). С и н о н і м: **як хирі.**

БОМКИ: би́ти бо́мки *див.* бити.

БОНДАР: че́рез ву́лицю бо́ндар, *жарт.* Дуже далекий або зовсім ніякий родич. *Вона йому, Василеві, тітка, а він їй через вулицю бондар* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **че́рез доро́гу навпри́сядки; деся́та вода́ на киселі; на́шому ти́нові двоюрі́дний пліт.**

БОРГ: влiза́ти в борг *див.* влізати; **сплати́ти ~** *див.* сплатити.

БОРГАХ: загру́знути у борга́х *див.* загрузнути.

у борга́х, *з сл.* б у́ т и, с и д і́ т и. Будучи винним багато грошей кому-небудь.— *Поміщики, думаєте, не сидять у боргах?* (Стельмах).

БОРГУ: не лиша́тися в боргу́ *див.* лишатися.

у боргу́ *перед ким.* Зобов'язаний кому-небудь чимсь. *Радянські письменники, і зокрема письменники українські, давно в боргу перед своїми читачами, перед всім своїм народом* (Тич.).

БОРОДА: сі́ва борода́, *жарт.* Мудра, з великим життєвим досвідом людина. *Сиві бороди з села переказали нам давню легенду* (Вол.).

БОРОДИ: до сі́вої (*рідко* **сідо́ї) бороди́.** До глибокої старості. *Не нажито безталанним до сідої бороди Ні товариша, ні слави...* (Манж.).

БОРОДУ: в бо́роду, *з сл.* с м і я́ т и с я, г о в о р и́ т и *і т. ін.* Тихо, нерозбірливо, незрозуміло. *Ліберальні тузи морщать носа і бурмотять собі в бороду з приводу слабості уряду* (Ленін). С и н о н і м: **під ніс.**

вхопи́ти Бо́га за бо́роду *див.* вхопити; **ми́ти сльоза́ми ~** *див.* мити.

БОРОЗНИ: ви́йти із борозни́ *див.* вийти.

БОРОНИ: борони́ (боро́нь, сохрани́, сохра́нь) Бо́же, *перев. з інфін.* Уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, неприпустимого, небажаного. *Для Юзі було новим мати таку товаришку, з якою не треба було по кутках ховатись, щоб, борони боже, ніхто не побачив* (Л. Укр.); *Боронь боже спізнитися, буде образа!* (Моє життя в мист.); *Василь Опанасович прочинив двері до флігеля і порадив Котляревському нахилити голову, щоб, боронь боже, не забитись об невисокий одвірок* (Полт.); *«Щось Марко забарився.. Може, де в дорозі занедужав, сохрань боже!»* (Шевч.). **Бо́же борони́ (сохрани́).** *Треба їхати до Нищеретової та раніше вернутися, щоб тут, боже борони, лиха якого не трапилося* (Хотк.); *— Ви б, громадяни, краще розмовляли. А то мовчите і думаєте, як би обдурити Щорса. Боже вас борони! — повчально говорить богунець.— Він всяку особу наскрізь бачить* (Довж.); *— Ну що ж, коли вже у тебе така невидержка, то пиши, сину. Але пиши правду. Боже тебе сохрани збрехати що-небудь...* (С. Ол.). **оборони́ Бо́же.** *Оборони боже, як паска не вдасться!.. Свекруха сваритиметься та нарікатиме* (Кв.-Осн.). П о р.: **кри́й Бо́же** (у 1 знач.); **хова́й Бо́же** (в 2 знач.).

БОРОНИТЬ: хай Бог боро́нить *див.* Бог.

БОРОТИСЯ: боро́тися з вітряка́ми *див.* воювати.

БОРТ: викида́ти за борт *див.* викидати.

БОРТОМ: за бо́ртом, *з сл.* о п и н я́ т и с я, з а л и ш а́ т и с я, б у́ т и *і т. ін.* Осторонь від якоїсь справи, діла і т. ін., без активної участі в чому-небудь. *Всі працюватимуть — сталевари, ливарники, пресувальники, а от Сахно, як він сам про себе казав, опиниться за бортом* (Собко).

БОРЩ: вига́дувати таке́, що і в борщ не кри́шать *див.* вигадувати; **не дава́ти наплюва́ти в ~** *див.* давати; **плюва́ти в ~** *див.* плювати.

БОРЩІ: свищі́ в борщі́ *див.* свищі.

БОСИЙ: го́лий, бо́сий і простоволо́сий *див.* голий.

[і] бо́сий і го́лий. Дуже бідний, убогий.— *Якби не жінка робила, то б досі ходили б ви і босі, і голі, і зимою б померзли* (Кв.-Осн.); *До волі, бідні, босі й голі! Не час сидіти у норі! Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі...* (Тич.). **го́лий і бо́сий.**— *Хто твою Пріську за себе візьме, голу й босу?* (Мирний). П о р.: **го́лий, бо́сий і простоволо́сий.**

БОСИМ: ходи́ти бо́сим *див.* ходити.

БОСУ: на бо́су но́гу *див.* ногу.

БОЦІ: на бо́ці *чиєму, кого, з сл.* б у́ т и, с т а́ т и *і т. ін.* Підтримувати кого-небудь, бути прибічником когось. *Юзбашева партія немов переважала, бо на її боці був мулла Асан* (Коцюб.); *Він знав, на чиєму боці має бути. Але йому було шкода Тищенка, хотів порятувати його й не знав як* (Мушк.).

пра́вда на моє́му бо́ці *див.* правда.

БОЧКА: бо́чка Дана́їд. Марна, даремна робота. *Псевдоборотьба з бюрократами — це бочка Данаїд, на яку витрачаються великі сили.*

БОЧКИ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **з [духово́ї (поро́жньої)] бо́чки.** 1. *з сл.* г о в о р и́ т и, г у д і́ т и *і т. ін.* Дуже гучно, голосно.— *Як вам здається, панове молодці, чи правду я кажу, чи ні? — Святу правду, пане гетьмане? Святу правду! — загули кругом запорожці, як із бочки* (П. Куліш); *Вже на десятому ході Груба гукнув, як з бочки: — Мат!* (Панч); *Інокеша гоготить, як*

з духової бочки, дихає грозою: — Прокляв тебе єси в зачатії,— реве він, і з його грудей рветься невгамовна бичача сила (Тют.); *Аж ось пан Олексій покинув читати, та як загугнить з своїми школярами.., та неначе з бочки як загули...* (Кв.-Осн.).

2. Дуже гучний, грубий (про голос, звуки). — *Добридень, отче Харитоне! — гукнув з воза веселий Млинковський таким здоровим та хрипким басом, як з порожньої бочки, неначе в його в горлі струни порвались* (Н.-Лев.).

3. *з сл.* л и т и, і т и *і т. ін.* Дуже сильно, потоками (про дощ). *Бурхнуло з неба, мов із бочки, Що промочило до сорочки* (Котл.); *Лило як з бочки.* П о р.: **як з відра́.**

БОЧКУ: влити в бо́чку ме́ду ло́жку дьо́гтю *див.* влити; **коти́ти ~** *див.* котити.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **у бо́чку Данаї́д.** Марно, даремно.— *На цю псевдоборотьбу з філоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, силу, час...* (Коцюб.).

як у бездо́нну (діря́ву) бо́чку. У великій кількості, безконечно. *Гроші пливуть як у бездонну бочку.*

БОЧЦІ: сиді́ти на пороховій бо́чці *див.* сидіти; **як оселе́дців у ~** *див.* оселедців.

БОЮ: бра́ти з бо́ю *див.* брати.

БОЯТИСЯ: боя́тися за свою́ шку́ру *див.* боліти.

боя́тися своє́ї (вла́сної) ті́ні. Бути занадто боязким, полохливим, лякливим.— *Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й тіні своєї боюся* (Коцюб.); *Десятирічку погнали з усіма вчителями в Німеччину. Залишилось тільки три перших класи та тихий Мандрика, що боявся власної тіні* (Довж.).

[і] ду́ху боя́тися *перев. чийого.* Відчувати великий страх перед ким-небудь. *Бий свій свого, щоб чужий і духу боявся* (Укр.. присл..); *Учні терпіли. Хоч у душі і проклинали Максима, а проте слухали, духу його боялися... На те служба!* (Мирний); — *Товаришу Куцолап, а це правда, що колись люди тут і вашого духу боялись? Бо-рознесу! Бо-розтрощу! Амбарний замок на рота повішу! Невже таким бойовим ви й справді були колись?* (Гончар).

не боя́тися / не побоя́тися гріха́ (Бо́га). Діяти безсовісно, безсоромно або жорстоко. [М а р у с я:] *Що се ви кажете таке? Як ви гріха не боїтеся?* (Мирний); *Всі люди загомоніли, що осавула гріха не боїться* (Н.-Лев.); *Хотіла було й сина привчити* [Горпина], *та як побачила, що він, бога не боячися, проїжджих обміряє, і обважує, і облічує, ..так Горпина схаменулась, перестала йому волю давати* (Кв.-Осн.); — *О ні!.. Дайте вашому мужику тільки земельки і трохи грошей, він з рідного батька шкуру спустить і гріха не побоїться, аби тільки багатим стати* (Стельмах).

БРАГИ: як віл до бра́ги *див.* віл.

БРАКУЄ: браку́є кебе́ти; ~ одніє́ї кле́пки; ті́льки пташи́ного молока́ ~ *див.* нема.

[ті́льки] цього́ ще браку́є (не вистача́є, *діал.* **хибу́є).** 1. Уживається для вираження незадоволення, обурення чим-небудь.— *Ще цього хибувало! Мене прозивають міщанкою.., а за тебе будуть говорити, що купуєш булки по два крейцарі* (Март.). **ті́льки цього́ браку́є.**— *Оце то так! тільки сього бракувало! Тільки я за поріг, а моя пані вже на моїй канапці, та ще й з ногами* (Л. Укр.); // Уживається для вираження досади з приводу чогось небажаного, неприйнятного. *«Цього ще бракувало. На самому порозі — і куля в лоб»,— подумав Вихор і притулився щокою до землі* (Кучер); *Єлька стояла.. і відчувала, як полум'ям горить її -лице.. Образа здушила її. Виходило ж, ніби й на неї підозра падає, ще цього тільки й бракує— таблиці з собору красти!* (Гончар).

БРАЛО: бода́й вас за зу́би бра́ло / взяло́, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго.— *Беріть свиту, бодай вас за зуби взяло,— кричала Хима,— а п'ятизлотника не дам!* (Коцюб.).

БРАТ: ваш брат. Ти, ви і подібні до тебе, до вас.— *Тепер, сину, небезпечно по тих неверситетах* [університетах],— *каже мати: — ганяють вашого брата; кажуть, з учених все лихо встає...* (Мирний); — *Що ж це за перелітні птахи такі? — спитав Микола..— Та з вашого ж брата, з фабзавучників* (Ткач).

[і] чо́ртові не брат. Дуже сміливий, незалежний в діях, вчинках і т. ін. *Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть, Там грудь сильніша од гармат, .. Там рицар — всякий парубійка, Козак там чортові не брат* (Котл.). П о р.: **само́му чо́рту брат.**

ї́хній брат. Вони і подібні до них. [1-а ж і н к а:] *Такий обірваний! Та він і до Дніпра одежі не донесе.* [2-а ж і н к а:] *А нащо вона йому? За Дніпро передасться — там ляхи багато набрали для їхнього брата* (Мирний).

наш брат. 1. Ми, я і подібні до нас, до мене.— *Перевіряй себе кожної години.. Самоконтроль, Антоне, підстьобує нашого брата* (Хор.); [Г о с т р о х в о с т и й:] *Людей стало на світі дуже багато. Тепер хоч би й нашого брата цилюрника* [цирульника] *так розплодилось, що й не потовпишся* (Н.-Лев.); *Ми, шофери, ті ж самі психологи. Коли б не вмів ото розкусити людину з першого погляду, важко було б нашому братові шоферувати* (Збан.); — *Іноді, бувало, по вісімнадцять годин з цеху не виходили. Здоров'я не підводило, спеку їхню витерплювали, може, тому, що організм у нашого брата, металурга, жаростійкий, звичайний до будь-яких температур* (Гончар); // Близька думками, переконаннями

людина; однодумець. [Солдат:] *А хто такий єсть Дудка, щоб ми за його в огонь ішли? Ледащо! Офіцеришка паршивий, та ще до того п'яниця й шалапуга на цілий світ! А* [він]..— *наш брат!* (Мам.).

2. *рідко.* Такий, як ми.— *О, невже такий жіночий рід спокусив хоч раз запорожця? — Ой-ой-ой, пане гетьмане! Та ще як! І не диво-бо: Адам був чоловік не нашого брата, та й той спіткнувсь на Єву!* (П. Куліш).

ні сват, ні брат *див.* сват.

самóму чóрту брат [і сват]. Дуже сміливий, впевнений, незалежний у діях, вчинках і т. ін.— *Сидить там.. клятий супостат — самому чорту брат і сват! — А що воно таке за птиця? — Стара трухлява печериця. Війну роздмухати береться* (Іванович). Пор.: **чóртові не брат.**

свій брат. Людина, однакова за положенням, світоглядом і т. ін.; однодумець, близька людина. *Перше «карав»* [Чіпка] *тільки пана та єврея, а то вже став «одбирати своє» й у свого брата, заможного козака* (Мирний); [Вчитель:] *Як постережете по пиці чи по геканню якого клієнта, що то свій брат, балакайте до нього по-своєму* (Кроп.).

чорт не брат *див.* чорт.

як брат з сестрóю. 1. Дуже дружно. *Чесною працею он скільки надбали! Чесно вони й проживуть його... у миру та в ладу, як брат з сестрою...* (Мирний); — *Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, в самі уста,— просив їжак.— Адже ж ми вік звікували, як брат з сестрою* (Фр.).

2. Тепло, як рідні (на противагу — як закохані або які перебувають у любовних зв'язках). *Обоє молодих людей жили один з одним як брат з сестрою.* **як сестрá з брáтом.** [Маруся:] *Я його гень-гень* [ген-ген] *за село проводила, і попрощались з ним, як сестра з братом. А Наталя недалечко була, угляділа нас, як ми прощались, та подумала, що Василь її не любить, а мене любить, бо він цілувався зо мною* (Мирний).

БРАТА: на брáта. Для кожного, кожному. *Чи обійдемось з одежею? На брата — ковдра, дощовик, куртка, решта на собі. Досить!* (Смолич); *Панкратов.. читав список необхідних для подорожі речей..— В середньому по дев'ять кіло на брата* (Донч.).

БРАТИ: брáти / взя́ти в лéщáта (в лабéти) *кого, що.* 1. Обходити з двох боків, захоплювати. *Червона Армія з півночі і партизани з повстанцями з півдня взяли кращі петлюрівські війська — гайдамацькі курені та полки січовиків — у лещата* (Смолич); *Але раз гаспидська змія Назирила її дитину: Ну мудрувать, як би достать, як Йвася б то в лабети взять* (Укр. поети-романтики..).

2. Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. *Гордій Лобода! У шинелі солдата Стояв ти байдужий до смерті в ту мить, Коли куркулі тебе брали в лещата, Хотіли тебе застрашити й зломить* (Перв.).

брáти / взя́ти в обмолóт *кого.* Рішуче впливати на кого-небудь, змушувати когось діяти певним чином. *Артільні трударі, галасливе жіноцтво, яке не раз брало Оксена в такий обмолот, що він не знав, куди подітися.., ішли поволі, спідлоба позираючи на німецьких солдат* (Тют.). Синоніми: **брáти в робóту** (в 1 знач.); **брáти в шóри** (у 1 знач.).

брáти / взя́ти в робóту *кого.* 1. Рішуче впливати на кого-небудь, змушувати когось діяти певним чином. *Брати в роботу дядю Ваню було не легко. Коли Келембет, порушуючи встановлену звичку, назвав його Іваном Петровичем,— той скорчив таке обличчя, що розсмішив самого Василя* (Ю. Янов.); *Ні, думав* [Іван], *так хлопця не візьмеш. Треба не одному, а всім колективом на нього навалитися. Ось на другий день хлопці і взяли в роботу Станіслава з його дружками* (Рад. Укр.). Синоніми: **брáти в обмолóт; брáти в шóри** (у 1 знач.).

2. Лаяти, сварити, докоряти кому-небудь за щось. *Його* [Рубіна] *брали в роботу і кожного разу після прочуханки він обіцяв, що більше не буде* (Сенч.); — *Хтось із мужиків грубо: «Не твоє бабське діло це». Ти спалахнула вся та як узяла його в роботу... Так говорила, що аж дядьки оторопіли* (Головко). Синоніми: **брáти в шóри** (у 2 знач.); **узя́ти в молоткú.**

брáти / взя́ти в рóзум (в ум) [свій]. Усвідомлювати, розуміти що-небудь.— *А в розум взяв ти свій, Хто Ленін є? Яка у ньому сила? — Сусід мій раптом тихо засміявсь: — Та хто ж бо він? Людина собі й годі...* (Бичко); *Так щодня у нашій хаті Гомонять татусь і мати І чекають, що Невмій Візьме все у розум свій* (Стельмах); — *Тепер сам мусиш міркувати. Чи треба жить, чи умирати; А лучче, якби в ум ти взяв.. І занедбав мою Лависю* (Котл.). **брáти до рóзуму.** *Майстром у нас Фрідріх Іванович.. Це майстер старої німецької вивучки, він, може, ще Сіменса до розуму брав, а за Сіменсовими кресленнями сам Мартен першу піч робив* (Ю. Янов.). Пор.: **брáти втямкú; брáти до тя́ми.** Синонім: **дохóдити до тя́ми.**

брáти / взя́ти в рýки (до рук) *кого.* 1. Підкоряти кого-небудь своїй волі, примушувати коритися.— *Женити його* [сина] *з якою енергічною та господарною шляхтянкою, яка би порядно взяла його в руки* (Фр.); *Мати під'юджувала Клима: — Не можеш узяти її* [Вірку] *до рук* (Хар.); // Впливаючи на кого-небудь морально, приборкувати. *Треба брати до рук розперезаних обивательщиною провінціалів і розрядити гостроту подій* (Ле); — *Ти візьми їх усіх до рук,— сказав він мені, зиркаючи на мене спідлоба, так візьми, щоб і не писнули. Розбалувались*

(Ю. Янов). Синонім: **бра́ти в шо́ри** (у 1 знач.).

2. Зловити, упіймати, полонити кого-небудь.— *Ну, гукнув Бертольд,— то байка! Я візьму співців тих в руки! Коли чує, десь близенько Залунали пісні гуки* (Л. Укр.); *Злодії позбігалися, кинулися шукати втікачку, далі взяли в руки стару відьму. Та божиться: — Аби мені очі повилазили,.. якщо я тут винна...* (Три золоті сл.).

бра́ти / взя́ти в шо́ри (штос, сто́си *і т. ін.*) *кого.* 1. Підкоряти кого-небудь своїй волі, примушувати коритися.— *Не треба вам попускати їм* [багатирям] *ще в більшу силу вбитися. Бо тоді вони нас ще дужче в шори візьмуть та ще й з усіх боків: і судом, і землею, і скотиною — всім* (Гр.); — *Більше всього на світі бійся, Іване, жінок,— кумедно зморщивши щоки, сказав Половинка.— Як візьмуть вони тебе в шори, не викрутишся* (Собко); // Приборкувати кого-небудь. *Зумів* [Потьомкін] *узяти в шори розбійницькі турецько-татарські орди, спинити їх руїнницькі наскоки на південні землі України* (Добр.). **убра́ти в шо́ри,** *рідко.*— *Козаки самі там* [у таборі] *пораються, а нашому брату дають оглоблею по гамалику! — Що ж оце? Дак це нас козаки, мабуть, убрали в шори?* (П. Куліш). Синонім: **бра́ти в ру́ки** (у 1 знач.).

2. Лаяти, сварити кого-небудь за щось. *Вичитавши всьому гуртові, директор почав брати в шори поодинці* (Вас.); *Як приїхав з дідом секретар, та як викликав Гаркушу прямо з постелі в контору, та як узяв його в шори* (Ряб.); *Василь Іванович попросився тиждень обмислити, Павлов мовчки хитнув головою,— «думай, думай, там тебе одразу в штос візьмуть!»* (Ю. Янов.); *Моторенко з комбайнером як узяли бригадира в стоси, так і слова йому не дадуть сказати* (Вишня); // Рішуче впливаючи на кого-небудь, змушувати діяти, як треба комусь. *А щоб грошей не меншало, то він візьме мужиків «у шори»* (Коцюб.); *Хто подумав би, що вона може піти на чужий завод, сміливо взяти в шори оту неприступну диспетчерку і домогтися свого!* (Гур.); — *Невже через цих ледарів і п'яниць загине врожай? Узяти їх у залізні шори!* (Донч.). Синонім: **бра́ти в робо́ту** (в 2 знач.); **узя́ти в молотки́.**

3. Обмежуючи чиї-небудь дії, примушувати дотримуватися норм моралі, звичаїв, законів і т. ін. *Бюрократів треба брати в шори і тримати під постійним контролем* (Ленін).

бра́ти / взя́ти в штики́ *кого, що.* Вороже, неприязно реагувати на кого-, що-небудь, чинити опір комусь, чомусь. *Все аморальне він в штики Бере в промовах, а на ділі Він діє зовсім навпаки* (Воскр.).

бра́ти / взя́ти голіру́ч *кого, що.* Долати кого-, що-небудь; здобувати щось без особливих труднощів. *Люди хотіли голіруч землю взяти, а тепер мають: хто їсть сиру, а хто копає її в Сибіру* (Коцюб.); *Дуже хитрого ворога важко взяти.. голіруч.*

бра́ти / взя́ти го́лову в ру́ки. Серйозно задуматись над чимсь, зосередитись на чому-небудь.— *Вам.. треба взяти голову в руки та подумати до кінця і забути все минуле* (Мик.).

бра́ти / взя́ти гріх (*рідко* **гріха́) на ду́шу (на се́бе).** 1. Діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі; робити щось несхвальне.— *Я тоді до нього: — Ах ти ж, хамлюга, сукин син! Та чи в тебе хліба немає, чи грошей, щоб купити, що ти з-за такої погані гріха на душу береш?* (Хотк.); — *Ти знаєш, може, та, що цю спідницю носила, лежить під землею,.. я доношую це рам'я... мучуся... беру гріх на себе...* (Мирний); — *Піди лишень до Галі та поговори з нею хорошенько по-своєму, і коли теє... то завтра і між нами онеє.— Казав пан — кожух дам, та й слово його тепле. І я тільки гріх на душу візьму* (Шевч.); [Риндичка *(до старшини)*:] *Пам'ятаєте, як ще ви не були за начальника та позивались з Тихоном за кожуха? Мало я тоді гріха на душу взяла?* (Кроп.); — *Грішниця я,— буркотіла стара.— Але не можу, дівонько, ще й такий гріх узяти на себе. Не можу, саму молодою ошукано такечки* (Баш). **прийня́ти гріх на ду́шу.** *Поклялась стара, прийняла великий гріх на душу. «Клянуся,— каже,— святим Пантелеймоном Цілителем.., що немає панії в хаті!»* (Хотк.).

2. Чинити злочин, убивати кого-небудь.— *Карай мене одного, але не бери гріха на душу: не муч безвинно отих дурнів, що мене послухали* (Н.-Лев.); *В чорному отворі на порозі зимівлі швидко з'явився з берданкою в руках Худяков..* [Глушак:] *Василь! Ти?.. Стій!..* [Худяков:] *Степан? Стій, стій!..* [Глушак:] *Господи, трохи гріха на душу не взяв!* (Довж.); *Ще вчора бачила їх на виставі Вутанька, живих, дружних, у кепках фабричних, і тепер ось їх уже нема.. Лежать вони десь отам порубані, в лантухах на дно річки пішли. І це все Ганна? Такого гріха не побоялася на душу взяти?* (Гончар). Антонім: **відхо́дити від гріха́.**

3. *жарт.* Нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чиїсь вчинки, дії. *Глянув Варава на близнят і враз рішуче вдарив рукою по своїй сквирській смушевій шапці.— Ідьте, хлопці, до мене! — Як це? — виривається в Левка.— Просто. Беру гріх на свою душу,— вужчають і світлішають навскісні рухливі очі Варави* (Стельмах).

бра́ти / взя́ти до ві́дома *що.* Зважати на що-небудь, враховувати щось. *Інформацію, виголошену на колективних зборах, взяти до відома.* Пор.: **бра́ти до ува́ги** (в 1 знач.).

бра́ти / взя́ти до тя́ми. Розуміти, усвідомлювати що-небудь. *І я та «інженер» почули новину, Що*

з німцями зайшло в Росії на війну. Не зовсім ще тоді ми це взяли до тями (Рильський); *Іваниха кілька разів.. підозріло косилася на нього, ніяк не могла взяти до тями, що він задумав* (Хар.). Пор.: **дохо́дити до тя́ми.** Синоніми: **бра́ти в ро́зум; бра́ти втямки́.**

бра́ти / взя́ти до ува́ги. 1. *що.* Зважати на що-небудь, враховувати щось. *Десь там, правда, детекторці ще стоять по хатах, але Перегуда їх не бере до уваги* (Кучер); *Щоб вирішити, який саме метод краще застосовувати, треба брати до уваги фізико-хімічні властивості речовини, з якої одержується кристал* (Наука..); *— Вам доведеться вдатися до нашого командування,— тоном суворого присуду мовила Марія.— Можливо, ваше каяття візьмуть до уваги* (Ю. Бедзик). Пор.: **бра́ти до відома.**

2. *кого.* Визнавати, помічати кого-небудь або рахуватися з кимсь. *Ніяких помічників Потопальський не хотів визнавати. Навіть головного лікаря і того не брав до уваги* (Збан.).

бра́ти / взя́ти (забра́ти) з бо́ю. Здобувати, долати що-небудь, домагатися чогось, переборюючи великі труднощі. *Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, в грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки* (Коцюб.); *Чи він забув ту ніч дзвінку, як ми між вербами густими ловили раків у ставку,.. як кожний крок ми брали з бою пером, а потім і штиком...* (Сос.); *Ці гольтіпаки, що зросли між гною, Права патриціїв забрали з бою* (Мисик). **бра́ти бо́єм.** *Не висипає* [Івась] *окопів, не риє шанців, не бере їх боєм* (Мирний).

бра́ти / взя́ти (забра́ти) [собі] в го́лову. 1. Думати про що-небудь, задумувати щось.— *Побачать начальники, що не поступаємось і візьмуть собі в голову: мабуть суд не по правді — треба пересудити* (Гр.).

2. Міркуючи, вирішувати що-небудь; надумувати.— *Та що се ти узяла в голову? Чи він же тобі рівня? ...Крепак* [кріпак]! (Кв.-Осн.); *— Видно, наш великорозумний щось .. узяв собі в голову та кіньми ганяє, бо вже їм і пора бути, а нема. Леску! — гукнув дід* (Мирний); *Що він* [Матвій] *собі у голову забрав?* (Перв.); // Уявляти що-небудь. [Горпина *(до Гордія)*:] *О, бодай вас! Ви вже так розмалювали мене, що я й невість-що заберу собі в голову* (Кроп.); *Голова вдався собі разом тупиця і гординя. Колись він був унтером і забрав у голову, що він дуже великий птах* (П. Куліш).

бра́ти / взя́ти за ду́шу (за се́рце) *кого і без додатка.* Хвилювати, тривожити або зворушувати кого-небудь чимсь. *Старого не брало це за душу* (Горд.); *Багато чув і я невчених співаків. Що пісня в них було жаріє. іскриться, За серце беручи* (Рильський); // Охоплювати кого-небудь (про почуття). *Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце* (Коцюб.).

бра́ти / взя́ти за карк (за в'я́зи) *кого.* Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище, утискувати когось.— *Тепер візьмем їх за карк та й трясонемо, щоб злодійське тіло вилізло з шкіри,— гигикає Пігловський і смачно арапником січе повітря.— Комусь нинькй змелеться, а комусь і скрутиться* (Стельмах). Пор.: **бра́ти за го́рло** (в 1 знач.).

бра́ти / взя́ти за пете́льки́ *кого.* 1. Загрожуючи бійкою, примушувати кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (перев. під час сварки, суперечки). *Хлопець взяв товариша за петельки, коли той зробив йому зауваження.* *Образно. *Скоріш у путь, аби не взнали, не догадались козаки, що я з попів зробив чували, їх бога взяв за петельки* (Сос.).

2. Рішуче наступати на кого-небудь, домагаючись чогось. *Бурщик брав за петельки компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби* (Веч. Київ). **хапа́ти за пете́льки́.** *Для чого ж у тому конкретному випадку одразу хапати за петельки міністра шляхів сполучення?* (Літ. Укр.).

Синонім: **хапа́ти за ба́рки.**

бра́ти / взя́ти за печінки́ *кого.* Дуже дошкуляти, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найболючішого. *Візьме й багатого за печінки* (Укр.. присл..); *Уздрів — і його* [писаря] *так і взяло за печінки! Зараз і надумав, який би бешкет Івзі зробити, що таки чи не піде вона за його?* (Кв.-Осн.). Синоніми: **дошкуля́ти до живи́х печіно́к; доїда́ти до живи́х печіно́к.**

бра́ти / взя́ти за се́бе *кого.* Одружуватися з ким-небудь.— *Се Олена Бондарівна! Вона? Так до неї ти щовечора йдеш? ..А що ж ти, може, думаєш брати її за себе? — Буду сватів слати в неділю* (Вовчок); *Закінчать* [війну] *і прийдуть до Росі два брата, Нові покладуть собі хати-палати І візьмуть за себе ласкавих дівчат* (Вирган). Синонім: **вести́ до вінця́.**

бра́ти / взя́ти збро́ю (меч) в ру́ки. Бути готовим до боротьби, війни або починати боротьбу, війну. *Треба за всяку ціну знайти Максима Бобровника, треба брати зброю в руки* (Збан.); *Ми закликаємо кінчати війну, а самі візьмемо меч у руки? Це — небезпечний експеримент* (Смолич).

бра́ти / взя́ти з копи́та. Судити про кого-, що-небудь зопалу, не розібравшись.— *А ви що тут розвели? Один боїться колгоспним ледарям на горло наступити, трудову дисципліну в колгоспі розвалив, другий з циганами воює, вогонь у печах заливає. Теж мені вояки...— А ти так дуже не бери з копита,— понизив голос Оксен, і в голосі йому зазвучала образа* (Тют.).

бра́ти / взя́ти змо́ром *кого, рідко.* Настійно домагатися у когось чого-небудь, весь час набридаючи своїми проханнями, діями, розмовами. *Він*

дуже набрид усім, бо бере змором, говорячи про себе. **бра́ти на змор.** *Гоноровиті і бундючні пани скаженіли від образи і люті, але безпорадність становища примушувала їх мовчати. А турки брали їх на змор* (Тулуб).

бра́ти / взя́ти кри́ком. Домагатися, досягати чого-небудь, приголомшуючи когось голосними вигуками, лайкою. *Якби криком брать, так кого б ми до рук не прибрали!* (Укр.. присл..). **бра́ти ги́ком та кри́ком.**— *Це в нього* [Махна] *тактика ніби така... Більше гиком та криком бере* (Гончар).

бра́ти / взя́ти курс *на що.* Обирати певний напрям діяльності, розвитку і т. ін. *XX з'їзд партії взяв курс на дальше розвинення прав союзних республік в галузі економічного і культурного будівництва* (Рад. літ-во); *З молодими державами, що взяли курс на прогрес, у нас встановилися тісні й дружні відносини* (Рад. Укр.).

бра́ти / взя́ти лі́нію. 1. Визначати свою позицію, своє ставлення до кого-, чого-небудь.— *Лінії я одразу не братиму,— кажу я тихо,— бо тут справа торкається творчості, я не можу замінити собою всіх творців фільму. Я хочу заслужити в них повагу й авторитет* (Ю. Янов.).

2. *кого, чию.* Підтримувати когось, поділяючи його погляди. *Просити приятеля взяти на зборах лінію молоді.* Синоніми: **тягти́ ру́ку; гра́ти на ру́ку.**

бра́ти / взя́ти на ара́па *кого.* Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь. *Досвідчених людей на арапа не візьмеш.* Пор.: **бра́ти на пу́шку** (в 1 знач.); **бра́ти на Бо́га** (в 2 знач.).

бра́ти / взя́ти на бас (на ба́са) *кого.* Насміхатися, глузувати з кого-небудь. *Цього, брате-товаришу, не візьмеш на баса* (Рудь). Пор.: **бра́ти на глум; бра́ти на кпи́ни.**

бра́ти / взя́ти на Бо́га *кого і без додатка.* 1. Кепкувати, глузувати, насміхатися з кого-небудь. *Христя ніяк не могла второпати — жартують із нею, беруть на бога чи правду кажуть?* (Гуц.).

2. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь.— *Ти мене одурити хочеш, на бога взяти* (Собко). Пор.: **бра́ти на ара́па; бра́ти на пу́шку** (в 1 знач.).

3. Загрожувати кому-небудь, залякувати когось.— *Ви мене, товаришу, не знаю, хто ви, на бога не беріть. Я вже намахався молотком за день, а як ви не стомились, то можете напалити* [грубу в клубі] (Зар.); — *Зрозуміло... Зараз я заїду до Рудого і візьму його трохи на бога. Є підстава? Єсть... народне добро... злочинне недбальство...* (Добр.).

бра́ти / взя́ти на букси́р *кого, що.* Допомагати кому-небудь досягати кращих успіхів у роботі, навчанні.— *Чи не в бригаду до нас прийшли* [дівчата] *проситись?..— Прийшли вашу бригаду на буксир брати* (Ткач); — *Вогонь, а не хлопець! Дуже злий до роботи! Нам би таких косарів з десяток — не треба й комбайна. Могли б навіть і сусідів на буксир брати* (Ряб.); *Відстаєте з буряками. Може, вас на буксир узять?* (Кучер).

бра́ти / взя́ти на му́шку (на при́ціл) *кого, що.* 1. Зосереджувати увагу на кому-, чому-небудь, спостерігати, стежити за кимсь, чимсь.— *Ти куди ідеш, небого? — Запитався пан дівчати.. Очі злобні, гонорові Дівчину взяли на мушку* (Павл.); — *Хто такий? Яка потреба поспішати з відповіддю? Перше ніж відповісти — слід подумати, оговтатись. Бачу — ті, що взяли мене на приціл,— не сільські, незнайомі* (Збан.); // Виявляти інтерес до кого-, чого-небудь, цікавитись кимсь, чимсь. *Мишко помітив обіч дороги потрощені грузовики, побитих коней, над якими вже кружляло воронння, і згадав, що вранці тут було чисто. Значить, уже й цю дорогу вони* [фашисти] *взяли на приціл* (Кучер). Синонім: **бра́ти на пі́льне о́ко.**

2. Різко критикувати, викривати, висміювати кого-, що-небудь. *Всміхаючися тихо-мирно, Кашкет насунувши на лоб, На мушку ви* [О. Вишня] *берете вірно Головотяпів і нероб* (Рильський); *Коли Ковінька бере на сатиричний приціл якогось «антигероя», можна бути певним, що він має для цього досить реальних підстав* (Літ. Укр.); *Зашушукались жінки, загоготали молоді чоловіки, пройшов смішок по натовпу.— Ну й Марфа! — вигукнув хтось.— Самого директора на приціл узяла* (Збан.). Синонім: **бра́ти під о́бстріл** (у 2 знач.).

бра́ти / взя́ти на озбро́єння. Використовувати що-небудь, користуватися чимсь у роботі, боротьбі, діяльності і т. ін. *Ніхто не буде заперечувати, що в галузі культури, в галузі мистецтва наше сьогоднішнє.. суспільство бере собі на озброєння, а завтрашнє суспільство.. братиме на озброєння все краще, створене людством протягом століть* (Рильський); *Виступивши на історичній арені, пролетаріат у своїй боротьбі з царизмом і буржуазією взяв на озброєння вірші Шевченка* (Мист.).

бра́ти / взя́ти на пі́льне о́ко *кого, що.* Уважно стежити за ким-, чим-небудь. *Вже на перших порах учителювання Васильченка.. беруть на пильне око* (Рад. Укр.). Синонім: **бра́ти на му́шку** (в 1 знач.).

бра́ти / взя́ти на пу́шку (на понт) *кого і без додатка.* 1. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно. домагатися чого-небудь. *Шестопал.. примусив себе посміхнутися: — На пушку береш?* (М. Ю. Тарн.); — *Та не треба прізвища...— Як не треба?.. Мінє* [мені],— *говорю,— для відчиту треба.. На понт беру...* (Вишня); — *Та ми його, отамана гайдамацького, на пушку тоді взяли. Коли б він не таким боягузом був, нічого й не вийшло б. Сидів би Кузнецов у комендатурі* (Го-

ловко). П о р.: **бра́ти на ара́па; бра́ти на Бо́га** (в 2 знач.).

2. Насміхатися, кепкувати з кого-небудь.— *Чи не задаються дівчата? — Чи не хочуть вони просто узяти нас на пушку?* (Коцюба). П о р.: **бра́ти на Бо́га** (в 1 знач.).

бра́ти / взя́ти на се́бе бага́то (забага́то). Перебільшувати власні можливості, права і т. ін. [К а р т а ш о в:] *Ви занадто багато на себе берете.* [М і ч у р і н:] *Так. Я — послідовник Дарвіна і Тімірязєва в Радянській державі, взяв на себе багато. Я не аматор канонів природи. Я творець* (Довж.); — *Дмитро забагато бере на себе. Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна* (Автом.).

бра́ти / взя́ти на се́бе (на свою́ ду́шу) *кого, що.* Зобов'язуватися, погоджуватися, вирішувати і т. ін. здійснити, зробити що-небудь самому, самостійно. *Прошу, що коли не знайдете нікого, відповідного цій справі, я беру її на себе і обіцяю довести до краю* (Коцюб.); *Походити коло війта, щоби дав на ту просьбу громадську печатку та й свій підпис, то вже брав Микола на себе* (Март.); *Бери це на свою душу* (Нар.. присл..); — *Нам нема чого довго точити ляси. Треба зараз же вирвати з корінням свою погибель. А як її викорчувати? Я беру на свою душу Мірошниченка. Сам беру, щоб тихіше було* (Стельмах); *Дивлюся на вас і думаю: така ви молода і згодились піти на чужих дітей: взяти на себе клопоти з найтруднішими...* (Гончар); // Опікати кого-небудь, займатися кимсь, чимсь.— *А ніяких особливих обіцянок від нас ніхто не вимагає. Просто побудемо, поговоримо, окреслимо для себе коло можливостей... Взагалі, дозвольте мені словаків узяти на себе* (Головч. і Мус.); // Виконувати, здійснювати і т. ін. роботу, обов'язки, функції тощо, переважно замість кого-небудь.— *Твої збитки, раз на те пішло, на себе беру,— розщедрився Плачинда, сердито ворушачи ніздрями і клешнями вусів.— Аякже, на себе, де вже моє не пропадало!* (Стельмах); *Театрові* [«Березіль»] *надають ім'я Т. Г. Шевченка, художнє керівництво на себе бере М. Крушельницький* (Вітч.). **бра́ти на свою́ го́лову.**— *Ви нам не вірите, ось і берете все на свою голову...* (М. Ю. Тарн.).

бра́ти / взя́ти на цугу́ндер *кого.* 1. Притягати до відповідальності кого-небудь або розправлятися з кимсь. *Волосна влада брала винуватців на цугундер: — Звідкіля?.. По якому такому праву?* (Ковінька); *Так от чого вони прийшли? А він думав, що знову якась суперечка буде, що знову його на цугундер братимуть* (Кучер); *Потім так своєю ціною візьмемо їх* [панів] *на цугундер, так схопимо за зябра, що вже земля усім Стадницьким не буде давати ніякого зиску* (Стельмах). **на цугу́ндер.** [Х р а п к о:] *Ну, а як Печариця скаже, що це все я йому нараяв?.. Та тоді, замісто Печариці, та мене... на цугундер!.. у город, та... в тюрму...* (Мирний).

2. *чим.* Притискати, притісняти, ставити у скрутне, безвихідне становище кого-небудь. *Пани іменем Ісуса Христа взяли труждениих і обремененних на цугундер і тягнуть з них жили* (Бурл.). С и н о н і м: **бра́ти за зя́бра** (в 2 знач.).

бра́ти / взя́ти на язики́ (на язи́к, на язика́) *кого.* Розпускати плітки про кого-небудь, судити, гудити когось.— *Я люблю його, Платоне,— прошептала дівчина..— Про це ніхто не мусить знати, бо як візьмуть на язики...* (Зар.); — *Якби її* [Іваниху] *другі жінки взяли на язик за газету* [що читає], *то вона би з сорому.. під землю провалилася* (Март.); — *О, добре, що зайшли. Михею, може, чарочку? — Хай, мовляв, краще вип'є та йде з богом, ніж на язика колись візьме...* (Зар.). **взя́ти на язички́.** *Як відомо, в Сосонці таємниць не існувало, тож і взяли на язички молодиці Марту і Ладька* (Зар.). **взя́ти в свої́ язики́.** *Люблю дівчину самую Хорошую, молодую, Іно превражі розлучники Взяли нас в свої язики* (Укр.. пісні). С и н о н і м и: **бра́ти на зу́би** (в 1 знач.); **перемива́ти кісто́чки́; бра́ти на ре́шето.**

бра́ти / взя́ти но́ги на пле́чі (в ру́ки, за по́яс). 1. Тікати, бігти, іти геть.— *Тоді, Андрюшко, мабуть, і тобі треба брати ноги на плечі* (Панч); // Швидко збиратися, рушати куди-небудь.— *Допивай же, братухо, свою чарку, бери ноги в руки і дуй з моєї хати.. Тобі ночувати в мене не можна* (Кучер); *Кіт Мурлика до дороги Добре взяв за пояс ноги, В торбу впхав печену миш І лісочком, холодками Так на підвечерок самий Він прибув* (Фр.). С и н о н і м: **бра́тися в но́ги.**

2. Прискорювати ходу́, дуже поспішати.— *Але сьогодні ви ще в Дубину не зайдете, зайдете аж, мабуть, завтра надвечір, коли добре візьмете ноги за пояс* (Козл.). **заки́нути но́ги на пле́чі.** *Довговухий* [заєць], *звинувшись, вирвався, впав на дорогу, зразу ж схопився на ноги, і не встиг ще ніхто отямитися, як він уже курів через поле, закинувши ноги на плечі* (Гуц.).

брати́ / взя́ти під о́бстріл *кого.* 1. Постійно, уважно спостерігати, стежити за ким-небудь. *Учителю необхідно було брати під обстріл одного з своїх вихованців.* **взя́то під о́бстріл.** *Квіти з'являлись ще частіше.. Було взято під обстріл сусідських хлопчаків, молочарку, двірника, але даремне, не зловлено нікого, а букетики* [для Сашеньки] *в різну пору таки з'являлися* (Гжицький).

2. Різко критикувати, викривати, висміювати кого-, що-небудь. *Піонерські загони.. брали на своїх зборах під обстріл невстигаючих* (Збан.); *Ще в своїх ранніх творах М. Годованець взяв під сатиричний обстріл різного роду фальшивих лю-*

дей (Вітч.). Синонім: **бра́ти на му́шку** (в 2 знач.).

бра́ти / взя́ти (прийня́ти) зако́н, *заст.* 1. *з ким.* Одружуватися, вінчатися з ким-небудь. [Матушка гуменя:] *Се твоя жінка, чоловіче?* [Кнур:] *Моя, добродійко. Рідна моя. Ми з нею закон брали, одно одному присягали не кидатися,— а от вона взяла і покинула мене* (Мирний); *— Та я ж за тим, панночко, і прийшов, щоб з тобою закон прийняти,— сказав пан судденко* (Кв.-Осн.). Пор.: **бра́ти шлюб.**

2. Стригтися у ченці (черниці). *Закону черниця ще не взяла, в послушницях другий рік ходить* (Ле).

бра́ти / взя́ти (прийня́ти) на [свої́] пле́чі *що.* 1. Переобтяжувати себе роботою, турботами, клопотами і т. ін.; робити все самому. *Матуся у них в домі сильна, роботяща, з такою матусею не заживеш мозолів, усе бере на свої натруджені плечі* (Ю. Бедзик); *— Він усю виборчу справу на свої плечі взяв...* (Мирний). **перевали́ти на свої́ пле́чі.**— *Командир — батько своїм бійцям і мусить їх жаліти. Але те, що їхню роботу ви хочете перевалити на свої плечі,— це вже погано* (Гончар).

2. Зобов'язуватися щось виконати, зробити.— *Хочу взяти добровільно на свої плечі додаткові обов'язки — вчасно закінчити ремонт тракторів* (Веч. Київ); *Беру нову ношу на плечі. Хай важче буде, але ж на серці якось гарно...* (Гончар); *Колгоспники «Росії» не помилились, прийнявши на свої плечі велике і відповідальне завдання: зробити свою артіль зразковим спеціалізованим господарством* (Рад. Укр.).

бра́ти / взя́ти при́клад *з кого.* Наслідувати кого-, що-небудь. [Касьянов:] *Ось візьміть приклад з Миколи Щорса. Він блискуче використав умови природи: Дніпро замерз, він перейшов його по кризі і несподівано взяв Київ* (Дмит.). **бра́ти за при́клад** *кого, що. Для Радянської країни ми в змаганні розцвіли, досвід Паші Ангеліни ми за приклад узяли!* (Тич.).

бра́ти / взя́ти при́ступом (шту́рмом) *кого, що.* Активно, рішуче діяти, наступати на кого-, що-небудь, домагаючись свого. *Хоч кіньми, то ніяк в село заскочити, хіба що коні в заметах потопити, та чи спішаться* [козаки],*— все одно кожен замет треба приступом брати* (Головко).

бра́ти / взя́ти прицї́л *на що.* Орієнтуватися, розраховувати на кого-, що-небудь. *Взявши приціл на ..олімпіаду, ректорат Інституту фізкультури спільно з партійним бюро розробив заходи, поетапне здійснення яких дало змогу забезпечити підготовку резерву для збірних команд республіки і країни* (Веч. Київ).

бра́ти / взя́ти рушники́, *заст.* Сватати, свататися.— *Чого ж більше думати? Присилай* [Василю] *у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники* (Кв.-Осн.). **побра́ти рушники́.** *Побрав* [парубок] *рушники, оглашення тричі робили в церкві* (Бурл.).

бра́ти / взя́ти своє́. 1. Виявлятися на повну силу. *Соломія не тратила надії й навіть не дуже журилась. Молодість брала своє. Коли вони не загинули в плавнях, коли не пропали досі, то вже тепер не загинуть* (Коцюб.); *Зарилися* [подорожні] *в сіно, незчулись, як їх припорошило. Холод взяв своє. Добрався до кісток* (Кос.); *Та весна брала своє, і навіть дощ прикрашав її* (Ю. Янов.); *Жовтень був теплий, безвітряний, але осінь брала своє* (Жур.); // Виявлятися сильнішим від чогось, перемагати. *Старої любові, кажуть, і іржа не їсть. В Оляниному серці не скоро зажила рана. Та молодість і час брали своє!* (Шап.); *Його дужий організм потроху брав своє, і Данило, врешті, звівся на ноги* (Дмит.). Синонім: **бра́ти свої́ права́.**

2. Повністю оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про якесь почуття, стан і т. ін.). *Сон таки своє бере* (Котл.); *Всі троє знали ненадійність свого становища. Загибель відстрочувалась ненадовго. Незабаром втома візьме своє* (Трубл.).

3. Позначатися на чому-небудь, виявлятися в чомусь. *Він гордовито несе.. свою левино-кудлату голову, чорна блискуча грива його злегка сріблиться, але то не мороз її посріблив, то вік людський бере своє* (Гончар).

4. Домагатися чого-небудь бажаного, досягати мети. *Не кількістю, а вмінням, передовою технологією, механізмами, високою кваліфікацією кожного робітника беруть своє будівельники* (Веч. Київ); *Нічого,— ми підождем, а все-таки своє візьмем!* (Укр.. присл..); *Шавкунова рада взяла своє. Шавкуна послухали і змовились, як в один голос, казати чиновникові про вибори* (Мирний).

бра́ти / взя́ти [свої́м] горбо́м. Здобувати що-небудь ціною великих зусиль, важкою працею.— *Ех, Никаноре. Дали ж тобі землю. Ти ж за неї болів. Чом же тепер не радієш? — Дали, та взять її нічим. Горбом тільки й береш* (Мик.); *А хто ж владає цим добром, що ви* [сини] *взяли своїм трудом, Своїм трудом, своїм горбом? Так! Хто вони?* (Рильський).

бра́ти / взя́ти свої́ права́. Утверджуватися в чомусь, виявлятися на повну силу. *Завжди рани дістає колишнє, як нове бере свої права* (Рильський). Синонім: **бра́ти своє́** (в 1 знач.).

бра́ти / взя́ти [свої́] слова́ наза́д. Відмовлятися від сказаного раніше. [Єпископ *(до неофіта-раба)*:] *Покайся, нечестивий, візьми назад слова ті необачні, бо гірш тобі на тому світі буде, аніж на сьому* (Л. Укр.).

бра́ти / взя́ти себе́ в ру́ки. 1. Ставати зібраним, цілеспрямованим, діяльним, рішучим.— *Вітру у тебе в голові багато,— казала Ганна Сильвестрівна.— Я буду брати себе в руки,— обіцяв Рубін,*

і це була чесна обіцянка, і він дотримувався її до... наступного разу (Сенч.); *Я взяла себе в руки, роздумалась і прийшла до можливості писати більш-менш по-людськи* (Л. Укр.).

2. Оволодівати своїми почуттями, заспокоюватися. *Із останніх сил, як наполоханого коня, беру себе в руки, щоб перед самим собою не осоромитися* (Літ. Укр.); *Я не можу не послухатися тебе: тому-то обіцяю взяти себе в руки і не киснути, терпіти, не нарікати* (Коцюб.); *Каринка взяла себе в руки. Скрадливо витерла сльози, поправила зачіску* (Збан.). **взяти себе́ до рук.** *Ремо охопив сміх... Йому хотілося зареготати з такої комедії* [моління], *але, згадавши,.. що за найдрібніший прояв наруги ввесь план, що він його намітив, полетить шкереберть, взяв себе до рук* (Досв.). Синоніми: **володіти собо́ю; опано́вувати себе́.**

бра́ти / взя́ти си́лу. Здобувати владу, набувати впливу. *А там опісля нечистий таки вп'ять* [знову] *силу озьме* [візьме], *підцюкне й потягне низку добру до погибелі* (Кв.-Осн.); *На передмістю Александрії живе сім'я грецька, в той час коли нова віра взяла вже силу і в свою чергу стала тіснить і гнати тих людей, що держалися давнішої віри й кохалися в давній науці* (Л. Укр.).

бра́ти / взя́ти сло́во. 1. Виступати на зборах, засіданні і т. ін. за власним бажанням, згодою.— *Не думала брати сьогодні слова,— схвильовано почала Вутанька.— І не брала б, якби не оцей, що зараз тут виступив* (Гончар). **забира́ти сло́во.**— *Хто, товариші, забирає слово? — спитав нетерпляче Колодяжний* (Рибак).

2. *з кого.* Заручатися чиєю-небудь обіцянкою, запевненням у чомусь. *Зізнався я їй про нічного гостя і взяв з неї слово нікому про це ані гу-гу, навіть тітці* (Логв.).

бра́ти / взя́ти [собі] на ум (на ро́зум) *що і без додатка.* Усвідомлювати, запам'ятовувати що-небудь. *Сказано на глум, а ти бери собі на ум* (Укр.. присл..); *Добру науку приймай, Хоч її і від простого чуєш; Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив* (Фр.); [Конон:] *Нам треба до того прислухатись та брати на розум. То люди вчені* (Кроп.); *Про таке жіноче вередування слухав наш Пархім та й узяв собі на розум* (Кв.-Осн.).

бра́ти / взя́ти (схопи́ти) за зя́бра (за жа́бри) *кого і без додатка.* 1. Примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось. *А ти з характером, за зябра береш* (Збан.); *Воронцов не міг на цьому заспокоїтись і сам теж невгомно снував від підрозділу до підрозділу, виступаючи, де треба, з промовою, а в іншому місці.. брав когось за жабри не гірше, ніж Самієв* (Гончар). Синонім: **узя́ти за ре́бра.**

2. Притискати кого-небудь, обмежувати в діях, ставити у скрутне, безвихідне становище.— *Браконьєрів брати за жабри — це, звичайно, діло, і воно, думаю, від тебе не втече* (Гончар); — *На нашу долю теж роботи вистачить,— заспокоював Хома товаришів.— Ми їх* [фашистів] *з півдня за жабри візьмемо* (Гончар); — *От я так собі розсудив сьогодні: допустим, у цьому році пани збільшать нам плату, на́рік ми скажемо ще більше дати, а потім так своєю ціною.. схопимо за зябра, що вже земля усім Стадницьким не буде давати ніякого зиску* (Стельмах); Синонім: **бра́ти на цугу́ндер** (у 2 знач.).

бра́ти / взя́ти (схопи́ти) за ро́ги *кого.* Діяти рішуче, настирливо вимагаючи чого-небудь від когось.— *Я, князю, ледь-ледь пишу, недавно лише навчився...— почав було викручуватися, та князь схопив його за роги: — Знаю, що ти великий книжник, що ти сидів два роки в хаті у Бориславича й читав літописи,— всміхнувся* (Шевчук).

бра́ти / взя́ти шлюб *з ким і без додатка.* Одружуватися, вінчатися з ким-небудь. [Матушка гуменя:] *Тільки ти забуваєш, молодице, що то всі чужі, ти одна йому найближча, найдорожша* [найдорожча]. *Ти з ним шлюб брала* (Мирний); *На тротуарі юрба оточила щасливих — молоду й молодого. І молоді, і їхні дружки та родичі розмовляли на мигах. Брали шлюб глухонімі* (Дмит.); [Олеся:] *Дівоча воля до шлюбу; а шлюб узяла — волю віддала* (Кроп.). Пор.: **бра́ти зако́н** (у 1 знач.).

бра́ти / взя́ти язика́ на гапли́к. Замовкати. *У деяких випадках дуже корисно брати язика на гаплик.* **взя́ти язика́ на гапличо́к.**— *Ох,— зітхнула полегшено тьотя Настя,— візьми язика на гапличок і нікому ні слова, бо пропадеш, а я мовчатиму, нехай мене хоч ріжуть...* (Перв.). Синонім: **набира́ти води́ в рот.**

бра́ти втямки́ *див.* взяти.

бра́ти (дава́ти *кому***) / взя́ти (да́ти** *кому***) рева́нш.** Здобувати перемогу в чому-небудь після своєї поразки, невдачі, програшу і т. ін.— *Товариш Залужний не вважає, що він розвалив школу. Він — коли хочете — реванш бере, іде в наступ* (Збан.); *На протязі 20 кілометрів підходили все нові частини до місця бою, де червоні давали реванш синім* (Трубл.); *В другій зустрічі білоруси взяли реванш і виграли у першої команди України з рахунком 17 : 13 і у другої —15 : 12* (Спорт..); *Стало відомо, що німці стягують величезні резерви і готують нечуваний за розмахом наступ, щоб узяти реванш за розгром на Волзі* (Перв.); *Гармаш і сам бачив, що старик, напевне, вирішив узяти реванш за вчорашнє...* (Донч.); *Німецькі генерали погрожували дати Радянській армії під стінами Будапешта... реванш за Сталінград* (Гончар); // *над ким.* Здобувати перевагу над ким-небудь. *Жадоба знання, яка мала допомогти Бронкові взяти реванш над Філіпчуком,*

завела хлопця до читальні на Мнихівському передмісті (Вільде).

бра́ти за ба́рки *див.* вхопити.

бра́ти (забира́ти) / взя́ти (забра́ти) в свої́ ру́ки *що.* 1. Очолювати що-небудь. *Зазначу.. свою радість, що власне Ви взяли цю справу в свої руки, бо вже давно почувається пекуча потреба в упорядкуванню видань для люду* (Коцюб.). **бра́ти / взя́ти в ру́ки.** *Ви наробили багато дурниць — і на роботі, і в особистому житті.. Тепер вам дають змогу показати себе. Ось і покажіть. Беріть дільницю в руки* (Ткач); *— Ми, земці, підкопну шантрапу давили і будемо давити. Дозвольте нам узяти в руки хоч поганеньке кермо...* (Ковінька).

2. Захоплювати що-небудь, оволодівати чимсь. *..якщо ліві шведи взяли в свої руки Ціммервальд і якщо вони захочуть зв'язуватись, треба їм поставити ультиматум: або вони оголошують на першій же Ціммервальдській конференції Ціммервальд розпущеним і засновують III Інтернаціонал, або ми виходимо* (Ленін).

бра́ти за чи́сту моне́ту. Щиро вірити, наївно вважати що-небудь за істину, правду.— *Таки справді щось кава мені не смакує...— Прошу не пити, коли не подобається! — з обуренням вириваласся Маруся, схоплюючися. На початках вона брала ще то все за чисту монету* (Хотк.).

бра́ти мо́ду *див.* взяти; **~ на гачо́к** *див.* ловити.

бра́ти на кпи́ни (на кпин, *діал.* **на кпи)** *кого, що.* Кепкувати, глузувати, насміхатися з когось. *Ся насмішка дуже розсердила Іжака, бо.. коли хто його ноги бере на кпини, то він того не може дарувати* (Фр.); *— Може б, і ви помахали косою? — брала Катрана на кпини Килина.— Заробили б якусь в'язку сіна* (Мокр.); *І просять дочку за Трохима. Тут як піднявся Лобода, Як подивись на них очима! «То що?! На кпи берете нас?!! Ніби Трохима ми не знаєм? Вертайтесь, люди, в добрий час! За бахура дочки не маєм!..»* (Рудан.); *Образно. *Безсмертя — людська облуда правічна, Лжа його пишно випещує, влещує. Ясна твердорука смерть погірдно і На кпин його* [артиста] *брати не хоче...* (Драч). П о р.: **бра́ти на бас; бра́ти на глум.**

бра́ти на пу́па. Робити що-небудь з неймовірним напруженням.— *Це тобі, каже, не в інституті: хочу навчаюсь, хочу — ні, тут на пупа треба брать* (Літ. Укр.).

бра́ти на ре́шето *кого.* Обмовляти кого-небудь. *Не знаю, як хто, а я не люблю, як беруть мене на решето та починають сіяти та пересіювати на всі боки* (Вовчок). С и н о н і м и: **бра́ти на зу́би** (в 1 знач.); **бра́ти на язики́; перемива́ти кісточки́.**

бра́ти (*рідко* **оде́ржувати) / взя́ти** (*рідко* **оде́ржати) верх (го́ру)** *над ким — чим.* 1. Виявлятися сильнішим у своєму вияві від кого-, чого-небудь; переважати когось, щось. *Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали* (Коцюб.); *Аналіз Шевченкових записів народної творчості наводить на думку, що він був дбайливим, вимогливим записувачем, однак часом над Шевченком-фольклористом брав верх Шевченко-поет* (Нар. тв. та етн.); *Писав* [Олекса] *їй листи, але Надія мовчала. Видно з усього, що гординя взяла верх над її коханням* (Цюпа); // Виділятися серед чого-небудь. *А серед нарізних покликів молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею* (Коцюб.); // *без додатка.* Виявлятися на повну силу. *Закордонних друзів не розумів Орлюк, так само, як і його товариші.. Тут брала верх його молодість. Крім того, розумінню іноземної душі перешкоджали деякі риси його виховання і вдачі, деяка прямолінійність* (Довж.); *Здоров'я почало брати гору, наповняло, як вода колодязь; і губи зачервоніли, і очі заграли* (П. Куліш); *Заносило снігом дерева в саду, але весна переможниця брала гору, й благодатне літо гнуло долу обважніле плодами гілля яблунь і груш* (Довж.).

2. Перемагати, переборювати, долати кого-, що-небудь. *Чайчиха вгледіла хлопця, коли він уже вискочив за ворота, з реготом відбиваючись від братів, які почали брати верх над ним* (Стельмах); *Як переконливо свідчить саме життя, ідеї добра, справедливості завжди беруть гору над злом* (Веч. Київ); *— Коли хочеш знати! — каже Кирило Тур.— Не на те, щоб Сомко гетьмановав* [гетьманував], *а на те, щоб правда узяла верх і без нас, брате Кириле* (П. Куліш); *Щодо видавця справа, як видно, погана: одержав сьогодні звістку, що Гранат купив «історію» меншовиків, себто меншовики там взяли гору* (Ленін); *Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні...* (Коцюб.); // Здобувати перемогу, першість у змаганні; вигравати. *Баскетбол. У Свердловську динамівці Тбілісі взяли гору над місцевим «Уралмашем»* (Роб. газ.).

3. Підкоряти своїй волі, розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; верховодити.— *Хіба ми за людей гірші? Уже порішили* [поділити землю]. *Невдоволені були, але верх брали Гуща та Прокіп* (Коцюб.); [М и к и т а:] *Так ні, не буде цього, ніколи не буде, щоб Семен.. взяв верх наді мною* (Кроп.); *Розпустилися* [думки] *так, що не приберу способу, як їх докупи позбирати, та над ними гору взяти* (Мирний).

4. Перевершувати кого-небудь чимсь, мати перевагу перед ким-небудь у чомусь. *Поволі-неволі, але на всіх пунктах станіславська дячиха одержала верх.., знала багато речей цілком невідомих сільській дячисі: мала нервову кров, мала.. лаковані черевики, а найголовніше — капелюхи* (Хотк.); *У постійних суперечках з П'ятаковим Смирнов брав гору не тільки своєю теоретичною*

«підготовкою», але й своєю непримиренністю саме до П'ятакова (Смолич).

бра́ти о́чі *див.* вбирати.

бра́ти (підійма́ти, здійма́ти) / взя́ти (підня́ти) на глум (на глу́зи, на сміх) *кого, що і без додатка.* Насміхатися, кепкувати з кого-, чого-небудь. *Язикатий подоляк вічно бере на глум Гришині романи з вертихвістками* (Гончар); [Г а п т і н:] *І чого ти така, Ярино?.. все зо сміхом, все на глузи береш...* (Л. Укр.); *Засмутився Карпо, не їсть, не п'є, як ніч ходить... Глузують наші, на сміх його беруть...* (Коцюб.); *Та над Петром ну реготать, Петра на глузи піднімать* (Г.-Арт.); [Л и ц а р:] *Та що се ти мені байки плетеш, на глум здіймаєш, чи смієшся в вічі?* (Л. Укр.); *Дізнається найясніший* [князь] *про його хворобу і візьме на глум. Який же ти, мовляв, лікар, коли сам собі ради не даси* (Добр.); *Коли я наблизився до робітників, вони взяли мене на глузи* (Хор.); *Але коли раз і добрі коні Поліщука застрягли в калюжі, Карпцева кобилка візьми й покажи себе — витягла подвійну ношу, і вже ніхто більше не брав на сміх ні Карпця, ні його конячку* (Стельмах); // Піддавати загальному осуду. *Інший і сувору догану перетерпить, і круте покарання, а коли його візьме на глум громада, то вже йому непереливки* (Літ. Укр.); *О, скільки він* [Каменяр] *розкрив очей незрячих, Підвів з колін безвольних і ледачих, Нахаб і неуків підняв на глум* (Забашта). П о р.: **бра́ти на бас; бра́ти на кпи́ни.**

бра́ти (прийма́ти) / взя́ти [бли́зько] до се́рця (до душі́) *що.* 1. Болісно сприймати, переживати що-небудь.— *Маріє, не бери собі того так до серця... Плачем лиха не виплачеш* (Іваничук); [О к с а н а *(до Ольги)*:] *Що ти, доню. Хіба так можна до серця приймати. Люди язики чешуть* (Корн.); — *Не слід приймати це так близько до серця. Не забудьте, що лебеді — птахи. Чисті, красиві, оспівані всіма поетами, але тільки птахи* (Гончар); // Пройматися чимсь, співчутливо ставитися до чого-небудь. *Мирослава.. дуже любила брата та і всю його родину. І інтереси їх близько брала до серця* (Головко); *Вислухуючи мої дитячі скарги, вона завжди близько приймала їх до свого серця, умовляючи мене не звертати на те уваги* (Мирний); *Фоку здивувало, що він* [Довбуш] *так близько взяв до серця те діло* (Гжицький); *Як людина гуманна, він* [Ф. Толстой] *узяв справу Шевченка близько до серця й разом із своєю дружиною А. І. Толстою багато зробив для визволення поета із заслання* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка).

2. Ставитися до чого-небудь з інтересом, надаючи йому великого значення. *Мудрість Данте Шевченко так близько бере до серця тому, що доля італійського поета схожа була на його власну, причому своє становище він вважав гіршим* (Вітч.); [Е д і т а:] *Я мушу вам признатись, що я на сина втратила надію. Він слів моїх до серця не приймає* (Л. Укр.); *Батькове слово узяв до душі я і, муз призабувши, Спробував прозу писать* (Зеров). **взя́ти у се́рце.** *Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою, Та з року до року все вище росла, Бо.. правду у серце взяла* (Рильський).

бра́ти (прийма́ти) / взя́ти (прийня́ти) на свій раху́нок. Вважати що-небудь таким, що стосується себе. *Тільки один «грек» ішов спокійно, зі схиленою набік головою,.. що здався на ласку божу, і, здавалось, цілком не приймав на свій рахунок епітету «фараон», який прип'яла йому свавольна* [свавільна] *дітвора* (Коцюб.).

бра́ти (хапа́ти) / взя́ти (схопи́ти) бика́ за ро́ги. Діяти енергійно, рішуче, починаючи з головного, найважливішого. *Мало, Микито, зробив, можна було більше і краще, треба було тільки сміливіше брати бика за роги* (Гончар); — *Дивно,— подумав* [Форст] *про себе,— я ніби чогось нервую. І вирішив діяти навально, одразу ж хапаючи бика за роги* (Коз.); *У приймальній бігав Мокроступ, мовби підлога була гаряча. Він думав про те, що дальші успіхи залежать від його уміння орієнтуватися. Якщо він зразу ж не візьме бика за роги — не бачити йому ніякого підвищення, як власного вуха* (М. Ю. Тарн.).

бра́ти (хапа́ти) / взя́ти (ухопи́ти) на (в) зу́би (на зуб, на зу́ба, на зубо́к, на зу́бки). 1. *кого.* Обирати кого-небудь об'єктом пересудів, глузування, кепкування, пліток і т. ін.; судити, гудити. *Коли проходив котрийсь з багачів, Мандрика або Підпара, ті, що мокли під ганком зборні, брали його на зуби* (Коцюб.); [Г а в р и к:] *Ну і хотів би я знати, чи й сьогодня* [сьогодні] *Насті пофортунить* [пофортунить] *так, як у ту неділю, що всіх перетанцювала?* [Н а с т я:] *Краще б не брав мене на зубки* (Кроп.); *На селі було так, як уже візьмуть на зуби — до смерті не випустять* (Кравч.); *Господиня звивалася, як вужівка, стараючися, аби все було якнайліпше, аби любі гості не взяли потім на зуб* (Хотк.); *Любила* [купчиха] *чайку попити, добре попоїсти, уволю поспати; не згірше вона любила і на зубок стороннього узяти* (Мирний); *Вилізу я на яблінку, на тоту квасницю, Взяли мене люди в зуби та через дурницю* (Коломийки); *Та все ж забули, що в Ковалівці тепер Заруба сидить. Він же як ухопить на зуба, то й до нових віників пам'ятатимеш* (Кучер). **підня́ти на зу́бки.** *Вже попадеться їй хоч трохи тюхтюх-сердега, то такого і підніме на зубки...* (Котл.). С и н о н і м и: **бра́ти на ре́шето; бра́ти на язики́; перемива́ти кісточки́.**

2. *що.* Говорити, підхоплювати що-небудь, сказане дотепно, вдало.— *Який я вам Тихін Оверкович? Що за панібратство? Прошу називати мене.. товариш Басистий!.. Народ і взяв це на зубок. Усі*

як змовилися, почали називати його тільки так: «Товаришу Басистий» (Минко).

бра́ти (хапа́ти, хвата́ти) / взя́ти за живе́ *кого і без додатка.* 1. Дуже хвилювати, бентежити кого-небудь. *Іще вчора увечері.. такі думки приходили йому в голову. Та не були вони тоді отакими настирливими, не брали за живе отак, як зараз* (Головко); *Народу зійшлось дуже багато. Жнива! Підготовка до них — за живе кожного бере...* (Крот.).

2. Дуже дошкуляти, вражати кого-небудь, торкаючись чогось найболючішого. *Ага, думаю, хватає за живе. Сатира потрібна. Перейшов на сатиричні оповідання* (Ковінька); *Андрія взяло за живе. Він теж хотів, щоб його слухали, почули все його життя* (Коцюб.); *Видно, Родивон гострим словом дойняв пастуха. Саву взяло за живе, він переймається гнівом* (Горд.).

бра́ти (хапа́ти, хвата́ти) / взя́ти за се́рце (за ду́шу) *кого і без додатка.* 1. Надзвичайно зворушувати, розчулювати, хвилювати кого-небудь. *Дівчина.. стиха співає... Та таким же любим голосом, таким співом, аж за серце хапа!* (Мирний); *Горький дуже Вам вдячний за книжки, каже, що така чемність хапає його за серце* (Коцюб.); *Все дужче й дужче бринить рідна мелодія, все голосніше озивається із-за перегородки пісня, хапає за душу, кличе Вутаньку до себе* (Гончар); [І в а н:] *Дзвенять вони* [пісні] *сумні та жалібні по лугам та садочкам і за душу хватають* (Вас.); *Приємним, дзвінким тенорком заспівав Іван Щасний... Саме життя, те, яке в нас уже лишилось позаду, немовби завітало в гості, взяло за душу* (Збан.);// Охоплювати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття і под.). *Старенький, вигорілий на сонці жакет, в якому Поліна приїхала до міста, досі зберігав запах рідної хати. Жалісний щем взяв за серце ще дужче* (Хор.). **забра́ти за се́рце.**— *Вибіг на поляну: одна собачка коло дуба стрибає підбита, друга лежить уже.. А тут — торох з дуба, і третя впала. О-ох і забрало ж мене за серце* (Хотк.).

2. Ду́же впливати, діяти на кого-небудь; дурманити, п'янити. *Іван робив короткі, пожадливі затяжки, в грудях хрипіло від того ерзацевого зілля, бо нікудишнє, не брало воно за душу* (Літ. Укр.).

бра́ти (хапа́ти, хвата́ти) / взя́ти (схопи́ти) за го́рло (за горля́нку) *кого.* 1. Ставлячи кого-небудь у безвихідне становище чи ведучи рішучий наступ проти кого-небудь, настирливо або силою домагатися чогось. *Нас імперіалісти всього світу беруть за горло, всіма силами воєнного натиску намагаються перемогти нас, ми повинні боротися, тут боротьба не на життя, а на смерть* (Ленін); *Почалися виступи делегатів з місць.., тут же грізно клялися, що твердою рукою молота і плуга візьмуть саботажників за горло* (Гончар); [Г а й д а й:] *На кораблях провокації. Одні додому рвуться, інші — контра. Ще день і за горло б узяли нас, щоб тільки повернути кораблі* (Корн.); [О л е н а:] *Куркульські недобитки пробують піднести голову. Товариші, нас хотять схопити за горло...* (Мик.); *Фашиста треба взяти за горлянку і витрусити з його підлої душі всі таємниці про сховані в підземеллі заводи з нашими людьми* (Ю. Янов.). П о р.: **бра́ти за карк.**

2. *тільки* **хапа́ти (хвата́ти) за го́рло.** Сваритися.— *От вони й хапатимуть один одного за горло з приводу кожної дрібниці... А знаєш, я не від того, щоб вони посперечались* (Шовк.); *Французи ж, давнії сіпаки, Головорізи-різники,.. Вони і на владику лають, За горло всякого хватають, Гризуться і проміж себе* (Котл.).

бра́ти що ле́гко лежи́ть *див.* піднімати.

[і] в го́лову (в ду́мку) [собі] не бра́ти. Не думати, не здогадуватися про що-небудь. *Ніхто тоді з хлопців і в голову не брав, що дівчину ж треба провести додому, бо так велить звичай і комсомольська дружба* (Чаб.); *Заходять розбійники, а там сидить невеликий хлопець. Вони тоді вже нічого собі не брали в голову на хлопця. Рушниці розвішали по стінах і сіли вечеряти* (Казки Буковини..); *Цвіркун, що поблизу мене, І в думку не бере: Співа собі, сигналізуючи, як іскра радіо, Що вже дзижчить там у світі* (Поліщук).

[і] в рот не бра́ти / не взя́ти *чого.* Нічого не їсти, не пити. *Пан Халявський і у рот нічого не бере, а пан Забрьоха — не узяв його чорт* (Кв.-Осн.); — *Став лишень нам око вина та вари мамалигу,— каже Хаброня.— А я кажу: — Як хочете, то ставте, про мене, й десять ок, а я і в рот не візьму...* (Н.-Лев.); // Зовсім не вживати спиртного. *Перше — що я горілки і в рот не беру, друге — що й день не такий* (Укр.. присл..); *Висповідаюсь і дам зарік і в рот не брати ні горілки, ні вина* (Н.-Лев.).

[і] го́лки в ру́ки не бра́ти / не взя́ти. Зовсім нічого не робити (перев. про шиття). [С т е п а н и д а:] *Люде* [люди] *богобоязливі проти неділі або проти свята цілісенький день і голки в руки не візьмуть, а проти п'ятінки то й сирівцю не запарюють...* (Кроп.).

[і] рі́ски (кри́хти) в рот не бра́ти / не взя́ти. Зовсім нічого не їсти, не пити.— *Людські діти в неділю, поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть, а ти, такий лобаню, схопився,.. та до хліба зараз тягнешся...* (Вас.); *День уже кінчався, а Забара як поснідав вранці, так з тих пір і ріски в рот не брав* (Рєзн.); *Учора й крихти в рот не брала; — Оце лише тепер захотілося їсти, а в поїзді, повірте, ріски в рот не могла взяти...* (Чаб.). **[і] рі́сочки в рот не бра́ти.** *Три тижня недужав* [Хома]; *та що-то, як узяли з кущів, так і рісочки у рот не брав* (Кв.-Осн.); *Хотіла* [Настя]

хоч перед екзаменами схуднути: поралась увесь день.., рісочки в рот не брала (Вас.). Пор.: **кри́хти в ро́ті не було́** (в 2 знач.).

мо́жна бра́ти рука́ми *кого, що.* Чого-небудь дуже багато. *Жодного разу* [Татлін] *не вбив качки, хоча у плавнях їх гніздилося безліч, можна було, як кажуть, руками брати* (Вітч.).

БРАТИСЯ: бра́тися / взя́тися за ба́рки (за чуби́, за пете́льки́). Битися з ким-небудь. *Кличуть до нього раз наймитів — З кожним боротися пан захотів. Он жартівливі панські припарки — Довбуш береться з паном за барки* (Павл.); — *Хіба він мені брат? — каже було Василь.. Оңисько собі не дякує Василеві. Не раз і за чуби бралися* (Мирний); *Іван Антонович іншим разом нізащо не поступився б своїм мінометником. Він був би готовий взятися з комбатом за барки, доводячи, що мінометники дефіцитні і місце Шовкуна — біля «самовара»* (Гончар).

бра́тися / взя́тися за кни́жку (за книжки́). Читати, вчитися. *Їздив* [Дмитро] *у хурманку на цукроварню по жом а чи маляс, столярував, у вільну ж годину за книжку брався* (Стельмах); // Готувати уроки; готуватися до занять і т. ін. *Ще і за книжку не брався.*

бра́тися / взя́тися за перо́. Починати писати, займатися літературною діяльністю. *Учора хто його знає що й робив, що й за перо не брався* (Мирний); *В останні часи я дуже слабую і часом мені трудно взятись за перо, щоб написати кілька слів* (Коцюб.); *Опівночі прокинувся* [Коркошко] *від поганого сну і взявся за перо* (Логв.).

бра́тися / взя́тися за ро́зум. 1. Ставати розсудливішим, розумнішим; починати поводити себе розумно, діяти розсудливо. *Пора б уже Андрієві й за розум братися і не чекати, коли він обросте старим парубоцьким мохом* (Д. Бедзик); *Я ніколи не розумію як слід психології ваших людей, чому вони тоді тільки беруться за розум, як їх вилаяти по-батьківському, того може, що ще молоді?* (Л. Укр.); [Виборний:] *Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя.— Кого ж ти дожидаєшся?* (Котл.); *Чіпка пішов, Грицько з Христею завели розмову про його* [нього] ..— *А пив же та волочився як? — згадав Грицько.— Молодий був, дурний, а постаршав, за розум узявся,— одказує Христя* (Мирний); — *Наша порада тобі, товаришу Нерчин, не гаючи часу, взятися за розум. Захищай диплом і не комизся* (Рибак); // Починати серйозно займатися якою-небудь справою. *Присівши до гурту, він урочисто і загадково підніс угору руку і заявив, що він починає вчитись.— Годі байдики бити, треба за розум братись* (Коцюба); *Посадські люди за розум взялися. Купці кумпанства стали закладати. Крам іноземний з'явився на ярмарках* (Рибак).

2. *тільки док.* Подумати добре над чимсь, щоб знайти вихід із становища.— *Що ж нам робити? Що нам казати? Як його в світоньку з малими діточками прожити? — Що робити? Треба за розум взятись — он що треба робити!* (Мирний); — *Волів та коней в селі поменшає в сто раз, та й нашому брату доведеться тепер добре за розум взятись. Кінчилось наше напівконяче життя* (Довж.).

бра́тися / взя́тися за своє́. Продовжувати робити що-небудь, наполягати на чомусь. *Вони знов узялися за своє? Гадають, що й цього разу їм минеться?* (Шовк.). Синонім: **знόву своє́.**

бра́тися / взя́тися зуба́ми *за що.* Рішуче, настійно домагатися чого-небудь.— *Зубами взявся я за це діло. Пішов по установах, в усіх кабінетах побував, всі дозволи одержав* (Гончар).

бра́тися / взя́тися кри́гою. Ставати холодним, байдужим.— *Мамо...— з серцем повертається до невеличкої постаті, а невеселі очі беруться кригою: ну, чого їй додивлятись за ним, наче за немовлям* (Стельмах).

бра́тися / взя́тися по́пелом. Згоряти, тліти. *Не одну я нічку не спала, не один день гірко працювала, здоров'я накладала, а тепер — де воно* [добро]? *Попелом узялося...* (Коцюб.).

бра́тися / взя́тися фе́ртом в (по́під) бо́ки. Приймати позу самовдоволеного, виявляючи пиху, зазнайство і т. ін. *Став я, хвертом* [фертом] *в боки взявся І до неї обізвався* (Гл.).

бра́тися в но́ги. Швидко тікати, бігти, іти геть. [Чирва:] *Улучив!.. Тепер тікати! (Озирається й береться в ноги)* (Мик.). **в но́ги.** *Львові причулося, що то новий цар уже близько, як не злякається, та в ноги! Через пеньки, через ярки, що було духу!* (Фр.). Синонім: **бра́ти но́ги на пле́чі** (в 1 знач.).

бра́тися за живі́т *див.* вхопитися; **~ за ша́пку** *див.* хапатися.

бра́тися на світ, *безос.* Світати, розвиднюватися. [Макар:] *На світ береться.* [Вишневий *(Подивившись на схід)*:] *Так. Світає* (П. Куліш). Пор.: **благословля́тися на світ** (у 1 знач.).

бра́тися (хапа́тися) за го́лову. Бути у відчаї, розпачі.— *Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім беруться за голови* (Збан.); *Коли він* [Горький] *прочитав у «Раді» листа* [Винниченка].. *то все хапався за голову, хвилювався й повторював: Так мені й треба* (Коцюб.); // Дивуватися. *З якими гордощами мазюкав я на взір «цьоциних» такі «ружі», що аж сама «цьоця» бралася за голову* (Фр.). Синонім: **ха́пати го́лову в ру́ки.**

не бра́тися / не взя́тися [і (ні, ані́)] за холо́дну во́ду. Нічого не робити; нічим не займатися. *Її Катруся зросла білоручкою, мати не дозволяла їй і за холодну воду братись* (Збан.); — *Не бійся, твоя Катря за холодну воду не береться, все кудись в город із села летить* (Кучер); *Поки*

бряжчали ще тітчині карбованці, було й за холодну воду не візьметься, думали,— навіки зледащіє людина (Коцюб.); — *Ну та нічого! — мріяла Стася,— ось тільки забагатіємо в Америці, я сама трьох наймичок матиму, за холодну воду не візьмусь* (Мур.). **не прийня́тися і за холо́дну во́ду.** *І почне* [Настя] *Параску умовляти: як таки так цілий вік прожити, щоб і за холодну воду не прийнятися?* (Мирний). **ні до холо́дної води́ не бра́тися.** *Бабина ж дочка така лінива, така ледача: ні до холодної води не береться. все б сиділа, згорнувши руки* (Укр.. казки). П о р.: **ні за холо́дну во́ду.**

БРАТНЮ: подава́ти бра́тню ру́ку *див.* подавати.

БРЕХНІ: точи́ти бре́хні *див.* точити.

БРЕХНЮ: завдава́ти брехню́ *див.* завдавати; **поши́ти у ~** *див.* пошити.

БРИЗКИ: тільки бри́зки полетя́ть *від кого — чого.* Нічого не залишиться від кого-, чого-небудь. *Тим часом вийдуть з города..* [піші] *та вдарять на знетямлених напасників так, що од них тільки бризки полетіли!* (Загреб.). С и н о н і м: **мо́крого місця не залі́шиться.**

БРИКНУЛА: щоб тебе́ ка́чка брикну́ла *див.* качка.

БРИЛЬ: лама́ти бриль *див.* ламати; **скида́ти ~** *див.* скидати.

БРИНИТЬ: ко́жна жи́лка брини́ть *див.* жилка.

БРИТВА: язи́к як бри́тва *див.* язик.

як бри́тва, *перев. з сл.* г о с т р и й. Дуже дотепний, дошкульний. [К о с т ь:] *Серце моє полонила одна дівчина. Очі в неї голубі-голубі, як небо весняне.., голос ніжний-ніжний, як струмочок, а язик — як бритва* (Зар.).

БРИТВІ: ходи́ти по бри́тві *див.* ходити.

БРИТВОЮ: ти́хою бри́твою *див.* сапою.

БРОВИ: бро́ви полізли на ло́ба *у кого.* Хто-небудь чимсь дуже вражений, виявляє незвичайне здивування, подив і т. ін. *Брови у неї повільно полізли на лоба. Вона, Марія, була справді-таки гарна..— Йолоп,— сказала вона* (Гуц.).

БРОВОЮ: і бово́ю не вести́ *див.* вести; **і ~ не моргну́ти** *див.* моргнути; **не моргну́вши ~** *див.* моргнувши; **хоч би ~ моргну́в** *див.* моргнув; **хоч би ~ повести́** *див.* повести.

БРОДИТЬ: хміль бро́дить у голові́ *див.* хміль.

БРОДУ: лізти у во́ду, не зна́ючи бро́ду *див.* лізти; **пита́ти ~** *див.* питати.

БРУДЕРШАФТ: пи́ти на брудерша́фт *див.* пити.

БРУДНИТИ: брудни́ти (каля́ти, паску́дити) ру́ки. 1. Бути причетним до чого-небудь низького, непристойного; зв'язуватися з ким-небудь непорядним, нечесним (перев. у бійці).— *Та не подонок? — ще й зараз обурюється Микола.— Хотілося йому й по тикві дати. та вирішили, навіщо руки бруднити* (Гончар); — *До петельок кидаєшся, пірця носиш, та я не боюся. Лише рук не хочу бруднити об тебе* (Хор.); *Кадети цілу дорогу висміювали Василя.. Справді, украсти копу проса — це ж така мізерія, що доброму злодієві не варто руки каляти!* (Кос.); — *Забили Гамалика? — поспішно запитав Биховець.— Стали б ми руки каляти. Він і сам чуть не вмер од страху* (Панч).

2. Робити щось неприємне, невигідне, виконувати чорну роботу.— *Сагайдак-бей не жав «хліба козацького». Та й навіщо було бруднити руки, коли йому і так належала лев'яча частка здобутого?!* (Тулуб); — *Щоб я коло тебе* [собаки] *руки каляла. А щоб ти не діждала! — і пішла бабина дочка далі, лаючись* (Укр.. казки); — *Вже коли писати, так писати, щоб і руки не паскудити. Спишу я все його життя* (Н.-Лев.).

БРУДОМ: зароста́ти бру́дом *див.* заростати; **обкида́ти ~** *див.* обкидати.

БРУДУ: ви́тягти з бру́ду *див.* витягти.

БРЮКИ: ру́ки в брю́ки *див.* руки.

БРЯЖЧАТЬ: карбо́ванці бряжча́ть *див.* карбованці.

БРЯЖЧИТЬ: бряжчи́ть у кише́ні *у кого.* Хто-небудь заможний, багатий, має гроші. *А селяни, хто вже й без свитини, Йдуть до Гершка смикнуть по чарчині, А у Гершка в кишені бряжчить* (Сам.). **бряжча́ло гро́шиків.** *І війська мав свого чимало, І грошиків таки бряжчало — Куди не кинь, був Турн царьок* (Котл.).

БУБЛИК: лама́тися як греча́ний бу́блик *див.* ламатися.

БУБЛИКА: деше́вший від ді́рки з бу́блика *див.* дешевший; **ді́рка з ~** *див.* дірка; **не ва́ртий ді́рки з ~** *див.* вартий.

БУБЛИКИ: діста́неться на бу́блики *див.* дістанеться.

як торі́шні бу́блики, *з сл.* п о т р і б н и й, *ірон.* Уживається для вираження заперечення слова п о т р і б н и й; зовсім не (потрібний).— *Кого ми шукаємо? Вчорашнього дня? Красненько дякую! Мені особисто він потрібен, як торішні бублики* (Ряб.). С и н о н і м и: **як за́йцеві бу́бон; як ли́сому гре́бінь; як чо́рту ла́поть; як п'я́те ко́лесо до во́за; як соба́ці п'я́та нога́; як ді́ра́ в мо́сті.**

БУБЛИКОМ: держа́ти хвіст бу́бликом *див.* держати.

БУБОН: го́лий як бу́бон *див.* голий.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **за́йцеві бу́бон,** *з сл.* п о т р і б н и й. Уживається для вираження повного заперечення слова п о т р і б н и й; зовсім не (потрібний).— *Потрібна мені ваша Окунівка, мов зайцеві бубон! — презирливо фиркнув Левко* (Стельмах). С и н о н і м и: **як ли́сому гре́бінь; як чо́рту ла́поть; як п'я́те ко́лесо до во́за; як соба́ці п'я́та нога́; як торі́шні бу́блики; як ді́ра́ в мо́сті.**

БУВ: був та загу́в (попли́в, спли́в *і т. ін.*). 1. Зник, не стало когось, чогось.— *О, між ними*

[запорожцями] *єсть добрі лицарі! — каже Сомко.— Скажи лучче, синку, були та загули. Перевелись тепер лицарі в Січі: зерно висіялось за війну, а в кашу осталась сама полова* (П. Куліш); *У мене, брат, родичів не густо. Були та загули* (Мик.); *— Та в тебе і кишені чортма.— Еге! була та попливла... у штанях зосталась* (Мороз). **був та збув.** *Козаки, оповідав дід, були та збули. Колись вони воювали з турками, татарами* (А.-Дав.); // Перестав жити, існувати. *Винесли назад клуночок її: «Немає такого».—«Та як же нема!» Навіть розгубилася. «Да, молодиця, був такий Гармаш. Був та загув. Поминай, як звали. Помер тиждень тому»* (Головко); // Не змогти здійснитися (про задум, мрію і т. ін.). *Була* [в Заруби] *мрія погуляти глибокими снігами, з рушничкою за плечима. Була та загула* (Кучер); // Десь дівся, пропав. *Купець, прицмокуючи, п'є. Погонич все на клунок поглядає, Бо догадавсь, яке добро там є.. Погнав він коненят і десь у полі зник. Одумався гуляка, вийшов з хати. Туди-сюди — було та загуло... Купець заметушивсь... «Рятуйте!» — став кричати* (Гл.).

2. Минуло, пройшло. *Та й хвацька ж то колись була Козацька мати* [Січ]!.. *Еге! була та поплила* (Г.-Арт.); *— Що там старе згадувать! Було та спливло...* (Ряб.).

і (та й) був такий. Безслідно, швидко зник. *Шурх* [Гарасько] *поміж соснами — і був такий. А я стою — з місця не зрушу* (Тют.).

у чому (у чім, як) був. Роздягнений або вдягнений. *Аж ось заторохтів на дворі візок... Я, в чім була, схопилась до його на візок. Стара мене благословляє і його* (Вовчок); *Вони бігли в подвір'я, скакали в калюжу, як були* (Коцюб.).

хто б там не був *див.* хто; **щоб ти живий ~** *див.* ти; **щоб я ~ проклятий; щоб я живий ~; щоб я з носом ~** *див.* я.

як там [і] був. Ніби так і треба, звично. *І перекинулась* [фурія] *клубочком, Кіть-кіть з Олімпа, як стріла; Як йшла черідка вечорочком, К Аматі шусть — як там була!* (Котл.).

БУВАЙ: бувáй здорóв (здорóвий). Уживається як усталена формула прощання. *Тепер уже пізненько і спати пора.. Бувай здорова, люба, дорога мамочко! Міцно цілую тебе і весь наш клан* (Л. Укр.); *Засвистали партизани Вночі по діброві, Виряджали їх дівчата: — Бувайте здорові!* (Мал.); *По сій мові та бувай здорова, не поминай лихом, а добром, як хочеш* (Гуц.). П о р.: **будь здорóв** (у 1 знач.). С и н о н і м и: **на все дóбре; всьогó дóброго; всіх благ.**

БУВАЛО: як не бувáло *див.* було.

БУВАЛЬЦЯХ: бувáти у бувáльцях *див.* бувати.

БУВАТИ: бувáти (бýти) / побувáти у бувáльцях. 1. Багато бачити, зазнавати в житті. *Левонтій Петрович тягався по світах, бував у бувальцях, служив в москалях, був військовим писарем* (Н.-Лев.); [Н е п л ю й:] *А мій дід дуже розумний був, бо був таки у бувальцях!* (Кроп.); *Побував-таки* [старий мандрівник] *в бувальцях, бачив білий світ. Атож! Довелось ковтнути і солоного, і гіркого* (Жур.). **бувáти в бувáличах,** *діал. Хоть відроду йому не було більше сорока п'яти літ, він багато затямив і пережив, бував не в одних бувaличах* (Фр.); // *яких.* Опинятися у складних, небезпечних ситуаціях. *Кумові доводилося бувати у всіляких бувальцях* (Чорн.); *На розвідці були вони в бувальцях добрих, у козаків Миколи Язловецького, та повернулися живі* (Ле); *А дідусь, щоб заспокоїти нас, гукав на все море: — Нічого, дитинчата, нічого. Не в таких бувальцях бували, не лякайтеся тільки* (Збан.). **бувáлий (побувáлий) у бувáльцях.** *Військовий кореспондент, що був якраз тут, дивився на нього з затамованим захватом. Він сам був відважний чоловік, бувалий у бувальцях, що ніколи не втрачав привітної усмішки* (Довж.); *Відділення складалося з обстріляних, бувалих у бувальцях чекістів, знайомих з підступними діями ворожих розвідників і диверсантів* (Літ. Укр.); *Побувалий у бувальцях задумався. Він у своєму житті нікому не сказав слова легкої неправди* (Рудь).

2. Мати непривабливий вигляд, довго чи інтенсивно використовуватися; бути не новим. *Вигляд у мене був непривабливий. Сірий простенький костюм, що вже й до цього бував у бувальцях, зовсім зім'явся на дідовому возі, вицвіла сатинова сорочка припала пилюкою* (Збан.); *На сержантові було чисте обмундирування.. Старі чоботи, які вже не раз бували у бувальцях, полискували свіжою ваксою* (Роб. газ.); *Катери наближалися, важко поринаючи у воду. Чорні, обпалені, побиті осколками бомб.. Видно, побували в добрих бувальцях* (Кучер); *Літачок наш побував у бувальцях, шматки обшивки зеленими вимпелами тріпотіли на його крилах, крізь пробоїни у фюзеляжі під ногами видно було землю* (Перв.). **бувáлий у бувáльцях.** *Поспішним рухом Олександр Іванович скинув свій бувалий в бувальцях вузькокрисий капелюх* (Мартич); *Одної погожої днини бувалий в бувальцях райкомівський газик підняв нас на полонину середню, що недалеко від Жаб'є* (Рад. Укр.).

бувáти у пригóді *див.* бути.

БУГАЙ: як бугáй у болóті, *з сл.* г у д é. Дуже голосно, сильно. *Гуде, як бугай у болоті* (Укр.. присл..).

БУГАЯ: робúти з мýхи бугая́ *див.* робити.

БУДЕ: бýде на горíхи *див.* дістанеться; **~ толк** *див.* толк; **будь що ~** *див.* буде; **вúдно ~** *див.* видно; **земля́ ~ пýхом** *див.* земля.

[і] дýху не бýде *чийого, де.* Уживається для вираження запевнення в тому, що хто-небудь більше ніколи не прийде кудись. *А він, виявляється, з тих, що тільки й уміють конфліктувати,*

озлоблювати проти нас... Духу ж тепер його не буде в нашому закладі! (Гончар). Синонім: **ноги́ не бу́де.**

моє́ бу́де зве́рху *див.* моє; **не́бу ~ жа́рко** *див.* жарко.

не бу́де ді́ла. Нічого не вийде, не варто чого-небудь добиватися.— *Казала біла, що не буде діла! — підвівся Микола Йосипович* (Автом.); — *Не буде, Палажко, діла! Штани мені будуть.., щоб на Спаса було-таки в чім на храм вийти* (Вишня).

не бу́де добра́ (пуття́) *з кого — чого.* Марно сподіватися від кого-, чого-небудь позитивних чи гарних наслідків; нічого не вийде. *Ой казали мені люде* [люди], *що добра з тебе не буде* (Номис); *Озиме увосени через засуху не сходило... Видно, вже дуже видно було, що коли не помилує господь милостивий, то не буде з нього пуття* (Кв.-Осн.).

нога́ не бу́де *див.* нога.

ноги́ не бу́де *чиєї, де.* Уживається для вираження погрозливого запевнення у тому, що хто-небудь ніколи не прийде до когось або кудись.— *Ось заява.. Ноги моєї більше у вашому цеху не буде* (Собко). Пор.: **нога́ не бу́де.** Синонім: **ду́ху не бу́де.**

та й бу́де ре́шта *див.* решта; **хай ~ гре́чка** *див.* гречка; **ха́й тобі́ ~ пу́сто** *див.* пусто.

хай (неха́й) бу́де, що бу́де. Уживається для вираження рішучості у здійсненні чогось, готовності до всього. *Доктори — пани, а пани живуть з мужиків, а дурні мужики завжди терплять панську кривду.. Але годі! Замфір не стерпить... Хай буде що буде* (Коцюб.). Пор.: **будь що бу́де.**

що бу́де, те і бу́де. 1. Уживається для вираження рішучості, готовності ризикувати у здійсненні чогось; за всіх умов, незважаючи ні на що. *«Що буде, те й буде, а я не покину своєї матері. Не хочу, щоб через мене лила сльози та побивалась рідна мати...» — думала Маруся* (Н.-Лев.); *Що буде, те й буде, А я їду в Угорщину До міста, до Буди* (Федьк.).

2. Уживається для вираження самозаспокоєння, байдужості до чогось, примирення з чимсь. *Хай що буде, те й буде! Мусить статися двобій* (Олесь). Пор.: **як бу́де, так бу́де.**

як бу́де, так [і] бу́де. Уживається для вираження байдужості до чого-небудь, примирення з чимсь. *Думки.. ворушились і розгортались. Згинь! Пропади!.. Як буде, так буде... Що б люди сказали? Люди! Вони осудять* (Коцюб.). Пор: **що бу́де, те і бу́де.**

я́кось [воно́] бу́де. Уживається для підкреслення того, що все влаштується, обійдеться.— *Призначили мене головою троянівської артілі. Олена сплеснула руками..— Може б, ти відмовився, доки не пізно? В тебе одна пара очей. За всім не вгледиш.— Якось воно буде* (Тют.) **я́кось-то бу́де.**— *Не журися, жінко, якось-то буде,— заспокоює її поглядом і рухом руки Мар'ян* (Стельмах).

БУДЕМО: дале́ко ходи́ти не бу́демо *див.* треба.

БУДИНОЧОК: картко́вий буди́ночок; як картко́вий ~ *див.* хатка.

БУДУ: не я бу́ду *див.* я.

БУДУВАТИ: будува́ти на піску́ *що.* Грунтуватися, базуватися на непевній, ненадійній основі (про плани, розрахунки і т. ін.). *Коли.. тягли* [деякі критики] *наше образотворче мистецтво до наслідування безживних.. зразків, то будували вони свою будову на піску* (Рильський).

будува́ти повітря́ні (надхма́рні) за́мки. Придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне.— *Наташко, все буде добре... Ти одужаєш, Я вірю в це.— Платоне, не треба будувати повітряні замки* (Зар.). **будува́ти золоті́ за́мки на ві́трі.** *І я вірив, мріяв, любив. Тонув душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі* (Фр.).

БУДУВАТИСЯ: будува́тися на піску́. Не мати обгрунтування, міцної основи під собою. *Таким чином, «версія» деяких буржуазних літераторів про «одинокість» Корчагіна будувалася на піску* (Літ. Укр.).

БУДУТЬ: бу́дуть лю́ди *див.* люди.

БУДЬ: будь [він (ти *і т. ін.*) **[три́чі]] про́клятий (про́клят),** *лайл.* Уживається як зловісне прокляття і виражає надзвичайно велике обурення, незадоволення з приводу кого-, чого-небудь. *Ех, як важко переїздити через оцей міст, будь він проклятий!* (Чаб.); — *Тату! Гіркі солодощі твої! Краще без хліба конати! Зраднику, будь ти проклятий!* (Рильський); — *Кінчилася світова війна! Стою з автоматом на порозі нової епохи й думаю: яку могутню темну силу ми перемогли, будь вона проклята!* (Довж.); *Ех,— відказав Прохор,— не тямиш ти, Никаноре.. та ти й здохнеш у злиднях, а не станеш хазяїном. Швидше підеш до них у найми. А я не хочу, будь вони прокляті* (Мик.); *Руками власними тюрму творили ми собі одвічну... О, будьте прокляті, кому назад повернуто обличчя* (Сос.); — *От тобі й воля,— сказав Джеря,— от тобі й вернувся до господи. І нащо було вертатись у цей проклятий край! Будь він тричі проклят од бога й од людей* (Н.-Лев.). **щоб він був про́клятий.** [Антоніна:] *Іване, скажи йому, щоб він був проклятий! (до Шредера:) Убивця ти, жорстокий кат, як носить тебе нещасна земля...* (Довж.). **хай він бу́де [три́чі] про́клятий.** [Химка:] *Я йому прилюдно у вічі наплюю та й хай він буде трижди* [тричі] *проклятий від мене* (Мирний).

будь здоро́в (здоро́вий). 1. Уживається як усталена форма прощання. [Кассандра:] *Прощай, же Ономаю!* [Ономай:] *Будь здорова* (Л. Укр.); *Потім він простяг Альоші руку.— Будь*

здоровий, скульпторе (Мик.); *Мотря взяла гребінь, поцілувалася з кумою і подалась до дверей: — Будьте здорові! — Ідіть здорові!* (Л. Укр.). Пор.: **бува́й здоро́в.**

2. *з часткою* і. Уживається для вираження чиєї-небудь безпорадності; нічого не вдієш. *Я навіть оглянувся, щоб подивитися, куди це ми зайшли. А що, думаю собі, коли не в ті двері? Дадуть по карку, і будь здоровий* (М. Ю. Тарн.).

3. *перев. з словоспол.* такий (так), що. Уживається для підкреслення доброї якості чого-небудь. *А рейси такі, що — здоров тільки будь!* (С. Ол.).

будь пе́вний (пе́вен). 1. Уживається для вираження упевненості в чому-небудь, переконання кого-небудь у безсумнівності, вірогідності чогось. *Будь певний,— що можна, все буде зроблене* (Л. Укр.); — *Обіцяю вам, що мій допис в десятках примірників буде розісланий по всіх газетах, і будьте певні, що до нього прислухаються* (Тют.).

2. Дуже добре; якісно.— *Видно, чув* [Твердоступов], *що кишинівський поліграфіст Аркадій Соломонович як уже щось набере чи зверстає, чи візьме на шпони, то будьте певні!* (С. Ол.).

будь [ти (він і т. ін.)] [три́чі] нела́дний (*рідко* **нела́ден).** Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь, несхвалення чогось.— *Як наскіпався* [Грицько] *на мене — так куди тобі!.. Будь ти, думаю, неладний!.. Взяв шапку — та з шинку, та се прямісінько додому* (Мирний); *Юхим хотів закинути кінець антени якнайшвидше, але під тягарем ізоляторів вона зависала на нижчих гілках.— А будь воно неладне! — сердився він* (Автом.); *Красиво тоді вийшло, будьте ви неладні! Цілий гуртожиток купався, як то кажуть, у романтиці, а мені ніхто й не натякнув* (Ю. Янов.); *Будь він тричі неладен* (Укр.. присл..).

будь що бу́де. Уживається для вираження рішучості у здійсненні чогось, готовності до всього. *Будь що буде, а сказати правду треба.* Пор.: **хай бу́де що бу́де.**

за будь-здоро́в. Без будь-якої причини, підстави. *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти, червоний, як рак, і тут-таки за будь-здоров вибанітував свого ординарця, який перший попався йому на очі* (Гончар).

не во гнів будь ска́зано. Уживається для вираження застереження від образи або як вибачення, коли співрозмовникові говорять щось неприємне. [Панько:] *Тепер яку попав, та й жінка. Правду кажу?* [Копистка:] *Ні, братику, це не так. Це ти, не во гнів будь сказано, трошки брешеш...* (М. Куліш). **не во гнів сло́во.**— *Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею й покрита. Ось що! Не во гнів сеє слово вам, панове* (Кв.-Осн.).

та й будь по то́му. Уживається для вираження згоди з ким-небудь у чомусь.— *Е-ех, куди нам одбиватися? Рятуйся, хто як зуміє, та й будь по тому!* (Головко). **по то́му бу́де.**— *Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судіть як самі знаєте, а моє діло махнути булавою, да й нехай по тому буде* (П. Куліш). Синонім: **так тому́ й бу́ти.**

БУДЬ-ЯКОГО: без будь-яко́го ла́ду *див.* ладу.

БУДЬ-ЯКОЮ: будь-яко́ю ціно́ю *див.* ціною.

БУДЬ-ЯКУ: у будь-яку́ хвили́ну *див.* хвилину.

БУЗ: як буз *див.* пуп.

БУКА: без бу́ка і не підступа́й *див.* підступай.

БУКВА: ме́ртва бу́ква. Те, що не використовується, залишається без застосування (перев. про закон, постанову і т. ін.). *Народ висуває завдання величезної політичної ваги: добитися того, щоб наука у нас не лишалася мертвою буквою або модною фразою* (Вісник АН); *Оскільки сучасні погляди на завдання художнього перекладу розвивалися вже в XIX і на початку XX ст., досвід перекладачів тієї доби не може залишатися мертвою буквою для наших днів* (Мовозн.). Синонім: **ме́ртвий капіта́л.**

БУКВИ: від бу́кви до бу́кви. Від початку до кінця; все.— *А хто ж працює в колгоспі? — цікавився Артьомов, перечитуючи від букви до букви кожен папірець з справ секретаря партійної організації* (Чорн.). Синоніми: **від а до я; від а́за до і́жиці; від а́льфи до оме́ги.**

БУКСИР: бра́ти на букси́р *див.* брати.

БУКШІ: як ко́лесо без бу́кші *див.* колесо.

БУЛА: була́ не була́. Уживається для вираження рішучості при ризикованих діях (перев. після певного сумніву або вагання). *Смагляве лице змигнуло йому назустріч,.. аж випроставсь наш Олекса і, ледь усміхнувшись до людей, рушив: була не була!* (Гончар).

як ба́ба ді́вкою була́ *див.* баба.

БУЛО: бода́й (щоб) добра́ (до́лі) не було́ *кому, лайл.* Уживається як прокляття і виражає надзвичайно велике незадоволення, обурення з приводу когось, чогось.— *Все перевіз, все попсував, бодай йому добра не було, дияволу* (Збан.); — *Рушники і черевики потяг, щоб йому добра не було! Командири помітили, що за старою чотири червоноармійці вели вже й злодія* (Довж.); *Ій так було жаль бідного Гната! Скривдили бідного сироту вороженьки лихії, бодай їм долі не було* (Коцюб.). **добра́ б не було́.**— *І все той навіжений чоловік! — репетує вона.— Усе він, добра б йому не було!* (Коцюб.); — *Ви ж чули, яке скоїлось... Такого юнашка звалили. А за віщо, добра б їм не було?..* (Земляк). **хай добра́ не бу́де.** *Петлюра... Написав Петлюра! —..Написав, хай йому добра*

не буде,— відповів Данилюк (Довж.). Синонім: **щоб ні дна ні пóкрúшки.**

бодáй (щоб) мені добрá не булó! Уживається як клятва, запевнення у чому-небудь. *Щоб мені добра не було, якщо обманюю вас!*

і блúзько не булó *кого.* Хто-небудь не з'являвся, зник або був зовсім відсутній. *Забара не пригадує, чи й бачив він у бійці Саву. Він добре пам'ятав, як вони з Грицьком зчепилися, як Мілька до їх сварки встряв ... Але Сави Євменовича й близько не було* (Рєзн.). Пор.: **і дýху не булó.**

і гáдки не булó; і дýху не ~ *див.* нема.

[і] крúхти (ріски, росúнки, дрібки) в рóті не булó. 1. *у кого.* Хто-небудь дуже голодний. [Старшина *(дивиться у вікно):*] *Еге, вже сонечко височенько підбилося, а в мене ще й ріски в роті не було...* (Кроп.); — *В мене ж сьогодні й росинки ще не було в роті,— сказала Галина Андріївна* (Крот.); — *Я не маю часу. Бійтеся бога, люди добрі! Ви вже харчували, а у мене ще й дрібки у роті не було* (Хотк.) Синонім: **і горобéць в рóті не наслідúв.**

2. Зовсім нічого не їв, не пив. *Посидівши трохи з матір'ю та земляками, нашвидку перекусивши, бо з самого ранку крихти в роті не було, Артем зразу ж пішов додому* (Головко). **рісочки в рóті не булó.**— *Їй право, аж душа болить — так їсти хочеться. З самого ранку рісочки в роті не було* (Сиз.) Пор.: **ріски в рóті не мáти; ріски в рóт не брáти.**

і на (у) дýмці не булó *у кого і без додатка.* Хто-небудь не мав намірів робити щось, не припускав чогось.— *Такого навигадують, чого зроду й на думці не було* (Кв.-Осн.); // Хто-небудь навіть не уявляв чогось, не здогадувався про щось.— *Чи, може, ви гадаєте, що відбудувати* [парусник] *так легко? — У мене і в думці не було, що це така глибока справа. А тепер...* (Ю. Янов.).

копійки не булó за душéю; лицá не ~; **місця живóго не** ~; **не** ~ **ані кровúнки; не** ~ **б діла; не** ~ **відбóю; не** ~ **життá; не** ~ **знóсу; не** ~ **зупúну; не** ~ **і завóду; не** ~ **і сліду; не** ~ **кінцá-крáю; не** ~ **кудú обернýтися; не** ~ **місця; не** ~ **нúтки сухóї; не** ~ **однієї клéпки; не** ~ **прóсвітку; не** ~ **рівного; не** ~ **упúну** *див.* нема; **ніде** ~ **повернýтися** *див.* повернутися; **хоч би там що** ~ *див.* що; **ціні не** ~; **чогó не** ~ *див.* нема.

щоб [і] дýху не булó *чийого.* 1. Уживається для вираження настійної вимоги до кого-небудь негайно залишити кого-, що-небудь; не бути десь, у когось.— *Геть, щоб духу твого не було тут!.. Гнат метнувсь до жінчиної скрині* (Коцюб.); [Боб *(виймає з кишені наручники):*] *(Помітивши, що частина переміщенців відгородила його від Андрія). Ану, гайда звідси! Щоб за хвилину і духу вашого тут не було!* (Галан); *Карпо затявся, як одрізав, щоб княжевичів і духу не було на весіллі, а за ним і Катря потягнула руку* (Кучер).

2. Назавжди, безповоротно. *Дуже розлютувався цар, як прочитав той лист та глянув на мишенят, зараз-таки звелів.. царицю витурить з свого царства, щоб і духу її не було* (Стор.).

Синоніми: **щоб ногú не булó; щоб дух не пах.**

щоб ногú [більше] не булó *чиєї, де.* Уживається для вираження категоричної заборони кому-небудь бувати десь.— *Ви вже вільні,— перебив його Зарічний.— Як? — А так, що йдіть під три чорти і щоб вашої ноги тут більше не було* (М. Ю. Тарн.). **щоб ногá [більше] не булá** *чия.* [Храпко:] *З своїм батьком замишляєте проти мене, та ще в мій двір ходиш? Вон! Щоб твоя нога не була тут* (Мирний); — *Гляди ж мені, шельмо, щоб більше й твоя нога не була тут, в казармах, а то я тебе зацькую собаками* (Н.-Лев.). Синоніми: **щоб дýху не булó** (в 1 знач.); **щоб дух не пах.**

що б там не булó *див.* що.

як би там не булó. За всіх умов і обставин; незважаючи ні на що. *Як би там не було, а література моя професія* (Л. Укр.); *Сперечатися не будемо, хто ж його знає, може, то й Охрімів півень розбудив своїм криком село. Як би там не було, а воно прокинулося і загомоніло* (Тют.). Синоніми: **що б там не булó; хай там що; хоч там як.**

як (мов, нíби *і т. ін.*) **[і] не булó (бувáло).** Швидко, безслідно пропало, зникло, не стало кого-, чого-небудь. *Одскочила* [Катря] *од вікна, як од огню. Дитячого виразу в очах — як не було: з очей визирнув звір — хитрий, сполоханий* (Вас.); *На третій день.. Умер Лука — Луки як не було* (Бор.); *Мало там не дав я душу! Поки видряпавсь на сушу, Вже свиней мов не було* (Фр.).

як ні в чім не булó (бувáло). Наче нічого не сталося, ніби так і треба. *Сидить цар за столом, як опудало те,— ані ворухнеться. Підходить Тарас до царя як ні в чім не бувало* (Україна..).

БУЛЬБАХИ: бýльбахи пускáти *див.* пускати.

БУЛЬБАШКА: лóпатися як мúльна бýльбашка *див.* лопатися.

мúльна бýльбашка (бýлька). Те, що виявляється ненадійним, тимчасовим, несправжнім і т. ін.— *А що ж діяти? — розпалився Калиновський.— Невже всі наші постанови — фікція, мильна бульбашка?* (Тулуб).

БУЛЬКА: лóпатися як мúльна бýлька *див.* лопатися; **мúльна** ~ *див.* бульбашка.

БУЛЬКИ: булькú пускáти *див.* пускати; **вúтріщити** ~ *див.* витріщити.

БУМ-БУМ: ні бум-бýм. 1. *з сл.* не знати, не розуміти *і т. ін.* Нічого, зовсім, абсолют-

но. *«Ти хоч трошки по-нашому кумекаєш чи зовсім ні бум-бум?»* (Тют.).

2. Нічого не розуміти, не знати.— *А старий ваш — як? Він же, по-моєму, в автоматиці ні бум-бум?* (Мур.).

Синоніми: **ні бе ні ме; ні бельме́са; ні ву́ха ні ри́ла; ні в зуб.**

БУНТУВАТИ: бунтува́ти кров *див.* хвилювати.

БУРЛО: би́ти бурло́ *див.* бити.

БУРЯ: бу́ря у скля́нці води́. Суперечки, тривоги з дріб'язкових, не вартих уваги питань. *І от, може, через те, що я бачу все, немов у перспективі, може, через що інше, тільки мені часто різні наші громадські рухи, спори, толки, антагонізми та симпатії видаються бурями в шклянці* [склянці] *води* (Л. Укр.); *Він був настільки переконаний у своїй роботі, в її меті, що бурі у кабінеті шефа інституту вважав бурями у склянці води* (Рибак).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **бу́ря понесла́** *кого.* Хто-небудь дуже швидко, нестримно побіг, помчав. *Води напившись з ясного джерела, Вертаються вони під поклики пастуші, І хитро щуляться у перволітків уші... Хвилина — і табун мов буря понесла* (Рильський). Синонім: **як на кри́лах понесло́.**

БУРЯКІВ: наздога́д буряків *див.* наздогад.

БУТИ: бу́ти (бува́ти, става́ти) / ста́ти у [вели́кій (до́брій)] приго́ді *кому.* 1. Допомагати кому-небудь.— *Рости, моя дитино,— було їй каже вона,— рости, та хоч у якій-небудь пригоді будеш мені біля печі хоч* (Тесл.); — *Слухай, Кириле,— каже чорт, знявши шапку і вклонившись,— поможи мені у моїм ділі, а я тобі у великій пригоді стану* (Стор.); // Прислужитися кому-небудь. [Риндичка *(до старшини):*] *Ой, розсудіть же мене; а я, батечку, вам завжди у пригоді стану* (Кроп.); *Дощик-дощику, іди На левади, на сади,.. Ще пройдися й по городі, Стань нам, любий, у пригоді* (Позн.).

2. Виявлятися потрібним, необхідним. *Коли розлучалися, дівчина дала Миркові пляшечку зі живлющою водою: — Бережи сю пляшечку. Вона буде тобі у пригоді* (Три золоті сл.); [Олексій:] *А зайвий розум не завжди бува в пригоді людині* (Кроп.); — *Поживеш,— побачиш, як стануть у пригоді гроші* (Н.-Лев.); *Такі записи дуже нам корисні. Справді, вони інколи можуть стати в пригоді* (Донч.). **бу́ти в приго́ду.** *Се килим-самольот чудесний,.. Царівні буде він в пригоду, І то найбільш для того году, Як замуж прийдеться давать* (Котл.).

3. Бути причиною чого-небудь або приводити до чогось; спричиняти. *Цього вечора у Василя і Наталки, може, ще й не вистачило б сміливості обнятись, але тут у пригоді їм став споконвічний дівочий помічник — страх* (Довж.).

бу́ти в ділі. Знаходити застосування, використовуватися ким-небудь.— *Ці апарати три роки тому були в ділі, але недовго послужили, не було путнього механіка* (Д. Бедзик). Пор.: **іти́ в діло.**

бу́ти [і] вдо́ма (до́ма) й за́мужем. Користуватися одночасно усіма вигодами.— *Він взагалі парубок справний... Тільки його якийсь гедзь укусив. Чули, в нашу бригаду йти не хоче?..— Може, хоче бути дома й замужем?* (Хор.).

бу́ти на поводку́ *див.* іти.

бу́ти на раху́нку *якому.* Вважатися, визнаватися яким-небудь.— *А посівну провалювати і залишати колгоспників куска хліба із-за того, щоб ти був на хорошому рахунку, я не буду* (Тют.).

бу́ти (служи́ти) на побіге́ньках (на побіга́нках). 1. *у кого.* Перебувати у залежному становищі, виконуючи чиї-небудь незначні, дрібні доручення, роблячи послуги комусь. *Не годиться старій людині бути на побігеньках у молодих* (Тулуб); *Тут доведеться довгих шість років працювати фельдшером в околодку, служити на побігеньках у лікаря, виконувати всі його примхи* (Скл.).

2. Виконувати нескладну роботу. [Кирило:] *Спершу крамницю мив* [Храпко] *та на побігеньках був, а далі грамоти вивчивсь, у прикажчики посунувсь* (Мирний).

бу́ти / ста́ти у вазі, *заст.* Вагітніти. *На третій годочок я стала у вазі* (Барв.). Синонім: **ходи́ти важко́ю.** Антонім: **ходи́ти впорожні.**

бу́ти у бува́льцях *див.* бувати; **не мо́же бу́ти мо́ви** *див.* може.

так то́му й бу́ти. Уживається для вираження згоди з ким-небудь у чомусь, ствердження чого-небудь. *Чим робити на мачушиних дітей, звичайно, краще на себе, на своїх дітей. Так тому й бути!* (Головко). Синонім: **та й будь по то́му.**

як [його́ (тут)] бу́ти. Що робити, діяти, чинити.— *Листівки вже одержано, як бути?* (Гончар); — *Вже як його бути, й сам не знаю,— признався він якось своїй жінці Одарці..— Недаром нас середняками дражнять, коли одне вухо слухає правління артілі й Василя, а в друге наче сам нечистий нашіптує: «Не йди...»* (Довж.).

БУХАЄ: кров бу́хає в го́лову *див.* кров.

БУХАНІВ: дава́ти буханів *див.* давати; **наї́стися** ~ *див.* наїстися.

БУХАНЦІВ: наї́стися буханців *див.* наїстися.

БУХАНЦЯМИ: годува́ти буханця́ми *див.* годувати.

БУШУЄ: кров бушу́є *див.* кров.

Б'ЮТЬ: дрижаки́ б'ють *див.* дрижаки.

Б'ЮТЬСЯ: ще чорти́ навкула́чки не б'ються *див.* чорти.

В

ВА-БАНК: іти́ ва-ба́нк *див.* іти.

ВАВІЛОНСЬКА: ка́ра вавіло́нська *див.* кара.

ВАВІЛОНСЬКЕ: вавіло́нське стовпотворі́ння *див.* стовпотворіння.

ВАГА: аж вага́ з груде́й спа́ла. Стало набагато легше, спокійніше. *Серце моє, я так втішився, коли дістав від тебе листа, аж легше дихати мені, аж вага з грудей спала* (Коцюб.). Синоніми: **як гора́ з плече́й звали́лася; як ка́мінь з душі́ спав.**

ВАГИ: кла́сти на ча́шу ваги́ *див.* класти; **набува́ти ~** *див.* набувати, **надава́ти ~** *див.* надавати; **центр ~** *див.* центр; **як пуд ~ ски́нути** *див.* скинути.

ВАГУ: на вагу́ зо́лота. 1. Який має першочергове значення; надзвичайно значимий, цінний.— *Майстром у нас Фрідріх Іванович і .. це майстер на вагу золота, майстер-голова, такого майстра я рік шукав, такі майстри не часто родяться* (Ю. Янов.); — *Та звісно, як у степу... Вода на вагу золота* (Гончар); *Там, де рубають прибережний ліс, порушується водоохоронна зона, а в ній кожне деревце на вагу золота* (Знання..).

2. *з дієсл.* Дуже дорого, високо. *Кожна спокійна хвилина тепер цінувалася на вагу золота* (Коз.); *Горіхова фанера цінується на вагу золота* (Знання..).

ВАДИТЬ: не ва́дить. Варто, слід. *В Єгипті в давнину — не вадить теє знати — Жив цар преславний, сильний і багатий* (Фр.); — *Підписати не вадить,— подивився косо на Боженка Щорс.— Нехай чують слово наше, нехай бачать руку робітничо-селянську* (Скл.); — *Ви люди невеликого достатку, то не вадить більше думати про поштивість* (Стельмах). **не ва́дило б.**— *Молодому інженеру робочого типу, як-от у вас, зовсім не вадило б мати сучасний образ мислення* (Ле), *Дорога кепська: чи саньми, чи возом — не розбереш. Подекуди й човном не вадило б...* (Рильський).

ВАЖИТИ: ва́жити голово́ю *чиєю* (**життя́м** *чиї́м*). Наражати кого-небудь на смертельну небезпеку. *Чи міг ще раз важити своєю головою, тепер уже напевне знаючи, що вмре* (Коз.); *Вже скільки разів він* [козак] *наражався на небезпеку, скільки разів важив своїм розхристаним життям, а проте ласкава доля поки що не зраджувала його: в лиху годину вона дбайливо відводила від нього кістляву руку смерті* (Добр.); *Але ж там було небезпечно. Я не міг важити вашим життям* (Ю. Янов.).

ВАЖКА: важка́ годи́на *див.* година; **~ рука́** *див.* рука.

ВАЖКИЙ: важки́й ка́мінь да́вить ду́шу *див.* камінь.

важки́й на підйо́м. 1. Який не любить виходити, виїздити куди-небудь. *Співробітники наперед говорили між собою: — Ну, Дмитро Сергійович, мабуть, не поїде, надто він важкий на підйом* (Серп.).

2. *до чого.* Який неохоче береться за що-небудь. *Архип Логвинович хоч був важкий на підйом до роботи, але поговорити любив* (Збан.).

важки́й (не легки́й) на ру́ку. Який без особливих зусиль може дуже боляче вдарити; дуже сильний. *Важкий був на руку Потапович та дужий!* (Мирний); — *Ви, пане Гульський, пам'ятайте, що Нечипір та Богданін — люди важкі на руку* (Ле); *Але Прокоша був не лише майстер на промови. Й на руку теж важкий був* (Збан.); — *Ти гляди мені! Бо я теж гарячий. Дарма що з півночі, з Петрограда. Та й на руку, бач, не легкий. Така професія — молотобоєць!* (Головко). Пор.: **важка́ рука́.**

важки́й шмато́к *див.* шматок; **здійма́ти ~ ка́мінь з се́рця** *див.* здіймати; **нести́ ~ хрест** *див.* нести.

ВАЖКИМ: важки́м ду́хом ди́хати *див.* дихати; **з ~ се́рцем** *див.* серцем; **ляга́ти ~ тягаре́м на пле́чі** *див.* лягати.

ВАЖКОЮ: ходи́ти важко́ю *див.* ходити.

ВАЖЛИВИЙ: важли́вий птах *див.* птах.

ВАЖНИЙ: ва́жний птах *див.* птах.

ВАЗІ: бу́ти у вазі́ *див.* бути; **ходи́ти на ~** *див.* ходити.

ВАКСА: ді́ло ва́кса *див.* діло.

ВАЛ: дев'я́тий вал. Найбурхливіший вияв, найбільше піднесення, злет чого-небудь. *Розмір* [вірша], *неначе химерная хвиля, Розбивається раптом об кожну малу перешкоду, Ви даремне шукали б у ньому дев'ятого валу* (Л. Укр.); *В рокоті дев'ятого валу майдани й вулиці трепетали юним ентузіазмом. Пісні! Могучі, як буря, пісні лунали в громадах кварталів* (Мик.); *«Товариші!.. Скоріш нагору! До зброї всі! У місті ворог!» І глухо вдарив у підвал стрільби страшний дев'ятий вал* (Сос.).

ВАЛААМОВА: валаа́мова осли́ця *див.* ослиця.

ВАЛИТИ: вали́ти (валя́ти, зва́лювати) / звали́ти з ніг. 1. Змушувати кого-небудь лягти, впасти (від хвороби, втоми і т. ін.); позбавляти кого-небудь можливості триматися на ногах. *Але й тут чигають на тебе всякі хвороби та валять з ніг (навіть цей лист пишу у ліжку хорий)* (Коцюб.); — *О, що ви, отче, ми дуже, дуже раді вам,— поспішив запевнити Варава, не забуваючи якнайприродніше вдати, що горілка вже валить його з ніг* (Стельмах); *Страшенний гуркіт звалює мене з ніг. Я втрачаю свідомість...* (Кол.); — *Мій*

старий — то козарлюга: хоч кухлем [буде пити] — *ніщо його з ніг не звалить...* (Гончар).

2. Призводити до великого виснаження, хвороби; змучувати кого-небудь. *Дедалі туга за рідним краєм все дужче валила Павла з ніг, наче отой страшний голод у морі* (Кучер); *З ніг Валить бабу горе!* (С. Ол.); *Добрі діти на ноги поставлять, а кепські діти з ніг звалять* (Укр.. присл..); *Чи то праця задавила Молодую силу, Чи то нудьга невсипуща Його з ніг звалила* (Шевч.).

вали́ти / звали́ти все доку́пи. Змішувати, сплутувати що-небудь або кого-небудь, незважаючи на відмінності, різнорідність тощо. *І все ж у його серці чомусь жевріла образа на тих, хто валив усе докупи* (Ю. Бедзик).

вали́ти з хво́рої (дурно́ї) голови́ на здоро́ву. Перекладати вину з винного на невинного; звинувачувати невинного. *Якщо дехто вважає, що наші природні ресурси безмежні, невичерпні, то він валить з хворої голови на здорову* (Раб. газ.); *— До цієї каменюки, що в мене на душі, ти теж в якійсь мірі причетний.— Що ще скажи! — похопивсь Віктор. Вали з хворої голови на здорову!* (Головко).

вали́ти че́рез пень коло́ду. Робити що-небудь недбало, незграбно, без належного старання та вміння. *Дарма колоду через пень валити* (Укр.. присл..).

ва́лом вали́ти (*рідко* **пе́рти, точи́ти**) **/ повали́ти.** 1. Іти чи їхати у великій кількості (про людей). *Заробітчани валом валили з північних губерній* (Гончар); *Між рядняних наметів пруть валом люди* (Коцюб.); *Коли в село повернувся із Таврії Роман Волошин, люди валом повалили до нього* (Стельмах); [П а л а ж к а:] *А як приїхав новий лікар, та як почули про його лікування, валом повалили хворі* (Головко). С и н о н і м: **пла́вом пливти́** (в 1 знач.).

2. Рухатися суцільною масою. *Чорний дим валом валив вище містка, а під містком догори колесами лежала машина* (Смолич); *Поміж виноградниками, курною польовою доріжкою, валом валить карнавал* (Гончар); *— Наші сьогодні вернулись із Харкова, розповідають, що насилу пробились! Стільки народу їде.— І це ж із Харкова сюди, а на Харків ще більше. Просто валом валить народ,— додав батько* (Головко); *Ей доню, доню, бач, з півночі Чорная хмара валом точить..?* (Фр.).

ВАЛИТИСЯ: вали́тися (*рідко* **леті́ти, па́дати**) **з рук** *у кого, рідко кому і без додатка.* Не виходити, не вдаватися через відсутність відповідного настрою, втому, хворобу і т. ін. (про роботу і под.).— *Щось і в мене робота з рук валиться,— уверне батько* (Мирний); *Три дні Лукія була сама не своя.. Графиня, мабуть, помітила щось непевне в дівчині, бо спитала: — Що ти, не виспалась? Усе в тебе з рук валиться* (Донч.); *— Ноги підламуються з голоду! — Робота з рук валиться* (Тулуб); *Така вже була у Савки вдача, що все в нього з рук валилося* (Коз.); *Семен.. домолочував своє жито. Все чомусь летіло з рук. Вранці косив люцерну коровині до удою — коса тріснула посередині. Тепер оце вже другий раз билень з ціпа злітає* (Іваничук); *Робота не клеїлася: йому все падало з рук — невдача сильно хвилювала його* (Епік).

вали́тися (па́дати) від ві́тру. Бути знесиленим, дуже виснаженим, слабим. *А як вийду за ворота,— Од вітру валюся* (Чуб.); *— Що ти — батька рідного поховав, чи тобі коняка здохла, що мов неприкаяний тиняєшся, од вітру валишся?* (Коцюб.); *— Куди тобі пішки: від вітру валишся* (Гончар); [В а н т а ж н и к:] *У вас конячка яка? Од вітру пада* (Мик.); *За час переходів усі вже так вимотались, що й од вітру падали* (Баш). **так від ві́тру і ва́литься.** *Очиці її почервоніли і позапухали (видко було, усю ніч плакала), а сама так від вітру і валиться* (Кв.-Осн.).

вали́тися (па́дати) / звали́тися з ніг. 1. Втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, втому, сміх і т. ін. *Він... дуже дивувався — чому перед тою живописною картиною його колеги валяться з ніг од реготу* (Вол.); *Вони* [вантажники] *падали з ніг під тягарем ковшів* (Гончар); *Ксеня схоплює з лавки полотняну торбину й, пританцьовуючи, вибігає з хати.— Ще й пританцьовує! — сумно дивується Василина.— А я вже, Маріє, чую: скоро з ніг звалюся — не можу, ніяк не можу.. без хліба...* (Стельмах); *— Ви на батька мого особливо не насідайте. Хіба не бачите, як він працює? Скоро з ніг звалиться* (Моск.).

2. *тільки недок.* Знесилюватися, знемагати; дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь.— *Правий фланг кров'ю сходить, з ніг валиться, а ми загораємо* (Кучер); *Книги й справді були нерозібрані, не було каталогів. Туся з ніг валилася — наводила порядок* (Збан.); *Уляні Григорівні хотілося зустріти зелені свята, як годиться добрим християнам, і вона з ніг падала, щоб причепурити, наскільки можна, ще недобудовану хату* (Добр.).

ВАЛОМ: ва́лом вали́ти *див.* валити.

ВАЛЯВСЯ: кіт не валя́вся *див.* кіт.

ВАЛЯЄТЬСЯ: на (по) доро́зі (на ву́лиці, на смі́тті, до́лі *і т. ін.*) **не валя́ється.** 1. Має неабияку вартість, позитивні якості, високо цінується.— *Не гребуй, дитинко, не гребуй, коли випадає, бо такі на дорозі не валяються, такого швидко підхопить яка-небудь вертихвістка з червоними нігтями* (Гончар); *Розум, молодче, по дорозі не валяється* (Л. Укр.); *— Пошукай, Омеляне, собі такого робітника в місті або на цукроварні.— Чорт зна що — скоро знайдеш, а такі, як Волошин, на вулиці не валяються...* (Стельмах).

2. Може стати в пригоді, бути потрібним для чого-небудь. *Радився з сусідою, яку частку левад-*

ки відписати мені, а яку моєму братові.— Воно хоч і по чверть десятини, а все-таки на вулиці не валяється (Панч); *А волики на смітті теж не валяються, та й вирішив піти на хутір до Сердюків* [свататись] (Стельмах).

ВАЛЯТИ: валя́ти з ніг *див.* валити.

валя́ти (клеї́ти, стро́їти, ганя́ти *і т. ін.)* **ду́рня** (*рідко* **дурака́** *і т. ін.*). 1. Робити дурниці, безглузді вчинки; поводитися не так, як слід. [Вареник:] *Демку, побратиме, перестань смішить людей, не соромся. Ну що ти все дурака валяєш?* (Кроп.); *Петрусь сів. Просто на вогкий, холодний гравій.— Хлопчики, викидайте мене разом з добром, більше я ні на що не здатен.— Кинь дурня клеїти! — розсердився, аж викрикнув Валет* (Дор.); *— Тільки от що, Маріє,— затримав її Давид,— Хай Тихін дурня не строїть, нехай лікується* (Головко).

2. Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає.— *Скажи мені, Давид, от у вас, у Грузії, що роблять такій людині, яка в бою дурня клеїть. Га?* (Ю. Янов.); *— А ти,— звернувся він* [пристав] *до Шевченка,— зарубай собі на носі: зашмагаю, коли будеш клеїти дурня* (Тулуб). Пор.: **ко́рчити ду́рня; гра́ти ду́рня** (в 1 знач.).

3. Нічого не робити, байдикувати.— *В Голодний Степ везе, каже, працювати будеш, нема чого дурня валяти* (Ле); *— Іди до печей* [на завод]. *Там дурня не будеш клеїти...* (Рудь); *— Та вже ж краще ось так у вільний час.. ганяти дурня по шкільних коридорах* (Збан.). Синонім: **ба́йдики би́ти; баглаї́ би́ти; дава́ти горобця́м ду́лі; ганя́ти ві́тер по ву́лицях; ханькі́ м'я́ти** (в 1 знач.).

ВАЛЯТИСЯ: валя́тися в нога́х *у кого.* Принижуючись, просити про щось у кого-небудь. *Видючой* [видючої] *смерті він боявся, Еней у ногах валявся. Просив живцем в неволю взять* (Котл.). Синонім: **па́дати на колі́на** (в 1 знач.); **па́дати в но́ги** (в 1 знач.).

ВАМ: моє́ вам шанува́ння *див.* шанування; **не ~ ка́жучи** *див.* кажучи; **от ~ хрест** *див.* хрест; **хай ~** *див.* йому; **хай ~ пу́сто** *див.* пусто; **хай ~ щасти́ть** *див.* щастить; **хоч би ~ ву́сом повести́** *див.* повести; **цур ~, пек ~** *див.* цур; **чоло́м ~** *див.* чолом; **щасти́ ~ до́ле** *див.* щасти; **я ~ дам** *див.* я; **як ~ це подо́бається** *див.* це.

ВАМИ: бог з ва́ми *див.* бог.

ВАРЕНЕ: пече́не й варе́не *див.* печене.

ВАРЕНИЙ: як рак варе́ний *див.* рак.

ВАРЕНИК: як варе́ник у ма́слі (у смета́ні), *перев. з сл.* жити. Дуже добре, безтурботно або заможно. *Крав* [конвоїр], *безумовно, мав кілька штабквартир.. у кожному селі в молодих одиноких удів і жив собі, як вареник у маслі* (Збан.); *— Авжеж! Вашій Лукині буде за ним, як вареникові у сметані* (Н.-Лев.). Синоніми: **як сир у ма́слі; як бобе́р у са́лі.**

ВАРЕНОЇ: з варе́ної кра́шанки курча́ ви́сидить *див.* висидить.

ВАРИТИ: без вогию́ вари́ти *кого.* Докоряти кому-небудь чимсь, не давати спокою настирливими доріканнями. *Без вогню варить* (Укр.. присл..). Синонім: **ї́сти живце́м.**

вари́ти (вива́рювати) / ви́варити во́ду *з кого, рідко кому.* Знущатися з кого-небудь, показуючи свої примхи, вередуючи перед ким-небудь чи прискіпуючись до когось. *Я зосталась при панії як і була. Ще гірш надо мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду* (Вовчок); *— Буде того, що над нашими дідами та батьками знущалися* [пани] *та з нас воду виварювали...* (Мирний); *— Не бійсь, не зістануся! Швидше сама кинуся з кручі й дитину задавлю, а вже не попущу вдруге тобі виварювати з себе воду! — відмовила Пріська* (Л. Янов.); [Сидір Свиридович:] *— А чи пам'ятаєш, як я тупцяв кругом тебе. Я до неї і звідтіль, і звідсіль, а вона тільки було спідню губу копилить.* [Євдокія Корніївна:] *Що копилила, то копилила, бо знала, навіщо. А правда, я тоді таки добре виварила тобі воду, аж був мокрий* (Н.-Лев.); *За день роботи на городі пані Тереза так виварила з неї воду, що ледве волочила* [Глафіра] *ноги* (Чорн.). **повива́рювати во́ду** (тривалий час).— *Грицьку, бога ти побійся! — крізь сльози почала вона.— Ще трохи знущався ти з нас за життя покійного? Ще мало повиварював води, як жили у тебе?* (Мирний). **поповари́ти ю́шку** (тривалий час). *Дід знову забалакав, наче сам до себе: — Ще мало людей забили, на той світ позагонили?.. А з живих — трохи юшки поповарили?* (Мирний). Синоніми: **ви́ти ли́ви; вимо́тувати ду́шу.**

вари́ти ка́шу (ква́шу). 1. *з ким.* Робити що-небудь, залагоджувати яку-небудь справу з кимсь. *Сиверяни впевнилися, що пан Бжеський людина розумна й хазяйновита і що з ним можна варити кашу* (Тулуб).

2. Будувати свої міркування, грунтуючись на ненадійних, хибних відомостях або на вигадках; вигадувати щось.— *Це я семиділ? — Ти.. На токарних працював і варив кашу з неіснуючої нової технології* (Автом.).

ВАРИТИСЯ: вари́тися в котлі́ *див.* повариться.

вари́тися у вла́сному соку́. Не виходити за межі свого досвіду; працювати, не спілкуючись з іншими. *Ідеологічні комісії часто-густо варяться у власному соку, багато часу витрачають на, так би мовити, «ручну» роботу: виготовлення плакатів, текстів привітань, щедрівок тощо* (Рад. Укр.).

ВАРИТЬ: баня́к ва́рить *див.* казанок; **голова ~** *див.* голова.

ВАРОМ: се́рце ва́ром обкипа́є *див.* серце; **як ~ обдало́** *див.* обдало.

ВАРТ: не варт това́р робо́ти *див.* товар.

ВАРТА: гра не ва́рта свічо́к *див.* гра; **не ~ шкірка ви́чинки** *див.* шкірка.

ВАРТИ́Й: ва́ртий пе́нзля худо́жника *див.* достойний.

ва́ртий ува́ги. Який заслуговує того, щоб бути об'єктом зусиль, турботи і т. ін.; важливий, цінний чимсь. *Ви вже нас, шановний Іване Семеновичу, не забудьте, бо наша мета двічі варта уваги* (Коцюб.); *Запорожець спосеред семикласників, після тримісячних спостережень, виділив двох юнаків своїх літ, які здалися йому вартими його уваги* (Бурл.).

не ва́ртий (варт) виї́деного яйця́ ([і] то́рби січки, дірки з бу́блика, фу́нта кло́ччя *і т. ін.*). Який можна не брати до уваги, яким можна знехтувати; який не має ніякого значення.— *Так. І агроном не мусить його цікавити. Плювать йому на агронома з його копійчаними таємницями, що, напевне, виїденого яйця не варті* (Сліс.); *Коли вони* [народовці] *думають, що така самостійність неможлива, то тоді і ціла їх балаканка про всяку іншу самостійність не варта й торби січки* (Фр.); — *Я був у Сосонці, розмовляв з народом, з товаришем Колядою, і знаю, що ця справа не варта дірки з бублика* (Зар.); — *Ваша гвардія не варта фунта кloччя. Маєте гармати? Полковник здвигнув раменами* (Фр.). Синоніми: **гріш ціна́; не ва́ртий гроша́.**

не ва́ртий (варт) до́брого (лю́дсько́го, пу́тнього) сло́ва. 1. Який втратив свою цінність, перестав цікавити кого-небудь, не заслуговує на чию-небудь увагу. *Кожен засватаний парубок, кожна дівчина, що подала рушники, втрачали раптом в її очах ціну, не варті були доброго слова* (Коцюб.); // Який не заслуговує, щоб про нього говорили, згадували. *Не варт він* [панич] *слова путнього, не варт того, щоб ради його ми сьогодні, як дурні, цілий день бігали, нишпорили!* (Мирний).

2. Дуже поганий, непривабливий, огидний. *Полонені* [фашисти] *являли картину, не варту путнього слова* (Довж.).

не ва́ртий (варт) [і] [ла́маного] гроша́ (карбо́ванця, [щерба́тої] копі́йки, шага́, ше́ляга, п'ятака́) [в база́рний день]. 1. Нікчемний, зовсім поганий, ні на що не здатний (про людину). *В здоровому тілі здорова душа, Та часто буває не варта гроша* (Фр.); *Сам я — людина паскудна, ламаного гроша не варта в базарний день* (Логв.); *І все через того бахура, що й сам з шкурою не варт карбованця!..* (Коцюб.); *Хто шага не береже, той не варт і копійки* (Укр.. присл..); *Хто не знає, не плекає, не береже мови своєї матері,— матері-українки, матері-росіянки, естонки, казашки, француженки,— той і ламаного шеляга не варт* (Рад. Укр.).

2. Який не має ніякої цінності або втратив своє значення — *Не бійся,— додав він* [секундант], *хитро глянувши на Грушницького,— все дурниці на світі!.. Життя гроша ламаного не варте...* (Лерм., перекл. за ред. Рильського); — *Досить глянути ось на цю піщугу, щоб зрозуміти тутешнє хліборобство, що ламаного шеляга не варте* (Досв.); *Твоя затія — п'ятака ламаного не варта* (Ряб.); // Несправжній, нещирий, неглибокий (про почуття). *Коли ж посміє Каргат сказати про свої почуття вже завтра, то це означатиме, що й щербатої копійки ті почуття не варті* (Шовк.). Синоніми: **гріш ціна́; не ва́ртий виї́деного яйця́.**

не ва́ртий (варт) ні́гтя (мізи́нця) *чийого.* Нікчемний, набагато гірший у порівнянні з іншим, недостойний кого-небудь. [Ганна:] *Ховатимеш очі від людей та щоразу оглядатимешся, щоб яка-небудь мерзота, котра не варта твого нігтя, не осоромила тебе привселюдно!* (Кроп.); — *Варка й мізинця твого не варта, коли хочеш знати. Маєш радіти, що кинула, а ти побиваєшся, ходиш мара марою* (Гуц.); *Сам Андрій не варт батькового мізинця, а буде його потом зароблені гроші на вітер пускати* (Григ.). Синоніми: **в підме́тки не годи́тися; не го́ден у слід ступи́ти.**

оди́н о́дного ва́ртий *див.* один.

ВАРФОЛОМІЇВСЬКА: варфоломіївська ніч *див.* ніч.

ВАС: бода́й вас за зу́би бра́ло *див.* брало; **ді́дько б ~ взяв** *див.* дідько; **зна́ю ~** *див.* знаю; **тьху на ~** *див.* тьху; **хай ~ Бог благослови́ть** *див.* Бог; **хай на ~ хале́па** *див.* халепа; **чорт ~ бери́** *див.* чорт; **щоб ~ Бог поби́в** *див.* побив; **щоб ~ правце́м ви́правило** *див.* виправило; **я ~** *див.* я.

ВАШ: ваш брат *див.* брат; **не ~ кло́піт** *див.* клопіт.

ВАША: ва́ша бере́ / взяла́. Ви перемагаєте. *Голоси поділилися майже нарівно: на сім голосів тільки й переважили ті, що були «за». Діденко навіть засовався на стільці й тихенько чортихнувся. Саранчук мимоволі глянув на нього.— Чого ти? Ваша ж бере* (Головко); — *Що? Може, думаєш, ваша візьме? — крикнув грізно супротив його батько Пугач* (П. Куліш).

ва́ша ми́лість *див.* милість; **~ сестра́** *див.* сестра; **во́ля ~** *див.* воля; **коли́ ~ ла́ска** *див.* ласка; **пра́вда ~** *див.* правда; **що ~ ла́ска** *див.* ласка.

ВАШЕ: де ва́ше не пропада́ло *див.* наше; **куди́ ~ ді́ло** *див.* діло; **ща́стя ~** *див.* щастя.

ВАШИМ: і на́шим і ва́шим *див.* нашим.

ВАШИМИ: ва́шими моли́твами *див.* молитвами.

ВАШИХ: не в ва́ших пра́вилах *див.* правилах.

ВАШІЙ: чорт ва́шій ма́тері *див.* чорт.

ВАШОГО: ва́шого по́ля я́года *див.* ягода.

ВАШОЇ: з ва́шої ла́ски *див.* ласки.

ВАШОМУ: біси́ ва́шому ба́тькові *див.* біси.

ВБГАТИ: вбга́ти в го́лову, *перев. із запереч.* Усвідомити, сприйняти, засвоїти чи зрозуміти що-

небудь.— *Це для вас в житті небезпечна річ,— сказала Каралаєва, не примічаючи, що перекручує іменння, котрі вона не могла собі вбгати в старечу голову ніяким робом* (Н.-Лев.); *Хома ніяк не міг убгати в голову думку, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші* (Коцюб.).

ВБЕРЕШ: у міх не вбере́ш. Дуже багато. *Що вже тих казок за своє життя він нарозповідав! У міх не вбереш* (Рад. Укр.). **в п'ять ла́нтухів не вбере́ш.** *Як балакати — так його і в п'ять лантухів не вбереш, а як до діла — то його в торбинку усього зложити можна* (Укр.. присл..).

ВБ'Є: кулако́м вола́ вб'є. Дуже сильний. *Зовнішність у нього* [Діденка] *імпозантна, людина середнього віку, міцного складу, кулаком вола вб'є* (Ю. Янов.).

ВБИВАТИ: вбива́ти / вби́ти в го́лову (в мо́зок) *що, кому.* 1. Частим повторенням, нагадуванням чи биттям примушувати кого-небудь запам'ятати, засвоїти щось. *Довго вона мучилася з нею, довго била, поки таки вбила їй у голову, як і що треба робити* (Мирний); *— Ви, Степане Васильовичу, хоч лінійкою, хоч стусанами, хоч мордачами вбийте цю рихметику* [арифметику] *в його дурну голову* (Стельмах). Синонім: **втелю́щити в го́лову.**

2. Настирливо доводити кому-небудь щось, переконувати когось у чому-небудь. *Вона* [мати] *вбивала йому у голову, що він красивіший, розумніший і здібніший за інших* (Ткач); *Книжчини* [фашистські] *були розраховані на німецьку молодь, яка виросла після війни й не мала про неї сталої думки. Цим юнакам і дівчатам вбивали в голову, що всі претензії Гітлера були цілком справедливими* (Дмит.); *Вбили вони тобі в мозок дурниці.* Пор.: **втовкти́ в го́лову.**

вбива́ти / вби́ти собі в го́лову. Вперто, невідступно триматися якихось думок, переконань, намірів.— *Ви, пане Франко, таки справді чудний чоловік! Написати мені листа, приїхати до Коломиї, а потім вбити собі в голову, пробачте на слові, якусь дурницю* (Кол.); *Клим і синок Олександра Підіпригори найкраще вчилися в церковноприходській школі, а тепер вбили собі в голови, що мають десь далі вчитися* (Стельмах). Пор.: **заби́ти в голову.** Антоніми: **ви́бити з голови́** (в 1 знач.); **виганя́ти з голови́; викида́ти з голови́.**

вбива́ти (забива́ти) / вби́ти (заби́ти) клин (кли́нця) *між ким, рідко кому і без додатка.* Роз'єднувати, сварити кого-небудь між собою.— *Фашисти нам вбивають клинця? — Народ радянський — океан!* (Тич.); *Нікому не вдасться вбити клин і розколоти дружбу цих двох талановитих юнаків* (Веч. Київ);— *Це якраз ви* [Попович] *та ваші друзі хочете — свідомо чи несвідомо, це вже вам видніше,— забити клин між нами, між українським народом і робітничо-селянською Росією* (Головко); *Як забити вам клин, Все докопується, Бо від заздрощів він Ледь не лопається* (Біл.).

ВБИВАТИСЯ: вбива́тися (вбира́тися) / вби́тися (вбра́тися) в си́лу. 1. Ставати сильним, дужим; зміцнюватися фізично. *Ну, а тоді мені ще й тридцяти не стукнуло, саме в силу чоловік вбився* (Мур.); [Івась:] *Дайте йому* [візничому] *швидше пшениці Та свіженької водиці, Щоб як слід підгодувався, Щоб одужав, в силу вбрався* (Кроп.); // Виростати, міцніти. *Яблуньки вбиваються у силу, Бруняться у місячній імлі* (Вирган); *— Підростай, неборače, та в силу вбирайся,— будемо бити їх разом* (Д. Бедзик).

2. Ставати заможним; багатіти. *Трохи та потроху обжився він, почав підніматись на ноги, у силу вбиратись* (Мирний);— *Денис і так уже вбився у силу велику, а скоро купить переселицьку землю, то запанує тоді він із своїм товариством нечестивим* (Гр.); // Ставати впливовим. *Хазяїн із тих розбитних гуляйпільських хурщиків, що розжилися до революції на торгівлі хлібом і які перед* [імперіалістичною] *війною вже настільки вбилися в силу, що не дозволили навіть залізничну станцію будувати в самому Гуляй-Полі, відсунули її від містечка в степ, щоб заробляти на перевозках хліба...* (Гончар). Пор.: **вбива́тися в колодочки́** (в 2 знач.).

вбива́тися / вби́тися в колодочки́ (в палки́, в пір'я *і т. ін.*). 1. Виростати, ставати дорослим. *З тобою єдинеє добро було — Твоє дитя, поки росло, В колодочки поки вбивалось* (Шевч.); [Коваль:] *Шкода хлопчини! Молоде, може, ще й у колодочки не вбилось* (Кроп.); *— А вона, секретарка, до війни працювала тут, у райкомі? — От це вже знаю, що ні. Молода! Тільки в пір'я вбилася* (Дор.); // Мужніти або набиратися досвіду. [Храпко:] *З його* [Печариці] *вийде меткий адвокат! Ще й нічого: у колодочки не вбився, а вже сотнями ворочає...* (Мирний); *Галя Чубчик та Микита Чинбас у мартенівському цеху ще не встигли вбитися у колодочки, нічого помітного не зробили, хіба що порвали дві-три пари рукавиць та спецівок* (Рудь). Синонім: **ви́рости з пелюшо́к.**

2. Поліпшувати своє становище; ставати заможним, багатіти.— *Треба й тобі в колодочки вбиватися. Грошенят підібрать. Картини свої ти продавать не вмієш, за копійки оддаєш* (Ільч.); *Ось нехай люди трохи увіб'ються в колодочки* (Ю. Янов.); *— А вам, куме, не гріх і більше оддати Нащо вам, справді, ви вже старі, нехай голота у палки вб'ється, покушає папки* (Коцюб.). **вби́тися в пе́ра.** *Тільки чоловік зіб'ється, стягнеться на ту конячку горюшну, а вже її й нема, й нема. Не можна бідолашному в пера вбитися. Он уже в скількох забрано коні* (Гр.). Пор.: **вбива́тися**

в сйлу (в 2 знач.). Синонім: **стáти на нóги** (в 3 знач.).

вбивáтися / вбúтися в пáм'ять (*рідко* **в тя́мки, у тя́мку**) *кому*. Вражаючи свідомість, міцно запам'ятовуватися. *Ще глибше вбилися йому в пам'ять нічліги в тіснім, поганім закамарку* (Фр.).

вбивáтися / вбúтися в тíло (*зневажл.* **в сáло**). Поправлятися, гладшати.— *Нічого, він* [кінь] *попасеться, вб'ється в тіло та ще й як вибрикуватиме* (Збан.); *Коли біскуп був не біскуп, А плебан убогий, То і пара* [коней] *добре везла, А часом і ноги. А як біскупом зробився Та вбився у сало, Тоді йому і чотирьох Зробилося мало* (Рудан.).

ВБИЙ: хоч ти вбий *див.* ти.

ВБИЙСЯ: хоч з шáпки вбúйся, *жарт.* Уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. *Вискочити з кабіни й утекти Гриша не міг, бо це було однаково, що полишити зброю на полі бою. Пригортатися з цією окаянною молодицею теж ніяк не випадало. Хоч з шапки вбийся!* (Загреб.). Синоніми: **хоч плач; хоч плач, хоч скач** (у 2 знач.); **хоч вóвком вий; хоч лóбом в стінý бúйся; хоч з мóсту та в вóду; хоч крúком кричú.**

ВБИРАТИ: вбирáти (брáти, *рідко* **відбирáти) [в сéбе] óчі (óко).** Вабити своєю красою, яскравістю кольорів і т. ін. *Вся долівка кімнати була вистелена барвистими килимами, що вбирали очі своїм червоно-синім мереживом* (Досв.); *На морському кітелі, що облягає могутні плечі Дорошенка,— якір, ланцюг і секстан. Хлопцям просто очі вбирає той значок, та славетна моряцька трійця* (Гончар); *Її краса очі вбирала, і не хотілося думати — дурна вона чи розумна, добра чи скажена* (Ю. Янов.); *Лежали персні, увінчані коштовними камінцями, які аж вбирали в себе очі* (Кучер); *Безмежні лани «Нового побуту» вбирали в себе очі* (Панч); *Кругом кладовища — то зеленіє жито, аж очі бере в себе, то шумить золотим колосом пшениця* (Н.-Лев.); *Купи мені синього на спідницю! Синього-синього такого, щоб аж очі у себе брало!* (Кроп.); *Ясна прозелень озимих хлібів око вбира* (Горд.); — *Привіз* [Петро].. *одно ліжко з бази, сітка панцерна, бильця з нікелю... все з нікелю, очі одбирає* (Літ. Укр.). Синоніми: **манúти óчі** (в 1 знач.); **ласкáти óко.**

вбирáти / ввібрáти гóлову в плéчі. Трохи нахилившись, піднімати плечі від почуття страху, сорому тощо. *Наказ німецького коменданта був вислуханий при повній тиші. Навіть ліве крило не ворушилося, а стояло, увібравши голови в плечі* (Тют.).

вбирáти в сéбе з молокóм мáтері *див.* всмоктувати.

вбирáти очúма (в óчі, пóглядом). Оглядаючи, сприймати, запам'ятовувати бачене. *Хлопчина жадібно вбирав очима все, що лиш було круг нього* (Бичко); *Поки я вбираю в очі корінці книг, до мене підходять і дядько Себастіян, і завідуючий бібліотекою* (Стельмах); *Дорошенко вбирає поглядом простір лиману* (Гончар).

ВБИРАТИСЯ: вбирáтися в сúлу *див.* вбиватися.

ВБИТИ: вбúти в гóлову *див.* вбивати.

вбúти (забúти) осúковий кілóк. Покінчити з чим-небудь, остаточно знешкодити щось. *В наш проект вбили осиковий кілок.*

вбúти клин; ~ собі в гóлову *див.* вбивати.

ВБИТИСЯ: вбúтися в колодочкú *див.* вбиватися.

вбúтися в літá. Стати дорослим або старим.— *Ти й зараз прийшов посміятися з старого батька. А я вже вбився в літа, мені не до сміхів* (Загр.).

вбúтися в пáм'ять; ~ в сúлу; ~ в тíло; *див.* вбиватися.

ВБРАТИСЯ: вбрáтися в сúлу *див.* вбиватися.

ВБРИКНУЛА: щоб мýха вбрикнýла *див.* муха.

ВВАЖАТИ: не вважáти (не мáти) за людúну (за чоловíка, за людéй) *кого.* Зневажати кого-небудь, не рахуватися з кимсь. *Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають* (Гончар); *Дійшли до того, що ніхто вже Вареника не вважав і за чоловіка* (Мирний); *Воно правда, що пани.. за людей нас не мають* (Коцюб.). Синоніми: **мáти за ніщó; не мáти і за бóже пошиття́.** Антонім: **мáти за щось.**

ВВЕРХ: перевертáти вверх дном *див.* перевертати.

ВВЕСТИ: ввестú в курс *див.* вводити.

ВВІБРАТИ: ввібрáти в сéбе з молокóм мáтері *див.* всмоктувати; **~ гóлову в плéчі** *див.* вбирати.

ВВІГНАТИ: ввігнáти в могúлу *див.* загнати; **~ в піт** *див.* вганяти.

ВВІЙТИ: ввійтú в довíр'я *див.* входити; **~ в життя́** *див.* вступати; **~ в кóлію; ~ в курс; ~ в літá; ~ в нóрму; ~ в плоть і в кров** *див.* входити; **~ в правá** *див.* вступати; **~ в ритм; ~ в роль; ~ в смак; ~ в станóвище; ~ в фóрму** *див.* входити.

ВВІРИТИСЯ: ввíритися ногáм, *жарт.* Швидко побігти; втекти.— *Сльоза, почекай. Та же я зостаюся сама!. Але Сльоза, увібравши голову в гострі плечі, ніби переляканий заєць, уже ввірився ногам* (Панч.).

ВВІССАТИ: ввіссáти з молокóм мáтері *див.* всмоктувати.

ВВОДИТИ: ввóдити / ввестú в курс *чого.* Ознайомлювати кого-небудь з чимсь. *Кількома фразами він вводить нас в курс свого життя* (Коцюб.); *До Тимохи піде* [Артем] *зараз. З самого літа, після госпіталю, домує. Хто, як не він, краще введе в курс вітробалчанських подій!* (Головко).

ВГАМОВУЮТЬСЯ: пристрáсті вгамóвуються *див.* пристрасті.

ВГАМУВАЛИСЯ: прúстрасті вгамувáлися *див.* пристрасті.

ВГАНЯТИ: вганя́ти / ввігнáти в піт (в мúло) *кого.* Примушувати кого-небудь багато і напружено працювати. *Це була, здебільшого, сірома, що утікала від шляхти, а то й від заможних козаків, які ще гірше за панів вганяли в піт своїх наймитів* (Панч); *Полковник встиг добре ввігнати в піт і Полупенка, й Карпа* (Ю. Янов.); *І раптом згадав* [Тарас Демидович] *ті слова, що говорив Корній Кирилович, загортаючи гроші: «В мило там тебе вгонять, Тарасе, відчуваю. Але не падай духом»* (Збан.).

ВГИНАЄТЬСЯ: аж нéбо вгинáється *див.* небо.

ВГОДНО: кудú вгóдно *див.* куди.

ВГОРУ: вúсоко пітú вгóру *див.* піти; **волóсся піднімáється ~** *див.* волосся; **дéрти нóса ~** *див.* дерти; **дéртися ~** *див.* дертися; **душá ~ ростé** *див.* душа; **залáзити ~** *див.* залазити; **і ~ глянути ніколи** *див.* глянути; **ітú ~** *див.* іти; **кúрпа ~** *див.* кирпа; **не давáти і ~ гля́нути** *див.* давати; **перевертáти ~ дном** *див.* перевертати; **світ ~ підня́вся** *див.* світ.

ВДАВАТИСЯ: вдавáтися / вдáтися до крáйності (до крáйнощів). Виявляти надмірність, перебирати міру в чому-небудь. *Не можна вдаватися і до іншої крайності — запізнюватися із збиранням кукурудзи* (Рад. Укр.). П о р.: **впадáти в крáйність; дохóдити до крáйнощів.**

ВДАР: хоч об дорóгу вдар, *з сл.* д у р н и й. Уживається для підсилення ознаки; дуже, надзвичайно. *Дурний, хоч об дорогу вдар!* (Укр.. присл..).

ВДАРЕНО: мішкóм з-за рóгу вдáрено (вдáрили) *кого.* Хто-небудь дурнуватий, з великими дивацтвами. *Його* [Джмелика] *випускали, і він, ще не переступивши поріг міліції, знову заїдався з ким-небудь. Нарешті всі чомусь зійшлися на тій думці, що його «мішком з-за рогу вдарено», і перестали звертати на нього увагу* (Тют.). П о р.: **як мішкóм прибúтий.**

ВДАРИВ: грім би менé вдáрив *див.* грім.

ВДАРИТИ: вдáрити відбíй *див.* бити; **~ в ніс** *див.* вдаряти.

вдáрити в óчі *кому і без додатка.* Неприємно вразити надзвичайною яскравістю, незвичністю вигляду і т. ін. *Яків протер очі, зиркнув на світло,— зелено-червоне кружало стояло над свічкою і боляче вдарило йому в очі* (Мирний); *Хата вдарила Чіпці в вічі своєю неохайністю* (Мирний); *Коли відкрив бічні дверцята* [броньовика], *в очі йому вдарило сліпуче пожарище, нестерпне вогняне сяйво* (Ю. Бедзик); // Привернути увагу, стати особливо помітним.— *Коли бачу, кіннота біжить! Я гульк у хату, одяг юпку, спідницю, хустинку, взяв відра — баба по воду йде... Трохи присів, щоб не вдарило в очі, який здоровий* (Бузько); *Аж раптом вдарило в очі кілька неспокійних поглядів,— його не слухали, переглядалися і стиха говорили* (М. Ю. Тарн.).

вдáрити гóпки. Завзято затанцювати. *Як діждемо літа та нажнемо жита — поставимо в копки та вдаримо гопки* (Укр.. присл..); *Подумав, поміркував* [Хапко], *та аж вдарив гопки: не помилився,— радується,— скочивши навпростець у Маківці* (Вовчок).

вдáрити по нóсі *кого.* Присадити кого-небудь, даючи йому зрозуміти, чого він насправді вартий.— *Печоріна треба провчити! Ці петербурзькі вискочні завжди задаються, поки їх не вдариш по носі!* (Лерм., перекл. за ред. Рильського).

вдáрити по рукáх *див.* бити.

вдáрити по струні. Вплинути, подіяти на кого-небудь, скориставшись чимсь вразливим, якимсь болючим місцем.— *Знаю, з якого боку зайти* [до заробітчанина], *по якій струні вдарити* (Гончар).

вдáрити чолóм. 1. Шанобливо вклонитися, привітавши кого-небудь або прощаючись з кимсь.— *Просимо вас, дядьку, до вітальні, на Шевченків вечір,— низько вдарила чолом Леся* (М. Ол.); — *Грай, музико! До світ сонця Все проп'ю, щоб люди знали! — Коли знов хтось до віконця: — Наша мати захворали! І гульвіси і музики Мовчки випили по чарці, Враз зробились без'язикі, Чолом вдарили шинкарці* (Граб.).

2. *заст. кому, перед ким.* Попросити, поклопотати про щось перед людьми, наділеними владою. *Стадницький, розуміючи примхи настрою і часу, вдарив чолом цариці на дворянство* (Стельмах).

у ніт вдáрити *див.* кидати.

ВДАРИТЬ: хай менé грім вдáрить *див.* грім.

ВДАРЯТИ: вдаря́ти (бúти) / вдáрити в ніс. Гостро відчуватися (про запах). *Солодкі пахощі лаванду вдарили в ніс* (Ільч.); *Від першого дотику вдарила в ніс порохнява, матрац був потертий, дірявий* (Хижняк); // *безос., чим.* Дуже діяти на кого-небудь (про запах). *У ніс било живицею і ще чимось таким, до чого принюхуєшся і не можеш зрозуміти, чим воно пахне* (Збан.); *Безсило схилився просто на одкриту шухляду. У ніс йому гостро вдарило духом засушених троянд* (Епік). **вдáрити до нóса.** *Пес... несе в зубах ковбасу.. Я ледво* [ледве] *всидів на липі, так мені запах до носа вдарив* (Фр.).

у ніт вдаря́ти *див.* кидати.

ВДАТИСЯ: вдáтися до крáйності *див.* вдаватися.

ВДАЧІ: не зрáджувати своєї вдáчі *див.* зраджувати.

ВДЕНЬ: і вдень і вночі. Завжди, постійно. *І вдень і вночі перед очима чорняві хлопченята, потомлені, поблідлі, привиджуються* (Вовчок). А н т о н і м: **ні вдень ні вночі.**

ні вдень ні вночі. Ніколи. *Не було їй спочинку ні*

вдень ні вночі (Мирний). Антонім: **і вдень і вночі.**

пошукáти такóго вдень з вогнéм *див.* пошукати; **трéба з свíчкою ~ шукáти** *див.* шукати.

ВДЕРЖАТИ: не вдéржати (не втрúмати) [своґó] язикá. Не змогти зберегти якусь таємницю. [Сидір Свиридович:] *Цить, цить, цить! (Затуляє рота Євдокії Корніївні). Ніяк не вдержить свого язика! Ще й дочці розкаже* (Н.-Лев.); *Ну, нехай тепер сама на себе ремствує, коли ображена Соломія скажеться і не вдержить свого язика...* (Кучер).

ВДЕРЖИШ: [і] собáку не вдéржиш, *з сл.* [так,] що. Дуже, нестерпно холодно. *Холодно в хаті, що й собаку не вдержиш* (Укр.. присл..). Синонім: **хоч вовків гонú.**

ВДИВОВИЖУ: дáтися вдивовúжу *див.* датися.

ВДІВЕЦЬ: солóм'яний вдівéць, *жарт.* Чоловік, який тимчасово залишився без дружини або не живе з нею. *Він жив одиноким солом'яним вдівцем, від якого дружина втекла до батьків.*

ВДІЙ: вдій лáску, *заст.* Форма чемного прохання зробити що-небудь.— *Небагацько вік мій ліче* [лічить], *Через день мине... Вдій же ласку, чоловіче, Не воруш мене* [метелика] (Граб.). Синонім: **зробú мúлість.**

ВДОВА: солóм'яна вдовá, *жарт.* Жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним. *Анеля — солом'яна вдова, двоє дітей, скупа пенсія* (Фр.); [Марія:] *Куди ти поїдеш від свого дому? Кидаєш, покидаєш мене? Знову? Знову мені солом'яною вдовою жить?* (Собко).

ВДОВЖ: вдовж і впóперек *див.* вздовж.

ВДОВИЦІ: лéпта вдовúці *див.* лепта.

ВДОМА: бути і вдóма й зáмужем *див.* бути; **не всі ~** *див.* всі; **як ~** *див.* дома.

ВДЯГАТИ: вдягáти / вдягнýти вуздéчку *на кого.* Приборкувати кого-небудь у вияві почуттів, бажань і т. ін. *На того, хто не обмежений в своєму бажанні до збагачення, можна вдягти вуздечку.* **Образно.* *На їхню свободу вдягають вуздечку, а вже від свободи в тюрму недалечко* (Мал.).

ВДЯГНУТИ: вдягнýти вуздéчку *див.* вдягати.

ВЕДМЕДЯ: ділúти шкýру невбúтого ведмéдя *див.* ділити.

ВЕДМІДЬ: ведмíдь (слон, *рідко* **бик) на вýхо наступúв** *кому.* Хто-небудь зовсім не має музичного слуху. *Терезці стало соромно: адже вона іноді глумилася з Бучка, з його арій, нагадуючи майстрові, що йому на вухо ведмідь наступив* (Томч.); — *Ніякого, брат, у тебе слуху не було, нема і ніколи не буде. Слон тобі на вухо наступив* (Смолич); — *Хіба з ним можна співати, коли він тягне, як цапа за хвіст...— Та хіба в звукові діло? Бик тобі на вухо ратицею наступив. От що* (Тют.).

ВЕЗТИ: везтú на шúї *кого.* Дуже багато працювати на кого-небудь, утримувати когось своєю працею.— *На шиї правління везеш, воно тобі покаже карбованець, а в кишеню візьме десять. Та хто ж ти такий, голова чи хвіст?* (Тют.). Синонім: **винóсити на своїх плечáх.**

ВЕЛИКА: велúка пáні *див.* пан; **~ рúба** *див.* риба; **~ цяця** *див.* цяця; **вúпала ~ честь** *див.* честь.

ВЕЛИКДЕНЬ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **на велúкдень,** *з сл.* нарядúтися, вдягнýтися *і т. ін.* Дуже, пишно.— *Дідуню, а чого це ви нарядились, як на великдень? — Зуба піду рвати* (Драч). Синонім: **як на весілля.**

ВЕЛИКЕ: велúке дíло *див.* діло; **~ сéрце** *див.* серце; **~ цабé** *див.* цабе; **малé і ~** *див.* мале; **у лíсі щось ~ здóхло** *див.* щось.

ВЕЛИКИЙ: велúкий пан *див.* пан; **~ птах** *див.* птах; **~ хліб** *див.* хліб; **ростú ~** *див.* рости.

ВЕЛИКИМ: велúким дúвом *див.* дивом; **під ~ секрéтом** *див.* секретом.

ВЕЛИКИМИ: дивúтися велúкими очúма *див.* дивитися.

ВЕЛИКІ: óчі велúкі *див.* очі; **робúти ~ óчі** *див.* робити.

ВЕЛИКІЙ: бýти у велúкій пригóді *див.* бути.

ВЕЛИКОГО: велúкого колíна *див.* коліна; **~ льóту** *див.* льоту; **~ рóзуму; з ~ рóзуму** *див.* розуму.

ВЕЛИКОЇ: велúкої рукú *див.* руки; **з ~ лíтери** *див.* літери.

ВЕЛИКОЮ: з велúкою повáгою *див.* повагою; **з ~ сúлою** *див.* силою; **мíряти ~ мíрою** *див.* міряти.

ВЕЛИКУ: на велúку сúлу *див.* силу.

ВЕЛІВ: як бог велíв *див.* бог.

ВЕЛІННЮ: по щýчому велíнню. 1. Без докладання зусиль; ніби в казці. *Та все те* [щасливе життя] *прийшло не по щучому велінню, а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами* (Цюпа).

2. Негайно, дуже швидко. [Старшина:] *Щоб через півгодини коні були перед порогом! Чуєш? Щоб мені по щучому велінню!* (Кроп.).

ВЕЛІННЯМ: за велíнням сéрця (душí, сóвісті). Відповідно до своїх прагнень, бажань, почуттів, інтересів і т. ін. *Він з гордістю говорить, що став пропагандистом 30 років тому «за велінням серця»* (Веч. Київ). Пор.: **за пóкликом сéрця.**

ВЕЛОСИПЕД: винахóдити велосипéд *див.* винаходити.

ВÉРБИ: золоті вéрби ростýть *де і без додатка.* Виходить що-небудь пусте, недоладне. *От тепер, думаю, щось та буде, бо де Хаброня ступить, там золоті верби ростуть* (Н.-Лев.); — *Від його панського слова золоті верби ростуть* (Стельмах) **золотé вéрб'я ростé.** *Куди не повернешся — золоте верб'я росте* (Номис).

ВЕРБИ: як чорт до сухóї вербú *див.* чорт.

ВЕРБІ: на вербí грýші *див.* груші; **повúснути**

на ~ *див.* повиснути; **як вíросте гарбýз на** ~ *див.* гарбуз.

ВЕРБЛЮД: не верблю́д, *жарт.* Не винен. *Собака є таки собака. От візьме та й плигне на тебе, загавкає.., а тоді доказуй, що ти не верблюд* (Кучер).

ВЕРБУ: як чорт у старý вербý *див.* чорт.

ВЕРГАТИ: вéргáти (ки́дати) громи́ *на кого і без додатка.* Дуже гніватися, сердитися на кого-небудь, лаяти когось; бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування. *Командуючий окупаційною армією мав підстави рвати й метати, мав причини вергати громи* (Смолич); [Л ю б о в *(здержано):*] *О, ви герої! Раді кидати громи з свого м'якого кубельця на тих, кому доля ніякого притулку не дала!* (Л. Укр.); — *Я бачив газетярів, що в своїх газетах кидали громи на донощиків* (Фр.). С и н о н і м: **рвáти й метáти.**

ВЕРЕМІЇ: завдáти веремíї *див.* завдати.

ВЕРЕМІЮ: крутúти веремíю *див.* крутити.

ВЕРМІШЕЛЬНІ: вермішéльні спрáви *див.* справи.

ВЕРНЕ: [аж] з душí вéрне. 1. Дуже несмачний, нудотний. *Зварила мені жінка тої локшини, солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш* (Коцюб.). С и н о н і м: **з рóта вéрне.**

2. Не подобається, викликає велику огиду. *Учора Христина врода вабила, а сьогодні попадине приставання з душі верне* (Мирний); // Неприємно, огидно. *Підведу очі — аж з душі верне: обличчя посиніле, набрякле, очі бігають злякано, руки трусяться дрібно* (Мур.). С и н о н і м: **вивертáти нýтрощі.**

3. Який викликає небажання думати про що-небудь, займатися чимсь; осоружний. *До переекзаменовки осталося всього два дні; треба придумать що-небудь інше, щоб викрутитись. А думати за ту обшарпану жовту книжку, як за кару, не хочеться,— з душі вона мені верне* (Вас.).

з рóта вéрне. Такий несмачний, що не можна їсти. *Його мучило.. життя в казармі вонючій та вонюча їжа.. Каша з рота верне* (Мирний). С и н о н і м: **з душí вéрне** (в 1 знач.).

ВЕРНЕТЬСЯ: вéрнеться світ *див.* світ.

ВЕРНУТИ: вернýти ахінéю *див.* нести.

вернýти (відвертáти) ніс (нóса, фізіонóмію, *зневажл.* **рúло, мóрду, пúку)** *від кого-чого.* 1. Триматися на відстані, відвертатися від когось, чогось з певних причин. *Рук не можу одмити з гною. Сяду з челяддю обідати, кожне од мене ніс верне — смердить* (Коцюб.).

2. Уникати зустрічей, спілкування з ким-небудь, виявляючи зверхність, зневагу і т. ін.— *То «хазяїне солодкий, господарю медовий» виспівував* [циган], *а тепер, вициганивши гроші, верне свого паскудного носа. І не чортів тобі вилупок?* (Стельмах); *Вона вже й на вулиці носа верне, обминає мене десятою дорогою, наче я каторжна якась чи заразна* (Кучер); *Перш усього й тут* [у пресі] *треба протекцію, рекламу, а од мене тепер вернуть рило деякі навіть із моїх попередніх приятелів* (Драг.); — *Я їй* [Парасці] *не служила, я їй не годила? Так, як треба було, то й, Зінько, і сестро, а як прохворостили? — то й пику свою одвертає* (Мирний); // *від чого.* Не виявляти бажання займатися чим-небудь; цуратися чогось.— *А котрі десятирічки покінчали, теж від ріллі носа вернуть, вчитися їдуть* (Тют.).

вернýти гóри *див.* перевернути; ~ **до тя́ми** *див.* повернути.

вернýти óчі *на кого, куди.* Пильно дивитися на кого-небудь, кудись. *Та що там і казати — усі парубки вернуть очі в її бік* (М. Ю. Тарн.). С и н о н і м: **водúти очúма** (в 1 знач.).

ВЕРНУТИСЯ: вернýтися з рушникáми, *заст.* Засватати дівчину. *Вернулися люде* [люди] *з рушниками... Таку кралю висватали, Що хоч за гетьмана, То не сором* (Шевч.).

ВЕРСТ: за сім вéрст киселю́ ї́сти *див.* їсти.

ВЕРСТАТИ: верстáти (простувáти) путь (дорóгу, шлях). Прямувати куди-небудь.— *Буду в руки златоглави, Китайки хапати,.. В золоті твої чертоги Путь гіркий верстати* (П. Кýліш); *От уже путь до Тірійського замку простує Купідін І подарунки несе* (Зеров). С и н о н і м и: тримáти курс (в 1 знач.); **держáти путь.**

ВЕРСТВА: верствá келебердя́нська (пиря́тинська, чугýївська, мальóвана *і т. ін.).* Дуже висока на зріст людина. *Він був чи не в два рази вищий од неї, верства келебердянська* (Ільч.). А н т о н і м: **від горшкá два вершкá.**

як семисóтна верствá. Неприродно рівно, дуже виструнчено. *Випросталась як семисотна верства* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **як аршúн проковтнýв.**

ВЕРСТОВА: верстовá дорóга *див.* шлях.

ВЕРСТОВИЙ: верстовúй шлях *див.* шлях.

ВЕРСТУ: за верстý. 1. Відразу. *Строкаря з економії від хазяйського за версту по духу почуєш* (Стельмах).

2. Дуже, сильно. *Він.. умів і втриматись на ньому* [жеребці], *переганяючи буйнý кінську силу на гарячу, аж рожеву піну. І недарма від чоловіка за версту несло кінським духом...* (Стельмах).

ВЕРТИ: як не крутú, як не вертú *див.* крути.

ВЕРТИТЬСЯ: вéртиться (крýтиться) в головí. 1. *у кого.* Хто-небудь ніяк не може пригадати щось. *Слова відомої пісні крутяться в голові у мене, але які саме, не знаю.*

2. Постійно, весь час виникає у свідомості кого-небудь. *У кожної людини крутиться в голові надія на краще майбутнє.* С и н о н і м и: **вéртиться на дýмці; не вихóдить з головú.**

вéртиться (крýтиться) на дýмці (на умí, на гáдці) *у кого.* Хтось весь час думає про кого, що-небудь.— *Та сідайте ж бо! — припрохувала*

Хима, а в самої вертілось на думці: «Головонько ж моя бідна! Чим же прийматиму свата?» (Коцюб.); *В кожної доярки вертілося на думці: а навіщо ж ти Марка зігнав* [з ферми]*?* (Горд.); *А п'ятнадцять карбованців так і вертяться у мене на умі. Уже я розщитала* [розрахувала] *собі, чого й купити...* (Мирний); *— От так ми* [мені] *до рання на гадці вертілося!..* (Фр.) Синоніми: **не вихóдить з головú; вéртиться в голові** (в 2 знач.).

вéртиться (крýтиться) на язиці (на язикý). 1. *у кого.* Хто-небудь готовий сказати щось. *Як спали, Палагночко, душко? — На язиці у неї вертілась одповідь: — Гаразд, як ви?* (Коцюб.); *Як він любо говорить! Де й ділися ті паскудні, стиляжно-дикунські слова, що раніше вертілися в нього на язиці* (Речм.); *Він глянув на Покотила — той ледве стримувався, аби не випалити те, що у нього вертілося на язику...* (Голов.); *Отруйні, ущипливі слова вже крутилися на язиці, але у Малахова стало глузду їх не вимовити* (Собко).

2. Ніяк не пригадується (про що-небудь добре відоме, але забуте в даний момент). *Зараз Василь із сумом пригадував, скільки важливого він забув сказати, на язику вертілося, та от вислизнуло* (Ю. Янов.).

дýмка вéртиться в голові *див.* думка.

ВЕРТІТИ: вертíти на всі бóки *див.* крутити; **~ хвостóм** *див.* крутнти.

вертíти язикóм [як корóва хвостóм]. Багато говорити про що-небудь незначне, несерйозне, пусте; базікатн. *У житті треба щось робити, а не вертіти язиком, як корова хвостом, тільки час витрачати.* Синоніми: **молóти язикóм** (у 2 знач.); **ляпати язикóм.**

ВЕРТІТИСЯ: вертíтися (крутúтися) на ногáх. Невтомно працювати, весь час перебувати в русі. *І рухлива, повна енергії й бажання все знати, все зрозуміти, вертілася* [Флора] *на ногах* (Коцюба).

вертíтися (крутúтися) пéред очима (на очáх, пóперед очéй). 1. *у кого.* Набридати кому-небудь своєю присутністю. [Запорожець:] *Дайте нам свободу! (До Кошового) Вірно я кажу?* [Кошовий *(на піч)*:] *Діду, вірно ми говорим?* [Демид:] *Ідіть, не крутіться перед очима...* (Довж.).

2. Невідступно виникати в уяві кого-небудь. *Приходжу додому. Що за знак? З ума не сходить моя дівчина: так перед очима і вертиться* (Мирний).

вертíтися (крутúтися) як (мов, нíби *і т. ін.*) **мýха в окрóпі.** Бути постійно зайнятим, заклопотаним. *Массаковський тільки дивився, як вона вертілася мов муха в окропі* (Н.-Лев.); *— Та що з тобою, Тихоне? — дивувалися товариші.— А те, братці, що цілісінький день крутився як муха в окропі, а ввечері вирішив занести до сільради обіцяне* (Речм.). Синонім: **крутúтися як білка в кóлесі.**

вертíтися під ногáми *див.* плутатися; **пішлá ~ машúна** *див.* машина.

ВЕРТЬ: хоч (чи, ні, ані) верть, хоч (чи, ні, ані) круть. Що не роби, нічого не вдієш, ніщо не допоможе. *Умира обиватель — Хоч верть, а хоч круть. А поети ж бува, Що й по смерті живуть* (Б. Ол.); *Розкажи* [ластівочко]: *чи й там, як тута, Пекло скрізь — ні верть, ні круть* (Граб.). **хоч круть, хоч верть.** *Руба поставив* [Тарас] *питання: «Хочеш за мене заміж чи ні?» Отут мені, хоть круть, хоть верть* (Мур.); *Звужується кільце, як шагреньова шкіра,— говорив Іван Антонович.— Тепер їм хоч круть, хоч верть, то... Він подивився на Черниша і чекав: —... то під нашою міною смерть,— кінчив Черниш* (Гончар). **ні круть, ані верть.**— *Дарма Ти мені згадуєш дохтора завше.. Тут не зарадиш: ні круть ані верть* (Павл.). **хоч круть-вéрть, хоч верть-крýть.**— *Заарештуйте Павла! У холодну закиньте! — І пояснила трохи здивованому Артемові: — Бо так же йому хоч круть-верть, хоч верть-круть: чи перед селом винуватим бути, чи перед своїми — зрадником* (Головко); *— Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним* [дідусем], *ох і намучилась. Вже я мовчу, вже я й набираю води в рот — все одно хоч круть-верть, хоч верть-круть, а він виведе тебе з останнього терпіння* (Збан.).

ВЕРХ: брáти верх *див.* брати; **мáти ~** *див.* мати; **нáша ~ берé** *див.* наша.

під верх. Для їзди верхи (про коня). *Об'їжджав він під верх коней і був такий сміливий, що нічогісінько на світі не боявся* (Стор.).

слýхати чéрез верх *див.* слухати.

чéрез верх. 1. Заповнений до краю, вище країв; дуже повний. *Випив дві неповних, а третю через верх* (Укр... присл..). Синоніми: **з вéрхом** (у 1 знач.); **з горóю.**

2. Надміру, занадто. *Ми розказуємо про Левка та про Івгу, а меж* [між] *них не мішаємося, щоб часом чого через верх не перебрехати* (Кв.-Осн.); *Вихопилося в нього через верх самолюбство і заступило людей* (Чорн.).

ВЕРХАХ: скакáти по верхáх *див.* скакати.

ВЕРХИ: їздити вéрхи *див.* їздити; **сідáти ~** *див.* сідати.

ВЕРХОМ: з вéрхом. 1. Заповнений з надлишком, вище країв якої-небудь тари. *А в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська: вісім з верхом* (Кв.-Осн.); *— Федоре! Я вам ще набавлю мішечок бараболі. З верхом наберу...* (Ковінька). Синоніми: **з горóю; чéрез верх** (у 1 знач.).

2. Набагато більше. *І те, що взяв собі Коста Хетагуров у душу свою творчу від революціонерів, від діячів, від простих, чесних і трудолюбних людей свого часу — він з верхом повернув їм і їх*

нащадкам у вигляді самоцвітів осетинської літератури (Тич.).

ВЕРША: ані (ні) вéрша ані (ні) ворíтниця. Позбавлений глузду; безглуздий, необдуманий.— *Ти й сам, Матвію, скільки й знаю тебе, не ходив у очкурах, а в Морозенка Степана шив штани. То до чого й плести отаке — ні верша ані ворітниця* (Ле). **як вéрша.** Безладно, неоковирно. *Роз'їхалась як верша* (Укр.. присл..).

ВЕРШКА: від горшкá два (три) вершкá. Невеликий, низький на зріст; малий.— *Тобі вже одинадцять років, а ти від горшка — два вершка,— продовжував знущатися Маслюк* (Багмут); // Ще дуже молодий і недосвідчений.— *Хлопчина, підліток, що од горшка два вершка, а резонувати сміє!??* (Крим.); — *Бо ти ще сисунець, від горшка три вершка, і ще багато чого не бачив,— заявив Кирило Сидоренко, перевіряючи підшипники* (Собко). Антонім: **верствá келебердя́нська.**

ВЕРШКИ: збирáти вершкú *див.* збирати.

на два вершкú *від чого.* Дуже близько.— *На два вершки від смерті був. Якби не Гаврило, завтра б і ховали* (Тют.).

хапáти вершкú *див.* хапати.

ВЕРШОК: ні на вершóк. Ніяк, нікільки. *Іван Антонович слухав Хомині скарги і диву давався: хто це говорить? Той Хома, який, бувши рядовим, видирав своє право зубами? Який самому генералові не попустив би свого ні на вершок?* (Гончар).

ВЕРШУ: як карáсь у вéршу *див.* карась.

ВЕСЕЛИТИ: веселúти óко (óчі, зір). Бути приємним, гарним; вражати красою, своїм виглядом. *Серед загального сіро-зеленого кольору землі і полів радісно веселили око яскраво-червоні, сині й жовті фарби* (Смолич); *На ранок.. квітка, свіжа, пряма, веселить людські очі* (Мирний); *Та рясніше від усіх квітів красуються рожі в пишному вбранні, красуються, веселять зір* (Шнян).

веселúти / розвеселúти сéрце *чиє, кому.* Викликати добрий настрій, спокій у кого-небудь; тішити, заспокоювати. [Василь:] *Вірна дружина буде біля його ходити, своїм тихим словом тугу його розганяти, ясними очима серце веселити...* (Мирний); — *Ти моє серце розвеселила, Марусечко!* — *дякує Катря.— Дуже вже мені було важко...* (Вовчок). **розвеселúти сéрденько.**— *Коли б же я хоч його побачила, своє серденько хоч трохи розвеселила!* (Вовчок).

ВЕСІЛЛЯ: золотé весíлля. П'ятдесятилітній ювілей подружнього життя. *Великим сімейним торжеством стали останнім часом срібні та золоті весілля* (Нар. тв. та етн.).

срíбне весíлля. Двадцятип'ятилітній ювілей подружнього життя. *Нещодавно вони відсвяткували срібне весілля* (Собко).

як на весíлля, *з сл.* одягнýтися, вú рядитися, одя́гнений, вúряджений. По-святковому, розкішно. *Меланія вийшла з дівчатами виряджена як на весілля* (Гончар). Синонім: **як на велúкдень.**

ВЕСНІ: як бджіл по весні *див.* бджіл.

ВЕСТИ: вестú (вивóдити) / вúвести за двéрі *кого.* Виганяти кого-небудь звідкись. *Непрошеного за двері ведуть* (Укр.. присл..).

вестú (водúти) перéд. 1. Верховодити ким-небудь або в чому-небудь; бути на чолі когось, чогось. *Гордій справді вмів перед вести, вмів отаманувати так, що інші його слухались* (Гр.); *По долині стадо коней ходить; Козацький кінь всім перед водить* (Укр.. пісні); *Посеред отари й «предводительський синок» крутився,— та, видно, йому не водити переду!* (Мирний).

2. *перев. у чому.* Бути першим, передовим у боротьбі, змаганні тощо. *Перед вела, як ми вже згадували, друга бригада — Олексія Пантелеймоновича Кулика, яка й мала в себе перехідний Червоний прапор...* (Вишня); — *Тепер у повіті страйк! Вчора почався. Великий рільничий страйк, і ваше село веде перед у ньому* (Д. Бедзик); *І йому стало ніяково і соромно за те, що він, Гавриш, який досі вів перед, несподівано здав першість. І кому ж? Постолакові?* (Коцюба); — *Як і повсюди в нашій країні, досвід кращих працівників «Союздруку», листонош, кіоскерів, які ведуть перед у соціалістичному змаганні, широко популяризується* (Літ. Укр.); // Бути головним, провідним у чому-небудь. *Мовчки вислухав він рішенець у волості, що вже тепер не він, а жінка має перед вести в господарстві* (Л. Укр.). Синоніми: **грáти пéршу скрúпку; тримáти пéршість.**

3. Заспівувати або виділятися голосом, витримуючи окремі високі ноти в груповій пісні довше, ніж інші. *Співають молоденькі дівчата — Ярошенкова Орися, Біликова Тетяна; ще там їх скілька* [скільки] *єсть, та то вже менші, ті ще тілько* [тільки] *за старшими потягають; ну а сі перед ведуть, бо вже давно співають, років три* (Пчілка); *І справді, молодиці жартували, сміялись, співали пісень, аж луна розлягалась по полю. Олександра вела перед* (Коцюб.).

вестú (грáти) гру *яку.* Діяти певним чином. *Мила, доброзичлива лікарко! Ти безсила, як і твоя закостеніла терапевтична наука! Може, ти не винна в цьому, але ведеш нечесну, фальшиву гру* (Дмитр.).

вестú до вінця́ *кого, заст.* Одружуватися з ким-небудь. *Скільки-то перегоріло у його серці огню од того несказанного жалю, що інший перед його очима взяв да й веде її до вінця* (П. Куліш). Синонім: **брáти за сéбе.**

вестú за рýку *кого.* Допомагати, сприяти кому-небудь у чомусь, спрямовуючи його, оберігаючи від труднощів; опікати. *Пильно на тебе дивиться пані Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе*

ні в чому за руку не веде, вона тільки твій розум засилює, щоб сама ти свій шлях познала [пізнала] *і, куди тобі треба, добре прямувала* (П. Куліш).

вестú мóву (слóво, річ). Говорити про що-небудь. *Тепер Марта дивилась на капітана неприязно.. Довкола відбуваються такі події, а він веде мову про дурниці* (Собко); *Тепер і решта косарів зрозуміла, до чого вів слово суворий запорожець, і вони загомоніли всі разом* (Панч); *— А знаєш, Тимофію, куди ходім? — перегодя трохи, веде річ Пацюк.— До пана!..* (Мирний).

вестú óком *за ким — чим.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь. *От-от уже зрада за повід смикне... Та щось верхівця насупроти жене, Себе перемігши, до друга бреде. Розлючений крук за ним оком веде* (Б. Ол.).

вестú рід (почáток) *від кого, з кого.* Бути нащадком кого-небудь, походити від когось. *Хто у серці іскру небесну ховає, рід свій веде з Прометея* (Л. Укр.); *Агрипина Антонівна веде рід від Кобзенків* (Вол.).

вестú своé (своéї). Настирливо триматися певної теми, повертатися до тієї самої думки (у розмові). *Брагун її* [коняку] *ніколи не підганяв, не сердився... Ніби граючись, помахував батіжком, вів своє: — То таке в мене діло, Михайле Кузьмичу... женюся, одним словом* (Збан.).— *Літувати у нас добре. Хоч і роботи до біса, то зате весело дуже,— веде своєї Мотя* (Коз.); *Видно, Кваша намагався перевести балачку на іншу тему. Але Гайсин уперто вів своєї* (Панч). П о р.: **вестú свою лíнію** (у 2 знач.). С и н о н і м и: **повертáти на своé.**

вестú свою лíнію. 1. Послідовно домагатися здійснення чого-небудь. *А він хоче, щоб я кинула роботу й вийшла за нього. Ну, ото й не може втихомиритись, чіпляється, як реп'ях до кожуха.— Ось воно що, хлоп'яче діло! А ти свою лінію веди,— проговорив Канушевич* (Коцюба). П о р.: **гнýти свою лíнію.**

2. Настирливо триматися у розмові певної теми, не відступати від чогось. *Микола вислухав батька, спитав: — А як це зробити?..— Треба, Миколо, зробити, а от як — ти це мусиш знати краще мене,— вів свою лінію батько* (М. Ю. Тарн.). П о р.: **вестú своé.** С и н о н і м: **повертáти на своé.**

вестú (тягтú) / повестú за собóю *що.* Викликати, мати своїм наслідком, результатом що-небудь. *Публікація статті в газеті вела за собою зливу листів у редакцію.*

і вýсом (бровóю) не вестú. Зовсім не звертати уваги, не реагувати на що-небудь. [О с т ю к:] *Вирішив я.. взяти полковника* [фашистського] *живим. Пустив коня на них. Іду і співаю: «Гоп, мої гречаники». Фашисти спочатку наставили на мене автомати, я ж і вусом не веду, їду й співаю* (Корн.); *Коло них* [дівчат] *худа й довготелеса Текля Барилова вимахує руками, щось своє доказує. А вони й бровою не ведуть. Мов не чують* (Кучер). П о р.: **вýхом не вестú** (в 2 знач.). С и н о н і м и: **óком не моргнýти** (в 2 знач.); **вýсом не моргнýти.**

[і] вýхом не вестú / не повестú (не звестú). 1. Не виконувати наказу, прохання, волі кого-небудь; зовсім не слухати.— *Та й між рідними розладдя пішло.. Дочка матері ухом не веде* (Мирний); — *Козаки судді і ухом не ведуть, а тебе і без пірнача послухають* (П. Куліш); *Біля самісіньких дверей канцелярії три жінки настирливо домагалися, щоб їх пустили до голови артілі. Молодий комсомолець старанно їх просив трохи зачекати, посилаючись на те, що в канцелярії якраз відбувається засідання. Але вони й вухом не вели* (Епік); — *Е, пішли тепер діти, та тільки не такі, як раніше, що батька та матір слухали, а інші, розумні та дрюковані, що рідних і вухом не ведуть, бокаса від них ходять* (Тют.). **і вýхом вестú.** *Нерідко син ворогував з батьком, ...кидав рідну оселю.. За братами потяглися й сестри: перестали й ухом вести батька-матері* (Мирний).

2. Зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зважати на що-небудь.— *І це гроші,— байдуже цьвохнув чиїмось батіжком Лесь Якубенко, придивляючись, як ремінчик обкручується навколо пужална. Чи не чортів Лесь? З ним про таку ціну говорять, а він забавку найшов і вухом не веде* (Стельмах); *Послали телеграму Миколаївському антрепренерові М. А. Максимову про вчинений проступок, але той, як кажуть, і вухом не повів* (Збірник про Кроп.); *Як засяду, браття, коло чари, Як засяду, браття, на меду, То най прийдуть турки і татари, А я собі й вухом не зведу* (Пісні та романси..). **і за вýхом не вестú.** *Ярмола попереджав Сидора: кобила норовиста, везе досхочу, батога й за вухом не веде. З дороги нікому не зминає, а стане десь щипати траву, далі вже не піде...* (Рудь). П о р.: **і вýсом не вестú.** С и н о н і м и: **вýсом не моргнýти; óком не моргнýти** (у 2 знач.).

ВЕСЬ: весь в ... *кого.* Дуже схожий на кого-небудь. *Мамочко, голубочко, моя ріднісінька! Та я ж вся у тебе...* (Кв.-Осн.).

на весь гóлос *див.* голос; **на ~ дух** *див.* дух; **на ~ зріст** *див.* зріст; **на ~ рот** *див.* рот; **на ~ світ** *див.* світ; **на ~ язик** *див.* язик.

ВЕТХОГО: скидáти з сéбе вéтхого Адáма *див.* скидати.

ВЕЧОРА: аби день до вéчора *див.* день; **з рáнку до ~** *див.* ранку.

ВЖЕ: та що вже говорúти *див.* говорити.

чи вже ж. Невже.— *За що ми будемо платить такі скажені гроші? Чи вже ж за ті лисі гори!* (Н.-Лев.).

ВЗДОВЖ: вздовж (вдовж) і впóперек. 1. У всіх напрямках, скрізь. *Голодний Степ засновано*

вздовж і впоперек іригаційною сіткою (Ле); *Все життя його пройшло на Сивашах, вздовж і впоперек сходив він оте мертве гниле море...* (Гончар); *Уздовж і впоперек разом з хлопцями сходив Чернечу, коли тут велися роботи по впорядкуванню могили Кобзаря* (Літ. Укр.); *Пархім орав.. Пішли бички вихрить — аж пальці знати. І вдовж і впоперек бурхати!* (Бор.); **вдовж і вшир.** *Звільна їдем. Мовчки бродить око вдовж і вшир* (Фр.).

2. До найменших дрібниць, детально.— *Жартує! — посміхнувсь Іван.— Не може такого бути! Все обдумане і вздовж і впоперек* (Головко); // Дуже старанно, сумлінно. [А р б е н і н *(до слуги)*:] *Уздовж і впоперек карету обшукай. Згубила пані там браслет...* (Лерм., перекл. за ред. Рильського); *Чудово, коли біля робітника, академіка чи хлібороба лежать наші книжки, зачитані вздовж і впоперек* (Рад. літво); // Повністю, до кінця.— *Але я колись таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек! — у жовтих очах* [Терентія] *густішає злоба* (Стельмах).

3. *з сл.* л а́ я т и, с в а р и́ т и *і т. ін.* По-всякому, на всі лади; дуже дошкульно.— *Саул прочумався, та й ну.. у батька, в матір Свою рідоньку волохату і вздовж і впоперек хрестить. А гусляра того Давида Трохи не вбив* (Шевч.); *А в тих листах перепадало, як ото кажуть, уздовж і впоперек* (Ковінька).

ВЗИМКУ: снíгу взи́мку на дістáнеш *див.* дістанеш.

ВЗНАКИ: давáти себé взнакú *див.* давати; **давáтися** ~ *див.* даватися; **не давáти** ~ *див.* давати.

ВЗУВСЯ: не в ті взу́вся, *зневажл.* Уживається при застереженні чиїх-небудь намагань здійснити щось; нічого не вийде. [Ф е н о г е н:] *А хто при здачі буряків взяв з завода п'ятсот карбованців?* [*Л і х т а р е н к о:*] *Я взяв. Та не докажеш, не в ті взувся!* (К.-Карий); — *Не бажаю! Не піду!* — *бив він себе в груди.— Не куплять мене й овсім* [зовсім] *пани — не в ті взулись вони!..* (Крот.).

ВЗУТТЯ: топтáти взу́ття *див.* топтати.

ВЗЯВ: взяв би лихи́й *див.* лихий; **дíдько б тебé** ~ ; **дíдько** ~ *див.* дідько; **не** ~ **во́рог** *див.* ворог; **не** ~ **йогó кат** *див.* кат; **сон не** ~ *див.* сон; **хрін не** ~ *див.* хрін; **чорт не** ~ *див.* чорт.

ВЗЯВСЯ: аж за гóлову взя́вся. Уживається для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу і т. ін. *Показав се* [карту] *батькові, розтолкував* [розтлумачив], *і старий аж за голову взявся* (Фр.); *Цар як подивився: що в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, то аж за голову взявся: «Як-таки, щоб я свою дитину та за такого хлопа віддав»* (Укр. дит. фольк.).

де взя́вся на нáшу гóлову (на нáші гóлови), *лайл.* Уживається для вираження сильного незадоволення, досади з приводу небажаної появи кого-небудь.— *Зараз на кутку облава. Нехай Данило не прогавить. Щоб їх чортяка забрав, де взялися на наші голови! Отак весь ранок воловоджусь, ледве жива...* (Ле).

де не взя́вся. Несподівано, раптово з'явився. *Як гнали отару через луг, де не взявся сірий вовк і потяг нишком ягнятко в діброву* (Мирний); *Б'ються* [лицарі] *день, б'ються другий,— як де не взявсь молодий гетьман на коні. Усі склонились перед ним* (П. Куліш); *Вже Данько з матір'ю наближався до дверей, як раптом, де не взявшись, викотилось йому під ноги кудлате собача* (Гончар). С и н о н і м и: **як грім з я́сного нéба; як сніг на гóлову.**

ВЗЯЛА: бодáй тебé взялá лихá годи́на *див.* година; **вáша** ~ *див.* ваша; ~ **водá** *див.* вода; **досáда** ~ *див.* досада; **нáша** ~ *див.* наша; **оскóма** ~ *див.* оскома; **щоб тря́сця** ~ *див.* трясця.

ВЗЯЛИ: думки́ взяли́ *див.* думки.

ВЗЯЛО: бодáй вас за зу́би взялó *див.* брало; **життя́** ~ **своє́** *див.* життя; **сéрце** ~ *див.* серце.

ВЗЯТИ: взя́ти бикá за рóги *див.* брати; ~ **бóга за бóроду** *див.* вхопити.

взя́ти / брáти втямки́. Усвідомити, збагнути що-небудь. *Жінка Тельє та двоє дорослих синів його не могли взяти втямки, чому такий працьовитий чоловік кинув роботу* (Коцюб.); *Щось я втямки не візьму. Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди?* (Скл.); *З тиждень Кирило Вередливий дзвінко торохтів цепом. Хуторяни ніяк не могли взяти утямки: де це скупий-прескупий Кирило такого злющого барбоса придбав* (Ковінька); [Дід Йосип] *не знав письма, а через те нічого не брав утямки у тих мудрих книжках, якими так любив хвастать Кривенко* (Д. Бедзик); // Добре запам'ятати що-небудь.— *Зірки на пілотках щоб сяяли від вас на двоє гін вперед! Зрозуміло?.. На тебе світ очима пряде, стежить, як ти сів, як устав, як рушив, як пішов!.. Все це мусите собі назавжди взяти втямки та й тримати голову високо* (Гончар). **взя́ти у тя́мку.**— *Наші догадуються, хто це похазяйнував, та мовчать, а пан у тямку ніяк не візьме* (Мирний); — *Чи можете у тямку взяти ви, Що горя мав я вище голови* (Зеров). С и н о н і м и: **взя́ти до тя́ми; взя́ти в рóзум, дійти́ до тя́ми.**

взя́ти / брáти мóду *яку.* Засвоїти певну манеру поведінки; виробити якусь звичку. *Знову.. бився з Плачиндиним Гнатом? — Одразу суворішає обличчя матері..— Я тебе, розхристанцю, зараз як повчу деркачем по спині. Бач, яку моду взяв: з старшими зчеплюватися* (Стельмах); — *І гулі мені припини, моду яку взяв, чортова погань! Станеш хліб заробляти, тоді й волочись* (Тют.); *Узяв* [Романіка] *собі моду кататися на кранах і вже один раз мало не наробив лиха* (Собко).

взя́ти в гóлову; ~ **верх;** ~ **в лещáта;** ~ **в обмолóт** *див.* брати.

взя́ти в о́ко *кого, що, рідко.* Почати уважно спостерігати за ким-, чим-небудь.— *А вам, чоловіче, треба того Воза на небі в око взяти. Коли дишель Воза в землю похилиться — ото вам і ховатися час,— благословлятиметься на день* (Ю. Янов.).

взя́ти в раху́нок; ~ в робо́ту; ~ в ро́зум; ~ в ру́ки; ~ в свої́ ру́ки *див.* брати.

взя́ти в толк *що, рідко.* Зрозуміти, добре усвідомити що-небудь. [Н а т а л к а:] *Бог з вами, добродію!.. Що ви говорите! Я річі вашої в толк собі не візьму...* (Котл.); *Ніяк я не візьму в толк з маминих листів, чи витримала ти закон божий* (Л. Укр.).

взя́ти в шо́ри; ~ в штики́; ~ в штос; ~ голіру́ч; ~ го́лову в ру́ки; ~ горбо́м; ~ гріх на ду́шу; ~ до ві́дома; ~ до се́рця; ~ до тя́ми; ~ до ува́ги *див.* брати.

взя́ти ду́лю [під ніс]. Нічого не одержати, не дістати. *Забудь ласощі, паслін і цибулю, а за гірку твою працю візьми під ніс дулю* (Укр.. присл..); *Писав Пан: звізду дав і червону стрічку. От я й ждав...' Дулю взяв* (Г.-Арт.); *Кадети налітали оце з Перекопу, хотіли людей набрати, та дулю взяли* (Гончар) С и н о н і м и: **ду́лю з'ї́сти; ма́ти ду́лю.**

взя́ти за ба́рки *див.* вхопити; **~ за в'я́зи; ~ за го́рло; ~ за ду́шу; ~ за жа́бри; ~ за живе́; ~ за карк; ~ зако́н; ~ за пете́льки́; ~ за печінки́; ~ за ро́ги; ~ за се́бе; ~ за се́рце; ~ з бо́ю; ~ збро́ю в ру́ки; ~ з копи́та; ~ змо́ром; ~ кри́ком; ~ курс** *див.* брати.

взя́ти ли́шку. Перевищити міру в чому-небудь, зробити, сказати і т. ін. щось зайве. *Переді мною пропливла ніким не вигадана повість життя Рудого і Павла,— я тільки й взяв, напевне, лишку, що дав їм інші імена* (Уп.). П о р.: **взя́ти че́рез край.** С и н о н і м и: **перебра́ти че́рез мі́ру** (в 1 знач.); **переда́ти куті́ ме́ду.**

взя́ти лі́нію *див.* брати; **~ на ара́па; ~ на бас; ~ на бо́га; ~ на букси́р;** *див.* брати; **~ на гачо́к** *див.* ловити; **~ на глум** *див.* брати.

взя́ти на живу́ ни́тку *що.* Тимчасово, ненадійно закріпити що-небудь так, щоб легко можна було зняти, розплутати і т. ін. *Поклав* [Павло] *на обидва борти гвинтівку, до неї прив'язав плащпалатку і міцно прикрутив її до корми..— Лягай, інженере, відпочивай. Тільки пришвартуй її міцніше, щоб не одірвалася. Я на живу нитку взяв, щоб показати тобі конструкцію* (Кучер).

взя́ти на зу́би *див.* брати.

взя́ти на ле́за *кого.* Знищити. *На суд! На суд! На чисту воду! Хай знає ворог, Як не гнуч, А меншовицькую породу На леза візьмуть обіруч'* (Ус.).

взя́ти на му́шку; ~ на озбро́єння; ~ на пі́льне о́ко *див.* брати.

взя́ти на прима́нку *кого.* Викликавши довіру, обдурити кого-небудь. *Оточили* [махновці] *всю сходку, ніби б то свої, червоні козаки прийшли, послухали і всіх потім, хто за продрозверстку виступав, тут же на майдані — на січку! Весь, кажуть, комнезам поліг.— Так це вони і нас на таку приманку хотіли взяти? — не міг все ще повірити Маркіян* (Гончар). С и н о н і м: **взя́ти на пу́шку.**

взя́ти на пу́шку; ~ на свій раху́нок; ~ на свої́ пле́чі; ~ на се́бе; ~ на се́бе бага́то; ~ на ум; ~ на цугу́ндер; ~ на язики́; ~ но́ги на пле́чі; ~ під о́бстріл; ~ при́клад; ~ при́ступом; ~ при́ціл; ~ рева́нш; ~ рушники́; ~ своє́; ~ свої́ права́; ~ себе́ в ру́ки; ~ си́лу; ~ слова́ наза́д; ~ сло́во *див.* брати.

взя́ти (схопи́ти, згребти́ *і т. н.*) **на (в) обере́мок** *кого.* Підняти кого-небудь, обхопивши руками. [С а м р о с ь:] *А що ти мені вдієш?* [Р о м а н:] *Візьму на оберемок та й укину у хургона* [у фургон] (Кроп.); *Він* [комсомолець] *нахилився і взяв на оберемок безвольне, наче мертве, Харитинине тіло* (Епік); *Юрко.. схопив дівчину в оберемок, труснув нею, мов лялькою* (Стельмах).

взя́ти че́рез край. Перевищити міру в чому-небудь, зробити, сказати і т. ін. щось зайве. *Він тепер міркував, чи не дуже взяв через край, говорячи про земських начальників* (Сам.); *Він не надавав особливого значення розмовам про зустрічний* [план].. *Ну, поговорять, думав, посперечаються, а там переконаються, що взяли через край, і потихеньку спустять* (Коцюба). П о р.: **взя́ти ли́шку.** С и н о н і м и: **перебра́ти че́рез мі́ру** (у 1 знач.); **переда́ти куті́ ме́ду; перейти́ межу́.**

взя́ти шлюб *див.* брати; **~ що ле́гко лежи́ть** *див.* піднімати; **~ язика́ на гапли́к; в рот не ~ ; го́лки в ру́ки не ~** *див.* брати; **ні да́ти ні ~** *див.* дати; **рі́ски в рот не ~** *див.* брати.

ВЗЯТИСЯ: взя́тися за ба́рки; ~ за кни́жку; ~ за перо́; ~ за ро́зум; ~ за своє́; ~зуба́ми; ~ кри́гою *див.* братися.

взя́тися лубко́м. Стати твердим, цупким, негнучким і т. ін. *Стоїть Щур під млином на греблі, розминає язик у роті, що лубком узявся, сам себе допікає* (Вас.).

взя́тися по́пелом; ~ фе́ртом в бо́ки; не ~ за холо́дну во́ду *див.* братися.

ВИ: бода́й ви посли́зли *див.* вони; **іти́ на ~** *див.* іти; **що ~** *див.* що.

ВИБЕРИ: хоч о́ко ви́бери *див.* виколи.

ВИБИВАТИ: вибива́ти (би́ти) дрижаки́ (дроб). 1. Дуже тремтіти від чого-небудь (холоду, нервового напруження і т. ін.). *Його щелепи зрадницьки вибивають дроб* (Тулуб); *Знічений, задубілий, зупиняюся в куточку біля судника, а невірні ноги починають бити дрижаки* (Стельмах). С и н о н і м и: **ї́сти дрижаки́; бере́ на дрижаки́.**

2. *перен.* Дуже боятися чогось.— *А вам не*

страшно? — Та поки що дрижаків не вибиваю (Стельмах).

вибива́ти / ви́бити грунт з-під ніг *чиїх, у кого.* Позбавляти кого-небудь упевненості, підтримки, опори в чому-небудь. *Черговий по станції, дідок з пишними сивими вусами, пильно і підозріло глянув на Миколу..— Що, відпустку дали? Він* [Микола] *міг би обійтись і без пояснень, але перше ж пряме запитання чергового якось одразу вибило грунт з-під його ніг* (Ткач).

вибива́ти / ви́бити зі сну *кого.* Позбавляти кого-небудь можливості нормально спати.— *Ну, та нехай на другий раз пес у тебе ночує, не я! — бурчав він злісно.— Як крикнеш отак несвіцьким голосом,то зовсім виб'єш мене зі сну* (Фр.).

вибива́ти / ви́бити з рук *що.* Позбавляти когось чого-небудь. *Панівні класи прагнули вибити з рук народу таку могутню зброю, якою є національна свідомість.*

вибива́ти / ви́бити з сідла́ *кого.* 1. Позбавляти кого-небудь певного становища, упевненості в собі і т. ін. *Недовго, дуже недовго правив селом Мушатешті примар Меліжару. Невпинна хвиля народного гніву вибила його з сідла* (Чаб.).

2. Позбавляти кого-небудь сили, бадьорості, здатності нормально діяти, працювати: робити кого-небудь кволим, немічним, непрацездатним.— *Так що: до матері на побивку, значить? Товариш сипняк, кажеш, вибив із сідла? — Вибив, проклятий* (Гончар);— *А що — я таки старий козак,— орлом глянув дядько Іван,— і мене поки не так просто вибити з сідла, одначе сили тануть, як сніг на сонці* (Літ. Укр.). Синоніми: **виво́дити з ла́ду** (в 2 знач.); **вибива́ти з ко́лії** (у 2 знач.).

вибива́ти / ви́бити ко́зирі (ко́зир) з рук *чиїх.* Позбавляти кого-небудь вигідної для нього можливості здійснити свої плани чи наміри. — *І ти, чоловіче, в таку пору не сумніваєшся садити жоржини? — намагається стримати свій характер і водночас приголомшити Мірошниченка. — Вони — пам'ять про моїх дітей, — тьмариться широке обличчя Мірошниченка. І цим одразу вибиває козирі з рук Кульницького* (Стельмах); *Та хто ж це співає?.. Певно, це викликали з самого Києва артистів, щоб вибити з її рук козир,, щоб відтиснути на задній план* (М. Ю. Тарн.).

вибива́ти (виганя́ти) / ви́бити (ви́гнати) дур (ду́рощі, ду́рість) *з кого-чого.* Суворими заходами впливати на кого-небудь, відучуючи від чогось поганого, осудливого.— *Виб'ємо з тебе дур! — крикнув Кузьменко і, ковтнувши міцної горілки, взявся за канчук* (Тулуб); — *Повірте мені, любий прапорщику, всі вони одним миром мазані: і злодії та бунтівники, і різні там вольтер'янці та автори пашквільних віршиків. Але ми з них швидко дурість вибиваємо* (Тулуб). **ви́бити ду́рощі з голови́** *чиєї, кому. «Не ви мені, а я собі виберу пару»,— затялася* [Орина] *на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні лупцювання не вибили дурощів з упертої голови* (Стельмах); *Хоч би хто женився на ній та дурощі з голови трохи вибив* (Збан.). Синонім: **вставля́ти кле́пку.**

вибива́ти (виганя́ти) / ви́бити (ви́гнати) клин кли́ном. Ліквідовувати, усувати наслідки чого-небудь тими ж засобами, якими вони викликані, спричинені.— *Так, я хотіла відсвяткувати його* [день народження] *саме тут.— От і добре,— сказала Дарина,— це правильно,— починати знайомство й нову роботу зі свята.— Настрій, правда, у нас не дуже святковий,— зауважив Коваль,— але воно буде, мабуть, найкраще клин клином вибивати* (Собко); *Мабуть, і години не продрімав Друзь перед світанком. Усе ніяк не міг упоратися зі збудженням після розмови з Черемашком. Щоб вибити клин клином, сходив був до жіночого відділення* (Шовк.).

вибива́ти (*рідко* **вирива́ти**) **/ ви́бити** (*рідко* **ви́рвати**) **з ко́лії** *кого.* 1. Порушувати узвичаєний хід, спосіб життя в кого-небудь. *Позбавити людину її професії.., се значить вибити з колії* (Л. Укр.); *Війна всіх вибила з колії* (Дмитр.); *А між тим сталася в Стебнях новина. І то така, що на много літ вирвала село та й багато других сіл зі звичайної життєвої колії* (Хотк.); // *з сл.* життя́. Робити ускладненим, ненормальним. *Часом у думці Іринка сердилася на Артема за те, що він сколихнув, вибив її життя з колії* (М. Ю. Тарн.). **ви́битий з ко́лії.** *Вибитий війною з колії звичайного життя.*

2. Робити кого-небудь непрацездатним, неспроможним виконувати щось. *Сповіщення про те, що Олег пропав безвісти, було для неї страшним нещастям і надовго вибило її із колії* (Голов.); *Сьогодні Тернера вперше в житті вибили з колії* (Собко). **ви́битий з ко́лії.** *А втім і до слабих, вибитих з колії, він виявляв живий інтерес: чому вони слабкі? чим вони живуть?* (Талант..); *Коли, слідом за Федором Іполитовичем, вийшли вони з палати, Друзь запропонував остаточно вибитому з колії колишньому своєму нерозлийводі: — Може, досить з тебе на сьогодні?* (Шовк.). Синонім: **виво́дити з ла́ду** (в 2 знач.); **вибива́ти з сідла́** (в 2 знач.).

вибива́ти з ла́ду; ~ з рівнова́ги *див.* виводити.

вибива́ти зуба́ми чечітку (третяка́). Дрижати, клацаючи зубами (перев. від холоду або переляку).— *Ти Гната безп'ятого кликав? — питається біс.— Я! — відповів Терентій, посміхнувся над силу, а сам так зубами чечітку вибиває, що аж вихилитуються вони* (Стельмах). Синоніми: **ї́сти дрижаки́; вибива́ти дрижаки́** (в 1 знач.); **бере́ на дрижаки́.**

вибива́ти о́чі *див.* колоти.

вибива́ти тропака́ (гопака́). Завзято танцювати. *Одарка дуріла без міри, вискочила на канапу і почала вибивати тропака* (Н.-Лев.); *Попереду,*

біля червоної корогви, казились п'яненькі молодиці і стара баба: танцювали, вибивали тропака і крутились з парубками (Стор.); *Музика ріже, тне; п'яні чоловіки трохи на головах не ходять та вибивають гопака коло молодиць* (Мирний); *Ось він, цей хвалений Маринкою демос, п'є, гуляє, вибиває гопака і оглашає цілу околицю диким лементом* (Смолич). Синонім: **витинáти гóпки.**

ВИБИВАТИСЯ: аж із шкýри вибивáтися. Дуже напружуватися, надриватися. *Дитина, чую, аж із шкури вибивається, кричить...* (Мирний).

вибивáтися / ви́битися зі сну. Знесилюватися, не маючи можливості нормально відпочити, виспатися.— *Пілотку я заховав у кишеню, бо їду й дрімаю... Так і дивись, що загублю...— Вибились люди зі сну... А маршеві кінця не видно* (Гончар).

вибивáтися / ви́битися з сил (з мóчі, *рідко* **з мóці, з снаги́).** Слабнути, ставати безсилим від тривалої, надмірної, напруженої роботи, хвороби тощо; знесилюватися. *Бачить дядько Мусій, що хлопець із сил уже вибивається, вхопив багра, підбіг.. й витяг на берег* (Вишня); *Стежка щодалі ставала важчою. Лікар Павелко вибивався із сил* (Перв.); *Пам'ятаючи весь час про сліди на снігу, що лишав по собі, Роман петляв по завулках, аж доки не вибився із сил* (Головко); *Від Йосипа все такі нерадісні листи приходять,— то занедужав, з мочі вибився, життя йому остогидло* (Мирний); *Дув, дув* [Вітер], *аж потом весь облився, Із моці вибився, сердешний* (Греб.).

вибивáтися / ви́битися із зли́днів. Переставати бідувати; ставати заможнішим. [Роман:] *Спасибі Радянській владі, вибились із злиднів, із наймитів — осерединились, сину, та хазяйнуємо* (М. Куліш); — *Що, любуєшся?.. Неначе писанка село? — ніби одгадавши його думи, промовив Свирид Яковлевич..— А із злиднів, дивись, чи не скоріше за нас івчанці виб'ються* (Стельмах).

вибивáтися в лю́ди *див.* вийти.

вибивáтися (схóдити) / ви́битися (зійти́) з кóлії. Переставати вести узвичаєний спосіб життя. *Письменник ніби вибився з колії, йшов своєю, відмінною від.. народу стежкою* (Собко).

ВИБИЙ: хоч óко ви́бий *див.* виколи.

ВИБИРАТИ: дýшу вибирáти. Глибоко зворушувати, хвилювати. *А дівки — розливом розливаються, всю землю цвітами жури устилають, душу вибирають* (Хотк.); — *І я, лоцманський парубійко Гаврош Чумачок, стаю тим часом інженером Гаврилом Петровичем Чумаченком. То як же не любити було ту мережу* [«Дніпроенерго»]? *Всю душу вона вибрала...* (Гончар). Синонім: **брáти за дýшу.**

ВИБИТИ: ви́бити в ши́ю, *грубо.* Вигнати когонебудь звідкись. *Микола.. переконував себе, що завтра виб'є дівчину в шию з своєї парти* (Збан.).

ви́бити грунт з-під ніг; ~ дур *див.* вибивати.

ви́бити дух (дýшу) *з кого.* Б'ючи, вбити кого-небудь. *Став Велетень та й дивиться.— Та що це воно за мара така, що б'ється так дуже? А Побратим до нього: — Ото,— каже,— як не одв'яжешся, то й буде бити, поки й дух з тебе виб'є* (Вас.); — *А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева. Так що хоч вуха з корінням вирвіть, хоч дух вибийте з нього, а рихметику* [арифметику] *втокмачте в самісіньку середину мізків* (Стельмах); *Старий Боровик, схожий на вивернутий із землі пень, важко біг через двір із лопатою в руках і хрипко кричав: — Душу з тебе виб'ю, бісова худоба!* (П. Панч). Синоніми: **ви́пустити дух** (у 1 знач.); **ви́пустити дýшу; відпрáвити на той світ; ви́пустити кишки́.**

ви́бити з голови́. 1. *з сл.* собі. Позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь. *Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та зате набрав переконання, що вона забавлялась Славком із нудьги* (Март.); [Рябина:] *Дочку мою, не в гнів тобі кажучи, ти собі з голови вибий!* (Фр.); — *Я не така дурна, як ви гадаєте, і вибийте собі те з голови!* (Коб.). Синоніми: **ви́гнати з голови́; ви́кинути з голови́.** Антоніми: **вби́ти собі в гóлову; заби́ти в гóлову.**

2. Насильно примусити кого-небудь відмовитися від чогось. *Уже про тих Олегів, про тих Святославів, про тії ясири половецькії нічого й згадувати. Ту славу, тії злигодні вибила нам із голови безбожна татарва, як уломився Батий у твої* [Києве] *золоті ворота* (П. Куліш); — *Хапайте їх та закидайте в тюрми, забивайте в кайдани, а потім лупіть батогами, скільки мога! Я виб'ю з їх дурних голів той вільний дух* (Н.-Лев.); *І вони обидві з Окуневською вибили мені з голови план подружжя з професором-диваком* (Коб.); *Налякана Гашіца почула з сіней шамотню, якийсь ляск, немов бійку, серед котрої вибивався хриплий голос мош-Костаки.— ..Я тобі виб'ю з голови інших дівчат...* (Коцюб.).

ви́бити зі сну; ~ з кóлії *див.* вибивати; **~ з лáдý; ~ з рівновáги** *див.* виводити; **~ з рук; ~ з сідлá; ~ клин кли́ном; ~ кóзирі з рук** *див.* вибивати; **~ олíю** *див.* видавити.

як (мов, ніби *і т. ін.***) [кілкóм] ви́бити з голови́ пáм'ять.** Зовсім забути.— *Ні, серденько, не пам'ятаю, неначе хто кілком вибив з голови пам'ять* (Н.-Лев.). Синонім: **ви́летіти з голови́.** Антонім: **прийти́ в гóлову** (в 1 знач.).

ВИБИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) з кáменя ви́битий.** 1. Нерухомий. *За другою огорожею, з комендантського будинку, виходить на подвір'я один унтер. Але ми не хочемо зараз бачити його, не помічаємо і стоїмо, мов з каменя вибиті* (Коз.). Синонім: **як укóпаний.**

2. Дуже гарний (про людину). *Хлопець гарний, як з каменю вибитий*

ВИБИТИСЯ: ви́битися в лю́ди *див.* **вийти; ~ зі сну; ~ з ко́лії; ~ з сил; ~ із зли́днів** *див.* вибиватися.

ВИБІГЛО: бага́то води́ ви́бігло *див.* багато.

ВИБІР: на ви́бір. Не підряд, з певними пропусками. *Вони уважно приглядались до пасажирів і час од часу, на вибір, вимагали документи* (Головко).

ВИБРАТИСЯ: ви́братися з ха́ле́пи *див.* викрутитися.

ВИБРИКОМ: з ви́бриком *див.* вискоком.

ВИБРИКУВАТИ: вибри́кувати го́пки. Дуже радіти.— *Скільки оці* [штани]? *Два, кажете? А півтора? — Півтора то й півтора... Хай вибрикує ваш хлопчик гопки!* (Ільч.).

ВИВАЛИТИ: ви́валити о́чі *див.* витріщити; **язи́к ~** *див.* висолопити.

ВИВАЛЮВАТИ: вива́лювати о́чі *див.* витріщити.

ВИВАРИТИ: ви́варити во́ду *див.* варити.

ВИВАРЮВАТИ: вива́рювати во́ду *див.* варити.

ВИВЕЗТИ: ви́везти / виво́зити [язико́м *(рідко* **язичко́м)] як (мов, ніби** *і т. ін.)* **на лопа́ті.** 1. Сказати що-небудь недоречно, недоладно.— *Але, але...— передражнювала його Христина,— вивіз язичком, як на лопаті, сказав би просто: треба, мовляв, стару Каралаєву передніше видати заміж, тоді й Маруся буде моя. Чи так?* (Н.-Лев.).

2. *з сл.* с к а з а́ т и, г о в о р и́ т и, л я́ п н у т и. Що-небудь зовсім недоречне, недоладне. *Сказав, як на лопаті вивіз* (Укр.. присл..), — *Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?* (Фр.); // Недоречно, недоладно.— *Ха-ха-ха! Ти, Хомо Хомовичу, говориш, мов на лопаті вивозиш* (Гуц.). С и н о н і м: **ні в тин ні в воро́та** (у 4 знач.).

ви́везти (ви́тягти) на свої́х пле́ча́х. Самостійно, без сторонньої допомоги виконати, здійснити що-небудь. *І всю роботу — перенесення апаратури в сопках, розчистка тайги — вивезли* [актори] *на своїх плечах* (Довж.); [Д р е м л ю г а:] *Не такого я гарту! Ми на своїх плечах усе витягли і будемо далі тягти за всіх аж до могили* (Корн.). П о р.: **ви́нести на свої́х пле́ча́х.**

ВИВЕЛО: ви́вело о́чі на лоб (на ло́ба) *кому.* Хто-небудь відчув великий переляк, біль і т. ін. С и н о н і м: **о́чі на лоб лі́зуть** (у 4 знач.).

ВИВЕРНУТИ: ви́вернути ду́шу; ~ кише́ні; ~ ну́трощі; ~ о́чі з-під ло́ба; ~ печінки́ *див.* вивертати.

ВИВЕРТАТИ: вивертáти / ви́вернути (ви́трусити) кише́ні. 1. Витрачати всі гроші. *Точить* [Петро] *п'яні теревені, Доки виверне кишені, Доки лишиться «герою» Лиш на пачечку «Прибою»* (С. Ол.). С и н о н і м и: **труси́ти гаманце́м; трусну́ти калі́ткою.**

2. *у кого, чиї* Змушувати кого-небудь витрачати гроші. *Щотижня Олеся справляла вечірки для гусарів, танцювала до світла й витрусила до дна кишені свого чоловіка на убори та вечори* (Н.-Лев.).

вивертáти / ви́вернути ду́шу. 1. *перев. чим* Дуже хвилювати, бентежити, мучити кого-небудь, викликаючи певні почуття.— *Тут тобі бенкет безперестанку.., а тут дівчина пригортає, душу вивертає своїми очима* (Коцюб.); *Раз за разом налітають штурмовики... Носом у землю* [лежи] *і слухай, як, вивертаючи тобі душу, верещить над тобою сирена* (Гончар); — *А дивиться як, а дивиться як! — проказала Килина.— Аж душу всю вивертає...* (Гуц.); *Вивертає пісня душу, і Роман швидко йде назустріч старому* (Стельмах). С и н о н і м: **вивертáти печінки́** (в 2 знач.).

2. *кому, перев. безос.* Викликати велику огиду до кого-небудь; нудити. [Г а н к а:] *і зненавиділа я тебе, так же зненавиділа, що аж душу мені вивертало!* (Кроп.); // Дратувати кого-небудь. *Ігумен де завгодно знайде, присікається, нудним своїм голосом душу вивертає* (Хижняк).

3. *перед ким і без додатка.* Виявляти щирість, відвертість. — *От який славний у мене господар, жаль тільки, що господь йому смерті не дає,— з усмішкою вивертав* [Давид] *напоказ душу* (Стельмах); *Ми розговорились. Говорили по черзі, не перебиваючи один одного, викладаючи все. Вивертав кожен свою душу перед іншими* (Збан.).

4. *з сл.* г о т о́ в и й. Зробити все можливе, будь-що.— *Я з мужика вийшов, і я його, мужика чорномозольного, нікому не дам ображати. Я для нього душу свою готовий вивернути* (Тют.).

5. Вести неприємні, небажані для кого-небудь розмови. *І от зараз Василеві так не хочеться йти до Масла. Знов треба зустрічатися з Таїсею. Знов Масло почне вивертати душу, накаже кудись їхати у неділю* (Хижняк).

вивертáти / ви́вернути ну́трощі (нутро́, кишки́), *безос.* Викликати велику огиду. *Страшенно боліла голова, тіло горіло, наче в огні, важке повітря, насичене смородом,.. вивертало нутро* (Кол.); — *Мене це сторожування, шляк би його!.. Вибачайте... Нудить!. Кишки вивертає! До коси мої руки просяться...* (Бабляк). С и н о н і м: **з душі́ ве́рне** (в 2 знач.).

вивертáти / ви́вернути о́чі (білки́) [з-під ло́ба], *вульг.* Широко розкривати очі, переважно від здивування. *Вона не виверта із-під лоба білків, Мов цап, задушений в кошарі од вовків* (Г.-Арт.).

вивертáти / ви́вернути печінки́. 1. *кому, у кого.* Викликати безперервну і сильну блювоту. *Потому* [Андрієві] *залізла колька у груди, вчепився кашель. Печінки вивертало, по ночах ніхто спати не міг* (Коцюб.).

2. *кому.* Дуже хвилювати, бентежити когось чим-небудь.— *Ти думаєш, мені Віоріка не говори-*

ла про це? Вона печінки мені вивернула! (Чаб.). Синонім: **вивертáти дýшу** (в 1 знач.).

ВИВЕСТИ: вúвести в лю́ди *див.* виводити.

вúвести в розхóд *кого, рідко.* Розстріляти. [Петраш:] *Тут нова оказія... Парламентер від Петлюри. І не знаю,.як з ним бути? Вивести його в розход тут, біля лазні, чи, може, хай трохи побелькоче з тобою?* (Мокр.).

вúвести за двéрі *див.* вести; **~ з лáду; ~ з рівновáги; ~ з сéбе** *див.* виводити.

вúвести кінці. З'ясувати що-небудь. *Наш засідатель Марко Побийніч не виведе кінців...* (Кв.-Осн.). Антонім: **сховáти кінці в вóду.**

вúвести на орбíту; ~ на путь прáведну; ~ на світло дéнне; ~ на сли́зьке; ~ на чúсте; ~ на чúсту вóду; ~ на ширóку дорóгу; ~ на шлях *див.* виводити.

вúвести у [ширóкий] світ (у [ширóкі] світú) *кого, що.* 1. Дати можливість кому-небудь побачити щось, зустрітися з кимсь і т. ін. *Усі погляди прикуті до Пакришня, як до Сеспеля, якого оце вперше після запалення легенів вивів у світ його брат Федір* (Збан.); — *Влітку Марися Павлівна ось виведе вас у широкі світи, спортивні забави ждуть вас на воді й на суші* (Гончар).

2. Зробити що-небудь відомим для широкого кола людей. *Слава українському Боянові, що рідну пісню вивів у широкий світ!* (Мирний).

ВИ́ВІДАТИ: вúвідати умá *див.* вивідувати.

ВИВІДÁТИ: вивідáти умá *див.* вивідувати.

ВИВІДУВАТИ: вивíдувати (*рідко* **вивідáти**) **/ вúвідати умá** *у кого, заст.* Намагатися дізнатися про чиї-небудь потаємні думки, наміри, випитуючи про них. *Чи ти, мила, справді умираєш? Чи ти в мене ума вивідаєш?* (Чуб.); *Про це удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума: чи не виявила мені чого наймичка* (Барв.). Синонім: **вивіря́ти прáвди.**

ВИВІРИТИ: вúвірити прáвди *див.* вивіряти.

ВИВІРЯТИ: вивіря́ти / вúвірити прáвди. Випитувати щось у когось, виявляти істину. *Кожне тобі не вмовчить, правди вивіряє...* (Вас.); *Ото Чолак вивірив у його правди* (Н.-Лев.). Синонім: **вивíдувати умá.**

ВИВІТРИВСЯ: хміль з головú вúвітрився *див.* хміль.

ВИВІТРИТИ: вúвітрити хміль з головú *чиєї, кому.* 1. Протверезити кого-небудь. *Погроза покарання зразу вивітрила хміль з його голови.*

2. *перен.* Спонукати кого-небудь реально мислити, сприймати дійсність, не вигадуючи чого-небудь нездійсненного.— *А я мислю, що мусимо прийняти рішення і вивітрити хміль з голови Нерчина* (Рибак).

ВИВІТРЮЄТЬСЯ: хміль з головú вивíтрюється *див.* хміль.

ВИВОДИТИ: вивóдити (вибивáти) / вúвести (вúбити) з лáду. 1. Робити що-небудь непридатним для чогось; псувати, ламати, нівечити. *Пісок виводив з ладу найцінніщу, найдефіцитнішу апаратуру* (Дмитр.); *Їх багато — небезпечних захворювань, що виводять з ладу серце людини* (Наука..); *Його влучний кулемет, нарешті, вивів із ладу один мотор* (Ю. Янов.); *Неправильний догляд за верстатом та інструментом швидко виводить їх з ладу* (Метод. викл. фрез. спр.). **вúведений з лáду.** *Микола.. різко повернувся до Первоцвіта: — Так у вас, виходить, тепер усі машини виведені з ладу?* (М. Ю. Тарн.). **вúведено з лáду.** *Все обладнання було вивезено на схід, дещо висаджено в повітря й виведено з ладу* (Ю. Янов.).

2. Позбавляти кого-небудь можливості нормально діяти, працювати; робити кого-небудь неспроможним виконувати щось. *Раптовий рецидив рани несподівано вивів з ладу полковника* (Ле і Лев., Півд. захід); — *Треба вивести з ладу людину, яка так самовпевнено зараз керує заводом* (Собко); *Падіння угорської столиці неминуче вибило б з ладу останнього найзапеклішого сателіта Німеччини* (Гончар). Синонім: **вибивáти з кóлії** (у 2 знач.).

вивóдити (вибивáти) / вúвести (вúбити) з рівновáги *кого.* 1. Позбавляти кого-небудь душевного спокою, порушувати нормальний ритм життя, роботи. *«Рахіра — або земля!» Се випивало його кров і виводило з рівноваги* (Коб.); *Вона жила, як у бога за пазухою. Навіть війна ні на день не розлучила її з чоловіком, не вивела її з рівноваги* (Інг.); *Там* [в операційній] *при світлі корабельних акумуляторів ворожив над столом спокійний і якийсь наче кам'яний Заброда. Ніщо його, здається, не турбувало, ніщо не могло вивести з рівноваги* (Кучер); *Данило був сьогодні неуважним.. Всі ці несподівані пригоди вибили його з рівноваги* (Хижняк); // Хвилювати, бентежити кого-небудь. *І хоч сином його в радгоспі пишаються, бо знають, що він льотчик неабиякий,.. проте батька й це не виводить з рівноваги, він стоїть і з суворістю жде належної синової шани* (Гончар); *Павло помітив, як усі присутні спохмурніли, почувши, що він тридцять шість днів був у морі без хліба й води. Те повідомлення кого завгодно могло вивести з рівноваги* (Кучер); *Катерині було досить однієї згадки про Генріха, щоб вивести її з рівноваги* (Чорн.).

2. Своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, викликаючи почуття гніву, роздратування і т. ін. *Хоч Артем і раніше знав його як великого шкурника й циніка,.. але, мабуть, іще ніколи досі не виводив він отак його з рівноваги* (Головко); *Отож і хотів Дмитро дошкулити своєму тестеві, вивести його з рівноваги і подивитись, як він тоді виглядатиме* (М. Ю. Тарн.). Синонім: **вивóдити з сéбе.**

вивóдити / вúвести в лю́ди. Допомагати, сприя-

ти кому-небудь, створюючи умови для досягнення ним певного становища в суспільстві. *І раді ж кріпаки: пан своїх у люди виводе* [виводить] (Мирний); — *Повертайся, виводь в люди братів менших, як батько заповідав. Ти в них за батька!* (Автом.); [Н а т а л к а:] *А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити?.. Йому в голові і буде все роїтися, що він її виручив із бідності, вивів у люди і що вона йому не рівня* (Котл.); — *Я ж її за вуха з грязі витягла, в люди вивела!..* (Л. Укр.); *Батько — поштар, закінчивши в свій час двокласне городське училище, все життя жив тільки однією мрією — вивести сина в люди, зробити його «повним інтелигентом* [інтелігентом]*»* (Смолич); — *А робота? — сказала* [Марія] *лагідно..— Вона, як добра мати, вивела мене в люди* (Ряб.).

виво́дити / ви́вести з се́бе. Своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, викликаючи почуття злості, гніву, роздратування і т. ін. *Мені було сумно вдома, я шукав якогось виходу. Мене пригнічувала домашня обстановка, виводила з себе буденними розмовами дружина* (Збан.); — *По-перше, хай встане,— різко сказала Оля Боніфатьєва. Її різкий тон зовсім вивів із себе Сашка Христолобенка* (Гуц.). С и н о н і м: **виво́дити з рівнова́ги** (в 2 знач.).

виво́дити / ви́вести на орбі́ту. Створювати необхідні умови для здійснення, розвитку чого-небудь. *Небагато хто знає, якою ціною це дається — вивести спортсмена на найвищу орбіту* (Роб. газ.).

виво́дити / ви́вести на путь пра́ведну (на ві́рний шлях). Допомагати кому-небудь виробити правильну лінію поведінки, правильно поводити себе.— *Я по щирості кажу: спасибі. Спасибі тим, хто вивів мене на путь праведну* (Гончар); — *Великий бідак батько. Коли б у світі була така сила, аби вивела його на вірний шлях..,— стиха мовила Лукія* (Чорн.).

виво́дити / ви́вести на сві́тло де́нне (на світ [я́сний]). Викривати кого-небудь, роблячи його вчинки відомими. *Виводив* [М. Годованець] *їх* [запроданців] *на світ ясний і невпинно закликав сатиричних хлоп'ят — уперед і вперед!* (Ковінька); // Викривати, розплутувати що-небудь (про злочин і т. ін.). *А той суддя такий був розумний та спритний, що яке б темне діло не було, то зараз його на світ виведе...* (Стор.). С и н о н і м: **виво́дити на чи́сту во́ду** (в 1 знач.).

виво́дити / ви́вести на слизьке́. Ставити когонебудь у скрутне, неприємне для нього становище, викликати в кого-небудь стан розгубленості.— *А як ліпше робити,— безжально запитала Варвара, виводячи культпрацівника на слизьке,— чи випоювати теля з вимені, чи годувати його молоком з рук?!* (Вол.); *Одначе в голосі дівчини прорізалося щось гостреньке, неприязне.. Іще вона стала настійно схиляти розмову до потрібного їй напряму, щоб вивести поважного вченого на слизьке* (Вол.).

виво́дити / ви́вести на чи́сте (на сухе́) *кого.* Розкривати чию-небудь непорядність, нечесність і т. ін.— *Чортзна-що! — вилаявся Хома.— Щоб у цілому народі не знайшлося сміливої людини, яка б вивела їх на чисте* (Тулуб). П о р.: **виво́дити на чи́сту во́ду** (в 1 знач.). С и н о н і м: **за хвіст та на со́нце.**

виво́дити / ви́вести на чи́сту (сві́жу) во́ду. 1. *кого.* Викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін. *Ще в своїх ранніх творах М. Годованець взяв під сатиричний обстріл різного роду фальшивих людей. Вміло і дотепно, по-народному мудро виводив він їх на чисту воду* (Вітч.); — *Завтра я в прокурора буду, вже договорився з секретаршею... Я виведу їх на чисту воду. І за машини, і за бенкети... Нехай усі знають* (Кучер); *Треба вивести Мартина на чисту воду, показати перед людьми, що він просто заздрісник* (М. Ю. Тарн.); // *що.* Розказувати всю правду про що-небудь; розкривати істину, справжній стан речей. *Стаття Франка незвичайно подобалась мені.. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести тоту гнилятину на чисту воду* (Коцюб.); — *Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавлятися в ніякі таємниці, треба вивести все на чисту воду* (Март.); [Н а с т я:] *Не крийся, братіку, краще вивести все на чисту воду, ніж мовчать та гризтись* (К.-Карий); [К а р п о:] *Я мушу все вивести на свіжу воду, я не я буду, коли не дізнаюсь, хто перший пустив на мене та Домаху лиху славу!..* (Кроп.). **ви́ведений на чи́сту во́ду.** *Вірний син Комуністичної партії, він* [Марко Безсмертний] *ні на хвилину не втрачає свого кревного органічного почуття нерозривної єдності з народом і бореться доти, доки всіляке зло.. не виведене на чисту воду* (Вітч.). С и н о н і м и: **виво́дити на чи́сте; виво́дити на світло де́нне.**

2. *за що.* Відкрито звинувачувати кого-небудь у чомусь, картати за щось. *Перед очима* [Максима] *встали партійні збори, галас і суперечки, погрози Куцевича напочатку і обіцянки вивести всіх на чисту воду за втрату пильності* (Рибак).

виво́дити / ви́вести на [широ́ку] доро́гу *кого.* Допомагати кому-небудь знайти своє місце в житті, в суспільстві. [К а т е р и н а:] *Щоб краще дійшло, що я про них думаю (Посміхнулась). Щоб не забували, хто їм пелюшки міняв, хто їх* [керівників] *на дорогу вивів* (Корн.); — *Невже ти такий дивак, що вважаєш своїм обов'язком вивести когось на широку дорогу, а самому одразу в кущі сховатися?* (М. Ю. Тарн.). С и н о н і м: **поста́вити на но́ги** (у 1 знач.)

виво́дити / ви́вести на шлях *чого.* Створювати умови для розквіту, успішного розвитку чого-небудь. *Вивести країну на шлях прогресу.*

виво́дити за две́рі *див.* вести.

виво́дити солове́йком *див.* співати.

ВИВОДИТИСЯ: не виво́дитися. Постійно, весь час бути, перебувати де-небудь, у когось. *Цього дня не виводилися гості в кумачівській квартирі* (Хижняк).

ВИВОЗИТИ: виво́зити язико́м як на лопа́ті *див.* вивезти.

ВИВОЛОЧИТИ: ви́волочити в багні́ *кого.* Несправедливо образити, зганьбити, звинуватити кого-небудь в чомусь осудливому. [Х р и с т я:] *Буде вже! Досить назнущалися з мене! Досить навтішались! Виволочили в багні.. та іще вам мало?* (Вас.).

ВИГАДАЄ: по́роху не ви́гадає (не ви́думає, не ви́найде). Позбавлений кмітливості; розумово обмежений. *Він непоганий виробничник, багато знає, але пороху не вигадає.* С и н о н і м: **би́тий у тім'я** (у 2 знач.). А н т о н і м: **не в тім'я би́тий.**

ВИГАДАЙ: ще що ви́гадай (ви́думай, приду́май, зробі́ *і т. ін.*). Уживається для вираження несхвалення, осуду або заперечення чого-небудь.— *Сину! Що це з тобою сталося? Чого ти чепляєшся* [чіпляєшся] *до молодиці ні за що ні про що? — Еге! Чепляєшся. Ще що, мамо, вигадайте* (Н.-Лев.).

ВИГАДАТИ: ви́гадати таке, що і в борщ не кри́шать *див.* вигадувати.

ВИГАДКИ: метки́й на ви́гадки *див.* меткий.

ВИГАДУВАТИ: вига́дувати / ви́гадати таке́, що і в борщ не кри́шать. Плести нісенітниці, дурниці.— *От химерна Шумиха! Се вона все вигадує про мене таке, що і в борщ нг кришать* (Морд.). С и н о н і м: **розво́дити хи́мині ку́ри.**

ВИГАНЯТИ: виганя́ти / ви́гнати з голові́. Позбуватися якої-небудь нав'язливої думки. *Він був неспроможний вигнати з голови думку про переїзд.* П о р.: **ви́бити з голові́** (в 1 знач.); **викида́ти з голові́.** А н т о н і м и: **вбива́ти собі в го́лову; забі́ти в го́лову.**

виганя́ти / ви́гнати сім потів (сьо́мий піт) *з кого.* 1. Змушувати кого-небудь напружено, з останніх сил працювати; виснажувати непосильною роботою. *Вона підійшла до мене, подивилася, як вправно я маніпулюю кнопками в пульті, як виганяю сьомий піт з нетямкуватого Кривцуна* (Загреб.).

2. Хто-небудь дуже виснажується, втомлюється від напруженої або дуже старанної роботи, діяльності.— *А ось я, наприклад, не можу в іншому вагоні. Навіть купейний мене не влаштовує. Хоч, мушу вам сказати, і нелегко даються ці м'які. Сім потів з тебе вижене, поки оббілетишся* (Збан.).

виганя́ти дур *див.* вибивати.

виганя́ти дух *з кого.* Дуже втомлювати, знесилювати кого-небудь чимсь або доводити до смерті. *Спеку я переношу з мукою, і вже конторські субтропіки дух з мене виганяли* (Козл.).

вига́няти клин кли́ном *див.* вибивати.

ВИГЛЯД: роби́ти ви́гляд *див.* робити.

ВИГЛЯДАТИ: вигляда́ти з мо́ря пого́ди *див.* ждати.

ВИГЛЯДІ: у чи́стому ви́гляді. Неприкритий, неприхований; справжній. *Мабуть, у чистому вигляді тепер уже буквалізм* [у перекладах] *соромиться виступати, але неувага до суті твору..— чи ж це не залишки того ж самого буквалізму* (Рад. літ-во). С и н о н і м: **чи́стої води́.**

ВИГЛЯДІТИ: ви́глядіти о́чі *див.* видивити.

ВИГЛЯДОМ: під ви́глядом (*заст.* **під ви́дом).** 1. *кого.* Видаючи себе за кого-небудь. *Перша зустріч з Біляєвим відбулася в хірургічному кабінеті районної лікарні, куди Яремченко зайшов під виглядом хворого* (Д.Бедзик).

2. *чого.* Виставляючи замість одного що-небудь інше; видаючи одне за інше.— *Недавнечко я прикупив собі земельки — так хуторок! І хотілося б мені ту земельку збризнути. От би під видом земського обіду — я б уже не пошкодував сотнею-другою* (Мирний).

ВИГЛЯДУ: не подава́ти ви́гляду *див.* подавати.

ВИГНАТИ: ви́гнати дур *див.* вибивати; ~ **з голові́** *див.* виганяти; ~ **клин кли́ном** *див.* вибивати; ~ **сім потів** *див.* виганяти.

ВИГОДУВАТИ: ви́годувати змію́ біля се́рця *див.* відігрівати.

ВИГОЛИТИ: ви́голити в москалі́; ~ **лоб** *див.* голити.

ВИГОРІЛО: ді́ло ви́горіло *див.* діло.

ВИГОРНУТИ: чужи́ми рука́ми жар ви́горнути *див.* загрібати.

ВИГОРТАТИ: чужи́ми рука́ми жар вигорта́ти *див.* загрібати.

ВИГРАВАТИ: виграва́ти / ви́грати третячка́ на зуба́х *кому, чиїх.* Бити кого-небудь по зубах [Х о м а:] *Я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за вухами залящить* (Кост.). С и н о н і м и: **переліч́ити зу́би; дава́ти зуботи́чину** (в 1 знач.).

виграва́ти очи́ма *див.* грати.

ВИГРАТИ: ви́грати бій. Домогтися, досягти свого; перемогти. *Ганна тужить. А ти гадав, що виграв бій, нікчемний переможче, не ти, Захар їй дорогий, Захар їй найдорожчий* (Дор.).

ви́грати ко́зиря. Досягти, домогтися чого-небудь вигідного для себе. *Але хто справді є ці «індуси»? Кого можна докладно про це розпитати? До того ж і йому раптом закортіло в цій справі виграти козиря* (Ле).

ви́грати спра́ву. Досягти бажаних наслідків. *Що більші мури постали проміж інтелігенцією та народом, то більшої праці треба, щоб їх розваляти, бо тільки тоді, як їх не буде,— тільки тоді ми виграємо справу* (Гр.).

ви́грати третячка́ на зуба́х *див.* вигравати.

ВИГРАШКИ: за ви́грашки. Дуже легко, без

будь-якого напруження. *І він частіше й частіше крутився думками біля Оксаниного двору й Оксаниних рук; така за виграшки всяке ділечко переробить* (Стельмах).

ВИГРЕБТИ: чужи́ми рука́ми жар ви́гребти *див.* загрібати.

ВИГРІБАТИ: чужи́ми рука́ми жар вигріба́ти *див.* загрібати.

ВИГРІВАТИСЯ: вигріва́тися на печі́. Зовсім нічого не робити; байдикувати.— *Щось не видно бригадира в полі. Невже на печі вигрівається, Петровичу? — спитав Андрій, очищаючи з підборів землю* (Хор.).

ВИГУКУВАТИ: вигу́кувати оса́нну *див.* співати.

ВИД: виставля́ти на вид *див.* виставляти.

на вид *кого, чого, діал.* Бачачи, побачивши. *От, наприклад, Робесп'єр, як відомо, не тільки здригався, а навіть млів на вид крові, а смертні декрети підписував «і не змильнувши»* (Л. Укр.); *Далі в сінях проходжувався жандарм, держачи карабін у руці. На вид цих урядових лиць Панько трохи збентежився і підступав несміливими кроками до сіней* (Март.).

ВИДАВ: світ не́ вида́в *див.* світ; **хто** ~ *див.* хто.

ВИДАВАТИ: видава́ти / ви́дати біле за чо́рне. Виставляти кого-, що-небудь зовсім інакшим, повністю протилежним. *Наші недруги із шкіри пнуться, аби видати біле за чорне й навпаки* (Літ. Укр.).

видава́ти / ви́дати себе́. 1. Виявляти свою присутність. *Світла не було, бо ворог боявся видати себе.*

2. Мимоволі виявляти свій справжній стан, свої почуття. *Під допитливим поглядом присутніх хлопець видавав себе.* С и н о н і м: **видава́ти себе́ з голово́ю.**

видава́ти / ви́дати себе́ з голово́ю. Власними діями, вчинками, словами і т. ін. мимоволі остаточно виявляти свою таємницю або причетність до чого-небудь. *Раптом Марина ніби оце тільки згадала: — Да, але це так, між іншим,— і одразу ж самим оцим вступом уже видала себе з головою.— Ви ж таки і не спитали тоді мене. Про якусь... ізюмську дівчину* (Головко). С и н о н і м: **видава́ти себе́** (в 2 знач.).

ВИДАВИТИ: ви́давити (ви́бити) олі́ю *з кого, заст.* Добре побити кого-небудь. *Получиш добру халазію, Він видавить з тебе олію, От тільки й ще тут побарись* (Котл.). С и н о н і м: **да́ти бо́бу.**

ви́давити з се́бе; ~ **сльо́зи;** ~ **со́ки** *див.* видавлювати.

ВИДАВИШ: не ви́давиш сло́ва *з кого.* Хтось дуже мовчазний, небалакучий. *Вони їздять мовчки з Турки в Бориню і назад. Туди і назад. Недарма кажуть, що з Данила Мармури слова не видавиш* (Чорн.). А н т о н і м и: **язи́к без кісто́к; прово́рний на язи́к.**

ВИДАВЛЮВАТИ: вида́влювати / ви́давити з се́бе. Неохоче говорити що-небудь.— *В ліс, кажеш? — видавив з себе* [Сидорчук] *одним подихом так, начебто в тому короткому слові таїлись для нього всі сто смертей.— А за селом, гадаєш, дозорів немає?* (Ю. Бедзик).

вида́влювати / ви́давити сльо́зи (сльозу́) *перев. з кого.* Зворушуючи, впливаючи на почуття, доводити кого-небудь до плачу. *Ніжні звуки* [музики] *млосно стискували серце, видавлювали з очей сльози* (Збан.); [К н у р:] *Такої співай... важкої... щоб, як камінь, давила на серце. Може, хоч сльози видавить!* (Мирний); *Біль і образа видавили з мене сльозу* (Є. Кравч.).

вида́влювати (вижима́ти, despiteвича́влювати, *рідко* **виїда́ти) / ви́давити (ви́жати, ви́чавити,** *рідко* **ви́їсти) [усі] со́ки** *з кого.* 1. Нещадно експлуатувати, визискувати кого-небудь. [Ш к е р е б е р т ь:] *Я пускав з торбою вдів і сиріт, я видавлював усі соки з робітників, робив їх рабами своїми* (Кроп.); *Пришельці-колонізатори гидкі, а хіба менш гидкі вислужники їхні, холуї? Запроданці, що сіли на тих уранах і вичавлюють соки з своїх одноплемінців* (Гончар); *Вижмуть підприємці з таких, як він, соки,.. награбують доларів, заюшених кров'ю, а їх, трудівників, згодом виженуть на вулицю* (Цюпа). С и н о н і м и: **пи́ти кров** (у 1 знач.); **тягти́ жи́ли** (в 1 знач.); **де́рти шку́ру** (в 2 знач.).

2. Дуже знесилювати, виснажувати кого-небудь. *Старий Щербат із жури скоро зійшов у могилу, зосталася удова з дочкою. Ще погіршало. Василь перериваєся на роботі, але куракінська панщина виїдала усі соки* (Хотк.). С и н о н і м: **ви́точити кров.**

ВИДАННІ: мов дівка на виданні́ *див.* дівка.

на виданні́ (на відда́нні́). В такому віці, коли можна виходити заміж (про дівчину). *На Даниловому хуторі оселилася родина викотців* [втікачів від кріпацтва] *з Правобережжя. Батько, мати, троє синів та дочка на виданні* (Тулуб); *Шила* [Яресьчиха торбу в дорогу] *дочці Вусті, що була вже на виданні* (Гончар); *Крючковський зупинився у попа, в якого була дочка на виданні* (Панч); *Христя на відданні дівчина, їй треба скриню дбати: що вона, вік у дівках сидітиме, старітиме?* (Горд.).

ВИДАНО: де [ж] таки́ (пак, це, се, таке́) ви́дано. Уживається для вираження здивування або обурення чим-небудь незвичним або неприйнятним.— *Дивлюсь — мій Стефанко лежить, як колода спухлий. Чи баба бреше, чи вона дурна. Де ж таки видано, щоб зарізані були від того спухлими?* (Коцюб.); — *Все одно я дробу не поклав йому* [онукові] *у рушницю. Де ж пак видано — дитині смерть у руки давати* (Хотк.); — *Люди... пани... Вони сказали, що він убив Грицька.— Де ж це видано, щоб на Зінька таку напрасну*

вигадувати? (Гр.); *— А чого ж він, Дарино, шкуру дере з людей? Де це видано, за карбованець брати карбованець проценту?* (Стельмах); *Як то можна! та де се видано! та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!* (Вовчок); *Де таке видано, щоб бороди слухали безвусого хлопця?* (Горд.). **де́ ж таки.**— *А вам заздро на мого чоловіка? — Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж таки — чужу жінку зовсім від дому одбив* (Мирний).

ВИ́ДАТИ: ви́дати бі́ле за чо́рне; ~ себе́; ~ себе́ з голово́ю *див.* видавати.

ВИДА́ТИ: не вида́ти в сві́ті *чого, фольк.* Не бути ніколи. *Дивуються люди і малії діти, Що такої пригодоньки не видали в світі* (Л. Укр.).

сві́та не вида́ти, *фольк.* 1. *кому.* Хто-небудь помер. *Все ж не гляне він на мене,— Дарма виглядати! Вже ж моєму миленькому Світа не видати!* (Л. Укр.).

2. *у кого, де.* Через непосильну працю, надмірні клопоти і т. ін. не мати відпочинку, нормального життя; тяжко жити. *А у свекра гірше пекла; Світа не видати* (Н.-Лев.).

слі́хом слиха́ти, ви́дом вида́ти *див.* слихати.

у ві́чі (ви́дом) не вида́ти *кого, чого, фольк.* Зовсім не бачити.— *Чом батька я свого Анхиза І досі в вічі не видав Ні з грішними, ні у Плутона?* (Котл.); *У султана білії палати, а під ними чорнії темниці, там сидять в неволі бідні бранці, Світа-сонця не видають в очі* (Л. Укр.); *— Мені ніколи в житті на думку не спадало будь-кого образити, а щодо якогось генерал-майора, то про нього я навіть і не чув і видом не видав* (Гашек, перекл. Масляка). **ви́дом не ви́дано.** *Видом ніколи не видано, Щоб такая буря злая на козаків так міцно виступала й уставала...* (Дума).

ВИДЕРЖИТЬ: не ви́держить кише́ня *див.* кишеня.

ВИДЕРТИ: ви́дерти / видира́ти з моги́ли *кого.* Врятувати кого-небудь від неминучої смерті. *Привела тата Вірунці — від вітру валився той нужденний скелет у обмотках... Одхаяла, відволодала його мати, підлікувала, із могили видерла,— на таке здатна справжня подружня любов* (Гончар).

ви́дерти ду́шу; ~ з зубі́в *див.* видирати; **~ з-під землі́** *див.* діставати; **~ з-під ні́гтів; ~ зуба́ми** *див.* видирати.

ви́дерти (повидира́ти, ви́дряпати, видра́ти) / видира́ти (видря́пувати) о́чі *(лайл.* **банькі́)** **[з ло́ба].** 1. *кому і без додатка.* Жорстоко покарати або побити кого-небудь, захищаючи себе, свої інтереси або заступаючись за когось. [Г о р п и н а:] *Я за свою дочку готова очі видерти, готова тут галасу наробити на всю улицю!* (Н.-Лев.); *Зо Славком хотіла* [Пазя] *лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара кинула оком на нього, то була б їй очі видерла, якби так сила* (Март.); [З і н ь к а:] *Підійди ближче! Підійди!.. Я тобі баньки видеру і пащеку роздеру!* (Кроп.); *— Ну... а як знайдемо філоксеру, то ті мегери й очі з лоба повидирають нам* (Коцюб.); *— Звичайно, коли б тут закрутився якийсь легкий роман, то мені було б прикро за Юрія.— А мені? — вигукнув Сагайда.— Та я за таке обом їм очі повидирав би!* (Гончар); *— І не подивлюсь у той бік, де йдеш; очі тобі видряпаю, як приступиш на крок до мене!* (Коб.); *— Я тому, сукиному синові, очі видряпаю, хто про Оксану що скаже,— казала Катерина* (Григ.); *— Отже, їй богу, сказав би мені хто таке з два місяці тому, очі видряпав би* (Тют.); *— Нам не слід в чуже гніздо мішатися. Коли б хто прийшов до тебе та сказав: Насте! чого ти так з дітьми поводишся,— що б ти тому заспівала? Адже ж і очі видрала?* (Мирний); [П а в л о:] *Прощай, село, прощайте, дівчата й молодиці! Кого-то ви без мене кохатимете, за кого одна одній очі видиратимете?..* (Кроп.).

2. *за що.* Настирливо, не гребуючи ніякими засобами, домогтися свого.— *Не вміє правити за свої ліки. Інша очі видерла б, а ця за спасибі старається* (Стельмах); *Думає* [мати], *що не скаредний син, такий і Тимофій був — за копійку не видряпає очі* (Стельмах).

С и н о н і м: **перегри́зти го́рло.**

ВИДЗВОНЮВАТИ: видзво́нювати в усі́ дзво́ни *див.* дзвонити.

ВИДИ: ба́чити ви́ди *див.* бачити.

ВИДИВИВСЯ: [і] о́чі ви́дивився б. Дуже гарний, вродливий. [П а ш к а:] *Як одягне* [Михайло] *жупан, та дорогим поясом підпережеться, та сиву шапку набакир,—і очі б видивилась!* (Стар.). С и н о н і м: **хоч ви́дивись** (у 1 знач.).

ВИДИВИСЬ: хоч ви́дивись. 1. Дуже гарний, вродливий. [П л а т о н Г а в р и л о в и ч:] *То яку ти мені хотіла панночку радити, Федоро?* [Ф е д о р а *(сміється)*:] *Е, там дівчина, хоч видивись* (Вас.). С и н о н і м: **о́чі ви́дивився б.**

2. *рідко.* Негустий, пісний, несмачний (про рідку страву). *Іство: борщ, хоч видивись, картопелька, цибуля, часник, що аж хата провонялася тим* (Тесл.). С и н о н і м и: **хоч го́лову мий; хоч на соба́ку лий.**

ВИДИВИТИ: ви́дивити (ви́глядіти) / *рідко* **види́влювати [всі] о́чі.** 1. *перев. за ким.* Чекати з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. — *Брат Остап усі очі видивив, вас виглядаючи. Ніяк дочекатись було* (Конвісар); *— Піди, моя дитино, понеси своїм гостинця, бо.. мати вже й очі видивила за тобою* (Сиз.); *От був у хаті її любий хлопець і знов пішов... Ходила за ним, очі видивлювала, груди свої зговорювала — ані не думав навернутися* (Круш.). **як оче́й не ви́дивить.** *Згадав* [Давид], *як писала* [Зінька] *в останньому листі: либонь відколи довідалась, що незабаром вийде*

з лікарні, та відтоді щодня як очей не видивить (Головко). П о р.: **вйдивитися óчі.**

2. Зіпсувати зір, виглядаючи кого-небудь або чекаючи чогось. *Та змочила хустиночку, Дрібні сльози втираючи: Ой і видивила свої карі очі, Тебе, серце, виглядаючи* (Нар. лірика); *Поки сина ожениш — очі видивиш* (Сл. Гр.); — *Хіба не видно, за кого я? Свій брат і за свого стою. Ноги сходив, очі видивив і горба нажив за чужими вівцями* (Ірчан); *Не прийшло до Ганни щастя тим великим, битим шляхом, тільки вона вигляділа свої очі, виглядаючи* (Н.-Лев.).

3. *тільки недок.* Напружено дивитися куди-небудь, на щось, придивлятися до чогось. *Капітан стояв на верхньому містку близько будки керманича і видивлював очі в густу темінь, що насувала звідусіль* (Ірчан); // Спостерігати що-небудь, за чимсь.— *А видивлювати очі цілий вік, як діти валяються попід чужі плоти, як у дворі або в наймах немиті та нечесані молодий вік зробляють, то... тяжко, то дуже тяжко...* (Март.); // Стежити за ким-небудь. [М а т р о н а:] *Недурно то я стою в церкві та очі видивлюю, де то мій чоловік* (Фр.).

ВИДИВИТИСЯ: вйдивитися óчі *(рідко* **вікна**). Чекати з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. *Звідки ті бійці, Хлопці-молодці, Що дівчата до півночі Видивились карі очі На околиці?* (Мал.); — *А Шовкун тут уже очі видивився виглядаючи,— казав Черниш* (Гончар); — *Увесь день пронудилася сама,— Як не сказилася!.. Всі вікна видивилась, виглядаючи вас...* (Вас.). П о р.: **вйдивити óчі** (в 1 знач.).

ВИДИВЛЮВАТИ: видйвлювати óчі *див.* видивити.

ВИДИМА: вйдима річ *див.* річ.

ВИДИМО: вйдимо і невйдимо. Дуже багато. *Але пішло поколінь в тебе* [в землю] *видимо і невидимо* (Б. Ол.).

ВИДИМОСТІ: для вйдимості. Удавано, лише для створення певного враження. *Перед Софією він* [Гаркуша] *гнеться лише для видимості* (Гончар). П о р.: **для вйду.** С и н о н і м и: **для годйться; про людськé óко** (в 2 знач.); **для фóрми.**

ВИДИРАЙ: хоч зубáми видирáй *див.* виривай.

ВИДИРАТИ: видирáти / вйдерти дýшу [з тіла]. Жорстоко знущатися з кого-небудь, мордуючи, доводячи до смерті.— *Тимофію,— наздогнала його в сінях.— Ви б не їхали на ніч. Банда Гальчевського тепер лютує. За землю душі видирає,— так сказала, начебто і не знав Тимофій, що робиться навкруги* (Стельмах); — *Їй-богу, так! Їй-богу, так! — репетує кругом сірома.— Проклятії кармазини швидко видеруть у нас душу з тіла, не то що!* (П. Куліш).

видирáти / вйдерти з зубів (з рóта, з рук, з гóрла). Силоміць забирати, віднімати що-небудь у когось. — *Газда.., а в бінної* [бідної] *удови з рота видираєш* (Хотк.); — *От і купив, от тобі й нива! — думав Роман..— Ціпов'яз з зубів видер мені ниву!* (Коцюб.); *Тих, кому захочеться взяти булаву, немало. Важливіше видерти її з рук схизмата Хмеля* (Рибак); [О д а р к а:] *Нехай віддасть хустку. Я в нього* [Олексія] *з горла видеру...* (Кв.-Осн.).

видирáти / вйдерти з-під нігтів. Говорити, стверджувати що-небудь без будь-яких підстав, не спираючись на факти; вигадувати що-небудь.— *Ти все з доносами? — гримнув до Івася батько, слухаючи, що розказував він про Галю матері.— Так і ходиш по нишпорках, так і видираєш з-під нігтів* (Мирний). С и н о н і м: **висисáти з пáльця** (у 1 знач.).

видирáти (виривáти) / вйдерти (вйрвати) зубáми. Докладати всіх зусиль для досягнення чого-небудь. *Заздрість до Юрія, злість на Мірошниченка й Іванишина роздирали його. Він тепер зубами.. буде видирати своє щастя* (Стельмах); *Хома.. видирав своє право зубами* (Гончар).

видирáти з могили *див.* видерти; **~ з-під землі** *див.* діставати; **~ óчі** *див.* видерти.

ВИДІВ: світ не вйдів *див.* світ.

ВИДІЛИ: щоб мої óчі не вйділи *див.* очі.

ВИДКО: світу білого не вйдко *див.* видно.

ВИДНЕ: не вйдне óко *див.* око.

ВИДНО: [і] сліпóму вйдно. Цілком зрозуміло, ясно, очевидно. *Сліпому видно, як валиться їхній* [фашистський] *картковий будиночок, а вони видають з себе переможців* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **сліпйй побáчить.**

не вйдно і слíду; не ~ кінця́-крáю *див.* нема.

світу (світа) [білого (бóжого)] не вйдно (вйдко). 1. Зовсім нічого не можна побачити, розрізнити зором; стає або стало темно (від сильної зливи, хуртовини, туману, пилу і т. ін.). *Хурделиця — світу не видно. Порожньо на пероні* (Головко); *Коло молотарки чисте пекло. Головня курить, світу не видно, густа сажа сіда на легені* (Горд.); *Якось він недобре прикрив лантух, кури повилазили і давай літати по хаті, битись у вікна, кудкудакати. Збили таку пилюку, що світа не видно* (Тют.); *Хуга замітає снігом дорогу, Мов пекло у полі — світа не видко!* (Коцюб.); *Зранку сніжок потроху почав падати.. І к обіду таке схопилось, що світу білого не видно* (Мирний); *Як от інколи схопиться заверюха* [завірюха] *— громом гримить, вітром бурхає, світу божого не видно* (П. Куліш).

2. *за ким, чим.* Кого-небудь чи чогось дуже багато. *У нашому селі за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук* (Вовчок).

3. *з словоспол.* с т і л ь к и.., щ о. Уживається для підкреслення великої кількості чого-небудь. *Стільки цієї худоби у нас, що й світу божого не видно* (Стельмах).

скільки ви́дно. Без міри, дуже. [С т е ц ь к о:] *Аж там купці, та так обдурюють панів, що скільки видно* (Кв.-Осн.).

[там] ви́дно бу́де. Обставини підкажуть, як діяти, що робити.— *Куди ж ви, молодий чоловіче? Ночуйте в нас, а завтра видно буде...* (Кол.); *Лукийченко, озираючи хлопця своїми уважними очима, відповів: — Спочатку давай пообідаємо, а там видно буде* (Сенч.); *«Може, переда на чоботи дам, а може... Одним словом, там видно буде»,— розмірковував Генька, збираючись у дорогу* (Тют.).

ВИДНОТІ: на видноті. 1. На видному місці, так, щоб можна було бачити.— *Як же він дознався* [дізнався], *що є* люлька і тютюн? *Хіба на видноті лежали?* (Мирний); *На стіні, на видноті, висів канчук-трійчатка* (Ільч.); *В садку черешні вистигли, прозорі, золоті. Красуються на дереві, в усіх на видноті* (Забіла); *На клуні голуби цілувалися в усіх на видноті* (Чаб.); П о р.: **на виду́** (в 2 знач.).

2. Доступний для чийого-небудь огляду, ознайомлення і т. ін.; неприхований. *Але ж тепер її хата навстіж одчинена, все на видноті!* (Гуц.); *Є в Дніпропетровську трохи вище острова Комсомольського затока, де ставлять човни. Тут все людське життя на видноті. На весь Дніпро видніє білизна, розвішана на мотузках, і купи сміття.., і голубник* (Гончар).

3. Який не має можливості таїтися, відкритий для спостереження або контролю. *Людина живе в колективі. Саме тут, де кожний на видноті, формуються моральні норми її поведінки, виховується почуття відповідальності* (Веч. Київ); *Новий рік застав наших будівельників на спорудженні великих і важливих заводів та фабрик, шахт і електростанцій, залізниць і житлових масивів. Ті, хто будує, завжди на видноті!* (Рад. Укр.). П о р.: **на виду́** (в 1 знач.). С и н о н і м: **на оча́х** (у 4 знач.).

4. Відомий своїм становищем в суспільстві, шанований; в пошані.— *Тільки ти, добродію, Ілля Васильович, .. дай мені справити* [весілля] *все по-нашому, по-хорошому, по-старовинному. Це й тобі вигідно, відразу увійдеш до найстатечніших наших людей, на видноті станеш* (Горький, перекл. Плужника); *Зате не встиг зіскочити* [Борис] *з шкільної лави — уже на видноті* (Мур.).

ВИ́ДОМ: ви́дом не вида́ти *див.* видати; **під ~** *див.* виглядом; **сли́хом слиха́ти, ~ вида́ти** *див.* слихати.

ВИДРАТИ: ви́драти о́чі *див.* видерти.

ВИДРЯПАТИ: ви́дряпати о́чі *див.* видерти.

ВИДРЯПАТИСЯ: ви́дряпатися з того́ сві́ту *див.* вийти.

ВИДРЯПУВАТИ: видря́пувати о́чі *див.* видерти.

ВИДУ: випуска́ти з ви́ду *див.* випускати.

для ви́ду. Удавано, лише для створення певного враження. *Молоді панійки реготались, панночки для виду поопускали очі у землю, а паничі і пани одно гукали: «біс! біс!»* (Мирний); *— Та що ж ви затіяли, товаришу сержант? — спитав Андрій м'якшим тоном, сподіваючись в глибині душі, що сержант знайде, бодай для виду, якесь слово на своє виправдання* (Ю. Бедзик). П о р.: **для ви́димості.** С и н о н і м и: **про людське́ о́ко** (в 2 знач.); **для годи́ться; для фо́рми.**

з ви́ду. Зовні.— *Оттака ж ти, дівко! От тобі й на! З виду і дівка як дівка, а з словом, як злодій з чужим добром, ховаєшся* (Мирний); *Іваниха була ростом більша від Івана. З виду на свій вік застара, хоч на ділі молодша від Івана* (Март.).

не подава́ти ви́ду *див.* подавати; **пристава́ти до ~** *див.* приставати.

ВИДУ́: згоря́ти на виду́ *див.* згоряти.

на виду́. 1. Відкритий, доступний для спостереження або контролю.— *Важка служба! Клопотна служба! Перед усіма на виду* (Мирний); *Раніше, в маленьких артілях, люди були завжди на виду один в одного* (Роб. газ.); *На БАМі кожен на виду. Чи люди тут особливі підібралися, чи атмосфера така — всі про все знають* (Прапор ком.). П о р.: **на видноті** (в 3 знач.). С и н о н і м: **на оча́х** (у 4 знач.).

2. На видному місці або так, щоб можна було бачити. *Старшенькі хлопці ховалися за дерева, борзенько підбігали під інше дерево й так поволі посувалися наперед. Митрунько ж ішов на виду, попри кущі рож* (Март.); *Залягли поруч. Коня свого Старков прив'язав тут же, неподалік під деревом, щоб весь час був на виду* (Гончар); [К а ч а н:] *Качанова хата на виду, дочко* (Зар.); *Послали обкошувати гречку. Косу на плечі і йде селом, щоб бути в усіх на виду* (Рад. Укр.). П о р.: **на видноті** (в 1 знач.).

3. *у кого.* Помітний, очевидний. *Взялися завзяті, дерзнули, І успіх — у всіх на виду* (С. Ол.).

перемін́итися на виду́ *див.* мінитися; **спада́ти на виду́** *див.* спадати; **трима́ти на виду́** *див.* тримати.

ВИДУМАЄ: по́роху не ви́думає *див.* вигадає.

ВИДУМАЙ: ще що ви́думай *див.* вигадай.

ВИДУШЕНИЙ: як ви́душений лимо́н *див.* лимон.

ВИДЮЧЕ: видю́че о́ко *див.* око.

ВИЖАТИ: ви́жати со́ки *див.* видавлювати.

ВИЖИВАТИ: вижива́ти з па́м'яті; ~ з ро́зуму *див.* вижити.

ВИЖИМАТИ: вижима́ти со́ки *див.* видавлювати.

ВИЖИТИ: ви́жити / вижива́ти з па́м'яті. Від старості втратити пам'ять. *Старий зовсім вижив з пам'яті, нічого не пам'ятає.*

ви́жити / вижива́ти з ро́зуму (з ума́). Від старості втратити здатність розумно мислити; позбутися розуму.— *Що він* [старий] *меле? Левкой — це*

левкой, а матіола — це матіола, вечірня запашна квітка. Стручки, хрестоцвіття, п'ятипелюсткові... З розуму вижив старий (Ле); — *Дурень* [старий] *зовсім вижив з розуму. Коли б він пішов у банк, йому б одразу сказали, що гроші фальшиві. Але він боїться з'являтися з тими грошима на людях...* (Ю. Бедзик); *Люди не звертали уваги на ті Уласові речі.— Старий став — з ума вижив* (Мирний); *Як не кричав Софрон, Митрич таки переконав людей, що Свир говорить правду, треба заходжуватись біля перебудови, а Софрон уже вижив із ума* (Панч).

ВИЗБИРАЄШ: і зу́би ви́збираєш. Фізично буде дуже боляче, відчутно (перев. при погрозі побити кого-небудь).— *Цить! а то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш,— крикнула Кайдашиха й скочила з місця* (Н.-Лев.). **і зубі́в не ви́збираєш.**— *Ти що? — аж підвівся з стільця земський.— П'яний приїхав. Я такого дам тобі агітатора, що й зубів не визбираєш* (Стельмах).

ВИЗРІЛА: ду́мка ви́зріла *див.* думка.

ВИЇДАТИ: виїда́ти о́чі *кому, рідко на кого.* Лаючи, жорстоко, в'їдливо дорікати кому-небудь за щось. [Варка:] *Коли вже й рідня одно другому виїдає очі, то чого ж сподіватись від чужих?..* (Кроп.); — *Це мені на мого найменшого братуху люди очі виїдають. От горе з ними!* (Л. Янов.). Синонім: **коло́ти о́чі** (в 1 знач.).

виїда́ти со́ки *див.* видавлювати.

ВИЇДЕНОГО: не ва́ртий ви́їденого яйця́ *див.* вартий.

ВИЇЖДЖАТИ: виїжджа́ти на чужі́й спи́ні. Користуватися наслідками чиєїсь праці. [Федора:] *Цілу весну ніжилась, наче пані, а тепер хочеш на чужій спині виїжджати...* (Зар.).

ВИЇСТИ: ви́їсти со́ки *див.* видавлювати.

ВИЇХАТИ: ви́їхати на пле́ча́х *чиїх, кого.* Використати наслідки чиєїсь праці.— *Виявилось, коли ми перевірили роботу Званова, що ударник з нього липовий. На роботі він намагається виїхати на плечах товаришів* (Донч.).

ВИЙ: хоч во́вком вий. Уживається для вираження безвихідного, скрутного становища, великого відчаю, досади і т. ін. через неможливість що-небудь змінити. *Худібка в пошесть вигибла.., хоч вовком вий* (Фр.); *Ти бачив, Васю, як танцюють чоловіки, коли вони самі?.. Який страшний, самітницький, хоч вовком вий, сум лежить на дні їхніх очей* (Загреб.); — *Хоч би, думаю, яка-небудь грішна душа на дорозі трапилась. Хоч вовком вий — нікого* (Логв.); *Ще ті, хто письму навчений, то уривали хвилину, а нам, неписьменним, хоч вовком вий. Попросиш котрогось, а він тобі як гаркне — хіба ж людині до того, щоб у такому пеклі ще для когось і листи писати* (Збан.). **хоч во́вком труби́.**— *Як ми поживаємо... Коли є люди, то добре, а коли нема — хоч вовком труби: так прямо і чахнеш на цьому відлюдді* (Стельмах). Синоніми: **хоч плач; хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч кри́ком кричи́; хоч плач, хоч скач** (у 2 знач.); **хоч з мо́сту та в во́ду; хоч гвалт кричи́; хоч кричи́ про́бі.**

ВИЙДЕ: но́мер не ви́йде *див.* номер.

ВИЙДУТЬ: ви́йдуть лю́ди *див.* люди.

ВИЙМАТИ: вийма́ти / ви́йняти ду́шу (се́рце) *кому, з кого, у кого і без додатка.* 1. Викликати у кого-небудь сильні емоції, хвилювання; зворушувати, розчулювати кого-небудь. *Лестощами й душу вийме* (Укр.. присл..); *Мавко! Ти з мене душу виймеш!* (Л. Укр.); *Тільки б я не так заспівав, як співають наші співаки. Я б душу вийняв із слухачів своїм співом.* (Вишня); [Мар'яна:] *Ох, люблю я твої очі! Вийняли вони у мене моє серце* (Вас.). **вийма́ти се́рденько.** [Мавка:] *Як солодко грає, Як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає!* (Л. Укр.).

2. *кому, з кого.* Убивати кого-небудь або жорстоко, бездушно знущатися з когось. *Іван Тимофійович хотів підсікти Мирона, що його рідний брат ще й досі в Петлюри людям душу виймає, але згадка про Василя пом'якшила гнів* (Стельмах); *Не раз його шабля і спис, добиваючись шляхетства, виймали душу із своїх братів: у злобному тілі владолюбця легко прищепилася жорстокість вельмож і королів* (Стельмах).

3. Завдавати кому-небудь страждання, муки; мучити. *А в Антона була ще більша криза — боржники виймали душу* (Чорн.). Пор.: **вирива́ти ду́шу.** Синонім: **кра́яти се́рце.**

4. *для кого, тільки з сл.* ду́шу. Робити для когось все, навіть неможливе.— *Я не милостині просити прийшла. Я душу для тебе вийняла, а ти!..* (Тют.).

ВИЙМИ: хоч із душі ви́йми. Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *Ти мені борг хоч із душі вийми, а віддай.* Синоніми: **хоч із колі́на ви́лупи; хоч з землі ви́копай; хоч із шку́ри ви́лізь.**

хоч о́ко ви́йми *див.* виколи.

ВИЙНЯТИ: ви́йняти ду́шу *див.* виймати.

ВИЙТИ: ви́йти бо́ком *див.* вилізти.

ви́йти (ви́битися, ви́рватися *і т. ін., зневажл.* **ви́скочити) / вихо́дити (вибива́тися, вирива́тися** *і т. ін., зневажл.* **виска́кувати) в лю́ди.** Докладаючи зусиль, домогтися певного становища в суспільстві. *Що буде, те й буде. Будеш знов чумакувати, Поки вийдем в люди* (Шевч.); *Його постійною мрією було: швидше вийти в люди і зажити самостійним життям* (М. Ю. Тарн.); *І ми зросли, Ми вийшли в люди, І в буднях будівничих літ Такі позводили споруди, Що осявають цілий світ* (Бичко); *Як я могла думати, що виб'юся в люди, сидячи у сієї* [цієї] *відьми?* (Л. Укр.); *А тепер суворим ставало обличчя батька, коли хтось розпитував про сина, хоч той і вибився он

у які люди! Здобув вищу освіту, став відомим художником (Мокр.); *Він гордився, що всього добивається сам.. Він знав: вирветься в люди, дійде до мети* (Курт.); *Писарям та головам заздро було, як-таки москальчук, ще недавній голодранець, волоцюга, ледащо, посівши за жінкою багатство, вискочив у люди, між пани, куди вони перлися з самого малку* (Мирний); *Час вибиватися в люди* (Літ. Укр.); *От і ти справлялась, вчилась та потрошку Вибиралась в люди на пряму дорожку* (Щог.). **повибива́тися в лю́ди** (про багатьох). *Народила* [баба] *десятеро дітей: двоє перших ще маленькими переставились, а решта повиростали і в люди повибивались* (Гуц.). Синонім: **ви́йти на доро́гу.**

ви́йти (ви́дряпатися) з то́го сві́ту. Одужати після тяжкої хвороби. *Данило ворухнувся, застогнав, а поруч тихо, наче журавель над криницею, заскрипів старечий голос: — От і гаразд, хлопче, що видряпався з того світу. Тепер будеш жити, як не помреш* (Стельмах).

ви́йти / вихо́дити на моє́ (твоє́, її́ *і т. ін.***).** Зробитися, здійснитися, відбутися так, як хочеться кому-небудь. — *А що, сину, кажу тоді, не на моє вийшло?* (Вовчок); *І побачиш, як не на моє вийде* (М. Куліш); *Якби я був усе розумно виговорив, хто знає, чи не на моє би вийшло* (Март.); — *То будемо моноплан будувати? — Моноплан! Моноплан! А що? На моє вийшло! — радів Андрій* (Вас.).

ви́йти в світ; ~ в тира́ж; ~ за ра́мки; ~ з берегі́в; ~ з ла́ду́; ~ з літ; ~ з-під пера́; ~ з рівнова́ги; ~ з ро́лі *див.* виходити.

ви́йти із борозни́, *жарт.* Ставати неспроможним займатися активною діяльністю. *Усі лави під кленами та тополями, лави літнього кінотеатру обсіли жінки й чоловіки,.. діди й баби, котрі вже, як кажуть, вийшли з борозни, одержували пенсійний хліб і до хліба* (Рудь). Синонім: **ви́йти в тира́ж.**

ви́йти наве́рх *див.* виступати; **~ на доро́гу; ~ на моє́; ~ на одно́; ~ на орбі́ту; ~ сухи́м з води́** *див.* виходити.

ВИЙШЛИ: літа́ ви́йшли *див.* літа.

ВИЙШОВ: дух ви́йшов *див.* дух; **хміль з голови́ ~** *див.* хміль.

ВИКАПАНИЙ: як ви́капаний, *з сл.* схожий. Зовсім, надзвичайно, дуже. *Всі сходилися на тому, що маленький Гайворон, як викапаний, схожий на свого батька* (Собко). Синоніми: **як дві кра́плі води́** (в 1 знач.); **як з о́ка ви́пав.**

ВИКИДАТИ: викида́ти / ви́кинути за борт *кого, що.* Відмовлятися від кого-, чого-небудь як від непотрібного, непридатного і т. ін. *Не варто викидати за борт і один з найстарших різновидів фантастики з його роллю популяризатора наукових знань. Шкільна молодь охоче читає і ще довго читатиме і Жюля Верна, і Обручева* (Літ. Укр.); *Та людську мисль і почуття орлине Ніхто й ніщо не викинув за борт* (Рильський); *Він заздрить? Йому соромно? Це почуття професор Самонін давно викинув за борт* (Дмит.). **за борт.**— *Ач, яка тепер молодь! — напідпитку не вгамовувався Страшко.. Ще вчора на вулиці носиками чмихали, а сьогодні вже всі — начальство! Нас, стариків,— за пояс! За борт!* (Баш).

викида́ти / ви́кинути ко́зиря. Показувати кому-небудь свої переваги, достоїнства. *А якщо ви.. скажете, що Одеса «так собі»,— то він* [одесит] *огляне вас презирливо й викине свого останнього козиря: — Так собі? А море?!* (Ю. Янов.).

викида́ти / ви́кинути колі́нця (колі́нце, *рідко* **колі́но, колі́на).** 1. Робити вигадливі рухи, фігури в танці; витіювато танцювати. *Танцювали до одуру. Потім Славко почав викидати такі колінця, що всі падали з реготу* (Кол.); *Антон вийшов на коло, вдарив каблуками нових чобіт.. і пройшовся перед Катериною, викидаючи такі коліна, що не можна було уявити* (Чорн.). Пор.: **викида́ти кре́ндели.**

2. Робити щось незвичайне, несподіване або легковажне, пусте. *Брати викидали завжди колінця: то уїдливо здоровкались з ним, то тиркали у слід йому, то навздогінці вигукували не дуже щирі привіти* (Мирний); *Онисько, невеличкий, у своєму довгому кожусі, котрий трохи не волочився по землі, смішив дівчат: то вигадку уверне, то колінце викине* (Мирний); — *Він у п'яному чаду, виправдовуючи себе у всьому.., може викинути яке завгодно колінце* (Коз.); [Зборовський:] *Чи згоджуєтесь, панове, на їх шлюб?..* [Микита *(набік)*:] *І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув* (Кроп.); // Дивувати, вражати кого-небудь чимсь особливим, несподіваним.— *Той Василь тихий-тихий, а завжди викине таке колінце, що не всякий і з метким розумом докумекає,— усміхався сам до себе Анатолій, здалеку прислухаючись до гелготу біля кузні.— Раз у посівну заходилися біля горна, то, мабуть, не з дурного розуму* (Літ. Укр.). Синоніми: **викида́ти ко́ника** (в 1 знач.); **встругну́ти шту́ку; відколо́ти но́мер.**

3. *рідко.* Співати, роблячи несподівані переходи в тональності, силі і висоті звуків. *І раптом заллється* [соловейко] *піснею. Які трелі, які колінця викидає!* (Роб. газ.).

викида́ти / ви́кинути ко́ника (ко́ники). 1. Робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне, пусте. *Адже поки не був радистом в радгоспі, то радіохуліганив, міг через ефір розшукати її в степу, покликати, а тепер, коли йому доручили весь радіовузол, тепер він сам не дозволяв собі такі коники викидати* (Гончар); *В школі Марина часто «викидала коники», за що подруги називали її навіженою* (Мороз); — *Ось розкажу матері, хай вона з тобою побалакає! А викинеш*

ще якого коника, на очі не навертайся (Мушк.); *Одного разу намалював* [Кузьмін] *портрет Павки Бекшанського та ще й коника викинув: нишком приніс його у повітком та й почепив на стіну серед інших портретів* (Збан.); // Дивувати, вражати кого-небудь чимсь особливим, несподіваним. *Я вже й тоді пробував викидати різні коники з природою, пробував дещо схрещувати* (Гончар); [Б у й к о:] *Давай, Васю, давай.* [Ч у б а т и й *(показує гранату):*] *Я їм скоро такого коника викину, що — ух! Земля тріснe!* (Баш.). С и н о н і м и: **викида́ти колі́нця** (у 2 знач.); **витина́ти фо́ртелі; встругну́ти шту́ку; відколо́ти но́мер.**

2. Робити що-небудь безглузде, нерозумне або діяти підступно. — *Подумаєш! Пішла потанцювати з молодим чоловіком, то він і коника викинув! Я й не знала, що ти такий ревнивий* (Грим.). П о р.: **викида́ти шту́ки.**

викида́ти / ви́кинути на ві́тер. Легковажно, марно витрачати що-небудь (гроші, майно і т. ін.). *Як розпорядитися грошима? Легко їх розтринькати, викинути на вітер* (Літ. Укр.). П о р.: **пуска́ти на ві́тер** (у 1 знач.). С и н о н і м: **пусти́ти за ві́тром** (у 1 знач.).

викида́ти / ви́кинути на ву́лицю *кого.* 1. Позбавляти кого-небудь житла. *Суд відсудив на користь Генріха стару Глущукову хату і шматок поля.. Старого й немічного Северина Глущука Генріх викинув на вулицю* (Чорн.).

2. Звільняти з роботи, позбавляти заробітку. *А молодий* [пан] *— навпаки: і не кричить, і не лає: все тихо та мирно, а дивись — уже й викинув на вулицю* (Мирний).

викида́ти / ви́кинути на смітни́к *кого, що.* Визнавати, вважати кого-, що-небудь непотрібним, не вартим уваги або непридатним; відмовлятися від когось, чогось.— *Вона зрозуміє, нарешті, підлість свого недавнього божка і викине його на смітник* (Гжицький); *Мене ти зрадиш, викинеш на смітник, Як знуду за тобою навісну* (Вінгр.); *Революція викинула на смітник оці самодержавні «сіятельства» та «превосходительства»* (Літ. Укр.). **повикида́ти на смітни́к** (про багатьох). *Є така частина критиків, яка з охотою повикидала б мої твори на смітник* (Вас.).

викида́ти / ви́кинути шту́ки (шту́ку, фо́ртелі, фо́ртель, фі́глі, фо́куси). Робити що-небудь нерозумне, безглузде або діяти підступно.— *Сагайдак знову фокуси викидає... І що він собі думає, не знаю* (Добр.); *Яку штуку викинув Мандичевський, Ви самі знаєте. Я вже не кажу про те, як себе держали старші народовці* (Драг.); *Тупий, брутальний, малоосвічений, він і на цей раз викинув фортель, за якого йому треба було, як мінімум, вліпити сувору догану* (Мур.). П о р.: **викида́ти ко́ника** (в 2 знач.). С и н о н і м: **витина́ти фо́ртелі.**

викида́ти з голови́ *див.* викинути.

викида́ти кре́нделі, *жарт.* Робити вигадливі рухи, фігури в танці; витіювато танцювати.— *Балакали, говорили й мою душеньку звеселили: «Збацали» танго. От кренделі викидали!* (Ковінька). П о р.: **викида́ти колі́нця** (у 1 знач.).

ВИКИНУТИ: ви́кинути (ви́трусити) / викида́ти з голови́ (з па́м'яті, з ду́мки, *рідко* **з ума́** *і т. ін.*) *кого, що.* Перестати думати про кого-, що-небудь.— *Авжеж! Гарні вони, ті чоловіки, до вінця, та й годі. А зараз-таки після вінця вони заспівають іншої. Викину оту дурість* [заміжжя] *з голови. Ти сама проповідуєш, що женщина* [жінка] *повинна бути вольна* [вільна], *повинна сама на себе працювати* (Н.-Лев.); *І як хворий не намагався забутись, викинути з голови спогади, вони просочували мозок, як нудний чад* (Добр.); *О. Василь знов став милим і веселим, а Раїса почувала себе добре, немов викинула з пам'яті все неприємне* (Коцюб.); *Та чи б я за таким плакала та побивалася? Я б його й з думки викинула* (Мирний); [С т е п а н и д а:] *Іван вже більш тижня, як пішов по монастирях на прощу.* [Х и м к а:] *Ага, так, так, я чула та й з паморокiв витрусила ту чутку* (Кроп.); *Я піймав себе на ганебнім чутті й гадці. Намагався їх витрусити з голови, думати про щось інше* (Досв.); *Кілька хвилин П'єнтак щось сердито бурмотить собі під ніс, потім викидає геть з голови бундючного кооператора. До біса!..* (Жур.); // Відмовитися від кого-, чого-небудь, забути. *Ні, козаче, викинь із голови, щоб відсіля втекти. Мовчи та диш; а то щоб й тебе на локшину не покришили* (Кв.-Осн.); *Всі порожні обіцянки, яких надавав сьогодні Ганні, він і з голови викинув* (Коз.); *Колонізаторам давно треба було викинути з голови мрії про кораблі із сріблом та шовком і назавжди відмовитися від безплідних спроб винайти машину часу, яка б відкинула світ на сотні років назад* (Загреб.); *Плакав нишком, жив одною, Не міг викинуть з ума* (Граб.). С и н о н і м и: **ви́бити з голови́** (в 1 знач.); **ви́гнати з голови́; поки́нути ду́мку; лиши́ти ду́мку.** А н т о н і м и: **вби́ти собі в го́лову; заби́ти в го́лову; не йти з ду́мки.**

ви́кинути за борт *див.* викидати.

ви́кинути з свого́ се́рця. Перестати любити кого-небудь. *В якій справі вона зайшла до Саїда, викинувши його з свого серця?* (Ле).

ви́кинути ко́зиря; ~ колі́нця; ~ ко́ника; ~ на ві́тер; ~ на ву́лицю; ~ на смітни́к; ~ шту́ки *див.* викидати.

ВИКЛАДАТИ: виклада́ти / ви́класти ду́шу. Відверто, щиро розповідати кому-небудь про себе все, ділитися з кимсь думками, переживаннями. *Погляд.. наче говорив: «Ти, чоловіче, не намагайся таїтись, викладай душу одразу, бо однаково раба божого розкушу»* (Голов.); *І глянув* [Богвіз] *у пітьмі на Колодуба уважно, наче роздумуючи, чи варто викладати перед ним свою душу*

(Ю. Бедзик); *Вона мені карти розкине,.. а я їй усю душу викладу, всі кривди виплачу* (Ряб.).

викладáти / вúкласти [свої] кáрти *кому і без додатка.* Відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів, планів. *Явтух Каленикович помічає цікаві погляди ярмарчан, що фіксують його надто довгу розмову з жінкою, і одразу викладає карти* (Ю. Янов.); [Б у й к о:] *А ви ж як хотіли? Щоб до командира партизанського загону прийшла якась дівчина, від якогось лікаря і щоб він їй одразу й карти виклав?* (Баш).

ВИКЛАСТИ: вúкласти дýшу; ~ кáрти *див.* викладати.

ВИКЛИК: кúдати вúклик *див.* кидати.

ВИ́КЛИКАТИ: вúкликати вогóнь на сéбе; ~ до життя́ *див.* викликáти.

ВИКЛИКА́ТИ: викликáти / вúкликати вогóнь на сéбе. Навмисне брати на себе всю складність, вину кого-небудь або відповідальність за щось.— *Може, й справді ми бездарний колектив, а я його безталанний керівник? —..Навіщо така сувора й нищівна самокритика? Колись це звалося «викликати вогонь на себе». Зараз не воєнний час, такі надзвичайні заходи непотрібні* (Собко); *Спаський* [шахіст] *сміливо викликає «вогонь на себе», хоча це іноді ставить його в скрутне становище* (Веч. Київ).

викликáти / вúкликати до життя́ *що.* Бути причиною появи, виникнення чого-небудь. *Особливості ідейного змісту безцензурної літератури викликали до життя нову художню форму: так, поряд з поезіями і прокламаціями-зверненнями значне поширення.. мали так звані соціалістичні брошури* (Рад. літ-во). С и н о н і м: **давáти почáток.**

ВИКОЛИ: хоч óко (óчі) вúколи (*рідко* **вúбий, вúйми, вúбери**), *з сл.* т é м н о, т é м р я в а, т é м і н ь *і т. ін.* Зовсім нічого не видно. *У хаті зовсім стало темно, що хоч око виколи...* (Кв.-Осн.); *Темінь — хоч око виколи* (Гончар); *Дівчинка йде серед ночі Лісом дрімучим одна. Темно, хоч виколи очі, Мертва стоїть тишина* (Бичко); [Ш е р е м е т а *(входить):*] *Свисни ще раз, бо темно, хоч око вибий* (Ірчан); *І пітьма, хоч око вийми* (Довж.); *— Нічого ж не видно, хоч око вибери!* (Гуц.). **хоч óчі повикóлюй.** *Темно, хоч очі повиколюй* (Номис). С и н о н і м и: **хоч в óко стрель; хоч óком світú; хоч в óко дай.**

ВИКОЛУПАТИ: вúколупати з пáльця. Невідомо звідки або будь-якою ціною дістати що-небудь. *Семен.., дослухавшись, як хтось жаліється, що нема куди товар вигнати, що немає пасовиська, кидає в громаду: — Кажете: «нема пасовиська», і не будете його мати!.. Ну, звісно, з пальця не виколупаєш* [пасовиська]! (Коцюб.). **хоч вúколупай з пáльця.** *Головонько ж моя бідна! Чим же прийматиму свата? Хоч виколупай з пальця, а дай!..* (Коцюб.). П о р.: **вúссати з пáльця** (у 2 знач.).

ВИКОПАЙ: хоч з (з-під) землí вúкопай. Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *Не йме віри, вражий пан.— Давай, хоч з коліна вилупи, хоч з землі викопай, хоч украдь — каже* (Н.-Лев.); *— І що він говорить? — питає дід Дунай.— Щоб хоч з-під землі викопали, а знайшли тата* (Стельмах).

С и н о н і м и: **хоч із душí вúйми; хоч із колíна вúлупи; хоч із шкýри вúлізь.**

ВИКОРЧОВУВАТИ: викорчóвувати з кóренем *див.* виривати.

ВИКОРЧУВАТИ: вúкорчувати з кóренем *див.* виривати.

ВИКРЕСЛИТИ: вúкреслити з своєї пáм'яті *див.* викреслювати.

ВИКРЕСЛЮВАТИ: викрéслювати (*рідко* **витрáвлювати**) **/ вúкреслити** (*рідко* **вúтравити**) **з [своєї] пáм'яті (з [свогó] життя́).** Змушувати забути кого-, що-небудь. *Ніякий час не витравить з пам'яті злочинства фашизму!* (Автом.).

ВИКРУТАСИ: стрóїти вихиля́си та викрутáси *див.* строїти.

ВИКРУТИ: хоч вúкрути. Дуже мокрий. *На другий день зранку і став він на роботу. Тяжко. Колодязь глибокий та й од млина далекувато. Тільки те й робить, що воду пиряє: і цигарки скрутити нема коли. А чуприна — хоч викрути* (Головко); // *з сл.* м ó к р и й, з м о к р í т и *і т. ін.* Наскрізь, повністю, зовсім. *На Франці одяг, сорочка й спідниця, були мокрі, хоч викрути* (Чорн.). **хоч візьмú та й вúкрути.** *Одяг мокрий, хоч візьми та й викрути.* С и н о н і м и: **як хлющ** (у 1 знач.); **до нúтки** (у 1 знач.).

ВИКРУТИТИСЯ: вúкрутитися (вúлізти, вúбратися *і т. ін.*) **з хáлепи** (*рідко* **з хáлепки**). Позбутися неприємностей, горя. *Близнята глянули на батька. Він кивнув їм головою: — Ідіть, хлопці, коли пан кличе,— пильно-пильно подивився на Левка, мовляв, зумій, парубче, викрутитися з халепи. На тебе вся надія* (Стельмах); *— Допоможи мені вилізти з цієї халепи, вік пам'ятатиму, ніколи не забуду...* (Збан.); *Часом вони потопали в снігових заметах.., часом же з великим напруженням ледве посувалися чистою кригою, згинаючись проти вітру. Кожного з них непокоїло, як удасться вибратись з цієї халепи* (Трубл.); *Він недавно з одної халепки викрутився, то коли б у другу не попав* (Л. Укр.).

ВИКРУЧЕНА: як вúкручена ганчíрка *див.* ганчірка.

ВИКРУЧУВАТИСЯ: викрýчуватися в'юнóм *див.* витися.

ВИКУРИТИ: не вúкурити і ла́даном (сíркою). Ніяк не можна вигнати кого-небудь звідкись.— *Та часом і свій брат, запорожець, як було вбереться в хату, то й ладаном не викуриш* (Мирний); *Найздоровіші та найспритніші захоплювали верхні полиці і їх звідтіля вже, мабуть, не викурив би*

й сіркою (Збан.). Синонім: **і калачем не виманити.** Антонім: **не заманити калачем.**

ВИЛАЗИТИ: вилазити боком *див.* вилізти.

вилазити (вилізати) / вилізти із своєї (власної) шкаралупи. Цікавитися тим, що виходить за межі особистих інтересів. *Вадим бачив, як люди починають вилізати з власної шкаралупи* (Бойч.).

вилазити / вилізти наверх. Несподівано або непередбачено виявлятися, нагадувати про себе (про що-небудь небажане або приховуване). *Що б він тепер дав, коли можна було її* [правду] *викинути з пам'яті, забути... Так ні!.. Таке не забувається!.. Воно.. вилазить наверх, наче яке страховище, лякає тебе* (Мирний); *Я навіть мало помічала ту силу підкупу,.. брехні та мошенства* [шахрайства], *що теж вилізло наверх перед виборами* (Л. Укр.).

вилазити з шкури *див.* лізти.

вилазити на голову *див.* сідати.

ВИЛАЗИТЬ: не вилазить з голови *див.* виходить.

ВИЛАЗЯТЬ: очі вилазять *див.* очі.

ВИЛАМИ: вилами писано *див.* писано.

ВИЛАХ: як пісок на вилах *див.* пісок.

ВИЛЕТІВ: хміль з голови вилетів *див.* хміль.

ВИЛЕТІЛА: душа вилетіла з тіла *див.* душа.

ВИЛЕТІЛО: вилетіло з рота *у кого, кому.* Хто-небудь сказав щось, не подумавши.— *А матушка їхні передавали здалеку поклін вам, матушко. Не знаю, як це вилетіло мені з рота. Може, я подумав, що слід би таки передати поклін* (Мик.).

ВИЛЕТІТИ: вилетіти / вилітати з голови *(рідко* **з пам'яті***).* Зовсім забутися. *І те, що вона хотіла сказати Каргатові, нараз вилетіло з голови* (Шовк.); *І вже зовсім вилетіли з її голови на цю мить і директор, і невдалі іспити. Навіть сліди від сліз висохли на її обличчі* (Коз.); *Все те, що складала* [Оленка] *на папері, одразу й вилетіло з голови. Оголосила по-своєму* (Кучер); — *Іду до неї — знаю, що буду говорити, прийду — все з пам'яті вилітає* (Стельмах). **повилітати з голови** (про все).— *Колись я писав вірші, знав напам'ять Овідія, Горація, а тепер все чисто повилітало з голови* (Н.-Лев.). Синоніми: **випасти з думки; як вибити з голови пам'ять.** Антонім: **прийти в голову** (в 1 знач.).

вилетіти в тираж *див.* виходити; **~ в трубу** *див.* вилітати.

вилетіти із сідла. Втратити посаду. *Кавун став тут головою* [колгоспу]. *Це був крутий поворот у його житті, такий крутий, що молодий голова в перші місяці трохи не вилетів із сідла* (Рад. Укр.).

ВИЛИВАТИ: виливати / вилити жовч. Чим-небудь виявляти недоброзичливість, злобу, вороже ставлення до кого-, чого-небудь (перев. у розмові). *Кобра ще довго виливав свою жовч, але його ніхто не слухав* (Сліс.); *Є двоє-троє колег по лікарні, які знаходять час не вдовольнятися становищем.. А заспіль і радянську владу хоч краєчком зачепити і жовч свою в кулачок вилити* (Ле).

виливати / вилити переполох *(рідко* **уроки***), заст.* Лікувати перелякану або знервовану людину знахарським способом. *Жінки голосять з переляку, а малим дітям не одному довелося переполох виливати* (Кв.-Осн.); *Кукурікнувши, на смерть перелякав* [півень] *пан-отця Гавриїла, коли той ходив по селу з молитвою. Довелося виливати переполох* (Донч.); *Наша знахарка — баба Горпиниха, що й уроки виливає, бешиху шепче і пропасницю вичитує* (Мирний).

виливати / вилити [свою] душу ([своє] серце). Відверто ділитися з ким-небудь тим, що хвилює, наболіло. *Дай мені адресу якої-небудь учительки або агрономші... Напишу їй листа. Виллю душу* (Гончар); *Говорили всі, хто бажав перед представником центра вилити наболілу душу* (Кир.); *Комусь мала вилити душу. Подалася через город до Фросі-подружки* (Ю. Бедзик); *Данило взяв дочку обома руками й заговорив. Взагалі не дуже балакучий, він інколи любив вилити душу в патетичному монолозі* (Дмит.); // Висловлювати свої почуття, переживання. *Багато знала й багато співала пісень стара Гафійка, але ні в одній з них не тужила так, душу всю виливаючи, як у пісні про славного Яношіка* (Хотк.); *Заспівали в полі пісню трактористи, виливають серце у словах простих* (Сос.).

виливати / вилити сльози. Гірко плакати. *Дивилася* [мати] *за батьком, виливаючи сльози, а він усе далі, та й за гору зайшов* (Вовчок); *Виллє* [сиротина] *сльози на могилу — Серденько спочине* (Шевч.). Синонім: **захлинатися плачем.**

виливати (лити) / вилити помиї *на кого.* Несправедливо ганьбити кого-небудь, звинувачуючи в чомусь осудливому.— *Сам* [Прудон] *зажив собі слави, а сам не так уже й погано уживався з порядками Луї Філіпа і Гізо, як ви уживаєтеся з сучасним режимом, хоча потроху бурчите і виливаєте на нього ліберальні помиї* (Стельмах); *Прочитав* [Дмитро Федорович] *лютощами сповнену писанину. Не обурювався, не доводив, що то наклеп. Тільки й сказав: — Я не знаю, хто ллє ці помиї на мене* (Большак); *Русевич, виступаючи вдруге, почав з того, що постарався вилити на своїх противників якнайбільше помиїв* (Шовк.). Синоніми: **обкидати брудом; кидати болотом; котити бочку.**

ВИЛИЗАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) вилизаний [язиком].** Дуже чистий. *Вночі.. був великий дощ. Це я побачив вранці, коли вибіг за ворота,— вся трава нахилилася в один бік, а колії були наче вилизані язиком* (Панч.).

ВИЛИЙ: хоч на собаку вилий *див.* лий.

ВИЛИТИ: ви́лити ду́шу; ~ жовч; ~ переполо́х; ~ помиї; ~ сльо́зи *див.* виливати.

ВИЛІЗАТИ: вилiза́ти із своєї шкаралу́пи *див.* вилазити.

ВИЛІЗТИ: ви́лізти (ви́йти) / вила́зити (вихо́дити) бо́ком *кому і без додатка.* Погано кінчитися, мати погані наслідки для кого-небудь. [В а р в а р а:] *Примусили в неділю працювати: одному начальнику гараж закінчували...* [Р о м о д а н:] *Гараж?! Що це за вельможа такий тут об'явився? Я йому покажу! Гараж боком вилізе* (Корн.); — *Коли б нам оцей сміх та потім боком не виліз!..* (Гончар); *На цей раз брехня вилізла мені боком. Сестра Ганна видала мене, сказала батькові, що я не хворий, цілий день десь блукав. Батько схопив налигач і бив мене* (Минко); *А ти згадай криваве дишло, Яке фашистам боком вийшло! Яке хребет їм перебило* (Іванович); — *Не я тобі казав, що ці вікна боком будуть нам вилазити* (Стельмах); // Відчути на собі погані наслідки чого-небудь. [Ю д а *(Очевидно, імпровізує пародію на чиюсь промову)*:] *«Жий, рибонько! Нащо тобі вода?»* [П р о ч а н и н *(сміється)*:] *Ти лепсько вмієш вдавати тую мову.* [Ю д а *(похмуро)*:] *Та ж начувся її доволі! Через вуха ллється! Вилазить боком досі* (Л. Укр.); // Не піти на користь, не приносити користі. *Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе!* (Укр.. присл..); *Чуже добро боком вилізе* (Укр. поети-романтики); // Не проходити даремно, бути причиною покарання за щось. [Д о м а х а:] *Звичайне, ви на гроші пожаднились, отож і підлестились укупі з своєю дочкою! Та скажіть ви своїй прекрасній панночці, що їй ті гроші й худоба боком вилізуть!* (Пчілка); *Це їм* [панам] *так не минеться, чужа кривда вилізе боком* (Коцюб.). **лізти бо́ком.** *Недаром тобі людська праця боком лізе* (Укр.. присл..). **полізти бо́ком.** *А біда й відповідає: — Получилась єрунда* [дурниця], *Що схопила ненароком, Те мені полізло боком* (Воск.).

ви́лізти з ха́лепи *див.* викрутитися; **~ із своєї шкаралу́пи; ~ наве́рх** *див.* вилазити; **~ на го́лову** *див.* сідати; **в одне́ ву́хо влізти, а в дру́ге ~** *див.* влізти.

ВИЛІЗУТЬ: о́чі ви́лізуть *див.* очі.

ВИЛІЗЬ: хоч із шку́ри ви́лізь. Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *А попідростали* [діти] *— в голові туманіє. Тому чоботи, тому крамні штани, тому картуза, тому чорта-біса, а ти, батьку, хоч з шкури вилізь, а дай* (Іщук). С и н о н і м и: **хоч з землі ви́копай; хоч із душі ви́йми; хоч із коліна ви́лупи.**

ВИЛІТАЄ: душа́ вилiта́є з тіла *див.* душа; **хміль з голови́ вилiта́є** *див.* хміль.

ВИЛІТАТИ: вилiта́ти / ви́летіти *(рідко* **полетіти***)* **в трубу́.** 1. Зовсім розорятися, залишатися без будь-яких засобів існування.— *Я багато не прошу... Хай би надали вільготу бити колодязі до Перекопу.. А то мислимо хіба: з тельбухами вилетів у трубу!* (Гончар); *Бізнес диктує темп... Даси маху — можеш погоріти, вилетиш в трубу* (Ф. Мак.). С и н о н і м и: **іти́ пра́хом** (у 1 знач.); **іти́ до чо́рта; іти́ шкере́берть** (у 2 знач.).

2. Не давати потрібної користі; марно витрачатися, пропадати.— *Менше начальства буде, то й менше дурних трудоднів у трубу вилітатиме* (Збан.); *І хіба не прикро, що лише 30 процентів його* [вугілля] *виконують корисну роботу, а 70 процентів, як то кажуть, вилітає в трубу* (Наука..); *Однак, мабуть, дуже грішною була спадщина Кабашних, не пішла вона Лук'янові в руку: вилетіла в трубу* (Гончар); *..Колчак, Денікін були розбиті наголову і їх сотні мільйонів стерлінгів полетіли в трубу* (Ленін).

3. Не виправдовуючи себе, зникати.— *Кінчив навчання, вірував, молився і викохував свій сад. Але от прочитав я пана Дарвіна, віра моя, як би це сказати...— Вилетіла в трубу,— перехопив Мічурін* (Довж.).

вилiта́ти в тира́ж *див.* виходити; **~ з голови́** *див.* вилетіти.

ВИЛУПИ: хоч із колі́на ви́лупи. Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *Що велять заплатити, те заплати, хоч із коліна вилупи* (Фр.); — *А тут було прийде строк платить панові чинш за оту дерезу... Давай, хоч з коліна вилупи!* (Н.-Лев.). **з колі́на ви́лупити.** *Ну, а звідки в мене ці гроші, не суди — в багачів доробився, з коліна мав вилупити?* (Козл.); — *Звідки я тепер візьму вісім злотих? З коліна вилуплю?* (Вільде). С и н о н і м и: **хоч з землі ви́копай; хоч із душі ви́йми; хоч із шку́ри ви́лізь.**

ВИЛУПИТИ: ви́лупити о́чі *див.* витріщити.

ВИЛУПИТЬ: з варе́ної кра́шанки курча́ ви́лупить *див.* висидить.

ВИЛУПЛЮВАТИ: вилу́плювати о́чі *див.* витріщити.

ВИЛЯСКИ: аж ви́ляски пішли́ / йшли́. Дуже сильно, з лунким звуком. [О л е н а:] *Молодець, Варко, бий. Знай, що не свого б'єш, а чужого. Свій так не скаже.* [В а р к а:] *Та як припечатала... Аж виляски пішли* (Мик.); — *А він таки правий... Коли гарячкуєш, хапаєшся за все відразу, то чогось та не добачиш... Ось воно тобі й дасть по потилиці, аж виляски підуть...* (Хор.). **тільки ви́ляски пішли́ б.** *Коли б там у клубі не було Павла Михайловича, то Катря й хвилини б не вагалася. Вона одразу прискочила б на сцену і так поволокла б її за коси, що тільки виляски пішли б* (Кучер). **аж ви́ляски розляга́ються.** *А в панському саду соловейко чи плаче, чи сміється, аж виляски розлягаються* (Вас.). **аж о́дляски пішли́.** *І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався*

щирим реготом, аж одляски на майдані пішли (Н.-Лев.).

ВИЛЯТИ: виля́ти / завиля́ти хвосто́м. 1. Хитруючи, зволікати що-небудь, ухилятися від чого-небудь. *Тому нехай вірш мій оцей і звучить Як ще одна скарга на тих, хто замість служити виляє хвостом* (С. Ол.); *А прус хвостом не завиляє.., Як дуже Дойда налягає, І як Чухрай угонку дав* (Котл.). Синоніми: **крути́ти хвосто́м** (у 2 знач.)

2. Лукавити, лицемірити або підлещуватися до кого-небудь. *Лукавий чоловік словами нас голубить.. А ближче придивись ти — і видно, що виля хвостом* (Гл.). Синонім: **крути́ти хвосто́м** (у 1 знач.).

ВИЛЬНУТИ: вильну́ти наве́рх де́нце́м, *рідко.* Померти, загинути. *Фарона першого погладив По тім'ю гострим кладенцем* [мечем] *І добре так його уладив, Що сей вильнув наверх денцем* (Котл.). Синоніми: **ви́тягти но́ги; відки́нути но́ги** (у 1 знач.); **ви́тягтися вздовж ла́ви; відда́ти бо́гові ду́шу; переста́витися на то́й світ.**

ВИМАГАТИ: вимага́ти (потребува́ти) жертв (же́ртви). 1. Спонукати на самопожертву. [Острожин:] *А треба, знаєте, ще скінчити фейлетон, гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації потребує своєї жертви* (Л. Укр.).

2. Спричиняти людські втрати. *В осінній пустці, що облягла село, чулось зловісне дихання якогось лиха, щось невблаганне, неминуче, жорстоке і вимагало жертв* (Коцюб.).

ВИМАНИТИ: і калаче́м не ви́манити *кого.* Не можна вигнати кого-небудь. *У могилу і дубцем не заженеш, а з могили і калачем не виманиш* (Укр.. присл..). Синонім: **не ви́курити і ла́даном.** Антонім: **не замани́ти калаче́м.**

ВИМЕСТИ: ви́мести під мітлу́ *див.* вимітати.

ВИМІНЯТИ: ви́міняти ши́ло на шва́йку *див.* міняти.

ВИМІТАТИ: виміта́ти / ви́мести під мітлу́. Забирати все начисто, зовсім нічого не залишаючи. *Насувався голод.., а «рятівники»* [інтервенти] *тим часом під мітлу вимітали всі запаси хліба, що були в порту* (Гончар); — *Хто хоче пити молоко, фуражу залишав би,— сказала Тоня.. А то влітку весь фураж під мітлу виметуть, а навесні, коли худоба дохне, знову давай його назад, із станції тягачами по багнищі тягнуть* (Гончар). **повиміта́ти під мітлу́** (про все).— *Є дані,— знову продовжував херсонський посланець,— що греки зараз беруть хліб у Хорлах, під мітлу заповзялися усе повимітати, як зробили це і в нас, у Херсонськім порту* (Гончар). Синонім: **мести́ як помело́м.**

ВИМОВИТИ: нема́ колй й сло́ва ви́мовити *кому.* Хто-небудь дуже зайнятий, заклопотаний. *Комбінезони їхні — це шмат мазути, ніхто й прати не береться, темп роботи такий, що нема коли тобі й слова вимовити* (Гончар). Синонім: **і вгору гля́нути ні́коли.**

ВИМОТАТИ: ви́мотати ду́шу; ~ жи́ли; ~ киш-кй *див.* вимотувати.

ВИМОТУВАТИ: вимо́тувати (висо́тувати) / ви́мотати (ви́сотати) жи́ли. 1. *з кого і без додатка.* Виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною, надмірною роботою або експлуатацією.— *Думаєш, довіку отак будуть пани над нами панувати, жили вимотувати, на нашій кривавиці розкошувати?* (Головко); — *Це тобі тепер не на економії за п'ятнадцять копійок жили вимотувати* (Стельмах); *Особливо у фаворі в нього був малий Маковей. Йому лейтенант дарував різні пільги, вимотуючи жили з Маковейчикових напарників-телефоністів* (Гончар). **повимо́тувати усі́ жи́ли** (повністю або про багатьох). *Я багато горя зазнав від бояр наших, повимотували усі жили, а тут ще й угорські бояри лізуть* (Хижняк). Синонім: **тягти́ жи́ли** (в 1 знач.).

2. Знущатися з кого-небудь, завдавати страждань комусь. — *Швидше, швидше вже йдіть, кати! Не вимотуйте жил, не катуйте цим до божевілля страшним чеканням, стріляйте вже, мерзотники, хай швидше всьому буде кінець!..* (Збан.); // Завдавати надмірних клопотів, турбот кому-небудь.— *Не зобижають вас, Григорію Стратоновичу, в нашому селі? — Та, здається, поки що я більше декого зобижаю. Безбородько скаржиться, що жили вимотую з нього будівництвом школи* (Стельмах).

3. *з сл.* с е б е́. Тяжко працюючи, знесилюватися, виснажуватися. *У неї вже руки посохли од праці, вона вже жили з себе висотала, аби не здохнути, прости господи, з голоду* (Коцюб.).

Синонім: **тягти́ жи́ли** (в 3 знач.).

вимо́тувати (витяга́ти, мота́ти) / ви́мотати (ви́тягти) [всю] ду́шу. 1. Завдавати мук, страждань кому-небудь, набридаючи чимсь неприємним. *Чи знав же він, що хлопець стане йому карою, невблаганним слідчим, який нічому не вірить, про все допитується, кожну дрібницю хоче з'ясувати і вимотує душу щоденно, щохвилинно?* (Мик.); *Малий Захарко не сьогодні-завтра теж умре, а поки що вимотує всю душу отак-о своїм вищанням!* (Григ.); *Все пережите знову і знову оживало, перед нею проходили тривожні дні, ятрили ще не загоєні рани, вимотували душу* (Томч.); *Отак мені з півроку мотали душу — дай і дай* (Ковінька); *Я знаю, що то єсть попасти в Петербург на 10 днів — самі «конки» душу витягнуть!..* (Л. Укр.). Синоніми: **вари́ти во́ду; ви́ти ли́ви.**

2. *перев. док.* Згубити, умертвити.— *То ж коли він* [Морозенко] *вас в селі недалеко від домівки застукає, а як — не доведи боже! — де в голому полі або в лісі заскоче, то там й душу витягне* (Мирний).

вимо́тувати (мота́ти, тягти́, тягну́ти) / ви́мотати

(ви́тягти) [всі] кишки́ *з кого і без додатка.* Мучити, знесилювати кого-небудь чимсь.— *Не полюбляю я вашого брата, святенників, бо вони або милостиню канючать, або кишки з людей мотають казаннями* (Тулуб); *Після Хоми почали й інші майстри ставити йому запитання, але цехмістер зупинив їх.— Та чого ви, панове, з нього кишки тягнете? Німець не витримає: це не наш брат, жилуватий козак* (Тулуб); *Христя слухала матір, а сама думала: от і піймайся такому в невістки,— усі з тебе кишки вимотає.. буде гризти, поки загризе* (Мирний). **повимо́тувати кишки́** (про багатьох). *Фінк обіцяв повимотувати кишки, повідбивати печінки й селезінки, якщо пропаде хоч сантиметр турецької ганчірки* (Загреб.).

ВИНАЙДЕ: по́роху не ви́найде *див.* вигадає.

ВИНАЙТИ: ви́найти велосипе́д *див.* винаходити.

ВИНАХОДИТИ: винахо́дити / ви́найти велосипе́д. Займатися пошуками того, що вже давно відоме. *Коли ми говоримо «винайти велосипед», то маємо на думці марнування зусиль на пошуки, що їх уже давно завершили інші люди. Отже, винаходити велосипед — це гайнувати час* (Наука..).

ВИНЕСЛО: бода́й (щоб) на ма́рах ви́несло (ви́несли) *кого, лайл.* Уживається як побажання комусь смерті.— *Бодай уже на марах винесли або мене, або її, бо ми ніколи не помиримось!* (Н.-Лев.).

ВИНЕСТИ: ви́нести / вино́сити нога́ми впере́д (напере́д) *кого.* Умерти або поховати кого-небудь. *Мешканців не видно — поховалися десь чи вибралися, а кого й винесли ногами вперед* (Хор.); *Якщо живим не можна вийти звідси — вперед ногами винесуть мене* (Костенко); *Хай пиндючаться* [окупанти] *пихато — їм життя у нас не мед: скоро винесемо з хати всіх ногами наперед* (Голов.). С и н о н і м: **знайти́ кіне́ць.**

ви́нести / вино́сити но́ги. Втечею врятуватися від небезпеки, очевидної смерті. *Ти ж бачив, який гамір і рух був на дорозі. Могли і шелесту наробить, могли і ніг своїх не винести,— пояснив Вихор* (Кучер); *Влітку 1943 року біля Канівського мосту партизани розгромили загін фашистських зв'язківців. Операція була сміливою й несподіваною. Вцілілі гітлерівці ледве винесли ноги* (Літ. Укр.); // *звідки.* Втекти, рятуючись від небезпеки. *Він думав про ті зайві слова, які бовкнув при начальстві.. Кепські справи, чи й вдасться винести звідси* [з Росії] *ноги* (Ю. Бедзик); *Окупантам було вже не до війни з партизанами, вони думали про те, як би живими винести ноги з цього невдячного краю* (Збан.). С и н о н і м: **накива́ти п'я́тами** (в 1 знач.).

ви́нести на лю́ди; ~ на свої́х пле́ча́х; ~ смі́ття з ха́ти *див.* виносити.

ВИНІ: полоска́тися у вині́ *див.* полоскатися.

ВИНОСИТИ: вино́сити / ви́нести на лю́ди. Робити що-небудь відомим іншим; розголошувати. *Ніколи в походах не згадував Данило про Анну — не виносив на люди свою тугу за домівкою* (Хижняк); *По тих словах Текля мало не згоріла з сорому, дорікала матері, що винесла на люди таємницю дівочого серця* (Горд.).

2. Ознайомлювати з чимсь, давати можливість іншим оцінювати що-небудь. *Кожний художній твір звітує з тої хвилини, коли автор виносить його на люди* (Вітч.).

вино́сити / ви́нести смі́ття́ з ха́ти. Розголошувати таємницю вузького кола людей або сім'ї. *Вона й справді сама нікого не обмовляла, не виносила з хати сміття, але була не від того, щоб послухати всячину десь біля магазина* (Мур.); *— Є інший спосіб обробки негідного суб'єкта — домашній. Щоб не виносити сміття з хати.— Ремінець? — психоневролог запитливо вигнула брови дугами* (Вол.). С и н о н і м: **носи́ти смі́ття́ під ха́ту.**

вино́сити (нести́) / ви́нести на свої́х пле́ча́х (на собі́). Самостійно, без чиєї-небудь допомоги долати якісь труднощі, виконувати важкі, відповідальні обов'язки і т. ін. *Головний тягар наступу в ці дні виносили на собі сапери* (Гончар); *Я сам учителював довгенько, починаючи з важкого дня для нашого народу та й для нашої школи 1919 року, я на власні очі бачив, яку многотрудну, воістину подвижницьку роботу несли на своїх плечах і сільські, і міські вчителі* (Рильський); // Зазнавати на собі тягар чого-небудь. *Те* [погане життя], *що було колись в Ковалівці, люди винесли на своїх плечах, бодай воно більше не верталося* (Кучер); *— Орали ми землю на коровах? Орали. Їли хліб пополам з половою? Їли. Винесли війну на своїх плечах? Винесли* (Хор.). П о р.: **ви́везти на свої́х пле́ча́х.** С и н о н і м: **везти́ на ши́ї.**

вино́сити нога́ми впере́д; ~ но́ги *див.* винести, **ле́две но́ги ~** *див.* нести.

ВИНОСЬ: хоч святи́х вино́сь [із ха́ти]. Неможливо витерпіти що-небудь. *Скрізь клопіт, халепа, сто лих! Так в мідні клекотить гарячій, Так в кабаці кричить піддячий, Як кажуть, хоть* [хоч] *винось святих* (Котл.); *Коли до дядька Володимира хто звертався з позичкою, він спочатку ставав глухим, а далі або мовчав, або таке молов, що хоч святих винось із хати* (Стельмах).
С и н о н і м и: **хоч з ха́ти тіка́й; хоч тіка́й на край сві́ту.**

ВИНУ: склада́ти вину́ *див.* складати; **споку́тувати ~** *див.* спокутувати.

ВИНУВАТОГО: пра́вого й винува́того *див.* правого.

ВИПАВ: ви́пав же́реб *див.* жереб.

як з о́ка ви́пав, *з сл.* с х о́ ж и й. Зовсім, надзвичайно, дуже.— *Ось не балакайте,— переконувала тітка,— на матір воно схоже, як з ока випало*

(Донч.). Синоніми: **як вйкапаний; як дві краплі води** (в 1 знач.).

ВИПАДАЄ: з рук випадає. Не хочеться нічого робити. *Тепер, слава богу, я повеселішав, а все-таки за що не возьмуся* [візьмуся], *із рук випадає* (Шевч.).

ВИПАДАТИ: випада́ти / ви́пасти з ду́мки (з голови́, з па́м'яті). Зовсім забуватися. *Ідемо ми на базар, а в мене ті слова з думки не випадають* (Н.-Лев.); *Втома взяла своє.. Думки випали з голови, тіло не відчувало землі, тужні дівочі голоси заколихували* (Горд.); *За цілий день не випала йому з пам'яті нинішня оказія* (Гуц.). Синонім: **вилітати з голови́.** Антонім: **спадати на ду́мку** (в 1 знач.).

випада́ти / ви́пасти з по́ля зо́ру. Переставати бути об'єктом спостереження; залишатися непобаченим, непоміченим.— *Ну, Леоніде Павловичу,— кокетуючи, ніби зніяковів Діденко і навіть опустив голову, але так, що Людмила не випала з поля зору.— Яке це має значення!* (Головко). Синонім: **ви́порснути з-під о́ка.**

випада́ти / ви́пасти з ува́ги. Залишатися непоміченим. *Батько продовжував читати газету. Але з моєї уваги не випало його внутрішнє роздратування* (Моє життя в мист.).

випада́ти на до́лю *див.* випасти.

ВИПАДКУ: від ви́падку до ви́падку. Нерегулярно, несистематично. *Яворницький збирав фольклор не від випадку до випадку, не від екскурсії до екскурсії, а використовував для цього щонайменші можливості* (Нар. тв. та етн.).

ВИПАДОК: на ви́падок *чого.* Якщо буде, здійсниться що-небудь; з настанням, появою і т. ін. *Нарешті в одній тайстрі знайшла бунду: якийсь запасливий опришок узяв на випадок дощу* (Хотк.); *Вся Європа бурунить. По містах барикади, в Ірландії — червона гвардія, в Лондоні робітничі лідери погрожують, на випадок інтервенції проти Республіки Рад* (Гончар). **у ви́падку.**— *Очевидно, Бердичева йому не втримати. У випадку захоплення міста, Петлюра піде через Козятин на Житомир* (Довж.). Синонім: **в ра́зі** (в 1 знач.).

на кра́йній ви́падок. Якщо буде велика потреба, при відсутності іншого виходу. *В Святошині, Голосіївському лісі київські ополченці готувалися до захисту міста на крайній випадок* (Загреб.); *Коли мене паразити* [фашисти] *візьмуть вішати, я буду їм уголос читати слова батька Тараса. Це мені видиться така моя смерть на крайній випадок* (Ю. Янов.). Пор.: **у кра́йньому ра́зі.**

на (про) вся́кий (всяк) ви́падок. Передбачаючи можливу потребу. [Таня:] *Пальто? А навіщо? Надворі чудова погода.* [Джен:] *Просто так — не завадить на всякий випадок мати з собою пальто* (Собко);— *На передній лівій нозі коня хляпала підкова,— показує Іван Панасович на чітко окреслений слід. Про всякий випадок зробимо відтиск,— носком чобота окреслює й прямує полем* (Стельмах); // Для уникнення можливої небезпеки чи чогось непередбаченого. *Господар ферми, закопавши на всяк випадок чоботи в землю і нарядившись у драні черевики, стояв біля воріт і прощався* (Гончар); *Додому повертали ми, не поспішаючи, про всяк випадок знову ж не навпростець, а через Вижинівку* (Мур.); *Мироненко зайшов по шию у воду і відштовхнув пліт. Про всяк випадок прив'язав себе до деревини* (Голов.).

пійма́ти ви́падок *див.* піймати

ВИПАЛА: ви́пала честь *див.* честь; **до́ля** ~ *див.* доля.

ВИПАСТИ: ви́пасти / випада́ти на до́лю *кому, кого, чию.* Діставалося щось кому-небудь. *Орищі випала на долю кривобока стара хатина без стріхи, з дірчавою оселею, без дверей у сіни: чи б'є дощем — вода на голову ллється, чи мете снігом — аж на піч заносить* (Мирний).

ви́пасти з ду́мки; ~ **з по́ля зо́ру;** ~ **з ува́ги** *див.* випадати.

ВИПЕР: дух ви́пер *див.* дух.

ВИПИВ: ма́ло ква́су ви́пив. Недостатньо досвідчений, обізнаний у чомусь.— *Добрим наждаком треба тебе терти, хлопче... Чуба на лоба начесав, перстень носиш, а що з тебе в житті? Мало ще ти нашого квасу випив...* (Гончар). Синоніми: **ма́ло ка́ші з'їв; ще молоко́ на губа́х не обсо́хло; гу́би в молоці.**

ВИПИВАТИ: випива́ти гірку́ ча́шу *див.* випити, ~ **кров** *див.* висисати.

ВИПИРАЄ: випира́є дух, *безос.* Дуже важко дихається. *Душить її, під серце підступає, у грудях давить, дух випирає...* (Мирний); *Холодний поміст давив мою щоку, перед очима я бачив чобіт, великий, мокрий, а на мені вага — коліна, руки, аж випирало дух...* (Коцюб.); *Від швидкої ходи випирало дух, піт заливав очі, в горлі щеміло* (Тют.).

ВИПИСАТИ: ви́писати кре́нделі нога́ми *див.* плести.

ВИПИСУВАТИ: випи́сувати кре́нделі нога́ми *див.* плести; **випи́сувати мисліте** *див.* писати.

ВИПИТИ: ви́пити / випива́ти (пи́ти) гірку́ ([по́вну] ча́шу, [по́вний] ківш [ли́ха], по по́вній) [до кра́ю (до дна)]. Зазнати багато горя, страждань, клопоту, неприємностей повною мірою; настраждатися.— *Ох! випила й я за свій вік гірку, та ще й повну!* (Мирний); *Сотки, тисячі нещасних* [втікачів] *попадалися до рук козакам — мусили випити гірку до краю* (Коцюб.); *Остапові першому довелося випити гірку чашу* (Довж.); *З неусвідомленою гіркотою в серці мав прокинутися* [Іваниця] *лиш для того, щоб випити ту гірку чашу до дна: прокинувся і побачив Ойку, яка прийшла коли й не до Дуліба, то принаймні не до нього*

(Загреб.); *О, ці самотні наші матері! Випивши повну чашу лиха, настраждавшись на холодних вітрах долі, вони прагнуть для своїх дітей найліпших затишків* (Загреб.); *За коротке своє життя випила дівчина лиха повний ківш* (Ільч.); *В інший час Мар'ян промовчав би, але зараз він почував себе і старішим, і найбільш окривдженим, і не гіршим за людей, які ще не випили свій ківш лиха* (Стельмах); [З і н ь к а:] *Перед ким я скорилася, жебрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм!.. Не скорялася, сьомий рік пила гірку, доп'ю її до денця* (Кроп.); *З усією щирістю розповідає він про свої питання і помилки, за що йому не раз доводилося пити гірку чашу мук* (Криж.). **черпнýти ківш лíха.** *Й Саливон, і батько черпнули ківш лиха на германській війні* (Стельмах). **допи́ти чáшу до дна.** *Перший день війни.. Він і донині.., наче гострий цвях, вбився в пам'ять кожного, хто допив до дна чашу першого ратного змагу* [змагання] *з фашизмом* (Літ. Укр.). **ви́пита до дна чáша лíха.** *О рідна земле, мати наша, многостраждальна сторона, гіркого лиха повна чаша тобою випита до дна* (Гонч.).

ви́пити кров *див.* висисати.

ви́пити мировý *див.* пити.

ВИПИТУВАТИ: випи́тувати рóзуму *у кого і без додатка.* Дізнаватися про що-небудь у когось або перевіряти чию-небудь обізнаність у чомусь.— *Де ви мене в лісі бачили? Де? — з викликом глянув на полісовщика.— Дурний ти, мов колода, а не журишся. Гадаєш, розуму випитую? Ви біля мене вже порожняка мчали* (Стельмах).

ВИПІКАТИ: випікáти óчі *див.* колоти.

ВИПЛАКАТИ: ви́плакати (*рідко* **проплáкати, сплáкати**) / **виплáкувати (сплáкувати) óчі.** Подовгу і часто плакати. *Буду сина ждати. Та й чи ждати, чи не ждати? Ждала дні і ночі; Не доїла, не доспала, Виплакала очі!* (Щог.); *Спізниться він на гуляннячко, я й очі-виплачу. «Може,— думаю,— в його друга є дівчина»* (Вовчок); *Розійшлися їхні долі, за них* [дітей] *батьки в костьолі Сплакують старенькі вічі* (Павл.); // Плачучи, зіпсувати собі очі, зір. *Од раннього ранку до пізньої ночі Я плачу без тебе і виплакав очі* (Пісні та романси..); *Висохну од жалю і проплачу очі, Тебе не забуду ані вдень ні вночі* (Укр.. пісні); *Сплакала очі темної ночі, що світонька не бачу* (Чуб.).

ВИПЛАКУВАТИ: виплáкувати óчі *див.* виплакати.

ВИПЛИВАТИ: випливáти / ви́плисти на чи́сту вóду. Ставати відомим. *Не все випливло на чисту воду, але й за те, що розкрилось, довелося.. постояти прив'язаному до стовпа ганьби* (Стельмах). С и н о н і м: **випливáти на повéрхню** (у 1 знач.).

випливáти (виринáти) / ви́плисти (ви́ринути) на повéрхню. 1. Несподівано ставати відомим для багатьох (про те, що приховується). *Почував* [Павло], *що як тільки заговорить, то недавнє минуле одразу випливе на поверхню і він знову опиниться душею в тому проклятому таборі* (Кучер); *Маковей не втримався, щоб не розповісти товаришам про свою конфузну пригоду. Дещо він, звичайно, намагався прикрасити, але робив це так невміло, що правда, нарешті, випливла на поверхню. Товариші підняли його на глум* (Гончар). С и н о н і м: **випливáти на чи́сту вóду.**

2. *чого і без додатка.* З'являтися де-небудь. *Рафаїл якось автоматично виринув на поверхню, коли Аркадієві треба було позичити грошей* (Вільде); *На поверхню нашого кіножиття виплили хороші, по-справжньому художні фільми.*

ВИПЛИСТИ: ви́плисти на повéрхню; ~ на чи́сту вóду *див.* випливати.

ВИПОРЕ: з-під стоя́чого підóшву ви́поре. Дуже хитрий, спритний, розумний. *Вибрешеться* [Володко], *відопреться в живі очі, вискочить із видимої загибелі. А хитрий і із-під стоячого підошву випоре!* (Март.).

ВИПОРСНУТИ: ви́порснути з-під óка. Залишитися непоміченим, непобаченим. *Уважна, доскіплива, жваво постукує* [вчителька] *по класу у своїх модельних на високих каблуках,.. зазирне сюди й туди, ніхто не випорсне з-під її ока* (Гончар). С и н о н і м: **ви́пасти з пóля зóру.**

ВИПРАВИЛО: щоб тебé (йогó, вас *і т. ін.*) **правцéм ви́правило!** Уживається як проклін, лайка. *Щоб вас правцем виправило! Отак перекрутили факти* (Ковінька).

ВИПРАВИТИ: ви́правити щéлепи *кому.* Сильно побити кого-небудь. *Ще ніколи піщани не зазнали такого лиха, як тоді, коли ними правила міцна рука товстопузого Потаповича. Не одному вона виправила щелепи* (Мирний). С и н о н і м и: **дáти духопéлів; дáти дýху** (в 2 знач.), **дáти чортíв** (у 1 знач.).

ВИПРАВИТЬ: моги́ла ви́править *див.* могила.

ВИПРОБУВАТИ: випробóвувати дóлю. Наражатися зайвий раз на небезпеку. *Щоб не випробовувати більше долю, вона гучно заплескала в долоні* (Літ. Укр.).

ВИПРОСИШ: [і] льóду (кри́ги) сéред (посерéд) зими́ не ви́просиш *у кого.* Хто-небудь дуже скупий.— *Ніно Митрівно, та в них льоду серед зими не випросиш!* (Головко); — *Подивіться, люди, на нього. Та кому не звісно, що в нього й посеред зими льоду не випросиш...* (Речм.); *В отих кугуток хутірських.. і криги серед зими не випросиш!* (Гончар). С и н о н і м: **снíгу зимóю не дістáнеш.**

ВИПРОСТАТИ: ви́простати нóги *див.* витягти; **~ плéчі** *див.* випростувати.

ВИПРОСТУВАТИ: випрóстувати нóги *див.* витягти.

випрóстувати (*рідко* **розпрóстувати, розправля́-**

ти) / ви́простати (*рідко* **розпроста́ти, розпра́вити) пле́чі.** Починати виявляти повною мірою свої сили, здібності; сміливо, рішуче діяти. *Гноблений, він* [народ] *випростував плечі і гримів повстаннями Олекси Довбуша і Лук'яна Кобилиці* (Рильський); *Де колишнє чайкою тужило, Ти зростаєш, світла наша сило, Розквітаєш в злагоді, в труді, Розправляєш плечі молоді* (Рильський); *Світ, збуджений жовтневою грозою, розпростав плечі і чоло підвів* (Дор.).

ВИПУСКАТИ: випуска́ти / ви́пустити в ефір *кого.* Давати можливість виступити по радіо або телебаченню. *В затемненій кімнаті студії нам назустріч підвелася висока вродлива жінка.— Оце наш диктор.. Вона тебе й випустить в ефір* (Літ. Укр.).

випуска́ти / ви́пустити віжки з своїх рук. Поступатися владою, керівництвом. *Онися Степанівна, як стара господиня в домі, й не думала випускати з своїх рук господарських віжок* (Н.-Лев.); *З'явилась розгубленість. Доктор Гуль зорієнтувався, в чому річ, і вирішив не випускати віжок з своїх рук* (Дмит.).

випуска́ти / ви́пустити з по́ля зо́ру *кого, що.* 1. Переставати бачити кого-, що-небудь. *Вони* [Іван Ілліч та Ада] *впізнали мене, всміхнулись так, наче тільки мене й хотіли бачити отут, усамітнившись, і я, ступивши два кроки назад, уже випустив їх із поля зору* (Гуц.). Синонім: **випуска́ти з о́ка** (в 1 знач.).

2. Переставати стежити за ким-, чим-небудь; послаблювати увагу до кого, чого-небудь. *Пан Кшивокольський ніколи не випускав Олекси Довбуша з поля зору* (Хотк.). Синонім: **випуска́ти з о́ка** (в 2 знач.).

3. *що.* Не враховувати чого-небудь, забувати про щось. *Нероздільну єдність об'єктивного і суб'єктивного, історичного і психологічного, епічного і ліричного моментів аж ніяк не можна випускати з поля зору* (Поезія..); *Нарощуючи темпи робіт на пускових будовах року, будівельники не повинні випускати з поля зору і задільні компенсаційні об'єкти* (Рад. Укр.); *Виходив* [Центральний військово-революційний комітет] *не з інформації авторитетних партійних організацій, а з вимог окремих селянських груп.., випустивши зовсім з поля зору становище робітничого класу* (Раб. газ.). Антонім: **трима́ти в по́лі зо́ру.**

випуска́ти / ви́пустити з рук. 1. *що.* Втрачати що-небудь, не вміти використати чогось.— *Ми через свою недалекоглядність випускаємо з рук землю, випускаємо час і переходимо на прокисле чиновницьке життя і харчі* (Стельмах); — *Що тоді діяв ваш батько? Невже таки так і випустили з рук своє добро? — спитав я* (Н.-Лев.); — *Невже оце мені й не їхати?.. Як! Щоб я випустив із рук таку оказію?* (Коцюб.).

2. *кого.* Відпускати кого-небудь, давати можливість піти від когось, залишити когось. *Фірма «Поляк» на Довгій вулиці дійсно була фірмою дуже оперативною. Вона не випускала з рук жодного покупця, поки його не задовольнить* (Гашек, перекл. Масляка); — *Ти думаєш, як нас наздоженуть, дак я тебе живу випущу з рук? Чорта з два кому після мене дістанешся!* (П. Куліш).

випуска́ти / ви́пустити з ува́ги (з ви́ду) *що.* Забувати про що-небудь, не враховувати чогось. *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу — лінгвістична проблема, і випускаючи з уваги, що це насамперед проблема мистецька, ігнорує.. особливості художнього перекладу* (Рильський); *Не треба тільки випускати з уваги, що удар революційних мас на Україні спрямований і проти безпосереднього ворога Російської Радянської республіки, а саме — проти німецького імперіалізму* (Рад. Укр.); *Побачивши його за сорок верст від Троянівки, Оксен жахнувся: закрутить старого війна, пропаде чоловік, бо ж він далі Бесєвої гори ніде не був. «І як же я не помітив? Зовсім з виду випустив»,— докоряв себе Оксен* (Тют.).

випуска́ти / ви́пустити на лю́ди. Публікувати чи обнародувати щось. *Він* [Головко] *ніколи не випускав на люди той чи інший твір, не обдумавши, не зваживши всього, що стосувалося описаних подій, їх вагомості* (Літ. Укр.).

випуска́ти в світ; ~ з о́ка *див.* випустити.

випуска́ти (розпуска́ти) / ви́пустити (розпусти́ти) па́зури (кі́гті). Виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь або готовність дати відсіч комусь. *Її взяв острах: адже вона лишилася віч-на-віч з цим самотнім, дикуватим парубком. Смирний-смирний, а дивись і випустить пазури* (Ремч.); *Люті звірі Прийшли в овніх шкурах І пазури розпустили...* (Шевч.); * Образно. *Тільки прохопилося слово «напівсирітство», як хлопець одразу ж насторожився, дитяча комишанська гордість так і випустила свої пазури, не приймаючи можливого співчуття, яким зараз його могли тільки принизити* (Гончар); *Щось темне й волохате прокинулося в його грудях, розпустило кігті й вимагало простору* (Ю. Бедзик).

випуска́ти слова́ на ві́тер. Не надавати серйозного значення висловленому; говорити несерйозно, безвідповідально, необдумано. *Відомо всім, що Пронька не звик випускати слова на вітер* (Донч.). Синонім: **ки́датися слова́ми.**

в одне́ ву́хо впуска́ти, а в дру́ге випуска́ти *див.* впускати.

не випуска́ти з рук. 1. *кого, чого.* Тримати біля себе кого-, що-небудь. *Стара як обійняла її* [панночку], *то й з рук не випускає, цілує й милує та любує* (Вовчок).

2. *чого.* Весь час, постійно займатися якоюсь

справою. *Останні три тижні він не випускав пензля з рук* (Шиян); *Це вже мені так на роду написано, від народження до смерті меча з рук не випускати* (Хижняк).

ВИПУСТИТИ: ви́пустити в ефі́р *див.* випускати.

ви́пустити / випуска́ти в світ *що.* 1. Створити що-небудь. *І даремно по ночах.. гупали дзвіниці, щоб люди рятували панський хліб чи оселі. Люди залишалися самі по собі, а вогонь теж сам по собі, неначе його й не рука людини широко випустила в світ* (Стельмах).

2. Видати, опублікувати, надрукувати. *Дозволяю собі піднести Вам на спомин частину своїх творів, що довелося до сього часу випустити в світ окремим виданням* (Мирний); *Видавництво Академії наук УРСР випустило в світ перший том творів видатного українського філософа й письменника Григорія Савича Сковороди* (Рад. Укр.).

ви́пустити / випуска́ти з о́ка (з оче́й) *кого, що.* 1. Перестати бачити кого-, що-небудь. *Де по дорозі, де полем, по пояс загрузаючи в снігу, котили вони* [червоноармійці] *поперед себе дерев'яне колесо, залишали за собою тонку нитку телефонного кабеля. Він одразу ж поринав у сніг, доводилось ловити його на рогульки, щоб не випустити з очей* (Збан.); *Вона що-небудь робить, а він, підперши руками кучеряву голову, не випускає її з очей* (Вовчок). Синонім: **ви́пустити з по́ля зо́ру** (в 1 знач.).

2. Послабити увагу до кого-, чого-небудь. *Богов із шпарко затягнувся димом, голос його підупав, послабшав: — Випустили його* [Степана] *з ока...* (Ю. Бедзик). Синонім: **ви́пустити з по́ля зо́ру** (в 2 знач.).

ви́пустити ві́жки з свої́х рук *див.* випускати.

ви́пустити дух. 1. *з кого і без додатка.* Убити, згубити кого-небудь. *Лигар ударом макогона Дух випустив із Емфіона* (Котл.); [Борець:] *Хто сміливий, виходь на мене боротись, а хто ні, скоряйся мені, бо дух випущу!* (Вас.). Пор.: **ви́пустити ду́шу.** Синоніми: **ви́бити дух; відпра́вити на той світ; ви́пустити кишки́.**

2. Умерти, загинути (про людину). *Думка нараз пронизує мій мозок, як блискавка хмару: взяти б тебе, катюго, за горлянку, як ти мене тепер маєш взяти, та придушити до землі праведної, щоб ти й дух випустив!* (Хор.). Синоніми: **врі́зати ду́ба; відда́ти бо́гу ду́шу; біс узя́в; ді́дько взяв; відда́ти дух; відда́ти кінці́.**

3. Здохнути (про тварину). *І все кортить* [Параскіці] *зробити щось лихе, погане. Наприклад: полетіти до Пролірн, сісти на її корову,.. нестись.. в скаженій гонитві, аж поки.. худоба не випустить з себе духу* (Коцюб.).

ви́пустити ду́шу. Убити, згубити кого-небудь. [Василь:] *Так ти й даси йому душу з тіла випустити? Певне будеш оборонятися* (Мирний); — *Мовчи! — не дав він Варакуті рота розкрити.— Полигач буржуйський! І йди геть з-перед очей моїх. Бо я з тебе зараз душу випущу!* (Головко). Пор.: **ви́пустити дух** (у 1 знач.). Синоніми: **ви́бити дух; відпра́вити на той світ; ви́пустити кишки́.**

ви́пустити з по́ля зо́ру; ~ з рук; ~ з ува́ги *див.* випускати.

ви́пустити кишки́ *(рідко* **те́льбухи, ба́ндури**) *з кого, кому, зневажл.* Зарізати, заколоти, убити кого-небудь. *Бився він* [бугай] *люто, не розбираючи; на людину наскочить — людину вб'є, на кабана — кабану кишки випустить* (Мур.); — *Ти ще мені ниньки скажи. Я з тебе льотом кишки випущу! — визвірився бандит і рвонув з плеча карабін* (Стельмах); — *Скажіть вашому синові, якщо він ще наважиться дражнити мого собаку, я випущу з нього кишки! — гнівно кричав розлючений Максим* (Мокр.); — *Ой ти, жебраче нещасний! — заревів придушено Жменяк, націлившись вилами палієві на живіт. Я з тебе тельбухи випущу!* (Томч.); *Кричав Марусяк і грозив, що бандури випустить кожному, хто лиш буде мішатися не в своє діло* (Хотк.). Синоніми: **відпра́вити на той світ; ви́пустити ду́шу; ви́пустити дух** (у 1 знач.); **ви́бити дух.**

ви́пустити на лю́ди; ~ па́зури *див.* випускати; **в одне́ ву́хо впусти́ти, а в дру́ге ~** *див.* впускати.

[і] ку́рки ні́де (ні́куди) ви́пустити. Дуже мало землі.— *Наша голота дожилась біля болота, що й курки ніде випустити* (Панч); [Данченко:] *Ти сама знаєш, яке в нас убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур* (Гр.).

не ви́пустити (не пусти́ти) [ні (ані́, і)] па́ри (сло́ва) з вуст. Затято мовчати, не сказати нічого. *Горецький терпеливо усе вислухав, не випустив пари з вуст.. Навіть тоді, коли Первоцвіт перераховував усі його крутогорські гріхи* (Тарн.); *Оперезав* [курінний] *кийком злодія по плечах. Той тільки моторошно здригнувся і, убгавши голову в плечі, зціпив зуби, не випустивши й пари з уст* (Добр.); *І знову всі мовчать. Дивна річ — як тільки скаже він, Анкулія, слово, відразу западає тиша, ніхто й пари з вуст не пустить* (Чаб.); *Неженцев демонстративно показав спину, не пустивши й пари з вуст* (Хор.). Пор.: **ні па́ри з вуст** (у 1 знач.). Синонім: **води́ в рот набра́ти.**

ВИПХАТИ: ви́пхати в пле́чі (в поти́лицю) *кого і без додатка, зневажл.* Грубо вигнати кого-небудь звідкись.— *Як бачите, юначе, поміщик Галаган не марнує часу. Поки ви з мужиками взуєте його в постоли (чи як пак там у того Коцюбинського?) та в плечі випхаєте з маєтку, уже й нову спеціальність набуду* (Головко); [Саша:] *Та що ж, мамо, коли так трудно,— я собі місце найду!* [Красовська:] *Яке місце? Учитель-*

кою станеш, щоб другого дня в потилицю випхали (Пчілка).

ВИРВАТИ: ви́рвати з ко́лії *див.* вибивати; **~ з ко́ренем** *див.* виривати.

ви́рвати з па́зурів *кого, чого, чиїх.* Врятувати, звільнити кого-небудь від когось, чогось. *А Цюпа тоді висловився, що комісар частини, можлива справа, їде просити підмоги, щоб вирвати своїх із пазурів фашистів* (Ю. Янов.); *Лопухом я буду, а не комсомольцем, коли не вирву Фаю з пазурів секти!* (Автом.).

ви́рвати з па́м'яті; ~ з рук; ~ з се́рця *див.* виривати; **~ зуба́ми** *див.* видирати.

ви́рвати під земле́ю. Дістати де завгодно, здійснювати що-небудь будь-якими засобами.— *Не знаю, але Заруба дістане* [мотор]. *То такий, що під землею вирве. Будуть і в колгоспі,— запевняв Карпо* (Кучер). Синонім: **діста́ти з-під землі.**

ВИРВАТИСЯ: ви́рватися в лю́ди *див.* вийти.

ви́рватися з лап (кі́гтів, лабе́тів) *чиїх, чого.* Врятуватися, звільнитися від кого-, чого-небудь; позбутися залежності від когось, чогось. *Усі вони* [шинкарі] *добрі, як сплять; а тільки розплющить очі, то так і норовить.., як би тебе так заборсати, щоб з його лап не вирватися...* (Мирний); *Дивлячись на працьовите людське муравлище, віриш, що китайський народ, вирвавшись з кігтів феодалізму та імперіалістичного рабства, все зробить для свого добра* (Козл.); *Сини бідняків у старій Югославії не могли розраховувати на те, що їм вдасться вирватися з лабетів злиднів* (Роб. газ.). Антонім: **пійма́тися у лабе́ти.**

з душе́ю ви́рватися (втекти́). Врятуватися від великої небезпеки, залишившись живим. *От гостював,— насилу з душею вирвався!* (Укр.. присл..), — *Це Сивку нашу й не погодують,— зітхнув Велесич. Батько лише махнув рукою. Аби з душею вирватися, а Сивка вже, вважай, пропала!* (Шевчук).

ВИРВЕШ: обце́ньками не ви́рвеш сло́ва *див.* витягнеш.

ВИРВИ: у три ви́рви *див.* шиї.

ВИРИВАЙ: хоч зуба́ми вирива́й (видира́й). Дуже міцно. *Їхня справа буденна, проста — визволяти з затверділих снігових заметів* [телефонний] *дріт, який мов уріс туди.. так, що хоч зубами виривай* (Збан.).

ВИРИВАТИ: вирива́ти (викорчо́вувати) / ви́рвати (ви́корчувати) з ко́ренем (корі́нням) *кого-, що.* Остаточно знищувати або ліквідувати кого-, що-небудь. *І твій батько, а мій вірний друг, сказав йому: «Зайду, Сафроне, до тебе. Небезпремінно зайду, коли твоє кодло буду із коренем виривати* (Стельмах); *Нахвалявся прийти із сокирою та й викорчувати вас із корінням...* (Дім.), // Покінчити з чим-небудь. *Треба вжити найенергійніших заходів і вирвати з корінням повільність* (Ленін). **ви́рвано з ко́ренем.**— *Може, й сьогодні вже буде й честь князівську відновлено, і крамолу з коренем вирвано* (Головко).

вирива́ти / ви́рвати з па́м'яті *кого, чиєї.* Примушувати кого-небудь забути когось, щось.— *Ви підмовлені нашими відвічними ворогами і хочете усунути з лиця Землі останню пам'ятку нашої минувшини, щоб і саму ту славну минувшину затерти, вирвати з пам'яті потомків* (Фр.).

вирива́ти / ви́рвати з рук 1. *кого, чиїх.* Домагатися чогось за рахунок інших, виявляючи велику настирливість.— *Нехай би знали, як нехтувати мною. Поминули мене! Вирвали з моїх рук честь, славу* (Н.-Лев.); — *Амосови всі такі. Їм подай тільки перше місце. А не даси — з рук інших вирвуть. Натури!* (Хор.).

2. Користуватися популярністю, великим попитом.— *Розкажи про себе,— Левко відпив трохи кави.— Не можу сказати, що мої рукописи виривають з рук, та вдалося зачепитися у видавництві — з літзаписом* (Хор.).

вирива́ти / ви́рвати з се́рця *чийого, кого і без додатка.* Примушувати кого-небудь забути щось близьке, дороге. *Важко з серця виривати Твою пісню Голосну!* (Дмит.); [Орест:] *Мого кохання не можеш одібрати, його вже ніхто не вирве з мого серця, навіть ти* (Л. Укр.); *В цю тяжку для мене хвилину я знайду в собі сили, щоб вирвати тебе, осоружного, назавжди з свого серця* (Цюпа).

вирива́ти ду́шу *кому.* Викликати переживання, страждання в кого-небудь. *А хлопець плаче — так аж заходиться. І все матір свою згадує, кличе, щоб рятувала.— Та так же жалібно.. Ну прямо душу тобі виривае своїм плачем* (Хотк.). Пор.: **вийма́ти ду́шу** (в 3 знач.). Синонім: **кра́яти се́рце.**

вирива́ти з ко́лії *див.* вибивати; **~ зуба́ми** *див.* видирати.

ВИРИВАТИСЯ: вирива́тися в лю́ди *див.* вийти.

ВИРИНАТИ: вирина́ти (встава́ти, сплива́ти) / ви́ринути (вста́ти, сплив́ти, сплисти́, майну́ти, промайну́ти) в па́м'яті *кого, чиїй і без додатка.* Несподівано, мимоволі пригадуватися. *Виринало в пам'яті напівзабуте, про що чув од мами або од баби своєї* (Коцюб.); *Але й у роботі тепер уже від спогадів не втече — встають та й встають у пам'яті цілі картини з недавнього минулого* (Головко); *В його пам'яті виринув давно вже забутий епізод, бачений ним колись на одному з вокзалів півдня* (Тют.); *Майнули в пам'яті Леонідові трагічні картини херсонського відступу минулого літа* (Гончар). Синонім: **сплива́ти в спо́гадах.**

вирина́ти на пове́рхню *див.* випливати; **як із землі ~** *див.* вирости.

ВИРИНУТИ: ви́ринути на пове́рхню *див.* випливати; **~ в па́м'яті** *див.* виринати; **як із землі ~** *див.* вирости.

ВИРІВНЮВАТИ: вирі́внювати / ви́рівняти ре́бра. Суворо карати когось, розправлятися з кимсь. *Мої Манівці — прикордонне містечко аж кишіло всілякими шпигунами, диверсантами. Тут, як ніде, вирівнювали ребра за слово, мовлене по-українському* (Літ. Укр.). Синонім: **дава́ти прочуха́нки** (в 2 знач.).

ВИРІВНЯТИ: ви́рівняти ре́бра *див.* вирівнювати.

ВИРІЗАТИ: ви́різати пасі́ *див.* різати.

ВИРОСЛИ: ви́росли кри́ла *див.* крила; **ру́ки не ~** *див.* руки.

ВИРОСТАТИ: вироста́ти / ви́рости в оча́х *чиїх, кого і без додатка.* 1. Стати кращим на думку кого-небудь; бути авторитетнішим для когось. *Після того, як він оженився, він ніби виріс у своїх очах* (Н.-Лев.); *Після свого успіху ще більше виріс* [Маковей] *в очах телефоніста* (Гончар); *Був* [Микола] *приємно вражений тим, як повернув справу Андрій. Товариш враз виріс у його очах* (Збан.); *— За той час, що я вас не бачив, ви в моїх очах виросли більше, ніж можна уявити* (Хор.).

2. Поставати перед ким-небудь, уявлятися комусь. *Я тільки раз його* [Кропивницького] *на сцені бачив — Титана, що зламали вже літа,— Та молодим в очах він вироста, Бо я таким в душі його відзначив* (Рильський).

як із землі́ виroста́ти *див.* вирости.

ВИРОСТАЮТЬ: вироста́ють кри́ла *див.* крила.

ВИРОСТЕ: як ви́росте гарбу́з на вербі́ *див.* гарбуз; **як ~ трава́ на помо́сті** *див.* трава; **як на доло́ні воло́сся ~** *див.* волосся.

ВИРОСТИ: ви́рости в оча́х *див.* виростати.

ви́рости з пелюшо́к. Стати дорослим, самостійним. *Хлопець давно вже виріс з пелюшок.* Синонім: **вби́тися в колодочки́** (в 1 знач.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) із (з-під) землі́ ви́рости (уроди́тися, ви́ринути) / виroста́ти (виринати).** Несподівано з'явитися де-небудь. *Як тільки Оксана зникла з очей, Микола сів на свій пеньок і задумався. «Звідки вона взялась? Мов із землі виросла* (Гжицький); *Чорний монах немовби виріс із-під землі* (Панч); *Не зчулись, як зовсім зненацька випірнув із жита, ніби з землі виріс, рудий парубійко, видно, хазяйчук, вихопивсь задиханий і — до нас!* (Гончар); *Скрізь по полю — ліворуч і праворуч — стояли гармати, гармати, гармати... Немов уродилися з землі* (Гончар); *Як з-під землі, виростає Стьопа* (Собко); *Славка.. наче з-під землі виринав* (Март.).

ВИРУШАТИ: виру́шати / ви́рушити в оста́нню путь. Помирати.— *Прости мене, мій дорогий!* — *обняв* [Сурен] *Велесича, неначе той був добрим давнім другом.— Я так хворів, що вже збирався вирушити в останню путь...* (Шевчук).

ВИРУШИТИ: ви́рушити в оста́нню путь *див.* вирушати.

ВИРЯДЖАТИ: виряджа́ти в світ *кого.* Давати кому-небудь необхідні знання, навики для самостійного життя. *Дочекався я Свого святонька, Виряджала в світ Мене матінка* (Рудан.); *Минає рік, минає два, минає десять літ — і школа двері одкрива і виряджа у світ* (Уп.); *Лисиця дітей доглядала Як слід. Лисиця дітей виряджала У світ* (Перв.).

виряджа́ти до шлю́бу *кого.* Одружувати чи видавати заміж. *Чутно за сценою голос старої жінки, він заводить, ридаючи страшно, немов виє.* [Кассандра:] *То весільна пісня! Се мати дочок виряджа до шлюбу* (Л. Укр.).

ВИРЯЧАТИ: виряча́ти о́чі *див.* витріщити.

ВИРЯЧИТИ: ви́рячити о́чі *див.* витріщити.

ВИСАДИВ: як (мов, ніби *і т. ін.***) на сто ко́ней ви́садив** *кого.* Хто-небудь перебуває у піднесеному настрої. *Учителька радісними очима дивилася Оксані вслід. Верталася потім у клас, мовби її хто на сто коней висадив!..* (Пчілка).

ВИСИДИТЬ: з варе́ної кра́шанки курча́ ви́сидить (ви́лупить). Надзвичайно хитрий, спритний. *Він такий, що з вареної крашанки курча висидить!* (Укр.. присл..); [Клим:] *Це він на людях посміхається — хитрий. З вареної крашанки курча висидить* (Зар.); *І хоча новітній граф, без сумніву, такий спритник, що з вареної крашанки курча висидить,— шани йому все-таки не діждається за свої численні таланти й подвиги* (Літ. Укр.).

ВИСИСАТИ: висиса́ти (висмо́ктувати, витяга́ти, випива́ти *і т. ін.***) / ви́ссати (ви́смоктати, ви́тягти, ви́пити** *і т. ін.***) [всю] кров (си́лу, си́ли, [усі́] со́ки)** *з кого і без додатка.* 1. Дуже виснажувати, знесилювати кого-небудь. *Кров висисає оте остогиджене, Прокляте нишком життя* (Граб.); *Колись за Франца-Йосифа та польського панства бідак все життя пнувся на свою хатину, витягав з себе соки й з нової хати поганяв до ями* (Чорн.); *«Рахіра або земля». Се випивало його кров і виводило з рівноваги* (Коб.); *Важка праця виссала з його* [Джері] *усю силу* (Н.-Лев.);— *Ви бачите, я навіть не червонію, лице моє біле, як і у вас, бо жах висмоктав з мене всю кров* (Коцюб.); // Завдавати кому-небудь прикрощів, великого клопоту своєю поведінкою, вчинками, ставленням і т. ін.— *Уб'ю гадюку, уб'ю змію!.. Вона* [Оксана] *з мене кров виссала* (Кв.-Осн.); *Через три роки Антоніна виглядала літньою жінкою. Втома на обличчі і в очах, байдужість і навіть зморшки. Чоловік випив з неї соки* (Мушк.).

2. Жорстоко експлуатувати кого-небудь, доводячи до крайнього виснаження.— *По-моєму, усяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу,— не лізь у пани, не висисай з народу крові, а віддай народові все те, що через його придбав* (Мирний); *Ольга підводиться, розправляє спину і оглядає поле — то тут, то там біліють хустини жниць.*

Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмоктує кров (Хижняк); *Витягав соки пан Кшивокольський і з своїх хлопів. Він хотів би, аби вони й не спали, і не їли, а все би робили, робили, робили* (Хотк.);— *Я ж працював на його* [посесора] *душу; він здер з мене моє грішне тіло, а пан виссав мою кров* (Н.-Лев.); *Мало ще мною люди поневірялись, всю силу забрали, всю кров виссали, а тепер ще дитину оддай їм .. Не дочекають...* (Коцюб.).

Синоніми: **тягти́ жи́ли** (в 1 знач.); **вида́влювати со́ки; пи́ти кров** (у 1 знач.).

висиса́ти з па́льця *див.* виссати.

ВИСИХАЮТЬ: о́чі не висиха́ють *див.* очі.

ВИСІВКИ: як соба́ка не ви́сівки *див.* собака.

ВИСІТИ: ви́сіти damо́кловим мече́м *над ким — чим.* Постійно загрожувати кому-, чому-небудь. *Небезпека бути викритим через отой вірш «дамокловим мечем» висіла над ним* (Головко); *Вже не один рік дамокловим мечем над деякими країнами висять два слова — валютна криза.*

ви́сіти над голово́ю. 1 Очікуватися найближчим часом. *Висить над головою біда.*

2. *у кого.* Вимагати негайного і невідкладного виконання. *Хатня робота висить над головою.*

ви́сіти на но́сі. Бути дуже близьким щодо часу здійснення. *Хто гірший боягуз, той балакав про екзамен, що висів на носі* (Свидн.).

ви́сіти на че́сному сло́ві, *жарт.* Ледве триматися, існувати і т. ін.; бути неміцним, хистким. *Стара будівля висить на чесному слові.*

ви́сіти на ши́ї *у кого.* Обтяжувати кого-небудь, завдавати кому-небудь великого клопоту; бути тягарем для кого-небудь. *Злостився князь на Ірину. Висіла тепер у нього на шиї* (Загреб.); — *Чуєш, Михайле, ніщо не повинно гнути її чи висіти в неї на шиї* (Стельмах).

ви́сіти на язиці́ (на язику́, на кі́нчику язика́). 1. *у кого, чиїм.* Хто-небудь дуже хоче сказати або спитати щось. *Те, що він уважав за свою виключну таємницю, відоме було цій старій, висіло на її балакучім язиці!* (Фр.); *Вони посміялися вдвох, і запитання «а коли ж весілля?», яке висіло на кінчику язика в Крутояра, так і не вимовилось* (Собко). Синонім: **язи́к сверби́ть.**

2. Бути добре відомим, знайомим і разом з тим таким, що в даний момент забулося і ніяк не пригадується. *Слова мимоволі, самі просто на язику висіли* (Коз.); *Ті слова висіли на кінчику язика, і разом з тим я їх не знаходив* (Збан.).

ви́сіти (повиса́ти) / пови́снути в повітрі (між не́бом і земле́ю). 1. *тільки* висіти. Перебувати в невизначеному, непевному становищі. *Але ж він* [твір], *певне, вийде в світ, бо хоч Ваш видавець і висить в повітрі, та не буде ж він вічно висіти, бо його банкір мусить же об'явитись* (Л. Укр.); *Минув ще один місяць, а я все ще вишу між небом і землею. І туди мене тягне, і тут порвати не сила* (Вільде). Синоніми: **зависа́ти на середи́ні; ви́сіти на волоску́** (в 1 знач.).

2. Залишатися без підтримки, не зустрічати відповіді, співчуття. *За літо в боях корпуси його* [Врангеля] *було знекровлено.. І зараз оця задніпровська операція, що вона йому принесе? З останніх сил простягає руку на Захід, чи зустріне вона там дружній потиск, чи так і повисне в повітрі?* (Гончар).

3. Залишатися нерозв'язаним, нез'ясованим, нездійсненим. *Наказ жорстокий, але справедливий.— Що ж він тепер робитиме? — повисло в повітрі питання Пишної* (Збан.); *Найкращі плани і замисли можуть повиснути в повітрі, якщо слаба робота з людьми, з кадрами* (Рад. Укр.).

ви́сіти (повиса́ти) / пови́снути на волоску́ (на волоси́нці, на волоси́ні, на ни́точці). 1. Перебувати в дуже непевному, невизначеному, критичному становищі. *Знаючи свою минувшину і розуміючи, що його посада висить на волоску, він весь той час мовчав, працював* (Фр.), [Воронін:] *Роздмухувати цей конфлікт не в твоїх інтересах. Невже ти не розумієш, що ти й без цього висиш на волосинці?* (Лев.); *Тані Турбай і самій не пояснити це почуття. Адже за два роки вона перемогла в усіх змаганнях. Правда, щоразу ця перемога висіла на волосинці* (Собко); *Побачивши, що.. життя Івана Володимировича висить на волосині, Терентій кинувся в атаку* (Довж.); *Та наше життя завше висить на ниточці. Ніколи не можна казати гоп, доки не перескочиш* (Ю. Янов.); *На багатьох обличчях лежав гіркий слід недавно пережитого бою, в якому було втрачено чимало крові, сили, нервів, і, може, життя повисало на волосинці* (Кучер); *Заскреготав зубами, вилаявся і пішов. Знав, що його доля тепер повисла на волоску* (М. Ю. Тарн.). Синоніми: **ви́сіти в повітрі** (в 1 знач.); **зависа́ти на середи́ні.**

2. Постійно загрожувати (про лихо, нещастя і т. ін.).— *Моя люба кузиночко, війна висить на волоску ще з вісімнадцятого року...* (Вільде); *Лихо висіло на волосині над його головою* (Мирний); // *від чого.* Бути дуже близьким до чогось фатального, небезпечного. *Я висів на волосинці від смерті, і Маша боролася за мою душу всю ніч* (Ю. Янов.); *Скільки перетерпіти, висіти на волосині від смерті! Чи міг ще раз важити своєю головою?* (Коз.).

ви́сіти (сиді́ти) на телефо́ні (на про́воді). Довго дзвонити або розмовляти по телефону; займати телефон. *Петлюра висів на телефоні в палаці цукрового магната Терещенка* (Смолич); *Грицай висів на телефоні, але з міста ніхто не відповідав. Зв'язок перервано* (Конв.).

ВИСКАКУВАТИ: виска́кувати в лю́ди *див.* вийти; **~ попере́д ба́тька в пе́кло** *див.* лізти; **~ сухи́м з води́** *див.* виходити.

ВИСКАКУЄ: вискáкує душá з тіла *див.* душа; **хміль з головú** ~ *див.* хміль.

ВИСКАКУЮТЬ: óчі мáло не вискáкують з головú *див.* очі.

ВИСКАЛИТИ: вúскалити зýби *див.* вискалювати.

ВИСКАЛЮВАТИ: вискáлювати (вискалятú) / вúскалити зýби, *зневажл.* 1. Сміятися. *Полюбила москаля, Та ще й зуби вискаля!* (Шевч.);— *А парубкам з дівчатами сідати? — питав один парубок, вискаливши зуби* (Кв.-Осн.); *Він знову приносить півторбини оладків, канючить, вискаливши зуби: «Федоте, зроби шаблю»* (Тют.). П о р.: **скáлити зýби** (в 1 знач.). С и н о н і м: **вишкірятú зýби** (в 1 знач.)

2. *тільки док., рідко* Померти. *Тут де узявся ворон — надлетів над неї* [Зубиху], *крилами махнув... тут їй амінь... тільки зуби вискалила!* (Кв.-Осн.).

ВИСКАЛЯТИ: вискалятú зýби *див.* вискалювати.

ВИСКОКОМ: з вúскоком (з вúстрибом, з вúбриком). Охоче, з радістю, не вагаючись. *Та й на виду Зося не згірша за Христину. Інший би з вискоком подримбав до такої дівчини* (Стельмах); *Молодших не треба було умовляти, їм тільки скажи, що збирається гурт, щоб поспівати,— з вискоком побіжать* (Речм.); — *Гляди, вже скоро й заміж віддамо.— О, коли це буде,— махнула рукою* [Христина] *і почервоніла.— Тільки старости на поріг, то з вистрибом помчиш,— обізвався Левко* (Стельмах); *Клим чоловік неабиякий. За його кожна дівка піде з вибриком* (Н.-Лев.).

ВИСКОЧИВ: дух вúскочив *див.* дух; **хміль з головú** ~ *див.* хміль.

ВИСКОЧИТИ: вúскочити (вúстрибнути) як Пилúп з конопéль. Недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимсь. [Г о р л о в:] *Ну, редактор вискочив з статтею як той Пилип з конопель* (Корн.); — *Копії і фотографії документів та портретів, що я надсилав, мені повернуто з припискою: «Не можуть бути використані». А чому? Що я — вискочив як Пилип з конопель?* (Сміл.); *А на уроках він завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже не до речі, не до ладу,— як Пилип з конопель вистрибне* (Ів.). **вúскочити як Кузьмá з конопéль.** *Євген Панасович почав, було, гарячкувати і мало не вискочив як Кузьма з конопель, щоб перебити ту облудну мову* (Речм.). С и н о н і м: **вúскочити як козáк з мáку.**

вúскочити (вúсунутися) як козáк (як гóлий, як Кузьмá) з мáку. Недоречно, невчасно сказати що-небудь або виступити з чимсь. *Вискочив, як Кузьма з маку* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **вúскочити як Пилúп з конопéль.**

вúскочити в лю́ди *див.* вийти.

вúскочити на сухé. Залишитися незаплямованим, непокараним або уникнути заслуженого покарання, осуду. *Він пошив у дурні своїх недругів, а сам конем красномовства вискочив на сухе* (Стельмах). С и н о н і м: **вúйти сухúм з водú** (в 1 знач.).

вúскочити сухúм з водú *див.* виходити; **вскóчити і** ~ *див.* вскочити.

ВИСКОЧИТЬ: сéрце як не вúскочить з грудéй *див.* серце.

ВИСЛИЗАТИ: вислизáти / вúслизнути з рук *чиїх, кого, рідко кому.* 1. Поступово зникати, зменшуватися, втрачатися.— *А ви ж казали, у добрі, у злагоді живе Тодоська! — То воно так... у достатках.. а тільки всі бачать, як воно їм у руки пливе, а як воно їм з рук вислизає, того ніхто не вгадає* (Дн. Чайка). С и н о н і м: **тектú крізь пáльці.**

2. Не діставатися кому-небудь. *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіїного сина* (Гончар). **вислизáти з-під рук.** *А друкарня вислизала з-під рук жандармів, знов і знов оживала — в дев'ятому, в десятому, в дванадцятому роках* (Близнець).

3. Спритно втікати від кого-небудь, уникати когось. *Так, досі йому щастило, вислизав з їхніх* [ворожих] *рук, не боявся смерті* (Д. Бедзик), [Д а н и л о *(легко відітхнув)*:] *А скажіть, пане сержанте, коли можна знати, за ким* [кого] *ви шукаєте?* [В р о н с ь к и й:] *Я вже сказав — за арештантом, що вислизнув з наших рук Та нічого Він же не голка, щоб безслідно пропасти* (Ірчан). А н т о н і м: **давáтися в рýки** (в 1 знач.)

ВИСЛИЗНУТИ: вúслизнути з рук *див.* вислизати.

ВИСЛУХУВАТИ: вислýхувати лéкції *див* слухати.

ВИСМИКУВАТИ: висмúкувати словá з рóта *див.* тягти.

ВИСМОКТАТИ: вúсмоктати з пáльця *див.* виссати; ~ **кров** *див.* висисати.

ВИСМОКТУВАТИ: висмóктувати з пáльця *див* виссати; ~ **кров** *див.* висисати.

ВИСНОВКУ: дохóдити вúсновку *див.* доходити

ВИСОВУВАТИ: висóвувати нóса *див.* виткнути.

ВИСОКА: вúпала висóка честь *див.* честь.

ВИСОКИХ: витáти у висóких сфéрах *див.* витати; **на** ~ **нóтах** *див.* нотах.

ВИСОКІ: висóкі матéрії *див.* матерії, ~ **порóги** *див.* пороги; **залізáти у** ~ **висóкості** *див.* залізати, **рóги** ~ **ростýть** *див.* роги.

ВИСОКО: вúсоко літáти *див.* літати; ~ **нестú гóлову** *див.* нести; ~ **нестúся** *див.* нестися; ~ **пітú** *див.* піти; ~ **тримáти прáпор** *див.* тримати.

ВИСОКОГО: висóкого колíна *див.* коліна; ~ **льóту** *див.* льоту; **плювáти з** ~ **дéрева** *див* плювати; **птах** ~ **польóту** *див.* птах.

ВИСОКОЇ: висóкої дýмки *див.* думки; ~ **мáрки** *див.* марки; ~ **прóби** *див.* проби.

ВИСОКОСТІ: залізáти у висóкі висóкості *див.* залізати.

ВИСОКОЮ: з висóкою повáгою *див.* повагою.

ВИСОЛОПИВШИ: ви́солопивши (ви́валивши) язи́к (язикá), *з сл.* бíгати, тікáти *і т. ін.* 1. Дуже швидко.— *Ну, що тобі таке? Чого ти прилетів, язик висолопивши? Що там таке сталося, що за тобою мов собаки гнали? — накинулася пані на Галину з докорами* (Фр.).

2. До повного виснаження, надзвичайно напружуючи сили.— *Тепер, якщо потрібні тобі гроші — побігаєш не день, не два, висолопивши язика, заким позичиш* (Коцюб.); — *Ніхто вас не силував бігати, висолопивши язики...— Саме ти й силував,— розсердився Блаженко.— Може, думаємо, здуру десь хлопець у біду вшелепався, може, допомогти йому треба...* (Гончар).

ВИСОЛОПИТИ: язи́к (язикá) ви́солопити (ви́валити), *зневажл.* Дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи.— *Гляньте, як працює, бідолаха, аж язик висолопив* (Н.-Лев.); *Микита й Дорофтей побігли за бричкою. Доки добігли, аж язики вивалили* (Казки Буковини..); *Як повів* [Сенько] *Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із утоми, бо ті стежки крутилися дебрями й горбами* (Март.); [Максим:] *Геть чисто шию спекло, а Юхим зовсім язика вивалив... Буде знати, як зо мною робити!..* (Вас.).

ВИСОТАТИ: ви́сотати жи́ли *див.* вимотувати; ~ **нéрви;** ~ **си́ли** *див.* висотувати.

ВИСОТИ: з висоти́ пташи́ного польóту (*рідко* **лéту).** Згори, звисока, з верхніх шарів; з повітряного простору. *Якщо подивитись у вечірні години на наше місто з висоти пташиного польоту, то перед очима постане казкова панорама* (Веч. Київ); *Щодня його* [масиву столиці] *величаву панораму оглядає з висоти пташиного польоту молодий кранівник* (Роб. газ.); *Оглядаючи поле української дожовтневої новелістики навіть так схематично, немовби з висоти пташиного лету, все ж цілком певно переконуєшся, що в науковому освоєнні цього дорогоцінного культурного надбання досі зроблено ще далеко не все* (Рад. літ-во). **з пташи́ного польóту.** *Місто Бразілія з пташиного польоту нагадує реактивний літак з трохи відігнутими назад крилами* (Знання..).

ВИСОТІ: на висотí. 1. *чого.* У відповідності до найсуворіших, найвищих вимог чого-небудь. *Як пропаганда вона мала своє велике значення, як літературна критика вона показалася далеко не на висоті своєї задачі* (Фр.), *Ми маємо всі умови, всі підстави для того, щоб робити все добре і бути на висоті завдань, поставлених життям* (Веч. Київ).

2. Який відповідає найсуворішим, найвищим вимогам; найкращий. [Соняшник:] *Потрібно, щоб і цемент, і вапно, і все інше — було на висоті* (Дмит.); — *А це правда, що Валерій наш на трасі знаменитого якогось механізатора врятував? На висоті виявився?* (Гончар).

ВИСОТУ: постáвити на висотý *див.* поставити.

ВИСОТУВАТИ: висóтувати жи́ли *див.* вимотувати.

висóтувати (сотáти) / ви́сотати нéрви. Виснажувати кого-небудь, спричинюючи знервованість. *Вчительська робота висотує нерви, та й вік уже, мабуть, дається взнаки* (Літ. Укр.); *Вимагали збільшить плани, Наполігши на резерви... Нащо Лесю критикани, Що сотають тільки нерви?..* (Воскр.); *А про те, скільки йому крові зіпсували, нервів з нього висотали, зараз і не згадують* (Кучер).

висóтувати (сотáти) / ви́сотати си́ли (си́лу) *з кого.* Виснажувати кого-небудь; знесилювати *Зникло свердляче око, що впивалося йому в душу, висотувало з неї сили* (Ю. Бедзик); *Але й тяжкий молот неспроможний був висотати молоду силу невгамовного хлопця* (Іщук).

ВИСОХЛО: мáтерине молокó на губáх не ви́сохло *див.* молоко.

ВИССАТИ: ви́ссати (ви́смоктати) / висисáти (висмóктувати) з пáльця. 1. Говорити, стверджувати що-небудь, не спираючись на факти, не маючи для цього ніяких підстав; вигадувати. *З якої ж би речі вона стала їй, Гаїнці, брехати? Не з пальця ж і вона виссала те, що казала! Щось же воно та є* (Гр.); *Он щось таке панові наклепала... Уже ж би він не виссав з пальця того, що казав ото...* (Мирний). **ви́смоктаний з пáльця.** *Висмоктана з пальця й легенда про те, що гримуча змія, так само як скорпіон, у безвиході рішає себе смертельним «самоукусом»* (Наука..); *Деякі ідеологи.. штампують висмоктані з пальця.. теорії.* Синонім: **ви́дерти з-під нігтів.**

2. Будь-якою ціною дістати що-небудь.— *З тобою заради тебе не піду, і красти не стану, і з пальця тобі паски не виссу* (Л. Янов.). Пор.: **ви́колупати з пáльця.**

ви́ссати кров *див.* висисати.

ВИСТАВИТИ: ви́ставити на вид; ~ **на пóсміх;** ~ **рóги** *див.* виставляти.

ВИСТАВКУ: як на ви́ставку. Дуже добре, на належному рівні. *Так старалася чепурно уснопкувати, що на перший сніп аж Катратий задивився. Уснопкувала, мовляв, як на виставку* (Гончар).

ВИСТАВЛЯТИ: виставля́ти / ви́ставити на вид (напокáз) *кого, що.* Робити що-небудь видимим, відкривати для огляду, спостереження, ознайомлення; показувати, демонструвати. *А що вже про підленькі елементи, то про їх і говорити нічого: вони при цій добрій нагоді ще раз возблагословили милостивого «батюшку царя», виставляючи на вид існуючі й імовірні добродійства самого генера-*

ла (Хотк.); *Офіцер тремтів. Пожадливий дегенерат умисне виставляв напоказ свою заячу хоробрість* (Кач.); *Панас Мирний писав про потребу виставити напоказ усьому світу сучасне йому буржуазне суспільство і силою художнього слова вдарити по ньому* (Іст. укр. літ.).

виставля́ти / ви́ставити на по́сміх (на посміхо́висько) *кого, що.* Робити предметом загального осуду, висміювання. *Та вона не то що не помагає знайти кращу долю, вона мене ще в ярмо запрягає, на посміх людський виставляє!* (Л. Укр.); *О ні, в емоціях йому не відмовиш, в його їх, може, вже занадто, тільки все свої, химерні, як і ця комишанська його затятість, що одним махом звела нанівець, на посміх виставила всі твої ілюзії* (Гончар); *Заслуга сатирика в тому й полягає, щоб вчасно викрити ретельно замасковане соціальне зло й безстрашно виставити його на вселюдське посміховисько* (Літ. Укр.).

виставля́ти / ви́ставити ро́ги. З відкритою неприязню, вороже зустрічати кого-небудь. [М е л е ш к о:] *А квартира то вже й зовсім не та — одразу роги виставила. Тут чиїсь чужі речі* (Коч.).

ВИСТАВЦІ: як на ви́ставці. Нічого не роблячи; бездіяльно. [М а р и н а:] *Здрастуйте, товариші Що ж це ви, товариші партійні керівники, стоїте як на виставці, в той час, як довгоносик вже буряк доїдає* (Корн.).

ВИСТАЧАЄ: не вистача́є кебе́ти *див.* нема.

не вистача́є (не стає́) ду́ху *у кого і без додатка.* Хто-небудь не наважується, не рішається на щось. *Не вистачало духу спитати про найстрашніше, але й найважливіше: за що і хто посмів зробити таке з поетом* (Тулуб); *Так жити треба: якщо припала до серця — підійшов, взяв за руку й повів! На це без любові духу не вистачить! Тільки любов дає право на це!* (Гончар); *Шкода йому свого безталанного товариства.. А сказати їм Галину правду — не ставало духу, сили* (Мирний).

не вистача́є одніє́ї клє́пки; тільки пташи́ного молока́ не ~ *див.* нема; **цьо́го ще не ~** *див.* бракує.

ВИСТАЧИТЬ: кото́ві на сльо́зи не ви́стачить *див.* нема.

скільки ду́ху ви́стачить, *з дієсл. руху.* На повну силу; якомога швидше. [О г н є в:] *А ми з основними силами разом з твоїми кіннотниками, як тільки смеркне,— сюди вийдемо, на цю нову доріжку і рвонем, скільки духу вистачить, прямо в задні ворота* (Корн.). С и н о н і м и: **скільки ду́ху; з усіє́ї си́ли.**

рук не ви́стачить. Дуже багато.— *У неї, мабуть, і своїх речей, що й рук не вистачить, а тут ще й ми* (Кучер).

ВИСТРИБНУТИ: ви́стрибнути як Пили́п з коно́пе́ль *див.* вискочити.

ВИСТРИБОМ: з ви́стрибом *див.* вискоком.

ВИСТРОМИТИ: ви́стромити но́са *див.* виткнути.

ВИСТРОМЛЮВАТИ: вистро́млювати но́са *див.* виткнути.

ВИСТУПАЄ: аж піна з ро́та виступа́є *див.* піна.

ВИСТУПАТИ: виступа́ти (вихо́дити, сплива́ти) / ви́ступити (ви́йти, спливти́) наве́рх. Ставати відомим для інших, переставати бути прихованим; виявлятися. *Воно* [кохання] *спливало наверх і кидало йому* [Михайлові] *докори* (Томч.); *Незгоди між революційними соціал-демократами Росії і польськими соціал-демократами в питанні про самовизначення виступили наверх ще в 1903 р.* (Ленін). **спливти́ напове́рх.** *Докори й сварки підіймали стару ворожнечу, наповерх сплили забуті кривди й гріхи* (Коцюб.).

виступа́ти з берегів *див.* виходити; **~ ко́зирем; ~ півнем** *див.* ходити.

ВИСТУПИТИ: ви́ступити з берегів *див.* виходити; ~ наве́рх *див.* виступати.

ВИСТУПЦІ: на ви́ступці, *ірон.* Геть.— *Ну, а тепер — з хати на виступці! — весело загомоніла вона,— незабаром батько з матір'ю буде!* (Мирний); [Ф е д і р:] *Дуків, як самі знаєте, уже біг дасть. Одні помандрували до чорта на виступці, а інші — на чужу піч віку доживати...* (Галан).

ВИСУНУТИ: ви́сунути но́са *див.* виткнути.

ви́сунути ши́ю з ярма́ *чийого.* Звільнитися з-під чиєї-небудь залежності, з неволі. *Коли Остап.. здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували* [співчували] *йому, але далі спочуття діло не йшло* (Коцюб.). С и н о н і м и: **ски́нути ярмо́; порва́ти пу́та** (в 1 знач.).

ВИСУНУТИСЯ: ви́сунутися як коза́к з ма́ку *див.* вискочити.

ВИСУШИТИ: ви́сушити сльо́зи *див.* висушувати.

ВИСУШУВАТИ: вису́шувати / ви́сушити сльо́зи (сльозу́) *у кого, чиї.* Втішати, заспокоювати того, хто плаче. *Поцілунками він висушував її сльози, і вона заспокоювалась, і знову було їй так хороше з милим, як завжди* (Шиян); *Рідна пісня заплете розмову, у стареньких висушить сльозу* (Мал.).

ВИСХЛИЙ: ви́схлий на тара́ню. Дуже худий. *Навернувшись думками до матері, Гнат поруч побачив висхлу на тараню свою Марію* (Панч). С и н о н і м: **як тріска** (в 2 знач.).

ВИТАТИ: вита́ти (літа́ти, *рідко* **ширя́ти) в хма́рах (в небеса́х, в емпіре́ях, в небе́сних (висо́ких) сфе́рах, у позахма́рному про́сторі).** Сприймати дійсність нереально, наївно. *А в кого ж було питати* [поради]? *У Катрі? Дожила до сивого волосся, а все ще у хмарах витає* (Мур.); *Треба бути практичним, а не витати в небесах, треба просто рятуватися, перебути якийсь час у підпіллі* (М. Ю. Тарн.); *І консисторія бере хабарі? — Ви*

просто дитина! І досі в емпіреях витаєте! — крутнув рукою навколо чола [о. Миколай] *і розсміявся.— Невже вас батько не навчив, як треба жити в світі?* (Стельмах); — *Отакий, як ти оце, в мене брат був... Не думав про себе, все тільки у високих сферах витав* (Гончар); [Марфа Варфоломіївна:] *Ти ще й досі у хмарах літаєш, а я вже.. перейшла на практичний грунт* (Кроп.);— *Вони* [теоретики] *кричали: не на землі Каргат живе, а ширяє десь у позахмарному просторі* (Шовк.); // Мріяти про щось нездійсненне. [Аркадій:] *Йому і його молодим колегам ще вчитись треба. А вони, як алхіміки, намагаються здолати смерть, витають в емпіреях* (Корн.); // Перебувати у стані замріяності, втрачати здатність зосередитись на чому-небудь реальному. *Він розповідав про режим прокатки, а сам витав десь у хмарах, бачив тільки її* [Лесині] *променисті очі* (Хижняк).

ВИТЕРТИ: ви́терти во́рсу *кому.* Побити, жорстоко покарати когось. *Убив* [Еней] *Лутага, Лавза, Орсу, Парфену, Палму витер ворсу. Згубив багацько ватажків* (Котл.); *Звісно, ми не такі вчені та муштровані, як Гасанчук, з нами можна всякому пащекувати... Ні, попались би ви до нього, він би вам ворсу витер!* (Гончар). Синоніми: **да́ти хльо́сту; да́ти прикури́ти** (в 2 знач.); **нами́лити ши́ю** (в 3 знач.); **нам'я́ти бо́ки** (в 1 знач.); **да́ти бере́зової ка́ші** (в 1 знач.).

ВИТИ [1]: ви́ти гніздо́ *див.* звити.

ви́ти ли́нви (вірьо́вки) *з кого.* Повністю підпорядковувати кого-небудь собі, своїй волі, змушувати когось поводити себе відповідно до своїх бажань, намірів і т. ін.— *Бач, скажуть, як заначальникував, так уже і взявся з нас линви вити... Взявся, скажуть, Хома собакою на земляків...* (Гончар); — *З кого можна було б і вірьовки вити, а на Хомі Хомовичу не поїздиш, як і на їжаку* (Гуц.). Синоніми: **вари́ти во́ду.**

ВИТИ [2]: на місяць ви́ти, *зневажл.* Нудьгувати, тужити без діла.— *А те, що Орися на вулиці була, то хоч і хлопців поспитай. Цілий день на місяць вила з нудьги. Тебе там шукала* (Тют.).

ВИТИКАТИ: витика́ти но́са *див.* виткнути.

ВИТИНАТИ: витина́ти го́пки. Завзято танцювати. *Грає скрипка, грає кобза. І бандура грає; Чумак літом у кожусі Гопки витинає* (Рудан.). Синонім: **вибива́ти тропака́.**

витина́ти фо́ртелі. Дивно, примхливо поводитися.— *Дорогою він* [пес] *витинав мені різні фортелі. Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і ані руш* (Гашек, перекл. Масляка). Синоніми: **викида́ти ко́ника** (в 1 знач.); **викида́ти колі́нця** (у 2 знач.); **викида́ти шту́ки.**

ВИТИРАТИ: витира́ти чужі́ кутки́ *див.* обтирати.

ВИТИСЯ: ви́тися (звива́тися, крути́тися, викру́чуватися *і т. ін.)* **в'юно́м (ли́сом)** *біля кого, навколо кого.* Підлещуючись, догоджати кому-небудь, упадати біля когось. *Як відходили* [панотчики], *то червоний стукав тяжкою ходою, неначе ведмідь, блідий же вився лисом коло нього* (Март.); *Біля нього* [Піскового] *в'юном крутився старий Митрофан Лизя* (Ле); *Мати в'юном викручувалася навколо знатної гості і аж надто принижувалася улесливістю* (Хижняк). Синонім: **скака́ти на за́дніх ла́пах.**

ВИТІВКИ: метки́й на ви́тівки *див.* меткий.

ВИТКНУТИ: ви́ткнути (ви́сунути, ви́стромити *і т. ін.)* / *рідко* **витика́ти (висо́вувати, вистро́млювати** *і т. ін.)* **но́са** *звідки, куди.* Вийти звідкись або покинути щось. *А се як тобі здається, що всі значні люде* [люди], *що понаїжджали на раду у Ніжень* [Ніжин], *бояться носа за ворота виткнути?* (П. Куліш); — *Ну й хуртовина!..— насилу вимовив.— Коли б не таке діло, бабо Федоро, носа б не виткнув на вулицю* (Донч.); *Тепер уже за наказом німецького коменданта після дев'ятої вечора ніхто не мав права і носа з хати виткнути* (Ткач); *Надворі був такий мороз, що аж дахи тріщали. З хати не можна було і носа висунути* (Казки Буковини...); *Зима була довга й холодна. Заціпеніло мовчав заметений снігами степ, люди не витикали носа з сіл, ще завидна зачинялися на довгу зимову ніч у хатах* (Загреб.); // *тільки док.* Виглянути звідки-небудь кудись або з'явитися десь. *Танки закрутилися на краю яру, ждучи, коли ж до них почнуть підніматися піхотинці, ..але піхота сиділа в яру й боялася звідти навіть носа виткнути* (Загреб.); *Серед панства переляк поволі проходить. Дехто насмілюється виткнути носа за двері і сповіщає, що.. «розбійників» уже нема* (Бурл.); *Мабуть, сьогодні ворог спокійний, упевнений, що в таку погоду ніхто й носа на море не висуне* (Літ. Укр.); *Така дрібнота, як зайчик, білочка, лісові мишки, хоч вони і в хутряних шубках, боялися й носа вистромити на мороз* (Ів.).

ВИТОКІВ: стоя́ти бі́ля ви́токів *див.* стояти.

ВИТОЧЕНИЙ: як (мов, ні́би *і т. ін.)* **ви́точений.** Який має правильну, досконалу форму або витончені лінії; стрункий. *Уся* [дівчина]— *як виточена, а довга коса, чорна, як гадюка, так і обвивається круг тонкого стану* (Стар.);— *Бісова Улька, ноги як виточені і пошкрябані соломою, мабуть, у полі пошкрябала* (Мик.).

ВИТОЧИТИ: ви́точити кров *з кого — чого.* Знесилити, виснажити, ослабити кого-небудь. *«Виточить він усю кров з рідної України, щоб запагубити її навіки, щоб дати змогу й силу полякам запанувати на Україні»,— думала Тодозя, йдучи слідком за князем до палацу* (Н.-Лев.); — *Я б тобі утер маку,— думав він,— коли б москаль не виточив з мене крові* (Коцюб.). Синонім: **ви́давити со́ки** (в 2 знач.).

ви́точити сльо́зи з оче́й *чиїх, кого.* Своїми

вчинками, поведінкою ви́кликати в кого-небудь страждання, плач. *А як пішов мені шостий рік, то багацько сліз виточив я з очей бідної моеї неньки* (Стор.); *Вона кинулася була розважати Пріську,.. та ще гірше розразила її серце, ще більше виточила сліз з її старих очей* (Мирний).

ВИТРАВИТИ: ви́травити з па́м'яті *див.* викреслювати.

ВИТРАВЛЮВАТИ: витра́влювати з па́м'яті *див.* викреслювати.

ВИТРАЧАТИ: витрача́ти (тра́тити) по́рох. Докладати значних зусиль для здійснення, досягнення чого-небудь (перев. марно, безрезультатно). *Лінія знову замовкла. Маковейчик ще деякий час надсадно кричав у трубку, лаючи свого напарника.. Одначе, видно, даремно витрачав Маковей свій порох: напарник таки мовчав* (Гончар); [М а к а р:] *Іди, Оксано. Я з Артемом хочу поговорити. Не трать пороху, на шахті завтра про це скажеш* (Корн.); — *У мене, наприклад, всі корови високоудійні..— Ясно? — ущипливо резюмував Кологойда.— А ви нас, рабів божих, викликали серед ночі, агітуєте, накачуєте. Тратите порох, ламаєте, як ото кажуть, двері* (Ряб.).

ВИТРИ: молоко́ на губа́х ви́три. Уживається для підкреслення чиєї-небудь молодості, незрілості, недосвідченості. *Вже траплялось, що й з дівчатками десь біля перелазу простоював. Правда, мені ще старші радили: «Молоко на губах витри»,— але я намагався пропускати те повз вуха* (Збан.). **мо́ню на губа́х ви́три.**— *Ніколи цього не буде! — Іч, який комісар виськався. Моню на губах витри* (Тют.). С и н о н і м и: **ще молоко́ на губа́х не обсо́хло; гу́би в молоці; ма́ло ка́ші з'їв; ма́ло ква́су ви́пив.**

ВИТРИМАЄ: не ви́тримає кише́ня *див.* кишеня.

ВИТРИМАТИ: ви́тримати і́спит. Підтвердити на практиці свої найкращі якості, властивості і т. ін.— *Наша сталь витримала іспит в грізні роки війни* (Рибак); *Наша країна з честю витримала іспит у жорстокій війні з німецько-фашистськими загарбниками* (Рад. Укр.); *Твори талановитого письменника завжди витримають іспит часом* (Рад. літ-во).

ви́тримати ма́рку *див.* тримати; **~ роль; ~ хара́ктер** *див.* витримувати.

ВИТРИМУВАТИ: витри́мувати / ви́тримати роль. Послідовно проводити намічену лінію поведінки. *Кірсанов витримував свою роль з колишньою бездоганною артистичністю* (Черн., перекл. Дукина); *Йому було майже приємно, що не він сам згоджується на поступки, а стороння особа його умовляє. Треба тільки витримати роль ображеної шляхетності* (Тулуб). С и н о н і м: **гну́ти лі́нію.**

витри́мувати / ви́тримати хара́ктер. Виявляти стійкість, залишатися вірним прийнятому рішенню. *Карпо Власович аж сопів, так хотів щось сказати, але витримував характер до кінця* (Кучер); *Всі замовкають. Ігор, відчуваючи підступ, хоче витримати характер* (Багмут); *А що, коли вона мала рацію і треба було спробувати запустити ще одну ракету? Ні, він правильно зробив, коли витримав характер до кінця і не погодився* (Собко).

витри́мувати ма́рку *див.* тримати.

не витри́мувати кри́тики. Виявлятися зовсім непридатним для чого-небудь, незадовільним за своїми якостями, властивостями і т. ін.; не відповідати певним вимогам.— *Спочатку покажіть мені ваш садок. А по-друге, я вам наперед скажу: все це не витримує критики* (Довж.);— *І коли взяти до уваги точку зору Ірини Леопольдівни, то багато сільських десятикласників залишиться поза вузами.— Так, так. Теорія Ірини Леопольдівни не витримує.. критики* (Тют.).

ВИТРІШКАМИ: торгува́ти ви́трішками *див.* торгувати.

ВИТРІШКИ: ви́трішки купува́ти *див.* купувати.

на ви́трішки, *з сл.* і т и́, п р и й т и́ *і т. ін., зневажл.* Подивитися, роздивитися на що-небудь, не маючи ніякого іншого діла.— *Ти думаєш, як ти йдеш до церкви витріщати очі на дівчат, то й всі молодиці й дівчата ідуть до церкви на витрішки* (Н.-Лев.);— *Хіба знаю твою думку? Може, ти не хочеш тут робити, а так лишень, на витрішки сюди прийшов,— хитрував Коритний* (Тарн.).

продава́ти ви́трішки *див.* продавати.

ВИТРІЩАТИ: витріща́ти о́чі *див.* витріщити

ВИТРІЩИТИ: ви́тріщити (ви́валити, ви́рячити, ви́лупити *і т. ін.***) / витріща́ти (вива́лювати, виряча́ти, вилу́плювати** *і т. ін.)* **о́чі (баньки́,** *рідко* **бульки́, білки́)** *на кого і без додатка, зневажл* Широко розкрити очі, виявляючи здивування, безтямність, гнів і т. ін. [П а в л о:] *Хочеш, я тебе зразу одним словом остовпиню? Скажу таке слово, що ти тільки баньки витріщиш* (Кроп.); [М а р т и н:] *Скажи там, щоб дали на дорогу дві мірки вівса—ну, чого очі вивалив?* (К.-Карий); *Шофер кинувся, як на пружинах, і від несподіванки вирячив очі. Він не сподівався зустріти генерала так близько біля фронту* (Тют.); *Господар вирячив від здивування очі* (Шиян); — *Абись не втратила того, що маєш! — вихопилося у Марічки отак раптово, як бува іншим разом ікнеться людині знічев'я.. Доцька вирячила бульки, а стара..: — Ти що? На чуже зазіхаєш?* (Вільде);— *Це що таке? — він недоумкувато вилупив почервонілі від алкоголю очі* (Дмит.); *Палагна зробила над собою зусилля, щоб підняти ту злість, і сердито обізвалась до нього: — Чого вилупив баньки? не видів?* (Коцюб.); — *Я тебе зараз як пошаную по бузі, то аж свічки в очах стануть! Чо-сь* [чого] *вилупила на мене бульки?* (Вільде); — *Геть податок з кораблів! — вилупив Садик білки, розмахуючи жилавими кулаками* (Тулуб);

Приятель мій і очі виставив.— Та Др[агоман]*ов і не був у Галичині цього року* (Драг.); // Пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь. *Омелько, зловивши на собі уважний погляд Гуляй-Дня, спитав: — Що баньки витріщив на мене? Скучив, мабуть, небоже Іване?* (Рибак); *Підсунув* [Мордко] *окуляри аж на лисину й вирячив витрішкуваті баньки на Семена* (Коцюб.); *Мірошник вивернувся на широкій старомодній канапі і вилупив п'яні баньки на молодиць* (Н.-Лев.); *«Гвалт, миряни, що це з вами! Вилупіть лиш баньки! В'юн утік, а цап з рогами Вилазить із склянки»* (Г.-Арт.); *«Ти начепи йому* [Ослу] *на шию срібний дзвоник».. На вигоні телят перелякав; Ускочив у село — всяк очі витріщає* (Гл.); [Ф е д о р а:] *Бач, який святий та божий. Женитись збирається, а на молодиць очі витріщає* (Вас.); *Захар же міг.. кого вгодно вихвалити так, що на нього всі баньки будуть витріщати* (Григ.). С и н о н і м: **лупи́ти о́чі** (в 1 знач.)

ВИТРУДИТИ: го́ру (го́ри) труда́ ви́трудити, *рідко*. Дуже багато зробити; напрацюватися. *І наробив же ж я, якби ти знав.., гору труда витрудив..* (Вишня); *Не боявся я в житті найтяжчої роботи — гори труда витрудив, гори солі із Сиваша на собі виносив* (Гончар).

ВИТРУСИТИ: ви́трусити з голови́ *див.* викинути; ~ **кише́ні** *див.* вивертати.

ВИТРЯСАТИ: витряса́ти печінки́ *див.* витрясти.

ВИТРЯСТИ: ви́трясти / *рідко* **витряса́ти печінки́** *з кого і без додатка*. Дуже натрясти кого-небудь при їзді по нерівній дорозі.— *Воно через греблю набагато ближче, та тільки... там не справили шляху. Мабуть, такі рівчаки та груддя, що й печінки витрясе* (Донч.); *У кузові нас здорово трясе, підкидає, витрясає з нас печінки, але почуваємо ми себе справді чудово, на лихацьку їзду водія не скаржимось* (Гончар).

ви́трясти ду́шу, *перев. з кого і без додатка*. 1. Будь-якими засобами (перев. погрозами, суворими вимогами) добитися, домогтися чого-небудь від когось. [П а в л о:] *Чого ти сидиш, поїхав би в колгосп, з неба не впадуть харчі. Я тебе попереджаю. Душу витрясу. Набридло мені скарги слухати* (Корн.); — *А що б же ви хотіли? По ямах гноїти* [хліб], *а революція хай з голоду пухне? Чорта з два!.. Всі душі витрясем, а візьмем, скільки революція скаже* (Гончар); — *А ти домовся з теслями й огородись. Гроші знайдемо.— І огороджусь. Я з вас душу витрясу, а школу обгороджу* (Збан). **з душі ви́трясти.** *Килигей глянув туди, де за обрієм ховалося море.— Н-да, заборгувала* [Антанта]... *З душі витрясем* (Гончар).

2. Украй виснажити, вимучити кого-небудь. [Г о с т р о х в о с т и й *(тихо)*:] *Ой, страшна ж її мати! Ще як попаде мене в свої лапи, то витрясе з мене душу* (Н.-Лев.); *А вони* [русалки] *вхопили його знову, мало з нього не витрясли душу, так обертали в танці* (Три золоті сл.); // Дуже побити, покарати кого-небудь.— *Кажи, а то я з тебе душу витрясу!— Іван Федотович припер Касяненка в куток і так здавив за горло, що тому виперло з лоба очі* (Вас.); — *А мені б тільки пана потіпати, я з нього душу витрясу* (Панч); *Йому незмінно треба побачити Івана Залізняка, взяти його за барки, витрясти з нього душу* (Собко). **повитру́шувати ду́ші** (про всіх або багатьох). *Це ж можуть і нас погубити за нього, всі душі з нас повитрушують поліцаї, якщо тільки докотиться до них, кого ми тут переховуємо* (Гончар).

ВИТЯГАТИ: витяга́ти / ви́тягти (ви́тягнути) на світ бо́жий *кого, що*. Робити кого-, що-небудь відомим для багатьох. *Володька, запалюючись, став розповідати про тих, що Титана заводського під час окупації врятували. Виявлено ж їх, нарешті! І в числі рятівників.. Катратий. Отакий! По суті ж герой, а мовчав, як риба. А інші теж..— Ну, тепер ми... витягнемо цих скромняг на світ божий, вони ще в нас у президіях сидітимуть!* (Гончар); *Сумнівно, щоб ця книга використовувалася старим.., тільки тепер він згадав про неї і витяг на світ божий* (Тют.).

витяга́ти ду́шу *див.* вимотувати; ~ **жи́ли** *див* тягти; ~ **з боло́та;** ~ **кров** *див.* висисати; ~ **но́ги** *див.* витягти.

ВИТЯГНЕШ: не ви́тягнеш і копі́йки *з кого*. Хто-небудь надзвичайно скупий. *Кажуть, майновита людина скупа, з неї й копійки не витягнеш* (Літ. Укр.).

не ви́тягнеш ([обце́ньками] не ви́рвеш) сло́ва *з кого і без додатка*. Хто-небудь не хоче або не любить говорити. [Г а н н а:] *Спочатку все про війну розказував* [Степан], *про інші краї, а тепер зовсім замовк, слова не витягнеш* (Корн.); *Така вже вдача в чоловіка, і зайвого слова з нього не витягнеш* (Гроха); *І, вона знає, вже більше нічого питати Андрія: обценьками не вирвеш зайвого слова* (Стельмах).

ВИТЯГНУТИ: ви́тягнути жи́ли *див.* тягнути; ~ **з боло́та** *див.* витягти; ~ **на світ бо́жий** *див.* витягати; ~ **но́ги** *див.* витягти

ВИТЯГНУТИСЯ: ви́тягнутися вздовж ла́ви; ~ **у ни́тку** *див.* витягтися.

ВИТЯГТИ: ви́тягти (ви́тягнути) / витяга́ти (витя́гувати) з боло́та (з багна́, з калю́жі, з гря́зі, з грязю́ки, з бру́ду) *кого*. Допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища чи позбутися злиднів. *Не запримітіть її Олександра, може б, вона і досі у своїх дрантях завита ходила. Він витяг її з калюжі!* (Мирний). — *Я, дурна, жалувала, що нею всі нехтували,— так їй і треба було, пройдисвітці! Я ж її за вуха з грязі витягла, в люди вивела!* (Л. Укр.);— *Так ось знайте, що. я отим самим «лібералізмом» витягнув Горецько-

го з болота, і він став справжнім радянським інженером (М. Ю. Тарн.); // Допомогти кому-небудь позбутися поганого товариства, середовища, вийти з-під його впливу. *Щаслива і я. І горда. Адже це я тебе відвоювала в тієї нечисті, адже це я витягла тебе з того бруду, в якому ти погрузав* (Речм.).

ви́тягти (ви́тягнути, простягти́, простягну́ти, протягну́ти, ви́простати) / витяга́ти (витя́гувати, простяга́ти, випро́стувати) но́ги, *зневажл.* Померти (про людину).— *Та я тебе з твоїм жалуванням як посаджу на хліб і воду, то ноги скоро витягнеш* (Кучер); — *Он у людей комори тріщать, стільки того добра понабирали, а ти, старий дурню, до жнив ноги витягнеш* (Іщук); *Занедужала небога та й вмерла. За нею вслід і батько наш ноги простяг* (Стар.); — *Ген скільки дурних, що тягнуться, тягнуться, піт їм очі заливає, вони його злизують, а потім — бац — простягнув ноги, нічого вже йому не треба, все зосталось* (Гуц.); *Подекуди вже й ноги витягують з голоду* (Збан.); // Здохнути (про тварину). *Газда так узлостився, що вхопив кіл та тєкнув* [ударив] *ним свиню по голові, що вона покрутилася, повертілася та витягла ноги* (Хотк.); *Так в один з днів стало відомо, що кінь Якова Степановича до того зледащів, що витягнув біля озера ноги* (Збан.); — *От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці.. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що ноги протягнуть* (Добр.). **ні́жки ви́простати.** *До вечора й ніжки* [півень] *випростав* (Сл. Гр.). Пор.: **відки́нути но́ги** (в 1 знач.). Синоніми: **ви́тягтися вздовж ла́ви; відда́ти Бо́гові ду́шу; вильну́ти наве́рх денце́м; переста́витися на той світ.**

ви́тягти ду́шу *див.* вимотувати; **~ жи́ли** *див.* тягти; **~ за ву́ха** *див.* витягувати; **~ кишки́** *див.* вимотувати; **~ кров** *див.* висисати; **~ на світ бо́жий** *див.* витягати́; **~ на свої́х пле́ча́х** *див.* вивезти.

ВИТЯГТИСЯ: ви́тягтися (ви́тягнутися) вздовж ла́ви, *зневажл.* Померти (про людину).— *Але я колись таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек! — У жовтих очах густішає злоба.— То й сам вздовж лави витягнешся! — стиснув сухий кулак* (Стельм.). Пор.: **лягти́ вздовж ла́ви.** Синоніми: **ви́тягти но́ги; відки́нути но́ги** (в 1 знач.); **відда́ти Бо́гові ду́шу; вильну́ти наве́рх денце́м; переста́витися на той світ.**

ви́тягтися (ви́тягнутися) у ни́тку. Докласти всіх зусиль, щоб зробити щось незвичайне, майже неможливе.— *Як так, то й так! — бадьоро відповів Котик.— Даю слово: сам у нитку витягнуся, а Сокиринці підтягну!* (Гроха).

ВИТЯГУВАТИ: витя́гувати жи́ли *див.* тягти; **~ з боло́та; ~ но́ги** *див.* витягти.

витя́гувати (тягти́, тягну́ти) /ви́тягти за ву́ха *кого.* Всіляко допомагати кому-небудь, сприяти чомусь. *Не раз витягував* [Віталик] *Тоню за вуха по фізиці та математиці. Навдивовижу тямковитий хлопець* (Гончар); * Образно. *А що він не росте.., то що ж, накажете кожне дерево за вуха тягти, щоб воно росло!* (Вишня).

ВИХИЛЯСИ: стро́їти вихиля́си та викрута́си *див.* строїти.

ВИХІДНА: вихідна́ то́чка *див.* точка.

ВИХІДНИХ: сім вихідни́х на ти́ждень справля́ти *див.* справляти.

ВИХЛЮПНУТИ: ви́хлюпнути з ку́пелем і дити́ну *див.* вихлюпувати.

ВИХЛЮПУВАТИ: вихлю́пувати / ви́хлюпнути [ра́зом] з ку́пелем і дити́ну. За другорядним, негативним не визнавати, не помічати і т. ін. суттєвого, істотного, основного. *Але в справедливому гніві проти «віршоробів» чи не губимо ми уваги до особливостей віршованого слова, чи не вихлюпуємо разом з купелем і дитину* (Літ. Укр.).

ВИХОДЕЦЬ: ви́ходець з то́го сві́ту. Мрець. *Вибрав я хороше місце, Досхочу міг надивитись На непевную забаву Виходців із того світу* (Л. Укр.); — *Ах, це ти... здається — Нечипорук? — флегматично каже поручик, пересвідчившись, що перед ним, наче виходець з того світу, єтоїть солдат з роти, яка от вже двадцять годин лежить покрита вогнем* (Смолич); // Людина, яка має дуже змучений, хворобливий вигляд. *То не мати, то не жива людина, то — виходець з того світу* (Мирний).

ВИХОДИ: вхо́ди і ви́ходи *див.* входи.

ВИХО́ДИТИ: вихо́дити бо́ком *див.* вилізти.

вихо́дити / ви́йти в світ. Видаватися, друкуватися. *Ті нечисленні українські книжки, які тоді* [у 80-х роках] *виходили в світ, друкувалися майже виключно в Києві* (Сам.). **ви́хід у світ.** *Серед статей, що з'явилися з нагоди виходу в світ празького «Кобзаря», найгрунтовнішою та найціннішою була розвідка Е. Дюрана* (Рад. літ.-во).

вихо́дити / ви́йти за ра́мки (за ме́жі). 1. *чого.* Поширюватися поза чим-небудь. *Гучна слава народного поета* [Т. Г. Шевченка], *його величезна популярність не тільки серед народу, а й серед передових кіл російської інтелігенції, популярність, що виходила вже далеко за межі країни, колола очі самодержавним сатрапам* (Слово про Кобзаря); // Не обмежуватися чим-небудь. *Підготовка випуску нової продукції виходить за рамки звичайної діяльності підприємства над виготовленням освоєної продукції і вимагає додаткових затрат робочої сили і засобів виробництва* (Рад. Укр.); *Промислові міністерства і відомства повинні вийти за рамки чисто адміністративних функцій і стати безпосередніми учасниками господарських процесів* (Наука..). **ви́хід за ра́мки (за ме́жі).** *Творче застосування в опері мелодії народної пісні забезпечує вихід її за рамки етнографіч-

но-побутових сцен (Нар. тв. та етн.). *Вихід за межі власних уподобань.*

2. *чого і без додатка.* Перевершувати міру звичайного, прийнятого чи встановленого.— *Крім того, сміх не повинен виходити за рамки* (Гуц.); *Гордіюк розумів лиш одну форму відносин: низький уклін, підлесливу усмішку і виконання всіх, найдурніших навіть, велінь. Все, що виходило за ті межі, найменший опір приводив його до шалу* (Хотк.); *Серед статей, що з'явилися з нагоди виходу в світ празького «Кобзаря», найгрунтовнішою та найціннішою була розвідка Е. Дюрана. Її значення виходить далеко за межі звичайного відгуку про твори українського поета* (Рад. літ-во).

вихо́дити / ви́йти з ла́ду́. 1. Втрачати працездатність, можливість виконувати що-небудь (про людину). *Одна з мін вибухнула поблизу пушкарів. Хтось з-поміж них, видно, вийшов з ладу, бо Сіверцев сам підскочив до гармати* (Гончар).

2. Переставати діяти; псуватися, ламатися. *Коли кінескоп старого телевізора виходить з ладу, його можна замінити на більший розміром* (Наука..); // Втрачати боєздатність. *Вогонь в плавбатарей був настільки влучний, що ворожі судна лускались, мов кукурудзяні баранці на черені, і один за одним виходили з ладу* (Добр.). **ви́хід з ла́ду́.** *Часто різке гальмування викликає передчасний вихід автомобіля з ладу* (Хлібороб Укр.).

вихо́дити / ви́йти з літ (з років, з віку). Ставати немолодим; старіти. *Чоловік виходив з літ;* // *безос., кому. заст.* Хто-небудь стає старим. *Роди, бабо, дитину, коли бабі з літ вийшло* (Номис); *Ще їй із літ не вийшло. Почекає на молодого, коли якого уподобає.*

вихо́дити / ви́йти з-під пера́ (пе́нзля, різця́) *кого, чийого.* Створюватися ким-небудь (про твори мистецтва). *Все нові й нові книги віршів, публіцистики, нові переклади виходять з-під його* [М. Рильського] *пера* (Криж.); *Ранні роботи виходили з-під пера невтримно, гарантія швидкої постановки надихала, і Довженко писав багато й щедро* (Рад. літ-во); *З-під його* [І. Франка] *пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць* (Коцюб.); *Усе, що вийшло з-під пера Яворницького, позначене винятковим захопленням* (Нар. тв. та етн.). Синонім: **з'яви́тися на світ** (у 2 знач.).

вихо́дити / ви́йти з рівнова́ги (з се́бе). Перебувати в стані сильного роздратування, нервового збудження; втрачати спокій, самовладання, терпіння.— *Кидати роботу треба! — виходили вони з рівноваги.— Роботу знайти де завгодно можна* (Ле); *Я розумію Галю, що вона було завжди металась і виходила з себе в такі часи* [весною] (Л. Укр.).

вихо́дити / ви́йти з ро́лі *якої. 1.* Переставати дотримуватися певної лінії поведінки. *Нехай хтось не катує себе і не вважає пониженим. Чим пожився він?! Що вийшов з пасивної ролі і схотів рішити свою долю сам з риском зламати її? Що тут низького* (Л. Укр.).

2. *кого і без додатка.* Переставати видавати себе за кого-небудь.— *Чому ти так думаєш? — зацікавився Прудивус та й зовсім вийшов з ролі, забувши про всі німецькі штуки, які йому варто було б викидати в такім скрутнім становищі* (Ільч.). Антонім: **вхо́дити в роль** (у 2 знач.).

вихо́дити / ви́йти на доро́гу (на шлях). Визначати своє місце в суспільстві, житті. *Ледве вийшовши з тупика на вірну дорогу, я знов пішов назад* (Моє життя в мист.). Синонім: **вихо́дити в лю́ди.**

вихо́дити / ви́йти на одно́. Мати результатом одне й те ж; залишатися без змін. *Чи іде, чи ходить,— на одно виходить* (Укр.. присл..); *Всюди виходило на одно: ніде нема таких безтолкових дітей та жінки, як у нього* (Стельмах).

вихо́дити / ви́йти на орбі́ту. Заявляти про себе або починати діяти. *В коридорі чути швидкі дівочі кроки, і у відхилені двері зазирає Неля-секретарка: — Гриню! Пахом Хрисанович сердиться, що ти й досі не поїхав.— Передай: виходжу на орбіту,— і Мамайчук справді підводиться* (Гончар).

вихо́дити (*ірон.* **виліта́ти) / ви́йти(***ірон.* **ви́летіти) в тира́ж.** Ставати неспроможним займатися активною діяльністю, бути непридатним для чого-небудь.— *Вам не здається, що ми з вами вже, так би мовити, виходимо в тираж, і треба на наші місця пропустити молодих інженерів, може, не таких багатих досвідом, але сміливіших, багатших на нові думки і дерзання* (Собко); — *Плаче муза твоя, плаче, Бо загнав її ти в саж. Схаменись, кажу, земляче, Щоб не вилетіть в тираж* (Воскр.). Синонім: **ви́йти із борозни́.**

вихо́дити (*рідко* **виска́кувати) / ви́йти (***рідко* **ви́скочити) сухи́м з води́.** 1. Будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим. *Та й спритність у чоловіка неабияка. Уміє сухим з води виходити* (Грим.); [Харько *(сам)*:] *Дивуюсь і своєму нещастю, і хитромудрим викруткам моєї в'юнкої бестії жінки, котра вміє завжди вийти сухою з води: все звернуть на мене* (Кроп.); — *Треба ж до такої міри втратити глузд, щоб повірити, начебто можна чинити такі речі — палити, топтати чужу землю, нищити народ і потім сухим вийти з води* (Ю. Бедзик); *Десь гниють кості отамана, розметалися-розкидались в безславних січах тіла його невдалих «дітей», один Гайдук лише зумів врятуватися, вискочити сухим із води* (Дім.). **ви́йти сухе́ньким із води́.** *Кота Петровича, де я живу, На лаву садовили судову: ..А він Мишами і Кицями підперся, Сухеньким вийшов із води* (Гоd.).

2. Знаходити вихід із скрутного становища.— *Не раз доводилось бувати в таких бувальцях, що,*

може, кому й не снилось.. Але нічого, виходили, як мовиться, сухими з води (Збан.). Синонім: **ви́скочити на сухе́.**

вихо́дити (виступа́ти) / ви́йти (ви́ступити) з берегів. 1. Розливатися (про річку, водоймище). *На сірому небі показалось блакитне озерце. Остра полонинська трава сильніше запахла. Озерце в небі виступа з берегів і вже широко розлило води* (Коцюб.); *Вийшовши з берегів, вона* [річка] *наближається до коліс машини* (Ю. Янов.); *Річка, зламавши кригу, вийшла з берегів і залила всю заплаву* (Коз.).

2. *перен.* Перевершувати міру звичайного, усталеного. *Гнів людський виходить з берегів* (Перв.).

вихо́дити в лю́ди *див.* вийти; **~ наве́рх** *див.* виступати; **~ на моє́** *див.* вийти.

не вихо́дити з горі́лки. Бути постійно п'яним. *До самого дівич-вечора я з горілки не виходила* (Сл. Гр.).

не вихо́дити з рук. Перебувати у постійному вжитку, використанні. *Уявлялося, як щодня, щороку рулетка чи рейсфедер не виходять з рук* (Ле).

не вихо́дити з ха́ти. Постійно сидіти вдома, не бувати серед людей. *Давненько ми вже Марусю не бачили, то за горем своїм, то за сваркою тієї межи старими, та й Маруся наче ховалася: з хати, сливе, не виходила* (Вовчок); *Десь, певно, вітер пройняв мене, і я схопив бронхіт, два дні не виходжу вже з хати* (Коцюб.).

ВИ́ХОДИТИ: ви́ходити (відходи́ти, відбі́гати) но́ги. Втомитися від довготривалого ходіння.— *Ідіть до ворожки, вона вам порадить.— Я вже ноги свої виходила. Нічого не допомагає* (Вільде); *— От, той козак Савлук ходив, ходив — і набрів оце й низькоділ, де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже ноги одходив, оселився тут* (Вовчок); [Мусій:] *За чотири місяці зовсім одбігав ноги* (Кроп.).

ВИХОДИТЬ: вихо́дить з рук *кого, чиїх.* Хто-небудь сам, власноручно робить, виготовляє що-небудь. *Але коли що вже виходило з Денисових рук, то мало на собі печать довершеності. Минуло вже років двадцять зо дня його смерті, а ложками його роботи й досі ще сьорбають борщ мої земляки* (Рильський).

не вихо́дить (*рідко* **не вила́зить) з голови́ (з ду́мки)** *у кого, кого і без додатка.* Хто-небудь постійно думає про когось, щось. *Коли подруга повернулася — свіжа, сяюча,— вона сказала:— А в мене з голови не виходитв поїздка* (Гур.); *Михайло Щерба не виходив з голови* (Д. Бедзик); *З думки Яся не виходив вид смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібрата* (Н.-Лев.). Синоніми: **ве́ртиться на ду́мці; ве́ртиться в голові́** (в 2 знач.).

не вихо́дить (не йде́) з па́м'яті (*рідко* **з па́мки)** *у кого, кому.* Хто-небудь весь час пам'ятає про когось, щось, не може забути когось, чогось. *Вона ніколи в мене з пам'яті не виходила* (Кониський); *Уже пшеницю звезли і вимолотили, а Василя так і манило, так і тягло в поле. Той майовий день не виходив у його з памки* (Мирний), *Мені з пам'яті не йде «розмова» з паном лейтенантом. Чого він докопувавсь?* (Кол.).

хміль з голови́ вихо́дить *див.* хміль.

ВИХОДУ: нема́ ви́ходу *див.* нема.

ВИХОДЯТЬ: літа́ вихо́дять *див.* літа.

ВИХОР: як (мов, ні́би *і т. ін.***) ви́хор.** Дуже швидко. *До кінолабораторії я влетів як вихор* (Ю. Янов.); *Час летить неначе вихор...* (Уп.); *— Татку, заждіть, я зараз! — скочив* [син] *з розлогих саней і навпростець городом побіг до хати. Влетів мов вихор і в чому був поліз на полик* (Шевчук). Синонім: **як на кри́лах** (у 1 знач.).

ВИЧАВИТИ: ви́чавити со́ки *див.* видавлювати.

ВИЧАВЛЕНИЙ: як ви́чавлений лимо́н *див.* лимон.

ВИЧАВЛЮВАТИ: вича́влювати всі со́ки *див.* видавлювати.

ВИЧЕРПАТИ: ви́черпати себе́. Виявити повністю, до кінця усі свої можливості. *В. І. Ленін підкреслював, що ні одна з галузей науки не вичерпала себе, що перед кожною з них, зокрема перед історією, постають дедалі нові завдання у справі розкриття законів розвитку природи і суспільства* (Укр. іст. ж.).

ВИЧИНКИ: не ва́рта шкі́рка ви́чинки *див.* шкірка.

ВИЧИТАТИ: ви́читати моли́тву; ~ нота́ції *див.* читати.

ВИЧИТУВАТИ: вичи́тувати моли́тву; ~нота́ції *див.* читати.

ВИШЕПТАТИСЯ: ви́шептатися як рак у то́рбі. Померти. *Вишептавсь як рак в торбі* (Номис).

ВИШКВАРКИ: зроби́ти ви́шкварки *див.* зробити.

ма́сляні (поза́торі́шні) ви́шкварки. Що-небудь незначне, не варте уваги; дрібниці.— *Защо ж його* [сина] *узяли? — А враг їх матір знає. За масляні вишкварки!* (Мирний); *— Толкуються* [говорять]! *Про що толкуються? Про позаторішні вишкварки?..* (Мирний).

ВИШКІРИТИ: ви́шкірити зу́би *див.* вишкіряти.

ВИШКІРЮВАТИ: вишкі́рювати зу́би *див.* вишкіряти.

ВИШКІРЯТИ: вишкіря́ти (*рідко* **вишкі́рювати, шкі́рити, щи́рити) / ви́шкірити (***рідко* **ви́щирити) зу́би,** *зневажл.* 1. *до кого і без додатка.* Сміятися. *Враз дама дожовує, ковтає і премило вишкіряє золоті зуби до Юри* (Смолич); *Страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди* [комедіантської] (Стеф.); *— Ти чого, підмагачу, зуби шкіриш? — дивується дядько Микола* (Стельмах),— *Уже чоловіки тепер і жінок не мають повного права*

бити! — щирив Гнида зуби (Головко); *Військо! Лаврентій єхидно вишкірив зуби: яке то військо? Отара овець!* (Хижняк); *А стиляга удавано здивувався: — Що, важний птах? Може, вихователь який? Тепер уже всі глянули на Миколу, вишкірили зуби, сміються* (Збан.); *У Джантемира відлягло від серця: отже, можна спокійно сидіти на Орі до весни, і він із непідробною радістю вищирив свої рідкі жовті зуби* (Тулуб). Синоніми: **скáлити зýби** (в 1 знач.); **вискáлювати зýби** (в 1 знач.).

2. Робити грізний вигляд. *Ще й на моє нещастя прийшла мені на думку та страшна тітка Наталія: так-таки, неначе вона стоїть передо мною та вишкіряє зуби* (Н.-Лев.); *А коли він* [прапорщик] *блимнув білками й вишкірив зуби, Василько зі страху аж скрикнув* (Панч), *Юля, щоб не трудити ніг, сіла на дривітню. Андрій люто вишкірив зуби і гримнув, щоб вона встала* (Тют.); *Страдницький люто свариться на нього арапником, а парубчак у відповідь махнув кулаком, вишкірив зуби і зник між деревами. Шукай тепер вітра в полі* (Стельмах).

3. Злісно накидатися на кого-, що-небудь, чинити опір комусь, чомусь, виступати проти когось, чогось. *Проти укладання мирного договору зняла галас уся тодішня контрреволюція. Валківська контора також вишкіряла зуби* (Минко).

ВИШУКУВАТИ: трéба з свíчкою сéред бíлого дня вишýкувати *див.* шукати

ВИЩЕ: берú вúще *див.* бери

вúще гóлову. Уживається для вираження підбадьорення кого-небудь або для висловлення задоволення з приводу чийогось успіху; правильно, тримайся. *Ми з тобою себе ще покажемо — наллємо пшеницею отой елеватор по вінця, еге ж? Тож вище голову, товаришу!* (Гончар); — *Ольонка! — крикнув Іван Ілліч.— Вище голову!* (Гуц.); *Вище голову, друже! Чи можна так хнюпитись, хмурити чоло, коли навколо квітує життя?* (Збан.).

вúще сил *чиїх.* Хто-небудь не може чогось зробити, виконати і т ін. *Я присягав смирить себе самого,— це вище сил моїх* (Шіллер, перекл. Лукаша).

вскóчити вúще халя́в *див* вскочити; **піднімáтися на гóлову** ~ *див.* підніматися; **стоя́ти на гóлову** ~ *див.* стояти.

ВИЩИЙ: на гóлову вúщий *від кого.* Набагато кращий у якому-небудь відношенні. *Чемпіони III Спартакіади профспілок України* [з хокею] *були на голову вищі від своїх суперників* (Роб. газ.).

піднóсити на вúщий стýпінь *див.* підносити.

ВИЩИРИТИ: вúщирити зýби *див.* вишкіряти.

ВИЩІЙ: у вúщій мíрі *див.* мірі.

ВИЮТЬ: собáки вúють *див.* собаки.

ВІВТАР: нестú на вівтáр *див.* нести.

ВІВЦЮ: як вовкú на вівцю́ *див.* вовки.

ВІВЦЯ: заблýкана (заблýдла, *рідко* **блýдна, приблýдна) вівця́.** Людина, яка порвала стосунки з тим середовищем, до якого раніше належала, або яка збилася з правильного життєвого шляху.— *Так, нас запрошують. Бачиш, он вогнище, заблукана вівця!* (Панч), *Піп вовчими очима проводжав свою заблукану вівцю* (Кол.), *В'яжуться люди в товариства... та й Івана беруть між себе. А він ходить, наче та блудна вівця* (Март.); *Ой ходжу-блуджу я по улоньці, як приблудная вівця, Та ні до кого мені промовити та вірненького слівця* (Укр.. пісні).

ВІД: від і до. 1. Абсолютно всі, все без винятку. *Ніякої роботи наші хлопці не цуралися. За це вони* [індійці] *всі — від і до — металургів наших поважали* (Гончар).

2. Повністю, до найменших дрібниць. *Є також думка — написати історію свого заводу. Маленька ще вона, проте подій багато. Викласти б усе це, від і до* (Вітч.).

3. Без будь-яких скидок; найсуворіше.— *Не перебивайте. Якби таке вчинив я, порушив порядок, не сказав би й слова. Судіть! На всю котушку! Від і до!* (Мушк.).

ВІДАЄ: Бог вíдає; одúн Бог ~ *див.* Бог.

ВІДАТИ: вíдом не вíдати. Зовсім нічого не знати про що-небудь; не мати ніяких відомостей про щось. *Мавра перед начальниками стала одрікатися: відом не відає, де Мусій Завірюха..* (Горд.).

ВІДБАВЛЯЙ: хоч відбавля́й. Дуже багато *Округом не доводилося ще командувати,— розвів він* [генерал Жуков] *руками й посміхнувся.— Тривог тут хоч відбавляй* (Сиз.); *Нелегка робота в голови колгоспу, клопоту у нього, а надто в гарячу пору передженив'я, хоч відбавляй* (Хлібороб Укр.); — *Ви сумніваєтесь, чи вміємо грабарські діла? За те вже не турбуйтесь. То наше ремесло. З батька цим займаємось. Роботи в нас хоч одбавляй. Маємо от поки! — черкнув пальцем по горлу* (Коцюба). Синоніми: **по гóрло; по зáв'язку.**

ВІДБИВАТИ: відбивáти (відбирáти, перебивáти) / відбúти (відібрáти, перебúти) хліб *чий, у кого, рідко кому.* Позбавляти кого-небудь заробітку, беручись за ту саму роботу. [Галя:] *Я, каже, вивчу, як слід, якого хлопця, а він мені буде хліб одбивати...* (Мирний); *І не криється баба* [знахарка]: *тільки зачепи — вона тобі повну торбу розкаже, аби підхвалили. Ото слухають, слухають дівчата, та: «Бабо-бабо! От ми од вас хліб одіб'ємо — нащо все порозказували?»* (Дн. Чайка); — *На кого ж ви вчились? — Теж на вчителя! Мало не перебив ваш хліб,— білозубо засміявся Марко* (Стельмах), // Перехоплювати чию-небудь роботу, чиїсь обов'язки, завдання і т. ін *Козаков, ревниво заздрячи танкістам, був однак щиро задоволений з того, що вони так прудко пішли вперед.— Хоч і відбивають наш «хліб»,*

але ж зате в Прагу встигнуть,— втішав він своїх «вовків» (Гончар).

відбива́ти / відби́ти охо́ту. Переставати цікавити. *Боялись ми: що, як піде робота нанівець? Що, як не вийде в нас нічого? Розхолодило б це наших хлопців, одбило б охоту* (Донч.); // *у кого.* Сприяти у зміні ставлення когось до чого-небудь. *Спека відбивала у студентів охоту вчитися.*

відбива́ти від до́му *див.* відбити.

відбива́ти но́гу. Йти, чітко й твердо ступаючи. *Позад олешківців* [партизанського загону] *рівно одбиває ногу ще й матроський загін* (Ю. Янов.).

ВІДБИВАТИСЯ: відбива́тися / відби́тися в па́м'яті *чиїй.* Запам'ятовуватися. *Ось яка та картина, що відбилася в пам'яті моїй наперекір течії вічно біжучого часу* (Л. Укр.); *Поряд з цим відбилася в моїй пам'яті її* [Аделіни Патті] *витончена невеличка фігура з профілем, неначе вирізьбленим із слонової кості* (Моє життя в мист.). **відби́тися в па́м'ятку** *чиєму, рідко. Мотря стоїть уже в себе за лісою, визирає з-під малини. Лице палає, сміливе, ..а чорні оченята як не випалять.. Такою й одбилась вона в моєму пам'ятку назавжди* (Вас.).

відбива́тися від до́му; ~ від рук *див.* відбитися.

відбива́тися (відма́хуватися) / відби́тися (відмахну́тися) [обома́] рука́ми й нога́ми. Рішуче відмовлятися від чого-небудь, усіма силами чинити опір чому-небудь. *Відбиватися руками й ногами від участі в розробці неперспективного проекту.* **відма́хуватися рука́ми.** *Він почав питать в наймичок, в прикажчиків, але ті одмахувались руками і казали, що ті книжки їм зовсім ні для чого не потрібні* (Н.-Лев.).

ВІДБИЛО: відби́ло ба́ки (па́м'ять *і т. ін.*) *кому.* Хто-небудь перестав згадувати, не пам'ятає, забув когось, щось. *Доживеш ти до сімдесяти годочків, ніякий чорт і не згадає про тебе, ніби ти їм і не батько, хоча б один сучий син навинувся чи телеграму вдарив! Навіть Оксані баки одбило* (Драч). **па́м'ять одби́то.** *От і знайшли злодія! Тепер уже ніхто не міг би сказати, що Нечипір не винуватий,.. от буцімто пам'ять одбито йому,— все так ловко, чисто зробив, а про ключика й забувся* (Григ.).

ВІДБИРАЄ: о́чі відбира́є, *рідко.* 1. Хто-небудь вродливий, гарний. *Очі відбирає від краси цієї жінки.*

2. Вабить своєю яскравістю, приємним виглядом і т. ін.— *Підкликає мене вчора пальцем Петро-лавошник..: привіз, каже, одно ліжко з бази, сітка панцерна, бильця з нікелю.. все з нікелю, очі одбирає* (Літ. Укр.).

ВІДБИРАТИ: відбира́ти / відібра́ти па́мороки (тя́му *і т. ін.*). 1. *у кого, кому.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Знов почало в мене одбирати памороки* (Н.-Лев.).

2. *у кого.* Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось.— *Усе.. привиджуються його чорні очі, неначе він одібрав у мене памороки* (Н.-Лев.).

Синонім: **відби́ти па́мороки.**

відбира́ти / відібра́ти ро́зум *кому.* 1. Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. *Вона* [Рахіра] *відбирала йому весь розум і всю свідомість його єства* (Коб.); *Кого хоче бог покарати, тому розум відбирає* (Козл.).

2. Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити, розуміти і сприймати. *Розум мені відібрало, а коли став потроху оговтуватись,.. згадалось мені, що такі самісінькі очі, як у Петра Зосимовича Варави, бачив я і в тієї славної телички, за яку рідна жінка Мартоха позичила мене Дармограїсі* (Гуц.).

Синонім: **відби́ти па́мороки.**

відбира́ти / відібра́ти се́рце [й ду́шу] *у кого і без додатка.* Позбавляти кого-небудь спокою, душевної рівноваги.— *Усе бачу перед собою його смуглявий вид, привиджуються його чорні очі, неначе він .. одібрав серце й душу* (Н.-Лев.).

відбира́ти (відніма́ти) / відібра́ти (відня́ти) життя́ *у кого, рідко кому.* Доводити до смерті, убивати кого-небудь. *Двоє відбирають життя в третього і закопують його у вугілля* (Ю. Янов.), *Вона бачила нещасливу матір, котра.. хотіла відібрати собі й дітям життя* (Кобр.); *Знову загинула душенька праведна.. Доле зненавидна, Ти за що їй життя відняла?* (Граб.); // Знищувати. *І не відає* [філоксера], *що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду...* (Коцюб.) Синонім: **відпра́вити на той світ.**

відбира́ти (відніма́ти) / відібра́ти (відня́ти) мо́ву *кому, у кого.* 1. Хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т. ін. *Біленьке, злегка пойняте загаром, воно* [дівча] *так невимушено розглядало Данька, що йому притьмом відбирало мову* (Гончар); — *І нікуди вже не поїду я з вами. Отут і залишусь. У Погорєлова від подиву навіть відібрало мову* (Головко); *Оля ж, видно, всього сподівалась, тільки не того дружнього усміху. Може, через те й мову їй відібрало?* (Гуц.); *Треба було озватися до неї, привітатись, а в мене відібрало мову, стояв як пень* (Збан.); — *Ні, ні, я точно знаю! — Сидорчук так наполошився, що йому мало не відняло мову* (Ю. Бедзик). **річ відтяло́.**— *Іди собі! — гукнув голова, бачачи, що в неї й річ відтяло. Мотря повернулася, вийшла* (Мирний).

2. Позбавляти кого-небудь здатності говорити. *У старої нахабство гостя відібрало мову, вона тільки показувала йому на інший стілець* (Ю. Янов.). Синонім: **забра́кло мо́ви.**

відбира́ти о́чі *див.* вбирати.

відбира́ти ру́ки й но́ги *кому і без додатка.* Позбавляти кого-небудь здатності рухати руками, ногами (через хворобу, втому і т. ін.). *Втома відбирає руки й ноги; лежав би так і не ворухнувся* (Мирний).

відбира́ти хліб *див.* відбивати.

ВІДБИТИ: відби́ти / відбива́ти від до́му *кого.* Відохотити кого-небудь від виконання своїх домашніх, сімейних обов'язків.— *А вам заздро на мого чоловіка? — вмішається Галя.— Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж таки — чужу жінку зовсім від дому одбив!* (Мирний).

відби́ти (надсади́ти) бе́бехи (печінки́, *рідко* **бе́льбахи)** *кому.* Сильно побити кого-небудь.— *Одбилися від ватаги,— гунявить шаландьор із провaленим носом,— а тобі печінки відіб'ємо, чортів баклажан, щоб знав морську дисципліну* (Ю. Янов.); *Всі* [школярі] *сумували, що уже не буде між нами такого щирого товариша, як Довбня, дехто похвалявся бебехи надсадити недолупленому москальчукові* (Мирний); [К о н о н:] *А бува, що і вкрадуть гроші* [на ярмарку]; *бува, що сп'яну погубляться і бебехи один другому надсадять* (Кроп.). **повідбива́ти бе́бехи (бе́льбахи)** (про багатьох). [Я р е м а:] *Мовчи, товстопуза пляшко! А то бебехи повідбиваю* (Кост.); *А іноді проти лави один піде* [Нечипір], *так тут вже достанеться йому на горіхи.., та так йому бельбахи повідбивають, що насилу удосвіта додому долізе* (Кв.-Осн.).

відби́ти охо́ту *див.* відбивати.

відби́ти па́мороки (по́мки, тя́мки). 1. *кому і без додатка.* Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. [Б и ч о к:] *Ну, наробив я халепи, ускочив аж по самісінькі вуха! Правду кажуть: що кого бог захоче покарати, то перш усього памороки одіб'є!..* (Кроп.).

2. *кому, безос.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Зайшов я вже далеченько, бо мені неначе памороки одбило; але сльози перестали литись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зайшов* (Н.-Лев.); — *А ви мене послухайте, начальники дорогі. Не дивіться, що я баба немічна, у мене ще помки не відбило* (Ю. Бедзик); *Мені відбило тямки. Певне, те саме було і з Жабі. Ми щось мололи поручикові чи, мабуть, потакували на те, що він нам торочив* (Досв.).

П о р.: **відібра́ти па́мороки.** С и н о н і м: **відібра́ти ро́зум.**

відби́ти хліб *див.* відбивати.

ВІДБИТИСЯ: відби́тися / відбива́тися від до́му (від сім'ї́). Перестати бувати вдома або втратити інтерес до домашніх, сімейних справ. *Поступлю я, тату, в суд або десь в урядники, таки в нашому місті. І од дому не одіб'юся, і до чину дослужуся* (Н.-Лев.);— *За роботою і товариством зовсім, Іване, відбився ти від сім'ї* (Стельмах).

відби́тися / відбива́тися від рук *кого, чиїх і без додатка.* Перестати коритися кому-небудь, слухати когось. [Т и м і ш:] *Чортяка б вас обох вхопила з вашою грамотою!.. Одбились обоє від рук, хоть візьми та обом поскручуй голови!..* (Кроп.); *А закінчилося це тим, що хлопець перестав слухати батька й відбився від рук матері* (Чорн.); *Степан Васильович радісно зустрічає парубка.— А я вже думав, що ти зовсім відбився від рук* (Стельмах); *Тільки гляди мені, Ігоря нашого стримуй. Геть від рук почав одбиватися* (Кучер); *Надто вже заадмініструвався наш шановний Павло Антонович... Мало, що сам від рук одбивається, ще й Кужеля за собою тягне* (Добр.).

відби́тися в па́м'яті *див.* відбиватися; **~ ро́зуму** *див.* відбігти; **~ рука́ми й нога́ми** *див.* відбиватися.

ВІДБИТОК: наклада́ти відби́ток *див.* накладати.

ВІДБІГ: оди́н від о́дного недале́ко відбіг *див.* один.

ВІДБІГАТИ: відбі́гати но́ги *див.* виходити.

ВІДБІГТИ: відбі́гти (відби́тися) ро́зуму (глу́зду). Стати ненормальним; збожеволіти. *Він був би розцілував, їх* [стрільців], *але боявся викликати новий переполох. Подумали б, що він, старий Матвій Шавала, відбіг (не дай боже) розуму* (Ірчан); *Оторопіло заглянув* [Омелян] *у вічі Артемону, опасаючись, чи не відбіг той розуму* (Стельмах); *У селі говорили всячину. Казали, що над книжками розуму одбіг, казали, що й з чортом злигався* (А.-Дав.); [Ш т е ф а н:] *Отче! Ви ж бачите: стара вже відбилася глузду й казна-що верзе...* (Галан). С и н о н і м и: **з глу́зду з'ї́хати; кебе́та догорі́ дри́гом ста́ла; втра́тити ро́зум.**

недале́ко відбі́гти *див.* втекти.

ВІДБІЙ: би́ти відбі́й *див.* бити; **дава́ти ~** *див.* давати.

ВІДБОЮ: нема́ відбо́ю *див.* нема; **не ма́ти ~** *див.* мати.

ВІДБУВАТИ: відбува́ти / відбу́ти че́ргу. Робити що-небудь неохоче, без будь-якого бажання. *Зиркав* [Коваль] *на всіх спідлоба, сопів та все придивлявся до Чумачихи, як вона обідає: з смаком чи так собі, аби одбути чергу?* (Кучер).

ВІДБУТИ: відбу́ти че́ргу *див.* відбувати.

ВІДБУТИСЯ: де́шево відбу́тися. Уникати великих неприємностей, можливих дуже важких наслідків чого-небудь.— *Тільки ще один, крім нього* [Артема], *був легко поранений.— Ну, ще ми дешево одбулись! — озвавсь котрийсь* (Головко);— *Ось,— показав фельдфебель безпалу ліву руку,— бачив, як одчесало? Мов бритвою! — Скажи спасибі, що дешево відбувся* (Загреб.).

ВІДВАЖИТИ: відва́жити ки́я *кому.* Вдарити кого-небудь палицею.— *Він тобі відважить доброго кия, як будеш шкоду робити.*

відва́жити ля́паса *див.* дати.

відва́жити поти́личника *кому.* Вдарити кого-небудь.— *Пане,— заблагав він далі,— дорогий друже, відважте мені потиличника.— Один чи декілька? — поспитав Швейк* (Гашек, перекл. Масляка).

відва́жити со́лі [до́бре]. Відповісти грубо, образливо, уїдливо. *А Черевань: — Здається, Сомко налаяв Іванця свинею, чи що? — Не свинею, а собакою, да ще не на самоті...*— Га-га-га! — *засміявся Черевань.— Одважив солі добре!* (П. Куліш).

ВІДВАЖУВАТИ: відва́жувати ля́паса *див.* дати.

ВІДВЕДЕШ: оче́й не відведе́ш (не віді́рвеш). Надзвичайно вродливий, гарний, привабливий зовні. [Г а л я:] *Я знаю деяких дівчат... Обличчя в них — очей не відведеш, а душа — плюскла, крихітна, сіра* (Лев.); — *Ех, як висиплять з костьолу* [словачки та мадярочки], *та як поплинуть вулицею — очей не відірвеш!.. Хустки на них яскраві, спідниці коротні та круглі, як обручами напнуті...* (Гончар); — *Чудесне місце: високо над річкою, краєвид — очей не відірвеш* (Вишня); // *перев. з словоспол.* т а к и й, щ о. Уживається для підкреслення надзвичайної вроди, краси, привабливості кого-, чого-небудь. *Вродлива — очей не відірвеш* (Речм.); — *Була у нього улюблена сорочечка, така, що й очей від неї не одірвеш...* (Коп.). **оче́й не мо́жна відвести́ (віді-рва́ти)** *від кого, чого. Яблука й груші, справді, були такі манливі, що від них очей не можна було відвести* (Збан.); *Коли стемніло, на галявину прийшла Лукія. І доки дівчина розмовляла з Герасимом, Ярема не міг відірвати від неї очей* (Кочура); *Не могла одірвати* [Варвара] *очей від гамірливої вулиці* (Кучер). А н т о н і м: **диви́тися б не захотів.**

ВІДВЕРНУТИ: відверну́ти се́рце *від кого.* Перестати любити кого-небудь; розлюбити. [С е р б и н:] *Ти так мене приворожила, що серце моє ніяк одвернути від тебе не зможу* (Вас.).

ВІДВЕРТАТИ: відверта́ти від се́бе. Не подобатися; здаватися негарним. *Оця Марта така некрасива, що, здається, кожного б повинна одвертати від себе, а проте вона не то що не одвертала, а завжди кожному кидалася в очі* (Мирний). А н т о н і м: **приверта́ти до се́бе.**

відверта́ти ніс *див.* вернути.

ВІДВЕСТИ: відвести́ / відво́дити уда́р. Захистити кого-небудь від чогось. *Всі могутні сили природи будуть послушні людській волі. А ти.. не можеш зрушити з місця купу залізного брухту, не можеш викресати іскру вогню. Не владен відвести від своєї Тоні удар..* (Гончар).

відвести́ ду́шу *див.* відводити; **~ о́чі; ~ по́дих** *див.* переводити; **го́лосу не ~** *див.* відводити, не **~ оче́й** *див.* відривати; **не ~ по́гляду** *див.* зводити.

ВІДВОДИТИ: відво́дити / відвести́ ду́шу *з ким, перед ким і без додатка.* 1. Звірятися кому-небудь, ділячись своїми думками, переживаннями. *Веселий, гостинний, він любив товариство і скоро зібрав біля себе гурток молоді більш поступової та й відводив там душу* (Коцюб.); — *Я давно мрію про братство людей, про друзів щирих і відвертих, з якими можна було б відвести душу, поділити і горе і радість* (Ів.); *Людина завжди потребує когось, кому б могла вилити своє горе і відвести душу* (Коз.); *Натерпівся старий у синовій хаті, тож йому хочеться душу перед молодими відвести* (Горд.); *Відчув* [Левко] — *не хочеться чомусь розмовляти з Михайлом. Скільки мріялось одвести душу з кимсь рідним в розмові, викласти свої сумніви і вагання, а от приїхав друг і не виходить розмова* (Мороз). С и н о н і м: **відкрива́ти ду́шу.**

2. Заспокоювати, розраювати кого-небудь [М о л о д и ц я:] *Спасибі вам, дядечку, що хоч трохи душу одвели. Оставайтесь здорові* (Вас.)

3. Знаходити собі втіху, розраду чи розвагу в чому-небудь; втішатися. *А щоб чим-небудь хоч трохи одводити душу, обзавівся* [Максим] *якоюсь повійницею та й гуляв іноді з нею* (Мирний); *Скільки раз уже його охота забирала шпурнути сéрпом та хоч побалакати за їду* [їжу] *(уже відвів би душу), так же не міг ізважитися, бо, видить, жінка жне й раз не застогне* (Март.).

4. Насолоджуватися здійсненням якого-небудь сильного бажання. *Коломієць був завзятий курець, і Ярошенко відводив душу, посмоктуючи свою люлечку. Незабаром в кімнаті стало димно* (Речм.); *А як хотілося вхопити отут у темряві горло ворога й мовчки, щоб не заважали свідки, відвести душу* (Ле); *Ні, Василю, не натішився я нею* [землею]. *Дай мені душу відвести, наробитись на ній до солодкої втоми, щоб аж хребет мій згорблений занив* (Цюпа).

відво́дити / відвести́ о́чі. 1. *від кого — чого.* Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Копистка відвів очі від вікна, низько увігнув голову і замислився* (Грим.); *Наталка не могла одвести від нього очей* (Гончар). П о р.: **відво́дити по́гляд** (у 1 знач.); **відрива́ти о́чі.**

2. *від кого і без додатка.* Намагатися не дивитися на кого-небудь; уникати зустрічі очима з кимсь *Помирає їх* [товаришів] *улюблений командир Андрій Федорченко.. Молодший їздовий Тягнибіда відводить очі набік, щоб приховати сльози* (Довж.); *Аж од дверей ніс на собі Давид її погляд, а це тільки вловив. І щось було в ньому, від чого парубок швидко відвів очі* (Головко); *Галка розглядала по кімнаті; її таки щось непокоїло. Ярослав уловив її погляд, відвів очі* (Мушк.). П о р.: **відво́дити по́гляд** (у 2 знач.).

3. *кому, від кого.* Навмисне відволікаючи увагу від кого-, чого-небудь, обдурювати когось. *Іч, як він, падлюка, викручується! Жолкевський їде до нас по виписчиків, а він* [Сагайдачний] *нам очі відводить!* (Тулуб); *Украде* [Тимошко] *бувало... та й підкине другому, щоб від себе очі одвести* (Мирний);— *А чи не спізнилися ми в кіно? — схаменувся я.— Ні,— безтурботно засміялася Світлана.— Не спізнились, бо я не взяла квитків. Про квитки я сказала, щоб відвести очі цьому, як його .. Христолобенку* (Гуц.). Синонім: **збивáти з пантелúку** (в 1 знач.).

відвóдити / відвестú пóгляд (зір). 1. *від кого — чого.* Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Погиба подивився на скривлене болем і ненавистю обличчя Бараболі.. і одвів од нього погляд* (Стельмах). Пор.: **відвóдити óчі** (в 1 знач.); **відривати óчі.**

2. *від кого і без додатка.* Намагатися не дивитися на кого-небудь, уникати зустрічі очима з кимсь. *Тітка, ласкаво дивлячись на неї* [молодичку], *сказала: — Нічого собі, дорідна ягода...— Й помітивши, що я відводжу погляд, додала докірливо: — А ти, бачу, й досі сором'язливий* (Гуц.); — *Говори, Галино, що маєш,— попередив її. І тоді дружина почервоніла, відвела від нього зір: — Даниле, хтось із нас має піти до Григорія* (Стельмах). Пор.: **відвóдити óчі** (в 2 знач.).

відвóдити пóдих *див.* переводити; ~ **удáр** *див.* відвести.

[й] гóлосу не відвóдити / не відвестú. Втрачати здатність говорити, розмовляти. *Часом так груди заложить, що й голосу не одведу* (Стор.).

не відвóдити очéй *див.* відривати; **не ~ пóгляду** *див.* зводити.

ВІДВОДУ: для відвóду очéй. Щоб відвернути увагу від чого-небудь, лише для створення певного враження; удавано. *Записи ці старий робив при великій таємниці, так що домашні не знали, що він там пише, і думали, що старий вдарився в релігію, бо він для відводу очей кидав перед собою старе, в дерев'яних палітурках євангеліє* (Тют.). Синоніми: **для вúду; про людськé óко** (в 2 знач.); **для годúться; для вúдимості.**

ВІДВОДЯЧИ: не відвóдячи очéй *див.* відриваючи.

ВІДГОДОВУВАТИ: відгодóвувати вóші *див.* годувати.

ВІДГОРОДИТИ: відгородúти мýром (стінóю). Повністю ізолювати від кого-, чого-небудь. *Царський уряд, підступна буржуазія і духівництво робили все, щоб відгородити височенним муром невмируще слово Кобзаря від трудящих мас* (Рад. літ-во); *Письменник* [І. Я. Франко] *картав українських буржуазних націоналістів за їх спроби відгородити муром українську літературу від великої російської літератури* (Рад. літ-во).

ВІДДАВАТИ: віддавáти бóгу дýшу *див.* віддати.

віддавáти / віддáти всьогó себé. Максимально напружувати свої сили в чомусь. *Ось уже ряд років Михайло Єгорович знову ковалює. І де б не трудився, він завжди віддає всього себе роботі* (Хлібороб Укр.); // Присвячувати весь свій час чомусь. *Неможливо жити без любові до чогось або ж до когось,— жити, не віддаючи чи не всього себе цій любові...* (Шовк.).

віддавáти / віддáти данúну (дань). 1. *кому, чому.* Належно оцінювати, визнавати значення, важливість і т. ін. кого-, чого-небудь. *Про красу російського народу писали мемуаристи XVII — XVIII століть, їй віддавали данину видатні діячі культури різних народів і країн* (Довж.), *Шахай похвалив прекрасного коня, що вартий більш за іншого чоловіка, а Остюк, віддаючи дань красі й бігові четвероногого друга, хотів щиро вилаятись із цього, але вчасно прикусив язика* (Ю. Янов.); *Доволі! Доволі! Ми всі віддавали Віддаленій молодості данину, Ми всі відчували, як змореним чвалом Вона відлітала в сумну далину* (Перв.); — *Тільки ж ми по-справжньому віддаймо данину старанням мого старого. Не може людина повітрям жити* (Ле); // *чого.* Високо цінуючи, шануючи кого-, що-небудь, виявляти певні почуття. *Трудящі нашої багатонаціональної Батьківщини, все прогресивне людство віддають данину глибокої любові і шани великому Кобзареві* (Рад. Укр.); *Щиру данину поваги віддавали Івану Петровичу Котляревському декабристи і Герцен, Шевченко і Бєлінський, Гоголь і Щепкін, Коцюбинський і Чехов, Короленко і Толстой, Луначарський і Горький* (Рад. літ-во); *Трудящі Української РСР урочисто вшановують ветеранів Великої Вітчизняної війни, віддаючи данину безмірної і найглибшої вдячності воїнам-визволителям* (Роб. газ.); *Десятки разів бував* [Синявін] *в Узгені й не міг відмовити собі віддати данину поваги цьому свідкові древніх віків* [мінаретові] (Ле).

2. *чому.* Приділяти належну увагу чому-небудь, робити що-небудь об'єктом уваги *Пісня віддавала дань романтичній привабливій постаті народного героя...* (Кач.); *Він поспішав, разом з синами, віддати данину захопленню прекрасним* (Полт.); *Питанням стилю і майстерності письменника* [М. Стельмаха] *щедру данину віддали і В. Бєляєв.. і П. Колесник* (Вітч.).

3. *чому.* Наслідувати що-небудь, захоплюватися чимсь відповідно до поширених у певний час поглядів, уподобань і т. ін. *Тичина віддавав певну данину* [пролеткультівському «космізму»] *в циклі «В космічному оркестрі»* (Іст. укр. літ.); *Але, незважаючи на те, що цею повістю Франко оддав данину тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви* (Коцюб.). *Віддавши*

велику данину містицизмові, однак, у 1848 році заявив [Міцкевич] *«самому» папі Пію IX: «Знай, що дух божий тепер міститься у блузах паризьких робітників»* (Рильський); *В свій час віддавши данину символічно-абстрактній, філософсько-невиразній поезії, вже в книзі «Плуг» він* [П. Тичина] *виступив як поет-громадянин* (Мал.).

4. *чому.* Брати участь у чому-небудь. *Був ще двічі поранений — віддав свою данину всесвітній бійні Андрій-столяр* (Крот.); *Щасливе майбуття повинні будувати не окремі герої та ударники, а всі, засукавши рукава, повинні віддавати йому трудову данину.*

віддава́ти / відда́ти [і] ру́ку [і се́рце] *кому, заст.* 1. Одружуватися з ким-небудь. *Що дівчина нерадо віддає свою руку вдівцеві, се річ зовсім природна: сили вдівця вже зужиті, надломлені, чуття застигло* (Фр.); *Я їй віддав і серце й руку* (Сос.).

2. *чию.* Погоджуватися на одруження з кимсь. *На цьому місці, де ви доказали свою любов такими доводами, я віддаю вам руку своєї коханої єдиної дитини* (Н.-Лев.).

віддава́ти / відда́ти кінці, *фам.* 1. Умирати. *Крізь дрімотний і болісний сон, який межував із забуттям, пробивалась думка, що він уже ніколи не прокинеться і тут йому прийде край. От і прийшла твоя пора. Віддавай, брате, кінці* (Кучер); *Не такої ми, моряки, породи, щоб кінці віддавати* (Ткач); — *Одних ран на тілі стільки, що інший би давно вже кінці віддав* (Рєзн.).

Синоніми: **відда́ти дух; врі́зати ду́ба; відда́ти Бо́гу ду́шу; ви́тягти но́ги; ви́тягтися вздовж ла́ви; ви́пустити дух** (у 2 знач.).

2. Втікати, від'їздити. [Крим:] *Випадково дізнався, що ви, мадам, віддаєте кінці.* [Ага:] *Що таке?* [Крим:] *Відчалюєте на вокзал. Дозвольте допомогти вам* (Корн.); — *Значить, і ти віддаєш кінці? — похитав головою шофер і пішов до автобуса* (Кучер); [Арсен:] *А як тільки хоч натякнете про мене, так я.. Я зразу кінці оддам! Зразу — на поїзд, і все!* (Мороз).

віддава́ти / відда́ти нале́жне (справедли́ве) *кому, чому.* Гідно оцінювати кого-, що-небудь. — *Ми віддаємо належне вашому патріотичному бажанню* (Гончар); *Сам Рильський, звертаючись до образу великого гетьмана України, віддає належне його державному розумові і передбачливості...* (Криж.); *Добрий склад виконавців підібрав собі Садовський — треба йому віддати належне* (Григор'єв); *Зараз твердо оцінював* [Захар] *труднощі конкурсних іспитів, критично ставився до своїх екстернатських знань і, віддати йому справедливе, був вибагливий до себе* (Ле); // Визнавати позитивні якості кого-, чого-небудь.— *Треба віддати йому належне,— каже Віталій.— Анонімки свої він розсилає за власним підписом: «Я, каже, не боюсь, не ховаюсь...»* (Гончар); *Треба, однак, віддати належне й совісті Федора; вона знала міру: закрутить своїм господарем, зажене його в якусь безвихідь, а потім одразу тягне назад, примушує каятися* (Тарн.).

віддава́ти / відда́ти оста́нню ша́ну *кому.* Виражати пошану до померлого, прощаючись з ним. *В голубе квітневе небо вдарили раптом рушниці, віддаючи останню шану політрукові і його бойовим товаришам* (Цюпа); *Вдарив і дзвін похоронний... Нічого, мабуть, ждать: Треба людині сторонній Шану останню віддать* (Граб).

віддава́ти / відда́ти па́льму пе́ршості *кому.* Визнавати кого-, що-небудь найкращим; ставити кого-, що-небудь на перше місце. *Славити буду я вроду твою, Мій Києве рідний!.. Я першості пальму — тобі віддаю!* (Дмит.); *Глядачі вагалися, кому з акторів — виконавців п'єси «Глитай, або ж павук» — віддати пальму першості, і, врешті, розподілили її між усіма учасниками* (Думки про театр); *Чи мається на увазі нас обох, а чи, може, вона вирішила винагородити Володю, віддати пальму першості тільки йому* (Ю. Бедзик).

віддава́ти / відда́ти се́рце. 1. *кому.* Щиро, віддано любити когось. *Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто «в поті чола» добуває хліб* (Коцюб.); *Вичуняла* [Уляна] *і серце віддала своїй дитині, своєму чорноголовому Івасеві* (Мирний); *Іншим уявлявся нам той, кому б випало щастя постукати у Надьчине вікно й кому вона віддала б своє серце* (Гончар).

2. Робити що-небудь з великою любов'ю. [Годвінсон:] Всяк *різьбяр і будівничий... серце своє віддає, аби вдати гаразд покрасу...* (Л. Укр.).

віддава́ти / відда́ти ті́ло землі́, *уроч.* Ховати, хоронити когось. *На Каневській горі віддали землі тіло Т. Г. Шевченка.*

віддава́ти / відда́ти честь *кому.* Виражати повагу до кого-небудь. [Неофіт-раб:] *Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами* (Л. Укр.).

віддава́ти дух; ~ ду́шу; ~ життя́ *див.* віддати; **~ на вівта́р** *див.* приносити; **~ переваѓу** *див.* давати; **~ стори́цею** *див.* відплачувати; **~ чоло́м** *див.* давати.

ВІДДАВАТИСЯ: віддава́тися / відда́тися на во́лю *кому, чому.* Давати можливість кому-, чому-небудь розпоряджатися, володіти собою чи бути в залежності від когось, чогось. *Він віддався на волю своїм думкам* (Мирний).

ВІДДАЛІ: трима́ти на ві́ддалі *див.* тримати, **трима́тися на ~** *див.* триматися.

ВІДДАННІ: на відда́нні *див.* виданні.

ВІДДАТИ: відда́ти / віддава́ти Бо́гу (Бо́гові) ду́шу. Померти. *Одпочивала* [княжна], *Та й богу*

душу оддала (Шевч.); *Школа стоїть порожньою ще з посту, коли учителька злягла та й хутко й душу богові оддала* (Коцюб.); *А він* [Пе́тру] *не лише викрив негідника, а й труснув його так, що той мало не віддав богові душу!* (Чаб.); *Дивись в обід розгорілося* [дитя], *розпалилося, на горлянку жаліється, а на другий день і богові душу віддає...* (Мирний); *А він, той хлопчина-командир (тепер я думаю, що то був молодий лейтенант), уже богові душу віддає, вже словечка вимовити не годен, тільки отак пальцем кволо щось показує* (Літ. Укр.). П о р.: **віддáти чóртові дýшу** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **віддáти кінці** (в 1 знач.); **ви́тягти нóги; відки́нути нóги** (в 1 знач.); **ви́тягтися вздовж лáви; перестáвитися на той світ; врíзати дýба.**

віддáти / віддавáти дух. Померти. *Зморений, кволий, тут можу і зовсім я дух свій віддати — Вітром-бо дуже різким повіває з ріки на світанку* (Гомер, перекл. Тена). С и н о н і м и: **віддáти бóгу дýшу; віддáти остáнній пóдих; віддáти кінці** (в 1 знач.); **ви́пустити дух** (у 2 знач.); **врíзати дýба.**

віддáти / віддавáти життя́. 1. *перев. за кого — що.* Загинути, борючись за кого-, що-небудь, захищаючи когось, щось. [Д е ї ф о б:] *Наш Гектор міг життя віддати, жінку залишити, осиротити сина для рятунку або для честі Трої* (Л. Укр.); *Готова за волю щохвилини життя віддати молоде* (Сос.); *Микола Шпак належить до тієї когорти письменників, які віддали своє життя за нашу велику перемогу над німецьким фашизмом* (Вітч.); *Синам, що віддають життя за отчий дім, Що волю принесли крізь непроглядний дим, наш Київ Золоті розкрилює Ворота* (Рильський); — *Скажи, Вутанько, ти боїшся смерті? — Було б за що життя віддавати, Ганно* (Гончар). П о р.: **зложи́ти життя́.** С и н о н і м и: **зложи́ти гóлову; наклáсти життя́м.**

2. *кому, чому.* Повністю жертвувати, віддаватися, присвятити себе кому-, чому-небудь. [Р і ч а р д:] *Я все життя віддав зрадливому, невдячному кумиру...* (Л. Укр.).

віддáти всьогó себé; ~ дани́ну; ~ кінці *див.* віддавати; **~ на вівтáр** *див.* приносити; **~ налéжне** *див.* віддавати.

віддáти остáнній пóдих. Вмерти. *Він* [Гризлов] *заворушив пошерхлими вустами, певно, хотів щось сказати, але так і не сказав, віддавши останній подих* (Кучер). С и н о н і м и: **ви́пустити дух** (у 2 знач.); **врíзати дýба; віддáти Бóгу дýшу; віддáти кінці** (в 1 знач.); **віддáти дух.**

віддáти остáнню шáну; ~ пáльму пéршості; *див.* віддавати; **~ перевáгу** *див.* давати

віддáти (поклáсти) / віддавáти (покладáти) дýшу. 1. *за кого — що, заради кого — чого.* Пожертвувати собою чи бути готовим умерти заради кого-, чого-небудь.— *Жінка моя... Не думав я... ледащо... А проте — люблю її... душу свою віддав би за неї!* (Мирний);— *Труси, труси гаманець. Учора ти говорив, що за селянина душу віддаси. А ми душі не просимо. Дай нам трохи грошенят* (Тют.); *Заради подруги* [Надія] *душу ладна віддати* (Баш); *Покохав Андрій Семена, як рідного брата, як батька, як неньку... Душу свою готов за нього покласти* (Коцюб.); [Х в о р а:] *Ніхто не має більшої любові, Як той, хто душу поклада за друзів* (Л. Укр.).

2. *кому, чому.* Витратити всю силу, всю енергію. *Почувши про підпільну групу, Володя щиро радів, ладен був віддати організації всю душу* (Коз.); *Сей змінив на домівку і шану і владу, Щоб знайти біля комина тишу й пораду. Він сім'ї своїй серце і душу оддав, Та й незчувся, як рідне за рідним сховав* (Щог.); — *Трактористи душу віддають роботі* (Автом.).

3. Померти. *Вдома, перед тим як приїхала «швидка допомога», дихав батько, мов захеканий, руки похололи, очі стали порожні — от-от душу віддасть* (Шовк.); *А то щось їй заманулося з канави напитися. Хлепнула й тут же душу віддала* (Літ. Укр.). П о р.: **віддáти Бóгу дýшу.**

4. *також з сл.* с é р ц е. Щиро полюбити кого-небудь. [М а р у с я:] *Орел, а не парубок! Раз тільки я учула його закохану розмову, і стерялась: і серце і душу йому віддала* (Кроп.); *І оддав свою душу тривожну я тобі, Лейяніта моя* (Сос.).

віддáти рýку; ~ сéрце *див.* віддавати; **~ стори́цею** *див.* відплачувати; **~ тíло землí; ~ честь** *див.* віддавати; **~ чолóм** *див.* давати.

віддáти чóртові (дíдькові) дýшу, *зневажл.* 1. Померти.— *Наше діло, брат, таке: то на коні, то під конем. Я сам торік ледве чортові душу не віддав під Білою Церквою* (Гончар). П о р.: **віддáти Бóгу дýшу.** С и н о н і м и: **врíзати дýба; відки́нути нóги** (в 1 знач.); **ви́тягти нóги; віддáти кінці** (в 1 знач.); **ви́тягтися вздóвж лáви.**

2. Продатися кому-небудь.— *Це місце закляв старий князь, і ніхто його посісти не зможе, а хіба тілько оддасть чортові душу, то тоді посяде* (Мирний); *Був собі чоловік, та такий скупий на ті гроші!.. За гроші ладен був і душу дідькові віддати* (Укр.. казки).

остáнню сорóчку ски́нути і віддáти *див.* скинути.

ВІДДАТИСЯ: віддáтися на вóлю *див.* віддаватися.

ВІДДИХ: аж вíддих тамýє *див.* тамує; **забивáти ~** *див.* забивати; **спирáє ~** *див* спирає.

ВІДІБРАТИ: відібрáти життя́; ~ мóву; ~ пáмороки; ~ рóзум; ~ сéрце *див.* відбирати, **~ хліб** *див.* відбивати.

ВІДІГРАВАТИ: відігравáти / відіграти роль. 1. *яку, в чому.* Мати певне значення. *Я згадую в своїй біографії про неї* [дорогу на кінофабрику] *лише тому, що вона відігравала і зараз відіграє*

в моєму повсякденному житті велику і погану роль (Довж.); *Очевидна ж річ, що свого часу «бунт» Маяковського проти загальновизнаних авторитетів був історично виправданим і відіграв також і певну позитивну роль у боротьбі проти епігонів* (Рильський); *Значну роль у розвитку народної прози відіграли казкарі, оповідачі, анекдотисти* (Нар. тв. та етн.). П о р: **гра́ти роль** (у 1 знач.).

2. *кого, чого.* Бути ким-, чим-небудь; виступати як хто-, що-небудь.— *Заждіть, мислителю.. Земля в житті рослин ніколи повністю не відігравала ролі матері. Земна куля скоріш батько, ніж мати* (Довж.); *Річка може відігравати роль наукової лабораторії.*

3. Брати певну участь у чому-небудь. *Одним із перших авторів цієї легенди, що поширював її задля добра родини Пушкіна, був той, хто все життя доброзичливо піклувався про арзамаського «Сверчка» і хто відігравав одмітну роль у викупі Шевченка,— Василь Андрійович Жуковський* (Рильський); *Радянські жінки відіграють велику роль в усіх сферах суспільного життя* (Літ. Укр.).

ВІДІГРАТИ: відігра́ти роль *див.* відігравати.

ВІДІГРІВАТИ: відігріва́ти / відігрі́ти (ви́годувати) змію́ (гаду́ку) біля (ко́ло) [свого́] се́рця (за па́зухою). Виявляти турботу, піклування про того, хто згодом віддячить злом.— *А що, одігріли змію біля свого серця! — гукали перші неймовірці* (Мирний); *Захотілося, наприклад, Пашці вчитися. Тітка-лавушниця в крайнім ступеню обурення казала їй добросердечно: — Ах ти ж, паскудо неприкаяна! А що ж, я по хазяйству сама тоді маю бігати? Навіщо ж ми тоді тебе брали? От і відігрій змію за пазухою!* (Хотк.); [Х а р к о:] *Пізнав, бідага, що вигодував гадюку коло свого серця, пізнав — та пізно вже* (Мирний). П о р.: **пригрі́ти гаду́ку на гру́дях.**

відігріва́ти / відігрі́ти се́рце *чиє* (**ду́шу** *чию*). Заспокоювати, втішати кого-небудь співчуттям, ласкою чи любов'ю.— *Ви мене привітали, як рідні; моє серце, мою душу одігріли...* (Мирний).

ВІДІГРІТИ: відігрі́ти змію́ біля се́рця; ~ се́рце *див.* відігрівати.

ВІДІЗВУТЬСЯ: відізву́ться сльо́зи *див.* сльози.

ВІДІЙТИ: віді́йти́ в забуття́ *див.* канути.

віді́йти́ (відступи́ти, відсу́нутися *і т. ін.*) **/ відхо́дити (відступа́ти, відсува́тися** *і т. ін.*) **на за́дній (дру́гий) план.** Стати другорядним, неістотним, менш важливим, значущим.— *Були серед них, крім хороших* [людей], *очевидно, і нехороші, дріб'язкові, заздрісні, злі і взагалі всякі... Але — дивно — тепер ці, останні, забулись, відійшли на задній план, а пам'ятаються тільки оті хороші люди* (Гончар); *Цікаво, що ось минув час, гострота багатьох питань пригасла, деякі проблеми, на які ми насамперед звертали увагу в творах, відступили на задній план, але й повторне читання не виявляється марним* (Рад. літ-во); *Як прийшла* [Олена], *бровами повела...— так мов одразу посвітлішало в корчмі, Посипалися жарти, заклики з усіх боків. Якось відсунулися на другий план і опришки, і самий Марусяк* (Хотк.); — *Людина, яка робить погані діла, чим далі стає гіршою. Хороше «я» відходить на задній план* (Томч.); *Прогрес техніки, вчив нас В. І. Ленін, в тому і виявляється, що людська праця все більше і більше відступає на задній план перед працею машин* (Рад. Укр.).

віді́йти́ / відхо́дити від гріха́. Запобігти якомусь осудливому вчинку; не допустити, заздалегідь відвернути що-небудь небажане, неприємне. *Роман чує, як буйний гнів кидається йому в руки і голову, і, щоб відійти від гріха, швидко обертається і вилітає з нечистої, тісної од всякого добра кімнати* (Стельмах). А н т о н і м: **взя́ти гріх на ду́шу** (в 2 знач.).

віді́йти́ / відхо́дити в мину́ле (в істо́рію). Безповоротно минути, пройти, зникнути. *«Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять...» Співав тоді оцієї молодий парубок-наймит, і в минуле одійшли ті прокляті роки* (Донч.); // Забутися. *Все, що снилось — говорилось, Не відходило в минуле..* (Рильський); // Перестати вживатися, використовуватися. *Відійшли в минуле постоли, полотняні штани, виткані з семірки* (Цюпа). П о р.: **віді́йти́ у небуття́** (у 2 знач.). С и н о н і м: **ка́нути у ві́чність.**

віді́йти́ / відхо́дити в тінь. 1. Зайняти другорядне місце; усунутися. *На фоні досвідченого шахіста скромний учень відійшов у тінь.*

2. *перед ким.* Поступитися чим-небудь. *Письменниця* [Леся Українка] *бачила й те, що Долорес не змогла стати головною героїнею драми, а мусила відійти в тінь перед Анною* (Рад. літ-во).

віді́йти́ / відхо́дити у ві́чність (у дові́чний сон), *уроч.* Померти. *Минуло п'ять років відтоді, як відійшов у вічність великий сонцелюб — поет-академік Максим Тадейович Рильський* (Літ. Укр.); *Буде у Сурамі Велике свято — пам'ятник відкриють Незламній поетесі-войовниці* [Лесі Українці], *Що там у сон довічний відійшла* (Рильський). П о р.: **віді́йти́ у небуття́** (у 1 знач.).

віді́йти́ (пі́ти́) / відхо́дити (іти́) у небуття́, *книжн.* 1. *уроч.* Померти. *Не помре* [Сеспель], *не має права піти в небуття раніше, ніж побуде вдома, на рідній землі* (Збан.); *Пішов чоловік у небуття, так і не повідавши нікому таємниці, де придбав хлопчину, з якого той кореня* (Головч. і Мус.); [Г а н н а А н д р і ї в н а:] *Ні, сину, мені легко на серці. Я спокійно відходжу в небуття, бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом* (Мокр.). П о р.: **віді́йти́ у ві́чність.**

2. *книжн.* Безповоротно минути, пройти. *Ще приголомшені вчорашнім ходять ті, хто вцілів у війні, ще не віриться їм, що війна відійшла в небуття* (Загреб.); *Одійшла у небуття війна*

(Криж.); *Відійшли в небуття пригніченість і забитість західноукраїнського селянина* (Наука...); *У небуття відійшли ті часи, коли епідемії віспи, холери, чуми спалахували в селах та містах нашої країни* (Веч. Київ); // Перестати існувати; зникнути. *На обрії, неначе хмари, Лежали сині пасма гір. Та яничарів двох примари Мені ще заступали зір. Я не питав про їх наймення — Нехай ідуть у небуття. Їх відреклася рідна неня, За свідка маючи життя* (Павл), *Відійшла у небуття патріархальна царська Росія з її відсталістю, соціальним гнітом, феодальним деспотизмом і капіталістичним визиском* (Літ. газ.). П о р. **відійти́ в мину́ле; ка́нути у ві́чність.**

відійти́ се́рцем *див.* відходити.

ВІДІЙШЛО: відійшло́ від се́рця *див.* відлягло.

ВІДІЛЛЄТЬСЯ: відiлле́ться сльоза́ми *кому.* Хто-небудь буде заслужено покараний.— *Нічого, потерпи, але за твої синяки відiллється комусь солоненькими сльозами* (Тют.); П о р.: **відiллю́ться сльо́зи.**

ВІДІЛЛЮТЬСЯ: відiллю́ться сльо́зи *див.* сльози.

ВІДІРВАТИ: відірва́ти від се́рця *див.* відривати.

відірва́ти го́лову *кому і без додатка, грубо.* 1. Суворо покарати кого-небудь.— *Будь здорова. Коли ж хто зобидить тебе — прибігай до мене і я йому голову відірву! — хмуриться парубоче обличчя* (Стельмах); [Г о р л о в:] *Попереджаю, наказ виконувати точно. За найменше відхилення — відірву голову* (Корн.).

2. Знищити кого-небудь; розправитися з кимсь. Чи се [віщування] *значить, що й ворожій силі, яка напосілась на Україну, я відірву голову і вона не заїсть мене?* (Фр.).

відірва́ти о́чі *див.* відривати.

з шкі́рою не відірва́ти (не відірвеш) *від чого, з сл.* п р и л и́ п н у т и, п р и с т а́ т и *і т. ін.* Щонебудь дуже міцно пристало до кого-, чого-небудь. * *Образно. І не занадто вже тлустий* [управитель] *Гервасій Салоган, тільки темні щоки трохи розпухли внизу, а от противне прізвисько шевською смолою влипло в нього — з шкірою не відірвати* (Стельмах).

не відірва́ти очей *див.* відривати.

ВІДІРВАТИСЯ: відірва́тися від життя́; ~ ду́мкою *див.* відриватися.

ВІДІРВЕШ: очей не відірвеш *див.* відведеш.

ВІДІСЛАТИ: відісла́ти в музе́й *що.* Що-небудь дуже старе чи зіпсоване настільки, що не можна ним користуватися. *Емку полковника Шумакова давно вже час би відіслати в музей, але шофер Покотило не міг його умовити поміняти її на трофейну машину* (Голов.).

ВІДКАЗУ: до відка́зу, *рідко.* Повністю, до кінця. *Актовий зал клубу... був уже до відказу забитий студентами* (Рад. Укр.); *Платонов до відказу натис на ручку регулятора, щоб подати більше пари* (Веч. Київ).

ВІДКИДАТИ: відкида́ти но́ги *див.* відкинути.

ВІДКИНУТИ: відки́нути / відкида́ти но́ги (копи́та, ра́тиці *і т. ін.***),** *зневажл.* 1. Умерти, загинути. *Ори* [Пархоме] *і засівай лани, Коси широкі перелоги, І грошики за баштани лупи — та все одкинеш ноги!* (Г.-Арт.); *І розказать не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінький день і цілісіньку ніч кричить.. Бідна моя жінка за ним і сама трохи ніг не відкинула* (Стор.); — *Отож і знайшли кого послати. Самі, значить, у кущі, а ти язика не маєш, то бий ноги, старий дурню, доки десь на дорозі ноги відкинеш* (Тют.); *Станеш вдумуватися* [у життя] — *посивієш, сухоти наживеш, раніш строку копита відкидаєш* (Моск.). **повідкида́ти но́ги (копи́та)** *(про багатьох).— Тоді я одним куликом борошна вирятував три душі: і Омелянову, і твоєї матері, і твою. Інакше повідкидали б ви копита* (Стельмах). **повідкида́ти ра́тички.—** *Як ти думаєш, Тимку, скоро наші муки закінчаться, чи ганятимуть нас по степах, доки і ратички повідкидаєш?* (Тют.). С и н о н і м и: **ви́тягти но́ги; ви́тягтися вздовж ла́ви; відда́ти Бо́гові ду́шу; переста́витися на той світ; вильну́ти наве́рх денце́м.**

2. *від чого.* Дуже втомитися. **повідкида́ти но́ги** (про всіх або багатьох). [М е л а ш к а:] *Похрипли від співів і ноги від танців повідкидали дружки, свашки та приданки...* (Кроп.).

ВІДКІЛЬ: відкі́ль ві́тер віє *див.* вітер.

ВІДКЛАДАТИСЯ: відклада́тися в па́м'яті. Запам'ятовуватися, перев. мимоволі. *Здається, перше, що відклалося в пам'яті — це запах і смак тиші* (Тихий). С и н о н і м: **карбува́тися в па́м'ять.**

ВІДКОЛИ: Бог зна відко́ли *див.* Бог.

ВІДКОЛОТИ: відколо́ти / відко́лювати но́мер. Робити щось незвичайне, неприємне для кого-небудь, несподіване і т. ін. *Можна відколоти такий номер, що всі здивуються.* С и н о н і м и: **встругну́ти штýку; ви́кинути ко́ника; ви́кинути колі́нця** (у 2 знач.).

ВІДКОЛЮВАТИ: відко́лювати но́мер *див.* відколоти.

ВІДКОША: дава́ти відкоша́ *див.* давати; **діста́ти ~** *див* дістати.

ВІДКРАЯТИ: відкра́яти від се́рця. З великим болем віддати що-небудь особливо дороге. *Мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками, а батько мій навіть продав десятину землі. Відкраяв од серця* (Довж.). С и н о н і м: **відірва́ти від се́рця.**

ВІДКРИВАТИ: відкрива́ти / відкри́ти Аме́рику, *ірон.* Говорити чи оголошувати про те, що всім давно відоме.— *Орисю, організація служниць існує вже добрих тридцять років, а ти нам тут відкриваєш Америку* (Вільде); *«Тобі, можливо,*

нудно читати ці рядки. Мовляв, Люба відкриває Америку... про Америку. Ну, не буду. Але я пишу, що сама бачила...» (Бабляк); *Він пустився у критику окремих відомих боїв і відкрив Америку, доказуючи, що підрозділ, оточений з усіх боків, мусить здатися* (Гашек, перекл. Масляка). **відкриття́ Аме́рики.** *Покепкувати на самому початку з «відсталості» критики — то значить особливо підкреслити важливість власного дослідження. Звідси починається «відкриття Америки», тобто таке становище, коли кожен прагне творити свою власну концепцію* (Літ. Укр.). Синонім: **знахо́дити соки́ру під ла́вкою.**

відкрива́ти / відкри́ти ка́рти. Переставати приховувати свої таємниці, думки, плани, наміри; починати діяти відверто.— *Коли я говорю з циганами, вони питають мене: «Де твоя дочка? Навіть вона тебе вже не слухає?..» Нур розуміє, що цими словами, цим признанням він відкриває свої останні карти, показує своє безсилля* (Ткач); *Сохацький вважав за можливе піти на риск і не виконав прямої директорової вказівки: до Держплану не пішов і питання ні з ким не погоджував. Боявся передчасно відкрити карти* (Дмит.); — *Які цілі ти переслідував, коли писав про мене дописа в обласну газету? «Що ж робити? Поводить його трохи за носа чи відкрити карти зараз же?»* (Тют.); — *Товариші! — почав П'ятаков.— Реакція відкрила свої карти* (Смолич). **відкри́ті ка́рти.** *Сиволап зважив, що його карти відкриті,.. зціпивши зуби, погодився на дільницю* (Ткач.). Синонім: **розкрива́ти ка́рти.**

відкрива́ти / відкри́ти [нову́] сторі́нку (е́ру) *в чому.* Робити щось видатне, знаменне в чому-небудь (перев. у якійсь галузі науки). *Перший міжпланетний політ радянської космічної ракети відкриває славну сторінку у вивченні космічного простору* (Рад. Укр.); *Сучасна епоха відкрила й нову блискучу еру в дослідженні космосу.*

відкрива́ти / відкри́ти про́стір *для чого, чому.* Давати можливість вільно розвиватися. *Розвиток продуктивних сил відкриває безмежний простір для соціального прогресу людства.*

відкрива́ти / відкри́ти ро́та. Починати говорити, висловлюватися. *І не встиг Гнат відкрити рота, як Улас схопив із стола ключ, відкрив двері і, не озирнувшись навіть, вийшов із кабінету голови* (Тют.).

відкрива́ти / відкри́ти шлях (доро́гу) *кому, чому і без додатка.* Створювати сприятливі умови для досягнення, успіху в чому-небудь. *Російська держава від XVII ст. представляє суспільний організм, який мало-помалу, але стало йде наперед і розширює права осіб, відкриває дороги до їх освіти* (Драг.); *Цього* [1980] *року весна відкрила шлях сівачам на поля на місяць пізніше від оптимальних строків* (Рад. Укр.). **відкри́тий шлях; відкри́та доро́га.**— *Зрештою, кому в нашім житті відкритий шлях до кар'єри? Тому, хто краще працює, хто вміліший, ініціативніший, хто більше зробив для суспільства* (Гончар).

відкрива́ти две́рі *див.* відкрити.

відкрива́ти (розкрива́ти) / відкри́ти (розкри́ти) ду́шу (се́рце) *кому, перед ким і без додатка.* 1. Відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін. *Йдемо, значить, потихеньку стежиною обабіч асфальту і говоримо.. Зіна геть чисто відкриває душу мені* (Логв.); — *Ні, я радист.., в обличчя не бачу свого співрозмовника, а по голосу відчуваю, перед ким можна відкривати душу, а для кого, то й кода забагато...* (Інг.); *Оце коли не Настя біжить до Параски, то Параска до Насті,.. обидві, посідаючи, ведуть свою розмову, розкривають свою душу одна другій* (Мирний); *Вона* [Ганна] *була рада приходові Катерини, бо не мала тут ні рідних, ні добрих знайомих, не було з ким поділитися своїми думками і не було кому відкрити свою душу* (Чорн.). *Хочеться йому* [Йосипові] *до батька доступити, хочеться йому.. відкрити своє серце, а може, й зглянеться, а може, й зваже* [зважить] (Мирний); *Імость не має того звичаю, щоби розповідати людям усі таємниці. Отже, тепер почуває потребу хоч трошечки відкрити своє серце* (Март.); *Голубоока, завжди трішки замріяна і незмінно безпосередня і щира* [Марія]: *чим схвильована, що думає— все розкаже, всю душу розкриє* (С. Ол.). Пор.: **відво́дити ду́шу** (в 1 знач.).

2. *перев. з сл.* серце. Освідчуватися в коханні. *Скільки ж то разів, зустрічаючись на вулиці, хотів промовити до неї, відкрити їй своє серце* (Фр.).

відкрива́ти (розкрива́ти) / відкри́ти (розкри́ти) о́чі. *кому.* 1. Показувати, розказувати усю правду про що-небудь. *Мабуть, що так... якщо ми дітям не відкриваємо очей, це не значить, що вони залишаються сліпими. Прозріння їм приносить життя...* (Дмит.); — *Це добре, Прокоповичу, що є такі люди, що одкривають нам очі... Але ж самі вони не переінакшать порядків у світі* (Іщук); [Чумак:] *Треба спочатку поговорити з народом, відкрити йому очі* (Мик.); — *Іноді просто аж кортить відкрити очі тому дурневі* [Безбородькові] *і показати йому, який він тяжкий ідіот!* (Вільде).

2. *на що.* Допомагати правильно або глибше розуміти, сприймати, пізнавати що-небудь. *Сьогоднішній концерт відкрив мені трохи ширше очі на музику, можливо, тому, що Кеся старалася прилучити мене до вершин музичної культури* (Збан.); *Учень, а нині високоосвічена людина, згадки свої закінчив так: «Кобзар» Т. Г. Шевченка відкрив мені очі на чимало тоді незнаного* (Ковінька); *Вона* [вчителька] *багато чого в житті нас навчила, багато на що наштовхнула, багато*

на що очі вперше нам відкрила (Тич.); *Петербург, курси багато чого мене навчили, багато на що розкрили очі* (Коч.); // Викриваючи що-небудь, показувати комусь справжній стан речей, суть чого-небудь. *Шевченко ніколи не мирився з панами, відстоював інтереси трудівників, розкривав їм очі на соціальну неправду* (Нар. тв. та етн.).

3. *на кого.* Дати можливість переконатися у помилковості своїх поглядів стосовно когось. [Л е с я:] *Я вам вдячна, Тарасе, Ви відкрили мені очі на цю людину* (Сміл.).

відкривáти спрáвжнє облúччя *див.* показувати.

ВІДКРИВАЮТЬСЯ: відкривáються óчі *див.* очі.

ВІДКРИТА: відкрúта душá *див.* душа.

ВІДКРИТЕ: відкрúте сéрце *див.* серце.

ВІДКРИТИ: відкрúти Амéрику *див.* відкривати.

відкрúти (відчинúти) / відкривáти (відчиняти) двéрі *для кого, кому.* Дати кому-небудь вільний доступ кудись, можливість користуватися, займатися чим-небудь. *Сотні і тисячі українських емігрантів порушило в консульському відділі Посольства СРСР в Буенос-Айресі клопотання про повернення на рідну землю. І Батьківщина широко відкрила для них двері* (Вітч.); *Наука була лиш для панських синів, а Жовтень всі двері для нас відчинив* (Забіла). **відкрúті двéрі.** *Тепер двері для всіх відкриті: хочеш — на лікаря вчися, хочеш — на вчительку* (Панч).

відкрúти дýшу; ~ кáрти; ~ óчі; ~ прóстір; ~ рóта *див.* відкривати; **~ спрáвжнє облúччя** *див.* показувати; **~ сторíнку; ~ шлях** *див.* відкривати.

ВІДКРИТИМ: під відкрúтим нéбом *див.* небом.

ВІДКРИТИМИ: гра з ~ кóзирями *див.* гра; з **~ обíймами** *див.* обіймами.

ВІДКРИТІ: ломúтися у відкрúті двéрі *див.* ломитися.

ВІДКРИТО: відкрúто глянути в вíчі *див.* глянути.

ВІДКРИТОЮ: з відкрúтою душéю *див.* душею.

ВІДКРИТУ: ітú у відкрúту *див.* іти.

у відкрúту. 1. Відверто, не ховаючись. *Діяти у відкриту.*

2. Відвертий, неприхований. *Стала* [Мирослава] *думати, що їй треба ховати, і нічого не могла здумати: просто ховатися їй не було з чим. Не ті часи! Боротьба у відкриту* (Головко).

ВІДКУП: на вíдкуп *кому.* У чиє-небудь розпорядження. *Віддали їх* [короткі радіохвилі] *на відкуп радіоаматорам, яких ставало дедалі більше* (Наука..); *Сьогодні космос — вже не далека чорна пустеля, віддана на відкуп фантастам, а жива реальність, предмет повсякденних устремлінь* (Знання..).

ВІДКУСИТИ: відкусúти хвіст *кому, з сл.* н а м а г á т и с я, н о р о в и́ т и *і т. ін.* Зробити кому-небудь якусь прикрість.— *Одні люблятся, інші розходяться, треті хоч і живуть разом, але тільки про людське око, а насправді так і норовлять одне одному хвіст відкусити* (Тют.).

ВІДЛЕТІЛА: душá відлетíла *див.* душа.

ВІДЛИВАЄТЬСЯ: дóля відливáється *див.* доля.

ВІДЛІТАЄ: душá відлітáє з тíла *див.* душа.

ВІДЛЮДДІ: на відлю́дді. Далеко від людей. *Жив він у простій сільській хатині і на відлюдді* (Козл.).

ВІДЛЯГЛО: відляглó (відійшлó) від сéрця (від душí, на сéрці, на душí) *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь відчув полегшення, спокій, перестав тривожитися, хвилюватися. *Після сварки тільки поріг переступить важко, а переступив — і помирився!.. Тепер від серця одлягло і зовсім полегшало* (Тоб.); *Коли до гір вступило радянське військо, у Катерини зразу ж відлягло від серця* (Чорн.); *У Маслова відлягло від душі, він зрозумів: товариство прийняло його до свого школярського гурту* (Збан.); *Пішов* [Мина], *і всім ніби аж відлягло від душі* (Гончар); *У Серафими Ігнатівни відлягло на серці* (Мокр.); *Відлягло на душі й полегшало, бо ти вже бачив саму Василинку, схожу на пшеничний колосок* (Гуц.); *В неділю чи в свято вийде Олександра на музики, впірне, мов у море, в юрбу веселої, безжурної челяді, задивиться на парубочу красу, і відійде трохи від серця* (Коцюб.); С и н о н і м: **просвітлíло на душí.**

ВІДЛЬОТІ: на відльóті. 1. Осторонь, далеко від інших. *Був на одльоті хуторок* (Котл.); — *Ми от з сином побудувалися на відльоті... Ні село, ні місто: бозна-що* (Мур.). П о р.: **на відшúбі.**

2. На певній відстані від чого-небудь, не прилягаючи до чогось. *Надітий через плече планшет стелився на відльоті в повітрі, не встигаючи за ним* [капітаном] (Тих.).

ВІДМАХНУТИ: відмахнýти (відмахнýтися) рукóю. 1. Відмовитися від чого-небудь, ухилятися. *Що в нього не запитаєш, тільки рукою одмахне: одкаснись, мовляв, не до того* (Еллан).

2. Виразити небажання щось робити чи говорити, махнувши рукою.— *Куди біжиш? Постигнеш... Андрій одмахнувся рукою. Ет, що там тепер Хома...* (Коцюб.).

ВІДМАХНУТИСЯ: відмахнýтися рукáми й ногáми *див.* відбивáтися; **~ рукóю** *див.* відмахнути.

ВІДМАХУВАТИСЯ: відмáхуватися рукáми й ногáми *див.* відбиватися.

ВІДМІРЮВАТИ: відмíрювати ляпаса *див.* дати.

ВІДМІРЯТИ: відміряти ляпаса *див.* дати.

ВІДМОВАМИ: стрíляти відмóвами *див.* стріляти.

ВІДМОЛИТИСЯ: ані відхрестúтися, ані відмолúтися *див.* відхреститися.

ВІДНАЙТИ: віднайтú себé. Правильно визначити, виявити свої здібності, уподобання, своє

покликання. *Піди між люди, моє гарне, ніжне дитя, помір твої сили й розумові здатності на других — і ти віднайдеш себе* (Коб.); *В Ірини рано виявилися здібності зовсім в інших сферах — у музиці, живописі, у балеті. Але вона сама обрала спорт. І, що називається, віднайшла себе* (Роб. газ.); // Найповніше виявити свої здібності, можливості, своє покликання. *Взагалі щось надзвичайне й незрозуміле, аж хочеться скочити на тверду знайому землю і віднайти себе* (Хотк.).

ВІДНИНІ: віднині й довіку. 1. Ніколи. *Співає народна дума: Що та слава Не вмре, не поляже Однині й довіку* (Мирний).

2. Назавжди.— *Будь,— кажу* [чоловікові],— *ти проклят однині й довіку* (Н.-Лев.); [Д е і ф о б:] *Ну, пам'ятай, як тільки бог звелить сказать «не згода»,— до тебе ймення зрадниці пристане віднині і довіку* (Л. Укр.).

ВІДНІМАТИ: віднімáти життя́; ~ мóву *див.* відбирати.

ВІДНОСИТИ: віднóсити (*рідко* **клáсти) за (на) рахýнок** *кого, чого.* Вважати кого-, що-небудь причиною чогось. *Він став скритним і замкненим. В сім'ї це помічали і відносили на рахунок особливої пристрасті до науки* (М. Ю. Тарн.); *Стара їмость і чоловік клали все то на рахунок вагітності, і Маруся не розчаровувала їх* (Хотк.).

ВІДНЯВ: Бог рóзум відня́в *див.* Бог.

ВІДНЯЛАСЯ: віднялáся мóва *див.* мова.

ВІДНЯТИ: відня́ти життя́; ~ мóву *див.* відбирати.

ВІДОМ: відом не відати *див.* відати.

ВІ́ДОМА: без вíдома *кого, чийого.* Так, щоб не знав хто-небудь, або взагалі без дозволу. *Моя жінка, твоя мати, Без відома мого Посилає на оріхи Тобі золотого* (Рудан.); *А неграмотних писар підписував без їх відома* (Тесл.).

брáти дó вíдома *див.* брати.

ВІДÓМА: відóма річ *див.* річ.

ВІДÓМЕ: відóме діло *див.* діло.

ВІДОМО: одномý Бóгу (Аллáху) відóмо *що, жарт* Ніхто не знає про щось. *Як вивчав він і по чому Ту красуню птаху — Не скажу, бо то відомо Одному аллаху* (С. Ол.).

ВІДПАДЕ: головá не відпадé *див.* голова; **язи́к не ~** *див.* язик.

ВІДПЛАТИТИ: відплати́ти стори́цею *див.* відплачувати; **~ такóю сáмою монéтою** *див.* платити.

ВІДПЛАЧУВАТИ: відплáчувати (віддавáти) / відплати́ти (віддáти) стори́цею. 1. Дуже щедро віддячувати за добрі справи. *Земля любить, щоб її доглядали, тоді й людям сторицею відплатить* (Цюпа).

2. Жорстоко мстити за заподіяне зло. *За смерть Ніни та її батька партизани відплатили сторицею* (Д. Бедзик); *І вороги — бездушні дітозгуби — на тебе* [український народ] *кинулись... Та не вбили вони тебе... Ти віддаси сторицею* (Тич.).

ВІДПОВІДАТИ: відповідáти головóю *за кого — що.* Брати на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь до готовності поплатитися життям. *Кожен знає свою ділянку і відповідає за неї головою* (Моск.); *В кузові матеріальні цінності, за які вони обидва відповідають головою* (М. Ю. Тарн.). П о р.: **ручáтися головóю** (у 1 знач.). С и н о н і м: **клáсти гóлову на плáху** (в 2 знач.).

ВІДПОВІДІ: не добúтися вíдповіді *див.* добитися.

ВІДПОЧИВАТИ: відпочивáти / відпочи́ти (спочи́ти) сéрцем (душéю). Заспокоюватися чим-небудь; знаходити душевний спокій в чому-небудь. *Шкода йому стало того давнього, на котрому він серцем одпочивав; шкода стало дитячих літ* (Мирний); *Спасибі тобі, велике спасибі за лист. Я хоч на хвилину спочив душею* (Коцюб.).

ВІДПОЧИНКУ: не давáти ногáм та рукáм відпочи́нку *див.* давати; **не знáючи сну й ~** *див.* знаючи.

ВІДПОЧИТИ: відпочи́ти сéрцем *див.* відпочивати.

ВІДПРАВИТИ: відпрáвити (спровáдити, *рідко* **відпровáдити) / відправля́ти (спровáджувати) на той світ** *кого.* Позбавити життя кого-небудь; згубити, убити когось. *Так подивитися на нього* [полковника] — *ангельської доброти чоловік, а скільки людей, собака, на той світ відправив* (Собко); *Правда, Погибі пропонували взяти в дорогу ще й отруєні цигарки — може, когось і доведеться тихцем відправити на той світ* (Стельмах); — *Іродова душа! — каже Шрам.— Трохи мені останнього сина не спровадив на той світ* (П. Куліш); [Я к и м:] *На голові в його* [Демченка] *шрам великий був, десь він здобувся... Хтось хотів на той світ його відпровадити, та не добре вдарив..* (Гр.);— *Коня йому, бачте, шкода, а своїх односельців, як раз плюнути, на той світ спроваджує* (Головч. і Мус.). С и н о н і м и: **відбирáти життя́; ви́пустити дýшу; ви́пустити дух** (у 1 знач.); **ви́бити дух; ви́пустити кишки́; спровáдити до пéкла.**

відпрáвити чортáм на снідáнок *кого, зневажл.* Убити, згубити кого-небудь.— *Смійтесь, смійтесь,— сказав Мина,— а мені не до сміху... Я ще декого з них відправлю чортам на сніданок* (Гончар).

ВІДПРАВИТИСЯ: відпрáвитися на той світ. Померти, загинути. *Від злиденного життя можна рано й на той світ відправитися.* С и н о н і м и: **піти́ з світу; поки́нути білий світ; піти́ в сирý зéмлю.**

ВІДПРАВЛЯТИ: відправля́ти на той світ *див.* відправити.

ВІДПРАВНА: відправнá тóчка *див.* точка.

ВІДПРОВАДИТИ: відпровáдити на той світ *див.* відправити.

ВІДПУСКАТИ: відпуска́ти / відпусти́ти га́йку (га́льма). Послаблювати вимоги до кого-небудь або до себе.— *Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку,— повчав Сагайда Маковейчика, передаючи йому взвод* (Гончар); *Чим пояснити її сьогоднішні примхи, скажімо, оту раптову незрозумілу різкість: «Не хочу! Їдьте без мене!»? Невже, що опинилася вдома, на рідній землі, де можна собі нарешті все дозволити, відпустити всі гальма?* (Гончар).

відпуска́ти / відпусти́ти пові́ддя. Не стримувати, не контролювати себе. *Коло Дамуньки з уповноважених злітали всі набутки цивілізації, вони ставали схожі на сільську паруботу, яка на людях ще виказує сяку-таку сором'язливість, а вже в темряві.. відпускає повіддя* (Загреб.).

ВІДПУСТИТИ: відпусти́ти га́йку; ~ пові́ддя *див.* відпускати.

ВІДПУЩЕННЯ: козе́л відпу́щення *див.* козел.

ВІДРА: як (мов, ніби *і т. ін.*) **з відра́** (*рідко* **з цебра́),** *з сл.* л и́ т и, і т и́ *і т. ін.* 1. Дуже сильно, потоками (про дощ). *Став і дощик накрапати, Поливає як з відра* (Граб.); *Лило як з відра безперервним потоком* (Збан.); *Він дивиться на оградку, на кущі, на листя, все заливає,.. дощ цебенить як з відра...* (Мас.). П о р.: **як з бо́чки.**

2. Дуже сильний, заливний. *Дощ, як з відра, линув на землю — і зразу покрив її калюжами* (Мирний); *Чи, може, там гриміли громи і дощ пролився як з відра...* (Павл.).

ВІДРИВАТИ: відрива́ти / відірва́ти о́чі (по́гляд) *від кого — чого і без додатка.* Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Імператор відривав очі від гнітючого краєвиду і знову продовжував ходити по залі, вдивляючись в гладенький паркет* (Кочура); *Харкевич іноді відривав погляд від рівного, мов асфальт, грейдера і скоса поглядав на моряка* (Голов.); *Черниш зморщився і, з зусиллям відірвавши очі від картини, суворо подивився на Блаженка* (Гончар); *Він* [комбриг] *хотів відірвати погляд, але його очі якось самі впали на зціплений кулак* [вбитого бійця] (Ю. Бедзик). П о р.: **відво́дити о́чі** (в 1 знач.); **відво́дити по́гляд** (у 1 знач.).

відрива́ти [шмато́к (кусо́к) [хлі́ба]] від ро́та. 1. *перев. з сл.* с в о г о́. Відмовляти собі у найнеобхіднішому заради кого-, чого-небудь.— *Чи я ж його не любила, не жалувала? Од свого рота одривала шматок хліба та годувала його* (Н.-Лев.); *Наказував лиш синові, та й дуже, жалувати матір, що й при бідності відривала кусок од рота, аби лиш йому, Петрові, добре було* (Дн. Чайка); — *Коли б у матері була така сила, щоб тебе провчити, як чужі провчили, то не дорікав би гіркими словами стару матір, що над тобою довгих нічок недосипляла, од свого рота одривала* (Мирний).

2. *з сл* й о г о́, ї ї́, ї́ х н ь о г о *і т. ін.* Позбавляти кого-небудь найнеобхіднішого, забираючи його собі. *Як не жалієте нас, то пожалійте дітей наших, не відривайте від їхнього рота останнього шматка* (Стельмах).

[живце́м] відрива́ти / відірва́ти від се́рця (від се́бе) *кого, що.* З великим болем, дуже тяжко розлучатися з ким-небудь близьким або покидати, віддавати що-небудь особливо дороге. *Мусить вона* [Яресьчиха] *розлучатися з сином, з дочкою, живцем відриваючи їх від серця* (Гончар); *Хоч серце боліло іншим, але прощався і з кабінетом. Відчував* [Василь], *як відриває щось від серця* (Мушк.). С и н о н і м: **відкра́яти від се́рця.**

не відрива́ти (не відво́дити) / не відірва́ти (не відвести́) оче́й (по́гляду) *від кого — чого.* Весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, слідкувати за ким або чимсь. *Він не відривав очей од лічильника* [таксі] .. *Його зацікавила сама механіка* (Збан.); *Під стіною, біля включателя стояв вже пикатий чоловік у чорному халаті і не відводив очей з того, що держав у руках годинника* (Ірчан); *Стоїть він у садочку з своєю милою й очей не відірве від її хорошого личенька* (Стар.). **не зру́шити оче́й** *з кого. З вас у думці очей я не зрушу: Краса ваша — се ті ідеали, Що на час озаряють нам душу...* (Граб.); *З тебе, красо, очей не зрушу...* (Стар.). С и н о н і м: **прикипа́ти очи́ма** (в 1 знач.)

ВІДРИВАТИСЯ: відрива́тися / відірва́тися від життя́ (від землі́). Втрачати почуття реальності [Х о м е н к о:] *Коли людина відривається від життя, то це і є найбільше лихо* (Мороз); *Поет* [Грабовський] *вказує, що для розвитку передової літератури необхідно, щоб вона не відривалась від життя, від народу, боролась за прогресивні громадські ідеали* (Іст. укр. літ.,); *Чимало живуть без врахування потреб життя. Літають в небесах, шукають чогось надзвичайного. Доцент Сухоруков щиро запевнив: — Професор Кучевич — людина, яка ніколи не відривається від землі* (Рибак); *Гублять діло формалісти, Сухарі-канцеляристи. Відірвались від життя. Справ не знають до пуття. Їх одні тривожать мислі: Щоб удержатися в кріслі!* (С. Ол.).

відрива́тися / відірва́тися ду́мкою *від кого — чого.* Переставати думати про кого-, що-небудь. *На душі легше стає, коли одірвешся думкою од цієї пустині* (Коцюб.).

ВІДРИВАЮЧИ: не відрива́ючи (не відво́дячи) оче́й (по́гляду), *з сл.* д и в и́ т и с я *і под.* Уважно, пильно, весь час. *Марися Павлівна, не відводячи погляду, стежила за молодою матір'ю, знаходячи в ній схожість із сином* (Гончар).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **відрі́зало (відруба́ло).** Припинилось відразу, раптово чи несподівано.— *Якщо й писав, сину, то не ми твої письма* [листи] *читали. Може, хтось читав. Ото останнє було, де ти про землеустрій писав.. Я візьми, дурний, та*

й покажи на сході. А хтось, та й голові сказав. З того часу як одрізало. Ні одного [листа] *не получав* (Головко); *І зразу — як одрубало: скрипка, зично гукнувши з усіх чотирьох струн, замовкла* (Мирний).

ВІДРІЗАНА: відрі́зана скиба *див.* скиба.

ВІДРІЗАТИ: відрі́зати шляхи́ *див.* відрізувати.

як (мов, ніби, *і т. ін.)* **ноже́м відрі́зати.** Сказати що-небудь дуже різко, категорично.— *Дудки! — як ножем одрізав дід Бенеря* (Гуц.); — *Каже* [Марта]: *гарний женишок, тільки вужину голову має.— Справді — полегшено сміється Дмитро.— Ця може як ножем відрізати* (Стельмах).

ВІДРІЗНИТИ: відрізни́ти бо́жий дар від яє́чні, *перев. з сл.* в м і т и, м о г т и́ *і т. ін., зневажл.* Розбиратися в чому-небудь. *Більше Паршецький не слухав високого гостя.. Надто вони розумні там зібралися, на тих горбах. Певно, вважають, що тут сидять одні остолопи, які не вміють відрізнити божого дару від яєчні* (М. Ю. Тарн.).

ВІДРІЗУВАТИ: відрі́зувати / відрі́зати шляхи́ (шлях) *кому.* 1. Позбавляти кого-небудь можливості діяти, здійснювати щось, добиватися чогось. *Поганий стан здоров'я хлопця може відрізати йому шлях до здобуття освіти.* **відрі́зані шляхи́.** [З і з і:] *Я не думаю ні захищатись, ні замовчувати про ті мої вчинки, котрі вам відомі.* [Х а р ь к о:] *Ага, через те, що вже добре бачите, що вам всі шляхи одрізані і що на цей раз вам не можна вишукать ніяких захистів, котрі я всі одкину одним рухом?* (Кроп.).

2. Позбавляти когось зв'язку з ким-, чим-небудь. *Сніг, який не переставав валити, відрізав шляхи від усього світу.*

ВІДРУБ: дава́ти го́лову на відру́б *див.* давати.

ВІДРУБАЛО: як відруба́ло *див.* відрізало.

ВІДРУБАТИ: дава́ти го́лову відруба́ти *див.* давати.

ВІДРУБУ: з відру́бу. Не роздумуючи, не вагаючись; рішуче.— *Я більше не можу. Не можу! Ти розумієш? Треба ж колись зважитись. Треба починати. То краще отако, з одрубу. Та й це буде легше* (Мушк.).

ВІДСВЯТИТЬСЯ: вода́ не відсвя́ти́ться; і ~ відсвя́ти́ться *див.* вода.

ВІДСЕБЕНЬКИ: пра́вити відсебе́ньки *див.* правити.

ВІДСІК: дава́ти го́лову на відсік *див.* давати.

ВІДСІЛЬ: ні відсіль [і] ні відті́ль. Невідомо звідки; несподівано. *Ростуть Піски й багатіють... Не вряди-годи, дивись! Ні відсіль ні відтіль, та й вирветься який захожий* (Мирний). **ні відси ні відти.** *Сам господар сидів понурий коло вікна і оком слідив за властю, що ні відси ні відти впала, як вихор, і.. ціла родина як стій стала вдвоє бідніша і зовсім безпомічна* (Фр.); // Якось так, таким чином. *Та ні відсіль і ні відтіль На ту сирітську копійчину Купив садочок і хатину* (Шевч.).

ВІДСІЧ: дава́ти відсіч *див.* давати; **дістава́ти ~** *див.* діставати.

ВІДСКОЧИВ: оди́н від о́дного недале́ко відско́чив *див.* один.

ВІДСЛУЖИТИ: відслужи́ти слу́жбу. Стати непридатним внаслідок тривалого користування. *Бриг одслужив уже службу на морях* (Ю. Янов.).

ВІДСОХ: щоб мені язи́к відсо́х; щоб язи́к ~ *див.* язик.

ВІДСОХНЕ: хай язи́к відсо́хне *див.* язик.

ВІДСТАВКУ: дава́ти відста́вку *див.* давати.

ВІДСТАВЛЯТИ: відставля́ти гу́бу *див.* дути.

ВІДСТАНІ: на відстані гарма́тного по́стрілу. Досить далеко. *Далеко з долини видно ту збройну міць обложених військ, і Вишневецький тримав свою армію на відстані гарматного пострілу* (Ле).

трима́тися на відстані *див.* триматися.

ВІДСТОЮВАТИ: відсто́ювати стояни́. Марно витрачати час, чекаючи кого-, чого-небудь.— *Катни, Оришко,— каже господиня,— до паламарихи та купи квіток. Тільки вибирай найкращих, свіжих... То це й прийшла... То відпускаєте, чи що, бо мені ніколи стояни відстоювати* (Сирот.).

ВІДСТУПАТИ: відступа́ти на за́дній план *див.* відійти.

ВІДСТУПИТИ: відступи́ти на за́дній план *див.* відійти.

ВІДСУВАТИ: відсува́ти (відтісня́ти) / відсу́нути (відтісни́ти) на за́дній (дру́гий) план *що.* Робити що-небудь менш важливим, другорядним, незначним. *Ніколи в нас не буде часу більше. Потрібен не час, а розуміння, що далі зволікати не можна, відсувати на задній план практичну справу — злочин* (Наука..); *Війна і революція разпорошили мистецькі сили, відсунули мистецтво на другий план* (Еллан).

ВІДСУВАТИСЯ: відсува́тися / відсу́нутися наза́д. Ставати неістотним, другорядним, забуватися. *Їй було якось особливо весело і легко сьогодні на душі: так здорово дихалось морозним повітрям, все погане, що було в житті, одсувалося назад, блідло* (Коцюб.).

відсува́тися на за́дній план *див.* відійти.

ВІДСУНУТИ: відсу́нути на за́дній план *див.* відсувати.

ВІДСУНУТИСЯ: відсу́нутися наза́д *див.* відсуватися; **~ на за́дній план** *див.* відійти.

ВІДТАНУТИ: відта́нути се́рцем (душе́ю). Перестати сердитися, ображатися, гніватися на кого-небудь. *Тато уже перегорів, відтанув серцем* (Дім.); *Навіть в цей вечір, коли її руки так трепетно брали свій атестат зрілості та срібну медаль, не стала дочка по-справжньому веселою, не відтанула душею, не забула, видно, вчорашньої сварки з ним* (Гончар); // Стати добрішим, чуйнішим. *Уснопкувала .., як на виставку,— моторна*

в'язальниця. І — чого раніш майже не було — раптом відтанув душею, ворухнулося в ньому щось тепле, родинне (Гончар). **відта́нути в душі́** *у кого. Видно, щось відтануло в душі у Васькова, що він вирішив заговорити з Варварою* (Перв.). Синонім: **відійти́ се́рцем.**

ВІДТІЛЬ: ні відсіль ні відті́ль *див.* відсіль.

ВІДТІСНИТИ: відтісни́ти на за́дній план *див.* відсувати.

ВІДТІСНЯТИ: відтісня́ти на за́дній план *див.* відсувати.

ВІДТОПТАТИ: відтопта́ти ряст, *нар.-поет.* Наблизитися до смерті; нажитися. *Ой кобзарю, кобзарю, чи не відспівав ти своє? Чи не відтоптав ряспу? Бо скидається на те, що час тобі лагодитися в далеку дорогу...* (Пригара).

ВІДТЯГАТИ: відтяга́ти / відтягти́ (відтягну́ти) час. Зволікати здійснення чого-небудь. *Вони* [махновці] *добре знали умови переходу через Сиваш і тільки відтягали час, боячись якоїсь пастки* (Ю. Янов.).

ВІДТЯГНЕ: [і] го́лосу не відтя́гне. Дуже слабий. *Хворий і голосу не відтягне.*

ВІДТЯГНЕШ: [і] за ву́ха не відтя́гнеш (не відтягну́ти, не відтягти́) *кого, від чого.* 1. Хто-небудь дуже любить щось, захоплюється чимсь. *Не турбінами єдиними людина жива... Бориса — того за вуха не відтягнути од віршів* (Мур.).

2. *з словоспол* так, то; так, що. Ніяк не можна відірвати кого-небудь від чогось.— *Дай вам землю під селом, так вас од неї й за вуха не відтягнеш* (Головко); *Мабуть, якусь книжку цікаву доп'яв* [Калістрат]. *То вже як присмокчеться, то й за вуха не відтягнеш* (Коп.). **й за ву́ха не відтя́г би.** *Надолужуючи прогаяне в дорозі, Данько тьопав так, що й за вуха його не відтяг би: скучив за гарячою стравою* (Гончар).

ВІДТЯГНУТИ: відтягну́ти час *див.* відтягати.

ВІДТЯГТИ: відтягти́ час *див.* відтягати.

ВІДХІДНУ: співа́ти відхідну́ *див.* співати.

ВІДХО́ДИТИ: відхо́дити від гріха́ *див.* відійти.

відхо́дити / відійти́ се́рцем. Переставати гніватися, сердитися. *Допитливих очей Чучка Олексій не витримав і ще густіше почервонів.— Говори,— трохи відійшовши серцем, зажадав секретар райкому* (Логв.). Синонім: **відта́нути се́рцем.**

відхо́дити в мину́ле; ~ в тінь; ~ на за́дній план; ~ у ві́чність; ~ у небуття́ *див.* відійти.

ВІДХОДИ́ТИ: відходи́ти но́ги *див.* виходити.

ВІДХОДІ: на відхо́ді. Умираючи.— *Де ти, Данко, сиротино? — Стогне брат твій на відході* (Граб.).

ВІДХРЕСТИТИСЯ: а́ні (ні) відхрести́тися, а́ні (ні) відмоли́тися *від чого.* Що-небудь обов'язково настане, буде. *Від смерті ані відхреститися, ані відмолитися* (Номис).

ВІДХРЕЩУВАТИСЯ: відхре́щуватися рука́ми й нога́ми *від кого, чого.* Рішуче відмовлятися від кого-, чого-небудь, не визнавати когось, чогось. *У медичному штаті працювало двоє — Хлипалів двійник, від якого наш Хлипало відхрещувався руками й ногами — не визнавав родичівства, та лікар-стоматолог панна Нонна* (Збан.).

ВІДЧАЮ: дово́дити до ві́дчаю *див.* доводити.

ВІДЧЕПИТИ: відчепи́ти з гачка́ сме́рті *кого, рідко.* Врятувати кому-небудь життя.— *Зробіть, Костянтине Івановичу, добре діло — відчепіть з гачка смерті невинну душу* (Стельмах)

ВІДЧЕПІ: на відче́пі *див.* відшибі.

ВІДЧИНЕНІ: ломи́тися у відчи́нені две́рі *див.* ломитися.

ВІДЧИНИТИ: відчини́ти две́рі *див.* відкрити.

ВІДЧИНЯТИ: відчиня́ти две́рі *див.* відкрити.

ВІДЧІПНОГО: дава́ти відчіпно́го *див.* давати.

ВІДЧУВАТИ: відчува́ти кри́ла за плечи́ма *див.* чути.

відчува́ти плече́ (лі́коть). Мати чиюсь підтримку, допомогу. [Дремлюга:] *Головне — щоб в тебе вірили. А коли не відчуваєш плеча, то й світ тобі не раз галушкою здасться..* (Корн.). **чу́ти плече́ і лі́коть.** *Перон тече людським потоком мимо. Та чує кожен з трьох плече і лікоть побратима* (Дор.).

відчува́ти пульс епо́хи. Не відставати від нових вимог життя. *Уявити собі повернення назад до літературного оточення в орденах і славі,— це була найперша мрія. Нехай тоді спробує хто сказати, що вони* [майор і капітан] *не талановиті, або не відчувають пульсу епохи, або скочуються до вульгарного примітивізму,— ого!* (Ю. Янов.).

не відчува́ти землі́; не ~ ніг; нутро́м ~ ; рук, ніг не ~ *див.* чути.

ВІДЧУТИ: відчу́ти (почу́ти) ню́хом. Підсвідомо здогадатися чи дізнатися про що-небудь. *Якимсь особливим, властивим йому* [обер-лейтенантові] *нюхом він відчув, що перед ним були свої* (Цюпа); *Нюхом старого розвідника Денис Бараболя відчув, що органи ДПУ напали на його слід* (Стельмах); *Старий мисливець почув нюхом, що тут допіру пролізла гадюка* (Коп.).

дава́ти відчу́ти *див.* давати.

ВІДШИБІ: на відши́бі (на відче́пі). Осторонь, далеко від інших. *Князь і захотів вивідать у своїх синів правди: котрий з них на відшибі буде, а котрий на його царстві хазяйнуватиме* (Укр.. казки, легенди..); *Далі, зовсім на відшибі, темніли старенькі жалюгідні юрти бідарів* (Тулуб); — *Єзус-Марія! — крикнула Гризельда.— А ми ж тут живемо на одшибі од Польщі, в цих диких степах! Боже борони, як піднімуться хлопи та міщани та ще й несподівано наскочать з степу козаки* (Н.-Лев.); *Хата, яку так і не встиг добудувати Антон Кужель, стояла на відчепі, під самим сосновим гайком* (Панч); *Хоч які широкі зв'язки з світом мали ці люди, але вони жили якось на відчепі, ніби на далекому острівці* (Ле);

* Образно. *Як сталося, що Іванченко, здібний шахтар, опинився на відшибі молодіжного трудового колективу?* (Донч³.). Пор.: **на відльоті** (у 1 знач.).

ВІДЬМИ: як відьми вкрали, *заст.* Зовсім зник. *Хочеться йому* [Чіпці] *забутися, заснути; перевернувся він з боку на бік... Сон — як відьми вкрали!..* (Мирний).

ВІЄ: вітер у голові віє; ~ у кишенях віє; звідки ~ віє; куди ~ віє *див.* вітер.

ВІЖКА: віжка під хвіст попала *див.* вожжина.

ВІЖКИ: випускати віжки з своїх рук *див.* випускати.

віжки в руках *чиїх, у кого.* Хто-небудь править, керує чимсь. *В Америці теж, куме, є порядні люди, та не в їхніх руках віжки* (Чорн.).

держати віжки в руках *див.* держати; **підбирати ~** *див.* підбирати; **попускати ~** *див.* попускати; **розпускати ~** *див.* розпускати.

ВІЗКА: підвезти візка *див.* підвезти.

ВІЗЬМЕ: лихий не візьме *див.* лихий; **не ~ лиха година** *див.* година; **нехай чорт ~** *див.* чорт; **чия ~** *див.* чия.

ВІЗЬМЕШ: в рот не візьмеш *що.* Що-небудь дуже несмачне або непридатне для споживання. *Подали страву, яку в рот не візьмеш.* **не можна взяти до рота.** *До нового року їх* [яблук] *не можна було взяти до рота, так нещадно вони кривили губи й обличчя* (Стельмах).

голими руками не візьмеш *кого.* 1. Хто-небудь надзвичайно спритний, хитрий, досвідчений. *Розвелася ціла порода пустомолотів, закутих у панцир інструкцій, служак, яких голими руками не візьмеш, з якими треба воювати, і Лукія — воює!* (Гончар).

2. З ким-небудь важко справитися, когось важко побороти, перемогти, подолати.— *Тепер вона не беззахисна, голими руками її не візьмеш* (Ю. Бедзик); *Забара знав, що Квашу тепер голими руками не візьмеш. Особливо після того, як він породичався з Андрієнком* (Рєзн.).

ВІЗЬМИ: візьми вуха в руки. Уживається як примовка для спонукання, заохочення когось уважно слухати. [Герасим:] *Співай мені про Хмельницького. А то співає якогось Лазаря.* [Кобзар:] *Ти візьми уха у руки та слухай ними. Не про Лазаря се, а про самого господа Христа* (Мирний).

враг мене візьми *див.* враг; **чорт ~** *див.* чорт.

ВІЗЬМИСЬ: де не візьмись. 1. Несподівано з'явився. *Коли се де не візьмись п'яниця Грицько* (Мирний); *Де не візьмись сепаратисти — чубаті, шустрі, в сивих шапках, з червоними стрічками, як не вхоплять його* [пристава] *за шию* (Вас.). **де не взявся.** *І відкрився Данькові залитий сонцем таврійський степ і синьоока дівчина, де не взявшись, усміхаючись, бреде по пояс у заповідних розшумованих травах — і то вже був сон* (Гончар).

2. Зовсім несподівано; зненацька, раптово. *Раз отак пішли строєм, і затяг я пісню. А тут, де не візьмись, командир корпусу їде* (Тют.); *Де не візьмись кравчина гайдамаків з Лисенком — геп! і оступили в город!* (Кост.).

ВІЙНОЮ: іти війною *див.* іти.

ВІЙНУТИ: хвостом війнути (майнути). Швидко вийти, зникнути куди-небудь. *Хвостом війнула* [Зіна] *і — з двору! Мовляв, у цеху їх* [дівчат] *знайду* (Баш).

ВІК: вік вікувати *див.* вікувати, **~ калатати** *див.* калатати; **вступати у ~** *див.* вступати; **зав'язати ~** *див.* зав'язати; **загубити ~** *див.* загубити; **заїдати ~** *див.* заїдати.

золотий вік *чого.* Найкращий період у розвитку чого-небудь. *Незважаючи на помітну відсталість Росії, XIX ст. було золотим віком російської літератури* (Рад. літ-во); // *чий, кого.* Найкращий період у чиєму-небудь житті. *Важко задумався Ласій над власною долею. Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а закінчився, виходить, його золотий вік* (Збан.).

кінчати вік *див.* кінчати; **коротати ~** *див.* коротати.

на вік віків. Назавжди. [Міріам:] *Так слухай же: чи в огняній геєні, чи в темряві без краю доведеться мені на вік віків з душею пробувати, та радощі моєї не зруйнує сам князь темноти, радощі від того, що на мені не важить кров Мессії* (Л. Укр.); *І думав я.. Про подвиг многорічний, що лишився На вік віків, нетлінний і поднесь* (Рильський). Синоніми: **на віки вічні** (в 1 знач.); **по віковічні віки; на вічність; в віках** (у 1 знач.).

пережити свій вік *див.* пережити; **пхати ~** *див.* пхати.

ВІКАХ: в віках. 1. Назавжди, навічно. *Батьківщина прославлена в віках.* Синоніми: **на віки вічні** (в 1 знач.); **на вік віків; на вічність; по віковічні віки.**

2. Завжди, вічно. *Прості люди твердо вірили, що церква міцна, як залізо, і буде стояти у віках* (Григор'єв).

ВІКИ: на віки вічні. 1. Назавжди, навічно. *Єзуїти ставили свої масивні колегії неначе на віки вічні, неначе сподівались, що ніяка сила, навіть самі пекельні брами, не спроможуться розваляти їх* (Н.-Лев.); *Коли б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля б стала вільною від панів, бо й сама пам'ять про них щезла б на віки вічні* (Коцюб.). Синоніми: **в віках** (у 1 знач.), **на вік віків; по віковічні віки; на вічність.**

2. Ніколи. *Відсіч їй готову Дамо ось тут, та хай летить! — Щоб не вставать! — на віки вічні! — Кубло гадюче брехень, зрад...* (Тич.). Пор.: **по віки вічні; до віку вічного** (в 2 знач.).

3. Завжди, постійно, весь час. *Гришка мусить мотати до лісу шукати справжніх «друзів», каяти-*

ся за свій гріх поліцейський, клястися, що віднині і на віки вічні він знищуватиме німців на всі сто процентів (Автом.).

по віки вічні. Ніколи. *Якийсь Кривоніс розбив князя Вишневецького! Не подарую я йому цього по віки вічні, хоч би і мені самому довелось накласти головою* (Н.-Лев.); *Не багряницею, не злотом — Живою кров'ю він* [Шевченко] *кипить, Тому його людським кіотам По віки вічні не вмістить* (Рильський). Пор.: **на віки вічні** (в 2 знач.); **до віку вічного** (в 2 знач.)

ВІКИ: по віковічні віки. Назавжди, навічно. *Ми українці, спрадавна й по віковічні віки В землю свою корінями, наче дуби, вросли* (Бичко). Синоніми: **на віки вічні** (в 1 знач.), **на вік віків; в віках** (у 1 знач.); **на вічність.**

ВІКІВ: до скóну вікíв *див.* скону; **з сивинú** ~ *див.* сивини; **із тьми** ~ *див.* тьми; **у тьмі** ~ *див.* тьмі.

ВІКНА: аж вíкна дрижáть *див.* стіни; **вúдивитися** ~ *див* видивитися.

ВІКОВІЧНИЙ: віковічний спóкій *див.* спокій.

ВІКОВІЧНІ: по віковíчні вікú *див.* віки.

ВÍКУ: вихóдити з віку *див* виходити; **вкоротúти** ~ *див.* вкоротити; **добивáти** ~ *див.* добивати.

до віку вíчного. 1. Усе життя, протягом усього життя. *В тата-мами не до віку вічного.*

2. Ніколи. *Як вода в Чорному морі не переведеться, поки світ-сонця, так і в Січі до віку вічного не переведуться лицарі* (П. Куліш). Пор.: **по віки вічні; на віки вічні** (в 2 знач.).

доживáти віку *див.* доживати.

до сýду до віку *див.* суду; **збавля́ти** ~ *див.* збавляти.

з віку. Від природи, від народження. *Ледащо — з віку ледащо* (Укр.. присл.).

на схúлі віку *див.* схилі; **побáчити** ~ *див.* побачити; **позбавля́ти** ~ *див.* позбавляти; **три чúсниці до** ~ *див.* чисниці; **укорóчувати** ~ *див.* укорочувати; **чужóго** ~ **заживáти** *див.* заживати

ВІКУ: на вікý. У житті. *Омелько ще перший раз на віку йшов із вечерею, то мати йому й приказувала: — Гляди ж, Омелечку, не поперекидай!* (Пчілка); *— Як тільки свінуло, я прийшла сюди, блукала кругом палацу, никала по садку, щоб глянути на тебе востаннє на моєму віку,— сказала Тодозя* (Н.-Лев.); // Протягом життя. *Слідом за ними виїхав і Демид Попович, присадкуватий козак, що багато натерпівся на віку своєму* (Довж.).

раз на вікý *див.* раз.

ВІКУВАТИ: вік вікувáти / звікувáти. 1. *де.* Жити де-небудь усе життя.— *Е-е,— скрипів Галатин,— перебратись не штука. А тільки ж я вік свій тут звікував* (Гуц.). **вікú вікувáти.** *А він таки собі подумав, що тут йому віки вікувати* (Круш.).

2. *ким.* Бути, працювати ким-небудь до старості. *Робота в мене — тихішої не знайдеш: бакенщиком вік звікував* (Донч.).

ВІЛ: чóрний віл на нóгу наступúв *кому, заст., жарт.* Хто-небудь одружився і зазнав усіх неприємностей, пов'язаних з подружнім життям. *Він одружився і чорний віл на ногу наступив — хоч з хати тікай.*

як віл, *з сл.* здорóвий. Уживається для підсилення ознаки; дуже. *А коли ж то його* [пана] *вхопить, коли він здоровий як віл,— знов обізвався Кавун і похилив на стіл свою русяву голову* (Н.-Лев.); *— Ви брешете, негіднику. Припадку у вас не було. Ви здорові, як віл* (Довж.).

як віл до брáги, *з сл* допáстися, добрáтися *і т. ін., зневажл.* Без почуття міри; жадібно. *Гребу горіхи,.. допався до добра як віл до браги* (Гуц.). Синоніми: **як Мартúн до мúла; як мýха до мéду.**

як віл на рогáтину, *з сл.* лізти, йти, *зневажл.* Настирливо, вперто, нехтуючи небезпекою. *Преться як віл на рогатину* (Укр.. присл..).

як віл обýха, *з дієсл.* З фатальною невірою в можливість відвернення якої-небудь загрози, небезпеки; покірно, приречено, безнадійно.— *Ждеш як віл обуха — коли то прийдуть* [фашисти] *та залигають, та вліплять оті десять грамів між вуха* (Збан.). **як віл пéред обýхом.** [Леон:] *Та чого це ти насупився як віл перед обухом?* [Марк:] *І то правда!. Не варт!* (Мам.).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **[чóрний] віл на нóгу наступúв.** Дуже засмучений, невеселий.— *Чого ти, Дмитре, такий, наче тобі чорний віл на ногу наступив?* (Гуц.).

як [чóрний (той)] віл [у ярмí], *з сл.* робúти, працювáти. Дуже важко, надмірно. *Сам робив як віл чорний і Мотрю «запріг» — аби здужала, без випрягу* (Головко); *Ладний був до господарства її Стефан.. Робив як чорний віл* (Чорн.); *А робив* [Грицько] *як той віл цілий день: спав на голій землі або колоддях* (Мирний); *Сливе дві неділі робила Олександра як віл у ярмі. Потому охота до праці щезла, а дедалі почала вона ходити й до корчми* (Коцюб.).

ВІЛЬНА: вільна птáха *див.* птах; ~ **хвилúна** *див.* хвилина; **як** ~ **птáшка** *див.* пташка.

ВІЛЬНИЙ: вільний козáк *див.* козак; ~ **птах** *див.* птах.

ВІЛЬНІ: мáти вільні рýки *див.* мати [2].

ВІЛЬНІШЕ: дúхати вільніше *див.* дихати.

ВІЛЬНО: дúхати вільно *див.* дихати.

ВІЛЬНОЇ: не бáчити вільної хвилúни *див.* бачити.

ВІН: бодáй би він скис. Уживається для вираження незадоволення з приводу чого-небудь небажаного. *Собака ліг на паркет, де сонечко гріло. Не одірвеш, бодай би він скис, Прихватило хвостяру і вуха. Взяли ножиці. Вистригли низ, Одчикрижили геть — «півкожуха»!* (С. Ол.).

бода́й він не дiжда́в, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь невдачі.— *Смажив же він козаків на вишкварки і, певно, має на думці посмажити усю Україну на сковороді,— обізвався Супрун.— А бодай він не діждав! ні він, ні його діти! — тихо промовив Кривоніс* (Н.-Лев.).

бода́й він не знав ні дна ні по́кри́шки. Уживається як прокляття і виражає недоброзичливе ставлення до кого-небудь.— *Давай мені* [папір],— *сказала Соломія.— Бодай він* [Заруба] *не знав ні дна, ні покришки. Нехай я його припечатаю!* (Кучер). П о р.: **щоб ні дна ні по́кри́шки.** С и н о н і м: **бода́й добра́ не було́; щоб ні життя́, ні добра́.**

будь він нела́дний; будь ~ про́клятий *див.* будь; **хай ~ гори́ть** *див.* горить; **що ~ забу́в тут** *див.* ти; **щоб ~ зслиз!** *див.* зслиз.

ВІНЕЦЬ: лавро́вий віне́ць *див.* вінок; **підво́дити під ~** *див.* підводити; **ста́ти під ~** *див.* стати.

ВІНИК: облама́ти віник *див.* обламати.

під віник (під віничок). Повністю, до кінця.— *То пан завжди давав рощот* [розрахунок], *а тепер хлібороби дали панові рощот. Та ще як дали! За одну ніч підчистили пана, і комори, і обори під віничок — забрали все в нього* (Стельмах).

ВІНИКА: скуштува́ти віника *див.* скуштувати.

ВІНИКІВ: до нови́х (зеле́них, тре́тіх, сьо́мих) віників, *з сл.* п а м' я т а́ т и, н е з а б у́ т и *і т. ін.* Дуже довго, тривалий період.— *Та провчу ж, провчу, тітусю, так що до нових віників буде тямити* (Кв.-Осн.); [П а в л о:] *Ну, стружіть, ноги, прудчіш,— бо як доженуть, то всиплють таких, що й до нових віників згадуватиму!..* (Кроп.); — *Щось забули ви, Маркіяне Левковичу, про мене, сиротину. Мабуть, до нових віників доведеться вас виглядати* (Гроха); *Тож і виклич його до свого кабінету, постав перед собою, висповідай так, щоб до зелених віників пам'ятав* (М. Ю. Тарн.); — *Який Сашко? — аж звився хлопець.— Сашко Глушак? От наб'ю я йому морду, щоб не ліз у чужі справи, так і ти, і він до сьомих віників не забудете* (Собко); // На тривалий час; надовго.— *Але ж ми, Настечко, добре йому дали — до нових віників запам'ятає! — втішає її братик* (Стельмах); *Макуха запевняв, що боятися нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне. Одного разу наскочили, так їм до третіх віників заказали сюди дорогу* (Ю. Бедзик).

ВІНИКОМ: почеса́ти бере́зовим віником *див.* почесати; **хоч ~ мети́** *див.* мети.

ВІНИЧОК: під віничок *див.* віник.

ВІНКА: позбу́тися вінка́ *див.* позбутися.

ВІНКУ: як у вінку́ *див.* віночку.

ВІНОК: забра́ти віно́к *див.* забрати.

лавро́вий віно́к (*рідко* **віне́ць**). Слава, почесті. *Тяжко ж йому* [Шевченкові] *на чужині І в вінку лавровім...* (Пісні та романси..); [У б и й б а т ь к о:] *Хіба ще хто хоче прославитись, крім мене? Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок, мій злий суперник?* (Мик.); *Полохати старих жінок, Возитися з діжками — І на лавровий свій вінок Покласти вічні плями?* (Мисик); *Там у любім рідним краю Стан падлючий поступає, Конкурс надто вже великий На брудний вінець лавровий* (Л. Укр.). А н т о н і м: **терно́вий віно́к.**

терно́вий віно́к. Муки, страждання. *Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного* (Коцюб.); *По-простому: в минулім є терни, Але є також і вінки тернові* (Рильський). А н т о н і м: **лавро́вий віно́к.**

ВІНОЧКУ: як у віно́чку (у вінку́). Дуже гарно, чисто, охайно.— *Гарно, як у віночку, Двоє дзеркал аж під стелю між двома вікнами!* (Н.-Лев.), [Т е к л я:] *Ви не думайте, що я яка-небудь нетіпаха, ви ж мене знаєте. То тільки інший день невправка буває... А так то в мене в хаті завжди як у віночку* (Лев.); *В хаті було як у вінку* (Гончар).

ВІНЧАТИ: вінча́ти ла́врами *див.* увінчувати.

ВІНЦЕМ: стоя́ти під вінце́м *див.* стояти.

ВІ́НЦЯ: перелива́ти ча́шу че́рез ві́нця *див.* переливати; **перелива́тися че́рез ~** *див.* переливатися.

по [са́мі] ві́нця. 1. Повністю, до кінця. *Десять чорних кімнат, налитих пітьмою по самі вінця. Вони облягають мою кімнату* (Коцюб.); *Пасажири заповнювали по вінця вагони, влаштовувались на дахах, гнулися в тамбурах* (Збан.); // Надзвичайно щедро. *Наш край* [Прикарпаття] *природа наділила красою по вінця, і ми можемо бути цілком об'єктивними цінителями красивого* (Мельн.); *Труд, оспіваний у піснях, має бути неодмінно звеличений і матеріально винагороджений по вінця* (Рад. Укр.).

2. *з сл.* п о́ в н и й *чого.* До крайньої межі. *І порівнює* [хлопця з мамонтом] *вона жартома, щоб потім сміятися й сміятися. Від захоплення розкішним вечором, від гаю, кохання, молодості — від повного по вінця щастя...* (Сміл.); *По вінця повні ярості й любові Стояли ми, Замислені й тяжкі* (Бажан).

3. Дуже багато. *Я втратив сім'ю. Мій будинок згорів. Я горя незнаного звідав по вінця, Яке не оплаче і сто матерів* (Підс.); *Клопотів було по вінця. Біжи в контору, сварися з бухгалтером Харитоном, щоб виписав більше і м'яса, і борошна, і масла, а потім ганяйся за комірником* (Стецюк).

ВІНЦЯ́: вести́ до вінця́ *див.* вести; **іти́ до ~** *див.* іти.

ВІРИ: бісової ві́ри. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь.— *Боягузи бісової віри! — гарячився Невкипілий.— Жаток поля-*

калися! (Головко); — *Ми йшли в ранішньому тумані Бриг рипів і кректав, розсохлий і страшний. Бісової віри вітер ледве надимав паруси* (Ю. Янов.).

не дійма́ти ві́ри *див.* діймати; **не йня́ти** ~ *див.* йняти; **си́мвол** ~ *див.* символ.

ВІРИТИ: не ві́рити / не пові́рити [своїм (вла́сним)] ву́хам. Бути надзвичайно здивованим, почувши що-небудь. *Михайло і Гьоргій аж роти порозззявляли і горівку* [горілку] *перестали пити. Наїжили чупер і своїм вухам не вірили* (Стеф.); *Віталій слухав і вухам не вірив* (Мур.); — *Так і сказав? — не повірив* [Созоненко] *своїм вухам* (Стельмах); — *Я більше не буду. Поверніть мене до школи. Я не повірив власним вухам. Невже це той самий шибайголова Васько Дягіль?* (Збан.).

не ві́рити / не пові́рити [своїм (вла́сним) оча́м]. Бути надзвичайно здивованим, побачивши що-небудь. *Яким озирнувсь і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, наймит його брата* (Коцюб.); *Ніколи ще так бурхливо не вривалася в її душу довгождана радість.— Блискавка... Блискавка! — вимовляє вона, не віоячи своїм очам* (Шиян); *А он господар на тоці Весь день без втоми і без тями Із сином промахав ціпами, Провіяв намолот і власним Очам не вірить* (Фр.); — *Стоп! Данько спочатку не повірив власним очам... Виграв!!!* (Гончар).

ВІРИТЬ: сам собі не ві́рить *див.* сам.

ВІРНЕ: ві́рне о́ко *див.* око.

ВІРНИЙ: виво́дити на ві́рний шлях *див.* виводити.

ві́рний собі́. Який завжди дотримується своїх принципів, поглядів, переконань, звичок і т. ін., не відступає від них. *Антін пішов у долину. Він був вірний собі. На Катеринину пораду — вдатися до багатіїв — тільки промовчав, а в голові в нього була інша думка: піти до заможніших господарів* (Чорн.), *Вбивство парламентерів було провокаційним викликом. Армія вандалів, загнана у безвихідь, залишалась і тут вірною собі* (Гончар).

як ві́рний соба́ка *див.* собака.

ВІРНОМУ: стоя́ти на ві́рному шляху́ *див.* стояти.

ВІРНУ: наставля́ти на ві́рну путь *див.* наставляти.

ВІРОЮ: ві́рою і пра́вдою, *перев. з сл.* с л у ж и́ т и. З усією відданістю; щиро, віддано. *Треба.. оправдати вибори, вірою і правдою послужити громаді* (Мирний); *А та* [сестра] *не знає, чи цілувати, чи лаяти свого брата, який вірою і правдою догоджає панам і гне кирпу перед селянським родом* (Стельмах); — *Здався* [отаман] *і звернувся до всіх повстанців, щоб складали зброю та йшли служити вірою і правдою радвладі* (Речм.).

ВІРУ: дава́ти ві́ру *див.* давати.

на ві́ру, *перев. з сл.* ж и т и, с и д і т и. Без офіційного оформлення шлюбу. *В селі більше десяти хат, де живуть на віру. І живуть же люди Не гірш від шлюбних, хазяйнують, статок мають* (Коцюб.); *Він ублагає Настю сидіти з ним на віру* (Коцюб.); *Образливо було думати, що якійсь Варці він вірить більш, аніж їй, своїй нареченій, ба навіть — дружині своїй, тільки й того, що не вінчаній; дружині — на віру* (Головко); *Зі своєю ж дружиною Матвій жив на віру, твердо вирішивши, що так йому буде спідручніше: невінчана жінка таки побоїться з кимось скочити через пліт* (Стельмах).

ВІРЬОВКИ: ви́ти вірьо́вки *див.* вити [1].

ВІСК: та́нути як віск *див.* танути.

як віск, *з сл.* ж о в т и й. Дуже, надзвичайно.— *Як ти змарніла, Гаїночко! — промовив Зінько..— Сам гарний: жовтий як віск, а худий, як скіпка, ще й очі позатягало* (Гр.); *В почекальні брудній у кутку під залізною печею* [піччю] *сидить молодиця, жовта як віск* (Стеф.).

ВІСТІ: ні слу́ху, ні ві́сті *див.* слуху.

ВІСТКИ: ні чу́тки, ні ві́стки *див.* чутки.

ВІТЕР: викида́ти на ві́тер *див.* викидати; **випуска́ти слова́ на** ~ *див.* випускати.

ві́тер у голові́ [гра́є, віє, сви́ще, посви́стує *і т. ін.)*] *у кого, чиїй.* Хто-небудь легковажний, несерйозний.— *Ти добре на комсомольських зборах прочесала жевжиків,— озвалася Майя.— Влучно сказала — жевжики! Це такі, у кого в голові вітер віє!* (Хижняк); *Ні, такі діти не беруть близько до серця її турбот про рідне гніздо. Одне мале, а друге молоде, ще вітер посвистує в їхніх головах* (Стельмах); // *без додатка.* Легковажний, несерйозний. *А парубки тії — сказано, вітер в голові, молодії — видрали десь музики і повели молодих по селу* (Вовчок); *Так що же це він? Хизувався, як хлоп'як? А чи ще вітер у голові грає, і він просто вигадує?* (Коз.). **бага́то ві́тру [в голові́].** *Видно вухатого, що в його вітру багато* (Укр.. присл.); — *Вітру у тебе в голові багато,— казала Ганна Сильвестрівна* (Сенч.). **з вітерце́м у голові́.**— *Така жінка може дуже подобатися. Ви рвійна, рішуча, примхлива, з завихреннями.— З вітерцем у голові? — Ні... ексцентрична* (Мушк.). С и н о н і м: **горобці цвіріньюють у голові.**

ві́тер у кише́нях (у кише́ні) (*рідко* **по кише́нях) свисти́ть (сви́ще, гуде́, гуля́є, віє, хо́дить).** 1. Нема грошей.— *З чим ждати? — вмішався кремезний парубок з засуканими по лікті рукавами.— Сухарі вийшли, махорки катма, вітер у кишенях гуде...* (Гончар); [К о п и с т к а:] *Бувало й нап'єшся отак та прителіпаєшся додому без розуму... Прокинешся вранці — у кишені вітер, у голові ковалі* (М. Куліш); *Коли в кишені вітер віє, то не лізь у суд, Мусію* (Укр.. присл..); *Бо як в кишені вітер ходить, То треба спершу заробити* (Укр. поети-романтики..); *А другий так собі,*

якийсь нетяга.. Вітер, видно, по кишенях гуляє (Коцюба).

2. *у кого, рідко кому.* Хто-небудь бідний, не має грошей. *Навкруг Софрона мешкали такі ж бідолахи безкопійчані... У них в кишені теж вітер свистів* (Рибак); *— Але хто сказав, що я від таких самих бідаків, яким вітер свище по кишенях, узяв би якісь гроші?* (Письмен. зблизька). **в кармáні вітри́ гуду́ть.**— *Він* [учитель] *уже третій місяць не получає* [не одержує] *жалування, а тепер у його в кармані вітри гудуть!* (Гр.).

Синоніми: **поро́жня кишéня; пусти́й гаманéць; копíйки немá за душéю.** Антоніми: **пóвна кишéня; наби́тий гаманéць.**

ганя́ти вітер по ву́лицях *див.* ганяти; **за хвіст та на ~** *див.* хвіст.

звідки (звідкіль, відкіль) вітер віє (дме). 1. Від кого йде, кому належить думка, погляд; чий вплив.— *Корову я заберу, якщо вона так уже вам очі муляє. Але я бачу, звідки вітер віє* (Добр.); *Бійці самі виштовхнули з рядів кількох мародерів.— Ну, що ніжинці? Ясно, звідки вітер дме? Що ж нам робити з петлюрівськими вовками, що примазались мародерами, плетунами-ораторами?* (Довж.). **звідкіля́ вітер.** *У порозі спинився* [Запорожець], *саркастично зажмурив око: — Знаю, звідкіля цей вітер... Певне, вже наговорили... Ну і к чорту — плакати не буду* (Вас.).

2. Від кого чи звідки слід чекати чого-небудь, на що треба орієнтуватися в своїх діях, вчинках.— *Попомнуть і вам* [піщанам] *боки, як подільцям!.. Тоді знатимете: чи живете, чи ні! Побачите... Видно вже, відкіль вітер віє...* (Мирний).

3. *з сл.* Маріє. Усталена форма жартівливо-грайливого звертання.— *Маріє, звідкіль вітер віє? — зачепив її Гаврилко, смикнувши за кінець хустки* (Коцюб.).

ки́дати на вітер; ки́дати словá на ~ *див.* кидати.

куди́ вітер віє (дме). 1. *з дієсл.* Що трапилося; в чому справа. *Паляничка ще не добрав, куди воно вітер дме, тому вибирав тепер слова обережні, моргаючи своїми мавпячими очима* (Чаб.).

2. *з дієсл.* У будь-який бік; куди завгодно. *Тоді, хвиле, неси з милим, Куди вітер віє!* (Шевч.).

на вітер. 1. *з сл.* говори́ти, сказа́ти *і т. ін.* Необдумано, не подумавши.— *Він* [доктор] *говорить, аби язик вертівся,— так собі,— на вітер...* (Н.-Лев.); *— Мій батько не на вітер говорить, боярине. Він звик добре передумати, заким що говорить* (Фр.); // Між іншим, без особливої потреби. [Павло:] *Я так сказав, на вітер... Мовляв, їж борщ з грибами, держи язик за зубами* (Кроп.); // Безпідставно чи безвідповідально; даремно. *Він не мовчав батькові й маленьким, а тепер по всьому було видно, що він говорив не на вітер* (Н.-Лев.); *Я, Карпо Макодзьоба, оголосив тобі війну, генерал фон Лер. Я на вітер не звик говорити. Що скажу — зроблю* (Ю. Янов).

2. *перев. з сл.* витрача́ти *і под.* Без належної користі; марно.— *Глянеш, скільки тих старшокласників — парубчаки ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо байди б'ють... Такі трудрезерви — й на вітер!* (Гончар); *Вам знати цікаво, Які в нього справи В цехах, на заводі? Погляньте підіть: Розщедривсь і тут За рахунок держави! На вітер летять — не дрібненькі, не мідь!* (С. Ол.).

3. Ні за що, без будь-якої мети.— *Скажи, Вутанько, ти боїшся смерті? — Було б за що життя віддавати, Ганно. А так, на вітер...* (Гончар).

пуска́ти на вітер *див.* пускати.

пусти́й вітер. 1. Легковажна, ненадійна людина. *Сусідська дівчина — це пустий вітер.*

2. Що-небудь незначне, не варте уваги. *Шука пустого вітру в полю* (Номис); *На пустий вітер і собака не забреше!* (Стеф.).

як вітер, *з сл.* бі́гати, літа́ти *і т. ін.* Дуже швидко. *Москалів повний шинк, а серед їх, як вітер літає Марина, танцює-витанцьовує* (Н.-Лев.).

як (мóв, ніби *і т. ін.***) вітер звіяв (здмухну́в)** *кого.* Хто-небудь раптово, дуже швидко зник. *Таємний старець зник із неї* [вершини гори],.. *мовби його вітер звіяв* (Фр.); *І миттю наче вітер здмухнув юрбу, спорожнів майдан.* Синоніми: **як вітром зду́ло; як водóю вми́ло; як корóва язикóм злиза́ла; як крізь зéмлю провали́вся; як лиз злиза́в; як хап ухопи́в; як у вóду впáсти** (в 1 знач.).

ВІТЕРЦЕМ: з вітерцéм. Дуже швидко, на великій швидкості. *А приїжджє товариство запросило Єльку по Дніпру прокататись з вітерцем* (Гончар), *— Тату, ви ж обіцяли нас прокатати з вітерцем! — нагадує Іван* (Стельмах). **з вітром.** *Танки мчали легко,.. з вітром* (Кач.).

ВІТРА: шука́ти вітра в пóлі *див.* шукати.

ВІТРАМИ: під сімомá вітра́ми. На відкритому, ніким і нічим не захищеному місці. *На роздоріжжі, під сімома вітрами стояло місто-воїн. Сувора й скупа на славу історія Мінська* (Наука..).

ВІ́ТРИ: іди́ на всі чоти́ри вітри *див.* іди.

на [всі] чоти́ри вітри (світи́), *перев. з сл.* іти́, забира́тися *і т. ін.* Куди завгодно, куди захочеться.— *Одну Зосю пущу* [в дім], *коли вона того схоче, а тим — світ на всі чотири вітри* (Н.-Лев.). *Як і іншим розжалуваним співакам, йому було дано широкий вибір: на всі чотири вітри!* (Гончар); *А втім, зручне випало тепер йому, Іванову, місцемешкання! В разі потреби на випадок конспірації,— вихід на всі чотири вітри, і в кожний бік можна вийти потай* (Смолич); // Геть.— *Заплати! І хай забирається на чотири вітри!..— ще більше розпалився адвокат* (Курт.).

ВІТРИ: під три вітри́. 1. Геть.— *Замість Михайла Вікторовича, управителя, значить, будете? — Ні, машиністом... А Забара ж як? — В Антона трохи відлягло від серця.— Забару, значить, під три вітри* (Рєзн.);— *Можете йти під три вітри, тільки без онука* (Літ. Укр.).

2. Уживається як лайливий вислів, коли проганяють або проклинають когось. [В а с и л и н а:] *А не пішов би ти, прохожала людина-парубче, з-під вікна під три вітри?* (Вас.).

ВІТРИЛ: без кермá і без вітри́л; ні кермá, ні ~ *див.* керма.

ВІТРІ: як оси́ка на вітрі *див.* осика.

ВІТРІВ: лови́ти вітрів *див.* ловити.

ВІТРОМ: вітром обгоро́джений *див.* обгороджений; **закрути́тися з ~** *див.* закрутитися; **іншим ~ повіяло** *див.* повіяло; **леті́ти ~** *див.* летіти; **підби́тий ~** *див.* підбитий; **піти́ за ~ ; піти́ по́рохом за ~** *див.* піти; **полеті́ти за ~** *див.* полетіти; **пусти́ти за ~** *див.* пустити; **розно́ситися за ~** *див.* розноситися; **розпускáти за ~** *див.* розпускати; **свіжим ~ повіяло** *див.* повіяло; **тримáти ніс за ~** *див.* тримати; **холо́дним ~ повіяло** *див.* повіяло; **як ~ зду́ло** *див.* здуло; **як ~ перенесло́** *див.* перенесло; як **~ розвіяло** *див.* розвіяло.

яки́м вітром. Уживається для вираження доброзичливого здивування, радості з нагоди несподіваного приходу, прибуття кого-небудь. [Г и р я:] *Здоров, здоров, товаришу секретар! Яким вітром до нас?..* (М. Куліш); — *Здрастуй, моя люба! — підходить до дружини, обнімає й цілує. В домі радісний переполох.— Здрастуй! Яким вітром, яким чудом ти тут?* (Довж.). **яки́ми вітрáми.**— *Пані Ольго! — здивовано розвів* [Павлик] *руками.— Якими вітрами? В таку негоду...* (М. Ол.). **які вітри́ занесли́.**— *Які вітри занесли до нас? — спитав Косенко, міцно потискуючи руку Хромова* (Коп.).

ВІТРУ: вали́тися від вітру *див.* валитися; **від ~ то́читься** *див.* точиться; **дму́хати про́ти ~** *див.* дмухати.

до вітру. Для відправлення фізіологічних потреб; в туалет.— *Ми вже тут справді однією ногою в саме панство ступили.— Воду не носимо, надвір до вітру не ходимо, дров не рубаємо...* (М. Ю. Тарн.); — *А тут до вітру підпира, аж сорочечка на мені коробиться. Як закричу я: «Мамо!»* (Тют.).

розсипáється від вітру *див.* розсипається; **тримáти ніс по ~** *див.* тримати.

ВІТРЯКАМИ: воювáти з вітрякáми *див.* воювати.

ВІТЬ: віть за віть. Відплата тим самим.— *І я,— каже,— так само чиню, бо хоч вір жінці, хоч ні, вона там однаково у гречку вскочить, то нехай уже буде в нас так за так і віть за віть: як, мовляли, гукаєш, так і одгукнеться* (Боккаччо, перекл. М. Лукаша). С и н о н і м и: **зуб за зуб; о́ко за о́ко.**

пáльмова віть. Нагорода за переваги в чому-небудь над усіма іншими. *Агнесі подобалась така різка одвертість молодого оператора.— Боюсь, що ви маєте рацію. Навряд чи жде його золота пальмова віть...* (Гончар).

ВІХОТЬ: упáв віхоть. Трапилося нещастя. *Здається, що сей чоловік буває і крутиться у нас затим, що дуже поганий віхоть упав,— і він не зна, як перебути сей час* (Сл. Гр.).

ВІЦ: пускáти віц *див.* пускати.

ВІЧІ: áні сли́хом слихáти, áні у вічі не видáти *див.* слихати; **би́ти у ~** *див.* бити; **відкри́то гля́нути в ~ ; гля́нути у ~** *див.* глянути; **ки́дати пісо́к у ~** *див.* кидати; **лізти у ~** *див* лізти; **не бáчити у ~** див. бачити; **плигáти у ~** *див.* плигати; **плювáти у ~** *див.* плювати; **пускáти ману́ в ~ ; пускáти тумáн у ~** *див.* пускати; **сіль тобі на язи́к, печи́на у ~** *див.* сіль; **сли́хом слихáти, у ~ видáти** *див.* слихати.

у вічі. 1. *з сл.* г о в о р и́ т и, к а з á т и *і т. ін.* Особисто, безпосередньо кому-небудь.— *Хоч один, кажуть, не витерпів, сказав правду у вічі тому вискочці* (Цюпа); *Ніхто до сьогоднішнього дня не казав такого у вічі, і він надіявся, що люди не знають його хитрувань* (Стельмах); [С к а р б у н:] Нічого, ми ще зустрінемось... [Н а з а р:] *Не заперечую. Тільки я нашіптувати не буду, я все в очі скажу* (Зар.); // Відверто, неприховано, відкрито. [Р у ф і н:] *Я тебе пустив би, я б не держав тебе в неволі в себе, якби ти раз мені сказала в вічі: «Пусти мене, бо ти мені бридкий»* (Л. Укр.); [Г і т а:] *Невже ви не можете приборкати цього маленького тирана! Він глузує з вас у вічі, а ви ще й раді!* (Коч.); [С а в и ч:] *Про них* [учених] *— чи ви читали? — в повісті останній пан Гоголь написав!* [Т а р а с *(захоплено)*:] *Оце земляк! Оцей ушкварив нехристові в очі!* (Голов.). С и н о н і м: **в лице́** (в 1 знач.).

2. У присутності кого-небудь.— *У вічі будуть шанувати, а за очі проклинати* (Кв.-Осн.); *Судові сміялися над Іваном Трохимовичем. Сміялися у вічі, сміялися за очі* (Мирний); — *Не бійся вітру летючого, піску сипучого, стережися дами жирової. В очі добра — поза очі відьма* (Тют.). А н т о н і м: **за о́чі.**

3. *з сл.* н е б á ч и т и. Зовсім, ніколи. *Повз двір, де мила живе, Я проїхав двічі, Да не бачив голубоньки Ні разу у вічі* (Укр. поети-романтики..); *Другі, кого не питала Пріська, казали, що не бачили і в вічі її Пилипа* (Мирний); *Черниш схвильовано продовжував:— А перескочиш ти Мораву, вирвешся на широкий тактичний простір, прийдеш першим туди, де тебе люди роками ждуть. Тебе там ще ні разу і в вічі не бачили, а вже думають про тебе давно.. Ти — визволитель!..* (Гончар).

у вічі не видáти *див.* видати; **як у ~ не вскóчить** *див.* вскочить.

ВІЧНА: вічна пáм'ять *див.* пам'ять; **~ прíстань** *див.* пристань.

ВІЧНЕ: вічне цáрство *див.* царство.

ВІЧНИЙ: вічний пóкій *див.* пам'ять; **~ спóкій** *див.* спокій; **знайтú ~ спочúнок** *див.* знайти; **проводжáти на ~ спочúнок** *див.* проводжати.

ВІЧНИМ: спочивáти вічним сном *див.* спати.

ВІЧНІ: на віки вічні *див.* віки; **на ~ часú** *див.* часи; **по віки ~** *див.* віки.

ВІЧНІСТЬ: відійтú у вічність *див.* відійти; **кáнути у ~** *див.* канути.

на вічність. Назавжди, навічно. [П а в л о:] *Все спродам і ранньою весною в Оренбурзьку губернію... Банк грошей дасть, і я куплю там сто десятин на вічність* (К.-Карий). С и н о н і м и: **на віки вічні** (в 1 знач.); **на вік віків; в вікáх** (у 1 знач.); **по віковічні вікú.**

переносúтися у вічність *див.* переноситися; **пітú у ~** *див.* піти.

ціла вічність. Дуже багато часу. *Здавалося, що з тієї хвилини, як вона потрапила в болото, минула ціла вічність* (Донч.).

ВІЧНОГО: дáти вічного хропакá *див.* дати; **до віку ~** *див.* віку.

ВІЧНУЮ: співáти вічную пáм'ять *див.* співати.

ВІШАЙ: хоч сокúру вішай. Нема чим дихати, дуже душно.— *Надимів за годину, хоч сокиру вішай!* (Бабляк); *Прибирайте з столу свої люльки та недокурки. І вікно відчиніть. Диму ж, хоч сокиру вішай* (Кучер); *У тісному, заставленому різним військовим начинням бліндажі — диму, хоч сокиру вішай* (Знання..); // *з сл.* т а к, щ о. Уживається для підсилення ознаки; дуже, сильно. *У клубі було так накурено, що хоч сокиру вішай. Підсліпувато мигтіла лампа* (Рад. Укр.).

ВІШАЙСЯ: хоч вішайся. Уживається для вираження відчаю, безсилля у зв'язку з нудьгою, неможливістю знайти вихід з важкого становища. *Ну, хоч вішайся, хоч крізь землю провались на якийсь час, щоб усі ті злі язики примовкли* (Коз.); — *Нудно мені стало в Криничках, як ви пішли. Так нудно, що хоч вішайсь* (Гончар). С и н о н і м и: **хоч у петлю лізь; хоч з мóсту та в вóду.**

ВІШАТИ: вішати всіх собáк *на кого.* Звалювати вину на когось, безпідставно звинувачувати когось у чому-небудь, обмовляючи. *Не хочу, щоб на мене усіх собак вішали!* (Укр.. присл..); — *Всіх собак тепер на нас вішають! — сердито кинув котрийсь із гурту чоловіків* (Гончар); *І кожний, кому тільки не лінько, може ображати його, вішати на нього всіх собак* (Коз.).

вішати (клéїти) / повісити (наклéїти) ярлúк *на кого, кому.* Безпідставно приписувати кому-небудь якісь якості, вважати кого-небудь кимсь або звинувачувати в чомусь. *Саме такі, як Сава Чалий; і допомагали шляхті наклеїти на гайдамаків ярлик розбійників і грабіжників* (Нар. тв. та етн.).

вішати / повісити гóлову. Журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачати надію, зневірюючись у чомусь. *Глибоко затягнувся* [Вихор] *цигаркою: — Не вішай голови. Візьми себе в руки* (Кучер); *Як же побачив* [Шрам], *що Сомка немає, то й голову повісив* (П. Куліш); [П е р у н:] *Скоро тільки хлопи шуму наробили, а ви вже зараз і голову повісили* (Фр.). П о р.: **вішати нóса.** С и н о н і м: **хилúти гóлову** (в 3 знач.).

вішати (хнюпити, опускáти) / повісити (похнюпити, опустúти) нóса (ніс, *рідко* **вýха) [на квінту].** Журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію, зневірюючись у чомусь. *Падалка підніс перед собою два міцно стиснуті кулаки і закінчив: Не личить нам, Остапе, вішати носа* (Д. Бедзик); — *Ти, Нюсю, доглядай дітей, щоб нікуди звідціля не розповзлися. А ви, дівчатка, слухайтеся Нюсі і не вішайте носа на квінту* (Коз.); — *Наша доля за царськими палацами лежить, по панських кишенях прихована. А тільки не треба хнюпити носа. За долею, юначе, нашому братові треба добре поганятися. Та й не одному* (Коцюб.)'; *Коли б не Катря, що враз ожила й защебетала, бігаючи по хаті за тим та за іншим, то Павло б і зовсім повісив носа* (Кучер); *Дивлюся — господиня моя і ніс повісила. Сидить ні в сих ні в тих* (Мирний); *Успіхи китайської Народно-визвольної армії були такі величезні, що американські реакціонери повісили ніс на квінту* (Смолич); *Зачав страмить* [голова] *людей, що повісили вуха, опустили руки, не хочуть робить, думать* (Горд.); *От ідуть вони вдвох, Хвеська з Петром, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа похнюпила* (Україна..); *Подекуди помітно засмучених декламаторів: стоять, понуро опустивши носи* (Вас.). П о р.: **вішати гóлову.**

ВІШАТИСЯ: вішатися (кúдатися, чіпля́тися) / повіситися (кúнутися, почепúтися) на шúю *кому.* Нав'язуватися кому-небудь, настирливо домагаючись прихильності, взаємності (про жінок у ставленні до чоловіків).— *Ти, Яринко, йому на шию не вішайся, ми й почекати можемо... У нас тих женихів хоч греблю гати...* (Зар.); — *Якби ти була моя жінка, а тут де не візьмись хвинтик з улиці... І ти чіпляєшся йому на шию! Гарно було б мені на те дивитися?* (Мирний); — *Сяя* [Оксана] *повісилась на шию копитанові* [капітанові], *захотіла разом панею бути* (Кв.-Осн.); *Почувала* [вона], *що вільна вчинити, як хоче. Може, й справді своє треба ловити, хапати? Інші самі ладні йому на шию кинутися, а вона ось таку владу над ним добула, доводить свого бригадира до безтяму...* (Гончар); — *Утік! Боягуз, утік від*

молодої жінки, що не почепилася йому на шию з першої зустрічі! (Ле).

ВІЩО: ні за віщо ру́ки зачепи́ти *див.* зачепити.

В'ЇДАТИСЯ: в'їда́тися в печінки́ *див.* в'їстися.

В'ЇЛАСЯ: мара́ в печінки́ в'ї́лася б *див.* мара.

В'ЇСТИСЯ: в'ї́стися / в'їда́тися в печінки́ (*рідко* **в шкіру) *кому.*** 1. Дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь. *Та як його не сумувати, коли злидні та недостачі в печінки в'їлися* (Мирний); *Колись наш комишуватський гайок уподобав шуліка, та доки його не підстрелили, ані тобі солов'я, ані зозулі не почуєш. Всьому селу в печінки в'ївся, гадюка* (Логв.); *Горіли червоним полум'ям пишні маєтки, сотнями тікали до козаків селюки — хлопи, яким у печінки в'їлася панська неволя* (Пригара); *Що наші куркулі попри панів не одному в'їлися в шкіру — це правда: всі їх маєтки з злодійства та людської кривди..* (Козл.); *І коли вже хтось дуже сердився на нього* [бугая], *комусь він у печінки в'їдався своєю хижою вдачею, тоді його називали не просто Імперіалізмом, а й зі смаком додавали: «Міжнародний»* (Гуц.). Синонім: **сидіти в печінка́х.**

2. Добре запам'ятатися, досадивши комусь. — *Візьми та й купи хоч тепер своїй Олесі циганські сережки. Пам'ятаєш, років з двадцять тому вона з сльозами на очах попросила їх у тебе, а ти.. і не зібрався й досі купити...— В'їлися ж тобі ці сережки в печінки. Я менше б, на твоєму місці, прислухався до бабських примх* (Стельмах). Синонім: **в'ї́стися в мо́зок.**

в'ї́стися в мо́зок. Дуже добре запам'ятатися. *Перед очима сіра шинеля, а ззаду в шию хтось диха... Чого всі ці дрібниці в'їлися в мозок?* Синонім: **в'ї́стися в печінки́** (в 2 знач.).

ВКАЗАТИ: вказа́ти на две́рі *див.* вказувати.

вказа́ти типики́ *кому, заст.* Провчити когось.

ВКАЗУВАТИ: вка́зувати па́льцем *див.* тикати.

вка́зувати (пока́зувати) / вказа́ти (показа́ти) на две́рі *кому.* Виганяти, проганяти когось звідки-небудь. *З кожним днем переконувався* [Іван]: *зайвий він, непотрібний у Дрочиловій хаті. Якщо його й терплять там, не вказують на двері, то тільки з розрахунку, аби не позбавитися чималих ковальських заробітків* (Головч. і Мус.); *Навіть якби я був і не зовсім правий, він мусив заради нашого авторитету показати їй на двері* (Жур.).

ВКИНУТИ: вки́нути в рот. З'їсти або випити що-небудь. *Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів і швидко вкинув у рот горілку* (Н.-Лев.); *І працювала ж, не розгинаючись,— бо п'ятеро ж у неї, і всім давай, і всім треба настачити — тому штанці, .. а найперше, щоб усім було що в рот укинути* (Речм.). Синонім: **ки́нути на зуб.**

вки́нути ге́дзя *див.* кидати; **~ при́ску за очку́р** *див.* всипати.

ВКИПІТИ: аж у зе́млю вкипі́ти. Дуже розхвилюватися, відчувши сильне занепокоєння.— *А що буде, коли він у серце влізе і не вилізе звідти? — з-під набряклих вій твердо глянув у вічі другові. Той аж у землю вкипів — так вразили слова Мірошниченка* (Стельмах).

в ка́шу вкипі́ти. Затіяти неприємну, складну, з великими клопотами справу. *Неспеціалісту навіть важко собі уявити, в яку кашу ми вкипіли* (Ю. Янов.).

ВКЛАДАЄТЬСЯ: не вклада́ється (не міститься) в голові́ *у кого, кому.* Хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти щось або примиритися з чимось. *У неї ніяк не вкладається в голові те, що він от втратив чи втрачає свій талант* (Коз.), *Славці не вкладалося в голові, що батько її зовсім не такий, яким вималювала в своїй уяві* (Чорн.), *Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної «золотої молоді»,.. опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!* (Коцюб.). Синонім: **не бере́ться голови́.**

ВКЛАДАТИ: вклада́ти в домови́ну *див.* класти.

вклада́ти / вкла́сти в уста́ *кому, чиї, що, книжн.* Робити кого-небудь виразником яких-небудь ідей, думок, переконань і т. ін. або спонукати кого-небудь висловлювати які-небудь думки, погляди і т. ін. *Ібсен у п'єсі «Нора», або «Ляльковий дім», в уста головної героїні вкладав протест проти принизливої ролі жінки в буржуазній сім'ї* (Вітч.).

вклада́ти / вкла́сти ду́шу (*рідко* **се́рце)** *в що.* Робити, виконувати, здійснювати і т. ін. що-небудь з великою любов'ю, старанністю, натхненням.— *Працюєте ви* [доярки] *непогано. Стараєтесь, душу в роботу вкладаєте. І от результати: усі колгоспи району по молоку ми далеко позаду залишили* (Моск.); *Боляче переживав* [Бронко] *провал справи, в яку вклав усю свою душу* (Вільде); *Хорунжий і сам любив цю старовинну пісню і вкладав у неї свою душу. Його тонкий вібруючий голос бринів, мов срібна струна* (Добр.); // *у кого.* Виявляти любов до кого-небудь, піклуватися про когось — *Та який батько, яка мати вкладе стільки серця у якогось свого Ягідку, скільки вкладе в тебе Вітчизна!* (Гончар).

вклада́ти / вкла́сти у ву́ха *кому, що.* Доносити, передавати кому-небудь щось (перев. таємне). *Знайшлись навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край* (Коцюб.); *На цей раз підстароста вклав у вуха Конецпольському, що Богдан Хмельницький намовив козаків знести табір, коли військо прибуде до Крилова* (Панч). Синоніми: **вно́сити у ву́ха; доно́сити у ву́ха** (в 1 знач.).

ВКЛАСТИ: вкла́сти в уста́; ~ ду́шу; ~ у ву́ха *див.* вкладати.

ВКЛОНЯТИСЯ: вклоня́тися ча́рці. Пити горіл-

ку; пиячити, випивати. *Деякі буряководи, забувши про посіви, вклонялися чарці* (Рудь). Синонім: **заглядáти в чáрку.**

ВКЛЯКНУТИ: вкля́кнути на місці. Застигнути, завмерти від здивування, несподіванки. *І раптом Маковейчик як біг, так і вкляк на місці* (Гончар).

ВКОЛОТИ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **ножéм вколóти в [сáме] сéрце** *кого.* Дуже вразити когось чим-небудь. *Нимидорине ймення наче ножем укололо Миколу в саме серце, і гаряча сльоза скотилась з його очей* (Н.-Лев.).

ВКОРОТИТИ: вкороти́ти віку (життя́) *кому.* Позбавити кого-небудь життя; вбити.— *Коли б він милосердний хоч нашого вікарого підняв, що лежить недуж; а як вкоротить йому віку, то я тоді зовсім пропаща* (Свидн.); — *Придавлю, причавлю пана, мов змію підколодну! — і руками показав, як вкоротить життя Стадницькому* (Стельмах); // Призводити до передчасної смерті. *Невже вона схоче, щоб він пропадав марне, ні за що, вкоротив собі віку молодого?* (Коцюб.).

вкороти́ти рýки (ікла). Примусити кого-небудь припинити безчинства, зробити когось поступливішим, добрішим, лагіднішим.— *Наша рада буде така,— голосно вигукнув Галабурда.— Треба вкоротити руки панам. Хай не зазіхають на козацьку волю* (Добр.); *Я їм* [Васюті і Омелянові], *скритовбивцям, вкоротив би ікла* (Стельмах). **повкороти́ти рýки** (про багатьох).— *Крадуть* [куркулі], *аж гай шумить.— Недовго шумітиме, коли декому руки повкоротять* (Стельмах).

вкороти́ти язи́к (язикá) *кому.* Примусити кого-небудь менше говорити, обачніше висловлюватися.— *Ох, і лютував тоді дядько Володимир і все обіцяв комусь вкоротити язик* (Стельмах).

ВКРАДАТИСЯ: вкрадáтися в довíр'я *див.* втертися; **~ в дýшу** *див.* влазити.

ВКРАЛИ: як відьми вкрáли *див.* відьми.

ВКРАСТИСЯ: вкрáстися в довíр'я *див.* втертися; **~ в дýшу** *див.* влазити.

ВКРИВАТИ: вкривáти мóкрим ряднóм *див.* накрити.

ВКРИВСЯ: мóхом вкри́вся, *з сл.* старий. Уживається для підсилення ознаки; дуже старий. *Ходячи по світу, клопотом прибитий, а проте ж і сяйвом віри оповитий, він надибав діда, сивогостарого, що аж мохом вкрився, у дугу зігнувся* (Дн. Чайка).

ВКРИТА: дорóга вкри́та тéрнами *див.* дорога.

ВКРИТИ: вкри́ти мóкрим ряднóм *див.* накрити.

ВКРИТИЙ: си́тий і вкри́тий *див.* ситий.

ВКРИТИСЯ: вкри́тися іржéю. Довго не використовуватися, забутися, застаріти. *Подав рукопис у видавництво. Чекаю тиждень, другий, третій. Ні гу-гу. Треба, думаю, йти.. Бо там народ такий: коли не нагадаєш про себе, рукопис той іржею вкриється* (Літ. Укр.).

вкри́тися ногáми, *зневажл.* Умерти, загинути.— *Смійся, смійся! Засмієшся ти в мене на кутні!.. Моргай, моргай! Ось як моргну тебе, то й ногами вкриєшся!* (П. Куліш).

ВКРУТИТИ: вкрути́ти в'я́зи *див.* скрутити.

вкрути́ти (утнýти) рóги (хвостá) *кому.* Обмежити кому-небудь свободу дій; присмирити, приборкати когось.— *А цьому Пилипу ми таки вкрутимо роги, зробимо з нього чоловіка* (Кучер); — *Та постривайте, постривайте, пани кармазини,— гукнув один товстопикий синьокаптанник,— швидко ми вам хвоста вкрутимо! Не довго гордуватиме нами!* (П. Куліш); *Вкрутив гетьман хвоста цьому Терновому. А то вже такий став, що куди тобі! І на Москву їздив, і коло Капусти крутився, і на Дон посилали* (Рибак); — *Чухаєтесь, Кириле Остаповичу? — проходячи поблизу, насмішкувато кинув якийсь чаплинський гольтіпака. — Хочуть і вам хвоста утнути, га?* (Гончар). Синонім: **зігнýти у барáнячий ріг.**

ВКРУЧУВАТИ: вкрýчувати гви́нтики. Навмисне переконувати кого-небудь у чомусь неправдоподібному; намагатися обдурити когось.— *Ти, Софіє, мені гвинтики не вкручуй, ніякого коньяку у мене в задній кишені нема і бути не може* (Собко).

ВКУСИЛА: якáсь мýха вкуси́ла *див.* муха.

ВКУСИТЬ: хоч прóти шéрсті гладь, не вкýсить *див.* гладь.

ВЛАДИ: кермó влáди *див.* кермо; **стоя́ти біля кермá ~** *див.* стояти.

ВЛАЗИТИ: влáзити в довíр'я *див.* втертися.

влáзити (вкрадáтися) /влíзти (вкрáстися) в дýшу *чию і без додатка.* 1. Дізнаватися про щось особисте, інтимне, про внутрішній світ іншої людини або втручатися в нього. *Батуллі — не Саїд. Цей турок в душу влазить, намагається її зогріти* (Ле); *Раніше до чужого смутку, як до «чужої» роботи, і діла ніякого. Чи ж, може, нетактовним вважалося в душу влазити?* (Літ. Укр.); *Хай судять люди, хай говорять! — що ж робити? У серце моє, у душу ніхто не влізе, не загляне, що там твориться, які прокльони зриваються з язика на свій дурний розум* (Мирний); — *У душу кожному не влізеш,— сказав після довгого роздуму Мстислав* (Хижняк).

2. Будь-якими засобами домагатися чиєсь прихильності, любові і т. ін. [Ярошенко:] *Сьогодні я зрозумів усе! Як ти примчав до неї із звісткою про мою вигадану загибель. Як під машкарою мого друга місяць за місяцем вкрадався в її душу* (Лев.); *Він умів підступити до кожного ректора, вмів улізти в його душу, прислужиться, притакуючи кожному його слову* (Н.-Лев.); // Викликати почуття любові,прихильності і т. ін. до кого-небудь. [Немилов:] *Коли б ти знав, Семене, як вона мені дорога...* [Сусляєв *(зітхає)*:] *Знаю, друже, знаю. Такі вже ці жінки. І не помітиш, як в душу влізе...* (Кочерга); *Мав*

хорошу він жінку Танюшу. (Прожили — як не є— двадцять літ!) Раптом — на тобі — влізла в душу Та, що навіть не глянула вслід (С. Ол.). Синоніми: **втиратися в довір'я; входити в довір'я.**

3. Глибоко зачіпати, хвилювати кого-небудь. *Його слова, підсолоджені горілкою та приправлені оселедцями, так і влазили в їх* [селян] *душі* (Н.-Лев.); [Гаврило:] *О, чуєш, як Троша виводить. Тільки ми одійшли, зразу в душу влазить. Їй веселої треба, а він нудоту розводить* (Корн.).

влазити (влізати) / влізти в шкуру *чию, кого.* Ставати кимось, виконувати чиї-небудь обов'язки, функції. *Мені випадало бути шпигуном. Правду кажучи,— малоприємна річ. Але діло — є діло. Треба було влазити і в таку шкуру* (Ю. Янов.); *Портрет сучасного героя треба писати, не влізаючи в його шкуру і не говорячи його часом косноязичною мовою* (Довж.).

ВЛАСНИЙ: на власний страх і риск *див.* страх.

ВЛАСНИМ: власним горбом *див.* горбом; **доходити ~ розумом** *див.* доходити; не вірити ~ **вухам; не вірити ~** очам *див.* вірити.

ВЛАСНИМИ: власними очима *див.* **очима; ~ силами** *див.* силами; **називати речі ~ іменами** *див.* називати.

ВЛАСНИХ: на парі власних *див.* парі.

на [своїх] власних. Пішки. *Починали боліти ноги. Власне, це вперше в житті Юра робив таку довгу прогулянку на своїх власних* (Смолич).

ВЛАСНІ: на власні вуха *див.* вуха; **на ~ очі** *див.* очі; **у ~ руки** *див.* руки; **як ~ вуха див. вуха.**

ВЛАСНІЙ: захлинатися у власній крові *див.* захлинатися; **на ~ шкурі** *див.* шкурі.

ВЛАСНОГО: не бачити далі ~ носа *див.* бачити.

ВЛАСНОЇ: боятися власної тіні *див.* боятися; **вилазити із ~ шкаралупи** *див.* вилазити.

ВЛАСНОМУ: варитися у власному соку *див.* варитися.

ВЛАСНОЮ: власною персоною *див.* персоною; **зрошувати ~ кров'ю землю** *див.* зрошувати.

ВЛАСНУ: боліти за власну шкуру *див.* боліти; **грати у ~ дудку** *див.* грати; **тремтіти за ~ шкуру** *див.* тремтіти; **як ~ долоню** *див.* долоню.

ВЛЕТІТИ: влетіти в [добру] копійку (копійчину) *кому.* Дорого коштувати, обійтися кому-небудь. *Що, якби спорудити високу трубу за півкілометра від шахти, серед зеленого масиву?..— Це влетить в копійку,— перебив Арчіля Беззуб'як* (Інг.); *— Ну й понавиписували ж отаких машин* [екскаваторів]! *Мабуть, у добру копійчину влетіло* (Коцюба).

ВЛИПНУТИ: влипнути в історію (в халепу). Стати, виявитися причетним до якоїсь неприємної справи. *Язик мій заплітався, я нічого не міг до ладу пояснити їй і вже сердився сам на себе, що взагалі влип у цю історію* (Гуц.); *— Невже вас батько не навчив, як треба жити в світі? Влипли по самі вуха в цю халепу, то хто ж має вас задарма тягнути звідти?* (Стельмах). Синонім: **вскочити в халепу.**

влипнути очима (поглядом) *у що.* Пильно вдивлятися в що-небудь. *Він міцно влип очима в паротяга* (Епік).

як (мов, ніби *і т. ін.)* **влипнути.** Бути добре припасованим. *Кожний казав, що йому чоботи якраз, наче влипли, хоч добре вони пригодилися тільки старшому брату* (Вовчок); *Вона взяла золотий перстень, швидко наділа на пухкого пальчика, відставила руку, глянула...— Як влип,— засміявся Зуб* (Собко).

ВЛИТИ: влити в бочку меду (в мед) ложку дьогтю. Зіпсувати що-небудь якоюсь незначною, але неприємною дрібницею. *Зла людина не може не влити в бочку меду ложку дьогтю.*

ВЛІЗАТИ: влізати в шкуру *див.* влазити.

влізати (залізати) /влізти (залізти) в борг (в борги, в позички) [по вуха (по шию, по горло)]. Позичати у кого-небудь багато грошей. [Подорожній:] *Звідки ж ті люди гроші беруть?* [Віганд:] *Залізають у довги* [борги] *по вуха* (Л. Укр.); *Софія нагледіла невелике ліжечко, якраз для дочки, й Миколі довелося залазити в борг* (Дім.); *— Ну, як воно вже не буде, а без грошей додому не повертайся, бо таки влізли в позички під високий процент* (Стельмах); *Та за попередній час він заліз в чималі борги, й тепер важко було заткнути всі дірки в бюджеті мізерною зарплатою оркестранта* (Дмит.); *Траплялись у нас* [в селі] *і поміж бідних людей такі, що залізли по шию в борги і ладні були рідного брата продати, аби дукачеві чимось прислужитися* (Мур.); *Батько по горло заліз в борги* (Горд.).

ВЛІЗЕ: скільки влізе. Уволю, вдосталь, без будь-яких обмежень. [Одарка *(підвела очі)*:] *І ти думаєш уразити мене такими речами? Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, мели собі язиком, скільки влізе, а мені аж нічогісінько!..* (Кроп.); *— Хай, кажуть, хоч раз поспить для експерименту, скільки влізе. Казали, що ви три дні можете спати без просипу* (Гончар).

ВЛІЗТИ: без мила в душу влізти *див.* лізти; **~ в борг** *див.* влізати.

влізти в голову. Виникнути, з'явитися в свідомості, в думці.*— А ти... чого стоїш, руки звісив,— звернувся Бульба до Андрія.— Чого ж ти, собачий сину, не відлупцюєш батька? — От іще вигадав,— сказала мати,— обіймаючи Андрія.— І влізе ж таке в голову, що рідне дитятко та батька било* (Довж.); *— Дозвольте, я гляну в його кімнаті на столі. Я йому давав один документ, проект розширення цеху,— випалив Масло першу фразу, яка влізла в голову* (Хижняк). Синоніми: **втелющитися в голову; спасти на думку** (в 1 знач.); **спасти на згадку** (в 2 знач.).

влізти в довір'я *див.* втертися; ~ **в душу;** ~ **в шкуру** *див.* влазити; ~ **не в свої сани** *див.* сідати.

в одне (одно) вухо влізти, а в друге вилізти. Уміти викрутитися з будь-якої складної ситуації, знайти спосіб уникнути небезпеки; бути спритним, винахідливим.— *І він такий, що в одно вухо влізе, а в друге вилізе* (Стельмах); [Мокрина:] *Та ти* [Денис] *на словах, як на цимбалах, і поговірка про тебе склалася, що у одне вухо влізеш, а в друге вилізеш* (Кроп.).

ВЛІПИТИ: вліпити ляпаса *див.* дати.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **в око вліпити.** 1. Влучно, дотепно сказати чи точно визначити щось. *Клятий бісик як в око вліпив, бо справді* [в Маківцях] *те женихання, любощі та жалощі...* (Вовчок); — *Навіть за могилу на цвинтарі треба було заплатити,— несміливо обізвався Дмитро.— Як в око вліпив,— задоволено відказав Тимофій* (Стельмах); — *Тоді громаді добре, як усі в достатках.— Правда! Правда! — озвалися навкруги голоси.— Наче в око вліпив!* (Гр.). **вліпити у саме око.** *Танцюра аж рот роззявив здивовано.— Здорово! — ляснув він себе по гладких боках.— Ось, як він закрутив... Вліпив у саме око* (Тулуб).

2. Точно, безпомилково передбачити, вгадати що-небудь. *Вона таки у його відьма.. Хіба і мені не напророкувала Оришка сього лиха... Тоді ж, у Хведора як були... Сміялись чогось. А вона: «Не смійся, не смійся, тебе лихо жде». Як ув око вліпила! З того часу все пішло — як згори посунулося... (Мирний); Ударить грім великий, і буде буря громова!.. Засіяє весняне сонце і засміються люди. Ніколи, ніколи не забути мені дідового пророцтва. Як в око вліпив* (Ковінька).

ВЛОЖИТИ: живцем у землю вложити. Передчасно погубити кого-небудь.— *Вони* [поліцейські] *ж мою дитину на смерть перелякають, вони ж її живцем в землю вложать* (Мирний). Синоніми: **загнати у могилу** (в 1 знач.); **покласти в домовину.**

ВЛОМИТИ: як ногу вломити. Дуже швидко, несподівано піти кудись, зникнути. *А Максим — як ногу вломив: з хати та на вулицю, а там у шинок...* (Мирний); *Тільки тепер Вутанька помітила, що місце, де сидів воєнком, пусте.— Не всидів,— посміхнувся Цимбал.— Спершу слухав, а потім десь як ногу вломив* (Гончар).

ВЛОМИТЬ: біс ногу вломить *див.* чорт.

ВЛУЧАТИ: влучати (попадати, бити) /влучити (попасти) в [саму] точку (в ціль), в [саме] око. Говорити, робити саме те, що потрібне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації. *Один із кореспондентів моїх, твердячи про «потребу вигнати з мови церковнослов'янські слова», не влучає в ціль: виганяти треба насамперед ганебні факти з життя, і тоді самі собою зникнуть із мови слова, що визначають ці факти* (Рильський); *Сиплеться град гуцульських жартів, іноді неотесаних, вузлуватих, але завше влучних, що попадають просто в око* (Хотк.); *Артилеристи бачили цю людину вперше. Спочатку висміювали її дикий вигляд.. Але промова припала їм до серця.— В саму точку б'є!* (Панч); — *Що ж, його* [чай] *з нарзану роблять, чи як? Бачура обернувся, наче його вкололи голкою.. Тепер Ковалів влучив у саму точку, вдарив дошкульно* (Чаб.); — *Підсусідки, замість бути нашими хлопами й орати нам землю,— працюють на своїх хлопських отаманів.— Правильно,— загули голоси.— Молодець Кособудський. Влучив у саме око* (Тулуб). Синонім: **потрапити у ціль** (у 1 знач.).

ВЛУЧИТИ: влучити в живу рану *чию.* Зачепити найвразливіше, те, що найбільше хвилює, непокоїть кого-небудь. *Коли Юлічка запитала його про сестру, він не міг відповісти одразу. Це запитання влучило прямо в його живу, незагоєну рану. Адже він справді мав-таки десь сестру, свою щебетушку Зінку, вивезену в запломбованому вагоні на німецьку каторгу* (Гончар).

влучити в точку *див.* влучати.

ВЛУЧИШ: [і] в ступі не влучиш (не втовчеш, не потрапиш, не спіймаєш) *кого.* Хто-небудь вміє вийти з будь-якої складної ситуації і нікому не вдається довести його причетність до чогось, спіймати на чому-небудь; хто-небудь дуже хитрий, спритний. *Тепер, за давністю літ, неможливо відшукати слід запропащеної рукописі* [рукопису], *та й винуватців того запропащення теж «у ступі не влучиш»* (Л. Укр.); *Володьку зачепи — на ходу вигадає сто пояснень, такого в ступі не влучиш* (Гончар); — *А тебе, шилохвостий, напевне, і в ступі не втовчеш,— косував на нього дід* (Стельмах); — *Вас усіх з вашими витребеньками і в ступі не потрапиш,— сердито сказала Варвара Павлівна* (Собко); *Не тільки редактор «Правди», а й усі народовці львівські держали себе в цій справі так, що, кажуть, і в ступі їх не спіймаєш* (Драг.). Синонім: **в ложці води не спіймаєш.**

ВЛЯГАЮТЬСЯ: пристрасті влягаються *див.* пристрасті.

ВМЕРЛИЙ: ні живий ні вмерлий *див.* живий.

ВМЕРТИ: вмерти живцем. Жити самотнім, безперспективним, без будь-яких радощів життям. *Тут уже й «студії» не помогли, я вже ні фальшу, ні правди не чула, я погасла, я вмерла живцем* (Л. Укр.).

вмерти зо сміху *див.* вмирати.

ВМИВАТИСЯ: вмиватися кривавим потом *див.* обливатися.

ВМИЛА: як вода вмила *див.* вода.

ВМИЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **водою вмило (змило)** *кого.* Хто-небудь швидко, раптово зник або щось безслідно пропало. *Нарешті купив* [Левко] *чорну тернову хустку, згорнув її, всунув у кишеню, і не встигли брати отямитись від цього дива, як Левка наче водою вмило* (Стельмах)

П о р.: **як водá вми́ла.** С и н о н і м и: **як корóва язикóм злизáла; як вітром здýло; як крізь зéмлю провали́вся; як у вóду впáсти** (в 1 знач.); **як лиз злизáв** (у 1 знач.); **як хап ухопи́в.**

ВМИРАЙ: хоч лягáй та вмирáй *див.* лягай.

ВМИРАТИ: вмирáти (помирáти) / вмéрти (помéрти) зó сміху. Дуже сміятися. *Чітко буде видно на ній* [кіноплівці], *як виходять на дистанцію люди в мішках, біжать, плутаються, падають, а судді-вчительки та шефи з морського порту вмирають зо сміху. І таки є чого: видовище як у цирку* (Гончар); *Оповідала* [Олена] *таку подробицю з його життя, що всі помирали зо сміху* (Хотк.).

ВМИТИСЯ: вми́тися пóтом *див.* обливатися.

ВМОЧИТИ: вмочи́ти в молокó, *жарт.* Стати сивим (про голову, вуса, бороду). *От і нагрянув* [Марко] *неждано.. І не дуже постарівся, тільки вуса трохи в молоко вмочив* (Стельмах).

гýби вмочи́ти (промочи́ти) / мочи́ти (промóчувати). З'їсти, випити зовсім мало; спробувати. [Я к и м:] *Перве* [перше] *діло: викушайте* [випийте], *хоч губи вмочіть. Платить нам за горілку не будете* (Кроп.); *Дарка промочує губи і віддає горнятко назад: вода без смаку* (Вільде).

ВМРЕ: вмрé як у моги́лі *в кого.* Хто-небудь гарантує збереження якоїсь таємниці.— *У мене вмре як в могилі,— пообіцяв бригадир* (Гуц.).

ВНЕСТИ: внести́ лéпту; ~ у вýха *див.* вносити.

ВНИЗ: диви́тися згори́ вниз *див.* дивитися; **перевертáти головóю ~** *див.* перевертати; **поглядáти згори́ ~** *див.* поглядати.

ВНІВЕЦЬ: обернýтися внівéць *див.* обернутися; **піти́ ~** *див.* піти.

ВНОСИТИ: внóсити / внести́ [свою́] лéпту *у що.* Робити, здійснювати що-небудь в якійсь галузі, сприяти її розвиткові, досягненням. *Не зраджуючи своїх творчих принципів, Довженко вніс свою лепту і в розвиток естетики трагічного та комічного, створив низку трагедійних і сатиричних образів на рівні світових зразків* (Рад. літ-во).

внóсити / внести́ у вýха *кому і без додатка.* Інформувати кого-небудь про щось; доносити. *Давно люди вносили у вуха недобре про Стефана та Євку* (Чорн.); *Сусідки вносили у вуха, та й стрункa жінка вносила цілковиту ясність у розуміння внутрішнього життя сина* (Ле); — *Гарна віра,— кажу,— до церкви ходить, ікони справлять, а до людей звіриною буть. Сказав і нічого б. Отже треба котромусь це батющці у вуха внести* (Тесл.). С и н о н і м и: **вкладáти у вýха; донóсити у вýха** (в 1 знач.).

ВНОЧІ: і вдень і вночі; ні вдень ні ~ *див.* вдень.

ВНУТРІШНІЙ: піднімáється внýтрішній гóлос *див.* голос.

ВНУТРІШНЯ: внýтрішня порожнéча *див.* порожнеча.

ВОВК: вовк в овéчій шкýрі. Лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри. [Ю л і а н:] *Ти* [Кузьма] *мусиш буть богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідавсь хто, що ми вовки в овечій шкурі* (К.-Карий).

вовк кишки́ догризáє *у кого.* Хто-небудь дуже хоче їсти. *Розбудимо Ніну, зготуємо.. якесь вариво, бо в мене вовк уже кишки догризає* (Стельмах).

[і] вовк не пролíзе, *перев. з словоспол.* т а к и й, щ о. Надзвичайно густий. *Яри кругом, до самого Інгулу, терники такі, що й вовк не пролізе* (Сиз.).

морськи́й вовк. Досвідчений моряк. *Перед ним суворі екзаменатори, бувалі морські вовки, екзаменують тебе на далекі плавання* (Гончар); — *Нам головне — до моря добратися. А там на корабель юнгами влаштуємось, куди хоч попливемо, справжніми морськими вовками станемо* (Збан.).

стріляний вовк *див.* горобець.

хоч вовк травý їж. Абсолютно байдуже.— *Чи вам тільки б рекорд узяти, а там хоч вовк траву їж?* (Шовк.). С и н о н і м: **хоч травá не рости́.**

як вовк у зóрях *див.* цап; **як зáгнаний ~** *див.* звір.

ВОВКА: впіймáти вóвка за вýхо *див.* впіймати, **з'їсти ~** *див.* з'їсти; **не бáчити смáленого ~** *див.* бачити; **очéй у ~ позичáти** *див.* позичати.

ВОВКИ: бодáй (хай) вовки́ тебé ї́ли / з'ї́ли. Уживається для вираження обурення, незадоволення кимсь (перев. худобою).— *Проклята шкура! — каже Петро, зскочивши з свого коня.— Вовки б тебе їли! Обійдусь я й без твоїх ніг!* (П. Куліш); *Він пожбурнув ціпком у корову, що паслась на межі.— А-а, ти, бісова худоба, бодай тебе вовки з'їли!.. А куди!..* (Коцюб.). **вовки́ б тебé з'ї́ли.** *Наш візок витриндикує, а Петро Іванович запевняє, як він ще ізроду не блукав. Коли раптом — стоп! — Тирр!.. Вовки б тебе з'їли. Куди це ти нас завезла? У, гемонська!.. Я зазівався, а вона!.. Стій!* (Ковінька).

і вовки́ си́ті, і кóзи цілі. Ніхто не зазнав шкоди, збитків. *Всі драпіжники аж легше відітхнули, почувши таку царську мову* [про конституцію]. *Дух у них уступив, хоч і не знали ще, як властиво цар* [Лев] *міркує з тою конституцією поступити, щоб і Вовки були ситі, і Кози цілі* (Фр.). С и н о н і м: **і кóзи си́ті, і сíно ціле.**

як (мов, нíби *і т. ін.)* **[голóдні] вовки́ не вівцю́,** *з сл.* к и н у т и с я. Дуже жадібно. *Паничі й панни кинулись на маринад, як голодні вовки на вівцю, хоч їх Навроцька й не припрошувала* (Н.-Лев.); *Кинулись парубки до того сала, як вовки на вівцю, та давай закушувати* (Н.-Лев.).

ВОВКІВ: хоч вовків гони́ *див.* гони.

ВОВКОМ: диви́тися вóвком *див.* дивитися; **завити ~** *див.* завити; **пáхне смáленим ~** *див.* пахне; **хоч ~ вий** *див.* вий; **хоч ~ труби́** *див.* труби.

ВОВНИ: сім мішків греча́ної во́вни *див.* сім; **три мішки́ греча́ної ~** *див.* мішки; **як з ца́па ~** *див.* цапа.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **у карася́ во́вни.** Зовсім нема. *В цех прибуло поповнення із заводського училища, а досвіду у новеньких, як у карася вовни* (Веч. Київ.). Синонім: **як з ца́па молока́.**

ВОВНІ: як Марко́ на во́вні *див.* Марко.

ВОВЧА: во́вча ду́мка *див.* думка.

ВОВЧЕ: во́вче гніздо́ *див.* гніздо.

ВОВЧИЙ: во́вчий біле́т *див.* білет; **~ зуб** *див.* зуб.

ВОВЧИМ: во́вчим о́ком *див.* оком.

ВОГНЕМ: вдень з вогне́м не знайти́ *див.* знайти; **~ горі́ти** *див.* горіти; **~ ди́хати** *див.* дихати.

вогне́м і мече́м, *книжн.* З великою жорстокістю; нещадно. *Радянські люди ніколи не забудуть першого літа війни. Оскаженілий ворог знищував вогнем і мечем нашу рідну радянську землю, руйнував міста і села* (Рад. Укр.).

гра з вогне́м *див.* гра; **гра́тися з ~** *див.* гратися; **догра́тися з ~** *див.* догратися; з ~ *див.* вогником; **ки́дати ~** *див.* кидати; **налива́тися ~** *див.* наливатися; **пали́ти ~** *див.* палити; **пали́тися ~** *див.* палитися; **пашіти ~** *див.* пашіти; **пече́ ~** *див.* пече; **пошука́ти тако́го вдень з ~** *див.* пошукати; **пусти́ти ~** *див.* пустити; **си́пати ~** *див.* сипати; **трима́ти під ~** *див.* тримати; **хай воно́ ~ гори́ть** *див.* горить.

як вогне́м, *з сл.* пекти́. Дуже сильно.— *Чогось мені коло серця пече як огнем,— каже Ганна,— і встояти не можу. Ледве до ниви доплелася* (Вовчок).

як вогне́м пали́ти *див.* палити; **як ~ пече́** *див.* пече.

ВОГНИК: на во́гник. Для відпочинку, розмов. *А вечорами агітатори йдуть на квартири колгоспників, де «на вогник» збираються сусіди з інших хат* (Рад. Укр.).

ВОГНИКА: без во́гника, *з сл.* працюва́ти, роби́тися *і т. ін.* Неенергійно, без піднесення, захоплення. *І все-таки він працював без вогника. Все робив якось автоматично* (Гур.); *Любі Соколовій здавалося, ніби в театрі все робиться повагом, без вогника* (Собко). Антонім: **з во́гником** (у 1 знач.).

ВОГНИКОМ: з во́гником (з вогне́м). 1. *з сл.* працюва́ти, роби́ти *і т. ін.* Захоплюючись, з піднесенням. *З трибуни дедалі частіше звучать слова похвали, заклики рівнятися.. на молодого, перспективного спеціаліста-інженера, що працює з вогником,— Надію Очеретну* (Коз.); *Сліпий грає з вогнем* (Ю. Янов.). Антонім: **без во́гника.**

2. Сповнений завзяття, егергії; палкий. *Герой поезії..— наш молодий сучасник, людина з вогником, творчим неспокоєм, нестримним прагненням пошуку, із жадобою праці і життя* (Вітч.); *Краще жінка з вогнем, перцем і жадобою, аніж якась покірна розмазня* (Стельмах).

ВОГНИЩЕ: дома́шнє (роди́нне, сіме́йне) во́гнище. Своя оселя, родина, сім'я. *По довголітній розлуці він вернув до свойого* [свого] *домашнього огнища!* (Фр.).

ВОГНІ: аж [черво́ні] вогні́ в оча́х [мигтя́ть (блискотя́ть *і т. ін.*)] *у кого.* Хтось погано себе почуває, відчуває наближення стану запаморочення. *Хома очманів од жаги, лихоманка його трусить, аж в очах червоні огні мигтять* (Горд.).

та́нути як віск на вогні́ *див.* танути; **хоч на ~ печи́** *див. печи;* **як на ~ горі́ти** *див.* горіти.

як у вогні́. Нестерпно мучитись фізично чи морально. *Він* [Чіпка] *лежав як у вогні... Душа мліла й боліла — помстою* (Мирний).

ВОГНІВ: між двох вогнів, *з сл.* бу́ти, потра́пити, опини́тися *і т. ін.* У такому скрутному становищі, коли небезпека загрожує з обох боків. [Кузьмін:] *Отож, кажу, прийшли ми у село. Фашисти саме готували наступ. Ну, ми й потрапили між двох вогнів* (Дмит.); *В Лондоні робітничі лідери погрожують створити Ради в самій Англії. На американськім континенті становище ускладнюється ще й тим, що в Сполучених Штатах якраз у розпалі передвиборна кампанія, конгресменам доводиться маневрувати між двох вогнів...* (Гончар); *Виходить, між двох вогнів опинилася* [Марина]. *З одного боку — молодий Гризота, а з другого — Баско* (Речм.).

ВОГНЮ: аж вогню́ дає *див.* дає; **аж ~ кре́ше** *див.* креше; **без ~ вари́ти** *див.* варити; **дістава́ти кашта́ни з ~** *див.* діставати;

з вогню́ (*рідко* **із жа́ру) [та] в по́лум'я.** З однієї неприємності в іншу, ще гіршу.— *Ой, гляди! Коли б ти не попала з огню та в полум'я!..* (Мирний); *З вогню він потрапив у полум'я. Втікав з баржі, щоб не бути розстріляним у Ванні, і ось примандрував сам до цього проклятого Ванну* (Загреб.); *Недавно на другій женився, Та, бач, в рахунку помилився. Із жару в полум'я попав* (Котл.). Синонім: **з дощу́ та під ри́нву.**

піддава́ти вогню́ *див.* піддавати; **підклада́ти ~; підклада́ти ~ до пече́ного** *див.* підкладати; **приклада́ти до жа́ру ~** *див.* прикладати; **хапа́ти з ~** *див.* хапати.

як вогню́, *з сл.* боя́тися. Дуже, сильно. *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха.. І я боюсь його ласкавого слова як огню* (Н.-Лев.); *Наслухавшись таких милих розмов від людей, що звуть себе патріотами та українофілами, боїшся як вогню, коли б хто тебе не назвав сими іменнями* (Л. Укр.); *Вона боїться Манжоса як вогню* (Гуц.).

ВОГНЯНИЙ: вогняни́й пі́вень *див.* півень.

ВОГОНЬ: в вогонь і [в] во́ду, *перев. з сл.* іти́, піти́, гото́вий *і т. ін.* На будь-який самовідданий вчинок, на все. *Від тебе не одстану зроду,*

З тобою рад в огонь і в воду, На сто смертей піду з тобой (Котл.); — *От чоловічина... Для своєї наживи готовий у вогонь і воду, а для загального добра і пальцем не ворухне* (Кучер); *Ми були в захваті, що він* [учитель] *у нас запальний такий та гарячий, ми готові були за ним у вогонь і в воду!* (Гончар).

викликáти вогóнь на сéбе *див.* викликати; **запáлювати ~ у кровí** *див.* запалювати.

крізь вогóнь і смерть. Через усі перешкоди й небезпеки. [Г а й д а й:] *Я пронесу цей прапор крізь вогонь і смерть* (Корн.).

піддавáти жáру у вогóнь *див.* піддавати; **підливáти мáсла у ~** *див.* підливати; **приймáти на сéбе ~** *див.* приймати; **пройтú ~ і вóду** *див.* пройти.

прометéїв вогóнь. Незгасаюче прагнення до досягнення високої та благородної мети. *Людство ніколи не було байдужим до видатних наукових відкриттів і технічного прогресу... Людину вабить і лякає прометеїв вогонь* (Вітч.).

скакáти у вогóнь і в вóду *див.* скакати; **чужúми рукáми ~ загрібáти** *див.* загрібати.

як вогóнь, *з сл.* ч е р в о н и й *і т. ін.* Дуже, у великій мірі.— *Купатись! — одно репетує Івась, поки не вскочила червона як огонь Пистина Іванівна і не надавала ляпасів* (Мирний).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **вогóнь на сухý солóму,** *з сл.* к и́ н у т и с я, н а к и́ н у т и с я *і т. ін.* Дуже швидко, жадібно. *Нимидора кинулась на жито з серпом, як огонь на суху солому* (Н.-Лев.). **мов огóнь до сухóї солóми.** *А нас і впрохувати не тра* [треба] *було, ми взялись до напоїв та наїдків, мов огонь до сухої соломи* (Гуц.).

ВОДА: взялá водá *кого.* Хто-небудь втопився. *Недаремно Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брела Черемош, взяла її вода* (Коцюб.).

водá не освя́титься (відсвя́титься, посвя́титься) *без кого.* Ніщо не обійдеться без кого-небудь. *А Солов'їха і свого носа туди таки втисла: без неї, бачте, ніде вода не освятиться* (Н.-Лев.); *Прийшли такі листи з України, що хтось уже мусить бути з початку липня вдома, бо там без нього вода не освятиться* (Л. Укр.); *Вести приїжджих гостей випало на долю Семену Бойкові, до нього вчепилася й дружина,— без неї, бач, вода не посвятиться* (Ю. Янов.). С и н о н і м: **пáскú не посвя́тяться.**

грíшна водá, *жарт.* Горілка.— *Запрошую вас сьогодні на свято, сусіде.— А грішна вода буде? — питає сусід* (Гончар). С и н о н і м: **чóртове зíлля** (у 2 знач.).

деся́та (сьóма) водá на киселí (*рідко* **на кисíль),** *іарон.* Дуже далека рідня. *Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того ступеня родичання, що називається десятою водою на киселі* (Хотк.); — *В мене.. на поле наслідників нема, хіба, може, десь видереться якась рідня,— десята вода на кисіль,— сказав Грицай* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **нáшому тíнові двоюрíдний пліт; чéрез дорóгу навпрúсядки; чéрез вýлицю бóндар.**

і водá відсвя́тúться (освя́тúться) *кому і без додатка, грубо.* Хто-небудь помре, буде вбитий. *Він аж зіщулився, думає, зараз огріє жінка, та й вода відсвятиться* (Мокр.); *Іди мені зараз же, бо як візьму кочергу, то тут тобі й вода освятиться* (Тют.).

не розлúй водá. Нерозлучні.— *Андрій з якимсь чорнявим парубчаком товаришує. Прямо не розлий вода стали* (Стельмах); — *То ж товариші — не розлий вода. Нудьгуватимуть нарізно* (Іщук).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **водá вмúла (змúла)** *кого, що.* Хто-небудь швидко, раптово зник або щось безслідно пропало. *Скільки працював* [Денис], *дбав, щоб збитися на добрі коні, збився, придбав і — от тобі, маєш! В одну ніч — як вода вмила!.. Після крадіжки він аж плакав з жалю* (Гр.); *Жупана мов вода змила: згинув кудись і пропав безвісті* (Граб.). П о р.: **як водóю вмúло.** С и н о н і м и: **як вíтром здýло; як крізь зéмлю провалúтися; як у вóду впáсти** (в 1 знач.); **як лиз злизáв** (у 1 знач.); **як хап ухопúв; як корóва язикóм злизáла.**

як (мов, нíби *і т. ін.*) **з гýски (гýся,** *рідко* **гусакá) водá** *з кого.* Хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось.— *Траплялось, що одна* [жінка] *вдряпне, друга забере трохи глибше, третя ніби за живе зашморгне, то все те, як з гуски вода* (Вовчок); — *Скільки не критикують того начальника робпостачу, а з нього, мов з гуски вода,— каже Василинка* (Гончар); — *Ох, і свиня ж ти! — не стримавсь Петро. Віктор нітрохи не образивсь, йому це, як з гуся вода* (Головко); *Я пильно придивлявся до нього* [Гризоти] *тоді на бюро.. Сидить собі, а з нього, як з гусака вода... Не буде з нього толку, не буде* (Речм.).

ВОДИ: багáто водú сплилó *див.* багато; **бýря у склянцí ~** *див.* буря; **вихóдити сухúм з ~** *див.* виходити; **втопúти в лóжці ~** *див.* втопити; **з росú та з ~** *див.* роси; **і в лóжці ~ не спіймáєш** *див.* спіймаєш; **і ~ не замутúть** *див.* замутить; **набирáти ~ в рот** *див.* набирати; **набрáти шолóмом ~** *див.* набрати; **немá промúтої ~** *див* нема; **пливтú прóти ~** *див.* пливти; **тихíший ~ , нúжчий травú** *див.* тихіший; **хоч з лицá ~ напúйся** *див.* напийся.

чúстої водú. Справжній. *Світла ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь, як синій коштовний камінь чистої води* (Гончар); — *Демагогія чистої води,— зривався Дим на північний крик.— Над усім має бути контроль* (Гуц.). **чистíсінької водú.** *Термін* [«гранослов»] *видається давно відомим, хоча насправ-*

ді це чистісінької води· неологізм (Літ. Укр.). Синонім: **у чистому вигляді.**

як воді́ в рот набра́ти *див.* набрати: **як ~ напи́тися** *див.* напитися.

як в ре́шеті воді́. Зовсім нема. *Стільки правди, як у решеті води* (Укр.. присл..); [Ярошенко:] *Я проти вашої статті тому, що критики в ній немає. Є лише видимість критики.. Там правди — як в решеті води* (Лев.).

як із воді́ йти *див.* йти; **як кра́пля ~** *див.* крапля.

як (мов, ніби *і т. ін.***) з воді́.** 1. *з сл.* рости́ *і под.* Надзвичайно швидко. *Овес! Що за чудовий овес в цьому році! З самої весни гнало його, як з води!* (Моск.); *— Давиде! Ой, ти ще більшим став! Ростеш, мов з води* (Стельмах). Синонім: **як грибі́.**

2. Зовсім несподівано, раптово. *Аж ось Марко... Він, здавалось, зник був зовсім з наших очей, тепер не витримав — виринув в гостро цікавий момент, як із води* (Вас.); *На голос пісні до них добувається з берега ще один. Виник, ніби з води. Причалив човна, вичалапкує на берег* (Гончар).

3. Дуже легко, добре, вдало. *В міжріччі Орелі та Берестової ніхто не осмілювався змагатися з Онисимом на ниві. У нього все йшло, як із води, повніло й дозрівало, викликало заздрість убогих хуторян* (Рудь).

як чорт святе́ної воді́ *див.* чорт.

ВОДИТИ: води́ти за чупри́ну *кого.* Верховодити над ким-небудь, навіть бити (перев. чоловіка). *Нащо тому жінка молода, кого й стара за чуприну водить!* (Номис).

води́ти компа́нію *з ким.* Мати дружні стосунки, приятелювати, знатися з ким-небудь. *З Костогризами і Сороками я не люблю водити компанії* (Фр.); *З Юрієм, правда, вони компанію водили, бо він був старший за них літами і дужчий* (Бурл.); *Я водив компанію з слободенськими парубками, вчився від них пісень* (Збірник про Кроп.).

води́ти на моту́зці (на нали́гачі). Позбавляти кого-небудь самостійності в діях, у поведінці [Шеремета:] *Ех, товариші! Ми ще слабі. Дозволяємо ще водить себе на мотузці* (Ірчан); *Як хочеться іноді їй.. приневолити його чим-небудь задуматись.. Але вона сього не зробить... Він сам, сам повинен дійти до сього, і не їй водити його на налигачі* (Хотк.). Синоніми: **держа́ти на при́в'язі** (в 1 знач.); **держа́ти на цепу́.**

води́ти очи́ма. 1. *за ким.* Пильно стежити, дивлячись на кого-небудь. *Святий Миколай все за мною слідком водить очима* (Н.-Лев.); *Мотря цілий вечір водить за нею напруженими очима і вичікує слушного моменту, щоб одверто поговорити* (Вільде). Синонім: **верну́ти о́чі.**

2. Дивитися, виражаючи поглядом певний стан чи почуття (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо). *І знову продиралися комсомольці крізь нетрі, переходили через струмки, через яри й лісисті яруги. І знову зупинявся Павлусь і безнадійно водив очима: — Заблудилися!* (Донч.); *Якась жінка стояла під розбитим осокором з двома дітками і печально водила очима* (Є. Кравч.), *Цілковита розгубленість і безпорадність опанували кожного з пасажирів. Кожен водив навколо повними тривоги очима, шукаючи якогось порятунку* (Коцюба).

води́ти пере́д *див.* вести.

води́ти / поводи́ти за ніс (за но́са) *кого.* Обдурювати кого-небудь, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось. *Коли б він і в цьому складі комітету був, напевно, все було б інакше Він би не дав Рябоклячу з Пожитьком ціле село десять місяців за ніс водити* (Головко); *Якщо регулярну, перекинуту звідкись частину банди тижнями могли водити за носа, то з цими, своїми, було зовсім інакше* (Гончар); *— Отакої! — здивувався тепер уже Кулик. На мить він розгублено замовк. А потім посміхнувся: розумію, мовляв, це так годиться. Жінка мусить спочатку відмовити, трохи поводити за ніс* (Жур.); *— Які цілі ти переслідував, коли писав про мене дописа в обласну газету? «Що ж робити? Поводить його трохи за носа чи відкрити карти зараз же?»* (Тют.). **води́ти за ки́рпу.** *Нехай лиш Турн, що верховодить І всіх панів за кирпи водить, З Енеєм порівня плеча* (Котл.). **поводи́ти за ніс** (тривалий час). *Та невже той Хведір та убивається за мною? — думала вона..— Підожди, стріну я тебе де-небудь, уже ж правди допитаюся; та вже ж і за ніс поповоджу!..* (Мирний).

води́ти хліб-сіль (хліб і сіль) *з ким.* Бути з ким-небудь у дружніх стосунках; товаришувати. [Кембль:] *З покійним Джеком водили здавна ми хліб-сіль!* (Л. Укр.).

ли́нди води́ти, *зневажл.* Волочитися, бродяжити.— *Мати померла, а батько другу взяв, забув про дитину, повіявся кудись линди водити* (Збан.).

ВОДИТИСЯ: води́тися за пете́лькі *з ким* Ворогуючи, змагатися, боротися з ким-небудь. *Бовдюг, що воював ще в імперіалістичну, довго мовчав, покручуючи рудого вуса, потім прорік багатозначно: — Германець, їдять його мухи, вояка хитрий. З ним довго за петельки водитися будемо* (Тют.).

ВОДИТЬ: мара́ во́дить *див.* мара.

ВОДІ: ви́лами по воді́ пи́сано *див.* писано; **лиши́ти як на ~** *див.* лишити; **лови́ти ри́бу в каламу́тній ~ ; ре́шетом у ~ зірки́ лови́ти** *див* ловити; **як пу́гою по ~** *див.* пугою; **як ри́ба у ~** *див.* риба; **як ску́паний у ме́ртвій ~** *див.* скупаний; **як сіль у ~** *див.* сіль; **як у ~ намо́чений** *див.* намочений.

ВОДОЮ: водо́ю не розли́ти *див.* розлити; **лину́ти холо́дною ~** *див.* линути; **неха́й пливе́**

за ~ *див.* пливе; **пітй за ~** *див.* піти; **спливтй ~** *див.* спливти; **хоч ~ розливáй** *див.* розливай; **як ~ вмйло** *див.* вмило; **як ~ облйтий** *див.* облитий; як за ~ йти *див.* йти; **як линýли ~** *див.* линули; **як лист за ~** *див.* лист; **як рйба з ~** *див.* риба; **як холóдною ~ обдáти** *див.* обдати.

ВОДУ: варйти вóду *див.* варити; **в вогóнь і ~** *див.* вогонь; **вивóдити на чйсту ~** *див.* виводити; **випливáти на чйсту ~** *див.* випливати; **замутйти ~** *див.* замутити; **і кінці у ~** *див.* кінці; **каламýтити ~** *див.* каламутити; **лити ~ ; лйти ~ на млин** *див.* лити; **лізти у ~ , не знáючи брóду** *див.* лізти; **мов у ~ опýщений** *див.* опущений; **не брáтися за холóдну ~** *див.* братися.

ні за холóдну вóду. Нічого не робити; нічим не займатися. *Степанида пече-варе* [варить] *і біля корови, і біля кабана, і коноплі тіпа, а Горпина вже ні за холодну воду* (Л. Янов.); *Терентій Павлович, він же який? Вдома ні за холодну воду.. Йому тільки колгосп на думці* (Моск.); — *То ж десь, видно, щаслива твоя, синочку, неенька. А мої лобуряки — ні за холодну воду* (Збан.). П о р.: **не брáтися за холóдну вóду.**

носйти вóду рéшетом *див.* носити; **перебивáтися з хлíба на ~** *див.* перебиватися; **пітй у~** *див.* піти; **пройтй вогóнь і ~ ; пройтй крізь вогóнь, ~ і мідні трýби** *див.* пройти; **садйти на хліб та ~** *див.* садити; **скакáти у вогóнь і в ~** *див.* скакати; тихіший за ~ **, нйжчий за травý** *див.* тихіший; **товктй ~ в стýпі** *див.* товкти; **ховáти кінці в ~** *див.* ховати; **хоч з мóсту та в ~** *див.* мосту.

хоч у вóду. Уживається для підкреслення безвихідного становища кого-небудь. *Отак тепер Не знає, де дітись, Титарівна... Хоч у воду, Аби до Микити...* (Шевч.).

хоч у вóду скачй *див.* скачи.

як вóду, *з сл.* п и т и *і под.* У великій кількості або легко. *От і давай Максим свою нудьгу розгонити: став горілку як воду дудлити* (Мирний).

як кáмінь у вóду *див.* камінь; **як у ~ впáсти** *див.* впасти; **як у ~ дивйтися** *див.* дивитися; **як у ~ пáдати** *див.* падати.

ВОЄННЕ: воéнне м'ясо *див.* м'ясо.

ВОЖЖИНА: вожжйна (віжка) під хвіст попáла (потрáпила) *кому.* Хто-небудь бурхливо виявляє ознаки неврівноваженого стану.— *Та що скоїлось. Скоїлось те, що в пляшку поліз чоловік. І сказати б... так ні, статечний, розумний чоловік, а так, наче вожжина йому під хвіст попала* (Головко); *Нащо вже їх директор — і працьовитий, і тямущий, і чесний, а потрапить йому віжка під хвіст — за копійчину торгується* (Мур.).

ВОЗА: докладáти вóза *див.* докладати; **п'яте кóлесо до ~** *див.* колесо; **тягтй ~** *див.* тягти; **як п'яте кóлесо до ~** *див.* колесо.

ВОЗИ: хоч вóзом возй. Дуже багато. *Яблук в цьому році хоч возом вози.*

ВОЗИТИ: возйти / повозйти попá в рéшеті, *заст.* Говорити неправду, брехати під час сповіді. *Надокучило мені калятъся з нечистою силою... та до того ще й така думка: чи не доведеться мені за цю пекельну кумпанію возить попа в решеті?* (Вовчок).

ВОЗІ: сидíти на чужóму вóзі *див.* сидіти; **як снопів на ~** *див.* снопів.

ВОЗОМ: зачіпáти вóзом *див.* зачіпати; **хоч ~ возй** *див.* вози; **хоч ~ заїжджáй** *див.* заїжджай; **хоч ~ переїдь** *див.* переїдь.

ВОЛА: волá б з'їв *див.* з'їв; **кулакóм ~ вб'є** *див.* вб'є; **робйти з мýхи ~** *див.* робити.

ВОЛАМ: волáм хвостй крутйти *див.* крутити.

ВОЛАМИ: як волáми, *з сл.* ї х а т и. Дуже повільно.— *Машина не в порядку, от і їду як волами.*

ВОЛАЮЧОГО: гóлос волáючого в пустéлі *див.* голос.

ВОЛИНКУ: тягтй волйнку *див.* тягти.

ВОЛИТИ: вóлити вóлю *чию, заст.* Беззаперечно виконувати чиї-небудь бажання, слухати когось. *Мати любила його без пам'яті, тряслась над ним і у всім волила його волю* (Фр.).

ВОЛІ: не мáти своéї вóлі; не мáти сйли ~ див. мати.

ВОЛОДАРСТВО: тридев'яте володáрство *див.* царство.

ВОЛОДІТИ: володíти - (оволодівáти) / оволодíти собóю. Триматися врівноважено та спокійно; уміти стримуватися. *І якщо слова його звучали немовби байдуже, то погляд цей показав їм, що він зовсім не спокійний, що він лише добре володіє собою* (Шовк.); *Джен ледве помітно здригається, але зразу ж оволодіває собою* (Собко); — *Куди ведеш полоненого?* — *намагаючись оволодіти собою, але все ще блідий, промовив офіцер* (Ю. Бедзик). С и н о н і м и: **брáти себé в рýки** (в 2 знач.); **опанóвувати себé.**

володíти перóм. Мати здібності майстерно викладати на письмі свої думки. *Добре володіти пером — це великий дар.*

ВОЛОКОМ: не затягнеш вóлоком *див.* затягнеш.

ВОЛОКТИ: лéдве волоктй нóги *див.* тягти.

ВОЛОС: вóлос (волóсся) дйбом (дýбом, дýба, *рідко* **дрóтом) стаé / став; волóсся дйбом (дýбом, дýба,** *рідко* **дрóтом) стáло** *у кого, рідко кому.* Кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив і т. ін. *Ми часто забуваємо про дуже важливі речі, не бачимо їх, і потім, коли вони нагадують про себе, у нас волосся стає дибом: куди ж ми досі дивилися?* (Довж.); *Все волосся у пані Іванни стає дубом* (Коб.); *А ось Іван Рило має одну таку прикмету, що вам волос дубом стане, слухаючи про неї* (Март.); *«Все, що налипло на йому* [велеті], *одразу стане руба»... Хлоп'я спинилось. Нам обом волосся стало дуба* (Л. Укр.); *Сидиш часом на фастівському вокзалі, а дівиця як уда-*

рить з репродуктора басом-профундо..— так волосся на голові дротом і стає (Ф. Мак.). Синонім: **воло́сся підніма́ється вго́ру.**

во́лос в'я́не (зав'я́в) *у кого і без додатка.* Кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось. *А в мене волос в'яне, се слухаючи* (Барв.); *Він таку пісню знає, що якби заспівав, то й волос би зав'яв* (Номис).

во́лос у во́лос. Без будь-яких відмін, абсолютно схожий. *І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один у одного: голос у голос, волос у волос* (Вовчок).

і во́лос не впаде́ з голови́ *див.* волосина; **на** ~ *див.* волосину.

ВОЛОСА: до си́вого во́лоса (во́лосу), *з сл.* дожити. До старості. *Дожив* [Андрій] *до сивого волоса, а добра не зазнав, ой, ні...* (Коцюб.); *Інший до сивого волосу дожива, а косарем не годен стати* (Стельмах).

ВОЛОСИНА: і волоси́на (во́лос) не впаде́ (не спаде́) з голови́ *чиєї, у кого, з кого.* Нічого не трапиться з ким-небудь.— *Ми одно знаємо, що і суха волосина не спаде з голови без волі всевидящого* (Мирний). **і волоси́нка не впа́ла.** *Не могли нарадуватися чоловік і жінка своєму синові, боялися, щоб із нього і волосинка не впала* (Казки Буковини..).

ВОЛОСИНИ: до волоси́ни. Повністю, до кінця.— *А ти весь у батька вдався, весь, до волосини* (Хор.). **до волоси́нки.** *Цар віру няв і — все до дна Обіщане* [обіцяне], *до волосинки Оддав йому* [батькові] (Укр. поети-романтики..).

ВОЛОСИНІ: ви́сіти на волоси́ні *див.* висіти; **на** ~ *див.* волосинці; **не дава́ти ~ впа́сти з голови́** *див.* давати.

ВОЛОСИНУ: [і (ні, ані́)] на волоси́ну (на во́лос). 1. *перев. з дієсл. у заперечній формі.* Ніскільки, зовсім, нітрохи. *Днів з п'ять ні на волосину не спала* [хазяйка] (Мирний); — *А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вітрогона* (Н.-Лев.). **[і (ані́)] на волоси́нку (на волосо́к, на волосо́чок).**— *Він зроду ні пилинки не вкрав і на волосинку не збрехав* (Кв.-Осн.); — *Я гроші дам, та не дурно, бо й мене шкода... Тепер такий світ, що й на волосинку нема дурниці... Тепер комерція!..* (Коцюб.); — *Та що,— мовила баба,— вчорашньої ночі вона не могла заснути ані на волосок* (Фр.); — *Не знаю, як уже я пережила нічевьку ту, що яка ж то здорова вона, та я ж і на волосочок не спала* (Тесл.).

2. Трохи, зовсім мало. *Уже перед світом на волосину зімкнула очі* (Мирний).

ВОЛОСИНЦІ: ви́сіти на волоси́нці *див.* висіти.

на волоси́нці (на волоси́ні). 1. У великій небезпеці, під загрозою.— *Старі ж мої вдома, у німців зосталися, плачуть за мною, а тут життя на волосинці щоденно* (Довж.); — *І ти, стара, гордилася б краще сином, подумай: щодня в небі! — І щодня... на волосинці* (Гончар); *Друга німецька граната пробила йому груди.., і його життя було на волосинці* (Літ. Укр.).

2. *від чого.* Дуже близький до чого-небудь (перев. до якоїсь небезпеки). *Замислився* [Гаркуша]: *«А чи мирний це час?. Шпигунські літаки в повітрі .. Нарешті, Ігор — на волосинці від смерті...»* (Дмит.); — *Один десь під Бахчисараєм, може, на волосині від смерті* (Кучер). Синонім: **на волосо́к.**

ВОЛОСКУ: ви́сіти на волоску́ *див.* висіти; **не дава́ти ~ впа́сти з голови́** *див.* давати.

ВОЛОСОК: на волосо́к (на волоску́) *від чого.* Надзвичайно близько до чого-небудь (перев. до якоїсь небезпеки). *Максим Кривоніс після поранення біля стін бернардинського монастиря був на волосок від смерті* (Панч). Синонім: **на волоси́нці** (в 2 знач.).

ВОЛОСОМ: світи́ти во́лосом *див.* світити.

ВОЛОССЯ: [аж] воло́сся (чуб) підніма́ється (підійма́ється, встає́, лі́зе, дере́ться, стає́) / піднядо́ся (вста́ло, полі́зло, поде́рлося, ста́ло) вго́ру (догори́) *у кого і без додатка;* **[аж] чуб підня́вся (встав, поліз, поде́рся, став) вго́ру (догори́)** *кому і без додатка.* Кому-небудь стає дуже страшно. [Зачепиха:] *Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувать про ту войну* [війну],— *волосся догори підіймається* (Кроп.); — *Я пам'ятаю ті люті муки! Ще досі волосся догори встає та мороз по шкурі подирає* (Коцюб.); *Уляна, припавши до трупа,— затихла. У людей піднялося волосся угору, і всі, глибоко зітхнувши,— перехрестились* (Мирний); *Аж ось... загавкав собацюга. За ним недалеко другий, далі третій, четвертий... Чуб угору поліз у хлопців, і що далі було,— вже вони не пам'ятають* (Вас.); *Хто спускався на громаку з високої гори?.. Спершу не то спускатись, униз страшно глянути... Як уперше сядеш на громака, як подумаєш, де той у бога низ, волосся подереться вгору...* (Мирний); *Полегшало йому трохи. Задрімав був, а потім враз як застогне, як закомандує — аж волосся догори стало* (Збан.). Синонім: **во́лос ди́бом стає́.**

воло́сся ди́бом стає́ *див.* волос; **притяга́ти за** ~ *див.* притягати; **рва́ти на собі** ~ *див.* рвати.

як на доло́ні воло́сся ви́росте, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту речення.— *Він* [цар] *їх зараз у кріпаки поверне, а нас панами поробить...— Це тоді буде, як на долоні волосся виросте,— охолоджує неймовірний* (Мирний). **скорі́ш на доло́ні воло́сся наросте́.**— Ви [пане] *запевняли мене після того, як сполосували різками, що скоріш у вас на долоні волосся наросте, ніж ми діждемося волі...* (Збірник про Кроп.) Синоніми: **як рак сви́сне; як ви́росте гарбу́з на вербі́; як баба́к сви́сне.**

як у ли́сого воло́сся. Зовсім немає. *Та милосердя в пана, як у лисого волосся* (Казки Буковини..).

ВОЛОССЯМ: світи́ти воло́ссям *див.* світити.

ВОЛОСУ: до си́вого (бі́лого) во́лосу (до сивини́), *з сл.* д о ж и́ т и. До старості. *Інший до сивого волосу дожива, а косарем не годен стати* (Стельмах); *Свавольні діти... З них до сивини один дожив* (Рильський).

не дава́ти і во́лосу впа́сти з голови́ *див.* давати.

ВОЛОЧИТИ: волочи́ти життя́ (дні). Жити безрадісно, нецікаво, у горі та нестатках. *Сумне й недоладне прийшлося січовикові волочити життя на старість* (Мирний).

ле́две волочи́ти но́ги *див.* тягти.

ВОЛЮ: віддава́тися на во́лю *див.* віддаватися; **во́лити ~** *див.* волити; **дава́ти ~; дава́ти ~ нога́м; дава́ти ~ рука́м; дава́ти ~ се́рцю; дава́ти ~ сльоза́м; дава́ти ~ язико́ві** *див.* давати; **диктува́ти свою́ ~** *див.* диктувати; **пуска́ти на ~ бо́жу** *див.* пускати.

ВОЛЯ: во́ля ва́ша (твоя́). Уживається для шанобливого вираження згоди з ким-небудь; хай буде так. [Н а т а л к а:] *Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не розумію* (Котл.); [П е р е д е р і й:] *Прощайте (дає руку).* [Х р а п к о:] *Ваша воля, ваша й сила! Прощайте (Собі дає руку)* (Мирний).

во́льному во́ля. Як хочете (хочеш). *Не хочеш говорити — вольному воля* (Коцюб.); *— То, може, мені піти? — Вольному воля* (Стельмах).

своя́ во́ля *кому.* Хто-небудь має право робити так, як хоче.— *Він ще й рад буде, щоб збути нас і щоб тут йому своя воля була з Тимохою поратись* (Кв.-Осн.).

ВОЛЬНОМУ: во́льному во́ля *див.* воля.

ВОНА: хай вона́ гори́ть *див.* горить.

ВОНИ: бода́й (неха́й) вони́ [всі] посли́знуть (пропаду́ть); бода́й (щоб) вони́ [ви] [всі] посли́зли (пропа́ли). Уживається як прокляття і виражає побажання зникнення, загибелі кого-, чогонебудь. *Баглаї — ці воріженьки хижі. Так послизнуть нехай і вони!* (Граб.); *— Оце завіз мене в Западинці, бодай вони пропали! — кричала Кайдашиха на весь яр.— Трохи в'язів не скрутила* (Н.-Лев.).

ВОНО: куди́ воно́ йде́ться. Як буде. *А з неділі в Князівці ярмарок... Якщо й отут, на велелюдді, не дізнатись, не розторопати, що воно діється та куди воно йдеться, то вже де ж тоді!* (Головко).

он (от) воно́ що! Уживається для вираження великого здивування з якого-небудь приводу або здогаду про щось.— *Еге, так от воно що! Тут догадався дід, що чортяка та закохався у відьму* (Стар.); *Ах, он воно що, значить, її веселі, язикаті сусідки вважають за потрібне піклуватися про неї? Вже, мабуть, добре почесали язики і в кімнатах гуртожитку, і на фабриці* (Собко).

так воно́ і є *див.* так.

то ж то (ото́ж-то, ото́ж-бо) й воно́. Уживається для підтвердження або наголошення очевидності, істинності чого-небудь; справа в тому.— *То ж то й воно, що душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього... Оберігай її, Маковею, не звихни ніде!..* (Гончар). С и н о н і м: **в тім то й річ.**

хай воно́ гори́ть *див.* горить.

хай воно́ зада́виться, *лайл.* Уживається для вираження досади, каяття чи незадоволення чимнебудь.— *Хіба я водюся* [воджуся] *з ним — хай воно задавиться! — жалібно одказала Галя і розплакалася* (Мирний).

що воно́ й до чо́го *див.* що; **я́кось ~ бу́де** *див.* буде.

ВОПІЮЩОГО: го́лос вопію́щого в пусте́лі *див.* голос.

ВОРІТНИЦЯ: ані ве́рша, ані ворі́тниця *див.* верша.

ВОРОГ: не взяв во́рог (враг) *кого.* Уживається для вираження захоплення, здивування з якогонебудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь.— *Там у Петра Лукича нова наймичка та ще, не взяв її ворог, крижаста така...* (Мирний); *Обминають* [богослови] *мою хату або приїдуть, об'їдять, обіп'ють, понюхають та й поїдуть. А мої дочки сидять, хоч і гарні, враг їх не взяв* (Н.-Лев.).

ВОРОГІВ: нажива́ти ворогі́в *див.* наживати.

ВОРОЖИЛА: баба на́двоє ворожи́ла *див.* баба.

ВОРОЖИТИ: ворожи́ти на пелюстка́х рома́шки. Робити безпідставні, нічим не обгрунтовані здогади.— *Ми, слідчі, не можемо ворожити на пелюстках ромашки. У нас є факти, свідчення, докази, і на них доводиться будувати обвинувачення* (Дарда).

ВО́РОН: куди́ і во́рон кісто́к (ко́сті) не зано́сить. Дуже далеко, в найвіддаленіше місце. *Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що на світі, звірині заповідники, ті місця, куди, як говорили в старі часи, і ворон кісток не заносить* (Довж.). **куди́ во́рон і кісто́к не зано́сить.**— *Ой, бійся скуки, Нінко!.. Вона, як необ'їжджений кінь, може завести тебе в такі нетрі, куди ворон і кісток не заносить* (Добр.). С и н о н і м: **куди́ Мака́р теля́т не ганя́в; де ко́зам ро́ги пра́влять; де Мака́р теля́т пасе́; де і пе́рець не росте́.**

чо́рний во́рон. Машина, в яку забирають заарештованого. *Перед нами по селах ходили якісь люди, підмовляли в партизани, а після них з'явився чорний ворон. Діти залишились сиротами, а жінки та матері ламають рученьки, рвуть на собі коси... І через тих нам теж нема віри* (Земляк).

ВОРО́Н: воро́н лічи́ти *див.* лічити.

ВОРОНА: бі́ла воро́на. Той, хто виділяється

серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших.— *Раз інші вступають* [в загін], *то й тобі треба. Не білою ж вороною серед них бути* (Головко); *В гурті окупантів Шольц видався йому білою вороною* (Голов.).

не ка́ркай, як та воро́на *див.* каркай; **ні па́ва, ні** ~ *див.* пава.

ВОРОНИХ: прої́хатися на вороні́х *див.* проїхатися.

ВОРОНОЇ: сон вороно́ї коби́ли *див.* сон.

ВОРОНУ: впійма́ти воро́ну *див.* впіймати.

ВОРОТА: не в ті воро́та заї́хати *див.* заїхати; **ні в тин ні в** ~ *див.* тин; **ні в які́** ~ **не лі́зе** *див.* лізе; **як бара́н на но́ві** ~ *див.* баран; **як теля́ на но́ві** ~ *див.* теля.

ВОРСУ: ви́терти во́рсу *див.* витерти; **нам'я́ти** ~ *див.* нам'яти.

ВОРУХНУТИ: і па́льцем не ворухну́ти *див.* кивнути; **мо́зком** ~ *див.* ворушити.

ВОРУХНУТИСЯ: ворухну́тися в се́рці *у кого, в чиєму.* З'явитися (про почуття). [Ю д а:] *Досада уперше ворухнулась в мене в серці супроти нього — я її стлумив* (Л. Укр.).

ВОРУШИТИ: мо́зком воруши́ти / ворухну́ти (повоup... поворуши́ти, поворухну́ти). Добре думати, міркувати. *Посуха, неврожаї...— Що ж, потилицю хіба чухати? Треба мозком ворухнути. А ворухнеш мозком — от що виходе* [виходить]: *хліборобство треба механізувати* (Головко); — *От і поворуши мозком. Тобі потрібна жінка не абияка, а з освітою перш за все* (Головко). С и н о н і м: **поверта́ти ро́зумом.**

ВОСКОВУ: звести́ся на воскову́ сві́чку *див.* звестися.

ВОСКУ: се́рце з во́ску *див.* серце; **як з** ~ **злі́плений** *див.* зліплений.

ВОША: як во́ша за кожу́х (кожу́ха), *з сл.* д е р ж а́ т и с я, т р и м а́ т и с я. Дуже міцно.— *Федю, рости правдивим, чуйним до людей. Паразитів різних по голові бий, а за добрих людей держися, як воша за кожух* (Моск.).

як (мов, ні́би *і т. ін.)* **чума́цька во́ша,** *з сл.* в е л и ч а́ т и с я *і под., ірон.* Дуже, у великій мірі. *Він* [пан Купа] *бундючиться, величається мов чумацька воша супроти простих людей* (Ільч.). С и н о н і м и: **як свиня́ в дощ** (у 2 знач.); **як свиня́ в барло́зі; як поро́ся на о́рчику.**

ВОШІ: годува́ти во́ші *див.* годувати.

ВОЮВАТИ: воюва́ти (боро́тися) з вітряка́ми. Безглуздо та безрезультатно витрачати сили, енергію на подолання чи усунення уявних, неіснуючих перешкод або небезпеки. *Міркування побиває тих, хто надумав би радити селянам захоплювати, і притому неорганізовано захоплювати, землі у власність. Захопив, поділив — і баста. Це був би, дійсно, верх анархізму, верх безглуздя. Хто таке безглуздя пропонував, яка партія, ми не знаємо. Якщо це мав на увазі С. Маслов, то він воює з вітряками* (Ленін). **боротьба́ з вітряка́ми.**— *Ти й сама у нас, як Дон-Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як лицар печального образу? Чи вважає, що самостійне життя своє вона починає боротьбою з вітряками?* (Гончар); *Вивчаючи суму поглядів художника, приймаючи або відкидаючи його концепції, критик не повинен накидати йому свої, бо то напевне буде боротьба з вітряками* (Літ. Укр.).

ВПАДАТИ: впада́ти / впа́сти в го́лову (на ду́мку) *кому.* Хто-небудь думає про щось, додумується до чогось. *Конгресменам, що виколисували атомний вибух у Аламогордо, і в голови не впадало, що ця новина не була власне несподіваною для глави радянської делегації* (Рибак); *Очевидно, молодик аніскільки не сумнівається в своєму праві робити тут усе, що тільки впаде йому в буйну голову* (Шовк.); *Тоді Мартосі впало на думку взяти й Дарку з собою до двора на роботу* (Л. Укр.).

впада́ти / впа́сти в дити́нство. Втрачати здоровий глузд, діяти, міркувати, поводитися несерйозно.— *Я не дозволяю говорити зі мною в такому тоні.— Ви впадаєте в дитинство,— відповів Тірсен.— Це старечий маразм* (Собко); *Глібові дивно було вислуховувати батькові просторікування, що скидалися на маячіння коли не психічно хворої, то людини, яка на старості впала в дитинство* (Кочура).

впада́ти / впа́сти в кра́йність (в кра́йнощі). Виявляти надмірність, перебирати міру в чому-небудь. *Не можна впадати у крайнощі, коли людина бездоганної поведінки один раз оступилась і її видають мало не за «злочинця»* (Роб. газ.). П о р.: **вдава́тися до кра́йності; дохо́дити до кра́йнощів.**

впада́ти / впа́сти в непа́м'ять. Втрачати свідомість; непритомніти. *Мені здалось, що се вона почала впадати в непам'ять, але вона була притомна* (Л. Укр.); *Йому так стало прикро, що хотілося впасти знов у непам'ять, ... до болю заплющив очі, але свідомість уже не покидала його* (Козл.).

впада́ти / впа́сти в па́м'ять (рідко **в па́м'яті)** *кому.* Запам'ятовуватися. *Добре йому впали у пам'яті і той вечір весни молодої, і навіть та квіточка бузкова, що, пахуча, розгорталася в темному вечорі* (Вовчок). А н т о н і м: **запада́ти в непа́м'ять.**

впада́ти / впа́сти в па́сію, *ірон.* Гніватися. *Кажуть, коли впадав* [голова колгоспу] *в пасію, то швидко вилітав на своєму мотоциклі в поле і там уже лаявся, як тільки міг* (Кучер).

впада́ти (па́дати) / впа́сти в ду́шу *кому і без додатка.* Справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам'яті. *Лиш ронять краплю віти кленів змоклих, А паровоза крик і місяця димок Впадають в душу на життя, на вічність*

(Перв.); — *Вчіться, любіть свою школу, своє село, свою Батьківщину,— падали слова старої вчительки в дитячі душі* (Зар.); *Тільки що як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося* (Вовчок). Пор.: **западáти в дýшу** (в 1 знач.).

впадáти (пáдати, *рідко* **кúдатися, встрявáти) / впáсти (***рідко* **кúнутися, встря́ти) в óко (в óчі, у вíчі).** 1. *кому.* Хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось, щось. *На одному* [магазині], *крайньому від базару, ще впала Давидові в очі афіша. Сьогодні буде виставлена «Хмара»* (Головко); *Байдуже ніхто не міг пройти повз Оверка, усім пада в око розкішний паруб'яга* (Горд.); *Коли машина проїжджала понад трансформатором, Храпкову кинулося в очі, що хтось лежить у суточках* (Ле); *Надворі кинулось Зоні у вічі, що мужчини, які правдоподібно покинули залу під час її виступу, тепер знову почали протискуватись досередини* (Вільде); // Привертати чию-небудь увагу. *Ксеня непомітно забилася в середину колони — аби змішатися з людьми, не впадати в око вартовим* (Голов.); *Хоч би дрантя якесь натягла на себе, щоб не впадати відразу в ненажерливі очі тим супостатам* (Сиз.).

2. Бути особливо помітним; помічатися. *Взагалі треба сказати, що і в Парижі, і скрізь у Франції впадала в око та дбайливість, із якою ставляться французи до пам'ятників старовини* (Рильський); *Недоліки крейсера при цьому першому польоті на великій височині і швидкості відразу ж впадали в очі* (Собко); *Тільки шию по комір вкривав густий, аж темний загар, який зараз особливо впадав у вічі, відтінений білістю всього тіла, рівний, як кайма* (Гончар); *Неймовірна бідність в кишлаках кидалася в очі* (Ле); *Криві ворота, необмазана хата.. неприязно кинулись у вічі й образили Грицькову хазяйливу натуру...* (Мирний); // Виділятися серед кого-, чого-небудь. *Та й зовнішністю не впадав* [Шкурупій] *у вічі: невисокий, світло-русявий, спокійний в рухах* (Ю. Бедзик); *Мідні одвірки падали в око, і міддю бляховані двері рипіли* (Зеров), *Кидалися в око рясні хустки, клинкуваті бороди, пелехаті шапки* (Горд.). Синоніми: **вражáти óко; бúти у вíчі.**

3. *кому.* Подобатися кому-небудь. [Захарко:] *Тобто тобі ні одна дівчина не впадала в око?!* [Василь:] *Мені всі дівки однакові!* (Кроп.); *І сама я безвинно жду неминучої смерті тільки за те, що я впала князеві в очі, припала йому до вподоби* (Н.-Лев.); — *Христе! Прошу і остерігаю тебе: не люби нікого ніколи. Коли тобі хто кинеться в вічі — одвернися та тікай мерщій!* (Мирний); *Скоїлось те, що й не раз вже бувало: встряв Херсонес у завидливе око сусідам, не раз звертали непрохані гості до його степів чорноморських* (Дн. Чайка). Синонім: **навúснути на óчі** (в 2 знач.).

4. *що, на що.* Бачити, помічати. *Гайдамаки з «маминих синків» товпились біля буфету, шелестячи в руках нерозрізаними аркушами «керенок», брали, що тільки в око впадало* (Головко); *На що б око не впало, що б не сталось на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню* (Коцюб.); *Я палкий аматор морфології рослин. От і збираю все, що в око впаде* (Кач.).

ВПАДЕ: і волосúна не впадé *див.* волосина.

ВПАЛА: головá впáла *див.* голова; **полýда на óчі** ~ *див.* полуда; **як горá з плечéй** ~ *див.* гора.

ВПАЛИ: óчі впáли *див.* очі.

ВПАЛО: ні сíло ні впáло *див.* сіло; **óко** ~ *див.* око; **сéрце** ~ *див.* серце.

ВПАСТИ: впáсти в безóдню *див.* падати; **~ в гóлову; ~ в дитúнство; ~ в дýшу; ~ в крáйність; ~ в непáм'ять; ~ в óко** *див.* впадати; **~ в очáх** *див.* падати; **~ в пáм'ять; ~ в пáсію** *див.* впадати; **~ до стíп; ~ з нéба; ~ з п'єдестáлу; ~ на гóлову; ~ на колíна** *див.* падати.

впáсти у вýха *кому.* Стати відомим кому-небудь. *Погана слава про її шинок... ходила серед мирославської жіноти, навіть Явдосі нині щось у вуха впало* (Ільч.).

гóлці (я́блуку, я́блукові) ніде впáсти. 1. Дуже багато людей, дуже людно. *На стадіоні «Рівер-Плейт» яблуку ніде впасти, ревище стоїть* (Хлібороб Укр.); *На Трибратській галявині ніде яблукові впасти. На дерев'яному помості витинає duховик* (Рудь). **не булó де і я́блукові впáсти.** *Стеценка викликали на сцену після кожного номера. Виходив на сцену, дивився в залу, а в ній не було де і яблукові впасти* (Хор.). Синонім: **ніде гóлки встромúти.**

2. Дуже тісно. *Коли ж на столі за мисками й полумисками ніде було голці впасти, а вся хата запахла не то різдвом, не то великоднем, Сердючиха налила нам по чарці* (Стельмах), *А на пероні яблуку ніде впасти від людей, усі прийшли проводжати перших добровольців* (Собко). **й гóлки немá де кúнути.** *Стало в нашій хаті так тісно, що як зберуться всі докупи, то й голки нема де кинути* (Мур.).

3. *перев. з сл.* що. Надзвичайно багато. *А там* [на базарі] *люду — яблукові ніде упасти!* (Дім.), *В клубі народу, що ніде голці впасти. Люди сиділи на лавах, стояли під стінами* (Зар.).

Синонім: **кýрці ніде клю́нути.**

не впáсти в гріх. Не припуститися чогось поганого, принизливого, осудливого.— *Ну, хоч подивіться.. Подивитися ж можна, у гріх не впадете* (Мирний); *Коли б і заглянув, не впав би в гріх* (Стельмах).

не давáти волоскý впáсти з головú; не давáти пилúні ~ *див.* давати.

як (мов, нíби *і т. ін.***) з мóсту впáсти.** Зникнути

безслідно; пропасти. *Оце пропав — як з мосту впав* (Укр.. присл..). Синонім: **як у вóду впáсти** (в 1 знач.).

[як (мов, нíби *і т. ін.*)**] з нéба (з мíсяця) впáсти (звали́тися).** 1. Несподівано, зненацька з'явитися. *А так років, може, через десяток як з неба впала серед Пісок вістка, що генерал умер, а генеральша їде з синами на село жити* (Мирний); *Кортить Зеневі глянути, який то улов у того хлопчини. І, мабуть, глянув би, та ніби з неба впали два жандарми* (Куртяк); [Любов:] *Звідки се ви, Сергію Петровичу, наче з неба впали!* (Л. Укр.).

2. Не усвідомлювати того, що ясне, зрозуміле для всіх. [Горлов:] *Ти що, з неба впав? Командир танкового корпусу хто у нас? Балда, дурень. Тому його й побили* (Корн.); — *Та він що, з місяця впав? Інші поміщики, навпаки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру свою рятуючи. А він сам на рожен лізе* (Головко).

3. Легко, без особливих зусиль дістатися комунебудь.— *У вас світла хата? — Світла, світла,— втрутилася Вінцусиха,— їм нова хата як з неба впала* (Мур.); — *Ідь — і не думай, і не гайся, і не змагайся. На тебе впало неначе з неба таке щастя, впав такий талан, про який тобі не снилось і не привиджувалось* (Н.-Лев.); [Павло:] *Труднощі труднощами, а скарг на тебе багато. Чого у сусідів пристойно годують? Чого ти сидиш, поїхав би в колгосп, з неба не впадуть харчі* (Корн.).

як [мов, нíби *і т. ін.*] **у вóду впáсти (***рідко* **кáнути, пірну́ти, шубóвснути).** 1. Зникнути безслідно; пропасти. *І вже одягаючись, спохватився Динька, що нема шапки. Обдивився Никодим усі кутки, повивертав кишені,— як у воду впала* (Зар.); *Клявся* [Юріштан] *перед усіма голосно на образ, що приведе Марусяка зв'язаним до Ясенева. І дійсно, ганяв знов горами, винюхуючи слід, але отаман мов у воду впав* (Хотк.); *Другі хоч каліками поверталась, про декого звістка прийшла, що вбито, а її — наче у воду впав...* (Мирний); [1-й запорожець:] *А що, пане отамане, нема вістей про Кульбабу?* [Гнат:] *Нема, як у воду канули й Кульбаба, й Горицвіт!* (К.-Карий); — *Я прямо аж боюся за нашу Оленку. Поїхала і мов у воду канула. Ні листа, ні телеграми...* (Кучер); *Другу добу працює без зміни, а Роман — як у воду пірнув* (Бабляк); — *А де ж він зараз, Марусю, внучок мій? — Ще ж коли сніг був, написав і як у воду шубовснув* (Автом.). Пор.: **як з мóсту впáсти.** Синоніми: **як водóю вми́ло; як корóва язикóм злизáла; як вíтром здýло; як крізь зéмлю провали́вся; як хап ухопи́в.**

2. Безповоротно відійти у минуле, залишитися в минулому. *Дівчата згадували комсомольські збори, стахановські зльоти... Все це як у воду кануло* (Д. Бедзик). **кáнути у вóду.** *Князі і королі— все кануло у воду, Неволі чорної нікому не вернуть* (Рильський).

Синонім: **як лиз злизáв.**

як у óко впáсти, *з сл.* схóжий. Дуже, точно, абсолютно. *Дочка в неї уродилася схожа,— як у око впала,— на того чумака-кремеза, що ото її батька покійного питав* (Вовчок).

ВПЕКТИ: впекти́ у живé. Торкнутися того, що найбільше хвилює, турбує кого-небудь.— *Нащо знімаєш* [вузлики з зерном]? *Настане весна — лани засієш.— Це Андрій так впік* [Маланку] *у живе* (Коцюб.).

ВПЕРЕД: ви́нести ногáми вперéд *див.* винести; **диви́тися** ~ *див.* дивитися; **думки́ забігáють** ~ *див.* думки; **забігáти** ~ *див.* забігати; **іти́** ~ *див.* іти; **ні назáд ні** ~ *див.* назад; **пóвний** ~ *див.* повний; **штовхáти** ~ *див.* штовхати.

ВПИВАТИСЯ: впивáтися / впи́тися (вп'ясти́ся) п'я́вкою (як п'я́вка) в сéрце *чиє.* Міцно заволодівати чиїми-небудь почуттями.— *Це не любов моя, це лихо моє! Це якийсь ворог, і ворог лютий, причепився до моєї душі, вп'явся п'явкою в моє серце* (Н.-Лев.).

впивáтися / впи́тися в сéрце. Боляче вражати, завдавати тяжких страждань. *Спершу-таки боявся* [Чіпка] *матері, а далі — звик уже і до бійки, хоч як вона глибоко іноді в серце впивалася, до живих печінок доходила...* (Мирний).

впивáтися / впи́тися очи́ма (пóглядом, зóром) *в кого — що.* Пильно, не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь. *Сафрон темними, без блиску, очима впивається в Тимофія і говорить якомога спокійніше і голосно* (Стельмах); *Жалібно-переляканими очима крадучися, оглядались опришки, впиваючися зором в кожну темнішу від других пляму, в кожну групу дерев* (Хотк.); *Гайдук знову вийшов з-за столу, затис підборіддя Світличної поміж пальцями, впився поглядом у її очі* (Дім.). Синоніми: **впинáти óчі; прикипáти очи́ма** (в 1 знач.); **не відривáти очéй.**

ВПИВАЮТЬСЯ: óчі впивáються *див.* очі.

ВПИНАТИ: впинáти (вп'я́лювати) / вп'ясти́ (вп'я́лити) óчі *в, на кого — що.* Пильно дивитись на кого-, що-небудь. *Гальорка вп'яла очі на панів, розглядаючи їх, як цікавий, кольористий крам* (Вас.); *Промисловець тяжко сперся на стіл, вп'явши очі в кришталеву прозорість вітрини вікна* (Бузько); — *Я нічого позитивного не кажу, бо не маю довір'я...— До кого, Маню? — спитав я і вп'ялив очі в її лице* (Коб.). Синоніми: **встромля́ти óчі: втопи́ти óчі; вту́плювати óчі; впивáтися очи́ма: не відривáти очéй.**

ВПИСАТИ: вписáти в істóрію золоти́ми лíтерами *див.* вписувати.

ВПИСУВАТИ: впи́сувати / вписáти в істóрію золоти́ми лíтерами. Увічнювати. *Відважні дії білоруських партизанів треба вписати в історію золотими літерами.* **впи́саний в істóрію золоти́ми**

літерами.— *Пам'ятай, батьку, що наші імена вже вписані в історію людства золотими літерами* (Довж.); *Золотими літерами вписаний в історію героїчний подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні* (Рад. Укр.). **вписуватися в історію золотими літерами,** *пас. Національні герої та народні месники України в наше духовне життя входили спочатку через фольклор, потім через художню літературу, і вже тільки після цього їхні імена вписувалися золотими літерами в історію* (Літ Укр.).

ВПИТИСЯ: впи́тися в се́рце; ~ очи́ма; ~ п'я́вкою в се́рце *див.* впиватися.

ВПІЗНАЄ: ма́ти не впізна́є *див.* мати [1].

ВПІЙМАТИ: впійма́ти бо́га за бо́роду *див.* вхопити; **~ на гачо́к; ~ на сло́ві** *див.* ловити; **~ о́близня** *див.* спіймати.

впійма́ти (пійма́ти) га́ву (воро́ну). Не зорієнтувавшись вчасно, упустити слушну нагоду, пропустити що-небудь.— *Як же це ви, Андрію Андрійовичу, таку гаву впіймали?* (Ф. Мак.); *Трапилось так, що Ладя знов піймав гаву, і м'яч покотився до другого гурту* (Панч); [С т а р ш и н а:] *Як же це ти, дурню, таку ворону впіймав?..* [С т а р о с т а:] *Дурневі дурнем і помирать* (Кроп.).

впійма́ти (пійма́ти, спійма́ти, вхопи́ти) во́вка за ву́хо (ву́ха). Виявити сміливість, кмітливість, спритність; уміти використати що-небудь з користю для себе. *Коли ж хлопець вискочив з класу, начальник режиму сказав, аж ніби зрадівши: — От бачите, який він... Наче окропом налитий... Цей не пропаде, цей зуміє впіймати вовка за вухо!* (Гончар); *Він вміє піймати вовка за вуха* (Номис); — *Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопець,— посміхнувся Валерій Іванович* (Гончар).

впійма́ти (пійма́ти, спійма́ти, злови́ти, засту́кати *і т. ін.*) / **лови́ти на гаря́чому** *кого.* Викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Малювати доводилося потай, бо мусульманський закон забороняє зображувати тварин і людей, і фанатики-бухарці, впіймавши його на гарячому, могли б і штрикнути його кинджалом або придушити* (Тулуб); *Міркує, мабуть* [Сагайдак], *як Гуцалюка спіймати на гарячому,— подумав непрошений гість, намацуючи в кишені цеглину* (Добр.); — *Та за таке судити — і край! — Щоб передати до суду, треба спершу зловити на гарячому,— обізвався Тадей Батюта* (Гуц.); *Він хоче застукати злодіїв на гарячому* (Кос.); — *То у вас книжки? — сідаючи, спромігся запитати* [Лодиженко], *неначе вловив міраба на гарячому* (Ле), *Писали* [листівки], *перекидаючись словами про те, що якби застали їх оце німці на гарячому, то певно рубали б їм руки частинами* (Гончар); *Я розумів: рано чи пізно мене повинні схопити на гарячому* (Головч. і Мус.); — *Тепер будуть за тобою стежити* [поліцаї]. *За кожним твоїм кроком. Можуть накрити на гарячому! — різко говорив Голубцов* (Вільний); *Коли ж Максима ловили на гарячому, він з таким трагізмом і сльозою виступав на захист коней, що йому все прощалося* (Стельмах). **впійманий (пійманий, спійманий) на гаря́чому.** *Раз за разом стражники, вихопивши з ярмаркової гущі, підводили до нього* [пристава] *то впійманих на гарячому кишенькових злодіїв, то всяких зальотних аферисток* (Гончар); *Були серед привезених то спекулянтки, пиймані на гарячому, то злісні сектантки* (Гончар); *Він знову поклав свою руку на Лялину, що лежала поверх ковдри. Дівчина показала на ту руку очима, спитала коротко: — Навіщо? Василь спаленів на виду, спійманий на гарячому* (Загреб.). **спі́ймано (ло́влено) на гаря́чому.** *Ворога спіймано на гарячому, його можна всім показати й добити остаточно* (Кир.); *Гнат вилазить із-за столу і крадькома йде до дверей, щоб перевірити. чи не причаївся там підслухувач в образі виконавця або одноокого Кузьми, якого вже не раз було ловлено на гарячому* (Тют.). **пійма́ти на гаря́чому мі́сці.** [Г о р п и н а:] *Щоб я його* [Гострохвостого] *так пустила, піймавши на гарячому місці?* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **пійма́ти на слизько́му.**

ВПІЙМАТИСЯ: впійма́тися на гачо́к *див.* ловитися.

впійма́тися (пійма́тися, спійма́тися, попа́стися *і т. ін.*) **на гаря́чому.** Бути викритим на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Писав спершу українською мовою. Але невдовзі впіймався на гарячому. Занадто «вільно» використав кілька віршів, списавши їх із старих газет* (Грим.); [С е р г є є в:] *Піймались! Піймались на гарячому. Знов не лягали?* [В а т у т і н:] *А ви, ви чого не спите?* (Дмит.); — *Кузь дорікає? А тому він дорікає, що спіймався на гарячому і хоче знайти для себе якесь виправдання* (Тют.); *Перо шкрябає далі, явно випробовуючи самовладання цих, що на гарячому попалися, дипломатів* (Гончар).

впійма́тися у сільце́. Потрапити у скрутне, безвихідне становище. *Неля відчула, що впіймалась у сільце. Вона у відчаї повела навкруги очима, наче шукала допомоги в оточуючих предметів* (Вільде).

ВПОМКИ: да́тися впо́мки *див.* датися.

ВПОМКУ: да́тися впо́мку *див.* датися.

ВПОПЕРЕК: вздовж і впо́перек *див.* вздовж.

ВПРАВ: хоч у ра́мці (ря́мця) вправ *кого.* Хто-небудь дуже гарний, вродливий. *Зате в Степана Семеновича дочки — кожну хоч у рямця вправ* (Мирний). С и н о н і м и: **хоч за ра́му клади́; хоч карти́ну малю́й; хоч з лиця́ води́ напи́йся** (у 2 знач.).

ВПРАВИТИ: впрáвити в гýмор; ~ мóзок *див.* вправляти.

ВПРАВЛЯТИ: вправля́ти / впрáвити в гýмор *кого, рідко.* Викликати у кого-небудь добрий, бадьорий настрій. *Старе угорське вино розігріло стару кров і вправило його в веселий гумор* (Фр.).

вправля́ти / впрáвити мóзок (дýшу, *рідко* **мізки,** *діал.* **мóзки)** *кому, фам.* Переконувати кого-небудь у неправильності його дій, поведінки, дорікаючи, виговорюючи за щось.— *Слухай,— налетів на голову агроном,— скільки тебе чекати можна? Комісія на фермах, а він дідові мізки вправляє. Ферма ж — наш маяк* (Драч); [Горлов:] *Вправ йому мозок, щоб газетярів мені не кривдили* (Корн.); [Арсен:] *Піти хіба у райпартком, поговорити . Там би йому душу вправили!* (Мороз), *Добре, що Саша вибрав собі іншу колію на шляху революції: в маси, серед мас і з масами! З робітничим класом! В пролетарські осередки! От і вправили Саші мозки — оці живі, живучі, постійні зв'язки з простими людьми на заводах* (Смолич).

ВПУСКАТИ: в однé (однó) вýхо (одни́м вýхом) впускáти / впусти́ти, а в дрýге (дрýгим) випускáти / ви́пустити. Неуважно слухати, не реагуючи або легковажно ставлячись до сказаного ким-небудь.— *Що ж, як ти далі і все позабуваєш?.— А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю* (Вовчок).

ВПУСТИТИ: в однé вýхо впусти́ти, а в дрýге ви́пустити *див.* впускати.

ВП'ЯЛИСЯ: óчі вп'яли́ся *див.* очі.

ВП'ЯЛИТИ: вп'я́лити óчі *див.* впинати.

ВП'ЯЛЮВАТИ: вп'я́лювати óчі *див.* впинати.

ВП'ЯСТИ: вп'ясти́ óчі *див.* впинати.

ВП'ЯСТИСЯ: вп'ясти́ся п'я́вкою в сéрце *див.* впиватися.

ВРАГ: враг йогó (їх *і т. ін.)* **мáтері,** *фам., заст.* Уживається для вираження захоплення або незадоволення ким-, чим-небудь. *І справді вийшов рій! О, враг його матері! І вибрав же собі час, коли ми могорич п'ємо!* (Н.-Лев.); — *Ну, та й гарна ж оця Тодозя, враг її матері! — не втерпів і якось несамохіть прохопився Єремія* (Н.-Лев.).

враг йогó (їх *і т. ін.)* **[мáтір (дýшу)] знáє (зна),** *фам., заст.* Невідомо.— *За що ж його узяли? — А враг їх матір знає* (Мирний); [Іван:] *Бреду горем, мов тим морем, і враг його зна, коли перебреду* (Кроп.). **врагú йогó дýшу знáють.** *І як він із тими кривими ногами так хутко у візок упхнувся, враги його душу знають* (П. Куліш). Синонім: **лихá мáти знáє** (в 2 знач.).

враг йогó (*рідко* **тебé** *и т. ін.)* **бери́,** *лайл., заст.* Уживається для вираження великого незадоволення, роздратування або досади через когось чи щось.— *Враг його бери! Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому* (Коцюб.); — *Кажи — наймаєш Гафійку? Ні? Волієш з голоду згинути, як руда миша зимою? Ну, здихай, враг тебе бери з усім кодлом, хіба мені що? Знайдемо й другу!..* (Коцюб.). Синоніми: **чорт бери́** (в 1 знач.); **дия́вол йомý в печінки́; чорт би побрáв; хай би грець забрáв; бодáй грець спали́в у діжі.**

враг менé (мою дýшу) візьми́, *заст.* Уживається як клятва, запевнення в чому-небудь.— *Коли б я знав, що така мені на старість буде честь од пана Шрама, то враг мене візьми, коли б я засурмив вам хоч на один приступ!* (П. Куліш); — *Враг візьми мою душу,—закричав із серця Шрам,—коли я ждав од Череваня такої речі!* (П. Куліш).

не взяв враг *див.* ворог.

хай йомý (їй, їм *і т. ін.)* **враг,** *фам., заст.* Уживається для вираження дуже великого незадоволення ким-, чим-небудь, побажання облишити його, не мати справи з ним.— *Ритися й лазити, як це роблять німецькі майстри — хай їм враг з такою роботою! І не гоже і не козацьке діло* (Довж.).

щоб враг побрáв *див.* чорт.

ВРАЖА: врáжа личи́на *див.* личина; **~ мати; що за ~ мáти** *див.* мати [1].

ВРАЖАТИ: вражáти / врáзити [в сáме] сéрце *кого.* Завдавати кому-небудь великих страждань, душевного болю. *Вона зараз впізнала того, що недавно вразив її в саме серце* (Н.-Лев.); // Дуже хвилювати, тривожити. *Вони* [згарища] *дивно якось вражали її серце* (Фр.); *З одного червоноармійця сповзла шинель, і жовтий лоб, неприродно випуклий і кістлявий, вразив комбрига в саме серце* (Ю. Бедзик).

вражáти / врáзити óко (óчі), *рідко.* Привертати увагу чим-небудь особливим, незвичайним; бути особливо помітним. *Оленка не вражала око з першого погляду. Зате, хто погляне вдруге,— навряд чи відірветься* (М. Ю. Тарн.); *Ці купи людей були доволі мальовничі на ясному сонці Тільки зовсім обголені лиця в чоловіків та дідів неприємно вражали очі* (Н.-Лев.). Синоніми: **впадáти в óко** (в 2 знач.); **би́ти у вічі** (в 1 знач.).

ВРАЖЕНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **грóмом врáжений.** Надзвичайно здивований, схвильований чим-небудь несподіваним.— *Йому, бідному, нічого вже не судилося бачити...— Тобто як? — Без очей зостався... Євген стояв, наче вражений громом* (Гончар).

ВРАЖИЙ: врáжий син *див.* син.

ВРАЖІ: врáжі діти *див.* діти.

ВРАЖОГО: врáжого си́на *див.* сина.

ВРАЖОЇ: якóї врáжої мáтері *див.* матері.

ВРАЗИТИ: врáзити в сáме сéрце; ~ óко *див.* вражати.

ВРЕМЯ: во врéмя óно *див.* дні.

ВРИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **вритий,** *з сл.*, с т о я т и, с т а т и *і т. ін.* Приголомшений чимнебудь. *Іваніка станув як вритий...* (Коб.); *Хлопці стояли мов вриті* (Загреб.); *Він Все мовчав, і стояв наче вритий, І на Сясю поглянуть не смів* (Фр.).

ВРІЖ: поли (полу) вріж та тікай. Беззастережно, за будь-яких обставин поривай стосунки з ким-небудь лихим, недобрим або уникай їх. *Од ледачого поли вріж та тікай* (Укр.. присл..); — *А хто вас знає, Ви усі до вінця такі гарні та тихі, хоч у вухо бгай, а після вінця зараз закрутять веремія, хоч поли вріж та тікай!* (Н.-Лев.); [Г р и ц ь к о:] *Годі, Химко, не плач. Знай, що тут, у цьому лихому місці твоя згуба засіла. Тікай мерщій від неї! Поли вріж та тікай* (Мирний); [Д у д а р:] *Це така казка, що полу вріж та тікай...* (Сміл.). **поли врізати (різати) та тікати.** *Христя від його поли ріже та тікає, а він, як реп'ях той, учепився* (Мирний).

ВРІЗАТИ: врізати гарячих *див.* всипати.

врізати драла *див.* давати.

врізати дуба, *грубо.* Вмерти, загинути.— *Можна й дуба врізати, моржуючи. Я в дитинстві дуже не любив купатись у крижаній воді, вже тільки в моряках призвичаївся* (Збан.); — *Добрячий тютюнець... Аби якийсь панок шарпнув цілу затяжку — на місці врізав би дуба* (М. Ю. Тарн.); — *Ех, коли б я спіймав отого Гітлеряку, сто чортів його матері, я б його не карав, а водив би на шворці, доки б він і дуба врізав, щоб знав, як на чужі землі нападати* (Тют.). П о р.: **дати дуба** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **віддати богу душу; випустити дух** (у 2. знач.); **біс узяв; дідько взяв.**

врізати поли (полу) *від кого-чого.* Зовсім перестати бувати у кого-небудь, уникати когось. *Після того, як поли врізав* [Грицько] *від Чіпчиної хати, казав і Христі, щоб не ходила* (Мирний).

врізати п'яти. Косячи, догнати косаря, що йде попереду. *Хоч, правду кажучи, Остап усякому косареві п'яти вріже, проте не зрівнятися йому з Карпом Стратилатовичем* (Горд.); *Якось-то косили ми з ним за проваллям. Він попереду — косар же був лепський, на ять! — а я за ним, хоч теж не давав дядькам собі п'яти врізать...* (Григір Тют.).

врізати язика *кому.* Примусити когось мовчати. *Воріженьки нехай не дуже-то брешуть, бо єсть тут тепер такі, що вріжуть їм язика врешті* (Л. Укр.);

ні врізати, ні доточити. Не здатний ні на що.— *А як не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні врізать, ні доточить* (Гуц.).

ВРІЗАТИСЯ: врізатися в пам'ять (в помку) *кому.* Надовго, міцно запам'ятатися, вразивши чимсь. *Не можу забути одного образу, який врізавсь мені у пам'ять* (Коцюб.); *Він нічого не чув і не бачив, окрім отих двох кахляних плиток, які врізалися йому в пам'ять ще з того дня, коли вимандровував з рідної землі* (Загреб.); *Найбільше врізалася в помку Горпині одна ніч, зоряна, а не місячна* (Мирний). С и н о н і м и: **датися взнаки** (в 5 знач.); **датися в пам'ять** (у 1 знач.).

ВРОДИТИСЯ: вродитися в сорочці *див.* народитися.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **[з-під (з) землі] вродитися.** Несподівано з'явитися де-небудь. *Я тільки почула на роботі, що прибув у контору такий лист, а прийшла додому — гарба соломи на подвір'ї, наче вродилася* (Гончар); — *Олексу тернівщанського ловлять! Не було, не було, і ось він є: як з-під землі вродився, щоб збаламутити увесь ярмарок* (Гончар).

ВРОДИТЬ: де не посій, там і вродить *див.* вродиться.

ВРОДИТЬСЯ: де [не] посій (посієш), там (то) [і] вродиться (вродить). 1. *хто.* Скрізь можна зустріти, побачити кого-небудь. [М и к о л а:] *На всі сторони мотається* [Виборний]; *де не посій, там і уродиться* (Котл.); *І хто її кликав? От уже, де не посій, то вродиться Солов'їха!* (Н.-Лев.); *Дядько Сергій першим помічає мене і тицяє пальцем у мій бік: — От і гостя маємо! Тебе, де не посій, то вродишся* (Стельмах).

2. *кого.* Хто-небудь може пристосуватись до будь-яких обставин. *Він за сина спокійний. Іван не такий, щоб одразу в розпач. Його де посій, там і вродить, аби серед своїх заводських* (Кучер).

ВРОЇТИСЯ: вроїтися в голову *кому.* Хто-небудь постійно думає про когось, щось. *Вроївся мені в голову Семен-небіжчик* (Сл. Гр.);

ВРОСТИ: врости в землю. Завмерти, заклякнути на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху і т. ін. *Юра Мольфар стояв по той бік вориння і дивився на неї. Вона хотіла крикнуть на нього — і не могла.. Намагалась втекти — і вросла в землю* (Коцюб.); *В повітрі смужкою блиснула шабля, і жінка з переляку зіщулилась, вросла в землю* (Стельмах).

ВСАДИТИ: всадити ніж в спину *див* встромити.

ВСЕ: бачити все в рожевому світлі *див.* бачити;

валити ~ докупи *див.* валити.

все і вся, *підсил.* Абсолютно, без винятку все (про вичерпну повноту охоплення чого-небудь). *Історичний підхід до вияснення причин і всіх можливих граней того чи того конфлікту не прокрустове ложе, не порятунковий рівень всіх і вся* (Літ. Укр.).

все кипить всередині *в кого.* Хто-небудь надзвичайно знервований, обурений. *Правда, Меланія стрималася, але червоні лапчасті плями на шиї свідчили про те, що всередині у неї все кипить* (Вільде).

все на світі, *підсил.* Абсолютно все. *Про все на світі забув Федір!* (Мирний); — *Тепер, хто жонатий, забудь про жінку і дітей, хто не жонатий,*

залиш батька й матір, забудь все на світі... Треба перемогти, товариші, треба перемогти! (Довж.); *О, якби вона* [Земля] *відповіла! Якби ожив його пошматований кабель, його рідний, живий нерв! Все на світі повернулося б до Маковея...* (Гончар).

все одно́ (рі́вно). 1. Однаково, немає різниці; те саме. *Все одно, каже, чи звінчав піп, чи не звінчав, аби кохалися...* (Коцюб.); *Відорвати* [відірвати] *гуцула від його гір, то все одно, що зв'язаного орла занурити в воду, а рибу пустити літати в повітря* (Хотк.); *— Кому воля, а кому неволя! — сумно одповів дід..— Та вам все рівно, діду: ви давно вже вільні,— примовивсь Грицько* (Мирний); // Байдуже.— *А що, пани-браття, де цю ніч будемо рибу ловити? — Та ще не знаємо, Чіпко,— каже Лушня.— Ось ці радять у Ставище до Гершка..— Мені все одно! — одказав Чіпка* (Мирний); *Мені все одно, що воно там написано, бо я його незугарна прочитати* (Н.-Лев.); *Благообразний дідок був взагалі веселим і балакучим від народження... і йому, мабуть, було все рівно, скільки часу він ще просидить в цьому кабінеті* (Тют.).

2. За будь-яких умов; у будь-якому випадку.— *Тепер Січ буде недалечко: у Романовському Куті. Правда, й туди вашому брату все одно — дзусь!* (П. Куліш); *— Все рівно, чи так, чи інак, а земля пропадає.— Кому ж я її продам, сину, під сю завірюху?* (Мирний); *Далеко не втече* [араб], *де не бігатиме, а все рівно до наших прийде... Тепер усі дороги до наших ведуть...* (Гончар); // Незважаючи ні на що; все-таки. *Хоч би всіх* [співців] *переловили, Все одно б сього джерела Вільних співів не спинили* (Л. Укр.); *Добре лірику, їй-право! Встане, гляне у вікно... Може, вам і не цікаво,— Він напише все одно* (С. Ол.); *Губа* [в Северина] *зрослася, але тонюсінький, як ниточка, рівчачок все рівно розділяв її на дві половинки* (Тют.). **все'дно**. *Рудий сказав: Тільки ти ж, Оверку, дивись. Хоч і в землевідділ йому дорога, а лікар все'дно буде оглядати: щоб не дуже синяків було.— Повчи, повчи!* (Головко).

в середи́ні все оберта́ється *див.* обертається; **~ рівно що** *див.* рівно.

все співа́є *у кого, у кому.* Хто-небудь перебуває в дуже доброму, радісному настрої. *Йому раптом зробилося легко і навіть весело. «Додому! Додому!» — співало все в ньому* (Тют.). П о р.: **душа́ співа́є.**

все стає́ на своє́ мі́сце (на свої́ місця́). Стан речей набуває визначеності або повертається до попереднього вигляду. *Він майже несвідомо, палкою своєю уявою вже відроджував поруйноване.. В нього все там ставало на своє місце* (Гончар); *Про себе думав, що дружина отямиться і все стане на своє місце* (М. Ю. Тарн.).

все чи́сто, *підсил.* До найменших дрібниць; абсолютно все без винятку. *Міг би я вам розповісти про цей Іпель все чисто: і яка його бистрінь, і де були розташовані вогневі точки противника на протилежному березі, і де міновані поля* (Гончар); *Тимофіївна, прибиральниця третього поверху, де містилася кімната, все чисто робила сама, а от паркет наказувала натирати хлопцям* (Собко).

все (щось) обрива́ється / обі́рва́лося всере́дині (в гру́дях) *у кого, рідко кому.* Хто-небудь страшенно вражений, переляканий чи приголомшений чимсь. *З яким нетерпінням вичікувала вона хвилини появи його* [листоноші], *і коли приходив з порожніми руками, їй обривалось щось всередині* (Гжицький); *Юрко відчув, як усе всередині у нього обірвалось. Вели його батька* (Багмут).

і все тут. Уживається як підсумок зробленому чи сказаному або як висновок з чого-небудь.— *Хоч трісни, хоч і лопни, бий, виганяй, а Тимко любий мені — і все тут!* (Тют.).

іти́ на все *див.* іти; **на ~ го́рло** *див.* горло; **на ~ гото́ве** *див.* готове.

на все до́бре. Усталена форма ввічливого прощання з ким-небудь.— *Бувайте здорові! — На все добре,— відповіли дівчата.* **на все.**— *Тож до Слуцька нам по дорозі. Поки, на все... Дорогою вже наговоримося,— і він, козирнувши, вийшов* (Досв.). П о р.: **всьо́го до́брого.** С и н о н і м и: **всіх благ; бува́й здоро́в.**

не все коту́ ма́сниця *див.* масниця.

от тобі і все. Більше нічого нема.— *То було і яєчко, і молочко, і сметанка в празник, а тепер хліб та картопля — от тобі й усе... І живи, як хоч* (Хотк.).

переверта́ється все в голові *див.* перевертається: **пиши́ ~ пропа́ло** *див.* пиши; **плю́нути на ~** *див.* плюнути; **раз на ~** *див.* раз.

у голові все іде́ / пішло́ о́бертом *у кого.* Хто-небудь втрачає здатність чітко, логічно мислити, розуміти, сприймати і т. ін. *У мене в голові все йшло обертом. Я ніяк не міг похопити одної думки, що ледве ворушилась десь під свідомістю, намагаючись підвестись* (Досв.). С и н о н і м: **голова́ іде́ о́бертом** (у 3 знач.).

хо́лод пробира́є все ті́ло *див.* холод.

ВСЕВИДЮЧЕ: всеви́дюче о́ко *див.* око.

ВСЕВИДЮЩЕ: всеви́дюще о́ко *див.* око.

ВСЕВИДЯЧЕ: всеви́дяче о́ко *див.* око.

ВСЕВИДЯЩЕ: всеви́дяще о́ко *див.* око.

ВСЕЛИВСЯ: біс всели́вся *див.* біс.

ВСЕРЕДИНІ: все кипи́ть всере́дині; ~ обрива́ється ~ *див.* все.

ВСИПАТИ: все́ипати бере́зової ка́ші *див.* дати; **~ бо́бу** *див.* давати.

всі́пати (врі́зати, да́ти) гаря́чих. Покарати різками, висікти.— *Не пішов би він* [мужик] *красти панського лісу, якби йому всипав гарячих!* (Коцюб.); *Нічого не вдієш — знімаю* [одяг]. *Знову врізали гарячих* (Збан.); *Всипати п'ятдесят гаря-*

чих, щоб знала, як книжки красти (Мирний); — *Ану, дайте ще й цьому кілька гарячих!* (М. Ю. Тарн.).

всúпати (насúпати, кúнути, вкúнути *і т. ін.*) **прúску за очкýр (за пáзуху)** *кому*. Завдати неприємностей кому-небудь. [Е к о н о м:] *Гляди, щоб ми не всипали тобі за очкур приску!* (Вас.); [М и х а й л о:] *Слухай, Катре, не муч мене! Щоб я більше не чув про Дмитра! Не поминай мені про нього! Тут прийдеш до тебе порозкошувати душею, впитися коханням,— а ти мені вкинеш приску за пазуху* (Стар.).

всúпати пéрцю (патиків, на галушкú) *кому*. 1. Побити, суворо покарати кого-небудь. *Головним злодіям повипікали очі, іншим поприпалювали підошви та всипали по пару сот* [по парі сотень] *патиків* (Фр.). С и н о н і м и: **дáти берéзової кáші** (в 1 знач.); **дáти хльóсту; почастувáти берéзовою кáшею.**

2. Дуже вилаяти, суворо покритикувати.— *Ну, зажди, Іване, побачу тебе з іншою,— добра не жди. За нашу подружку ми тобі всиплемо перцю!* (Шиян); — *Прокіп хіба не попереджав тебе? Ілько не відповів. Ну, за це доведеться старому на галушки всипати... Я ж просив його...* (Хор.). С и н о н і м и: **дáти прочухáнки** (в 3 знач.); **дáти берéзової кáші** (в 2 знач.); **дáти чортíв** (у 3 знач.); **дáти чóсу** (у 3 знач.); **дáти нагíнку.**

всúпати по пéрше (по шóсте) числó. Суворо покарати, провчити кого-небудь.— *Кинувся кожен: де Маковей? Де телефоніст? Розшукати негайно! Всипати по перше число!* (Гончар); *Я вам покажу «точно»! — спалахнув Гречкун.— Чого не доповіли про готовність батальйону? Я вам всиплю по шосте число! Я вас навчу воювати* (Ю. Бедзик). С и н о н і м и: **дáти дроздá** (в 1 знач.); **дáти дýху** (в 1 знач.); **дáти жáру** (в 1 знач.); **дáти прикурúти** (в 1 знач.); **дáти пéрцю** (у 1 знач.); **намúлити шúю** (у 2 знач.).

всúпати рíзок *див.* дати; **~ хльóсту** *див.* давати.

ВСИСАТИ: всисáти з молокóм мáтері *див.* всмоктувати.

ВСІ: бодáй вонú всі послúзнуть *див.* вони; **вúдивити ~ óчі** *див.* видивити; **вимóтувати ~ кишкú** *див.* вимотувати; **витягáти ~ жúли** *див.* тягти; **~ вхóди і вúходи** *див.* входи; **~ кóзи в зóлоті** *див.* кози; **~ рóзуми поїсти** *див.* поїсти; **давúти на ~ гáльма** *див.* давити; **ідú на ~ чотúри вíтри** *див.* іди; **кúдатися на ~ бóки** *див.* кидатися; **кóваний на ~ чотúри ногú** *див.* кований; **крутúти на ~ бóки** *див.* крутити; **мáйстер на ~ рýки; мáйстер на ~ штýки** *див* майстер; **на ~ бóки** *див.* боки; **на ~ бóки пристýпний** *див.* приступний; **на ~ зáвертки** *див.* завертки; **на ~ зáставки** *див.* заставки; **на ~ кінці** *див.* кінці; **на ~ ладú** *див.* лади; **на ~ лопáтки** *див.* лопатки; **на ~ сто** *див.* сто; **на ~ чотúри** *див.* чотири; **на ~ чотúри бóки** *див* боки; **на ~ чотúри вíтри** *див.* вітри; **на ~ штýки** *див.* штуки; **натискáти ~ кнóпки; натискáти на ~ педáлі** *див.* натискати.

не всі вдóма (дóма) *у кого.* Хто-небудь дурний, недоумкуватий. [А н д р і й:] *Факт той, що всі у мене вдома вважають, видно, що у мене не всі вдома!* (Мороз); — *Не всі, бач, дома — божевільна...* (Мирний); *Вояк витріщеними очима видивився на Спориша, як на чоловіка, у якого не всі дома* (Фр.); *Гутман дивиться на мене, як на людину, в якої не всі дома* (Кол.). **всі вдóма (дóма).**— *Гайворон виступив на правлінні проти плану сівби, який затверджений для їхнього колгоспу.— У нього всі вдома? — зі злом спитав Бунчук* (Зар.);— *Як він там у вас... Чи в нього всі дома? — покрутив пальцем становий коло чола.— Зайця, часом, в голові немає?..* (Коцюб.). С и н о н і м и: **немá кебéти; немá царя́ в головí; немá клéпки; розсóхлися клéпки; без клéпки; жукú в головí.**

переоцíнювати всі цíнності *див.* переоцінювати; **підкóвувати на ~ чотúри** *див.* підковувати; **підкóвуватися на ~ чотúри** *див.* підковуватися; **плýтати ~ кáрти** *див.* плутати; **протрубúти ~ вýха** *див.* протрубити; **стáвити ~ крáпки над «і»** *див.* ставити; **три мішкú гречáної вóвни і ~ непóвні** *див.* мішки; **тя́мити ~ типикú** *див.* тямити; **як ~ рóзуми поїсти** *див.* поїсти.

ВСІЄЮ: всíєю душéю *див.* серцем; **чýти всíєю душéю** *див.* чути.

ВСІЙ: по всій фóрмі *див.* формі; **у ~ своїй нагóті** *див.* наготі.

ВСІМ: всім по сім. Порівну, щоб усі були задоволені. *Налив* [дідич] *горілки й сказав селянинові: — Ану, газдо, вип'ємо за то, аби всім було по сім* (Казки Буковини..); *Треба землю поділити так, щоб усім по сім* (Панч).

всім сéрцем *див.* серцем.

ВСІМА: всімá сúлами *див.* силами; **за ~ прáвилами** *див.* правилами.

ВСІХ: всіх благ *див.* благ; **вíшати ~ собáк** *див.* вішати; **докладáти ~ сил** *див.* докладати; **на ~ парáх** *див.* парах; **на ~ парусáх** *див.* парусах; **на ~ перехрéстях** *див.* перехрестях; **по ~ усюдах** *див.* усюдах; **тріщáти по ~ швах** *див.* тріщати; **у ~ світáх** *див.* світах.

ВСКОЧИЛА: душá в п'я́ти вскóчила *див.* душа.

ВСКОЧИТИ: вскóчити в зáшморг. Опинитися в небезпечному становищі; бути спійманим.— *Старайся як можна далі відійти* [від концтабору], *але йди обережно, щоб де знову в зашморг не вскочив* (Збан.).

вскóчити вúще халя́в. Потрапити в неприємне, скрутне становище.— *Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломії, оповідаючи їй свої спостереження,— а то ще вскочиш вище халяв* (Коцюб.). С и н о н і м и: **вскóчити в хáлепу; влúпнути в істóрію.**

вскóчити (встря́ти) в хáлепу (в рахýбу). Потра-

пити в неприємну ситуацію, зробивши щось необдумане, допустивши якусь помилку і т. ін.; зробити собі зайвий клопіт.— *Бог тут ні до чого,*— *сказав Артем.— А от Дарині своїй все життя дякувати будеш. Що не дала тобі в халепу вскочити* (Головко); — *Отак і повинні ми відчувати твердість влади,— глибокодумно пророк Кошіль, тільки зараз збагнувши, в яку халепу він ускочив через свою дурість* (Стельмах); *Він підтюпцем рушив униз, розуміючи вже, що встряв у якусь рахубу* (Голов.); // Виявитися причетним до чого-небудь поганого, осудливого, бути замішаним у чомусь. *Здоровань-лісничий заставив скидати стояки на те місце, звідки вони були взяті, склав акта і поїхав геть, не сказавши ні слова. Йонька плювався всю дорогу.., всю вину звалив на хлопців: — Через вас, белебнів, у халепу вскочив* (Тют.). Синоніми: **влипнути в історію; вскочити вище халяв.**

вскочити і вискочити. Вийти із складного становища, позбутися небезпеки.— *Тут, либонь, і той не зуміє дістати зайвого життя на продаж, хто меткий, хто вміє вскочити і вискочити* (Гуц.).

вскочити у мак. Недоладно, не так, як треба, сказати чи зробити що-небудь. *Із своєю гарячою головою він вскочив у мак.*

вскочити як риба в невід. Необачно, зопалу опинитися в неприємному становищі. *Галя побачила, що вскочила з Чіпкою як риба в невід* (Мирний).

ВСКОЧИТЬ: як (мов, ніби *і т. ін.*) у вічі не вскочить. Дуже лагідно, улесливо. [Герцик:] *І знов, котрий лисичить, умизгається та лебезує, мов у вічі не вскоче* [вскочить],— *чи не частіше всього держе* [держить] *за пазухою каменюку?..* (Кроп.); — *Кульбако, розказуй вірш. Він і на неї смиренником, святенником, трохи у вічі не вскочить: — Ганно Остапівно, який вірш?* (Гончар).

ВСМОКТАТИ: всмоктати з молоком матері *див.* всмоктувати.

ВСМОКТУВАТИ: всмоктувати (всисати, вбирати в себе *і т. ін.*) / всмоктати (ввіссати, ввібрати в себе *і т. ін.*) з молоком матері. Засвоювати щось з дитинства, звикати до чогось. *Більшість їх* [дівчат] *вийшла з родин убогих, із таких, де кожне ще з молоком матері всисає потребу праці для шматка хліба* (Коцюб.); *Вірність Батьківщині. Її ми всотуємо, вбираємо в себе з молоком матері. Змалечку дихаємо цим високим словом «вірність»* (Рад. Укр.); *Цілком природно звучать пісні сина коваля* [І. Франка], *який зріс серед сільської бідноти і з молоком матері всмоктав красу народного слова, народної мелодії* (Рильський).

ВСПІЄШ: не вспієш обернутися; не ~ оком моргнути *див.* встигнеш.

ВСТАВ: щоб ліг і не встав *див.* ліг.

як (мов, ніби *і т. ін.*) з гробу встав. Надзвичайно виснажений. *Він такий худий та немічний, як з гробу встав.*

ВСТАВАТИ: вставати в пам'яті *див.* виринати.

вставати / встати з попелу [і руїн]. Відроджуватися, повертатися до життя. *За домом у відступі ми сумували, за сміхом жінок і дівчат .. Виходь, Батьківщино, ми з попелу встали, виходь переможців стрічать!* (Голов.). Синонім: **підніматися з руїн.**

вставати на ноги *див.* стати.

вставати (підводитися) / встати (підвестися) з ліжка. Починати одужувати після тяжкої хвороби. *На восьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись* (Вовчок); *Він* [Гнатюк] *знов був дуже слабий на плеврит. Як заслаб на різдво, то тільки тепер встав з ліжка* (Коцюб.); *Я.. дожидався, поки жінка підведеться з ліжка, поки хатні клопоти прибере до своїх рук* (Мирний).

ВСТАВИТИ: вставити клепку; ~ палиці в колеса *див.* вставляти.

вставити слово. При нагоді доречно сказати або додати щось у розмові. *Вони з таким запалом доводять своє, що і вставити слово ніяк.*

вставити слівце. *Тетяну теж допитували, про людське око її сяк-так побив Роберт, на її спині завоювались маленькі ранки. І про це Довговух не забув вставити слівце при розмові з батьками* (Хижняк).

ВСТАВЛЯТИ: вставляти (встромляти, ставити, совати) / вставити (встромити) палиці (палицю, палки, дрючки) в колеса (в колесо) *кому.* Перешкоджати, заважати кому-небудь у здійсненні чогось. *Каїтан перестрів Сторожука біля контори: — Ти мені, Сторожук, палиці в колеса не вставляй, бо я не подивлюся, що ти партгрупорг* (Зар.); — *Інші, розізлившися на вас, почнуть інтригувати, встромляти вам палки в колеса — постараються зробити все, щоб ваше перебування тут стало для вас нестерпним...* (Шовк); *Заруба й досі не міг спокійно дивитися на нього І не тому, що він* [Перегуда] *накоїв Зарубі стільки лиха з тими отруєними свиньми, з комбайнами, що совав дрючки в колеса* (Кучер); *Певний був* [Гаманюк] *досі, що ніхто нічого не знає Невже ж вони справді слідкували за кожною його спробою вставити палиці в колеса?* (М. Ю. Тарн.).

вставляти / вставити клепку (клепки) *кому, ірон.* Повчати, наставляти на розум кого-небудь.— *Треба тобі вставити клепки, щоб ти нарешті щось зрозумів.* Синонім: **вибивати дур.**

ВСТАЄ: аж курява встає *див.* курява; **волосся ~ вгору** *див* волосся; **мило ~** *див.* мило.

ВСТАЛО: волосся встало вгору *див.* волосся.

ВСТАТИ: встати в пам'яті *див.* виринати; **~ дибки** *див.* стати; **~ з ліжка; ~ з попелу** *див.* вставати.

вста́ти на ліву (не на ту) но́гу. Бути в поганому, роздратованому настрої. *На обрії веселе сонце, в небі жодної хмаринки, але навколо якось непривітно, похмуро. То, мабуть, від того, що поліцаї сьогодні встали на ліву ногу* (Збан.); [Л и ч а к:] *Е, Матвію, ти сьогодні, мабуть, не на ту ногу встав. Сидиш, насупився, розумієш, як віл перед обухом* (Мам). **вста́ти лівою ного́ю.** *Макар Іванович Ліжко встав, мабуть, із ліжка лівою ногою, бо так йому сьогодні не по собі щось, усе його дратує, усе турбує* (Коцюб.). **вста́ти з лівої ноги́.** *Сьогодні прокинувся* [Федір Іполитович] *пізно, по-недільному. Виспався на славу, встав начебто не з лівої ноги* (Шовк.). С и н о н і м и: **яка́сь му́ха вкуси́ла; гедзь напа́в; му́ха сіла на ніс.**

вста́ти на но́ги *див.* стати.

вста́ти (підня́тися) з колін. Звільнитись від гніту, поневолення. *Африка піднялась з колін, вона розпрямляє свої могутні плечі, розриває кайдани* (Рад. право).

[і] вста́ти і лягти́ *у кого.* Постійно, весь час перебувати в кого-небудь. *Остап Шкандибенко одружився, та взяв жінку з другого села, якусь таку повію, що і встала і лягла у молодого дяка...* (Мирний).

лягти́ і не вста́ти *див.* лягти.

ВСТИГНЕШ: не всти́гнеш (не встиг, не вспієш, не вспів) [і] оберну́тися (огляну́тися, огле́дітися, озирну́тися) [як (аж)]. Миттю, дуже швидко. *Не встигла обернутись, як Мосаковський нагнувся й поцілував її в руку* (Н.-Лев.); *Не раз він чув жалі та скарги на скороминущість людського життя. Промайнуло, як сон, пролетіло мигцем, не встиг і оглянутись...* (Гончар); *Не встигла я озирнутись, аж і Палажка Солов'їха стоїть тут коло дверей* (Н.-Лев.); *Не вспіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід* (Кв.-Осн.); *Життя — що погода. Оце тихо й мирно, любо та мило... гульк! — не вспів і озирнутись, як повернуло на негоду...* (Мирний). С и н о н і м и: **не встигнеш о́ком моргну́ти; о́ком не моргне́ш.**

не встигнеш (не встиг, не вспієш, не вспів) [і] о́ком моргну́ти (змигну́ти) [як]. Миттю, дуже швидко.— *Тепер друге питання: буряк. Та не так він, як довгоносик. Не встигнеш оком моргнути, як його стільки нашевкається, що «рятуйте» кричатимеш* (Тют.); *Не встиг Василь і оком моргнуть, як Марусю одірвало від нього й понесло, мов хвилею, убік* (Хотк.); *Як ухопить* [Чіпка] *горобеня, як крутне за головку . Не вспів оком моргнути, в одній руці зостався тулубець, а в другій головка* (Мирний); *Як побачив* [Василь] *свою Галю неживу, підняв косу та черк себе! Ніхто не вспів і оком змигнути... Тут коло неї і впав* (Вовчок). П о р.: **о́ком не моргне́ш.** С и н о н і м: **не встигнеш оберну́тися.**

ВСТИГНУТИ: встигнути (поспіти) з ко́зами на торг. Нема причини, потреби поспішати.— *Устигнемо з козами на торг! — одмахнувся від Оленки Іван Петрович* (Вишня); — *Я спішив.— Встигнув би з козами на торг,— дівчина збирала книжки* (Зар.); *Старі вже більш і не згадували* [про сватання], *бо і в Череваня, і в Шрама була така думка, що ще поспіють з козами на торг* (П. Куліш).

ВСТРОМИТИ: встроми́ти (всади́ти, да́ти) ніж (ножа́) в спи́ну *кому.* Вчинити, зробити щось підступне по відношенню до кого-небудь. *Ні, вбивця нашої дочки, ви хочете сховатися серед нас! Щоб слушної для вас хвилини встромити ніж нам у спину... Не вийде!* (Ю. Янов.); *Повстав Григор'єв проти Рад, нам устромив ножа у спину* (Сос.); *Контрреволюція примовкла, збирала сили, щоб на четвертий день спробувати всадити ніж в спину повсталому пролетаріату,— вона підняла юнкерів на повстання* (Знання.); *Взяла* [Катря] *наше ковалівське прізвище і на таку ганьбу його кинула? Ножа мені в спину дала* (Кучер).

встроми́ти го́лову в петлю. 1. Повіситися. *Аркадій зрозумів, що його поставили перед альтернативою: або самому встромити голову в петлю, або вказати на когось* (Вільде).

2. Опинитися в скрутному, загрозливому становищі через свою поведінку, свої дії і т. ін. *Вона й сердита на сина, а разом і жалко його, ой, як жалко. Воно ж молоде ще, нерозумне, того й дивись, десь у петлю свою голову встромить* (Дім.).

встроми́ти о́чі *див.* встромляти.

встроми́ти о́чі в зе́млю. Не дивитися прямо на кого-небудь, потупити погляд. *Устромила очі в землю і слова не промовить* (Сл. Гр.); *Глянув цар на сестер, питає, а вони дрижать, неначе трясця їх трясе, устромили очі в землю і слова не промовлять* (Стор.).

встроми́ти па́лиці в коле́са *див.* вставляти; ~ **свого́ но́са** *див.* встромляти.

ніде [й] го́лки (па́льця) встроми́ти (просу́нути). Дуже багато людей; нема вільного місця. *Ото ж людей на улиці і коло хати — ніде й голки встромити* (Вовчок); *На завтра. . пішли* [піщани] *до пана в Красногорку. Прийшли: стали в дворі коло ганку — повнісінький двір, ніде голки просунути* (Мирний); *У церкву навалило стілько* [стільки] *— пальця просунути ніде—і все тобі. кріпацтво голодрабе. Усі раді, у всіх очі так грають* (Мирний). **ніде па́льцем просу́нути.** *Людей найшло* [на весілля] *видимо-невидимо.. Сказано: ніде пальцем просунути ні в хаті, ні на дворі...* (Мирний). С и н о н і м и: **го́лці ніде впа́сти** (в 1 знач.); **ку́рці ніде клю́нути.**

ВСТРОМЛЮВАТИ: встро́млювати о́чі *див.* встромляти.

ВСТРОМЛЯТИ: встромля́ти (встро́млювати, втира́ти) / встроми́ти о́чі (*зневажл.* **баньки́**) *в кого — що.* Пильно вдивлятися в кого-, що-не-

будь. *Дійшло до того, що, проходячи двором, Морда нерішуче спинявся, підходив до Лазаря, встромляв у нього очі і щось хотів казати, ворушив губами, але мовчав* (Коцюб.); *А сон налягає. Щоб одігнати його, Іван встромлює очі в живий вогонь* (Коцюб.); *Молодій удові стало чогось так страшно, неначе коло неї десь недалечко, десь у гущавині яблунь заворушилась нечиста сила, втирала в неї свої страшні баньки* (Н.-Лев.); *Яків устромив очі не знать куди* (Мирний). Синоніми: **втýплювати óчі; втопи́ти óчі; впинáти óчі; впивáтися очи́ма; не відривáти очéй.**

встромля́ти пáлиці в колéса *див.* вставляти.

встромля́ти (сýнути, пхáти) / встроми́ти (вти́снути, всýнути) [своґó] нóса ([свій] ніс). Безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось. *Уляна таки сварилася з Василем, але за що — зась комусь носа встромляти!* (Большак); [Тимофій:] *Ти знаєш, що роблять з тими, хто встромляє свій ніс у чужі справи?..* (Корн.); *На педагогіці, як святий на самогоні, розуміється* [Петро Андрійович], *а теж свого носа суне* (Мушк.); *Намагаюсь пояснити Фатеєвій Марії те, куди ліпше було б не пхати носа* (Гуц.); — *І дихнути не годен, коли десь не так щось? І всюди встромиш свого довгого носа?* (Гуц.); *А Солов'їха й свого носа туди таки втисла: без неї, бачте, ніде вода не освятиться* (Н.-Лев.). **сýнути своґó нóса в чужí горшкú (до чужóго прóса, в чужé прóсо).** — *Я ж чужа в цьому селі... Може, й нагорить мені, коли суну свого носа в чужі горшки* (Кучер); — *А я не серджусь, а тільки раджу тобі, Назаре, як молодшому: не сунь свого носа до чужого проса* (Збан.); *З усіх боків можна було чекати, що скажуть: у чуже просо не сунь свого носа* (Хотк.).

ВСТРУГНУТИ: встругнýти (утнýти, утя́ти) штýку. Зробити, вчинити що-небудь незвичне, несподіване, дивацьке. [Дмитро:] *Стійте, стійте! Дівчата йдуть! Постривайте ж, я їм за жданки штуку встругну! (Бере кочерги й рогачі й підпирає ними двері)* (Стар.); — *Чув, яку штуку встругнув Кошик? Відмовився виконувати завдання редакції* (Автом.); *Вона з недовірою подивилась на мене, потім оглянула стілець,— вона думала, що я хочу встругнути їй якусь штуку,— і не сідала* (Сміл.); *Його несподівано звідтіль* [з бурси] *вигнали за те, що він раз утнув штуку в класі* (Н.-Лев.); — *Невже він не помічає, що я повзу? А може, просто вичікує? Ну, я ж з ним зараз втну штуку!* (Загреб.); *Валентин не міг всидіти на місці, його штовхав якийсь веселий біс утяти яку-небудь штуку* (Гончар). **встругнýти (одколóти) штýчку.** — *Ой ви, ви! Прощайте! Та просіть на весілля! Чуєте?* — *крикнула Христина з порога:* — *Та це все, мабуть, ваші жарти! Це ви якусь штучку хочете зо мною встругнути? Еге?* — *питав з недовірністю Бичковський* (Н.-Лев.); [Гавриїл:] *Навпаки, мені знов хочеться піти до вівтаря — напевне, там їх благословеніє ще якусь штучку одколюють* (Мик.). Синоніми: **ви́кинути кóника; ви́кинути колíнця** (у 2 знач.); **відколóти нóмер.**

ВСТРЯВАТИ: встрявáти в óко *див.* впадати.

ВСТРЯТИ: встря́ти в óко *див.* впадати; **~ в хáлепу** *див.* вскочити.

ВСТУПАТИ: вступáти / вступи́ти в гóлову *кому і без додатка.* Викликати в кого-небудь стан сп'яніння; п'янити когось (про хмільні напої). [3-й вартовий:] *Та нащо нам вода? Сьогодні й чисте можна пить! Гуляймо!* [2-й вартовий:] *Та чисте дуже в голову вступає* (Л. Укр.); — *Чув я,— каже* [Демко],— *за тії Палестини. Оце ж до тих Палестинів і посуну! І що йому міцніш у голову вступає, то він далі посува. Вже й поза тії Палестини,— хвалиться,— втопчу стежку* (Вовчок). Пор.: **ударя́ти в гóлову** (в 2 знач.). Синонім: **замакíтрився світ.**

вступáти / вступи́ти на шлях (на дорóгу, на стéжку) *чого, який, яку.* Розпочинати яку-небудь діяльність або починати вести певний спосіб життя.— *Щось ти, Гнате, вступаєш на поганий шлях.. Свою жінку прогнав од себе, зійшовся з другою без шлюбу* (Коцюб.); *Лисенко перший у нас вступає на дорогу наукового досліджування української народної музики* (Муз. праці); — *Еге-ге! поталанило мені,— радіє старий.— На добру стежку вступив я* (Коцюб.). Синонім: **стáти на шлях.**

вступáти / вступи́ти у вік. Ставати дорослим, мужніти. *Він став розсудливішим, як вступив у вік.*

вступáти (вхóдити) / вступи́ти (ввійти́) в життя́. 1. Починати жити, діяти самостійно. *Вступило в життя нове, повоєнне покоління радянських людей. Виросли сини і внуки героїв революції і громадянської війни* (Інг.).

2. Виникати, з'являтися або поширюватися. *В життя вступають Нові будівлі В шахтарськім місті Труда і слави* (Бойко); *Входять у життя і диски з внутрішньою ріжучою кромкою* (Рад. Укр.).

вступáти (вхóдити) / вступи́ти (ввійти́) в [свої́] правá. Виявлятися повною мірою. *Весна вступила в свої права* (Рад. Укр.); *Робочий будень ще не склав інструментів, але свято вже входило в свої права* (Кундзич).

ВСТУПИТИ: вступи́ти в гóлову; ~ в життя́; ~ в правá; ~ на шлях; ~ у вік *див.* вступати.

ВСУНУТИ: всýнути нóса *див.* встромляти.

ВСЮ: вимóтувати всю дýшу *див.* вимотувати, **висисáти ~ кров** *див.* висисати; **~ прáвду сказáти** *див.* сказати.

на всю. В повну силу, повною мірою. *Зареготавшись на всю від Кузьминого жарту, я відкинувся в задок брички* (Мик.); — *Туман, як сало! А то*

все міцні приморозки дубом землю кували — ніяк не можна було на всю розпочати сівбу (Крот.); — *Хліб майже готовий, хлопці,— чув Буслай... Ми днів два покосимо на звал, підбирачі все це підберуть, а тоді вже почнемо збирати на всю* (Моск.).

на всю ву́лицю *див.* вулицю; **на ~ горля́нку** *див.* горло; **на ~ гу́бу** *див.* губу; **на ~ коту́шку** *див.* котушку; **на ~ пе́льку** *див.* пельку; **на ~ ру́ку** *див.* руку; **на ~ ха́ту** *див.* хату.

ВСЯ: все і вся *див.* все; **от і ~ розмо́ва** *див.* розмова.

ВСЯК: на всяк ви́падок *див.* випадок.

ВСЯКА: вся́ка вся́чина *див.* всячина.

ВСЯКИЙ: вся́кий раз *див.* раз; **на ~ ви́падок** *див.* випадок.

ВСЯКІ: на вся́кі лади́ *див.* лади; **на ~ шту́ки** *див.* штуки.

ВСЯКОГО: без вся́кого. Безумовно, обов'язково. *Однак нема лиха без добра: з'явився у червоних тет-де-пон, зате Слащова тепер без всякого вижене* [Врангель] *з військ, психічно ненормальним оголосить* (Гончар).

ВСЯКОЮ: поза вся́кою че́ргою *див.* чергою.

ВСЯКУ: за вся́ку ціну́ *див.* ціну; **про ~ приго́ду** *див.* пригоду.

ВСЯЧИНА: вся́ка вся́чина. 1. Дуже багато чого-небудь різного, зовсім несхожого (про предмет розмови і т. ін.). *За сніданком* [сестра] *наговорила стільки всякої всячини, що іншій на тиждень вистачило б* (Грим.).

2. Найрізноманітніші речі, предмети і т. ін. в їх сукупності. *Він торгував маззю, мотуззям, заліззям і всякою всячиною, яка потрібна для селян* (Фр.); *Вміють* [дочки отця Миколая] *і грати на мандоліні, і шити, і варити, і квасити яблука, і готувати всяку всячину* (Стельмах).

хай (неха́й, бода́й) йому́ (тобі, їй *і т. ін.*) **вся́чина.** Уживається для констатації чого-небудь, чим хтось незадоволений або захоплений. [Ч о л о в і к I:] *Хай йому всячина! Втомився!* (Гр.); — *Мудрий ти, братику Антоне Андрійовичу, хай тобі всячина. Я б ніколи до такого не додумався б...* (Добр.); — *Слухайте ж моєї* [управителя] *поради, покиньте того Павла навіженого: нехай йому всячина!* (Вовчок); — *Що ж ти не вдарив її* [гадюку]?.. *А ти запримітив місце? Покажи.— Нехай їй всячина, і вести не хочу* (Мирний). С и н о н і м и: **хай йому́ грець; хай йому́ цур; хай йому́ чорт; хай йому́ аби́що.**

ВСЬОГО: віддава́ти всього́ себе́ *див.* віддавати.

всього́ до́брого (найкра́щого) *кому і без додатка.* Усталена форма ввічливого прощання з кимнебудь.— *Всього доброго вам, Степане Васильовичу. Шкапонд поправляє негнучку свиту і наостанку войовниче махає рукою до вчителя* (Стельмах); *З Берліна ще раз напишу, Як німці вріжуть дуба. Всього найкращого. Спішу. Сержант Іван Рахуба* (Воскр.). П о р.: **на все до́бре.** С и н о н і м и: **бува́й здоро́в; всіх благ.**

та й тільки всьо́го. Більше нічого; і все. *Полізе* [Чіпка] *в розвалений погріб, назбирає ще торішньої ріпи, начистить, зварить юшки — та й тільки всього!* (Мирний). С и н о н і м: **та й по всьо́му.**

ВСЬОМУ: на всьо́му гото́вому *див.* готовому.

та й по всьо́му. Більше нічого. *Переказати лиш до Гната, щоб завіз її скриню, та й по всьому* (Коцюб.); *Майна того, що на плечах та біля печі, та й по всьому* (Панч.); // Цим все закінчиться. *Ну, бабуся гримне На неї добродушно — і по всьому* (Рильський); *То спасибі вам, я оце ще стулю два вінки — та й по всьому* (Гуц.). С и н о н і м: **та й тільки всьо́го.**

ВТЕКЛА: душа́ в п'яти втекла́ *див.* душа.

ВТЕКЛО: діло не втекло́ рук *див* діло.

ВТЕКТИ: з душе́ю втекти́ *див.* вирватися.

недале́ко втекти́ (піти́, відбі́гти) *від кого — чого.* Мало відрізнятися від кого-, чого-небудь; бути майже однаковим з кимсь, чимсь. *Щодо Пазі, то він наче догадувався, що вона недалеко втекла від звичайної повії* (Март.); *Іноді дійсно можна знайти вибиті на стінах малюнки. Та вони часто непристойні. Видно — яванці недалеко пішли від індусів* (Ю. Янов.). С и н о н і м: **одного́ по́ля я́года** (в 1 знач.); **одного́ гнізде́чка пти́ці.**

ВТЕЛЮЩИТИ: втелю́щити в го́лову *кому.* Домогтися, щоб хто-небудь зрозумів чи засвоїв щось.— *Вам нічого і не втелющиш у голову* (Смолич). С и н о н і м и: **вби́ти в го́лову** (в 1 знач.); **втовкти́ в го́лову** (в 1 знач.).

ВТЕЛЮЩИТИСЯ: втелю́щитися в го́лову *кому.* З'явитися і невідступно триматися в чиїй-небудь свідомості (про думку, ідею тощо). *На моє нещастя, втелющилася мені в голову підозра* (Збан.). С и н о н і м и: **влі́зти в го́лову; спа́сти на ду́мку** (в 1 знач.); **спа́сти на зга́дку** (в 2 знач.).

ВТЕРТИ: вте́рти / втира́ти но́са *кому.* 1. Показати або довести свою перевагу над кимнебудь. *Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустить, хоч кому носа втре* (Укр.. казки, легенди..); *Мамина правда, що не пасує в будній день парадувати в шовковій хустині. Але й Ольжина правда, що треба декому тою хустиною носа втерти!* (Вільде); *Прилюдно втреш носа комусь із них, зацитувавши при нагоді щось таке, як, скажімо, указ Петра Першого від 9 квітня 1709 року* (Гончар); // Перевершити когонебудь у чомусь.— *От стріляє, бісова дитина,— не зміг стримати свого захоплення Сахно,— всім нам носа втерла* (Собко); — *От носа нам усім і втер цей новачок, дивіться, як утер!* — *сміявсь Кульбак.— То ж норму дати можна, раз дав її оцей юнак* (Дор.); *Взявшись дружно, без лементу та гвалту відремонтували занехаяну молотарку і тепер втирають носа зарозумілим хутірським оч-*

курам, які вважали, що тільки вони вміють господарювати (Гончар).

2. Присадити, спинити кого-небудь, даючи зрозуміти, що він повинен утриматися або відмовитися від своїх попередніх справ, намірів и т. ін. [Старшина:] *Бач, у дядька пішов! Дуже цікавий! Гляди, щоб і тобі, як і дядькові, не втерли носа* (К.-Карий); [Рогач:] *Ну ж, юнаки! Орда б вас полонила, татарва б вас подавила!..* [Глоба:] *Та невже ж нема такого, котрий втре носа хвальковi?* (Кроп.); *Вчителеві... утерли носа: коли ти, мовляв, пан, то й вичитуй по-панському* (Вас.). Синоніми: **поставити на місце; збити пиху.** Антонім: **набити пиху.**

3. Покарати, провчити кого-небудь. *Тут* [у пеклі] *розні* [різні] *душі походжали, Все думали та все гадали, Куда-то за гріхи їх впруть, Чи в рай їх пустять веселитись, Чи, може, в пекло пошмалитись І за гріхи їм носа втруть* (Котл.); — *Ось ми вам хутко втремо носа: Іван Мартинович.. навчить він вас пановати* [панувати] (П. Куліш); — *А ти чого оступаєшся за своєю жінкою? — крикнув він на Карпа.— Коли хочеш, то я й тобі носа втру* (Н.-Лев.).

втéрти кабáки *див.* давати.

втéрти мáку (часникý). Суворо покарати, побити кого-небудь; добре провчити. *Я б тобі утер маку,— думав він,— коли б москаль не виточив з мене крові* (Коцюб.); — *Тепер-то,— дума він* [Рябко],— *мій Пан всю нічку спав, Бо не будив його Рябко і не брехав; Тепер-то він мені свою покаже дяку, Тепер не втре мені, як вчора, маку...* (Г.-Арт.); — *Іч, який.. — чого захотів!? Я зараз як втру тобі часнику, то надовго забудеш про театри* (Стельмах). Синоніми: **намилити шию; нам'яти бóки** (в 1 знач.).

ВТЕРТИСЯ: втéртися (влізти, вкрáстися) / втирáтися (влáзити, вкрадáтися) в довір'я (в довіру) *до кого, рідко кого, зневажл.* Будь-якими засобами домогтися чиєсь прихильності, любові і т. ін. *Ось зараз справді щиро дивувався* [Артем], *як могла ота змiюка втертися в довір'я до такого розсудливого й обачного чоловіка* (Головч. і Мус.); — *Ще з-під Києва почав я стежити за гетьманом Лободою, пане Северине. Для цього в довіру до нього втерся* (Ле); *Вже більше року услуговував він ворогові, чинячи диверсії в партизанському загоні «Сокіл». Йому вдалося вкрастися в довір'я командування* (Д. Бедзик); *Агент примовочками, смішком, багатозначними натяками то сяк, то так підкочується до дядьків, втирається в довір'я* (Стельмах). Синоніми: **влізти в дýшу** (в 2 знач); **ввійти в довір'я.**

ВТЕЧЕ: не втечé рук *чиїх, кого.* Хто-небудь обов'язково досягне чогось, матиме щось. *Він аж мов повеселішав, як забалакали про земство. Він добре знав, що воно його рук не втече* (Мирний).

ВТИРАТИ: втирáти нóса *див.* втерти; ~ **óчі** *див.* встромляти.

втирáти сльóзи; Плакати. **слізоньки втирáти.** *Слізоньки втирає* [Катерина], *Бо дівчата на улиці Без неї співають* (Шевч.). Синоніми: **умивáтися слізьми; давáти вóлю сльозáм; обливáтися слізьми.**

ВТИРАТИСЯ: втирáтися в довір'я *див.* втертися.

ВТИСНУТИ: втúснути нóса *див.* встромляти

ВТІЛИТИ: втілити в життя́ *див.* втілювати.

ВТІЛИТИСЯ: втілитися в життя́ *див.* втілюватися.

ВТІЛЮВАТИ: втілювати / втілити в життя́. Здійснювати що-небудь. *Кращі задуми треба втілювати в життя.* **втілений в життя́.** *Ми твердо переконані: благородні ідеї миру, що їх відстоює Радянська держава, в кінцевому підсумку будуть втілені в життя* (Роб. газ.); **втілення в життя́.** *Втілення в життя накреслених рішень.*

ВТІЛЮВАТИСЯ: втілюватися / втілитися в життя́. Здійснюватися. *Думка про створення бронепоїзда зародилася десь серед матросів, її охоче підхопили Бронников та інші керівники оборони міста, і ось вона вже втілюється в життя* (Гончар).

ВТОВКМАЧИТИ: втовкмáчити в гóлову *див.* втовкти.

ВТОВКМАЧУВАТИ: втовкмáчувати в гóлову *див.* втовкти.

ВТОВКТИ: втовктú (втокмáчити / втовкмáчувати в гóлову (в довбéшку, в макітру) *кому, зневажл.* 1. Частим повторенням чи поясненням спонукати кого-небудь зрозуміти або засвоїти щось.—*Отаке-о вибухалось прездорове одоробло, а мати повинна втовкмачувати в його дурну макітру, як годиться вестися гречному козакові з добрими людьми!* (Ільч.).

2. Переконати, запевнити кого-небудь у чомусь. *Ну хто їй втовк у голову, що вона має хист артистки?* (Чаб.); — *Усі ви* [мужики] *боїтесь тієї лікарні, як чорта, а чого? З'їдять тебе там чи що? Та хіба вам що втовчеш у дурну довбешку!* (Гр.), *Попи.. старанно втовкмачували в голови повстанців, що Острозький дає волю посполитим на козакування* (Ле). Пор.: **вбúти в гóлову; втелющити в гóлову.**

ВТОВПИТЬСЯ: не втóвпиться (потóвпиться) в двéрі (в шкýру), *зневажл.* Дуже товстий. *Часом така юрма їх* [гостей] *ужене, що дивуємось, яких-то вже між ними панів нема!.. Інша добродійка у двері не втовпиться* (Вовчок); — *Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — як не лусне, очі жиром запливають, сам у шкуру не втовпиться! — кажуть про нього дворові* (Мирний); *Він* [пан] *такий гладкий, що в свою шкуру не потовпиться* (Н.-Лев.).

ВТОВЧЕШ: в сту́пі не втовче́ш *див.* влучиш.

ВТОПИТИ: втопи́ти в ло́жці води́ *кого, перев. з сл.* г о т о́ в и й, р а́ д и й *і т. ін.* Завдати великих прикростей кому-небудь чи згубити когось з ненависті, викликаної дрібницями.— *На світі люде* [люди] *вороги одно другому. Одно другого готове продати ні за що ні про що; одно другого готове в ложці води втопити, з'їсти без солі. От і Соломія стала моїм врагом. А за що? А про що?* (Н.-Лев.); *Бабуся Мотря лаялася: — Людці! За копійку в ложці води втоплять. На все село може кого хоч оббрехати. Де воно тільки росло таке? Ох, погані мені цього разу сусіди випали!* (Коз.); *Управитель, звісно, теж рад би мене в ложці води втопити* (Гончар).

втопи́ти го́лову (до́лю). Знівечити, занапастити життя собі або комусь (перев. нещасливим шлюбом).— *І чого встряв сюди Чіпка?.. Уже яка мати, така й дочка: яблучко від яблуньки недалеко одкотиться... Утопить він свою голову, та й мою разом!* (Мирний); *Господи, що це за життя?! Краще б вона сивим волосом світила, ніж мала втопити свою долю, віддаючись за Гната!* (Коцюб.). **втопи́ти голо́воньку.** *Так, кумо, так! Не вгадала я долі своїй донечці: втопила її голівоньку за п'яницю, я ж думала, як лучче* (Л. Укр.).

втопи́ти о́чі (зір, по́гляд) *у що, в чому.* Пильно, уважно, невідривно вдивлятися в щось. *Обушний знову втопив очі в стрункі разки мертвих букв, і поволі вони оживали в його уяві, спалахували каскадами бесемерівських вогнів, гуркотіли тракторними колонами* (Кир.), *Він вхопив синка, посадив на коліна і пригорнув його свіже личко до свого блідого лиця, а потім втопив свій погляд в блискучих Марусиних очах* (Н.-Лев.); // Бездумно дивитися куди-небудь, на щось, не відводячи погляду.— *Оленка мовчала, втопивши очі в підлогу* (Хижняк); *Хазрет не відповів. Він щось міркував, втопивши зір в одвірок* (Досв.). С и н о н і м и: **вту́пити о́чі; встроми́ти о́чі; вп'ясти о́чі; впи́тися очи́ма.**

ВТОПТАТИ: втопта́ти в багню́ку (в багно́, в зе́млю *і т. ін.*) *кого.* Заплямувати, зганьбити, дискредитувати когось, щось.— *Хіба німці не втоптали в багнюку свого Гете і Шіллера? — казав він* [Гречкун] (Ю. Бедзик); — *Пусти його, се добра людина: у багно тебе не втопче* (П. Куліш); — *А отой* [Польський] *мене доїв, той мене в землю втоптав! — і Порох знову заходив по хаті* (Мирний). С и н о н і м: **затопта́ти в боло́то.**

ВТОРОВАНИМИ: іти́ второ́ваними стежка́ми *див.* іти.

ВТРАПИТИ: втра́пити на свою́ сте́жку. Зуміти визначити, знайти своє місце в житті.— *Ні, не буде й хлібороба з тебе. І хлопець ніби не дурний, тільки, мабуть, на свою стежку не втрапить* (Вас.).

ВТРАТИТИ: втра́тити го́лову; ~ грунт під нога́ми *див.* втрачати.

втра́тити (загуби́ти) па́мороки (тя́му, па́м'ять). Знепритомніти, бути без свідомості. *Він втратив памороки і тільки тоді опам'ятався, як почув, що в його все тіло труситься од холоду, а зуби аж цокотять* (Н.-Лев.); *Коліна перегнув* [тамада], *спину зігнув, але тями не втратив: продовжував славити іменинника на чотирьох* (Ков.); *Упав я на токовище, хочу крикнути, та не можу: дух забило. Потім хотів себе мацнути за бік — і втратив пам'ять* (Тют.); *Його думки були далеко, дуже далеко, він проговорив кілька слів ніби румунською мовою й знов загубив пам'ять* (Ю. Янов.).

втра́тити рівнова́гу; ~ ро́зум; ~ фо́рму *див.* втрачати.

ВТРАЧАТИ: втрача́ти / втра́тити грунт під нога́ми. Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд і т. ін. *Усі перевертні* [пани] *почували своє велике горе, що вони вже втратили усі.. «рухомі й лежачі добра» та маєтності на Україні, може й навіки, втратили народний грунт під ногами* (Н.-Лев.). П о р.: **пуска́ти грунт з-під ніг.**

втрача́ти / втра́тити фо́рму. Позбавлятися здатності найкраще виявляти сили, вміння, здібності.— *Спортом, спортом треба займатись,— одразу ж зауважив професор.— Передчасно втрачаєте форму, ще дівчата подумають, що лінтюх* [ледащо], *а ви ж трудяга, я певен* (Гончар). А н т о н і м: **вхо́дити в фо́рму.**

втрача́ти (губи́ти) / втра́тити (загуби́ти) рівнова́гу. Перебуваючи в стані нервового збудження, хвилювання, роздратування і т. ін., виявлятися нездатним зберігати спокій, самовладання, терпіння. *Один тільки Григорій не втратив душевної рівноваги* (Довж.); *Дівчина втратила рівновагу, спокій. Видно, дійняв! З огидою й майже ненависно поглянула на безтурботного Тихона* (Горд.), *З карих, трохи посоловілих очей визирали неспокій та задума, наче вона* [Мотря] *загубила моральну рівновагу* (Коцюб.)

втрача́ти (губи́ти, тра́тити) / втра́тити (загуби́ти, стра́тити) го́лову. 1. Виявлятися нездатним обдумано діяти, поводитися (перев. у складній ситуації). *Звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь тремтів.— Не втрачай голови...— говорило щось у ньому* (Коцюб.); [Р о м а н ю к:] *Не бійся: твій тато не з тих, хто голову губить...* (Корн.); *Та не було часу на бідкання, а Мстислав не був з тих, що тратять у скруті голову* (Оп.); *Я сам голову згубив — скочив на ноги та як гукну на повний голос: «Браво, Манюрка!»* (Ю. Янов.); *Найменша дитина тяжко заслабла на запалення в легенях, і ми зовсім стратили голову та живемо як у тяжкому сні* (Коцюб.); // Напружено думати

над чим-небудь без певних результатів. *Щось з животом сталося таке незвичайне, що професори тратять голови, а мене заспокоюють лише вприскуванням морфіни* (Коцюб.); // Переставати реально, об'єктивно сприймати й оцінювати факти, дійсність. *Гітлер, зірвавши великий куш, утратив голову: він гнав час, мов перекладну тройку на поштовій дорозі* (Сиз.). Синонім: **втрача́ти ро́зум** (у 2 знач.).

2. Безрозсудно закохуватися в кого-небудь. *Вона знає, як я люблю її. Як дурисвіт, як хлопчак, що втратив голову* (Кол.); — *Я цілком розумію його стан — сидіти біля такої красуні і все розуміти було б щонайменше неввічливо. Я на його місці і в його роки, напевне, вже давно б втратив голову* (Собко).

втрача́ти (тра́тити) / втра́тити (стра́тити) ро́зум (глузд). 1. Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним.— *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки — ходить та й ходить, аж до сусідньої області забивається, гасає, як той Марко по пеклу* (Ю. Янов.); *Хто глянув би збоку на цей розгардіяш, міг би подумати, що тут люди втратили глузд і тільки шаленіють, не тямлячи себе, замкнуті в цій клітці, сповнені пекучої задухи* (Гончар); — *Вона стратила розум, збожеволіла,— загомоніли молодиці* (Н.-Лев.). Пор.: **загуби́ти ро́зум.**

2. Виявляти нездатність обдумано діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації; губитися. [Орест:] *Сам я, може, й не піду на риск,.. але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум!* (Л. Укр.); — *Я говорю, князю, те, що думаю,— відповів суворо Калокір.— Імператор Никифор вже давно втратив розум, бо довів імперію до голоду й злиднів* (Скл.); [Маруся:] *Моя мати! Тут, в Цареграді! Ні! Я доспівалась... Я з горя притужила тінь своєї матері... Мабуть, вмерла моя мати!.. Боже мій, поможи мені! Я, здається, стратила розум* (Н.-Лев.); *І не думав, і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний: хтось белькнув дурним язиком, а він уже й глузд втратив* (Головко). Синонім: **втрача́ти го́лову** (в 1 знач.).

ВТРИ: втри но́са. Уживається як зневажливе застереження кому-небудь молодому від втручання у справи старших.— *Носа втри,— гримнув Остап і встав. Це означало, що він нічого не скаже синові, хоч би як той підсипався* (Кучер).

ВТРИМАТИ: не втри́мати язика́ *див.* вдержати.

ВТУПИТИ: вту́пити / вту́плювати о́чі (зір, по́гляд, *рідко* **позір)** *у кого — що.* Довго вдивлятися в що-небудь (перев. бездумно, не сприймаючи баченого). *Вона* [Ольга] *неначе когось шукала на підлозі, так пильно втупила очі в неї* (Н.-Лев.); *Лежав* [Бронко] *отак, втупивши зір у небо, поскороджене ребристими хмарами, і думав* (Вільде); — *Іди,— гримнув Христофор, втупивши в неї злісний погляд* (Довж.); *Жабі, втупивши позір в електричну лампу, замислилась...* (Досв.); *Він... втуплював очі в глуху стіну сусідського будинку і прислухався до своїх думок* (Панч.). **вту́питися по́глядом** *на що. Доки не здаси всіх екзаменів, з двору виводити* [мотоцикл] *не смій! Це був для хлопця удар. Ні слова після цього не промовив. Ображено прикусивши губу, поглядом на вулицю втупився* (Гончар). Синоніми: **встроми́ти о́чі; вп'я́сти о́чі; втопи́ти о́чі; вплива́тися очи́ма; не зідрива́ти оче́й.**

ВТУПЛЮВАТИ: вту́плювати о́чі *див.* втупити.

ВТЯМКИ: да́тися втя́мки *див.* датися.

ВТЯМКУ: да́тися втя́мку *див.* датися.

ВУГІЛЛІ: як (мов, ні́би *і т. ін.)* **на [гаря́чім] вугі́ллі,** *з сл.* сидіти, бути *і т. ін.* У стані дуже великого хвилювання, збудження і т. ін. *Він* [Ремо] *сидів мов на гарячім вугіллі; кожна мить, що її марнували за столом ці правителі, здавалась йому за вічність* (Досв.). Синоніми: **як на жари́нах; як на голка́х; як на гра́ні.**

ВУГІЛЬ: перетлі́ти на ву́гіль *див.* перетліти.

ВУГЛА: як з-за вугла́ мішко́м приби́тий *див.* прибитий.

ВУГЛИ: обтира́ти вуглі́ *див.* обтирати.

ВУДИЛА: закуси́ти вуди́ла *див.* закусити.

ВУДИТИ: ву́дити ри́бу в каламу́тній воді́ *див.* ловити.

но́сом ри́бу ву́дити (у́дити). Дрімати; спати сидячи. *Настя не квапилась швидко вертатись Вже Зінька куняла, дрімала, носом удила рибу.., а Настя не приходила* (Н.-Лев.). Синонім: **лови́ти но́сом окунів.**

ВУДКА: урва́лася (увірва́лася) ву́дка (у́дка) *кому.* Хто-небудь втратив можливість наживатися на чомусь, верховодити в чомусь і т. ін.— *Жалувався дуже, що всьому земству урвалася тепер удка.. бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер або випросить треба, або купити* (Котл.); *Урвалась сучим Соменкам вудка. А то сокирою цюкнув, розколов поліно, тричі пилкою ширкнув і — давай гроші* (Збан.); *Приїхала пані. Уся двірня радо вітала її.., бо, хоча й гримав на їх управляющий* [управитель], *вони почували, що ввірвалась тепер йому вудка, і не боялися* (Дн. Чайка). Синоніми: **бас урва́вся** (в 1 знач.); **урва́лася ла́вочка.**

ВУДКИ: змо́тувати ву́дки *див.* змотувати.

ВУДКУ: закида́ти ву́дку *див.* закидати; **піддава́тися на ~** *див.* піддаватися.

ВУДОЧКУ: лови́тися на ву́дочку *див.* ловитися; **піддава́тися на ~** *див.* піддаватися; **спійма́ти на ~** *див.* спіймати.

ВУЖ: [і] вуж не проліз́е, *перев. з словоспол.* такий, що. Дуже густий (про рослинність) *Подивитись на руна польові: жита такі, що й вуж не пролізе* (Вовчок).

ВУЗДЕЧКУ: вдяга́ти вузде́чку *див.* вдягати; **накида́ти** ~ *див.* накидати.

ВУЗДІ: трима́ти у вузді *див.* тримати.

ВУЗЛОМ: кото́ві вузло́м хвоста́ зав'яза́ти *див.* зав'язати.

ВУЗОЛ: го́рдіїв (го́рдійський) ву́зол. Дуже складна, заплутана справа; складне сплетіння обставин. *Чи вона божевільна, чи справді лише легкодух, чи, може, задумує щось дуже мудре, но жіноцьке мудре, таке, як гордіїв вузол, що йому ні початку, ні кінця не знайдеш?* (Фр.); *Шевченко був молодший Гоголя, попав у свіжіший кружок* [гурток] *та ще й сам попробував панської ласки; од того йому легше було дійти до гордійського вузла болота сучасної Росії* (Драг.).

розв'язувати ву́зол *див.* розв'язувати; **розплу́тувати** ~ *див.* розплутувати; **розруба́ти** ~; **розру́бувати го́рдіїв** ~ *див.* розрубувати; **спліта́тися в оди́н** ~ *див.* сплітатися.

ВУЗЬКЕ: вузьке́ місце *див.* місце.

ВУЛИКУ: як бджіл у ву́лику *див.* бджіл.

як у ву́лику. Дуже шумно, гамірно. *В кімнаті — як в улику: гучний гомін молодих голосів бринить усіма тонами радості й смутку* (Коцюб.).

ВУЛИЦЕЮ: обмина́ти деся́тою ву́лицею *див.* обминати.

ВУЛИЦІ: з ву́лиці. Зовсім невідомий, випадковий.— *У нас, дівчино, двадцять п'ять тисяч робітників. І жодного — щоб просто з вулиці Щоб без особової справи* (Гончар).

на ву́лиці не валя́ється *див.* валяється.

ВУЛИЦЮ: викида́ти на ву́лицю *див.* викидати; **дава́ти зеле́ну** ~ *див.* давати; **загна́ти у сліпу́** ~ *див.* загнати.

на всю ву́лицю, *з сл.* к р и ч а́ т и, г а л а с у в а́ т и *і т. ін.* Дуже сильно, голосно. *Ішов* [Хома] *селом п'яний, як ніч, і, притопуючи лакованим чоботом, горлав на всю вулицю: — Качайте мене, заплачу!* (Довж.); *Спати? Як можна спати в таку ніч! Зоряна височінь вбирає очі, як тоді, коли Тоня галаснула на всю вулицю: «Супутник! Он він!»* (Гончар).

че́рез ву́лицю бо́ндар *див.* бондар; **че́рез** ~ **навпри́сядки** *див.* навприсядки; **як го́лому на** ~ *див.* голому.

ВУЛИЦЯ: зеле́на ву́лиця [1]. Безперешкодний шлях у розвитку, подоланні, досягненні і т. ін. чого-небудь.— *Вона в мединститут їде документи здавати,— прохопилась першою Василинка.— Ну, зеленої тобі вулиці* (Гончар); *Хорошій, новаторській поезії в журналі завжди зелена вулиця* (Літ. Укр.).

зеле́на ву́лиця [2], *заст.* Покарання солдатів шпіцрутенами в кріпосницькій Росії.— *А знаєте, Тарасе Григоровичу,— втрутився Фішер,— пан Крулікевич і пан Завадський три місяці лежали в госпіталі після зеленої вулиці.— Як?! Шпіцрутенами?! — стиснув зуби Шевченко* (Тулуб).

ВУЛИЦЯХ:ганя́ти вітер по ву́лицях *див.* ганяти.

ВУЛКАНІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **на вулка́ні,** *з сл.* ж и́ т и, б у́ т и. У тривозі, в передчутті загрози, небезпеки, неприємних подій. *Ми живемо як на вулкані або краще — ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух* (Коцюб.); *«Почуваємо себе як на вулкані» — ця приказка висловлює нестабільність, напруженість становища* (Наука..).

ВУС: і в вус не дме *див.* дме; **і в** ~ **не ду́ти** *див.* дути; **мота́ти на** ~ *див.* мотати.

ВУСАМИ: ще молоко́ під ву́сами не обсо́хло *див.* молоко.

ВУСІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **у ву́сі.** Дуже тихо, спокійно. *А з неба місяць так і сяє; І над водою і над гаєм, кругом як в усі все мовчить* (Шевч.); *Кругом як у вусі, тихо, тільки з кімнати доноситься сап важкий* (Мирний); *Сплять жита — буйний зелений розлив, що починається прямо під вікнами* [хати]. *Тихо навкруги, немов у вусі. Пізно вже...* (Моск.).

ВУСОМ: ву́сом не моргне́ш *див.* моргнеш; ~ **не моргну́ти** *див.* моргнути; **і** ~ **не вести́** *див.* вести; **і** ~ **не ру́шити** *див.* рушити.

під ву́сом. Дорослий (про хлопця). *Там двійко чималих є хлопців, либонь і під вусом...* (Дн. Чайка); *Але був уже тоді я, як то кажуть, хлопець під вусом, а руки у мене вже змалку мозолів не боялися* (Козл.).

ходи́ти під ву́сом *див.* ходити; **хоч би** ~ **моргну́ти** *див.* моргнути; **хоч би** ~ **повести́** *див.* повести.

ВУСТ: зрива́тися з вуст *див* зриватися.

з вуст у вуста́, *з сл.* п е р е д а в а́ т и с я, п е р е д а в а́ т и, п е р е х о́ д и т и. Від однієї людини до іншої (про щось почуте). *Переходячи з уст в уста,.. твори ці зазнавали різних трансформацій, розгалужувались іноді на багато варіантів* (Рильський); *По селах з уст в уста передавалася жахлива звістка: фашисти нищать радянських людей, знущаються з жінок, убивають комуністів* (Ле). **від уст до уст.** *Полетіла команда від уст до уст: форсувати річку* (Гончар). **з уст до уст.** *З уст до уст перелітала одна звістка про заснування нових артілей* (Епік).

не ви́пустити па́ри з вуст *див.* випустити.

ні (ані́) па́ри з вуст (з ро́та, з губи́). 1. Нічого не говорити, затято мовчати. *Вона твого Павла перехоплює, а ти ні пари з вуст. Одріж їй так, щоб навік затямила* (Кучер); — *Здорові були, дядьку! Знахар ні пари з уст, мов нікого і в хаті нема* (Гр.); *Парубок ані пари з уст, тільки куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду* (Вовчок); *Та Лисичка не дурна. Сидить у норі, ані пари з рота* (Фр.); *Стала* [Мася] *під грубою та й ні пари з губи, наче води в рот набрала* (Свидн.); // Мовчки. *Вона все ходить, з уст ні*

пари. Широкий Дніпр не гомонить: Розбивши вітер чорні хмари, Ліг біля моря одпочить (Шевч.). Пор.: **не випустити пари з вуст.** Синоніми: **як води в рот набрати; ні гу-гу** (в 1 знач.); **проковтнути язика; і рота не розкривати.**

2. *про що.* Не розголошувати, не розказувати чого-небудь; утаювати. *Давайте умовимось, про стороннє ні пари з уст* (Цюпа); *Зараз усе вам скажу, тільки присягніть,.. що ви про те нікому ні пари з уст* (Боккаччо, перекл. Лукаша); [Шостак:] *Ти, Палажко, дивися: нікому ні пари з рота!* (Мам.).

3. *рідко, з сл.* говорити, мовити *і т. ін.* Зовсім нічого. *Поклонивсь* [парубок дівці] *звичайненько і ні пари з уст не мовить* (Кв.-Осн.). Синонім: **ні гу-гу** (в 1 знач.).

ВУСТА: вуста зімкнулися навіки *у кого, чиї.* Хто-небудь помер. *Одного разу кволим голосом покликала* [мати] *дочку до себе, хотіла щось сказати, та так і не сказала. Вуста її зімкнулися навіки* (Ткач).

розв'язати вуста *див.* розв'язати.

ВУСТАХ: на вустах. 1. *з чим.* Готовий сказати, висловити що-небудь або який постійно висловлює що-небудь. *Одна тілько Килина Івановна, ..жовта, як стигле жито, завжди розкуйдана, завжди з святцями у руках і лайкою на устах, не боялася Кирила Івановича* (Мирний).

2. *у кого, рідше кого.* Постійно повторюватися ким-небудь або бути предметом обговорення у когось. *За нашим столом.. була постійно й незримо присутня найшляхетніша з усіх учительок на світі — славна Марія Никифорівна, бо вона весь час у думках і на вустах Сави Божка* (Мас.); *Краю мій, що в вогні найтяжчім, на устах народів світу* (Тич.).

ВУХ: [аж] до вух. 1. *з сл.* усміхатися. Щиро, від душі, широко розкриваючи рот. *За спиною в Шури стояв Сагайда, усміхаючись до вух своїми товстими губами* (Гончар); *Він зняв із качанкуватої голови шапку, усміхнувся аж до вух, оголивши червоні ясна* (Тют.). Синонім: **від вуха до вуха.**

2. Щирий, з широко розкритими вустами (про усмішку). *Цей чорний велетень зовсім не простак, який хоче себе подати, роз'їхавшись перед подружжям Дударевичів в білозубій усмішці до вух* (Гончар).

доходити до вух *див.* доходити; **не йти далі** ~ *див.* йти; **пускати мимо** ~ *див.* пускати.

ВУХА: [аж] вуха пухнуть / попухли, *з словоспол.* хочеться курити. Дуже, нестерпно.— *Пособити прибіг? От спасибі ж тобі! А я думаю, хто б мене підмінив, бо курити хочеться, аж вуха попухли* (Дім.).

богу у вуха. Щоб здійснилося що-небудь.— *Якби то наші слова та богу у вуха,— вголос подумав Мар'ян Поляруш* (Стельмах).

витягувати за вуха *див.* витягувати.

від вуха до вуха. Дуже широко. *Тепер сміялися всі... Роздирали роти від вуха до вуха* (Загреб.). Синонім: **аж до вух** (у 1 знач.).

візьми вуха в руки *див.* візьми; **вішати** ~ *див.* вішати; **вкладати у** ~ *див.* вкладати; **влізати в борг по** ~ *див.* влізати; **вносити у** ~ *див.* вносити, **впасти у** ~ *див.* впасти.

вуха (вухо) на сторожі *в кого і без додатка.* Хто-небудь вкрай уважний, готовий до будь-якої несподіванки. *Риндичка зовні виглядала так: маленька, кругленька, дуже метка, рухалась швидкими куценькими кроками, а вухо завжди на сторожі* (Мист.).

вуха в'януть (сверблять) *у кого, рідко кому і без додатка.* Кому-небудь неприємно, гидко слухати що-небудь. *Говорять увесь час* [галичани-емігранти] *по-російськи, але з таким «акцентом», що.. «вуха в'януть»* (Л. Укр.); — *Пробач мені, але ж, їй-право, аж вуха в'януть від того, що ти кажеш!* (Головко); *Марія тулиться до Богдана, немов хоче захиститися од тих пісень. Але ніхто не зважає, що в неї вуха в'януть* (Больш.), [Марфа:] *Тут мені таке наплели на вас, таке наговорили, що аж вуха в'януть* (Лев.); *Загинав* [п'яний] *такі слова, що в решти слухачів свербіли вуха* (Ю. Янов.). **волосся в'яне.**— *От сидить переді мною розумна людина, досвідчений інженер.. і раптом говорить таку нісенітницю, що аж волосся в'яне* (М. Ю. Тарн.).

вуха насторожилися *у кого і без додатка.* Хто-небудь почав прислухатися, став зосередженим, напружено-уважним. *І замовк* [Атта Троль] *на мить у тузі... Але раптом в нього вуха Насторожилися якось* (Л. Укр.). **уші насторожилися.** *Одразу ліниве обличчя ожило, уші насторожились, очі.. заграли веселим блиском* (Вас.).

вуха позаростали *у кого, кому.* Хто-небудь нічого не чує або не хоче чути. *Утішаюся тільки тим, що той голос.. натрапить на кого такого, кому ще вуха не позаростали, а тільки мало людського слова чули, то й не привикли до нього* (Л. Укр.).

дерти за вуха *див.* дерти; **долітати до** ~ *див.* доноситися; **доносити у** ~ *див.* доносити; **доноситися до** ~ *див.* доноситися; **за** ~ **не відтягнеш** *див.* відтягнеш; **заступає** ~ *див.* заступає; **затикати** ~ *див.* затикати; **і на** ~ **не налізе** *див.* налізе; **краєм** ~ *див.* краєм; **мати довгі** ~ *див.* мати.

на власні (свої) вуха, *з сл.* чути. Безпосередньо, особисто; сам. *Мар'яна на власні вуха чула, як Остап запевняв бригадира: ні одна зернина не впаде в мене!* (Горд.); — *А дядько Михей збирається висувати себе на голову колгоспу.— Ти що? — Слово честі, чув на свої вуха* (Зар.). Пор.: **власними вухами.**

нагострювати вуха *див.* нагострювати, **нам'яти** ~ *див.* нам'яти; **наставляти** ~ *див.* наставляти; **натуркати у** ~ *див.* натуркати.

ні ву́ха ні ри́ла, *з сл.* не розуміти, не тямити *і т. ін.* Зовсім нічого.— *Я ні вуха ні рила не тямлю в будівництві, а згодився...* (Ле). **ні ри́ла ні ву́ха.** *Не зна* [Пилип] *мови, як то кажуть, Ні рила, ні вуха* (Глазовий). Синоніми: **ні в зуб; ні бе, ні ме; ні бельме́са; ні бум-бу́м.**

оббива́тися об ву́ха *див.* оббиватися; **об'ї́сти ~** *див.* об'їсти; **опусти́ти ~** *див.* опустити; **підніма́ти ~** *див.* піднімати.

по́вні ву́ха, *перев. з сл.* наговорити, нагомоніти *і т. ін.* Дуже багато, понад міру. *Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна* (Коцюб.); — *Наговорили ми тоді повні вуха, батько забив баки, а ти все мовчав* (Чаб.). Синонім: **по́вну ха́ту.**

позаклада́ло ву́ха *див.* позакладало.

по [са́мі] ву́ха. 1. Дуже сильно, надзвичайно. *Всі знали, що майор Кортунов по вуха закоханий у довгоногу степовичку і сам влаштував її на роботу* (Зар.); *Загруз у довги* [борги] *по самі вуха* (Укр.. присл.).

2. *чого.* Дуже багато. *А роботи по самі вуха: треба обід готувати та видавати, посуду мити, ..прати, хліб пекти ...* (Коцюб.); *Вже зі злості говорив дехто, що він картяр і довгів* [боргів] *має по вуха* (Мак.); *Під час тимчасової окупації міста обоє* [учитель з дружиною] *зазнали лиха, набралися горя по вуха* (Ю. Янов.).

3. Повністю, зовсім.— *Велике діло твої гроші! Пхе! — упивається дядько, нібито він по самі вуха у грошах сидів* (Вовчок); [Захарко:] *Іншу людину хоч по вуха засип розкошами, а вона таки белькоче: «Мало, мало!..»* (Кроп.).

притяга́ти за ву́ха *див.* притягати; **прокрича́ти ~** *див.* прокричати; **пропуска́ти повз ~** *див.* пропускати; **протруби́ти ~** *див.* протрубити; **рва́ти ~** *див.* рвати; **розві́шувати ~** *див.* розвішувати; **роздира́ти ~** *див.* роздирати; **розпуска́ти ~** *див.* розпускати; **розставля́ти ~** *див.* розставляти.

самі́ ву́ха та зу́би. Дуже худий. *Я не вважав себе за хворого, хіба що був худий —«самі вуха та зуби»* (Панч).

тільки ву́ха держи́ *див.* держи.

як вла́сні (свої́) ву́ха, *з сл.* побачити, бачити *іpoн.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слів побачити, бачити; зовсім не (побачити, бачити). *Смикнуло ж тебе за язик... Дядько, було, вже зовсім відписав нам свою левадку, а після цього побачиш ти її, як власні вуха* (Панч).

ВУХАМ: не вірити ву́хам *див.* вірити.

ВУХАМИ: аж за ву́хами лящи́ть *див.* лящить.

вла́сними (свої́ми) ву́хами, *з сл.* чути. Безпосередньо, особисто; сам.— *Що не може бути? На власні очі бачив, своїми вухами чув, не позакладало ж мені!* (Стельмах). Пор.: **на вла́сні ву́ха.** Синоніми: **вла́сними очи́ма; на вла́сні о́чі.**

ву́хами ллє́ться *див.* ллється; **~ ля́пнути** *див.* ляпнути; **голова́ з ~** *див.* голова; **ля́пати ~** *див.* ляпати.

обома́ ву́хами, *з сл.* слухати. Уважно, намагаючись нічого не пропустити. *Діти слухали розповідь учасника війни обома вухами, їм було дуже цікаво.*

стри́гти ву́хами *див.* стригти; **язи́к по́за ~ теліпа́ється** *див.* язик.

ВУХАХ: аж у ву́хах лящи́ть *див.* лящить.

ВУХНАЛІ: кува́ти вухналі зуба́ми *див.* кувати.

ВУХО: бо́гові у ву́хо *див.* богові; **ведмі́дь на ~ наступи́в** *див.* ведмідь; **в одне́ ~ влі́зти, а в дру́ге ви́лізти** *див.* влізти; **в одне́ ~ впуска́ти, а в дру́ге випуска́ти** *див.* впускати; **впійма́ти во́вка за ~** *див.* впіймати; **~ дере́** *див.* дере.

на ву́хо, *з сл.* говорити, сказати *і т. ін.* Тихо, секретно, щоб ніхто не чув.— *У вас удався* [синок],— *додала йому на вухо* (Мирний); *Якось найближчий сусід Йоньки, Павло Гречаний, сказав йому на вухо: «Ти, Йонько, хлопчиська не карай і сам не печись»* (Тют.).

нагострювати ву́хо *див.* нагострювати; **наставля́ти ~** *див.* наставляти.

осля́че ву́хо (осля́чі ву́ха), *лайл.* Обмежена, нерозумна або некмітлива людина (перев. при звертанні).— *За жнива клопіт, а про піонерську зміну забув, ослячі вуха!* (Донч.).

пе́стити ву́хо *див.* пестити; **прихили́ти ~** *див.* прихилити; **рі́зати ~** *див.* різати.

свиня́че ву́хо, *зневажл., лайл.* Безсовісна людина (перев. при звертанні). *Нагаями Свиняче вухо! Жартувати, Чи що, ти хочеш?* (Шевч.); — *Ах ти, свиняче ухо! — гримнув на всю хату Чіпка* (Мирний).

ті́шити ву́хо *див.* тішити.

тонке́ ву́хо *у кого.* Хтось має добрий слух (перев. музичний). *У хлопця було тонке вухо, тому він так добре грав.* Антонім: **туге́ ву́хо.**

трима́ти ву́хо го́стро *див.* тримати.

туге́ ву́хо *у кого.* Хтось має поганий слух (перев. музичний). *У нього було дуже туге вухо, зате терпіння, хоч одсипай...* (Збірник про Кроп.). Антонім: **тонке́ ву́хо.**

туги́й на ву́хо *див.* тугий; **у ~ заї́хати** *див.* заїхати; **хоч у ~ бга́й** *див.* бгай.

ВУХОМ: ву́хом землі́ прийма́ти *див.* приймати; **~ не вести́** *див.* вести; **і за ~ не сверби́ть** *див.* свербить.

одни́м ву́хом, *з сл.* чути, слухати *і т. ін.* 1. Неуважно, уривками. *Він* [Леон] *хотів би, щоб у шановного пана Завадки було стільки удач у житті, скільки на цьому верстаті відбито святих миколаїв і варвар. Йосиф Завадка слухає цю балаканину тільки одним вухом* (Вільде); // Між іншим, побіжно.— *Там і миша не пролізе,— про-*

хрипів полковник Уолш, потягуючи коньяк і прислухаючись одним вухом до розмов (Гончар); *Крізь людський гамір час від часу проривається бадьорий голос інженера.. Христя ловить одним вухом той голос і все ще намагається розгадати незвичайну загадку: що сталося з дядьком?* (М. Ю. Тарн.).

хоч би тобі вýхом повестú *див.* повести.

ВУШКО: пролізти крізь вýшко гóлки *див.* пролізти.

ВХОДИ: [всі] вхóди (хóди) і вúходи, *з сл.* з н á т и, в і д ó м і *і т. ін.* Таємниці, деталі чогонебудь з найменшими подробицями (перев. життя, обставин, ситуацій, поведінки тощо).— *Гляди лиш, щоб на бантині не завис!..— Чого?.. Та я там усі входи й виходи знаю,— одмовля тóй* (Мирний); — *Переб'єшся, перебудеш, а далі — в технікум, на заочний,— заспокоював її бригадир.— Всі ходи і виходи мені відомі, допоможу* (Гончар); *Переметнувся він* [Еней] *на Січ. І плавав цілими роками Отут разом із козаками, Всі ходи й виходи тут знав* (Воскр.). **вúходи і вхóди.** *Добре знаючи взаємини між придворним чиновництвом, всі виходи і входи, примхи й повадки вельмож, Василь Степанович надоумив Головатого, звідки треба починати і як діяти, щоб успішно виконати свою місію* (Добр.).

ВХОДИТИ: вхóдити / ввійтú в довíр'я *до кого, в чиє.* Домагатися прихильності, доброго ставлення до себе. *Яремченко поцікавився, як Біляєв зумів увійти в довір'я переяславських верховодів* (Д. Бедзик). С и н о н í м и: **втирáтися в довíр'я; влáзити в дýшу** (в 2 знач.).

вхóдити / ввійтú в курс *чого.* Знайомитися з чим-небудь; набувати навиків у чомусь. *Перші тижні та місяці Надійка входила в курс виробництва* (Коз.).

вхóдити / ввійтú в літá. Ставати дорослим; мужніти. *Отак я ріс і увійшов у літа* (Вовчок).

вхóдити / ввійтú в плоть і [в] кров, *книжн.* 1. *кого, чого.* Ставати невід'ємною складовою частиною, основною особливістю, рисою чи властивістю кого-, чого-небудь. *Ідея еволюції матерії, що увійшла вже в плоть і кров усього сучасного природознавства, найбільшого значення набула в біології* (Вибр. праці М. Г. Холодного). **увійтú в кров і плоть.** *Нерозривна єдність літератури російської і української проявляється, цілком зрозуміло, не лише в деклараціях. Вона стала традицією, увійшла в кров і плоть наших письменників* (Криж.).

2. *кому і без додатка.* Ставати звичним або необхідним для кого-небудь. *Це приятелювання не припинялося з давніх-давен і справді було безкорисливим, увійшло в кров, і друзі рідними поробилися* (Ле); *Вони всі вже були добре обстріляні, і солдатські суворі звичаї входили їм у кров* (Гончар).

вхóдити / ввійтú в ритм *чого.* Призвичаюватися до певних дій чи обставин. *Ввійти в ритм театрального життя не так легко.*

вхóдити / ввійтú в роль. 1. Призвичаюватися до своїх нових обов'язків, до нового становища. *Дзвінки, гарчання рейок, брязкіт заліза й гамір людей не давали Ісен-Джанові ввійти в роль* (Ле); // Захоплюватися виконанням своїх обов'язків.— *Ви залишили її* [зенітку] *в занедбаному стані, а самі пішли ляси точити. Ось бачите — іржа! — Єсть іржа. Та боцманові Смолі цього недосить. Він потроху розпалюється, входить в роль* (Ткач).

2. Правдиво, природно зображати кого-небудь, перевтілюватися в когось. *Актор дуже швидко входив у свою роль.* А н т о н í м: **вихóдити з рóлі** (в 2 знач.).

вхóдити / ввійтú в [своќ (звичáйну *і т. ін.*)] **кóлію** (*рідко* **в берегú, в рýсло).** Повертатися до свого нормального стану, ходу, перебігу і т. ін *Проходили повз* [містечко].. *білі, червоні, махновці, петлюрівці... Виліплювали накази, оповіщали мобілізації, конфіскації, реквізиції... А потім знову все входило в колію* (Еллан); *Життя увійшло в свою колію* (Л. Укр.); *Все, здавалося, увійшло в звичайну колію, так ніби нічого й не сталося* (Коз.); *Скільки ще куль із-за рогу просвистить, поки все ввійде в береги і життя потече, як широка течія Дніпрова* (Гончар). С и н о н í м: **вхóдити в нóрму.**

вхóдити / ввійтú в смак. Починати відчувати задоволення від чого-небудь, виявляти дедалі більший інтерес до чогось. *Дедалі в смак ввіходив* [Бертольд] *І потроху в себе в графстві Інші звичаї заводив* (Л. Укр.).

вхóдити / ввійтú в станóвище *чиє.* Розуміючи причини, обставини дій, поведінки кого-небудь, ставитися до нього з увагою, співчуттям. *Уміння входити в становище іншого народу нашої Батьківщини і розуміти його — ось про що весь час треба пам'ятати* (Вітч.).

вхóдити / ввійтú в фóрму. Набувати такого стану, в якому повністю можна виявити свої сили, здібності, уміння. *Тільки прибадьорився старий, ввійшов у форму — і раптом така смерть* (Драч). А н т о н í м: **втрачáти фóрму.**

вхóдити в життя́; ~ в правá *див.* вступати.

вхóдити (приходити) / ввійтú (прийтú) в нóрму. Ставати звичайним, відповідним до загальноприйнятих правил, установлених вимог і т. ін. *Скінчилася громадянська війна. Життя поступово входило в норму* (Григор'єв); // Набувати нормального вигляду, стану. *У гірських переходах він був помітно схуд, а тепер знову ввійшов у норму, навіть ніби ще більше роздався в плечах* (Гончар); *Я було почала приходити трохи в норму, та сталася пригода: заболів зуб* (Л. Укр.). С и н о н í м: **вхóдити в кóлію.**

ВХОПИВ: біс вхопи́в *див.* біс; **дідько ~** *див.* дідько; **мороз ~ за плечі** *див.* мороз.

ВХОПИЛА: доса́да вхопи́ла за се́рце *див.* досада; **трясця б не ~** *див.* трясця.

ВХОПИЛИ: чорти́ не вхопи́ли *див.* чорти.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **за во́ла вхопи́ли,** *з сл.* к р и ч а́ т и, г а л а с у в а́ т и *і т. ін.* Дуже сильно. *Кричить, неначе за вола вхопили* (Укр.. присл..).

ВХОПИТИ: вхопи́ти в оби́дві жме́ні, *ірон.* Нічого не одержати. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *А я, здуру, шелесть за рушниками. І вхопив приданого, в обидві жмені вхопив!..* (Кроп.).

вхопи́ти во́вка за ву́хо *див.* впіймати.

вхопи́ти (впійма́ти, спійма́ти, пійма́ти, взя́ти) Бо́га (ща́стя) за бо́роду. Досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного.— *Думає, що як з дипломом, то вже й бога за бороду вхопив* (Гончар); *Що він* [Румянцев], *бога за бороду впіймав, що всі на будові говорять, що треба працювати по-румянцевському?* (Вишня); — *Кузьма тепер дотягне з хлібом до молоденької картоплі, нарешті, теж, здається, спіймає бога за бороду: матиме певний заробіток* (Стельмах); — *Ще й радіє, наче бога за бороду піймав,— докірливо похитала головою* (Стельмах); *І вирішив я, необачний, тоді, Що бога за бороду взяв* (Б. Ол.); *Як же ж це так? Виходить, що Казик вхопить колись щастя за бороду тому, що в нього будуть гроші? А що мають робити такі, як я?* (Вільде).

вхопи́ти (діста́ти, *рідко* **оде́ржати) ляща́ (ля́паса, морда́са, поморда́са).** Зазнати удару. *Бригадир пробував, правда, через деякий час знов підкотитись, ляща вхопив, та на тому й кінчилася їхня любов* (Гончар); *Писар несамовито крикнув: — Пішла вон з двору! Пішла геть, а то помордаса вхопиш!* (Н.-Лев.); — *Нехай його дідько візьме! — буркнув.. той* [ріпник], *що дістав невинно ляпаса* (Фр.); *Один з жандармів хотів було висмикнути матросові з рук ляльку, але дістав такого мордаса, що відлетів на кілька кроків* (Досв.); *У душі моїй занило, защеміло, наче я тільки що одержав ляща по потилиці* (Чаб.).

вхопи́ти за се́рце (за ду́шу) *кого.* 1. *чиє, чию.* Глибоко вразити, схвилювати кого-небудь.— *Поскочив він до неї; а од неї так сяє, що й приступить не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовная краса* (П. Куліш); *У старого пана, що сидів при столі, підперши сиву голову, бризнули з очей сльози, густі, грубі, як горох, і закапали на стіл. Візника вхопили вони за серце* (Фр.); *Вирішив написати.. оповідання, щоб вхопило за вчительське серце* (Вас.); *За душу прямо вхопило... Ну й видавило важку сльозу...* (Коз.).

2. Повністю заволодіти ким-небудь (про почуття). *І така мене досада за серце вхопила* (Мирний); *Він навіть зупинився на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лютість вхопила його за серце* (Коцюб.).

вхопи́ти (захопи́ти) ши́лом(*рідко* **на ши́ло) па́токи (ме́ду).** Зазнати невдачі.— *А братчики тоді: «А що, ледащице! Ухопив шилом патоки? Бери лишень коряк та випий з нами»* (П. Куліш); *Від Хомахи, шилом патоки вхопивши, Антон та Гриць намірились іти на луки* (Чорн); *Люди бачили, як лютував управитель, і проводжали його злісно усміхненими обличчями.— І в Медведівці вхопив на шило патоки!* (Стельмах); — *Та що, Велесичу,— озвався тихо князь Святослав,— вхопили шилом меду?* (Шевчук); [Ч и р н я к:] *Чекайте, захопите ви ще.. шилом патоки. Будете згадувати майстра Чирняка, та пізно буде!* (Фр.).

вхопи́ти на зу́би (на зу́ба, на зу́бки, на ку́тні). Зробити кого-небудь об'єктом розмов, пересудів та дошкульної критики.— *Та ви ж забули, що в Ковалівці тепер Заруба сидить. Він же як ухопить на зуба, то й до нових віників пам'ятатимеш* (Кучер); [Н а д е ж д а (*сміється*):] *Ходімте, доки у мене є зайвий час та нікого нема в хаті, я вам прокажу азбуку, і ви побачите, як швидко у нас піде грамота.* [П р о х о р:] *Та я той... Ну, а як дізнаються та вхоплять на зубки? Знаєш, який у нас народ!..* (Кроп.); [Л ю б к а:] *Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці, та все, сердешна, молиться та навколішки припада!* [Х в е д о с к а:] *Вже вхопили на кутні?* (Кроп.).

вхопи́ти о́близня *див.* спіймати.

вхопи́ти обме́тиці. Зазнати невдачі, поразки в чому-небудь. *Незважаючи на великі зусилля, він вхопив обметиці.*

вхопи́ти сторчака́ *див.* давати.

вхопи́ти (схопи́ти) / бра́ти (хапа́ти) за ба́рки *кого.* 1. Загрожуючи бійкою, примусити кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (перев. під час сварки, суперечки). *Кинувся* [Улас] *на Івана, неначе звір, одним скоком і вхопив його за барки* (Н.-Лев.); — *Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він вхопив мене за барки* (Коцюб.); *Бачачи, що я молодого за барки беру, що молодий не знає, як від мене боронитися, наспіли парубки, родичі молодого* (Гуц.).

2. Рішуче домагатися чогось від кого-небудь.— *Пригадуєш, як куркульню брали за барки?* (Гончар); *Стоколос* [бурщик] *брав за барки компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби* (Ю. Янов.).

С и н о н і м: **взя́ти за петельки́.**

вхопи́ти ти́пцю, *заст.* Натрапити на потрібний шлях, на потрібну дорогу. *Як погнався за їм* [злодієм], *то зразу попав на слід і гнався до переправи, а далі не вхопив типцю й через те не догнав* (Сл. Гр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **вогню́ вхопи́ти.** На дуже короткий відрізок часу. *Та посидьте ще! Приїхали — неначе огню вхопили чи позичили* (Н.-Лев.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ши́лом ю́шки вхопи́ти.** Дуже мало.— *Та піді мною аж жижки затремтіли, коли я побачив, як всі читають цей Маніфест про війну, а радості мов шилом юшки вхопили* (Гашек, перекл. С. Масляка). Синоніми: **як кіт напла́кав; з горобу́ну ду́шу; із за́ячий хвіст; із за́ячий скік.** Антонім: **як за гріш ма́ку.**

ВХОПИ́ТИСЯ: [аж] вхопи́тися / бра́тися за живі́т (за бо́ки, в бо́ки). Дуже сміятися, реготати.— *Та й поганий анекдот, коли ти сам за живіт вхопився* (Донч.); — *Ой, не можу! — вхопився за боки шофер* (Смолич); — *Гукнув я конторських, а вони вже .. аж заливаються* [біля стінгазети] *капосні та в боки беруться* (Кучер); *Оце ось виступав він у клубі перед молоддю на .. вечорі, так вірите, всі аж за боки бралися* (Рад. Укр.). Синоніми: **аж за бо́ки хапа́тися** (в 1 знач.); **порва́ти кишки́; рва́ти бо́ки** (в 1 знач.); **ра́чки ла́зити** (в 2 знач.).

вхопи́тися за го́лову. Відчути розгубленість, жах, відчай; відчаїтися. *Побитих тисячу горшків. А де побито — розбери! Чи там, чи тут?.. Як глянув зав На черепки з-під козирка, Вхопивсь за голову й сказав: — Гукніть негайно Хом'яка!* (С. Ол.).

вхопи́тися за сло́во (за слова́). Не гаючись, скористатися чиєюсь думкою, ідеєю, натяком тощо як приводом до чого-небудь.— *Сяде, безпремінно сяде! —..вхопився за слово Максим.— Он і кватирка у вас прочинена. А коли протяг у хаті, коровай неодмінно зісподу буде глевкий!* (Смолич); — *Хороший килим, гарний. Кульжан, дочка моя, ткала..— Треба подумати про її щастя,— вхопився Бутаков за ці слова, які давали змогу повертати розмову в потрібному напрямку* (Тулуб); — *А до прикладу кажучи, що то за сума? — ухопились за слова майстри.— Сума незначна* (Збан.).

вхопи́тися на поя́ски́. Почати боротися. *Сміх покотив гуртком «політиків», а Бриль з Боженком вхопилися «на пояски» і почали валити один одного з ніг* (Смолич).

ВХОПИТЬ: бене́ря вхо́пить *див.* бенеря; **тря́сця** ~ *див.* трясця.

ВЦІЛИТИ: вці́лити в се́рце *див.* вціляти.

ВЦІЛЯТИ: вціля́ти / вці́лити в [са́ме] се́рце *кому.* Боляче вражати кого-небудь, зачіпаючи те, що його найбільше хвилює. *Удова засміялась: «Що се ти?.. Чи козака боїшся?» Так мені сим і вцілила в серце* (Барв.).

ВЧЕПИТИСЯ: вчепи́тися в горля́нку *кому.* Вступити з ким-небудь у гостру полеміку, сварку, непримиренний конфлікт, настирливо домагаючись чогось. *На першій же сходці, згуртувавши фронтовиків, місцевим багачам в горлянку вчепився* [Шляховий]: — *Гади, установчих зборів ждете, щоб землі нам не дати?!* (Гончар).

вчепи́тися [рука́ми й] зуба́ми *за що, в що.* Міцно триматися чого-небудь, не відступати від чого-небудь чи тримати щось. *Він не вчепився руками й зубами, як інші дукачі, в орну землю, а заглибився в темні ліси, кладучи їх під гостру сокиру* (Стельмах); *Славка наступала батькові на горло — кинь торгівлю. Сава зубами вчепився за свою скриньку — не лишу!* (Чорн.).

ВЧИНОК: мо́крий вчи́нок *див.* справа.

ВЧИТИ: вчи́ти ро́зуму *див.* навчати.

ВЧИТИСЯ: вчи́тися ро́зуму (уму́-ро́зуму). Набувати досвіду, уміння, знань.— *Чоловік на те й родився, щоб весь вік, скільки живе, розуму вчитися* (Тют.). Синоніми: **набира́тися ро́зуму; добува́ти ро́зуму.**

ВЧОРАШНІЙ: вчора́шній день *див.* день.

ВЧОРАШНІМ: ганя́тися за вчора́шнім днем *див.* ганятися.

ВЧОРАШНЬОГО: шука́ти вчора́шнього дня *див.* шукати.

ВЧУВАТИ: вчува́ти / вчу́ти се́рцем. Здогадуватися про щось підсвідомо, інтуїтивно. *Серце моє поривалось з ним* [генієм] *линуть. Він же поглянув журливо на мене і серцем я вчула, Що у небесні простори не сила моя полину́ти...* (Л. Укр.).

ВЧУТИ: вчу́ти се́рцем *див.* вчувати.

ВШАНУВАННЯ: моє́ вшанува́ння *див.* шанування.

ВШАНУВАТИ: вшанува́ти па́м'ять. Згадати покійного з повагою. *Правда, у польських істориків і публіцистів трудно знайти спогад про сього українця-полонофіла* [Потебню], *але великорус Герцен вшанував його пам'ять щирим і гарячим словом в своїх звісних мемуарах «Былое и думы»* (Л. Укр.).

В'ЮН: як (мов, ніби *і т. ін.*) **в'юн [посо́лений (в ополо́нці, на сковороді)].** 1. *з сл.* вертітися, крутитися. Дуже швидко, прудко. *Вінцусиха, як в'юн, так і крутиться біля Марії, щоб вивідати, де ми лісу на хату взяли* (Мур.); *Архітектурний юнак вертівся мов посолений в'юн* (Загреб.); *Хлопчик крутився, як в'юн на сковороді, вигадуючи, що збрехати* (Мокр.).

2. *з сл.* верткий. Дуже, надзвичайно.— *Але й це правда, що Прокіп у колгоспі — господар, і коні в нас гладкі та верткі всі, як в'юни* (Козл.).

В'ЮНОМ: ви́тися в'юно́м *див.* витися.

В'ЯЖЕ: ли́ка (лик) не в'я́же. Неспроможний нормально, зрозуміло говорити (про п'яного). [Сестра Мархва:] *Гляньте, що завів п'яний Гарасим. Нализався, що й лик не в'яже, та й заставив сліпця перед храмом божим пісень співати* (Мирний).

В'ЯЖИ: хоч соба́к в'яжи́, *з словоспол.* так, що. Уживається для підсилення дії; дуже.— *Від*

хуртовини поховалися, та вже там [на печі] *і сидимо. А дітям і сподобалося.. Бо хату так вистудило, що хоч собак в'яжи* (Речм.).

В'ЯЗАХ: головá на в'язах *див.* голова; **мáти гóлову на ~** *див.* мати [2]; **своя́ головá на ~** *див.* голова.

В'ЯЗИ: брáти за в'язи *див.* брати; **звернýти ~** *див.* звернути; **намúлити ~** *див.* намилити; **скрутúти ~** *див.* скрутити.

В'ЯНЕ: вóлос в'я́не *див.* волос; **óко ~** *див.* око; **сéрце ~** *див.* серце.

В'ЯНУТЬ: вýха в'я́нуть *див.* вуха.

Г

ГАВА: ні пáва, ні гáва *див.* пава.

ГАВИ: ловúти гáви *див.* ловити.

ГАВКНЕ: і собáка не гáвкне *див.* собака.

ГАВРИЛО: крутú, Гаврúло *див.* крути.

ГАВУ: впіймáти гáву *див.* впіймати; **як ~ ковтнýв** *див.* ковтнув.

ГАДАЛА: бáба нáдвоє гадáла *див.* баба.

ГАДАНО: ні дýмано ні гáдано *див.* думано.

ГАДАТИ: і не гадáти і не снúти. Зовсім не сподіватися.— *Ходім зараз до вас, порадимося ще з Остапом... І не гадав і не снив навіть* [зустрітися з Соломією та Остапом]... *Правду кажуть: гора з горою... хе-хе-хе!* (Коцюб.).

ГАДИНА: гáдина ссе кóло сéрця; підколóдна ~ *див.* гадюка.

ГАДИНУ: пригрíти гáдину на грýдях *див.* пригріти.

ГАДІВ: гáдів син *див.* син.

ГАДКА: гáдка западáє *див.* думка.

ГАДКАМИ: літáти гáдками *див.* літати.

ГАДКАХ: губúтися в гадкáх *див.* губитися.

ГАДКИ: ані (ні) гáдки [собі (ані дýмки)] 1. *перев. про кого — що.* Зовсім не турбуватися, не згадувати про кого-, що-небудь. *Жде вже Ринця три неділі, ходить, сердиться, кричить,— ані гадки про весілля, Мирко чує все й мовчить* (Мак.); *Усе, коли б собі та собі, а про сиріт та безталанних ні гадки!* (Мирний); *Бачите, бачите, сусідо? Сидить собі і ні гадки, ані думки. Йому байдуже, що, може, і хату спалять, і хазяйство пограбують, і старцями по світу пустять* (Тют.).

2. Абсолютно ні про що не думати. *П'яний заснув серед улиці, вид устромивши в болото, І — ані гадки: хропе, мов на м'яких подушках* (Сам.); *Їм* [панам] *що? — четвертий каже.— Вони собі повбирались в управу, лущитимуть з нас грошики та й ані гадки* (Мирний); *Аниця ні гадки собі, йде та розповідає за пшеницю* (Март.).

3. Зовсім байдужий до всього. *Її поб'ють, а вона ні гадки!* (Мирний); // *кому.* Зовсім байдуже кому-небудь. *Почав* [горобчик] *знов гуляти веселенько. Ні гадки йому* (Л. Укр.).

[і] гáдки не дáти *див.* дати; **і ~ немá** *див.* нема; **і ~ не мáти** *див.* мати [2].

[і] не гáдки [собі]. 1. *про що і без додатка.* Зовсім не думати, не згадувати ні про що.— *Залізу ото на гарячий черінь, вкриюся кожушиною та й не гадки собі* (Збан.); — *Ну й осінь, ну й багатійка! Медком як щедро частує! А про те й не гадки, що медок той літо із своїх квітів запашних подарувало* (Збан.).

2. Зовсім байдужий до всього. *Обідаючи, батько наче не добачив, як мати блідла, як Катря плакала,— сидів такий, не гадки, як і вчора* (Вовчок).

ГАДКИ́: гадкú берýть; ~ обсідáють гóлову; ~ снýються в головí *див.* думки.

ГАДКОЮ: літáти гáдкою *див.* літати.

ГАДКУ: закúнути гáдку *див.* закинути; **на гáдку** *див.* думку.

ГАДЦІ: вéртиться на гáдці *див.* вертиться.

ГАДЮКА: гадю́ка (гáдина) ссе кóло сéрця *у кого.* Хто-небудь сильно переживає, відчуває велику тривогу, хвилювання у зв'язку з чимсь; кому-небудь особливо прикро від чогось. *Гадюка ссе коло серця — не спить, переживає мати.*

підколóдна (потайнá *і т. ін.***) гадю́ка (гáдина),** *лайл.* Підступна, зловмисна людина.— *Хіба ж ти людина! Кидався до неї з кулаками. А вона тільки плечем поведе, сміється, гадюка підколодна* (Рибак); *Іду я — і дихати мені важко.. і вогонь пече мені в грудях, наскрізь пропікає. Чекай-но, знайду я тебе, знайду, потайна гадюко* (Жур.).

ГАДЮКУ: відігрівáти гадю́ку бíля сéрця *див.* відігрівати; **пригрíти ~ на грýдях** *див.* пригріти.

ГАДЮЧКУ: закидáти гадю́чку *див.* закидати.

ГАЗ: давáти газ *див.* давати.

ГАЗЕТА: ýсна газéта, *ірон.* Поширення різних новин і чуток з уст в уста. *Випадків вимордування арендарів* [орендарів] *із усіми* [усіма] *їх родинами було багато.. І мужики знали про них з усної газети* (Фр.).

ходя́ча газéта, *ірон.* Людина, яка поширює різні новини і чутки. *Про політичні події вони дізнавались від «ходячої газети» — їхнього сусіди.*

ГАЗІ: на пóвнім гáзі *див.* газу.

ГАЗОМ: під гáзом, *ірон.* У нетверезому стані. *Чоловік був дуже балакучий, бо був під газом.* **під газкóм.**— *Де ж це він ходить?.. Десь, може, до компанії пристав..— А що? Потім схаменеться, прибіжить під хмельком, під газком* (Гуц.). Синонім: **під мýхою.**

ГАЗУ: на газу́. Готовий до руху або перебуває в русі (машиною). *Васьков.. аж до азарту веселий висунувся з кабіни.— Зубченко! Одчиняй ворота, роззява! Не бачиш — Васьков на газу!* (Перв.).

на по́вному газу́; на по́внім га́зі, *з сл.* ї х а т и, м ч а́ т и с я, л е т і́ т и *і т. ін.* З великою швидкістю. *Шофер.. дав право руля і на повному газі підвів машину просто під вхід до замка* (Перв.); *Машина летіла на повнім газі, круто обминаючи глибокі вирви від бомб і снарядів* (Кучер); // З найбільшою кількістю обертів. *Мотори* [літака] *ревуть на повному газу* (Бажан).

ГАЙ: аж гай гуде́ (шуми́ть). Уживається для вираження інтенсивності якоїсь дії. *Робить, аж гай гуде* (Укр.. присл..); — *Їздять з твоїми перепустками дніпродзержинці аж гай гуде. І ніде їх не затримують* (Хижняк); — *Сільрада на лісокрадів облаву робила.— Спіймали кого?..— Крадуть, аж гай шумить* (Стельмах).

ГАЙКА: га́йка осла́бла *у кого і без додатка.* Хто-небудь утратив здатність, спроможність, силу і т. ін. виконувати, здійснювати що-небудь. *Клава стукнула його по спині, сказала насмішкувато: — Глядіть, герої, щоб у вас у когось гайка не ослабла* (Ряб.); *Колективи ростуть, як хвиля в морі... А хто гадав, що влада не витримає, ослабне гайка, і впаде — той гризе собі пальці* (Мик.).

слабка́ (слаба́) га́йка *у кого і без додатка.* Нездатний, неспроможний виконувати яку-небудь роботу і т. ін.— *Не кепкуй, Юрку, з обушка. Обушок своє діло зробив... Та ще подекуди й робить... Тільки ви, молодь, щодо обушка — слабка гайка* (Вишня); — *Так отож я й кажу,— повів він* [дід] *далі перервану телефонну розмову.— Батько чи старший брат в атаку йдуть, життя не шкодують, а він приїде* [на шахту], *спробує, а коли бачить, що гайка слаба, повертає голоблі назад* (Ткач). С и н о н і м: **ки́шка тонка́.**

ГАЙКИ: і ніякої га́йки. Не зважаючи ні на що, за будь-яких умов.— *Послали, Свириде Яковлевичу, по вашу душу. Негайно, кажуть, привозь — і ніякої гайки* (Стельмах).

ГАЙКУ: відпуска́ти га́йку *див.* відпускати; **підкру́чувати** ~ *див.* підкручувати.

ГАК: зроби́ти гак *див.* зробити.

ГАКОМ: з га́ком. З перевищенням, поверх якої-небудь міри (при визначенні приблизної міри, величини і т. ін.). *Від автостради до Вишневого, де жили друзі-меліоратори, було справді п'ятнадцять кілометрів та ще й з гаком* (Дмит.); *За якийсь місяць з гаком він і справді поправився, молоде обличчя округлилось, карі очі заясніли* (Добр.). С и н о н і м: **з ли́шко́м.**

ГАКУ: давати га́ку *див.* давати.

ГАЛАЙ-БАЛАЙ: на гала́й-[на] бала́й; на гала́й, на бала́й. Як-небудь, недбало. [3-й г і с т ь:] *Ви знаєте, князь Звездич знов програвся?* [4-й г і с т ь:] *Ні, кажуть, виграв він — та на галай-балай* (Лерм., перекл. за ред. Рильського); — *Мені здається, що к весіллю доведеться довгенько поготуватись: знаєте... я не думаю вінчати своєї дочки на галай-на балай* (Н.-Лев.); — *Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай, на балай* (Март.).

ГАЛАС: справля́ти га́лас *див.* справляти.

ГАЛКИ: галки́ лічи́ти *див.* лічити.

ГАЛОК: га́лок лічи́ти *див.* лічити; **як сім** ~ *див* сім.

ГАЛОПОМ: леті́ти гало́пом *див.* летіти.

ГАЛСТУК: заклада́ти за га́лстук *див.* закладати.

ГАЛУШКИ: вси́пати на галушки́ *див.* всипати; **перепада́ти на** ~ *див.* перепадати.

ГАЛЬМА: відпуска́ти га́льма *див.* відпускати, **дави́ти на всі** ~ *див.* давити.

га́льма трі́снули. Вичерпалась витримка.— *Нехай мене судять... Я дала йому дитя! Я винна в усьому... Любов Прохорівна впала. Пружина відпрацювала свій накрут і гальма тріснули* (Ле).

ГАЛЬМАХ: спусти́ти на га́льмах *див.* спускати

ГАЛЬ-ПАЛЬ: на галь-паль. Квапливо, поспіхом, похапки.— *Я, людоньки, щось там на гальпаль зварила в печі та заткала дітиськам дзьоби — і до Параски* (Козл.). С и н о н і м: **на швидку́ ру́ку.**

ГАМАЛИКУ: да́ти по гамалику́ *див.* дати.

ГАМАН: пусти́й гама́н *див.* гаманець; **розкрива́ти** ~ *див.* розкривати.

ГАМАНА: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **га́мана,** *з сл.* б и́ т и, с к р у т и́ т и *і т. ін.* Дуже сильно. *В батька й матір отамана і Громаду лає* [пан Твардовський], *Скрутив жида, як гамана, Ще й усом моргає!* (Г.-Арт.); — *А за спаш треба бити крадюгу* [злодія], *наче гамана! — трусонув* [Левко] *віжками; і привчені до злодійства коні з копита беруть у галоп* (Стельмах).

ГАМАНЕЦЬ: наби́тий (по́вний *і т. ін* **) гамане́ць.** 1. Багато грошей. *Й поміж людей ще водяться людці, Яких ми звем зневажливо «жуками». Їх ідеал — набиті гаманці...* (Дмит.); *Був на селі козак Кирило Яловець, Щасливий, дякуючи долі: Хазяйство добре мав і повний гаманець — Всього було доволі* (Гл.)

2. *у кого.* Хто-небудь має багато грошей. *Він багатий! У нього повний гаманець.* С и н о н і м: **по́вна кише́ня.** А н т о н і м и: **пусти́й гамане́ць; поро́жня кише́ня; ві́тер у кише́ні свисти́ть; копі́йки нема́ за душе́ю.**

пусти́й (поро́жній) гамане́ць (*рідше* **гама́н).** 1 Мало грошей. *Не можу купувати дорогі речі — пустий гаманець.*

2. *у кого.* Хто-небудь не має грошей. *У її батька хазяйство бідне і пустий гаманець.* С и н о н і м и. **поро́жня кише́ня; ві́тер у кише́нях свисти́ть; без**

шéляга за душéю; копíйки немá за душéю. А н т о н і м и: **набйтий гаманéць; пóвна кишéня.**

ГАМАНЦЕМ: трусйти гаманцéм *див.* трусити.

ГАМУЗ: на гáмуз. 1. *з сл.* т р о щ и т и, т о в к т и *і т. ін.* На дрібні шматочки. *Строщити на дрізки, на гамуз* (Номис); *Що я знайшов там* [на Запоріжжі]? *Хижу голоту, що не розбирає правого од винуватого, все на гамуз товче, на шмаття батує* (Мирний).

2. *з сл.* п о б и т и *і т. ін.* Дуже, сильно.— *Гляди, Марійко!.. Не розгуби ягнят, як учора, бо на гамуз поб'ю* (Коцюб.).

ГАМУЗОМ: з усíм гáмузом. Усе підряд, не перебираючи. *А по колоні вже пішов-покотився гомін: — Полотно руйнують! — Залізницю воламм розтягують! — Із рейками, із шпалами, з усім гамузом здирають з насипу. Багато хто з повстанців добре уже знав цей махновський спосіб руйнування залізниць* (Гончар). С и н о н і м: **з пóтрухом.**

усíм гáмузом. Разом, гуртом, колективно.— *Я так думаю, що далі мовчати не можемо. Треба всім гамузом піти до пана й домагатися, хай віддасть наше* (Ф. Мал.); *Молодь і ще не старі дядьки* [хуторяни] *повалили всім гамузом до Махна на здобутки гарячого коня і награбованих коштовностей* (Тют.). П о р.: **усíм скóпом.**

ГАНДРИ: гáндри бйти *див.* бити.

ГАНЕБНОГО: прикóвувати до ганéбного стовпá *див.* приковувати.

ГАНЧІРКА: як (мов, нíби *і т. ін.***) вйкручена ганчíрка.** Дуже стомлений, знесилений. *Ледве тримаючись на ногах, як викручена ганчірка, Саїд Алі сідав у машину будівельного відділу* (Ле). С и н о н і м: **як вйчавлений лимóн.**

ГАНЯВ: кудй Макáр телят не ганяв *див.* Макар.

ГАНЯЙ: хоч вовкíв ганяй *див.* гони.

ГАНЯТИ: ганяти вíтер по вýлицях (по свíту). Проводити час у розвагах, нічого не робити, нічим не займатися.— *Вірунько, не забудь, що перед тобою робітник найвищого розряду. Можна сказати, еліта! — Отож зміну відробив та й пішов вітер по вулицях ганяти. Тільки й на умі танці та комфорт* (Гончар); *А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які ганяють по світу вітер, витирають чужі кутки?* (Загреб.). С и н о н і м и: **бáйдики бйти; валяти дýрня** (у 3 знач.); **баглаї́ бйти; давáти горобцям дýлі.**

ганяти (ганятися, бíгти, полювáти *і т. ін.***) за двомá зайцями.** Намагатися одночасно здобути успіх у двох різних починаннях, справах і т. ін. *Не раз вже за двома зайцями ти ганяв, Зате ж ні одного, Гонившись, не піймав.. Отак ти і тепер горох запропастиш* (Г.-Арт.); *Приїхав він саме тоді, коли Друзь ні про що, крім Василя Максимовича, не мав права думати. І взагалі він ніколи не вмів полювати за двома зайцями* (Шовк.).

ганяти дýрня *див.* валяти.

ганяти (лякáти) бліх (собáк). Нічого не робити; байдикувати. *Проситься силонька наверх, смереки хочеться з коренем вивертати, скали на скали двигати, а тут лежи, бліх ганяй* (Хотк.); *— Як? — приглушено перепитала ледь побілілими губами.— Геть чисто нагнав з роботи? — Та кажу ж тобі, що від п'ятнадцятого можу вже собак ганяти* (Вільде). С и н о н і м и: **давáти горобцям дýлі; бáйдики бйти** (у 2 знач.); **баглаї́ бйти; валяти дýрня** (у 3 знач.).

ганяти козлá *див.* забивати.

ганяти панáса. Грати в жмурки. *Боролися* [школярі], *бурушкались, ганяли «панаса», і луна від школи розносилась далеко по селі* (Вас.).

ГАНЯТИСЯ: ганятися за вчорáшнім днем. Надіятися повернути те, що вже минуло, чого вже не існує. *Може... обминув він свою Комишанку десятою дорогою, і марна річ, як вважає Антон Герасимович, трястися вам сюди, ганятися за вчорашнім днем* (Гончар). П о р.: **шукáти вчорáшнього дня.**

ганятися за двомá зайцями *див.* ганяти.

ганятися за мóдою. Максимально дотримуватися чого-небудь популярного у певний час. *На що вже дівчата — і тих спокусила мода: деякі придумали галіфе на рукавах сорочок; ...але й воно викликало заздрість чи зневагу у тих, яким літа не дозволяли ганятися за модою* (Стельмах).

ГАПЛИК: брáти языкá на гаплйк *див.* брати; **пришивáти ~** *див.* пришивати.

ГАПЛИКІВ: утяти до гаплйкíв *див.* утяти.

ГАПТУВАТИ: гаптувáти стéжку. Простувати, прямувати. *Треба ж розпитатись, куди прямувати, яким трахтом* [трактом] *стежку гаптувати* (Сл. Гр.).

ГАПТУЄ: як шóвком гаптýє *див.* шиє.

ГАРАЗД: мáйся гарáзд *див.* майся; **мáти себé ~** *див.* мати [2].

на гарáзд. Добре, так, як потрібно. *Чи буде це на гаразд?* (Сл. Гр.).

раз та гарáзд *див.* раз.

ГАРБАТИ: гáрбати [собí] в скрйню *що.* Привласнювати у великій кількості. *Ми не будемо далі робити тобі панщини, не будемо більше давати тобі нашої сили, нашого здоров'я, щоб ти гарбав собі в скрині золото й срібло, пив дорогі вина, ставив високі палаци* (Н.-Лев.).

ГАРБУЗ: як вйросте гарбýз на вербí, *іpон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *А я ж думав — серце буде Навіки твоє, Одказала дівчинонька: «Ось годі тобі! Тоді буде, як виросте гарбуз на вербі»* (Гл.). П о р.: **як вйросте травá на помóсті.** С и н о н і м и: **як рак свйсне** (у 1 знач.); **як на долóні волóсся вйросте; як бабáк свйсне.**

ГАРБУЗА: давáти гарбузá *див.* давати; **діставáти ~** *див.* діставати.

ГАРБУЗАМИ: годува́ти гарбуза́ми *див.* годувати.

ГАРБУЗОВОЇ: скуштува́ти гарбузо́вої ка́ші *див.* скуштувати.

ГАРБУЗОМ: наділя́ти гарбузо́м *див.* наділяти; **оста́тися з** ~ *див.* остатися; **па́хне** ~ *див.* пахне; **піти́ з** ~ *див.* піти.

ГАРМАТ: стріля́ти з гарма́т по горобця́х *див.* стріляти.

ГАРМАТА: як із ди́шла гарма́та. Дуже поганий, нікудишній. *Мене ж по тилах протримали всю війну, бо з мене вояка, як із дишла гармата* (Гуц.) Синонім: **як з кло́ччя батіг** (у 1 знач.).

ГАРМАТИ: хоч гарма́ти коти́ *див.* коти; **хоч з** ~ **стріля́й** *див.* стріляй.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **з гарма́ти,** *з сл.* гукну́ти, викри́кувати *і т. ін.* Дуже голосно. *Вдарить вал і гукне, мов з гармати, Скрізь по березі гук залунає* (Л. Укр.); *Кузьми не чути ні слуху ні духу. Гнат прикриває двері, стріляє, немов з гармати: — Район наказав нам переселяти хутори* (Тют.).

ГАРМАТНЕ: гарма́тне м'ясо *див.* м'ясо.

ГАРМАТНОГО: на відстані гарма́тного по́стрілу *див.* відстані.

ГАРНА: га́рна ця́ця *див.* цяця.

ГАРНО: на душі́ (на се́рці) га́рно *кому, у кого.* Хто-небудь відчуває приємність, має добрий настрій. *Валя ставав навіть чемним, коли на душі в нього було гарно* (Гончар); *Вустимкові стає так гарно на серці* (Багмут).

ГАРТУ: да́ти га́рту *див.* дати.

ГАРЯЧА: гаря́ча голова́ *див.* голова.

ГА̀РЯЧЕ: ні га́ряче ні зи́мно *кому від чого.* Кому-небудь все байдуже, хтось не звертає уваги на що-небудь, не виявляє зацікавлення чимось і т. ін. *Кому «ні гаряче ні зимно» від думки про можливість інших, справедливіших або тяжчих форм життя людськості, той краще б не брався до пера, щоб писати «утопію»* (Л. Укр.). Синоніми: **ні хо́лодно ні жа́рко; ні знобить, ні гріє.**

ГАРЯ́ЧЕ: за гаря́че й студе́не хапа́ти *див.* хапати; **кува́ти залі́зо по́ки** ~ *див.* кувати.

ГАРЯЧИЙ: гаря́чий на ру́ку. Сповнений завзяття, енергії, запальний. *А що вже Ясень гарячий на руку — іншого й не знайдеш такого. На все піде, «правдолюб», справжнісінький тобі донкіхот* (Ю. Бедзик). Синонім: **гаря́ча голова́.**

гаря́чий се́рцем. Запальний, пристрасний. *Гарячий серцем, світлий головою, простий лицем, з усмішкою ясною, він* [Бойченко] *і тепер стоїть переді мною, немов живий, такий, як був тоді* [Гонч.).

гаря́чий слід *див.* слід.

ГАРЯЧИМ: обси́пало гаря́чим при́ском *див.* обсипало.

ГАРЯЧИМИ: облива́ти гаря́чими слі́зьми́ *див.* обливати; **облива́тися** ~ **слі́зьми́** *див.* обливатися

ГАРЯЧИХ: вси́пати гаря́чих *див.* всипати: **іти́ по** ~ **слі́да́х** *див.* іти; **по** ~ **слі́да́х** *див.* слідах.

ГАРЯЧІ: гаря́чі жнива́ *див.* жнива.

ГАРЯЧІМ: як на гаря́чім вугі́ллі *див.* вугіллі.

ГАРЯЧКА: гаря́чка обхопи́ла *кого.* Хто-небудь перебуває у стані великого збудження. *Всіх.. нас обхопила тепер немов гарячка яка: всі рвуться, вилазять з шкіри, аби скінчити роботу до 1-го* (Коцюб.).

ГАРЯЧКИ: як (мов, ніби *і т. ін*) **з [бі́лої] гаря́чки,** *з сл.* говори́ти, моло́ти, белькоті́ти *і т. ін.* Не зовсім осмислено, не обдумано, згарячу. *Євдоким Юренко першим почав запрягати воли, щоб скоріше їхати до монастиря.— Усе пропало, усе — мов з гарячки говорив сусідам.— То треба скоріше виїжджати* (Стельмах); *Меле язиком, неначе з гарячки* (Укр.. присл.); // Не зовсім осмислене, обдумане; беззмістовне.— *І не слухайте його, пришелепкуватого! Що він тямить? Меле таке, як з білої гарячки! — затарабанила Олена* (Стельмах).

ГАРЯЧКУ: поро́ти га́ря́чку *див.* пороти.

ГАРЯЧОГО: як хто ки́нув гаря́чого при́ску *див.* хто.

ГАРЯЧОМУ: впійма́ти на гаря́чому *див.* впіймати; **впійма́тися на** ~ *див.* впійматися;

ГАСЛО: ки́дати га́сло *див.* кидати.

ГАСНЕ: га́сне ро́зум *див.* тьмариться.

ГАСПИД: га́спид його́ зна́є; хай йому́ ~; **яки́й** ~ *див.* чорт.

ГАСПИДА: до га́спида; у ~; **яко́го** ~ *див.* чорта.

ГАСПИДОМ: га́спидом ди́хати *див.* дихати.

ГАСТРОЛІ: дава́ти гастро́лі *див.* давати.

ГАТИ: хоч (*заст.* **хоть) гре́блю (гать) гати́.** Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь.— *Чому не йдеш заміж, Олесю? — питає стара тітка.— Женихів у тебе, хвалить бога, як цвіту в городі, хоч греблю гати* (Вовчок); — *А гриби у вас є? — Хоч греблю гати, коли знаєш місце* (Стельмах); — *Не до женихів зараз, зрозумій. Навколо ще пострілюють, скрізь сволоти всякої хоть гать гати* (Прил.); *Тепер дівчат, хоть гать гати; тепер на сей товар не скудно* (Котл.) Синоніми: **хоч відбавля́й; до ги́белі.**

ГАТИТИ: тільки (мо́жна) гре́блю (гре́блі) гати́ти *ким, чим.* Малопридатний чи зовсім непридатний до чого-небудь доброго. *Дружина провела його глузливим поглядом і крикнула: — Ініціатор. Греблю тільки такими гатити!* (Панч.).

ГАТЯТЬ: гре́блю не га́тять *ким, чим.* Цінується; в ціні хто-, що-небудь, дорожать ким-, чим-небудь.— *Оксана в госпіталь перейшла,— щиро сказав лікар.— Давно пора. Такими, як вона, греблю не гатять* (Кучер).

ГАТЬ: хоч гать гати́ *див.* гати.

ГАЧКА: відчепи́ти з гачка́ сме́рті *див.* відчепити.

ГАЧОК: впійма́тися на гачо́к *див.* ловитися; **закида́ти ~** *див.* закидати; **лови́ти на ~** *див.* ловити; **піти́ на ~** *див.* піти; **попада́ти на ~** *див.* попадати.

ГВАЛТ: на гвалт. 1. *діал.* У короткий строк, дуже швидко. *Після розподілу* [хати] *треба було мені на гвалт готувати її вже на зиму, ставити вікна, двері, піч* (Козл.).

2. *з сл.* *дзвони́ти,* **би́ти,** *уда́рити і т. ін.;* *крича́ти, кри́кнути, репетува́ти і т. ін.* На знак небезпеки, на допомогу.— *Ви навіщо дзвонили в дзвони на гвалт,— крикнув Єремія* (Н.-Лев.); *Драгуни вже з кількох боків оточували село. Парубок щосили ударив на гвалт* (Стельмах); *І раптом схопився* [Юхим], *збуджений переляком.. Відібрало йому спроможність крикнути на гвалт, навіть збагнути весь жах становища* (Ле); *Одбивши ворога, матрос зарепетував на гвалт* (Досв.). *У порівн. *Мім, німий раб,.. б'є клевцем по мідяній дошці, сильно, різко, мов на гвалт* (Л. Укр.).

хоч гвалт кричи́ *див.* кричи.

ГВИНТИКИ: вкру́чувати гви́нтики *див.* вкручувати.

ГВІЗДКОМ: ду́мка гвіздко́м стрими́ть у голові *див.* думка; **сиді́ти ~** *див.* сидіти; **стриміти ~ в голові** *див.* стриміти; **як ~ приби́ти** *див.* прибити.

ГЕДЗА: ки́дати ге́дза *див.* кидати.

ГЕДЗИКИ: пуска́ти ге́дзики очи́ма *див.* пускати.

ГЕДЗИКОМ: з ге́дзиком. Капризний, незлагідний.— *То от я вам і скажу: що й ви, добродію... Теє-то, як його... З гедзиком!.. З душком — значить! — крикнув.. становий* (Мирний).

ГЕДЗЯ: ки́дати ге́дзя *див.* кидати.

ГЕДЗЬ: [на́чеб (немо́вби)] гедзь (гедз) напада́є (куса́є) / напа́в (укуси́в) *кого (на кого).* Хто-небудь дуже нервує, перебуває в неурівноваженому стані, проявляючи впертість, химерність і т. ін. *Іноді ж його просто гедз нападав — і тоді він ставав нестерпучим* (Коцюб.); *Чи ви подуріли, чи вас гедзь напав?!..— кричала Марія* (Н.-Лев.); *Мав добрий намір* [Ілакович] *поговорити з нею про гешефти, а стару сьогодні начеб гедзь укусив* (Вільде); *Що се на тебе за гедз напав?* (Мирний). Синоніми: **якась му́ха вкуси́ла; му́ха сіла на ніс; вста́ти не на ту но́гу.**

ГЕНДЕЛЬ: зроби́ти ге́ндель *див.* зробити.

ГЕНІЙ: до́брий ге́ній *чий, кого, чого, книжн.* Людина, яка благотворно впливає на кого-небудь, приносить користь комусь.— *Ну, у мене буде сьогодні мій добрий геній, мій шістдесятилітній амур. І я біжу, лечу, щоб приготовитись і по заслузі його стрінути* (Хотк.); [Ірина:] *Спасибі вам.. Ви добрий геній наш!* (Дмит.); *Із хвилюванням узяли ми до рук перший том вибраних творів Володимира Сосюри, доброго генія молодості наших батьків, нашої молодості* (Літ. Укр.). *У порівн. *Як добрий геній, Ганя здержувала шкодливий* [шкідливий] *вплив Хоцінського* (Н.-Лев.). Антонім: **злий ге́ній.**

злий ге́ній *чий, кого, чого, книжн.* Людина, яка погано впливає на кого-небудь, приносить шкоду комусь.— *Сам Василь Митрофанович пожалував,— саркастично кинув Рибка і.. додав: Наш злий геній.., щоб його чорти забрали* (Чаб.). Антонім: **до́брий ге́ній.**

ГЕРКУЛЕСОВІ: геркуле́сові стовпи́ *див.* стовпи.

ГЕРОСТРАТА: ла́ври Герострата *див.* лаври.

ГЕТЬ: аж геть. Дуже далеко. *Я встав із свойого околоту і проводив його очима аж геть.. вулицею* (Фр.); *І співає, і сміється, аж геть чутно її голосок дзвенячий* (Вовчок).

геть з моїх (мені) з оче́й. Уживається як наказ відійти від кого-, чого-небудь, покинути, залишити кого-, що-небудь. [Одарка:] *Брешеш!... Геть з моїх очей, а то битиму* (Мирний); — *Тату, не виштовхуйте мене в плечі..— А це не твого розуму діло! Геть мені з очей, бо матимеш таку виправу, що через поріг сторчака летітимеш* (Стельмах). Синоніми: **щоб і ду́ху не було́ чийо́го** (у 1 знач.); **щоб і дух не пах; щоб ноги́ не було́** *чиєї.*

геть чи́сто. Зовсім, повністю. *За коноплями скинула Даринка з Лаврика сорочечку й штанці, сама геть чисто розібралася, повиполіскувала гарненько все те суплаття в дощовому озерці й порозвішувала... сохнути* (Вирган); *Переді мною стелиться вузенька безлюдна вуличка. Цегляні тротуарчики геть чисто зчовгані ногами* (Кол.).

душа́ геть *див.* душа; **іди́ ~** *див.* іди.

ру́ки геть *від кого — чого.* Уживається для вираження вимоги невтручання в чиї-небудь справи, збереження недоторканості кого-, чого-небудь. *За мир! За силу правди однієї! Що повінню росте углиб і вшир! За мир! За день! Геть руки від Кореї! Геть напади розбійницькі! За мир!* (Рильський).

ГЕШЕФТ: зроби́ти геше́фт *див.* зробити.

ГИБЕЛІ: до ги́белі. Велика кількість, дуже багато. *Птахів усяких добре знав дід Кіндрат. Казав, у лісі птаства та звіроти до гибелі* (Хижняк); *Риба в Пслі любить «балуватись»... Там її до гибелі* (Вишня). Синоніми: **хоч гре́блю гати́; скільки душі́ завго́дно; хоч відбавля́й; по го́рло.** Антонім: **як кіт напла́кав.**

ГИБЛЕ: ги́бле ді́ло *див.* діло.

ГИДКО: і гля́нути ги́дко *див.* глянути.

ГИКНЕТЬСЯ: хай (неха́й) леге́нько гикне́ться *кому.* Уживається для вираження заочно добрих побажань кому-небудь.— *Ой лихо мені було потім, три дні баба моя Маланка, хай їй легенько гикнеться,— не визнавала мене і до хати не*

пускала (Баш); *Хай легенько гикнеться одному з найвизначніших художників Полтави Павлові Матвійовичу Горобцю. Талановитий він учень Левітана* (Вітч.).

ГИНУТИ: [хоч] живцéм гúнути (помирáти). Бути у надзвичайно скрутному становищі. *Мене самого вергло в слабість, ноги відняло. Що тепер діяти?.. Руки здорові, а приходиться гинути живцем* (Фр.); [Т і б е р і й:] *Так, нещасні, потомились!..* [Всі:] *Що хоч живцем тут помирати!* (Кроп.). С и н о н і м и: **хоч у петлю лізь; хоч з мóсту та в вóду; хоч вішайся.**

ГИЧ: і гич не до рéчі. Недоладно, нескладно. *А за ними сліпий волох знову: «Ночували гайдамаки В зеленій діброві». Шкандибає, курникає. І гич не до речі* (Шевч.).

ні (ані) гич. 1. Нічого. *Двадцять чільних Провідників тих «рухів шкільних» Прикликав* [пан], *не сказав ні гич, А лиш по черзі простирати Велів і кожному вліпляти по двадцять солених палиць* (Фр.); — *Ну, що це таке мінус вісім,— аж нахиляється до Філенка Федір Васильович.— Гляди, він і цього не знає. Ні гич не знає* (Мушк.).

2. Нісківльки. [З і н ь к а:] *Жалібниць багато, та допомоги ані гич* (Кроп.). С и н о н і м и: **ані на йоту; ні на грам.**

ГІЛЛІ: як з гіллí зірвáвся *див.* зірвався.

ГІЛЛЯКА: гілля́ка з мотýзкою плáче *за ким.* Хто-небудь заслуговує бути повішеним.— *Він іще й вилаяв мене і наказав замкнути пащеку, бо, мовляв, по моїх очах видно, що за мною гілляка з доброю мотузкою плаче* (Гашек, перекл. Масляка).

ГІЛЛЯКУ: на гілля́ку. Повіситися. [Ю х и м:] *Як з таким батьком, то краще на гілляку!* (Кроп.).

ГІЛЛЯЦІ: повиснути на гілля́ці *див.* повиснути.

ГІМЕНЕЯ: ланцюг Гіменéя; пýта ~ *див.* ланцюг.

ГІМН: співáти гіми *див.* співати.

ГІРКА: гіркá годúна *див.* година; **~ дóля** *див.* доля; **~ печія́ ухопúла за сéрце** *див.* печія; **~ чáша** *див.* чаша; **як ~ рéдька** *див.* редька.

ГІРКИМИ: обливáтися гіркúми слізьмú *див.* обливатися.

ГІРКО: гíрко на сéрці (на душí) *кому, у кого.* Кому-небудь дуже прикро, досадно. *Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всиділа на гребені і встала.. та так і залилася сльозами* (Мирний); *Побачивши Дороша задуманим, .. він хотів запитати, що сталося, але потім вирішив не турбувати його дурною цікавістю, коли чоловікові і без того гірко на душі* (Тют.).

ГІРКОЇ: гірш гіркóї рéдьки *див.* гірш; **наварúти ~** *див.* наварити.

ГІРКУ: вúпити гіркý *див.* випити; **гірш за ~ рéдьку** *див.* гірш.

ГІРЧИЦЕЮ: пáхне гірчúцею *див.* пахне.

ГІРЧИЦІ: гірш гіркóї гірчúці *див.* гірш.

ГІРШ: гірш (гíрше) гіркóї рéдьки (за гіркý рéдьку, гіркóї гірчúці, печéної рéдьки, пéрцю, полинý *і т. ін***).** 1. У великій мірі, дуже сильно, надзвичайно. *Не тільки зарічанам, а й замостівцям набрид* [Святоха] *гірше гіркої редьки* (Резн.); *Скінчу вже врешті свою подорож, яка певно докучила тобі гірш за редьку гірку* (Коцюб.); *Вона обридла йому гірше печеної редьки* (Н.-Лев.).

2. Нестерпний. *Ще за Василя Семеновича він було не пропустить виборів, щоб не наговорити, як казали про його «сім мішків гречаної вовни...». Отже та вовна була для панів польських гірше гіркої гірчиці* (Мирний); *Максим, як там кажуть, і гарненько покотив! ..Одно здавалося гірше печеної редьки, становилося руба в горлі. Це життя в казармі вонючій* (Мирний); *Така колотнеча була Чіпці гірше полину* (Мирний).

ГІРШОГО: щоб не сказáти гíршого *див.* сказати.

ГЛАДИТИ: глáдити дорóгу *кому.* Пити спиртне за успіх перед дорогою, розлукою і т. ін.— *Уже коли ти й сам гладиш мені дорогу, то будь певен, що я свою кралю перевезу гарненько в Чорну Гору* (П. Куліш).

глáдити за шéрстю *кого і без додатка.* Не суперечити, догоджати кому-небудь, поблажливо ставитися до когось. *Утремо ми запорожцям носа, як колись візьме наша, а тепер поки що треба гладити за шерстю* (П. Куліш), *Мамедов за останні роки одвик од прямодушних слів. Його завжди гладили тільки за шерстю. Він звик до оплесків* (Рудь). А н т о н і м: **глáдити прóти шéрсті.**

глáдити / поглáдити по спúні *кого.* Бити, карати кого-небудь.— *От ми й відішлемо його назад, у нас своїх шибеників доволі, хай там погладять його по спині* (Коцюб.).

глáдити (стрúгти) прóти шéрсті *кого і без додатка.* Не погоджуватися з ким-небудь, перечити комусь. *До нас* [у ЧЕКА] *щодня звертаються десятки городян за порадою і поміччю. Одним допомагаємо, інших доводиться і проти шерсті гладити* (Кочура); *Це все він стриже проти шерсті* (Укр.. присл..). А н т о н і м: **глáдити за шéрстю.**

не глáдити / не поглáдити по голíвці (по головí) *кого і без додатка.* Не потурати кому-небудь, не залишати без покарання, притягати до відповідальності кого-небудь. [К о с я к:] *Ні, я заявочку в райком напишу, як комуністи сім'ї руйнують. За це у вас по голівці не гладять* (Зар.); *Сеньйор Олесь не стане патякати перед поліцейським комісаром, бо за це не гладять по голові* (Ю. Бедзик); *За обман суду по голові не погладять, та й хуліганив ти. З ножем на жінку ви з Севою кинулись* (Хижняк). **глáдити (поглáдити) по голíвці (головí).** *Я помітила, що ти.. почав далеко*

щедріше розсилати листи, ніж було перше; за се, звісно, тебе варто по голівці погладити (Л. Укр.); *Батьки, які синів не вчили, А гладили по головах, І тільки знай що їх хвалили, Кипіли в нафті в казанах* (Котл.).

ГЛАДЬ: хоч про́ти ше́рсті гладь [не ву́сить]. Дуже тихий, податливий, спокійний. [М и к и т а:] *Розумний парубок* [Семен]!.. *І такий вже тихоня: хоч проти шерсті його гладь, не вкусе!* (Кроп.). С и н о н і м и: **хоч до ра́ни кладі́** (у 2 знач.); **хоч у ву́хо бга́й** (у 1 знач.); **хоч мотузкі́ круті́.**

ГЛАС: глас вола́ючого в пусте́лі *див.* голос.

ГЛЕК: на́те і мі́й глек на капу́сту *див.* нате; **розбі́ти ~** *див.* розбити.

ГЛИБИНАХ: у глиби́нах се́рця *див.* глибині.

ГЛИБИНИ: до глибини́ душі́ (се́рця). Дуже сильно. *Доля Тараса Григоровича* [Шевченка] *вразила хазяїв до глибини душі. Хазяйка упадала біля гостя, не знаючи, чим ще почастувати його* (Тулуб); *Бригадир колгоспу стояв перед Орлюком схвильований до глибини душі* (Довж.); — *А ви говорите! — скрикнув бідолаха Василь, уражений до глибини серця такою бесідою* (Фр.).

з глибини́ душі́. Дуже щиро. *Його мимовільне, сповнене болю зізнання, що так зненацька вихопилось з глибини душі, болем різонуло й Віталія* (Гончар).

іти́ з глибини́ душі́ *див.* іти.

ГЛИБИНІ: у глибині́ душі́. Внутрішньо, потай від інших, відверто для себе. *Коли Бронко спізнювався, Сташка ремствувала і хвилини всидіти не могла на одному місці, проте в глибині душі була певна в ньому* (Вільде); *В глибині душі Іван Іванович заздрив Павлюкові — похмурому бійцеві з твердим поглядом спокійних очей* (Багмут); *В глибині його душі жевріла надія, що саме на озері він і зможе натякнути Кайдашенкові про Очеретянку* (Чаб.).

у глибині́ (у глиби́нах) се́рця [свого́]. У самому найчутливішому місці свого єства. *Далеко не кожний Ваш вірш одізвався .. мені десь аж в глибині серця* (Л. Укр.); *В глибинах серця свого знаходить Андрій Малишко хвилюючі слова, з якими звертається до своєї Соціалістичної Вітчизни* (Рильський).

ГЛИБОКИЙ: лиша́ти глибо́кий слід у душі́ *див.* лишати.

ГЛИБОКИМ: з глибо́ким поважа́нням *див.* поважанням.

ГЛИБОКОГО: до глибо́кого сні́гу *див.* снігу.

ГЛИНА: щоб поби́ла руда́ гли́на *кого, лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь нещастя, всього недоброго. *А щоб його побила руда глина!* (Укр.. присл..).

ГЛИНЯНИХ: коло́с на гли́няних ного́х *див.* колос.

ГЛИПАВ: як кара́сь ро́том гли́пав *див.* карась.

ГЛУЗД: втрача́ти глузд *див.* втрачати.

глузд за ро́зум заверта́є (заверну́в) *у кого і без додатка.* Хто-небудь не може нормально мислити, діяти.— *Чи ви од чаду, чи з похмілля? Чи чорт за душу удряпнув? Чи напились дурного зілля, Чи глузд за розум завѐрнув?..* (Котл.) С и н о н і м: **ум за ро́зум захо́дить.**

здоро́вий глузд (ро́зум). Тверезе розуміння речей; розсудливість. *Було в селі кілька вічних опозиціонерів.., але здоровий глузд наказував Аркадієві саме їх не чіпати* (Вільде); *Здоровий глузд підказував йому, що в місті не можна затримуватися ні на годину* (Собко); *Всупереч живим фактам, наперекір здоровому розуму ці горе-теоретики твердять про «відмирання» народної творчості* (Рильський).

ГЛУЗДУ: відбі́гти глу́зду *див.* відбігти; **добира́ти ~** *див.* добирати; **дово́дити до ~** *див.* доводити; **збива́ти з ~** *див.* збивати; **з ~ скрути́тися** *див.* з'їхати; **зійти́ з ~** *див.* зійти; **не прибра́ти ~** *див.* прибрати; **ріши́тися ~** *див.* рішитися.

ГЛУЗИ: бра́ти на глу́зи *див.* брати.

ГЛУМ: бра́ти на глум *див.* брати.

ГЛУПА: глу́па пі́вніч *див.* північ.

ГЛУХА: глуха́ тете́ря *див.* тетеря.

ГЛУХИЙ: загна́ти в глухи́й кут *див.* загнати; **захо́дити в ~ кут** *див.* заходити.

ГЛУХОМУ: в глухо́му куті́ *див.* куті.

ГЛЯДИ: гляди́ [ж] (диви́сь [же]) мені́. Виражає застереження або погрозу. [Й о г а н н а *(хоче щось заперечити)*:] *Я...* [Х у с а *(гнівним рухом перебиває її)*:] *Ну! гляди мені — шануйся!* (Л. Укр.); — *Ну, гаразд, хлопці,— хмурніє пан.— Ідіть додому, тільки глядіть мені,— насварився пальцем* (Стельмах).

того́ й гляди́ (диви́сь), *рідко.* Виражає можливість несподіваної дії або небажаних наслідків. *Натури доброї від москаля набрався, Того й гляди, щоб ще у море не попхався!* (Г.-Арт.); — *От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці. Далекий світ, щоправда, але байдуже. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що ноги протягнуть* (Добр.).

ГЛЯДІТИ: гляді́ти в о́чі *див.* глянути; **~ крізь па́льці** *див.* дивитися.

гляді́ти свого́ но́са. Турбуватися, клопотатися лише про себе, не втручатися в чужі справи. *Наблизився* [Віктор] *до Олега: — Лучче* [краще] *ти б глядів свого носа* (Автом.).

ГЛЯНЕ: куди́ не гля́не о́ко *див.* око.

ГЛЯНЕШ: куди́ не гля́неш о́ком *див.* кинь.

ГЛЯНУТИ: відкри́то гля́нути у ві́чі *кому.* Відчути себе невинним перед ким-небудь. *Сумніви весь час тривожили, чи саме так треба жити, щоб ти відкрито могла глянути в вічі і капітанові, і тому безногому озлобленому газорізальникові Мамайчукові* (Гончар).

гля́нути в ко́рінь; ~ во́вком *див.* дивитися.

гля́нути / гляді́ти в о́чі *чому.* Не відчувати стра-

ху перед чим-небудь, не боятися чогось. *Ось, волочачи кайдани,.. проходять люди, забиті, залякані люди й не насмілюються звести очі на Хо, глянути страхові в вічі...* (Коцюб.); *Почували* [вітробалчани себе] *й кращими, й дужчими та відважнішими, гідними, як і вони* [Муха і Невкипілий], *сміливо, без страху глянути небезпеці в вічі* (Головко). П о р.: **дивитися в очі** (у 3 знач.).

глянути збоку. Критично оцінити. *Напевне, сором переміг би той страх, коли б наш патріот міг збоку глянути на свою громадську відвагу, чи то пак на брак її* (Коцюб.).

глянути іншими очима *див.* дивитися.

глянути недобрим оком *на кого, заст.* За забобонними уявленнями — таємною магічною силою погляду принести кому-небудь хворобу, нещастя, невдачу і т. ін.; наврочити.— *А чого така смутна? А що в тебе на думці? Оце, як води в рот набрала! Може, на тебе хто недобрим оком глянув?* (Вовчок).

глянути правді в очі *див.* дивитися.

[і] вгору глянути ніколи (нема коли, немає часу *і т. ін)* *кому і без додатка.* Хто-небудь надзвичайно завантажений, зовсім не має вільного часу. *Учасники Великої Вітчизняної війни, які пропустили кілька років* [навчання],*— їм ніколи і вгору глянути, у них нема ні дня, ні ночі, треба надолужувати час* (Ю. Янов.); *Ніби й роботи у червоноармійця немає особливої, а на ділі виходить, що* [у вояцький день] *й угору глянути ніколи* (Збан.); *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути* (Вас.); *За всю зиму Ілько Сторожук так і не вибрався жодного разу додому, бо такі курси — вгору ніколи глянути* (Зар.). С и н о н і м: **нема коли й слова вимовити.**

і глянути гидко. Дуже поганий. *Він такий, що й глянути гидко;* // Дуже. *Коли б вона була гарна, то мені не так було б жаль, а то ж така тобі погана, що й глянути гидко* (Н.-Лев.). А н т о н і м и: **як намальований** (у 1 знач.); **хоч з лиця води напийся; як лялечка; любо оком глянути.**

не давати і вгору глянути *див.* давати.

не мати коли угору глянути *див.* мати [2].

[що] любо оком глянути. Гарний, привабливий. *По найновішому її* [хату] *поставив плану, З мансардою, з балконом на леваду, Зробив таку, що любо оком глянуть: Що від садка, що збоку, що з фасаду* (Підс.). А н т о н і м: **глянути гидко.**

ГЛЯНЬ: куди не глянь оком *див.* кинь.

ГНАВ: куди Макар телят не гнав *див.* Макар.

ГНАТИ: гнати гоном. 1. Швидко пересуватися. *Втікачі гнали гоном.*

2. Переправляти кого-небудь без допомоги транспорту. *Партію* [полонених] *сотні на півтори гоном гнав Козаков* (Гончар).

гнати (провадити) / погнати (провести) химери. Говорити нісенітниці, дурниці. *Катулле бідний, вже химери гнати годі, Бо те, що втратив ти, пропало навіки!* (Зеров); *— Такі слова і кожна темна баба і кожен злий чоловік скаже, а тобі, чоловікові письменному, розумному і доброму — тобі такі химери провадити і сором і гріх* (Барв.); *— Не слухайте, се він перепивсь, та сп'яну химери погнав* (Кв.-Осн.); [М и к и т а:] *Піду від тебе на край світу, оселюся десь на острові серед моря та й житиму сам собі, як той Робінзон.* [М и т р о д о р а:] *Знов химери погнав?* (Сам.).

химороди гнати. Вигадувати щось. *Я її раз поспитала на самоті: — У тебе єсть щось важке на серці? Скажи мені.— Тепер,— каже,— піст, дак чого ж химороди гнати!* (Барв.).

ГНАТИСЯ: гнатися за копійкою. Прагнути до наживи, збагачення. *Якби він не гнався так за тією копійкою... А то жадоба така несита: все б зажер собі* (Гр.).

гнатися (ходити, іти *і т. ін.*) **по п'ятах** *за ким — чим.* 1. Невідступно рухатися за ким-, чим-небудь, переслідувати когось.

2. *перен.* Невідступно наближатися, насуватися, підступати (про неживі предмети, явища природи і т. ін.). *Чернець поспішав, але тайговий присмерк гнався за ним по п'ятах* (Донч.); *—..Куди поспішаєш так хутко, ніби за тобою гониться сам поліціян? — Та бог милував, поліціян поки що ні, а от лихо по п'ятах ходить* (Цюпа); *Вони мчали за Бжеським, але Бжеський їх не пізнав, йому здавалося, що сама смерть женеться за ним по п'ятах* (Тулуб).

ГНЕ: біда гне *див.* біда.

ГНИ: [що] хоч обіддя гни. Дуже товстий, дебелий (про шию, статуру і т. ін.). *Товста* [Олена], *як бодня, а шия хоч обіддя гни* (Н.-Лев.); *Здоровий, дебелий* [Гладун], *з в'язами такими, що хоч обіддя гни* (Гончар); // Дуже гладкий. *У Миханові що не двір, то й виводок дітей. І такі опецькуваті, що хоч обіддя гни на них* (Рудь).

ГНИТИ: в сирій землі гнити. Ставати мертвим *Хотів фашист на Вкраїні жити, але прийшлося йому, собаці, в сирій землі гнити* (Укр.. присл..); *А тепер я ходжу, світом нуджу, нема мені життя без Насті... Як не буду з нею жити, то буду в сирій землі гнити* (Коцюб.). С и н о н і м: **відправитися на той світ.**

ГНІВ: закушувати гнів *див.* закушувати; **не во ~ будь сказано** *див.* будь; **перемінити ~ на милість** *див.* перемінити.

ГНІВИТИ: гнівити Бога. Марно нарікати.— *Не добрий він тобі судився, тебе їм бог скарав.— Мамо, не гнівіть бога, се все вже бога гнівите! — мене дорікає дочка моя* (Вовчок); *— От уже не гнівіть бога, Василь Трохимович! Уже як у вас діти, то таких других і по світу не зіськати* [знайти] (Мирний).

гріх і бога гнівити *див.* гріх.

ГНІЗДЕЧКА: одного́ гнізде́чка пти́ці *див.* птиці.

ГНІЗДЕЧКО: тепле́ньке гнізде́чко. Затишне, упорядковане, приємне для перебування в ньому житло. *Раніше раділа всьому, що вдома,— тепленьке гніздечко. Тільки й чекала на подарунки, посилочки, обновочки* (Літ. Укр.).

ГНІЗДО: зви́ти гніздо́ *див.* звити.

наси́джене гніздо́ (кубло́). Житло, місце, де хто-небудь прожив тривалий час. *До спустошеного села повертали потроху люди, оселяючись у давніх, насиджених гніздах* (Ф. Мал.); *Гудуть та й гудуть* [заробітчани] *про своє: і про забастовки, і про землю, і про панів, яких пора вже викурювати з насиджених гнізд* (Стельмах); *Передавши справи новому лісничому, Архип Спиридонович покинув насиджене кубло* (Рибак).

оси́не (ося́че, во́вче *і т. ін.*) **гніздо́ (кубло́).** Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів.— *Одне гніздо осине розворушили, а друге ще.. ось незаймане,— сказав Єгор.— Нічого,— позирнула Ольга на вивіску.— Доберемося згодом і до цього гнізда* (Шиян); — *В'їлися ж* [інтервенти]! — *загув збурено натовп,— їх у двері, а вони в вікно.— Осині гнізда! Пора вже повикурювати з наших берегів* [Гончар]; — *Нам треба, щоб він своє товариство* [конокрадів] *виказав, щоб гніздо вовче видушити* (Гр.); — *Тепер я покажу всім князям та їхнім гавкунам!.. Я посмикаю їхні осині кубла* (Добр.).

ГНІТИТИ: гніти́ти се́рце (ду́шу). Викликати тяжкий настрій, болісне відчуття. *Ти в чужину несеш, човне, Одинокого пловця: Моє серце слізьми повне, Щось важке, щось невимовне Гнітить душу без кінця* (Граб.). **гніти́ти се́рденько.** *Забула* [дівчина] *й кохання моє в одну мить? І тугу, що й досі серденько гнітить* (Л. Укр.). Синоніми: **я́три́ться се́рце; ятри́ти ра́ну.**

ГНОТА: устроми́ти гнота́ *див.* устромити.

ГНО́Ю: як гно́ю. Дуже багато.— *А мені якби дали мою батьківщину, я більше нічого й не хотів би,— крутився Йонька.— Кавуняччя було б, як гною* (Тют.); *В цьому році вродило їх* [груш і слив], *як гною, не було де дівати...* (Гуц.). Синоніми: **хоч гре́блю гати́; хоч відбавля́й; по го́рло.**

ГНОЮ́: ба́братися в гною́ *див.* бабратися.

ГНУТИ: баглаї́ гну́ти *див.* бити.

гну́ти банди́гу. Говорити нісенітниці, дурниці. — *Що ти там теленькаєш!* — *визвірився на нього суддя.— Як можна садити зварену бараболю і сіяти вже зварене жито! Хіба з того щось вродить? Не гни мені бандиги* (Казки Буковини..). Синонім: **ля́пати язико́м.**

гну́ти (вести́) лі́нію *яку.* Дотримуватися певних поглядів, норм поведінки і т. ін. *Остап єдину лінію гне — за правду скрізь б'ється* (Горд.); *А Бронський веде лінію і втроє хиткішу, і втроє дурнішу, ніж Радек* (Ленін). Синонім: **витри́мувати роль.**

гну́ти горба́ (горб). Дуже багато, важко працювати. *Він гне натрудженого горба, В поту сорочка; жарко* (Мал.); *Років з два ми гнули горб з ранку до ночі, та незабаром я вже урочисто відкривав мій.. гараж* (Літ. Укр.). Синонім: **лама́ти хребта́.**

гну́ти (де́рти, задира́ти *і т. ін.*) / **загну́ти (заде́рти** *і т. ін.*) **ки́рпу (но́са, ніс).** Гордовито триматися, ставати чванливим, гонористим, зазнаватися.— *Черкни нам, Ванюшко, Не задирай носа, не гни кирпу* (Логв.); *Вовка, молодший син Павла Самійловича, завжди гнув кирпу — пишався батьком-ковалем* (Літ. Укр.); *По селі гомоніли про Зінька. Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити. кирпу дере, старших ображає* (Кучер); — *Сміється з мене всякий біс,— Жаліється Осел,— усякая скотина Дере передо мною ніс* (Гл.); *Це* [стінгазета] *для того, хлопці, щоб далі такого не траплялося, щоб голова носа не задирав* (Кучер); *Посесор, вважаючи на себе як на пана, задер вгору кирпу проти попа* (Н.-Лев.). Синонім: **ду́ти гу́бу.**

гну́ти (згина́ти) / зігну́ти спи́ну (карк, хребе́т *і т. ін.*). 1. Важко працювати.— *Не можна далі жити отак!* — *говорила літня селянка-біднячка, яка все життя гнула спину на поміщицькій та куркульській землі* (Головко); *Українські селяни, які із покоління в покоління гнули спину на поміщицьких ланах, стали господарями своєї землі* (Корн.), *Грішні душі, просте бидло Гнуло в праці карк свавільний, А канчук гуляв свобідно, Лад піддержував суспільний* (Фр.); *Винороби, що згинати В полі мусили хребти, На щорічне графське свято Хоч-не-хоч, а мали йти* (Перв.). **погну́ти спи́ну** (*якийсь час*). *Тож важко бачить, як нероба Цей хліб, мов здобич, розрива,— Хоча б то день колись для проби Погнув би спину у жнива!* (Гірник). Синонім: **гну́ти горба́.**

2. *перев. перед ким.* Виявляти покірність, запобігати, підлещуватися.— *Не люблю я покорятись та гнути перед усяким дідьком спину* (Н.-Лев.); *Нема чого їй гнути ні перед ким спину* (Вишня); *Бувало Микита, мій дід, кожум'яка, Столітня дідівська нерадісна путь! Ніколи, розказують люди, не плакав І другим заказував спини не гнуть* (Мал.); *А хто жадав собі за смак Згинати спину перед сильним* (Щог.). Синонім: **гну́ти колі́на.**

гну́ти (згина́ти *і т. ін.*) **колі́на (ши́ю** *і т. ін.*). Виражати покірність; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось. *Як гордий соняшник, самого сонця син, Лише до нього вид обертає квітущий, Так ти, обернений до майбуття годин, Ніде й ні перед ким не гнеш своїх колін І знаєш: вічний ти, а все скороминуще* (Рильський); [Д р е м л ю г а:] — *Таку атмосферу створив* [Іван Іванович], *усіх у кулаці тримав...*

[Р о м о д а н:] *Іван Іванович — людина недалека. Побачив, що шиї гнуть, добровільно, з радістю,— вирішив кучером стати. Запріг вас...* (Корн.); *Невже так і треба шию перед боярами гнути, хіба ми не люди?* (Хижняк); *Це ж він* [Каменяр] *навчав тебе колін не гнуть, Народе мій* (Забашта). С и н о н і м: **гну́ти спи́ну** (у 2 знач.). А н т о н і м и: **ки́рпа вго́ру; ду́ти гу́бу; де́рти го́лову; підніма́ти но́са.**

гну́ти (згина́ти, скру́чувати / зігну́ти (скрути́ти) в дугу́ (в сук, в три дуги́, в три пого́белі *і т. ін.)* 1. Суворістю, утисками примушувати скорятися, бути покірним; пригноблювати, придушувати. *Де той бог був, як пан бідноту в дугу гнув* (Укр.. присл..); *В дугу усякого він* [магнат] *гнув, Аж поки то якась Зозуля Його із міста не зіпхнула* (Мирний); *І саме тоді, коли сваволя панів, здавалося, досягла мети — зігнула українців у дугу і поховала їх думи про волю, тут, на березі Гнилої Липи, спалахнула іскра надії* (Колг. Укр.); *А отих хлопів та українських ходачкових дворян ми скрутимо в три погибелі* (Н.-Лев.).

2. Мучити, гнітити. *Оп'ять* [знову] *війна і різанина, Оп'ять біда гне в сук Латина, Сердешний каявсь од душі, Що тестем не зробивсь Енею* (Котл.); *— Ще, брат, Федора сплоха не зігнеш... Гнули його в три погибелі всякі недолі, гнули, як лозу на каблучку... А що — зігнули?..* (Мирний).

гну́ти ко́зиря. Поводити себе зарозуміло; зазнаватися.— *Ми тут усі тебе ждемо, а ти хто й зна де лазиш. Сказано в десять, треба приходити в десять, а нічого козиря гнуть* (Мик.).

гну́ти свою́ лі́нію (своє́). Наполегливо, уперто домагатися чого-небудь, відстоювати, здійснювати щось. *Горленко повільно й неухильно гнув своє* (Тулуб). С и н о н і м и: **поверта́ти на своє́; вести́ свою́ лі́нію** (в 1 знач.).

гну́ти фасо́н *див.* держати; **теревені́** ~ *див.* правити.

ГНУТИСЯ: гну́тися (згина́тися) / зігну́тися в дугу́ (в три дуги́, в три пого́белі, в три біди́ *і т. ін.)* *перед ким* Плазувати перед кимсь, виявляти покірність, запобігати перед ким-небудь. *Ну та годі терпіти нам біду, Перед дворянами гнуться в дугу* (Пісні та романси..); *Шатай-Мотай згинався в три погибелі перед сильними, обдирав і грабував слабих* (Від давнини..). С и н о н і м: **гну́ти колі́на.**

ГОВОРИ: не кажи́, не говори́ *див.* кажи.

ГОВОРИТИ: говори́ти / заговори́ти іншою мо́вою. Ставати іншим. *Йому здавалося.., що відтепер люди мусять... забути про все буденне, заговорити один до одного іншою мовою. Адже сьогодні все навкруги було іншим* (Гончар).

говори́ти на ко́ристь *кого, чого.* Бути доказом позитивних якостей, справедливості кого-, чогонебудь. *Вони підтримували хлопця, це говорило на його користь.*

говори́ти на рі́зних мо́вах (рі́зними мо́вами). Не розуміти один одного. [Х в о р а:] *Не хтіла б я тебе вразити, сестро, та, бачу, прийдеться розмову залишити, Бо ми говоримо на різних мовах* (Л. Укр.).

і говори́ти го́ді. Не викликає ніякого сумніву. *Скільки змін, диви, У неквапливій відбулось природі! Що ж про людей? І говорити годі!* (Рильський).

й говори́ти ні́чого (нема́ чого́; нема́ що). Без сумніву, безперечно. *А то вже дівка* [Маруся], *не то що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, ..слухняна, покірна, .. розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити!* (Кв.-Осн.); *Ні, нема що говорити, хороший хлопець Артем! — щоб розрядити гнітючу мовчанку, підібрала Маруся обірвану нитку розмови про Артема* (Головко).

та що [вже] говори́ти. Не вистачає слів, несила висловити що-небудь, передати якісь почуття. *Мені з думки не сходять Оксана з її істерією, часом така турбота про неї бере, що і сі золоторожеві пейзажі темніють. Вже в тисячу раз краще, коли я сама слаба. Ах, та що вже говорити...* (Л. Укр.).

ГОВОРИТЬ: аж шку́ра гово́рить *див.* шкура; ~ **сам за се́бе** *див.* сам; **ко́жна жи́лка** ~ *див.* жилка.

ГОГОЛЕМ: ході́ти го́голем *див.* ходити.

ГОДЕН: не го́ден у слід ступи́ти. Нічого не вартий у порівнянні з ким-, чим-небудь; який своїми якостями, властивостями стоїть набагато нижче від когось — чогось. С и н о н і м и: **в підме́тки не годи́тися; не ва́ртий ні́гтя.**

ГОДИНА: бери́ [вже] його́ (її́, їх *і т. ін.)* **лиха́ годи́на,** *лайл.* 1. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь.— *А бери її лиха година! Сидить як ідол, з очей іскри, у бровах сам чорт ховається, і не пари з вуст!* (Дн. Чайка). С и н о н і м и: **хай йому́ грець; біс би його́ взяв; грім би уда́рив.**

2. Уживається для вираження мимовільної згоди з чим-небудь; нехай буде так.— *Як зосталися ми удвох, я й кажу паничеві: хай одкупа* [пан] *матір та дасть хату й огород,— бери вже його лиха година! — помирюся* (Мирний).

бий / поби́й (поби́ла б) тебе́ (його́, її́, їх *і т. ін.)* **лиха́ [та нещасли́ва] годи́на (моро́ка, грім, хрест** *і т. ін.*), *лайл.* 1. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чогонебудь.— *А! Бий його лиха година! — Скрикнув з розпукою Семен і вдарив шапкою об землю* (Коцюб.); *Бий тебе лиха година! Та й гидке ж воно, оте життя людське, змудроване. Завжди щось каламутить його та бовтає* (Грим); *— Де ж ви її* [наймичку] *таку видрали? — Та з села, побий її лиха година! — з серцем одповіла міщанка* (Мирний); *За тими волами я посивів парубком, побила б їх морока* (Коцюб.).

2. Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, здивування з приводу чогось.— *Ой, не можу! — вхопився за боки шофер і вибухнув щирим заразливим сміхом.— А бий тебе морока! Чи чули ви таке?* (Смолич); *Один, як побачив твою скриню, так руками вчепився і грудьми наліг на неї. Я вже, бий тебе грім, ні за що в світі не відступлюсь од неї,— каже.— Невже це ваш син вимайстрував* (Стельмах).

бода́й (щоб) тебе́ (його́, вас, їх *і т. ін.*) **взяла́ лиха́ годи́на,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось — чогось, недоброго побажання позбутися його.— *Гришу! — подумав Харитон.— А все оті цокотухи розворушили мої думки, згадали мені про Онисю. А, бодай вас лиха година взяла!* (Н.-Лев.). **взяла́ б його́ лиха́ годи́на.** *Домінік був злий і на татар, і на козаків, і на панів за те, що стурбували його надаремно. «Взяла б його лиха година! Чорт напав Єремію та панів! І чом би було не помиритись з козаками? А тепер качайся в якомусь наметі під дощем та сльотою»* (Н.-Лев.).

лиха́ (важка́, гірка́, тяжка́ *і т. ін.*) **годи́на.** 1. Період з обставинами, подіями, пригодами і т. ін., що завдають кому-небудь страждання, викликають горе, нещастя і т. ін. *Люди, зрадівши, що минула лиха година, слалися спати* (Мирний); *Спробував* [Ярема] *пересидіти лиху годину в сестри. Знає, що в лісах никають бандерівські банди* (Загреб.); *Пани, в важку для селян годину, почали наймати зимою «строкових» на жнив'яний час* (Н.-Лев.); *От записав мій ленінградський друг Мені свій адрес. У гірку годину, Коли блокада у страшний ланцюг Замкнула горду Півночі перлину* (Рильський); *Варчук іще не виходив із прибережних кущів. «Господи милосердний Ісусе, допоможи мені, грішному, в тяжку годину..»* (Стельмах).

2. *тільки* **лиха́ годи́на.** Уживається для вираження досади, незадоволення ким-, чим-небудь, здивування з приводу чогось і т. ін.— *От чого мені шкода, кат би його взяв,— піджака загубив. ..Лиха година! Такого піджака загубити,— сказав Семен* (Довж), *Від однієї* [хати] *запахло димом, і в щілині замерехтів огонь.— Що за лиха година? — зупинився чоловік. Хто ж це увечері порядкує в недобудованій хаті Волошинів?* (Стельмах). **лиха́ годи́нонька.**— *А може, кум повидирав мені баньки з лоба,— говорив Кайдаш сам до себе,— оце лиха моя годинонька!* (Н.-Лев.).

3. *тільки* **лиха́ годи́на.** Погана погода; негода. *Дощ, лиха година, а я приткнуся до стіни та так і гибію* (Мирний).

лиха́ годи́на його́ (її́, їх *і т. ін.*) **знає.** Невідомо, незрозуміло — *От дитинка, нехай бог милує! — почувся голос Антоніни. — І в кого воно вдалося, лиха година його знає* (Довж.); *Лиха її година знає, від кого вона тікала та ховалася...* (Мирний). Синонім: **біс його́ знає.**

лиха́ годи́на несе́ / принесла́ (понесла́, приволокла́ *і т. ін.*) *кого, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийого-небудь небажаного руху кудись. *Завалували собаки у дворі.— Когось несе лиха година! — промовив він і знову принявся за чай* (Мирний); *Не інакше, як офіцера несе сюди лиха година* (Кол.); — *І принесла таки лиха година отого лаща, отого непросипленного п'янюгу,— зашепотів Єремія до Гризельди* (Н.-Лев.); *Вартувала надворі весь день — чи не принесе їх сюди лиха година, щоб же хоч побачити здалеку та щоб чи в льох, чи на горищі Давида заховати* (Головко); *Куди його лиха година понесе! — сказала Горпина* (Мирний); *Прийшов* [Осел], *на гору зліз, низенько поклонився, А Громовик до його обізвавсь: «Чого це ти тут опинився? І як це ти сюди пропхавсь?» «Приволокла лиха година!»* (Гл.). Пор.: **лихи́й несе́; ли́хо принесло́.** Синоніми: **чорт несе́; нете́ча несе́.**

лиха́ годи́на но́сить / розноси́ла *кого, зневажл.* Уживається для висловлення незадоволення з приводу того, що хтось не вчасно або багато ходить, бродить, вештається в різних місцях. [Тишко:] *Давайте вечеряти!* [Палажка:] *Дивись, який командир! Ти розкажи мені, де тебе носить лиха година?* (Мам.); — *Чого припізнився? І яка вас лиха година по дневі носить? Осе напасть! І вдень не дадуть заснути!..* (Л. Укр.); — *Так, так... Де ж уночі розносила його лиха година?..— плакалась Хівря* (Мирний). Синонім: **чорт но́сить.**

не ві́зьме лиха́ годи́на *кого, що.* Нічого поганого не трапиться з ким-, чим-небудь.— *Не візьме його лиха година! Такого ніщо не бере! — кричить Грицько* (Мирний); — *Не штовхайся, тут і так бік болить,— одмовив Матня.— Не бійсь! Не візьме лиха година бока, хіба може від горілки прогниє,— каже Пацюк* (Мирний).

поби́ла лиха́ [та нещасли́ва] годи́на *кого.* Кого-небудь спіткало лихо, нещастя.— *От побила мене лиха та нещаслива година! Сподівалася на старість спочити,— от і спочила! — закінчила стара* (Мирний); — *Побила мене лиха година та нещаслива,— зараз гукнула на нього Пріська,— от із сим дурнем, п'яницею, волоцюгою* [Нечипором]! (Кв.-Осн.); *Всі люди радіють... Тільки її одну побила лиха година, відірвала від неї любе дитя* (Коцюб.); — *Побила нас лиха година та нещаслива! Ой боже наш милостивий та милосердний! Завіщо ж нас так страшно скривдили?* (Н.-Лев.).

сме́ртна годи́на; сме́ртний час. Смерть, кончина. *Коли почула* [бабуся] *свою смертну годину, ..звеліла увечері скликати рідню* (Стельмах); *Смерт-*

ний час свій я на полі битви стріну (Рибак). Синонім: **остáння хвилúна.**

сýдна годúна *див.* день.

хай лихá годúна *на кого.* Уживається як лайка з побажанням нещастя кому-небудь. *Хай на вас лиха година!* (Укр.. присл..).

хай (нехáй, бодáй) поб'є лихá [та нещаслúва] (нáгла) годúна *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь (або з приводу чого-небудь) та недоброго побажання кому-небудь. [Зінька:] *Бодай тебе, братіку* [братику], *побила лиха- година та нещаслива* (Кроп.); — *А що, битимеш, може? Битимеш? Ну, бий! — Хай тебе лиха година поб'є без мене!* (Мирний); — *Спина мов попечена, болить,— жалівся Чіпка.— Сказано, били!..— Бодай їх лиха та нещаслива година побила, як вони так знущаються над людьми!..* (Мирний); *Сама* [Василина] *не знає, що готувати на сніданя. Як уже в'їлися в самі печінки оці злиденників вжитки, бодай-бо їх нагла година побила* (Стельмах). Синонім: **грім би удáрив.**

чóрна годúна *на кого, лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення, злості і т. ін. до кого-небудь.— *А куций день! А чорна година на тебе і на твоїх свідків! Се були її* [Лисиці] *останні слова* (Фр.).

щоб дóбра годúна знáла *кого.* Уживається для вираження доброзичливого побажання кому-небудь. *Щоб тебе добра година знала* (Укр.. присл..).

щоб прийшлá чóрна годúна *на кого, лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чого-небудь та побажання нещастя комусь. *Щоб на тебе прийшла чорна година!* (Укр.. присл..).

як однá годúна. Дуже швидко. *Тиждень минув, як одна година* (Н.-Лев.); *Так-то проживає Олеся, працюючи без спочину, без утоми; так і рік цілий минув, як одна година* (Вовчок).

якá лихá годúна, *зневажл.* Хто, що. $9^1/_2$ *ранку.— І яка лиха година там стукає?* (Вишня).

ГОДИНАХ: не по днях — по годúнах *див.* днях.

ГОДИНИ: годúни пік. Час найбільшого напруження, найбільшого завантаження в роботі транспорту, підприємства і т. ін. *Вранці витрата електроенергії збільшується в кілька разів. Ще більше зростає потреба в електроенергії вечорами в години «пік»* (Наука..).

до сýдної (судúвої) годúни, *заст.* До самої смерті, до кінця життя. *Буду пам'ятати моє горе до судної години!* Синоніми: **до гробовóї дóшки; до віку вíчного; до остáннього пóдиху.**

з годúни на годúну. У найближчий час. *Іван Федорович як неживий ходить. Він жде сина з години на годину* (Мирний); *Коли фронт відкотився недалеко і чути було бої, він виглядав своїх з години на годину* (Тют.).

на [якóї] лихóї годúни, *зневажл.* Навіщо, для чого.— *І скажіть мені: на якої лихої години все добивались, щоб оту цензуру одмінити?* (Мирний); — *А то на лихої години оте* [сині окуляри] *на ніс начепила* (Мирний). Синонім: **на біса.**

немá просвíтлої годúни *див.* нема.

у двáдцять чотúри годúни. За короткий час.— *Він дума, свиняче рило, як рештант* [арештант], *то вже не людина. А може, він кращий за тебе, бо за гріхи приймає муку, а тобі за них платять. Гля-ади! як тільки дізнаюсь, я тебе.. в двадцять чотири години...* (Коцюб.).

у лихóї годúни, *зневажл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. з приводу чого-небудь. *Як вони його* [буряк] *там буртували в лихої години, запрівся* (Тют.).

ГОДИНІ: к лихíй годúні. Уживається для вираження незадоволення тим, що здійснюється, або несхвалення того, що могло б здійснюватися. — *Зовсім к лихій годині скрутили в'язи машині!* (Мирний); *«Оце трахнув! Трохи голови не збив к лихій годині!»* (Тют.); — *Та не бери ти стільки, бо підірвешся к лихій годині, Максиме* (Зар.).

ні к лихíй годúні. Нікуди.— *Е, це діло ні к лихій годині не годиться!* (Тют.). Синонім: **ні к чóртовій мáтері.**

отудú к лихíй годúні *див.* отуди.

ГОДИНОНЬКА: лихá (нещаслúва) [моя́ (нáша)] годúнонька. Уживається для вираження душевних страждань, викликаних чим-небудь.— *Я не боюся, тільки журюся. Ой, лиха моя годинонька! — обізвалась Соломія* (Н.-Лев.); *Ой лиха наша годинонька! І з Лубен вибирались хапком.., і тепер довелося хапком тікати* (Н.-Лев.); *А товаришки... що подумають, а село все що скаже?.. Нещаслива годинонько, безталанна моя доленько* (Мирний). Синонім: **бідна голíвонька** (в 1 знач.).

ГОДИНУ: годúну в годúну. Систематично, безперервно. *Вони справді казково багаті, наші літературні предки! Ми вдячні їх батьківській благостині і науці, яку вони нам передають день у день, годину в годину* (Рад. Укр.).

давáти чúсту годúну *див.* давати; **з годúни на** ~ *див.* години.

під сердúту годúну. Спересердя. *Під сердиту годину, Одна* [сестра] *смиче за чуприну і товченики дає* (Гл.).

про чóрну годúну *див.* день; **халíф на** ~ *див.* халіф.

ГОДИТИСЯ: [і] в підмéтки ([і] на лáтку) не годúтися *кому.* Своїми якостями, властивостями стояти нижче від кого-небудь, не бути вартим когось. *Мати розповідала, що до війни не було кращого співака в селі. Навіть Михей Кожухар не годився йому* [Івану Ліснякові] *в підметки* (Зар.); *Що ж сестра Юліана?.. Та ви їй... на*

латку не годитесь! (Мирний). Синоніми: **не ва́ртий ні́гтя; не го́ден у слід ступи́ти.**

у батькі́ (у діді́, у матері́ *і т. ін.***) годи́тися** *кому.* Бути набагато старшим від кого-небудь. *Заважала* [Наталці] *дівоча соромливість перед людиною, що годилася б їй у батьки* (Добр.); *Василько побачив його, біжить із криком «тату», а він, виходить, в діди йому годиться* (Стельмах). Антонім: **у сини́ годи́тися.**

у сини́ (у до́чки *і т. ін.***) годи́тися** *кому.* Бути набагато молодшим від кого-небудь. *Юрія, який годився б у сини своєму вчителеві, по сільському звичаю він називав на «ти»* (Томч.). Антонім: **у батькі́ годи́тися.**

ГОДИТЬСЯ: для годи́ться. Заради пристойності, для порядку, удавано. *Не мав* [Іван] *до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром. Не з злості, а для годиться, коли люди звели* (Коцюб.); *Школяр ще, для годиться, мнеться, огинається, віднікується, а потім таки стає на середину хати* (Стельмах). Синоніми: **про людське́ о́ко; для ви́димості; для ви́ду; для відво́ду оче́й.**

ніку́ди не годи́ться (не го́дний). Дуже поганий, непридатний, не підходить для чого-небудь через відсутність потрібних особливостей, якостей і т. ін.— *Стара вже баба в тебе, дитино, стара. Нікуди не годиться, дочко. Спина болить* (Головко); — *Абсолютно вірно,— сказав полонений полковник Федоров.— Армія* [петлюрівська] *нікуди не годиться* (Довж.); *Вона* [драма] *нікуди не годна* (Мирний).

як годи́ться. Відповідно до звичаю, за звичаєм. *От кум прийшов, посіли, як годиться* (Гл.); *Данило Мармура, трохи знаючи веселу вдачу Устини, намірявся було жартувати, як годиться в сватах* (Чорн.). Синоніми: **як тре́ба; як слід; як ли́чить.**

ГОДІ: біда́ та й го́ді *див.* біда; — **й каза́ти** *див.* казати; **і говори́ти ~** *див.* говорити; **ли́хо та й ~** *див.* лихо.

та й го́ді. 1. Уживається для підтвердження вичерпності сказаного; та й усе. *Встануть сердеги працювати, Корови підуть по діброві, Дівчата вийдуть воду брать, І сонце гляне — рай та й годі!* (Шевч.); *Я хотів би подати що-небудь до «Життя і слова» — та, повіриш, зовсім не маю часу.. Просто ніколи та й годі* (Коцюб.); *Робота їхня й справді Лукію зацікавлює— майстри та й годі!* (Гончар).

2. І тільки.— *Та оцей Ломицький, мамо, зовсім не з таківських, він не дуже любить бали і, здається, й танцює тільки кадриль, та й годі,— сказала Маруся* (Н.-Лев.); — *Що ми? Хіба ми люди? Обличчя носимо людське та й годі, а душу і серце в хмелі потопили* (Мирний); *Роман насилу пізнає, що це Люба, покоївка пані Стадницької. Дівчини він майже не знає. Якось випадково, років зо два тому, зустрічав її в економії та й годі* (Стельмах).

ГОДНИЙ: ніку́ди не го́дний *див.* годиться.

ГОДУ: без го́ду ти́ждень *див.* тиждень.

ГОДУВАТИ: баглаї́ годува́ти *див.* бити.

годува́ти бе́бехами (буханця́ми) *кого і без додатка.* Бити кого-небудь. *Хома подумав, що ще трохи його товкмачив, прийнявсь лежачого шкварити... дідусь не розсипається, а Хома знай його бебехами годує* (Кв.-Осн.); — *Оце діждався діточок на старість... Не хлібом, а бебехами годують* (Тют.). Пор.: **бе́бехи надсади́ти.** Синоніми: **на гре́чку переганя́ти; годува́ти лprojectща́ми.**

годува́ти (*рідко* **відгодо́вувати) во́ші (во́шей, бліх, ну́жу, блощи́ці** *і т. ін.*). Жити, перебувати в поганих побутових умовах, у злиднях.— *А потім ще йди, значить, і воюй за пана, іди, значить, воші в окопах годуй* (Ю. Янов.); — *Гречку возив на тік, та й напоумило мене курам кілька снопиків прихопити. Ну, от і прихопив — уже три неділі вошей тут* [у в'язниці] *відгодовую* (Збан.); *Все літо врангелівці ганяли присивашських селян з підводами в Крим. Ганяли й Оленчука. Годуючи бліх по татарських хуторах, самотуж тягаючи плуга на будуванні залізниці.., він мав змогу спостерігати за всіма готуваннями, що велися на перешийку* (Гончар); — *Жило б старе луб'я, коли.. не голодне й не холодне. Так ні! Ще й кирпу гне... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нужу годувала!..* (Мирний); — *Ну. Степане Васильовичу, тепер твоя і твоїх помічників доля в моїй жмені: будуть чи не буде коней — промовчу про вас, а, боронь боже, попадуся з ними — підете у тюрягу казенні блощиці годувати* (Стельмах).

годува́ти гарбуза́ми *кого, жарт.* Відмовляти тому, хто сватається.— *У нас не попадайсь, зараз провчимо, а найбільше тих, що добрих людей, замість рушників та годують гарбузами* (Кв.-Осн.); *Дівчині вже вісімнадцять минуло, а вона й досі женихів гарбузами годує* (Стельмах). Синонім: **дава́ти гарбуза́.**

годува́ти зли́дні (зли́днів). Жити в нужді, в бідності. [Кіндрат Антонович:] *Я цілий вік трудився..; увесь вік злиднів годував, недоїдав, недопивав...* (Кроп.); *Колись отак стояв Павло із Степаном Кучером, таким же бідаком, що не схотів годувати злиднів і втік десь на Кривий Ріг* (Прил.).

годува́ти з ло́жечки, *ірон.* Надмірно опікати. *Перш за все* [Семен] *хоче рішуче відкинути ті наклепи, які тут зводилися на «клуб інтелектуалів». ..Вони дорослі люди і годі вже годувати їх з ложечки* (Ю. Бедзик).

годува́ти лящ́ами *кого.* Бити, карати кого-небудь. *Дяк за кожний вияв сваволі годував його.. важкими лящами* (Ів.). Синоніми: **годува́ти бе́бехами; на гре́чку переганя́ти.**

годува́ти обіця́нками (жда́никами, пожда́ника-

ми) *кого і без додатка* Неоднораазово обіцяти зробити що-небудь, але не виконувати обіцяного. *Обіцянками «годували» народ і обдурювали робітників усі буржуазні політикани в усіх буржуазних революціях* (Ленін); [М а к а р:] *Ти й досі годуєш мене жданиками: жди та пожди...* (Кроп.); — *Хіба ти не бачиш, що вони щодня швендяють до мене.. Все підождіть та підождіть* [грошей] — *пожданиками годують* (Мирний).

годува́ти / погодува́ти (нагодува́ти) штурханця́ми *кого.* Бити кого-небудь різкими короткими ударами. *Зоньку годували штурханцями по кутках* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **дава́ти буханів; дава́ти стусанів; дава́ти штовханів.**

годува́ти ра́ків. Бути утопленим.— *Десь тепер наш котигорошок з турком бесідує,— обізвалась Соломія.— Як не годує раків дунайських,— кинув Остап* (Коцюб.).

годува́ти (частува́ти *і т. ін.***) / нагодува́ти (почастува́ти** *і т. ін.***) поти́личниками** *кого і без додатка.* Бити кого-небудь по потилиці. *Мусила Левантина зостатися, і справді їй покращало: хазяйка вже не годувала її потиличниками і менше лаяла* (Гр.); *Ніколи його ніхто не бив, а батько й поготів. Бабуся в дитинстві частувала потиличниками й давала ляпанців, але то була не кара, а ласка* (Собко). С и н о н і м: **дава́ти духопе́лів.**

і кішки нема́ чим годува́ти *у кого.* Хто-небудь дуже бідний.— *Попросив би могорича та знаю, що в вас і кішки нема чим годувати,— сказав Зануда й вийшов з хати* (Н.-Лев.).

ГОДУЙ: [і] хлі́бом (ме́дом, цу́кром *і т. ін.***) не году́й** *кого.* Нічого більше не треба комусь; хто-небудь дуже задоволений чимсь. *Його хлібом не годуй, а дай за когось клопотатися* (Полт.); *Почали з батьком про кавалерію говорити, бо старого Кирила хлібом не годуй, а дай пригадати, як він з Будьонним і Ворошиловим на Варшаву ходив* (Зар.). П о р.: **хлі́ба не дава́й.**

ГОЛИЙ: бо́сий і го́лий *див.* босий; **ви́скочити як ~ з ма́ку** *див.* вискочити.

го́лий, бо́сий і простоволо́сий. Дуже бідний, убогий. *Подумала Пріська, погадала: за нею її сирітська доля,— гола, боса й простоволоса, а попереду... нужда та недостачі* (Мирний). П о р.: **бо́сий і го́лий.**

го́лий, як бу́бон (як туре́цький святи́й). Дуже бідний. *Поховали Грицька, зосталася Одарка з трьома невеличкими дітками — дівчатками без грошей, злидні, кругом злидні, голі, як бубон* (Мирний); — *З діда-прадіда був я голий, як бубон. Польової землі ані геть не мав і не маю* (Крот.); *З Америки він повернувся голий, як бубон* (Чорн.); *У цьому місяці несподівано, передчасно, мусив заплатити 400 крб. довгу* [боргу],— *і тепер голий, як турецький святий* (Коцюб.); — *Чи гаразд у їх у господі? — Де там! такі стали голі, як турецькі святі* (Вовчок).

голо́дний і го́лий *див.* голодний.

ГОЛИМ: під го́лим не́бом *див.* небом: **світи́ти ~ ті́лом** *див.* світити; **ходи́ти ~** *див.* ходити.

ГОЛИМИ: го́лими рука́ми не ві́зьмеш *див* візьмеш; **пере́міряти ~ п'ятами світ** *див.* переміряти.

ГОЛИТИ: без ми́ла голи́ти / поголи́ти *кого.* Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище; завдавати кому-небудь неприємностей.— *Як так будеш ламати причепи, то ми тебе без мила поголимо, парубче* (Хор.).

голи́ти / ви́голити в москалі́, *іст.* Забирати у солдати. *Ото ж і вивчився я, виріс, Прошу собі волі,— Не дає* [пані], *І в москалі Проклята не голить* (Шевч.). С и н о н і м: **голи́ти лоб.**

голи́ти / ви́голити лоб (ло́ба, чу́ба, чупри́ну *і т. ін.***),** *іст.* Забирати в солдати. *Од матушки-цариці, Таки із самої столиці, Прийшов указ лоби голить* (Шевч.); *Ой привезли до прийому Чуприни голити* (Шевч.); [Т е т я н а:] *Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі* (Котл.).

ГОЛИТЬ: і ши́ло го́лить *див* шило.

ГОЛІВ: підніма́тися на бага́то голі́в ви́ще *див* підніматися; **стоя́ти на бага́то ~ ви́ще** *див.* стояти.

ГОЛІВОНЬКА: бі́дна голі́вонька (голова́). 1. *з сл.* м о я́, н а́ ш а. Уживається для вираження відчаю, розпачу. *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись за мене! Ох, Усте, бідна наша голівонька* (Вовчок). С и н о н і м: **лиха́ годи́нонька.**

2. *з сл.* т в о я́, ї х. Уживається для вираження співчуття чиїм-небудь переживанням.— *З такою втіхою я б у домовину рада. Ще дасть* [мати] *тебе заміж за якогось гайдамаку,— старого,— ось побачиш.. Ох Марусечко мила! Марусечко люба! Бідна ж твоя голівонька* (Вовчок).

ГОЛІВЦІ: гла́дити по голі́вці *див.* гладити; **не гла́дити по ~** *див.* гладити.

ГОЛІРУЧ: бра́ти голіру́ч *див.* брати.

ГОЛКА: як (мов, ні́би *і т. ін.***) го́лка в соло́мі (в сніґу́),** *з сл.* з н и́ к н у т и, г у б и́ т и с я, з а г у б и́ т и с я *і т. ін.* Так, що не можна знайти, безслідно. *Наче голка в соломі, зник* [Кирило] *у натовпі людей* (Рибак); *Внизу — косогір, забитий снігом, а далі — царство лісів, у яких людина губиться, як голка в снігу* (Тют.).

ГОЛКАХ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) на голка́х (на шпилька́х, на шпи́чках, на шпичака́х, на колючка́х, на те́рню** *і т. ін.***),** *з сл.* с и д і́ т и, л е ж а́ т и, с т о я́ т и *і т. ін.* У стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, тривожно, нетерпляче. *Орися сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком*

вимогу, щоб він спровадив із двору свого дружка, інакше вона сама його витурить (Тют.); *В кузові сиділо кілька чоловік у касках. Бармаш лежав як на голках: коли вороги — якби не помітили, коли свої — нізащо в світі не пропустити б* (Коз.); *Вутанька, передавши Мокрині гостинець від матері, нашвидку погомоніла з нею і вже рада була б іти, та не знала, як їй звідси вирватись. Стояла весь час мов на голках* (Гончар); *Усе те так налякало студента, що він сидів, як на шпильках* (Н.-Лев.); *Дівчина, як на шпичках, підійшла до батька і дала чолом йому (так мати навчила)* (Головко); *Один грає лукавими очима і сидить, мов на шпичках,— так хочеться йому зареготати, другий дивиться строго* (Кол.); *Коцюбинський почував себе як на колючках* (Сміл.); *Зібрано грошей так мало, що стид було давати їх Грицеві, що весь той час сидів мов на терню і не знав, де подітися* (Фр.). Синоніми: **як на вугіллі; як на жари́нах; як на гра́ні.**

ГО́ЛКИ: го́лки в ру́ки не бра́ти *див.* брати; **~ не підто́чиш** *див* підточиш; **з ~** *див.* голочки; **ніде ~ встроми́ти** *див.* встромити; **проли́зти крізь ву́шко ~** *див.* пролізти; **як з ~** *див.* голочки.

ГОЛКИ́: загання́ти голки́ в се́рце *див.* заганяти; **хоч ~ збира́й** *див.* збирай.

ГОЛКОЮ: го́лкою ні́де ткну́ти *див.* ткнути; **ні́де й ~ штрикну́ти** *див.* штрикнути; **як ни́тка за ~** *див.* нитка.

ГОЛКУ: шука́ти го́лку в сі́ні *див.* шукати.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **го́лку в сі́ні,** *з сл.* шука́ти *і т. ін.* Марно, безрезультатно. *Не мало було наших, якщо два дні билися. Пішли на правий берег, в білоруські ліси. Шукай тепер їх там, як голку в сіні* (Хижняк)

ГОЛЛАНДЕЦЬ: летю́чий голла́ндець. Легендарний образ капітана, приреченого на вічне плавання в морі, а також корабель цього капітана. [Представник «Стремительного»:] *Летючим голландцем ми будемо бродити по морю, і нам тоді не страшний ніхто* (Корн.).

ГОЛОБЛІ: поверта́ти голо́блі наза́д *див.* повертати.

ГОЛОВА: аж голова́ загула́. Дуже сильно. *Молодиці закрутились серед хати та вдарились лобами так, що аж голови загули* (Н.-Лев.). Синонім: **іскри з оче́й поси́пались** (у 1 знач.).

би́та голова́. Бувала людина. Синоніми: **би́тий жак; би́тий жук; стрі́ляний горобе́ць.**

бі́дна голова́ *див.* голівонька.

гаря́ча голова́. Запальна людина. *Мова зайшла про те, що, напевно, в найближчі роки зростання нашої технічної могутності, інтелектуальне зростання нашого радянського суспільства... дозволять нам виконати роботи, про які ще недавно могли лише мріяти найбільш гарячі голови* (Довж.); *— Дуже недоречно,— суворим голосом мовить сліпий,— через декотрі гарячі голови може загальмуватися важлива справа* (Ю. Янов.). Синонім: **гаря́чий на ру́ку.**

голова́ боли́ть *у кого, кому про що, за що* Хто-небудь турбується, уболіває за когось — щось. *Натякнула* [мати] *синові про невістку...— Не про теє мені голова болить,— ухиляється Євген* (Земляк); *— І чого тобі так за всякий дріб'язок болить голова* (Стельмах); *Йому, агрономові, може, як нікому іншому, боліла голова за ті кукурудзяні качани* (Літ. Укр.); [Кряж:] *Весна, а в тебе й голова не болить, чи там сіють, чи ні* (Зар.).

голова́ ва́рить *у кого, чия (чий),* Хто-небудь розумно, чітко міркує; хто-небудь розумний, кмітливий.— *Певно, спросоння в мене голова не дуже варила, бо я майже нічого не міг збагнути* (Сміл.). Пор.: **казано́к ва́рить.** Синоніми: **голова́ є; голова́ на пле́ча́х** (у 1 знач); **ма́ти го́лову на пле́ча́х; ма́ти ро́зум; держа́ти ро́зум.** Антоніми: **ма́ти поро́жню маки́тру; не ма́ти кле́пки** (в 2 знач.); **не ма́ти царя́ в голові́.**

голова́ є *у кого і без додатка.* Хто-небудь нормально мислить.— *Каєшся тепер, плачеш. А раніше що думала, а раніше голова була?* (Мирний). Синоніми: **голова́ на пле́ча́х** (у 1 знач.); **голова́ ва́рить; казано́к ва́рить; ма́ти ро́зум; ма́ти го́лову на пле́ча́х; держа́ти ро́зум; є лій у голові́.** Антоніми: **ма́ти поро́жню маки́тру; не ма́ти кле́пки** (у 2 знач.); **не ма́ти царя́ в голові́.**

голова́ з ву́хами. Нерозторопна людина.— *Голова з вухами! Хоч при людях кажи на мене ти! — сказала Онися, торкнувши його по руці* (Н.-Лев.).

голова́ злеті́ла (впа́ла *і т. ін.*) **[з плече́й (з плеч, з пліч)].** Хто-небудь загинув. *О, сором мовчки гинути й страждати, Як маєш у руках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу на одсіч дати, Та так, щоб голова злетіла з плеч* (Л. Укр.); *— Мені там* [на війні] *теж не мед питиметься... Може, й голова злетить* (Тют.).

голова́ з плече́й (з пліч). Все одно, що смерть. *Багатому йти на суд — тринь-трава, а бідному — з пліч голова* (Укр.. присл..).

голова́ [іде́ (хо́дить *і т. ін.*)**] / [пішла́ (заходи́ла** *і т. ін.*)**] о́бертом (кру́гом, хо́дором** *і т. ін.*) *у кого, кому, чия і без додатка.* 1. Кого-небудь охоплює такий стан, при якому втрачається почуття рівноваги і все ніби хитається, перебуває в коловому русі. [Вернидуб:] *З такої нагоди й випити не гріх.* [Шалімов:] *Вино, вино. І без вина голова обертом* (Коч.); *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно, йде обертом голова, тисне в грудях* (Хижняк); *У мозку* [Якова] *сон-туман, тім'я мов хто коліном надавлював, голова кругом ходила* (Мирний); *Голова ходила ходором, кружила, боліла.. Щоб хоч трохи очуматись, він пішов походити по ярмарку* (Мирний); *Глянув*

з високості вниз, і голова йому пішла обертом, а по тілу пробігли мурашки. Він схопився за граніт (Панч). Синонім: **головá крýтиться.**

2. Хто-небудь перебуває у стані приголомшеності, відчуває розгубленість (від надміру вражень, численних турбот, справ і т. ін.). *Його голова йшла обертом від тих палких думок, які Іван* [Тобілевич] *привіз з Києва* (Мартич); *Контрактом же я так зв'язаний, що не можу кинути службу раніше.. Голова йде кругом* (Коцюб.); — *І то правда, скільки тих принципів на світі? Скільки ідей? Голова ходором ходить, як почнеш міркувати та метикувати...* (Н.-Лев.); *Думав я оце за свою скінчену драму і надумав таке, що аж голова пішла кругом...* (Мирний); *А Мартин Терговий, хоч і сотником став, а не запанів. Від нього теж довідався* [Гуляй-День] *чимало такого, що голова обертом пішла* (Рибак).

3. Хто-небудь втрачає здатність розумно міркувати, тверезо ставитися до навколишнього, правильно оцінювати дійсність. *Молодий ти ще, битий ніколи не був, тому й голова тобі від слави йде обертом* (Тулуб); *Почав присоглашати* [панич] *їхати з ним у город, за хазяйку бути... От моя дурна голова і пішла кругом* (Мирний). Синонім: **у голові все ідé óбертом.**

головá крýтиться (морóчиться, пáморочиться, макíтриться *і т. ін.*) / **закрутúлася (заморóчилась, запáморочилася, замакíтрилася** *і т. ін.*) *у кого, кому, чия і без додатка.* 1. Кого-небудь охоплює такий стан, при якому втрачається рівновага і все навколо ніби хитається, перебуває у коловому русі. *В глибоких ямах, серед задухи й смороду, од яких крутиться голова, працюють... тисячі робітників* (Коцюб.); *Марині стало душно.., голова морочилась* (Н.-Лев.); — *Не знаю, що воно... Голова паморочиться, нудить... і нічим дихати...* (Шиян); *На рундуку у неї голова закрутилася, ув очах потемніло і... як сніп, вона повалилася додолу* (Мирний); *Йому закрутилася голова, духу.. раптом не стало* (Фр.); *Глянув* [Улас] *униз, і в його голова заморочилась* (Н.-Лев.); *Вихор глянув у провалля, і в нього запаморочилася голова* (Кучер); *Здавалось, хвилина — і голова йому запаморочиться, він упаде під людські ноги* (Збан.); *Я ж уроки вчив аж голова замакітрилась* (Донч.); *Раптом почув* [комендант] *як щось міцне.. стиснуло йому спину. Болісно заскрипів хребет, замакітрилася голова* (Сиротюк). **голóвка закрутúлася.** *Вичвалала* [Марійка] *надвір...Як блисне сніг, як ухопив її мороз щипати — і головка закрутилась, і серце забилось* (Вас.). Синонім: **головá ідé óбертом** (у 1 знач.).

2. Хто-небудь втрачає здатність розумно міркувати, тверезо ставитися до навколишнього, правильно розуміти, оцінювати дійсність. *У всій його постаті вчувалася впевненість бувалого вояки, котрому за найтяжчої скрути не паморочиться голова* (Ю. Бедзик); — *Я вас не бачив, Свириде Яковлевичу.— Де там було побачити! Дрібний в очах став. Голова запаморочилась: адже на бричці самого Варчука удостоївся прокататися* (Стельмах); *Були в мене друзі в Скрипалівській школі, була щира душа — Ящірочка, але, на свій сором, я забув про них... Голова замакітрилась, для мене весь світ, усе життя Ярина...* (Збан.); [Горлов:] *Почав* [Огнєв] *воювати полковником. За три місяці генерал-майора одержав, а зараз командуючий армією. От голова й замакітрилась* (Корн.). Синонім: **головá ідé óбертом.**

головá ляглá (поляглá, покотúлася *і т. ін.*) *чия і без додатка.* Хто-небудь загинув. *Відсіль* [з пекла] *час тобі вбираться І з панотцем своїм прощаться, Щоб голова тут не лягла* (Котл.); *Де полягла козацька голова думлива, Виріс там будяк колючий та глуха кропива* (Л. Укр.); [Байда *(з стола)*:].. *Нехай моя голова перша покотиться по степу, нехай я перший потону на морі, але таки добуду волі й честі для України* (Н.-Лев.); *Невже Трясило гине?.. Шаблюка блиснула в Марини, і покотилась голова* (Сос.).

головá на плéчáх (на в'язах) *у кого.* 1. Хто-небудь розумний, тямущий, кмітливий. [Свирид:] *У іншого ніби й голова на плечах, а придивишся гарненько...* [Пилип:] *Побачиш порожнє місце* (Кроп.). Синоніми: **головá є; головá вáрить; казанóк вáрить; мáти гóлову на плéчáх; мáти рóзум; держáти рóзум.** Антоніми: **мáти порóжню макíтру; не мáти клéпки** (у 2 знач.); **не мáти царя́ в головí.**

2. Хто-небудь ще живий, не вмер.— *Щоб же я на страшний суд не встав, коли ти до неї доторкнешся, поки в мене голова на плечах!* (П. Куліш).

головá не відпадé *у кого.* Не трапиться нічого з ким-небудь.— *Не відпаде у тебе* [Хомо] *голова, коли я вилаю тебе якийсь раз..* (Горький, перекл. Ковганюка).

головá не полóвою (не солóмою, не клóччям *і т. ін.*) **набúта** *у кого.* Хто-небудь розумний, кмітливий. [Василь:] *Дуже вже вона маніжиться! У мене, слава господеві, голова не половою набита!..* (Кроп.). Антонім: **головá полóвою набúта.**

головá полóвою (солóмою, клóччям *і т. ін.*) **набúта** *у кого.* Хто-небудь нерозумний, нерозторопний. Антонім: **головá не полóвою набúта.**

головá просвітлíла. Не стало запаморочення, непритомності. *Ранкова прохолода трохи остудила тіло. Просвітліла голова, зникли тупий неприємний біль у потилиці і гіркота в роті* (Збан.).

головá пýхне (рéпається, лóпається, розбухáє, розпухáє *і т. ін.*) *у кого, кому, від чого і без додатка.* Хто-небудь перебуває у стані розумового напруження від думок, турбот, галасу і т. ін.— *Коли вночі не спиться, почну примірятися в*

думці, як би це я хазяйнувати почав. Так чи повіриш, аж голова пухне од клопоту (Головко); [К а н д и б а:] *У мене якраз стільки фантазії, що голова пухне* (Корн.); — *Наговорив стільки, що аж голова репається од думок* (Цюпа); *Голова лопається від дивного неприємного дзвону й болю* (Збан.); *Завжди так: серце вогнем любові горить, а голова від романів розбухає* (Ткач); *Від дум і гадання розпухала* [у Надії] *голова* (Баш). С и н о н і м: **голова́ розва́люється** (у 2 знач.).

голова́ розва́люється (розрива́ється, розліта́ється, тріщи́ть *і т. ін.*) *у кого, чому, чия і без додатка.* 1. Хто-небудь відчуває сильний головний біль.— *Приїдеш, бувало, в найглухіше село, забрьоханий, стомлений як чорт. Голова розвалюється* (Збан.); [О г н є в *(Піднімає руку до бинта на голові)*:] *Фу, голова розривається* (Корн.); *Дід обертався на другий бік. Його голова розліталася, усі старі кісточки тріщали...* (Черемш.); *Полуциганов стомлено схилився на стіл.— Знаєш, Шелес, у мене, брат, голова сьогодні проклятущо тріщить* (Донч.). **голова́ як не розва́литься.** *На кухні самовар збіг — господиня накинулася з лайкою на наймичку. А та вже така змучена за день, голова як не розвалиться,— і не сказала вже нічого* (Головко).

2. Хто-небудь перебуває у стані розумового напруження від думок, турбот і т. ін.— *Аж голова тріскає від усіх тих дурниць* (Фр.); *Голова тріщала від нових понять про світ і людей* (Ле). С и н о н і м: **голова́ пу́хне.**

голова́ ста́ла діря́ва *у кого, чия, і без додатка.* Хто-небудь безпам'ятний, забутливий.— *Ой, коли б же не забути до ранку та сказать жінці про дочку; ..Ой, мабуть, забуду! Чогось на старість у мене голова стала дірява* (Н.-Лев.); *Вона підійшла до столу й вигукнула: — Ні, не буде мені дороги, голова зовсім дірява стала... найголовніше — яблука — забула...* (Собко). С и н о н і м: **па́м'ять ста́ла, як те ре́шето.**

голова́ туманіє (тума́ниться, чмані́є *і т. ін.*) *у кого і без додатка.* Хто-небудь утрачає ясність думки, здатність виразно сприймати все навколишнє (від хвилювання, сильного болю, голоду і т. ін.). *Від голоду його нудило, голова туманіла, в скронях щось стукало лютим болем* (Тулуб); *Все клекотіло в ньому. Жаром палило груди, туманилась голова* (Шиян); *Все повільніше й повільніше спливають на пам'ять* [Сеспелю] *цифри, голова туманиться, тіло м'якне, очі злипаються* (Збан.); *Від тих суперечок голова чманіє* (Горд.).

голова́ ціла [на пле́ча́х] *у кого і без додатка.* Хто-небудь живий, невбитий. *Про славу думає лицар, а не про те, щоб ціла голова була на плечах* (П. Куліш).

дубо́ва голова́, *лайл.* 1. Розумово обмежена, тупа людина. *То ще дубова голова* (Фр.).

2. *у кого.* Хто-небудь розумово обмежений, тупий, некмітливий.— *Ну, та й дубова ж у тебе голова, моє серденько* (Фр.).

дурна́ голова́, *лайл.* 1. Нерозумна, некмітлива, нетямуща людина. С и н о н і м: **нерозу́мна голова́.**

2. *чия, у кого.* Розумова обмеженість, тупість, некмітливість, непередбачливість і т. ін. *Їй любо, відрадно було, що син покорився, що він побачив, якого лиха наробив собі через свою дурну голову* (Мирний).

золота́ голова́. Здібна, обдарована людина.— *Брянський — ветеран полку... Золота голова! Коли кінчимо війну, я його обов'язково направлю в Академію. Його місце там* (Гончар).

капу́стяна (ку́ряча *і т. ін.*) **голова́,** *зневажл.* Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина. *Хотів би* [Йосько] *вступити де до терміну, ремесла вчитися.— Іди, іди, капустяна голово, гадаєш, що тебе хто прийме* (Фр.); *Семен припав до стола і заплакав.— Ей, ти, голова капустяна! Ти ж якого лиха зарумався?* (Л. Укр.); — *Що,— каже,— я за куряча голова! Кого я йду рятувати? Хіба в неї нема жениха боронити?* (П. Куліш). С и н о н і м: **садо́ва голова́.**

необа́чна голова́. Нерозсудлива, необережна людина.— *І пораяли лихі люди... сюди нанятись! І послухала я їх, необачна голова!* (Мирний).

нерозу́мна (я́лова) голова́. Некмітлива, нетямуща людина.— *І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні!* (Коцюб.); — *Кого ж це ви школярем хочете зробити? Я трохи петраю... Савка ж, синок, в мене, знаєте... теє... Як би сказать — голова ялова* (Речм.). С и н о н і м: **дурна́ голова́** (у 1 знач.).

по́вна голова́. Дуже багато. *Роботи й клопоту* [в Перегуди] *повна голова* (Кучер).

поро́жня (пуста́ *і т. ін.*) **голова́,** *зневажл.* Нерозумна, нетямуща людина. *Пуста голова — баранові рідня* (Укр.. присл..).; — *Я знаю таке дупло в дубі — велике-велике. Там ми обоє вмістимось.. І я, пуста голова, навіть не подумав, яке лихо могло спіткати того дуба, і побіг за Любою* (Стельмах).

розу́мна (твере́за *і т. ін.*) **голова́.** Розсудлива, кмітлива, тямуща людина.—..*Дуже він мені подобався, бо був добрий сусід і розумна голова* (Фр.); *Коваль,— той не дуже любив говорити.. І хитне головою на Цигулю — слухайте, мовляв, що он розумна голова каже* (Головко); *Нездорова атмосфера в домі після смерті батька ...містично настроювала й таку тверезу голову, як Ольгу* (Вільде); *Ні одної сильної людини з усього роду, ні одної тверезої голови; чужі вина і чужі води до краю розрідили їхні мізки і душі* (Стельмах).

садо́ва голова́, *зневажл.* Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина.— *Цебто людям допомагати шкідливо? — з викликом спитав Хома.— Ех,*

голова садова, тобто — капуста! — сказав Маякін з усмішечкою (Горький, перекл. Ковганюка). Синонім: **капустяна голова́.**

сам собі голова́ *див.* сам.

світла (ясна́) голова́. 1. Дуже розумна людина. *Скільки золотих рук, світлих голів, вірних сердець згубив смерч війни...* (Наука..).

2. *у кого.* Хто-небудь чітко, логічно мислить. [Ромодан:] *Коли б я не знав, яка світла голова в тебе. Що з тобою сталось?.. Тебе ж уся Україна знала!* (Корн.); — *До чого ж у вас мудра та світла голова! — Може, ви трохи й переоцінюєте мої якості, але знаходитеся близько до істини,— вклонився їй Мокроступ* (М. Ю. Тарн.).

своя́ голова́ на пле́ча́х (на в'язах) *у кого.* Хто-небудь сам повинен вирішувати що-небудь і відповідати за свої вчинки.— *Мав би вас оце відрядити куди слід.. Одначе ні. Не стану робити цього. Зрештою, в тебе,— він звертавсь найперш до Порфира,— своя голова на плечах* (Гончар).

слабка́ (слаба́) голова́. Розумово обмежена, тупа людина. *Старовинна мудрість доводить, що на слабкі голови влада впливає погано* (Мик.).

усьо́му голова́. 1. Який відіграє керівну роль, є головним.— *От же, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вона всьому голова* (Кв.-Осн.); — *На злість жінці зроблю, щоб бачила, що поки я жию* [живу] — *я всьому голова* (Коцюб.).

2. Найважливіший, основний, найбільш необхідний.— *Борщ усьому голова* (Укр.. присл..); *Відомо всім, що труд людський є головою всьому* (Ющ.).

ГОЛОВАХ: і в голова́х не кла́сти *див.* класти; **на ~ ходи́ти; тро́хи на ~ не ходи́ти** *див.* ходити.

у голова́х. Коло голови, під головою або коло того місця, куди кладуть голову. *Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини Червону калину* (Шевч.); *В печері по один бік під стіною лежала купа сухого жовтого листу: то була Кривоносова постіль. В головах замість подушки лежало зв'язане дрантя* (Н.-Лев.); *Спершу поставив* [Данько] *гвинтівку в кочергах, а лягаючи спати, переніс її до себе, поставив у головах, біля ліжка* (Гончар). Пор.: **у го́лови.**

ГО́ЛОВИ: баламу́тити го́лови *див.* баламутити; **і в ~ не кла́сти** *див.* класти; **посипа́ти ~ по́пелом** *див.* посипати.

у го́лови (у го́лову). Коло голови, під голову або коло того місця, куди кладуть голову. *Вийшла з хати Катерина, А Марко схилився До наймички у голови; Козаки, поклавши сідла в голови, лежали на плоскій маківці могили* (Панч); *Подушку перебила* [Марія] *пухкенько — поклала в голову, застелила рядном* (Головко). Пор.: **у голова́х.**

ГОЛОВИ: без голови́. Не здатний добре мислити, нерозумний, некмітливий. Синоніми: **без царя́ в голові; ло́бом неширо́кий.** Антонім: **з голово́ю.**

вали́ти з хво́рої голови́ на здоро́ву *див.* валити; **ви́бити з ~** *див.* вибити; **ви́вітрити хміль з ~** *див.* вивітрити; **виганя́ти з ~** *див.* виганяти; **ви́кинути з ~** *див.* викинути; **ви́летіти з ~** *див.* вилетіти; **випада́ти з ~** *див.* випадати; **~ не прикла́сти** *див.* прикласти.

до голови́. Цілком, повністю, без залишку. *Розметаєм кодло змієве Ми до пня, до голови.. Славен будь довічно, Києве! Україно, вік живи!* (Рильський). Синоніми: **до ноги́; до цу́рки.**

дур голови́ бере́ться *див.* дур.

з (від) голови́ [аж] до ніг (до п'ят). 1. Повністю, весь, цілком. *Емене, яка досі скоса поглядала на чужинок, підступила ближче і почала оглядати їх з голови до ніг* (Коцюб.); *Заболочений, оброшений з голови до ніг, він зрештою виходить на твердий берег, на землю свого дитинства* (Стельмах); *В травневім лісі галява пахуща. Старі дуби над схилом стали в ряд, а біля них — малий терновий кущик, укритий цвітом з голови до п'ят* (Забіла). **з (од) ніг до голови́.**— *Славний паросток славного дерева!..— сказав Патер Вінцентій до молодого Єремії, скинувши гострими очима Єремію од ніг до голови* (Н.-Лев.); *Черниш уже був з ніг до голови в новому, вирядився, як до параду* (Гончар).

2. У великій мірі, дуже. *Хоч би був чистий як лід, а білий, як сніг, то тебе обмовлять від голови до ніг* (Укр.. присл..).

3. У всьому — у думках, у вчинках і т. ін. *Поруч з оповіданнями Яновського мужньо лунали в дні війни оповідання Олександра Довженка, такого, як і Юрій Іванович, романтика з голови до ніг* (Рильський). **з ніг до голови́.** *Дівчина — одна на мільйони. Це авантюристка з ніг до голови* (Ю. Янов.).

і волоси́на не впаде́ з голови́ *див.* волосина, **і ~ не підвести́** *див.* підвести; **кров ударя́є до ~** *див.* кров; **ку́рці ні́де ~ простроми́ти** *див.* простромити; **лі́зти до ~** *див.* лізти; **не бере́ться ~** *див.* береться; **не вихо́дить з ~** *див.* виходить; **не дава́ти волоси́ні впа́сти з ~** *див.* давати, **не зноси́ти ~** *див.* зносити; **не йти́ з ~** *див.* йти; **не лі́зе до ~; не лі́зе з ~** *див.* лізе; **не ма́ти де ~ прихили́ти** *див.* мати [2]; **не схили́ти ~** *див.* схилити.

ні голови́, ні хвоста́ *в чому, з сл.* немає, не було *і т. ін.* Що-небудь позбавлене логічного змісту. *Штабний фельдфебель ляпав далі язиком щось таке, в чому не було ні голови, ні хвоста* (Гашек, перекл. Масляка).

о́чі з голови́ вила́зять; о́чі ма́ло не виска́кують з ~ *див.* очі; **позбу́тися ~** *див.* позбутися; **поста́вити з ~ на но́ги** *див.* поставити; **при́йти до ~** *див.* прийти; **припли́вати до ~** *див.* припливати; **хміль з ~ ви́йшов** *див.* хміль; **хо́лод проби-**

ра́є від ~ аж до ніг *див.* холод; **як ви́бити з ~ па́м'ять** *див.* вибити.

ГОЛОВИЦЬ: дава́ти голови́ць *див.* давати.

ГОЛОВІ: без тре́тьої клéпки у голові *див.* клепки; **без тя́ми в ~** *див.* тями; **без царя́ в ~** *див.* царя; **в ~ тума́ніє** *див.* туманіє; **ве́ртиться в ~** *див.* вертиться; **ві́тер у ~** *див.* вітер; **гвіздко́м ду́мка стрими́ть у ~** *див.* думка; **горобці́ цвірі́нькають у ~** *див.* горобці; **держа́ти ро́зум у ~** *див.* держати; **джмелі гуду́ть у ~** *див.* джмелі; **ду́мка б'є́ться у ~ ; ду́мка кру́титься в ~** *див.* думка; **думки́ ко́лесом закрути́лися у ~ ; думки́ сную́ться в ~ ; думки́ стриба́ють у ~** *див.* думки; **є лій у ~** *див.* лій; **жуки́ в ~** *див.* жуки; **за́воро́т у ~** *див.* заворот; **за́йчики в ~ стриба́ють** *див.* зайчики; **захова́ти в ~** *див.* заховати; **з кіндра́тиком у ~** *див.* кіндратиком.

[і] не в голові *кому, у кого.* Хто-небудь не виявляє інтересу до когось — чогось.— *Домні і не в голові наше гуляння. Знаю я добре, яка туга прийшла їй до серця* (Вовчок). **у голові.** *Не гулянки у Катрі в голові, та ходить — надія, бач, така: його там побачить* (Вовчок); — *Клопіт з нею та й годі,— каже батько з невдоволенням... Хіба їй екзамени в голові?* (Гончар).

кіл на голові теши́ *див.* теши; **майну́ло в ~** *див.* майнуло; **ма́ти олі́ю в ~ ; ма́ти ро́зум у ~ ; ма́ти свій ро́зум у ~ ; ма́ти тя́му в ~ ; ма́ти царя́ в ~** *див.* мати[2]; **мрії сную́ться в ~** *див.* мрії; **навертíти в ~** *див.* навертіти; **на ~ ходи́ти** *див.* ходити; **не вклада́ється в ~** *див.* вкладається; **не гла́дити по ~** *див.* гладити; **нема́ одніє́ї клéпки в ~ ; нема́є царя́ в ~** *див.* нема; **перебира́ти в ~** *див.* перебирати; **переверта́ється все в ~** *див.* перевертається; **покопа́тися в своїй ~** *див.* покопатися; **помути́лося в ~** *див.* помутилося; **по́рожньо в ~** *див.* порожньо; **посвітлі́шало в ~** *див.* посвітлішало; **прикида́ти у ~** *див.* прикидати; **просвіти́ло в ~** *див.* просвітило; **рва́ти на ~ воло́сся** *див.* рвати; **розвидня́тися в ~** *див.* розвиднятися; **сиді́ти на ~** *див.* сидіти; **сме́ркнути в ~** *див.* смеркнути; **снува́тися в ~** *див.* снуватися; **ста́ти в ~** *див.* стати; **стоя́ти в ~** *див.* стояти; **стримі́ти гвіздко́м в ~** *див.* стриміти; **те́рти мак на ~** *див.* терти; **трима́ти в ~** *див.* тримати; **тума́н в ~** *див.* туман; **тьма́риться в ~** *див.* тьмариться; **у ~ все іде́ о́бертом** *див.* іде; **у ~ макі́триться** *див.* макітриться; **у ~ переки́нулось** *див.* перекинулось; **у ~ просвітлі́ло** *див.* просвітліло; **у ~ проясни́лося** *див.* прояснилося; **у ~ тріщи́ть** *див.* тріщить; **удержувати в ~** *див.* удержувати; **хміль бро́дить у ~** *див.* хміль; **цвіркуни́ тріща́ть у ~** *див.* цвіркуни; **ще мак росте́ в ~** *див.* мак; **як обу́хом лигну́ли по ~** *див.* лигнули; **як обу́хом уда́рити по ~** *див.* ударити; **як о́ка в ~** *див.* ока.

ГОЛОВОЮ: би́тися голово́ю об стіни *див.* битися; **ва́жити ~** *див.* важити; **видава́ти себе́ з ~** *див.* видавати; **ви́сіти над ~** *див.* висіти; **відповіда́ти ~** *див.* відповідати.

з голово́ю. 1. Здатний добре мислити, розумний, кмітливий. *В громаді о. Гервасій був чоловік з головою. Як розкаже було що з давнини, то наче з книжки вичитує* (Свидн.); *Видимо, козак з головою, хоч на прізвище Гуляй-день, а щоб гуляти любив, того не видко* (Рибак); *Думав — воно так собі, сопливе, дурне селянське дівча, що наслухалося фантастичних речей, а воно — з головою* (Збан.). С и н о н і м: **бистрий на ро́зум.** А н т о н і м: **без голови́.**

2. *перев. з сл.* у к р и́ т и с я, з а м о т а́ т и с я, п і р н у́ т и *і т. ін.* Увесь, повністю. *Христя.. кинулась було,— та й пірнула з головою в сніг* (Мирний); *Хотів був* [Артем] *знову укритись з головою, та згадав, що треба вставати* (Головко); *Повернувся* [Коробець] *похмурий, ні на кого не глянувши, пробрався в свій куток, ліг, замотався з головою* (Збан.).

3. Абсолютно, цілком. *Якби ти прислав в Одесу мені рублів з 10, то вже було б з головою доволі* (Л. Укр.); — *Невже така цяцька* [свічник] *п'ятдесят карбованців коштує? Це ж добра корова з телицею...— Корова чи віл, не знаю, а цілий рік тобі на хліб з головою вистачить* (Стельмах).

4. *з сл.* п о р и н а́ т и, п о р и́ н у т и, п і р н а́ т и, п і р н у́ т и *і т. ін.* Заглибившись, не відволікаючись ні на що. *Він з головою поринає в фольклорно-етнографічні записи* (Нар. тв. та етн.); *Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й з головою поринув у роботу* (Собко).

кива́ти голово́ю *див.* кивати; **кида́тися сторч ~** *див.* кидатися; **комі́ть ~** *див.* коміть; **леті́ти сторч ~** *див.* летіти; **лягти́ ~** *див.* лягти.

над голово́ю *чиєю, перев. з сл.* с к о́ ї т и с я, т р а́ п и т и с я *і т. ін.* З ким-небудь (про нещастя, біду). *Цілий день тупцювалися та толкувалися одрадяни, не знаючи, як виплутатися з тії біди, що негадано-несподівано скоїлася над їх головами* (Мирний).

наклада́ти голово́ю *див.* накладати; **переверта́ти ~ вниз** *див.* перевертати; **підпира́ти ~ сте́лю** *див.* підпирати; **поплати́тися ~** *див.* поплатитися; **розкида́ти ~** *див.* розкидати; **руча́тися ~** *див.* ручатися; **сторч ~** *див.* сторч; **упірну́ти з ~** *див.* упірнути; **хита́ти ~** *див.* хитати; **хоч ~ в стіну́ би́йся** *див.* бийся; **хоч ~ об стіну товчи́** *див.* товчи, **як обу́х над ~** *див.* обух.

ГОЛОВУ: аж за го́лову взя́вся *див.* взявся; **би́ти в ~** *див.* бити; **бра́ти в ~ ; бра́ти ~ в ру́ки** *див.* брати; **бра́тися за ~** *див.* братися; **вбга́ти в ~** *див.* вбгати; **вбива́ти в ~** *див.* вбивати; **вбива́ти собі в ~** *див.* вбивати; **вбира́ти ~ в пле́чі** *див.* вбирати; **високо́ нести́ ~** *див.* нести; **ви́ще ~** *див.* вище; **відірва́ти ~** *див.* відірвати; **ві́шати ~** *див.* вішати; **влі́зти в ~** *див.* влізти;

впада́ти в ~ *див.* впадати; **вро́ївся в ~** *див.* вроївся; **встроми́ти ~ в петлю́** *див.* встромити; **вступа́ти в ~** *див.* вступати; **втелю́щити в ~** *див.* втелющити; **втелю́щитися в ~** *див.* втелющитися; **втовкти́ в ~** *див.* втовкти; **втопи́ти ~** *див.* втопити; **втрача́ти ~** *див.* втрачати; **вхопи́тися за ~** *див.* вхопитися.

го́лову за го́лову. Відплатити кому-небудь тим самим за чиюсь смерть, за зло, кривду, образу і т. ін. *Дарма клявся* [барон], *що він не вбивав, ніхто йому не вірить. Обвинуватили його в убивстві газди, а закон такий: око за око, зуб за зуб, голову за голову* (Три золоті сл.).

го́лову прихили́ти *див.* прихилити; **~ тума́нити** *див.* туманити; **гри́зти ~** *див.* гризти; **дава́ти ~ відруба́ти** *див.* давати; **де взя́вся на на́шу ~** *див.* взявся; **де́рти ~** *див.* дерти; **ду́мка запада́є в ~** *див.* думка; **думки́ обсіда́ють ~** *див.* думки; **дури́ти ~** *див.* дурити; **дур захо́дить у ~** *див.* дур; **забива́ти ~** *див.* забивати; **заби́ти в ~; заби́ти клин в ~** *див.* забити; **забрело́ в ~** *див.* забрело; **зав'яза́ти ~** *див.* зав'язати; **заду́рювати ~** *див.* задурювати; **залива́ти ~** *див.* заливати; **замакі́трити ~** *див.* замакітрити; **замути́ти ~** *див.* замутити; **запада́ти в ~** *див.* западати; **запа́морочити ~** *див.* запаморочити; **затума́нювати ~** *див.* затуманювати; **захо́дити в ~** *див.* заходити; **збрести́ в ~** *див.* збрести; **звали́тися на ~** *див.* звалитися; **зверну́ти ~** *див.* звернути; **злама́ти собі ~** *див.* зламати; **зложи́ти ~** *див.* зложити; **зніма́ти ~** *див.* знімати; **і в ~ не кла́лося** *див.* клалося; **і в ~ не кла́сти** *див.* класти; **і в ~ не при́йде** *див.* прийде; **і в ~ не прихо́дить** *див.* приходить; **і на ~ не налі́зе** *див.* налізе; **кат його́ ~ зна́є** *див.* кат; **ки́нутися в ~** *див.* кинутися; **кла́сти ~; кла́сти ~ на пла́ху** *див.* класти; **клопота́ти~; клопота́ти собі ~** *див.* клопотати; **кров ударя́є в ~** *див.* кров; **крути́ти ~** *див.* крутити; **лама́ти ~** *див.* ламати; **ле́гше на ~** *див.* легше; **ле́две ~ підво́дити** *див.* підводити; **ли́хо на ~** *див.* лихо; **лі́зти в ~; лі́зти на ~** *див.* лізти; **ма́ти ~ на плеча́х** *див.* мати [2]; **моро́чити ~** *див.* морочити; **мути́ти ~** *див.* мутити; **набива́ти ~** *див.* набивати.

на го́лову *чию, кого.* 1. На шкоду, біду кому-небудь. [Р и н д я:] *Якби не той Шелест, то й ніякої діалектики не було б.. Вихопився він на нашу голову* (Зар.).

2. На кого-небудь [К у к с а:] *Ох-хо-хо! Так за що ж на мою голову звалилось таке горе?* (Кроп.); — *Бідні були, скажу, і дуже сердиті, бо зла назбиралося на нашу голову сила-силенна за сотні літ* (Довж.); *Час від часу навідувались сини, дочки, добрі сусіди.— Ох, яке нещастя на вашу голову, любий Чирику! — співчували вони* (Збан.).

3. На утримання, піклування кого-небудь.— *Ні, ви тільки скажіть — чи не здурів, не сказився чоловік? Чужу дитину брати, та ще й на мою голову* (Коцюб.); *Прийшла і Христя на зиму додому, на материну голову прийшла* (Горд.).

на го́лову ви́щий *див.* вищий; **нами́лити ~** *див.* намилити; **надури́ти ~** *див.* надурити.

на сві́жу го́лову. Поки не втомився; після того, як відпочив.

на свою́ го́лову. На шкоду собі. *Пані гаптувати її учить, шити; розумна, жвава вона, швидко й навчилась — на свою голову: пані зраділа та чужу роботу почала брати* (Вовчок); — *От і дослужилася у людей, от і заробила добра на свою голову* (Мирний); *Фельдшер узяв Чубенка за руку..— Та й у тебе, Чубенко, тиф, передавай комусь команду і лягай, от і добігався на свою голову* (Ю. Янов.).

нату́ркати у го́лову *див.* натуркати; **нату́ркувати ~** *див.* натуркувати; **не йде в ~** *див.* іде; **не лі́зе в ~** *див.* лізе; **об'ї́сти ~** *див.* об'їсти; **один о́дному на ~ лі́зе** *див.* один; **опусти́ти ~** *див.* опустити; **оціни́ти ~** *див.* оцінити; **па́дати на ~** *див.* падати; **па́морочити ~** *див.* паморочити; **переверта́ти з ніг на ~** *див.* перевертати; **підніма́ти ~** *див.* піднімати; **підніма́тися на ~** *див.* підніматися; **підставля́ти ~; підставля́ти ~ під ку́лю** *див.* підставляти; **підсу́нути ~ під ко́лесо** *див.* підсунути; **покрива́ти ~** *див.* покривати; **посипа́ти по́пелом ~** *див* посипати; **поста́вити з ніг на ~** *див.* поставити; **прийти́ в ~** *див.* прийти; **приткну́ти ~** *див.* приткнути; **провітрити ~** *див.* провітрити; **проточи́ти ~** *див.* проточити; **пуска́ти дур у ~** *див.* пускати; **пусти́ти ку́лю в ~** *див.* пустити; **сіда́ти на ~** *див.* сідати; **склада́ти ~** *див.* складати; **скребти́ ~** *див.* скребти; **скрути́ти ~** *див.* скрутити; **сма́жити ~** *див.* смажити; **спада́ти в ~** *див.* спадати; **стидо́м пови́ти ~** *див.* повити; **стоя́ти на ~ ви́ще** *див.* стояти; **сту́кати в ~** *див.* стукати; **су́нути свою́ ~ в ярмо́** *див.* сунути; **суши́ти ~** *див.* сушити; **схиля́ти ~** *див.* схиляти; **товкма́чити ~** *див.* товкмачити; **у ~ б'є** *див.* б'є; **уда́рити в ~** *див.* ударити; **укла́сти в ~** *див.* укласти.

у пе́ршу го́лову. Насамперед, спочатку. *Ходе* [ходить] *чутка, що одеська громада береться видати мої праці.. В першу голову вони постановили «Лихі люди»* (Мирний); *На першій пожовклій сторінці* [зошита] *стояло: «Перелік творів художньої літератури, які повинна прочитати в першу голову кожна порядна людина»* (Вол.) С и н о н і м: **у пе́ршу че́ргу.**

усі ши́шки на го́лову *див.* шишки; **ухопи́тися за ~** *див.* ухопитися; **хапа́ти ~ в ру́ки** *див.* хапати; **хили́ти ~** *див.* хилити; **хміль б'є в ~** *див.* хміль; **хова́ти ~ в пісо́к** *див.* ховати; **хоч ~ мий** *див.* мий.

че́рез го́лову *кого, чию.* Без погодження з тим, через кого безпосередньо треба діяти.— *Товаришу гвардії лейтенант,— наполягає на своєму Денис,— ви ж не можете через мою голову касувати мої накази. Наказ бойовий...* (Гончар).

чу́хати го́лову *див.* чухати; **як біда́ на ~** *див.* біда; **як грім на ~** *див.* грім; **як сніг на ~** *див.* сніг; **як холо́дний душ на ~** *див.* душ.

ГОЛОГО: про́сто го́лого не́ба *див.* неба.

ГОЛОД: хо́лод і го́лод *див.* холод.

ГОЛОДНИЙ: голо́дний і го́лий. Дуже бідний. *Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись. Оженився, вони скажуть, Голодний і голий, Занапастив, нерозумний, молодую волю* (Шевч.).

на голо́дний живі́т *див.* живіт.

ГОЛОДНІ: потра́пити на голо́дні зу́би *див.* потрапити; **як ~ вовки́ на вівцю́** *див.* вовки.

ГОЛОДНОГО: з голо́дного кра́ю *див.* краю.

ГОЛОДНОМУ: держа́ти на голо́дному столі́ *див.* держати.

ГОЛОЇ: обідра́ти до го́лої ко́сті *див.* обідрати.

ГОЛОМОЗОГО: як у голомо́зого чупри́ни, *з сл.* б а г á т о, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова б а г á т о; зовсім не (багато). *Багацько, як у голомозого чуприни* (Укр.. присл..).

ГОЛОМУ: аж го́лому по́за па́зухою по́вно *див.* повно.

як го́лому в те́рну, *з сл.* д о б р е, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова д о́ б р е; зовсім не (добре). *Добре, як голому в терну* (Укр.. присл..).

як го́лому на ву́лицю, *з сл.* х о́ ч е т ь с я, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту слова х о́ ч е т ь с я; зовсім не (хочеться). *Хочеться, як голому на вулицю* (Укр.. присл..).

ГОЛОС: в оди́н го́лос. 1. Одночасно, разом.— *Дарма, мамо, ми додому хочемо вже,— кажуть в один голос сини* (Вовчок), *З-поза сусіднього горбка вигулькнуло.. два шестирічних шибеники й дзвінко в один голос: — Здрастуйте, діду!* (Довж.).

2. Одностайно. *Не відьма вона* [Векла], *не відьма! — загула громада ув один голос* (Кв.-Осн.); [К о в а л ь:] *Усі в один голос радять виряджати Степана, не гаячись, і, певно, так воно і повинно бути* (Кроп.).

го́лос (глас) вола́ючого (вопію́щого) в пусте́лі (в пусти́ні), *книжн.* Даремні думки, поклики, що залишаються без відповіді, без уваги. **гла́сом вопію́щого в пусти́ні (в пусте́лі).** *Пробувала обзиватись з південного краю, але щось ніякого відгуку на свій голос не почула, так «гласом вопіющого в пустині» зосталась, як і перше* (Л Укр.); *Рапорт достатньою мірою пояснює, чому в герці з Гріпичем ці, здавалося б, дуже логічні Нечипайові думки залишились гласом вопіющого в пустині* (Мик.); *Я в розпачі кричу: «Свисток, усе царство за свисток!» ..Але і цей мій розпачливий поклик зостається гласом вопіющого в пустелі.* (Драч).

го́лос застрява́є / застря́в у го́рлі *у кого, чиєму і без додатка* Хто-небудь утрачає здатність говорити, кричати, сміятися і т. ін. *Виступала Катерина. Від хвилювання голос застрявав у горлі* (Збан.); *З моря з'явився сам дядько Чорномор. Я аж рота відкрив від подиву, хотів скрикнути, а голос застряв у моєму горлі* (Збан.).

го́лос се́рця. Безпосередній вияв почуттів. *Хтось давно ще сказав, що спів — то мова душі, то голос серця* (Мирний).

зво́дити го́лос *див.* зводити

на весь (на по́вний, у по́вний *і т. ін.*) **го́лос.** 1. *з сл.* к р и ч á т и, г у к á т и, с п і в á т и, з в у ч á т и *і т. ін.* Дуже голосно, з усієї сили, з максимальною інтенсивністю. *Кріпко заснула* [дитина] *і не здригнулась, як крикнув десятник на весь голос: «На панщину!»* (Вовчок); *Брикав* [Петрик] *ногами й репетував на ввесь голос* (Тулуб); *Співали її всі — й ті, що знали пісню і ті, що не знали її. На весь голос співали українці* (Перв.); *Окунь теж кричав на повний голос, так що жили нап'ялися на шиї: «Волимо під царя московського!»* (Рибак); *Спохопився я, коли почув, що птахи співають на повний голос* (Знання..). С и н о н і м и: **на все го́рло; на всю горля́нку.**

2. З усією повнотою і глибиною. *Після смерті Драгоманова Кримський написав некролог, в якому гідно відзначив заслуги видатного вченого і публіциста, але з огляду на царську цензуру сказав про це не на повний голос* (Рад. літ-во).

3. Для загального повідомлення, для широкої громадськості. *На повний голос прозвучали хронікально-документальні стрічки: «Чорнобиль: два кольори часу», «Мікро-фон», «Поріг».* (Літ. Укр.); *За роки перебудови на повний голос зазвучали призабуті сторінки історії нашого народу.*

підніма́ється (підійма́ється) вну́трішній го́лос *у кому.* Хто-небудь про себе починає висловлювати якусь думку, якесь міркування. *Маковейчик скоріше відчув, ніж зрозумів, що то його німець, що упав він саме від його кулі.— Це я, це я! — підіймався в ньому переможний внутрішній голос.— Тільки я!* (Гончар).

підніма́ти го́лос *див.* піднімати; **подава́ти свій ~** *див.* подавати; **провести́ ~** *див.* провести; **розпуска́ти ~** *див.* розпускати; **співа́ти в оди́н ~** *див.* співати.

твере́зий го́лос. Розсудлива людина. *Що нам ті слова мудречі, Що тверезі голоси! Почування молодечі Нам казали: «Все неси... Все віддай на вжиток люду..»* (Граб.).

у свиня́чий (у чо́ртів) го́лос. Дуже пізно, несвоєчасно. *В Ситника були скрізь вірні люди; ..минулися часи, коли князь дізнавався про все в свинячий голос* (Загреб.); *— Це ж родичі посходилися* [на толоку], *а я в свинячий голос приплентався* (Гуц.); [Н а д і я:] *Якщо хочете, можете збиратися до моря.* [М о т р я:] *Слава богу, доду-*

малися... У чортів голос... [Н а д і я:] *Нічого не в чортів. Саме сезон...* (Мороз).

ГОЛОСОМ: не своїм (нелюдським, несамовитим *і т. ін.*) **голосом,** *з сл.* к р и ч а т и, в е р е щ а т и *і т. ін.* Дуже голосно, надривно. *Івась з ляку закричав не своїм голосом* (Мирний); *Хлопець знітився, загорлав не своїм голосом* (Довж.); *Нелюдським голосом закричала жінка, заломивши руки, кинулась уперед* (Стельмах).

ГОЛОСУ: голосу не відводити *див.* відводити; **~ не відтягне** *див.* відтягне; **зриватися з ~** *див.* зриватися; **позбавляти ~** *див.* позбавляти; **співати з чужого ~** *див.* співати.

ГОЛОЧКИ: [як] з голочки (з голки). 1. Абсолютно новий і елегантно пошитий (про одяг, взуття і т. ін.). *На йому сорочка — як сніг; каптанок — як з голочки* (Мирний); *На вас от — інша річ! Все новеньке та чистеньке... З голочки* (Гончар); *На дверях з'явився черговий офіцер в англійськомy, як з голки, френчі* (Гончар). С и н о н і м: **з молоточка.**

2. Гарно одягнений, причепурений (про людину); ошатний.— *А зараз — годину на різні приготування. Приїхав кореспондент центральної газети. Щоб усі були, як з голочки* (Інг.).

3. Дуже гарно, елегантно. *Він рум'яний, одягнений з голочки, задоволений з свого пальта на хутрі* (Кундзич); // Дуже, у великій мірі. *З валізи Оксана дістала нові, як з голки, п'ять карбованців* (Чорн.).

ГОЛУБ: як голуб (голубка), *з сл.* с и в и й, с и в а. Зовсім, повністю. *Гриць уже сивий, як голуб, був, а все ходив у Крим* (Вовчок); *Перед очима ненька. Некваплива, сумовита, вся сива, як голубка* (Збан.).

ГОЛУБА: у жилах тече голуба кров *див.* кров.

ГОЛУБКА: як голубка *див.* голуб.

ГОЛУБКИ: як (мов. ніби *і т. ін.*) **[ті] голубки,** *з сл.* ж и т и. У повній злагоді, дуже дружно.— *А подивись, як Бондаренко панькається тепер з своєю молодою жінкою. Наче ті голубки живуть* (Л. Янов.).

ГОЛЦІ: голці ніде впасти *див.* впасти.

ГОМОРРА: содом і гоморра *див.* содом.

ГОНИ: хоч вовків (собак, псів) гони (ганяй). Дуже холодно. *Хатні двері забула Здориха причинити; у їх роззявлену дірку ішов з сіней холод: у хаті хоч вовків гони!* (Мирний); *Один* [фінн] *каже: «Ну й холодно ж у нашому бліндажі, хоч собак гони. Давай оцю сосонку звалимо та натопимо»* (Тют.); — *У людей чоловіки, як чоловіки, а цей... У хаті вже хоч собак ганяй, гості на підході, а він, бачте, розсівся* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **і собаку не вдержиш.**

ГОНИТИ: гонити ахінею *див.* нести.

ГОНИТЬ: куди Макар телят не гонить *див.* Макар.

ГОНОМ: гнати гоном *див.* гнати.

ГОНОРУ: слово гонору *див.* слово.

ГОПАКА: вибивати гопака *див.* вибивати.

ГОПКИ: вдарити гопки *див.* вдарити; **вибрикувати ~** *див.* вибрикувати; **витинати ~** *див.* витинати; **~ скакати** *див.* скакати; **стати ~** *див.* стати; **у ~ йти** *див.* іти; **хоч ~ скачи** *див.* скачи.

ГОРА: як (мов, ніби *і т. ін.*) **гора з плечей (з пліч) звалилася (спала, впала, зсунулася, зійшла** *і т. ін.*) / **звалюється (падає, зсувається, сходить** *і т. ін.*) *у кого, кому і без додатка.* У кого-небудь відпали турботи, не стало сумнівів, важких обов'язків, полегшився тяжкий душевний стан. [Х и м к а:] *Яка я після вашої розмови стала весела,— наче гора з плечей звалилася!* (Мирний); — *Зажди, Гриць,— зупинив його Коля.— Зараз всі підемо до Толі і про все розкажемо йому.. Гриць не заперечував. Йому було так легко, так радісно, мов гора з плечей звалилась* (Збан.); *Артемові наче гора зсунулася з пліч. Усміхнувся щасливий та мерщій до галушок* (Головко), *В Пантелея Потаповича наче гора з пліч зійшла. Значить, то не втрати були у нього на полі пшеничному, значить, то він тільки не докумекався, скільки треба вносити добрив у пари* (Оров.); *Вже пройдено третину шляху. Шандор.. гребе, аж піт із нього котиться градом... Молодчина! У Маргіт ніби звалювалася гора з плечей* (Гончар). **мов гори впали з пліч.** *Ніяк од щастя не засну я, мов гори впали з пліч. А небо зорями гаптує червнева ніч* (Сос.). **гора з пліч звалилась.** *Юрко, прочитавши новину, зрадів: гора з пліч звалилась. Не хотів женитись, а тут уже й не треба* (Гуц.). С и н о н і м и: **як камінь з душі спав; аж вага з грудей спала.**

ГОРАМИ: не за горами. 1. У найближчому майбутньому, незабаром, скоро. *Вже й зима не за горами ..* (Мирний); *Ще й не нажився, здається, а вже шістдесят не за горами* (Зар.).

2. На невеликій відстані; недалеко, близько. *Вже не за горами були передові сили німецької інтервенції* (Дмит.). **не за горою.** *Питаю: —«Як ви доскочили такого огира?» — «Нам теє знати, батьку. Сідай да їдь собі з богом: ляхи не за горою» (П. Куліш); Очевидно, не за горою той найкращий твір, що до нього прагне постійно митець* (Літ. Укр.). А н т о н і м: **за тридев'ять земель.**

С и н о н і м: **під носом.**

ГОРБ: гнути горб *див.* гнути.

горб тріщить *у кого.* Хто-небудь зазнає неприємностей. *Земля одна, а хазяїв коло неї аж два. От вони й тягаються, а горби в нас тріщать* (Кучер).

ГОРБА: гнути горба *див.* гнути.

ГОРБАТИЙ: як горбатий до стіни, *з сл* п р и с т а в а т и, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова п р и с т а в а т и; зовсім не (приставати). *Пристав, як горбатий до стіни* (Укр.. присл..).

ГОРБАТОГО: притуля́ти горба́того до стіни́ *див.* притуляти.

ГОРБІ: ї́здити на горбі́ *див.* їздити.

на своє́му горбі́. Важкою працею, важкими власними зусиллями.— *Оце, як бачиш, Гришо. Не робота, а шарпанина нервів.. Сам один на своєму горбі всю газету тягну* (Головко). П о р.: **свої́м горбо́м.**

на чужо́му горбі́. Важкою працею, важкими зусиллями інших.— *Хай їм хтось інший плече підставляє,— сказав Жорка,— а то звикли на чужому горбі до раю* (Мур.).

трима́ти на своє́му горбі́ *див.* тримати.

ГОРБОМ: бра́ти горбо́м *див.* брати; **добува́ти ~** *див.* добувати.

свої́м (вла́сним) горбо́м. Важкою працею, важкими власними зусиллями. *Буде він платить* [борг] *чи своїм горбом одробляти* (Григ.). П о р.: **на своє́му горбі.**

ГОРДІЇВ: го́рдіїв ву́зол *див.* вузол; **розру́бувати ~ ву́зол** *див.* розрубувати.

ГОРДІЙСЬКИЙ: го́рдійський ву́зол *див.* вузол.

ГОРЕ: го́ре ми́кати *див.* микати; **діли́ти ~** *див.* ділити; **сміх, і ~** *див.* сміх; **топи́ти ~** *див.* топити.

ГОРЕМ: би́тий го́рем *див.* битий; **з ~ попола́м** *див* пополам.

ГО́РИ: золоті́ го́ри, *з сл.* о б і ц я́ т и. Надто багато. *Твого* [народу] *хотіли душу полонити і князь, і гетьман, а ще й пан, ..що обіцяли гори золоті* (Тич.); *Потім умовляв Дмитра отямитися, обіцяв золоті гори* (М. Ю. Тарн.).

і го́ри покоти́ти *див.* покотити; **переверну́ти ~** *див.* перевернути.

ГОРИ́: як дурно́му з гори́ бі́гти *див.* бігти.

ГОРИЗОНТІ: з'яви́тися на горизо́нті *див.* з'явитися.

ГОРИЗОНТУ: зни́кнути з горизо́нту *див.* зникнути.

ГОРИТЬ: аж гори́ть. Виконується дуже інтенсивно. *Закипіла робота — аж горить!* (Мирний).

[аж] гори́ть (кипи́ть) у рука́х (під рука́ми) *у кого, у чиїх, під чиїми, перев. з сл.* р о б о́ т а, д і л о *і т. ін.* Виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно. *Усе в неї до ладу якось.. швидко вона повертається, діло горить у неї в руках* (Мирний), *Тепер усе горіло в його руках. Йому вистачало сил і на лекції, і на біганину по всіляких комітетах, комісіях, зборах* (Ю. Бедзик); *Під музику міст виростає набагато швидше. Музиканти грали в наростаючому темпі, сапери моталися все моторніше, робота горіла під їхніми руками* (Гончар); *Усе він знає, усе кипить в його руках* (Стельмах). А н т о н і м: **як мо́кре гори́ть.**

аж шку́ра гори́ть *див.* шкура; **~ се́рце** *див.* серце; **земля́ ~ під нога́ми** *див* земля; **лице́ ~** *див.* лице.

не гори́ть *кому і без додатка.* У кого-небудь немає потреби, причин поспішати з чимось.— *Нам не горить. Встигнемо* (Тют.); — *Олександре, а ти чому покинув шлях* [пост на шляху]?..— *Таке діло, Свириде Яковлевичу...— що не втерпів.— Горіло? — Не горіло, але не втерпів* (Стельмах). // У кого-небудь немає крайньої потреби в чомусь.— *Через тиждень віддам* [гроші], *не раніше,— сказав Заруба.— Мені не горить, можна й пізніше,— знизав плечима Гнат* (Кучер).

хай (неха́й, *діал.* **нех) воно́ (він, вона́) [ясни́м вогне́м (по́лум'ям)] гори́ть / згори́ть (загори́ться** *і т. ін.*). Уживається для вираження великого незадоволення, роздратування, досади з приводу кого-, чого-небудь.— *Страх бере, щоб худоба Плачинди не вскочила в шкоду. Тоді, нех воно горить, заробить Давид своїм перевозом, як Берко на перці* (Стельмах); — *Чуєш, матросе,— тихо сказав Альоша,— хай він згорить, самий Пувичка. Хіба я ще не зліплю* [чорта]? (Мик.). **нех ти гори́ш.** *З господарської світлиці хтось гупає в стіну: мовляв, тихіше, ідоле. Парубок обертається на стук і невідомо кому погрожує кулаком — Нех ти гориш!* (Стельмах). **щоб він ясни́м вогне́м горі́в.**— *Скільки перевернув* [Карпець] *скиб цьому чортовому Созоненку, щоб він ясним огнем горів, і тут на дурничку він вихитрував!* (Стельмах). **вогне́м би ясни́м горі́в.** *Плачинда.. прямує до кам'яниці, а краєчком ока бачить на даху благенькі рами Поляруша, вогнем би вони ясним горіли* (Стельмах). С и н о н і м: **пропади́ ти про́падом.**

як мо́кре гори́ть *див.* мокре.

як на кір гори́ть. Дуже червоний.— *От тобі й забули* [Пріську]! — *здивувалася баба...— Товсту таку та дебелу... Чорнобрива та кароока, а на обличчя — як на кір горить!* (Мирний).

ГОРІ: на горі́ блаже́нства, *з сл.* б у́ т и, п о ч у в а́ т и с е б е́ *і т. ін.* Безмежно щасливим, дуже задоволеним. *Коли б не староста Мусій Гандзя, Григорко почував би себе на горі блаженства* (Ю. Янов.).

ГОРІЛКИ: не вихо́дити з горі́лки *див.* виходити; **припада́ти до ~** *див.* припадати.

ГОРІЛКОЮ: залива́ти ли́хо горі́лкою; залива́ти о́чі ~ *див.* заливати.

ГОРІЛКУ: уда́ритися в горі́лку *див.* ударитися.

ГОРІЛЦІ: в горі́лці ки́снути *див.* киснути; **зато́плювати ро́зум у ~** *див.* затоплювати; **полоска́тися в ~** *див.* полоскатися.

ГОРІТИ: вогне́м (по́лум'ям) горі́ти. 1. Бути дуже червоним, гарячим (від приливу крові). *Річенко увесь піднявся; огнем горіло його обличчя, і на все був тепер спосібний* (Хотк.); *Єлька стояла перед ним і відчувала, як полум'ям горить її лице* (Гончар).

2. Бути в жару, відчувати жар (перев. від хвороби). *Гена лежав змучений,.. від учора ще*

більше схуд, спав з лиця. Цілу ніч горів вогнем, хоча не чхає і не кашляє (Гончар).

не горіти і не курйтися. Бути байдужим. *Одне слово, до науки не горів і не курився* (Шовк.).

як на вогні горіти. 1. Бути дуже збудженим, знервованим. *Гриша як на вогні горить, не знає, що йому робити, де дітися* (Больш.).

2. *у кого, на кому.* Хто-небудь дуже швидко щось зношує, рве, псує, руйнує і т. ін. *Взуття на ньому як на вогні горить.*

ГОРІТИМЕ: і ша́пка не горі́тиме *див.* шапка.

ГОРІХ: розгрйзти горі́х *див.* розгризти; **розкуси́ти міцни́й** ~ *див.* розкусити; **розчи́стити під** ~ *див.* розчистити.

ГОРІХИ: да́ти на горі́хи *див.* дати; **діста́неться на** ~ *див.* дістанеться; **заробйти на** ~ *див.* заробити; **ма́ти на** ~ *див.* мати[2]; **перепада́ти на** ~ *див.* перепадати; **показа́ти, на чо́му** ~ **росту́ть** *див.* показати; **розбива́ти ло́бом** ~ *див.* розбивати; **як** ~ **лу́щити** *див.* лущити.

ГОРІШОК: горі́шок не по зуба́х. Дуже складна справа, не під силу кому-небудь. *Взявся Григорій за них* [розрахунки] *охоче, та швидко запал пропав: горішок виявився не по зубах* (Літ. Укр.). Синонім: **тверди́й горі́шок** (у 1 знач.).

розкуси́ти міцни́й горі́шок *див.* розкусити.

тверди́й (міцни́й) горі́шок. 1. Дуже складна справа, не під силу кому-небудь.— *Я вас веду не до легкої перемоги! Це буде досить твердий горішок* (Гашек, перекл. Масляка); *Кількапудова деталь плавучого крана для багатьох токарів виявилася «міцним горішком»* (Веч. Київ). Синонім: **горі́шок не по зуба́х.**

2. Людина з складни́м характером.

ГОРЛА: видира́ти з го́рла *див.* видирати; **з** ~ **лі́зе** *див.* лізе; **клубо́к підко́чується до** ~ *див.* клубок; **приста́ти з ноже́м до** ~ *див.* пристати; **ста́ти попере́к** ~ *див.* стати. **ста́ти кі́сткою попере́к** ~ .

у три го́рла, *з сл.* ї́сти, пи́ти *і т. ін.* Жадібно, дуже багато. *А сам у три горла їсть і п'є* (Ков.).

шмато́к хлі́ба стає́ попере́к го́рла *див.* шматок.

ГОРЛИЦЯ: би́тися як го́рлиця *див.* битися.

ГОРЛІ: го́лос застряє́ у го́рлі *див.* голос; **клубо́к стої́ть у** ~ *див.* клубок; **слова́ застряю́ть у** ~ *див.* слова; **сльо́зи в** ~ **застря́гли** *див.* сльози; **смі́х застря́в у** ~ *див.* сміх; **ста́ти кі́сткою в** ~ *див.* стати; **стоя́ти кілко́м в** ~ *див.* стояти; **шмато́к хлі́ба стає́ ру́ба в** ~ *див.* шматок.

ГОРЛО: бода́й йому́ кі́стка в го́рло *див.* кістка; **бра́ти за** ~ *див.* брати; **влі́зати в борг по** ~ *див.* влізати; **де́рти** ~ *див.* дерти.

на все (*діал.* **ці́ле) го́рло; на всю горля́нку,** *з сл.* крича́ти, смія́тися, співа́ти *і т. ін.* Дуже голосно. *Кайдаш і Лаврін.. кричали на все горло, змагались разом з бабами і підняли такий гвалт на весь куток, що люди повибігали з хат* (Н.-Лев.); *Катерина засміялася на все горло* (Вільде); *Оленка виспівувала на все горло* (Горд.); *Сенько Чухрай запхав голову під лавку і став на ціле горло реготатися* (Ков.); *Вигукнув* [гуцул] *на всю горлянку: — Дай боже щастя, вуйку!* (Казки Буковини..); *Вона сміялася на всю горлянку* (Коп.). Синонім: **на весь го́лос.**

на по́вне го́рло. З найбільшою інтенсивністю. *Вже третій день я п'ю життя на повне горло* (Коцюб.).

наступа́ти на го́рло *див.* наступати; **не лі́зе у** ~ *див.* лізе; **перегриза́ти** ~ *див.* перегризати.

по [са́ме] го́рло. 1. *з сл.* бу́ти, ма́ти *і т. ін.* Дуже багато. *Йому й так роботи по горло. Хліб давай, молоко і м'ясо вези, кормів для худоби старайся* (Кучер); *Роботи* [в полі] *— по саме горло* (Інг.); *Один бідний, та чужого не візьме, другий по горло має, а краде* (Тют.). Пор.: **по ма́ківку** (в 2 знач.). Синоніми: **хоч відбавля́й; по за́в'язку.**

2. У великій мірі, дуже. *Я думаю, що редактор зайнятий, мабуть, по горло і тому не подає вістей* (Ленін). Пор.: **по ма́ківку** (в 1 знач.).

промочи́ти го́рло *див.* промочити; **прополоска́ти** ~ *див.* прополоскати; **пропуска́ти крізь** ~ *див.* пропускати; **рва́ти** ~ *див.* рвати; **шмато́к не йде́ у** ~ *див.* шматок; **як ніж у** ~ *див.* ніж.

ГОРЛОМ: го́рлом пха́є *див.* пхає.

ГОРЛЯНКУ: бра́ти за горля́нку *див.* брати, **вчепи́тися в** ~ *див.* вчепитися; **де́рти** ~ *див.* дерти; **на всю** ~ *див.* горло; **наступа́ти на** ~ *див.* наступати; **перерва́ти** ~ *див.* перервати; **перегриза́ти** ~ *див.* перегризати; **рва́ти** ~ *див.* рвати.

ГОРНИ: хоч лопа́тою горни́ (гребі́, загріба́й *і т. ін.***).** Дуже багато. *Розуму — хоч лопатою горни* (Укр.. присл..); *Ти писав мені, що в Каневі цього добра* [карасів] *хоч лопатою горни* (Шевч.); *Отоді Клим і приглянувся до Ониськиного залицяльника. Дуже привабливий, працьовитий.. А культури — хоч лопатою греби* (Рудь).

ГОРНУТИ: горну́ти гро́ші лопа́тою *див.* гребти.

лопа́тою горну́ти (гребти́, загріба́ти *і т. ін.***).** Мати у великій кількості. *Каталку купив. Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова — лопатою гребу* (Стельмах); *— Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів щотижня продаєш, гроші лопатою загрібаєш* (Фр.).

ГОРОБЕЦЬ: дава́тися як горобе́ць на поло́ву *див.* даватися.

і горобе́ць у ро́ті не наслі́див *у кого.* Хто-небудь дуже голодний, зовсім нічого не їв. *О. Василь.. щохвилини* [повторював]: *— Люди добрі! дайте мені чистий спокій. Бо ви..* [їли], *як зіходили до церкви, а у мене ще й горобець у роті не наслідив* (Хотк.). Синонім: **кри́хти в ро́ті не було́** (у 1 знач.).

стрі́ляний (обстрі́ляний, стари́й *і т. ін.***) горобе́ць (вовк** *і т. ін.***).** Досвідчена, загартована

життям, бувала, витривала людина, яку важко перехитрити, обдурити.— *Я вже стріляний горобець, служив ще перед війною і знаю,— лятися,— це тільки і зиску, що писку* (Гашек, перекл. Масляка); — *Сам біс десь не злякає мене,— стріляний я вже горобець* (Стельмах); — *Не води мене за ніс, Федю. Я старий горобець* (Загреб.); — *Адже ми з вами, Мар'я Олексіївна, старі горобці, нас на полову не піддуриш* (Черн., перекл. Дукина); *Даг виявився стріляним вовком, вмілим політиком, освіченим* (Дмит.); *Абдулаєв був старий вовк, він знав —«язика» взяти нелегко* (Тют.). Синоніми: **битий жак; бита голова́; би́тий жук.** Антонім: **жовторо́те пташеня́.**

ГОРОБИНИЙ: із горобі́ний скік *див.* скік.

ГОРОБИНУ: з горобі́ну ду́шу *див.* душу.

ГОРОБЦЕВІ: горобце́ві по колі́на *див.* коліна.

ГОРОБЦІ: горобці́ цвірінькають у голові (у макітрі *і т ін.*) *кому, чиїй.* Хто-небудь легковажний, несерйозний — *Тобі, чоловіче, на старість горобці в голові цвірінькають. Де то видано, де то чувано, аби зернина вміла говорити!* (Казки Буковини..). Синонім: **вітер у голові.**

ГОРОБЦІВ: де́рти горобців *див.* дерти; **смішити ~** *див.* смішити.

ГОРОБЦЯ: за горобця́. Дуже мало.— *Як подивлюсь на хист теперішніх людців, ..З похмілля нудяться, їдять за горобця* (Г.-Арт.). **як у горобця́.** *Як він тим молотом грюкатиме, коли в нього сили, як у горобця* (Тют.).

ГОРОБЦЯМ: дава́ти горобця́м ду́лі *див.* давати.

ГОРОБЦЯХ: стріля́ти з гарма́т по горобця́х *див.* стріляти.

ГОРОБ'ЯЧИЙ: із гороб'ячий скік *див.* скік.

ГОРОД: горо́д городи́ти *див.* городити; **ка́мінь у ~** *див.* камінь; **сиді́ти че́рез ~** *див.* сидіти; **ти́кати но́са в чужи́й ~** *див.* тикати.

ГОРОДИТИ: горо́д городи́ти. Починати будь-яку справу.— *Перш за все, Мусію Степановичу, відібрати землю у поміщиків. Без цього нема чого і город городити* (Головко).

тереве́ні городи́ти *див.* правити.

ГОРОСІ: поба́чити лопа́тки́ в горо́сі *див.* побачити.

ГОРОХ: горо́х з капу́стою. Що-небудь невпорядковане, нерозбірливе. *Словом — горох з капустою, нічого не розбереш, що там діється. Кипить, мов в горшку* (Коцюб.).

лізти в чужи́й горо́х *див.* лізти.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **[той] горо́х при доро́зі,** *з сл.* жити, пожива́ти, ма́тися *і т. ін.* Дуже погано. [Виборний:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?* [Наталка:] *Живемо і маємося, як горох при дорозі* (Котл.); [Старшина *(до Пріськи)*:] *Як поживаєш, серденько?* [Пріська:] *Як горох при дорозі* (Кроп.); *Так і жили* [ми], *Іване; — аби день до вечора. Як той горох при дорозі* (Д. Бедзик); // *з сл.* зостава́тися, бу́ти *і т. ін.* У скрутному становищі, у важких умовах. *Колись він* [Лев] *скрізь страшив, тепер у верболозі, Як той горох, мовляли, при дорозі, Хіба не схоче хто, той тільки не вскубне* (Гл.). **як при шляху́ горо́х.** *От я* [Низ] *так чисто сиротина, Росту, як при шляху горох: Без нені, без отця дитина* (Котл.). Антоніми: **як у Бо́га за двери́ма; як у Бо́га за па́зухою.**

ГОРОХА: за царя́ Горо́ха *див.* царя.

ГОРОХОМ: розсипа́тися горо́хом *див.* розсипатися; **си́пати слова́ми як ~** *див.* сипати; **що ~ об стінку ки́дати** *див.* кидати; **як ~ си́пати** *див.* сипати.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **горо́хом (горо́х) об стіну́ (об стінку, у стіну́, у стінку, по стіні, по стінці).** Ніщо не діє, не впливає.— *Чи я ж не вмовляла* [Чіпку], *чи я не благала?! — плаче Мотря.— Та що з того?.. Сказано: як об стіну горохом* (Мирний); *Так і норовить* [Юхим], *аби від роботи.. чкурнуть... Що вже йому не робили, як не соромили, а все як горохом об стіну* (Кучер); *Що я наговорюся їм.. мов об стіну горохом* (Хотк.); — *Знову нажарили, як у пеклі,— каже невдоволено Ганжа, розстібаючи.. сорочку, щоб хоч трохи остудити тіло.— Вам кажи, не кажи — як об стінку горохом* (Дім.); — *Діти он у нас ростуть, що ти, кажу йому, дітям після себе зоставиш?.. Так що ж? Як у стінку горохом!..* (Мирний). **мов горо́х на стіну́.**— *Раз напосілися наші на війну, то хоч що говори їм, усе мов горох на стіну* (Фр.). Синонім: **як пу́гою по воді.**

ГОРОХУ: наї́стися горо́ху *див.* наїстися; **наколоти́ти ~ з капу́стою** *див.* наколотити; **як чорт сім кіп ~ змолоти́в** *див.* чорт.

ГОРОЮ: з горо́ю. Вище країв посудини або іншої тари; з надлишком (про що-небудь насипане, набране). *Старі полуторки продовольчих складів завжди навалені з горою* (Хор.). Синонім: **з ве́рхом** (у 1 знач.).

стоя́ти горо́ю *див.* стояти.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **за кам'яно́ю горо́ю (стіно́ю).** Позбавлений клопотів, турбот; захищений від усього.— *Бачу я, Микито, що ти тут у місті, як у темному гаю, та ти сам не турбуйся, бо ти за мною, як за кам'яною горою* (Вовчок); — *Тому-то й я позичила тебе в Мартохи, щоб бути за тобою, мов за кам'яною горою* (Гуц.). **як за горо́ю.** — *Гарна ви жінка в Петра,— знову похвалив гість..— Має шанувати своє щастя. Він за вами — як за горою!* (Гуц.).

ГОРТАНЬ: промочи́ти горта́нь *див.* промочити.

ГОРУ: бра́ти го́ру *див.* брати; **~ труда́ ви́трудити** *див.* витрудити.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **на кам'яну́ (камі́нну) го́ру,** *з сл.* надіятися, поклада́тися, спе́ртися *і т. ін.* У великій мірі, повністю. [Антон:] *Та вже не турбуйтесь, хазяїн, ніхто*

вам так не потрапить догодити, як я: надійтесь на мене, як на кам'яну гору (Кроп.); [А н н а:] *Чому ж мені веселою не бути, коли я можу так на вас впевнятись, як на камінну гору! — адже правда?* (Л. Укр.); [Б о б о ч к а:] *Я думаю! На нашу Ольгу Степанівну, як на кам'яну гору, спертися можна* (Собко); *Виходило так, що обидві протекції, на які в Василівці покладалися, як на кам'яну гору, насправді виявилися хисткішими за картковий будиночок* (Полт.).

як ски́нути го́ру з плече́й *див.* скинути.

ГОРШКА: від горшка́ два вершка́ *див.* вершка; **~ не злі́пиш** *див.* зліпиш.

ГОРШКИ: загляда́ти в горшки́ *див.* заглядати.

ГОРШКУ: як (мов, ніби *і т. ін.***) у ді́рявому горшку́.** Дуже мало.— *В тебе вже розуму, як у дірявому горшку* (Н.-Лев.).

ГОРЩИК: розби́ти го́рщик *див.* розбити.

ГОРЮВАТИ: жи́ти не горюва́ти *див.* жити.

ГОРЯ: го́ря ма́ло *див.* мало; **~ не зна́ти** *див.* знати; **і ~ нема́** *див.* нема.

колй б (якби́) тільки й го́ря (біди́, кло́поту *і т. ін.*) *кому і без дода́тка.* Хто-небудь не турбується про щось, байдужий, неуважний до чогось. *Все це* [турботи про малюнок хлопця] *здалося занадто перебільшеним.— Коли б тільки й горя,— кинув хтось з гурту* (Коз.). П о р.: **го́ря ма́ло** (в 2 знач.).

сьорбну́ти го́ря *див.* сьорбнути.

ГОРЯТЬ: о́чі горя́ть *див.* очі.

ГОСПОДА: [і] де в Го́спода. Уживається для вираження здивування. *І де ті в господа взялися Усякі штучнії їства* (Шевч.).

моли́ти Го́спода *див.* молити.

ГОСПОДАР: господар (*заст.* **пан** *і т. ін.***) стано́вища.** Той, хто має можливість діяти, управляти чим-небудь і т. ін. на свій розсуд. *Вирвавшись з військами на простори Північної Таврії, упоєний радістю перших перемог, він уже вірив тоді, що сам є господарем становища* (Гончар); *Він вирішив обійти німця далеко з тилу, наблизитися до нього звідти, звідки той його не очікував, і самому стати господарем становища* (Загреб.); *У словах великого князя звучав глум, і Заремба завагався. Погляд безмежної ненависті.. упав на.. лице Свідрігайла.. Цей поганий, тупоумний ковбан був паном становища* (Оп.).

ГОСПОДИ: Го́споди благослови́ *див.* благослови; **дай ~** *див.* дай; **крий ~** *див.* крий; **не дай ~** *див.* дай; **не доведи́ ~** *див.* доведи; **прости́ ~** *див.* прости; **сла́ва тобі ~** *див.* слава.

ГОСПОДНІЙ: госпо́дній слуга́ *див.* слуга.

ГОСПОДНЯ: благода́ть госпо́дня *див.* благодать; **ка́ра ~** *див.* кара.

ГОСПОДОВІ: дя́кувати Го́сподові *див.* дякувати; **сла́ва ~** *див.* слава.

ГОСПОДЬ: Госпо́дь би тебе́ скара́в; ~ дав; ~ дає; ~ зна́є; ~ зна що таке́; ~ з тобо́ю; ~ ми́лував; ~ несе́; ~ приві́в; ~ при́йняв до се́бе; ~ ро́зум одібра́в *див.* Бог.

Госпо́дь (хто) його́ розбере́. Нікому невідомо, ніхто не знає. *Хто там правий, а хто винуватий — господь його розбере* (Мирний); *А врешті, хто його розбере тепер, куди ми посуваємось, коли більшість наших людей і сама того не знає, а так якось бреде навмання* (Л. Укр.). С и н о н і м: **Бог зна́є.**

дасть Госпо́дь *див.* Бог; **не доведи́ ~** *див.* доведи; **хай ~ ми́лує; хай ~ не дово́дить; хай ~ одве́рне; хай ~ помага́є; хай ~ проща́є; хай мене́ ~ поб'є́** *див.* Бог.

хай (неха́й) Госпо́дь на сві́ті поде́ржить. Уживається для вираження побажання кому-небудь прожити довше.— *Еге, добродію,— каже Василь Невольник,— благую часть* [частину] *ізбрав* [вибрав] *собі пан Черевань — нехай його господь на світі подержить!* (П. Куліш).

щоб тебе́ Госпо́дь поби́в; як ~ ми́лує *див.* Бог.

ГОСТИНЦІ: перепада́ти на гости́нці *див.* перепадати.

ГОСТРА: го́стра спра́ва *див.* питання.

ГОСТРЕ: го́стре пита́ння *див.* питання; **~ сло́во** *див.* слово.

ГОСТРИЙ: го́стрий (бадьо́рий) на язи́к (на сло́во, на мо́ву, на ре́чі *і т. ін.***).** Здатний дотепно і влучно говорити. *Замолоду була* [Мар'я] *красива, швидка, весела... і на язик гостра* (Мирний), *Автором.. дотепу був Юлик Турбай, кмітливий і гострий на язик веселун* (Мур.); *Вайлуватий* [Микола], *не дуже говіркий, хоч іноді гострий на слово* (Жур.); [В а с и л ь:] *Ну й гостра ж на мову! На нашім кутку таких дівчат і заводу нема* (Кроп.); *І змалку росло воно хитре, пронозливе, гостре на речі, і ласки ніхто не забачив в іскрявих смішливих очах* (Дн. Чайка); *Навіть Тетяна, сусідка, нічого не могла вигадати про Ярину. Нащо вже на язик бадьора* (Коп.). С и н о н і м и. **язи́к підві́шений до́бре; язи́к як бри́тва.**

го́стрий на о́ко (на о́чі). Надзвичайно спостережливий. *Гостра на око стара підгледіла, що вночі Зіна не сама прийшла до Луківни,— якийсь військовий приводив* (Баш). С и н о н і м: **метки́й на о́ко.**

го́стрий язи́к *див.* язик; **ніж ~ у се́рце** *див.* ніж

ГОСТРИМ: дотина́ти го́стрим язико́м *див.* дотинати; **життя́ поверну́лося ~ бо́ком** *див.* життя; **приста́ти з ~ ноже́м до го́рла** *див.* пристати.

ГОСТРИТИ: гостри́ти кі́гті (ні́гті *і т. ін.***)** *на кого — що.* Хотіти, прагнути заволодіти ким-, чим-небудь, захопити когось, щось. *Гострити кігті на чуже добро.* **гостри́ти ні́гтики.** *Досягнувши свого, химерна дівчина втрачала спортивний інтерес до упокорення об'єкта і починала гострити нігтики на іншу жертву* (Вільде). С и н о н і м: **гостри́ти зу́би** (в 2 знач.).

гостри́ти / нагостри́ти перо́. Підготовлятися до

писання (перев. про письменників).— *Пропонуватиму тебе одним з редакторів,— вів далі Кравчинський.— Потяг до літератури у тебе є, пишеш ти непогано. Тож гостри, друже, перо* (М. Ол.); *Хтось пише тепер чимало всякого, бо йому дозволено більше працювати, ніж торік, тільки все хтось жалує, що не має стільки сили, як нормальні люди, а то б хтось так нагострив перо, що аж!* (Л. Укр.).

гострúти (нагóстрювати, точúти) ніж (ножá, меч, сокúру *і т. ін.*) *на кого — що і без додатка.* Замишляти що-небудь, виношувати підступні плани проти кого-, чого-небудь. *Тим часом над Європою насувалися хмари, вирувала буря. Вже рвався до влади Гітлер, Муссоліні гострив ніж на Абіссінію* (Літ. Укр.); *Сава його* [Гната] *так любить, а він на Саву ножа гострить* (К.-Карий); *— Не помічав, щоб Віктор точив на тебе ніж* (Автом.); *Можу запевнити: в партії фюрера тисячі зневірених і розчарованих, які потай теж точать ножі* (Головч. і Мус.); [М о н т а н ь я р:] *Хто хоче буть республіканцем добрим, хай гострить меч на Брута перш за все* (Л. Укр.); *Закликав* [Т. Г. Шевченко] *громадою обух сталить, сокиру гострити на проклятих тиранів* (Тич.); *Дарма палій війни нагострює сокиру і атомом своїм погрожує дарма* (Гонч.). С и н о н і м: **гострúти зýби** (в 1 знач.).

гострúти (*діал.* **острúти**) / **нагострúти язúк.** 1. Готуватися влучно і дошкульно висловлюватися. *Відчув* [Сидорчук], *що стара, нещасна, розтерзана горем баба, кленучи тих, що злобу в серці замишляють і гострять язик свій, як у змія, сипала прокльони і на його голову* (Ю. Бедзик); *Нагострила свій язик лілея, Наче меч, задля докорів* (Крим.); *Як працівник Матвій Нудота Ні в тин, як кажуть, ні в ворота. Тому й старались добрі люди Нудоти спекатися всюди. Подумавши, знайшов Матвій Супроти цього метод свій: Влаштується десь в установі, Нагострить добре язика Й на перших зборах у промові Розпушить вщент керівника* (Воскр.). **острúти язичкú** (про багатьох). *Таким, як я, ви* [жінки] *повинні би ще заплатити, щоби прийшли на ваше віче, розрушали вас, щоб ви мали на кім свої язички острити* (Фр.).

2. *тільки недок.* Говорити дотепні й дошкульні слова. *Шахтарі (щоб не дрімать!) все язики гострили, ось на старого вже летять колючі їхні стріли* (Дор.).

гострúти (*діал.* **острúти, точúти** *і т. ін.*) / **нагострúти (наточúти) зýби.** 1. *на кого, рідше проти (супроти) кого.* Прагнути заподіяти кому-небудь прикрість, шкоду, зробити неприємність.— *Ну, вже я на того Стецька гострю зуби. Прохав бісового квакала зорати ниву ще з осені,— ніколи — каже* (Мирний); *Ще не зникла* [буржуазія], *ще гострить проти нас зуби* (Мик.); *— Ви, певно, здогадуєтесь, що есесівці давно точать на нас зуби, але.. руки короткі* (Головч. і Мус.); *— А ти, Семене, не зловтішайся! Я тебе наскрізь бачу Давно ви точите зуби на Борзня, ось тепер і радієте, що звели з ним рахунки* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **гострúти ніж.**

2. *на кого — що і без додатка.* Посягати на кого-, що-небудь. *Чи був же хоч один з них* [парубків], *щоб не гострив зубів на неї* (Кв.-Осн.); *Мендель здавна вже гострив зуби на зовсім подібний грунт Яця.., що був межа з межею з його грунтом* (Фр.); *Почулися* [Христі] *слова: — Ви, отче, як вовк. Де вглядите овечку, вже й зуби точите* (Речм.); *Нехай собі не острить зуби* [син] *на батькове добро* (Фр.). С и н о н і м: **гострúти кігті.**

3. *на що.* Прагнути мати вигоду з чого-небудь. *В похоронному закладі.. не мають прейскуранта, а лише читають, скільки з кого можна здерти. Для Клавди ясно, що вони вже п'ять днів гострять зуби на похорон у Річинських* (Вільде).

гострúти óчі *на кого.* Кокетливо поглядати на кого-небудь. *Катря на тебе так очі гострила, що мені тільки у ченці одна дорога* (Рибак). С и н о н і м и: **пускáти бісики очúма; грáти очúма; стріля́ти очúма** (в 2 знач.).

ГОСТРІ: заганя́ти гóстрі спúчкú в сéрце *див.* заганяти; **заглáджувати ~ кутú** *див.* загладжувати; **обминáти ~ кутú** *див.* обминати; **потрáпити на ~ зýби** *див.* потрапити.

ГОСТРУ: смéрть занеслá гóстру косý *див.* смерть.

ГОТОВЕ: на (все) готóве, *з сл.* п р и й т ú, у б р á т и с я, с í с т и *і т. ін.* На повне забезпечення всім необхідним. *Стала докоряти* [сестра] *йому, що він убрався на все готове та й останні злидні пропиває* (Мирний); *— Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку,— повчав Сагайда Маркевича, передаючи йому взвод.— З такими гренадерами тобі й море до пупа* (Гончар).

ГОТОВИЙ: готóвий провалúтися крізь зéмлю *див.* ладний.

ГОТОВО: раз-два і готóво *див.* раз.

ГОТОВОМУ: на всьóму готóвому. При повному забезпеченні всім необхідним. *Жити на всьому готовому.* **на всьóму готóвенькому.**— *Ви, жінки, розумні на всьому готовенькому* (Н.-Лев.).

ГОТУВАТИ: готувáти (дбáти) рушникú (скрúню), *заст.* Збиратися одружуватися з ким-небудь (про дівчину, жінку).— *Он до тебе восени прийдуть старости. Готуй рушники* (Н.-Лев.); *А дівчата лицялися і рушники дбали* (Шевч.); *Скриню ще рано дбати, дівчата засміють* (Горд.).

готувáти (підготовля́ти) / підготувáти (підготóвити) грунт. Створити умови для кого-, чого-небудь. *Данило бережно готував грунт для переговорів з папою* (Хижняк).

ГРА: гра з відкрúтими кóзирями. Дія без маскування, приховування своїх планів, задумів і

т. ін.— *Ну, скажімо, засудження до розстрілу. Було? — Багрича пересмикнуло. Це вже гра з відкритими козирями.— Ви що — ясновидиця? — Ні, я лікар* (Дмит.).

гра з вогнéм. Дуже небезпечні, необережні дії, вчинки без врахування можливих наслідків. *Чим далі розгортаються події, тим яснішою стає груба механіка змови колонізаторів проти Єгипту. Дії західних держав — це гра з вогнем* (Рад. Укр.).

гра не вáрта свічóк. Затрачені на що-небудь зусилля ніяк не виправдовують себе. *Не буде діла. Як кажуть, гра не варта свічок* (Сільські вісті); *Доводиться платити валютою, але гра не варта свічок* (Літ. Укр.). Синоніми: **не вáрта шкýрка вúчинки; не варт товáр робóти.**

гра словáми. Жарт, побудований на вживанні різних за значенням слів однакового звучання; каламбур. *Дуже добре знаючи українську мову і тонко схоплюючи відтінки і змістові можливості, І. Тобілевич іноді застосовує так звану гру словами* (Курс іст. укр. літ. мови).

ГРАБЛІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **граблí.** Задубілий, нерухомий від холоду і не здатний до виконання якої-небудь дії (про руки, пальці і т. ін.). *Кинув* [Кирило] *шапку, похукав на руки, розстібаться давай. Сіпа тії гудзики, сіпа — не розстебнеться; як граблі руки* (Тесл.); *Старі одубілі пальці, неначе граблі, не слухались і не гнулись* (Н.-Лев.).

ГРАДОМ: кóтяться дрібні сльóзи грáдом *див.* сльози.

ГРАДУСОМ: під грáдусом. У стані сп'яніння, напідпитку. *Відчиняються двері і з'являються два суб'єкти: .. обидва під градуєом* (Вас.); *Сахаджі був під градусом, але з типовою одеською безтурботністю хвацько збив шапку набакир і.. перевальцем пішов до ганку* (Тулуб). **під пóвним грáдусом.**— *Ну, муха ти! Наливай, кажу тобі, а то посуду переб'ю! Жигай по цьому зрозумів, що баба Зуйка вже під повним градусом, і з опаскою накрив склянки рукою* (Шиян). **під грáдусами.**— *Муця казала: ви інженер-конструктор? — Ще,— кажу,— до інженера не дотяг, але буду досягати.— Неправда, неправда!.. Скромничаєш, Петю! — Вочевидь я здоровенького лишняка хльобнув і під градусами бовкнув — хай буду інженер!* (Ковінька); *Дмитро відмовився* [пити]. *Йому ж треба було в політехнічному бути, а напідпитку сидіти на лекціях не личить та й чи втямить у фізиці людина під градусами* (Автом.). Синоніми: **під мýхою; під хмількóм; під джмéлем.**

ГРАЄ: вітер у голові грáє *див.* вітер; **кóжна жúлка** ~ *див.* жилка; **кров** ~ *див.* кров; **мóлодість** ~ *див.* молодість; **обрíк** ~ *див.* обрік.

ГРАЄТЬСЯ: з чим чорт не грáється *див.* чорт.

ГРАЙ: хоч конéм грай. 1. Дуже великий, дуже просторий.— *Добра хата, хоч конем грай! Не такому б бовкунові, як дід Улас, вона личить; отже хай і він попотовчеться. Він звик на просторі,— сказали одрадяни* (Мирний).

2. Дуже просторо, дуже вільно. *У хаті хоч конем грай;* // У великій мірі, дуже. *Минуло літо, й новий дім аж засміявся. Стіни рублені, поміст високий, всередині просторий хоч конем грай* (Чорн.).

3. Дуже багато. *В такому арештантському вагоні було місця — хоч конем грай* (Гашек, перекл. Масляка).

ГРАКИ: ловúти гракú *див.* ловити.

ГРАМОТА: китáйська грáмота. Що-небудь недоступне для розуміння, таке, в якому трудно розібратися.— *Бачиш оцю річку? Маленька, а тече. День і ніч тече. А ми все сидимо на березі і тільки філософствуємо: «Доля, випробування...» Тільки для тебе сіє* [це] *— китайська грамота. Ні чорта ти не розумієш, дівко* (Панч).

тарабáрська грáмота. Що-небудь безглузде, зовсім незрозуміле. *То якась тарабарська грамота.*

фíльчина грáмота. Документ, що не має юридичної сили; папірець, що нічого не значить. *Ці папери ми бачили в папці голови колгоспу. Та все це схоже на фільчину грамоту — жоден з цих, з дозволу сказати, документів ніким не підписаний* (Рад. Укр.).

ГРАН: ні на гран. Ніскільки, нітрохи. *Мистецтво полягає в тому, щоб дати все необхідне, але ні на гран більше, інакше у нас або не лишиться ніякої поживи для фантазії, або ця фантазія виявиться пригніченою* (Рад. літ-во). Синонім: **ані на йóту.**

ГРАНІ: на грáні *чого і без додатка, перев. з сл.* бýти, перебувáти *і т. ін.* У стані або у стадії останнього, крайнього ступеня чого-небудь.— *Скажи, хороша Оксана Кошик? Бачу, що ти на грані. Ще трохи і влипнеш* (Автом.); *Вона була на грані тієї жіночої рішучості, після якої починаються сльози* (Кол.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **на грáні,** *з сл.* сидíти, стоя́ти, лежáти, бýти *і т. ін.* У стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, тривожно, нетерпляче. *Максим стояв при тих словах мов на грані* (Фр.). Синоніми: **як на жарúнах** (у 1 знач.); **як на голкáх; як на вугіллі.**

ГРАНІТ: грúзти граніт наýки *див.* гризти.

ГРАНЬ: чужúми рукáми грань загрібáти *див.* загрібати.

ГРАТАМИ: за [тюрéмними] грáтами, *з сл* сидíти, бýти *і т. ін.* У в'язниці. *Я і мої товариші сиділи спокійно і смирно за тюремними гратами* (Фр.).

ГРАТИ [1]: за грáти, *з сл.* садúти, зачиня́ти, кúдати *і т. ін.* У в'язницю. *Хоч за пісні садовлять теж за грати. Але, звичайно, можна їх співати, Принаймні ті, що складені без

слів... (Сам.); *Тебе зачинили за грати, а твоє слово ходить по світу* (Коцюб.); *Інспектор Браун сказав: — киньте його за грати!* (Гашек, перекл. Масляка).

ГРАТИ [2]: в (на) однý дýдку грáти. 1. *з ким.* Бути заодно з ким-небудь.— *Я кажу,— відповів чистосердно Сергій,— той старий за столом в одну дудку грає з брехунцем і нашими панами* (Коцюба); — *А ви кажете — бог... Він або нічого не бачить, або ж на одну дудку з тими байстрюками грає* (М. Ю. Тарн.). Пор.: **в однý дýдку.**

2. Однаково діяти, не відрізнятися один від одного. *Скоропадський, Петлюра, Махно — однаково з нас драли, бо в одну дудку грали* (Укр.. присл..). Синонім: **співáти в одúн гóлос.**

в однíй комáнді грáти. Займатися однією справою.— *Переходжу, Вікторе Григоровичу, в інтелігенти — в одній команді гратимемо* (Кор.).

грáти в жмýрки *див.* гратися.

грáти (вигравáти) / загрáти очúма. Багатозначно поглядати, прагнучи звернути на себе увагу, викликати до себе інтерес у кого-небудь. *Вона здивовано озирнулась на Йона, що.. грав до неї очима та міцно тримав за руку* (Коцюб.); *Яким вихилясом не ходила* [Настя] *перед Грицем, як не грала очима, а він оминав її хату* (Мушк.); — *Чому так пізно? Закон знаєте: весняної пори в полі до схід сонця!.. Дивіться...— А то що буде? — виграє очима Северин* (Тют.); *Доброго здоров'ячка, Зінько. Гарнішаєш?..— Де вже нам тепер гарнішати,— приклавши руку до грудей, зітхнула для Івана і заграла очима для Данила* (Стельмах). **загрáти очúцями.**— *Кавалер приїхав.— І* [секретарка] *лукаво заграла очицями* (Баш). Синоніми: **пускáти бíсики очúма; гострúти óчі; стрілáти очúма** (в 2 знач.).

грáти (грáтися) в ляльκú *з ким.* Робити що-небудь несерйозно, нещиро. *Мені здалось, що редакція грає в ляльки з народом* (Л. Укр.).

грáти гру *див.* вести; **~ з вогнéм** *див.* гратися.

грáти / зігрáти дýрня (дýрника). 1 Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. *Варава скривився, ще не знаючи, що йому робити з отцем Миколаєм: чи грати перед ним дурника, чи наодинці так пригрозити, щоб у нього надовго одпала охота строчити доноси в таємну поліцію* (Стельмах). Пор.: **валя́ти дýрня** (в 2 знач.).

2. *рідко, перев. док.* Потрапити в незручне становище; помилитися. *Дорощук глянув на Ковальова якимось болісним поглядом. Знову заблудився, зіграв дурня* (М. Ю. Тарн.).

грáти / зігрáти роль. 1. Мати певне значення. *І хазяйка, і її мовчазний — на контраст до неї — чоловік, що.. грав у господі другорядну роль, були дуже гостинні* (Рильський). Пор.: **відігравáти роль** (у 1 знач.).

2. Видавати себе за кого-небудь. *Ви* [пане Борисе] *починаєте крутити, ..граєте роль обуреного і плетете нісенітниці* (Фр.); — *Того вечора я грала зовсім іншу роль* (Л. Укр.); *Хоч і як хотілось Галі Буть твердою, мов скала, Та цієї ролі далі Грать вона вже не могла* (Воскр.).

грáти (ламáти) комéдію. Удавати з себе когонебудь, прикидатися кимсь, лицемірити. *Він добре знав, що обурення пана комісара в значній мірі нещире, що він грає комедію* (Фр.); *Мусила була* [мати] *грати комедію, зустрічати Валюшку, як цілком байдужу синові особу* (Ю. Янов.); *До столу вийшов Тихін Фіялко. Він щулився у своїй перешитій з солдатської шинелі кацавейці і від хвилювання трохи збивався: — Комедію ти ламаєш, Трохиме* (Речм.).

грáти на болю́чій струнí *кого, для кого.* Знаючи чиїсь уразливі місця, використовувати їх з певною метою.— *Пані так милостиво довіряє всяким зайдам, що навіть не помічає: від кого тхне воском, а від кого тюрмою,— делікатно грає* [Салоган] *на болючій струні пана, і в очах того меншає прозелені* (Стельмах); *Спинив* [Маслюк] *свій вибір на Криничному, правильно врахувавши, що Ігоря легко «купити», граючи на такій болючій для кожного малюка струні, як питання хоробрості* (Багмут).

грáти на нéрвах *кому.* Дратувати кого-небудь.— *Оженюся, а там видно буде! — пояснив Денис, ніби зумисне граючи на нервах* [Дорощукові] (М. Ю. Тарн.). **пограти на нéрвах** (тривалий час). *Він бачив, що їй хочеться щось утнути, подражнити свого благовірного, пограти йому на нервах* (Гончар).

грáти на рýку. Підтримувати кого-небудь, діяти в чиїхось інтересах, сприяти чому-небудь. *Він сприйняв це як дарунок долі, із вдячністю оцінивши обставини, які грали йому на руку, внаслідок чого вдалося досягти результатів, про які не міг і мріяти* (Веч. Київ). Синоніми: **тягтú рýку; брáти лíнію** (в 2 знач.).

грáти пéршу скрúпку. Бути головним у якій-небудь справі. *В чесності Комаренка сумніватися неможливо. Адже за плечима багато років великої і високо оціненої народом спільної роботи. Правда, першу скрипку завжди грав Коваль* (Собко). **повестú пéршу скрúпку.** *Аркадію здалося, ніби він із своєю підвищеною інтелектуальністю й культурою взагалі відійшов на задній план, бо про таку гру нічого не знав, а першу скрипку повела офіціантка* (Собко). Синоніми: **вестú перéд** (у 2 знач.); **тримáти пéршість.**

грáти (підігравáти) / зігрáти (підігрáти) на (в) дýдку *чию.* Беззаперечно виконувати чиї-небудь бажання, підкорятися комусь у всьому. *А він, здається, таки щось має на думці, не легковажить, тому й дядько Ягор в його дудку підіграє: — Бачиш, Єлько, їздить, не маленька, догадуєшся —*

чого (Гончар). **гра́ти на ду́дочку.**— *Ми повернемося. О, тоді.. спитаємо, хто на чию дудочку грав* (Тют.).

гра́ти свою́ скри́пку. У якій-небудь спільній роботі, справі виконувати окрему ділянку. *Що таке закрійник у бригаді? Це, образно кажучи, диригент в кравецькому ансамблі, де кожен «грає свою скрипку»* (Веч. Київ).

гра́ти у вла́сну ду́дку. Мати свої, незалежні від когось думки, погляди, робити по-своєму. *Диктора немає. То й кожний з них у власну дудку грає, І має кожний з них свою програму* (С. Ол.).

гра́ти у мо́вча́нку. Ухилятися від розмови. *Грати в мовчанку з Кроквою після його галасу на зоринах було значно важче, ніж під час короткочасних зустрічей із Сохацьким* (Дмит.).

не дава́ти собі по но́сі гра́ти *див.* давати.

ГРАТИСЯ: гра́тися в кота́ і ми́шку (ми́шу). Хитрувати, затаювати що-небудь. *Не придурюйся, Остапе, ми з тобою люди дорослі, і не годиться нам гратися в кота і мишку* (М. Ю. Тарн.). Синонім: **гра́тися в жму́рки.**

гра́тися в ляльки́ *див.* гра́ти.

гра́тися (гра́ти, ба́витися *і т. ін.*) **в жму́рки (в піжмурки** *і т. ін.*). Обдурювати кого-небудь, хитруючи, приховуючи щось.— *Все! — тихо каже Зеленцов.— Тепер вам, полковнику, нічого гратися у жмурки. Ви, надіюсь, розкажете про все, що нас буде цікавити* (Кучер); — *Його вигляд, м'яко висловлюючись, не загрозливий. Ти маєш рацію, ми даремно граємося в піжмурки* (Донч.); — *Максиме. Не будемо грати у піжмурки. Поговоримо прямо* (Ткач.); — *Давайте покинемо бавитися в піжмурки. Так буде краще. А щиру відповідь ви дістали раніш* (Шовк.). Синонім: **гра́тися в кота́ і ми́шку.**

гра́тися (гра́ти, ба́витися) з вогне́м. Поводитися необережно, здійснювати що-небудь небезпечне, не думаючи про наслідки. *При зустрічі попередив* [генерал] *Шевченка про донос мстивого фельдфебеля і взяв з нього слово, що він «не гратиметься з вогнем»* (Тулуб); — *Ой, хлопче, хлопче,— довірливо каже Роман,— не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь в капкан попадеш* (Гончар); *Мав* [Попенко] *щось сказати Жукові — і великим дивом дивувався, як почув, що Жука вже нема і не буде.— Таки здобувся свого... А й огнем же грав! — вимовив він, зітхнувши* (Мирний); *Пам'ять коротка у ворогів, грають з вогнем... Та не вдається їм обдурити народ, погнати його на нову війну* (Цюпа); *Магазаник спокійно сказав: — Не грай, Оксано, з вогнем, бо ти, здається, й досі не знаєш, що таке життя* (Стельмах); — *Коли скажеш йому, щоб забув стежку до твого подвір'я? Бавишся, Марійко, з вогнем* (Хор.).

гра́тися напере́ваги (на́вперéваги). Змагатися з ким-небудь, щоб узяти верх, здобути перемогу в чому-небудь. *Створювалося враження, що промовці граються наперевагі.*

ГРАФУ: підво́дити під одну́ графу́ *див.* підводити.

ГРАЧ: ні грач ні помага́ч. Ні до чого не придатний. *Такий він собі, ні грач ні помагач.* Синонім: **ні бо́гу сві́чка, ні чо́рту кочерга́.**

ГРАЮТЬ: бі́сики гра́ють в оча́х *див.* бісики; **кишки́ ~ марш** *див.* кишки; **о́чі ~** *див.* очі; **у животі́ пи́щики ~** *див.* пищики.

ГРАЮТЬСЯ: чим чорти́ не гра́ються *див.* чорти.

ГРЕБИ: хоч лопа́тою гребі́ *див.* горни.

ГРЕБІНКУ: стри́гти під одну́ гребі́нку *див.* стригти.

ГРЕБІНЬ: як ли́сому гре́бінь, *з сл.* тре́ба, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова тре́ба; зовсім не (треба). *Треба, як лисому гребінь* (Укр.. присл..). Синоніми: **як за́йцеві бу́бон; як соба́ці п'я́та нога́; як п'я́те ко́лесо до во́за; як торі́шні бу́блики; як чо́рту ла́поть.**

ГРЕБЛЮ: гре́блю не га́тять *див.* гатять; **ті́льки ~ гати́ти** *див.* гатити; **хоч ~ гати́** *див.* гати.

хоч під гре́блю. Уживається для підкреслення безвихідного становища. *Де голову приклонити* [хлопцям].. *Ще під будень сяк-так на роботі.. А як вечір настане або свято, або зостався хто який день без роботи... Хоч під греблю!..* (Мирний). Синоніми: **хоч з мо́сту та в во́ду; хоч у петлю́ лізь; хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч ляга́й та помира́й.**

ГРЕБТИ: гребти́ (загріба́ти, горну́ти *і т. ін.*) **гро́ші (зо́лото** *і т. ін.*) **лопа́тою (жме́нею).** Дуже швидко, без великих затрат праці багатіти, наживатися.— *Ну, там, Лесю, чоловік зразу багатіє, коли повірити панові з Білої Церкви,— заступився за Америку Білоус.— Там гроші лопатою гребуть* (Стельмах); *Старший брат і ні гадки собі: лежить та загріба гроші лопатою — усе йому бог дає* (Стор.).

гребти́ під се́бе. Бути зажерливим. *І в чому ж він помилився сам? ..Чому ж такий нещасливий? І вдома, й на роботі. Не гріб під себе, не чіплявся в чужі горлянки* (Мушк.).

лопа́тою гребти́ *див.* горнути.

ГРЕЦЯ: на гре́ця. Навіщо, для чого. *Картав* [дядько Семен] *рідних: — Занапастили Парасочку! На греця їй те багатство, хіба в ньому щастя?* (Минко); — *Може, ви ще й будете жаліти за своєю піччю, Василино,— сказав Твердохліб.— На греця вона здалася? Набридло стовбула стояти...* (Цюпа). Синонім: **на бі́са.**

ГРЕЦЬ: бода́й (щоб, хай би) грець спали́в у діжі́ *кого, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги, зла до когось, побажання позбутися його. *Бодай тебе грець спалив у діжі!* (Укр.. присл..); — *А те приключилось, що твій бойовий побратим усі мої нетрудові*

заощадження викрав із матраца, хай би його грець спалив у діжі (Гуц.). Синоніми: **хай чорт бере́; чорт би побра́в.**

грець з ним (з тобо́ю, з не́ю *і т. ін.*), *лайл.* Уживається для вираження уступки, вимушеної згоди з чим-небудь, втрати інтересу до кого-, чого-небудь; нехай буде так, як є.— *Ну, і грець із ним, з твоїм вівсом,— вилаявся старуватий, похмурий запорожець* (Добр.); *В голові майнула тверда думка: «Грець з ним! Піду! Що буде, те й буде»* (Кучер); — *Давай сюди свитку — маєш дві кварти. Більш не дам, бо вона і того не варта.— Ну, бери: грець з тобою, гаспиде!* (Кочура); — *Запхну* [шпагу] *та ще не туди — грець з нею* (Ков.). Синоніми: **холе́ра з ним; хрін з ним.**

грець його́. Уживається для вираження незадоволення з приводу чого-небудь, несхвалення чогось.— *А грець його з тією роботою,— махнув рукою Левко.— Сядемо, Маріє, послухаємо перепілку* (Цюпа).

грець побива́й *кого, що, лайл.* Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось.— *Ну, й погода, грець її побивай,— ремствував колгоспний їздовий* (Рад. Укр.). Синонім: **хай йому́ чорт.**

грець поніс. Уживається для вираження незадоволення з приводу чийого-небудь небажаного руху кудись. *Грець поніс того Вовчика під землю* (Рудь).

грець ухопи́в *кого.* Загинув хто-небудь.— *Де ти пропадав, новий боцмане? — зустрів їх вигуком Торба.— Я гадав, що тебе грець ухопив* (Трубл.).

і швець, і жнець, і на дуду́ грець *див.* швець.

хай (неха́й) би грець забра́в (узя́в) *кого, що, лайл.* Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось — чогось, недоброго побажання позбутися його.— *Ні, Шуро, поїду. Господарство ж, хай би його грець забрав. Та й Андрійко сам гасатиме по вулицях...* (Коп.). **грець би взяв.** [Ярина:] *Один він в неї, грець би його взяв. Однісінький... То, може, ради неї Помилуєм, чи що?* (Підс.). Синонім: **чорт би побра́в.**

хай (неха́й) [би] йому́ (їй, їм *і т. ін.*) **грець,** *лайл.* Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось.— *Хай йому грець з тим куривом! Давайте краще перекусимо* (Тют.); — *Як, Іване Семеновичу, рана гоїться добре? — Та гоїться, хай їй грець!* (Шиян); — *Робити треба, і робимо ми, не відмовляємось.. Самі знаємо, що за нас ніхто не зробить. Ні Трумен, ні Черчіль, хай їм грець* (Добр.); — *Як там Кащубенкова бригада — норму дає? — долинає десь крізь садки, а йому відгукуються: — Штурмівщина і тут, хай би їм грець* (Гончар). Синоніми: **хай йому́ цур; хай йому́ чорт; хай йому́ абищо.**

як грець уда́рив *див.* параліч.

ГРЕЦЬКИХ: до гре́цьких кале́нд *див.* календ.

ГРЕЧАНИЙ: лама́тися як греча́ний бу́блик *див.* ламатися.

ГРЕЧАНОЇ: сім мішкі́в греча́ної во́вни *див.* сім; **три мішки́ ~ во́вни** *див.* мішки.

ГРЕЧКА: хай (неха́й) бу́де гре́чка. Згодний хтось з ким-, чим-небудь.— *Тільки не треба про смерть.— Хай буде гречка! Не будемо про смерть* (Автом.).

ГРЕЧКИ: як з гре́чки ли́ко *див.* лико.

ГРЕЧКУ: переганя́ти на гре́чку *див.* переганяти; **скака́ти в ~** *див.* скакати.

ГРИБИ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **гриби́ [після дощу́],** *з сл.* рости́, вироста́ти, виника́ти *і т. ін.* Швидко і в великій кількості. *Товариства виникали тоді по селах, буквально як гриби після дощу* (Минко); *Невеличкі хатки кругом дворища неначе гриби виростали* (Мирний). Синонім: **як з води́** (в 1 знач.).

ГРИБІВ: деше́вший від грибі́в *див.* дешевший.

ГРИВУ: в хвіст і в гри́ву *див.* хвіст.

ГРИЗТИ: гри́зти грані́т нау́ки. Наполегливо оволодівати знаннями.— *Ну, давайте, білоручки, Десять років недарма Гризли ви граніт науки...— Підкидав не жартома Чоловік один лукавий* (Воскр.).

гри́зти / прогри́зти го́лову *кому.* Докучати кому-небудь кимсь, чимсь, вимагати що-небудь у когось і т. ін. *Почала баба дідові гризти голову: — Твоя дитина ледащо — не хоче нічого робити, тільки гуляє та спить* (Укр.. казки); *Палажка ж своє діло робила: за вгород Михайлові голову гризла та гризла* (Тесл.); — *Гетьмане, не лізьте! — скрикне Марина. Он мені всі голову прогризли вами* (Мирний); — *Я вже татові голову прогризла, щоб і дітям у школі молоко видавали. Без грошей* (Кучер). Пор.: **проточи́ти го́лову.**

ГРИМІТИМЕ: аж грimі́тиме / загрими́ть. З великим скандалом, ганебно.— *Я тобі зараз покажу,— думав Мороз,..— зараз буде наказ, і вилетиш ти з роботи, аж гримітиме* (Собко).

ГРІ: до́бра мі́на при пога́ній грі *див.* міна; **роби́ти до́бру мі́ну при недо́брій ~** *див.* робити.

ГРІБ: загна́ти у гріб *див.* загнати; **лягти́ в ~** *див.* лягти.

ГРІЄ: ні знобить, ні гріє *див.* знобить.

ГРІМ: бий тебе́ грім *див.* година.

грім би мене́ вда́рив (поби́в). Уживається як заприсягання у правдивості своїх слів, щирості намірів, запевнення в чому-небудь.— *Грім би мене вдарив на цьому місці, коли брешу...* (Кучер). **грім мене́ поби́й.** *Що за славний рік новий! Отже, грім мене побий, Він сподобався мені, я складу йому пісні* (Сам.); — *Я вже вас так буду шанувати, як нікого в світі, побий мене грім!* (Стельмах). Пор.: **хай мене́ грім поб'є.** Синоніми: **поби́й мене́ хрест; хай мене́ хрест поб'є.**

грім би побúв (прибúв, удáрив) *кого, лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь, побажання комусь нещастя.— *Грім би їх побив.. з їх порядками!* — *воркотів.. Бовдур* (Фр.); — *Знову діло в бандитизм упирається.. То Шепель, то Гальчевський, то чорт, то біс, грім би їх на битій дорозі навіки прибив* (Стельмах); — *Що зараз робити, Устино? Хоч би грім побив на битій дорозі і управителя, і пана* (Стельмах). Синоніми: **хай поб'є лихá годúна; побúй тебé хрест; хай тебé Бог поб'є.**

хай менé грім поб'є (уб'є, вдáрить). Уживається як заприсягання у правдивості своїх слів, щирості намірів, запевнення в чому-небудь.— *Хай мене грім поб'є... коли я їв чию часть* [частину], *окроме* [крім] *своєї!* — *клявся Попенко* (Мирний); — *Хай мене грім поб'є, коли брешу...* (Мур.); *Хай мене грім уб'є, коли я знаю, в чім виражається їх «політика»* (Л. Укр.). **хай менé грім сéред чúстого пóля вдáрить.**—..*Хай мене грім серед чистого поля вдарить, як я тобі зла зичу...* (Зар.). Пор.: **грім би менé вдáрив.** Синоніми: **побúй менé хрест; хай менé хрест поб'є.**

хай хоч грім з нéба. За будь-яких обставин.— *Сподіваюсь, до ранку червоний прапор буде піднято на валу!* — *Піднімемо,.. хай хоч грім з неба, а вал буде наш!* (Гончар). Синоніми: **що б там не булó; хай там що.**

щоб грім убúв (побúв) [і блúскавка спалúла!] *кого, лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чого-небудь та побажання нещастя комусь. *Щоб тебе грім убив і блискавка спалила!* (Укр.. присл..); [Химка:] *Обдурив мене, обшахрав зовсім, отой вражий син, щоб його грім побив* (Мирний). Синонім: **щоб прийшлá чóрна годúна.**

як грім. 1. Фізично витривалий, сильний, дужий (про людину).— *Ех, Даниле, ах, Даниле, Був же ти, як грім! З молодим було б під силу Позмагатись їм* (Мал.).

2. Дуже міцний, ставний (про постать людини). *Чуб кучерявий, сам* [отець Олександр] *красивий, постать, як грім* (Мик.).

як грім на гóлову. Зовсім несподівано, зненацька. *Прийшов Павло вранці на заняття, а господиня і заявила, як грім на голову, що уроку не буде сьогодні* (Головко).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **грім з (сéред) ясногó (***рідко* **чúстого) нéба,** *з сл.* звалúтися, приголóмшити, урáзити *і т. ін.* Несподівано, раптово, зненацька. *Замфіра, наче грім з ясного неба, вразила ця звістка* (Коцюб.); — *Ми, тату... летимо. Було це як грім серед ясного неба. Проте батько й виду не показав* (Гончар); *Фарбувальники не люблять критики! Ці слова.. прозвучали, мов грім серед чистого неба* (Томч.). **як грім з нéба.** *Перші дні Сеспель все ждав тієї війни, думав, що вона на нього звалиться, як грім з неба, а згодом звикся, ждати перестав* (Збан.). **грóмом із ясногó нéба.** *А якщо для Докії почуте прозвучить громом із ясного неба?* (Гуц.); // Несподіваний, раптовий. *Ватрич пішов працювати в цех, де.. довелося справу мати з людьми. Дуже швидко виявилося, що з ними порозумітися бригадир не вміє. Це відкриття було, мов грім з ясного неба* (Літ. Укр.). Синонім: **як бідá на гóлову.**

ГРІНКУ: убити грінку *див.* убити.

ГРІТИ: грíти зýби на сóнці. Займатися несуттєвими розмовами, відпочиваючи в теплу пору року надворі, поза приміщенням. *Гріють зуби на сонці (сказано про жіноту, що весною, в свято, посідали під тином і скрекочуть собі)* (Укр.. присл..).

грíти кóло сéрця. Потаємно, потай виношувати. *Грів* [чоловік] *коло серця свої хижацькі заміри* (Мирний).

грíти (нагривáти) / погрíти (нагрíти) рýки. Наживатися на чужому, нечесно, незаконно збагачуватися. *Віддавна вже гріли руки при бориславській нафті та при бориславському воску* (Фр.); *Гріла руки на чужій праці, набивала кишені золотом розбещена княгиня* (Рад. Укр.); *Не лишнє б у баби замки підтрусить Та руки в калитці погріти* (Бор.); *Катерина чула, за яку «ідею» карався до війни староста,— він добре нагрів руки в сільській кооперації* (Д. Бедзик); // Мати вигоду.— *Ні!* — *передумав старший патрульний.— Підете ви обоє! Бачу, тут одна сторона на цьому хоче нагріти руки* (Автом.).

грíти / нагрíти чýба (чупрúну). 1. Витрачати багато сил і енергії, виконуючи тяжку роботу. *Коли треба було йти вергати мішки з піском та шпали тягти на будівництво бронепоїздів, то й тут він грів чуба нарівні з іншими...* (Гончар); — *Ох, і понамітало ж! Це нам завтра доведеться чуба нагріти* (Головко); *Поравсь він, порався, поки добре чуприну нагрів, а далі покинув клепадло* (Вовчок). **попогрíти чýба** (довгий час). *Після останньої війни він таки попогрів тут чуба, чистячи колодязь* (Гончар).

2. *кому.* Висловлювати осуд; лаяти когось.— *Прошу вас розійтися по своїх справах, бо я бачу одного товариша з райкому партії, і мені, мабуть, чуба грітимуть за недостатні темпи осінньої оранки* (Ю. Янов.).

грíти / погрíти спúну *кому.* Бити, карати когонебудь. *Сівши на царство, Грів* [Петро] *спину* [нагайкою] *вельможним* (Г.-Арт.).

ГРІХ: брáти гріх на дýшу *див.* брати.

гріх (нíчого, немá чогó *і т. ін.*) **[і] Бога гнівúти.** Нема підстав, не варто марно нарікати на щось, бути незадоволеним чимсь. [Матушка-гуменя:] *У тебе чоловік недобрий?* [Кнуриха:] *Гріх бога гнівити* (Мирний); — *Тобі нема чого гнівити бога* (Стельмах); — *Тобі, Мар'яно, гріх і бога гнівити. Хіба ти нещаслива?* (Вас.).

гріх [сло́во (сло́ва)] сказа́ти. Нема підстав нарікати, скаржитися на що-небудь.— *Не знають, де й ділася* [Христя]. *А шкода, добра була робітниця, добра, гріх слова сказати! — пожалів Рубець* (Мирний); — *Ні, гріх сказати,— загомоніли всі разом.— Семен не такий. Він своїх жінок жалував* (Коцюб.); — *Ні, гріх сказати, в нас не б'ють* (Л. Укр.).

наво́дити на гріх *див.* наводити; **не впа́сти в ~** *див.* впасти.

не гріх. Можна; дозволено. *«Не гріх і так,— ще находжуся колись по-бабськи»,— казала Дарка* (Л. Укр.); — *Приходьте ж взавтра до мене на свіжину. Неділя, то не гріх і посидіти* (Зар.).

підво́дити на гріх *див.* підводити; **положи́ти ~ на ду́шу** *див.* положити.

сміх і гріх *див.* сміх.

як (мов, ніби *і т. ін.***) на гріх.** Як навмисне, як на зло, як на нещастя. *Їй довго не спалося, ..а геть далі їй так їсти захотілося. Вона аж здивувалася.. Ніколи сього зроду не було, а се — як на гріх* (Мирний); *У кого нікуди було ховати* [худобу], *..той просто спускав до стіжка розлигану, не без потайної надії, що, може, таки забреде кудись геть із обійстя. Але худоба, як на гріх, гнулась попід стіжками в затишку, мов на припоні* (Головко); *Досі дні стояли теплі, сонячні... а сьогодні, мов на гріх, задощило* (Гур.). Синоніми: **як на біду́; як на те** (в 2 знач.).

як сме́ртний гріх, *з сл.* пога́ний, гидки́й *і т. ін.* Дуже, у великій мірі.— *Скажіть, як вам здається тая Girod? Правда ж, вона погана, як смертний гріх?* (Л. Укр.).

ГРІХА: відійти́ від гріха́ *див.* відійти; **да́лі від ~** *див.* далі; **дово́дити до ~** *див.* доводити; **набира́тися ~** *див.* набиратися; **не боя́тися ~** *див.* боятися; **ніде ~ діва́ти** *див.* дівати; **нічого ~ таї́ти** *див.* таїти; **призво́дити до ~** *див.* призводити.

ГРІХОВОДИТИ: гріхово́дити язико́м *див.* грішити.

ГРІХОМ: з гріхо́м попола́м *див.* пополам; **не розмину́тися з ~** *див.* розминутися.

ГРІШ: гріш ціна́ *див.* ціна.

за ла́маний гріш, *з сл.* купи́ти, придба́ти *і т. ін.* Дуже дешево, майже задарма. *Отакі хитрі лисиці, як Бракватіста, рятуючи власну шкуру, продадуть його за ламаний гріш* (Ю. Бедзик).

на ла́маний гріш не набере́ш *див.* набереш.

на щерба́тий гріш (шаг) *чого.* 1. Дуже мало чого-небудь.

2. *із запереч.* не. Зовсім, абсолютно. *В очі вчитель їдкий, мов товчений перець, поваги до сану й на щербатий гріш не покаже, а зате який позаочі!* (Стельмах). Пор.: **ні на гріш** (у 1 знач.).

ні на гріш. 1. Зовсім, абсолютно. *Ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що не вважаю.. Правди у них нема ні на гріш, я в них не вірю* (Л. Укр.). Пор.: **на щерба́тий гріш** (у 2 знач.).

2. Абсолютно, зовсім немає, немає нічого. [Круть *(розводить руками)*:] *Чи винен я, що в нього ні пучечка?.. Свідомості в старого ні на гріш* (Підс.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) за (на) гріш ма́ку.** Дуже багато.— *Оце добре! — перехопив Лука,— твоя Марія і моя Марія. Тих Марій на світі — як за гріш маку* (Коцюб.); *Міністрів отих у Петлюри зібралося, мов на гріш маку* (Стельмах). Синонім: **хоч гре́блю гати́.** Антонім: **не гурт.**

ГРІШИТИ: грішити (гріхово́дити) язико́м. Говорити зайве, базікати.— *Доводиться самому поменше грішити язиком,— сміється отець Миколай* (Стельмах). **гріхово́дити язика́ми** (про багатьох).— *Годі язиками гріховодити! — обурився управитель* (Стельмах).

ГРІШМИ: си́пати грі́шми *див.* сипати.

ГРІШНА: грі́шна вода́ *див.* вода.

ГРІШНЕ: грі́шне ді́ло *див.* діло.

ГРІШНИМ: грі́шним ді́лом *див.* ділом; **переплу́тувати пра́ведне з ~** *див.* переплутувати; **світи́ти ~ ті́лом** *див.* світити.

ГРІШНУ: покида́ти грі́шну зе́млю *див.* покидати; **як чорт за ~ ду́шу** *див.* чорт.

ГРОБ: гроб з му́зикою, *фам.* Кепські справи, дуже погано.— *Позичте нам* [в Новоселицю] *Павла* [тракториста], *хоч на півдня, бо інакше гроб з музикою* (Кучер). Синонім: **ді́ло труба́.**

гроб пова́плений. Уживається на позначення кого-, чого-небудь, що під привабливим зовнішнім виглядом ховає найгірші, найогидніші якості, властивості. *«Мир» — це сучасна Сковороді верхівка суспільства, це пишне панство та розкішне духівництво, це ті «гроби поваплені», яких він картав слідом за Іваном Вишенським* (Рильський).

кла́сти в гроб *див.* класти.

ГРОБОВА: гробова́ мо́вча́нка *див.* мовчанка.

ГРОБОВОЇ: до гробово́ї до́шки *див.* дошки.

ГРОБОМ: стоя́ти над гро́бом *див.* стояти.

ГРОБУ: до гро́бу. До самої смерті, до кінця життя. *Не було добра зроду, не буде й до гробу* (Укр.. присл..); — *Критикуй і не зважай, Каже, на особу! А про нього скажеш — край, Мститиме до гробу* (Воскр.). Синоніми: **до гробово́ї до́шки; до оста́ннього по́диху; до моги́ли.**

як з гро́бу встав *див.* встав.

ГРОЗИТИ: грози́ти кулако́м *див.* трясти.

ГРОЗОВА: як грозова́ хма́ра *див.* хмара.

ГРОМАДЯНСТВА: дістава́ти пра́во громадя́нства *див.* діставати; **здобу́ти пра́во ~** *див.* здобути.

ГРОМАМИ: ве́ргати грома́ми *див.* вергати.

ГРОМИ: ве́рга́ти громи́ *див.* вергати; **мета́ти ~ і бли́скавки** *див.* метати.

ГРОМОМ: як грóмом врáжений *див.* вражений; **як ~ прибúло** *див.* прибило; **як ~ удáрило** *див.* ударило.

ГРОША: грошá немá за душéю *див.* нема; **дохóдити до ~** *див.* доходити; **не вáртий ~** *див.* вартий; **не мáти за душéю і ~** *див.* мати [2].

ГРОШЕЙ: за так грошéй *див.* так.

ГРОШИКА: з грóшика та (і) з кóшика. Куплений у магазині, на базарі і т. ін., а не здобутий у власному господарстві.— *Мені нема чого переїжджати: тут моя дідизна, тут моя земля. Я з грошика і з кошика жити не можу* (Стельмах).

ГРОШІ: гребтú грóші лопáтою *див.* гребти.

знов за рúбу грóші. Невідступно наполягати на чому-небудь, настирливо повторювати те саме.— *Оце тобі й раз! — розвів руками Заруба.— Я пожартував, а ти, Павле, знов за рибу гроші. Починаєш усе спочатку* [не хочеш їхати на курси] (Кучер); *Він ревниво заступав князя від своїх антропосів, найперше ж — од Сивоока, боявся, видно, що Сивоок знов почне за рибу гроші* (Загреб.). **уп'ять за рúбу грóші.**— *А чого тобі йти з села? — Уп'ять за рибу гроші! Та що ж я буду тут?* (Головко).

легкúй на грóші *див.* легкий; **міряти мірками ~** *див.* міряти.

ні (ані) за які грóші. 1. *з сл.* к у п и т и, д і с т á т и *і т. ін.* Важко або зовсім неможливо. *Звісно, постараюся, що тільки зможу зробити для грошової запомоги,— але в цьому мала потіха — ні за які гроші Франка не купиш* (Коцюб.); *Як тільки вийшла* [книжка «Кобзар»], *то наші земляки зразу її розхватали, і тепер тії книжки ні за які гроші не добудеш* (Мирний).

2. Ні за яких обставин, ніколи.— *Не хочу я ні села, ні грошей і не поїду з вами ні за які гроші,— смутно обізвалась Тодозя* (Н.-Лев.); — *Такий же втішний хлопець. Якби не холода, я б ні за які гроші не розлучився з ним* (Панч). С и н о н і м: **нізáщо в світі.**

ГРОШОВИЙ: грошовúй мішóк *див.* мішок.

ГРУ: вестú гру *див.* вести.

ГРУБОЮ: діяти грýбою сúлою *див.* діяти.

ГРУДЕЙ: аж вагá з грудéй спáла *див.* вага; **сéрце як не вúскочить з ~** *див.* серце; **скидáти з ~** *див.* скидати; **як кáмінь з ~ спав** *див.* камінь.

ГРУДИ: бúти себé в грýди *див.* бити; **давúти кáменем ~** *див.* давити; **дúхати на пóвні ~** *див.* дихати; **кúдати жарúну в ~** *див.* кидати.

на пóвні (цілі, усі) грýди. 1. *з сл.* д и х а т и, з і т х á т и *і т. ін.* Глибоко. *Дівчина дихала на повні груди, відчуваючи, як голова її поступово перестає туманіти* (Гончар); *Широко розправив плечі* [Кисачка], *вище підняв голову і зітхнув на повні груди* (Збан.); *Він набив люльку, сів на призьбу і на цілі груди дихнув холодним нічним повітрям* (Коцюб.). **пóвними грудьмú.** *Я пройшов по мокрому пероні, Дихаючи повними грудьми* (Рильський).

2. *з сл.* б ý х а т и, г р и м í т и *і т. ін.* З великою силою. *Гармати бухали на повні груди* (Перв.).

насúпати землí на грýди *див.* насипати; **розпирáти ~** *див.* розпирати; **розривáти ~** *див.* розривати; **спирáє ~** *див.* спирає; **тúсне ~** *див.* тисне; **тягáр ліг на ~** *див.* тягар; **тяжкúй кáмінь ліг на ~** *див.* камінь; **штовхáти в ~** *див.* штовхати.

ГРУДКИ: лічúти грудкú на дорóзі *див.* лічити.

ГРУДКОЮ: кúдати грýдкою в горóд *див.* кидати.

ГРУДЯХ: все обривáється в грýдях *див.* все; **з кáменем в ~** *див.* каменем; **похолóнуло в ~** *див.* похолонуло; **пригрíти гадюку на ~** *див.* пригріти; **сéрце б'éться в ~** *див.* серце; **словá застряють у ~** *див.* слова; **спирáє дух у ~** *див.* спирає; **тéнькнуло в ~** *див.* тенькнуло; **тúсне в ~** *див.* тисне.

ГРУДЬМИ: пробúти грудьмú дорóгу *див.* пробити; **смоктáти під ~** *див.* смоктати; **стáти ~** *див.* стати.

ГРУНТ: вибивáти грунт з-під ніг *див.* вибивати, **втрачáти ~ під ногáми** *див.* втрачати; **готувáти ~** *див.* готувати.

грунт (землÿ) хитáється (повзé) під ногáми *у кого.* Чиєсь становище стає ненадійним, непевним. *Кожний зрубаний Тиховичем виноградник накладав вагу на його сумління. Не ставало певності в корисності діла, грунт почав хитатися під ногами в Тиховича* (Коцюб.). **грунт усувáється** *під ким. Барвінський чує, що під ним грунт усувається, і збирає собі яку-небудь партію, хоч би клерикальну* (Коцюб.). **грунт попóвз з-під ніг** *у кого. Ласій побачив, як грунт поповз у нього з-під ніг, відчув, що втрачає точку опори. І почуття його не обдурило. Андрія Оболонського обрали головою колгоспу одноголосно* (Збан.). С и н о н і м: **землÿ тікáє з-під ніг** (у 2 знач.).

зондувáти грунт *див.* зондувати; **мáти під собóю ~** *див.* мати [2]; **пристáти на ~** *див.* пристати, **прощýпати ~** *див.* прощупати; **пускáти ~ з-під ніг** *див.* пускати.

ГРУНТІ: стоÿти на твердóму грýнті *див.* стояти.

ГРУНЬ: як грунь, *діал.* У великій мірі, дуже. *Йванко був упертий як грунь* (Казки Буковини.)

ГРУШІ: на потрýшені грýші, *з сл.* п р и й т ú, з'я в и т и с я *і т. ін.* Дуже пізно, запізно, наприкінці. *Розмова почалася вже давно, і Гриша прийшов, як сказала б бабуся, на потрушені груші* (Больш.). С и н о н і м и: **у свинÿчий гóлос; на шапкобрáння.**

[що] на вербі грýші [ростýть]. 1. *з сл.* н а г о в о р ú т и, н а б а л á к а т и *і т. ін.* Нісенітниці, дурниці. *Він набалакає, що на вербі груші ростуть!* (Укр.. присл..); [І в г а:] *Наговорить* [писар] *на вербі груші.. Та він.. рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замість Левка та пішла за нього!* (Кв.-Осн.); — *Це, мабуть, свекрушище то-*

бі наговорила на вербі груші...,— говорила Мотря (Н.-Лев.).

2. *з сл.* обіця́ти *і под.* Щось нездійсненне, нереальне.— *Та що се ти мені байки плетеш, на глум здіймаєш, чи смієшся в вічі? Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі!* (Л. Укр.). Синонім: **сім мішків греча́ної во́вни.**

ГРУШКИ: не проспа́ти гру́шки в по́пелі *див.* проспати.

ГРУШУ: як чорт у суху́ гру́шу *див.* чорт.

ГРЯДУЩИЙ: на сон гряду́щий *див.* сон.

ГРЯЗЗЮ: ки́дати гря́ззю *див.* кидати; **обкида́ти ~** *див.* обкидати.

ГРЯЗІ: ви́тягти з грязі́ *див.* витягти.

ГРЯЗЮКИ: ви́тягти з грязю́ки *див.* витягти.

ГРЯЗЮКОЮ: ля́пати грязю́кою *див.* ляпати; **обкида́ти ~** *див.* обкидати.

ГРЯЗЮЦІ: міси́ти в грязю́ці *див.* місити.

ГРЯЗЬ: не уда́рити лице́м у грязь *див.* ударити; **топта́ти в ~** *див.* топтати.

ГУБА: губа́ не з лопу́цька *див.* душа.

ГУБАХ: аж пі́на на губа́х ска́че *див.* піна; **з пі́ною на ~** *див.* піною; **ма́зати ме́дом по ~** *див.* мазати; **молоко́ на ~ ви́три** *див.* витри; **сли́на по ~ ко́титься** *див.* слина; **ще молоко́ на ~ не обсо́хло** *див.* молоко; **як ме́дом по ~ ; як ме́дом по ~ мазну́ли** *див.* медом; **як ме́дом по ~ масти́ти** *див.* мастити.

ГУБЕРНІЯ: пішла́ писа́ти губе́рнія, *жарт.* Усе зарухалося. *Довелось драмат*[ичній] *трупі перелицюватися в опереточну, бо зорганізувалась* [у Сімферополі] *дирекція із місцевих театралів, ..виписали опереточну артистку, пошили костюми, і пішла писать губернія* (Збірник про Кроп.).

ГУ́БИ: гу́би в молоці́ *у кого.* Хто-небудь дуже молодий, недосвідчений. *А ви, ви звідки молодці? У вас ще губи в молоці. Щоб кораблем державним керувати,— Навчіться носа утирати* (Олесь). Синоніми: **ма́ло ка́ші з'ї́в; ще молоко́ на гу́ба́х не обсо́хло; молоко́ на губа́х ви́три.**

гу́би вмочи́ти *див.* вмочити.

гу́би квасні́ють *чиї, у кого і без додатка.* Хто-небудь виявляє незадоволення, розчарування.— *А тепер — гайда додому.— Радість одразу наче вітром здмухнуло, серце моє падає в холод, а губи кваснїють* (Стельмах).

гу́би облі́зувати *див.* облизувати.

гу́би розкую́ться *у кого, чиї, рідко кому.* Хто-небудь заговорить після тривалого мовчання. *Отже, ..колись таки йому розкуються губи* (Номис).

до́ля ма́слом гу́би зма́сти́ть *див.* доля; **ду́ти ~** *див.* дути; **запиша́ти ~** *див.* запишати; **ква́сити ~** *див.* квасити; **криви́ти ~** *див.* кривити; **куса́ти ~** *див.* кусати; **надува́ти ~** *див.* надувати; **розква́сити ~** *див.* розквасити.

ГУБИ́: ні па́ри з губи́ *див.* вуст; **роби́ти з ~ халя́ву** *див.* робити.

ГУБИТИ: аж п'я́ти губи́ти, *з сл.* бі́гти, тіка́ти *і т. ін.* Дуже. *Як почув Василько про панського пса, то так тікав аж п'яти губив* (Казки Буковини..).

губи́ти го́лову *див.* втрачати.

губи́ти / згуби́ти з оче́й *кого, що.* Переставати бачити кого-, що-небудь.— *Ти помітив якусь рухливу цятку. Стеж уважніше, не губи її з очей* (Ю. Бедзик); *Отак і стояв* [Юсуп], *аж доки й згубив з очей розталу в скелях та чагарниках загадкову і мужню постать.. Саїд Алі Мухтарова* (Ле).

губи́ти рівнова́гу *див.* втрачати; **~ ро́зум** *див.* загубити.

ГУБИТИСЯ: губи́тися (плу́татися, мета́тися *і т. ін.*) **в до́га́дках (в здо́га́дках, в здо́гадах, в гадка́х).** Не знати, на якому з припущень зупинитися.— *Хочеш, щоб я тебе виділив? — Хочу, батьку! — твердо відповідає син..— А ти вже собі дівчину знайшов? — не лютує.. батько, і Гнат губиться в догадках: що це означає?* (Стельмах); *Щось там сталося, коли так виходять напроти. Хлопці йшли і губилися в здогадках* (Козл.); *Козаки стежили за шхуною і губилися в здогадках* (Тулуб); *Чогось допитувались* [люди], *щось мали на підозрі, радились, дошукувались і все ж губилися в гадках* (Юхвід); *Парубок, плутаючись в догадках, повернув назад, додому* (Мирний); *Стурбована дивною поведінкою подруги, Майя металась у здогадах* (Гур.).

ГУБИТЬСЯ: о́ко гу́биться *див.* око.

ГУБІВ: зрива́тися з губі́в *див.* зриватися.

ГУ́БУ: відставля́ти гу́бу *див.* відставляти; **ду́ти ~** *див.* дути; **копи́лити ~** *див.* копилити.

на всю гу́бу. 1. Значний, великий, справжній. *Свою крамницю завів* [Храпко], *оженився, на всю губу господарем став...* (Мирний); *Багато і ревно боровся за свою землю Карпо Салай, за право називатися справжнім газдою, хазяїном на всю губу* (Собко); *Вона була франтиха на всю губу і дуже турбувалася про свою зовнішність* (Добр.).

2. *з сл.* жи́ти, пожи́ти. Дуже добре, розкішно, багато, без ніяких обмежень. *Живе в Дрогобичі* [Сергій], *видно ж, на всю губу* (Рудь). **на по́вну гу́бу.**— *Можна позаздрити тобі, Семене.. На повну губу живеш* (Д. Бедзик). Синонім: **на широ́ку но́гу** (в 1 знач.).

3. Дуже багато. *А мати Або батько як побачать, Що ви, мої любі, Таке диво читаєте,— Гріха на всю губу!* (Шевч.).

4. У великій мірі, дуже. *Пани рвали на собі волосся, погрожували комусь кулаками в повітрі і лаялись на всю губу* (Збірник про Кроп.); *Сидить посеред вулиці замурзаний хлопчина і верещить на всю губу* (Козл.).

про́ситься на гу́бу *див.* проситься; **розв'яза́ти ~** *див.* розв'язати; **розпуска́ти ~** *див.* розпускати; **че́рез ~ не плю́не** *див.* плюне.

ГУБЎ: на губу́, *з сл.* п о т р а́ п и т и, с а д и́ т и, п о с а д и́ т и *і т. ін.* Під арешт (про військового).— *Дивіться, товаришу сержант, щоб вам на «губу» не потрапити* (Собко).

ГУ-ГУ: ні (ані) гу-гу́. 1. Нічого не сказати, мовчати.— *Кинь його, Оверку, к чорту! Та вмийся, ..і щоб ні гу-гу нікому! Чув?* (Головко). С и н о н і м и: **ні па́ри з вуст** (у 1 знач.); **і рота не розкрива́ти; як води́ в рот набра́ти; не випуска́ти па́ри з вуст; проковтну́ти язика́.**

2. Нічого не робити. *Другий день вже ні гу-гу й керівник дільниці* [шахти] (С. Ол.); *На словах — як на органах, а як до діла — ані гу-гу* (Укр.. присл..).

ГУДЕ: аж гай гуде́ *див.* гай.

аж гуде́. Виражає інтенсивність, велику силу вияву чого-небудь. [М а к с и м *(непомітно підійшов до гурту)*:] *Еге-е! Я й не туди, що тут у нас гульня аж гуде* (Вас.); *Робочий день кінчався, і вулиці аж гули від збудження* (Чаб.).

аж гуде́ в кише́ні *див.* свистить; **вітер у кише́нях ~** *див.* вітер; **в кише́ні пу́сто аж ~** *див.* пусто.

ГУДУТЬ: джмелі́ гуду́ть у голові́ *див.* джмелі.

ГУЖ: в оди́н гуж тягти́ *див.* тягти.

ГУК: не гук, *діал.* Небагато. *Тут новин не гук* (Фр.). С и н о н і м и: **не гурт; як кіт напла́кав.** А н т о н і м: **хоч відбавля́й.**

ГУКАТИ: гука́ти про́бі *див.* кричати.

ГУЛЯЄ: вітер у кише́нях гуля́є *див.* вітер.

ГУЛЯЮТЬ: ру́ки не гуля́ють *див.* руки.

ГУМОР: вправля́ти в гу́мор *див.* вправляти.

ГУРТ: не гурт, *діал.* Мало.— *В тебе не гурт було розуму й замолоду, а на старість і той, що був, не знаю, де дівся* (Н.-Лев.); — *От чого не знаю, того не знаю, бо в нас зараз не гурт грошей,— сказав тато і пірнув у сон* (Стельмах). С и н о н і м и: **не гук; як кіт напла́кав.** А н т о н і м: **хоч відбавля́й.**

ГУРТІ: у гурті́. Разом, спільно з іншими; не окремо, не ізольовано. *Сам собі варив* [учитель] *їжу та ще й у гурті з тими школярами, що ночували в школі* (Гр.); — *Самому вже не таланить. Може, хоч з вами в гурті поталанить* (Гончар).

ГУРТОМ: держа́тися гурто́м *див.* держатися.

ГУРТУ: до гу́рту. В одне місце, разом з іншими. *Маруся поставила до гурту і свою мисочку* (Кв.-Осн.); *Скоро усі, пересміюючись і гримаючи на Давида та Василя, ..зійшлися до гурту* (Стельмах). **в гурт.** *Еней Троянців в гурт ззиває і з смутним видом об'являє, Що мертвих треба поховать* (Котл.); *Вершники гасали по полю, рубали недобитих, а поранених зганяли в гурт* (Панч).

ГУСАКА: як з гусака́ вода́ *див.* вода.

ГУСАРА: залива́ти гуса́ра *див.* заливати.

ГУСИ: на́че гу́си ночува́ли. Неохайно, неакуратно. *Наче гуси ночували (нечепурно)* (Укр.. присл..).

ГУСКИ: як з гу́ски вода́ *див.* вода.

ГУСТЕ: як крізь густе́ си́то *див.* сито.

ГУСТО: ча́сто й гу́сто *див.* часто.

ГУСЯ: як з гу́ся вода́ *див.* вода.

Д

ДА: це [оце́] да! Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь чи похвальної оцінки кого-, чого-небудь.— *Зледачів народ. Качка для нього — тьху. Ото ще рибу ловлять — це да!..* (Гуц.).

ДАВ: Бог дав; Бог ро́зуму не ~ *див.* Бог.

до́рого б дав (заплати́в). Уживається для вираження дуже сильного бажання, щоб здійснилося, відбулося що-небудь. *Дорого б заплатив, аби повернутися на Батьківщину.*

чим Бог дав; що Бог ~ *див.* Бог.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **п'ятака́ дав (подарува́в),** *з сл.* г л я́ н у в, п о д и в и́ в с я *і т. ін.* Неприязно, непривітно і т. ін. *Секретар глянув, як п'ятака дав* (Мирний); *Марта Кирилівна зозла зирнула на його* [Ломицького], *неначе п'ятака дала* (Н.-Лев.); *Він так зиркнув на мене, мов п'ятака подарував* (Збан.).

ДАВАЙ: дава́й / дай Бо́же (Бог) но́ги [а чорт колéса]. Дуже швидко, квапливо втікати, бігти.— *Руки засвербіли скрутити голову тут пану Енгельгардту, а потім давай бог ноги, а чорт колеса* (Косарик); *Чую я, що ось вже гину! Як не шарпнув — половину Власного хвоста урвав! А тоді давай бог ноги!* (Фр.); *Я як зачув оте змагання, то у мене аж мороз поза спиною посипав, і — дай боже ноги! — мерщій хильки та хильки* (Мирний); *Опісля треба було роззброїти всіх коридорних, вивести в'язнів на подвір'я, відчинити двері з тюрми і... дай бог ноги* (Збан.).

хлі́ба (ме́ду) не дава́й. Нічого не треба кому-небудь, аби тільки мати можливість здійснити щось дуже бажане. *Їй хліба не давай, аби поговорити.* П о р.: **хлі́бом не году́й.**

ДАВАТИ: дава́ти ви́давцем. Надмірно нормувати що-небудь, виявляючи скупість, зайву ощадливість.— *Давай, отамане, добру вечерю, а то полатаю боки оцим києм. Це справді знайшовся гарний давалець: роботи дає багато, а харч дає видавцем* (Н.-Лев.).

дава́ти (віддава́ти) / да́ти (відда́ти) перева́гу. 1. *кому, чому.* Виявляти більшу увагу, прихильність до кого-небудь порівняно з іншими; подавати підтримку комусь.— *Дай іспанцям перевагу, Дай завзяття їм хоробре — Побороти злі недуги* (Граб.); *Журнал явно віддавав перевагу простому сатиричному віршові, легкій байці перед напищеною, заквітчаною словесними орнаментами одою* (Матеріали з іст. укр. журналістики).

2. *кому.* Зупиняти свій вибір на комусь одному. *Коли аж так зайшлося кому віддати перевагу з них двох, то мати таки вибрала без вагань його, сина, а того* [батька] *витурила геть* (Гончар); *Це* [збірка «Зів'яле листя»] *такі легкі, ніжні вірші.., що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу* (Коцюб.).

3. *кому.* Ставити кого-небудь у краще становище порівняно з іншими. *Ще говорить* (Степура Богданові] *щось.. про свою відстрочку, яка дає йому пільги, дає чомусь переваги над братами...* (Гончар); *На воду виходять дві її вихованки, і тренер в такий день не стане віддавати якійсь з них перевагу* (Собко).

4. *чому.* Визнавати що-небудь кращим у порівнянні з чимось іншим. *Я особисто перед терміном* т о ч н і с т ь *даю перевагу* [в перекладі] *термінові* в і р н і с т ь (Рильський); *Нарешті я добрався до плівки, що її знімав Богдан з Севом.. На першому плані стоїть спиною Богдан, біля нього рухається прапор, а вдалині стріляє.. гармата крейсера. Сев дав перевагу прапорові і змусив глядача.. проклясти зброю боягузів* (Ю. Янов.).

дава́ти (віддава́ти) / да́ти (відда́ти) чоло́м, *заст.* 1. *кому і без додатка.* Вітати кого-небудь, схиляючи голову в знак пошани; вклонятися. *Входе* [входить] *в хату, роздивився.. Та й хазяйці дав чолом* (Манж.); *Дівчина, як на шпичках, підійшла до батька і дала чолом йому* (Головко); *Старий батько Сидить коло хати, Та вчить внука маленького Чолом оддавати* (Шевч.).

2. *кому.* Дякувати кому-небудь, низько вклоняючись. [Г и р я:] *На, Йване! Оддаю тобі свій завтрашній пай* [хліба], *бо сам уже давно на порціях живу.* [С т о н о ж к а *(чолом йому давши):*] *Спасибі вам!.. Спасибі!..* (М. Куліш).

3. *перед ким — чим.* Високо шанувати кого-небудь, визначаючи його заслуги в чомусь; схилятися.— *Громада наша, чолом даючи перед вашим* [Макара Івановича] *патріотизмом і заслугами, припоручила мені прохати вас поїхати депутатом на похорон і завезти вінок* (Коцюб.).

дава́ти гастро́лі, *жарт.* Чинити що-небудь незвичайне, відчайдушне. *Розвідники почали давати «гастролі», і одразу ж із вежі пролунало кілька коротких черг* (Гончар). П о р.: **дава́ти конце́рти.** С и н о н і м: **дава́ти ко́поті.**

дава́ти горобця́м ду́лі, *жарт.* Ходити без діла, байдикувати. *З школи його витурили, спасибі, що у школу-інтернат направили, а то давав би по місту горобцям дулі* (Збан.). С и н о н і м и: **баглаї́ би́ти; ба́йдики би́ти; ганя́ти соба́к; валя́ти ду́рня** (у 3 знач.); **ганя́ти ві́тер по ву́лицях.**

дава́ти/да́ти бі́й *кому і без додатка.* Вступати в рішучу боротьбу з ким-, чим-небудь, рішуче протидіяти комусь, чомусь. *Він* [М. Бажан] *дає бій буржуазно-міщанській кіномакулатурі, що перекочувала на радянський книжковий ринок* (Рад. літ-во); [Б о ч к а р ь о в а:] *Ми заводимо порядки, як на фабриках. Даємо бій нашим кустарям* (Корн.); *Шестопал.. стишив голос: — Нам треба на конференції дати бій* (М. Ю. Тарн.); *Гоборідзе.. пішов на нараду червоний, збуджений, з твердим рішенням дати інженеру бій перед усіма* (Гур.). П о р.: **дава́ти відкоша́** (в 3 знач.); **дава́ти відсі́ч** (у 1 знач.). С и н о н і м: **дава́ти по рука́х.**

дава́ти / да́ти буханів (бухана́) *кому.* Боляче ударяти кого-небудь. *На вулиці хлопцеві дали добрих буханів.* П о р.: **дава́ти стусанів; дава́ти штовханів.** С и н о н і м: **годува́ти штурханця́ми.**

дава́ти / да́ти відбі́й. Припиняти робити що-небудь або відкладати, переносити розв'язання чогось на пізніший час.— *Де ти гасаєш цілими днями? — Я тільки годину тому прийшов з дивізійного суду..— Якщо так, то я сьогодні ж прийду поглянути на тебе. Дай відбій* (Гашек, перекл. Масляка).

дава́ти / да́ти відкоша́ *кому.* 1. Не погоджуватися виходити заміж чи зустрічатися з кимсь; відмовляти кому-небудь у сватанні, залицянні. — *Кононенко, запримітив я, підсипається до Христі. Вона дівчина, сам знаєш, строга, дає йому відкоша. То він і ремствує* (Грим.). *«Треба йому знов дати одкоша. Надісь, не видержить, одчепиться! Дочка ще молода»,— думала Марта Кирилівна* (Н.-Лев.). П о р.: **дава́ти відсі́ч** (у 2 знач.). С и н о н і м: **дава́ти гарбуза́.**

2. Відмовляти кому-небудь у чомусь взагалі. *Він* [Яким] *боїться, як би йому не пошитися в дурні з своїм управительством. Бо вже чутка йде, що Уляна Григорівна тебе хоче настановити за «хазяїна», а Якимові дати одкоша* (Добр.). С и н о н і м: **дава́ти відста́вку** (в 1 знач.).

3. Рішуче виступати проти кого-небудь, вступати в боротьбу з кимось у відповідь на його дії; протидіяти комусь у чомусь. *Не те, щоби Радивон неспроможний дати одкоша коменданту... та з остраху розгубився, знітився, ослаб* (Горд.); — *Товаришу Кусень,— звернувся до гурту Платон,— дайте Баратові одкоша проти такої філософії* (Досв.); *А що, якби зібрати всіх, що їх покривдив Бублик, і дати йому одкоша?.. Революційна акція* (Кач.); // Влучно, вправно відповідати кому-небудь. *Каверзних питань їй більше не ставили. Бо вчителька швидко зорієнтувалась, вміла дати одкоша розумникам* (Збан.). П о р.:

дава́ти бій; дава́ти відсіч (у 1 знач.). Синонім: **дава́ти по рука́х.**

дава́ти / да́ти відсіч *кому, чому.* 1. Рішуче протидіяти кому-, чому-небудь. *Слід переконливо і яскраво розкривати корінні переваги соціалізму над капіталізмом,.. давати рішучу відсіч антикомунізму й антирадянщині, опортунізму всіх мастей* (Літ. Укр.). **да́ти на о́дсіч.** *О, сором мовчки гинути й страждати, як маєш у руках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу на одсіч дати. Та так, щоб голова злетіла з плеч!* (Л. Укр.); *Нам треба туркам і татарам за всі нальоти одсіч дать!* (Сос.). Пор.: **дава́ти бій; дава́ти відкоша́** (в 3 знач.). Синонім: **дава́ти по рука́х.** Антонім: **діставá́ти відсіч.**

2. Рішуче відмовляти кому-небудь у залицянні. *Чому вона після Брянського, стількох обминувши, стільком давши відсіч, зупинилась саме на ньому?* (Гончар). Пор.: **дава́ти відкоша́** (в 1 знач.). Синонім: **дава́ти гарбуза́.**

дава́ти / да́ти відста́вку. 1. *кому.* Відмовляти кому-небудь у чомусь взагалі, позбавляти певного становища і т. ін. *Йому як організаторові туристичних поїздок дали відставку.* Синонім: **дава́ти відкоша́** (в 2 знач.).

2. *чому.* Припиняти використання чого-небудь, спричиняти вихід з ужитку чогось. *На заводі нема паропропарювальних камер.. Віброактивізація дала відставку парі* (Наука..). **дана́ відста́вка.** *Вибивачеві на.. заводі ремонту дизельних автомобілів дана відставка* (Роб. газ.).

дава́ти /да́ти відчіпно́го *кому і без додатка.* Позбуватися чийого-небудь настирливого прохання, домагання або випрошувати щось, домагатися чогось за рахунок якої-небудь послуги, винагороди і т. ін.— *О, наче маленький! — так цілує* [Василина чоловіка], *ніби дає одчіпного, і одвертає од нього обличчя* (Стельмах). [Дівчата:] *Не пустимо,.. ребра поламаємо..* [Хлопці:] *Та ми вам відчіпного дамо* (Стар.).

дава́ти / да́ти ві́ру *кому, заст.* Довіряти комунебудь, довірливо ставитися до когось. *А йому все віру давала... Ні, не покине він мене* (Мирний); *Тобі скажу правду щиру,— Тільки, прошу, дай мі* [мені] *віру* (Укр.. пісні).

дава́ти / да́ти во́лю. 1. *кому.* Не обмежувати кого-небудь у діях, вчинках, виявленні почуттів і т. ін. *Як побачила, що він.. проїжджих обміряє, і обважує, і облічує,.. Горпина схаменулась, перестали йому волю давати* (Кв.-Осн.); — *Я, бачте, даю волю дочці і не слідкую за нею, як інші матері* (Н.-Лев.); *Марина стояла серед хати, даючи волю подрузі надивлятися на себе* (Мирний); *Бугор, ще більше під'юджений наскоком Кульбаки і на зло йому, дав собі волю: стрибнувши на самий квітник,.. з похмурою радістю пустився танцювати по ньому* (Гончар).

2. *чому.* Не стримувати своїх почуттів, думок, ступеня їх вияву і т. ін. *Навроцька розсердилась. Вона була нервова й опришкувата, часто давала волю словам* (Н.-Лев.); [Любовицька *(одразу ж дає волю обуренню):*] *Нарешті! Яке зухвальство!* (Коч.); *Під вічним гнітом чорних дум Сумному співу дав я волю* (Граб); [Єпископ:] *Що вступило в нього?* [Нартал:] *Що? Жовч! Бо ви їй не давали волі помалу вишуміти* (Л. Укр.).

дава́ти / да́ти во́лю нога́м. 1. Швидко тікати, бігти. *Почула Лисиця Вовчиків крик, побачила, який він біжить злючий та недобрий,— і не чекала довго. Дала волю ногам та до лісу* (Фр.). Синоніми: **дава́ти дра́ла; дава́ти тя́гу** (в 2 знач.); **да́ти дмухача́; да́ти ли́ги; накива́ти п'ятами** (в 3 знач.); **да́ти нога́м зна́ти.**

2. Невтомно, запально танцювати. *На весь голос співали в таборі баяни, змагалися партизанські співаки, дали волю ногам танцюристи* (Збан.). Синонім: **дава́ти ли́ха закаблу́кам.**

3. *з сл.* іти́, бі́гти. Дозволяти, не стримувати *Я блукаю по гавані, давши волю ногам іти, куди їм хотілося* (Ю. Янов.).

дава́ти / да́ти во́лю рука́м. 1. Битися.— *Рукам волі не давайте. Я в вас нічого не вкрав,— глухо відповідає Тимко* (Тют.); *Дай рукам волю, то сам підеш у неволю* (Укр.. присл..).

2. Хапати, обіймати кого-небудь. * Образно. *Не квасить Добрість губ, бо із її очей Палає ласка до людей. Вона.. не цурається гульні і вечорниць, Чорнявеньких дівчат і круглих молодиць. Вона й до милого пригорнеться поволі, Та ба! Та не дає рукам, як кажуть, волі* (Г.-Арт.); *Ліна почуває, що відтепер їй бракуватиме Єгиптиних злодійкуватих усмішок, грубуватих жартів і отих маленьких сутичок з ним, коли він дає волю рукам* (Гончар).

дава́ти / да́ти во́лю се́рцю (се́рцеві). 1. Дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям. *Дай серцю волю — заведе в неволю* (Укр. присл..).

2. Не стримувати свого гніву; обурюватися. *Він* [Чіпка] *.. дав волю серцю, став батькувати, лаятись...* (Мирний).

дава́ти / да́ти во́лю сльоза́м. Нестримно плакати, ридати. *Стоїть Катря серед поля, Дала сльозам волю* (Шевч.); *Галя не стрималась, припала до Жені і дала волю сльозам* (Хижняк); *Вскочив* [хлопчик] *на своє подвір'я..,— й тут дав сльозам волю* (Гуц.). Синоніми: **облива́тися слізьми́; умива́тися слізьми́.**

дава́ти / да́ти во́лю язико́ві. Дозволяти собі говорити зайве, не стримуватися у висловах, базікати.— *Не дуже лишень давай волю язикові, бо як почує Яремка, то й за це посмажить нас на вишкварки,— обізвався Лисенко* (Н.-Лев.); — *А я кажу, що думаю! — Думати думай, а язикові волю не давай,— мовив похмуро Пугало* (Панч)

Синонім: **розпускáти язикá** (в 1 знач.). Антонім: **держáти язик за зубáми.**

давáти / дáти (врізати) дрáла (драпакá, дьóру *і т. ін.)*. 1. Швидко тікати, бігти. *Куди це ти, кумасенько, біжиш? Даєш неначе зляку драла,— Гука Ховрах* [Лисиці] (Гл.); *І до плуга, і до рала, і до хлопців дала драла* (Укр.. присл..); *Вовчуки стирлувалися позад Вовчиці й Пелехатого, ладні щомиті врізати драла* (Загреб.); *Хлопчина ковзнув по стовбуру додолу, дав дьору, ніби його й не було тут* (Гуц.). **давáти дьóрки.** *Становий поїхав, а їх* [Чіпку з товариством] *звелів ще кріпше держати* [в чорній], *щоб не дали, бува, дьорки* (Мирний). **давáти дропакá.** *Коли б хоч брехливий Лащ мерщій закидав свій мотузок на князеві роги,— подумав Заславський, а то хоч зараз давай дропака додому* (Н.-Лев.). **давáти драпкá.** *Пан совітник скоро перечує, що вона* [жінка] *пошукує за ним, зараз дає драпка* (Фр.). // *звідки.* Покидати когось, щось. *Не раз, брат, доводилось мені давати з села городами такого драла, що аж пилюка стовпом* (Збан.); — *Давай утікати,— сказав Лучук Сивооку.— Давно вже сверблять мені ноги дати драла від цього кендюха* [купця] (Загреб.). Синоніми: **давáти вóлю ногáм** (у 1 знач.); **дáти дмухачá; давáти тя́гу** (в 2 знач.); **дáти ли́ги; дáти ногáм знáти; накивáти п'я́тами** (в 3 знач.).

давáти / дáти (втéрти) кабáки *кому, заст.* Бити, карати кого-небудь. *Паллант був перший раз на битві. Хто не сусіль, тому кабаки Давав Паллант і всі бурлаки, З Аркадії що з ним прийшли* (Котл.); *Турна розбишаки, Вам більше ряcту не топтать! Вам дасть Еней міцной* [міцної] *кабаки* (Котл.); *Доглядайтеся, хлоп'ята, Щоб як часом вам завзята, Хитра птиця, той орляка, Та не втер, бува, кабаки* (Манж.); *Ні, голубе! Вже не таким тузам Кабаки кирпа* [кирпата свашка] *втерла! Вже Бонапарт як давсь взнаки і москалям, Да і того на дно до пекла вперла* (Г.-Арт.). Синоніми: **давáти бóбу; давáти чóсу** (в 1 знач.).

давáти / дáти газ (гáзу). 1. Збільшенням подачі пального зрушувати з місця або підвищувати швидкість руху автомашини, мотоцикла і т. ін. *Гриня дає газ, машина рушає в світанкову сутінь, залишаючи обох жінок біля двору* (Гончар); *Коли машина вискочила на шосе,.. він дав повний газ* (Перв.); *Яворський наздогнав Катрю. Вона швидко сіла на заднє сидіння* [мотоцикла], *і Яворський дав повного газу* (Ю. Бедзик); *І вже знову був* [Степан] *на дорозі, дав газу, розуміючи, що повинен якнайшвидше тікати, щоб його ніхто не побачив* (Гуц.).

2. *жарт.* Швидко втікати. *Хлопчина миттю дав газу.*

давáти / дáти гáку (гак, *рідко* **гáка).** 1. Проходити або проїздити зайву відстань, рухаючись кружним шляхом. *Коли з поля вертав* [Оксюта], *то доводилось гак великий давати — от він проклав собі окремий об'їзд, щоб ближче* (Гуц.); *Щоб добратись сюди, на Слобідку, довелось, мабуть, верстов п'ять гаку дати* (Головко); *Він* [Скиба] *дав доброго гака, щоб повернутись на попереднє місце* (Загреб.); *За базаром.. видніються зчорнілі стріхи Курячих Лапок. До них можна було бігти.. через.. озимину та базарний майдан або, давши гаку, знову цвинтарем до Тернової балки і потім угору по балці* (Коз.). Пор.: **зроби́ти гак.** Синонім: **давáти крýга.**

2. Збочувати в своїх діях, вчинках; відходити від обраного в житті шляху, правильної лінії і т. ін.— *Розумієш, куди ти потрапив? Якого гака дав убік, від партійної лінії?* (М. Ю. Тарн.).

давáти / дáти голови́ць *кому.* Бити по голові кого-небудь (ужив. перев. серед дітей).— *Василь мені головиць дає! То дайте йому бобу,— заремствував малий Степанко* (Стельмах).

давáти / дáти гóлову *(рідко* **рýку) [відрубáти (на відруб, на вíдсік** *і т. ін.)***].** З повною відповідальністю ручатися за кого-, що-небудь, стверджувати щось.— *За Сева я даю голову. Коли тільки можливе в світі існування пари друзів, то це я і Сев* (Ю. Янов.); — *Чи ви повірили, що справді злодії перед вами?! Та голову на одруб даю, що це чиста провокація!* (Головко); — *Даю голову на відсік, це колгоспний «Малишок»* [коник] (Рад. Укр.); — *Так от що я тобі скажу: дурниця все це, непорозуміння якесь. Руку на одруб даю* (Головко); *Я ніколи не бачив Севіль'ї, Та на відсіч вам голову дам — Саме так молоді й посивілі Карнавалять на вулиці там* (Мур.); *Чіпаріу дав би голову собі відрубати, що цей дзвін лише з-під коліс авто* (Смолич). Пор.: **клáсти гóлову на плáху.** Синонім: **ручáтися головóю** (в 2 знач.).

давáти / дáти догáну *кому.* Осуджувати кого-небудь, докоряти комусь. *Як де заходила мова про віру, то він* [Мільтон] *не ховав своїх думок, і за те йому часом і в очі і поза очі давали догану чужі люди* (Л. Укр.).

давáти / дáти дорóгу *(рідко* **стéжку)** *кому.* Поступатися перед ким-небудь, даючи йому можливість досягти чогось; сприяти комусь у чомусь.— *Їй* [*дівчині*] *ми допоможемо.. Треба сміливіше давати дорогу отаким трудівницям з народу* (Гончар); *Ми — схід. Ми — молодість землі. Нам старість дає дорогу* (Дор.); — *Трудне діло — позви,— почав* [суддя] *до нього.— Усе треба, щоб хтось руку тяг за тобою, давав стежку тобі* (Тесл.). Синонім: **давáти зелéну вýлицю** (у 2 знач.).

давáти / дáти дроздá *кому і без додатка.* 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *І вже тільки дома дала Марині дрозда.* Синоніми: **давáти дýху** (в 1 знач.); **давáти жáру** (в 1 знач.); **давáти**

пе́рцю (в 1 знач.); **дава́ти прикури́ти** (в 1 знач.); **всі́пати по пе́рше число́; нами́лити ши́ю** (в 2 знач.).

2. *кому*. Бити, громити кого-небудь.— *Отаке-то, товаришу кошовий отамане. Колись ти тут давав дрозда султанам, а ми, як бачиш,.. фонграфам* (Рудь). Синоніми: **дава́ти ду́ху** (в 3 знач.); **дава́ти жа́ру** (у 2 знач.); **дава́ти зуботи́чину** (в 2 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 3 знач.); **дава́ти прикури́ти** (в 2 знач.); **дава́ти прочуха́нки** (в 2 знач.).

3. Чинити що-небудь незвичайне, відчайдушне. *Наталка після іменин каялася.. перед Костею.., бо знов, видно, підпивши, «давала дрозда», як це вона сама любить висловлюватись* (Гончар). Пор.: **дава́ти гастро́лі; дава́ти конце́рти; дава́ти жа́ру** (в 3 знач.).

дава́ти / да́ти жи́ти *кому*. Створювати нормальні умови для життя кому-небудь; не утискувати, не пригнічувати когось. *Коли одпочити Ляжеш, боже, утомленний? І нам даси жити!* (Шевч.).

дава́ти / да́ти за́гад *кому, заст*. Наказувати, розпоряджатися. *«Треба хапатись, щоб вихопитись заздалегідь»,— подумав Єремія й дав загад військові відступати* (Н.-Лев.).

дава́ти / да́ти за́дній хід. 1. Рухатися у зворотньому напрямі (про транспорт). *Автомобіль.. дав задній хід і застрочив по нас з автомата* (Ю. Янов.); *«Сміливий звіробій»* [корабель] *дав задній хід і сповз з мілини* (Трубл.); *Дав* [майор] *задній хід.., спокійно повів машину далі* (Загреб.).

2. *жарт*. Відступати назад; іти геть. *До Катрі кинулось аж п'ять парубків, але.. Кіндрат.. водночас розкидав їх ліктями, зухвало гукнувши: — Давай задній хід, браточки* (Кучер); — *Чого мене сюди принесло? Чи не дати задній хід, доки ще не пізно?* (Рудь).

3. *жарт*. Несподівано зникати, тікати куди-небудь. *До якогось часу Яким Іванович вертівся тут.. і раптом як крізь землю провалився.— Мабуть, дав задній хід наш доповідач,— жартував Турган* (Збан.). Синонім: **да́ти нурка́** (у 2 знач.).

4. *жарт*. Відступати від своїх слів, висновків, думок, переконань і т. ін. *Замість того, щоб виконати обіцяне, він дав задній хід.* **да́ти за́днього хо́ду.**— *Він* [Пилип Васюта] *уже вступив було раз до колгоспу, але, як відомо, передумав. І от знову проситься.. Як будемо рішати? — Хай скаже, чого тоді дав заднього ходу,— вихопився молодий голос* (Цюпа).

дава́ти / да́ти заря́д *чого, кому*. Викликати у кого-небудь приплив сил, натхнення; вселяти в кого-небудь віру в свої сили, здібності; наснажувати чимось кого-небудь.— *До речі, я був знайомий із самим Валерієм.— Із Чкаловим? — вигукнула Степа.— Авжеж. Він дав заряд мужності і Талаліхіну, і Гастелло, і окрилив усю нашу авіацію* (Ю. Бедзик).

дава́ти / да́ти зеле́ну ву́лицю. 1. *чому*. Безперешкодно пропускати що-небудь (перев. про залізничний транспорт). *На Україну МТС поверталася залізницею. Ішла ще війна, а.. військові коменданти скрізь давали мирному солончанському ешелонові зелену вулицю* (Гончар); *І раптом старий німець здурів! На станції, яка давала ешелонові «зелену вулицю», він зупинив поїзд і заявив, що далі не поїде* (Загреб.).

2. *кому*. Створювати умови для швидкого просування по роботі, службі кого-небудь. *От ми заберемо його* [голову колгоспу] *од вас,— сказав Сагайдак,— і повеземо його туди, де його ніхто не спинятиме, а ще й дорогу йому дадуть. Зелену вулицю* (Кучер). Синонім: **дава́ти доро́гу.**

3. *чому*. Створювати умови для безперешкодного розвитку, поширення, використання чого-небудь. *Зелену вулицю горохові дають тепер в кожному господарстві* (Рад. Укр.); — *Тепер інший час. Ізотопу* [урану] *скоро дадуть зелену вулицю* (Рибак).

дава́ти / да́ти зівка́. 1. Через неуважність, розгубленість і т. ін. не помічати чого-небудь, пропускати якусь нагоду і т. ін. *Траплялося, що цензор давав зівка* (Бурл.); [Лукерія Степанівна:] *Дали б ми зівка, то другі ухопили б земельку* (Кроп.).— *Життя — вдача,— думав він* [Проценко].—..*Не шкодуй за тим, що обмина тебе; не давай зівка, коли воно само тобі дається до рук!* (Мирний); *Люди горіли, а він на лихові людському зівка не дав* (Ковінька) Синоніми: **дава́ти ма́ху** (у 2 знач.); **лови́ти га́ви** (у 4 знач.).

2. У шаховій грі — через недогляд, неуважність втрачати одну з основних фігур і програвати внаслідок цього партію.— *Ну, чим закінчився турнір? — Та.. Зівка дав,— неохоче відповів Іван.— Програв і другу? — аж зупинився вражений Сашко* (Головко).

дава́ти / да́ти зна́ти 1. *кому і без додатка*. Повідомляти, інформувати, сигналізувати. *На селі десь знову заторохкали, мов із могили, тужні звуки вартового калатальника, давали знати, що прийшов час спочинку* (Досв.); *Як поїдеш з кіньми на ніч, то дай мені знати. Трісни бичем на вулиці, а я вийду з хати* (Коломийки). Синоніми: **дава́ти знак; дава́ти сигна́л.**

2. *про що*. Нагадувати, свідчити. *Вогкість у повітрі, специфічний дух болота.. давали знати про близькість річки* (Коцюб.); *Все дужчим, потужнішим гуркотом дає знати про себе фронт* (Гончар); *Війна, що затягнулася вже на другий рік, давала про себе знати на кожному кроці* (Д. Бедзик).

дава́ти / да́ти зрозумі́ти (відчу́ти) *кому*. Натякати, підкреслювати, показувати якимось чином

комусь, щоб можна було здогадатися про що-небудь. *Він* [Йосип] *делікатно дав Стадникові зрозуміти: добре було б, якби той забрав дружину з ферми* (Куртяк). Синонім: **давáти пізнáти.**

давáти / дáти зуботичину *кому і без додатка, грубо.* 1. Бити по зубах. *Почав* [Максим] *гордувати нижчими себе, став їх ганяти, а часом і зуботичину давати* (Мирний). Пор.: **дáти по зубáх** (у 1 знач.). Синоніми: **вигравáти третячкá на зубáх; перелічúти зýби.**

2. Громити кого-небудь, розправлятися з кимсь. *Білоруські партизани дали добру зуботичину гітлерівцям.* **дáти зуботичин.** *Москва їм* [фашистам] *таких зуботичин дала,— Тікали, знамена покинувши, штаби* (Нех.). Синоніми: **давáти дроздá** (в 2 знач.); **давáти дýху** (в 3 знач.); **давáти жáру** (в 2 знач.); **давáти прикурúти** (в 2 знач.); **давáти прочухáнки** (в 2 знач.).

давáти / дáти імпульс (пóштовх). 1. *кому, чому.* Збуджувати, заохочувати чию-небудь діяльність у певному напрямку або викликати пожвавлення чогось. *Ми маємо на меті не тільки дати імпульс нашим письменникам оброблювати теми з життя інших верств суспільності, але й видати нові, недруковані твори* (Коцюб.); *Нові господарські умови дадуть імпульс розвитку нашої економіки.*

2. *чому.* Бути, ставати першопричиною чого-небудь, започатковувати щось. *Оренда дасть імпульс зростанню продуктивності праці.*

давáти / дáти ключ [у рýки] *кому, до чого.* Сприяти ясності, доступності, можливості і т. ін. чого-небудь; відкривати шлях до чогось. *Вказівки Володимира Ілліча давали Щорсу ключ до перемоги у всіх його діях* (Тич.); *Ідейна концепція твору, посилена емоційним ставленням постановників до зображуваного, дає їм в руки той ключ, за допомогою якого вишукується образ спектаклю* (Мист.); *Сей мій невеличкий побут у його селі дав мені ключ до розуміння його вдачі* (Фр.); *Ми не відривалися від зусиль його розуму вимовити ще щось, що дало б нам ключ, хто він є — цей бурлака з моря* (Ю. Янов.).

давáти / дáти концéрти. Чинити, робити що-небудь незвичайне, відчайдушне; вчиняти бешкети. *Він-бо* [вихованець дитячої колонії] *тільки зараз такий зразковий і командир загону, а в минулому давав концерти* (Гончар). **дáти концéрт.**— *Мого пахана* [батька] *третій раз живосилом від алкоголізму лікують, а він знову звідти повернеться та знову як дасть концерт,— не знаєш, де діватися... І такі вони всі,— розмірковує.. Бугор* (Гончар). Синоніми: **давáти гастрóлі; давáти кóпоті** (у 1 знач.).

давáти / дáти кóпоті. 1. Чинити що-небудь незвичайне, відчайдушне. *В тилу ворога розвідники дали копоті.* Синоніми: **давáти гастрóлі; давáти концéрти.**

2. *кому.* Бити, громити кого-небудь. *Так пан Еней наш знаряжався.., напасть на ворогів збирався, зненацька копоті їм дать* (Котл.).

давáти / дáти крúла *кому.* Викликати у кого-небудь піднесення, натхнення, почуття впевненості в собі, в своїх силах, здібностях.— *А робота?* — *сказала* [Марія] *лагідно..— Вона дала мені крила, піднесла мене на найбільшу височінь* (Ряб.).

давáти / дáти крýга (круг). Проїздити, проходити зайву відстань, рухаючись кружним шляхом.— *Шляхбуд саме моста добудував. Не треба тепер круга давати* (Стельмах). Синонім: **давáти гáку** (в 1 знач.); **зробúти гак.**

давáти / дáти лад (порядок, пóряд, ряд). 1. *чому, у чому і без додатка.* Порядкувати, розпоряджатися де-небудь, у чому-небудь. *Розумна зроду, роботяща, вона* [Зінька] *всьому давала лад, як у хаті, так і на подвір'ї* (Н.-Лев.); *Червоний Жупан стояв тепер, випрямившись, посеред плоту і міцним голосом давав порядок* (Граб.); — *Що ти принесла до моїх злиднів? Чи ти порядок такий як слід давала? Чи ти хазяйства гляділа?* (Мирний); *Жінки.. зазирнули й до баталерки, застукавши баталера серед розгардіяшу, якому він не міг дати ладу* (Кучер); *Єремія за всім доглядав, усьому давав ряд* (Н.-Лев.). Синонім: **давáти рáду** (в 2 знач.).

2. *чому.* Поратися біля чого-небудь.— *Як подивлюсь на твоє господарство, все в тебе виходить в самий раз: ти машинерію любиш, а жінка землі дає лад не гірше за якогось господаря* (Стельмах); *Давши лад рибі та снастям, підійшли до них рибалки* (Гончар).

3. *кому.* Доглядати кого-небудь, піклуватися про когось. *Бідний Петро не знав, що йому чинити на світі божому. Діти малі, треба їм лад дати й на хліб заробляти* (Коцюб.); *Чотирнадцятилітні — найстарші між дітьми — дають лад дрібноті. Та годі за ними всіма доглянути* (Ю. Янов.).

давáти / дáти лúха закаблýкам (закаблáм) [і передáм]. Запально, темпераментно танцювати. *Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеш додому* (Загреб.); *Колись тут.. збиралася.. молодь і під троїсті музики давала лиха закаблукам і передам* (Добр.); *Ударили лихом об землю чумаки, волають дати лиха закаблукам...* (Коцюб.); *Дам лиха закаблукам, Дам лиха закаблам, Останеться й передам* (Шевч.). Синонім: **давáти вóлю ногáм** (у 2 знач.).

давáти / дáти лýпки (лýпня) *кому.* Бити, лупцювати кого-небудь.— *Буде кому на старість доглядати — попідтинню валятися не будемо... А чи й лупки надумають дати — буде кому* (Головко); *Дав йому лупня добре — довго буде джмелів слухати* (Номис).

давáти / дáти мáху. 1. Помилятися, прораховуватися в чомусь, допускати помилку. *Випадки попадання у швидких пташок з рушниці.. були*

неймовірно рідкісними!.. І Тереську хотілося заплескати в долоні, коли брат давав маху (Мас.); *Скульптор зрозумів, що дав маху, що це безтактно і не треба.. про це питати* (Гончар); *Щоб включитись у життя І не дати маху,— Вибрав Кока заняття, Згідно свого фаху* (С. Ол.). П о р.: **дáти дýлю** (у 2 знач.); **давáти прóмах.**

2. *перев. док.* Прозівати, прогавити що-небудь.— *Хіба й Андрій тут? — аж похолонуло всередині в Чугая.— Аякже! Поїхав десь із Северином на хутори. То такі, що маху не дадуть* (Тют.); *Видно їм* [поліцаям] *таки вчора перепало за те, що маху дали, де ж пак, з-під самого носа втік в'язень* (Збан.). С и н о н і м и: **давáти зівкá** (в 1 знач.); **ловúти гáви** (в 4 знач.).

давáти / дáти нагíнку (наганя́й) *кому.* Гостро лаяти, критикувати кого-небудь.— *Якщо ж ми вчора, скажімо, були з директором на третій фермі, і Пахом Хрисантович давав там комусь нагінку, то треба ж його везти туди й сьогодні: хай перевірить, чи виконано його розпорядження* (Гончар); *Він* [працівник району] *..дав наганяй штатному робітникові жінвідділу за те, що слабо поставлена робота серед жінок* (Тют.). **дáти нагíнки.** *Старшина Багіров одного разу дав йому.. такої нагінки, що Хомі вона зосталася, видно, в пам'яті надовго* (Гончар). С и н о н і м и: **всúпати пéрцю** (в 2 знач.); **давáти прочухáнки** (в 3 знач.); **давáти чортíв** (у 3 знач.); **давáти чóсу** (в 3 знач.); **дáти берéзової кáші** (в 2 знач.). А н т о н і м: **діставáти нагíнки.**

давáти / дáти на-горá. Видобувати на поверхню з шахти (про вугілля, руду і т. ін.); * Образно. *Ти* [Партія] *— в шахтах, що дають нам сонце на-гора, Ти — в шелесті садів і в гомоні Дніпра, Ти — світло райдуги в очах дітей щасливих* (Рильський).

давáти / дáти (надавáти) духопéлів (духопéликів) *кому.* Сильно бити кого-небудь кулаками. *Не стерпе* [стерпить] *мати і почне давати духопелів Солосі* (Мирний); *Зі злості давав я духопеликів хлопчакам, не минав і Тетяну* (Стельмах); *Гляне* [Зінько], *аж вони* [телята] *давно в шкоді.. Побачить сторож або хазяїн, таких духопелів йому надає* (Гр.); *Коли Парасочка не хотіла їсти і вередувала, то Оришка і духопеликів надає* (Мирний). **дáти духопéлу.**— *Я знаю про твою підлість. Чуєш? За всіма правилами тобі б належало дати доброго духопелу або скупати уВорсклі* (Цюпа). С и н о н і м и: **вúправити щéлепи; давáти дýху** (в 2 знач.); **давáти чортíв** (у 1 знач.).

давáти / дáти (надавáти) чортíв *кому.* 1. Сильно бити кого-небудь. *За неслухняність та непокірність хлопцю дав батько добрих чортів.* С и н о н і м и: **вúправити щéлепи; давáти духопéлів; давáти дýху** (в 2 знач.).

2. Нещадно громити кого-небудь, розправлятися з кимсь.— *Таких чортів давав* [Марко] *кайзерам та Директорії, що аж пил курів* (Збан.). С и н о н і м и: **давáти чóсу** (в 2 знач.); **давáти по зубáх** (у 2 знач.).

3. Дуже лаяти або гостро критикувати кого-небудь. *Ну, та й давали ж йому дядьки на цих зборах чортів, але насіння таки одержав...* (Стельмах); *Не раз за той рік доводилося мені чути: «Приїздив сам Кисіль... Ну й чортів надавав!»* (Мур.). С и н о н і м и: **всúпати пéрцю** (у 2 знач.); **давáти нагíнку; давáти прочухáнки** (в 3 знач.); **давáти чóсу** (в 3 знач.); **дáти берéзової кáші** (в 2 знач.).

давáти / дáти (надáти) життя́. 1. *кому, чому.* Класти початок життю, існуванню кого-, чого-небудь; народжувати, породжувати когось, щось. *Плющ їй дає життя, він обіймає, Боронить від негоди стіну голу* (Л. Укр.); *Народе мій, що дав життя мені, І серце дав, щоб вірити й любити! Які діла ти твориш голосні, Які чудесні вишиваєш квіти* (Рильський); *Хто незнайомий глянув би збоку на них, аж неймовірним йому здалося б, що цей щуплявий.. чоловічок надав життя цьому білявому ставному юнакові, який, виструнчившись, стоїть перед ним* (Гончар).

2. *чому.* Надавати чому-небудь реального вияву, вигляду, втілювати в реальні життєві форми. *Артист одухотворяє.. намічені автором форми, дає життя і вираз авторським істотам* (Мирний).

3. *кому.* Відкривати, створювати умови, можливості для чиєї-небудь діяльності, розвитку, розквіту чогось. [С е р а ф и м]: *Радій, Рахіль, Ізраїль оживе, Мессія дасть йому життя нове* (Л. Укр.); *За своє п'ятдесятиріччя.. учбовий заклад.. відкрив і дав життя трьом тисячам талантів з народу* (Літ. Укр.).

давáти / дáти на добрáніч *кому, заст.* Прощатися з ким-небудь перед сном, бажаючи приємного відпочинку. *Прибираючи на столі, вона* [Настя] *взяла обірвані квіточки і сховала їх у книжку. Потім дала на добраніч Павлові і подалася до своєї хати* (Л. Укр.).

давáти / дáти на добрúвечір *кому, заст.* Вітатися з ким-небудь увечері. *Рожевенька дівчинка увійшла, на добривечір мені дала, стала коло своєї мами* (Вовчок).

давáти / дáти на добрúдень *кому, рідко чому, заст.* Вітатися з ким-небудь удень.— *Дивиться* [вдова], *чи нема його* [Якова] *де; угледить, на добридень дає, на здоров'я питається...* (Вовчок); *Дорожні дали хаті на добридень, поставили долі мішечки, чи не можна перегрітися?* (Горд.).

давáти /дáти на здóгад (*діал.* **на тúкти**) *кому.* Натякати. *Отже, богині озброєній шик знаменує собою Крітську легенду; а може на здогад дає, що богиня Людям наказує мужністю землю свою обставати* (Зеров); *— Ви — вечерю фундували?! — Закричав Бассім завзятий. Скупиндряги,*

брехуни! Дайте се дурним на тикти! Я не вірю вам ні крихти (Фр.).

дава́ти / да́ти на подя́ку *кому, заст.* Обдаровувати кого-небудь на знак вдячності. *Колядникам дають на подяку, що належиться* (Пчілка).

дава́ти / да́ти обітницю *кому і без додатка, заст.* Присягатися, клястися, зарікатися. *Давала вона собі обітницю до віку вічного не розлучатися з чоловіком* (Барв.); *Давав обітницю* [Павло Лаврович] *надалі бути більш далекоглядним щодо жіноцтва, та, на жаль, ніколи свого слова не дотримувався* (Качура); *Ми їхали два тижні, і я дав обітницю не голитися, аж поки не приїду* (Собко).

дава́ти / да́ти озна́ку *про що, рідко.* 1. Повідомляти, інформувати, свідчити. *Багато там люду було поселено, і ніхто не знав, як там живуть вони, ото хіба тілько пушки* [гармати] *давали ознаку, що ратієвці святкують свято* (Мирний).

2. Своєю поведінкою, виразом, яким-небудь рухом виражати певне бажання, наказ і т. ін.; свідчити про щось.— *Вибачайте, панове!* — *гукнув Колісник, низько вклоняючись, і даючи ознаку, що обід скінчився* (Мирний).

дава́ти / да́ти підста́ву. Створювати передумови для яких-небудь дій, вчинків, думок і т. ін. *Вони вважали б себе кровно ображеними, коли б Ясногорська.. дала підставу назвати себе так* (Гончар). П о р.: **дава́ти при́від** (у 1 знач.).

дава́ти / да́ти пізна́ти *кому, діал.* Натякати, показувати яким-небудь чином комусь, щоб можна було щось зрозуміти, про щось здогадатися. *Хотіла* [мати] *дати йому* [Славкові] *пізнати, що гнівається на нього* (Март.). С и н о н і м: **дава́ти зрозумі́ти.**

дава́ти / да́ти побла́жку *кому.* Доброзичливо, поблажливо ставитися до кого-небудь, незважаючи на його промахи, недоліки і т. ін. [Г о р б у н о в *(до Мордовця)*:] *|Що ж. Приємно.. Хоча й не зовсім. Бо те, що ви солдатам даєте поблажку — це не зовсім* (Тич.). // Потурати кому-небудь. *Він поставить перед ними питання руба, по-робітничому, і поблажки ледарям не дасть* (Кучер). С и н о н і м: **давати пота́чку.** А н т о н і м: **не дава́ти спу́ску.**

дава́ти / да́ти пожи́ву *чому, для чого.* Сприяти виникненню, поширенню, розвиткові і т. ін. чого-небудь. *Всі казки цікаві і дають поживу розумові, коли вони є оригінальні* (Досв.); *Підійшов* [Іван] *до бібліотеки, в якій працювала Ліда.. мав намір почекати біля будинку.. Не хотів давати поживу пліткам* (Дмит.), *Саме перебування* [Пушкіна] *на Україні дало багату поживу для поглиблення й покріплення цієї думки* [про огидність гноблення людини людиною]: *Пушкін побачив тут одну з найогидніших форм рабства — аракчеєвські військові поселення* (Рильський).

дава́ти / да́ти по рука́х *кому.* Рішуче протидіяти кому-небудь, перешкоджати чим-небудь негативним діям. *Нам треба бути дуже пильними, треба дати по рукам тим, хто веде шкідливу роботу на мовному фронті* (Корн.). С и н о н і м и: **дава́ти бій; дава́ти відсіч** (у 1 знач.); **дава́ти відкоша́** (в 3 знач.).

дава́ти / да́ти пота́чку *кому.* Потурати чиїм-небудь діям, вчинкам; попускати комусь. *Собаки не дають вовкам потачку* (Гл.); — *Почнемо ми з Миколою жити й учитись заново.— Потачки йому не давайте* (Збан.); [П л а т о н Г а в р и л о в и ч:]. *Це як дати їм* [хлопцям] *таку потачку, то вони мені із саду все з пеньками повиносять* (Вас.). С и н о н і м: **дава́ти побла́жку.** А н т о н і м: **не дава́ти спу́ску.**

дава́ти / да́ти поча́ток *чому.* Бути причиною або вихідною основою чогось. *Мій друг.. Загинув на війні.. І кров із серця в ковилу Ударила струмком Й дала початок джерелу Далеко за селом* (Гірник); *Реформа 1861 року.. дала початок ліквідації феодально-кріпосницького ладу* (Минуле укр. театру). С и н о н і м: **виклика́ти до життя́.**

дава́ти / да́ти по ша́пці *кому.* Виганяти, проганяти кого-небудь звідкись, знімати з посади (звичайно з ганьбою) і т. ін. *Більше сидів* [поміщик] *у своєму родовому маєтку в Рязанській губернії.. Після того, як йому з армійського корпусу по шапці дали* (Головко). **да́но по ша́пці.** *Знову з Веселої Кам'янки відходили люди: Улас Шевчик, гвардії сержант.., Карпо Цар, котрому дано по шапці з головування в сільраді* (Ю. Янов.). С и н о н і м: **да́ти по ши́ї** (в 3 знач.).

дава́ти / да́ти пра́во *кому.* Дозволяти кому-небудь діяти певним чином. *Жінка то була здоровенна.., багатенька собі, отже, незалежна, літня досить — все те неначе давало їй право на одверте виголошування своїх думок* (Хотк.); *Я ніколи не любив ходити по дорогах. Тому я люблю море, що на ньому кожна дорога нова, кожне місце — дорога. Старість дає право це резюмувати* (Ю. Янов.); [М а р у с я:] *Хто дав тобі право оживляти занедбані надії?..* (Мирний).

дава́ти / да́ти при́від *кому, чому, для чого, з інф.* 1. Створювати передумови для яких-небудь дій, вчинків, думок і т. ін. *Я ж досі не дала вам приводу сумніватися в моїй правдивості* (Л. Укр.); *Міцкевич був дуже складною, багато в чому суперечливою натурою — і як своєю творчістю, так і деякими вчинками давав іноді привід так тлумачити його, як цього хотілося консервативній реакційній частині польського суспільства* (Рильський). П о р.: **дава́ти підста́ву.**

2. *заст.* Бути призвідником у яких-небудь діях, вчинках, першим розпочинати щось; верховодити над ким-небудь у чомусь. *Треба припинити вражих синів* [парубків]..— *дуріють, мов несамовиті.. А вже той Денис, то такий сваволець, що й на світі нема такого. Він усім парубкам дає привід,—*

говорив голова (Н.-Лев.); *Моторний і сміливий, він* [Максим] *скрізь давав усьому привід* (Мирний); *Тю-у...— верещав довгоногий дванадцятилітній Іокаш, син Прохірин, який давав нападові привід..— Бий її, хай не одбирає молока коровам!* (Коцюб.).

дава́ти / да́ти прикури́ти *кому і без додатка.* 1. Гостро картати, критикувати кого-небудь; не попускати комусь.— *А вона бойова, ця Ярина! Така мала, а вже орудує як...— Правда, що мала, а вже дає прикурити Перегуді* (Кучер); — *Ну, що? — запитав Телюков,— Дав, ой дав прикурити! — натягав технік шапку на голову.— На все життя запам'ятаю.— Лаяв? — Та ще й як!* (Греб.). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (в 1 знач.); **дава́ти ду́ху** (в 1 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 1 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 1 знач.); **всі́пати по пе́рше число́; нами́лити ши́ю** (в 2 знач.).

2. Бити, громити кого-небудь, розправлятися з кимсь. *Коли ж наша команда перемогла — радість болільників сягає найвищого ступеня..— Молодчики! Голубчики! Дали прикурити! Двануль!* (Ковінька); — *А з ким він* [реваншист] *хоче воювати? — З твоїм онуком, рідний брате.— З отим, що гітлерівським гадам Дав прикурить під Сталінградом?* (Іванович). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (в 2 знач.); **дава́ти ду́ху** (в 3 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 2 знач.); **дава́ти зуботи́чину** (в 2 знач.); **дава́ти прочуха́нки** (в 2 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 3 знач.); **ви́терти во́рсу.**

дава́ти / да́ти прочуха́нки (прочуха́на) *кому і без додатка.* 1. Бити, суворо карати кого-небудь. *Дала мені мама доброї прочуханки й заборонила зовсім виходити з двору* (Н.-Лев.); *Така ж і мати її була — або плаче, або докоряє* [батькові]: *нащо п'єш.. Давав їй він доброго прочухана, як під п'яну руку* (Гр.).

2. Громити кого-небудь, розправлятися з кимсь.— *Було б добре, якби пани побили козаків. Але було б ще краще, якби й козаки дали прочуханки отим нікчемним Домінікам, Конецпольським, Корецьким, Оссолінським* (Н.-Лев.); *Дали нам греки прочухана, І самого Енея-пана В три вирви вигнали відтіль* (Котл.); *Із дворів виходили селяни і вдоволено кивали головами: — Бачили, бачили, якого ви* [партизани] *їм* [гайдамакам] *прочухана дали* (Панч.). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (у 2 знач.); **дава́ти ду́ху** (у 3 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 2 знач.); **дава́ти зуботи́чину** (в 2 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 3 знач.); **дава́ти прикури́ти** (в 2 знач.); **вирі́внювати ре́бра.**

3. Гостро критикувати, лаяти кого-небудь. *Перед начальником стояв не хто інший, як посильний з канцелярії, отой похмурий червоноармієць, якому щодня доводилось давати прочухана* (Збан.); *Шольц саме увійшов до лейтенанта Боша — комендант викликав його, щоб дати прочухана після поїздки в сусіднє село* (Голов.). Синоніми: **всі́пати пе́рцю** (в 2 знач.); **дава́ти нагі́нку; дава́ти чорті́в** (у 3 знач.); **дава́ти чо́су** (в 3 знач.); **да́ти бере́зової ка́ші** (в 2 знач.).

дава́ти / да́ти ра́ду. 1. *кому і без додатка.* Підказувати кому-небудь, навчати когось, як треба діяти, що робити в конкретних обставинах; радити.— *Ой, лишечко, біда — коня вкрадено, чоловіка привезли п'яного, без пам'яті, ще й гроші в нього витягли.. Йдіть до нас, давайте яку раду* (Коцюб.); *Теє слово всім давало То розвагу, то пораду, Слухачі співцю за теє Ділом скрізь давали раду* (Л. Укр.); *Вподобався йому найбільше Клим, Земляк хороший, що й казати, На все умів розумну раду дати, Усі дружили з ним* (Гл.); *Гурт чоловіків, як це і завжди на пожарищі,— зайві: стоять, на пожежу дивляться. Курять. Перемовляються, який і раду тушіям дасть, а інший гукне й команду* (Головко).

2. *кому, чому, з ким — чим.* З успіхом поратися, порядкувати біля кого-, чого-небудь, справлятися з кимось — чимось. *Вона дуже проворна, сама всьому раду дає, може спиною хуру соломи перевернути, і овечацькі дядьки.. ставляться* [до Ярини], *мов до рівної* (Гуц.); — *Ми розпочали виробльовувати.. килим і ніяк не дамо ради цій роботі* (Н.-Лев.); [Кукса:] *Ну, як ти даси їм* [дочкам] *ради? Це ж не те, що там, як бува у млині, що-небудь поламається..: Цюк раз, цюк удруге й полагодив* (Кроп.); — *Він у мене і в кузні, і в токарні з усякою роботою справиться, та й з машинами дасть раду* (Стельмах); // Розпоряджатися ким-, чим-небудь. *Як господиня й мати, що всьому дає раду та совіт, вона за стіл не сідала, а плавала, як лебедиця, то в хату, то в комору* (Тют.); — *Ви ось ніяк ради своєму Кульбаці не дасте.., а я вже його своїми орнаментами зацікавив...* (Гончар); *Таке господарство! Всьому треба дати раду* (Цюпа). **да́ти ра́ди.** *Онисько гонорився перед Кіндратом з усієї сили.., всяк натякаючи тим, що він і сам своєму добру ради дасть* (Григір Тют.). Синонім: **дава́ти лад** (у 1 знач.).

3. Розправлятися з ким-небудь.— *Не бийте вовка, бо ви мені сірка уб'єте! Він і сам йому раду дасть* (Укр.. казки); *Переймають* [поліцаї] *голодних на дорогах, тягнуть в управу, а тут уже дадуть раду* (Горд.).

дава́ти / да́ти реце́пти *кому.* Рекомендувати, радити комусь що-небудь, підказувати, як діяти в конкретній ситуації. *Чомусь дедалі частіше* [син] *..кудись біжить, спішить, матері за всі турботи відповідає грубощами... А ти повинен ось тут давати рецепти, поради іншим... І чим цю людину втішиш в її найтяжчому горі?* (Гончар).

дава́ти / да́ти [свої́] плоди́. Діставати вияв, проявлятися в конкретних результатах. *Боротьба за втілення в життя ідеалів соціалізму стала реальною життєвою справою мільйонів людей, і..*

вона вже дає свої плоди як в галузі економічній, так і в галузі морально-психологічній (Талант..).

дава́ти / да́ти себе́ зна́ти (взнаки́). 1. Бути помітним, відчутним, нагадувати чимось про себе; відчуватися. *Біля штабу Козаков зустрів своїх розвідників. Їх любив увесь полк, і це з часом давало себе знати в незалежній упевненості поведінки* (Гончар); *Чи дівоцькі очі, чи ясні зорі зворушили його душу.., а чи може дев'ятнадцята весна дає себе узнаки* (Л. Янов.).

2. Неприємно виявляти себе в чомусь; дошкуляти. *Їм давали трудніші диктанти, більш заплутані арифметичні задачі; їх мучили й мордували довше, ніж інших,— одне слово, сердечна опіка давала себе знати на кожному кроці* (Хотк.); *Йому* [Ю. Яновському] *важко довго пробути в задушному приміщенні, хворе серце дає себе взнаки* (Вітч.); *— Тепер я вже не боюсь вас! — одказала Катря.— Хоч мене живцем з'їжте тепер! Дала ж їй себе знати пані!..* (Вовчок); *Лихо не спало і чатувало на них* [селян] *іспідтиха та, як прийшла його пора, дало себе взнаки, як і слід тому лихові* (Фр.). Синоніми: **дава́тися взнаки́** (в 3 знач.); **дава́тися в па́м'ять** (у 2 знач.).

3. *рідко.* Примушувати зважати на себе, рахуватися з собою. *Я вас умію усмирити, Заставлю чесно в світі жити І зараз дам себе вам знать* (Котл.).

дава́ти / да́ти сигна́л. Повідомляти про щось.— *Може, там хто буде в'язнути до вас.. То ви нам скажіть. Дайте тільки сигнал... А ми вже його розпишемо по-гвардійському* (Гончар). Пор.: **дава́ти знак.** Синонім: **дава́ти зна́ти** (в 1 знач.).

дава́ти / да́ти (скрути́ти) ду́лю че́рез кишеню *кому, жарт.* Нишком, поза очі погрожувати комунебудь; гудити когось, не виявляючи перед ним відкрито свого невдоволення. *Коли він мене посварив, я дав йому дулю через кишеню.* Синонім: **кива́ти па́льцем у чо́боті.**

дава́ти / да́ти сло́во *кому і без додатка.* 1. Надавати можливість, дозволяти висловитися, виступити (на зборах, на засіданні і т. ін.). *Мирославо Наумівно, дай мені слово,— звівся з місця і випростався на весь свій гвардійський зріст солдат, що кинув першу репліку* (Головко); *— Не гарячкуйте,— мовив Сторожук,— Збори йдуть так, як і годиться. Кожному дамо слово* (Гуц.).

2. *кому і без додатка.* Обіцяти що-небудь комусь. *Чую, що я ревную. Повертаюсь до неї плечима і даю собі слово, що буду робити все, що робив би при всяких інших умовах* (Хотк.); *Ну, як таки так: дав слово бути в 8 годин увечері, а зовсім його не було* (Мирний); *— Тепер ти мусиш дати мені слово, що, доки я жию* [живу] *не виявиш сього нікому* (Фр.); // Запевнити кого-небудь у чомусь.— *Даю тобі слово, що в такій зустрічі переможцем буде він, а не ти* (Тют.).

дава́ти / да́ти сло́во че́сті. Урочисто клястися, присягати. [Остряниця:] *Присягай іменем короля... забути ворожнечу.. Потоцький повторює.* [Гуня:] *А тепер дай слово честі* (Довж.).

дава́ти / да́ти собі ра́ду *з чим і без додатка.* Самостійно, без чиєїсь допомоги справлятися з якими-небудь труднощами, турботами, клопотами і т. ін. *Кілька разів Остап вскакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед* (Коцюб.); *— Може, я чимось.. вам допоможу? — Я звикла сама собі давати раду* (Журах.); *— Хлопці й дівчата не пропускають жодної репетиції.. Був би з них чудовий хор, коли б мали доброго диригента. Дівчина не дає собі ради з таким великим хором* (Марк.); *А нащо нам здалася та волость!.. Хіба таки самі собі не дамо ради?* (Н.-Лев.); *Скільки мудрості було в цьому весінньому подуві вітру, що залетів до непровітрюваної книгозбірні, де чорноволоса дівчина не могла собі дати ради з поміщицькими скарбами* (Перв.); *Як йому вже осточортіло це осоружне питво, а пити треба. А то дізнається найясніший* [князь] *про його хворобу і візьме на глум. Який же ти, мовляв, лікар, коли сам собі ради не даси...* (Добр.).

дава́ти / да́ти спо́кій *кому.* Не чіпати, не турбувати кого-небудь; облишати. *В Неосудного трохи відлягло від серця. Він уже гадав, що хлопець заспокоївся і, нарешті, дасть спокій і йому* (Мик.); *— Може, й ти, Марусю, підеш зо мною до Християни? — спитала мати в Марусі.— Дайте мені спокій! Не гості теперечки мені на думці,— насилу обізвалася Маруся* (Н.-Лев.). Синонім: **дава́ти чи́сту годи́ну.**

дава́ти / да́ти стусані́в (стусана́) *кому і без додатка.* Бити, боляче штовхати кого-небудь короткими різкими ударами. *Прожогом вискочили козаки..; хто рубав, хто стріляв, а хто просто давав добрих стусанів у печінки* (Стор.); *Микола однією рукою вхопив пана за ногу, другою почав давати стусани в груди* (Н.-Лев.); *— Нападемо вночі на станцію.., влізьмо в кімнату та дамо йому* [панові] *стільки стусанів.., скільки він колись надавав нам на економії* (Н.-Лев.); *Він цілу ніч лаяв жінку, а коли лайка не допомагала, давав доброго стусана на додачу* (Кол.); *До своїх дітей.. і гарна, і ласкава, а що вже чоловікових не злюбила — так і сказати ніяк.. То скубне, то вдряпне, то так стусана дасть... Мачуха, одне слово — мачуха...* (Хотк.). Пор.: **дава́ти бухані́в; дава́ти штовхані́в.** Синонім: **годува́ти штурханця́ми.**

дава́ти / да́ти субітки, *кому, заст., жарт.* Бити, карати різками школярів у кінці тижня за попередні провини. *І псалтиря забув* [Симеон] *читати. Тільки й вмів школярам субітки давати* (Кв.-Осн.); // Бити, карати за що-небудь взагалі. *Еней від них не одступався, Тройчаткою всіх приганяв;*

А хто хоть трохи ліновався, Тому субітки і давав (Котл.).

дава́ти / да́ти тя́гу. 1. Швидко, поспішно йти, бігти.— *Правий фланг, перебіжкою до казарми! Лівий — перебіжкою! В сірому тумані тепер усі бачили, як гайдамаки.. давали тягу до своєї казарми* (Панч.); *Меркурій низько поклонився, Перед Зевесом бриль ізняв, Через поріг перевалився, До стайні швидше тягу дав* (Котл.). Синонім: **дава́ти хо́ду.**

2. Утікати, залишаючи, покидаючи кого-, що-небудь. *Воно б то й тягу дати, п'ятами накивати,— та як глянуть вони* [селяни] *на свої хати,.. шкода їм стане рідної сторони* (Мирний); — *З таким папашею каші не звариш..,— кип'ятився Ярошенко.— Я б від такого тягу дав* (Речм.). Синонім: **дава́ти во́лю нога́м** (у 1 знач.); **дава́ти дра́ла** (в 2 знач.); **да́ти дмухача́; да́ти ли́ги; да́ти нога́м зна́ти; да́ти тя́гу** (в 2 знач.); **накива́ти п'ятами** (в 3 знач.).

дава́ти / да́ти тьху *кому, заст.* Дошкуляти, завдавати прикрощей кому-небудь. *Десь світ сей вертиться без толку, що тут дають і добрим тьху* (Котл.); *Спіши свій городок спасати; Ти мусиш ворогам тьху дати, Ти сам — повір моїм словам* (Котл.).

дава́ти / да́ти хід *чому.* Сприяти здійсненню чого-небудь, пришвидшувати розв'язання або обговорення чогось (питання, справи і т. ін.). *Нам кричать в обидва вуха про чвари в ОК.. Я, звичайно, слухаю про все це неохоче і ніколи не дам.. ходу нічому до твого* [Г. М. Кржижановського] *листа* (Ленін).

дава́ти / да́ти хо́ду. Швидко йти, бігти. *Чого ж ти нас кидаєш? Куди ти так швидко ходу даєш, та й не озираєшся на нас?* (Барв.). Синонім: **дава́ти тя́гу** (в 1 знач.).

дава́ти / да́ти ціпка́ *кому і без додатка.* Бити кого-небудь (перев. палицею).— *Ви йдіть, а я не піду,— сказала Христя.— Чому? Боїшся, щоб Грицько ціпка не дав? — цвіркнула Івга* (Мирний).

дава́ти / да́ти чи́сту годи́ну *кому.* Не турбувати більше кого-небудь.— *Ідіть собі на зламану голову і дайте мені чисту годину* (Казки Буковини); *Та дайте ви мені годину чисту!* (Л. Укр.). Синонім: **дава́ти спо́кій.**

дава́ти / да́ти чубро́вки (почубе́ньків, матла́нки) *кому і без додатка, жарт.* Скубти за чуба кого-небудь. *За невдачу серце зривав* [дяк] *на наймиті. Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща* (Вас.); *Тогді* [тоді] *почується.., як хто з роду скривдить.. чи почубеньків дасть* (Номис); *Корній почав лаяти дочку..— От як попаде він її за коси, та як дасть їй матланки* (Гр.).

дава́ти / да́ти шанс *кому.* Створювати кому-небудь сприятливі умови для здійснення чого-небудь.— *Не будемо його викривати,— обірвав Ольошка,— дамо йому шанс виправитись самому...* (Гуц.).

дава́ти / да́ти штовханів (штовхана́, штурханів, штурхана́) *кому.* Боляче штовхати кого-небудь, бити короткими різкими ударами. *Бурчисько й Скубло підвели бідолагу, Під бік штурханів йому трохи дали* (Перв.); [Петро:] *Що ж то за бумага? Може, ще всякий учитель штовхана мені дасть, як прочита її!* (К.-Карий). **да́ти штурханців.** *Жвавій Прісьці обридла така повільна їда, і вона вже крадькома від матері дала Гапці штурханців зо два* (Л. Укр.). **да́ти штовханця́ (штурханця́).** *Директор стиснув кулак, ніби хотів дати ще штовханця на дорогу цій зухвалій учениці* (Вільде); *Враз чиясь дужа рука дала такого штурханця чорному* [арештантові], *що той аж поточився й одскочив на бік* (Гр.); *Хівря.. давала йому деколи легенького штурханця, щоб не ліз у вічі* (Григ.). Пор.: **дава́ти буханів; дава́ти стусанів.** Синонім: **годува́ти штурханця́ми.**

дава́ти / да́ти щи́глів (щи́гля) *кому, чому.* Боляче вдаряти пальцем (перев. середнім), затиснутим і натягнутим за допомогою великого пальця. *Хіба ж цьому Макарові можна вірити? Хіба Макар не давав йому щиглів без потреби?..* (Гуц.), *Він дав щигля Харитоновому.. кашкетові, і той покотився людям під ноги* (Смолич).

дава́ти (завдава́ти) / да́ти (завда́ти, всі́пати *і т. ін.)* **бо́бу** *кому і без додатка.* Бити кого-небудь. *Молодець врешті не витримував: забирав у жменю рештки Бідочиного волосся, впихав голову межи гачі і давав доброго бобу* (Хотк.); — *Василь мені головиць дає! То дайте йому бобу,— заремствував малий Степанко* (Стельмах); *Дізнавшись про цю раду, хлопці вирішили «дати Федькові бобу»* (М. Ю. Тарн.); *Кинулися* [господарі] *на нього* [вовка] *і всипали йому такого бобу, що пару день нікуди не ходив, тілько лежав у лісі та вилизувався* (Фр.). Синоніми: **дава́ти каба́ки; дава́ти чо́су** (у 1 знач.).

дава́ти (завдава́ти) / да́ти (завда́ти) ду́ху *кому і без додатка.* 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Вдаючи байдужого, Роман питає: Знову духу давала?..— Ні-ні... каже Андрій, дивлячись в бік села.— Постояла трошки та й пішла* (Бабляк). Синоніми: **всі́пати по пе́рше число́; дава́ти дрозда́** (в 1 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 1 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 1 знач.); **дава́ти прикури́ти** (в 1 знач.); **нами́лити ши́ю** (в 2 знач.).

2. Бити, суворо карати кого-небудь.— *Вони селом наваляться на тебе, дадуть, скільки влізе, духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (Стельмах). Синоніми: **ви́правити ще́лепи; дава́ти духопе́лів; дава́ти чорті́в** (у 1 знач.).

3. Громити кого-небудь, розправлятися з ким-небудь.— *Мінами як зачнуть швиргати* [фашис-

ти] — *так навколо шкварчить, як на сковороді. Проте, біля Києва і ми їм духу дали* (Тют.). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (в 2 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 2 знач.); **дава́ти зуботи́чину** (в 2 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 3 знач.); **дава́ти прикури́ти** (в 2 знач.); **дава́ти прочуха́нки** (в 2 знач.).

дава́ти (задава́ти, дави́ти, *зневажл.* **де́рти) / да́ти (зада́ти) хропака́.** Міцно, з хропінням спати. *На полиці напроти — два підлітки в робочих спецівках. Підмостили під голови грубі черевики й дають хропака* (Мур.); *Закутався* [Павлусь] *краще від ранкового холоду, схилився до Корнюші, що з самого двору задавав хропака, та й собі заснув* (Головко); — *Спи, спи,— вичитувала Явдоха, човгаючи по хаті,— Дрова не нарубані, води не принесено, а він — пузо на черінь та й давить хропака* (Тют.); *Радисти ще «деруть хропака», бо вночі була якась заваруха, то не виспались* (Тют.); *Вони впали майже разом. Остап зразу дав богатирського хропака* (Довж.).

дава́ти (задава́ти *і т. ін.)* **/ да́ти (всі́пати, зада́ти** *і т. ін.)* **хльо́сту (хло́сту, хльо́ру** *і т. ін.)* *кому і без додатка.* Бити, шмагати кого-небудь. *Що там? Бунт?.. не бійся, Валю,— зараз будуть козаки... О, вже там дають їм хльосту... що за дикі крики?!* (Л. Укр.); *Ось привезли і мальовання.. Патрети* [портрети] *всіх багатирів* [богатирів]: *як Александр цареві Пору Давав із військом добру хльору; Чернець Мамая як побив; Як Муромець Ілля гуляє* (Котл.); [Гільзе].. *Пожди* [Мільцю], *я тобі дам хльосту. (Шукає, чим би набити)* (Л. Укр.); — *Візьміть її та дайте доброго хлосту!..* (Укр. казки); — *Ото ще хлосту звелить всипати* [пан], *щоб не розпатякував* (Бурл.); *І просився, і молився, а ще більш злякався, Бо таку задали хльосту, що й світа цурався* (Пісні та романси..). **да́ти хло́сти.** *Запорожці витягли дуків надвір і дали їм доброї хлости* (Пригара). Синоніми: **ви́терти во́рсу; всі́пати пе́рцю** (в 1 знач.); **да́ти бере́зової ка́ші** (в 1 знач.), **почастува́ти бере́зовою ка́шею.**

дава́ти (задава́ти) / да́ти (зада́ти) жа́ру *кому.* 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Дружина дала жару* [чоловікові], *запідозривши його в амурних стосунках із сусідкою* (Літ. Укр.); *Чутно голоси з народу: «Ага! піймалися! Задасть тепер вам гуменя жару»* (Мирний). Синоніми: **всі́пати по пе́рше число́; дава́ти дрозда́** (в 1 знач.); **дава́ти ду́ху** (в 1 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 1 знач.); **дава́ти прикури́ти** (в 1 знач.); **нами́лити ши́ю** (в 2 знач.).

2. Бити, громити кого-небудь. *«Катюші» добре тут давали жару їм* [фашистам]... *Немає нашій силі ні краю, ні числа* (Сос.); *Бився* [полк] *..по-простому, по-донбасівському, слюсарі слюсарили з гармат, шахтарі довбали шабельками.., газівники давали жару* [білополякам] *з гвинтівок* (Ю. Янов.); — *У тебе після кожного бою ціла хмара ідей,— зауважив Сагайда..— факт, що мої вусачі дали жару* [ворогові] (Гончар); — *Ну, спасибі тобі,— дякували. Тепер ми дамо жару бандитам* (Літ. Укр.); *Билися* [білогрудівці], *як личить червоним воякам: не раз і німцеві завдавали жару* (Ю. Бедзик). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (в 2 знач.); **дава́ти ду́ху** (в 3 знач.); **дава́ти зуботи́чину** (в 2 знач.); **дава́ти прочуха́нки** (в 2 знач.); **дава́ти пе́рцю** (в 3 знач.).

дава́ти (задава́ти) / да́ти (зада́ти) пе́рцю *кому і без додатка.* 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. [Мирон:] *Почекай. Коли гості розійдуться, я тобі дам перцю* (Корн.); — *Вишкварив оце листа додому, щоб костюм пошили.. Дав їм такого перцю, що, може, й розсердяться...* (С. Ол.). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (в 1 знач.); **дава́ти ду́ху** (в 1 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 1 знач.); **дава́ти прикури́ти.**

2. Гостро критикувати кого-небудь.— *І йому* [Шаповалові], *й Денису Панасовичу я давав перцю, незважаючи ні на ордени, ні на роки!* (Автом.); *І нам у роботі, щоб далі зростати, Прийдеться ще декому й перцю давати* (С. Ол.).

3. Розправлятися з ким-небудь, бити, громити когось.— *Ну, як там на фінській було? Жарко? Вернулись деякі наші сільські хлопці, так розказують, що скрутно приходилось. Але, кажуть, і фіннам давали перцю...* (Тют.); [Голос:] *Ганяй їх! Бий їх! От такого перцю дали* (Н.-Лев.); — *Далі,— знизав плечима сержант,— далі взагалі нічого особливого не було. Дали їм* [фашистам] *перцю, танки майже всі спалили* (Собко). Синоніми: **дава́ти дрозда́** (в 2 знач.); **дава́ти ду́ху** (в 3 знач.); **дава́ти жа́ру** (в 2 знач.); **дава́ти прочуха́нку** (в 2 знач.); **дава́ти зуботи́чину** (в 2 знач.).

4. *рідко, жарт.* Завдавати клопоту, дошкуляти кому-небудь. *Приїхали до нас гості і дали нам перцю.* **зада́ти пе́рцю з ма́ком.**— *Тепер він* [хлопчик] *нам задасть перцю з маком! — сміялася Юлія Цезарівна.— Горластий!* (Дор.).

дава́ти (задава́ти) / да́ти (зада́ти) пра́су *кому і без додатка, заст.* Бити кого-небудь. *Тут на бігу поймав* [спіймав] [Еней] *за рясу Попа Рутульського полку, смертельного задавши прасу. Як пса, покинув на піску* (Котл.). Синоніми: **дава́ти чо́су** (в 1 знач.); **дава́ти бо́бу; дава́ти каба́ки.**

дава́ти (задава́ти) / да́ти (зада́ти) чо́су (джо́су) *кому і без додатка.* 1. Сильно бити кого-небудь. *Пробували було нападати на малюка, але він давав їм такого чосу, що всі охочі до легких перемог стали його сахатись* (Ільч.); — *А що, братця, чи не навідатись нам у Піски?..— Я не піду..,— каже Матня,— Щоб справді ще москаль не спіймав та дав чосу...* (Мирний); — *А, ви, сякі-такі! попались? А злазьте сюди! Я тепер вам дам джосу,— гукала бабуня* (Н.-Лев.). Синоніми: **дава́ти пра́су; дава́ти каба́ки.**

2. Громити кого-небудь, розправлятися з кимсь.— *Зі всього видно,— закінчив.. Савка,— що десь там наші дають доброго чосу.. гітлерівцям* (Д. Бедзик); *Аж ось дійшла до нас чутка, що Деркача добре пошарпали.. Червоні хлопці дали йому чосу* (Гроха). Синоніми: **давáти чортíв** (у 2 знач.); **дáти по зубáх** (у 2 знач.).

3. Гостро сварити, критикувати кого-небудь. *До столу випхався Тихін Фіялко.. Ну, цей щось скаже.. Вміє давати чосу глитайні* (Речм.); *Набридло людям. Вони все у полі та в полі, а парторг їхній біля телефону.. керує через вікно... Ще мало йому дають чосу* (Кучер). Синоніми: **всíпати пéрцю** (в 2 знач.); **давáти нагíнку; давáти прочухáнки** (в 3 знач.); **давáти чортíв** (у 3 знач.); **дáти берéзової кáші** (в 2 знач.).

давáти запотиличника *див.* дати.

давáти (здавáти) собí звіт *у чому*. Розуміти, усвідомлювати що-небудь. *Не досить погодитися з тим, що література повинна служити народу, необхідно ще порозумітися відносно того, що саме потрібно людям.. Не всі з достатньою ясністю здають собі звіт у цьому* (Талант..).

давáти (ловúти, хапáти *і т. ін.)* **/ дáти (зловúти, вхопúти** *і т. ін.)* **сторчакá** *(рідше* **сторчакú,** *рідко* **стовбулá).** Падати вниз головою. *Чи й у вас, як у нас, На леваді спичаки? Чи й у вас, як у нас Ловлять хлопці сторчаки* (Укр.. пісні); *А на дні* [болота] *там повно м'язистого голого коріння, і ти на ньому щоразу спотикаєшся, грузнеш, ловиш сторчаки* (Гончар); *Яків розгарячився — то — аж у дверях шуміло. Одні стовбула давали, другі перелітали через лежачих, і всі лаялись, батькувались...* (Мирний); *— Чого ти тут бродиш вночі?..— крикнув писар і штовхнув чоловічка в груди кулаком. Чоловічок дав сторчака додолу аж через три східці ганку.* (Н.-Лев.); *Щось тріснуло в санях, і Василько дав сторчака в сніг* (Коцюб.); *Що то вже за їзда, коли те й думаєш, як не впасти, як не вхопити сторчака...* (Загреб.).

давáти (наганяти) / дáти (нагнáти) пýду *кому, на кого і без додатка, діал.* Лякати, страхати кого-небудь. *З кождого кута зівала на нього* [Шикманюка] *пустка, кожда найменша річ у хаті й на обійстю «давала йому пуду!»* (Фр.); *Вломився* [Марусяк] *у ліс, перебрів Красноїльський потік та.. такими лісами, що аж пуду давало* (Хотк.); *Такого на їх пуду нагнав* (Сл. Гр.).

давáти *(рідко* **накладáти, одвáжувати) / дáти** *(рідко* **наклáсти, одвáжити) здáчі** *кому і без додатка.* Відповідати ударом на удар, образою на образу і т. ін. *Парамон Пархомович насідав на сина, а той давав здачі й до кишені по відповідь не лазив* (Ю. Янов.); [Ганя:] *І чого ви, дорослі, такі боягузи?* [Ольга:] *Як?* [Ганя:] *Рідко одне одному здачі даєте* (Корн.); *Крижень образився за свою солдатську честь.. і врізав Корнію по шиї. Корній.. дав здачі* (Зар.); *Підстеріг він мене в темному місці й дав по шиї. Замість того, щоб одважити здачі, я пустився навтьоки* (Ю. Янов.); *Дав мені один пан у пику, а я причинив двері, щоб свідки не нагодилися, та тоді й наклав йому здачі* (Л. Янов.); // Давати відповідь кому-небудь на питання, звертання грубо.— *Ви мене не проженете? — спитав він..— Ні, не проженемо: ми не вдалися в вас..,—..різко дала здачі Саня* (Н.-Лев.).

давáти (піднóсити) / дáти (піднестú) [печéного] гарбузá *кому, жарт.* Відмовляти кому-небудь у сватанні, залицянні. *Гарна була дівчина на все село.. Сватало її багато парубків, так вона всім гарбуза давала* (Укр.. казки); *Мокрина довго любила його* [Миколу] *та все давала гарбузи своїм женихам* (Н.-Лев.); *— Гляди ж,— каже Петро,— мо' й справді старости, то гарбуза дай їм...* (Тесл.); *Маринка наша довго ховалася, та син старости виказав,— він до неї колись сватався, а вона йому гарбуза піднесла* (Ів.); [Відьма:] *Знаю, знаю про твою біду, якого тобі* [сотнику] *мудрого печеного гарбуза піднесла Йосипова Олена* (Кв.-Осн.). **роздавáти гарбузú.** *Може з десяток женихів залітало на обійстя Вариводи, щоб одержати Ярину та пару добрячих волів з млином на підпряжку, так скажена дівка всім женихам роздала гарбузи* (Речм.); **пороздавáти гарбузів** (про всіх або багатьох). *І вже їй було так, що годів з двадцять, та може з сотню пороздавала гарбузів женихам* (Кв.-Осн.). Синоніми: **давáти відкошá** (в 1 знач.); **давáти відсіч** (у 2 знач.); **годувáти гарбузáми.**

давáти (піднóсити) / дáти (піднестú) дýлю [з мáком (під ніс)] *кому і без додатка.* 1. *грубо.* Залишати абсолютно без нічого кого-небудь, нічого не діставатися комусь. *Самі мед п'ють, а нам дулі дають* (Укр.. присл..); *Гей до мене! Є у мене і варене, і печене: Буде людям, буде й вам, А ледачим дулю дам* (Гл.); *Гайос та Перехрестик нас голодом морили і дулю з маком дали за те, що цілу зиму на холоді та в негоді...* (Добр.); *— Очевидно, Щедрі янки На цяцянки-обіцянки.— А коли зачеплять гаком, То підносять... дулю з маком!* (Іванович). Пор.: **дýля з мáком.** Синонім: **показáти дýлю.**

2. *тільки док., жарт.* Допустити неуважність, прорахуватися в чомусь.— *Гляди, Тимку, не дай дулю,— застерігав Павло, натякаючи на те, що при необережному рухові мантачки по косі можна зрізати пальці* (Тют.). Синоніми: **дáти мáху** (в 1 знач.); **дáти прóмах.**

давáти (піднóсити) / дáти (піднéсти, задáти) пінхви *кому, заст.* 1. Бити, карати кого-небудь *Вони* [парубки] *усею громадою не раз і самому писарю давали такої пинхви, що насилу прочухавсь, а десяцькі так і ховаються.. за плотами* (Кв.-Осн.); *— А тобі, мабуть, треба такої* [жінки], *щоб давала щодня стусанів у потилицю.—*

Ого-го. Нехай спробує! Я задам їй такої.. пинхви, що вона не потрапить кудою втікати (Н.-Лев.).

2. Учиняти кому-небудь якусь каверзу, щось підступне, неприємне. *Чухають* [люди] *собі потилицю, та плямкають, та нищечком лають усе-таки того ж Тихона, що їм таку пинхву дав!* (Кв.-Осн.); *Йому* [Халявському] *Хівря і піднесла пинхву* (Кв.-Осн.).

давáти по гамаликý *див.* дати.

давáти (подавáти) / дáти (подáти) знак *кому і без додатка.* Яким-небудь рухом, звуком повідомляти, інформувати когось про що-небудь; сигналізувати. *Змахнув рукою Тиміш — теж дав знак своїм* (Довж.); *Ворог іде. А Дмитрій спокійний, знає, що не полізуть татари зразу, та й вартові пильно стежать, помітять щось, то знак дадуть* (Хижняк); *Тихим.. посвистом дав Юріштан знак зіходитися* (Хотк.). Синоніми: **давáти знáти** (в 1 знач.); **давáти сигнáл.**

давáти (подавáти) / дáти (подáти) прúклад *кому і без додатка.* Бути для кого-небудь зразком для наслідування. [Мелхола:] *Ти, Хусо, міг би й сам прийти до мене. Вже надто запанів... Я не хотіла рабам лихого прикладу давати, а то б і не прийшла...* (Л. Укр.); *З ранньої весни Марія багатьох жінок навколо себе згуртувала, в усьому подавала приклад* (Цюпа); *І знав в дружині з нас кожен: Слова її* [вожатої] *певні й тверді. Як треба, в навчанні поможе І приклад подасть у труді* (Бичко).

давáти пóзір *на кого — що і без додатка, діал.* Наглядати за ким-, чим-небудь. *Просив* [Герман] *його давати позір на Готліба, щоб вчився і привикав до порядку* (Фр.); *— Я йду в село, Сандо,— сказала* [мати].*— Давай позір на хату, щоб нічо* [нічого] *не пропало* (Коб.); *Війт з війтихою ходили по подвір'ю і давали позір, аби вояки їх не спалили* (Черемш.).

давáти по потúлиці; ~ по шúї *див.* дати; **~ реванш** *див.* брати.

давáти (робúти) / дáти (зробúти) прóмах (*розм.* **промáшку).** Помилятися в чомусь, зазнавати невдачі. *В нас кожен прикордонник промаху не дасть* (Коз.); *В такій відповіді.. була ще й хитрість, і полягала вона в тому, щоб комісію.. потішити.. примовкою, викликати до себе симпатію, і хлопець промаху не дав: комісія справді повеселішала* (Гончар); *— Видно, зробили* [хлопці] *якийсь промах. І вгрузли здорово. Це вже, мабуть, з півгодини точиться стрілянина. Не одірвуться, видно, ніяк од погоні* (Головко); *Коли вже син поздоровкається і промаху ніякого в етикеті не зробить, тоді вицвіла текуча блакить батькових очей враз наливається ніжністю* (Гончар). Синоніми: **давáти мáху** (в 1 знач.); **дáти дýлю** (в 2 знач.).

давáти рýку *див.* подавати; **~ собі спрáву** *див.* здавати.

давáти хрестá, *заст.* Клястися, присягатися, хрестячись. *Питався Скорупа в людей: хто чув такі богопротивні слова від Окуня. Люди хрест давали: ніхто не чув* (Рибак).

давáти шúю *див.* підставляти.

дúхати (жúти, життя́) не давáти *кому і без додатка.* Створювати тяжкі, нестерпні умови для кого-небудь; настирливо докучати, набридати комусь чим-небудь. [Секлета Семенівна:] *Ну за що ти мене образив..? За віщо? Ти справді дихати спокійно не даєш!* (М. Куліш); *Що є найменшого, взяв я — почав епіграми складати, Але і тут мій почин дихать тобі не дає* (Зеров); *— А як не дають жити? Що тоді?* (Мирний); *Видима смерть гналась за ними. Землею чеченські шаблі та броньовики, а з неба життя не давали французькі аероплани* (Гончар); *— Та,— махнув рукою Мирон,— звиняйте, моя баба життя не дає.. Мов кліщ вчепилася в душу, живцем заїдає* (Стельмах).

[і] дихнýти не давáти / не дáти *кому і без додатка.* 1. Дуже обтяжувати кого-небудь чимсь (якими-небудь обов'язками, роботою, опікуванням і т. ін.) *Нікому так не гірко, як мені, бо стара.. й дихнути мені не дає: роби, та й роби, та й роби!* (Вовчок); *Найгірше те, що не можу нічого робити, нерви перевтомлені, треба спочити, а тут.. робота не дає навіть дихнути вільно* (Коцюб.); *П. Ольга і її родичі.. дуже сердечно мене приймають, але без тої галицько-польської гречності, що вже й дихнуть гостеві не дає* (Л. Укр.). Синоніми: **не давáти і вгóру гля́нути** (в 1 знач.); **не давáти ногáм та рукáм відпочúнку.**

2. Неволити, гнітити. *О, порвіться ті кайдани, Що й дихнуть не даєте* (Граб.).

не давáти / не дáти в обрáзу (в обúду) 1. *кого і без додатка.* Не допускати кривди над ким-небудь, заступатися за когось. *Таки й Чіпка забивав усіх, не давав Грицька в образу* (Мирний); *— Не плач, стара,— як зараз чую голос коваля Спиридона..— Он у тебе дочка як картина: не дасть в образу* (Мирний); *Ні, мати не дасть в обиду, і він ще міцніше притискається до неї* (Багмут). Пор.: **не попускáти в обрáзу.** Синонім: **не давáти на потáлу.**

2. *чого.* Не дозволяти глумитися над чим-небудь. [Ярослав:] *То не дамо ж гнізда свого в обиду, Вперед на бій за землю нашу рідну..!* (Коч.).

не давáти / не дáти і вгóру гля́нути *кому.* 1. Дуже завантажувати, обтяжувати кого-небудь якоюсь роботою, обов'язками, зовсім не залишаючи вільного часу. *Савинський обіцяв мені принести свої переклади.., а на сім тижні йому п. Антоновичка не дала і вгору глянути* (Л. Укр.). Синоніми: **дихнýти не давáти; не давáти ногáм та рукáм відпочúнку.**

2. *рідко.* Дуже швидко, зразу, не гаючись.

У хату вскочили два лакеї, схопивши Федора під руки, не дали, як кажуть, і вгору глянути — повели в двір (Мирний).

не дава́ти / не да́ти [і] волоску́ (волосі́ні, во́лосу) впа́сти з голови́ *чиєї*. Дуже оберігати, дбайливо доглядати кого-небудь; піклуватися про когось. *Жили вони* [Андріян та Мальва] *тихо, красиво, дядько не давав волоску впасти з її голови* (Земляк); — *І хвалилися* [варяги], *що їхній бог найсильніший і не дасть і волосу з їхньої голови впасти* (Загреб.). Синонім: **не дава́ти пили́ні впа́сти.**

не дава́ти / не да́ти [і (ні, ані)] кро́ку ступи́ти *кому*. Надмірно контролювати або опікати кого-небудь, сковуючи його в діях, вчинках або постійно переслідувати когось. *Пригадалось мені, як я.. стратив «гарну» лекцію, полаявшись із псевдоінтелігентною родиною, бо там буквально не давали кроку мені ступити без цензорського підглядання* (Хотк.); *Водночас просили більших снігів, жорстокіших морозів, скаженої снігової січки.., щоб не дало йому, прасучому синові* [фашистові], *ані кроку ступити* (Тют.). **ступи́ти не да́ти.** *Почала братова знов мене допікати. Вже тепер і ступити мені не дасть..: та те не добре, та се не гаразд* (Вовчок).

не дава́ти / не да́ти [і] пили́ні (по́роху, пороши́ні *і т. ін.*) **впа́сти (сі́сти)** *на кого — що*. Дуже оберігати, дбайливо доглядати кого-, що-небудь, піклуватися про когось — щось.— *А тут один* [пан] *іде.. Перед ним пани біжать та народ розпихують і позаду всіх штовхають, так, що пилині не дадуть на нього сісти* (Кв.-Осн.); — *Хіба моя Марина мала? Хіба в неї руки чужі, щоб вона сина не виняньчила та не виносила?.. Не дала і порошині на нього впасти!* (Мирний). **[і] пили́нці (пили́ночці) не дава́ти впа́сти.** *Він знав Іру за білоручку, на яку мати не давала впасти пилинці* (Панч); *Що день божий — купала* [княгиня дочку], *Рано спати клала І пилиночки* [пилиночці] *на неї Впасти не давала* (Шевч.). **пороши́нці не да́ти впа́сти..** *Він порошинці не дав би впасти на її біле личко* (Ю. Бедзик). **і кра́плі не да́ти упа́сти.**— *Берегтиму* [листа], *як ока, і краплі не дам упасти* (Мирний). Синонім: **не дава́ти волоску́ впа́сти з голови́.**

не дава́ти / не да́ти і понюхати *кому чого*. Не пригощати когось чим-небудь (перев. напоями).— *Я думаю, архімандрит не давав вам і понюхати горілки* (Довж.); *Піткнувся було* [писар], *так йому і чарки понюхати не дали* (Кв.-Осн.).

не дава́ти / не да́ти і ро́та роззя́вити (розкри́ти, розтули́ти) *кому*. Позбавляти кого-небудь можливості сказати щось.— *Як же мені розказувати,— сердито озвався дід,— коли не даєте й рота роззявить* (Стор.); *Так повелося на вічі — не захотіли слухати, хоч розірвися, не дадуть і рота роззявити* (Хижняк); *Як тут говорити, коли не дають і рота розтулити* (Укр.. присл..).

не дава́ти / не да́ти на пота́лу *кого*. Не допускати кривди, знущання над ким-небудь. *З першого знайомства вони знайшли спільну мову, Ткачук «не підводив начальства», а начальство не давало на поталу Ткачука* (Збан.); *Дарма, що він* [батько] *старий, а ще нікому не дасть на поталу дитини!* (Коцюб.); [Середа:] *А що ж? Буду я терпіти, щоб він Івану свиню підкладав? Ну, ні. Це вже вибач. Я свого товариша на поталу не дам* (Мик.). Синонім: **не дава́ти в обра́зу** (в 1 знач.).

не дава́ти / не да́ти нога́м та рука́м відпочи́нку *чиїм*. Примушувати кого-небудь невтомно працювати. *Дядина ще змалку не давала ногам та рукам її* [Христиним] *одпочинку, призвичаїла до роботи* (Мирний). Синоніми: **дихну́ти не дава́ти** (в 1 знач.); **не дава́ти і вго́ру гля́нути** (в 1 знач.).

не дава́ти / не да́ти про́диху *кому і без додатка*. Тримати в стані постійного напруження кого-небудь, піддаючи тяжким випробуванням.— *Навіть сорочки на переміну немає. Нужда продиху не дає* (Добр.). Синонім: **не дава́ти про́світку** (у 1 знач.).

не дава́ти / не да́ти про́світку *кому і без додатка*. 1. Створювати нестерпні умови життя для кого-небудь. [Одарка:] *Бог його знає, може я й винувата, що не попускала їй* [дочці] *ні в чім... Щодня гризла, просвітку не давала* (Мирний); — *День настане — старі просвітку не дають.. і не там сяду, і не там стану, і руки б мені покорчило.. Воно й зрозуміло: для них Кирило син як син, а я синиха лиха* (Григір Тют.); — *Вони, батьку, усі тут напосілися на Милану, просвітку їй не дають* (Міщ.). Синонім: **не дава́ти про́диху.**

2. *рідко*. Набридливо, невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, питаннями і т. ін.). *Я не хотіла за нього йти, а бачиш, пішла... просвітку не давав* (Томч.). Синонім: **не дава́ти прохо́ду** (в 1 знач.).

не дава́ти / не да́ти прохо́ду *кому і без додатка*. 1. Настирливо, невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, розмовами і т. ін.). *Вона в мене не проста,— гоноровита дівчина Наталка. Коли хочете знати,— проходу не дає, щоб я написав до їхньої шкільної стінгазети спогади про громадянську війну* (Ю. Янов.); *Годиться з'ясувати стосунки, бо він мені проходу не даватиме* (Гуц.). Синонім: **не дава́ти про́світку** (в 2 знач.).

2. Уїдливо дошкуляти комусь чим-небудь. *Багачі своїми поглумками проходу не давали* (Гончар); [Павло:] *От же ні Панько, ні Клим, ні Терешко не тікають додому, а ми вернемось, і там, серед своїх людей, засміють, проходу не дадуть!* (К.-Карий).

не дава́ти / не да́ти собі́ на но́гу наступи́ти. Не допускати кривди, знущання над собою, безкарно шкодити собі. Синоніми: **не дава́ти наплюва́ти в ка́шу; не дава́ти собі́ по но́сі гра́ти.**

не дава́ти / не да́ти собі́ по но́сі гра́ти, *рідко.* Не дозволяти нечемно чи зверхньо поводитися з собою.— *..Він до мене остро, знаєш, ставиться так, мов він тут пан.. Ну, сим разом я не дав собі по носі грати* (Фр.). Синоніми: **не дава́ти наплюва́ти в ка́шу; не дава́ти собі́ на но́гу наступи́ти.**

не дава́ти / не да́ти спа́ти *кому.* Постійно турбувати, тривожити, хвилювати кого-небудь. *Білий бельведер не давав спати Тихонові.. Білий бельведер голуб'ятника — більмо на оці* (Рудь). Синонім: **не дава́ти споко́ю** (в 1 знач.).

не дава́ти / не да́ти споко́ю *(рідко* **поко́ю, супоко́ю, упоко́ю)** *кому і без додатка.* 1. Дуже турбувати, тривожити, хвилювати кого-небудь. *Настирливі, сумні почування не давали мені спокою, неначе злодії викрадали в мене веселість, виганяли радість з моєї душі* (Н.-Лев.); *Думи носились по його голові одна за другою.., не давали йому супокою* (Коцюб.); *Скільки йому цей Демко дошкуляє в громаді своєю правдою, а оце ще й сюди притисся, і тут упокою не дає* (Гр.); *Важкі випробування падали на їх голови, не даючи ні спокою, ні спочинку* (Довж.). Синонім: **не дава́ти спа́ти.**

2. Спонукати до постійної діяльності. *Ні собі, ні підлеглим Брянський не давав у горах спокою. Навіть Сагайду і Черниша він тренував годинами* (Гончар); *Від рання до вечора копирсається* [мати] *в землі сама, не дає спокою й іншим* (Мушк.).

не дава́ти / не да́ти спу́ску *кому і без додатка.* Бути вимогливим до кого-небудь, не прощати комусь провини, не залишати безкарним кого-небудь за його негативні дії, вчинки. [Третій молодий ткач:] *Ось ходіть лишень, дядьку, з нами! Ми їм спуску не даємо* (Л. Укр.); [Остюк:] *Дуже нарізається* [Марина] *на мене. Але я їй спуску не даю* (Корн.); *Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колгоспу, коли треба, горло перегризу, а спуску не дам* (Кучер); *Приїхав голова на поле, бо за всім має устежити, бо господар він справжній, тямковитий, нікому спуску не дасть* (Ю. Бедзик). Антоніми: **дава́ти побла́жку; дава́ти пота́чку.**

не дава́ти / не да́ти хо́ду *кому.* 1. Перешкоджати кому-небудь виявити свої здібності в чомусь (у просуванні по службі і т. ін.); стояти на заваді кому-небудь.— *Біда! — посміхнувся Остап.— Не дають нам ходу, дядьку Мусію, забивають* (Головко); *— А ходу мені не дають через дружину.. Вона, бачте, в мене попівна...* (Збан.); *Батькове звання спочатку не давало йому ходу, а це, дивись, як пішов угору* (Стельмах).

2. *заст.* Не пускати кого-небудь кудись. *Піткнувсь було* [писар], *так йому і чарки понюхати не дали і у хату ходу не дали* (Кв.-Осн.).

не дава́ти (не дозволя́ти) / не да́ти (не дозво́лити) наплюва́ти (плю́нути) [собі́] в ка́шу (в борщ). Не допускати кривди, знущання над собою, не шкодити собі. *Діти.. не дуже гарно обходилися з сиротою, а надто ще за те, що він не давав наплювати собі в кашу* (Коцюб.); [Кукса:] *..Я так думаю, що цей* [отаман] *не дасть у кашу наплювати, дарма що молодий!* (Кроп.); *Ці* [Павло та Варвара] *не дадуть наплювати собі в кашу. Бравий народ* (Кир.); *В Зарічному він не одного знав: народ тямущий! В кашу плюнути не дасть нікому* (Рєзн.); *Завадка серцем відчував, що Бронко не занехаяв справи. Не такий характер в його сина, щоб дозволити собі наплювати в кашу* (Вільде); *Звичайно, стосунки з молодим і недосвідченим парторгом треба налагоджувати, але плювати собі в борщ він не дозволить нікому* (Собко). **не да́ти наплюва́ти в свою́ ка́шу.**— *Він* [Сіробаба] *цінує і твоє діло, але і в свою кашу наплювати не дасть* (Гончар). Синоніми: **не дава́ти собі́ на но́гу наступи́ти; не дава́ти собі́ по но́сі гра́ти.**

не дава́ти (не подава́ти) / не да́ти (не пода́ти) знаку́ (взнаки́). Нічим не показувати, не виявляти чого-небудь (своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін.). *І хоч серденько його* [Юрасика] *завмирало, він і взнаки не давав, як йому боязко* (Тулуб); *Впізнав царя селянин, тільки не подає про це знаку* (Вол.); *Почував себе Іван погано, та знаку не подавав* (Кол.); *Боїться* [Галя] *поворухнутися, щоб не дати знаку, що вона ще жива, що вона все чує* (Мирний); *Мати.. згадала оту недавню з сином розмову про заробітки, та, щоб не дати знаку синові,.. щоб одвести його думки,— і собі ніби байдуже зауважила, що справді — трясця її бери, саму економію* (Головко); *Канцлер Замойський навіть і взнаки не дав, що помітив сотникову помилку* (Ле). Синонім: **не подава́ти ви́гляду.**

ДАВАТИСЯ: дава́тися в па́м'ять *див.* датися.

дава́тися / да́тися взнаки́ (зна́ти) *кому, чому і без додатка.* 1. Ставати відчутним, виразно помітним; проявлятися, відчуватися. *Цимбал не відставав, та відсутність тренажу давалася взнаки: він важко хекав.., весь спітнів* (Багмут), *Ближче до греблі течія, мабуть, зносила дужче, але тут вона майже не давалася взнаки* (Голов.); *Страшний він* [Дніпро] *у чорну бурю... Це добре далося знати в дні громадянської війни* (Рильський).

2. Неприємно нагадувати про себе. *Сам* [коваль] *був неписьменний і дуже жалкував з того.. І завжди і скрізь неписьменність прикро давалася взнаки* (Головко). Синонім: **дава́ти себе́ зна́ти** (в 1 знач.).

3. Завдавати прикростей, дошкуляти кому-не-

будь. *Вимушена полярна зимівля давалася взнаки слабшим організмам* (Трубл.); *Другу ланку косарів повів голова колгоспу Василь Яремчук. Важкувато йому було, давалися взнаки рани на нозі* (Цюпа); *Недостачі, нужда добре далися їй* [Христі] *знати* [Мирний]; *Вона, як уміла, варила їсти. Не завсігди їй щастило, а найбільш отой борщ дався їй узнаки,— ніяк, звичайно, не хоче бути добрий на смак!* (Гр.); *Оксані ця зима найбільше далася взнаки. Нема кому дровець постарати, нема кому одіннячка придбати* (Черемш.); *Стогнання його* [панотця] *тривало допізна. А це далося взнаки найдужче Славкові* (Март.). Синоніми: **дава́ти себе́ зна́ти** (в 2 знач.); **дава́тися в па́м'ять** (у 2 знач.).

4. *кому*. Проявляти себе в чомусь перед ким-небудь. *Під Троєю він* [Еней] *дався знати Нам всім, як взявся рятовати* [рятувати] *Богів домашніх і рідню* (Котл.).

5. *чому*. Надовго запам'ятовуватися (перев. про щось неприємне). *Ох, приязнь, приязнь! Товариство! Далось ти мені гірко взнаки, не забуду я тебе до смерті!* (Фр.); [Юда:] *Я їздив раз по рибу до вас в Капернаум,— о, теє місто далось мені взнаки!* (Л. Укр.); *Микола згадував окремі епізоди, які, мабуть, дались найбільш йому взнаки* (Панч). Синоніми: **дава́тися в па́м'ять** (у 1 знач.); **врі́затися в па́м'ять.**

6. Показати себе з поганого боку, залишати про себе недобру пам'ять. *Турки давалися взнаки балканським державам* (Ле); *— Хіба ти сама змалку не вивірила? Не дався він* [Василь] *тобі ще узнаки? Пожди трохи, він покаже свої зуби* (Мирний); *Дався взнаки Ведмедеві брат Окуня. Ще довго пам'ятатиме він його розбишацтво* (Рибак); *Його знали в школі всі — і учні, і вчителі, і директор,— бо усім добре дався взнаки* (Ів.).

дава́тися / да́тися в ру́ки (до рук) *кому і без додатка*. 1. Ловитися. *Коло носа в'ється, а в руки не дається* (Укр.. присл..); *А воно, оте мале* [хлоп'я] *.., знов вив'юнювалось, виривалося.., ніяк не даючись до рук* (Гончар); *Чайка, видно, виголодалась, бо далеко не втікала, відразу далася в руки* (Збан.). Антонім: **вислиза́ти з рук** (у 3 знач.).

2. Здаватися, не чинити опору кому-небудь.— *Цур тобі!.. Де ж ти бачив, щоб турок без ніякої бійки сам тобі в руки дався?* (Добр.).

3. Підпадати під чий-небудь вплив, підкорятися комусь, чомусь. *Виряджала мати* [Петра], *наказуючи, щоб стеріг себе, не давався у руки лихим людям* (Мирний); *Злостився на себе за те, що дався в руки якійсь сліпій силі і дозволив їй помститися над собою* (М. Ю. Тарн.).

4. Потрапляти в залежність від когось, в чию-небудь неволю. *Радить* [Чіпка] *кожному себе стерегти, громаду, а не даватись знову панам у руки* (Мирний); *— Дайте мені спокій з тими попами. Балакають вони з людьми солодко, поки дадуться їм у руки, а далі вже вибачай* (Дн. Чайка).

5. Ставати чиїм-небудь здобутком, досягненням. *Ось воно слово: одберім землю!.. Ту саму землю, що як мрія далека, тільки манила, а не давалась у руки, що грала перед очима як марево в спеку* (Коцюб.); *Він* [Чіпка] *..кляне земство, котре йому не далося в руки* (Мирний); // Ставати легким для оволодіння, доступним. *Вже третій рік я дояркою. Справа ніби сама в руки дається* (Хлібороб Укр.).

дава́тися / да́тися, як горобе́ць на поло́ву. Дозволяти себе ошукати, піддаватися обману. *Нічого було робити: тра* [треба] *було із дідом знов ладити, поки вибереться час, щоб його знов піддурити.. Тільки «білий дідок» вже не давався, як горобець на полову* (Григ.).

ди́ву дава́тися. Дуже дивуватися з чого-небудь. *Іноді аж диву дається* [Свирид Яковлевич], *як його Настечка справляється з усім* (Стельмах); *Іван Антонович слухав Хомині скарги і диву давався: хто це говорить?* (Гончар); *В дитинці почали вже й диву даватися. Чим пояснити тирлування Кирія? Чого він хоче?* (Міщ.).

не дава́тися (не здава́тися) на мо́ву. Не хотіти розмовляти, не вступати в розмову з ким-небудь. *Ониська не заходила в хату і не давалася на мову ніяк* (Л. Янов.); *Недавно приїхала до неї дочка Галька: пишна така, що й на мову не здається* (Кос.).

ДАВИТИ: дави́ти ка́менем [на се́рце (ду́шу, гру́ди)]. Викликати безрадісний душевний стан, гнітючий настрій; гнітити. *Гірко йому* [Петрусеві] *на душі, важким каменем давили слова Шестірного, та й нікому і розважити, нікому одвести думки від глибокої образи* (Мирний); *Безрадісні події на фронтах, туга по Україні, яку вже топтали німецькі фашисти, каменем давили на серце* (Панч); *Якесь важке, гнітюче почуття каменем давило груди* (Донч.).

дави́ти на всі га́льма. Діяти рішуче, без будь-яких обмежень. *Робимо справу великої ваги, а його одне слово, одна яка-небудь дурна витівка зможе зіпсувати все. Дави на всі гальма. Хай він відчує, що ми не збираємось потурати його неподобствам* (Тют.).

дави́ти слізьми́ *кого, що*. Викликати спазматичні приступи плачу у кого-небудь. *Йому* [Кавунові] *гаряче і боляче: його душить у горлі дим, а жаль за жінкою, за дітьми давить слізьми горло* (Н.-Лев.). Пор.: **сльо́зи да́влять.**

дави́ти хропака́ *див.* давати.

ДАВИТИСЯ: дави́тися плаче́м (рида́ннями, слізьми́, сльоза́ми, хли́паннями). Гірко плакати, марно намагаючись стриматися, приглушити плач; задихатися від приступу плачу.— *Кинь,*

Іваночку, свою думку,— давилась плачем і одночасно намагалася стримати сльози [Ганна].— *Невже ти душогубом станеш?* (Стельмах); *Параска Тихонівна, давлячись слізьми, кусала подушку* (Ю. Янов.). Синонім: **сльо́зи да́влять.**

дави́тися сміхом (від сміху, ре́готом, від ре́готу). Безуспішно намагатися стримувати приступи, пориви сміху. *Женя пирснула, давлячись сміхом* (Сміл.); *Чохов схопив зубами рукав гімнастьорки, давився від сміху, дивлячись, як Чумаченко.. борониться від діда* (Тют.); *Сміх* [тещі] *був роблений, сухий, з якимись істеричними виляскам. Степан ладен був заткнути їй горло, щоб ущухло оте лящання, а вона давилася від реготу і заливалася, заливалася* (Загреб.).

ДАВИТЬ: ка́мінь да́вить ду́шу *див.* камінь.

ДАВНІЙ: по да́вній па́м'яті *див.* пам'яті; **струси́ти ~ прах** *див.* струсити.

ДАВНІХ-ДАВЕН: з да́вніх-даве́н. Здавна, з давніх часів; споконвіку. *Суд.. дав присуд, щоб Єремія вернув Конецпольському і Гадяч, і навіть Хорол, як належачий з давніх-давен до.. королівських земель* (Н.-Лев.); *З давніх-давен у всіх війнах парламентери користувалися правом недоторканості* (Гончар). **з да́внього да́вна.** *З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили* [дід і баба], *Як діточок двоє* (Шевч.).

за да́вніх-даве́н. У давні часи, в далекому минулому. *Так, танець за давніх-давен На меті мав благочестя* (Л. Укр.); *Ще за давніх-давен робилися спроби полегшити становище хворих, які втратили слух* (Наука..).

ДАВНО: давно́ б так. Правильно, добре (уживається на знак схвалення чиїх-небудь дій, вчинків). [Муза:] *Прощай. Тепер ти вільний, Живи собі по моді! (Зникає).* [Поет:] *Давно б так!.. Я в пригоді поможу й сам собі* (Л. Укр.). **ота́к би й давно́.**— *От... Отак би й давно. А то наче справді, яка велика пані — її кличуть, а вона уклалась спати* (Мирний).

не так давно́. Зовсім недавно.— *Не так давно.. я йшов безлюдними полями, щоб побачити, як зима зустрічається з літом* (Стельмах).

ДАВНЮ: я́три́ти да́вню ра́ну *див.* ятрити.

ДАЄ: аж вогню́ дає́. Хто-небудь дуже гнівається з якогось приводу. *А жінка аж вогню дає.. Нічого. Най там як хоче, а я як сказав слово, то вже не переміню* (Коцюб.). Синонім: **вогне́м ди́хати** (в 1 знач.); **важки́м ду́хом ди́хати.**

бог дає́ *див.* Бог.

ДАЙ: дай Бо́же (Бог, Го́споди). 1. *чого.* Уживається для вираження побажання комусь чого-небудь. *В тому гаю два Голуби були І як брати милесенько жили — Дай боже так і людям жити* (Гл.); — *Дай боже щастя вашим діточкам!* — *хрипить старик* (Смолич); — *Прощай, друже! Дай господи, щоб мали силу чесно й сміливо сповнити свій довг* [обов'язок]..— *Дай боже!* (Коцюб.); *Як умирають — ви не мали Нагоди бачить, і надалі В житті у вашім — дай вам бог І не побачити* (Лерм., перекл. за ред. Рильського).

2. *без додатка.* Уживається для вираження похвальної оцінки кого-, чого-небудь, для підкреслення винятковості, незвичайності чогось. *У старого Лук'яна Хомутенка сімеєчка дай боже: він з жінкою та восьмеро дітей* (Тют.); — *Те, що Оксана Кульбачка посадила,— росте, дай бог! Ось у кого нам треба вчитись...* (Гончар). **пода́й Бо́же (Го́споди).**— *Що ж? Ви жених такий, що подай господи!* (Мак.); — *Далеко страшенно від слободи за десять верст не наїздишся, не находишся.. А ще як коняки в котрого бідняка немає— погиб щитай* [вважай]. *А хуторянам — подай боже* (Головко).

дай Бо́же (Бог) здоро́в'я *кому.* Уживається для вираження побажання добра, благополуччя кому-небудь з приводу подяки.— *У мене зайві* [чоботи] *є. Виносять.— На,— кажуть. Мати взяла, так обдивляється.— Спасибі, каже,— дай бог здоров'я йому* (Тесл.).

дай Бо́же (Бог) па́м'ять (па́м'яті). Уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь.— *Вона* [Наташка] *нагадує щось мені знайоме,— знову почав Проценко.— Я десь на неї схожу бачив.— О-о, дай боже пам'ять* (Мирний).

дай Бо́же но́ги *див.* давай.

не дай Бо́же (Бог, Го́споди, Ма́ти Бо́жа). Уживається для вираження бажання уникнути чого-небудь, застереження від чогось. *Не дай боже вмирати під тином* (Укр.. присл..); — *Тихше,— просить співрозмовників господарка,— він* [фашистський офіцер] *по нашому насобачився, не дай бог, підслухає* (Ю. Янов.); *Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія. Не дай господи, як ще буде сердита, лінива та лиха* (Н.-Лев.); *Взяв він та й женився вдруге.. Випало йому на долю таке щастя, що й не дай мати божа хрещеному чоловікові* (Хотк.). Синоніми: **не доведи́ Го́споди; хай Бог не дово́дить; хай Бог одве́рне.**

хоч в о́ко дай. Зовсім нічого не видно. *Клятий туман, хоч в око дай* (Кач.). Синоніми: **хоч в о́ко стрель; хоч о́ко ви́коли; хоч о́ком світи́.**

хоч чо́рта дай. Уживається при висловленні досади, невдоволення з приводу безуспішних дій, намагання зарадити якійсь справі і т. ін. *Не вам кажучи, заклинились на передній швидкості, хоч чорта дай! Сунемо, як неживі,— і кришка* (Ю. Янов.).

ДАЛЕКА: з дале́кого дале́ка. З дуже великої відстані; з далеких країв, здалека. *Чи довго ми так сидітимемо? — питає наче з далекого далека голос оператора* (Ю. Янов.). **з дале́кого да́леня.**

Серед високого неба.. починають загорятися зірочки: мов з далекого даленя, хто жариною грається (Мирний). **з далéкої дáлечі.** *Неначе мулом замулило світлу течію повного щастя, повної веселості, яку я передніше почував, вертаючись на Україну з далекої далечі* (Н.-Лев.).

ДАЛЕКИЙ: далéкий приціл *див.* приціл; **не ~ світ; у ~ світ** *див.* світ.

ДАЛЕКО: бáчити далéко *див.* бачити; **~ захóдити** *див.* заходити.

далéко кýцому до зáйця. Велика різниця між ким-небудь; хто-небудь зовсім не рівня комусь, не схожий на когось. [Т е т я н а:] *Ви себе рівняєте з Іосифом? Далеко куцому до зайця!* (Котл.); [Я с ь:].. *Шляхтич — то велика річ! У своїх добрах він — король!.. Правами рівний Вишневецьким та Сопігам...* [Н а т а л я:] *Ну, далеко куцому до зайця!* (Гр.); [Я в т у х:] *Еге, ти на діда свого дуже схожий.* [О с т ю к:] *Це правильно.* [Я в т у х:] *Тільки вибачай, далеко куцому до зайця* (Корн.).

далéко лежáти *див.* лежати; **~ не поїдеш** *див.* поїдеш; **~ піти́** *див* піти; **~ ходи́ти** *див.* ходити; **~ ходи́ти не трéба** *див.* треба; **держáти язи́к ~ від рóзуму** *див.* держати; **забігáти ~ рóзумом** *див.* забігати.

ДАЛЕКОГО: з далéкого далéка *див.* далека.

ДАЛЕКУ: іти́ в далéку дорóгу *див.* іти.

ДАЛИ: наздогáд буряків, щоб дали́ капýсти *див.* наздогад.

ДАЛІ: дáлі (подáлі) від ли́ха (від гріхá, від спокýси). Намагаючись уникнути чого-небудь неприємного, небезпечного і т. ін. *Пан не хотів вже взувать постоли.. Він знов був сильний та хитрий ворог, з яким трудно було боротись.. Краще далі од пана і од гріха* (Коцюб.); — *Розспівався. Найшов час! — Не чіпайте його, хлопці,— подалі від лиха* (Стельмах); *Раніше, коли бувало на маршах або вночі під час тісняви на переправах виникали звичайні в таких випадках сутички між їздовими різних частин, Хома тримався подалі від гріха* (Гончар); *Первоцвіт обпік Горецького лютим поглядом.., але повернув мовчки до тих, що стояли під явором,— просто відійшов подалі від гріха* (М. Ю. Тарн.); *Явдоха швидше та швидше тягла синка на край майдану, далі від гемонських спокус, і їй здавалося, що вкрай зголоднілий Михайлик ось-ось знепритомніє* (Ільч.); *Коли вбитий солдат почав ввижатися йому* [Удовенку] *ночами, відніс автомат з двору далі від спокуси, закинув у яр* (Д. Бедзик).

дáлі нікуди *див.* нікуди; **диви́тися не ~ свогó нóса** *див.* дивитися; **іти́ ~** *див.* іти; **не бáчити ~ свогó нóса** *див.* бачити; **не йти ~ вух** *див.* йти; **покáзувати дорóгу ~** *див.* показувати.

ДАЛО: щоб йомý (тобі, їй, їм *і т. ін.*) **ди́хати не далó.** Уживається як прокляття з побажанням комусь-небудь чогось лихого. *Раптом долетіло до вух тітчине улюблене: «Щоб тобі дихати не дало!».*

ДАЛЬНІ: у дáльні світи́ *див.* світи.

ДАМ: я тобі дам *див.* я.

ДАМА: дáма сéрця, *заст., жарт.* Кохана жінка.— *Я чую над нами подих середніх віків: сей лицар грає на бандурі, дама його серця виходить на замкову башту* (Н.-Лев.); [М и л е в с ь к и й:] *Олександро Вікторівно! Ви мене ображаєте! Ви добре знаєте, що у мене тепер одна-єдина дама серця* (Л. Укр.); *Він* [Потьомкін] *сидів в оточенні своїх дам серця, серед яких на перше місце претендувала Катерина Долгорука* (Добр.).

ДАМКАХ: раз, два і в дáмках *див.* раз.

ДАМОКЛІВ: дамóклів меч *див.* меч.

ДАМОКЛОВИМ: ви́сіти дамóкловим мечéм *див.* висіти.

ДАНАЇД: бóчка Данаї́д *див.* бочка; **як у бóчку ~** *див.* бочку.

ДАНИНУ: віддавáти дани́ну *див.* віддавати.

ДАНЬ: віддавáти дань *див.* віддавати; **сплáчувати ~** *див.* сплачувати.

ДАР: відрізни́ти бóжий дар від яє́чні *див.* відрізнити.

дар мóви (слóва). 1. Здатність говорити. *Той* [Карпо] *стояв оторопіло біля дверей.., остаточно втративши дар мови* (Цюпа); *Наймичок вони* [хазяї] *затюкали вже так, що ті втратили не тільки дар людської мови, а й здатність пересуватися* (Кол.); *В госпіталь його* [Павлущенка] *привезли контуженим.. Йому скривило щелепу, пом'яло всього, а найгірше — він втратив дар мови* (Гончар); *Найбільш вражінь дістали ноги, і коли б вони мали дар слова, оповіли б багато. А то мовчать і болять* (Коцюб.).

2. Здатність красиво, розумно говорити; красномовність. *Він* [о. Василій] *такий чистий, такий ідейний, з могутнім даром слова — може і повинен впливати, мусить жити для вищих цілей* (Коцюб.).

ДАРЕМНО: дарéмно хліб перевóдити *див.* переводити.

ДАРМА: тиня́тися дармá *див.* тинятися.

ДАРМОВЕ: дармовé мéшкання *див.* мешкання.

ДАРОМ: не минáє дáром *див.* минає.

ДАРУВАТИ: дарувáти життя́ *кому і без додатка.* 1. Залишати живим (засудженого до страти або переможеного в бою, поєдинку); щадити. [З о л о т н и ц ь к и й:] *В своїх маєтках, добрах — ми королі, Як вони, так і я маю право дарувати життя підданому чи на горло його карати* (Гр.); — *Червоноармієць страшний ворогові в бою, а лежачого ми не б'єм. Якщо здастеся, ми даруємо життя* (Гончар).

2. Не вбивати, відпускати на волю (про тварин). *Він тому ведмедю дарував життя!* (Л. Укр.)

дарувáти свобóду *кому.* Звільняти кого-небудь з-під варти, з ув'язнення.

не дарувáти свогó. Не йти ні на які поступки, відстоюючи свої інтереси. *Всі знали, що він у суперечці ніколи не дарував свого.*

ДАРУЙТЕ: дарýйте на слóві [мені]. Уживається як формула вибачення; вибачайте. [Г у с а к:) *Даруйте на слові, але ви більш ніж помиляєтесь* (Мик.).

ДАСТЬ: дасть Бог *див.* Бог; **жáба пить ~** *див.* жаба; **укýсить і мéду ~** *див.* укусить; **що Бог ~; як Бог ~** *див.* Бог.

ДАТИ: дáти [берéзової] припáрки *кому.* 1. Побити, суворо покарати, відшмагавши різками кого-небудь. *Колись за це дадуть тобі березової припарки такої, що й правнучатам будеш заказувати* (Котл.).

2. Гостро лаяти, критикувати кого-небудь. *Сьогодні засідання комітету як ніколи затягнулось. Дамо на бюро вам такої припарки, що будете вік пам'ятати* (С. Ол.); *Дали ж припарки Мончукові. За все — холодність, безініціативність. Перепало, довіку пам'ятатиме* (Курт.).

дати бій; ~ бóбу; ~ буханів; ~ відбíй; ~ відкошá *див.* давати.

дáти (відміряти, відвáжити, заліпúти, вліпúти *і т. ін.)* / **давáти (відмірювати, відвáжувати, заліплювати** *і т. ін.)* **ляпаса (лящá)** *кому і без додатка.* 1. Ударити кого-небудь долонею по обличчю.— *Тобі пояснити? — схопився раптом із-за столу Федот і дав Тимкові ляпаса* (Тют.); *За кучму сю твою велику Як дам ляща тобі я в пику, То тут тебе лизне і чорт* (Котл.); *Нова покоївка не зрозуміла панського жарту про суд і замість трьох поцілунків одміряла йому одного ляпаса* (Стельмах); [Т и м о ф і й:] *Не думав, що ця ніжна рученька такого ляпаса може заліпити* (Корн.); *За невдачу серце зривав* [дяк] *завжди на наймиті: Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща* (Вас.).

2. Завдати сорому, образи кому-небудь; зганьбити когось.— *Дали ляпаса* [багачі] *всій нашій родині* (Вільде).

дати відсіч; ~ відстáвку; ~ відчіпнóго; ~ відчýти; ~ віру *див.* давати.

дати вічного хропакá *рідко, зневажл.* Померти, загинути.— *Князю Яремо! Не лий і не пий християнської крові надаремно, бо ще й сам вп'єшся на смерть та й сам даси вічного хропака* (Н.-Лев.).

дáти вóлю; ~ вóлю ногáм; ~ вóлю рукáм; ~ вóлю сéрцю; ~ вóлю язикóві *див.* давати.

дáти (всúпати) берéзової кáші *кому.* 1. Побити кого-небудь (перев. різками), суворо покаравши. *Крикнув* [Дцу Кин-дзин] *— радцям каші Березової дать* (Граб.); *Всипати б такій березової каші, щоб не хитрувала, наче циганка на ярмарку* (Стельмах); *Вона їм всипле березової каші. Вони пам'ятатимуть, як треба матір слухати й поважати* (Кучер). П о р.: **почастувáти берéзовою кáшею.** С и н о н і м и: **дáти хльóсту; всúпати пéрцю** (у 1 знач.); **вúтерти вóрсу; намúлити шúю** (у 3 знач.).

2. Дуже вилаяти, гостро покритикувати кого-небудь.— *А ми свого командира.. привезли. Поранений. Хотіли вдома лікувати, та генерал Петренко дізнався. Дав мені березової каші!* (Кучер). С и н о н і м и: **всúпати пéрцю** (у 2 знач.); **дáти чортів** (у 3 знач.); **дáти нагíнку; дáти прочухáнки** (в 3 знач.); **давáти чóсу** (в 3 знач.).

дáти (всúпати) рíзок *кому.* Побити, відшмагати кого-небудь різками. *Він* [пан] *тільки тішив себе тією думкою, що дасть Миколі сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* (Н.-Лев.). П о р.: **дáти берéзової кáші** (в 1 знач.).

дáти в три шúї *кому.* Побити кого-небудь.— *Чого ти прийшов до мене? Лаятися? То йди собі заздалегідь, бо тілько пам'ятаючи давнє, я не велю тобі в три шиї дати* (Мирний). **дáти тришúя.** *Чи бач, у мене розходились! Я дам вам зараз тришия* (Котл.).

дáти газ; ~ гáку; ~ гарбузá *див.* давати; **~ гаря́чих** *див.* всипати; **~ головúць; ~ гóлову** *див.* давати.

дáти / давáти запотúличника (потúличника) *кому.* Сильно, боляче бити кого-небудь (перев. по голові). *Про людське око, він трусонув Степана, дав йому запотиличника* (Стельмах); *Мартоха.. дала потиличника Прісці* (Л. Укр.); *Ігорьок намагався пролізти до колодязя.., але Килина дала йому легенького потиличника* (Гуц.). П о р.: **дáти по шúї** (в 1 знач.).

дáти дмухачá. Утекти. [А н д р і й:] *Коли скінчилась війна, я вимагав відправки додому. Та з капітаном Балфі годі було домовитись. Коли в кишені було вже кілька фунтів, я дав дмухача* (Галан). С и н о н і м и: **дáти вóлю ногáм** (у 1 знач.); **дáти дрáла; дáти лúги; дáти ногáм знáти; дáти тя́гу** (в 2 знач.); **накивáти п'я́тами** (в 3 знач.);

дáти догáну; ~ дорóгу; ~ дрáла *див.* давати.

дáти дрáнки *кому.* Побити когось. *Бог — високо, пан — далеко, а підпанки дадуть дранки* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **дáти наминáчки; дáти табáки понюхати; пом'я́ти бóки** (в 1 знач.).

дáти дроздá *див.* давати.

дáти дýба, *зневажл.* 1. Померти чи загинути. *Говорила стара, поки й дуба дала* (Укр.. присл..); [П р і с ь к а:] *Думають, що мати прикидається недужою... Повірять тільки, як колись дуба дасть мати* (Вас.); *Ось він приїде, мабуть, зляже. І помре між добрих справ, І, напевне, хтось там скаже: — Дід Данило дуба дав* (Мал.). **давáти дýба.**— *Я ж не який-небудь дикун.., що, даючи дуба, нібито наказував і жінку свою вбивати* (Гончар). П о р.: **врíзати дýба.** С и н о н і м и: **біс узя́в; віддáти бóгу дýшу; дíдько взя́в.**

2. Припиняти своє існування. *Британська монополія дала дуба ще двадцять восьмого року разом*

із славнозвісним грабіжницьким планом містера Стівенса (Смолич).

да́ти ду́лю; ~ ду́лю че́рез кишéню; ~ духопéлів; ~ ду́ху; ~ жа́ру; ~ жи́ти; ~ життя́; ~ за́гад *див.* давати.

да́ти (зада́ти, завда́ти) га́рту. 1. *кому і без додатка.* Дуже побити кого-небудь; розправитися з ким-небудь.— *Треба* [конокрадів] *живцем узяти та дати такого гарту, щоб острог їх живими взяв та живими не випустив* (Гр.); *Ми з Толькою завдали таки доброго гарту Генці Климовському. Грали в російсько-японську війну: Генка був за японця, а ми — руські* (А.-Дав.).

2. *кому.* Покарати когось за що-небудь.— *Ви бушуєте, поки нема мого Антося, а хай-но приїде то дасть він вам гарту!* (Свидн.).

3. Дуже лаяти, гостро критикувати кого-небудь. *Бач, спробував би їй хто 2 місяці не писати, задала б гарту...* (Л. Укр.).

4. *чому.* Дуже пошкодити, поламати, понівечити що-небудь. *Лаврінові діти дали б їм* [грушам] *гарту* (Н.-Лев.).

да́ти за́дній хід *див.* давати.

да́ти залі́зного бо́бу з'ї́сти *кому, заст.* Убити кого-небудь. *Дав йому бобу залізного з'їсти* (Номис.).

да́ти заря́д; ~ зеле́ну ву́лицю; ~ зівка́; ~ знак; ~ зна́ти ~ зрозумі́ти; ~ зуботи́чину; ~ і́мпульс; ~ каба́ки *див.* давати.

да́ти киселю́ (киселя́) *кому, жарт.* Ударити кого-небудь коліном; побити. *Спусти їм.. І власть твою собі присвоють, І всім дадуть нам киселя* (Котл.).

да́ти ключ; ~ конце́рти; ~ ко́поті; ~ кри́ла; ~ кру́га *див.* давати.

да́ти ку́чму (ку́чми) *кому, заст., рідко.* Суворо покарати кого-небудь. *Як пан Еней так забавлявся, То.. Не думав і не сподівався, щоб хто з Олимпа кучму дав* (Котл.).

да́ти лад *див.* давати.

да́ти ли́ги, *жарт.* Утекти. *Українське л и́ г и д а́ т и еквівалентне і співзвучне російському «дать лызка», «навострить лыжи», дременути, втекти* (Нар. тв. та етн.). С и н о н і м и: **да́ти во́лю нога́м** (у 1 знач.); **да́ти дмухача́; да́ти дра́ла; да́ти тя́гу** (в 2 знач.); **накива́ти п'я́тами** (в 3 знач.).

да́ти ли́ха закаблу́кам; ~ лу́пки *див.* давати.

да́ти марафо́н, *жарт.* Пробігти велику відстань.— *Ох, і біг! Такий марафон дав!* (Гончар).

да́ти ма́ху *див.* давати.

да́ти ме́ду *кому, жарт.* Ужалити (про бджолу, осу, джмеля).— *Он сьогодні Іван підодрав уранці джмеля, так він йому меду й дав* (Мирний).

да́ти можли́вість; ~ нагі́нку; ~ на-гора *див.* давати.

да́ти на горі́хи *кому.* 1. Дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь. *Кожне слово б'є обухом. Всім змололось обскурантам.. Єзуїтам тут* [в статті] *найперше Добре дав я на горіхи* (Сам.); — *Тепер держись. Зараз вона* [Текля] *дасть і нам на горіхи. Ось тільки побачить* (Кучер).

да́ти (надава́ти) / дава́ти по ши́ї (по поти́лиці, по гамалику́) *кому і без додатка.* 1. Сильно, боляче бити (по шиї і т. ін.). *Підстеріг він мене в темному місці й дав по шиї* (Ю. Янов.); [П л а т о н Г а в р и л о в и ч *(до Дороша):*] *Ей ти.., хочеш, щоб я тобі по шиї надавав?* (Вас.); *Дала йому по гамалику та й на тім кінець* (Фр.). П о р.: **да́ти запоти́личника.**

2. Ганебно проганяти когось звідки-небудь, знімати з посади і т. ін.— *Ви куди? — Ми до Сомкового табору..— Шкода ж і до табору. Козаки самі там пораються, а нашому братові дають оглоблею по гамалику* (П. Куліш); *Радісно було підніматися сходами, знаючи, що і одному, і другому колонізаторові визволені трудящі республіки* [В'єтнаму] *..надавали по шиї* (Козл.). П о р.: **да́ти по ша́пці.**

да́ти на добра́ніч; ~ на добри́вечір; ~ на добри́день; ~ на здо́гад *див.* давати.

да́ти намина́чки *кому.* Добре побити, понівечити кого-небудь. *А потім кинулись* [собаки] *на вовчика гуртом, Дали йому такої наминачки, Що аж шматки посипались кругом* (Гл.). С и н о н і м и: **да́ти дра́нки; да́ти таба́ки поню́хати; пом'я́ти бо́ки** (в 1 знач.).

да́ти на о́чі *кому.* Показати. *Тамань кипіла від зорепадів, а людям тільки дай на очі, кажуть: «Ото бомби кидають»* (Тют.).

да́ти на подя́ку *див.* давати.

да́ти нога́м зна́ти. Швидко тікати, бігти. *Ботушканові в носі закрутило. Він постояв трохи, а потім схопив капелюха і дав ногам знати* (Казки Буковини..); *Панича вже не було. Він дав ногам знати.. з самого почину суперечки* (Март.); *Хлопці дали ногам знати, утікали, як перед диком* (Ков.). С и н о н і м и: **да́ти во́лю нога́м** (у 1 знач.); **да́ти дмухача́; да́ти дра́ла; да́ти ли́ги; да́ти тя́гу** (в 2 знач.); **накива́ти п'я́тами** (в 3 знач.).

да́ти ніж в спи́ну *див.* встромити.

да́ти нурка́ (нурця́), *діал.* 1. Упірнути. *Видра чалапкає по воді.., а потім дає нурця і щезає зовсім* (Фр.); *Срібна вода дзюрчала раз у раз — веселенько. Аж тягнуло дати стрімголов нурка в безодню* (Козл.).

2. Раптово зникнути, сховатися куди-небудь *Прошу отця професора! — благав ученик* [учень], *крутячись на місці, а далі дав нурка й сховався під лавку* (Фр.). С и н о н і м: **да́ти за́дній хід** (у 3 знач.).

да́ти обі́тницю; ~ озна́ку *див.* давати.

да́ти осі́чку. Виявитися неспроможним у чомусь; не спрацювати. *Логіка Самійла Овсійовича в чомусь дала осічку: Федір Іполитович іще не*

такий, яким хочеться його мати Євецькому (Шовк.).

да́ти пам'ятно́го (пам'ятко́вого, в па́м'ять, па́м'ятку) *кому і без додатка.* Побити кого-небудь, щоб довго пам'ятав.— *Їй-богу,— кажу до Левадихи,— нарву кропиви, та простягнімо Палажку коло криниці та даймо їй доброї прочуханки та пам'ятного, щоб не забувала відер* (Н.-Лев.); *Дали в пам'ять, що й до нових віників не забуде!* (Укр.. присл..); — *Не завадило б йому* [злодієві] *дати пам'ятку,— каже один соляр* (Фр.).

да́ти перева́гу *див.* давати.

да́ти переґо́ну *кому.* Побити, покарати кого-небудь, змушуючи відчути свою силу, владу і т. ін. *Сим двом.. Потіха ж голови зривать. Давно їм в голові роїлось... Рутульцям перегону дать* (Котл.).

да́ти пе́рцю; ~ пі́нхви *див.* давати.

да́ти пи́ти *кому.* Довести свою перевагу над ким-небудь, показати себе. *Бра́коньєрів брати за жабри — це, звичайно, діло, і.. ти їм ще даси пити* (Гончар); [Г а в р и л о:] *Ми сьогодні з Трошею дали усім пити, Рубанули стільки, що аби вивезли за три зміни* (Корн.).

да́ти підста́ву *див.* давати.

да́ти під [сьо́ме] ребро́ *кому.* Боляче побити кого-небудь ударами під ребра. *Козаки.. дали йому.. під сьоме ребро, напутили двома прикладами* (Кач.).

да́ти пізна́ти; ~ плоди́; ~ побла́жку; ~ пожи́ву *див.* давати.

да́ти по зуба́х *кому і без додатка.* 1. Боляче вдарити кого-небудь у щелепи, по обличчю. [К у к с а:] *А ти не гніваєшся на мене, що я тебе частенько ганяю або по зубах дам?..* (Кроп.).

2. Розбити, розгромити кого-небудь. *Знали вже* [військовополонені].., *як дали наші по зубах фашистам під Москвою* (Коз.). С и н о н і м и: **да́ти чорті́в** (у 2 знач.); **да́ти чо́су** (в 2 знач.).

да́ти по ку́мполу (по ти́кві) *кому, вульг.* Ударити по голові кого-небудь.— *Куди тікав — до маминої пазухи,— презирливо скривився Бугор.— ..Підійди, я тобі за це по кумполу дам* (Гончар).

да́ти пора́ду; ~ по рука́х; ~ по́ряд; ~ поря́док; ~ потя́чку; ~ поча́ток; ~ по ша́пці; ~ пра́во; ~ пра́су; ~ при́від; ~ при́клад; ~ прикури́ти; ~ про́мах; ~ прочуха́нки; ~ пу́ду; ~ ра́ду: *див.* давати; **~ рева́нш** *див.* брати; **~ реце́пт; ~ ряд; ~ себе́ зна́ти; ~ сигна́л; ~ сло́во; ~ сло́во че́сті; собі ра́ду** *див.* давати; **~ собі спра́ву** *див.* здавати; **~ спо́кій; ~ сте́жку; ~ стовбула́; ~ сторчака́; ~ стусані́в; ~ субі́тки** *див.* давати.

да́ти таба́ки понюхати *кому, заст.* Побити, завдати кому-небудь прикростей, добре вилаявши чи присоромивши його. *Так ми йому дали табаки понюхать: тепер стидно і між люди* .(Укр.. присл..). С и н о н і м и: **да́ти дра́нки; да́ти намина́чки; пом'я́ти бо́ки** (в 1 знач.).

да́ти ти́рси *кому.* Добре побити кого-небудь. *Він хотів йому дати тирси* (Мик.). С и н о н і м и: **да́ти чиньби́; да́ти шва́бу.**

да́ти тя́гу; ~ тьху; ~ хід *див.* давати.

да́ти хліб у ру́ки *кому.* Забезпечити кого-небудь роботою, заробітком; допомогти здобути спеціальність, освіту.— *Через тиждень почнуться курси трактористів. Відпусти свого Петра на курси. Даси йому хороший хліб у руки; добру роботу* (Томч.).

да́ти хльо́ру; ~ хльо́сту; ~ хо́ду; ~ хропака́ *див.* давати.

да́ти ху́ка. Промахнутися, помилитися. *Раз на вовка хука дав* [Мирон]; *удруге схибив, за третім разом заряд у пеньок всадив* (Мирний); *Хтось так сильно двигонув пана Демида під лікоть, що меткий стрілець дав на цей раз хука* (Ільч.). П о р.: **да́ти ма́зу; да́ти ма́ху** (в 1 знач.).

да́ти ціпка́ *див.* давати.

да́ти че́рез край. Перевищити міру в чому-небудь. *Кіндрат, збагнувши, що дав через край, почав запобігливо виправдовуватись* (Іщук). С и н о н і м: **переда́тн куті́ ме́ду.**

да́ти чиньби́ *кому.* Добре побити кого-небудь. *Дали йому доброї чиньби* (Номис). С и н о н і м и: **да́ти ти́рси; да́ти шва́бу.**

да́ти чи́сту годи́ну; ~ чорті́в; ~ чо́су; ~ чубро́вки; ~ шанс *див.* давати.

да́ти ша́ньку *кому.* Підкупити когось, добре почастувати з вигодою для себе. *Молодиці нічого не зоставалося, як дати шаньку земському начальникові.*

да́ти шва́бу (шква́рки) *кому і без додатка.* Побити. *Еней, ізбувши сучу бабу, Яклюга швидше на човни, Щоб не дала Юнона швабу* (Котл.); *Як дам шкварки, то буде тобі жарко* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **да́ти ти́рси; да́ти чиньби́.**

да́ти ши́ю *див.* підставляти; **~ штовханів; ~ щи́гля** *див.* давати.

да́ти щи́пки *кому і без додатка.* Боляче ущипнути кого-небудь. *Коли з дітей є яке.. неслухняне, то батько — як батько — гримне на такого, скубне, щипки дасть* (Кв.-Осн.).

дихну́ти не да́ти *див.* давати.

[і] га́дки не да́ти. Не зрозуміти, не збагнути. *Що б це сталося з моїми добрими та щирими земляками? Міркую, міркую і гадки не дам, що воно таке!* (Шевч.).

не да́ти в обра́зу; не ~ волоску́ впасти з голови́; не ~ до сло́ва прийти́; не ~ знаку́; не ~ і вго́ру гля́нути; не ~ і кра́плі впасти; не ~ і пили́ні впасти; не ~ і поню́хати; не ~ і ро́та роззя́вити; не ~ кро́ку ступи́ти *див.* давати.

не да́ти мі́ри *чому і без додатка, рідко.* Не бути спроможним визначити обсяг, розмір чого-небудь. *Вільний степ передо мною, Повний чистої краси,*

Зеленіє пеленою,— Глянуть — міри не даси. Кинеш зліву [зліва], *кинеш справу* [справа],— *Тоне зір — не осягти...* (Граб.).

не да́ти на пота́лу; не ~ ного́м та рука́м відпочи́нку; не ~ про́диху; не ~ про́світку; не ~ прохо́ду *див.* давати.

не да́ти раху́би *кому, чому.* Не вміти зарадити *кому-*, чому-небудь. *Жив* [сирота] *у тітки — не любила: своїм рахуби не дасть, а ще й він зайвим ротом* (Головко).

не да́ти собі на но́гу наступи́ти; не ~ собі по но́сі гра́ти; не ~ спо́кою; не ~ спу́ску; не ~ хо́ду *див.* давати.

ні (ані) да́ти ні взя́ти. 1. Абсолютно схожий, достеменний. *На чільному місці посадили двох дідів, як двох голубів — ні дати ні взяти — апостоли божі* (Бабляк).

2. Абсолютно точно, саме так, достеменно. *Оксен Гамалія ні дать ні взять у свого батька вдався* (Тют.); *За ними ж ані дать ні взять Окружних їхало на конях пар із п'ять* (Фр.).

як пи́ти да́ти. Безумовно, без всякого сумніву, абсолютно точно.— *А що це ствердять,— то як пить дать! Бо дуже вже оті верховоди.. залили усім за шкуру сала* (Мирний); — *За два-три дні пшеничку зріжемо, як пить дать* (Головко); — *Іній, брат, первосортний... На урожай, брат, на урожай іній, це вже як пить дати* (Збан.); *Забувши надіти шапку, пішов* [Макар] *простоволосий надвір.— Пропали ми як пити дати* (Кочура). С и н о н і м: **як двічі два** (в 1 знач.).

ДАТИСЯ: да́тися вдивови́жу *кому.* Викликати незвичайне здивування, зачудування в кого-небудь; сподобатися. *Новенький, біленький, гострий, як бритва, він* [ножик] *усім удивовижу дався* (Мирний).

да́тися взнакі́ *див.* даватися.

да́тися в нау́ку *кому.* Запам'ятатися, залишити про себе пам'ять. *Далось багатьом у науку Дівча — не забудуть повік* (Бичко).

да́тися в ру́ки *див.* даватися.

да́тися / дава́тися в па́м'ять (впо́мки, впо́мку, втя́мки, втя́мку) *кому.* 1. Міцно запам'ятовуватися (перев. про щось небажане, негативне). *Дався він Галині Горленко в пам'ять, отой «січений», і тепер ось так наявно постав перед нею...* (Крот.); *Дався той день упомки Кирилові..: і досі він того, щоб не заскреготати зубами, згадати не може* (Мирний); — *Ми маленькі людці, то тим вашій милості, князю, і не далися втямки,— сказала Тодозя* (Н.-Лев.); — *Знов припожалував Альошка Вірний.. Щось ти йому далася втямки...* (Логв.). С и н о н і м и: **врі́затися в па́м'ять; да́тися взнакі́** (в 5 знач.).

2. Дошкуляти, спричинювати що-небудь неприємне. *Дасться упомку їм рік цей, зима! Ні буряка, ні капусти нема* (Манж.); *Страшно далася втямку Шимкові та зима* (Фр.). С и н о н і м и: **да́тися взнакі́** (в 3 знач.); **да́ти себе́ зна́ти** (в 2 знач.).

да́тися зна́ти; ~ як горобе́ць на по́лову *див.* даватися.

ДАЮТЬ: ла́ври не даю́ть спа́ти *див.* лаври.

ДБАТИ: дба́ти рушники́ *див.* готувати.

дба́ти [ті́льки] про свою́ шку́ру. Старатися робити щось тільки для себе, піклуватися про свої інтереси.— *На кого не глянеш — усяке, мов звіряка, про свою тільки шкуру.. дбає* (П. Куліш).

[й] на по́дзвін не дба́ти. Ні про що не турбуватися. *Коло вогню старий циган з люлькою куняє. Позирає на приблуду й на подзвін не дбає* (Шевч.).

ДВА: два бо́ки одніє́ї меда́лі *див.* боки; **від горшка́ ~ вершка́** *див.* вершка; **~ чо́боти — па́ра** *див.* чоботи; **за ~ кро́ки** *див.* кроки; **лиза́ти ~ бо́ки** *див.* лизати; **на ~ вершки́** *див.* вершки; **на ~ фронти́** *див.* фронти; **не раз і не ~** *див.* раз; **не рік, не ~** *див.* рік.

ні два ні півтора́. Уживається для підкреслення чогось неясного, нечітко вираженого. *Бригадир у нас ні два ні півтора.* С и н о н і м: **ні се ні те.**

раз, два і в да́мках *див.* раз; **убива́ти ~ за́йці** *див.* убивати; **чо́рта з ~** *див.* чорта; **як дві́чі по ~** *див.* двічі; **як раз та ~** *див.* раз.

ДВАДЦЯТЬ: у два́дцять чоти́ри годи́ни *див.* години.

ДВЕРИМА: як у бо́га за двери́ма *див.* бога.

ДВЕРІ: аж две́рі дрижа́ть *див.* стіни; **вести́ за ~** *див.* вести; **відкри́ти ~** *див.* відкрити; **вка́зувати на ~** *див.* вказувати.

две́рі не зачиня́ються *у кого — чого, чиї, де і без додатка.* До когось, кудись постійно приходять відвідувачі. *Цілий день тривав суд... Увесь день надвірні двері.. не зачинялись* (Головко); *Відвідувачів багато, двері обкому майже не зачиняються* (Гончар).

зачиня́ти две́рі *див.* зачиняти; **ломи́тися у відчи́нені ~** *див.* ломитися; **не в ті ~ попада́ти** *див.* попадати; **не вто́впиться в ~** *див.* втовпиться; **ні в кут ні в ~** *див.* кут; **ні в які́ ~ не лі́зе** *див.* лізе; **сту́кати в ~** *див.* стукати.

ДВЕРЯХ: при зачи́нених (закри́тих) две́рях. Без допуску сторонніх.— *Там* [в чайній] *є кабіна для начальства.. Двері на замок можна взяти. Часом гості як приїдуть, то начальство й може з ними погомоніти при закритих дверях...* (Кучер)

ДВІ: дві сторони́ меда́лі *див.* сторони; **на ~ коцюби́** *див.* коцюби.

ні в дві ні в три (в п'ять). 1. *з сл.* с т а́ т и, с т о я́ т и *та ін.* Розгубившись, знітившись.— *А ти чого тут хочеш, заволоко? — Леон став ні в дві ні в три на таке привітання* (Фр.); *Чувшись вільним, лис за курку Та й махнув, куди видать, Чоловік став наче дурень, Жінка теж ні в дві ні в п'ять* (Фр.). С и н о н і м: **ні в п'ять ні в де́в'ять.**

2. Зовсім несподівано. — *А сьогодні рано прихо-*

дить Борух та й ні в дві ні в три каже, що мені грунт зліцитує, що я підписався йому на грунті (Март.). Синоніми: **ні з тóго ні з сьóго; ні сіло ні впáло.**

у дві прúгорщі не захóпиш *див.* захопиш; **як ~ крáплі водú** *див.* краплі.

ДВІР: прохіднúй двір. Місце, установа і т. ін., куди можна вільно і легко потрапити і так само звідти піти. *Не служба, а прохідний двір.*

ДВІЧІ: не раз і не двíчі *див.* раз.

як двíчі [по] два — [чотúри]. 1. Ясно, зрозуміло, переконливо, бузсумнівно. [Савка:] *Коли-небудь я доведу тобі, як двічі по два — чотири, що ти реаліст з пірамідальним ухилом* (Мам.); *Ми йдем, ми дійдем до мети. Це так, як двічі два — чотири* (Сос.). Синонім: **як пúти дáти.**

2. *з сл.* зрозуміло, ясно *і т. ін.* Дуже добре. *Зрозуміло як двічі два, що хлопець поступатиме в інститут.* **як двíчі взять по два.** *І непомітно якось.. Пішли ми в мандри по шляхах науки, І легко йти було.. І ясно все, як двічі взять по два* (Рад. Укр.).

ДВОЇТИСЯ: двоїтися в очáх *чиїх і без додатка.* Нечітко, невиразно сприйматися зором (від утоми, слабості і т. ін.) *Степан хотів підвести голову, але вона була важка, не слухалась, в очах двоїлося* (Кучер); *Руки* [Гандзині] *починали боліти. Від напруги двоїлося в очах* (Трубл.); *Від болячих думок щось обривалось у ньому* [Дмитрові]. *Самотня зоря метеликом двоїлася в очах* (Стельмах).

ДВОМА: за двомá зайцями ганяти *див.* ганяти; **пáлиця з ~ кінцями** *див.* палиця.

ДВОМА-ТРЬОМА: обмовлятися двомá-трьомá словáми *див.* обмовлятися.

ДВОРА: ні колá, ні дворá *див.* кола.

ДВОРИЩА: чужí двóрища топтáти *див.* топтати.

ДВОРУ: ні двóру, ні тúну *у кого.* Хто-небудь нічого не має.— *Куди підемо з тобою* [з Орисею], *коли в нас ні двору, ні тину?* (Тют.). Синонім: **ні колá, ні дворá** (у 1 знач.).

ДВОРЯНСЬКА: у жилах течé дворянська кров *див.* кров.

ДВОХ: за двох. Дуже багато, подвійно. *Про себе нічого нового написати не можу: живу по-старому.., ходжу до знайомих, сплю за двох* (Ленін); *Плачинда недолюблює Давида, одначе терпить його, бо парубок робить за двох* (Стельмах).

між двох вогнів *див.* вогнів; **сидíти між ~ стільців** *див.* сидіти; **ставáти на ~ лáпках** *див.* ставати; **убивáти ~ зайців** *див.* убивати, **у ~ словáх** *див.* словах.

ДВОЮРІДНИЙ: нáшому тúнові двоюрідний пліт *див.* пліт.

ДЕ: де в гóспода *див.* господа; **~ вже нáше не пропадáло** *див.* наше; **~ вже нóги не носúли** *див.* ноги.

де вже тобí (йомý, їй, їм). Уживається для вираження сумніву в чиїй-небудь здатності, спроможності зробити щось.— *Де вже тобі молотити? Спершу од'їстися треба, оклигати* (Добр.).

де в недовíрка! *див.* недовірка.

де ж (вже) пак. 1. Уживається для вираження незадоволення, сумніву в чомусь, неможливості чогось або для підкреслення чого-небудь негативного.— *Он куди наше добро іде! Де ж пак: кріпаків одібрали, гроші.. повернули на довги* [борги] (Мирний); *Знову невдоволення ворухнулось у серці, але на цей раз не так на себе самого, як на Діденка. Де ж, пак, було йому до цього! У нього ж бач справи державної ваги. Фігура!* (Головко).

2. Уживається для ствердження чого-небудь у значенні: само собою зрозуміло.— *Але ж дорого, сину, ти заплатив за їх* [книжки]! *Де ж пак, аж десять карбованців! Овва! Чималі гроші!* (Н.-Лев.); — *Де ж пак! Скільки ми таборів врятували* (Гончар); // *перев. з часткою* не. Звичайно, аякже.— *Хіба ви не чули, не бачили, як поганий Конецпольський обтикав тичками з козацькими головами окопи на Кодаку..? — Де вже пак не чули! Чули! — тихо загув народ* (Н.-Лев.).

де Макáр телят пасé *див.* Макар; **~ не обéрнешся** *див.* обернешся; **~ не посíй, там і врóдиться** *див.* вродиться; **~ не ткнúся** *див.* ткнися; **~ такú вúдано** *див.* видано.

де тобí. Уживається для вираження заперечення попередньої думки, висловлювання. *Він* [Петро] *думав, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер таким паном, що й через губу не плюне, думав, що весь в золоті..; аж де тобі* (П. Куліш).

є де розгорнýтися *див.* розгорнутися; **мáло ~** *див.* мало; **не знáти, ~ садовúти** *див.* знати; **немá ~ й гóлкою штрикнýти** *див.* штрикнути.

[та] де [вже] там (тут, тобí). 1. Уживається для повного заперечення того, на що можна було сподіватися; аж ніяк. *Пішов брат випровадити бабу. Баба й слухати не хоче... Пішла мама: де там* (Коцюб.); *Надбіг* [Лис] *до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає* (Фр.); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел.. Мурко вже закрадався до хвоста І так і сяк, неначе справжній злодій,— Та де там! Раз — і знявся, й полетів* (Рильський).

2. Уживається для вираження сумніву в реальності або можливості здійснення чогось, невдоволення чимсь. *Вийшов з хати карбівничий, щоб ліс оглядати, Та де тобі! Таке лихо, що не видно й світа* (Шевч.); — *А як багатшими станемо, то, гляди, і в школу пошлем* [сина].— *Де вже там нашому про школу думати. .— махає рукою Явдоха* (Стельмах).

хоч[би]де. У будь-якому місці; скрізь, усюди. *Біда біду хоч де, то знайде* (Укр.. присл..).

ДЕВ'ЯТИЙ: дев'ятий вал *див.* вал.

ДЕМАГОГІЮ: розво́дити демаго́гію *див.* розводити.

ДЕННЕ: виво́дити на світло де́нне *див.* виводити.

ДЕННО: де́нно і ні́чно, *рідко.* Постійно, весь час, цілодобово. *Розпочав* [господарювати] *я енергійно, ..усюди сам ходив, І все вглядав, ганявся денно й нічно* (Фр.). **де́нно і но́щно.** [К а т р я:] *Дивлюся я на вас діду і дивом дивуюся. Такий ви вже давній, а трудитесь денно і нощно* (Мороз).

ДЕНЦЕМ: вильну́ти наве́рх де́нце́м *див.* вильнути.

ДЕНЬ: аби день до ве́чора. 1. *з сл.* п р а ц ю в а́ т и, р о б и́ т и *та ін.* Недбало, абияк. *Найдужче скаржилася тітка на своїх наймитів: — Роблять, аби день до вечора, а їдять, як ті черви* (Минко); *— Го, Мар'яне... І ти вже махаєш косою, аби день до вечора* (Стельмах).

2. *з сл.* ж и́ т и. Байдуже, безтурботно, ні про що не думаючи. *Живе, аби день до вечора* (Укр.. присл..).

3. *рідко, з сл.* ж и́ т и. Безрадісно, без будь-яких перспектив на майбутнє.— *Так і жили* [ми], *Іване,— аби день до вечора, Як той горох при дорозі. Хто не йде, той скубне* (Д. Бедзик).

4. *рідко.* Недбалий, ледачкуватий.— *Видно, люди тут дуже працьовиті. Я так гляну на село і вгадую, які тут люди живуть — працьовиті чи так собі — аби день до вечора* (Кучер).

без ти́жня день, *жарт.* Дуже малий, короткий термін.— *Без тижня день живемо, а він уже із бродячим каторжанином зв'язався* (Тют.). С и н о н і м: **без ро́ку ти́ждень.**

благословля́ється на день *див.* благословляється.

в оди́н прекра́сний день. Якось, колись [Л і к а р:] *В один прекрасний день прийде* [дівчина] *і скаже: подивіться, тіточко, чи гарно на мені шлюбна сукня лежить? Мені се треба знати, бо завтра моє вінчання* (Л. Укр.); *В один прекрасний день опришки прокидалися, а Юрчика серед них не було* (Хотк).

вчора́шній день. Минуле, віджиле з точки зору сучасності, сьогодення. *В цеху є люди, які вважають сьогоднішню перемогу вчорашнім днем* (Автом.).

гріш ціна́ в база́рний день *див.* ціна.

день від дня (за днем, по дню, за день). Поступово, неухильно; з кожним разом. *Він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший* (Фр.); *Зменшується, тане день відо дня кількість його* [Врангеля] *військ* (Гончар); *День за днем, за тижнем тижні — непомітно лине час* (Заб.); *Весела, вродлива, тямуща була молодиця! ..І так день по дню все більше подобалася Іванові* (Гончар); *Хто перелякався, той залізав до себе на хутір, у село, проклинав новий вік.., день за день теє злиденне життя* (Мирний). С и н о н і м и: **день у день; доба́ за добо́ю.**

день за день; ~ крізь ~ *див.* день.

день у день (крізь день, при дні). Кожного дня, щоденно. *На високій бессарабській полонині день у день котиться брудна хвиля овечої отари* (Коцюб.); *Мабуть, уже до старості дійшлося: На мемуари тягне день при дні* (Рильський); *Яку ж любов треба мати до сина, щоб отак сидіти день при дні, ночами зорі лічити та все виглядати...* (Гончар); *Шторми б'ють майже день крізь день* (Гончар); *Я тепер день крізь день в роботі* (Хор.). **з дня у день.** *Непривітне воно само по собі,— те сидіння з дня у день над столом* (Мирний). С и н о н і м и: **день від дня; доба́ за добо́ю.**

за́втрашній (прийде́шній) день. Найближче майбутнє.— *Ой, Никаноре, не смійся над людським горем, бо й свого завтрашнього дня не вгадаєш* (Стельмах); *— І хоч гримлять ще в степу бої і рвуться снаряди, але, думаючи про завтрашній день, ми вже й тут, на плацдармі, мусимо вчитися* (Гончар); *Всяке діло треба робити з розумом, думаючи про завтрашній день* (Цюпа).

за день не переві́шаєш *див.* перевішаєш; **займа́ється на ~** *див.* займається; **захо́дилось на ~** *див* заходилось; **не ва́ртий гроша́ в база́рний ~** *див.* вартий; **з дня на ~** *див.* дня.

не [оди́н] день. Протягом тривалого часу; довго. *Плив корабель, роздираючи хвилі, не день, не годину* (Л. Укр.).

не пе́рший день. Протягом тривалого часу, давно. *Не перший день ми знаємо одне одного по роботі.* П о р.: **не пе́рший рік.**

по цей (сей) день. Досі, до цього часу.— *Тридцять років буде тому, як я послав «бомагу»* [бумагу] *до царя, щоб дозволив мені викопати той скарб.. Але одповіді* [відповіді] *й по сей день нема* (Н.-Лев.); *Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і по сей день* (Коцюб.); *Тяжко вдарив* [Роланд] *Тим своїм мечем Дюрандо В скелю, що сліди зосталась і по сей день на камінні* (Л. Укр.).

про (на) чо́рний день; про (на) чо́рну годи́ну. На випадок крайньої скрути, про запас. *Сестра вийняла з скрині тридцять карбованців, останні гроші, які вона про чорний день ховала від свого недбалого чоловіка, оддала братові* (Мирний); *— У мене там про чорний день збереглося трошечки картопельки* (Речм.); *Він* [Варчук] *переселився на хутір, обріс земелькою, грошенят на чорний день в землі схоронив* (Стельмах); *І вирішив хоч що-небудь придбати... Хай буде на чорний день,— і показав* [Христофор Аристархович] *на купі різного краму* (Є. Кравч.); *— Було й дещо грошей*

за продажу татову гардеробу.. Ті гроші я берегла про чорну годину (Фр.); — *У бабів є гроші! Ще допевне з тих, що собі наскладали крадьки... на чорну годину* (Март.); *Вже* [Дорко] *мав зложених близько три тисячі гульденів на чорну годину* (Ф. Мак.).

сýдний день; сýдна годи́на. 1. Час страшної кари, кінець світу (за релігійними уявленнями). *Усі підхоплюють лемент і стає сумно і страшно, як в судний день* (Коцюб.); *Від спалахів ракет і вибухів бомб ніч здавалась зеленим судним днем* (Вільде).

2. Справедлива кара, відплата. [М о л о д и й х л о п е ц ь:] *Чому ж ти їм не кинув просто в вічі, що і на їх ще прийде судний день?* (Л. Укр.); *Коли навіть такі, як Лаврін, вкинулися у політику, то скоро настане судний день і над Гітлером* (Стельмах).

що не день; *заст.* **що бóжий день.** Постійно, весь час, щодня. *Що не день — нові Перекликаються з гостями гості* (Рильський); *Перед хірургом лежав Орлюк. Відтоді, як чиїсь добрі руки витягли його з води, минуло кілька днів. І що не день, йому гіршало* (Довж.); *Що божий день, коханий друже, Мені спогадуєшся ти...* (Граб.). **що бóжого дня.** *Що божого дня о. Мойсей зарікався пити й курити* (Н-Лев.).

як [бóжий] день, *з сл.* я́ с н о *і т. ін.* Цілком, абсолютно. *Що вдарити треба неодмінно першими — це Боженкові.. було ясно як день* (Смолич);— *Діло ясне, як божий день,— сказав він,— твоя дочка... закохалася* (Загреб.).

як день, так ніч, *рідко.* Цілодобово, безперервно. *Ось забудусь ненароком (Все я сам, як день, так ніч) І дивлюсь надійним оком На розвалену вже піч* (Граб.); *Гнали кіньми як день, так ніч* (Хотк).

як оди́н день. Дуже швидко і непомітно.— *Нічого, Степане, чотири роки як один день промайнуть* (Збан.); *П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі, як один день* (Довж.). // Безтурботно, щасливо.— *Наче ті голуби* [молоді] *живуть. Зазнають і щастя на своєму віку, і розкоші,— як один день, вік проживуть!* — *мовив Максим* (Л. Янов.).

ДЕРЕ: вýхо дерé. Неприємно вражає, викликає роздратування своєю недоречністю, недоладністю. *Ми вже не спорились* [сперечались], *а просто собі вели розмову, і якось вона нікому так-то дуже вуха не дерла* (Л. Укр.).

як (мов, ніби *і т. ін.)* **по душі дерé.** Неприємно вражає, викликає дражливі почуття. *Добре тому дати, хто не хоче брати; а той, хто бере, як по душі дере* (Укр.. присл..). **аж по душі дерé.** *Хто з нею* [скрипкою] *добре знається, До того обзивається, А хто не в лад її бере, Аж по душі вона дере* (Гл.).

як чорт ли́ко дерé *див.* чорт.

ДЕРЕВА: плювáти з висóкого дéрева *див.* плювати.

ДЕРЕВАМИ: не бáчити за дерéвами лíсу *див.* бачити.

ДЕРЕВИНА: [як] дереви́на неотéсана. Уживається на означення чиєї-небудь невихованості, нéвміння триматися серед людей. *От дурна! Сказано з села вона — як та деревина неотесана* (Мирний).

ДЕРЕВІ: як ли́сту на дéреві *див.* листу.

ДЕРЕТЬСЯ: волóсся дерéться вгóру *див.* волосся.

ДЕРЖАТИ: держáти в голові; ~ в пóлі зóру; ~ в таємни́ці *див.* тримати.

держáти *(рідко* **гнýти) фасóн.** 1. Триматися мужньо, впевнено, не виказувати своїх почуттів. *«Дурень, ще й усміхається!.. Певно, кішки по душі шкребуть, а він фасон гне..»,— думав про свого супутника Чаленко* (Сліс.).

2. Гідно поводитися, підтримуючи репутацію кого-, чого-небудь; не підводити когось. *Обступивши зніяковілого Віталія, стали давати хлопцеві різні поради.— Ти ж там не осором нас! Держи фасон!* (Гончар). С и н о н і м: **тримáти мáрку.**

держáти за сімомá замкáми; ~ за хвіст *див.* тримати.

держáти компáнію, *заст.* 1. Водити, підтримувати товариство з ким-небудь, знатися, водитися з кимсь. *Він держить компанію з набагато старшими себе.*

2. Бути компанійським, товариським, не відмовляючись від того, що роблять інші. *Весела баба!.. І компанію держить добре; дудлить вино таки гаразд..,— думав Бичковський* (Н.-Лев.).

держáти курс; ~ на видý; ~ на відстані; ~ нéрви в рукáх; ~ ніс за вітром *див.* тримати.

держáти перéд. 1. Верховодити ким-небудь або в чому-небудь; бути на чолі когось, чогось. *Знов держить вона перед чи на весіллях, чи на музиках. Хлопці липнуть до неї* (Н.-Лев).

2. *заст.* Бути першим у чому-небудь. *Мати з дочкою сіли в ридван, а Черевань не покидав таки козаковання* [козакування] — *поїхав на прощу верхи. Шрам із ним держав перед того поїзду* (П. Куліш)..

С и н о н і м: **вестú перéд** (у 1, 2 знач).

держáти під замкóм; ~ під трьомá замкáми; ~ пóрох сухи́м; ~ при собі *див.* тримати.

держáти промóву (річ), *заст.* Виступати перед ким-небудь. *А в липні цього ж таки літа Я справжню промову держав, Коли до нас в гості з візитом Приїхали з інших держав* (С. Ол.); *Річ держав помічник мера, Перед ратушею ставши* (Л. Укр.). П о р.: **держáти слóво** (в 2 знач.).

держáти путь *куди.* Рухатися в певному напрямі, прямувати кудись. *Насамперед скромно поцікавився, звідки подорожує і куди держить путь поважна іноземка* (Смолич); — *Далеко путь дер-*

жите? — озвався [дідок].— *Та в Радянське! — кажу йому.— О! То це до нас* (С. Ол.); *З долини Шепелявої, так з давніх-давен повелося,.. хто б не був, усяк на висілки путь держить* (Рудь). С и н о н і м и: **тримáти курс** (у 1 знач.); **верстáти путь.**

держáти рóзум у голові, *заст.* Бути розсудливим, розважливим. *Завжди треба держати розум у голові.* **держáти рóзум в своїй голóвоньці.** *Не потурай, дівчинонько, та моїй розмовоньці, держи розум та ум добрий в своїй головоньці* (Сл. Гр.). С и н о н і м и: **мáти рóзум; мáти гóлову на плечáх; казанóк вáрить; головá є; головá вáрить; головá на плечáх** (у 1 знач.). А н т о н і м и; **мáти порóжню макітру; не мáти царя в голові; не мáти клéпки** (в 2 знач.).

держáти свій здорóвий глузд за бáрки, *рідко.* Бути обачним, розсудливим, контролюючи свої дії, вчинки. *Кошмари розвіялися, і він* [Тома] *міцно держав уже свій здоровий глузд за барки* (Сліс.).

держáти себé; ~ стóрону *див.* тримати.

держáти (тримáти) віжки в рукáх. Мати владу в своїх руках, керувати чим-небудь. *Секретар повіткому КСМ Тетяна Інгул виявилася говіркою, сердечною дівчиною. За п'ять хвилин вона вже, як кажуть, тримала віжки в руках і спрямовувала хід розмови, куди їй хотілося* (Речм.).

держáти (тримáти) в кулакý *кого.* Ставити кого-небудь у повну залежність, позбавляти свободи дій; поневолювати, закабаляти. *Вони* [мільярдери] *держать у своєму фінансовому кулаку всю Америку..* (Ленін); *Наш тутешній душогуб, Мефодій Кравець, некоронованим царком почувався, всіх у кулаку тримав* (Головч. і Мус.); [Р о м о д а н:] *А чого ви мовчали, чого не виступили тут або в Києві?* [Д р е м л ю г а:] *Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, усіх у кулаці тримав* (Корн.). С и н о н і м и: **держáти в рукáх** (у 1 знач.); **держáти в поводáх** (у 1 знач.).

держáти (тримáти) в поводáх. 1. *кого.* Позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти; утримувати в покорі кого-небудь. *Начальник своїх підлеглих в поводах тримав.* С и н о н і м и: **держáти в рукáх** (у 1 знач.); **держáти в кулакý.**

2. *що.* Контролювати щось (перев. про почуття). *Ах, те, се все мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти,— Але тверда їх рука в поводах цупко держить* (Фр.). П о р.: **держáти в рукáх** (у 1, 2 знач.).

держáти (тримáти) в рукáх (в шóрах). 1. *кого.* Утримувати кого-небудь в залежності, позбавляти волі, свободи дій. *Старий Бородавкін держав у руках село і сім'ю, неначе в залізних кігтях з гострими пазурами* (Н.-Лев.); *Дмитро давав сестрі поради, як найкраще тримати Дениса в руках* (М. Ю. Тарн.); // *кого, що.* Стримувати чию-небудь діяльність, ініціативу, мати владу над ким-, чим-небудь; повелівати. *В своїх дужих руках тримав* [Юра] *сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини* (Коцюб.); *Весь у червонім* [опришок], *тримаючи в руках життя і смерть усіх присутніх, він стояв, мовби який бог-громовержець...* (Хотк.). **тримáти в залізних рукáх.** *Але зараз, як ніколи треба тримати всіх в залізних руках..* (Автом.). С и н о н і м и: **держáти в кулакý, держáти в поводáх** (у 1 знач.).

2. *тільки* в р у к á х, *що.* Контролювати що-небудь, керувати чимсь. *Він* [Снігур] *ходить, бувало, літо й зиму в старому кожушку, годується юшкою та кашею і держить в своїх жилавих руках величезне заводське діло* (Рильський). С и н о н і м: **держáти в поводáх** (у 2 знач.).

держáти (тримáти) в своїй кишéні *кого.* Утримувати кого-небудь у повній (перев. матеріальній) залежності від себе. *Що йому* [Власову] *дивитися на його* [Василя], *коли він усіх держить у своїй кишені? Дука та й годі* (Мирний).

держáти (тримáти) в [своїх] лабéтах *(діал.* **лáбах***) кого,* що.

1. Ставити в повну залежність, неволити кого-, що-небудь. *Не можна допускати, щоб бюрократ у своїх лабетах держав усю владу.*

2. Повністю оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про почуття, настрої, душевний стан і т. ін.). *Мене знову рвонуло встати. Аж хижий сон уже держав мене в своїх лабетах* (Вас.); *Здалося йому* [Іванові].., *що якась важка змора, котра досі держала його в своїх лабах, відступила від нього і позволила йому віддихнути свобідно* (Фр.).

держáти (тримáти) в чóрному тілі *кого.* 1. Утискувати, визискувати когось. *Куррадо велів ув'язнити винуватців у різних місцях, наказавши держати їх у чорному тілі під пильною вартою* (Боккаччо, перекл. Лукаша); *Їх* [узбеків] *не вчили, забороняли, не давали можливості вчитись, тримали в чорному тілі, бо темну людину краще обдурювати* (Ле).

2. Суворо поводитися з ким-небудь, позбавляти когось можливості виявляти свої здібності. *Тримав* [Юхим] *її в найчорнішому тілі і водночас тремтів і божеволів від однієї думки, що хтось зазіхне на єдине його багатство — на вроду дружини* (Речм.).

держáти (тримáти) / здéржати (стрúмати) слóво. 1. Бути послідовним у своїх діях, вчинках; виконувати свої обіцянки. *Петько всміхнувсь: — Одначе ти, Ониську, жартівник! Зумію я віддячити. Держати слово звик* (Бичко); *Ніяк не могла зловити сих пісень, що тепер посилаю, я ж Вам їх давно обіцяла, і хоч, може, вони Вам і не дуже потрібні, однак, слово завжди треба тримати* (Л. Укр.); *Краще не обіцяти, як слова не здержати* (Укр.. присл..); *Ти просиш приїхати до вашого*

виїзду, але я не можу сього зробити, бо обіцяла нашим пождати їх отут і тепер можу їх засмутити, а може й образити, коли не стримаю слова (Л. Укр.). **держа́тися сло́ва.** *Настя положила за рік якнайчастіше навідуватися до хрещениці. Вона завжди держалася слова* (Мирний). Синонім: **не лама́ти сло́ва.**

2. *тільки* держа́ти, *до кого, перед ким і без додатка, заст.* Виступати, промовляти перед кимнебудь. *Сотник Михайло Завістний, зняв шапку перед своєю батавою і до неї обернувся тихою мовою: — Панове, товариство-громадо! Дозвольте до вас слово держати!* (Стар.); *Була в гурті маленька Жанна д'Арк: вона держала слово, і багато великих слів у ньому поміщалось: братерство, рівність, воля, рідний край* (Л. Укр.); *Ледве зайшли під склепіння, і дано їм слово держати. Іліоней, найстаріший з усіх, починає лагідно* (Зеров). Пор.: **держа́ти промо́ву.**

держа́ти (трима́ти) зуба́ми *що.* Міцно утримувати що-небудь; намагатися будь-якою ціною зберегти що-небудь за собою, нікому не віддавати чого-небудь.— *А землі не дам! Зубами держатиму,— не пущу* (Мирний).

держа́ти (трима́ти) ко́ло свого́ по́яса *кого.* Дуже пильнувати, оберігати кого-небудь, не відпускаючи від себе.— *Чим же я винна? — з плачем вимовила вона* [Горпина].— *Не держати ж мені його* [сина] *коло свого пояса, не водити на уривочку, мов щеня* (Мирний). Синоніми: **трима́ти біля спідни́ці; держа́ти на при́в'язі** (в 3 знач.).

держа́ти (трима́ти) крок *з ким.* Іти в такт з ким-небудь, не випереджати когось. *Бадіки забували крок з бабою держати і вихоплювалися наперед, живо розмовляючи* (Черемш.).

держа́ти (трима́ти) лі́нію *на кого — що.* Спрямовувати увагу, орієнтуватися на когось — щось.— *Були раніше і в мене промахи,— вів далі Гаркуша,— але батько, спасибі їм, навчили, як треба ярмаркувати... Тепер я держу лінію не на мужиків, а більше на дівчат та підлітків* (Гончар). Синонім: **трима́ти курс** (у 2 знач.)

держа́ти (трима́ти) на голо́дному столі́ *кого, рідко.* Погано харчувати, обмежувати в їжі когонебудь.— *Ясь виїв аж дві тарілки борщу, а мама сміються та кажуть: мабуть, тебе жінка держить на голодному столі* (Н.-Лев.).

держа́ти (трима́ти) на при́в'язі (на припо́ні). 1. *кого.* Позбавляти кого-небудь свободи в діях, вчинках.— *Я просвічена* [освічена] *людина, маю право на свободу, самостійність. Хто має право держати мене на припоні?* (Н.-Лев.); — *Радо би те бідацтво* [панночка без маєтку] *і між людей показатися, а тут обставини на припоні держать* (Фр.); *Іван засміявся. Він не впізнавав Павлика. Того Павлика, якого завжди треба було тримати на прив'язі, щоб не вискакував, як Пилип з конопель* (Кол.). Пор.: **держа́ти на цепу́.** Синонім: **води́ти на моту́зці.**

2. *що.* Не допускати вияву чого-небудь (почуттів і т. ін.). *Судіть мене без боязні,— Та ж сильні ви, то знаєте! Судіть без встиду, Та ж ви встид На прив'язі тримаєте* (Фр.); *Що ж це ти, мати?.. Журбу на припоні треба тримати* (Лев.).

3. *кого.* Дуже пильнувати, утримувати кого-небудь біля себе. *Не годиться дорослих дітей держати на прив'язі.*

Синоніми: **держа́ти ко́ло свого́ по́яса; трима́ти біля спідни́ці.**

держа́ти (трима́ти) на сві́ті *кого.* Забезпечувати матеріально кого-небудь; бути опорою в житті комусь. *Микола.. заробляв потроху — тим себе й матір.. на світі держав* (Гр.); *Він був круглий сирота, мав на хуторі.. хатину, городець, які й держали його на світі* (Минко); *Кальтенберг наступав далі: — Чи, може, я не заслужив у тебе такої честі? Може, не я тримаю твою сім'ю на світі? Може, й роботу тобі даю не я?* (Хор.). // Не давати померти кому-небудь. *Хто має причину радіти, бо хто ж то, як не він, нарікав на полохливість, що трима його на світі, не дає спокійно зложити кісток у домовину* (Коцюб.).

держа́ти (трима́ти) [на́че] на цепу́ (на ланцю-гу́) *кого.* Не давати кому-небудь свободи дій; сковувати когось у діях, вчинках. *Надія — велика дурисвітка, наче на цепу держить чоловіка* (Мирний.). Синонім: **держа́ти на при́в'язі** (в 1 знач.).

держа́ти (трима́ти, носи́ти *і т. ін.)* **ка́мінь за па́зухою.** Приховувати злобу, ненависть до когонебудь, бути готовим зробити прикрість комусь, вчинити помсту над кимсь. *Говорить, як лисиця, а за пазухою камінь держить* (Укр.. присл..); — *І пам'ятайте одно — хто держить камінь за пазухою, тому погано буде жити в нашому селі* (Кучер); *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити... Нащо камінь за пазухою тримати?* (М. Ю. Тарн.). **держа́ти каменю́ку за па́зухою** [Герцик:] *Котрий лисичить, умизгається, лебезує,.. чи не частіше всього держе* [держить] *за пазухою каменюку* (Кроп.).

держа́ти (трима́ти) під сукно́м *що.* Залишати без уваги, відкладати надалі що-небудь, не використовуючи і не розглядаючи його на даному етапі. *Написав я і третю п'єсу та вже держу її під сукном* (Кроп.).

держа́ти (трима́ти) ру́ку *чию, за кого.* Підтримувати, обстоювати кого-небудь.— *Так-то, сину, держи руку за жінкою, а матері не можна буде в своїй хаті й слова промовити* (Н.-Лев.); *За якимсь часом спостережено, що Петро Якимович Драгоманов держить руку дрібноти, часто зовсім не дворянської* (Пчілка); *Хмельницький шляхетного роду, то відомо, але руку черні тримає*

(Рибак); *Терентій недолюблював пана і, коли чув про поділ поміщицької землі, тримав руку за людьми: наситяться дворянським, то менше зазіхатимуть на мужицьке* (Стельмах).

держа́ти (трима́ти) себе́ в рука́х (в шо́рах). Стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним, володіти собою в незвичайній ситуації, в нервовій обстановці тощо. *Пиши мені хоч по кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку держати себе в руках і зовсім скисну* (Коцюб.); — *Життя тобі стало, значить, нелюбе. Так, так.. Нічого сказати.. Треба, хлопче, держати себе в руках* (Коцюба); — *Прошу не клопотатися: все піде найкраще,— запевнив Первоцвіт, який хоч і хвилювався, але умів тримати себе в руках.* (М. Ю. Тарн.); — *Спокійно... Тримайте себе в руках, ваші пасажири спостерігають за нами* (Літ. Укр.); *Голову схилив* [Ігор]... *Не визнання провини й не ніяковість, а бажання приховати від батька, як важко тримати себе в шорах, зігнуло синові шию* (Шовк.); *Є люди, котрі.. тримають себе в шорах, спрямовують свій шлях розумом, а є такі, котрим вибирає дорогу серце* (Мушк.).

держа́ти (трима́ти) хвіст бу́бликом (трубо́ю). 1. Бути упевненим у собі, бадьорим; вірити у свої можливості, не падати духом. *В ній* [записці] *олівцем було написано кілька слів: «Марко Трохимовичу, не дрейфте, держіть хвіст бубликом! Григорій Задніпровський»* (Стельмах); *Пимін з бригадою вночі.. виштовхали платформу в доменний цех... Звитяга! Держіть хвіст трубою, братове ковалі, електрозварники і клепальники!* (Рудь); *Навіть у шахту принагідно Він спускається солідно: З провожатим, як турист, і трима трубою хвіст* (С. Ол.). **держа́ти хвоста́ бу́бликом.**— *Головне, Романе, держи хвоста бубликом! — міцно потиснув руку.. Шмалія* (Стельмах). А н т о н і м: **занепада́ти ду́хом.**

2. Бути самовпевненим; бундючитися, не рахуватися з іншими. *«А він норовистий.. Передерій,— подумав Лебединець.— Тримає хвіст трубою»* (Цюпа). **хвіст бу́бликом.** *Всі ходять, голови задравши і хвіст бубликом* (Коп.).

держа́ти (трима́ти) язи́к дале́ко від ро́зуму. Говорити що-небудь безглузде, нерозумне.— *А ти* [Харитоне] *язика далеко від розуму не держи! — вже замирливо кинув Боженко, добуваючи капшук, щоб перекурити після хвилювання.— На, от, закури, дурило!* (Смолич).

держа́ти (трима́ти) язи́к за зуба́ми (на за́шморзі, на при́в'язі, на припо́ні). Бути обачним, стриманим у розмовах, висловлюваннях; не розголошувати чого-небудь; мовчати. [М е л а ш к а:] *Він* [пан] *ще налив стаканчик, я викушала. Знову почав розмовлять, силкуючись випитати, але я цупко держала язик за зубами* (Кроп.); *Вона* [Ромка] *засміялася й сказала, що вона тільки пожартувала, щоб переконатися, чи вмію я держати язик за зубами, чи, може, я базікало* (Сміл.); *Чи певні ви.., що серед двох десятків людей, присутніх зараз на засіданні, не знайдеться хоч би один, що не вміє тримати язик за зубами? А діло таке, що вимагає найсуворішої таємниці* (Головко); — *А що я набридаю тобі, не обижайся, Василю, з хорошою людиною любо й поговорити. Взагалі я держу язик на прив'язі* (Хижняк); *Звичайно ж найбільше цього щастя перепадало Духновичу, проте й після помкомвзводової надбавки він не міг тримати свій язик на припоні* (Гончар). **держа́ти (трима́ти) язика́ за зуба́ми.** *Настя уже втяла, що слід держати язика за зубами* (Бурл.); *Завітав Косован, при якому, відомо, слід було тримати язика за зубами* (Мур.). А н т о н і м и: **дава́ти во́лю язико́ві; розпуска́ти язика́** (в 1 знач.).

держа́ти умо́ву, *заст.* Не порушувати угоди, домовленості. [М а в к а:] *Ти оганьбив наш ліс! Се так держиш умову з дядьком Левом?* (Л. Укр.).

держа́ти цабе́ (цоб), *заст.* Навертати запряжених волів праворуч (ліворуч).— *Карпе! Держи-бо цабе,— крикнув батько до сина.— Поминай колесом отой каторжний горбок* (Н.-Лев.).

держа́ти шка́лики, *заст.* Бути корчмарем, шинкарювати.— *Брат його, Василя нашого, шкалики держить, то горілка для весілля дешева буде* (Григ.).

ДЕРЖАТИСЯ: держа́тися в тіні́ *див.* триматися.

держа́тися за ру́ки *з ким — чим.* Діяти, виступати разом, в союзі з ким-небудь.— *Виженем недоляшка* [Тетерю] *з України, одтиснем ляхів до самої Случі, да, держачись за руки з Москвою, і громитимем усякого, хто покуситься ступити на Руськую землю* (П. Куліш).

держа́тися на ві́дстані *див.* триматися.

держа́тися на осторо́зі, *діал.* Бути обережним, обачним.— *Синку, бійся бога, вважай! Держися на осторозі! — остерігав він* [батько].— *Се чимсь недобрим пахне* (Фр.).

держа́тися на соломи́нці *див.* триматися; ~ **о́сторонь** *див.* стояти.

держа́тися плу́га, *заст.* Займатися хліборобською працею, не покидати хліборобства. *Держіться, діти, плуга, то якось будете жити на світі* (Стельмах).

держа́тися руки́ *чиєї, кого.* Бути на чиємусь боці, підтримувати когось. *Чіпка й собі, хоч і бачив, що мати ні в чому не винна, держався руки жінки, а за нею — й тещі* (Мирний).

держа́тися (трима́тися) бе́рега. Бути обачним, розважливим, поміркованим у своїх діях, вчинках.— *Мені здається, що Соломія з таких, що крутиться, вертиться й берега не держиться* (Н.-Лев.).

держа́тися (трима́тися) гурто́м. Бути, діяти

разом, заодно. *Держись гуртом, гуртом, брати, в дорозі — це не дома* (Дор.). Синонім: **держáтися кýпи** (в 1 знач.).

держáтися (тримáтися) за спідни́цю, *ірон.* Не виявляти самостійності, підкорятися впливові, волі якої-небудь жінки.— *Він з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішився* (Дн. Чайка). **держáтися запáски,** *заст.*— *Ви любите держатися бабської запаски,— сміявся* [Краньцовський] *зо Славка.— А такі мужчини мають послух у жінок* (Март.).

держáтися (тримáтися) зубáми *за що.* Намагатися будь-що зберегти за собою щось, нікому не віддавати чого-небудь. *Зубами держався селянин за землю.*

держáтися (тримáтися) кýпи. 1. Діяти згуртовано, одностайно.— *Те давнє лихо не різнило людей, не розводило їх в різні сторони, не примушувало забувать своїх, навчало держатися купи* (Мирний); — *Перша наука така, братця,— що ждати треба ворога.. з-за кожного рогу.. А друга наука — держімось купи, братця: в гурті наша сила* (Головко); *Відчував* [Мирослав], *що без Ромáна їм, волинцям, слід ще тісніше держатися купи* (Хижняк); *Будемо триматися купи — переженемо і пана, і економа!* (Стельмах). Синонім: **держáтися гуртóм.**

2. Збиратися в одному місці, не розбігатися, не розлітатися (про тварин, про птахів). *В ліс зайде* [вівця] *чи в полонину, то вже держиться купи* (Фр.); *Вони* [галки] *трималися купи, густо рябіли, перекидаючись у сніговому струмені, ніби кипіли, шукали затишку* (Епік).

держáтися (тримáтися) на ногáх. Ходити, працювати, незважаючи на незадовільний фізичний стан. *Входять Круста, його вводить раб... Круста трохи напідпитку, але держиться ще досить твердо на ногах* (Л. Укр.); *Ходжу я доволі добре, тримаюсь на ногах. Ноги, здається, одтухли* (Коцюб.).

держáтися (тримáтися) на світі. 1. Жити (звичайно переживаючи труднощі); животіти. *Я чоловік бідний... А тут ще жінка, діточок двоє..; треба чимось жити, треба якось на світі держатися* (Фр.).

2. *чим, з чого.* Мати що-небудь джерелом для життя, існування. *На світі держались вони з будування: то й нині стояли поверх риштування* (Граб.).

3. *за ким, через кого.* Мати від кого-небудь опору, підтримку, яка дає можливість жити. *Уляна Гречучиха.. за Якимом.. тільки й на світі держиться* (Л. Укр.); — *Через них* [дітей], *через дітську славу вона* [мати] *держиться на світі* (Кв.-Осн.).

держáтися (тримáтися) свогó бéрега. Не братися не за свої справи; знати свою справу і займатися нею. *Усяк до чого-небудь вдався, Той робить те, другий — друге; Всяк свого берега й держався...* (Гл.).

держáтися (тримáтися) хáти. Сидіти дома, нікуди не ходити, займатися домашніми справами. *Нимидора наймичка. Коли найнялася* [на роботу], *то нехай держиться хати* (Н.-Лев.); [Химка:] *Іван хати не держиться: будень прийде — зранку і до пізнього вечора на роботі; а в неділю чи в свято — з трактиру не витягнеш* (Мирний); *Хлопчик ріс мовчазний, завжди у чомусь замислений. Ніколи не держався хати, а все тинявся по бур'янах* (Кол.).

держáтися (тримáтися), як сліпи́й плотá (ціпкá) *кого, чого.* 1. Невідступно ходити за ким-, чим-небудь.— *А я вже вас держусь, як сліпий плота,— шепотів Іван до Соломії, йдучи за нею* (Коцюб.).

2. Точно дотримуватися чого-небудь. *Триматися канонів, як сліпий ціпка, теж не слід* (Загреб.).

лéдве держáтися на ногáх; міцно ~ на ногáх *див.* триматися.

ДЕРЖАТЬ: нóги не дéржать *див.* ноги.

ДЕРЖИ: держи́ в обі́дві жмéні, *грубо.* Не сподівайся чогось, не надійся, не розраховуй на що-небудь. *Знов бісова муха за своє: нарізку власть* [влада] *йому зробить! Якраз! — держи в обидві жмені. Треба самовільно брати її, землю* (Головко); — *Авжеж, держи в обидві жмені* (Коз.). Синонім: **наставля́й кишéню.**

тільки вýха держи́. Встигай слухати. *А баба й рада: як почне розказувати, так тільки вуха держи!* (Дн. Чайка).

ДЕРЖИСЬ: тільки держи́сь. Уживається для підкреслення великої сили вияву, якості і т. ін. чого-небудь, як у позитивному, так і в негативному плані. *Розбійники степові набігали.., так облуплять, що тільки держись* (Хотк.); *Роздратує* [дід Мирон] *її чим-небудь, і тоді тільки держись: Марина так почне в'язати, що два косарі не вспіваються за нею косити* (Григ.); — *Ну вже й характерник! Як що придумає, так тільки держись* (Тют.).

ДЕРЖИТЬСЯ: душá дéржиться в тілі; душá на одні́й павути́нці ~ *див.* душа.

кýпи не дéржиться (не тримáється). Що-небудь позбавлене логічного змісту, послідовності і т. ін. (перев. про висловлювання) — *Як скажена собака бігає* [Параска] *по дворах.. та вигадує на мене таке, що й купи не держиться* (Н.-Лев.); [Староста:] *Та що це ти, бабо, вигадуєш щось таке, що й купи не держиться?* (Кроп.); *Таке написали, що й купи не тримається* (Ковінька); *Ігор пише, перечитує написане і зітхає. Не те... І як це в Остапа Вишні слово до слова тулиться і кожне — дошкульне, веселе, метке? А тут не тримається купи і сухе — аж горло дере...* (Жур.).

лéдве душá дéржиться в тілі *див.* душа.

ДЕРЖКИЙ: держкий на язик, *рідко.* Який уміє мовчати, не розголошує таємниць.— *Гляди ж, жінко, держи язик за зубами, та ще й добре, бо в тебе розум добрий та язик дуже довгий: ти таки язиката й не держка на язик зроду* (Н.-Лев.); [Оля:] *Скажіть же хоч мені, тату, що ви думаєте зробити?* [Микита:] *Тобі не скажу, бо ти не держка на язик* (Сам.).

ДЕРНУВ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **лапою по душі дернув** *кого.* Хто-небудь неприємно, боляче вражений чимось. *Василя наче хто лапою по душі дернув* (Мирний).

ДЕРТИ: дерти голову. Пихато, гоноровито поводитися по відношенню до кого-небудь; чванитися. *Дере голову, як попова кобила* (Укр.. присл..); *Максим Іванович геть високо дере голову проти «нетесаного мужиччя»* (Мирний). Синоніми: **дерти носа; гнути кирпу; дути губу; кирпа вгору; піднімати носа.**

дерти горло (горлянку). 1. З великим напруженням кричати, галасувати. [Никодим:] *Люде* [люди] *діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз горлянку дерете!* (К.-Карий); — *Чого дерете горлянку?! Жінки, ошелешені несподіваною вихваткою Оксена, відхлинули назад* (Тют.). Синоніми: **дерти рота** (в 2 знач.); **рвати горло.**

2. Натужно, надмірно голосно співати. [Шкорупський:] *Так музика ревла і півчі горло дерли за обідом, що й досі в вухах лунає* (Кроп.).

3. *кому і без додатка, заст.* Бути неприємним, тяжко сприйматися, переноситися (про чиє-небудь утримання, протегування і т. ін.). *Проханий кусок горло дере* (Номис).

дерти горобців (птахів). Руйнувати горобʼячі (пташині) гнізда, забираючи яйця, пташенят.— *Моя Онися.., як була малою, то з хлопцями по латах лазила в клуні горобців дерти* (Н.-Лев.).

дерти (драти) лико / надерти (надрати) лика *з кого і без додатка.* 1. Бити, карати кого-небудь, розправлятися з кимсь. [Рогач:] *Може, є цікавий повчитись, як лика деруть, зʼявись!* [Козаки:] *Виходь, виходь котрий, пора!..* (Кроп.); — *Карпо.. отаборився з ручним кулеметом, так що дивіться, щоб із ваших хлопців лика не надер* (Тют.); — *Був би ти, діду, молодшим — я надрав би з тебе лика! — костеніє злоба на синьому виду* [Октава] (Стельмах).

2. Жорстоко оббирати, експлуатувати кого-небудь. *Особливо дошкульно влучають у бога народні приказки.. «Благослови, владико, дерти з бідних лико»* (Наука). Пор.: **дерти шкуру** (в 2 знач.). Синонім: **пити кров** (у 1 знач.).

дерти за чуба (за вуха) *кого.* Бʼючи кого-небудь, скубти, смикати за волосся (вуха). *Часом сердито покрикував* [Шакула] *на дітей, як вони.. почнуть дерти один одного за чуби та нароблять галасу* (Коцюб.).

дерти кирпу *див.* гнути.

дерти косяка *на кого.* Неприязно, сердито поглядати на кого-небудь. *Отець Василь сердиться та косяка на нього дере, а Майстро наче й не бачить* (Хотк.). Синоніми: **дивитися зашморгом** (у 2 знач.); **дивитися бісом** (у 1 знач.); **дивитися басом.**

дерти мовчака, *зневажл.* Сумирно поводитися; мовчати, не протестувати. [Передерій:] *Як не крути, як не верти, а хвіст підгорни під себе та й дери мовчака* (Мирний).

дерти на собі волосся *див.* рвати.

дерти носа [вгору] *перед ким і без додатка.* Пихато поводитися, чванитися, зазнаватися. *Становий.. хвалився, що він добрячого підвіз возка* [візка] *отим «лівшукам», щоб не дуже зазнавалися та вгору носа дерли* (Мирний); *З парубком поважно здоровались статечні дядьки.., наказували шанувати батька-матір і не дерти носа перед людьми* (Стельмах); *Діти, які деруть носа, просто невиховані і невдячні батькові* (Дмит.). **дерти ніс.** *«Сміється з мене всякий біс,— жаліється Осел,— усякая скотина дере передо мною ніс»* (Гл.). Синоніми: **дерти голову; гнути кирпу; дути губу; кирпа вгору.**

дерти очі. 1. *кому.* Неприємно вражати, дратувати кого-небудь своїм виглядом. *Максим знав, за кого віддав дочку. Не дуже дерла йому очі вбога Чіпчина хата* (Мирний).

2. *кому і без додатка.* Неприємно докоряти кому-небудь чимсь. *Дари, та очі не дери* (Укр.. присл..).

3. *на кого — що.* Заздрісно чи з зацікавленням поглядати на кого-, що-небудь.— *Та годі вам.. на чужих зозуль очі дерти* (Мирний).

дерти паси (ремені) *з кого.* Мучити, катувати кого-небудь. *Верещала* [баба Коляду], *як би з неї хто паси дер* (Стеф.); — *Якщо ваше високородіє скажуть: «Швейку, ні в чому не признавайтесь», я буду викручуватись, коли б з мене і паси дерли* (Гашек, перекл. Масляка). Пор.: **дерти шкуру** (в 1 знач.).

дерти рота (пельку). 1. Широко розкривати рота, позіхаючи і т. ін. * Образно.— *І не подавиться, клята* [молотарка]! — *казали одрадяни. А «ненажера» тим часом не тільки не давилася, а ще більше зіхала та дерла свого рота* (Мирний).

2. Голосно, надривно кричати, горланити.— *Справді, хто б то був, чий то міг бути голос? — Чого це ти згадала..? — запитав Данько.— Просто хтось із хутірських рота дер* (Гончар); — *Я вас! Я вас, бісові старці! — гукав Грицько..— Бог свято дав, .. а вони* [дівчата] *ходять, роти деруть та добрим людям не дають спокою* (Мирний); — *Гниють вони* [невільники) *заживо від ран та голоду, а ви тут пиячите та пельки дерете*

(Тулуб). Синоніми: **дéрти гóрло** (в 1 знач.); **ввáти гóрло.**

дéрти хропакá *див.* давати.

дéрти шкýру (шкíру) *з кого.* 1. Жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось. *Кого слова не беруть, з того шкуру деруть* (Укр.. присл..); *— Деріть з його* [нього] *шкуру живцем,— крикнув Єремія на жовнірів* (Н.-Лев.); *Кінчай же, Кате, сміливіш, Дери вже й шкуру на паси* (Сам.); *— А якби й загубив* [ножа], *то що? — лукаво задирався хлопець.— Я би з тебе тоді шкуру пасами на гамани дер би!.. От що* (Гончар). Пор.: **дéрти пасú.**

2. Оббирати, жорстоко експлуатувати кого-небудь.— *Чого ж він, Дарино, шкуру дере з людей? Де це видано, за карбованець брати карбованець проценту?* (Стельмах); *— Я тут знаю одного панка,— сказав Микита.— Він дере з людей шкіру так, як липову кору* (Казки Буковини..); *— Кров нашу п'єте! Шкіру з нас дерете!.. озвався окрик.. з юрби* (Фр.). **дéрти остáнню шкýру.**— *Отсе так! — загула громада: — Коли чоловікові біда, так з нього останню шкуру дери!* (Кв.-Осн.). **дéрти [по] три шкýри.**— *А млин паровий наш же, незаможницький, компанією в оренду собі взяв* [Матюха].., *а тепер і дере з бідного по три шкури за помол* (Головко). **дéрти сім шкур.** *Ксьондзи і монахи закликали уярмлений народ до смирення.., а колонізатори дерли з нього сім шкур* (Козл.). Пор.: **дéрти лúко** (в 2 знач.). Синоніми: **видáвлювати сóки; пúти кров** (у 1 знач.); **тягтú жúли** (в 1 знач.).

ДЕРТИСЯ: дéртися вгóру. 1. Випростовуватися, витягатися, рости (перев. про рослини). *По невеличких огородах.. дерлися угору цибульні цибки.. кублилася дрібною гичкою жовтогаряча морква* (Мирний).

2. Прагнути зайняти високе чи вище становище в суспільстві. [Виборний:] *Ой, ви, письменні! Вгору деретеся, а під носом нічого не бачите* (Котл.).

дéртися на стінý. Бути в стані крайнього душевного і фізичного збудження, відчаю і т. ін. *Так.. відьма наробила, що бідна дівка аж на стіну дереться та пробі бажа пана сотника Уласовича Забрьоху* (Кв.-Осн.). **дéртися на стíнку.**— *Я хочу, щоб перемогу він* [Каргат] *здобув швидше. Ну, а коли Русевич від його прагнень щодня на стінку дертиметься...* (Шовк.). **дéртися на стíни.**— *Кожен як може шукає виходу з цього пекла* [фашистської неволі]. *Одні бачать вірний шлях, а деякі на стіни деруться* (Гончар). **дéртися по стíнах.** *Уже дідовід* [Гриць] *одною ногою в ямі, а ще як заллє собі пельку* [горілкою], *то мало що хибує аби по стінах не дерся* (Март.).

ДЕСЯТА: десята водá на киселí *див.* вода; ~ **спрáва** *див.* справа.

ДЕСЯТЕ: п'яте чéрез десяте *див.* п'яте.

ДЕСЯТИХ: із десятих рук *див.* рук.

ДЕСЯТКА: не з дурнóго десятка. Розумний, кмітливий.— *Ви, Іполіте Савичу, не відвертайтеся, я не з дурного десятка. В керівництво не обирався, але добре бачу, як не по-хазяйськи розтринькуємо народну копійку* (Логв.).

не [з] полохлúвого (ляклúвого *і т. ін.*) **десятка (рóду).** Хоробрий, небоязкий.— *Хлопець не полохливого десятка. А що поранило його, це ж не його провина* (Головко); *Видно, людина має свою думку і вдачею не з полохливого десятка* (Гончар); *Ми не ляклúвого десятка.., Є в нас міцна народна хватка* (Іванович); *— А ми не боїмось.. На значки ГПО не здаєм...— Знаю, не полохливого роду* (Гончар). Пор.: **не з полохлúвих.** Синонім: **не з зáячого пýху.**

не з тóго десятка. Уживається для підкреслення відмінності якої-небудь якості, притаманної кому-небудь, від інших; інакший, інший.— *Ні, дочко, обвести кругом пальця я не дам себе, не з того десятка,—..роздумував батько* (Сол.).

не [з] хорóброго десятка. Несміливий, боязкий. *А він, виявляється, не з хороброго десятка.*

ДЕСЯТОЇ: немá десятої клéпки *див.* нема.

ДЕСЯТОГО: до десятого пóту *див.* поту.

ДЕСЯТОЮ: обминáти десятою дорóгою *див.* обминати.

ДЕСЯТУ: здирáти десяту шкýру *див.* здирати.

ДЕСЯТЬ: ні в п'ять ні в дéсять *див.* п'ять.

ДЕСЬ: щáстя ще десь заваля́лося *див.* щастя.

ДЕШЕВО: дéшево відбýтися *див.* відбутися.

дéшево й сердúто, *жарт.* Легко, просто, нескладно (про що-небудь доступне для здійснення, придбання, виконання і т. ін., але разом з тим якісне, відповідне своєму призначенню).— *Спробуйте ви на моєму місці, товаришу Лебединець, перевезти з одного місця на інше бурову. І так, щоб швидко, і дешево, й сердито* (Цюпа); *Шию собі чоботи тільки на одну ногу, а другій завжди тепло. Дешево й сердито, правда?* (Гуц.).

ДЕШЕВШИЙ: дешéвший від грибів (від дірки з бýблика). Зовсім недорогий; дуже дешевий.— *Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля дешевша від грибів* (Стельмах).

ДЕЯКІЙ: у дéякій мíрі *див.* мірі.

ДЕЯКУ: дéяку хвилúну *див.* хвилину.

ДЖЕРЕЛОМ: бúти джерелóм *див.* бити.

ДЖМЕЛЕМ: під джмéлем. У нетверезому стані, напідпитку. *Не раз і не два сам Сміт, бувши під джмелем, устрягав поміж танцюристів* (Ю. Янов.); *Ще мати Єльці розповідала про один гучний випадок, коли Ягор, спродавши якось у місті багатющий урожай полуниці і добре будучи під джмелем, на весь виторг найняв духовий оркестр,— до самої Зачіплянки грали* (Гончар). Синоніми: **під мýхою; під хмількóм; під грáдусом.**

ДЖМЕЛІ: джмелі гудýть у голові *чиїй і без*

додатка. Хто-небудь перебуває в стані сп'яніння або запаморочення.— *Ідіть собі, тітко Ярино, додому та лягайте спати, бо у вашій голові джмелі гудуть, а проспитесь, очуняєте, тоді й порозумнішаєте* (Гуц.);— *Не йдуть бісові ноги, наче їх відібрало! І в голові джмелі гудуть, хоч горілки не пив і не нюхав* (Пригара). П о р.: **під хмільком.**

ДЖМЕЛІВ: слу́хати джмелів *див.* слухати.

ДЖОСУ: дава́ти джо́су *див.* давати.

ДЗВІН: як дзвін. 1. Уживається для підкреслення міцності, довершеності чого-небудь. *Вже один корівник стоїть такий! Як дзвін! Ми коли вимурували його, то спершу випробували на міць* (Гончар).

2. Здоровий, кремезний, сильний (про людину). *Чоловік у неї високий, вродливий, сам як дзвін.*

ДЗВІНКА: від дзвінка́ до дзвінка́. Повністю, без будь-якої перерви; від початку до кінця.— *Ви мало не вбили людини, відсиділи за це два роки від дзвінка до дзвінка* (Собко).

ДЗВОНИ: дзвони́ти в усі дзво́ни; як у ~ дзвони́ти *див.* дзвонити.

ДЗВОНИТИ: дзвони́ти (видзво́нювати) в усі дзво́ни, *заст.* Розповідати про що-небудь усім і всюди, широко розголошувати щось. *Іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі... уво всі дзвони дзвонили. Ведуть Ігната під руки до розправи* (П. Куліш); *Та не буває, скажете ви, щоб село не довідалось, бо село то завжди все знає, завжди в усі дзвони видзвонює* (Гуц.). П о р.: **як у дзво́ни дзвони́ти** (в 2 знач.).

дзвони́ти зуба́ми. 1. Тремтіти від холоду або страху. *Дзвоню зубами, бо мені зимно. Куди ми їдемо, я сам не знаю* (Коцюб.); *Вона* [Анна] *плакала голосно, а він* [Михайло] *смертельно перелякався.— Ходи! — кликнув, хрестячись та дзвонячи зубами* (Коб.); — *Мокрий, змерзлий вершник держиться за гриву та дзвонить зубами* (Оп.). П о р.: **зу́би дзво́нять; цокоті́ти зуба́ми.**

2. Не мати чого їсти, голодувати. *Погана парафія, де піп зубами дзвонить* (Укр.. присл..).

як (мов, ніби *і т. ін.)* **у дзво́ни дзвони́ти. 1.** *з сл.* г о в о р и́ т и *і т. ін.* Дуже голосно, гучно (говорити). *Він завжди говорить, як у дзвони дзвонить.*

2. *заст.* Розголошувати щось, багато говорити про що-небудь. *А скрізь по селу, як у дзвони дзвонять, про крадіжку* [пшениці], *про сторожа* (Мирний). П о р.: **дзвони́ти в усі дзво́ни.**

ДЗВОНЯТЬ: зу́би дзво́нять *див.* зуби.

ДЗЕРКАЛО: криве́ дзе́ркало. Спотворення, перекручення чого-небудь (чиїх-небудь поглядів, думок і т. ін).

ДЗИГОРИТИ: дзиго́рити язико́м. Базікати.— *Нам* [жінкам] *так — або горілку пити, або діло робити,— говорила Онисія Степанівна..— Або язиком дзигорити,— знехотя прохопився з жартом отець Харитін* (Н.-Лев.).

ДЗИЗОМ: диви́тися дзи́зом *див.* дивитися.

ДЗЮРА: як дзюра́ в мо́сті *див.* діра.

ДИБИ: ста́ти ди́би *див.* стати.

ДИБОМ: во́лос ди́бом стає́ *див.* волос.

ДИБУ: хоч на ди́бу, *з сл.* г о т о в и й. На всякі випробування, на будь-які неприємності. *Заради своєї Ліни батько готовий хоч на дибу, нічого для неї не шкодує* (Гончар).

ДИВА: з ди́ва (діал. **з ди́ву).** Від несподіванки, дивуючись. *Ломицький витріщив очі з дива: Марта Кирилівна крикнула різким голосом* (Н.-Лев.); *Всі гості схопились з місця і мовчки з дива дивились на Паміру* (Н.-Лев.); *Староміська дивилася на се* [це] *все і з диву не могла опам'ятатись* (Фр.).

з до́брого ди́ва. Невідомо чому, без будь-якої причини.— *Отакий сором на старість, як бачите, з доброго дива!* (Н.-Лев.); — *Ти думаєш, що оце мене так — з доброго дива — взяли й випустили на волю?* (Мирний); *Біля борсукової нори до мене з доброго дива вчепилось запитання: чи бачить борсук сонце?* (Стельмах). **з то́го ди́ва.** *А я з того дива, до неї на сміх і собі тихесеньким голоском: «Доброго здоров'ячка, Палазю!»* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **ні з то́го ні з сьо́го; ні сíло ні впа́ло.** (в 1 знач.).

з яко́го ди́ва. Чому, на якій підставі, з якої нагоди (причини)? *Поставив* [Павло] *повний глечик молока на стіл..— На фермі дали.— З якого дива? — Завфермою розпорядився* (Тют.).

з яко́гось ди́ва. З незрозумілих причин, чомусь. *І здалося раптом Орлюку, що впав він з якогось дива не на землю, а в дідів човен* (Довж.).

ДИВИВСЯ: на світ [бі́лий (бо́жий)] не диви́вся б. Життя не миле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін. *Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, що кров у мені грає* (Коцюб.). **на світ бі́лий не хо́четься диви́тись.** *У мене.. недугує жінка на нерви, то таке горе та клопіт, що іноді і на світ білий не хочеться дивитись!* (Мирний.).

ДИВИЛИСЯ: куди́ о́чі диви́лися *див.* очі.

ДИВИСЬ: диви́сь, мені; того́ й ~ *див.* гляди; **як стій та ~** *див.* стій.

ДИВИТИСЯ: в сто оче́й диви́тися *за ким.* Уважно стежити за ким-небудь, контролюючи його дії, вчинки; старанно пильнувати.— *За такими треба було в сто очей дивитись.. От і догрались..* (Гончар).

диви́тися ба́сом. Мати сердитий, неприязний, похмурий вигляд. *Мовчить* [Гризота], *тільки дивиться басом та сопе* (Речм.). П о р.: **диви́тися бі́сом** (у 1 знач.); **диви́тися за́шморгом** (у 2 знач.); **де́рти косяка́.**

диви́тися бі́сом. 1. *на кого — що і без додатка* Виявляти велике незадоволення ким-, чим-небудь; мати сердитий, невдоволений вигляд, сердитися.

Плив-плив [Еней], *що аж обридло, І море так йому огидло, Що бісом на його* [нього] *дививсь* (Котл.); *Йому* [Гнатові] *не вгодиш: переступиш — зле, недоступиш — зле; все бісом дивиться!* (Коцюб.). Синоніми: **диви́тися ба́сом; диви́тися за́шморгом** (у 2 знач.); **де́рти ко-сяка́.**

2. *на кого.* Неприязно, вороже ставитись до кого-небудь. [Бичок:] *Зять твій щось до мене не такий став, як спершу, щось вже бісом на мене дивиться* (Кроп.). Пор.: **диви́тися чо́ртом** (у 1 знач.). Синоніми: **диви́тися во́вком; диви́тися оскілками.**

диви́тися б не захоті́в. Уживається для підкреслення кого-, чого-небудь поганого, неприємного на вигляд. *В садках біліли хати дивної краси. Була б вона* [хата] *рудою мазанкою якою-небудь — дивитись би не захотів, а так очей не відведеш* (Гончар). Антонім: **очéй не відведéш.**

диви́тися вели́кими очи́ма. Виявляти велике здивування, зачудування. *Великими очима дивився він* [Ярема] *на лаву французів, що вишикувались, готові знести, розтоптати все живе на цьому клаптику землі* (Кочура). Синонім: **роби́ти вели́кі о́чі.**

диви́тися в зу́би *кому.* Виявляти зайву поблажливість, церемонність, запобігливість у поводженні з ким-небудь.— *Ви нас газами душите, баржами в морі пускаєте на дно, а ми, думаєте, будемо вам в зуби дивитися? Ні, панове, справжня з вами війна ще попереду!* (Гончар); *В нашому селі.. тин у тин жила сусідка, симпатична тітка Мокрина. Тітка Мокрина, як у селі казали, нікому в зуби не дивилася* (Ковінька).

диви́тися в ліс. Виявляти незадоволення своїм становищем, намагаючись змінити його.— *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь* (Гончар).

диви́тися в моги́лу. Бути тяжко хворим, близьким до смерті.

диви́тися в о́чі *кому.* 1. Зустрічатися, спілкуватися з ким-небудь. *Тітка може вернутись.. щохвилини. Що тоді буде? Як мені дивитись їй в вічі* (Н.-Лев.); [Грицько:] *Ну, а вже вашому* [батькові] *мені якось боязко і на очі попадатись.* [Петро:] *Чого ж боязко? Ви ж не до його ходите?* [Грицько:].. *Та так, так. Та все ж треба у вічі дивитись* (Мирний); *Його* [Дороша] *охопило почуття палючого сорому, і він довго не міг дивитися в очі людям* (Тют.).

2. *кому.* Запобігати перед ким-небудь, намагатися догодити комусь. *Одно другому дивиться у вічі, як би вгодити, як би розвеселити* (Кв.-Осн.); [Юда:] *Він* [Месія] *звик, щоб ми, як песики, лагідно йому дивились в вічі та ловили його слова* (Л. Укр.). Пор.: **загляда́ти в о́чі.**

3. Не відчувати страху перед чим-небудь, не боятися чогось. [Долон:].. *Я люблю дивитись долі в вічі* (Л. Укр.); *Не страх смерті керував у цю ніч фельдшером Щорсом,— прийде час, і він сміливо дивитиметься смерті в очі, він просто зневажатиме її* (Скляр.). Пор.: **гля́нути в о́чі.**

диви́тися впере́д. Намічати, оцінювати перспективи на майбутнє, передбачати майбутнє. *Радянські прихильники миру, весь багатомільйонний радянський народ з оптимізмом і глибокою вірою дивляться вперед* (Корн.). **диви́тися в за́втрашній день.** *Активно вторгатися в життя — це значить дивитися в завтрашній день* (Літ. Укр.).

диви́тися в рот *кому і без додатка.* 1. Занадто уважно або улесливо слухати кого-небудь, прислухатися до чиїх-небудь слів. *А в кого ж було питати* [поради]? *У Катрі?.. А від Зойки з Захаром теж мала користь. Дивляться в рот, кожному слову підтакують* (Мур.). Синонім: **лови́ти слова́.**

2. Уважно, з великим інтересом стежити, як хто-небудь їсть. *Як заахає жінка, його стара дбайлива Соня, заметушиться Савка, і всі будуть дивитися йому в рот. Він* [Аркадій Петрович] *так рідко апетит має* (Коцюб.). Синонім: **загляда́ти в ло́жку.**

диви́тися в ру́ки *кому.* Бути в повній матеріальній залежності від кого-небудь; сподіватися на чиюсь матеріальну підтримку, допомогу.— *Ти сама проповідуєш, що женщина* [жінка] *повинна бути вольна* [вільна], *повинна сама на себе заробляти. Служи до смерті і до смерті будеш вольна, ні од кого не залежна, не будеш дивитися в руки якомусь там егоїстові* (Н.-Лев.). Пор.: **загляда́ти в ру́ки.**

диви́тися (*діал.* **гляді́ти) крізь па́льці.** 1. *на що і без додатка.* Свідомо не звертати уваги на що-небудь недозволене, навмисне не помічати чогось недозволеного в чиїх-небудь діях, вчинках. *Минув рік, тілько* [тільки] *і того, що Василь узиму вивіз дерево з лісу. Знайомий лісник не поскупився, та й Йосипенко дивився крізь пальці* (Мирний); *Комендант Бом на бешкети своїх підлеглих не тільки дивився крізь пальці, а й заохочував їх до того цілком одверто* (Голов.); *З ним* [Денисом] *панькались, дивились крізь пальці на його витівки* (Д. Бедзик); *Підплачував* [Мендель] *лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке.. дерево він вивозить* (Фр.).

2. *на кого — що.* Нехтувати ким-, чим-небудь, ігнорувати когось, щось, не брати до уваги когось, щось. *Водні ресурси республіки обмежені. Не можна крізь пальці дивитися на кубічні кілометри грунтових вод малих річок* (Літ. Укр.); *Він знав, що незабаром Бальзак стане чоловіком пані Ганської, і тому не міг дозволити собі дивитися на його хворобу крізь пальці* (Рибак); *Це була добродушна огрядна людина, яка.. інколи свари-*

лась, кричала, і все ж на неї всі дивились крізь пальці (Збан.).

диви́тися / гля́нути в ко́рінь. Глибоко вникати в суть чого-небудь, звертати увагу на головне, більш істотне. [Н а з а р:] *Секретар парторганізації! Ти ж у корінь мусиш дивитись, Якове.* [Я к і в:] *Я ж хотів, щоб найкраще було* (Зар.); *Ніхто з учених не зміг глянути в корінь поетового родоводу бодай на сторіччя* (Літ. Укр.).

диви́тися / гля́нути во́вком *на кого і без додатка.* Виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь. *Никін.. не грима, не лає, а проте все вовком дивиться* (Л. Янов.); *Зяті дивились на вихватька вовком* (Кач.); *Тільки одна Докія бачить та знає Катрине горе, вона єдина може її втішати і заспокоювати. Але вони* [чумаки] *і на неї вже вовком дивляться* (Кучер); *Я встряв до розмови, а він* [Журавленко].. *так на мене вовком глянув, наче два карбованці подарував* (Кос.); *Глянув я вовком на їхні воленята і, як вогонь, чешу додому* (Стельмах). **диви́тися вовка́ми.**— *Тетяна читала про голову там і про кооперацію.. Цього вони* [куркулі] *не подарують. І так вовками дивляться* (Головко). С и н о н і м и: **диви́тися бі́сом** (у 2 знач.); **диви́тися за́шморгом** (у 2 знач.); **диви́тися оскі́лками; диви́тися чо́ртом** (у 1 знач.).

дивити́ся / гля́нути і́ншими очи́ма (і́ншим о́ком) *на кого — що.* Інакше сприймати, оцінювати кого-, що-небудь, по-іншому ставитися до когось — чогось. *Грицько тепер зовсім іншими очима дивився на людей: до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда* (Мирний); *Тепер Яків іншими очима дивився на перегнуту постать братової, на її спину, руки, голову і дивовижну косу* (Стельмах); *На хвилину я спробував глянути на нього* [капітана] *іншими очима: адже він, що не кажи, а врятував-таки батальйон!* (Тих.); *Те добро, що він людям робив, примусило й людей глянути на його* [нього] *іншим оком* (Гр.).

диви́тися / гля́нути пра́вді в о́чі (в лице́, в обли́ччя). Тверезо, об'єктивно оцінювати дійсність, справжній стан речей. *Треба дивитися правді в лице. Треба не затушовувати, а говорити її народові прямо* (Ленін); *Нема чого тішити себе надаремне, він не дитина, може дивитись гіркій правді в вічі* (Гончар); *— Може, це буде вам неприємно, але треба дивитися правді у вічі. Ви, крім усього іншого, застарі для Нелі* (Вільде); *Мозки і руки робітничі Зустрілись у кімнаті цій* [в кімнаті-музеї В. І. Леніна в Празі], *Щоб правді глянути у вічі І кривду викликать на бій* (Рильський); *Глянути правді у вічі, сказати самим собі хай навіть і гостре слово правди не означає опустити руки* (Коз.). П о р.: **диви́тися твере́зими очи́ма.**

диви́тися за собо́ю. Дбати про себе, про свій зовнішній вигляд, манери або про своє здоров'я.— *І за собою дивись. Он, глянь, розпатлалася, одна коса розплелася* (Хижняк).

диви́тися за́шморгом, *жарт.* 1. Косити очима (про фізичну ваду зору).— *Невисока,— кажу,— худрощока, на п'яті більмо, зашморгом дивиться, навзаводи сміється..,— так як почне, як почне прикладати такого, що й написати вже не можна* (Хотк.). П о р.: **диви́тися зи́зом** (у 1 знач.).

2. Виражати поглядом велике незадоволення ким-, чим-небудь, мати сердитий вигляд. *Як вість така прийшла до Турна, То так мерзенно іскрививсь, Що твар зробилась нечепурна, І косо, зашморгом дививсь* (Котл.); [Д з в о н а р и х а:] *Вже перед смертю тільки примирилися.., а наш.. і до цього часу зашморгом дивиться* (Стор.). С и н о н і м и: **де́рти косяка́; диви́тися ба́сом; диви́тися бі́сом** (у 1 знач.); **диви́тися во́вком.**

диви́тися зи́зом (зи́зим о́ком, дзи́зом), *заст.* 1. Косити очима (про фізичну ваду). *Панич пана професора теж приїхали. Не той молодий, а старший, той, що дивиться зизом* (Коб.); *А в тої дами та була собі служниця.., дуже бридка..: ніс приплюснутий, рот кривий, очі каправі, та ще й зизом дивляться* (Боккаччо, перекл. Лукаша). П о р.: **диви́тися за́шморгом** (у 1 знач.).

2. Виявляти поглядом неприязнь, невдоволення, недовіру, недоброзичливість і т. ін. *Весь день зизом дивиться на мене.* С и н о н і м и: **диви́тися ко́со; погляда́ти ско́са.**

диви́тися імени́нником. Мати радісний, щасливий вигляд.

диви́тися ко́зирем, *рідко.* Мати хвацький, молодецький або гордовитий вигляд. *Люблю, щоб хустка на голові козирем дивилась* (Укр.. присл..); *Ходиш ребром, дивишся козирем* (Укр.. присл..).

диви́тися ко́со (кри́во, бо́ком, криви́м о́ком) *на кого — що і без додатка.* Виявляти підозрілість, недовіру у ставленні до кого-, чого-небудь, *Бачу, уже на мене всі косо дивляться: то чого дитина кричить, то нікому пшона стовкти, то печі вимазати...* (Мирний); *Мушу замітити, що більшість духовенства дивилася все криво на всякі бодай трохи ясніші проблиски свобідної думки* (Фр.); — *До багатої не йди, бо на тебе зразу почне дивитися косо* (Стельмах); — *То лем тобі, Михайле, старий не дав узяти Олену. Він і на мене тепер криво дивиться* (Томч.); *Най би тато не фудулився* [не сердився] *на Григорія; а то все на нього боком дивився, немов на гадину, а той і розгубився* (Коб.). **погляда́ти криви́м о́ком** (час від часу).— *Думаю я, що не треба заходити* [до хати] *цілими роями, а по одному, по двоє. Для чого привертати увагу недремного жандармського ока? Та вже й хазяйка моя щось ніби кривим оком поглядає* (Сирот.). П о р.: **погляда́ти ско́са.** С и н о н і м: **диви́тися зи́зом** (у 2 знач.).

диви́тися крізь роже́ві окуля́ри (ске́льця, роже́ву при́зму) *на кого — що.* Не помічати вад, недо-

ліків у кого-небудь або в чомусь, бачити в комусь — чомусь тільки позитивне; ідеалізувати когось, щось. *Не можна на життя дивитися крізь рожеві окуляри.*

диви́тися крізь те́мні окуля́ри (ске́льця) *на кого — що.* Надмірно перебільшувати вади кого-, чого-небудь, бачити в комусь — чомусь тільки негативне. **диви́тися крізь те́мне ске́льце.** *На другій дільниці якийсь бригадир шахрайські приписки в нарядах робив.. Ну і що ж? Через оцих негідників я маю на весь світ дивитися крізь темне скельце?* (Жур.).

диви́тися на світ ясни́ми очи́ма. Позитивно сприймати навколишню дійсність. *Я хочу дивитися на світ ясними очима, я хочу бачити все вагомим і змістовним* (Гуц.).

диви́тися не да́лі свого́ но́са. Виявляти обмеженість у своїх поглядах, діях і т. ін. *В політиці не годиться далеко заскакувати фантазією, та не годиться й дальше* [далі].. *свого носа не дивитись!* (Драг.). **диви́тися да́лі свого́ но́са.** *Себе передусім, себе вона* [Ольга] *мала на думці, коли говорила, що багато наших молодих колгоспників ще не навчились дивитись далі свого носа* (Вільде).

диви́тися нема́ на що (ні на що). Нікуди не годиться, зовсім нічого не варте, не заслуговує на увагу (про що-небудь незначне, мале, погане і т. ін.). *Зять у неї — дивитися нема на що.*

диви́тися обома́. Бути уважним, пильним, обачним. *Обиратимуть комітет на волосному сході. Отам треба буде дивитись обома. Щоб не поміняти шило на швайку* (Головко).

диви́тися оскілками, *заст.* Неприязно, з неприхованою ворожістю ставитися до кого-небудь. *Харон, таких гостей уздрівши, оскілками на їх дививсь* (Котл.). Синоніми: **диви́тися ба́сом; диви́тися бісом** (у 2 знач.); **диви́тися во́вком; диви́тися чо́ртом** (у 1 знач.).

диви́тися очи́ма *чиїми, на кого — що.* Сприймати чиї-небудь погляди на кого-, що-небудь, оцінювати когось, щось з позицій іншої людини. *Я знаю, що то він дивиться моїми очима, що то він ненажерливою пам'яттю письменника всичує в себе всю цю картину смерті на світанні життя...* (Коцюб.).

диви́тися (погляда́ти) згори́ (зве́рху) вниз (звисока́, зве́рхньо, згóри) *на кого.* Зневажливо, зверхньо ставитися до кого-небудь. *Голову завжди несла* [мама] *якось високо, немов дивилась на всякого згори вниз* (Мирний); *Онисі здалося, що Балабуха дивиться на неї згорда й сміється з неї* (Н.-Лев.); *За шість років перебування в російській армії Фуль не вивчив жодного російського слова, на всіх дивився звисока* (Кочура); *Джамбул! Він ще застав аж ті.. дні далекі, коли аристократи-письменники згори вниз гордо поглядали на різночинців і семінаристів,— а про письменників із народу — просто уже й говорити не доводиться!* (Тич.);— *Бачу й тебе, горда паніматко: чи так поглядатимеш звисока і тоді на нашого брата, як твій гетьман.. проспить молоду* (П. Куліш).

диви́тися при́язним о́ком. Виявляти прихильність, теплоту в ставленні до кого-, чого-небудь. *І всі ми приязним дивились оком, На ключ гусей, що плив шляхом високим* (Рильський).

диви́тися пря́мо (з спокі́йною со́вістю, смілúво *і т. ін.)* **в о́чі** *кому — чому.* 1. Не почувати своєї провини перед кимось, не соромитися перед кимось за свої дії, вчинки. *..тільки тоді ми навчимося перемагати, коли ми не будемо боятися визнавати свої поразки і хиби, коли ми будемо істині, хоч би й найсумнішій, дивитися прямо в очі* (Ленін); *Кожен повинен працювати так, щоб не було соромно перед самим собою, щоб можна було з спокійною совістю дивитися в очі товаришам* (Літ. Укр.); [Мандрика:] *Я зразу хотів сказати.. вам, що я дуже радий, що можу чесно дивитися вам в очі* (Довж.).

2. Тримати себе перед ким-небудь незалежно, невимушено, з почуттям власної гідності. *Бувши парубком, він* [Микола] *сміливо дивився всім в очі, ..тепер він похнюпив голову, рідко сміявся, перестав жартувати* (Н.-Лев.).

диви́тися твере́зими очи́ма (твере́зо) *на кого — що.* Об'єктивно, реально сприймати, оцінювати кого-, що-небудь, чиїсь дії, вчинки. *На оточуючий світ варто дивитися тверезими очима.* Пор.: **диви́тися пра́вді в о́чі.**

диви́тися чо́ртом. 1. *на кого і без додатка.* Неприязно, вороже ставитися до кого-небудь. *Хоч кума, але чортом дивиться* (Укр.. присл..); — *Лошаков той великий пан — багато зможе і давно чортом на мене дивиться* (Мирний); — *Вже годим їм, сим проклятим хлопам, як болячці, прощаєш йому те, чого ти не в праві простити — і все ж ні!.. Дивиться на тебе чортом* (Хотк.); *Не любить невістка свекруху. Гиркає на неї. Чортом дивиться на стару* (Вишня). Пор.: **диви́тися бісом** (у 2 знач.). Синоніми: **диви́тися во́вком; диви́тися оскілками.**

2. Бундючно, пихато поводитися. *Зробив з дядька чорта: високо підстриг, а він чортом і дивиться* (Укр.. присл..).

3. Напускати на себе суворість, неприступність. *Матрос Шурка Понеділок намагався дивитися чортом, блискаючи очима, люто наморщуючи лоба* (Смолич); *Хома.. проінструктував їздових, як їм належить триматися. На Каленика насварився: — Чортом мені дивись! —Єсть! — промимрив Каленик* (Гончар).

не сміти диви́тися в о́чі *див.* сміти.

як (мов, ні́би *і т. ін.)* **у во́ду диви́тися / гля́нути.** Ніби знати наперед, заздалегідь.— *Правильно написано,— озвалася тітка..,— писав чоловік, як у*

воду дивився (Мур.); — *Відправте його, мучителя, та тільки в таку установу, що.. добре охороняється. Бо втече! І як у воду дивилась* (Гончар); — *Ти вгадала, наче в воду дивилась,— погодився Веніамін* (Моск.); *Сказав, як у воду глянув* (Укр.. присл..).

ДИВИТЬСЯ: куди́ ди́виться. Чому хто-небудь не звертає уваги на когось — щось, чому не дбає, не турбується про когось — щось.— *Така багачка, вродлива, а покохала такого убогого?.. Та куди ж батько та мати дивилися?..* (Мирний).

смерть ди́виться в о́чі *див.* смерть.

як сліпи́й ди́виться, *з сл.* г о р и́ т ь. Дуже слабо, погано. *Горить, як сліпий дивиться* (Укр.. присл..).

ДИВНА: ди́вна річ *див.* річ.

ДИВНЕ: ди́вне ді́ло *див.* діло.

ДИВНИМ: ди́вним ди́вом *див.* дивом.

ДИВО: ди́во в ре́шеті *див.* чудеса.

на ди́во: 1. Дуже, надзвичайно. *Найстарша дочка Василина була на диво гарна* (Н.-Лев.); *Руки бійця були на диво вправні, кожен рух красиво впевнений і твердий* (Гончар); *Тимко з товаришами розквартирувався в хаті не старої ще молодиці, яка жила з двома дітьми і батьком, на диво словоохочим дідком* (Тют.); *Діставши від дівчини одкоша і все ж не втрачаючи надії рано чи пізно домогтися взаємності, ці орли* [юні офіцери] *стали на диво часто хворіти* [Гончар]. **аж на ди́во.** *Шкіра в нього біла, аж на диво, Але — чорна, варварська душа* (Дмит.).

2. Дуже гарний, чудовий, незвичайний. *І виросла я на диво: Кароока, чорнобрива, Білолиця* (Шевч.); *Улиця — справді на диво. По обидва боки цілим муром витяглись у струнку височезні палаци* (Мирний).

3. Дуже гарно, добре; незвичайно.— *Куплю собі нову квітчасту хустку на голову та вив'яжу собі голову на диво! Отак-о,— сказала Соломія* (Н.-Лев.); *Семенове жито зародило на диво* (Коцюб.); *Сад розцвіта наш на диво — Все в цвіту та в меду!* (Вирган); *Одна із них* [криниць] *мурована на диво, Що не кажи, з усіх боків красива* (Іванович).

4. Всупереч сподіванням. *Іван стрів її* [Палагну] *звісткою, що здохла ягничка. Але, на диво, їй анітрошки не жалко було ягнички* (Коцюб.); *Переглядаючи підручник з арифметики, він знайшов задачу, що на ній спіткнувся на іспитах. На диво, дещо поплутавшись в ходах, він тепер розв'язав її* (Коцюба); *Килина.., зібгавши свою душу в клубочок, позирала на Антоніну Петрівну крадькома, але, на диво, не почувала до неї ворожості* (Гуц.).

ДИВОМ: вели́ким (ди́вним) ди́вом *з сл.* д и в у в а́ т и с я. Дуже, надто. *Ускочивши в хату, він* (Попенко) *мав щось сказати Жукові — і великим дивом дивувався, як почув, що Жука вже немає і не буде* (Мирний); *Бенедьо сидів в куті на своїм петеку і дивувався дивним дивом, що се* [це] *мало значитися* (Фр.).

ДИВУ: ди́ву дава́тися *див.* даватися.

ДИКТОВКУ: під дикто́вку *чию.* Не з власної волі, за чиїм-небудь наказом, чиєюсь вказівкою. *Не годиться діяти під диктовку.*

ДИКТУВАТИ: диктува́ти свою́ во́лю *кому.* Нав'язувати кому-небудь свої погляди і змушувати його діяти відповідно до них. *Голі степи за ним* [червоним парламентером], *ніяких укріплень, і все ж не Дьяконов йому, а він Дьяконову диктує тут волю свою і своїх військ* (Гончар).

ДИМ: аж дим іде́ *з дієсл.* Дуже інтенсивно. [І в а н:] *Працювала наша бригада на прекрасному хімічному заводі, і працювала так, що аж дим ішов* (Мик.); *Василина прискорила нишком темп, вихопилась наперед і починає сапати, аж дим іде* (Бабляк); — *Ми й на змагання викличемо одна одну.— Давайте, дівчатка, щоб аж дим ішов* (Сиз.). С и н о н і м: **аж пил кури́ть.**

в дим, *зневажл.* 1. *з сл.* п' я н и й. Дуже сильно, до безпам'ятства. *У казармі було порожньо. Кілька п'яних у дим хропло по кутках, днювальний зовсім десь зник* (Тулуб);— *Хлопці, хлопці, зап'ємося в дим, З чортом цим, чи то пак з молодим!* (Мал.); *Горобець хромовими чобітьми вибиває польку — п'яний в дим* (Зар.). П о р.: **як дим** (у 1 знач.).

2. Повністю, абсолютно, до краю. *Перед кожним із нас кулемет, що розстрілює ворога в дим.* (Сос.); *Полк зірвався з позиції і пре на Житомир. Розклався в дим* (Довж.).

дим коро́мислом (стовпо́м). 1. Шум, гамір, безладдя, колотнеча. *Там таку бучу зняли були* [солдати] — *дим коромислом!* (Головко).

2. Уживається для підкреслення інтенсивності протікання якої-небудь роботи, діяльності і т. ін. *Принесли пилку, сокири, заступ, дерев'яний ящик з інструментом.— Ого, та в вас уже тут дим коромислом! — вдоволено настовбурчив на лобі вицвілі брови* (Збан.).

пуска́ти в о́чі дим *див.* пускати.

як дим. 1. *з сл.* п' я н и й, н а п и́ т и с я *і т. ін.* 1. Дуже сильно, до безпам'ятства. *Ех, той Саврадим, п'яний, як дим* (Укр.. присл..). П о р.: **в дим** (у 1 знач.).

2. *з сл.* з н и́ к н у т и, р о з в і́ я т и с я, щ е́ з н у т и *і т. ін.* Без сліду, невідомо куди. *Кажуть люди: Розвіявсь, як дим* (Воронько); *Хлопці за палієм погнались. Та де! Ніч, хоч в око стрель. Не спіймали, не наздогнали. Розвіявся, щез, як дим* (Жур.).

ДИМОМ: іти́ з ди́мом *див.* іти; **пусти́ти з ~** *див.* пустити.

ДИНЯ: як ди́ня на моро́зі, *з сл.* к р і п и́ т и с я, д е р ж а́ т и с я *і т. ін.* Через силу, не маючи надії

втриматися. *Кріпиться, як диня на морозі* (Укр.. присл..).

ДИПЛОМАТІЮ: розво́дити диплома́тію *див.* розводити.

ДИТИНА: дити́на приро́ди *див.* дитя.

мертвонаро́джена дити́на, *книжн.* Уживається для означення чого-небудь, що не має майбутнього, позбавлене заздалегідь перспектив дальшого розвитку. *Старовинний театр на Україні не був, як багато хто вважає, мертвонародженою дитиною шкільної схоластики і чернечого педантизму* (Від давнини..); *Незрозуміло висловлена думка — нерідко мертвонароджена дитина* (Наука..).

ДИТИНІ: як малі́й дити́ні, *з сл.* г о д и́ т и, д о г о д ж а́ т и *і т. ін.* Дуже, надто, надмірно. *Тільки братова багацько гордувала. Вже ж я й годила, як малій дитині, та ні, не вгодила!* (Вовчок); *Де б він* [наймит] *так іншим разом стерпів панотцеві?! А тепер мусив. Годив, як малій дитині* (Март.).

ДИТИНСТВО: впада́ти в дити́нство *див.* впадати.

ДИТИНУ: вихлю́пувати з ку́пелем і дити́ну *див.* вихлюпувати.

ДИТЯ: дитя́ (дити́на, син) приро́ди. Людина, якої не торкнулася культура, цивілізація, виховання.— *Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун, дитя природи, а нині в жадні́м* [жоднім] *салоні не повстидається* [Янош] (Фр.); *Кров приливає гуцулові до тіла, і святкують сини природи спільне свято з матір'ю посполу* (Хотк.).

ДИТЯЧА: дитя́ча хворо́ба *див.* хвороба.

ДИТЯЧИЙ: дитя́чий ле́пет *див.* лепет.

ДИФІРАМБИ: співа́ти дифіра́мби *див.* співати.

ДИХАВ: щоб так по пра́вді ди́хав, *з особ. займ.* Уживається для вираження незадоволення з якогось приводу, незгоди з чим-небудь або як прокляття.— *Козаки сидять згорнувши руки! — каже Шрам.— Щоб ви так по правді дихали. Коли б не козаки, то давно б вас чорт ізлизав* (П. Куліш).

ДИХАЄ: чим ди́хає (ди́ше). Які настрої, погляди, інтереси і т. ін. у кого-небудь. *На перші враження Гмиря не покладався. При кожній нагоді все промацував хлопця, чим він таки справді дихає, що воно за один* (Головко); *Кожного* [колгоспника] *Оленка добре знає, дає влучну характеристику, бачить, хто чим дише і живе* (Кучер). П о р.: **яки́м ду́хом ди́хає** (у 1 знач.).

яки́м ду́хом ди́хає (ди́ше). 1. Які настрої, погляди, інтереси і т. ін. у кого-небудь. *Приходить до мене, значить, замовник.., а я вже й приглядаюсь до нього: хто він і що він, яким духом дихає і чи варто йому вручити.. листівку* (Логв.); *Невістка разів з п'ять облатала і сорочки попрала, а то вже й бачу, яким духом дише* (Барв.). П о р.: **чим ди́хає.**

2. *на кого.* Як ставиться хто-небудь до когось (звичайно про негативне ставлення).— *Ні, мамо, до Плачинди я не піду,— хмурніє парубок,— самі знаєте, яким він духом дихає на мене* (Стельмах); — *Не їми,— кажуть йому* [старшини],— *віри запорожцям.. Хіба не знаєш, яким вони духом на городову старшину дишуть?* (П. Куліш).

ДИХАННІ: на єди́ному (одному́) ди́ханні. Не відриваючись; при повній узгодженості всіх ланок, компонентів (створити, підготувати і т. ін. що-небудь). *Режисер побудував спектакль на єдиному диханні. За принципом поліфонії, симфонізму відбуваються зіткнення характерів героїв, боротьба їхніх почуттів і думок* (Мист).

ДИХАННЯ: дру́ге ди́хання. Новий приплив сил, поява нових можливостей у досягненні чого-небудь. *Там, де комуністи вміло спрямовують колектив, у складні хвилини наче відкривається друге дихання* (Рад. Укр.); *В полудень п'ятирічки у.. комбайнобудівників відкрилося, образно кажучи, друге дихання. Отже, є всі можливості прийти на фініш з добрими результатами* (Рад. Укр.).

забива́ти ди́хання *див.* забивати; **затаї́ти ∼** *див.* затаїти.

ДИХАТИ: важки́м (недо́брим) ду́хом ди́хати *на кого і без додатка.* Дуже сердитися, гніватися, злитися на кого-небудь, стримуючи до певного часу прямий вияв своїх почуттів. *Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важиться він бабусю налаяти* (Вовчок); *Є чоловік — і нема чоловіка. Ані заговорить любо, ані присунеться близько, як чоловік до жінки. Іно важким духом дихає* (Коцюб.); [Н е ч и п о р е н к о:] *Я багато не прошу, нам аби тільки хати освітити. А то колгоспники вже й так дишуть на мене важким духом; що ж ми, кажуть, гірші за інших?* (Лев.); — *Ну, а Васюта ж? І той поклонивсь Іванцеві? — Ні, мабуть,.. бо.. запорожці і на Васюту похвалялись, да й на всю городову старшину недобрим духом дишуть* (П. Куліш). П о р.: **вогне́м ди́хати** (в 1 знач.). С и н о н і м: **аж вогню́ дає́.**

вогне́м (по́лум'ям, пе́клом, чо́ртом, бі́сом, га́спидом *і т. ін.*) **ди́хати.** 1. *на кого, рідко проти кого і без додатка.* Дуже сердитися, гніватися на кого-небудь, ненавидіти когось, тримати зло на когось. [Х а р и т и н а:] *Не знаю, а тілько* [тільки] *бачу і серцем чую, що тут всі проти мене вогнем дишуть* (К.-Карий); — *В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише* (Н.-Лев.); *Дивився* [Тимко] *на Орисю.., і серце його неспокійно стискалося. Чого це вона надулася? Позавчора сиділи під вербами, все було добре, а сьогодні полум'ям дихає* (Тют.); — *Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломії..,— а то ще вскочим вище халяв. Раду на мене пеклом дише за свою — цур їй! — носату циганку* (Коцюб.); *Він* [Козак Мамай] *чортом дихав проти всякого панства, проти кривди, проти горя людського* (Ільч.); *На Левка гаспидом* [Тимоха] *дише* (Кв.-Осн.).

П о р.: **важки́м ду́хом ди́хати.** С и н о н і м: **аж вогню́ дає́.**

2. *без додатка.* Ставати розгніваним, розлюченим, роздратованим з якогось приводу. *Ось! ось! яриться, бісом дише Агамемноненко Галес I бистрим бігом все колише, неначе в гніві сам Зевес* (Котл.); [Ц о к у л ь:] *Ну, Мелашка, то прямо чортом дише!.. Треба і її чим-небудь загодить, щоб не пащекувала* (К.-Карий).

ди́хати / дихну́ти на по́вні гру́ди (ві́льно, вільні́ше). Відчувати невимушеність, жити вільним, повноцінним життям. *Ти* [Гайдаю] *дав мені величезну насолоду — жити буряним життям, мислити своїми романтично-схвильованими думками, дихати на повні груди грозовим повітрям моря, шторму і революції. Руку, мінер Гайдай!* (Бучма).

ди́хати не дава́ти *див.* давати.

ле́две ди́хати. 1. Перебувати в тяжкому стані; тяжко нездужати. *Нездужає Катерина, ледве-ледве дише* (Шевч.); *Вона* [Уляна] *бачила сама, що Івась ледве дише... Надія, котра ще жила досі, стала застигати, холонути в її серці* (Мирний); *Хорий, ледве дихаючи, я мусив сісти за стіл і написав.. оповідання* (Коцюб.). С и н о н і м и: **на ла́дан ди́хати** (в 1 знач.); **пря́сти на тонку́.**

2. Ставати фізично слабим, безсилим. [М а р у с я *(сідає на камені):*] *Я втомилась... Я ледве дишу. Сила моя десь дівається* (Н.-Лев.).

3. Бути на грані припинення життя, існування. *І справді, чудна та Польща,— промовив п. Мойсей,— сама лежить скручена, зв'язана, ледве дише, а ще таки простягає руки, щоб щось наше загарбати собі* (Н.-Лев.).

4. Причаївшись, не виявляти себе. *А я все мовчу та ледве дишу, а вони стукають у двері, аж двері тріщать* (Н.-Лев.).

5. Робити легкі, ледве помітні порухи (про повітря, поверхню води і т. ін.). *Плине білий човник, вітер ледве дише, ледве повіває* (Л. Укр.); *Сонце припікало, наче влітку, і море, схоже на іскрометний сапфіровий килим, ледве дихало* (Донч.); *Ледве дихає вітер* (Чорн.).

на ла́дан ди́хати. 1. Бути безнадійно хворим, близьким до смерті. [Т а р а с:] *Багато вже не стало тих, що воювали вмісті* [разом] *ви!.. Один Кадило ще живий, та й той на ладан дише* (К.-Карий); *Знає толк на травах* [ворожбитка]. *Колись мій батько на ладан дихав, а вона дала йому настойку на якомусь корені — і пішов старий через тиждень з ціпком по чужих клунях* (Стельмах); *Жар у грубі дотліва, Внука дід колише... А Параска чуть жива. Вже на ладан дише* (С. Ол.). С и н о н і м и: **ле́две ди́хати** (в 1 знач.); **пря́сти на тонку́.**

2. Ставати ветхим, ні на що не придатним, розвалюватися, розпадатися від тривалого користування. *А в лаві колія стара на ладан просто дише. От і виходить — на-гора півнорми і не більше* (Дор.).

3. Бути близьким до припинення свого існування. *Австрія на ладан дихає.. Скрізь нас молотять, аж пір'я летить* (Гашек, перекл. Масляка).

нена́вистю ди́хати *на кого і без додатка.* До краю ненавидіти кого-небудь.— *Ви дишете ненавистю на мене* (Фр.).

непра́вдою ди́хати. Бути неправдивим, несправедливим у своїх діях, вчинках.— *Не моя це дитина, не моя! — казала стара, стежачи очима за Романом..— Не йми йому віри, неправдою він дише* (Коцюб.).

не так (не тим ду́хом) ди́хати. Не зовсім звичайно, дивно, не так, як слід поводитися.— *Я давно помічаю, що він* [фельдфебель] *не так дише. Мені давно доводили, що він хвалився: коли б знайти яку заможну міщанку — оженився б* (Мирний).

одни́м ду́хом ди́хати. Бути однаково настроєними, мати спільні наміри; дотримуватися спільних поглядів, думок і т. ін.— *Та й у дворі* [панському], *ваше благородіє, небезпечно. І там вони* [кріпаки] *одним духом дишуть. Учора контору обікрадено* (Мирний); — *Одно у нас товариство, одним дишемо духом, та чи покинемо ж товариша в притузі великій?* (Гр.); — *Я гадаю, що проти них треба виставити ті самі мотиви, що й проти Матвія: одним духом дихають* (Мик.).

хо́лодом ди́хати *на кого і без додатка.* Бути занадто суворим у поводженні з ким-небудь. *Третій брат, що ніби вас покривдив, Хоч він не дише холодом ніколи, Іде до вас, бо чув, що вам так прикро* (Крим.); // Виражати надмірну суворість, стриманість або недоброзичливість (про погляд, очі). *Профілями облич вони* [сестри] *схожі, навіть зачіски однакові, очі в обох голубі.., але в Магди вони порожні і холодом дихають на людей* (Томч.).

щоб йому́ ди́хати на дало́ *див.* дало.

ДИХНУТИ: дихну́ти на по́вні гру́ди *див.* дихати; **і ~ не дава́ти** *див.* давати.

[і] дихну́ти ніколи (нема́є коли́). Бути дуже зайнятим. *Тарасові ніколи було й дихнути, так завалив його роботою хазяїн* (Ів.); *Горбенко прийняв мене неохоче: дихнути йому ніколи* (Грим.). П о р.: **не ма́ти коли́ дихну́ти.**

не ма́ти коли́ дихну́ти *див.* мати ^{2}.

ДИШ: мовчи́ та диш *див.* мовчи.

ДИШЕ: не так ди́ше; чим ~ ; яки́м ду́хом ~ *див.* дихає.

ДИШЛА: як із ди́шла грама́та *див.* гармата.

ДИЯВОЛ: ди́явол [його́ (тебе́, їх *і т. ін.*) **] зна́є.** Невідомо, незрозуміло. *Еней Сивіллі говорив: — Диявол знає, хто з вас бреше, Трохи б мені було не легше, Якби я Феба не просив* (Котл.); *Коли ведмедя четверо гайдуків водили по вулицях, люди потерпали, дітей на горища ховали: диявол його знає, чого йому заманеться* (Ри-

бак). Пор.: **біс знáє; дідько знáє; чорт знáє** (в 1 знач.).

дия́вол йому́ (їм, тобі *і т. ін.*) **в печінкú,** *кому.* Уживається для вираження крайнього невдоволення кимось, чимось, обурення, досади з приводу чогось.— *Диявол йому в печінки, проклятому янкі,— він не сміє ображати громадянина Франції!* (Ю. Янов.). Синоніми: **чорт берú; враг його́ берú.**

ДИЯВОЛА: якóго дия́вола *див.* біса.

ДИЯВОЛІВ: дия́волів син *див.* син.

ДИЯВОЛОМ: за якúм дия́волом *див.* бісом.

ДИЯВОЛУ: запрóдáти дýшу дия́волу *див.* запродати.

к дия́волу (до дия́вола). Уживається для вираження крайньої озлобленості проти кого-, чого-небудь, зневаги до когось, бажання позбутися когось, чогось і т. ін.— *К дияволу кармазинів!* — *загукала громада..— Вони тілько* [тільки] *вміють бряжчати шаблями* (П. Куліш); — *Я сказала, що справді трохи незграбно пошито.— Ну, і к дияволу її, коли так!* — *рішила панночка, зірвавши з себе і кинувши додолу блузку* (Л. Укр.). Пор.: **к чóрту.**

та ну його́ к дия́волу *див.* бісу.

ДИЯВОЛЬСЬКА: дия́вольська личúна *див.* личина.

ДІВАТИ: де (кудú) дівáти (дівáтися) / діти (подіти) себé (подітися), *з сл.* не знáти. Чим зайнятися, як уникнути нудьги, апатії, бездіяльності і т. ін. *Не знаючи... куди себе подіти, Раїса бігла до своєї матушки* (Коцюб.); *Не знаючи, де себе подіти, Вихор брів навмання гомірними вулицями* (Кучер); *Максим не знав, де подітися, що з собою робити в такім клопоті* (Стеф.); *Першу зиму Олені було так тяжко і так сумно, що вона не знала, куди подітися* (Тют.).

де (кудú) дівáти / діти [свою́] сúлу. Як застосувати свою енергію, своє уміння і т. ін. *Тим запеклим душам треба було десь дівати свою силу* (Мирний).

не знáти кудú дівáти óчі *див.* знати.

ніде (*заст.* **нігде, нікуди, немá кудú) прáвди** (*рідко* **гріхá) дівáти / діти** (*рідко* **сховáти).** Треба сказати, визнати правду; відверто, по правді кажучи. [Виборний:] *Нігде правди дівати, трудненько тепер убогій дівці замуж вийти, без приданого* (Котл.); — *Нема де правди діти, а до роботи я не дуже то здатна..,— жартувала Тодозя* (Н.-Лев.); *Ніде гріха діти, а є і такі доярки, що із штурхачами коло корів ходять* (Горд.); *Батько завсігди казав, що як довчусь я в нашій школі, то віддасть мене ще в місто вчитися. Ніде правди сховати, мені не дуже це подобалось* (Гр.). Синоніми: **прáвду кáжучи; нічого гріхá таї́ти; ніде дівáтися** (у 2 знач.).

ДІВАТИСЯ: де дівáтися *див.* дівати.

ніде (*заст.* **нігде, немáє кудú, нікуди) дівáтися / дітися.** 1. Немає іншого виходу; не можна інакше.— *Він* [Гальванеску] *має робити вам операцію? —..Дійсно, маленьку операцію... Однаково ж більше нікуди діватися* (Смолич); *Найшли* [сестри] *зілля, накопали І стали варити. Заплакали, заридали... А нема де дітись, Треба варить* (Шевч.); *Всі кажуть: треба заплатить. Віддав я копу — ніде дітись* (Гл.); — *Думаєш, сину, там* [на заробітках] *добро? Думаєш, туди люди йдуть щастя шукати? Ідуть, як уже край прийде. Як ніде вже дітись* (Головко).

2. Треба сказати, визнати правду; відверто, по правді кажучи. — *Нікуди діватись, випиваю, бо як тебе частують, то треба ж не по-песьки, а по-чеськи* (Вовчок); — *Що ж будем діяти: змекавсь, злякавсь, нігде дітись. Ніколи тепер переполох виливати* (Кв.-Осн.). Синоніми: **ніде прáвди дівáти; нічого гріхá таї́ти; прáвду кáжучи.**

ДІВЕРА: згадáла бáба дівера *див.* баба.

ДІВКА: як (мов, нíби *і т. ін.*) **засвáтана дівка (дівка на виданні).** 1. Ніяково, несміливо, сором'язливо. *Колісник, радий, почервонівши, мов несміла засватана дівка, цокався з кожним, дякував, низько кланяючись* (Мирний); — *Товаришу П'ятниця, чому ж ти стоїш, наче засватана дівка?* (Кучер); — *А звісно, дочка, вся в матір.. Чого стоїш, мов дівка на виданні? Соломія мовчки подавала чоловікові кулики* (Цюпа).

2. Гордо, піднесено, з почуттям власної гідності. *Данилко почував себе, мов засватана дівка, він брав уже по-справжньому участь у страйку* (Панч).

ДІВКАХ: сúвіти в дівкáх *див.* сивіти.

ДІВКОЮ: як бáба дівкою булá *див.* баба.

ДІВСЯ: де (кудú) й (і) дівся. Зник, щез безслідно, невідомо куди. *Здається, Федір і захмелився добре на сьогодні; отже, де той і хміль дівся! В голові тілько* [тільки] *гуде* (Мирний).

ДІДА: з діда й прáдіда *див.* діда-прадіда.

ДІДА-ПРАДІДА: з діда-прáдіда (з дідів-прáдідів, *рідко* **з діда й прáдіда, з дідів і прáдідів).** 1. Споконвіку, одвічно; здавна, з найдавніших часів. *Прийшли двоногі звірі — убили матір, пограбували, спалили, в руїни перетворили його з діда-прадіда рідну землю* (Головко); *Образ птаха боривітра з діда-прадіда овіяний серед степовиків ореолом святості* (Літ. Укр.); — *Це ж земля наша, з діда й прадіда* (Гр.); — *Ми таки кривдянські Посмітюхи з дідів і прадідів,— знов сказав Микола* (Н.-Лев.). **з прéдка, з діда.** *Недалеко від Полтави, Де широкими гіллями Ліс над Ворсклою гуде,— З предка, з діда.. Незавидний жив козак* (Бор.).

2. Спадковий, уроджений. *Багатирка була Марусина мати з діда-прадіда* (П. Куліш); *Іван*

Темний з діда-прадіда — селянин, все життя по господарству порався (Вишня); *Я маю волос сивий, Я з діда-прадіда уроджений мисливий* (Рильський).

ДІДИ: у діди́ годи́тися *див.* годитися.

ДІДІВ-ПРАДІДІВ: за дідів-пра́дідів, *рідко.* Дуже давно. *Промайнула воля, поламала ланцюги віковічні, на котрих ще за дідів-прадідів прикували до панів колись вільні хутори, села* (Мирний).

ДІДЬКА: дідька ли́сого. 1. Нізащо, ніколи.— *До чого ж вигадливі капосні пани,— міркував* [Архип] *уголос.— Звісно, маючи таке зручне ліжко, дідька лисого захочеш вставати* (Добр.); — *Коли вже тут ні до чого не прискіпалися, то вже в Мотрі Карпівни дідька лисого!* (Вишня); — *Хай людина створить отаке яблуко. Без землі, без повітря, без сонця. В лабораторії, маючи перед очима хімічну формулу та всі потрібні елементи. Створить? Дідька лисого!* (Дмит.). Синонім: **чо́рта ли́сого.**

2. Нічого, зовсім, абсолютно нічого.— *Климе, зривай скоріше оці кругляки! — Для чого, тату? — остовпів син.— Зривай, кажу. Нечиста попа несе. Як він зробить почин, то дідька лисого заробимо тут!* (Стельмах). **діда ли́сого.** [Карпо:] *От іще й він нехай прочита! Дайте йому! Він там розбере діда лисого* (Кост.).

до дідька [ли́сого], *грубо.* 1. Уживається для висловлення невдоволення чиєю-небудь поведінкою, чиїмись вчинками і т. ін.— *Ну тебе, Тимофію, до дідька! — сердиться Мірошниченко.— Ти.. можеш забити голову всяким зіллям, що про головне забудеш* (Стельмах).

2. Уживається при висловленні бажання позбутися кого-, чого-небудь або задоволення з приводу його здійснення, спонукання припинити яку-небудь дію і т. ін.; геть.— *Ану, враз всі думки до дідька! Беріть у зуби люльки, та закуримо та полетимо так, щоб і птиця не здогнала!* (Довж.); *Як же хтось скаже,— думав він* [*Дументій*], *що це коза — не льоха, віддам її до дідька запівдурно. Най люди не сміються* (Казки Буковини..).

3. Дуже багато. *Тебе змалечку хвалять: талант.. стоси книжок перечитав, до лисого дідька різних п'єс та опер передивився* (Мур.). Синоніми: **до чо́рта** (в 1 знач.); **до біса** (в 1 знач.); **до бісового ба́тька** (в 2 знач.).

до дідька в зу́би. 1. *з сл.* потра́пити *і т. ін.* У небезпеку, в халепу. *По всьому було видно, що ми потрапили до дідька в зуби.*

2. *з сл.* іти́, ї́хати *і т. ін.* У найвіддаленіше і найнебезпечніше місце; будь-куди.— *Я не можу тобі заборонити їхати куди ти захочеш,—..люто вигукнув Петро,— не тільки в бухту Хрестову, але навіть до дідька в зуби!* (Собко).

іди́ до дідька *див.* іди; **летіти до ~** *див.* летіти.

на дідька ли́сого. 1. Чому, чого.— *На дідька б лисого сидів я тут?* (Коцюб.).

2. Навіщо, нащо, для чого.— *На дідька лисого, люди, нам здалася ця Америка?! — вилаявся Лесь Якубенко* (Стельмах). Пор.: **на яко́го дідька.**

на яко́го дідька. Навіщо, нащо, для чого. *На якого дідька ми живемо? Ти чоловік розумний, тебе не дурно вибрали на кошового. Розтлумач мені, для чого ми живемо?* (Довж.); — *Кат його бери, та й що я за козак буду, коли з цієї нагоди нічого не проп'ю. Тільки що ж пропити?.. О, знайшов,— постоли! На якого дідька лисого вони мені?* (Добр.). Пор.: **на дідька ли́сого** (в 2 знач.). Синоніми: **на біса; на бісового ба́тька.**

яко́го дідька. 1. Чому, з якої причини. *Якого дідька журить!* (Укр.. присл..); [Маша:] *Чого ви стали над душею? Водоп'яне! Майнуй бетон.. якого дідька будемо мокнути без діла?* (Мик.); *В Дорощуковій бригаді велися журливі розмови: — Шкода часу на таку роботу..— А якого дідька поспішати? Не втече ж нікуди...* (М. Ю. Тарн.).

2. *кому, лайл.* Чого, що.— *Люди живуть ще й гірше нас. Нам ще дякувати та ще раз дякувати богові треба.. Їсти-пити є що і в чім сходити — якого ж їй ще.. дідька треба?* (Хотк.).

ДІДЬКО: аби́ тебе́ дідько сколо́в. Уживається для висловлення невдоволення, обурення, досади чи захоплення, здивування і т. ін. кимось або чимось.— *Аби тебе дідько сколов.— лаявся він* [Прокопчук], *вибираючи з голови пір'я* (Тют.). Синоніми: **дідько б тебе́ взяв; щоб тебе́ дощ намочи́в.**

дідько б тебе́ (його́, вас *і т. ін.*) **взяв,** *лайл.* Уживається для висловлення невдоволення, обурення, досади чи захоплення, здивування і т. ін. кимось або чимось, часто з гумористичним відтінком. *Нема роботи отій багатирці, то вона вигадала собі розвагу — оту романтичну поему, само по собі для себе, але на мій кошт... Дідько б її взяв з її порадою* (Н.-Лев.). **неха́й його́ дідько візьме.**— *Відтягніть його* [Йойну] *від ями! Живо! А нехай його дідько візьме! — буркнув, не рушаючись з місця, той* [ріпник], *що дістав... ляпаса* (Фр.). Синоніми: **аби́ тебе́ дідько сколо́в; щоб тебе́ дощ намочи́в.**

дідько взяв (забра́в, вхопи́в *і т. ін.*) *кого, грубо.* Хто-небудь раптово помер, загинув. *Ніхто тебе не проводжав, Не плакав над труною: Якусь старчиху дідько взяв... що ж? Менше хоч одною!* (Граб.); — *Напчихати мені на все! Завтра або позавтру* [позавтра], *може, дідько вхопить мене. Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше!* (Фр.) Пор.: **біс узя́в.** Синоніми: **відда́ти бо́гу ду́шу; врі́зати ду́ба; да́ти ду́ба** (в 1 знач.).

дідько із ним *див.* біс.

дідько [його́ (вас, їх *і т. ін.*)**] зна́є.** Невідомо, незрозуміло *Його* [Юрчика] *взяв сумнів. Та дідько ж їх знає, панів отих самих, яка у них установа* (Хотк.); — *Дідько їх знає, що вони там гелгочуть своїм волам! — сердилися гармаші.— Може, тпрукають...* (Гончар); — *Хто ж винен? .— дивувався Петрюк.— Дідько його знає...— Кифір чорним пальцем розгладжував брови, тер бороду* (Бабляк). Пор.: **біс зна́є; диявол зна́є; чорт зна́є** (в 1 знач.).

дідько ли́сий; ~ несе́ *див.* чорт.

дідько но́гу звихне́. Уживається для підкреслення надзвичайної складності, важкої доступності або заплутаності, незрозумілості чого-небудь.— *Скільки цифр, що їм і електронна машина ладу не дасть — кібернетичний дідько в них ногу звихне* (Гончар).

дідько попу́тав *див.* лихий.

дідько ра́дий *кому, чому.* Уживається на означення чого-небудь неприємного, небажаного. *Аж як почалася в Європі війна, Стефан дістав на фабриці пороху таку працю, що їй дідько радий* (Чорн.).

оди́н дідько *див.* чорт.

сам дідько, *з часткою* не. Абсолютно ніхто, ніщо. *Неждано Христину шпигонув здогад, що, може, чоловік навмисне лізе на небезпеку, бо ж він такий, що сам дідько не розбереться в ньому* (Стельмах); *Хорунжий ще по-справжньому не нюхав пороху, але намагався триматися з гідністю бувалого запорожця, якому сам дідько не страшний* (Добр.).

хай (неха́й) йому́ (їй, їм *і т. ін.*) **дідько!** Уживається для висловлення ким-небудь бажання позбутися когось, чогось.— *Ідіть звідси, хай вам дідько!*

як дідько за грішну ду́шу; як ~ ла́дану *див.* чорт.

ДІДЬКОВІ: відда́ти дідькові ду́шу *див.* віддати.

ДІДЬКУ: іди́ к дідьку *див.* іди.

ДІЄТЬСЯ: квапно діється *кому, діал.* Хтось дуже поспішає з чим-небудь, має якусь термінову справу. *Квапно діється Леонові. Він хотів завтра скінчити цілий ладунок церезину* (Фр.).

ДІЖДАВ: бода́й він не дiжда́в *див.* він.

ДІЖДАТИ: бода́й (щоб) не діжда́ти *чого кому і без додатка.* Уживається як заклинання уникнути чогось небажаного, неприємного. *Бодай не діждати своє серце на шматки рвати* (Укр.. присл..).

ДІЖІ: бода́й грець спали́в у діжі *див.* грець.

ДІЖЦІ: ло́пнути, як о́бруч на діжці *див.* лопнути.

ДІЗНАТИ: дізна́ти (дозна́ти) му́дрості, *заст.* Мудро, розумно вчинити, зробити, повестися. *Молебствіє архімандрит. Сам на горі править, Святого бога просить, хвалить, Щоб дав їм* [чигиринцям] *мудрості дознати, Гетьмана доброго обрати* (Шевч.).

ДІЙ: дій його́ ма́тері, *заст.* Уживається як лайливий вислів з приводу досади, невдоволення ким-, чим-небудь.— *От і стукає мені в голову; дій його матері! Та вони ж тепер сплять, а Шавкалів Іван ночний* [нічний] *сторож вигукує своє* (П. Куліш).

ДІЙДЕ: дійде до діла *див.* доходить.

ДІЙМАТИ: дійма́ти / дійня́ти ду́шу *кому.* Боляче вражати кого-небудь, спричинювати душевні болі. *Хто має матір, тому не страшна образа товаришів, у кого немає— найменша кривда холодом доймає душу* (Ів.).

дійма́ти до живи́х печіно́к *див.* допікати.

не дійма́ти / не дійня́ти ві́ри *кому, чому.* Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-небудь, чомусь. [Домаха:] *Даруй мені, коли я тебе образила... Тільки серце моє болить і не діймає віри нікому* (Стар.); *Слухаю далі і сам собі віри не діймаю: ніколи я не сподівався знайти в цьому селюкові такої гарячої жаги до науки* (Вас.). Пор.: **не йняти віри.**

ДІЙНА: дійна коро́ва *див.* корова.

ДІЙНЯТИ: дійня́ти ду́шу; не ~ віри *див.* діймати.

ДІЙСНЕ: пока́зувати ді́йсне обли́ччя *див* показувати.

ДІЙТИ: дійти́ апоге́ю. Досягти найвищого ступеня розвитку. *Тепер я знову мав щастя побачити на екрані новий крок наперед. Кіномистецтво дійшло апогею* (Ю. Янов.).

дійти́ ви́сновку; ~ до абсу́рду; ~ до вух; ~ до гроша́; ~ до ду́мки; ~ до живо́го; ~ до клубо́чка; ~ до кра́йнощів; *див.* доходити; **~ до па́м'яті** *див.* прийти; **~ до путтягя́; ~ до ри́ски; ~ до ро́зуму; ~ до се́рця; ~ до тя́ми; ~ зго́ди; ~ кра́ю; ~ ла́ду; ~ літ; ~ ро́зуму; ~ своїм ро́зумом** *див.* доходити; **~ смаку́** *див.* добирати.

ДІЙШЛИ: ру́ки не дійшли́ *див.* руки.

ДІЛА: без ді́ла. 1. Непотрібний.— *Мовчи й ковтай повітря,— сказав йому Чубенко,— я саме переправляю через річку поранених і полкове майно, а ввечері і я рушатиму слідом, і підмога мені без діла* (Ю. Янов.); — *Я. не хочу викривати вас, мені це без діла..* (Сліс.).

2. *рідко.* Вільний, незайнятий *Все, що я на себе взяла, я зробила. Правда, я людина без діла.., але зате у мене єсть такі перешкоди, яких ви не маєте* (Л. Укр.).

3. Без будь-якої потреби; недоречно. *Пізніше, коли дорогу узнали в поле та в ліс,— то й не вилазили з їх. І за ділом, і без діла* (Вас.); Антоніми: **до ді́ла** (в 2 знач.); **за ділом.**

добира́ти ді́ла *див.* добирати.

до ді́ла. 1. Доречний, доладний, відповідний конкретній ситуації. *Чоловік дослухав, потім.*

сказав: — Все оце дуже чуло сказано, але не до речі, а от саме перше слово було до діла (Л. Укр.); *Фраза була не до діла, в ній не було ні запитання, ні наказу* (Смолич).

2. Доречно, відповідно до конкретної ситуації. *На речах була собі* [Галочка] *смирненька, не дуже було вихопиться з словом; коли ж що скаже, то усе до діла, усе розумно та з порядком* (Кв.-Осн.); *Щоб приховати свій настрій, намагався* [піп-розстрига] *бути невимушеним, лихословив до діла і без діла* (Панч.). Пор.: **за ділом.** Антонім: **без діла** (у 3 знач.).

3. *рідко.* Достеменно, точно. *Що вони* [козаки] *там замишляють? Ніхто навіть до діла й не знав, що трапилось* (Головко).

4. *з сл.* призвести́, упорядкува́ти *і т. ін.* У відповідний стан. *Поралася з тістом довго.. Тихін галушки був собі замісив. Призвела їх до діла* (Головко).

дохо́дить до діла *див.* доходить.

ма́йстер свого́ ділa *див.* майстер; **не бу́де** ~ *див.* буде.

не стільки того́ (тільки й) діла. Невелика, нескладна справа. *Не стільки того діла, як галасу.*

тиня́тися без діла *див.* тинятися; **як прихо́диться до** ~ *див.* приходиться.

ДІЛИТИ: діли́ти го́ре [і ра́дість] *з ким.* Постійно підтримувати кого-небудь у всьому, за всіх обставин. *Вірний товариш завжди ділить горе з тобою.*

діли́ти ло́же *див.* розділяти.

діли́ти хліб [і сіль] (хліб-сіль) *з ким і без додатка.* 1. Спільно харчуватися з ким-небудь, переважно в умовах недостатньої матеріальної забезпеченості. *По від'їзді Тасі Раїса умовилася столуватись у старої матушки. Щодня утрьох вони ділили хліб-сіль* (Коцюб.).

2. Пригощатися разом із ким-небудь. *Сідайте до столу ділити хліб-сіль з нами.*

3. Жити спільними інтересами, турботами. *Одного села люди, однаково жили, вкупі хліб-сіль ділили, вкупі робили!.. а тепер одні — вільні, другі — невільні!* (Мирний); *Павло Тимофійович! Знову прийшлося зустрітися нам, ділити хліб-сіль пополам* (Гонч.).

діли́ти шку́ру невби́того ведме́дя. Заздалегідь розподіляти те, чого ще немає, розпоряджатися чимось ще не досягнутим. *От уже невгамовна людська натура,— навкруги колючий дріт... кулемети.., а вони споряться між собою й ділять шкуру невбитого ведмедя* (Ю. Янов.). **діли́ти звіра, яко́го ще не вбили.** *Довго збиралась Русь — кувала зброю, думала, ділила звіра, якого ще не вбили. Коли ж, нарешті, рушила в похід у Поле, виявилося, що половини князів нема* (Шевчук).

ДІЛИТИСЯ: діли́тися оста́ннім (*заст.* **послі́днім) [шматко́м хліба]** *з ким і без додатка.* Виявля́ти доброту, людяність у ставленні до інших.— *От добрячий цей Карпо? Послідним ділиться..— відказав перший усач* (Мирний). **розділя́тись послі́днім куско́м хліба.**— *Вони* [тесть і теща Нечипора].. *усе старцям подавали, та бідних зодягали, та з неймущим послідним куском хліба розділялись* (Кв.-Осн.).

ДІЛІ: бу́ти в ділі *див.* бути.

в са́мім ділі, *рідко.* Справді, насправді. *Що ж він робить, в самім то ділі!..— не витримавши, з розпачем плеснув у долоні Петрюк.— Згорить!* (Бабляк).

на ділі. 1. Фактично, насправді. *На словах города* [міста] *бере, а на ділі жаби боїться* (Укр.. присл..); — *Ну, а з фронтів як там,— звернувся.. Яресько до Федора,— ще не повертаються?.. Антанта ще, брат, не пускає.. Наче вже й блокаду була готова зняти, а на ділі... Кажуть, он, що знов замишляють похід* (Гончар); *В нашій країні успішно розв'язано соціальне завдання величезної історичної значимості — на ділі забезпечено справжню рівноправність жінки* (Літ. Укр.).

2. В роботі, в діяльності. *На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балалайці* (Укр.. присл..); *Признатись, на зборах артілі Ніхто мене досі не чув. Я звик ото більше на ділі... Та прізвище в мене — Мовчун* (С. Ол.).

3. *перев. з сл.* показа́ти, довести́ *і т. ін.* Практично, своєю діяльністю. *Ім'я Олексія Семиволоса з'явилося на сторінках преси ще до війни.. Уже тоді він довів на ділі, як.. можна досягти нечуваних показників у видобутку залізної руди* (Панч); *З нальоту кожен, сто чортів, до праці взявсь завзято, бо кожен сам себе хотів на ділі показати* (Дор.).

пока́зувати себе́ на ділі *див.* показати.

при ділі. 1. Який має постійне заняття, роботу; влаштований. *Паляниця поклав щоку на рудий горбок і прошепотів: — У тебе* [земле] *кожна мала комашка при ділі* (Коп.); *Вся сім'я у нас при ділі: Я, дочка і чоловік, Бо пішли ми до артілі Ще весною, ще торік* (С. Ол.); *У Євдокії Гнатівни і Йосипа Івановича.. три дочки, Хвалити долю, повиростали, дві вже при ділі, а третя в школі* (Рад. Укр.).

2. В роботі, в діяльності.— *Для вас, Степане Кириловичу, буде подвійна користь на передовій: ви побачите наших славних бійців при ділі і водночас розпізнаєте ворога* (Кучер); // Під час роботи.— *Я, Василю, при ділі не п'ю,— одвів чарку Тимофій.— Чарка любить вільну годину* (Стельмах).

ДІЛО: вели́ке діло. 1. Уживається для підкреслення важливості, значимості чого-небудь. *Прикинув* [Варчук], *що мати в губернії таку руку — велике діло й, мало не зітхаючи, промовив: Прямо*

і не знаю, чим, Яремо Івановичу, вам віддячити (Стельмах).

2. *ірон.* Уживається на означення чого-небудь не вартого уваги. *А Щука на своє хилила: Ет, вигадки! Велике діло — миші* (Гл.).

гúбле (пусте́, пропа́ще, ма́рне) ді́ло, *рідко.* Даремна річ, безрезультатна, безперспективна справа. *Вдень, навіть взимку, я ще міг сяк-так хитрувати, але ввечері діло моє було гибле: мати, гримнувши в сотий раз.., задмухувала сліпака* (Стельмах).

грі́шне ді́ло, *заст. жарт.* Що-небудь не зовсім законне або узвичаєне. *Впіймавшись десь на грішному ділі, старшина намагався будь-що перейняти всю вину на себе, вигородити свого командира* (Гончар).

ди́вне ді́ло! *рідко.* Уживається для вираження надзвичайного здивування; дивно, неймовірно, незрозуміло. *Як же здивовавсь* [здивувавсь] *Петро, пізнавши Кирила Тура!.. І, дивнеє діло! Так йому зрадів, наче рідному братові; а що недавно бились на смерть, про те йому й байдуже* (П. Куліш).

ді́ло ви́горіло (ви́горить); спра́ва ви́горіла. Уживається на означення успішного завершення чого-небудь; все гаразд, як слід. *Я рада Вашим звісткам.. Сподіваюсь, що із «Хліборобом» діло вигорить* (Л. Укр.); [З о з у л я:].. *Чи не знайдеться у селі підходящого будинку — хочу собі організувати дачу..* [В' ю н:] *Знайду! За півціни організую, якщо вигорить моє діло* (Стельмах); *Гаразд, гаразд, Андрійку! А, може, раптом твоє діло й вигорить,— сказав Бойчук* (Бойч.); [З а л е с ь к и й:] *Дивись ти, яка гонориста. Люблю таких. Але ваша справа, добродію Савуляк, тю-тю-тю — не вигоріла* (Собко).

ді́ло в шля́пі, *рідко, фам.* Усе гаразд, як слід; все йде успішно. *(..якщо прикрити гидоту доброю метою або доброю «вихідною точкою участі» в гидоті, то діло в шляпі!! Участь у буржуазному, імперіалістичному уряді, який на ділі веде імперіалістську війну, можна, бачите, назвати «продовженням класової боротьби з допомогою знарядь політичної влади»* (Ленін); *Лисицю з курника Осел до себе кличе: Ну, як діла на даному етапі? Лисиця каже: — Діло в шляпі!* (Іванович).

ді́ло дохо́дить / ді́йде *до кого — чого.* Питання торкається, стосується кого-, чого-небудь; зачіпає когось, щось.— *Що ти, паніматко, скажеш? — сказав він* [Прокопович], *обертаючи очі до жінки.— Я... як дочка скаже, то так і я.. Діло доходило до Онисі* (Н.-Лев.).

ді́ло йде / пі́де. Що-небудь робиться, здійснюється; в чомусь досягаються певні успіхи. *От і перша гілляка. Тепер уже діло піде швидше. За хвилину він уже на вершечку* [дерева] (Смолич); *З медпункту Гнат заїжджає в школу. В системі виховання він, звичайно, нічого не тямить, зате переконаний, що без нього там діло не піде* (Тют.).

ді́ло мале́ньке (*зневажл.* **теля́че,** *рідко* **мíро́шницьке, пі́вняче)** *чиє, перев. з присв. займ.* Що-небудь не стосується когось, хто-небудь не повинен втручатися в щось.— *А твоє діло маленьке,— сердито озвався хтось із... кутка.— Тобі ніхто не заважає* (Збан.); — *Нехай про це, пане підполковнику, думає політичний відділ, а наше діло — теляче* (Стельмах); — *А чого мені радіти..,— огризнувся старий Кажан..— Моє діло маленьке, мірошницьке,— підкрути та й сядь* (Цюпа); *Півні вже давно охрипли, роблячи свою щоденну справу за давнім правилом: моє діло півняче, проспівав, а там хоч і не розвиднюйся!* (Дмит.).

ді́ло не втекло́ рук *чиїх.* Хтось причетний до якої-небудь справи, події. *Як стали гомоніти по селу про голову й писаря, Грицько.. перший сповістив про це Христю й.. присягався, що те діло не втекло Чіпчиних рук* (Мирний). П о р.: **ді́ло рук** (у 2 знач.).

ді́ло не жде (не чека́є, не те́рпить). Треба терміново робити що-небудь. *Час починати жнива, бо діло не жде.*

ді́ло не ста́не *за ким — чим.* Затримки не буде.— *Який же в нас батюшка розумний.. Хоч в архиреї висвячуй його.— Прийде час — і висвятять, за цим діло не стане,— байдуже говорить господар* (Стельмах); — *За реманентом діло не стане, тільки вугілля малувато* (Тют.); — *За платою діло не стане,— сказав Юрій* (Бурл.).

ді́ло нехи́тре. Немає нічого складного; легко.— *Оце в них кулемет,— показав пальцем дядя Гриша.— Якби вдалось: Митько ось береться його зіпсувати.— А діло нехитре,— вставив партизан.— Непомітно у дуло запхнув щось і готово!* (Головко); — *Сама знаю, що борг не легке діло, проте ніяк його не можна оминути.— Не можеш? — дивуються очі і ніс Плачинди.— Що ж, позичити — діло нехитре, хитріше віддавати* (Стельмах); — *Спуститися в бадді кожен зумів би, діло нехитре* (Гуц.).

ді́ло рук *чиїх.* 1. Хто-небудь є творцем чого-небудь. *Навіть місто, що розсипалось по долині над морем, не здавалось мені ділом людських рук, а просто пейзажем* (Л. Укр.).

2. Хто-небудь причетний до чогось, винен у чомусь. [К о м е н д а н т:] *Горожани! Смерть короля Завойовника — діло ваших рук. Не може бути, щоби в цілому місті нікому не був би відомий злочинець* (Мам.). П о р.: **ді́ло не втекло́ рук.**

ді́ло труба́ (тютюно́м па́хне, таба́к, ва́кса) *чиє, ірон.* Зовсім погано комусь; у когось дуже погані, зовсім безнадійні справи. *Кукса хоч і п'яний був, але подумав трохи і бачить, що діло його труба* (Кучер); *Він раніше за нас... пронюхав, що його діло тютюном пахне* (Прил.); [Х о м а:] *Ваші*

бороняться. Тільки табак діло їхнє: стрілять нічим! (Мам.); — *Який перший потяг, з тим і їду.— Хм. Діло вакса,— кінчив Черв'як* (Мик.). Синонім: **гроб з мýзикою.**

діло хазяйське. Мені (нам) байдуже; роби (робіть) як знаєш (знаєте).— *Прошу вас! З чого ж почнемо? — То вже діло хазяйське* (Вишня).

за чим діло стáло? В чому причина затримки. Що стало на заваді. [Любов:] *Мені власне сі діти подобаються. Я б навіть готова взяти їх до себе.* [Орест:] *За чим же діло стало?* [Любов:] *Та я сама добре не знаю, за чим* (Л. Укр.); *Неодмінно треба звільнити* [заарештованого]. *І — негайно.— Ну, то за чим же діло стало,— перший озвався вусатий солдат* (Головко).

звісне (відóме) діло. Звичайно, ясно, відомо. *Звісне діло, баба чорного пенька боїться, а він таки ж господар* (Тют.); — *Тепер такий народ пішов! І що тільки портить його? Відоме діло — найбільше оті гемонські економії* (Стельмах).

інше діло *див.* річ; **ітй в ~** *див.* іти.

кáїнове діло. Зрада, убивства, жорстокі вчинки. [Іван:] *Для неї* [батьківщини] *і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й каїнове діло чинить* (Галан); *Це, сказать, приклад з мого власного життя про те, ..як задурюють голови легковірним землякам, залякують їх українські.. націоналісти, щоб і далі творити своє каїнове діло* (Вишня).

кудй твоé (*рідко* **вáше**) **діло.** Уживається для підкреслення незвичайності чогось, при висловленні високої або захопленої оцінки кого-, чогонебудь.— *Вийшла в тамбур подихати, коли бачу — він на пероні. Не у спецівці.., а в гарному коверкотовому костюмі, в сірій кепці, з чемоданчиком — куди твоє діло!* (Мур.); *Купив* [Юхим] *лоша.. І вже так його кохав, так доглядав, що куди твоє діло. Гриву гребінкою чеше, копитця обрізає* (Григір Тют.); — *Не всяка риба годиться, щоб її в'ялити.. А от в'ялений лящ — куди твоє діло, можна бочку пива випити з одним хвостом* (Гуц.); — *Е,— скажете ви, то ж большак* [великий шлях]. *Шлях, куди ваше діло. Ви спробуйте попід вербичками, по отій крутій дорозі проїхати. Ото штука!* (Ковінька).

лізти не в своé діло *див.* лізти; **мáти ~** *див.* мати [2].

моé (твоé, йогó *і т. ін.*) **діло.** Що-небудь зовсім не стосується кого-небудь, не має ніякого відношення до когось.— *І ти пішла б на те весілля? — з докором спитав Княжевич.— То вже моє діло,— одрізала Соломія* (Кучер); — *Не хочу я у хаті спати,— кажу господи — ні..— Як хочеш, дочко,— одмовила вона,— твоє діло* (Мирний); — *Я в вас нічого не вкрав,— глухо відповідає Тимко.— Норовиш украсти.— Це діло моє* (Тют.). Пор.: **моé діло сторонá.** Синоніми: **не мóго рóзуму діло** (в 1 знач.); **не моé діло; якé діло.**

мóє (твоé, йогó *і т. ін.*) **діло сторонá (збóку).** Що-небудь зовсім не стосується когось; хтось не має ніякого відношення до чогось.— *А ти тут при чім? — Як при чім? — енергійно підхопився з ослона Яцуба.— Тут хати палитимуть, а моє діло сторона? Пляма на всю область, а я збоку* (Гончар); *Посланець здвигав раменами — не знаю, мовляв, наше діло збоку* (Хотк.). Пор.: **моé діло.** Синоніми: **не могó рóзуму діло** (в 1 знач.); **не моé діло; якé діло.**

мóкре діло *див.* справа.

не діло. Не варто, не годиться; ні до чого (уживається при висловленні негативного ставлення до чого-небудь). *Не діло багато говорити* (Укр.. присл..); *Так працювать не діло, пошкодиш і собі* (Сос.).

не могó (твогó, йогó *і т. ін.*) **рóзуму (умá, нóса) діло.** 1. Що-небудь не стосується когось, хто-небудь не має відношення до чогось. *Коли дівчина зрозуміла, що то з торгу продають її молодість, ускочила в хату з плачем.— Тату.. Нікуди я не піду від вас...— А це не твого розуму діло!* (Стельмах); — *Доки вже вони* [багатії] *будуть і драти? — Не нашого то ума діло.. Сказано — дай, то й віддай* (Мирний); [Семен:] *Ти даремно ображаєш Оксану.* [Андрій:] *Не твого носа це діло* (Мороз). Синоніми: **моé діло; діло сторонá; не моé діло; якé діло.**

2. Уживається для підкреслення чиєї-небудь некомпетентності в чомусь у знач.: я (ти і т. ін.) в цьому не розбираюся, не здатний розібратися.— *Ет, одчепись! Не твого розуму це діло. Неблагочестиво для мене голитись та чепуритись,— одказував Соломії Роман* (Н.-Лев.); — *Послано тебе орати, так ори.— Ти розумний вказувати, а попробуй сам. Норми такі попридумували, що доки віл виконає, сам ляже в борозну.— Не твого розуму діло* (Тют.).

не моé (твоé, йогó *і т. ін.*) **діло; не моя́ (твоя́, йогó** *і т. ін.*) **спрáва.** Що-небудь не стосується когось, не має ніякого відношення до когось. *Не твоє діло, Самійло! Про це Гапка знає* (Укр.. присл..); [Феноген:] *Це не ваше діло, Софіє Терентіївно!* [Соня:] *Як не моє діло? Як ви смієте так казать?* (К.-Кар.); — *У тилу нам свої люди також потрібні. Ну, це вже тут діло не моє. Підійдеш до товариша Стукача — він тобі все розкаже* (Тют.). Пор.: **моé діло.** Синоніми: **не могó рóзуму діло** (в 1 знач.); **діло сторонá; якé діло.**

нечйсте діло. Щось підозріле, пов'язане з порушенням узвичаєних норм, законів.— *Він відвів мене в сосни й каже: «Хочеш Троянівку побачити..» Я насторожився, думаю: «Тут.. діло нечисте»* (Тют.).

обкрутйти діло *див.* обкрутити.

пáном діло, *заст.* Дуже добре; розкішно, безтурботно (жити, проводити час і т. ін.). *Мірошник паном діло жив* (Граб.), — *Господи, які то діти в людей!.. То золото, а не Іван. Він того й батька піддержує добре.., та й сам паном діло* (Тесл.); — *Їхали собі тисячу кілометрів паном діло, аж тут мало не одубіла* (Земляк).

пóки суд та діло *див.* суд; **пустúти в ~** *див.* пустити.

святé діло. 1. *заст.* Уживається для вираження схвалення чогось, задоволення з приводу того, чому надається перевага над чимось іншим.— *В вас такі нікчемні кубки, що ні в віщо гаразд і налити. Святе діло наші січові коряки* (П. Куліш); [М а р у с я:] *Хто його вигадав — спати влітку в хаті. Святе діло — в садочку, та й під вишеньками* (Вас.); — *Нудьга.. Ненавиджу оці оборони! Копай і копай без кінця. Святе діло наступ* (Гончар).

2. Благородна, позитивна справа.— *Не турбуйтесь,— сказав він.— Все буде добре.— А я й не турбуюсь.. За святе діло й умерти легко...* (Гончар).

3. Добре, прекрасно.— *Ось гляньте, які молодці! На Січ їх скоро пошлю!..— Святе діло* (Довж.).

тéмне діло. Щось незрозуміле, надто заплутане. [Г о р л о в:] *І народ же ви, писаки, закручувати майстри: «композиція», стиль.. Темне діло* (Корн.); *То все.., звичайно, темне діло, щоб відвести очі. Але про це ж умовились вони* (Головко).

це діло. Гаразд, добре; згода (уживається на знак згоди з чим-небудь, підтвердження чиїх-небудь слів, думок, переконань і т. ін.).— *А я женитися не думаю,— відповів Рубін з серйозністю..— До тридцяти років не оженюся.— І це діло,— відповів Каленик Романович.— Поспішати нікуди* (Сенч.).

чóрне діло; чóрна спрáва. Підступні, брудні дії, які викликають огиду, осуд. *Аж кров мені в обличчя пахнула, як здумав, на яке чорне діло мало згоди не дав* (Мур.); *В колишніх селах і лісах бандерівці подекуди робили свою чорну справу, але в Гряді досі було спокійно* (Бабляк); *Тепер агресивні сили вже не можуть безкарно чинити свої чорні діла* (Ком. Укр.).

якé (що за) діло *кому, чиє, рідко.* Уживається при висловлюванні бажання перешкодити кому-небудь втручатися в щось у знач.: з о в с і м н е с т о с у є т ь с я к о г о-н е б у д ь, х т о-н е б у д ь н е м а є н і я к о г о в і д н о ш е н н я д о к о г о с ь.— *Галочко!.. чого ти боса вийшла?..— А тобі що за діло!* (Мирний); — *Що ж ти й справді знущаєшся над жінкою? — А твоє яке діло? — тільки й міг сказати Степан* (Хотк.). **комý якé діло.** *Найдорожче їм* [селянам] *земля, і кому яке діло, чи буде на ній ще одна людина* (Стельмах). С и н о н і м и: **не моє́ діло; не могó рóзуму діло** (у 1 знач.); **моє́ діло; моє́ діло сторонá;**

ДІЛОМ: грішним ділом, *розм.* 1. Уживається на означення визнання власної чи чиєсь провини, допущеної помилки і т. ін.; признатися, правду кажучи.— *Я коли прочитав копію твого зізнання, грішним ділом, гадав, що ти щось думав* (Стельмах); — *А я, грішним ділом, думав, що ти малий ще, а виходить, що маю сина — активного культурного діяча сільської просвіти* (Іщук).

2. Уживається як форма вибачення (вибачайте, перепрошую). *Мій Діденко не витримав, та таки, грішним ділом,— як лайнеться* (Ю. Янов.); — *Їжте, пийте, та не подумайте, грішним ділом, що таке може тривати щодня* (Земляк).

довóдити ділом *див.* доводити.

за ділом. При необхідності, коли треба. *Молодиці повбігали в гостинну за ділом і без діла і вешталились по покоях* (Н.-Лев.); *Пізніше, коли дорогу узнали в поле та в ліс,— то й не вилазили з їх. І за ділом і без діла* (Вас.). П о р.: **до діла** (у 2 знач.). А н т о н і м: **без діла** (в 3 знач.).

між (пóміж, прóміж) ділом. Принагідно, без спеціальної мети, користуючись нагодою. *Між ділом він* [Іван] *мав на меті зайти до крамниці й купити книгу* (Чорн.); *Потім так, проміж ділом, навіть не підіймаючи голови, спитав* [кочегар] *у бородатого чоловіка..: — Продаси? — Продам* (Д. Бедзик). С и н о н і м: **між іншим** (у 1 знач.).

пéршим ділом. Передусім, насамперед. *Зробивши як слід контракт у нотаря, Згода першим ділом пішла до Незгоди* (Фр.). С и н о н і м: **у пéршу чéргу.**

слóво не розхóдиться з ділом *див.* слово.

ДІЛУ: кінéць ділу *див.* кінець.

по ділу. 1. З певним наміром, з необхідності. *Вряди-годи хіба поїде* [Кирило Іванович] *у місто.. по якому-небудь дуже гарячому ділу* (Мирний).

2. Конкретно, по суті.— *А можна просити весело,— знову озвався дід.— Можна так: «Здорові були, люди-небораки! Дим вам з бовдура, крихту на стіл та густий куліш, щоб було спати тепліш!» Ну, а далі вже по ділу* (Григір Тют.).

ДІЛЬЦЕ: обкрутúти дільцé *див.* обкрутити.

ДІМ: казéнний дім, *ірон.* Тюрма.— *Ці листівки можуть прискорити вам арешт.— А може, вони якось відтягнуть його? — засміявся Степан Васильович, іще не дуже вірячи, що йому доведеться потрапити в казенний дім* (Стельмах).

ДІРА: як дірá (*діал.* **дзюрá) в мóсті,** *з сл.* п о т р í б е н. Уживається для вираження повного заперечення змісту речення; зовсім, абсолютно не (потрібен). *То так потрібне, як дзюра в мості* (Укр.. присл..) С и н о н і м и: **як п'яте кóлесо до вóза** (в 2 знач.); **як зáйцеві бýбон; як лúсому грéбінь; як чóрту лáпоть; як торíшні бýблики.**

ДІРИ: латáти діри *див.* латати.

ДІРКА: дірка з бу́блика. Абсолютно нічого.— *Мовчи, Марино..,— невгавав Левко.— Що я там маю з того шоферування? Дірку з бублика* (Кучер); *— Я був у Сосонці, розмовляв з народом, ..і знаю, що ця справа не варта дірки з бублика* (Зар.); *Замість Сталінграда... взяв* [фашист] *з бублика дірку!..* (Нех.). Синонім: **ду́ля з ма́ком** (у 1 знач.).

дірка на дірці. Дуже порваний, пошматований (про одяг). *Кривоніс натяг на чуприну яломок без верха, підбитий вітром, в котрому була дірка на дірці* (Н.-Лев.). **сама́ тобі дірка.** *І кожушок був теж драненький.., а проте пальтишко ще гірше. Сама тобі дірка* (Мик.). **діра́ на дірі.** *У нього халат діра на дірі.*

ДІРКАМИ: світи́ти дірка́ми *див.* світити.

ДІ́РКИ: дешевший від дірки з бу́блика *див.* дешевший; **не ва́ртий ~ з бу́блика** *див.* вартий.

ДІРКИ́: затика́ти дірки́ *див.* затикати; **лата́ти ~** *див.* латати.

ДІРКУ: затика́ти дірку *див.* затикати.

ДІРОК: до діро́к, *з сл.* зачитувати. До обтріпаного, обшарпаного вигляду (про книжку, газету і т. ін.).— *Знаєте,— даси кому газетку — зачитують до дірок* (Вишня).

ДІРЦІ: дірка на дірці *див.* дірка.

ДІРЯВА: голова́ ста́ла діря́ва *див.* голова.

ДІРЯВИЙ: як діря́вий чо́біт *див.* чобіт.

ДІРЯВОМУ: як у діря́вому горшку́ *див.* горшку.

ДІРЯВУ: як у діря́ву бо́чку *див.* бочку.

ДІСТАВАТИ: дістава́ти відкоша́ *див.* дістати.

дістава́ти / діста́ти відсіч. Зазнавати невдачі в спробі здійснити свої наміри внаслідок протидії, опору з чийого-небудь боку. *Треба зробити так, щоби всілякі шахраї завжди діставали відсіч.*

дістава́ти / діста́ти зо́рі (зірки́, місяць) [з не́ба]. Робити щось незвичайне, надприродне або нездійсненне. *Секретар райкому не надлюдина, не той, хто зірки з неба дістає, але він повинен.. бути найпершим серед перших* (Збан.); *«Дістати місяць з неба» — цей вислів був синонімом абсолютно нездійсненного бажання* (Наука..). Синонім: **дістава́ти з-під землі.**

дістава́ти / діста́ти но́са, *рідко, жарт.* Зазнавати невдачі в чому-небудь, прораховуватися; бути обійденим, ошуканим. *Ішли жалуватись* [арештанти] *до керкермайстра, і як були в керкермайстра гроші, не раз виходила їх правда, а ключник діставав «носа»* (Фр.).

дістава́ти / діста́ти (покуштува́ти, схопи́ти) [пече́ного] гарбуза́, *жарт.* Одержувати відмову під час сватання, женихання, залицяння. *Орися при першій же розмові нагадала йому Настю з Пісок.— Дістав гарбуза від дочки хазяйської, то тепер уже й біднячкою не гребуєш!* (Головко); *— Я таких, як ти, не люблю,— відповіла дівчина.. Солдати засміялися.— Що, парубче, дістав гарбуза?* (Шиян); *Не один з магнатів і князів.. залицявся* [до княжної] *.. і кожному довелось.. покоштувать* [покуштувати] *гарбуза* (Стор.); [Назар Петрович:] *Так що тобі, хлопче, мабуть доведеться схопити гарбуза.* [Сергій:] *Хай так. Я хочу почути це від неї самої* (Дмит.). Синоніми: **дістава́ти відкоша́** (в 1 знач.); **дістава́ти о́близня** (в 2 знач.); **спійма́ти о́близня** (в 2 знач.).

дістава́ти / діста́ти пра́во громадя́нства. Набувати визнання, ставати визнаним. *Українська мова дістала право громадянства.*

дістава́ти (добува́ти, видира́ти, вирива́ти *і т. ін.)* **/ діста́ти (добу́ти, ви́дерти, ви́рвати** *і т. ін.)* **з-під землі (з дна морсько́го, з дна мо́ря, з пе́кла** *і т. ін.).* Робити що-небудь неймовірне; досягати чогось, ніби неможливого; здійснювати що-небудь будь-якими засобами.— *А хто для тебе всякий матеріал з-під землі добував: книжки, газети, журнали?* (Добр.); *Вже як товариш попросить об чім, то він* [Кармель], *здається, з-під землі дістане, а не одмовиться* (Вовчок); *— От до вечора все й закінчать тобі. Чого не буде — з дому принесуть, із-під землі дістануть* (Гуц.); [Кирило:] *Хіба такий* [як Храпко] *не одкопає* [діла]? *— Ого! З-під землі видере,— бідовий* (Мирний); *— Заруба дістане* [мотор]. *То такий, що під землею вирве* (Кучер). Синонім: **дістава́ти зо́рі.**

дістава́ти кашта́ни з вогню́ *для кого, кому.* Виконувати дуже важку роботу, результатами якої користується хтось інший.

дістава́ти нагінки; ~ о́близня; ~ по зуба́х; ~ по ша́пці; ~ по ши́ї; ~ прочуха́на; ~ стусана́; ~ щи́гля *див.* дістати.

ДІСТАВАТИСЯ: дістава́тися / діста́тися в ру́ки (до рук) *кому.* Переходити в чиє-небудь розпорядження або ставати чиєюсь власністю. *Нарешті земля дісталася йому в руки.*

ДІСТАЄ: куди́ о́ко дістає́ *див.* око.

ДІСТАЛОСЯ: діста́лося пе́рцю з ква́сом *кому* Хто-небудь зазнав багато горя, страждань, перебував у скрутному становищі.— *Я, Юхим Петрович Басов, на германській був війні. Ну, і звісно, перцю з квасом Там дісталося мені...* (Бичко).

ДІСТАНЕТЬСЯ: діста́неться на горі́хи (на кисли́чки, на бу́блики) *кому і без додатка.* Хто-небудь буде покараним за якусь провину.— *Іди сюди, волоцюго..! З тебе все лихо встає. Іди й ти* [Василю] *за нами. І тобі дістанеться на горіхи,— сказав він* [Йосипенко] (Мирний); *Аркадій, Вова і Віктор кинулися рятувати товариша, але їм теж дісталося на горіхи* (Коп.); *Він, замість олії, підлив гасу — переплутав пляшки. Дісталося на горіхи* (Минко); *— Це вірно,— підтримав інший селянин.— Бува Костур повернеться, то дістанеться нам на кислички* (Юхвід); *Я й мамі не казав за гадюку, бо знав, що мені б досталось* [дісталось] *би на бублики* (Н.-Лев.).

Синоніми: **мáти на горíхи; перепадáти на горíхи.**

ДІСТАНЕШ: снігу зимóю (посéрéд зими́, взи́мку) не дістáнеш *у кого.* Хто-небудь надзвичайно скупий.— *Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! В неї снігу зимою не дістанеш* (Н.-Лев.); *Це б попросити* [Шуряка], *щоб дав* [коня] *поїздити, але хіба дасть? У нього снігу посеред зими не дістанеш* (Гуц.). Синонім: **льóду сéред зими́ не ви́просиш.**

ДІСТАТИ: дістáти відсіч; ~ гарбузá *див.* діставати.

дістáти / діставáти нагíнки. Бути вилаяним, гостро покритикованим ким-небудь за щось. *Чесно трудиться Порфир.., не дає лінуватись і своєму підручному.., і найменша спроба ухилитись від чесної праці не минається йому без того, щоб він не дістав нагінки від комишанця* (Гончар). Синонім: **дістáти прочухáна** (у 2 знач.). Антонім: **дáти нагíнку.**

дістáти / діставáти по зубáх. 1. Зазнати удару в щелепи. *За свою грубість він дістав по зубах.*

2. Зазнати невдачі внаслідок рішучої відсічі. *Повторити наступ вони* [фашисти] *наважились аж через півтора місяця і знову, як відомо, дістали по зубах* (Рад. Укр.).

дістáти / діставáти по шáпці, *зневажл.* Бути вигнаним, звільненим з роботи, покараним. *За невиконання службових обов'язків можна дістати по шапці.* Синонім: **дістáти по ши́ї** (в 3 знач.).

дістáти / діставáти по ши́ї, *зневажл.* 1. Бути битим.

2. Зазнавати невдачі, одержувати покарання.

3. Бути вигнаним, звільненим з роботи, служби. Синонім: **дістáти по шáпці.**

дістáти / діставáти прочухáна. 1. Бути битим ким-небудь. *Отут і дістає він* [школяр] *такого прочухана, що весь у смугах додому іде* (Мур.); *Діставши прочухана від Гриценка, він крикнув йому: «Обшарпанець ти..»* (Сенч.).

2. Бути вилаяним або зазнавати гострої критики. *Від свого шефа він дістав доброго прочухана.* Синонім: **дістáти нагíнки.**

дістáти / діставáти стусанá (стусанíв, штурханá, штурханíв, тумакá, тумакíв, штовханá, штовханíв). Бути битим короткими різкими ударами. *Ніхто не сміється. Тільки малий Лука чмихнув і враз замовк, діставши стусана від матері* (Багм.); *Мені наступили на ногу, і я на когось крикнув, але в ту ж мить дістав тумака під ребра* (Сиз.).

дістáти зóрі з нéба; ~ з-під землí *див.* діставати; **~ ля́паса; ~ ляща́; ~ мордáса** *див.* вхопити; **~ нóса** *див.* діставати.

дістáти (одéржати) / діставáти (одéржувати) відкошá *від кого і без додатка.* 1. Зазнавати невдачі в сватанні, жениханні, залицянні, діставши відмову. *Таміла не подобалася Іванові.. Подобалася чи ні, а напідпитку таки не раз чіплявся до неї. Й завжди діставав одкоша* (Дмит.); *Він не знав, Івась, що його мати була ще молода й гарна, що цей Семен підсипався до неї, дістав одкоша й от тепер мстився й на матері, й на синові* (Хотк.)· *Діставши від дівчини одкоша і все ж не втрачаючи надії рано чи пізно домогтися взаємності. ці орли* [молоді офіцери] *стали на диво часто хворіти* (Гончар); *Маленька тендітна руса красуня* (Марія Башкирцева] *у центрі уваги налощених кавалерів, що з них уже не один одержав від неї одкоша* (Знання..). Синоніми: **дістáти гарбузá; дістáти óблизня** (у 2 знач.).

2. Не зуміти добитися поставленої мети; зазнати невдачі.— *Наскільки ми* [грецькі василіки] *розуміємо, княгиня Ольга, діставши одкоша в Константинополі, мріє і хоче нав'язати Болгарії те, що вона хотіла б нав'язати Візантії...* (Скл.); *Діставши одкоша від племінниці, Сердюки спробували були видурити капітал у найменшого з заробітчан — у Данька Яреська* (Гончар); *Бібліотека Оксфордського університету ніколи не видавала книг додому. Відомо, що навіть слуга короля Карла І одержав відкоша. Але з часом бібліотечні правила пом'якшувались* (Знання..).

дістáти (одéржати) / діставáти (одéржувати) óблизня. 1. Зазнати невдачі, залишившись без того, на що розраховував, сподівався, чого добивався.— *Я боюсь дістати облизня, я хворобливо боюсь показатись смішним перед жінкою, яку люблю* (Гжицький). *Діставши облизня, фашист тікає, як не перерветься, намагається притиснутись до землі і загубитись на тлі зелених дерев* (Ю. Янов.); *Одержавши першого облизня, я пасую, скрадливою ходою обходжу лаву* (Речм.). Синонім: **спіймáти óблизня** (в 1 знач.).

2. Зазнавати невдачі в сватанні, жениханні, залицянні. Синоніми: **дістáти відкошá** (в 1 знач.); **дістáти гарбузá; спіймáти óблизня** (в 1 знач.).

дістáти прáво громадя́нства *див.* діставати.

дістáти рукóю. Дуже близько.— *А небо яке там, ех, Наталонько! Синіє зовсім ніби над тобою — стань на стремена і рукою дістанеш!* (Гончар); *Теплі зимові дні В цій лісовій стороні. Хмари дістать рукою — Пливуть над Москва-рікою...* (Нех.); *До нашої резиденції вже можна було рукою дістати. Вона десь тут, поряд* (Літ. Укр.). Синонім: **пáлицею ки́нути.**

дістáти щи́гля. Зазнати різкого удару пальцем (вказівним або середнім), зігнутим за допомогою великого пальця. *Він* [Карнаух] *у Порфира з ганчіркою повзає по підлозі, і найменша спроба ухилитись від чесної праці не минається йому без того, щоб він не дістав дружнього щигля по лобі* (Гончар).

дістáти язикá, *військ.* Захопити полоненого з

метою одержання відомостей про противника. *А я в розвідниках служу, Це служба ж знаєте яка.. Дістати треба «язика»* (Воскр.). **діста́ти язи́к,** *заст. Чи вкрасти що, язик достати* [дістати], *Кого живцем чи обідрати, Ні сто не вдержить їх гармат* (Котл.).

но́са й коцюбо́ю (кочерго́ю) не діста́ти *кому*. Хто-небудь надмірно чваниться, пишається. *Наш новенький ходить носа коцюбою не дістанеш.* **носочка й коцюбою не дістати.** *Вона.. чванькувата — носочка й коцюбою не дістати* (Вовчок).

фігу [з ма́ком] діста́ти. Абсолютно нічого не мати, не одержати; залишитися без нічого. *Побував* [Янсон] *тричі в районі, дістав фігу, десять обіцянок на одне положення про колектив* (Кач.). Синонім: **з'ї́сти ду́лю.**

ДІСТАТИСЯ: діста́тися в ру́ки *див.* діставатися.

ДІСТАЮТЬ: ру́ки не дістаю́ть *див.* руки.

ДІТИ [1]**: ада́мові ді́ти,** *заст.* Люди. *Схаменіться: Усі на сім світі — І царята і старчата — Адамові діти* (Шевч.).

бісові (вра́жі, су́чі, хрі́нові) ді́ти. Уживається як лайливий чи добродушно-лайливий вислів на чию-небудь адресу, як звертання. *Пані все мовчить та уста гризе. А полковник і вирветься і загуде, як на трубі: До пари, бісові діти, до пари* (Вовчок); *Позад себе він чує приглушений регіт — з нього ж, бісові діти, насміхаються* (Стельмах); — *По їх січовому розуму, ніщо на світі не стоїть* [не варте] *ні радості ні печалі. Філософи, вражі діти! Дивляться на вражий світ з бочки* (П. Куліш). **бісова дити́на.**— *Заснеш ти сьогодні чи ні, бісова дитино? — накричала на неї* [дівчинку] *Олена* (Тют.).

діти обсі́ли *кого*. Хто-небудь має велику сім'ю, багато дітей. *Оженишся — тебе обсядуть діти* (Кол.). **дітво́ра обсі́ла.** *Як дітвора обсіла, то перше про неї треба клопотатися* (Мирний).

ДІТИ [2]**: де діти о́чі; де ~ себе́; де ~ си́лу** *див.* дівати; **не зна́ти куди́ ~ о́чі** *див.* знати; **ні́де пра́вди ~** *див.* дівати.

ДІТИСЯ: ні́де ді́тися *див.* діватися.

ДІТКАМ: ді́ткам иа молочко́, *жарт.* Уживається на означення мізерних заробітків, прибутків; дуже мало заробляти, одержувати.

ДІТОЧОК: щоб своі́х діточо́к не поба́чити *див.* побачити.

ДІЯТИ: ді́яти гру́бою си́лою. Досягати мети, не гребуючи ніякими засобами, не зупиняючись перед застосуванням сили.

ді́яти на не́рви *кому*. Дратувати кого-небудь. *Пусте її базікання діяло мені на нерви.*

ДМЕ: аж но́сом ба́ньки дме, *з сл.* дурний. Дуже, надмірно. *Дурне, аж носом баньки дме* (Укр.. присл..).

звідки ві́тер дме *див.* вітер.

і в вус не дме. Зовсім байдужий до чого-небудь, безтурботний, недбайливий. *Начальник шахти Козоріз Вугілля школі не завіз.. А дні пішли холодні, хмарні, Зимовий вітер дув, аж гув. Лиш Козоріз і в вус не дув* (С. Ол.).

куди́ ві́тер дме *див.* вітер.

ДМУХАЄ: і на холо́дне дму́хає (дме). Занадто, до краю обережний.— *Мій чоловік .. такий вже був обережний, що й на холодне дмухав* (Гашек, перекл. Масляка).

ДМУХАТИ: дму́хати (ду́ти) про́ти ві́тру. Робити яку-небудь безнадійну справу, заздалегідь приречену на провал (через брак можливостей, нерівні сили і т. ін.). [Дід з ціпком:] *А ти... А ти кинь цигарку, кажу! (Та й замірився на Копистку ціпком).* [Копистка *(не зворухнувся)*:].. *Не дмухайте, діду, проти вітру* (М. Куліш).

ДМУХАЧА: да́ти дмухача́ *див.* дати.

ДМУХНИ: дмухни́ і розси́плеться (похи́литься, полети́ть). Уживається для підкреслення надмірної фізичної слабості, виснаженості кого-небудь. *Яцубі просто душа болить дивитись, яка його донька худа,— дмухни — й полетить за вітром* (Гончар); [Тарас:] *..Худенька* [Леся], *кволенька... Дмухни — і похилиться* (Сміл.). **дмухну́ти і розси́плешся.** [Павло:] *А ти* [тестю] *вже так перезрів, дмухнути на тебе, і розсиплешся* (Корн.).

ДНА: бода́й він не знав ні дна ні по́кри́шки *див.* він; **ви́пити гірку́ ча́шу до ~** *див.* випити; **дістава́ти з ~ морсько́го** *див.* діставати.

до дна. 1. До повного опорожнення посудини, до самого споду, до останньої краплини. *Не жалій тещиного добра, колупай масло до дна* (Укр.. присл..); *Владно гукає* [Катря], *щоб пив* [Павло] *до дна, бо весілля раз на віку буває* (Кучер), *Браття! Кубок за бійців — до дна!* (Рильський).

2. Повністю, зовсім. *Попівни налітали на ті крамниці, як горобці на рясну вишню; попадя усе до дна перевертала, усім перебирала* (Вовчок); *Треба було аж подій 1848 року, щоб до дна сколихнути і його* [Калиновича] *тихе, самотнє життя* (Фр.); *Ми жінку бачили: невільниця одвіку, Самозакохана, несита і дурна... Мужчину бачили: пожадливий і дикий, Служник невільниці, загиджений до дна* (Зеров); *У повітрі грають ворони, Значить — от уже й весна... Скільки це разів говорене, А не сказане до дна* (Рильський). Синоніми: **до кінця́; без оста́нку** (в 1 знач.); **до ре́шти** (в 2 знач.); **до то́чки** (в 2 знач.).

3. *перев. з сл.* душі, серця. До найглибших почуттів, до глибини.— *Кожда найдрібніша звістка про вас, усяка дрібниця бентежила мене до дна душі* (Фр.); *Є жінка, що її ми звемо: Паша. Такою книжкою озвалася вона, що чесні всі серця зворушує до дна* (Рильський).

з дна душі́ (се́рця). З найглибших почуттів, з глибинних почуттів. [Нартал:] *Щодня вони* [патриції] *презирством викликали зо дна душі*

моєї знову звіра, і знову я ставав номадом диким (Л. Укр), *У жінки сльоза щира — з дна серця котиться, а сонце визирне — вона й не довга* (Ю. Янов.); *Поете! Будь собі суддею... Устануть свідки темноокі Зо дна поблідлої душі,— І скажеш їй: у світ широкий Іди, не знаючи про спокій* (Рильський).

перехиляти до дна *див.* перехиляти.

щоб [бодай] ні дна ні пóкри́шки *кому, чому.* Уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго.— *Ти вихорівської породи не показуй. Жмикрути нещасні. Усе вам мало, щоб вам ні дна, ні покришки!* (Тют.); [П а р а с к а:] *І коли їх* [дідів] *домовина візьме, щоб вам ні дна, ні покришки* (Корн.); — *Ну й щастя вхопила, щоб тобі ні дна, ні покришки! — А чого? Хлопець культурний* (Зар.). П о р.: **бодáй він не знав ні дна, ні пóкри́шки.** С и н о н і м и: **бодáй добрá не булó; щоб ні життя́, ні добрá.**

ДНЕМ: ганя́тися за вчорáшнім днем *див.* ганятися; **день за ~** *див.* день; **жи́ти одни́м ~** *див.* жити.

ДНИНИ: сéред білої дни́ни *див.* дня.

ДНІ [1]**: кáменем лягти́ на дні** *див.* лягти.

на [сáмому] дні душí (сéрця). В глибині почуттів. *В серці, на самому дні збентеженої душі, ворушилось гірке почування, що то з кожним може таке статися* (Мирний); *Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов* (Тич.); *Десь на дні душі ворухнувся і влігся тягар лихої несправедливості* (Стельмах). **на сáмому дні в гру́дях.** *Була тривожна ще, а десь на самім дні в грудях уже пружилась радість* (Головко).

ДНІ [2]**: без рóку три дні** *див.* тиждень.

во дні óни; в час óний; во врéмя óно, *заст., жарт.* Колись, давно. *Старенька сестро Аполлона, Якби ви часом хоч на час Придибали — таки до нас Та, як бувало во дні они, возвисили б свій божий глас до оди* (Шевч.); *Та-бо й обряд се хороший* [уніатський]! *В нім зійшлись, як во дні оні В Римі всі боги, з всіх зір* (Фр.); [Я р о с л а в:] *Вже знялася бранная тривога, І мушу знов трудити хвору ногу І брати меч, як в они бурнії дні* (Коч.); *Як в оний час, так і тепер на муку Віддав би ти апостолів своїх...* (Стар.); *Колись то ще, во время оно, Помнілій Нуша, римський цар. Втомившися, пишучи закони, Пішов любенько погулять* (Шевч.).

волочи́ти дні *див.* волочити; **день при ~** *див.* день.

дні і нóчі. Безперервно, постійно, протягом тривалого періоду; весь час. *І знає, як дні і ночі Бомби граніт кришили* (Нагн.); *Матерів сувора доля: серце ниє дні і ночі* (Гур.); *Працюєм дні та ночі, Страшне трикляття, скільки в нас є мочі, Тчемо, тчемо!* (Граб.). **дня́ми і ночáми.** *Я вже думала днями і ночами* (Вовчок); *Днями й ночами добу вже дев'яту по морю пливли ми* (Гомер, перекл. Б. Тена); *Висока, худа, ..вона днями й ночами гасала по селу, рознюхуючи новини* (Чаб.).

дні полíчені (порахóвані) *чиї.* Кому-небудь залишилось дуже мало жити. *Кожнóму збоку видно було, що пані конає, що дні її полічені* (Л. Янов.); *Радіон Костецький добре розумів свою хворобу і краще, ніж хто інший, знав, що дні його пораховано* (Перв.).

медóві дні *чого, жарт.* Щасливий час, найкраща пора в чомусь. *Хлопці саме переживали свої медові три дні, три дні розгульної волі, що їх діставали від «хазяїна» кожного разу після того, як приводили важливого «язика»* (Гончар).

скінчи́ти дні *див.* скінчити.

чóрні дні. Дуже тяжкий час, сповнений страждань, постійної небезпеки, нужди і т. ін. *Чорні сунуться дні, Бій, і праця, і труд* (Фр.); *Чорні дні переживав плацдарм. Кожен з бійців знав, що небезпека подвоїлась* (Гончар), *Для Терентія Павловича настали чорні дні. По цілій добі лежав він непритомний* (Моск.). **чóрний день.** *Не сама я ходила, Водив мене чорний день. Водив мене по горі, Завдав мені три жури* (Укр.. пісні..).

як три дні не їв *див.* їв.

ДНІВ: до остáнніх днів. До кінця життя *Вони клянуться гордо, молодисто.., як ми, життя високе комуніста носити з честю до останніх днів* (Сос.). С и н о н і м и: **до домови́ни; до гробовóї дóшки; до остáннього пóдиху.**

ДНО: золотé дно. 1. Невичерпне джерело збагачення, прибутків. *Народне лихо — золоте дно для воєнних постачальників і для продажних чиновників* (Ленін); *Середня Азія — золоте дно для торгівлі. Недурно англійці так тягнуться сюди* (Тулуб.), *Торфово-болотні землі справедливо в народі називають... «золотим дном»* (Хлібороб Укр.).

2. Дуже багате на що-небудь місце. *Берегам річки нададуть плавного заокруглення. Для аматорів-рибалок це буде справжнє «золоте дно»* (Рад. Укр.).

на [саме] дно душí (сéрця). В глибину потаємних душевних почуттів. *Голос хрипне, сльози сохнуть, опускаються в серце, на дно душі* (Мирний); *Що ти ловив голодними очима й ховав на саме дно душі?* (Головко); *Маланка зітхнула. Вона.. почула, як її мрії впали глибоко, аж на дно серця* (Коцюб.). **на дно пáм'яті.** *Мої знайомі збурили в мені дитячі роки, які трохи призабулися і наче намулом осіли на дно пам'яті* (Томч.).

піти́ на дно рáків лови́ти *див.* піти.

подві́йне дно *у кого.* Хто-небудь непрямий, нещирий у своїх діях, вчинках. *Наша політика — політика принципова. У нас немає подвійного дна* (Рад. Укр.).

пускáти на дно *див.* пускати; **спускáтися на ~** *див.* спускатися.

ДНОМ: догорí дном *див.* догори; **летíти догорí**

~ *див.* летіти; **перевертáти догорí** ~ *див.* перевертати.

ДНЮ: день по дню *див.* день.

ДНЮВАТИ: днювáти і ночувáти *у кого, де.* Постійно, безвихідно перебувати де-небудь або дуже часто бувати десь, у когось. *Ой, на воді два лебеді днює і ночує, Не будемо, серце, в парі, душа моя чує* (Коломийки); *Сусіди не одходили од його цілий день..; декотрі й днювали й ночували в нас* (Н.-Лев.); *Льоня днював і ночував у невеличкій, заваленій брухтом комірчині на подвір'ї Залізних* (Коз.).

ДНЯ: день від дня *див.* день.

до білого дня. До світанку, поки розвидниться. *Табір прокидався. Одного Єремію не брав сон до білого дня* (Н.-Лев.); *Хтось ранню ватру розіклав. Або пізню притримав до білого дня* (Хотк.); *Ночі стоять сухі, задушні, до ранку не змовкає сюрчання коників, до білого дня висить над Поліссям місяць* (Моск.).

до [сáмого] сýдного дня. Довіку. *Тяжко, тяжко, що на гробі До судного дня не прийде ніхто в жалобі* (Пісні та романси); *Чоловік вирядився.., а тут заліз в такі гноїща, прийдеться ними до судного дня смердіти* (Ков.); *Щоб ти сміявся й не переставав до самого судного дня! — стає на поріг Василина і вся аж пашить гнівом* (Стельмах).

з (зо) дня на день. 1. Постійно, весь час. *Чого було питати, коли з дня на день чув, як люди підносять його ім'я* (Ю. Бедзик); [П у г а ч:] *Де ярмарок, де кагал — там провалу з дня на день жди* (Гончар); *Зо дня на день ростуть твої будови, Людської праці й розуму дива* (Рильський).

2. Скоро, в найкоротші строки, в найближчий час. *З дня на день ждали в село землемірів* (Головко); *Охорона табору чекала з дня на день вагонів, щоб вивезти невільників далі на захід* (Гончар); *Він виглядав своїх з години на годину, з дня на день* (Тют.).

злóба дня *див.* злоба; **на злóбу** ~ *див.* злобу; **на схúлі** ~ *див.* схилі; **на чéрзі** ~ *див.* черзі.

ні дня, ні нóчі *кому, у кого.* Кому-небудь дуже ніколи, хтось дуже завантажений роботою. *А працює було* [матуся]! *І мішка підіймає, і це, й те. І ні дня їй, ні ночі* (Тесл.); *— Де ж це мати бариться? — Їй завсігди так — ні дня, ні ночі,— старує Шурко.— Мабуть, і сьогодні прийде пізно* (Мушк.).

сéред білого дня (білої днúни). 1. Відкрито, неприховано, не соромлячись.— *Фе, бабцю! Встидали би-сте ся таке серед білої днини говорити* (Хотк.).

2. Відкритий, неприхований.— *Не лише в панів відберуть землю, але й в тих, хто має більше восьми десятин. Це ж грабіж, розбій серед білої днини* (Стельмах).

трéба з свічкою сéред дня шукáти; шукáти вчорáшнього ~ *див.* шукати.

ДНЯХ: на остáнніх днях. Перед пологами, перед народженням дитини. *Вона була на останніх днях і болісно очікувала народин* (Вітч.).

не по днях — [а] по годúнах, *з сл.* р о с т и́, в и р о с т á т и, *рідко.* Дуже швидко. *Батько з високого неба промінням утішним дивився, як його син виростав не по днях — по годинах* (Л. Укр.).

ДО: від і до *див.* від.

ДОБА: добá за добóю. Поступово, неухильно. *Доба за добою, а до смерті ближче* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **день від дня; день у день.**

ДОБ'Є: [і] чорт дóвбнею не доб'є *див.* чорт.

ДОБ'ЄШ: [і (ще й)] дóвбнею (полíном) не доб'єш *кого, ірон.* Хто-небудь має добре, міцне здоров'я (уживається, звичайно, на адресу людини, що постійно скаржиться на своє здоров'я).— *Вас ще, тату, довбнею не доб'єш, а ви про божу дорогу торочите* (Стельмах); [І в а н С т е п а н о в и ч:] *Пропадаю. Се моя за мною прийшла!* [З а х а р ч е н к о:] *Та не бреши, тебе ще й поліном не доб'єш* (Кроп.). П о р.: **чорт дóвбнею не доб'є.**

ДОБИ: дух добú *див.* дух.

ДОБИВАТИ: добивáти / добúти віку, *заст.* Доживати (до смерті). *Дочка нездужає Ярина, Його єдиная дитина Покинуть хоче; а з ким дожить? Добити віку вікового?* (Шевч.).

добивáти / добúти до копилá *що.* До краю занедбувати що-небудь.— *При Осташкові кінці з кінцями не зводили, а при Гаркуші останній лад загинув. До копила добиває колгосп* (Мушк.). С и н о н і м: **звóдити нанівéць** (у 1 знач.).

добивáти / добúти тóргу. Кінчати домовлятися про ціну на що-небудь; сторговуватися. [Т р о х и м:] *Напосілись на мої воли, торгують, переторгують і вже торгу добивають; видно, що й їм полюбились* (Кроп.).

ДОБИВАТИСЯ: добивáтися у відчúнені двéрі *див.* ломитися.

ДОБИРАТИ: добирáти / добрáти діла (ладý). Розбиратися в чомусь. *В хаті справили такий крик, що трудно було добрати діла, хто що говорив і до чого* (Григ.); *— Так от... тут я щось одразу не розібрала і тепер не доберу ладу! — одповіла Люба* (Пчілка); *— Оце тобі, Антоне, книжка,— казав Василь Семенович, оддаючи йому задачника..— Тут усяка тобі задача — немов загадка: поморочиш голову, поки ладу добереш* (Вас.). С и н о н і м и: **добирáти рóзуму** (в 1 знач.); **добрáтися рóзуму** (в 2 знач.).

добирáти / добрáти [до] рóзуму (глýзду, тóлку, умá, рахýби *і т. ін.).* 1. *у чому і без додатка* Усвідомлювати, розуміти що-небудь; розбиратися в чомусь. [Ш т е ф а н:] *Лука доброю був дитиною, хоч до рани притули, та господь наш..*

створив його зрячим, ото Лука й добрав розуму, та так добрав, що пішла кров у ньому кипати (Галан); *Він і зараз ніяк до розуму не добере — хто б таки його листа міг віднайти?* (Головко); *— Не доберу я толку в твоїх речах,— каже Петро* (П. Куліш); *А воно й місто зараз — до ума не добереш: завод же стоїть і тютюнові фабрики — бастують робітники* (Головко); *Він був грамотій, і міг добрати рахуби в тому, що відбувалося в церкві* (Мик.). П о р.: **добира́тися ро́зуму** (в 2 знач.). С и н о н і м: **добира́ти ді́ла.**

2. Шукати, знаходити вихід з чого-небудь; додумуватися до чогось. *Певні були* [селяни], *що ті* [коноводи] *не втечуть.., але не могли добрати розуму, як їх узяти* (Гр.).

добира́ти / добра́ти до са́мого се́рця. Дуже зачіпати, дошкуляти, завдавати прикрощів. *Вони в класі старшинують, і їм ніхто нічого, бо кожен боїться: ану ж дума, розсердю* [розсерджу], *то відразу до самого серця добере* (Свидн.). С и н о н і м: **добира́тися до печіно́к.**

добира́ти / добра́ти спо́собу. Придумувати, дошукуватися, як зробити що-небудь. *Він і почував, що діло його прогорає, а як його поправити — він не міг добрати способу* (Вас.); *Підприємці теж добрали способу проти страйкарів; вони закривали свої підприємства* (Смолич).

добира́ти (дохо́дити) / добра́ти (дійти́) смаку́. 1. Відчувати задоволення від їжі, питва. *Він хоч і хильнув удвоє більше за двох, але тільки зараз оце починав смаку добирати* (Баш.); *Проценко мовчав, ковтаючи чай.. Він ніяк не доходив смаку* (Мирний). **добира́тися смаку́.** *В роті в його від випивки мов потерпло — німіло, він уже не добирався ніякого смаку ні в чому* (Мирний).

2. *до чого.* Відчувати задоволення від чого-небудь, поступово захоплюватися чим-небудь, виявляти інтерес, любов до чогось. *Любов Прохорівна добрала смаку в науковій праці свого Женічки* (Ле).

добира́ти ключ до се́рця *див.* підбирати.

ДОБИРАТИСЯ: добира́тися / добра́тися до душі́ (до се́рця). 1. Глибоко хвилювати, зворушувати, бентежити. *Вона* [Христя] *чула, як той прикрий погляд пронизував її наскрізь, добирався до серця, мутив душу* (Мирний); *Байда говорив з ним, мов старший брат, заглядав у вічі, добирався своїми теплими словами до самого серця* (Д. Бедзик).

2. Добрим ставленням до кого-небудь заслуговувати його довір'я, викликати на відвертість. *Бачура відчув: до душі цієї людини добратися можна* (Чаб.).

3. Підлещуватися, ошукувати лестощами.— *Образи образами, а церква церквою,— лисицею добирається до жіночого серця* [управитель].— *Який тепер у нас батюшка розумний* (Стельмах); *Отак, пританцьовуючи і посміхаючись, проголошуючи тости і випиваючи без тостів, Лигун добрався до серця дівчини* (Чаб.).

добира́тися / добра́тися [до] ро́зуму (глу́зду, то́лку, ума́ *і т. ін.*), *рідко.* 1 Зростаючи, ставати розсудливим, розумним. *Ще малим, коли учився у дяка, списував він* [Т. Шевченко] *вірші Сковороди, а далі, як зростав та добирався до розуму, почав викладати і свої думки віршами* (Мирний).

2. Усвідомлювати, розуміти що-небудь, розбиратися в чомусь. *Вони* [статути] *ніби санскритом написані: скільки не розшифровую, ніяк не доберусь глузду* (Гончар). П о р.: **добира́ти ро́зуму** (в 1 знач.). С и н о н і м: **добира́ти ді́ла.**

добира́тися / добра́тися до [сами́х] печіно́к (до живо́го). Завдавати прикрощів, дуже дошкуляти.— *А куди, руда? — кричить Грицько на овечку, що одрізнилась од отари . вхопити свіжої травиці та хоч крапельку проквасити душу од тієї страшенної пилюги, що до самих печінок добиралася, давила — душила* (Мирний); *То Січкар падкий на такі штуки, а він* [Варчук] *і без них обійшовся б, коли б не чіпали його, не добиралися до печінок* (Стельмах); *І ти оті людські змагання.. Перелила в такі страждання.., Що нас поймав нестямний жаль І добиравсь аж до живого* (Мирний); *Потім слова швидшають, грубішають.. і знову добрішають, щоб згодом сікнути, мов батогом, добратись до печінок* (Стельмах). С и н о н і м: **добира́ти до са́мого се́рця.**

ДОБИТИ: добі́ти ві́ку; ~ до копила́ *див.* добивати.

добі́ти до пухи́ *кого, діал.* Довести до краю кого-небудь (переслідуванням, глузуванням і т. ін.); замучити, загнати. *Добили чоловіка до пухи* (Сл. Гр.).

добі́ти то́ргу *див.* добивати.

ДОБИТИСЯ: не добі́тися сло́ва (відповіді) *від кого.* Не можна, не вдається викликати на розмову кого-небудь, дістати відповідь від кого-небудь. [Г а н н а:] *Ти ходиш сама, блукаєш, як сирітка, не доб'єшся від тебе слова... Скажи-бо, що з тобою?* (Кроп.).

ДОБОЮ: доба́ за добо́ю *див.* доба.

ДО́БРА: до́бра мі́на при пога́ній грі *див.* міна; **~ пам'ять** *див.* пам'ять; **щоб ~ годи́на зна́ла** *див.* година.

ДОБРА́: бода́й добра́ не було́; бода́й мені́ ~ не було́ *див.* було; **не бу́де ~** *див.* буде; **не дово́дити до ~** *див.* доводити.

не до добра́, *рідко.* Уживається для вираження відчуття якоїсь неприємності у знач.: щ о - н е б у д ь в і щ у є я к у с ь б і д у, н е б е з п е к у, з а г р о з у, н е щ а с т я. *Підвівшись з задньої лави.., він* [Проць].., *зустрівшись поглядом з Ловачем, не до добра спіткнувся* (Бабляк). П о р.: **не на до́бре; не пе́ред добро́м.**

не жда́ти добра́ *див.* ждати.

не з (від) добра́. Через важкі умови, несприят-

ливі життєві і т. ін. обставини. *Оце було, коли не з добра, а з лихої години заведеш пісню, то зараз і репетує: —..Геть з оселі!* (Барв.); *Бурлаки трохи помовчали, а Микола промовив: ..Не з добра стали бурлакувать..* (Н.-Лев.); *Оповіда мені твій помарнілий вид Про те, як не з добра ти занедбала стид* (Сам.).

щоб ні життя́, ні добра́ *див.* життя.

ДОБРАНІЧ: дава́ти на добра́ніч *див.* давати.

ДОБРАТИ: добра́ти ді́ла; ~ до ро́зуму; ~ до само́го се́рця *див.* добирати; **~ ключ до душі́** *див.* підбирати; **~ смаку́; ~ спо́собу** *див.* добирати.

ДОБРАТИСЯ: добра́тися до душі́; ~ до ро́зуму; ~ до сами́х печіно́к *див.* добиратися; **~ смаку́; ~ ума́** *див.* добирати.

ДОБРЕ[1]**: до́бре сло́во** *див.* слово; **замо́вити ~ сло́во** *див.* замовити; **на все ~** *див.* все.

на до́бре. З перспективою на здійснення чого-небудь бажаного, заповітного. *Властиво, о. Василій давно вже намітив собі жінку. Правда, була бідна.., але зате була гарненька.., отже, цілком на добре зачіпала естетичні струни душі о. Василія* (Хотк.). **на добро́.**— *Ні, Чіпко, краще тихо, мирно жити, чесно заробляти й поживати... А дасть господь діток діждати,— вигодуємо, виростимо їх на добро* (Мирний).

наставля́ти на до́бре путтям́ *див.* наставляти.

не на до́бре. Уживається на означення відчуття якогось нещастя, що має наступити після яких-небудь подій; на біду, на горе. *З натовпу* [фашисти] *швидко виштовхнули двох чоловіків і жінку.. Люди розуміли — не на добре вивели цих трьох* (Збан.). П о р.: **не до добра́; не пе́ред добро́м.**

ДОБРЕ[2]**: відва́жити со́лі до́бре** *див.* відважити; **тільки по смерть ~ посила́ти** *див.* посилати; **язи́к підві́шений ~** *див.* язик.

ДОБРИВЕЧІР: дава́ти на добриве́чір *див.* давати.

ДОБРИДЕНЬ: дава́ти на добри́день *див.* давати.

ДОБРИЙ: до́брий ге́ній *див.* геній; **~ пуд со́лі з'ї́сти** *див.* з'їсти; **~ тон** *див.* тон; **навча́ти на ~ ро́зум** *див.* навчати; **наставля́ти на ~ ро́зум; наставля́ти на ~ шлях** *див.* наставляти; **сказа́ти в ~ час** *див.* сказати; **у ~ час** *див.* час.

ДОБРИМ: до́брим сло́вом прислужи́тися *див.* прислужитися.

ДО́БРІ: у до́брі руки *див.* руки.

ДОБРІ́: у добрі́, *з сл.* ж и т и, р о с т и́ *і т. ін.* У сприятливих матеріальних умовах. *Як гарно нам жити — в добрі і в привіті — В країні відважних і дужих людей* (Бичко).

ДОБРІЙ: бу́ти в до́брій приго́ді *див.* бути.

ДОБРІСТЬ: знай мою́ до́брість *див.* знай.

ДОБРОГО: всього́ до́брого *див.* всього; **з ~ ди́ва** *див.* дива; **з ~ се́рця** *див.* серця; **ма́ти ~ язика́** *див.* мати[2]; **не ва́ртий ~ сло́ва** *див.* вартий; **чого́ ~** *див.* чого.

ДОБРОМ: не замани́ти добро́м *див.* заманити; **не мине́ ~** *див.* мине.

не пе́ред добро́м. Уживається для вираження відчуття якоїсь неприємності, біди, небезпеки, загрози. *Щось не перед добром, як я бачу, сякі-такі немазані хвертики шляються частенько уже проміж ними* (Укр.. поети-романтики..); [Х и м к а:] *І сама не знаю, чого це мені так стало весело?.. Видно, не перед добром* (Мирний). П о р.: **не на до́бре; не до добра́.**

ДО́БРУ: влеті́ти в до́бру копі́йку *див.* влетіти; **направля́ти на ~ доро́гу** *див.* направляти; **наставля́ти на ~ путь** *див.* наставляти; **робити ~ мі́ну при недо́брій грі** *див.* робити.

ДОБРУ́: навча́ти добру́ і ро́зуму *див.* навчати.

ДОБУВА́ТИ: добува́ти / добу́ти ро́зуму. Поповнюючи свої знання, набувати життєвого досвіду, ставати розумнішим. *Хлопчика опекун* [опікун] *віддав у бурсу розуму добувати* (Мирний), — *Господи!.. Дай мені пораду в моїм* [Катринім] *горі... Пошли мені розум добути, чого не стає нам!* (Мирний). *С и н о н і м:* **набира́тися ро́зуму.**

добува́ти / добу́ти [своі́м] горбо́м. Наживати що-небудь тяжкою працею.— *Так то ж які землі? — перебив мене Пищимуха.— Рангові, а не ті, що кожен своїм горбом добував!* (Мирний).

добува́ти (здобува́ти) / добу́ти (здобу́ти) кро́в'ю [та кістка́ми]. 1. Досягати чого-небудь ціною великих жертв. *Потомки козачі копалися в сирій землі, понівечені.., якісь каліки, а не люди, без пам'яті про бувальщину дідів своїх, котрі добували кров'ю.. славу та волю* (Мирний), — *Хто ж її* [землю] *їм наділяв, як вони своєю кров'ю та кістками її добували? — злюче увернув Пищимуха* (Мирний). **здобу́тий кро́в'ю.**— *Ви думаєте, що буде ще колись війна? — запитала, хмурячись, Ясногорська.— Я цього не хотів би... Але наш досвід, здобутий кров'ю, варто зберегти* (Гончар); *І в кожній пісні молодої ланки Встає новий, здобутий кров'ю вік, Встають нові неугасимі ранки* (Рильський).

2. Наживати щось тяжкою, непосильною працею. *Що діди та батьки кров'ю здобули, те нерушиме* (Коцюб.); *Приходилось мало не кров'ю здобувати найпростіші речі для тії ж Оксани* (Л. Укр.).

добува́ти (здобува́ти) / добу́ти (здобу́ти) ла́врів (ла́ври). Досягати успіхів, слави, визнання.— *Я буду давати концерти на фортепіані.. Добудемо собі лаврів* (Н.-Лев.); *На фронті служив у кавалерії, добув лаври Георгія за солдатську доблесть* (Гончар); *При недавніх виборах.. він.. здобув собі нові лаври* (Фр.).

добува́ти з-під землі́ *див.* діставати.

добува́ти оста́нні си́ли. Напружуватися, мобілізувати свої зусилля, енергію. *Кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили* (Коцюб.). **добува́ти оста́нніх сил.**

Добуваючи останніх сил, капітан вбіг по сходах на перший поверх (Фр.); *Раїса чує, що ноги її не витримають.. Вона добуває останніх сил, додає ногам жвавості рухами цілого тіла* (Коцюб.).

добува́ти хліб [свій]. Заробляти на життя.— *Я* [Мічурін] *все думаю, що хліб майбутнього — не пшениця, а горіх. Коли людство це зрозуміє, кінчиться прокляття Адама —«в поті лиця добувати хліб свій»* (Довж.).

ДОБУТИ: добу́ти горбо́м *див.* добувати; **~ з-під землі** *див.* діставати; **~ кро́в'ю; ~ ла́врів; ~ ро́зуму** *див* добувати.

ДОВБАТИ: довба́ти о́чі *див.* колоти.

ДОВБЕШКУ: втовкти́ в довбе́шку *див.* втовкти.

ДОВБНЕЮ: до́вбнею не доб'є́ш *див.* доб'єш; **чорт ~ не доб'є́** *див.* чорт; **як ~ уда́рити** *див.* ударити.

ДОВБНЯ: до́вбня неоте́сана. Уживається як лайливий вираз на адресу нетямущої, нерозумної людини. *Почув* [Захар], *як Харитон Павлович.. гримнув, стримуючи голос і гнів: — Та замовкни ти, довбне неотесана!* (Ле).

ДОВГА: до́вга пі́сня *див.* пісня.

ДОВГИЙ: до́вгий карбо́ванець *див.* карбованець; **~ язи́к** *див.* язик; **у ~ я́щик** *див.* ящик.

ДОВГИХ: на до́вгих, *з сл.* ї х а т и, *заст.* Своїми кіньми чи наймаючи візника на всю дорогу. *На Київ, куди перше мали їхати наші, треба було простувать звичайною дорогою, як то кажуть, на довгих* (Пчілка).

ДОВГІ: ма́ти до́вгі ву́ха; ма́ти ~ ру́ки *див.* мати [2].

ДОВГО: наказа́ти до́вго жи́ти *див.* наказати; **не ~ ду́маючи** *див.* думаючи.

ДОВГОГО: ма́ти до́вгого язика́ *див.* мати [2].

ДОВЕДЕ: хай Бог не доведе́ *див.* Бог.

ДОВЕДИ: не доведи́ (не приведи́) Го́споди (Бо́же, Бог, Госпо́дь). Уживається для вираження небажання чогось, застереження від чогось, жалю з приводу чого-небудь і т. ін. *«Що за історія? — думаю.— Невже вбив? Та стріляв же, здається, по дровах.. А як, не доведи господи, вбив?» — аж у серці полохнуло* (Хотк.); — *Дядьку Лесю, що нам з худобою робити? Мучиться вона, не доведи господи* (Стельмах); — *Не доведи боже, коли б усі були такі, як отой Грицько: поїли б, здається, одно одного* (Мирний); — *Як оце вип'є* [чоловік], *то й не приведи господи... Хоч тікай на крайсвіта* (Коцюб.). П о р.: **хай Бог не дово́дить.** С и н о н і м и: **хай Бог одве́рне; не дай Бо́же.**

ДОВЕРШЕННЯ: на (у) дове́ршення *чого.* На додаток до всього попереднього.— *На довершення всіх моїх особистих нещасть незабаром прийшло нове: півтора року тому на французькому фронті загинув і мій чоловік* (Кол.).

ДОВЕСТИ: довести́ ді́лом; ~ до ві́дома; ~ до ві́дчаю; ~ до гріха́; ~ до згу́би; ~ до кра́йнощів; ~ до кра́ю; ~ до ладу́; ~ до лі́т; ~ до путтја́; ~ до ро́зуму; ~ до ру́чки; ~ до ско́ну; ~ до слі́з; ~ до суми́; не ~ до добра́ *див.* доводити.

ДОВІДКИ: на до́відки. Дізнатися про кого-, що-небудь. *Прийшла* [Тетяна] *до Андрія Марковича по книжки: десь, певне, прочула, що прибув новий учитель,— прийшла на довідки* (Вас.).

ДОВІДНИК: ходя́чий (живи́й) дові́дник. Людина, яка має різнобічні знання і може завжди дати довідку з різних питань. *У нього була дивовижна пам'ять. Дільничний обліковець називав його «ходячим довідником» і не раз звертався до Сої, коли треба було уточнити якусь цифру чи день якоїсь події* (Ткач). П о р.: **ходя́ча енциклопе́дія.**

ДОВІКУ: відни́ні й дові́ку *див.* віднині; **спочива́ти ~** *див.* спочивати.

ДОВІРУ: вте́ртися в дові́ру *див.* втертися.

ДОВІР'Я: вте́ртися в дові́р'я *див.* втертися; **вхо́дити в ~** *див.* входити.

ДОВІЧНИЙ: віді́йти́ у дові́чний сон *див.* відійти;

ДОВКОЛА: ходи́ти довко́ла *див.* ходити.

ДОВОДИТИ: дово́дити / довести́ ді́лом. Переконувати кого-небудь у чомусь своєю практичною діяльністю.— *Слова, фрази! — шепотить Хо.— Се абихто зможе! А от ділом довести відвагу..— Се я розумію!* (Коцюб.). **дово́дити на ді́лі.** *До свого першого з'їзду революційна молодь України прийшла, довівши на ділі вірність ленінському прапорові, ідеям більшовизму* (Рад. Укр.).

дово́дити / довести́ до ві́дчаю (до ро́зпачу, до розпу́ки) *кого.* Викликати в кого-небудь стан крайньої душевної напруженості, збудження, безвихідності. *Часом після такої ночі Раїса чула в серці гостру й холодну крицю. Та криця різала її, ранила серце, доводила до розпуки* (Коцюб.); *Син.. переводив розмову в площину глузів із сучасного стану доменної професії.. і доводив старого до розпачу* (Ю. Янов.); *Байда не відмовляється, він довів Марію до відчаю. Хотів зламати її веселу натуру* (Д. Бедзик). С и н о н і м: **дово́дити до кра́йнощів.**

дово́дити / довести́ до гріха́ *кого і без додатка.* Бути причиною чиїх-небудь негативних вчинків; провокувати кого-небудь на негативні вчинки.— *Люблю бісове коріння* {жінок], *хоч воно й до гріха доводить..,— бормотав Пищимуха* (Мирний); — *Йдіть собі, панове-молодці. І ти йди,— тихо й спокійно сказав Бульба козакові з вийнятою шаблею.— Іди, не доводь мене до гріха* (Довж.); [Р о м а н:] *Чи така вже невгамовна, дика натура чоловіча, що не властен він боротися з жагою, котра раптом.. обхопе* [обхопить] *його і доведе до гріха!..* (Кроп.). С и н о н і м и: **наво́дити на гріх; вво́дити в гріх.**

дово́дити / дове́сти до згу́би *кого, що.* Губити, занапащати кого-, що-небудь. *Одарка заплакала*

слізьми та й почала розказувать все, як її замикали на ніч саму.., як до згуби довели (Вовчок); [Р у ф і н:] *Такі-то «добрі римські громадяни» колись наш Рим до згуби доведуть!* (Л. Укр.); *Чому буває так, що той, кого ти любиш, Кохає іншу чомусь, а вона, Що доведе твою любов до згуби, Про власне щастя навіть і не зна* (Забашта).

дово́дити / дове́сти до кра́йнощів (до кра́йності). 1. *кого.* Викликати в кого-небудь стан надзвичайного збудження, фізичного чи душевного напруження. *Кердеєвич зблід і вхопився за меч.. Противники, які довели його до крайності, познікали в товпі* [у натовпі] (Оп.). С и н о н і м: **дово́дити до відчаю.**

2. *що.* Не дотримуватись узвичаєних норм у чому-небудь; переходити крайню межу в чомусь. *Утвердження своєї манери нерідко бореться з спокусою довести до крайнощів відмітні риси цієї манери* (Рад. літ-во).

дово́дити / дове́сти до кра́ю (до кінця́, *рідко* **кра́ю).** Завершувати яку-небудь справу. *Кепсько мудрий удався* [Лошаков] *..— за що не візьметься, то вже доведе його до краю* (Мирний); *— Я вірю — коли візьмемось за діло терпляче, уперто і уважно, ми доведемо його до краю* (Вас.); *Коли під час роботи я захворів, я нестерпно страждав від думки, що, може, мені не вдасться вже довести свою роботу до кінця* (Довж.); *— Ми повинні показати, що ми вміємо доводити діло до кінця.. Про відступ ти мені не кажи* (Добр.); *«Спасибі вам!» — старий каже. «Тепер, щоб ви знали, Треба краю доводити, Коли й де вінчати* (Шевч.). **довести́ кіне́ць.** *Куди його* [Кармеля] *послати, то найде дорогу, за що візьметься, усьому кінець доведе* (Вовчок). С и н о н і м: **доїхати кінця́** (у 3 знач.).

дово́дити / довести́ до ла́ду́. 1. Справлятися з чим-небудь, здійснювати якусь роботу на належному рівні.— *Бачте,— казав.. Василь Іванович..— сміється.. А я знаю, що ні один із вас не доведе до ладу задачу* (Вас.); *— Ой помру, Давиде, а ти перебирайся на мій грунт, доводь його до ладу, бо ж земелька, яка не є вона, родити має* (Стельмах); *Посіяти* [кукурудзи] *треба стільки, скільки вони* [колгоспники] *зможуть довести до ладу* (Мушк.). П о р.: **дово́дити до пуття́** (в 1 знач.). С и н о н і м: **дово́дити до ро́зуму** (в 3 знач.).

2. Завершувати що-небудь.— *Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть господь милосердний довести діло до ладу,— заговорила Кайдашиха* (Н.-Лев.); *Вона* [Мотря] *обіцяла побалакати з Явдохою, але не скоріш як у неділю, бо тепер.. заходилась коло мазання — треба ж довести його до ладу* (Коцюб.).

дово́дити / довести́ до літ *кого.* Вирощувати, виховувати кого-небудь. *Дядина.. мене, сироту, до літ довела* (Барв.).

дово́дити / довести́ до путтявітн. 1. *що.* Справлятися з чим-небудь, здійснювати якусь роботу на належному рівні, до її повного завершення. *Кидався* [управитель] *робити двадцять справ і хоч не все доводив до путтячиці, проте створював враження страшенної занятості* (Добр.); *Тато приносить йоржів та окунів, чистить сам на тертушці, а мати доводить усе до путтяя, заливаючи водою та заправляючи необхідними спеціями* (Гуц.); *Дід Харко роздав більшу частину пасіки по колгоспних дворищах, кожного вулика сам довів до путтяя* (Ю. Янов.). П о р.: **дово́дити до ла́ду́** (в 1 знач.). С и н о н і м: **дово́дити до ро́зуму** (в 3 знач.).

2. *кого.* Ростити; виховувати кого-небудь, допомагаючи йому досягти певного становища в суспільстві. *Зоставшись удовою, вона* [Зінька] *сама хазяйнувала не згірше свого чоловіка, довела до путтяя дітей, вже оженила старших.. синів.., поставила кожному нову хату* (Н.-Лев); [Г р и ц ь к о:] *Треба їх* [діток] *до путтяя довести* [О д а р к а:] *Світ не без добрих людей. Може другі.. краще від мене се діло оборудують* (Мирний); *Добрий був з діда різьбяр. Своє вміння він потроху передавав улюбленцеві Борису Ганущакові, якого виховав та до путтяя довів* (Дмит.).

дово́дити / довести́ до ро́зуму (до ума́, до глу́зду). 1. *кого.* Виховувати, ростити (про дітей).— *Не ходи, дочко, в противну хату, як Роман сяде коло книжок з дітьми. Нехай вчить дітей та до розуму доводить..,— говорила баба Зінька Соломії* (Н.-Лев.); *— Щоб вам* [Галі і Чіпці], *мої рідні, щасливо вік звікувати та своїх діток до розуму довести!* (Мирний); *Тепла хвиля підмиває серце матері, як вода калину, щасливою сльозою очі криються: усіх же вигодувала та виняньчила та й до розуму довела* (Тют.); *Не той батько, що зродив, а той, що до ума довів* (Укр.. присл..); *Няньчить її й доглядає* [ненька].., *Обчісує й одягає, До глузду доводить* (Г.-Арт.).

2. *кого, рідко.* Наставляти, навчати, повчати кого-небудь. *Параска ще довго корила хатніх, до ума доводила невістку* (Горд.); *— Не можна, мабуть, інше, як тілько* [тільки] *горем та бідою довести людей до розуму* (П. Куліш).

3. *що.* Упорядковувати щось, здійснювати якусь роботу на належному рівні. *Каже* [Чіпка]: *— Я знаю, що моя праця не пропаде марно, а доведе її добрий чоловік до розуму...* (Мирний); *— Багацько таких, що на готовеньке зазіхають, та мало таких, що до ума що-небудь доводять* (Л. Янов.); *— Позичити* [насіння] *не штука,— відповів голова,— та дивіться, щоб до ума довели* (Рудь). П о р.: **дово́дити до ла́ду́** (в 1 знач.); **дово́дити до путтяя** (в 1 знач.).

дово́дити / довести́ до ру́чки 1. *що.* Занедбувати, занехаювати що-небудь. *Довести господарство до ручки.*

2. *кого.* Викликати в кого-небудь крайню знер-

ваність.— *Знають же добре, кляті, що по-їхньому ніколи не вийде, що буде так, як загальні збори постановили, ..а дт.. доводять бригадира до ручки* (Кучер).

дово́дити / довести́ до ско́ну *кого.* Спричинювати смерть кому-небудь, губити когось. *Перістих гудив Лев овець. Він легко міг би їх довести всіх до скону; Та це було б тоді не по закону* (Воскр.).

дово́дити / довести́ до сліз *кого.* Змушувати плакати кого-небудь, викликати плач у когось.— *Мамо, сестро!.. Хіба ви не знаєте жартів запорозьких. Наш брат і жартує так.., що іншого й до сліз доведе* (П. Куліш); *Гадали було дівки зрушити її* [молоду], *до сліз довести, щоб заплакала* (Хотк.).

дово́дити / довести́ до суми́ *кого і без додатка.* Робити жебраком. *Многі куми доводять до суми* (Укр.. присл..).

не дово́дити / не довести́ до добра́ *кого і без додатка.* 1. Бути, ставати причиною чиїх-небудь невдач, неприємностей. *Баловство* [пустощі] *ніколи до добра не доводить* (Укр.. присл..); [Х у с а:] *Сабіно! Гей, не будь така лукава! Не доведе тебе се до добра* (Л. Укр.); *Супрун повчає: — Пропадеш, хлопче, як потягнешся за совістю свого тата. Не доведе він тебе до добра. Маму, маму свою слухай* (Стельмах).

2. *рідко.* Не завершувати чого-небудь, не впорядковувати щось, не утримувати на належному рівні. **не дове́дений до добра́.** *Колгосп.. у великім боргу перед колгоспниками. Що вродило, і те до добра не доведене* (Рудь).

ДОВОДИТЬ: хай Бог не дово́дить *див.* Бог.

ДОВОЛОКТИ: ле́две (наси́лу) доволокти́ но́ги. Важко, з великими труднощами добратися кудинебудь. *А із Криму чоловік ледве ноги доволік* (Шевч.).

ДОГАД: на до́гад буряків *див.* наздогад.

ДОГАДКАХ: губи́тися в дога́дках *див.* губитися.

ДОГАНИ: ли́цар без стра́ху і дога́ни *див.* лицар.

ДОГАНУ: дава́ти дога́ну *див.* давати.

ДОГАНЯТИ: доганя́ти ві́тра в по́лі *див.* шукати.

ДОГНАТИ: коне́м не догна́ти *див.* доженеш.

ДОГОРИ: воло́сся підніма́ється догори́ *див.* волосся.

догори́ нога́ми (дном, дри́гом, спо́дом, ра́ком). В перевернутому, перекинутому вигляді. *Хтось через плече зазирнув йому* [Мишкові] *в книжку і знову — в регіт.— В його й книжка догори дригом* (Вас.); *Раптом один самольот* [літак].. *скрутився на крило і приземлився догори дригом* (Ю. Янов.); *Але Горпина вже несе, прикриваючи рукою, каганчик і ставить його на перевернутий догори дном полумисок* (Стельмах); *Вода поблискує майже біля самого муру, видно між вербами шкільний причал, човен.. лежить на згірку догори дном* (Гончар).

кебе́та догори́ дри́гом ста́ла *див.* кебета; **леті́ти ~ нога́ми** *див.* летіти; **переверта́ти ~ дном** *див.* перевертати; **підніма́ти ~ но́са** *див.* піднімати; **поста́вити ~ нога́ми** *див.* поставити; **світ ~ нога́ми переверта́ється** *див.* світ; **ходи́ти ~ нога́ми** *див.* ходити.

ДОГРАТИСЯ: догра́тися з вогне́м. Необачно повестися, наражаючи себе на небезпеку, неприємності. *Дійсно, пригода з батьком спершу просто приголомшила була Павлушу.. Із школи то напевне звільнять. Куди він тоді? ..Догрався з вогнем* (Головко); *Врангель наказав гнати чимдуж. Треба було швидше гасити допущену Слащовим* [білогвардійським генералом] *пожежу. Вискочка! Молокосос! Полководських лаврів захотілось, догрався з вогнем* (Гончар).

ДОГРИЗАЄ: вовк кишки́ догриза́є *див.* вовк.

ДОДАВАТИ: додава́ти / дода́ти ду́ху. Підтримувати настрій, надавати бадьорості. *Радість в келихах шумує, Плин іскристий виграє, Канібалів лють гамує, Кволим духу додає* (Шіллер, перекл. М. Лукаша).

додава́ти / дода́ти жа́лю. Збільшувати переживання, тугу, смуток. *В Путивлі граді вранці-рано Співає, плаче Ярославна, Як та зозуленька кує. Словами жалю додає* (Шевч.).

додава́ти / дода́ти жа́ру (па́лу) *кому, чому.* Посилювати враження від чого-небудь, розпалювати якісь почуття. *А тут іще хтось із молодих і додав дядькові Йванові «жару».— Е, що ж це ви, дядьку Йване, сьогодні здали!* (Головко); *Не раз йому* [Гаві] *лучались і страти в його гешефтах, але ті страти додавали палу його голові* (Фр.). С и н о н і м и: **додава́ти куті́ ме́ду; підлива́ти ма́сла у вого́нь.**

додава́ти / дода́ти куті́ ме́ду. Підсилювати яке-небудь враження, підбурювати кого-небудь.— *А здирливий* [о. Артемій], *а запопадний, крий боже! І до княгині підскочить, і до пана підплигне! — додавав писар куті меду* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **додава́ти жа́ру; підлива́ти ма́сла у вого́нь.**

додава́ти / дода́ти рук *до чого.* Сприяти чомунебудь. *Писар помаленьку та потихеньку викопав під О. Артемія цілу яму. Але й сам необережний о. Артемій самохіть додав рук, щоб розширити під собою ту яму* (Н.-Лев.).

додава́ти / дода́ти со́лі (пе́рцю). Робити дотепнішим, гострішим, дошкульнішим, уїдливішим (про висловлювання). *Треба їх* [байки] *не тільки горазденько вигладити, а деякі й зовсім переробити, розмову в їх розширити, солі та перцю.. додати* (Мирний); *Молодички аж з реготу падають, а самі то одна, то друга додадуть такого перцю, що замалим гори не регочуть* (Хотк.).

ДОДАТИ: додáти дýху; ~ жáлю; ~ жáру; ~ куті мéду; ~ рук; ~ сóлі *див.* додавати.

ДОДЕРЖАТИ: додéржати слóва *див.* додержувати.

ДОДЕРЖУВАТИ: додéржувати (дотрíмувати) / додéржати (дотрíмати) [свогó] слóва. Виконувати свої обіцянки, зобов'язання. *Курс теоретичної фізики він* [Максим] *здав на «відмінно», хоч Федір додержав свого слова і ганяв Максима, як говорили студенти, по спіралі* (Рибак); — *Я свого слова дотримав. Наші хористи ждуть вас, Іване Івановичу* (Збан.). Пор.: **не ламáти слóва** (в 1 знач.).

ДОЖЕНЕШ: конéм не доженéш (не догнáти). 1. *з сл.* тікáти, бігти *і т. ін.* Дуже швидко.— *Тікає* [фашист] — *конем не догнати* (Гончар).

2. *кого.* Хто-небудь дуже швидкий, прудкий; вміє швидко тікати. *Сина держать коло неї* [вдови], *щоб не влизнув, бо знало все село, що його й конем не доженеш* (П. Куліш); *Він* [Балабуха] *почував, що й Горацій кудись утік, Арістотеля й конем не доженеш* (Н.-Лев.).

ДОЖИВАТИ: доживáти / дожи́ти віку. Закінчувати життєвий шлях.— *Ти, Андрію не крути.. Ти мені* [Гудзеві] *скажи: скільки літ прожив? П'ятдесят? Доживаєш віку? А де твої молоді літа, де твоя сила, покажи свою працю* (Коцюб.); *Смола кипить.. Старі корабельні майстри, що вже доживають свого віку, могли іноді побачити майбутнє корабля в тих смоляних бульках і хвилях* (Ю. Янов.); *Минув рік. Просить Тимоша стара мати: — Сину мій, сину! Одружись, мій голубе!.. Втіш мене старую, нехай я свого віку доживу в радості* (Вовчок); [Євдокія Корніївна:] *Коли б ти тільки не був трохи вередливий... я б з тобою зовсім щасливо дожила віку* (Н.-Лев.). **доживáти / дожи́ти вік.** *Краще не жити, ніж доживати вік такою безсловесною рабинею, таким нещасним попихачем.., як ота безталанниця!* (Л. Укр.); — *Чоловік по снігах та лісах, .. а ти сиди вдома одна, доживай вік у чотирьох стінах* (Тют.); — *До живого обшмульгали шию всякі хомути,— він* [Мефодій Кулик] *вдарив себе по шиї! На волі хочу вік дожити!* (Гончар).

ДОЖИТИ: дожи́ти віку *див.* доживати.

ДОЗА: коня́ча (кíнська) дóза, *жарт.* Дуже велика порція, доза. *В ті часи* [у XVI ст.] *аж до XVIII ст. ліки прописувались справді в конячих дозах — у 20—60 раз більших, ніж тепер* (Вітчизна).

ДОЗВОЛИТИ: не дозвóлити наплювáти в кáшу *див.* давати.

ДОЗВОЛЯТИ: не дозволя́ти собі зáйвого. Триматися пристойно, в рамках прийнятих норм. *Я ніколи не дозволяю собі зайвого.*

ДОЗНАТИ: дознáти мýдрості *див.* дізнати.

ДОЗОЛЮВАТИ: дозóлювати до живи́х печінóк *див.* допікати.

ДОЗОЛЯТИ: дозоля́ти до живи́х печінóк *див.* допікати.

ДОЇХАТИ: доїхати кінця́ *кому, діал.* 1. Завдати крайніх неприємностей кому-небудь, ставити в безвихідне становище кого-небудь. *А вже ж я тобі доїду кінця!* (Укр.. присл..); — *Вже ми тобі потому живо кінця доїдемо. Зазнаєш розкошів у сина і невістки* (Фр.).

2. Покінчити з ким-небудь, знищити когось. *Каже Біда: — Лиш помалу! Доберу я причандалу: Тут доносів, там винця, Та й доїду їм кінця* (Фр.).

3. *чому.* Поривати, покінчувати з чим-небудь, закінчувати щось. *Він* [Петро] *не находив пари замолоду, аж по стількох роках на неї* [Анну] *наважився, а вона з розуму сходила, доки доїхала кінця своїй дівочій долі* (Коб.). Синонім: **довести́ до крáю.**

доїхати я́бедами *кого.* Наклепами, доносами завдати великих неприємностей кому-небудь. *Порох таки його доїхав своїми ябедами: він тепер був під судом, без місця* (Мирний).

ДОКАЗ: речови́й дóказ. Предмети, речі, які можуть скомпрометувати когось, стати небажаними свідченнями проти когось.— *Не можна давати ворогові речового доказу до рук* (Тулуб); *Речові докази були тут же, у всіх на очах* (Донч.).

ДОКАЗАТИ: доказáти свогó. Зробити по-своєму, довести свою правоту. *Переходячи мостом бистру річку, якось глянула* [Хима] *в чисту воду та-й не пізнала самої себе..: «Чи се я? Де ж моя краса дівоча поділася?.. Нехай гине, аби я свого доказала* (Вовчок); *Брюховецький доказав таки свого, хоч після й прийняв слушну кару од гетьмана Дорошенка* (П. Куліш); *І вона* [Христя] *рішилася, як тільки Марина докаже свого, розказати про дівку і вдівця* (Мирний).

ДОКИ: дóки й світу сóнця *див.* світу.

ДОКИДАТИ: докидáти / доки́нути хми́зу в жар. Підсилювати, розпалювати які-небудь почуття, переживання і т. ін. *Вислухавши розповідь Лукії Овдіївни,* [Марія Африканівна] *теж докинула хмизу в жар: — Взагалі у Леоніда Максимовича якісь дивовижні погляди на виховання* (Збан.).

ДОКИНЕШ: скільки óком доки́неш *див.* кинеш.

ДОКИНУТИ: доки́нути óком (очи́ма). Досягти своїм зором, поглядом. *До маленьких, низеньких* [квіток] *Сама нахилюсь, До високих очима докину* (Л. Укр.).

доки́нути хми́зу в жар *див.* докидати.

[як] пáлицею (шáпкою, *заст.* **штихóм) доки́нути.** Дуже близько. *Шашло спочатку сидів спокійно, гадаючи, що Павлентій хоче висадити його якнайближче до села, одначе, коли до перекату лишилося вже палицею докинути.., став навколішки і закричав: —..Верни до берега!* (Григір Тют.).

ДОКІР: докі́р (доко́ри) со́вісті (се́рця, сумлі́ння). Переживання, пов'язані з усвідомленням власної несправедливості. *Степан почув між собою і нею велику віддаль, яку проложило горе, почув докір совісті, що він перед цим міг думати про любощі* (Стельмах); *Докори сумління, видно, не особливо гризли його за те, що з-під носа випустив живим того нужденного, більше схожого на чабана, вояку* (Гончар).

ДОКЛАДАТИ: доклада́ти / докла́сти во́за *кому, заст., ірон.* Бити кого-небудь. [М и х а й л о:] *Якби я свою* [жінку] *підстеріг в чім, тут би їй і доклав воза* (Котл.).

доклада́ти / докла́сти душі́ (се́рця) *до чого.* Ставитися до чого-небудь з особливою сумлінністю, робити щось щиро, самовіддано.— *Цікаво, а якби дикий мак тут посіяти? — запитує Порфир.— Він би прийнявся?..— Все прийметься, аби тільки з любов'ю,— весело каже інструктор.— Женьшень і той виросте, якщо душі докладеш* (Гончар); *За останню п'ятирічку врожайність зернових.. подвоїлася.., вдвоє щедріше родить кукурудза. До всього цього доклав рук, серця і безсонних ночей Василь Петрович* (Рад. Укр.).

доклада́ти / докла́сти [свої́х] рук *до чого.* 1. Старатися серйозно, багато працювати над чимнебудь. *«..Як звернеться* [повернеться] *додому* [панич], *та подивиться, що так всюди чисто та гарно, хай догадається: хто то до того своїх рук докладав!» — подумала вона* [Христя] (Мирний); *Як сама не докладеш до всього рук, то нічого й не буде* (Н.-Лев.); *Коли б вона, Катерина, мала свій родючий грунт, то шанувала б його і пестила. Вона б доклала до нього своїх роботящих рук* (Чорн.); // Брати участь у якій-небудь роботі, у створенні чогось. *Головний конструктор та ми з тобою тільки й знаємо, до яких речей Зачіплянка рук уже докладає* (Гончар); *Нам по війні прийшлося знов докласти рук до цих будов* (Гонч.); *Не було в селі жодної людини, яка б не доклала своїх рук до тієї* [електричної] *станції* (Кучер). **докла́сти ру́ки.** *Він* [Грицько]... *і в революцію не спав на печі, і в громадянську воював.. Та до всього руки доклав* (Гуц.).

2. Займатися чим-небудь. (Р у ф і н:].. *Іди, руйнуй, що хочеш і як хочеш. Та не змушуй мене до того докладати рук — се понад силу, я того не можу...* (Л. Укр.); *Вдалині.. вимальовується образ високообдарованого італійського народу, розумного і доброго, ..пристрасного і працьовитого,— тільки не знає він, до чого рук своїх докласти* (Довж.); *Дома взимку.. не було до чого й рук докласти, оце.. перша справжня робота* (Головко); *Роками тисячі людей у місті не знали, куди руки докласти* (Сенч.).

3. Втручатися в що-небудь. *Навіть до набору робочої сили доводилося докладати рук тим першим уже.. кадровим інженерам, серед яких був і Клименко* (Ле).

4. Бути причетним, мати відношення до чогось. *Тиша хотів тут же й попрощатися з ешелоном, бо встиг уже придивитися, який набрід докладає рук до створення самостійної України* (Панч); *У кого так запаморочиться голова? Хто намагається заразити своїм божевіллям увесь завод?.. Васюта, мабуть, тут теж рук доклав* (Шовк.).

доклада́ти / докла́сти свої́х слів, *рідко.* Втручатися, додавати щось в чию-небудь розмову; брати участь у чийй-небудь розмові; висловлюватися з приводу чого-небудь.— *А ви, стара, таки і своїх слів докладіть, як часом Лукина носа вгору задере* (Н.-Лев.).

доклада́ти / докла́сти сил (зуси́ль, пра́ці). Виявляти надзвичайну старанність, наполегливість у роботі, у здійсненні чого-небудь. *Згодом горе улягло́ся.. Аня.. почала ходити на роботу, докладала нелюдських сил, щоб.. вбитися в звичайну колію* (Голов.); *Формуючи полк в Унечі, Щорс докладав усіх сил, щоб червоноармійці були одягнені і взуті* (Скляр); *В радгоспі докладали всіх зусиль, щоб створити йому найкращі умови для роботи* (Кач.); [Ч и р в а:] *А скільки я доклав праці. Скільки жил висотав* (Мик.).

доклада́ти / докла́сти хи́сту *до чого.* Виявити винахідливість, уміння у виконанні, здійсненні чого-небудь. *Довелося докласти хисту, щоб розв'язати це завдання.*

ДОКЛАСТИ: докла́сти во́за; ~ душі́; ~ пра́ці; ~ рук; ~ свої́х слів; ~ сил; ~ хи́сту *див.* докладати.

ДОКОНАТИ: докона́ти свого́. Зробити що-небудь неодмінно по-своєму, добитися здійснення своєї мети. *Та вже хоч і рачки ліз, а свого доконав!* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **доско́чити свого́.**

ДОКОПАТИСЯ: докопа́тися до ко́реня; ~ пра́вди *див.* докопуватися.

ДОКОПУВАТИСЯ: доко́пуватися / докопа́тися до ко́реня (до корі́ння). Глибоко, вдумливо аналізуючи, вивчаючи що-небудь, з'ясовувати його суть. *Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і докопуватися до коріння* (Донч.).

доко́пуватися / докопа́тися до пра́вди (до і́стини). З'ясовувати достовірність чого-небудь. *Марійка збилася з ніг, докопуючись до правди* (Стельмах); *— Ну, й штучка цей учитель! — мимоволі вирвалось у Стадницького.—..Ви хоч би трохи стежили за ним.— А ми це робимо. Отець Миколай не спускає ока з учителя..— Ну, той докопається до істини,— схвально кивнув головою Стадницький* (Стельмах).

ДОКОРУ: без [найме́ншого] доко́ру со́вісті (сумлі́ння). Не переживаючи за власні дії, вчинки

з неприємними наслідками. *Його роботу на засіданні критикували без докору совісті.*

ДОКУПИ: валити все доку́пи *див.* валити; **зв'язувати ~ думки́** *див.* зв'язувати; **~ не збере́ш** *див.* збереш.

ДОЛЕ: щасти́ до́ле *див.* щасти.

ДОЛЕНЬКУ: жи́ти та до́леньку хвали́ти *див.* жити.

ДОЛЕТІТИ: долеті́ти до ву́ха *див.* доноситися.

ДОЛЕЮ: обі́йдений до́лею *див.* обійдений.

ДОЛИВАТИ: долива́ти ма́сла у вого́нь *див.* підливати.

ДОЛИТИ: доли́ти ма́сла до вогню́ *див.* підливати.

ДОЛІ[1]: бода́й до́лі не було́ *див.* було; **іро́нія ~** *див.* іронія; **песту́н ~** *див.* пестун; **попита́ти ~** *див.* попитати.

ДОЛІ[2]: до́лі не валя́ється *див.* валяється.

ДОЛІВЦІ: лічи́ти піщи́нки на долі́вці *див.* лічити.

ДОЛІЗТИ: долі́зти ра́чки *див.* лізти.

ДОЛІТАТИ: долі́тати до ву́ха *див.* доноситися.

ДОЛОНІ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **на доло́ні.** 1. *перев. з сл.* **в и́ д н о**, **в и д н і т и с я** *і т. ін.* Дуже добре, чітко, виразно. *Вони мене не бачать, а мені їх обох видно, як на долоні* (Н.-Лев.); *Пасіка стояла якраз під горою, коло самого лісу, із куреня видно було долину, як на долоні* (Мирний); *Вийшовши на гору, я озирнувся: далеко в низині, за Артилярщиною, мов на долоні, мріло в мареві моє село* (Григір Тют.).

2. Відкритий, ясний, доступний для сприйняття, розуміння. *Тут якраз зійшли ми на горбок, так — невеличкий; да з його глянуть на Хмелинці — село, як на долоні* (Вовчок); *Життя Маріїне, як на долоні, стояло перед нею* [Христею], *гірке та непривітне, зламане панськими вчинками* (Мирний); — *Ану, викладай, Артеме, що там уже вимудрував? — Яке там мудрування! Картина, як на долоні. А ми тільки дивимось та примічаємо* (Головко); *Манжос зараз був перед Павлом, як на долоні; бачив його хижу натуру до найдрібнішої шпаринки в душі* (Гуц.); // Переконливий, незаперечний. *На це переконання мав Славко видні докази, як на долоні* (Март.).

3. Надзвичайно ясно, доступно, зрозуміло. [Є ф р е м *(набік)*:] *Докочується ниточка до клубочка. (Голосно). Зараз всім виявиться все, як на долоні* (Кроп.); *Семен почне розказувати.., що робиться на світі... так усю правду й викладає, так усе й показує, як на долоні* (Коцюб.); *Ясно, як на долоні, що Юрко не винен* (Март.); *Навіть Тимощак, котрий завжди кепкував з доморощених стратегів, раптом загорівся пристрастю пророкування.— Тут же все, як на долоні!.. Ось побачиш, знімемось ще цієї ночі* (Тих.).

4. *перев. з сл.* **б у́ т и**. На виду. *Палаючий Будапешт був перед ним, як на долоні* (Гончар); — *А що мені приховувати? — привітно посміхнулася.. Калерія.— Я перед тобою, як на долоні* (Собко); *Карпенко — славний чолов'яга, він увесь, як на долоні, й крихти за душею не втаїть* (Гуц.); *Як то його приймуть у колгосп, крутилося на думці, бо одне бігати тут хлопчиком, й зовсім інше жити з людьми, де весь ти, мов на долоні* (Літ. Укр.).

5. Щиро, відверто, нічого не втаюючи (розповідати щось). [О л е с я:] *Я тобі всі, як на долоні, виложу свої думки* (Кроп.); *Він не стримався і, як на долоні, поклав усього себе передо мною..— йому ні з ким було поділитися своїми думками і своїм життям* (Перв.).

як на доло́ні воло́сся ви́росте *див.* волосся.

ДОЛОНЮ: як вла́сну (свою́) доло́ню, *з сл.* **з н а́ т и**. Дуже добре. *Ліс свій він знав, як власну долоню* (Хотк.). С и н о н і м: **як свої́ п'ять па́льців.**

ДОЛОНЯ: як доло́ня, *з сл.* **г о́ л и й** *і т. ін.* Зовсім, абсолютно без нічого. *Голий як долоня* (Номис).

ДОЛЮ: ви́пасти на до́лю *див.* випасти; **випробо́вувати ~** *див.* випробовувати; **втопи́ти ~** *див.* втопити; **жи́ти та ~ хвали́ти** *див.* жити; **зв'язувати свою́ ~** *див.* зв'язувати

на до́лю *чию.* Для кого-небудь чи для чогось (перепадати, діставатися і т. ін.).— *На нашу долю.. роботи вистачить,— заспокоював Хома товаришів* (Гончар); — *Добудь що-небудь і на мою долю, га?* (Гончар).

спокуша́ти до́лю *див.* спокушати; **хвали́ти ~** *див.* хвалити.

ДОЛЯ: до́ля ви́пала *кому яка.* Склалися певним чином життєві обставини у кого-небудь; судилося що-небудь комусь.— *Ти іще не знаєш, за ким тобі яка доля випаде.— Цього, надіюсь, ніхто не вгадає* (Стельмах); — *З домовини слізьми нікого не піднімеш,— тихо мовить Семен Новак.— Така вже Дем'янові випала доля* (Цюпа); — *Ох, боже ж мій! — крикнула панночка, плачучи.— Та коли б він* [лікар] *був багатий та вельможний, я б і гадки не мала! Давно б уже була за ним! Та коли ж таке безталання моє! Така доля мені випала* (Вовчок).

до́ля відлива́ється *кому чия, заст.* Хто-небудь з часом терпить, страждає за свої погані чи необачні вчинки. **до́ленька відлива́ється.** [О д а р к а:] *Дитино моя рідная! Не плач. Оце ж тобі одливається твоя доленька, що ти її сама собі добувала* (Мирний).

до́ля згля́неться *на кого.* Кому-небудь поталанило, пощастило, повезло в житті.— *Дівчино-ластівко! — каже* [стара],— *велика туга на моєму серденьку, та, може, ще доля на нас ізглянеться...* (Вовчок). С и н о н і м и: **до́ля ма́слом гу́би зма́сти́ть; до́ля усміхне́ться.**

до́ля ма́слом гу́би зма́сти́ть *кому, рідко.* Пощас-

тило в житті кому-небудь. *Жінка голосила: «Люди як люди. Їм доля маслом губи змастила. Кому — валянки, кому — пігулки од простуди* (Драч). Синоніми: **до́ля зглянеться; до́ля усміхне́ться.**

до́ля обділи́ла (скри́вдила) *кого чим і без додатка.* Хто-небудь не має чого-небудь, позбавлений чогось (певних якостей, можливостей і т. ін.). *Він відчував себе скривдженим. Звик бути всюди і у всьому першим.. і не міг тепер спокійно поставитися до того, що.. доля зненацька скривдила, обділила* (Загреб.); *Обох їх* [Романа і Христину] *не обділила доля тією глибинною селянською чистотою, яку не зміг розсікти ні батіг кріпацтва, ні баришницький масний карбованець.., ні важка поденщина* (Стельмах).

до́ля оберну́лася іншим бо́ком *до кого.* Змінилися обставини на гірше в кого-небудь. *І Бертольдові спочатку.. Довелося звоювати Бусурманських міст немало. От вже він на царське місто Погляда одважним оком, Але тут-то саме доля Обернулась іншим боком* (Л. Укр.).

до́ля підста́вила но́гу *кому, ірон.* Хто-небудь зазнав у своєму житті великої невдачі, краху. *Йому* [Голубові] *доля підставила ногу — перечепила. Полетів він сторч головою і коли не розбився зовсім.., то вже більше не вставав і не поривавсь вставати* (Мирний).

до́ля привела́ *кого до чого.* У кого-небудь склалися певним чином життєві обставини; судилося, довелося. *Не знаю, не знаю, мій друже, Чи сатана лихо коїв, Чи я занедужав? Чи то мене злая доля Привела до того, Таки й досі ще не знаю* (Шевч.); *Молоді наводчики Бойко і Шестаков уже мали за плечима досвід форсування Дунаю. Солдатська доля привела їх сюди через шпиталі та запасні полки з 3-го Українського* (Гончар).

до́ля суди́ла *кому що.* Склалося, здійснилося щось, у кого-небудь певним чином.— *Я вже була втратила надію на своє серце; думала, що йому доля судила недоладну жовту любов повік* (Н.-Лев.); *Буде шарпати буря вітрила.. Ох, коли б мені доля судила Хоч побачити ранню зорю!* (Л. Укр.); *О Батьківщино!.. Боротися за тебе судила доля нам, бо ти — це ми, це ми!..* (Сос.).

до́ля увірва́ла ни́тку *кому, заст.* Хто-небудь помер. *Удові доля увірвала нитку: засипала земля спрацьовані руки, виплакані очі* (Гр.).

до́ля (форту́на) послужи́ла (послу́жить) *кому і без додатка, заст.* Пощастило, поталанило в житті кому-небудь.— *Не послужила фортуна горопасі. Тільки стялись на шаблях, зараз так і положив його вражий кармазин* (П. Куліш); — *Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній. Як послужить доля, то сього року буде велика добич* (Вовчок).

до́ля (форту́на) усміха́ється (посміха́ється) / усміхну́лася (посміхну́лася) *кому.* Для кого-небудь складаються сприятливі життєві обставини; таланить, щастить в житті кому-небудь. *Сірою мрякою насовується на очі далекий потойбічний світ, але він* [Іван] *його відганяє сибірською землею — своєю упертою надією: може, хоч там посміхнеться йому доля* (Стельмах); *В уяві гетьмана виник лисячий образ запорозького пройди, якому фортуна так всміхалася в житті* (Ле); *Фортуна таки раз усміхнулась йому* (Фр.). Синоніми: **до́ля зглянеться; до́ля ма́слом гу́би зма́стить.**

лиха́ (гірка́, щерба́та *і т. ін.)* **до́ля.** 1. *у кого, чия.* Нещасливий, безталанний хто-небудь.— *А давно ж вони* [Лящі] *померли, бабусю?* — *Давненько, моє серце..— Се, мабуть, чи не до них* [до Лящів] *ішла? Може родичка?..— До їх, бабусю, та лиха моя доля* (Вовчок). **лиха́я до́ленька.** *Над Іквою було село, У тім селі на безталання та на погибель виріс я. Лихая доленька моя!* (Шевч.).

2. *чия.* Тяжке, нещасливе, безрадісне життя у кого-небудь.— *Коли подумаю собі про долю тої бідної Марти.., то моя власна щербата доля видаєсь* [видається] *мені раєм!* (Фр.); *Перед очима стає ціле життя поета, його доля щербата, його бажання хоч останні дні свої прожити в поетичній рідній країні* (Коцюб.); *Наша доля, юначе,— підхопив незнайомець,— щербата.. Наша доля.. по панських кишенях прихована. А тільки не треба хнюпити носа. За долею, юначе, нашому братові треба добре попоганятись. Та й не одному* (Коцюба).

3. Горе, нещастя. *Тогді* [тоді] *найбільш нам допікає, коли зла доля однімає, Що нас всього миліше єсть* (Котл.); *Інший, то, може б, не вважав.., що вже вона заручена другому; махнув би, може, з нею в дикі степи.., да й насміявсь би над лихою долею. А Петрові й думку таку було страшно допустити в голову* (П. Куліш); [Павло:] *Не я тебе покидаю, а моя щербата доля!* (Кроп.); — *Рідний брат мій в Америці, Марко. Ще до визволення Галичини пішов світ за очі. Лиха доля погнала* (Цюпа).

[лиха́] до́ля занесла́ *кого куди, заст.* Хто-небудь опинився десь всупереч власному бажанню, через несприятливі життєві обставини.— *І гарно тут, і весела тут місцина.., а мені невесело,— думала Тодозя..,— і куди це занесла мене моя лиха доля? І яка це сила.. занесла мене.. в невідомий край..?* (Н.-Лев.); — *А може тебе* [батька] *доля занесла куди в далеку чужину, на інший край світу..?* (Мирний).

чо́рна до́ля. Тяжке, трагічне життя у кого-небудь. *Згадаймо, що Іван Франко іноді ставив під своїми творами псевдонім Мирон, що Мироном звав він героя найтрагічнішої своєї поеми «Похорон»... Малих миронів з такою чорною долею радянське суспільство не знає* (Рильський).

ща́стя й до́ля *див.* щастя.

ДОМА: бýти і дóма й зáмужем *див.* бути; **не всі~** *див.* всі.

як [у сéбе] дóма (вдóма). 1. *з сл.* жити, поводитися, почувати себе і т. ін. Вільно, невимушено. *Зажила вона* [Христя] *в Перепилихи, як у себе дома* (Мирний); *Не сподобалося Рубінові те, що біля горна він* [Лукійченко] *поводився, як дома, все знав і вмів, а Рубін ще нічого не знав і нічого не вмів* (Сенч.); *Марко затих і почав розташовуватися, як дома* (Тют.); *Повним напруженням волі вона стверджується — і, як у себе вдома, ..зовсім легко ступає до трибуни, легко сходить на неї* (Крот.).

2. *з сл.* бути. Невимушений, нескований у поведінці. *Сапіга підходив до кожного, діловито потискуючи руки.— Роздягайся,— сказав Льоня..— Будь як дома* (Гончар); *— Та чого ж ви стоїте? Сідайте в коло, дорогі наші браття, і будьте як дома* (Тют.).

3. Безцеремонно, нахабно. *Небезпеки були близько, під боком. Про них щоразу нагадували і похмурі силуети дредноутів.., і набридливе стрекотання ворожих гідропланів, що ходили по небу над Хорлами, як дома* (Гончар). **нáче в сéбе дóма.** *Горбань хазяйновито, наче в себе дома, подався до хлівця.., а невдовзі з'явився, перегнувшись під вагою стовпця* (Гуц.).

ДОМАГАТИСЯ: домагáтися / домогтúся свогó. Здійснювати свої наміри, поставлену мету. *Застояний пес домігся свого: він вирвав лискучого ланцюга з нетвердих рук* (Драч).

ДОМАШНЄ: домáшнє вóгнище *див.* вогнище.

ДОМОВИНИ: до [сáмої] домовúни *(рідко* **трунú***).* До кінця життя; до смерті. *Побрались: І тихо, весело прийшли, Душею-серцем неповинні, Аж до самої домовини* (Шевч.); *Нічого з того не вийде, все буде, як було; довіку буде убогий на чужім марнувати свою силу, до домовини не зазнає Маланка кращої долі* (Коцюб.); *Поробляй, поробляй, поробляй! До труни не спочити сіромі* (Граб.). Синоніми: **до остáннього пóдиху; до остáнніх днів; до гробовóї дóшки.**

мéртвий устáв би з домовúни *див.* мертвий.

ДОМОВИНІ: як у домовúні. Тихо і сумно. *А в Чигирині як у домовині, Сумно-сумно. Людей не чуть* (Шевч.).

ДОМОВИНУ: живúм в домовúну лягáти *див.* лягати; **загнáти в~** *див.* загнати; **клáсти в ~** *див.* класти; **хоч у ~** *див.* яму; **хоч у ~ лягáй** *див.* лягай.

ДОМОГТИСЯ; домогтúся свогó *див.* домагатися.

ДОМУ: відбúти від дóму *див.* відбити; **відбúтися від ~** *див.* відбитися; **мир сьóму ~** *див.* мир.

ДОНЕСТИ: донестú важкúй хрест *див.* нести; **~ до вýха** *див.* доносити.

ДОНЕСТИСЯ: донéстися до вýха *див.* доноситися.

ДОНЕЧКА: мáмина дóнечка. Зніжена, примхлива дівчина. *Ксеня не була маминою донечкою, вона мала й свої погляди і досить певний і своєрідний характер* (Голов.). Пор.: **мáмин синóк.**

ДОНИЗУ: звéрху донúзу *див.* зверху.

ДОНОСИТИ: донóсити / донéсти у вýха (у вýхо, до вýха, до вух) *кому, кого, чиїх, чийого.* 1. Повідомляти когось про що-небудь (перев. таємно — з метою обмови і т. ін.). *Але ж я панові у вуха про все доносить не люблю* (Манж.); *Кожне слово Гаріфуліна повинен він, Юлдаш, доносити баєві у вуха* (Донч.). Синоніми: **вносити у вýха; вкладáти у вýха.**

2. Робити чутним, доступним для слухового сприймання що-небудь. *Мікрофони збирали всі привітання й доносили їх до вух Травиці* (Ю. Янов.). Пор.: **донóситися до вýха** (в 1 знач.).

ДОНОСИТИСЯ: донóситися (долітáти) / донéстися (долетíти) до вýха (до вух) *чийого, чиїх.* 1. Ставати чутним, доступним для слухового сприймання. *Хвиля дзвінких голосів доноситься до її вуха* (Мирний); *Луна від вистрілів* [пострілів] *могла донестися до вуха всесильного мандатора* (Хотк.); *Останнє слово команди донеслося до вух Ярини ніби в тумані* (Собко); *Раптом до вуха долітає давно жданий поклик трембіти* (Коцюб.). Пор.: **донóсити у вýха** (в 2 знач.).

2. Ставати відомим кому-небудь, дізнаватися про щось. *Донеслося до вуха, що Марину сватати приходили.* Пор.: **дохóдити до вух.**

ДОПЕКТИ: допектú до живúх печінóк *див.* допікати.

ДОПІКАТИ: допікáти (дошкулáти, діймáти, дозóлювати *і т. ін.)* **/ допектú (дошкýлити, дійняти, дозолúти** *і т. ін.).* **до живúх печінóк (до живóго, до душí, до сéрця** *і т. ін.).* Дуже зачіпати, боляче вражати когось, торкаючись чогось найболючішого для нього. *Допік, дозолив до живих печінок* (Укр.. присл..); *От тільки покійна свекруха було не раз допече до живого, та й то: я було змовчу* (Л. Укр.); *За візком уїдливі Копитькові діти бігли, допікали до живого серця* (Кач.); [Параска:] *Хочу сердитися й буду!.. Бо ви мене до живих печінок дошкулили!..* (Гр.); *— А чи не здається вам, що партійна організація надто вже панькається з вами? — суворо спитала Ступакова.. Слова Ступакової дійняли Сиволапа до живого* (Ткач); *Знову розпухла нога, розболілася, крутило в коліні, діймало до серця* (Збан.); *Христя звідала на своїм віку нетрохи нужди та лиха через людську неправду... Дозолила вона їй до самих живих печінок* (Мирний); *— Доїли ж ви мене до живих печінок!..— сварилась* [Мася].*— Не буду більше так заплітатися* (Свидн.); [Хлопець:] *Зараз видно, що її доторкає до живого* (Л. Укр.). Синоніми: **брáти за печінкú; дохóдити до живóго.**

ДОПОМОГИ: подавáти рýку допомóги *див.* подавати.

ДОРІЖКА: скáтертю дорíжка *див.* дорога.

ДОРІЖКУ: протóптувати дорíжку до сéрця *див.* топтати; **топтáти** ~ *див.* топтати.

ДОРÓГА: дорóга, вкрúта (устéлена) тéрнами (кропивóю, травóю *і т. ін.) чия і без додатка.* Великі труднощі, злигодні, страждання в чиєму-небудь житті; тяжко комусь у житті. *Перед ним лежить дорога, Вкрита тернами, убога, Повна крем'яха, курна, І далека, і страшна* (Щог.); *Терни, якими буде встелена моя дорога, я передбачав* (Гончар).

дорóга (стéжка) тéрном (ожúною, кропивóю *і т. ін.)* **порослá (зарослá)** *чия, куди.* Неможливо повернутися, піти або поїхати куди-небудь чи досягти чогось бажаного. *Була я щаслива, але терном поросла моя дорога до того щастя* (Н.-Лев.); *— Здається мені, що до моєї матінки й дорога терном та колючою ожиною заросла,— сказала Мелашка* (Н.-Лев.); *Клену щоденнеє життя, Та тільки в храм святий і стежка кропивою Вся поросла: немає вороття!* (Дн. Чайка). **дорóги тéрном заростáють.** *А ті люди мої, добрі, кохані, далеко від мене, а ті дороги гарні.., давні, терном заростають* (Стеф.). П о р.: **шлях заріс тéрном.**

дорóга чхáється *кому.* Хто-небудь відчуває близьку мандрівку, поїздку.

дорóга (шлях *і т. ін.)* **стéлиться** *кому.* Хто-небудь має їхати кудись. *Шлях стелився їм далекий. Раділи йому тільки діти й підлітки, що їхатимуть верблюдами* (Тулуб). **дорíжка стéлиться.** *Коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка* (Укр.. присл..).

прямá (рíвна) дорóга (стéжка, магістрáль *і т. ін.).* Правильна, несхибна лінія у житті, діяльності.— *Коли боги не йдуть прямими дорогами, то що робити нам, грішним.— А прямих доріг, пане сотнику, нема. Вони тільки в тумані молодості вважаються рівними й рожевими* (Стельмах); *Той правий, хто йде прямою стежкою, а не збоку* (Мирний); *Він і в останню передсмертну хвилину дякуватиме долі за те, що вона не водила його манівцями, а поставила.. на пряму магістраль* (Гончар).

скáтертю (скатертúною, полотнóм *і т. ін.)* **дорóга** *кому і без додатка, зневажл.* Уживається для вираження побажання позбутися кого-небудь, чиєїсь присутності. *Мобілізація комуністів на війну нам допомогла: боягузи й негідники повтікали геть з партії. Скатертю дорога* (Ленін); *— Власне кажучи, я і зараз не збагну, в чому тут драма. Ну і поїхали собі додому. Скатертю дорога!* (Головко). **ковбáскою дорóга.**— *Я на гармошці гратиму. Оркестр дезертирував, як пацюки з корабля,— ковбаскою йому дорога* (Гуц.).

стовповá дорóга *див.* шлях.

тудú й дорóга. 1. *кому.* Уживається для вираження згоди, схвалення на те, що когось справедливо покарано, чи його чекає невдача. *Коли було побачить* [Тихон], *що чоловік.. йде в шинок.., то.. і скаже: — Туди ледачому і дорога!* (Кв.-Осн.); [А н т о н:] *Нехай накладають на себе руки ті, за котрими є кому жалкувати; а наш брат, бідолаха, загине не своєю смертю, то скажуть: «Туди йому й дорога, ледацюзі!»* (Кроп.); *— Справляйся.. та вертайся, Давиде, будем до діла братися. То ще берігся, було задля чого.. А тепер — уб'ють, туди й дорога. А правди ми таки повинні добитися!* (Головко); *— А Хлопешка — ти чув? — зник, кажуть, уночі. В олешківські плавні, мабуть, до Гаркуші подався.— Туди йому й дорога* (Гончар).

2. *чому.* Так тому й бути, не варто про це думати, журитися, шкодувати.— *Не в хаті діло,— глибокодумно зауважував Свербивус.— А в чому ж? — дивувався Коритний.— В тому, що її спалили.— Туди їй і дорога,— жартував Коритний,— нема чого шкодувати* (М. Ю. Тарн.).

уторóвана (утéрта, утóптана, протóптана, *рідко* **бúта** *і т. ін.)* **дорóга (стéжка); уторóваний (утéртий, утóптаний, протóптаний,** *рідко* **бúтий** *і т. ін.)* **шлях.** Легка, звична, уже освоєна іншими форма діяльності; апробований спосіб розв'язання питань і т. ін. *Він любив сина, але надто сильно привик ходити утертою стежкою, жити в старім традиційнім ладі і світогляді, щоб зрозуміти подуви нового часу* (Фр.); *Хіба шлях цього великого майстра* [Олександра Довженка] *був рівний, як бита дорога..? Звичайно, ні. Та битої дороги Довженко й не шукав* (Рильський); *Не йди утоптаним шляхом, Віддай життя на вищі цілі* (Граб.); *У нас тепер чимало появилось архівних дослідачів, та на лихо праця їх або безсистемна, або йде по проторованій уже дорозі* (Драч).

щоб дорóга слáлася скáтертю (скатертúною, полотнóм *і т. ін*). Уживається для вираження побажання доброї, щасливої дороги. *На ганку ще випили, щоб дорога слалася скатертю* (Н.-Лев.).

ДОРОГÁ: кóжна хвилúна дорогá *див.* хвилина.

ДОРОГИ: дорóги не доторкáтися *див.* доторкатися.

дорóги розхóдяться / розійшлúся *чиї.* Припиняються зв'язки, стосунки між ким-небудь через життєві обставини, розбіжність поглядів, інтересів і т. ін. *Може,.. назавжди розійдуться їхні* [Тані й Богдана] *дороги і ніколи вже не буде їхнього солодкого вимріяного щастя* (Гончар).

дорóги схóдяться (схрéщуються) / зійшлúся (схрестúлися) *чиї.* Хто-небудь зустрічається з кимось в житті, має спільні інтереси, вступає в певні стосунки, які іноді приводять до зіткнення. *Кобзар Білорусії — Янка Купала читав «Заповіт» нашого Тараса у своєму перекладі. І тут сходились дороги щирих народних поетів* (Мас.); *В цім місті вишневім колись Дороги наші схрестились* (Вирган); *— Ми ще стрінемось, пане сотнику!..*

Ще зійдуться наші дороги (Стельмах); *А Порфир, бач, русявий удався. Де ж він, той, у кого він вдався? Чи коли-небудь зійдуться їхні дороги?* (Гончар). **доріжки схрестились.**— *Аж ось де схрестились наші доріжки. Тільки ти не вмирай. Дай мені помучити тебе...* (Тют.).

збивáти з дорóги *див.* збивати; **збивáтися з ~** *див.* збиватися; **збóчувати з ~** *див.* збочувати; **звертáти з ~** *див.* звертати.

з широ́кої доро́ги. Запеклий, невиправний (бандит, злодій).— *Бандит він із широкої дороги! — А коли бандит, чого зв'язалась?* (Гуц.).

стáти поперéк дорóги *див.* стати.

щаслúвої дорóги *кому.* Уживається як побажання доброї, вдалої поїздки, подорожі тому, хто від'їжджає куди-небудь.— *Поправляюся... Наберуся сил...— Набирайся, сестричко, набирайся... Щасливої тобі дороги!..* (Гончар). **щаслúва дорóга.** *Спасибі, щаслива дорога! — одказувала молодиця* (Вовчок).

ДОРОГО: дóрого б дав *див.* дав.

ДОРÓГОЮ: ітú своéю дорóгою *див.* іти; **обминáти десятóю ~** *див.* обминати.

ДОРОГÓЮ: дорогóю цінóю *див.* ціною; **з ~ душéю** *див.* душею.

ДОРОГУ: верстáти дорóгу *див.* верстати; **вивóдити на широ́ку ~** *див.* виводити; **вихóдити на ~** *див.* виходити; **відкривáти ~** *див.* відкривати; **вступáти на ~** *див.* вступати; **глáдити ~** *див.* гладити; **давáти ~** *див.* давати; **забýти ~** *див.* забути; **зав'язáти ~** *див.* зав'язати; **заказáти ~** *див.* заказати; **заступáти ~** *див.* заступати; **знахóдити ~ до сéрця** *див.* знаходити; **ітú в далéку ~** *див.* іти; **направля́ти на вíрну ~** *див.* направляти; **не на ту ~ спровáджувати** *див.* спроваджувати; **перебивáти ~** *див.* перебивати; **перетинáти ~** *див.* перетинати; **покáзувати ~** *див.* показувати; **пробúти грудьмú ~** *див.* пробити; **прокладáти ~; прокладáти ~ до сéрця** *див.* прокладати; **ставáти на слизькý ~** *див.* ставати; **торувáти ~** *див.* торувати; **укáзувати ~** *див.* указувати; **хоч об ~ вдар** *див.* вдар; **чéрез ~ навпрúсядки** *див.* навприсядки.

ДОРОЗІ: лічúти грудкú на дорóзі *див.* лічити.

на бóжій (остáнній) дорóзі, *заст.* В передсмертному стані. *Аж здивувавсь* [панотець], *що така здорова дівка, у три дні, як занедужала, а вже й на божій дорозі* (Кв.-Осн.); *Робила й не спала* [Катря], *поки аж.. сон її обняв коло колиски. Прокинеться,— до дитини, а дитинка вже на божій дорозі* (Вовчок).

на дорóзі не валя́ється *див.* валяється.

на слизькíй дорóзі. При ризикованих, непевних чи небезпечних життєвих обставинах. *Допорався* [Чіпка в коморі] *як знав; вирнув — та й наткнувся на сторожа... Чи пан, чи пропав?.. На слизькій дорозі більше пропадає під такий час* (Мирний).

не по дорóзі *див.* путі.

по дорóзі. 1. Під час руху (ходи, їзди), разом ідучи, їдучи. *Дядько Гордій про лист згадав, що казав ото Давид по дорозі, але Зінька цього вже не чула* (Головко); *По дорозі до них приєднуються ще кілька хлопців, і вони йдуть до клубу* (Гончар).

2. *з сл.* з а х ó д и т и, з а ї ж д ж á т и *і т. ін.* Мимохідь, заодно. *Гостювала* [дочка] *в Журбівці в тьоті.. А це їде з братом додому.. По дорозі й до нас заїхали* (Головко); *По дорозі ми зайшли до Професора й посиділи в нього з годину на китайських кріслах* (Ю. Янов.).

3. *кому, з ким.* В тому самому напрямі. *І просить він* [Кармель] *дівчину: — Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів, мені по дорозі!* (Вовчок); [М и л е в с ь к и й:] *Я вас поведу, Олександро Вікторівно..!* [С а н я:] *Та нам з вами, здається, по дорозі* (Л. Укр.); *Разом вийшли на вулицю. Виявилось, що їм по дорозі* (Головко).

4. *кому, з ким.* Разом, спільно, заодно (про єдність поглядів, переконань, прагнень і т. ін.).— *Тепер вся наша Чаплинка,— пояснює старий Килигей синові,— вважай, що мобілізована...— Проти кого? — Проти біляків, і проти француза, і проти грека...— Тоді нам з вами по дорозі* (Гончар); *З фразерствуючими.. радикалами нам не по дорозі* (Ленін); *О привиди життя!.. Доволі вже омани! Не по дорозі нам, бо ми йдемо вперед!* (Сос.); [К а б а к:] *З Хмельницьким нам не по дорозі, з Хмельницьким треба помиритись* (Корн.); *Про себе він давно вирішив, що з Дмитром йому не по дорозі* (М. Ю. Тарн.).

при бúтій дорóзі. На людному місці, на місці великого руху, скупчення людей. *Пішла селом, Плаче Катерина.. Як тополя стала в полі При битій дорозі; Як роса та до схід сонця, Покапали сльози* (Шевч.); — *Видно, знову діло в бандитизм упирається.. То Шепель, то Гальчевський, ..грім би їх на битій дорозі навіки прибив* (Стельмах); *Він* [Денис] *подав Тимкові мозолясту руку і .. пішов вайлуватою ходою.. Ні туги, ні суму не було в його очах, немовби він розпрощався не з односельчанами, а з випадковими супутниками при битій дорозі* (Тют.).

стáти на дорóзі *див.* стати; **стоя́ти на бóжій ~; стоя́ти на прáвильній ~** *див.* стояти; **як горóх при ~** *див.* горох.

ДОРОСТИ: дорóсти до рíвня *чого, чийого.* Зрівнятися, стати однаковим з ким-, чим-небудь у культурному, освітньому, виробничому і т. ін. відношенні. *Наше панство не доросло до рівня стародавнього Риму, де кожен з гордістю поспішав на захист Ойчизни* [Вітчизни] (Тулуб).

ДОСАДА: досáда берé (розбирáє) / взялá (розібрáла) *кого.* Хто-небудь переймається почуттям невдоволення, образи, душевної гіркоти і т. ін. *Досада брала Гната, що він не похопиться бистрим словом, як Петро* (Коцюб.); *Дівчину аж*

досада бере: поїздки тієї на два дні, тільки документи здаси та й назад, а вовтузні, наче збирають тебе на острів Діксон (Гончар); — *Кричиш! — образився Шумило.— І без тебе досада бере за вбогий техмінімум* (Довж.); *Узяла Гвинтовку досада; напавсь на бідолашну княгиню* (П. Куліш); *Миколу взяла досада, що мати хвалить Варку, а не ту дівчину, що недавно брала воду в березі* (Н.-Лев.); *Явдоха уже стала щось верховодити, ..Мотрю розібрала досада, вона обізвала Явдоху панією* (Мирний). **досáда гризé.** *А стара пані.. прислухається, що вони там між собою говорять.., та вже така її досада гризе, що вони вкупочці, а розлучити несила* (Вовчок). Синоніми: **досáда нахóдить; досáда печé; досáда смóкче сéрце; досáда хапáє за сéрце.**

досáда нахóдить / найшлá *на кого.* Хто-небудь несподівано починає відчувати невдоволення, роздратованість, образу і т. ін. *Досада мене така взяла! А, звісно, як досада найде на господаря, то на кому ж її зірвати, як тільки* [тільки] *на своїх близьких тобі людей?* (Мирний). Синоніми: **досáда берé; досáда печé; досáда смóкче сéрце; досáда хапáє за сéрце.**

досáда печé / запеклá *кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває душевну гіркоту, образу, невдоволення і т. ін. *День отемнів мені, узяв жаль, запекла досада: — Поїхала! — лист писаний учора* (Вас.). **досáда запеклá сéрце** *кому. Не раз дорікав собі Марко в думках, скаржився на своє безталання. Бувало така досада запече серце, що криком кричав би* (Цюпа). Синоніми: **досáда берé; досáда нахóдить; досáда смóкче сéрце; досáда хапáє за сéрце.**

досáда смóкче / засмоктáла сéрце *чиє.* Хто-небудь відчуває приплив невдоволення, душевної гіркоти, образи і т. ін. **досáда почалá смоктáти сéрце.** *Павло жалкував, що не міг взяти участь у цій справедливій розплаті, й гірка досада знову почала смоктати його серце* (Кучер). Синоніми: **досáда берé; досáда нахóдить; досáда печé; досáда хапáє за сéрце.**

досáда хапáє / вхопúла за сéрце *кого.* Хто-небудь раптово відчуває невдоволення, роздратованість, образу і т. ін.— *Я думала, що у вас ще й на третій* [рік в наймах] *зостануся.— Та й я б то, Варко,— одказує* [господиня], *не від того, та що ж? У тебе мале.. І така мене досада за серце вхопила!..* (Мирний). Синоніми: **досáда берé; досáда нахóдить; досáда печé; досáда смóкче сéрце.**

ДОСКОЧИТИ: доскóчити лúха. Потрапити в біду, в скрутне становище. *Спати в такій дорозі — не слід, щоб не доскочити лиха* (Кол.); — *Коли б з тим лісом не доскочив* [Левко] *лиха собі* (Стельмах).

доскóчити свогó *рідко.* Досягти своєї мети, домогтися чогось. *Він* [Грицько] *тепер уже свого доскочив. Чого йому з шкури вилазити* (Мирний). Синонім: **доконáти свогó.**

ДОСПІВАНА: доспíвана пíсенька *див.* пісенька.

ДОСТАТКАХ: оплúвáти в достáтках *див.* опливати.

ДОСТАТКУ: як з рóга достáтку *див.* рога.

ДОСТОЙНИЙ: достóйний (вáртий) пéнзля худóжника. Дуже гарний. *Образ його коханої достойний пензля художника.*

ДОСЯГАТИ: досягáти / досягтú апогéю. Виявлятися найбільшою мірою. *Невдоволення, ба навіть лють Крокви досягли апогею, коли Ігор познайомився з його сусідкою по квартирі Тамілою Голобородько* (Дмит.).

ДОСЯГНУТИ: досягнýти (досягтú) óком. Побачити, сприйняти зором. *Небо синє, чисте — ні плямочки.. Не продивитись його глибини, не досягнути оком до краю!* (Мирний).

ДОСЯГТИ: досягтú апогéю *див.* досягати; ~ **óком** *див.* досягнути.

ДОТЕПАМИ: сúпати дотéпами *див.* сипати.

ДОТИКАТИ: землі не дотикáти *див.* доторкатися.

ДОТИНАТИ: дотинáти / дотя́ти [гóстрим] язикóм *кому.* Гостро, дотепно відповідати кому-небудь, дошкуляти влучним словом. *Жарту або якогось іншого радого та щирого слова не чув від неї* [Лесихи] *ніхто. Кожному, аби хто, вміла дотяти острим* [гострим] *язиком* (Фр.).

ДОТОРКАТИ: доторкáти до живóго *див.* доїдати.

ДОТОРКАТИСЯ: доторкáтися до живúх печінóк *див.* доїдати.

землі (дорóги) не доторкáтися (дотóркуватися *діал.* **дотикáти),** *з сл.* **ітú, ходúти** *і т. ін.* 1. Дуже легко й швидко. *Вітер жене, шумить, вона біжить, не оглядаючись і не доторкаючись землі* (Кобр.).

2. З почуттям власної гідності; гордо, пишаючись. *Діла йшли дуже добре. Леон Гаммершляг ходив, землі не дотикаючи з гордості і радості* (Фр.); *Буйна радість хвиля за хвилею стала огортати його* [Грицька].. *Йшов він і здавалося йому, що дороги він не доторкається* (Вас.).

[і] пýчкою (пáльцем) не доторкáтися / не доторкнýтися *до кого.* Не зачіпати, не кривдити, не турбувати кого-небудь.— *Таке диво,— говорить сусіда.., забачать* [розбійники] *— ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був — і пучкою не доторкнуться* (Вовчок).

ДОТОРКУВАТИСЯ: землі не дотóркуватися *див.* землі.

ДОТОЧИТИ: ні врíзати, ні доточúти *див.* врізати.

ДОТРИМАТИ: дотрúмати слóва *див.* додержувати.

ДОТРИМУВАТИ: дотри́мувати сло́ва *див.* додержувати.

ДОТЯГЛИСЬ: ру́ки не дотягли́сь *див.* руки.

ДОХОДИТИ: дохо́дити / дійти́ до абсу́рду. Нерозумно, безглуздо діяти, поводитися.— *Не всі ж офіцери зрадники,— сказав.. Щорс.— Інша справа, не можна віддати їм командування, але не слід доходити до абсурду* (Довж.).

дохо́дити / дійти́ [до] ви́сновку (ду́мки). Остаточно переконуватися в чомусь; приймаючи певне рішення (звичайно після розмірковувань, суперечок і т. ін.). *І як-таки вони отаку гаву вловили. Ще раз, і ще думав над цим Цигуля й завжди доходив саме того висновку, що не пусте це* (Головко); *Самієв знову погнав розвідників на фланги, поставивши завдання — шукати проходів. Бо і він, і Воронцов, оцінюючи обстановку, доходили єдиного висновку: перевал доведеться брати саме там, у непрохідних лісових хащах* (Гончар); *Довго всі радилися, міркували, як воно найлегше забрати звіздочолого* [коня] *з обозу. І кінець кінцем дійшли такого можливого висновку: вночі, коли всі поснуть, Андрій.. сяде на нього верхи і ну тікати* (Д. Бедзик); — *Я багато передумав, і дійшов висновку, що, мабуть.. мабуть, ти маєш право... вволити свою волю..* (Гуц.); *Петро Петрович дійшов до думки, що власне тепер земські начальники мають найбільшу місію культурну і політичну* (Сам.); *В хаті Бондариха.. довго видивлялася в дзеркало, аж сама собі докоряти почала, однак дійшла до думки, що вона ще молодиця хоч куди* (Стельмах).

дохо́дити / дійти́ до вух *чиїх.* Ставати відомим кому-небудь. *Данило хоче докладно знати, що діється в Галичі. Дійшло до його вух, що бояри знов гострять супроти нього зуби* (Хижняк). **дійти́ до ву́ха.**— *Як скажу, що служба мені не до вподоби, то це часом може дійти до вуха начальника* (Н.-Лев.); — *Чи ти бачиш, хто за сотню верстов.. примчався до тебе, не спавши і не прилягавши й на часину.. з того безталанного часу, як тяжка звістка дійшла до її вуха?* (Мирний). Пор.: **доно́ситися до ву́ха** (в 2 знач.).

дохо́дити / дійти́ до гроша́, *діал., рідко.* Заробляти на прожиття.— *Я ніколи ночі не доспав, обіду не доїв, бігав, кидався, туманив хлопів, підлизувався шандарам, ой, тяжко згадувати про всі ті способи, як я до гроша доходив!* (Фр.).

дохо́дити / дійти́ до живо́го (до [живи́х] печіно́к). Завдавати страждань кому-небудь. *Вони* [пани] *собі повбирались в управу, лущитимуть з нас грошики та й ні гадки! — А нашому братові дошкуля, до самих печінок доходить,— веде річ перший* (Мирний); *До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить — тільки бідній матері допекло* (Свидн.); *Вона не чула ще від нього приязного слова, не мала поради! І так вже їй остогидло, так остобісіло, до живих печінок дійшло!* (Коцюб.). Синоніми: **допіка́ти до живи́х печіно́к; бра́ти за печінки́.**

дохо́дити / дійти́ до клубо́чка. 1. Розбиратися у якійсь заплутаній справі, розкривати щось. *Поліз* [Чижик] *у шафу з старими ділами. Перекинув одно, перевернув друге, заглянув у третє, в п'яте, в десяте — натрапив на слід, піймав нитку — та разом з Шавкуном дійшли до клубочка* (Мирний).

2. Повністю з'ясовуватися (про щось раніше невідоме, заплутане). **по ни́точці дійти́ до клубо́чка.** *Тут усе явиться, усе відкриється по ниточці, як кажуть, дійде і до клубочка* (Кв.-Осн.).

дохо́дити / дійти́ до кра́йнощів. Переступати, перевищувати міру в чому-небудь, діючи надто запопадливо. *Ніхто не буде перечити, в основі нашої естетики лежить праця, скажу точніше — соціалістична праця.. Одначе й тут ми подекуди доходимо до крайнощів і саме крайнощів натуралістичного порядку* (Рильський); *До крайнощів, як то кажуть, не дійшло. Але.. наші хлопці не одмовили собі в приємності побешкетувати з радощів* (Ю. Янов.). Пор.: **вдава́тися кра́йності; впада́ти в кра́йність.**

дохо́дити / дійти́ [до] кра́ю (кінця́). 1. *в чому і без додатка.* Закінчувати, завершувати що-небудь. *Даруйте, коли ви юнак і вам кортить скоріше в усьому доходити краю* (Ю. Янов.); — *Ніде на світі ти* [Гаво], *може не знайдеш другого двора, другого дідича, з котрим би так легко можна було дійти до кінця, як з тутешнім!* (Фр.); *Довгенько ми говорили, але так до кінця і не дійшли — хто я такий: партійний чи безпартійний* (М. Ю. Тарн.).

2. Закінчуватися, завершуватися. *Ще палаців зали високі Розцвічує пензель митця, Але вже кінчаються строки І праця доходить кінця* (Бажан); *Осінь виразно конала вже, доходила краю, та ще пручалася з останніх сил* (Лев.).

3. Досягати найвищого рівня, виявлятися більшою мірою. *Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора. Люті морози доходили краю й не попускали* (Довж.); *Повинно щось статися. Напруження дійшло до краю. Наближається гроза* (Довж.). Пор.: **дохо́дити до ри́ски.**

4. Вичерпувати всі свої можливості; опинятися в безвихідному становищі. *Часом після такої гарячки вся енергія його* [Гнатова] *спадала, і якийсь голос говорив в нім: «Навіщо?.. кінець! Дійшов до краю!»* (Коцюб.).

дохо́дити / дійти́ [до] ла́ду́. 1. *з ким.* Залагоджувати яку-небудь справу з ким-небудь, досягати повного розуміння з кимось. *Так само і з урядами не міг* [пан Трацький] *ніколи дійти до ладу* (Фр.); *З Когеном я ще раз поважно переба-*

лакаю, хоч чи вийде що з цього? З тим брехуном не дійдеш до ладу (Коцюб.).

2. *з чим і без додатка.* Розбиратися, орієнтуватися в чомусь. — *Якось воно так порізано, що я й ладу не дійду... В нас не так шиють, як у панів,— мовила.. Дарка* (Л. Укр.); *Омелян дивувався, що дзвони.. так висіли, що ніякий дзвонар не зумів би з ними дійти ладу* (Ільч.).

3. Набувати стрункості, впорядковуватися. *Тепер думки в його* [Андрієвій] *голові поступово доходили ладу. Він починав розуміти: машина, певно, підірвалася на міні* (Ю. Бедзик).

дохо́дити / дійти́ [до] літ [свої́х] ([до] зро́сту). Ставати дорослим, досягати повноліття. *Довгі, безщасні вдовині роки. Доходили до зросту діти, допомагали їй заробляти на хліб* (Мушк.); *Як дійшла вона літ своїх, то я без клопоту хліб їла: вона й зробить усе, й доглеедить усього* (Вовчок); *По інших сторонах то навіть підлітків по школах учать про те, ..які вони матимуть права і які обов'язки, коли дійдуть до літ* (Л. Укр.); *Багато парубків літа свої перейшли, не женившись,— дожидали дівчину, поки літ своїх дійде, щоб сватами засилатися* (Вас.). А н т о н і м: **вихо́дити з літ.**

дохо́дити / дійти́ до путтѧ́. Успішно вирішуватися, розв'язуватися. *З надходженням холодів мало не цілком припинилися й.. геолого-свердлильні роботи.. Це давало привід місцевим людям робити свої висновки..— Чи воно ж до путтѧ коли дійде, чи так, поповтузились на воді, наробили скрізь у скелях дір — та на тому й кінець?* (Коцюба).

дохо́дити / дійти́ до ри́ски. Досягати найвищого рівня, виявлятися найповнішою мірою. *Напруженість Бронкових нервів доходить до риски, де повинен статися вибух або наступить апатичне відпруження* (Вільде). П о р.: **дохо́дити кра́ю** (в 3 знач.).

дохо́дити / дійти́ [до] ро́зуму. 1. Ставати розсудливим, розумово зрілим. *Годі вже мені, мамо, до розуму доходити. Вченій, просвіченій* [освіченій] *людині не слід піклуватись худобою та борошном* (Н.-Лев); — *Став* [Чіпка] *розуму доходити,— одказує Оришка,— сам побачив, що треба робити* (Мирний); — *То ж треба стільки тих книжок перечитати, щоб дійти до розуму* (Панч).

2. Навчатися розбиратися в чому-небудь, розумітися на чомусь. [Б и ч о к:] *Одначе Мартин почина ніби до розуму доходити, хтось-то вже його навча проти мене!..* (Кроп.).

дохо́дити / дійти́ до рук *чиїх, кому і без додатка.* Ставати чиїм-небудь надбанням, діставатися комусь. [Х р а п к о:] *..Батьки тут по домівках із сили лізуть, збирають ту копійку до копійчини та засилають дітям..; а вони он як тринькають добро родительське* [батьківське]! *Гарно, гарно... А то все, що нашармака воно доводиться, нетружена копійка до рук доходить!* (Мирний).

дохо́дити / дійти́ до се́рця (до душі́) *кому, чийого і без додатка.* Хвилювати, зворушувати, боляче вражати, зачіпати. *Та жалібна пісня доходила до серця, вимовляла якусь втрату, якийсь смуток та жаль* (Н.-Лев.); — *Коли вода камінь пробиває, а то щоб живе слово не дійшло до душі,— одказав Петро* (Мирний); *Ще ніколи Ніколає не бачив свого тестя таким. Видно, слова його дійшли до серця, до душі Петру, розворушили її* (Чаб.); *Голос дяка наче подужчав, забачивши живого чоловіка коло себе, кожне слово його, мов гвіздок, доходило Йосипенкові до серця і драло морозом по жилах* (Мирний). **дохо́дити до се́рденька.** *Й не чула того вечора Маруся — наймичка, як хазяйка сварилася на неї за гаяння, як дорікала й докоряла, і не доходило їй аніщо гіркеє до серденька, що трепехалося з розкоші любої та нової* (Вовчок).

дохо́дити / дійти́ до тя́ми. Усвідомлювати, розуміти що-небудь. *Свіжоспечений помічник кока Андрій Стурчак ніяк не доходив до тями.. і.. вірив своїй удачі і не вірив* (Логв.); *Володимирові Бистрику аж тепер дійшло до тями: зустрівся з молодим робітником, про якого вчора пророчила сестра* (Чорн.). **дійти́ тя́ми.** *Боб так отетерів, що не міг дійти тями. Оговтавшись трохи.., мовив дещо зневажливо..: — Ану зійдіть із дороги..!* (Гуц.). П о р.: **бра́ти до тя́ми.** С и н о н і м и: **бра́ти в ро́зум; бра́ти в тямки́.**

дохо́дити / дійти́ зго́ди. Досягати домовленості з ким-небудь про щось, взаємно погоджуючи свої погляди, точки зору. *З добрими людьми завжди згоди можна дійти* (Укр.. присл..); *Люди стріпувалися лише для того, щоб умить дійти мовчазної згоди про зупинку й довгий спочинок* (Загреб.).

дохо́дити / дійти́ свої́м (вла́сним) ро́зумом *до чого, чого.* Осягати, усвідомлювати зміст, значення і т. ін. чого-небудь самостійно, без сторонньої допомоги. *Спати більше Гордій не міг. Він боявся щось прогавити, а все необхідно бачити на власні очі і дійти всього своїм розумом* (Коп.); *Любить Іван Іванович до всього власним розумом дійти, руки своєї докласти* (Веч. Київ).

дохо́дити до па́м'яті *див.* прийти; **~ смаку́** *див.* добирати.

ДОХОДИТЬ: ді́ло дохо́дить *див.* діло.

дохо́дить / ді́йде до ді́ла. Виникає необхідність переходу до практичної діяльності.— *Турма... отара...— думав він* [Семен], — *а не громада.— Сеєтеє, теє-сеє, а як дійде до діла, то й розтечуться, розповзуться, як тая купа черваків* [черв'яків] *на сонці* (Коцюб.).

ДОХОДЯТЬ: ру́ки не дохо́дять *див.* руки.

ДОЧКИ: у до́чки годи́тися *див.* годитися.

ДОШКИ: від до́шки до до́шки. 1. *перев. з сл.* п р о ч и т а́ т и, в и́ в ч и т и *і т. ін.* Нічого не пропускаючи, від початку до кінця. *Хоча в них* [часописах] *не було нічого цікавого.., проте він*

[капітан] *прочитував їх від дошки до дошки* (Фр.). Синоніми: **від а до я; від а до зет.**

2. *рідко.* Повністю, у всіх деталях. *«Цікаво було б розворушити роман і самої Марти Кирилівни. Я ж знаю її давній роман з Бичковським, як-то кажуть, од дошки до дошки..», — подумала Християна* (Н.-Лев.).

до гробової (*рідко* до су́дної) до́шки. До кінця життя, до смерті. *Мати ще й донині плаче, а в мене й до гробової дошки не перестане боліти* (Фр.); *Пам'ятатиме до нових вініків і до судної дошки, поки аж пороху на очі насиплють* (Укр.. присл..). Синоніми: **до оста́ннього по́диху; до оста́нніх днів; до домовини.**

до до́шки, *перев. з сл.* все, *рідко.* Повністю, без залишку; дощенту. *Він просадив* [у карти] *коляску, дрожжи, Два хомути, трьох жеребців, Сережки жінки, все — до дошки* (Лерм., перекл. Рильського).

ДОШКУ: в до́шку, *розм., рідко.* Дуже сильно. *Хлопці довго і вперто опрацьовували текст і позаморювались «у дошку»* (Мик.).

свій у до́шку *див.* свій; **ста́вити на одну́ ~** *див.* ставити.

ДОШКУЛЯТИ: дошкуля́ти до живи́х печіно́к *див.* допікати.

ДОЩ: золоти́й дощ. Великі несподівані прибутки. *Кривдно було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода проллється золотим дощем насамперед на довколишніх степових магнатів* (Гончар).

щоб тебе́ дощ намочи́в. Уживається як висловлення невдоволення ким-небудь, захоплення чи здивування перев. з гумористичним відтінком. *Панько зачепився і впав.— А щоб тебе дощ намочив! — невдоволено сказав він.* Синоніми: **дідько б тебе́ взяв; аби́ тебе́ дідько сколо́в.**

як дощ на го́лову *див.* сніг.

ДОЩУ: з дощу́ та під ри́нву. Від однієї небезпеки та до іншої, з однієї біди в іншу, ще гіршу. *З наймів довелося повернутися до сварливої мачухи, не краще, як з дощу та під ринву.* Синонім: **з вогню́ в по́лум'я.**

як гриби́ після дощу́ *див.* гриби.

ДРАБИНА: ієрархі́чна драби́на. Послідовне розміщення посад, чинів і т. ін. від найнижчих до найвищих в порядку їх підлеглості. *На його службі здорово діяла ієрархічна драбина.*

ДРАЖНИТИ: дражни́ти (дратува́ти) соба́к, *ірон.* 1. *заст.* Ходити по чужих дворах, випрошуючи милостиню; жебракувати. *Се* [ті,] *що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак дражнили по дворах* (Котл.); [Відьма:] — *..Я собак дражнила Попід вікнами з старцями* (Шевч.); *Не знають* [брати] *сердешні, що їм і чинить: нізащо купить і шматка хліба, а попід вікнами собак дратувать — сором* (Стор.).

2. Ходити по чужих дворах з якими-небудь справами, проханнями.— *Запам'ятовуйте, Свириде Яковлевичу. Ви, знаю, чоловік жадібний. А як пособите мені* [вчителеві] *зібрати учнів до школи? Дражню собак по селі, записую школярів, а батьки їх утаюють від мене* (Стельмах); *Чим вони* [дівчата], *зрештою, завинили перед богом, що, кинувши близьких і рідних, мусять іти десь з торбами на плечах, дражнити чужих собак* (Гончар).

ДРАЛА: дава́ти дра́ла *див.* давати.

ДРАНИЙ: як дра́ний чо́біт *див.* чобіт.

ДРАНКИ: да́ти дра́нки *див.* дати; **убира́тися з ~ в перепера́нку** *див.* убиратися.

ДРАНТЯМ: трясти́ дра́нтям *див.* трясти.

ДРАПАКА: дава́ти драпака́ *див.* давати.

ДРАТИ: дра́ти ли́ко *див.* дерти.

ДРАТУВАТИ: дратува́ти не́рви *кому і без додатка.* Виводити кого-небудь з стану рівноваги.— *І навіщо вони дзвонять лопатами, ті робітники... це так дратує нерви...* (Коцюб.). Пор.: **дія́ти на не́рви.**

дратува́ти соба́к *див.* дражнити.

ДРЕВУ: розтіка́тися ми́слями по дре́ву *див.* розтікатися.

ДРИГОМ: догори́ дри́гом *див.* догори; **кебе́та догори́ ~ ста́ла** *див.* кебета; **леті́ти догори́ ~** *див.* летіти.

ДРИЖАКАМИ: дрижака́ми обси́пало *див.* обсипало; **нагодува́ти ~** *див.* нагодувати.

ДРИЖАКИ: бере́ на дрижаки́ *див.* бере; **вибива́ти ~** *див.* вибивати.

дрижаки́ пробира́ють (пройма́ють, напада́ють, беру́ть, б'ють, хапа́ють *і т. ін.*) / пробра́ли (пройняли́, напа́ли, взяли́ *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хто-небудь тремтить, трясеться від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. *Стомлений, я заснув, але швидко прокинувся від холоду. Мене всього пробирали дрижаки* (Багм.); *Зайду! Хоч погріюсь, бо вже з холоду дрижаки беруть. Доки дійду до Черкас, геть задубію* (Пригара); *Дівчину хапали дрижаки — як це страшно: вдягтися в чорну одіж, ..замість співів — молитви* (Донч.); — *Ти хворий! — обступили Романа товариші.— Мене теж то дрижаки б'ють, то мов приском хто обсипле,— признався і Дмитро* (Автом.); *Семен загорнувся в свиту, але його взяли дрижаки* (Коцюб.). Пор.: **дрижаки́ пробіга́ють.** Синоніми: **бере́ на дрижаки́; вибива́ти зуба́ми чечі́тку; ї́сти дрижаки́.**

дрижаки́ пробіга́ють (хо́дять *і под.*) / пробі́гли (пішли́ *і под.*) по спи́ні (по ті́лу, по шкі́рі, за плечи́ма *і т. ін.*) *у кого, чиєму і без додатка.* Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хворобливого стану, нервового напруження і т. ін. *Несподівана туга за чимось невимовно дорогим струшувала діда, аж дрижаки пробігали по шкірі* (Гуц.); *У Маріки теж уже сині від холоду губи, під благою сорочиною хвилями ходили дрижаки* (Вас.); *Тим-*

ко скинув із плечей торбу, сів на лаву, простягши заніміли ноги. Мороз виходив із тіла і одягу холодним духом, поза спиною гадючились дрижаки (Тют.); *Тіні насправді ворушаться. Вони хутко перебігають від одного стовбура до другого.. В цей час щось зашкряботіло під вікном. По його тілу пробігли дрижаки* (Панч); — *Зачепіть-но тільки,— не відступив Савка, хоч від Кузьменкової загрози пішли по його спині дрижаки* (Тулуб). Пор.: **дрижакй пробираю́ть.** Синоніми: **бере́ на дрижакй; вибива́ти зуба́ми чечітку; ї́сти дрижакй.**

ї́сти дрижакй *див.* їсти.

ДРИЖАКІВ: нагна́ти дрижакі́в *див.* нагнати.

ДРИЖАТЬ: жи́жки дрижа́ть *див.* жижки.

ДРИЖИТЬ: ко́жна жи́лка дрижи́ть *див.* жилка.

ДРИЗГ: в дризг, *зневажл., рідко.* Дуже сильно (напиватися, бути п'яним). *П'яний у дризг голова. А таки підвів важку розкуйовджену голову й очима ворухнув важко, як двома двопудовими гирями* (Головко). Синонім: **в дим.**

ДРІБКИ: до дрі́бки, *рідко.* Повністю, цілком, до решти. *Коли старий будинок звалиться до грунту, до дрібки, коли руїни згорять і спопеліють, то й новий будинок поставити не тяжко* (Фр.); *Тато ваш, хлопці, ходив на зарібки. ..Що заробив де у лісі — до дрібки Все віддавав мені. Гріш до гроша* (Павл.). **до дрі́бочки.**—..*Заберіть собі оцю сіль. Та збирайте до дрібочки, бо як часом лине ливцем тучний дощ, то щезне уся риба в Сулі..* (Н.-Лев.). Синонім: **до кри́хти** (в 1 знач.).

дрі́бки в ро́ті не було́ *див.* було.

ДРІБКУ: ні на дрі́бку, *рідко.* Анітрохи, ніяк. *Він* [Іван Дума] *мав стаж, заслуги перед революцією, був переконаний, що перед Радянською владою не згрішив ні на дрібку* (Гжицький). **ані дрі́бочки.** [Камілла:] *Невже ти так-таки зовсім, ані крихітки, ані дрібочки не любиш мене?* (Фр.).

ДРІБНИЦІ: розмі́нюватися на дрібни́ці *див.* розмінюватися.

ДРІБНИЦЬ: до дрібни́ць. Все чисто, повністю. *Усе химерне до дрібниць: .. І дрантя вбожества страшне, Терпким пропахле потом, І красномовство мовчазне При каві за табльдотом* (Рильський). **до дрібни́ці.** *Зайчики, ведмедики, лисиці, перші ляльки, перші книжечки... Згадую тепер я до дрібниці все дитинство сонячне дочки* (Луц.).

ДРІБНІ: ко́тяться дрібні́ сльо́зи *див.* сльози.

ДРІБНОГО: дрібно́го льо́ту *див.* льоту.

ДРІБНОТУ: розмі́нюватися на дрібно́ту *див.* розмінюватися.

ДРІБОТІТИ: дріботі́ти язико́м. Дуже швидко, скоромовкою говорити. *Ненавиджу я тих лепетливих дам.. Якось мені важко на вуха, як хто дуже дріботить язиком* (Н.-Лев.).

ДРІЖДЖАХ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **на дрі́жджах** *з сл.* рости́, підніма́тися *і т. ін.* Дуже швидко. *Росте, як на дріжджах* (Укр.. присл..); *Засіє й засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте, як на дріжджах* (Н.-Лев.);— *Глянь, мов на дріжджах, росте повстанське військо* (Гончар); // Помітно, відчутно. *Хлопи дуже похнюпились, а шляхтичі, мов на дріжджах росли* (Фр.); *Добра слава про молодих, немов на дріжджах.., піднімалась все вище та вище й незабаром доходила до кого слід* (Л. Янов.); *Мокроступ ріс, як на дріжджах, ходив з задертою головою, багатьох людей не помічав зовсім* (М. Ю. Тарн.).

ДРІЗКИ: на (в) дрі́зки (дру́зки) *з сл.* розби́ти, потрощи́ти, поби́ти *і т. ін.* Повністю, дощенту, до найменших шматочків. *Коли дівчина почала прибирати в їдальні, з її рук.. вислизнула ваза з квітами і розбилася на дрізки* (Коз.); *Зняв Княженко рушницю, стрельнув на неї* [козу] ..: *рушниця розлетілась в дрізки* (Вас.); *А ввечері* [батько] *розсердився і порубав глабці сокирою на друзки* (Минко). **на дрі́зочки.** *Строщити на дрізочки* (Номис).

ДРІМАЄ: о́ко не дріма́є *див.* око.

ДРІМАТИ: не дріма́ти. Бути пильним, діяльним, уважним, постійно перебувати у стані готовності що-небудь робити. *Галя сама не дрімала,.. вона кинулась до матері і стала її сльозами благати, щоб не губила її краси, сили* (Мирний); *Клекоче піна за стерном,— Гей, не дрімай, матросе!* (Рильський).

ДРІМОТА: дрімо́та хи́лить *кого.* Хочеться спати кому-небудь. *Далі рухатися не було сили — Галя ледве переставляла ниючі ноги, дрімота хилила її до землі* (Збан.).

ДРОБ: вибива́ти дроб *див.* вибивати.

ДРОВ: налама́ти дров *див.* наламати; **підклада́ти ~** *див.* підкладати.

ДРОВА: ні в дро́ва, ні в трі́ски. Недоладно, не до речі. *Не перевелись ще люди, у котрих слово українське не на те тільки, щоб молоти ні в дрова, ні в тріски, що на язик навернеться* (Фр.). Синонім: **ні в тин, ні в воро́та** (в 4 знач.).

ДРОЖ: дрож пробира́є (пройма́є, пробива́є *і т. ін.*) / **пробра́в (пройня́в, проби́в** *і т. ін.*) *кого.* Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, хворобливого стану і т. ін. *За кождим* [кожним] *шелестом дрож його* [Спориша] *пробирала* (Фр.); *Микола раптом відчув, що його пробирає дрож, бо розмова, з усього видно, мала бути довгою* (Ткач); *Його* [Гвоздяєва] *сіпає дрож. По мертвотно пополотнілому обличчю градом котиться піт* (Тих.); *Дрож пробив Андрійка. «Заремба не в городі, значить, він може бути і тут! — А якщо він тут, то, певно, задумує щось погане...»* (Оп.). Пор.: **дрож пробіга́є по спи́ні.**

дрож пробіга́є / пробі́г по спи́ні (по ті́лу, по́за спи́ною) *у кого, чиїй і без додатка.* Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження і т. ін.— *Офіцери,— сказав го-*

ловнокомандуючий, і холодний дрож пробіг по офіцерських спинах, до того невпізнанний був голос генерала і вся його пригнічена фігура.— Офіцери... імператора немає (Довж.); *Владек чекав і хвилювався. Намагався бути спокійним, але по тілу пробігав дрож, перехоплювало віддих* (Іваничук); *У мене майнула думка: «Так... Дівчина шпигунка... тепер ми в пастці». І по тілі пробігла дрож* (Досв.); *Школа шикувалась на урочисту лінійку. Заспівала сурма, вдарив дрібно барабан. В Миколи дрож пробіг поза спиною* (Збан.). Пор.: **дрож пробирає.**

кидати в дрож *див.* кидати.

ДРОЖЕМ: дрóжем проймáти *див.* проймати.

ДРОЗДА: давáти дроздá *див.* давати.

ДРОТОМ: вóлос дрóтом стає *див.* волос.

ДРУГА: дрýга мóлодість *див.* молодість; **однá ногá тут, ~ там** *див.* нога.

ДРУГЕ: в однé вýхо влізти, а в дрýге вилізти *див.* влізти; **в однé вýхо впускáти, а в ~ випускáти** *див.* впускати; **~ дихання** *див.* дихання.

ДРУГИЙ: відійти на дрýгий план *див.* відійти; **відсувáти на ~ план** *див.* відсувати; **~ бік медáлі** *див.* бік.

ДРУГИМ: в однó вýхо впускáти, а дрýгим випускáти *див.* впускати; **~ рáзом** *див.* разом; **обертáтися ~ бóком** *див.* обернутися.

ДРУГИХ: до дрýгих півнів *див.* півнів; **з ~ очей** *див.* очей; **із ~ рук** *див.* рук; **після ~ півнів** *див.* півнів.

у дрýгих, *з сл.* брат, сестрá, *заст.* Двоюрідний (двоюрідна).— *А ваш брат у других, чи здоровий він з молодою жінкою? — пита знов Маруся* (Вовчок); *Тут Раїса довідня дізналася.., як та історія одбилась на кривій Семенисі, чоловік якої доводиться братом у других дяковому кумові* (Коцюб.).

ДРУГОГО: до дрýгого пришéстя *див.* пришестя; **жити для ~** *див.* жити.

ДРУГОЇ: з дрýгої óпери *див.* опери.

ДРУЖНІЙ: на дрýжній нозі *див.* нозі.

ДРУЗКИ: на дрýзки *див.* дрізки.

ДРЮЧКА: ні кілкá ні дрючкá *див.* кілка.

ДРЮЧКИ: вставляти дрючкí в колéса *див.* вставляти.

ДРЮЧКОМ: і дрючкóм не наженéш *див.* наженеш.

ДУБА: вóлос дýба стає *див.* волос; **врíзати ~** *див.* врізати; **дáти ~** *див.* дати; **плести сухóго ~** *див.* плести; **як дýрень з ~** *див.* дурень.

ДУБИТИ: дубити литварі *з кого, діал.* Жорстоко бити, карати кого-небудь, знущатися з когось.— *Як згадав, як з мене мій рідний батько линтварі дубив ні за що ні про що,— опустив батіг.. Хай, думаю, хоч мої діти небитими ростуть, коли вже мені перепадало* (Тют.).

ДУБІЄ: язик дубіє *див.* язик.

ДУБОВА: дубóва головá *див.* голова.

ДУБОМ: вóлос дýбом стає *див.* волос; **~ одубитися** *див.* одубитися.

ДУГИ: гнýти в три дугú *див.* гнути; **гнýтися в три ~** *див.* гнутися.

ДУГУ: в дугý, *з сл.* зігнýти, зігнýтися *і т. ін.* Дуже, до краю. *Я над берегом і сміло Сак мій зігнутий в дугу, Закидаю з човна в воду* (Щог.); *За столом три писарчуки, зігнувшись у дугу, скрипіли перами* (Коцюб.); *Дід Прокіп, зігнутий в дугу, так як би чогось пильнуючи під ногами, з'являвся у завулку* (Панч). **в три дугú.** *Колись-то розігнеться Зігнута в три дуги спина* (Еллан); — *Як вдарить блискавка з-за хмар, Вона твій стовбур в три дуги зігне* (Іванович).

гнýти в дугý *див.* гнути; **гнýтися в ~** *див.* гнутися.

ДУДКУ: в однý дýдку *з ким.* Бути заодно з ким-небудь.— *І ти в одну дудку з ними? А ще кажуть про тебе, Йване, що делікатний ти, чулий, культурний чоловік...* (Гончар). Пор.: **в однý дýдку грáти** (в 1 знач.).

в однý дýдку грáти; грáти на ~; грáти у влáсну ~ *див.* грати; **танцювáти під ~** *див.* танцювати.

ДУДУ: і швець, і жнець, і на дудý грець *див.* швець.

ДУ-ДУ: áні (ні) ду-дý. Абсолютно, зовсім (не реагувати і т. ін.). [Омелян:] *Ви Товкач? Може, той самий, що мав мені порядок робити в школі?.. Війт вам каже, а ви ані ду-ду!* (Фр.). Пор.: **ні гу-гý** (в 2 знач.).

ДУЛІ: давáти горобцям дýлі; давáти ~ чéрез кишéню *див.* давати.

ДУЛОМ: під дýлом (дýлами) *чого.* Під постійною загрозою розстрілу, вбивства. *Немало чесних роботящих рук, які роками кріпили оборону і багатства своєї радянської Батьківщини, сьогодні у ворогів під дулами автоматів* (Довж.).

ДУЛЮ: взяти дýлю *див.* взяти; **давáти ~** *див.* давати; **~ з'їсти** *див.* з'їсти; **мáти ~** *див.* мати [2]; **показáти ~** *див.* показати.

ДУЛЯ: дýля з мáком [під ніс] *кому і без додатка, зневажл.* 1. Абсолютно нічого. *Старшина без сорому хлебає* [хлебче] [горілку], *а козакам дуля з маком* (Добр.); — *Він* [Заруба] *..здоров'я своє коло нас поклав, а ви йому за це дулю з маком?* (Кучер); *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіїного сина.., який перед самим фінішем на чомусь спіткнувся.. й має не медаль, а дулю під ніс!* (Гончар). Синонім: **дірка з бýблика.**

2. Уживається як лайливий вираз на означення відмови від чого-небудь, незгоди з чимсь і т. ін. *Хоче* [писар], *щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай собі і в голові сього не покладає! Дуля йому під ніс, от що!* (Кв.-Осн.); [Рябина:] *Дуля вам усім під ніс! Не боюся*

я вас. За мною пан староста, за мною пан комісар (Фр.).

мáтері твоїй (йогó *і т. ін.)* **дýля.** Лайливий вираз на означення образи на когось, невдоволення кимось.— *Матері твоїй дуля! — ударивши по зашийкові воловика, сказав коваль і.. поволік його за собою на гору* (Мирний).

ДУМАНО: ні дýмано ні гáдано. Раптово, несподівано; непередбачено. *Як вже той день у Василя та в Марусі було, вам нужди мало, бо, звісно, усе об однім говорили: як один без одного скучав,.. і як, ні думано ні гадано, вони побачились* (Кв.-Осн.).

ДУМАТИ: багáто про сéбе дýмати. Переоцінювати свої можливості; зазнаватися. *Не варто багато про себе думати.*

і не дýмати. Не мати наміру, не збиратися. *Вдома і не думали подавати вечерю* (Коцюб.).

ДУМАЮЧИ: не дóвго дýмаючи. Швидко, без вагань; відразу. *Не довго думаючи я пориваюсь до двору. За ворітьми чути скажене сюрчання.. вартового* (Кол.).

ДУМКА: вóвча дýмка. Лихий, недобрий намір. [Б и ч о к:] *Чого ж ти так скоса на мене поглядаєш..? ..Хіба у мене такий страшний вигляд?* [О л е н а:] *Ні, погляд у вас лисичий, та вовча думка!* (Кроп.); *— А чи знаєш, Христе, з якою вовчою думкою я їхав сьогодні в Попівку?* (Головко).

дýмка б'ється у головí *в кого, рідко кому.* Хто-небудь напружено, в тривозі думає над чимось. *Огей наддав ходи. Він почував внутрішнє тремтіння, а в голові билась думка: тільки б застати когось* (Досв.); *«Тільки спробує лизнути мене* [пес] *в лице,— билась тому думка в голові,— то я його вгрію кулаком межи вуха, а там хай буде, що буде...»* (Гуц.).

дýмка вúзріла *в кого.* Хто-небудь прийняв якесь важливе рішення. *У нього визріла невідступна думка — самому особисто помірятися силою з воєводою* (Хижняк).

дýмка (гáдка) западáє (лíзе, прихóдить, стýкає *і т. ін.)* **/ запáла (влíзла, прийшлá, стýкнула** *і т. ін.*) **[в гóлову (до головú)]** *кому і без додатка.* Хто-небудь починає думати над чимсь. *Не раз йому* [Федорові] *западала думка: втекти куди-небудь... світ за очі* (Мирний); *І звідки-то розмаїті думки лізуть людині у голову* (Вільде); *Мимоволі приходила у голову думка: «Ну, як устане, та розвернеться..!»* (Хотк.); *Віталій.., припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала.. думка: «Ми — ціль!.. Нас летять бомбити!»* (Гончар); *— Отже, що я тобі, Федоре, скажу,— почав Олексій Іванович,— щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і гадка ніколи не западала про те в твою голову, то я тебе навіки від панщини увільняю* (Мирний); *Комусь прийшла думка: що скаже сліпа Естерка?* (Коцюб.); *Одного дня попові прийшла гадка: полетіти з воронами аж під саме небо і подивитися, яке воно є* (Казки Буковини..); *Очі Марусяка наливалися кров'ю. В перший раз прийшла йому до голови гадка, що дійсно: захотіла — пішла* [Маруся].., *захотіла — назад вернула си* [вернулася] (Хотк.). **думкú однá повз однý полíзли в гóлову** *чию. Думки полізли в його* [Сидорчукову] *голову одна повз одну* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **дýмка навертáється.**

дýмка гвіздкóм (колóм *і т. ін.)* **стримúть (стирчúть, сидúть) у головí** *чиїй, у кого.* Хто-небудь невідступно думає про щось. *Гвіздком стирчала там* [у голові] *одна думка..— як мога швидше вирватися від сеї причепи* (Мирний); *Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є.. Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа* (Тич.). С и н о н і м и: **дýмка крýтиться в головí; дýмка не вихóдить з головú.**

дýмка (дýма) не вихóдить з головú *чиєї, у кого.* Хто-небудь постійно думає про когось — щось. *Дума про Нимидору не виходила з його* [Миколиної] *голови* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **дýмка гвіздкóм стримúть у головí; дýмка крýтиться в головí.**

дýмка крýтиться (вéртиться) в головí *у кого і без додатка.* Хто-небудь постійно думає про когось — щось. *Петру.. хочеться щось спитати в Іона, але він не наважується.. А думка крутиться в голові, не дає спокою* (Чаб.); *Я дивився на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілася в голові думка, через що пропала та земля, як пропав і цей грунт з садком, де я стояв, і як Свікліцький з дідича став наймитом* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **дýмка гвіздкóм стримúть у головí; дýмка не вихóдить з головú.**

дýмка майнýла (сяйнýла, блúснула, мигнýла *і т. ін.)* **[в головí]** *у кого, чиїй.* Хто-небудь раптово, миттєво подумав про щось. *Майнула думка повернути просто степом до Карасу* (Ле); *У нього майнула думка, що цей провідник, сірий мужичок, напевне, веде загін просто в зуби озброєній банді* (Донч.); *— Ой! Ще стеля завалиться та й мене вб'є! — блиснула в мене думка* (Н.-Лев.); *І раптом пекельна думка пробігла в голові Марусяка* (Хотк.). **дýмка блúскавкою мигнýла в головí.** *Думка про волів, про своє добро, ба й про життя власне блискавкою мигнула в голові кожного* (Коцюб.). **дýмка пронизáла гóлови** *чиї* (про всіх або багатьох). *До них ішов офіцер.. Всі голови пронизала та сама думка* (Загреб.). С и н о н і м: **дýмка спáла.**

дýмка навертáється / навернýлася *до кого — чого.* Хто-небудь починає думати про когось — щось. *Килина як побачила вчителя, то зразу ж її думки навернулись до нього* (Гуц.). С и н о н і м: **дýмка западáє.**

дýмка не покидáє *кого.* Хто-небудь не перестає думати про щось. *Гречкун зрештою погодився, що*

першопричину [фашизму] *треба шукати в галузі соціальних стосунків, одначе й опісля його не покидала думка про гуманітарне убозтво фашистів* (Ю. Бедзик).

ду́мка спа́ла / спада́є [на ро́зум] *кому.* Хто-небудь мимоволі або раптово подумав про когось — щось.— *Я і сам додумався, і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум* (Кв.-Осн.); *Хто б міг подумати, що.. доведеться воювати не лише з армією, а з цілою Росією. Ні, такі думки не спадали Наполеонові* (Кочура). Синонім: **ду́мка майну́ла в голові.**

жива́ ду́мка. Внесення в яку-небудь справу, діяльність і т. ін. чогось нового, свіжого, оригінального. *Рідко можна тепер бачити балетні вистави, а ті, що бувають, такі жахливі, без смаку й організації, без живої думки* (Ю. Янов.).

за́дня ду́мка. Прихований, потаємний намір, умисел.— *А чому ви про це запитали? — все ще насторожувався й підозрівав якусь задню думку Білозуб* (Собко); — *Вітю, а він, що, дуже тяжко поранений був? Віктора аж пересмикнуло.— От застряв у голові! — Це я так, без всякої задньої думки. Просто цікаво* (Головко); *Цікавився* [завгосп] *сьогоднішнім обідом, просячи відверто, без будь-яких задніх думок, сказати йому правду* (Збан.); *Кузьма Власович.. не бачив біля себе нікого, хто брав би.. від нього просто, як належне,— без подиву і, тим більше, без задніх думок* (Тих.).

ДУМКАМИ: літа́ти думка́ми *див.* літати; **поли́нути** ~ *див.* полинути; **розкида́ти** ~ *див.* розкидати.

ДУМКАХ: забіга́ти в думка́х *див.* забігати; **і в ~ собі не кла́сти** *див.* класти; **прибира́ти у** ~ *див.* прибирати; **прикида́ти в** ~ *див.* прикидати; **снува́тися в** ~ *див.* снуватися.

ДУ́МКИ: ані га́дки ані ду́мки *див.* гадки; **ви́кинути з** ~ *див.* викинути; **випада́ти з** ~ *див.* випадати.

висо́кої ду́мки *про кого — що, перев. з сл.* бути. Дуже позитивно, схвально оцінювати кого-, що-небудь. *Кугутуваті були ці дядьки-капітани, і хоч без великої освіти, але.. були високої думки про своє морехідницьке вміння* (Гончар).

дохо́дити ду́мки *див.* доходити; **і ~ нема́** *див.* нема; **не вихо́дить з** ~ *див.* виходить; **не йти́ з** ~ *див.* йти; **не спуска́ти з** ~ *див.* спускати.

тільки й ду́мки *у кого.* Хто-небудь має якесь постійне бажання. *Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки як би погулять весело* (Вовчок). **тільки й на ду́мці** *кому, що. Спокійно живе* [графиня] *серед панських вигод, їй тільки й на думці пишнота* (Л. Укр.).

ДУМКИ́: думки́ (гадки́) беру́ть / взяли́ (обняли́, обсіли) *кого і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань. *Взагалі всякі думки брали.. Про Марусяка нема чого й говорити: в нім наживала собі.. страшного ворога* (Хотк.); *Це знов обсіли мене дурні думки.. І що мені робити з ними, навіщо вони мені?..* (Коцюб.). **думки́ та гадки́ взяли́.** *Вона* [Катря] *й сіла коло вербового кореня..; взяли її думки та гадки* (Вовчок). Синоніми: **думки́ обсіда́ють го́лову; думки́ сную́ться в голові.**

думки́ (гадки́) обсіда́ють / обсіли го́лову *кому, чию і без додатка.* Хто-небудь постійно думає про щось (перев. тривожне, неприємне).— *Сидів він* [дервіш] *..в глибокій жалобі, ..думки обсіли стару його голову* (Коцюб.); *Ще важчі думки обсіли Даринці голову. Геть зовсім заморочилась дівчина* (Вирган). **думки́ та гадки́ обсіда́ють го́лову.**— *Чого пан сотник зажурився? — ударом руки прибив усі спомини підполковник.— Думки та гадки обсідають голову* (Стельмах). **ду́ми-гадки́ обсіли го́лову.** *Думи-гадки обсіли його* [Антонову] *голову* (Чорн.). **думки́ гризу́ть го́лову.** *Текля не спала ніч, думки гризли голову* (Горд.). Синоніми: **думки́ беру́ть; думки́ сную́ться в голові.**

думки́ (гадки́) сную́ться в голові́ *у кого, чиїй.* Хто-небудь постійно, напружено думає про щось (перев. тривожне, неприємне). *Тяжкі думки снувались у його* [Зіньковій] *хворій голові.. Що він лихого зробив людям?* (Гр.); *Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути, бо почував себе дуже стомленим. Але, як на те, сон не брав його. Тривожні думки одна за одною снувалися в його голові* (Трубл.); *Він* [Тарас] *не проводив сестри до кошари, в його голові снувались інші гадки* (Ковалів). **ду́ми сную́ться в голові́.** *Хима лежала на полу, розплющивши очі: і в її голові снувалися думи* (Коцюб.). **ду́ми сную́ться по обли́ччю** *чийому.*— *Труднувато тепер буде щось знайти,— сідає Марія на лаву і кладе темні, обплетені жилами руки на коліна, а по її обличчю снуються невеселі думи* (Стельмах). **ду́ма за ду́мою сную́ться в голові́.** *Дума за думою снуються в голові у Платона. В хаті тихо, ніхто не заважає думати про найдорожче для солдата* (Цюпа). Синоніми: **думки́ беру́ть; думки́ обсіда́ють го́лову.**

думки́ забіга́ють впере́д *чиї.* Хто-небудь мріє про щось, уявляє те, що має настати, відбутися пізніше. *Думки* [Йосипа] *забігали вперед і малювали перед ним утішні речі* (Мирний). **ду́мка забіга́є впере́д.** *Прудка Петрова думка забігає вперед* (Мирний).

думки́ ко́лесом закрути́лися (заході́ли) [у голові́] *чиїй, у кого і без додатка.* Зникла ясність, чіткість мислення у кого-небудь. *Думки колесом заходили, серце затріпалося.., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* (Мирний). **думки́ хо́дором заході́ли** *чиї. Чіпка стояв, як зачумлений.. Думки його ходором заходили* (Мирний). **пішла́ хо́дором ду́мка за ду́мкою.** *Максимові хотілося самому битись, рубатись... З ким же*

його?.. Де його?.. Пішла ходором думка за думкою (Мирний). **ду́ми ко́лесом закрути́лися в голові.** *Думи колесом закрутилися в голові Романовій; він почув, що ним починає тіпати пропасниця* (Коцюб.).

думки́ розрива́ють мо́зок (че́реп) *кому і без додатка.* Хто-небудь дуже страждає від тяжких, суперечливих роздумів (перев. у тяжкому фізичному або моральному стані). *Думки тягучі й важкі, вони розривають мозок, Юрію страшно поворухнутись, так болить.. тіло* (Кочура); *Я йду далі. Думки розривають череп мені й снуються все навколо одного й того ж* (Кол.).

думки́ стриба́ють / застриба́ли у голові́ *в кого, чиїй.* Хто-небудь втрачає ясність, чіткість мислення (від нервового збудження, напруження і т. ін.), напружено думає, раз у раз змінюючи об'єкт. *Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибали в голові* (Досв.). **думки́ закружля́ли в голові́.** *Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини* (Бузько).

зану́рюватися в думки́ *див.* занурюватися; **зв'я́зувати доку́пи ~** *див.* зв'язувати; **погуби́ти ~** *див.* погубити; **снува́ти ~** *див.* снувати.

ДУМКОЮ: багаті́ти ду́мкою *див.* багатіти; **відрива́тися ~** *див.* відриватися; **забіга́ти ~** *див.* забігати; **майну́ти ~** *див.* майнути; **окида́ти ~** *див.* окидати; **перекида́тися ~** *див.* перекидатися; **переліта́ти ~** *див.* перелітати; **ті́шити себе́ ~** *див.* тішити.

ДУМКУ: в ду́мку не бра́ти *див.* брати; **загуби́ти ~** *див.* загубити; **збрести́ на ~** *див.* збрести; **лиши́ти ~** *див.* лишити; **лі́зти на ~** *див.* лізти; **ма́ти ~** ; **ма́ти чо́ртову ~** *див.* мати [2]; **наво́дити на ~** *див.* наводити.

на ду́мку *(рідко* **на га́дку)** *чию.* Хто-небудь має певний погляд, певні міркування щодо чогось. *На мою думку, тільки ..роботою ми можемо заткнути.. роти наших ворогів* (Мирний); *Він* [Кандзюба] *випалює слово, яке, на його думку, може зразу оглушити* (Ю. Янов.); *На думку Федоренка, до ворожої застави лишилося яких-небудь півтораста кроків* (Кач.); *На мою гадку, слід би було, взагалі кажучи, нашим художникам звернути увагу на зовнішню, фізичну красу «натури» — на ту зовнішню красу, яка.. гармонійно поєднується з красою внутрішньою* (Рильський); *Силька поправив на собі одіж, виказуючи чепуруна, отже чоловіка пустого й безвартісного, як на Іваницину гадку* (Загреб.). **по ду́мці** *чиїй. Від сього, по моїй думці, багато залежить, як має обернутися справа* (Л. Укр.); *Його візит у циркулярного старости випав, на жаль, дуже не по його думці* (Фр.).

не йде на ду́мку *див.* йде; **пода́ти ~** *див.* подати; **поки́нути ~** *див.* покинути; **склада́ти ~** *див.* складати; **спада́ти на ~** *див.* спадати.

ДУМЦІ: ве́ртиться на ду́мці *див.* вертиться; **і в ~ не кла́сти** *див.* класти; **і на ~ не було́** *див.* було; **лови́ти себе́ на ~** *див.* ловити; **ма́ти на ~** *див.* мати [2].

на ду́мці *у кого.* Хто-небудь думає про когось — щось. *В неї* [Химы] *на думці тільки Тиміш чорнобровий, його виглядає рано й вечір* (Вовчок); *Хима знала, чого він сумує, що в нього на думці* (Коцюб.). Пор.: **на мі́слі.**

перебира́ти у ду́мці *див.* перебирати; **різону́ти в ~** *див.* різонути.

ДУР: [аж] дур голови́ бере́ться *кому, діал.* Хто-небудь перебуває в стані розгубленості, приголомшення через численні клопоти, турботи, справи і т. ін.— *Треба бакшиш* [хабар] *готувати та визволяти Остапа, а де грошей взяти? де? кажіть! Аж дур голови береться...* (Коцюб.). Синоніми: **голова́ о́бертом** (у 2 знач.); **о́дур бере́** (в 1 знач.).

вибива́ти дур *див.* вибивати.

дур захо́дить / зайшо́в у го́лову *кому і без додатка.* Хто-небудь у своїх діях відхиляється від норм поведінки, необдумано, безглуздо поводиться. *Через тиждень-другий йому* [Рубінові] *знову заходив дур у голову* (Сенч.); *Стиснув плечима Петро. Може й так, кажуть же, по городах є босяки й з учених. Панські сини є прямо. І тож.. зайде такий дур у голову!* (Тесл.).

дур [уве́сь] спав *з кого.* Хто-небудь став нормально себе поводити, тверезо оцінювати свої вчинки. *Як тільки я зостався сам, переможцем,— з мене відразу спав увесь дур* (Моє життя в мист.).

пуска́ти дур *див.* пускати.

ДУРАКА: валя́ти дурака́ *див.* валяти.

ДУРЕНЬ: наби́тий (би́тий, непопра́вний, безнаді́йний, заплі́шений) ду́рень, *грубо.* Дуже обмежена, тупа, недалека людина. *Конторщика нема, а той, що сидить у конторі,— дурень набитий* (Коцюб.); *Поява хозарів у Чернігові стурбувала не тільки Чорного та княжну — Амбалові теж не спалося... Дурень набитий! Не міг об'явитися тут під іншим ім'ям* (Міщ.); *Його* [діда] *в камері спочатку взивали божевільним, непоправним дурнем, а він тільки мовчки посопував* (Збан.); *Найбільший сором — стояти за грубою. Туди ставлять тільки безнадійних дурнів* (Мик.).

носи́тися як ду́рень з пи́саною то́рбою *див.* носитися.

як ду́рень (дурни́й) з ду́ба (з пе́чі), *перев. з сл.* сказа́ти *і т. ін.* Недоречно. [Юрко:] *Оце вже ти ляпнув, як дурень з дуба!* (Кроп.); *Яків мій зрадів та, як дурень з печі,— в ноги їй геп! Дякує, бач, що його ж салом та по його шкурі!* (Вовчок); [Ліна:] *..Я так і думала, що ви бовкнете щось, як дурний з печі* (Мам.).

ДУРИТИ: дури́ти го́лову *кому.* Уводити в оману кого-небудь, позбавляти можливості тверезо сприймати, оцінювати дійсність. [Домаха:]

Кажуть, що Степанида дурить йому голову... Невже таки у неї стида нема..? (Кроп.); *Нехай стара не дурить голови ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої,— не такий світ тепер* (Коцюб.); — *Не вигадуй, Кирушо.. Не дури мені голови* (Кучер); *Майже два роки дурив молоденькій Оксані голову нежонатий джигун-осадник Ромась* (Козл.).

дури́ти сві́том. Легковажити, несерйозно ставитися до всього, перев. до життя. [Химка:] *Хай, поки ще сам був,— дурив світом; а тепер,—..пора і за розум узятись...* (Мирний).

ДУРІСТЬ: вибива́ти ду́рість *див.* вибивати.

ДУРІТИ: дурі́ти з жи́ру. Поводити себе нестримно, порушуючи моральні норми (перев. від достатків, свого високого суспільного становища і т. ін.) [Микита:] *Та це, бачте, я шуткую! Я вчадів; а з чаду я можу так зробить, що Семен і дутеля з'їсть;* [Морозиха:] *..Оце вигадав! Певно, ти, парубче, з жиру дурієш! Одно слово: дука, багатир!.. Через те тобі отаке нікчемне в голову лізе* (Кроп.); *Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент* (Фр.). Пор.: **кази́тися з жи́ру.**

ДУРМАНУ: напуска́ти дурману́ *див.* напускати.

ДУРНА: дурна́ голова́ *див.* голова.

ДУРНЕ: дурне́ са́ло без хлі́ба *див.* сало.

ДУРНИЙ: як дурни́й до ми́ла *див.* Мартин; **як ~ з ду́ба** *див.* дурень.

ДУРНИКА: гра́ти ду́рника *див.* грати; **ко́рчити ~** *див.* корчити.

ДУРНИХ: дурни́х у ре́шето лови́ти *див.* ловити; **не ба́чили ~** *див.* бачили; **нема́ ~** *див.* нема.

ДУРНИЦЮ: ля́пнути дурни́цю *див.* ляпнути.

на дурни́цю (на дурни́чку, на дурня́к, на дурняка́). 1. За чужий рахунок, чужим коштом. *А Чіпка з товариством і не вилазить з його* [з шинку]; *людей закликають, частують... Чоловіки — ніде правду діти, таки ласенькі на дурницю випити* (Мирний); *Сходилися сусіди.., вітчим навіть діставав десь чвертку, частував охочих випити на дурничку* (Кол.); *Цар і трут на дурняк живуть: інші працюють, а вони мед їдять* (Укр.. присл..); *Мав таку він звичку — Жить на дурняка: Ходить, жебракує, По селу ника* (Нех.).

2. Задарма, безкоштовно.— *Отак то ти обвів нас, дядьку* [Грицьку]*?.. На дурницю хліб возиш? — На дурницю? Гм.. Дарованому коневі в зуби не дивляться...* (Мирний); — *Тоді кортіло Мухаммеду* [султанові] *Мать на дурницю діжку меду, А Січ на теє домагання Прислала з перчиком «вітання»* (Ів.); *Новаки починали розуміти, що треба братися до якогось діла, що ніхто не годуватиме його на дурничку* (Тулуб); *Хлоп'ята натягають на кучеряві голови шапки і вилітають з хати, хочуть на дурничку прокататись на Барбосі* (Стельмах).

ДУРНИЧКУ: на дурни́чку *див.* дурницю.

ДУРНІ: поши́ти у ду́рні *див.* пошити; **поши́тися в ~** *див.* пошитися.

ДУРНІВ: нема́ ду́рнів *див.* нема.

ДУРНО: ду́рно хліб перево́дити *див.* переводити.

ДУРНОГО: з дурно́го ро́зуму *див.* розуму; **не з ~ деся́тка** *див.* десятка; **підвести́ під ~ ха́ту** *див.* підвести.

ДУРНОЇ: вали́ти з дурно́ї голови́ на здоро́ву *див.* валити.

ДУРНОМУ: дя́кувати своє́му дурно́му ро́зумові *див.* дякувати; **як ~ з гори́ бі́гти** *див.* бігти.

ДУРНЯ: валя́ти ду́рня *див.* валяти; **гра́ти ~** *див.* грати; **завдава́ти ~** *див.* завдавати; **знайшо́в ~** *див.* знайшов; **ко́рчити ~** *див.* корчити.

ДУРНЯК: на дурня́к *див.* дурницю.

ДУРНЯХ: в ду́рнях побува́ти *див.* побувати; **залиша́ти в ~** *див.* залишати.

ДУРОЩІ: вибива́ти ду́рощі *див.* вибивати.

ду́рощі напа́ли *на кого.* Хто-небудь нерозумно, безглуздо себе поводить.— *Чи на них дурощі напали? Таке видумати.*

ДУСІ: в ду́сі *чого.* Відповідно до певних вимог, настанов; у певному напрямку. *Працювати в дусі часу.*

в цьо́му (в тако́му) ду́сі. Так само, таке саме.— *Що вчинене зло з закономірністю бумеранга має до лиходійника повернутись, то це, я гадаю, й наука з часом пояснить... Невідомі ще якісь біоструми відкриє чи щось у цьому дусі* (Гончар).

не в ду́сі. У поганому настрої.— *А що ж твій начальник? — Та сильно не в дусі, Бо справи прийнять довелося бабусі!* (С. Ол.); — *Жаль.., що наша Марися Павлівна сьогодні чомусь не в дусі...* (Гончар).

ДУТЕЛЯ: ду́теля з'ї́сти *див.* з'їсти.

ДУТИ: ду́ти (відставля́ти) гу́бу (мо́рду). Чванитися, пихато поводитися. *Новими чванились шапками, І ратник всякий губу дув* (Котл.); *Дме морду, що й граблями носа не дістанеш!* (Укр.. присл..); *Дивіться, скільки пошани має в селі голова Петрюк!.. А директор товариш Журяк!.. Але ж вони не відставляють губу!..* (Бабляк). Синоніми: **де́рти но́са; гну́ти ки́рпу; де́рти го́лову.**

ду́ти гу́би. Сердитися, ображатися на кого-небудь. *Федір пішов на квартиру. Мати сердилась, сестри дули губи.., а він не звертав на те уваги* (Збан.). **ду́ти гу́бки.** *Всі Катрусю дуже люблять.., Що захочеться Катрусі, Зроблять тьоті та бабусі. А Катруся губки дує Та все більше вередує* (Воскр.).

ду́ти на холо́дне, *ірон.* Виявляти надмірну обачність, обережність. *Ти* [Савко] *чоловік, звісно, обачний — дуєш на холодне. Обачність не зашкодить, ні. Та дивись, щоб на холодному не застудився часом* (Конв.).

ду́ти / поду́ти тічо́к (тічка́), *фольк.* Боротися, пробувати силу в боротьбі. *«Дми ж тічок»,— Загримав Змій* (Манж.);— *Чи не схотілось тобі, козаче, тічка подуть?* — *спитав чоловік* (Стор.).

ду́ти про́ти ві́тру *див.* дмухати.

і в вус не ду́ти. Бути байдужим до всього, не турбуватися ні про що. *Сидітиме собі Сава в теплі та добрі й у вус не дутиме* (Чорн.); *Ви ганьбите підлизу всує! Він слуха вас і в вус не дує. Мовляв усякому своє...* (Воскр.); — *Так що, товаришко Чумак, потрапили ви, як говориться, з корабля на бал. Коли б разом з чоловіком приїхали — тоді і в ус собі не дули б, бо все було б в ажурі, в колгоспах був ідеальний порядок* (Збан.); *Оберемок в думці лаяв Кошика: «Все через нього такі душевні страждання! А він, мабуть, і у вус не дме»* (Автом.).

ДУХ: ви́бити дух *див.* вибити; **виганя́ти** ~ *див.* виганяти; **випира́є** ~ *див.* випирає; **ви́пустити** ~ *див.* випустити; **відда́ти** ~ *див.* віддати.

в оди́н дух. Дуже швидко, миттю. *В один дух прибіг* (Укр.. присл..). **у дух.** [К и л и н а:] *Якби хто перевесла крутив, то я б у дух сю нивку вижала* (Л. Укр.). П о р.: **одни́м ду́хом** (у 2 знач.).

дух ви́йшов (ви́скочив, *грубо* **ви́пер)** *з кого, у кого.* Хто-небудь помер, загинув.— *Я б п'ятьох бояр підняв та об землю вдарив, щоб дух з них вискочив* (Хижняк); *Нехай, каже, поки не випре з мене дух, Хоч раз тобі я поклонюсь* (Г.-Арт.); [М и к и т а:] *Гляди, щоб я тебе не підперезав так, що й дух з тебе випре!..* [С е м е н *(спокійно):*] *Не хвались!* (Кроп.). **ма́ло дух з груде́й не ви́йде.** *Побігли ми... Біжимо, мало дух з грудей не вийде* (Ю. Янов.). С и н о н і м: **біс узя́в.**

дух займа́ється (забива́ється, затина́ється *і т. ін.)* **/ зайня́вся (заби́вся, затну́вся** *і т. ін.) в кого, кому і без додатка.* Стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т. ін.— *Коли душа її уся порушалася, серденько колотилося і дух займався..— вона починала ходити.. по луці* (Вовчок); [Н а р т а л:] *Ти* [Люцію] *став мені показувати зараз.. красу Італії, багатство Рима,— у мене дух зайнявся* (Л. Укр.); *Олеся затрусилась і ледве встояла на ногах; вона аж зблідла; дух забився; вона.. нічого не бачила перед собою* (Н.-Лев.); *Вона* [Христя] *почула, як її серце забилося, як дух у грудях затнувся* (Мирний).

дух запа́х *чий, де, заст., рідко.* Хто-небудь з'явився де-небудь.—*Ге,—каже* [змій],*—людський дух запах! — Де б то не пах,— відказує Котигорошко,— коли я прийшов* (Укр.. казки).

дух па́дає (занепада́є) / упа́в (занепа́в) *чий, у кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає бадьорість, віру в себе, в свої сили. *Бив грім, натискала буря, валилося десь поблизу двадцять п'ять смерек відразу — і падав дух чоловіка в навалі вічностей.. і всесильностей сил* (Хотк.); *Його* [Наполеона] *дуже хвилювало останній час, що армія поволі танула, що великі втрати живою силою, занепадав дух* (Кочура). П о р.: **занепада́ти ду́хом.** А н т о н і м: **дух підніма́ється.**

дух підніма́ється (підно́ситься) / підня́вся (підні́сся) *чий, у кого.* У кого-небудь зростає віра в себе, в свої можливості; хто-небудь відчуває в собі силу, упевненість. *Піднімався дух у в'язнів, вони відчували себе людьми, здатними боротися* (Хижняк). А н т о н і м: **дух па́дає.**

дух у п'яти хова́ється (лі́зе, захо́дить *і т. ін.)* **/ схова́вся (залі́з, зайшо́в** *і т. ін.) чий, кому.* Хто-небудь дуже боїться, втрачає від страху здатність реально мислити.— *Як піймав мене* [постоялець] *в лабети, як придавив, то в мене й дух у п'яти заліз!* (Мирний); *Глядів* [панотчик] *тривожно та несміло, обличчя зблідло, побіліло, Мов весь уйшов аж в п'яти дух* (Фр.). С и н о н і м: **душа́ в п'яти тіка́є.**

дух ча́су (епо́хи, добі́). Погляди, потреби, смаки і т. ін. суспільства певного періоду. *Ви боїтесь, що я не піду разом з духом часу, а зостануся позаду,— не думаю я сього* (Л. Укр.).

забива́ти дух *див.* забивати; **затаї́ти** ~ *див.* затаїти; **звести́** ~ *див.* звести.

злий (нечи́стий, лихи́й) дух, *заст.* За релігійними уявленнями — надприродна істота, ворожа людині; біс, чорт, диявол.— *Пропало. Компрометація навсігди. Десь мене злий дух підійшов* (Март.); *І прийшла ніч... Осіння, чорна ніч, що сонми злих духів розсіває повзти по мокрій землі* (Хотк.); *Нимидора.. слухала молитву; вона сама пойняла віри в тому, що в їй* [ній] *..сидить нечистий дух* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **нечи́ста си́ла** (в 1 знач.).

ле́две перево́дити дух *див.* переводити.

на весь дух. Дуже швидко, з максимальною швидкістю.— *Він ухопив Андрія за руку, і вони на весь дух помчали назад у двір* (Д. Бедзик); *Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба.., всістись на свого самоката і — гайда.. на весь дух донизу!* (Стельмах).

перево́дити дух *див.* переводити; **перехо́плює** ~ *див.* перехоплює; **підніма́ти** ~ *див.* піднімати; **рони́ти** ~ *див.* ронити; **скріпля́ти** ~ *див.* скріпляти; **спира́є** ~ *див.* спирає; **спусти́ти** ~ *див.* спустити.

щоб і дух не пах (не смерді́в) *чий, де.* Уживається на означення настійної вимоги до кого-небудь піти звідкись, перестати бувати де-небудь. *Давно уже вона* [Юнона] *хотіла, Його щоб душка полетіла К чортам, і щоб і дух не пах* (Котл.); — *Швандюру.. вижени із села, щоб його і дух не пах* (Кв.-Осн.); — *Геть з мого двора, щоб і твій дух тут не смердів!* — *крикнула Онися до Прокопа* (Н.-Лев.). **щоб дух не смерді́в.**— *Щоб ваш дух не смердів коло мого двору!* — *кричить Чіпка* [Луш-

ні] *на все горло* (Мирний). Синоніми: **щоб ду́ху не було́** (в 1 знач.); **щоб ноги́ не було́; геть з мої́х оче́й.**

ДУХА: ні ду́ха *див.* духу; **оста́тися без ~** *див.* остатися.

ДУХОВНА: духо́вна порожне́ча *див.* порожнеча.

ДУХОВОЇ: як з духово́ї бо́чки *див.* бочки.

ДУХОМ: важки́м ду́хом ди́хати *див.* дихати; **занепада́ти ~** *див.* занепадати; **не тим ~ ди́хати** *див.* дихати; **ні сном ні ~** *див.* сном; **одержи́мий злим ~** *див.* одержимий; **одни́м ~ ди́хати** *див.* дихати.

одни́м (єди́ним) ду́хом. 1. Відразу, без затримки. *Він аж задихався, наговоривши стілько одним духом* (Фр.); *Прибігши додому, він* [співробітник газети] *зараз же написав одним духом замітку на цілі два газетні стовпчики* (Сам.); *«Звенигора» в моїй свідомості відклалася як одна з найцікавіших робіт. Я зробив її якось одним духом — за сто днів* (Довж.); *Рішуче й швидко налив собі* [Прохор] *повну склянку.. і єдиним духом випив до дна* (Шияни). **за одни́м ду́хом.**— *Дядю Артеме, збирайтесь мерщій. Зараз тьотя Катря саньми заїдуть! — випалив він за одним духом* (Головко); // Без передишки. *Одним духом махнув Андрон сорок верст путівцем, поспішаючи до рідного села* (Літ. Укр.).

2. Дуже швидко, миттю. *Гармаші, вправні, дебелі хлопці, одним духом викинули німецьку зенітку з кругляка й поставили на її місце свою* (Гончар); *Недавно, здається, був* [Твердохліб] *молодий та кучерявий.., пиряв мішки, одним духом злітав на коня і не знав.. утоми* (Цюпа). Пор.: **в оди́н дух.**

підно́ситися ду́хом *див.* підноситися; **скріпи́тися ~** *див.* скріпитися; **яки́м ~ ди́хає** *див.* дихає; **яки́м ~ па́хне** *див.* пахне.

ДУХОПЕЛИ: ї́сти духопе́ли *див.* їсти.

ДУХОПЕЛИКИ: духопе́лики перепаду́ть *кому, жарт.* Хто-небудь буде битий, покараний. *Оля побіліла з переляку.. Дзюнька подумав, що тепер їй неодмінно перепадуть духопелики од матері* (Гуц.).

ДУХОПЕЛІВ: дава́ти духопе́лів *див.* давати.

ДУ́ХУ: аристокра́т ду́ху *див.* аристократ.

без ду́ху, *рідко.* Не пам'ятаючи себе; безтямно. *Було побачать коло мене муху — І вже з усіх боків біжать без духу. Тепер хоч би мене взяли ординці, Я б залишився з горем наодинці* (Мисик).

дава́ти ду́ху *див.* давати; **додава́ти ~** *див.* додавати; **~ боя́тися** *див.* боятися; **~ не бу́де** *див.* буде; **~ не зали́шиться** *див.* залишиться.

з усьо́го ду́ху. З максимальним напруженням; щосили. *Латин зрадливий п'є сивуху, А ми б'ємось зо всього духу* (Котл.). Пор.: **скільки ду́ху; що ма́єш си́ли; з усіє́ї си́ли.**

і ду́ху нема́ *див.* нема; **набира́тися ~** *див.* набиратися; **не вистача́є ~** *див.* вистачає; **не перево́дячи ~** *див.* переводячи.

ні [і] ду́ху (ду́ха) [живо́го]. Абсолютно нікого. *В хаті — ні духу живого* (Свидн.); *Крім мене — ні духу. Часом нагляне учителька* (Вас.); *Ми як ішли зимою по Україні, зайдемо бувало в село — нема ні духу. Все спалено, все розбите* (Гончар); *На полі ні живого духу, лише де-не-де появиться смілива птиця, пролетить над полем* (Качура); *Душа* [Чіпчина] *бажала поділитися з ким-небудь своїм лихом.. Так же кругом — ні духа!* (Мирний); *Сумно тут усюди, так пусто, так глухо, У цілому замку немає ні духа* (Л. Укр.); *І чого, дурний, налякався? — казав Роман, цокаючи зубами, мов у пропасниці, та озираючись навкруги.— Й духа живого немає... не побачать...* (Коцюб.). Пор.: **ні душі́; живо́ї душі́.**

ні слу́ху ні ду́ху *див.* слуху.

одного́ ду́ху *з ким і без додатка.* Однакових поглядів, переконань і т. ін. *Я знаю... Одного ми духу, і мати усім нам — блакить. Та розуму серце не слуха* (Сос.).

піддава́ти ду́ху *див.* піддавати.

по ду́ху. За спільними поглядами, ідейними переконаннями, способом мислення, вираження і т. ін. *Можна вибрать друга і по духу брата, Та не можна рідну матір вибирати* (Сим.); *Рисами народності, епічності і гарячого ліризму відзначаються твори видатного сучасника Кричевського О. П. Довженка. З цього погляду творчість Кричевського є найбільш близькою по духу творам О. П. Довженка* (Вітч.).

пуска́тися ду́ху *див.* пускатися; **скільки ~ ві́стачить** *див.* вистачить.

скільки [є (що є)] ду́ху. З максимальним напруженням; щосили. *Тільки й чути, що корови скільки є духу ревуть, затим, що хазяйки не йдуть їх доїти* (Кв.-Осн.); *Ніби чийсь тихий голос зашепотів.. над самісіньким вухом: тікай, що є сили, що є духу!* (Н.-Лев.); *Дві баби.. лаялися скільки було духу, і далеко розносилися їх міцні.. голоси* (Хотк.); *Марина що є духу біжить левадами* (Епік); // Дуже швидко, з максимальною швидкістю. *Явдоха посадила її* [Солоху] *верхи на паличку, а сама сіла на другу.., палички чкурнули скільки духу, аж пил за ними хмарою* (Кв.-Осн.); *Страшні видива ввижалися уві сні. Отець Іоанн женеться за мною з довгою дрючиною. Біжу скільки духу, шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу* (Ковінька). Пор.: **з усьо́го ду́ху; скільки си́ли; з усіє́ї си́ли.**

щоб ду́ху не було́ *див.* було; **що ма́єш ~** *див.* маєш.

ДУХУ́: як (мов, ні́би *і т. ін.)* **на духу́.** Щиро, відверто, ні з чим не криючись (говорити, розповідати про щось комусь і т. ін.). *Катерина Миколаївна і Богдан посопували по своїх кутках — це*

створювало особливий затишок, а ми двоє говорили і говорили, як на духу (Веч. Київ); *Коли.. Підіпригора.. закінчив свою розповідь, Клименко запитав..: — З головного нічого не забули?.. — Я все сказав, мов на духу* (Стельмах); *Тихо і спокійно обізвався Олександр Палійчук: — Ласкавий наш Аркадій Валеріанович говорив із нами, люди добрі, наче на духу, то і я так би хотів з паном говорити* (Стельмах). Синонім: **як на долоні** (в 5 знач.).

ДУШ [1]: як холóдний душ на гóлову. Що-небудь зовсім несподіване, таке, що приголомшує когось, вгамовує запал, бажання. *Слова на Якова — як холодний душ на голову: він притих одразу й одійшов до вікна* (Головко). Синонім: **як грім з я́сно́го нéба.**

ДУШ [2]: інженéр людськúх душ *див.* інженер.

ДУША: аж душá болúть, *з сл.* ї́сти. Нестерпно, дуже. [Денис:] *..Коли б швидше розговлятися... Їсти, аж душа болить* (Кроп.); *— Може, знайдеться що-небудь перекусити? — спитав.. співун... — Бо, їй-право, аж душа болить — так їсти хочеться. З самого ранку рісочки в роті не мали* (Сиз.).

[аж] душá [вгóру] ростé *чия, у кого і без додатка, рідко.* Хто-небудь відчуває піднесення, натхнення, захоплення.— *Та як у їх воюють, коли б тільки ви знали! Як зачне розказувати мій побро* [побратим], *то аж душа вгору росте* (П. Куліш).

[аж] душá (сéрце) радіє (рáдується) *у кого, чия.* Хто-небудь дуже задоволений чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось.— *Як стрінуся з просвіченим* [освіченим] *чоловіком, то в мене аж душа радіє.— Одбився я од села..,— почав говорити Леонід Семенович* (Н.-Лев.); *Надворі лютує зима-лихоманка, А в мене у хаті щебече веснянка, Аж серце радіє* (Гл.); *Ой як вона заспіває,— село розлягає... Ой як вона засміється, душа радується* (Нар. лірика); *— Горниці,— каже* [Ївга],— *превисоченні.. А стіни ж то усі і стеля..— усе розмальовано.., аж душа радується* (Кв.-Осн.). Пор.: **радіти душéю.**

бісова (чóртова, проклятá, окаянна, собáча *і т. ін.*) **душá.** Уживається як лайливий вираз. *Він* [Варчук] *..повертає додому, обдумуючи дорогою, як найкраще віддячити Трояну. Бісова душа!.. Ну хай би, куди не йшло, розповідав казочки, а це вже господарів рівняє до нечистої сили* (Стельмах); *Дійсно, стоять* [фашисти]. *От чортові душі,— махають зупинитися. Трохи притишив хід, збавив швидкість* (Ю. Янов.); *Він* [Чіпка] *стискував зуби. «Прокляті душі!.. На вас трохи такої муки, трохи каторги..»* (Мирний); *— Я ж до нього як до людини,— аж застогнав Тритузний.— І в карцер заходив, як із своїм бесідував, старався отямити окаянну душу* (Гончар); *До групи полонених запорожців.. підбіг хорунжий.— Вперед! Ідіть, собачі душі!* (Довж.); *— Що ж оце ти, анахтемська душе, припер до господи? — кажу я* (Н.-Лев.); *Павло.. став зазирати то під стіл, то під піл, то попід лави.—..Чого шукаєш, іродова твоя душа? — Чоботи десь пропали* (Тют.).

відкрúта (розкрúта) душá *для кого — чого, чия.* 1. Хто-небудь прихильний, привітний до когонебудь.— *По гроші найясніший* [князь] *велів звернутися до вас...— Для вас, Антоне Андрійовичу, завжди відкрита в мене душа і скарбниця* (Добр.).

2. Хто-небудь чутливий, сприйнятливий до чогось. *Хоч душа моя розкрита для чужого горя, як квітка для роси, а проте.. я чую — встає з глибини, як вічне прокляття: —..Ти все ж самотній!..* (Коцюб.).

горúть душá *див.* серце.

душá болúть (ниє, щемúть, я́трúться *і т. ін.*) / **заболíла (занúла, защемíла, заятрúлася** *і т. ін.*) *у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу. *Він* [Чіпка] *лежав, як у вогні.. Душа мліла й боліла — помстою* (Мирний); *— Мамочко, на ось краплі свої випий,— підійшла з чашечкою в руках Настя.— Може, тобі краще стане,— а в самої болем нила душа* (Цюпа); [Джавоїра:] *Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших ятриться душа, ніби рана* (Лев.); *У Василини заболіла душа. Вона крикнула й опам'яталась* (Н.-Лев.); *Полилась по срібній ночі Срібна пісня солов'я.. Защеміла, заболіла вся душа моя* (Олесь). **душá берéться бóлем.**— *Може, Степане Васильовичу, зумієте чимось пособити, бо ми люди темні. Хіба ж ми знаємо, куди його і як його податися? — Треба подумати, хлопче,— болем береться душа вчителя* (Стельмах). Пор.: **болíти сéрцем; сéрце болúть; сéрце ниє.** Синонім: **щемúть на душí.**

душá в дýшу. 1. *з сл.* жи́ти, зажи́ти *та ін.* Дружно, у злагоді. *Він* [Семен Іванович] *..частенько заглядав до брата на вечірній вогник. Брати жили, як то кажуть, душа в душу* (Рильський); *Коли б вони* [брати] *трималися один одного, коли б вони жили душа в душу, усе село вклонилося б їм, визнало б їх своїми панами* (Стельмах); *Катерині стало тепло й затишно... Їй здавалось, що у їх з Дмитром немає ніяких непорозумінь, що вони з ним живуть душа в душу* (Збан.). Пор.: **як однá душá.** Синонім: **у ладý** (в 2 знач.).

2. *з сл.* говори́ти, розмовля́ти *і под.* Щиро, відверто. *Під час практичних занять.. можна було поговорити* [з учителями] *про все відкрито, душа в душу* (Гончар); *Стара заметушилася. Хутко накрила стіл. Скоро ми вже розмовляли душа в душу* (Знання..)

душá вилітáє (відлітáє, тікáє, вискáкує *і т. ін.*) / **вúлетіла (відлетíла, втеклá, вúскочила** *і т. ін.*) **з тíла** *чия і без додатка, заст.* Хто-небудь

помирає, гине. *Вслід* [Низ] *..стрілу пускає І просто Тагові в висок; Душа із тіла вилітає, На жовтий пада труп пісок* (Котл.); *Всяк думав, що зробила ця безздоровна.. дівчина людям, що вони збираються її катувати, її, котрій не дістає злегка похлинутися.., щоб душа вилетіла з тіла* (Мирний); *Правда, дав* [Маланці] *панич Льольо два злоти, та один бабі Мар'яні оддала, бо як схопила колька, то мало душа не втекла з тіла* (Коцюб.). **душа́ втекла́ (ви́скочила** *і т. ін.)* *з кого. Он учора Петраки.. намігсь боротися з ним, то він, Йон, як хрьопнув ним об землю, то мало з парубка душа не втекла* (Коцюб.); [Т а н я:] *Коли вперше у кліть ввійшла, отак тремтіла. А ще спустили нас* [у шахту] *«з вітерцем». Думала, душа з мене вискочить* (Мокр.). **душа́ відлетіла в не́бо.** *Почувши близьку смерть,* [Балабан] *тихо промовив: — Здається мені, пани-браття, помираю славною смертю.. Відлетіла в небо добра Балабанова душа* (Довж.). **душа́ відійшла́ до Аї́да,** *міф. З даху упав* [Ельпенор]; *ударившись карком, Весь він хребет поламав, і душа відійшла до Аїда* (Гомер, перекл. Б. Тена). **ду́шечка відлетіла.** *Входжу, дивлюсь, а дитинка вже очицями поводить. Я до неї кинулась.. Воно зітхнуло разочок, і душечка одлетіла* (Вовчок). П о р.: **душа́ проща́ється з тілом.** С и н о н і м: **життя́ обірва́лося.**

душа́ в п'я́ти (п'я́тки) тіка́є (загляда́є, лізе, хова́ється *і т. ін.)* / **втекла́ (полізла, схова́лася, вско́чила** *і т. ін.) чия, у кого, рідко в кому, кому.* Хто-небудь раптово відчуває сильний переляк; дуже страшно комусь. *На кожній вибоїні, коли віз бувало перехиляється, в ньому вся душа тікає в п'яти і він часом аж спітніє зі страху* (Гжицький); *— Хто себе почуває кволим, у кого душа часто заглядає у п'ятки — той може відійти убік* (Д. Бедзик); *У лисиці душа в п'ятки виступала, а йти* [до лева] *треба було* (Укр.. казки); *Не один Микола перелякався. Фредова душа теж пішла в п'ятки* (Збан.); *Тарган глянув на дебелого солдата, на його пудові кулаки, і його душа вскочила в п'яти* (Добр.); *Озлобилась шляхта, бачить, що не мед, Офіцеру в п'ятки проситься душа* (Мал.). **душа́ в п'я́тках опини́лася.**— *Нажени страху на людей, щоб душа у них в п'ятках опинилася!* (Бурлака). **душа́ в п'я́тах (у п'я́тках).** *Як замахнеться було мати* [книжкою], *так у мене душа аж у п'ятах* (Вишня); *— Ну, кажи! Чого мовчиш? — невдоволено загув Буслай.— Душа в п'ятах?* (Москалець); *Мій татусь — буркотун, а насправді добряк!.. Ось як! А в тебе, певно, вже й душа в п'ятках* (Збан.). П о р.: **дух у п'я́ти хова́ється; душа́ покоти́лася.**

душа́ геть *з кого.* Будь-що, за будь-яких умов (має відбутися щось, бути зроблене щось).— *Коли вже ніякої влаштованості нема, а на війні ми, бач, гору взяли, наше тепер зверху, то й краще, виходить, має прискоритись, душа з нас геть!* (Довж.).

душа́ (губа́) не з лопу́цька *в кого, чия.* 1. Хто-небудь не байдужий до чогось; наділений усіма рисами людської особистості; сміливий, принциповий. *Люблю я таких людей, завзятих і проклятих, щоб душа в них була не з лопуцька, щоб оглядали життя з високої конструкції* (Ю. Янов.); *Невже він* [Данило] *такий боягуз, невже його душа із лопуцька? Ні, як обривати, то сьогодні ж треба все обривати, все з пуповиною* (Стельмах); *Між цим Снігуром і Маркушевським точиться війна. Чи правий Снігур, чи ні, але душа в нього не з лопуцька* (Ю. Бедзик).

2. Хто-небудь такий, як і всі інші, кому-небудь властиве те, що і іншим.— *Маковею,— спокійно вів Роман.—..Ти.. в боях авторитет здобув.. Але ж молодий та ласий на все, що в очі б'є! — А що ж, по-твоєму, в мене душа з лопуцька?* (Гончар).

А н т о н і м: **мотузя́на душа́.**

душа́ де́ржиться (трима́ється) в тілі *чим, у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь ледве животіє, живе впроголодь, ледве підтримуючи чим-небудь своє існування. *Передачі* [в тюрму] *приносили дуже рідко. Милосердніші роздавали одержану паляницю на всіх — по шматочку. Тим і трималась душа в тілі* (Збан.).

душа́ замути́лась *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь втратив спокій, душевну рівновагу, стриманість, перестав контролювати свої дії. *Чи могла Варвара слухати нестерпну, пристрасну річ дівчини? Замутилась душа, аж потемніло в очах. Як вона сміє ставати матері наперекір?* (Горд.).

душа́ заросла́ полино́м *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь збайдужів, став не чутливим, не сприйнятливим до чого-небудь. *Не заросте душа полином, аби гроші* (Укр.. присл..).

душа́ зболіла *див.* серце.

душа́ облива́ється кро́в'ю *у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь дуже страждає з якогось приводу. *Душа його* [Ладенкова] *обливалася кров'ю від переживань за невдачі на фронтах* (Автом.). П о р.: **душа́ я́три́ться.**

душа́ на́встіж (наро́зхрист) *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь відвертий, щирий у поводженні з іншими. *Добре, мабуть, оцьому Тимошеві — душа навстіж* (Жур.); *Тоня думає про старшу свою сестру.. Невже і їй попадеться такий.., хоч поки не п'є— симпатяга чоловік, душа нарозхрист...* (Гончар). П о р.: **щи́ра душа́; щи́ре се́рце.**

душа́ на одній ни́тці (павути́нці) де́ржиться (трима́ється) *у кого, чия.* Хто-небудь ледве живий.— *Май, Онуфрію, совість! — гримнула.. Петрівна.— Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася і то на одній павутинці тримається* (Стельмах); П о р.: **ле́две душа́ де́ржиться в тілі.**

душа́ не прийма́є. 1. Не хочеться чого-небудь з'їсти, спожити. *Їв би очима, та душа не приймає* (Укр.. присл..); [С о л д а т:] *Як надивишся зранку, як знущаються з бідних людей, то повір, що не то що обіду, а навіть махорки не приймає душа* (Лев.); *«Може хто добавки хоче?» —«Ні, спасибі,— відповідаємо. Душа більше не приймає»* (Тют.); *Не хоче батько твого пташиного молока, душа не прийма* (Гончар).

2. *чия, кого, чого.* Хто-небудь відчуває відразу до когось — чогось. П о р.: **душа́ не лежи́ть; душа́ переверта́ється** (в 2 знач.).

душа́ огорта́ється (перейма́ється, пройма́ється *і т. ін.)* **жа́ле́м (сму́тком, ту́гою** *і т. ін.)* *чия.* Хто-небудь сповнений яким-небудь почуттям, глибоко вражений, схвильований чимось. [В а с и л ь:] *Коли б ти* [Марусю] *знала,.. яким жалем проймається душа моя, що так безневинно спакощено життя твоє* (Мирний); *Важким жалем огорнулась Михайлова душа при звістці, що комісар Антоненко зовсім зліг* (Збан.).

душа́ перетлі́ла (переммлі́ла *і т. ін.)* *у кого.* Хто-небудь настраждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін.— *А мене не зобидили? Душа перетліла. Найкращу земельку як язиком корова злизала* (Стельмах); — *Ой сину мій, сину,— думала мати,— Як же в мене за тебе душа перетліла, та й зараз спокою немає* (Цюпа). П о р.: **перетлі́ти душе́ю.** С и н о н і м: **се́рце переболі́ло** (в 1 знач.).

душа́ поки́нула *кого, заст.* Помер хто-небудь. *Увійшов Дорофтей і став коло порога.— Що, покинула душа вашого Микиту! — Ой, покинула!* (Казки Буковини). П о р.: **душа́ відлеті́ла; душа́ пішла́ з ті́ла; душа́ преста́вилася; душа́ попроща́лася з ті́лом.**

душа́ порива́ється *чия, до кого — чого, куди і без додатка.* Хто-небудь відчуває нестримний потяг до кого-, чого-небудь, бажання чогось, прагнення потрапити кудись і т. ін. *Він* [Єремія] *змалку вже.. любив славу. Його молода честолюбна душа поривалася до чогось великого та славного* (Н.-Лев.); *Опущені з полудрабка босі ноги самі ворушились під стеливо далеких дівочих пісень, а душа поривалась до них, бажаючи співати* (Стельмах); *Маленька цяточка на землі, ..чорні весняні бурі, овечі кошари та молочай, а душа його звідусіль поривалась саме сюди* [в село], *саме тут завжди знаходила затишок, дружбу, любов* (Гончар). П о р.: **душа́ рве́ться** (в 1 знач.).

душа́ преста́вилася *чия, заст.* Хто-небудь помер, загинув. *Сільською вулицею* [поліцаї] *пройшли в суворій мовчанці. До людей не віталися.— То вже чиясь душа сьогодні преставиться,— гомоніли люди, визираючи з-за тинів* (Тют.). П о р.: **душа́ ви́летіла з ті́ла.** С и н о н і м: **життя́ обірва́лося.**

душа́ приста́ла; се́рце приста́ло *до кого — чого і без додатка.* Хто-небудь уподобав, полюбив когось, щось. **приста́ла ду́шка.** *Полюбила такого, Що не має нічого: Нема свитки, ні кожушка, Та пристала моя душка* (Укр. нар. пісні). **душе́ю приста́ти.** *Роман зразу пристав душею до тих книжок, любив їх читати і докладно розказував потім у школі те, про що читав* (Н.-Лев.).

душа́ проща́ється (розлуча́ється) / попроща́лася (розлучи́лася) з ті́лом, *заст.* Хто-небудь помирає. *Панський сторож.. тяжко дише.. Ось розкриває очі... То ними світить докора? Чи посилає прокльони?.. Ні, то душа прощається з тілом* (Мирний). П о р.: **душа́ вилі́тає з ті́ла; душа́ рве́ться** (у 2 знач.).

душа́ (се́рце) не лежи́ть *чия (чиє) до кого — чого і без додатка.* Хто-небудь не має інтересу, прихильності, симпатії і т. ін. до кого-, чого-небудь; не подобається хтось або щось. *Не скрию* [не приховаю] *від Вас,— підходили до мене тутешні знайомі запитувати про святкування. Я одповів, що це все дурниця, до якої не лежить ні моя душа, ні мої думки* (Мирний); *Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці, А честолюбство мені завжди огидне було* (Зеров); — *Ініціативний інженер,— похвалив* [Сахацького] *Колодуб.— Не лежала спочатку моя душа до нього,— в задумі вимовив Степан Гаврилович.— Здавалося — фертик, міщанин* (Дмит.); *Гонять* [фашисти] *мене на роботу, Тамарочко,— говорив він* [Йосип Данилович] *їй,— не лежить душа, та нічого не вдію. Тільки й живу надією, ..що скоро вернуться наші* (Хижняк). // Хто-небудь не може зробити чогось через антипатію до когось — чогось, відсутність внутрішнього спонукання і т. ін.— *Ти повинен піти* [на заручини], *Миколо.— Душа не лежить,— одбивався Микола* (Кучер). **душа́ (се́рце) лежи́ть** *до кого — чого. Змалечку в Гната душа лежала до машин* (Чорн.); *Вона любила обох синів, але серце її чомусь більше лежало до молодшого сина Уліба* (Скл.); — *Допомагати можна тому, у кого серце лежить до роботи! — втрутився Оладько.— А Геннадій занятий вищими матеріалами* (Автом.). П о р.: **душа́ не прийма́є** (в 2 знач.).

душа́ (се́рце) не на мі́сці *чия (чиє) у кого, рідко кому і без додатка.* Хто-небудь дуже хвилюється, перебуває в стані тривоги, занепокоєння.— *Сказав ти — до Варивона йдеш, а серце моє непокоїлось.. Примічала перед цим: не на місці душа твоя* (Стельмах); *Іде Федір за паном у двір — серце тремтить, душа не на місці. «Якби-то це молодий та сам,— дума він,— дременув би вбік — хортами б не нагнали! А тепер?»* (Мирний); *Нервова обстановка нашої сім'ї мені тепер, більш ніж коли, не до речі, у мене й так душа не на місці* (Л. Укр.); — *Пішов і я,— каже Михайло,— три кілометри пройду, а там Савка дасть мотоцикл, миттю буду на МТС... У мене серце не на місці*

(Янов.); — *Та скажи ж ти мені, нарешті, чортів пакіл,— раптом вибухнув Кочерга,— я ж бачу, що в тебе серце не на місці* (Собко); *А ці двоє, Данько та Утанька,— в кого вони вдалися!.. Матері через їхні невгамовні вдачі душа ніколи не буває на місці* (Гончар). **душá на місці.** *Вся сім'я вмісті* [разом] *й душа на місці* (Укр.. присл..).

душá (сéрце) перевертáється / перевернýлася (сéрце перевернýлося) *чия (чиє), у кого.* 1. Хто-небудь відчуває гострий жаль, переймається співчуттям до когось і т. ін. [Г а н н а:] *І повіриш, Арсеньку, у мене так просто душа перевертається од усього цього. І давно уже я пішла б од них, коли б не Оля* (Мороз); *Хведір став навпроти неї, прикро подивився своїми засмученими очима.. У Христі серце перевернулося, сльози затремтіли на очах* (Мирний). П о р.: **сéрце болúть.**

2. У кого-небудь виникає гостре відчуття огиди до когось — чогось.— *Як бридко ти промовив сі слова! Душа моя од їх перевернулась!* (Л. Укр.).

П о р.: **перевертáється в душí; душá не лежúть.**

душá (сéрце) рвéться. 1. *від чого, з чого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось.— *Але нащо мені се? Нащо мені ся гімнастика розуму, коли душа моя стогне і рветься від жалю?* (Л. Укр.); *Сльози течуть по його обличчю, серце маленьке рветься з жалю, а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою* (Коцюб.); *Андрій стояв ні живий, ні мертвий, видно було, що серце його рвалось від розпуки* (Збан.); *Разом з піснею* [Вутанька] *вже мовби переливалася в інший, нетутешній світ. Ллються сльози, рветься душа; а вона виводить все вище й вище* (Гончар); П о р.: **сéрце болúть; душá болúть.**

2. *куди, за ким — чим, до кого — чого.* Хто-небудь прагне кудись, до когось — чогось. *Серце млiє, смутні думки летять у невідомий край, а за ними рветься й душа, бо немає для неї притулку на землі* (Стор.); *З того, як художник трактує свої мотиви, можна пізнати його душу. Хоч сам холодний, душа його рветься на південь* (Коцюб.); [Д ж о н а т а н:] *Сестра тебе просила запитати, чи хтів* [хотів] *би ти до неї повернутись.* [Р і ч а р д:] *Душа моя до неї рветься завжди* (Л. Укр.); *Те, що вчора здавалось особливо принадним, сьогодні втрачало свою красу, і вже до іншого рвалась юна душа* (Цюпа); *Далечінь мовчазна мовить слово.., Землю славить вона, пісню з небом снує, І душа моя рветься в ту пісню без краю* (Зеров). П о р.: **душá поривáється.**

3. *з кого, рідко.* Наближається смерть. *Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти і умирає, щоб цвісти.. Закаменіла на каменистому грунті і прислухається з жахом, як росте, стигне і рветься з неї душа* (Коцюб.). П о р.: **душá прощáється з тíлом.**

душá (сéрце) розривáється (рвéться) нáдвóє (навпіл) *у кого, чия.* Хто-небудь дуже страждає від суперечливих почуттів, душевної роздвоєності, неможливості вирішити щось і т. ін.— *Куди мені пристати? — крикнув Саїб,— що маю робити? Душа моя розривається надвоє! Серце ниє й болить* (Н.-Лев.); *Вона* [Пріська] *чує голос Пилипів; вона баче* [бачить] *його безпомощного* [безпомічного], *як він ховає одубілу голову в сніг.. серце її рветься надвоє* (Мирний); *І серце в нього рветься навпіл, І мислі його — полова* (Перв.). **душá розривáється на дві половúни.** *У цю ніч Добринич відчув, ..що душа його розривається на дві половини. У цій душі було те, що боляче щеміло, як тільки він згадував рідне дворище* (Скл.). **аж розривáється душá нáдвóє.** [П р і с ц і л л а:] *Руфіне, годі! догадуюсь.. і се мені так тяжко... мішаються всі почуття... так трудно... аж розривається душа надвоє...* (Л. Укр.).

душá (сéрце) скнíє *чия (чиє) у кого і без додатка, рідко за кого.* 1. Хто-небудь охоплений почуттям жалю, тривоги, суму, туги за кимось і т. ін. *Хвора, серед самоти, уперше пізнала* [Солоха], *що їй тяжко: душа якось скніла, серце нудилося* (Мирний); *Нема в Середи тієї радості, душа чогось скніє, а з голови не сходять тривожні думки* (Д. Бедзик); *Ще в степу за селом все думав* [Давид] *про Тихона, і скніло серце за нього* (Головко).

душá (сéрце) співáє *чия (чиє), у кого і без додатка.* Хто-небудь перебуває в дуже доброму, радісному настрої. *Весь час душа співає, дотроюється до загальної гармонії* (Коцюб.); *Батько Дніпро тече собі спокійно, і ліси на горах стоять, як на картині художника,— просто душа співає од такої краси...* (Ю. Янов.); *Вона* [Настуся] *прагнула говорити якнайділовитіше, ..а в самої співала душа, оченята так і бризкали захопленням* (Збан.); *Серце старого гірника співало, солодко щеміло від радісного передчуття* (Ткач). П о р.: **все співáє.**

душá сóхне *у кого, від чого, рідко.* Хто-небудь почуває відразу до чогось, кому-небудь щось не подобається. [Л і н д а:] *Слухай, Вацеку.. Ти мені подобаєшся.. Але не говори зі мною про науку і вчених. У мене сохне душа, коли я чую про атоми чи про ту твою протоплазму* (Левада).

душá стáла на мíсце *чия.* Хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися. *Тільки тепер, коли він* [Єгипта] *повернувся і з ним нічого не сталось, Ліна відчула, що душа її стала на місце і спатиме вона спокійно* (Гончар). А н т о н і м: **душá не на мíсці.**

душá так і покотúлася *в кого, чия.* Хто-небудь раптом відчув страх, переляк, відчай. *Як здумав* [Олексій], *що без нього тут совершилося* [відбулося], *так у нього душа і покотилася, і не зна, на яку ступити* (Кв.-Осн.). П о р.: **душá в п'яти**

втеклá; душá в п'ятах. Синонім: **цигáнський піт пройня́в.**

душá тíшиться *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь має задоволення від чогось. *Та втома солодка, після неї тішиться душа, а натруджене тіло краще спочине, коли настане коротка ніч* (Цюпа).

душá тремти́ть *див.* серце.

душá триво́житься *в кого, чия і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані неспокою, хвилювання, бентежних почуттів. *Брюховецький сам не знав, чого злякавсь; так уже грішна душа його тривожилась* (П. Куліш); *Землероби сиділи в бригадній хаті, курили, перемовлялися, як завтра виїхати в поле — в ці дні завжди чомусь душа тривожилася* (Горд.).

душá холо́не *див.* серце.

живá душá, *заст.* 1. Людина. *Хтось у хаті погасив сліпачок.., і зникла за ними, мов жива душа, середина оселі* (Стельмах); *Іноді занишкне в кузові, навантаженім табуретками, що їх вихованці роблять в майстернях, щоправда на прохідній.. втікача неодмінно виявлять, і вахтер наказує: «Ану, вилазь, чоловіче! Ти ж таки жива душа, а не табуретка»* (Гончар).

2. Живий, з ознаками життя. *Єсть у мене діти, та де їх подіти? Заховать з собою? — гріх, душа жива* (Шевч.); *Став* [Чіпка] *одбирати своє й у свого брата, заможного козака: обдере, як липку, тільки живу душу на світ пустить* (Мирний).

3. Життя, ознаки життя. *Се нечесне діло По смерті зневажати грішне тіло, В котрім також була жива душа* (Фр.).

зáяча душá. Боязка, полохлива людина (уживається також як лайливий вислів на адресу такої людини). *Нічого, крім презирства, в неї* [Ольги] *до цих паненят нема, всі вони заячі душі* (Качура); [Ковшик:] *Як же ти* [Кандибо] *смієш так ставитись до заслужених матерів, заяча твоя душа* (Корн.). Пор.: **ми́шача душá.**

кáїнова душá. Уживається на означення підлої, підступної людини. *Люди зневажали його і називали «каїновою душею» за підлий характер.*

канцеля́рська душá, *заст., зневажл.* Сухий, бездушний працівник; бюрократ. *Як же ти смієш ставитися так до людей?! Бюрократ, канцелярська душа!* Пор.: **чорни́льна душá** (у 2 знач.).

кипи́ть (закипáє, скипáє, обкипáє *і т. ін.*) **душá (се́рце) / закипíла (скипíла, обкипíла** *і т. ін.*) **душá; закипíло (скипíло, обкипíло** *і т. ін.*) **се́рце.** 1. *у кого, чия (чиє), від чого.* Хто-небудь перебуває в стані сильного нервового збудження, хвилювання.— *Душа в мене кипить од безчесної гадки! Через якісь погані.. халупи хотять оддати на руїну осередок держави!* (Н.-Лев.); *Максимові спали на думку дідові приповісті; він поділявся ними з товариством, а в самого аж душа закипала...* (Мирний); *Чи не вперше так за всі роки закипіла зібгана наймитська душа* (Стельмах); *Душа його.. скипалась від болю й досади* (Гончар); *Йосип мовчав, доки кипіло його серце, доки було мочі мовчати* (Мирний); *Батьківське серце того б не стерпіло, Бурею-гнівом воно б закипіло* (Л. Укр.); — *Я так і обімліла. Відьма ж вона, відьма! Скипіло моє серце* (Коцюб.).

2. *на кого — що, проти кого — чого.* Обурюватися ким-, чим-небудь, гніватися на когось — щось. *Йдемо в оперу. Наталка мовчить. Почуваю, що душа її аж до самого дна кипить на мене та на мою професію* (Ю. Янов.); *Закипала гнівом Маркова душа проти ситих і кровожадних... Не раз шкодував, що залишив рідну землю* (Цюпа).

крáється душá; кривáвиться ~ *див.* серце.

куди́ душá забажáє (захо́че, запрáгне *і т. ін.*), *з сл.* піти́, поїхати *і т. ін.* Будь-куди, куди захочеться.— *Ти ж, Марино, не панщанна, ти московка, вольна. Знялася б з місця й полетіла, як та птиця, куди тільки душа забажає* (Н.-Лев.); — *А після лиману? Ще кудись були наміри* [податися]*? — Без намірів. Куди душа забажає... Галасвіта* (Гончар).

ле́две (наси́лу) душá де́ржиться (тримáється) в тíлі *у кого, чия.* Хто-небудь дуже слабий, кволий, ледве живий. *Вже насилу душа моя* [Палажчина] *держиться в тілі* (Н.-Лев.); *Значить, Ви ще пам'ятаєте, що десь далеко.. живе прихильна до Вас душа. Правда, та душа ледве держиться в тілі* (Коцюб.). **де душá де́ржиться.** *Вони* [Ганна Антонівна] *дуже тендітні, худенькі, де в них та душа держиться — їй-богу не знаю* (Ю. Янов.). Пор.: **душá на однíй ни́тці де́ржиться.**

ми́шача душá. Уживається на означення полохливої, дріб'язкової людини, здатної на підлість. *Великий Докучаєв!.. Мишачі душі з департаментів, скупі й лякливі, приборкували твої крила!* (Рудь). Пор.: **зáяча душá.**

мотузя́на душá *в кого, чия.* Хто-небудь позбавлений рис людської індивідуальності — боязкий, непринциповий і т. ін.— *Чи не страшно* [в шахті] *кажеш? Може й страшно. Дивлячись як кому. Коли ти ледащо й убоїще, душа в тебе мотузяна.., тоді страшно* (Ю. Янов.). **Антонім: душá не з лопу́цька.**

ні однá [живá] душá, *заст.* Ніхто. *Густі ліси вкривали гори й яри.. В ті пущі не заходила ніколи ні одна жива душа* (Н.-Лев.); *Лановий уже довів прикажчикові, що з Проценкового двору ні одна душа на панщину не вийшла* (Мирний).

поро́жня душá; поро́жнє се́рце *в кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває душевну спустошеність, перебуває в стані депресії, байдужості до навколишнього світу (від горя, втоми і т. ін.). *Я тільки з рейду... Губи, мов крейда, порожня душа* (Сос.); *Василь притулив до обличчя руку.. Відчув у собі таку порожнечу, що мало не запла-*

кав. Душа була порожня, а йти було важко (Томч.); *Тепер на світі він — один. З порожньою душею він На камінь надмогильний сів, Рукою по чолі провів* (Лерм., перекл. за ред. Рильського). *Після втрати дитини її порожнє серце не сприймало нічого..*

прокида́ється душа́ *див.* серце.

пропа́ща душа́. 1. Хто-небудь обездолений, не має ніяких перспектив у житті. *Мати плакала над ним: — Пропаща душа! Ніхто тобі не допоможе.*

2. *у кого, чия.* Уживається на означення характеристики душевного стану обездоленої, занепащеної людини. *Здається, одна лиш смерть погасить дивовижну пожежу в його пропащій душі* (Довж.).

розхри́стана душа́ *чия.* Хто-небудь дуже схвильований, збентежений. *Мати з отого всього* [з рибалки].. *відпочинок душі моєї розхристаної* (Вишня).

скільки душа́ забажа́є (запра́гне, захо́че *і т. ін.).* 1. Дуже багато, у великій кількості. [Ю с у ф:] *В мене срібла-золота, скільки твоя душа забажає. Я всю тебе обсиплю золотом, тільки будь весела!* (Н.-Лев.); *Тут саме.. прийшла чутка, що.. дають там* [в Сибіру] *землі, скільки душа схоче* (Григ.); — *Ти мені махорки дай, скільки душа моя потребує. Без махорки я не воїн* (Довж.).

2. Досхочу, без будь-яких обмежень (робити щось). [К у ч е:] *Коли співи оті на вулиці не перестануть, то він вже* [начальник] *так зробить, щоб ви більше часу і спокою мали в холодній. Там.. співайте собі.., скільки душа забажає* (Л. Укр.); *Валентин провів телефон. Правда, розмовляти по ньому було ніяк, слова не виходили.. Головне, що погудіти — просто: гу-гу-гу! — можна було, скільки душа твоя забажає* (Гончар); — *Гей, куме! — гукає Хома до Романа Блаженка.— Ходіть-но до мене персиків їсти. Іжте, скільки душа ваша запрагне* (Гончар). **скільки душі́ (ду́шеньці) забажа́ється.**— *Він* [Захар] *міг над нею* [жінкою] *куражитись, скільки душі забажається* (Григ.); *Корова здоїлася без вибриків. Йонька продмухав у піні дірочку і цмолив, скільки душеньці забажалося* (Тют.).

те́мна душа́. Той, хто таїть у собі здійснення лихих, аморальних чи небезпечних вчинків або викликає недовір'я, підозріння у здійсненні таких вчинків. *Хто-бо в пошані тепер? Тільки спільник у злочині, тільки темна душа, що горить від укритого в ній лиходійства* (Зеров).

тільки душа́ в тілі. Хто-небудь дуже бідний, убогий. *«Отак увесь вік свій прожила,— дума.. баба Сикліта,— тільки душа в тілі»* (Григ.). П о р.: **тільки душа́ залиши́лася.**

тільки [сама́ (одна́)] душа́ залиши́лася (лиши́лася) *в кого.* Хто-небудь зовсім зубожів, до краю збіднів.— *Хоч би ще троячку накинули,—..кидає фурман.— Май Онуфрію совість! — гримнула на нього Петрівна.— Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася* (Стельмах). П о р.: **тільки душа́ в тілі.**

хва́цька душа́. Безрозсудно хоробра, відчайдушна людина. *Є в ньому й таке, що хоч-не-хоч викликає симпатію... І що роботи не боїться. І взагалі... смілива, хвацька душа!* (Гончар).

хво́ра душа́ *чия, у кого;* **хво́ре се́рце** *чиє, у кого.* Хто-небудь дуже вразливий, знервований. *Я волів би лежати десь, розірваний гарматою на шматки, аніж вертати з фронту спустошений, без того, що живить мою хвору душу, чим живу я...* (Кол.); [М у з а:] *Химерні ви, люди, серця ваші хворі Від всього займаються жалем страшним* (Л. Укр.).

черства́ душа́; черстве́ се́рце *в кого.* Хто-небудь нечутливий, байдужий. [П р о х о р:] *Ти.. брат, а душа в тебе черства* (Мик.); — *Фесенко людина з черствим серцем, людина з матеріальним поглядом на все* (Н.-Лев.).

чого́ душа́ бажа́є (хоче́, пра́гне *і т. ін.)* / **забажа́є (захо́че, запра́гне** *і т. ін.).* 1. Мати все в достатній кількості, доволі, без обмеження. *Живе Федір у дворі, як у бога за пазухою. Все йому є, чого душа забажає* (Мирний); *Нічого бога гнівити, досі ми гаразд малися. Було всього, чого тільки душа багла* (Чендей). П о р.: **скільки душа́ забажа́є.**

2. Хто-небудь має можливість задовольнити те, до чого має потяг, чого хоче досягти, хто-небудь не має обмежень ні в чому.— *Моє розбите серце бажає спокою. Тільки в монастирі знайду я те, чого щиро бажає.. моя душа* (Н.-Лев.); *Все, чого душа запрагне, Я створю в одну хвилину* (Л. Укр.).

чорни́льна душа́. 1. *заст., ірон.* Чиновник, канцелярист. [К о в ш и к:] *Де мій секретар? Де мій бюрократ?* [Побачила Кандибу в саду]. *Іди сюди, чорнильна твоя душа...* (Корн.).

2. *у кого, зневажл.* Той, чиї інтереси обмежуються лише канцелярськими, бюрократичними справами.— *Не таючись, скажу тобі: чорнильна душа була в мене. Опріч казенщини — там губернських та сенатських відомостей — і в руки нічого не хотілось узяти* (Коцюб.); *І тим, в кого зачерствіла Чорнильна душа, Хлюпни, поете, піснею І шумом комиша* (Забашта). П о р.: **канцеля́рська душа́.**

широ́ка душа́; широ́ке се́рце *у кого і без додатка.* Хто-небудь наділений чуйністю, щедрою, щирою вдачею. [В а с я:] *Що тобі відомо? Мені відомо тільки, що в нього широка і щира душа* (Мик.); *Мабуть, мені доведеться Читати самому. Оці думи? Боже милий! Тяжко мені жити! Маю серце широкеє— Ні з ким поділити!* (Шевч.). П о р.: **щи́ра душа́; щи́ре се́рце.**

щи́ра (золота́) душа́; щи́ре (золоте́) се́рце

в кому, в кого, чия (чиє). Уживається на означення позитивних якостей людини: правдивості, відвертості, доброзичливості, сердечності і т. ін. *Подруги в Уляні душі не чули.. Любили в Уляні щиру душу* (Мирний); [Люцій:] *Я вірю, що як не тепер, то згодом, а правда явиться всім їм навіч. І я прошу тебе на ймення дружби, на ймення тої влади, що колись я мав над твоєю щирою душею* (Л. Укр.); // Правдива, відверта, доброзичлива, сердечна людина. *Прохор Осауленко був козак не з величних, щира душа, себе на посміх не подасть* (П. Куліш); *Вони навіть, бідні, ніколи не взнають Про вас, щирі душі, що стелите путь Новим поколінням* (Фр.); *Щира душа цей мартенівець, підійде то до одних, то до других.., розкаже.., скільки металу перетопив по заводах, перш ніж піти в охорону цих райських садів* (Гончар); *— Лариска в мене золота душа, вона мені найдорожча людина* (Гуц.); *Там* [на Україні] *найдете щире серце І слово ласкаве* (Шевч.); [Кіндрат Антонович:].. *Треба буде з Олесею мнякше* [м'якше]... *Серце у неї золоте, правдиве* (Кроп.). Пор.: **душá нáвстіж; широ́ка душá; широ́ке сéрце.**

як душá до душі́ *з сл.* говори́ти, промовля́ти, сказáти *і т. ін., рідко.* Щиро, відверто, правдиво. *Дівчино-серденько! Скажи нам усю щиру правду, як душа до душі* (Вовчок).. Пор.: **по ду́шах.**

як душá забажáє (захо́че, запрáгне *і т. ін.*), *з сл.* жи́ти. Як хто-небудь вважає за потрібне, за власним вибором. *Зоставалось тепер користуватись усім добром, жити, як душа забажає* (Н.-Лев.). Пор.: **чого́ душá забажáє** (в 1 знач.); **скільки душá забажáє** (в 1 знач.).

як однá душá, *з сл.* жи́ти, зажи́ти *і т. ін.* Дружно, в злагоді. *І зажили молоді як одна душа — дружно, весело.* Пор.: **душá в ду́шу** (в 1 знач.).

ятри́ться душá *див.* серце.

ДУШАТЬ: сльо́зи ду́шать *див.* сльози.

ДУШАХ: по ду́шах, *з сл.* поговори́ти, порозмовля́ти. Щиро, чистосердечно. *Інші, мовляв, по кабінетах, на телефонах сидять, а він не з таких.. Звик отут, на місці,.. настрій маси вивчати. Тут з роботягами побесідуєш по душах, щось їм цікаве підкинеш...* (Гончар); [Бондар:] *Це й погано, що.. викликають* [у райком]. [Яків:] *Погано. Хочеться інколи просто прийти, по душах поговорити, помріяти* (Зар.). Пор.: **від душі́** (у 1 знач.).

ДУШЕВНА: душéвна порожнéча *див.* порожнеча.

ДУШЕЮ: без шéляга за душéю *див.* шеляга; **болі́ти** ~ *див.* боліти; **відпочивáти** ~ *див.* відпочивати; **відтáнути** ~ *див.* відтанути; **всіéю** ~ *див.* серцем.

душéю і сéрцем. Самовіддано, щиро. *Душею і серцем до Вас прихильний П. Рудченко* (Мирний).

душéю і ті́лом. 1. Повністю, до кінця, всім єством. *Душею і тілом був* [Глухенький] *відданий артілі* (Гончар).

2. Щиро, самовіддано. *Знов вона* [Тізба] *йде і шука юнака і душею і тілом, Пильно бажа розказать про свої небезпеки жахливі* (Зеров). Пор.: **всім сéрцем** (у 1 знач.).

3. У всіх відношеннях.— *Ось у тому житті.., де не пігмеїв побачиш, а квітучих атлетів, людей, прекрасних душею і тілом, для кого почуття стало нормою існування... Уяви себе там!* (Гончар). Синонім: **по́вною мі́рою** (в 1 знач.).

4. *з сл.* жи́ти, *рідко.* Гармонійно, у повній внутрішній злагоді. [Кассандра:] *І Деїфоб, І Гектор, і Гелен живуть, не скніють: Деїфоб на раді, а Гектор на війні, Гелен у храмі — живуть душею й тілом* (Л. Укр.).

завмирáти душéю *див.* завмирати.

за душéю *у кого, з сл.* мáти, бу́ти *і т. ін.* 1. При собі, у власності, в наявності.— *Сердюки спробували були видурити капітал.. у Данька Яреська. Знали вони, що при капіталі хлопець, має за душею срібного полтинника* (Гончар).

2. *з сл.* мáти, затаї́ти *і т. ін.* У собі. [Петро:] *Ну-ну, сестро, ну! Викладай, викладай, що затаїла за душею* (Мирний); *— Ви йому про це сказали? — Так, я йому все виклав, що мав за душею* (М. Ю. Тарн.). Пор.: **в душі́.**

з відкри́тою (розкри́тою) душéю; з відкри́тим (розкри́тим) сéрцем. 1. *з сл.* зустрічáти. Щиро, радісно.— *Знаєш, як тебе там зустрінуть? Бачив, як нас зустрічала Словакія? З дзвонами, квітами, з відкритою душею! Ти будеш для них і найближчим, і найдорожчим, і найріднішим* (Гончар); *Вони* [індійці] *зустрічали нас з відкритою душею, з осміхненим лицем* (Минко); [Таня:] *..А! То ти ще глузувати! І я ще.. йшла до нього миритись. З любов'ю, з відкритим серцем!..* [*Плаче*] (Кочерга); *Це вона, Марина, забрала з-під її впливу Флегонта! А Лія ще ходила до неї з відкритим серцем* (Смолич); *— Ну,— вигукнув Брюллов...— Розквітайте, Тарасе, для свого народу, зустрічайте нове життя з розкритим серцем* (Сміл.). Пор.: **з дорого́ю душéю** (у 2 знач.).

2. Щиро, відверто, без будь-яких упереджень, хитрощів. *Татліп любив людей. Йшов до них з відкритою душею: мав багато друзів* (Вітчизна).

з дорого́ю (рáдою) душéю. 1. Охоче, з великим задоволенням. [Храпко:] *Нуте лиш, я вам оце дільце припоручу.* [Печариця:] *Я з дорогою душею, та чи втну його?* (Мирний); *А я б і справді з дорогою душею зараз би до вас вибралася, дарма, що тепер північ і надворі негода* (Л. Укр.); *— Ось що! — ваговито сказав Терентій.— Сьогодні ж пошліть до станового чи справ-*

ника за стражниками.. Потім на лан потягнуться й ті, що з радою душею працювали б за полтинник, але їх тримають страх і верховоди (Стельмах). // З готовністю. *Вихристюк з дорогою душею дав би експедиції все, що просять, а то й більше, але ж така невправка по господарству* (Гонч.). П о р.: **за ми́лу ду́шу** (в 1 знач.).

2. Привітно, з радістю. *Домінік був з значного й славного роду князів Острожських.. Старий Замойський з дорогою душею був ладен прийняти його собі за зятя* (Н.-Лев.); *Артем розповів Христі, що це за родичі, що за люди: щирі, привітні. З дорогою душею приймуть її* (Головко); [І в а н:] *Як же це ви так, Текле Митрофанівно? А я ще думав на квартиру до вас попроситись.* [Т е к л я:] *То будь ласка, Іване Григоровичу, я з дорогою душею. Я гостей страх як люблю!* (Левада). П о р.: **з відкри́тою душе́ю; з відкри́тим се́рцем** (у 1 знач.).

з душе́ю. 1. Чуйний, доброзичливий, задушевний. *Він був добрий. Про таких кажуть: «З душею людина».*

2. *з сл.* п о г у б и́ т и, з н и́ щ и т и, з' ї́ с т и *і т. ін.* Повністю, до кінця. *Ви, може, читали* [поетові] *вірші і переклади в «Правді». З'їли хлопця, схрупали з душею. Тепер їдять одного зовсім молоденького і, певне, теж з'їдять* (Л. Укр.).

з душе́ю ви́рватися *див.* вирватися; **з легко́ю** ~ *див.* серцем; **з ті́лом і** ~ *див.* тілом.

з холо́дною душе́ю. Без натхнення, захоплення. *Робив він без натхнення, з холодною душею.*

криви́ти душе́ю *див.* кривити; **млі́ти** ~ *див.* мліти.

над душе́ю, *з сл.* с т о я́ т и, с и д і́ т и *і т. ін.* Набридливо, невідступно (перебувати біля когонебудь). *Йому* [Миколі] *заманулося піти до неї* [Нимидори], *..хоч подивитися на неї, та гуменний стовбичив над душею* (Н.-Лев.); *Гордій Кошара із жінкою сумно.. стоїть біля гарби, на якій.. лежить Денис.— Ішли б додому. Чого стримите над душею? Мені від цього не полегшає,— лається він* (Тют.); *Якщо там* [у шахті] *завалили стояками хід.., то він же* [Сиволап] *не стоїть у кожного над душею і не може знати, де і що робиться в кожну хвилину* (Ткач.); *— Зовсім не слід сидіти у хворого над душею,— повчав Ковалишин* (Шовк.).

наклада́ти душе́ю *див.* накладати; **не ма́ти за** ~ **і гроша́** *див.* мати [2]; **переболі́ти** ~ *див.* переболіти; **перетлі́ти** ~ *див.* перетліти; **прикипі́ти** ~ *див.* прикипіти; **прихиля́тися** ~ *див.* прихилятися; **проща́тися з ті́лом і** ~ *див.* прощатися; **пуска́ти з** ~ *див.* пускати; **раді́ти** ~ *див.* радіти; **рва́тися** ~ *див.* рватися; **розквіта́ти** ~ *див.* розквітати; **розумі́ти** ~ *див.* розуміти; **скні́ти** ~ *див.* скніти; **тлі́ти;** ~ *див.* тліти; **уболіва́ти** ~ *див.* уболівати; **умліва́ти** ~ *див.* умлівати; **чу́ти** ~ *див.* чути; **щи́рою** ~ *див.* серцем.

ДУ́ШІ: ме́ртві ду́ші. Уживається на означення людей, які не мають високих життєвих ідеалів і не приносять суспільству ніякої користі. *Кругом твого стовпа зібрались мертві душі, Ті, що не встиг єси пером живописати.., Та й заходилися гуртом тебе* [Гоголя] *вітати* (П. Куліш); *Старого світу мертві душі, Що залишились де-не-де, Немов зайці, ховають уші: Остап з рушницею іде!* (Рильський).

ДУШІ́: без душі́. 1. Дуже сильно, до самозабуття. [В и б о р н и й:] *Наталка без душі його* [Петра] *любить, через його всім женихам одказує* (Котл.). П о р.: **душі́ не чу́ти** (в 2 знач.).

2. *заст.* Мертвий. *Латинець старший по породі К Енею рацію начав..: «Не ворог, хто уже дублений.. На полі без душі лежить»* (Котл.); *Зразу ж біля діброви побачив Микула трьох турків на землі; два з них лежали без душі, один ще стогнав* (Мак.).

3. Дуже переляканий. *Латин старий був не рубака І воювати не любив, Од слова — смерть — він, неборака, Був без душі і мов нежив* (Котл.). П о р.: **душа́ в п'я́ти тіка́є.**

4. Сухо, формально, по-казенному. [Я к і в:] *Казенного ще в нашій роботі багато. Наказують, вимагають — і все без душі* (Зар.). А н т о н і м: **з душе́ю** (в 1 знач.).

бра́ти до душі́ *див.* брати.

в душі́. Приховано, нишком, не виявляючи зовні своїх почуттів.*— Я розскрекоталась, як сорока, а ви.. мовчите. Певне, смієтеся в душі наді мною, що так безнастанно говорю!* (Март.); *— Ви, Тадею Станіславовичу, зволите сміятися в душі, що я ґрунтовно думаю про багатство* (Стельмах). П о р.: **за душе́ю** (в 2 знач.).

в душі́ закипа́ти *див.* закипати: **в** ~ **ті́шитися** *див.* тішитися. **відлягло́ від** ~ *див.* відлягло.

від [усіє́ї] душі́. 1. Щиро, глибоко, сердечно. *Оп'ять* [знову] *біда гне в сук Латина, Сердешний каявсь од душі, Що тестем не зробивсь Енею* (Котл.); *Антін від усієї душі співчував лиху Семків.. Вони билися, немов риба в сітях, щоб прогодувати десять ротів* (Чорн.). **з душі́,** *рідко. Що чорняву з душі люблю, На біляву залицяюся, А з рудою препоганою хіба піду розпрощаюся* (Укр.. лір.. пісні); *— Я з душі люблю сього пройдисвіта,— каже гетьман Шрамові стиха* (П. Куліш). // На всю силу почуттів; самовіддано, до самозабуття. *Він* [Бачура] *любив людей зібраних і міцних вдачею — такі люди, коли люблять — то люблять, коли ненавидять — то від усієї душі* (Чаб.): П о р.: **від щи́рого се́рця; по ду́шах.**

2. Нестримно, невимушено; з великим задоволенням. *Панночка сміялася від усієї душі* (Довж.); *Данько сміявся від душі: навчилися*

[французькі матроси] *від чорноморців, як із своїми офіцерами розмовляти* (Гончар).

3. З цілковитою відвертістю, нічого не приховуючи.— *От, мій друже, конче потрібно мені від душі поговорити з тобою про неї* [Інну]. *Все збирався, та якось.. не вистачало ніби часу* (Крот.); *Слухняність не заважала дотепному Шовкунові увечері від душі кепкувати з Сагайди в колі найближчих своїх земляків* (Гончар); *Тільки по цьому* [по посоловілих очах] *та по говіркості Івана Івановича й можна було здогадатися, що він уже «поговорив» з кимсь від душі* (Збан.).

4. Щедро, нітрохи не виявляючи скупості. *Дружби зміцнення і сили в нас сьогодні йде само... Що б ви в нас не попросили,— від душі ми даємо* (Тич.); *На площах малеча.., плуталася поміж машинами і кіньми, тягаючи за собою повні відра, навперебій простягаючи кожному кварту, зачерпнуту від душі по самі вінця!..* (Гончар); *Дівчина не наважилася зразу взяти* [хліб], *а зирнула на Марину Хомівну.— Бери, дочко. Якщо люди дають від душі, бери* (Хижняк); *Я Одіссея у дім свій привів і, прийнявши, гостинно Став від душі частувати* (Гомер, перекл. Б. Тена).

5. Дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю. *Дзвеніла* [пісня] *в зоряній тиші, у простір місячний лилася про тих дівчат, що на Донбасі усе робили від душі* (Гонч.); *Згадав* [Антон] *себе завзятим парубком, першим комбайнером.. Працював він тоді від душі* (Д. Бедзик). **від са́мої душі.** *А вже чим я захоплюся, дорогі товариші, Те роблю я не абияк, а від самої душі* (Воскр.). П о р.: **від се́рця; за ми́лу ду́шу** (в 3 знач.).

гірко на душі *див.* гірко.

для душі. Для задоволення власних духовних запитів, потреб. *«Для душі» художник писав не респектабельних чиновників чи їхніх.. дружин. Своїх натурщиків він шукав на вулицях.., на.. базарах і в маленьких шинках* (Образотв. мист.).

добира́тися до душі *див.* добиратися; **до глибини́ ~** *див.* глибини; **доїда́ти до ~** *див.* доїдати; **доклада́ти ~** *див.* докладати. **допіка́ти до душі** *див.* допікати.

до (по) душі. 1. Подобатися.— *А ти той.. бідовий. Їй-бо, це мені до душі. А то пришлють недоріку, зайде до сільради — не директор, а прохач* (Збан.); *Марися Павлівна навіть пошкодувала, що нема зараз тут Кульбаки: от би хто порадувався! От кому буде до душі, що той шкільний мур.. тут замінятиме всього лиш смужка нескошеної травички...* (Гончар). **не до (по) душі.** *Іноді бував на тих сходинах і Грицько. Та не по душі йому були такі гульбища* (Мирний); *Якась дурна делікатність причепиться часом і не можеш одмовитися зробити те, що не по душі* (Коцюб.); [Р у ф і н:] *Признатись мушу; мені не до душі писання ваших учителів* (Л. Укр.).

2. Відповідний чиїм-небудь уподобанням, смакам. *Іван Михалчевський був нежонатий. Йому вже минуло двадцять шість років, і він не міг знайти собі дівчину до душі* (Н.-Лев.); [С л а в о н:] *Товаришу Хмелько, Ви й досі ковалюєте в колгоспі?* [Ч о л о в і к:] *Чого б і ні? Робота до душі* (Підсуха); *Воістину, коли професію обрано до душі, її* [роботу] *виконуєш, як пісню, з насолодою* (Рад. Укр.). П о р.: **припада́ти до душі** (у 3 знач.). С и н о н і м: **прийти́ до вподо́би.**

душі не чу́ти *див.* чути; **живо́го місця не зна́йдеш в ~** *див.* знайдеш.

[жо́дної] живо́ї душі, *з сл.* н е в и́ д н о, н е б у л о́, н е м а́ є, н е з у с т р і ч а́ л о с я *і т. ін.* Нікого. *Поглянула* [Хима] *навкруги — нема живої душі, тільки шумить кучерява верба* (Вовчок); *Настала така тиша, наче на всьому дворі не було живої душі* (Н.-Лев.); *Посірів дід увесь, неначе землі грудочка, і, оглядаючися тривожно, хоч доокола нас на кілометр не було живої душі, прошептав: — Тепер пусте все... пусте...* (Хотк.).— *День веселий удався, мамо,— одмовив Чіпка..— Ну, вже веселий!.. Душі живої на вулиці не побачиш* (Мирний); *До самого села не зустрічалося жодної живої душі* (Гончар); — *Відкрив двері — темно. Тихо. Живої душі не чути* (Тют.). П о р.: **ні душі́; ні ду́ху.**

за велінням душі *див.* велінням; **зашкребло́ на ~** *див.* шкребе; **з глибини́ ~** *див.* глибини; **з дна ~** *див.* дна; **з ~ ве́рне** *див.* верне; **з ~ пре** *див.* пре; **з ка́менем на ~** *див.* каменем; **зня́ти ка́мінь з ~** *див.* здіймати; **іти́ з глибини́ ~** *див.* іти; **карбува́тися на ~** *див.* карбуватися; **крик ~** *див.* крик; **ле́гко на ~** *див.* легко; **лежа́ти на ~** *див.* лежати; **лиша́ти слід у ~** *див.* лишати; **ма́ти страх на ~**; **ма́ти Христа́ в ~** *див.* мати [2]. **мир ~** *див.* мир; **му́ляти на ~** *див.* муляти; **на дні ~** *див.* дні; **на дно ~** *див.* дно.

на душі *у кого.* Хто-небудь сповнений якими-небудь почуттями, відчуває щось. *Нікого не цікавить, що було у вас на душі або дома, коли ви робили фільм.. Ви мусите показати товар лицем* (Довж.); *Коли ми бачили, як наші молодята про щось розмовляють удвох біля колодязя, ..всім нам ставало гарно, теплішало на душі* (Гончар).

на душі га́рно *див.* гарно; **накипі́ти на ~** *див.* накипіти; **на по́мин ~** *див.* помин; **не ма́ти ~** *див.* мати [2].

ні [живо́ї] душі, *перев. з сл.* н е м а́, н е б у л о́ *і т. ін.* Абсолютно нікого, жодної людини. *Хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться* (Кв.-Осн.); *На розсаднику ані душі, навіть слідів людських немає, неторкана земля* (Григір Тют.); *Лінивий плюскіт хвиль... Суха морська трава чорніє, шелестить під ногами. Навіть Віталик торопіє: ні живої душі ніде* (Гончар). **ні ду́шечки.** *Вони* [думки] *лізли, як мара, в його* [Чіпчину] *голову. Щоб розірвати їх чим-*

небудь, він почав обдивлятися навкруги... Ніде ні душечки, ні лялечки (Мирний); *Навколо ні душечки.. Туман стояв густий, мов кисіль* (Коцюб.). П о р.: **ні ду́ху.**

переверта́ється в душі *див.* перевертається; **підбира́ти ключ до ~** *див.* нідбирати; **покопирса́тися в ~** *див.* покопирсатися; **по́рожньо в ~** *див.* порожньо; **посвітлі́шало на ~** *див.* посвітлішало; **потеплі́шало на ~** *див.* потеплішало; **прийти́ до ~** *див.* прийти; **прийти́ся до ~** *див.* припадати; **припа́сти до ~** *див.* припасти; **прирости́ до ~** *див.* прирости; **продзвони́ти по ~** *див.* продзвонити; **пройма́ти до ~** *див.* проймати; **просвітлі́ло на ~** *див.* просвітліло; **розгоди́нилося на ~** *див.* розгодинилося; **сиді́ти в ~** *див.* сидіти; **скида́ти з ~ тяга́р** *див.* скидати; **скільки ~ забажа́ється** *див.* забажається; **сколихну́ти в ~** *див.* сколихнути; **сміятися в ~** *див.* сміятися; **тя́жко на ~** *див.* тяжко; **у глибині́ ~** *див.* глибині; **усіма́ фібрами ~** *див.* фібрами; **хоч із ~ ви́йми** *див.* вийми; **чита́ти в ~** *див.* читати; **шкребе́ на ~** *див.* шкребе; **що на ~, те й на язиці** *див.* що; **як ка́мінь з ~ звали́вся** *див.* камінь; **як ла́пою по́ ~ де́рнув** *див.* дернув; **як ма́слом по ~** *див.* маслом; **як по ~ дере́** *див.* дере; **я́трити ра́ну в ~** *див.* ятрити.

ДУШУ: бра́ти за ду́шу; бра́ти на свою́ ~ *див.* брати; **врива́ти ~** *див.* виривати; **без ми́ла в ~ лізти** *див.* лізти; **би́ти в саму́ ~** *див.* бити; **бог прийня́в ~ до се́бе** *див.* бог; **бра́ти гріх на ~; бра́ти за ~** *див.* брати; **важки́й ка́мінь да́вить ~** *див.* камінь; **ви́бити ~** *див.* вибити; **виверта́ти ~** *див.* вивертати; **видира́ти ~** *див.* видирати; **вийма́ти ~** *див.* виймати; **виклада́ти ~** *див.* викладати; **вилива́ти ~** *див.* виливати; **вимо́тувати ~** *див.* вимотувати; **ви́пустити ~** *див.* випустити; **врива́ти ~** *див.* виривати; **ви́трясти ~** *див.* витрясти; **відбира́ти се́рце [й] ~** *див.* відбирати; **відво́дити ~** *див.* відводити; **відда́ти бо́гу ~; відда́ти ~; відда́ти чо́ртові ~** *див.* віддати; **відігріва́ти ~** *див.* відігрівати; **відкрива́ти ~** *див.* відкривати; **вклада́ти ~** *див.* вкладати; **вла́зити в ~** *див.* влазити.

в одну́ ду́шу. 1. Настирливо, набридливо, невідступно. *Важко було заспокоїти дитину, що верещала в одну душу* (Григ.); — *На сьому ото ніч пішов я, а за мною ще онук мій учепився — в одну душу: піду та й піду* (Хотк.); *Хоч Коржиха і умовляла своїх гостей.. почекати, поки.. щось нашвидкоруч зготовить поснідати, ..але Гармашиха затялась в одну душу — іти мерщій* (Головко); *Шила* [мати заробітчанську торбу] *дочці Вусті, що була вже на виданні, а Данько найменший — пристав, ув'язався в одну душу: — Пошийте й мені* (Гончар). С и н о н і м: **в одну́ шку́ру.**

2. Обов'язково, неодмінно; будь-що.— *Я було почав відговорювать* [іти в село], *але товариш напосівся — ходім та й ходім, в одну душу* (Хотк.); — *Приходив ..Петро, бригадир наш.. В одну душу йди йому завтра кукурудзиння торішнє збирати з ниви* (Ле).

3. *рідко.* Абсолютно, зовсім, ніяк. [С т а р ш и н а:] *Кажи, що Галя, чи согласна* [згодна]?.. [С и д і р:] *Не хочу в одну душу* [виходити заміж]: *лисий, каже, старий!* (К.-Карий).

4. *рідко.* Однаково, у повній згоді. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *Ніяк не відкараскаюсь від Леоніда Петровича: пий, в одну душу з ним та й годі!* (Кроп.).

впада́ти в ду́шу *див.* впадати; **вправля́ти ~** *див.* вправляти; **враг його́ ~ зна́є; враг мою́ ~ візьми́** *див.* враг; **вхопи́ти за ~** *див.* вхопити; **гніти́ти ~** *див.* гнітити; **дави́ти ка́менем на ~** *див.* давити; **дійма́ти ~** *див.* діймати; **душа́ в ~** *див.* душа; **~ вибира́ти** *див.* вибирати; **заганя́ти ~ в п'яти** *див.* заганяти; **загляда́ти в ~** *див.* заглядати; **закропи́ти ~** *див.* закропити; **залі́зти в ~** *див.* лізти.

за ми́лу ду́шу. 1. З великим задоволенням, бажанням; охоче.— *Всі на мене злі, а я ще зліший,— засміявся Джмелик, наливаючи Гошці самогону. Пий, Гошко, бо ти дурний.. Я б тобі вліпив кулю в потилицю за милу душу* (Тют.). П о р.: **з дорого́ю душе́ю** (в 1 знач.).

2. Не вагаючись, без всякого сумніву; напевне. *Він, Матвій, міг сьогодні когось із братів, мов соняшника, зрешетити. Пігловський на його місці за милу душу пригостив би свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів* (Стельмах).

3. *з сл.* п р а ц ю в а́ т и, р о б и́ т и. Добре, надійно. *Джулай запропонував замінити чавун резиною. Підняли було на сміх, але завжди сміється той, хто сміється останнім.. Резина працює за милу душу* (Інг.). П о р.: **від душі** (в 5 знач.); **з дорого́ю душе́ю** (в 1 знач.).

замути́ти ду́шу *див.* замутити; **запада́ти в ~** *див.* западати; **запа́лювати ~** *див.* запалювати; **запрода́ти ~ чо́рту** *див.* запродати; **запропасти́ти ~** *див.* запропастити.

за пу́хлу (пу́хлого) ду́шу, *з сл.* п р а ц ю в а́ т и, р о б и́ т и, *рідко.* Даром, марно. *Робить за пухлого душу* (Укр.. присл..).

захо́дити в ду́шу *див.* заходити; **зачіпа́ти за ~** *див.* зачіпати.

з горобину ду́шу. Дуже мало. *Там у нього* [у турка] *війська було з горобину душу* (Добр.). С и н о н і м и: **як кіт напла́кав; як ши́лом па́токи вхопи́ти.** А н т о н і м: **як за гріш ма́ку.**

зігрі́ти ду́шу *див.* зігріти; **зру́шити ~** *див.* зрушити; **колоти́ти ~** *див.* колотити; **колупа́ти ~** *див.* колупати; **кра́яти ~** *див.* краяти; **лі́зти в ~; лі́зти з чобітьми́ в ~** *див.* лізти; **лягти́ на ~** *див.* лягти; **мути́ти ~** *див.* мутити; **му́чити ~** *див.* мучити; **надрива́ти ~** *див.* надривати.

ні за ца́пову (пу́хлу) ду́шу, *з сл.* з а г и́ н у т и, п р о п а́ с т и *і т. ін.* Зовсім марно, даром; ні за

що. *Пропав ні за цапову душу* (Укр.. присл..); *Старість не за горами. Самому остогидло вже бурлакувати. Ще десь загину під лісою ні за цапову душу* (Н.-Лев.); — *Дурний Кирило, наклав головою ні за цапову душу* (Рудь); [Прохор:] *Краще піду кудись, де більше світу. Бо тут пропадеш ні за пухлу душу* (Мик.). Синоніми: **ні за понюшку табаки; ні за копійку.**

обли́ти свою́ ду́шу слізьми́ *див.* обливати; **огорта́ти ~ ту́гою** *див.* обгортати; **охоло́джувати ~** *див.* охолоджувати; **палúти ~** *див.* палити; **пектú ~** *див.* пекти; **переверта́ти ~** *див.* перевертати; **перелива́тися в ~** *див.* переливатися; **поверта́ти ~** *див.* повертати; **погуби́ти ~ з тілом** *див.* погубити; **пока́зувати ~** *див.* показувати; **покла́сти ~** *див.* класти; **положи́ти гріх на ~** *див.* положити; **прийня́ти в ~** *див.* прийняти; **прода́ти ~** *див.* продавати; **пройма́ти ~** *див.* проймати; **прoква́сити ~** *див.* прoквасити; **проника́ти в ~** *див.* проникати; **проши́ти ~** *див.* прошити; **пуска́ти ~ на поку́ту** *див.* пускати; **ра́нити ~** *див.* ранити; **рва́ти ~** *див.* рвати; **розбива́ти ~** *див.* розбивати; **роздира́ти ~ на шматкú** *див.* роздирати; **розпира́ти ~** *див.* розпирати; **розпіка́ти ~** *див.* розпікати; **свою́ ~ повіря́ти** *див.* повіряти; **скаламу́тити ~** *див.* скаламутити; **сколихну́ти ~** *див.* сколихнути; **солоди́ти ~** *див.* солодити; **спа́сти на ~** *див.* спасти; **сса́ти ~** *див.* ссати; **терза́ти ~** *див.* терзати; **торка́ти ~** *див.* торкати; **точи́ти ~** *див.* точити; **тремті́ти за ~** *див.* тремтіти; **триво́жити ~** *див.* тривожити; **тріпа́ти ~** *див.* тріпати; **тягтú за ~** *див.* тягти; **тяжкú́й ка́мінь ліг на ~** *див.* камінь; **шкребе́ за ~** *див.* шкребе; **як Бог на ~ покладе́** *див.* Бог; **як ка́мінь ліг на ~** *див.* камінь; **як ка́мінь на ~ наверну́в** *див.* навернув.

як свою́ ду́шу, *з сл.* любити, *рідко.* Дуже, до самозабуття. *Поважав же і він* [Наум] *її* [дружину], *скільки міг, і любив її, як свою душу* (Кв.-Осн.); *Лаврін докоряє її* [Мелашку] *за те, що він любив її, як свою душу, жалував її, як мати дитину, а вона покинула його* (Н.-Лев.).

як чорт за грішну ду́шу́ *див.* чорт; **ятри́ти ~** *див.* ятрити.

ДЮЖИНА: чо́ртова дю́жина *див.* число.

ДЯДЬКОВІ: дя́дькові своє́му розкажú *див.* розкажи.

ДЯКУВАТИ: дя́кувати Бо́гові (Го́сподові), *заст.* Уживається в знач.: на щастя.— *Годі побиватись, дочко,— каже старий свекор,— дякувати господові, втихла* [дитина] (Вовчок); [Груїчева:] *А що, хіба вона* [Любочка] *слаба?* [Олімпіада Іванівна:] *Та ні, богу дякувати* (Л. Укр.); [Пріська:] *Ось годі, дочко, себе неволити, та давай трохи спочиньмо. Що це ми — найнялися..? У нас, дякувати богові, пригінчих немає* (Вас.). Синонім: **хвали́ти Бо́га.**

дя́кувати своє́му дурно́му ро́зумові, *зневажл.* Нарікати на самого себе, спокутуючи якусь власну провину.— *Нехай він* [Максим] *дякує своєму дурному розумові,— сказав Іван та й замовк* (Мирний).

ДЬОГТЕМ: ква́цати дьо́гтем *див.* квацати.

ДЬОГТЮ: влúти в бо́чку ме́ду ло́жку дьо́гтю *див.* влити; **ложка ~** *див.* ложка.

ДЬОРУ: дава́ти дьо́ру *див.* давати.

Е

ЕЗОПІВСЬКА: езо́півська мо́ва *див.* мова.

ЕЗОПОВА: езо́пова мо́ва *див.* мова.

ЕМПІРЕЯХ: вита́ти в емпіре́ях *див.* витати.

ЕМПІРИЗМ: повзу́чий емпіри́зм, *зневажл.* Невміння аналізувати та узагальнювати факти; вузький діляцький підхід до явищ, що вивчаються. [Овчаренко:] *От почитайте тези — повзучий емпіризм! Все зводять тільки до кормів* (Корн.).

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ: ходя́ча енциклопе́дія, *жарт.* Людина, що має різнобічні знання і може дати довідку з різних питань. *Михайло Францович Блюменфельд — це ходяча енциклопедія. Він знав всі європейські мови, математику, фізику* (Думки про театр). Пор.: **ходя́чий до́відник.**

ЕПІТЕТАМИ: обкида́ти вся́кими епітетами *див.* обкида́ти.

ЕПОХИ: відчува́ти пульс епо́хи *див.* відчувати; **дух ~** *див.* дух; **знаме́ння ~** *див.* знамення.

ЕРУ: відкрива́ти е́ру *див.* відкривати.

ЕСТАФЕТУ: передава́ти естафе́ту *див.* передавати; **прийня́ти ~** *див.* прийняти.

ЕТАП: пере́йдений (про́йдений) ета́п. Те, що хто-небудь уже здійснив, закінчив, опрацював і т. ін.— *Що ж тобі прочитати? Книжок я з собою не захопив. Не люблю возитись. Кожна книжка, розумієш,— це вже перейдений етап* (Цюпа); *Жартував* [Борис], *що коли Лялю оберуть ще кудись, то попередню її посаду обов'язково доручать йому, як Лялин «перейдений етап»* (Гончар).

ЕТАПУ: по ета́пу. В дореволюційній Росії — у супроводі озброєного загону; під конвоєм. *Двічі його.. по етапу приганяли в рідне село, до матері* (Гончар).

ЕФІР: випуска́ти в ефі́р *див.* випускати.

Є

Є: головá є *див.* голова; **~ де розгорнýтися** *див.* розгорнутися; **скільки ~ дýху** *див.* духу; **так і ~** *див.* так; **то-то й ~** *див.* то-то; **що не ~** *див.* що.

як є. 1. Зовсім, абсолютно, повністю.— *Мабуть, гречку як є витовкла?* (Головко); *Одного разу на храмовому святі озерянська попадя.. пропонувала йому цілого червінця, тільки щоб змалював її як є в дукатах та корсетці* (Гончар).

2. Без змін; хай буде так.— *Самолюбство їх не дозволить визнати поразку,— підкинув учитель фізики..— Справді, хай уже як є,— сказала Марися Павлівна* (Гончар).

якúй [не] є. Хоч і поганий; який-небудь, будь-який. *Аж тепер згадала Олександра Гната, згадала й свою хату. Яка є, то є, а все-таки свій куток* (Коцюб.); — *Буде тут, буде ділов* [діла]*! — покрикує Мина, поглядаючи підбадьорливо на нас, хлопчаків.— Які не є, а діждемось свого менту* [моменту]! (Гончар).

як не є. 1. За будь-яких умов, незважаючи ні на що.— *Он посіяли дві десятини кукурудзи, роботи багато, а невістка, як не є, все-таки поміч* (С. Ол.); — *Як там не є, одначе я тут справді відроджуюсь,— мовила Тамара.— Цей ваш степ, Заболотний, він має дивовижну властивість повертати людині щось втрачене, напівзабуте* (Гончар).

2. *із спол.* а, а л é. Враховуючи що-небудь, зважаючи на щось.— *Виходить, Василю, тут найнявся?..— Мірошникуєш? — Ні, даю лад снастям. Як не є, а три вітряки* (Стельмах).

ЄГИПЕТСЬКИЙ: єгúпетський полóн *див.* полон.

ЄДИНА: єдúна плоть *див.* плоть.

ЄДИНИМ: єдúним дýхом *див.* духом; **~ фрóнтом** *див.* фронтом; **жúти ~ хлíбом; жúти не хлíбом ~** *див.* жити.

ЄДИНОЇ: чуттé єдúної родúни *див.* чуття.

ЄДИНОМУ: на єдúному дúханні *див.* диханні.

ЄДИНУ: в єдúну мить *див.* мить; **на ~ хвилúну** *див.* хвилину.

ЄРИХОНСЬКА: як єрихóнська трубá *див.* труба.

ЄСТЬ: так і єсть *див.* так.

Ж

ЖАБ: пітú до жаб *див.* піти.

ЖАБА: жáба пить (цúцьки, цúці) дасть *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь утопиться або загине, потрапивши в незвичайні умови. [С е м е н:] *На середині* [річки] *як підхопило мене бистрею,— я аж злякався.. Думаю: закрутить, потягне на дно, тут мені жаба і пить дасть...* (Кроп.); — *Ну й дорога! Думав, що жаба цицьки дасть у клятих яругах. Хай би по них керзони їздили...* (Речм.); *Напирають козаки на село, але гребля вся встелена боронами, зуб'ями догори, й по вулицях навалено гіллястих дерев,— доберись! — Отут їм, харцизякам, браття, й жаба циці дасть! — скінчив піщанський чоловік* (Головко).

2. Кому-небудь буде дуже важко і складно, хто-небудь не зможе добитися чогось. [Д у д а р:] *Бери. Клепай нове життя. З нами клепай, організуй колектив, будуй соціалізм, бо самому тобі жаба цицьки дасть...* (Мик.); — *Про колгосп думаю... Треба було бачити, який він буде,— похмуро відповів Микола.— Німці все тут спалили дощенту. Якби держава не допомогла, жаба цицьки дала б людям* (Моск.).

холóдна жáба сидúть під сéрцем *у кого.* Кого-небудь охоплює почуття страху, передчуття чогось поганого, неприємного.— *Навіть самі слова — прокурор, тюрма, слідчий — все життя викликали в усьому моєму єстві дріж і страх. А тепер у мене якась холодна жаба сидить під серцем...* (Собко).

як жáба на кýпині. 1. *з сл.* р о з п р о с т ó р и т и с я, у с í с т и с я *і т. ін.* Дуже зручно, вільно; не стримуючись, без обмеження.— *Ото ще розпросторився наш полковник — як жаба на купині! — сам до себе каже з серцем подорожній* (Пригара).

2. *з сл.* н а д ý т и с я *і т. ін.* Дуже сильно. *Надувся, як жаба на купині.*

ЖАБІ: жáбі по колíна *див.* коліна.

ЖАБРИ: брáти за жáбри *див.* брати.

ЖАГИ: до жагú. Надзвичайно сильно, у великій мірі. *До жаги забажалось школяреві зробити самому таку книжечку, обмалювати візерунками і вписувати в неї... пісні та вірші* (Вас.). С и н о н í м: **до нестя́ми.**

ЖАДІБКУ: у жадíбку *див.* жадобу.

ЖАДОБУ: у жадóбу (у жадíбку) *кому.* Хто-небудь хоче, бажає чогось. *Вона собі не ждала ні слова зайвого, ані доброго навіть: їй тільки у жадобу було людські голоси чути* (Вовчок); *Була*

та телиця Хіврі у велику жадобу: вона так бажала з неї діждати [теля], *бо телиця була ловка* (Григ.); *— Катре! — говорю їй стиха: — чи побачимо ми там Чайченка? — Не знаю.— Сама одвернулася.— А в жадібку його побачити? Не чує* (Вовчок).

ЖАК: бйтий жак, *фам.* Бувала, з великим життєвим досвідом людина, яку важко перехитрити, обманути. *Шовкун, битий жак! Недаром він посивів, сидячи над бумагами* (Мирний); Синоніми: **бйтий жук; бйта голова; стріляний горобе́ць.** Антонім: **жовторо́те пташеня́.**

ЖАЛЕМ: душа́ огорта́ється жа́ле́м *див.* душа.

ЖАЛИТИ: жали́ти язико́м. Сильно дошкуляти кому-небудь словами, розмовами.— *Ви їх краще не чіпайте,— озвався від трактора закушпелений парубійко і скаламбурив: — Це ж усе гектарниці-аси, а язиками жалять, як оси.. Доктор наук, і той з ними лише пошепки розмовляє...* (Гончар).

ЖАЛІЄ: і ба́тька рідного не жаліє (не жа́лує) / не пожаліє (не пожа́лує). Хто-небудь позбавлений гуманних почуттів, безсердечний, жорстокий. [Перший дідич:] *Аецій Панса тяжко захворів,— Прісцілла ся його дочка єдина.* [Другий дідич:] *Які тепер настали діти — горе! і батька рідного не жалують!* (Л. Укр.).

ЖАЛІТИ: не жаліти (не жалкува́ти) [своїх] ніг. Дуже багато ходити, бігати, незважаючи на втому. *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об груду, падала у високі кучугури снігу* (Мирний); *Попереду в'ється дорога, якою судилося йти, не жалкуючи ніг* (Уп.).

не жаліти / не пожаліти рук (сил, пу́па). Працювати, робити що-небудь з великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю. *Як вона рук не жаліла, обмазуючи та обліплюючи хату, щоб і холод не заходив зимою* (Мирний); *Он уже помітили його роботу розумні люди, уже й молоком дарують, бо він таки рук не жаліє і не з лінивих* (Тют.).— *Ну, годі,— примирливо мовив дядько.— Коли хочеш щось мати, то пупа не жалій...* (Літ. Укр.); *П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, не жаліючи рук, качати своїх перших артистів* (Стельмах); *Шторм лютував, ніби велетенські руки перегортали в воді каміння, не жаліючи сил* (Ю. Янов.). **не жаліти хребта́.** *Попотаскав тут на собі мішки з дніпровським піском і Данько Яресько, не жалів хлопець для революції свого молодого хребта! Цілу ніч не висихала на ньому сорочка* (Гончар).

ЖАЛКУВАТИ: не жалкува́ти ніг *див.* жаліти.

ЖАЛУЄ: і ба́тька рідного не жа́лує *див.* жаліє.

ЖАЛЮ: додава́ти жа́лю *див.* додавати.

ЖАЛЬ: ма́ти жаль *див.* мати.

ЖАР: докида́ти хми́зу в жар *див.* докидати; **ки́дає в ~** *див.* кидає; **ки́дати то в ~ , то в хо́лод** *див.* кидати; **чужи́ми рука́ми ~ загріба́ти** *див.* загрібати.

ЖАРЕНЕ: ні жа́рене, ні па́рене. Безвольна, безхарактерна людина. *До гарної чорнобривої дівчини залицявся, як на нього казали,— ні жарене, ні парене...* (Ковінька). Синоніми: **ні ри́ба ні м'ясо** (у 1 знач.); **як з кло́ччя батіг** (у 3 знач.).

ЖАРИНАХ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **на жари́нах (на жари́ні, на жару́).** 1. *перев. з сл.* сидіти, стояти *і т. ін.* Неспокійно, тривожно, нетерпляче. *Він і сідає похапцем, не дуже-то пережовуючи, і за столом сидить, мов на жаринах — крутиться, вертиться* (Ряб.); *— Брешуть, брешуть, що не буває так на світі: раз подивився — вже й закохався. Сиджу, як на жаринах, біля нього, відсунулась би, так плаття жалко, а доторкнусь його плеча — голова йде обертом* (Мур.); *Сидить, як на жару* (Номис). Синоніми: **як на вугіллі; як на голка́х; як на гра́ні.**

2. Неспокійний, тривожний, нетерплячий. *Смутний та нетерплячий, та неспокійний ту рідку хвилину, як посидить* [Чайченко] *дома. Куди він усе поспішається? Чого він, як на жарині?* (Вовчок).

ЖАРИНУ: ки́дати жари́ну в се́рце *див.* кидати.

ЖАРКО: [аж (і)] не́бу (не́бові, на не́бі) [бу́де (ста́не)] жа́рко. Уживається для вираження найвищого ступеня інтенсивності якоїсь дії, діяльності; активніше, енергійніше і т. ін. вже не може бути. *Знов пост біжить, клене, аж небу жарко* (Фр.); *Пили — аж небові жарко!* (Мирний); *Захар... зрадів: оце школярка! Якщо і подруги такі, то буде й небу жарко* (Дор.); [Колос:] *Ну, давайте зараз діяти, рубати фашистів так, щоб на небі стало жарко* (Корн.); *— Бігли, мабуть, так, що небу жарко стало!* (Довж.) Синонім: **аж не́бо вгина́ється.**

ні хо́лодно ні жа́рко *див.* холодно.

ЖАРОМ: налива́тися жа́ром *див.* наливатися; **обдава́ти ~** *див.* обдавати; **обси́пало ~** *див.* обсипало; **як ~ обси́пати** *див.* обсипати.

ЖАР-ПТИЦЮ: спійма́ти жар-пти́цю *див.* спіймати.

ЖАРТ: не жарт (не жа́рти). 1. Не легко, дуже складно, важко. *Ковальство — тяжка робота, бити клевцем цілий день — то не жарт* (Кобр.); *Василя Назаровича Боженка любили всі.. В п'ятдесят чотири роки починати з хлопчаками революцію та ще командувати полком, не знаючи навіть карти,— це не жарт* (Довж.). Синонім: **не і́грашки.** Антоніми: **як плю́нути; як горі́хи лу́щити.**

2. Дуже багато.— *А вона непогане діло мені радить: грошей чортма, в кишені ані шага. Десять*

тисяч — це не жарти! Надходить старість. Треба ж жити, треба чимсь живитись... (Н.-Лев.); [Личак:] *Авжеж! По десять кілограмів на трудодень! Це, розумієш, не жарти. Тепер можна і погуляти й потанцювати* (Мам.).

3. Важливо, серйозно, не дрібниці. *Думала — жартує. Потім бачить, що не жарти* (Шевч.); *Мотря витягла з своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило й хотіла мотати. Кайдашиха побачила, що то не жарти, і спахнула* (Н.-Лев.); *Юрина заява мала ефект. З суворого тону, яким її було виголошено, всі зрозуміли, що це не жарти, і коли відмовити, то може бути скандал* (Смолич).

не на (в) жарт (*рідко* **не на жа́рти).** 1. Насправді, цілком серйозно. *Сагайда саме й належав до найзапекліших «кубанщиків». Кубанка завжди сиділа на ньому чортом. Він її носив і в холод, приморожуючи вуха, і в спеку, обливаючись потом. Командир полку, зустрічаючи Сагайду, не на жарт сварився на нього своїм кулаком* (Гончар); *Вона не на жарт образилась* (Коз.); *Я, бачте, не на жарти починаю строїти сей план, бо таки і не жарти мені в голові* (Л. Укр.). Синонім: **не в іграшку.**

2. Дуже сильно. *Надвечір розвітрилося не на жарт* (Павленко); *А за вікнами уже не в жарт бешкетує метелиця: безтямно виє, стелить замети, рве ніч* (Логв.); *— Закохався він у мою Анну не в жарт* (Хор.).

у (на) жарт (жа́рти). Несерйозно, жартома. *Хлопчик стояв і соромливо осміхався, угадуючи, чи насправжки, чи в жарт говорить до нього суворий Журба* (Вас.); *Підійшов парубок до дівчини радий. Але Килина сувора,— і не вгадати — чи в жарт, чи насправді* (Головко); *Як покинеш в сю хвилину Ти мене хоч би на жарт,— я застрелюсь, я загину, Бо без тебе жить не варт!* (Л. Укр.); *— Наговорила, наказала три мішки гречаної вовни,— мабуть, щоб мене налякати в жарти* (Н.-Лев.).

ЖАРТАМИ: жа́рти жа́ртами *див.* жарти; **си́пати ~** *див.* сипати.

ЖАРТИ: жа́рти жа́ртами (*рідше* **жарт жа́ртом).** Незважаючи ні на що, за будь-яких умов (уживається перев. з наступним протиставленням).— *Жарти жартами, я оце поїду в Бендери та причепою причеплюся, реп'яхом пристану до Бичковського,— обізвалась Христина* (Н.-Лев.); *— Жарти жартами, Леоніде, але, крім шкурних мотивів, повинні бути й моральні* (Головко); [Префект:] *Наш Меценат відомий «філеллен»,— коли б іще не відділив од Риму Корінфської республіки.* [Прокурор:] *Жарт жартом, а Римові з такого філелленства все ж може вийти шкода* (Л. Укр.).

жа́рти пога́ні (коро́ткі). Треба бути обачним, поступливим, обережним у діях і вчинках, бо інакше може трапитися неприємність, горе. *Він прийшов до простого висновку: щоб бути на висоті, щоб тебе не підводили, треба міцно триматися і дати всім зрозуміти, що з ним жарти погані* (Тарн.); *— Мало що може трапитись, коли людина не зовсім твереза... Всяке може статися. Це ж шахта. Тут жарти короткі...* (Ткач.).

не жа́рти; не на ~ ; у ~ *див.* жарт.

ЖАРТІВ: без жа́ртів. Цілком серйозно, не жартуючи. *Чи здужала, чи не здужала* [Маруся], *а коли батько каже без жартів.. то треба устати* (Кв.-Осн.); *— Ну, а все-таки, мамо, без жартів: з чого це ви взяли, що я — боягуз?* (Головко).

не до жа́ртів. Хто-небудь стурбований, засмучений, бо потрапив у скрутне становище. *Не до жартів рибі, коли її під жабри зачепили* (Укр.. присл..); *Гаврилові було не до жартів. Через його* [Тимка] *дурацькі* [дурні] *витребеньки на роботу не пішов і дома нічого не зроблю* (Тют.); // Складна ситуація.— *Тут не до жартів. Ти повинен до губернатора їхать...* (Коцюб.); *— Тобі сапери будуватимуть мости. Ради тебе потягнуться обози всіма шляхами. А хто про тебе, рядового Ягідку, забуде в цей напружений час, то, чого доброго, ще й під трибунал піде... Тут не до жартів...* (Гончар).

ЖАРТУЄ: з чим чорт не жарту́є *див.* чорт.

ЖА́РУ: дава́ти жа́ру *див.* давати; **додава́ти ~** *див.* додавати; **із ~ в по́лум'я** *див.* вогню; **піддава́ти ~ ; піддава́ти ~ у вого́нь** *див.* піддавати; **підкида́ти ~** *див.* підкидати; **приклада́ти до ~ вогню́** *див.* прикладати; **си́пати ~ за халя́ви** *див.* сипати.

ЖАРУ́: як на жару́ *див.* жаринах.

ЖАТИ: жа́ти на педа́лі *див.* натискати.

ЖБУРЛЯТИ: жбурля́ти камінці в горо́д *див.* кидати.

ЖБУРНУТИ: жбурну́ти ка́мінь в горо́д *див.* кидати.

ЖДАНИКАМИ: годува́ти жда́никами *див.* годувати.

ЖДАНИКИ: жда́ники поі́сти *див.* поїсти.

ЖДАНКИ: жда́нки поі́сти *див.* поїсти.

ЖДАТИ: жда́ти (чека́ти, вигляда́ти, сподіва́тися) з (біля) мо́ря пого́ди. Даремно надіятися на що-небудь, чекати чогось, залишаючись пасивним.— *Чого ж ти сердишся? — звернувся він обережно.— Ти почекай. Я буду інженером. Ми ще не так заживемо.— Жди з моря погоди,— відрізала вона коротко* (Коцюба); *— Без малу рік уже як революція. Півста фронтовиків вернулось додому. Що ж ви тут робите день у день? Чого ви ждете? — Біля моря погоди,— кинув хтось* (Головко); *Тепер чекай з моря погоди — зауважив Павло, коли підходили до камери.— Дарма радієте.. Вони м'яко стелять, але спати твердо* (Сирот.); *Насос не встигає відкачувати воду, а як від перевантаження зіпсується? Прибуде вода, залле*

трансформатор — та й по ньому. Будемо тоді кукурікати, виглядаючи з моря погоди (Літ. Укр.)*; — Сиди й сподівайся з моря погоди! Ти не міг раніше щось придумати?* (Стельмах). **ждання́ у мо́ря пого́ди.** *Перші дні Сеспель все ждав тієї війни, думав, що вона на нього звалиться, як грім з неба, а згодом звикся, ждати перестав. Ні, не війна це, а дитячі іграшки, ждання у моря погоди* (Збан.).

не жда́ти добра́ *з кого.* Не сподіватися від кого-небудь чогось доброго, корисного і т. ін.— *А щоб була доладна рада,— Старий Пацюк кричить.— Закон постановить — Пускать на раду всіх хвостатих, А куцих не пускать, Бо хто бував в руках проклятих, З того добра не ждать!* (Гл.); *— Подумай:* [Чіпка] *на крадіжку, на душогубство пустився.— Господи! Мати божа! який тепер світ настав...— ледве вимовила Христя й перехрестилася...— Та хіба воно й тоді не видно було, що з його добра вже не ждати,— закінчила вона* (Мирний). **жда́ти добра́.** *Де вже з наймички та добра ждати? Привикне* [звикне] *чуже нехтувати, то так і біля свого...* (Мирний).

не жда́ти ми́лостей від приро́ди. Не покладаючись на щось, робити, добиватися всього самому.— *Не можна ждати милостей від природи,— сказала дівчина, фарбуючи вії.*

не заставля́ти себе́ жда́ти *див.* заставляти.

ЖДЕ: ді́ло не жде *див.* діло; **ніякий чорт не** ~ *див.* чорт; **час не** ~ *див.* час.

ЖЕБРИ: іти́ на же́бри *див.* іти.

ЖЕРЕБ: ви́пав же́реб *кому.* Кому-небудь судилося, призначено щось. *Хвільку ж Джеджалію та Дубу з Крутим Випав жереб тут голови класти, Бороня́чи тил визволенцям отим Від людської злої напасті* (Стар.).

же́реб ки́нуто *див.* кинуто.

ЖЕРЕБОК: жеребо́к ки́нуто *див.* кинуто.

ЖЕРТВ: вимага́ти жертв *див.* вимагати.

ЖЕРТВИ: вимага́ти же́ртви *див.* вимагати.

ЖЕРТВУ: іти́ на же́ртву *див.* іти.

ЖЕРТВУВАТИ: же́ртвувати / поже́ртвувати собо́ю ([свої́м] життя́м) *для кого — чого, заради кого — чого і без додатка.* Не шкодуючи сил, енергії, відмовляючись від особистих вигод, все віддавати заради кого-, чого-небудь.— *Я жертвую собою задля вас і... давайте балакати поважно і на поважну тему... Ви смієтеся в душі: як то дочка прачки, хоч би вона й училася в гімназії, може балакати поважно* (Хотк.); *Веди мене, я йду з тобою! Яка мета на світі жить, Коли не жертвувать собою, Коли нічим не дорожить?* (Черн.); *Для перемоги батьківщини всі повинні жертвувати маєтком і життям* (Полт.); *І кинувсь* [один з друзів] *на камінь згори головою: Пожертвував сміло для других собою* (Граб.); *— Реєстровці життям своїм жертвують, а якийсь пічкурник хутірський лежить і живіт свій гріє* (Ле).

нічи́м не же́ртвувати. Нічого не втрачати на чому-небудь, не відчувати ніяких незручностей. *Зрештою, я нічим не жертвувала, бо мій білет давав мені право бути в дорозі до 10-го числа до півночі* (Л. Укр.).

ЖЕРТИ: же́рти очи́ма (о́ком, по́глядом) *кого.* Пронизливо, пильно, жадібно або зі злістю дивитися на кого-небудь.— *Він мене буде.. брати за руки,— думала Балабушиха, жеручи Ганушу очима* (Н.-Лев.); *Комісар не зводив з Уляни водяних очей. Грибовський шепотів на вухо йому переклад і так само жер її очима* (Довж.); *Стасик жер маму блискучим оком* (Коцюб.).

ЖЕСТ: широ́кий (благоро́дний) жест. Навмисний вчинок, розрахований на те, щоб справити хороше враження. *Через місяць в'язні були приємно здивовані — начальник тюрми Вуль дозволив приносити з дому передачі. Чим можна пояснити такий благородний жест, ніхто не здогадувався* (Хижняк).

ЖИВ: щоб ти жив *див.* ти; **щоб я** ~ *див.* я.

ЖИВА: жива́ ду́мка *див.* думка; **~ душа́** *див.* душа; **~ ла́нка** *див.* ланка; **~ леге́нда** *див.* легенда; **ні одна́ ~ душа́** *див.* душа; **хоч би ~ люди́на** *див.* людина.

ЖИВЕ: бра́ти за живе́ *див.* брати; **впекти́ у** ~ *див.* впекти; **зачіпа́ти за** ~ *див.* зачіпати; **попада́ти в ~ мі́сце** *див.* попадати.

ЖИВИЙ: живи́й до́відник *див.* довідник.

живи́й і здоро́вий (жив і здоро́в). Усе благополучно, усе в порядку в кого-небудь. *Як то тепер живуть дідусь, і чи живі й здорові? Чи згадують Остапа?* (Коцюб.); *Маруся чи їла, чи не їла, їй лучче усяких розговін... те, що Василь вернувся і жив і здоров* (Кв.-Осн.).

живи́й лі́топис *див.* літопис; **~ това́р** *див.* товар; **~ труп** *див.* труп.

ле́две (ледь, тільки) живи́й [та те́плий]. У надзвичайно важкому фізичному стані. *Роздратували її якось хлопці на вулиці, схопила вона одного в такі обійми, що ледве живого та теплого із рук вирвали* (Тют.); *Не раз привозив я його додому ледь живого* (Збан.); *Біда тая зовсім його скрутила; у голові йому завернуло наче, почне говорити, то путанину таку, що й не розбереш. Занедужав тяжче, гірше,— тільки живий та теплий* (Вовчок)*; — А чого ти молочка не даєш? га? А тая корівка стоїть, похнюпилась,— тілько* [тільки] *жива* (Гр.).

ні живи́й ні ме́ртвий (рідко **ні вме́рлий).** 1. *перев. з сл.* с т о я́ т и *і т. ін.* Дуже наляканий, вражений, приголомшений, заціпенілий.— *Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на берег. Дивлюсь я, пастушки стоять ні живі ні мертві, тільки очі повитріщали та роти порозззявляли* (Н.-Лев.); *Коли зиркнув згодом, бачу, підвівся мій Семенко на ніжки, ні живий ні мертвий стоїть. А так, кроків за двадцять від нього, Косо-*

ванів чорний бугай Жук (Мур.); *Жінка в плач, діти в плач, а я став ні живий ні вмерлий* (Март.).

2. Схвильований, стурбований. [З о с я:] *Яке там лихо? Я чую тривогу; скажи, що сталось? Я ні жива, ні мертва!* (К.-Карий); *Ксеня чекала на Федора ні жива ні мертва. Перехвилювалася, передумала найстрашніше* (Голов.).

3. Сповнений горя, засмучений. *Голосила бідна сирота на всю церкву і завдавала усім жалю. Роман стояв коло домовини ні живий, ні мертвий. У йому неначе серце запеклося од несподіваного горя* (Н.-Лев.); *Ні живі, ні мертві слухали такі речі мати й сестра Кирилова; далі, наче їм хто ніж устромив у серце, повалились на землю та й припали до ніг батькові Пугачеві да плачуть же то гірко да молять, щоб не однімав у їх остатньої радості* (П. Куліш); *Орися сиділа позаду Василя ні жива ні мертва. Вона сама не знала, куди вони їдуть* (Автом.).

4. Дуже ослаблений фізично. *Ні жива ні мертва вернулася Пріська додому... У голові в неї гуде, у вухах дзвоне, в очах жовто* (Мирний); *Ні жива, ні мертва Марія важко переводила подих і ледве трималась на ногах* (Чорн.).

як (мов, ніби *і т. ін.)* **жи́вий.** Чітко, яскраво, виразно. *Ставав легінь перед очима, як живий,— і все закручувалося в непримиримім танці, шаленім, запіненім. Не дишучи, розкривала очі в тьму* (Хотк.).

ЖИВИМ: живи́м до Бо́га лі́зти *див.* лізти; **~ у моги́лу полі́зти** *див.* полізти; **~ у я́му ляга́ти** *див.* лягати; **закопа́ти ~ у зе́млю** *див.* закопати; **похова́ти ~** *див.* поховати; **хоч ~ у домови́ну ляга́й** *див.* лягай; **хоч ~ у зе́млю лізь** *див.* лізь.

ЖИВИХ: допіка́ти до живи́х печіно́к *див.* допікати; **по ~ сліда́х** *див.* слідах.

ЖИВІ: в живі́ о́чі *див.* очі.

ЖИВІТ: аж за живі́т хапа́тися *див.* **хапатися; бéши́ха в ~** *див.* бешиха; **вхопи́тися за ~** *див.* вхопитися.

живі́т присо́х до спи́ни (до хребта́). 1. Хто-небудь дуже худий.— *Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться...* (Коцюб.); — *Оце знайшли пузатого. Живіт до спини присох! Ходить як з хреста знятий...— Та не про нього ж... Зав. поштою пузатий? Пузатий* (Гончар). С и н о н і м и: **аж ре́бра зна́ти; світи́ти ре́брами.**

2. Хто-небудь дуже голодний. *Бач, зголоднів! — з співчуттям обізвалась Соломія.— А я!.. а я... ще й не такої заспіваєш, як живіт присохне до спини* (Коцюб.); *Смуглявий, кароокий хлопчина, з гаркавим голосом і собі похвалився.— Я то й вже два тижні* [в тюрмі]. *А чи не розжився б я у вас на шматочок хліба. Вже живіт до хребта присох...* (Збан.). С и н о н і м: **кишки́ гра́ють марш.**

кла́сти живі́т *див.* класти.

на голо́дний живі́т. Натщесерце, не ївши. *Вихилив з півчашки Петро. Так гарно пішла* [горілка] *на голодний живіт: холодить, холодить скрізь* (Тесл.).

підвело́ живі́т *див.* підвело; **підтяга́ти ~** *див.* підтягати; **притя́гує ~ до спи́ни** *див.* притягує; **тя́гне за ~** *див.* тягне; **хапа́тися за ~ з ре́готу** *див.* хапатися.

[як (мов, ніби *і т. ін.)***] на живі́т,** *з сл.* г а л а с у в а́ т и, к р и ч а́ т и, р е п е т у в а́ т и *і т. ін.* Дуже голосно, сильно. *Осатаніла вража баба І крикнула як на живіт* (Котл.); [Д е р е в і ц ь к и й:] *Ти чого ж, Петре, так галаснув, мов на живіт? Спокійніше не вмієш розмовлять?* (Кроп.); *Житці виходили подивитися, хто там так на живіт репетує* (Мирний). С и н о н і м и: **як на пуп; як недорі́заний.**

ЖИВОГО: добира́тися до живо́го *див.* добиратися; **до ~ ті́ла** *див.* тіла; **допіка́ти до ~** *див.* допікати; **дохо́дити до ~** *див.* доходити; **~ мі́сця не зна́йдеш на ті́лі** *див.* знайдеш; **здере́ з ~ й з ме́ртвого** *див.* здере; **мі́сця ~ нема́** *див.* нема; **не лиши́ти ~ мі́сця** *див.* лишити; **ні ду́ху ~** *див.* духу; **пекти́ до ~** *див.* пекти; **припіка́ти до ~** *див.* припікати.

ЖИВОЇ: живо́ї душі́ *див.* душі; **і кістки ~ не оста́вити** *див.* оставити; **ні ~ душі́** *див.* душі.

ЖИВОМУ: хоч живо́му в зе́млю лізь *див.* лізь.

ЖИВОТА: лиши́тися живота́ *див.* лишитися; **укоро́чувати ~** *див.* укорочувати.

ЖИВОТИ: аж животи́ позатяга́ло *див.* позатягало.

ЖИВОТІ: не ма́ти Бо́га в животі́ *див.* мати; **у ~ пи́щики гра́ють** *див.* пищики.

ЖИВУ: взя́ти на живу́ ни́тку *див.* взяти; **влучи́ти в ~ ра́ну** *див.* влучити; **на ~ ни́тку** *див.* нитку.

ЖИВЦЕМ: вме́рти живце́м *див.* вмерти; **~ відрива́ти від се́рця** *див.* відривати; **~ здра́ти** *див.* здрати; **~ облупи́ти** *див.* облупити; **~ топи́ти** *див.* топити; **~ у зе́млю вложи́ти** *див.* вложити; **~ у моги́лу полі́зти** *див.* полізти; **закопа́ти ~ у зе́млю** *див.* закопати; **ї́сти ~** *див.* їсти; **похова́ти ~** *див.* поховати; **хоч ~ ги́нути** *див.* гинути; **хоч ~ у домови́ну ляга́й** *див.* лягай; **хоч ~ у зе́млю лізь** *див.* лізь; **хоч ~ у я́му** *див.* яму; **як ~ пекти́ся на рожні́** *див.* пектися.

ЖИВЦЯ: пройма́ти до живця́ *див.* проймати.

ЖИВЧИКОМ: з жи́вчиком [та] з пе́рчиком. Запальний, гарячий, відважний, гострий на язик.— *Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? А таки вхопить... Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопець,— посміхнувся Валерій Іванович* (Гончар); — *Він шалений і тут* [у спецшколі]... *Прямо скажем, трудний хлопець, але є в ньому й таке, що хоч-не-хоч викликає симпатію... І що роботи не боїться. І взагалі... Смілива, хвацька душа. Одне слово, з живчиком,*

з перчиком хлопець (Гончар). Синонім: **з пéрцем.**

ЖИЖКИ: аж жи́жки сіпає *див.* сіпає.

[аж] жи́жки трясу́ться (тру́сяться, тремтя́ть, дрижа́ть) / затрясли́ся (затруси́лися, затремтіли, задрижа́ли) *у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь має сильне бажання до чогось. [Іван:] *Аж жижки трусяться, так хочу танцювать* (Кроп.); — *Тут ось жижки тремтять до халяндри в чоботях червоних. Нуте лиш, музики, заграйте мені під ногу!* (Укр.. поети-романтики..); *У Тимоша аж жижки затряслися — так кортіло поквитатися з п'яницями* (М. Кол.); *На всю Горнилівку буйним хмелем розливаються пісні, а троїсті музики витинають таких, що і в старого мимоволі жижки затрусяться* (Речм.); — *Годі, бабо, смутних! Співай нам веселих,— таких, щоб жижки задрижали* (Н.-Лев.). Синонім: **аж шку́ра тру́ситься** (в 1 знач.).

2. Кого-небудь охоплює почуття страху перед кимось, чимось.— *Ведіть у хату..,— сказав замість відповіді хлопець.— Прошу, прошу,— затурбувався господар, а у самого почали жижки трястися* (Гжицький); — *Ви все жартуєте...— непохвально похитав головою старий фельдшер.— А в мене аж жижки трусяться* (Смолич); *Щось його вразило. Чи не та незалежність, з якою повів себе Боровий. Наче б йому начхать, що з ним зустрівся і розмовляє сам Опанас Батюга, перед яким дрижать жижки і не в таких жевжиків* (Грим.); — *Тільки ж що перейшов через місток у лиман, а тут щось як замаха крилами над головою та пугукне, так у мене і затрусились жижки, незчувсь, як і присів у траві* (Стор.); *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задрижали і у душі похолонуло* (Кв.-Осн.). **жи́лки затру́сяться.**— *Як вийде капітан, як поведе бровами та як гаркне — у всіх жилки затрусяться* (Донч.). Синонім: **беpé з-за плечéй; похоло́нуло в душі.**

ЖИЛ: з усіх жил. З максимальним напруженням; не зупиняючись ні перед чим. *З усіх сил пнеться вислужитися.* Синонім: **з оста́нніх сил.**

жи́ла тонка́ *у кого.* Хто-небудь недостатньо сильний (найчастіше фізично).— [Фашисти] *..народ грубий, але не міцний. У нього жила тонка* (Ю. Янов.).

ЖИЛАХ: заморо́жувати кров у жи́лах *див.* заморожувати; **кров холо́не у** ~ *див.* кров; **розлива́тися по** ~ *див.* розливатися; **у** ~ **течé дворя́нська кров** *див.* кров.

ЖИЛЕЦЬ: не жилéць (не житéць) [на цьо́му світі]. Хтось довго не проживе через слабке здоров'я, хвороби.— *Не жилець він, ні, не жилець! — промовив, махнувши рукою, Грицько.— Таким кашлем і старий всі печінки порве* (Мирний).— *Учись! Ой, учись, Олег! — сказала* [мати] *гаряче, схвильовано, пильно дивлячись на нього.— Чує моє серце: не жилець уже я на цьому світі* (Ряб.); — *Доведеться ділитися з ними роботою. Щоправда, дід Омелько не робітник і навіть не житець на світі, зате Павло та Остап...* (Тулуб); *Курило скрипів зубами від болю і благально повторяв: — Добий мене, друже, я вже не житець...* (Д. Бедзик); * Образно. *Сніг ще лежить, та який це сніг — несправжній, не жилець він, солом'яним димом прокіпчений, як шинка* (Донч.).

ЖИЛИ: вимо́тувати жи́ли *див.* вимотувати; ~ **тя́гне** *див.* тягне; **рва́ти** ~ *див.* рвати; **сота́ти** ~ *див.* сотати; **тягти́ оста́нні** ~ *див.* тягти.

ЖИЛКА: ко́жна жи́лка дрижи́ть (гра́є, гово́рить, брини́ть, тремти́ть) / задрижа́ла (загра́ла, заговори́ла, забриніла, затремтіла) *у кого, рідко на кому, в кому.* Кого-небудь охоплюють якісь почуття, переживання і т. ін. *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* (Н.-Лев.); — *Молодий, здоровий, свіжощокий, та в такому віці на тобі кожна жилка б грати повинна, а він сидить хмурка хмурить* (Гончар); *Красна* [Олена] — *як звізда, як співає,— то з вигуком, як гуляє, то з викрутом та ще так, що кожна жилочка в ній говорить* (Хотк.); *У Галі кожна жилочка забриніла від тії* [тієї] *похвали* (Мирний). **жи́лочка брини́ть (затремтіла)** *яка.* [Петро:] *А в батька молодеча жилочка й досі бринить?* (Мирний); [Петро:] *Ну, а скажи по правді: тобто у тебе дівоча жилочка не затремтіла?* (Мирний).

ЖИЛКОЮ: ко́жною жи́лкою. 1. *з сл.* грáти. Усіма частинами тіла, повністю всім тілом. *Маріка все якось ненароком то плечем зачепить чоловіка, то кине якимсь словом. Упруга, здорова, жадна життя гірська красуня грає кожною жилкою і, мабуть, не дуже перебирає...* (Хотк.); *Перемога! Схвильовано калатається серце, і все тіло тремтить від радісної перенапруги, грає кожною жилкою від повноти молодих сил, що бурунять у ньому* (Гончар).

2. Дуже сильно, у найвищій мірі. *Десь у центрі села, так як над волостю, вставав дим. Гаркуша аж молодів, дивлячись на той дим. Губами б роздмухував, щоб дужче горіло! Кожною жилкою ненавидів він їх усіх з усіма їхніми законами, сходками* (Гончар). Синонім: **усіма́ фібрами душі.**

ЖИЛОЧКА: ко́жна жи́лочка дрижи́ть *див.* жилка.

ЖИЛОЧКИ: перебира́ти жи́лочки *див.* перебирати.

ЖИР: нагу́лювати жир *див.* нагулювати; **позбува́ти** ~ *див.* позбувати; **спуска́ти** ~ *див.* спускати.

ЖИРОМ: запліва́ти жи́ром *див.* запливати; **оброста́ти** ~ *див.* обростати.

ЖИРУ: бісі́тися з жи́ру *див.* бісситися.

з жи́ру. Від забезпеченого, пересиченого життя; з розкошів та неробства. *Знаємо ми таких панів!*

Що їм з жиру робити? Лютували одрадяни страх як! (Мирний); *Лиха сама на себе, казала, що більше так не буде, що то від безділля, з жиру. Казала собі, що з завтрашнього ж дня почне працювати по господарству і забуде дурні хвилювання* (Хотк.).

казитися з жиру *див.* казитися; **нагулювати** ~ *див.* нагулювати; **позбувати** ~ *див.* позбувати; **розпливатися від** ~ *див.* розпливатися.

ЖИТЕЙСЬКЕ: житейське море *див.* море.

ЖИТЕЦЬ: не житець *див.* жилець.

ЖИТИ: давати жити *див.* давати.

жити для другого. Бути безкорисливим. *І от тепер, коли душа його розкрита назустріч усьому красному; коли серце, повне кохання, готове все віддати, всіх зробити щасливими; коли хочеться жертвувати собою, жити для другого,— кого він кохає?.. Її... Віру Павлівну...* (Хотк.). Антонім: **жити тільки собою.**

жити єдиним хлібом, *книжн.* Не мати в житті інших інтересів, крім матеріальних. [Річард:] *Я не могтиму жити єдиним хлібом* (Л. Укр.). **жити за єдиним хлібом.** [Річард:] *І тут живуть не за єдиним хлібом. Я бачив сам, як на очах суворих прозорі сльози, мов роса, тремтіли в той час, коли орган величним співом і стіни й людські душі потрясав* (Л. Укр.). Антонім: **жити не хлібом єдиним.**

жити заднім умом (розумом). Свої дії та вчинки правильно оцінювати лише після їх здійснення.— *І отак я все життя — заднім умом живу. Ну, чого я з дому поїхала?! І куди мене лиха година несе!* (Головко).

жити можна. Що-небудь мінімально задовольняє. *І хата своя, й достатки* [у Мотрі] *хоч які там не були, а все б таки жити можна...* (Мирний).

жити на свою руку. Бути самостійним, незалежним.— *Дай мені грошей, я собі потрафлю сам жити на свою руку,— сказав Готліб, незважаючи на її чуття* (Фр.).

жити не горювати (не журитися). Бути повністю задоволеним своїм життям.— *Як живете, Денисе? — звертався лейтенант приємним баском до Блаженка.— Живемо, не горюємо, товаришу гвардії лейтенант,— стримано відповів дебелий єфрейтор* (Гончар); — *А ви, Миколай Іванович, про мене не турбуйтеся: я собі грошенят поназбираю з вас дурних і буду собі жити, не журитися* (Хотк.).

жити не давати *див.* давати.

жити не хлібом єдиним (одним), *книжн.* Крім матеріальних, мати і духовні інтереси. *Усвідомлення духовних цінностей вже здавен відкарбувалося в мудру й лаконічну формулу: не єдиним хлібом живе людина* (Літ. Укр.); *Не дав і поїсти хлопцеві гаразд. Аж розсердилась Мотузчиха, а Якимові сміх: — Не хлібом єдиним жив буде чоловік, тітко Марино* (Головко); *Образу хліба вклонімося. Сиріч — Людині, Височолому сіятелю землі. Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним. Істинно так... коли маємо хліб на столі* (Б. Ол.). Антонім: **жити єдиним хлібом.**

жити одним (сьогоднішнім) днем. Нічого не думати про майбутнє, не мати перспектив, а задовольняти тільки свої найближчі інтереси. *Дрібносерійний характер виробництва призводив до того, що плани складалися відповідно до поточної потреби в тих чи інших деталях. Образно кажучи, завод жив одним днем* (Наука..); — *Є люди,— сказав нарешті* [Тритузний],— *що мало чим цікавляться, я їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами назвав би... Одним днем живе, як та качка: ряски нахапавсь, воло набив і чого йому ще...* (Гончар).

жити своїм розумом (умом). Дотримуватися власних поглядів, переконань і т. ін.— *Ти своїм розумом живеш? — Живу...— Але як? Як?! — закричав старий і сердито заворушив бородою.— Латають тебе згори і знизу, а ти все з людей, а не для людей* (Тют.); — *Не майте гніву на мене, коли не так щось. Думаєш порадити, помогти, а кому ті поради потрібні. Кожен живе своїм розумом, на чужий не зважає* (Гуц.); — *Оце накрутив,— промовив Килигей упівголоса, прочитавши Куликів меморандум.— І складно й жалібно. Хто це тобі так — чи не до дяка ходив? Кулик несподівано образився: — Своїм умом живу* (Гончар). Синонім: **мати свій розум** (у 1 знач.). Антонім: **жити чужим розумом.**

жити [собі] та (і) хліб жувати. Вести нормальний, матеріально забезпечений спосіб життя. *От вони купили собі хату в тім селі, завелись хазяйством та й живуть і хліб жують* (Укр.. казки); *Поставив* [економ] *собі дім на графській землі в містечку, платить за грунт чинш і живе собі та хліб жує без роботи* (Н.-Лев.); — *А-а-а, чумаченько винозорий,— мертво проскрипів Гарматій.— Як ся маєш? — Хвалити бога.— Живеш і хліб жуєш?* (Стельмах). **живеться та хліб жується.** *Отак вона хазяйнує, хвалити бога, і звикла вже до хати та до свого діда. Живеться та хліб жується...* (Коцюб.).

жити та (і) Бога (долю, доленьку) хвалити *кому і без додатка.* Бути повністю задоволеним життям. *Тепер, коли він знову вернувся до роду... жити б та бога хвалити... тепер його знову одривають, навіки одривають* (Мирний); [Зінька:] *Тобі жити та бога хвалити, а мені животіти!..* (Кроп.).

жити тільки собою. Займатися тільки власними справами. *Що ж, рано пишався ти, циганський син, он чуєш — плаче Ганна. А ти собою тільки жив, собою тільки мариш, в той час, коли товаришів підводить твій товариш* (Дор.). Антонім: **жити для другого.**

жити чужим розумом (умом). У своїх діях та вчинках дотримуватися не власних, а чиїхось

поглядів, переконань і т. ін.— *Ні, нічого не скажу зараз. Бо нічого ще до пуття не знаю. А чужим розумом жити не хочу. Розберуся трохи в цьому сам, тоді й поговоримо* (Головко); [А л і к:] *Я хочу вчитися і буду вчитися. Щоб знати все, розумієте, все! Більше за вас, більше за всіх... за всіх отих безмозких нікчем, які живуть чужим розумом* (Дмит.). А н т о н і м: **жи́ти сво́ї́м ро́зумом; ма́ти свій ро́зум** (у 1 знач.).

наказа́ти до́вго жи́ти *див.* наказати.

тільки й жи́ти *чим.* Дуже хотіти чого-небудь, завжди мріяти про щось.— *А ти, братухо, даремно смієшся. Я цим зараз, можна сказати, тільки й живу. Знаю: наріжуть землі, не піду з поклоном до того ж Гмирі чи Шумила,— виори, будь ласка, хоч з половини. Сам собі хазяїн!* (Головко).

ЖИТТІ: знайти́ своє́ місце в житті *див.* знайти; **ніко́ли в ~** *див.* ніколи.

ЖИТТЯ: виклика́ти до життя́ *див.* викликати; **викре́слювати з ~** *див.* викреслювати; **відбира́ти ~** *див.* відбирати; **відда́ти ~** *див.* віддати; **відрива́тися від ~** *див.* відриватися; **вкороти́ти ~** *див.* вкоротити; **волочи́ти ~** *див.* волочити; **вступа́ти в ~** *див.* вступати; **втілювати в ~** *див.* втілювати; **втілюватися в ~** *див.* втілюватися; **дава́ти ~** *див.* давати; **дарува́ти ~** *див.* дарувати.

життя́ бере́ / взяло́ своє́. Перемагає те, що випливає з законів розвитку природи і суспільства. *Незважаючи на вороже ставлення деяких кіл до повітряних і особливо космічних польотів, життя взяло своє* (Наука..).

життя́ навчи́ть *кого і без додатка.* Хто-небудь на практиці зробить висновки, як треба діяти. *Ви молоді; міцний ваш голос; А діло з вас яке? Нехай посивіє перш волос, Навчить життя важке!* (Граб.); *Оцей проказа і підлиза, котрого навчило життя, де треба поклонитися, кому треба догодити, держав тепер цілий повіт у своїх руках* (Мирний).

життя́ не дава́ти *див.* давати.

життя́ немиле *кому.* Хто-небудь не хоче жити, все йому байдуже, ніщо не радує.— *Вже мені тепер життя немиле, чи в темниці, чи на вільній волі* (Л. Укр.).

життя́ обірва́лося (перерва́лося) *чиє і без додатка.* Хто-небудь перестав існувати, помер. *Мені здається, що зараз станеться щось незвичайне: проникне крізь вікно якась істота з великими чорними крилами, просунеться по хаті тінь, або хтось раптом скрикне — й обірветься життя* (Коцюб.); *Тобі байдуже, що перерветься так рано чиєсь життя. Що тобі, справді, чуже життя!* (Коцюб.). С и н о н і м и: **душа́ переста́вилася; душа́ вилетіла з тіла.**

життя́ поверну́лося го́стрим бо́ком *до кого.* Хто-небудь зазнав труднощів, невдач, потрапив у скрутне становище. [М а т у ш к а г у м е н я:] *Ти ще молода така, до тебе життя повернулося своїм гострим боком, непривітною стороною, то ти думаєш і все так буде. Пройде рік-другий, болячі виразки підгояться, серце захоче знову жити* (Мирний).

життя́ прити́снуло (прити́сло) *кого і без додатка.* Хто-небудь зазнав труднощів, невдач, потрапив у скрутне становище. *Як притиснуло життя і побачили люди, що одному не прожити — пішли всі в цех* (Тулуб).

життя́ провчи́ло *кого.* Хто-небудь був покараний за певні вчинки, дії і т. ін.— *Сядь, Гансе,— припросив гауптман генерала і перший опустився на м'яку канапу.— За останні роки життя добре провчило і мене і тебе. Наші ілюзії частково розвіялись* (Ю. Бедзик).

збавля́ти життя́ *див.* збавляти; **зв'я́зувати своє́ ~** *див.* зв'язувати; **зложи́ти ~** *див.* зложити; **кінча́ти ~; кінча́ти ~ на ши́бениці** *див.* кінчати; **кла́сти ~** *див.* класти.

над життя́, *з сл.* л ю б и т и. Дуже сильно.— *Клянемося Вам бути гідними Миколи Красношапки, любити і захищати свій народ, як наш бойовий товариш, який над життя любив свою Вітчизну* (Вишня).

на за́ході життя́ *див.* заході; **на поро́зі ~** *див.* порозі.

не життя́. Не можна спокійно, нормально жити. *Вона думала, що тепер їй в місті не життя. Яке їй життя, коли її на увесь світ обезславили? Що тепер люди скажуть* (Мирний); *Задумалася... Ясно було одно — що се не життя. Ще раз пережити таку бурю, таку люту самотність — вона була не в силах* (Хотк.).

нема́ життя́ *див.* нема; **не ма́ти ~** *див.* мати.

не на життя́, а на смерть. 1. Не жаліючи своїх сил, не боячись за своє існування.— *Ти нам повір, товаришу Чубенко, що ми б тебе так не лякали, коли б знали, що це їде наш чоловік, а не проклятий поляк чи петлюрівська розвідка. Ми з ними б'ємося не на життя, а на смерть, товаришу Чубенко* (Ю. Янов.); *Здавалося, що весь ярмарок, від старого до малого, розділився надвоє— багаті за Грицька Святоху, а бідні з Андрієм Забарою,— і билися не на життя, а на смерть* (Рєзн.). **на життя́ й смерть.** *Все* [в печі] *тріщало, ламалось і бухало полум'ям, немов там на життя й смерть бились розпечені дракони* (Коцюб.).

2. Непримиренний, жорстокий, безпощадний (про боротьбу, битву і т. ін.). *Боротьба* [з фашизмом] *йде не на життя, а на смерть, і чимало вилетить, очевидно, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків* (Довж.); *Починається боротьба не на життя, а на смерть. Не розрахував Ван-Лін своїх сил, починає перемагати його самурай. Ні, таки він переміг, Ван-Лін* (Довж.); *Це була небачена в історії самовіддана боротьба не на життя, а на смерть. Тільки в партизанські загони, що діяли на території Білорусії, вступило*

понад сорок тисяч мінчан (Наука..). **на життя і смерть.** *Вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть* (Фр.).

обірвáти життя́ *див.* обірвати; **піти́ з ~** *див.* піти; **повертáти до ~** *див.* повертати; **повертáтися до ~** *див.* повертатися; **подарувáти ~** *див.* подарувати; **позбавля́ти ~** *див.* позбавляти; **позбу́тися ~** *див.* позбутися; **покáже ~** *див.* час; **прикли́кати до ~** *див.* прикликати; **прихóдити в ~** *див.* приходити; **провóдити в ~** *див.* проводити; **пройти́ шкóлу ~** *див.* пройти; **путівка в ~** *див.* путівка; **пхáти ~** *див.* пхати; **рішáтися ~** *див.* рішатися; **рíши́ти ~** *див.* рішити; **скінчи́ти ~** *див.* скінчити; **склáдати ~** *див.* складати; **спрáва ~** *див.* справа; **стрáтити ~** *див.* стратити; **тягти́ ~** *див.* тягти; **укорóчувати ~** *див.* укорочувати; **хапáтися за ~** *див.* хапатися.

щоб ні життя́ ні добрá *кому.* Уживається як прокляття і виражає недобрі побажання. *Отой шибеник.. щоб йому ні життя ні добра! на смерть дитину перелякав* (Мирний). **щоб ні добрá ні життя́.**— *Про яку це ти Хіврю плещеш? — Про жінку того сучого сина, щоб йому... ні добра ні життя!* (Мирний). Синонім: **щоб ні дна ні пóкри́шки.**

ЖИТТЯМ: вáжити життя́м *див.* важити; **жéртвувати ~** *див.* жертвувати; **заплати́ти ~** *див.* заплатити; **наклáдати ~** *див.* накладати; **подарувáти ~** *див.* подарувати; **поплати́тися ~** *див.* поплатитися; **прощáтися з ~** *див.* прощатися; **розквитáтися з ~** *див.* розквитатися; **розлучáтися з ~** *див.* розлучатися.

ЖІНОЧІ: ру́ки жінóчі не ходи́ли *див.* руки.

ЖІНОЧИХ: ли́пнути до жінóчих спідни́ць *див.* липнути.

ЖМЕНЕЮ: гребти́ грóші жмéнею *див.* гребти.

ЖМЕНІ: вхопи́ти в оби́дві жмéні *див.* вхопити; **держи́ в оби́дві ~** *див.* держи; **наставля́й оби́дві ~** *див.* наставляй.

у жмéні *у кого, у чиїй.* Хто-небудь підкоряється комусь, повністю від нього залежить. *Так лучче в сажівці втоплюся І лучче очкуром вдавлюся, Ніж Турнові я підкорюсь. Фортуна не в його кишені; Турн побува у мене в жмені! Дай поміч! — я з ним потягнусь* (Котл.); *— А ти не регочи,— повернулася до його баба.— Ти у мене в жмені* (Мирний); *— То ще,— кажу,— як мир скаже.— Мир?! Ти знаєш, що твій мир у нас в руках? Отут у жмені сидить!* (Мирний); *Ну, Степане Васильовичу, тепер твоя і твоїх поплічників доля в моїй жмені: будуть чи не буде коней — промовчу про вас, а, боронь боже, попадуся з ними — підете у тюрягу казенні блощиці годувати* (Стельмах).

ЖМУРКИ: грáтися в жму́рки *див.* гратися.

ЖНЕЦЬ: і швець, і жнець, і на дуду́ грець *див.* швець.

ЖНИВА: гаря́чі жнивá. Час напруженої роботи. *А в Антона Глущука пізньої осені почалися гарячі жнива* (Чорн.).

ЖОВКНЕ: в очáх жóвкне *див.* жовтіє.

ЖОВТІЄ: в очáх жовтíє (жóвкне, темніє, зеленіє) / пожовтíло (пожóвкло, потемніло, позеленíло) *кому, у кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т. ін. *Івга стоїть, як дерев'яна, труситься, в очах жовтіє. Ледве промовила: — Що се ти наробив?* (Кв.-Осн.); [Секлета Семенівна:] *Ну за що ти мене образив гергепою? За віщо? Ти справді дихати спокійно не даєш! Мені уже жовкне в очах!..* (М. Куліш); *В ньому прокинувся голод, дикий, невгамовний, незборливий голод, від якого темніє в очах* (Загреб.); *У мене так мурав'ї й заходили поза спиною від отих Омелькових речей; аж дух у грудях сперло, в очах пожовтіло!..* (Мирний); *Світ мені темний зробився: пожовкло, позеленіло в очах* (Барв.); *Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові* (Коцюб.); *— Ну, а коли сказала* [дочка шевця] *про булочника — залицявся там один хвиндрик до неї — то в мене й у очах позеленіло* (Збан.).

ЖОВТОРОТЕ: жовторóте пташеня́ *див.* пташеня.

ЖОВЧ: вилива́ти жовч *див.* виливати.

ЖОДЕН: жóден собáка *див.* собака.

ЖОДНА: жóдна собáка *див.* собака.

ЖОДНИЙ: жóдний собáка *див.* собака.

ЖОДНИМ: жóдним рóбом *див.* робом; **не обмóвитися ~ слóвом** *див.* обмовитися.

ЖОДНОГО: не мáти жóдного поня́ття *див.* мати.

ЖОДНОЇ: без жóдної кровúнки *див.* кровинки; **~ живóї душі́** *див.* душі; **~ ріски в рóті не мáти** *див.* мати.

ЖОДНОЮ: жóдною мірою *див.* мірою.

ЖУВАТИ: жи́ти та хліб жувáти *див.* жити.

жувáти (пережóвувати) жу́йку. Нудно і настирливо повторювати те саме. *— Та помовч уже, Трохиме,— не втерпіла бабуся.— Таких мимрачів гидко й слухати: не говорить, а жуйку жує. Не долю й нечистого, а зайву чарку винувать. Через неї обезглузділи обоє* (Стельмах); *— Дуже багато у нас слів, та мало діла. Досить пережовувати жуйку, треба серйозно братися за роботу* (Веч. Київ).

[як, мов, нíби *і т. ін.*] **клóччя жувáти.** 1. *з сл.* говорити. Невиразно, нерозбірливо. *Говорить, мов клоччя жує* (Укр.. присл..); *— Що він говорить, мов клоччя жує? — тіпнуло Мартохою* (Гуц.).

2. Нудно і настирливо повторювати те саме.— *Ти знов-таки своєї? От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!* (Л. Укр.).

ЖУЖМОМ: стоя́ти жу́жмом *див.* стояти.

ЖУЙКУ: жува́ти жу́йку *див.* жувати.

ЖУК: би́тий жук, *фам.* Бувала, з великим життєвим досвідом людина, яку важко перехитрити, обманути.— *Ну, нічого, побачимо, хоч ви й агроном, а як ви наголовуєте. Та ще пождемо, чи вище все буде затверджено, бо Роман Васильович, хоч і битий жук, а очевидно, пішов теж на поводу в різних Леусів та Яцухненків* (Збан.); *Одразу ж після зборів* [Конопельський] *підійшов, міцно потиснув руку Андрієві. Заглянув в очі.— А ти битий жук. Я відразу й не збагнув* (Збан.). Синоніми: **би́тий жак; стріляний горобе́ць; би́та голова́.**

ЖУКА: пусти́ти жука́ *див.* пустити.

ЖУКИ: жуки́ в голові́ *у кого.* У кого-небудь не все гаразд з розумовими здібностями. *Нехай дурні собі пустують: У них, видно, жуки в голові* (Гл.). Синонім: **не всі вдо́ма; нема́ клёпки; нема́ кебе́ти; нема́ царя́ в голові́; розсо́хлися клёпки.**

ЖУПАН: полата́ти жупа́н *див.* полатати.

ЖУРИТИСЯ: жи́ти, не жури́тися *див.* жити.

З

ЗА: за і про́ти. Те, що підтверджує, обгрунтовує певне рішення, дію і т. ін. на противагу тому, що виступає як його заперечення. *Вирішувати повинен Максим сам. Зважити, обдумати всі за і всі проти* (Рибак); *Зваживши отак усі «за» і «проти», Марко дійшов висновку, що справи в нього йдуть непогано* (Кир.).

що за *див.* що.

ЗАБАГАТО: бра́ти на се́бе забага́то *див.* брати; **~ че́сті** *див.* багато.

ЗАБАЖАЄ: куди́ душа́ забажа́є; скільки душа́ ~ ; чого́ душа́ ~ *див.* душа; **чого́ лі́ва нога́ ~** *див.* нога; **як душа́ ~** *див.* душа.

ЗАБАЖАЄТЬСЯ: скільки [душі́] забажа́ється (завго́дно). Вдосталь, вволю, досхочу. *Мінометники в саду на околиці... Синіють сливи, червонобокі повні персики вгинають гілля.. Бери, їх, насолоджуйся, скільки твоїй душі завгодно* (Гончар).

ЗАБЕРИ: чорт забери́ *див.* чорт.

ЗАБИВАЄТЬСЯ: дух забива́ється *див.* дух.

ЗАБИВАТИ: забива́ти (ганя́ти) / заби́ти [морсько́го] козла́. Грати в доміно.— *Ходімо до мене,— запропонував Серпень, коли перебігли тамбур. Я в купе сам. Козла заб'ємо* (Мушк.); *— Треба було заготовляти, коли городи й баштани були в нас, коли фронт далеко стояв. Тоді ви* [інтендант] *морського козла ганяли?* (Кучер). **козла́ позабива́ти** (якийсь час). [Василь Панасович:] *До пенсії лишилось кілька днів...* [Печений:] *Козла позабивати захотіли?* (Підс.).

забива́ти / заби́ти ба́ки *кому і без додатка.* 1. Розмовами, балачками відвертати чиюсь увагу від кого-, чого-небудь; заморочувати, задурювати голову кому-небудь. *Нема чого забивати баки тривіальними фразами та банальними, непотрібними думками* (Л. Укр.); [Панас *(до Сокуренка)*:] *Читав? Чи це навсправжки, чи, може, туману напускаєш? Може, так тільки хочеш... баки забить?* (Кроп.); [Дід Кияшко:] *Одне слово, забила мені баки* [дочка шевця] *— далі нікуди. Та й оженила таки ж на собі* (Збан.). **заби́ло ба́ки,** *безос.* [Яструб:] *Хіба не бачиш, що се Голуб, а не Вудвуд?* [Крук:] *Я, дядечку, добре бачу, але вам з великого голоду троха* [трохи] *баки забило* (Фр.).

2. Не давати кому-небудь сказати слова, промовити щось; затуркувати. *З себе Микита був здоровий, червонопикий, а на язик гострий,— кожному забиває баки* (Гр.); *Попробував би* [хто-небудь] *що брехнути, так так баки і заб'ють, і вже з брехунів ніяк і не вийдеш* (Кв.-Осн.).

забива́ти / заби́ти го́лову. 1. *чим.* Обтяжувати кого-небудь піклуванням, турботою і т. ін. про когось, щось. [Дубов:] *Я пробуду у відрядженні не більше тижня, а ви дивіться, щоб у нас тут було все гаразд. А більше нічим не забивайте собі голову* (Тарн.).

2. Перевантажувати мозок чим-небудь зайвим, непотрібним. *До кінофабрики я приїхав молодий і простий, як солдат з булавою маршала в ранці. Я, підскакуючи, ходив по місту, дивився на море й забивав голову різною романтикою* (Ю. Янов.). Пор.: **набива́ти го́лову.**

забива́ти / заби́ти па́мороки *кому і без додатка.* 1. Притупляти розум, затуманювати свідомість. [Морозиха:] *Бачу, парубче, що твоє багатство тобі вже зовсім забило памороки. Жируєш ти!* (Кроп.); *— Що ви, добродію, памороки забиваєте темним селянам! — вигукнув він із запалом до Барацького.— Самі поводитесь, як злодій, і хочете в своє злодійство селян вплутати* (Сліс.); // Знесилювати фізично. *Моя робота зовсім забиває мені памороки, бо дуже її багато* (Сам.). **[аж] па́мороки заби́ло (заб'є́, відби́ло),** *безос. Віталій вмить уздрів серед натовпу саме ту особу, яку уздріти хотів. Аж опекло Віталіка, аж памороки йому забило від того, що він побачив* (Гончар); *Чоловікові ж треба щось їсти, треба десь заробити, а йому не дають змогу й заробити. Звісно, чоловікові й памороки заб'є з такого горя*

(Гр.); *Ій богу, не знаю, як воно так трапилось: чи я забула, чи мені памороки одбило* (Н.-Лев.).

2. Позбавляти кого-небудь розуму, притомності і т. ін. *Там п'яний батько, ..прийшовши із шинку, що єсть сили лупить по голові свого хлопця, геть заб'є йому памороки, навіки придуркуватим зробить* (Коцюб.); *Я,— сказав Туркевич,— забив йому памороки, стукнув двічі по тім'ю* (Рудь.). **памороки забито.** *Ех, братчики! Мені памороки забито киями, а в вас, мабуть, ізроду в голові клоччя. Коли ж се в світі видано, щоб випровадити гостя з коша натщесерце?* (П. Куліш).

3. Дурманити, п'янити (про пахощі і т. ін.). *Густий березовий дух дьогтю памороки забиває* (Горд.); *— Оці рожі в бутлі забили памороки,— сказав отець Мельхиседек* (Н.-Лев.).

забива́ти (захо́плювати) / заби́ти (захопи́ти) дух (ди́хання, по́дих, ві́ддих) *кому і без додатка.* Перехоплювати дихання (від різкого подразнення органів чуття, фізичного перенапруження, хвилювання і т. ін.). *Небо заволоклося сніговими хмарами, рвачкий вітер забивав дух* (Коцюб.); *Руки їй боліли від важких ножиць, сморід овечого поту, гною і бруду з дрібним сухим пилом від вовни забивали їй дух* (Тулуб); *Яресько ще дужче пустив коня і чув, як лють забиває дихання, чув, як біль і сльози клекочуть у грудях* (Гончар). **[аж] забива́ло / заби́ло дух (по́дих)** *безос. Улас.. чув, як пахли квітки в садку, аж дух забивало, як заспівала пісню про кохання Богаза* (Н.-Лев.); *Денисові знову забило дух, але вже не з страху, а з думки, що то зараз буде, що то він довідається?* (Гр.); *Орися розв'язала пакунок. Наче оберемок барвистих квіток польових розсипався у неї на колінах. Дівчині аж подих забило* (Головко). **заби́ло гру́ди** *в кого, безос.— Антоне, спиняй* [комбайн]! *— в Орисі забило груди, і вона мусила набрати повітря, віддихатись, щоб потім видавити з себе: — Решета не відрегульовані* (Д. Бедзик).

забива́ти клин *див.* вбивати.

ЗАБИВСЯ: дух заби́вся *див.* дух.

ЗАБИЙСЯ: хоч заби́йся. Уживається для вираження неможливості здійснити, збагнути і т. ін. що-небудь. *Зима йде, а в нас заробітку нема, хоч забийся* (Фр.). Синоніми: **хоч умри́** (в 2 знач.); **хоч уби́й.**

ЗАБИРАЙ: кат його́ забира́й *див.* кат; **чорт ~** *див.* чорт.

ЗАБИРАТИ: забира́ти в свої́ ру́ки *див.* брати.

забира́ти по́глядом *кого і без додатка.* Захоплено, не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь. *Сей за нею у тропу точиться, а той знов збоку поглядом забирає* (Вовчок).

ЗАБИТИ: заби́ти ба́ки; ~ в кайда́ни; ~ го́лову *див.* забивати; **~ джерело́м** *див.* бити; **~ дух** *див.* забивати.

заби́ти (закува́ти) в кайда́ни (в колодки́) *кого і без додатка, заст.* Заслати кого-небудь на каторгу, позбавити волі. *Поляки впіймали й молодого Кизима і забили в кайдани. Але козацька справа ще не загинула* (Н.-Лев.); *Він, Чорний, не мав наміру поступатися. Та й всі його не з тих, що хилять голови: ліпше впадуть на полі ратнім, аніж дадуть в колодку себе забити* (Міщ.); *Ой узяли безталанну, Закували у кайдани* (Шевч.).

заби́ти клин *див.* вбивати.

заби́ти клин у го́лову (у ті́м'я) *кому.* Вселити, навіяти думки; збудити певні роздуми, прагнення, бажання і т. ін. *Своїми словами: «Ви мусите щось написати про гуцулів» забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів* (Коцюб.); *Питання це* [відібрати землю] *забило клин у тім'я Романові, але він.. заспокоїв себе: «Якось воно буде! Не кабак же в мене на плечах, а голова, та ще й неабияка!»* (Коцюб.).

заби́ти козла́ *див.* забивати; **~ оси́ковий кіло́к** *див.* вбити; **~ па́мороки** *див.* забивати.

заби́ти ру́ки, *рідко.* Потиснути один одному руки на знак домовлення, угоди (під час купівлі-продажу). *От забили вони руки, запили той могорич та й уклались спочивати* (Манж.).

заби́ти [собі] в го́лову *що.* Вперто дотримуватися якогось переконання, погляду, наміру і т. ін. (перев. неправильного). *Він* [Гриць] *був не з тих, що раз забивши що в голову, довіку тому слугують, готові стати проти всього світу за те, що вони думають, у що вірять* (Мирний); *Ще забила* [Горпина] *собі в голову, що вже не побачить на цім світі сина* (Григ.). Пор.: **вбити собі в го́лову.** Антоніми: **ви́бити з голови́** (у 1 знач.); **ви́гнати з голови́; ви́кинути з голови́.**

заби́ти триво́гу; як у забі́й ~ *див.* бити.

ЗАБИТИЙ: як заби́тий *див.* убитий.

ЗАБІГАЛИ: мура́шки забіга́ли по спи́ні *див.* мурашки; **о́чі ~** *див.* очі; **як кома́шки ~ по спи́ні** *див.* комашки.

ЗАБІГАТИ: забіга́ти в думка́х. Мріяти про що-небудь, роздумувати над майбутнім. *Діти так уминали пісну страву, що аж за вухами лящало, а батьки все більше морщились або злостились, забігаючи в думках до тих далеких днів, коли буде хліб на столі* (Стельмах).

забіга́ти напере́д (впере́д). 1. Порушувати послідовність, логічний хід подій, розповіді, викладу чого-небудь і т. ін. *Забігаючи наперед, зауважимо, що до розряду найдрібніших ферм* [до 20 акрів] *входять і ферми до 3 акрів, а американська статистика реєструє не всі такі ферми..* (Ленін); [Маруся:] *Та ти-бо не забігай наперед, перш цю* [загадку] *скажи!* [Іван:] *Ти ж така догадлива! Чи вже й досі не догадалась?* (Кроп.); *І ще... і ще одна причина не давала спати Касію. Та не будемо забігати наперед* (Мик.).

2. Робити що-небудь передчасно, випереджаючи події. *Захоплений, невтомний, він уперто пере-*

магав труднощі, добре засвоював предмет, нетерпеливо забігав наперед, бажаючи більше знати (Коцюба); *Густав так і не знає досі, де вона живе. Він перестав допитуватися, скорений дівочою ласкою, навіщо забігати вперед, настане час, і Лілі сама скаже* (Хижняк).

забігáти [наперéд (далéко)] рóзумом (дýмкою). Думати про майбутнє. [Юлія:] *Ех, пане, занадто далеко ви своїм розумом забігаєте. Буде з вас і того, що досі сказала. Он брат іде* (Фр.); [Хаїм:] *Чи хоче пан, щоб я вже йому потанцював?* [Пан:] *Не забігай наперед розумом, щоб не звихнувся!* (Кроп.).

забігáти поперéд бáтька в пéкло *див.* лізти.

ЗАБІГАЮТЬ: думкú забігáють вперéд *див.* думки.

ЗАБІЙ: як на забíй, *з сл.* годувáти, харчувáти. Дуже ситно, надмірно.— *То як Вам відпочивалося? — Добре. Годували як на забій.* Пор.: **як на заріз.**

як у забій бúти *див.* бити.

ЗАБЛАГОСЛОВИТИСЯ: заблагословúтися на світ *див.* благословлятися.

ЗАБЛУДЛА: заблýдла вівцú *див.* вівця.

ЗАБЛУКАНА: заблýкана вівцú *див.* вівця.

ЗАБОЛІЛА: душá заболíла *див.* душа.

ЗАБОЛІЛО: сéрце заболíло *див.* серце.

ЗАБРАВ: Бог рóзум забрáв *див.* Бог; **дíдько ~** *див.* дідько; **хай би грець ~** *див.* грець; **чорт би ~**; **щоб чорт ~** *див.* чорт.

ЗАБРАКЛО: забрáкло мóви *кому, безос.* Хтонебудь втратив здатність що-небудь сказати, промовити. [Паріс:] *Спитав би й я: Кассандро, де твій меч? Адже в твоїх руках він був сьогодні, чи ти ним запобігла честі й слави. Мовчиш, пророчиста, забракло мови!* (Л. Укр.). Синонім: **відібрáти мóву** (в 1 знач.).

ЗАБРАЛА: смерть забрáла *див.* смерть; **чумá б ~** *див.* чума.

ЗАБРАТИ: забрáти в гóлову; ~ в свої рýки; ~ з бóю *див.* брати.

забрáти (зірвáти, знúти *і т. ін.*) **вінóк** *у кого.* Позбавити незайманості. *Вона не тяжка, але вінок забрав я в неї* (Вільде).

ЗАБРЕЛО: забрелó в гóлову *чию, кому.* У кого-небудь з'явилася, виникла думка, бажання. *За ці гроші ми не тільки дві ферми збудуємо, а ще й пекарню.— Пекарню? — схопився від несподіванки Сагайдак і заходив по кімнаті.— Що це тобі забрело в голову?* (Кучер).

ЗАБРИНІЛА: кóжна жúлка забринíла *див.* жилка.

ЗАБРИТИ: забрúти лоб (лóба, чýба) *кому, заст.* Узяти в рекрути, в солдати.— *Завтра ж йому лоб забриють, так поспішає сьогодні нагулятись* (Кв.-Осн.); *Танцювали весело і любо Хлопці, аж рипіли постоли, А на ранок їм забрили чуба І в прийом жовнірський повели* (Воронько). Синонім: **постáвити під аршúн.**

ЗАБУВ: що ти забýв тут *див.* ти.

ЗАБУВАЄТЬСЯ: хліб-сіль забувáється *див.* хліб-сіль.

ЗАБУВАТИ: забувáти самóго себé (про сéбе, за сéбе). Нехтувати собою, своїми інтересами. *Він для неї* [удови] *і матір стару і самого себе забуває* (Вовчок).

хліб-сіль забувáти / забýти. Виявляти невдячність, неуважність до кого-небудь за гостинність, добро і т. ін. *Не годиться хліб-сіль забувати.*

ЗАБУДЕ: хай бог не забýде *див.* бог.

ЗАБУЛА: забýла смерть *див.* забула.

ЗАБУТИ: забýти [і] дорóгу *куди.* Перестати відвідувати кого-, що-небудь; довго не бувати де-небудь. *Наш шановний зоотехнік забув і дорогу на ферму* (Грим.).

забýти язикá в рóті. Розгубившись, перелякавшись, втратити здатність говорити. *Андрій з ляком дивився на Гудзя. Він навіть язика забув у роті* (Коцюб.).

хліб-сіль забýти *див.* забувати.

ЗАБУТТЯ: кáнути в забуттú *див.* канути.

ЗАВАЖИТЬ: не багáто завáжить. 1. Не дуже обтяжить вагою, не буде зайвим. *Послухався* [Хома] *ради. Згорнув свою барвисту пам'ятку* [рушник], *поклав до кишені.— Не багато заважить. Може, навіть легше буде з нею в поході* (Гончар).

2. Не заважатиме своєю присутністю, перебуванням, існуванням і т. ін.— *Баба не багато заважить, а все-таки буде поміч в господарстві: хоч гуси та гусенята пастиме..,— тарабанила сваха* (Н.-Лев.).

ЗАВАЛИТЬСЯ: хай завáлиться *кому і без додатка, лайл.* Уживається для вираження байдужості чи негативного ставлення до чогось. *Чемериця махнув рукою.— Дбати про своє хазяйство? Хай воно завалиться те хазяйство. Ми ж не куркулі якісь.* (Коцюба); [Лучицька *(збентежено):*] *Тікати, тікати звідсіль! Няню, беріть... Тільки мою шкатулку... а їхнього — ні рубця... Підводу найміть...* [Палажка:] *Та хай їм усе завалиться! Я зараз!.. Тільки надворі горобина ніч* (Стар.).

ЗАВАЛЯЛОСЯ: щáстя ще десь завалúлося *див.* щастя.

ЗАВАРИЛАСЯ: заварúлася кáша *див.* каша.

ЗАВАРИТИ: заварúти кáшу (пúво, хáлепу). Затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками. *Наймичка Килина, побачивши, яку кашу заварив Яків, побігла сказати Насті* (Мирний); *Поїхав я до батька і розказав йому всю подію; він одмовив: — Сам заварив пиво, сам і хлебчи його!* (Збірник про Кроп.); — *Так чому ж мовчав? — промовив нарешті той самий Тур, що заварив усю халепу* (Скл.). **зава-**

ри́ти круту́ ка́шу.— *Гм... гм... круту кашу заварили... Треба щось робити,— промовив Прокопович, прямуючи з жінкою до хати* (Н.-Лев.). **завари́ти ка́шку.**— *Ну, заварили кашку? — впевнено, як людина, що має незаперечне право запитувати в цьому кабінеті, і не чекати, а вимагати відповіді, сказав майстер* (Собко).

завари́ти со́няшниці *див.* заварювати.

ЗАВАРЮВАТИ: зава́рювати / завари́ти со́няшниці, *заст., діал.* Ставити банки при болях у животі. *І соняшниці заварювали* [хворому], *і як то вже не шептали,.. так нічого і не зробили* (Кв.-Осн.); [Ш е л ь м е н к о:] *Вона* [Степанида] *і язичок підняти, і соняшниці заварити* (Кв.-Осн.).

ЗАВГОДНО: скільки завго́дно *див.* забажається; **хто** ~ *див.* хто; **що** ~ *див.* що.

ЗАВДАВАТИ: завдава́ти бо́бу; ~ **ду́ху** *див.* давати.

завдава́ти / завда́ти ду́рня *кому, заст.* Виставляти, робити кого-небудь дурним.— *Оникій тобі заробити дає, а оцей* [Вустимко] *..йому дурня завдає. У власній хаті хазяїна ображають* (Багмут).

завдава́ти (закида́ти) / завда́ти (заки́нути) брехню́ *кому і без додатка.* Звинувачувати когонебудь в неправді, видавати когось за брехуна.— *Брешеш! — стрибнувши до Супруненка, не своїм голосом крикнула вона...— Хе-е! Ще й брехню завдає! — сказав Грицько* (Мирний); *Ах ти, підбрехачу! Ах ти, гольтіпако! Та почекай же ти, навчу я тебе, як мому* [моєму] *чоловікові брехню завдавати* (Фр.).

ЗАВДАТИ: завда́ти бо́бу *див.* давати; ~ **брехню́** *див.* завдавати.

завда́ти веремії. Викликати замішання, зчинити колотнечу, неспокій. *Тут шаблею шукать, а не судами прав Належить. Ножиком завдам їм веремії* (Міцк., перекл. Рильського). П о р.: **закрути́ти веремі́ю.**

завда́ти га́рту *див.* дати; ~ **ду́рня** *див.* завдавати; ~ **ду́ху** *див.* давати.

ЗАВЕДЕНИЙ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **заве́дений,** *з дієсл.* Безперервно, невпинно, безугавно. *Гармоністи розпалилися і грали й грали, як заведені* (Хор.); *Я розкрив рота, хотів щось сказати. Куди тобі! Як засипала* [Пріська], *як затарабанила, мов заведена* (Є. Кравч.).

ЗАВЕЛО: бода́й заве́ло в безо́дню *кого, безос., лайл.* Уживається як лайка, прокляття кому-небудь.— *Де Мелашки шукати? Завела ота стара, бодай її завело в безодню,— говорила Кайдашиха* (Н.-Лев.).

ЗАВЕРНУВ: глузд за розу́м заверну́в *див.* глузд.

ЗАВЕРТАЄ: глузд за ро́зум заверта́є *див.* глузд.

ЗАВЕРТІВСЯ: світ заверті́вся *див.* світ.

ЗАВЕРТІЛАСЯ: заверті́лася маши́на *див.* машина.

ЗАВЕРТКИ: на всі за́вертки, *з сл.* х р о п і т и. Дуже голосно, нестримно.— *А хропе ото хто так? — Грицю, штовхни його, чого він ото на всі завертки? — звернувся Шельменко до Гриця* (Вишня). С и н о н і м: **на всі за́ставки.**

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ: заверша́льний ако́рд *див.* акорд.

ЗАВЕСТИ: завести́ в блуд *див.* заводити; ~ **в кут** *див.* загнати; ~ **на манівці́** *див.* зводити; ~ **плати́нку;** ~ **своє́** *див.* заводити.

ЗАВЖДИ: не за́вжди́ коту́ ма́сниця *див.* масниця.

ЗАВИЛЯТИ: завиля́ти хвосто́м *див.* виляти.

ЗАВИРУВАЛА: кров завирува́ла *див.* кров.

ЗАВИСАТИ: зависа́ти на сере́дині *див.* зависнути.

ЗАВИСНУТИ: зави́снути / зависа́ти на сере́дині. Опинитися у невизначеному становищі. *Від бідних відірвалися* [Чуплаки], *до багатих не прибилися, та так і зависли на середині* (Чорн.). С и н о н і м: **ви́сіти в пові́трі** (в 1 знач.).

ЗАВИТИ: зави́ти во́вком. Тяжко страждати, впадати у відчай.— *Місяць у казенці та на цегляних ребрах спати,— тут, діду, чоловік вовком завиє* (Фр.).

ЗАВІСУ: підніма́ти заві́су *див.* піднімати.

ЗАВМЕРТИ: завме́рти се́рцем *див.* завмирати.

ЗАВМИРАЄ: се́рце завмира́є *див.* серце.

ЗАВМИРАННЯМ: із завмира́нням се́рця. Дуже схвильовано, збентежено. *Розповідь діда Галактіона Бицик слухав із завмиранням серця, з роззявленим ротом* (Донч.).

ЗАВМИРАТИ: завмира́ти / завме́рти се́рцем (душе́ю). Дуже хвилюватися (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.). *Завмираючи серцем від страху та цікавості, Микола йшов слідом за старою* (Полт.); *Він знав напам'ять майже всього «Кобзаря», читав його, коли на душі було важко, читав і.. завмирав душею, весь палав і хвилювався* (Збан.).

ЗАВОДИТИ: заво́дити в кут *див.* загнати.

заво́дити / завести́ в блуд (на бездорі́жжя *і т. ін.*) *кого.* 1. Заплутувати, збивати кого-небудь з прямої дороги. *Мені прийшла навіть у голову дика думка: чи не зустрівся де я в лісі з мандрівними огнями, що заводять людину в блуд* (Вас.).

2. Змушувати кого-небудь відхилятися, відходити від правильного розуміння чого-небудь. *Може, то відьма... дивний зварила напій і пройняла мені душу непереможним безумством тим, що людину заводить на бездоріжжя страшні?* (Л. Укр.).

заво́дити / завести́ пласти́нку. Починати раз у раз говорити про те саме. *Не раз, коли панич заводив пластинку про нетямущих упертих строковиків, Данько з Валериком.. весело переблиску-*

валися поміж себе оченятами (Гончар). Синонім: **заво́дити своє́.**

заво́дити / завести́ своє́ (своє́ї). Починати раз у раз говорити про те саме.— *Та я ж не комсомолець,— знов заводить він своєї.. Перероcток я чи як це по-вашому? — Скоріше недоросток,— грубо зауважує Мар'яна* (Гончар). Синонім: **заво́дити пласти́нку.**

заво́дити на манівці́ *див.* зводити; **~ павути́ння** *див.* плести.

ЗАВОДИТЬСЯ: заво́диться на світ, *безос.* Розвидняється, світає. *Заводилось на світ, коли прокинувся Повчанський будити хлопців* (Тулуб).

ЗАВОДУ: нема́ заво́ду *див.* нема.

ЗАВОЙОВУВАТИ: завойо́вувати (здобува́ти) / завоюва́ти (здобу́ти) се́рце *чиє, кого.* Домагатися чиєїсь прихильності, любові і т. ін. *І криноліни, і пуфи.., і емансипація! Все має тільки одну мету — здобувати серця мужчин* (Фр.).

ЗАВОРОЖЕНИЙ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **заворо́жений.** Мовчазний, задуманий, глибоко зосереджений. *Аж заслухається Катря* [пісень] *і сидить як заворожена* (Головко); *Стоять* [пасажири] *юрбами на терасах, на палубі мов заворожені, і дивляться на казкові.. береги* (Цюпа).

ЗАВОРОТ: за́ворот у голові́ (голови́), *діал.* Запаморочення. *Уся обстановка в хаті кружляла довкола нього, бо дістав заворот голови* (Март.).

ЗАВОРУШИЛОСЯ: заворуши́лося у се́рці *чиєму, кого.* Пробудилось якесь почуття (збентеження, хвилювання і т. ін.). *Пахощі з липи, теплий холод.. розбудили у його голові якісь незнайомі ще думки, щось заворушилося у його серці* (Мирний).

ЗАВОЮВАТИ: завоюва́ти се́рце *див.* завойовувати.

ЗАВТРАШНІЙ: за́втрашній день *див.* день.

ЗАВ'ЯВ: во́лос зав'я́в *див.* волос.

ЗАВ'ЯЗАЛО: зав'яза́ло (перепини́ло) мо́ву *кому і без додатка, перев. безос.* Хтось утратив здатність говорити. *За цілий той день не чутно було слова у хаті, мов яке лихо прийшло і зав'язало мову* (Мирний); *Ту ж мить їй стиснуло горло, перепинило мову, і вона як стояла, так і впала на землю і, притиснувши руки до грудей, заридала тяжко...* (Гр.).

ЗАВ'ЯЗАНИМИ: з зав'я́заними очи́ма *див.* очима.

ЗАВ'ЯЗАТИ: зав'яза́ти го́лову. 1. Вийти заміж, вступити в шлюб. *Уляна дуже молодою зав'язала голову.* **зав'яза́ти голі́воньку.**— *Якби не Лаврін, то я б, здається, ладна й до вас вернутись.— Не можна, дочко! зав'язала голівоньку, не розв'яжеш довіку,— сказала Балашиха* (Н.-Лев.). Пор.: **зав'яза́ти косу́** (в 1 знач.).

2. *чим.* Бути дуже зайнятим, заклопотаним чим-небудь. *Така показна жінка, вам би й про себе не гріх подумати. От Іван Григорович об'явився, може б, своя родина знову склеїлася... А ви зав'язали собі голову службою, та ще й такою, що ні дня тобі ні ночі* (Лев.).

зав'яза́ти доро́гу *кому.* Перешкодити рухові кого-небудь кудись. *Гуси, гуси! Зав'яжу вам дорогу, щоб не втрапили додому* (Номис).

зав'яза́ти / зав'я́зувати світ (вік, ві́ку) *кому.* 1. Зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін. [Мотря:] *Коли ж вони, кумцю, дуже люблються, Гнат із Настею! Як ви їх розлучите, то дочка плакатиме на вас, а у вас одна дитина, не годиться їй світ зав'язувати!* (Коцюб.); *Хай су́джений.. не зав'яже дівчині світ ні поганим словом, ні гризнею, ні важким кулаком, ні лихою чаркою* (Стельмах). **світ зав'я́заний** [Тітка:] *Ти, дякувати господові, не кріпачка: твоя праця не загине дурно.* [Олеся:] — *Не кріпачка! Нібито вже, як кріпачка, то й світ зав'язаний! Живуть же люди* (Вовчок); — *Я знаю, дехто думає, от тепер їй світ зав'язаний, підрізало крильця нашій Катерині. А от я доведу, що й сама на ногах устою, і житиму добре, і дітей до пуття доведу* (Жур.). Синонім: **зав'яза́ти о́чі** (у 2 знач.).

2. Видати заміж, одружити кого-небудь (перев. нещасливо). *Зав'язали дівчині білий світ. Тепер з нелюбом нещасна довіку.* **зав'я́зано [бі́лий] світ [кита́йкою].** [Марта:] *Минулися мої гуляння; зав'язано мені білий світ китайкою, заказано мені гуляннячко дротяною нагайкою* (Вас.); *Дуже мене молоденькою засватано, світ білий, як-то кажуть, зав'язано, не довелось мені як слід і подівувать, косою посвітить* (Морд.).

зав'яза́ти косу́ (ху́стку), *заст.* 1. Вийти заміж, одружитися. *Не знати, що рік Дівчатам скаже... Може, не одна Косу зав'яже...* (Рудан.). Пор.: **зав'яза́ти го́лову** (в 1 знач.).

2. Взяти заміж. *Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не розплете довгу косу, Хустку не зав'яже...* (Шевч.).

зав'яза́ти о́чі *кому.* 1. Позбавляти кого-небудь можливості об'єктивно сприймати, правильно оцінювати навколишню дійсність. *Удача під Кумейками.. зав'язала їм очі; не бачили вони, що наокруги їх діється, і в голову собі не клали, яке лихо стереже* (Стор.). **зав'я́зані о́чі.** *Народу були зав'язані очі, а він, проте, повертався обличчям до Сходу, туди, де рокотали грізні струни Тараса Шевченка* (Рильський).

2. Зробити кого-небудь нещасним. [Пріська *(до Петра):*] *Я тільки вам очі зав'яжу, тільки світ запакую. Боже мене храни і спаси від сього! Хіба я рівня вам?* (Мирний). Синонім: **зав'яза́ти світ** (у 1 знач.).

зав'яза́ти язи́к (язика́, рот, ро́та) *кому.* Примусити кого-небудь замовкнути, не дати можливості висловитися. *Людям язика не зав'яжеш* (Укр.. присл..); *Я жінці язика не зав'яжу* (Фр.); *Такий*

несподіваний випадок зав'язав рота свекрусі й невістці (Н.-Лев.).

котові (кішці) [вузлом] хвоста зав'язати. Уміти будь-що робити, бути здібним до всього. *Не боявся він ні шляхти, ні татар, ні турків, ні своїх панів, бо ж був собі чаклун і характерник, ..способний, як кажуть, кішці вузлом хвоста зав'язати* (Ільч.).

ЗАВ'ЯЗКУ: по [саму, самісіньку] зав'язку. Сповна, дуже багато. [Дончак:] *Яка нужда пригнала тебе сюди?..* [Марко:] *Справи пригнали, Степане Петровичу.* [Дончак:] *Да тепер у кожного по зав'язку справ* (Стельмах); [Харитон:] *Де ж я тобі візьму грошей, де?* [Юхим:] *Мало де? Позичте!* [Харитон:] *Напозичався вже й так по саму зав'язку!* (Кроп.); — *Доглядай його* [сина] *добре, Аркадію, а цю бідну і, безперечно, дуже хорошу дівчину відпусти, бо вона сьогодні мабуть, тут натерпілася по саму зав'язку* (Собко). Синоніми: **хоч відбавляй; по горло.**

ЗАВ'ЯЗНУТИ: зав'язнути (зав'язти, нав'язнути, нав'язти *і т. ін.*) **в зуби (в зубах)** *кому.* 1. Стати постійним об'єктом розмов, думок і т. ін.— *Е-е, коли б ви розказали про замчище, діду.— Зав'язло тобі в зуби те замчище! Дивись, і з голови не виходить* (Мирний).

2. Дуже сподобатися.— *Он Петро Горбатюк...— не слухала, бубоніла своє стара.— Чим не пара?.. Так ні — зав'яз їй у зубах той Наумчик* (Ряб.); [Терпелиха:] *Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби* (Котл.). Синонім: **западати в душу** (в 2 знач.).

ЗАВ'ЯЗТИ: зав'язти в зуби *див.* зав'язнути.

ЗАВ'ЯЗУВАТИ: зав'язувати світ *див.* зав'язати.

ЗАВ'ЯЗУЄТЬСЯ: світ зав'язується *див.* світ.

ЗАГАВКАЄ: і собака не загавкає *див.* собака.

ЗАГАД: давати загад *див.* давати.

ЗАГАНЯТИ: заганяти в кут *див.* загнати.

заганяти в шуршу *кого.* Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. *Що які вже витресовані* [треновані] *оті скарбові підпанки, що якби не вмів брехати, та ще й гладко, то не мав би й рубця на плечах, не то сорочки,— і тих Мася в шуршу заганяла: не смій і рот роззявити, бо напечеш раків на день і три ночі* (Свидн). Синоніми: **заганяти на слизьке; заганяти в кут** (у 1 знач.).

заганяти голки ([гострі] спички) в серце. Дошкуляти кому-небудь чимось. *Не одну, не дві голки загнав він і без того в уражене серце... Христя мовчала* (Мирний); *Спершу мені так добре було* [у дядька і дядини].. *Як же обжилася трохи, то зараз і почали* [родичі] *гострі спички у серце заганяти* (Мирний).

заганяти / загнати душу в п'ячи. Дуже лякати кого-небудь, викликати почуття страху. *Налетів порив вітру, всю ту масу дощу хлюпнув на стіни хат, змив з них глину,.. заганяв боязкі душі* [людей] *в самісінькі п'яти* (Збан.).

заганяти (загонити, зводити, збивати, підбивати) / загнати (звести, збити, підбити) на слизьке *кого.* Ставити кого-небудь у скрутне становище. [Трохим:] *Годі, тату, вигадувать!.. Бо коли вже діло піде на витівки, то ще хто його зна, хто з нас кого зажене на слизьке!..* (Кроп.); — *Ой, кажу, Якове, дивись лиш за своїм товаришем, щоб тебе на слизьке не звів* (Мирний). * Образно. *Але як зуміти долю свою загнати на слизьке, щоб перехитрувати її, щоб не було так: чи совою в пень, чи совою в дуба, а все сові буба!* (Гуц.). **наганяти на слизьке.** *Раптові запитання наганяли Масла на слизьке. Прокурор умів захопити його зненацька* (Хижняк). Синоніми: **заганяти в шуршу; заганяти в кут** (у 1 знач.); **загнати у сліпу вулицю.**

заганяти у могилу *див.* загнати.

ЗАГИНАТИ: загинати / загнути ціну (суму) *за кого — що.* Правити надмірно велику суму грошей за кого-, що-небудь. *Петро Оболонський з жартами і примовками торгувався за кожен свій горщик, загинаючи таку ціну, щоб не збути товару з рук* (Збан.); *За Тараса він* [пан Енгельгардт] *загнув величезну, як на той час, суму — дві тисячі п'ятсот карбованців* (Кол.). Пор.: **ламати ціну** (в 1 знач.).

ЗАГИНУ: до загину *див.* смерті.

ЗАГЛАДЖУВАТИ: загладжувати (згладжувати) / загладити (згладити) гострі кути. Свідомо уникати розв'язання складних питань, пом'якшувати суперечності, розбіжність у поглядах, думках і т. ін.— *Серйозна сварка завжди на користь,— сказав Остапчук.— Біда тільки, що ми часто уникаємо цього. Не хочемо полаятись, де треба і як треба. Загладжуємо гострі кути* (Жур.); *Автору роману закидали.. намагання згладити гострі кути і ухилитися від постановки складних проблем* (Талант..); *Життя вчить нас не згладжувати гострих кутів, не тікати від питань, які вважаються нібито дрібними* (Рад. Укр.).

ЗАГЛАДИТИ: загладити гострі кути *див.* загладжувати.

ЗАГЛЯДАЄ: душа в п'яти заглядає *див.* душа; **смерть ~ в очі** *див.* смерть.

ЗАГЛЯДАТИ: заглядати в ложку (в миску) *кому.* Стежити, як хто-небудь їсть. *Герман любив обідати сам, так, щоб ніхто інший не сидів при його столі і.., не заглядав йому в ложку* (Фр.). Синонім: **дивитися в рот** (у 2 знач.).

заглядати (зазирати) в горшки *чиї, кого.* Виявляти зайву, надмірну цікавість до кого-, чого-небудь, втручатися без потреби в чужі справи.— *Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? Нащо тобі заглядати в наші горшки?* (Н.-Лев.); *Ніхто з сусід більше не зважувався зазирати*

в Микитині горшки, ніхто не сікався з порадами, ніхто не каламутив спокою (Л. Янов.).

заглядáти (зазирáти *і т. ін.*) **в óчі** *кому.* Запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось. *Біля воріт фабрики товчуться люди.. Вони лагідно зазирають у вічі всім, хто впевнено ходить, хто твердо ставить ногу і високо несе голову* (Ю. Янов.). П о р.: **дивúтися в óчі** (в 3 знач.).

заглядáти (зазирáти) в рýки (до рук, в кишéню) *кому, чию.* Розраховувати на чию-небудь матеріальну допомогу, чекати від кого-небудь підтримки грошима і т. ін. *Дух народу — незборима сила, коли не ждуть манну з неба, а товчуть просо, не заглядають комусь до рук, а діють* (Ю. Янов.); — *Чи довго я тут буду зазирати людям в руки — за грішми?* (Стеф.); *Вона, вирушивши в далеку життєву путь, матиме такий же духовний багаж, як чоловік, і не зазиратиме в його кишеню* (Добр.). П о р.: **дивúтися в рýки.**

заглядáти (зазирáти) в чáрку (пля́шку). Випивати, зловживати алкогольними напоями. *Після обіду.. Корнієва молодиця налила-таки* [Варі] *шкалик, дарма що свого Корнія вона стрункчить весь час, щоб не заглядав у чарку...* (Гончар). **зазирáти в чáрочку.** *Іван Кісочка, ніде правди діти, на старість підлінився та.. і в чарочку зазирав, та ще й у глибоченьку* (Тют.). С и н о н і м: **вклоня́тися чáрці.**

заглядáти (зазирáти) / загля́нути (зазирнýти) в дýшу (сéрце) *кого, чию (чиє).* Намагатися зрозуміти почуття, думки кого-небудь. *Люба наче вгадує Мар'янові думки: не раз чужі очі так підозріло зазирали чи лізли в її душу* (Стельмах); *Схотілось мені заглянути в душу старого, чи справді.охолодили її так літа і виторочили з серця усе, що ні трепеталось, ні клекотіло в ньому, чи воно справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ в довгу засуху* (Стор.); *А хочеш любові людям — то в серце їм заглянь* (Мал.); [Г р и ц ь к о:] *Ще раз у власне серце зазирну; І якщо там Маруся переважить, Зроблю, як кажеш, відсахнуся Галі І до Марусі старостів зашлю* (Сам.). **подивúтися в дýшу** [Л е о Е р л і х:] *Тепер ви бачите, панове, що значить талант. Він живе там, де хоче. ..І ніхто зрячий не побачив цього таланту. Бо зрячі дивились на шкіру, а сліпий — подивився в душу* (Коч.).

ЗАГЛЯНУТИ: загля́нути в дýшу *див.* заглядати.

ЗАГНАНИЙ: як зáгнаний звір.

ЗАГНАТИ: загнáти (ввігнáти) / заганя́ти (загóнити) у могúлу (до могúли, на той світ, у зéмлю, в домовúну, в трунý, у гріб) 1. *кого.* Довести кого-небудь до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть. *А Вася потихеньку оповідав: — Комар по жадобі й батька рідного зарубав, і брата в могилу загнав. А отець Іоанн ці всі діла знав і кропилком благословляв. .Правив панахидки та за треби й собі підгрібав* (Ков.); *Олині сірі очі набирають настороженого виразу: — Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями заженеш маму до могили* (Вільде); *Його родичі страшенний народ, вони можуть просто на той світ загнати* (Л. Укр.); — *Легко Андрію миритися, бо не його кровця розлилася, не його брата загнав у землю Бодор... Чужа біда — легко!* (Томч.); *Приходив на посиденьки і Андрій Блатулін — Латочка. Переступивши поріг, скаржився, що діти заженуть його в труну* (Тют.); *Невже вона?.. Та, якої нагле і загадкове щезнення ввігнало в гріб її батька?..* (Фр.); *Тато робить мені гіркі докори, що, каже, через твоє радикальство та арешти ти матір загониш у гріб* (Стеф.); **позагóнити (позаганя́ти) на той світ** (про багатьох). *Хто скаже, що я чоловіка вбив?.. Може, вони на своїм віку десятки, сотні на той світ позагонили... А тепер шкода: нема волі!..* (Мирний); *Площа буряків і особливо кукурудзи збільшиться удвоє, а робочі руки одні. Та все сапкою. ..Не вправємось, Павлушо. А жінок і дівчат позаганяємо на той світ* (Кучер). С и н о н і м и: **живцéм у зéмлю вложúти; поклáсти в домовúну.**

2. *що.* Зіпсувати, поламати що-небудь (механізм, машину і т. ін.)— *Що, загнав трактора на той світ?*

загнáти дýшу в п'я́ти *див.* заганяти.

загнáти (завестú) / заганя́ти (завóдити) в [тíсний, глухúй] кут (у безвúхідь). 1. *кого.* Поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. *Скалічили, розпотрошили* [троянці] *І всіх в тісний загнали кут* (Котл.); *Інтерпеляція білогвардійців була, очевидно, колективна і розрахована на те, щоб загнати нас у глухий кут* (Кулик); // Переважити кого-небудь у чомусь, вигідно вирізнитися (за силою впливу, талантом і т. ін.). [Т и м і ш:] *Нівроку собі, добрий з тебе теоретик.— Який там не є, а такого, як ти, в кут зажену,— відрізав Сашко* (Д. Бедзик); *Тепер у Вас в Галичині такі таланти появились, що заганяють у кут наших — українських* (Коцюб.). С и н о н і м и: **загнáти у сліпý вýлицю; заганя́ти на слизькé; заганя́ти в шуршý.**

2. *що.* Загальмувати, скувати загальний розвиток чого-небудь. *Життя ще й не починалося, а його вже нема. Воно зайшло в глухий кут, зупинилося, а це гірше за смерть* (Загреб.); // Відтіснити на задній план, заборонити (про думки, ідеї і т. ін.) [Е й н ш т е й н:] *Правда людська завжди необорна, її ніколи не загнати в кут* (Лев.). **зáгнаний у безвúхідь.** *Вбивство парламентарів було провокаційним викликом. Армія вандалів, загнана в безвихідь, залишалась і тут вірною собі. Вона не дорожила нічим. Що їй було до цього міста* [Будапешта], *до його мешканців?* (Гончар).

загна́ти на слизькé *див.* заганяти.

загна́ти на стíйло *кого, зневажл.* Приборкати кого-небудь, примусити коритися. [Ж і н к и:] *Ось ідуть сюди черниці. Вони тебе заженуть на стійло* (Мирний).

загна́ти у сліпу́ ву́лицю *кого.* Поставити кого-небудь у безвихідне становище, здобувши перемогу в суперечці, розмові і т. ін. *На Бронка дивились всі, і здавалося, що Філіпчук своєю логікою загнав його у сліпу вулицю* (Вільде). С и н о н і м и: **загна́ти в кут** (у 1 знач.); **загна́ти на слизькé.**

ЗАГНАТИСЯ: загна́тися в лíта́, *діал.* Постаршати, зробитися статечним, немолодим. *Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучиться їй якийсь королевич. А то ніхто не лучався.. Зашкодило їй те, що загналася в літа* (Март.).

загна́тися на слизькé *див.* попадати.

ЗАГНУТИ: загну́ти ки́рпу *див.* гнути; **~ цíну́** *див.* загинати.

ЗАГОВОРИЛА: заговори́ла со́вість *див.* совість; **ко́жна жи́лка ~** *див.* жилка; **кров ~** *див.* кров.

ЗАГОВОРИЛО: нутро́ заговори́ло *див.* нутро.

ЗАГОВОРИТИ: заговори́ти зу́би *див.* замовляти; **~ іншою мо́вою** *див.* говорити.

ЗАГОВОРЮВАТИ: загово́рювати зу́би *див.* замовляти.

ЗАГОНИТИ: заго́нити на слизькé *див.* заганяти; **~ у моги́лу** *див.* загнати.

ЗАГОРИТЬСЯ: хай загори́ться *див.* горить.

ЗАГОРІЛИСЯ: о́чі загорíлися *див.* очі.

ЗАГОРНУТИ: чужи́ми рука́ми жар загорну́ти *див.* загрібати.

ЗАГОРТАТИ: чужи́ми рука́ми жар загорта́ти *див.* загрібати.

ЗАГРАЛА: ко́жна жи́лка загра́ла *див.* жилка; **кров ~** *див.* кров.

ЗАГРАЛИ: о́чі загра́ли *див.* очі.

ЗАГРАЛО: загра́ло се́рце *див.* серце.

ЗАГРАТИ: загра́ти очи́ма *див.* грати.

ЗАГРАЮТЬ: кишки́ загра́ють марш *див.* кишки.

ЗАГРЕБТИ: чужи́ми рука́ми жар загребти́ *див.* загрібати.

ЗАГРЕБУТЬ: ку́ри загребу́ть *див.* кури.

ЗАГРИМИТЬ: аж загрими́ть *див.* гримітиме.

ЗАГРІБАЙ: хоч лопа́тою загрíба́й *див.* горни.

ЗАГРІБАТИ: загрíба́ти гро́ші лопа́тою *див.* гребти; **лопа́тою ~** *див.* горнути.

чужи́ми рука́ми жар (вого́нь, *діал.* **грань) загрíба́ти (загорта́ти, вигрíба́ти, вигорта́ти) / загребти́ (загорну́ти, ви́гребти, ви́горнути).** Користуватися результатами праці інших.— *А ти* [Василь] *розумний? — уїдливо, гірко спитала Галя.— Ти розумний свою вину на чужих складати, чужими руками жар загрібати* (Мирний); *Я зостаюсь при моїй думці про «Громадський голос», себто, що дати на нього гроші, то все одно, що кинути їх у піч, сі панове, очевидно, хотять чужими руками жар загрібати, та ще щоб ті руки їм же платили* (Л. Укр.); *Чужими руками добре вогонь загортати* (Номис); *Фашисти в камери заходили не часто. ..Вони, як кажуть, вигрібали жар чужими руками* (Збан.); *«Ага,— зміркувала Зоня,— чужими руками грань вигортати збираєшся, братику»,— її доброзичливість до дядька знову понизилась* (Вільде).

ЗАГРУЗАТИ: загруза́ти в злí́днях; ~ в по́зичках *див.* загрузнути.

ЗАГРУЗНУТИ: загру́знути / *рідко* **загруза́ти в злí́днях.** Збідніти, зубожіти, потрапити в скрутне матеріальне становище [Ф о р т у н а т:] *Мене ж тоді не приймуть до громади, я втрачу поміч і загрузну в злиднях* (Л. Укр.).

загру́знути / *рідко* **загруза́ти в по́зичках (в борга́х).** Бути неспроможним вийти із скрутного становища, розрахуватися з боргами. *Григорій, наче в трясині, загруз у позичках і боргах* (Стельмах).

ЗАГУБИВ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) загуби́в** *що.* Хто-небудь дуже сумний, розгублений.*Ходить і вона по ярмарку, мов гроші загубила* (Вовчок); *Василь... нерадісно волікся за отарою, немов загубив що або ішов на кару* (Мирний).

ЗАГУБИТИ: загуби́ти вік. Змарнувати кращі роки життя, зробити їх безрадісними, нещасливими. [Л у к а ш:] *Тимоше, друже! Не загуби свого віку веселого, а ще гірш чужого... Не вернеш...* (Вовчок); *Лиш інколи прокидалась в ній свідомість свого стану, і тоді серце обливалось жалем до тих, через кого вона загубила свій вік молодий* (Коцюб.).

загуби́ти го́лову *див.* втрачати.

загуби́ти / *рідко* **губи́ти ро́зум (тя́му, свідо́мість).** Втратити здатність діяти, чинити логічно, обдумано. *Солдат був напідпитку, знов мазнув Анрі-Жака по всіх вусах і заіржав, а коли той, загубивши тяму, поліз битися, схопив його в оберемок* (Ю. Янов.); *З ним ніхто не хотів сідати за стіл, тому що від чарки Псякревський губив розум* (Казки Буковини..); // Бути психічнохворим, божевільним. *Я ходив по лісі і збирав дрова для куховарні. Підмітав і прибирав колії разом з дурником-ченцем, що давно вже загубив був розум* (Ю. Янов.). **погуби́ти ро́зум,** *заст.*— *Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою хоч на край світу* (Кв.-Осн.); *Страх вона його любила, Аж розум ввесь свій погубила* (Котл.). П о р.: **втра́тити ро́зум** (у 1 знач.).

загуби́ти ду́мку. Втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити.— *Що ж пак я*

сказав? — спитав Дмитренко, загубивши останню свою думку й річ (Мирний).

загуби́ти мо́ву *див.* утрачати; **~ па́мороки** *див.* втратити; **~ рівнова́гу** *див.* втрачати.

загуби́ти себе́. Загинути, пропасти. *Хлопця носила повідь весняна. А він відчув раптом, що тане-тане, як криги тої скалочка. Що ось-ось загубить себе* (Головко).

ЗАГУВ: був та загу́в *див.* був; **і слід ~** *див.* слід; **слух ~** *див.* слух.

ЗАГУЛА: аж голова́ загула́ *див.* голова.

ЗАГУПАЛО: загу́пало се́рце *див.* серце.

ЗАДАВАТИ: задава́ти жа́ру *див.* давати.

задава́ти / зада́ти тон *кому, чому.* 1. Показувати приклад у чому-небудь, впливати на інших своєю поведінкою. *Загрібний, той, що сидить ближче до корми, задає тон усій команді. Це на нього рівняються інші гребці, це він встановлює темп і ритм веслування. Практично він визначає і веде всю гонку* (Собко); *Ми йдемо в полк на свято, будемо представляти штабну роту, і треба всім задати тон* (Кучер); *Сини Ферапонтові поженилися з українськими дівчатами, розселилися цілим кутком, але суворий дід усе задавав тон у роду* (Кундзич).

2. Впливати певним чином на хід подій, розвиток чого-небудь.— *Франція зараз задає тон усій Західній Європі. І відгомін її революцій розхитує і пруський, і австрійський абсолютизм* (Тулуб); *Роза-Нейни сердилась на Терезку за те, що вона почала задавати тон усьому двору і наводити нові порядки* (Томч.).

задава́ти пе́рцю; ~ пра́су; ~ хльо́сту; ~ хропака́; ~ чо́су *див.* давати.

ЗАДАВИТЬСЯ: хай воно́ зада́виться *див.* воно.

ЗАДАТИ: зада́ти га́рту *див.* дати; **~ жа́ру** *див.* давати; **~ пе́рцю; ~ пі́нхви; ~ пра́су; ~ хльо́сту; ~ хропака́; ~ чо́су** *див.* давати.

ЗАДЕРТИ: заде́рти (задра́ти) но́ги, *зневажл.* Померти.— *Дай сюди,— бо як пхну, то й ноги задереш! — кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотовило* (Н.-Лев.); [Г н і т:] *Єлисей тепер тільки спить і бачить, коли б батько швидше задер ноги* (Кроп.).

заде́рти ки́рпу; ~ но́са *див.* гнути; **~ хвіст** *див.* задирати.

ЗАДИРАТИ: задира́ти ки́рпу *див.* гнути.

задира́ти (підніма́ти) / заде́рти (підня́ти) хвіст (хвоста́) [уго́ру]. Ставитися до всіх з презирством, поводитися гонористо, самовпевнено. *Мальований уважно слухав і весь час кивав головою.— Був я на вашому складі. Ти вже занадто хвіст підняв. На роботі не сидиш, за тебе завідуючий облік продукції веде* (Хижняк).

ЗАДНІ: огляда́тися на за́дні коле́са *див.* оглядатися.

ЗАДНІЙ: віді́йти́ на за́дній план *див.* відійти; **відсува́ти на ~ план** *див.* відсувати; **дава́ти ~ хід** *див.* давати.

ЗАДНІМ: жи́ти за́днім умо́м *див.* жити; **~ число́м** *див.* числом.

ЗАДНІХ: без за́дніх ніг *див.* ніг; **па́сти ~** *див.* пасти; **скака́ти на ~ ла́пках** *див.* скакати.

ЗАДНЯ: за́дня ду́мка *див.* думка.

ЗАДНЬОЇ: без за́дньої ми́слі *див.* мислі.

ЗАДРАТИ: задра́ти но́ги *див.* задерти.

ЗАДРИЖАЛА: ко́жна жи́лка задрижа́ла *див.* жилка.

ЗАДРИЖАЛИ: жи́жки задрижа́ли *див.* жижки.

ЗАДУРИТИ: задури́ти го́лову *див.* задурювати.

ЗАДУРЮВАТИ: заду́рювати / задури́ти го́лову *кому.* Обдурювати кого-небудь, позбавляти можливості тверезо міркувати. *Що ви мені голову задурюєте* (Ю. Янов.).

ЗАЖИВАТИ: зажива́ти чужо́го ві́ку. Дуже довго жити. *Гапця.. і собі вкинула: — Бач, яка! Чужого віку заживає! Хай би вже вмирала собі!* (Григ.).

ЗАЗИРАЄ: смерть зазира́є в о́чі *див.* смерть.

ЗАЗИРАТИ: зазира́ти в горшки́; ~ в ду́шу; ~ в о́чі; ~ в ру́ки; ~ в ча́рку *див.* заглядати.

ЗАЗИРНУТИ: зазирну́ти в ду́шу *див.* заглядати.

ЗАЇДАТИ: заїда́ти / заї́сти вік *чий.* Робити чиє-небудь життя нестерпним.— *А чужого віку не хочу заїдати, не хочу, щоб ти за свою добрість терпів через мене...* (Кв.-Осн.).

ЗАЇДЕШ: дале́ко не заї́деш *див.* поїдеш.

ЗАЇЖДЖАЙ: хоч фі́рою (во́зом) заїжджа́й. Дуже широкий, навстіж розкритий.— *Чого роти пороззявляли, хоч фірою заїжджай? — говорив він* (Тют.).

ЗАЇСТИ: заї́сти вік *див.* заїдати.

ЗАЇХАТИ: не в ті воро́та заї́хати. Зробити, сказати не те, що треба, не так, як треба. *Не в ті ворота заїхали. Пустіть!* (Головко).

у ву́хо заї́хати, *вульг.* Ударити кого-небудь.— *Слухай, Луко! Без жартів кажу: ще один раз лайнешся отак і незчуєшся, як у вухо заїду* (Головко).

ЗАЙВА: за́йва хвили́на *див.* хвилина.

ЗАЙВИЙ: за́йвий рот *див.* рот.

ЗАЙВИХ: без за́йвих слів *див.* слів.

ЗАЙВОГО: не дозволя́ти собі́ за́йвого *див.* дозволяти.

ЗАЙМАЄТЬСЯ: дух займа́ється *див.* дух.

займа́ється / зайняло́ся на світ (на світа́ння, на зорю́, на день), *безос.* Починає розвиднятися, світати. *Тільки що стало на світ займатись, заскрипіли залізні ворота під баштою* (Стор.); *Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять: іще й на зорю не займається,— імла. Востаннє глянула на*

діток, на брата (Вовчок); *Скінчилося гуляння, вже займається на день... зирк! а та дівчина, що звечора була мені чорнявою — вона зовсім стала білявенька* (Вовчок); *Як на світ зайнялося, вийшов Чмир на подвір'я й почав ладнати воза* (Сліс.).

ЗАЙМАТИ: займáти / зайня́ти місце *в чому, серед кого — чого.* 1. Відігравати певну роль, перебувати на якомусь рівні. [Хілон:] *Ти в громаді не займаєш місця, належного твоєму талану* (Л. Укр.); *Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів* (Фр.); *У величезному, воістину безмежному морі найрізноманітнішої літератури, яку використовував П. Г. Тичина у своїй багатогранній роботі, помітне місце займали енциклопедії, словники, довідники, путівники, покажчики та інші видання такого типу* (Рад. літ-во).

2. Бути представленим де-небудь. *Величезну роль у розвитку антифашистської літератури відіграла іспанська тема. Події в Іспанії, наростання революції, її трагічний кінець зайняли велике місце у світовій літературі* (Рад. літ-во).

ЗАЙМАТИСЯ: займáтися / зайня́тися пóлум'ям. Дуже червоніти від збудження, ніяковості і т. ін. *Як іде* [Федот] *селом, дівчата полум'ям займаються* (Тют.).

ЗАЙНЯВСЯ: дух зайня́вся *див.* дух.

ЗАЙНЯЛОСЯ: зайнялóся на світ *див.* займається.

ЗАЙНЯТИ: зайня́ти місце *див.* займати.

ЗАЙНЯТИСЯ: зайня́тися пóлум'ям *див.* займатися.

ЗАЙТИ: зайти́ в глухи́й кут; ~ в гóлову; ~ в дýшу; ~ далéко *див.* заходити.

зайти́ за рóзум. Втратити здатність тверезо мислити, діяти і т. ін. [Храпко:] *З великого розуму та й зайшла за розум* (Мирний).

зайти́ збóку; ~ здáлека *див.* заходити.

зайти́ смýтком. Пройнятися тугою, журбою (про очі). *Її сиві, як і Дарчині, очі зайшли смутком; вона похилилась, як вербичка* (Л. Укр.).

зайти́ у при́язнь *з ким.* Заприятелювати, подружитися з ким-небудь. *Лисичка з Журавлем у велику приязнь зайшли, навіть десь покумалися* (Фр.).

ЗАЙТИСЯ: зайти́ся (закрáситися, зали́тися *і т. ін.*) **рум'я́нцем (фáрбою** *і т. ін.*) Почервоніти від сорому, хвилювання, збудження і т. ін.— *Що ж ти здавала? — Твір..— І писала його, мабуть, азбукою Морзе? — весело зауважив брат. Тоня зайшлася рум'янцем: — Ти вгадав* (Гончар); *Вона рум'янцем уся закрасилася, як те слово почула* (Вовчок);— *Я стільки чув про тебе, капітане, що коли накажеш — в огонь для тебе скочу,— вигукнув голубоокий Юра, заливаючись рум'янцем* (Галан); *Тимко залився фарбою, опустив очі* (Тют.). **залля́тися кармази́ном.** *Чорнявий хлопець, здіймаючи бриля, питає приємним баритоном: — Чи вільно сполохати задуму вашу, панно? — Ярина жахається, блідне, щоб зараз заллятися кармазином* (Коцюб.).

ЗАЙЦЕВІ: як зáйцеві бýбон *див.* бубон.

ЗАЙЦІВ: убивáти двох зайців *див.* убивати.

ЗАЙЦЯ: від (у) зáйця, *перев. з сл.* приніс, відняв *і т. ін., жарт.* З дороги, з поля, з подорожі (про гостинець для дітей). *Дітвора страх любила Пріську. Вона завжди уміла з нею обійтися: то, дивись, шматочок хлібця принесе і дає: — Це від зайця відняла,— скаже* (Мирний); *Завжди батько, вернувшись з поля, казав нам, що або відняв, або випрохав у зайця по шматочку хлібця, нам на гостинець* (Збірник про Кроп.); *А яка то була радість, коли орач виймав тобі з торби шматок почерствілого хліба і казав, що він од зайця* (Стельмах).

як кýцому до зáйця *див.* куцому.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **солóного зáйця,** *перев. з сл.* ганяти. Без перепочинку.— *Клопітна тільки служба. Інколи і на місці не посидиш, ганяють тебе, як солоного зайця* (Мирний).

ЗАЙЦЯМ: си́пати зайця́м сóлі під хвіст *див.* сипати.

ЗАЙЦЯМИ: ганя́ти за двомá зайця́ми *див.* ганяти.

ЗАЙЧИКИ: зáйчики в голові стрибáють *у кого.* Хто-небудь легковажний, безтурботний. *Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки у неї, здається, трохи зайчики в голові стрибають* (Вас.).

ЗАЙШЛИ: зáшпори зайшли́ *див.* зашпори; **óчі ~ сльозáми** *див.* очі.

ЗАЙШЛО: зайшлó сóнце навіки *див.* сонце.

ЗАЙШОВ: дур зайшóв у гóлову *див.* дур; **дух у п'яти ~** *див.* дух; **ум за рóзум ~** *див.* ум.

ЗАКАБЛАМ: давáти ли́ха закаблáм *див.* давати.

ЗАКАБЛУКАМ: давáти ли́ха закаблýкам *див.* давати.

ЗАКАБЛУКАМИ: сади́ти закаблýками *див.* садити.

ЗАКАБЛУКИ: удáрити в закаблýки *див.* ударити.

ЗАКАЗАЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **заказáло** *кому, безос.* Хто-небудь утратив здатність говорити під враженням чогось. *Дехкани тиснули на стіл. Поки що, неначе заказало, мовчали всі* (Ле).

ЗАКАЗАНИЙ: закáзаний óвоч *див.* овоч.

ЗАКАЗАТИ: заказáти дорóгу *кому.* Закрити доступ кому-небудь кудись. *Макуха запевняв, що боятись нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне. Одного разу наскочили, так їм до третіх віників заказали сюди дорогу* (Ю. Бедзик).

дорóга закáзана. *Йому в цей дім дорога заказана.*

ЗАКАЛАМУТИТИ: закаламу́тити во́ду *див.* каламутити.

ЗАКАМ'ЯНІЛИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) закам'янілий.** Непорушний. *Вася, немов закам'янілий, стояв біля веранди* (Собко).

ЗАКАМ'ЯНІТИ: як (мов, ніби *і т. ін.***) закам'яніти.** Стати нерухомим, заціпеніти. *Устина, немов закам'янівши, слухала Дмитра* (Чорн.).

ЗАКАЧАТИ: закача́ти рукава́ *див.* закачувати.

ЗАКАЧУВАТИ: зака́чувати (засу́кувати) / закача́ти (засука́ти) рукава́ (рукави́). Ревно братися до роботи. *Почалися жнива — закачуй рукава,— каже одне з багатьох народних прислів'їв* (Рад. Укр.); *— Всі ми, робітники й інженери, засукавши рукава, самовіддано працюємо* (Шовк.).

ЗАКВАСКИ: старо́ї заква́ски. Хто-небудь має риси вдачі, притаманні для представників попереднього покоління.

ЗАКИВАТИ: закива́ти п'ятами *див.* накивати.

ЗАКИ́ДАТИ: заки́дати камінням *кого.* Прилюдно гостро осудити, затаврувати кого-небудь.

заки́дати шапка́ми *кого.* Хвалькувате запевнення без труднощів перемогти кого-небудь. *Козаки випивають, наливають повні баклажки у дорогу. Заспокоюють спантеличених хлопців: «Австріяків шапками закидаєм...»* (Мал.).

ЗАКИДА́ТИ: закида́ти брехню́ *див.* завдавати.

закида́ти / заки́нути ву́дку (гачо́к, га́ка *і т. ін.***).** 1. *без додатка.* Обережно, натяками намагатися розвідати, з'ясувати щось наперед.— *Та де я сам годен? Я сам не годен. Не мав би від синів помочі шукати,— закидав гачок старий.— Сини за себе мають дбати* (Хотк.). **закида́ти / заки́нути ву́дочку.** *Як і інші, комишанець нетерпляче жде цього табору, вже наперед закидав вудочку, щоб його призначили «організатором вогнища». «Я вам таке розкладу — до неба язики викидатиме!..»* (Гончар); *Здалека почала* [Уляна]: *«Хоч би з батьками познайомив мене. Якось незручно». Знала, що батьки його* [Тараса] *чомусь проти мене; отож і закинула вудочку* (Мур.).

2. *на кого — що.* Домагатися кого-, чого-небудь, намагатися заволодіти чимсь. *Едвінові грозила руїна, і він, очевидно, закинув гачок на Ніну, котру вважав великою багачкою* (Фр.); [С т е п а н:] *Недарма на магазин закидаєш гака, недарма! Руки погріти хочеш? Не вдасться* (Стар.).

закида́ти / заки́нути о́ком. 1. *на кого.* Поглядати, звертати увагу, задивлятися на кого-небудь. *Хоть хто на неї ненароком Закине молодецьким оком, То так її і вподоба* (Котл.); *Лише зараз усвідомив* [Філько], *що Клара не від сьогодні закидала оком на нього* (Вільде).

2. *на що.* Розраховувати на щось. *Вона вже давно закинула оком на цей гарний будиночок.*

закида́ти (пуска́ти) / заки́нути (пусти́ти) гадю́чку. Ображати кого-небудь, говорити або робити неприємності. *Се так на мене закидала* [Одарка] *гадючку, а я... наче мені невтямки* (Вовчок); *Здається і дружить, а гадючку пустив* (Укр.. присл..).

закида́ти сло́вом *кому, до кого.* Починати розмову з ким-небудь; спонукати до розмови. *Наздогнали* [чоловіки] *його на вулиці і йшли юрбою за ним. Спершу мовчки, потім стали словом закидати йому, допитуватися знов. Але Гордій і тепер нічого не розповідав важливого* (Головко).

ЗАКИНУТИ: заки́нути брехню́ *див.* завдавати; **~ ву́дку** *див.* закида́ти.

заки́нути га́дку *про кого — що.* Перестати думати, згадувати про кого-, що-небудь; забути. *Та цур йому, власному лихові, я про нього давно гадку закинула* (Л. Укр.).

заки́нути гадю́чку; ~ о́ком *див.* закида́ти.

заки́нути перо́. Перестати писати, перестати займатися письменницькою діяльністю. *Нових творів поки що не маю, та й не сподіваюся до зими мати, бо, поставлений в неможливі для літературної праці умови, мушу закинути перо на ціле літо* (Коцюб.).

заки́нути сло́во *див.* замовити.

ЗАКИПАЄ: кров закипа́є *див.* кров.

ЗАКИПАТИ: в душі́ закипа́ти / закипі́ти. Надмірно хвилюватись від припливу почуття незадоволення, роздратування і т. ін. *Терентій, закипаючи в душі, прислухається ще якусь хвильку до музики, яку видобувають з інструмента темні циганські руки* (Стельмах). **в душі́ закипіло,** *безос.— Кинь оту зброю додолу! Вона молодиці не личить,— сказав князь вже сердито. Єремія не зносив суперечності, і в душі його вже закипіло* (Н.-Лев.).

ЗАКИПАЮТЬ: при́страсті закипа́ють *див.* пристрасті; **сльо́зи ~ на оча́х** *див.* сльози.

ЗАКИПИТЬ: так шку́ра і закипи́ть *див.* шкура.

ЗАКИПІЛА: кров закипіла *див.* кров.

ЗАКИПІЛИ: о́чі закипіли слізьми́ *див.* очі; **сльо́зи ~ на оча́х** *див.* сльози.

ЗАКИПІТИ: в душі́ закипіти *див.* закипати.

ЗАКЛАД: би́тися об закла́д *див.* битися; **іти́ в ~** *див.* іти.

ЗАКЛАДАТИ: заклада́ти / закла́сти пе́рший ка́мінь *чого.* Розпочинати будівництво чого-небудь. *Де тільки не закладали наші будівельники перший камінь велетенських споруд!* (Цюпа).

заклада́ти / закла́сти підва́лини (осно́ви, фунда́мент) *чого.* Давати початок чому-небудь. *Ми зростали і мужніли, коли закладали міцні підвалини нового життя.*

заклада́ти (залива́ти) / закла́сти (залити) за га́лстук. Пиячити.— *Мабуть, Тит Назарович заклав за галстук, ось вона й потягла його додому* (Збан.). С и н о н і м: **залива́ти за ко́мір.**

ЗАКЛАСТИ: закла́сти за га́лстук; ~ пе́рший ка́мінь; ~ підва́лини *див.* закладати.

ЗАКЛИНАТИ: заклина́ти Бо́гом (усі́м святи́м). Уклінно просити, благати. [Лентовський:] *Заклинаю богом, будьте обережні і тихше говоріть. І стіни мають вуха* (Корн.); — *Отаке моє щастя, Христе! Заклинаю усім святим на світі: будеш іти заміж — не йди за крамаря, не йди за городянина* (Мирний).

ЗАКЛЮЧНИЙ: заклю́чний ако́рд *див.* акорд.

ЗАКЛЮЮТЬ: ку́ри заклюю́ть *див.* кури.

ЗАКОЛОТИ: у ніс заколо́ти. Стати не до вподоби, не до смаку.— *Як їла хліб з остюками, то й усе добре було, а як перейшла на буханці, то й у ніс закололи* (Мирний).

ЗАКОН: бра́ти зако́н *див.* брати.

зако́н не пи́саний *кому, для кого.* Хто-небудь не рахується з існуючими нормами, правилами поведінки, нехтує будь-якими зауваженнями. *Дурням закон не писаний!* (Укр.. присл..).

сухи́й зако́н. 1. Заборона вживати алкогольні напої.— *У штаті Бомбей — сухий закон. Пити спиртні напої заборонено* (Минко).

2. *у кого.* Хто-небудь утримується від вживання алкогольних напоїв. *У нас зараз — сухий закон.*

у зако́н уступа́ти *див.* уступати.

ЗАКОНОМ: поста́вити по́за зако́ном *див.* поставити.

ЗАКОНУ: по зако́ну. Як годиться, як слід.— *Хоч поховайте мене по людському закону. Нехай посесор не викидає мене на смітник, як викидав других бурлак* (Н.-Лев.); // По справедливості.— *Батько ще по весні одрізнив Микиту і Сашка. По двадцять десятин виділив кожному. У нього в самого і сорока не лишилось. Як по закону, то тепер іще батькові прирізати треба* (Головко).

ЗАКОПАТИ: закопа́ти [живи́м (живце́м)] у зе́млю *кого.* Нещадно покарати кого-небудь, довести до загибелі.— *Та мене тепер справник з управителем у землю закопають, що не встеріг...— Звичайно не помилують, коли будеш макухою,— відповів йому рибалка.— Кидай все і гайда з нами* (Добр.); — *А Кульбабина Мотря так сказала: «Хай пан хоч живцем закопає нас у землю, а ми не подвоїм свого слова». То чи не можна, ласкавий пане, інакше їх скрутити в баранячий ріг? — посміхнувся вірний лакуза* (Стельмах).

закопа́ти свій тала́нт *див.* закопувати.

ЗАКОПИЛИТИ: закопи́лити гу́бу *див.* копилити.

ЗАКОПИЛЮВАТИ: закопи́лювати гу́бу *див.* копилити.

ЗАКОПУВАТИ: зако́пувати (зарива́ти) / закопа́ти (зари́ти) [у зе́млю] свій тала́нт (свої́ тала́нти). Занедбувати, не розвивати свої здібності. *Я певно свій талант не закопаю, Добром своїм рад другим я служить* (Фр.); — *Ви, батечку, свій талант закопуєте. Мости мостами, а талант — фізика. Облиште мости, ідіть на кафедру фізики* (Рибак); *Артемовський виконував дуже добре ролі драматичні, і не раз йому говорили, що він зариває цей свій талант, мало приділяє уваги драматичним п'єсам* (Рильський); — *Чули, чули про твої успіхи, просто неподобство, що ти заривав свої таланти в землю, але тепер не дозволимо, годі, талант треба поставити на службу народові* (Загреб.).

ЗАКРАСИТИСЯ: закра́си́тися рум'я́нцем *див.* зайтися.

ЗАКРИВАТИ: закрива́ти / закри́ти о́чі [1] *кому.* Перебувати біля постелі вмираючого до останньої хвилини. *Сиротина я безродний, десь загину в чужині. І ніхто очей холодних не закриє там мені* (Рудан); *Он там.. мучилась одинока, як палець, вчителька і, коли б не старі матушки, не було б кому й очі закрити* (Коцюб.).

закрива́ти о́чі [2] *див.* заплющувати.

закрива́ти (прикрива́ти) / закри́ти (прикри́ти) ла́вочку, *фам.* Припиняти якесь заняття, якунебудь справу. *Чув він, що газету стінну якусь будуть зачитувати, ну, треба й йому: «Може доведеться закрити цю лавочку»* (Головко); — *Ще тут бої йдуть, а він* [консул] *уже в Одесі свою лавочку прикрив* (Гончар). **ла́вочка закри́лася.** *Для ледарів і нероб лавочка закрилася.*

закрива́ти ро́та *див.* затуляти.

ЗАКРИВАТИСЯ: закрива́тися в собі́ *див.* замкнутися.

ЗАКРИВСЯ: світ закри́вся *див.* світ.

ЗАКРИТИ: закри́ти ла́вочку; ~ о́чі [1] *див.* закривати; **~ о́чі** [2] *див.* заплющувати; **~ ро́та** *див.* затуляти.

ЗАКРИТИСЯ: закри́тися в собі́ *див.* замкнутися.

закри́тися (скри́тися) [й] плечи́ма й очи́ма. Відгородившись від усього навколишнього, не втручатися ні в що, не помічати нікого, нічого. *Він мене забуде, насміється з мене..— Як пійде* [піде] *з села, так і закриється плечима й очима* (Барв.); *Вона рада була б умерти, закритися од усього й плечима, й очима; та смерть її не приходила* (Мирний); *Де ти* [Чіпко] *бродиш цілий день? То бувало хоч удень дома; а тепер понудився до обіду, а там і скривсь плечима й очима* (Мирний).

ЗАКРИТИХ: при закри́тих две́рях *див.* дверях.

ЗАКРОПИТИ: закропи́ти ду́шу *чим.* 1. Вгамувати жагу, спрагу вживанням незначної кількості їжі або рідини.— *Закропи душу ягідками, ковалиха дала* (Коцюб.); *Залилась слізьми бідна жінка, уявляючи собі тих нещасних, що мруть попідтинню, не маючи й картоплини, щоб закропити душу* (Речм.).

2. *ірон.* Вдатися до спиртного, напитися. *Найбільш слабодухим.. хотілося, безнадійно махнув-*

ши на все рукою, закропити душу горілкою (Стельмах).

ЗАКРУТИВСЯ: світ закрути́вся *див.* світ.

ЗАКРУТИЛАСЯ: голова́ закрути́лася *див.* голова; **~ маши́на** *див.* машина.

ЗАКРУТИЛИСЯ: думки́ ко́лесом закрути́лися *див.* думки; **сльо́зи ~ на оча́х** *див.* сльози.

ЗАКРУТИЛО: [аж] закрути́ло (закру́тить) у но́сі, *безос.* Що-небудь не сподобалося комусь, неприємно вразило.— *Зараз народ почне ділити панське майно. Що, Корнію, чи в носі закрутило? — Анітрохи! — відповів Чумак, не знати, щиро, чи тільки прикидаючись таким байдужим* (Головко); [К а т е р и н а:] *Але я вам ще таке скажу, що аж у носі закрутить* (Корн.).

ЗАКРУТИЛОСЯ: закрути́лося ко́лесо *див.* колесо.

ЗАКРУТИТИ: закрути́ти веремі́ю *див.* крутити; **~ га́йку** *див.* підкручувати; **~ го́лову; ~ любо́в** *див.* крутити.

закрути́ти світ *кому.* Ви́кликати в когось почуття кохання, закохати в себе кого-небудь.— *Закохався хлопець у дівчину, аж, раптом, якийсь зайда — гульк і закрутив тій дівчині світ* (Речм.).

закрути́ти харама́на *див.* крутити.

ЗАКРУТИТИСЯ: закрути́тися з ві́тром. Полинути невідомо куди, зникнути, щезнути. *Іде* [козак] *степом, позирає, Де та доля спочиває; А вона кудись поділась,— Мабуть з вітром закрутилась* (Щог.).

ЗАКРУТИТЬ: закру́тить у но́сі *див.* закрутило.

ЗАКРУЧУВАТИ: закру́чувати га́йку *див.* підкручувати.

закру́чувати одну́ і ту ж пласти́нку. Говорити весь час те саме. *Бурчить* [теща], *зітха, одну і ту ж закручує пластинку: — Чого женивсь? Який ти муж? Ти любиш м'яч, не жінку* (С. Ол.).

ЗАКУВАТИ: закува́ти в кайда́ни *див.* забити.

ЗАКУЄ: зозу́ля заку́є *див.* зозуля.

ЗАКУРИТЬ: аж (ті́льки) закури́ть (закури́ться), *безос.* Дуже швидко. *Мати стращає, що я змерзну. І чого б я змерз? Та я чкурну, аж закурить!* (Мирний); — *Переночуєте ви тут, а завтра.. курнемо в село так, що аж закуриться* (Фр.); *Ось він сів на бричку: «торкай» — і тільки закурилось* (Свидн.).

ЗАКУРИТЬСЯ: аж закури́ться *див.* закурить.

ЗАКУРІЛО: аж закурі́ло *див.* закурить.

ЗАКУСИТИ: закуси́ти вуди́ла. Діяти, робити що-небудь, не стримуючи себе, не усвідомлюючи власних вчинків. *А я, дурний, мчав, закусивши вудила, уперед, верхи на всіх своїх давніх акторських помилках* (Моє життя в мист.).

закуси́ти плач *див.* закушувати.

ЗАКУСКУ: на заку́ску. На закінчення, завершення, під кінець. [Р е в е к а *(бере гвинтівку):*] *Давай. Ударю на закуску. (Стріляє)* (Мик.).

ЗАКУТОК: захо́дити в глухи́й за́куток *див.* заходити.

ЗАКУШУВАТИ: заку́шувати (заку́сувати) / закуси́ти плач (по́смішку, гнів *і т. ін.).* Стримувати, приховувати наплив якого-небудь почуття. *Хлопець мовчав, закусуючи дальший плач* (Коб.); *Голова одразу ж закусив посмішку* (Логв.).

ЗАЛАЗИТИ: зала́зити вго́ру, *зневажл.* Прагнути досягти високого становища в суспільстві. *І батько й мати не пускали, Казали: — Вгору не залазь. Так ні, за князя. От і князь! От і пишайсь тепер, княгине* (Шевч.).

зала́зити в петлю́; ~ з чобітьми́ в ду́шу *див.* лізти.

ЗАЛАМАТИ: залама́ти ру́ки *див.* ламати; **~ ціну́** *див.* заламувати.

ЗАЛАМУВАТИ: зала́мувати (зало́млювати) / залама́ти (заломи́ти) ціну́. Дуже дорого оцінювати що-небудь, правити надмірно велику суму грошей за щось.— *Ось ви скаржитесь, нібито шляхта заламує казна-яку ціну за шкіру. А без шкір вам не прожити* (Тулуб); — *Ціну за похорон заламав, мабуть, неабияку,— підкрадався Левко* (Цюпа). П о р.: **лама́ти ціну́** (в 1 знач.).

зала́мувати ру́ки *див.* ламати.

ЗАЛАТАТИ: залата́ти дірки́ *див.* латати.

ЗАЛАТУВАТИ: зала́тувати дірки́ *див.* латати.

ЗАЛЕТІТИ: залеті́ти ду́мкою *див.* перелітати.

ЗАЛИВ: со́ром зали́в обли́ччя *див.* сором.

ЗАЛИВАЄ: піт о́чі залива́є *див.* піт; **со́ром ~ обли́ччя** *див.* сором.

ЗАЛИВАТИ: залива́ти гуса́ра. Дотепно розповідати, вдало поєднуючи реальне з вигаданим. *В'язні пересміюються, Іван підморгує мені — мастак, мовляв, цей староста, вміє гусара заливати* (Збан.).

залива́ти за га́лстук *див.* закладати.

залива́ти / зали́ти го́лову (о́чі *і т. ін.)* **[горі́лкою].** 1. Нестримно пиячити, напиватися. *Пивна Севастяна Жигая ніколи не буває порожньою.., тут заливають часом свою очманілу голову ревниві парубки* (Шиян); — *Чому ж ти навчиш? Ти б ще дужче залив очі, то більше б побачив,— не витерпіла Пріська, натякаючи на те, що Грицько прийшов випивши* (Мирний). **позалива́ти о́чі (сліпаки́)** (про багатьох або у великій мірі). *А горілку пити, гуляти — Махамед усім п'янюгам привід дає. Позаливають очі та шкоду, капості людям роблять...* (Мирний); — *Та що ти верзеш? — сердито буркнула Килина.— Позаливав сліпаки, верзеш казна-що* (Гуц.).

2. *кому.* Споювати кого-небудь, щоб затуманити свідомість. *«Дружки» заливають йому очі горілкою, щоб мовчав.* **о́чі горі́лкою позалива́ти** (багатьом). *А писарчук та староста крутять так, щоб.. грошей обчеських* [громадських] *довбнути, а після, як виявиться та не долічаться грошей, то*

вони своїх сватів та кумів позбирають.. всім роти позатулюють або просто очі горілкою позаливають (Григ.).

залива́ти / залúти за ко́мір. Випивати, зловживати алкогольними напоями. *Всі були сердиті на нього: розвалив роботу, заливав за комір* (Жур.). Синонім: **заклада́ти за га́лстук.**

залива́ти / залúти (залля́ти, *рідко* **налúти) за шку́ру са́ла** *кому.* Завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкуляти комусь. *Добро, мавши діток У розкоші,— хвалиш бога... А вдові убогій, Мабуть, не до його, Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала* (Шевч.); *— Ще вона мало натерпілася від тих панів, ще вони мало залляли їй сала за шкуру за часів панщизняних?!* (Коцюб.); *— Хі! І чого вони такі люті, оці грубані? — спитала стривожена Печериця,— А біс їх знає...— здвигнув Гриб плечима.— Видно, хтось налив їм сала за шкуру, чи що* (Козл.).

залива́ти / залúти (залля́ти) черв'яка́ (хробака́ [в се́рці]). Тамувати розпач, горе, нудьгу пияцтвом. *Я не залив черв'яка, що точив мене безупинно, тра* [треба] *було якось інше рятуватись...* (Коцюб.); *Взяв я фляжку, і мене скортіло Випити її хоч половину, Аби в серці хробака залляти* (Фр.).

залива́ти / залúти кро́в'ю. Чинити масові розправи, убивства, знищувати кого-небудь. *А потім... потім загомоніли на цитаделі гармати, щоб залити кров'ю повсталий Львів* (Цюпа).

залива́ти лúхо (го́ре) горі́лкою. Пити, пиячити, тамуючи горе, нудьгу. *Соломія танцювала, щебетала, з усіма жартувала. Вона хотіла піснями, танцями запаморочити своє затаєне горе, як п'яниці заливають лихо горілкою* (Н.-Лев.).

залива́ти слі́зьми́ *див.* обливати.

ЗАЛИВАТИСЯ: залива́тися / залúтися (залля́тися) по́том. Дуже натужуватися, надмірно, над силу робити щось, пітніючи. *Бійці його вже другий день заливалися потом під важкими в'юками з матеріальною частиною мінометів* (Гончар); *Витинає мужик гопки, Аж потом заллявся* (Рудан.). Пор.: **облива́тися по́том.**

залива́тися / залúтися ре́готом. Дуже, без упину сміятися, реготати. *Христя так і приснула, так і залилася реготом* (Мирний); *Велет глянув, подивився, диким реготом залився, наче грім загуркотів* (Забіла).

залива́тися сльоза́ми *див.* обливатися; **~ солове́йком** *див.* співати.

ЗАЛИЛА: кров залила́ облúччя *див.* кров.

ЗАЛИТИ: залúти го́лову *див.* заливати; **~ за га́лстук** *див.* закладати; **~ за ко́мір; ~ за шку́ру са́ла; ~ кро́в'ю; ~ черв'яка́** *див.* заливати.

ЗАЛИТИСЯ: залúтися по́том; ~ ре́готом *див.* заливатися; **~ рум'я́нцем** *див.* зайтися; **~ сльоза́ми** *див.* обливатися.

ЗАЛИШАЄТЬСЯ: ніч́ого не залиша́ється, як... *див.* лишається.

ЗАЛИШАТИ: залиша́ти в спо́ко́ю; ~ з но́сом *див.* лишати.

залиша́ти (лиша́ти, зоставля́ти *і т. ін.*) / **залишúти (лишúти, зоста́вити** *і т. ін.*) **в ду́рнях** *кого.* Одурити, перехитрити кого-небудь, поставивши у незручне, смішне становище. *Він* [Петрушка, герой мандрівного театру] *хитрий, винахідливий і завжди залишає в дурнях усіх своїх ворогів. І як обдурить, то засміється нестримно, весело, від усієї душі. А хто ж його вороги? Пан. Поліцай. Сердита пані* (Мартич); *Парубки ззаду реготали.— Молодець Тимошко! отак зостав панів у дурнях!* (Мирний). Синоніми: **пошúти у ду́рні; обвестú за ніс; обвестú круг па́льця** (в 1 знач.).

залиша́ти (лиша́ти) / залишúти (лишúти) на слизько́му. Не підтримувати кого-небудь у скрутному становищі. *Залазили* [поклонники] *в нові борги, плекаючи надію виборсатися після вінчання. Потім знічев'я поверталась* [Клавда] *до них спиною, залишаючи на слизькому* (Вільде).

залиша́ти (лиша́ти) / залишúти (лишúти) *що* **на сумлі́нні (на со́вісті)** *чиєму (чиїй), кого.* Визнавати, що хто-небудь несе моральну відповідальність за певні дії, вчинки і т. ін. *Вірні чи невірні ці інформації — залишаємо на сумлінні автора листа* (Еллан).

залиша́ти (лиша́ти) / залишúти (лишúти) поза́ду (за собо́ю, поза́д се́бе) *кого, що.* Випереджати, перевершувати кого-, що-небудь у досягненні чогось. *Поет* [Т. Шевченко], *який вийшов з кріпаків, яскравістю свого таланту, ніжністю ліричних почуттів залишив позаду багатьох видатних майстрів європейської лірики* (Вітч.); *Ми збройну комуну пройшли і неп позад себе лишили* (Сос.).

залиша́ти слід; ~ слід у душі́ *див.* лишати; **не ~ ка́меня на ка́мені** *див.* лишити.

ЗАЛИШАТИСЯ: залиша́тися / залишúтися за спи́ною. 1. Бути, знаходитися за ким-небудь, хто рухається вперед. *Чим далі йшов Батий, тим більше пересвідчувався, що за спиною залишилися нездолані руські* (Хижняк).

2. Відставати в чомусь від кого-, чого-небудь. *Він в роботі не любив залишатися за спиною інших, завжди був у передовиках.*

залиша́тися (лиша́тися) / залишúтися (лишúтися) на сумлі́нні (на со́вісті) *чиєму (чиїй).* Бути винуватим у чомусь; відчувати відповідальність за свої чи чужі дії, вчинки і т. ін. *Але я ніколи не буду сього знати, се лишиться на твоєму сумлінні* (Л. Укр.).

залиша́тися (лиша́тися) / залишúтися (лишúтися) поза́ду. Відставати в чомусь від кого-, чого-небудь. *Він* [Санжар] *хлопцями пишався, його улюбленець Захар позаду не лишався* (Дор.); *— Я старий. Але поки я живий — я йду вперед. Пам'ятайте, хто не йде вперед, той неми-*

нуче залишається позаду (Довж.); *Вона — на другому плані! Тепер Ніна Коробейник лишилася позаду* (Донч.).

залиша́тися на стари́х пози́ціях; ~ о́сторонь *див.* лишатися; **~ при піковому інтере́сі** *див.* лишитися; **не ~ в боргу́** *див.* лишатися.

ЗАЛИШИЛАСЯ: одна́ тінь залиши́лася *див.* тінь; **тільки душа́ ~** *див.* душа.

ЗАЛИШИЛИСЯ: тільки мо́щі залиши́лися *див.* мощі.

ЗАЛИШИЛОСЯ: місця живо́го не залиши́лося *див.* нема; **не ~ ка́меня на ка́мені** *див.* лишилося; **нічо́го не ~ , як...** *див.* лишається; **сліду не ~** *див.* лишилося.

ЗАЛИШИТИ: залиши́ти в ду́рнях *див.* залишати; **~ в спо́ко́ю** *див.* лишати; **~ ду́мку** *див.* лишити; **~ з но́сом** *див.* лишати; **~ на слизько́му; ~ на со́вісті; ~ на сумлінні; ~ поза́ду** *див.* залишати; **~ слід; ~ слід у душі** *див.* лишати.

мо́крого місця не залиши́ти (не лиши́ти *і т. ін.***).** Вщент розгромити, знищити. *Завтра, брат, знову двинем на гайдамаків. Та вже такою силою, що й мокрого місця не залишимо!* (Іщук).

не залиши́ти живо́го місця; не ~ ка́меня на ка́мені *див.* лишити.

ЗАЛИШИТИСЯ: залиши́тися за спи́ною *див.* залишатися; **~ з но́сом** *див.* лишитися.

залиши́тися (лиши́тися, зоста́тися) в одній соро́чці (без соро́чки). Дійти до крайнього зубожіння, до важкої скрути. *А там, може, і таксу прибавлять.— А поки прибавлять, то ми без сорочки зостанемося* (Мирний).

залиши́тися на стари́х пози́ціях *див.* лишатися; **~ на сумлінні** *див.* залишатися; **~ о́сторонь** *див.* лишатися; **~ при піковому інтере́сі** *див.* лишитися; **не ~ в боргу́** *див.* лишатися.

ЗАЛИШИТЬСЯ: [і] ду́ху не залишиться (не лишиться *і т. ін.) від кого.* Хтось буде вщент розбитий, розгромлений.— *Ей, не впору... Якби вони припізнились на яку годину,— од них, проклятих, духу б не залишилось* (Стельмах).

мо́крого місця не залишиться (не лишиться, не зоста́неться). Хтось буде знищений, розгромлений, розбитий вщент.— *Як шваркону з автомата — мокрого місця не залишиться!* (Загреб.). С и н о н і м: **тільки бри́зки полетя́ть.**

не залишиться і насіння *див.* лишиться.

ЗАЛІЗАТИ: залiза́ти в бо́рг *див.* влізати.

залiза́ти у висо́кі висо́кості. Вдаватися до складного мудрування, займатися схоластикою. *Не варто залізати у високі височості, коли треба обґрунтувати свої позиції.*

ЗАЛІЗНЕ: залі́зне пра́вило *див.* правило.

ЗАЛІЗНИЙ: залі́зний кінь *див.* кінь.

ЗАЛІЗНІ: залі́зні не́рви *див.* нерви.

ЗАЛІЗНОГО: да́ти залі́зного бо́бу з'ї́сти *див.* дати; **і ~ ша́га** *див.* шага.

ЗАЛІЗНОЮ: залі́зною хва́ткою *див.* хваткою.

ЗАЛІЗО: ку́ва́ти залі́зо, по́ки гаря́че *див.* кувати; **як іржа́ ~** *див.* іржа.

ЗАЛІЗТИ: залі́зти в борг *див.* влізати; **~ в ду́шу; ~ в петлю́** *див.* лізти.

ЗАЛІТАТИ: залiта́ти ду́мкою *див.* перелітати.

ЗАЛІТНА: залі́тна пти́ця *див.* птиця.

ЗАЛЛЯТИ: залля́ти за шкіру са́ла; ~ черв'яка́ *див.* заливати.

ЗАЛЛЯТИСЯ: залля́тися по́том *див.* заливатися.

ЗАЛОЖИВШИ: заложи́вши ру́ки *див.* склавши.

ЗАЛОМИТИ: заломи́ти ру́ки *див.* ламати; **~ ціну́** *див.* заламувати.

ЗАЛОМЛЮВАТИ: зало́млювати ціну́ *див.* заламувати.

ЗАЛОСКОТАЛО: залоскота́ло ко́ло се́рця *кого, у кого, кому, безос.* Стало приємно, відрадно (від зворушення, припливу радісного почуття і т. ін.). *Вони* [привітання] *такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вичитав їх* (Коцюб.).

ЗАЛУЩАЛИ: аж кістки́ залуща́ли *див.* залущали.

ЗАЛЬОТНА: зальо́тна пти́ця *див.* птиця.

ЗАМАЗАТИ: зама́зати о́чі; ~ ро́та *див.* замазувати.

ЗАМАЗУВАТИ: зама́зувати / зама́зати о́чі *кому.* Відвертати чию-небудь увагу; обманювати когось. *Тютюнниківець палав гнівом, видно, виривав з душі те, що давно наболіло, не давало спокою.— Генерали-хорунжі скажуть? Вони собі генеральських чинів, паскуди, начіпляли, а нам очі замазували* (Збан.); [Р о м а н:] *Скажіть, бога ради, від чого це, як тільки балачка наша доходе* [доходить] *до краю, до діла, ви* [писар] *зразу починаєте замазувати мені очі чорт батька зна чим* (Кроп.); [С м и к:] *А ти, Гнате, не знущайся з темного люду! Кого дуриш? Кому очі замазуєш?* (П. Куліш). П о р.: **зами́лювати о́чі.**

зама́зувати / зама́зати ро́та (рот) *кому.* Примушувати кого-небудь мовчати підкупом, обіцянками і т. ін. *Хотів сказать ще більше я, Та перебила доленька моя: Даремна, каже, річ, і рот тобі замажуть, Сиди собі, не лізь, Бо золотий обушок, люди кажуть, Відчинить двері скрізь* (Гл.); — *Лестощами та приязню ви мені тепер рота не замажете! — сказав він* (Горький, перекл. Ковганюка). П о р.: **затуля́ти ро́та** (у 2 знач.). С и н о н і м: **засупо́нити па́щу.**

ЗАМАКІТРИВСЯ: світ замакі́трився *див.* світ.

ЗАМАКІТРИЛАСЯ: голова́ замакі́трилася *див.* голова.

ЗАМАКІТРИТИ: замакі́трити го́лову (світ) *кому.* Заплутати кого-небудь у думках, діях, позбавити здатності розумно, логічно міркувати.— *Як стануть тебе відсилати від дверей до дверей, від*

номера до номера, то в кінці так замакітрять тобі голову, що вже сама не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба (Вільде); // Викликати почуття любові у кого-небудь, закохати когось у себе. [Т е т я н а:] *Аж ось на тім тижні і з'явився він* [борець] *у нас; як тільки з'явився, так зразу і заковерзував миром, а дівчатам прямо замакітрив світ!* (Кроп.); // Дуже вразити, захопити кого-небудь. [Н а с т я:] *Оця ж скрипочка і світ мені замакітрила!.. Колись з серця розіб'ю її!..* (Кроп.).

ЗАМАЛИЙ: світ замали́й *див.* світ.

ЗАМАНИТИ: замани́ти в свої́ сіті *кого.* Зваблюючи чимось, спонукати кого-небудь підкоритися, піддатися. *Він* [Борис] *зовсім ясно почував відразу до тої кокетки і розпусниці, котра, очевидно, всіма способами старалась заманити його в свої сіті* (Фр.).

[і] не замани́ти калаче́м (ме́дом, добро́м *і т. ін.)* *кого і без додатка.* Не звабити, не спокусити кого-небудь ніякими принадами. *Тепер мене на такий обід ніхто й калачем не заманить! — думав Леонід Семенович, годуючись димом папіроски* (Н.-Лев.); — *А я думав, що скаржишся й просишся до райцентру...— Калачем не заманиш, товаришу начальник!* (Ю. Янов.); *Знелюднів торг, биричам нічого робити, покупців тепер і медом не заманиш* (Хижняк). А н т о н і м и: **не ви́курити і ла́даном; і калаче́м не ви́маниш.**

ЗАМЕРЛО: се́рце заме́рло *див.* серце.

ЗАМЕСТИ: замести́ сліди́ *див.* замітати.

ЗАМИГОТІЛИ: в оча́х замиготіли мете́лики *див.* метелики; **іскорки в оча́х ~** *див.* іскорки.

ЗАМИГТІЛИ: в оча́х замигті́ли мете́лики *див.* метелики.

ЗАМИКАТИ: замика́ти о́чі *див.* заплющувати; **~ ро́та** *див.* затуляти.

ЗАМИКАТИСЯ: замика́тися в собі́ *див.* замкнутися.

ЗАМИЛИТИ: зами́ли́ти о́чі *див.* замилювати.

ЗАМИЛЮВАТИ: зами́лювати (ми́лити) / зами́ли́ти о́чі *кому.* Обдурювати кого-небудь, хитрувати; приховувати хиби, недоліки. [В а к у л е н к о:] *Тоді скажіть, Надіє Іванівно, чого він* [матрос] *так проти течії іде. Чого?* [Н а д і я:] *Де течія? У нас вода стояча. Кому ви очі замилюєте?* (Корн.); *Ніколи не попадав у таке фальшиве положення, де би мусив крутити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очі* (Фр.); — *А то так. Бо такі, як наш Ласій, хіба правду скажуть? — Еге, гляди, щоб не сказав. Він тобі так очі замилить, такого наговорить* (Збан.). **зами́лювання оче́й.** *Тепер же мені так збридло усяке крутійство і замилювання очей своїм та чужим, що, здається, хутко вже в другу крайність вдамся* (Л. Укр.); *Що впадало в око на цьому засіданні? По-перше. Ніякого прикрашування дійсності, ніякого замилювання очей* (Вишня). П о р.: **зама́зувати о́чі.**

ЗАМІС: кру́то замі́с місити *див.* місити.

ЗАМІТАТИ: заміта́ти / замести́ сліди́ *чиї, чого і без додатка.* Знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь таємні дії, вчинки і т. ін. *Підшукайте* [В. І. Лавров і О. Д. Стасова] *заздалегідь квартиру для переховування однієї особи. Старайтесь особливо замітати сліди її зносин з старими членами (Чапля та ін.), які, напевне, на прикметі* (Ленін); *Практичний рахівник узяв собі добре правило: бути обережним і своєчасно замітати сліди* (Кир.); *Ще трохи раніше, в листопаді і грудні* [1944 року], *гітлерівці почали замітати сліди своїх злочинів; Степан Сеньо глибоко ховав свою діяльність від стороннього ока... Він маскував своє справжнє обличчя і замітав сліди, як досвідчений конспіратор* (Вітч.). С и н о н і м: **хова́ти кінці́.**

ЗАМКАМИ: під (за) трьома́ (сімома́ *і т. ін.,* **багатьма́) замка́ми,** *з сл.* д е р ж а́ т и, т р и м а́ т и *і т. ін.* 1. Дуже надійно (про заховані речі, цінності і т. ін.). *Добрий господар не той, хто тримає гроші під трьома замками, а той, хто вкладає їх у діло.*

2. Під особливим наглядом, охороною (про ув'язнених, арештантів і т. ін.). *Він* [цар] *їх триматиме в полоні під трьома замками* (Донч.).

3. Дуже таємно, приховано (про думки, мрії і т. ін.). *За доброю чаркою і Кузьма ставав чоловіком, кидав на столи і своє дотепне слово, і свою насмішку, яку за сімома замками тримав тверезим* (Стельмах).

4. *у ролі означ.* Зовсім недоступний, незрозумілий для пізнання. *Ще порівняно недавно одержання штучних алмазів було таємницею за сімома замками. ..Тепер же алмази може виготовляти навіть.. робот* (Роб. газ.).

ЗАМКИ: будува́ти повітряні за́мки *див.* будувати.

ЗАМКНЕНИЙ: за́мкнений (за́мкнутий) у собі́. Відлюдкуватий, мовчазний. *Серед дітей одиначок є два типи: один — меланхолік, мовчазна, сувора, замкнена в собі дитина, як квітка, що в бур'яні виросла, другий — жвава, весела, властолюбива, примхувата, що подібна на реп'ях.. чіпляється за кожного, хто йде, хто минає* (Григ.); *Замкнута в собі, недовірлива — вона всі справи своєї сім'ї вирішувала сама* (Вільде).

ЗАМКНУВСЯ: світ замкну́вся *див.* світ.

ЗАМКНУТИ: замкну́ти о́чі *див.* заплющувати; **~ ро́та** *див.* затуляти.

ЗАМКНУТИЙ: за́мкнутий у собі́ *див.* замкнений.

ЗАМКНУТИСЯ: замкну́тися (закри́тися *і т. ін.*) **/ замика́тися (закрива́тися** *і т. ін.*) **в собі́.** Заглибитися у власні думки, переживання, стати

мовчазним. *Кілька днів.. Іраклій не озивався словом ні до кого. І майже не відкривав очей..— отак замкнувшися в собі, в мовчанні, тужив за своїм другом* (Головко); *Арсен закрився в собі, мов слимак у мушлі* (Дмит.). Синонім: **замкну́тися в шкаралу́щі.**

замкну́тися (схова́тися) / замика́тися (хова́тися) в [своїй] шкаралу́щі (в [свою] шкаралу́щу). 1. Заглибитися у власні думки й переживання, стати мовчазним, замкнутим. *Наумиха слухала і лиш хитала безнадійно головою. Вона, мов той слимак у свою шкаралущу, сховалась у власне горе й не сподівалась уже кращої днини* (Коцюб.); *Говорити вона стала ще менше .. Вона ніби сховалась у тверду шкаралущу мовчання й боязко визирала звідти, спостерігаючи чужий і ворожий їй світ* (Сліс.). Синонім: **замкну́тися в собі.**

2. Не вийти за межі власних інтересів у чому-небудь. *Грянуло 1 березня 1881 року і якось приголомшило всіх. Молодь ждала чогось, старі заховались, мов черепахи в шкаралущу* (Думки про театр).

ЗАМКОМ: трима́ти під замко́м *див.* тримати.

ЗАМКУ: на замку́, *з сл.* бу́ти. Під надійною охороною. *Кордон наш — на замку* (Бичко).

трима́ти на замку́ *див.* тримати.

ЗАМОВИТИ: замо́вити (заки́нути) [до́бре, прихи́льне] сло́во *кому, за кого.* Звернутися до когось із клопотанням про кого-небудь. *Моє прохання до Вас: замовте за мене д. Уманцеві прихильне слово* (Коцюб.). **заки́нути слівце́.** *Влас Харитонович тим часом квапився і Надію залучити на підмогу: — Закинь йому слівце. Тебе він послуха* (Баш); *— Хочеш, я за тебе* [матері] *слівце закину? — Не треба. Хочу бути вдома* (Збан.); // Сказати про когось що-небудь хороше, похвальне. **замо́вити слове́чко** *за кого. Перед виконробом та кухарками замовив* [батько] *за неї словечко, Ліні аж незручно було за цю його непотрібну протекцію* (Гончар).

замо́вити зу́би *див.* замовляти.

ЗАМОВКНУТИ: замо́вкнути наві́ки (наві́к). Умерти. *«Ой, лишенько!..— кричав недобиток: — Ой рятуйте!..» І, захарчавши, замовк навіки* (Мирний); *Зайшла зоря, і встала Вега, замовкли хлопчики навік* (Сос.).

ЗАМОВЛЯТИ: замовля́ти (загово́рювати) / замо́вити (заговори́ти) зу́би *кому і без додатка.* 1. Відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше. *Ідеаліст нещасний. Заговорив зуби, а я знову збився* (Мик.).

2. Вводити в оману, дурити когось.— *У нас її* [філоксери] *нема! Старі люди скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовляє! Це брехня* (Коцюб.); — *Умієш ти* [циган] *замовити зуби, та щоб після цього в печінці не кололо. Хоча Плачинда уже востаннє, ще весною дав собі зарік не мати справи з непевним добром, але ці коні таки спокусили його і породою і півціною* (Стельмах).

ЗАМОК: під замо́к, *з сл.* хова́ти, кла́сти. Надійно, недоступно. *Як він забувся, що його жінка все ховає під замок?* (Стельмах).

поцілува́ти замо́к *див.* поцілувати; **рот на ~** *див.* рот.

ЗАМОРИТИ: замори́ти черв'яка́. Трохи вгамувати голод, перекусити. *Заморивши черв'яка, козацтво запалило люльки і повело розмову* (Стор.); *Заморивши черв'яка, Марко вийшов на город і замислився* (Козл.); *Тимко стояв осторонь за дверима. В нього зовсім не було чим заморити черв'яка. А їсти так хотілося* (Цюпа). **замори́ти черв'ячка́ (гробачка́).** [Дорош:] *Сідай лиш отут поруч, поговоримо та гробачка заморимо та й рушимо далі* (Кроп.). Синонім: **запхну́ти рот.**

ЗАМОРОЖУВАТИ: заморо́жувати / заморо́зити кров [у жи́лах] *у кого, кому.* Викликати почуття жаху. *Все більше і більше впевнялася* [Параскіца], *що люди не помиляються, що вона відьма — і ця свідомість заморожувала кров у неї* (Коцюб.); *Мертва душа гляне в очі марою, в жилах мені заморозить всю кров* (Л. Укр.).

ЗАМОРОЗИТИ: заморо́зити кров *див.* заморожувати.

ЗАМОРОЧИЛАСЯ: голова́ заморо́чилася *див.* голова.

ЗАМУЖЕМ: бу́ти і вдо́ма й за́мужем *див.* бути.

ЗАМУЛИТИ: заму́лити о́чі *див.* замулювати.

ЗАМУЛЮВАТИ: заму́лювати / заму́лити о́чі *кому.* 1. Вводити в оману, дурити кого-небудь. [Варка:] *Погнав* [чоловік] *у ярмарок телицю.., продав за вісімнадцять карбованців і всі гроші пропив...* [Харько:] *Що ж ти очі людям замулюєш? А очіпка хіба я тобі не купив?* (Кроп.); [Яким:] *Не замулюй мені очей, знаю я, що ти спиш і бачиш Павла* (Кроп.).

2. Постійно непокоїти, викликати заздрість.— *Замулила їм очі та щербата копійка, що лежить в кишені бідного чоловіка... Заздро стало, що в рибалки в кошику тріпається деколи жива осятрина* [осетрина] *або стерлядь...* (Мирний).

ЗАМУТИЛАСЬ: душа́ замути́лась *див.* душа.

ЗАМУТИТИ: замути́ти во́ду. Навмисне заплутати яку-небудь справу, зробити щось неясним, незрозумілим. *Каутський і тут уже спробував «замутити воду» і підмінити марксизм солоденьким примиренством з опортуністами* (Ленін). Синонім: **каламу́тити во́ду** (в 1 знач.).

замути́ти го́лову (ро́зум) *чию (чий), кому.* Позбавити кого-небудь здатності тверезо мислити, логічно міркувати.— *Прости, Рустеме, за ті необачні слова, що я досі писала й говорила. Шайтан замутив тоді мій розум* (Коцюб.); *Заму-*

тили любощі та ревнощі йому голову, запив-загуляв воїн і забув, по якій землі ходить (Вол.).

замути́ти се́рце (ду́шу) *чий (чию), кому.* Вивести кого-небудь із стану рівноваги, дуже збентежити. *Воєнна буря закрутила, Латинське серце замутила, Завзятість всякого бере* (Котл.).

ЗАМУТИТЬ: і води́ не замути́ть. Дуже лагідний, скромний, сумирний. *Вона* [жінка] *в нього така тиха, що і води не замутить* (Стельмах). **й водо́ю не замути́ть.**— *Бач, бач. Оце той тихий! оце той, що й водою не замутить! — торохтів Власов* (Мирний).

ЗАНЕПАДАЄ: дух занепада́є *див.* дух.

ЗАНЕПАДАТИ: занепада́ти (па́дати) / занепа́сти (упа́сти) ду́хом. Зневірятися в чомусь, втрачати надію. — *На помилках часом учимося, і нема чого тобі злитися чи занепадати духом* (Донч.); — *Дозвольте? — Прошу, прошу,— знову пожвавішав директор, який уже й геть занепав духом* (Д. Ткач); *Це був веселий дужий парубок, який ніколи не занепадав духом* (Довж.). *Нічого, Антоне Герасимовичу, духом не падайте,— сказав Комишанець,— все ж таки за вами друге місце!* (Гончар); *Не вийшло нічого із сватання. Проте Остап не дуже занепав духом з цієї невдачі* (Головко). Антонім: **держа́ти хвіст бу́бликом** (у 1 знач.).

ЗАНЕПАСТИ: занепа́сти ду́хом *див.* занепадати.

ЗАНЕСЛА: до́ля занесла́ *див.* доля; **смерть ~ го́стру косу́** *див.* смерть; **яка́ си́ла ~** *див.* сила.

ЗАНЕСТИ: занести́ ру́ку *див.* заносити.

ЗАНИЛА: душа́ зани́ла *див.* душа.

ЗАНИЛО: се́рце зани́ло *див.* серце.

ЗАНІМІЛО: се́рце заніміло *див.* серце.

ЗАНОСИТИ: зано́сити / занести́ ру́ку *на що.* Посягати на що-небудь. *Тут, бач, пани заносять руку на ліси й пасовиська, грозяться лишити їх* [селян] *на тих скупих часточках землі, що признано їм при знесенню панщини* (Фр.).

ЗАНОСИТИСЯ: зано́ситися за хма́ри. Мріяти про щось нереальне, недосяжне. [Ватутін:] *А може, й ми з тобою заносимось за хмари? Га? Брати Київ не з Букрина, а з Вишгорода, звідти, звідки не чекають німці. Що, не вийде?* (Дмитр.).

ЗАНОСИТЬ: куди́ і во́рон кісто́к не зано́сить *див.* ворон.

ЗАНУДИТИ: зану́дити сві́том *див.* нудити.

ЗАНУРИТИСЯ: зану́ритися в думки́ *див.* занурюватися.

ЗАНУРЮВАТИСЯ: зану́рюватися / зану́ритися в думки́. Глибоко замислюватися. *Василь, зануриввшись у свої думки, стояв біля вікна* (Хижняк).

ЗАОРАТИ: заора́ти (зари́ти) но́сом, *вульг.* Впасти обличчям донизу. *Шарко прудко подався вперед, а Васильковi крамарчук підставив ніжку, і він заорав носом у землю* (Панч); *Він з розгону вдарив Аніфата і той, спотикаючись, заорав носом у пісок* (Чорн.). **зуба́ми заора́ти.**— *Стій! ні з місця! — крикнув той* [панич] *і шпорнув* [шпурнув] *першого з рудника так, що аж той зубами заорав* (Мирний). Пор.: **ора́ти но́сом** (у 2 знач.).

ЗАПАВ: бода́й слід запа́в; і слід ~ *див.* слід.

ЗАПАДАЄ: ду́мка запада́є *див.* думка.

ЗАПАДАЄТЬСЯ: земля́ запада́ється *див.* земля.

ЗАПАДАЛИ: щоб о́чі не запада́ли *див.* очі.

ЗАПАДАТИ: запада́ти / запа́сти в го́лову *чию, кому.* 1. З'являтися, виникати у кого-небудь (про думки, мрії і т. ін.). *Якщо Вам западала у голову така думка, то ген женіть її від себе* (Мирний); *Що я тобі, Федоре, скажу,— почав Олексій Іванович,— щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і гадка ніколи не западала про те в твою голову, то я тебе навіки від панщини увільняю* (Мирний); *Оленка підвела голову, але в очах їй замиготіло, і голова знеможено впала. Так і лежала, заплющивши очі — різні приємні згадки западали в голову* (Горд.).

2. Надовго запам'ятовуватися, зберігатися в пам'яті. *Комендант говорив фразами, які запали йому в голову ще з часів навчання в університеті* (Ю. Бедзик).

запада́ти / запа́сти в ду́шу (в се́рце) *чию (чиє), кому і без додатка.* 1. Справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам'яті. *Особливо запала всім у душу гаряча промова представника революційного підпільного центра товариша Рубанюка* (Цюпа); — *Запам'яталось мені слово вашого маршала, розумне слово,— в саму душу запало... «Навіть якщо маю найкращі ракети, якщо маю силу світ завойовувати, не хочу я цього. Не потрібні, каже, мені континенти-попелища. Я хочу бачити їх у зелені і в цвіту, хочу під всіма зорями чути шепіт закоханих..»* (Гончар); — *Ну що ж, рости, вчись та до мене в театр, будеш актором. Ця випадково сказана фраза глибоко запала в моє серце* (Минуле укр. театру). Пор.: **впада́ти в ду́шу.**

2. Дуже подобатися кому-небудь. *Може, Олена зна того парубка що їй* [Марусі] *так у душу запав* (Кв.-Осн.); *Ольга Річинська, яка так неждано.. запала йому в серце, дійсно була для нього нічим більше, як фата-морганою* (Вільде). Пор.: **запа́сти в о́ко.** Синонім: **зав'я́знути в зу́би** (в 2 знач.).

запада́ти / запа́сти в непа́м'ять. Забувати. *Вже й іменння царські почали западати в непам'ять* (Л. Укр.). Антонім: **впада́ти в па́м'ять.**

запада́ти на ду́мку *див.* спадати.

ЗАПАЛА. ду́мка запа́ла *див.* думка.

ЗАПАЛАЛО: запала́ло се́рце *див.* серце.

ЗАПАЛАСЯ: земля́ запа́лася *див.* земля.

ЗАПАЛИТИ: запали́ти ду́шу *див.* запалювати.

ЗАПАЛЮВАТИ: запáлювати / запали́ти дýшу (сéрце, кров, вогóнь у кровí *і т. ін.*) *чию (чиє), кому, кого і без додатка.* Збудити у когось сильні почуття, захопити, полонити кого-небудь. *Якась шалена злість засвітила їй очі і запалила серце* (Коцюб.); [М а р у с я:] *Мамо! ти розпекла мою душу, запалила помстою моє серце. Я ненавиджу ворогів, що зруйнували наш рідний край* (Н.-Лев.); *Теплом дихнули вони* [пахощі] *в лице Горпини, запалили огонь у її крові* (Мирний); *Чорні брови, чорні вуса* [Миколи] *запалили серце молодої дівчини* (Н.-Лев.). **запали́лося сéрце.** *Єремія не зводив очей з пишного личка гарної козачки.. Запалилось серце одразу, наче якимись чарами* (Н.-Лев.).

ЗАПАМОРОЧИЛАСЯ: головá запáморочилася *див.* голова.

ЗАПАМОРОЧИТИ: запáморочити гóлову *кому.* 1. Позбавити кого-небудь здатності ясно, тверезо оцінювати факти дійсності. *Успіх цей не запаморочив юнакові голови. Надто добре знав: перша робота ще не дає йому права пишатися своїм хистом* (Шовк.); *Синові успіхи запаморочили голову Лукерці Василівні* (Сенч.).

2. Вúкликати любов, закохати в себе.— *Що з тобою сталося, Тетяно? .. Бачу, що Сагайдак тобі остаточно запаморочив голову* (Добр.).

запáморочити рóзум *див.* паморочити.

ЗАПАНУВАТИ: запанувáти над собóю. Перебороти хвилювання, заспокоїтися. *Професор не знав, чи піддаватися свойому* [своєму] *гнівові.., чи запанувати над собою і обернути все в жарт* (Крим.); *Стан Василя Максимовича, на жаль, гірший, ніж видалося Друзеві з першого погляду.. Стільки грізних симптомів.. Нелегко було Друзеві запанувати над собою* (Шовк.).

ЗАПАСТИ: запáсти в гóлову; ~ в дýшу; ~ в непáм'ять *див.* западати.

запáсти в óко *кому.* Дуже сподобатися. [Т е к л я *(до Степана):*] *Знаю я, що й тобі Оксана запала в око, через те ти тепер і заступаєшся за неї* (Кроп.); *Запала тоді мені в око Настя. Походив я до неї весну й літо, а після покрови і весілля* (М. Ол.); *Довбня мовчки хитнув головою. Йому більше всього бажалося подивитися на Христю, що так йому запала у вічі, ніж послухати, що вона за його гру скаже* (Мирний). П о р.: **запáсти в дýшу** (в 2 знач.).

запáсти на дýмку *див.* спадати.

ЗАПАСТИСЯ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **у зéмлю запáстися.** Безслідно зникнути. *Санда з-за воріт щезла, мов у землю запалася* (Коб.).

ЗАПАХ: дух запáх *див.* дух.

ЗАПАХЛО: запáхло пóрохом; ~ смáленим *див.* пахне.

ЗАПЕКЛА: досáда запеклá *див.* досада.

ЗАПЕКЛОСЯ: запеклóся сéрце *див.* серце.

ЗАПИВАТИ: запивáти мировý *див.* пити.

ЗАПИСАТИ: записáти на свій рахýнок. Вважати своїм здобутком.— *Ось так, товаришу комісаре, можеш записати на свій рахунок перший похід,— обернувсь до мене Олександр Васильович* (Логв.); *Доменщики металургійного заводу записали на свій надплановий рахунок понад 10 тисяч тонн чавуну* (Роб. газ.).

записáти собí на лóбі *що.* Дуже добре запам'ятати що-небудь.— *Скажи: «Я їй цього не забуду!» Хай вона це запише собі на лобі!..* (Мирний).

ЗАПИСАТИСЯ: записáтися в дýрні *див.* пошитися.

ЗАПИТИ: запи́ти мировý *див.* пити.

ЗАПИХАТИ: запихáти рот *див.* запхнути.

ЗАПИШАТИ: запишáти / пишáти гýби (устá). Скласти губи, виражаючи пиху, гордовитість і т. ін. *Дочитавши листок, вона подякувала Христині і, запишавши губи, сказала, що зараз напише Бичковському одповідь* (Н.-Лев.); — *А це я од себе й Фесі даю Семенові на молоде господарство!* — *сказала горда Марта і запишала свої червоні уста* (Н.-Лев.); *Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом* (Н.-Лев.).

ЗАПІЧКУ: сиді́ти в зáпічку *див.* сидіти.

ЗАПЛАТИВ: дóрого б заплати́в *див.* дав.

ЗАПЛАТИТИ: заплати́ти (*діал.* **приплати́ти**) **життя́м.** Загинути. [Б а ю р а к:] *Хоч би життям прийшлося приплатити, А зроблю все* (Фр.). С и н о н і м: **поплати́тися життя́м.**

ЗАПЛИВАТИ: запливáти / запливти́ жи́ром (сáлом), *зневажл.* Ставати гладким, повніти.— *У тому місті не всі.. такі худі, як ти. Багато з них запливло жиром, бо майже нічого.. не роблять* (Ів.); // Здаватися маленькими, ледь помітними на розповнілому обличчі (про очі).— *Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — як не лусне, очі жиром запливають, сам у шкуру не втовпиться!* — *кажуть про нього дворові* (Мирний). **позапливáти жи́ром.** *Так уївся, чортів хлопець, що й очиці, круглі, жовті, позапливали жиром* (Збан.). П о р.: **обростáти жи́ром.**

ЗАПЛИВТИ: запливти́ жи́ром *див.* запливати.

ЗАПЛІТАЄТЬСЯ: язи́к заплітáеться *див.* язик.

ЗАПЛІТАЮЧИ: заплітáючи язикóм, *з сл.* г о в о р и́ т и, п р о м о в л я́ т и *і т. ін.* Через силу, невиразно (висловлюватися). *До кімнати увійшов капрал.. Він трохи похитувався. Але випростався й голосно, заплітаючи язиком, промовив: — З наказу пана Капітана, начальника охорони полку, прошу заховувати спокій* (Досв.).

ЗАПЛІШЕНИЙ: заплíшений дýрень *див.* дурень.

ЗАПЛОМЕНІЛО: заполменíло сéрце *див.* серце.

ЗАПЛУТАТИ: заплýтати у тенéта *див.* заплутувати; **~ слíди́** *див.* плутати.

ЗАПЛУТУВАТИ: заплу́тувати / заплу́тати у [свої́] тене́та *кого.* Хитрощами, підступністю примушувати кого-небудь йти за собою, підкорятися своїй волі.— *Так, так, сидите, значить, дівчатка. А ваша подружка вас завела сюди, заплутала в тенета, та й навіть забулася про своїх спільниць. Недобре, дуже недобре вона вчинила* (Збан.). Синонім: **обплу́тувати тене́тами.**

заплу́тувати слідѝ *див.* плутати.

ЗАПЛЮЩУВАТИ: заплю́щувати (закрива́ти, замика́ти *і т. ін.*) / **заплю́щити (закри́ти, замкну́ти** *і т. ін.*) **о́чі.** 1. *на що.* Навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось. *Гадають, певно, що він заплющив очі на те шкідництво або й навіть потурав йому* (М. Ю. Тарн.); [Ольга:] *Я не можу бути тільки дружиною, та ще й такою, що на все закриває очі* (Корн.); *Одні естетики.. сміло закривають очі на дійсні факти* (Фр.).

2. *без додатка.* Умерти.— *Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? Мені в домовину лягати пора. Як очі закрию, що буде з тобою?* (Греб.); — *Я все більше та більше ослабаю.. і що з тебе буде, як я замкну очі?..* (Коб.).

ЗАПОЄМ: пи́ти запо́єм *див.* пити.

ЗАПОРОШИТИ: ні́чим [нема́ й чим] о́ка запороши́ти. Нічого немає їсти.— *Обріс ними* [боргами], *ну як ото, повірите, синій камінь мохом.. Як не роблю гірко, а зимою, дивись, і знов нічим ока запорошити* (М. Ол.).

ЗАПОТИЛИЧНИКА: дава́ти запоти́личника *див.* дати; **схопи́ти ~** *див.* схопити.

ЗАПРАГНЕ: куди́ душа́ запра́гне; скі́льки душа́ ~; чого́ душа́ ~; як душа́ ~ *див.* душа.

ЗАПРОДАТИ: запро́да́ти ду́шу чо́рту (дия́волу, сатані́). Зрадити кровні інтереси кого-небудь, відступитися від усього загальнолюдського. *Це люди, які запродали душу дияволу, зрадили інтереси свого народу.*

ЗАПРОПАСТИТИ: запропасти́ти [свою́] ду́шу. Мучитися докорами сумління з приводу свого негідного вчинку.— *Я згубила свою славу... Я запропастила душу свою!* (Кв.-Осн.).

ЗАПРОПОНУВАТИ: запропонува́ти ру́ку *див.* пропонувати.

ЗАПРЯГТИ: запрягти́ / запряга́ти в ярмо́ *кого.* Поневолити, примусити працювати на себе. *І не в однім отім селі, А скрізь на славній Україні Людей у ярма запрягли Пани лукаві...* (Шевч.); *Трикляття королю, полигачеві дуків, Що нас запріг облудою в ярмо* (Граб.); *Людей запрягають В тяжкі ярма, Орють лихо, лихом засівають, А що вродить, побачите, Які будуть жнива!* (Шевч.).

ЗАПУСКАТИ: запуска́ти о́чі під лоб *див.* пускати.

запуска́ти ру́ку (ла́пу) *у що.* Посягати на чию-небудь власність, привласнювати щось чуже. *Часом вони любили не розбирати своєї й чужої одежі і дечого іншого, любили запускати руки в чуже і робити його своїм* (Н.-Лев.); — *Ну от не можу спокійно дивитися, коли якась бісова душа хвостом починає крутить, носа од роботи верне чи запускає руку в народне добро* (Кучер); *Все гаразд, минуло лихо,— Дума так цей молодець, Запустивши лапу тихо у державний гаманець* (Воскр.).

ЗАПУСТИТИ: запусти́ти о́чі під лоб *див.* пускати.

ЗАПХНУТИ: запхну́ти / запиха́ти рот *кому чим.* Наспіх, похапцем щось з'їсти, злегка вгамувати голод.— *Що ж було у добрий год запхнеш йому рот або огірком, або грушами, або картоплями, тепер же того нічого нема* (Кв.-Осн.). Синонім: **замори́ти черв'яка́.**

ЗАРЕГОТАТИ: зареготá́ти на ку́тні *див.* сміятися.

ЗАРИВАТИ: зарива́ти свій тала́нт *див.* закопувати.

ЗАРИТИ: зари́ти но́сом *див.* заорати; **~ свій тала́нт** *див.* закопувати.

ЗАРИТИЙ: ось де соба́ка зари́тий *див.* собака.

ЗАРІЗ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **на зарі́з,** *з сл.* годува́ти. Дуже ситно, щедро. *Найме йому кухаря, щоб годувати Славка як на заріз* (Март.). Пор.: **як на забі́й.**

ЗАРІЗУ: до зарі́зу, *з сл.* потрі́бний, тре́ба, не вистача́є. Дуже, конче.— *О, гранати!.. Потрібні до зарізу. Ми вже п'ять контратак відбили!..* (Гончар); *Тепер вже до зарізу потрібне об'єднання наших партійних організацій, особливо — в передбаченні повстання* (Смолич); — *Нам його зараз на заводі просто до зарізу треба,— Зоя ніби не почула слів Малахової.— Він і спеціаліст хороший* (Собко).

ЗАРІК: положи́ти зарі́к *див.* положити.

ЗАРІС: шлях зарі́с те́рном *див.* шлях.

ЗАРОБИТИ: зароби́ти на горі́хи. Провинившись у чомусь, заслужено одержати покарання.— *Рубін, здається, заробив на горіхи, спокутує* (Сенч.).

ЗАРОНИТИ: зарони́ти зерно́ (і́скру) *чого.* Викликати, збудити що-небудь у когось. [Руфін:] *Друже, ти в мене заронив зерно надії* (Л. Укр.); *Поетеса* [Леся Українка] *вірила в дійову силу слова, тому скрізь і завжди використовувала обставини, щоб заронити іскру протесту проти гніту в людські серця* (Рад. літ-во).

ЗАРОСЛА: доро́га те́рном зарослá́ *див.* дорога; **душа́ ~ полино́м** *див.* душа.

ЗАРОСТАЄ: не зароста́є сте́жка *див.* стежка.

ЗАРОСТА́ТИ: зароста́ти / зарости́ бру́дом. 1. Довго не миючись, бути нечистим. *Нарешті я викупаюсь, а то вже зовсім заріс брудом.*

2. Духовно, морально опустошуватися. *Мов столітній дуб корою, Заросли ми товсто брудом,*

Та тиняємось марою, Кістяками поміж людом (Граб.).

ЗАРОСТЕ: не заросте́ тропа́ *див.* тропа.

ЗАРОСТИ: зарости́ бру́дом *див.* заростати.

ЗАРУБАТИ: заруба́ти [собі] на но́сі (на умі́). Добре, надовго запам'ятати.— *Передусім ти от що зарубай на носі, Сергію: всяка щаслива в шлюбі жінка активно зичить такого ж щастя усім своїм подругам та чоловіковим друзям* (Шовк.);— *Чуєш,— звернувся* [Павло] *до куркуля.— Ми тебе не зачепимо. Але зарубай собі на носі, якщо ти й надалі будеш таким псом,— смерті не минеш!* (Автом.); // Укріпитися в певному намірі, переконатися в правильності чого-небудь. *З миру по нитці — голому сорочка. Максим зарубав собі на умі, що це наймудріше правило на світі* (Мирний).

ЗАРЯД: дава́ти заря́д *див.* давати.

ЗАСВАТАНА: як засва́тана дівка *див.* дівка.

ЗАСВАТАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **засва́таний.** Несмілий, сором'язливий або такий, що трохи пишається. [К і н д р а т:] *Що це ви, хлопці, сидите, мов засватані?* (Корн.).

ЗАСВЕРБІВ: засвербів язи́к *див.* язик.

ЗАСВЕРБІЛИ: ру́ки засвербіли *див.* руки.

ЗАСВІТИТИ: засвіти́ти во́лосом, *заст.* Відкрити волосся (що за старим звичаєм повинно бути прикритим у заміжніх жінок). *Розказують* [шинкарка з невістками]: *хто вчора був у них в шинку, кого прийшла жінка та заняла з шинку, хто жінку у потилицю погнав і очіпок з неї збив, що волосом на всю вулицю засвітила* (Кв.-Осн.).

засвіти́ти [го́лим] тілом. Необачно залишати видимою звичайно прикриту частину тіла. *Коли штани опали на коня, пан Купа, засвітивши голим тілом, не міг же все те приховати, а підштаників, либонь, не мав* (Ільч.).

засвіти́ти очи́ма *див.* світити.

ЗАСИДІТИСЯ: заси́дітися в дівка́х *див.* сивіти.

ЗАСИЛАТИ: засила́ти старостів *див.* слати.

ЗАСИПАТИ: заси́пати земле́ю *кого.* Поховонити. *Харитін опам'ятався й схаменувсь.— Ой, що ж це мені верзеться в голові? Це ж грішні думки та ще й на батьковому похороні! Батька тільки що засипали землею, а я вже грішу грішними думками! Цур їм, пек їм, тим думкам!* (Н.-Лев.).

заси́пати кропи́в'яним сім'ям *кого.* Різко вилаяти кого-небудь. *До хати вже і не вступають* [п'яниці], *бо я кропив'яним сім'ям так і засиплю* (Барв.).

ЗАСІВАТИ: засіва́ти зе́млю слізьми́. Переживати нестатки, злидні, горе. *Терпелива душа старої, пориваючись до бога, не просила чуда, .. а тілько ревно благала, щоб її діти не засівали землю слізьми* (Стельмах).

ЗАСКРЕБЛИ: на се́рці ми́ші заскребли́ *див.* миші.

ЗАСЛАТИ: засла́ти старостів *див.* слати.

ЗАСЛІПИТИ: засліпи́ти о́чі *див.* засліплювати.

ЗАСЛІПЛЮВАТИ: засліплювати / засліпи́ти о́чі *чиї, кому, кого, на що.* Позбавляти здатності чітко мислити, правильно сприймати навколишню дійсність. *Ненавидів* [Суліман] *бідноту свого народу за релігійний фанатизм, який засліплював очі на дійсні причини його мізерного існування* (Вільде); *Але Роман не зрозумів* [Петра]. *Гнів очі хлопця засліпив, гірку, важку образу відчув він. Холод у душі ліг каменем зневіри* (Дор.).

ЗАСМІЮТЬ: ку́ри засмію́ть *див.* кури.

ЗАСМІЯТИСЯ: засмія́тися на ку́тні *див.* сміятися.

ЗАСМОКТАЛА: доса́да засмокта́ла се́рце *див.* досада.

ЗАСМОКТАТИ: засмокта́ти під ло́жечкою *див.* ссати.

ЗАСНУЛО: засну́ло се́рце *див.* серце.

ЗАСНУТИ: засну́ти наві́ки *див.* спочивати.

ЗАСПІВАЄШ: якої (що) заспіва́єш. Як поведешся, що робитимеш за певних обставин.— *От побачу, якої ти заспіваєш, коли опинишся у нас в штаті* (Рибак); [Х р а п к о:] *Учились вони* [діти] *добре, до науки придалися; а ось, як вивчаться, то що заспівають?* (Мирний).

ЗАСПІВАТИ: заспіва́ти іншої (не тієї, не такої) [пісні]. Навпаки думати, поводитись за певних обставин. [К а л и н а:] *Яку дурницю ви говорите! Соромно слухати.* [Д р е м л ю г а:] *Не слухайте. А от як не буде хліба в місті, іншої заспіваєте* (Корн.); — *Хіба б мені руки повсихали, щоб я не витягла тебе* [Настю] *за коси прилюдно з моєї хати! Тоді ти не тієї заспіваєш, голубко! — думала Олександра* (Коцюб.); *Хтось тільки тепер уже так слухає лікарів, бо таки сам почуває, що неміцний дуже і аби від якої дурниці може розклеїтись, але як уже склеїться на добре, то зовсім іншої пісні заспіває* (Л. Укр.).

ЗАСПОКОЇТИ: заспоко́їти ста́рість *чию, кого.* Зробити життя старої людини спокійним, безтурботним. *Добра донька дуже кохала свого батька, захистила його і, хоч сама була вбога, усе робила, щоб заспокоїти його старість* (Коцюб.).

ЗАССАТИ: засса́ти під ло́жечкою *див.* ссати.

ЗАСТАВИТИ: не заста́вити себе́ жда́ти *див.* заставляти.

ЗАСТАВКИ: на всі за́ставки. Скільки є сили (дуже голосно, гучно, швидко і т. ін.). *А Соловей аж горло надриває І на всі заставки співає* (Гл.); *Ми прикидались сплячими, а Тимошка, лежачи біля порога, хропів на всі заставки* (Кроп.); *З дороги чулося торохкотіння возів; дві баби, позлазивши на ослони мазати свої хати, лаялися на всі заставки; пищало коліщатко на колодязі* (Хотк.); *Голодні бурлаки уплітали свіжу щуку, осетрину й білугу на всі заставки* (Н.-Лев.); *Хлопчик мчав на всі заставки, його широкі шаро-*

вари з хуркотом тремтіли від бігу (Досв.). Синонім: **на всі зáвертки.**

ЗАСТАВЛЯТИ: не заставля́ти / не заста́вити себе́ жда́ти. Робити, виконувати, здійснювати що-небудь дуже швидко, без затримки. *Килигей не заставив себе ждати: звичним кавалерійським рухом придавивши на голову папаху, ступнув наперед* (Гончар).

ЗАСТЕЛИВ: тума́н застели́в о́чі *див.* туман.

ЗАСТИГ: і слід засти́г *див.* слід.

ЗАСТИГАЄ: кров застига́є у жи́лах *див.* кров.

ЗАСТИГЛА: кров засти́гла у жи́лах *див.* кров.

ЗАСТИГЛИ: слова́ засти́гли в го́рлі *див.* слова.

ЗАСТИГЛО: і місце засти́гло *див.* місце.

ЗАСТИЛАЄ: тума́н застила́є о́чі *див.* туман.

ЗАСТИТИ: зáстити о́чі *див.* застувати.

ЗАСТРИБАЛИ: думки́ застриба́ли у голові *див.* думки.

ЗАСТРЯВ: го́лос застря́в у го́рлі *див.* голос; **сміх ~ у го́рлі** *див.* сміх.

ЗАСТРЯВАЄ: го́лос застрява́є у го́рлі *див.* голос.

ЗАСТРЯГЛИ: слова́ застря́гли в го́рлі *див.* слова; **сльо́зи в го́рлі ~** *див.* сльози.

ЗАСТРЯЄ: клубо́к у го́рлі застряє́ *див.* клубок.

ЗАСТРЯЮТЬ: слова́ застряю́ть у го́рлі *див.* слова.

ЗАСТУВАТИ: зáстувати (зáстити) о́чі (зір) *кому.* Заважати бачити основне. *Нетерпимість — не така вже и погана якість. Особливо, коли вона скерована проти тих, кому буденні дрібниці застують очі* (Шовк.).

ЗАСТУКАТИ: засту́кати на гаря́чому *див.* впіймати.

ЗАСТУПАЄ: заступа́є ву́ха, *безос.* У кого-небудь втрачається, слабне слух.— *Здається, недочуваю... Вуха заступає* (Фр.).

ЗАСТУПАТИ: заступа́ти / заступи́ти доро́гу (сте́жку) [у життя́] *кому, перед ким.* Ставати перешкодою на життєвому шляху кому-небудь. *Ненавидять мене магнати, заступають мені стежку, заступають світ до слави. Ненавиджу їх* (Н.-Лев.); *Ніхто зараз не може перед нею заступити дорогу у життя. Все залежить тільки від неї, від її прагнень, наполегливості й сили волі* (Коз.).

ЗАСТУПИТИ: заступи́ти світ *кому і без додатка.* 1. Повністю захопити кого-небудь, оволодіти кимось.— *Отак я жив. Отаким був. Діляцтво живий світ було заступило..., людей не помічав, себе не бачив* (Гончар); // Заволодіти чиїмись почуттями. *Маруся ще не придбала собі знайомих у Слободзеї, але вона зараз і не потребувала їх. Степан заступив їй увесь світ* (Добр.).

2. Викликати потемніння в очах, позбавити чіткості сприйняття (про тяжкі переживання).— *Як тобі? — Тяжко, Зіно.— Знаю, серденько. Знаю. Мені теж чорнотою світ заступило. Тепер ми обоє вдовиці* (Баш); *Ярина вийшла з хати На світ божий глянуть,— Ледве вийшла... А лютеє лихо.. В самім серці повернулось І світ заступило* (Шевч.).

ЗАСУКАТИ: засука́ти рукава́ *див.* закачувати.

ЗАСУКУВАТИ: засу́кувати рукава́ *див.* закачувати.

ЗАСУНУТИСЯ: як за стіну́ засу́нутися. Дуже посмутніти, зажуритися. *Все село, як за стіну засунулось, такі смутні всі, що сумно й глянуть!* (Вовчок). **як за стінку засу́нутися.**— *Вийшла заміж — як за стінку засунулась: змарніла, зв'яла, мов рибочка* (Вовчок).

ЗАСУПОНИТИ: засупо́нити па́щу (пе́льку, ро́та) *кому, вульг.* Примусити кого-небудь замовчати. *Потрібна ж яка-небудь пригода, якась біда, а то й кров навіть, щоб стулити губу чи, як казав пан Пампушка, заткати пельку, засупонити пащу всій оцій по-базарному крикучій юрбі* (Ільч.). Синоніми: **затули́ти ро́та** (в 2 знач.); **зама́зати ро́та.**

ЗАТАЇТИ: затаї́ти (притаї́ти) дух (ди́хання). Принишкнути, завмерти (внаслідок сильного потрясіння, переляку і т. ін.). *Христя аж дух затаїла, щоб не пропустити і слова, що про неї будуть казати* (Мирний); *Увійшов Прокіп. Микола й дух притаїв. Сів і то побіліє, то почервоніє; дивиться на землю* (Тесл.); *Теодосій переминався з ноги на ногу, затаїв дихання, тихо ковтав повітря* (Хижняк).

ЗАТАНЦЮВАТИ: затанцюва́ти під ду́дку *див.* танцювати.

ЗАТЕМНИТИ: затемни́ти свідо́мість *див.* затемнювати.

ЗАТЕМНЮВАТИ: зате́мнювати / затемни́ти свідо́мість (ро́зум) *чию (чий), кого і без додатка.* Позбавляти кого-небудь здатності правильно аналізувати дійсність. — *Не дивувався б я, якби ця гадюча краса затемнила свідомість вісімнадцятилітньому отрокові* (Оп.); *Жах скував всі інші її почуття, затемнив розум* (Собко).

ЗАТЕРТИ: зате́рти слід *див.* затирати.

ЗАТИКАТИ: затика́ти / заткну́ти ву́ха. Намагатися не сприймати, не звертати уваги на кого-небудь. *Чіпка не чув нічого такого, а Мотря, хоч і чула, та затикала вуха* (Мирний).

затика́ти / заткну́ти за по́яс *кого.* Перевершувати кого-небудь у чомусь.— *Кулеметник був,— батька за пояс затикав* (Рудь); *Після трилітньої науки він так читав, що й дяка заткне за пояс* (Мирний); *Вже тепер, хоч який молодий, він* [Гава] *чув у собі доволі сили, щоб заткнути за пояс свого наставника, і не раз із жалем дивився на старого Фавля, що хоч який розумний та бувалий, а все-таки в шістдесятім році життя був так само бідний, як Гава в шістнадцятім* (Фр.).

затика́ти (затуля́ти) / заткну́ти (затули́ти) дірки́ (ді́рку). 1. *чим.* Наспіх, частково заповнювати

нестачу в чому-небудь. *А проте є, кажу, у мене обрисків зо два.., може, Ви ними заткнете дірку замість другої частини «Повії»* (Мирний); *Важко було заткнути всі дірки в бюджеті мізерною зарплатою оркестранта* (Дмит.).

2. *ким.* Використовувати кого-небудь з корисливою метою там, де виявилася на те потреба.— *Не ставай за пасічника в Грицая! Чуєш? Він кепкуватиме з тебе. .. Затуляє мною дірку на один місяць, а на ціле літо не просить до себе за пасічника* (Н.-Лев.); — *Подивися хоч раз навколо себе і побачиш, чого ти вартий. Адже тобою завжди дірки затикають, а ти — задоволений, радий!* (Тарн.).

затика́ти ро́та *див.* затуляти.

ЗАТИНАЄТЬСЯ: дух затина́ється *див.* дух.

ЗАТИРАТИ: затира́ти / зате́рти слід (слiди́). Намагатися не згадувати про що-небудь, забувати. *Затрем усякий слід тих споминок важких* (Фр.).

ЗАТИСНУТИ: зати́снути в кула́к *кого.* Позбавити кого-небудь прав, волі, поставити в залежне становище від себе. *Гузир людина зажерлива.. В кулак затиснув і дітей* (Чорн.).

ЗАТІНКУ: лиша́тися у за́тінку *див.* лишатися.

ЗАТКНУТИ: заткну́ти ву́ха; ~ дірки́; ~ за по́яс *див.* затикати; **~ ро́та** *див.* затуляти.

ЗАТНУВСЯ: дух затну́вся *див.* дух.

ЗАТОПИТИ: затопи́ти зір; ~ го́ре *див.* топити.

ЗАТОПЛЮВАТИ: зато́плювати / затопи́ти ро́зум у ча́рці (в горілці). Притупляти свідомість, вгамовувати важкі почуття, вживаючи надмірно алкогольні напої. *І гарний сей чоловік, ..зате як загуляє,— роботу.. кинув та й розум затопе* [затопить] *в горілці* (Мирний).

ЗАТОПТАТИ: затопта́ти в боло́то *див.* топтати.

ЗАТРЕМТІЛА: ко́жна жи́лка затремті́ла *див.* жилка.

ЗАТРЕМТІЛИ: жи́жки затремті́ли *див.* жижки.

ЗАТРИМАЄТЬСЯ: затри́мається по́гляд *див.* погляд.

ЗАТРИМУЄТЬСЯ: затри́мується по́гляд *див.* погляд.

ЗАТРІЩАЛИ: аж кістки́ затрі́щали *див.* кістки.

ЗАТРУСИЛИСЯ: жи́жки затруси́лися *див.* жижки; **но́ги ~** *див.* ноги.

ЗАТРЯСЛИСЯ: жи́жки затрясли́ся *див.* жижки.

ЗАТУЛИТИ: затули́ти ро́та *див.* затуляти.

ЗАТУЛЯТИ: затуля́ти (закрива́ти, замика́ти, затика́ти, зашива́ти *і т. ін.*) **/ затули́ти (закри́ти, замкну́ти, заткну́ти, заши́ти** *і т. ін.*) **ро́та (рот, уста́, пе́льку** *і т. ін.*). 1. Замовкати. *Не зітхай, моя дівчино, Скорбних уст не замикай, Рук не складуй безнадійно, Від життя не утікай* (Граб.); [Д е м к о:] *Приказую тобі: затули рот!* (Кроп.); *Говорити далі, чи звелиш зашити вуста? — Говори, щоб губи не гуляли,— стримує обурення дядько Себастіян* (Стельмах); — *Ану закрий пельку! — густим басом просив із темряви Микифор.— Бо як вирву з ярма занозу, то я тебе пошепчу* (Тют.); [А в р е л і я:] *І ти б хотів, щоб я вуста замкнула, а тільки серцем богові молилась?* (Л. Укр.); — *Заткніть пельку! — гаркнув поліцейський радник на Швейка.— Говоріть тоді, коли вас будуть про щось питати* (Гашек, перекл. Масляка).

2. *кому.* Примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлюватися.— *Ти що мені рота затуляєш, диктату́ра? — втягуючи голову в плечі, враз охижілий обернувся він до Баржака* (Гончар); *Не можна затулити уста народові* (Рильський); *Хто міг замкнути уста Шевченкові О навіть під рекрутським ранцем і капральським буком?* (Фр.). **роти́ позатуля́ти (позакрива́ти, позав'я́зувати, позама́зувати** *і т. ін.*) (про всіх або багатьох). [Г а л я *(до дівчат)*:] *То що се ви до мене причепились? Я вам роти позатуляю зараз* (Сам.); *Знову реготнули, та враз стихли, мовби хтось разом усім роти позакривав* (Іваничук); *Чи правду Гапка казала, чи видумувала,— ніхто не скаже. Людям, а надто горничним, ротів не позав'язуєш* (Мирний); *Хай собі довгі язики що хочуть говорять: ротів людям не позамазуєш і слухати — не переслухаєш* (Мирний). **рот заши́то.** *Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря», А їм неначе рот зашито* (Шевч.). *Образно, *чому. Треба було перш за все заткнути пельку ворожим кулеметам.— Давай по вікну! — крикнув він* [Рудь]*.— По вікну!* (Голов.). П о р.: **зама́зувати ро́та.** С и н о н і м: **засупо́нити па́щу.**

ЗАТУМАНИТИ: затума́нити го́лову; ~ о́чі *див.* затуманювати.

ЗАТУМАНЮВАТИ: затума́нювати / затума́нити го́лову (ро́зум, *рідше* **о́чі)** *кому, чим і без додатка.* 1. Позбавляти кого-небудь ясності, гостроти мислення, затьмарювати комусь свідомість. *Злість усе не минала, затоплювала всі груди, затуманювала голову* (Кучер); *Страх затуманює очі, і горобець лякає заляканого зайця* (Трубл.); // Паморочити різким, п'янким запахом. *У відкрите вікно війнули пахощі прив'ялого листя, дурманом затуманили голову гауптманові* (Ю. Бедзик). **затума́нило в голові ро́зум,** *безос. Як Стефан заколотився був їхати світ за очі, то Євстафієві неначе затуманило в голові розум* (Чорн.). **затума́нилося в голові,** *безос. Затуманилося Остапові в голові. Не миле ніщо йому* (Горд.).

2. Вводити в оману, дурити кого-небудь. *І чого йому було з тими бандитами зв'язуватись? Що він, багач, дука? Підбили, голову затуманили чоловікові, пішов і сам не радий, і їй світ зав'язав* (Цюпа); *Намагався бай заплямувати нове бу-*

дівництво, брехнею затуманити бідноті очі (Донч.).

ЗАТЯВСЯ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **затявся.** 1. Уперто відмовлятися щось робити. *Сказав* [Павло], *як затявся, що більше і зустрічатися не бажає...* (Кучер); *— Ще тільки на полудень сонце зверне, а вони вже сапи на плечі і гайда додому. Прошу їх, молю, ну ще три рядки пройдемо, а вони як затялися* (Хижняк).

2. Стійкий, непохитний. *Хлопець мов затявся — мовчить і робить своє.* **мов затя́тий.** *Тривожно в материній душі, ой, як тривожно! А Настя, мов затята,— мовчить. І не плаче, а тільки зітхає та нудить світом* (Речм.).

ЗАТЯГАТИ: затяга́ти (затя́гувати) / затягти́ (затягну́ти) петлю́ (за́шморг) [на ши́ї]. 1. Ставити кого-, що-небудь у безвихідне становище. *Знала вже глитайську вдачу жінка — чим привітніший Кочубей, тим міцніше затягає петлю на шиї* (Донч.); *В Італії починається повстання проти австрійського ярма. Бунтують наші мужики. На Кавказі — війна з горцями. Усе це, разом узяте, налякало наш уряд, що він ще дужче затягнув защморг на шиї нещасної Росії, і в майбутньому я не бачу просвітку* (Тулуб).

2. *навколо кого-чого.* Оточувати з усіх боків, стискаючи кільце оточення. [Б а л т і є ц ь:] *З моря, з гір вас оточують, оточують з усіх боків, і кожен день, кожна година затягує петлю навколо вас все дужче й дужче* (Корн.).

затяга́ти (затя́гувати) / затягти́ (затягну́ти) своє́ї (своє́). Настирливо повторювати одне й те саме.*— Так що ж ми будемо робити з цими... як їх? з мозаїками? — знову затяг своєї власник кабінету* (Загреб.); *Коли попереду проступили з темряви будинки селища, вона пішла зовсім повільно і знов затягла своєї: — засиділась мало не до півночі, а завтра з гудком будь на місці...* (Шовк.); *Схаменіться, доки не пізно. Схаменіться, коли не бажаєте, щоб Баржак у петлю вас завів,— знову затягнув своє Хлопєшка. Ще вихід є!* (Гончар).

ЗАТЯГНЕШ: не затя́гнеш во́локом (нали́гачем *і т. ін.*) *кого, куди і без додатка.* Хто-небудь дуже сором'язливий, неподатливий, упертий.*— От кому щастить! — підморгнув* [Юхим]*.— Самі дівчата в хату приїздять! А тут і волоком не затягнеш...* (Зар.). **на иали́гачі не затя́гнеш.** *Цього до клубу на налигачі не затягнеш.*

ЗАТЯГНУТИ: затягну́ти своє́ї *див.* затягати; **~ язика́** *див.* проковтнути.

ЗАТЯГТИ: затягти́ па́ски *див.* підтягувати; **~ своє́ї** *див.* затягати; **~ язика́** *див.* проковтнути.

ЗАТЯГУВАТИ: затя́гувати па́ски *див.* підтягувати; **~ петлю́; ~ своє́ї** *див.* затягати.

ЗАТЯГУЄТЬСЯ: затя́гується петля́ *див.* петля.

ЗАХЛИНАТИСЯ: захлина́тися / захлину́тися пла́че́м (сльоза́ми). Нестримно, гірко плакати. *Скрипить на гаку полотняна колиска, Дворічне маля захлинається плачем* (Мал.); *Стара захлинулася сльозами* (Полт.). С и н о н і м: **вилива́ти сльо́зи.**

захлина́тися / захлину́тися у вла́сній кро́ві (вла́сною кро́в'ю). Гинути, бути розбитим, розгромленим ущент (про ворога). *Той, хто в крові хоче потопити Правду, сам у своїй власній крові захлинеться* (Тич.).

захлина́тися слова́ми. Говорити швидко, без пауз і зупинок, ковтаючи слова. *Жінки, аж захлинаючись словами, навперебій виливають їй своє обурення* (Гончар).

ЗАХОВАТИ: захова́ти в голові́ (в па́м'яті). Зберегти у пам'яті, запам'ятати надовго. *Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту славу козачу: Я її онукам тепер розказав* (Шевч.). *Він бачив і Відень, і Венецію, і Колошвар, і Арад, і Прагу, та не одно з гарнізонового життя заховав у пам'яті та вмів цікаво оповісти* (Фр.). **захова́ти па́м'ять.** *Про Дибка заховала* [жінка] *пам'ять і до сьогодні. Нагадувала собі його завсіди* [завжди] (Март.).

ЗАХОДИЛА: голова́ заході́ла о́бертом *див.* голова.

ЗАХОДИЛИ: думки́ ко́лесом заході́ли *див.* думки.

ЗАХОДИЛОСЬ: захо́дилось на день, *безос.* Світало, розвиднялося. *Заходилось на день. Починали гуркотіти мотори. У велике місто, що дихає за погорбленим обрієм невгасними плавильними печами, машини возили мар'янівські яблука* (Рудь).

ЗАХОДИТИ: захо́дити / зайти́ в глухи́й кут (за́куток). 1. Опинятися в складному, безвихідному становищі. *Його стосунки з Варварою Олексіївною зайшли в глухий закуток, а Васса щодень ставала непримиреннішa* (Епік). **захо́дити в кут.** *Чим більше я розмірковувала про своє становище, тим більше заходила в кут, не знаходячи виходу* (Кол.).

2. Зупинятися, бути логічно незавершеним і т. ін. *Переговори явно наближалися до кінця, тобто остаточно заходили в глухий кут, майже в безвихідь. Але вихід конче треба було знайти. Цього вимагала совість* (Дмит.).

захо́дити / зайти́ в го́лову. 1. *кому.* З'являтися, виникати (про думки, запитання і т. ін.). *Маланці заходило в голову, що сталося з Гафійкою? Наврочив хто? Налякав?* (Коцюб.); *— Нам з вами.. ніколи і в голову не заходило таке, що було її щоденною, повсякчасною думкою* (Мирний); *Нічого там не горить. То місяць.. Що це тобі в голову зайшло? Спи!* (Вас.).

2. Втрачати здатність чітко мислити, розумно діяти; божеволіти.*— Василю! ти з великого розуму та в голову заходиш! Ті філософські книжки*

не доведуть тебе до пуття (Н.-Лев.); [К и л и н а:] *Пробі, чоловіче, чи ти вже в голову зайшов, чи що?* (Л. Укр.). С и н о н і м: **з глу́зду з'ї́хати; відбі́гти ро́зуму; кебе́та догори́ дри́гом ста́ла.**

3. Напружено думати над чим-небудь, згадувати щось. *Що робити з біди? Тра* [треба] *в голову заходити* (Номис); *Семен заходив у голову, з якого села може бути цей молодий чоловік* (Март.).

захо́дити / зайти́ в ду́шу (в се́рце). Глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь. *Всі, перехиливши голови і затаївши дух, слухають... Кожне слово, наче гвіздок у стіну, заходить у душу* (Мирний).

захо́дити / зайти́ дале́ко. Виходити за межі допустимого, звичного. *Оце одного разу дуже він далеко зайшов у своїй такій журбонці, коли ж щось шурхнуло — наче птиця пурхнула* (Вовчок); *Знов упертість моя зайшла так далеко, що мене довелося провчити* (Моє життя в мист.).

захо́дити (почина́ти) / зайти́ (поча́ти) збо́ку (зда́лека *і т. ін.***).** Діяти обережно, опосередковано; говорити про суть справи не зразу, а натяками, репліками. [Х р а п к о:] *А чого ж ти ждеш від моїх ворогів лихих?.. До мене прямо не знають, як підступити, та збоку заходять...* (Мирний); *— Да, кожного з нас щось жде у житті,— здалека і загадково починає Терентій і цим одразу насторожує допитливі очі Омеляна* (Стельмах).

ЗАХОДИТЬ: дур захо́дить у го́лову *див.* дур; **дух у п'я́ті ~** *див.* дух; **ум за ро́зум ~** *див.* ум.

ЗАХОДІ: на за́ході літ (життя́). У похилому віці. *Лагідні поети, співайте! в гніздечку, у листі, До вас і на заході літ Всміхається ранок, і кучері сиві в злотисті Зміняє вам Музин привіт!* (Л. Укр.).

ЗАХОДОМ: за одни́м за́ходом. Одноразово, одночасно з чим-небудь. *От замісив він діжу і став разом на ступу пшоно товкти; а щоб за одним заходом сколотити і масло, прив'язав до пояса горщик з сметаною* (Україна..); *На берег ставка вилізла гладка баба-жаба..— Ква-ква! А кажучи це, язик вона викинула, і вже за одним заходом ковтнула і якогось комарика.. на сніданок* (Ів.). С и н о н і м: **за одни́м ма́хом.**

ЗАХОДУ: шко́да́ за́ходу *див.* шкода.

ЗАХОДЯТЬ: за́шпори захо́дять *див.* зашпори; **о́чі тума́ном ~** *див.* очі.

ЗАХОЛОВ: і слід захоло́в *див.* слід.

ЗАХОЛОЛА: кров захоло́ла в жи́лах *див.* кров.

ЗАХОЛО́ЛО: аж се́рце захоло́ло *див.* серце.

ЗАХОЛОНУВ: і слід захоло́нув *див.* слід.

ЗАХОЛОНУЛО: се́рце захоло́нуло *див.* серце.

ЗАХОПИТИ: захопи́ти дух *див.* забити; **~ ши́лом па́токи** *див.* вхопити.

ЗАХОПИШ: у дві при́горщі не захо́пиш, *жарт.* Дуже багато чого-небудь. [К а р п о:] *Цокотуха! Достометна* [достеменна] *сорока-білобока; наскрекотала, наскрекотала, що й в дві пригорщі не захопиш* (Кроп.).

ЗАХОПИТЬ: скі́льки захо́пить о́ко *див.* око.

ЗАХОПЛЮВАТИ: захо́плювати дух *див.* забивати.

ЗАХОТІВ: диви́тися б не захоті́в *див.* дивитися.

ЗАХОЧЕ: куди́ душа́ захо́че; скі́льки душа́ ~ ; чого́ душа́ ~ ; як душа́ ~ *див.* душа.

ЗАЦІПИЛО: бода́й (щоб, неха́й *і т. ін.***) [тобі (вам, їй** *і т. ін.***)] заці́пило** *кому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення чиїмись голосними розмовами, шумом і т. ін., як побажання втратити здатність говорити. *Микола тихо промовив: А бодай тобі заціпило! Кричить, мов скажений, наче нам позакладало вуха!* (Н.-Лев.); [Р у с а л о в с ь к и й:] *Чого ти так пащеку роззявив? Та нехай тобі заціпить!..* (К.-Карий); *Старий Кухта, вискочивши з-за столу, на стару накинувся: — Та замовкни, сверблячко, щоб тобі вже навіки заціпило!* (Іщук).

як (мов, ні́би *і т. ін.***) заці́пило [рот (ро́та, язи́к** *і т. ін.***)]** *кому, зневажл.* Хто-небудь утратив здатність говорити. *Як натякнув я за гроші, зараз моїй Берчисі як рот заціпило. Вже й не гримає, й не сердиться!* (Н.-Лев.). **заці́пило язи́к.** *Заціпило йому язик* (Номис). С и н о н і м: **відняла́ся мо́ва.**

ЗАЧАРОВАНЕ: зачаро́ване ко́ло *див.* коло.

ЗАЧЕПИЛА: як му́ха крило́м зачепи́ла *див.* муха.

ЗАЧЕПИТИ: зачепи́ти во́зом; ~ за ду́шу; ~ за живе́ *див.* зачіпати; **і па́льцем не ~** *див.* торкнути.

ні за що (ві́що) ру́ки (рук) зачепи́ти. Нема ніякої бази, основи для дальшої роботи, діяльності тощо. *Ні за віщо і рук зачепити, щоб було як жити* (Укр.. присл..) **об ві́що ру́ки зачепи́ти.—** *Поганенький грунт можна купити, так до грунту ще багато треба. Де ти, об віщо руки зачепиш?..* (Мирний).

ЗАЧЕПИТИСЯ: ні за що о́ком зачепи́тися. Порожньо, немає нічого довкола. *Ну й місцина! Ні за що оком зачепитися.*

ЗАЧЕПИТЬ: на́віть му́хи не заче́пить [мізи́нцем]. Хто-небудь не зробить нікому зла. *За свій вік я навіть мухи не зачепив мізинцем* (Логв.). С и н о н і м: **і па́льцем не торкну́ти.**

ЗАЧЕРСТВІЛО: зачерстві́ло се́рце *див.* серце.

ЗАЧИНЕНИХ: при зачи́нених две́рях *див.* дверях.

ЗАЧИНИТИ: зачини́ти две́рі *див.* зачиняти.

ЗАЧИНЯТИ: зачиня́ти / зачини́ти две́рі *перед ким.* Позбавити змоги когось користуватися, займатися чим-небудь. *Неприступний, гордий університет вдруге зачинив перед Сергієм свої високі двері* (Гур.). **две́рі зачи́нені.** *Колись.. він мріяв про гімназію, але двері школи перед ним були наглухо зачинені* (Чорн.).

ЗАЧИНЯЮТЬСЯ: две́рі не зачиня́ються *див.* двері.

ЗАЧІПАТИ: зачіпа́ти / зачепи́ти во́зом *кого.* Робити кому-небудь неприємність, ображати.— *Що це з вами таке, хлопці? Чи вас возом хто зачепив, чи позакохувались ви обидва разом?* (Собко).

зачіпа́ти / зачепи́ти за ду́шу (за се́рце) *кого.* Глибоко вражати, зворушувати. *Ласкавий голос* [Миколи] *зачепив Нимидору за саму душу* (Н.-Лев.); // Викликати у кого-небудь якісь почуття. *В Оксани з'явилося спокусливе бажання посперечатися з Гнатом, зачепити за душу* (Чорн.); *Раніше не міг пройти* [Сеспель] *спокійно, коли чув ту пісню, не міг вслухатися в її слова. Тепер вона якось пролетіла повз його вуха, не зачепила серця.* (Збан.).

зачіпа́ти / зачепи́ти за живе́ *кого.* 1. Дошкульно ображати. *Холодний голос співрозмовника зачепив його за живе, змусив задуматись, насторожитись* (Ряб.). **зачепи́ти до живо́го.** *Казик ніколи не втрачав доброго настрою і віри у краще майбутнє. Іноді тільки навіть його до живого зачепить та чи інша несправедливість, і тоді він уже безпардонно розсипається* (Вільде).

2. Дуже хвилювати, тривожити. *Полонені зацікавлено дослухалися до.. розмови* [червоноармійців]. *Видно вона їх зачепила за живе, розворушила душу* (Збан.). **заче́плений за живе́.** *Ми стояли й розглядали цей гурт збуджених суперечкою людей, зачеплених за живе найважливішими питаннями з поля літератури* (Смолич); *Паляничка, зачеплений за живе, ступнув наперед, поморгав своїми червоними повіками.. і пропищав: — Тут ми вже почали й критику... знизу, так я розумію* (Чаб.). Синонім: **бра́ти за живе́** (в 1 знач.).

ЗАЧІПКУ: підня́ти за́чіпку *див.* підняти.

ЗАШИВАТИ: зашива́ти ро́та *див.* затуляти.

ЗАШИТИ: заши́ти ро́зум. За народним повір'ям — позбавитися удачі, кмітливості, пам'яті, пришиваючи на собі гудзика і т. ін. *Вона сіла до столу, завбачливо взяла в зуби соломину, щоб, за народним повір'ям, не зашити розуму, і латала спідницю* (Чорн.).

заши́ти ро́та *див.* затуляти.

ЗАШКРЕБЛО: зашкребло́ на душі́ *див.* шкребе.

ЗАШКРЯБАЛО: зашкря́бало на се́рці *див.* шкребе.

ЗАШМОРГ: вско́чити в за́шморг *див.* вскочити; **затяга́ти** ~ *див.* затягати; **затя́гується** ~ *див.* петля; **лі́зти у** ~ *див.* лізти; **розрива́ти** ~ *див.* розривати; **узя́ти в** ~ *див.* узяти; **хоч у** ~ **лізь** *див.* лізь.

ЗАШМОРГОМ: диви́тися за́шморгом *див.* дивитися.

ЗАШМОРЗІ: держа́ти язи́к на за́шморзі *див.* держати.

ЗАШПОРИ: за́шпори захо́дять / зайшли́ *кому.* З'являється відчуття поколювання, гострого болю від морозу, холоду (звичайно в пальцях рук, ніг). *Б'є, рубає кригу й Вутанька. Не раз за цією роботою зашпори їй так заходять, що сльози навертаються на очі* (Гончар); — *Я чоботи з себе та мерщій на черінь. Як зайшли ж мені зашпори — і матінечко рідненька! — думала і нігті поодскакують* (Тесл.). **за́шпори позахо́дили** (усім або багатьом). *Хуртовина гасала по полю і наскрізь продувала людей... У Василька теж задубіли ноги, а в пальці позаходили зашпори* (Панч).

ЗАШУМУВАЛА: кров зашумува́ла *див.* кров.

ЗАЩЕМІЛА: душа́ защемі́ла *див.* душа.

ЗАЯТРИТИ: зая́трити се́рце (ду́шу) *кому.* Дуже схвилювати, розтривожити кого-небудь. *От і зараз сиділи вони мовчки, зігріваючи тілом одна одну, і нараз не витримала котрась, затужила голосом, піснею заятрила серце собі і подругам* (Цюпа).

ЗАЯЧА: за́яча душа́ *див.* душа.

ЗАЯЧИЙ: із за́ячий скік *див.* скік; **із** ~ **хвіст** *див.* хвіст.

ЗАЯЧОГО: не з за́ячого пу́ху *див.* пуху.

ЗБАВИТИ: зба́вити ві́ку *див.* збавляти.

ЗБАВЛЯТИ: збавля́ти / зба́вити ві́ку (життя́). 1. Убивати, губити кого-небудь. *Піде* [ведмідь] *було по лісі і душить та роздирає все, що здибле: одно з'їсть, а десятеро й так покине, тільки дармо життя збавить* (Фр.).

2. Нівечити, марнувати життя.— *Нехай він розв'яжеться зо мною, він розумний, опісля дякуватиме мені.— Ти ж збавиш собі віку! Ти зажуришся!* (Кв.-Осн.); *Даремну кинь турботу і прийми се горе, якого розум твій ні воля не поборе,— бо дарма тільки той життя збавляє, хто побивається, де ради більш немає* (У. Кравч.).

ЗБЕРЕШ: не збере́ш доку́пи. Немає зв'язку, логіки в чиїйсь мові. [Захарко:] *Якась чудна у тебе сьогодні балачка: з одного на друге перескакуєш, тільки докупи не збереш!* (Кроп.).

ЗБИВАТИ: збива́ти / зби́ти з пантели́ку *кого.* 1. Дезорієнтувати, заплутувати кого-небудь. *Зайчиха як почала петляти по лісі туди-сюди,— і зовсім збила їх з пантелику. Цього разу мисливці нікого не вбили* (Ів.); *Турки знали, що умовним сигналом до штурму в росіян має бути червона ракета. Але, щоб збити їх з пантелику, Суворов наказав пускати ракети щоночі* (Добр.). Синонім: **відво́дити о́чі** (в 3 знач.).

2. Виклика́ти замішання, бентежити кого-небудь. [Палажка:] *Не дуже ти вбивай на того красня — Івана,— то непутяща людина: добра він тобі не принесе, а тільки зіб'є з пантелику* (Мирний); [Тарас:] *А тобі скажу, Тетяно,— та не сердься тільки,— що кращої ще дівчини не бачив я від тебе і серцем, і душею!..* [Бондар:] *Ну, годі вже тобі, ще дівчину зіб'єш справді з пантелику!..* (К.-Карий). * Образно. *Осінь того року була така ласкава, що збивала з пантелику*

не тільки людей, але й природу (Вільде). **збитий з пантели́ку.**— *Ну, добре,— мимрить збитий з пантелику Валя,— хай буде так...* (Вас.); *Мить вони стояли мовчки, розгублені, збиті з пантелику обоє* (Гончар). **збито з пантели́ку.** *Матвій скоса позирнув на Дорину і по очах побачив, що її трохи збито з пантелику* (Мик.).

збива́ти / зби́ти з ро́зуму (глу́зду) *кого.* Зваблювати, спокушаючи кого-небудь, підштовхувати на нерозумні дії. [Н а т а л я:] *То спитайте його: чи я йому що роблю?* [Ш к а н д и б и х а:] *Буде й того... Обпоїла чимсь, з глузду збила, та ще мало?* (Мирний); *Хто ж, як не він, отой дука прославлений, Сю сироту загубив? Хто, як не він, стиду, честі позбавлений, дівчину з розуму збив?* (Граб.).

збива́ти / зби́ти з шля́ху́ (доро́ги, ку́рсу *і т. ін.***)** *кого.* Впливаючи яким-небудь чином, змушувати кого-небудь відходити від певних дій, переконань, намірів.— *Хоч як тремтіла мати над нами, хоч як боялась жандармів, але чи хоч єдиним словом коли-небудь, хоч би натяком — Гришу або тебе — вона намагалась спинити, збити з вашого шляху?* (Головко); *Багато ми пережили за ці роки, та ніякі чорні сили не збили нас з обраного шляху — ні війна, ні горе, ніякі в світі вороги* (Цюпа); *В обох нас вітрами засмалені лиця, ніщо нас із курсу в труді не зіб'є* (С. Ол.).

збива́ти / зби́ти копі́йку. Відкладаючи потроху, заощаджувати гроші. [П е т р о:] *Скитався на чужині і зароблену копійку збивав докупи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно!* (Котл.). **зби́ти копі́йчину.** *Він зіб'є якусь копійчину бувало Й чотири сеанси просидить в кіно* (Перв.).

збива́ти / зби́ти оско́му (оско́мину). 1. *тільки док.* Втратити інтерес, потяг до чого-небудь, охолонути.— *Знаєш, Зінко, ми тебе в бригаді все чекаємо. Коли повернешся? Збила вже оскому? Пора! Скільки ж разом працювали* (Коцюба). П о р.: **набива́ти оско́му** (в 1 знач.).

2. *кому.* Відбивати охоту до чого-небудь. [М и к и т а:] *Ач, який митець! Мабуть не вспів перезутись, та швидш* [швидше] *до Одарки?.. Гляди, щоб я тебе не підперезав, що й дух з тебе випре! Я тобі оскомину зіб'ю...* (Кроп.).

збива́ти / зби́ти пи́ху́ *кому, з кого.* Позбавляти кого-небудь можливості бути зарозумілим, чванливим, погордливим і т. ін. *Він не від того, щоб Опанас не тільки збив пиху, а й витряс душу цьому гордовитому чубарику* (Грим.); *Грізно мчать тачанки по шляху... Гей, тремти, готуйся, бандо біла, Штурмом з тебе зіб'ємо пиху!* (Мур.). С и н о н і м: **втира́ти но́са** (в 2 знач.). А н т о н і м: **набива́ти пи́ху́.**

збива́ти (зво́дити) / зби́ти (звести́) з путтявого́ *кого.* Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки. *Може, справді, чиїсь солодкі уста збили з пуття отого вбивцю, для якого вбивство вже навіть не ремество* [ремесло], *а звичка?* (Перв.).

збива́ти на мані́вці *див.* зводити; ~ **на слизьке́** *див.* заганяти.

ЗБИВАТИСЯ: збива́тися / зби́тися з доро́ги (шля́ху́, путі́, ку́рсу *і т. ін.***).** Втрачати правильний напрямок у діяльності, поведінці; збочувати. *Люди трохи збилися з дороги або починають збиватися, але виправити ще можна* (Ленін); *Та не сама я на шляху тяжкому, Я не сама мандрую в світ широкий. Самій не довго збитися з путі, Та трудно з неї збитись у гурті* (Л. Укр.). П о р.: **збива́тися на мані́вці.**

збива́тися / зби́тися з ніг. 1. *тільки док.* Дуже втомитися, набігавшись, находившись.— *Хоч би ти, Софійко, помогла мамі справлятись, а то вона зовсім з ніг збилась сьогодні,— каже пан старшій дочці* (Л. Укр.); — *Ми просто збилися з ніг.. Вся команда мертва від утоми* (Ю. Бедзик). **з ніг позбива́тися** (про всіх або багатьох). *Просто всі службовці з ніг позбивались* (Еллан).

2. Знесилюватися у гонитві, в пошуках кого-, чого-небудь. *У Львові були розповсюджені революційні прокламації. Поліція з ніг збивалась і не могла знайти ні їх автора, ні друкарні* (Цюпа); *Данило й Григорій з ніг збилися, розшукуючи старшого, а потім поплентались назад, бо ж повинен Левко нарешті з'явитися до воза* (Стельмах).

збива́тися (схо́дити) / зби́тися (зійти́) на мані́вці. Втрачати правильний напрямок у поведінці, діяльності; збочувати. *Хто придивлявся до життя, той не раз бачив, як сягають вершин сильні і як збиваються на манівці слабодухі* (Мист.); *Потроху Батурін почав усвідомлювати, що він справді збився на манівці. Треба жити якось інакше* (Гур.); — *Та що з тобою сталося, Петре?* — *Зі мною нічого, а от ти, бачу, зовсім уже.. на манівці зійшов* (М. Ю. Тарн.). П о р.: **збива́тися з доро́ги.**

ЗБИРАЙ: хоч голки́ збира́й, *з сл.* в и д н о, я с н о. Дуже, надто, надзвичайно. *Вони сіли вечеряти на призьбі. Місяць уже високо підбився вгору, і було ясно, хоч голки збирай* (Гр.); *Місяць крутнувся на місці і стрибнув угору. Удруге, втретє... Зараз опинився в самому вікні. У світлиці стало видно, хоч голки збирай* (Коцюб.); // Ясний, світлий. **хоч голки́ вибира́й.** *А ніч, як день, хоч голки вибирай, ані шелесне ніщо, собаки й ті замовкли, поснули* (Дн. Чайка).

ЗБИРАТИ: збира́ти вершки́ [на молоці] *з чого і без додатка.* Брати собі все найкраще, першим користуватися чиїмись здобутками.— *Я бачу, що ви любите вершки на молоці збирати,— кинув напівжартома Майстренко* (Цюпа). **збира́ти / зібра́ти смета́нку.** *Збирають* [бездарні автори] *сметанку з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки* [тільки] *якусь бовтанку, препарова-*

ну для їх власного смаку (Фр.); — *Я своїм товаром не набиваюсь — він сам за себе говорить. Але глядіть, скажу вам, щоб потім не каялись: хтось сметанку збере, а вам і сироватки не дістанеться* (Стельмах).

збира́ти доку́пи думки́ *див.* зв'язувати.

ЗБИРАТИСЯ: збира́тися / зібра́тися в кула́к. Згуртовуватися, напружуючи сили, волю, витримку і т. ін. *Іноді Чернишеві здавалося, що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці.. А перебровоши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову збирався весь у напружений кулак і повз далі* (Гончар).

ЗБИРАЮТЬСЯ: хма́ри збира́ються *див.* хмари.

ЗБИТИ: зби́ти бурло́ *див.* бити; **~ з пантели́ку; ~ з пуття́; ~ з ро́зуму; ~ з шляху́; ~ копі́йку** *див.* збивати; **~ на маніві́ці** *див.* зводити; **~ на слизьке́** *див.* заганяти; **~ оско́му; ~ пиху́** *див.* збивати.

ЗБИТИЙ: мі́цно зби́тий. Кремезний, дебелий. *Молодий, красивий Іван, голубоокий, добре покроєний та міцно збитий, нічого не відповідає на запитання* (Ю. Янов.); *Невеличкий на зріст, але міцно збитий, ніби вилитий з гуми,.. він дзигою крутився серед тих, що билися* (Добр.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **зби́тий.** Дебелий.— *Хіба не сподівалася? — запитала Пріська, зазіхаючи на здорову, наче збиту дівку* (Л. Янов.).

ЗБИТИСЯ: зби́тися з доро́ги; ~ з ніг *див.* збиватися.

зби́тися з пантели́ку. 1. Заплутатися, помилитися. *Що ж я розказувала?.. Забула.. Що за напасть така!.. Почну, почну та й теє... і зіб'юсь з пантелику...* (Стор.); — *Хочете — в суд дамо справу, а хочете,— хай громада в селі скаже вам про своє слово... Кавун так збився з пантелику, що не знав уже, що й сказати на це* (Козл.).

2. Втратити здоровий глузд, повести себе нерозумно, нерозсудливо.— *Тепер час нам направити молодого раджу на пряму й добру путь, бо через ту свою селянку він зовсім збився з пантелику,— сказала цариця* (Н.-Лев.). П о р.: **зби́тися з пуття́.**

зби́тися з пуття́. Втратити здоровий глузд, опуститися морально. [П а л а ж к а:] *От хоч возьми Хвеньку: зовсім з пуття збилася; так і пропаде* (Мирний). П о р.: **зби́тися з пантели́ку** (в 2 знач.).

зби́тися на маніві́ці *див.* збиватися.

ЗБІГАТИ: збіга́ти на свою́ сте́жку *див.* звертати.

ЗБІГТИ: збі́гти за ві́тром *див.* піти; **~ на ду́мку** *див.* збрести; **~ на свою́ сте́жку** *див.* звертати; **як дурно́му з гори́ ~** *див.* бігти.

ЗБОКУ: гля́нути збо́ку *див.* глянути; **захо́дити ~** *див.* заходити; **ді́ло ~** *див.* діло.

ЗБОЛІЛО: се́рце зболі́ло *див.* серце.

ЗБОЧУВАТИ: збо́чувати / збо́чити з доро́ги (з шляху́, з сте́жки *і т. ін.*). Відхилятися від правильного напрямку в діяльності, поведінці, поглядах. *Вона* [Регіна] *домагається зміни напрямку* [газети].. *Та ні! Було б підло збочити з вибраного шляху* (Фр.). П о р.: **зверта́ти з доро́ги.**

ЗБРЕСТИ: збрести́ (збі́гти, надбі́гти *і т. ін.*) **в го́лову (на ду́мку).** Раптово з'явитися, виникнути (про думки, бажання і т. ін.). *«І збреде ж таке на думку, тьфу!» — сплюнула вона і повернула гадки на щоденні клопоти* (Мирний). **збрело́ (збі́гло, набі́гло) в го́лову (на ду́мку),** *безос.*— *Слухай, друже! Чого це тобі збрело в голову купити цигарок?* (Автом.); *Збігло мені на думку, чи не лісовничку я вгледів* (Вовчок); *Поглянув* [Юхим] *праворуч. На думку збігло, що он-он у Канівецькій лікарні лікується Кириленко* (М. Ю. Тарн.); — *Та я, бач, тільки спитала,— так набігло на думку: чи наймити гній вивозитимуть, чи повезуть мливо до млина* (Н.-Лев.).

збрести́ на ум *див.* спливати.

ЗБРОЄЮ: побря́зкувати збро́єю *див.* побрязкувати.

ЗБРОЇ: до збро́ї, *з сл.* с т а в а́ т и, с т а́ т и. Уживається як заклик до озброєння, виступу на боротьбу. *Раптом крик: — Товариші!.. Скоріш нагору! До зброї всі! У місті ворог!* (Сос.).

не схиля́ти збро́ї *див.* схиляти.

ЗБРОЮ: підніма́ти збро́ю *див.* піднімати; **склада́ти ~** *див.* складати.

ЗБУВАТИ: збува́ти / збу́ти із сві́ту *кого, що.* Знищувати. *І хто його* [рідний край] *хита, із світу збудемо. Ми будем жить* (Тич.).

збува́ти (спуска́ти) / збу́ти (спусти́ти) з рук *кого, що і без додатка.* Позбавлятися кого-, чого-небудь або продавати щось. *Він залюбки збув би його* [панський одяг] *з рук, але що як спитає пан: «А чого це, Корнюшо, не бачу на тобі своїх брюк?»* (Стельмах); — *Не пропив я* [добро], *не прогайнував... усе спустив з рук, аби тільки як-небудь прикрити ваші злидні* (П. Куліш).

ЗБУТИ: збу́ти з рук; ~ із сві́ту *див.* збувати.

ЗВАЛИ: помина́й як зва́ли *див.* поминай.

ЗВАЛИВСЯ: як ка́мінь з душі́ звали́вся *див.* камінь; **як тяга́р ~ з плече́й** *див.* тягар.

ЗВАЛИЛАСЯ: як гора́ з плече́й звали́лася *див.* гора.

ЗВАЛИТИ: звали́ти все доку́пи *див.* валити; **~ з ніг** *див.* валити; **як ~ го́ру з плече́й** *див.* скинути.

як ка́мінь з душі́ звали́ти. Відчути велике полегшення, повністю розслабитися, заспокоїтися після чого-небудь. *Поділившись з Мотею своєю таємницею, вона ніби камінь з душі звалила* (Коз.). П о р.: **як ски́нути го́ру з плече́й.**

ЗВАЛИТИСЯ: звали́тися з ніг *див.* валитися.

звали́тися на го́лову *чию* **(ру́ки** *чиї і т. ін.*). 1. Несподівано стати об'єктом чиєї-небудь опіки, турботи, клопоту. *Тепер знову звідкись звалився*

[Іван] *на їхню голову* (Гончар); [Н а з а р:] *Стільки роботи звалилось на твої руки.* [К а т е р и н а:] *Мені не звикати* (Зар.).

2. Зненацька наступити, початися (про явища, події). *Війна звалилася на голову зовсім неждано* (Коз.).

звали́тися на пле́чі *див.* лягати; **як з не́ба** ~ *див.* впасти.

ЗВАЛЮВАТИ: зва́лювати з ніг *див.* валити.

ЗВАЛЮЄТЬСЯ: гора́ з плече́й зва́люється *див.* гора.

ЗВАРИЛА: звари́ла макі́тра *див.* макітра.

ЗВАРИШ: ка́ші (пи́ва) не зва́риш (не нава́риш) *з ким.* Не домовишся, не дійдеш згоди, взаєморозуміння з ким-небудь.— *Ні, з вами каші не звариш! — промовив голосно панич, закриваючи книжку.— Ідіть краще та пісні заспівайте* (Мирний); — *Доведеться вам іншого порадника шукати, бо з цим каші не зварите* (Добр.); *З дурнем пива не звариш* (Укр.. присл..). [К о п а ч:] *З вами каші не навариш. Піду краще до криниці* (К.-Карий). **звари́ти ка́шу.** *Безбородько відчув, що з Марком сьогодні можна буде зварити кашу* (Стельмах).

ЗВЕДЕ: зуб з зу́бом не зведе́. Хто-небудь тремтить від холоду, переляку і т. ін. *Змерзла ж* [Маруся] *то так, що зуб з зубом не зведе, так і труситься* (Кв.-Осн.).

ЗВЕРНУТИ: зверну́ти в'я́зи (ши́ю, го́лову) *кому.* 1. Сильно побити, покалічити кого-небудь. [П а в л о:] *Може, ще хто, хлопці, наважується звернути мені в'язи, то виходь* (Кроп.); *Доки ти йтимеш, розвісивши вуха, та думатимеш про скасування насильства над людиною, та умовлятимеш його, щоб він з'їв бубличок і тебе послухав, він тобі зверне голову* (Тют.). П о р.: **скрути́ти в'я́зи** (в 1 знач.).

2. Убити кого-небудь.— *Я б нічого не хотіла, якби ті москалі, як ітимеш від своєї попаді, звернули тобі, як курчаті, голову!..* (Мирний).

зверну́ти з доро́ги; ~ **на свою́ сте́жку** *див.* звертати.

ЗВЕРТАТИ: зверта́ти (*рідше* **збіга́ти) / зверну́ти (***рідше* **збігти) на свою́ (на ту́ю ж) сте́жку.** 1. Вертатися до попередніх роздумів, думок.— *Чому се так, що пан має необмежені грунта* [грунти], *а мені не дав бог і клаптика землі? — непомітно для себе звернув Семен на тую ж стежку* (Коцюб.).

2. Знову починати діяти в певному, властивому собі напрямку.— *От, дурів-дурів* [Чіпка], *та таки й збіг на свою стежку!..— Так казали люди* (Мирний).

зверта́ти / зверну́ти з доро́ги (з шля́ху́) *якої (якого).* Відступати від своїх переконань, поглядів, змінювати їх. *З раз обраної на поетичній і на життєвій ниві дороги Шевченко вже ніколи не звертав* (Слово про Кобзаря); *Ти* [В. Сосюра] *теплу ніжність до людини Узяв, як хліб, у творчу путь. Хто шлях обрав собі єдиний, Тому із нього не звернуть* (Рильський). П о р.: **збо́чувати з доро́ги.**

ЗВЕРХНЬО: диви́тися зве́рхньо *див.* дивитися.

ЗВЕРХУ: диви́тися зве́рху вниз *див.* дивитися.

зве́рху дони́зу. 1. Цілком, повністю. *Колись його* [будинок] *гомін, крик та співи оголошували, тепер сум тихий прикриває, важкий спочинок сповива його зверху донизу* (Мирний).

2. По всіх інстанціях, починаючи від вищих; повсюдно, загалом. *Необхідною умовою поліпшення господарської організації і зростання виробництва є фактичне проведення в життя зверху донизу.. принципу точної відповідальності певної особи за певну роботу* (Веч. Київ). **зни́зу доверху.** *Виборність усіх керівних органів знизу доверху вносить демократичне начало в структуру будь-якої політичної чи громадської організації.*

ма́зати пирого́м зве́рху *див.* мазати; **мо́є** ~ *див.* моє; **твоє́** ~ *див.* твоє.

ЗВЕСТИ: ву́хом не звести́ *див.* вести; ~ **в моги́лу;** ~ **го́лос** *див.* зводити; ~ **доку́пи думки́** *див.* зв'язувати: ~ **до спі́льного знаме́нника** *див.* зводити.

звести́ дух. Віддихатися, трохи перепочити. *Запорожці палили, не зводячи духу. Задні заряджали рушниці переднім* (Довж.); — *Слухай лишень, що я тобі скажу, а ви дайте мені дух звести,— чого насупились усі разом? Сідайте ж бо кружка та й слухайте* (Вовчок).

звести́ з лемеша́ на шва́йку. Досягти мізерних результатів при великих можливостях. П о р.: **зроби́ти з лемеша́ шва́йку.**

звести́ з путтю́ *див.* збивати; ~ **з ро́зуму** *див.* зводити; ~ **з руї́н** *див.* піднімати; ~ **з сві́ту;** ~ **кінці́ з кінця́ми** *див.* зводити; ~ **на мані́вці** *див.* зводити; ~ **наніве́ць** *див.* зводити; ~ **на но́ги** *див.* піднімати; ~ **на слизьке́** *див.* заганяти; ~ **раху́нки** *див.* зводити; ~ **ру́ку** *див.* піднімати; **не** ~ **по́гляду** *див.* зводити.

ЗВЕСТИСЯ: звести́ся до ни́тки. Вкрай розоритися, зубожіти. *До нитки звівся мій козак, Усе на панщині проклятій, А був хазяїн...* (Шевч.). С и н о н і м: **зійти́ ніна́що** (в 1 знач.).

звести́ся на [воскову́] сві́чку. Дуже схуднути, змарніти. *Пані Леговська, молода ще удова по славному інженерові, звелася на воскову свічку* (Дн. Чайка).

звести́ся наніве́ць. Втратити значення, силу. *Нехай зведеться нанівець Та формула напівзабута, Що чарувала, як отрута, Моїх ровесників колись* (Рильський); *Можна вчити дитину правил, вимагати їх виконання. Та всі настанови, повчання зведуться нанівець, коли дорослі самі порушують правила* (Веч. Київ). П о р.: **оберну́тися наніве́ць.**

звестися на ноги *див.* стати; **~ нінащо** *див.* зійти.

ЗВИВАТИ: звивати гніздо *див.* звити.

ЗВИВАТИСЯ: звиватися в'юном *див.* витися.

ЗВИСОКА: дивитися звисока *див.* дивитися.

ЗВИТИ: звити / звивати (вити) гніздо (кубло). 1. Влаштувати затишне житло і завести сім'ю. *На війну не взяли* [чоловіка]; *всі роки лісникує.. Звили собі гніздо за річкою, в лісовому безлюдді, і, хоч діти обсіли рясно, проте живуть не гірше за інших* (Гончар); *Думав я — зійдемось із Орисею, зів'єм своє гніздо, а виходить як у тій пісні: «Ой ти, дівчино, моє ти зерня, дорога наша — колюче терня...»* (Тют.); *Не знати тобі, Свириде, того щастя, не мати тобі ніколи свого добра, не вити свого гнізда тобі* (Мирний). **звисти кубло.** *Пора й синові хазяїном стати... Час йому пошукати дружини, своє кубло звисти* (Мирний). **звити гніздечко.** [К е м б л ь:] *Річард молодий... Одружиться колись, зів'є гніздечко, то й іграшки забуде* (Л. Укр.). **звити / звивати кубельце.** *Не бажав я звить кубельця, Де б у затишку цвіли Мир та рай* (Граб.); *Звила* [Катря] *собі затишне домашнє кубельце, народила дитину, та, проте, не могла всидіти дома* (Дмит.); *У хлопця.. турбот вистачає: незабаром весілля, своє кубельце звивати* (Мур.). **звити кубелечко.** *В хаті було чорно, як у димарі... «Ой, буде муки на мої руки!» — подумала Мотря, але вона хоч би й зараз залюбки завдала тую муку своїм рукам, аби звити собі затишненьке, чепурненьке кубелечко* (Коцюб.).

2. Зосередитися, утвердитися, мати місце (про певні негативні почуття і т. ін.).— *Од пана до пана... з гуральні в сахарню... з кубла в кубло* [йшли палити селяни]. *Скрізь, де людська кривда гніздо собі звила* (Коцюб.); *В людських душах — звивали кубла темного царства сили: лиха заздрість, глуха віра та безнайдійність довічна* (Мирний).

3. *зневажл.* Укорінитися, зосередитися де-небудь.— *Справа, брат, серйозна. Вони ж там таке гніздо в «Тракторзбуті» були звили... Думав — серйозні люди, чисті і на совість, і на руки, а вони — пройди* (Збан.); *Суворо гукає* [Хаецький] *на дахи молодій чеській міліції: — Шукайте по всіх нишпірках, по всіх димарях!.. Не давайте звити гнізда! Виводьте їх на майдани та судіть великим судом! Аби знали, яка доля розбійників жде!* (Гончар); *Ставили цей мур графи Браніцькі, щоб звити торговельне кубло для своїх улюблених крамарів та ходячих банкірів* (Н.-Лев.). **позвивати гнізда (кубла)** (в багатьох місцях або у великій кількості). *Моїх синів враги прогнали, Ярмом все чисто опрягли, невірні гнізда позвивали, Де наші праотці жили!* (Граб.); *До другої Державної думи: Від... нащадків колись славного Війська Запорозького,.. Полтавщини, де позвивала свої гнобительські кубла усяка пошесть* (Мирний).

ЗВИХНЕ: дідько ногу звихне *див.* дідько.

ЗВИХНУТИСЯ: звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума). Збожеволіти. *Пустили потім ясу, що звихнулась умом Чабаниха, але цьому мало хто вірив* (Гончар). **звихнутий [з розуму].** *Це були не просто молоді спортсмени, а якісь звихнуті з розуму фанатики спорту* (Вільде).

ЗВИЧАЙНУ: входити в звичайну колію *див.* входити.

ЗВІДКИ: звідки вітер віє *див.* вітер.

ЗВІДКІЛЬ: звідкіль вітер віє *див.* вітер.

ЗВІКУВАТИ: вік звікувати *див.* вікувати.

ЗВІР: як зáгнаний звір (вовк), *з сл.* м е т á т и с я, т у л и т и с я *і т. ін.* З переляком, неспокійно, озираючись на всі боки. *Він метався по кімнаті, як загнаний звір.*

як звір, спущений з прив'язі *див.* собака.

ЗВІРА: розбуджувати звіра *див.* розбуджувати.

ЗВІСНЕ: звісне діло *див.* діло.

ЗВІСТКИ: ні чутки, ні звістки *див.* чутки.

ЗВІТ: давати собі звіт *див.* давати.

ЗВІЯВ: мов вітер звіяв *див.* вітер.

ЗВОДИЛОСЯ: на світ зводилося, *безос.* Світало, розвиднялося. *Ще й на світ не зводилося, коли дубок* [човен] *об'якорився* (Ю. Янов.).

ЗВОДИТИ: зводити докупи думки *див.* зв'язувати.

зводити (заводити, збивати) / звести (завести, збити) на манівці. 1. *кого.* Спрямовувати кого-небудь на неправильні вчинки. *Несприятливі обставини часто зводять слабких людей на манівці.*

2. *що.* Неправильно спрямовувати розвиток чого-небудь; навмисне заплутувати щось. *Сам він не раз.. помагав заплутувати найпростіші справи, .. щоб цісарське правосуддя зводити на манівці* (Фр.).

зводити / звести в могилу (в труну *і т. ін.***).** Доводити до загибелі, до смерті. [Т а м а р а:] *Господи! Ця анатомія зведе мене в могилу* (Коч.); — *Не плач, Анно, нічого не вдієш, стара людина князь Мстислав, хвороба його в могилу звела* (Хижняк). **позводити на той світ** (багатьох).. *Позводила* [Пріська] *на той світ аж трьох мужиків і усю худобу попереводила на зілля та корінці та на усякі ліки* (Кв.-Осн.). П о р.: **зводити з світу.**

зводити / звести голос. Промовляти що-небудь. [Т р о х и м:] *А вона* [вчителька] *другий раз і голосу не зведе...* (Григ.); — *А хто ж сватає* [Катрю]? *Кого нам господь посила? — питає мати, ледве голос зводячи* (Вовчок).

зводити / звести до спільного (одного) знаменника *що.* Прирівнювати кого-, що-небудь одне до одного; уподібнювати. *Треба було «вживатися» в життя підприємства, звикати, «притиратися» і зводити до одного знаменника колишні уявлення

з дійсністю (Коз.). **звéдений до спíльного знамéнника.** *Се* [жінки-бюрократи] *— людські істоти, ..дуже зредуковані, упрощені, зведені, так сказати, до спільного знаменника* (Фр.).

звóдити / звестú з рóзуму (з умá). 1. Негативно впливаючи на психіку, робити кого-небудь божевільним. *Племінничок звів з ума сестру,— сестра божевільна* (Мирний).

2. Викликáти почуття роздратування, гніву, змушувати кого-небудь вдатися до нерозумних дій. *Голод зводив з розуму, солдати раді були іти на фронт, щоб тільки одержати нову, кращу одежу і похідний пайок* (Гжицький); [Я ц ь к о:] *Казав тобі раз, Казав тобі два, Ой, не пий ти горілочку, Бо зведе з ума!* (Кроп.).

3. Захоплювати, полонити кого-небудь; викликáти почуття кохання.— *Мокрино! Йди додому. Твій батько буде сердитись на тебе й на мене. ..Про мене, нехай сердиться: за всі голови! Байдуже мені. Що ж маю робить, коли ти знехотя мене зводиш з розуму* (Н.-Лев.); *Збоку глядячи, можна було б подумати, що це сидить бравий парубок, якого ще не ранило дівоче серце, не звели з розуму дівочі коси* (Тют.); *— Якась така підвернеться, що з розуму зведе, забаламутить* [сина], *і де вже йому тоді про інститут, про науку...* (Гончар); // Викликáти почуття захоплення, схвильованості, неспокою і т. ін. *О зорі, зóрі, кого ви не зводили з ума! Навіть Матвій Прибиймуха не може заснути такої.. ночі!* (Цюпа); // Спокушати. *Обнімала-пригортала його* [Василя] *і сльозами молила-просила: голубе мій сивий! Не згуби мене бідну сиротину, не зведи з ума дурну, нерозумну дівчину!..* (Мирний); [М и к и т а:] *Про те ще не сказала, як він уміє улесливо буркотати та слину розпускати...* [О д а р к а:] *А ти б то не буркочучи задурив Марусі голову? Звів дівку з ума та й відсахнувся...* (Кроп.); [Л и ц а р:] *Спізнаються по волі молодята і вже присяги прагнуть — знов неволі...* [С л у ж е б к а:] *А ти би як хотів? Звести з ума, та й кинути? Ти мудрий «без присяги», це кожний захотів би!* (Л. Укр.); // Негативно впливати на чиюсь поведінку, розбещувати когось. *Не хочу, щоб ця дівчина зводила з розуму мого сина.* **позвóдити з умá** (про багатьох). *Ми тут позводили з ума усіх наших хуторянок* (Н.-Лев.); *— Не віддала б я вам його,— сказала задумливо мати,— та тільки ж школа стогне, і сусідки просять: віддай та віддай, Оксано, його в той інтернат, бо й наших позводить з ума та з толку... Він же тут для всіх комишанських бешкетників авторитет* (Гончар).

звóдити / звестú нанівéць *що.* 1. Вкрай послаблювати значення чого-небудь; знищувати щось. *Безводні донецькі степи завжди відчували нестачу вологи. Часто посуха нанівець зводила працю хліборобів* (Хлібороб Укр.); *Сьогоднішня їхня сварка геть зводила нанівець ту теплу робочу дружбу* (Ле); *Царські блюдолизи намагалися паралізувати чи звести нанівець роботу таких геніальних умів, як Ползунов, Попов, Мічурін* (Рильський). С и н о н і м и: **добивáти до копилá; обертáти на пил.**

2. Позбавлятися чого-небудь, повністю усувати щось, припиняти. *Щоб звести нанівець втрати бульб картоплі під час зберігання, треба широко впровадити у виробництво контейнерну систему транспортування її у межах господарства* (Хлібороб Укр.).

звóдити / звестú рахýнки *з ким.* 1. Мстити кому-небудь, караючи, розправлятися з кимось за що-небудь. *Наймити, біднота зводили рахунки з своїми господарями, а потім ішли у військо до Наливайка* (Ле); *В думці він уже торжествував: «Іди, іди, товаришу Яремчук, одержуй директиви. Та назад ти не повертайся: тут тобі й лежати на дорозі з діркою в черепі. Зведемо старі рахунки до кінця...»* (Цюпа). **звóдити порахýнки.** *Прийшов Пилипівець зводити порахунки з Катрею пізньої літньої ночі, прийшов не один і не голіруч. Проти двох жінок стали чотири бандити з автоматами* (Мельн.).

2. Осуджувати, піддавати критиці кого-небудь, відмежувавшись у своїх поглядах від когось. *В першій половині 40-х років Маркс і Енгельс звели рахунки з радикальними молодогегельянцями, які стояли на точці зору філософського ідеалізму* (Ленін). **позвóдити рахýнки** (з багатьма), *без додатка. І тепер він прийшов. У всякому разі треба позводити рахунки* (Гр.).

звóдити (зв'язувати) / звестú (зв'язáти) кінці [з кінцями (докýпи)]. 1. Ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками. *Дитячі роки — краща пора життя, але радісного в моєму дитинстві було мало. Сім'я ледь-ледь зводила кінці з кінцями, тягнучи напівголодне животіння* (З глибин душі); *Усіх людей ділив* [Григорій] *на багачів, злидарів і тих, що сяк-так крутяться на землі, зводячи кінці з кінцями* (Стельмах); *І справді,— думав я,— що чоловік заробив — то його вистача тільки на те, щоб сяк-так прохарчуватися та кінці докупи звести...* (Мирний). С и н о н і м и: **перебивáтися з копíйки на копíйку; перебивáтися з хлíба на вóду.**

2. Узгоджувати сторони якоїсь справи, справлятися з труднощами у роботі. [Б о н д а р:] *У мене є ваші зведення, товаришу Скарбун. Чому ви не червонієте, дивлячись на них? Ви ж самі не можете звести кінці з кінцями у цих папірцях* (Зар.). **позвóдити кінці з кінцями** (про все або багато чого-небудь). *Аби кінці з кінцями позводить* (Укр.. присл..).

звóдити (зганяти) / звестú (зігнáти) з світу *кого.* Доводити кого-небудь до загибелі, до смерті. [Я р и н а:] *Мамо! Тату! За віщо ж ви мене*

зганяєте зі світу? (К.-Карий); [Же н я:].. *Є такі, що ненавидять, що раді б мене з світу звести!* (Кроп.); — *Хіба ж таке забудем?* — *голос Демида затремтів.— Бачиш, яка доля наша однакова, твого батька і мого шляхта з світу звела* (Рибак); *Нехай їй біс, Тій гаспидській горілці! Вона мене З світу зжене* (Г.-Арт.). **зглáдити зі світу,** *діал. Аби убійник найшовся. Той, що її дитину зі світу зглащив* (Коб.). П о р.: **звóдити в могúлу.**

звóдити з путтá *див.* збивати; ~ **з руїн; ~ на нóги** *див.* піднімати; ~ **на слизькé** *див.* заганяти; ~ **рýку** *див.* піднімати.

не звóдити (не відвóдити, не спускáти) / не звестú (не відвестú, не спустúти) пóгляду *з кого — чого.* 1. Пильно дивитися на кого-, що-небудь, уважно розглядати, милуватися кимось, чимось.— *А чого ж ти прийшов сюди?* — *І сам, Степане Васильовичу, не знаю,— з руки на руку перекидає* [Роман] *гарячу картоплю і не зводить погляду з картини, де з ніжних відтінків фарб прямо відслоюються* [відшаровуються] *береза і забутий стіжок сіна, ніби говорять, що вони теж живі* (Стельмах).

2. Уважно стежити, наглядати за ким-, чим-небудь. *Сафрон хоче попросити бандитів, щоб вони іще почекали: а може, випливе Тимофій. Та, відчуваючи настрій усіх, не наважується слова сказати, тільки погляду не зводить з ріки. Його носате обличчя і досі мертвотно перекривлене страшною напругою* (Стельмах); *Довготелесий парубок у вишитій сорочці спав, поклавши чубату голову на коліна своєї степової красуні. А красуня, кругловида і рум'яна, не зводила погляду з свого коханого* (Чаб.); *Говорив секретар обкому, не спускаючи з дівчини уважного, проникливого погляду* (Гончар).

С и н о н і м: **не спускáти óка.**

ЗВОДИТИСЯ: звóдитися нінáщо *див.* зійти; ~ **на нóги** *див.* стати.

ЗВОДИТЬСЯ: рукá не звóдиться *див.* рука.

ЗВОРОТ: крýглий зворóт *див.* слово.

ЗВОРОТНИЙ: зворóтний бік медáлі *див.* бік.

ЗВУК: пустúй (порóжній) звук. Хтось, щось нічого не вартий, не значить.— *В цій кривавій боротьбі, Папо, з поступом наук, Ти пустий сьогодні звук!* (Фр.); *Він зрозумів, що всі його заводи, всі переконливі мотиви для цієї людини — порожній звук* (Баш).

ЗВУКУ: ні звýку. 1. Абсолютна тиша, мовчання.— *Коли цей айн-цвай повертатиметься, покладіть.. тільки щоб ні звуку.— Буде виконано* (Гончар); *На кораблях — ні пороху, ні звуку. Матроси стоять на юті, мов статуї* (Кучер).

2. Мовчати, не відгукуватися на що-небудь. *Будем їсти, говори?..— Муж на те ні звуку. А по звичці догори Піднімає руку* (С. Ол.).

ЗВ'ЯЗАТИ: зв'язáти докýпи думкú *див.* зв'язувати; ~ **кінцí** *див.* зводити; ~ **рýки; ~ рýки та нóги; ~ своé життя́** *див.* зв'язувати.

не [вміти, могтú] зв'язáти двох слів (два слóва). Бути неспроможним правильно, логічно викладати свої думки. [Д а в и д ю к:] *Я не вмію говорити. Більше двох слів не зв'яжу* (Корн.); *Каландріно, виснажений.. втратив, як йому здавалось, своє щастя, неговен був і двох слів докупи зв'язати, щоб дати якусь відповідь товаришам* (Боккаччо, перекл. Лукаша); *Сахно.. довго не могла опанувати свого хвилювання й зв'язати два слова для відповіді* (Смолич).

ЗВ'ЯЗУВАТИ: зв'я́зувати (звóдити, збирáти) / зв'язáти (звестú, зібрáти) докýпи (в однé цíле) [думкú (словá *і т. ін.*)**].** Намагатися знайти логічний зв'язок у думках, зрозуміти суть сказаного. *Гості вже попрощалися і порозходилися, а він сидів і думав про все, що почув тепер, що чув раніше, та не зв'язував в одне ціле* (Сенч.); *Тільки одійшовши геть од ліщини, Яків став збирати докупи думки: — Що таке трапилося? Звідки це? Нащо? Може, якась помилка?..* (Вас.); *В його голові мигтіли якісь шматки думок, просувалися якісь неясні образи, та він ніяк не міг впіймати їх, зв'язати докупи* (Коцюб.); *Думки рвалися на шматочки: він силився звести їх докупи, напрягав розум... та, здається, й розум його покинув* (Мирний); *І думки десь розсипались, як посіяна на ріллі пшениця, і вона не могла позбирати своїх думок, звести їх докупи і опам'ятатись* (Н.-Лев.); *Я чула її гнівний голос, якісь сердиті.. слова, а звести їх докупи, зрозуміти, що вона казала, я не мала сили* (Мирний).

зв'я́зувати / зв'язáти рýки. 1. *заст.* Одружувати, вінчати.— *О-ох сину, сину!. .. Кожна дівка, поки не вийшла заміж, то й добра; а як зв'язали руки, то зараз і почне витребенькувати.. і те не так, і друге не по ній...* (Мирний); *Аби вірно кохались, а там, чи зв'язав піп руки, чи не зв'язав — однаково* (Коцюб.).

2. *кому, чиї і без додатка.* Позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти. *Але вона нічим помогти не була в силі. Навпаки: перешкоджала самою вже своєю присутністю, зв'язуючи опришкам руки. І на неї дивилися вороже, навіть з ненавистю* (Хотк.); *Давно б я утік з того міста, хоч куди б утік, аби не сидіти без діла, так Владек мені руки зв'язав: зовсім хлопця скрутила хвороба* (Мур.). **зв'я́зані рýки.** *Якось розважить мене.. та думка, що вільно мені, що не зв'язані руки мої* (Вовчок); *А поміч подати — даремна турбота: розв'язаний розум — так зв'язані руки* (Коцюб.). С и н о н і м: **зв'я́зувати рýки й нóги.**

зв'я́зувати / зв'язáти рýки й (та) нóги (по рукáх і ногáх). Не давати змоги вільно діяти, сковувати чиї-небудь дії, заважати комусь.— *Дівчина тобі руки й ноги зв'яже* (Вовчок); — *Хто більше любить волю, хто не зв'язав собі руки*

й ноги жінкою та дітьми — той тікає на Січ або в Дике Поле (Тулуб). **спу́тати ру́ки й но́ги.** *Вдова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі* (Коцюб.). Синонім: **зв'язувати ру́ки** (в 2 знач.).

зв'язувати / зв'яза́ти своє́ життя́ (себе́, свою́ до́лю). 1. *з ким.* Вступати в близькі стосунки, одружуватися з ким-небудь. *Чи кохала його, йдучи до шлюбу, зв'язуючи з ним своє життя, чи знала тоді це почуття? Мабуть, що ні* (Коцюба); *Відтоді, як вона зв'язала себе з тим пияком, вигляд у неї стає дедалі згорьованіший, змучений* (Гончар); *Не вдалося* [Уляні] *колись з ним зв'язати своєї долі, то хоч зараз посидить коло нього* (Д. Бедзик).

2. *з чим.* Присвячувати себе, свою діяльність чому-небудь. *Зв'язати свою долю з народом.*

ЗВ'ЯЗУЮЧА: зв'я́зуюча ла́нка *див.* ланка.

ЗГАДАЛА: згада́ла ба́ба ді́вера *див.* баба.

ЗГАДКИ: і зга́дки нема́ *див.* нема.

ЗГАДКУ: спада́ти на зга́дку *див.* спадати.

ЗГАНЯТИ: зганя́ти (зго́нити) / зігна́ти злість (зло *і т. ін.*) *на кому.* Мститися незаслужено не на тому, хто викликав роздратування, невдоволення, гнів.— *Оце було її діти пустують, вона на них сердиться, а на мені згонить злість* (Н.-Лев.); *Сьогодні в Тимка був такий настрій, що йому хотілося придиратися за дрібниці, і він вирішив зачепити Сергія, щоб зігнати на ньому своє зло* (Тют.).

зганя́ти (зго́нити) / зігна́ти оско́му (оско́мину) *на кому — чому.* Виявляти гнів, роздратування, мститися за що-небудь комусь. [Бурятинський:] *З батьком, видно, знов за щось посварився, а на організації оскому прийшов зганяти* (Гончар); — *Лежу й не встаю. Так усе болить. А тут ще батько сердиться, що ти в тюрмі, я нездужаю. Згонить оскому на мені, лає мене* (Тесл.); *Хотілося б зогнать оскому На коронованих главах, На тих помазаниках божих...* (Шевч.).

ЗГАРИЩ: підніма́ти із зга́рищ *див.* піднімати; **підніма́тися із ~** *див.* підніматися.

ЗГИНАТИ: згина́ти в дугу́; ~ колі́на; ~ спи́ну *див.* гнути.

ЗГИНАТИСЯ: згина́тися в дугу́ *див.* гнутися.

ЗГИНУТИ: зги́нути з оче́й (з о́ка). Піти геть, назавжди від кого-небудь.— *Згинь з очей! Я давно не вірю тобі. Далі так не може тривати.*

ЗГЛАДЖУВАТИ: згла́джувати го́стрі кути́ *див.* загладжувати.

ЗГЛАДИТИ: згла́дити го́стрі кути́ *див.* загладжувати.

ЗГЛАДИТИСЯ: згла́дитися з сві́ту (сві́та). Зникнути, пропасти. *Чи коли згладиться з світу та кривда нерівна?* (Вовчок).

ЗГЛЯДИШ: [і] о́ком (очи́ма) не зглядиш (не згле́диш, не зогле́диш *і т. ін.*). Дуже багато чого-небудь.— *Що в мого Петруся добра! млини, камені; жита які, гречки! І оком не згледиш* (Барв.).

ЗГЛЯДЬ: ма́ти зглядь *див.* мати.

ЗГЛЯНЕТЬСЯ: до́ля згля́неться *див.* доля.

ЗГЛЯНУВСЯ: не згля́нувся (не зогля́нувся, не згля́нулись *і т. ін.*), **як і...** Дуже швидко, непомітно наступило, почалося щось.— *Сухо, тепло,— умовляє далі водій,— чого ще треба? Дощ перейде, дорога протряхне, не зглянемось, як і доїдемо* (Ю. Янов.); — *Оце й не зоглянемось, Дмитре, як орати почнемо...* (Стельмах).

ЗГОДИ: дохо́дити зго́ди *див.* доходити.

ЗГОНИТИ: зго́нити оско́му *див.* зганяти.

ЗГОРДА: диви́тися зго́рда *див.* дивитися.

ЗГОРИ: диви́тися згори́ вниз *див.* дивитися; **як ~ пішло́** *див.* пішло.

ЗГОРИТЬ: хай воно́ згори́ть *див.* горить.

ЗГОРІТИ: згорі́ти від со́рому; ~ на виду́ *див.* згоряти.

ЗГОРНУВШИ: згорну́вши ру́ки *див.* склавши.

ЗГОРНУЛИСЯ: ру́ки згорну́лися *див.* руки.

ЗГОРНУТИ: згорну́ти ру́ки *див.* згортати.

ЗГОРТАТИ: згорта́ти (склада́ти) / згорну́ти (скла́сти) ру́ки. 1. Переставати діяти, щось робити, ставати пасивним. *Старість білим волосом припорошила його голову, але він не згортав рук, не кидав праці* (Коцюб.); *Зінька взяла кухоль і, обхлюпуючи руки над цеберкою, сказала через плече: — Бачите — не сиджу, не згорнула ж руки* (Головко).

2. *тільки док.*, також *з сл.* на гру́дях. Умерти. *Минає скільки часу, однаковий я.— Та це з його поправка така?! — хлопочеться матуся моя.— Боже мій! Як же він житиме?.. Ще таки хоч поки я це ворочаюсь, біля печі хоч, а згорну я руки?* (Тесл.); *Як складу на грудях руки, За тюрмою на шпилі, Під хрестом (ознака муки) поховайте у гіллі* (Граб.). **згорну́ти ру́ченьки.** *Ой, як я прийду, Тебе не застану, Згорну я рученьки, Згорну я біленькі Та й не жив я стану* (Пісні та романси..).

ЗГОРЯТИ: згоря́ти / згорі́ти на виду́. Дуже червоніти, соромлячись. *Той, сердега, і так уже згорів на виду і очі десь під столом загубив* (Кир.).

згоря́ти / згорі́ти (спопелі́ти) від (з) со́рому. Дуже ніяковіти, червоніти. [Іван:] *Не ждав я, щоб і мені, старому, прийшлось згорати від сорому перед добрими людьми за тебе* (Вас.); *Коропов стояв, згоряючи з сорому, кліпав очима й ладен був іти геть* (Земляк); *Яресько згоряв від сорому. Він бачив, що своїм запізненням завдав образи командирові* (Гончар); — *Я думала спопелію від сорому, коли мені сказали* (Вільде).

ЗГРЕБТИ: згребти́ на обере́мок *див.* взяти.

ЗГУБИТИ: згуби́ти з оче́й *див.* губити.

згуби́ти з сві́ту (з сві́та). Довести до загибелі,

смерті. *Дуже хотіла мачуха згубити з світу невістку, але ніяк це не вдавалось їй* (Укр.. казки); — *В них нема ні до кого жалощів. Їм що бабку, що гриба зорвати* [зірвати], *що чоловіка з світу згубити...— так обурювався Опанас* (Барв.); *Будеш знати, козаченьку, Як русалка любить,— Скоро ж тебе те кохання З сього світа згубить* (Л. Укр.).

згуби́ти о́чі. 1. Втратити зір, осліпнути.— *А може, це я згубив очі на греблі? Нічогісінько не бачу! Їй-богу, нічогісінько!..— говорив Кайдаш сам до себе* (Н.-Лев.); *Мені відчинив сліпий дідок, що колись згубив очі на музичній фабриці; його донька була за куховарку в господаря, і старий мав із нею кут у кухні* (Досв.).

2. Дуже засоромитися, зніяковіти.— *Як твої справи? — сказав мені Олекса.— Тезиси готові? Я, згубивши очі, почав нишпорити по кишенях, шукаючи міфічні тезиси* (Перв.).

ЗГУСТИЛИСЯ: хма́ри згусти́лися *див.* хмари.

ЗГУСТИТИ: згусти́ти фа́рби *див.* згущувати.

ЗГУЩАТИ: згуща́ти фа́рби *див.* згущувати.

ЗГУЩУВАТИ: згу́щувати (згуща́ти) / згусти́ти фа́рби (ба́рви). Показувати, змальовувати що-небудь, надмірно перебільшуючи. [К а н ц л е р:] *Я фарби згущую? Так ні ж! Картина в нас іще чорніш* (Гете, перекл. Лукаша); *Хлопець розповідав друзям про своє життя, не згущуючи барв* (Зар.); — *Я навмисне згустив фарби, щоб акцентувати на головній небезпеці* (Мур.). **згу́щено фа́рби.** *Тритузний, відчувши, що переборщив, спробував згладити враження: — Може, в чому й згущено фарби, але ж диму без вогню не буває. Чи такі вже ми святенькі?* (Гончар).

ЗГУЩУЄТЬСЯ: атмосфе́ра згу́щується *див.* атмосфера.

ЗГУЩУЮТЬСЯ: хма́ри згу́щуються *див.* хмари.

ЗДАВАТИ: здава́ти (*рідко* **дава́ти) / зда́ти (***рідко* **да́ти) собі спра́ву** *в чому, про що, з чого.* Здогадуватися про щось, усвідомлювати що-небудь, розбиратися в чомусь. [Ф л о р а:] *Я здаю собі справу про всі труднощі та незручності цього будівництва* [Дніпрельстану].. *для жінки. І все-таки надаю йому більше переваг над іншими* (Коцюба); *Я розповів про основні етапи копіткої і тривалої роботи над складанням історичної карти Київської Русі. Даю собі справу з того, що вона також далека від ідеалу* (Наука..); *«Так, так...»,— шепотіла вона, не здаючи собі справи в тому, що десь уже сходилась публіка на її концерт, що на вулиці чекало на неї авто...* (Сміл.); *Вона чогось мусила згадувати про Дарку, не раз навіть плакала при тому — чи за лялькою, чи за Даркою, вона якось сама не могла собі здати справи в тому...* (Л. Укр.).

здава́ти / зда́ти в архі́в (до архі́ву, на склад). 1. *кого.* Усувати кого-небудь, визнаючи непридатним для виконання певних обов'язків. [О р е с т:] *Коли пропало, то вже не поправиш...* [О с т р о ж и н:] *Як ви можете так спокійно? Се ж значить, здати себе в архів?* (Л. Укр.).

2. *що.* Відкидати, забувати що-небудь як застаріле, непотрібне. [Б о ж к о:] *Е, Гришо, рано ви здаєте до архіву свій скальпель. Поки що операція — радикальна допомога* (Голов.); *Тяжко було розставатися із мрією стількох літ, здавати на склад усю свою діяльність* (Хотк.); *Для нас очкури, постоли — це те, що ми здали в архів* (Корн.).

здава́ти / зда́ти пози́ції. Поступатися перед ким-, чим-небудь у чомусь. *Юнак був наполегливий і цілеспрямований: не здавав свої позиції ні в науці, ні в спорті;* // Втрачати силу, впливовість; відступати.— *А як же ви думали? Фашизм не так-то просто здає позиції. Міняє шкіру, заповзає в нору. Це вже не молодчики 1941 року із закоченими рукавами і одверто нахабними пиками. Ці хитріші, підступніші. З такими воювати тяжче, ніж з тими, що діяли одверто* (Гончар). **зда́ти одну́ із свої́х основни́х пози́цій.** *Старий зрозумів, що саме зараз Едіт примусила його здати одну із своїх основних позицій* (Собко).

здава́ти / зда́ти сто́ту. Удавати, робити вигляд. *Лихенька конячина тюпала або більш стоту здавала, що біжить* (Дн. Чайка).

здава́ти собі звіт *див.* давати.

ЗДАВАТИСЯ: здава́тися / зда́тися на сло́во *чиє, яке.* Погоджуватися з чимсь, слухати чиєї-небудь поради, піддаватися на що-небудь.— *Отсе зять, а то дочка... Розсудіть їх, як ваша ласка, по правді... Я вже здаюся на ваше слово, як розсудите, так і буде...* (Коцюб.); [М а р у с я *(падає перед гуменею)*:] *Матушко! простіть мене! грішна я, грішна... Здалася на слово улесливе, здалася на речі лукаві...* (Мирний).

не здава́тися на мо́ву *див.* даватися.

ЗДАВИЛО: се́рце на́че руко́ю (обце́ньками) здави́ло, *безос.* Дуже важко на душі у кого-небудь. *І наче що обценьками їй серце здавило* (Мирний).

ЗДАЛЕКА: захо́дити зда́лека *див.* заходити.

ЗДАЛИ: не́рви здали́ *див.* нерви.

ЗДАЛЯ: почина́ти здаля́ *див.* починати.

ЗДАТИ: зда́ти в архі́в *див.* здавати; ~ **пози́ції;** ~ **сто́ту** *див.* здавати.

ЗДАТИСЯ: зда́тися на сло́во *див.* здаватися.

ЗДАЧІ: дава́ти зда́чі *див.* давати.

ЗДАЮТЬ: не́рви здаю́ть *див.* нерви.

ЗДЕРЕ: здере́ [з живо́го] й з ме́ртвого, *з словоспол.* т а к и й, щ о. Дуже спритний у хабарництві. [П а н а с:] *Бідові у нас були чиновники: там такі були, що й з мертвого здеруть!* (Кроп.); — *Дай цьому дерилюду синеньку, бо він такий, що здере з живого й мертвого* (Стельмах).

ЗДЕРЖАТИ: здéржати слóво *див.* держати.

ЗДИРАТИ: здирáти (знімáти, здіймáти, лупúти *і т. ін.*) / **здірáти (зня́ти, здійня́ти, злупúти** *і т. ін.*) **шкýру (дві шкýри, по три шкýри, сім шкур, десяту шкýру** *і т. ін.*). 1. Оббирати кого-небудь, визискувати, експлуатувати. *Вони* [українські поміщики] *здирали по три шкури з українського селянина* (Цюпа); — *Вони* [багачі] *на людей капкани ставлять, як на вовка. Спіймавсь,— здеруть із тебе шкуру, оббілують дочиста, а те, що їм непотрібне, викинуть в гній* (Коцюб.); — *Був у нашому селі, розказують люди, один дядько, Федір Смик: двісті колодок пасіки, п'ять пар волів,.. Прийдуть до нього селяни зерна позичать, меду на кутю дасть, а прийдеться до віддачі — десяту шкуру здере* (Тют.); *Все думав: «Та й жартівливий же який наш пан, пошли йому, боже, здоров'я — жартуючи й шкуру здійме!»* (Мирний); *Любив Комар замість однієї дві шкури з людини стягти* (Ковінька); // Брати високу плату за щось. *Князь був на торговищі, скаржились-бо йому новгородці, що купці захожі луплять по три шкури за все* (Загреб.).

2. Нещадно бити когось. [І в г а:] *Приходь, Мусієчку, голубчику, любий!* [М у с і й:] *Та я б на крилах радий летіти, дак коли ж Мартин сказав, що й шкуру здере* (Гр.); *Закипіло в мене серце — сім шкур би з них зідрав за таку шкоду* (Тют.); — *До самого поліцмейстера доставлю! Облупе* [облупить] *шкуру на тобі* (Мирний).

П о р.: **обдирáти шкýру; дéрти шкýру.**

ЗДІЙМАЄ: зірóк з нéба не здіймáє *див.* хапає.

ЗДІЙМАЄТЬСЯ: рукá не здіймáється *див.* рука.

ЗДІЙМАТИ: здіймáти / здійня́ти (зня́ти) [важкúй] камінь (тягáр) з сéрця (з душí). Усувати все, що гнітить, мучить кого-небудь. *Злість душила його за горло, а прокльони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каменя з серця, не зменшали злості* (Коцюб.); *Христі наче хто камінь зняв з душі: зразу стало і вільно і легко* (Мирний).

здіймáти / здійня́ти на багнéти (на багнéт). Заколювати, убивати багнетом. *Молодих бійців фашисти здійняли на багнети.*

здіймáти на глум *див.* брати; **~ шáпку** *див.* скидати; **~ шкýру** *див.* здирати.

ЗДІЙМАЮТЬСЯ: рýки не здіймáються *див.* руки.

ЗДІЙМЕ: як рукóю здíйме *див.* зняло.

ЗДІЙНЯТИ: здійня́ти кáмінь з сéрця; ~ на багнéти *див.* здіймати; **~ шáпку** *див.* скидати; **~ шкýру** *див.* здирати.

ЗДМУХНУВ: як вітер здмухнýв *див.* вітер.

ЗДОБУВАТИ: здобувáти / здобýти світ. Добиватися визнання, перемагати в житті. *Се була вся амуніція* [різні посвідчення], *з якою Петрусь під проводом баби Василихи одного гарного осіннього дня вирушив здобувати світ* (Фр.).

здобувáти крóв'ю; ~ лáврів *див.* добувати; **~ сéрце** *див.* завойовувати.

ЗДОБУТИ: здобýти крóв'ю; ~ лáврів *див.* добувати.

здобýти прáво громадя́нства. Стати загальновідомим, загальновизнаним. *«Глитай» того ж Кропивницького здобув собі право громадянства аж після довгої і завзятої боротьби з забобонами* (Фр.).

здобýти сéрце *див.* завойовувати.

ЗДОГАД: давáти на здóгад *див.* давати.

ЗДОГАДАХ: губúтися в здóгадах *див.* губитися.

ЗДОГАДКАХ: губúтися в здогáдках *див.* губитися.

ЗДОРОВ: бувáй здорóв *див.* бувай; **будь ~; за будь- ~** *див.* будь.

здорóв будь (був) [з недíлею (з понедíлком, у хáту)], *розм.* Усталена форма вітання при зустрічі. *Здорова будь, моя Марійко. Я не писав тобі давно* (Сос.); *Добривечір вам! З понеділком будьте здорові! — сказали бурлаки до хазяїна* (Н.-Лев.); — *Степане? Ти? Здоров був! — зачув він голос Недайводи* (Досв.); — *Здорові були, свате! — Здорові будьте й ви! Яким це побитом? — здивувався Хома* (Коцюб.). **здорóвні в хáту.** *Незабаром Чіпка ввів у хату Лушню, Матню, Пацюка та ще чоловік сім незнайомих людей..— Здорові в хату! — обізвався дехто* (Мирний). **здоровéнький був.** *Побачив він Лисичку І зараз обізвавсь: «Здоровенька була, Лисичко!»* (Гл.); *Кирпата свашка — гульк у хату! — Добридень,— скаже,— хліб та сіль! Здоровенькі були з весіллям, свату!..* (Г.-Арт.).

ідú здорóв. *див.* іди.

ЗДОРОВИЙ: бувáй здорóвий *див.* бувай; **будь ~** *див.* будь; **держáти свій ~ глузд за бáрки** *див.* держати; **живúй і ~** *див.* живий; **~ глузд** *див.* глузд.

ЗДОРОВУ: валúти з хвóрої головú на здорóву *див.* валити.

ЗДОРОВ'Я: дай бóже здорóв'я *див.* дай; **не скáржитися на ~** *див.* скаржитися; **повертáти до ~** *див.* повертати.

ЗДОРОВ'ЯМ: накладáти здорóв'ям *див* накладати.

ЗДОХЛО: у лíсі щось велúке здóхло *див.* щось.

ЗДРИГНЕТЬСЯ: не здригнéться рукá *чия, у кого.* Хтось не зупиниться перед ким-, чим-небудь, не злякається когось, чогось. *Стиснувши руку в кулак, показав* [Цимбал] *його Павлові: — Ця рука не здригнеться!* (Багмут). **не здригнé рукá.** *За спалені хати, за рідних міст руїни, за шибениць*

гаї, за сльози без кінця, рубаючи катів без жалю, без упину, хай не здригне рука червоного бійця! (Сос.).

ЗДУЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **вітром здýло** *кого, що, безос.* Хто- або що-небудь несподівано або безслідно зник (зникло).— *До нашої редакції пролізла куркулівна,— відповів різко. Усмішку з Толиного обличчя наче вітром здуло.— Кого ти маєш на увазі? — Наталку Дудник!* (Жур.); *Комісар пожвавішав: його поганий настрій немов вітром здуло* (Ю. Бедзик); // Дуже швидко. *Мене з печі як вітром здуло, босоніж вскакую в чоботи, вилітаю в клуню* (Стельмах). **мов вітром (вúхором) здýтий.** *Вони* [хлопчики] *ще раз перезирнулись і, мов здуті вітром, понеслися в село* (Панч); *— Лягай! — гучно командує майор. Не розмірковуючи, Микола стрибає з підніжки і падає в кювет. За ним, мов вихором здуті, летять його хлопці і шофер* (Козл.). Синоніми: **як вітер звіяв; як водóю вмúло; як корóва язикóм злизáла; як крізь зéмлю провалúвся; як у вóду впáсти** (в 1 знач.); **як лиз злизáв; як хап ухопúв.**

ЗДУХВИНАМИ: аж рéбра хóдять здýхвинами *див.* ребра.

ЗЕЛЕНА: зеléна вýлиця [1]; **~ вулиця** [2] *див.* вулиця.

ЗЕЛЕНИЙ: зелéний змій *див.* змій; **молодúй та ~** *див.* молодий.

ЗЕЛЕНИХ: до зелéних вíників *див.* віників; **до ~ чóртиків** *див.* чортиків.

ЗЕЛЕНІЄ: в очáх зеленіє *див.* жовтіє.

ЗЕЛЕНОГО: до зелéного змія *див.* змія.

ЗЕЛЕНУ: давáти зелéну вýлицю *див.* давати.

ЗЕМЕЛЬ: за трúдев'ять земéль *див.* тридев'ять.

ЗЕМЛЕЮ: вúрвати під землéю *див.* вирвати; **вúсіти між нéбом і ~** *див.* висіти; **засúпати ~** *див.* засипати; **змішáти з ~** *див.* змішати; **зрівняти з ~** *див.* зрівняти; **із сирóю ~ повінчáтися** *див.* повінчатися.

і хоч під землéю, *з сл.* знайтú, дістáти. Де завгодно, скрізь, всюди. [Івга:] *Та я б його, бісового сина, і під землею знайшла! Я б з його оті гроші видрала разом з його ненажерливими очима* (Мирний); [Виночерпець:] *Немає кубка з яшми!* [Хуса *(грізно)*:] *Як нема? Хіба хто вкрав? Я злодія знайду хоч під землею!* (Л. Укр.).

пáхне землéю *див.* пахне; **покрúтися ~** *див.* покритися.

ЗЕМЛІ: віддавáти тíло землí *див.* віддавати; **відриватися від ~** *див.* відриватися; **в сирíй ~ гнúти** *див.* гнити; **вýхом ~ приймáти** *див.* приймати; **діставáти з-під ~** *див.* діставати; **~ не доторкáтися** *див.* доторкатися; **змести з лицé ~** *див.* змести; **лежáти в землí** *див.* лежати; **на край ~** *див.* край; **насúпати ~ на грýди** *див.* насипати; **не знáти ~** *див.* знати; **не чýти ~ під собóю** *див.* чути; **пригнýти до ~** *див.* пригнути; **прикипíти до ~** *див.* прикипіти; **прóсто нéба на ~** *див.* неба; **пуп ~** *див.* пуп; **сіль ~** *див.* сіль; **уклонятися до ~** *див.* уклонятися; **хоч з ~ вúкопай** *див.* викопай; **як до ~ прибúтий** *див.* прибитий; **як до ~ прирíс** *див.* приріс; **як з-під ~ вродúтися** *див.* вродитися; **як із ~ вúрости** *див.* вирости.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **з-під землí.** 1. *з сл.* гóлос. Дуже глухий, далекий.— *Еге! Та ви он як — спати?! — доноситься до вас голос Якимів, мов з-під землі* (Мирний).

2. *з сл.* вúрости, вúринути *і т. ін.* Раптово, несподівано. *Всі три хлопці з'явилися, як би з-під землі виринули* (Март.); *Враз біля нас як з-під землі виріс стражник Чапля* (Панч); *Батько коні запріг свіжі й поїхав зараз. Два дні його не було,— на третій повернувся наче з-під землі* (Вовчок).

як нéбо від землí *див.* небо.

ЗЕМЛЮ: аж у зéмлю вкипíти *див.* вкипіти; **бúти лóбом об ~** *див.* бити; **врости в ~** *див.* врости; **втоптáти в ~** *див.* втоптати; **живцéм у ~ вложúти** *див.* вложити; **загнáти у ~** *див.* загнати; **закопáти живúм у ~** *див.* закопати; **засівáти ~ слізьмú** *див.* засівати; **зійтú в ~** *див.* зійти; **зрóшувати крóв'ю ~; зрóшувати пóтом ~** *див.* зрошувати; **зсадúти з хмар на ~** *див.* зсадити; **ітú в ~** *див.* іти; **лáдний провалúтися крізь ~** *див.* ладний; **опустúти óчі в ~** *див.* опустити; **покидáти грíшну ~** *див.* покидати; **потýпити óчі в ~** *див.* потупити; **рвати ~** *див.* рвати; **рúти очúма ~** *див.* рити; **скúнути з нéба на ~** *див.* скинути; **топтáти ~** *див.* топтати; **удáрити лúхом об ~** *див.* ударити; **уложúти у ~** *див.* уложити; **хоч ~ їж** *див.* їж; **хоч крізь ~ йти** *див.* йти; **хоч крізь ~ провалúтися** *див.* провалитися; **хоч у ~ лізь** *див.* лізь; **щоб мені крізь ~ провалúтися** *див.* провалитися; **щоб тебé об ~ кúдало** *див.* кидало; **як крізь ~ провалúвся** *див.* провалився; **як у ~ запáстися** *див.* запастися.

ЗЕМЛЯ: аж земля трясéться. Дуже сильно, гучно, потужно і т. ін. *Запорожці ті хлоп'ята, Сини його, діти, Поміркує, загадає, Чи бити, чи пити, Чи танцювать, то й ушкварять, Аж земля трясеться* (Шевч.); *Як гримне* [Громовик] *— аж земля трясеться, Жахається і звір і чоловік* (Гл.). Пор.: **аж хáта трясéться; аж стíни дрижáть.**

земля горúть під ногáми *чиїми, в кого.* Для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним. *Наші війська розгромили фашистів під Москвою і пруть їх далі. Вся земля горить під їх ногами* (Тют.); *Народні дружинники борються за зміцнення правопорядку, і там, де вони діють активно, земля горить під ногами у злочинців* (Рад. Укр.).

земля западáється / земля запáлася *під ким — чим, кому.* Чиє-небудь становище стає безнадійним, безвихідним. *Під Кавуном земля западалася.*

Він пройшов мовчки подвір'ям у сільраду і зупинився без лиця коло гуртка куркулів у куті (Козл.); *Барабашівцям запалась під ногами земля* (Тулуб).

земля́ обітова́на. 1. Багатий, розкішний край, де панує повний достаток і злагода. *Велична Асканія Нова, як обітована земля, а навколо неї степ, одноманітний сірий простір* (Рибак); *Брели* [заробітчани], *зігнувшись під клунками, виснажені, худі, почорнілі від гарячих супротивних вітрів, пробиваючись на Каховку, як у землю обітовану* (Гончар).

2. Заповітне місце, пристанище. *Невже приходить край його мандрам? Боже праведний, доведи його на обітовану землю* (Ю. Янов.).

3. Предмет чиїх-небудь пристрасних бажань, надій, прагнень і т. ін. *Здрастуй, матінко кохана,— Наше серце голосне! Як земля обітована, Скрізь ти кликала мене* (Мас.); *Все своє життя ішов він крутими стежками науки до храму всезнання, наче пілігрим до землі обітованої* (Рад. літ-во).

земля́ тіка́є з-під ніг *у кого.* 1. Хто-небудь втрачає рівновагу, падає. *Земля тікала з-під ніг, і Хмельницький упав горілиць, уп'явшись в чорні сволоки з стелі.. розплющеними очима* (Рибак).

2. Хто-небудь втрачає свої позиції, зазнає краху. *Після поразки під Москвою фашисти зрозуміли, що земля тікає у них з-під ніг, що зникають їхні надії на швидку перемогу.* С и н о н і м: **грунт хита́ється під нога́ми.**

земля́ хита́ється під нога́ми *див.* грунт; **покри́й сира́ ~** *див.* покрий.

[сира́] земля́ [до се́бе] прибра́ла (прийняла́) *кого.* Хто-небудь помер (помре). *Я к собі парубка велів позвать, І лагідно почав його навчати. Що нас усіх земля прийме, як мати, Що всім нам в ній по труді спочивать* (Фр.).

[хай, неха́й] земля́ [бу́де (лежи́ть)] пу́хом (перо́м) *кому, рідко над ким.* Усталена форма прощання з покійним на похоронах. *Що за людина був цей Павло Васильович! Хай пухом йому земля. Ну, як дитина, добрий та чулий* (Сиз.); — *Ну, що ж, доню! — промовив дядько з сльозою в голосі.— Земля йому пухом. Тата не повернеш* (Речм.); *Та Свирид Костомаха не того тіста книш. Мій батько — хай над ним земля пером! — не брехав і синові не звелів* (Вовчок); — *В покійника вашого батька, князя Михайла, нехай буде земля йому пером, була мені служба дуже важка* (Н.-Лев.); [С в и р и д:] *Може, вже й померла, то нехай над нею* [панною] *земля пером* (Кроп.). **неха́й земля́ бу́де пухке́нькою (ле́гка)** *кому. Поминальники.. хутенько потягнулися до чарок.— Нехай же йому земля пухкенькою буде,— сказала котрась молодиця і скорботно зітхнула* (Тют.). **неха́й йому́ земля́ ле́гка.** *Нехай йому земля легка!* (Укр.. присл..).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **земля́ проглину́ла** *кого.* Хтось раптово безслідно зник. *Дід знову забалакав, наче сам до себе: «..Ще мало у мандрах пропало* [людей], *мов їх земля проглинула?..»* (Мирний).

ЗЕРНИНИ: до зерни́ни. Повністю, без остатку. *У часи колективізації селянин був змушений віддавати державі все до зернини.* **до зерна́ і до пили́ночки.** *Скільки у кого є хліба, знесім увесь до зерна і до пилиночки* (Кв.-Осн.).

ні зерни́ни, ні пили́ни. Абсолютно нічого немає (про запаси продуктів, зерна і т. ін.).— *Гей, Антоне, Антоне, мій невдалий господарю?! Весна прийшла, а в нас ні зернини, ні пилини* (Чорн.). П о р.: **ні пили́ни.**

ЗЕРНО: зарони́ти зерно́ *див.* заронити.

на ма́кове зе́рно. 1. Дуже мало, трошки. *А тепла у старім серці на макове зерно... Кому ж його оддати?* (Мирний); // Трохи, скільки-небудь. [Н а с т я:] *Хоч на макове зерно оддячу за горе України! (Прожогом вириває ключі з Марусиних рук.) Одчиняйтесь, тюрми! вилітайте, орли, на волю!* (Н.-Лев.); *Ніхто на цілому світі не міг би закинути моєму другові, що він десь, колись збрехав, а саме отам-то й тоді-то збрехав, хоч на макове зерно* (Мик.).

2. Зовсім, нескільки. *Михайло і на макове зерно не боявся панів, бо знав: на ньому не знайдуть і крихти провини* (Чендей). **на ма́кову зерни́ну.** *Затамувавши злість, не довіряючи дівчині і на макову зернину, Панкратій Семенович сочив тепер за кожним її кроком, за кожним поглядом, зважував кожне її слово* (Коз.). **на ма́кове зе́рнятко.** *Був* [Карпо] *чоловік чесний дуже, правдивий, ніколи нікого й на макове зернятко не одурив, сам.. робив по правді, а тепер он що вигадав!* (Гр.); — *В його правди нема ні на макове зернятко!* (Н.-Лев.); — *Я тим судовим лікарям і на макове зернятко не вірю,— зауважив чоловік інтелігентного вигляду* (Гашек, перекл. Масляка).

раціона́льне зерно́. Те, що становить істину, суть. [О в ч а р е н к о:] *Ми всі вас дуже поважаємо, Гордію Опанасовичу, але вам треба цей печальний факт глибоко проаналізувати, знайти в ньому раціональне зерно* (Корн.).

ЗЕТ: від а до зет *див.* а.

ЗЖИВАТИ: зжива́ти / зжи́ти з світу (з світа) *кого.* 1. Створювати нестерпні умови для існування. [Т и м і ш:] *Зате Хроську чоловік не б'є.* [С о х в і я:] *Її свекруха скоро з світу зживе* (Кроп.); *Поїде* [Віктор] *звідси на радість тим, хто хотів би зжити його зі світу* (Автом.).

2. Доводити до загибелі, до смерті. [Н а с т я:] *Не впадай ти за Зінькою, бо з світа мене зживеш!..* (Кроп.); *Батька твого за землю з світа зжив Когут* (Цюпа); — *Все одно,— буркнула Катря.— І сама втоплюся, але й ту шльондру ізживу із світу* (Кучер).

зживáти / зжúти себé. Вичерпуватися, ставати ветхим, непотрібним. *В новій обстановці і керівники буржуазного світу почали розуміти, що «холодна війна» зжила себе, що потрібна нова, більш розумна і реалістична політика* (Рад. Укр.).

ЗЖИТИ: зжúти з світу; ~ себé *див.* зживати.

ЗИЗИМ: дивúтися зúзим óком *див.* дивитися.

ЗИЗОМ: дивúтися зúзом *див.* дивитися.

ЗИМ: скільки літ, скільки зим *див.* скільки.

ЗИМИ: льóду сéред зимú не вúпросиш *див.* випросиш; **снігу посéрéд ~ не дістáнеш** *див.* дістанеш.

ЗИМНО: ні гáряче ні зúмно *див.* гаряче; **ні ~ ні тéпло** *див.* тепло.

ЗИМОЮ: снігу зимóю не дістáнеш *див.* дістанеш.

ЗИМУВАТИ: зимувáти на кóжному (кóжнім) слóві. Дуже повільно говорити, промовляти, розповідати. *Купець почав розказувати і розказував повільно надзвичайно,— як то кажуть — зимував на кожнім слові* (Вовчок).

ЗИМУЮТЬ: знáти, де рáки зимýють *див.* знати; **показáти, де рáки ~** *див.* показати.

ЗІБРАЛИСЯ: чóрні хмáри зібрáлися *див.* хмари.

ЗІБРАТИ: зібрáти докýпи думкú *див.* зв'язувати.

[і] кістóк не зібрáти *чиїх.* Загинути безслідно.— *Вріжетесь усім составом в тупик так, що й кісток ваших ніхто не збере* (Довж.). П о р.: **кістóк не позбирáти** (в 2 знач.).

умá не зібрáти (не приклáсти). Не зуміти розв'язати, вирішити щось. *Радились люди,.. що їм у такій біді робити? Радяться і ума не зберуть* (Кв.-Осн.).

ЗІБРАТИСЯ: зібрáтися в кулáк *див.* збиратися.

ЗІВАК: ловúти зівáк *див.* ловити.

ЗІВКА: давáти зівкá *див.* давати.

ЗІВ'ЯВ: світ зів'яв *див.* світ.

ЗІГНАТИ: зігнáти зі світу *див.* зводити; **~ злість; ~ оскóму** *див.* зганяти.

ЗІГНУТИ: зігнýти в дугý *див.* гнути.

зігнýти (скрутúти) у бáранячий ріг *кого.* Примусити кого-небудь бути сумирним, покірним.— *А що може вдіяти Нехльода, коли ми всі згуртуємось.— Доки згуртуємось, то він тебе в баранячий ріг зігне* (Шиян); [Б о б о ч к а:] *Дама з таким характером в одну мить скрутить вас у баранячий ріг* (Собко). С и н о н і м: **вкрутúти рóги.**

зігнýти спúну *див.* гнути.

ЗІГНУТИСЯ: зігнýтися в дугý *див.* гнутися.

ЗІГРАТИ: зігрáти дýрня; ~ на дýдку; ~ роль *див.* грати.

ЗІГРІВАТИ: зігрівáти / зігрíти стáрість *чию, кого.* Оточувати піклуванням, любов'ю стару людину.— *Пишалась я вами, дітки, тішилась надією, що мою старість зігрієте* (Панч).

зігрівáти місце *див.* нагрівати.

ЗІГРІТИ: зігрíти дýшу *чим.* Порадувати кого-небудь, звеселити чимось. *Хочеться зігріти душу хорошою музикою.*

зігрíти місце *див.* нагрівати; **~ стáрість** *див.* зігрівати.

ЗІДРАТИ: живцéм здрáти *з кого що і без додатка.* Насильно забрати, стягти з кого-небудь плату, податок і т. ін.— *Це, видно, господар його* [голову] *карає за безневинні сльози! — Як сокирою, рубає одна жінка..— Коли б ще й писареві... П'ять карбованців зідрав... Живцем зідрав...* (Мирний).

зідрáти шкýру *див.* здирати.

ЗІЙТИ: зійтú (звестúся, перейтú, перевестúся) / схóдити (звóдитися, перехóдити, перевóдитися) нінáщо (нінавíщо). 1. Утратити все, розоритися. *Пішов* [хазяїн] *у сусіди і звівся нінащо* (Кв.-Осн.); *Довелося телицю спродати і новий кожух. Звівся* [Карпо] *нінащо, а довгів* [боргів] *не сплатив...* (Коцюб.); *Був собі хазяїн заможненький, була й скотина, було і усяке господарство, а тепер звівся чоловік нінавіщо!* (Кв.-Осн.) С и н о н і м: **звестúся до нúтки.**

2. Втратити певні якості, властивості, характерні риси. *Журиться й жінка його роботяща: Перевелись огороди нінащо* (Манж.); [І в а н:] *І про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й Каїнове діло чинить...* (Галан); *Тепер душа, тепер серце звелися нінащо: «Буде добре, аби гроші, Хоть ти і ледащо»* (Укр. поети-романтики..). **пітú в нінáщо.** *Через їх* [батьків] *синки в ледащо Пустилися, пішли в нінащо* (Котл.). С и н о н і м: **пітú нанівéць** (у 2 знач.).

зійтú з кóлії *див.* вибиватися.

зійтú з рівної (прямóї) дорóги. Відхилитися від правильного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах і т. ін. *Він уболівав тепер за своїх, ковалівських, щоб не дати їм знову зійти з рівної дороги* (Кучер).

зійтú з світу. Умерти. *Поки ж Борис стояв з військом на Альті, великий князь Володимир зійшов з світу* (Загреб.).

зійтú (зслизнýти) / схóдити з очéй. Перестати з'являтися де-небудь, перед кимось; зникнути. [С л у ж е б к а:] *Як прийде час, що будеш ти на волі і над маєтками своїми запануєш, невже ти не подякуєш мені? Невже забудеш?* [Л и ц а р:] *Ох, забути трудно... Скажу тобі по правді, не забуду і все віддам, аби зійшла з очей* (Л. Укр.); *Вона була рада, що панночка десь зслизла з її очей* (Н.-Лев.). А н т о н і м: **на óчі потрапляти** (в 1 знач.).

зійтú з сцéни (арéни). 1. Перестати виставлятися в театрі, виконуватися на сцені (про п'єси, опери і т. ін.). *Доводиться, правда, пошкодувати, що прекрасна опера Римського-Корсакова* [«Снігуронька»] *нині зійшла з київської сцени* (Рильський).

2. Не виступати в спектаклях, не брати участі у виставах. * Образно. *Був час, коли з легкої руки деяких критиків і театральних діячів різного рангу в нас зійшов зі сцени образ сучасника* (Літ. Укр.).

3. Залишати якусь діяльність.— *Коли так, то нам зосталося тільки зійти з сцени,— сказав Фесенко і з тими словами театрально оступився й сів на лавці трохи оддалік од панів* (Н.-Лев.).

зійти́ з шля́ху *див.* сходити; **~ на манівці** *див.* збиватися; **~ нанівє́ць** *див.* сходити.

зійти́ на трон. Ставати монархом, царем. *Коли Уельський принц зійшов на батьків трон, Він, як наказує традиції закон, Перед підданцями промову мав поважну* (Рильський).

зійти́ (перевести́ся) на пси (на пшик). Опинитися на стадії загального занепаду. *Тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов!* (Фр.); *— В селі баба Ковалиха пристріт одшіптувала...— Знаю, знаю,— нетерпляче постукав ногою Хмельницький,— перевівся на пси ти, Лавріне, шептухами почав цікавитись* (Рибак).

зійти́ / схо́дити в моги́лу (в зе́млю). Умерти. *Старий Щербат із журн скоро зійшов у могилу, зосталася удова з дочкою* (Хотк.); *Один за одним сходять у могилу Ті, з ким топтали ми житейську путь* (Дмит.); [А н д р о м а х а:] *Задля мене було б вже корисніш В землю зійти, як тебе* [Гектора] *я утрачу, бо вже ніякої втіхи для мене не буде, як ти свою долю настигнеш, Тільки журба...* (Ант. літ.).

зійти́ / схо́дити з ума́ (з ро́зуму, з глу́зду). 1. Робитися божевільним, ставати психічнохворою людиною. *Думав-думав і трохи з ума не зійшов* (Кв.-Осн.); *Час давно б зрозуміти жандармським чинам, що коли б він і був симулянтом насправді, то в лікарні давно вже зійшов би з ума* (Лев.); *Ти дала мені тільки розхитані нерви,— і от тепер я чую, що зійду з глузду...* (Хотк.); // Поводитися безглуздо, нерозумно.— *Де криниця, а де я..? Чи я з ума зійшла, чи що?..* (Кв.-Осн.); *— От, видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. З розуму сходжу* (Март.).

2. *за ким, по чому.* Виявляти надмірне захоплення, полонившись ким-, чим-небудь; упадати за кимось. *Панянки з ума сходили по його красі, по його норову веселому-сміхотворному* (Мирний); *Славка... якраз в ту пору буквально з розуму сходила за тим гульвісою* (Вільде).

ЗІЙШЛА: як гора́ з плече́й зійшла́ *див.* гора.

ЗІЙШЛИСЯ: доро́ги зійшли́ся *див.* дороги; **кінці́ не ~** *див.* кінці.

ЗІЛЛЯ: чо́ртове зі́лля. 1. Міцне куриво, тютюн. *Край міста зупинився чоловік, затуманеним, скошеним поглядом зміряв далину і за звичкою поліз до кишені за люлькою. Чортове зілля і чортів дим трохи втихомирили старого* (Стельмах).

2. Міцний алкогольний напій, горілка. *І знаєш, товаришу, оті сто грамів прийшлися якраз впору. Розв'язали вони мені язика. Якби я не хильнув того чортового зілля, то ніколи не розказав би секретареві про свої ходіння по муках* (Логв.). С и н о н і м: **грі́шна вода́.**

ЗІМКНУЛИСЯ: вуста́ зімкну́лися наві́ки *див.* вуста; **~ клі́щі** *див.* кліщі.

ЗІМКНУТИ: зімкну́ти ла́ви *див.* змикати.

зімкну́ти о́чі. Задрімати. *Уже перед світом на волосину зімкнула очі* (Мирний).

зімкну́ти уста́ наві́ки (наві́к). Померти, загинути. *Якщо навік зімкну уста, щоб написав листа, щоб розповів про смерть мою у першому бою* (Гонч.).

ЗІМ'ЯТИ: зім'я́ти (сте́рти) на таба́ку *кого.* Жорстоко розправитися з кимось, знищити. *Я тебе зімну на табаку* (Сл. Гр.).

ЗІНИЦЮ: як зіни́цю о́ка, *з сл.* б е р е г т и́, о х о р о н я́ т и, о б е р і г а́ т и, х о в а́ т и *і т. ін.* Дуже пильно. *Справа нових поколінь — як зіницю ока оберігати завоювання батьків* (Вітч.); *Люба мамочко! ..Розписка у мене єсть — ховаю, «як зіницю ока»* (Л. Укр.). **як зіни́цю в о́ці.** [Д о м а х а:] *Тепер господь повернув мені тебе, визволив з ями, то я тебе, голубе мій, хоронитиму, як зіницю в оці; адже мене ти не кинеш?* (Стар.). П о р.: **як о́ко.**

ЗІНЬКИ: лупи́ти зі́ньки *див.* лупити.

ЗІПСУВАТИ: зіпсува́ти обі́дню *див.* псувати.

ЗІПХНУТИ: зіпхну́ти в поми́йну я́му *кого.* Затаврувати ганьбою кого-небудь. *У роки застою звичним було, коли чесну людину намагалися зіпхнути в помийну яму.*

ЗІР [1]: до зір. Дуже високо. *Вставав завод з руїн. Високі труби сягали хмар, підводились до зір* (Шпорта).

ЗІР [2]: весели́ти зір *див.* веселити; **втопи́ти ~** *див.* втопити; **вту́пити ~** *див.* втупити; **за́ступати ~** *див.* застувати.

зір (о́чі, по́гляд) то́не *в чому і без додатка.* Щось безмежне, неосяжне, дуже віддалене. *Вільний степ передо мною. Тоне зір — не осягти..* (Гр.); *Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром очі тонуть в безкраїй далечі, вкритій лісами* (Н.-Лев.); *Над ним* [полем] *синім шатром розіп'ялось небо — ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне...* (Мирний).

зір прикипа́є *див.* погляд; **ки́дати ~** *див.* кидати; **ласка́ти ~** *див.* ласкати; **милува́ти ~** *див.* милувати; **наці́лювати ~** *див.* націлювати; **опусти́ти ~** *див.* опустити; **прико́вувати ~** *див.* приковувати; **притяга́ти ~** *див.* притягати; **ті́шити ~** *див.* тішити; **чарува́ти ~** *див.* чарувати.

ЗІРВАВСЯ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) з гі́ллі (з ланцюга́, з це́пу) зірва́вся.** Не володіючи собою, різко (про поведінку, дії, рухи і т. ін.). *Дознався* [дізнався] *ж* [пан], *що Оксана вже звінчана. Побіг до отця Андрія, як з гіллі зірвавсь* (Вов-

чок); *Салагатова не було — той останнім часом ніби з ланцюга зірвався.. То він у морі, мов нерпа, годинами брьохався, то йшов у місто* (Збан.); *Як з цепу зірвався Максим, так помчався додому* (Мирний).

ЗІРВАТИ: зірва́ти віно́к *див.* забрати; **~ го́лос; ~ злість; ~ ма́ску** *див.* зривати.

ЗІРВАТИСЯ: зірва́тися з язика́ *див.* зриватися.

зірва́тися (схопи́тися, зметну́тися) на [рівні] но́ги. Швидко, блискавично встати, випрямляючись. *Остап зірвався на рівні ноги й не пішов, а побіг далі* (Коцюб.); *Вони зірвались на ноги і кинулись до найближчої щілини* (Гончар); *Схопившись на рівні ноги, я прислухався і навшпиньках пройшов до їдальні* (Мик.).

ЗІРКА: про́відна́ зірка (зоря́). 1. Той, хто визначає напрям у житті, чий-небудь розвиток, діяльність і т. ін. *Все своє творче життя Марія Костянтинівна* [Заньковецька] *була зразком і провідною зорею для молодого покоління акторів* (Минуле укр. театру).

2. Те, що скеровує кого-небудь у житті, визначає чию-небудь діяльність. *В довгу, темную нічку невидну Не стулю ні на хвильку очей, Все шукатиму зірку провідну, Ясну владарку темних ночей* (Л. Укр.); *Багато дала ти* [муза] *мені підмоги на сьому широкому світі — В моїм непривітнім житті ти була провідною зорею* (Мирний).

ЗІРКИ: діставá́ти зірки́ *див.* діставати; **ре́шетом у воді́ ~ лови́ти** *див.* ловити.

ЗІРКОЮ: народи́тися під щасли́вою зіркою *див.* народитися.

ЗІРОК: зіро́к з не́ба не хапа́є *див.* хапає.

як зіро́к на не́бі *чого.* Дуже багато, нечисленна кількість чого-небудь. *Зібралося людей — як зірок на небі.* Синонім: **як ли́сту на де́реві.**

ЗІТЕРТИ: зіте́рти з лиця́ землі́ *див.* змести; **~ на по́рох** *див.* розтирати.

З'ЇВ: вола́ б з'їв. Дуже голодний, ласий до чого-небудь. *Здається, вола б з'їв... і черствий хліб здавався смачним!* (Мирний).

ма́ло ка́ші з'їв. Дуже молодий, недосвідчений.— *А я в бригаду вашу!..— Ще мало з'їла каші, іще рости, рости, Оленко, Бо зовсім ти маленька!* (Стельмах); — *Назару Івановичу ще рано таку відповідальність на себе брати, молодий ще, зелений, як кажуть, мало каші з'їв* (Збан.). Синоніми: **ма́ло ква́су ви́пив; молоко́ на губа́х ви́три.**

мов кисли́цю з'їв, *з сл.* подиви́тися, гля́нути *і т. ін.* Скоса, вороже. *Подивився, мов кислицю з'їв* (Укр.. присл..).

як ми́ла з'їв *див.* ковтнув.

З'ЇЛА: чия́ кі́шка са́ло з'ї́ла *див.* кішка.

З'ЇЛИ: бода́й його́ боля́чки́ з'ї́ли *див.* болячки.

З'ЇСТИ: да́ти залі́зного бо́бу з'ї́сти *див.* дати.

ду́лю з'ї́сти, *вульг.* Нічого не одержати, не дістати. [Герцель:] *Зробиш діло — візьмеш сто червінців, не зробиш — з'їси дулю* (К.-Карий). Синонім: **взя́ти ду́лю.**

ду́теля з'ї́сти. Умерти. *Паллант Евандрович наскоком Якраз Гібсона і насів, Шмигнув в висок над правим оком. Гібсон і дутеля із'їв* (Котл.); [Микита:] *Я вгадав: а з чаду я можу так зробить, що Семен і дутеля з'їсть* (Кроп.).

з'ї́сти гарбуза́; ~ живце́м *див.* їсти.

з'ї́сти соба́ку (во́вка, му́ху) *на чому, в чому.* Набути великого досвіду в якійсь справі, грунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь. *Хіба ж Ласієві позичати того досвіду? Та за стільки років головування він собаку на роботі з'їв, він вже давно встиг забути те, що декому, зеленому, доводиться зараз тільки вивчати...* (Збан.); — *Я вже не одного вовка з'їв на політроботі — і секретарював, і замполітом був* (Гребенюк); *У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху* (Фр.). Синоніми: **зу́би з'ї́сти; наби́ти ру́ку.**

з'ї́сти хлі́ба *чийого.* Пожити на чиєму-небудь утриманні.— *Мені, старій, довелося його хліба з'їсти* (Мирний).

зу́би з'ї́сти (прої́сти) *на чому.* Мати великий досвід у чомусь; грунтовно вивчити що-небудь. *Я зуби на гречці з'їв* (Рудь); *Той Лисиця проїв зуби на торгівлі, метикований край, за ним важко угнатися* (Речм.); *Молодий агроном не цурався старих людей, які зуби проїли на тій землі, все випитував їхній досвід* (Ю. Янов.). Синоніми: **з'ї́сти соба́ку, наби́ти ру́ку.**

[не оди́н (до́брий)] пуд со́лі з'ї́сти *з ким.* Довго жити з ким-небудь, зазнати чималих випробувань у спільних діях, пізнати, вивчити когось і т. ін. *Йому шкода стало старого узбека, з яким він із'їв уже не один пуд солі* (Голов.); *Хлопець ходив сам не свій. Цього, може, й не помітив би Багрич, але майор Єфимов спостеріг відразу. Він таки з'їв з цими хлоп'ятами добрий пуд солі* (Дмит.).

у бо́га теля́ з'ї́сти. Вчинити що-небудь, варте особливого покарання; провинитися. [Аблакат:] *Що ж то я у бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взять?* (К.-Карий); — *Всі кинулись по інститутах, по технікумах, всі заяви подаєте, а я що: в бога теля з'їв?* (Гончар); *Позвали лисицю, ведмідь і каже: — Лисичко, треба тобі йти до лева побалакати з ним..— А що ж, я хіба у бога теля з'їла, чи що? Хай хто-небудь інший піде* (Укр. дит. фолькл.).

З'ЇСТЬ: ма́ло не з'ї́сть *кого.* Хто-небудь дуже лютий, розгніваний.— *Я її* [*Дарку*] *кликала, як добру, а вона мене мало не з'їла!* (Л. Укр.).

З'ЇХАТИ: з глу́зду (з ро́зуму) з'ї́хати (зсу́нутися, спа́сти, сплисти́ *і т. ін.***).** Збожеволіти, стати дурним.— *Я й досі неначе молоденька дівчина: все б жартувала, все б співала, а ти чогось неначе з'їхав з глузду, мов той старий дід* (Н.-Лев.); [Шалімов:] *Та ти з глузду з'їхав!*

Оженитись з Любушею, з цим дурним дівчиськом, що поставить шкереберть все моє життя? (Кочерга); *Настрій у мене препоганючий. Чи люди подуріли, чи, може, я з глузду з'їхав* (Кол.); — *Та я бачу, що ви вже зовсім з'їхали з розуму, а не тільки трохи, як мені казали...* (Вільде); — *Немає в мене більше дочки, як Явдоха! А вона ще не зсунулася з глузду, щоб проти батька іти!* (Мирний); *Ні, наші козаки ще з розуму не спали, Щоб Вовка од біди сховали!* (Гл.); [Рябина:] *Чи ти, старий, одурів, чи з розуму сплив? Та за що дерево путаєш?* (Фр.). Синоніми: **відбігти ро́зуму; захо́дити в го́лову** (в 2 знач.); **кебе́та догори́ дри́гом ста́ла.**

як на пень з'їхати. Упертися, затятися. *Торгувались, торгувались, але баба як на пень з'їхала: ні на копійку не хоче спустити.*

ЗЛА: зла личи́на *див.* личина.

ЗЛАЗИТИ: зла́зити (злiза́ти) / злі́зти з ши́ї *чиєї.* Переставати бути на чиємусь утриманні. *Треба було б йому, скінчивши школу, злазити з батькової шиї* (Мирний).

зла́зити з свого́ ко́ника. Залишати розмову на улюблену тему, не наполягати на чому-небудь (на своїх поглядах, переконаннях і т. ін.).— *Е-е, ні!* — *не хотів злазити зі свого коника Донат Озерний.— Коли вже почали, то давайте й далі говорити відверто Давайте привчимо себе називати речі такими іменами, якими бачимо їх, а не такими, якими хотіли б їх бачити* (Гуц.). Антонім: **сіда́ти на свого́ ко́ника.**

ЗЛАМАЄ: чорт но́гу злама́є *див.* чорт.

ЗЛАМАЄШ: язика́ (язи́к) злама́єш (зло́миш). Дуже важко вимовляється (слово, фраза тощо).— *Дре-дре-древ... Дрепер!* — *аж скрикнув становий, читаючи далі, і сплюнув.— Ну й прізвище?! І язика зламаєш* (Мирний); *Місяць якісь такі чудні сказав назви, що Христя аж здивувалася. Вона зроду таких не чула, то й виговорити їх чоловікові — скоріше язика зломиш, чим виговориш* (Мирний).

ЗЛАМАТИ: злама́ти (зломи́ти) зу́би *на чому і без додатка.* Зазнати невдачі у вирішенні чого-небудь складного. *Під Москвою зломив* [фашист] *зуби, в Ленінград не йде без шуби! В Сталінграді все покинув, До Харкова дер без впину* (Укр.. думи..); // Затратити чимало праці, зусиль, але не справитися з чим-небудь. *Невже він може повірити, що ця дівчина, практикантка, розв'язала проблему, на якій зламали зуби видатні інженери? Смішно навіть про це думати* (Собко).

злама́ти (зломи́ти) [собі] го́лову (ши́ю). Зазнати поразки, невдачі в чому-небудь. [Надія:] *Гордій Опанасович нікуди з області не поїде. Йому ж пропонували пост міністра заготівель.* [Ройовий:] *Категорично відмовився. Ка-те-го-рично!* [Марія:] *Це правда. І сказав, що на такому посту легко шию можна зламати* (Корн.).

* Образно. *Встає Україна, до зброї встає.. Отам і зламаєш ти шию собі, Обжерливий звіре* [фашизм] (Бажан).

злама́ти карк; ~ лід; ~ мур; ~ сло́во; ~ хребе́т; не ~ сло́ва *див.* ламати.

ЗЛАМУВАТИ: зла́мувати кри́ла *див.* підрізати.

ЗЛЕ: зле о́ко *див.* око.

ЗЛЕТІЛА: голова́ злеті́ла *див.* голова.

ЗЛЕТІТИ: злеті́ти в пові́тря *див.* злітати.

ЗЛИВАЄТЬСЯ: се́рце кро́в'ю злива́ється *див.* серце.

ЗЛИДНІ: годува́ти зли́дні *див.* годувати; **полата́тн ~** *див.* полатати.

ЗЛИДНІВ: вибива́тися із зли́днів *див.* вибиватися.

ЗЛИДНЯМИ: потруси́ти зли́днями *див.* потрусити.

ЗЛИДНЯХ: загру́знути в зли́днях *див.* загрузнути.

ЗЛИЖЕ: і чорт зли́же *див.* чорт; **неха́й ли́зень ~** *див.* лизень.

ЗЛИЗАВ: біс злиза́в *див.* біс; **бода́й лихи́й ~** *див.* лихий; **як лиз ~** *див.* лиз; **як чорт ~** *див.* чорт.

ЗЛИЗАЛА: як коро́ва язико́м злиза́ла *див.* корова.

ЗЛИЗАЛО: як (мов, ніби *і т. ін.***) язико́м злиза́ло,** *безос.* Раптово не стало кого-, чого-небудь, хтось, щось раптово зник (зникло). *Рік, другий — і хатку, повітку, бичків та кобилу як язиком злизало* (Л. Янов.).

ЗЛИЙ: злий ге́ній *див.* геній; **~ дух** *див.* дух; **~ на язи́к** *див.* лихий.

ЗЛИМ: одержи́мий злим ду́хом *див.* одержимий.

ЗЛИНУТИ: зли́нути в пові́тря *див.* злітати.

ЗЛИПАЮТЬСЯ: о́чі злипа́ються *див.* очі.

ЗЛІ: злі язики́ *див.* язики.

ЗЛІЗАТИ: злiза́ти з ши́ї *див.* злазити.

ЗЛІЗТИ: злі́зти з ши́ї *див.* злазити.

ЗЛІПИШ: горшка́ не злі́пиш *з ким.* Не можна порозумітися, дійти згоди з ким-небудь. Синонім: **ка́ші не зва́риш.**

ЗЛІПЛЕНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) з во́ску злі́плений.** Дуже виснажений, блідий, змарнілий. *На нього чекала Іринчина мати, мов з воску зліплена Доротея Адамівна Ковальська* (М. Ю. Тарн.); [Тіпка:] *Перш які були з себе показні, тілесні* [бариня], *а тепер немов з воску зліплені...* (Кроп.).

ЗЛІСТЬ: зганя́ти злі́сть *див.* зганяти; **зрива́ти ~** *див.* зривати; **ковта́ти ~** *див.* ковтати; **як на ~** *див.* зло.

ЗЛІТАТИ: зліта́ти / злеті́ти (зли́нути *і т. ін.***) в пові́тря.** Вибухати. *Переправи злітали в повітря як тільки на них ступав ворожий солдат* (Кучер); *Кинула* [Орися] *факлю* [факел] *в бочку з порохом... Сяйнула блискавка... «Орлине гніздо».. зли-*

нуло в повітря (Стор.). П о р.: **полетіти в повітря** (в 1 знач.).

ЗЛІЧИТИ: не злічи́ти *див.* лічити; **ні зміряти, ні ~** *див.* зміряти.

ЗЛО: зганя́ти зло *див.* зганяти; **зрива́ти ~** *див.* зривати.

як (мов, ніби *і т. ін.***) на зло (на злість).** Наче навмисно; недоречно. *Він побіг через двір, щоб вискочити в інший квартал, але, як на зло, в темряві об щось спіткнувся і упав* (Цюпа); *Я почав латати дірки. Та їх, наче на зло, було безліч* (Ю. Янов.); *Погода тут, як на злість, бридка — іде сніг і зараз розтає, вітер противний* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **як на біду́; як на те** (в 2 знач.); **на безголо́в'я.**

ЗЛОБА: зло́ба дня. Те, що цікавить, хвилює усіх у даний момент. *В кожну боротьбу за кожну злобу дня треба вкладати нерозривний зв'язок з корінними цілями* (Ленін).

ЗЛОБУ: на зло́бу дня, *перев. з сл.* п и с а́ т и, в і д г у́ к у в а т и с я *і т. ін.* Порушуючи важливі, актуальні теми. *Лесь Мартович сміливо брався за висвітлення гострих проблем, він любив писати на злобу дня* (Рад. літ-во).

ЗЛОВИТИ: злови́ти вітра в по́лі *див.* шукати; **~ на гаря́чому** *див.* впіймати; **~ на гачо́к** *див.* ловити.

злови́ти ни́тку (нитки́) *чого.* Встановити зв'язок, послідовність у чому-небудь, виявити основне. [Г у р а л ь с ь к и й:] *А ви, Микитюк, на кожному кроці пам'ятайте, що перед вами велика праця: зловити в руки всі нитки цілої організації* (Ірчан); *І розмова ще пожвавішала. Євген Вікторович, як то кажуть, ускочив у тон, зловив нитку настроїв* (Ле).

злови́ти півня *див.* пускати; **~ себе́ на ду́мці** *див.* ловити; **~ сторчака́** *див.* давати.

ЗЛОВИТИСЯ: злови́тися на гачо́к *див.* попадати.

ЗЛОЖИТИ: зложи́ти збро́ю *див.* складати.

зложи́ти (покла́сти) го́лову. Загинути в боротьбі. *Недарма голови зложили брати мої серед полів, червоний прапор зазорів, загартувались наші сили, щоб йти у бій на ворогів* (Гонч.); *Було полковник так Лубенський Колись к Полтаві полк веде, Під земляні Полтавські вали (Де шведи голови поклали)* (Котл.). С и н о н і м и: **відда́ти життя́** (в 1 знач.); **накла́сти життя́м; зложи́ти життя́.**

зложи́ти (покла́сти) життя́ *за кого — що і без додатка.* Загинути, борючись за кого-, що-небудь, захищаючи когось, щось. *Я непокриту голову свою схиляю низько.— Спіть, мої герої, ви полягли в кривавому бою, зложили ви життя своє недаром* (Гонч.); *Їм* [партизанам] *довелось життя зложити За вільний, за радянський Крим, Чиясь рука нагірні квіти Поклала в узголів'я їм* (Рильський); [Р я ж е н к о:] *За наше всенародне життя вони своє життя поклали* (Мик.). П о р.: **відда́ти життя́** (в 1 знач.) С и н о н і м и: **зложи́ти го́лову; накла́сти життя́м.**

кістки́ зложи́ти. Померти, загинути. *Тепер, мабуть, у наймах прийдеться і кістки зложити* (Мирний).

ЗЛОМИТИ: зломи́ти го́лову; ~ зу́би *див.* зламати; **~ сло́во; не ~ сло́ва** *див.* ламати.

ЗЛОМИТЬ: сам чорт но́гу зло́мить *див.* чорт.

ЗЛОМИШ: язика́ зло́миш *див.* зламаєш.

ЗЛОСТІ: лу́снути зі зло́сті *див.* луснути.

ЗЛУПИТИ: злупи́ти шку́ру *див.* здирати.

ЗМАСТИТЬ: до́ля ма́слом гу́би зма́стить *див.* доля.

ЗМЕЛО: як ві́тром змело́ *див.* здуло.

ЗМЕРЗНУТИ: зме́рзнути (зме́рзти) на кача́н (на кі́стку). Дуже захолонути, задубіти від морозу. *Бігала* [Маланка] *по селу, змокла, на качан змерзла* (Коцюб.).

ЗМЕРЗТИ: зме́рзти на кача́н *див.* змерзнути.

ЗМЕСТИ: змести́ (сте́рти, зіте́рти) з лиця́ землі́ *кого, що.* Жорстоко розправитися з ким-небудь, знищити, розгромити щось. *Мужики зметуть з лиця землі все, що звалося панським* (Д. Бедзик); *Гітлер мріє знищити мене, зітерти з лиця землі, щоб мою країну посіла фашистська наволоч, чума XX століття. Ніколи цього не буде!* (Ю. Янов.). **змести́ з землі́.**— *Вона буде моя, повинна бути моєю, хоч би мені довелось змести з землі й її хату, і її оселю, і тітку Мавру, і брата, хоч би довелось кров'ю залити її леваду,— думав Єремія, стискаючи кулаки од огню, що наливав його серце* (Н.-Лев.).

ЗМИГАЮЧИ: не змига́ючи (не зми́гуючи) / не змигну́вши [о́ком]. 1. Дуже пильно, уважно, не відводячи погляду.— *Спите, паничу? — питає дід. Я дивлюся на нього не змигаючи* (Фр.); *Борис ішов спокійно, рівно, не змигаючи оком із поруччя, і нічого більше не бачив* (Фр.).

2. Не розгубившись, не збентежившись. *Розв'язаний Богун сміливо витримав цей погляд, не змигнувши оком* (Кач.); *Він умів добре промовляти, головувати на зборах і казати, не змигнувши оком, на чорне біле* (Хор.).

ЗМИГНУВШИ: не змигну́вши о́ком *див.* змигаючи.

ЗМИГНУТИ: і о́ком не змигну́ти. Блискавично, швидко. *Як побачив* [Василь] *свою Галю неживу, підняв косу та черк себе! Ніхто не вспів і оком змигнути... тут коло неї і впав* (Вовчок).

не встигне́ш о́ком змигну́ти *див.* встигнеш.

ЗМИКАТИ: змика́ти / зімкну́ти ла́ви (ряди́). Тісно згуртовуватися, об'єднуватися для здійснення мети; досягати одностайності у рішеннях, діях. *Дедалі щільніше змикають свої лави демократичні сили; І наче всі, напившися води, що винесла їм мати Ярослава й Степана мати, знов свої ряди зімкнули й полетіли в бій* (Тич.).

не змика́ти (не стуля́ти) / не зімкну́ти (не стули́ти) оче́й (пові́к). Зовсім не спати. *Надворі стемніло. ..Полягали спати. ..Думки цілим роєм окрили його голову. Чіпка прокачався цілу ту ніч і очей не змикав: усе думав, мучився...* (Мирний); *Уже й за північ перейшло, вже й світання у вікно заглядає, а Марія ще й очей не змикала, все біля матері* (Цюпа); *Цієї ночі він не змикав повік і до самісінького ранку писав* (Рибак); *Гафія до других півнів не зімкнула очей* (Бабляк). П о р.: **не склепля́ти оче́й.**

ЗМИЛА: як вода́ зми́ла *див.* вода.

ЗМИЛО: як водо́ю зми́ло *див.* вмило.

ЗМИРЩИНУ: пи́ти зми́рщину *див.* пити.

ЗМИТИ: зми́ти кро́в'ю. Власним життям заплатити за безчестя. *Він мусить змити кров'ю свій пекучий сором* (Коцюб.); *Він кров'ю повинен змити ту ганьбу, яку збагнув лише перед лицем смерті* (Дмит.).

ЗМІЙ: зеле́ний змій. Горілка. [С о н я ш н и к:] *А я, гадаєте, з порожніми руками? (Виймає пляшку).* [П а л и в о д а:] *Щодо мене, я утримуюсь. Зелений змій — ворог соціалістичної моралі* (Дмит.).

ЗМІНИТИ: зміни́ти гнів на ми́лість *див.* перемінити.

ЗМІРИТИ: змі́рити очи́ма; ні ~, ні злічи́ти *див.* зміряти.

ЗМІРЮВАТИ: змі́рювати по́глядом *див.* зміряти.

ЗМІРЯТИ: змі́ряти (змі́рити) / змі́рювати (змі́ря́ти) очи́ма (о́ком, по́глядом). Пильно, уважно оцінюючи, оглянути кого-, що-небудь. *Голубенко постояв трохи, повернувся і зміряв очима безконечну порожню палубу другого та першого класу. Витерта старанно матроськими щітками, вона одсвічувала раннє сонце й ніби горіла вся* (Епік); *— Жінку маєш? — цікавився старий, змірявши оком Василя, ніби намагаючись сам вгадати.— Парубкую,— відповів Василь неохоче, піднімаючи склянку з вином* (Томч.); *Становий здивованим поглядом зміряв Семена від голови до п'ят, наче не сподівався такої упертості* (Коцюб.); *Охрім недовірливо зміряв поглядом незнайомого матроса* (Кучер); *— Але ми ще стрінемось, пане сотнику! — не вдячними, а непримиренними очима змірює Підіпригору.— Ще зійдуться наші дороги* (Стельмах). * Образно. *Як хочеш щастя — йди сюди До мого серця припади! ..Й його безодню ти своїм Ізміряй поглядом ясним* (Мирний).

змі́ряти свої́ си́ли *з ким.* Випробувати себе у боротьбі з ким-небудь. *Андрійко аж горів від жадоби зміряти з ворогом свої молоді сили* (Оп.).

ні (не) змі́ряти (змі́рити), ні (не) злічи́ти *кого, що.* Дуже багато кого-, чого-небудь.— *Добро б, коли б добра того ні зміряти, не злічити,— а то хата хилиться та тільки що не холодні й не голодні самі сидимо* (Мирний).

ЗМІШАТИ: змі́ша́ти з земле́ю (з боло́том) *кого.* 1. Жорстоко розправитися з ким-небудь, знищити когось. *Дьяконов, навалюючись на нього конем, з усього розмаху оперіщив його арапником.. Затоптав би конем, змішав би з землею, якби не стали на заваді оці* [врангелівці] (Гончар).

2. Принизити, зганьбити кого-небудь, заплямувати чиюсь гідність. *Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися* (Стеф.).

ЗМІЮ: відігріва́ти змі́ю бі́ля се́рця *див.* відігрівати; **пригрі́ти ~ на гру́дях** *див.* пригріти.

ЗМІЯ: до зеле́ного (блаки́тного) змі́я, *з сл.* н а п и т и с я, п о п и т и с я *і т. ін.* До нестями, дуже. *Раз попилися опришки до блакитного змія* (Хотк.).

ЗМОГУ: дава́ти змо́гу *див.* давати.

ЗМОКЛА: як змо́кла ку́рка *див.* курка.

ЗМОЛОЛОСЯ: і скрути́лося і змоло́лося *див.* скрутилося.

ЗМОЛОТИВ: як чорт сім кіп горо́ху змолоти́в *див.* чорт.

ЗМОРГНУВШИ: не зморгну́вши *див.* моргнувши.

ЗМОРГНУТИ: у́сом не зморгну́ти *див.* моргнути.

ЗМОРОМ: бра́ти змо́ром *див.* брати.

ЗМОТАТИ: змота́ти ву́дки *див.* змотувати.

ЗМОТУВАТИ: змо́тувати / змота́ти ву́дки. Спішно зібравшись, іти геть, тікати.— *Ну, змотуй вудки,— сказав Штукаренко телефоністу.— А ти, Петренко, станеш внизу біля входу і всіх направлятимеш на берег* (Голов.). **змо́тувати ву́дочки.**— *Отак кожного разу. Вигепаєш* [викопаєш] *окоп по шию, цілу ніч сорочка не просихає, а вранці команда: «Відступати». Змотуй, значить, вудочки* (Тют.).

ЗМОЧИТИ: і ри́би налови́ти, і ніг не змочи́ти *див.* наловити.

ЗНАВ: бода́й він не зна́в ні дна ні покри́шки *див.* він.

ЗНАЄ: біс ба́тька зна́є; біс ~ *див.* біс; **Бог ~; Бог ~ як** *див.* Бог; **враг його́ ~** *див.* враг; **дия́вол ~** *див.* диявол; **ді́дько ~** *див.* дідько; **кат його́ ~** *див.* кат; **лиха́ годи́на його́ ~** *див.* година; **лихи́й ~** *див.* лихий; **ли́хо його́ ~** *див.* лихо; **мара́ ~** *див.* мара; **оди́н Бог ~** *див.* Бог; **погі́бель його́ ~** *див.* погибель; **тря́сця його́ ~** *див.* трясця; **хи́ндя його́ ~** *див.* хиндя; **хрін його́ ~** *див.* хрін; **хто його́ ~** *див.* хто; **чорт його́ ба́тька ~; чорт його́ ~ що** *див.* чорт; **чума́ його́ ~** *див.* чума.

ЗНАЙ: знай мою́ до́брість. Уживається для підкреслення щирого, доброзичливого ставлення до кого-небудь. *І знов набрав з кишені соняху жменю. Потяглися до нього кілька рук. Дав*

рудому. А решту Митькові простяг у руці — на й тобі, мовляв, та знай мою добрість (Головко).

знай на́ших! Уживається для вираження почуття вдоволення, гордості за себе і за своїх прибічників. *Ярошенко тикнув у руку Євгена Панасовича сіруватий лист паперу, в якому вгадувалася газета.— На всю радянську республіку розписав* [Мусій]. *Знай наших!* (Речм.).

іди́ та знай *див.* іди.

ЗНАЙДЕ: і чорт із свічкою не зна́йде *див.* чорт.

ЗНАЙДЕШ: живо́го мі́сця не зна́йдеш на ті́лі (в душі́, в собі́). Хто-небудь дуже травмований, змучений. [О д а р к а:] *Що ж, коли мій норов такий, коли лихо та злидні так дозолили, що живого місця не знайдеш в душі, щоб не ятрилося та не боліло!..* (Мирний).

ЗНАЙТИ: вдень з вогне́м (з сві́чкою, з свічка́ми) не знайти́. 1. Бути добре захованим.— *Ой, не знаєте ви отця Софронія! — крутив головою Ярошенко.— Побачите, половину скарбів запахторить так, що і з свічками не знайдеш* (Речм.).

2. Дуже рідкісний. *Цієї книжки сьогодні вдень з вогнем не знайти.* **хоч удє́нь із сві́чкою шука́й — не зна́йдеш.**— *Я й справді робітник яких хоч удень зі свічкою шукай — не знайдеш* (Гуц.). П о р.: **тре́ба з сві́чкою шука́ти.** С и н о н і м и: **пошука́ти тако́го; пошука́ти тако́го вдень з вогне́м.**

знайти́ доро́гу до се́рця *див.* знаходити.

знайти́ кіне́ць (моги́лу, ві́чний спочи́нок). Загинути, померти. *Він чекав, що зараз розступиться земля й поглине зухвалого Септара або грішник знайде собі могилу під руїнами башти* (Коцюб.); *Лежи, Олечко! Лежи на своїй смертній постелі. Знайшла ти вічний спочинок далеко від рідної матері* (Хижняк); // Скінчити життя самогубством.— *То ж він завтра із другою Піде під вінець... А я собі під водою Знайду вже кінець!* (Л. Укр.). С и н о н і м: **ви́нести нога́ми вперед́.**

знайти́ кінці́. Дошукатися до істини, виявити першопричину в складній, заплутаній справі. [О к с а н а:] *Артем зміг би кінці знайти* (Корн.).

знайти́ ключ *див.* підбирати; **~ про́стір** *див.* знаходити.

знайти́ своє́ мі́сце в житті́. Дістати можливість працювати за покликанням, застосовуючи свої здібності. [С т е п а н:] *У мирному житті кожна людина мусить своє місце знайти* (Корн.).

знайти́ себе́. Визначити своє покликання, проявити себе в чому-небудь. *І. Драч весь час прагне знайти себе у мистецтві: свою тематику, образи, поетику, стиль* (Знання..); *Творча доля художника* [І. П. Похитонова] *була складною і не зовсім звичайною. Довго він не міг знайти себе, свого справжнього покликання* (Мист.).

знайти́ соки́ру під ла́вкою; ~ спі́льну мо́ву *див.* знаходити.

знайти́ суд *на кого.* Приборкати кого-небудь, використовуючи різні засоби впливу.— *Та я не подивлюсь тобі у вічі, сякий-не-такий сину! Я на тебе знайду суд, я тобі покажу, як підмовляти жінок на гріх!..* (Коцюб.); *Коли так, вона знайде суд на них, вона дасться їм узнаки. Явдоха вилаялась, як уміла, і з качалкою в руках вибігла з хати* (Коцюб.).

не знайти́ мі́сця; не ~ по́пару *див.* знаходити.

ЗНАЙШОВ: знайшо́в ду́рня, *ірон.* Уживається для вираження незгоди, небажання діяти, виконувати що-небудь.— *Ти думаєш, я стану тягтись та скаредничати так, як другі там скаредничають! Як же? Знайшли дурня* (Мирний); — *Знайшов дурнів! Так оце живцем і дамося йому в руки,— обізвався один бурлака* (Н.-Лев.). **знайшо́в ду́рника.**— *Чого це він ніколи не чергує вночі? Все ти та й ти! Знайшли дурника* (Тют.). С и н о н і м: **не ба́чнли дурни́х.**

ЗНАК: дава́ти знак *див.* давати; **наклада́ти ~** *див.* накладати; **ста́витн ~ рі́вності** *див.* ставити.

ЗНАКУ: не дава́ти знаку́ *див.* давати.

ЗНАЛА: щоб до́бра годи́на зна́ла *див.* година.

ЗНАМЕННИКА: зво́дити до спі́льного знамéнника *див.* зводити.

ЗНАМЕННЯ: знаме́ння ча́су (епо́хи, суча́сності). Щось типове, характерне, символічне. *Знамення часу — тісний творчий союз науки й виробництва* (Рад. Укр.); [Н а р и ш к і н:] *Знамення епохи: вірнопідданство і патріотизм виявляють навіть діти* (Кочура).

ЗНАМЕНО: ви́соко трима́тн знаме́но́ *див.* тримати; **підніма́ти ~** *див.* піднімати.

ЗНАТИ: аж ре́бра зна́ти *на кому.* Хто-небудь дуже худий.— *Чого ви колись були сухі, аж ребра на вас було знать, а тепер от ситі, трохи не луснете? — питає кішечка в собак* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **світи́тн ре́брами; живі́т прис́ох до спи́ни** (в 1 знач.); **кістки́ та шкі́ра.**

дава́ти зна́ти; дава́ти себе́ ~ *див.* давати; **дава́тися ~** *див.* даватися; **да́ти нога́м ~** *див.* дати.

зна́ти, де ра́ки зиму́ють. Безпомилково знаходити правильний, найбільш вигідний вихід із становища; бути хитрим, спритним. *Мабуть, всі чорти — бурлаки, Та ще й розум мають, Знають, де зимують раки,— Од жінок втікають* (Г.-Арт.); *Журналіста Хому Бідного весь світ знає. Але й хитрий, куди примостився! Знає, де раки зимують!* (Крот.). **почу́ти, де ра́ки зиму́ють.** *Голова* [волості] *зараз почув, де раки зимують, і почав з писарем потроху обкрадати громадський скарб* (Н.-Лев.).

зна́ти і ши́те і по́роте. Бути добре обізнаним у чомусь, мати великий досвід. *Це людина бувала, знає і шите, і пороте.*

зна́ти мі́ру. Дотримуватися певних норм, меж у чому-небудь.— *Ви вже, Іване, жартуйте там собі з дівчатками, але не зо всіма: жартуйте, але*

й міру знайте! — гордо обізвався Клим (Н.-Лев.); *— Пане Лащу! Говори та й міру знай! Це єресь! Це схизма! — крикнув побожний Тишкевич* (Н.-Лев.); *Хоч і полюбляв Михей чарку, але знав міру* (Зар.).

зна́ти своє́ мі́сце (сті́йло). Поводитися, діяти згідно з своїм становищем і т. ін.— *Вона* [Катря] *їй так розмалює нігтями писка, що довго в свою школу не покажеться. Хай знає своє місце* (Кучер); *Цей Федір, хоч і зове його* [пана] *тепер кумом, а своє стійло зна, свого не забуває!* (Мирний).

зна́ти [тільки] з ми́ски (з но́са) та в рот. Нічого не вміти робити; бути дармоїдом. *Ти тільки знаєш, що з миски та в рот* (Номис); [П а в л о:] *Та він знає в книжці, а коло землі знає з носа та в рот і приїхав нас учити* (К.-Карий).

зна́ти толк *у чому.* Добре розбиратися в чому-небудь.— *Так вона ворожбитка? — неприємне здивування розходилось по обличчю парубка.— Знає толк у травах* (Стельмах).

зна́ти (тя́мити) си́лу *в чому.* Розумітися на чомусь, бути знавцем чого-небудь. *Денисові і нужди мало, ще як що, то й приважує* [товар] *на руці, мов силу в ньому зна* (Кв.-Осн.); *— Мовчи, бабо! — сказав Кирило Тур.— Ваш брат у свому не тямить сили* (П. Куліш).

зна́ти ціну́. 1. *кому, чому.* Визнавати, цінувати кого-, що-небудь. [3-й в а р т о в и й *(від храму)*:] *Не стало Гектора, не стало й глузду. О, той не марнував би часу нам, Не збиткувався б над підвладним людом,— Сам був герой, та й іншим ціну знав, а сі...* (Л. Укр.).

2. *кому, чому.* Дорожити ким-, чим-небудь, берегти щось. *Максим тепер уже знав ціну життю, не кидався так, як замолоду в саме, мовляв, пекло* (Мирний); *Любий дядьку! Та от бачу, що і я не знала ціни часові та марнувала його без пуття, а тепер мені все здається, що він від мене втікає, і не знаю, як би його затримати* (Л. Укр.); *Трудовій він знав ціну хвилині: у всі дні — як на передовій...* (Дор.).

3. *кому.* Виявляти гонор, бути гордовитим. *На обличчі її не було розгубленості, воно мало той вираз збудженої розбишацької веселості, властивої для жінок, що знають собі ціну і звикли покоряти* (Тют.); *У товаристві Наталя поводилася просто. Дружила однаково зі всіма.. дівчатами, не цуралася хлопців, але ціну собі знала, уміла кожного поставити в належні рамки* (Збан.).

і го́ря не зна́ти. Бути усім задоволеним, спокійно, безтурботно жити. *Навіщо було встрявати в цю історію. Жили б собі і горя не знали.*

лиця́ не зна́ти *див.* нема.

не зна́ти, де (куди́) посади́ти (посадови́ти) *кого.* Дуже люб'язно, прихильно приймати кого-небудь. *Що вже раді були йому* [Давидові] *всі — не знали, де посадити, з чого почати розпитувати та з чого про свої новини розповідати* (Головко); *Пакришень не знав, де посадовити гостя, які знайти для нього найласкавіші слова, чим частувати* (Збан.); *Коли б ви тільки бачили, як він* [Микола], *бідолашний, зрадів. Тулить ті квіти до грудей, не знає, де мене посадовити, чим частувати* (Кучер).

не зна́ти землі́. Дуже багато. *«Катюш» натаскали — землі не знати! Як заграють — німців глухих витягають з окопів* (Тют.); *Забіяка дрався за ними* [десятниками], *а люду внизу — і землі не знать було* (Мирний).

не зна́ти, куди́ (де) діва́ти / поді́ти (ді́ти) о́чі [від со́рому]. Бути дуже засоромленим, перебувати в незручному становищі перед ким-небудь у зв'язку з провиною, осудом і т. ін. *Жартам і сміху не було кінця. Центром їх, розуміється, була Маруся; вона, бідна, буквально не знала, куди очі дівати* (Хотк.); *Він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід та швидше меж* [між] *народ...* (Кв.-Осн.); *Я слухаю, що мати розказує бабі, та й постеріг, якого я клопоту та жалю завдав матері чи батькові. Мені стало якось ніяково. Я не знав, де й очі діти, та все дивився собі на ноги, замазані гряззю* (Н.-Лев.).

не зна́ти лі́ку *чому.* Бути дуже багатим. *Багач чуже загрібає, бо своєму ліку не знає* (Укр.. присл..).

не зна́ти, на яки́й стіле́ць сі́сти. Виявляти нерішучість у діях, розгублюватися в певній ситуації. *Харкевич був певен: Рудь через те й не знає, на який стілець сісти, що вважає себе неправим, але не має мужності визнати цього* (Голов.); *Шумаков помітив, що старший лейтенант не знає, на який стілець сісти* (Голов.).

не зна́ти че́сті. Поводитися не так, як слід, нечемно, надокучати, набридати комусь.— *Е, о. Мойсей! ти, бачу, й честі не знаєш. Дивись! Вже горілки тільки на дні! — промовив о. Хведор, трясучи останньою горілкою, котра шелестіла в пляшці.— Як же я теперечки добуду другого бутля!* (Н.-Лев.).

па́льці зна́ти. Що-небудь невправно, невміло зроблене, невдало приховане. *У всій цій справі дуже знати пальці;* // Відчутно, помітно.— *Не в тім питання, що з ним* [Давидом] *зробити, а як зробити? Щоб і комар носа не підточив, а не так, що й пальці знати* (Головко); *Бреше, аж пальці знати* (Укр... присл..); // Дуже великий. *Тепер, якщо потрібні тобі гроші,— побігаєш не день, не два, висолопивши язика, заким позичиш... А процент дай, та ще такий процент, що аж пальці знати...* (Коцюб.).

пора́ і честь зна́ти *див.* пора.

ЗНАТИСЯ: зна́тися з черта́ми (з нечи́стою си́лою), *заст.* Займатися чаклунством.— *Так він і з чортами знався? — спитав Івась* (Мирний); *Першою не витримала Христина. Сама боячись*

свого голосу, запитала хлопця: — Давиде, і насправді твій господар знається з нечистою силою? (Стельмах).

ЗНАТНА: зна́тна пти́ця *див.* птиця.

ЗНАТЬ: не знать і слі́ду *кого, чого.* Немає кого-, чого-небудь, відсутній хтось, щось. *Кругом бори та болота, Туман, туман і пустота. Людей не чуть, не знать і сліду Людської страшної ноги* (Шевч.); *Свікліцький засміявся дрібним щиросердним сміхом. Білі рівні зуби блиснули з-під вусів, в веселих очах не було знать і сліду журби* (Н.-Лев.).

ЗНАХОДИТИ: знахо́дити / знайти́ доро́гу до се́рця *чийого.* Викли́ка́ти прихильність, любов кого-небудь, привертати чиюсь увагу. *Панна Зоня хутко знайшла дорогу до Юзиного серця* (Л. Укр.).

знахо́дити / знайти́ про́стір *у чому, де.* Щедро виявлятися, виразно проступати. *Буйна фантазія молодого письменника, розпалена фантастичними оповіданнями німецького белетриста Гофмана, знаходить широкий простір у тій першій Франковій повісті* (Коцюб.).

знахо́дити / знайти́ соки́ру (соки́рку) під (за) ла́вкою, *ірон.* Відкривати для себе те, що для інших (для більшості людей) давно відоме.— *Знайшли? — скептично глянув на дітей бакенщик,— сокиру під лавкою! Та про цей будинок я вже стільки років знаю! Бачив, як його й будувати починали!* (Мокр.). Синонім: **відкрива́ти Аме́рику.**

знахо́дити / знайти́ спі́льну мо́ву *з ким.* Досягати взаємного розуміння, згоди і т ін. *Яка вона була щаслива, коли між двома сварками, хоч на хвилину, їй вдавалось знайти спільну з Антоном мову!* (Коцюб.); *Паром, добутий у Києві, допоміг йому легко знайти спільну мову з керівником партизанського загону* (Д. Бедзик); *Зневажену й самотню Гільду з розкішних хоромів воєводи тягне на убогий і обшарпаний Поділ, де в темряві живуть київські трударі та її земляки-ремісники. З ними вона знаходить спільну мову, серед них відчуває людяність, щирість* (Вітч.); // *тільки док.* Подружитися, зійтися поглядами, інтересами і т. ін. *Ще в дні свого заступництва в обласному управлінні Обух був добрим «заступником» Ткачука. З першого знайомства вони знайшли спільну мову. Ткачук «не підводив начальства», а начальство не давало на поталу Ткачука* (Збан.).

знахо́дити ключ *див.* підбирати.

не знахо́дити / не знайти́ по́пару, *заст.* Не мати, не знати перепочинку, спокою. *В цій тиші Григорко виразно чув биття свого серця, що попару не знаходило в грудях, наче хлопцеві снився кошмар...* (Ю. Янов.); [Риндичка:] *Та за мною парубки, було, так мордуються, що аж попару не знайдуть, аж тини тріщать* (Кроп.).

не знахо́дити / не знайти́ [собі] мі́сця. 1. Бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій. [Ральф:] *З того дня, коли трапилась ця катастрофа з літаком і вона потрапила в полон, я місця собі не знаходив* (Собко); *Мати, мабуть, місця собі не знаходить, вболіваючи за неї, кленучи себе за те, що дозволила Марії поїхати в Севастополь до брата* (Кучер); *Дорогий пане Володимире* [Гнатюк]! *Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду місця собі* (Коцюб.). **не прибра́ти собі мі́сця.** *Івашко нудиться, місця собі, сердешний, не прибере* (Стор.). *На уроках Ігор сидів задумливий і неуважний, а в перервах тинявся, не знаходячи собі місця* (Багмут).

2. *без чого.* Нудьгувати, ходити без діла. *Кожного місяця листоноша приносив Кучугурі додому пенсійні гроші. Чого ще треба? Але... Без роботи, до якої звик за багато років, ні вдома, ні між людьми не знаходив собі місця* (Чорн.).

3. Фізично страждати від чого-небудь. *Хлопці не знаходили собі місця. Навіть в холодку не вдавалось сховатись від сонця, воно всюди дошкуляло, парило неймовірно* (Збан.); *До города дорога й недалека, Не забариться б перейти. Та як на те така стояла спека, Що місця не знайти* (Гл.); *Як тільки циганка сотворила теє ворожбитство, в баби лице почорніло, з рота виступила піна і стало її так трясти, що місця собі не знайде* (Тют.).

Синонім: **лізти на стінку.**

ЗНАЧЕННЯ: надава́ти зна́чення *див.* надавати.

ЗНАЧНІЙ: трима́тися на значні́й ві́дстані *див.* триматися; **у ~ мі́рі** *див.* мірі.

ЗНАЧНОЮ: значно́ю мі́рою *див.* мірою.

ЗНАЮ: зна́ю (зна́ємо) [я (ми)] вас (його́, тебе́, їх *і т. ін.***),** *ірон.* Уживається для вираження недовір'я, сумніву у вірогідності слів чи вчинків співрозмовника.— *Ти тільки не лови гав. А то я тебе знаю. Перед німцями орлом був, а перед дівчиною ягням зробишся* (Тют.); *Забіяка дивився услід, куди повернув старий, і, ідучи додому, думав: «Та ну! не крути хвостом! Знаємо ми вас!»* (Мирний); — *Куди розігналась? — До сестри! — Ха-ха! До сестри! Знаєм вас! Від Шляхового, мабуть, підіслана? На розвідини прийшла?* (Гончар); — *Нові податки хотять з нас витягти, от що! Знаємо їх! — хвилювались роздратовані попередніми поголосками молдувани* (Коцюб.).

ЗНАЮЧИ: лі́зти у во́ду, не зна́ючи бро́ду *див.* лізти.

не зна́ючи сну й відпочи́нку. Безперервно, безустанно, не перепочиваючи. *Майже не знаючи сну й відпочинку, він, як фанатик-експериментатор, лежачи десь між гарячим камінням, виводив якісь додаткові формули для стрільби знизу вверх і інші для стрільби зверху вниз* (Гончар).

ЗНЕСТИ: знести́ умо́м (голово́ю), *заст.* Здогадатися, зрозуміти, збагнути що-небудь. *І не міг*

він умом знести, яким дивом дивним він живий та цілий вискочив... (Вовчок).

ЗНИЗУВАТИ: зни́зувати / знизáти очи́ма (пóглядом) *кого, що.* Пильно, суворо оглянути кого-, що-небудь.— *Чого роти пороззявляли? — суворо знизує він їх* [товаришів] *очима* (Вас.).

ЗНИКАТИ: зникáти в непáм'ять *див.* іти.

ЗНИКНУТИ: зни́кнути (пропáсти, щéзнути) з горизóнту. Перестати з'являтися у певному колі людей.— *Так ти якось ні з сього ні з того щез із нашого горизонту, так безслідно пропав...* (Фр.); *Ім'я юної чемпіонки надовго зникло з спортивного горизонту* (В ім'я Вітчизни). Антонім: **з'яви́тися на горизóнті.**

ЗНІМАЄ: зірóк з нéба не знімáє *див.* хапає.

ЗНІМАТИ: знімáти / зня́ти гóлову *кому.* Суворо карати кого-небудь. *Чого то вже вони на Бруса не наговорили? Хоч голову йому зараз знімай* (Кв.-Осн.); *За цю газету тобі голову знімуть* (Панч.).

знімáти / зня́ти пі́нку. Брати, одержувати найкраще, не затрачуючи зусиль. *Він майстер знімати пінку.* Синонім: **збирáти вершки́.**

знімáти / зня́ти полýду (більма, пов'язку *і т. ін.*) **з очéй** *чиїх і без додатка.* Роз'яснювати кому-небудь справжню сутність чогось, повідомляти правду. *Театр знімає полуду з тих очей, що не бачать, відкриває вуха тим, що не чують, будить нові думки і почуття людини* (Думки про театр); [Норма:] *О так! Ви справжній чародій, майоре. В одну мить ви зняли з моїх очей полуду, і я побачила, що мій принц — не принц* (Галан); *Це вже мені десь так бог дав, зняти більма з очей, щоб я других, розумніших та сильніших за себе, навів на стежку* (Коцюб.).

знімáти / зня́ти стрýжку *з кого.* Суворо докоряти, лаяти, пробирати кого-небудь. *Щойно Плужник стружку з мене знімав,— пожартував Тарас* (Ткач); *Послано механіка з наказом: знайти Гаркавенка, передати, що начальство зніме з нього залізну стружку, й привести за всяку ціну на господарство* (Гуц.).

знімáти (стягáти) / зня́ти (стягти́) остáнню сорóчку *з кого.* Доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування. *Хоч з бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посміє заступитись* (Кв.-Осн.).

знімáти шкýру *див.* здирати.

ЗНІМАТИСЯ: знімáтися на нóги *див.* стати.

ЗНІМАЮТЬСЯ: рýки не знімáються *див.* руки.

ЗНОБИТЬ: ні зноби́ть, ні гріє *кому, безос.* Хто-небудь зовсім байдужий до чогось. *Грицько всміхнувся...— Ну, що тобі до того* [як люди живуть між собою], *Чіпко? скажи мені, бога ради... Адже тобі від того ні знобить, ні гріє...* (Мирний). Синоніми: **ні хóлодно, ні жáрко; ні гáряче, ні зи́мно.**

ЗНОВ: знов за ри́бу грóші *див.* гроші.

ЗНОВУ: знóву своє́ (своє́ї). Повторювати щось, наполягати на тому самому. [Зет:] *Заспівав би краще..* [Амфіон *(презирливо махнувши рукою)*:] *Знов своєї! (До Орфея). Хоч заспівати все-таки не вадить, колись було то звичкою твоєю* (Л. Укр.). Синонім: **брáтися за своє́.**

ЗНОСИТИ: не зноси́ти головú *кому.* Бути жорстоко покараним, убитим.— *Підв'яжи язика, жінко, бо не зносити тобі голови,— кинув Панас, підводячись з лави* (Тулуб).

ЗНОСУ: немá знóсу *див.* нема.

ЗНЯВ: як кáмінь з душі́ зняв *див.* одкотив.

ЗНЯЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **рукóю знялó** *що, безос.* Дуже швидко, раптово минуло, зникло щось. *Щойно Оля розплющила очі — сон як рукою зняло: надворі вже світло!* (Юхвід); *В наступну хвилину почуття втоми й сонливості з Федора мов рукою зняло* (Ткач); *— А може, ти заслаб, товаришу начальник? Ну, ходім же, годі тобі очима світить у пітьмі. Вип'ємо по чарці, і все як рукою зніме* (Кучер).

ЗНЯТИ: зня́ти вінóк *див.* забрати; **~ гóлову** *див.* знімати; **~ з рахівни́ці** *див.* скидати; **~ кáмінь з сéрця** *див.* здіймати.

зня́ти машкарý. Виявляти свою справжню суть.— *Та ми ж дома: можемо, здається, зняти машкару з лиця, котру надіваємо при людях та перед начальством,— промовив Навроцький* (Н.-Лев.). Синонім: **скидáти мáску.**

зня́ти остáнню сорóчку; ~ пі́нку; ~ полýду з очéй; ~ стрýжку *див.* знімати; **~ шкýру** *див.* здирати.

ЗНЯТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **з хрестá зня́тий.** Дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом. *Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, зчорнів, як з хреста знятий.— Еге,— кажу,— отак наші по-люоському живуть...* (Коцюб.); *— Та ти ж як з хреста знята. Чи тебе мати не годує?* (Хижняк); // Який дуже переживає, переляканий чим-небудь. *А як прийшлось одводить до Підпари Гафійку, Маланка була, мов з хреста знята. Кланялась і прохала, щоб не робили кривди дитині* (Коцюб.); *Походив він* [інспектор] *так важно по школі, посидів на уроках. А ми, мов мишенята,— нічичирк. Учителі наші, мов з хреста зняті — авторитет* (Збан.).

ЗНЯТИСЯ: зня́тися на нóги *див.* стати.

ЗОБИДИВ: бог рóзумом зоби́див *див.* бог.

ЗОБИДИТЬ: мýхи не зоби́дить. Хто-небудь дуже спокійний, сумирний, лагідний. [Валерій:] *Василько щастя людям хотів зробить. Він муху — й ту зобидить би не зміг* (Крот.).

ЗОЗУЛЯ: зозýля закує́ *по кому, заст.* Хтось помре. *Скоро вже по ньому зозуля закує.*

ЗÓЛОТА: на вагý зóлота *див.* вагу.

ЗОЛОТÁ: золотá головá *див.* голова; **~ душá** *див.* душа; **~ середи́на** *див.* середина.

ЗОЛОТЕ: золоте́ весі́лля *див.* весілля; **~ дно**

див. дно; ~ **прáвило** *див.* правило; ~ **сéрце** *див.* душа.

ЗОЛОТИЙ: золотúй вік *див.* вік; ~ **дощ** *див.* дощ; ~ **лоб** *див.* лоб; ~ **мішóк** *див.* мішок; ~ **телéць** *див.* телець; ~ **фонд** *див.* фонд.

ЗОЛОТИМИ: вписувати в істóрію золотúми літерами *див.* вписувати.

ЗОЛОТИТИ: золотúти / позолотúти пілю́лю. Зм'якшувати, скрашувати заподіяну кому-небудь прикрість, образу. *Гетьман хитро позолотив пілюлю і, нібито вгадуючи архімандритові заперечення, додав: — Та й братство у нас буде трохи відмінне від Львівського* (Тулуб).

золотúти / позолотúти рýку *кому.* Давати гроші кому-небудь за певну послугу.— *Позолоти руку, всю правду розкажу,— просить циганка.*

ЗÓЛОТІ: всі кóзи в зóлоті *див.* кози; **купáтися в** ~ *див.* купатися.

ЗОЛОТІ́: золоті́ вéрби ростýть *див.* верби; ~ **гóри** *див.* гори; ~ **рýки** *див.* руки; ~ **словá** *див.* слова; ~ **устá** *див.* уста.

ЗОЛОТО: біле зóлото. Бавовна. *Узбекистан — це республіка .. вугілля і нафти, газу й кольорових металів. Це край білого золота* (Рад. Укр.).

гребтú зóлото лопáтою *див.* гребти.

чóрне зóлото. 1. Нафта. *Нафту справедливо називають чорним золотом. По-перше, це дуже цінне пальне... По-друге, вона є багатющою сировиною для хімічної промисловості* (Наука..).

2. Кам'яне вугілля. *Візьму своє покинуте кайло і піду... чорне золото рубати* (Сос.).

ЗОЛОТУ: спіймáти золотý рúбку *див.* спіймати.

ЗОНДУВАТИ: зондувáти / позондувáти грунт. Попередньо розвідувати, з'ясовувати що-небудь. *Він почав зондувати грунт, щоб пробратися до Києва* (Кол.); *Вона* [Анна] *просила мене разом з Ванеком позондувати грунт у Раді, чи не вдасться через неї дістати зброї для робітничої самоохорони* (Кол.).

ЗОРЕЮ: народúтися під щаслúвою зорéю *див.* родитися.

ЗÓРІ: аж зóрі побáчити *див.* побачити; **діставáти** ~ *див.* діставати; ~ **з нéба не хапáє** *див.* хапає.

ЗОРІ́: від (з) зорі́ до зорі́. З раннього ранку до пізнього вечора. *Пісні, що відображають підневільну працю селян, пройняті ненавистю народу до гнобителів, які змушують гнути спину на них од зорі до зорі* (Нар. тв. та етн.); *Рішив Василь найнятися у робітники.. Це означало роботу від зорі до зорі, але цього не боявся Василь* (Хотк.).

2. Постійно. *За милих виплакали очі Дружини, матері; Скрізь ллються слізоньки жіночі Від зорі до зорі* (Граб.). **від зорянúці до зорянúці.** *Дожидали* [Кармеля] *удосвіта, і ранком, і вдень, і ввечері, й опівночі — од зоряниці до зоряниці, від ночі до ночі усе дожидали* (Вовчок).

від (од) [сáмої] зорі́. Від самого ранку, зрання. *Стриба Рябко, вертить хвостом, Неначе помелом, І знай, дурненький, скалить зуби та лиже губи. Уже ж, бач, думав він, не дурно це в дворі Од самої тобі зорі Всі панькаються коло мене* (Г.-Арт.).

від рáна до зорі́ *див.* рана.

до зорі́. 1. До пізнього вечора, ночі. *Хотілося.. до самої зорі тесати, стругати дзвінке дерево* (Стельмах).

2. До ранку. *Цілу ніч до зорі я не спала, Прислухалась, як море шуміло* (Л. Укр.).

на зорі́. Дуже рано, на світанку. [Х у с а:] *Я взяв її не за саме багатство, не за самий рід.* [М е л х о л а:] *Та знаю, знаю,— понадився на ту саронську вроду; але ж та врода, як саронська рожа,— розквітне на зорі, а вже в полудні осиплеться...* (Л. Укр.); *Нарівні з досвідченими криничанськими сівачами Яресько вийшов на зорі засівати материну ниву* (Гончар).

ЗОРІЛО: ще й на світ не зорíло, *безос.* Не розвиднялося, не світало. *Ще й на світ не зоріло, як я потягся на Донець і цілісінький день блукав його берегами* (Грим.).

ЗОРОМ: впивáтися зóром *див.* впиватися; **обвóдити** ~ *див.* обводити; **окидáти** ~ *див.* окидати; **охопúти** ~ *див.* охопити; **пастú** ~ *див.* пасти; **поглинáти** ~ *див.* поглинати; **прикипáти** ~ *див.* прикипати; **припáсти** ~ *див.* припасти; **проймáти** ~ *див.* проймати; **пройтú пéред** ~ *див.* пройти; **скидáти** ~ *див.* скидати; **спопеля́ти** ~ *див.* спопеляти.

ЗОРУ: випадáти з пóля зóру *див.* випадати; **випускáти з пóля** ~ *див.* випускати; **кут** ~ *див.* кут; **стоя́ти на тóчці** ~ *див.* стояти; **тóчка** ~ *див.* точка.

ЗОРЮ: бúти зорю́ *див.* бити; **займáється на** ~ *див.* займається.

ЗОРЮВАТИ: зóрювати цілинý *див.* піднімати.

ЗОРЯ: ні світ ні зоря́ *див.* світ.

ЗОРЯХ: як цап у зóрях *див.* цап.

ЗОСТАВИТИ: не зостáвити на насіння *див.* лишити.

ЗОСТАВЛЯТИ: не зоставля́ти на насіння *див.* лишити.

ЗОСТАЛАСЯ: однá тінь зостáлася *див.* тінь.

ЗОСТАЛОСЯ: і дýху не зостáлося; не ~ **рубця́ сухóго** *див.* нема; **слíду не** ~ *див.* лишилося.

ЗОСТАНЕТЬСЯ: мóкрого місця не зостáнеться *див.* залишиться.

ЗОСТАТИСЯ: зостáтися в одній сорóчці *див.* залишитися.

ЗРАДЖУВАТИ: не зрáджувати / не зрáдити своєї натýри (вдáчі). Вести себе природно: діяти,

чинити відповідно до своєї вдачі.— *Тепер побачимо, якої ти заспіваєш, дорогенька Устинко,— уже без лайки звернувся* [управитель] *до Морозенчихи, і тут не зраджуючи своєї натури; чим більше мав когось покарати, тим солодше звертався до нього в розмові* (Стельмах); *Батько сількора Василя.. був людиною неквапливою. Ні разу на своїм віку нікуди він не поспішав і не зрадив своєї вдачі й по цей день* (Довж.).

ЗРАДЖУЄ: пам'ять зрáджує *див.* пам'ять.

ЗРАДИТИ: не зрáдити своєї натýри *див.* зраджувати.

ЗРИВАЄТЬСЯ: кýрява з-під ніг зривáється *див.* курява.

ЗРИВАТИ: бокú зривáти, *діал.* Нестримно, безугавно сміятися, реготати. *Ми бувало боки зриваємо, регочучись із тих Опанасових вигадок* (Фр.); *Поліз і Прутик під стіл, шпортає щось руками коло писаря, а люди, слухаючи, як Ван бідкається, сміються по кутках, боки зривають* (Ковалів).

зривáти / зірвáти гóлос. Втратити мову через надмірне перенапруження голосових зв'язок. *Несвідомо копіюючи Вукотича, я мало не зірвав собі голосу від напруження* (Минуле укр. театру).

зривáти / зірвáти злість (зло, сéрце) *на кому.* Спрямовувати на кого-небудь свій гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. *Вона цілий день од роботи не одірветься, а Василь — одно знає блукає по вгороді та свище, побіжить на улицю з хлопцями битись, а додому прийде — на Галі усе зло зриває* (Мирний); *Він* [управитель] *останнім часом просто занімів. Розтуляв рота хіба що для того, щоб гейкнути на когось з челядників, на комусь зірвати свою злість* (Добр.); *А за невдачу серце зривав* [дяк] *завжди на наймиті. Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща* (Вас.).

зривáти / зірвáти мáску (машкарý, личúну) *з кого.* Викривати кого-небудь, показуючи його справжню сутність, істинні наміри і т. ін. *Біда навчить, кому подати руку І від кого прийняти сіль і хліб, З брехні зривати маску і перуку* (Павл.); *Мирний по-щедрінському зривав маску з українських дерунових і розуваєвих* (Вісник АН); *Князь* [в поемі Шевченка «Княжна»] *вважається в поміщицьких колах лібералом, але поет зриває з нього цю машкару* (Літ. Укр.).

зривáти óчі. 1. *собі.* Дуже уважно, захоплено дивитися на когось, щось; задивлятися. *Поїхав і купив три корови. Таких не було на все місто. Як ішли на пашу, люди очі собі зривали, лице викривляло їм із заздрості* (Круш.); // *з кого — чого.* Постійно наглядати, дивитися за ким-, чим-небудь, не відвертати погляду від чогось. *З колиски матуся очей не зривала; Колишучи журно, пісеньку співала* (Л. Граб.).

2. *кому.* Привертати чиюсь увагу.— *Ти,— каже він,— молодичко, зриваєш мені очі, ріжеш моє серце. У чім,— каже,— красна квітко, та личко своє іскупала, що воно мене з розуму ізводить?* (Черемш.); *У Ковалівку прибув секретар райкому Сагайдак і, викликавши Костенка, порадив йому не зривати людям очей отими допитами та викликами до сільради свідків* (Кучер).

на ходý підмéтки зривáти. Діяти відчайдушно й нахабно, виявляючи велику спритність, силу, витримку, уміння і т. ін.— *Я.. знав чимало таких, що в тилу, як то кажуть, на ходу підметки зривали, а тут, перед лицем смерті, ставали жалюгідними боягузами* (Гончар).

ЗРИВАТИСЯ: зривáтися / зірвáтися з гóлосу. Втрачати голос, замовкати від надмірного напруження або хвилювання. *Безхатько зірвався з голосу і, пополотнівши, ніби заморожений, застиг посеред хати з роззявленим ротом* (Юхвід); *Бояри загомоніли. Судислав, намагаючись перекричати їх, зірвався з голосу* (Хижняк).

зривáтися (спливáти) / зірвáтися (скóчити) з язикá (з вуст, з губів). 1. Швидко з'являтися, звучати взагалі (про слова, фрази). *Але Балабуха заговорився, й од старого, академічного звичаю з його язика почали зриватись латинські слова* (Н.-Лев.); *Але голос йому не зрадив, і слова все так само впевнено зривалися з уст* (Ле).

2. Раптово з'являтися, звучати ніби мимоволі (про думки, пропозиції і т. ін.).— *І здійснилося, брате* [з голоду вмирати],— *сказав Швейк, у якого сьогодні мимоволі спливали з вуст самі рими* (Гашек, перекл. Масляка); *Пропозиція моя виникла якось несподівано для мене самого і зірвалася з язика, наче з власної своєї ініціативи* (Л. Янов.); *«Боже мій,— дивлячись на нього, подумав я,— до чого ж у мене гарний і добрий товариш». І ті слова, які б я йому ніколи не зважився сказати, зараз самі скочили з мого язика просто й невимушено* (Гуц.).

ЗРІВНЯТИ: зрівнЯти з землéю. Зруйнувати повністю, знищити вщент.— *Город! Город! — мимоволі всі половці гомонять.— Що в нім, все позабираєм, А нарешті силу маєм Із землею все зрівнять* (Фр.); *Ні, коли хочеш робити, то роби так, щоб він* [пан] *не мав охоти вертати, щоб йому пустка смерділа. Викури димом і вогнем... Зрівняй усе з землею, щоб було голе, наче долоня...* (Коцюб.); *Перед атакою потрібно зрівняти з землею всі, без винятку, вузли оборони противника* (Ле і Лев.).

ЗРІСТ: на весь (пóвний, пóвен) зріст. 1. *з сл.* с т á т и, п і д в е с т ú с я *і т. ін.* Випроставшись, не згинаючись. *Піхота, що лежала по берегах, підвелася на весь зріст, оповита хмарами диму. Розвідники Козакова кинулись вплав* (Гончар); *Мар'ян відштовхнувся од берега. Стоячи на увесь зріст над водою, він здавався у темряві мовчазним героєм легенд* (Стельмах).

2. *з сл.* ставáти, поставáти, змалювáти *і т. ін.* У всій повноті, повністю; дуже явно, виразно. *Після переможного закінчення війни з інтервентами перед Радянською державою на весь зріст стали завдання мирного господарського будівництва* (Рад. Укр.); *Уважно вивчають* [письменники] *економічні, соціальні, культурні проблеми життя суспільства, щоб на повен зріст змалювати людину нашого часу* (Рад. літ-во).

ЗРОБИ: зробú (май) мúлість, *заст.* Форма чемного прохання зробити що-небудь.— *Ви до пані чи до пана?* — *питає* [лакей], *не здоровкаючись.— До пана, Никаноре. Зроби милість, допусти до нього або поклич* (Стельмах); — *Хто гонить? За що?* — *Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, сховайте мене, бо може бути смерть моя* (Фр.). Синонім: **вдій лáску.**

що ще зробú *див.* вигадай.

ЗРОБИТИ: зробúти велúкі óчі; ~ вúгляд *див.* робити.

зробúти вúшкварки *з кого.* Суворо покарати кого-небудь. *От князь і розлютувавсь:* — *Ти,— каже,— усіх вилічував, а моєї дочки не хочеш? От тобі строку одні сутки. Як не виженеш чорта, то я з тебе зроблю вишкварки* (Стор.).

зробúти гак. Піти, поїхати кружним шляхом, подолавши зайву відстань. *Спускатись було нелегко. Мусили зробити чималий гак, щоб обійти урвище, яким закінчувалася гора* (Трубл.); *Ще й проїжджий який-небудь.. буває спеціально заверне сюди, зробить гак, щоб напитись* (Гончар). Пор.: **дáти гáку** (в 1 знач.). Синонім: **дáти крýга.**

зробúти гешéфт (гéндель) *з чого і без додатка.* Одержати зиск з чого-небудь. *А думка, бачите, така, щоб не тілько виручитись, а чи не можна б, як.. кажуть, ще й гешефта* [гешефт] *зробити, щоб заснувати свій видавницький фонд в тисячу руб.* (Мирний); // Нажитися на чому-небудь.— *Не помиляюся!* — *гнівно вигукнув Гуляй-День.— Козаки кров проливали, живота не шкодували... хіба для того, щоб ми з цього гендель зробили?* (Рибак).

зробúти з лемешá швáйку (пшик). Досягти мізерних результатів при великих можливостях. [Старшина перший:] *Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку* (Шевч.); *Зробив з лемеша пшик* (Укр.. присл..). Пор.: **звестú з лемешá на швáйку.**

зробúти людúну *з кого.* Допомогти кому-небудь зайняти певне становище в суспільстві, навчити чомусь. *Йону-бесарабця Хаєцький взяв до себе в їздові, пообіцявши «зробити з нього людину»* (Гончар); *Аби він був одружений на одній з його дочок — навчився б усьому любісінько. О, доньки його хоч з кого зроблять людину* (Стельмах).

зробúти людúною *кого. Справжня мати не та, що народила, а та, яка вигодувала, виховала дитину, зробила її людиною.*

зробúти мúлість *див.* робити; **~ паралéль** *див.* проводити; **~ погóду; ~ пóступи** *див.* робити; **~ прóмах** *див.* давати; **~ своє́ діло; ~ трагéдію; ~ фíглі** *див.* робити.

зробúти ю́шку (кáшу) *з кого.* Жорстоко розправитися з кимось, знищити. *І тепер Левко, більше, ніж будь-коли, крутився на людях, дослухався до всяких чуток про землю, обростав гуртком своїх однодумців і похмуро твердив своє:* — *Зробимо з панів юшку* (Стельмах); [Кривоніс:] *Там народ наш чекає, і я заприсягаюсь перед вами, що коли хоч один Кабак буде розводити теревені і ганьбити честь нашу, то я з такого Кабака (витягнув шаблю) отут зроблю цією шаблею кашу* (Корн.).

ЗРОЗУМІТИ: давáти зрозуміти *див.* давати.

сéрцем зрозуміти *що.* Сприйняти що-небудь не розумом, а відчуттям. *Якби ти знав! Та се знання предавнє Відчути треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне...*(Фр.).

ЗРОСИТИ: зросúти крóв'ю зéмлю; ~ пóтом зéмлю *див.* зрошувати.

ЗРОСТАЮТЬ: áкції зростáють *див.* акції.

ЗРОСТИСЯ: пуповúною зростúся *див.* прирости.

ЗРОСТУ: дохóдити зрóсту *див.* доходити.

ЗРОШУВАТИ: зрóшувати / зросúти [своїм] пóтом зéмлю. Важко працювати, затрачувати чимало зусиль, праці, обробляючи землю. *Виріс* [Оленчук] *на цій землі, зросив її своїм потом і вважає себе законним господарем цього краю* (Гончар).

зрóшувати (скрóплювати, скроплáти) / зросúти (скропúти) [влáсною (своє́ю)] крóв'ю зéмлю (шлях). Бути пораненим або вбитим у боротьбі за кого-, що-небудь. *Хоч химерні були ті юнацькі мрії, а тепер двадцятишестирічному Максиму, котрий сьорбнув і лиха, і кривди, власною кров'ю зросив рідну землю, вони видалися звабними* (Рибак); *Ми йшли по кинутих полях і вперто з боєм виступали, скропили кров'ю зимний шлях, але чужинця не благали* (Уп.).

ЗРУШИЛА: крúга зрýшила *див.* крига.

ЗРУШИТИ: зрýшити гóри *див.* перевернути.

зрýшити з місця. 1. Вплинути на щось, зробити що-небудь для здійснення якоїсь справи. *Може, тоді хто й збагнув, що Михайло Качан своїм бунтом похитав і зрушив з місця дикунські порядки, що вкорінились в отих непомітних хуторах* (Мик.).

2. Спонукати, заохотити кого-небудь до якихось дій. *Всюди тільки й розмови — здешевити продукцію, а Осадчий ніби затявся, стоїть на своєму, не зрушиш його з місця* (Чаб.).

зру́шити (ру́шити) з ме́ртвої то́чки. Почати розглядатися, розв'язуватися, виконуватися. *Моя справа, завдяки вам, зрушила з мертвої точки* (Бурл.); [Х а р ч у к:] — *Тепер у них.. новий голова колгоспу.., і я думаю, діло з будівництвом повинно рушити з мертвої точки* (Кучер).

зру́шити се́рце (ду́шу). Схвилювати, стривожити.– *Лисичко-сестричко, любая розмово, Зрушило в мні* [мені] *серце твоє праве слово* (Фр.); *Тяжке зневір'я в удачі на хвилину зрушило серце й дриготою пройшло по тілу* (Головко).

ЗРУШИТИСЯ: зру́шитися з мілини́. Вийти із скрутного становища. *В душі Сергія радість. О, тепер їхній колгосп зрушиться з мілини!* (Мушк.).

ЗСАДИТИ: зсади́ти з хмар на зе́млю *кого.* Повернути до дійсності, реальності; отверезити кого-небудь. *Сана була дуже обурена підступністю шпигуна. І я вирішив зсадити її з хмар на землю та зштовхнути лицем до лиця з справжньою дійсністю* (Збан.).

ЗСЛИЗ: щоб (бода́й) ти (він *і т. ін.*) **зслиз,** *лайл.* Уживається як лайка, прокльон. [Л е в *(сердито воркоче):*] *Я ледь вибрався живий на берег, І рибу розгубив... А, щоб ти* [Водяник] *зслиз!* (Л. Укр.).

ЗСЛИЗНУТИ: зсли́зну́ти з оче́й *див.* зійти.

ЗСУВАЄТЬСЯ: як гора́ з плече́й зсува́ється *див.* гора.

ЗСУНУЛАСЯ: як гора́ з плече́й зсу́нулася *див.* гора.

ЗСУНУТИСЯ: з глу́зду зсу́нутися *див.* з'їхати.

ЗУБ: во́вчий зуб *у кого.* Дуже жорстокий, підступний хто-небудь. *На перший погляд ніби порядна він людина, але виявляється, що вовчий зуб у нього.*

зуб за зуб. Відповідати на заподіяну образу, кривду і т. ін. тим самим. *Він рад був, що може відплатити Рифці зуб за зуб* (Фр.); — *А що ж, вони наших рубатимуть, на рожни підійматимуть, а ми з ними цяцькатись? — говорили бійці загону.— Ні, зуб за зуб! Кров за кров! Щоб ніхто потім не сказав, що ми, українські незаможники, не вміли своїх класових ворогів загнуздати!* (Гончар). С и н о н і м и: **віть за віть: о́ко за о́ко.**

зуб з зу́бом не зведе́ *див.* зведе.

зуб на зуб не попада́є. Хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку. *Селянин так перемерз у дорозі, що зуб на зуб не попадав* (Кол.); — *Вовки в лісі з'явилися. Не чув? Думаєш, мені тепер не страшно на хутір іти? Зуб на зуб не попадає!* (Стельмах).

ки́дати на зуб *див.* кидати; **ма́ти ~** *див.* мати; **на ~ ні́чого покла́сти** *див.* покласти.

ні (ані) в зуб [ного́ю], *перев. з сл.* н е з н а т и, н е р о з у м і т и. Анітрохи, аніскільки. *Він математики ні в зуб не знає* (Л. Укр.); *Все те був мій план, якого ти ні в зуб не розумієш* (Фр.); *З людиною буває часто так, що, добре знаючи колишнього події, Вона сучасності ні в зуб не розуміє* (Рильський); [Д у д а р:] *Не з того кінця береш. Не розумієш української культури.* [К н и ш:] *Я? Не розумію?* [Д у д а р:] *Ані в зуб* (Мик.); *Я в латині — ні в зуб ногою* (Веч. Київ). С и н о н і м и: **ні ву́ха ні ри́ла; ні бе ні ме; ні бельме́са; ні бум-бум.**

про́бувати на зуб *див.* пробувати.

ЗУБА: на зу́ба *див.* зуби.

ЗУБАМИ: бра́тися зуба́ми *див.* братися; **вибива́ти ~ чечі́тку** *див.* вибивати; **видира́ти ~** *див.* видирати; **вчепи́тися ~** *див.* вчепитися; **держа́ти ~; держа́ти язи́к за ~** *див.* держати; **держа́тися ~** *див.* держатися; **дзвони́ти ~** *див.* дзвонити; **кла́цати ~** *див.* клацати; **кува́ти вухналі́ ~** *див.* кувати; **молоти́ти ~** *див.* молотити; **світи́ти ~** *див.* світити; **скреготáти ~** *див.* скреготати; **торгува́ти ~** *див.* торгувати; **хоч ~ вирива́й** *див.* виривай; **цокота́ти ~** *див.* цокотати.

ЗУБАХ: вигрaва́ти третячка́ на зуба́х *див.* вигравати; **горі́шок не по ~** *див.* горішок; **да́ти по ~** *див.* дати; **діста́ти по ~** *див.* дістати; **зав'я́знути в ~** *див.* зав'язнути.

не по зуба́х *кому, чиїх.* Не під силу кому-небудь, не вистачає хисту, уміння.— *Чи справді хочеш послухати лекцію? — А ти як думав? Кажу, буду слухати, значить буду.— Та вона ж для тебе непідходяща, не по твоїх, як то кажуть, зубах,— говорив глузливим тоном парубок* (Коцюба). А н т о н і м: **по зуба́х.**

оско́ма на зуба́х *див.* оскома; **перебира́ти на ~** *див.* перебирати.

по зуба́х *кому, чиїх.* Під силу кому-небудь, вистачає хисту, уміння.— *Гарний горішок, тільки шкода — не наш,— кивнув Потьомкін на острів...— Думаю, що Антонові Андрійовичу з його козаками цей горішок буде цілком по зубах* (Добр.). А н т о н і м: **не по зуба́х.**

про́бувати на зуба́х *див.* пробувати; **у чо́рта в ~** *див.* чорта.

ЗУБИ: бода́й вас за зу́би бра́ло *див.* брало, **бра́ти на ~** *див.* брати; **виска́лювати ~** *див.* вискалювати; **вишкі́ря́ти ~** *див.* вишкіряти; **вхопи́ти на ~** *див.* вхопити; **гостри́ти ~** *див.* гострити; **грі́ти ~ на со́нці** *див.* гріти; **диви́тися в ~** *див.* дивитися; **до чо́рта в ~** *див.* чорта; **зав'я́знути в ~** *див.* зав'язнути; **замовля́ти ~** *див.* замовляти; **злама́ти ~** *див.* зламати.

зу́би дзво́нять *у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже тремтить від холоду, переживання і т. ін. *Його лице було бліде, зуби дзвонили, мов у лихорадці* [лихоманці] (Фр.). П о р.: **дзвони́ти зуба́ми** (в 1 знач.).

зу́би з'ї́сти *див.* з'їсти.

зу́би лама́ються *чиї об щось.* Хто-небудь зазнає втрат, поразок, не може справитися з чимось.

Висота — як граніт! Всі зуби об неї ламаються вражі! (Нех.).

зу́би на про́даж *у кого.* Хто-небудь завжди усміхнений, посміхається. *Йому б більше серйозності, а то завжди в нього зуби на продаж.*

зу́би пока́зувати *див.* показувати.

зу́би проріжуться *у кого.* Хто-небудь набереться сили, стане владним, грізним. [Гаркуша:] *Проріжуться і в нас зуби, зачекай* [Насте] *...Не завжди нам по чужих прикажчикувати.. Ще їхатиму в Каховку не комусь набирати строкових,— собі сотнями набиратиму...* (Гончар).

зу́би скрипля́ть (скрего́чуть) *від чого.* Хто-небудь дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті.— *Це підло, це безглуздо,— кричить в мені щось, і зуби скриплять од скритого в серці болю* (Коцюб.); [Варка:] *Оце ж у свахи Конашихи аж зуби скрипітимуть від заздрості* (Кроп.).

зу́би цілі. Хто-небудь не побитий, не травмований.— *Бийте двері!..— кричить голова.— В'яжіть його, злодюгу! — Уразила така мова Чіпку.— Ану, бий-бий... чи зуби будуть цілі?* (Мирний).

зціпивши зу́би *див.* зціпивши; **і ~ ви́збираєш** *див.* визбираєш; **кла́сти ~ на поли́цю** *див.* класти.

крізь зу́би. Неохоче, невиразно, ледве розтуляючи рота, з незадоволенням. *Воно, власне, було замітне вже й в останні дні перед моїм від'їздом, уже тоді у мами був неприємно холодний вираз в його присутності, одвертання очей, відповіді крізь зуби* (Л. Укр.).

лама́ти зу́би *див.* ламати; **лупи́ти ~** *див.* лупити.

на зу́би (на зу́ба), *з сл.* мати, давати, є *і т. ін.* Поїсти, перекусити. [Сліпий:] *Гей, ти, де ти, балагуло, маєш ти там що на зуби? Горбатий провідник, почувши таку бесіду, навпростець шморгнув рукою в торби сліпого, вийняв добрий хліб, сіль і ..фляжку горілки* (Фр.); — *Ну, добре,— сказав Павло.— Давайтено щось там на зуба, та треба бігти до машини* (Кучер).

не клади́ па́льця в зу́би *див.* клади; **перелічи́ти ~** *див.* перелічити; **полі́зти чо́ртові в ~** *див.* полізти; **поліч́ити ~** *див.* полічити; **попада́ти чо́рту в ~** *див.* попадати; **пополоска́ти в ро́ті ~** *див.* пополоскати; **потра́пити на ~** *див.* потрапити; **про́бувати на ~** *див.* пробувати; **продава́ти ~** *див.* продавати; **регота́тися на ку́тні ~** *див.* сміятися; **самі́ ву́ха та ~** *див.* вуха; **сіль тобі на язи́к, печи́на в ~** *див.* сіль; **ска́лити ~** *див.* скалити; **суши́ти ~** *див.* сушити; **теребити ~** *див.* теребити; **ти́цяти в ~** *див.* тицяти; **хвіст у ~** *див.* хвіст; **хоч ~ рви** *див.* рви; **ціди́ти крізь ~** *див.* цідити; **чо́ртові в ~** *див.* чортові; **як чо́ртові в ~ ки́нути** *див.* кинути.

ЗУБІВ: видира́ти з зубів *див.* видирати.

до зубі́в, *з сл.* озбро́єний, озбро́їтися *і т. ін.* Дуже добре. *З-за горба вихопились лавою, прорвали всі вали — топчуться кіньми й гасають з гиком чеченці. Коні під ними, як змії.. А самі люті, озброєні до зубів* (Головко); *Перед ганком попового будинку Сафрона зупинив озброєний до зубів вартовий* (Стельмах); *Уночі Карапетян і Гаркавий, озброївшись до зубів, виповзли з траншеї і зникли у підземеллі* (Собко).

зубів не позбира́ти *див.* позбирати; **хоч до ~ клади́** *див.* клади; **язик приріс до ~** *див.* язик; **як у Сірка́ із ~** *див.* Сірка.

ЗУБОВНИЙ: скре́гіт зубо́вний *див.* скрегіт.

ЗУБОК: бра́ти на зубо́к *див.* брати.

на зубо́к, *з сл.* вивчити, зна́ти *і т. ін.* Дуже добре, грунтовно, глибоко (засвоїти). *Твір побудувати можна правильно лише тоді, якщо той, хто пише, та добре знає, добре вивчив, на зубок простудіював техніку писання* (Тичина); *Технічна вправність, вивчені на зубок слова — все це допомагає акторові триматись в «чужій шкірі», ні разу не схибивши з неї* (Думки про театр).

ЗУБОМ: зуб з зу́бом не зведе́ *див.* зведе.

ЗУБОТИЧИНУ: дава́ти зуботи́чину *див.* давати.

ЗУЗДРОМ: з [усім] зу́здром, *діал.* Повністю, цілком.

ЗУПИНИТИСЯ: зупини́тися напівдоро́зі *див.* зупинятися.

ЗУПИНУ: нема́ зупи́ну *див.* нема.

ЗУПИНЯТИСЯ: зупиня́тися / зупини́тися напівдоро́зі. Не доводити до завершення, не закінчувати розпочату справу. *Червона Армія не зупиниться напівдорозі. Вона розгромить фашизм в його власному лігві* (Кучер); *Певне, його* [Фільчин] *намір розгадано, але Філька тепер уже не міг зупинитися напівдорозі* (Шиян).

ЗУСИЛЬ: доклада́ти зуси́ль *див.* докладати.

ЗУСТРІТИСЯ: зустрі́тися з очи́ма *див.* зустрічатися.

ЗУСТРІЧАТИСЯ: зустріча́тися / зустрі́тися (спітка́тися) з очи́ма (з по́глядом) *чиїми (чиїм).* Дивитися один одному в очі. *Пархоменко звісив голову й зустрівся з колючими очима молодого чоловіка з тонкими губами* (Панч); *Зустрівшись несподівано з настороженим поглядом Федора Івановича, він так знітився, що відразу не догадався і сірник загасити* (Головко); — *Вона-таки не знала,— сказав* [Семен] *нерадо й хутенько глянув убік, бо спіткався з Олениним поглядом* (Март.).

ЗЦІПИВШИ: зці́пивши зу́би. Стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили. [Юда:] *Учитель мав улюбленців між нами,— ми, зуби зціпивши, їм догоджали* (Л. Укр.); *Ольга, зціпивши зуби, тамувала гнів* (Кач.); *Під Сталінградом важче було. Кров'ю обливалися, а вистояли, зціпивши зуби* (Цюпа). **зці́пити зу́би.** *Мотря мовчала, тільки зуби зціпила* (Н.-Лев.); *Отут*

у цеху скажемо напочатку одне одному кілька теплих слів, а потім зціпимо зуби й підемо працювати, аж земля густиме, і рік, і два, і, може, й десять, аж поки вийдемо нагору з темряви й других виведемо (Ю. Янов.).

ЗЯБРА: за зя́бра бра́ти *див.* брати.

ЗЯБРИ: ні луски́, ні зя́бри *див.* луски.

З'ЯВИТИСЯ: з'яви́тися на світ [бо́жий]. 1. Народитися. *З тьми «невідомого» з'явивсь я на світ — і перший віддих, і перший рух мій — в темряві матернього лона* (Коцюб.).

2. Виникнути, поширитися. *Війна примусила всі воюючі та багато нейтральних держав перейти до регулювання споживання. Хлібна картка з'явилася на світ божий, стала звичним явищем, потягла за собою й інші картки* (Ленін); // Вийти друком. *Всяке друковане слово з усіх галузей науки, ..де б не з'явилося воно на світ, мало своє місце на поличках цієї книгозбірні* (Смолич). Синонім: **ви́йти з-під пера́.**

з'яви́тися (появи́тися) на горизо́нті (на о́брії). Стати відомим, помітним де-небудь (у певному середовищі, серед певного кола людей і т. ін.). *Вони* [мамонтовські спектаклі] *зацікавили талановитих художників, і з цього часу на горизонті появилися справжні живописці* (Моє життя в мист.); *Це була маленька на зріст, підстрижена по-хлоп'ячому дівчинка, яка лише минулого літа з'явилася на горизонті* (Земляк). Антонім: **зни́кнути з горизо́нту.**

І

ІГІ: ігі на те́бе *див.* тьху.

ІГРАШКИ: не іграшки. Не легко, дуже складно, тяжко. *Не іграшки, не жарт — В зубах собачих побувати* (Гл.). Синонім: **не жа́рти.** Антоніми: **як плю́нути; як горі́хи лу́щити.**

ІГРАШКУ: за іграшку *що кому.* 1. *з сл.* діста́тися, да́тися *і т. ін.* Дуже легко. *Йосипові і грамота за іграшку далася...* (Мирний).

2. *з сл.* бу́ти. Як заняття, щоб розважитися; як забавка. *Став ходити* [Івась] *біля волів, додивлятися до плуга, до борони. Спершу й це все було хлопцеві за іграшку, а далі увійшло в його щоденні звичаї, близько припало до серця* (Мирний).

не в іграшку. Цілком серйозно, насправді. [Сербин:] *А вона, здається, не в іграшку закохалась у мене* (Вас.). Синонім: **не на жарт** (у 1 знач.).

ІДЕ: аж дим іде́ *див.* дим; **аж моро́з ~ по́за шкі́рою** *див.* мороз; **аж пил ~ хма́рою** *див.* пил; **голова́ ~ о́бертом** *див.* голова; **на то́му сві́ті пайо́к ~** *див.* пайок; **у голові все ~ о́бертом** *див.* все.

ІДЕТЬСЯ: іде́ться в ру́ку *кому.* Кому-небудь щастить у чомусь. *Так усе тепера чогось Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались, вже й виїжджати їх почав* (Гр.).

коли́ на те іде́ться *див.* пішло.

ІДИ: іди́ здоро́в. Форма прощання з побажанням здоров'я. [Федорович:] *Як ти сказав, Васильовичу?* [Васильович:] *Глухар! (Пішов).* [Федорович:] *Іди здоров та ще приходь* (Мик.); *— Прощавайте! — Ідіть здорові. Чіпка пішов шляхом додому; молодиця в хату* (Мирний); *Мотря взяла гребінь, поцілувалася з кумою і подалась до дверей.— Будьте здорові! — Ідіть здорові!* (Л. Укр.).

іди́ з ми́ром (в ми́рі). Форма прощання з побажанням спокою, злагоди та всього доброго. *Тут Юрша спинив його...— Іди в мирі і роби, що знаєш* (Оп.). Синонім: **іди́ з бо́гом.**

іди́ к свиня́м, *лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення ким-, чим-небудь та бажання позбутися, не бачити когось. [Баклаженко:] *Савко!.. Іди к свиням і не повертайся.* [Журавель:] *Так би й казав відразу* (Мик.).

іди́ [собі] геть (на всі чоти́ри ві́три, на чоти́ри бо́ки *і т. ін.*), *лайл.* Уживається для вираження зла, обурення, незадоволення, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь. [Карпо:] *Що Домаха! Домаха — пустяк!* [Мар'я:] *Еге! Добрий пустяк — стілько* [стільки] *літ у його* [нього] *жила!* [Карпо:] *Так що з того, що жила! Мало чого не буває! Звичайне, в кавалерійськім стані... А оженився — на чорта ж вона йому? Іди, голубонько, на всі чотири вітри!* (Пчілка); *Старшина пильно глянув на них* [Гната та Олександру].— *А йдіть ви собі на всі чотири вітри, бо, їй же богу, битиму! — крикнув він* (Коцюб.); *Дорош добре знав, що наполегливою вимогою від зама нічого добитися не вдасться, бо люди такого типу тоді ощетинюються, кричать: «Я тут хазяїн! Я відповідаю!» — і тоді краще з ними не говорити, а зодягай шапку та йди собі на чотири боки* (Тют.). Синонім: **іди́ до чо́рта.**

іди́ [собі] до чо́рта (до бі́са, до ді́лька, під три чорти́, до ли́ха *і т. ін.*), *лайл.* Уживається для вираження зла, обурення, незадоволення чим-небудь, роздратування з приводу чогось, небажання

бачити кого-небудь.— *Іди ти під три чорти!* — *обурюється Роман.— Найшов чим хвалитися — безстидством* (Стельмах); — *Та іди ти під три чорти! — Славчук замахнувся, готовий ударити Рудя* (Голов.); — *Здрастуйте діду,— почулися дзвінкі дитячі голоси з-за куща калини біля сусідньої могили. Григорій випростався — знову хлоп'ята..— Ідіть ви під три чорти, не дражніть мене!* (Довж.); — *Тут не можна пасти коні... Примар звелів щоб...— А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами!* — *вибухнув Замфір* (Коцюб.). Синонім: **іди геть.**

іди́ [собі] з Бо́гом. Форма прощання з побажанням благополуччя, щастя, успіху і т. ін. [Храпко: *(до молодиці):*] *Ну, ото розшукуй його* [чоловіка] *та й прав з його. А до мене чого ти прийшла? Що я тобі допоможу? У мене свої діти... Йди собі з богом!* (Мирний); — *Ну, то йдіть собі з богом...— Ходім,— торкнув соцький Семена, відчиняючи двері* (Коцюб.); // Уживається для вираження побажання позбавитися чиєїсь присутності. *Як тільки він* [Михей] *переступав поріг чиєїсь хати, чоловік або жінка зразу: — О, добре, що зайшли, Михею, може, чарочку? — хай, мовляв, краще вип'є та йде з богом, ніж на язика колись візьме...* (Заруд.). Синонім: **іди́ з ми́ром.**

іди́ [собі] к бісовому ба́тькові (к нечи́стій ма́тері, к чо́ртовій ма́тері), *лайл.* Уживається для вираження зла на кого-небудь, незадоволення, обурення з приводу чогось, бажання позбутися когось.— *По копі з шагом... більше не можна дати* [за хліб] ...— *Іди ти к бісовому батькові,— одрубав Чіпка та й пішов сам до хати* (Мирний); — *Тілько наш чернечий устав кращий од монастирського. У нас скоро чоловіка спантеличить мирська суєта, то в куну або до кози не саджають, а зараз — іди собі к нечистій матері!* (П. Куліш); — *Не шкодуйте* [грошей], *громадяни буржуазія, бо все одно вам приходить кінець.— Василю Назаровичу, ніжніше! — відчайдушно прошипів з президії Тишлер.— Та йди ти к чортовій матері! — не витримав Боженко і крутонув колясочку* [кулемет].— *Що я тобі — артист?* (Довж.).

іди́ [собі] к чо́рту (к бі́су, к ді́дьку *і т. ін.***),** *грубо.* Уживається для вираження зла на когось, щось, незадоволення ким-, чим-небудь, бажання позбутися когось, чогось. *Повернув* [Матюха] *і собі голову,— а то Зінька миску ставила. Хмурий, штовхнув її.— Іди к чорту! Лазиш тут!* (Головко); [Мордохай:] *Совітую* [раджу] *вам сватать Бондарівну... Коли добудете її за жінку — щасливі станете.* [Герцель:] *Іди ти к бісу з своєю радою дурною!* (К.-Карий); — *Йди собі к дідьку з хати! — підняв голос Роман* (Н.-Лев.).

іди́ та знай. Наперед невідомо, що буде. *Мати занедужала і тепер жалкує, що дочку з дому пустила. Іди та знай, де спіткнешся* (Кучер).

ІДОЛА: які́го і́дола *див.* біса.

ІЄРАРХІЧНА: ієрархі́чна драби́на *див.* драбина.

ІЄРИХОНСЬКА: як єрихо́нська труба́ *див.* труба.

ІЖИЦІ: від а́за до і́жиці *див.* аза.

ІЖИЦЮ: прописа́ти і́жицю *див.* прописати.

ІКЛА: вкороти́ти і́кла *див.* вкоротити.

ІМЕНАМИ: назива́ти ре́чі їх імена́ми *див.* називати.

ІМЕНИННИКОМ: диви́тися імени́нником *див.* дивитися.

ІМЕНІ: від і́мені *кого, чого.* За чиїм-небудь дорученням, проханням. *Я, від імені нашого «літературного комітету», звертаюся до Вас з великим проханням прислати до того альманаха якенебудь оповідання своє* (Коцюб.); — *Шановні товариші! Дорогі гості наші!.. Від імені Радянської України вітаю і поздоровляю вас з поверненням на Батьківщину!* (Бабляк).

ІМПУЛЬС: дава́ти і́мпульс *див.* давати.

ІМ'Я: їм [же] ім'я́— легіо́н. Кого-небудь надзвичайно велика кількість. *Ярослав Галан став героєм нашого народу, а його послідовників нині не один і не два, їм ім'я — легіон* (Мельн.).

тріпа́ти ім'я́ *див.* тріпати.

ІНАК: так чи іна́к *див.* так.

ІНАКШЕ: співа́ти іна́кше *див.* співати; **так чи іна́кше** *див.* так.

ІНДИК: як (мов, ніби *і т. ін.***) інди́к,** *з сл.* н а д у́ т и с я, н а п р и́ н д и т и с я *і т. ін.* Сильно, дуже. *Управитель сидить, наприндивсь, як індик* (Панч); *А Карпо й собі надувся, мов індик* (Коцюб.). Синонім: **як сич.**

ІНЕРЦІЄЮ: за іне́рцією. За звичкою, несвідомо, машинально. *Огей механічно, за інерцією хутко вдягається* (Досв.); *Цигарку* [капітан] *за інерцією по-нічному ховав у долоні, а пальцями другої руки ненастанно м'яв заросле підборіддя* (Тих.).

ІНЖЕНЕР: інжене́р людськи́х душ. Педагог-вихователь. *Наша інтелігенція вважає письменників інженерами людських душ* (Талант..).

ІНТЕРЕСІ: лиши́тися при пі́ковому інтере́сі *див.* лишитися.

ІНТРИГИ: плести́ інтри́ги *див.* плести.

ІНША: і́нша мо́ва *див.* мова; ~ **му́зика** *див.* музика; ~ **річ** *див.* річ.

ІНШЕ: не що і́нше, як *див.* що; **співа́ти** ~ *див.* співати.

ІНШИЙ: і́нший бік меда́лі *див.* бік; ~ **мир** *див.* мир; ~ **раз** *див.* раз; **не хто** ~ **як** *див.* хто; **співа́ти в** ~ **тон** *див.* співати.

ІНШИМ: диви́тися і́ншим о́ком *див.* дивитися; **до́ля оберну́лася** ~ **бо́ком** *див.* доля; ~ **ві́тром**

повіяло *див.* повіяло; **~ ра́зом** *див.* разом; **~ ча́сом** *див.* часом.

між (межи́) іншим. 1. Принагідно, без спеціальної мети, користуючись нагодою. *Байдужіше, принаймні зовні, ставився* [Павлуша] *до успіхів Гришкових, хіба що іноді не стримається, ущипливо натякне на «волячі хвости», або так, мовби між іншим, заведе розмову про гімназію* (Головко). Синоніми: **між ділом.**

2. Уживається для позначення побіжного зауваження, доповнення до щойно висловленого.— *Між іншим, ви помічали, з кого виходить найбільше героїв у бою?* (Гончар); *Йому* [М. Горькому], *межи іншим, дуже потрібна книжка Клоустона в перекладі Кримського, але я не можу дістати* (Коцюб.). Синоніми: **до сло́ва мо́вити; до ре́чі** (в 4 знач.).

оберта́тися іншим бо́ком *див.* обертатися.

ІНШИМИ: диви́тися іншими очи́ма *див.* дивитися.

ІНШИХ: ходи́ти по інших стежка́х *див.* ходити.

ІНШІЙ: у тій чи іншій мірі *див.* мірі.

ІНШОГО: з іншого лібре́тто *див.* лібретто; **з ~ тіста** *див.* тіста; **~ ро́ду** *див.* роду.

ІНШОЇ: заспіва́ти іншої *див.* заспівати; **з ~ о́пери** *див.* опери.

ІНШОМУ: в іншому ра́зі *див.* разі.

ІНШОЮ: говори́ти іншою мо́вою *див.* говорити; **тіє́ю чи ~ мірою** *див.* мірою.

ІРЖА: як іржа́ залізо, *з сл.* ї́ с т и, г р и́ з т и, т о ч и́ т и. Дуже, сильно.— *Не злюбила вона нас; не так мене, як Одарку. Було так і їсть, як іржа залізо* (Вовчок); — *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха; гризе мене, як іржа залізо* (Н.-Лев.); — *Нічого — добрі люди. Коли б не стара гаргара, а то всіх, як іржа залізо те, точить...* (Мирний).

ІРЖЕЮ: вкри́тися іржею *див.* вкритися.

ІРОДІВ: іродів син *див.* син.

ІРОНІЯ: іро́нія до́лі, *книжн.* Безглуздий, непередбачений, непояснимий збіг обставин. *Хіба ж не іронія долі: в той час, коли маєш досвід, знання, жадання діяльності.., опинитися раптом тут, в тихій заводі* (Гончар).

ІСКОРКИ: [аж] іскорки в оча́х замиготіли *у кого, чиїх.* Хто-небудь почав дивитись радісно, з інтересом і т. ін. *Мар'я кинулась у горниці за дзеркалом.— Дивися! — сказала, підносячи. Марина присвітила. У Христі аж іскорки в очах замиготіли* (Мирний); *Вперше за весь час* [бесіди] *академік усміхнувся. В очах його замиготіли веселі ясні іскорки* (Собко).

ІСКРА: іскра бо́жа. 1. Талант, видатні здібності, природне обдарування. *Панночка була (і єсть) гарна.. має душу живу, і навіть іскру божу* (Л. Укр.); *Бувало коло заповітного каменю й Меланочка, підліток, сирота безрідна, занедбана й занехаяна по наймах, з душею, що горіла гаряче від тієї божої іскри, яку тільки й зоставила їй у спадщину нещасна мати* (Ю. Янов.).

2. Почуття благородного поривання; високі прагнення. *Який би я був щасливий, якби міг віддати тобі свій вогонь, свою «іскру божу»* (Л. Укр.); *Чого їй бракувало — це іскри божої, що запалює людину на великі діла і надає сміливості її пориванням* (Добр.).

ІСКРАМИ: си́пати іскрами *див.* сипати.

ІСКРИ: [аж] іскри з оче́й си́плються (летя́ть, ска́чуть, кре́шуть *і т. ін.*) / **поси́пались (полетіли, поскака́ли, скакну́ли** *і т. ін.*). 1. Дуже сильно, надзвичайно енергійно. *Іде* [Гаврило] *вулицею поміж тинами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, аж з очей іскри сиплються, думають, що то він їх дратує* (Тют.); *Злий* [Антосьо] *іде, аж іскри з очей скачуть: він же йому дасть* (Свидн.); *Гуцул так розгнівався, що аж іскри з очей поскакали* (Казки Буковини..). Синонім: **аж голова́ загула́.**

2. Уживається для підкреслення чийогось надмірного, надзвичайного гніву. [4-й п о в с т а н е ц ь:] *Чудний той Степан. Як говорить, то аж іскри з очей сиплються* (Ірчан); *Про що саме точно говорив Опанасові Чуприна чи Кравчина, на жаль, ми нічого не можемо сказати.. А без слів тільки видно, що рот у Чуприни чи Кравчини не закривається, з очей аж іскри крешуть* (Довж.); *А пані як гляне на його* [пана],— *аж іскри з очей скакнули, на місці міниться* (Вовчок); *І мовила* [Марія].. *Йому я стану за дитину. Плечми* [плечами] *моїми молодими його старії підопру! — І кинула кругом очима, Аж іскри сипнули з очей* (Шевч.).

3. Відчувати запаморочення від гострого фізичного болю внаслідок удару і т. ін. *І вухо моє покрутив* [дід Григорій] *раз, та тільки хіба ж він уміє так, як отець Олександр? Щоб аж іскри з очей посипались* (Мик.); *Розсердився* [Ентелл] *і роз'ярився.. В висок Дареса затопив: З очей аж іскри полетіли* (Котл.). **іскорки поси́пались з оче́й.** *Пилипко затих, наче заснув. Що се таке? Він почув, наче що стрільнуло в йому; голова ходором заходила, посипались іскорки з очей* (Мирний).

аж іскри летя́ть. Дуже енергійно, завзято, запально, докладаючи всіх зусиль. [Б а б у с я:] *Ну, вже коли й заведуться за що, то аж іскри летять. Мабуть, коли ви голоблями воювали, не так боліло, як вони тепер словами одне одному дошкуляють* (Мик.). **іскри з рук летя́ть.** *Не може не бути* [медалі «Золота зірка»], *бо і Катя-ланкова, і вся її ланка працюють так, що «іскри з рук летять»* (Вишня). Синоніми: **у по́ті чола́; у три по́ти; до деся́того по́ту.** Антонім: **як мо́кре горі́ть** (у 1 знач.).

мета́ти іскри *див.* метати; **о́чі мета́ють ~** *див.* очі.

ІСКРУ: зарони́ти іскру *див.* заронити.

ІСКРЯТЬСЯ: бісики іскря́ться в оча́х *див.* бісики.

ІСПИТ: ви́тримати іспит *див.* витримати.

ІСТИНА: наставля́ти на путь істини *див.* наставляти.

прописна́ (а́збучна *і т. ін.***) істина.** Загальновідома, загальнозрозуміла, елементарна річ.— *Нема чого надто гарячитися,— знизав плечима Черкашин і. почав довгу розмову про надлімітні і нижчелімітні асигнування.— Невже такі прописні істини не відомі начальнику шахти?* (Вол.); *Іноді прописні істини не завадить повторювати* (Автом.); *В глибині душі вона вважала, що Каргатова вимога справедлива: в хімічній лабораторії повинна бути чистота — це ж азбучна істина* (Шовк.); *Азбучна істина, якої товариш Сонцвіт уперто не хоче зрозуміти* (Еллан); *Розвиток дрібного господарства є розвиток дрібнобуржуазний, є розвиток капіталістичний, раз є обмін; це — безспірна істина, азбучна істина політичної економії..* (Ленін).

ІСТИНИ: докóпуватися істини *див.* докопуватися.

ІСТОРІЇ: кóлесо істóрії; повернýлося кóлесо ~ *див.* колесо.

ІСТОРІЮ: відійти́ в ~ *див.* відійти; **влипнути в ~** *див.* влипнути; **вписувати в ~ золоти́ми літерами** *див.* вписувати.

ІСТОТИ: усіма́ фібрами істóти *див.* фібрами.

ІТИ: з літ іти́. Старіти, ставати старішим.— *Та дай же роздивитися на тебе... Сідай де-небудь! Голос молодий І очі теж, а чуб таки посивів... І ти вже з літ ідеш* (Вирган).

іти́ бóєм *проти кого.* Рішуче виступати проти кого-небудь, відстоювати певну думку. *При одній лише думці про те, що донька могла б не пройти по конкурсу, що якісь там інститутські кригогризи могли б завалити її при вступі, майора кидало в лють, і він готовий був хоч зараз іти боєм проти кривдників* (Гончар).

іти́ (бу́ти, ходи́ти) на поводку́ (на пóводі, на припóні, на при́в'язі) *у кого, рідше за ким, чого, чиєму.* Діяти за чиєю-небудь вказівкою, сліпо підкоряючись чиїйсь волі, бути залежним у своїх вчинках від кого-, чого-небудь. *Він* [Микола Щорс] *давав відсіч тим, які йшли на поводку в меншовиків, він приносив і читав книги й брошури, про які раніше в Сновську й не чули — твори Маркса, Енгельса, Леніна* (Скл.); — *Ти мій авторитет підриваєш! На поводку в Гайворона ходиш!* (Зар.); — *Я теж винен у цьому, товариші, коли хочете знати. Так, винен, бо ходив за Перегудою на поводку, потурав йому всі ці роки* (Кучер); *Я знаю: не можна йти на припоні враження читача. Читач не завжди правий* (Смолич); *Палко засуджуючи в присутності Маринки гризотівський спосіб життя, нечесне обивательське животіння своїх батьків, ти* [Дмитро Гризота] *продовжував іти в них на прив'язі* (Речм.).

іти́ в далéку дорóгу. Умирати.— *Я вже, братику,— обернувсь Кирило Тур ізнов до Петра,— покидав зовсім сей світ, набитий бабами та всякими химерами, уже був і ногу поставив на поріг, щоб іти в далеку дорогу, так що ж? Учепились за мене добрі люди і таки вернули назад* (П. Куліш). С и н о н і м и: **покида́ти білий світ; покида́ти грішну зéмлю; іти́ з світу; відпра́витися на той світ.**

іти́ в небуття́ *див.* відійти.

іти́ в нóгу *з ким — чим.* 1. Погоджувати з ким-, чим-небудь свої дії, погляди і т. ін. *Азбукою стало, що письменники повинні вивчити життя, іти в ногу з життям, брати участь у житті і т. ін.* (Рильський); *З тобою вийшов я в дорогу, о краю мій, за тебе б'юсь! Іти завжди з братами в ногу в цей день народові клянусь* (Сос.); *Талановитий поет* [В. Сосюра] *іде в ногу з добою, оспівує душевну красу радянської людини, відгукується на всі животрепетні події і явища в житті Радянської Батьківщини* (Корн.); *Цілий ряд романів, оповідань і нарисів свідчать, що література намагається йти в ногу з сучасністю* (Літ. газ.); *Критика і теорія повинні були б іти в ногу з художньою творчістю, ініціативно втручаючись у її процес і дієво допомагаючи тим силам, які підтримують розвиток самої літератури* (Вітч.). П о р.: **потра́пити в нóгу.**

2. Рівнятися на кого-, що-небудь, стояти на рівні когось, чогось, не відставати. *І все-таки любити цей занедбаний завод можна! Ну, він занехаяний, але ж це зовсім не означає, що не здатний іти в ногу з усією країною* (Шовк.); *Коли вже став* [Іван] *до роботи в цеху, то так і йтиме з усіма в ногу, не зіб'ється* (Кучер); *Майже тисячолітнє соціальне та національне поневолення закарпатських українців позбавляло їх права і змоги йти в ногу з народами, які їх оточували, й іншими частинами своєї нації за горами Карпатами* (Нар. тв. та етн.).

іти́ в одній упря́жці. Спільно діяти, докладаючи певних зусиль у досягненні чого-небудь.— *Як там не є, а нам іти в одній упряжці, Олексію Гнатовичу* (Цюпа); — *Що ж, братенику рідненький, як не крутися, а, видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися* (Стельмах).

іти́ в рóзріз *з чим.* Суперечити чому-небудь, не збігатися з чимсь. *У поодиноких випадках він не може цілком згодитись з усталеною думкою і висловлює свої міркування, що йдуть з нею дещо в розріз* (Нар. тв. та етн.).

іти́ за течіє́ю *див.* пливти.

іти́ (знику́ти) / піти́ (зни́кнути) в непа́м'ять. Забуватися, не згадуватися. [С п і в е ц ь:] *Ісаї пророцтво не справдилось,— мир не настав, Месія не з'явився, пісні його нехай ідуть в непам'ять,*

нехай не дражнять нас... (Л. Укр.); *Він спинявся проти розчиненого вікна в сад, і все, про що думав, зникало у непам'ять* (Кол.); *Слова ті давно пішли в непам'ять* (Мик.); *Про тую жалобу за продану Денисові землю ніхто тепер і не згадував,— вона вже пішла в непам'ять* (Гр.). Синонім: **кáнути в забуттá.**

ітú крізь пáльці *див.* текти.

ітú (летíти) / пітú (полетíти) до чóрта (к чóрту, під три чортú, к бісу), *грубо.* Зазнавати цілковитого провалу; пропадати, гинути. *Часом я сам любуюся собою в дзеркалі, такий маю здоровий вигляд (хоч, знаєш, не завжди, один день, одна тривога — і все летить до чорта) — а в дорозі загублю все* (Коцюб.); *Я тільки жду програми галицької газети, щоб фінал до німецької статті написати на тему: ось зерно нової партії слов'янсько-європейської. Коли це бац! При помочі двох Ваших же делегатів летить к бісу прогресивна газета* (Драг.); *Коли жінки де замішались і їм ворочати* [керувати] *дадуть; ..Прощайсь навік тогді* [тоді] *з порядком, Пішло все к чорту неоглядком, Жінки поставлять на своє* (Котл.). Синоніми: **ітú прáхом** (у 1 знач.); **вилітáти в трубý** (в 1 знач.); **ітú шкере́бе́рть** (у 2 знач.).

ітú (лíзти) / пітú (полíзти) пробóєм (на пробíй). 1. Силою проникати куди-небудь. [Свинельд:] *Нарешті місто загорілося, і тоді знали ми, що все пропало. Тому повернули коні і пішли пробоєм туди* (Оп.); *Старшину Векленка було вбито саме в ті хвилини, коли німці* [фашисти] *полізли на пробій* (Ю. Янов.).

2. Добиватися, досягати чого-небудь, долаючи будь-які перешкоди та докладаючи великих зусиль. *В умінні йти до наміченої мети пробоєм Ользі з Олею не зрівнятися* (Шовк.).

ітú (лягáти) / пітú (лягтú) в [сирý] зéмлю. Умирати.— *Іди собі, мале дитя, у сиру землю, поки не зазнало лиха, іди малим — і краще, і легше* (Мирний); [Наум:] *Не остав мене, господи.. Цілий вік ти мене милував, а на старості, як мені треба було у землю лягати, послав ти мені таке горенько!..* (Кв.-Осн.); [Олексій:] *..Через моє страждання, через людські попрьоки, через непорядки у господарстві.. і не оглянемося, як ляже вона* [Галочка], *моя голубочка, у сиру землю* (Кв.-Осн.). Синоніми: **покидáти грíшну зéмлю; ітú в далéку дорóгу; відпрáвитися на той світ; ітú з світу; покидáти білий світ.**

ітú манівцями *див.* блукати.

ітú на ви, *заст., íрон.* Виступати війною проти кого-небудь. *Тисячі років тому, коли воїни на своїх бенкетах черпали вино черепами своїх противників, навіть тоді перед нападом попереджували ворога чесно й відкрито: іду на ви!* (Гончар); *Благородний і простосердий слов'янин, він* [князь Святослав] *завжди попереджав про свій похід: «хочу йти на ви»* (Довж.).

ітú навпóмацки. Вирішувати, робити що-небудь, не маючи точних знань, не знаючи твердо чого-небудь.— *Без широкої освіти в житті доводиться йти навпомацки* (Добр.).

ітú на все. Не рахуватися ні з чим, не зважати на будь-які перешкоди. *Свідомо йдемо на все.. І може, тому вона, Батьківщина, для нас стає тим дорожча, тим прекрасніша* (Гончар).

ітú назáд. Повертатися до старого, віджилого, до попереднього становища. *А коли боятися іти вперед, це значить іти назад..* (Ленін). Антонім: **ітú вперéд.**

ітú назýстріч смéрті. Бути готовим померти за когось, щось.— *Не тут твоє місце, а з ними, Що смерті назустріч ідуть* (Фр.).

ітú на рожéн *див.* лізти.

ітú (перехóдити) / пітú (перейтú) на той світ. Умирати. [Служебка *(виймає з клунка якесь шмаття):*] *— От шмаття перебратись вам* [в'язню] *за старця, все ж буде ліпше, ніж тюремне рам'я, та й, може, хто побачить — не пізнає, подумає, що старець. Але краще, якби ніхто ніде вас не побачив.* [В'язень *(одягаючись, спинився):*] *Ніхто, ніде? Хіба я йду на той світ?* (Л. Укр.); *Подай же нам, всещедрий боже! Отак цвісти, отак рости, Так одружитися і йти, Не сварячись в тяжкій дорозі, На той світ тихий перейти* (Шевч.). **поперехóдити на той світ** (про багатьох). *Давні товариші його.. деякі вже й на той світ попереходили* (Мирний). Синоніми: **ітú в зéмлю; ітú на нéбо.**

ітú / пітú ва-бáнк. Діяти, ризикуючи всім. *Чи давно лунали голоси, що замишляє він* [Врангель] *авантюру, що із ста шансів на перемогу у нього не більше одного. Один! Але він вірив у цей свій один і тому йшов ва-банк* (Гончар); *З кожним його словом обличчя отамана все більше загострювалось. Він розумів небезпеку надуманої операції, але, як невдаха-картяр, мабуть, вирішив уже іти ва-банк!* (Панч).

ітú / пітú вгóру. 1. Добиватися вищого становища, положення в суспільстві. *«Тепер козаки побиті,— думав Єремія, їдучи до Варшави.. Скрізь безпечно. Хлопи будуть послухáти і робити панщину. Час мені ставати до свого діла. Час мені йти вгору, підніматися високо, як тільки мога! .»* (Н.-Лев.); *Інший би гордився твоїми успіхами, становищем, тим, що йдеш угору, а цей? Рідний батько при людях наклеп на тебе зводить, ГЕСи якісь приліпив, затоплення Скарбного...* (Гончар). Пор.: **вúсоко пітú.**

2. Успішно розвиватися, поліпшуватися і т. ін. *Багатіє, йде вгору «Комсомолець». Торік його доходи досягли 700 тисяч карбованців. Держава дістала від колгоспу 1380 тонн молока, 530 тонн м'яса* (Вітч.); *Діла бідняків швидко пішли вгору* (Григор'єв).

3. Підвищуватися в ціні; дорожчати. *Віск зем-*

ний не мав конкуренції. Віск пішов угору (Фр.).

іти́ / піти́ в ді́ло. Знаходити застосування, використовуватися кимось-небудь. *Відходи лісопилки ідуть в діло.* П о р.: **бу́ти в ді́лі.**

іти́ / піти́ в закла́д. Сперечатися на гроші, на яку-небудь річ і т. ін.— *Може, води в рот понабираємо, Маріє? Понабираємо і в заклад підемо, хто більше вимовчить* (Кучер); *«Я як свисну, дак ще не так,— Остап почав мовить,— Ніхто в світі, в заклад пійду* [піду], *На ногах не встоїть!»* (Укр. поети-романтики..).

іти́ / піти́ ві́йно́ю *на кого.* Агресивно нападати, сперечатися з кимось-небудь. *О. Василь боронив свої права, і йшов війною на Раїсу, обертаючись раптом з слуги божого в слугу Марса* (Коцюб.).

іти́ / піти́ в наро́д. Вести просвітительську діяльність. *Коли Жука звільнили з школи за читання нелегальної літератури, він пішов у народ, вів трудове життя, загартовував свої сили для революційно-демократичної боротьби* (Укр. літ.); *Між молоддю 1860-х років лунав клич «Іти в народ» не лише тому, щоби нести йому освіту, але ще більше для того, щоби вчитися від народу, пізнавати його життя, його світогляд* (Муз. праці).

іти́ / піти́ в хід. Використовуватися, застосовуватися. *Залітали комарі й до палат.. Світилося світло, і починалася запекла війна, йшли в хід рушники, сорочки, простирадла* (Збан.); *Люто сперечаються солдати. Тут уже все пішло в хід: крики, гамір, погрози, лайка* (Довж.).

іти́ / піти́ да́лі. Не зупинятися на чому-небудь, не обмежуватися чим-небудь. *І син і мати догоджали синові багатого дуки: один ждав через його одібрати тепле місце, друга — далі ішла — хотіла поріднитися* (Мирний); *— Тут би варто школу зробити,— говорив Прокіп. Але Гуща йшов далі.— Школу маємо вже, зробім краще народний університет* (Коцюб.).

іти́ / піти́ до віня́. Одружуватися. *Так спали довгими ночами по хатах і клунях старші степові дівчата з хлопцями на досвітках. Аж поки не йшли до вінця* (Мас.); *Після великодня.. і до вінця підемо* (Стельмах). С и н о н і м: **става́ти на рушнику́.**

іти́ / піти́ до рук (у ру́ки, *рідко* **у ру́ку)** *кому.* Хто-небудь легко дістає, добуває, здійснює щось.— *На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей сліпий дід* (Ю. Янов.); *Петра як ватажка у всіх ділах питались. Мовляв, йому все йде до рук, уміння в нього й віра* (Дор.); [Н е ч и п о р е н к о:] *Фортунить вам, Маріє Кирилівно, просто інший раз аж не віриться. Кожна справа ніби сама в руки вам іде* (Лев.); *А! Який той Терешко щасливий! Йому все йдеться! Все йому йде в руку! І сливи швидко ростуть!* (Н.-Лев.); *Наука в Остапа Тура Гнатові Яворському пішла в руку* (Чорн.).

іти́ / піти́ з ди́мом. Горіти, пропадати. *Не один вельможний магнат хапався за голову, бачачи, як іде з димом його добро* (Пригара); *Стара батьківська хата ще в війну з димом пішла* (М. Ол.); *Увесь кількатисячний маєток, нагарбаний за кілька літ, пішов з димом* (Фр.).

іти́ / піти́ з [цьо́го́] сві́ту (сві́та). Умирати. *Прощай, ряба кобило! Через тебе з світу іду* (Укр.. присл..); *Поставили громадою Хрест над сиротою Й розійшлися... Як билина, Як лист за водою, Пішов козак з свого світа* (Шевч.). С и н о н і м и: **покида́ти бі́лий сві́т; покида́ти грі́шну зе́млю; іти́ в дале́ку доро́гу; іти́ в зе́млю; відпра́витися на той сві́т.**

іти́ / піти́ ко́лесом. Різко і швидко змінюватися.— *Ще батько мій.. перекочував із села в Пітер, поступив на цей завод; так і пішло потім — колесом: чотирнадцяти років я вже працював на заводі* (Головко); [Р и н д я:] *А я не знаю, Антоне Тимофійовичу, як без вас на світі жити буду.* [К р я ж:] *Так, як і жив..* [Р и н д я:] *Не до сміху мені. Вся моя біографія може зараз колесом піти...* (Зар.).

іти́ / піти́ ку́рсом *яким.* Бути послідовником кого-небудь, відстоювати, пропагувати ті самі ідеї. *Він був щасливий, що і йому несподівано випала місія йти тим же курсом, нести нашу правду до далеких берегів чужого світу* (Дмит.).

іти́ / піти́ навпросте́ць (навпрошки́, *діал.* **направці́).** Говорити, діяти прямо, відверто.— *А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьманувати.— Як же се так? .. А Сомко, бачте, навпростець іде, не хоче нікому придіте поклонімося* (П. Куліш); *Беручи адресу, Кроква спитав: — Чому вас так цікавить Леонід Потапович? Данило вирішив іти навпростець: — Я поважаю людей щирих* (Дмит.); *На.. зборах він пішов навпрошки, бо підготувався й був упевнений у перемозі* (Мушк.); *Бачачи, що Тищенко у його слід ступати відмовляється, пішов* [Майдан] *направці: — Давай поговоримо* (Мушк.).

іти́ / піти́ на же́ртву. Поступатися своїми інтересами, відмовлятися від своїх вигод задля когось, чогось. *І чого б тільки вона* [Надійка] *не зробила, на які тільки жертви не пішла, щоб тільки знову побачити його поблажливу усмішку* (Коз.).

іти́ / піти́ назу́стріч 1. *кому і без додатка.* Виявляти увагу до кого-небудь, підтримувати когось; сприяти, допомагати. *Наші індійські друзі завжди йшли нам назустріч. Хочете подивитися фабрику? Будь ласка. Хочете заїхати в село? Просимо* (Минко); *У колгоспі йдуть назустріч тим випускникам шкіл, які прагнуть продовжувати навчання* (Ком. Укр.); *Найгірше — знову просити директо-*

ра. Степан Гаврилович добра людина, в усьому йде назустріч, але ж треба і міру знати (Дмит.).

2. *чому.* Не зупинятися, не відступати перед чим-небудь. *Завдання, які сьогодні стоять перед нами, вимагають не відступати перед труднощами, невдачами, а сміливо йти назустріч їм для того, щоб перемагати їх* (Рад. Укр.).

ітú / пітú на нéбо. Умирати. [Семпроній:] *Про віру я перечитись не буду, але ж гадаю, що не всі готові на небо йти...* (Л. Укр.). Синоніми: **ітú в зéмлю, ітú на той світ.**

ітú / пітú на (під) кýлі. Бути, опинятися в зоні обстрілу, потрапляти під обстріл. *Яремчук встав з постелі і підступив до вікна.. Що йому робити? Може вискочити на горище і криком покликати на допомогу? Але хто почує і хто наважиться піти під кулі* (Хор.); *— Намучились ми з нею,— промовив старий..— Просто під кулі йде, хотіла, щоб убило* (Гончар).

ітú / пітú напролóм. Переборюючи всі перешкоди, діяти рішуче, всупереч кому-, чому-небудь. *Коли Катерина щось вирішувала — ніщо вже не могло її зупинити. Вона не визнавала ніяких перешкод, йшла напролом і добивалася свого* (Перв.).

ітú / пітú на пропáще. Діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки. [Кай Летіцій:] *От сам ти* [Руфін] *бачиш — даремне проти цезарства змагатись. Чи друг йому, чи ні,— миритись мусиш,— ти ж не одважишся йти на пропаще, то краще йти на щирий мир, як я, та вже й служить республіці чим можеш* (Л. Укр.).

ітú / пітú на прю *з ким — чим.* Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь. *Радянський народ, не вагаючись, пішов на прю з фашизмом;* // Суперечити.— *Та хіба ж це качки — мурмотів собі під ніс Дмитрик.— Одно воображеніє... Умаляв свій гріх Дмитрик Хекало, племінник Сидора та Терентія, тих самих, що з ними рідко хто в Козачому Валу ішов на прю* (Рудь). Пор.: **ставáти на прю.**

ітú / пітú на рýку *кому.* Бути корисним, вигідним, сприяти кому-небудь в чомусь. *Та громадська рада була в цілім повіті найтвердша та й при жадних виборах не йшла старості на руку* (Март.); *— Рвався мій середущий у трактористи? Що ж, колгосп і тут мені пішов на руку* (Козл.).

ітú / пітú на смерть. Не боятися загинути, бути готовим на самовідданий вчинок заради кого-, чого-небудь.— *На смерть ішов, ну, а такого ще не бачив. І що його робити, то вбийте мене — не скажу* (Мик.); // Віддати життя, умерти. *Я вас* [батьків] *люблю великою любов'ю, Бо добре знаю вашу міць і твердь, бо знаю, що за правду ви готові Самі піти на муки і на смерть* (Павл.).

ітú / пітú своéю дорóгою. Діяти самостійно, незалежно, не піддаючись чужому впливові. *Люди, здатні досі перебігати між буржуазією і пролетаріатом, можуть говорити, що хочуть. Ми йдемо своєю дорогою* (Ленін). Антоніми: **ітú слíдом; ітú второ́ваними стежкáми.**

ітú / пітú слíдом *за ким* **(по слідáх** *чиїх*). Діяти, робити що-небудь так, як хтось, наслідувати кого-небудь.— *Не хочу йти слідом за своїм двоюрідним братом* (Стельмах). Синонім: **ітú второ́ваними стежкáми.** Антонім: **ітú своéю дорóгою.**

ітú / пітú у відкрúту. Нічого не таїти, не приховувати від когось. *Якби не вона, він пішов би у відкриту, ну тоді — чи пан чи пропав* (Літ. Укр.).

ітú / пітú шкерéбéрть. 1. Складатися не так, як треба, відбуватися всупереч звичайному порядку. *На станції в цей день панувала повна анархія, все йшло шкереберть* (Гончар); *Неприємно Катерині Петрівні, що через неї бухгалтерія шкереберть іде* (Вишня); *Як тільки з'являвся біля неї Ілько, відразу все йшло шкереберть* (Збан.); *Пішло життя шкереберть* (Мирний).

2. Не здійснюватися, порушуватися, руйнуватися. *При зустрічі всі докори якось вилетіли їй з голови. Все заготоване пішло шкереберть* (Гончар); *Кохалася з Ясенем.. Либонь, і на весілля заносилося. І раптом все пішло у них шкереберть* (Ю. Бедзик); *Згадав, що той моток так і залишився там, на складі, коли вони вантажили стовпи для радгоспної лінії електропередач, отже, всі надії пішли шкереберть* (Літ. Укр.); *І всі його* [Дорощука] *помисли підуть шкереберть* (М. Ю. Тарн.). Синоніми: **ітú до чóрта; ітú прáхом** (у 1 знач.); **вилітáти в трубý** (в 1 знач.).

ітú по гаря́чих слідáх. Реагувати, відгукуватися на що-небудь, не гаючи часу, а відразу після того, що відбулося, сталося. *Революційна епоха вимагала від сатириків, крім всього іншого, ще й надзвичайної оперативності, швидкої реакції. Щоб не відстати від вимог часу, письменники повинні були йти по гарячих слідах* (Рад. літ-во).

ітú попéреду. 1. *кого, чого.* Очолювати кого-, що-небудь, бути на чолі когось, чогось. *В турнірній таблиці футболісти «Динамо» йшли попереду.*

2. *у чому.* Бути передовим у чому-небудь. *Досвідчені майстри повинні йти попереду в виробничому житті.* Антонім: **пáсти зáдніх.**

ітú по рíзних стежкáх *див.* ходити.

ітú (похóдити) з глибинú душí (сéрця). Відзначатися щирістю, відвертістю, проникливістю. *Татаєв вдивлявся в ці знайомі риси суворих, зморшкуватих облич, він знав, що слова промовців йдуть з глибини серця, знав, що додержать залізничники своєї обіцянки* (Донч.); *Я* [Нестор] *осторожний* [обережний] *і не люблю на не підготований відповідно грунт класти те, що мені дороге й цінне й походить з глибини душі* (Коб.); *Марія й сама не пам'ятає, як вона наважилась вигукнути оті слова, що йшли з глибини серця* (Цюпа).

ітú прóти течíї *див.* пливти.

іти́ (розліта́тися) / піти́ (полеті́ти, розлеті́тися) пра́хом. 1. Пропадати; руйнуватися, гинути, зникати (про предмети, речі і т. ін.). [Г а н ж а:] *Оскуділа земля, усохло вим'я для нас недостойних... бо загалом усе йде прахом* (Вол.); [К о б з а р:] *Була в мене своя сім'я, худоба,— та все те прахом пішло!* (Мирний); *Нема добра. Прахом пішло. Стоять одні кам'яні черева* (Тют.). С и н о н і м: **виліта́ти в трубу́** (в 1 знач.); **іти́ до чо́рта; іти́ шкере́бе́рть** (у 2 знач.).

2. Не здійснюватися, не збуватися (про мрії, сподівання і т. ін.). *Прахом пішли сподівання Борулі стати дворянином* (Мартич); — *Як побралися ми з своєю старою — хороше було. Ех, скільки ми тоді перемріяли. І ось воно все пішло прахом* (Кол.).

іти́ (ру́хатися) впере́д. Поступально розвиватися, досягаючи вищого рівня. *Молодь завжди була ворогом застою, консерватизму, ворогом всього, що заважає рухатися вперед* (Рад. Укр.). А н т о н і м: **іти́ наза́д.**

іти́ сте́жкою *див.* піти.

іти́ (ході́ти) / піти́ второ́ваними (проте́ртими, прото́птаними *і т. ін.)* **стежка́ми.** Діяти так, як хтось раніше діяв, наслідувати, повторювати дії, вчинки, погляди і т. ін. своїх попередників. *Леся Українка не намагається йти второваними стежками, вона шукає нових шляхів і власне тому не використовує вже готових перекладів* (Рад. літ-во); *Сьогодні четвертий (останній, рішучий) дослід. Або друга фракція буде без шкідливих домішок... або йому, Розенбергу, доведеться ходити слідом за Русевичем тими ж уторованими стежками* (Шовк.). **піти́ проте́ртою сте́жкою.** — *Мабуть, як і дід, прадід та батько, покрутишся, поки молодий, а там — і собі протертою ними стежкою підеш...* (Мирний). С и н о н і м: **іти́ слі́дом.** А н т о н і м: **іти́ своє́ю доро́гою.**

іти́ (ходи́ти) / піти́ з торба́ми (з то́рбою). Жебрати, просити милостиню. *Бодай пани панували, бодай пани жили, Бодай вони межи люди з торбами ходили* (Україна..); — *Не дав вдовиці утопиться, Не дам же й з торбою ходить,— Сказав Максим* (Шевч.); *Все доконечно треба знати і наперед з кождим крейцаром обчислитися, коли тато не хочуть піти з торбами* (Фр.); *Текля.. сама залишилась з дитиною на руках, і коли б не такі сусіди, як родина Крикливця, то давно б уже з торбою пішла по хатах* (Мур.). С и н о н і м и: **іти́ на же́бри; ходи́ти по ми́ру; по лю́дях ходи́ти.**

іти́ (ходи́ти) / піти́ на же́бри (по же́брах, у же́бри). Просити милостиню. *Поклонились дідичі графові за таку високу ласку та й вийшли з палацу, наче громом прибиті. Йшли до графа дідичами, а вийшли від нього старцями: хоч бери торби та йди на жебри* (Н.-Лев.); *Бодай пани панували, бодай пани жили, Бодай пани до циганів на жебри ходили* (Україна..); *Два єго* [його] *сини вигнали з дому.., він пішов на жебри* (Фр.); [К'с е н я:] *Робила, поки могла, а далі пішла по жебрах* (Фр.). С и н о н і м и: **іти́ з торба́ми; ходи́ти по ми́ру; по лю́дях ходи́ти.**

іти́ (ходи́ти) / піти́ одніє́ю (ціє́ю ж) сте́жкою *з ким.* Займатися тією ж справою, що й інший, наслідувати кого-небудь. *Її батько не раз і не двічі нахиляв зятя, щоб той ішов з їм* [ним] *однією стежкою* (Гр.); *Мій брат був літературним працівником, я теж, напевне, піду цією ж стежкою...* (Вол.). А н т о н і м: **ходи́ти по рі́зних стежка́х.**

іти́ (ходи́ти) / піти́ під ру́ку *чию* **(під руко́ю** *чиєю***).** Слухатися кого-небудь; рахуватися з чиєюсь думкою; коритися комусь. *Та й не лише панни, а й кавалери радо йдуть під мою руку. «Як панна Маня скаже, так і буде»* (Фр.); *Доки жив старий Швайка, сини ходили під його рукою, як воли в плузі* (Панч). С и н о н і м: **танцюва́ти під ду́дку.**

іти́ шляхо́м (по лі́нії, лі́нією) найме́ншого о́пору. Діяти, уникаючи будь-яких труднощів, перешкод. *Адже мислити і відчувати сьогодні так само, як і вчора, по-старому,— найлегше, бо це означає йти шляхом найменшого опору* (Рад. літ-во).

ІУДИ: поцілу́нок Іу́ди *див.* поцілунок.

ІУДИНЕ: іу́дине пле́м'я *див.* плем'я.

ІУДИНІ: іу́дині срібняки́ *див.* срібняки.

Ї

ЇВ: як (мов, ні́би, на́че *і т. ін.*) **три дні (ти́ждень** *і т. ін*) **[хлі́ба] не їв.** 1. Дуже повільно, мляво. *Чвала, як три дні не їв* (Укр.. присл..); — *Працює ця наволоч, наче не їли тиждень!* — *промовив раптом оберст, рукою кинувши на яр* (Автом.).

2. Тихо, неголосно. *Говорить так, як три дні хліба не їв* (Номис).

ЇВШИ: не ї́вши, не пи́вши. Голодний.— *Куди це так рано? Не ївши, не пивши* (Мушк.).

ЇДА: їда́ не бере́ться *кого.* У кого-небудь пропав апетит, не стало апетиту. *Вже й їда його* [пса] *не береться, звісив голову і ходить мов сам не свій* (Фр.).

ЇДОМ: їдо́м ї́сти *див.* їсти.

ЇДЯТЬ: з чим його́ (її́ *і т. ін.*) **їдя́ть.** Що це таке.— *Візьміть мене. За Миколи я й не чув про газету, не знав, з чим її їдять, а тепер от — читаю* (Речм.).

соба́ки не їдя́ть *див.* собаки.

ЇДЬМА: їдьма́ ї́сти *див.* їсти.

ЇЖ: хоч вовк траву́ їж *див.* вовк.

хоч зе́млю їж. Уживається для підкреслення чиєї-небудь непоступливості, упертості і т. ін.— *А ти знаєш мою Ганну: сказала, як одрубала! Хоч землю їж — все одно не вступить! Характер у неї...* (Рєзн.).

ЇЖАКА: сі́сти на їжака́ *див.* сісти.

ЇЖАЧИХ: держа́ти в їжа́чих рукави́цях *див.* держати.

ЇЖУ: лихи́й на ї́жу *див.* лихий.

ЇЗДИТИ: ї́здити (ката́тися) на горбі́ *чиєму* **(ве́рхи** *на кому***).** Повністю підкоряти кого-небудь своїй волі, владі. *Ледачий він* [кінничий] *був, усе на моїм горбі їздив* (Мур.); *Відчитав* [Хома Варю] *за Луценка, дав здачі й за Кузьму. Доки шуряк їздитиме на його горбі? Ні! Так не буде!* (Грим.); *Вони на нас скоро верхи їздитимуть! ..Не можна їм попускати!..* (Гр.).

ЇЇ: Бог би її́ скара́в *див.* Бог; **Бог ~ зна́є** *див.* Бог; **ви́йти на ~** *див.* вийти; **ді́дько ~ зна́є** *див.* дідько; **з чим ~ їдя́ть** *див.* їдять; **~ зве́рху** *див.* моє; **не по ~** *див.* його; **не узя́в ~ біс** *див.* біс; **побі́й ~ хрест** *див.* хрест; **так ~** *див.* так; **та ну ~ к бі́су** *див.* бісу; **чорт ~ ма́тері** *див.* чорт; **чума́ ~ зна́є** *див.* чума; **щоб ~ писа́чка списа́ла** *див.* писачка.

ЇЙ: Бог їй суддя́ *див.* Бог; **де вже ~** *див.* де; **тря́сця ~ у печі́нки́** *див.* трясця; **хай ~** *див.* хай; **хай ~ аби́що** *див.* абищо; **хай ~ біс** *див.* біс; **хай ~ враг** *див.* враг; **хай ~ вся́чина** *див.* всячина; **хай ~ ді́дько** *див.* дідько; **хай ~ цур** *див.* цур; **хай ~ чорт** *див.* чорт; **хіба́ ~ повила́зило** *див.* повилазило; **цур ~** *див.* цур.

ЇЛИ: бода́й вовки́ тебе́ ї́ли *див.* вовки.

ЇМ: де вже їм *див.* де; **дия́вол ~ в печі́нки́** *див.* диявол; **~ ім'я́— легіо́н** *див.* ім'я; **хай ~ біс** *див.* біс; **хай ~ ді́дько** *див.* дідько; **хай ~ ха́ле́па** *див.* халепа; **хай ~ цур; цур ~** *див.* цур.

ЇСТИ: за сім верст киселю́ ї́сти. Витрачати багато зусиль на справу, яка не має суттєвого значення. *Виступити на семінарі не довелось, тому і вийшло за сім верст киселю їсти.*

ї́сти біду́. Жити в нужді, в неволі; терпіти будь-які утиски. *Вашими б, д. Франко, устами та мед пити! Але ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще не рік, не два їсти біду, поки здобудемо.. політичну волю..* (Л. Укр.).

ї́сти / з'ї́сти живце́м *кого і без додатка.* Не давати спокою, настирливими доріканнями, лайкою допікати когось. *Що техніка, прогрес? Нащо ці хмародряпи, коли людина тут людину живцем їсть?..* (Сос.); — *В кінці вересня маю платити до банку. Як не заплачу, то з'їдять мене живцем!* (Коцюб.). Синонім: **без вогню́ вари́ти.**

ї́сти казе́нний хліб. Жити за рахунок держави. *Довелося їй на старість казенний хліб їсти.*

ї́сти (лови́ти, хапа́ти) / наї́стися (налови́тися, нахапа́тися) дрижаки́ (дрижакі́в). Тремтіти від холоду, страху. *А Пархім ходить та голодний дрижаки їсть по холодній зорі, не маючи у віщо і одягтись* (Кв.-Осн.); *Десять, двадцять хвилин... Бере морозець. І я зі сну їм дрижаки* (Бузько); *Перебрів* [Тарас Демидович] *усе озеро — води всього по шию. Виліз, одягався, ловлячи дрижаків* (Збан.); — *На дорогу не дала* [жінка] *мені теплої одежі, так і випхнула в одній сорочці, а тепер хапай дрижаки* (Н.-Лев.); — *А ти замерз, либонь? — плескав по плечі Заруба.— Наївся дрижаків у кабінеті?* (Кучер). **лови́ти дрижака́.** *Лежу, не дихаю і не сплю — дрижака ловлю* (Ковінька). Синоніми: **вибива́ти зуба́ми чечі́тку; дрижаки́ пробира́ють; дрижаки́ пробіга́ють; бере́ на дрижаки́.**

ї́сти мордачі́ (духопе́ли). Одержувати стусани від кого-небудь. *Люди почали умовляти старосту, щоб змилостивився над чоловіком. Але начальство вперлося на своєму, бо йому не хочеться їсти мордачі від станового* (Стельмах); — *От побачиш, що й далі духопели від нас їстимуть, та таки й не дамо нам у кашу наплювати* (Гр.).

ї́сти не про́сить *див.* просить.

ї́сти о́близні. Заздрісно дивитися на що-небудь принадне, але недоступне. [Юда:] *Я дбав про харч, про хату для гурту цілого і про старців, що меткою за нами волочились, а сам голодний, збіганий, як пес, їв облизні та думкою, як дурень, мав багатіти...* (Л. Укр.).

ї́сти (поїда́ти, же́рти, пожира́ти) очи́ма (о́ком) *кого, що.* 1. *тільки кого.* Невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті і т. ін.). *І знайшли царю дівчину З іорданських берегів, Прехорошу, мов картину, Цар її очима їв* (Черн.); — *Уже всі помітили, як заспіваєш, він стає сам не свій. Очима тебе їсть, а обличчя — як у святого на іконі* (Речм.); *Парубки мовчки одійшли.., стали один проти одного, схрестили похмурі погляди.— Кажи, що маєш,— Дзвонар їсть очима Щербину і мимоволі стискає кулаки* (Стельмах); — *Стань, Олесю! Вона раптово зупинилася, дивуючись з його забаганки, а він поїдав її очима* (Тарн.). Синонім: **же́рти о́ком.**

2. Дуже уважно, прискіпливо розглядати кого-, що-небудь, виявляючи при цьому цікавість, певний інтерес, стежити за ким-небудь. *Емене так і їла очима провідника. А він, круто упершись рукою в бік, випинав золотом шиті груди* (Коцюб.); *Урядник порівнявся, придержав коня, пригнувся до людей: — Ви нічого не знаходили сьогодні? — їсть очима і Мар'яна і Матвія.— Та нічого, а ви щось загубили? — і собі запитав Мар'ян* (Стельмах); *Захекані від бігу, ми спинились поодаль, зачудованими очима буквально їли і небачену машину, і панів* (Минко); *Генерал,*

розглядаючи штурмовиків, зупинився навпроти Хоми. Подоляк їв його очима.— Тугіше підпережіться,— зауважив генерал (Гончар); *Виявилося, що він* [фельдфебель] *уміє хвацько стукати закаблуками, в одну мить ховати свою люльку в кишеню шинелі, викидати вперед руку, пожирати очима начальство* (Загреб.).

ї́сти про́сить *див.* просить.

ї́сти сухи́й хліб. Жити у нестатках, у бідності, нужді. *Люди зі своєї роботи щось мають, а ти весь вік сухий хліб їси* (Тют.).

ї́сти хліб. 1. Мати все необхідне для життя. *Я торгую яблуками і з того хліб їм* (Стар.).

2. *чий.* Бути на чиємусь утриманні, забезпеченні.— *Я краще кози доїтиму.., а не буду їсти його хліба!* (Коцюб.).

ї́сти чужи́й хліб. Бути на чиїх-небудь харчах. *Незвичним було для нього їсти чужий хліб.*

на при́пічку ка́шу ї́сти. Бути в дитячому віці, бути малолітнім. *Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а вона* [Параска] *вже ганяла по вулицях та по досвітках за хлопцями* (Н.-Лев.); *Про одруження ніколи й мови не заводив* [Грицько].. *А якщо дівчина сама бувало підведе його до цієї теми, признавався одверто: «Моя молода ще на припічку кашу їсть!»* (Головко); *— А ти ж вийдеш за мене? — вигукнув він* [Мусій].. *Вона* [Настя] *спробувала перейти на жартівливий тон.— Е-е! Куди там мені! Твоя доля ще на припічку кашу їсть* (Речм.).

неда́ром хліб ї́сти. Приносити користь. *Він аж плечі розправив від гордощів за сина.., його син знає, для чого живе, він недаром їсть хліб народний...* (Гончар). **ду́рно хліб ї́сти.**— *Нічого не робиш, ледащо! Дурно хліб мій їси.* Антонім: **хліб перево́дити.**

поїдом (ї́дьма́, їдо́м) ї́сти *кого і без додатка.* 1. Не давати кому-небудь спокою нестримними доріканнями, лайкою; допікати. *Марина ця була взаміжжю у великій та лихій сім'ї, де її, як дівку, відкілясь здалеку взяту, поїдом їли* (Григ.); *Що вже боялася* [Зінька] *після тієї ночі: думала, прожене Матюха. Коли ж ні. Тільки поїдом їсть, слова не скаже без образи* (Головко); *Кіндрат таки не втерпів, купив хустку. Він знав, що жінка і лаятиме його, і радітиме, і поїдом їстиме — бо потрібні же гроші на інше* (Гуц.); *Невістка їдьма їсть бабу та діда* (Барв.); // Висловлювати незадоволення ким-небудь. *Деякі з моїх личних* [особистих] *приятелів-суперечників українофілів почали поїдом їсти мене, нащо я, будучи космополітом, берусь до такого щиро національного діла, як виховання народних учителів* (Драг.).

2. Завдавати моральних страждань, мучити (про думки, почуття і т. ін.). *Поїдом їла нудьга, бо відчував* [Микоша] *у собі якісь сили й не знав, до чого їх докласти* (Полт.). * Образно. *Господи, глянь на сирітськії сльози! Моляться люди в одно: Поїдом їсть нас зима та морози,— Весну нам треба давно!* (Щог.).

3. Дуже дошкуляти, подразнюючи. *Нам остогидли переднівки .. в невимочених скиртах, де весь день над самим вухом шарудять, трублять зерно миші і від того не можна заснути, а потім ще кілька днів поїдом їдять остюки* (Земляк).

се́рце ї́сти. Переживати, журитися, каратися, мучитися.— *Я сама на себе гніваюсь...— Ото вже й не варт,— вихопилась Соломія.— Нащо тобі серце їсти. Воно ще молоде...* (Кучер).

хліб ї́сти *див.* переводити.

ЇСТЬ: со́ром їсть о́чі *див.* сором.

ЇХ: враг їх зна́є; враг ~ ма́тері *див.* враг; **дия́вол ~ зна́є** *див.* диявол; **дідько ~ зна́є** *див.* дідько; **зна́ю —** *див.* знаю; **ма́тері ~ біс** *див.* біс; **ма́тері ~ хи́ря** *див.* хиря; **назива́ти ре́чі ~ імена́ми** *див.* називати; **не узя́в ~ біс** *див.* біс; **поби́й ~ хрест** *див.* хрест; **так ~** *див.* так; **та ну ~ к бі́су** *див.* бісу; **хто ~ зна́є** *див.* хто; **чорт ~ зна́є** *див.* чорт.

ЇХАТИ: ї́хати (поверта́ти) з я́рмарку (з то́ргу). Ставати немолодим; старіти. *Безнадійні думки, що не на ярмарок він їде, а з ярмарку — отже, ні на що більше сподіватися, бо все найкраще, всі творчі вершини лишилися десь далеко позаду...* (Шовк.); [Марина:] *Але ж года твої такі, що не на ярмарок їдеш, Прокопе, а вже порядно, як з ярмарку повертаєш* (Корн.).

ї́хати по нау́ку. Запозичувати, переймати досвід. *Аж не віриться, що тепер Новоселиця до Ковалівки по науку їздить. Диво та й годі* (Кучер).

ЇХНІЙ: ї́хній брат *див.* брат.

ЇХНЯ: пра́вда ї́хня *див.* правда.

Й

ЙДЕ: аж луна́ **йде** *див.* луна; **ді́ло ~** *див.* діло.

не йде в го́лову *кому.* Хто-небудь не засвоює, не сприймає, не запам'ятовує що-небудь. [Галя:] *Не всякому, папочко, та наука дається. Інший, бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову* (Мирний).

не йде в го́лову; не ~ в рот; не ~ з голови́ *див.* лізе; **не ~ з па́м'яті** *див.* виходить

не йде на (в) ду́шу *кому і без додатка.*

1. Хто-небудь не має бажання до чого-небудь; комусь не хочеться чого-небудь, не подобається щось. [Кобзар:] *Та воно коли на душу не йде, то ти й не силуй.* [Герасим:] *А що тобі жалко* [горілки]? (Мирний); — *Чогось не їсться мені, брате...— А ти все-таки їж...— Не йде на душу... Кирило щось не доказував* (Рудь); *Мені стає веселіше. Але пісня не йде на душу* (Н.-Лев.); *Видно було, що погода гнітить його і робота не йде на душу* (Коз.); *Сів сотник Костомара обідати, да й страва йому в душу не йде* (П. Куліш). **йде на дýшу.** *Тихій та смирній дівчині йшла на душу пісня* (Н.-Лев.); *Пріська не обідала. Де вже та страва ітиме на душу, коли, може, з завтрашнього дня нічого буде кусати?* (Мирний); Синонім: **душá не приймáє** (в 1 знач.).

не йде на дýмку *кому.* Хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь. *Рано звечора погасили світло син з матір'ю. Рано звечора вони полягали спати, натомлені денними пригодами. Отже сон не йшов обом їм на думку* (Мирний); *Дівчатка поснули, чекаючи вечері: старі сумували, і їжа не йшла їм на думку* (Коцюб.); *Настя сіла на лаві й задумалась.. Сіли вечеряти. Насті їжа й на думку не йшла* (Н.-Лев.); **йде на дýмку.** *Він милувався зеленим зіллям та квітками, і разом з тим йому на думку йшла молитва, бо він був дуже богомільний, як і його мати* (Н.-Лев.).

сон не ~ на óчі *див.* сон; **чýтка ~** *див.* чутка; **шматóк не ~ в гóрло** *див.* шматок.

ЙДЕТЬСЯ: кудú вонó йдéться *див.* воно.

ЙНЯТИ: не йняти / не пойняти віри *кому, чому і без додатка.* Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь.— *А ти не дуже йми віри людям. Я страшний тільки для ворогів* (Н.-Лев.); *Почав я пояснять бабам, по що я приїхав і що то за машина, але де там! Не ймуть віри, все своє плещуть* (Коцюб.); *Він був безугавно веселий, і хто його не знав,— не йняв віри, щоб цей, здавалось, безпечний сміхун був батьком багатьох дітей і революціонером ціле своє життя* (Досв.); *Не хотілося йняти віри чуткам, якось не вкладалося в голові, що криничанська співуча її ровесниця і таємнича бандитка Ганнуся — це одна і та ж людина* (Гончар). **віроньки не йняти.** *У ворота хтось возом уїжджає. Глянула, та й очам своїм віроньки не йму. Се ж мій братічокріднесенький!* (Вовчок). **йняти / пойняти віри.**— *Хі! Та я Грицькові йму віри більше, ніж собі! Коли мені вірите, то йому й поготів! — одказав той* (Гр.); *Василь пригадав слова Кабанцеві і пойняв йому віри* (Мирний). Пор.: **не діймáти віри.**

ЙОГО: бідá його знáє *див.* біда; **біс ~ бáтька знáє; біс ~ знáє; біс ~ мáтиме** *див.* біс; **бісú ~ бáтькові** *див.* біси; **Бог би ~ скарáв; Бог ~ знáє** *див.* Бог; **бодáй ~ болячкú з'їли** *див.* болячки; **вихóдити на ~** *див.* виходити; **враг ~ берú; враг ~ знáє; враг ~ мáтері** *див.* враг; **господь ~ розберé** *див.* господь; **грець ~ знáє** *див.* грець; **диявол ~ знáє** *див.* диявол; **дідько б ~ взяв; дідько ~ знáє** *див.* дідько; **дій ~ мáтері** *див.* дій; **знáю ~** *див.* знаю; **з чим ~ їдять** *див.* їдять; **~ звéрху** *див.* моє; **~ діло; ~ діло сторонá** *див.* діло; **кий ~ біс** *див.* біс; **лúхо ~ берú; лúхо ~ знáє** *див.* лихо; **марá ~ знáє** *див.* мара; **мáтері ~ дýля** *див.* дуля; **мáтері ~ ковінька** *див.* ковінька; **мáтері ~ хиря** *див.* хиря; **не в ~ прáвилах** *див.* правилах; **не ~ діло** *див.* діло; **не ~ клóпіт** *див.* клопіт; **не ~ рóзуму діло** *див.* діло.

не по йогó (її *і т. ін.***).** Не так, як хто-небудь бажає, хоче; не подобається комусь.— *А що, дідусю,— перервав я мовчанку.—.. А чи не траплялося вам, у лісі живучи, зі справжніми злодіями стяватися* [стрічатися], *з такими, що не пожалує й ножаку в спину встромити, як діло не по його?* (Хотк.); *Наталя стиха скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно. Ніяк вона тій княгині не догодить, ніяк не втрапить зробити по її* (Вас.). **не по йомý.** *Еней, похнюпившись, дослухався, Сивилла що йому верзла, Стояв, за голову узявся, Не по йому ся річ була* (Котл.).

не узяв йогó біс *див.* біс.

ну йогó. Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, вчинків, незадоволення кимось. *До кошового підбіг запорожець, облитий окропом, з запорошеними очима.— Ну його з такою війною! Поливають гарячими помиями та піском, начебто не козаки ми, а шершні, прости господи!* (Довж.). Синонім: **хай йомý.**

побúй йогó хрест *див.* хрест; **погúбель ~ знáє** *див.* погибель; **прáвда на ~ бóці** *див.* правда; **робúти ~ рóбом** *див.* робити; **та ну ~ к бісу** *див.* бісу; **так ~** *див.* так; **трясця ~ знáє** див. трясця; **хай ~ Бог поб'є** *див.* Бог; **хúндя ~ знáє** *див.* хиндя; **хрін ~ бáтька знáє** *див.* хрін; **хто ~ знáє** *див.* хто; **чорт ~ берú; чорт ~ бáтька знáє; чорт ~ знáє; чорт ~ мáтері** *див.* чорт; **чумá ~ знáє** *див.* чума; **шукáй ~** *див.* шукай; **щоб ~ на кýсники порвáло** *див.* порвало; **щоб ~ писáчка писáла** *див.* писачка; **щоб ~ понеслó по нéтрях та по болотáх** *див.* понесло; **щоб ~ правцéм вúправило** *див.* виправило; **як ~ бýти** *див.* бути.

ЙОМУ: бодáй йомý кістка в гóрло *див.* кістка; **де вже ~** *див.* де; **диявол ~ в печінкú** *див.* диявол; **плювáти ~** *див.* плювати; **трясця ~ у печінкú** *див.* трясця; **хай ~ абúщо** *див.* абищо; **хай ~ біс** *див.* біс; **хай ~ враг** *див.* враг; **хай ~ всячина** *див.* всячина; **хай ~ грець** *див.* грець; **хай ~ дідько** *див.* дідько; **хай ~ пýсто** *див.* пусто; **хай ~ тямиться** *див.* тямиться; **хай ~ цур** *див.* цур; **хай ~ чорт** *див.* чорт; **хібá**

~ **повилáзило** *див.* повилазило; **цур ~** *див.* цур; **щоб ~ дúхати не далó** *див.* дало; **щоб ~ повилáзило** *див.* повилазило; **щоб ~ провалúтися** *див.* провалитися.

хай (нехáй) йомý (їй, тобí, вам *і т. ін.***).** Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, вчинків, незадоволення кимось, чимось. *У Карпа заболіли руки від щирого вибивання* [в двері]. *А кругом тихо, як у могилі.— Хай йому! Тільки руки поб'єш — сказав він і сів коло порога* (Мирний); *Жінка тягне з переділки нитку тонку й безкраю, самотня в непередумних удовиних думах. Хіба що тінь на стіні. Та яка з тіні радниця: сидить за спиною, хитається тихо, а спитати поради, тільки журу розведе. Хай їй! уже краще самій* (Головко); *Хай вам, як ви мене залякали: я думав, що це ваша, Настуню, мати* (Вас.). Синонім: **ну йогó.**

ЙОТУ: ані (і, ні) на йóту. Нiскільки, нітрохи, зовсім. *Отже, вишукувані нові слова чи терміни, якими б принадливими вони не були, ані на йоту не змінюють експлуататорської суті пануючого класу* (Наука..); *А казав, що і на йоту не відступить від святого письма, хоч би його на рожні пекли, хоч би його тюрмували* (Чендей); *На заводі використано геть усе, не лишилось у нього ніяких внутрішніх резервів. В таких умовах і те, що він ні на йоту не спускається з досягнутої височини — чимала заслуга* (Шовк.); *Стогнав він* [двір] *під напасницьким бичем,.. від різновірних мучився примар, на міліон часток він поділився і все ж він ні на йоту не змінився* (Л. Укр.). Синонім: **ні на гран.**

ЙТИ: йти на дно *див.* опускатися.

не йти з дýмки (з головú, з умá) *кому і без додатка.* Хто-небудь не забуває, постійно згадує про когось, щось. *Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками — таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки* (Гончар); *— А чого він* [Роман] *тобі з думки не йде? — О, вже й мені! — здивувалася Люба.— Ти ж сама за нього почала* (Стельмах); *Сон та вчорашній вечір не йшли йому з голови, дратували нерви* (Коцюб.); *Дівчина з ума не йде. Перебув день Кармель з своїми думками — важко й солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше; перебув третій день — зовсім вже несила* (Вовчок). Пор.: **не спускáти з дýмки.** Антоніми: **покúнути дýмку; вúкинути з головú.**

не йти / не пітú дáлі вух *чиїх.* Не ставати відомим багатьом, не поширюватися серед багатьох. *Глядіть же, братчики, що я казатиму зараз, дак щоб воно не йшло далі вух ваших,— промовив згодом Карпо* (Гр.).

у гóпки йти. Танцювати. *Тут циган якийсь ув'язався, набивається нам із своєю шкапою, старою, злиденною.— Купуй, брате! — Але ж вона крива...— А що вона має тобі в гопки йти?* (Гончар).

хоч крізь (*діал.* **скрізь) зéмлю йти.** Безвихідне становище. *Тепер нашій Івзі прийшло хоч скрізь землю йти!* (Кв.-Осн.).

як (мов, нíби *і т. ін.***) за водóю йти.** Поступово занепадати, розорятися, зникати. *Як умер батько, зараз почав Микола пити, покинув коло хазяйства впадати.. І пішло пияцтво, ледарство,— батьківщина як за водою йшла* (Гр.).

як (мов, нíби *і т. ін.***) з водú йти,** *перев. з сл.* р о с т и́. Дуже швидко. *А Трьомсин собі росте, Мов, як кажуть, з води йде* (Манж.); *Зоглянулася св. п'ятниця на слізні благання матері, й ось двоє червоновидих діток ростуть,— як із води йдуть* (Л. Янов.).

ЙТИМУТЬ: як свúні з чередú йтúмуть *див.* свині.

ЙШЛА: мóва не йшла *див.* мова.

ЙШЛИ: аж вúляски йшли *див.* виляски.

К

КАБАКИ: давáти кабáки *див.* давати.

КАБЛУКИ: оббивáти каблукú *див.* оббивати.

КАБЛУКОМ: тримáти під каблукóм *див.* тримати.

КАДИЛО: роздувáти кадúло *див.* роздмухувати.

як (мов, нíби *і т. ін.***) мéртвому (умéрлому) кадúло,** *з сл.* д о п о м а г á т и *і т. ін.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова д о п о м а г á т и; зовсім не (допомагати). *Піп відправив кілька молебнів во здравіє болящого раба божого Єфремія, але ..йому те допомогло, як мертвому кадило...* (Речм.); *Так помагає, як умерлому кадило* (Укр.. присл..).

КАДИТИ: кадúти (палúти, курúти *і т. ін.***) фіміáм** *кому, перед ким.* Дуже вихваляти кого-небудь. *Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану кадить перед нею фіміами лестощів* (Н.-Лев.); *Раби і підніжки всякої влади палять фіміам навіть земським начальникам* (Коцюб.); *Вони всіма силами курили йому* [М. К. Садовському] *фіміам* (Минуле укр. театру).

КАЖИ: [і] не кажú ([і] не говорú). Уживається для вираження повної згоди з тим, хто

здійснює акт мовлення. *Як скрізь Ведмідь той мед тягає,— Так де тобі! І не кажи* (Гл.).

не кажи́ «гоп». Не будь завчасно впевненим у здійсненні чого-небудь раніше наміченого.— *Мине кілька днів, і ви перестанете радіти. Я вам це гарантую...— Не кажіть «гоп», товаришу Каргат...* (Шовк.); [Голос із мегафона:] *Товариші! Шановні громадяни! В нас історичний похорон сьогодні. Від нас іде Сокирочка Іван. І ми його затримувать не будем...* [Голос із юрби:] *Іще хай піде. Не кажіть-бо «гоп»* (Підс.).

що (як) [там] не кажи́ (не говори́). Уживається для вираження запевнення, переконання в чому-небудь; безперечно, звичайно.— *Вже тепер би на неї і не ляснув батогом. Що не кажи — дівка! — напіврозтуляються товсті уста парубка* (Стельмах); *Ми дружбою багаті. Нас привітно стрічають браття. Нам далеко видно. І ми щасливі, що там не кажи* (Дор.); *— Як не кажи, а він — Антонович — теж чесно протоптав свою тисячу кілометрів, щоби визволити оцю Грінаву...* (Гончар); *— А Пашина мати, як там не кажи, а сестрою рідною йому доводилася* (Хотк.); *Що не кажіть, Гоголь душею і натурою наш* (Мирний).

КАЖУЧИ: не вам (не тобі) ка́жучи. Уживається для побіжного зауваження, доповнення до щойно висловленого або у зв'язку з ним.— *А тут, не тобі кажучи, ростуть дочки так швидко, наче на дріжчах* [дріжджах]! (Н.-Лев.); *Не вам кажучи, бачив я, як за ту цяцечку дехто рідного братика віджалував, рідну країну занехаяв...* (Вовчок).

пра́вду ка́жучи. Уживається для підтвердження того, що все сказане є істиною і не викликає заперечення. *Правду кажучи, йому й самому кортіло довантажити підводи ще бодай сотнею мін* (Гончар). Синоніми: **ніде пра́вди діва́ти; нічого гріха́ таї́ти; ніде діва́тися** (в 2 знач.).

КАЗАНІ: кипі́ть, як у казані *див.* кипить.

КАЗАНКОВІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **мідному казанко́ві,** *перев. з сл.* служи́ти *і т. ін.* Дуже довго.— *Але я, напевне, залишусь в армії.— Звісно, тобі ще, як мідному казанкові. Треба ж буде комусь на кордоні стояти* (Гончар).

КАЗАНОК: казано́к (баня́к, макітра) ва́рить *у кого, чий (чия), фам.* Хто-небудь розумний, кмітливий, добре розуміє що-небудь, орієнтується в чомусь.— *Казанок твій варить, інших критикувати вже вмієш, а ось як ти сам житимеш?* (Гончар); *І в них* [дорослих] *теж чогось.. губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі* (Стельмах). Пор.: **голова́ ва́рить.** Синоніми: **голова́ є; голова́ на плеча́х** (у 1 знач.); **ма́ти ро́зум; ма́ти го́лову на плеча́х; держа́ти ро́зум.** Антоніми: **ма́ти поро́жню макітру; не ма́ти клє́пки** (в 2 знач.); **не ма́ти царя́ в голові.**

КАЗАНСЬКА: каза́нська сирота́ *див.* сирота.

КАЗАТИ: бода́й [і] не каза́ти. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь; краще не згадувати.— *Із якими вістьми? — питає гетьман.— Бодай і не казати, пане ясновельможний!* (П. Куліш); *І що ж я там побачила? Бодай не казати!..* (Л. Укр.).

нічого (нема́ що, го́ді) [й] каза́ти. Уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь; не можна заперечувати безсумнівно. *Далі Максим уже орудував бесідою: ..смішив усіх і реготався сам... Товариський чоловік, нічого казати!* (Мирний); *Бачу сама, що все не так виходить, як би я хотіла: ..і від сього усього я не можу відчепитись навіть при розмові з мамою і Мишею, а вже з другими, то нічого й казати* (Л. Укр.); *Про бідних людей годі й казати: вони мусили вдовольнятися поміччю сонця* (Коцюб.). Пор.: **що й каза́ти.**

що й каза́ти. Уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь; не можна заперечувати. *Волелюби — що й казать, Свободу бідну захищать Приїхали з-за океану* (Павл.); *Обід тягнувся, як здавалося Надійці, дуже довго. І, що й казати, досить нудно* (Коз.). Пор.: **нічого каза́ти.**

КАЗЕННИЙ: ї́сти казе́нний хліб *див.* їсти; **~ дім** *див.* дім.

КАЗЕННІ: посади́ти на казе́нні харчі *див.* посадити.

КАЗИТИСЯ: кази́тися з жи́ру. Бути надто вибагливим, вередувати, каверзувати, дуріти з розкошів. [Тетяна:] *І що вигадали: вари їм косарський куліш та ще неодмінно в саду!* [Галька:] *З жиру казяться!* (Мам.); *— Із жиру вони в тебе казяться... Ах, лобури! Майор лаявся, проте злості не чулося в його словах* (Гончар). Пор.: **дурі́ти з жи́ру.**

КАЗКА: без со́рома (без со́рому) ка́зка. Уживається при усній розповіді про кого-небудь, хто зробив або сказав щось непристойне чи неприйнятне з морального погляду; соромно й казати. *І знов він вернувся світом додому, знов не виспався і так ізнемігся, що, без сорому казка, пішов по обіді в клуню, ліг у засторонку на соломі й спав* (Н.-Лев.); *Вибравши ж таку хвилину, коли не було нікого в хаті, він* [москаль], *без сорома казка, почав гратися з Солохою* (Мирний); *Коли ж було хто стане біля лавки та сюди-туди розгляда, то Трохим — без сорома казка — такого було і прожене* (Кв.-Осн.).

ка́зка про білого (соло́м'яного, рябо́го) бичка. Що-небудь надумане, вигадане, нереальне.

Артем надавав великої ваги в розвитку всесвітньої революції технічному винаходові. ..Чмир називав це казкою про білого бичка (Сліс.); *Скільки можна отак зустріти ерудитів, красномовів, дотепників, тонких натур, вільнодумців! Але з переважної більшості добра того стачає лиш на один раз. Це мовби вивіска, за якою нічого нема. Казка про солом'яного бичка* (Загреб.).

ҚАЗҚОВЕ: казко́ве ца́рство *див.* царство.

ҚАЗОҚ: ца́рство казо́к *див.* царство.

ҚАЗЦІ: ні в ка́зці сказа́ти, ні перо́м списа́ти *див.* сказати.

ҚАЇНОВА: ка́їнова печа́ть *див.* печать; **~ душа́** *див.* душа.

ҚАЇНОВЕ: ка́їнове ді́ло *див.* діло.

ҚАЙДАНИ: заби́ти в кайда́ни *див.* забити; **поволокти́ ~** *див.* поволокти; **рва́ти ~** *див.* рвати; **розбива́ти ~** *див.* розбивати.

ҚАЛАМУТИТИ: каламу́тити / скаламу́тити (закаламу́тити) во́ду [в крини́ці] *кому і без додатка.* 1. Вносити розлад, неспокій.— *Та я ж тебе до хати покликав! ..Думав, зрозумієш, не будеш воду каламутити* (Гуц.); *Катря ж ціле літо шукала такої пластинки і не могла знайти. А вона десь викопала, привезла в Ковалівку, воду нею каламутить* (Кучер); *Мій батько не довго пожиє* [поживе], *а хоч і пожиє, то ви бачили самі, що він нікому води не закаламутить* (Фр.). Синонім: **замути́ти во́ду.**

2. Підбурювати, підмовляти кого-небудь до якихось дій. [Галина *(до Шпиці):*] *Ви ж раніше самі обіцяли клуб збудувати!..* [Шпиця:] *Зараз не збори. Негайно всі в поле! (до Сокола) — А ти води не каламуть* (Зар.); — *Не раз доводилось показувати їм дорогу з нашої фабрики. Вони вже й тут воду каламутять. Отаманщину відстоюють, Червону Армію готові б поділити* (Гончар).

ҚАЛАМУТНІЙ: лови́ти ри́бу в каламу́тній воді́ *див.* ловити.

ҚАЛАТАТИ: вік калата́ти / скалата́ти. Жити в злиднях, бідувати, поневірятися.— *Ні, мамо, Галя буде жінка якраз по мені..— Я не бороняю. Не жалкуй тільки, дитино моя, на матір, як — не приведи, господи — прийдеться вік калатати...* (Мирний); — *Чудна ся Мар'я!— думалося їй.. Кинула чоловіка, кинула господарство, щоб у наймах вік свій скалатати!* (Мирний).

ҚАЛАЧЕМ: і калаче́м не ви́маниш *див.* виманиш; **не замани́ти ~** *див.* заманити.

ҚАЛЕНД: до гре́цьких кале́нд, *книжн., ірон., з сл.* відкладáти. На невизначений термін, надовго. *Все інше фрази, обіцянки, відкладання до грецьких календ* (Ленін).

ҚАЛИТКА: по́вна кали́тка; поро́жня ~ *див.* кишеня.

ҚАЛИТКОЮ: потруси́ти кали́ткою *див.* потрусити; **трусну́ти ~** *див.* труснути.

ҚАЛИТКУ: набива́ти кали́тку *див.* набивати; **потруси́ти ~** *див.* потрусити.

ҚАЛИТОЧКУ: трусну́ти кали́точку *див.* труснути.

ҚАЛІКИ: півтори́ калі́ки, *ірон.* Дуже незначна кількість, мало.— *Через десять хвилин дзвінок, а дітей — самі бачите,— півтори каліки* (Збан.).

ҚАЛІФ: калі́ф на годи́ну *див.* халіф.

ҚАЛЮЖІ: ви́тягти з калю́жі *див.* витягти.

ҚАЛЮЖУ: посади́ти в калю́жу *див.* посадити; **сіда́ти в ~** *див.* сідати.

ҚАЛЯТИ: каля́ти ру́ки *див.* бруднити.

ҚАМЕНЕМ: бода́й ти ка́менем сів *див.* сів; **дави́ти ~** *див.* давити.

з ка́менем за па́зухою. Хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, невідвертий, з лихими, недобрими намірами. *Тих, хто живе з каменем за пазухою, не висувають, не посилають до науково-дослідних закладів на стажування* (Шовк.). Пор.: **ка́мінь за па́зухою.**

з ка́менем на душі́ (в гру́дях). У гнітючому, поганому настрої. *З каменем на душі працює* [Пріся] *на курятнику, день у день вичищає гній* (Гончар). **з каменю́кою в гру́дях.** *За вікном сірів похмурий ранок. Але Гриша не міг усидіти в хаті з важкою каменюкою в грудях* (Большак).

ка́менем з се́рця спа́сти *див.* спасти; **~ лягти́ на се́рце** *див.* лягти; **ки́дати ~** *див.* кидати; **се́рце ~ лежи́ть** *див.* серце; **сиді́ти ~** *див.* сидіти; **сіда́ти ~** *див.* сідати; **хай ~ ля́же** *див.* ляже.

ҚАМЕНІ: не лиши́лося ка́меня на ка́мені *див.* лишилося; **не лиши́ти ка́меня на ~** *див.* лишити.

ҚАМЕНЮ: се́рце з ка́меню *див.* серце.

ҚАМЕНЯ: не лиши́лося ка́меня на ка́мені *див.* лишилося; **не лиши́ти ~ на ка́мені** *див.* лишити; **як з ~ ви́битий** *див.* вибитий.

ҚАМІННЕ: ма́ти камі́нне се́рце *див.* мати ^{2}.

ҚАМІННУ: як на камі́нну го́ру *див.* гору.

ҚАМІННЯ: підво́дне камі́ння. Прихована небезпека, перешкода при досягненні мети. *Непокоїть мене те, що є сила-силенна небезпек і підводного каміння, серед якого треба пролавірувати* (Еллан); *Чує Хо, як сільський учитель обіцяє хитро-мудро керувати поміж підводними каміннями сучасних порядків, а таки доплисти куди треба, таки досягти мети своєї* (Коцюб.).

хай (хоч) камі́ння з не́ба [па́дає]. За будь-яких умов, обставин, не зважаючи ні на що. *Макар Онисимович* [Посмітний] *спокійно сказав: — Хай каміння з неба падає, а в колгоспі врожай буде!* (Вишня); *На неділю, хоч каміння з неба, а хлопці його мусять бути в Гуляй-Полі* (Гончар).

ҚАМІННЯМ: заки́дати камі́нням *див.* закида-

ти; **летіти ~ у спи́ну** *див.* летіти; **побива́ти ~** *див.* побивати.

КАМІНЦІ: ки́дати камінці в горо́д *див.* кидати.

КАМІНЬ: [важки́й] ка́мінь да́вить ду́шу (се́рце) *кому.* Кому-небудь дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, дуже страждає, переживає і т. ін. *Вона нічого і не спитала у доньки. Важкий камінь давив їй душу* (Баш). **ка́мінь на се́рце да́вить.** *Камінь на серце давить, в ночі тривожні сни* (Гонч.). П о р.: **ка́мінь ліг на ду́шу.**

держа́ти ка́мінь за па́зухою *див.* держати; **заклада́ти пе́рший ~** *див.* закладати; **здійма́ти важки́й ~ з се́рця** *див.* здіймати.

ка́мінь за па́зухою [лежи́ть] *у кого.* Хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, невідвертий, приховує свої лихі, недобрі наміри.— *Були друзі щирі і нерозлучні, вірні до гроба, але були й недруги, у яких тільки камінь за пазухою* (Моск.). **каменю́ка за па́зухою лежи́ть.** [П р и б л у д а *(до Горпини)*:] *Як тільки хто передо мною почне лисичити, то мені здається, що у того чоловіка лежить каменюка за пазухою* (Кроп.). П о р.: **з ка́менем за па́зухою.**

ка́мінь на ши́ї (на ши́ю). Зайві обтяжливі турботи, тягар.— *Вам* [Семену Івановичу] *і скучно.., явились би меж* [між] *людей: так бо я вам камінь на шиї...* (Кв.-Осн.); *Досі вважав Порфир, що він для матері тільки сама досада, тягар, камінь на шию* (Гончар).

ка́мінь спотика́ння. Велика перепона, перешкода. [В а л е н т:] *Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменем спотикання на трудному шляху* (Л. Укр.); *В. І. Ленін писав; що в кооперативі, нарешті, знайдено той ступінь поєднання приватних і загальних інтересів, який раніше був каменем спотикання для багатьох соціалістів* (Рад. Укр.).

ка́мінь у горо́д *чий.* Щось має відношення до кого-небудь, стосується когось. *Мене ж не вчили колись, як декого, на казенний рахунок. Це вже камінь у мій город — я вчився у школі за рахунок держави* (Збан.). **камі́не́ць у горо́д.** *Старенька лукаво підморгнула на молоду внучку хазяйки... Дівчина відчула цей кивок, бистро глянула на стареньку і, нітрохи не змішавшися, голосно промовила: — Це вже в мій город камінець!* (Хотк.); *Всіх розсмішило це його «мілейший», бо знають, в чий город камінець, одна Ліна, ображена за батька, глянула на Штереверю гостро, серйозно* (Гончар). **камінчик у горо́д.** *Про неї-бо кажуть, що вона ні одного дня не може пробути без лайки. І Василина знає, в чий це город камінчик* (Хотк.).

ка́мінь узя́ти в доро́гу *див.* узяти; **ки́дати ~; ки́дати ~ в горо́д** *див.* кидати.

науі́жний ка́мінь *чого.* Основа чого-небудь. *Учення про додаткову вартість є наріжний камінь економічної теорії Маркса* (Ленін); *Наріжним каменем дослідження сільськогосподарської науки є комплексна розробка шляхів підвищення родючості земель* (Колг. Укр.); // Основний, провідний принцип. *Постановка спектаклю «Любов Ярова» К. Треньова стала наріжним каменем нової системи роботи* [в Широківському Будинку культури на Дніпропетровщині].*Вистава по-справжньому захопила глядача ..вдалою режисерською трактовкою* (Нар. тв. та етн.).

про́бний ка́мінь. Суть, основна якість, властивість кого-, чого-небудь. *Любов і пошана до мови — це пробний камінь інтелектуальної високості кожної культури* (Літ. Укр.).

се́рце не ка́мінь *див.* серце.

тяжки́й ка́мінь ліг (упа́в, звали́вся *і т. ін.*) **на гру́ди (на ду́шу, на се́рце)** *кому, кого, чиї (чию, чиє) і без додатка.* Кого-небудь спіткало горе, нещастя і т. ін. *Тяжкий камінь ліг на груди дітей. Мало того, що вони не вчилися,— їм довелося ставати до торгівлі* (Ю. Янов.); *З тої години щастя уплило, І слід недоля замела, Звалився камінь тяжкий на груди, На серце туга залягла* (Рудан.).

як ка́мінь з душі́ звали́ти *див.* звалити; **як ~ з душі́ одкоти́в** *див.* одкотив; **як ~ на ду́шу наверну́в** *див.* навернув.

як (мов, ніби, на́че *і т. ін.*) **ка́мінь з душі́ (з груде́й) спав (скоти́вся, звали́вся** *і т. ін.) кому, в кого.* Кому-небудь стало легко, спокійно, хтось заспокоївся. *Йонові наче камінь з грудей спав. Легше якось зробилося на серці* (Коцюб.); — *Нічого, налагодилось усе,— мати втомлено відкинула з чола пасмо мокрого волосся і пішла в хату. В Сергія наче камінь скотився з душі* (Мушк.). **ка́мінь звали́вся з душі́,** *без додатка. Почувся зумер — дзвонив майор Терещенко. Він доповів, ..що вибух стався не на греблі.. Шумаков коротко буркнув «дякую» і поклав трубку. Камінь звалився з душі* (Голов.). С и н о н і м и: **як гора́ з плече́й звали́лася; аж вага́ з груде́й спа́ла.**

[як (мов, ніби *і т. ін.*)**] ка́мінь ліг на ду́шу (на се́рце)** *кому і без додатка.* Кому-небудь дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, страждає, переживає і т. ін. *Як виходила з хати* [Христя], *спіткнулась на порозі, і з того часу як камінь ліг їй на душу* (Панч); *А згадає* [Лукія] *мужа Василя Чупера — на серце камінь ляже* (Чорн.). П о р.: **ка́мінь да́вить ду́шу.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ка́мінь у во́ду,** *перев. з сл.* п р о п а́ с т и, з н и́ к н у т и *і т. ін.* 1. Безслідно. *Василь відчув, як у нього на голові заворушилося волосся. І ніхто, ніхто не знатиме, як він*

тут загине. Напишуть додому, що безвісти пропав! Безвісти, як камінь у воду... (Автом.).

2. Нічого невідомо про кого-, що-небудь.— *Ще як забрали, бідолашного* [чоловіка], *австрійці, так відтоді, мов камінь у воду* (Д. Бедзик).

КАМНЕМ: ка́мнем з се́рця спа́сти *див.* спасти.

КАМ'ЯНЕ: кам'яне́ се́рце *див.* серце; **ма́ти ~ се́рце** *див.* мати [2].

КАМ'ЯНИМ: з кам'яни́м лице́м *див.* лицем.

КАМ'ЯНІЄ: се́рце кам'яні́є *див.* серце.

КАМ'ЯНОЮ: як за кам'яно́ю горо́ю *див.* горою.

КАМ'ЯНУ: як на кам'яну́ го́ру *див.* гору.

КАНУТИ: ка́нути (відійти́) в забуття́. Забутися. *А може,.. той пам'ятний вечір давно канув у забуття* (Гур.); *Давно відійшли в забуття дореволюційні знаряддя гірників — кайла, санки* (Рад. Укр.). С и н о н і м: **піти́ в непа́м'ять.**

ка́нути у ві́чність (у бе́звість, у небуття́). Зникнути безслідно, безповоротно. *Немає тепер на західноукраїнських землях ні безробіття, ні злиднів. Назавжди кануло у вічність жахливе минуле* (Рад. Укр.); *І от тепер, з дистанції десятиліть, радісно розуміти, що книжки Юрія Шовкопляса в безвість не канули* (Літ. Укр.); *Довкола панувала могильна тиша, немов земля вся канула в небуття* (Гжицький). С и н о н і м и: **відійти́ в мину́ле; відійти́ у небуття́** (в 2 знач.).

як у во́ду ка́нути *див.* впасти.

КАНЦЕЛЯРСЬКА: канцеля́рська душа́ *див.* душа.

КАПАЄ: за ко́мір не ка́пає *кому і без додатка.* 1. Добре, безтурботно живеться кому-небудь, немає незгоди, неприємностей і т. ін.— *Найшов, Терешку, з ким радитись! Кухтам і при Дарієвому старостуванні за комір не капало* (Іщук).

2. Нема чого поспішати з чим-небудь. [Голос баронеси:] *Даша! Дашета!* [Д а ш а:] *Агов! Зараз!* [Х о м а *(ніби до баронеси)*:] *Пардон, мадама! Можете підождать: за комір не капа* (Мам.). **не ка́пає** *над ким. Я маю можливість чекати. Наді мною, як говориться, не капає...* (Бурл.).

КАПЕЛЮХ: скида́ти капелю́х *див.* скидати; **хапа́тися за ~** *див.* хапатися.

КАПЕЛЬКИ: ані́ (ні) ка́пельки (кра́пельки). Ніскільки, анітрохи.— *І вам не шкода було кидати свого добра? — спитала Христя.— Ані капельки,— одказала Марія спокійно* (Мирний); *Знав Грицько, коли їй віддячити.. А жалості в нього — ні капельки!..* (Мирний).

КАПІТАЛ: ме́ртвий капіта́л. Цінність, яка не використовується ким-, чим-небудь, не знаходить застосування. *Сотні тонн риби, так потрібні країні, лежатимуть мертвим капіталом на березі* (Багмут); *Життєвий досвід і освіта можуть бути мертвим капіталом* (Вітч.). С и н о н і м: **ме́ртва бу́ква.**

КАПЛІ: як дві ка́плі *див.* крапля.

КАПЛЯ: ка́пля в мо́рі *див.* крапля.

КАПОСТЬ: на ка́пость. Щоб зробити шкоду, заподіяти прикрість.— *А в комині дивились? — Та ні ще,— вищерився рудий гайдамака з квіткою на грудях. І затим замахнувся і вдарив у комин прикладом,— завалив комин на капость* (Головко); *Петлюрівці чинять трус. І самі певно знають, що навряд, щоб зброя була в хаті (хіба дурні), на капость більш* (Головко).

КАПТАН: полата́ти капта́н *див.* полатати.

КАПУСТИ: наздога́д буряків *див.* наздогад.

КАПУСТОЮ: горо́х з капу́стою *див.* горох; **наколоти́ти горо́ху з ~** *див.* наколотити.

КАПУСТУ: на капу́сту *див.* січку; **на́те і мій глек на ~** *див.* нате.

КАПУСТЯНА: капу́стяна голова́ *див.* голова.

КАПШУК: набива́ти капшу́к *див.* набивати; **розв'я́зувати ~** *див.* розв'язувати.

КАРА: [чи́ста] ка́ра бо́жа (госпо́дня, вавіло́нська *і т. ін.*). Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, здивування. *Кара божа з тими листами та й годі! Того листа, щось-те писали в Одесу, я не отримала* (Л. Укр.); *— А от і не покину* [співати],*— розсердився Терентій. Що за кара господня. Не ходи, не грюкай, не дихай, не співай, не випивай!* (Довж.); *Ви побачили б, якими перманентними залізяками цирульники уквітчали голову моєї дружини... Я глянув — похолов! Отака кара вавілонська!* (Ковінька); *— Бачу, що справді ліпше вже тобі все розказати, а то ж се чиста кара божа!* (Л. Укр.).

КАРАСЯ: як у карася́ во́вни *див.* вовни.

КАРАСЬ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **кара́сь ро́том гли́пає.** Хто-небудь дуже розгублений, почуває себе незручно, ніяково. *Хтось лагідно, по-старечому став мені на захист.— І чого ти причепився до людини?.. А сам забув, як уперше сюди* [у камеру] *потрапив? Теж, надісь, як карась ротом глипав* (Збан.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **кара́сь у ве́ршу,** *з сл.* с у́ н у т и с я, л і з т и *і т. ін.* Необачно, необережно.— *Придумає казна-що і сунеться, як карась у вершу* (Ряб.).

КАРАУЛ: хоч карау́л кричи́ *див.* кричи.

КАРБ: ста́вити на карб *див.* ставити.

КАРБОВАНЕЦЬ: до́вгий карбо́ванець. Великий і легкий заробіток.— *У своїх, значить, набридло, до чужих повієтесь? В татарщину за довгим карбованцем?* (Гончар); *— Я обурений з того, що в Галичину часом під маркою спеціалістів приїжджають шукачі легкого щастя, довгого карбованця* (Тарн.).

слизьки́й карбо́ванець. Нечесно здобуті гроші.

Біда твоя навіть не в цьому, а в тому, що руки у тебе липкі од цього слизького карбованця (Стельмах).

КАРБОВАНЦЕМ: би́ти карбо́ванцем *див.* бити; **як ~ обдарува́ти** *див.* обдарувати.

КАРБОВАНЦІ: карбо́ванці бряжча́ть у *кого, чиї.* Є гроші в кого-небудь. *Поки бряжчали ще тітчині карбованці* [у Карпа], *було й за холодну воду не візьметься* (Коцюб.).

КАРБОВАНЦЯ: не ва́ртий карбо́ванця *див.* вартий.

КАРБУВАТИ: карбува́ти в па́м'яті. Добре, міцно запам'ятовувати. *Це були очі людини, якій треба і яка вміє все бачити й помічати, все карбувати в своїй пам'яті, очі розвідниці* (Жур.).

КАРБУВАТИСЯ: карбува́тися в па́м'ять (в па́м'яті) *кому, кого, чиї і без додатка.* Добре, міцно запам'ятовуватися. *Кожне слово команди, кожна відбита годинником секунда карбується тобі в пам'ять* (Гончар); *Молодій людині, особливо в перші роки юності, все не просто запам'ятовується, а карбується в пам'яті* (Ле). Синонім: **відклада́тися в па́м'яті.**

карбува́тися на душі́ (на се́рці). Назавжди залишатися в пам'яті, в свідомості. *А діти все прощалися й не могли розлучитися... І Прісине серце солодко щемить, перший біль розставання карбується на душі* (Ю. Янов.).

КАР'ЄР: з місця в кар'є́р *див.* місця.

КАРИ: нема́ ка́ри *див.* нема.

КАРК: бра́ти за карк *див.* брати; **гну́ти ~** *див.* гнути; **лама́ти ~** *див.* ламати; **скрути́ти ~** *див.* скрутити.

КАРКА: скрути́ти ка́рка *див.* скрутити.

КАРКАЙ: не ка́ркай [як воро́на]. Уживається в розмові як застереження від чогось небажаного.— *Ой, погосподарює він* [пан] *лозою по наших спинах.— Не каркай! — Минулось панське царство, мужицьке настає* (Стельмах); — *Тут усі мокрі, пане поручику, а як наб'ють морду, то ще мокріші будуть.— А ти не каркай* (Панч); — *А ти, земляче, не каркай, як та ворона. Наша хата скраю: чув — не чув, бачив — не бачив* (Мирний).

КАРТА: ка́рта (ста́вка) би́та / поби́та *чия.* Хто-небудь зазнав повної поразки в чомусь. *Не єрепеньтесь, молодий чоловіче, не накидайтесь на добрих людей. Ваша карта бита!* (Стельмах); *Гестапівська карта була бита, як і вся стратегія і тактика Гітлера* (Цюпа).

оста́ння ка́рта. Єдина, вирішальна можливість для досягнення поставленої мети, бажаного результату.— *Кажу вам* [о. Нестору] *ясно і виразно, що вважаю ті гроші, всі, кілько їх є, за власність вашого і мойого сина. ..Се була її* [пані Олімпії] *остання карта в тій смілій грі* (Фр.); — *Ми повинні за всяку ціну наздогнати сучасних богів золота. Мій батько при гостях, жартуючи, напував шампанським і рейнвейном своїх рисаків, а я такими трунками частую не кожного гостя. Це не скаредність, а наша остання карта* (Стельмах).

КАРТАМИ: розкида́ти ка́ртами *див.* розкидати.

КАРТАХ: розкида́ти на ка́ртах *див.* розкидати.

КАРТИ: виклада́ти ка́рти *див.* викладати; **відкрива́ти ~** *див.* відкривати.

[і] ка́рти в ру́ки *кому.* Хтось досвідчений, має можливість показати свою вдачу, свої знання, уміння і т. ін.— *Ти ж влада,— солопів рибінспектор.— Тобі й карти в руки... чи не знаєш, звідки зайти? — Знаю. Нас не вчити, як це робиться* (Гончар); — *А що, коли я піду в шостий клас?..— Ну, що ж, Василю Олександровичу, вам, як кажуть, і карти в руки* (Цюпа); — *Ви фізики, вам карти в руки* (Рибак). Пор.: **ко́зир у ру́ки** (в 1 знач.).

ка́рти на стіл. Уживається для заохочення кого-небудь виявити свої приховані наміри, справжню суть справи. [Слідчий:] *Мій.. щоденний привіт — і питання ще й досі так само незмінне: чи надумався зрештою Тер-Петросян, він же Мирський, і він же прославлений Камо, говорити одверто? ..Признаюся одверто: партнер ви достойний... Тож зіграєм без хитрощів: карти на стіл* (Лев.).

пересми́кувати ка́рти *див.* пересмикувати; **плу́тати ~** *див.* плутати; **розкида́ти ~** *див.* розкидати; **розкрива́ти ~** *див.* розкривати.

КАРТИНА: як карти́на. Хто-небудь дуже гарний, вродливий.— *Не плач, стара,— як зараз чую голос коваля Спиридона.— Он у тебе дочка як картина: не дасть в образу! Викупить перед паном* (Мирний).

КАРТИНУ: хоч карти́ну малю́й; хоч на ~ малю́й *див.* малюй.

КАРТКОВА: картко́ва́ ха́тка; як ~ ха́тка *див.* хатка.

КАРТКОВИЙ: картко́ви́й буди́ночок *див.* хатка.

КАРТОЧКУ: колупну́ти в ка́рточку *див.* колупнути.

КАРТУ: пересми́кувати ка́рту *див.* пересмикувати; **ста́вити на ~** *див.* ставити.

КАТ: кат зна що (як, куди́ *і т. ін.***).** Не те, що треба; не таке, як треба; не так, як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. — *Ти кат зна що верзеш,— сказала Олеся* (Н.-Лев.); *Гнат не хотів, щоб кат зна що варнякали про нього. Тому й вирішив усе нишком владнати* [висватати Марту] (Стельмах); *Ану, думаю, зв'яжу я його* [півня] *краще, бо та Варка.. кат зна як зв'язала* (Вовчок).

кат із ним (із ни́ми). Уживається для вира-

ження примирення, вимушеної згоди з чим-небудь, невдоволення чимсь, утрати інтересу до чого-небудь; нехай буде так, як є. *Кат із ним. Що буде, те й буде* (Кучер); *З кошика потроху вилітали й розбивались яєчка, і до нього веселими очима сміялися жовтки. Ну, й кат із ними. Кузьма вже не заздрий на таку закуску* (Стельмах); *— Діло й на тебе є.— А кат із ним, із тим ділом,— відмахнувся Дорошенко і став оглядати будову* (Гончар).

кат його́ (її́, їх, тебе́) [ба́тька (го́лову)] зна́є (зна). Невідомо, незрозуміло. *Почне щось снуватися в голові — снується та й снується, а на який кінець, то й кат його голову знає...* (Вас.); *—В мене теж один* [полонений] *босий!.. Кат його зна, де він чобіт збувся...* (Гончар); *Кат їх батька зна, над чим таким важким Дихтовні животи вони понадривали?* (Г.-Арт.); *— Де брусок? — Який брусок? — Ну, манточка...— А кат тебе знає, де ти все діваєш* (Тют.). П о р.: **біс ба́тька зна́є.**

кат його́ (її́) [ма́му] бери́ (забира́й) / взяв (побра́в, забра́в). 1. *лайл.* Уживається для вираження досади з приводу чогось, незадоволення ким-, чим-небудь.— *Ага! От чого мені шкода, кат би його взяв,— піджака загубив* (Довж.); *— Таки вовчисько, кат би його побрав. Жаль, що немає рушниці* (Збан.).

2. Уживається для вираження зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь. *«Хазяї, кат його маму бери»,— сам не знає на кого сердиться* [Левко], *різко б'є віжками по конях* (Стельмах). **кат його́ не ві́зьме.** *Знають* [Івана], *кат його не візьме, допік він їм, майстрам, ще будучи фабзайцем, а тепер знову звідкись звалився на їхню голову* (Гончар).

3. Уживається для вираження примирення, байдужого ставлення до кого-, чого-небудь, вимушеної згоди з чимось; нехай буде так, як є. *На хвилину занімів* [Бровко], *а далі кивнув головою, ніби його скропили водою і рішуче сказав: — кат його забирай, що буде, те й буде* (Добр.); *Теличка залишається вдома. Заберуть* [німці], *кат її бери, не доїться. А корову відвести на Василів кут, до далекої рідні* (Тют.).

кат ка́том; кат з катів. Дуже жорстокий (про людину).— *Різні є люди: пан теж себе людиною вважає. А Пігловський навіть вище людей надимається, а сам кат катом* (Стельмах); *Допиту справжнього ще не було, бо комендант вечеряє! А кат з катів був! Що він виробляв з людьми!* (Головко).

кат ма́є *чого.* Немає. [П р і с ь к а:] *Думають, що мати робити не хоче,.. ледача мати, прикидається недужою... Не бачить, що тут здоровля* [здоров'я] *того давно кат має* (Вас.); *— Щось вони* [руки] *в тебе часто почали мерзнути.— Нічого не поробиш,— зітхає Дзвонар,— зима, а рукавиць кат має* (Стельмах).

не взяв його́ (її́, їх *і т. ін.)* **кат.** Уживається для вираження схвалення чогось, захоплення ким-, чим-небудь. *Вона, кат її не взяв, препишна молодиця* (Вовчок); *Та й сам Гава — не взяв його кат — догадливий удався* (Фр.).

хай (неха́й) йому́ (їй, їм *і т. ін.)* **кат.** Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього. *В ряді стій непохитно, Слухай їх нудних дебат, Ликай порох, гинь з задухи, Голодуй на очайдухів — Хай їм кат!* (Фр.).

КАТА: до ка́та. Дуже багато. *В складку хлопці та дівчата Назнесуть курчат до ката* (Манж.); [Я в д о х а:] *Вона дівка-козир.., а худоби і грошей до ката* (Кв.-Осн.); *— Я їх* [дрова] *уже й смалю добре, а проте ще до ката в сараї* (Л. Янов.).

[на] яко́го ка́та. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь; чого, чому, навіщо. *Козаче, не журись! ..якого ката слиниш? Найми псалтир та богу помолись* (Г.-Арт.); *На якого ви ката З книжками носитесь в руках?* (Бор.).

у ка́та. Уживається як підсилення при вираженні сумніву або незгоди з висловленим, незадоволення чим-небудь. *Де ти в ката забарилась з своїми лучами?* (Шевч.); [Т и б е р і й:] *Та куди ж він у ката щез той шлях?* (Кроп.).

КАТАВАСІЯ: завари́лася катава́сія *див.* каша.

КАТАТИСЯ: ката́тися на горбі́ *див.* їздити.

КАТОРЖНИЙ: як ка́торжний, *з сл.* п р а ц ю в а́ т и, т у р б у в а́ т и с я *і т. ін.* Дуже, надмірно, надто багато. [Х р а п к о:] *Я вже старий становлюся, пора б мені і спочинок дати, а я як той каторжний, день у день турбуюся та клопочуся* (Мирний); *— Нікуди я не поспішаю, ніхто мене не викликає на фабрику телефоном, я працюю, як каторжний* (Ю. Янов.).

КАЧАН: на кача́н, *з сл.* з м е́ р з н у т и, з а д у б і́ т и *і т. ін.* У великій мірі, дуже, сильно. *Бігала по селу, змокла, на качан змерзла, поки не випрохала десь паляниці* (Коцюб.).

КАЧКА: щоб тебе́ (її́, його́ *і т. ін.)* **ка́чка [ні́жкою] ко́пнула (брикну́ла** *і т. ін.), жарт.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін. *Обізвався голос Величка: — А сучого сина, переляках же як! Щоб тебе качка брикнула* (Стельмах); *— Віршує на вухо всю ніч, щоб її качка ніжкою копнула!* (Бабляк).

КАША: бере́зова ка́ша (ка́шка, припа́рка), *жарт.* Різка, якою карають. [Г а р а с и м *(до старшини):*] *..Вони* [Риндичка і Пріська] *проклятущі баби!.. Їм обом небезпеременно* [неодмінно] *треба задубить* [підняти] *манатки та*

березовою кашею, щоб не клопотали... (Кроп.); *Як буде добре вчитись, то я їй і намисто, і серги, і перстень привезу, а як же ні, то привезу березової каші* (Шевч.).

заварилася каша (катавасія). 1. Почалася якась складна і клопітна або неприємна справа. *Дивно, що й Кузьма Власович сполошився. Підвечір оце зайшов — пригнічений, винуватий якийсь.— Неприємна заварилася каша* (Тих.); — *Ви гадаєте, що наш найясніший все це подарує? ..Війна неминуча. Сербія і Росія нам у цій війні допоможуть. Завариться така катавасія, що аж пір'я летітиме* (Гашек, перекл. Масляка).

2. Зчинилася сварка, бійка, сталося цілковите безладдя.— *Одного разу в Пауздорфі, куди ми, сапери, пішли на вино, заварилася каша. Ми зразу ж тарах пляшкою у висячу лампу* (Гашек, перекл. Масляка); *Далі Шахай повернувся до гармат, що перестали вже стріляти — така каша заварилася на полі бою* (Ю. Янов.).

каша скисла *кому.* Кому-небудь не вдалося успішно здійснити свої наміри, задуми і т. ін.— *Ми йтимемо.. через усю велику робітничо-селянську Україну, і після кожного селища нас ставатиме більше..— Тепер Петлюрі каша скисла* (Смолич).

КАШЕЮ: частувати березовою кашею *див.* частувати.

КАШІ: дати березової каші *див.* дати; **∼ не звариш** *див.* звариш; **∼ просить** *див.* просить; **мало ∼ з'їв** *див.* з'їв; **наварити ∼** *див.* наварити; **перепасти березової ∼** *див.* перепасти; **скуштувати березової ∼ ; скуштувати гарбузової ∼** *див.* скуштувати.

КАШЛЕМ: заходитися кашлем *див.* заходитися.

КАШТАНИ: діставати каштани з вогню *див.* діставати.

КАШУ: варити кашу *див.* варити; **в ∼ вкипіти** *див.* вкипіти; **заварити ∼** *див.* заварити; **зробити ∼** *див.* зробити; **на припічку ∼ їсти** *див.* їсти; **не давати наплювати собі в ∼** *див.* давати.

КВАДРАТІ: у квадраті. 1. Удвічі більше, подвійне. *Формалізм — велике зло в будь-якій справі. Але це — зло в квадраті, якщо йдеться про роботу з молоддю* (Роб. газ.).

2. Дуже, надто. *Справді можна почувати себе якось в квадраті одиноким.., коли навколо всі давні друзі позамуровуються в своїх родинних твердинях* (Л. Укр.).

КВАПНО: квапно діється *див.* діється.

КВАС: перебиватися з хліба на квас *див.* перебиватися.

КВАСИТИ: квасити губи. Виявляючи незадоволення, прикрість, смуток, починати плакати. *Жінкам та дітям можна квасить губи, А не такому гайдуку, як ти. Чи таки сльози помогтимуть лиху? Чи вернуть тобі матір?* (Кост.).

КВАСНІЮТЬ: губи кваснішоть *див.* губи.

КВАСОМ: дісталося перцю з квасом *див.* дісталося.

КВАСУ: мало квасу випив *див.* випив.

КВАЦАТИ: квацати (квацяти) дьогтем *кого, що.* Ганьбити кого-, що-небудь. *Колись він умів гнути чи пригинати добрих майстрів і розумників, а тепер доводилося задовольнятися тим, що їхню славу квацяв дьогтем...* (Стельмах).

КВАЦЯТИ: квацяти дьогтем *див.* квацати.

КВАЧ: як (мов, ніби *і т. ін.***) квач,** *з сл.* п'я н и й. У великій мірі, дуже, надто. *Коли це опівночі з'являється* [Валер'ян]... *П'яний, як квач!..* (Є. Кравч.).

КВАШІ: показати, почому лікоть кваші *див.* показати.

КВАШУ: варити квашу *див.* варити.

КВИТ: і (та й) квит. І все; та й годі. *Хоч як утішали діда, хоч як умовляли його,— він затявся на своєму: буду помирати і квит* (Дім.); *Фамільярним тоном обірвав його присадкуватий офіцер і рубонув у повітрі рукою.— Стояти й квит* (Ю. Бедзик); — *Таке й скажеш! — одмахується од Гнатових слів Христя.— Будь як дома та й квит!* (Вирган).

квит за квит. Розрахунки закінчено. [Т и м і ш:] *Ти як же це — піший?* [М и к и т а:] *Отут і ввесь!* [Т и м і ш:] *Стій, будем кінними! Ти мені — пістоля, я тобі — коня,— квит за квит!* (Кроп.).

КВІНТУ: вішати носа на квінту *див.* вішати.

КВІТКА: як та квітка *див.* квіточка.

КВІТКУ: пришивати квітку *див.* пришивати.

КВІТОЧКА: як (мов, ніби *і т. ін.)* **[та] квіточка (квітка).** Дуже гарна. *У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка* (П. Куліш); *А дівчинка, справді, як та квіточка* (Вовчок).

КВОЛИЙ: на розум кволий. Розумово недорозвинений, недоумкуватий. *Царський* [син] *серцем був, як звір.. Незугарний, низькочолий І на розум вельми кволий* (Перв.).

КВОЧКА: як (мов, ніби *і т. ін.)* **квочка в обичайці,** *з сл.* с и д і т и. Уникаючи спілкування з людьми, самітньо.— *Та годі вже тобі читати! Йди до світлиці та побалакай з нами,— почала говорити Соломія,— зачиниться, замкнеться отут в хатині та й сидить, мов квочка в обичайці* (Н.-Лев.).

як (мов, ніби *і т. ін.)* **квочка на яйцях,** *з сл.* с и д і т и. Невідступно, старанно, дбайливо.— *Ну, годі скиглити, стара,— сказав Бульба.— Козак не на те, щоб возитися з бабами. Ти б сховала їх* [синів] *собі під спідницю та й сиділа на них, як квочка на яйцях!* (Довж.).

КЕБЕТА: кебета догори дригом стала *у кого.*

Хто-небудь збожеволів, утратив здатність ясно мислити. *Одного разу серед ночі ..він будить тих, що поснули, і наказує хутко вдягатись. Коли б він не підморгнув до кожного, можна було б подумати, що в нього в голові кебета догори дригом стала* (Досв.). Синоніми: **зайти в голову** (в 2 знач.); **з глузду з'їхати; відбігти розуму.**

КЕБЕТИ: кебéти бракýє; немá ~ *див.* нема.

КЕБЕТУ: мáти кебéту *див.* мати [2].

КЕЛЕБЕРДЯНСЬКА: верствá келебердя́нська *див.* верства.

КЕЛИХ: піднімáти кéлих *див.* піднімати.

КЕНДЮХ: набивáти кéндюх *див.* набивати.

КЕПИ: би́ти кéпи *див.* бити.

КЕРМА: без кермá і без вітри́л. Не маючи певного спрямування, визначеної мети. *Молодий Кримський йшов в українську літературу з чистими намірами патріотично настроєного неофіта, але, як кажуть, без керма і без вітрил* (Рад. літ-во).

ні кермá, ні вітри́л *у кого.* Хто-небудь не контролює своїх дій, учинків, зовсім не керує ними. *Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато. А тепер і зовсім розгубив її — наче ні керма в нього, ні вітрил* (Шовк.).

стоя́ти біля кермá *див.* стояти.

КЕРМО: кермó влáди. Керування, керівництво. *Кермо влади в руках деспота призводить до сумних наслідків.*

КИВАТИ: ківáти головóю *на кого.* Засуджувати чию-небудь поведінку, не схвалювати чиїхось вчинків. *І громада тебе* [нечесну] *осудила, Підняла, мов ледащо, на сміх. І регочеться, пальцями тиче, Головою на тебе кива* (Манж.). **покивáти головóю** (про багатьох). *Ох, якби те сталось, щоб ви* [недолюди] *не вертались, Щоб там і здихали, де ви поросли! І люди б не знали, що ви за орли, і не покивали б на вас головою* (Шевч.).

ківáти пáльцем у чóботі. Нишком, крадькома погрожувати кому-небудь; гудити когось, не виявляючи відкрито свого невдоволення. *Критикували агронома на правлінні, а він кивав пальцем у чоботі.* Синонім: **давáти дýлю чéрез кишéню.**

ківáти п'ятами *див.* накивати.

КИВНУТИ: [і (нáвіть)] пáльцем не кивнýти (не ворухнýти, не рýшити, не поворуши́ти *і т. ін.*). Зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь. *В коридорі її ждали Петрусеві батьки. Що? Що нам робити? Треба взяти їх на поруки. А в школі? Їх же виключать зі школи..— Робіть, що знаєте,— вона прискорила ходу.— А я — пальцем не кивну* (Дор.); *До того ж іще одна удача привалила до рук Гайдукові. Сама привалила — не ворухнув навіть пальцем* (Дім.); [Поет:] *Та доки ще благати. Ти мусиш помагати!* [Муза *(байдужо)*:] *Нічого не мушу і пальцем, знай, не рушу. Не я тобі служу, а ти мій раб* (Л. Укр.). **й пáльцем поворуши́ти (ворухнýти** *і т. ін.*), *з сл.* не хóче *і под. Ні, я піду межи ті нещасні люди, працею котрих всі живуть і для щастя котрих ніхто й пальцем не хоче поворушити* (Коцюб.); *Йому доручено порятувати цінні папери, але ніхто й пальцем ворухнути не хоче* (Ю. Бедзик). **хоч (нáвіть) пáльцем кивнýти (поворухнýти, ворухнýти** *і т. ін.*). *Оглянувся я й на власне життя — сите, безжурне, порожнє.. Чи мав я хоч одну чисту радість, ..хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні, яка недавно мало не поглинула мене, хоч трохи розвиднілось?* (Коцюб.); *Дід Мирон робився страх лихий і кричав, що він усе діло* [зборщика] *кине.., як він для них ще хоч пальцем кивне, хоч би йому за те сто кіп грошей обіцяли* (Григ.); *Чумак полінувався навіть пальцем поворухнути. А ще й господарем величають його* (Стельмах).

КИДАЄ: ки́дає / ки́нуло в жар (в пал) *кого.* 1. Хто-небудь червоніє від ніяковості. *Підходили* [дівчата] *до Черниша і Брянського, ..ласкаво поляпували юнаків-офіцерів по щоках. Йов! Усі приязно сміялись, старі і молоді, не осуджуючи дівчат за їх вільність, від якої обох офіцерів кидало в жар* (Гончар); *— А чи споминає її Роман, як вона його? — враз кинуло дівчину в жар.— Ой дурна ж вона, дурна, як придорожній пеньок!* (Стельмах).

2. Хто-небудь дуже хвилюється, бентежиться від неприємних переживань, страху і т. ін. *Розпухле вухо Тимка, на якому засохла кров, кинуло Орисю в жар* (Тют.); *Те, що Оленка на власні очі побачить його самого за штурвалом, кинуло його просто в жар* (Д. Бедзик); // Кого-небудь охоплює страх, комусь стає страшно. *Коли вона виступає на партконференції, то не одного з присутніх кидає в жар, не один із відповідальних втягує голову межи плечі* (Гончар); *Тут* [в шинку] *в одну ніч.. миналися такі гроші, що хлібороба в жар кинуло б при одному їх названні* (Хотк.).

3. У кого-небудь висока температура. *Мабуть прохопило* [Максима] *в поїздці, бо на ранок у жар кинуло, руками-ногами ще ворушить, а язик і зовсім одняло* (Гуц.).

ки́дає / ки́нуло в крáску *кого.* Хто-небудь червоніє від хвилювання, збудження, сорому і т. ін. *Галя глянула на хлопця, В краску кинуло її, Й затулила, мов від сонця, Очі дівчина свої* (Воскр.).

ки́дає / ки́нуло в сльóзи (в сльозý) *кого.* У кого-небудь виступають сльози на очах.— *Як гляну-погляну на маленьку рослину, як вона,*

сердешна, вгору дереться.. Щось у грудях заворушиться, навіть у сльозу кине (Вол.).

КИДАЛО: щоб тебе́ об зе́млю ки́дало, *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, злості і т. ін. *В правій руці була в нього велика граната, яку він знайшов у борозні.— Кинь, кидай, кажу, щоб тебе об землю кидало! — Не кидай! — Не кидай! Уб'єшся!* (Довж.).

КИДАТИ: [аж] у піт ки́дати (вдаря́ти) / ки́нути (вда́рити) *кого.* Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, напруження, внутрішнього збудження.— *Єсть номери на п'ять, на три, на два карбованці... За місяць чи як?* — *спитав Дейнека збентеженим голосом..— Не за місяць, а за добу. Панові слова аж у піт кинули сіромашного Дейнеку* (Добр.); [К а з и б р і д:] *Громада все знає, Прокопе.. І війтівства зараз зречися. А то по хвилі божій може вже бути запізно.* [Р я б и н а:].. *Так ось воно як! Аж в піт мене вдарило* (Фр.).

ки́дати бі́сер сви́ням *див.* метати; ~ **громи́** *див.* вергати.

ки́дати / ки́нути боло́том (боло́то, гря́ззю *і т. ін.) у кого — що, на кого — що.* Ганьбити, бруднити, гостро картати кого-, що-небудь. [Г о р н о в *(до Воронова):*] *Ви кидаєте болотом у моє чесне діло* (Кроп.); — *Не сумніваюся, що знайдуться такі, що ..позаочі будуть кидати на мене болотом* (Фр.); — *Батьку, оцей недоносок гряззю кидає на героя. У нас Петлюра — це все одно, що в Італії Гарібальді* (Стельмах). П о р.: **обкида́ти бру́дом; вилива́ти поми́ї; коти́ти бо́чку.**

ки́дати / ки́нути в дрож (в хо́лод, в лихома́нку, в тря́сцю *і т. ін.*) *кого.* 1. Виклика́ти в кого-небудь стан нервового збудження, надмірного хвилювання, страху і т. ін. *Лиховісних сатиричне слово просто кидає в лихоманку* (Ковінька); *Глухе голосіння, що доходило, немов із могили, навіть мене, людину, яка побувала в самому пеклі, кинуло в дрож* (Збан.).

2. Позбавляти кого-небудь спокою.— *Братику, мені не знать що показалось... Проклятий прочухан зачинає кидати мене в трясцю* (П. Куліш).

ки́дати / ки́нути ви́клик *кому.* Робити категоричну, різку пропозицію вступити в боротьбу, поєдинок і т. ін., виступати проти чого-небудь загальноприйнятого. *Княгиня Волконська та княгиня Трубецька кинули виклик цареві, залишивши вище товариство, звичну розкіш і веселе безтурботне життя, щоб розділити з своїми чоловіками їх страдницьку долю* (Тулуб).

ки́дати / ки́нути вогне́м (блискави́цею *і т. ін.*). Неприязно, сердито, ворожо і т. ін. дивитися на кого-небудь. **мов ки́нути блискави́цю.** *Едварду глянув він в лице, Мов кинув блискавицю* (Л. Укр.).

ки́дати / ки́нути в о́чі (в обли́ччя *і т. ін.*) *кому, з сл.* о б в и н у в а́ ч е н н я, з в и н у в а́ ч е н н я *і т. ін.* Відкрито, відверто. *Підмайстрі виступали один за одним. Одні сміливо кидали майстрам у вічі свої обвинувачення* (Тулуб).

ки́дати / ки́нути ге́дзя (ге́дза). 1. *кому і без додатка.* Говорити, робити кому-небудь щось дратівливе, обурливе.— *От ти сидиш тут, слухаєш,— розбери нас: хто з нас правий, хто винуватий? хто кого займав? Хто кому перший гедза кинув?* (Мирний). **вки́нути ге́дзика.** *Лушня виправляється, й тут же, між тихим словом, дивись, і вкине якого гедзика* (Мирний).

2. *на кого.* Грайливо поглядати на кого-небудь.— *У вас, справді, пальчики — чудо! .Пані кинула на нього гедзя і ще утішніше усміхнулася* (Мирний). С и н о н і м и: **пуска́ти бі́сики; гра́ти очи́ма; стріля́ти очи́ма** (у 2 знач.); **гостри́ти о́чі.**

ки́дати / ки́нути жари́ну в се́рце (в гру́ди) *кому і без додатка.* Робити натяк на що-небудь, викликати в кого-небудь хвилювання; бентежити, тривожити когось. [Л у ч и ц ь к а:] *Як ви вмієте людину збентежити.. жарину кинути в серце* (Стар.); — *Чи не забагато* [хлопців], *дівко? — знову так говорить мати, що в душі Христини починають ворушитися різні здогади.. А мати хоч би тобі що: кинула, неначе ненароком, жарину в груди й порається біля мисника* (Стельмах).

ки́дати / ки́нути ка́мінь (ка́меня, ка́менем) *на кого, в кого.* Осуджувати, ганити, ганьбити кого-небудь. [Т е о ф і л:] *Ти, Люцію, даремне сам знов розпочинаєш ту розмову. Встрявати в неї не хотів я досі, бо каменя на ближнього свого я кидать не люблю, хоч і за діло* (Л. Укр.); — *Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе?* (Фр.).

ки́дати / ки́нути клич (га́сло, сло́во *і т. ін.*). Звертатися до когось із закликом.— *Революції потрібні свідомі бійці, революція — це не тільки визволення з-під класового гніту, це велике світло для трудової людини, і тому ми сьогодні кидаєм клич: «Терор темноті!»* (Гончар); *Комуністи... їх було триста на всій землі, коли Маркс і Енгельс кинули клич: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»* (Рад. Укр.).

ки́дати / ки́нути на ча́шку терезі́в. Робити все можливе, докладати всіх зусиль, щоб добитися успіху. *Незважаючи на те, що Антанта всю величезну силу і свого фінансового тиску, і військової могутності, і доставки продовольства,— все кинула на чашку терезів, щоб змусити Фінляндію виступити,— все ж ми цю тяжбу виграли* (Ленін).

ки́дати / ки́нути недо́брим о́ком *на кого — що.* Не схвалювати чию-небудь поведінку, засуджу-

вати чиїсь вчинки, дії і т. ін. *Старі й правовірні кидали на неї* [молодь] *недобрим оком*. (Коцюб.).

ки́дати / ки́нути о́ком (очи́ма, по́гляд, зір *і т. ін.*) *на кого — що.* 1. Час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. *Кидав усе оком* [Вініус] *на господиню. Дістав з кишені золоту каблучку із смарагдом у вінчику, одягнув їй на палець* (Рибак); *Мати мовчала, плела панчоху та вряди-годи кидала допитливим оком на дочку* (Н.-Лев.); *Він* [Денис] *зрідка кидає на маєток пильний погляд, немов сподіваючись побачити там брата* (Гончар); // *перев. док.* Швидко глянути на кого-, що-небудь.— *З ким же ти гуляєш? ..З тобою ось гуляю,— відповів* [Панас] *задерикувато, почуваючи приємне збудження. Вона кинула на нього бистрим оком і трохи пом'якшала* (Коцюба); *Він* [Дименко] *обійшов машину, бігцем кинув оком, чи чогось не пошкодили, і підійшов до Химочки* (Епік); — *Це ж куди ви? — хтось звернувся й на поклажу кинув зір* (С. Ол.).

2. Дивитися, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін. *От підійшов* [сотник] *до ставка, кинув оком сюди-туди та й крикнув грізно: — А що?* (Кв.-Осн.); *Роман, не гаючись, рішучим стрибком вискочив з окопу, кинув оком туди-сюди й одразу ж наткнувся на свого командира* (Гончар).

3. Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось. *Якось, повернувшись з ярмарку, батько застав у хаті далекого материного родича — Мирона Вихристюка, який нібито колись кидав оком на Ганну* (Речм.); *Батько й каже мені: — Іване, поїдемо вдвох на храм. Ти ще ж і між людьми не був. Побачиш дядьків... І може, яка дівка на тебе оком кине чи ти на неї...* (Є. Кравч.); *Зо Славком хотіла* [Пазя] *лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара кинула оком на нього, то була б їй очі видерла, якби так сила* (Март.). Синонім: **покла́сти о́ко.**

4. Стерегти що-небудь. *Виходить* [Василь] *надвір, то все просить Матвія: — Матвію, ви киньте оком на мою скриньку, доки я вернуся... Бо всякий народ їде* (Ірчан).

ки́дати / ки́нути оста́ннього ко́зиря. Звертатися до крайніх засобів для здійснення чого-небудь.— *Хай цікавляться,— уперто буркнула непокірна. Тоді* [я] *кинув останнього козиря.— Що ж, Парасю. Видно, тобі вчитись заважає вишивання. Доведеться сказати Ярині Іванівні, щоб виключила з свого гуртка* (Збан.).

ки́дати / ки́нути пісо́к у ві́чі *кому.* Обдурювати кого-небудь. *..дуже часто буржуазія обвинувачує нас в тому, що ми, комуністи, заперечуємо всяку мораль. Це — спосіб підміняти поняття, кидати пісок у вічі робітникам і селянам* (Ленін).

ки́дати / ки́нути пля́му *на кого — що.* Ганьбити, неславити кого-, що-небудь.— *І отак діє ворог,— сказав він.— Не тільки пострілами.. Кинути пляму на газетяра-партійця, викликати підозру до нього — ось чого вони хочуть* (Жур.).

ки́дати / ки́нути рукави́чку (рукави́цю) *кому, чому.* Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь, викликати когось на поєдинок. *Коли журбі не піддалась душа, ні серце в грудях не закаменіло, ні впав ти п'яний у безпутнє діло, ні думка не понизилась твоя; ні світові не кинув рукавиці, щоб стати в бій з ним.., а тільки духом линеш до зірниці по силу й світло з блисків висоти.. тоді єси великий справді ти* (У. Кравч.).

ки́дати / ки́нути сві́тло *на що.* Розкривати що-небудь, робити його ясним, зрозумілим. *Його* [Драгоманова] *критичні статті.. кидали нове світло на нашу минувшину* (Коцюб.); *Може, ці спогади з минулого вірних друзів кинуть світло на дорогу йому постать батька* (Рад. Укр.).

ки́дати / ки́нути то в жар, то в хо́лод *кого, безос.* 1. Викликати в кого-небудь сильне хвилювання, збудження і т. ін. *Все пережила, і ось воно, рідне село. Від усвідомлення цього дівчину кидало то в жар, то в холод; солодка хвиля заливала серце* (Цюпа); *Серце її бралося невгамовними ревнощами, розпалювався розум, малювалися в уяві такі подробиці, від яких Віру кидало то в жар, то в холод* (Шиян). **з хо́лоду в жар ки́дати.** *Ясно було, що дівчина відтягає відповідь на його освідчення.. І це вкидало Павла у відчай.. Отак, з холоду в жар і кидало Павла весь час, поки він одягавсь* (Головко).

2. Позбавляти кого-небудь спокою. **ки́нути в жар і хо́лод.** *В обителі ця звістка* [приїзд Саїда] *просто в жар і холод кинула ішанів* (Ле).

ки́дати / ки́нути я́кір (я́коря). 1. Знаходити собі пристановище. *Де ж кінець цим вічним мандрам? Де той порт, в якому кине він свій важкий життєвий якір, де знайде він свою сім'ю, жінку, діток?* (Тулуб). **ки́нуто я́кір.** *Чи здобуде він тут спокою собі? Не знає мати всього, тяжко й самому думати про це. Кинуто якір, і, здається, надовго* (Гончар).

2. Зупинятися, розташовуватися де-небудь тимчасово. *Купимо все в гастрономі і в Сімферополі на вокзалі якоря кинемо,— пояснював Павло* (Кучер); — *Розумієте, все якось так вийшло.. Хайдар не дасть збрехати: перед боєм я ж у його гнізді якір кинув. Після підриву мосту ми мали вдвох ударити есесам в спину* (Головч. і Мус.).

ки́дати (кла́сти) / ки́нути (покла́сти) на зуб (на зу́би). Їсти, з'їдати.— *От матінку маю,— скаржився Денис, мотузуючи торбу.— Де що в хазяйстві найласіше — зараз же кида собі на

зуби (Тют.); *Сашко Свистюльник затягнув Михайла* [Сеспеля] *на хвилину додому, бо переконав, що кинути на зуб перед прогулянкою щось необхідно* (Збан.). Синонім: **вкйнути в рот.**

кйдати на вівтáр *див.* нести.

кйдати (навóдити, клáсти, накидáти *і т. ін.*) / **кйнути (навéсти, наклáсти, накйнути** *і т. ін.*) **тінь (тіні)** *на кого — що.* 1. Поширювати погану славу про кого-, що-небудь, наговорювати на когось, щось; ганьбити когось, щось. *Справжнім ліprикам сьогодні я схвильовано кажу: — Хто посмів його пустити Разом з вами на Парнас? Верхогляд той діловитий — Тінь лиш кидає на вас!* (С. Ол.); *— На панському харчі святі не виростають.. І ці слова в саме серце шпигонули парубка. Чи так, до слова, сказав це Корнюша, чи навмисне кинув тінь на Любу, яка й досі працювала покоївкою в пані...* (Стельмах); *Противники роззброєння намагаються навести тінь на радянські пропозиції* (Рад. Укр.); *Він не хотів і припускати, що за всім цим стоять люди, які навмисне, з брудною метою, воліють накинути на його ім'я зловісну тінь* (Рибак).

2. Позначатися, відбиватися на кому-, чомунебудь, негативно впливати на щось і т. ін. *Коли ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно кидати тіні на наші відносини* (Л. Укр.); *У нас тепер погано жити, бо дядькове здоров'я значно погіршало, а се кладе тінь на всіх і на все* (Л. Укр.); *Доля світила та гріла й не давала простору та волі смутній думці кинути темну тінь на їх щастя...* (Мирний).

кйдати (пускáти, розкидáти *і т. ін.*) / **кйнути (пустйти, розкйнути** *і т. ін.*) **на вітер,** *з сл.* грóші, карбóванці, заробíток *і т. ін.* Даром, марно, необдумано витрачати.— *Берегти треба кожну копійку, а ми тисячі карбованців на вітер кидаємо* (Рад. Укр.); [Герміона:] *Немає за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так на вітер* (Л. Укр.). *Він.. гроші на вітер пускав* (Мур.); *— Дорош за нашу артіль дбає, не хоче розкидати на вітер трудодні, піклується про людський добробут!* (Горд.); *За всі часи* [Мелашка] *шага на вітер не кинула,— безталанна вона он що!* (Л. Янов.).

кйдати слóва на вітер. Даремно, марно говорити що-небудь. *Диктатура слово велике, жорстке, криваве слово, яке виражає нещадну боротьбу не на життя, а на смерть двох класів, двох світів, двох всесвітньо-історичних епох. Таких слів на вітер кидати не можна* (Ленін); [Кембель *(до Джонатана)*:] *Не бійсь, я слів не кидаю на вітер* (Л. Укр.); *Глухов добре знав секретаря обкому. Він слів на вітер не кидає.. Коли вже пообіцяв провірити, то дійсно провірить* (Ряб.).

кйдати (шпурляти, жбурляти *і т. ін.*) / **кйнути (шпурнýти, жбурнýти** *і т. ін.*) **камінці (камінця, кáмінь, грýдкою** *і т. ін.*) **в горóд** *кого, чий.* Зачіпати кого-небудь словами, розмовами.— *Оце жінка. Вогонь! — підморгували, пересміювались у гурті, не зле кидаючи камінці у город чоловіка* (Баш); *Олеся догадалась, що Онися шпурляла грудкою просто таки в їх город, схопилась з стільця і почала ходити по світлиці* (Н.-Лев.); *Він* [Фесенко] *догадувався, що Комашко кинув грудкою в його город, і ніби закипів* (Н.-Лев.); *— Це він* [Сохацький] *жбурнув камінця в мій город! — сміючись, пояснила його дружина* (Дмит.). **кáмінь кйнуто в огорóд.** *Він добре втямив, що камінь кинуто в його огород, одначе стерпів і вдержав гнів* (Н.-Лев.).

що (як) горóхом об стíнку (о стінý) кйдати. Не реагувати на розмову, на чиї-небудь зауваження і т. ін.— *Я не раз говорила Михайлові, але до нього говорити,— однаково, що горохом об стінку кидати* (Вільде). **горóхом о стінý кйдати.**— *Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стіну кидати,— буркнув Мошко* (Фр.).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **за сéбе кйдати / кйнути,** *з сл.* ї с т и. Жадібно, з апетитом, дуже швидко й енергійно. *Ще ніколи не бачила мати Мишка таким збудженим і щасливим. Він їв так, наче кидав за себе; захоплено розповідав новину* (Збан.).

КИДАТИСЯ: кйдатися в нóги *див.* падати; **∼в óко** *див.* впадати.

кйдатися / кйнутися в безóдню. Переставати жити; гинути. *Ще спокій Марусі. З того дня ходила, мов затроєна. Чула, що вже не має волі, що вже мусить іти, кидатися в якусь безодню з закритими очима* (Хотк.).

кйдатися / кйнутися сторч головóю. Діяти, робити що-небудь необдумано, нерозсудливо і т. ін. *А тут оці щиглики, трясця їхній тітці, сторч головою, мов дурні пуголовки.. кидаються в політику* (Стельмах).

кйдатися на всі бóки. Діяти непослідовно, розпочинаючи кілька справ і не завершуючи жодної. *Мені Романчук нагадує деякі громадські типи часів Руїни, може навіть він щиро бажає добра своєму краю, але не знає за що ухопитись і на яку ступить, через те кидається на всі боки* (Л. Укр.).

кйдатися на шйю *див.* вішатися.

кйдатися словáми (слóвом, фрáзами *і т. ін.*). Безвідповідально, необдумано говорити, обіцяти що-небудь. *Ніяка поважаюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й кидатись нерозважним словом* (Ю. Янов.). Синонім: **випускáти словá на вітер.**

КИЄМ: кйєм не проткнýти *див.* проткнути.

не ки́єм (не кийко́м), то па́лицею. Все одно, все-таки; однаково. *Як буду жениться, то покличу дивиться і віддячу не кийком, то палицею* (Укр.. присл..).

КИЙ [1]**: обламáти кий** *див.* обламати.

КИЙ [2]**: кий біс** *див.* біс; ~ **хрін** *див.* хрін; ~ **чóртів бáтько** *див.* батько.

КИНЕШ: скíльки óком ки́неш (кинь, доки́неш, ски́неш, захóпиш, згля́неш *і т. ін.*). На всьому просторі, який можна побачити; скрізь до самого обрію. *Навкруги — скільки оком кинеш — ліси, та.. все панські ліси* (Кол.); *Навколо них* [переселенців], *скільки оком кинеш, підіймаються засніжені поля* (Стельмах); *Геть-чисто вся ріка, скільки оком кинь, праворуч і ліворуч, рясніла бійцями. Вони пливли, простуючи вперед і вперед* (Довж.); *Засипала нас зима цей рік снігом од щирого серця: округи, скільки оком докинеш, рівний, білий степ* (Л. Янов.); — *Дивись* [Назарику]! *Скільки оком докинеш, усе чорніє та й чорніє наша рілля,— мовила Одарка* (Л. Янов.); *Скільки оком скинеш — леліє Дніпро, вигинаючись поможи* [поміж] *горами, тихо миючи піскуваті коси* (Коцюб.); *Справа і зліва, скільки оком захопиш, чорніли свіжою ріллею зорані на зяблю гори* (Коцюб.); *І дивись: скинув* [Мирон] *рушницю на плече та й потяг подовж поля, скільки оком зглянеш* (Мирний). **скíльки [мóжна булó] ски́нути (засягти́, осягти́) óком.** *Кругом, скільки* [скільки] *оком скинути, гоготіла пожежа; чорний дим страшенними клубами слався по землі* (Мирний); *Польський табір розташувався над річкою понад берегами та по невисоких горбах, скільки можна було засягти оком* (Н.-Лев.); *Понад потоком зеленіли густі очерети, скільки можна було осягти оком* (Н.-Лев.). П о р.: **скíльки сягáє óко.**

КИНУВ: як хто ки́нув гаря́чого при́ску *див.* хто.

КИНУЛАСЯ: кров ки́нулася до обли́ччя *див.* кров.

КИНУТИ: ки́нути в óчі; ~ **гéдзя;** ~ **жари́ну в сéрце** *див.* кидати; ~ **ли́хом об зéмлю** *див.* ударити; ~ **на вівтáр** *див.* нести; ~ **на чáшку терезíв;** ~ **óком;** ~ **остáннього кóзиря;** ~ **пісóк у вíчі;** ~ **пля́му** *див.* кидати; ~ **при́ску за очкýр** *див.* всипати; ~ **рукави́чку;** ~ **свíтло;** ~ **тінь;** ~ **то в жар, то в хóлод; у піт** ~ *див.* кидати.

ки́нути у небуття́. Забути що-небудь. *А кинеш у небуття батьківське, сину, то й власне життя безплідно впаде* (Гончар).

ки́нути я́кір *див.* кидати.

пáлицею (пáлкою) ки́нути. Близько, недалеко. *Недалеко вже й до базару — палицею кинути. Уже й вози видно* (Мирний); — *Чого нам, Христе, гибіти отак на вітрі, під завірюхою? Тікаймо в затишок! — А де? — Та ось же. Палицею кинути — ожеред!* (Головко); *До хутора зовсім палкою кинути. Гонів з п'ять, мабуть, буде* (Цюпа).

щýку ки́нути у рíчку. Замість покарання, створити для кого-, чого-небудь кращі умови, ніж були. *Як бачимо, вирішувати* [справу організації народного господарства і праці] *будуть капіталісти. Створена буде ще одна установа, від якої в кращому разі не буде ні толку, ні користі. Крім того, як водиться, створюється ще безліч комісій, підкомісій, комітетів і т. ін. Так думають провадити боротьбу з економічним розвалом. Щуку кинули в річку...* (Ленін).

як за сéбе ки́нути *див.* кидати.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **чóртові в зýби ки́нути** *кого, що.* Невідомо куди подіти кого-, що-небудь. *Саранчук помовчав хвилинку, ще зітхнув і додав затим: — Краще б, мабуть, було й зовсім туди не вириватися. А то й чоловіка одвезли — як чортові в зуби кинули* (Головко).

КИНУТИСЯ: ки́нутися в гóлову *кому.* Несподівано, раптово пригадатися кому-небудь, викликавши в когось переживання. *Товариська зрада, докора — разом кинулись йому в голову, схопили за серце...* (Мирний).

ки́нутися в нóги *див.* падати; ~ **в óко** *див.* впадати; ~ **на ши́ю** *див.* вішатися; ~ **сторч головóю** *див.* кидатися.

КИНУТО: жеребóк (жéреб) ки́нуто. Прийнято остаточне рішення, зроблено вирішальний крок у якій-небудь справі, в якомусь заході і т. ін. [Р а л ь ф:] *Справа ясна, і жеребок кинуто. Ходімо, Гібсон* (Собко); *..коли вже жереб кинуто, треба облишити всякі виверти, треба прямо й відкрито роз'яснювати найширшим масам, які тепер практичні умови успішного перевороту* (Ленін); [І н г і г е р д а:] *Так... жереб кинуто... Що обіцяє він?* (Коч.).

КИНЬ: куди́ не кинь (не глянь). З усіх боків, у всіх відношеннях, у всьому. *І війська мав свого чимало, І грошиків таки бряжчало, Куди не кинь був Турн царьок* (Котл.); — *Городок наш — так собі городок, нічого. Мій батько казав, що колись по йому проходили полковники та сотники,— так куди не глянь, славне військо, як той мак червоний* (Вовчок).

куди́ не кинь / не скинь (не гля́неш, не оки́неш *і т. ін.*) **óком.** Кругом, скрізь, усюди. *Куди не кинь оком, бачив Орлюк страшні сліди руїни й нещадного палійства* (Довж.); *Куди не кинь оком — степ, голий, дзвінкий і вітряний* (Чаб.); — *Оце й Московщина починається,— сказав хтось.— Оце?! Та й невесела ж яка вона!.. все ліси та бори, куди оком не скинь* (Мирний); *І куди не глянеш оком, біло все кругом* (Сос.); [І в а н:] *Спершу не так страшно* [на війні], *як сумно! Бо, куди оком не скинеш, всі мовчать* (Кроп.); *І коли направду настане день гарний,— аж веселяться гори, аж лунають*

від співаночок, аж мліються, куди оком не окинеш, маковим цвітом — запасками, фустками [хустками] *жінок та дівчат, білими сорочками косарів* (Хотк.). П о р.: **куди́ не гля́не о́ко.** С и н о н і м: **де не обе́рнешся.**

КИНЬСЯ: куди́ не ки́нься. У кожному місці, всюди. *До самого вечора бігала Марія в клопотах. Куди не кинься — скрізь треба просити, позичати, благати* (Цюпа).

КИПЕНЕМ: ки́пенем кипі́ти *див.* кипіти.

КИПИТЬ: аж кипи́ть. Відбувається, здійснюється і т. ін. що-небудь дуже жваво. *Ярмарок аж кипів. Вироюються і гомонять люди* (Вовчок); *Скрізь аж кипить торгівля й купівля* (Н.-Лев.).

все кипи́ть всере́дині *див.* все; ~ **душа́** *див.* душа; ~ **у рука́х** *див.* горить.

кипи́ть, як (мов, ніби *і т. ін.*) **у казані.** Відбувається сварка, суперечка і т. ін. *Квасюк проганяв старих* [наймичок] *так саме, як вона* [дружина] *молодих. І через те в їх у хаті завсігди* [завжди] *кипіло, як у казані* (Гр.).

на се́рці кипи́ть *чиїм, у кого.* Хто-небудь хвилюється, переживає і т. ін.— *Я умію більше мовчати, у собі гнітити, ніж розказувати перед людьми. Що їм до того,— що на моїм серці кипить?* (Мирний).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **в окро́пі кипи́ть.** Дуже завзято, енергійно виконується яка-небудь робота, здійснюється якась справа і т. ін. *День у день тобі, як в окропі кипить. Полагодив* [Чіпка] *хату, давай погріб обчищати* (Мирний).

КИПІТИ: кипі́ти в рука́х *чиїх і без додатка.* Вправно, швидко і т. ін. виконувати, здійснювати що-небудь. *Баби мастили стіни, Семен пошивав покрівлю,— робота кипіла, горіла в руках* (Коцюб.); *У неспокійного діда завжди знайдеться якась робота, усе він знає, усе кипить в його руках* (Стельмах).

ки́пнем (ки́пенем) кипі́ти. 1. Здійснюватися, відбуватися дуже енергійно, з великою силою, інтенсивністю. *А на безмежних ланах колгоспу-мільйонера «Нове життя» насправді кипнем киплять не вщухаючи найрізноманітніші роботи* (Крот.). С и н о н і м: **би́ти джерело́м** (у 2 знач.).

2. Вирувати, клекотіти. *Вік короткий, треба жить! Хай гуде земля під нами й Січа кипенем кипить* (Щог.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **у казані кипі́ти.** Дуже енергійно відбуватися, здійснюватися і т. ін. *Знали, чого стоїть Семко, усі старії, значні козаки; а військова чернь про те байдуже: їй аби воля. От під сю-то волю і під'їхав Іванець із своїми запорожцями, і пішло усе, як у казані кипіти* (П. Куліш).

КИПЛЯТЬ: кипля́ть сльо́зи *див.* сльози.

КИПНЕМ: ки́пнем кипи́ть *див.* кипіти.

КИП'ЯТКОМ: як лину́ли кип'ятко́м *див.* линули.

КИП'ЯЧЕМ: як кип'яче́м обпа́рено *див.* обпарено.

КИРПА: ки́рпа вгору. Триматися з погордою, зверхньо дивитися на кого-небудь. **ки́рпонька вго́ру.** *Приходжу. Кум дома — рад, вітає.. Вітає і кумова жінка — вітає, а кирпонька вгору* (Вовчок). С и н о н і м и: **гну́ти ки́рпу; де́рти но́са; де́рти го́лову; ду́ти гу́бу.**

КИРПАТА: кирпа́та сва́шка *див.* свашка.

КИРПУ: гну́ти ки́рпу *див.* гнути.

КИСЕЛЕВІ: моло́чні ріки і киселе́ві береги́ *див.* ріки.

КИСЕЛІ: деся́та вода́ на киселі́ *див.* вода.

КИСЕЛЮ: да́ти киселю́ *див.* дати; **за сім верст** ~ **ї́сти** *див.* їсти.

КИСЛА: ки́сла міна *див.* міна.

КИСЛЕ: поверта́ти на ки́сле *див.* повертати.

КИСЛИЦІ: розво́дити кисли́ці *див.* розводити; **сня́ться** ~ *див.* сняться; **ти́кати** ~ *див.* тикати.

КИСЛИЦЮ: мов кисли́цю з'їв *див.* з'їв.

КИСЛИЦЬ: про́бувати кисли́ць *див.* пробувати.

КИСЛИЧКИ: діста́неться на кисли́чки *див.* дістанеться.

КИСЛУ: скриви́ти ки́слу міну *див.* скривити.

КИСНЕ: аж молоко́ ки́сне *див.* молоко.

КИСНУТИ: в горілці ки́снути. Постійно пиячити. *Що по панських дворах вони* [дворові] *позвикали в горілці киснути, її п'яним хмелем підсолоджувати своє гірке життя* (Мирний).

КИТАЙСЬКА: кита́йська гра́мота *див.* грамота; ~ **стіна́** *див.* стіна.

КИТАЙСЬКІ: кита́йські церемо́нії *див.* церемонії.

КИШЕНЕЮ: з пусто́ю (з поро́жньою, з бідною *і т. ін.*) **кише́нею.** У когось мало або нема грошей. *Золото, золото, вславлене по світу! Все продаси ти, все купиш без розпиту. Добре тому, хто гребе тебе жменею; Важко без тебе — з пустою кишенею* (Граб.). П о р.: **поро́жня кише́ня** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **ві́тер у кише́нях; пусти́й гамане́ць.** А н т о н і м и: **по́вна кише́ня; наби́тий гамане́ць.**

кише́нею трясти́ *див.* трясти.

не з мое́ю (не з твое́ю *і т. ін.*) **кише́нею.** У кого-небудь недостатньо коштів. *Не з його кишенею хату купувати.*

КИШЕНІ: би́ти по кише́ні *див.* бити; **бряжчи́ть у** ~ *див.* бряжчить; **виверта́ти** ~ *див.* вивертати; **ві́тер у** ~ **свисти́ть** *див.* вітер; **в** ~ **пу́сто** *див.* пусто; **дава́ти ду́лю в** ~ *див.* давати; **держа́ти в сво́їй** ~ *див.* держати; **ла́зити в** ~ *див.* лазити; **набива́ти** ~ *див.* набивати; **не ла́зити за сло́вом до** ~ *див.* лазити.

не по кише́ні. Дуже дорогий, невідповідний

заробіткам, прибуткам. [Р е д ж і:] *Ти втрачаєш посаду.. Такий секретар тепер мені не по кишені* (Коч.); *Артилеристам буфет був не по кишені* (Головко); // *з сл.* ж *и т и і т. ін.* Невідповідно можливостям, достаткам. *Пан Г. дуже багато програє грошей в карти і взагалі живе не по кишені...* (Кроп.).

перевіря́ти кише́ні *див.* перевіряти; **потруси́ти** ~ *див.* потрусити; **свисти́ть у** ~ *див.* свистить; **сиді́ти в** ~ *див.* сидіти; **схова́ти до** ~ **го́нор** *див.* сховати; **труси́ти** ~ *див.* трусити; **у** ~ **гуде́** *див.* гуде.

КИШЕНЮ: дава́ти ду́лю че́рез кише́ню *див.* давати; **заглява́ти в** ~ *див.* заглядати; **за сло́вом у** ~ **не лі́зти** *див.* лізти; **кла́сти собі у** ~ *див.* класти; **копі́йка в** ~ **пливе́** *див.* копійка; **наставля́й** ~ *див.* наставляй; **не ла́зити за сло́вом у** ~ *див.* лазити; **перепада́ти у** ~ *див.* перепадати; **попливти́ у** ~ *див.* попливти.

КИШЕНЯ: кише́ня не схо́диться, *з сл.* г р о́ ш е й *і т. ін.* Дуже багато. *Грошей — і кишеня не сходиться* (Укр.. присл..).

не ви́держить (не ви́тримає) кише́ня. Не вистачить коштів на що-небудь. *Дуже б нам цікаво дістати од Вас оповідання про артистів, це якраз підходить до нашого збірника, та 12 аркушів трохи страшно, не видержить кишеня* (Коцюб.).

по́вна (наби́та, непоро́жня *і т. ін.)* **кише́ня (калі́тка).** 1. Багато грошей. *І дає ж бог таке щастя людям! Хоч не панського роду, зате непорожня кишеня* (Мирний).

2. *у кого.* Хто-небудь має багато грошей. *У Панька завжди повна кишеня.*

С и н о н і м и: **наби́тий гамане́ць; ку́ри не клюю́ть** (у 2 знач.). А н т о н і м и: **пусти́й гамане́ць; копі́йки нема́ за душе́ю.**

поро́жня (пуста́, бі́дна *і т. ін.)* **кише́ня (калі́тка).** 1. Мало, нема грошей. *Порожня кишеня в студента перед стипендією.* П о р.: **з пусто́ю кише́нею.**

2. *у кого.* Хто-небудь бідний, не має грошей. *В молодого господаря порожня кишеня* (Н.-Лев.).

С и н о н і м и: **ві́тер у кише́нях; копі́йки нема́ за душе́ю; пусти́й гамане́ць.** А н т о н і м и: **по́вна кише́ня; наби́тий гамане́ць.**

КИШЕНЯХ: ві́тер у кише́нях гуде́ див. вітер; **свисти́ть у** ~ *див.* свистить.

КИШИТЬ: аж (так і) киши́ть. 1. *кого, чого.* Дуже багато кого-, чого-небудь.— *Ну, не кендюх! Сидить собі у хаті. А там баришень аж кишить. Збирайсь та ходімо* (Мирний); — *На галявині попід дубами безліч слуг, аж кишить* (Н.-Лев.).

2. *ким, чим.* З великою кількістю кого-, чого-небудь. — *Річки — так і кишать рибою!* (Мирний).

КИШКА: ки́шка тонка́ (коро́тка, слабка́ *і т. ін.)* *у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь легкодухий, нестійкий, нерішучий, боягузливий і т. ін. *Вийшов* [Герасим] *назустріч прибулим* [партизанам], *запитав, що сталось, та у відповідь почув багатоголосе і грізне: — Хочеш, командире, п'ятами накивати? — Що, кишка тонка?!* (Іщук); — *У тебе був один наказ: стояти на смерть! Так і стій! А ти ворота ворогові навстіж і гайда! Навоювався! Кишка коротка!..* (Цюпа); — *Терплю! — спалахнув раптом Павло.— Чорта лисого втерпиш! Ось кину усе і гайда.— А-а! Так у тебе, значить, кишка коротка. Чого ж ти баланду травиш?* (Кучер).

2. У кого-небудь не вистачає сил, здібностей і т. ін. для чогось.— *Гітлер, бач, думав одним махом загарбати Радянський Союз. Аж воно кишка тонка* (Цюпа); — *Не боюся я їх* [білогвардійців]! *При всіх скажу! Далеко на цьому не в'їдуть! Кишка тонка!* (Гончар); — *Гехне раз молотом, а півгодини на долоні студить. А вже десь під обід як зареве. Еге,— кажу, тонка кишка в тебе до науки, сину* (Збан.). С и н о н і м: **слабка́ га́йка.**

КИШКИ: аж кишки́ болять. У великій мірі, дуже. **аж ки́шка болить.**— *Давайте краще повечеряєм, бо їсти хочеться, аж кишка болить* (Мик.)

вивертáти кишки́ *див.* вивертати; **вимо́тувати** ~ *див.* вимотувати; **ви́пустити** ~ *див.* випустити; **вовк** ~ **догриза́є** *див.* вовк.

кишки́ гра́ють / загра́ють марш *у кого.* Хто-небудь дуже голодний. **кишки́ гра́ють.** *А поки що в Корнія кишки грають і настрій у нього явно підупадає* (Гончар). С и н о н і м: **живі́т присо́х до спи́ни** (в 2 знач.).

мота́ти кишки́ *див.* вимотувати; **рва́ти** ~ *див.* рвати; **сота́ти** ~ *див.* сотати.

КИШКУ: набива́ти ки́шку *див.* набивати.

КИЯ: відва́жити ки́я *див.* відважити; **скуштува́ти** ~ *див.* скуштувати.

КІВШ: ви́пити ківш ли́ха *див.* випити.

почо́му (почі́м) ківш (пуд, фунт, коре́ць *і т. ін.)* **ли́ха,** *з сл.* з н а́ т и, у з н а́ т и, п і з н а́ т и, с п і з н а́ т и *і т. ін.* Багато горя, біди, неприємностей і т. ін.— *Доведеться вам тут узнати, почому ківш лиха,— ніби про щось звичайне й необхідне ліниво говорив Шухновський* (Збан.); *Йому, селянському синові, який добре знав почому ківш лиха, легко, як покоси свіжої пахучої трави, клалися на серце Ленінові слова* (Д. Бедзик); *Я ще тоді не знав, почому фунт лиха, мені було двадцять років* (Чаб.); *Молодий, енергійний гірник* [Юрій Мегер] *не один рік працював у забої, знав, як то кажуть, почому корець лиха* (Інг.); [К о в а л ь:] *Зробимо, мабуть, так, що нехай років зо два по світу* [син] *погуля, спізна, почім ківш лиха* (Кроп.); *Убити б того ненависного управителя..— Та й гра-*

финю отак, як вона тебе за коси та по підлозі, хай знала б, почім фунт лиха (Рибак).

КІГТІ: випускáти кігті *див.* випускати; **гострúти ~** *див.* гострити.

КІГТІВ: вúрватися з кігтів *див.* вирватися.

КІГТЯХ: держáти в кігтях *див.* тримати.

КІЛ: кіл на голові тешú *див.* теши; **посадúти на ~** *див.* посадити.

КІЛЕМ: сім фýтів під кілем *див.* сім.

КІЛКА: до осúкового кілкá. До кінця життя, до смерті. *Їхня-бо* [панських посіпак] *батьківщина — то лакейські передпокої в панських палацах! Там вони житимуть аж до осикового кілка* (Вишня).

з пéршого кілкá, *з сл.* починáти *і т. ін.* З самого початку, з нічого. *Великої промисловості в Білорусії до революції не було, все доводилось починати, як кажуть, з першого кілка* (Рад. Укр.).

ні кілкá, ні дрючкá, *перев. з сл.* мáти. Нічого.— *Я з колишньої шляхти, що не має ні кілка, ні дрючка* (Тулуб).

КІЛКОМ: кілкóм стáти *див.* стати; **сидíти ~** *див.* сидіти; **стоя́ти ~ в гóрлі** *див.* стояти; **хай язúк ~ стáне; щоб язúк ~ став; язúк ~ ; язúк стає ~** *див.* язик; **як ~ вúбити з головú пáм'ять** *див.* вибити.

КІЛКУ: як (мов, ніби *і т. ін.***) на кілкý,** *з сл.* теліпáтися, висíти *і т. ін.* Дуже вільно (лежати на кому-небудь — про одяг).— *А на кого ж вони там міряти* [костюм] *будуть, коли шитимуть? — На кого-небудь! — Що значить — на кого-небудь? Ну, пошиють, а ти одягнеш, і висітиме він, як на кілку!* (С. Ол.); *«Але ж талія моя не кругла — сукня пообвисала й теліпається, неначе на кілку»,— подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали* (Н.-Лев.).

як сорóка на кілкý *див.* сорока.

КІЛОК: вбúти осúковий кілóк *див.* вбити; **~ на голові тешú** *див.* теши.

як (мов, ніби *і т. ін.***) кілóк у тин,** *з сл.* упéртися *і т. ін.* У великій мірі, дуже, надто.— *Інші всюди заробляють, а ти всюди проробляєш,— підвищує голос Марійка.— Бо уперся, мов кілок у тин, і навіть за медом не нагнешся.— Хе,— знаю твій мед,— підсміюється Іван* (Стельмах).

КІЛОЧКА: як з кілóчка. Несподівано, раптово.— *Авжеж,— як з кілочка випалила Оксана* (Логв.); *Далі промовив* [дід] *несподівано, неначе його слово зірвалось, як з кілочка* (Н.-Лев.).

КІЛОЧКАХ: як (мов, ніби *і т. ін.***) на кілóчках.** Дуже занепокоєний, украй схвильований, збуджений і т. ін. *Устя сиділа як на кілочках, чужа й непотрібна* (Коцюб.).

КІЛЬКОМА: кількомá словáми *див.* словами.

КІЛЬЦЕ: кільцé в ланцюгý *чого.* Складова частина чого-небудь цілого. *Люди й покоління — се тільки кільця в ланцюгу великім всесвітнього життя* (Л. Укр.).

КІН: стáвити на кін *див.* ставити.

КІНДРАТИКОМ: з кіндрáтиком у голові. Хто-небудь психічно хворий.— *Грамотний чоловік і на глитая шию гне. А може, він теє... з кіндратиком у голові* (Речм.).

КІНЕЦЬ: з кінця́ в кінéць *див.* кінця; **знайтú ~** *див.* знайти.

кінéць ділу. Що-небудь зроблено, закінчено.— *Що мені, каже* [Нечипір], *на світі робити* [з вареником]? *..Проковтнув би його, та й кінець ділу: так гріх, піст зайшов* (Кв.-Осн.).

кінéць кінцéм. Після всього, нарешті, зрештою. *В усякій війні перемога кінець кінцем зумовлюється станом духу тих мас, які на полі бою проливають свою кров* (Ленін); *Мета* [технічного прогресу] *полягає у піднесенні суспільної продуктивності праці, яка визначає, кінець кінцем, історичну долю суспільного ладу* (Ком. Укр.); *Після неминучих в таких випадках вагань та церемоній, учасники вечора кінець кінцем розсідаються* (Гончар).

клáсти кінéць *див.* класти.

на якúй кінéць. Для чого, навіщо.— *Ах, я сама не знаю, на який кінець я люблю його! Чи любить то він мене?* (Пчілка).

під кінéць *чого.* На закінчення, на завершення чого-небудь. *Так пройшло кілька репетицій і під кінець їх Настя робила часом більше помилок, ніж впочатку* [спочатку] (Л. Укр.).

почáток і кінéць *див.* початок; **прихóдить ~** *див.* край; **раз-два — і ~** *див.* раз.

КІНСЬКА: кінська дóза *див.* доза.

КІНЦЕМ: кінéць кінцéм *див.* кінець; **обертáтися дрýгим ~** *див.* обертатися.

КІНЦІ: вúвести кінці *див.* вивести; **віддавáти ~** *див.* віддавати.

в обúдва кінці. Туди й назад.— *Скільки ж це буде верстов? — запитав Григорія наш дід Семен..— А хто їх там лічив,— стримано відповів мандрівник..— Кажуть, двадцять тисяч в обидва кінці?* (Довж.).

звóдити кінці *див.* зводити; **знайтú ~** *див.* знайти.

і кінці в вóду. 1. Не залишати ніяких слідів злочину, негідного вчинку і т. ін. [Хома:] *Отрута подіє не зразу — й кінці в воду!* (Стар.); — *Давида й де-небудь підстерегти можна. А чи й просто в хаті* [вбити] — *завжди читає кінець стола проти вікна,— і кінці у воду. Хто? А ясно хто: в кого жінку одбив: з ревнощів* (Головко); *Він дотримувався одного правила, що стало основним у його житті: спритність рук, і кінці в воду* (Цюпа).

2. Усе вирішено. [Наталка:] *Не довго*

з ним розв'язаться: не хочу, не піду [заміж], *та й конці* [кінці] *в воду!* (Котл.).

кінці [з кінця́ми] не схо́дяться / не зійшли́ся. Кому-небудь важко справлятися з труднощами, нестатками, у когось не вистачає коштів для чогось, не йде справа на лад і т. ін. *Мене дуже тягне на різдво поїхати на Русь, та якось не сходяться кінці* (Стеф.).

кінці з кінця́ми схо́дяться / зійшли́ся. Наявна відповідність між різними частинами якої-небудь справи, немає розбіжності у чомусь.— *Ти ж Василю Тримайводі комору в порядку передав? — Та трохи не зійшлися кінці з кінцями. Нестачу я завтра ж донесу* (Стельмах).

на (у) всі (різні) кінці, *з дієсл.* Скрізь, усюди, в кожному напрямі. *У нас зійшло вже сонце, його вогні ми шлем на всі кінці...* (Сос.); — *В повіті вже, видно, щось прочули, раз дозори оце порозсилали в усі кінці* (Гончар); *Вершники на момент круто збили коней і потім з.. криком кинулись у різні кінці* (Панч).

погуби́ти кінці *див.* погубити; **сверби́ть на ~ язика́** *див.* свербить; **хова́ти ~** *див.* ховати.

як (мов, ніби *і т. ін.***) на кінці світу (світа).** Дуже далеко.— *На кого ж ти нас покидаєш? Та як і сам таку даль пройдеш? Се мов на кінці світа* (Кв.-Осн.).

КІНЦІВ: з різних (з усіх) кінців, *з дієсл.* Звідусіль. *Дзвін загудів. По дворі почали мигтіти ченці молоді, як мухи, зо всіх кінців* (Вовчок).

КІНЦЯ: без кінця́, *з дієсл.* 1. Весь час, безперервно. *Курив* [Яшко] *без кінця, одну цигарку до другої припалював* (Головко); *Шляхом перекопським без кінця рухаються червоні війська — ті сюди, ті туди* (Гончар); // Постійно. *Пишуть хлопці і дівчата, Просять досвід передати, Хвалять жінку без кінця. А про мене — ні слівця* (С. Ол.).

2. Дуже довго. *Ніяково було сидіти «в гостях» без кінця* (Л. Укр.).

без кінця́ і [без] кра́ю; без кінця́-кра́ю. 1. *з дієсл.* Безмежно, безконечно. *По обидва боки шляху без кінця і краю колосилися пшениці* (Панч); *Радянська земля пропливає перед ними без кінця й краю — Волга, Уральські гори, зелена сибірська рівнина, Байкал* (Довж.); *Дівчина була як у гарячці. П'яти її немов прикипали до землі; серце кололо, в голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю...* (Коцюб.).

2. *з дієсл.* Дуже довго. *Йому здавалося, що їхатимуть цілу вічність без кінця і краю* (Досв.); // Безупинно. *Її так і підмиває говорити. Балакала б* [Христя], *здається, без кінця і без краю* (Мирний); *Без тачки йти було легше, та Анрі-Жаку більш хотілося лежати, ніж ото без кінця-краю переставляти ноги* (Ю. Янов.). **без кра́ю і кінця́.** *Я писав би тобі без краю і кінця, та вже пізно* (Коцюб.).

3. Дуже багато; безліч. *А в небі летіли гуси з далекого краю..., а нижче летіли і крутились чорногузи, качки і багато різного дрібного птаства без кінця й краю* (Довж.).

дово́дити до кінця́ *див.* доводити; **доїхати ~** *див.* доїхати.

до кінця́. Цілком, повністю, *з дієсл. Німецький імперіалізм викрив себе до кінця в тому, що він був хижаком* (Ленін); *Щоб вас* [В. М. Гнатюка] *до кінця розсердити, то попрохаю ще вислати 1 пр. «Кобзаря» Шевченка* (Коцюб.); *Несподіваний і сильний вірш* [Л. Дмитерка] *«Круті шляхи буремної пори» .. про тих, хто до кінця віддав себе боротьбі за кращу долю рідного народу* (Літ. Укр.). Синоніми: **без оста́нку** (в 1 знач.); **до то́чки** (в 2 знач.); **до дна** (в 2 знач.); **до ре́шти** (в 2 знач.).

дохо́дити до кінця́ *див.* доходити.

з кінця́ в кіне́ць; від кінця́ до кінця́, *з дієсл.* У різні боки. *Шатнулась-мотнулась* [Оксана] *із кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: «Та чого ви будете сидіти по хатам?»* (Кв.-Осн.); *З гір, із далеких лісів ринуть в долину вітри, шарпаються з кінця в кінець* (Кол.); // Повністю, весь. *Він ще раз проходить його* [двір] *од кінця до кінця, самотній і безпомічний* (Коцюб.).

не з того́ кінця́, *з сл.* робити, починати *і т. ін.* Не так, як потрібно. [Дудар:] *Не з того кінця береш. Не розумієш української культури.* [Книш:] *Я? Не розумію?* [Дудар:] *Ані в зуб* (Мик.); — *Ти думаєш, син Стадницького буде кращим від батька? Не з того кінця, хлопче, берешся, не з того.— З якого не берусь, а панові уже не жити* (Стельмах).

нема́ кінця́ *див.* нема.

ні кінця́ ні кра́ю *чому.* Що-небудь безмежне, безконечне. *Людство... Людство... Яке слово широке! Ні кінця йому, ні краю* (Мур.). **ні кра́ю ні кінця́.** *Світ який — мереживо казкове! Світ який — ні краю ні кінця! Зорі й трави, мрево світанкове, Магія коханого лиця* (Сим.).

КІНЦЯ-КРАЮ: нема́ кінця́-кра́ю *див.* нема.

КІНЦЯМИ: зво́дити кінці з кінця́ми *див.* зводити; **па́лиця з двома́ ~** *див.* палиця.

КІНЦЯХ: в усіх кінця́х *чого.* Всюди, скрізь. *В усіх кінцях зустрічалися добрі люди.*

КІНЧАТИ: кінча́ти вік (життя́). Умирати. *Лев голову підняв, силкується гукнути: «Ой, де ж ти, смерть моя!.. Бодай би був не народився, як отак життя своє кінчать»* (Гл.).

кінча́ти / кінчи́ти [життя́] на ши́бениці. Бути повішеним. *Вона весь час була впевнена, що Гриша неодмінно, обов'язково кінчить на шибениці* (Головко).

кінча́ти / кінчи́ти (покінчи́ти) раху́нки *з ким.*

Обривати, припиняти з ким-небудь якісь стосунки, зв'язки і т. ін. *З тим брехуном не дійдеш до ладу. Доведеться, мабуть, через суд кінчати з ним рахунки* (Коцюб.).

КІНЧИКУ: вúсіти на кінчику язикá *див.* висіти; **свербíть на ~ язикá** *див.* свербить.

КІНЧИТИ: кінчúти на шúбениці; ~ рахýнки *див.* кінчати.

КІНЬ: залíзний (сталéвий) кінь. Трактор. *Іде Олеся Кулик на тракторі, а за нею жінки правують залізними кіньми, вся ланка гуркотить* (Ковінька).

троя́нський кінь. Хитрі дії, підступні засоби боротьби і т. ін. *Троянським конем імперіалістичної буржуазії є ревізіонізм* (Рад. Укр.).

КІП: як чорт сім кіп горóху змолотúв *див.* чорт.

КІР: як на кір горúть *див.* горить.

КІСТКА: бодáй (хай, щоб *і т. ін.*). **йомý (тобі** *і т. ін.*) **кістка в гóрло,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення і побажання, щоб хто-небудь замовк. *На порозі темної комори появилася баба: — Чого ти ревеш, бодай тобі кістка в горло?!* (Довж.); — *Степане! Чи ти звар'ятів? — кинулась Соломія — Он роботи скільки, а ти варнякаєш. Люди й справді щось подумають..— Нехай думають,— кинув Степан..— А бодай тобі кістка в горло! — взялася в боки Соломія* (Кучер).

кістка (кість) від кóсті. Який від народження, за походженням і т. ін. належить до певного стану, суспільної групи і т. ін. *Олексій Штепа, молодий козак, кість від кості козацького племені, лежав на вершині кургана в замаскованому кулеметному окопі* (Перв.). **кість од костéй.** *Самі чехи кинулись вчитися по-російському, а ваша кість од костей, галичани.. тепер питаються: «быть ли малорусскому вопросу?»* (Драг.).

своя́ кістка. Кровно рідний. *Надивовижу всім дворовим, винесла та течія і панську горничну Катрю з двору на волю!.. Сказано: своя кістка* (Мирний).

чужá кістка. Кровно нерідний. *Ой прийшла я та до брата, а брат мені рад, рад, А невістка — чужа кістка, а я відти назад* (Коломийки); *Катерина не та свекруха, котрій невістка — чужа кістка* (Чорн.).

КІСТКАМИ: добувáти крóв'ю та кісткáми *див.* добувати; **лáнтух з ~** *див.* лантух; **лягтú ~** *див.* лягти.

КІСТКАХ: на (по) кісткáх *чиїх.* Ціною життя або великих жертв. *Але я певен.. У те, що викує свободи меч Убогий раб з убогого орала, Що щастя всіх — по ваших аж кістках — На землю ступить вільною ногою* (Рильський).

КІСТКИ: аж кісткú (кóсті) тріщáть (лущáть *і т. ін.*) / **затріщáли (залущáли** *і т. ін.*), *з сл.* с т и с к á т и, о б í й м á т и *і т. ін.* 1. Дуже сильно, міцно. *Вони обіймали Анрі-Жака, аж кістки йому лущали* (Ю. Янов.); *Худий, злий Брун стиснув пальці, аж кістки затріщали* (Хижняк).

2. У великій мірі, дуже сильно. *Боролися* [опришки], *що аж кості тріщали* (Хотк.).

аж кісткú торохтя́ть, *з сл.* х у д и́ й *і т. ін.* У великій мірі, дуже.— *Худюща* [невістка], *аж кістки торохтять,— журилася мати* (Стельмах); // *з дієсл.* Дуже сильно. *Торсає він воза, аж в мене кістки торохтять* (Н.-Лев.); — *Чеше, втікаючи, аж кістки торохтять* (Гончар).

кісткú зложúти *див.* зложити.

кісткú травóю поростýть *чиї.* Пройде, мине дуже багато часу. [К а р м е л ю к:] *Не чекайте ж, люди, добра од них* [панів], *бо й кістки ваші травою поростуть, а ви його не діждетесь* (Вас.).

[одні (самі, тільки)] кісткú (кóсті) та шкíра (шкýра). Дуже худий.— *Не здужають* [підпанки]! *Сухі, як хорти: самі кістки та шкура* (Тулуб). **кісткú самі та шкíра.** *З тим Павлом їй ще буде клопоту. Геть занехаяв себе, кістки самі та шкіра* (Ю. Бедзик). **[самá] шкýра (шкíра) та кóсті.** *От назбиралися прохані гості, Бліді, намучені — шкура та кості* (Граб.); *Були вони* [партизани] *— сама шкіра та кості* (Гончар). **одні кóсті, шкíрою обшúті.**— *Та його ж вітром занесе аж у Сумську область. Одні ж кості, шкірою обшиті* (Тют.). С и н о н і м и: **живíт присóх до спúни** (в 1 знач.); **аж рéбра знáти; світúти рéбрами; лáнтух з кісткáми.**

перемивáти кісткú *див.* перемивати; **поламáти ~** *див.* поламати; **розминáти ~** *див.* розминати; **розпáрювати ~** *див.* розпарювати; **складáти ~** *див.* складати; **шукáти ~ в молоці** *див.* шукати.

КІСТКОЮ: кісткою в гóрлі стáти *див.* стати.

КІСТКУ: на кістку (кість), *з сл.* з м é р з н у т и, з м é р з т и *і т. ін.* Дуже сильно.— *Бувало, збудишся ранком, заговориш до товариша, він лежить, мов довбня. Замерз на кість* (Оп.).

як собáка за обгрúзену кістку *див.* собака; **як сорóка в ~** *див.* сорока.

КІСТОК: до [сáмих] кістóк, *з сл.* п р о м о к á т и, п р о й м á т и, п р о б и р á т и *і т. ін.* Дуже сильно, наскрізь, повністю. *Дівчата промокли до кісток* (Збан.); *Одяглася Катерина погано, накинула на себе дранку, що крізь неї вітер пронизував тіло, проймав до кісток* (Чорн.); *Додому пішов* [Боровий], *коли вже до самих кісток пробрало його холодом та вологістю* (Грим.).

2. Усім єством (бути кимось). *Афіноген Максимович педагог, як кажуть, до самих кісток: найулюбленішою його справою є математика* (Мельн.).

кісто́к не зібра́ти *див.* зібрати; ~ **не позбира́ти** *див.* позбирати; **куди́ і во́рон** ~ **не зано́сить** *див.* ворон; **моро́з пробира́ється до** ~ *див.* мороз; **о́чі пропіка́ють до** ~ *див.* очі; **пробира́ти до** ~ *див.* пробирати; **хо́лод пробира́є до** ~ *див.* холод; **язи́к без** ~ *див.* язик.

КІСТОЧКАХ: перебира́ти по кісточка́х *див.* перебирати.

КІ́СТОЧКИ: нема́ і кісточки *див.* нема.

КІСТОЧКИ: перемива́ти кісточки́ *див.* перемивати.

[тро́хи не] по кісточки́. 1. *чого.* Дуже багато чого-небудь. *Настав вечір, а в хаті було сміття трохи не по кісточки* (Н.-Лев.).

2. Дуже мілко.— *Та де ж глибоко, коли тут по кісточки? — Далі буде глибше* (Вишня).

КІСТЬ: біла кість, *зневажл.* Люди знатного, дворянського походження. *Ось і розбіглися всі по степу, і Оверко переміг. Його чорний шлик віявся по плечах. «Рубай, брати, білу кість!»* (Ю. Янов.); *О, то все біла кість наїздить над Збруч!* (Кос.).

на кість *див.* кістку.

КІСТЬМИ: лягти́ кістьми́ *див.* лягти.

КІТ: [і (ще й)] кіт не валя́вся. Нічого не робиться.— *Ти, старий, хоч би взяв та частокіл полагодив. Он люди вже городи копають та орють, а в нас ще й кіт не валявся...— бубоніла стара Кухтиха* (Іщук).

чо́рний кіт пробіг *див.* кішка.

як кіт таба́ку, *з сл.* л ю б и т и, *іpoн.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова л ю б и т и; зовсім не (любити). *Дід знав, що смерть його за плечима, і думав своєю смертю спасти від смерті міщан. Вишневецького він ненавидів, а польську панщину любив, ..як кіт табаку* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **як соба́ка па́лицю.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **кіт до са́ла,** *з сл.* д о п а́ с т и с я *і т. ін.* Жадібно, дуже енергійно. *Допавсь, як кіт до сала* (Укр.. присл..).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **кіт (кішка) з соба́кою,** *з сл.* ж и т и *і т. ін.* Без злагоди, постійно ворогуючи, сварячись і т. ін. *Живуть, як кішка з собакою* (Укр.. присл..); *Ви тільки, бува, нічого не скажіть Давиду Онопрійовичу, бо ми й так живемо з ним, як кішка з собакою* (Добр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **кіт на ми́шу (до ми́ші),** *з сл.* к и́ д а т и с я *і т. ін.* Жадібно, пристрасно. *Кинувся він до Солохи, як кіт до миші, обняв, пригорнув до себе* (Мирний).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **кіт напла́кав.** Дуже мало, зовсім незначна кількість. *Там і цукерок тих, як кіт наплакав* (Кучер); *Не вперше присилає його сюди мати з харчами і, либонь, не востаннє, хоч і в самих, правда, їжі тієї — мов кіт наплакав* (Гуц.). **кіт напла́кав.** *В Мотрі й трудоднів тих — кіт наплакав* (Рудь); // Дуже незначний, невеликий щодо кількості.— *Така земля! А які нині врожаї дає? Ніби кіт наплакав* (Цюпа). С и н о н і м и: **як ши́лом па́токи вхопи́ти; з горо-би́ну ду́шу; із за́ячий хвіст; із за́ячий скік.** А н т о н і м: **як за гріш ма́ку.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **кіт на са́ло,** *з сл.* п о г л я д а́ т и, п о з и р а́ т и *і т. ін.* Ласо, пристрасно. *Коли хто в простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а все поглядає, як кіт на сало, тільки на жупанних* (Кв.-Осн.); *У політику бавиться* [підсудний] *та все на тоті* [ті] *панські грунти, як кіт на сало, позирає* (Д. Бедзик).

КІШКА: чия́ кішка са́ло з'їла, *з сл.* з н а́ т и. Хто винен. *Сам управляющий* [управитель] *поспіхом переписував конторські книги набіло, та, знаючи добре, чия кішка сало з'їла, заздалегідь збирався тікати* (Дн. Чайка).

[чо́рна] кішка пробі́гла; [чо́рний] кіт пробіг *поміж (між) ким.* Хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода. *Чорна кішка пробігла поміж ними і сполохнула той лад, який досі був* (Мирний); *Побачивши Колу, він повернув у хвіртку,— давно між ними чорна кішка пробігла* (Кундзич); — *Скажіть, Євгене Панасовичу... чому Настя мене цурається?.. Який це кіт пробіг поміж нами?* (Речм.); [С е м е н *(тихим голосом)*:] *Між мною і вами, учителько, пробіг чорний кіт* (Галан).

КІШКИ: і кішки нема́ чим годува́ти *див.* годувати.

КІШЦІ: кішці хвоста́ зав'яза́ти *див.* зав'язати.

КЛАДЕ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **в рот кладе́,** *з сл.* г о в о р и́ т и, к а з а́ т и *і т. ін.* Дуже ясно, зрозуміло. *Говорить, як у рот кладе!* (Укр.. присл..).

КЛАДИ: не клади́ па́льця (па́лець) у рот (у зу́би, на зу́би) *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого. *Гострий розум у Кузьми Харитоновича: пальця в рот не клади. Не кожний отак швидко зметикує, що й до чого* (Грим.); *Піп у мене — я думав перше — так собі пришелепуватий чоловічок, коли, здається, я помилився — не клади йому пальця на зуби* (Вас.).

2. Хто-небудь уміє обстоювати свою думку, позицію, свій погляд і т. ін. *Сагайдак ніяково глянув на доярку і одійшов набік. «Зубата тітка,— подумав,— цій пальця в рот не клади»* (Добр.); [З а б о л о т н и й:] *Де ж це Ярошенко?* [В і к т о р:] *Заява на нього надійшла. Серйозні справи викриваються.* [З а б о л о т н и й:] *Он воно що!.. І все ж ти йому пальця в рот не клади. Він, брат,— ого! Я його знаю...* (Лев.).

хоч до ра́ни (до болячки, до зубів) клади́ (приклада́й, притуля́й *і т. ін.*)/ **приклади́ (приту-**

ли́ *і т. ін.*). 1. *з прикм.* У великій мірі, дуже, занадто. [Л и ц а р:] *Поки мене сюди не заманила, була ти добра, хоч клади до рани* (Л. Укр.); — *Йди, кажу! — може, вперше в житті аж крикнув на нього завжди боязкий та лагідний, хоч до рани клади, Софрон* (Смолич); *Ручки заклав* [Латка] *за спину, стулив губки, дивиться такий добрий, улесливий, хоч до болячки клади його* (Вас.); *Такий любий отой Василь, хоч до рани приклади його* (Ірчан); [Ш т е ф а н:] *«Лука доброю був дитиною, хоч до рани притули»* (Галан). С и н о н і м: **хоч мотузки́ крути́.**

2. *з сл.* т а к и́ й. Добрий, лагідний, податливий. *Мати у неї така, хоч до рани прикладай;* // Який удає з себе доброго, лагідного податливого. *Іван Семенович Підкова Такий, хоч до зубів клади... Насупроти нікому й слова, Лише підтакує завжди* (Воскр.).

С и н о н і м: **хоч у ву́хо багай.**

хоч за ра́му клади́. Хто-небудь дуже гарний, вродливий. *А тут ще й жінка (ви ж знаєте, як деякі жінки хорошіють після перших родів), розцвіла, мов польова рожечка, хоч живу за раму клади* (Вільде). С и н о н і м и: **хоч у ра́мці вправ; хоч карти́ну малю́й; хоч води́ напи́йся** (в 2 знач.).

хоч у ву́хо клади́ *див.* багай.

КЛАДКУ: ступи́ти на хитку́ кла́дку *див.* ступити.

КЛАЛОСЯ: і в го́лову не кла́лося *кому.* Хто-небудь не передбачав, не сподівався чогось. *І в голову йому не клалось, Щоб з ним так бачитись мельком* (Котл.).

КЛАС: показа́ти клас *див.* показати.

КЛАСТИ: і в го́лову (в го́лови, в голові́, в голова́х, в ду́мці, в думка́х *і т. ін.*) **[собі́] не кла́сти (не поклада́ти).** Не передбачати, не сподіватися і т. ін. чого-небудь, не здогадуватися про щось. *Сите та п'яне лицарство спало покотом, ніхто й у голову не клав, що на кінцях мужицьких кіс тихим, котячим ходом вривається поміж них смерть* (Оп.); *А гайдамаки мовчки ждали, Поки поганці ляжуть спать. Лягли, і в голови не клали, Що вже їм завтра не вставать* (Шевч.); *Він, ясна річ, не міг і в думці класти собі, що перед ним той самий хлоп'як, який колись врізав його сирицею по мармизі* (Загреб.); — *Винуватий, товаришу комісар.. Дозвольте доповісти,— ми собі й у голови не покладали, що ви почуєте* (Ю. Янов.); *Вона* [Оксана] *і в головах не покладала, щоб пан мусив збрехати* (Кв.-Осн.); — *Чом же мені не вийти заміж? — сказала Маруся.— І не думай, і в голові собі не покладай* (Н.-Лев.). **в думка́х не поклада́ти.** *Коли товариш, Здавалося, що спав, та міг щохвилини Прокинутись,—«дід» зняв бекешу з нього, Щоб навіть той в думках не покладав, Що дбає «дід» про нього* (Рильський).

кла́сти (вклада́ти, пха́ти *і т. ін.*) **/ покла́сти (вкла́сти, положи́ти** *і т. ін.*) **в домови́ну (в моги́лу, в труну́, в я́му, в гроб** *і т. ін.*) *кого.* Призводити кого-небудь до смерті. *Жаль і батька, жаль і матір, І вірну дружину, Молодую, веселую, класти в домовину* (Шевч.); *Голод та холод та ще важкі хвороби безсердечно клали людей у могилу* (Збан.); *Трагедія Харитини виникла на соціальному грунті. Ми бачимо невидиму руку Цокуля, яка пхає наймичку в домовину* (Життя К.-Карого); *Франко не був певний, що на його долю, як він писав, не лишилася частина тих ударів, які поклали в могилу славного поета К. Гавлічка-Боровського* (Вітч.); [Д ж о н о т а н:] *Скорися, Річарде!* ..[Р і ч а р д:] *Навіщо здався їй* [сестрі] *покірний Річард? Хіба на те, щоб у труну покласти?* (Л. Укр.); — *Коли ти.. ще покладеш мені дитя в нецьки, то я тебе в домовину вкладу!* (Стельмах); *Бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину* (Котл.); *Занедужала княгиня. Лічили, лічили... Поки її безталанну, В труну положили* (Шевч.); — *Приятелю мій, Кондрате Івановичі! Роби, що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене живого у яму!* (Кв.-Осн.); — *Ти хочеш, щоб рана й тебе в гроб положила? — сердито сказав Потреба* (Мик.). П о р.: **заганя́ти у моги́лу; живце́м у зе́млю вложи́ти.**

кла́сти за раху́нок *див.* відносити; ~ **клеймо́** *див.* накладати; ~ **на ві́втар** *див.* нести; ~ **на карб** *див.* ставити.

кла́сти / покла́сти в осно́ву. Виходити з чогось як з провідного, головного, визначального; брати за вихідне положення. *В основу сонати Михайло Лукич поклав власні переживання, звісно, певною мірою доповнені та узагальнені* (Дмит.).

кла́сти / покла́сти го́лову (ду́шу) *за кого — що і без додатка.* Гинути, вмирати в боротьбі, війні і т. ін.— *Таки недарма кращі люди голови клали. І твій Юхим. Царя ж уже нема — скинули* (Головко); *Горіли ті прапорщики в пеклі війни тисячами, горіли, як солома, разом зі своїми взводами, самі не знаючи толком, за віщо довелося їм класти свої голови* (Лев.); — *Боронь боже, затягнеться ця бійка* [війна], *то ще й нашим дітям доведеться класти голови...— журно мовила Уляна Григорівна* (Добр.); *Я тільки прагну швидше могили. А колись... боже... Невже минуло? Бажав покласти за других душу...* (Граб.). С и н о н і м: **кла́сти життя́.**

кла́сти / покла́сти го́лову на пла́ху (під соки́ру). 1. З повною відповідальністю ручатися за кого-, що-небудь; запевняючи когось, стверджувати щось.— *Такого батальйону, як наш, ніде*

нема. Кладу голову на плаху, що нема.. (Кучер); *— Але що він прямує до однієї матеріальності, я за це ладен хоч би й голову під сокиру покласти. Я вчився з ним в гімназії й знаю його добре* (Н.-Лев.). **голову класти.** *При мені привезено було в Львів 8 т*[исяч] *рублів, та потім ще дослано було до 4000. Але я голову кладу, коли Львівська типографія, котру мені показано в 1876 р., варта й 1/2 тих грошей* (Драг.). Пор.: **дати голову на відріз.** Синонім: **ручатися головою** (в 2 знач.).

2. Нести відповідальність за кого-, що-небудь.— *Можете тепер сказати точно: син!..— А якщо — дочка?..— мило посміхаючись, запитала Аня..— Тоді.. вину складете на мене. Я вгадував. Я вгадував, мені й голову на плаху класти* (Ряб.). Синоніми: **відповідати головою; ручатися головою** (в 1 знач.).

класти / покласти життя (живіт). Гинути, вмирати, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь. *Грізний баритонний голос його набирав сили.— Тоді ще й про таких, як ми, згадаєте. Що життя клали* (Гончар); [Ряженко:] *Погиб мій близький сусіда, Гнат Чорнобривець, погибли й ваші сусіди, люди добрі. За наше всенародне життя вони своє життя поклали* (Мик.); *Боярин Семен Олуєвич підніс руку з мечем, і галас ущух.— Клянуся живіт покласти за князя Данила* (Хижняк). Синонім: **класти голову.**

класти / покласти зуби на полицю (на мисник). Голодувати. *Там* [у степу], *коли зародить, то возами ту пшеницю возять, але вже коли й недорід ущелепкається... отоді вже, чоловіче добрий, клади зуби на полицю* (Збан.); *Що те панське жалування: сьогодні воно сяк-так годує тебе, а завтра, схоче пан, і покладеш зуби на полицю...* (Стельмах). **хоч зуби клади на полицю.** *Іще раз вона спече коржі, а тоді хоч зуби клади на полицю* (Чорн.). Синоніми: **нема чого в рот покласти; на зуб нічого покласти.**

класти / покласти край (кінець) *чому.* Припиняти яку-небудь дію, ліквідовувати якийсь стан і т. ін. *Нескінченній балаканині, яка може тягтись і до ранку, кладе край командир* (Панч); *— Так далі не можна,— вголос сказав Василь.— Треба цьому покласти край* (Донч.).

класти / покласти на папір (на папері). 1. Писати, записувати що-небудь.— *Правду мовиш, кум мій нічого сам на папір не клав; але були добрі люди, що, вислухавши було його казання або співання, після того записували* (Укр. поети-романтики..); [Жирондист:] *Я думав би, що ті дрібні стрічки, які щодня кладу я на папері, колись народами здолають править* (Л. Укр.); *Ти можеш душу вилити в рядках, Жагучу мрію на папір покласти* (Дмит.).

2. *тільки док.* Нанести на папір зображення чого-небудь, намалювати щось. *Мені хочеться покласти сю картину на папір і знов придивитись до неї ближче* (Л. Укр.).

класти / покласти на чашу ваги *що.* Вважати що-небудь основним, першорядним і надавати перевагу в чому-небудь. *Історія нас вчить, що там, де на чашу ваги кладуть суб'єктивно-індивідуальні інтереси, там неодмінно спалахує непримирима ворожнеча* (Ковінька).

класти / покласти під сокиру. Рубати, вирубувати дерева, кущі, ліс і т. ін. *Лежить він* [ліс] *на межі трьох сіл, і жодне з них не милує його: кладе під сокиру* (Стельмах).

класти / покласти під сукно. Відкладати розв'язання якої-небудь справи на невизначений строк. [Галушка:] *Писав я вже про це в район, але там поклали під сукно в канцелярії* (Корн.).

класти / покласти поклін (уклін *і т. ін.***)** *кому, чому.* Виражати шану кому-, чому-небудь. *Я кладу земний уклін Твойому полю і твойому дому!* (Рильський).

класти / покласти (положити, розкласти) на музику (на ноти). Писати музичний твір на який-небудь текст.— *Я, голубчику, вчений, бачиш, усякі пісні записую, на ноти, значить, кладу* (Стельмах); *Дещо з своїх вражень вона пробувала навіть покласти на музику і часто, довше, ніж звичайно, засиджувалась біля фортепіано* (М. Ол.); *Були ці пісні у пам'яті, поки пощастило стрінути пана Е. Мертке, що оце тепер положив їх на ноти* (Вовчок); *Та й купер'яни ніби вже живуть лише у пісні, що розклав на ноти Лисенко* (Рильський). **положено на голос.** *Ліричні вірші Франка просяться часто в музику. Деякі з них і справді положено на голос Лисенком* (Коцюб.).

класти / покласти трупом *кого.* Убивати, нищити. *Тільки воля в них міцна Десь напасти, трупом класти, Грабувати, мордувати, Хоч пустиня самітна...* (Фр.); *Умить вибігло двоє других з двох ворожих таборів і обох на місці трупом поклали* (Кобр.); *Курінний лежав тепер у снігу непорушно і здалеку гукав жандармам, підриваючи їх до атаки. Жандарми не наважувалися. Мабуть, добре розуміли, що поки добіжать, прикордонник покладе їх трупом* (Загреб.).

класти / покласти честь на собі. Не бажати втрачати свою гідність, стояти морально вище кого-небудь. *Іванець гетьманує тільки над п'яницями. Давно я попотоптав би сю ледар, та тільки честь на собі кладу!* (П. Куліш); *Вона впізнала своє полотно на сорочці в осавулиного хлопця, та тільки поклала честь на собі,— не хотіла чіплятись* (Н.-Лев.).

класти тавро *див.* накладати.

на ум класти. Запам'ятовувати, усвідомлювати що-небудь з певною метою. *Хто величається*

і других зневажає, Нехай про Дуба казочку читає, На ум собі кладе: Наука в ліс не заведе (Гл.). Синонім: **мотати на вус.**

розжóвувати і в рот клáсти *див.* розжовувати.

як лопáтою клáсти. Повільно, не поспішаючи. *Йому треба так, як лопатою класти (не хутко розбирає діло)* (Номис).

КЛАЦАТИ: клáцати зубáми. 1. Дуже мерзнути.— *Як ти себе вночі почуваєш... Зубами здорово клацаєш? — Що ти!.. Буває навіть жарко* (Гончар).

2. *жарт.* Прагнути домогтися, досягти і т. ін. чого-небудь. [Острожин:] *..Такий молодий, в такий короткий час ви завоювали собі таке становище в літературі.. Та змилуйтесь! Чи один же цілий вік клацав зубами даремно, ви одразу такий шматок урвали...* (Л. Укр.).

3. *на кого, грубо.* Вороже, недоброзичливо і т. ін. ставитися до кого-небудь.— *Іноді уявляю собі,— глухо говорив Сагайда,—..люди стали б усі рівними, вільними... А то не живуть, а пововчому бродять по світу і клацають один на одного зубами...* (Гончар).

КЛЕЇТИ: клéїти дýрня *див.* валяти; **~ ярлúк** *див.* вішати.

КЛЕЙМО: накладáти клеймó *див.* накладати.

КЛЕПАНИЙ: клéпаний на язúк. Здатний дотепно і влучно говорити. *Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик* (Укр.. казки); *Дарма, що малий, а на язик клепаний. Розговорились (*Літ. Укр.). Синоніми: **гóстрий на язúк; язúк підвішений; язúк як брúтва.**

КЛЕПАТИ: клепáти язикóм. Вести пусті, несерйозні розмови. *Язиком що хоч клепай, а руки при собі тримай* (Номис); — *Мене тутечки в Києві усякі старосвітські лисини та старі жалтирниці вже обсудили, оббрехали, бо ти сам знаєш добре, що їм в Києві нема ж про що язиком в салонах клепать* (Н.-Лев.); *Громада радівська знову стояла коло волості. Тепер людей було більше, ніж учора; чимало жінок з дітьми посідало тут таки поблизу, лузали насіння та клепали язиками* (Гр.). Синоніми: **точúти ляси** (в 1 знач.); **чесáти язикá.**

КЛЕПКИ: без [трéтьої (сьóмої *і т. ін.***)] клéпки (клéпок) [у голові (у тім'ї)],** *зневажл.* Хто-небудь дурний, розумово обмежений, ненормальний.— *Він став якийсь, мов без сьомої клепки у тім'ї, змарнів геть і згорбився гаком* (Козл.); — *Хто б подумав: Гриня і в академію! — кинула одна з конторниць, а чабан Бунтій.. мовив неголосно: — Нема таких академій, щоб набирали без клепок, а випускали з усіма клепками* (Гончар). Пор.: **немá клéпки.** Синоніми: **немá кебéти; не всі вдóма; немá царя в голові; розсóхлися клéпки; жукú в голові.**

немá клéпки *див.* нема; **не мáти ~** *див.* мати; **позбýтися ~** *див.* позбутися.

розсóхлися клéпки *у кого, зневажл.* Хтось поводить себе нерозумно, виглядає розумово обмеженим. [Прокіп:] *У Ярини дійсно трошки клепки розсохлись. Обруч треба зробити і воно зразу пройде* (Корн.). Пор.: **немá клéпки.** Синоніми: **не всі вдóма; немá кебéти; без клéпки; немá царя в голові; жукú в голові.**

КЛЕПКУ: вставляти клéпку *див.* вставляти.

КЛИН: вбивáти клин *див.* вбивати; **вибивáти ~ клúном** *див.* вибивати; **забúти ~ у гóлову** *див.* забити.

КЛИНА: підбивáти клúна *див.* підбивати.

КЛИНЦІ: бúти клинці *див.* бити.

КЛИНЦІ: підбивáти клинці *див.* підбивати.

КЛИНЦЯ: вбивáти клúнця *див.* вбивати.

КЛИЧ: кúдати клич *див.* кидати.

КЛІПАТИ: кліпати (блúмати) очúма. 1. Почувати себе ніяково перед ким-небудь, відчувати сором, провину і т. ін. перед кимсь. *Мені старому не годиться перед районним секретарем очима кліпати* (Коз.); — *Та й що ж оце, з-за нього* [батька] *нам перед людьми очима блимати?* (Тют.). **попокліпати очúма** (тривалий час). *Добре, що я ще грошей од книжника не взяв. Попокліпав би очима, проциндривши чужі гроші* (Шевч.). Пор.: **лýпати очúма** (в 3 знач.).

2. Мовчати, нічого не розуміючи або не знаючи, що відповісти. *Зміркувавши, що Юрко тільки кліпає очима, Луць пояснив йому справу* (Козл.); — *Ну, Девонтію Кириловичу, ти очима не блимай, а пояснюй, як і що* (Донч.). Пор.: **лýпати очúма** (в 1 знач.).

КЛІПНУТИ: як óком кліпнути *див.* моргнути.

КЛІТЦІ: бúтися нáче птах у клітці *див.* битися.

КЛІЩАХ: тримáти в кліщах *див.* тримати.

КЛІЩІ: зімкнýлися кліщі. Завершилося повне оточення супротивника. *Долітала безладна луна канонади від недалекого Чопу, але це було вже конання смертельно пораненого звіра — там зімкнулися кліщі ще одного оточення* (Скл.).

КЛОНИТИ: клонúти гóлову *див.* хилити.

КЛОНИТЬ: клóнить на сон *див.* хилить; **сон ~** *див.* сон.

КЛОПІТ: не твій (не йогó, не ваш *і т. ін.***) клóпіт.** Хто-небудь не повинен втручатися в якісь справи, турбуватися про щось.— *Бачу я, що кортить вам їх* [сорочки] *пропити, дурні все нещасні..— Це вже не твій клопіт* (Тулуб).

стягтú клóпіт *див.* стягти.

КЛОПОТАТИ: клопотáти гóлову *кому, чию.* Турбувати, хвилювати кого-небудь. *Вийшли* [заробітчани] *з міста в поле на битий шлях. Тут уже інші речі клопочуть Грицькову голову*

(Мирний); — *Як зробив, так хай і одвічає, а ти* [мати] *начальникам голови не клопочи* (Гр.).

клопотáти собі (своќ) гóлову *чим.* Обтяжувати, перевантажувати пам'ять різними турботами. *Чорт зна чим ти клопочеш свою голову, Карпе!* (Коцюб.); — *Тепер хоч надягай білу сорочку та й жди.— Надінуть і без нас, як треба буде. Не клопочи хоч оцим голови собі* (Головко); *Марусяк, раз рішивши собі усю оту справу, більше не клопотав собі нею голови* (Хотк.). **клопотáти своќ голівоньку.**— *А що ж ми завтра будемо їсти!.. «Боже мій, у такі літа та чим свою голівоньку він клопоче?!* — *подумала вона* (Мирний).

КЛОПОТИ: обсідáють / обсíли клóпоти *кого.* Хто-небудь дуже зайнятий, обтяжений різними справами.— *Вдень мене обсідали клопоти — доводилось сперечатися з дипломованими фахівцями* (Баш).

КЛОПОТУ: колú б тільки й клóпоту *див.* горя; **не обберéшся** ~ *див.* обберешся.

КЛОЧЧЯ: клóччя жувáти *див.* жувати.

на клóччя, *з сл.* р в á т и, р в á т и с я, п о р в á т и *і т. ін.* Вщент, зовсім, на шматки. [Л у ч и ц ь к а:] *Я почуваю, що стаю якоюсь безвольною, що моя воля рветься на клоччя* (Стар.); *Минали дні і ночі, все ближче грім гармат, все ближче йшла війна, що рвала армії денікінців на клоччя...* (Сос.).

не вáртий фýнта клóччя *див.* вартий.

не з клóччя. Хто-небудь наполегливий, непіддатливий, має сильну волю, витримку. *Старшина розсердизся. Вони затялися — і він не з клоччя. Най же копають окопи, коли охота, та ночують у «холодній»* (Коцюб.).

як з клóччя батíг *див.* батіг.

КЛОЧЧЯМ: головá клóччям набúта; головá не ~ **набúта** *див.* голова.

КЛУБКОМ: клубкóм ставáти в гóрлі *див.* ставати.

КЛУБОК: клубóк підкóчується (підступáє *і т. ін.*) **/ підкотúвся (підступúв** *і т. ін.*) **до гóрла** *кому.* Кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін. *Бронкові підкотився клубок до горла. Адже це він запалив їх* [селян] *словом,.. а сам так ганебно потрапив до рук отим шпикам* (Вільде); *Гіркий клубок підкотився Платонові до горла, й він тихо вийшов на подвір'я* (Зар.). П о р.: **клубóк стоїть у гóрлі.**

клубóк стоїть (застряє́, застрягáє *і т. ін.*) **/ застря́в (застря́г** *і т. ін.*) **у гóрлі.** Кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін. *Пусткою стоїть подвір'я, де він народивсь, на тім місці, де стояла батьківська халупа, одна жалива, вища за нього, за Махна, росте!.. Застрягає в горлі гарячий клубок.. Одначе к лихій матері всі ці гризоти!* (Гончар). П о р.: **клубóк підкóчується до гóрла.**

розмóтувати клубóк *див.* розмотувати; **розплýтувати** ~ *див.* розплутувати.

КЛУБОЧИТИСЯ: аж пил клубóчиться хмáрою *див.* пил.

КЛУБОЧКА: дохóдити до клубóчка *див.* доходити.

КЛУСОМ: трусúти клýсом *див.* трусити.

КЛЮВАТИ: клювáти нóсом. Дрімати, засипати сидячи, час від часу опускаючи на мить голову. *В кабіні біля шофера сидів якийсь неголений, худий інтендант і клював носом від довгого недосипання* (Кучер); *Відбило північ. Треба подивитися, що робиться в коридорі. Правда, ще рано, але.. вартовий дуже любить подрімати. Може, він уже клює носом?* (Бузько). **покльóвувати нóсом** (час від часу). *Микола підпер важку голову руками, покльовує носом* (Кучер).

КЛЮНУТИ: [й] кýрці ніде [булó] клю́нути. 1. Дуже тісно, густо де-небудь. *Майдан ввесь заставлений возами так, що й курці ніде клюнути* (Н.-Лев.); *Весь стіл завалений, ніде курці клюнути, ще не переглянутими.. книжками* (Л. Укр.); // Немає вільного місця.— *Панічко, голубочко! мною, як хочте, робіть, не женіть тільки Мар'ї з двору..— Та що ж там з нею? — Збита вся — курці ніде клюнути!* (Мирний). П о р.: **ніде кýрці ступúти.**

2. Дуже багато кого-, чого-небудь.— *Приходимо в Зіньків, а там війська — курці ніде клюнути. І ні одного пішого* (Тют.). *Диких качок було стільки, що ніде курці клюнути* (Веч. Київ). С и н о н і м и: **гóлці ніде впáсти; ніде гóлки встромúти.**

3. Дуже мало. *У всі кінці світу білого йшов селянин: землі шукав. По землі ходив і землі не мав. Або мав, що й курці ніде було клюнути: одною ногою на своїй, а другою на панській стояв* (Рєзн.).

клю́нути на примáнку. Піддатися на обман, навмисне підготовлений ким-небудь з підступними (недобрими) намірами. *При самій думці, що «пугачі» клюнуть на приманку й сміливий задум може здійснитися, Ксьондза починала тіпати пропасниця* (Головч. і Мус.).

клю́нути нóсом *у що.* Упасти обличчям вниз. *Як пихоне його руками своїми, так Чіпка й клюнув носом у зелену траву* (Мирний); — *Прицілився я — бабах! З одного пострілу поклав усіх п'ятьох. Клюнули фашисти у сніг носом усі підряд* (Мокр.).

КЛЮЧ: давáти ключ *див.* давати; **підбирáти** ~; **підбирáти** ~ **до душí** *див.* підбирати.

КЛЮЧЕМ: бúти ключéм *див.* бити.

КЛЮЮТЬ: кýри не клюю́ть *див.* кури.

КЛЯТА: кля́та бáба *див.* баба.

КНИЖКИ: як з книжки читáти *див.* читати.

КНИЖКУ: брáтися за кни́жку *див.* братися.

КНИШ: не тогó тíста книш. Хто-небудь відрізняється від когось поглядами, вдачею, становищем і т. ін. *Знав я і таких, що в живії очі тобі бреше, як шовком шиє— хоч би моргнув, вражий син! Та Свирид Костомаха не того тіста книш. Мій батько.. не брехав і синові не звелів* (Вовчок).

КНОПКИ: натискáти кнóпки *див.* натискати.

КОБИЛИ: сон рябóї кобили *див.* сон.

КОБИЛІ: кобилі під хвіст *див.* хвіст; **приший ~ хвіст** *див.* приший.

КОВАЛЬСЬКИЙ: як ковáльський міх *див.* міх.

КОВАНИЙ: кóваний на всі чоти́ри ноги́ (копи́та). Дуже досвідчений, бувалий.— *Мені поперед усього треба людей розумних, енергічних* [енергійних], *смілих, кованих на всі чотири ноги* (Фр.); *Був* [шеф секційний] *чоловік мудрий, бувалий.. кований остро на всі чотири копита* (Фр.). **кóваний на всі нóги.** *Давнього Густава, заведіяки* [заводія] *..скандалів, вже не було на світі, а був холодний, на всі ноги кований політик і адміністратор* (Фр.). **кóваний на оби́дві.** *Еге! Ся на обидві кована* (Укр.. присл..).

КОВБАСКОЮ: коти́ся ковбáскою *див.* котися.

КОВБАСОЮ: коти́ся ковбасóю *див.* котися; **лети́ ~** *див.* лети.

КОВЗАТИ: кóвзати / ковзну́ти пóглядом (очи́ма *і т. ін.*) *по кому — чому.* Мимохідь дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. *«Одначе обжився ти тут»,— подумав Микита, ковзаючи поглядом по цілих горах награбованого майна* (Тют.); *Віта з подивом ковзнула по мені поглядом, і в очах їй мигнуло щось тьмяно-вологе* (Грим.); *Матрос і капрал ковзнули по ній поглядами і говорили далі* (Смолич); *Підвів* [завідуючий] *голову і наче спросоння ковзнув очима по обличчю прибулого* (Речм.).

кóвзати по повéрхні *чого.* Не вникати глибоко в суть чого-небудь, обмежуючись загальним, приблизним ознайомленням. *Мистецтво, яке ковзає по поверхні подій,.. втрачає свою пізнавально-виховну значимість* (Мист.).

КОВЗНУТИ: ковзну́ти пóглядом *див.* ковзати.

КОВІНЬКА: мáтері (бісові) йогó (їх, її *і т. ін.*) **ковíнька (кóрінь).** 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. з приводу чого-небудь.— *Так не годиться голові* [співати]. *Овва! Люде почують, будуть тюкати. Ви ж голова,— здержував Чабанця десяцький.— А матері їх ковінька! А що мені до того?* (Н.-Лев.); *— Що, дядьку? — Орчики роблю, мат-тері його ковінька! Я, Никодим Динька, роблю орчики.. А чого? Бо нема в мене ні підручного, ні майстра* (Зар.); *— Тут би дообратися до справжніх печінок, матері його корінь. Чує моє серце, що є там добро в глибині* [землі] (Цюпа). С и н о н і м: **мáтері твоїй хрін.**

2. Уживається для вираження захоплення з якого-небудь приводу. [М а р к о:] *..От я й був парубком повного калібру, бісові його ковінька. Ге, та що там згадувати!* (Мороз).

на рýку ковíнька *кому.* Саме це тільки й треба кому-небудь, щось є дуже своєчасним, потрібним комусь. *Наум напавсь, щоб таки діти поцілувались, а їм те і на руку ковінька!..* (Кв.-Осн.); *Це було Кириликові на руку ковінька: він часто і густо тихенько нашіптував учителям на вухо, що школярі іноді затівали зробити* (Мирний).

КОВПАКОМ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **під [скляни́м] ковпакóм,** *з сл.* п р о ж и́ т и, ж и́ т и, п е р е б у в á т и *і т. ін.* Відірвано, ізольовано від суспільного життя, оточуючого середовища і т. ін.— *Що ви можете знати про це, коли все життя прожили, наче під скляним ковпаком?* (Вільде).

КОВТАТИ: ковтáти злість (лють *і т. ін.*). Тамувати, стримувати внутрішнє почуття роздратованості, гніву, образи і т. ін. *Розгубивсь* [Василь], *ковтає злість: — Де ж Петро той! Де той гість?* (С. Ол.).

ковтáти пілю́лі. Мовчки терпіти образу, вислуховувати щось неприємне. *Часто по почерку я пізнавав авторів* [анонімних записок], *але мусив ковтать пілюлі* (Кроп.); *«Дай такому волю, то він назавтра тобі колгосп організує* [в Словакії],*— думав Воронцов про подоляна.— А ти маєш в дивізії за нього пілюлі ковтати...»* (Гончар).

ковтáти сли́ну (сли́нку). 1. Прагнути, бажати чого-небудь привабливого, принадного, спокусливого і т. ін., але недосяжного, недоступного.— *Ганна — молодець: закрутила Максимові голову. Сидить козак біля неї, як цуцик на ланцюгу, та слину ковтає* (Тулуб).

2. З жадобою дивитися на щось їстівне, бажаючи його з'їсти. *Яблука й груші, справді, були такі манливі, що.. хлопці сиділи в кущах неподалеку від саду та ковтали слинку* (Збан.).

3. Заздрити кому-небудь з якогось приводу. *А ти шепни Олені й Варці, Що я од жінки вкрав калганної по чарці. Та усякий таки й курятини шматок. Заберемося собі в куток, Згадаємо свою родину Та й гукнемо, вони ж нехай ковтають слину!* (Г.-Арт.); *Гиготів* [Дусик] *з кабінки* [автомашини] *до стрічних молодиць, заманював дівчат —«Сідай, підвезу», однією рукою крутив руля, а другою норовив до недозволеного.. Хлопці тільки слину ковтали, спостерігаючи за вихватками свого шофера* (Загреб.). **ковтáти сли́нки.** [І в а н С т е п а н о в и ч:] *Моїх коней запряжуть, а твої нехай одпочинуть; збігаєм до*

тебе, а потім вернемось та такий задамо банкет, що аж у Полтаві всі судейські ковтатимуть слинки!.. (Кроп.).

ковта́ти слова́. Нерозбірливо, нечітко говорити, читати і т. ін.— *Як ти читаєш? Чому ти ковтаєш слова? Приглядайся краще, а то дивишся, в книгу, а бачиш фігу* (Збан.); *Він заговорив уривчасто, ковтаючи слова, кваплячись, щоб звільнити серце від того гарячого потоку, який бив через край...* (Жур.); *Й Килина, ковтаючи слова, розказала, як то воно все було насправді* (Гуц.).

ковта́ти сльо́зи. Стримувати, тамувати плач.— *Будьте здорові, мамо,— тихо прощався він, ковтаючи сльози* (Д. Бедзик); *Це ж він у тебе одинак чи ще є діти? — Одинак,— проказала, ковтаючи сльози, жінка в чорному* (Гуц.); // Потай плакати. *Він навіть не уявляв собі, як це можна скривдити дівчину, щоб потім гіркі сльози ковтала, дорікаючи за обман та наругу* (Головко); *Вона* [смерть] *в роз'їзді батька пострічала Клиновим свистом збила на ріллю і мати сльози уночі ковтала Та все просила: лю-лі, сте, лю-лю...* (Гірник).

КОВТНУВ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **га́ву ковтну́в.** Хто-небудь дуже мовчазний. *Нам весело, а тобі сумно? — тихо спитала Наталія Миколаївна, підскочивши до нього* [Проценка].— *Бач, який він гарний! — додала уголос, кинувши очима на Довбню.— Веселий, балакучий. Уже не тебе — мов гаву ковтнув!* (Мирний).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ми́ла ковтну́в (з'їв).** Хто-небудь у поганому настрої.— *Чого це ти, Чіпко, як мила з'їв? — питає* [Лушня].— *Чого ти журишся?* (Мирний).

КОВШЕМ: міряти ковше́м гро́ші *див.* міряти.

КОГО: кого́ тільки нема́ *див.* нема; **хто ~** *див.* хто.

КОЖЕН: ко́жен раз *див.* раз.

КОЖІ: моро́з іде́ по ко́жі *див.* мороз.

КОЖНА: ко́жна жи́лка дрижи́ть *див.* жилка; **~ хвили́на дорога́** *див.* хвилина.

КОЖНЕ: лови́ти ко́жне сло́во *див.* ловити.

КОЖНИЙ: ко́жний раз *див.* раз; **~ соба́ка** *див.* собака.

КОЖНОГО: біля ко́жного стовпа́ *див.* стовпа.

КОЖНОЇ: ко́жної хвили́ни *див.* хвилини.

КОЖНОМУ: зимува́ти на ко́жному сло́ві *див.* зимувати; **на ~ кро́ці** *див.* кроці; **у ~ ра́зі** *див.* разі.

КОЖНОЮ: з ко́жною хвили́ною *див.* хвилиною; **~ жи́лкою** *див.* жилкою.

КОЖНУ: лови́ти ко́жну хвили́ну *див.* ловити.

КОЖУХ: як во́ша за кожу́х *див.* воша.

КОЖУХА: як реп'ях до кожу́ха *див.* реп'ях.

КОЖУШКАХ: у кожу́шка́х *див.* мундирах.

КОЗАК: ви́скочити як коза́к з ма́ку *див.* вискочити.

ві́льний коза́к. Парубок, неодружений чоловік (холостяк). *Григорій майже з презирством дивиться на кожну дівчину. Він уважає себе вільним козаком* (Стельмах).

КОЗАМ: де ко́зам ро́ги пра́влять *див.* правлять; **показа́ти, де ~ ро́ги пра́влять** *див.* показати.

КОЗАМИ: встигнути з ко́зами на торг *див.* встигнути; **су́нутися з свої́ми ~ на торг** *див.* сунутися.

КОЗЕЛ: козе́л відпу́щення (*рідко* **офірний).** Людина, на яку звалюють чужу провину, відповідальність за чиїсь негативні вчинки, дії і т. ін.— *То що ж, Корнію Кириловичу, я, виходить, за козла відпущення? Цебто вже хоч сам паси корів та телята?* (Збан.); — *Я бачу, що мені хочуть відвести роль козла офірного,— намагаючись стримувати голос, сказав він* (Загреб.).

як козе́л на нові́ воро́та *див.* баран.

КОЗИ: всі (і) ко́зи в зо́лоті. Все здається, сприймається кращим, ніж є в дійсності. *П'яному — всі кози в золоті. І вже Мусій дивиться на компанію, в яку він так дивно потрапив, як на свою парубоцьку брашку* (Речм.); *П'яному й кози в золоті* (Укр.. присл..). **і ко́зи в зо́лоті хо́дять.**— *Еге ж, там* [в Америці] *і кози в золоті ходять,— безневинно каже Лесь Якубенко, і дядьки починають реготати. Але це не бентежить агента* (Стельмах).

і вовки́ си́ті, і ко́зи цілі *див.* вовки.

і ко́зи си́ті, і сіно ціле. Ніхто не зазнав збитків, шкоди. *Його натура була слаба: він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися; щоб і кози були ситі, і сіно ціле* (Мирний). Синонім: **і вовки́ си́ті, і ко́зи цілі.**

КОЗИНА: кози́на ні́жка *див.* ніжка.

КОЗИР: би́тий ко́зир. Бувала, з великим життєвим досвідом людина. *Батуллі гаразд обміркував свою розмову з Молоканом. Він битий козир і на слові не промахнеться* (Ле).

ко́зир (усі ко́зирі) у ру́ки (у рука́х, до рук) *кому, кого і без додатка.* 1. У кого-небудь є можливість показати свою вдачу, свої знання, уміння і т. ін.— *Ви хоч би шаховий* [гурток] *узяли на себе. У вас же, здається, третя категорія, Леоніде Артемовичу?..— Друга.— От бачите,— розбіглись у завуча на обличчі зморшки.— Вам усі козирі до рук.* Пор.: **ка́рти в ру́ки.**

2. Перевага у чому-небудь. *Дочасне виготовлення днища дає деякий козир у руки* (Коцюба); *Швидкісний режим роботи, на який перейшли майже всі ткалі,— ось козир у руках шовковиків для підвищення продуктивності праці* (Роб. газ.).

КОЗИРЕМ: диви́тися ко́зирем *див.* дивитися; **ходи́ти ~** *див.* ходити.

КОЗИРІ: вибива́ти ко́зирі з рук *див.* вибивати; **усі ~ у ру́ки** *див.* козир.

КОЗИРЯ: ви́грати ко́зиря *див.* виграти; **викида́ти ~** *див.* викидати; **ки́дати оста́ннього ~** *див.* кидати; **~ гну́ти** *див.* гнути.

КОЗИРЯМИ: гра з відкри́тими ко́зирями *див.* гра.

КОЗІ: нагада́ти козі́ смерть *див.* нагадати; **на ~ не під'ї́деш** *див.* під'їдеш; **не на тій ~ під'їжджа́ти** *див.* під'їжджати.

КОЗЛА: забива́ти козла́ *див.* забивати; **як з ~ молока́** *див.* цапа.

КОЗУ: як си́дорову козу́, *з сл.* б и т и, л у п и́ т и, л у п ц ю в а́ т и, д р а́ т и, ч и х в о́ с т и т и *і т. ін.* Дуже сильно, нещадно. [М и т ь к а:] *І били ж мене батько за се, драли як сидорову козу!..* (Кроп.), — *Пригадую, коли я була ще молодою, так мене мій покійний чоловіченько лупцював, як сидорову козу* (Рєзн.); *Їдуть* [дегустатори] *звідси, їдуть звідти, ведеш їх у підвали, пригощаєш, а декотрий ще й каністру підмостить — наточи й додому! А тоді на всіх активах ще тебе ж і чихвостять, як сидорову козу* (Гончар).

КОЗУБОМ: ко́зубом ста́ти *див.* стати.

КОЗЯЧА: ко́зяча ні́жка *див.* ніжка.

КОЛА: до кола́. Абсолютно все, повністю.— *Хм! — гірко мукнув дід і помовчав.— Ні, вже не ждати добра від Якова. Отак і пусте* [пустить] *усю худобу,— коли не казати, то.. німці розтаскають усе до кола!* (Мирний).

кола́ на голові́ теши́ *див.* теши.

ні кола́, ні (ані́) двора́ *в кого і без додатка.* 1. Хто-небудь дуже бідний, не має господарства. *У його ні кола, ні двора* (Мирний); // *з сл.* н е м а́ т и, н е б у́ т и *і т. ін.* Ніякого господарства, нічого.— *Як ми з тобою побралися: не було в нас ні кола, ні двора* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **ні кола́, ні хвоста́; ні дво́ру, ні ти́ну.**

2. Хто-небудь самотній, одинокий.— *Я же міг посезонно* [батракувати], *бо я... безродний. Ні кола, ні двора. Та, може, й краще.. ніхто не жалкуватиме. Нікому й не згикнеться* (Гончар); *Що ж ти рвалася з дула, Що ж мене ти минула, Куле ллята, розпроклята, ти розводнице стара! В друга — ненька старенька, В нього жінка молоденька, А що в мене молодого — ні кола, ані двора* (Мал.).

ні кола́, ні хвоста́. Ніякого господарства, ніякої худоби, нічого нема.— *Чого нам шкодувати? Коло хати того капарника ні кола, ні хвоста* (Казки Буковини..). С и н о н і м и: **ні кола́, ні двора́** (в 1 знач.); **ні дво́ру, ні ти́ну.**

КОЛЕ: пра́вда о́чі ко́ле *див.* правда.

у ніс ко́ле. Що-небудь не подобається, не задовольняє. *Яшка розказує.. піду, каже, в губернію наймуся у гостиницю. Там, каже, служба. Поварська страва. . Чуєте, йому моя страва у ніс коле?* (Мирний); *Попідростали* [діти] *— в голові туманіє. Тому чоботи, тому крамні штани, тому картуза.. Одежа домашньої роботи вже, бач, у ніс коле...* (Іщук).

КОЛЕСА: вставля́ти па́лиці в колє́са *див.* вставляти; **дава́й Бо́же но́ги, а чорт ~** *див.* давай; **огляда́тися на за́дні ~** *див.* оглядатися; **поста́вити на ~** *див.* поставити.

КОЛЕСАХ: на коле́сах. 1. *з сл.* б у́ т и, п е р е б у в а́ т и, ж и́ т и *і т. ін.* В дорозі, в стані пересування, переходу, переїзду з одного місця на інше. *Полк Самієва.. робив по півсотні й більше кілометрів на добу,— жоден боєць не відставав. Всі підрозділи були на колесах* (Гончар); *Невтомний і допитливий розвідник нового Микола Козловський* [фотокореспондент] *майже постійно перебуває «на колесах»* (Літ. Укр.).

2. Який супроводжується пересуванням з одного місця проживання на інше; мандрівний.— *Звикла вже, Василинко, до життя на колесах* (Гончар).

КОЛЕСІ: крути́тися як бі́лка в ко́лесі *див.* крутитися; **не оста́ння спи́ця в ~** *див.* спиця.

КОЛЕСО: закрути́лося ко́лесо. Розпочалося що-небудь.— *Іди у кам'яницю і нехай сюди зараз же прийде Катря, а Охрім у корчму нехай піде. Сурина підвівся. Капуста простягнув йому руку і теж встав,— Закрутилося колесо,— тихо мовив він.— Похвалить тебе гетьман, сотник Сурина* (Рибак).

ко́лесо (коле́са) істо́рії, *з сл.* п о в е р н у́ т и, з у п и н и́ т и *і т. ін.* Закономірний хід історичного розвитку, певного процесу, події і т. ін. *Народи Азії, Африки, Латинської Америки виходять на широкий шлях самостійного розвитку. Шлях цей важкий і довгий. Але немає в світі сили, яка могла б зупинити колеса історії* (Рад. Укр.).

ли́ти во́ду на ко́лесо *див.* лити; **підсу́нути го́лову під ~** *див.* підсунути.

поверну́лося ко́лесо істо́рії. Сталися зміни в чому-небудь. [Н а з а р П е т р о в и ч:] *Що зробиш? Повернулося колесо історії. Так що тобі, хлопче, мабуть, доведеться схопити гарбуза.* [С е р г і й:] *Хай так Я хочу почути це від неї самої* (Дмит.).

п'я́те ко́лесо до во́за (бі́ля во́за, у во́зі), *ірон.* Хто-небудь зайвий, непотрібний. *З кожним днем все більше і більше переконував себе, що він у МТС — п'яте колесо у возі, без якого, як відомо, всякий вид транспорту з успіхом обходиться* (Збан.); — *Та я п'яте колесо біля воза! — страждаючи, мовив механік* (Гуц.). **п'я́тим ко́лесом до во́за,** *з сл.* б у́ т и, с т а́ т и *і т. ін.* *..земство з самого початку було засуджене на те, щоб бути п'ятим колесом до воза*

російського державного управління (Ленін); *Герман увесь віддався тій погоні за багатством; Рифка тепер стала для нього п'ятим колесом до воза* (Фр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **кóлесо без бýкші,** *діал., з дієсл.* Безупинно, безперервно, у великій мірі.— *Єдиного свідка, жінку старого, треба як слід підготувати. От гава стара розмололась, мов колесо без букші* (Стельмах).

як п'я́те кóлесо до вóза (у вóзі), *ірон., з сл.* потрі́бний, *перев. з сл.* так. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова потрі́бний; зовсім не (потрібний).— *Потрібний він мені, як п'яте колесо до воза* (Стельмах); *Він говорить скрипучим незадоволеним голосом: — Тобі фізика так потрібна, як п'яте колесо до воза* (Ів.); — *А може буду так потрібна, як п'яте колесо в возі* (Н.-Лев.). Синоніми: **як собáці п'я́та ногá; як зáйцеві бýбон; як ли́сому грéбінь; як чóрту лáпоть; як торі́шні бýблики; як дірá в мóсті.**

КОЛЕСОМ: думки́ кóлесом закрути́лися *див.* думки; **іти́ ~** *див.* іти.

КОЛИ: дихнýти немáє колú *див.* дихнути; **і вгóру гля́нути немá ~** *див.* глянути; **~ не тепéр, то в четвéр** *див.* тепер; **~ рак сви́сне** *див.* рак; **~ хóчеш** *див.* хочеш; **мáло ~** *див.* мало; **немá ~ й слóва ви́мовити** *див.* вимовити.

хоч колú. У будь-який час. *Хоч коли, але виконай це завдання.*

КОЛИСКИ: з коли́ски. З дитячих років, з ранніх літ. *Прощай, дівчинонько вірненька, З колиски подруга моя* (Манж.); — *Виходить, чумаче, в ранню дорогу зібрався?..— Атож, в ранню,— понуро відповів Чайченко.— Нам з колиски уготована і рання робота, і рання дорога...* (Стельмах).

стоя́ти бі́ля коли́ски *див.* стояти.

КОЛИСЦІ: у коли́сці. 1. У початковій стадії заснування, організації і т. ін. *Устим.. глянув у синові очі, тихо сказав: — Болить, синку. Скрізь болить. Щоб її, ту війну, в колисці задушило!* (Кучер).

2. Хто-небудь малолітній, ще зовсім дитина.— *Може, десь і виглядає тебе твоя яворина, а, може, ще тільки росте. Сказано: хлопець на коні, а дівка в колисці* (Стельмах).

КОЛІЇ: вибивáти з кóлії *див.* вибивати; **вибивáтися з ~** *див.* вибиватися.

КОЛІН: встáти з колі́н *див.* встати.

КОЛІНА: вели́кого (висóкого) колі́на. Знатного роду. *У жіночій громаді не йшла в лад ота княгиня, жона Гвинтовчина.. пані великого коліна* (П. Куліш).

гнýти колі́на *див.* гнути.

до сьóмого (деся́того, трéтього *і т. ін.*) **колі́на** 1. *з сл.* кля́сти́, проклинáти, карáти *і т. ін.* Дуже сильно, гостро, нестримно.— *Ні лісокрадської сокири, ні обріза я не боюсь! — блиснули завзяттям батькові очі.— Опасаюсь* [побоююсь] *рідні, яка почне тебе клясти до сьомого коліна* (Стельмах); *Ільчиха боїться кривоприсяги, як смерті. Фальшива присяга, кажуть, аж до третього коліна карає* (Вільде).

2. *з сл.* забувáти, пам'ятáти *і т. ін.* Довгий час, дуже довго. *До десятого коліна в селі не забували крадіжки. Хай дід твій колись прокрався, але й ти, онук, мусив на собі нести ганебну печать злодійського роду* (Збан.).

мóре по колі́на *див.* море; **пáдати на ~** *див.* падати.

по колі́на; в колі́но. 1. *чого.* Багато чого-небудь. *У хаті райно-багно, сміття по коліна* (Мирний); *Снігу насипало в коліно, вітри ревли понад Львовом* (Фр.); *Люто налітає на його* [ліс] *вітер, рве його, смиче з усіх боків. По ровах, по ярках в коліно лежить того кольорового шмаття* (Вас.).

2. Глибоко.— *Місце те, де стояли* [економії], *в коліно зоремо. Щоб не зосталося й пам'яті...* (Головко).

ставáти на колі́на *див.* ставати; **стáвити на ~** *див.* ставити.

[старі́й] жáбі (горобцéві, горобцю́) по колі́на. Неглибоко, мало води.— *В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна,— сказав Карпо* (Н.-Лев.); — *Далі не заходь, туди не забродь, тільки ось тут і хлюпочись на мілкому, де горобцю по коліна...* (Гончар); — *Коли приїхав* [Вовченко] *до мене, то кепкував над тобою, казав, що в тому ставку горобцеві по коліна буде* (Чаб.).

хоч із колі́на ви́лупи *див.* вилупи.

КОЛІНАХ: пóвзати на колі́нах *див.* повзати.

КОЛІНІ: в деся́тому колі́ні, *перев. з сл.* рóдич, нащáдок *і т. ін.* Який перебуває в дуже далеких родинних зв'язках. [Гострохвостий:] *Для Вас, Єфросино Сидорівно, я готовий познакомитись* [познайомитись] *з вашими родичами, хоч би й в десятому коліні, хоч би вони й яблуками та медяниками торгували* (Н.-Лев.). **не з деся́того колі́на.**— *Ти хочеш, щоб я тобі за болото віддав ліс, за який у Бельгії даватимуть мільйони? — Добре, тоді ми кинемо жеребки.— А як розколупають, що ми зовсім не з десятого коліна нащадки?* (Тют.).

КОЛІНО: викидáти колі́но *див.* викидати.

колі́но в колі́но. Поряд, дуже близько (про вершників). *З кілометр їхали мовчки, коліно в коліно. І навіть це суворе мовчання зближувало їх.. «Це я, лейтенант». «Ти любив її?..» «Так»* (Гончар).

КОЛІНЦЯ: викидáти колі́нця *див.* викидати.

КОЛІЮ: вхóдити в кóлію *див.* входити.

КОЛО[1]**: держáти кóло свогó пóяса** *див.* держати.

КОЛО [2]: **зачаро́ване ко́ло.** Скрутне, безвихідне становище. *Він менше пив з випадковими знайомими по буфетах.. Але згодом знову взявся за своє.. Створилося зачароване коло, з якого він з своєю слабою волею не міг вийти* (Ткач); *Працювати вона хоче за фахом, а щоб одержати фах, професію, треба раніш здобути вищу освіту. Зачароване коло!* (Дмит.).

КОЛОДА: як (мов, ніби *і т. ін.*) **коло́да.** 1. *з сл.* л е ж а́ т и. Нерухомо. *Голова болить, ходором ходить, не можна мені ні піднятися, ні підвестися.. Лежу як колода* (Мирний).

2. Дуже опухлий. *Хоч Кузьма після того таки перехворів, температуру йому нагнало, і нога була як колода, але, бач, вижив* (Гончар). П о р.: **як коло́дка.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **коло́да (сту́па),** *з сл.* д у р н и́ й. Уживається для вираження підсилення ознаки; дуже, надто.— *Де ви мене в лісі бачили? Де? — з викликом глянув на полісовщика.— Дурний ти, мов колода... Гадаєш, розуму випитую?* (Стельмах).

КОЛОДКА: як (мов, ніби *і т. ін.*) **коло́дка.** Дуже опухлий. *Далі скинув чобіт.. Підвівся я на лікоть, глянув... нога, як колодка* (Тесл.). П о р.: **як коло́да** (в 2 знач.).

КОЛОДКИ: заби́ти в колодки́ *див.* забити.

КОЛОДОЧКИ: вбива́тися в колодочки́ *див.* вбиватися; **підбива́ти ~** *див.* підбивати.

КОЛОДУ: вали́ти че́рез пень коло́ду *див.* валити; **че́рез пень ~** *див.* пень.

КОЛОМ: ду́мка ко́лом стрими́ть у голові *див.* думка; **стоя́ти ~ в го́рлі** *див.* стояти; **хай язи́к ~ ста́не; щоб язи́к ~ став; язи́к стає́ ~** *див.* язик.

КОЛОНА: п'я́та коло́на. Люди, які займаються підривною, антидержавною діяльністю в країні. *П'ятою колоною було названо агентуру генерала Франко.*

КОЛОС: коло́с на гли́няних нога́х. Щось уявно величне, міцне, а насправді слабке, нестійке. *Перемагає на війні той, у кого більше резервів, більше джерел сили, більше витримки в народній товщі. У нас усього цього більше, ніж у білих, більше, ніж у «всесвітньо-могутнього» англо-французького імперіалізму, цього колоса на глиняних ногах* (Ленін).

КОЛОТИ: коло́ти (випіка́ти, пекти́, вибива́ти, довба́ти *і т. ін.*) **о́чі** *кому.* 1. В'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь. *Хотілося стати, вивернути свої долоні всьому майданові напоказ — гляньте: в мозолях, порепані, чорні, як шкуратки! Наймичку тримає? Ще будуть нею очі йому колоти?* (Гончар); — *Чого ж цьому не бути? — розгублено запитав* [Дмитро] *Мар'яну.— Ти мені не рівня. Я не хочу, щоб тобі мною хтось колов очі* (Стельмах); *Випікають йому вороги очі, що син його комуніст* (Вільде);— *Кого ж ти* [Чіпко] *вподобав? Чи не Мотрю, бува, Шрамченкову?.. Та своїм багатством щодня тобі очі вибиватиме* (Мирний). С и н о н і м: **виї́да́ти о́чі.**

2. Дратувати когось, не давати комусь спокою, викликати осуд. *Нам тільки сакля очі коле; Чого вона стоїть у вас, Не нами дана* (Шевч.); *Фашистські слуги й шпигуни, Вам наша воля очі коле?* (Павл.); *Не доглянута хата коле всім очі, кожне думає: а чому ця господа обдертими стінами чорніє* (Гуц.).

коло́ти очи́ма *кого, що.* Уважно розглядати кого-, що-небудь (перев. підозріло, недоброзичливо). *Врешті Лазар з'явився. Його обступили, питали, кололи очима* (Коцюб.); *На цареві був важкий коштовний одяг... його кололи очима явні і приховані змовники* (Дмит.).

КОЛОТИСЯ: коло́тися з ли́хом. Жити в нестатках, злидарювати. *Прийшлося* [Орищці] *нужду терпіти, прийшлося з лихом колотися* (Мирний).

КОЛОТИТИ: колоти́ти ду́шу. Викликати злість, роздратування, обурення, збентеження.— *Господар над господарем.. ще може інколи позбиткуватися, але щоб наймит комизував і колотив мою душу* (Стельмах).

КО́ЛУ: пуска́ти по ко́лу *див.* пускати.

КОЛУ́: як соро́ка на колу́ *див.* сорока.

КОЛУПАЙ: хоч па́льцями колупа́й. Густий, крутий (перев. про їжу).— *Сметани чверть гладущика баба збирає, а кисляк такий, ..хоч пальцями колупай* (Стельмах).

КОЛУПАТИ: колупа́ти ду́шу (се́рце *і т. ін.*) *кому.* Викликати душевний біль, страждання, переживання у кого-небудь. [І в а н:] *Правда, веселих* [пісень] *мало зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і колупають тобі душу...* (Кроп.).

КОЛУПНУТИ: колупну́ти в ка́рточку, *вульг.* Ударити по обличчю. *-И-й, здава...— Ух, ти ж. Пусти, я його колупну в карточку* (Мик.).

КОЛЮТЬ: ко́льки ко́лють *див.* кольки.

КОЛЮЧКАХ: як на колючка́х *див.* голках.

КОЛЯКУ: коля́ку на голові теши́ *див.* теши.

КОЛЬКИ: [аж] ко́льки ко́лють (спира́ють); [аж] ко́лька ко́ле (спира́є *і т. ін.*) *кого;* Хто-небудь заздрить комусь. *Та я тебе поцілую із правого боку, Най ворогів кольки колють хоть півтора року!* (Коломийки); *В мене жінка дуже красна: є з ким у неділю межи люди показатися. Не одного аж колька сперла, що його жінка та не така* (Март.).

аж на ко́льки бере́ *див.* бере.

КОМАНДІ: в одній кома́нді гра́ти *див.* грати.

як (мов, ніби, на́че *і т. ін.*) **по кома́нді (за кома́ндою, на кома́нду).** Разом, водночас, дружно. *Денис несподівано рвонув «соб», колесо глухо стукнуло об вушак і зачепилося за нього.*

Хропіння на возі затихло. Хлопці, як по команді, кинулися навдьори (Тют.); *В цю мить, мов за командою, вздовж цілої валки заторохтіли постріли* (Досв.); *Хвилю сиділи, як остовпілі, і тільки* [тільки] *опісля, мов на команду, обі жінки заридали вголос* (Фр.); *Ченці, наче по команді, підвелися, перехрестились до образів* (Н.-Лев.).

КОМАР: [і] комáр нóса не підтóчить. Дуже якісно; не буде до чого причепитися, прискіпатися.— *Треба рятувати людей і весь тут циркуляр. Ти тільки благослови, а я з своїм активом зроблю все так, що комар носа не підточить* (Речм.); — *Не в тім питання, що з ним* [Давидом] *зробити, а як зробити? Щоб і комар носа не підточив* (Головко); — *Документи різні підготуйте, щоб і комар носа не підточив* (Стельмах). Синоніми: **гóлки не підтóчиш; чин чúном.**

КОМАРА: придавúти комарá *див.* придавити.

КОМАРАМИ: ї́дять йогó мýхи з комарáми *див.* мухи.

КОМАРИНОМУ: на комарúному сáлі *див.* салі.

КОМАШКИ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **комáшки забігали (полізли, поповзлú** *і т. ін.*) **по спúні** *у кого.* Хто-небудь відчув страх, переляк і т. ін. *Крик Соломії пронизав його, неначе гострим ножем.. В Романа ніби полізли по спині комашки* (Н.-Лев.); *Мати тихо застогнала, розплющила очі, ледь чутно вимовила: — Сирітки мої... У Гриші немов комашки холодні поповзли по спині* (Больш.) **комáшки забігали під шкíрою.** *Нараз він відчув на своїй спині чийсь пильний погляд. Неприємні холодні комашки забігали під шкірою. Але Джавадов не поворухнувся* (Донч.). Пор.: **мурáшки бíгають по спúні.**

КОМБІНАЦІЯ: комбінáція з трьох пáльців, *жарт.* Дуля. *Спересердя він тикнув комбінацію з трьох пальців.*

КОМЕДІЮ: грáти комéдію *див.* грати.

КОМИЗУ: стрóїти комúзу *див.* строїти.

КОМІР: за кóмір не кáпає *див.* капає; **заливáти за** ~ *див.* заливати.

КОМІТЬ: комíть головóю, *з сл.* пáдати, повалúтися *і т. ін.* Дуже швидко; стрімголов. *Ось-ось утратив* [Панталаха] *рівновагу і впаде вниз коміть головою* (Фр.); *Чимало-таки поганих* [печенігів] *повалилося коміть головою у траву* (Оп.). Пор.: **сторч головóю.**

КОМПАНІЇ: для компáнії *див.* компанію.

КОМПАНІЮ: водúти компáнію *див.* водити; **держáти** ~ *див.* держати.

за компáнію; для компáнії. Разом, заодно з іншими тільки тому, що інші роблять те саме.— *Цього гривастого,— кивнув він на Василя,— краще зв'яжіть, безпечніше... Ну, а хлопчик хай біжить за компанію!* (Кос.); *За компанію пішли б з вами, але зараз маємо їхати в панський ліс* (Стельмах); *Пообідати для компанії.*

підтрúмувати компáнію *див.* підтримувати.

КОМПАНІЯ: тéпла компáнія, *ірон.* Група знайомих людей, які разом пиячать, гуляють, розважаються і т. ін. *Перегуда все ходив та ходив, поки й приткнувся біля якоїсь теплої компанії* (Кучер).

КОМУ: комý не лінь *див.* лінь; ~ **що, а...** *див.* що; **як** ~ *див.* як.

КОНДАЧКА: з кондачкá. Не подумавши, не вникнувши в суть справи, зненацька. *До вченого прийшла покійного дочка: — Скажіть на панахиді двоє слів про тата.— Без підготовки? — Вчений здивувався — З кондачка?* (Воскр.).

КОНЕЙ: як на сто кóней висадив *див.* висадив.

КОНЕМ: конéм не доженéш *див.* доженеш; ~ **не об'ї́деш** *див.* об'їдеш; **хід** ~ *див.* хід; **хоч** ~ **грай** *див.* грай.

КОНИКА: викидáти кóника *див.* викидати; **злáзити з свогó** ~ *див.* злазити; **сідáти на свогó** ~ *див.* сідати; **сідлáти свогó** ~ *див.* сідлати.

КОНИКИ: хоч кóники ліпú *див.* ліпи.

КОНІ: на коні, *з сл.* бýти, почувáти себé *і т. ін.* У виграшному становищі. *Сьогодні Жог не без підстав почував себе на коні* (Баш), *Влучивши у зайця, мисливець почував себе на коні* (Веч. Київ). Синонім: **кум королю́.**

на коні не під'ї́деш *див.* під'їдеш.

КОНОПЕЛЬ: вúскочити як Пилúп з конопéль *див.* вискочити.

КОНТРИ: мáти кóнтри *див.* мати [2].

КОНЦЕРТ: котя́чий концéрт. Безладні співи, музика. *У вуличних збіговищах.. та котячих концертах* [Калинович] *участі не брав* (Фр.).

КОНЦЕРТИ: давáти концéрти *див.* давати.

КОНЮШНІ: áвгієві конюшні *див.* стайні.

КОНЯ: на коня́, *з сл.* пúти *і т. ін.* За благополучну, щасливу дорогу.— *На коня, Сенько, питимемо на станції, а зараз вип'ємо, щоб вони добре служили, бо, як служитимуть, таку й шану матимуть* (Сиз.); — *Тоді, вважай, про все й умовились. Ну, а тепер, як кажуть, на коня,— і Артем наповнив чарки* (Головч. і Мус.).

сідлáти свогó коня́ *див.* сідлати; **як свиня́ на** ~ *див.* свиня.

КОНЯЧА: коня́ча дóза *див.* доза.

КОНЬКА: сідáти на свогó конькá *див.* сідати.

КОПАТИ: копáти я́му (могúлу, безóдню *і т. ін.*) *кому, на кого, під кого.* Підступно, таємно готувати кому-небудь неприємність, нещастя. і т. ін. *З молодим агрономом Семен ніяк не міг порозумітися і потайки почав йому копати яму* (Стельмах); — *По службі ти високо підеш, хороше жити будеш. Вороги на тебе копають яму, та самі туди впадуть* (Тют.); [Яремчук:]

Поки Рогуля домагався високої посади, під директора яму копав, то скрізь доводив, що реконструкція до зарізу потрібна (Мур.).

КОПИ: укладати в копи *див.* укладати; **у ~ уложити** *див.* уложити.

КОПИЛ: на один копил, *ірон.* 1. *з сл.* будувати, робити, шити, кроїти *і т. ін.* Без відмінності від інших у чому-небудь, однаково. *В Січі.. довкола великого майдану розташувалися курені, побудовані всі на один копил* (Панч). Пор.: **на один кшталт.**

2. З однаковими властивостями, якостями, ознаками і т. ін. [Коноплицький:] *Оченята ніби хотять повистрибувати — всі вони* [дівчата] *на один копил* (Колом.). Пор.: **на один лад; на один манір; на один аршин.**

КОПИЛА: добивати до копила *див.* добивати.

КОПИЛИТИ: копилити (закопилювати) / закопилити (скопилити) губу (губи, носа, ніс *і т. ін.***).** 1. Пишатися, зазнаватися.— *Підростає дітвора, ще материне молоко на губах не обсохло, а воно вже губу копилить* (Цюпа); *Декому здавалося, що молодий інженер почав копилити губи. Але ж хіба на всіх догодиш?* (Сенч.); *І зразу видно, що людина має освіту, бо не копилить носа перед іншими і душевна простота в ньому є* (Чорн.); — *І к бісу, коли не хоч!* — *сказала Марина, як Христя на її прохання посидіти не здалася.— Ніс копилиш — к бісу!* (Мирний); *А чортові не до солі: Хвостиком киває, Ніс скопилив.. І дверей шукає* (Г.-Арт.).

2. Ображатися, сердитися. *Один Охрім сновигав, понурий і сердитий, розшукуючи барок, який хлопці навмисне десь заховали.. Жарти слідували один за одним, все смішніші та дотепніші, всі сміялися, тільки Охрім світив очима і презирливо копилив губи* (Тют.); *Хай же носа не копилить Любий мій читець, коли він В Атта Тролевій печері Не згада арабських спецій* (Л. Укр.).

Синонім: **надувати губи.**

КОПИТА: брати з копита *див.* брати; **відкинути ~** *див.* відкинути.

з копита (з копит). 1. Відразу, раптово, галопом (перев. про коней). *Коні невдоволено крутнули головами, шарпнули з копита і понеслись вулицею* (Коцюб.); *Вийшли на двір. Сіли в бричку.. Проць верескнув. Кобили хвости — вгору, і з копита — в провулок!..* (Бабляк); // Без підготовки, зразу (про людей). *Пувичка здвигнув ліктем, зачепивши Альошу по голові.— Ну... Починай... Пускай слину. Почекайте, він так із копита не може. Йому треба подумати* (Мик.).

2. *тільки мн.* Падати від сп'яніння, перевтоми і т. ін.— *Мене важко споїти. Це ваші солдатики вип'ють ковток-два — і вже з копит* (Автом.).

кований на всі чотири копита *див.* кований; **ударити з ~** *див.* ударити.

КОПИТО: на своє копито. На свій лад, по-своєму. *Агент принявся оброблювати Шеффеля на своє копито* (Фр.).

КОПІЄЧКИ: до копієчки; ні ~ *див.* копійки.

КОПІЄЧКУ: у білий світ, як у копієчку *див.* світ.

КОПІЙКА: копійка в кишеню пливе. Хто-небудь має прибуток від чогось.— *Таксі,— повторив Кость,— ю, дядьку Миколо, живе діло. Колесо крутиться — копійка в кишеню пливе...* (Рудь).

копійка ціна *див.* ціна.

свіжа (жива) копійка. Дрібний грошовий прибуток з продажу, торгівлі і т. ін. *Любить* [тьотя Фрося] *свіжу копійку, все перепродує в містечку на ярмарку і складає гроші в панчоху* (Земляк); — *Чим я віддячу вам за молоко? От ніяк не дочекаємося своєї годувальниці, тоді б ви вже перестали носити... Продали б та свіжу копійку мали за це молоко* (Гуц.).

щербата копійка; щербаті копійки. Дуже малі, мізерні гроші.— *Замулила їм очі та щербата копійка, що лежить в кишені бідного чоловіка* (Мирний); *Не обмежуючи себе місцевою тематикою, митець на свої щербаті копійки та на кошти друзів побув у Києві й на Чернечій горі* (Літ. Укр.).

як нова копійка. Чистий, охайний, підтягнений, свіжий. *Він був увесь як нова копійка* (Перв.); *На радощах Семен Федорович купив собі нового костюма, зайшов до перукарні і вийшов звідти, як нова копійка* (Зар.).

КОПІЙКИ: без копійки. Не маючи зовсім грошей. [Жанна:] *Ну, ваш милий Петрусь дуже швидко повернеться до вас, як блудний син, без копійки* (Корн.); *Досить було тільки виповісти проникливу легенду про те, як їхали вони зі своїм ремісничим училищем десь на екскурсію та ненароком відстали, відбилися від своїх без копійки в кишені* (Гончар).

до [останньої (щербатої)] копійки (копієчки). Повністю, геть усе (про гроші). *Посилав* [Багіров дружині] *усе, до копійки, що платила йому армія* (Гончар); — *Якщо не хочеш, щоб ми погинули, дай нам землі.. Ми не хочемо нічиєї кривди, ми не хочемо дурно, виплатимо що до копійки...* (Коцюб.); *Він вивернув усі шістнадцять кишень.. і, демонструючи Пляцові божу чесність, виклав усе, до щербатої копійки* (Бабляк); — *Ні, я звідси не піду, поки мені до копієчки не буде заплачено,— рішуче одказав Омелько...* (Мирний).

копійки нема за душею *див.* нема; **не вартий ~** *див.* вартий; **не витягнеш і ~** *див.* витягнеш.

ні копійки (ні копієчки, ні коп'я). Зовсім нічого (про гроші). *Прикажчик вилаяв його на*

всі боки і при рощоті [розрахунку] *не дав ні копійки* (Вас.); — *Важко їм. Голодують. Хом'яков оголосив на своїх заводах локаут. Не платить ні копійки* (Лев.); [Химка:] *Він,— бог його знає! — де свої заробітки діває, додому ні копієчки не приносе* [приносить]... (Мирний); [Свистун:] *Як хліб буде, саме підпишусь* [на позику]. [Дудар:] *Обійдемось. Моя пропозиція така: записати до протоколу, щоб не брати від них ні коп'я* (Мик.). Пор.: **щербатої копійки.**

перебиватися з копійки на копійку *див.* перебиватися.

щербатої (зламаної, ламаної *і т. ін.***) копійки,** *з сл.* не дати, не заплатити, нема, не мати, *і т. ін.* Зовсім нічого (про гроші).— *Заплатіть мені,— каже наймит.— Заплатити? Та я тобі, злодію, щербатої копійки не дам! Іди геть!* (Вовчок); *Годі тепер вчитись! Буде... і так розуму набрався* [син]. *Копійки щербатої не дам* (Мирний). Пор.: **ні копійки.**

КОПІЙКОЮ: гнатися за копійкою *див.* гнатися; **над ~ труситься** *див.* труситься.

КОПІЙКУ: влетіти в копійку *див.* влетіти; **збивати ~** *див.* збивати.

на копійку, *з дієсл.* Дуже мало. *На копійку вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне...* (Мирний).

ні за копійку, *з сл.* пропадати *і под.* Даром, марно. *Пропадеш ні за копійку* (Укр.. присл..). Синонім: **ні за цапову душу; ні за понюшку табаки.**

ні [і] на копійку, *перев. із запереч.* Зовсім, абсолютно.— *Фашистам і на копійку вірити не треба,— промовив Віктор* (Автом.); — *Ех, Денисе, Денисе! Нема в тебе розуму і на копійку,— обурився Панас* (Тют.); // Зовсім нема.— *Це ж старовинний жандарм, ще з миколаївських часів. Крім того, в нього ні на копійку авторитету* (Д. Бедзик).

у білий світ, як у копійку *див.* світ.

КОПІЙЧИНУ: влетіти в копійчину *див.* влетіти.

КОПНУЛА: щоб тебе качка копнула *див.* качка.

КОПОТІ: давати копоті *див.* давати.

КОПТИТИ: небо коптити, *зневажл.* Жити бездіяльно, безцільно, без користі для людей. *Без діла жить — тільки небо коптить* (Укр.. присл..); — *Князь Куракін, думаєте, чого кулю собі в лоб пустив?... вийшов порох увесь, чого йому було небо коптити?!* (Головко); — *Для чого ти сам небо коптиш? — О, це питання складне, над ним я саме роздумую в ці дні* (Гончар).

КОП'Я: ламати коп'я *див.* ламати.

КОП'Я: ні коп'я *див.* копійки.

КОРАБЛЯ: з корабля [та] на бал. Відразу, без затримки, не зволікаючи. *Я приїхав до Куп'янська 9 травня... Справа іще в тому, що я прибув, як то мовлять, прямо «з корабля на бал»* (Мас.); — *Вчора приїхав та й знову у дорогу? А хто буде сталь катать? — Підмінимо.— Отаке! З корабля та на бал,— бурчав Радивон* (Кучер).

КОРЕНЕМ: виривати з коренем *див.* виривати; **перевертати догори ~** *див.* перевертати.

КОРЕНІ: в корені. У самій основі, суті. *Ми не утопісти. Ми не «мріємо» про те, як би відразу обійтись без всякого управління, без всякого підкорення; ці анархістські мрії, які основані на нерозумінні завдань диктатури пролетаріату, в корені чужі марксизмові* (Ленін).

КОРЕНЯ: докопуватися до кореня *див.* докопуватися.

до кореня, *з сл.* знищити *і т. ін.* Цілком, повністю, остаточно. *Всі були. згодні, що її* [банду] *якнайшвидше треба до кореня знищити* (Головч. і Мус.).

КОРЕНЮ: на кореню. На самому початку, на першій стадії розвитку. *В Європі таланти не гинуть на кореню, а ростуть, особливо вже коли раз стануть видними* (Драч).

КОРЕНЯМИ: сягати коренями *див.* сягати.

КОРЕЦЬ: почому корець лиха *див.* ківш.

КОРИСТЬ: говорити на користь *див.* говорити.

КОРИТА: коло розбитого корита, *з сл.* зостатися, залишитися *і т. ін.* Без того, на що розраховував, на що сподівався, чого домагався і т. ін. хто-небудь.— *Ну, тоді хай вона одбиває в тебе Павла, хай тішиться, а ти як була дурною, так нею й зостанешся, коло розбитого корита,— з серцем кинула Соломія* (Кучер).

КОРИТО: підвернути під корито *див.* підвернути.

КОРІННЯ: докопуватися до коріння *див.* докопуватися; **іудине ~** *див.* плем'я; **пускати ~** *див.* пускати.

КОРІННЯМ: виривати з корінням *див.* виривати; **сягати ~** *див.* сягати.

КОРІНЬ: дивитися в корінь *див.* дивитися; **матері його ~** *див.* ковінька; **рубати під ~** *див.* рубати.

КОРОВА: вертіти язиком як корова хвостом *див.* вертіти.

дійна корова. Джерело прибутку. *Часто батьки дітям стають дійною коровою.*

як (мов, ніби *і т. ін.***) корова язиком злизала** *кого, що.* Безслідно зник, пропав і т. ін. хто-небудь; безслідно зникло, пропало і т. ін. що-небудь. *Ну нехай би вже критику наводили. Не первина! Так, ні, ..покарали в тресті Сагуру карбованцем. Місячну зарплату як корова язиком злизала* (Цюпа); *Коли вщухла радісна буря*

зустрічі з давнім другом, Ярошенко обернувся, щоб далі наступати на ворога, але отця Софронія мов корова язиком злизала (Речм.); *«Я погорів; Уся худібонька пропала, Неначе язиком корова ізлизала...»* (Гл.). Синоніми: **як водою вмило; як вітром здуло; як крізь землю провалився; як у воду впасти** (у 1 знач.); **як лиз злизав; як хап ухопив.**

КОРОВІ: як корові сідло *див.* сідло.

КОРОК: наступати на корок *див.* наступати.

КОРОЛЕМ: тримати себе королем *див.* тримати; **ходити ~** *див.* ходити.

КОРОЛІВСТВО: тридев'яте королівство *див.* царство.

КОРОЛЮ: кум королю *див.* кум.

КОРОМИСЛОМ: дим коромислом *див.* дим.

КОРОТАТИ: коротати вік (літа). Жити в журбі, безрадісно, одноманітно, нудьгуючи. *Лучче* [краще] *ж мені, мати, тяжкий камінь зняти, Ніж за нелюбом та вік коротати* (Укр. лір. пісні); *Мені так його шкода стало... Оттакий хороший, бравий — та і у наймах вік коротає!..* (Мирний); *Та не дай, господи, нікому, Як мені тепер, старому, У неволі пропадати, Марне літа коротати* (Шевч.).

КОРОТКА: кишка коротка *див.* кишка; **~ пам'ять** *див.* пам'ять; **мова ~** *див.* мова; **справа ~** *див.* справа.

КОРОТКИЙ: короткий розум *див.* розум.

КОРОТКИХ: у коротких словах *див.* словах.

КОРОТКІ: жарти короткі *див.* жарти; **руки ~** *див.* руки.

КОРОТКІЙ: на короткій нозі *див.* нозі.

КОРОТКУ: мати коротку пам'ять *див.* мати [2].

КОРЧИТИ: корчити дурня (дурника, блазня *і т. ін.)* **[з себе].** Робити вигляд, що нічого не розумієш, не знаєш. *Хлопчина дивиться в небо, усміхається й не поспішає... «Та що ти дурника з себе корчиш? До сховища!» — гукає йому під саме вухо редактор* (Мас.); *— Це тип хитрий і підступний.. Він і раніше на весіллях, на хрестинах блазня з себе корчив* (Автом.). Пор.: **валяти дурня** (в 2 знач.); **грати дурня** (в 1 знач.).

КОРЧМАХ: тинятися по корчмах *див.* тинятися.

КОСИ: до сивої (до сідої) коси. До старості.— *Я ждатиму Йвана хоч до сивої коси* (Л. Укр.); — *Тепер ти* [Марусе] *людей цураєшся, а там стануть і тебе люди цуратись, і досидишся до сідої коси* (Кв.-Осн.).

КОСО: дивитися косо *див.* дивитися.

КОСОЮ: мов з косою пройшла смерть *див.* смерть; **світити ~** *див.* світити; **смерть з ~ за плечима** *див.* смерть.

КОСТЕЙ: пробирати до костей *див.* пробирати.

КОСТІ: кістка від кості *див.* кістка;. **~ та шкіра** *див.* кістки; **куди і ворон ~ не заносить** *див.* ворон; **обідрати до голої ~** *див.* обідрати; **розминати ~** *див.* розминати; **складати ~** *див.* складати.

КОСУ: зав'язати косу *див.* зав'язати; **нам'яти ~** *див.* нам'яти; **смерть занесла гостру ~** *див.* смерть.

КОСЯКА: дерти косяка *див.* дерти.

КОТА: гратися в кота і мишку *див.* гратися; **купувати ~ в мішку** *див.* купувати; **тягти ~ за хвіст** *див.* тягти.

КОТИ [1]: коти шкребуть на серці *в кого.* Хто-небудь хвилюється, перебуває в стані тривоги, неспокою. *Ніби все правда і все правильно, а десь на серці коти шкребуть* (Собко); *Як то було слухати Марусякові? На лиці застигла усмішка — жарти, мовляв, жартуєте — а на серці коти скребли* (Хотк.).

КОТИ [2]: хоч гармати коти. 1. *з сл.* заснути, спати. Дуже міцно. *Вже підпилий як засне, То хоч коти гармати* (Шевч.).

2. *перев. з словоспол.* такий, що. Уживається для підсилення ознаки; дуже, у великій мірі. *Коли ж тепер забула* [Варвара] *про зневагу, то заснула на полі таким твердим сном, що хоч гармати коти* (Март.); *Лід кріпкий, хоч гармати коти* (Номис).

КОТИКА: гратися в котика і мишку *див.* гратися.

КОТИСЯ: котися ковбасою (ковбаскою), *грубо.* 1. Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь і побажання позбутися його.— *Херсонський катюга, англійської королеви холуй, світового капіталу попихач — відчалюй, поки не пізно! — неслись веселі погрози на море.— Котись ковбасою...* (Гончар).

2. Поспішати кудись, не затримуючись. [Дудка:] *Пустиш потяг?* [Машиніст:] *Пущу...* ..[Дудка *(до Хапчука)*:] *Сенька! А ти йди за ним та дивись, щоб він там часу не гаяв. Ну, марш!* [Хапчук:] *Кочуся ковбасою!* (Мам.).

хоч котися. 1. Пусто. *Зайдеш Часом до хатини — Хоч котись, не знайдеш Ані стебелини* (Граб.).

2. Рівний, гладенький. *Тепер дорога гарна, хоч котися* (Мирний).

КОТИТИ: котити / покотити бочку *на кого.* Наговорювати щось на кого-небудь, безпідставно звинувачувати когось у чомусь. *Начальник управління котив на нього, Грека, бочку. Це спочатку здивувало Василя Федоровича, а далі обурило* (Мушк.); *Стосенко вдачі був доброї, товариської: коли ти з ним ладком, то й він на тебе не покотить бочку* (Гуц.). Синоніми: **виливати помиї; кидати болотом; обкидати брудом.**

КОТИТИСЯ: котитися / покотитися униз.

Хто-небудь втрачає авторитет, визнану славу і т. ін.— *Мене прорвало, що якийсь Вовчик робить нову погоду на всю «Розсипну», а я покотився униз, примеркаю* (Рудь).

КОТИТЬСЯ: мило котиться *див.* мило; **слина ~** *див.* слина.

КОТЛІ: поваритися в котлі *див.* поваритися.

КОТОВІ: котові на сльози нема *див.* нема; **~ хвоста зав'язати** *див.* зав'язати.

КОТУ: не все коту масниця *див.* масниця.

КОТУРНИ: піднятий на котурни *див.* піднятий; **ставати на ~** *див.* ставати.

КОТУШКУ: на всю (на повну) котушку. 1. З найбільшою інтенсивністю. *Щоранку майор Швечик виводив свою групу на берег затоки, по-солдатському шикував у шеренгу і муштрував на повну котушку* (Збан.).

2. Найбільше, сповна.— *Мав відбувати двадцять п'ять літ, відміряли мені тоді на всю катушку* [котушку] (М Тарн.).

КОТЯТЬСЯ: котяться дрібні сльози *див.* сльози.

КОТЯЧИЙ: котячий концерт *див.* концерт.

КОЦЮБА: бий тебе (його *і т. ін.***) коцюба,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення. *Задуха доконувала Володимира Степановича...— Тю, бий тебе коцюба! — не витерпів він і зупинився під крислатим каштаном* (Сирот.).

КОЦЮБИ: на дві коцюби. Високо. *Поки Іван дігнав худобу з села до ліса* [лісу], *вже сонічко* [сонечко] *на небі підійшло на дві коцюби* (Фр.).

КОЦЮБОЮ: носа й коцюбою не дістати *див.* дістати.

КОЧЕРГОЮ: носа й кочергою не дістати *див.* дістати.

КОШИКА: з грошика та кошика *див.* грошика.

КОШТУВАЛО: що б там не коштувало *див.* що.

КПИ: брати на кпи *див.* брати.

КПИНИ: брати на кпини *див.* брати.

КРАЄМ: краєм (краєчком) ока. 1. *з сл.* п о м і ч а т и, б а ч и т и *і т. ін.* Побіжно, мигцем, мимохідь. *Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила краєм ока, як загорілись у нього очі на гарячу страву* (Гончар); *— Давиде, гукай Уляну — ... Плачинда, не дивлячись наймитові у вічі, прямує до кам'яниці, а краєчком ока бачить на даху благенькі рами Поляруша* (Стельмах); *Краєчком ока помічаю, що в моєї Віти, як і в мене, вже визирнули сивини з волосся* (Роб. газ.).

2. *з сл.* б а ч и т и, п о м і ч а т и *і т. ін.* Не повертаючи голови до об'єкта, що знаходиться збоку. *Глухенький дивився в поле, проте бачив Марину краєм ока* (Гончар); *Марія шанобливо, але з гідністю здоровкається з Терентієм і краєчком ока помічає, що в другій кімнаті сидить над книгами Яків* (Стельмах).

3. *з сл.* г л я н у т и, п о з и р а т и *і т. ін.* Непомітно для інших, крадькома. *Німкеня.. краєчком ока глянула в дзеркальце і, не виявляючи ніяких ознак неспокою, повільно потягла до себе дверцята* (Загреб.); *Ольга ніби непритомна, а сама краєчком ока позирає, а серденько трохи з грудей не вискочить* (Тют.).

4. *з сл.* г л я н у т и, п о д и в и т и с я *і т. ін.* Хоч трохи, хоч на короткий час. *От би Крайнюкові чаїні крила хоч на день! Полинув би він у Севастополь краєм ока глянути, що там діється на полях битви* (Кучер).

[хоч] краєм (краєчком) вуха. 1. *з сл.* ч у т и, п о ч у т и *і т. ін.* Не повністю, трохи. *Все збігалися* [люди] *до того місця, де маячіли вершники, щоб хоч краєм вуха почути слова, що провіщали волю козацькому роду* (Добр.), *Газди топталися один одному по ногах, аби йти ближче до нового попа та хоч краєм вуха чути, що там він таке говорить* (Хотк.); *Хлопці.. скрадливо шастали попід вікнами з надією хоч краєм вуха почути, які-то вісті приніс із країв брянських Мудрак* (Головч. і Мус.).

2. *з сл.* ч у т и, п о ч у т и *і т. ін.* Мимохідь, випадково. *Коли хлопчик краєм вуха почув, що командування училища має намір присвоїти Маслюку звання віце-сержанта, Ігор щиро зрадів* (Багмут); *Він якось навіть чув слова (краєчком вуха — це бува), що він Тамарі пара* (Дор.); *Він називав ім'я свого сина і водночас підсвідомо уловлював краєчком вуха гуркіт артилерійської канонади* (Ю. Бедзик).

3. *з сл.* с л у х а т и. Неуважно, не зосереджено. *Русевич слухав лише краєм вуха* (Шовк.).

КРАЄТЬСЯ: крається серце *див.* серце.

КРАЄЧКОМ: краєчком ока *див.* краєм.

КРАЇ: на передньому краї. Попереду. *Недавній волжанин був завжди на передньому краї, вів за собою перші ударні бригади львівської комсомолії* (Інг.); *Леся Українка до останнього подиху була на передньому краї битви ідей свого часу* (Рад. літ-во).

КРАЙ: [аж (хоч, геть)] на край світу (світа, землі *і т. ін.*), *з сл.* з а с л а т и, з а г н а т и, з а к и н у т и, п і т и, з а ї х а т и *і т. ін.* 1. Дуже далеко. *Невже ніхто не відгукнеться? Маковей раптом відчув себе закинутим геть на край світу* (Гончар); *— Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали аж на край світа* (Н.-Лев.); [М а к с и м:] *А я піду на край світа: На чужій сторонці Знайду долю або згину, Як той лист на сонці!* (Кроп.).

2. *з сл.* д а л е к о *і т. ін.* Дуже, у великій мірі. *Вона й подумати б не могла про те, щоб запалювати в печі вогонь. Вже ніч, то це було б видно ген-ген далеко, аж на край світу!* (Гуц.);

Їм [бурлакам] *так допекли пани, що вони були ладні втекти од їх як можна далі, хоч на край світу* (Н.-Лев.).

3. *з ким, за ким, з сл.* і т и́, п і т и́, п о д а́ т и с я *і т. ін.* Будь-куди, куди завгодно. [С в і т л а н а́:] *Він* [батько] *хороший... Я з ним і на край світу піду...* (Зар.); — *Благослови мене, матусю, іти за ним на край світа* (П. Куліш); *Боже милий, ніхто ще в житті ні разу не поцілував її в руку.., і тільки за цю велику жалість вона могла б піти за Свиридом на край землі* (Стельмах).

би́ти че́рез край *див.* бити; **взя́ти че́рез ~** *див.* взяти; **да́ти че́рез ~** *див.* дати; **із кра́ю в ~** *див.* краю.

і (та й) край. Більше нічого, ніякої реакції. *Тямущий, чортяка, а от не хоче вчитися. Казав йому, казав: як горохом об стіну. Ірже, як жеребець, та й край* (Логв.); // І все. *Дід усе впевняв Гаїнку, а вона все не зважувалася. Якби це вона хвора була, то зараз би хильнула та й край,— і не думала б!* (Гр.).

кла́сти край *див.* класти.

непоча́тий край *чого.* Дуже багато. *В одному Кам'яному Броді непочатий край роботи* (Земляк); *На селі праці для партійця — непочатий край* (Головко); *Матеріалу для критичного дослідження, для теоретичних узагальнень непочатий край* (Вітч.).

перебира́ти че́рез край див. перебирати; **перелива́ти ча́шу че́рез ~** *див.* переливати; **перелива́тися че́рез ~** *див.* переливатися; **перехо́дити че́рез ~** *див.* переходити; **перехо́плювати че́рез ~** *див.* перехоплювати; **підніма́ти ~ заві́си** *див.* піднімати.

прихо́дить (настає́ *і т. ін.*) **/прийшо́в (наста́в** *і т. ін.*) **край (кіне́ць).** 1. *чому.* Що-небудь закінчується. *Квас був єдиною поживою, але і йому вже приходив кінець* (Епік); *Роби і роби, а що заробила?.. Та не вічна ж вона йому полонянка, коли-небудь мусить таки прийти цьому край!* (Гончар); *Невже усім моїм материнським стражданням настав край?* (Логв.).

2. *кому.* Хто-небудь помирає.— *Не шкодуйте, громадяни буржуазія, бо все одно вам приходить кінець* (Довж.); *Вже не раз важка хвороба валила комісара в ліжко. Іноді злі язики плескали, що це вже прийшов йому кінець* (Збан.); — *То тоді певний був, що мені настав край, бо машина моя вся взялася вогнем* (Ю. Янов.).

3. *кому.* Хто-небудь опиняється в скрутному або безвихідному становищі.— *Час мені, мамо, ноги на плечі та й подаватись десь із Вітрової Балки. На завод чи на шахту. Мати звелася на полу і занепокоєно мовила: —..Думаєш, туди люди йдуть щастя шукати? Ідуть, як уже край прийде* (Головко).

хоч тіка́й на край сві́ту *див.* тікай.

че́рез край. Понад міру, дуже сильно. *Горілки не вживав* [Кузьма Трохимович] *так, щоб через край* (Кв.-Осн.); [В и б о р н и й:] *Не стидно, хоть на сватанні і через край смикнув окаянної варенухи* (Котл.); *Співай* [поете], *та тільки щоб не сумно, Бо в вік наш поступу журитись через край І непрактично, й нерозумно* (Сам.).

КРА́ЙНІЙ: на кра́йній ви́падок *див.* випадок.

КРА́ЙНІСТЬ: впада́ти в кра́йність *див.* впадати.

КРА́ЙНОСТІ: вдава́тися до кра́йності *див.* вдаватися.

КРА́ЙНОЩІ: впада́ти в кра́йнощі *див.* впадати.

КРА́ЙНОЩІВ: вдава́тися до кра́йнощів *див.* вдаватися; **дово́дити до ~** *див.* доводити; **дохо́дити до ~** *див.* доходити.

КРА́ЙНЬОМУ: на кра́йньому поро́зі життя́ *див.* порозі; **у ~ ра́зі** *див.* разі.

КРАМ: показа́ти крам лице́м *див.* показати.

КРАПЕЛЬКИ: ні кра́пельки *див.* краплі.

КРАПКА: на цьо́му кра́пка. Все, кінець. *В той липневий ранок 1945 року, коли всі радіостанції світу все ще вели мову про капітуляцію Німеччини, старший лейтенант Максим Нечин спокійно виключив приймача. Досить! На цьому крапка* (Рибак).

КРА́ПКИ: до оста́нньої кра́пки. Абсолютно, зовсім. *Цей тиждень я багато їздила по околицях Мілана з одним італійцем, красивим і дурним до останньої крапки.., мені здавалось, що ми безконечно довго їздимо* (Ю. Янов.).

КРАПКИ́: ста́вити всі крапки́ над «і» *див.* ставити.

КРАПКУ: ста́вити кра́пку; ста́вити ~ над «і» *див.* ставити.

КРАПЛИНА: крапли́на в кра́плю *див.* крапля; **~ в мо́рі** *див.* крапля.

КРАПЛИНИ: ма́кової крапли́ни не ма́ти в ро́ті *див.* мати[2]; **ні ~ ; як дві ~ води́** *див.* краплі.

КРАПЛИНКУ: на крапли́нку. Трохи. *Мати гаряче молилася, щоб хоч на краплинку радості й щастя послала доля її дорогим, далеким від неї, синам* (Вітч.).

КРАПЛИНУ: ні на крапли́ну. Зовсім, нітрохи, нскільки. [Ш е в ч е н к о:] *Караюсь, мучусь я, але не каюсь. І не змінивсь ні на краплину* (Тич.).

КРАПЛІ: до оста́нньої кра́плі (ка́плі) кро́ві, *з сл.* б и́ т и с я, б о р о́ т и с я, з а х и щ а́ т и с я *і т. ін.* До кінця життя, поки живий хто-небудь. *Бийтеся до останньої краплі крові, товариші, держіться за кожну п'ядь землі, будьте стійкі до кінця, перемога недалека!* (Ленін); — *Висловлюємо повну готовність стояти до останньої краплі крові за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів* (Стельмах).

до [оста́нньої] кра́плі (крапли́ни *і т. ін.*).

Повністю. *Кавун заплакав, але в його вже сліз не було: його сльози висохли, що вже його живоття висохло до решти, до останньої краплі* (Н.-Лев.); *Олекса розумів тракториста. Не раз йому самому доводилося відчувати, що таке сон. Це тоді, коли солдатом сидів у бліндажах, коли безперервні атаки ворога виснажували до краплі всю силу* (Добр.); *І любов, і надія, і ніжність, Ірено, череллю до краплини в серденько твоє* (Уп.).

ні (ані, і) краплі (краплини крапельки *і т. ін.).* Анітрохи, ніскільки. *Вони все-таки мають людські ідеї, добрі заміри і ні краплі крутійства* (Л. Укр.); [К р а ж:] *Думаєш, я шкодую, що мене не обрали головою? Ні краплини* (Зар.); *Перебито на дрізки весь посуд. Ніде не лишилося вина ні краплини* (Довж.); [М і р і а м *(до старого)*:] *Так слухай же: ..радощі моєї не зруйнує сам князь темноти, радощі від того, що на мені не важить кров Месії, що він її за мене не пролив ані краплини* (Л. Укр.); — *Мене мати жде: в нас же нема в діжці води ані крапельки* (Н.-Лев.). **ні краплиночки.**— *А якщо вона* [народиться] — *так само любитиму. Ні краплиночки не менше* (Дор.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) дві (три) краплі (каплі, краплини) води; як крапля (капля) води.** 1. *з сл.* с х о ж и й, п о д і б н и й. Дуже, зовсім. *З фотокарток дивилося троє, як три краплі води схожих між собою Настиних синів* (Кач.); *Тюремний* [фашистський] *ескулап, середніх років кретин, що звав себе «дохтурем», був, як дві краплі води, схожий на нашого Хлипала* (Збан.); [Б е р е з н я:] *..Ти молодим, як крапля води, на нього схожий був* (Крот.). **як дві краплини.** *Полікарп згадує Марту.. Хіба забудеш, коли перед очима Степка,— як дві краплини схожа з обличчя на свою безпутну матір* (Зар.). С и н о н і м и: **як викапаний; як з ока випав.**

2. Такий же, як; абсолютно точно. *Та таке* [дитинча], *кажуть, чорнюще, волосате, точнісінько, мов дві краплі води, заїжджий фотограф* (Головч. і Мус.); *Та вже ж і синок у Василя Семеновича..— батько, як дві краплі води* (Мирний). С и н о н і м: **око в око** (в 1 знач.).

КРАПЛЯ: крапля (капля, краплина *і т. ін.***) в краплю (в каплю, в краплину** *і т. ін.*), *з сл.* с х о ж и й *на кого, до кого,* п і ш о в, в д а в с я *у кого.* Дуже. *Ні його сила, ні його прості риси обличчя не передалися дітям — обоє, крапля у краплю, пішли в матір* (Стельмах); *Були у Василя три сини,— парубки, що маків цвіт. Здорові... капля в каплю у вітця вдалися* (Фр.); [С а в к а:] *Тимоша, Бондаренкового парубка, знаєш? Капля в каплю до його схожий* (Вас.); *Якби він випростався та випнув груди, та якби йому ще зняти зо три десятки років,— став би він краплина в краплину схожий на Боба* (Гуц.). **крапелька в крапельку.** *Одного разу він наснився мені крапелька в крапельку схожим на дядька Ничипора* (Тих.).

крапля (капля, краплина *і т. ін.***) в морі (в річці** *і т. ін.*). Мізерна, незначна частина чогось великого, цілого. *Усе те* [культурна робота в народі] *крапля в морі, та все ж, може, і ся крапля камінь точить* (Л. Укр.); *Величезні сьогоднішні вигоди від приручення..* [женьшеня] *видаються краплею в морі* (Наука..); *Останніми роками вийшли невеличкі за форматом, але дуже об'ємисті щодо кількості вміщених матеріалів збірки коломийок.. Та ці видання — краплина в морі пісенної поезії Закарпаття* (Нар. тв. та етн.); — *Недавно налагодили їх* [листівок] *випуск ротаторним способом,— пояснив згодом.— Десь п'ятсот-шістсот примірників друкуємо щоразу. Але це — краплина в морі* (Головч. і Мус.).

крапля (капля) по краплі (по каплі). Потроху, потрошку. *У грудях, на самому дні, зерно по зерні, крапля по краплі, збирається сила* (Коцюб.).

КРАСИВІ: за красиві очі *див.* очі.

КРАСКОЮ: наливатися краскою *див.* наливатися.

КРАСКУ: кидати в краску *див.* кидати.

КРАСНА: красна тоня *див.* тоня.

КРАСНЕ: красне письменство *див.* письменство.

КРАСНОГО: для красного слова *див.* слова.

КРАСУ: наводити красу *див.* наводити.

КРАТ: сто крат болячок *див.* сто.

КРАШАНКИ: з вареної крашанки курча висидить *див.* висидить.

КРАЮ: без кінця і краю *див.* кінця.

без краю. 1. Дуже, надзвичайно. *Ну, бувайте здорові* [Драгоманов], *а то я розбазікалась без краю* (Л. Укр.); — *Ви певно самі помічаєте, панно Анельо... Скажу відразу: я вас кохаю... кохаю щиро, без краю, цілим серцем кохаю...* (Коцюб.); *Тодозя вгадала, що її краса втратила силу, втратила чари, котрими вона колись ...без краю так чарувала князя* (Н.-Лев.); *Вона пригадує, як це обличчя, без краю ласкаве, схилялося до неї* (Гр.).

2. Який безконечно триває, необмежений (у часі). *І ти, білолиций, По синьому небу вийдеш погуляти —..і будеш сіять, Як над Вавілоном, над його садами І над тим, що буде з нашими садами. Ти вічний без краю!..* (Шевч.); *Нудьга без краю, серце гасне* (Граб.); *Найкрасномовніший із Ромулових чад.. Мій Марку Туллію! Хвалу тобі без краю* (Зеров).

3. Постійно, безперервно. *З неба темного невпинно ллється дощ без краю* (Л. Укр.).

4. Який не має видимих меж (у просторі);

безмежний. *Синє і синь над полями без краю* (Сос.).

ви́пити гірку́ до кра́ю *див.* випити.

від кра́ю [і] до кра́ю. 1. По всій території, площі чого-небудь, на всьому просторі. *Від краю й до краю по Башкиревих маєтках ходило й голосило важке людське зітхання* (Мирний); *Богдан пройшов по тій землі від краю і до краю* (Л. Укр.); *І дивлюсь я округ себе Од краю до краю* (Щог.).

2. Повністю все. *Загвалтувало село від краю до краю* (Мирний); *Та вперто я тебе* [медсестру] *шукаю Й шукатиму ще безліч літ, Пройду від краю і до краю Усю Москву і цілий світ* (Дмит.); *Плацдарм закипів на десятки кілометрів, забульбився від краю до краю вибухами* (Гончар); // Абсолютно, без винятку. *Від краю до краю усім добра бажаю* (Укр.. присл..).

3. Звідусіль, з усіх місць. *«Бийте!.. рубайте...» — іде лемент от краю до краю. Аж ось.. наші з-під Байраків поспішають на виручку...* (Мирний); *Кругом, од краю і до краю ідуть полки богатирів.. І чорна ніч дає дорогу перед прибоями штиків* (Сос.).

дово́дити кра́ю *див.* доводити.

до кра́ю. 1. Зовсім, повністю. *Перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається до краю* (Ю. Янов.); *— Та й не до краю я певен, що ми утекли від загину, Хмари навислі ще й досі несміливу душу страхають...* (Зеров); *Нерви напружені до краю, рука міцна, погляд ясний* (Гончар). С и н о н і м и: **до кінця́; до дна** (в 2 знач.); **до ре́шти** (в 2 знач.); **до оста́нку** (в 1 знач.); **до то́чки** (в 2 знач.).

2. Дуже сильно, надзвичайно. *В цей ранок тривога в старовірському селі зросла до краю. Багато хто не склепив очей у цю ніч* (Довж.); *Я був стомлений до краю, в мені пов'яли всі м'язи* (Ю. Янов.); // Обов'язково. *Йому до краю треба було сходити до Марини* (Рєзн.).

3. *з сл.* п о г о в о р и́ т и, п о р о з м о в л я́ т и *і т. ін.* Вичерпно, в подробицях. *Вже над світом — змучена, змерзла й зневірена — повернула Гашіца додому, твердо поклавши побачитись конче з Йоном та розмовитись з ним по щирості, до краю...* (Коцюб.).

4. Використовуючи всі можливості. *Бо чи ж він годен опертись сліпій злобі дикої маси, яка не знає, що чинить, він, беззбройний! Вона те знала. Ну, а коли прийдуть до них? Що ж, коли прийдуть, захищатись до краю* (Коцюб.).

дохо́дити до кра́ю *див.* доходити.

із кра́ю в край. 1. По всій території, на всьому просторі. *Вкраїну з краю в край проходили з боями, Червоно танув сніг в пожежах барикад* (Сос.).

2. З усіх місць, звідусіль. *З краю в край колона на скоку весело палила в небо з тисяч карабінів і автоматів* (Гончар).

3. Кругом, скрізь, усюди. *З цього, лівого, високого берега річки видно було ген навкруги, на цілу широчінь річної низини, навіть неозброєним оком, з краю в край* (Смолич); *— Всі на Сиваш! Море гатити! — лунало з краю в край села по нічних вулицях, по дворах* (Гончар); *Убивши брата, Каїн много літ Блукав по світі. Мов бичі криваві, Його гонило щось із краю в край* (Фр.). **з кра́ю і до кра́ю.** *Пішли простори з краю і до краю, Дороги довгі, гони не прості...* (Бажан).

ні кінця́ ні кра́ю *див.* кінця.

[як (мов, ні́би *і т. ін.*)**] з голо́дного кра́ю.** Дуже голодний. *Для мене, здається, готувався.. справжній бенкет, так наче я.. приїхав з голодного краю* (Коцюб.).

КРАЮ́: [і] на краю́ сві́ту. 1. У дуже віддаленому, глухому, необжитому місці. *Коли б у нього скінчились патрони, він сконав би тут страшною повільною смертю на безхліб'ї та безводді серед розпеченого сонцем каміння.. Кому спало б на думку шукати живу людину тут, на краю світу?* (Гончар).

2. Всюди, скрізь.*— Є в одній державі золотоволоса дівка. Мені ту дівку приведеш, то я тобі одпущу вину, не приведеш, то я тебе знайду і на краю світу* (Казки Буковини..).

на краю́ моги́ли. Перед смертю, близько до смерті. *І не бачив він* [сліпець] *нічого особливого в тому, що, будучи сам на краю могили, почав рятувати чужу якусь людину* (Хотк.); *Стародуб мимоволі, саме не бажаючи цього, носив у душі якесь дивне почуття невисловленого жалю. Надто довго він писав цей твір, початий ще в дні юних мрій і закінчений вже на краю могили* (Дмит.).

на краю́ прі́рви. Під загрозою загибелі, краху. *Він, хоч і сильна людина, але злою іронією долі його викинуто з життя, і він раптом опинився на краю прірви* (Веч. Київ).

КРАЯТИ: кра́яти ноже́м по се́рці. Боляче, сильно вражати, глибоко хвилювати кого-небудь. *Вітер починає грати на далекім ворунні.. Невгавуче, безперестанку. Висотує жили і крає ножем по серці* (Коцюб.). **мов ноже́м се́рце кра́яти.** *Петрові самому дитячий плач мов ножем серце краяв. Так хіба жалем поможеш?* (Гр.).

кра́яти ре́мені зі шкі́ри. Нещадно бити, жорстоко карати. *І сам він* [отаман] *якось опустився.. Вислухував мовчки такі речі, такі слова, за одного з котрих давніше ремені би зі шкіри краяв* (Хотк.).

кра́яти (рі́зати) / розкра́яти се́рце *чиє, кому* **(ду́шу** *чию, кому і без додатка*) **[на шматки́].** Завдавати кому-небудь муки, душевного бо-

лю.— *От краще помиріться з Олександрою та живіть, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість* (Коцюб.); — *Не говори так, Андрійку, не ріж мого серця* (Март.); *Часом, буває, давні втрати і болі ріжуть душу солдатську невблаганно* (Луц.); *Її перше кохання билося живим співом, гарячими хвилями горнулося в груди, проймало, краяло душу* (Гончар); *Кімнату огортала зловісна тиша, туга безжально краяла на шматки серце* (Хижняк); *А втім, може, й справді се якась невідома сила розкраяла мені і серце і душу надвоє* (Л. Укр.). **різону́ти по се́рцю** *кого і без додатка, безос.*— *Як подумаю, що виїжджати треба, так по серцю й різоне* (Тют.). Синоніми: **вийма́ти ду́шу** (в 3 знач.); **вирива́ти ду́шу.**

кра́яти собі мо́зок. Думати, розмірковувати над чим-небудь. *Я довго краяв собі мозок· ну, а звідки ж цей хамелеон міг перейняти риси мого рідного брата* (Вол.).

КРЕМ'ЯХ: обби́тися як кре́м'ях *див.* оббитися.

КРЕНДЕЛІ: викида́ти кре́нделі *див* викидати; **плести́ ~ нога́ми** *див.* плести.

КРЕСАТИ: креса́ти / кресону́ти (кресну́ти) очи́ма. Гнівно, сердито дивитися, поглядати. *Павло кресонув очима на Чумачиху, стиснув кулаки під столом* (Кучер); *А на сходці в селі Він піднявся, похмурий і грізний. Кресонувши очима в принишклі ряди жупанів, Він охрипло сказав: — Отака моя, хлопці, пісня: Признавайтесь, де хліб, Та не гузяйтесь довго мені!* (Б. Ол.). **кресону́ти очи́щами.** *Кресонув* [козак] *очищами одчайно, Аж од подиву пригнулись терни. Відступило злякано начальство: Крий нас боже, чи не характерник?* (Б. Ол.).

креса́ти підко́вами (підкі́вками, чобітьми́ *і т. ін.).* 1. Танцювати з запалом, з натхненням. *Танцювали вже із добру годину, а Чайченко усе сидів собі та тільки дививсь, як другі підківками крешуть* (Вовчок). **кре́шуть каблуки́** *у кого. А трактористам все з руки, А в хлопців крешуть каблуки, І скрипка свій веде смичок Розлого та поволеньки* (Мал.).

2. Енергійно йти. *Всі найтяжчі хлоп'ячі речі — на возі; за возом — креше чобітьми сільська ватага* (Вас.).

креса́ти слова́ми *на кого, кому.* Лаяти кого-небудь, гримати на когось. *Щось, чути, на наймичку головач креше словами* (Козл.).

КРЕСОНУТИ: кресону́ти очи́ма *див.* кресати.

КРЕШЕ: аж вогню́ кре́ше. Дуже сердиться. *Він* [Семен] *своїх жінок жалував, хоч покійниця друга жінка була така лиха, що часом аж вогню креше, як не по ній* (Коцюб.).

КРЕШУТЬ: і́скри з оче́й кре́шуть *див.* іскри.

КРИВАВА: крива́ва ба́ня *див.* баня; **~ о́ргія** *див.* оргія.

КРИВАВИЙ: крива́вий бенке́т *див.* бенкет; **~ піт** *див.* піт; **~ разе́ць** *див.* ралець; **на ~ шлях ступа́ти** *див.* ступати.

КРИВАВИМ: облива́тися крива́вим по́том *див.* обливатися.

КРИВАВИМИ: крива́вими мозоля́ми *див.* мозолями.

КРИВАВИТИ: крива́вити се́рце *чиє* **(ду́шу** *чию) і без додатка.* Завдавати кому-небудь тяжких душевних мук, страждань. *Кривавить серце кволе мого брата лиха негода, роздавлює його до краю кляте ярмо народу...* (У. Кравч.); [Руфін:] *Я не можу ніяким словом вимовити страху, тривоги тої злої, що мов яструб кривавить ..серце* (Л. Укр.).

КРИВАВИТЬСЯ: крива́виться се́рце *див.* серце

КРИВАВОГО: до крива́вого по́ту *див.* поту.

КРИВЕ: криве́ дзе́ркало *див.* дзеркало; **~ сло́во** *див.* слово.

КРИВИЙ: криви́й по́гляд *див.* погляд.

КРИВИМ: диви́тися криви́м о́ком *див.* дивитися.

КРИВИТИ: криви́ти / покриви́ти (скриви́ти) душе́ю. Бути нещирим, лицемірити. *Дівчина, не звикнувши кривити душею, нічого не відповіла настирливому залицяльникові* (Добр.); — *Я хотів з тобою давно поговорити відверто. Якщо буду різкий — пробач. Не вмію кривити душею* (Ю. Бедзик); *Ніколи я уріднім слові Не кривив душею у житті* (Мал.); *Вони* [батьки] *не покривлять душею, а скажуть чесно свою думку про все* (Кучер); *Люди чесні, які в чомусь покривили душею, після розмови з ним відчували муки совісті* (Мушк.); *В цей час вона не могла скривити душею і розповіла усе про своє прохання* (Стельмах).

криви́ти рот (гу́би, уста́). Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, зверхньо, з презирством. *Вона ходила змалку на завод І на хліб свій чорний не кривила рот* (Павл.).

КРИВО: диви́тися кри́во *див.* дивитися.

КРИГА: кри́га скре́сла (зру́шила *і т. ін.)* Почалося, настало що-небудь довгоочікуване, сподіване. *На спеціальному засіданні комісії з топоніміки й ономастики УРСР.. ухвалено створити.. довідник, який включатиме всі назви населених пунктів УРСР.. Це свідчить про те, що нарешті крига скресла* (Літ. газ.); *Крига, як мовиться, зрушила, старе й мале повсюдно ладне стати на смертний двобій із ворогом* (Головч. і Мус.).

КРИГИ: кри́ги се́ред зими́ не ви́просиш *див* випросиш.

пече́ної кри́ги, *з сл.* бажати, хотіти *і т. ін.* Чого-небудь неможливого, нездійсненного. *А Ярина забажала печеної криги.*

КРИГОЮ: бра́тися кри́гою *див.* братися.

КРИГУ: ламáти кри́гу *див.* ламати; **розтопи́ти ~** *див.* розтопити.

КРИЖАНІЄ: кров крижаніє у жи́лах *див.* кров.

КРИЙ: крий Бóже (Гóсподи, Мáтір Бóжа, Мáти Бóжа *і т. ін.*). 1. Уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, поганого, небажаного. *Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, що, крий боже, посиротіють ще...* (Коцюб.); *Мати бачила, що з сином щось коїться незвичайне, і допитувалася, чи не вкрав він чого, крий боже* (Тют.); *У Петра Степановича — сини, у Василя Семеновича — дочки. . Та ба! Така ворожнеча піднялася... крий господи!* (Мирний). П о р.: **борони́ Бóже; ховáй Бóже** (в 2 знач.).

2. Уживається для вираження захоплення, здивування і т. ін.— *Що се таке?.. крий матір божа! — аж скрикнула Івга, згори побачивши вже не свій, а губернський город* (Кв.-Осн.); — *Так от я тобі розкажу про щук — скільки їх водиться в нас, крий їх мати божа!* (Гуц.).

3. Уживається для підкреслення інтенсивності, великої міри вияву чого-небудь і т. ін. *Пан стрічає сам, такий гнівний, крий мати божа!* (Вовчок).

КРИК: крик (лéмент) душí. Крайній вияв тривоги, душевного болю і т. ін. *І кляла вона* [Мотря] *свою долю; проклинала людей.. То був болісний лемент душі, глибока враза серця, нікому невідомі, окрім матері...* (Мирний).

[остáнній] крик мóди. Новинка в одязі, у взутті і т. ін., що привертає до себе увагу. *Дівчина своїм платтям гордовито демонструвала останній крик моди.*

КРИКНЕ: як п'явка кри́кне *див.* п'явка.

КРИКНУТИ: кри́кнути прóбі *див.* кричати.

КРИКОМ: брáти кри́ком *див.* брати; **хоч ~ кричи́** *див.* кричи.

КРИКУ: до кри́ку. Дуже сильно, боляче. *Стиснулось серце до крику...* (Сос.).

КРИЛА: давáти кри́ла *див.* давати; **обламáти ~** *див.* обламати; **обпáлювати собí ~** *див.* обпалювати; **опусти́ти ~** *див.* опустити; **підрізáти ~** *див.* підрізати; **прибóркати ~** *див.* приборкати; **пусти́тися на своЇ ~** *див.* пуститися; **розправля́ти ~** *див.* розправляти.

ростýть (виростáють) / ви́росли кри́ла *в кого.* Хто-небудь відчуває прилив сили, енергії, натхнення і т. ін. *Тремтячими руками він почав відмикати замок, відчуваючи, що його істота перероджується, що в нього ростуть крила* (Досв.); *Вдруге ти на світ народилась, на широкий, ясний світ. Не ті в йому смутки, не ті й радощі, що знала ти змалку. Виростають у тебе щодня крила, більшають, ширшають, дужчають* (П. Куліш); *Він пригорне мене та подивиться в вічі так-то любо, що чую, наче в мене крила виростають* (Вовчок). [Г і т а:] *Я й не знала, що ви так добре пишете.* [К у н и ц я:] *Так, брат, чули. Одверто скажу, не сподівався. Яка схвильованість, щирість,— ти, мабуть, і сам не знаєш, що в тебе крила виросли* (Коч.). **нíби кри́ла виростáють.** *Він почував себе заговореним від смерті й надсильним. Тоді командири могли посилати його на які завгодно завдання. В нього ніби крила виростали, і уява грала з таким запалом* (Довж.).

чýти кри́ла за плечи́ма *див.* чути.

КРИЛАХ: летíти на кри́лах *див.* летіти; **перелетíти на ~** *див.* перелетіти.

[як (мов, нíби *і т. ін.*)**] на кри́лах.** 1. *з сл.* б і г т и, л е т і т и, с п у с к á т и с я *і т. ін.* Дуже швидко. *Не чуючи сходів під ногами, він, наче на крилах, спустився на тротуар* (Головко); *Час летів, немов на крилах* (Л. Укр.). С и н о н і м: **як ви́хор.**

2. У доброму настрої, на піднесенні. *З міськкому* [партії] *Максим вертався на крилах. Слова Гречаного: «Підемо тобі назустріч» лунали у вухах* (Рибак); *Під шал оплесків сходила Вутанька — сяюча, розпашіла — з трибуни.. Легко, мов на крилах, ішла поміж рядами Вутанька, повертаючись на своє місце* (Гончар).

як на кри́лах понеслó *див.* понесло.

КРИЛО: під [своє́] крилó, *з сл.* п р и й м á т и, б р á т и, з і б р á т и *і т. ін.* 1. Під командування, керівництво. *Тоді він зібрав під своє крило розпорошену піхоту, зайняв кругову оборону біля гармат і вів цілу ніч і цілий день нерівний бій з німцями* (Кучер).

2. Для захисту, опікування.— *Не повинні б союзники їх* [фашистів] *під своє крило приймати. Як-не-як союзники* (Гончар).

КРИЛОМ: мýха крилóм уб'є́ *див.* муха.

під крилóм *чиїм, кого.* Під опікою, під захистом кого-небудь. *Путя взагалі чималий страхополох, певне, через те, що виросла.. під крилом гувернанток* (Л. Укр.); *Молодий тоді Когут навчався під крилом батька бути хижаком* (Цюпа). **під кри́льцями.** *Він боявся, що буденність, невлаштованість сільського життя пригнічуватимуть Наталку, яка всі роки прожила під материними крильцями* (Зар.).

як мýха крилóм зачепи́ла *див.* муха.

КРИЛЬЦЯ: складáти кри́льця *див.* складати.

КРИНИЦІ: каламýтити вóду в крини́ці *див.* каламутити.

КРИНИЦЮ: плювáти в крини́цю *див.* плювати.

КРИТИ: нíчим (немá чим) кри́ти. Нічого сказати у відповідь *Шум знявся в залі, почулися вигуки: ..— Чого ж ти мовчиш, Гудзію? Нічим крити?* (Головко); *Розмова пішла так, що Чумакові нічим було крити* (Речм.); *Павло*

Михайлович нахилився до Заруби, щось йому шепнув, але той глухо сказав: — Правда. І нема чим крить... (Кучер).

нічого гріха́ кри́ти *див.* таїти.

КРИТИКИ: не витри́мувати кри́тики *див.* витримувати.

КРИТИЧНИМ: крити́чним о́ком *див.* оком.

КРИТО: ши́то й кри́то *див.* шито.

КРИХТИ: ані (ні, і) кри́хти. Анітрохи, нітрохи. *І тобі не жаль* [коси] *Соломіє? Ані крихти.. Ріж!* (Коцюб.); *За дітей своїх я й крихти не боюсь* (Фр.); *Не міг ні крихти задрімать* (Котл.). **ані крихі́точки.** [А д а *(підходить і дивиться йому в вічі)*:] *Невже у вас нема ані крихіточки прихильності до мене?* (Ірчан). **ані кри́хточки.** *Марта не була на їх* [батьків] *схожа.. ані крихточки* (Григ.). П о р.: **ані кри́шки.**

до [оста́нньої] кри́хти. 1. Повністю, геть усе. [С е с т р а М а р х в а:] *Уже, либонь, своїй матері усе розказала, до крихти відкрила* (Мирний); *— І все до крихти розказала* [княжна]... *Мені і Ксенії сестрі* (Шевч.). **до кри́хтоньки.**— *Розкажу я все до крихтоньки Завтра матері твоїй...* (Олесь); // Цілком, усі до кінця. *Тепер тільки розумний та хитрий здолає жити, а дурні мусять геть до крихти вигинути...* (Коцюб.). С и н о н і м: **до дрі́бки.**

2. Дуже, надзвичайно.— *Чув, як ганьбив мене цей празник* [чоловік] *на людях? — Бо чесний він до останньої крихти* (Стельмах).

кри́хти в ро́ті не було́ *див.* було; **~ в рот не бра́ти** *див.* брати.

КРИХТУ: ні (і) на кри́хту. Зовсім, нітрохи, анітрохи. *В його чесності та порядності вона ні на крихту не сумнівалася, бо за все життя Оксен ні образив, ні обдурив її* (Тют.). **і на крихі́тку.** *Барометр уперто показував «дощ».. Ми дуже гнівались. Старий, непотрібний струмент* [інструмент], *він і на крихітку не хоче посунутись на сухеньке* (Коцюб.).

на кри́хту. Трохи, мало, у незначній мірі. *Один Чіпка не спить. ..Йому ввижається Галя. Така ж весела, хороша, хоч би на крихту змінилася* (Мирний). С и н о н і м: **на мізи́нець.**

КРИЧАТИ: крича́ти (гука́ти *і т. ін.***) / кри́кнути (закрича́ти, гукну́ти** *і т. ін.***) [на] про́бі.** Кликати на допомогу. *Став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хапатись...* (Кв.-Осн.); *— Мовчки, заложивши руки, сидіти не годиться. Треба пробі гукати* (Мирний); *Якби хто крикнув на пробі,.. люди вибігли б з хат та кинулись осліп одні на одних* (Коцюб.); [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] *Чешьте* [чешіть] *звідси, а то я закричу пробі!* (Л. Укр.).

КРИЧИ: хоч гвалт (карау́л) кричи́. Уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. *Часу не вистачає хоч гвалт кричи.* П о р.: **хоч кри́ком кричи́; хоч кричи́ про́бі.** С и н о н і м и: **хоч во́вком вий; хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч плач; хоч плач, хоч скач** (у 2 знач.).

хоч кри́ком кричи́. Уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. *Стіна була гола і гладенька, наче вистругана з дощок. Зачепитись не було за що, хоч кричи криком* (Голов.); *А тут, як назло, хоч криком кричи, усі рани занили, запекли, ніякого терпіння* (Логв.); *Одне лише у нас* [у клубі] *не ладиться — з танцями. Нема кому навчити молодь, хоч криком кричи!* (Є. Кравч.). **хоч кричи́.** *Зима, морози, а в його топить нічим... Ну, хоч кричи — нічим* (Тесл.). П о р.: **хоч кричи́ про́бі; хоч гвалт кричи́.** С и н о н і м и: **хоч во́вком вий; хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч плач; хоч плач, хоч скач** (у 2 знач.).

хоч кричи́ про́бі. Уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. [Б а б у с я:] *Так її ж тепер до завтра не добудишся, хоч пробі кричи* (Коч.). **мало́ не про́бі крича́ти.** *Маланка мало не пробі кричала, щоб швидше ділили землю* (Коцюб.). П о р.: **хоч кри́ком кричи́; хоч гвалт кричи́.** С и н о н і м и: **хоч во́вком вий; хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч плач; хоч плач, хоч скач** (у 2 знач.).

КРИШАТЬ: вига́дувати таке́, що і в борщ не кри́шать *див.* вигадувати.

КРИШКИ: ані (ні, і) кри́шки. Анітрохи, ніскільки. *Щодо панни Анелі, то я певний, що вона плаче десь по кутках. А мені її ані кришки не жалко* (Коцюб.). **ані (ні) кри́шечки.** *Одні утрати та утрати виводила перед нею* [Мар'єю] *її споминка, а щастя та втіхи — ані кришечки* (Мирний); *Генерал, спасибі йому, людяний такий, ні кришечки не сердитий, узяв «прошеніє», віддав сховати...* (Коцюб.). П о р.: **ані кри́хти.**

КРІЗЬ: крізь зу́би *див.* зуби; **~ при́зму** *див.* призму; **текти́ ~ па́льці** *див.* текти; **ціди́ти ~ зу́би** *див.* цідити.

КРОВ: [аж] кров ки́нулася до обли́ччя (в обли́ччя, в лице́ *і т. ін.) кому.* Хто-небудь дуже почервонів від досади, сорому, радості і т. ін. *Софія знала добре той дзвінок, він вразив її, аж кров кинулась їй до обличчя* (Л. Укр.); *Настя зірвалася з лави. Кров кинулась їй в лице, залила його аж до хустки* (Коцюб.).

висиса́ти кров *див.* висисати; **ви́точити ~** *див.* виточити; **вхо́дити в ~** *див.* входити; **заморо́жувати ~** *див.* заморожувати; **запа́лювати ~** *див.* запалювати.

кров від кро́ві. Рідна дитина. *Синова лайка горіла у ньому.. «Хуліган... оселедець...» І хто? Кістка од його кості і кров од крові* (Коцюб.).

кров гра́є (шуму́є, бушу́є *і т. ін.***) / кров загра́ла (зашумува́ла, забушува́ла** *і т. ін.***)** *у кому,*

у кого і без додатка. 1. Хто-небудь відчуває приплив сили, енергії, пристрасті і т. ін.— *Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає* (Коцюб.); [Храпко *(сам)*:] *Так кров грає, у голову б'є... І дума чоловік от-от щастя запопаду, он де воно криється* (Мирний); *Билося серце і грала кров од передчуття чогось в житті радісного, могучого* (Вас.).

2. *чия.* У кого-небудь виявляються натура, характер, звички, погляди і т. ін. (перев. батьків чи інших кровних родичів). [Баба Олена *(перехрестилася)*:] *Свят, свят, свят! Ага!.. Ось воно! Ось воно! Заграла й у тобі Петричева кров* (Галан). Пор.: **кров заговорила.**

кров заговори́ла (обізва́лася *і т. ін.) чия.* У кого-небудь виявляються натура, звички, характер, погляди і т. ін., властиві комусь. *Аркадій Петрович уже сміявся над собою: Ха-ха! Заговорила дворянська кров...* (Коцюб.); *А наймолодший* [син] — *мій вогник, ..як він востаннє спалахнув! вся батьківська кров обізвалась!* (Л. Укр.). Пор.: **кров загра́ла** (в 2 знач.).

кров за кров. Відплата, помста вбивством за вбивство. *«Уб'єм брата! спалим хату!» — Сказали, і сталось. Все б, здається, ні, на кару Сироти остались. В сльозах росли, та й виросли; Замучені руки Розв'язались — і кров за кров* (Шевч.); *А що ж, вони наших рубатимуть, на рожни підійматимуть, а ми з ними цяцькатись? — говорили бійці загону.— Ні, зуб за зуб! Кров за кров!* (Гончар); *Девізом нескорених було: «Кров за кров!»* (Веч. Київ). Синонім: **смерть за смерть.**

кров залива́є / залила́ облі́ччя (лице́) *кому.* Хто-небудь червоніє від збудження, захоплення, сорому і т. ін. *Богдан відчув, як жарка кров вогнем заливає йому обличчя.. Ти син репресованого, син людини, яку названо ворогом народу* (Гончар); *Зачує кроки Юхимові до клуні. Тоді кинеться враз, лице їй заливає кров — аж пашить лице* (Головко); Синонім: **лице́ гори́ть.**

кров з молоко́м. Здоровий, рожевовидий, рум'яний (про людину та її обличчя). *Гриць, мамин пестій, був хлопець незвичайної вроди, кров з молоком* (Фр.); — *Якраз мені одна підвернулась, по спеціальності, значить, продавцем у крамниці працювала, кров з молоком* (Збан.). Пор.: **як молоко́ та кров.**

кров і плоть. 1. Рідна дитина. *Мами вже не втирали сліз, ..їм так і не дали виплакатися як слід, як належить матерям, коли виряджають діточок на самостійне життя.. Без молитви, без хреста благословляли вони кров і плоть свою у страждення життєву путь...* (Смолич).

2. *кого, чого, з сл.* увійти́ *і т. ін.* Невід'ємна, органічна частина кого-, чого-небудь. *Нерозривна єдність літератури російської і української проявляється, цілком зрозуміло, не лише в деклараціях. Вона стала традицією, увійшла в кров і плоть наших письменників* (Криж.).

3. Єство, сутність. *Неси в щільник свій мозок, кров і плоть. Таких, як ти, кипучі міліони Ідуть, щоб світ востаннє розколоть На так і ні, на біле і червоне* (Рильський); *І вперше він синам сказав: — Товариші, Товариші мої, мої великі діти, Моя і кров і плоть, сподіванка моя!* (Бажан). **плоть і кров.** *Особистий досвід, пережиті роки разом з рідним народом.. дають поетові той життєвий матеріал, що робить його поезію конкретною і правдивою у своїй плоті і крові* (Літ. Укр.).

кров кипи́ть (закипа́є, виру́є *і т. ін.)* **/ закипі́ла (завирува́ла** *і т. ін.)* **[у жи́лах (у скро́нях** *і т. ін.)*] *у́ кому — чому.* Хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т. ін. *Темної ночі припадали вони до синовніх могил, і ні одна сльоза не була пролита в цю ніч. Тільки кров закипала в благородних бідняцьких жилах* (Довж.); *Козак скажено крикнув* [на мене] *і підкинув нагай. Вся кров закипіла в мені* (Ю. Янов.); *Темними ночами, туманними болотами та ярами пробиралися вони до Щорса ..Розповісти всю правду про придушені повстання кращих синів України, та так розповісти, щоб кров завирувала в нього у скронях* (Довж.).

кров [рі́ками] ллє́ться (тече́ *і т. ін.)* **/ поллє́ться (потече́** *і т. ін.). Гинуть, помирають люди.— Не сидіти ж мені вічно в тилу, коли на фронті кров ріками ллється. Самі подумайте, Варваро Гнатівно...* (Кучер); *Для чого ллється словацька кров тут, на Поліссі, в горах Кавказу чи на берегах Волги?* (Головч. і Мус.); *Горить Корсунь, горить Канів.. чорним шляхом запалало, І кров полилася* (Шевч.); *Настане — вірю я — година: Загине розбрат на землі... Воскреснуть правда і любов, зберуть докупи всі народи, Не потече вже більше кров* (Граб.).

кров уда́рила в лице́ (до лиця́, в облі́ччя *і т. ін.) кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін. *Забув* [Сеспель] *про все: про хворобу, про відчислення з роти,— серце переповнилось радістю, в лице вдарила гаряча кров, очі засяяли* (Збан.); *Остапові вдарила кров до лиця. Несила йому слухати синові речі* (Горд.); *Марії в обличчя вдарила кров, зіниці стали великі, як дві чорні пасьони* (Головко). Пор.: **кров уда́рила в го́лову.**

кров ударя́є (бу́хає, ки́дається *і т. ін.)* **/ уда́рила (забу́хала, ки́нулася** *і т. ін.)* **в го́лову (до голови́** *і т. ін.) кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін. *Кров бухала йому до*

голови, як морська хвиля (Коцюб.); *Петро Федорович устав; кров ударила в голову; потемніло в очах* (Мирний); *При цій думці кров ударила йому в голову, і він, не знаючи, куди подіти зло ., напався на Марка* (Тют.); *Отемнений кінь, спотикаючись, ніс його далі та й далі. І кров уже вдарила в голову* (Ільч.). П о р.: **кров уда́рила в лице́.**

кров холо́не (крижаніє, застига́є *і т. ін.*) / **захоло́ла (засти́гла** *і т. ін.*) **у жи́лах.** Кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін. *Не переказати тобі, товаришу, усіх нещасть, що відтоді ще заподіяли нам окупанти. Як згадаю — кров у жилах холоне* (Логв.); *Юсуп якусь хвилину стояв, немов закляклий. Батуллі, виходить, сам «домовляється» в ДПУ! ..Кров крижаніла в жилах* (Ле); *З того менту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах* (Коцюб.); *Модель здригнулась у повітрі й клюнула. Серце мов обірвалось, застигла на мить кров у жилах* (Донч.); *Микола Щорс наближався. Стрункий, в сірій кавалерійській шинелі, з нагайкою. Петлюрівці завмерли. Ось він, ..при одному імені якого кров застигла в петлюрівських жилах* (Довж.).

пи́ти кров *див.* пити; **пролива́ти** ~ *див.* проливати; **псува́ти** ~ *див.* псувати; **пусти́ти** ~ *див.* пустити; **розігріва́ти** ~ *див.* розігрівати; **спуска́ти** ~ *див.* спускати; **сса́ти** ~ *див.* ссати; **точи́ти** ~ **з се́рця** *див.* точити.

у жи́лах тече́ дворя́нська (голуба́, блаки́тна *і т. ін.*) **кров.** Хто-небудь відзначається родовитістю, аристократичністю і т. ін.— *Трохи охолонувши, знову повернувся* [пан] *до панича та так тихо та ласкаво: — Іване Юхимовичу, ви ж,— каже,— благородний; у ваших жилах тече дворянська кров* (Мирний); *Прийнявши рапорт, Врангель обернувся до юнкерів, ..вони довірливо вручають нині свою долю йому, обрусілому шведові, в жилах якого тече голуба кров вікінгів* (Гончар).

хвилюва́ти кров *див.* хвилювати.

[хоч] кров з но́са. Незважаючи на будь-які труднощі, ні на які обставини і т. ін.— *Кров з носа, а водокачка буде* (Головко); — *Треба нам, кров з носа, командира — в сільраду* (Мик.); *До сходу сонця ми кров з носа повинні бути в таборі* (Головч. і Мус.); [Х а л я в а:] *Коли б ми оце були на Подолі, вже б хоч кров з носа, а добули б хоч по невеликій чарчині* (Кроп.).

як молоко́ та кров *див.* молоко.

КРОВИНКИ: ані крови́нки *див.* нема.

без [жо́дної] крови́нки. Дуже блідий (перев. про обличчя, губи і т. ін.). *Його смагляве обличчя без жодної кровинки* (Збан.). П о р.: **ані крови́нки.**

КРО́ВІ: до оста́нньої кра́плі кро́ві *див.* краплі; **захлина́тися у вла́сній** ~ *див.* захлинатися; **набира́тися** ~ *див.* набиратися; **тону́ти в** ~ *див.* тонути; **топи́ти в** ~ *див.* топити.

КРОВІ́: ру́ки в крові́ *див.* руки; **сиді́ти в** ~ *див* сидіти; **скупа́ти ру́ки в** ~ *див* скупати; **скупа́тися в** ~ *див.* скупатися.

КРОВ'Ю: добува́ти кро́в'ю *див.* добувати; **душа́ облива́ється** ~ *див.* душа; **залива́ти** ~ *див.* заливати; **захлина́тися вла́сною** ~ *див.* захлинатися; **зми́ти** ~ *див.* змити; **зро́шувати** ~ **зе́млю** *див.* зрошувати.

кро́в'ю й (та) по́том, *з сл.* з д о б у в а́ т и, з а р о б л я́ т и *і т. ін.* Важкими зусиллями, тяжкою, непосильною працею. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *То цебто я мушу віддати те, що кров'ю та потом увесь вік здобував?* (Кроп.); [Т і р ц а:] *Чи се ж не та земля, що здобували для нас батьки своєю крів'ю* [кров'ю] *й потом?* (Л. Укр.).

кро́в'ю се́рця, *з сл.* п и́ с а н и й *і т. ін.* Щиро, з глибоким почуттям відповідальності. *Знаю я: потрібні читачеві Кров'ю серця писані рядки* (Дмит.); *Книга П. Загребельного* [«Розгін»], *можна сказати, написана кров'ю серця;* // *з сл.* п р о́ й н я т и й. Щирістю, глибоким почуттям відповідальності. *Як спорожніла б наша музична спадщина, коли б не було в ній Шопена, його творчості, пройнятої кров'ю серця багатостраждального польського народу* (Мист.).

кро́в'ю схо́дити *див.* сходити; **налива́тися** ~ *див.* наливатися; **обагри́ти ру́ки** ~ *див.* обагрити; **обагри́тися** ~ *див.* обагритися; **обкипі́ти** ~ *див.* обкипіти; **облива́тися** ~ *див.* обливатися; **обли́ти се́рце** ~ *див.* облити; **покро́плений** ~ **й по́том** *див.* покроплений; **розпла́чуватися** ~ *див.* розплачуватися; **се́рце** ~ **облива́ється; се́рце обкипа́є** ~; **се́рце схо́дить** ~ *див.* серце; **шинкува́ти** ~ *див.* шинкувати.

КРОК: держа́ти крок *див.* держати.

крок за кро́ком. 1. Дуже повільно, помалу. *Витягав* [Данько] *якесь баговиння, зачіпав вербове корчомаччя, крок за кроком посуваючись далі: потоплених ніде не було* (Гончар); *Гарячковим поглядом стежить він за «противником», що крок за кроком підповзає до лінії оборони* (Багмут).

2. Поступово, у певній послідовності. *Хто терпляче, крок за кроком, привчає, муштрує, «натаскує» молодого гарячого пса, як добрий і строгий учитель..— справжній мисливець* (Рильський); *Марта почала розповідати Крок за кроком, слово за словом, нічого не приховуючи* (Собко).

крок наза́д. Відхід, відступ від досягнутого. *Сьогодні ж доведе* [головний інженер], *що міняти проект недоцільно. Навіщо йому мучитися, ризикувати, підставляти свою чесну голову під*

небезпеку, коли простіше зробити крок назад і мати спокій (Тарн.).

крок у крок, *з сл.* і т и́, с т у п а́ т и *і т. ін. за ким.* Невідступно, на близькій віддалі. *Жандарм.. ішов за мною крок у крок, підійшов так, що порівнявся зо мною* (Фр.).

крок (*рідко* стрибо́к) упере́д. Певний поступ, успіх у чому-небудь. *Не поминув своєю увагою Франко і п'єси Котляревського. Дослідник розглядав їх як великий крок вперед у розвитку української драматургії* (Рад. літ-во); *Це мусив бути блискучий успіх, справжній стрибок уперед* (Донч.).

на крок *від чого, з сл.* б у́ т и, о п и н я́ т и с я *і т. ін.* Дуже близько. *Коли німці вважали себе господарями, під час Брестського миру, вони були на крок від своєї загибелі* (Ленін).

ні (і) на [оди́н] крок. 1. Нітрохи, ніскільки. *Тінь від старого лежала білувата і ні на один крок не подавалася ні назад, ні вперед* (Мирний); *Справа поки що не посувалася ні на крок* (Дмит.); *Вистояли сталінградці хоробро й мужньо, не похитнувшись, не відступивши ні на крок* (Цюпа).

2. Нікуди. *Слуги її ні на крок не відпускають* (Тют.); *Він ні на крок не відходив од свого визволителя* (Головч. і Мус.); — *Не руш звідси ні на крок, Кирюшо!* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **ні на п'ядь** (у 2 знач.).

оди́н крок *від чого до чого* Зовсім близько.— *Звідки я знаю, що ти в калганівку отрути не підсипав..— Що за розмови, Александр?! — Від безпринципності в політиці до цього — один крок* (Головко); *Ліма, як і все Перу,— місто контрастів. Від неймовірного багатства до неймовірної бідності тут один крок* (Знання..).

що ні крок. Всюди, кругом. *І справді це було, що в далях Антарктиди, Де що ні крок — людей стрічають біди* (Бичко).

КРОКАМИ: міряти кро́ками *див.* міряти.

семимúльними кро́ками, *з сл.* і т и́, п р о с у в а́ т и с я, р у́ х а т и с я *і т. ін.* Дуже швидко. *Ми переживаємо бурхливі часи, коли історія Росії йде вперед семимильними кроками..* (Ленін); *Радянське суспільство може і повинно рухати техніку вперед семимильними кроками* (Наука..).

КРОКИ: за два кро́ки; за де́сять *і т. ін.* **кро́ків.** Зовсім недалеко, на невеликій відстані.— *Темно зробилося, як під кобеняком, за два кроки поперед себе нічого не видно* (Тют.); *Кінь його навстоячки спить неприв'язаний, посеред двору, чекає Джаміла, не пішов до стайні, даром що вона за десять кроків* (Перв.).

направля́ти кро́ки *див.* направляти.

пе́рші кро́ки; пе́рший крок. Самий початок, початковий період чого-небудь. *В. Симакович намагався показати перші кроки Радянської влади на селі* (Рад. літ-во); *Землі 38 десятин. Є де розмахнутися. Дві пари волів. Троє коней. От флігель другий на зиму одремонтують. Як хліба вродить. А життя — спереду все, це — перші кроки* (Головко), *Еволюційна теорія переконливо пояснювала, як шляхом природного відбору проходив розвиток живих істот, але мовчала про «перший крок»* (Знання..); // Початок творчої діяльності кого-небудь. *У любительському театрі починалися перші кроки Кропивницького — організатора театральної справи* (Нар тв. та етн)

КРОКІВ: з пе́рших кро́ків; з пе́ршого кро́ку. Спочатку, спершу. *Важливо й те, щоб старший письменник, який взяв «шефство» над молодим талантом з перших кроків, продовжив його і надалі* (Літ. Укр.); *З першого ж кроку Київ вразив їх своєю метушнею. По вулицях з оркестрами дефілювало військо з жовто-блакитними прапорами* (Головко).

направля́ти кро́ки *див.* направляти.

КРОКОДИЛОВІ: крокоди́лові сльо́зи *див.* сльози; **ли́ти ~ сльо́зи** *див.* лити.

КРОКОДИЛЯЧІ: крокоди́лячі сльо́зи *див.* сльози; **ли́ти ~ сльо́зи** *див.* лити.

КРОКОМ: крок за кро́ком *див.* крок.

КРОКУ: ані́ (ні) кро́ку. 1. Ніскільки, нітрохи. *Пані їх* [кріпосних] *держала у якихсь приятелів своїх, бо в неї, окрім свого двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї* (Вовчок).

2. *з сл.* н а з а́ д, в п е р е́ д. Не рухатися, не відступати. *Комунівці гуртом рішили Всі труднощі перемогти: — Назад ні кроку!* (Воскр.); *Ми для того й вийшли на цю путь широку, Щоб іти вперед нам — і назад ні кроку* (Тич.).

кро́ку не ступи́ти *див.* ступити; **не дава́ти і ~ ступи́ти** *див.* давати.

КРОПИВОЮ: доро́га вкри́та кропи́вою; доро́га ~ поросла́ *див.* дорога; **як ~ попе́чений** *див.* попечений.

КРОПИВ'ЯНЕ: кропи́в'яне сім'я *див.* сім'я.

КРОПИВ'ЯНИМ: засúпати кропи́в'яним сім'ям *див.* засипати.

КРОЦІ: на ко́жному кро́ці. 1. Скрізь, усюди. *Треба, звичайно, пам'ятати, що ворог нас підстерігає на кожному кроці і зробить ще силу спроб скинути нас всіма шляхами, які тільки зможуть бути у нього* (Ленін).

2. Весь час, постійно.— *Велике покликання матері народити людину, але найвеличніше — народити й виховати не вовка, а друга, не хижака, а брата. Хто, як не ми, спізнали це, справджуючи свій історичний похід і бачачи на кожному кроці, як жорстоко скривдила війна радянську матір* (Довж.); — *Ти його просто мало знаєш,— заперечив Сагайда.— Він лише на вигляд теоретик, а насправді задушевний хлопець. А що любить на кожному кроці світові*

проблеми вирішувати, то це вже в людцни такий характер (Гончар); *Як у народних піснях, так і в Лисенка, особливо в його «Музиці до Кобзаря», модуляційні відхилення в тональність паралелі зустрічаються на кожному кроці* (Нар. тв. та етн.).

КРУГА: дава́ти кру́га *див.* давати.

КРУГИ: кругі́ літа́ють (іду́ть *і т. ін.*) / **залі́та́ли (пішли́** *і т. ін.*) **пе́ред очи́ма (в оча́х).** Кому-небудь стає млосно від болю, утоми, слабості, хвилювання і т. ін. *Змерз* [Іван] *одразу, безсило опустив бартку і посунувся далі.. Червоні круги літали перед його очима* (Коцюб.); — *Чую вже, що й руки мліють, і в очах круги пішли* (Хотк.).

КРУГЛА: ци́фра кру́гла *див.* цифра.

КРУГЛЕ: кру́гле сло́во *див.* слово.

КРУГЛЕНЬКА: ци́фра кругле́нька *див.* цифра.

КРУГЛИЙ: кру́глий зворо́т *див.* слово.

КРУГОВА: кругова́ пору́ка *див.* порука.

КРУ́ГОМ: голова́ іде́ кру́гом *див.* голова.

КРУГО́М: ходи́ти круго́м та навко́ло *див.* ходити.

КРУГУ: з кру́гу спи́тися *див.* спитися; **пуска́ти по ~ ; пуска́ти ша́пку по ~** *див.* пускати.

КРУЖАЛА: заході́ли кружа́ла пе́ред очи́ма. Кому-небудь стає млосно від болю, утоми, слабості, хвилювання і т. ін. *Ваша голова закрутилася; заходили зелені кружала перед закритими очима; під серце щось підступило, давить вас* (Мирний). **в оча́х заході́ло,** *безос. У голові закрутилося, у очах усе.. заходило й затанцювало* (Вовчок).

КРУТИ: крути́, Гаври́ло, *фам.* Уживається як спонукання, заохочення і т. ін. до дії. *А поїзд мчить на всіх парах прямісінько на Київ. З уклону пішов поїзд, тільки ніхто поки про це* [лопнули гальма] *не знає,— ні в ешелоні, ні на паровозі.— Крути, Гаврило!* (Довж.).

хоч мотузки́ (мотýззя) крути́ *з кого.* Хто-небудь надто розчулений, лагідний, податливий і т. ін. *І почала Хівря Наталцю розважати й голубити. Розумна дитина зараз розібрала, що тепер з матері хоч мотузки крути* (Григ.); — *Та поїдемо, діду, бо я спішу.. Губи її витягувалися в шворочку або ж зав'язувалися вузликом, і така вона була свята та божа, що хоч мотуззя з неї крути* (Гуц.). Синоніми: **хоч у ву́хо бгай** (у 1 знач.); **хоч до ра́ни клади́** (в 2 знач.); **хоч про́ти ше́рсті гладь.**

як не крути́ [як не верти́], а... Що не роби, як не хитруй, нічого не вдієш. [Коваль:] *А з Степана буде козак завзятий, чує моє серце, що буде. Не раз подякує Січ-мати старому Ковалеві, що вигодував такого молодця... як не крути, як не верти, а не вдержиш дома* (Кроп.); *Як не крути, а головою муру не проб'єш. Залишалося тільки одне, чекати порятунку від Яринки* (Коз.). **круті́ не верти́.** *Крути не верти, та треба вмерти* (Укр.. присл..). Пор.: **як не крути́ся.**

КРУТИСЯ: як не крути́ся. Що не роби, нічого не вдієш.— *Що ж, братенику рідненький, як не крутися, а видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися* [багатством] (Стельмах). Пор.: **як не крути́.**

КРУТИТИ: вола́м (бика́м) хвості́ крути́ти, *зневажл.* Виконувати примітивну, часто брудну, низькооплачувану роботу.— *Думав хоч тебе вивести в люди. Ну, раз не хочеш* [вчитися] — *іди волам хвости крутити* (Панч); *«Оце до весни повчиться* [Гришко] *та й все. Та й буде тоді волам хвости крутити»* (Головко); *Не розуміючи того, що це втома і що ця втома ослабила пам'ять, він.. закидав книжки, брав у руки вила і обіцяв сам собі, що краще буде крутити бикам хвости, чим поїде.. поступати* [вчитися] (Тют.).

крути́ти (верті́ти) на всі бо́ки. Довго розмірковувати над чим-небудь, змінюючи щось. **крути́ти, верті́ти на всі бо́ки.** *Увесь вечір складав розклад лекцій, крутив, вертів на всі боки — нічого не виходе* [виходить] (Вас.).

крути́ти (верті́ти) хвосто́м. 1. Хитрувати, лукавити, лицемірити. *Любить* [Оксен] *хвостом крутити. І перед районною владою хоче бути хороший, і перед людьми* (Тют.); — *А що, взяв? Вертів, вертів хвостом, бісів Супруненко, та й довертівся! Так вам і треба, гаспидські дуки!* (Мирний); — *Знаю, добре знаю, хто в тебе в економії хвостом вертить! — наздогад кидає жінка* (Стельмах). Синонім: **виля́ти хвосто́м** (у 2 знач.).

2. Говорити неправду, ухиляючись від прямої відповіді і т. ін.; вагатися у виборі дій, вчинків тощо.— *Не крутіть хвостом, дядьку! — загорлав Гречка.— Я у вас як народ у власті питаюся! Раз ви власть — давайте мені відповідь* (Смолич); — *А ти хвостом не крути і за чужі спини не ховайся,— засвітив на нього оком Латочка.— Як Оксена не було — до гурту підпрягався, а побачив — зараз тобі язик у петлю скрутило* (Тют.). Пор.: **крути́ти слова́ми.** Синонім: **виля́ти хвосто́м** (у 1 знач.).

3. Поводити себе легковажно. [Платон Гаврилович:] *Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки у неї, здається, трохи зайчики в голові стрибають. Хвостом дуже крутить* (Вас.); — *Ото приходимо ми в один чималий дім та й дзвонимо. Вибігає якась вертка горнична, крутить хвостом, показала нам квартири в домі* (Н.-Лев.).

4. *від кого.* Бути невірним у подружньому житті.— *В нашому роду такого не було, щоб чоловік крутив хвостом од жінки. І не буде, чуєш, сину?* (Кучер).

крути́ти в но́сі *кому.* Спричиняти неприємне

враження, відчуття і т. ін. від чого-небудь. *Годувалася вона* [Оришка] *тим, що у місяць видавали ..Спершу все те крутило у носі,— вона оддавала людям свою долю, а сама збуде що-небудь, то й поласує, а як не стало чого збувати, ..почала і не таке їсти* (Мирний); *Всім колективом скажемо.. таке слово, від якого б їм до самого скону в носі крутило* (М. Ю. Тарн.).

крути́ти / закрути́ти веремію (веремія). Викликати замішання, здіймати колотнечу, неспокій; галасувати. *Сагайдакові що?.. Йому шаляйваляй, крути веремію,— хіба він за щось відповідає?..* (Добр.); *Марта Кирилівна просто крутила веремія: вона не хотіла розлучатись з дочкою* (Н.-Лев.); — *Учепився він: дайте та дайте* [жому] *..Не дай — це ж Мамій!.. Таку веремію закрутить, що хоч з хати тікай* (Добр.). П о р.: **завда́ти веремії.**

крути́ти / закрути́ти го́лову *кому.* 1. Закохувати в себе. *Їй одне задоволення — крутити голови хлопцям* (Гончар); *Таких* [інтимних] *справ за ним водилося чимало, дівчатам він любив крутити голови* (Голов.). **покрути́ти го́лову** (тривалий час).— *Ти такий, що тобі все одно,— образилася Орися і відхилилася від нього, бо він якраз хотів її обняти.— Покрутиш одній дівчині голову, а тоді іншій бісики пускаєш* (Тют.). **покрути́ти го́лови** (про всіх або багатьох). [П ш е м е н с ь к и й *(підходить до неї)*:] *Я гадаю, що пані зовсім покрутила голови всім ніжинським паничам* (Коч.).

2. Поводити себе нечесно по відношенню до кого-небудь; дурити, обдурювати. *Хлопець хоче засміятися, але сміх не виходить. Чого ж тут сміятися? Адже правда, що він уже чимало часу крутить голову дівчині, все село знає про це, але весілля він не влаштовує* (Чаб.); *Треба поговорити з Христею, щоб не дозволяла всякому крутити собі голову* (Тарн.).

крути́ти / закрути́ти харама́на *кому.* Обдурювати, обманювати кого-небудь. [П е т р о:] *Крутили вони людям..харамана довгі роки, але тепер уже кінець їх пісенці* (Козл.).

крути́ти мізки́ *чим кому і без додатка.* Морочити, дурити кого-небудь чимсь. *Думав* [Остап], *що це завжди так: коли збираються піднести гарбуза і не мають сміливості зробити це відверто..— тоді шукають якусь приключку, крутять мізки всякими вигодами* (Тарн.).

крути́ти / покрути́ти мізка́ми (мо́зком, голово́ю, ро́зумом *і т. ін.).* Думати, мислити. *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* (Стельмах); — *Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить!* (Н.-Лев.).

крути́ти / покрути́ти но́сом. Виражати незадоволення чим-небудь, вередувати.— *Так от, сину.. Ліпшої дівки, як у Тупала, тобі не знайти. Завтра їдьте, і не думай крутити носом* (Є. Кравч.); *Рогачиком натовкмачує* [овець заганяє] [Тоня] *в оту гущу, щоб вся нечисть із вас зійшла! Після цього, може, не так будете крутити носом, зачувши чабанський дух* (Гончар); *Тадик схопився на ноги і пішов до поліцаїв.— Щось староста носом крутить. Може, ми службу погано несемо? — засумнівався Гошка* (Тют.). **покрути́ти но́сом** (якийсь час).— *Та так розсердилась, що вже ж, думаю, і обзиваться не буду. Так він покрутив носом днів зо два* (Тесл.).

крути́ти рома́н (любо́в) *з ким.* Перебувати в інтимних стосунках з ким-небудь або фліртувати з кимсь.— *В полтавській гімназії вчилася* [Нонна], *з офіцерами романи крутила* (Гончар).

крути́ти слова́ми. Говорити неправду, ухиляючись від прямої відповіді.— *Ей, дівчино, щось ти крутиш словами,— гірко заговорив Корній* (Л. Укр.); П о р.: **крути́ти хвосто́м** (у 2 знач.). С и н о н і м: **виля́ти хвосто́м** (у 1 знач.).

крути́ти (сука́ти *і т. ін.***) мотузки́ (мотýззя** *і т. ін.) з кого.* Підпорядкувавши кого-небудь своїй волі, нав'язувати йому будь-які бажання, прагнення і т. ін. *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуззя сукати* (Кол.).

цу́цика крути́ти. Уперто відмовлятися від чого-небудь, не погоджуватися з кимсь.— *Та кинь ти цуцика крутити... Ех, який ти! ..Хочеш, Мар'ян Мар'янович візьме шефство і над тобою?* (Рудь).

КРУТИТИСЯ: крути́тися в'юно́м *див.* витися; **~ на нога́х; ~ пе́ред очи́ма** *див.* вертітися.

крути́тися / покрути́тися на слизько́му. Перебувати в скрутному становищі, зазнавати труднощів.— *Торгових людей татарських за Перекоп не пускати. Нехай покрутяться на слизькому, гаспиди* (Рибак).

крути́тися як (мов, ні́би *і т. ін.***) бі́лка (бі́лочка) в ко́лесі.** Бути постійно заклопотаним. *Уряд крутиться як білка в колесі, він з шкури пнеться, щоб заткнути то тут, то там невдоволення робітників* (Ленін); — *Лемех крутиться наче білка в колесі, незважаючи на погане здоров'я* (Моск.). С и н о н і м: **верті́тися як му́ха в окро́пі.**

крути́тися як му́ха в окро́пі *див.* вертітися.

КРУТИТЬСЯ: голова́ кру́титься *див.* голова; **ду́мка ~ в голові́** *див.* думка; **~ в голові́; ~ на ду́мці; ~ на язиці́** *див.* вертиться.

КРУТІ: круті́ поворо́ти *див.* повороти.

КРУТНУТИ: крутну́ти хвосто́м. Втекти, уникнути небезпеки. *Дуже хитра* [лисиця], *любить красти курей, вміє вчасно крутнути хвостом* (Наука..).

КРУТО: кру́то заміс міси́ти *див.* місити.

КРУТЬ: куди́ круть, туди́ й верть. Дуже непослідовний, нестійкий. *Реалізм ..автора куди круть, туди й верть, та й заїхав назад до старого ідеалізму і старої фантастики* (Фр.).

то круть, то верть. Хитруючи, уникати праці, ледарювати. *Спекулюючи званням* [шахтаря], *Дорогим і рідним нам, Вимагає він повсюди. Щоб йому годили люди. Ну, а сам — то круть, то верть — людям робить... лиш на чверть* (С. Ол.).

хоч верть, хоч круть *див.* верть.

КРЯЧКОЮ: сиді́ти кря́чкою *див.* сидіти.

КУБЛО: зви́ти кубло́ *див.* звити; **наси́джене** ~ ; **оси́не** ~ *див.* гніздо.

КУВАТИ: [аж] кува́ти вухналі зуба́ми, *жарт.* Дуже, сильно тремтіти (від холоду, переляку і т. ін.). *Тільки змерз чомусь, хоч і була ніч тепла,— аж вухналі кував зубами ковалисько* (Ільч.); *Загорнувся він у перетку* [сіть така], *сидить, ухналі зубами кує* (Україна..).

кува́ти залі́зо, по́ки гаря́че. Не марнувати даремно часу, поспішати користатись сприятливими обставинами.— *Чекаю на виклик. І саме — на роботу в дипломатичний корпус. А решта все, аж до Парижа включно, це ж генералова, а не моя фантазія. Та й взагалі не час для рефлексій. Куй залізо, поки гаряче!* (Головко). **кува́ти залі́зо.** *Дмитро Іванович* [Яворницький] *був добрий психолог. Він зрозумів, що саме зараз треба кувати залізо* (Шап.).

КУДИ: Бог зна куди́ *див.* Бог.

куди́ вго́дно. В усі, в різні напрямки. *Хмари нехай-бо летять куди вгодно,— що в них цікавого? Ти їх облиш!* (Тич.).

куди́ ві́тер ві́є *див.* вітер; ~ **воно́ йде́ться** *див.* воно; ~ **гля́не о́ко** *див.* око; ~ **ді́вати о́чі;** ~ **діва́ти себе́;** ~ **ді́вати си́лу** *див.* дівати.

куди́ *кому* **до** *кого.* Не зрівнятися кому-небудь з кимсь.— *Куди мені старій до вас молодих?* — *одказує Параска* (Мирний); *Часто, слухаючи Левка, однокурсники говорили йому: — Ну і головатий ти, Левку. І звідки ти всього набрався? Ми от теж учимося, а куди нам до тебе...* (Цюпа).

куди́ ж пак. Уживається для категоричного заперечення раніше висловленої думки.— *Велика пак цяця — письменний чоловік! Куди ж пак!* (Н.-Лев.); — *Чого ти скубешся?* — *з плачем вимовив Чіпка.— Постій, я бабусі скажу — вона тобі дасть! — Боюсь я твоєї бабусі,— куди ж пак!* (Мирний); — *Змалечку не вчились, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчитись — так куди ж пак — ми й так письменні та дрюковані* (Збан.).

куди́ [ж] тобі. Уживається для вираження подиву, захоплення, роздратування і т. ін. *Шкода з тобою розмовляти, Даремно час теряти,— Ти — Жук, а я — Бджола, Прощай — і загула. «Куди тобі! Яке казання вдрала,— Промовив Жук: — розумна дуже стала!»* (Гл.).

куди́ і во́рон кісто́к не зано́сить *див.* ворон; ~ **круть, туди́ й верть** *див.* круть; ~ **Мака́р теля́т не гаия́в** *див.* Макар; ~ **метну́в!** *див.* метнув; ~ **не кинь** *див.* кинь; ~ **не ки́нься** *див.* киньСЯ; ~ **не обе́рнешся** *див.* обернешся; ~ **не ткни́ся** *див.* ткнися; ~ **но́ги несу́ть** *див.* ноги; ~ **о́ко сяга́є** *див.* око; ~ **о́чі ба́чать;** ~ **о́чі поведу́ть** *див.* очі.

куди́ там. 1. Уживається для вираження захоплення, здивування і т. ін.— *Ну, Харитоне Макаровичу, як наші дошки? Пригодилися? — Ого, ще й як! Такі двері поробили! Куди там!* (Мокр.).

2. Уживається для вираження недосяжності чого-небудь з почуттям досади, смутку і т. ін. [О с т р о ж и н:] *А ви малюєте? Може, нової якої школи тримаєтесь? Імпресіоністів?* ..[Л ю б о в:] *Куди там «школа»!* (Л. Укр.).

3. Уживається для вираження незрівнянності, високої оцінки кого-, чого-небудь і т. ін. *Та сама прикарпатська погода, яка вельми багата на різні сюрпризи, а що вже норовлива — куди там найхимернішій жінці* (М. Ю. Тарн.).

куди́ чорти́ не посила́ли *див.* чорти; **не зна́ти,** ~ **садови́ти** *див.* знати; **нема́є** ~ **ді́ватися** *див.* діватися; **так** ~ *див.* так.

хоч куди́. Гарний, чудовий, прекрасний. *Івась парубок — хоч куди!* (Мирний); *Однак дійшла* [Бондариха] *до думки, що вона ще молодиця хоч куди* (Стельмах).

хто куди́ *див.* хто; **що** ~ **й до чо́го** *див.* що.

КУЄ: ні (не) кує́, ні (не) ме́ле. Хто-небудь нічого не робить, не вживає ніяких заходів.— *А ти знаєш, що твій чоловік і досі не додав мені за вінчання три рублі.. А ось восьме літо йде — а він ні кує, ні меле* (Мирний); — *Звечора домовилися: удосвіта за карасями. На світ благословилося, давай я свою рибалку будити. Еге, куди там! Не кує й не меле. Муркоче собі щось під ніс, а вставати й не думає* (Моск.)

КУЗЬМА: ви́скочив як Кузьма́ з ма́ку *див.* вискочити.

КУКУ: ку́ку в ру́ку, *заст., з сл.* д а т и, в з я т и, т и к а т и *і т. ін.* Хабар. *Бакшиш треба дати... ви не знаєте, що то бакшиш? Куку в руку... хабар... як не дамо, одвезуть раба божого* [Остапа] *у Рені* (Коцюб.).

КУЛАК: в кула́к, *з сл.* х л и п а т и, п х и к а т и, с м і я т и с я *і т. ін.* Нишком, крадькома, потай. *І Ганна що їй не робила, Ніякої ради не дала. Сама з царицею горювала, І сльози рукавом втирала, І хлипала собі в кулак* (Котл.); *Писарці пхикнули в кулак, але не могли вдержатись, і гучний регіт залунав по хаті*

(Коцюб.); *Михайло сміявся в кулак, одвернувшись назад* (Досв.).

в [один] кула́к, *з сл.* з б и р а́ т и, з г у р т о́ в у в а т и *і т. ін.* Докупи, в одне ціле. *Петлюра зібрав свої кращі сили в один кулак і сам повів їх на Бердичів* (Довж.); *— За Батьківщину! Вперед! Ніколи, ні до, ні після цього, Черниш не чув цієї фрази так. З якоюсь особливою силою й значимістю прозвучала вона їм тут, збираючи всіх в кулак* (Гончар). **у кри́це́вий кула́к.** *Єдине, що лишилося для них нерозв'язною проблемою, це — як проникнути за колючі дроти в середовище полонених, аби згуртувати там найнадійніших бранців у крицевий кулак і при першій же нагоді вдарити ним по ворогові ізсередини* (Головч. і Мус.).

затíснути в кула́к *див.* затиснути; **збира́тися в ~** *див.* збиратися; **труби́ти в ~** *див.* трубити; **хоч у ~ труби́** *див.* труби.

КУЛАКАМИ: со́ватися з кулака́ми *див.* соватися.

КУЛАКИ: би́ти в кулаки́ *див.* бити; **схопи́тися на ~** *див.* схопитися.

КУЛАКОМ: би́ти себе́ в гру́ди кулако́м *див.* бити; **~ вола́ вб'є** *див.* вб'є.

КУЛАКУ: держа́ти в кулаку́ *див.* держати.

КУЛАЦІ: трима́ти не́рви в кулаці́ *див.* тримати.

КУЛІ: іти́ на ку́лі *див.* іти.

КУЛЮ: підставля́ти го́лову під ку́лю *див.* підставляти; **пусти́ти ~ в лоб** *див.* пустити.

хоч ку́лю в лоб. Уживається для передачі скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін.— *Нічого мені тепер не соромно,— з серцем мовила Ганна,—.. Погуляла, а на похмілля тепер хоч і кулю в лоб!* (Гончар).

КУЛЬГАТИ: кульга́ти (шкутильга́ти) на одну́ но́гу (на оби́дві, на всі чоти́ри ноги́ *і т. ін.*). Мати багато недоліків (про роботу, справу і т. ін.). *Якщо статут шкутильгав на одну ногу, то тов. Єгоров робить його кривим на обидві* (Ленін).

КУМ: кум королю́, *з сл.* б у́ т и *і т. ін.* У виграшному становищі.— *Це ж сім десятин. Тоді я кум королю,— вголос міркує Євдоким Юренко* (Стельмах). С и н о н і м: **на коні.**

КУМПОЛУ: да́ти по ку́мполу *див.* дати.

КУПА: ку́па (ку́пою) на ку́пі. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *Не сумуйте, що купа на купі Всі поляжем за діло святе* (Граб.); *Скрізь по селах шибениці; Навішано трупу — Тілько старших, а так шляхта — Купою на купі* (Шевч.).

КУПАЙСЯ: хоч купа́йся. Досхочу, доволі чого-небудь. *Цілий тиждень музики грали,.. варена та запікана річкою лилася, а що вже простої, то хоч купайся...* (Мирний).

КУПАНИЙ: ку́паний в окро́пі. Дуже запальний, невитриманий. *Хіба він не знає тих шибайголів, купаних в окропі!..* (Коцюб.).

КУПАТИСЯ: купа́тися в зо́лоті (в розко́шах, в ро́зкоші *і т. ін.*). Жити в багатстві, щасливо, мати всього вдосталь. *Купались далі в золоті князі, А закуті і смерди, як до того, В землі греблись, Мов кури у грязі* (Павл.); *Явдоха* [в офіцера] *з півроку.. в розкошах купалася* (Мирний); *За рахунок працюючого люду вона* [буржуазія] *будує своє благополуччя, купається в розкошах* (Цюпа); // Бути добре доглянутим. *Минає рік. Росте Марко — І дійна корова у розкоші купається* (Шевч.).

купа́тися як сир у ма́слі. Жити у достатках, у розкошах, безтурботно.— *Чого їй* [Христі] *недостає? — думав він, бродячи одинокий по саду.— Як сир у маслі купається, а ще й плаче* (Мирний).

КУПЕЛЕМ: вихлю́пувати з ку́пелем і дити́ну *див.* вихлюпувати.

КУПИ: держа́тися ку́пи *див.* держатися; **ле́две трима́тися ~** *див.* триматися.

КУПИЛО: купи́ло притупи́ло. Немає грошей. *Купив би, та купило притупило* (Номис); [П о л і к а р п І в а н о в и ч:] *Купи.. пиріжків, тільки парочка й зосталась.* [Є ф р е м:] *Купило притупило* (Кроп.).

КУПИНІ: як жа́ба на ку́пині *див.* жаба.

КУПИТЬ: ку́пить і прода́сть, *з словоспол.* т а к и й щ о. Підступний, лицемірний.— *Ти думаєш, Чіпко, що справді у всіх такі думки? Їй-богу, ні! Лушня такий чоловік, що купить і продасть* (Мирний).

КУПІ: ку́па на ку́пі *див.* купа.

КУПІДОНА: стріла́ Купідо́на *див.* стріла.

КУПОНИ: стри́гти купо́ни *див.* стригти.

КУПОЮ: ку́пою на ку́пі *див.* купа.

КУПУВАТИ: купува́ти (ї́сти *і т. ін.*) **ви́трішки (ви́трішків).** Без мети, нічого не роблячи, роздивлятися на щось.— *Чи ти здурів? — в подиві відсторонив його* [Павла] *Іван. Навіщо нам туди йти? Витрішки купувати я не хочу. Іди сам* (Кучер); *Іде на ярмарок витрішки купувати* (Укр.. присл..); *А за ділом же вони* [дівчата] *й вийшли? А як же? Витрішків купувати, та щоб чи не пожартують парубки з ними* (Кв.-Осн.); *І пішов* [Пархім] *по базару витрішків їсти* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **продава́ти ви́трішки; торгува́ти ви́трішками.**

купува́ти / купи́ти кота́ в мішку́. Придбавати що-небудь, не бачачи й не знаючи його якостей. [Ш р а м е к:] *Кожний, хто чує її гру.., каже: панно Шрамек, ви своєю скрипкою королів покорите.. Ходив я до імпресаріїв, але ця наволоч тільки посміхається... Ми не дурні кота в мішку купувати,— відповіли мені* (Галан); *Майже в усіх анотаціях можна прочитати приблизно такі слова: «Книжка яскраво оформлена, з гарними*

ілюстраціями». А коли магазини її одержують, то виявляється, що вона оформлена без смаку. ..От і виходить: купили, як то кажуть, кота в мішку (Літ. Укр.).

КУРИ: [і] кýри загребýть (заклюю́ть) *кого.* Хто-небудь пропаде, загине безслідно або опиниться в скрутному становищі.— *А як ти дивишся, Саїд Алі, на те, щоб Мацієвського, Карімбая і ще кількох чоловік прийняти до партії? ..Мухтаров пожвавішав: — О, така розмова мені подобається! Бо нас тут і кури загребуть з тобою* (Ле); *Комірник Гнат вболіває душею, взиває до людей: — Без Радивона кури загребуть нас!* (Горд.); *«Мене тут і кури заклюють»,— подумав Балабуха* (Н.-Лев.). **кýрка лáпою загребé.** *А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе* (Стельмах).

[і] кýри не клюю́ть, *з сл.* г р ó ш е й, *у кого.* Хто-небудь дуже багатий, у когось багато грошей. *Поласяться усі домашні на Созоненка: в нього грошей кури не клюють* (Стельмах); *Божко намовив дівчину не бентежитися його щедрістю, бо у нього оце тепер — несподівано й тимчасово — так багато грошей, що їх і кури не клюють...* (Мас.). С и н о н і м: **у пéльку не лізуть.**

кýри засмію́ть *кого.* Хто-небудь опиниться в незручному, смішному становищі.— *Не під силу нам така орда, Захаре Олексійовичу,— скрутно похитував довгастою головою Порохня.— Треба відступати геть ..Та краще втопитися в Дністрі, ніж відступати з такою «перемогою»... Нас же кури засміють* (Добр.).

кýри смію́ться. Справляти про себе невигідне враження, виставляти себе в смішному вигляді. *Корній іронічно посміхнувся й, силкуючись говорити басом, захрипів: — Не знаєте Платона? Він завжди вигадує таке, що часом кури сміються* (Досв.); — *Соромно, баде Петру, потурати брехням. Не раджу — кури будуть сміятися* (Чаб.); — *Чого це ти вирядилась, як на май чи на великодню неділю? — запитав.— Бо вирядилась,— відказала Василинка..— Та можна... Тільки ж і кури сміятимуться, що з доброго дива* (Гуц.).

розвóдити хíмиві кýри *див.* розводити.

КУРИТИ: кури́ти фіміáм *див.* кадити.

КУРИТИСЯ: не горíти і не кури́тися *див.* горіти.

КУРИТЬ: аж кури́ть. 1. В розпалі, в стані найвищого напруження. *Вітром майнула* [Катерина] *до гурту, де аж куріла гульня* (Вас.).

2. Дуже завзято, уперто. *Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде. Бились — бились — аж курить* (Укр.. казки).

аж пил кури́ть *див.* пил.

КУРКА: носи́тися як кýрка з яйцéм *див.* носитися.

сліпá кýрка. Людина, яка погано бачить. *Сліпою куркою не прикидайся, а читай уважно.*

як кýрка лáпою. Недбало, неохайно, неакуратно і т. ін. (перев. писати). *Оце я так пишу — дивіться? гарно? Як курка лапою* (Ю. Янов.).

[як] мóкра (змóкла) кýрка. Безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина. [К а т е р и н а:] *Така дівчина була* [Джульєтта], *а ти мокра курка* (Корн.); [В е с е л о в с ь к и й:] *Товариші, ви пробачте мені, але сьогодні всі ви, як змоклі кури. Що наступила тяжка хвиля, це так, але що саме тепер треба доказати витривалість, це тричі так* (Ірчан).

КУРКИ: кýрки нíде ви́пустити *див.* випустити.

КУРС: брáти курс *див.* брати; **вво́дити в ~** *див.* вводити; **вхо́дити в ~** *див.* входити; **лягáти на ~** *див.* лягати; **прово́дити ~** *див.* проводити; **тримáти ~** *див.* тримати.

КУРСІ: в кýрсі *чого.* Добре обізнаний з чимнебудь, поінформований про щось і т. ін. *Келембет знову став такий, як і був, припинивши цим співчутливі балачки й порадувавши тих, які не були в курсі справи* (Ю. Янов.); [Н е ч а й:] *Збори призначено на десяту.* [Д у д а р *(до Коваля та Небаби)*:] *Запросіть комсомольців. Треба, щоб вони були в курсі* (Мик.); *Медсестра в курсі складного родинного життя головного хірурга* (Дмит.).

тримáти в кýрсі *див.* тримати.

КУРСОМ: іти́ кýрсом *див.* іти; **лягáти ~** *див.* лягати.

КУРСУ: збивáти з кýрсу *див.* збивати; **збивáтися з ~** *див.* збиватися; **тримáтися ~** *див.* триматися.

КУРЦІ: кýрці нíде голови́ простроми́ти *див.* простромити; **~ нíде клю́нути** *див.* клюнути; **нíде ~ ступи́ти** *див.* ступити.

КУРЧА: з варéної крáшанки курчá ви́сидить *див.* висидить.

КУРЧАТ: курчáт лічи́ти *див.* лічити; **як ~ погуби́в** *див.* погубив.

КУРЯВА: аж кýрява встає́. У великій мірі, дуже, надто. [К о п и с т к а *(до Ганни, до Васі)*:] *От же брешуть* [черниці], *аж курява встає* (М. Куліш).

аж кýрява з-під ніг зривáється, *з сл.* в т і к á т и, б í г т и *і т. ін.* Дуже швидко. *Трохимович, схопивши шинельку на оберемок, удирав* [втікав] *від його, аж курява з-під ніг зривалася* (Мирний).

КУРЯМ: кýрям на сміх *див.* сміх.

КУРЯЧА: кýряча головá *див.* голова.

КУРЯЧИЙ: кýрячий мóзок *див.* мозок.

КУРЯЧИМ: як кýрячим зýбом обчéркнутий *див.* обчеркнутий.

КУРЯЧІ: ку́рячі ла́пи *див.* лапи.

КУРЯЧІЙ: на ку́рячій ніжці *див.* ніжці.

КУСАЄ: гедзь куса́є *див.* гедзь.

КУСАТИ: куса́ти гу́би. Виявляти почуття досади, образи, заздрощів і т. ін. [П у з и р:] *Восени поїдемо.. в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!* (К.-Карий); *Піти ще по двору проходитись, хай дивляться та губи кусають!* (Стар.).

куса́ти за п'я́ти. Таємно чинити зло, робити підлість і т. ін. *Пан обозний — псяюха з тих псяюх, які в ноги не тільки панам і гетьманам, а й простому людові кланяються, щоб кусати за п'яти...* (Ільч.).

куса́ти [собі] лі́кті. Виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати. *Багатії вже й лікті кусають, що мене обрали* [головою сільради], *та пізно* (Збан.); *— Ех, Зіньку, Зіньку,— зітхнув сторож.— Допарубкуєтесь ви, що прогавите Тетяну. Будете кусати лікті* (Добр.); *Катря йому законна дружина, все старе давно минулося й більше не повернеться. Хай шаленіє Соломія та кусає собі лікті* (Кучер).

КУСЕНЬ: ку́сень хлі́ба *див.* шматок.

КУСНИК: ла́сий ку́сник *див.* шматок.

КУСНИКИ: щоб тебе́ на ку́сники порва́ло *див.* порвало.

КУСОК: відрива́ти кусо́к від ро́та *див.* відривати; **~ не йде в го́рло; ~ хлі́ба; ла́сий ~** *див.* шматок.

КУТ: загна́ти в кут *див.* загнати, **захо́дити в глухи́й ~** *див.* заходити; **із кута́ в ~** *див.* кутка.

кут зо́ру. Певний погляд на ті чи інші явища, певне розуміння їх. *У кращих творах першої збірки В. Коротича вже є вагома поетична думка, визначений настрій, певна позиція, свій кут зору на описуване* (Рад. літ-во). **під куто́м зо́ру** *чого, яким. Світову філософію художник засвоює для того, щоб розглядати явища дійсності, суспільства, самого мистецтва під кутом зору діалектичного та історичного матеріалізму* (Рад. літ-во).

ні в кут ні в две́рі. Безвихідне становище. *Послухав цар Лев тої мови* [звірів].., *то й каже: — Що ж, мої вірні піддані, правда ваша! Сам бачу, що вам ні в кут ні в двері, коли кождий* [кожний] *Вовк і кождий Шуліка схоче над вами збиткуватися* (Фр.). С и н о н і м: **ні наза́д ні впере́д.**

КУТА: із кута́ в кут *див.* кутка.

КУТИ: загла́джувати го́стрі кути́ *див.* загладжувати; **обмина́ти го́стрі ~** *див.* обминати.

КУТІ [1]: в глухо́му куті́, *з дієсл.* В безвихідному становищі. *Опинятися в глухому куті.*

КУТІ [2]: додава́ти куті́ ме́ду *див.* додавати; **переда́ти ~ ме́ду** *див.* передавати.

КУТКА: із кутка́ в куто́к; із кута́ в кут, *з сл.* т и н я́ т и с я, х о д и́ т и, б і г а т и *і т. ін.* 1. У різних напрямках (про приміщення). *Кремезний та рвучкий юнак то сідав на табурет, то бігав з кутка в куток* (Ільч.); *Він ходив по кімнаті із кута в кут, про щось пильно думаючи* (Гжицький). **од кутка́ до кутка́.** *Він почав ходити по світлиці.. од кутка до кутка* (Н.-Лев.).

2. Усюди, скрізь. *То був мовчущий, сердитий чоловік, якийсь невдачник, котрого доля весь вік гонила з кута в кут* (Фр.).

КУТКАХ: хова́тися по кутка́х *див.* ховатися.

КУТКИ: обтира́ти кутки́ *див.* обтирати.

КУТНІ: вхопи́ти на ку́тні *див.* вхопити; **на ~ узяло́** *див.* узяло; **смія́тися на ~** *див.* сміятися.

КУТЯ: ні мед ні кутя́ *див.* мед.

КУХОЛЬ: підніма́ти ку́холь *див.* піднімати.

КУЦІ: ру́ки ку́ці *див.* руки.

КУЦОГО: тягти́ ку́цого за хвоста́ *див.* тягти.

КУЦОМУ: дале́ко ку́цому до за́йця *див.* далеко.

як ку́цому до за́йця, *з сл.* д а л е́ к о. Дуже далеко, зовсім недоступно. *Здатні* [економи] *й дітей вчити в гімназії. А нам далеко тепер до гімназії, як куцому до зайця* (Н.-Лев.).

КУЧМУ: да́ти ку́чму *див.* дати.

КУШТУВАТИ: куштува́ти гарбуза́ *див.* їсти.

КУЩАХ: хова́тися по куща́х *див.* ховатися.

КУЩІ: в кущі́; по куща́х. Подалі від відповідальності, безпосередньої участі у справі. [Г о р л о в:] *..Командуючий зробить, вони зразу до його слави й примазуються. Ходять гоголем і ордени одержують. А трохи що не так — в кущі, бояться відповідальності* (Корн.); *— Хто, як не ти, перед районом із кожі ліз та розпинався, що Троянівська сільрада виконає й перевиконає* [заготівлю зерна]*? Тепер сам у кущі, а на мені хочеш виїхати? — Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі по кущах!..* (Кучер).

хова́тися в ~ *див.* ховатися.

КШТАЛТ: на кшталт. Подібний до чого-небудь, схожий на щось. *Щілина між грубою і стіною, коли з боків завісити ряднами, являла собою щось на кшталт кімнатки* (Думки про театр).

на оди́н кшталт, *перев. з дієсл.* За тим самим зразком; однаково. *Пан розглядає на один кшталт змайстрованих близнят, його темне обличчя веселіє* (Стельмах). П о р.: **на оди́н лад** (у 1 знач.); **на оди́н мані́р** (у 1 знач.); **на оди́н копи́л** (у 1 знач.); **на оди́н арши́н** (у 1 знач.).

на свій кшталт. По-своєму. *Марію він полюбив теж на свій кшталт. Жадібним оком назирив її, як бездоглядний самородок, по-гендлярському визначив йому справжню ціну* (Вол.). П о р.: **на свій лад; на свій мані́р.**

Л

ЛАБАХ; держáти в лáбах *див.* держати; **у ~** *див.* лапах.

ЛАБЕТАХ: держáти в лабéтах *див.* держати.

у лабéтах, *з сл.* опини́тися, бу́ти *і т. ін.* 1. В небезпеці, у скрутному, безвихідному становищі. *Всяка ж забара дасть Богуну змогу стягти потуги, скріпитися силою; тоді ми опинимося в лабетах* (Стар.).

2. *чиїх, у кого, чого.* Під владою, під гнітом, під впливом і т. ін кого чого-небудь. *Опинитися в лабетах у ворога. Наша країна була у лабетах капіталізму* (Чаб.); *Його серце впало і причаїлось в лабетах лихого передчуття* (Гур.). Пор.: **у лáпах.**

ЛАБЕТИ: брáти в лабéти *див.* брати.

лабéти смéрті. Безвихідне становище, велика небезпека, загроза життю і т. ін. *Він виборсався з лабетів смерті* (Рибак).

піймáтися у лабéти *див.* пійматися.

у лабéти, *з сл.* потрáпити, попáстися *і т ін.* 1. В небезпеку, у скрутне, безвихідне становище. *Соломія знесилилась.. Груди важко дихали й очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабети* (Коцюб.); *Вимагали б виявити партизанську таємницю. А партизан не має на це права. Потрапив в лабети — мусить умерти мовчки* (Збан.); *Вколо рук моїх гадюками мотався Густо-зелений ліс водорослин і трав — І врешті у такі лабети я попався, Що далі ні пливти, ні вирватись ніяк* (Рильський).

2. *чиї, кому, до кого, чого.* Під владу, під гніт, під вплив і т. ін. кого-, чого-небудь.— *Живи на здоров'я.. Та більше не попадайся людоловам у лабети!..* (Гончар); *Швидше до гурту, за труд... Не даймося Більше в лабети облуд* (Граб.). Пор.: **у лáпи.**

ЛАБЕТІВ: ви́рватися з лабéтів *див.* вирватися.

ЛАБИ: у лáби *див.* лапи.

ЛАБОРАТОРІЯ: твóрча лаборатóрія *чия, кого, книжн.* 1. Процес творення духовних цінностей (письменником, художником, ученим і т. ін.). *Чи пише автор.., чи проникає у творчу лабораторію Андрія Малишка, Ігоря Муратова..— він завжди має на оці становлення молодих талантів* (Літ. Укр.); // Доробок митця.— *Ви перший критик мій, якому дозволяю перейти через поріг моєї творчої лабораторії* (Кач.).

2. Обстановка, атмосфера і т. ін., в яких працює митець. *Автографи великих людей мають магічну здатність переносити нас в епоху, коли писались їхні праці, вводити в творчу лабораторію авторів* (Літ. Укр.).

ЛАВАХ: у пéрших лáвах (рядáх) *кого, чого і без додатка, з сл.* бу́ти, іти́ *і т. ін.* Серед найкращих, найактивніших; попереду.— *Зрозуміло. Хочеш бути, Романе, в перших лавах оборонців країни* (Крот.); *Як і на фронті, в навчанні У перших лавах буду* (Воскр.); *Радянські письменники стоять у перших лавах всесвітнього фронту борців за мир* (Літ. Укр.); *Сотні, тисячі депутатів усіх ланок Рад ідуть у перших рядах героїв п'ятирічки* (Рад. Укр.). **в пéршій лáві.** *Бажаю Вам здоров'я, сили та віку довгого, щоб ми ще довго бачили Вас на роботі в першій лаві працьовників* [працівників] *наших* (Л. Укр.). **в пéршім ряду́.**— *Ми* [*молоде покоління*] *повинні знати, де наше місце в поході і в нічному бою. Наше місце — в першім ряду* (Гончар).

ЛАВИ [1]**: змикáти лáви** *див.* змикати.

ЛАВИ [2]**: ви́тягтися вздовж лáви** *див.* витягтися; **лягти́ вздовж ~** *див.* лягти.

ЛАВІ: лежáти на лáві *див.* лежати; **лягти́ на ~** *див.* лягти.

на лáві. Померлий, але ще не похований; неживий. *Щоб застати нам рідненьку Не на лаві, а живеньку...* (Манж.).

положи́ти на лáві *див.* положити.

ЛАВКОЮ: знахóдити соки́ру під лáвкою *див.* знаходити.

як під лáвкою, *з сл.* співáти, говори́ти *і т. ін., ірон.* Неголосно, невиразно, негарно і т ін. *Співає, як під лавкою* (Укр.. присл..).

ЛАВОЧКА: урвáлася (увірвáлася) лáвочка *кому, для кого і без додатка, зневажл.* Хтось утратив те, що приносило вигоду, користь і т. ін. *Урвалася лавочка браконьєрові.* Синоніми: **бас урвáвся** (в 1 знач.); **урвáлася ву́дка.**

ЛАВОЧКУ: закривáти лáвочку *див.* закривати.

ЛАВОЮ: знахóдити соки́ру під лáвою *див.* знаходити.

ЛАВРАМИ: увíнчувати лáврами *див.* увінчувати.

ЛАВРАХ: спочивáти на лáврах *див.* спочивати.

ЛАВРИ: лáври Герострáта; герострáтові лáври. Слава, пов'язана із злочином; ганебна, сумна слава.

лáври не даю́ть спáти *кому і без додатка, жарт.* 1. Хто-небудь дуже пишається своєю славою, досягнутими успіхами. *Лаври не дають спати юному чемпіонові.*

2. Хто-небудь наполегливо, енергійно трудиться, намагаючись віддячити за виявлену честь, нагороду і т. ін.; хтось не заспокоюється на досягнутому, весь час у роботі. *Лаври не давали спати, хотілось досягти більшого.*

3. *чиї.* Хтось заздрить чиїм-небудь успіхам, чиїйсь славі. *Лаври космонавтів не дають спати багатьом школярам.*

пожинáти лáври *див.* пожинати.

ЛАВРІВ: добувáти лáврів *див* добувати.

ЛАВРОВИЙ: лаврóвий вінóк *див.* вінок.

ЛАВУ: лягтú на лáву *див.* лягти; **хоч під ~ лізь** *див.* лізь.

ЛАД: давáти лад *див* давати.

на інший лад. Змінивши що-небудь; інакше, по-іншому. *Дід, допивши склянку знову, Бачить — Ленін гостю рад, І з тривогою розмову Перевів на інший лад* (Мал.).

на лад. 1. *з сл.* і т и́, с к л а д á т и с я *і т ін.* Так, як треба; добре, успішно і т. ін. *Повеселіли* [хлопці], *підбадьорились. Зразу якось почули, що діло на лад йде, що в них щось вийде* (Вас.), *— Ідіть додому. Ваше діло на лад пішло — Спасибі вам, добрі люди! — промовила тихо Пріська* (Мирний); *Гармаш помітив, що сьогодні не все йде на лад у Василя Пилиповича* (Донч.); *Усе складалося на лад.* П о р.: **у лад** (в 1 знач.).

2. *чий, з сл* б ý т и, в и х ó д и т и *і т ін* За чиїмсь бажанням, уподобанням; так, як хоче хто-небудь. *Характер у неї* [Катрі] *непоступливий, крутий, вічно хоче, щоб на її лад виходило* (Ю. Бедзик).

на (*рідко* **в) одúн лад.** 1 *перев. з дієсл.* За тим самим зразком; однаково *Наші літературні редактори. іноді надмірно захоплюються «причісуванням» мови на один лад* (Рильський); *Сидячи в кошелі* [санчат], *дівчата погейкували на табунщика, називаючи його то вороним, то сірим, то гнідим.— Та ви вже хоч дражніть в один лад,— звернувся до них возій* (Добр.). П о р : **на одúн кшталт.**

2 Дуже схожі між собою, подібні, однакові *Хати на один лад; Виступи на один лад.* П о р : **на одúн копúл; на одúн манíр; на одúн аршúн.**

на свій лад. За власним уподобанням, по-своєму *А хто годує нас і поїть, Той нам навік передає Обличчя світлеє своє І на свій лад серця нам строїть* (Бичко); *Згадаймо, як за часів німої кінематографії глядачі читали у фільмах написи.. Глядачі читали титри кожен на свій лад, кожен із своїми інтонаціями* (Довж) П о р : **на свій манíр; на свій кшталт.**

не в лад. 1. *перев. з дієсл* Погано, невдало, невправно, незугарно і т. ін. *Хвастун і дурень од природи, Що ні робив, то все не в лад* (Котл), *Хто з нею добре знається, До того обзивається; А хто не в лад її бере, Аж по душі вона дере* (Гл.); *І літом їм було не в лад, як ніч надійде —«Страшно»,— кажуть* (Л. Укр), *Та що ж кохання? Лялечка, яку Знічев'я панькають і пестять, зване По-різному — і все не в лад* (Мисик). П о р : **не до лáдý** (в 1 знач).

2 *з сл.* с п і в á т и, в и к ó н у в а т и *і т. ін* Порушуючи ритм, незлагоджено, фальшиво. [1-й в а р т о в и й *(співає грубим голосом і не в лад).*] *Понад берегом Кокіта ходять смутнії герої* (Л. Укр.)

3. *з сл* п о в т ó р ю в а т и, г о в о р и́ т и *і т. ін.* Не тоді, коли треба, не там, де треба; недоречно, невчасно, невпопад.— *А, всі ви скептики,— відмахнулась Вірунька Івановою примовкою, яку вона часто повторює — і в лад і не в лад* (Гончар). П о р.: **не до лáдý** (в 2 знач.); **ні до лáдý ні до прúкладу** (в 2 знач.).

4. *чому.* Не відповідно до чогось, не згідно з чимсь *Через півгодини Дорош, горблячись у сідлі і гуцаючи тілом не в лад конячій ступі, проїхав мимо Оксена, що стояв на ганку* (Тют), *І він* [Петро], *як лис на виноград, залізши у сусідський сад, сказав думкам своїм не в лад. — Зелене, скажем прямо* (Дор.)

5. Не годиться; поганий, негодний. *Коли наше не в лад, то ми з своїм назад* (Укр присл.), [С л у ж е б к а:] *Не доки ж панькатись мені з тобою! І се тобі не в лад, і те не в лад* (Л. Укр.).

перевертáти на свій лад *див.* перевертати.

під лад *кому, рідко.* Відповідно до чиїх-небудь уподобань, бажань, вимог і т. ін. [С т а л ь с ь к и й:] *Я хвилю дурив себе, міркуючи: «Беру бідну, беззахисну, то чей же вона буде йти мені під лад»* (Фр.).

у лад. 1. *перев. з сл.* **ітú, складáтися** *і т. ін., рідко.* Так, як треба; добре, успішно і т. ін *Розмова не йшла в лад* (Фр.) П о р.: **на лад** (у 1 знач.).

2 *з сл* с п і в á т и, в и к ó н у в а т и *і т ін.* Гарно, злагоджено, співзвучно і т. ін *В термах оргія... Дівчата Трохи не голії стоять Перед Кіпрідою і в лад Співають гімн* (Шевч.).

3 Тоді, коли треба, там, де треба; доречно — *А, всі ви скептики,— відмахнулась Вірунька Івановою примовкою, яку вона часто повторює — і в лад і не в лад* (Гончар).

4. *чому* Згідно з чим-небудь, відповідно до чогось. *Коло важко притупувало в лад музиці* (Л. Укр); *Варвара похитувалася в лад своїм думкам* (Перв.).

5. Такий, як треба; гармонійний, ладний, відповідний і т. ін. *Голоси не геть то й у лад, зате голосні аж занадто* (Головко)

ЛАДАН: на лáдан дúхати *див.* дихати; **ні Бóгу свічка, ні чóрту ~** *див.* свічка

ЛАДАНОМ: не вúкурити і лáданом *див.* викурити; **підкýрювати ~** *див* підкурювати.

ЛАДАНУ: як чорт від лáдану; як чорт ~ *див* чорт.

ЛАДАХ: не в ладáх, *з сл.* ж и́ т и, б ý т и *і т. ін* *з ким — чим і без додатка.* У поганих стосунках, не в злагоді і т. ін. *Чи ти думаєш, що я хочу бути не в ладах з тобов* [тобою] . — *засміялася й додала тихо: — І з твоїми дітьми.. і з цілим нашим краєм?* (Кундзич); *Творчість деяких «неокласиків», підкреслено «аполітична» і повніс-*

тю звернена в минуле, в світ образів античності і середньовіччя, ..з усією очевидністю говорила про те, що її автори були не в ладах з новою радянською дійсністю (Поезія..). **не в ладу́.** *Не в ладу, значить, і вони, буржуї, живуть!* (Головко). Антонім: **у ладу́** (в 2 знач.).

ЛАДИ: на всі (вся́кі, різні) ладú. 1. з *дієсл.* Всякими способами; по-різному, всіляко і т. ін. *Він* [головком] *зовсім не почував утоми, і його голова на всі лади варіювала план загального наступу і кривавої атаки* (Ю. Янов.); *Ходив Грицько й марив про те, як колись признаються вони одно одному в коханні, марив на всякі лади, пригадуючи колись перечитані романи* (Вас.); *Коли хто помилявся в читанню,.. підхоплював* [о. Телесницький] *помилку, повторював її на різні лади* (Фр.); // *з сл.* обмірко́вувати, реклаю мува́ти *і т. ін.* З усіх сторін, всебічно. *За столом тривало пожвавлення, відгадка була справді дотепною, і її обмірковували на всі лади* (Дмит.); // *з сл.* хвалúти, просúти *і т. ін.* Дуже; дуже сильно. *Вони* [патриції-аристократи], *бач, кесаря хвалили На всі лади, що аж остило* [набридло] *Самим їм дурня вихвалять* (Шевч.), *Скочив Заєць на ослін, «Що робить?» — міркує він.. Просить* [Рись] *на усі лади — Йди Ведмедя розбуди!* (Павл.). **на вся́кий лад.** *Нам привіз його* [Голову] *й нарадив Навесні «районний сват».. Вихваляв на всякий лад: Це вам клад* (С. Ол.). Синоніми: **і так і сяк** (у 1 знач.); **як тільки мо́жна.**

2. *з сл.* розповіда́ти, говорúти *і т. ін.* З захопленням, багато, жваво і т. ін. *Ревна громадянка, вона потім до самої грязелікарні на всі лади розповідатиме, як перша помітила цього малого злочинця* (Гончар); *У свято мама ходила його* [брата] *одвідувати і приносила од його* [нього] *вісті.. і на усякі лади про це балакали* (Вовчок).

3. *з сл.* густú, виспівувати, співа́ти *і т. ін.* Видаючи різноманітні звуки; голосно, дзвінко і т. ін. *На околицях міста на всі лади загули фабрики й заводи* (Панч); *Диво дивне вилучали з себе оці червоні, притерті міхи. Немовби там всередині сиділо щонайменше з півсотні солов'їв та з десяток жайворонків, і виспівували вони на всі лади* (Цюпа); *В степу спорозно стрекотали коники, співали на різні лади пташки* (Панч).

4. Голосний, різноголосий і т. ін. *Писар, побачившись із солдаткою, нероздягнений спить щасливим сном із присвистами на всі лади* (Ф. Мал.).

підуть ладú. Щось зміниться на краще; буде все гаразд. *Пройде якийсь час, і підуть лади у них в сім'ї.* **пішлú б ладú.** *От і вернулася* [Домаха] *і таки біля самісіньких його ніг іде... от вона тут з ним і заговорила б і пожартувала, а там би і пішли лади* (Кв.-Осн.).

ЛАДНИЙ: ла́дний (ла́ден, гото́вий *і т. ін.*) **[трúчі] провалúтися крізь зе́млю.** У когось виникає бажання якомога швидше звідкись зникнути (через сором, ніяковість і т. ін.); дуже незручно комусь. *Я стояв біля неї спантеличений і розгублений, ладний провалитися крізь землю* (Чаб.); *Браві* [сержанти] *такі, що куди там Віталієві з ними тягатись, він одразу відчув своє жалюгіддя, готовий був крізь землю провалитись* (Гончар); *Йому було так соромно, що він ладен був тричі провалитись крізь землю* (Довж.). Пор.: **хоч крізь зе́млю провалúтися.**

ла́дний не́бо прихилúти *див.* радий.

ЛАДУ: без [будь-яко́го (ýсякого *і т. ін.*)**] ла́ду́,** *перев. з дієсл.* 1 Погано, безладно, нескладно, безсистемно і т. ін. *Хто каже до ладу, то вуха наставляй, а хто і без ладу, то теж не затикай* (Укр.. присл..); *Спершу вона нікого, нічого не бачила навкруги себе, і власні думки снувались без ладу в голові* (Л. Укр.). Пор.: **без ла́ду́ і скла́ду** (в 1 знач.).

2. В усі боки, неорганізовано і т. ін. *Тікали* [турки] *без ладу, куди попало, аби тільки чим скоріше добратися до свого табору або в ліс* (Мак.); *Тупим, бездумним поглядом обвів о. Ананій такі ж тупі обличчя парафіян і без будь-якого ладу замахав кадилом* (Панч); *Кляті руки сovалися сюди і туди — то пригладжували вуса,.. то лізли до кишені й виймали кисет та мерщій ховали його назад,— тоді знову метлялися сюди і туди без усякого ладу* (Смолич). Синонім: **кудú попа́ло.**

без ла́ду́ і скла́ду. 1. *з дієсл.* Погано, безладно, нескладно і т. ін. *Говорити без ладу і складу.* Пор.: **без ла́ду́** (в 1 знач.).

2. Негарний, непоказний, непривабливий і т. ін. *Хоч ти* [кобила] *крива, без ладу й складу, Хоч я на тебе вже чи й сяду, Але тоді.. Ти йшла, лишаючи позаду Усіх сусід* (Бернс, перекл. Мисика). Пор.: **ні ла́ду́ ні скла́ду** (в 3 знач.).

виво́дити з ла́ду́ *див.* виводити; **вихо́дити з ~** *див.* виходити, **добира́ти ~** *див.* добирати; **дово́дити до ~** *див.* доводити.

до ла́ду́. 1. Так, як треба; добре.— *Гей ти, вайло! — гукала вона* [Маланка] *на неї* [дочку]..— *Яка з тебе хазяйка буде, що ні ступити, ні зробити до ладу не годна?* (Коцюб.); *Все помічає* [обхідник]; *Де нестачає Скріпки-планки, Заносить в бланки, Здає в бригаду — І все до ладу* (Воронько); // Гарно, красиво, чудово.— *Мені б якраз бути модисткою, ремісницею,— заговорила вона* [панночка], *зашпилюючи мені блузу на плечах,— ось дивіться, як я вам до ладу поправила* (Л. Укр.); *Мати Марини — білоруска. Струнка, вродлива жінка. Завжди акуратно причесана, до ладу одягнена* (Знання..); *Як гарно в Берестовому: Скрізь, куди не піду, Усе так до діла в ньому, Усе там так до ладу!* (Вирган); // *з сл.* говорúти, розповіда́ти, писа́ти *і т. ін.*

Переконливо, зрозуміло, ясно і т. ін. *Закипів же й я тоді: — Да ти,— кажу,— Якове, говори до ладу! Що ти уриваєш по словечку, як попівна на бенкеті?* (Вовчок); *Семен не розумів того, що стояло в книжці, а Романко чи не тямив сам, чи не хотів розповісти до ладу, лиш за кожним разом з презирством здвигав плечима* (Коцюб.); *Дорошенко слухав і не впізнавав колишнього Сухомлина. Кілька років тому бачив він його заклопотаним, очманілим, задуреним безліччю справ. Навіть поговорити з ним до ладу не зміг* (Гончар); *— Та й не знаю, чи зможу до ладу розповісти? — Тоді ми пособимо,— пообіцяв Дзвонар* (Стельмах); *Десь є в Ізмаїлі дівчина, симпатія Бугрова, старша за нього, але оскільки сам він їй до ладу написати не вміє, то писаря собі знайшов* (Гончар); // *з сл.* з н á т и, п о я с н и́ т и *і т. ін.* Точно, толком. *Довгенько розшукував художню школу. Кого не питав — ніхто до ладу не знав, де міститься та школа* (Збан.); *Жанна зопалу сказала слово, значення якого до ладу не знала* (Дмит.); *Язик мій заплітався, я нічого не міг до ладу пояснити їй і вже сердився сам на себе* (Гуц.); // Благополучно. *Семен радий був, що все скінчилось до ладу* (Коцюб.); // Вправно. *Робота в його руках якось ішла сама собою, швидко й до ладу* (Гончар).

2. Тоді, коли треба, там, де треба; доречно. [П о е т:] *Перечитати б... Страшно щось... Ну що, як знову «не вдалось»? Та ні, читати не потрібно, Воно написано так дрібно, а тут і світло гасне... Все до ладу* (Л. Укр.); *— Вводити співи треба до ладу, щоб вони випливали з ходу п'єси, а не так собі, ні з того, ні з сього* (Сам.).

3. Такий, як треба; гарний, добрий і т. ін. *Хоч рябе на виду, так маслаки до ладу* (Укр.. присл..); // Потрібний, доречний. *Тільки хтось буде добренький віддати татарській дитинці карточку — їй тепер може й гратуляції до ладу, то нехай* (Л. Укр.); *Василь Парфенович.. може ще не таке встругнути, коли побачить: його думка — до шмиги, його слово — до ладу* (Больш.).

дохóдити до лáду *див.* доходити.

не до лáду. 1. Не так, як треба, погано, невправно, невдало і т. ін. *Я зовсім розсердився: і в світа вже йти не хочу, і зоставатись дома не хочу, і все не до ладу, і нічого мені не треба* (Вовчок); *Був собі батько та й мати, та був у них син. Тільки що не зробить,— то все, по-їхньому, не до ладу* (Тич.); *Парубок ударив кресалом по кремню, рясні іскри сипнули, а губка не жеврíє, Чи зволожіла, чи вим'ята не до ладу* (Косарик). П о р.: **не в лад** (у 1 знач.).

2. *з сл.* г о в о р и́ т и, в і д п о в і д á т и *і т. ін.* Не тоді, коли треба, не там, де треба; недоречно. *Розказує, руками бовта* [бовтає], *слова варнякає не наші, а на московські закида, та тільки не до ладу* (Кв.-Осн.); [Р у ф і н:] *Як же ти гадаєш, за кого я боюся?* [П р і с ц і л л а *(стискає руку)*:] *Вибачай! Я справді щось не до ладу сказала* (Л. Укр.); *На людях молодий вчений був неуважний, відповідав не до ладу* (Ів.); *В ній вся радість, вся мука моя... Буду їй говорить не до ладу, що її так не любить ніхто ...* (Сос.); **не до склáду — не до лáду.** *Може я й помилюсь або й поязичусь, не до складу — не до ладу..— дарма!* (Вовчок). П о р.: **не в лад** (у 3 знач.); **ні до лáду ні до при́кладу** (в 2 знач.).

3. Уживається для вираження незадоволення чимсь; не таке, як треба.— *О бодай вас!.. Що то літа? Ні, вже не до ладу... Минулося* (Шевч.).

4. *рідко.* Не відповідає дійсності; неправда, не так. [Г р у ї ч е в а:] *Що казати, усі вважають вас все одно, що зарученими; А тимчасом ти сам знаєш, що се не до ладу* (Л. Укр.).

ні до лáду ні до при́кладу. 1. Не здатний ні до чого; недотепа, нікчемний, незугарний і т. ін. *Такий собі, ні до ладу ні до прикладу* С и н о н і м: **ні в тин ні в ворóта** (в 2 знач.).

2. Недоречно, невпопад. *Головна біда в тому, що в цьому балеті був ні до ладу ні до прикладу вставлений номер танків, який ми проходили з учителем* (Моє життя в мист.). П о р.: **не в лад** (у 3 знач.); **не до лáду** (в 2 знач.). С и н о н і м: **ні приши́ти ні прилатáти.**

ні лáду ні склáду (*рідко* **перелáду).** 1. *де.* Безладдя, безпорядок, анархія. [П а н З е ф і р и н:] *Ви* [слуги] *тут* [на столі] *навалили, накопичили, ні ладу ні складу* (Фр.); [М и к и т а:] *Там отак-то на гетьманщині все переплуталось та заборсалось, як волосінь у повсті: ні ладу ні складу* (Кроп.).

2. *у чому, перев. з сл.* н е м á, н е б у л ó *і т. ін.* Ніякого порядку, системи, зв'язку, логіки і т. ін *Понаписували брехеньок.. і усеє такеє, що книжка б то товста, та немає в ній ні ладу ні переладу* (Кв.-Осн.) С и н о н і м: **ні путтá ні лáду.**

3. Негарний, непоказний, непривабливий і т. ін. *Будівля на вигляд — ні ладу ні складу.* **ні склáду ні лáду, ні спéреду, ні ззáду.** *Вона* [Марта] *й зроду така. Як то кажуть: ні складу ні ладу, ні спереду, ні ззаду* (Ряб.). П о р.: **без лáду і склáду** (в 2 знач.).

ні путтá ні лáду *див.* путтяn; **стáвити до ~** *див.* ставити; **стáти до ~** *див.* стати.

тонкóго лáду. 1. Хтось високоосвічений, вихований, з хорошими манерами і т. ін. *Тонкого ладу жінка, Леся Українка і героїнь своїх виводила надзвичайно жіночними, привабливими, з активним розумом, діями* (Рад. літ-во.).

2. Що-небудь витончене, вишукане, досконале і т. ін. *Тонкого ладу робота.*

у лáду. 1. Так, як і повинно бути; добре, успішно. *Все твоє буде в ладу, як у меду* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **на рівні** (в 1 знач.); **як ли́чить.**

2. *з сл.* ж и т и, п р о ж и т и *і т. ін. з ким і без додатка.* У добрих стосунках, мирно, дружно і т. ін. *Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили в ладу* (Н.-Лев.); *І пану Халявському з його жінкою не минулося; не пожили у ладу* (Кв-Осн.). С и н о н і м: **душá в дýшу** (в 1 знач.) А н т о н і м: **не в ладáх.**

ЛАЗАРЯ: скóрчити лáзаря *див.* скорчити; **співáти ~** *див.* співати.

ЛАЗИВ: щоб (бодáй) рáчки лáзив, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання комунебудь хвороби, немічної старості. *Щоб старі вороги рачки лазили, а молодим очі повилазили* (Укр.. присл..). **нехáй рáчки лáзить.** *Нехай вашим ворогам очі повилазять, а наші рачки лазять* (Укр.. присл..).

ЛАЗИТИ: лáзити в [чужí] кишéні. Красти у людей гроші, витягати гаманці з грішми.— *То, може, в кишені чужі лазили...* (Мирний). **лáзити по кишéнях.**— *Здається, довгий час ти мав справу з кишеньковими злодіями.., але ж сам по кишенях лазити не навчивсь?* (Гончар).

лáзити на колíнах *див.* повзати.

лáзити (пóвзати) в ногáх *у кого, перед ким, рідко кому і без додатка, зневажл.* Дуже принижуватися перед ким-небудь, просячи щось або дякуючи за щось.— *Допоможи він* [батько] *мені крихту, каплю... і я б тепер багач на всю губу був. І не приходилося б у чужих людей в ногах лазити, чужих прохати...* (Мирний); [З і н ь к а:] *Перед ким я скорилася, жебрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм..* (Кроп.); *Він ось Панасові.. повинен у ногах лазити та дякувати, що подушне все до копієчки заплатив. П'ять сотень відразу* (Мирний); [С т е п а н:] *Не жінка то, котра в ногах повза без провини, не подружжя вона, а мерзота, на котру гидко й глянути* (Кроп.). П о р.: **пóвзати на колíнах.**

не лáзити за слóвом у кишéню. Бути дотепним і метким у розмові. *У трудових мандрах й багатющу словесну шкатулку придбав* [дід Спиридон]. *Безліч народних приказок знав. Та й сам дідусь був не промах: за словом у кишеню не лазив* (Ковінька). **за словáми не лáзити до кишéні.** *Він.. над усе любив веселі теревені І за словами сам не лазив до кишені* (Рильський) П о р.: **за слóвом у кишéню не лíзти.**

рáчки лáзити. 1. Бути в ранньому дитячому віці, бути малою дитиною. *З Дем'яном Тимофій народився мало не в один день, разом рачки лазив, разом гуси пас* (Смолич).

2. *з сл.* с м і я т и с я *і т. ін.* Дуже, занадто. **аж рáка лáзити.** *Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, аж рака лазять* (Фр.). С и н о н і м и: **аж за бóки хапáтися; рвáти бóки; рвáти кишкú.**

ЛАКОМИЙ: лáкомий шматóк *див* шматок.

ЛАМАНИЙ: за лáманий гріш *див.* гріш; **на ~ гріш не наберéш** *див.* набереш; **цінá— ~ гріш** *див.* ціна.

ЛАМАНОГО: і лáманого шагá *див.* шага; **не вáртий ~ грошá** *див.* вартий.

ЛАМАНОЇ: лáманої копíйки *див.* копійки.

ЛАМАТИ: ламáти гóлову [собí] *над чим, рідко про що, заради чого і без додатка* 1. Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь. *Одразу збагнув* [Тимоха], *що в сім'ї якийсь негаразд, а може, й лихо якесь.. сам собі ламав голову над тим — що ж таки трапилось?* (Головко); *Майже не уявляючи собі, що це означає, хлопець часом починав вірити в ті пророкування, відчував себе «науковцем», марно ламаючи голову над з'ясуванням суті такої наукової професії* (Ле); *Обушний удав, що не помітив нервування Павлового, говорив далі спокійно, по-товариському, а сам собі думав, ламав голову і не міг відразу добрати, що скоїлося з хлопцем* (Кир); *Василь, глянувши на насуплене обличчя свого начальника, ламав собі голову, чому не сподобалися Петрові такі мудрування про любов* (Марк.); [4-й ш в е ц ь:] *А хто між нашими найрозумніший?* [В с і:] *Гострохвостий! Гострохвостий! про це нічого й голову ламати* (Н.-Лев.); *Зоня в душі була рада враженню, яке викликувала у своїх знайомих. Хай ломлять* [ламають] *собі голову над черговою загадкою дому Річинських* (Вільде); // Розмірковувати над чимсь, гадати про що-небудь *Дід ще довго стояв серед хати, ламаючи голову, який саме з двадцяти запечатаних млинів порушив заборону, але так і не дійшов якогось певного висновку* (Кир.) **ламáти [в гадкáх] гóлови** (про всіх або багатьох). *Дивувались пастухи, ламали в гадках голови: — Хто він? Був, мабуть, важною птицею* (Гончар); *Дядьки гомоніли собі та ламали голови, куди то їм випаде їхати* (Тют.) С и н о н і м и: **морóчити гóлову** (в 1 знач.); **сушúти гóлову** (в 1 знач.).

2. Напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось. *А Шавкун ламав уже голову, нишпорив по товстелезних томах законів, чи не знайдеться чого, щоб випровадити з управи члена, котрий, як він боявся, міг стати йому на переметі* (Мирний); *Вчені ламають голову над тим, як людям епохи НТР найдоцільніше використовувати дозвілля* (Загреб.); *Став би я заради грошей голову ламати!* (Ю. Янов.), *Ламав* [Забейко] *собі голову ще над добором слів, коли Мотря підійшла з іншого боку* (Вільде), *Цілий колектив досвідчених інженерів ламав голову над проблемою дамби!* (Баш). **пополамáти гóлову** (тривалий час).— *Та й «одчоти» ваші поплутані. Господи, скільки я голову пополамав, поки дошпортався, в чім діло...* (Н.-Лев.) С и н о н і м: **морóчити гóлову** (в 2 знач).

3. Перейматися турботами, переживати, шукаючи розв'язання якогось питання, виходу зі скрут-

ного становища і т. ін. [К а р к а й л о:] *І як вони* [воронячий цар і міністри] *там на раді ламали собі голови над тим, яким би то способом воювати з вами* [Совами]! (Фр.); *Мелашка з матір'ю перешіптувалися, ламали голову, як вшанувати дорогого гостя, ладнали вечерю* (Горд.); *Петрик ніяк не міг здогадатися, на що він має прийти сам! Та, правду сказати, не дуже й ламав голову над тим* (Марк.); *Не день, не два.. ламав він собі голову, роздумуючи над тим, як мені викараскатися з того скрутного становища, в яке поставив мене злопам'ятний Шульга* (Грим.). С и н о н і м: **моро́чити го́лову** (в 3 знач.).

лама́ти дро́ва *див.* наламати.

лама́ти / злама́ти мур *чого і без додатка* 1. Долати перешкоди, прагнучи до якоїсь мети. *Народи Землі ламають мур недовір'я, що їх роз'єднує.*

2. *з сл.* г р о́ ш і, з о́ л о т о *і т. ін.* Сприяти в досягненні чого-небудь.— *Іду зараз і виручу* [Оксану]: *Гроші мур ламають* (Шевч.); *Сказано: золото мур ламає!* (Мирний).

лама́ти / злама́ти (полама́ти, перелама́ти) хребе́т (*рідше* **спи́ну)** *кому.* 1. Сильно бити кого-небудь. *Батько нахвалявся хребет поламати тому, хто хоч пальцем зачепить дитину.*

2. Громити, долати, знешкоджувати, перемагати когось. *Клята німчура чинить опір з відчаєм. Ламати хребет звірю в його власній барлозі доводиться з труднощами* (Літ. Укр.); *Багато проллється крові, але ми повинні зламати і зламаємо хребет фашистам* (Довж.); *У гігантських битвах під Сталінградом і на Курській дузі наші війська зламали хребет фашистському вермахту. Стався корінний перелом у ході Великої Вітчизняної війни* (Літ. Укр.); // Примушувати кого-небудь коритися, позбавивши можливості чинити опір; позбавляти сили, енергії, волі і т ін *По шию у піску сосна стоїть. Посивіла косата верховіть А вітер злий — не спить він і не їсть, Бо затаїв на неї чорну злість Не випускає він її з лабет І хоче поламати їй хребет* (Павл.); *Сказав* [Гриць] *батькові із скрутою: — Понівечили ви мені життя. Хребет переламали* (Больш.). **лама́ти спи́ни** (багатьом). *Нацьковані доларом, зграї неситі ламали пригнобленим спини* (Уп.).

лама́ти / злама́ти (скрути́ти) карк. 1. Ризикувати життям; гинути.— *Що ти не надіявся, то ще не рація, щоб я кидався, карк ламав, аби рятувати інших* (Фр.).

2. *на чому* Докладаючи великих зусиль, не досягати бажаного результату, не справлятися з чим-небудь; зазнавати невдачі, поразки. [О м е л я н:] *Але на таких речах він може карк скрутити* (Фр.). С и н о н і м: **лама́ти зу́би.**

лама́ти кісткú *див.* поламати; ~ **комéдію** *див.* грати; ~ **крúла** *див.* обламати.

лама́ти (ломи́ти, зала́мувати) / залама́ти (заломи́ти) ру́ки. Певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін. *Я ніби бачив, як старий батько ходить по садку й ламає з горя руки, а мати сидить на призьбі й заливається слізьми* (Н -Лев.); *У вікна видно пожежу. Усі бігають по світлиці і ламають руки* (Н.-Лев.); *Глухі його* [Степана] *слова приводять дружину до розпуки. Вона ломить руки, вибухає шаленим плачем* (Круш.); — *Любить .. любить,— вимовляє Віра в безсильній злобі своїй, заламуючи руки* (Шиян); *Матері в печалі-горі скорбно руки заломили* (Гур.); // Побиватися, плакати.— *Не ламай рук, не суши очей та доглядай матері й дитини Як не вмру, то вернуся, ніде не дінусь* (Н.-Лев.), *Ось дивиться на нього* [Семена] *чорна, обсмалена руїна хати, жужмом лежить на позаливаній землі всяке добро, ламає руки дружина, як смерть ходить мати...* (Коцюб.); *І заставляло* [щастя] *заламувати руки і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинути, зникнути з сього світа, де щастя і горе так божевільно сплелись.* (Л Укр.); *Десь за піччю мовчки заломила руки мати, а Мусій затиснув муку зімкнутими до скреготу зубами і крізь якийсь туман дивився на каганець* (Речм.). **пополама́ти рук** (тривалий час). *А то, як вигнала мене свекруха, .. що я пожурилась, що я попотужила, що я світом попонудила, що я пополамала рук!..* (Барв.). **білі ру́чки лама́ти (ломи́ти)** *по кому і без додатка. Білих ручок не ламай, Карих очей не стирай, Мене з війни із славою К собі дожидай!* (Кроп.); *Рибалочка по бережку та рибоньку ловить, А милая по милому білі ручки ломить* (Коломийки). **ру́ченьки лама́ти (ломи́ти).** *Ти, дівчино засмучена, Скажи, що думаєш: Щодня нудиш білим світом, Рученьки ламаєш?* (Кроп.); *По садочку ходила, рученьки ломила, Та нема і не буде, кого я любила* (Укр пісні).

лама́ти (м'я́ти) ша́пку (*рідко* **бриль)** *перед ким і без додатка.* 1. Вітаючись, запобігливо, улесливо вклонятися комусь (перев. знявши головний убір).— *Запорожці тепер з міщанами як рідні брати.. І така завелась смілость* [сміливість] *у вражих мугирів, що їде значний козак улицею, ніхто й шапки не ламає* (П. Куліш); *Всяк бриль лама перед старим* [владикою] (Граб.); // Догідливо себе поводити з ким-небудь, принижувати власну гідність. *А бакалярів розігнали За те, що шапки не ламали У Острій брамі* (Шевч.); *З роду в рід передавався Ганджам отой бунтарський дух, вигрітий на Запорізькій Січі. Жоден із них не ламав шапки перед паном* (Дім.); *Не любив* [кріпак] *коритися, не ламав шапки перед панами Не раз погрожував йому барин, що накаже відшмагати* (Літ. Укр.); [С о к і л:] *Діду Терешко, хіба ж так можна розмовляти?..* [Т е р е ш к о:] *Я ж дипломатично... Не буду ж я перед ним шапку м'яти* (Зар.).

2. Принижуючись, просити когось про що-небудь. *Перед ним ламай шапку так, що аж у крижах болить. Може, змилується Шемека, борг відстрочить* (Рибак).

ламáти / наламáти хребтá. Важко працювати, надриватися на роботі.— *Послала до нього* [куркуля] *сина. Ламав там хребта, аж поки почалась колективізація* (Гончар); — *Любить цивілізацію,— подумав Гуменний,— то хай же хоч раз наламає хребта заради неї* (Гончар). Синоніми: **гнýти горбá; лúти піт.**

ламáти / поламáти зýби *на кому — чому, об кого — що і без додатка.* Докладаючи великих зусиль для досягнення чого-небудь, не одержувати бажаного результату; зазнавати невдачі, поразки. *Поки медицина ламає зуби на проблемі боротьби зі СНІДом, підступна хвороба прогресує.* **пополамáти собі зýби** (багато разів, тривалий час). [Сотник:] *Пішли на гвалт, та з'їли гарбуза. Об нас собі пополамали зуби!* (Стар.). Синонім: **ламáти карк** (у 2 знач.).

ламáти / поламáти [собі] язúк (язикá). 1. З трудом вимовляти незрозумілі або нерозбірливо написані слова, фрази. *Тямлю, як я* [І. Франко] *не раз цілими вечорами ломав* [ламав] *собі язик, вивчуючи ті фрази* (Фр.); *Невже не можна краще писати?.. поки вимовиш — то й язика поламаєш!* (Мирний); // *у чому, рідко.* Говорити що-небудь небажане, неприємне, брехати і т. ін. *Не хотілось у брехні язика поламать* (Укр.. присл..).

2. Навмисне неправильно вимовляти слова. *Часом юнаки і юнки штучно ламають язика і вигадливо, але недоречно починають гаркавити* (Ковінька).

3. *чим і без додатка, іpoн.* Вивчати іноземну мову; говорити на іноземній мові. *Нащо б здавалося тріпати мозок, ламати язик такою маловідомою в світі мовою? А ось бач* (Ле).

ламáти (порýшувати) / зламáти (поламáти, порýшити, *рідко* **зломúти) [своє́] слóво.** Відмовлятися від раніше сказаного; відступатися від обіцяного, задуманого. *Сахно не хотіла ні порушувати свого слова, ні рискувати своєю персоною* (Смолич); — *Царю Латине неправдивий! Ти слово царськеє зламав* (Котл.); — *Кажуть, що вже пообіцяв він видати свою дочку Інгігерду за норвезького короля Олафа Товстого. Але хай поламає своє слово, раз до нього засилає послів руський князь* (Загреб.); *Вона, Івга, мусить порушити слово, яке дала подрузі. Вона це повинна зробити, щоб урятувати Яринку від необачних кроків* (Донч.); *Управляючий совіт* [керуюча рада] *«Народного дома».. бачачи, що характер нової трупи буде чисто народний, зломив своє слово і відмовив Молицькому всякої помочі* (Фр.); // Зраджувати. *«Ой місяць-князю! — озвалась дівчина.— Я тебе за свідка призиваю. Як слово зламає, нехай покарає Його твоя сила святая!»* (П. Куліш). Антоніми: **додéржувати слóва; держáти слóво** (в 1 знач.).

ламáти (пролáмувати, розбивáти) / зламáти (проламáти, розбúти) лід (крúгу). 1. *перев. з сл.* перший. Досягати успіху, успішного початку в чому-небудь. [Омелян:] *Тут би я, проламавши перший лід, здобувши собі довір'я людей, міг би був зробити чимало доброго* (Фр.).

2. Долаючи грізні перепони, значні труднощі, робити вирішальні зміни в чому-небудь. *Лід треба ламати. Треба Гната прикрутити так, щоб він визнав свої помилки і припинив чинити неподобства! Хлопець він, здається, непоганий* (Тют.); *Щоб великі труднощі, то й ні. Просто непорозуміння з комунальним господарством міста. Доведеться ще ламати кригу* (Ле).

3. *перев. чого.* Боротися проти чого-небудь небажаного, неприємного в людських стосунках. *Разом з усіма миролюбними людьми народи обох країн* [СРСР і Франції] *будуть.. розбивати лід недовір'я і скептицизму, наполегливо йти вперед до загального миру й дружби між народами* (Літ. Укр.).

ламáти пýта. Звільнятися від того, що обмежує, сковує кого-, що-небудь. *Земле, моя всеплодющая мати,.. Силу рукам дай, щоб пута ламати. Ясність думкам — в серце кривди влучать* (Фр.); *Якби знав я чари, що спиняють хмари, Що два серця можуть ізвести до пари, Що ламають пута, де душа закута* (Фр.). Пор.: **рвáти кайдáни** (в 2 знач.).

ламáти рáмки *чого.* Виходити за межі чого-небудь; розповсюджуватися, набувати поширення. *Сувенір усе більше ламає рамки родинного, особистого побутування.*

ламáти рéбра *див.* поламати.

ламáти спиcú (*заст.* **кóп'я**). 1. *за що, навколо чого і без додатка.* Гаряче сперечатися за що-небудь, відстоювати щось. *Сагайдак пішов подивитись на колоди. Може, вони й не варті того, щоб за них ламати списи* (Добр.); *Почали виступати по одному. Головним чином ламали списи навколо конкретних кандидатур* (Мик.); *Він, Горецький, викладе свою думку і стане осторонь — нехай без нього ламають списи* (М. Ю. Тарн.); *Я взагалі не знаю, чого вони так уже ламають коп'я за ту мову, так, наче се саме найстрашніше питання у нас* (Л. Укр.). **багáто спиcíв поламáти.** *Ми обоє могли бути об'єктивними... Тоді питання це — режисер і автор — стояло дуже гостро. Багато списів поламали прихильники однієї і другої групи* (Ю. Янов.). **преломúти копіє́**, *уроч., заст. Тим-то я і з паном професором.. преломила копіє за українську молодь, що справді не така вже нікчемна, як він гадає* (Л. Укр.); // *над чим.* Пристрасно обговорювати що-небудь, шукати найбільш правильного розв'язання якоїсь справи. *І доки на педагогічних радах в дискусіях ламають*

списи над тим, який шлях доцільніший: через працю — до знань чи через знання — до праці? — Кульбака з молотком, в зіркій зосередженості стоїть на потоці і пильнує пролітаючу мить, і дає по півтори, а то й по дві норми щодня (Гончар). **лама́ються списи́**. *Навколо вирують пристрасті, ламаються списи в щоденних баталіях, що їх ведуть будівничі з браконьєрами* (Гончар).

2. *заст.* Змагатися у боротьбі з ворогами. **полама́ти спи́са.** *Хочу, каже* [Ігор], *з вами, хоробрі русини, Поламати списа край Половецького поля* (Мирний); *Ігор жадає Дону, ліпше йому загинути, ніж повернути коней, не поламавши списа у битві з половцями!..* (Шевчук).

лама́ти ціну́. 1. *за що.* Оцінювати що-небудь дуже дорого, просити за щось набагато більше, ніж його вартість. *Зараз він.. скаже, що я шкуродер, бо ламаю таку безбожну ціну за пустякову роботу* (Чаб.). Пор.: **загина́ти ціну́; зала́мувати ціну́.**

2. *рідко.* Оцінювати, продавати що-небудь дешевше, ніж інші. *Доводилося вдвоє ламати ціну, бо товару ніхто не брав.*

на пні лама́ти *кого, що.* Докорінно змінювати кого-, що-небудь. *Докіль життя тяжким нас давить валом, На пні ламає силою страшною... Ох, загніздись на дні душі моєї. Важкая думо!* (Фр.).

не лама́ти / не злама́ти (не перелама́ти, *рідко* **не зломи́ти) сло́ва**. 1. Дотримуватися раніше сказаного, виконувати обіцяне. [Ксеня *(до Гната)*:] *А ти, парубче, чого став? Не бійся нічого! Любися з нею, а слова не ламай* (Фр.); *— Я для чогось побився об заклад з парубками, що притягну з лісу деревину. Воно, звісно, дурне діло заклад, але ж не ламати слова* (Стельмах); [Панас:] *Добродію, що хочете кажіть, а я вже поблагословив, то слова не переламаю, бо то гріх!* (Кроп.). **сло́ва свого́ не злама́ти**. *Годі вагатися. Все буде так, як сказано Це трохи дорога розвага, але він порядна людина і слова свого не зламає* (Собко); // *кому.* Бути вірним комусь, не зраджувати. *— Тримайся мене, Анно, як я піду! — промовив поважно* [Михайло]*.— А я тобі також слова не зломлю! Скоро поверну, зробимо весілля!* (Коб.). **ніколи не лама́ти / не злама́ти [свого́] сло́ва**.*— Як так можна? Ми присягу склали у Переяславі на вічне підданство. Хто її зламає, той крутій і здрайця. Ми свого слова не ламаємо ніколи. .* (Рибак); *Чесна людина він. Слово дав — ніколи не зламає* (Хижняк). Пор.: **доде́ржувати сло́ва; держа́ти сло́во** (в 1 знач.).

2. *чийого, рідко.* Виконувати чиєсь розпорядження, чийсь наказ.*— Він як ішов на війну, то приказував тут жити І я, матінко, його слова ламати не буду* (Тют.).

ЛАМАТИСЯ: лама́тися як (мов, ніби *і т. ін.*) **греча́ний бу́блик.** Неспішно реагувати на чиєсь прохання, чиюсь пропозицію і т. ін.; навмисне вагатися, упиратися, зволікати.*— Ти не чуєш, що тебе старші питають?..— Чую, Левку, не оглухла,— з серцем напівобернулась до нього,..— То чого тоді ламаєшся мов гречаний бублик? — ще більше похмурнів Левко.— Ціни собі не можеш скласти?* (Стельмах).

ЛАМАЮТЬСЯ: зу́би лама́ються *див.* зуби.

ЛАМПОЧКИ: до ла́мпочки *кому і без додатка, фам.* Комусь байдуже до кого-, чого-небудь; непотрібне щось.*— Був ти чмуром і залишився чмуром! Навіть ще більше зсередини обріс щетиною.— Марко гнівно махнув кулаком, а Шавула одразу обізвався: То й що з того? Всі твої лекції до лампочки мені. Ще щось скажеш?* (Стельмах); *Ігор штовхнув Махова ліктем і сказав: — Слухай, кінчай цю волинку. До лампочки тепер. Ходімо поснідаємо* (Щербак).

ЛАНКА: сполу́чна (зв'язуюча, жива́ *і т. ін.*) **ла́нка**. Те, що об'єднує, з'єднує кого-, що-небудь з кимсь — чимсь. *В усіх цих сценах* [опери «Украдене щастя»] *важливою зв'язуючою ланкою між героями п'єси та їх односельчанами є гуцульський характер інтонацій (гуцульська гама).. та інші ознаки прикарпатської музики* (Рад. Укр.); *Одне слово, в християнськім віровченні Ісус відвів Іоанну роль сполучної ланки між Ветхим завітом та новим царством, що гряде* (Наука ..).

ЛАНТУХ: ла́нтух (міш́ок) з кістка́ми (з маслака́ми), *ірон.* Дуже худа, виснажена людина; худий. *Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого, вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якому ледве тліла іскра життя* (Перв.). Синоніми: **кістки́ та шкіра; одні́ мо́щі; ходя́чий мертве́ць** (у 1 знач.).

ла́нтух (міш́ок) з поло́вою, *ірон.* 1. Огрядна, неповоротка і т. ін. людина. *Той лантух з половою в окулярах займав півкабіни ліфта.*

2. Нерозумна, нерозсудлива, слабовольна і т. ін. людина. [Катерина *(до Галі)*:] *Виходить, батько твій без твоєї згоди* [видає тебе заміж]?.. *Що він собі думає, лантух з половою, що це йому старий режим?!* (Корн.); [Катерина *(до Олексія)*:] *А, та що тобі говорити, коли ти сам мішок з половою, макітра кучерява* (Корн.) Синонім: **тютя з полив'яним но́сом.**

ЛАНТУХА: як із ла́нтуха *див.* мішка.

ЛАНЦЮГ: ланцю́г (ланцюги́, пу́та) Гімене́я, *книжн., жарт.* Подружні стосунки; шлюб. *Подибували тут і ті диваки, котрі зопалу, здуру порвали ланцюг Гіменея, покинули дружин своїх* (Рудь); *Зазирав* [Йон] *у чорні очі присадкуватій Домніці та носив на пальці мідяну каблучку від неї — це перше з пут.. Гіменея* (Коцюб.).

ЛАНЦЮГА: як з ланцюга́ зірва́вся *див.* зірвався; **як соба́ка, спу́щений з ~** *див.* собака.

ЛАНЦЮГИ: ланцюги́ Гімене́я *див.* ланцюг; **рва́ти** ~ *див.* рвати.

ЛАНЦЮГУ: держа́ти на ланцюгу́ *див* держати; **кільце́ в** ~ *див.* кільце.

ЛАП: ви́рватися з лап *див.* вирватися, **до** ~ *див.* лапи; **прибира́ти до** ~ *див.* прибирати.

ЛАПАХ: у ла́пах (*діал.* **у ла́бах**) *чиїх, у кого, з дієсл.* У повній залежності від кого-небудь; під владою, під гнітом, під впливом і т. ін. когось. *Опинитися в лапах ворога.* П о р.: **під ла́пою; у лабе́тах** (у 2 знач.).

ЛАПИ: ку́рячі ла́пи, *жарт.* Некрасиво написані літери, поганий почерк. *Доктор зірвався з крісла, мов опечений, кинувши оком на грубі каракулі та курячі лапи, якими надряпане було його ім'я на конверті* (Фр.).

пійма́тися у ла́пи *див.* пійматися.

у ла́пи (до лап, *діал.* **у ла́би)** *чиї, кому, до кого, з дієсл.* В залежність до когось; під владу, під гніт, під вплив кого-небудь. *І впіймали* [Григорія], *бузувіри* [вороги революції]. *Сам попався в їх лапи* (Є. Кравч.); *Проданий і кинутий в 1939 р. потворному Гітлеру в лапи, він* [польський народ] *опинився на краю повної загибелі* (Козл.), *Але якщо Солод потрапив у лапи Колобродова, то Колобродов з часом опинився в пазурах Солода* (Руд.). П о р.: **у лабе́ти** (в 2 знач.).

ЛА́ПКАХ: скака́ти на за́дніх ла́пках *див.* скакати; **става́ти на двох** ~ *див.* ставати.

ЛАПКА́Х: у лапка́х. Не в прямому розумінні слова, а іронічно, з насмішкою (ужите, сказане щось).— *Ще й теорійку, в лапках, пустили: не за нас воно стало, не за нас і перестане* (Кучер)

ЛАПКИ: і ла́пки покла́сти *див.* покласти; **скла́сти** ~ *див.* скласти.

ЛАПОТЬ: як чо́рту ла́поть, *з сл.* п о т р і́ б н и й, т р е́ б а *і т. ін.* Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібний, треба). *Потрібне воно вам, як чорту лапоть.* С и н о н і м и: **як ли́сому гре́бінь; як за́йцеві бу́бон; як п'яте ко́лесо до во́за; як соба́ці п'ята ногá; як торі́шні бу́блики; як дірá в мо́сті.**

ЛАПОЮ: під ла́пою *кого, чиєю, у кого, з дієсл.* У залежності від кого-небудь; під владою, під гнітом, під впливом когось. П о р.: **у ла́пах; під руко́ю** (в 3 знач.); **у лабе́тах** (у 2 знач.).

як ку́рка ла́пою *див.* курка; **як ~ по душі́ де́рнув** *див.* дернув; **як соро́ка ~ по тину́** *див.* сорока.

ЛАПТІ: обу́ти в ла́пті *див.* обути.

ЛАПТІВ: стопта́ти не одну́ па́ру ла́птів *див.* стоптати.

ЛАПУ: запуска́ти ла́пу *див.* запускати; **наклада́ти** ~ *див.* накладати.

у (на) ла́пу *кому, з сл.* д а́ т и, п о к л а́ с т и *і т. ін, фам.* Плата за які-небудь послуги або винагорода за щось; хабар. *Спершу — дай йому на лапу... Не даси, то походи* (С. Ол.).

ЛА́СИЙ: ла́сий на чужі́ ковба́си. Охочий поживитися за чий-небудь рахунок; жадібний. *Ледар був, як кажуть, дуже ласий на чужі ковбаси.*

ла́сий шмато́к *див.* шматок.

ЛАСИМ: ла́сим о́ком *див.* оком.

ЛАСКА: будь ла́ска. 1. Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін.— *Скажіть, будь ласка, де знаходиться воєнком? — зупинив її Підіпригора* (Стельмах), *Вона дістала пару польових погонів і зупинилась.— Пристебни, будь ласка* (Гончар); — *Купуйте квіти! Ну, купіть, будь ласка! — І вже букетик у моїх руках* (Дмит.), *Левицький потиснув руку вродливому молодому моряку з засмаглим обличчям: — Дуже, дуже приємно! Сідайте, будь ласка* (Тулуб); — *Ластівка своїх малят годує, вона їх береже, доглядає, поки крила їм відростуть, а коли крила є, тоді, будь ласка: дарую вам небо, дарую вам простір, живіть, літайте на рівних зі мною правах!* (Гончар); — *Якщо ви хочете йти зі мною,— будь ласка* (Тют.). С и н о н і м: **будь ласка́вий.**

2. Усталена форма вираження згоди, чемної відповіді на слова вдячності і т. ін. *(До Карташова) Киньмо цю розмову.* [К а р т а ш о в:] *Будь ласка* (Довж.); — *Ви не ображайтесь, Панасе Івановичу! Трусити, так усіх трусити, підряд.— О, будь ласка!* (Головко); — *Дуже вдячна вам — Будь ласка.*

ЛАСКА: коли́ [б] ва́ша (твоя́) ла́ска (_рідко_ **ми́лість)**. Уживається для вираження чемного прохання, пропозиції, згоди на що-небудь і т ін, якщо є бажання. *Розкажіть мені ще, коли ласка! — просить* [Софі] *знов* (Вовчок), — *Ви любите українські пісні? Я їх багатенько вмію співати,— сказала Маруся.— Люблю. Коли ваша ласка, то заспівайте,— обізвався Ломицький* (Н.-Лев), *Ой голубе мій сизий!.. Я для тебе, як обламана калина, розкидана по стежці. Коли твоя ласка, ти нагнешся, піднімеш пучок і милуватимешся* (Н.-Лев.), — *Якщо так, то, коли ваша ласка, відпустіть тютюну на цигарочку. Цілу ніч біля товаряки кручусь не куривши* (Тют.); — *Ти мені, голубе, коли вже твоя ласка, що я тебе попрошу. Не сердитимешся? — Кажіть! — сказав генерал Рябошапка.— Купи мені золоті сережки,— сказала Антоніна* (Довж); [В а с и л ь:] *Правду, панотче, святу правду ви говорите. Коли б ваша милость* [милість], *щоб мене нагradили* [нагородили] *Марусею, я б усе те сполнив* [зробив], *що ви тепер розказуєте* (Кв.-Осн.). **мо́же, ва́ша ла́ска.** [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] *Панове, може, ваша ласка закусити Любочко, проси!* (Л. Укр.). П о р.: **з своє́ї ла́ски.**

що [ва́ша (твоя́)] ла́ска (_заст._ **ми́лість).** 1. Що можна, що-небудь.— *Подайте, ясновельможний князю, що ваша ласка, бідному каліці за спасення своєї душі, за рай пресвітлий...— тяг далі Криво-*

ніс старечим дрижачим голосом (Н.-Лев.); [Жебраки і інші:] *Подайте, що милость* [милість] *ваша! — Каліки ми, нещасні* (Мам.).

2. *тільки* **що ва́ша (твоя́) ла́ска.** Все, що завгодно, що хочеться.— *Вибирайте, що ваша ласка.*

ЛАСКАВИЙ: будь ласка́вий (ласка́в). Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін. *Він до друга Рогози: — Будь ласкавий, підвези!* (С. Ол.); *Ой ти, милий, чорнобривий, та будь же ти ласкав: Та не стреляй* [стріляй] *моїх утят, як полетять на став* (Чуб.); *— Скажіть Василині, будьте ласкаві, нехай вона вертається додому* (Н.-Лев.).— *Заходьте, будьте ласкаві.* Синонім: **будь ла́ска** (в 1 знач.).

ласка́вий хліб *див.* хліб.

ЛАСКАВО: ласка́во про́симо *див.* просимо.

ЛАСКАТИ: ласка́ти о́ко (о́чі, зір) *кому і без додатка.* Викликати почуття радості, задоволення, захоплення і т. ін. *І на родючій рідній ниві, Що ланковій ласкає зір, Воно* [привітне слово] *в пшениці злотогривій Заходить на колгоспний двір* (Мал.); *Хай не гримів ще перший грім, Зір не ласкає рута-м'ята,— Весна в поході трудовім* (Гірник); // *чим.* Привертати увагу своїм виглядом, приваблювати чимсь. *З кожним новим кварталом вулиця вужчала, будинки присідали нижче, вигляд їх уже не ласкав ока своїми величезними шибками, як у центрі* (Панч). Пор.: **милува́ти о́ко**. Синоніми: **вбира́ти о́чі; мани́ти о́чі** (в 1 знач.).

ласка́ти очи́ма (по́глядом) *кого, що.* Приязно, з ніжністю, з любов'ю дивитися на кого-, що-небудь. *І молотки, і компресори, і машини, і алмазні,— все самі зробимо,— кидав він* [Тучинський], *ласкаючи поглядом кожного рудокопа* (Досв.). Пор.: **обійма́ти о́ком** (у 1 знач.).

ЛАСКИ: з бо́жої ла́ски, *ірон.* Не маючи юридичних підстав для чого-небудь; невідомо як, незрозуміло чому.— *Князь і каже Тарабанші ніби так, шутейно* [жартівливо]: *«Та,— каже,— які оці степові поміщики — знаю я їх. У них ні в кого й документів нема. Вони так собі, з божої ласки, володіють земелькою»* (Хотк.); *Поперед од усіх вистрибом ударив, мабуть, чи не найсмиренніший, мабуть, чи не найсвятіший, з ласки божої, патріарх, раб божий Тихон* (Вишня).

з ла́ски. 1. Користуючись чиєю-небудь прихильністю. *Я згадала, що я сиротую, що.. живу у чужій сім'ї з ласки* (Вовчок).

2. Виявляючи, засвідчуючи кому-небудь приязнь, якісь послуги і т. ін. *Зоня-таки не забуває ніколи, що вона «велика», і тільки «з ласки» товаришує з «малою» Юзею* (Л. Укр) Синонім: **з ми́лості** (в 1 знач.).

3. *чиєї, кого.* За допомогою кого-небудь, завдяки кому-небудь. *Нагодовані й напоєні з ласки й кишені багатого канцлера, двірські шляхтичі й військові гомоніли, галасували, бряжчали шаблями в будень, неначе на якомусь бенкеті* (Н.-Лев.); *Учора діло пішло було на лад, да й розв'язалось із твоєї ласки* (П. Куліш).

з своє́ї (ва́шої, твоє́ї) ла́ски. Уживається для вираження чемного прохання, пропозиції, згоди на що-небудь і т. ін.; якщо є бажання.— *Посидьте тут, з ласки своєї, хвилинку, я зараз вийду до вас...* (Коцюб.); [Острожин:] *Заграйте щонебудь, з ласки вашої. Ви певно граєте новітніх композиторів?* [Любов:] *Ні!* (Л. Укр.). Пор.: **коли́ ва́ша ла́ска.**

ЛАСКОЮ: не оста́вити ла́скою *див.* оставити; **обхо́дити ~** *див.* обходити.

ЛАСКУ: вдій ла́ску *див.* вдій; **переміни́ти гнів на ~** *див.* переміняти; **спаси́бі за ~** *див.* спасибі.

ЛАСТІВКА: пе́рша ла́стівка. Початковий у появі кого-, чого-небудь.— *Так от вже створено з південних і далекосхідного тайгового північний виноград. От, погляньте: перша ластівка. І, добувши з кишені виноградне гроно, Мічурін простяг його старому Єгору Жукову* (Довж.); *— Ну, Федю, вітаю! Перша ластівка і така прекрасна! — захоплено вигукнув Ляшенко, дивлячись на відбиток відтиснутої на ротаторі листівки, яку він тримав у витягнутій руці* (Головч. і Мус.); *Першими ластівками стануть збірники болгарських та французьких народних казок, за ними вийдуть польські та англійські* (Літ. Укр.); *Одною з перших ластівок української прози про людей комуністичної праці став роман «Серце мого друга» Д. Бедзика* (Рад. літ-во).

ЛАСТІВ'ЯТ: па́сти ластів'я́т *див.* пасти.

ЛАСЦІ: лиша́тися иа ла́сці *див.* лишатися.

ЛАТА: ла́та на ла́ті *див.* латка.

ЛАТАТИ: лата́ти бо́ки *див.* полатати.

лата́ти (зала́тувати) / залата́ти (полата́ти) дірки́ (ді́ри). Частково задовольняти потреби в чомусь вкрай необхідному; відшкодовувати щонебудь. *Отоді Тодоська почне латати дірки: де який ярмарок, базар, яка оказія — там вже й єсть її, тільки стережи краму* (Дн. Чайка); *Коли то він* [Степан] *уже позбудеться цих боргів, щоб міг працювати на себе, не на те, щоб латати дірки!..* (Круш.); *Гітлерівці змушені все частіше залатувати дірки на східному фронті, перекидаючи дивізії з Франції, Голландії, Бельгії* (Цюпа); *— Хіба ти забула, що я своїми крейцарами полатав твої діри?* (Фр.). **залата́ти ді́рку (дірý).**— *Хіба я не знаю, що й ви бідуєте.. Що з того, що ви заробляєте, коли тими грішми не знати, яку дірку залатати* (Коцюб.); *Завдаток же взяв у економії? Кому його до копієчки приніс? — Яку тільки дірку ним залатати? — зітхає Василина* (Стельмах); *Гроші — невеликі, правда, але все-таки можна залатати ними хоч одну діру в господарській потребі...* (Коцюб.). **лата́ння (зала́тування) дір**

(дірóк). *В його голові дозріла геніальна думка: .. повернути готові гроші хлопської каси на латання дір вічно голодної «великої власності», в першій лінії своєї власної* (Фр.); *Чому в наших фільмах і досі дикторський текст існує для залатування дірок? Чому дикторський текст у нас відіграє таку плачевно-жалюгідну роль?* (Довж.).

латáти рéбра *див.* полатати.

ЛАТАХ: у лáтах *див.* латках.

ЛАТІ: лáта на лáті *див.* латка.

ЛАТКА: лáтка на лáтці (*рідше* **лáта на лáті**). 1. Дуже старий, зношений, позашиваний у багатьох місцях (перев. про одяг). *Цар як подивився, що в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, то аж за голову взявся* (Укр. дит. фольк.); *Одежа — латка на латці в кожного, чоботи — носки так і позадиралися* (Тесл.); *Цей невеличкий сухенький дідок у свитці — латка на латці, з такою ж латаною торбою за спиною і з довгою чабанською гирлигою, яку він і за столом не пускав з рук,— був жвавий і непосидючий* (Баш); *Сорочки на блідих дітях та на Грицькові були чорні, повмазувані, а Грицькова жилетка — лата на латі* (Гр.); // Одягнений у зношений, позашиваний одяг; обірваний. *От ми колись... Простували до школи босоніж (зашкарублі, латка на латці..).* (Літ. Укр.). П о р.: **у латкáх** (у 1 знач.).

2. Дуже бідний хто-небудь. *Іде смутний* [козак], *невеселий, Ледве несуть ноги. Може, дівчина не любить За те, що убогий? І дівчина його любить, Хоч лата на латі* (Шевч.).

ЛАТКАМИ: світúти латкáми *див.* світити.

ЛАТКАХ: у латкáх (у лáтах). 1. Зношений, заштопаний, полатаний (перев. про одяг). *Свитина вся була в латках* (Котл.). П о р.: **лáтка на лáтці** (в 1 знач.).

2. *перен.* Щось неміцне, нетривке, ненадійне і т. ін. *І кріпацька старшина пішла на всі боки судити безглузде мужицтво, що як зарубало собі на носі волю, то будь вона і голодна, і холодна, і вся в латах чи дрантях, аби таки воля* (Мирний).

ЛАТКУ: на лáтку не годúться *див.* годиться; **пристáвити** ~ *див.* приставити; **пришивáти** ~ *див.* пришивати.

ЛАТЦІ: лáтка на лáтці *див.* латка.

ЛЕБЕДИНА: лебедúна пíсня *див.* пісня.

ЛЕБЕДИНИЙ: лебедúний спів *див.* пісня.

ЛЕГЕНДА: живá легéнда. Людина, яка зробила щось надзвичайне; героїчний вчинок, подвиг, пов'язаний із смертельною небезпекою, і т. ін. *І слово, і діло героїв — нетлінні — легендою стали живою* (Уп.).

ЛЕГЕНЬКО: хай легéнько гикнéться *див.* гикнеться.

ЛЕГІОН: їм ім'я— легіóн *див.* ім'я.

ЛЕГКА: легкá рукá *див.* рука.

ЛЕГКИЙ: легкúй на грóші. 1. Той, кому гроші дістаються без затрати великих зусиль.— *Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені на гроші легкі, інші — на мозолі* (Довж.).

2. Недорогий, зовсім дешевий. *Сірий хліб, твердила мати, корисний для здоров'я та й на гроші легкий* (Рудь).

легкúй на нóги. Який може швидко й багато ходити без втоми, швидко добиратися до чого-небудь; проворний. *Легкий на ноги рисак.*

легкúй на рýку. Той, хто досягає успіху в будь-якому починанні, в усякій справі; якому щастить; везучий.— *Невезучий я... Програвся.. Один ти оце, мабуть, щасливий об'явився на всю Каховку... Двічі підряд..— Я на руку легкий,— упевнено пояснив Данько* (Гончар); *Веселий на вдачу, легкий на руку, рівно став перед командиром, поблискуючи розумними сірими очима* (Стельмах); — *Ілько легкий на руку.— Правильно, Ілько поміг,— підхопив Петро.— Він взагалі парубок справний* (Хор.). П о р.: **легкá рукá** (в 1 знач.).

легкúй на слóво, *жарт.* Який любить багато говорити; говіркий, дотепний. *Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехонути їм з свого вояцького ж минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне* (Гончар).

легкúй на спóмин (на спóмині). Який з'являється або дає звістку про себе тоді, коли його згадують.— *Осюди б Дмитра Косарика: ..Я ще не закінчив думки, як нас обігнала машина. З вікна спочатку висунулася рука, а потім і стрижена голова.— Здрастуйте, товариші! — Косарик! Слово честі, Косарик! — От уже дійсно легкий на спомин!* (Панч); *Виття повторилось.— Ти диви,— пробурмотів дід Жарноклюв,— про вовка промовка, а вовк легкий на спомині...* (Збан.).

легкúй хліб *див.* хліб; **не ~ на рýку** *див.* важкий; **перехóдити на ~ хліб** *див.* переходити.

ЛЕГКИМ: з легкúм сéрцем *див.* серцем.

ЛЕГКИМИ: з легкúми рукáми *див.* руками.

ЛЕГКО: лéгко лежúть *див.* лежить.

лéгко на душí (на сéрці) *кому, у кого і без додатка.* Приємно, спокійно, радісно комусь. *Навіть сонце світить так любо, немов приязно усміхається їй на вітання. У Софії так легко, так весело на душі...* (Л. Укр.); *Чого воно любо так стає на душі, легко на серці, як побачиш з-під снігу зелену травицю?* (Мирний); [Г а н н а А н д р і ї в н а:] *Ні, сину, мені легко на серці. Я спокійно відходжу в небуття, бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом* (Мокр.); *Маковейчикові радісно і легко на серці, бо сонця так багато, що небо аж побіліло від нього* (Гончар). **лéгше на душí (на сéрці).** *«От і вокзал! Там вона* [Маруся], *певно, мене жде!»* — *подумав Ломицький, і на його притомлені нерви неначе тхнув свіжий, холодненький вітерець. Йому стало легше на душі* (Н.-Лев.);

Йонові неначе камінь з грудей спав. Легше якось зробилось на серці (Коцюб.).

ле́гко сказа́ти *див.* сказати; **на па́льцях ~ перелічи́ти** *див.* перелічити; **підніма́ти що ~ лежи́ть** *див.* піднімати.

ЛЕГКОЇ: з легко́ї руки́ *див.* руки.

ЛЕГКОЮ: з легко́ю душе́ю *див.* серцем.

ЛЕГШЕ: ле́гше на го́лову *кому і без додатка.* Менше турбот, переживань і т. ін.; спокійніше. — *Нехай там казяться! Нехай трохи побрикаються, то на голову буде легше,— шепотіла Настуся* (Н.-Лев.).

ле́гше (ти́хше, обере́жно, обере́жніше *і т. ін.*) **на поворо́тах.** Уживається як застереження, погроза, попередження або побажання краще поводити себе, не говорити зайвого і т. ін.— *Мене, товаришу Мірошниченко, не цікавить, що буде говорити дрібнобуржуазна стихія. Не вона вершить долю майбутнього.— Може б, ви легше на поворотах, товаришу Кульчицький,— скипів Мірошниченко.— Ця дрібнобуржуазна стихія вас хлібом годує і кров'ю своє зерно захищає* (Стельмах); — *Ти гляди мені! Бо я теж гарячий... Та й на руку, бач, не легкий. Така професія — молотобоєць! Ти легше на поворотах!* (Головко); [Г р у ш к і н а:] *Тихше на поворотах* (Мик.); — *Може, ти й стрельнув тоді навмисне коло моєї хати, як вона* [зграя спекулянтів] *тікала?..— Ну-ну! Полегше на поворотах,— чмихнув Кукса* (Кучер).

ЛЕГШИЙ: сіда́ти на ле́гший хліб *див.* сідати.

ЛЕДАЧУ: ма́ти леда́чу па́м'ять *див.* мати [2].

ЛЕДАЩО: леда́що но́сить *кого, фам.* Уживається для вираження незадоволення тим, хто невчасно або довго ходить, їздить, перебуває де-небудь. [М а р' я н а:] *Де вас ледащо носить? Уже і гулять нема коли: скоро буде північ!* (Вас.). П о р.: **лихи́й но́сить; чорт но́сить; ли́хо но́сить; лиха́ годи́на но́сить.**

пусти́тися в леда́що *див.* пуститися.

хай (неха́й) леда́що *кому, чому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чого-небудь. *Нехай тобі ледащо!* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **хай йому́ грець; хай йому́ цур.**

ЛЕДВЕ: ле́две го́лову підво́дити *див.* підводити; **~ ди́хати** *див.* дихати; **~ доволокти́ но́ги** *див.* доволокти; **~ душа́ де́ржиться в ті́лі** *див.* душа; **~ живи́й** *див.* живий; **~ но́ги нести́** *див.* нести; **~ но́ги несу́ть** *див.* ноги; **~ перево́дити дух** *див.* переводити; **~ переставля́ти но́ги** *див.* переставляти; **~ переступа́ти нога́ми** *див.* переступати; **~ трима́тися; ~ трима́тися на ногах** *див.* триматися; **~ тягти́ но́ги** *див.* тягти.

ЛЕДЬ: ледь живи́й *див.* живий; **~ трима́тися на нога́х** *див.* триматися; **~ тягти́ но́ги** *див.* тягти.

ЛЕЖАНИЙ: ле́жаний хліб *див.* хліб.

ЛЕЖАТИ: дале́ко лежа́ти *від чого, жарт.* Бути несхожим на що-небудь.— *Ото придумали машину — ручну кукурудзосаджалку! — продовжувала молода сіяльниця.— Чи далеко вона від сапи лежала?* (Автом.). А н т о н і м: **неда́леко лежа́ти.**

лежа́ти в землі́ (в моги́лі). Бути похованим, покоїтися. *Перед її очима в круговороті виринали рідні обличчя, і поруч з живими воскресали й ті, що вже давно лежали в землі* (Стельмах); *Під Ленінградом, у могилі чесній Лежить мій друг, що вмер за Ленінград* (Рильський).

лежа́ти в неду́зі. Бути тяжкохворим; хворіти. — *Де ж то він, Голубчик мій? Серед чужих долин Лежить в недузі, може, плаче?* (Гл.); *Трістан у недузі лежить, ослаб мов дитина* (Л. Укр.).

лежа́ти в осно́ві *чого.* Бути вихідним положенням, джерелом, опорою і т. ін. чого-небудь. *В основі дружби народів.. лежить спільність їх життєвих інтересів* (Вісник АН).

лежа́ти в руї́нах. Бути зруйнованим, ущент розбитим (перев. про будівлі, населені пункти і т. ін.). *Січ лежить у руїнах, неначе давня Троя* (Н.-Лев.); *Він полишив у себе за плечима Європу, яка ще лежала в руїнах, мертва, знетямлена, розгублена* (Загреб.).

лежа́ти ло́ском. 1. Зовсім не прибиратися, не збиратися і т. ін.; бути неприбраним, невпораним, невпорядкованим. [С т е п а н:] *У Трохима лежить все лоском у полі, так я оце йду прохати допомоги у добрих хазяїнів* (Кроп.).

2. Нічого не робити, відпочивати, байдикувати якийсь час. [Х і в р я:] *Всі лоском лежали аж до другого півдня* (Кв.-Осн.).

лежа́ти на душі́ (на се́рці). 1. *у кого і без додатка.* Бути предметом тяжких роздумів, переживань і т. ін.; турбувати, гнітити когось. — *Я знаю, що в сього* [цього] *Кирила Тура щось на души важке лежить. Удає він із себе паливоду, а постерігав не раз я, куди прямує сей* [цей] *юрода* (П. Куліш); *На серці ж у Надії лежала печаль. ..Через три роки після закінчення війни Юрій від одинокого пострілу недобитого фашиста назавжди залишився у чужій землі* (Чорн.). **важки́м ка́менем (тягаре́м) лежа́ти на се́рці.** *Першою найболючішою втратою для нього була смерть Юрія Брянського. Важким, фізично відчутним каменем вона тепер лежала на серці...* (Гончар); *Він умів не просто слухати, а викликати у свого співрозмовника бажання висловити все, що важким тягарем лежало на серці* (Тулуб).

2. *кому.* Подобатися, імпонувати. *Грабунок, як такий, ніколи не лежав йому* [Довбушу] *на серці, і тепер та обставина, що він виступав лише яко месник, .. се окрилювало* (Хотк.).

лежа́ти на ла́ві (на столі́). Померти, бути покійником. [С а в а:] *«Не дочекаєш ти того, ти проклятий! — пищала вона* [мати]*.— Скорше буду на лаві лежати! Ти заженеш мене в сиру землю! Ти, злодію, непотрібе!» та й з тим луснула мене в лице...* (Коб.); *Далі з'являвся голубий ряст,*

а прадід наказував зірвати його швиденько і топтати.., а хто не встигне — тому на той рік рясту не топтати, на лаві лежати (Ю. Янов.). **лежа́ти на ла́вці.** *І жив — не любила, і вмер — не тужила, і на лавці лежить — і не буду любить* (Укр.. присл..). П о р.: **лежа́ти на сме́ртному ло́жі** (в 2 знач.); **лягти́ вздовж ла́ви.**

лежа́ти на печі́ (на пери́нах), *ірон.* Нічого не робити, ледарювати; не перетруджуватися.— *Хіба б і ми не лежали на перинах так само, як вони, коли б у нас такі достатки?..* (Мирний). С и н о н і м: **лі́гма лежа́ти.**

ЛЕЖАТИ: лежа́ти на пле́ча́х *чиїх, кого.* 1. Бути відповідальним за кого-, що-небудь (про людину, колектив і т. ін.). *На його* [Кузьміна] *плечах лежало забезпечення безквартирних житлом* (Збан.).

2. Бути предметом чиїх-небудь турбот, піклувань і т. ін. *У лікпома бракувало слів. Він почав молоти щось про тягар відповідальності, який лежить на його плечах,— тягар головного «лікаря» санлітучки* (Ю. Янов.).

лежа́ти на пове́рхні. Бути легким, доступним для сприйняття, розуміння, пізнання. *Сприймання картин завдяки відсутності глибоких і тонких підтекстів та багатоплановості вичерпується незвичайно швидко, як і все, що лежить на поверхні* (Довж.).

лежа́ти на сме́ртному (сме́ртнім) ло́жі (одрі́), *уроч., книжн.* 1. Бути в тяжкому стані; помирати. [Й о г а н н а:] *Було б і гріх покинути його* [Мессію]! *То ж він мене зцілив, як я лежала на смертнім ложі!* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **стоя́ти одніє́ю ного́ю в моги́лі; лиша́ти світ** (у 2 знач.); **проща́тися з життя́м.**

2. Померти, бути мертвим. *На ложі смертному лежить Ілліч.. Легендами квітчає наш народ Його безсмертний, життєдайний образ* (Ю. Янов.). П о р.: **лежа́ти на ла́ві.**

лежа́ти на со́вісті (на сумлі́нні) *чиїй (чиєму), у кого і без додатка.* Спричиняти переживання; турбувати, непокоїти, пригнічувати когось. *Я занадто в лірику вдаюся і забуваю, що в мене на неї нема часу, що маса роботи лежить на совісті!* (Л. Укр.); *Чому не смієшся ніколи? Чи, може, лежить який гріх Великий на твоїм сумлінню* [сумлінні]..? (Фр.).

лежа́ти під спу́дом. Залишатися тривалий час без уваги; бути забутим. *Повісті* [Т. Г. Шевченка, написані російською мовою на засланні] *лежали під спудом аж до 1888 року і лише потім були надруковані* (Від давнини..); // Не використовуватися. *Довгий час лежали під спудом великі запаси руди поблизу села Хотінь* (Рад. Укр.).

лежа́ти під сукно́м. Залишатися без уваги, бути відкладеним, навмисно затриманим (перев. про те, що потребує термінового розгляду, використання і т. ін.). *Справа, що потребувала негайного вирішення, лежала під сукном.*

лежа́ти пласто́м. Тяжко хворіти, не підніматися через слабість; не рухатися. *Дід Омелько так заслаб від побоїв, що лежав пластом* (Тулуб); *Дивилась* [Настуня] *на Сеспеля і не впізнавала його. ..як то висушила людину хвороба, як знудила! Лежить хлопець пластом, тільки губами спраглими ворушить, тільки дише важко, поривно* (Збан.).

лежа́ти тру́пом. 1. Погано себе почувати; відпочивати після великої втоми, виснажливої роботи тощо. *Після сильного шторму всі трупом лежали.*

2. Тривалий час не використовуватися, бути розкиданим, ставати непридатним (про речі). *Серпи, коси, вози, збруя — все трупом лежить коло хат* (Вас.).

лі́гма (ле́жнем) лежа́ти. 1. Нічого не робити; ледарювати, байдикувати. *Од чого ж такі достатки за сотень водились? Од того, що не гуляли, день і ніч трудились То на полі, то в городі, лігма не лежали, Зароблене туго, цупко про запас держали* (Укр. поети-романтики..). С и н о н і м: **лежа́ти на печі́.**

2. Бути пасивним, не діяти, не включатися в активне життя. *Час такий, що нікому лежнем лежати не годиться!..* (Панч).

недале́ко лежа́ти *від чого, жарт.* Бути чимось схожим на щось інше, але поступатися своїми якостями, властивостями і т. ін. *Серп від коси недалеко лежав.* А н т о н і м: **дале́ко лежа́ти.**

ЛЕЖАЧИЙ: лежа́чий хліб *див.* *хліб.*

ЛЕЖАЧОГО: би́ти лежа́чого *див.* бити; **не бий** ~ *див.* бий.

ЛЕЖИТЬ: душа́ не лежи́ть *див.* душа.

ле́гко (пога́но) лежи́ть. Не дуже оберігається, не охороняється що-небудь; можна вкрасти. *Усе, каже* [мати], *крадь, де тільки легко лежить... А в пана — вишукай, а вкрадь!..* (Мирний); *Тітка ж Ялосовета ніколи не зазіхала і не посягала на те, що погано лежить* (Загреб.); *Він виканючував пісок, іноді просто прибирав, де погано лежало, а то й крав* (Загреб.).

підніма́ти що ле́гко лежи́ть *див.* піднімати; **робо́та** ~ *див.* робота; **се́рце ка́менем** ~ *див.* серце; **се́рце не** ~ *див.* душа; **хай земля́** ~ **пу́хом** *див.* земля.

ЛЕЖНЕМ: ле́жнем лежа́ти *див.* лежати.

ЛЕЗА: взя́ти на ле́за *див.* взяти.

ЛЕЗУ: ходи́ти по ле́зу ножа́ *див.* ходити.

ЛЕКЦІЇ: слу́хати ле́кції *див.* слухати; **чита́ти** ~ *див.* читати.

ЛЕЛЕ: ой (о, *рідко* **і) ле́ле (ле́ле-ле́ле)**. Уживається для вираження здивування, страху, жалю, захоплення і т. ін. *Макар Іванович.. зазирнув у передпокій.. і охолов. Ой, леле! Офіцер... Макарові Івановичу аж у очах потемніло* (Коцюб.); *Ой, леле, Христя вже пішла, а я ще сиджу* (Вас.);

І раптом він — о леле! — у стіні Побачив двері ще якісь чудні (Бажан); *Гульк, а там* [у газеті] *стаття на мою книжку. Читаю. І леле! Від збірки оповідань тільки мокре місце лишилося* (Літ. Укр.); *Ой леле-леле, чого тільки не чували ми тут* (Вишня). П о р.: **ле́ленько моя́**. С и н о н і м и: **ма́тінко моя́; Бо́же мій; чи ти ба!**

ЛЕЛЕНЬКО: ле́ленько моя́. Уживається для вираження здивування, страху, жалю, захоплення і т. ін. *Дивилась* [Настуня] *на Сеспеля і не впізнавала його. Леленько моя, як то висушила людину хвороба, як знудила!* (Збан.). П о р.: **ой ле́ле.** С и н о н і м и: **ма́тінко моя́; Бо́же мій; чи ти ба!**

ЛЕМЕНТ: ле́мент душі́ *див.* крик.

ЛЕМЕША: звести́ з лемеша́ на шва́йку *див.* звести; **зроби́ти з ~ шва́йку** *див.* зробити.

ЛЕПЕТ: дитя́чий ле́пет. Наївні, несерйозні, поверхові судження, міркування і т. ін. *Ще нерідко серйозні розмови перетворюються на дитячий лепет.*

ЛЕПЕТЛИВИЙ: лепетли́вий на язи́к. Той, хто багато говорить; занадто балакучий.— *Зануда на язик лепетливий, а ми люди убогі: боїмося поговору* (Н.-Лев.); // Той, хто може розголосити таємницю, переказує почуте іншим.— *А Палладій лепетливий на язик, скаже ще комусь, а хтось довідається* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **до́вгий язи́к** (у 1 знач.); **язи́к як помело́.**

ЛЕПТА: ле́пта вдови́ці. Порівняно невеликий, посильний вклад у що-небудь спільне. *Це б то, бачиш, лепта удовиці* (Номис); *Будь ти й мені за ознаку надії, Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших, Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити* (Сам.).

ЛЕПТУ: вно́сити ле́пту *див.* вносити.

ні на ле́пту. Навіть трохи, зовсім, нітрохи, ніяк. *Такий, що ні на лепту не поступиться.* П о р.: **ні на гріш.**

ЛЕТИ: лети́ ковбасо́ю, *фам.* Уживається для вираження наказу, прохання поспішати кудись; вперед, дуже швидко. [З а в і р ю х а:] *Однеси цього папірця до Федора Селюка. Знаєш? Голова комнезаму. Ну! Лети ковбасою!* [Н е з а м о ж н и к:] *Я вмить!* (Мам.). С и н о н і м: **одна́ нога́ тут, а дру́га там.**

ЛЕТИТЬ: аж піна з ро́та лети́ть *див.* піна; **аж пір'я ~** *див.* пір'я; **мило ~** *див.* мило; **чу́тно, як му́ха ~** *див.* чутно.

ЛЕТІТИ: летіти до чо́рта *див.* іти; **~ ду́мкою** *див.* линути; **~ з рук** *див.* валитися.

летіти (іти́) / полетіти (піти́) догори́ нога́ми (дном, дри́гом *і т. ін.*). Зазнавати краху, втрачати будь-яке значення, силу і т. ін.; рушитися.— *Просто — стихійне лихо! Коли б і зовсім всі наші наміри не полетіли догори дригом* (Головко); *Усе пішло догори дном* (Укр.. присл..); — *Перегуда не перечив людям.. А приїхав оцей заводський* [Заруба], *і все пішло догори дном* (Кучер). **полетіти догорі́ нога́ми під три чорті́.** [Р о м а н ю к:] *Така діалектика у нас вийшла, що усе моє правління полетіло догори ногами під три чорти* (Корн.). С и н о н і м и: **летіти к бісу; летіти в прірву; летіти шкере́бе́рть.**

летіти [камінням] у спи́ну *чию, кому, з сл.* с л о в а́, д о к о́ р и *і т. ін.* Звучати вслід кому-небудь, доноситися ззаду до когось.— *Хто б, Свириде Яковлевичу, не кинув грязюю, а слід залишається. А я не хочу, щоб в мою спину камінням летіли страшні слова...* (Стельмах).

летіти / полетіти вітром (як **вітер).** Дуже швидко йти, бігти, їхати (перев. нічого навкруги не помічаючи). [М и х а й л о:] *Куди ж ти, мов вітер? ..Іванко справді вітром летів в оселище* (Хижняк); *Я, як зачула, то й полетіла вітром, не тямлячись, тільки одна молитва у серці стояла — тебе застати, тебе рятувати* (Стар.). С и н о н і м и: **летіти стріло́ю; летіти сторч голово́ю** (в 1 знач.); **летіти гало́пом.**

летіти / полетіти в прірву. Зазнавати краху, терпіти невдачу; рушитися. [Т е р л е ц ь к и й:] *Ні, Ірино! Не можу я, щоб всі мої надії, Майбутнє наше.. Летіло в прірву* (Дмит.). С и н о н і м и: **летіти шкере́бе́рть; летіти догорі́ нога́ми; летіти к бісу.**

летіти / полетіти гало́пом, *жарт.* Дуже швидко йти, бігти, їхати. *От ви бачите, як пастухи галопом летять, аж вітер шумить* (Вишня). С и н о н і м и: **летіти вітром; летіти стріло́ю; летіти сторч голово́ю** (в 1 знач.).

летіти / полетіти к бісу (до дідька), *грубо.* Зазнавати краху; рушитися, щезати. *Я тільки жду програми галицької газети, щоб фінал до німецької статті написати на тему: ось зерно нової партії слов'янсько-європейської. Коли це бац! При помочі двох Ваших же делегатів летить к бісу прогресивна газета* (Драг.); *Одначе для Заболотного ці настанови мають силу лише до певних меж, досить створитись у дорозі гострій ситуації, як одразу всі вони летять до дідька* (Гончар). С и н о н і м и: **летіти догорі́ нога́ми; летіти в прірву; летіти шкере́бе́рть.**

летіти / полетіти (налетіти *і т. ін.*), **як му́хи на мед.** Охоче поспішати куди-небудь з намірами одержати задоволення, насолоду і т. ін. (про багатьох). *Летять, як мухи на мед* (Укр.. присл..); *Курити хочеться. Кращої принади не вигадаєш. Налетять, як мухи на мед* (Літ. Укр.).

летіти / полетіти сторч голово́ю (сторчака́), *ірон.* 1. *до кого — чого, куди.* Дуже швидко йти, їхати, бігти; поспішати кудись. *Всмак погомонівши з дядьком, сторч головою лечу до хатини.. і, розпашілий, зупиняюсь на порозі* (Стельмах); *Сторчака летів додому, швиргонув шаблю на долівку, пішов — зарився у сіно і заридав, як*

дитина (П. Куліш). **влітáти сторч головóю.** *Беру листа і вже сторч головою.. влітаю в хату* (Стельмах). Синоніми: **летіти вітром; летіти стрілóю; летіти галóпом.**

2. Падати.— *А це не твого розуму діло! Геть мені з очей, бо матимеш таку виправу, що через поріг сторчака летітимеш* (Стельмах).

летіти / полетіти стрілóю (як стрілá). Дуже швидко бігти, їхати (перев. прямо, нікуди не звертаючи). *Тоненьким голоском він понукає собаку, і той летить стрілою* (Гжицький); *Кінь летить стрілою з-за гори в село, за конем стіною куряву зняло* (Голов.); *Підняв подоли сюртука та чимдуж до порога,— собаки аж за п'яти хапають, а Кирило Іванович як стріла летить* (Мирний). Синоніми: **летіти вітром; летіти сторч головóю** (в 1 знач.); **летіти галóпом.**

летіти / полетіти шкерéбéрть. Зазнавати краху; рушитися, гинути, пропадати.— *Все це ти вимріяв собі по окопах, друже,— не вгамовувався Сагайда.— ..Три роки* [війни], *три таких роки! Все летіло шкереберть, все на очах мінялося, і тільки твоя любов ні?* (Гончар); *Думалось, ось вона прийшла пора, і раптом полетіло все шкереберть... Стоїть він* [Левко] *у дикому лісі, мов на похороні своїх сподівань і надій* (Цюпа); — *Тобі і везе сьогодні!.. Це ж твої плани полетять шкереберть? — Оксана дивилась допитливими очима на чоловіка* (Автом.). Пор.: **ітú шкерéбéрть** (у 2 знач.). Синоніми: **летіти к бісу; летіти догорú ногáми; летіти в прірву.**

летіти [як (мов, немóв *і т. ін.*)**] на крúлах.** Швидко, легко йти, бігти (перев. у стані збудження). *Пішли до Павла Піддубня. Не йшла Оленка — на крилах летіла* (П. Куліш); *Люда немов на крилах летіла по сходах, з силою штовхнула двері парадного і зупинилась на тротуарі* (Зар.); // *до кого, куди.* З радістю поспішати (перев. у стані очікування чогось приємного).— *Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а кореспонденти до нас як на крилах летять,— зрадів головний бухгалтер, подаючи широку долоню-лопату* (Больш.); *І Настя, вдячно глянувши на товариша, летіла до своєї крихітки як на крилах* (Літ. Укр.).

ЛÉТУ: з висотú пташúного лéту *див.* висоти.

ЛЕТЎ: ловúти на летý *див.* ловити.

на летý (на льотý). 1. Дуже швидко, відразу, тут же. *Лиш відійдеш від них* [легінів] — *гримне тобі услід вибух реготу. То, певно, вже щось підмітили в тобі і влучним, вразливим дотепом схарактеризували на лету, апробуючи голосним сміхом* (Хотк.). Синонім: **на ходý** (в 2 знач.).

2. Поспішаючи, мимоходом, побіжно. *Син.. щось на лету гукнув батькові, але за гулом, за тупотом Оленчук нічого не розібрав* (Гончар). Синонім: **на ходý** (в 1 знач.).

ЛЕТЮЧИЙ: летючий голлáндець *див.* голландець.

ЛЕТЯТЬ: аж іскри летять *див.* іскри; **іскри з очéй ~** *див.* іскри; **усі шúшкú ~** *див.* шишки.

ЛЕЩАТА: брати в лéщата *див.* брати; **попадáти в ~** *див.* попадати.

ЛИВЦЕМ: лúти ливцéм *див.* лити.

ЛИГИ: дáти лúгú *див.* дати.

і (та й) лúгú, *фам.* Хтось направився куди-небудь або залишив якесь місце; пішов, пішли. *Ломаку під руку та й лиги!* (Укр.. присл..). Синонім: **і хóду.**

ЛИГНУВ: як обýхом хто лигнýв по голові *див.* лигнули.

ЛИГНУЛИ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **обýхом лигнýли (лýснули, хто лигнýв, хто лýснув) по голові** *кого і без додатка.* Що-небудь дуже вразило когось; хтось приголомшений чим-небудь. *Чіпка, як почув про діло, мов хто його обухом лигнув по голові* (Мирний); — *Приїхав я вчора з поля, від тих кагатів, ні живий ні мертвий, а тут нове лихо. Наче хто обухом по голові луснув* (Кучер).

ЛИЗ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **лиз (лúзень, лизь) злизáв,** *жарт.* 1. *кого.* Хто-небудь швидко, непомітно, безслідно і т. ін. зник. *Почали у Вужачому пропадати вівці, телята, кози. Відіб'ється якесь од гурту, і як лиз його злизав* (Юхвід); *Своїм чортячим сміхом задзвенівши, знову раптом зник. Немовби й не було його тут. Як лизень злизав Козака* (Ільч.); *До Стьопки,— як його лизь злизав. Що вже було Петрові та Йванові, що випустили Стьопку* (Мирний). **лúзень лизнýв.**— *Добре вам говорити.. Поля сівозмін треба переплановувати? А землевпорядників лизень лизнув!* (Ю. Янов.). **лúзя злизáла.** — *Нема* [телиці], *лизя злизала* (Гуц.); // Хтось згинув, пропав, щез. **як лúзом злúже,** *безос.*— *З них аж пір'я полетить! Всю цю прокляту гітлерню як лизом злиже...* (Гончар).

2. *що.* Що-небудь безслідно зникло, перестало існувати, пройшло і т. ін. *За часів нашого дитинства не було навіть убогих руїн від того замку! Ні цурочки, ні цеглинки малої... Все мов лизень злизав* (Пчілка); [Лікар:] *Я зварю тобі такого декокту* [відвару з лікарських рослин], *доброго на смак: поп'єш його три дні і все мов лизень злиже, будеш ізнов здоровий як бик* (Боккаччо, перекл. Лукаша). **лúзень злизáв.** *Контрольно-слідову смугу давно лизень злизав. Вода згорнула м'яку землю, навезену сюди прикордонниками з долини, позаносила її в чорториї* (Загреб.).

Синоніми: **як хап ухопúв; як водá вмúла; як вітром здýло; як корóва язикóм злизáла; як вітер звіяв; як крізь зéмлю провалúвся.**

ЛИЗАТИ: лизáти п'яти *кому, зневажл.* 1. Підлещуватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність; підлабузнюватися. *Нестор Довговух, що його так немилосердно товк Геллерфорт, умів*

піддобритися до начальника гестапо, і після побоїв знов лизав йому п'яти, ніби нічого й не сталося (Хижняк). П о р.: **лиза́ти ру́ки** (в 2 знач.); **лиза́ти халя́ву.**

2. Служити комусь, працювати на чиюсь користь. *Галицькі бояри чужинцям п'яти лижуть, продають рідну землю, гендлюють нею* (Хижняк); *Є і такі, що впали ниць І лижуть п'яти ворогам... Та ми діждем своїх зірниць! Ти проженеш страшних убивць. І сонце знов засяє нам* (Гірник); // Вислужуватися перед кимсь. *Такий уже був ретельний, так п'яти лизав своїм хазяям* [німцям], *що його поставили старшим охоронником на переправі* (Хижняк).

лиза́ти ру́ки *кому і без додатка.* 1. *ірон.* Виявляти прихильність, велику увагу до кого-небудь. *Їй* [Христі] *було досадно. Бач, дома готовий руки лизати, а на вулиці стріне — одвертається* (Мирний); *— Ти он знайшов собі простушку та й лижеш їй руки... А це тобі не то що твоя,— зух дівка* [Галя]! (Мирний). **ла́пки полиза́ти.**— *З біса розумна ти, моя люба! — кепкує з неї Назар. — Коли б тепер ти вдруге мене полюбила, то б і лапки полизала єси!* (Вовчок). **лиза́ти по рука́х** *кого і без додатка. Все корилось перед ним, Шанувало, поважало, І лизало по руках* (Фр.). С и н о н і м: **носи́ти на рука́х** (у 1 знач.).

2. *зневажл.* Підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність. *Андрія душила злість. — Засіяла лани свої? Багато тобі наміряли? Де ж ті пани, що ти* [Маланка] *їм руки лизала?* (Коцюб.); [Г е р а с и м:] *Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить* (К.-Карий). П о р.: **лиза́ти п'яти** (в 1 знач.); **лиза́ти халя́ву.**

лиза́ти халя́ву (халя́ви, чо́боти, череви́ки *і т. ін.) у кого, кому, зневажл.* Підлабузнюватися до кого-небудь; догоджати комусь, принижуючи власну гідність. *Стояли ліктори, а цар.. Самодержавний государ! Лизав у ліктора халяву, Щоб той йому на те, на се... Хоч півдинарія позичив* (Шевч.); *— Це я тобі — паскуда? — закусив нижню губу, рвонув угору арапник, але.. опустив його на гриву коня, загигикав: — Ще будеш мені в ноги падати, будеш чоботи лизати* (Стельмах); *— Ех... Таких, як він* [Василь Васильович], *дуже й дуже мало на світі. Ти сьогодні побачила. Вечірко черевики йому лизав. За ним хтось стоїть. Хтось підкопується під Василя Васильовича* (Мушк.). П о р.: **лиза́ти п'яти** (в 1 знач.); **лиза́ти ру́ки** (в 2 знач.); **облі́зувати передки́.**

лиза́ти [язико́м] два бо́ки, *ірон., зневажл.* Служити одночасно двом протилежним сторонам, групам, ворогуючим особам і т. ін.; підтримувати протилежні погляди.— *А-а,— ревів на нього Інокентій.— Смиренний. Язиком два боки лижеш? І ти пощезнеш! Пощезнеш! Вони за пшеницею сюди прийшли, а не за соломою* (Тют.). С и н о н і м: **сиді́ти на двох сті́льця́х.**

ЛИЗЕНЬ: нехай (хай) ли́зень злиже *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, недоброго побажання комусь. *Нехай тебе лизень злиже!* (Номис). С и н о н і м и: **щоб сказився; щоб чорт побра́в; бода́й лихи́й узя́в.**

як ли́зень злиза́в *див.* лиз.

ЛИЗНЕ: і чорт лизне́ *див.* чорт.

ЛИЗНУТИ: лизну́ти скляно́го бо́га, *ірон., заст.* Випити спиртного, напитися, бути п'яним.— *А що, лизнула скляного бога? — питався він* [Колісник], *нахиляючись над її лице, заглядаючи у закриті очі.— Дурочка!* (Мирний).

ЛИЗЬ: як лизь злиза́в *див.* лиз.

ЛИЙ: хоч на соба́ку (на хвіст соба́ці) лий (ви́лий), *вульг.* Дуже несмачний (про рідкі страви і напої).— *Та який це борщ із грибами до кольки! Це,— каже,— не борщ, а кисла юшка, хоч на хвіст лий собаці!* (Козл.); *Узвар такий, що хоч на собаку вилий.* С и н о н і м и: **хоч го́лову мий; хоч ви́дивись** (у 2 знач.).

ЛИК: лик не в'яже *див.* в'яже.

ЛИКА: ли́ка не в'я́же *див.* в'яже, **наде́рти ~** *див.* дерти; **не з ~ ши́тий** *див.* шитий.

ЛИКО: де́рти ли́ко *див.* дерти; **плести́ ~** *див.* плести.

як з гре́чки ли́ко. Поганий, негодний, нікудишній і т. ін. *З півсотні робітників прийшло семеро.— Що ж робити? — звернувся Дорощук до виконроба.— Орієнтуйтесь, ви бригадир,— кинув той.. «..З мене такий бригадир, як з гречки лико»* (М. Ю. Тарн.). С и н о н і м: **як з кло́ччя батіг; як чорт ли́ко дере́** *див.* чорт.

ЛИКОМ: не ли́ком ши́тий *див.* шитий.

ЛИМОН: як (мов, ніби *і т. ін.*) **ви́чавлений (ви́душений) лимо́н.** Людина, яка має поганий вигляд через хворобу, якісь переживання, втому тощо; знесилений, брезклий і т. ін. *Після хвороби він був як вичавлений лимон.* С и н о н і м: **як ви́кручена ганчі́рка.**

ЛИН: як (мов, ніби *і т. ін.*) **лин му́лу**, *з сл.* н а ї́ с т и с я, н а б р а́ т и с я *і т. ін., ірон.* Досхочу, вволю. *Набрався, як лин мулу!* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **як Марти́н ми́ла.**

ЛИНВИ: ви́ти ли́нви *див.* вити[1].

ЛИНВІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **по ли́нві**, *з сл.* х о д и́ т и. Відчуваючи постійну небезпеку, повсякчас ризикуючи; дуже обережно. *О, скільки прикрощів завдав йому Рубан! Сергій увесь час ходив перед ним, немов по линві, кожну мить почувався насторожі, носив десятки готових відповідей на всілякі шпильки* (Мушк.).

ЛИНДИ: ли́нди води́ти *див.* водити.

ЛИНТВАРІ: дуби́ти линтварі́ *див.* дубити.

ЛИНУВ: як хто лину́в водо́ю; як хто ~ кип'ятко́м *див.* линули.

ЛИНУЛИ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **линýли (хто линýв) кип'ятко́м (кип'яткý)** *на кого.* 1. Хто-небудь зашарівся, почервонів, скрикнув і т. ін. від несподіваного впливу почутого, побаченого і т. ін.— *Може, москаль який зайде..— Чого ж вони сюди зайдуть? — дивується Христя.— А може, до тебе! На Христю наче хто кип'ятку линув*! (Мирний).

2. *з сл.* к р и́ к н у т и, з о́ й к н у т и *і т. ін.* Дуже голосно, сильно, різко і т. ін. *Тільки що Мелашка ступила на поріг, Кайдашиха крикнула так, неначе на неї хто линув кип'ятком* (Н.-Лев.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **линýли (хто линýв) [холóдною] водóю [з льóдом]** *на кого.* Хто-небудь дуже вражений, приголомшений чимось; хтось раптом став смутний, мовчазний і т. ін.— *Адже ж ото моя мати! ..А ондечки й моя свекруха... На Мелашку неначе хто линув водою з льодом. Вона одхилилась за ворота* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **як кип'ячéм обпáрено.**

ЛИНУТИ: ли́нути (летíти) дýмкою (думкáми, мрíями, сéрцем *і т. ін.*) *до кого — чого, куди.* Пориватися, рватися до кого-, чого-небудь, кудись. *Добру хвилину стояли вони мовчазні, вдивляючись широко розплющеними очима в міську пітьму, в далеке минуле своє і своїх батьків і линули думкою в майбутнє* (Довж.); *Ой коли б хоч діти були при ній. «Романочку, де ж ти тепер? Як тобі там, у далекім краю?..» Думкою лине до сина, думкою кличе його до себе* (Стельмах); *Галя звернула до хутора. Думкою летіла поперед себе. Нарешті вона довідається, де її рідні* (Збан.); *Хоч де б він був, чи з цього, чи з протилежного боку земної кулі, він і звідти линув думками сюди, в часи радості і смутку вертався в це село степове, в це курявне, мовби забуте місце планети, що було йому дорожчим над усе* (Гончар); *Кожне дитя Мріями лине в широке життя!* (С. Ол.); *А я дивлюся... і серцем лину В темний садочок на Україну* (Шевч.). **ли́нути в дýмці.** *Летіть, хмари, в край південний, Там у мене рідна хата; Як згадаю сад зелений,— Болить серце... Візьміть брата! .. Сам туди я в думці лину, Хоч мене там і забули* (Граб.). **летíти дýмами**. *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думами летячи до Уляни* (Стельмах).

плáвом ли́нути *див.* пливти.

ЛИНУ́ТИ: линýти холóдною водóю *на кого, з сл.* з г á д к и, с п ó г а д и *і т. ін.* Несподівано з'явитися, неприємно вразити кого-небудь. *Тільки коли він* [Іван] *вступив у сіни і глянув на сходи, по яких збігав позавчора, а надто коли поставив у куток парасоля,— згадки линули на нього холодною водою і скували вільність рухів* (Коцюб.).

ЛИНУТЬ: ли́нуть дрібні́ сльóзи *див.* сльози.

ЛИПАТИ: ли́пати очи́ма *див.* лупати.

ЛИПКІ: липкí рýки *див.* руки.

ЛИПКУ: обідрáти як ли́пку *див.* обідрати.

як ли́пку, *з сл.* о б і б р á т и, п о г р а б у в á т и *і т. ін.* Залишивши без нічого; дочиста, повністю.— *Злигались удвох* [пан і прикажчик], *доки воля вийде, обібрати нас, як липку. Собаки! — і Василь зо зла плюнув* (Мирний).

ЛИПНУТИ [1]**: ли́пнути до жінóчих спідни́ць,** *жарт.* Любити жіноче товариство, часто залицятися (про чоловіків). *Слова від них зайвого не почуєш, на чуже навіть оком не поведуть, до жіночих спідниць не липнуть* (Головч. і Мус.).

ли́пнути (прилипáти) / прили́пнути до рук *чиїх, яких, кому.* Незаконно привласнюватися ким-небудь; бути для когось джерелом прибутку. *Міцно липнуть вони* [дукати] *до посольських і сенаторських рук, коли треба, заліплюють язики і бренькають принадним дзвоном на користь і розквіт запорозького панства* (Тулуб); *Саливон з Гнатом заправляють хазяйством, в їх руках зерно, мука, мед, олія, цукор, риба, сало, садовина, городина — все прилипає їм до рук, вже давно по них плаче тюрма* (Горд.). **прили́пнути до руки́.** *І чого Кобзарка, Серідко заповзялися так проти нього* [Білограя]? *Що там щось до його руки прилипло?* (Мушк.).

ли́пнути, як (мов, ніби *і т. ін.*) **бджóли (мýхи) до мéду** *до кого — чого.* Виявляти свою приязнь до когось, великий інтерес до чого-небудь. *За його довгі, рівні чорні брови, карі очі та темно-червоні уста дівчата липли до його* [нього], *як бджоли до меду* (Н.-Лев.); *Цікаві панночки посаг розглядають.. Інша як побачить що,— хусточку чи сукню яку,— аж очі заплющить: так її за серце і вхопить. Так вони і липнуть до того, як мухи до меду!* (Вовчок); *На вечорниці почала ходити* [Оленка]. *Парубки липли до неї, як мухи до меду* (Іваничук).

ли́пнути, як (мов, ніби *і т. ін.*) **смолá [до пíдіска]** *до кого, грубо.* Нав'язливо виявляти свою приязнь, набридливо звертатися до когось у яких-небудь справах. [К у к с а:] *А що там таке трапилось?* [Д р а н к о:] *Відчепіться ви від мене! Раз по раз липнете до мене, мов смола до підіска* (Кроп.); *До гетьмана, як смола, липли старшини, щасливі, що не їм доведеться першими встрявати в бій, лічити тих «князівських вояк»* (Ле). С и н о н і м: **ли́пнути, як реп'я́х.**

ли́пнути, як (мов, ніби *і т. ін.*) **[той] реп'я́х** *до кого і без додатка, жарт.* Набридливо виявляти свою приязнь, нав'язувати кому-небудь своє товариство. [П а в л о:] *Друга б, здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні, липне, як той реп'ях!* (Кроп.); — *Знаєш, Альберт, не липни до мене, як реп'ях. Що ти від мене хочеш? — Дивись який! Сам смолою пристає, а потім ще й запитує...* (Автом.). С и н о н і м: **ли́пнути, як смолá.**

ЛИПНУТИ [2]**: ли́пнути очи́ма** *див.* лупнути.

ЛИС: стари́й лис; старá лиси́ця. 1. *жарт.* Бува-

ла, досвідчена людина.— *У вас, молодий чоловіче, мудрість мужа, а хитрість змія-іскусителя. Мене* [декана], *старого лиса, кругом пальця обкрутити* (Кол.); *Генрі бере дочитувати мої мемуари, він хоче звідти про щось дізнатися, а я, хитрий старий лис, виходжу на балкон. Мені — сімдесят* (Ю. Янов.).

2. *зневажл.* Підступна, лукава і т. ін. людина. *Завідуючий був старий лис, з медом на устах, якого, проте, радили мені стерегтися* (Вас.); *Юнона, козир-молодиця, Юпітеру не піддалась, Бо знала, що стара лисиця На всякі штуки удалась* (Котл.); *В серці її все аж кипіло від гніву. В таку мить цей старий лис.. тікає від роботи!* (Собко); *Не так хлопця прихвалює, як косарів гудить, старий лис* (Горд.); *Адвокат задумався. В сусідах живе його суперник, старий лис. Що тільки може — гарбає до себе* (Марк.); // Літній чоловік, який залицяється до дівчат, молодих жінок; спокусник. [Г н а т:] *Дурив тебе, старий лис! Ой, та я йому ноги поламаю, аби знав, як лисим чолом перед молодими дівчатами світити* (Фр.).

ЛИСИЙ: чорт ли́сий *див.* чорт.

ЛИСИНІ: хоч на ли́сині, *перев. з дієсл.. жарт.* Немає місця для чого-небудь, ніде робити щось.— *От тепер і пострибайте без земельки, а худобу хоч на лисині паси!* (Панч).

ЛИСИЦЯ: стара́ лиси́ця *див.* лис.

ЛИСОГО: ба́тька ли́сого *див.* батька; **дідька ~; до дідька ~; на дідька ~** *див.* дідька; **чо́рта ~** *див.* чорта; **як у ~ воло́сся** *див.* волосся.

ЛИСОМ: ви́тися ли́сом *див.* витися; **підши́тий ~** *див.* підшитий.

ЛИСОМУ: ба́тькові своє́му ли́сому розкажи́ *див.* розкажи; **к ~ ба́тькові** *див.* батькові; **як ~ гре́бінь** *див.* гребінь.

ЛИСТ: фіговий лист *див.* листок.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **лист за водо́ю,** *з сл.* п і т и́, с п л и в т и́ *і т. ін.* Безслідно, безповоротно, назавжди і т. ін. *Знов пливуть дні, пливуть ночі — цариции же гнів не спливає за днями, як лист за водою: така ж прехороша, така ж вона грізна сидить на престолі і мовчки чекає свавільних синів* (Дн. Чайка); — *Пішла моя краса марно, наче лист за водою,— сказала Василина* (Н.-Лев.).

ЛИСТОК: фіговий листо́к (*рідко* **лист**) *чого і без додатка, книжн.* Те, чим прикривають, маскують що-небудь нечесне, ганебне і т. ін. *Давайте ставити крапки над «і». Якщо ми будуємо суто споживацьке суспільство, а сьогоднішня економічна пропаганда переважно зорієнтована на збагачення, то треба так прямо й говорити, а не прикриватися фіговим листком соціалізму* (Рад. Укр.). *Тему творчості, тему призначення митця розвиває в комедії* [«Золота рама» Л. Дмитерка] *і образ Тимофія, який прикриває своє внутрішнє убозтво та нікчемність фіговим листком неоніцшеанства* (Літ. Укр.). **фігові листки́.**— *Він* [Горачолліні], *даруйте, не прикриваючись нашими фіговими листками, сказав своїм сучасникам і нащадкам, що жага наживи, жага власності — не гріх, а необхідність* (Стельмах).

ЛИСТУ: як ли́сту на де́реві. Велика, незліченна кількість кого-, чого-небудь; дуже багато.— *То вже й нема гайдамаків у вас там? — Чому нема? Ого!.. Нас, як листу на дереві* (Хотк.). С и н о н і м и: **як зіро́к на не́бі; хоч гре́блю гати́.**

ЛИТАВРИ: би́ти в лита́ври *див.* бити.

ЛИТИ: ли́ти во́ду, *ірон.* Говорити або писати неконкретно, нецікаво і т. ін., поверхово висвітлювати якусь тему; вести беззмістовні розмови. *Сподіваюся, що в новому році письменники будуть менше «лити воду», а більше писати* (Веч. Київ). **ли́ти води́цю.** *Досить уже говорити, лити водицю, вирішувати на папері, слід переходити від слів до діла.* **ли́ти води́чку.** *І. Ф. Арманд.. Гриша пише довгі, але архібезтолкові листи, ллє водичку, жує старе, нічого путнього, нічого точного про французьких лівих не повідомляє..* (Ленін). С и н о н і м: **перелива́ти з пусто́го в поро́жнє** (в 1 знач.).

ли́ти во́ду на млин (на ко́лесо) *чий (чиє), кому, зневажл.* Діяти на чию-небудь користь, допомагати, сприяти комусь. *Сторонникам* [прихильникам] *чистої естетики, що ллють воду на млин ворога, ми заявляємо: вам з нами не по путі, і отже нема чого цим людям примазуватися до радянської літератури* (Мал.); *Якусь хвилину всі* [робітники] *розгублено мовчали. Нарешті Чемериця мовив: — Бачите, як часом можна несвідомо лити воду на млин нашим ворогам. Добре, що Канушевич вчасно опам'ятався* (Коцюба); — *Співай, співай,— вона довга. А тільки навряд щоб ти тут щось виспівав. Бачимо, на чий ти млин воду ллєш* (Головко); *Твердити, що Сосюра зовсім не розумів непу і тільки протиставляв місто селу, значить відходити від правди і по суті лити воду на млин ворогів..* (Рад. літ-во).

ли́ти кров *див.* проливати.

ли́ти (ли́тися) ливце́м. Іти (про великий, сильний дощ).— *Еге, тута вже десь лили ливцем тучні дощі? — спитав я Василя.— Оце недавно лили ливцем місяцями страшні наглі дощі* (Н.-Лев.). **лину́ти ливце́м.**— *А ви, хлопи, за те, що гнали добре звіра на облаві, заберіть собі оцю сіль. Та забирайте до дрібочки, бо як часом лине ливцем тучний дощ, то щезне уся риба в Сулі* (Н.-Лев.). **ливце́м полі́тися,** *перен. Єремія передпочував, що наступає хмара страшна, що з неї ливцем поллється наглий тучний дощ і затопить заливою усі його безмежні волинські маєтності, знищить, як повіддя, до галузки усе його незліченне добро, що було на Волині* (Н.-Лев.).

ли́ти помиї *див.* виливати.

ли́ти (пролива́ти) крокоди́лячі (*рідко* **крокоди́лові) сльо́зи,** *ірон.* Нещиро, лицемірно уболівати за кого-, що-небудь. *Цей чоловік очолив усю підступну систему ідеологічних диверсій, які велися з території ФРН проти Чехословаччини. Тепер же він ллє крокодилячі сльози з приводу «нещасної долі» чехів і словаків* (Літ. Укр.).

ли́ти (пролива́ти) / проли́ти [крива́вий (соло́ний, сьо́мий *і т. ін.*)**] піт**. Дуже важко, докладаючи великих зусиль, працювати. *Бідний піт ллє, а багатий його кров п'є* (Укр.. присл..); *Почування молодечі нам казали: — Все неси.. Все віддай на вжиток люду, Що, ллючи кривавий піт, Не жалів для тебе труду, Згодував тебе на світ...* (Граб.); *Вранці вийшли на роботу.. І не стидались лити поту На лоні братньої землі* (Олесь); *Піт солоний пролива* [перекладач] — *Ну й попалися слова! Аж розпухла голова...* (Ющ.); *Скільки поту свого я пролив, Скільки сили я там положив!* (Гр.); *Груша росте собі на селі, як їй самій хочеться, а на виноградниках людині треба пролити сьомий піт* (Томч.); // *в що.* Вкладати свою працю. *Честь тому, хто в землю чорну В спеку, в холод піт свій ллє!* (Граб.). П о р.: **облива́тися по́том.** С и н о н і м и: **гну́ти спи́ну** (в 1 знач.); **лама́ти хребта́; лі́зти із шку́ри** (в 1 знач.).

ли́ти (пролива́ти, розлива́ти) / проли́ти (розли́ти) сльо́зи. 1. Плакати.— *А що ж маю робити? Хіба сяду та буду сльози лити? — сказала байдужим тоном Онися* (Н.-Лев.); [А н н а:] *Якби я кожен раз, відкоша даючи, лила ще сльози, то в мене б очі вилиняли досі!* (Л. Укр.); *Тільки я сердита зроду: Хто задивиться на вроду Чи сунеться цілувать — Буде сльози проливать* (Гл.); *Марися сумувала, Мліла, сльози проливала* (Перв.); *Скільки сліз пролила* [мати] *потаємці ночами, коли Вутанька повернулася з Таврії ні дівчиною, ні вдовою* (Гончар). **розлива́ти свої живі́ сльо́зи.** *Стогнали перед очима люди, розливаючи свої живі сльози...* (Мирний). **ли́ти слі́зки.** *Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють* (Укр.. присл..). **сльо́зи гра́дом ллють з оче́й.** *Івась зціпив зуби; сльози з очей градом лили, він мовчав* (Мирний); // Бідувати, страждати. *Сиротою жити — сльози лити* (Укр.. присл..). П о р.: **облива́тися слізьми́.**

2. Завдавати страждань, горя кому-небудь. *Усі, кажуть, перед богом рівні, а бач: один у неволі скніє, а другий п'є, розливає сльози людські* (Мирний). **розли́ти широ́ке мо́ре сліз і кро́ві.** *Прийшли ксьондзи і запалили Наш тихий рай. І розлили Широке море сльоз* [сліз] *і крові* (Шевч.).

ЛИТИСЯ: ли́тися ливце́м *див.* лити.

ли́тися рі́чкою (ріко́ю, річка́ми, рі́ками). Затрачатися, витрачатися у великій кількості. *Весілля було пишне та бучне..; горілка річкою лилася...* (Мирний); *Всі шукали щастя.. Для нього віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во ім'я його* (Л. Укр.); *Не сидіти ж мені вічно в тилу, коли на фронті кров ріками ллється. Подумайте самі, Варваро Гнатівно...* (Кучер). **поли́тися ріко́ю.** *Забахкали затички, полилось рікою дороге вино* (Н.-Лев.); // Надходити у великій кількості. *Вийдуть комбайни на поле, вийдуть автомашини, і полився рікою хліб на станцію* (Минко).

ли́тися че́рез край *див.* переливатися.

ЛИТКИ: полата́ти литки́ *див.* полатати; **смали́ти ~** *див.* смалити.

ЛИХ: сто лих *див.* сто.

ЛИ́ХА: ви́пити ча́шу ли́ха *див.* випити; **дава́ти ~ закаблу́кам** *див.* давати; **да́лі від ~** *див.* далі.

до ли́ха. 1. *чого.* Велика кількість, багато, чимало. [Л е в:] *Та вже тих сопілок до лиха маєш!* (Л. Укр.); — *Бачите,— відказав я подумавши.— Ходженою стежкою людина іде й не озирається, хоч і вибоїн під ногами до лиха* (Мур.). С и н о н і м и: **до гі́белі; до чо́рта** (в 1 знач.); **хоч відбавля́й; до бі́сового ба́тька** (в 2 знач.).

2. *перев. з дієсл.* Уживається для підсилення висловлюваної думки; неодмінно, обов'язково.— *Ні, годі терпіти! Терпцю не стає! Вона кине чоловікові у вічі слово правди, а тоді — про неї — нехай або вб'є її, або вона сама покине його до лиха!* (Коцюб.). // *з сл.* і д и́, і д і т ь, *лайл.* Геть. *Панотче! З радою такою ідіть до лиха!* (Міцк., перекл. Рильського); // *з прикм.* Дуже, надзвичайно. *Саме такою вилеліяв у своїй уяві майбутню дружину. Гарною, до лиха гарною, щоб її красою обпікалися всі* (Мушк.). С и н о н і м и: **к чо́рту; к чо́ртовій ма́тері** (в 2 знач.); **до бі́сового ба́тька** (в 1 знач.).

доско́чити ли́ха *див.* доскочити; **іди́ до ~** *див.* іди; **~ ма́тері** *див.* лихо; **~ прикупи́вши** *див.* прикупивши; **не мину́ти ~** *див.* минути; **не оббере́шся ~** *див.* обберешся; **почо́му ківш ~** *див.* ківш; **сьорбну́ти ~** *див.* сьорбнути; **то́рба ~ і мішо́к біди́** *див.* торба.

туди́ до ли́ха! Уживається для вираження незадоволення, розчарування, здивування, обурення з приводу чогось неприємного, несподіваного і т. ін. [Х у с а:] *Швидше йди вдягайся..* [Й о г а н н а:] *А маю тільки сю одежу.* [Х у с а:] *Туди до лиха! От ще біснувата!..* (Л. Укр.). П о р.: **отуди́ к лихі́й годи́ні!** С и н о н і м и: **от тобі́ ма́єш; от тобі́ на!**

якби́ (коли́ б) ті́льки й ли́ха. Уживається для заспокоєння когось; не варте переживань що-небудь, хай не буде більше клопотів, иеприємностей і т. ін.— *Перепрошую за затримку.— Не турбуйтесь, якби тільки й лиха.*

яко́го ли́ха, *грубо.* Уживається для вираження незадоволення чиїмсь учинком, докору, обурення,

здивування і т. ін.; чого, що, навіщо, чому. *Якого лиха їм треба?; якого лиха він так зробив?* П о р.: **якого біса.**

ЛИХА́: бери́ його́ лиха́ годи́на; бий тебе́ ~ годи́на; бода́й тебе́ взяла́ ~ годи́на; ~ годи́на; ~ годи́на його́ зна́є; ~ годи́на несе́; ~ годи́на но́сить *див.* година; **~ годи́нонька** *див.* годинонька; **~ до́ля; ~ до́ля занесла́** *див.* доля; **~ личи́на** *див.* личина; **~ ма́ти зна́є** *див.* мати [1]; **не ві́зьме ~ годи́на; побила ~ годи́на; хай ~ годи́на; хай поб'є ~ годи́на; яка́ ~ годи́на** *див.* година.

ЛИХВОЮ: з лихво́ю. Сповна, сторицею.— *Ще діждуть свого. Пригадаємо їм* [майстрам] *борг...— З лихвою* (Тулуб); *Вогонь відплати палає в наших серцях, і нема для нас супокою, доки гітлерівці не заплатять з лихвою по грізному рахунку нашої кари* (Лев.); *Він добре знав, що йти бригаді ще дуже далеко, але ці витрачені на купання двадцять хвилин з лихвою окупляться вночі, коли доведеться йти* (Собко).

ЛИХЕ: лихе́ о́ко *див.* око.

ЛИХИЙ: бода́й (щоб) лихи́й узя́в (злиза́в) *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось.— *Щоб їх* [запорожців] *лихий злизав із їх юродством! — каже Шрам.— Їм усе смішки! Не раз і самому Хмельницькому підносили вони гіркої* (П. Куліш). П о р.: **взяв би лихи́й** (у 2 знач.); **щоб чорт побра́в; хай чорт бере́.** С и н о н і м и: **хай йому́ грець; хай йому́ аби́що; шляк би тра́фив; тря́сця його́ ма́тері.**

лихи́й (біс, нечи́стий, ді́дько *і т. ін.*) **попу́тав (поплу́тав)** *кого і без додатка.* Хто-небудь зробив щось нехороше, допустив помилку, не передбачивши небажаного результату. *Гуменя того монастиря, де я була, казала: зробила ти гріх тяжкий, ..То тебе, каже, лихий попутав* (Мирний); — *Може, й справді звір який хлопця доп'яв, або лихий попутав* (Кол.); *Цього гріха Артем і сам собі не міг дарувати.— Лихий поплутав,— говорив він, виправдуючись* (Гжицький); — *Не прикидайся, Левку, овечкою. Хто мої ліси обкрадає? Левко похнюпився: — Був гріх, милостивий пане, в минулому році, попутав нечистий. А після того ні хворостинки дурно ми не взяли із вашого лісу* (Стельмах); *А вже найбільша моя провина — що дідько попутав мене, нараяв чи напоумив мене одружитися* (Мас.); // *з дієсл.* Хто-небудь необдумано вирішив щось зробити, зважився на щонебудь. *Тамечки* [на Донщині] *виріс* [батько Чіпки], *оженився й оселився... Та лихий його попутав провідати про Хруща* (Мирний); *І попутав же його* [Степана] *нечистий зв'язатися з тими пасажирами* (Собко). С и н о н і м: **лука́вий підкуси́в.**

лихи́й дух *див.* дух.

лихи́й (злий) на язи́к. Який дошкульно висловлюється, грубить, говорить неприємні, непристойні і т. ін. речі. *То був лихий на язик чоловік.*

лихи́й зна́є (зна). 1. Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь і т. ін.; хтозна, невідомо, незрозуміло. *Лихий їх знає, Чого вони з тим поганим Льохом поспішають* (Шевч.); — *Ховай, бабо, ховай* [п'ятизлотника]! *Заховаєш лихий знає кому!..* (Коцюб.); *Лихий їх зна, що там робили,— Було не видно з-за могили* (Котл.). П о р.: **ли́хо його́ зна́є; Бог зна; чорт його́ зна́є** (в 1 знач.).

2. *кого.* Уживається для вираження незадоволення кимсь; не можна зрозуміти когось. *Забандюрилось старому Самому в дурнях побувать* [одружитися з дівчиною]. *А щоб не знать було нікому, То ще й не радився ні з ким. А тілько* [тільки] *сам собі гадає... А жіночки... лихий їх знає! Уже сміялися над ним! Вони цю справу носом чують* (Шевч.). П о р.: **чорт його́ зна́є** (в 2 знач.).

лихи́й на ї́жу. 1. Той, хто любить добре поїсти; хто швидко їсть. *Лихий на їжу* [Антон]. *Коли б до роботи такий прудкий* (Коп.).

2. Який має поганий апетит, мало їсть; вередливий щодо харчування. *Лихі на їжу тварини не набирали ваги.*

лихи́й на о́ко *див.* поганий.

лихи́й не ві́зьме *кого, жарт.* Нічого поганого не станеться з ким-небудь.— *От, дурів-дурів, та таки й збіг на свою стежку! Тепер його* [Чіпку] *лихий не візьме! піде собі жити...* (Мирний). **які́й лихи́й ві́зьме? — *Живий-здоровий? — А який мене лихий візьме, товаришу генерал?*** (Ю. Бедзик). П о р.: **не ві́зьме лиха́ годи́на.**

лихи́й несе́ (прино́сить) / прині́с *кого, що, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь або небажаного руху кудись. *Аж ось лихий царя несе З законами, з мечем, з катами, З князями, темними рабами. Вночі підкрались, зайняли Отари з поля* (Шевч.); [М а р и с я:] *Хотіла вчора увечері вийти до Миколи, лихий приніс письмоводителя* (К.-Карий); *Лихий приніс ту недобру звістку.* П о р.: **лиха́ годи́на несе́; чорт несе́; ли́хо несе́.**

лихи́й но́сить *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення, роздратування у зв'язку з небажаною відсутністю або появою когось, невчасним перебуванням де-небудь. *Лихий носить їх так пізно.* П о р.: **чорт но́сить; ли́хо но́сить; лиха́ годи́на но́сить; леда́що но́сить.**

[не] взяв би лихи́й *кого, що.* 1. *жарт.* Уживається для вираження задоволення, захоплення і т. ін. ким-, чим-небудь.— *Ой, добра ж оця настоєчка, взяв би її лихий!* (Н.-Лев.).

2. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. *Лихий би взяв таку погоду.* П о р.: **бода́й лихи́й**

узяв; щоб чорт побрав; хай чорт бере. Синоніми: **хай йому грець; хай йому абищо; хай йому цур.**

хай лихий бере *див.* чорт.

як (мов, ніби *і т. ін.***) лихий попутав** *кого і без додатка.* Сталося з ким-небудь щось неприємне, небажане; не повезло, не пощастило. *Думалось, хоч дочка не буде такою. Аж воно, бач, мов лихий попутав. І вона Богдановою дорогою пішла* (Цюпа).

ЛИХИМ: лихим оком *див.* оком; **ходити ~ робом** *див.* ходити.

ЛИХІ: лихі язики *див.* язики.

ЛИХІЙ: к лихій годині *див.* годині; **к ~ матері** *див.* матері; **ні к ~ годині** *див.* годині; **як ~ болячці** *див.* болячці.

ЛИХО: аби лихо тихо. 1. Ні в що не втручаючись, виявляючи до всього байдужість. *Хто мовчить, «аби лихо тихо», той хоч ні до чого доброго не домовиться, та зате сам буде цілий* (Л. Укр.); // Тільки б усе було гаразд, благополучно. *На Хом'яка нагнав таке він* [Кундель] *лихо, Що той і приказку у норку заховав, Аби, як кажуть, лихо тихо* (Гл.); *Знов кручуся, як муха в окропі, аби, гадаю, лихо тихо, аби хоч який-небудь заробіток: бо ж сини підростають, їстоньки просять, одежинки та взуваннячка* (М. Ол.).

заливати лихо горілкою *див.* заливати; **затопити ~** *див.* затопити.

лихо (біда) його знає. Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь і т. ін.; хтозна, невідомо, незрозуміло. [Павлусь:] *Я сів і почав дожидати хазяїна. Лихо його знає, куди він подівся* (Л. Укр.); — *Лихо його знає, може, скрізь швендяють польські шпики, і коли вони нас побачать..,— то ми хутко вскочимо в біду* (Досв.); *Налітають, беруть хлопця, беруть, кують у залізє* [заліззя], *везуть до Станіслава чи біда го* [його] *знає куда* [куди] (Хотк.). Пор.: **лихий знає** (в 1 знач.); **дідько знає; диявол знає; хто його знає; чорт знає** (в 1 знач.).

лихо з ним (з нею, з ними). Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, як порада, побажання не зважати на кого-, що-небудь.— *Та лихо з ним, діду, з тим Герасимом! Його вже й слід прохолов. Спік раків од вашої сповіді і он дременув...* (Життя К.-Карого). Пор.: **грець з ним.** Синоніми: **лихо його бери; хай йому абищо; хай йому чорт.**

лихо його бери, *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу чогось, як побажання чи порада не зважати на кого-, що-небудь і т. ін.— *Бери* [коня], *Марійко. І тільки тепер на Бондариху напав переляк, і тільки тепер до неї наблизилися глузливі очі Івана, але не посміхались вони, а темніли од гніву. «Ну, й лихо його бери»,— струснула з себе хвилинний острах* (Стельмах). Пор.: **чорт бери.** Синоніми: **хай йому абищо; лихо з ним; хай йому чорт; хай йому цур.**

лихо (лиха) матері *чиїй, лайл., жарт.* Уживається при висловленні подиву, розчарування, досади з якогось приводу, незадоволення кимсь, чимсь і т. ін. *Добре ж, коли парубок не розсердиться.., а як же подума: «Лихо її матері, яка пишна! Цур їй!», та й підвернеться до другої, так тогді* [тоді] *вже зовсім лихо!* (Кв.-Осн.); — *Чомусь не хотять давати податів, несправно дають очкове, одсипне, подомне.— О лихо їх матері, коли так! То забрати од їх силою десяту частку товару, овець, бджіл та усякої пашні. Беріть силою!* (Н.-Лев.); [Стецько:] *Лиха матері! А я з хусткою та залізу аж у солому. Трясця там знайдеш!* (Кв.-Осн.).

лихо на голову *чию.* 1. *з сл.* твою, його *і т. ін., лайл.* Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, неприязні до когось, недоброго побажання комусь і т. ін. *Лихо на твою голову з таким ставленням до роботи.* Пор.: **хай лихо.** Синоніми: **диявол в печінки; хай поб'є лиха година; хай йому абищо; хай йому чорт.**

2. *з сл.* мою, нашу. Уживається для вираження власних переживань, незадоволення, заклопотаності чимсь, несхвалення чого-небудь і т. ін. *Знову дощ. От лихо на нашу голову.* Пор.: **ох лихо!**

лихо не біда. Уживається для вираження поради не зважати на що-небудь, для заспокоєння когось; невеликі клопоти, неприємності і т. ін. *Тут лихо не біда! Б'ють мене за тебе! Прошу тебе ласкою: не ходи до мене* (Кв.-Осн.).

лихо несе (надносить) / принесло (наднесло) *кого, що.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь або небажаного руху кудись. *Аж тут лихо надносить комісара. Панотець його знає* (Март.); *Лихо принесло недобрі чутки.* Пор.: **лихий несе; лиха година несе; чорт несе.**

лихо носить *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення, роздратування у зв'язку з небажаною відсутністю або появою когось, невчасним перебуванням де-небудь. *Лихо носить їх так пізно.* Пор.: **лихий носить; лиха година носить; чорт носить; ледащо носить.**

лихо обсіло (посіло) *кого.* Хто-небудь перебуває у скрутному становищі, хворіє, живе в злиднях і т. ін. *Взимку сім'ю обсіло лихо.* **лишенько обсіло,** *нар.-поет. Ой вдалась тій горлиці Слобода, слобода,— Обсіло ї* [її] *все лишенько Та біда, та біда!* (Пісні та романси..). Пор.: **біда присіла; лишенько напало.**

лихо привело (пригнало) *кого куди.* Якісь неприємні обставини змусили когось прийти, прибути куди-небудь. *На площі біля собору зібралися*

галичани, хоч ніхто їх і не кликав сюди, пригнало лихо (Хижняк).

ли́хо та й го́ді! Зовсім погано; дуже неприємно. *Ніяк не розбере, що йому товкуєш. Лихо та й годі!* (Кв.-Осн.); *Я випустила Катрю з хати, а сама сіла, щоб сон не хилив, та мені не спалося; лихо та й годі дожидатись було!* (Вовчок). Пор.: **біда́ та й го́ді!**

на ли́хо. Уживається для вираження шкодування, жалю з якогось приводу; погано для кого-небудь. *Парубок гарний, чепурний, та на лихо хазяйства в нього зовсім не було* (Гр.); *Перед двірцем увесь час ходив жандарм, і, на лихо, світив тоді повний місяць* (Сам.); // *кому.* Уживається для висловлення гіркоти з якоїсь причини, незадоволення чим-небудь, співчуття комусь і т. ін. *На лихо собі був* [Нечипір] *такий невеличкий* (Кв.-Осн.); [Юда:] *Я пішов шукать того промовця. Бодай би я життя був загубив, ніж мав його знайти! Та я знайшов його собі на лихо* (Л. Укр.). Антонім: **на ща́стя** (в 1 знач.).

на яке́сь ли́хо, *з сл.* зда́тися, згоди́тися *і т. ін., фам.* Для чого-небудь, навіщось.— *Боржій, боржій, жінко! ..Докажи, що твоя висока порада на якесь таки лихо тобі здалася. Давай нам якої-небудь настойки чи запіканки, тільки такої, щоб і старе помолодшало* (П. Куліш).

ох (ой) [мені] ли́хо! Уживається для вираження хвилювання, заклопотаності, страху, відчаю, досади, здивування і т. ін.— *Ох мені лихо! — аж крикнула Оксана, оглядівшись,— куди ж я оце йду?* (Кв.-Осн.). **ой (ох) ли́шенько (ли́шечко) [мені (моє́)].**— *Мамо! Ти тільки не хвилюйся. Гайдамаки!..— Ой, лишенько! — забідкалась мати* (Головко); [Шельменко:] *Ой, лишечко! пропав я на світі!* (Кв.-Осн.); — *Ох, мені лишенько! — жахнулась Олександра.— Ще як почують пани, що в кухні хто є, то буде мені на горіхи* (Коцюб.); [Юхим:] *Дивись, не здумай любов закрутити!* [Віктор:] *Ой лишенько моє! Почав учити* (Автом.). Пор.: **ли́хо на го́лову** (в 2 знач.).

сміх і ли́хо *див.* сміх; **топи́ти ~** *див.* топити.

хай (щоб, бода́й) ли́хо *кому, чому, на кого — що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, неприязні до когось — чогось і т. ін. *Хай вам лихо!* (Укр.. присл..); [Павлущенко:] *Ох, братику, а тепер уже треба рушати: пора мені до старої, бодай на неї лихо!* (Пчілка). Пор.: **ли́хо на го́лову** (в 1 знач.). Синоніми: **хай йому́ грець; хай йому́ цур; хай йому́ чорт; хай йому́ аби́що; хай мара́.**

[що] аж ли́хо. Уживається для підсилення характеристики кого-, чого-небудь; дуже добрий, хороший або дуже поганий; дуже добре або дуже погано.— *Так говорить* [пан], *що аж лихо! Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь-що! Десь його мудро дуже навчено!* (Вовчок).

як (мов, ні́би *і т. ін.***) на ли́хо.** Уживається для вираження незадоволення чим-небудь небажаним, недоречним і т. ін. *Треба пакуватися, а тут, як на лихо, приїхав Мишанецький.. Заважає* (Коцюб.). Пор.: **як на бі́ду.** Синоніми: **як на те** (в 2 знач.); **як на зло; як на гріх; і тре́ба ж!**

ЛИХОГО: з лихо́го о́ка *див.* ока; **сло́ва ~ не ска́же** *див.* скаже.

ЛИХОЇ: лихо́ї па́м'яті *див.* пам'яті; **на ~ годи́ни; у ~ годи́ни** *див.* години.

ЛИХОМ: з ли́хом, *з сл.* дово́дитися, прихо́дитися *і т. ін., рідко.* Дуже тяжко, зовсім погано. *Тут прийшлось Бертольду з лихом: Край чужий, ворожі люди* (Л. Укр.). Синонім: **не з ме́дом** (у 2 знач.).

з ли́хом попола́м *див.* пополам; **коло́тися з ~** *див.* колотися.

ли́хом об зе́млю. Ніяких турбот; байдуже.— *Чого мовчиш? — штовхнула вона Макара.— Замислився, наче на місяць задумав летіти.— Тобі що, подоїла своїх корів та лихом об землю* (Добр.).

ли́хом торгува́ти *див.* торгува́ти; **не помина́ти ~** *див.* поминати; **уда́рити ~ об зе́млю** *див.* ударити.

ЛИХОМАНКА: як (мов, ні́би *і т. ін.***) лихома́нка (***рідко* **лихора́дка) стрепену́ла (взяла́** *і т. ін.***)** *кого.* Хтось відчув озноб, здригнувся, затремтів; комусь раптом стало моторошно, страшно і т. ін. *Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід, як полотно, та аж руками схопивсь за коляску* (Кв.-Осн.). **мов лихора́дка із-за плече́й візьме.** *Як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме* [візьме], *і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті* (Кв.-Осн.). Синоніми: **моро́з пішо́в по́за шкі́рою; мура́шки побі́гли по спи́ні.**

як (мов, ні́би *і т. ін.***) лихома́нка (***рідко* **лихора́дка) б'є** *кого, з сл.* труси́тися, ті́патися, тремті́ти *і т. ін.* Дуже сильно. *Ускочила* [Оксана] *у хату... блідна, труситься, мов лихоманка її б'є...* (Кв.-Осн.). **аж лихора́дка б'є** *ким.* [Ріпник:] *Йойна стояв ні в сих ні в тих. Ним аж теліпало щось, аж била лихорадка з великої нетерплячки, але, з другого боку, він знав добре, що я також не привик говорити на вітер* (Фр.). Пор.: **як у лихома́нці** (в 1 знач.).

ЛИХОМАНКУ: ки́дати в лихома́нку *див.* кидати.

ЛИХОМАНЦІ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) у лихома́нці.** 1. *з сл.* труси́тися, ті́патися, тремті́ти *і т. ін.* Дуже, сильно. *Мотрі зробилося страшно, холодно. Вона забилась у самий куток печі; трусилася, як в лихоманці* (Мирний); *А далі як затруситься* [Халявський], *неначе у лихоманці, очі аж на лоб повилазили та мов горять* (Кв.-Осн.); *Староста тіпався, як у лихоманці, лиснів холодним потом і їв виряченими очима по*

черзі кожну [жінку] (Баш). П о р.: **як у пропа́сниці; як лихома́нка б'е.**

2. *з сл.* ж и т и, б у́ т и *і т. ін.* У постійній тривозі; неспокійно. *Останнім часом сім'я жила, як у лихоманці.*

ЛИХОРАДКА: як лихора́дка б'е; як ~ стрепену́ла *див.* лихоманка.

ЛИЦАР: ли́цар без стра́ху́ і дога́ни, *книжн.* Людина великої сили волі і високих моральних якостей. [М и л е в с ь к и й:] *Заспокойтесь.* [О р е с т:] *Я знаю, що ви лицар без страху і догани* (Л. Укр.); *Ми лицарі всі без догани й страху́, Ми в серці ховали не марну пиху́, а цноти, що зрощує слава* (Л. Укр.).

ли́цар печа́льного о́бразу, *книжн.* Наївна людина, пустий мрійник, що нагадує Дон-Кіхота.— *Ти й сама у нас, як Дон-Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як лицар печального образу? Чи вважає, що самостійне життя своє вона починає боротьбою з вітряками* (Гончар).

ли́цар се́рця *чийого.* Об'єкт чийого-небудь кохання; коханий. [С е м е н:] *І, може, Надійка знайшла вже лицаря свого серця?* (Мороз).

ЛИЦЕ: би́ти в лице́ *див.* бити.

в лице́ (в обли́ччя). 1. *з сл.* г о в о р и́ т и, к а з а́ т и *і т. ін.* Прямо, безпосередньо кому-небудь, відверто і т. ін.— *Зрадник! Хай йому скажуть се у лице! Тоді побачать...* (Коцюб.); *Коли їй у лице говорять образливі речі, то лиш сміється та жартливо хіба ударить гуцула по кожухові* (Хотк.); *Отто Гутбродт в першу мить хотів кинути Таубенфельдові в лице якесь їдке слово* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **у ві́чі** (в 1 знач.).

2. *з сл.* з н а́ т и. Зовні, за зовнішнім виглядом. *На першому поверсі біля дверей уже набилося повно бійців з різних підрозділів — розвідники, радисти, зв'язківці... Декотрих з них Блаженко знав у обличчя, більшість була незнайома* (Гончар).

диви́тися пра́вді в лице́ *див.* дивитися; **кров залива́е ~; кров ки́нулася в ~; кров уда́рила в ~** *див.* кров; **лице́м в ~** *див.* лицем.

лице́ (обли́ччя) гори́ть ([аж] паши́ть) *чиє, у кого, від чого і без додатка.* Хтось дуже червоний, розчервонівся. *У Галі лице горіло.. Василь, прижмурившись, прикро подивився.— Де це ти так розпалилася?* (Мирний); *Вона* [Параскіца] *поспішно випутала голову з спідниці, і хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях* (Коцюб.); *Зачує кроки Юхимові до клуні, тоді кинеться враз, лице їй заливає кров — аж пашить лице* (Головко); // *чим.* Чиось зовнішній вигляд виражає якісь почуття, переживання. *Чутиме, як закладали його* [собор], *як освячували... Але це все уже ніби здалеку долинатиме до Єльки, лице її горітиме іншими хвилюваннями: тут! Все сталося тут* (Гончар); *Пріська озирнулася — то говорив Грицько... Очі в нього грали, лице радістю пашіло* (Мирний); *Від співу дівчина зашарілася, обличчя її пашіло пристрастю, вогнем* (Минко). С и н о н і м: **кров залива́е обли́ччя.**

ма́ти своє́ лице́ *див.* мати[2]; **ми́ти сльоза́ми ~** *див.* мити.

на лице́, *рідко.* Зовні, за зовнішнім виглядом. *На лице я здаюсь далеко здоровшою, енергія, як часом, то нормальна* (Л. Укр.); —.. *Правда, він* [хазяїн] *на лице хороший, тільки дурне таке, як дрова...* (Вовчок). П о р.: **з лиця́.**

на одне́ лице́. Які майже нічим не відрізняються; дуже схожі, однакові. *Поміж істинними поетами не існує різниць вікових і рангових, існує лише одвічна різниця між поетами хорошими й різними, і між віршарями сірими й на одне лице* (Літ. Укр.). С и н о н і м и: **на оди́н лад** (у 2 знач.); **на оди́н мані́р** (у 2 знач.); **на оди́н копи́л.**

під лице́ *кому, рідко.* 1. Підходить на вигляд хто-небудь комусь. [С т е п а н:] *Що не говори, а Роман Хведосці під лице!* (Кроп.). П о р.: **до лиця́** (в 2 знач.).

2. *кому і без додатка.* Личить, пасує комусь що-небудь. *Сукня дівчині під лице. Зачіска під лице.* П о р.: **до лиця́** (в 1 знач.).

плюва́ти в лице́ *див.* плювати; **сльо́зи залива́ють ~** *див.* сльози; **со́ром залива́е ~** *див.* сором.

ЛИЦЕМ: з кам'яни́м лице́м. Дуже серйозно, суворо і т. ін.— *Я прошу не перебивати мене, панове,— з незмінним кам'яним лицем продовжував генерал, сухо плямкаючи блідими, мов тіло молюска, губами* (Ю. Бедзик).

з яки́м лице́м, *з дієсл.* Уживається для вираження почуття незручності, ніяковості, сорому і т. ін.; як, у якому вигляді і т. ін. [Ж і р о н д и с т:] *З яким лицем я буду завтра їхать на гільйотину? Сором всій Жіронді ..буде!* (Л. Укр.).

лице́м в лице́ (до лиця́). Дуже близько, безпосередньо перед ким-, чим-небудь; впритул, віч-на-віч. *Черниш ніколи й не думав, що він так спокійно сприйме першу зустріч з ворогом лицем в лице. Йому здавалося, що зникло все хвилювання. Нерви напружені до краю, рука міцна, погляд ясний* (Гончар); *Сана була дуже обурена підступністю шпигуна. І я вирішив зсадити її з хмар на землю та зштовхнути лицем до лиця з справжньою дійсністю* (Збан.). **лице́ в лице́.** *Я.. йду просто на нього, лице в лице* (Коцюб.); *Перемога російської революції, зрозуміло, поставила лице в лице стару і нову Росію.* (Ленін). С и н о н і м и: **лоб до ло́ба** (в 2 знач.); **о́ко в о́ко** (в 4 знач.); **ніс у ніс.**

не уда́рити лице́м у грязь *див.* ударити.

пе́ред лице́м. 1. *кого.* У присутності кого-небудь, безпосередньо перед кимсь.— *Коли хто хоче зробити яку-небудь заяву, ..виходь ось тут на лінійці і перед лицем товариства відкрито говори* (Гончар).

2. *чого.* У безпосередній близькості до чого-не-

будь; перед настанням чогось, зіткненням з чимсь. *Величезну міць носить у собі людина.. прокидається вона* [міць] *лише перед лицем смертельної небезпеки* (Гончар); — *Розстріляють мене* [фашисти], — *з легким сумом промовив киянин.— І ніхто ніколи не дізнається, кого ж саме розстріляли..— Яке це має значення перед лицем смерті? — простогнав лікар* (Загреб.); — *Зараз, перед лицем нових грізних випробувань, щоб ваш полк був іще міцнішим* (Гончар).

3. *чого, рідко.* Керуючись чим-небудь, діючи відповідно до чогось.— *Перед лицем закону.. Союзу Радянських Соціалістичних Республік ми, Іван Дмитрович Орлюк і Уляна Василівна Рясна, виявляємо свою волю на спільне життя...* (Довж.).

повертатися лицем *див.* повертатися; **показати товар** ~ *див.* показати.

ЛИЦІ: мінитися на лиці *див.* мінитися; **спадати на** ~ *див.* спадати.

ЛИЦЯ: до лиця *кому.* 1. Підходить, личить, пасує що-небудь комусь (про одяг, предмети туалету і т. ін.); гарно у чомусь, з чимсь. [Г а н я:] *Як мені в цій сукні? Іде?..* [М а к а р:] *А... До лиця тобі, до лиця* (Корн.); *Улька наділа на Гриця бриля і зазначила, що він хлопцеві до лиця* (Добр.); *Зачіска і хустка. Щоб усе їм* [жінкам] — *до лиця* (С. Ол.); // Вносить, додає щось у зовнішній вигляд, несподівано прикрашає його якоюсь мірою. [Т е т я н а:] *Рубець у нього тут, рубнув, знать, шаблею татарин!.. І той рубець у другого б був ганджею, у нього ж він красою служить і до лиця, як лицарю, йому!..* (К.-Карий); *Вона поглянула з суворістю знавця (суворість їй була так само до лиця)* (Рильський); // *без додатка.* Який підходить, личить, пасує комусь, прикрашає когось; красивий для когось. *Марина в платті до лиця. Плаття коротке з корсажем, білий хвартух, пов'язана платком, колір до лиця* (К.-Карий). П о р.: **під лице** (в 2 знач.).

2. *з ким.* Гарно кому-небудь із кимсь, на вигляд підходить хтось кому-небудь. *З якого не зайде кінця* [Петро], *як не націлить оком, сам бачить — Ганні до лиця все ж з парубком високим* (Дор.). П о р.: **під лице** (в 1 знач.).

3. Щось відповідає становищу, характерові, поведінці і т. ін. кого-небудь. [Г е л е н а *(вражена)*:] *Більш тебе ніколи не назову сестрою. Тільки чом себе ти не зовеш сестрою смерті, було б тобі се більше до лиця. Вже так, що до лиця!* (Л. Укр.); *Сліпий був би завважив, що Галя, всупереч своїй живій вдачі, силується на повагу. А ця вдавана повага була їй дуже не до лиця* (Март.); — *Скромність, звісно, прикрашає людину, проте скромність, що межує з хворобливістю... Вона не до лиця вам, Артеме!* (Головч. і Мус.); *Уже дома він одержав кілька листів від товаришів. Вони докоряли йому, говорили, що йому не до лиця* *губитися перед труднощами і що.. він мусить негайно повернутися в університет* (Тют.); *Кострома схлипнув і незадоволено мотнув головою: плакати було пізно та й не до лиця такій, як він, людині* (Перв.).

з лиця. На вигляд, зовні.— *І годі вам! Ви то й є правдива Діана. Цвітете, як повна рожа, рум'янець на всю щоку! І з лиця не старі, і душею молоді!* (Н.-Лев.); *Та вже ж і синок у Василя Семеновича..— батько, як дві краплі води. Такий з лиця* (Мирний). П о р.: **на лице.**

з лиця землі, *з сл.* з н и к а т и, з н и к н у т и. Назавжди, зовсім; безслідно, повністю. *Доки живе душа народу — народ безсмертний. Вмирає душа — вмирає й народ. Без мови немає народу. Він зникає з лиця землі, як древні ацтеки* (Загреб.); *Чума, віспа, холера.. Від їхніх ударів гинули цивілізації, розвалювалися імперії, зникали з лиця землі цілі народи* (Наука..); *За расовою теорією нацистів, як відомо, слов'янство в майбутньому взагалі повинне зникнути з лиця землі* (Головч. і Мус.).

змести з лиця землі *див.* змести; **кров ударила до** ~ *див.* кров; **лицем до** ~ *див.* лицем; ~ **нема** *див.* нема.

ні з лиця, ні з росту, *зневажл.* Який зовні нічим не відзначається; непримітний, звичайний (про людину). [Т е к л я *(одна)*:] *Певно, що вона* [Оксана] *відьомського кодла і що вона панича якимсь зіллям причарувала. Бо що в неї хорошого. Ні з лиця, ні з росту* (Кроп.).

приставати до лиця *див.* приставати; **спадати з** ~ *див.* спадати; **хоч з** ~ **води напийся** *див.* напийся.

ЛИЧИНА: бісова (вража, зла, диявольська, лиха, лукава *і т. ін.*) **личина.** 1. *лайл., грубо.* Недобра, підступна і т. ін. людина або інша істота. *З Невкипілого багато не добудеш. Цибатий, як чорногуз, дибає він од гурту до гурту..— Ач, меле, бісова личина! — аж хмуриться дехто. Та Невкипілий уже подибав до іншого гурту* (Головко); [Н а с т у с я:] *Та пропадай, вража личина! Коли б вже й давно щез!* (Кв.-Осн.); — *Ну, покинь хлипати, нехай краще та вража личина хлипає, котра тебе зобидила* (Письм.); *Паллант, любесенький хлопчина, Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то зла личина Йому нам'яти хоче чуб* (Котл.); — *І засів я. А морози тоді стояли он які. Хоч як-не-як, а довго не всидиш.. А ходити теж ніззя* [не можна] — *почує* [порубщик], *диявольська личина* (Хотк.); [Личак:] *А я, розумієш, так думаю: Загуба чи не Загуба, а якась лиха личина в нашій окрузі завелася.., хтось комору запалив* (Мам.); *Нищечком, навшпиньки пішов батько в атаку на спокусника* [чорта]. *Ціль одна — схопити ненависного за хвоста! Хитра лукава личина. Ой, хитрюща!* (Ковінька); // Уживається для вираження незадоволення ким-

небудь, досади, обурення і т. ін. з якогось приводу; погань. [Сагайдак *(зриваючи п'явки):*] *Десять років не був у вас. Тоді чи не було їх, чи не помічав. Бісові личини...* (Дмит.).

2. *жарт.* Уживається для вираження задоволення, захоплення і т. ін. ким-, чим-небудь.— *Марто...— Ще не забувся, як мене звати? — дивується дівчина.— Ну й бісова ти личина,— похитує головою* (Стельмах); — *Люблю й я смажене сало. Держиш його на вогні, а воно, лиха личина, шкварчить, та на паляницю тільки кап, кап* (Вишня).

ЛИЧИНУ: зривáти личи́ну *див.* зривати; **міня́ти** ~ *див.* міняти; **носи́ти** ~ *див.* носити.

ЛИЧИТЬ: як ли́чить. Достойно, добре; відповідно до звичаю. *Від ранку й до ранку — стук, грюк.. Треба як личить стрінути дорогих гостей!* (Мирний). Синоніми: **на рівні** (в 1 знач.); **як годи́ться.**

ЛИШ: ну (ану́, ану́те, *діал.* **ке) лиш.** Уживається як спонукання до дії у знач. давай, давайте.— *Ну лиш у хрещика або в короля!* (Вовчок); — *Ану лиш не роздягайся. Підеш із Лукичем* (Головко); *Як його звати — Лінуюсь сказати, Ануте лиш ви!* (Гл.); — *Хоч вітать козаків, Як гостей-вояків,— Ке лиш бочку вина дорогого* (Граб.).

ЛИШАЄТЬСЯ: нічо́го [бі́льше] не лишáється (не залишáється *і т. ін.***) / не лиши́лося (не залиши́лося** *і т. ін.***), як...** Треба діяти тільки так; нема іншого виходу. *Павлові нічого більше не лишалось, як потиснути руку дівчині, вклонитись господині й піти* (Головко); *Звичайно, таке розв'язання проблеми словакам.. не дуже подобалося, але їм нічого не лишалося, як тільки погодитися* (Головч і Мус.); *Жаль, що Горпищенкова кошара далеко і на мотоцикл накладено вето, і нічого тобі не лишається, як іти отак одиноко вулицею* (Гончар); *Наполеон розумів, що коли армія Багратіона буде оточена і розгромлена, Барклаєві нічого не залишиться, як одмовитись від подальшої боротьби* (Кочура).

ЛИШАТИ: лишáти в ду́рнях *див.* залишати.

лишáти (залишáти *і т. ін.***) / лиши́ти (залиши́ти** *і т. ін.***) в спо́кóю (в спо́кої)** *кого, що.* Не турбувати кого-небудь; не чіпати чогось. *Я лишаю його абсолютно в спокою, аж до покінчення екзаменів* (Л. Укр.).

лишáти (залишáти) / лиши́ти (залиши́ти) [глибо́кий] слід у душі́ *чиїй і без додатка.* Дуже вражати кого-небудь, надовго запам'ятовуючись. *Відвідини цвинтаря і.. одверті бесіди з солдатами-гробарями лишали глибокий слід у душі, надовго закарбовувались у моїй пам'яті* (Д. Бедзик).

лишáти (залишáти *і т. ін.***) / лиши́ти (залиши́ти** *і т. ін.***) [за собо́ю] слід.** Робити значний внесок у якусь справу.— *Як по-вашому? Що залишає слід? (Видно, йому був дуже потрібен отой самий слід!).— Найперше робота отака, як ваша, лишає слід,— мовив розважно професор* (Гончар); *Олександр Іванович Білецький — видатний радянський літературознавець, академік Академії наук СРСР та Академії наук УРСР, вихователь цілого покоління філологів — лишив незабутній слід в історії вітчизняної науки* (Літ. Укр.); // Запам'ятовуватися хорошими чи поганими ділами. *Там, де.. кипіло життя та радість, там буде гола, дика пустеля без тіні, без билинки... Чи не такий слід лишав за собою Аттіла?* (Коцюб.).

лишáти (залишáти *і т. ін.***) / лиши́ти (залиши́ти** *і т. ін.***) з но́сом** *кого, жарт.* Обдурювати, перехитровувати кого-небудь. *Інколи дядя Живак брав її в розвідку, удаючи себе за сліпого, а Зою — за поводиря. Лишав «з носом» зайд-карателів* (Земляк); *Ні, не дурні були ви* [лорд] *з Еппелкросом* [паном], *Що не дали себе лишити з носом Отим обшарпанцям!* (Бернс, перекл. Лукаша і Мисика). Синоніми: **обво́дити круг пáльця** (в 1 знач.); **обво́дити за ніс; залишáти в ду́рнях.**

лишáти / лиши́ти [за собо́ю] ни́точку. Давати можливість зрозуміти щось, розібратися в чомусь. *Ясне діло, хтось із янковичан пристав до них* [партизанів], *повинен був пристати. Ну, а значить і ниточку за собою лишити* (Головч. і Мус.).

лишáти / лиши́ти світ *чого, який і без означення.* 1. Розлучатися, прощатися з чимось. *О, скажи, моя Вітчизно-мати, Де той світ, веселий, молодий, Що його прийшлось мені лишати, З ворогами йдучи на двобій?* (Бойко); *Випускники школи лишали безтурботний світ дитинства.*

2. Бути в передсмертному стані; вмирати. *24 липня 1964 року лишив світ український поет і перекладач М. Т. Рильський.* Синоніми: **на лáдан ди́хати** (в 1 знач.); **стоя́ти одніє́ю ного́ю в моги́лі; прощáтися з життя́м; лежáти на сме́ртному ло́жі** (в 1 знач.).

лишáти на слизько́му; ~ на сумлінні; ~ позáду *див.* залишати.

не лишáти і на насіння; не ~ кáменя на кáмені *див.* лишити.

ЛИШАТИСЯ: лишáтися (залишáтися *і т. ін.***) / лиши́тися (залиши́тися** *і т. ін.***) на стари́х пози́ціях** *чого і без додатка.* Діяти так, як і раніше, в попередній період; дотримуватися попередніх поглядів. *Бюрократи лишаються на старих позиціях у ставленні до людей.*

лишáтися (залишáтися) / лиши́тися (залиши́тися) о́сторонь *чого і без додатка.* Не втручатися в що-небудь; не брати участі в чомусь. *Коли я дізналась, що ви, начальники Ванюшині, розшукуєте правду його народження і дитячого життя, не можу відмовчатись, лишитись осторонь* (Логв.). Пор.: **стоя́ти о́сторонь.**

лишáтися / лиши́тися на лáсці *чиїй.* Жити у кого-небудь. *Сиротою на ласці родичів лишилася* [Люба] (Ле).

лишáтися на мíсці *див.* стояти; **~ на сумлíнні; ~ позáду** *див.* залишатися; **~ при пíковому інтерéсі** *див.* лишитися.

не лишáтися (не залишáтися *і т. ін.***) / не лиши́тися (не залиши́тися** *і т. ін.***) в боргý.** 1. Вести себе так, як і хтось інший; не поступатися кому-небудь. *Задирався Валет, що відчував Юркову незалежність, гордовитість і навіть перевагу в знаннях. Юрко в боргу не лишався* (Дор.); *І один поперед одним Не лишалися в боргу* (Воскр.).

2. Віддячувати, відповідати добром або злом кому-небудь за щось.— *Слухай, Сень, а може б, ти сам? Га?.. Виручи, у боргу не лишусь!* (Головч. і Мус.); — *Я теж у боргу не лишився; гостей вам повну хату накликав!* (Головко); *Якщо люди зарадять Андрієві, то він не залишиться у боргу, відробить* (Чорн.); *Дочка партизана й сама не лишалась в боргу* (Бичко).

ЛИШЕНЬКО: ли́шенько напáло *на кого і без додатка, нар.-поет.* У когось неприємності, нещастя і т. ін. [Ж а б и:] *«Ой, Доле, змилуйся в пригоді! Напало лишенько та й годі: Король просвітку не дає, Клює нас та й клює!»* (Гл.). П о р.: **ли́хо обсíло.**

ЛИШИЛАСЯ: тíльки душá лиши́лася *див.* душа.

ЛИШИЛИСЯ: тíльки мóщі лиши́лися *див.* мощі.

ЛИШИЛОСЯ: [і] слíду не лиши́лося (не залиши́лося, не зостáлося). 1. *від чого, чого.* Щось безслідно зникло, назавжди забулося. *За один день викопали нові котловани, а від старих і сліду не лишилося* (Ле); *В золотому труді віддамо ми Вітчизні всі сили, щоб і сліду руїн не лишилось на нашій землі* (Сос.); *Дерево превисоченне було; його так до половини у мілку щепу розбило і усі гілля стерло і зм'яло, так що і сліду їх не зосталось* (Кв.-Осн.).

2. *від кого-небудь.* Хтось безслідно зник, пропав. *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук?.. Чи розлетяться прахом на грізних мінах і сліду від них не лишиться?* (Довж.); — *Не піду, доки в дворі не лишиться й сліду від шептух. Умирайте всі..,— збуджено, з сльозами в очах викрикнув Саїд Алі* (Ле). С и н о н і м и: **і слід захолóнув; тíльки й бáчили** (в 1 знач.).

лиши́лося недóвго топтáти ряст *кому.* Хтось скоро помре, загине.— *Виною всьому став Мірошниченко. Ну, та недовго йому лишилося топтати ряст. Піде, як миленький, дорогою Підіпригори* [буде вбитий] (Стельмах). С и н о н і м и: **три чи́сниці до смéрті (в 1 знач.); смерть заглядáє в óчі.**

мóкре мíсце лиши́лося *див.* місце; **не ~ і рубця́ сухóго** *див.* нема.

не лиши́лося (не залиши́лося) кáменя на кáмені *від (з) чого.* Що-небудь зникло назавжди — повністю загинуло, зруйноване, знищене, скасоване і т. ін. *Місто було страшно зруйноване, не лишилось, як кажуть, каменя на камені. Але життя продовжувалось, і починалася відбудова* (Рад. Укр.); *Теорія була визнана неприйнятною, і від неї не лишилося каменя на камені. Треба було все починати спочатку* (Сільські вісті).

нічóго бíльше не лиши́лося, як... *див.* лишається; **тíльки тéпле мíсце ~** *див.* місце.

ЛИШИТИ: лиши́ти без сорóчки; ~ в дýрнях *див.* залишати; **~ в спóкóю** *див.* лишати.

лиши́ти (залиши́ти, обли́шити) дýмку *про кого — що.* Перестати згадувати, забути кого-, що-небудь. *А Ганна? Ганна, що ж — дівча.. Про неї й думку він лишив* (Дор.). С и н о н і м: **ви́кинути з головú.**

лиши́ти з нóсом; ~ на слизькóму; ~ на сумлíнні *див.* залишати; **~ ни́точку** *див.* лишати; **~ позáд сéбе** *див.* залишати; **~ світ; ~ слід; ~ слід у душí** *див.* лишати.

лиши́ти як на воді *кого.* 1. Позбавити засобів існування, обібрати когось. *Пригода лишила їх як на воді.* С и н о н і м и: **пусти́ти з тóрбою; обдéрти до ни́тки; обідрáти як ли́пку.**

2. Розірвати стосунки з кимсь; кинути когось самого.— *Діждавсь* [син], *що виявився багач з чужого села, і засваталася вона з тим багачем, а його, як на воді лишила* (Вовчок).

мóкрого мíсця не лиши́ти *див.* залишити.

не лиши́ти (не залиши́ти) живóго мíсця *на кому.* 1. Дуже побити кого-небудь. *Батько не раз нахвалявся не лишити живого місця на ньому, але так ніколи і не вдарив.* С и н о н і м: **оббúти шкýру.**

2. Завдати непоправної шкоди чиємусь здоров'ю.— *Ось так живемо і боремося,— каже він на прощання.— Частіше дають знати про себе фронтові рани. Адже війна не лишила на мені живого місця* (Літ. Укр.).

3. Завдати комусь душевного болю, багато прикростей, горя, неприємностей і т. ін. *Вона* [панна Анеля]! *вона! моя іржа — а я залізо. Вона мене всього сточила. Не лишила живого місця* (Коцюб.).

не лиши́ти (не залиши́ти) / не лишáти (не залишáти) кáменя на кáмені *від чого.* Розбити, знищити щось ущент, перетворити в руїни. *Жодна європейська столиця не зазнала такої руйнації, як Варшава. Фашистські орди буквально не залишили від міста каменя на камені* (Знання..). С и н о н і м: **змести́ з лиця́ землí.**

2. Гостро, нещадно критикувати що-небудь.— *Звичайно,— Микола Ілліч хитро посміхнувся,— в цьому дискусійному клубі ми каменя на камені не лишаємо від програм меншовиків та есерів* (Смолич); *Він* [Маркс] *каменя на камені не зилишив від реакційних теорій, що заперечують вирішальну роль народу в історії* (Наука..); *Практика господарського будівництва в країні каменя на камені не залишала від усіх домислів*

скептиків (Рад. Укр.). **не лиши́ти камінця́ на камінці.** *Анархісти, які були противниками влади взагалі, після ознайомлення з радянською формою влади визнали Радянську владу. Тим самим вони не лишили камінця на камінці в теорії анархізму, який заперечує будь-яку владу* (Ленін).

3. *від чого, з чого.* Повністю ліквідувати, скасувати щось і т. ін. *Взявши політичну владу, ця партія не лишила каменя на камені ні з поміщицької, ні з капіталістичної власності* (Ленін).

не лиши́ти (не зоста́вити *і т. ін.*) / *рідше* **не лиша́ти (не зоставля́ти) [і] на насіння.** Знищити повністю всіх. *Хома має завжди готову одповідь: — Як що робити? Бити* [панів]. *Не лишити і на насіння* (Коцюб.); *Що ж, ми так і дамо їм втекти? — вигукнув Яресько, який тут виявився єдиним із командирів.— По конях! Доженемо! Не зоставимо на насіння!* (Гончар). Синонім: **змести́ з лиця́ землі.**

ЛИШИТИСЯ: лиши́тися без ду́ха *див.* остатися; ~ **без соро́чки;** ~ **в одні́й соро́чці** *див.* залишитися.

лиши́тися живота́, *заст.* Загинути, померти. *Як іскра, порох запаливши, Сама з ним вкупі пропада, Так Низ, Волсентія убивши, І сам лишився живота* (Котл.). Синоніми: **лягти́ в моги́лу; лягти́ тру́пом; відда́ти Бо́гу ду́шу; переста́витися на той світ; накла́сти життя́м; відда́ти кінці** (в 1 знач.).

лиши́тися (залиши́тися) з но́сом, *жарт.* Зазнати невдачі, неприємності і т. ін. *Він* [Фред] *підійшов до Мухи і звично недбалим рухом запросив до танцю. Він ждав, що Муха легко спурхне з стільця.. А Володя лишиться з носом. Але сталося трохи не так* (Ткач). Синоніми: **спійма́ти о́близня** (в 1 знач.); **вхопи́ти ши́лом па́токи.**

лиши́тися (залиши́тися *і т. ін.*) / *рідше* **лиша́тися (залиша́тися** *і т. ін.*) **при піковому інтере́сі,** *жарт.* Зазнати невдачі, поразки і т. ін., втратити кого-, що-небудь. *Тільки тепер вони збагнули — лишилися при піковому інтересі* (Больш.); **залиши́тися при пікових інтере́сах.** *Чумак звернув увагу не на Ріту, а на її подругу Катерину. Через якийсь час вони одружились, а Ріта залишилась.. при пікових інтересах* (Збан.).

лиши́тися на стари́х пози́ціях *див.* лишатися; ~ **на сумлінні** *див.* залишатися; ~ **о́сторонь** *див.* лишатися; ~ **поза́ду** *див.* залишатися; **не** ~ **в боргу́** *див.* лишатися.

ЛИШИТЬСЯ: ду́ху не ли́шиться; мо́крого місця не ~ *див.* залишиться.

не ли́шиться (не зали́шиться *і т. ін.*) **і насіння** *від кого — чого.* Хто-, що-небудь повністю зникне, пропаде, згине. [Коритний:] — *Гей, люди, чи ви подуріли? Як невинного чоловіка бити, то не боялися, а того гниддя боїтеся! Та ж ми всі як візьмемося, то й насіння не лишиться від них...* (Тарн.).

ЛИШКУ: взя́ти ли́шку *див.* взяти.

ЛІБРЕТТО: з іншого лібре́тто, *книжн.* Те, що не стосується справи, теми розмови і т. ін. *«До батьків укоханої дочки такого листа не пишуть...» Все це слова з іншого лібретто, аніж ми гадаємо* (Ле). Пор.: **з іншої о́пери.**

ЛІВА: чого́ ліва нога́ забажа́є *див.* нога.

ЛІВОЇ: своя́к з лівої щоки́ *див.* свояк.

ЛІВУ: вста́ти на ліву но́гу *див.* встати.

ЛІГ: тяга́р ліг на се́рце *див.* тягар; **тяжки́й ка́мінь** ~ **на гру́ди** *див.* камінь; **уве́сь тяга́р** ~ **на пле́чі** *див.* тягар.

хоч (хоча́) би тру́пом ліг. За будь-яких обставин, будь-що (досягати чого-небудь). *Таку побачивши утрату, Аркадці галас підняли, Клялися учинить одплату, Хоча би трупом всі лягли* (Котл.).

щоб (бода́й) ліг і не встав, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає недобрі побажання комусь. Синонім: **щоб лунь ухопи́в; хай ка́менем ля́же.**

як ка́мінь ліг на ду́шу *див.* камінь.

ЛІД: би́тися як ри́ба об лід *див.* битися; **лама́ти** ~ *див.* ламати.

лід ру́шив. З'явилися перші наслідки, досягнення у якійсь справі; подолано якусь перешкоду. *Лід рушив, знайомість зав'язалася* (Коцюб.).

лід та́не *між ким і без додатка.* Налагоджуються хороші, теплі стосунки. *Лід між колишніми противниками тане.* **лід поча́в та́нути.**— *Наш* [катер]? — *блиснув оченятами Толя.— Наш,— відповіла вчителька і помітила, що Толя вже не зводить з неї великих голубих очей. Лід почав танути, і Наталя Василівна говорила далі* (Кучер).

посади́ти на лід *див.* посадити; **розтопи́ти** ~ *див.* розтопити; **сісти на** ~ *див.* сісти.

ЛІЖКА: встава́ти з ліжка *див.* вставати; **прикува́ти до** ~ *див.* прикувати.

ЛІЖКУ: трима́ти в ліжку *див.* тримати.

ЛІЗЕ: аж воло́сся лізе вго́ру *див.* волосся.

[аж] з го́рла лізе (пре, пре́ться) *у кого, грубо.* Хтось дуже багатий. *Отож якраз він такий злидар, що вже й двадцяти копійок на господарстві не має. Не бійсь, в нього з горла лізе...* (Збан.); // У когось дуже багато чого-небудь.— *А то ще колись до сусідки в комору заліз. У нас з бабою молока немає, а в них аж із горла преться. А бабуся якось захворіла, нічого не їла аж тиждень — тільки воду пила* (Збан.).

ду́мка лізе в го́лову *див.* думка; **дух у п'яти** ~ *див.* дух; **душа́ в п'яти** ~ *див.* душа.

[і] на го́лову не лізе, *фам.* Важко зрозуміти, повірити; нісенітниці, дурниці. *Наговорили таке, що і на голову не лізе.*

не лізе (не йде) в го́лову *кому і без додатка.* Не сприймається, не запам'ятовується, не засвоюєть-

ся щось; не можна зрозуміти чого-небудь. *Місце, де їх* [курсантів] *кинув Гладун, було відкрите, спека палила нестерпно, і ніщо не лізло в голову* (Гончар).

не лізе (не йде) в рот (у го́рло, *грубо* **в пе́льку)** *кому і без додатка.* У кого-небудь зовсім немає апетиту; комусь не хочеться їсти. [М и к о л а:] *Ходи й ти обідати. Мені якось самому страва в рот не лізе* (Фр.); *Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і в рот не йде!* (Кв.-Осн.); *Постелила* [Килина] *на подвір'ї ряденце, винесла нехитру вечерю, заходилася спроквола їсти. А воно чомусь і надворі їй не лізло в горло* (Гуц.); *Маруся не могла їсти. Проковтнула кілька крихот і мовчки вертала кулешу Юрчикові..— Не можу, голубчику. В горло не йде* (Хотк.); *Братова вже зрозуміла, що її план зірвався, і почала кричати: — Ти негідний хлопчисько! Чим я тебе маю годувати, коли тобі навіть мій рис не лізе в пельку?* (Збан.); *Тепер уже іншому й трунок не лізе в пельку* (П. Куліш); *Старий Тишкевич взяв скибку черствого хліба, але черствий хліб не йшов йому в пельку* (Н.-Лев.) **не йде до го́рла.** *Обід не йде* [Івану] *до горла, в роті сухо, голова важка* (Коцюб.)

не лізе (не йде) з голови́ *кому.* Щось весь час турбує, непокоїть кого-небудь; постійно згадується, не забувається. [С е м е н:] *Одна думка не лізе мені з голови: з якого побиту Одарка позавчора, на вечорницях, як сказав я їй, що пришлю у неділю за рушниками, ніби злякалась і затремтіла, а потім якось чудно спитала: «А чи ж будемо ми щасливі?»* (Кроп.); *Не йде з голови, як то воно буде.*

ні в я́кі воро́та (две́рі) не лі́зе. 1. Що-небудь дуже неприємне, непристойне і т. ін. *Розмова дістала інший напрямок. Побожний курат почав патякати таке, що аж ні в які ворота не лізло* (Гашек, перекл. Масляка).

2. Негарно, неприємно; непристойно. *Ти ще й смієшся?.. Ні, ти жартуєш! Це ні в які двері не лізе* (Стельмах).

оди́н о́дному на го́лову лі́зе *див.* один; **сам у рот** ~ *див.* сам; **чуб ~ догори́** *див.* волосся; **шмато́к не ~ у го́рло** *див.* шматок.

ЛІЗТИ: без ми́ла в ду́шу лі́зти / влі́зти, *зневажл.* Лестощами, хитрощами, підлабузництвом і т. ін. домагатися в кого-небудь довір'я, прихильності. *Лицемір без мила в душу лізе.*

живи́м до Бо́га (на не́бо) лі́зти / полі́зти. 1. *ірон.* Часто згадувати бога, бути святенником. *Агресор, їй-бо,— чистої води християнська душа. Живим до бога лізе та все клятви дає: «Хай мене грім небесний уб'є— я не біснуюся...»* (Ковінька).

2. Дуже погано себе почуваючи, страждаючи від болю і т. ін., втрачати будь-яке терпіння. *Ніколи в мене не боліли зуби, а тут на тобі — закрутив — клятий..— Зробіть щось,— прошу* [лікаря],*— а то живим на небо полізу* (Ф. Мак.).

живце́м у моги́лу лі́зти *див.* полізти.

за сло́вом (*рідко* **по сло́во) у кише́ню (до кише́ні) не лі́зти / не полі́зти**. Бути дотепним і метким у розмові. *Був.. Гнат із таких, Що не лізуть в кишеню за словом* (С. Ол.); *— Язик маєш гострий, по слово до кишені не лізеш* (Мур.), *Всякому відріже, за словом до кишені не полізе* (Укр.. присл..); *— Думаю: звідки ти вискіпкався такий? — З вашого достатку та з вашого скупердяйства, татуню,— не поліз Стьопочка в кишеню за словом і негадано розвеселив ним батька* (Стельмах); *Мимоволі Романенко порівняв Ковдю з Храпчуком. О, той за словом у кишеню не полізе* (Жур.); *Значно складнішим постає на сторінках роману образ Віктора Сашина, керівника бригади наладчиків. Спочатку — це такий собі «весело-діловитий» хлопець, який не полізе за словом у кишеню* (Літ. Укр.); // Говорити прямо. *Прошу, пане! Проходьте, сідайте! Що прийму не за «круглим столом», То за це вже мені вибачайте!.. (Був, як бачите, Гнат із таких, Що не лізуть в кишеню за словом!)* (С. Ол.); // Уміти підтримувати розмову, любити поговорити.— *Побачила я його, так ніби нічого чоловік, за словом до кишені не лізе, правда, перекошений трохи на війні, але всі форми є... І пішла за нього* (Зар.). **не полі́зти за сло́вом в карма́н.—** *Та ти за словом в карман не полізеш,— весело промовила Ольга Семенівна..— Побачимо.— Ну, й побачимо* (Хотк.). **не полі́зти за сло́вом у па́зуху.** [М о т р я:] *Язик у тебе, мов швайка.* [М а р к о:] *Та й ти не полізеш у пазуху за словом* (Мороз). **полі́зти за сло́вом у кише́ню.—** *Виступите перед учнями, це буде їм така радість! — А чого б і не виступити? — поважно мовив Копитенко.— Чи я за словом у кишеню полізу?* (Літ. Укр.). П о р.: **не ла́зити за сло́вом у кише́ню.**

із сво́ї́м батого́м лі́зти *куди, в що, жарт.* Братися за що-небудь, робити щоб без достатньої обізнаності, компетентності. *Щоразу, коли йому доводилось розписуватись в боєпостачанні за міни, його кидало в жар. Йона ледве розписувався. ..Сам дракула* [чорт] *не розбереться в тих картах, а де вже йому із своїм батогом туди лізти* (Гончар).

лі́зти в го́лову (до голови́, в па́мороки) *кому і без додатка.* Настирливо з'являтися у свідомості; ставати предметом думки. *А настане ніч, то чого тільки у ту ніч не передумаєш, чого не перегадаєш? Та все якесь таке у голову лізе неподобне* (Мирний); *Одганяючи нехорошу, страшну, божевільну догадку, що настирливо лізла в голову, постукав* [Олег] *втретє* (Ряб.); *Ще вчора на ковзанці він був їй не кращим і не гіршим від інших, а це так і лізе в голову* (Стельмах); *Чи не скучає, голуб'ятко, чи не свариться з Юрком... Все*

це мимохіть лізе до голови (Коцюб.); [Марфа Варфоломеївна:] *Це все від байдиків лізе тобі* [Олесі] *таке в памороки — що того брак, а того і надто* (Кроп.); // Згадуватися. *А потім звертався* [дід] *до онука: — Яка буква? ..випалював* [Гриць] *те, що першим лізло в голову: Добро...— Дурень* (Збан.).

лізти (вилáзити, пнýтися, ввáтися *і т. ін.*) **із шкýри (з шкíри, з мóчі).** 1. Докладати великих, надмірних зусиль для досягнення чого-небудь. *Сокіл не любив відставати. Побачивши поперед себе коня, із шкури ліз, аби порівнятися, випередити, іти тільки першим* (Міщ.); *— А весною нам, гадаю, не до вікон буде. Одне в степи ж піде, а друге в економію. То вже, може, якось зараз будемо з шкури лізти? — Як хочете, мамо* (Стельмах); *Він справді зі шкури ліз та старався.. .. І до сходу сонця приправив таки своїх пасажирів до табору* (Головч. і Мус.); *— Батьки, будучи самі малописьменними, з шкіри лізли, щоб дати нам, дітям, якесь ремесло в руки... Шматок хліба...* (Інг.); *Він уже свого доскочив. Чого ж йому з шкури вилазити* (Мирний); *Всіх.. обхопила тепер немов гарячка яка: всі рвуться, вилазять з шкіри, аби скінчити роботу до 1-го* (Коцюб.); *Одначе, як щиро не налягав Грицько, як з мочі не рвався, а прийшлося під осінь лічити заробітки, тільки сотню й налічив!* (Мирний); // Дуже важко працювати. *Тільки й того, що сказав стражникові.— Нема,— каже,— правди на світі: той із шкури лізе, та голодний сидить, а той і пальцем не кивне, та кабаком діло живе* (Тесл.); *— Ти йому* [Власову] *так здалека примовся. ..Василь мов тягнеться-тягнеться, з шкури лізе* (Мирний). **аж із шкýри (з шкíри) вилáзити (***рідко* **вилýзуватися).**— *Буває,— погоджується Тимофій,— буває і так: якесь стерво копає-копає комусь яму, аж з шкури вилазить, а в тій же ямі і загрібають його* (Стельмах); *На радощах Бурхан грудьми наліг на відбійний молоток, старався, аж з шкіри вилазив* (Чорн.); *Тепер він* [тато] *аж вилузувався із шкіри, щоб заробити на корівчину* (Стельмах), **мáло з шкýри не лізти.** *Гнат мало з шкури не лізе, ..вимахував косою, брав широкий покіс, відробляв батьків борг* (Горд.). Синоніми: **ламáти хребтá; гнýти горбá; лúти піт.**

2. Запопадливо вислужуватися перед ким-небудь, догоджати комусь. *Запроданцям не йме Шевченко віри, йому чужий їх зрадницький сонет. І хай не лізуть братовбивці з шкіри —..Не вийде з ката й холуя поет!* (Павл.); *Сам він боявся приїхати сюди, ..а посилав своїх лакуз, і ті з шкури вилазили, щоб виправдати і возвеличити образ свого брістольського господаря* (Стельмах).

лізти в печінкú *кому і без додатка, грубо.* Докучати, завдавати прикростей кому-небудь. *— Аж нічогісінько,— одмовив Пищимуха* [становому], *похнюпившись.— І чого б їм* [виборам] *у ті печінки лізти?* (Мирний). Пор.: **в'їстися в печінкú.**

лізти в хáлéпу. Потрапляти в неприємне становище; наражати себе на неприємність. [Олімпіада Іванівна:] *А ти б тих різних соціалів не згадувала, хоч при одчинених вікнах. Самохіть у халепу лізеш* (Л. Укр.).

лізти в чужúй горóх, *жарт.* Втручатися в чиї-небудь особисті справи. [Баби:] *От так йому, от так йому треба! Най* [хай] *не лізе в чужий горох!* (Фр.). Синонім: **лізти не в своє́.**

лізти до нéба, *заст., ірон.* Звертатися з проханням до Бога; молитися. *Пархоме, в щасті не брикай! В нудьзі притьмом не лізь до неба! Людей питай, свій розум май! Як не мудруй,— а вмерти треба!..* (Г.-Арт.).

лізти (забігáти, спішúти, поспішáти, вискáкувати, сýнутися *і т. ін.*) **поперéд бáтька в пéкло**, *жарт.* 1. Випереджати інших у чому-небудь; вихоплюватися наперед. *А коли побачив, що першою пішла у воду Мавра, сердито запитав її: — Чого поперед батька лізеш у пекло?* (Стельмах); *З сили-силенної порад і настанов* [матері] *Валентинові запам'яталась одна, мабуть, найголовніша: не лізти поперед батька в пекло, не совати носа, куди не слід, але й не пасти задніх, не бути потороччям* (Інг.); [Микола:] *Не треба ніколи забігати поперед батька в пекло* (Фр.); *— Не спіши поперед батька в пекло,— сказав він.— Я сам тобі скажу, коли це треба зробити* (Сміл.); *— Не вискакуй поперед батька в пекло,— ляскає по плечу Василя своєю рукою-подушкою Масло* (Хижняк); // Виявляти нетерплячість у розмові, перебивати, не дослуховувати до кінця співрозмовника.— *Ти й дурити вмієш? — Не лізь поперед батька в пекло* (Мирний); [Огнєв:] *Наказ виконано. Хоч зовсім не розумію, для чого.* [Горлов:] *А ти не лізь поперед батька в пекло, зараз зрозумієш* (Корн.); *— А який він* [комісар] *з себе? — поцікавився Турган.— Це той — у шкіряному кашкеті? — А хоч би й у шкіряному? Не поспішай поперед батька в пекло — познайомишся, то й узнаєш* (Збан.); *— Але ж ви, діду, таки щось заробляли? — Постривай-бо, не суньея поперед батька в пекло! Заробляли...* (Н.-Лев.).

2. Не розібравшись у чомусь, діяти необережно, зопалу, необачно, допускати помилки.— *А я так гадаю, панове,— підвів голову коваль Максим.— Не треба поперед батька в пекло лізти. Почекаємо, побачимо, що і як* (Тулуб); *— Не лізь поперед батька в пекло,— осмикували чоловіка..— Як будемо так господарювати, усі ставки переведемо* (Стельмах); *Мирон.. хоче застерегти молодшого* [брата], *що тепер треба обережніше жити між людьми. Буря дуби на цурпалки трощить, а травичку тільки нагинає. Тому й не спіши, Олександре, поперед батька в пекло* (Стельмах);

[М а к а р:] *А там, може, нашим невитримка. Може, треба зараз іти.* [Р я ж е н к о:] *Не поспішай поперед батька в пекло* (Мик.); *— Не скачи, Левку, цапа, не поспішай поперед батька в пекло,— втихомирювали його і Олександр Палійчук, і Лесь Якубенко, і Мар'ян Поляруш.— Вогонь нічого не залишає, крім вуглячків і попелу* (Стельмах). **забігáти поперéд бáтька**.— *Ні, ні, не забігайте поперед батька...— перечив агроном.— Я за конвейєр, але не в такому наполеонівському розвороті* (Добр.).

лізти (залáзити) / залізти в дýшу *кому, чию, до кого і без додатка.* 1. Виявляючи удавану люб'язність, приязнь до кого-небудь, добиватися його довір'я, прихильності. *В іншому всьому живеться мені тут так, як можна було сподіватись: п. Ольга ідеальна товаришка, з тих, що не лізуть силоміць в душу і що не відпихають холодом* (Л. Укр.); *Спритний, чіпкий, він* [Тимошка] *розпустив жаднющі щупальці не тільки по Зарічному, а й по Замостю. Кожному заліз у душу непомітно* (Рєзн.). **лізти в дýші** (про багатьох). *Мостяться* [греки] *на Есквілін та на горб, Вімінальським що зветься, В душі господарям лізуть, щоб потім самим панувати* (Зеров); // Всіляко намагатися сподобатися комусь; закохувати когось в себе. [Г н а т *(один)*:] *Що це зо мною? Чи не здурів я?.. А очі, очі як горіли в неї!.. ..Бач, як залізла знов у душу! Цур тобі, цур!* (К.-Карий); [А н д р і й:] *Яке твоє діло до Оксани?.. Не залазь ти їй в душу, чуєш, не залазь. Не для тебе вона!* (Мороз).

2. Спонукати кого-небудь до відвертості всупереч його бажанню.— *Сподіваюсь, мсьє не комуніст? — запитав реєстратор.— К чорту ваші сподіванки,— ввічливо прогарчав Анрі-Жак,— з якої речі ви лізете до мене в душу?* (Ю. Янов.); *Відчув, що цікавість до його долі тут* [у школі] *не випадкова, вона глибша й делікатніша, ніж у тих, що, буває, лізуть до тебе в душу з хамловитими допитками* (Гончар); *Люба наче вгадує Мар'янові думки: не раз чужі очі отак підозріливо зазирали чи лізли в її душу* (Стельмах); *Водій давно його ловив на слові, але розпитувати так і не наважився — бо то ж лізти людині в душу* (Літ. Укр.); *Пан прокурор залазив у душу обвинувачуваних, вигрібав у них найбільше приховані, найчорніші мотиви* (Фр.).

3. Втручатися в чиїсь особисті справи.— *Та чи я в твою душу лізу? — сказала тітка Майорчик.— Може, воно й справді все не так, то чого тобі переживати? Не переживай, не треба...* (Гуц.); *А хай не намагається до неї в душу залізти! Вона цього нікому не дозволить* (Собко); // Намагатися зрозуміти когось, дізнатися про його наміри, думки, бажання і т. ін. *Він* [німець] *думав про ті зайві слова, які бовкнув при начальстві. ..І ще оцей клятий есесівець. Як він пильно приглядається, як хитро залазить у душу* (Ю. Бедзик); *Декого вже розкусила Марія і її порадники, та всім не залізеш у душу* (Хижняк); *— А хто у вас є такий, що може втекти? — Хто ж його знає. Хіба до чужого залізеш у душу?* (Тют.).

4. Турбувати, тривожити когось (про що-небудь), впливати на когось. *У хаті тепло, тихо.. Негода.. в душу залазить, сном укриває...* (Мирний); *Облесний бабин голосок залазив Насті в душу* (Кач.). **залізти в сáму дýшу.** *Як той ірод, залізло* [лихо] *в саму душу та й ..каламутить усім...* (Мирний).

лізти (залáзити) з чобітьмú в дýшу *чию, кому і без додатка.* Грубо, безцеремонно втручатися в чиїсь справи, в особисте життя. *Коли, почувши про скандал, нараз почали до парафії навідуватися гості, ..і все то приїздило, лізло з чобітьми в душу, задавало нескромні питання,— о. Василь попросту тікав* (Хотк.); *І кинулись цілою своророю по всіх усюдах, ..одні одним з чобітьми в душу залазять* (Фр.).

лізти (залáзити) / полізти (залізти) в петлю. 1. Наражати себе на смертельну небезпеку, свідомо ризикувати своїм життям. - *Нащо самим у петлю лізти? ...Пропадем, усі пропадем* (Гончар); *— Де гарантія, що есеси добровільно полізуть у наготовлену нами петлю?* (Головч. і Мус.); *Після сходки ..залишився Безбородько і вся некликана збірнота, що приїхала з ним на гульбище. Вона, окрім Рогині, якого силоміць затягли на обід, галасливо вітала хуторянина, бажала йому багатства з землі, з води та роси, а хуторянину думалось одне: розсипав він свої дні, як темну росу, і заліз у петлю* (Стельмах). С и н о н і м и: **лізти у пáщу; лізти на рожéн** (у 1 знач.).

2. Гинути, потрапивши у безвихідне становище. *— Тобі, з твоїм характером, треба стати на одному. А то заробиш чахотку. Чи й...— обірвала, прикусила язика. Ірина сама доказала в думці: «Полізеш у петлю»* (Мушк.). С и н о н і м: **ітú на той світ.**

3. Потрапляти в залежність до кого-небудь. *На такому наділі не розженешся, хіба що в петлю до панів та глитаїв залізеш, і зашморгнуть вони тебе, що й землиці тій не рад* (Цюпа).

лізти (ітú, *грубо* **пéрти, пéртися) / полізти на рожéн (***рідко* **на рóги)**. 1. Наражатися на смертельну небезпеку, бути необережним, необачним у своїх діях.— *Та він що, з місяця впав? Інші поміщики, навпаки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру свою рятуючи. А він сам на рожен лізе* (Головко); *— А я не боюся, Дмитре Захаровичу. За праве діло і вмерти не страшно.— Воно-то так, але навіщо на рожен лізти?* (Цюпа); *— А так,— багатозначно підморгував Стецик.— Тут жарти кепські. Нема дурних на рожен перти* (М. Ол.); *Полковник підійшов до убитих, зняв шапку, похиливши голову.— Жаль,— сказав полковник.— Великі втрати. А могло ж їх і не бути... Видно, на*

рожен полізли... (Кучер); // Вдаватися до крайніх заходів, діяти, не задумуючись про наслідки. *Одірваний від того, чим жив, зацькований, він ішов просто на рожен. Одного разу ми ледве встигли оточити його в кар'єрі і вчасно вирвати з ослабілих рук залізну кирку, яку він збирався загнати в голову рудому Цункерові* (Коз.); *— Я думаю,— сказав він, як міг, лагідно,— ви обидва маєте рацію: звичайно, наступати краще першому, але ж перти на рожон* [рожен] *теж не годиться* (Смолич); *На запального Сагайду іноді «находило» таке, що він, забуваючи про всяку обережність, міг сліпма полізти на рожен* (Гончар); // Наражати себе на неприємність.— *Скажи, Бовдюг, що ти про мене думаєш? — тихо запитав Оксен, згортаючи цигарку.— А ти не розгніваєшся? — За що? Адже сам на рожен лізу* (Тют.); *— Думаєте, що в мене зараз серце не болить за нього! Може, я зараз саме тому такий і сердитий на нього... Ну, чого йому треба було на той рожен лізти? От і напоровсь!* (Головко); *Марко сам нав'язується на біду. З дурного запалу сам на роги лізе. І звідки в нього той бадьор узявся?* (Горд.). Синоніми: **лізти у пáщу; лізти в петлю́** (в 1 знач.).

2. Діяти наперекір кому-небудь; чинити щось всупереч комусь.— *Не лізь на рожен. Дивись крізь пальці на її можливі художества,— і в класі, й поза класом* (Головко); — *На рожен пертись не слід,— і далі благодушним тоном повчав дідок-перестрибок.— Скрізь треба з толком та з розумом..* (Гуц.).

Пор.: **лізти прóти рожнá.** Антонім: **обминáти гóстрі кутú.**

лізти на гóлову *кому, грубо.* Безцеремонно, без належної поваги поводитися з ким-небудь, підкоряти когось своїй волі.— *Тьху! — удавано плюнув Копистка,—..Планета нині така, що вся погань на голову мені лізе. Бригадир Кононенко суворо зауважив: — Відкоша отаким не даєш, то й лізуть* (Грим.). **мáло не на гóлову лізти**. *Данилко тихенько сидить, а дітей все більше та більше збирається. Ось уже мало не на голову йому лізуть* (Коцюб.). Синонім: **сідáти вéрхи.**

лізти на дýмку, *грубо.* Згадуватися, бути предметом роздумів. *І господиня, мов сова, лізе в очі.. Проклята! — думаю я,— і чого ти лізеш на думку з своїм хижим поглядом?..* (Мирний). Пор.: **спадáти на дýмку** (в 2 знач.).

лізти назáд. Відмовлятися, відступати від рішення, прийнятого раніше, від слова, даного комусь, і т. ін.— *Тепер якось ніяково назад лізти... А їхати не можу... І не поїду, нізащо не поїду...* (Коцюб.). Пор.: **рачкувáти назáд.**

лізти на мед, *ірон.* Піддаватися на обман, спокусу.— *Ти диви! Ще тройко! І пані з ними. Ну просто самі лізуть на мед! — вигукнуло одразу кілька жовнірів, одступаючи, щоб дати нашій хурі проїхати ближче до ганку* (Досв.).

лізти на óчі *кому і без додатка.* З'являтися перед ким-небудь, набридливо перебувати біля когось; бути на видноті.— *Обійдеться,— заспокоював її* [Ксеню] *Гнат.— Головне, не лізти на очі* (Голов.); [Дремлюга:] *Ти побудь недалеко.. Тільки не лізь на очі* (Корн.). Пор.: **на óчі потрапля́ти.**

лізти (наскáкувати) / полізти (наскóчити) чóртові на рóги, *фам.* Наражатися на велику небезпеку; ризикувати потрапити в складну ситуацію.— *Ти, сержант, зловживаєш своїми личками,— нарікали товариші.— Завжди сам лізеш чортові на роги!* (Гончар); *Бігти в ліс — значить наскочити самому чортові на роги! Будемо тут! — вирішив командир* (Автом.).

лізти не в своé [діло]. Втручатися в що-небудь, не будучи компетентним у ньому або викликаючи чиєсь незадоволення. [Черепань *(Лисенку)*:] *Не лізь не в своє діло! На таких метких у нас теж вуздечка знайдеться* (Мокр.); *Чабан насторожився: до завтра? Чому до завтра? Оце така відпустка? Старий ще більш насупився, але доскіпуватися не став, той же чабанський гонор не дозволяв йому бути причепливим, лізти не в своє* (Гончар). Синонім: **лізти в чужúй горóх.**

лізти (*грубо* **пéрти) / полізти прóти рожнá**. 1. Діяти відповідно до власних переконань, домагатися свого всупереч усьому. *Так, все життя він* [Віталій] *лізтиме проти рожна, буде обстоювати те, у що вірить* (Мур.); *Проти рожна перти, Проти хвиль плисти, Сміло аж до смерті Хрест важкий нести!* (Фр.).

2. Наражатися на небезпеку, неприємність; бути необачним у своїх діях, ризикувати. *М. Т. Єлізарову.. Мене дивує, що Ви пишете так, ніби хочете видавати в Москві?? — і самі ж вказуєте, що цензурні умови неможливі. Навіщо ж перти проти рожна??!* (Ленін).

Пор.: **лізти на рожéн.** Антонім: **обминáти гóстрі кутú.**

лізти під нóги *кому.* Ходити біля когось, заважати. *Але тут летить зверху тяжкий батьківський кулак і з сердитим криком опускається на спину переляканої дитини: — Чого під ноги лізеш, стерво! Не маєш кутка?..* (Коцюб.); — *Як будеш дурним, будеш їм усе лізти під ноги.., то певно будуть тебе лякати* (Коб.).

лізти під рýку *кому.* Заважати виконувати якусь роботу; наражатися на удар. *Коли людина зайнята роботою, не треба їй лізти під руку.*

лізти / полізти (долізти *і т. ін.*) **рáчки (рáка, рáком)**. 1. Ледве йти (через сп'яніння, погане самопочуття і т. ін.). *Було, в пости, Іще чорти Не б'ються навкулачки: А вже Охрім, На глум усім, П'яненький лізе рачки!* (Г.-Арт.); — *Ух ти ж, Батожчук дав клас! — доповів якось на другий чи*

третій день.. Петрик.— О, дав! Так нахлюпався, що додому рачки ліз (Збан.); *Од Турна шмат той однімаєш І в рот Енеєві соваєш, Що Турнові сам обіщав. Виходь же завтра навкулачки, Відтіль полізеш, мабуть, рачки* (Котл.); *Набігли волосні в хату, де саме гульня йшла. Чіпка зараз до їх* [них]. *Поналивав так, що ледве додому рачки долізли* (Мирний).

2. *до кого.* Принижуватися перед ким-небудь; плазувати. *Так лізьте ж до Енея раком, Плазуйте перед сим трояком,— Він мир вам славний устриже...* (Котл.). Синоніми: **лáзити в ногáх; пóвзати на колíнах.**

3. Докладати всіх зусиль, щоб домогтися чогонебудь. *Та вже хоч і рачки ліз, а свого доконав!* (Укр.. присл..).

лізти / полізти на стінку (стінки, стіну́, стінн). 1. Бути дуже збудженим, неспокійно себе поводити, наполягаючи на чомусь. [Одарка:] *Так і я не хотіла за свого Прокопа, на стіну лізла* (Кв.-Осн.); — *Дивує мене, пане осавуле, ось що. Місяць тому ти ліз на стінку, вимагаючи миру з Туреччиною і татарами, а тепер співаєш щось зовсім іншої* (Тулуб). **трóхи не лізти на стіни**. *Єремія репетував, кричав не своїм голосом. Голос його дійшов до найвищих нот. Він бігав по світлиці, трохи не ліз на стіни, часом крутився на одному місці* (Н.-Лев.). Пор.: **дéртися на стіну́**. Синонім: **не знахóдити собі місця** (в 1 знач.).

2. Доходити до стану одуріння; шаленіти.— *Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіни поліземо?* (Кв.-Осн.).

лізти / *рідко* **полізти у вічі (в óчі).** 1. Настирливо поставати в уяві; ввижатися. *Цілісіньку ніч трясця його била, а кобила усе в вічі лізла* (Кв.-Осн.); *Господиня, мов сова, лізе в очі... ..Проклята! — думаю я,— і чого ти лізеш на думку з своїм хижим поглядом?..* (Мирний); *Тільки що очі заплющу, вареник так, так тобі і лізе в очі, перехрестишся, заплющишся, а він знову* (Шевч.). **лізти пéред óчі**. *Полягали старі спати, та не спалося; окраєць хліба з полиці ліз перед очі, обертався на всі боки* (Коцюб.). Синонім: **стоя́ти пéред очи́ма.**

2. *кому, до кого, з ким — чим і без додатка, фам.* Набридати комусь чим-небудь; приставати, чіплятися.— *Боже мій,— скрикнула пані.—..Чого в вічі лізеш? Чого тобі треба?* (Вовчок); — *З нашим братом мужиком тілько зачепись — і не одв'яжешся. Варняка, лізе тобі у вічі... Тьфу! так з душі й верне* (Мирний); [Данило:] *То це я мушу на гвалт гукати, чи що, щоб тебе здихатись? Чого лізеш в вічі?* (Кроп.); *Катерина повеселішала: значить, Наталя про неї не забула.. Ну й люди! Щойно людина приїхала до села, незнайома, чужа, а їй відразу ж лізуть у очі з своїми болячками, з своїми хворобами* (Збан.). **лізти мéжи óчі.** *Тамара в ці дні переживає душевну драму.. Ось чому Тамара так болісно сприйняла Мамайчукове запитання. Без тебе, мовляв, гірко, а тут ще ти межи очі лізеш!* (Гончар). **лізти осóю в óчі.**— *Ось не заважай! Ну й люди — газети не дадуть почитати. Рік газети не читав — тільки взяв до рук, а вони осою в очі лізуть. До Кузьміна звертайтесь, він агітатор* (Збан.); // Набридливо вимагати чогось. [Цокуль:] *Не піду я* [в шинок]. *Там набереться усякої голоти та й лізуть у вічі, щоб поставив горілки* (К.-Карий); // Турбувати когось, створювати комусь незручності. *Віконниці, бачите, позакривані: ні сонце у вічі не лізе, ні мухи не кусають, от ми й заспались* (Стор.).

3. Привертати до себе увагу. *Коли невірний вогник освітив низьку, вfroслу в грунт хатину, скрізь у очі полізло різне зілля: копитник і ракова шийка, материнка і чорнобіл, горицвіт і звіробій, деревій і ромен,..— і все, що росло на землі, по болотах і на воді* (Стельмах). **метáтися у вічі.** *Мечеться у вічі золотий хрест на бані церкви* (Кос.). **пéрти в óчі** *чим. Хіба обгороджений, мов фортеця, деревинами з чужих осель будинок Плачинди не пре в очі ситим достатком і силою?* (Стельмах). Пор.: **впадáти в óко** (в 1 знач.).

лізти / полізти у пля́шку, *жарт.* Сердитися, гніватися без достатніх на те підстав. *І ось тепер він має поступитися першістю. Це було кривдно, проте Сагайда не дав розгулятися своєму самолюбству. ..Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер лізти в пляшку* (Гончар); — *Скоїлось те, що в пляшку поліз чоловік. І сказати б.. так ні, статечний, розумний чоловік, а так, наче вожжина йому під хвіст попала* (Головко); // Виявляти незадоволення у зв'язку з чим-небудь.— *О, вже й у пляшку поліз! Чого з весілля тікаєш? Ну, любиш Наталку, то й люби, мені не шкода* (Гуц.).

лізти / полізти у [сáме] пéкло. 1. Намагатися бути там, де найважче, де найбільша небезпека; ризикувати життям. [Огнєв:] *Мій начпоарма Орлик. От диявол. Учора його мало не угробили. Осколками руку поранило. Лізе завжди в саме пекло* (Корн.).

2. Заради кого-, чого-небудь бути готовим на будь-які випробування.— *Бач, старається котигорошок! — промовив хтось з темряви,— аби молодиця слово сказала, в пекло полізе* (Коцюб.); — *Я так вас люблю, що, як скажете ви, Я в пекло полізу без слова* (Сам.); — *За десятини не тільки в ярмо,— а й у пекло можна полізти,— повчаючи, сказав Гнат* (Стельмах).

лізти по тру́пах, *зневажл.* Не зважаючи ні на що, намагатися досягти своєї корисливої мети, робити все для власної вигоди. *Якби хотів,— чув би крик тої боротьби, і передсмертні крики тих, що програли, і тих, що лізуть по трупах, знов ловлять, знов шукають* (Хотк.).

лізти пробо́єм *див.* іти.

лізти у во́ду, не зна́ючи бро́ду. Робити що-небудь без попереднього обмірковування, зважування. [Ніна:] *Хіба ж таки можна лізти в воду, не знаючи броду? Під снігом валуни...* (І. Греб.).

лізти у за́шморг (в ярмо́) *до кого і без додатка.* Потрапляти в економічну залежність до когось. *Мав* [тесть] *пристойну хатину, двадцять соток орного поля, а найголовніше — коня, яким міг грунт обробити, не лізучи у зашморг до глитаїв* (Мур.); *— Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові* (Коцюб.).

лізти у пани́, *зневажл., заст.* Намагатися будь-що розбагатіти, посісти видне місце в суспільстві. *І про Колісника пішла по городу недобра чутка: накрав земських грошей, ..Он тепер хто посяде добро панське, хто у пани лізе* (Мирний); // Протиставляти себе простому народові, ставати експлуататором.— *По-моєму, усяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу,— не лізь у пани, не висисай з народу крові* (Мирний).

лізти у па́щу (в па́зури, у пе́льку *і т. ін.*) [до] *кого,* [до] *чого, кому, чому і без додатка.* Наражати себе на велику неприємність, смертельну небезпеку.— *Треба списатися, попередити,— вів далі Клеменець.— Я не проти поїздки, самому набридло тинятися по цім закордонні, але лізти в пащу, в пазури Третього відділення... Даруй, не бачу ніякого глузду* (М. Ол.); *На біса було лізти в пельку?! Нехай би собі тікали* [шведи], *скільки влізе* (Ю. Янов.). Синоніми: **лізти в петлю́** (в 1 знач.); **лізти на роже́н** (у 1 знач.).

ЛІЗУТЬ: оди́н о́дному на го́лову лізуть *див.* один; **о́чі ~; о́чі на лоб ~; о́чі ро́гом ~** *див.* очі.

у пе́льку не лізуть, *з сл.* гроші, *грубо.* Дуже багато. [Митродора *(до Стехи)*:] *Як же мені не журитися? Ти подумай: знову нічого не виграла. ..І, певно, виграв якийсь дурень, такий, що й не знатиме, що з тими грошима робити, або такий багатир, що й свої в пельку йому не лізуть* (Сам.). Синоніми: **ку́ри не клюють; хоч лопа́тою горни́; без ліку.**

ЛІЗЬ: хоч [живи́м (живце́м, живо́му)] у зе́млю (у моги́лу *і т. ін.*) **лізь**. Уживається для вираження відчаю; зовсім безвихідне становище.— *А тут, Омеляне, така біда, що хоч живим у землю лізь. І коли ви не поможете, то і від нас допомоги не ждіть* (Стельмах); *— Кинь, Пауль,— чує звідкілясь голос Гутмана.— На біса тобі здались мертвяки? Тут живому хоч у могилу лізь* (Кол.). **хоч бери́ та лізь живце́м у зе́млю.**— *Так мені остогидла хата-пустка, так докучило раз у раз німувати, що хоч бери, старий діду, та лізь живцем у землю...* (Коцюб.). Синоніми: **хоч у петлю́ лізь; хоч ляга́й та помира́й; хоч під гре́блю; хоч з мо́сту та в во́ду.**

хоч на стінку лізь. 1. Уживається для вираження досади; неможливо щось зробити, не відбувається щось ні за яких умов. *Не розвидняється, хоч на стінку лізь.* Синоніми: **хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч плач; хоч во́вком вий; хоч кри́ком кричи́.**

2. *з сл.* боли́ть, бо́ляче *і т. ін.* Дуже сильно, нестерпно і т. ін. *Зуби болять, хоч на стінку лізь.*

хоч під стіл (під ла́ву *і т. ін.*) **лізь.** Неприємно, соромно у зв'язку з чим-небудь; дуже незручно. *Ситуація — хоч під лаву лізь.*

хоч у петлю́ (у за́шморг) лізь. Уживається для вираження відчаю, безвихідного становища. *Потрапив у таку халепу, що хоч у петлю лізь.* Синоніми: **хоч у зе́млю лізь; хоч ляга́й та помира́й; хоч під гре́блю; хоч з мо́сту та в во́ду.**

ЛІЙ: є лій у голові́ *у кого, чиїй.* Хтось розумний, здібний, кмітливий, розсудливий.— *Були нагнали його з школи, так він подав начальству трактат під латинським заголовком «Війна бурси з селянами». І так написав, що архімандрит змінив свою постанову. Є лій в голові хлопця* (Стельмах). Пор.: **ма́ти олі́ю в голові́**. Синоніми: **голова́ ва́рить; голова́ є; макі́тра ро́зуму; по́вний лоб.** Антоніми: **пусти́й лоб; ло́бом неширо́кий; по́рожньо в голові́** (в 2 знач.).

лій топи́ти *див.* топити; **ма́ти ~ в голові́** *див.* мати [2].

ЛІКОТЬ: відчува́ти лікоть *див.* відчувати.

лікоть в лікоть. Один біля одного; поруч. *Твердохліб зрадів, знайшовши у натовпі Сміливця. Тепер вони трималися лікоть в лікоть, щоб не загубитися* (Хижняк). Синоніми: **рука́ в ру́ку** (в 1 знач.); **плече́ в плече́** (в 1 знач.).

показа́ти, почо́му лікоть ква́ші *див.* показати.

ЛІКТЕМ: мі́ряти свої́м ліктем *див.* міряти.

ЛІКТІ: куса́ти лікті *див.* кусати; **ру́ки по ~ в крові́** *див.* руки.

ЛІКТЯ: чуття́ ліктя *див.* чуття.

ЛІКУ: без ліку (лічби́) *кого, чого і без додатка.* Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *А людей, людей! без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе* (Вовчок); *В приступах ніжності вона* [Антоніна] *обслинювала папіроси, які курила без ліку, і втикала йому* [Івану] *в уста, або виривала для себе папіроску від нього* (Коцюб.); *Гуркочуть льотчики, змітаючи з лиця землі ворогів без ліку* (Довж.); *Тут землі щедрі, Тут річок без ліку* (Костенко); *Хоча в Галілеї на ту пору й жило язичників без ліку, ..поганського культу там не існувало* (Людина і світ).— *Пани тільки те й думають, як би нас.. мечем упокорити.. І так уже нашого брата-козака без лічби помучено* (Панч). Пор.: **не лі́чено; не лічи́ти.**

не зна́ти ліку *див.* знати; **нема́ ~** *див.* нема.

ЛІНІЄЮ: іти́ лінією найме́ншого о́пору *див.* іти.

ЛІНІЇ: іти́ по лінії найме́ншого о́пору *див.* іти.

на одні́й лінії *з ким — чим.* В однаковому

становищі, на однакових умовах і т. ін. *Негоже чесному трудівникові бути на одній лінії з бракоробами і прогульниками.*

ЛІНІЮ: бра́ти лі́нію *див.* брати; **вести́ ~** *див.* вести; **гну́ти ~; гну́ти свою́ ~** *див.* гнути; **держа́ти ~** *див.* держати; **перегина́ти ~** *див.* перегинати; **прово́дити ~** *див* проводити; **ста́ти на одну́ ~** *див. стати.*

ЛІНІЯ: пряма́ лі́нія. Шлях до чогось без відступів, збочень і т. ін. *А тим часом події розвивалися далі, хоч зовні все було спокійно і життя йшло якийсь час по прямій лінії.* (Вітч.).

ЛІНЬ: кому́ [тільки] не лінь (*рідко* **лі́ньки**), *перев з сл.* у с я́ к и й, у с і *і т. ін.* Хто хоче, хто може; будь-хто, кожен. [М и р о н:] *Але терпець, сину, що линва на каблі: сіпають її всі, кому не лінь, покладаються на її міцність та витривалість. А вона візьме та й урветься* (Кол.); *Нехай не грабують його* [мужика] *всі, кому не лінь. Бо, виходить, платиш не одну, а три продрозверстки* (Стельмах); *Обивателя смикав усякий, кому не лінь. Смикали . більше без потреби, щоб вселити повагу до себе, а то й просто, щоб одвести душу* (Сліс.).

лінь бере́ *кого.* Комусь не хочеться працювати, виконувати щось, іти кудись і т. ін. **беру́ть лі́ньки.** *Про приїзд гості вирішив сказати після обіду, коли людей опадає сонливість і берутьліньки щось думати* (Панч). П о р.: **лінь напа́ла.**

лінь напа́ла *на кого.* Комусь не хочеться працювати, виконувати щось, іти кудись і т. ін.— *А що? — Ірися щебетала — Сидиш без діла і клюєш? Чи се на тебе лінь напала? Чи все троянцям оддаєш?* (Котл.). **лі́ньки напа́ли.** *Першим почав підозріло позіхати найбільш сухий Ганджа. Це помітив Хмельницький і стурбовано сказав: — Ганджо, на тебе, бачу, ліньки напали, ану, з Марком візьміть сани і гайда он до тієї могили, що попереду* (Панч). П о р.: **лінь бере́.**

ЛІНЬКАМИ: за лі́ньками, *зневажл.* Через небажання працювати. *Була собі стара баба; жила вона удвійці з онукою, та не було у їх* [них] *ніякої худобини, тільки собака та кривобока хатина. Бідували вони на світі більш за ліньками* (Україна .).

ЛІНЬКИ: кому́ не лі́ньки *див.* лінь

ЛІПИ: хоч ко́ники лі́пи́, *ірон* Глевкий, сирий (про хліб).— *Але й хліб спекла, хоч коники ліпи! — сказала сердито Кайдашиха* (Н.-Лев.).

хоч свічки́ лі́пи́ *з кого і без додатка.* Хто-небудь м'який, не принциповий, слабохарактерний. *Було видно: не характер в Антоніни Никонівни — віск. З неї хоч свічки ліпи* (Збан).

ЛІПИТИ: терев́ені ліпи́ти *див.* правити

ЛІС: диви́тися в ліс *див.* дивитися.

те́мний ліс. 1. Щось незрозуміле, невідоме, заплутане і т. ін. *Справді, надруковані в різні часи і різними мовами — німецькою, угорською, румунською,— ті карти являли собою темний ліс. Проте Хома.. зухвало пускався в той ліс, міряючи масштаби до Берліна* (Гончар); *Далі й темний ліс для Богдана, бо, мабуть, тільки вузький спеціаліст розжує, розшолопає, з чим його їдять оте «виготовлення набивної монолітної футеровки сталерозливних ковшів із природних мас»* (Больш.).

2. *з сл.* д у ш а́, л ю д и́ н а *і т. ін.* Якого не можна зрозуміти; скритний, потайний. *Чужі люди — темний ліс* (Укр.. присл..); *Чужа душа — темний ліс, каже прислів'я. Але ні, є душі прозорі, як кришталь* (Перв.).

ЛІСІ: у лі́сі щось вели́ке здо́хло *див.* щось.

ЛІСУ: не ба́чити за дере́вами лі́су *див.* бачити.

ЛІТ: вихо́дити з літ *див.* виходити; **дово́дити до ~** *див.* доводити; **дохо́дити до ~** *див.* доходити; **з ~ іти́** *див.* іти; **на захо́ді ~** *див.* заході; **на ста́рості ~** *див.* старості; **по мо́лодості ~** *див.* молодості; **скі́льки ~, скі́льки зим** *див.* скільки; **у цві́ті ~** *див.* цвіті.

ЛІ́ТА: [на] мно́гії (мно́гая) лі́та, *уроч., заст.* 1. Уживається для вираження побажання довгого віку.— *Будь здоров на многії літа!* (Кв.-Осн.), *Многії літа вам!*

2. Протягом тривалого часу; довго.— *Тепер треба людей грамотних.. Так що приймай діла і головуй на многая літа. Отак і став головою троянівської артілі Оксен Гамалія* (Тют.).

ЛІТА́: вби́тися в літа́ *див.* вбитися; **вхо́дити в ~** *див.* входити; **загна́тися в ~** *див.* загнатися; **корота́ти ~** *див.* коротати.

літа́ (ро́ки) вихо́дять / ви́йшли. Хто-небудь досягає повноліття, зрілого віку або стає старим.— *Я б тебе, каже, і сватав, коли б ти не крива.. Так і крає мені серце.. А тут літа виходять* (Барв.); *А літа, хто ж їх відає, чи вони вийшли, чи вони не вийшли?* (Л. Укр.); *— Їй, певно, й роки не вийшли? — Почекаю. І чекав її. восени збирались побратися* (Стельмах).

літа́ обсі́ли *кого.* Хто-небудь досяг зрілого віку, став старим.— *Ой лишенько ж тяжке: літа, літа обсіли чоловіка! — усміхнулась мати* (Головко).

ЛІТАЄ: чу́тно, як му́ха літа́є *див.* чутно.

ЛІТАМИ: під літа́ми, *заст.* Немолодий, похилого віку. [А н д р і й:] *Думали ж ми та й думали, та й гетьмана собі вибрали. А вибрали ми собі пана Петра Чалого. Знаєте ви його усі: він чоловік і під літами, і розумний, і хоробрий* (Кост.); *Баба Оксана була під літами, та ще кріпка собі жінка* (Гр.). П о р.: **в літа́х.**

ЛІТАТИ: ви́соко літа́ти, *ірон.* 1. Займати значне суспільне становище (переважно не маючи для цього достатніх підстав). *Хто високо літає, той низько сяде* (Номис); [С т о р ч а к:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким* [К а ч а н:] *Високо літав, та низько сів...* (Зар.)

2. Перебільшувати свої здібності, можливості і т. ін.; зазнаватися, чванитися.— *А чи не високо*

ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе (Стельмах).

3. Мріяти про щось нереальне, неземне, нездійсненне. *Молоде подружжя часом високо літало, думаючи про майбутнє своєї сім'ї. Не слід високо літати, думаючи про своє майбутнє.* П о р.: **витáти у хмáрах.**

літáти думкáми (гадкáми, *заст.* **мúслю),** *нар.-поет.* 1. *за ким.* Часто згадувати кого-небудь, постійно думати про когось.— *А все-таки я тебе тут не покину, силою тебе візьму й вивезу звідсіль.—.. Про це й не говори.. Я тільки думками літатиму за тобою по твоїх слідочках. Ото моє усе щастя теперечки* (Н.-Лев.).

2. *де.* Мріяти про щось нереальне, нездійсненне. *Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала* (Стеф.); *В сій думці смутно походжая* [походжаючи] *І мислю бог зна де літая* [літаючи], *Під носом бачить* [Еней] *коровод* [хоровод] (Котл.). **залітáти в думкáх.** *Залітала в думках далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* (Ільч.).

літáти у хмáрах *див.* витати.

мýхою літáти. Швидко ходити, бігати; поратися біля чогось, намагаючись скрізь встигнути. *Вона* [Христя] *мухою літала, щоб усюди поспіти* (Мирний).

ЛІТАХ: в літáх. Немолодий, похилого віку. *Марко Лукич тоді був уже людиною в літах, у трупі його дуже шанували й прозивали «батьком»* (Збірник про Кроп.); *Постоялець — темнолиций, з підстриженими вусами, в літах уже чоловік — морщачись, горбився біля порога* (Гончар); *— Е-е, Хомо, хоч і в літах з тобою, та такі слабкі, як мотуз учетверо* (Гуц.). П о р.: **під літáми.**

по літáх *чиїх, кому і без додатка.* Відповідно до чийого-небудь віку. *Дворові жінки трохи було не підняли на глузд, та їх чоловіки спинили.— Дурні,— казали вони,— воно все по літах* (Мирний); *Добре Чіпці у діда підпасичем. Робота.. і по його літах і по його душі* (Мирний); *Олег* [Кошовий] *жив у тривозі, в шуканні, в тяжких, не по літах йому думах* (Д. Бедзик); *Йому сподобалась дівчина — отака не по літах серйозненька* (Головко); *Яка проблема перед вами* [Мічуріним] *головна, кінцева? — Головної проблеми передо мною вже нема. Я її не розв'язав. Не вистачило життя. Я розмахнувся не по літах. Але залишилась мрія...* (Довж.).

ЛІТАЮТЬ: кругú літáють пéред очúма *див.* круги.

ЛІТЕРАМИ: вписувати в істóрію золотúми літерами *див.* вписувати.

ЛІТЕРИ: з велúкої літери. Який прославився хорошими ділами, гідний високої поваги (про людину). *Давно відшуміли грози війни. Ой, як давно! Але є речі, яких не забудеш. Наприклад, почуття гордощів за наших радянських людей. За Людей з великої літери* (Дмит.).

ЛІТО: бáбине літо. 1. Теплі, сонячні дні на початку осені. *Бабине літо до Петра тілько* (Укр.. присл..); *День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо* (Ле).

2. Павутиння, що літає в повітрі в теплі осінні дні. *В'яже* [вдова Марта] *свої думки, мов осіннє сонце бабине літо по стерні* (Кос.); *Прозорі мережива бабиного літа летіли на табір* (Д. Бедзик). **бáбині літá.** *Коралами, дивлюсь, пишається шипшина, Червоні ягоди на сонці аж лоснять, Задумалась верба, мов по вінці дівчина, І літа бабині летять кудись, летять...* (Поліщук).

ЛІТОПИС: живúй літóпис *чого і без додатка.* Людина, яка була свідком визначних подій, до дрібниць пам'ятає їх і ділиться своїми спогадами. *Рідіють лави ветеранів війни — живих літописів чотирьох чорних років.*

ЛІЧБИ: без лічбú *див.* ліку.

ЛІЧБОЮ: не лічбóю, *заст., рідко.* Багато кого-, чого-небудь; у великій кількості. *Дам ті* [тобі] *срібла не вагою, дам ті* [тобі] *злота не лічбою* (Сл. Гр.). П о р.: **без ліку; не лічено.**

ЛІЧЕНО: не лічено / не злічено *кого, чого, нар.-поет.* Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. [Ч а б а н:] *А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може в мене лану не міряно, добра не лічено?* (Вас.); *Добре тому Башкиреві, на весь повіт добре! Земель у нього — не міряно, слуг у нього — не злічено* (Мирний). П о р..: **без ліку; не лічúти.**

ЛІЧИТИ: ворóн (гáлок, галкú) лічúти, *зневажл.* Нічого не робити, не працювати, ледарювати.— *Матері можна й.. галки лічити, бо вона стара та підтоптана, а дочка повинна працювати. Роби, бо ти ще молода* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **бáйдики бúти** (в 2 знач.); **баглаї́ бúти; давáти горобцЯм дýлі; ловúти гáви** (в 1 знач.); **дурнúх у рéшето ловúти; ханькú м'Яти** (в 1 знач.).

курчáт лічúти, *жарт.* Підводити підсумки. *Що й казати, не скупилися новоЯричівські керівники на обіцянки. А от коли пробив час, як кажуть, курчат лічити, виявилося — куди не кинь, всюди клин* (Рад. Укр.).

лічúти грудкú на дорóзі, *жарт.* Дивитися вниз, собі під ноги (перев. йдучи). *Іде чоловік, опустивши голову, як кажуть, лічить грудки на дорозі.* **óчі грудкú лічать на дорóзі.** *Он баба Зубата до чого кумедна була. Де вона — там і хи-хи і ха-ха, а тепер губи стулені,..очі грудки лічать на дорозі* (Больш.).

лічúти піщúнки на долíвці, *жарт.* Ніяковіючи, втуплюватися поглядом у землю.— *Що ви собі такі чудні обоє? — Один перелічує шибки у вікні, а друга лічить піщинки на долівці* (Кв.-Осн.).

лічúти рéбра *див.* полічити.

не лічúти / не злічúти *кого, чого.* Дуже багато,

велика кількість кого-, чого-небудь. *Розказували, що багато народу померзло; того вже й не лічити, хто ногу або руку, або ніс одморозив...* (Мирний); *Не злічити, як багато нарубав вугілля тато* (Уп.). П о р.: **не лічено; без ліку.**

ЛЛЄ: за шию (за спину) не ллє *кому і без додатка.* Нема потреби поспішати; ніщо не турбує, не хвилює і т. ін. когось. *Починається балачка з приводу прочитаного, балачка нехаплива, спокійна, що ведеться тоді, коли, кажуть, за шию не ллє* (Вас.); [К а р м е л ю к:] *Перебили тобі рахубу, Мошко, ну, та нічого — за спину не ллє, починай* [грати] *знову* (Вас.). А н т о н і м: **за комір ллється.**

ЛЛЄТЬСЯ: вýхами ллéться *кому.* Комусь дуже набридло що-небудь. [Х о р о с т і л ь:] *І мені се вчительство давно вже вухами ллється!* (Фр.); — *Ти думаєш, мені не ллється не раз вухами моя служба? Потерпімо, Ромцю, ще пару літ,.. якось інакше буде* (Фр.).

за кóмір ллéться *кому і без додатка.* Треба негайно робити щось, поспішати з чимсь.— *Де ж ти її зловиш, коли вже ось за комір ллється!* (Гуц.). А н т о н і м: **за шию не ллє.**

кров ллéться *див.* кров.

ЛОБ: бúти прямо в лоб *див.* бити; **вúвело óчі на ~** *див.* вивело.

в лоб (*рідше* **в лóба**). 1. *з сл.* г о в о р и́ т и, с к а з á т и *і т. ін.* Прямо, прямолінійно; відкрито.— *Що сказати? Що ставиться з любов'ю, з пошаною? Надто в лоб. А як висловиш це інакше?* (Дмит.); *Те, що він викладає думки трохи по-газетному, «в лоб», не заперечує їх безсумнівної щирості* (Мур.); *Комуністи замислили напоумляти «карапузів»* [секту] *не в лоб, не антирелігійною пропагандою.., а знаннями про походження та розвиток життя на землі* (Вол.). С и н о н і м: **без обинякі́в** (у 1 знач.).

2. *з сл.* і т и́, р ý х а т и с я *і т. ін. на кого — що і без додатка.* Безпосередньо, не вдаючись до обхідного маневру; назустріч кому-, чому-небудь.— *Антонюк! —Єсть! — Ліва сторона в обхід! Підтягнути батальйон! Риссю! — Нещадименко! Підеш в лоб* (Довж.); *Фільній ще вірив у те, що він утече на своєму швидкому коні. Але ось його знову випередили кілька дружинників і пішли на нього в лоб* (Хижняк). П о р.: **лóбом в лоб** (у 1 знач.).

3. *з сл.* б р á т и, в з я́ т и *і т. ін.* Просто, звичайним способом. *Пономаренко напружено обдумував становище.. «У нього зброя. Значить брати «в лоб» небезпечно: і підійти не дасть»* (Літ. Укр.); *Через те, що в лоб «тигра» не могла взяти його рушниця, він* [боєць] *стріляв по тих танках, що йшли боком до нього* (Перв.)

голúти лоб *див.* голити; **забрúти ~** *див.* забрити.

золотúй лоб *у кого і без додатка.* Хтось дуже розумний, мудрий, здібний і т. ін. *Мудрують* [люди] ..: *Ми, бачте, сила, ми — стовби* [стовпи]. *У нас, мов, золоті лоби* (Гр.). П о р.: **золотá головá.** С и н о н і м и: **пóвний лоб; з головóю** (в 1 знач.); **є лій у голові́; головá вáрить; макíтра рóзуму.** А н т о н і м и: **мі́дний лоб; пустúй лоб; лóбом неширóкий; пóрожньо в голові́** (в 2 знач.).

лоб до лóба, *з сл.* о п и н и́ т и с я, п і д і й т и́, з у с т р í т и с я, з і т к н ý т и с я *і т. ін.* Дуже близько один біля одного; впритул, віч-на-віч. *Еней схопився, знемогла Його нарешті люта злоба. Вмить опинився лоб до лоба Із фріцом дужим, молодим* (Воскр.). П о р.: **лóбом в лоб** (у 2 знач.). С и н о н і м и: **ніс у ніс; лицéм в лицé; óко в óко** (в 4 знач.).

лóбом в лоб *див.* лобом.

мі́дний лоб; мідянé чолó *у кого і без додатка, ірон.* Хтось не відзначається розумом; упертий, нерозсудливий, нетямущий і т. ін. *Вскочити в таку халепу! От мідні лоби; // чий (чиє).* Нерозсудливість. *Розламано навпіл напасників мідні лоби, застиглим очам вже не видяться слава й паради, одрубано руки, придатні лиш для похвальби, що в двері ломились твої, Сталінграде* (Голов.). С и н о н і м и: **пустúй лоб; пóрожньо в голові́** (в 2 знач.); **лóбом неширóкий.** А н т о н і м и: **золотúй лоб; пóвний лоб; з головóю** (в 1 знач.); **є лій у голові́; головá вáрить; макíтра рóзуму.**

не в лоб, так по лóбі, *жарт.* Нема ніякої різниці; все одно, однаково.— *Не з релігією кепсько, а з боротьбою проти релігійного впливу...— поправив Михайло.— Не в лоб, так по лобі...* (Автом.).

óчі на лоб лі́зуть *див.* очі; **підставля́ти ~ під кýлю** *див.* підставляти.

пóвний лоб *у кого, жарт., рідко.* Хтось розумний, тямущий, здібний і т. ін. *Ні, не забуть цього до гроба, коли побив мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього порожньо у лобі* (Сос.). С и н о н і м и: **золотúй лоб; з головóю** (в 1 знач.); **є лій у голові́; головá вáрить; макíтра рóзуму.** А н т о н і м и: **пустúй лоб; пóрожньо в голові́** (в 2 знач.); **лóбом неширóкий.**

пускáти óчі під лоб *див.* пускати.

пустúй лоб *у кого, зневажл.* Хтось нерозумний, нетямущий, нерозсудливий. *Живіт товстий, а лоб пустий* (Номис). С и н о н і м и: **мі́дний лоб; лóбом неширóкий; пóрожньо в голові́** (в 2 знач.). А н т о н і м и: **пóвний лоб; золотúй лоб; з головóю** (в 1 знач.); **є лій у голові́; головá вáрить; макíтра рóзуму.**

розбивáти лоб *див.* розбивати; **хоч кýлю в ~** *див.* кулю; **чýхати ~** *див.* чухати; **як болячки на ~** *див.* болячки.

ЛОБА: брóви полі́зли на лóба *див.* брови; **вивертáти óчі з-під ~** *див.* вивертати; **вúдерти óчі з ~** *див.* видерти; **в ~** *див.* лоб; **забрúти ~** *див.* забрити.

з-під лóба, *з сл.* п о г л я д á т и, д и в и́ т и с я,

г л я́ н у т и *і т. ін.* Непривітно, недружелюбно, недовірливо, сердито.— *Чого ти мовчиш та тільки поглядаєш з-під лоба на мене? — спитав Єремія* (Н.-Лев.); *Відколи мачуха ввійшла в батькову хату,— ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї по-людському, а все з-під лоба* (Гр.); *Андрій з-під лоба дивився на начальника штабу* (Ю. Бедзик).

лоб до ло́ба *див.* лоб; **о́чі з ∼ вила́зять; о́чі ма́ло не виска́кують з ∼; о́чі на ∼ лі́зуть** *див.* очі; **розбива́ти ∼** *див.* розбивати.

ЛОБАМИ: сту́кнутися лоба́ми *див.* стукнутися.

ЛОБІ: записа́ти собі на ло́бі *див.* записати; **на ∼ напи́сано** *див.* написано; **не в лоб, так по ∼** *див.* лоб; **як о́ка в ∼** *див.* ока.

ЛОБОМ: би́ти ло́бом об зе́млю *див.* бити.

ло́бом в лоб. 1. *з сл.* і т и́, р у́ х а т и с я *і т. ін.* Назустріч один одному, на зіткнення один з одним. *По фронту в тридцять кілометрів ішли лісом танк на танк, лобом в лоб, і — горіли* (Гончар). П о р.: **в лоб** (у 2 знач.).

2. *з сл.* о п и н и́ т и с я, с т о я́ т и, п і д і й т и́, з у с т р і́ т и с я *і т. ін.* Дуже близько один біля одного; впритул; віч-на-віч. *Зустрітися лобом в лоб.* П о р.: **лоб до ло́ба**. С и н о н і м и: **ніс у ніс; лице́м в лице́; о́ко в о́ко** (в 4 знач.).

ло́бом неширо́кий *див.* неширокий.

розбива́ти ло́бом горі́хи *див.* розбивати; **хоч ∼ в стіну́ би́йся** *див.* бийся; **хоч ∼ об стіну́ товчи́** *див.* товчи.

ЛОВИСЬ: ота́ка (от така́) лови́сь! Уживається для вираження здивування, радості, захоплення і т. ін.— *Отака ловись! — каже голова.— Був Чіпка, а став Никихвор Іванович... Що то значить гроші!* (Мирний); *Глянули на мене сірі очі.. Тільки очі — от така ловись! — Очі не хлопчачі, а дівочі* (Вирган). С и н о н і м и: **і тре́ба ж!; чи ти ба!; ой ле́ле; ма́тінко моя́.**

ЛОВИТИ: ви́трішки лови́ти / полови́ти, *жарт.* Гуляючи, розглядати все навкруги, роздивлятися що-небудь.— *Де це ти* [Савка] *був? — напався на його* [нього] *Васюта.— Казав, що зараз прийду, а сам зачепився за пень та стояв увесь день, витрішки ловлячи* (Гр.); *Цілу* [другу] *чверть ловив наш Петя в класі гав. В третій — майже й на уроки не ходив, Бо на вулиці він витрішки ловив* (Біл.); *Половили витрішки на ярмарку.* П о р.: **купува́ти ви́трішки**. С и н о н і м и: **торгува́ти ви́трішками; лови́ти га́ви** (в 2 знач.); **лови́ти зіва́к** (у 2 знач.); **лови́ти вітрі́в.**

дурни́х у ре́шето лови́ти, *фам.* Нічого не робити; байдикувати. [М а к с и м:] *Е, ні! Коли їхать, то всім разом. Що я там без вас робитиму? Дурних у решето ловитиму, чи що?* (Мам.). С и н о н і м и: **дава́ти горобця́м ду́лі; хаиькй м'я́ти** (в 1 знач.); **ба́йдики би́ти** (в 2 знач.); **лови́ти га́ви** (в 1 знач.); **воро́н лічи́ти; ре́шетом у воді́ зірки́ лови́ти.**

лови́ти [білі] мете́лики, *ірон., рідко.* Бавитися, як дитина; витрачати час на пустощі, займатися несерйозними справами і т. ін. *Ловить білі метелики (бавиться, мов дитина)* (Укр.. присл..).

лови́ти (бра́ти) / злови́ти (пійма́ти, впійма́ти, взя́ти *і т. ін.*) **на гачо́к** *кого.* 1. Намагатися ошукати, перехитрити, ввести в оману кого-небудь.— *Даремно стараєшся, у мене нічим платити хабаря,— скинув Максим сердито руку з свого плеча.— Знаємо вас. Ловите довірливих дурників на гачок* (Цюпа); *Макар Іванович осміхнувся. Нема дурнів! На сей гачок його не зловиш!* (Коцюб.); — *За весь час* [агент] *піймав на гачок лише одного оббивальника з Пршічної вулиці* (Гашек, перекл. Масляка); *Він людина дуже обережна: такого нелегко взяти на гачок.* **взя́ти на крюка́.** *Богачеві на одній з господарських нарад закинули: — Агроном. І беручкий... Коли б не взяв тебе самого на крюка!* (Оров.).

2. *рідко.* Дуже, безповоротно захоплювати, полонити чим-небудь (про якісь заняття, інтереси і т. ін.). *Чомусь-то лікарем в лікарні Хотілось буть тоді мені.. О, медицина! Жаль до неї Сидить, як в дереві сучок, Коли ж непрошені хореї мене впіймали на гачок* (Мал.).

лови́ти ві́тра в по́лі *див.* шукати.

лови́ти вітрі́в *де, жарт.* Розглядати все навколо, оглядатися, виявляючи зайву цікавість, повертатися в різні боки. *Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **лови́ти га́ви** (в 2 знач.); **лови́ти зіва́к** (у 2 знач.); **ви́трішки лови́ти.**

лови́ти [вночі́] мише́й (ми́ші), *жарт.* Не спати, не могти заснути. *Вночі миші ловитиму (тобто не спатиму)* (Укр.. присл..).

лови́ти (ву́дити) ри́бу в каламу́тній (*рідко* **мутні́й) воді́**, *ірон.* Використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагаючись приховати свої дії. [Я р ч у к:] *Абстрактного добра і зла не існує. Все на світі відносне.* [Н а т а л я:] *Це називається — в каламутній воді ловити рибу* (Мик.); *У каламутній воді рибу ловить, а хоче з води вийти сухим* (Гуц.); *В мутній воді рибу ловить* (Укр.. присл..). **лови́ти ри́бу в каламу́тній води́ці**. [В ч и т е л ь:] *От ми і скличемо людей — і віруючих, і невіруючих — і побачимо — чия візьме. Попросимо, щоб з повіту прислали товариша, знавця богословія. ..А там доведеться при світлі науки розбиратися* (Речм.).

лови́ти га́ви (гав, *рідко* **граки́, воро́н),** *фам.* 1. Марно витрачати час, нічим не займатися; байдикувати.— *Вона* [дочка] *в тебе увесь день божий сидить та гави ловить, і за холодну воду не візьметься* (Вовчок); [Л и ч а к:] *А ти, Романе, що тут робиш? Де б за кіньми доглядати, а він під чужими вікнами гави ловить* (Мам.); — *До речі, ваша дружина працює?..— Все життя. Ніколи не ловила гав. Не гультяйка вона* (Больш.); *Наймич-*

ка й небога тут рвуться, а він стоїть, ізхилившись на лісу, да.. граки ловить (Барв.); [Х а л я в а:] *Одначе чого це я ворон ловлю?* (Кроп.); // Тинятися без діла, перебувати де-небудь без потреби.— *Слухайте, Павле,— звернувся Довгаль до Проскури, що похмуро нишкнув поміж гурту,— мабуть, нічого тут усім гав ловити* (Головч. і Мус.). П о р.: **лови́ти мух**. С и н о н і м и: **ба́йдики би́ти** (в 2 знач.); **дава́ти горобця́м ду́лі; ханькі́ м'я́ти** (в 1 знач.); **дурни́х у ре́шето лови́ти; воро́н лічи́ти; ре́шетом у воді́ зірки́ лови́ти.**

2. Розглядати все навколо з зайвою цікавістю. *Ще ж до того звичайний був* [Ігнат] *і богобоязливий, справді йшов до церкви молитись, а не гави поміж людьми ловити* (П. Куліш); *Захопилась* [мати] *повчати, щоб я у церкві не лобурясничав, не шморгав, не крутився дзигою, не ловив гав* (Стельмах). С и н о н і м и: **лови́ти ві́трів; лови́ти зіва́к** (у 2 знач.); **ви́трішки лови́ти.**

3. Виявляти неуважність, бути неуважним. *Петру передихнув, глянув на юнака. Побачивши, що той не пише, а дивиться кудись вбік, Петру розсердився: — Та чого ж ото гав ловиш, коли людина тобі думки свої звіряє?* (Чаб.); — *Слухайся інженера Любчика... В усьому слухайся.. До всього принюхуйся. Та сюди дивись, чого ти гав ловиш. Про що ти думаєш?* (Хижняк); *Вони, впередзорці, як тільки було помітять небезпеку.., подають сигнали від бакета до бакета, аж на Хортицю... Не ловили гав, зірко стояли на чатах* (Гончар); — *А ти все одно, Филоне, не лови гав. Крайній же кавун ось-ось зблисне. А тоді хана, капець і всім іншим. Один за одним шугонуть, покотяться аж до джерелець. Збитки!* (Рудь). С и н о н і м: **роззявля́ти рот** (у 4 знач.).

4. Не використовувати якоїсь можливості, упускати слушну нагоду. *«От і купив, от тобі й нива! — думав Роман,..— І це я з моїм розумом ловив гави..»* (Коцюб.); *Мати кидається до печі, щоб чимсь почастувати гостя. Я теж не ловлю гав: підходжу до припічка і благально дивлюся в подобрілі материні очі* (Стельмах); *Сестра гав не ловила, доки я терся-м'явся, за суботу та неділю випхала Ориську заміж* (Рудь). **налови́ти гав.** *Він* [розвідник] *ще клацав язиком. Ніхто не озвався. «Невже я затримався і Кудрявого закинули далеко вперед? Тоді й Орел наловив гав, бо ж і його нема»* (Літ. Укр.); // Допускати помилки; бути нерозторопним. *Але чи Явдошка та Софійка ловили гав, чи то в нетяг жеврiла мрія про волю, проте недовго затримувались парубки в Повчанського* (Тулуб); // Не вникати в що-небудь; не займатися вчасно чимсь потрібним.— *Схоже, що під носом у нас орудує група, а ми гав ловимо,— кинув Степан* (М. Ол.); — *Молодець. Гав не ловиш. Була б моя воля, я б у нашій області створив експериментальну або дослідновиробничу базу пшеничної станції* (Больш.). П о р.: **впійма́ти га́ву**. С и н о н і м и: **дава́ти ма́ху** (в 2 знач.); **дава́ти зівка́** (в 1 знач.).

лови́ти дрижакі́ *див.* їсти.

лови́ти за по́ли *кого, ірон.* Переслідувати кого-небудь; намагатися привернути до себе чиюсь увагу. [Д о м а х а *(сама)*:] *Ото «копитали»* [капітали]! *Ха-ха-ха!.. Так де ж тут не ловити женихів за поли, та ще багатирів!.. Ну, вже ж хоч гола, так зате ж, бачиш, красавиця* [красуня] (Пчілка).

лови́ти зіва́к, *зневажл.* 1. Бути неуважним, роззявкуватим і т. ін. С и н о н і м и: **лови́ти ро́том мух; роззявля́ти рот** (у 4 знач.); **лови́ти га́ви** (в 3 знач.).

2. Гуляючи, розглядати все навколо. *На базар ходила та зівак ловила* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **лови́ти га́ви** (в 2 знач.); **лови́ти ві́трів; ви́трішки лови́ти.**

лови́ти / злови́ти себе́ *на чому.* Пересвідчуватися в чому-небудь, усвідомлювати щось відносно себе. *Він.. почував, що дівчина дедалі більше захоплює його, частіше ловив себе на тому, що думає про неї* (Ткач); *Не почував Юрій Яремчук за плечима тягаря своїх літ, легко йшов дорогою життя, прагнув до першості і мріяв про трудову славу. На одному лише ловив себе, що вже постарів* (Хор.); *Друге, що лякало його* [Уласа] *і непокоїло,— це вступні екзамени. ..Він все ж таки ловив себе на тому, що такий-то розділ знає гірше, ніж інший* (Тют.); *Я зловила себе на тому, що зовсім не слухаю* [перекладача] (Ю. Янов.); *Рогов зловив себе на тому, що радий за похвалу* (Вол.). П о р.: **лови́ти себе́ на ду́мці.**

лови́ти / злови́ти (*рідко* **упійма́ти**) **себе́ на ду́мці.** Усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе. *Дивні діла! То він* [Бачура] *поспішає в Білоцерківку, то ловить себе на думці, що весь час думає про Бабаї* (Чаб.); *І Степан, ..чи не вперше, сидячи з Юлькою, зловив себе на думці, що і йому вже пора обзавестися сім'єю і дітьми* (Стельмах); *І після всього побаченого на концерті, пережитого там, Лушкін зі смутком зловив себе на думці, що зараз сприйняв голос Айгуль так, як сприйняв його у перший день знайомства,— чужим* (Літ. Укр.); // Робити несподіваний висновок щодо чого-небудь. *Нараз ловлю себе на думці, що надто вже абстрактним і зужитим видається нам визначення геній* (Літ. Укр.); *«Ой, щось занадто мені усе красиве!» — зловила себе на думці Надія і сама собі намагалася довести, що все це у неї від особистого щастя* (Баш); *Він упіймав себе на цій думці — світла! Щоб кожну рису, кожний злом і лінію його твору було освітлено, щоб жодна деталь не сховалася нерозгаданою* (Донч.). П о р.: **лови́ти себе́.**

лови́ти ко́жне сло́во *чиє і без означення.* Дуже уважно слухати когось. *Марія Антонівна не спускала з племінника очей, ловила кожне його слово*

(Дім.); *Жінка після щойно пережитого прояснювалась, світлішала на очах, в жадібній надії ловила кожне слово вчительки, в погляді її з'явилося щось сестринське* (Гончар); *Кілька журналістів стоять обіч, ловлячи кожне слово* (Літ. Укр.). **лови́ти ву́хом ко́жне сло́во**. *Білий, як крейда, стає Гнат за ґратками, неспокійно водить очима за кожним рухом суддів, уважно ловить ухом кожне слово* (Коцюб.). П о р.: **лови́ти слова́.**

лови́ти ко́жну хвили́ну (мить). Раціонально використовувати час; дорожити часом. *Його кликали й дідусь, і мама,— ніби й не чув того малий Гриць. Чи до хати тут, .. коли сніг такий по-весняному ласкавий, а сонце по-літньому сміється з неба.. Тут треба ловити кожну хвилину* (Збан.).

лови́ти моме́нт (мент). Використовувати слушну нагоду; не упускати якоїсь можливості. *Лови момент, цурайсь його привіта* [привіту]! (Фр.); *Режисер, я бачу, починає ставитись до мене прихильно. Я ловлю момент і вирізую з картини цілу сцену на декілька метрів. Режисер злякано на мене зиркає, але я не чую заперечень* (Ю. Янов.); Мусив [Алі] *ловити мент, коли човен опускався врівень з його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок* (Коцюб.).

лови́ти мух. Марно витрачати час; байдикувати, гуляти.— *Ти не п'єш* [чаю], *значить? — чернець до його.— Ні...— Ну, то вбирайсь. ..Убирайсь, тобі сказано! У нас даром не ловлять мух! — гукнув пузатий* (Тесл.). П о р.: **лови́ти га́ви** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **ба́йдики би́ти** (в 2 знач.); **воро́н лічи́ти; ханькі́ м'я́ти** (в 1 знач.); **дава́ти горобця́м ду́лі.**

лови́ти на гаря́чому *див.* впіймати; ~ **на слизько́му** *див.* піймати.

лови́ти на ходу́ *що*. Відразу сприймати, засвоювати що-небудь.— *А може, це не Щербини були, а хтось із тих, які живуть у моєму лісі? Пігловський на ходу ловить панську думку і одразу ж припоровляється до неї: — Може бути, ясновельможний пане* (Стельмах). П о р.: **лови́ти на льоту́.**

лови́ти [но́сом] окуні́в (окуні́), *жарт.* Сидячи або стоячи, дрімати, схиляючи вниз голову. *Стоять* [люди] *з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто й окунів ловить, слухаючи* (Кв.-Осн.); *Пилип-з-конопель уже носом ловив окунів, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки* (Ільч.). **лови́ти но́сом окунці́в**. *Звикла в селі лягати разом з курями, прокидатися з першими півнями, вона сиділа в кухні й ловила носом «окунців»* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **но́сом ри́бу ву́дити.**

лови́ти о́близня *див.* спіймати.

лови́ти очи́ма (по́глядом) *кого, що*. Пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Роман зіставсь далеко позаду і тільки.. ніби ловив очима кінці червоних стрічок на Соломіїних плечах* (Н.-Лев.).

лови́ти пі́вня *див.* пускати.

лови́ти / пійма́ти (впійма́ти) на сло́ві *кого*. Виявляти суперечності в чиїх-небудь висловлюваннях.— *Самим духом, брате, ситий не будеш. Матерія — первинна...— Так, певне, міркують і оті юшкоїди. Ти ж сам говорив сьогодні про ходячі шлунки...— Не лови мене на слові* (Гончар); [К а р т а ш о в:] *Іване Володимировичу, дозвольте, ви ж самі сказали: «Останні крихти гніву»...* [М і ч у р і н:] *Слухайте, не ловіть мене на слові.. Не забувайте, що, крім гніву, існує ще священна непримиренність* (Довж.); *Водій давно його ловив на слові, але розпитати так і не наважився — бо то ж лізти людині в душу* (Літ. Укр.); *Денис і сюди, і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і пійма* (Кв.-Осн.); — *Я сказав,— як люди,— так і я! Та що там говорить! Я своє діло знаю.— Е, Романе!..— сказав Хома, маючи, певно, на думці впіймати його на якомусь слові* (Довж.).

2. Скориставшись ненароком сказаним кимнебудь (намірами, обіцянками і т. ін.), домагатися його здійснення. [А л л а М и х а й л і в н а:] *Я б зараз заспівала, якби не на вулиці.* [А н а т о л ь:] *Ловлю вас на слові, ходім в сад, в бічну алею!* (Л. Укр.); *Щедрий на обіцянки, Мажара мав необережність публічно пообіцяти найближчим часом відкрити в радгоспі перукарню, і Мамайчук, впіймавши його на слові, заявив, що не голитиметься доти, доки перукарня не буде-таки відкрита* (Гончар).

лови́ти / пійма́ти в сі́ті *кого*. 1. Намагатися заплутати когось у розмові, дізнатися про кого-, що-небудь, вивідати якісь відомості, свідчення і т. ін. *Вони* [слідчі] *й мене ловили в сіті* (Мас.).

2. Хитрістю, обманом втягувати кого-небудь в якусь недобру справу. *Не дасть піймати себе в сіті.*

лови́ти / пійма́ти (*рідше* **спійма́ти**) **по́гляд (по́гляди, о́чі)** *чий (чиї), який (які)*. 1. Зустрічатися з ким-небудь поглядом, дивитися в очі кому-небудь, намагаючись привернути до себе його увагу. *Біжить назустріч дівча. Щоки пашать, очі горять — і ловить мій погляд з таким запалом, з таким відданням, на які здатні лиш ті, що стрілись на мить, а розстались навіки* (Коцюб.); — *Я люблю дівчину не тоді, як вона убрана в квітки, стрічки та кружева, ..я тоді ладен милуватися нею, ..ловити іскряні погляди її очей, вогких і блискучих* (Н.-Лев.); *Кожна ловила його погляд, намагаючись привернути увагу до себе* (Гур.); *Марина Хомівна піймала Тамарин погляд* (Хижняк); *А я піймав Ольошчин погляд і мовчки запитав у нього: невже правда, що вони чекають другої дитини?* (Гуц.); *Чорні Данилові очі глибоко запали, й важко було спіймати його погляд* (Хижняк).

2. *перев. з сл.* н а с о б і. Помічати, відчувати, як хтось дивиться на кого-небудь, розглядає його. *Він часто ловив на собі погляд Марти, інколи*

спокійний, оцінюючий, інколи тривожний, інколи захоплений і не завжди розумів складну гру думок дівчини (Собко); *Сидячи на ріжечку стола, Марися раз у раз ловила на собі погляди відвідувачки і сама уважно розглядала її* (Гончар); *Я теж часом зовсім забував про неї над своїми паперами та книжками. Іноді тільки ловив несподівано на собі її очі — глибокі, пильні* (Вас.); *Секретар парткому піймав на собі уважний, без тіні здивування, погляд старого гірника, і це підбадьорило* (Інг.); *Кузнецов, спіймавши на собі її погляд, поспішив сказати: — У мене, товариші, є пропозиція зробити перерву* (Головко).

3. *тільки* **лови́ти по́гляди**. Помічати, як хто-небудь з кимось переглядається. *Мовознавець ловила не один раз їх змовницькі погляди, вважала це непристойним і в душі страшенно обурювалася, але мовчала, тому що одержала пансіонне виховання* (Тют.).

лови́ти ри́бку *в чому, ірон.* Мати користь, вигоду з чого-небудь; наживатися. *У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було повішено шість кицьок.. Уявляю собі, як лукаво посміхалися тоді собі у вус усі ті, хто ловив рибку у тому військовому складі* (Гашек, перекл. Масляка).

лови́ти ро́том мух, *зневажл.* Бути неуважним, роззявкуватим. *Він ротом мух ловить* (Укр.. присл..). Синоніми: **лови́ти зіва́к** (у 1 знач.); **роззявля́ти рот** (у 4 знач.); **лови́ти га́ви** (в 3 знач.).

лови́ти слова́ [із ро́та] *чиї, рідко кому.* Уважно, з цікавістю слухати кого-небудь. *Прокіп вмовляє: Держіться. Як будемо разом стояти, наш буде верх. Йому ловлять слова із рота* (Коцюб.); [Юда:] *Він* [Месія] *поглядів понурих не любив. Він звик, щоб ми, як песики, лагідно йому дивились в вічі та ловили його слова* (Л. Укр.). Пор.: **лови́ти ко́жне сло́во.** Синонім: **диви́тися в рот** (у 1 знач.).

лови́ти спотика́чів, *жарт.* Йдучи, часто перечіплюватися через що-небудь; спотикатися. *Іде було* [отець Василь] *вулицею, спотикачів ловить і розмовляє сам із собою* (Хотк.).

лови́ти сторчака́ *див.* давати.

лови́ти (хапа́ти, схо́плювати, перехо́плювати) на льоту́ (на лету́) *що.* Дуже швидко, легко сприймати, засвоювати що-небудь. *Валя кожну мою пораду ловила якось на льоту, вміла її реалізувати* (Збан.); *Кожне слово його аудиторія хапає на льоту* (Гончар); *Те, за що рядовий студент платив наполегливим щоденним студіюванням, безсонними ночами перед екзаменами, Федь Шостенко схоплював на льоту, і воно лишалося при ньому назавжди* (Шовк.); *Парубок зразу прив'язався до лейтенанта і кожне його слово перехоплював на льоту* (Стельмах); *Недаремно думка силувалася ловити на лету сей або той образ, .. прослідити його зв'язок з іншими* (Фр.); *Грицько не читав, а жер ті книжки; хапав на лету все, що розносилося .. течією друкованого слова* (Мирний). Пор.: **лови́ти на ходу́.**

піти́ ра́ків лови́ти *див.* піти.

ре́шетом у воді зірки́ лови́ти, *жарт.* Марно витрачати час; байдикувати. *Він дуже розумний: решетом у воді зірки ловить* (Укр.. присл..); [Баба Денисиха:] *На тому світі виспишся, Денисе. Який уже тут сон. Та ти, правда, замолоду сонько. Замолоду решетом у воді зірки ловив...* (Больш.); *Навіщо решетом у воді зірки ловити, коли треба телицю шукати...* (Гуц.). Синоніми: **ба́йдики би́ти** (в 2 знач.); **лови́ти га́ви** (в 1 знач.); **воро́н лічи́ти; дурни́х у ре́шето лови́ти; дава́ти горобця́м ду́лі.**

ЛОВИТИСЯ: лови́тися (попада́ти, попада́тися *і т. ін.)* / **впійма́тися (пійма́тися, злови́тися, попа́сти, попа́стися** *і т. ін.*) **на гачо́к (***рідко* **на ву́дочку)**, *чий (чию), який (яку) і без означення.* Занадто довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь, давати, дозволяти себе ошукати, обдурити. *Сташка наче ненароком натякала облюбованій нею «жертві», що вона «щось знає» про нього. При цьому Стаха робила таку таємничу міну, що навіть серйозний хлопець ловився на цей гачок* (Вільде); *Буржуазні ідеологи звичайно протиставляють лозунг свободи творчості принципу партійності. Анархіствуючий міщанин легко попадається на цей гачок: йому здається, що тут справді знайдено найуразливіше місце цього принципу* (Талант..); *Пані Шульжевич тільки тепер зрозуміла, що вона проговорилась, сама впіймалась на гачок* (Збан.); *Обережна, розумна людина не піймається на гачок пройдисвіта чи підлабузника* (Рад. Укр.); — *Було тут якесь крутійство з вашого боку, товариш Кошарний? Було. Так і треба сказати. І більшість з нас попалася на гачок* (Загреб.); *Він* [Анрі-Жак] *жив удома, допомагав справжнім французам, але не вберігся, попав на гачок* (Ю. Янов.); *На цю вудочку попався Красін* (Бурл.). Синонім: **піддава́тися на ву́дку.**

ЛОЄМ: ма́зати п'я́ти ло́єм *див.* мазати.

ЛОЖЕ: діли́ти ло́же *див.* розділяти.

прокру́стове ло́же, *книжн.* Те, що виступає мірилом, під яке штучно, насильно підганяють що-небудь, пристосовують з його допомогою до чогось. *Історичний підхід до вияснення причин і всіх можливих граней того чи того конфлікту не прокрустове ложе, не порятунковий рівень всіх і вся, ні, саме такий підхід дає нам можливість узагальнити індивідуальне, діалектично пов'язати його з загальним* (Літ. Укр.); *Удачі автора* [Полторацького] *йдуть за рахунок подолання штампів, що перетворилися в прокрустове ложе для письменника* (Вітч.); // Вимоги, правила чого-небудь.— *А душі людей, загиблих, замучених,*

спалених, задушених, розстріляних, повішених фашистами людей стоять навколо мене й мовчать. Бо їхніх мук не можна передати словами, їхні страждання не вкладаються в прокрустове ложе законів контрапункту, їхні стогони дужчі за урагани над материками й морями (Загреб.); // Певні рамки, які щось обмежують. *Велич Довженка не втиснути ні в яке групове прокрустове ложе, він належить всьому нашому мистецтву, всій літературі* (Лев.); *Дехто навіть нарікає на жанрову умовність, називаючи її «прокрустовим ложем»* (Мист.); *Для Крамарського план — прокрустове ложе, в яке надто важко ввібгати бездефектний ремонт та інші новації* (Літ. Укр.).

сме́ртне ло́же, *уроч.* Місце, на якому людина помирає або лежить мертва. *Заметався сержант на своєму смертному ложі.. Не помирати хотілось Орлюкові — жити!* (Довж.).

цви́нтарне ло́же, *заст., уроч.* Могила. *Пісеньку зложу.. І братчику мому* [моєму] *на цвинтарнім ложу* [ложі] *На струнах шовкових заграю* (Пісні та романси..).

ЛОЖЕЧКИ: годува́ти з ло́жечки *див.* годувати.

ЛОЖЕЧКОЮ: сса́ти під ло́жечкою *див.* ссати.

ЛОЖІ: лежа́ти на сме́ртному ло́жі *див.* лежати; **місти́тися на прокру́стовому ~** *див.* міститися.

на сме́ртному (сме́ртнім) ло́жі (*уроч.* **одрі́**). 1. Перед самою смертю, при смерті; помираючи. *Кнут Гамсун теж казав, що все про себе міг би розповісти хіба тільки на смертному ложі* (Вас.).

2. Помираючий; померлий. *Художник протисся в натовпі до його дому і нищечком, причаївшись поміж людьми, змалював поета на смертнім одрі* (Ільч.).

ЛОЖКА: ло́жка дьо́гтю. Те, що псує якусь справу, вигляд чого-небудь і т. ін. *Отой огріх дійсно виявився ложкою дьогтю, бо прокинулась вона* [Оксана] *наступного дня з думкою про латку з бур'янів і докір Ніки* (Літ. Укр.).

ЛОЖКАМИ: як поло́ник між ложка́ми *див.* полоник.

ЛОЖКОЮ: ло́жкою не пої́сти *див.* поїсти; **не розмину́тися з ~** *див.* розминутися; **як мед, то й ~** *див.* мед.

ЛОЖКУ: влити в бо́чку ме́ду ло́жку дьо́гтю *див* влити; **загляда́ти в ~** *див.* заглядати.

ЛОЖЦІ: втопи́ти в ло́жці води́ *див.* втопити; **і в ~ не спійма́єш** *див.* спіймаєш.

ЛОЗИНОЮ: посвяти́ти лози́ною *див.* посвятити.

ЛОКШИНУ: на ло́кшину *див.* січку.

ЛОМАКА: лома́ка похо́дить *по кому, фам.* Хтось буде побитий, покараний, дістанеться комусь. *Верзе* [пан] *притьмом: ..Що буцім ти, Рябко, так гавкав,— як собака, Що буцім по тобі походить ще й ломака* (Г.-Арт.).

ЛОМАКУ: поцілува́ти у лома́ку *див.* поцілувати.

ЛОМИТИ: ломи́ти ру́ки *див.* ламати.

ЛОМИТИСЯ: ломи́тися (добива́тися) у відчи́нені (відкри́ті) две́рі. 1. *ірон.* Твердити, доводити загальновідоме, те, чого ніхто не заперечує. *Доводити, що наша радянська інтелігенція в абсолютній більшості — плоть від плоті народної, значить ломитися у відчинені двері* (Рад. літ-во); — *Ти, Нерчин, просто ломився у відкриті двері. Спочатку ти заївся з Куцевичем* (Рибак). Синонім: **відкрива́ти Аме́рику.**

2. Вникати у щось загальновідоме, прагнучи краще розібратися в ньому, зрозуміти його. *Чорт забирай, мені не соромно ломитись у відчинені двері! Є певна кількість двер, й, в які.. кожен мусить вломитися сам. І я ломлюся! Я хочу знати, що скажуть людям ті відзвучалі імена* [полеглих у бою] (Тих.).

ЛОНА: увійти́ до ло́на *див.* увійти.

ЛОНІ: на ло́ні приро́ди. За межами міста; у лісі, біля річки і т. ін. [Придорожній:] *Між вербами натягнемо екран, а на горбику, серед лози,— глядач. Хто сидить, хто лежить, як кому зручніше на лоні нашої чудесної природи* (Корн.).

ЛОНО: на ло́но приро́ди. За межі міста; в поле, в ліс і т. ін.— *Вийду у відставку, поїду в своє Сергіївське, в тишу сільську, на лоно природи* (Кочура); *М. О. Ульяновій.. Анюта писала мені цими днями, що хоче перебратися на лоно природи: це було б непогано, хоч у закордонних містах, треба сказати, літом умови кращі, тобто частіше поливають вулиці і т. п.* (Ленін).

ЛОПАЄТЬСЯ: голова́ ло́пається *див.* голова.

ЛОПАТЕНЬ: язи́к як ло́патень *див.* язик.

ЛОПАТИСЯ: ло́патися (розліта́тися) / ло́пнути (розлеті́тися, трі́снути), як ми́льна бу́лька (бу́льбашка, ба́нька), *жарт.* Зазнавати невдачі, краху, руйнування і т ін. *Міф про те місто як «вітрину вільного світу», «місто загального добробуту», створений зусиллями буржуазної пропаганди, лопається, як мильна булька* (Рад. Укр); *Дотепер* [Антін] *був певен, що всі нещастя, які доводилося бачити на власні очі: гнаний поліцією міняйло сіллю, замурзані діти..,— все це плід некультурності, неосвіченості людей. А сьогодні ці уявлення лопнули, як мильна банька, ще раз зіткнувшись з дійсністю* (Іваничук); *Винаходжуючи різні заходи та ремесла, він, правда, часто терпів аварії, і будова валилася ..або лопалась, мов мильні бульбашки* (Бабляк). **трі́снути, як бу́лька з ми́ла.** *А Пилип йому й каже: — Ну, як, товаришу міліціонер, приїдеш у такому вигляді на село? Та тебе як побачать, то одразу донесуть капітану Костенку, і вся твоя кар'єра трісне, як булька з мила* (Кучер); // Безслідно зникнути. **ло́пнути, як бу́лька на воді.** *Та ось пішли чутки, що.. Сіверянщині не тільки*

печеніги — хозари погрожують походом ратним. І стриманість лопнула, як булька на воді (Міщ.). Синонім: **ло́пнути, як обру́ч на діжці.**

ЛОПАТІ: ви́везти як на лопа́ті *див.* вивезти.

ЛОПАТКИ: на всі лопа́тки, *з сл.* бігти, мча́ти *і т. ін., жарт.* Дуже швидко.— *Питання є? — Нема! — Тоді шуруй додому — на всі лопатки!* (Моск.).

поба́чити лопа́тки в горо́сі *див.* побачити; **покла́сти на ~** *див.* покласти.

ЛОПАТОЮ: гребти́ гро́ші лопа́тою *див.* гребти; **~ горну́ти** *див.* горнути; **хоч ~ горни́** *див.* горни; **як ~ кла́сти** *див.* класти.

ЛОПНИ: хоч ло́пни *див.* трісни.

ЛОПНУВ: щоб (бода́й) ло́пнув; а ло́пнув би, *лайл.* 1. *з сл.* ти, він *і т. ін.* Уживається для вираження незадоволення кимнебудь, прокляття комусь. *Щоб ти лопнув!* (Укр.. присл..); *А лопнув би він там!* Пор.: **щоб лу́снув** (у 1 знач.). Синонім: **щоб тобі провали́тися.**

2. *з сл.* я. Уживається як категоричне запевнення в чому-небудь.— *Щоб лопнув я, було все саме так.* Синонім: **щоб мені провали́тися.**

ЛОПНУЛО: ло́пнуло терпі́ння *див.* терпіння.

ЛОПНУТИ: ло́пнути, як ми́льна бу́лька *див.* лопатися.

ло́пнути, як обру́ч на діжці, *жарт.* Виявитися ненадійним, нетривким, сумнівним, зазнати краху, невдачі і т. ін. *Але комірник навіть не підозрював, що його план лопне, як обруч на діжці* (Логв.). Синонім: **ло́пнути, як ми́льна бу́лька.**

ма́ло (ледь *і т. ін.***) не ло́пнути (не покоти́тися [по́котом], не па́дати** *і т. ін.***) від (зі, зо) сміху (з ре́готу).** Дуже сміятися з когось — чогось; реготати.— *А чого ж ти повернувся з таких далеких країв? — Жінці не понаравилось* [не сподобалось],— *сказав Григорій, від чого весь базар мало не покотився покотом зі сміху* (Довж.); *Легко одводячи рукою настовбурченого багнета вбік, я кричу йому в обличчя: — Ти чув? У Німеччині — ре-во-лю-ція!.. і сам мало не падаю від реготу* (Кол.). **ма́ло не поло́пати зо сміху** (про всіх або багатьох). *З дядька Дем'яна в танці злетіла спідниця — мало не полопали зо сміху* (Є. Кравч.). Синоніми: **рва́ти кишки́; лу́скати від сміху; ло́ском ляга́ти.**

ЛОПНУТЬ: неха́й ло́пнуть мені о́чі *див.* очі.

ЛОПОТІТИ: лопоті́ти язико́м, *зневажл.* Багато і безцільно говорити; базікати. [Іван Андрійович *(до Анни Петрівни)*:] *Тільки ж я вас прошу.. не лопотіть язиком багато, бо спортите* [зіпсуєте] *діло* (Стар.).

ЛОПУЦЬКА: душа́ не з лопу́цька *див.* душа.

не з лопу́цька, *рідко.* Здатний до чого-небудь серйозного, вартий уваги.— *Не кисни ..Проект підбирав я.. Ну та ми теж не з лопуцька* (Мушк.). Синонім: **не ли́ком ши́тий.**

ЛОСК: у лоск лягти́ *див.* лягти.

ЛОСКОМ: лежа́ти ло́ском *див.* лежати; **~ ляга́ти** *див.* лягати.

ЛОСКОТАТИ: лоскота́ти о́чі *чиї, кому, які.* Привертати до себе увагу; дивувати, дратувати своїм виглядом. *Страшне й прокляте* [Чіпчине дворище], *стало воно тепер навдивовижу всім людям, лоскотало їх заздрі очі* (Мирний).

лоскота́ти / полоскота́ти не́рви *кому, жарт.* Впливати, діяти на кого-небудь; турбувати, бентежити, хвилювати когось. *Мода — це умовна, дуже умовна красивість — чи потворність, яка лоскоче нерви тим, кому такого лоскоту хочеться* (Рильський); *Письменник покривив у романі проти правди, примазав, заліпив зло. Є ще такі книжки, є. Полоскоче письменник читачеві нерви, а в кінці твору — всі одужують, одружуються, вселяються в нові квартири* (Мушк.).

ЛОСКОЧЕ: аж у но́ги лоско́че, *перев. з сл.* хо́четься, корти́ть *і т. ін.* Дуже, надзвичайно.— *Знаєш, так якось кортить побачити людей у щастю, що й сказати не вмію. Слово честі, не вмію. Ну, кортить, аж у ноги лоскоче* (Козл.).

ЛОТОКИ: к чо́ртовому ба́тькові під лото́ки *див* батькові.

ЛОЮ: підлива́ти ло́ю в ого́нь *див.* підливати.

ЛУБА: як з лу́ба, *з сл.* ли́ти. Дуже сильно (про дощ). *Часом дощ ллє як з луба, а Кметик лазить по квітнику і визбирує щось по стежках* (Ков.). Синонім: **як з відра́** (в 1 знач.).

ЛУБКОМ: взя́тися лубко́м *див.* взятися.

ЛУБОМ: стоя́ти лу́бом *див.* стояти.

ЛУБ'Я: старе́ лу́б'я, *зневажл., жарт.* Людина похилого віку. [Савка:] *Шкода вже нам молодіти, старенька моя!.. (Жартома обгортає жінку).* [Василина *(сміється)*:] *Ось геть! Дивись, що вигадав, старе луб'я* (Вас.); [Хороший:] *Проклятий Перепелиця, луб'я старе! ..Та невже ж вона так і змарнує свій вік, оддавши серце Перепелиці?..* (Пчілка); — *Старе луб'я, куди йому* (Гуц.). Синонім: **стара́ то́рба.**

ЛУГ: той у луг, а той у плуг *див.* той.

ЛУДА: лу́да (полу́да) розпада́ється / розпаде́ться на оча́х *чиїх.* Хто-небудь починає розуміти, усвідомлювати щось. *Розпадеться луда На очах ваших неситих, Побачите славу, Живу славу дідів своїх І батьків лукавих* (Шевч.).

лу́да з оче́й спа́ла *див.* полуда.

ЛУДИТИ: луди́ти о́чі *кому, чиї.* Дурити, обманювати кого-небудь, приховувати правду від когось. *Слухають одного з тих, що цілими десятиріччями отруювали націоналістичним чадом їхній мозок, обдурювали їх, залякували, лудили їхні очі* (Вишня). Синонім: **зами́лювати о́чі.**

ЛУЗАТИ: як горі́хи луза́ти *див.* лущити.

ЛУКА: як з лу́ка, *з сл.* іти́, леті́ти *і т. ін.* Дуже швидко, легко. [Ярош:] *Чудово, Любо! Чудово!* [Шумейко:] *Дивись, Андрію Васильовичу. Як з лука пішла* (Мик.); *Рудик шльо-*

гав коні лозиною і гукав: — Лети мені, кров чортова, як з лука! (Кос.).

ЛУКАВА: лука́ва личи́на *див.* личина.

ЛУКАВИЙ: лука́вий (нечи́стий) підкуси́в (напути́в) *кого і без додатка.* Хто-небудь зробив хибний, необдуманий або небажаний для когось вчинок. *Череваниха.. боялась, щоб лукавий не підкусив паливод на яку пакость* (П. Куліш); [Степанида і Оксана:] *Що ж таке трапилось?* [Панас:] *Хоч і не питайте! (Зітхає). Лукавий напутив...* [Степанида:] *Ця горілка ніколи до пуття не доведе* (Кроп.). Синонім: **лихи́й попу́тав.**

ЛУКАВОГО: від лука́вого, *ірон.* Те, що суперечить певним нормам, канонам і т. ін.; щось не таке, як прийнято, як треба.— *Не люблю, як ти з книжок почнеш верзти всячину. То вже від лукавого, оті книги* (Гр.); — *Політика в нього, може, й від лукавого, але ж яка божа іскра сяє в багатьох його творах!* (Стельмах); *Коваль — його професія, решта — від лукавого, як кажуть.*

ЛУНА: аж луна́ йде (розляга́ється *і т. ін.*) / **пішла́ (розлягла́ся** *і т. ін.*), *перев. з дієсл.* Дуже голосно, сильно, так, що було чутно де-небудь. *Кругом по гаю щебечуть солов'ї, аж луна розлягається* (П. Куліш); *І справді, молодиці жартували, сміялись, співали пісень, аж луна розлягалась по полю* (Коцюб.); *Вона — то била гопака.., аж луна кругом гоготіла, то тиркала, то висвистувала, мов п'яний халамидник* (Мирний); — *І ще одне, друзі...— гукнув Жук, аж луна пішла лісом* (Козл.). **луна́ піде**. *А якщо ж хто думає, що.. до неї можна буде залицятись,— ох, дуже той ризикує вхопити від неї ляща! Так залящить, що луна піде на всю Центральну!* (Гончар).

ЛУНЬ: лунь ухопи́в (ухопи́ла) *кого, фам.* Хто-небудь помер. *Тобі там буде не до шмиги: Як піднесуть із оцтом фиги, То зараз вхопить тебе лунь* (Котл.). Синонім: **лі́дько взяв.**

щоб (бода́й) лунь ухопи́в (ухопи́ла, злиза́в, злиза́ла) *кого, що, лайл.* Уживається як прокляття і виражає недобрі побажання кому-небудь. *Щоб тебе лунь ухопила!* (Укр.. присл..). **бода́й і лунь щоб не злиза́в.** *Виходь же завтра навкулачки, Відтіль полізеш, мабуть, рачки, Бодай і лунь щоб не злизав* (Котл.). Синоніми: **щоб ліг і не встав; хай ка́менем ля́же.**

як лунь, *з сл.* сивий, білий *і т. ін.* Дуже, зовсім.— *Та буде вам! — Годі! — гукав чоловік з чорними усами, а з сивою, як лунь, головою.— Знайшли коли реготатися!* (Мирний); *Бевкає дзвін. Дзвонить старий попик, білий, як лунь, і темний, як тайгова ніч* (Довж.); *Вкине слово* [Денис] *та таке, що й десять стариків, сідих* [сивих], *як лунь, і у три годи* [роки] *так не видумають* (Кв.-Осн.).

ЛУПАТИ: лу́пати (діал. **ли́пати) очи́ма (**вульг. **банька́ми)** *на кого — що і без додатка, грубо.* 1. Мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати комусь. *Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важиться він бабусю налаяти; лупа очима та кашляє, та ходить,— не знає, що вже йому й робити* (Вовчок); *А дівчата, якби ви бачили, які тоді були! Одна в одну! ..особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла,.. гляне на тебе, то неначе по коліна в землю вгонить; стоїш, як телепень, та тільки очима лупаєш* (Стор.); *Козачий урядник довго лупав очима. Перед ним стояли виснажені, нестрижені, із збитими ногами селяни* (Панч); *Прикурюючи від цигарки, все придивлявся* [Кола], *липав очима на шофера* (Кундзич); *Викрешую кресалом вогонь. Густі іскри летять від каменя, а мій супутник сидить тільки баньками лупає* (Збан.). **лу́пати свої́ми банька́ми**. *Дядько Ханс лупав своїми баньками і безперестану пихкав, немов з нього випомповували повітря* (Хижняк). Пор.: **лу́пнути очи́ма** (в 1 знач.); **клі́пати очи́ма** (в 2 знач.).

2. Виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися *Стоїть* [зайча] *і лупає очима: — Та що ж це сталося вночі! В низинці вогкій перед ними м'ячі — вже зовсім не м'ячі!* (Забіла).

3. *перед ким і без додатка.* Переживати почуття неприємності, сорому і т. ін., відповідаючи за щось.— *Он що! — Петро засміявся.. Якраз в Очеретяний ми й не підемо з твоєю і нашою ганьбою. Перед ким провинився, перед тим й лупай тепер очима* (Хор.); — *Чорти б їх побрали,— невідомо кого лаяв Коляда,— а тепер мені лупай очима* (Зар.); *Я сигналізуватиму... Нехай розбираються, перевіряють. Що ж ви думали, я повинен замовчувати такі кричущі неподобства? .Навчився красти, нехай уміє й очима лупати* (Літ. Укр.). Пор.: **клі́пати очи́ма** (в 1 знач.).

4. Марно витрачати час; сидіти без діла. [Голос:] *А ми тим часом що робити маєм?* [Голос *(іронічно):*] *Очима лупати!* (Л. Укр.);— *Хоч би зенітку дали,— знову порушив мовчання Таранець.— Сидимо, як кроти, в норі та очима лупаємо* (Ткач). Синоніми: **лупи́ти о́чі** (в 2 знач.); **ви́трішки лови́ти; лови́ти га́ви** (в 1 знач.); **ба́йдики би́ти; воро́н лічи́ти.**

5. *рідко.* Не мати чого їсти; голодувати; бути голодним. *Приробили хлібця — їмо, а ні, то очима лупаємо* (Укр.. присл..). Синонім: **кла́сти зу́би на поли́цю.**

ЛУПИТИ: лупи́ти / полупи́ти зу́би, *грубо.* 1. Сміятися, реготати.— *Нічого зуби лупить. Я, може, смерть перед собою бачив* (Тют.). Пор.: **виска́лювати зу́би** (в 1 знач.).

2. *з ким і без додатка.* Проводити час у розмовах з ким-небудь. *Не швидко прибіг лакей на генеральшин крик. Не де ж він був, як не лупив зуби з Уляною* (Мирний); *Найважливішим для*

них [дівчат] *було показати себе та й людей побачити. А для цього не обов'язково заходити до школи, можна й біля ганку зуби полупити* (Збан.).

лупи́ти [свої́] о́чі (*вульг.* **ба́лухи, баньки́, зі́ньки**), *фам.* 1. *на (рідко в) кого — що і без додатка.* Настирливо, пильно дивитися, вдивлятися в кого-, що-небудь; вирячуватися. *Луплю очі на книжку: чорт її знає, що воно за книжка!* (Вас.); *І лупить Чіпка свої очі в темну темноту. Нічого не видно, не чутно. Тихо, сумно...* (Мирний); *Вона* [Варя] *аж цвіте, коли на неї хтось з чоловіків балухи лупить* (Грим.); — *Чого ж баньки лупиш, як баран на нові ворота?* (Головч. і Мус.); *«Ото приверзлося! Тьху на тебе!» — відмахнулася Оксана від згадки про юного шоферчука, який хто й зна чого завжди пристає до неї та лупить свої нахабні зіньки...* (Грим.). Синоніми: **вту́плювати о́чі; вплива́тися очи́ма.**

2. Марно витрачати час; байдикувати.— *А ви чого баньки тут лупите? — визвірився на стетерілих хлопців Дришпак* (Головч. і Мус.). Синоніми: **лу́пати очи́ма** (в 4 знач.); **лови́ти га́ви** (в 1 знач.); **ви́трішки лови́ти; воро́н лічи́ти; ба́йдики би́ти.**

лупи́ти шку́ру *див* здирати.

ЛУПКИ: дава́ти лу́пки *див.* давати.

ЛУПНУТИ: лу́пнути (*діал.* **ли́пнути) очи́ма.** 1. *на кого — що і без додатка.* Глянути, зирнути на кого-, що-небудь. *Він сів, лупнув очима на світло* (Мирний); *Левко тільки лупнув очима на Юрка* (Стельмах); *Роман липнув на його* [нього] *очима і знов втирив очі у вікно* (Н.-Лев.); — *Де ти гроші подів, ледащо, кажи, де?.. А він* [Карпо] *тільки липне очима та й мукне...* (Коцюб.). Пор.: **лу́пати очи́ма** (в 1 знач.).

2. Прокинутися; опритомніти, розкривши повіки. *Лупнув очима* [Максим], *підвів із постелі голову, прислухається* (Вас.); *Не здержалася* [Оксана], *проговорила, хлипаючи: «Матіночко! рідненька... Чи се ж ти?..» Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану* (Кв.-Осн.).

ЛУПНЯ: дава́ти лу́пня *див.* давати.

ЛУСК: аж луск пішо́в, *з сл.* уда́рити, сту́кнути *і т. ін., рідко.* Дуже, сильно. *Сказавши те, він ударив кулаком о* [об] *підлогу, аж луск пішов* (Фр.).

ЛУСКАЄ: голова́ лу́скає *див.* голова.

ЛУСКАТИ: лу́скати / лу́снути від (зі) сміху. Дуже сміятися, реготати. *Там, де інші дівчата лускали зо сміху, штовхаючи одна одну ліктем, ніби потайки, та перешіптуючися, вона соромилася до сліз* (Коб.); [Настуся:] *Мадам Трюше в Ментоні лусне од сміху, як прочитає про цей наш прозаїчний буржуазний вчинок у газетах* (Н.-Лев.). Синоніми: **рва́ти кишки́; аж за бо́ки хапа́тися; ляга́ти від сміху; ло́ском ляга́ти.**

як горі́хи лу́скати *див.* лущити.

ЛУСКИ: ні луски́, ні зя́бри, *жарт.* Уживається як побажання успіху (перев. у риболовлі).— *Ні пуху, ні пера! — сказав і Никодим Онуфрійович Столяров, заядлий мисливець.— Ні луски, ні зябри! — відгукнувся і старий рибалка Петро Васильович Птаха* (Смолич). Синонім: **ні пу́ху, ні пера́.**

ЛУСКУ: луску́ шкребти́ *див.* шкребти.

ЛУСНЕ: як не лу́сне, *зневажл.* Гладкий, товстий.— *Поглянь на нього, чорнобородого — як не лусне!* (Донч.); // *з сл.* мо́рда, пи́ка *і т. ін.* Сита, гладка, велика і т. ін. *Морда як не лусне* (Укр.. присл..); *«Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — як не лусне, очі жиром запливають, сам у шкуру не втовпиться!» — кажуть про нього* [Федора] *дворові* (Мирний).

ЛУСНИ: хоч [ти] лу́сни. 1. Незважаючи ні на які старання, зусилля; ні за яких умов, обставин.— *Ото чотири рої ниньки вхопив, троє здержав, один утік: ніяка собака до помочі не стала, хоч ти лусни* (Дн. Чайка); *У кожної людини, мабуть, є своя межа. За неї вже ходу немає, не може бути, хоч ти криком кричи, хоч ти лусни* (Рудь); — *Більше того, що дають наші прилади, вони не дадуть, хоч лусни* (Шовк.); *Спробував було серед ночі зайнятися в готелі однією ідеєю. Але тут не працювалося, хоч лусни* (Літ. Укр.). Пор.: **хоч трі́сни** (в 2 знач.). Синоніми: **хоч плач; хоч на сті́нку лізь; хоч во́вком вий; хоч кри́ком кричи́.**

2. За будь-яких обставин, умов; неодмінно, обов'язково.— *Коли жених поляже, нехай потішаються кармазини; як же поляже кармазин, тоді дочку нам подавай, хоч лусни! Не сховаєшся од нас* (П. Куліш); *У його* [хазяїна].. *великдень, вшестя, клечальна неділя, зелені свята.. Це такі, що обов'язково,— хоч лусни, а випий* (Вишня). Пор.: **хоч трі́сни** (в 3 знач.).

ЛУСНУВ: щоб (бода́й) лу́снув, *з сл.* ти, він *і т. ін., кому і без додатка, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, як прокляття, побажання смерті комусь.— *З старої сахарні зроблять гуральню, ще й дім для себе збудує Льоло, щоб він тобі* [Андрієві] *луснув на радість* (Коцюб.); [Хівря:] *П'є та й п'є, як той павук, щоб він вже луснув йому!..* (Кроп.); *Голова, бодай вона йому* [чоловікові] *луснула, як наробила мені отакого клопоту! Сам без вісті забіг, а мене з малими діточками по миру пускає* (Мирний). **щоб мали́м був лу́снув.**— *Оце виростив на втіху собі сина!.. А щоб ти малим був луснув, проклятий!* (Мирний). **щоб лу́снув був мале́ньким.**— *Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не наїдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким* (Довж.). Пор.: **щоб ло́пнув** (у 1 знач.). Синонім: **щоб тобі провали́тися.**

щоб я лу́снув *див.* я; **як батого́м** ~ *див.* ляснув; **як обу́хом хто ~ по голові́** *див.* лигнули.

ЛУСНУЛИ: як обу́хом лу́снули по голові́ *див.* лигнули.

ЛУСНУТИ: лу́снути від сміху *див.* лускати.

лу́снути з се́рця (зі зло́сті). Дуже розсердитися.— *Нехай тоді Олекса узнає, що я йому родич сказиться, лусне з серця!..* (Вас.); [М и р о н:] *Ось незабаром одержите новий подаруночок* [літак]. *..Швидкість така, що Герінг зі злості лусне* (Корн.).

ЛУСНУТЬ: неха́й о́чі лу́снуть *див.* очі.

ЛУЩАТЬ: аж кістки́ луща́ть *див.* кістки.

ЛУЩИТИ: як (що, мов *і т. ін.*) **горі́хи (насі́ння) лу́щити (лу́скати, луза́ти)**, *перев. з дієсл.* Легко, просто (виконувати що-небудь, досягати чогось).— *Подумаєш,— запально відповідає Вітя,— ці задачки мені — що горіхи лущити* (Ів.); *Розумом Левко на голову вище стояв од своїх однолітків — задачі розв'язував, мов горіхи лущив, різьбив по дереву, складав пісні, вірші* (Літ. Укр.); *Йому ж невдивовижу дівчат цілувати, мов горіхи лускати* (Кв.-Осн.). **мов горі́шки лу́щити.**— *Таке воно в мене цікаве до всього,— зітхає Мирон.— А задачі рішає, мов горішки лущить. От аби їй повчитись років з п'ять або шість. Їй-бо, на вчительку вивчилась би* (Стельмах). С и н о н і м и: **як плю́нути; раз-два і гото́во.** А н т о н і м и: **не і́грашки; не жарт.**

ЛЮБО: лю́бо о́ком гля́нути *див.* глянути.

ЛЮБОВ: крути́ти любо́в *див.* крутити.

ЛЮБОВІ: до любо́ві *кому і без додатка.* Дуже подобається, любий хтось кому-небудь. *Мені бог уже послав такого, що й до любові, й до пари* (Вовчок); *Батько мій закохався в моїй матері і взяв її, як казав не раз: «в одній льолі та до любові»* (Збірник про Кроп.); — *Я з нею не можу жити... вона мені не до любові...* (Коцюб.). С и н о н і м: **до душі́.**

ЛЮДЕЙ: не з люде́й, *рідко.* 1. Не такий, як усі. *Якийсь він не з людей.*

2. *кому.* Не так, як іншим; погано комусь (перев. у чиїй-небудь присутності). *Баба Сидориха аж здивувалася, лежачи на печі: — Чи тобі, молодице, не з людей, що ти все мовчиш і до мене, старої, й словом не обізвешся?* (Тют.).

ні до Бо́га, ні до люде́й *див.* Бога.

про люде́й. Для сторонніх. [Х в е с я:] *Яка з мене була б дворянка чи бариня? Зверху панство, а всередині — хамство; про людей — тихо, а про себе — лихо?* (Кроп.). П о р.: **про людське́ о́ко** (в 2 знач.).

сміши́ти люде́й *див.* смішити; **те́ртися се́ред** ~ *див.* тертися.

як у люде́й. 1. Такий, як треба; звичайний. *І сорочка на ньому — не як у людей; замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя* (Кв.-Осн.); // Пристойний, хороший, кращий. [К и л и н а:] *Та я б і цілий ліс продати рада, або протеребити,— був би грунт як у людей, не ся чортівська пуща* (Л. Укр.).

2. Як звичайно має бути; як годиться, добре.— *У нас ніколи так, як у людей: підуть на базар, наберуть днів на два, на три, та й готово. А в нас щодня тьопайся* (Мирний).

ЛЮДИ: бу́дуть (ви́йдуть) лю́ди *з кого.* Хто-небудь виросте, сформується з позитивними якостями, досягне певного становища в суспільстві. *З нього вже не будуть люди* (Укр.. присл..); — *Може, з нас щось вийде, може, з нас люди будуть, давайте учитись* (Вас.); *Бригадир засміявся: — Механік у нас — салага. Жовторотий хлопчина і з гонором. Та нічого, обітреться — люди з нього будуть* (Сиз.); *Читаєш книжечку? Ну, читай, читай, може, й з тебе люди будуть* (Літ. Укр.); — *Дивись, із тебе ще й люди вийдуть* (Панч); *Навіть Пригода..вперше за весь час шанобливо подивився на «гречкосія», сказав без іронії: — А з тебе вийдуть люди, Карпе...* (М. Ю. Тарн.). **ви́йде люди́на.**— *Треба ж, голубко,— каже стара,— її на розум навчити. Я скажу те, а ти що друге, то й вийде з неї людина* (Вовчок). **щоб були́ лю́ди.**— *Дружба, брате, велике діло. ..А як же інакше? Вся рота хоче, щоб із тебе люди були* (Гончар). **лю́ди бува́ють.** *Дивлячись на цю сильну і водночас зіщулену постать, що ніби чекала удару, він* [Лукійченко] *подумав: «Е, хлопче! Та життя тобі не вистеляло шовкових доріжок. Палкий. З цього будуть люди. З таких завжди люди бувають»* (Сенч.). **не бу́де люде́й.** *Михальчевська придивилась до Василини і зараз вгадала, що Василина п'яна. «Не буде з неї, сину, людей»,— тихо сказала мати, як говорять над слабими без надії* (Н.-Лев.). А н т о н і м: **не бу́де путтЯ́.**

householdви́водити в лю́ди *див.* виводити; **ви́йти в** ~ *див.* вийти; **вино́сити на** ~ *див.* виносити; **випуска́ти на** ~ *див.* випускати.

в лю́ди. 1. *з сл.* і т и́, в і д д а́ т и *і т. ін., заст.* На заробітки, у найми, для навчання якогось ремесла. *Як підростала дитина, віддавали її в люди.* П о р.: **на лю́ди** (в 2 знач.).

2. *з сл.* в и́ й т и, *рідко.* В оточення інших, сторонніх осіб; з свого житла; щоб бачили інші. [Т и х о н:] *Усе, до чого тепер діла нема, усе подай мені* [Ж і н к а:] *Та що отсе ти вигадав? А у чім же я або дівчата на празник* [свято] *вийдемо у люди* (Кв.-Осн.). П о р.: **на лю́ди** (в 1, 3 знач.).

3. *з сл.* н е с т и́ *і т. ін.* Для масового ознайомлення, використання. *Пісня та йому прошила серце Райдужно-солодкою стрілою; І поніс її хлопчина в люди* (Рильський).

між (по́між) [чужі́] лю́ди, *з сл.* в и́ й т и, п і т и́, п о ї х а т и *і т. ін.* В інше оточення, залишивши домівку. *Проте я страх як занудився —*

..*вийду між люди, гніваюся, що попав у те джерело* (Вовчок); *Між люди! у справжнє життя! Хай воно тебе посіпає, хай зачіпає,— отоді може і вийде що* (Мирний); *Мирцьо, хоч не знав, що буде, а вже хлопцем ліз між люди, дуже народ полюбив, і, як народ, все робив* (Мак.); [Гребенюк:] *Ну, куди вона поїде поміж чужі люди!* (Письм.).

на лю́ди. 1. *з сл.* в и́ й т и, т я́ г н е *і т. ін.* В людське середовище, уникаючи самотності. *Зайшла в хату жінделегатка баба Оксана. Метнула по хаті оком: — Здрастуйте...* [До баби Василини]. *Усе в закуті та в закуті — хоч би на повітря вийшла, на люди! Закиснеш!* (М. Куліш); *Я стояла й думала. ..Але чи було так з тобою? Хочеш піти скоріше на люди, де багато народу, але почуваєш себе ще більш самотньо* (Ю. Янов.); *Не кваплячись пішов фельдмаршал до табору, над яким непорушно стояли стовпи диму. Не сиділося зараз у штабі, тягнуло на люди* (Кочура); *Влизько був натурою, одкритою навстіж. Його завжди тягло на люди. Він хотів бути не лише з усіма, але як і всі* (Вітч.). П о р.: **в лю́ди** (в 2 знач.).

2. *з сл.* в і д д а́ т и, *заст., рідко.* На заробітки, у найми, для навчання якогось ремесла.— *Тра* [треба] *було віддать дитину на люди, до якого-небудь заможного чоловіка* (Коцюб.). П о р.: **в лю́ди** (в 1 знач.).

3. *з сл.* з' я в и́ т и с я, п о к а з а́ т и с я *і т. ін.* Щоб бачили, знали інші. *Сам хазяїн з'явився на люди в якомусь арештантському сіряку та в забитих гноякою шкарбанах, а наймичку вирядив у чобітки та в білу пухову хустку* (Гончар); — *А жінка дома сидить: дохазяйнувались, що і на люди вже нема в чім показатись* (Панч); — *Отже, ще раз питаю: чиє творіння? І тоді з гурту карантинників пискнуло зляканим тоненьким голоском: — Моє.— Ти, Карнаух? Виходь на люди* (Гончар).

пуска́ти у лю́ди *див.* пускати.

ЛЮДИНА: хоч би тобі [одна́] жива́ люди́на [показа́лася]. Нікого ніде не видно; нема абсолютно нікого. *Через півгодини хоч би тобі жива людина показалася на вулиці* (Мирний). С и н о н і м и: **хоч би тобі ля́лечка; ні душі́.**

як люди́на з люди́ною. На рівних засадах, правах, взаємно поважаючи гідність один одного. *Не думаючи про свою різницю у званнях та чинах,..почувають себе рівними, як людина з людиною, і серйозна, вдумлива тече між ними розмова* (Гончар).

ЛЮДИНОЮ: ста́ти люди́ною *див.* стати; **як люди́на з ~** *див.* людина.

ЛЮДИНУ: зроби́ти люди́ну *див.* зробити; **не вважа́ти за ~** *див.* вважати.

ЛЮДСЬКА: нога́ людська́ не ступа́ла *див.* нога.

ЛЮДСЬКЕ: про лю́дське́ о́ко *див.* око.

ЛЮДСЬКИЙ: лю́дськи́й това́р *див.* товар.

ЛЮДСЬКИХ: від лю́дськи́х оче́й *див.* ока; **інжене́р ~ душ** *див.* інженер.

ЛЮДСЬКОГО: від лю́дсько́го о́ка *див.* ока; **не вартий ~ сло́ва** *див.* вартий; **півтора́ ~** *див.* півтора; **хова́тися від ~ о́ка** *див.* ховатися.

ЛЮДЯМ: лю́дям на сміх *див.* сміх; **ні Бо́гу ні ~** *див.* Богу; **ні собі́ ні ~** *див.* собі.

ЛЮДЯХ: на лю́дях. У присутності кого-небудь; публічно. *Давидові чомусь так весело. Трохи й тривожно, але то — пусте. Ну, що вони йому зроблять? На людях не займуть* (Головко); *Мої старі жили, наче молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні* (Стельмах); *Вони* [Черниш і Ясногорська] *теж поцілувалися — довго і міцно, видно — вперше, на людях, при всіх* (Гончар). С и н о н і м: **на миру́.**

по лю́дях ходи́ти *див.* ходити.

у лю́дях, *заст.* На заробітках, у наймах. *Як занедужала в людях, батько й мати прийшли й забрали мене з дитиною до себе* (Барв.).

ЛЮДЬМИ: те́ртися між людьми́ *див.* тертися.

ЛЮТЬ: ковта́ти лють *див.* ковтати.

ЛЯГАЄ: тінь ляга́є *див.* тінь.

ЛЯГАЙ: хоч [живце́м (живи́м)] у домови́ну (у я́му, у моги́лу *і т. ін.*) **ляга́й.** Уживається для вираження дуже скрутного, безвихідного становища; дуже тяжко комусь.— *Кажу тобі,— витратився й витрусився до останньої гривні, ні шага за душею нема: хоч в домовину лягай,— дріботів дід Грицай* (Н.-Лев.); *Ні з ким порадитись, ні з ким словом перекинутися,— таке, що хоч живцем лягай у домовину* (Д. Бедзик); *Мати аж руки згорнула — як у благанні: — Не доведи, господи! На цього* [коня] *вже як і трудно стягалися, не дай бог, заведуть, хоч тоді у яму лягай* (Головко); *Про одне тільки мова — про своє убозтво, свою нужду, що їсти дома нічого, що з дітьми хоч у могилу лягай* (Цюпа). **хоч у я́му.** Вже нікуди далі, все одно пропадати.— *Хоч в яму, гірше не буде.— Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть* (Коцюб.). П о р.: **хоч у зе́млю лізь.** С и н о н і м и: **хоч ляга́й та помира́й; хоч у петлю́ лізь; хоч з мо́сту та в во́ду.**

хоч ляга́й та [й] помира́й (вмира́й). Уживається для вираження дуже скрутного, безвихідного становища; дуже тяжко комусь. *Як почне* [чорна злюка] *хвостом махати — Хоч лягай та помирай.. Все їй треба, все їй дай* (Гл.); — *Все забирає німець. Голі й босі, хоч лягай та помирай* (Тют.). **хоч ляга́й та вмира́й і «про́бі» не кричи́.** [С е м е н:] *Подать дай, мирське дай, сюди дай, туди дай, а поля в іншого скибка, а в іншого й нічого, випасу нема, ліс дорогий!.. Тоді хоч лягай та вмирай і «пробі» не кричи* (Коцюб.). **хоч ляж та й вмира́й.**— *Хоч ляж та й вмирай! — каже ця молодиця, як вони узялися полоти.—..Ні, ні! — каже Галя,— ви не горюйте!* (Вовчок); // Нема

сил терпіти, витримувати щось; дуже тяжко.— *Ріже мене і пече попід боками,— обізвався із хати жіночий старечий голос.— Так мене мучить, голубчику, що хоч лягай та помирай* (Тют.); *Коли міняється погода, то крутить усе тіло Нечипорове, ниють рани. Як застануть бригадира оці болі на полях — хоч лягай та помирай* (Зар.). **хоч вмира́ти лягти́**. *Почала тоді дівчина знов сильно й гірко плакати. ..А Кармелю такеньки жаль дівчину, що хоч вмирати лягти!* (Вовчок). Синоніми: **хоч у домови́ну лягай; хоч у петлю лізь; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч під гре́блю.**

ЛЯГАТИ: [аж] ляга́ти [по́котом] (па́дати) / [аж] лягти́ [по́котом] від сміху (зі сміху, з ре́готу). Дуже сміятися, реготати. *Олександра ще довго стояла, спершись на сапу, та щось розказувала молодицям. Молодиці аж лягали від сміху* (Коцюб.); *Іван присів, засичав, а далі давай ревти так.. химерно, що всі аж лягали од сміху* (Н.-Лев.); *Протаз.. витворяв такі кумедні штукенції, що всі до одного лягали покотом од сміху* (Досв.); *Він почервонів, аж посинів. Червоніє, червоніє та дметься, як той індик. А хлопці лягають зо сміху* (Мик.); *Вона якраз відхилялася, а він потрапляв у драбину, що аж відголос ішов, а всі падали зі сміху* (Кобр.); *Бреде дядько, а молодиці лягають з реготу. Піддурили дядька, бо глибше, як по кісточки, нема в тім місці* (Вишня). Синоніми: **рва́ти кишки́; ло́ском ляга́ти; аж за бо́ки хапа́тися; лу́скати від сміху**.

живи́м у я́му (в домови́ну *і т. ін.*) **ляга́ти.** Не маючи виходу із скрутного становища, бути у відчаї, гинути. *Живим у яму лягати не хочеться, а не придумають нічого, що робити, щоб пропитатись* (Кв.-Осн.); *Коли мені їхати звідсіля, то краще живою в домовину лягати* (Вас.). Пор.: **лізти живце́м у моги́лу.**

ло́ском ляга́ти. Дуже сміятися. *Крик реготу знявся кругом.. Люди — лоском лягають, аж за животи беруться* (Мирний). Синоніми: **лу́скати від сміху; рва́ти кишки́; аж за бо́ки хапа́тися.**

ляга́ти в зе́млю *див.* іти; **~ в моги́лу; ~ в осно́ву; ~ кістьми́** *див.* лягти.

ляга́ти / лягти́ [важки́м *і т. ін.*] **тягаре́м на пле́чі** *чиї, кому.* Ставати предметом чиїх-небудь великих турбот, переживань і т. ін.; постійно непокоїти когось. *Навіть не дивлячись на бійців, Сагайда бачив тепер їхні очі, сповнені запитань.. І велика, досі незнана відповідальність — чує— лягає йому на плечі нещадним тягарем* (Гончар); *Панщина ж, своє господарство і діти усім тягарем лягли на одні материні плечі* (Стельмах); *Гіркота втрати важким тягарем лягла на плечі молодого командира* (Літ. Укр.).

ляга́ти / лягти́ до ніг (під но́ги, в но́ги) *кому і без додатка.* 1. Скорятися кому-, чому-небудь. *Складні ворожі укріплення лягали до ніг* [радянським бійцям] (Гончар)

2. Виявляти шану, схилятися перед ким-, чим-небудь. *Як упав же він з коня та й на білий сніг.— Слава! Слава! — докотилось і лягло до ніг* (Тич.); *Тобі, Радянська Україна, Старий Дніпро під ноги ліг* (Рильський).

ляга́ти / лягти́ (звали́тися *і т. ін.*) **на пле́чі.** 1. *кому, чиї і без додатка.* Ставати предметом чиїх-небудь клопотів, переживань і т. ін., непокоїти когось. *Зрозумів* [холостяк], *що в нього не буде ні хати, ні сім'ї, бо ж старість лягає на плечі, а років йому ніяк не зупинити, і збудував собі маленьку хижку* (Томч.), // Породжувати певне коло важливих обов'язків. *Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, тобто командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот. ..Відповідальність, лігши йому на плечі, мовби напнула всі його мускули й нерви і залишила їх надовго в такому стані* (Гончар); *Сучасні українські сатирики... відчувають ту відповідальність, яка лягла на їхні плечі у продовженні прадавньої байкарської традиції на грунті реалізму і народності* (Літ. Укр.); *На його плечі, крім тещі, мали звалитись ще чотири дорослі дівиці, яким у свою чергу треба буде дати посаг і повидавати заміж* (Вільде).

2. *чиї, кого, чого.* Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про робочі процеси, обов'язки і т. ін.). *На плечі машин у сільському господарстві лягає великий обсяг трудомістких робіт* (Хлібороб Укр.); *Експедицію було закінчено, але сила роботи лягла на плечі її учасників* (Тулуб).

ляга́ти / лягти́ на курс (ку́рсом). 1. Рухатися вперед у певному напрямку (про судна, літаки і т. ін.). *Повітряний лайнер вирулює на стартову доріжку, злітає в голубу височінь і лягає курсом на Москву* (Рад. Укр.); *Він злетів.., швидко досяг висоти двадцяти тисяч метрів, ліг на свій курс* (Собко).

2 Грунтовно займатися якоюсь справою; домагатися успіхів у чомусь. *Одержуючи з рук завгоспа сірий лабораторний.., увесь у дірках і плямах, халат, почув* [Максим] *від нього напутні слова: — Ну і ну! Лягайте на курс* (Рибак).

ляга́ти / лягти́ пласто́м *на що.* Ставати на перешкоді чому-небудь; докладати зусиль для досягнення чогось *Ні, не стомлюся на дальній межі З віком світити в його стоокості, Лягати пластом на розпуття чужі, Тягнути доброго від одинокості* (Мал).

ляга́ти на ду́шу *див.* лягти.

ма́ло не тру́пом ляга́ти. Дуже погано себе почувати; бути ледве живим. *Декому на морі від хитання зле робиться А мені так нічого. Навіть дивувався: як то люди здорові й ситі мало не трупом лягають* (Мур.)

ЛЯГАЮЧИ: і ляга́ючи, і встаючи́. Весь час, постійно, завжди. *Хвали за се бога і лягаючи,*

і устаючи, а їх [батьків, дітей, жінку] *шануй і кохай* (Кв.-Осн.).

ЛЯГЛА: головá ляглá *див.* голова; **тінь ~** *див.* тінь.

ЛЯГТИ: встáти і лягтú *див.* встати.

кáменем лягтú на дно (на дні). Потонути. *Корабель каменем ліг на дно.* **кáменем лягтú по дну** (про всіх або багатьох). *Прибігли на високу кручу і всі шубовсть у воду! Да й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили* (П. Куліш).

кáменем лягтú на сéрце (на сéрці) *кому і без додатка.* Негативно вплинути на когось, тяжко приголомшити, пригнітити когось; закарбуватися. *Перша образа каменем лягла мені на серце, і десять років після цього я не брався за перо* (Панч); // Бути вистражданим, стати наслідком тяжких страждань. *Михайло зітхає. За все своє життя ніколи він не оповідав того, що каменем лягло на серці* (Збан.). П о р.: **лягтú на дýшу** (в 1 знач.).

лягтú вздовж лáви (на лáву, на лáві, на столі *і т. ін.*). Померти. *З такої страви ляжеш вздовж лави!* (Укр.. присл..); *Того з мене пріч не візьмуть, тим посповідаюсь і на лаву ляжу* (Ю. Янов.); [О к с а н а:] *Мені лучче* [краще] *оттут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе* (Кв.-Осн.). П о р.: **вúтягтися вздовж лáви; лежáти на лáві.** С и н о н і м и: **вúтягти нóги; відкúнути нóги** (в 1 знач.); **віддáти Бóгу дýшу; перестáвитися на той світ; лишúти світ** (у 2 знач.).

лягтú в зéмлю *див.* іти; **~ від сміху** *див* лягати.

лягтú головóю, *уроч.* Загинути в бою, в боротьбі, відстоюючи, захищаючи кого-, що-небудь. [М у з а:] *Співаймо поважно Про те, як одважно Герой умира на війні. Він рад серед бою Лягти головою, Аби не впустить корогви* (Л. Укр.); *В далекій дорозі Найду або долю або за Дніпром Ляжу головою* (Шевч.); *Там мужність зламано, там щонайкращі лави, Наш щонайкращий цвіт там головою ліг* (Зеров). **лягтú гóловами** (про багатьох). [В о є с л а в:] *У битві з печенігами лягла головами мало не вся дружина князя, але ворогів розбив князь вщент* (Оп.). П о р.: **лягтú кістьмú** (в 1 знач.); **лягтú трýпом** (у 1 знач.). С и н о н і м и: **лишúти світ** (у 2 знач.); **лягтú в могúлу** (в 1 знач.).

лягтú до ніг *див.* лягати.

лягтú (злягтú) і [вже] не встáти. Захворівши, померти

лягтú / лягáти в могúлу (в яму, в домовúну, в трунý, в гріб *і т. ін.*). 1. Померти, загинути. *Грабовський багато зазнав тортур, але залишився до кінця незламним, хоча й передчасно ліг у могилу!* (Нар. тв. та етн.); *Лисий я, волосся спало, Решта білая, як сніг, Недалеко моя яма, Та я в яму ще не ліг* (Рудан.); *Чи я знайду спочинок за життя, А тоді, як ляжу в домовину..?* (Вороний); — *Чула? — кидається раптом до жінки Прокіп.— Та щоб отой бандитюга був моїм зятем? Та ніколи в світі! Краще в труну ляжу!* (Тют.); — *Тебе ж до жизні* [життя] *рідна* [мати] *в'яже, Уб'ють тебе, вона в гріб ляже, Живи для неї, я прошу* (Котл.); — *Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? Мені в домовину лягати пора* (Греб.); *Лягала молодь у труну.. з одважним усміхом, немов байдужа* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **лягтú кістьмú** (в 1 знач.); **лягтú трýпом** (у 1 знач.); **лишúти світ** (у 2 знач.).

2. Бути знищеним, розгромленим (перев. про ворогів). *В могилу ляже проклята звірота. І смерть її — нам золоті ворота* (Тич.). С и н о н і м: **лягтú кістьмú** (в 2 знач.).

лягтú / лягáти в оснóву *чого.* Стати вихідним положенням, головним у яких-небудь діях, планах, намітках, накресленнях і т. ін.— *Країна бідна, відстала. Вірно! Ось це й мобілізує нашу партію, мобілізує маси й нас, свідомішу технічну інтелігенцію* [зрошувати Голодний Степ]. *Це ж лягло і в основу проекту* (Ле); *Прийняті до виконання накази мають лягти в основу роботи новообраних Рад* (Рад. Укр.); *Ртуть розчиняє деякі метали і навіть золото і срібло (до речі, ця властивість лягла в основу методу її одержання)* (Наука..); *Знання матеріалу, який лягає в основу твоєї книги, завжди повинно бути максимальне* (Смолич).

лягтú / лягáти кістьмú (кісткáми). 1. Загинути в бою, в боротьбі, відстоюючи, захищаючи кого-, що-небудь, домагаючись чогось. *Лучче* [краще] *на своїй стороні кістьми лягти, ніж на чужині слави натягти* (Укр.. присл..); — *Жінки покосять та діди, а нам скоро повістку в руки — і прощай, рідне село! Хто повернеться* [з війни], *а хто й кістьми ляже* (Тют.); [В а т у т і н:] *Пишіть: боротьба буде важка, завзята, тривала. Братимемо Київ через Букрин. Кістками ляжемо, а прокладемо шлях на Київ* (Дмит.); *Ми їх мозок обернем на клочча.. за голодних, гнаних отих, хто ішов і на міць, і на крицю й за свободу кістками ліг...* (Сос.); *Бути, бути грому великому, а січі невиданій! ..і не знати, чим скінчиться пир сей кривавий, кому з них судилося сватів пригощати, а.. кому кістьми лягати* (Міщ.). П о р.: **лягтú головóю; лягтú трýпом** (у 1 знач.); С и н о н і м и **лишúти світ** (у 2 знач.); **лягтú в могúлу** (в 1 знач.).

2. Бути знищеним, розгромленим (перев. про ворогів). *І хто нам неспокій цей творчий, великий порушить — На нашім порозі той ляже кістьми!* (Гірник); *Лягли кістьми незвані гості В той день гарячий...* (Забашта). С и н о н і м: **лягтú в могúлу** (в 2 знач.).

лягтú / лягáти на дýшу *чию, кого і без додатка* 1. Тяжко вразити, негативно вплинути на кого-небудь; приголомшити, пригнітити когось

[І з о л ь д а:] *Хоч зникла тьма з очей моїх, зате лягла на душу. Ти чорний камінь там поклав,— повік його не зрушу* (Л. Укр.); *Мотря чула, що на її душу лягло щось важке, але ні одна сльоза не виступила на її очах* (Н.-Лев.); *Єлька йде, не вириваючись, бо весь час почуває тягар провини, що важко на душу ліг* (Гончар). **лягти́ тягаре́м на ду́шу**. *Тринадцятирічне перебування Тичини у чернігівських духовних школах, бурсі та семінарії з їхньою схоластикою, страхом перед живою думкою, системою шпигунства і лицемірства лягли тягарем на душу вразливого юнака* (Рад. літ-во). П о р.: **ка́менем лягти́ на се́рце.**

2. Бути до вподоби; сподобатися комусь. *У керівних колах міста декому заходи Морозова теж не лягли на душу* (Баш); [К в і т к а д о Ш е в ч е н к а:] *Дарма! Я його* [«Кобзар»] *притулив до серця, бо дуже шаную Вас і ваші думки кріпко лягають на душу* (Кв.-Осн.).

лягти́ на курс; ~ на плечі́ *див.* лягати.

лягти́ на со́вість *чию, кого і без додатка.* Викликати почуття провини, сорому, ніяковості і т. ін. за що-небудь. *Цей квітчастий шовк не оповив голову, а глибоким докором ліг на совість. Галя ніяково заховала хустину і від нього, і від себе* (Стельмах).

лягти́ під но́ги; ~ пласто́м *див.* лягати.

лягти́ (полягти́) тру́пом. 1. Загинути в боротьбі. *Йон став коло дверей, готовий краще трупом лягти, ніж випустити дочку з хати* (Коцюб.); *Дружина.. красуня була. Стріли у лісі есеси-бандити.. Видно, хотіли, сердешну, зганьбити, Та не давалася — трупом лягла...* (Павл.); — *Ти на батька не дивися. Він такий, що за власну вигоду сам трупом ляже і нас із собою покладе* (Тют.); *Еней построїв тож отряди* [загони], *Де всім назначив для осади Без одступу на вал іти. Ідуть, зімкнувшись міцно, тісно, Ідуть, щоб побідить успішно, Або щоб трупом полягти* (Котл.). П о р.: **лягти́ кістьми́** (в 1 знач.); **лягти́ голово́ю**. С и н о н і м и: **лягти́ в моги́лу** (в 1 знач.); **лиши́ти світ** (у 2 знач.).

2. Згинути, щезнути (про що-небудь); пропасти. *Хай по всіх світах розверзеться земля, розпадуться провалля під усіма війнами братовбивчими, ..хай у тих проваллях трупом ляже людське нещастя* (Гуц.).

3. Зробити все можливе (аж до скону), щоб відстояти щось; докласти всіх зусиль для досягнення чого-небудь. [2-й з а п о р о ж е ц ь:] *Веди нас, Тарасе, куди хочеш, ми трупом ляжем!* (К.-Карий); [С т а н і с л а в:] *Гірко. Невже ж Орину доведеться віддати?* [М а р і я:] *Ні, не віддам, трупом ляжу, а не віддам* (Собко).

лягти́ тягаре́м на плечі́ *див.* лягати.

ні лягти́, ні сі́сти. 1. Дуже тісно де-небудь. *Попойшов* [етапом] *щось місяців коло двох в тісноті, що ні лягти, ні сісти* (Тесл.).

2. Дуже болить (щось або все тіло у кого-небудь). *Узяли його лакеї на стайню, та так оджарили, що ні лягти, ні сісти* (Мирний).

у лоск лягти́, *рідко.* Нагнутися до землі; вилягти. *У лоск лягла пшениця* (Сл. Гр.).

ЛЯД: на яки́й ляд, *фам.* Навіщо, для чого.— *Як же це, справді, щоб отак-от шість* [ворожих] *танків* [знищити]? *..Та на який ляд тоді кувати їх, залізо переводити, коли отак!* (Довж.). С и н о н і м и: **на біса; на яко́го ді́дька; на гре́ця.**

ЛЯЖ: [хоч] тру́пом ляж. Будь-що змагатися за щось, досягти чого-небудь (до загибелі, до скону). *Крізь гони, крізь гони Боєць помчить. Лічи патрони, Ран не лічи. Не питай дороги, Хоч трупом ляж. Серце — в остроги, І стягни патронташ* (Бажан).

ЛЯЖЕ: неха́й (хай) пра́хом ля́же, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає крайнє незадоволення чим-небудь, бажання позбутися чогось, відійти від чого-небудь.— *Мені не шкода! — випалив Роман..— Чого саме? — Анічогісінько! Нехай горить! І нехай воно прахом ляже! Бо все ж іде на краще, от пригадаєте моє слово!* (Довж.).

хай (неха́й) ка́менем ля́же, *лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання комусь всього недоброго, смерті. *Жінка вислухала й каже: — Не старайтесь, Вася, Хай він, клятий, каменем ляже, Я з ним розійшлася* (Воскр.). С и н о н і м и: **щоб ліг і не встав; щоб лунь ухопи́в.**

ЛЯКАТИ: ляка́ти бліх *див.* ганяти.

ЛЯКЛИВОГО: не лякли́вого деся́тка *див.* десятка.

ЛЯЛЕЧКА: хоч би тобі ля́лечка, *жарт.* Абсолютно нікого нема, жодної людини. *На вулиці хоч би тобі лялечка.* **хоч би тобі ля́лечка озва́лася.—** *Оце раз як обпали бджоли.., гукав-гукав — ані телень! Хоч би лялечка тобі озвалася!* (Дн. Чайка). П о р.: **ні ля́лечки.** С и н о н і м и: **хоч би жива́ люди́на; ні душі́.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ля́лечка**. 1. Дуже гарний, вродливий (про людину). [П а в л о:] *Ну, й дівчинка ж, як лялечка* (Кроп.); — *А донечка, як лялечка* (Зар.). С и н о н і м и: **як намальо́ваний; хоч з лиця́ води́ напи́йся** (в 2 знач.); **хоч малю́й, хоч цілу́й; хоч у ра́мці вправ; як карти́на.**

2. Дуже гарне, красиве, привабливе і т. ін. що-небудь. *Столяр із нього душевний, можна сказати, вже коли зладнає річ — мов лялечка!* (Гуц.).

ЛЯЛЕЧКИ: ні (ані́) ля́лечки. Абсолютно нікого, жодної людини. *Навколо ні лялечки, ні звуку, і тільки вряди-годи лунає в степу розбійницький посвист ховрашків* (Стельмах); *Село спустіло. Ані лялечки. Тільки десь далеко стріляли, бухкали гармати* (Курт.); *Ані лялечки не видно!* (Укр.. присл..); *Ніде не було й лялечки, в небі стояв повний місяць, він то ховав свій блідий вид у хмарах, то знову горів, освітлюючи їм шлях*

(Мушк.). Пор.: **хоч би тобі ля́лечка.** Синоніми: **ні душі; хоч би жива́ люди́на.**

ЛЯЛЬКИ: гра́ти в ляльки́ *див.* грати.

ЛЯМКУ: тягти́ ля́мку *див.* тягти.

ЛЯП: тяп та ляп *див.* тяп.

ЛЯПАСА: вхопи́ти ля́паса *див.* вхопити; **да́ти** ~ *див.* дати; **спійма́ти** ~ *див.* спіймати.

ЛЯПАТИ: ля́пати грязю́кою (боло́том *і т. ін.)* *на кого.* Несправедливо звинувачувати, ганьбити, бруднити кого-небудь.— *Для чого ви так, пане підполковнику? — з докором промовив сотник.— А чого ж розпустив язика, мов халяву? Не знає, а ляпає грязюкою на нас* (Стельмах). Пор.: **ки́дати боло́том; обкида́ти бру́дом; ли́ти помиї.**

ля́пати дурни́цю *див.* ляпнути.

ля́пати (ля́скати, маха́ти *і т. ін.)* **язико́м** *що і без додатка, зневажл.* Говорити що-небудь нерозумне, недоречне і т. ін.; базікати. *Їм що не ляпать язиком, аби ляпать* (Вас.); *— А ти, Юхиме, ніж маєш язиком ляпати, взяв би краще корзину від Соломії Оверківни. Будь хоч раз культурним...* (Кучер); [Ліна:] *Ти мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не скаль і язиком не ляскай!* (Мам.); *Як собака з утіхи відчуває непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком* (Март.); *— Таке саме, бабо,— знехотя одказала Марта,— ..добре комусь блягузкать язиком, добре Гордійчиному Петру одмолюваться — є за що* (Кос.). **ля́пати язика́ми** (про багатьох). *З порога Карпенчиха стара: — Не знаєте нічого, то й не ляпали б язиками* (Головко); *— А що чувати? Ляпають язиками, та що з того? Хіба мало чого люди гомонять?* (Збан.); // Витрачати час для непотрібних розмов; займатися пустослів'ям.— *Працювати треба, а не ляпати язиком. Я таких розумників уже бачив!* (Зар.); [Зіна:] *Я так не люблю, не терплю таких, що надто язиком ляпають* (Корн.); *І Євдокимові одразу стає тоскно на душі: хіба можна в таку годину таляпати язиком усяке паскудство* (Стельмах). Синоніми: **гну́ти банди́гу; моло́ти язико́м** (у 2 знач.).

ля́пати (хля́пати) ву́хами, *зневажл.* Не реагувати, не зважати на що-небудь. *А дядько Гордій поважно до жінок стиха: — Тільки ж ви глядіть тут, не вухами ляпати прийшли. Голосуватимемо чи що, глядіть же й ви!* (Головко); *Вона вже прикидає собі, куди їй треба вдатись, з ким говорити, щоб була тут кухня, житлові вагончики.. А поки що каже будівельникам: — Поправлятимем. Тільки ви теж вухами не хляпайте. Разом з вами будемо поправляти.Бувайте* (Гончар).

ЛЯПНУТИ: ля́пнути / ля́пати дурни́цю. Сказати що-небудь недоречне, нерозумне, зайве і т. ін. *Чаленко зрозумів, що ляпнув дурницю. Треба було викручуватись* (Сліс.).

тільки ву́хами ля́пнути. Зазнавши непередбачених великих неприємностей, бути приголомшеним, враженим.— *Сурйозний* [серйозний] *чоловік той Давид, буде нам з ним клопоту немало. ..Може таку свиню підкласти, що тільки вухами ляпнемо* (Головко).

ЛЯСИ: точи́ти ля́си *див.* точити.

ЛЯСКАТИ: ля́скати зуба́ми *див.* цокотіти; ~ **язико́м** *див.* ляпати.

ЛЯСНЕ: тільки ля́сне. Зникне, безслідно пропаде що-небудь. *Несвятипаска здивовано втупився в старого: — А що тут і залишитесь? Як не сьогодні, то завтра ковтне* [річка] *вашу хавіру, тільки лясне. Перебиралися б до дітей* (Гуц.).

ЛЯСНУВ: як [би] батого́м ля́снув (лу́снув), *з дієсл.* Дуже швидко; марно. *Три роки, як батогом ляснув, пішли на школу* (Хотк.); *Отак літа спливли... Прожив, як батогом ляснув* (Зар.); *— А так видиться, як би вчора було, коли ми з тобою до школи ходили! — Минули роки, як би батогом луснув! — погоджується Михайло* (Чендей).

ЛЯЩА: вхопи́ти ляща́ *див.* вхопити; **дава́ти** ~ *див.* давати.

ЛЯЩАМИ: годува́ти ляща́ми *див.* годувати.

ЛЯЩИТЬ: аж за (по́за) ву́хами (уша́ми) лящи́ть (тріщи́ть), *з сл.* ї́сти, умина́ти *і т. ін., жарт.* Жадібно, з великим апетитом. *Ізліз пан Коцький на стіл та й почав їсти, аж за ушами лящить. А як наївсь, то простягся на столі* (Укр дит. фольк.); *Він* [Дзюба] *знай усе моргав однією бровою і вусом та уминав яєшню, аж за вухами лящало* (Мирний); *— Я риби наловив, ти почистиш, удвох варитимемо.. І буде юшка. І їстимемо її — аж за вухами лящатиме* (Автом.); *Їсти — страх хочеться. ..І з яким смаком трощиться їстівне! Аж за ушами лящить...* (Коцюб.); *Все військо добре убирало, Аж поза вухами лящало, Один перед другим хватав* (Котл.); *Їв Іван, аж за вухами тріщало* (Фр.). **що аж за ву́хами тріщи́ть.** *Наварила баба в пісний день скоромного., винесла горнець на вулицю та сіла собі на дорозі та й їсть, що аж за вухами тріщить* (Україна..). Синонім: **на весь рот** (у 2 знач.).

аж у ву́хах лящи́ть. 1. Який сильно діє на слух; дуже голосний, гучний і т. ін. *З парубками йдуть і дівчата. Вони теж співають, і пісня аж лящить у вухах, луною відбивається в левадках* (Панч).

2. *з сл.* шумі́ти, вигу́кувати *і т. ін.* Дуже голосно, гучно, сильно і т. ін. *Як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на лотоках вода шумить, аж у вухах лящить!* (Кв.-Осн.); *Малий хлопчик, Матвійко, що був у своєї мами дуже мазаний,— тому байдуже, жирує на подушках та вигукує, аж у вухах лящить* (Вас.). **так, що [аж] у ву́хах лящи́ть.** *Веселий барабанщик так брязкотів мідними тарілками, що аж у вухах лящало* (Ткач); *Хоробро*

кинувся [песик] *вперед, вертівся перед вершником і заливався так, що у вухах лящало* (Збан.).

3. *у кого від чого.* Когось дратує що-небудь, комусь неприємно від чогось. *У Лукії аж у вухах лящало від цього стоголосого хору. Вона потрапила в невідому жаб'ячу країну* (Донч.).

ЛЬОДОМ: як линýли водóю з льóдом *див.* линули.

ЛЬÓДУ: льóду сéред зимú не вúпросиш *див.* випросиш.

ЛЬОДУ́: як (мов, нíби *і т. ін.***) на льоду́.** 1. Непевно. *Почувати себе як на льоду.*

2. *з сл.* н е п é в н о. Уживається для підсилення висловлюваного; дуже, надзвичайно. *Навчаючись в інституті, ми не раз відбували педагогічну практику.., а ось почався справжній перший урок, і я почуваю себе непевно, мов на льоду* (Гур.)

ЛЬОЛІ: не в своїй льóлі *див.* сорочці.

ЛЬÓТУ: висóкого (великого) льóту (лéту), *з сл.* л ю д и́ н а, д і я́ ч *і т. ін.* Який займає значне становище в суспільстві; визначний, відомий і т. ін. *В. І. Вернадський — учений великого лету.* А н т о н і м: **низькóго льóту.**

низькóго (дрібнóго) льóту (лéту), *з сл* л ю д и́ н а, п р а ц і в н и́ к *і т. ін.* Який займає незначне становище в суспільстві; нічим не визначний, посередній. *Був той хлопець такого ж дрібного льоту, як і вона,— розносив од свого хазяїна-ткача вовну прялям* (Боккаччо, перекл. Лукаша). С и н о н і м: **ні се ні те** (в 1 знач.). А н т о н і м: **висóкого льóту.**

з льóту, *з дієсл.* Не роздумуючи, відразу, тут же, вмить.— *Ти чого? — спитав її, коли вже мовчати далі було б негречно.— А нічого,— відповіла вона з льоту* (Загреб.). С и н о н і м: **з хóду** (в 2 знач.).

ЛЬОТУ́: ловúти на льоту́ *див.* ловити; **на ~** *див.* лету.

М

МАБУТЬ: мáбу́ть та нехáй, *рідко.* Уживається для вираження нерішучості, невпевненості, зайвої обережності і т. ін.; невідомо; можливо. *У його виступі — все тільки мабуть та нехай і нічого конкретного.*

МАГ: маг і чародíй (чарівнúк, *заст.* **чудодíй),** *жарт.* Людина, яка робить щось дуже легко, вправно, спритно, красиво і т. ін. *Карцев, не поспішаючи, вправа за вправою, день за днем учив обох Ольг, і робота давала наслідки.. Одного разу.. зустрів їх біля трибуни* [підполковник] *і задоволено сказав: — Ваш Карцев — маг і чародій* (Собко). **маг, чарівнúк.** *Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколає.— Маг, чарівник! — говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок* (Чаб.).

МАГІСТРАЛЬ: прямá магістрáль *див.* дорога.

МАЄ: Бог мáє *див.* Бог; **кат ~** *див.* кат.

МАЄШ: от (*рідко* **ось) тобі [й] мáєш.** Уживається для вираження подиву, незадоволення і т. ін. з приводу чого-небудь несподіваного, неприємного. *Роман позивав Семена за позичені гроші. Семен так і вдарився руками об поли.— От тобі маєш! — Що ж це за диво?..* (Коцюб.); *— А може, той... може, таки, Мар'янко, підемо до кого?.. До Порфирія...— От тобі й маєш,— посміхається Мар'яна* (Вирган). **от мáєш.** *Графік плавання витримувано, команда сподівалась на успіх, і от маєш — надзвичайна подія. «Чужий» завжди викине якогось коника* (Хор.). С и н о н і м и: **от тобі на!; нá тобі!; тудú до лúха!; от тобі й раз!**

що мáєш сúли (сил, дýху), *з дієсл.* З усією енергією, з максимальним напруженням, завзяттям. *Бий тільки об камінь* [мурену] *що маєш сили, бо вкусить, наче собака* (Коцюб.); *А ти пляшки, Грицьку, й чарки Трощи, що маєш духу!* (Г.-Арт.). П о р.: **з усієї сúли.**

як ся мáєш?, *рідко.* Усталена форма запитування про здоров'я і життя при звертанні до кого-небудь; як здоров'я, життя, справи і т. ін.? [В и б о р н и й:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?* (Котл.); *— А-а-а, чумаченько винозорий,— мертво проскрипів Гарматій. Як ся маєш? — Хвалити бога.—..Молодець, молодець! Козарлюга з тебе хоч куди, справжня чумацька кров* (Стельмах); *Іван підійшов до старого гуцула і голосно привітався: — Здоровенькі були, діду Лукіяне! Як ся маєте?* (Мур.); [О р л е н к о:] *Як ся має твоя небога — як її? Еге, Настя!* (Коч.).

МАЗАНІ: однúм мúром мáзані (*рідко* **помáзані),** *ірон.* Дуже схожі між собою в чомусь, перев. негативному; однакові (про людей). [П а р а с к а:] *Що стражник, що становий — всі вони одного поля ягода, одним миром мазані!* (Мирний); *І не подумав ковач* [коваль], *що бояри скрізь одним миром мазані, скрізь на смердів однаково дивляться* (Хижняк); *— Всі ви, баби, одним миром мазані,— безнадійно махнув рукою чоловік.— Це ж треба з-за дурних ревнощів глупої ночі прителющитись у степ* (Стельмах); *Були великі приятельки й, як кажуть, помазані одним миром; вони читали ті самі наукові книжки* (Н.-Лев.). **однúм мúром мáзана.** *А я тільки хотів сказати, що Матвійова компанія — то*

вона одним миром мазана і одним духом дихає (Мик.). Синоніми: **одного́ по́ля я́года** (в 2 знач.); **з одного́ ті́ста; одніє́ї ма́сті; одного́ гнізде́чка пти́ці; оди́н о́дного ва́ртий; оди́н від о́дного недале́ко відбі́г; два чо́боти — па́ра.** Антонім: **не з на́шої пара́фії.**

МАЗАТИ: ма́зати (масти́ти, нама́зувати, нама́щувати *і т. ін.*) / **нама́зати (намасти́ти** *і т. ін.*) **п'я́ти** (*рідше* **п'я́тки) са́лом** (*рідко* **сма́льцем, ло́єм** *і т. ін.*). 1. Готуватися до втечі або втікати звідки-небудь. *І держава не вдержалася і «помазанник»* [помазаник] *мусив п'яти салом мазати та втікати з України* (Еллан); [Хома *(до Даші)*:] *Сьогодні наші пани щось невесело газети читали. Мабуть, доведеться салом п'яти мазать...* (Мам.); — *А чого нам боятися окупантів! Ми дома, нехай вони бояться, бо не сьогодні-завтра, а доведеться п'яти салом намазувати* (Панч); [Козачук *(бере гармонію, співає на мотив «Яблучка»)*:] *Закувала зозуленька Три-чотири рази. То ж дивіться — вже Петлюра Салом п'ятки маже* (Мокр.); — *Я не з тих, хто, потрапивши в оточення чи ще в якусь скруту, намазують п'ятки салом і кидають своїх* (Автом.). **масти́ти (підма́зувати) п'я́ти.** *Видко, треба мастити п'яти,— підповз до нього Северин* (Стельмах); *Вже останні* [німці], *котрі найдужче п'яти підмазували,— заскочили в хату і гвалт: «Партизани є? Ховаєш?» Шарнули по закутках* (Ю. Бедзик); // *жарт.* Непомітно зникати, щезати звідки-небудь.— *Що ж нам робити? — безпорадно зітхнув Чіпаріу.— Може, справді послати все до чорта й просто намастити п'яти салом, поки не заскочив наш шановний професор?* (Смолич); // *жарт.* Від'їжджати звідки-небудь. [Долгін:] *Здав ти* [Максим] *трохи. Змарнів. Ото і кажу, захищай свій диплом і намазуй п'яти салом* (Рибак).

2. *рідко.* Відступатися від чогось наперед задуманого, організованого, вирішеного і т. ін.; боятися. **ма́зати п'я́ти.**— *Не маж п'яти салом, заспокойся, все обійдеться.— Не базікай, Женько,— обірвав його Василь.— Аркадій Павлович сказав... Налякати треба.— Єсть. Ходімо. Куди? — Без мене,— твердо вимовив Василь.— П'яти мажеш? — дихнув на нього горілчаним перегаром Женька* (Хижняк).

ма́зати ме́дом [по губа́х] *кого.* 1. Говорити комусь що-небудь приємне (перев. з корисливою метою). *Краще говорити людині гірку правду, ніж мазати медом по губах.* **мазну́ти ме́дом по губі́.**— *Життя солодкого бажаю Я всім так саме, як собі, І через те вас поспішаю Мазнути медом по губі* (Сам.).

2. Викликати в кого-небудь почуття задоволення, радості, втіхи (перев. похвалою, лестощами і т. ін.); бути приємним комусь. *Він* [дядько] *осаджує біля мене лошат і киває на них бровами й вусищами.— Ну, як?! — Змії! — кажу лише одне слово. Моя відповідь медом маже дядька Миколу* (Стельмах).

ма́зати ме́дом ре́чі (слова́ *і т. ін.*), *зневажл.* Говорити облесливо, нещиро; підлещуватися до когось. *Там пан-гаман по сто рублів дає Пройдисвіту, що речі медом маже* (Гл.). **ма́зати медко́м та по півслівця́.** *А вже він* [наклепник] *з другими раду туркоче, Маже медком та по півслівця* (Мал.). Антонім: **пуска́ти шпи́льку.**

ма́зати пирого́м (пирога́ми) зве́рху *кого.* Балувати, розпещувати кого-небудь.— *Цить, блазню! Ти, видно, не був ні в кого в руках, видно, не держано тебе як слід... Мазали тебе зверху пирогом...* (Мирний).

як ме́дом ма́зати *див.* мастити.

МАЗІ: на мазі́, *перев. з сл.* ді́ло, спра́ва *і т. ін.* Відбувається, проходить добре; успішно, так, як треба *І діло в нього — на мазі! У кандидати, в храм наук Пробрався Жук* (С. Ол.); — *От воно тепер, панове, се діло й на мазі,—..закінчив своє оповідання голий козак* (Морд.); *Справа зовсім була вже на мазі* (Кундзич), — *Здоров будь, Григорію Івановичу! — відповів Олександр Столяров, міцно тиснучи руку Котовському.— Страйк на мазі, тільки ж потрібна твоя допомога* (Смолич).

МАЗКУ: пусти́ти мазку́ *див.* пустити.

МАЗНИЦЯ: як мазни́ця (мазни́чка). 1. *зневажл.* Хтось брудний, неохайний; що-небудь брудне. *Сорочка на ньому як мазниця; Дівчинка як мазничка.* Синонім: **як мара́** (в 2 знач.).

2. *з сл.* чепурне́нький, чисте́нький *і т. ін., ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слів чепурне́нький, чисте́нький *і т. ін.;* зовсім не (чепурненький, чистенький). *Чепурненький, як мазничка* (Укр.. присл..); — *Чого ж ти* [пан Купа] *такий веселий? Та й чепурненький сьогодні, як мазничка* (Ільч.).

МАЗНУЛИ: як (мов, на́че *і т. ін.*) **ме́дом по губа́х мазну́ли** *кого.* Щось почуте викликало в когось почуття задоволення, радості, втіхи і т. ін.; комусь приємно. *Набравшись сміливості, Ольга гукнула: — Чого це ви, молодий чоловіче, так швидко ретирувались?.. Знайте, що жінки не терплять неуваги до себе. Кіндрата наче медом по губах мазнули* (Іщук).

МАЙ: май ми́лість *див.* зроби.

МАЙНУЛА: ду́мка майну́ла *див.* думка.

МАЙНУЛО: майну́ло (мелькну́ло, мигну́ло *і т. ін.*) **в голові́** *чиїй, кого, у кого, рідко кому.* Хто-небудь раптово подумав про що-небудь. *«Значить, висота наша!» — майнуло в голові Черниша, і він закричав щосили: — Наша! Наша!!!* (Гончар); *«Ану ж би туда* [туди] *зайти»,— мелькнуло Панькові в голові* (Март.); *«А чи знаєш,— мигнуло в Захаровій голові,— може, й при ротному він на свій розсуд розставляв бійців,*

керував обороною мосту» (Ле). П о р.: **ду́мка майну́ла.**

МАЙНУТИ: майну́ти в пам'яті *див.* виринати.

майну́ти ду́мкою *куди.* Подумавши про що-небудь, уявно перенестися кудись. *Потім* [Косинський] *думкою майнув на вал фортеці, згадався посланець у ворожий табір* (Ле).

хвосто́м майну́ти *див.* війнути.

МАЙСТЕР: ма́йстер (*рідко* **маста́к) на всі ру́ки.** 1. Людина, яка все вміє робити, вправна, тямуща у всякому ділі. *Лаврін був розумака і майстер на всі руки — і косити, і молотити, і навіть сам шив чоботи* (Донч.); *На всі руки майстер Верхуша: самопрядку виточить — аж грає, піч змурує— замилуєшся, колесо зробить — горя не знатимеш* (Дрозд); *— Панас Юхимович на всі руки майстер. Як кажуть: і швець, і жнець, і на дуду грець* (Збан.); *— Ну, як? — не без задоволення за свою роботу спитав він* [Матвій] *дружину.— Ладна робота! Ти у мене, Матвію, на всі руки майстер* (Цюпа); *Він* [Василь] *..уявляв тих розвідників, про яких доводилося читати в книжках. Там були зовсім інші люди — безстрашні, кмітливі, на всі руки майстри* (Автом.). **ма́йстер на все.** *Був у наймитах парубок Хведір. І-і хлопець же був!.. Куди б ти його не повернув,— на все майстер. Чи на співи, чи на іграшки, чи на вигадки* (Хотк.). С и н о н і м: **і швець, і жнець, і на ду́ду́ грець.**

2. *ірон.* Людина, яка за все береться, але робить невправно, неякісно. *Новели, романи і вірші склада, За драми й комедії навіть береться. Мастак на всі руки. Одна лиш біда — Сіромі ніколи ніщо не вдається* (Воскр.).

ма́йстер (маста́к) на вся́кі (всі) шту́ки. 1. Дотепна, вигадлива і т. ін. людина. *Який це чудесний і симпатичний хлопець! Веселий, жартівливий і на всі штуки майстер* (Ковінька).

2. *зневажл.* Людина, здатна на погані вчинки. *Напівшепотом Джо відкрив таємницю: до шефа заходив якийсь тип, що вже двадцять років обтирає вугли в Нью-Йорку. Цей тип хвостом повіявся з фашистами з Києва, коли вони тікали, і мастак на всякі штуки* (Хижняк).

ма́йстер пе́ршої руки́. Висококваліфікований спеціаліст з чого-небудь, досконалий знавець чогось. *У трудових ділах вона* [Олександра Іванівна] *(про це всі знають і говорять на заводі) майстер першої руки, спеціаліст найвищої кваліфікації* (Роб. газ.).

ма́йстер своє́ї спра́ви (сво́го ді́ла). Людина, що досягла високої майстерності, досконалості в чому-небудь; кваліфікований спеціаліст з чогось. *Нести культуру в побут на високому професіональному рівні можуть лише майстри своєї справи* (Нар. тв. та етн.); *Як багато в нашій країні людей, про яких з цілковитим правом можна сказати: майстер своєї справи, гвардієць праці* (Веч. Київ); *А секретар знову заговорив про батька, про його минулу металургійну славу, про те, який це був майстер свого діла* (Гончар); *На весіллях як танцюристи, так і музиканти були майстрами свого діла. Не раз «бились об заклад», хто довше зможе грати, а хто танцювати* (Весілля).

МАЙСЯ: ма́йся гара́зд. Уживається як побажання бути здоровим і щасливим, жити у добрі та злагоді; хай буде все добре.— *Майтеся гаразд, дітки. Майтеся гаразд, люди добрі* (Стельмах).

МАК: вско́чити у мак *див.* вскочити; **сте́рти на ~** *див.* стерти; **те́рти ~** *див.* терти; **хоч ~ сій** *див.* сій.

[ще] мак росте́ (цвіте́) в голові́ *у кого.* Хто-небудь молодий, недосвідчений, нерозумний і т. ін. *Ну, що йому скажеш, коли в нього в голові ще мак росте?* (Ю. Бедзик).

як мак наче́тверо, *з сл.* б і д н и й. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно. *Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони бідні, як мак начетверо* (Стельмах). С и н о н і м: **як церко́вна ми́ша.**

МАКАР: де Мака́р теля́т пасе́, *ірон.* Дуже далеко, там, туди, де важкі умови життя, де перебувають перев. не з власного бажання. *І кепсько ж вони* [станові, урядники, стражники] *з оцим ділом справляються! Скільки-то люду через їх вивідування пішло на казенні хліба, а дехто попхався аж туди, де Макар телят пасе* (Мирний). **де Мака́р теля́т не пас.** *Перелякані магнати Стали задом рачкувати й Опинились в грізний час, Де Макар телят не пас* (Іванович). П о р.: **куди́ Мака́р теля́т неганя́в.** С и н о н і м и: **куди́ і во́рон кісто́к не зано́сить; де і пе́рець не росте́; де ко́зам ро́ги пра́влять.**

куди́ Мака́р теля́т не ганя́в (не го́нить, не гнав), *ірон.* Дуже далеко, туди, там, де важкі умови життя, куди потрапляють перев. не з власного бажання. *Підеш туди, куди Макар телят не ганяв* (Укр.. присл..); [С и н я в і н:] *Зрадить він* [Преображенський] *вас, зажене туди, куди Макар телят не ганяв, клянусь, зажене* (Ле); *— А тут підійшов вартовий і регоче: «Наїдайтеся, бо ввечері поженемо вас* [полонених], *куди Макар телят не ганяв»,— розповідав Яша* (Автом.); *Стражник продовжував уперто дивитися на Лук'яна, а губи мало не казали: «Малописьменні! Мене не проведеш. Уже не одного такого спровадив, куди Макар телят не гонить!»* (Панч); *— Все платформи та програми шукають. ..— Якої програми? — присів біля старого.— А якої ж? Усе тієї, за яку, трясця їхній тітці, туди йдуть, куди Макар телят не гнав* (Стельмах). П о р.: **де Мака́р теля́т пасе́.** С и н о н і м и: **куди́ і во́рон кісто́к не зано́сить; де і пе́рець не росте́; де ко́зам ро́ги пра́влять.**

МАКІВ: як ма́ків цвіт *див.* цвіт.

МАКІВКИ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **пі́сля ма́ківки**

(мáківок, мáку). 1. *перев. з сл.* с п а́ т и, з а с н у́ т и *і т. ін.* Міцно, дуже добре.— *Як, Лесю, ваша Харитинка? — Спасибі, одужує, батюшко.— Вночі спала? — Мов після маківки.— То все буде гаразд* (Стельмах); *Хоч і кажуть, що в дощову ніч спиться, мов після маківки, але від мене сон утік за тридев'ять земель* (Збан.); *Нагріла баба Параска води, викупала онука, потім погодувала і — на піч. Спав, як після маківок* (Літ. Укр.); *Переживши наліт, всі... заснули, як після маку* (Мур.). С и н о н і м и: **без зáдніх ніг; як убúтий** (у 1 знач.); **як мéртвий** (у 3 знач.).

МАКІВКУ: по мáківку. 1. *у чому.* Дуже сильно, у великій мірі (бути зайнятим, завантаженим і т. ін. чим-небудь). *Київ немолодий, і вік його по пояс у землі та по маківку у спогадах,— він увесь — у сплаві часів* (Роб. газ.).

2. *чого.* Дуже багато (справ, клопотів, турбот і т. ін.). *Роботи по маківку.*

МАКІВОК: як після мáківок *див.* маківки.

МАКІТРА: макíтра вáрить *див.* казанок.

макíтра зварúла, *жарт.* Хтось правильно, розумно вирішив, вдало зробив щось, додумався до чогось; кмітливий.— *Знав, що в Дягіля сила лев'яча. А він таки й справді витяг* [на дзвіницю дзвона], *тільки не на плечах, а підоймою. Зварила макітра...* (Збан.).

макíтра рóзуму *в кого, жарт.* Хто-небудь дуже розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін.— *Ловко зметикував* [бригадир],— *казали колгоспники,— от тобі й дурне сало, а в нього макітра розуму!* (Ю. Янов.). **дóбра макíтра рóзуму.**— *Так не можна, Онисіє Степанівно. Давайте поради! В вас же розуму добра макітра* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **є лій у голові; головá вáрить; головá є; пóвний лоб; золотúй лоб.** А н т о н і м и: **пустúй лоб; лóбом неширóкий; пóрожньо в голові** (в 2 знач.).

МАКІТРИТЬСЯ: головá макíтриться *див.* голова.

у голові макíтриться / замакíтрилося. Виникає стан запаморочення у кого-небудь. *В голові макітриться, стогну я на печі, як бугай, борюся за життя із сліпою природою* (Ю. Янов.); *Хочеться впасти, заритись у сніг і заснути... Повіки самі склепляються, в голові макітриться, перед очима все танцює і крутиться. Але я йду* (Збан.); // *від чого і без додатка.* Втрачається у когось здатність нормально сприймати що-небудь (перев. від сильної дії, впливу чогось). *На срібній таці в неї* [Ярини] *були золоті келихи з медом хмільним, з терновим столітнім вином, що від його найменшої крапельки макітрилося в голові* (Ільч.); [К а т р я:] *Професор таке говорить, що в голові макітриться, нічого не розумієш* (Мик.); *А пташки співають так весело, що аж макітриться в голові* (Сирот.). П о р.: **у голові морóчиться; головá крýтиться.**

МАКІТРІ : горобці цвірíнькають у макітрі *див.* горобці.

МАКІТРУ: втовктú в макíтру *див.* втовкти; **мáти порóжню ~ на плéчáх** *див.* мати; **розбúти ~** *див.* розбити.

МАКОВЕ: на мáкове зéрнó *див.* зерно.

МАКОВОЇ: мáкової краплúни в рóті не мáти *див.* мати.

МАКОВУ: і на мáкову росúну *див.* росину.

МАКОГІН: облизáти макогін *див.* облизати.

як макогін на нóчви, *з сл.* с х ó ж и й *і т. ін., ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова с х ó ж и й *і т. ін.;* зовсім не (схожий), абсолютно не (схожий). С и н о н і м и: **як свиня́ на коня́; як батíг на мотовúло.**

МАКОГОНА: облизáти макогóна *див.* облизати; **як ~ облизáв** *див.* облизав; **як пес після ~** *див.* пес.

МАКОМ: давáти дýлю з мáком; давáти пéрцю з ~ *див.* давати; **дýля з ~** *див.* дуля.

з мáком і з тáком, *перев. з сл.* б у́ т и, т р а п л я́ т и с я *і т. ін.* Не найгірше з того, як може бути; по-різному; і краще, і гірше.— *Було з маком, було й з таком! Та ніколи не було без віри в перемогу, без любові до колгоспного ладу!* (Вишня). С и н о н і м: **так і сяк** (у 2 знач.).

з мéдом та мáком *див.* медом.

не з мáком *кому і без додатка.* Кому-небудь тяжко, погано, сутужно і т. ін. *Вони* [люди] *так і кажуть: — Ну що, пане капітане, не з маком було?* (Мик.). С и н о н і м и: **не з мéдом** (у 1 знач.); **не мед; ні мед ні кутя́.**

сíсти мáком *див.* сісти; **фíгу з ~ дістáти** *див.* дістати; **хоч ~ сій** *див.* сій.

МАКУ: вúскочити як козáк з мáку *див.* вискочити; **втéрти ~** *див.* втерти.

як мáку *кого, чого, жарт.* Дуже багато. *Він мав дітей, як маку, і ані клаптика поля* (Коцюб.); *Аниська раптом заголосила...— Ой, чує моє серце, що він* [Федя] *од Волги до мого двору дітей, як маку, насіяв...* (Перв.); *Здоровенькі були, люди! Та тут вас як маку* (Олесь); *Родимих цяточок на ній було як маку.* П о р.: **як за гріш мáку.** С и н о н і м: **хмáра хмáрою** (в 1 знач.).

як за гріш мáку *див.* гріш; **як після ~** *див.* маківки.

МАКУХА: не макýха, *жарт.* Енергійний, діловий, принциповий і т. ін. *А цар був, мабуть, не макуха, розлютовався* [розлютувався] *він, і злість його взяла* (Греб.).

МАКУХУ: стéрти на макýху *див.* стерти.

МАЛЕ: [і] малé і велúке (старé). Усі люди незалежно від віку; діти й дорослі. *Дивлюсь — з лози іде Різак,— Його мале й велике знає: Сокири нашої свояк, По всіх усюдах він буває* (Гл.). **і старé і малé.** *Оповістив батюшка... щоб усі, скільки є у селі людей, щоб і старе і мале, щоб усі зібралися до церкви* (Кв.-Осн.); *Вже по два*

рази пробігали по всіх хатах дворові, приказуючи, щоб усі, старе й мале, виходили зустрічати князя (Хотк.); **старі й малі.** *Під високим тином коло сільради ніде яблуку впасти. Збіглися старі й малі з усього кутка* (Кучер). Пор.: **від малого до старого.**

МАЛЕНЬКЕ: діло маленьке *див.* діло.

МАЛЕНЬКІЙ: по маленькій, *з сл.* випити, вихилити *і т. ін., жарт.* Небагато, трохи, невелику кількість.— *Ух, як добре з морозу пропустити по маленькій,— приказував Мєшков, потираючи закляклі руки. І перший рушив до столу* (Тулуб); *Суботін запропонував випити ще «по маленькій» і якось підкреслено поглянув на сестру* (Баш).

МАЛЕНЬКОГО: на маленького Юрія *див.* Юрія.

МАЛЕНЬСТВА: з маленьства, *заст., діал.* З раннього дитинства. *З маленьства він слабів* (Сл. Гр.); *На праву ногу він з маленьства припадав* (Рильський). Пор.: **з самого малечку.**

МАЛЕЧКУ: з (від) самого малечку (малку). З раннього дитинства. *З самого малечку хлопець звик бути в центрі уваги. Батьки його жили при школі. Тут Павлуша і ріс — єдиний малюк на цілий натовп дітвори — школярів* (Головко); *З самого малечку не знав він* [Іван] *ні догляду, ні материнської ласки* (Чорн.); *Все, що було Миронове, те й було Оксанине,— це Оксана знала від самого малечку* (Григ.); *У хліборобів діти з самого малку призвичаюються до важкої роботи* (Мирний). Пор.: **з маленьства.**

МАЛИМ: за малим Богом *див.* Богом.

за малим не... Майже повністю, трохи не. *Коли це — перед другою пречистою ведуть Хруща у ланцюгах через Піски. Як загули люди, то за малим не все село вибігло з хат* (Мирний); *Сповіщаю Вас, що робота по набору іде на всіх парах: за малим не кінець «Дармоїда», тобто четвертого оповідання* (Мирний); *Кинувся* [Гордій] *до діда і з розгону штовхнув його. Кремезний дід з такої несподіванки поточився і за малим не впав* (Гр.). Пор.: **мало не...**

МАЛІ: руки малі *див.* руки.

МАЛІЙ: як малій дитині *див.* дитині.

МАЛКУ: з самого малку *див.* малечку.

МАЛО: [і] горя (нужди) мало. *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь не переживає з приводу чогось, задоволений усім. *Розказав я їм біду, Випросив полови Та з полови і зсукав Мотуз прездоровий. Вп'яв до неба та й униз! Мені й горя мало!..* (Рудан.); *Десь притуливсь на припічку* [цвіркун], *пригрівся — й горя мало: На лад зимовий скрипочку настроює зухвало* (Мисик); *Чи будуть дощі іти, чи ні, йому* [сотнику] *нужди мало; не стане свого хліба, йому принесуть* (Кв.-Осн.).

2. Кому-небудь байдуже до чогось.— *Усяка б дівка побоялась прийти сюди ніччю одна, а мені і горя мало!..* (Вас.); *Начальство бачить, що не сплять, на варту посилати стало таки частенько. Що ж стоять, не скаржаться, мов горя мало!* (Л. Укр.); *Щира любов не приглядається, чи карі, чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса: їй до сього нужди мало* (Кв.-Осн.). Пор.: **горя нема, коли б тільки й горя.**

мало де. У небагатьох місцях, рідко. *Удовина хата край села. ..з маленькими більмуватими віконечками — стара й ветха. Таких уже мало де є, хіба що по старих степових хуторах* (Головко).

мало каші з'їв *див.* з'їв; **~ квасу випив** *див.* випив.

мало коли. Іноді, зрідка, не часто.— *А ти на музики не ходиш? — Мало коли* (Л. Укр.).

мало крізь землю провалитися *див.* провалитися; **~ не з'їсть** *див.* з'їсть; **~ не лопнути від сміху** *див.* лопнути; **~ не носити на руках** *див.* носити; **~ не трупом лягати** *див.* лягати.

мало хто. Майже ніхто, нечисленні, лише окремі особи. *Він боявсь лазарета, як пекла, бо з того лазарета мало хто вертався до казарм* (Н.-Лев.); *Взагалі, здається, мало хто його любив* (Хотк.); — *Життя, воно й не стоїть на одній нозі, мчить і мчить вперед, мов поїзд пасажирський: одних висадить, інших набере, та й далі, далі. Мало хто й помітить, кого лишили на цім полустанку, а хто новий сів...* (Гончар).

мало чого не буває. Трапляється різне, що завгодно.— *Навчимо ми вас старшину шанувати! Не будете ви в нас копилити губу, як тії запорожці, що всі в їх рівні. Порівняємо ми вас так, що й не захочете Мало чого не буває,.. запорожцям усюди своя воля* (П. Куліш).

мало що. 1. Незначною мірою, небагато, майже не... *Вибачай мені, що я так довго не писав до тебе, бо я тут мало що й винен* (Рудан.). **мало чим.** *Одягнені однаково, однакових років, вони напочатку мало чим відрізнялися один від одного* (Сенч.).

2. Різне, всяке, що завгодно. *Ет, дурниці! Мало що люди плещуть! — Замфір махнув рукою* (Коцюб.); *Мало що могло завадити Степанові: у нього теж батьки, до того ж старі. Може, хто занедужав* (Добр.); — *А чого йому* [собаці] *по дворі бігати? — обізвалася стара Дейнега.— Там же діти, чи хто п'яний вийде, мало що може статися* (Гуц.).

мало [що] не... Майже, майже повністю. *Великий шум, зелений шум! Під його подихом стогне могутній Діл, гнуться мало що не до землі стрункі, білі берези* (Фр.); — *П'є мужик, краде, та ще як краде! Мало що не все село панським лісом опалюється* (Коцюб.); *Я прожив тут мало не двадцять років — всю свою молодість* (Сміл.); *Хоч Тритузний і підозрює в Порфирові мало що не спільника браконьєрів (адже саме такі, мовляв,*

недолітки бігають їм по горілку та стоять на чатах, коли незаконний лов іде), але щодо Кульбаки, то все це тільки випадки та припущення (Гончар). П о р.: **за малим не...**

мáло якúй. Лише деякий, окремий, нечисленний. *Мало на яких* [листах] *була визначена дата, але Настя знала добре, коли був написаний кожний з тих листів* (Л. Укр.).

óчі мáло не вискáкують з головú *див.* очі; **убúти ~** *див.* убити.

МАЛОГО: від малóго до старóго. Усі люди незалежно від віку, діти й дорослі. *Забитих вовків навантажили на сани й повезли в аул. Весь аул від малого до старого збігся до саней* (Тулуб); *Сонячний осінній день... Коло клубу — від малого до старого* (Знання..). **від старóго до малóго.** *Іван Оленчук прибув до броду на чолі цілої валки, підняв усіх жителів свого кутка — від старого до малого — рятувати броди* (Гончар). П о р.: **малé і велúке.**

МАЛЮЙ: хоч картúну малю́й *з кого і без додатка.* Хто-небудь дуже гарний, вродливий. *Йому подобається і їхня* [близнят] *ніяковість, і їхня упертість, і молода сила, що проглядає навіть крізь незграбну одежу. «Одягни їх полюдськи — і хоч картину малюй»* (Стельмах); П о р.: **хоч на картúну малю́й.** С и н о н і м и: **як намальóваний; хоч малю́й, хоч цілу́й; хоч з лицá водú напúйся** (в 2 знач.); **хоч у рáмці вправ; хоч за рáму кладú; як ля́лечка** (в 1 знач.).

хоч малю́й, хоч цілу́й *кого, жарт.* Хто-небудь дуже гарний, вродливий. *У гніву, зопалу не завважила* [молодиця], *що коло дверей стоїть такий галанець* [елегантний хлопець] *— хоч малюй, хоч цілуй* (Вовчок). С и н о н і м и: **хоч картúну малю́й; як намальóваний; хоч з лицá водú напúйся** (в 2 знач.); **хоч у рáмці вправ; хоч за рáму кладú; як ля́лечка** (в 1 знач.).

хоч на картúну (на кáрту) малю́й *кого.* Хто-небудь дуже гарний, вродливий, з приємною зовнішністю. *За цим чорним* [парубком] *..жінка весь час пантрувала скоса. А зате од другого не могла очей відвести — які діти в людей бувають! Хоч на карту його малюй* (Кундзич). П о р.: **хоч картúну малю́й.** С и н о н і м и: **хоч малю́й, хоч цілу́й; як намальóваний; хоч з лицá водú напúйся** (в 2 знач.); **хоч у рáмці вправ; хоч за рáму кладú; як ля́лечка** (в 1 знач.).

МАЛЬОВАНА: верствá мальóвана *див.* верства.

МАМИН: мáмин мізúнчик *див.* мізинчик; **~ синóк** *див.* синок.

МАМИНА: мáмина дóнечка *див.* донечка.

МАМИНУ: смоктáти мáмину цúцю *див.* смоктати.

МАМОНА: бог Мамóна обплу́тав *див.* бог.

МАНДРОНИ: плестú мандрóни *див.* плести.

МАНЕРОМ: за манéром *чиїм, яким, з дієсл.* Подібно до кого-небудь; так, як хтось. *Комісар тоді висунув голову та як дайнеться за німецьким манером* (Ю Янов.). П о р.: **на манíр** (у 2 знач.).

МАНИТИ: манúти [до сéбе] óчі *чиї, кого, чим і без додатка.* 1. Приваблювати своїм виглядом, красою, свіжістю і т. ін. *Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, і манили до себе очі своєю чарівничою свіжиною та прохолодою* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **ласкáти óко; вбирáти óчі; милувáти óко** (в 2 знач.).

2. Інтересувати, цікавити. *А поета* [Рильського] *вабить не лише минуле Чехословаччини. Його очі манить світлий завтрашній день, що відкрився перед визволеним від іноземного гніту, від кайданів капіталізму народом* (Вітч.).

МАНІВЦІ: збивáтися на манíвці *див.* збиватися; **збóдити на ~** *див.* зводити.

МАНІВЦЯМИ: блукáти манівця́ми *див.* блукати; **ходúти ~** *див.* ходити.

МАНІР: на манíр, *з дієсл.* 1. *чого.* Подібно до чого-небудь; так, як щось, як у чому-небудь. *Перед репродуктором стоїть кумова мама (сімдесят три їй), підібгала спідничку на манір трусиків, держиться за стільця і підскакує: — Раз-два-три* (Вишня); *— Як умер? — А так: узяв та й умер! На манір тої пісні: Ой мій милий умер, умер, А в коморі дуду запер...* (Вишня).

2. *кого, чий.* За певним зразком або наслідуючи кого-небудь; так, як хтось. *Сам він* [учитель] *прямий, як дошка, був і підстригав свою борідку на манір Ісуса* (Тич.); *Мартин засвистів на манір маленької пташки волосянки* (Панч); *Зачіску вона носила майже на хлоп'ячий манір* (Гур.). П о р.: **за манéром.**

на одúн манíр. 1. *перев. з дієсл.* За тим самим зразком, однаково. *Форменний одяг шили на один манір.* П о р.: **на одúн лад** (у 1 знач.); **на одúн кшталт.**

2. Дуже схожі між собою; однакові. *Будинки світлі, багатоповерхові, хоча всі, як близнюки, на один манір* (Гончар). П о р.: **на одúн лад** (у 2 знач.); **на одúн копúл.**

на свій манíр, *з дієсл.* Відповідно до своїх уподобань; по-своєму. *Данько взяв на руку кінець її коси, знічев'я розглядав.— Гарні в тебе коси, Нонно. Та ще ти їх якось заплітаєш на свій, на особливий манір* (Гончар). П о р.: **на свій лад; на свій кшталт.**

на такúй манíр, *з дієсл.* Так, таким способом.— *Дай мені, батю, в зуби. Це він на такий манір просить у батька закурити* (Гончар).

МАННА: мáнна з нéба (з небéс) пáдає, *перев. з запереченням* н е, *жарт.* Що-небудь дістається дуже легко, без особливих зусиль.— *Ви повинні нам допомагати: тепер манна з неба не падає* (Курт.); *Мене в житті не тішив також штиль, не падала з небес солодка манна — Я подолав де-*

сятки тисяч миль в розбурханих морях і океанах (Луц.).

ма́нна небе́сна (з не́ба), *жарт.* Що-небудь бажане, приємне, легкодоступне і т. ін. *Успіхи передовиків — не манна небесна, вони з надхмарних висот не падають* (Рад. Укр.); *А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з неба* (Д. Бедзик).

МАННИ: як (на́че, ні́би *і т. ін.*) **ма́нни [небе́сної (з не́ба)],** *з сл.* чекати, ждати, жадати *і т. ін.* Дуже сильно, з нетерпінням і т. ін. *Батьки! У кого є дочка, Закохана в романи, Що бравого молодика Жадає, наче манни. Ви дайте гедзеві вкусить Їй палець безтурботний, Той самий, на який надіть Хотіла перстень злотний* (Мисик).

МАНУ: пуска́ти ману́ *див.* пускати.

МАРА: мара́ ба́чила, *з сл.* його, її *і т. ін., грубо, рідко.* Уживається для вираження незадоволення у зв'язку з відсутністю кого-, чого-небудь; невідомо де. [Перун:] *А щоб тебе, чорт, дідуго старий! І мара його бачила, десь в якусь мишачу нору запхався!* (Фр.).

мара́ во́дить *кого і без додатка, заст.* Хтось блукає, не усвідомлюючи місця свого перебування.— *І чого його тут серед ночі мара водить?* **анахтемська мара́ води́ть почала́.** *Пішов я, ледве дихаю, а тут ще анахтемська мара водить почала. Не знаю, як би я й на квартиру втрапив, коли б не побачив наших коней* (Стор.).

мара́ в печінки́ [вмурува́лася б (в'ї́лася б *і т. ін.*)], *з сл.* йому, їй *і т. ін., лайл.* Уживається для висловлення недобрих побажань кому-небудь, хвороби неприємностей і т. ін. *Мара би йому в печінки вмурувалася, нехристові поганому!* (Фр.).

мара́ [його́] зна́є (зна), *фам.* Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь і т. ін.; невідомо, незрозуміло, хтозна. *А мара його знає, де він ся подів* [подівся] (Сл. Гр.); *— Та хто ти? — А мара його знає* (Гр.). Пор.: **біс зна́є; біс ба́тька зна́є; лихи́й зна́є** (в 1 знач.); **ли́хо зна́є; моро́ка зна́є.**

неха́й (хай) мара́, *з сл.* йому, їм *і т. ін., фам., лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, недоброго побажання комусь.— *Нехай йому мара, Христе, таке завелося* (Ле). Синоніми: **хай ли́хо· хай лиха́ годи́на; бода́й моро́ка; бода́й лихи́й узяв; щоб чорт побра́в.**

неха́й (хай) мара́ бере́ (ві́зьме), *з сл.* тебе, їх *і т. ін., фам., лайл.* Уживається для вираження досади, обурення з приводу чого-небудь, недоброго побажання комусь. *А війт до мене: — Нехай тебе, діду, мара бере, на який ти спосіб узявся* (Фр.). Пор.: **хай чорт бере́.** Синонім: **хай поб'є́ лиха́ годи́на.**

що за мара́! Уживається для вираження здивування, незадоволення і т. ін. з якогось приводу.— *Що за мара! — подумав Йон, перебираючи ногами та скоса поглядаючи на дівчину,— я її перше не бачив, здається...* (Коцюб.); *Варчук підіймається на горбок і, дивуючись, бачить, що вдалині над землею тремтять живі вогники. Що за мара! І колесо, і верба, і оці вогники — все йому нагадує казку отого паршивця* (Стельмах); *— Який же я пан? Я не пан, а циган! — Господь з вами, пане! Що оце вам приснилось? Чи ви ж таки на цигана походили?.. «Що за мара така?» — думає циган* (П. Куліш). Синоніми: **що за біс?; що за вра́жа ма́ти!**

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **[та] мара́.** 1. Уживається для вираження неприязні до когось. *Дмитренко, як мара та, сидів над його* [Чіпчиною] *душею, чигав, як шуліка, коли Чіпка пристане на його раду* (Мирний).

2. Хто-небудь дуже брудний, неохайний. *Після гри у футбол він прийшов як мара.* Синонім: **як мазни́ця** (в 1 знач.).

МАРАФОН: да́ти марафо́н *див.* дати.

МАРАХ: бода́й на ма́рах ви́несло *див.* винесло.

МАРИ: яко́ї мари́, *фам.* Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, намірами і т. ін.; чому, навіщо, з якої причини.— *До коваля? Серед ночі? Якої мари? — здивувався Юрко* (Козл.); [Микола *(до Штефана)*:] *Де Варвара?* [Штефан:] *Як і щоранку, не знати якої мари в ліс на коні повіялася!* (Галан). Пор.: **яко́го бі́са; яко́ї чо́ртової ма́тері; яко́го ли́ха; яко́го чо́рта.**

МАРКИ: висо́кої (пе́ршої, найви́щої, найкра́щої *і т. ін.*) **ма́рки.** Досвідчений, висококваліфікований і т. ін. (про кого-небудь). [Преображенський:] — *Ви от, спеціаліст високої марки, спокійнісінько працюєте в цій дірі, хоч могли б працювати й у значно пристойніших умовах* (Ле); // Дуже добрий, високоякісний і т. ін. (про що-небудь). *Це коньяк найкращої марки, і його мали використати для цукрової глазурі* (Гашек, перекл. Масляка).

МАРКО: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **Ма́рко з пасльо́ну.** Раптово, несподівано, недоречно і т. ін. *Відчиняються з гуркотом двері, з яких пробкою вилітає Круть. Вигляд украй розгублений...* [Аркадій:] *Мов Марко з пасльону...* (Підс.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **Ма́рко (Хома́** *і т. ін.*) **на во́вні,** *з сл.* заробити, підробити *і т. ін.* Абсолютно нічого. *Коли потяг* [Петро] *разів зо два цигарку, сплюнув і сказав невідомо до кого: — Заробив, як Марко на вовні...* (Кос.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **[той] Ма́рко (Сивко́) у пе́клі (по пе́клу, по пе́клі),** *з сл.* товктися, гасати *і т. ін., ірон.* Невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби. *А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, як Марко в пеклі, виходив надвір, тинявся* (Добр.); *Товчеться, як Сивко у пеклі* (Укр.. присл..); *А сама* [пані] *товчеться, як Мар-*

ко по пеклу — то папірчик із-за дзеркала витягне, то одмикає, то зачиняє (Вовчок), *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки — ходить та й ходить, . гасає, як той Марко по пеклу* (Ю. Янов); *Вдосвіта, як зять і дочка ще спали, вона* [Онися] *вставала, будила наймичок та наймитів і товклася в пекарні, як Марко по пеклі* (Н.-Лев.). **наче Марко проклятий у пеклі.**— *Що, Володимире, пороблює ваша Марійка? — А що їй робити? Все товчеться між хатою і клунею, наче Марко Проклятий у пеклі* (Стельмах).

МАРКОЮ: під маркою *чого.* Маскуючись під що-небудь, прикриваючись чимсь; у вигляді чогось. *Використовуючи всі її* [мови] *надбані віками скарби, треба очищати її від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного «новаторства», яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову* (Довж.).

МАРКУ: тримати марку *див.* тримати.

МАРНЕ: марне діло *див.* діло.

МАРНО: марно хліб переводити *див.* переводити; **не минати** ~ *див.* минати.

МАРНОТ: марнота марнот *див.* марнота.

МАРНОТА: марнота марнот. Те, що не має ніякого значення і цінності; щось неважливе, непотрібне, дріб'язкове. П о р.: **суєта сует.**

МАРНУВАТИ: марнувати мову (слова), *рідко.* Говорити безпредметно, безрезультатно, без потреби. [Д е ї ф о б:] *Я, сестрице, не звик даремне марнувати мову* (Л. Укр.).

МАРТИН: як (мов, ніби *і т. ін.*) **Мартин (дурний) до мила,** *з сл.* д о п а с т и с я, п р и п а с т и, д о б р а т и с я *і т. ін., зневажл.* Без почуття міри; жадібно, заповзято і т. ін. *Володимир, добре навергавшись відбійкою, до смачного борщу допався, як Мартин до мила* (Чорн.); *Пожалівшись на Кифора, на те, що припав пастух до приватної власності, як дурний до мила, попросила Параска владу зарадити біді* (Бабляк). С и н о н і м и: **як віл до браги; як муха до меду.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **Мартин мила,** *з сл.* н а б р а т и с я, н а л и г а т и с я *і т. ін., зневажл.* Без почуття міри; дуже багато, більш ніж треба. *Налигався, як Мартин мила* (Укр.. присл..). **як Мартин мило,** *з сл.* л и г а т и. *Отже, все поїсть: там і пелька, мов прірва... Бач, лигає, як Мартин мило...* (Стар.).

МАРУ: напускати мару *див.* напускати.

МАРУДИТИСЯ: нудьгою марудитися, *рідко.* Роздумувати, вагатися у прийнятті рішення. *Дочитавши листа, він сказав: — Яка це тобі нагорода!.. Надсилай свої вірші. А ти все нудьгою марудився — чи їх варто писати? Виходить, що варто* (Літ. Укр.).

МАРУСИН: по Марусин поясок *див.* поясок.

МАРШ: кишки грають марш *див.* кишки.

МАСКУ: зривати маску *див.* зривати; **носити** ~ *див.* носити; **скидати** ~ *див.* скидати.

МАСЛА: підливати масла у вогонь *див.* підливати.

МАСЛАКАМИ: лантух з маслаками *див.* лантух.

МАСЛІ: купатися як сир у маслі *див.* купатися; **як вареник у** ~ *див.* вареник.

МАСЛОМ: доля маслом губи змастить *див* доля.

як з маслом, *перев. з сл.* і т и. Чітко, легко, успішно, без перешкод і т. ін.; дуже добре. *Богу дякувати, все нам як з маслом іде! За півгодини і зложили* [січкарню] (Фр.). П о р.: **як по маслу.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **маслом по душі** *кому.* Дуже приємне що-небудь комусь. *Ті слова йому як маслом по душі.* С и н о н і м: **як медом по губах.**

МАСЛУ: як по маслу (*рідше* **по маслі),** *перев. з сл.* і т и. Чітко, легко, успішно, без перешкод і т. ін.; дуже добре. *В наркоматі все йшло як по маслу — і в артуправлінні, й у відділі комплектування, і в Генштабі* (Голов.); *— При моєму досвіді, якщо знайдеш сюжет, далі все йде як по маслу* (Донч.); *— Ви що, не можете із сусідом скластись? Заплатите по половині за худобину — вона й ваша ..«Ну й кебета в австріяки! Розмислив — як по маслу. Нема грошей на корову, то купуй півкорови...»* (Гуц.); *Він любив гендлювати і кіньми, і землею, і йому в голові здавалося, що все буде йти, як по маслі: там він позичить, там оддасть, там купить і — так ловко вийде!* (Григ.). **по маслу.** *Все йде по маслу* (Укр.. присл..). П о р.: **як з маслом.**

МАСЛЯНІ: масляні вишкварки *див.* вишкварки; **молочні ріки й** ~ **береги** *див.* ріки.

МАСНИЙ: масний на язик, *рідко.* Нещирий, облесливий хтось. [П і п:] *Його* [Дум'яка] *мати — масна на язик, солодка на словах* (Фр.).

МАСНИЦЯ: не все (не завжди, минула, минулася, минеться *і т. ін.*) **коту (котові) масниця (масничка),** *жарт.* Закінчилось (закінчиться) для когось безтурботне, веселе, привільне життя; не завжди кому-небудь щастить у чомусь. *Не щодня бридня, не все коту масниця!* (Стор.); *— Так їх, Вовче... Не все котові масниця,— з-за плеча тонкобрового гукнув Ховрах* (Мур.); *Не завжди коту масниця* (Укр.. присл..); *— Це тобі не за Перегуди, злодюго. Минула коту масниця* (Кучер).

МАСНИЧКА: не все коту масничка *див.* масниця.

МАСТАК: мастак на всі руки; ~ **на всякі штуки** *див.* майстер.

МАСТЕЙ: усіх (усяких, різних *і т. ін.*) **мастей,** *зневажл.* Різноманітних напрямів, поглядів, переконань і т. ін. (про людей). *Неприйняття революції реакціонерами всіх мастей було ідейною основою для інтервенції і блокади* (Вісник АН); *— Видно й так уже, що за хлюст: полигач*

панський. Бачив їх на своєму віку всяких мастей (Головко). **різної масті.** *Дорога до Винників іде через ліси, а в лісах вештаються в цей переломний час різної масті підозрілі людці* (Вільде).

МАСТИ: хоч ме́дом масти́ *кого.* Уживається при протиставленні в знач.: як не догоджай комусь, як не задовольняй чиїсь бажання (а результат буде протилежний). *Масти хлопа хоч медом, він вкусить, наче гадюка* (Коцюб.); *— Покривав декого, думав покаються, та мужика хоч медом масти, а він вкусить* (Стельмах).

МАСТИТИ: масти́ти п'я́ти са́лом *див.* мазати.

масти́ти слова́ми, *рідко.* Говорити приємні речі, улещувати, спокушати. *Як стали говорити, словами мастити, мусив же я з коня встати, горілки купити* (Сл. Гр.).

як (мов, нена́че *і т. ін.*) **ме́дом (са́лом) [по губа́х] масти́ти (ма́зати).** 1. Говорити улесливо, нещиро.— *Чи дозволите? — і далі неначе салом по моїх губах мастить* (Гуц.).

2. *з сл.* к а з а́ т и, г о в о р и́ т и, в і д п о в і д а́ т и *і т. ін.* Улесливо, догідливо. *Гарно, хитро баба каже, По губах мов медом маже,— Тому заськи, тому на... Угадайте ж, хто вона?* (Гл.); *Говорить Одарка, як медом мастить, що не слово — то медяник* (Гуц.).

МАСТІ: до ма́сті. 1. *кому.* Хтось, щось підходить, імпонує кому-небудь. *Це йому, здається, не до масті.* П о р.: **під масть.**

2. Схожий, подібний, однаковий з кимсь за певною ознакою. *Один знайомий.. схопився, почав кукурікати і підкидати дітей... Дівчат до дівчат кидати, хлопців до хлопців: — До масті! — кричить...* (Вишня).

однієї (одно́ї) ма́сті. Дуже схожі між собою в чому-небудь (перев. негативному); однакові (про людей). [А н д р і й:] *Не звертай уваги на бабські примхи. Всі вони* [баби] *одної масті...* (Мороз). С и н о н і м и: **одного́ по́ля я́года** (в 2 знач.); **з одного́ ті́ста; одни́м ми́ром ма́зані; одного́ гнізде́чка пти́ці; оди́н о́дного ва́ртий; оди́н від о́дного недале́ко відбі́г; два чо́боти — па́ра.** А н т о н і м: **не з на́шої пара́фії.**

МАСТЬ: на масть. За характером, поглядами, зовнішнім виглядом.— *Буде колись і вам, і мені. Я вже розібрала добре, яка вона* [Рибалкіна] *на масть* (Л. Янов.); [Б а б а О л ь к а:] *Не встигла онука на шахту поїхати... не встигла й року побути — уже й заміж вийшла!.. І не бачили того зятя. І не знаємо, який він на фігуру й на масть!..* (Кравч.).

під масть *кому.* Хтось, щось підходить, імпонує кому-небудь.— *А все-таки шкода, що мені* [Лащеві] *нема пари за столом.. Один гетьман Потоцький був мені під масть* (Н.-Лев.); [Д е м к о:] *Це ти чи не про Марину знов?.. Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не під масть, то й годі про це* (Кроп.); // *чому.* Схожий на щось, подібний до чогоєь. *Під масть прозі «Зорі» вийшла й її наука, котра репрезентується «Історією літератури руської» з Огоновського* (Драг.). П о р.: **до ма́сті** (в 1 знач.).

попа́сти у масть *див.* попасти.

МАТЕР: а́льма ма́тер *див.* альма.

МАТЕРИНЕ: ма́терине молоко́ на губа́х не обсо́хло *див.* молоко.

МА́ТЕРІ: враг його́ ма́тері *див.* враг; **всмо́ктувати з молоко́м** ~ *див.* всмоктувати; **ді́й його́** ~ *див.* дій; **з молоко́м** ~ *див.* молоком; **іди́ к нечи́стій** ~ ; **іди́ к чо́ртовій** ~ *див.* іди.

к чо́ртовій (бі́совій, лихі́й, нечи́стій *і т. ін.*) **ма́тері; до чо́ртової (бі́сової, лихо́ї, нечи́стої** *і т. ін.*) **ма́тері.** 1. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, гніву і т. ін. з якогось приводу. *З хати димом, з двору вітром к чортовій матері* (Укр.. присл..); *Невкипілий сказав гаряче: — Правильно каже Юхим. Ік чортовій матері! Сидиш у кругу, так кругову й пий! А хитрувати нічого. Щоб до завтрього* [завтрашнього дня] *худобу* [з економії] *розібрали* (Головко); *— О, я знаю, ти од цього відмовишся й під петлею. Але це правда. І до бісової матері всі теорії. Я практик. Знаєш, скільки вже на моєму рахунку...* (Мушк.). **ну к лихі́й (нечи́стій) ма́тері** *кого.* [К о п и с т к а:] *Випий, зіронько!.. Та випий, ну тебе к лихій матері!* [П а р а с к а:] *От сатана, таки спокусив* (М. Куліш); *— Та ну тебе к нечистій матері..— скрикнув Лушня, як увірвав його по плечу Чіпка* (Мирний). П о р.: **к чо́рту; до бі́сового ба́тька** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **к мона́хам; к лихі́й годи́ні.**

2 *з дієсл* Уживається для підсилення висловлюваного; дотла, нанівець, неодмінно і т. ін. *Ти дома тільки спала та вилежувалася... У тебе обіду не діждешся; у тебе і хліб глевкий, і з хати к бісовій матері тепло випустиш* (Мирний); // Без сліду, геть. *Через мить вода вирвала к нечистій матері у нього* [Йоньки] *люльку із зубів і змила з голови бриля.— Переймай! — загорланив він, вигрібаючись із води, кленучи дідів, прадідів і прапращурів* (Тют.). **к бі́совій (лихі́й) ма́мі.** *От взяв би — р-раз, р-раз, розвалив би* [гуральню] *к бісовій мамі, зрівняв би з землею, щоб і пам'ять пропала на віки вішні* [вічні] (Коцюб.); *Мати розповіла, що складав старий стіжок соломи за хлівом і вже вершити почав, як прийшло йому в голову чогось у хату сходити. Тільки він туди зайшов, бачить у вікно: зірвало вихором вершняк, закрутило понад садом і понесло к лихій мамі* (Тют.). П о р.: **к чо́ртовому ба́тькові** (в 2 знач.). С и н о н і м: **к мона́хам.**

3. *лайл., перев. з сл.* з а б и р а́ т и с я, г н а́ т и, г е́ т ь т е *і т. ін.* Уживається для вираження небажання терпіти чиюсь присутність; геть, подалі звідси і т. ін.— *А як не хоче* [Ярина], *то забирайтесь собі всі к чортовій матері, я знайду*

інших! (Л. Укр.); — *Цить, підла,— крикнув на неї* [Уляну] *пан.— Не реви, а не то убирайся к бісовій матері* (Мирний); — *Та ж би там, у столиці, побачивши таке диво, зараз би нагнали ік лихій матері: «Ачу, невмиване, на село до ціпа!..»* (Коцюб.); [І в г а:] *Коли б ви, паниченьку, зділали* [зробили] *милость* [милість] *та швидше допросили мого Левка! — Якого там Левка? Піди собі к нечистій матері з ним!..* (Кв.-Осн.); — *Гетьте к нечистій матері! — крикне жорстокий запорожець.— Якого біса лазите передо мною?* (П. Куліш); [Г а й д а й *(по телефону до Крикуна):*] *Негайно забирайтеся звідси до чортової матері* (Корн.); — *Інспекція з штабу армії! — доповів черговий.— Жени їх до чортової матері! — розсердився Боженко.— Мені не інспекція потрібна, а люди!* (Довж.). С и н о н і м: **до лúха** (в 2 знач.).

4. *тільки* **до бісової мáтері** *кого, чого, фам.* Багато кого-, чого-небудь. *Розвелось їх до бісової матері.* П о р.: **до бісового бáтька** (в 2 знач.). С и н о н і м и: **до гúбелі; до лúха** (в 1 знач.).

лúхо мáтері *див.* лихо; **~ йогó ковíнька** *див.* ковінька; **~ йогó хúря** *див.* хиря; **~ твоїй біс** *див.* біс; **~ твоїй дýля** *див.* дуля.

мáтері у печíнку, *з сл.* й о г о́, ї х *і т. ін., лайл., жарт.* Уживається для вираження досади, незлобивого незадоволення ким-, чим-небудь і т. ін.— *У мене ось долоні, як кінські копита. А від чого? Від вил. Кузь, матері їх у печінку, за всіх наробився!* (Тют.). С и н о н і м: **чорт би побрáв.**

ні к чóртовій мáтері, *фам.* 1. *рідко.* Що-небудь зовсім непридатне, недоброякісне, погане. *Харчування було ні к чортовій матері.* **до бісової мáми.**— *Все платформи та програми шукають. А ті програми — до бісової мами!* (Стельмах).

2. *з сл.* н е г о д и́ т ь с я, н е г о́ д е н *і т. ін.* Зовсім, абсолютно; нікуди, ні для чого.— *Обладнання, вибачте, ні к чортовій матері не годиться.* С и н о н і м и: **ні к бíсу; ні к лихíй годúні.**

трясця йогó мáтері *див.* трясця; **чорт йогó ~** *див.* чорт.

якóї чóртової (бісової, врáжої *і т. ін.*) **мáтері,** *фам., лайл.* Уживається для вираження обурення, незадоволення діями, намірами кого-небудь і т. ін.; чого, що. *Якої чортової матері їм треба?; // з дієсл.* Чому, через що, з якої причини.— *Якої вражої ти матері сумуєш?* (Г.-Арт.). П о р.: **якóго біса; якóго бісового бáтька; якóго лúха; якóї марú; якóго чóрта.**

МАТЕРÍ: у матері годúтися *див.* годитися.

МАТЕРІЇ: висóкі матéрії. Складні для розуміння поняття. 1. *Та що ж це з вами сталось таке, Лука Семеновичу? То ви б наввипередки бігали, то вам об високих матеріях балакати хочеться?* (Мирний); — *Ти говориш так, ніби справді розумієшся на хімії. Проте май на увазі — тобі ще рано судити про такі високі матерії* (Собко); — *Я, товариші, інакше говорити і не вмію,— засміявся Іван.— Хоч, правда, говорити доведеться про всякі високі матерії* (Кол.).

2. Незвичайні, небуденні теми розмов. *Тільки вони* [Явдоха] *трохи прості. Якби вони були ученіші, щоб часом з ними можна і об високих матеріях побалакати* (Мирний); *Тим часом за «високими матеріями» я нічого не сказала про дрібні справи світу сього, а спеціально про мої* (Л. Укр.).

МАТИ[1]**: áльма мáти** *див.* альма.

врáжа (нечúста, хрíнова *і т. ін.*) **мáти.** 1. Уживається для вираження незадоволення чим-небудь, діями когось. *От вража мати, знову дощ почався!*

2. *з дієсл.* Якісь небажані, незвичайні обставини, щось незрозуміле. *Чи я ж тобі* [Енеєві] *та не годила? Хіба ріжна ти захотів? Десь вража мати підкусила, Щоб хирний тут ти не сидів?* (Котл.); *Нечиста мати понаносила до нас тих панів, та й стали вони захоплювати наші землі* (Стор.); // *з сл.* б о д а́ й, щ о б *і т. ін.* Уживається як побажання чого-небудь недоброго, неприємного.— *Я, бачте, такий чоловік — м'якушка.. Отже ж і пожалував* [чорта], *бодай його хрінова мати жалувала!* (Вовчок). С и н о н і м: **лихá годúна.**

і [рíдна] мáти не впізнáє (не пізнáє) *кого і без додатка.* Хто-небудь дуже змінився на вигляд. *В нас і таке бува: поїде дівка з села, потиняється рік-два, а потім повертається такою, що й рідна мати її не пізнає. Моди всякої повигадує... Та обріже косу, накрутить на голові таку фурделю, кури лякаються* (Мокр.).

крий мáти бóжа *див.* крий.

лихá (врáгова, врáжа *і т. ін.*) **мáти (мáтір) знáє (зна)** *кого, що, фам.* 1. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. *Врагова його мати зна!* (Укр.. присл..); *Лиха мати знає їх порядки.*

2. Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь; невідомо, незрозуміло.— *І чого йому* [Сербинові] *треба тут? — Лиха його матір знає; ходить по садах, ярах, левадах, дітей лякає* (Вас.); *Вража мати його знає, на що він моргає* (Нар.. пісні). П о р.: **біс знáє; біс бáтька знáє; лихúй знáє** (в 1 знач.); **марá знáє; морóка знáє.**

не дай Мáти Бóжа *див.* дай.

[ой] Мáти Бóжа. Уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін. *Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна — мати божа!* (Вовчок); — *Ой, мати божа! І розказувати боязно!* (Вовчок); *Рано, на сході сонця вийдуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники й маки, яких не торкнула ще перша бджола, і вигукнуть протяжно в зачудованні: — Мати божа, що сталося*

в городі за ніч! (Довж.). **Мáти Бóжа мúлостúва.** *Братова на мене й накинулась. Як почала, як почала докоряти... Мати божа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь...* (Вовчок). Синоніми: **мáтінко моя́; Бóже мій.**

хай (нехáй) Мáти Бóжа мúлує (прощáє, борóнить *і т. ін.*) / **помúлує (простúть** *і т. ін.) кого, заст.* Уживається для вираження побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя і т. ін.; щоб було все добре. *Може, справді се йому мої сльози одливаються. Нехай же мати божа прощає мене, грішну, що я... рідному братіку лихо наплакала* (Вовчок); — *Ну, хай тебе боронить і хова од лиха мати божа... Прощавай!* (Коцюб.); *Мати обняла дітей, надівши їм невеличкі образки на шию.— Хай боронить вас... мати божа... Не забувайте, синки* (Довж.); *Старий схопив її за голову: — Катре, дочко моя нещаслива! Нехай тебе мати божа помилує!* (Вовчок).

що за врáжа (нечúста, лихá *і т. ін.*) **мáти!**, *фам.* Уживається для вираження здивування, досади, незадоволення і т. ін.— *Що за вража мати! — каже тоді Шрам, протираючи очі.— Да се ж ти, бачу, сам і отаман!* (П. Куліш); — *Чи не видко ще сухого дуба? — Ні,— каже* [хлопець],— *ще не видко. Що за вража мати? Наче вже давненько й ідемо, а дуба того нема та й нема* (Хотк.); *З ума не сходить моя дівчина: ..що за нечиста мати? — думаю.— От тобі й напився води!* (Мирний). Синоніми: **що за біс?; що за марá!**

як (у чóму) мáти [на світ] народúла (родúла, породúла *і т. ін.*). 1. Зовсім голий. *Перед людьми явився Плачинда в чому на світ мати породила...* (Стельмах); *Лежало дитя у чому мати народила.* **у чім мáма народúла.** *Поки Софія діставала шмаття, він уже стояв по той бік коня у чім мама народила* (Бабляк).

2. *з сл.* голий. Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім, повністю, абсолютно. *Краще б я гола, як мати народила, по полю носилася, ніж мені в цій тюрмі мучитися* (Мирний); *У трофейних бочках з-під пального грілася вода, голі — як мати родила — бійці милися на сонці, стриглися* (Гончар). **як мáма вродúла.** *Хомі й самому було трохи незвично стояти отак, не маскуючись, немов з'явився на людях голий-голісінький, як мама вродила* (Гончар).

МАТИ [2]: **і в (на) гáдці** (*рідше* **в дýмці, на дýмці, в мúслі) [собі] не мáти.** 1. *чого.* Зовсім, ніколи не думати про що-небудь. *Ні, і в гадці не мав собі, що коли-небудь переступлю цю страшну браму* [тюрми]. *Вона ж тільки для злочинців, для людей нечесних* (Збан.); *Гриша сидів у стерні на місці майбутньої їхньої хати, ..посміхався до випадкового фотографа, і в гадці не маючи, що саме отут і зароджується те, що згодом розростеться в головний конфлікт його життя* (Загреб.); *Огорожі ніякої. То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді — ніхто цього й на думці не мав* (Мирний); *Він і на думці не мав, що Жакліна — поетеса* (Мур.); *Не кажіть мені про те, не люблю. Я й в мислі не мав такого* (Коцюб.). **нáвіть у гáдці не мáти.** *Самусь розкошував, нахабнів і возносився в гордині, навіть у гадці не маючи, що ця ласкава й гостинна циганочка може завдати йому такого удару в спину, якого ще не завдавав ніхто* (Загреб.). Пор.: **гáдки не мáти** (в 2 знач.). Антоніми: **мáти на дýмці** (в 1 знач.); **мáти дýмку** (в 2 знач.).

2. *чого, про що.* Зовсім не знати чогось, не здогадуватися про що-небудь. *Цей Спартак, цей ультрапильний факультетський діяч, мабуть, і в гадці не має, якої глибокої кровоточивої рани в серці Богдановім торкнувся* (Гончар); *Йому закортіло щось сказати таке, про що й у гадці не мали ні князі, ні сам глибокомудрий Дуліб!* (Загреб.). Пор.: **гáдки не мáти** (в 3 знач.).

3. *перев. з інфін.* Зовсім не припускати чогось, якихось дій, вчинків; не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити. *Молода німкеня і в гадці не мала боронитися й виправдовуватися — вона далі йшла в зухвалий наступ* (Загреб.); *Але ж Отава і в гадці не мав утікати чи рятуватися* (Загреб.); *Селаброс нахабно дурив Надю; він і в думці не мав її сватати* (Н.-Лев.); // Не чекати чогось, не сподіватися на щось. *Вона* [Марина Карпівна] *ніколи і в думці не мала почути таке від сина. Тепер вона радніша б смерті, ніж такому* (Мирний). Пор.: **гáдки не мáти** (в 4 знач.). Антоніми: **мáти дýмку** (в 1 знач.); **мáти на дýмці** (в 3 знач.).

[і] гáдки не мáти. 1. Бути абсолютно безтурботним, не журитися, не переживати. [Трохим:] *Діточок приодягну; на зиму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити, гадки не маючи* (Кв.-Осн.); *Антосьо нічого не знав, що дома діється, жив собі у Волоської і гадки не мав* (Свидн.); — *Ох, боже мій! — крикнула панночка, плачучи.— Та коли б він* [лікар] *був багатий та вельможний, я б і гадки не мала! Давно б уже була за ним* (Вовчок). **й гáдки не мáти ні про що.**— *Нам, панам, треба збільшувати своє двірське військо. Тоді король нас боятиметься й не буде верховодити над нами. Тоді ми, усі пани, й гадки не матимемо ні про що! Будемо королями* (Н.-Лев.); — *Поки в мене в таборі козаки да* [та] *гармати, я ні про що й гадки не маю* (П. Куліш). **і гáдки-гáдоньки не мáти.** *І гадки-гадоньки не має* [чабан], *Пасе, і доїть, і стриже Свою худобу та співає* (Шевч.). **і гáдоньки собі не мáти.** *Хортів годуємо, спускаєм. І гадоньки собі не маєм, Гниєм самі, себе не бачим* (Шевч.). **не мáти собі ніякої гáдки.**— *Прокурор викликає до Дрогобича, а він, мов кавалер, ходить по вулиці та й не має собі ніякої гадки* (Чорн.). **дýмки-гáдки не мáти.** *Повбирані, заквічані* [заквітчані] *Та з таланом зару-*

чені, Думки-гадки не мають, В'ються-гнуться та співають (Шевч.). **ду́мки-га́доньки не ма́ти.** *А калина з ялиною.. Мов дівчаточка із гаю Виходжаючи співають; ..Думки-гадоньки не мають, В'ютьсягнуться та співають* (Шевч.).

2. *про кого — що.* Зовсім, ніколи не думати про кого-, що-небудь, не згадувати когось, щось.— *Ви князь, а я безоборонна, безприхильна удова. Князю! Що вийде з нашого кохання? Ви, князі, про це й гадки не маєте* (Н.-Лев.); *Стояла* [Тоня] *в колі сержантів з полігона і хихи та реготи з ними справляла. І гадки не мала про якогось там Віталика. Він одразу відчув своє жалюгіддя, готовий був крізь землю провалитись, побачивши, що він зайвий...* (Гончар). **й га́дки ніякої не ма́ти.** *Про такі ж речі, як доля або недоля, щастя або безталання, вона* [Солоха] *й гадки ніякої не мала* (Мирний). **і га́дки й ду́мки не ма́ти.** *І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався щирим реготом, аж одляски по майдані пішли* (Н.-Лев.); // Не підозрівати чого-небудь. *Куліш був певний, що робить велику честь Тарасові, запрошуючи його бути боярином на своєму весіллі, а Тарас про це й гадки не мав!* (Ів.); *Захмелілі цілунками вусатого гульвіси, вони* [молоді референтки] *й гадки не мали, що за краснобайством залицяльника ховалася дрібна душа себелюбця і нероби* (Больш.); // Не сподіватися на що-небудь. *Жив собі хлопець Сергій Сурмач, вчився з Ларисою в одній школі, і обоє навіть гадки не мали, що доля заведе їх колись до Дніпра на ту розмову* (Гур.); *Вона чула вже десь про його успіхи в дослідній роботі, але ніколи й гадки не мала, що їй доведеться працювати разом з ним* (Донч.); // Не уявляти, не могти уявити чого-небудь. *Юлія думала про нові для неї обов'язки дружини й матері. Ще кілька місяців тому вона гадки про них не мала* (Дмит.); *Чимало прочитала* [Ксеня] *такого в газетах, але чомусь і гадки не мала, що воно може стосуватися й її* (Голов.); *Жила* [Ліна] *в снігах, у тундрі, чула крижаний подих арктичного океану, гуркіт прибоїв і навіть гадки не мала, що полонитимуть її такі найніжніші південні ночі, як там, у Криму* (Гончар); *Ніхто навіть і гадки не мав, що командир вагається або хвилюється* (Ю. Янов.); // Забути про щось. *Стоїть Лаврін Гримич біля розпадистої яблуні, що нависає над криницею і тином, вдивляється журним поглядом в оту жовту латку неба, за якою чаїться печать сонця, і гадки не має, що до хати треба принести води* (Стельмах). Пор.: **і в га́дці не ма́ти** (в 1 знач.). Антоніми: **ма́ти на ду́мці** (в 1 знач.); **ма́ти ду́мку** (в 2 знач.).

3. *про що.* Нічого не знати про щось. *Андрій від несподіванки розкрив рота. Про санбат він гадки не мав. Виявляється, тут, в цих крайніх хатах, розмістилася вся Гречкунова медицина* (Ю. Бедзик); *Теперішні молоді женяться та віддаються, а як то заведено — і гадки не мають. Хіба колись дівка ішла заміж і не знала, як то весілля грати?* (Гуц.); *Циклотрон значно розширив можливості експерименту і дав змогу вивчати фізичні ефекти, про які досі науковці й гадки не мали* (Знання..); *Русаков й гадки не мав, що у Валька стільки орденів — Михайлик ніколи їх не показував* (Літ. Укр.); // Не здогадуватися про щось. *Ніхто й гадки не мав, що Маріо Баніто — це син померлої прачки, колишній безпритульний мешканець горищ і забутих вагонів, маленький різнобровий Марко* (Ткач). Пор.: **і в га́дці не ма́ти** (в 2 знач.).

4. *перев. з інфін.* Зовсім не припускати чогось, якихось дій, вчинків; не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити. *Комісари втямили, що їх тільки морочать, і вернулись до польського табору з порожніми руками. Пани постерегли* [зрозуміли], *що вони пошились в дурні, що Богдан і гадки не має миритись* (Н.-Лев.); *Сумні почуття* [Сохацького] *підігрівалися натяками й докорами матері та, зрештою, й повсякденною поведінкою дружини, яка й гадки не мала міняти свої звички та уподобання* (Дмит.). **ані га́дки не ма́ти.**— *То правда, що ми трохи з тобою перемовилися за ті поліна, але покровавити тебе я ані гадки не мав* (Фр.). **і ду́мки не ма́ти.**— *Я й думки не маю тікати од тебе, коли я сама сюди прийшла* (Н.-Лев.); *Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* (Довж.). Пор.: **і в га́дці не ма́ти** (в 3 знач.). Антоніми: **ма́ти ду́мку** (в 1 знач.); **ма́ти на ду́мці** (в 3 знач.).

[і (ні, жо́дної)] рі́ски (ма́кової крапли́ни *і т. ін.*) **в ро́ті не ма́ти,** *перев. відколи, скільки часу.* Нічого не їсти, не пити; бути голодним. *Роман тільки тепер згадав, що дід Тиміш наказував йому привести інженерку снідати. Старий бідкався, що вона зрання ріски в роті не мала* (Минко); *Як поснідала* [Юлія] *нашвидку о шостій ранку з Данилом, то більше й ріски в роті не мала* (Дмит.); *Уже два дні не має він* [невідомий] *у роті жодної ріски* (Донч.); — *Не думай, Христе, що я такий п'яний, аж валяюсь, що я набражився, як п'яниця. З учорашнього дня і макової краплини в роті не мав, бо не хочу, як дід сороківки* (Гуц.). **[і (ні)] рі́сочки в ро́ті не ма́ти.**— *Так їсти хочеться. З самого ранку рісочки в роті не мали...* (Сиз.); *Він був дуже голодний, бо звечора в роті не мав і рісочки* (Гуц.); *Це було ніби якимось протестом проти того, що протягом 24 годин він і рісочки не мав у роті* (Гашек, перекл. Масляка); — *Вже обідня пора, а ти ще ж ні рісочки в роті не мав сьогодні. Кажи, що тобі подати?* (Тарн.); **рі́соньки у ро́ті не ма́ти.** [Марта:]

Скажіть хоч ви йому, Олексію Григоровичу! Ріськи ж у роті не мав від самого ранку (Мороз). П о р.: **ріски в рóті не булó** (в 2 знач.); **ріски в рот не брáти.**

мáти Бóга в сéрці (в животí), *заст.* Бути милосердним, совісним, жалісливим, справедливим і т. ін.— *Не хочу я краденого добра. Я бога маю в серці. Нащо ти крадеш?* (Н.-Лев.); — *Ну що ж, де наше не пропадало,— махнув рукою Іван Ярош.— А тепер — гайда спати.— Як це спати? — перелякався Плачинда.— Майте бога в животі: поможіть рибу виловити* (Стельмах); П о р.: **мáти Христá в душí.** С и н о н і м и: **мáти сéрце** (в 1 знач.); **мáти м'якé сéрце.** А н т о н і м и: **не мáти Бóга в душí; мáти кам'янé сéрце.**

мáти верх *над ким — чим, рідко у чому.* Бути головним над ким-, чим-небудь, у чомусь; верховодити. *Будівельники не думали здавати свої позиції. Щоб на Крутогорі хтось верх мав над ними або хтось прогнав їх звідси,— та ви що, з кого смієтесь?* (М. Ю. Тарн.). **мáти свій верх.** *Дуже часто тиха і склінна* [ласкава] *невістка уміє цілковито задобрити воркотливу свекруху, бажаючи мати у всім і все свій верх у хаті* (Фр.).

мáти вíльні рýки. Бути не зайнятим, не обтяженим якими-небудь обов'язками і т. ін. *Нарешті вона мала вільні руки і могла зайнятися улюбленою справою.* **мáти більш вíльну рýку.** *З державної служби* [Орест] *перейшов на приватну адвокатуру, обманюючи себе тим, що, мовляв, на цьому полі матиме більш вільну руку* (Вільде).

мáти вóлю *над ким.* Вільно розпоряджатися ким-небудь; впливати на когось. *Одна ще Галя має над ним волю: він її все ще кохає й поважає* (Мирний).

мáти всі клéпки в головí. Бути розумним, розсудливим і т. ін. [П е р ш и й с т а р и й т к а ч *(увіходить):*] *От кручені! Де тут глузд? Де тут розум? Се ж чорт зна до чого дійде. Хто ще має всі клепки в голові, зроду з вами* [ткачами] *не піде* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **мáти гóлову; мáти олíю в головí; мáти кебéту** (в 1 знач.). А н т о н і м и: **не мáти клéпки; не мáти царя́ в головí; мáти порóжню макíтру на плечáх.**

мáти гóлову [на плечáх (на в'я́зах *і т. ін.*)**].** Бути розумним, кмітливим і т. ін.; розумно, розсудливо міркувати і діяти.— *Ти, небого, не складайся на мене, сама голову маєш* (Л. Укр.); — *Маю клапоть батьківської землі, маю освіту, маю голову на плечах, і якось проживемо з Марусею на світі,— сказав Ломицький* (Н.-Лев.); — *Порозкидати не штука, а от перемогти — для цього треба мати голову на плечах,— уїдливо каже Кость* (Багмут); *Якщо Бракватіста намагається вислизнути із капкана, то й він, комісар Олів'єро, має голову на в'язах* (Ю. Бедзик); *Колись-то Василь сказав, що вона* [Зоня] *має голову на карку* (Вільде). **мáти дóбру гóлову на плечáх.**— *А все-таки, мабуть, добру голову на плечах має* [Перегуда],— *міркував уголос Сагайдак* (Кучер). С и н о н і м и: **мáти рóзум; мáти кебéту** (в 1 знач.); **мáти олíю в головí; мáти тя́му** (в 1 знач.); **держáти рóзум.** А н т о н і м и: **мáти порóжню макíтру на плечáх; не мáти клéпки; не мáти царя́ в головí.**

мáти гóстре óко (гóстрі óчі). Бути надзвичайно спостережливим, кмітливим, уважним, настороженим і т. ін. *Невесело зустрів його Арсенал. Начальник заводу — полковник — має гострі очі. Він пильний, безсердечний, засмиканий тривогою й страхом.— Хто ти?* (Довж.); *Прикордонник повинен мати гостре око.*

мáти дíло (спрáву). 1. *з ким — чим.* Вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, підтримувати зв'язки з кимсь, з чимсь. *Ватаг був з нього перший на всі гори, приймав на увагу* [він] *не людей, з котрими буде мати діло, а полонину: нараз починав почувати симпатію до тої чи іншої полонини* (Хотк.); — *От ще новина: я вже не маю ніякого діла з «Дзвінком».* (Л. Укр.); *Ви ніде не побачите, щоб Володимир Ілліч десь, колись, чимось підкреслив свою вищість, підкреслив нижче становище того, з ким він розмовляв чи мав якесь діло* (Рильський); *Вона більше нічого не сказала Федорові, але й цього було досить. Він зрозумів, з ким має справу. Знітився, зів'яв під твердим поглядом дівчини* (Ткач); — *Я з Оленкою буду справу мати. Ми вже з нею якось порозуміємося,— хитро підморгнув Гнат* (Кучер); // *з ким.* Стикатися, зустрічатися з ким-небудь. *Гиря остаточно переконався, з ким має діло. Він глянув на Миколу спідлоба, злобно назвав його комуністом і відійшов* (Гжицький); — *Ти знаєш, з ким нам доведеться мати справу на цьому плацдармі* (Гончар).

2. *з чим.* Займатися чим-небудь.— *Чиє? — дивлячись прямо на Антоновича, голосно запитав Хома, хоч добре знав, з чиїми речами має справу* (Гончар); *В літературній практиці завжди маємо справу з певним романом — історичним, філософським, родинно-побутовим і т. д.* (Рад. літ-во); // Користуватися чимсь. *Ми тепер не маєм діла з тими каганцями: світло яснеє палає сонечком над нами* (Коломийки); *Учні мають справу з обчислювальною технікою.*

мáти дóбрий язи́к (дóброго язикá), *ірон.* Уміти доладно, переконливо і т. ін. говорити. *Всю дорогу Марко мацав порожню торбу, лаяв Прокопчука: — Мої запаси пороздавав, а свої, бач, ні. Який хитрий.— Або ми з тобою в голодний край, а не поміж людей йдемо? — не втрачав надії Прокопчук.— Говоріть. Гаразд, що язика маєте доброго* (Тют.).

мáти дóвгий язи́к (дóвгого язикá), *зневажл.* Любити поговорити, говорити багато зайвого, розголошувати таємниці.— *Вона ж лепетлива і*

сама ж таки рознесе по сусідах недобру славу про мене.— А чорт її матері! Нехай лепече язиком, коли довгий язик має (Н.-Лев.); [З о л о т н и ц ь к и й:] *Ти скажи спершу, чи довгого язика маєш?* [Я к и м:] *Як до чого. До таємниць — короткого* (Гр.). А н т о н і м: **держáти язик за зубáми.**

мáти дóвгі вýха, *жарт.* Дізнаватися, довідуватися про що-небудь маловідоме, приховуване, секретне. [Д р у г и й г о л о с:] *Що ж ти там почуєш?* [Т р е т і й г о л о с:] *Він має довгі вуха, не журіться* (Л. Укр.).

мáти дóвгі рýки. Привласнювати, силою відбирати чуже, зазіхати на чуже. *Мав довгі руки, а тому й попав на лаву підсудних.*

мáти дýлю ([лихý] трясцю *і т. ін.), вульг.* Нічого не досягти, не одержати, нічим не володіти *Літній колгоспник, глянувши на оратора, сказав своєму сусідові: — Говорить, як що сіяти та вирощувати. Де голова добрий, там і посіється, і вироститься. А поганий, то скільки не кажи — дулю матимеш* (Хлібороб Укр.); *За таким чоловіком лиху трясцю матимеш, а не черевики* (Стельмах). С и н о н і м: **дýлю з'їсти.**

мáти дýмку (*рідко* **гáдку).** 1. *з інфін.* Виявляти намір, бажання що-небудь зробити. *Марта Кирилівна взяла Марусину руку і подала її Ломицькому; потім, поцілувавши Марусю в вид, а Ломицького в чоло, вона промовила: — Не думайте, Антоне Дем'яновичу, що я зовсім не мала думки видати за вас Марусю. Борони боже!* (Н.-Лев.); *Тінь незадоволення лягає на обличчя попа.— А не говорили вам, що мужики мають думку подушно ділити панську землю? — Ні, цього я не чув* (Стельмах); *Православні ченці по монастирях знов стривожились, вглядівши здоровецький палац, схожий на твердиню, й догадавшись, що князь Єремія має гадку оселитись в йому* [ньому], *а не у Вишневці на Волині* (Н.-Лев.). П о р.: **мáти на дýмці** (в 3 знач.). А н т о н і м и: **гáдки не мáти** (в 4 знач.); **і в гáдці не мáти** (в 3 знач.).

2. *про кого — що, яку, рідко.* Плекати які-небудь мрії, думати про когось, щось, виношувати якісь плани і т. ін. *Олександра Браніцька мала думку про народні школи й про банки для селян саме тоді, як панщина була найважча для народа* [народу] (Н.-Лев.); *А тут ніхто, навіть мої хлопці не знають, що я за гадку маю* (Фр.). П о р.: **мáти на дýмці** (в 1 знач.). А н т о н і м и: **гáдки не мáти** (в 2 знач.); **і в гáдці не мáти** (в 1 знач.).

мáти дýшу. Бути чуйним, доброзичливим, сердечним і т. ін. *Не гони,— кричить,— машину. Май же душу, не тряси! Не лети* (С. Ол.). П о р.: **мáти сéрце** (в 1 знач.).

мáти за ніщó *кого.* Не зважати на кого-небудь, не рахуватися з кимсь. *Його довго мали за ніщо.* С и н о н і м и: **не вважáти за людúну; не мáти і за бóже пошиттá.** А н т о н і м: **мáти за щось.**

мáти за честь, *уроч.* 1. *що і без додатка, рідко* З задоволенням сприймати щось, пишатися, дорожити чим-небудь.— *Маю за честь вашу похвалу.*

2. *з інфін.* Уживається для підкреслення морального задоволення чим-небудь, гордості за щось.— *Я гордий,— чи горда,— що маю за честь бути громадянином Ленінового міста, і я щасливий,— чи я щаслива,— що віддаю городові-героєві любов свою* (Вишня); // Уживається для вираження констатації чого-небудь. *«У вас мама є?» — запитала дівчина-галка. «Мама є і сестричка мале-есенька»,— зарипів я солодким голосом, а в самого на язиці лежали всі лайки, які я маю за честь знати* (Ю. Янов.).

мáти за щось *кого.* Поважати, цінувати кого-небудь. *Дуже йому* [Славкові] *було прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого* (Март.). А н т о н і м и: **мáти за ніщó; не мáти і за бóже пошиттá; не вважáти за людину.**

мáти зглядь *на кого і без додатка, заст.* Добре ставитися до когось, поважати когось. *Шануй кожного, то будуть люде зглядь мати* (Сл. Гр.).

мáти зуб (зýба) *на кого.* Сердитися, гніватися на кого-небудь. *«Головня має зуб на мене — факт — за те, що восени я викрив фінінспекторові махінації його татуся»* (Кач.); — *Є в мене дідок один,— порушив мовчанку Туренко,— дозвольте взяти провідником... Він тутешній і на німця зуб має* (Перв.); *Пан Андрій мав зуба на Кшивольського за його завжди зухвалі і гвалтовні виступи* (Хотк.); [П е т е р с о н:] *А чому це ви так боялись за Анну?* [А н д р і й:] *Бєлін мав на неї зуба: він женихався, і — не вийшло* (Галан). **мáти велúкий зуб.** *Особливо великий зуб на нього* [Ярошенка] *має Пилип Варивода* (Речм.); // *проти кого.* Затаїти невдоволення, злість проти кого-небудь, прагнути зробити прикрість, неприємність комусь. *Вже першого дня помітили козаки, що турки передусім мають зуб проти них* (Мак.); [М о с я:] *Куркулеві Тихоплюєві хто дав стипендію? Ми це розкопаємо.* [С м о л а:] *Брехня. Ти просто маєш проти мене зуб* (Мик.). С и н о н і м: **мáти храп** (у 1 знач.).

мáти кам'янé (камíнне) сéрце. Бути нечуйним, жорстоким, бездушним і т. ін. *Никанор уже в снах і наяву бачить себе підпанком. І таки стане ним, бо камінне серце має чоловік — рідного батька за копійку продав би* (Стельмах). С и н о н і м и: **не мáти Бóга в душí; не мáти сéрця; не мáти душí.** А н т о н і м и: **мáти м'якé сéрце; мáти Бóга в сéрці; мáти Христá в душí.**

мáти кебéту, *жарт.* 1. *рідко.* Бути розумним, здібним, кмітливим і т. ін. *Чи так, батьку отамане? Чи правду співаю? Ех, якби то!.. Та що й казать? Кебети не маю* (Шевч.). С и н о н і м и: **мáти гóлову; мáти рóзум; мáти олíю в головí.**

А н т о н і м и: **мáти порóжню макíтру на плечáх; не мáти клéпки; не мáти царя́ в головí.**

2. *перев. до чого (заст. к чому).* Уміти добре робити що-небудь, розумітися на чомусь. *Козак Мамай, сам до малювання маючи кебету, встиг визначити руку якогось великого й своєрідного живописця...* (Ільч.); *Хто мав к чому яку кебету, Такого той шукав бенкету, Всі веремію підняли* (Котл.); *Якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш, якщо ні, то значить — «кебети не маю!»* (Л. Укр.). А н т о н і м: **не мáти хи́сту.**

С и н о н і м: **мáти тя́му.**

мáти кóнтри *з ким, фам.* Бути з ким-небудь у поганих стосунках, у сварці. *В консисторії був тоді Лев Кордасевич, який ще з давніших літ мав якісь контри з о. Квінтіліаном* (Фр.).

мáти корóтку (кýцу) пáм'ять, *жарт.* Швидко забувати про кого-, що-небудь. [В і й т:] *Та яку обмову?* [Ю л і я:] *Так? То таку коротку пам'ять маєте?* (Фр.); *Бракує вам міцного духу, пане Гармаш,— тихо заговорив шляхтич,— та й пам'ять маєте коротку...* (Рибак); *Наївно було б нашим недругам гадати, що український народ має настільки вже куцу пам'ять* (Літ. Укр.).

мáти ледáчу пáм'ять; *іронн.* Не запам'ятовувати кого-, чого-небудь, не могти згадати. *В якійсь далекій стороні... В Німеччині... В Туреччині... Та ні! Таку ледачу пам'ять маю, Що й не згадаю* (Гл.).

мáти мíсце. Бувати, траплятися.— *Мені з достовірних джерел відомо, з якою гідністю відстояли ви свою любов проти натиску декотрих наших чорнильних душ чи, як мій Дударевич сказав би, окремих чорнильних душ, які ще подекуди мають місце* (Гончар); *В. В. Фоміну.. Прошу Вас якнайуважніше розслідувати факти обурливої затримки вагонів, що мали місце* (Ленін); *Знищення старих дерев, лісостанів, які не мають господарського значення, але дорогі нам, як пам'ятники природи, історії і культури, не повинно мати місця* (Наука..).

мáти [міцни́й (тверди́й *і т. ін.*)**] грунт під ногáми.** Почувати себе твердо, впевнено, незалежно. *Може, на той рік пощастить мені зібрати більше матеріалу і тоді матиму міцніший грунт під ногами* (Коцюб.). С и н о н і м: **твéрдо стоя́ти на ногáх** (у 2 знач.).

мáти мýху (мýхи) в нóсі. Бути неврівноваженим, примхливим, вередливим. *Мама її трохи дженджурилася: емігрант, мовляв, бабій... Її мама взагалі мала мухи в носі* (Бабляк).

мáти м'якé сéрце. Бути добрим, поступливим, лагідним, порядним і т. ін. *Їм здавалося, що сором'язливість почуттів найкраще прикрити від чужого ока шкаралупиною насмішки чи й масним словом, щоб ніхто не подумав, що парубок має м'яке серце* (Стельмах). П о р.: **мáти сéрце** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **мáти Бóга в сéрці; мáти Христá в душí.** А н т о н і м и: **мáти кам'янé сéрце; не мáти сéрця** (в 1 знач.); **не мáти душí; не мáти Бóга в душí.**

мáти на горíхи (на ри́бу) *від кого і без додатка.* Бути вилаяним, покараним. *Незважаючи на статки, на високі показники, недавно заморозили найвищу нагороду* [Богданові]. *Тепер маєш на горіхи, не послухав молоду та зелену головиху, хотів і тут пальму першості...* (Больш.); *Мама стоять біля печі зажурені й зустрічають мене такими-о словами: — Довчився? Матимеш тепер від батька на рибу. Ой шибенику ти неслухняний, свиня ти нескребена* (Мик.). С и н о н і м и: **перепадáти на горíхи; дістáнеться на горíхи.**

мáти на дýмці (*рідко* **на ми́слі, на гáдці).** 1. *кого, що.* Думати про кого-, що-небудь.— *Приїхав я до тебе, Гризельдо, за свата. Сватає тебе князь Єремія. Чи підеш ти за його заміж, чи, може, маєш на думці кого іншого?* (Н.-Лев.); — *Скажи мені, паніматко, щиро, кого ви собі маєте на думці? — Е, паниченьку! — каже Череваниха.— Потривай-бо* [пострива́й-бо] *трошки* (П. Куліш); *З ранку до вечора залюбки розповідав би їй про все, що мав на думці, аби зорила на нього своїми здивованими, розумними очима...* (Мур.); *Він ще тоді добре втямив, що треба говорити, оглядаючись на усі боки, що небезпечно говорити те, що думає чоловік, що має на мислі...* (Н.-Лев.); *Скажи мені, серце моє, що маєш на гадці* (Чуб.); // *що.* Задумувати, замишляти що-небудь.— *А може, князю, й для мене ви ворог, коли князь загубив мою честь і, може, знов має на думці недобрий замір,— тихо обізвалась Тодозя* (Н.-Лев.); *Чому Ганна побажала раптом піти її проводити? Чи справді не хоче, щоб п'яні оці мордотряси перестріли Вутаньку на стежці, чи, може, щось інше має на думці? Може, сама без них вирішила звести з нею отут свої останні рахунки?* (Гончар). П о р.: **мáти дýмку** (в 2 знач.). С и н о н і м и: **мáти на увáзі** (в 1 знач.); **мáти на óці** (в 2 знач.). А н т о н і м и: **і в гáдці не мáти** (в 1 знач.); **гáдки не мáти** (в 2 знач.).

2. *кого, що, рідко.* Належно сприймати кого-, що-небудь; бути впевненим у чомусь. *Те слово: господар.. як тілько* [тільки] *я його вчув коли-небудь, то завсіди* [завжди] *мав на думці особу чесну та величну* (Март.); *Бурлаки стояли ні живі ні мертві і одначе ні один з них не йняв судді віри, і кожний мав на думці, що їх хитро дурять* (Н.-Лев.).

3. *з інфін.* Виявляти намір, бажання що-небудь зробити. *Соломія потихеньку сказала матері, що Роман має на думці її сватати* (Н.-Лев.); — *Значить, стріляти в полоненого ви не збиралися? — спитав* [Андрій] *уже примирливішим тоном. — На думці не мав!— підбадьорившись, з удаваною щирістю вигукнув сержант* (Ю. Бедзик); *Король почав заздрівати Єремію* [придивлятися

до Єремії], *чи не має він часом на думці одбити його рід од польської корони і його самого скинути з престолу* (Н.-Лев.). Пор.: **мáти дýмку** (в 1 знач.). Антоніми: **і в гáдці не мáти** (в 3 знач.); **гáдки не мáти** (в 4 знач.).

мáти на óці (на очáх). 1. *кого, що.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь; постійно, пильно дивитися на когось, на щось. [Савич:] *Нам би варто на оці мати парубка цього* (Голов.); — *Залиштесь, будь ласка, коло палати,— наказав Вадик тьоті Тосі, коли на ліжках повгамовувались.— Я весь час матиму вас на оці* (Шовк.); — *Домагаймось, щоб на хутір сюди виселитись, до землі ближче. Хоч у землянках жили б, та завжди б її під руками на очах мали* (Головко). Синоніми: **мáти на приміті** (в 2 знач.); **не спускáти óка** (в 1 і 2 знач.).

2. *кого, що.* Думати про кого-, що-небудь, не згадуючи у розмові, не висловлюючись прямо.— *Про нього, про агронома, про кого ж іще,— тепер уже відкрито сказала, кого мала на оці, бо своїм замішанням та мовчанкою Килина ніби давала їй на те право* (Гуц.); *В. Самійленко, говорячи про Україну, здебільшого мав на оці опоетизовану мрію, а не конкретну країну гострої класової боротьби, і це часто заважало йому виписати реальне життя* (Вітч.); *Бажавши, щоб поезії Руданського увійшли в друк, я мав на оці інтереси етнографів, фольклористів* (Крим.); *Суспільне значення літератури, критики має на оці Франко завжди* (Рад. літ-во); *Коли ми звертаємо погляди до російської літератури, то в першу чергу маємо на оці її демократизм, патріотизм, її реалістичні тенденції, увагу до людської особистості* (Літ. Укр.). Синоніми: **мáти на увáзі** (в 1 знач.); **мáти на дýмці** (в 1 знач.).

3. *кого, рідко що.* Виявляти інтерес, приглядатися до кого-, чого-небудь. *Я його давно маю на оці, най і то* [хай і те] *знає* (Фр.); [Чопорій:] *Я завжди вашу Ольгу мав на своїм оці, вона буде добра невістка* (Кроп.). Синонім: **мáти на приміті** (в 1 знач.).

4. *що, рідко.* Надіятися, сподіватися на щось; чекати чого-небудь.— *Любка надійде,— я маю на оці й місце лишаю на правому боці* (Крим.).

5. *з інфін., рідко.* Збиратися, виявляти намір зробити, здійснити що-небудь. *Він прямував на лівий берег. Мав на оці побувати в інституті, дізнатися про іспити* (Коцюба). Синонім: **мáти на увáзі** (в 3 знач.).

мáти на увáзі. 1. *кого, що.* Думати про кого-, що-небудь, не називаючи, не згадуючи у висловленні; припускати в думці що-небудь, не висловлюючись прямо.— *Чи мав на увазі Котляревський яке-небудь село, писавши «Наталку Полтавку»,— трудно сказати* (Мирний); — *Але ж про це.. ми не говорили! — Так, не говорили... але я це теж мала на увазі. Я й про таких кажу* (Гуц.); *«Закохана»,— каже він про неї. Певне, має на увазі її прогулянки із Степашком* (Гончар); — *Що ж там було? — запитав я, маючи на увазі міліцію.— Все з'ясували?* (Гуц.); // Говорити або хотіти сказати про що-небудь; натякати на щось. *Я хотів би в цьому столітті посягнути якоюсь мірою на світовий порядок. Я маю на увазі створення запланованих спадкових змін* (Довж.); — *Ти й сама у нас, як Дон-Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як лицар печального образу? Чи вважає, що самостійне життя своє вона починає боротьбою з вітряками?* (Гончар). Синоніми: **мáти на дýмці** (в 1 знач.); **мáти на óці** (в 2 знач.).

2. Зважати на що-небудь, враховувати щось. [Парвус:] *Май на увазі: відступникам немає воріття* (Л. Укр.); *Тут хочеться сказати кілька слів про редагування класиків.. Передусім треба мати на увазі тип видання* (Рильський); — *Майте на увазі,— звернувся Воронцов до Чумаченкових командирів рот..— Майте на увазі, товариші, що на плацдармі нам не минути зустрічі з танками* (Гончар); *Робота над портретом не менш складна, ніж над тематичною картиною чи скульптурою, якщо мати на увазі не просту фіксацію зовнішніх рис моделі, а створення образу* (Образотв. мист.). **мáється на увáзі.** *Педагогічне чуття — родич музичного слуху. В його основі завжди мається на увазі талант, покликання* (Веч. Київ).

3. *з інфін.* Хотіти, збиратися зробити, здійснити що-небудь.— *Можливо, інженер Синявін має на увазі скористатися деякими заощадженнями на дільницях* (Ле). Синонім: **мáти на óці** (в 5 знач.).

мáти нéруш у рукáх, *діал., жарт.* Брати, присвоювати все підряд, виявляти потяг до крадіжки.— *Ти, ледаре, ти, котюго! — сварилася Гапка, не покидаючи своєї роботи, та при тім раз у раз пильно позираючи на Цвяха, котрий, як говориться, «мав неруш у руках»,* любив *потягнути все, що лежало без догляду* (Фр.).

мáти (носи́ти) змію́ під сéрцем, *рідко.* Відчувати душевний неспокій; переживати. *І оповідав журно, печаливо* [печально] *о своїм життю, як з газдівської багацької дитини став голосним на всі гори опришком.— Що ми* [мені] *з одягу доброго та з грошей моїх, єк оннаково* [якщо однаково] *змію маю під серцем... А Маруся слухала... слухала...* (Хотк.).

мáти нюх, *жарт.* Розбиратися, орієнтуватися в обставинах.— *О-о! та він нюх має: зна, що кому треба; догодить всякому зможе,— казали другі* (Мирний).

мати óко, *перев. на що, до чого.* 1. Приглядатися до чого-небудь, зацікавлюватися чимсь. *Особливо на дві речі мали вони* [поляки] *око* (Фр.).

2. Бути здатним до чого-небудь, уміти робити щось.— *Та я що... Я до всякої роботи маю око...— скромно сказав Марко Крутояр.— Навчусь і воювати* (Шиян).

мáти олію (лій, смáлець, *діал.* **олій) в голові (***рідко* **під чу́бом),** *жарт.* Бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін. *Кузьма справді стає кумом королю: має що випити, має чим закусити, має гроші... От як може чоловік жити, коли має олію в голові!* (Стельмах); *Батько похвалив свого нащадка, що він має олію в голові, хоч син і не був у тому певен* (Больш.); — *Чекайте, чекайте, що ж там* [в економії] *робиться? — хотів допитатись Мар'ян.— Коли маєш лій в голові, сам розчовпаєш,— відповів Лесь.— Іди, чоловіче* (Стельмах); — *Не вчи ученого! — спогорда відповів Чорноволенко.— Самі під чубом лій маємо* (Стельмах). **мáти олії не трóхи в голові.** *Був він чоловік сердечний, у голові мав олії не трохи та й питущим не був* (Гуц.). **мáти багáто смáльцю в голові**. *Таке тоді* [в революцію] *в наших краях каламутилось, що багато смальцю в голові треба було мати, щоб щось розібрати* (Гроха). **не мáти олію в голові ані крúхітки.**— *Ви такий старий чоловік, а в голові бігме ж то, ну, ані крихітки олію не маєте* (Фр.). П о р.: **мáти рóзум.** С и н о н і м и: **мáти гóлову; мáти кебéту** (в 1 знач.); **мáти тя́му** (в 1 знач.). А н т о н і м и: **мáти порóжню макітру на плéчáх; не мáти клéпки; не мáти царя́ в голові.**

мáти пам'яткé óко. Бути спостережливим, надовго запам'ятовувати побачене. *Око.. мав* [Дмитро] *гостре і пам'ятке. Кине думкою на якийсь шматок землі — і вже він спливає перед ним зі своїми неповторними обрисами* (Стельмах).

мáти під собóю грунт. Бути зумовленим, виправданим чим-небудь; обумовлюватися, пояснюватися чимсь. *Задерикуватість та зухвалість багатомаєтних галицьких бояр мали під собою грунт* (Хижняк); [Д ж а л і л:] *Якщо скосити люцерну, сарана сяде на бавовник... Розпорядження директора не має під собою грунту* (Перв.).

мáти плéчі [за собóю]. Бути під чиїм-небудь захистом, протекцією, спиратися в своїх діях на чиюсь підтримку. *Мошко має всюди плечі* (Фр.).

мáти порóжню макітру на плéчáх, *зневажл.* Бути нерозумним, нерозсудливим і т. ін.— *Як маєш порожню макітру на плечах, стріляй! — бунтувався професор.— На твоєму* [бандитовому] *боці сила, на моєму — правда. Сила розвіється, а правда — ніколи!* (Гончар); С и н о н і м и: **не мáти клéпки; не мáти царя́ в голові.** А н т о н і м и: **мáти гóлову; мáти кебéту** (в 1 знач.); **мáти олію в голові; мáти рóзум; мáти тя́му** (в 1 знач.); **держáти рóзум.**

мáти пристрíляне око. Розбиратися в чому-небудь, бути досвідченим, знаючим. *Холодними, змруженими скалками з-під вушанки незнайомець розглядає Шаміля. Має, видно, око пристріляне,— такого не обдуриш* (Гончар).

мáти раху́нки *з ким, які.* Бути в поганих стосунках, у сварці і т. ін. з ким-небудь. *Мундзьо.. говорив до Шарлоти довго, а притім бив кулаком об кулак, буцім грозив їй бійкою. Певне, мав з нею якісь домашні рахунки* (Март.).

мáти рáцію. 1. Бути правим; правильно, слушно думати, говорити, діяти. [О л і з а р:] *..Ех ви, ясновельможні дикуни! Боїтеся Кармелюка — і маєте рацію!* (Вас.); — *Ви маєте рацію, Іване Володимировичу,— .. Ви абсолютно маєте рацію. Наша Батьківщина повинна ж колись перетворитись на .. сад* (Довж.); — *У чомусь, звичайно, ваші знайомі, а мої колеги — керівники колгоспів, радгоспів,— мають рацію* (Літ. Укр.);— *У суперечці народжується істина.— Знов ти маєш рацію,— згодився Васюта* (Шовк.). **мáти цілкови́ту рáцію.** *Ціолковський мав цілковиту рацію, коли висловив думку про майбутнє підкорення людиною навколосонячного простору* (Наука..).

2. Виявлятися слушним, правильним; бути обгрунтованим, переконливим (про думку, слова і т. ін.). *Ваша догадка має рацію і я раджу вам піти шляхом, відзначеним мною на карті* (Рибак). **мáти цілкови́ту рáцію.** *Її міркування мали цілковиту рацію. Вона* [молодиця] *так щиро і з таким чуттям лаяла Діденка і так картинно плюнула, що я не міг їй не повірити* (Ю. Янов.).

3. *з інфін., рідко.* Могти. *Юнак засоромився.— Я думав, що ви мужчина,— випалив несподівано.— Мужчина? — повторила, розсміявшись.— То маєте рацію бути вдоволеним, зустрівши дівчину* (Коцюба).

мáти рóзум [у голові]. Бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін. *Коли ти маєш Перли, То й розум май І перед Свинями не розсипай* (Гл.); — *Я не сказав би,— кохати не заборониш... Але ж батьки повинні мати розум у голові — то річ інша* (Ю. Янов.); // Не робити необдуманих вчинків. *Дорога кепська: чи саньми, чи возом — не розбереш. Подекуди й човном Не вадило б... Розумні — майте розум, Сидіть удома* (Рильський). П о р.: **держáти рóзум; мáти олію в голові.** С и н о н і м и: **мáти гóлову; мáти кебéту** (в 1 знач.); **мáти тя́му** (в 1 знач.). А н т о н і м и: **мáти порóжню макітру на плéчáх; не мáти царя́ в голові; не мáти клéпки.**

мáти ру́ку, *перев. де.* Користуватися підтримкою, допомогою, протекцією і т. ін. (перев. впливової людини). [П е т р о:] *Звісно, ми люди темні, а він* [старшина] *з писарем і робе* [робить], *що схоче..* [Д і д:] *Він скрізь руку має, а ми що?* (К.-Карий); *Він мав там досить сильну руку в особі одного свого колишнього товариша по службі* (Пчілка); *В райцентрі він* [Радивон] *свій чоловік, руку має...* (Горд.); *Не такого вона роду, щоб її вислали. Вона скрізь руку має*

(Мик.); *Але прикинув* [Варчук], *що мати в губернії таку руку — велике діло й, мало не зітхаючи, промовив: — Прямо і не знаю, чим, Яремо Івановичу, віддячити вам, такий ви дорогий чоловік* (Стельмах). **мáти свою рýку.** *Та все-таки він* [князь] *підозрівав, що Іван сяк чи так мав у тім «случаю»* [випадку] *свою руку* (Фр.).

мáти свій рóзум [у голові]. 1. Діяти по-своєму, на власний розсуд, незалежно від інших. *Людей питай, а свій розум май* (Номис); [Р о б і т н и к:] *Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожде* [кожне] *свій розум має* (Фр.). С и н о н і м: **жúти своїм рóзумом.** А н т о н і м: **жúти чужúм рóзумом.**

2. Приймати самостійно якесь рішення, вважаючи його правильним. *Волосний сказав, що Мелашка не маленька, а коли зосталась у Києві, то вона мала свій розум у голові для того* (Н.-Лев.).

мáти своє́ лицé (облúччя). Відрізнятися від інших подібних предметів, явищ і т. ін.; бути оригінальним. *Сувенір, присвячений українському селу та сільській місцевості, має своє обличчя.*

мáти своє́ óко, *перев. де.* Бути обізнаним з чимсь, поінформованим про щось, постійно діставати відомості від кого-небудь. *А мені хочеться, щоб комсомольці всюди мали своє око й критикували, незважаючи на чини й посади* (Собко).

мáти свою́ стéжку (свій шлях) *у чому і без додатка.* Виявляти свої здібності, нахили, власну особистість (в житті, роботі, творчості і т. ін.); бути оригінальним, не схожим на інших. *Кожен повинен мати свій шлях, свою стежку* (Вітч.).

мáти себé (мáтися) гарáзд, *діал.* Добре себе почувати.— *Майтеся гаразд, дітки. Майтеся гаразд, люди добрі* (Стельмах).

мáти себé на бáчності *див.* матися.

мáти сéрце. 1. Бути чуйним, добрим, доброзичливим, порядним і т. ін. *Я горе пив щодня і лиха знав я чашу, Але до зрадницьких не долучився лав. І маю гріх один... Я винен в тім лише, що серце, серце мав* (Зеров). П о р.: **мáти дýшу; мáти м'якé сéрце.** С и н о н і м и: **мáти Бóга в сéрці; мáти Христá в душí.** А н т о н і м и: **не мáти сéрця** (в 1 знач.); **не мáти душí; мáти кам'янé сéрце; не мáти Бóга в душí.**

2. *на кого — що.* Бути незадоволеним ким-, чим-небудь. *Козаки давно вже серце на султана мали за татар: скільки того ясиру перетягали бусурмани* (Панч); *Я б на того приймака не мала серця, якби ж то людина. Ніколи тверезий не приходить* (Гуц.); // Ображатися, гніватися, сердитися на кого-небудь. *А на задворку стали на розмову матері: — Оце, сусідо, маю на вас серце,— скаржиться жартом Петриха моїй матері* (Вас.); *Хоч бувало й обзивав мене пан Казимир «дурним бидлом» за те, що я по десять разів його перепитував «та невже?», а я на нього серця не мав* (Мур.); — *Ти не май серця на матір.. Вона має право гримати на тебе, вона тебе виховала* (Курт.).

мáти сéрце з пéрцем. Бути запальним, гострим, дотепним, дошкульним і т. ін.— *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем,— сказав Карпо* (Н.-Лев.).

мáти сúлу. 1. Бути відомим, впливовим і т. ін. (про людину). [Х у с а:] *Публій сам не так мені потрібен, як горда Марція, його жона,— вона з родини цезаря і має велику силу там, у Палатині* (Л. Укр.).

2. Бути вагомим, значним, авторитетним (про слово, виступ, статтю і т. ін.).— *І сількор Око ще своє слово скаже. Це тут з нього посміховисько роблять, а там, у районі, голос його силу має* (Гончар).

3. *над ким — чим.* Впливати на кого-, що-небудь, керувати діями когось. *Слава й ганьба не повинні Над Гафізом мати силу* (Крим.); *Він не мав сили над колективом.* **мáти настíльки сúли.** *Що з того, що батько і мати хоч і відпустили дочку на життя з будучим* [майбутнім] *чоловіком, але дорого дали б, щоби не відпускати, щоби мати настільки сили над нею?* (Хотк.).

4. *з інфін.* Могти, бути спроможним. *Коли Ви маєте силу до осені підождати, то зашліть — у жовтні або в листопаді* (Мирний); *Розгорявся вогонь у печі, і в його мінливих обрисах з'являлися примхливі шматки видінь, начеб оці припасені Фросиною дрова мали силу відтворити і образ жінки, і її життя* (Стельмах); —*..Я почула, що автомобіль поїхав, і я довго не мáла сили подзвонити біля дверей* (Ю. Янов.).

5. Бути дійсним, чинним.— *Завітрюжить, видно, завтра,— каже Корній.— А ось для нас ці прикмети вже не дійсні,— зауважує льотчик трохи сумовито.— Чому ж не дійсні? — дивується батько.— Хіба вже не віриш? — Не в тім річ. Лише до цього обрію, доки око вхопить, ці прикмети мають силу* (Гончар); *В керівництві університету появилася нова особа — політичний комісар на правах першого проректора, без санкції якого накази ректора не мали сили* (Бурл.).

мáти слáбість (слабúнку) *до чого, жарт.* Захоплюватися чим-небудь, любити щось. *У кожного свої пристрасті, свої дивацтва: один збирає марки, другий монети, третій колекціонує листівки. Твердохліб же мав слабість до снопів* (Цюпа); *Любив* [Зігфрід] *красивий, елегантний, але такий, що не рвав очей, одяг. Так само мав слабинку до різних красивих і чимось незвичайних речей, здебільшого дрібничок* (Коз.).

мáти слáву. 1. Бути широковідомим, популярним. [Р у ф і н:] *Видно, любий тестю, що ти давно вже в Римі не бував, а то ти б знав, хто має славу в Римі* (Л. Укр.).

2. *кого, яку.* Вважатися ким-, яким-небудь. *Мав*

[Владко] *славу дуже забавного* [дотепного] *оповідача* (Фр.).

мáти смілúвість, *з інфін.* Відважуватися, наважуватися на що-небудь; виявляти почуття відповідальності.— *Ну, добре! — каже Іван і знов сідає на ліжко.— Ти зробив свинство. Вліз у сім'ю, взяв чужу жінку... Май же сміливість чесно поквитуватись* (Коцюб.).

мáти [собí] на примíті (на прикмéті). 1. *кого.* Виявляти інтерес, придивлятися до когось, виділяючи його серед інших.— *Не хочу я сватать Варки,— сказав Микола,— бо маю собі дівчину на приміті* (Н.-Лев.); — *Нехай Улас та Іван до тебе не чіпляються, бо для тебе маємо на прикметі когось кращого од тих двох лобурів* (Н.-Лев.); — *Жаль,— сказав він по паузі,— жаль. Особливо цього Вакуленка. З нього був би неабиякий наводчик. Я мав його на прикметі* (Гончар). Синонім: **мáти на óці** (в 3 знач.).

2. *кого.* Спостерігати, стежити за ким-небудь, постійно пам'ятати про когось. *Микола, замість панського лану, вийшов на своє поле; він стрівся з людьми і тих намовив жати своє жито. Од того часу пан мав на прикметі Миколу й звав його бунтарем* (Н.-Лев.); // Запідозрювати когось у чому-небудь. *Кожний легінь, котрий кємкував* [розумів], *що його мають на приміті,— уже був насторожі, чекав, надслухав. Мало спав у хаті, розпитувався* (Хотк.); *В буфеті й зовсім залягла тиша. Бо Килина так говорила, ніби когось і на приміті мала. Бо що там не плещи, а стіну ж таки повалив хтось, увігнавшись зосліпу посеред ночі на обійстя* [машиною] (Гуц.). Синонім: **мáти на óці** (в 1 знач.).

3. *що.* Не розголошуючи, думати про що-небудь, намічати щось.— *Сидір собі мав на приміті ще один план, у Широкому. З чужими, думаю собі, іноді сусідуєш краще, ніж зі своїми* (Хор.).

мáти [собí] на умí *що і без додатка.* 1. Думати про щось, розмірковувати над чимсь, не виявляючи своїх думок, намірів. *«І як-таки за такого ланця* [Чіпку] *та вийшла така багачка, як Галя?» Старі діди та баби все те собі на умі мали* (Мирний); *«Мовчання — золото,— мав Григор на умі,— Тому й мовчать усі глухонімі...»* (Сим.). **мáти своé на умí.**— *Вчися, синку,— промовила стишеним голосом, ніби боялася злякати юнакове щастя.— Ти не про нас думай, ти своє май на умі* (Ю. Бедзик).

2. Збиратися щось робити, задумувати що-небудь. *Маруся вернулась в гостинну смутна й задумана. «Мати зумисне втекла з гостинної, вглядівши в вікно, що йде Ломицький. Вона має щось на умі. Це неспроста. Що це за знак?..»* (Н.-Лев.). **мáти своé на умí.**— *Е-е, ні! Це тип хитрий і підступний. Скоріше він прикидається дурником. Він і раніше на весіллях, на хрестинах блазня з себе корчив, а нишком мав своє на умі* (Автом.).

мáти спúчку в нóсі, *жарт.* Бути тямущим, кмітливим, розсудливим.— *Еге, Дмитре, видать, що мати тебе в голову не била, маєш спичку в носі* (Гуц.).

мáти страх [на душí]. Відчувати тривогу, неспокій; хвилюватися, переживати.— *Люди добрі! Питав тут Дмитро, хто має страх на душі. Я маю страх на душі. Ну, куди я з оцією гирлигою та проти їхніх дредноутів?* (Гончар); // *перед ким — чим.* Боятися, побоюватися кого-, чого-небудь. *Пестив* [Григорій] *жінку, а зрідка й дітей, щоб не розбалувались та мали страх перед батьком* (Стельмах).

мáти тя́му (тя́мку) [в головí], *рідко.* 1. Бути розумним, здібним, розсудливим.— *Треба накласти податі на усей повіт: і на панів, і на хлопів для оборони краю. Хто має тямку в голові, той пристане на це. А як ні, то нам нема про що й балачку точити,— крикнув Єремія й вхопив у руки шапку* (Н.-Лев.). Синоніми: **мáти олíю в головí; мáти рóзум; мáти гóлову.** Антоніми: **мáти порóжню макíтру на плечáх; не мáти царя́ в головí; не мáти клéпки.**

2. *до чого.* Розумітися на чому-небудь, розбиратися в чомусь. *Має тяму до римарства* (Сл. Гр.). **не мáти втя́мку́** *про що.*— *Не мішайся, попе, не в свої лика! Ти і втямку не маєш про мої справи! Іди собі до церкви та там і харамаркай молитви,..— крикнув князь до священика* (Н.-Лев.). Антонім: **не мáти хúсту.**

Синонім: **мáти кебéту.**

мáти у рукáх *що.* 1. *перев. з сл.* ремесл́о, спеціáльність *і т. ін.* Володіти чим-небудь. *Хоть не один хотів би мати у руках таке ремесло, як я тепер маю, отже, мені не з усім догода: я гадкою сягаю далі* (Март.).

2. *рідко.* Розпоряджатися чим-небудь. *Його прадід мав у руках величезні багатства.* **мáти у руцí.** *За величнії оди Король сам співцям видавав нагороди, Він долю їх мав у руці* (Л. Укр.).

мáти у тя́мці *що, рідко.* Знати, пам'ятати що-небудь.— *Але ти ще собі тото* [те] *май у тямці, що ти найліпша газдиня в селі* (Март.).

мáти хáлéпу. Зазнати неприємностей.— *А я тобі не казав, Романе? Казав. Не послухав ти мене, от і маєш халепу* (Хор.); *Далі чумак каже погоничеві: «Вимий казан. Та гляди, не вишкрібай решток з казана на дні, бо матимеш халепу»* (Цюпа).

мáти хліб (шматóк, кусóк *і т. ін.* **хлíба).** 1. Добувати засоби до існування, заробляти на прожиття. *Схопивсь Мірошник, да пізненько, Що поки йшла вода маленька, Щодня він хліба мав шматок* (Греб.); *Людина працює не лише для того, щоб мати хліб.*

2. Жити, не відчуваючи нестатків. *Не всі кусок хліба мають.*

мáти храп, *заст., фам.* 1. *на кого.* Сердитися, злоститися на кого-небудь. *Каже, же на нього отаман має храп* (Сл. Гр.). Синонім: **мáти зуб.**

2. *на кого — що.* Зазіхати на кого-, що-небудь, намагатися заволодіти чимсь. *Вони мали храп на ті земельні ділянки.*

мáти Христá в душí (в сéрці), *заст.* Бути справедливим, милосердним, порядним і т. ін.— *Коли ваша ласка, обминули б, може,— болісно вговоряла стара.— Христа в душі не маєте? — знову допитувалася* (Ле); *Від хати до хати пішов поголос: полковник людина добра, має Христа в серці. Другий би по світу з торбою пустив, а він, гляди, гроші ще дав, землю повернув* (Рибак). Пор.: **мáти Бóга в сéрці.** Синоніми: **мáти сéрце** (в 1 знач.); **мáти м'якé сéрце.** Антоніми: **не мáти Бóга в душí; не мáти душí; не мáти сéрця** (в 1 знач.); **мáти кам'янé сéрце.**

мáти честь, *з інфін.* Бути гідним, з великим задоволенням робити, здійснювати щось.— *Я вже мав честь бути в вашому домі, та не мав і досі щастя познайомитись з вами,— почав Ломицький* (Н.-Лев.); [Саша:] *Та що ж — я... я не зумію й розпитатися гаразд... я не знаю...* [Павлущенко:] *І не треба вам знати. Не треба! Все буде гаразд. (До Красовської) Маю честь узяти опрощення* [попрощатися]! *(Подає руку)* (Пчілка); *«Товаришу листоноша,— сказав тоді й артист.— Тоді дозвольте мені мати честь — бути вашим добрим знайомим»* (Ю. Янов.).

мáти чóртову дýмку, *вульг.* Думати недобре про кого-, що-небудь; задумувати щось лихе проти когось.— *Поглядаєш так, мовбито й нічого, а чортову думку маєш. Дивишся — чи не беру я з собою чого в дорогу. Не бійся, не бійся, нічого я не буду брати* (Хотк.).

мáти (чýти) жаль *до кого, заст.* Відчувати незадоволення ким-небудь; нарікати, ображатися, сердитися на когось. *Схудла* [дівка], *мовчить і до батька жаль має. А він чим винен?* (Коцюб.); — *Я був наскрізь самітний мужчина, котрому припадало хіба лиш саме одне мовчання. Я чув жаль до себе, до вас, до матері* (Коб.); *Марта чула жаль до Антона: він її обдурив. Затаїв скарб, цінне щось, на що мала і вона право* (Коцюб.).

мáти шáну. Бути поважаною, шанованою людиною. [Палажка:] *Он як любенько балакають!.. Хто язиком грає, той і шану має!* (Кроп.); *І кожен в нас спеціаліст, і всякий шану має, Чи він обозник, чи танкіст, Чи чоботи латає* (Воскр.).

не мáти Бóга в душí (в сéрці, в живóті), *заст.* Бути жорстоким, бездушним, несправедливим і т. ін. *Сафрон Варчук першим кинувся до нього, кістлявими пальцями вихопив з рук чоловіка шапку: — Ну, де це так видано, Супруне?.. Хіба ми бога в душі, а дітей в хаті не маємо?* (Стельмах); *Тато його* [діда] *дуже не любив, називав босяком та волоцюгою і, що найстрашніше, казав, що він бога не має в серці* (Дім.); — *Бога в животі не мають, серця не мають* [пани]! *Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!* (Мирний). **не мáти Бóга й сéрця в животí.**— *Та й чув я, що в таборі одчайдушні люципери, не мають бога й серця в животі* (Ю. Янов.). Синонім: **мáти кам'янé сéрце.** Антоніми: **мáти Бóга в сéрці; мáти Христá в душí; мáти сéрце** (в 1 знач.); **мáти м'якé сéрце.**

не мáти відбóю *від кого — чого.* Часто, багато разів бути, ставати об'єктом яких-небудь дій, домагань і т. ін. *Йон не мав одбою од настирливих людей: вони.. вкладали йому всі поголоски, що котилися по кутку про його дочку* (Коцюб.), *Не дивно, що Катря не мала одбою од улесливих речей та здивованих очей* (Мирний).

не мáти де головú (гóлову) прихилúти. 1. Бути самотнім, залишитися без рідних і близьких. *Тітка Мотря оповідала, як їй було добре за покійником третім чоловіком і як вона тепер бідує, не маючи де голови прихилити на старості літ...* (Коцюб.). **не мáти кудú (до кóго) прихилúтися (прихилúти гóлову).** *На старості не мала до кого голову прихилити, куди прихилитися.*

2. *рідко.* Бути бездомним. *Уже вечоріло, а він не мав де голову прихилити.*

не мáти душí. Бути непорядним, недоброзичливим, жорстоким і т. ін. *Гей, а хто в кохання грає, Той приносить людям зло, Той душі, мабуть, не має* (Воскр.). Пор.: **не мáти сéрця** (в 1 знач.). Синоніми: **не мáти Бóга в душí; мáти кам'янé сéрце.** Антоніми: **мáти сéрце** (в 1 знач.); **мáти Бóга в сéрці; мáти Христá в душí; мáти м'якé сéрце.**

не мáти життя́. 1. *від кого, через кого — що і без додатка.* Жити неспокійно, нервувати, зазнаючи великих неприємностей від когось, від чогось. *На Щуку хтось бомагу* [бумагу] *в суд подав, Що буцімби вона такеє виробляла, Що у ставу ніхто життя не мав* (Гл.).

2. *без кого — чого.* Тяжко переживати відсутність кого-, чого-небудь. *Не мали вони життя без дітей, без щоденних батьківських клопотів.*

не мáти за людúну *див.* вважати.

не мáти і за бóже пошиття́ *кого, зневажл* Зневажати кого-небудь, вважати ні до чого не здатним. *Його ображає згадка про те, що молодший брат, которого він не мав і за боже пошиття, знищив усі його заміри* (Коцюб.). Синоніми: **мáти за нíщó** (в 1 знач.); **не вважáти за людúну.** Антонім: **мáти за щось.**

не мáти [й (жóдного, наймéншого, нія́кого)] поня́ття (уя́влення) *про кого — що і без додатка* Зовсім нічого не знати про кого-, що-небудь. *Люба мамочко! Погано те, що пропадаю від спекоти. Ви не маєте поняття, яка тут страшенна спекота*

(Л. Укр.); *Ставало трохи страшно, коли зачинала* [Маруся] *ближче гадати про втечу. Куди йти, скільки часу,— не мала поняття* (Хотк.); *Не мав Бородавка жодного уявлення про тактику і стратегію* (Тулуб); *Багато його товаришів бачили.. тисячі речей, про які Гриша й уявлення не мав* (Собко); // Не бути обізнаним з чимсь. *Навчити хоч би й «господи помилуй» хлоп'ят, що не мають жодного поняття ні про ноти, ні про гуртовий спів, річ не легка* (Л. Укр.).

не мáти колú [й] дихнýти (угóру глянути, на стéлю глянути *і т. ін.***).** Бути дуже зайнятим.— *Я так і казав, що не там нечисту руку шукають,— знову обізвався тато якимось провинним, вибачливим голосом.— Та вони: «Ми не маємо коли й на стелю глянути, зовсім запарилися з тим комплексом, он просимо студентів на поміч»* (Літ. Укр.). П о р.: **дихнýти ніколи.** С и н о н і м и: **не мáти прóсвітку** (в 1 знач.); **не бáчити вільної хвилúни; не бáчити світу** (в 3 знач.).

не мáти (не знáти) прóсвітку, *перев. за ким — чим.* 1. Бути постійно зайнятим, заклопотаним. *Варвара не мала просвітку за дітьми, сім'я зав'язала їй світ* (Горд.); *То він — Інат — нероба, він, що так тяжко працював у своїм житті, що за роботою не знав просвітку!* (Коцюб.). П о р.: **немá прóсвітку** (в 1 знач.) С и н о н і м и: **не бáчити вільної хвилúни; не бáчити світу** (в 3 знач.); **не мáти колú дихнýти.**

2. *рідко.* Бути в скрутному становищі, переживати, страждати. *Минав час, а люди все ще не мали просвітку, не могли забути про горе, що спіткало їх.*

П о р.: **немá прóсвітку** (в 3 знач.).

не мáти (не знáти) упúну. Бути нестримним у вияві чого-небудь; безперервно діяти. *Розходившися, Олдрідж, як дитина, вже не мав упину* (Ільч.); *Людська радість сильніша за повідь. Вона не знає упину* (Чорн.).

не мáти [ні (ані)] наймéншого розумíння *про що.* Зовсім не розбиратися в чому-небудь; не бути обізнаним з чимсь, абсолютно не знати чогось. [Е н н:] *Ви не маєте найменшого розуміння про хороший тон і ввічливість* (Собко).

не мáти нічóго [і в дýмці] *до кого.* Звичайно, нормально, без претензій ставитися до кого-небудь. *Я до вас нічого не маю;* // Не кохати когось, не збиратися одружуватися з ким-небудь. *Ще в Криничках вони якось тяглися одне до одного, хоч нічого, крім жартів, і в думці до неї не мав Данько* (Гончар).

не мáти нічóго прóти *кого, чого і без додатка.* Бути згодним, погоджуватися з ким-, чим-небудь; не заперечувати чогось. *Я не маю і не матиму нічого проти Вашого заміру пустити в люди «Серед степів».. в збірникові* (Мирний).

не мáти [ніякого] вúходу. Бути в дуже скрутному становищі. *Не маючи ніякого виходу, жінка звернулась до незнайомих людей з проханням допомогти їй.* П о р.: **немá вúходу.**

не мáти [ніякого] діла *до кого — чого.* Не цікавитися ким-, чим-небудь. *Часом батьки не мають ніякого діла до того, чим займаються у вільний час їхні діти.*

не мáти [своєї] вóлі (сúли вóлі). Легко піддаватися різним впливам; бути нестійким, нерішучим, безвольним і т. ін. *Отже-таки вкінці послухав* [Славко] *просьби. Не мав своєї волі. Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові* (Март.).

не мáти сéрця. 1. Бути жорстоким, непорядним і т. ін.— *Серця не мають* [пани]! *Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!* (Мирний). П о р.: **не мáти душí.** С и н о н і м и: **не мáти Бóга в душí; мáти кам'янé сéрце.** А н т о н і м и: **мáти сéрце** (в 1 знач.); **мáти Бóга в сéрці; мáти м'якé сéрце; мáти Христá в душí.**

2. *до кого — чого.* Бути байдужим до когось, до чогось. *Вона* [Кобринська], *певно, сердиться на мене за те, що я ухилялася від бібліотеки сеї, але щось я не маю серця до сього видання, і така се вже вузенька річечка, сі жіночі видання* (Л. Укр.).

не мáти собí рівного (рівних, подібних). Виділятися своїми якостями, властивостями; бути найкращим, найбільшим і т. ін. з-поміж усіх інших. [Г е л е н:] *Я рівного собі не маю тут з-поміж усіх владарів і героїв* (Л. Укр.); *Слухаючи Хому, можна було подумати, що цей гвардійський стрілецький полк.. не має собі взагалі ніде рівного. Виходило так, що складається він всуціль з виняткових людей, з добірних героїв-богатирів* (Гончар); *А ось щодо верб, що ними уквітчане Бабине, то вони не мають собі подібних ніде в світі.* (Інг.).

не мáти сóвісті (сóрому *і т. ін.***).** Поводити себе нахабно, непристойно і т. ін., допускати негідні вчинки. *Совісті не мають губителі природи.* П о р.: **немá сóвісті.**

не мáти спóкóю *від кого — чого і без додатка.* Постійно перебувати в стані тривоги, психологічного напруження. *Маланка не мала спокою. Чутки про землю ожили з весною, наче посходили з зіллям, укупі з ним розростались* (Коцюб.).

не мáти [трéтьої (дев'ятої *і т. ін.***)] клéпки [в голові),** *зневажл.* Бути розумово обмеженим, діяти нерозумно, несерйозно. *Еге! та хоч наш пан сотник, Микита Уласович, і не мав дев'ятої клепки, та ще таки стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи* (Кв.-Осн.). П о р.: **немá однієї клéпки.** С и н о н і м и: **мáти порóжню макітру на плечáх; не мáти царя в голові.** А н т о н і м и: **мáти всі клéпки в голові; мáти олію в голові; мáти кебéту** (в 1 знач.); **мáти тяму** (в 1 знач.); **мáти гóлову; мáти рóзум; держáти рóзум.**

не мáти хисту *до чого.* Не вміти доладно, гарно зробити що-небудь. [Н а с т я:] *На кого не гляну, то всі дурні, хисту не мають ні до чого.* [Х о м а:] *Еге... Поки, знаєш, розчовпають, що воно і як...* (К.-Карий). А н т о н і м и: **мáти кебéту** (в 2 знач.); **мáти тя́му** (в 2 знач.).

не мáти царя́ в голові, *зневажл.* Діяти нерозумно, несерйозно, безрозсудливо, допускати невиправдані вчинки.— *Хай тільки* [пан] *одбере... Я йому такого пущу півня!..— грізно каже Чіпка. Дід аж не стямився.— Що це ти кажеш, сину? Чи ти не маєш бога в животі, а царя в голові?* (Мирний). С и н о н і м и: **мáти порóжню макíтру на плечáх; не мáти клéпки.** А н т о н і м и: **мáти гóлову; мáти рóзум; держáти рóзум; мáти кебéту; мáти тя́му; мáти олíю в голові.**

не мáти цінú. 1. Бути позбавленим будь-якої цінності, значення і т. ін.; вважатися нічого не вартим. *Такий робітник, що невесело дивиться, може собі робити й найліпше, але для господаря його робота не має ціни: сам його вид, його ліниві рухи та його бурчання роблять йому більше шкоди, бо знеохочують других, заражають їх лінивством, бунтують їх* (Фр.); [Д и я к о н:] *З нас кожен певен, що ціни не має в твоїх* [єпископа] *очах життя наземне, марне, що дух твій поривається на волю в горішні високості* (Л. Укр.).

2. Бути надзвичайно важливим, дуже цінним, потрібним, значним, дорогим і т. ін. *Лікарські сили, зосереджені навколо Свиридова, все нарощувались і нарощувались, немов життя цього веснянкуватого учня ремісничого училища не мало ціни* (Ю. Янов.); *Дружня допомога у скрутний час не має ціни.* П о р.: **і цінú немá.** С и н о н і м: **на вагу́ зóлота.** А н т о н і м и: **гріш цінá; лáманого грошá не вáртий; цінá— мідний гріш.**

не мáти чим хребтá (хребéт) прикри́ти. Бути дуже бідним, погано одягненим; обноситися.— *Я не маю хребта чим прикрити* (Фр.).

сім неділь на ти́ждень мáти *див.* справляти.

МАТИМЕ: біс йогó мáтиме *див.* біс.

МАТИСЯ: мáтися (мáти себé) на бáчності, *діал.* Бути обережним, насторожі; остерігатися. *Максим шепнув.. деяким із своїх товаришів, щоб малися на бачності* (Фр.); *Воно* [нещастя] *приходить і відходить, а коли не маєш себе на бачності.., то відтак приходять другі і кажуть тобі, що ти є.. і ти є пропащий* (Коб.).

МАТІНКО: [ой (ох)] мáтінко [ж] моя́ [рíдна]! Уживається для вираження захоплення, здивування, радості, незадоволення і т. ін.— *Через три-чотири місяці завернеш в цей же колгосп. Ідеш прямо на ферму. Думаєш, що тут усе перемінилося за цей час. В корівник — а там, матінко моя! Все залишилось, як і було* (Хор.); *Північська Галька пальцем колупала вже стіну біля вікна, так цілий шмат глини й одпав. Кричала до дівчат: — Ой, матінко ж моя! Та ви подивіться!* (Головко). **ой, мáтінко.**— *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене!* (Вовчок). С и н о н і м и: **Мáти Бóжа; Бóже мій.**

МАТІР: враг йогó мáтір знáє *див.* враг; **крий ~ Бóжа** *див.* крий; **лихá ~ знáє** *див.* мати.

МАТЛАНКИ: давáти матлáнки *див.* давати.

МАХАТИ: махáти рукóю *див.* махнути; **~ язикóм** *див.* ляпати.

МАХНУТИ: махну́ти / *рідше* **махáти рукóю.** 1. *на кого — що і без додатка.* Перестати займатися ким-, чим-небудь, припинити робити щось. *Але ні разу й думки не майнуло махнути на батька рукою; ну, що, мовляв, я можу, коли горбатого лише могила випростає?* (Шовк.); *За її поняттями, до лікарні іде той, хто вже махнув на себе рукою або кому робити нічого* (М. Ю. Тарн.); *Довго мене обламував постановник вистави Л. Курбас.. Врешті-решт Курбас махнув на мене рукою, переключившись на інших, більш податливих виконавців* (З глибин душі); *Скільки часу ведуться пошуки цієї сировини для виробництва алюмінію — все марно. Інший би махнув рукою: значить, нема, коли ніхто не знайшов. Та не така людина Бас* (Літ. Укр.); // Перестати говорити про щось, обірвати розмову. *Ой, ліпше б я його калікою породила! — голосить Іваниха.— Не гнівіть, кумо, бога,— почала було говорити сусідка, та потім махнула рукою,— досить їй було й свого* (Л. Укр.); // Залишити, покинути когось, щось без догляду. *Йона не приховував від старшини свого презирства до осоружної тари.— Махнути б на неї рукою, та тільки й діла! Однак Хома непохитно стояв на своєму. Як-то махнути рукою? Як-то — війна спише? Проти такої безгосподарності волало все його нутро* (Гончар). **махну́ти рукáми.** *Зося вже махнула на його* [нього] *руками* (Н.-Лев.).

2. *на що і без додатка.* Перестати сподіватися на щось, чекати чогось. *Жебрак совався коло неї, заповзав то з одного боку, то з другого, шепотом обіцяв грошове винагородження.. Стративши цілковито надію, каліка махнув рукою* (Хотк.); *Пробував* [Горовий] *упіймати таксі. Нічого не вийшло. Махнув на все рукою і подався додому пішки* (Грим.); // Втратити віру; зневіритися.— *Довго я спав? — питаю я.* [Д і д Г а р а с и м:] *Спали! Місяць уже... Між життям і смертю. Вчора доктор уже рукою махнув...* (Фр.); // Примиритися з чимсь; заспокоїтися. *Прокіп Кирпа мав п'ятеро дітей — і всі, як одне, дівчата. Спочатку, було, навіть сумував, а з часом рукою махнув: зяті — теж народ непоганий* (Сол.). С и н о н і м: **опусти́ти кри́ла.**

3. *на кого — що і без додатка.* Перестати звертати увагу, не зважати на когось, на щось; стати

байдужим до когось, до чогось. *Легкодухість опанувала зразу якась безсоромна, неймовірна: махнув би рукою на клас, на школярів, на все...* (Вас.); [Прокіп:] *Мене, Степане, стільки в житті ображали, що я давно махнув рукою... Не за себе образився я, а за Марину* (Корн.); *У колгоспному дворі — гамір і крик. Біля комор — вируюча юрба. Люди лазять по засіках по коліна в пшениці, гребуть у мішки, у рядна, в торби, в пелену. Григір Тетеря на все махнув рукою, сидить під коморою і плюється на всі боки: — Тьху. Чи ви показилися?* (Тют.); *А коли полк вступив у бої або коли «хазяїн» щоночі ганяв Козакова по «язика», а «язик» не попадався, тоді сержант на свій зовнішній блиск і на дівчат махнув рукою. Ходив мовчазний, сердитий, занехаяний* (Гончар); // *на кого.* Не турбувати, не чіпати когось. *Зустрів* [Рубін] *лише Женю Індиченка, але Женя був по вуха закоханий, ходив незрозумілий, дивний і все зітхав. Навіть купатися до Наводницького мосту не. поїхав. Рубін махнув рукою на Індиченка* (Сенч.); *Мартинюк не скористався з запрошення ні Ігоря Пантелійовича, ні доктора Гуля й на нараду не пішов. На нього махнули рукою* (Дмит.); // Відмовитися від кого-, чого-небудь. *М. О. Ульяновій.. Одержав також вісті від історика — футлярної, як видно, людини. Шкода, що збирається писати дурниці! Очевидно, на нього, як-то кажуть, рукою махнути доведеться* (Ленін); *От жаль тільки, що грамот на землю нема: за ними сильніше чули б закон і біднота, і куркульня. Був із цим звернувся до повіткому, а там тільки рукою махнули* (Стельмах); *Їй* [Варці] *не зачувалось, що вона йде усе нижче та нижче; а хоч коли й шаснула їй по душі така думка,— вона на неї рукою навіки махнула* (Вовчок); *Посушливі поля Херсонщини, на які свого часу махнули рукою.., нині щедро заврожаїлись пшеницею і рисом, виноградом і кукурудзою* (Рад. Укр.).

махну́ти на вдира́нці, *жарт.* Швидко залишити якесь місце; втекти. *Схопилась дітвора на ноги і махнула на вдиранці.* Синоніми: **да́ти дра́ла; да́ти во́лю нога́м** (у 1 знач.).

МАХОМ: за одни́м ма́хом, *перев. з дієсл.* 1. Відразу, тут же. *А я вийму горілочки.. А він* [Петро] *возьме* [візьме], *браття, покуштує, Та за одним махом аж до дна!* (Пісні та романси..); *В дворі нікого не було, тільки собака вискочила з-під хати і кинулась, загарчавши, просто на Яроша* [коновода]. *Він убив її за одним махом, розбивши їй голову шворнем* (Гр.); Пор.: **одни́м ма́хом** (у 1 знач.); **з ма́ху** (в 1 знач.). Синонім: **за оди́н раз** (у 2 знач.).

2. За короткий час, дуже швидко. *За одним махом зробив* [Панталаха] *порядок* (Фр.); *Потрібен був форсований рецепт, щоб за одним махом убити прокляту заразу* (Минко). **за оди́н мах.**— *А це ножі, хоч на ведмедя з ними, хоч на тура йди — ребра розпахують, голову відбатовують за один мах!* (Загреб.). Пор.: **одни́м ма́хом** (у 2 знач.). Синонім: **за оди́н раз** (у 1 знач.).

3. У той же самий час; разом, одночасно з чимсь. *Я маю написати тепер теж Дорі й Оксані, тільки з інтервалами, а не за одним махом, то й втоми менше і цікавості більше* (Л. Укр.); *Можна було сідати в кабіну однієї* [з машин] *і вирушати додому. Та Василь захотів за одним махом залагодити ще одну справу* (Інг.). Синонім: **за одни́м захо́дом.**

одни́м ма́хом, *перев. з дієсл.* 1. Відразу, тут же.— *Знай, дочко, що я міг би одним махом всю твою хитрість розбити* (Бурл.); *Прийшов номер журналу з новим соціологічним нарисом — «Ще один крок». Проковтнув* [Богдан] *одним махом — мов кухоль студеної води в спрагу* (Больш.); — *Ви дуже намучилися, поки розбили мармурову дошку? — з цікавістю запитав Швейк замість відповіді.— Чи розгаратали її зразу? — Одним махом,— відповів інтелігентний пан* (Гашек, перекл. Масляка). Пор.: **за одни́м ма́хом** (у 1 знач.); **з ма́ху** (в 1 знач.). Синонім: **за оди́н раз** (у 2 знач.).

2. За короткий час, дуже швидко. [Лука:] *До району кіньми, а там пішки, пароплавом, руками й ногами, віриш! Одним махом обернуся!* (М. Куліш); — *Як на мене, я оці хутори одним махом із лиця землі стер би!.. Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться* (Головко); *До зими недалеко. А по льоду — річ ясна — одним махом вискочимо на гору* (Ю. Бедзик). Пор.: **за одни́м ма́хом** (у 2 знач.). Синонім: **за оди́н раз** (у 1 знач.).

3. Не зволікаючи, негайно, зараз же і т. ін. *Коцюбинський вирішив розрубати вузол одним махом* (Сміл.); *Вона* [Туся] *й справді зібралася в дорогу. Вже були складені речі, домовлено з візником про ціну, призначений день від'їзду. Вона хотіла виїхати таємно від нього* [Кузьміна], *порвати все одним махом, в одну мить розв'язати той тугий нерозв'язаний вузол* (Збан.).

МАХУ: дава́ти ма́ху *див.* давати.

з [одного́] ма́ху, *перев. з дієсл.* 1. Відразу, тут же. *Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху — Як не було: поїли з маху І всі строщили сухарі* (Котл.); [Рокота:] *Чи й справді що лихе вчинилося?* [Глоба:] *Тиміш.. завдав нам сорому: з одного маху опинився під борцем, як кошеня!* (Кроп.); *Дар такий відкривсь і в Пашки (Правда, аж у двадцять два): Пашка з будь-якої пляшки Корок з маху вибива!* (Воскр.); *Поганяв* [дід] *лівою* [рукою], *бо праву ще колись, у чотирнадцятому, з одного маху відтяв йому козак під Перемишлем* (Д. Бедзик). Пор.: **одни́м ма́хом** (у 1 знач.); **за одни́м ма́хом** (у 1 знач.). Синонім: **за оди́н раз** (у 2 знач.).

2. Несподівано, рішуче і т. ін. *Скаче цап у двір од страху, До хліва вже підлетів. Тут Федько з одного маху З нього стриб і хлів закрив!* (С. Ол.); *Он з тої гілочки, згори, стрибне з одного маху і в тебе хижі пазури запустить росомаха* (Гонч.).

з усьо́го ма́ху. 1. *перев. з сл.* у д а́ р и т и, л я́ с н у т и, к и́ н у т и, у д а́ р и т и с я *і т. ін.* Дуже сильно, щосили. *Василь.., розпалившись, з усього маху ударив сестру кулаком по голові* (Мирний); *Макар ухопив з комина дощечку, що Титарчиха коле на тріски, і ляснув зо всього маху Піхтіра ззаду* (Вас.); *— Мовчи! — писнула пані, наскакуючи.. Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю* (Вовчок). **з усьо́го ма́ху-розго́ну.** *Раптом з усього маху-розгону Паршецький наткнувся на кам'яну стіну. Набив гулю і спинився* (М. Ю. Тарн.).

2. *перев. з сл.* к и́ н у т и с я, м ч а́ т и, б і г т и *і т. ін.* Дуже швидко. *Вовк покинув костомаху — Й до коня зі всього маху. Мчить і виє по долині — Буде кінь в моїй торбині!* (Стельмах). С и н о н і м: **з усі́х ні́г.**

МАЦАТИ: ма́цати очи́ма *див.* обмацувати.

МАШИНА: завертíлася (закрути́лася, пішла́ вертíтися *і т. ін.***) маши́на.** Почалася якась робота, справа і т. ін.; все прийшло в рух. *Не раз вони з Павкою Бекшанським організовували комсомольські пробні мобілізації.. Домовляться, бувало, удвох чи втрьох у керівній верхівці, і пішла вертітись машина: по ланцюжку, по ланцюжку, від комсомольця до комсомольця, і, гляди, вже за годину-півтори вся міська організація на ногах* (Збан.).

МАШКАРУ: зня́ти машкару́ *див.* зняти; **зрива́ти ~** *див.* зривати; **носи́ти ~** *див.* носити.

МАЮ: ма́ю честь, *уроч.* 1. *з інфін.* Уживається як шаноблива форма при звертанні до когось, у розмові з кимсь; удостоєний, уповноважений, бажаю і т. ін.— *Вибачте, будьте ласкаві! Професор Карташов з Петербурга. Маю честь освідчитись,— сказав прибулий* (Довж.); [К р и к у н:] *Редакція столичної газети, яку я маю честь представляти, доручила передати вам, товаришу командуючий фронтом, вам, безстрашному полководцеві, гаряче поздоровлення* (Корн.).

2. Уживається як шаноблива форма прощання з ким-небудь. [В а д и м:] *Дозвольте йти.* [Я р о с л а в:] *Прощайте.* [В а д и м:] *Маю честь* (Лев.).

МАЯТИСЯ: ма́ятися по сві́ту (по сві́ті). 1. Переїжджати з одного місця на інше, не маючи постійного пристановища. *Кілька років маялися вони по світу, голодні й обездолені.* П о р.: **тиня́тися по сві́ту.**

2. Жити неспокійно, зазнаючи труднощів, кривди, страждань і т. ін. *Тиміш не довго маявся по світу: нудьга його з'їла* (Вовчок). С и н о н і м: **ну́дити сві́том** (у 3 знач.).

МАЯЧИТИ: мая́чи́ти у ві́чі (пе́ред очи́ма) *кому і без додатка.* 1. Знаходитися на видному місці; бути помітним, привертати увагу. [О д а р к а:] *Чи се ж тобі, дівко, звичайно середу дня з парубком на вулиці стояти? — маяче* [маячить] *усім у вічі, як та верства!* (Кв.-Осн.).

2. Поставати в уяві; ввижатися, згадуватися. *Хоч би маленький шматочок м'яса! Явдоха відчуває — м'ясо відживило б її. Воно маячить перед очима — рум'яне, піджарене...* (Донч.). С и н о н і м и: **стоя́ти пе́ред очи́ма; лі́зти у ві́чі** (в 1 знач.).

МЕ: ні бе ні ме *див.* бе.

МЕБЛІВ: для (за́для) ме́блів, *ірон.* 1. *перев. з сл.* с и д і́ т и, п е р е б у в а́ т и *і т. ін.* Не відіграючи ніякої ролі, не відповідаючи своєму призначенню; даремно.— *Це ви розпорядилися продовжувати роботи? — Я.— А хто дав дозвіл? Ніхто...— А я хіба тут задля меблів сиджу?* (Ткач).

2. Нічого не вартий; непотрібний, зайвий. *Він там для меблів.* С и н о н і м: **приши́й кобі́лі хвіст.**

МЕД: леті́ти, як му́хи на мед *див.* летіти; **лі́зти на ~** *див.* лізти.

не мед *кому і без додатка.* Кому-небудь тяжко, погано і т. ін. *Озлобилась шляхта, бачить, що не мед, офіцеру в п'ятки проситься душа* (Мал.). П о р.: **не з ме́дом** (у 1 знач.). С и н о н і м и: **не з ма́ком; ні мед ні кутя́.**

ні мед ні кутя́ *кому і без додатка.* Кому-небудь тяжко, погано і т. ін.— *Дядька під корінь війна підрубала. А коли підрубала, значить, селянське господарство, то тут тобі й робочому ні мед ні кутя, і тим, що пишуть ото та на рахівницях клацають* (Збан.). С и н о н і м и: **не з ма́ком; не мед; не з ме́дом** (у 1 знач.).

як (коли́) мед, то й ло́жкою. Уживається для вираження надмірного прагнення до чогось, як вияв надмірності в чому-небудь; занадто.— *Добре й без хомутів. Не все разом. На перший раз буде й цього. Як мед, то й ложкою,— промовив отець Харитін* (Н.-Лев.); *Що се виходить, «коли мед, то й ложкою», але я не маю до кого вдатись і сподіваюсь, що ви мені вибачите мою напасність* (Л. Укр.).

як мед пи́ти *див.* пити.

МЕДАЛІ: два бо́ки одніє́ї меда́лі *див.* боки; **дві сторони́ ~** *див.* сторони; **зворо́тний бік ~ ; оди́н бік ~** *див.* бік.

МЕДОВИЙ: медо́вий мі́сяць *див.* місяць.

МЕДОВІ: медо́ві дні *див.* дні; **~ слова́** *див.* слова; **~ та моло́чні рі́ки** *див.* ріки.

МЕДОМ: з ме́дом на вуста́х. Який нещиро говорить комусь приємні речі; облесливий, нещирий. *Завідуючий був старий лис, з медом на вустах, якого, проте, радили мені стерегтися* (Вас.).

з ме́дом та [з] ма́ком, *з сл.* промо́вити, сказа́ти *і т. ін.* Облесливо, нещиро і т. ін.— *І чого б пак нам гніватись? Я оце стояла в церкві, та все про те думала Правда моя, Парасю? — промовила вона аж з медом та маком* (Н.-Лев.).

і ме́дом не году́й *див.* годуй; **ма́зати ~ ; ма́зати ~ ре́чі** *див.* мазати; **не замани́ти ~** *див.* заманити.

не з ме́дом *кому і без додатка.* 1. Нелегко, погано і т. ін. комусь живеться. *Поневіряється* [Марія] *десь бідна, у наймах, і їй не з медом...* (Коцюб.); — *Погано там? — Не з медом* (Стельмах); *Ой, видно, там їй* [Варці] *не з медом у того Манжоса, та хіба признається тепер?* (Гуц.). Пор.: **не мед.** Синоніми: **не з ма́ком; ні мед ні кутя́.**

2. *з дієсл.* живе́ться, дово́диться *і т. ін.* Скрутно, тяжко і т. ін. комусь. [Ларивон:] *Скрізь, виходить, бідноті не з медом живеться?* (Кроп.); — *Синові не з медом доводиться, оно й сюди не гуляти приїхав* (Дн. Чайка); — *А ви ж у монастирі були,— озвалася Ольга.— Був, та прогнали мене, старий став. Не з медом було мені, холопові монастирському* (Хижняк); — *Тяжко було нам, Володимире Іллічу. Я не скаржуся, тільки кажу: нам, українцям, не з медом було* (Літ. Укр.). Синонім: **з ли́хом.**

облива́ти соло́дким ме́дом *див.* обливати; **хоч ~ масти́** *див.* масти; **як ~ масти́ти** *див.* мастити; **як ~ по губа́х мазну́ли** *див.* мазнули.

як (мов, ніби *і т. ін.***) ме́дом по губа́х** *кому.* Дуже приємне що-небудь комусь.— *Що ж говорити?.. Розплановано дуже добре. Мені такий варіант просто як медом по губах* (Добр.); — *Яке ж тут кепкування? Хіба я неправду говорив? Тим більше, що Якиму Івановичу все це мов медом по губах. Для чого ж позбавляти людину того, що її так тішить?* (Збан.). Пор.: **як са́лом по губа́х.** Синонім: **як ма́слом по душі́.**

МЕ́ДУ: влити в бо́чку ме́ду ло́жку дьо́гтю *див.* влити; **вхопи́ти ши́лом ~** *див.* вхопити; **да́ти ~** *див.* дати; **додава́ти куті́ ~** *див.* додавати; **ли́пнути, як бджо́ли до ~** *див.* липнути; **~ не дава́й** *див.* давай; **передава́ти куті́ ~** *див.* передавати; **скуштува́ти ~** *див.* скуштувати; **уку́сить і ~ дасть** *див.* укусить; **як ~ полиза́ти** *див.* полизати; **як му́ха до ~** *див.* муха.

МЕДУ́: як (мов, ніби *і т. ін.***) у меду́,** *перев. з дієсл.* В достатках, у розкошах. *Ой, багато злота в Царгороді! Козаки були там, мов в меду...* (Сос.).

як му́сі в меду́ *див.* мусі.

МЕЖА: оста́ння межа́. Кінець, край, крах чого-небудь. *То вже було в її* [актриси] *злеті останньою межею, після чого почався неминучий спад, а потім — творчий занепад. Відчайдушні намагання повернути втрачене, на жаль, не мали сили. В'янули врода, майстерність і талант* (Літ. Укр.).

МЕ́ЖІ: вихо́дити за ме́жі *див.* виходити.

МЕЖІ́: на [тій] оста́нній межі. Перед смертю. *Молодий мрійник розлучився з життям під гуркіт і шал нашого протесту, хотів би я знати — яку музику сприйму я на тій останній межі?* (Ю. Янов.).

МЕЖУ: перехо́дити межу́ *див.* переходити; **прово́дити ~** *див.* проводити; **торува́ти ~** *див.* торувати.

МЕЛЕ: ні куе́ ні ме́ле *див.* кує.

МЕЛЬКНУЛО: мелькну́ло в голові́ *див.* майнуло.

МЕЛЬКНУТИ: мелькну́ти п'ятами *див.* мигнути.

тільки хвосто́м мелькну́ти, *ірон.* Дуже швидко піти, поїхати, побігти, втекти і т. ін.— *Весною, як натиснуть наші невичерпні резерви,— німець тільки хвостом мелькне* (Хор.). **тільки хво́стиком мелькну́ти.**— *Прибор чаю... живо! — скомандував Проценко. Прислужник тільки хвостиком мелькнув і зразу скривсь* (Мирний); — *Дурне мишеня,— сказала Таня і так перелякала її* [мишу] *цим, що та тільки хвостиком мелькнула* (Епік).

МЕ́НЕ: не на ме́не ши́тий *див.* шитий.

не про ме́не. Не підходить, не цікавить щось того, хто говорить.— *Задурманиш памороки горілкою, от воно вже якось легше, не думається про горе.— Теж мені радощі... Не про мене, хай уже інші* (Гуц.).

про ме́не. Байдуже тому, хто говорить. *Бери собі, синку, про мене, хоч свинку: тобі буде жінка, мені — невістка* (Укр.. присл..); [Василь:] — *Я, правду кажучи, від жіночого роду далекий. Про мене, хоч би їх зовсім не було* (Мирний); *Вона, невидна в темряві, всміхнулась, а мовила, удавано жахнувшись: — Ой, та цур вам, напосіли на матір. Та про мене, робіть, як собі знаєте* (Головко); *Про мене, хоч би її й зовсім не було!* (Ю. Янов.); // Не зважає на що-небудь той, хто говорить.— *Про мене, й топіться, й вішайтесь, а я за князя Заславського зроду-віку не піду* (Н.-Лев.).

як на ме́не ши́тий *див.* шитий.

[як (якбі́)] на ме́не. На думку, розсуд і т. ін. того, хто говорить.— *А на мене,— говорю, то я б із малою дитиною розмовляла* (Вовчок); [Аквіла:] *Ет, хоч куди подайся — вмерти треба, як не тепер, то згодом.* [Ремісник:] *Як на мене, то вже краще згодом* (Л. Укр.); — *Як на мене, я оці хутори одним махом із лиця землі стер би!.. Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться* (Головко); — *Якби на мене, я б його* [весілля] *справляв тільки один день — в неділю* (Н.-Лев.).

МЕНЕ́: бий мене́ нечи́ста си́ла *див.* сила;

враг ~ візьмú *див.* враг; **грім би ~ вдáрив** *див.* грім; **побúй ~ хрест** *див.* хрест; **хай ~ Бог поб'є** *див.* Бог; **хай ~ грім поб'є** *див.* грім; **хай ~ хрест поб'є** *див.* хрест.

МЕНІ: Бог мені свідок *див.* Бог; **бодáй ~ добрá не булó!** *див.* було; **геть ~ з очéй** *див.* геть; **глядú ж ~** *див.* гляди; **дарýйте на слóві ~** *див.* даруйте; **нехáй лóпнуть ~ óчі** *див.* очі; **ох ~ лúхо!** *див.* лихо; **плювáти ~** *див.* плювати.

по мені. Відповідає уподобанням, смакам і т. ін. того, хто говорить.— *Ні, мамо, Галя буде жінка якраз по мені. Я вже її давно знаю...* (Мирний).

теж мені. Уживається для вираження іронії, скептичного ставлення до кого-, чого-небудь.— *Навіть «на добраніч» не сказав. Теж мені парубок* (Стельмах); — *Задурманиш памороки горілкою, от воно вже якось легше, не думається про горе.— Теж мені радощі...* (Гуц.).

МЕНТ: в одúн мент *див.* миг; **ловúти ~** *див.* ловити.

МЕНШ: ні більш ні менш *див.* більш.

МЕНШЕ: однó óдного мéнше *див.* одно.

МЕРЕХТИТЬ: [аж] в очáх мерехтúть (мигтúть, миготúть *і т. ін.) кому, у кого і без додатка, безос.* У когось неприємні зорові відчуття від швидкої зміни об'єктів, їх яскравості і т. ін. *Від.. яскравих кольорів, посмішок, потисків рук багатьох незнайомих людей мерехтить в очах і паморочиться голова* (Коз.); *Орися не спускає очей з покосу, інколи аж мерехтить їй в очах від одноманітної пшеничної стежки* (Д. Бедзик); *В очах мигтить, а в голові свистить* (Укр.. присл..); *А всякого зілля, квіток! ..Аж в очах мигтить!..* (Вовчок); *Люди метушаться,— ті сюди, ті туди, аж в очах миготить!..* (Л. Укр.); *У Христі аж в очах миготіло, голова кругом ходила, дивлячись, як швидко пані мідяним прутиком хапала нитку, в'язала петелечку* (Мирний). Пор.: **в очáх міниться; в очáх рябіє** (в 1 знач.).

МЕРЗЛЕ: як мéрзле горúть *див.* мокре.

МЕРЗЛОГО: мéрзлого в петрíвку, *кому, з сл.* захотíлося, кортúть, заманýлося *і т. ін.* Чого-небудь неможливого, нездійсненного, нереального. [Становий:] *Знайшли квітки! Та то бур'ян, а не квітки! Захотілось вам в петрівку мерзлого* (Н.-Лев.); [Ганна:] *Люди он гроші заробляють, а тобі кортить мерзлого в петрівку* (М. Ю. Тарн.). **ненáче мéрзлого в петрíвку.**— *Не знати, що оце заманулось тій князівні, неначе в петрівку мерзлого!* — *обізвався Улас* (Н.-Лев.).

МЕРТВА: мéртва бýква *див.* буква; **~ мóвчанка** *див.* мовчанка.

МЕРТВЕ: мéртве цáрство *див.* царство.

МЕРТВЕЦЬ: ходя́чий мертвéць (мрець). 1. *ірон.* Дуже худа, виснажена, немічна і т. ін. людина. *Після хвороби він був як ходячий мрець.* Синоніми: **лáнтух з кісткáми; кісткú та шкíра; одні мóщі.**

2. *фам.* Людина, що втратила інтерес до життя, байдужа до всього. *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хаїма. Це був ходячий мертвець* (Хотк.). Синонім: **живúй труп.**

МЕРТВИЙ: [і] мéртвий устáв би з домовúни (проснýвся б *і т. ін.)* 1. *перев. з словоспол.* такúй що. Уживається для підкреслення позитивних якостей чого-небудь; щось хороше, приємне і т. ін. *Почав наливати* [Черевань] *якусь настойку з того божка.— Се, багатці* [братці],— *каже,— така в мене настойка, що мертвий устав би з домовини, якби випив добру чарку* (П. Куліш).

2. *перев. з словоспол.* так що. Дуже сильно, голосно і т. ін. *Кулаком гримнув* [механік] *у третю* [шибку] *і вже двома кулаками, не остерігаючись, що висадить шибку, закалатав у четверте вікно так, що й мертвий проснувся б* (Гуц.).

мéртвий капітáл *див.* капітал; **~ сезóн** *див.* сезон; **ні живúй ні ~** *див.* живий.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **мéртвий.** 1. Дуже стомлений, млявий, інертний і т. ін. хто-небудь. *Після змагань всі були як мертві.*

2. Блідий, нерухомий і т. ін. *Галя вже водою підвела її* [Параску] *знову на ноги, а то як мертва лежала та тілько* [тільки] *зубами цокотіла* (Мирний); // Хтось чимось приголомшений, стурбований і т. ін. *Після пережитого горя дівчина ходила як мертва.* Пор.: **як неживúй** (у 3 знач.).

3. *з сл.* спáти. Міцно, непробудно. *Вже тому чоловікові й моторошно, вже й будить їх, а вже* [діти] *сплять, як мертві...* (Коцюб.). Синоніми: **як убúтий** (у 1 знач.); **без зáдніх ніг; як після мáківки.**

МЕРТВИХ: мéртвих розвеселúти *див.* розвеселити.

МЕРТВІ: мéртві дýші *див.* душі.

МЕРТВІЙ: на мéртвій тóчці *див.* точці; **як скýпаний у ~ воді** *див.* скупаний.

МЕРТВОГО: здерé з мéртвого *див.* здере; **~ розвеселúти** *див.* розвеселити.

МЕРТВОЇ: зрýшити з мéртвої тóчки *див.* зрушити.

МЕРТВОМУ: як мéртвому кадúло *див.* кадило.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **по мéртвому (по мéрлому** *і т. ін.), з сл.* голосúти, завóдити *і т. ін.* Дуже сильно, голосно, нестримно і т. ін. *Ведуть Ігната під руки до розправи.., а мати ж то, бідна мати, за ним наче по мертвому голосить!* (П. Куліш); *Аж стіни ревнули плачем. Баби заводили, як по мерлому* (Хотк.). **як над мерцéм.** *Вітер осінній заводить над ними* [травами], *як над мерцем* (Коцюб.).

МЕРТВОНАРОДЖЕНА: мертвонарóджена дитúна *див.* дитина.

МЕРТВОЮ: мéртвою хвáткою *див.* хваткою.

МЕСТИ: мести́ від ворíт, *ірон.* Розтрачувати, розтринькувати нажите добро. *Він не дорожив нажитим, мів, як кажуть, від воріт.* Синонім: **пускáти на вíтер** (у 1 знач.). Антоніми: **мести́ до ворíт; гребти́ під сéбе.**

мести́ до ворíт, *ірон.* Збільшувати капітал, власне господарство і т. ін.; накопичувати багатство. *До воріт мете, про власний добробут дбає.* Синонім: **гребти́ під сéбе.** Антоніми: **мести́ від ворíт; пускáти на вíтер** (у 1 знач.).

мести́ як (мов, нíби *і т. ін.***) помелóм (мітлóю)** *що і без додатка.* Брати, забирати, знищувати і т. ін. все підряд; нічого не залишати. *Наїзниця скакала І військо немале вела, Собою всіх людей лякала І все, мов помелом, мела* (Котл.). Пор.: **вимітáти під мітлý.**

МЕТАЛ: презрéнний (погóрджений *і т. ін.***) метáл,** *зневажл.* Гроші; капітал.— *В поті чола мушу добувати свій хліб, щоденно мушу виборювати той презренний метал, якого мені, братці, часто бракує...* (Гончар); [Сімон:] *Він* [Євгеній] *і досі не хоче сказати, відки черпав той погорджений метал...* (Фр.).

МЕТАТИ: метáти громи́ і (та) бли́скавки *на кого — що, проти кого — чого і без додатка.* 1. Гнівно, роздратовано говорити про кого-, що-небудь, лаяти когось. *І Панас Максимович знову почав метати громи й блискавки на непокірного сина...* (Минко); *Отець Хрисантій і досі метав громи та блискавки на клятвовідступника Поцілуйка* (Стельмах); // Злісно виступати проти когось, чогось. *Найодвертіші захисники реакції метають громи і блискавки проти Мартен дю Гара — «підривателя основ».. капіталістичного суспільства* (Рад. літ-во). **метáти бли́скавки.** *Оце зустрів я «критика» Швирлова, І про сатиру виникла розмова. Він блискавки метав, Повчав мене сердито* (Іванович); *Треба було бачити, як розгнівався наш Бронек, які блискавки почав він метати на того критика!* (Рильський). **метáти грім і бли́скавку.** *Чи варто було метати грім і блискавку проти... всього вчення про гормони рослин у цілому.., щоб кінець кінцем самому загрузнути в болоті «суб'єктивних уявлень» про специфічні поживні речовини?!* (Вибр. праці М. Г. Холодного).

2. Виглядом виражати гнів, обурення, незадоволення кимсь, чимсь; сердито дивитися. *Закидайло войовниче поблискував хворобливими оченятами, метав громи й блискавки* (Збан.). **метáти громи́ з очéй.** *Чув* [Юра] *у грудях силу, метав громи з очей, здіймав руки угору і закликав хмару* (Коцюб.). **метáти бли́скавки [з очéй].** *Тільки хаджі-Бекірове серце спахнуло гнівом праведним, і, мечучи блискавки з очей, він гримнув на Сентара* (Коцюб.); *Як ворожбит, він блискавки метав І мав суворий аскетичний профіль* (Б. Ол.).

метáти [очи́ма (з очéй)] íскри *на кого — що і без додатка.* Сердито, із злістю дивитися. *Чорноволосий студент з очима і постаттю бунтаря тримав у руці затиснутий камінь і, розмахуючи ним, метав іскри на терасу і своїх супутників* (Стельмах); — *Мовчите, значить, правду мовлю: негодні ми супроти ратних іскусників* [мастаків] *князів Шуйських? — знову запитав Болотніков, уже метаючи очима іскри* (Ле). **метнýти лю́ті íскри з очéй.** *Сашко тільки метнув люті іскри з очей* (Жур.).

метáти (розкидáти, ки́дати, розсипáти *і т. ін.***) бíсер (пéрли, пéрла) сви́ням (пéред сви́ньми́, пéред сви́нями).** Марно говорити, доводити що-небудь тому, хто не може, не здатний або не хоче зрозуміти того, що йому кажуть. [Ярослав:] *Ти правду кажеш — писано бо єсть, Щоб бісеру свиням не розкидали* (Коч.); — *Як це добре сказано: «Не кидай бісеру свиням, щоб не стоптали вони його ногами»* (Тулуб); *Коли ти маєш Перли, То й розум май І перед Свинями не розсипай* (Гл.); **метáти бíсер.** *Видимо, він задовольнився з розмови, вирішивши, що його бесідник дурень і нема чого «метати бісер», а краще спати* (Сліс.).

рвáти й метáти *див.* рвати.

МЕТАТИСЯ: метáтися у здóгадах *див.* губитися.

МЕТАЮТЬ: óчі метáють íскри *див.* очі.

МЕТЕЛИКИ: в очáх замигтíли (замиготíли) метéлики *у кого, чиїх і без додатка.* Хто-небудь тимчасово втратив здатність звичайного зорового сприйняття через слабість, сп'яніння, втому тощо. *Вихилив повний корячок сирівцю. Огняне питво збудоражило хлопця, дивно заграв світ, пішла обертом земля, в очах замигтіли веселі метелики* (Горд.); *Знадвору, із свіжого повітря в нього почала крутитися голова, а в очах замиготіли білі метелики* (Черн.).

ловúти метéлики *див.* ловити.

МЕТИ: хоч вíником мети́. Нема нікого, нічого де-небудь; зовсім порожньо. *Пусто було і на Ринковій площі, хоч мети віником* (Козл.).

МЕТКИЙ: метки́й до слóва. Який любить поговорити. *Ідуть з кіно призовники-бійці, Рожевощокі і меткі до слова* (Мал.).

метки́й на ви́гадки (на ви́тівки). Вигадливий, кмітливий, жартівливий і т. ін. *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Нестерові* (Горд.); *Кирило меткий на витівки* (Коп.).

метки́й на óко. Такий, що все помічає; спостережливий, зіркий, уважний і т. ін. *Слідом за вчителем виступав Юзеф П'єнтак — рудуватий селянин середніх років — жвавий, балакучий і меткий на око* (Жур.). Синонім: **гóстрий на óко.**

метки́й на слóво (на язи́к). Який уміє швидко, влучно сказати, відповісти; дотепний. *Бистра в*

руках, метка на слово, Тетяна, як світлий промінь, влітала в двір (Коп.).

МЕТНУВ: куди́ метну́в! Уживається для вираження здивування, сумніву щодо здійснення якихось намірів, досягнення успіху і т. ін. [С т а р о с т а:] *Всіх чортів зібрать,.. щоб помогли мені причарувати до себе Бондарівну!* [Г е р ц е л ь:] *Ой, ой, ой! Куди метнув!* (К.-Карий); // Уживається для вираження захоплення чиїми-небудь намірами або вчинками. *Таку посаду посів! Чи бач куди метнув!* (Веч. Київ).

МЕТНУТИ: метну́ти очи́ма (о́ком, зо́ром *і т. ін.)* *на кого — що.* Раптом, швидко поглянути на кого-, що-небудь, кудись. *Од несподіванки й крику люди здригнулись в тривозі і метнули очима угору, на високі стіни яруги, наче звідти йшла на них небезпека* (Коцюб.); *Устим пригорнув дітей, у вікно метнув очима* (Кучер); *Вихор метнув оком на чепурний садок* (Кучер). **метну́ти о́чі.** *Метнув* [Левко] *на Карпа колючі очі* (Цюпа); // *по чому.* Швидко оглянути щось. *Тільки що мати вийшла чогось надвір, він зразу схопився, метнув очима по хаті, побачив непримітне місце між піччю і паколом від полу і мерщій ткнув туди рукавичку* (Мирний); *Вася востаннє метнув очима по перону і, не побачивши Марка, замахав рукою, прощаючись з товаришами* (Трубл.); *Зайшла в хату жінделегатка баба Оксана. Метнула по хаті оком: — Здрастуйте, граждани* [громадяни]! *А де ж ваша стара?* (М. Куліш); // *без додатка, рідко.* Швидко, пильно поглянути вперед. [О р е с т *(похилив голову, потім раптом здійняв угору, метнувши очима, схопився з місця):*] *Правда ваша, правда!* (Л. Укр.). **метну́тися зо́ром.** *Метнулися ви зором своїм гострим туди, вгору, де сірі велетні бовваніють... Може, вулкан заснулий рвонувся?!* (Вишня).

МЕЧ: бра́ти меч в ру́ки *див.* брати; **гостри́ти ~** *див.* гострити.

дамо́клів меч (*рідко* **меч Дамо́кла),** *книжн.* Небезпека або неприємність, що постійно загрожує кому-небудь. *Чому в їхньому домі з'явився саме Гаркуша, а не хтось інший. Це не доля, не фатум, не збіг обставин. Це — дамоклів меч!* (Дмит.); *Їхнє майбутнє мала вирішити та розмова — відверта, щира. Не знайдуть спільної мови, залишиться над Катериною висіти, мов клятий дамоклів меч, важка підозра, і... життя в них не буде* (Збан.); *Шахрайство Станіслава швидко розкривається, дамоклів меч нависав над ним, його викликають на розмову в сільраду* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **як обу́х над голово́ю.**

підніма́ти меч *див.* піднімати; **пуска́ти під ~** *див.* пускати; **хапа́тися за ~** *див.* хапатися.

МЕЧЕМ: ви́сіти дамо́кловим мече́м *див* висіти; **вогне́м і ~** *див.* вогнем.

МЕЧІ: мечі́ схре́щуються *див.* багнети; **переко́вувати ~ на ора́ла** *див.* перековувати; **схрести́ти ~** *див.* схрестити.

МЕЧУТЬ: о́чі ме́чуть і́скри *див.* очі.

МЕШКАННЯ: дармове́ ме́шкання, *ірон., заст.* В'язниця, тюрма. *За часів царського самодержавства в українській мові утвердився вислів: оселитись на дармовім мешканні, тобто потрапити до в'язниці* (Рад. літ-во).

МИГ: в оди́н миг (мент, моме́нт), *перев. з дієсл.* Дуже швидко, миттю. *Її жаль перекинувся в один миг у велику радість* (Март.); *В один мент відчув він* [Остап] *усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї* (Коцюб.); *Кореспондент.. покрутив чорного гудзика у фотоапараті.— Тепер присядьте. ..Я вас в один мент візьму на приціл* (Мушк.). **у три ми́га.** П о р.: **в одну́ мить; за мить** (у 1 знач.). С и н о н і м: **у миг о́ка.**

у миг о́ка, *перев. з дієсл.* Дуже швидко, миттєво. *Відбулося все у миг ока.* С и н о н і м и: **в оди́н миг; в одну́ мить.**

МИГАХ: на ми́гах, *з сл.* г о в о р и́ т и, р о з м о в л я́ т и, п о я́ с н ю в а т и, п о к а́ з у в а т и *і т ін.* За допомогою жестів, міміки і т. ін. *Він зачав уже на мигах З нею говорити* (Рудан.); *Дівчата щось пояснили старій на мигах,.. але все надаремне: стара не розуміла* (Коцюб.); *І молоді, і їхні дружки та родичі розмовляли на мигах. Брали шлюб глухонімі* (Дмит.); *Золотаренко показав писареві на мигах, що не треба турбувати гетьмана* (Панч); *— Мови не розуміють.. Проте, може б, хоч на мигах якось порозумілися* (Головко); *Батько перемовляється з ними на мигах: помахає шапкою,— донька Надія подає краном металеві вузли братам Вікторові та Іванові* (Літ. Укр.) // Використовуючи в розмові жести, міміку і т. ін. *Люди гасили пожежу, а баби та діди все ще показували на мигах, як схопилося полум'я* (Н.-Лев.); *Більше на мигах — розповів він* [Йонеску] *Сахно навіть дещо з тутешніх звичаїв* (Смолич); *Найсмішніше сержант показував на мигах самого себе, як він шукав сховища у шелюгах, як йому кожна ямка здавалася занадто мілкою і він гриз землю зубами* (Гончар).

МИГНУЛА: ду́мка мигну́ла *див.* думка.

МИГНУЛО: мигну́ло в голові́ *див.* майнуло.

МИГНУТИ: і [о́ком] не мигну́ти. Дуже уважно, не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь. *Тесляр на наймичку свою, Неначе на свою дитину, дивиться; і час мине, А він і оком не мигне* (Шевч.); *Застигла Ганна й не мигне* (Дор.).

мигну́ти (мелькну́ти) п'ятами, *жарт.* Швидко побігти. *Половина пластунів мигнула п'ятами й понеслась за тракторами* (Трубл.).

мигну́ти о́ком. Подати мімікою якийсь знак.— *Брешеш! — сказав беззаперечним тоном баришник.— Ти не пив шампанерії...— Я? Та шампане-*

рія для мене була отак — тьху! Тільки оком мигну — і вже на столі (Шиян).

як óком мигнýти *див.* моргнути.

МИГОТИТЬ: в очáх миготи́ть *див.* мерехтить.

МИГТИТЬ: в очáх мигти́ть *див.* мерехтить.

МИГТЯТЬ: аж червóні вогні в очáх мигтя́ть *див.* вогні.

МИЙ: хоч гóлову мий. Дуже несмачний, рідкий, пісний і т. ін. (про страву). Синоніми: **хоч на собáку лий; хоч ви́дивись** (у 2 знач.).

МИК: тик та мик *див.* тик.

МИКАТИ: гóре ми́кати, *нар.-поет.* Бідувати, поневірятися. *Батько його з матір'ю рано померли, і залишився він сиротою микати своє горе на білому світі* (Укр.. казки..).

МИЛА: без ми́ла в дýшу лізти *див.* лізти; **без ~ голи́ти** *див.* голити; **як Марти́н до ~; як Марти́н ~** *див.* Мартин; **як ~ ковтнýв** *див.* ковтнув.

МИЛЕНЬКИЙ: як миле́нький, *з дієсл., жарт.* Обов'язково, неодмінно, без сумніву і т. ін. *Коли б оце Мірошниченкові самому довелось поносити дитя, не задавав би їй дурного питання, а різав би норму* [землі], *як миленький, ще й на гак не поскупився б* (Стельмах); *Коли б це йому так вона торік сказала, почастував би черезплечником* [черезплічником], *як миленьку, а тепер біс знає, що робити з нею?* (Стельмах).

МИЛИЙ: ми́лий сéрцю *чиєму.* Дуже приємний, особливо близький, рідний комусь. *Схрестилися, закам'яніли невсипущі руки, що за свого життя так жваво рвалися до роботи.. на славу милої його серцю України!* (Мирний); *Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю* (Коцюб.).

світ не ми́лий *див.* світ.

МИЛИТИ: ми́лити óчі *див.* замилювати.

ми́лити ши́ю (гóлову, хóлку *і т. ін.*) *кому, фам.* Робити зауваження, дорікати кому-небудь за щось; лаяти, карати когось.— *Сіробабо! Та ти ж поет! — вигукує Корольок, а Павлик спокійно зауважує: — Це він тут поетом став, а в нас йому, пригадуєте, скільки разів шию милили за грубості в повітрі...* (Гончар); *— Я знаю, що ти будеш милити мені холку,— додав Логвин.— Адже ж будеш? — запитував він, позираючи трохи винувато, чекаючи, що на це скаже секретар* (Епік).

МИЛІСТЮ: обхóдити ми́лістю *див.* обходити.

МИЛІСТЬ: вáша (їх) ми́лість (ми́лость), *заст.* 1. Шанобливе називання кого-небудь; ви, вони.— *З богом,— кажу,— завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками* (Вовчок); *— У Варшаві тільки й мови, що про вашу милость, князю* (Н.-Лев.); *Дуже приємно мені.. пересвідчитись, що ваша милість правильно молоточка в руках тримає* (Донч.); *Пішла вона* [Миша] *звичайненько прохати, Щоб Лев в дуплі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке Біля їх милості близенько* (Гл.); // *ірон.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, несхвалення чиїх-небудь дій, учинків, поведінки і т. ін.— *Насилу діждалися вашої милості!..— неласкаво привітав він її* (Мирний).

2. *тільки* **вáша ми́лість (ми́лость).** Шанобливе звертання до поважної особи, до людини, що займає високе становище в суспільстві; високошановний.— *Вже як хочете, ваша милость, а без вас, князю, ми не розпочнемо битви з козаками* (Н.-Лев.), *Патронеса спитала по черзі в кількох вихованок: — Ти сирота? І за кожну матушка Раїса відповідала: — Сирота, ваша милость* (Донч.).

зробі́ ми́лість *див.* зроби; **колú вáша ~** *див.* ласка.

ми́лість дóлі, *жарт.* Щось приємне, бажане, довгоочікуване і т. ін. в житті людини. *Він сприйняв це як особливу милість долі.*

на ми́лість (ми́лость) [бóжу (госпóдню, Бóга *і т ін.*)], *перев з словоспол* скажи́ [мені], скажі́ть [мені], *заст.* Уживається для вираження шанобливого запитування; прошу вас, будь ласка.— *Скажи мені на милость, Ригоровичу,— питав Микита Уласович,— хто се нам таку пакость укрутив?* (Кв.-Осн.); — *Люди добрі! Скажіть на милость, чого він* [Олекса] *від мене хоче?* (Вас.); — *І скажи ти, на милость божу! І нащо ти граєш в карти, коли ти більше програєш, ніж виграєш? — спитала вона* (Н.-Лев.); — *Як вона* [Варка], *скажіть мені на милость господню, придбала його* [дитя]? — *допитується дядина* (Мирний); [Олімпіада Іванівна:] *Що се тут таке? (Побачивши дітей.) Ну, скажіть на милість бога! Ви сюди як влізли?* (Л. Укр.).

переміни́ти гнів на ми́лість *див.* перемінити; **роби́ти ~** *див* робити, **скажи́ на ~ бóжу** *див* скажи; **що вáша ~** *див.* ласка.

МИЛО: [аж] ми́ло встáло *на кому, жарт.* Хто-небудь дуже стомився, заморився від великого напруження. *Він одно поганяв свого Гнідка, на котрому аж мило устало* (Мирний). Пор.: **ми́ло пáдає.**

[аж] ми́ло [клубкáми] пáдає (кóтиться, лети́ть *і т. ін.*) *з кого.* Хто-небудь дуже стомився, заморився від великого напруження.— *Вгамуйся, Іване,— встряв у сутичку Микола Гуртовий.— Куди така робота годиться? Поглянь: з тебе он уже мило падає. Ні, хлопці, так далі не піде* (Ткач), [Кирило:] *Як сяду було на неї* [на відьму], *та замордаю* [надягну повід], *та як почну хвайдою маніжити, аж мило з неї клубками котиться!..* (Кроп.). Пор.: **ми́ло встáло.**

вганя́ти в ми́ло *див.* вганяти; **міня́ти ши́ло на ~** *див.* міняти.

МИЛОСЕРДНИЙ: дасть Бог милосéрдний *див.* Бог.

МИЛОСТІ: без ми́лості, *з дієсл.* Немилосердно, жорстоко, дуже і т. ін. *Тут стояли в ряд: Холера, шолуді, бешиха / всі мирянські, знаєш, лиха, Що нас без милості морять* (Котл.); *Хутенько по шлюбі зненавидів її пан і так знущався без милості, безперестанку, що вона ходила, як з хреста знята* (Вовчок).

з ми́лості. 1. *з сл.* д о п о м а г á т и, д а в á т и *і т. ін.* Виявляючи почуття жалості, бажання допомогти комусь. *Коли найвищий керівничий орган пролетарської влади допомагав Тичині, то не з милості* (Еллан). С и н о н і м: **з лáски** (в 2 знач.).

2. *чиєї, кого.* З чиєїсь вини, через когось. *З милості «підкорювачів природи» маємо таку сумну екологічну ситуацію.* **по ми́лості.**— *По вашій милості сьогодні треба ждати надзирателя.— Знаємо! — бубонів Жук* (Мирний).

МИЛОСТЮ: бóжою ми́лостю, *заст.* Додаток до імператорського та інших високопоставлених осіб титулу. *Божою милостю імператор; Божою милостю граф; // зневажл.* Уживається для вираження зневажливого ставлення до людини, що не відповідає своєму призначенню, посаді і т. ін. *Історія робить своє, а він* [Врангель] *«божою милостю диктатор», чим може він змінити хід подій?* (Гончар); *// жарт.* Уживається для ствердження чого-небудь; справді, дійсно. *Божою милостю студент.* **по ми́лості бóжій.** *Ото указ надрукують: «По милості божій / ви наші, і все наше». / гоже й негоже!* (Шевч.).

МИЛУ: за ми́лу ду́шу *див.* душу.

МИЛУВАВ: Бог ми́лував *див.* Бог.

МИЛУВАТИ: милувáти óко (óчі, зір) *чим і без додатка.* 1. Викликати відчуття радості, задоволення, захоплення і т. ін. *Рухи її легкі і плавні, крізь дитячу незграбність їх вже пробивається та чаруюча грація, яка так і милує око* (Кол.); *Милує око свіжа зелень, розцвічена яскравим кумачем* (Роб. газ.).

2. Привертати увагу, приваблювати своїм виглядом. *Печать смутку наклала війна і на Уфу. Будинки дерев'яні, рублені, з різьбленими наличниками на вікнах. Колись вони, мабуть, милували око, але з роками — постаріли, посіріли, скособочились* (Панч); *Тимок — ріка вузька і неглибока, струмок вірніше; зблизька і здаля нічим не вабить, не милує ока* (Томч.); *Фасад будинку повинен милувати око, бути довговічним* (Хлібороб Укр.); *Віддавали чолом* [люди] *тим чудовим горам, вкритим лісами, що від дитинства милували їхні очі, що ростили їх і годували* (Гжицький); *Прекрасну вазу.. створила художниця Криворукова. Милувала зір м'яка, ніжна гама її барв* (Вол.); *Поле завжди милує зір буйним колосом, та й урожай цього року обіцяє бути великим* (Рад. Укр.). С и н о н і м и: **мани́ти óчі** (в 1 знач.); **вбирáти óчі.** П о р.: **ласкáти óко.**

МИЛУЄ: хай Бог ми́лує *див.* Бог; **хай Мáти Бóжа** ~ *див.* мати; **як Бог** ~ *див.* Бог.

МИЛЮ: за ми́лю, *перев. з дієсл., заст.* На значній відстані; далеко, здаля.— *Та ж від неї* [Дарки] *за милю чути стухлим димом! Фе, аж досі чую!* (Л. Укр.).

МИЛЯНУ: пускáти ми́ляну бáньку *див.* пускати.

МИЛЬНА: лóпатися як ми́льна бу́льбашка *див.* лопатися; **~ бу́льбашка** *див.* бульбашка; **як ~ бáнька** *див.* банька.

МИЛЬНИЙ: ми́льний пузи́р *див.* пузир.

МИМО: ми́мо вóлі *чиєї.* Всупереч чиємусь бажанню; несамохіть. *Мимо своєї волі я стежив за кожним його рухом. Я навіть не помічав цього* (Ю. Янов.).

МИНАТИ: не минáти (не минáтися) / не мину́ти (не мину́тися) мáрно (безслíдно, дáром *і т. ін.***).** Мати, давати певні наслідки. *В картині О. Бубнова «Тарас Бульба», наче в дзеркалі, видно, як не минається даром навіть талановитим художникам нехтування яскравою типізацією* (Довж.); *Сон, що сниться у неділю рано,— Зроду-звіку не минав здарма* (Л. Укр.); *Боротьба прогресивної інтелігенції за людські права, проти зла і несправедливості, що їх чинив панівний клас, не минула марно, вона розбудила народ* (Веч Київ), *Страйки 1895—1986 років не минулися марно. Вони принесли величезну користь російським робітникам* (Ленін).

не минáти хáти *чиєї і без означення.* Заходити до кого-небудь, часто бувати у когось.— *Чудна ти,— відказує їй* [Парасці].— *Чоловік з дороги перегрітись забіг,— як же його не привітати? Спасибі, що хати не минає* (Мирний).

МИНАТИСЯ: не минáтися мáрно *див.* минати.

МИНЕ: не минé (не минéться) добрóм. Уживається для вираження тривоги з приводу чого-небудь; не обійдеться благополучно, можливі погані наслідки. [Р у ф і н:] *Не в пору був сей гість... мені здається, що не мине добром гостина тая. .* (Л. Укр.).

МИНЕТЬСЯ: минéться коту́ мáсниця *див.* масниця; **не ~ добрóм** *див.* мине.

МИНУЛА: мину́ла коту́ мáсниця *див.* масниця.

МИНУЛАСЯ: мину́лася коту́ мáсниця *див.* масниця.

МИНУЛЕ: відійти́ в мину́ле *див.* відійти.

МИНУТИ: не мину́ти *кому чого.* Не уникнути кому-небудь чогось (перев. небажаного). *Коли б був Максим на той час не постерігся, не змандрував кудись з Пісок, щось на тиждень чи й більше, то, мабуть би, не минути йому й тюрми* (Мирний); [С о л д а т:] *Ех, чому бути, того не минути! Я піду з вами, товариші!* (Мам.). **так не минéться** *кому і без додатка. Що у людях ведеться, то й нам*

не минеться (Номис); *Знаю, що так не минеться — буде* [Мотря] *гарикати під дверима, буде витівати, поки не зволоче мене з ліжка* (Вас.).

не мину́ти гріха́, *заст.* Вчинити що-небудь недозволене, що має погані наслідки. *Мабуть, якби попалося що хлопцеві під руку, то й гріха не минути, все міг би зробити за таку тяжку образу...* (Гончар).

не мину́ти ли́ха (біди́). Потрапити в скрутне, безвихідне становище. *Не минули лиха птахи, які не встигли відлетіти в теплі краї;* // Загинути. *Підлетів Гуска до товстопузого і простромив його списом. Та не минув лиха і Гуска. Підлетіли до нього четверо ляхів і підняли його на списи* (Довж.); — *Хане* [до Кончака], *нам не сила далі Отсей город добувать, Згибла наших половина, І нам біди не минувать* (Фр.); // Зазнати неприємностей. *Не минув лиха автор статті.*

не мину́ти ма́рно *див.* минути.

не мину́ти рук *чиїх, кого.* 1. Бути схопленим ким-небудь, попастися комусь.— *Ми вже розшукуємо його.— Можливо, можливо, Аркадію Валеріановичу, життя покаже,— погодився становий і знову посміхнувся ідіотською, як здалося Стадницькому, посмішкою.— А коли він штучка — наших рук не мине* (Стельмах).

2. Бути побитим кимсь.— *Ну, щастя твоє, але ще наших рук не минеш! — посварився* [Левко] *кулаком на Юрка й, круто обернувшись, пішов додому* (Стельмах).

3. *також рідко недок.* Потрапити до кого-небудь (про предмети). *Не минула рук пристава й книжка* [Маркса], *оправлена в палітурки молитовника. Він здивовано перегорнув кілька сторінок, а потім докірливо й злорадно звернувся до Якова: — Так це той бог, якому ви молитесь?* (Стельмах); — *Жодна путяща залізяка, що потрапила в село, не минала його рук* (Стельмах).

МИНУТИСЯ: не мину́тися ма́рно *див.* минути.

МИР: інший мир, *уроч.* Загробне життя. *Наче навішано гирі, Вся зайнялась голова... Думка об іншому мирі Тільки осталась жива!* (Граб.). Синонім: **той світ.** Антонім: **цей світ.**

мир душі́ *чиїй, заст.* Уживається як усталена форма прощання з покійником та для вираження прихильного ставлення до покійного при згадуванні його. *Мир душі твоїй, Богдане!* (Шевч.). Синонім: **земля́ пу́хом.**

мир сьому́ до́му!, *заст., уроч.* Уживається як привітання, яке висловлює той, хто входить у приміщення. *(Увіходить Парвус).* [Парвус:] *Мир сьому дому!* (Л. Укр.); [Арсен:] *Здрастуйте, ще й у хаті! Мир, як кажуть, дому сьому!* (Мороз). **мир вам!** *(Входять Едіта й Крістабель; з ними Годвінсон і Джошус Кембль).* [Годвінсон:] *Мир сьому дому!..* [Кембль:] *Мир вам!* (Л. Укр.)

МИРІ: іди́ в ми́рі *див.* іди.

МИРОВУ: на мирову́, *перев. з дієсл.* Прагнучи вирішити мирно справу; для примирення, на примирення. *Потім погомоніли ще, закурили на мирову та й розійшлися* (Головко).

пи́ти мирову́ *див.* пити.

МИРОМ: з ми́ром. 1. *з сл.* прийти́, зверну́тися *і т. ін.* З добрими намірами, по-доброму. *Гей ти, степ угорський, пушта зелена! Чи ти бачила грізне руське військо, що до тебе з миром прийшло?* (Хижняк).

2. *з сл.* пуска́ти, відпусти́ти *і т. ін.* Не караючи, не чинячи перешкод. *Повстанці виділили їм* [грецьким матросам] *старий рибальський баркас на веслах і, побажавши вдруге не попадатись, з миром відпустили в море, до своїх* (Гончар).

3. *з сл.* іди́, іді́ть, зостава́йся *і т. ін., уроч.* Уживається для вираження доброго побажання при прощанні, розставанні; щасливо. [Годвінсон *(береться за шапку):*] *Зостаньте* [зоставайтеся] *з миром!* (Л. Укр.).

одни́м ми́ром ма́зані *див.* мазані.

усі́м ми́ром. Гуртом, спільно, разом. [Варвара:] *Усім миром полоти їх* [будяки], *бо держава — це ми всі* (Корн.); *Усім миром ідуть на страшну війну, на ворога лютого* (Тют.).

МИ́РУ: з ми́ру по ни́тці, *перев. з сл.* збира́ти. Потроху, помалу. *З миру по нитці збирали Семеренко і Кошель лабораторію* (Літ. Укр.).

не від ми́ру сього́, *ірон.* Не такий, як усі; особливий, незвичайний, дивний і т. ін. *У моїй юній селянській уяві письменник поставав не від миру сього. Малювався в образі не менше двокрилого ангела небесного* (Ков.).

пуска́ти з то́рбою по ~ *див.* пускати; **ходи́ти по ~** *див.* ходити.

МИРУ́: на миру́. Серед людей, у присутності людей.— *Бачу, він один залишатись боїться. Недарма ще старі люди казали: на миру і смерть красна* (Збан.).

МИСКИ: зна́ти з ми́ски та в рот *див.* знати; **моло́тник із ~** *див.* молотник.

МИСКУ: загляда́ти в ми́ску *див.* заглядати.

МИСЛІ: без за́дньої ми́слі. Не маючи ніяких поганих намірів, замислів. *Весь час поривався* [кореспондент] *випередити Ваню, але Ваня без усякої задньої мислі заступав йому дорогу* [на стежці] (Перв.).

і в ми́слі не ма́ти *див.* мати.

ми́слі вита́ють дале́ко *чиї.* Хтось думає, мріє про що-небудь. *Мстислав сидів мовчазний, забув про все, що діється навкруги, мислі його витали далеко* (Хижняк).

на ми́слі *у кого що.* Хтось думає про кого-, що-небудь. *Ой, скажи, ой, скажи, серце, дівчино, А що в тебе на мислі* (Укр.. пісні); — *Ат, дай ти* [Маланко] *мені спокій з тою економією... не те*

у мене на мислі тепер (Коцюб.); — *Я до вас із щирим серцем, а ви до мене з хитрощами. Ну, що в вас на мислі?* (П. Куліш). П о р.: **на ду́мці.**

не до ми́слі *кому і без додатка, заст.* Не подобається, не підходить комусь хто-, що-небудь. *«Було б не рубати Зеленої вишні, Було б не сватати, Коли не до мислі»* (Укр.. пісні); *Бач... їм така невістка не до мислі... Вони не люблять лісового роду...* (Л. Укр.); [К о з а к:] *Гарна, та не для мугирів. Полковниченко київський висватав, он що!* [П а р у б о к:] *Ну й що, що висватав? А як їй не до мислі?* (Мисик). **до ми́слі.**— *Та й моє серце до їх* [убогих] *горнеться. Ти в цьому мені до мислі* (Н.-Лев.); [Г а п к а:] *Сватай, Василю, Степаниду Агапонову, кажу тобі, сватай її. Степанида найбільш мені до мислі* (Кроп.).

припа́сти до ми́слі *див.* припасти.

МИСЛІТЕ: писа́ти мисліте *див.* писати.

МИСЛЮ: літа́ти ми́слю *див.* літати.

МИСЛЯМИ: розтіка́тися ми́слями по дре́ву *див.* розтікатися.

МИСНИК: кла́сти зу́би на ми́сник *див.* класти.

МИТИ: ми́ти кісточки́ *див.* перемивати.

ми́ти сльоза́ми лице́ (бо́роду *і т. ін.), уроч., рідко.* Плакати. *Як крається батькове серце, коли у правовірній родині шайтан посіє незгоду! Бідний мулла Смаїл! Він схуд і щодня миє сльозами бороду* (Коцюб.). П о р.: **обլива́тися слі́зьми́; умива́тися слі́зьми́.** С и н о н і м и: **ли́ти сльо́зи** (в 1 знач.); **дава́ти во́лю сльоза́м.**

МИТИСЯ: ми́тися по́том; ~ слі́зьми́ *див.* обливатися.

МИТІ: тієї ж ми́ті, *перев. з дієсл.* Відразу ж, зараз же; одночасно з чимсь. *Він раптом, весь здригнувшись, рвучко підвівся на коліна. З вогневої, з-поміж радісного різноголосся солдатських басів несподівано виділився дівочий голос. Тієї ж миті він побачив Ясногорську* (Гончар). П о р.: **у ту ж мить.**

МИТРОХИ: за царя́ Митро́хи *див.* царя.

МИТЬ: в одну́ (єди́ну) мить, *перев. з дієсл.* Дуже швидко, миттєво. *Василь напряг усі сили і в одну мить, то зігнувшись, то вигнувшись, штовхнув по спині Габелка* (Мирний); *В одну мить він* [Бариль] *повернув назустріч ведучому і... шурхнув під ним, пронісши колеса свого літака на висоті одного метра над землею* (Трубл.); *Вихор в одну мить зсунувся на дно чагарника і швидко побіг проваллям до містка* (Кучер); *В єдину мить відійшло вбік усе, про що мріялось. Нема зору* (Гончар); // За дуже короткий час. *Робоча, жвава, метка, проворна зроду, вона поприбирала, повимивала, повичищала все чисто в хаті в одну мить* (Н.-Лев.). П о р.: **за мить** (у 1 знач.); **в оди́н миг.** С и н о н і м: **у миг о́ка.**

за [яку́сь (одну́ *і т. ін.*)] **мить,** *перев. з дієсл.* 1. Протягом дуже короткого відрізку часу; дуже швидко. *Попрощався зі всіма, а її значуще й добре посміхнувся, скочив на сноповий віз Щербини, та й за якусь мить рання курява покрила і віз, і хлопця* (Стельмах); *Грозова хмара вихлюпнула зливу За мить одну* (Воронько). П о р.: **в одну́ мить; в оди́н миг.** С и н о н і м: **у миг о́ка.**

2. Через короткий відрізок часу; відразу після чого-небудь. *Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові* (Коцюб.).

3. Безпосередньо перед чим-небудь; тільки що. *Ось підійшла вона — і зір у зорі тоне. А перед цим, за мить, я кляв її за муки* (Сос.).

на [яку́сь (одну́ *і т. ін.*)] **мить,** *перев. з дієсл.* На короткий час; ненадовго. *Душно конать у знесилі... Дайте повітря на мить! Раз до цілющої хвилі З ліжка мене підніміть* (Граб.); *Поїзд летить... Віктору сходить пора вже. Ось і зупинка — всього лиш на мить* (Павл.); *На якусь мить Глухов розгубився* (Ряб.); *На одну мить майнула думка: а може, піти в садок, на вулицю* (Донч.); [Ж і р о н д и с т:] *Я часами тут оживав на невелику мить, і серце билось так, мов у живого* (Л. Укр.).

ні на мить, *перев. з дієсл.* Навіть не на дуже короткий час; зовсім, нізащо, ніколи і т. ін. *Затлівся присок дрібними зірками, та вогник не спалахнув ні на мить* (Л. Укр.); *Він не спускав автомата ні на мить. Почуття підказувало, що тут таїться небезпека* (Собко); *Забути я не зможу Тебе до смерті ні на мить* (Забашта); *Не досягти... І не здолати свою розпуку ні на мить* (Григ.).

[оста́ння] сме́ртна мить. Останні хвилини життя; грань між життям і смертю. *Здавалося їм в останню смертну мить, що пливуть вони в надзоряну сяючу далину* (Довж.).

у ту ж мить. Відразу ж, зараз же; одночасно з чимсь. *Замфір скочив на землю й почав розв'язувати фіртку. У ту ж мить від тину відділилася чорна постать циганова й заступила йому дорогу* (Коцюб.); *Як тільки вихилив Панько голову понад браму, в ту ж мить пустився руками й зіскочив на землю, як кіт* (Март.). **ту ж мить.** *Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але ту ж мить розірвалось* (Коцюб.); П о р.: **тієї ж ми́ті.**

МИЧ: хоч ми́чки мич *з кого, жарт.* Хтось покірний, слабохарактерний, безвідмовний і т. ін. *Парубок — хоч мички з нього мич, тихий та лагідний.* С и н о н і м: **хоч у ву́хо бгай.**

МИЧКИ: хоч ми́чки мич *див.* мич.

МИША: [і] ми́ша не пролі́зе (не проско́чить, не пробі́жи́ть *і т. ін.*). Ніхто не пройде десь.— *Одначе за Арабатську Стрілку ми теж спокійні,— роздратовано вів далі Врангель...— Там і миша не пролізе,— прохрипів полковник Уолш* (Гончар); — *В мене тут миша не проскочить,— ображено відповів капітан.— А втім, можете обстежи-*

ти (Гончар); *Очі в нього* [Андрійка] *гострі, видющі, слух, як у птиці, і вже коли він стоїть на варті, миша не пробіжить...* (Цюпа). **жодна миша щоб не пролізла.** [С в і ч к а *(до Сергія):*] *Мушу попередити: по цій дорозі не тільки танк, а й жодна миша щоб не пролізла* (Корн.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) миша (миш) у пастці.** 1. *з сл.* бу́ т и, о п и н и́ т и с я *і т. ін.* У безвихідному становищі; в небезпеці. *Оточений з усіх сторін бандит був як миша у пастці.* **наче в пастку бідна миш,** *з сл.* п о п а́ с т и с я, п о п а́ с т и *і т. ін.* *Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов нанявся, не рушай, мовчи та диш!* (Л. Укр.).

2. *з сл.* м е т у ш и́ т и с я, т о в к т и́ с я, к р у т и́ т и с я *і т. ін.* Безладно, розгублено і т. ін. *Маланка товчеться у пітьмі, як миша у пастці, а що хотіла зробити — не знає* (Коцюб.); *Стара метушиться в темряві, як миша в пастці, ніяк не може намацати на карнизі сірників* (Тют.); *— Опинишся вночі між яром і посадкою і крутишся, як миша в пастці...* (Хор.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) руда́ ми́ша (миш) [зимо́ю].** 1. *з сл.* з а г и́ н у т и, з г и́ н у т и, п р о п а́ с т и *і т. ін.* Напевне, неодмінно, обов'язково і т. ін. *Загинув, як руда миша* (Укр.. присл..); *— Якщо швидко наші не повернуться — як руді миші всі загинемо* (Збан.); *Він* [Гудзь] *заскочив і до Андрія.— Кажи,— наймаєш Гафійку? Ні? Волієш з голоду згинути, як руда миша зимою?* (Коцюб.); *«Да гляди, чи там ми їдем? Дорогу як кинем, Пропадем, як руді миші, Десь посеред поля»* (Укр. поети-романтики..);*— Ой, пропадемо тута, як руді миші! Запогублять вони нас! — крикнув Тишкевич* (Н.-Лев.); *— Ти, Петрусь, все-таки бережись. Пам'ятай про сім'ю... Коли з тобою щось трапиться, то всі менші пропадуть, як руді миші* (Бурл.); *Пропав, як руда миш* (Укр.. присл..).

2. *з сл.* л и ш и́ т и с я, о с т а́ т и с я *і т. ін.* У несприятливих умовах, у скрутному становищі; без ніяких запасів, речей і т. ін.; без нічого. [М а т и:] *Добре, що хоч кожушка та чоботи напоумило вдягти! — у вузлик ще дещо захопила. А то лишилась би на зиму, як руда миша* (Збан.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) церко́вна ми́ша,** *з сл.* б і́ д н и й, *жарт.* Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, зовсім. *Журився чоловік, що йому робити з діточками, бо був такий бідний, як церковна миша* (Три золоті сл.); *— І нащо він тобі здався? Він же бідний, мов церковна миша* (Стельмах). С и н о н і м: **як мак начетверо.**

МИШАЧА: ми́шача душа́ *див.* душа.

МИШАЧИЙ: ми́шачий хвіст *див.* хвіст.

МИШАЧІ: перерива́ти ми́шачі но́ри *див.* перериватн.

МИШЕЙ: лови́ти мише́й *див.* ловити; **~ топта́ти** *див.* топтати.

МИШІ: ані́ (ні) рудо́ї ми́ші. 1. Нікого немає де-небудь; зовсім безлюдно, порожньо. *Колись тут вирувало життя, тепер — ані рудої миші.*

2. *з сл.* н е м а́, н е б у л о́ *і т. ін.* Абсолютно нікого. *Вийшла бабуся-вахтерка і замкнула роздягальню.— Що ви робите, там же Варламова! — підбіг до неї Будко.— Ані рудої миші там немає,— привітно відповіла стара* (Собко).

С и н о н і м и: **ні душі; ні ля́лечки.**

на се́рці [на́че] ми́ші шкребу́ть (шкря́бають, скребу́ть *і т. ін.***) / зашкребли́ (заскребли́** *і т. ін.***)** *у кого і без додатка.* У кого-небудь поганий, гнітючий і т. ін. настрій; комусь тривожно, неспокійно. *Воно якось не пристало навіть людині з вищою освітою, з поважним становищем значного урядовця вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... А проте на серці наче миші шкрябають* (Коцюб.); *В голові в мене забриніло вже, а на серці заскребли такі миші, що, здається, зроду ще так не скребли* (Вовчок).

як (мов, ніби *і т. ін.***) ми́ші у норі́,** *перев. з сл* с и д і́ т и. Ніяким чином не виявляючи себе; тихо, нишком. *Не можна сидіти як миші у норі, коли треба діяти.* **мов ми́ші в но́ру,** *з сл.* з а б и́ т и с я, с х о в а́ т и с я *і т. ін.* *Троянці в кріпості сидять. Забилися, мов миші в нору, Лукаву кішку як уздрять* (Котл.).

МИШКА: ми́шка ті́пає *що* Судорога зводить що-небудь, тремтить щось (на обличчі, тілі). *Чіпка пильно дивився на діда — очей не спускав... Лице аж пополотніло; верхню губу мишка тіпала* (Мирний).

МИШКУ: гра́тися в кота́ і ми́шку *див.* гратися.

МИШУ: як кіт на ми́шу *див.* кіт.

МІГ: хто б міг поду́мати *див.* хто.

МІДНИЙ: мі́дний лоб *див.* лоб; **ціна́ — ~ гріш** *див.* ціна.

МІДНІ: пройти́ Крим і Рим і мі́дні тру́би; пройти́ вого́нь і во́ду і ~ тру́би *див.* пройти.

МІДНОЇ: копі́йки мі́дної нема́ за душе́ю *див.* нема.

МІДНОМУ: як мі́дному казанко́ві *див.* казанкові.

МІДЯНЕ: мідяне́ чоло́ *див.* лоб.

МІЖ: става́ти між *див.* ставати.

МІЗИНЕЦЬ: з мізи́нець. Малий величиною, довжиною або зростом. *У Чорному морі мешкала рибка піщанка — маленька, з мізинець у довжину, тоненька, сріблягта стрічечка* (Наука..). **з мізи́нчик.** *Хлопчик з мізинчик.*

на мізи́нець *чого.* Мала кількість чого-небудь; дуже мало, трохи. *Та надивився і наслухався вже стільки, що інший сотню років проживе, а й на мізинець мого не побаче* [побачить] (Логв.). **на мізи́нчик.** *Він і на мізинчик не візьме чужого.* С и н о н і м: **на кри́хту.**

МІЗИНЦЕМ: нáвіть мýхи не зачéпить мізи́нцем *див.* зачепить.

одни́м мізи́нцем, *з дієсл.* Без затрати зусиль, дуже легко. *Вона ж розсипає тюрми, сказати б,— одним мізинцем, І сіє червоні квіти на чорних губах неволь* (Мал.).

МІЗИНЦЯ: не вáртий мізи́нця *див.* вартий.

МІЗИНЧИК: мáмин мізи́нчик, *жарт.* Наймолодша в сім'ї дитина. *Її називали маминим мізинчиком;* // Малий на зріст. *Я на брата схожий і з обличчя, тільки звуся досі «мамин мізинчик», бо я ніяк не росту* (Ю. Янов.).

МІЗКАМИ: крути́ти мізками *див.* крутити.

МІЗКИ: вправля́ти мізки *див.* вправляти; **крути́ти ~** *див.* крутити.

мізки перечищáються (прочищáються *і т. ін.)* *у кого, чиї.* Хтось стає розумнішим.— *Ми ж так поважаємо, так поважаємо вас, біля вас і в нас перечищаються мізки,— зашепотів червою догідливих, липкуватих слів* (Стельмах).

суши́ти мізки *див.* сушити.

МІЙ: ані Бóже мій *див* Боже; **бáтечку ~** *див* батечку; **Бóже ~** *див.* Боже; **нáте і ~ глек на капýсту** *див.* нате; **чéрез ~ труп!** *див.* труп.

МІЛИЗНУ: сісти на мілизнý *див.* сісти.

МІЛИНИ: зрýшитися з мілини́ *див.* зрушитися.

МІЛИНІ: сісти як рак на мілині́ *див* сісти; **як рак на ~** *див.* рак.

МІЛИНУ: сади́ти на мілинý *див.* садити; **сісти на ~** *див.* сісти.

МІЛІ: сісти як рак на мілí *див.* сісти; **як рак на ~** *див.* рак.

МІЛКО: мілко орáти *див.* орати; **плáвати ~** *див.* плавати.

МІЛКОМУ: плáвати на мілкóму *див.* плавати; **сісти як рак на ~** *див.* сісти; **як рак на ~** *див.* рак.

МІНА: дóбра мíна при погáній грі. Приховування за зовнішнім спокоєм, веселим настроєм незадоволення, страху і т. ін.; маскування. *«Московские ведомости», цей рупор реакції, вдалися до просторікувань про те, що в Росії ніколи не стояло й не стоятиме «так зване робітниче питання», а значить, у ній не може бути революційно настроєного пролетаріату. То вже була добра міна при поганій грі. І приховувала вона реальний страх перед реальною силою* (Наука..).

кúсла мíна, *перев. з сл.* н а л и ц і, н а ф і з і о н ó м і ї *і т. ін.* Невеселий, незадоволений і т. ін. вираз (обличчя). *Аркадій жваво аплодує. З кислою міною на лиці починає аплодувати і Круть* (Підс.); *Помічник начальника пристані виразив на своїй фізіономії зовсім недвозначну й цілком кислу міну* (Смолич); *Віталій і не підозрював, що зараз сидять у клубі сержанти з досить-таки кислими мінами, бо те місце, де мусила б сидіти між ними Тоня, безнадійно гуляє* (Гончар).

МІНИТИСЯ: [аж] міни́тися / перемíни́тися на лиці (в лиці, на обли́ччі, на видý *і т. ін.).* Набирати іншого виразу обличчя у зв'язку з переживаннями, злістю, радістю і т. ін. *Махиня явно глузував з панка, допікаючи кожним словом, а той аж мінився на лиці, але не подавав виду* (Прил.); [Л ю б к а:] *Він* [мирянин] *її* [Хведоску] *очима пече, а вона аж міниться в лиці* (Кроп.); *Роман стояв оддалік і мінився на обличчі. Він якось чудно осміхався під вусом, слухаючи палку бесіду Семенову* (Коцюб.); *Шестірний перемінився в лиці — поблід, задрижав і, одвернувшись від Жука, почав тихо сьорбати борщ* (Мирний).

МІНИТЬСЯ: [аж] в очáх мíниться, *безос* У когось неприємні зорові відчуття від чого-небудь дуже яскравого. *Таке синє поле, аж в очах міниться...* (Кос.); П о р.: **в очáх мерехти́ть; в очáх рябíє** (в 1 знач.).

МІНІАТЮРІ: в мініатю́рі. Малих розмірів; у зменшеному вигляді. *А у донечки в руках — лялька, неначе портретик її в мініатюрі* (Довж.).

МІНУ: роби́ти дóбру мíну при недóбрій грі *див* робити; **скриви́ти кúслу ~** *див* скривити

МІНЯТИ: міня́ти личи́ну (шкíру), *зневажл.* Набувати іншого вигляду, інакше себе поводити; маскуватися, пристосовуватися.— *Міняють* [наші недруги] *личини, братовбивчу ворожнечу між нами посіяти хочуть... Думають, темні, згарячу не розберемось — де згуба, а де порятунок* (Гончар); *Фашизм не так-то просто здає позиції. Міняє шкіру, заповзає в нори* (Гончар). **міня́ти шкíру як одéжу.** *Лютість така в серці була, і не тільки на Фросю, а й на всіх тих людців, які шкіру міняють як одежу. І нашим і вашим* (Літ. Укр.).

міня́ти / поміня́ти (проміня́ти, ви́міняти *і т. ін.)* **шило на швáйку (на ми́ло, на мотови́ло),** *жарт.* Замість чого-небудь одержувати щось гірше; програвати.— *Куди переводитесь? До іншої сільської школи? Це все одно, що міняти шило на швайку* (Гур.); — *Не на те втекли ми від пана Бжеського, щоб шило на швайку міняти* (Тулуб); *Обиратимуть комітет на волосному сході. Отам треба буде дивитись обома. Щоб не поміняти шило на швайку* (Головко); *Проміняв шило на мило* (Номис); *Проміняв шило на мотовило* (Укр.. присл..), [М а р ф у ш а:] *Довідаюсь, чи правда ж тому, що вона* [Олеся] *покохала якогось простого парубка? Ну, якщо тому правда, то.. виміняла шило на швайку: дияконенка на якогось мугиряку!* (Кроп.).

МІРИ: без мíри. 1. *перев. чого.* Дуже багато, велика кількість чого-небудь.— *Багато сонця, без міри чистого повітря, навкруги добро — і чоловік добрішає* (Коцюб.); *«..Чудна ваша природа, земляки, лісу без міри, народ простий та довірливий, і чекайте нас завтра коло села — шахтарів і металістів, красу донбасівського краю»* (Ю. Янов.); // *з сл.* п и т и, ї с т и *і т. ін* Велику кількість, багато, надмір. *А ченці у них — пси*

годовані, і їдять, і п'ють без міри (Хижняк); // Повністю, до кінця. *Вона* [Леся] *без краю і без міри Талан і серце віддала. І ні хвилиночки в розваги, І ні краплиночки собі* (Воронько).

2. *перев. з дієсл.* Уживається для підсилення; дуже, дуже сильно. *І тільки що човни уздріли* [аркадяни], *То всі злякалися без міри* (Котл.); [Іван *(один):*] *Чудний парубок: дівка без міри його любить, а його бере туга!..* (Кроп.); // Занадто. *Вірили ми свято, Вірили без міри: І любові-ласці, І бабиній казці* (Граб.); *Батько без міри гордився обдарованим сином* (Вол.); *У землю і вогонь, у силу людських рук, У мудрість книг людських залюблений без міри, Навік затаврував він* [Горький] *животіння сіре* (Рильський); *Кореспонденти вибивали голову колгоспу з колії, він тікав од них, бо набридали таки без міри* (Больш.); // Надзвичайно. [Гострохвостий *(тихо):*] *Що то добре бути вченим! Я вчених людей і вас, Євфросино Сидоровно, ставлю без міри високо* (Н.-Лев.); *Її* [дівчини] *обличчя було без міри радісне та схвильоване* (Ю. Янов.); *Ще довго біль у серці ми нестимем, Та сонце й вітер весняних степів Тепло живлюще в груди сіячів Без міри щедро будуть уливати, І усміхнеться знову наша мати, І рани заростатимуть...* (Рильський); // Незрівнянно, набагато і т. ін. *Пробувши кілька років за границею, надивившись на усякі дива в Європі, без міри вищої в усьому і за Польщу, і за Україну, Єремія вернувся 1632 року додому* (Н.-Лев.); *А як взяти дилему: або луснути або перетравити горе і вилити його шумовину на папір, то вже почесніше, хоч і тяжче без міри, власне перетравити, не лускаючи* (Л. Укр.). **без мір.** *Повів карателів у бір, Два дні гуло побоїще. І всяк радів уже без мір — Хоч згине це потворище* (Воронько).

3. Велике, безмежне, неосяжне і т. ін. що-небудь. *Всю душу віддать за ці хмарки мінливі, За те, що й тебе отіняє хмарина, Всю душу — землі цій віддати щасливій, Бо топчуть її твої ніжки, єдина! За щастя без міри, за муку без міри, За те, що ти, може,— лиш вицвіт уяви!* (Рильський).

до пéвної (дéякої, якóїсь *і т. ін.*) **міри.** Частково, трохи, все-таки і т. ін. — *Ну, ви, прапорщику, теж, до певної міри, військова людина. До того ж навіть командир частини, повинні знати, що ми лише гвинтики в машині, що іменується армією* (Головко); *Хоч все оце і прикро, але я чогось .. навіть «не трачу гумору», відай парадокс: «чим гірше, тим ліпше» має до певної міри свою рацію* (Л. Укр.); — *Юрію, а ти теж загрубів на фронті, осолдафонився... може, лише трохи менше, ніж ми.— Можливо, до певної міри, Володько, ти й маєш рацію! — погодився Брянський, замислившись: — Може, в серці нема тої вразливості, тої ніжності, що була...* (Гончар); *Він* [літератор] *береже «спадщину» не як «архіваріус»: для нього в ній цінні ті риси, які до певної міри зв'язують її з новим часом, з нашою епохою* (Рад. літ-во). Пор.: **у тій чи іншій мірі; пéвною мірою.**

міри немá *див.* нема; **не дáти ~** *див.* дати.

МІРІ: ні в якій мірі, *перев. з дієсл.* Уживається для підсилення при запереченні; нізащо, аж ніяк, зовсім, ніколи і т. ін. *Лети ж, моя поезія, вперед і звуків рій навій моїй ти лірі, Щоб був він, як живий,— не силует, не повторитись щоб ні в якій мірі, хоч у поемі є уже моїй гармати і епітет «голубий»* (Сос.); *Орієнтація науковців на посилення роботи в галузі конкретних досліджень ні в якій мірі не повинна вести до послаблення розробки кардинальних проблем історичного розвитку* (Літ. Укр.). Пор.: **жóдною мірою.**

у вúщій мірі. Уживається для вираження певного ступеня чого-небудь; дуже, надзвичайно. *Говорив* [Улас] *тихо і несміливо, і лице його було таким мокрим від поту і таким у вищій мірі напруженим, що викладач без жалю не могла дивитися на нього, а сиділа, одвернувшись, і щось писала в своєму зошиті* (Тют.).

у значній (велúкій, більшій *і т. ін.*) **мірі.** Переважно, здебільшого і т. ін. *Заробляючи, аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період в значній мірі одірваний був од української літератури, і це для нас велика втрата* (Коцюб.); *Безперечно, предметом нашого словесного мистецтва в найближчий час у значній мірі стане життя промислових робітників, інтелігенції, міських жителів, молоді тощо* (Вітч.); *Тут* [у гірських умовах] *загальний успіх у великій мірі залежав від ініціативи, винахідливості, бойового настрою кожного окремого бійця* (Гончар); *Не вийде з неї* [людини] *генія — це вже в більшій мірі її власна справа...* (Гуц.). Пор.: **велúкою мірою.**

у пóвній мірі. Цілком, повністю.— *Ви відмінно знищили греблю в районі колгоспу і поновили в повній мірі висушене колись болото, зробивши непрохідною для фашистських танків цю ділянку* (Ю. Янов.) Пор: **пóвною мірою** (в 1 знач.).

у тій чи іншій (якíйсь, пéвній, дéякій) мірі. Все-таки, трохи, частково і т. ін. *Таких «лічних дєл» по службі від нього не вимагалося, але він запровадив їх від себе, гордився ними, записував туди все, що йому було відомо про тих людей, яких він в тій чи іншій мірі вважав підозрілими* (Тют.); *Все, що тут написано, в майбутню кінокартину .. не ввійде. Писалося ж це в ім'я доброго звичаю і з поваги до свого роду, а в деякій мірі на пораду артистам* (Довж.), — *Після гетьмана нас запросив Петлюра... Ну... служили в певній мірі...— Он як! — відповів Щорс* (Довж.). Пор.: **пéвною мірою; до пéвної міри.**

МІРКАМИ: міряти мірками грóші *див.* міряти.

МІРКОЮ: міряти велúкою міркою; міряти ~ грóші; міряти однiéю ~ *див.* міряти.

МІРКУ: міряти на свою мірку *див.* міряти.

МІРОШНИЦЬКЕ: діло міро́шницьке *див.* діло.

МІРОЮ: вели́кою (значно́ю *і т. ін.***) мірою.** Переважно, здебільшого і т. ін. *О. В. Капніст з дитинства перебував в оточенні, яке великою мірою сприяло формуванню волелюбних поглядів* (Рад. літ-во); *Ефективність розвитку народногосподарського комплексу республіки значною мірою зумовлюється раціональною системою розселення трудящих* (Вісник АН). Пор.: **у значній мірі.**

жо́дною мірою, *перев. з дієсл.* Уживається для підсилення при запереченні; ніяк, нізащо, зовсім і т. ін.— *Бачте, як наші бурсаки-спудеї біжать за ворота? Жодною мірою не вдержиш їх, як зачують запорожців* (П. Куліш); — *Як отсе тебе господь сюди заніс? — питає Шрам.— Да от, попали мене у свої руки прощальники, сиплють срібло-золото, не одпускають од себе жодною мірою* (П. Куліш). Пор.: **ні в якій мірі.**

міряти вели́кою мірою *див.* міряти.

пе́вною (яко́юсь, тією чи іншою) мірою. Частково, трохи, все-таки і т. ін. *І не гадай, що кольори, якими оздоблено речі, Певною мірою відповідають забарвленню власних Первопочатків, з яких утворилась матерія їхня* (Зеров); *Велич наростаючих подій і усвідомлення того, що ці неймовірні події якоюсь мірою залежать від нього безпосередньо, сповнювало Хому новою, незвіданою досі гордістю* (Гончар). Пор.: **до пе́вної міри; у тій чи іншій мірі.**

по́вною мірою. 1. Цілком, повністю. *Практичне здійснення курсу на підвищення ефективності виробництва і поліпшення якісних показників економіки зв'язане з пошуком нових рішень, які б дали змогу повною мірою використати досягнення науки і техніки* (Роб. газ.). Пор: **у по́вній мірі.**

2. Сповна. *Але за ваші* [внутрішньої буржуазії] *шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо повною мірою* (Еллан).

МІРУ: в міру. 1. Достатньо, скільки треба. *«Читаєш, Романе, багато»? — «Ні, в міру»* (Головко); *Легка колонада* [ресторану] *підтримувала покрівлю, відкрите повітря, блакитно-білі фарби, як хмарки. В міру скла, і всюди квіти!* (Ле); *Він* [Нерчин] *був в міру ввічливий, розмовляв доброю німецькою мовою* (Рибак). Антонім: **не в міру.**

2. Так, як треба; нормально, добре, гаразд. *У кишені були гроші. Небагато, але це якраз і добре, все буде в міру...* (Дор.). **в са́му міру.** *Усе було там в саму міру.*

3. *чого.* Відповідно до чого-небудь, залежно від чогось. *Навесні, в міру наближення білополяків до Києва, тут, у глибині Полтавщини, повітря теж нагрівалося, куркульня всюди заворушилася* (Гончар); *В міру підвищення кількості всієї землі у фермах від групи до групи підвищується середня кількість обробленої землі, середня вартість продукту, вартість знарядь і машин* (Ленін); *Кожен художник творить у міру свого таланту, розуміння дійсності, характеру зв'язків зі своєю епохою* (Рад. літ-во); *В міру засвоєння вправ* [з гімнастики] *слід збільшувати кількість сполучень вправ, повторень окремих поєднань* (Худ. гімнаст.).

зна́ти міру *див.* знати.

над (по́над, че́рез) міру. Більше, ніж треба; багато, забагато. *Додому вже запізно прийшла печальна Іра. Їй начальник грізний роботи дав над міру* (Сос.); *Щоби він коли засміявся, чи переступив корчемний поріг, або у людей випив понад міру — сього ніхто ніколи не бачив* (Хотк.); *Через міру і свиня не з'їсть* (Укр.. присл..); // Дуже, занадто і т. ін. [Антоніо:] *Се ж критика, а критика звичайно ускіплива часами то й над міру...* (Л. Укр.); — *Ось, слава тобі, господи! Хоч одного земляка бачу!..— над міру гучно пролунало по чайхані* (Ант.-Дав.); — *Ти розумієш, що дано в твої руки державою? — пробирав він якого-небудь над міру запального вояку.— Не коня, не машину. Люди, розумієш?* (Гончар); *Є чимало скамничок, ослонів, дзигликів, столиків, ваз на підставках, що робить світлицю оздобною та захисною, хоч вона й не над міру розкішна* (Л. Укр.); *Всі роз'ярились через міру, По-сербськи величали віру* (Котл.). Пор.: **не в міру.**

не в міру. Більше, ніж треба; багато, забагато.— *У мене так завжди буває, коли я покручуся не в міру* (Мирний). // Дуже, занадто, надмірно і т. ін. *В Києві сі оповідання справили враження, їх ставлено поруч з «Мужиками» Чехова, та й скуток їх був подібний до тих же «Мужиків»: одні не в міру хвалили, другі не в міру ганили* (Л. Укр.); *На подвір'ї управитель саме сідлає жереба і незлобно пересварюється зі своєю не в міру ревнивою дружиною* (Стельмах). Пор.: **над міру.** Антонім: **в міру** (в 1 знач.).

перебира́ти че́рез міру *див.* перебирати; **перепо́внювати ~ терпі́ння** *див.* переповнювати; **перехо́дити ~** *див.* переходити.

у міру сил, *перев. чиїх, з дієсл.* Як хтось може, міг і т. ін., наскільки можливо. *Всю ніч чесно, в міру своїх сил, виконував він* [дід] *з молоддю свої вироки, розбиваючи німецькі каски березовим прикладом* (Довж.).

МІРЯНО: не міряно *чого.* Що-небудь дуже велике.— *А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено?* (Вас.); // Багато чого-небудь. *Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля дешевша від грибів* (Стельмах).

МІРЯТИ: міряти вели́кою мірою (міркою) *що.* Дуже відповідально ставитися до чогось.— *Перед ними* [солдатами] *Київ. Скажіть їм, що сьогодні в усьому світі нема людей ні прекрасніших, ні*

чистіших, ніж вони. Міряйте життя й смерть великою мірою (Довж.).

міряти вóду рéшетом *див.* носити.

міряти крóками (ногáми) *що.* Ходити пішки по чомусь. *Командир Рубан.. міряв велике місто кроками, а хтось у передмісті.. терзав свою гітару* (Ю. Янов.); *Опізо міряє кроками світлицю з одного кутка в інший* (Хижняк); *Міряючи кроками з кутка в куток спорожнілу кімнату, Обушний думав про партизана Мотору, про його вчорашній наступ* (Кир.). **міряти крóки.** *Біля воріт міряє кроки вартовий* (Хижняк).

міряти мірками (мíркою, ковшéм) грóші. Бути дуже багатим, мати великий капітал.— *Звідки ж ти, безтолоч, знаєш, що дядечко гроші мірками міряє?* (Стельмах); — *Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?..— Е-е, дядечку! вона* [пані], *мабуть, чи не ковшем їх міряє!* (Вовчок).

міряти на свій аршúн (на свою мірку, своéю мíркою, *заст.* **своїм ліктем)** *кого, рідше що і без додатка.* Оцінювати, характеризувати кого-, що-небудь із свого погляду, за власними критеріями, суб'єктивно. *Ці слова зовсім вивели Ганну з рівноваги. Як він, цей брудний, підлий Боровик, сміє міряти всіх людей на свій аршин?* (Собко); — *Що тут замішаний мужчина — для мене це факт безперечний.— На свій аршин не міряй* (Головко); *Тиміш.. відповів серйозно, як і подобає комсоргові.— Ти, Сашко, міряєш людей комуністичного суспільства на свій власний аршин* (Д. Бедзик); *Вона* [Ярина] *всіх людей міряла своєю міркою і сама нездатна на підлість, не допускала її і в інших людях* (Собко). **змірити своїм ліктем.** *Один мій вчинок своїм ліктем змірив І мовиш: «Всякий це розчовпа»* (Фр.). **міряти на свою кýцу мірку.**— *От не люблю, коли баби починають усе на свою куцу мірку міряти* (Стельмах). Синонім: **міряти по собі.**

міряти однíєю мíркою (на однý мірку, на одúн аршúн) *кого.* Оцінювати, характеризувати і т. ін. різних людей однаково, без урахування індивідуальних особливостей. *Він міряв усіх однією міркою, усіх вважав споживацькими, несвідомими елементами, керувати якими і направляти яких по справжньому шляху був покликаний ніхто інший, як саме він, Прокоша* (Збан.); — *Свиня,— кинув він Гнатові, коли вони їхали на бокову стежку.— Отакого старого чоловіка — і то не пожалів... всіх на одну мірку міряєш* (Тют.).

міряти очúма (óком, пóглядом) *кого, що.* 1. Оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи.— *Не пізнаєш мене? — міряючи очима, спитався Улас.— Господь тебе знає, хто ти* (Мирний); — *Але погане ваше діло: не проїдете ярком. Парубок безпорадно міряє очима принадну далечінь, що хвилясто простяглась за гнилою долиною* (Стельмах); — *От, їй-богу, я вірю, що людина походить од малпи! — сміявся Рустам, міряючи оком ефенді* (Коцюб.); *Старі жартують шахтарі, Новеньких оком міряючи: — От ще нам три богатирі!* (Дор.); *Партизани міряли малого поглядом і співчутливо радили підрости* (Ю. Янов.); — *Глянь, які шляхи ще перед тобою стеляться! ..Маковей міряв поглядом шлях, стиха усміхався йому* (Гончар). **міряти очúма з ніг до головú** *кого. Колісник примостився на самому крайку лави. Селезньов спідлоба дивився на нього, міряв з ніг до голови очима* (Мирний).

2. *якими (яким).* Дивитися на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції. *Він* [Іван] *говорив щось невиразне: так... ні... бачите:.. Тоді вона* [Антоніна] *міряла його злими очима.— Осел! Ви нічого не розумієте...* [Коцюб.]; *Сповненим ненависті поглядом міряє* [Плачинда] *парубка і всю лють свого тіла виштовхує в короткі шипіння: — Вишкребок! Злидень із битого шляху! Вишкварка!* (Стельмах); *Мати повертається. Вона міряє доньку довгим, нищівним поглядом і ним засуджує і дитину, і жінку* (Літ. Укр.).

міряти по собі *кого, що і без додатка.* Оцінювати, характеризувати кого-, що-небудь із свого погляду, за своїми критеріями, суб'єктивно. *Друзі міряли по собі: хіба б вони соромилися ото співати, коли б мали сякий-такий слух?* (Ю. Янов.); *В тому, що Таня відразу ж поїде з ним, Федько не сумнівався й хвилини. Міряв усе по собі* (Дім.); *Він міряв усіх по собі;* // Говорити про кого-небудь гірше, ніж він того заслуговує; ображати когось.— *Одступіться, може, я повиступати хочу! Чого спекулянткою обзиває, чого по собі міряє? Ти, Федоре, якби міг, то всю землю, світ божий перепродав би, а виторг у кишеню сховав* (Гуц.). Синонім: **міряти на свій аршúн.**

МІРЯТИСЯ: мірятися / помірятися сúлою (сúлами), *перев. з ким.* Змагатися в чомусь з ким-небудь. *Яснозорівська* [футбольна] *команда в останні роки була чемпіоном у районі і навіть їздила мірятись силами у Черкаси* (Минко); [Лариса:] *Як? Ти знаєш?* [Лотоцький:] *З першоджерел. Тому я пропонував тобі не брехати. Я хотів чесно мірятись з тобою силами* (Мик.); [Петерсон:] *З учорашнього дня, міс Фансі, за вами встановлено слідкування.* [Норма:] *Так? ..Проте я готова помірятися силами з вашими шпигунами, містер Петерсон* (Галан); *На батьківщині Шекспіра ще не з'явилося драматургів, які могли б помірятися силою з великим предком і учителем* (Вітч.); // Боротися, битися з ким-небудь. *І не раз мірявся* [Антоша] *силою з наймічнішими парубками, незважаючи на офіцерські чини* (Коцюб.); *Він* [кошовий] *пригадував найтяжчі бої, в яких йому доводилось мірятися силами з ворогом* (Добр); — *Нащо я тобі? Тобі заманеться на погуляння піти, лицарською силою помірятися,— коли не буде мене — ти сам собі пан* (Мирний); *Хто там на висоті? Скільки їх? Ці*

думки не лякали Козакова, а тільки заохочували, під'юджували швидше видертися туди і помірятися силами з ворогом (Гончар); // *без додатка*. Перевіряти свою спроможність у чомусь; випробовувати себе. *Вони, оці* [двопудові] *гирі, лежали на площі, і кожної неділі парубки ходили сюди мірятися силою* (Чаб.). **міряти си́ли.** *Інші* [юнаки] *потому в борінні виснажливім міряли сили,— В ньому найкращих борців переміг Евріал нездоланний* (Гомер, перекл. Б. Тена).

мі́рятися чуба́ми *з ким і без додатка, жарт., рідко*. Битися, не наносячи тілесних пошкоджень; боротися, борюкатися, чубитися. *Надворі хлопці мірялися чубами — хто кого переможе.*

МІСИТИ: кру́то замі́с місúти. Суворо, жорстоко діяти; вживати рішучих заходів.— *А коли не захоче пан Лобода чесно слугувати Короні Польській, то... то я змушений буду про його попередні вчинки сьогодні ж повідомити Наливайка.— Ох, пане... Як круто заміс місите. Викликали-сте на рівну розмову, а погрожуєте підступами?* (Ле).

місúти боло́то (багно́ *і т. ін.***).** Йти, їхати, ходити по розмитій дорозі, по бездоріжжю. *Підводи, за наказом фельдфебеля, перемістилися у хвіст колони і тепер поволеньки місили болото позаду* (Коз.). **місúти [нога́ми] багню́ку.** *Не бачив він* [Віталик] *її* [Тоню] *ще такою — так хай бачить. Хай знає, що всю зиму ці чоботиміситимуть тут багнюку, обличчя червонітиме на стужі та на дощах* (Гончар); *Після відпочинку люди побадьорішали, дружно місили ногами багнюку. У кожного за спиною теліпався лантух, аж назад тягнув* (Тют.).

місúти у грязю́ці *кого*. Несправедливо звинувачувати кого-небудь у чомусь; зводити наклепи на когось; ганьбити, чорнити. *Ось і почнуть дурні язики до небес піднімати Марка, а його місити в грязюці* (Стельмах).

МІСТИТИСЯ: містúтися на прокру́стовому ло́жі *якому, чого і без додатка, книжн., рідко*. Задовольнятися чим-небудь малим, не претендувати на щось більше, краще і т. ін. *Та й тепер не раз чується з маси консолід*[ованих] *опоз*[иціонерів] *крик «розпни його», коли який загонистий пророк не хоче міститись на консолідованому прокрустовому ложі...* (Л. Укр.).

МІСТИТЬСЯ: не міститься в голові *див.* вкладається.

МІСТКИ: містки́ стелúти *див.* стелити.

МІСТОК: проліг місто́к, *перев. чого, який, між ким*. Склалися якісь стосунки між ким-небудь. *По-різному складалося життя у цих двох таких несхожих зовні людей, і характером вони були наче несхожі, та чомусь проліг між ними місток взаємної довіри і симпатії* (Ю. Бедзик).

МІСЦЕ: болю́че мі́сце, *перев. чиє, у кого*. Те, що найбільше турбує когось, що є причиною чиїх-небудь переживань, неприємностей і т. ін. *Ксьондз старався повернути бесіду на інше поле, бо йому неприємно було чути нарікання на члена корпорації, але гуцули попали на своє болюче місце, як муха на садно, і не легко їх було звідти збити* (Хотк.). **са́ме болю́че мі́сце.**— *Не дай боже з хлопа пана! — примівка муляра вразила його в саме болюче місце: він був з хлопського роду і тепер, ставши «паном підмайстром», дуже стидався свого походження* (Фр.).

вузьке́ мі́сце, *перев. чого, в чому, на чому*. Найбільш слабка, відстала ділянка в чомусь, що потребує зусиль, посиленої уваги і т. ін. *Дмитро знав добре роботу — на фрезерних верстатах, знав і вузькі місця цієї професії* (Автом.); *Вузьким місцем у технології вирощування кукурудзи є організація боротьби з бур'янами* (Хлібороб Укр.); *Незважаючи на деякі вдосконалення, підземний транспорт на багатьох шахтах все ще залишається вузьким місцем. Через нього частогусто неможливо добитися значного збільшення навантаження на лаву* (Роб. газ.).

душа́ ста́ла на мі́сце *див.* душа; **займа́ти ~** *див.* займати; **знайтú своє́ ~ в житті́** *див.* знайти; **зна́ти своє́ ~** *див.* знати.

[і] мі́сце застúгло *за ким — чим, по кому — чому*. Хтось безслідно зник, щось зникло. *Вернули діти на селище, а по зозулі й місце застигло, потекла світами* (Ков.); *— Кумо, чогось ваш півень сьогодні не пiяв* [співав], *чи не захворів? — Не піяв і вже не запіє, голубонько. Встаю рано, а за ним і за курми місце застигло* (Мельн.). Синоніми: **тільки те́пле мі́сце лишúлося; і сліду не лишúлося; і слід захоло́нув; тільки й ба́чили** (в 1 знач.); **біс злиза́в.**

ма́ти мі́сце *див.* мати.

мі́сце під со́нцем. Певне становище в житті, в суспільстві і т. ін. *Поезія Янки Купали змальовувала величний образ працелюбного білоруського народу, який усвідомив свою роль в історичному процесі, своє право на місце під сонцем* (Літ. Укр.); *Чим ближче фініш чемпіонату СРСР з футболу, тим цікавішою стає боротьба за «місце під сонцем»* (Рад. Укр.).

нагріва́ти мі́сце *див.* нагрівати.

насúджене мі́сце. 1. Будинок, квартира, місто і т. ін., де хтось живе протягом тривалого часу. *Іван Кіндратович давно міг переселитися ближче до заводу. Та все якось жаль було розставатися з насидженим місцем* (Ткач); *— Доживемо тут* [на хуторі], *Андрію,— радить Килина,— чого міняти насиджене місце?* (М. Ол.), *Тисячі селян кидали насиджені місця і йшли на Запорожжя та в південні степи* (Іст. УРСР).

2. *жарт*. Робота, на якій давно працюють; посада, яку давно займають. *Нелегко було скинути ледаря з насидженого місця.* **насúджене місте́ч-**

ко. *Іванові неохота кидати насиджене містечко, де перепадає фураж або жива копійка!* (Рудь).

не місце. 1. *кому.* Хто-небудь не повинен перебувати десь, серед когось. *Йому тут не місце.*

2. *для чого, чому.* Не слід, не годиться, не можна говорити, робити щось, знаходитися і т. ін. де-небудь. [С а н я:] *Гаразд, гаразд, тут не місце для таких розмов...* (Л. Укр.).

попада́ти в живе́ мі́сце *див.* попадати; **поста́вити на ~** *див.* поставити.

пусте́ (поро́жнє) мі́сце, *зневажл.* Людина, з якою не рахуються, від якої мало користі в роботі і т. ін. *Та він у колективі — порожнє місце.*

слабке́ (слабе́, вразли́ве, хибке́ *і т. ін.*) **мі́сце** *чиє, кого, у кого і без додатка.* Чиясь вада. *Цей мерзотник доти провокував Загайчика, доти щупав його з усіх боків, поки не нащупав слабкого місця* (Вільде); *На жаль, Обручов такий обережний, що важко намацати у нього вразливе місце: хабарів не бере... закони та накази виконує* (Тулуб); *Він намацував хибкі місця партнерки, та ось вона зробила непередбачений хід і разом зайшлася переможним сміхом.— Шах!* (Коцюба); // *у чому.* Якийсь недолік у чому-небудь. *Батареї сміливіше пристрілюються до гусениць* [танка], *колупають дорогу, луплять в лоб, шукають слабого місця в броні* (Ю. Янов.). П о р.: **слабка́ сторона́.**

става́ти на своє́ мі́сце *див.* ставати; **ста́вити на пе́рше ~ ; ста́вити себе́ на ~** *див.* ставити.

те́пле мі́сце, *ірон.* Порівняно легка або вигідна робота. *Тепер кожен шукав собі теплого місця, з великими грішми* (Мирний); *Вискакує на сцену Варка Лоботрясова. Та, що не захотіла в колгоспі працювати і вже другий рік десь їздить, теплого місця шукає* (Є. Кравч.); [Т е р е ш к о:] *А Грибок знайшов тепле місце — продавцем у кооперації влаштувався* (Зар.); [Д і д В л а с:] *Байдазайда. Сьогодні, Петре, він тут, а завтра повіявся шукати собі теплішого місця* (Д. Бедзик). **тепле́ньке мі́сце.** *Подбала* [Лукія] *про свого синочка: при конторі влаштовує. Хіба ж не тепленьке місце?* (Гончар); // Вигідна посада. **те́пле місте́чко.** *Знять хотіли Зайця З теплого містечка* (Іванович); *«Центр» — люди рутини, поїдені гнилою легальністю, зіпсовані обстановкою парламентаризму та ін., чиновники, які звикли до теплих містечок і до «спокійної» роботи* (Ленін).

[ті́льки] мо́кре мі́сце лиши́лося (залиши́ться). 1. *від кого — чого.* Що-небудь зникло, перестало існувати. *Розповідав* [писар] *йому* [Сеспелю] *про таке, що й не переслухати.— Вчитися тобі треба, багато вчитися... А воювати... Загинеш ні за цапову душу, пришиє якийсь шваб багнетом до землі, та й тільки мокре місце залишиться від твого «патріотизму»* (Збан.); // Що-небудь втратило цінність, вигляд і т. ін., зазнавши згубної дії кого-, чого-небудь. *Та недовго тішилась жінка обновою. Якось надумала випрасувати блузку. Та ледь торкнулась мереживної оздоби,— від неї лишилося мокре місце* (Рад. Укр.); *Гульк, а там* [у газеті] *стаття на мою книжку. Читаю. І леле! Від збірки оповідань тільки мокре місце лишилося. Бомбить її рецензент і зліва і справа* (Літ. Укр.).

2. *від кого.* Потерпів або загинув хто-небудь; перепало комусь.— *А продовжуватиме баламутити людей, то викличемо з заводу робітників, і від вас тільки мокре місце залишиться,— додає Іванко Богданов як член ревкому* (Кочура). **мо́крого мі́сця не залиши́ться.**— *Як шваркону з автомата — мокрого місця не залишиться!* (Загреб.).

[ті́льки] те́пле мі́сце лиши́лося *від кого — чого, жарт.* Хтось несподівано зник; щось безслідно зникло. *Він підходить до грушки, але від зайця тільки тепле місце лишилося. В чоловіка одразу затерпла душа* (Стельмах); *Чужі руки хазяйнували в батьківському домі. Тільки місце тепле лишилось від коштовних скульптур, що стояли одна проти одної в напівтемних кутках світлиці* (Збан.). **ті́льки мі́сце те́пле** *чиє. На ранок пішла мати довідатись у Якова про брата. Яків спав у другій хаті, а Йосипа... тільки місце його тепле!* (Мирний). С и н о н і м и: **мі́сце засти́гло; і слі́ду не лиши́лося; як вода́ вми́ла; і слід захоло́нув; ті́льки й ба́чили** (в 1 знач.); **біс злиза́в.**

МІСЦІ: вкля́кнути на мі́сці *див.* вклякнути; **душа́ не на ~** *див.* душа.

на мі́сці. 1. *перев. з дієсл.* Там, де постійно, звичайно перебуває, знаходиться і т. ін. хто-, що-небудь. *Дарка збирала малину панам, ну, то вже, певне, й собі брала якийсь відсоток натурою на місці* (Л. Укр.).

2. *з сл.* о к о л і т и, в к л я́ к н у т и, з а г и́ н у т и *і т. ін.* Відразу, тут же.— *Змій же як знявся, то так оселя і злетіла, а молодиця як була, так і околіла на місці — голову розбив* [Гусак] (Мирний); *І раптом Маковейчик як біг, так і вкляк на місці* (Гончар).

3. *чиєму.* Будучи у чиєму-небудь становищі.— *А я б на твоєму місці уже б мовчала,— обізвалась Надя* (Л. Укр.); *Я б на твоєму місці добру скибку житняка вмолов з гарячою стравою...* (Гончар); *Пігловський на його* [Матвія] *місці за милу душу пригостив би свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів* (Стельмах).

на мі́сці зло́чину, *з сл.* с п і й м а́ т и, з л о в и́ т и, з а с т а́ т и *і т. ін.* Під час здійснення чогось недозволеного, лихого і т. ін. *Неодноразово* [Лук'ян] *займався розкраданням колгоспного майна, але притягти до відповідальності його не вдалося, позаяк ні одного разу не спіймали на місці злочину* (Тют.).

на пусто́му (поро́жньому, го́лому) мі́сці, *перев. з дієсл.* Не маючи бази, основи і т. ін. *Пролетарська культура, зрозуміло, виростала не на пусто-*

му місці (Літ. газ.); *Як і інші галузі економіки, електроенергетику більшості афро-азіатських країн доводиться створювати на пустому місці* (Рад. Укр.), *Автор історичного роману творить не на порожньому місці,— він залежить від свого матеріалу, реального ходу історичних подій* (Рад. літ-во); *Справа це дуже серйозна і до того ж вона... Тут все треба починати спочатку, на голому місці* (Збан.); // *чого.* Замість чого-небудь. *Людське море, ти, сило народная, з чого ж ти собі зброю скуєш? Що постане на місці порожньому того світа, що ти розіб'єш?* (Л. Укр.).

на своє́му мі́сці. Той, хто за знаннями, діловими якостями і т. ін. відповідає справі, якою займається. *Всі вони* [солдати] *на своєму місці, всі знають своє діло і цілковито поглинуті ним* (Гончар); — *А може, ви не на своєму місці? Ольга відчула, що блідне. Це було жорстоко. Несправедливо. Образливо* (Дор.).

о́чі на мо́крому мі́сці *див.* очі; **прикипі́ти на ~** *див.* прикипіти; **сиді́ти на своє́му ~** *див.* сидіти; **скам'яні́ти на ~** *див.* скам'яніти; **ста́вити на пе́ршому ~** *див.* ставити; **стоя́ти на ~** *див.* стояти, **товкти́ся на ~** *див.* товктися; **топта́тися на ~** *див.* топтатися; **хоч на ~ погиба́й** *див.* погибай.

МІСЦЯ: живо́го мі́сця не зна́йдеш на ті́лі *див.* знайдеш.

з мі́сця в кар'є́р. Не роздумуючи, не готуючись; відразу ж. *Іван, з місця в кар'єр, почав заповзято доводити Королевичу, що соціал-демократія це є партія, надвоє не ділиться* (Смолич); — *Звідси і почну,— сказав собі Танюшкін.— Прямо з місця — в кар'єр* (Бурл.); *Невеличкі новонароджені червоні клітини із кісткового мозку одразу ж потрапляють у центр судини і звідси з місця в кар'єр починають свій швидкий обертальний рух* (Наука..).

зру́шити з мі́сця *див.* зрушити; **~ живо́го нема́** *див.* нема; **~ не переле́жати** *див.* перележати; **~ собі зігрі́ти не мо́же** *див.* може; **мо́крого ~ не залиши́ти** *див.* залишити; **мо́крого ~ не зали́шиться** *див.* залишиться.

не до мі́сця. 1. Недоречне, не годиться, не підходить що-небудь. *З твоїх листів я бачу, що ти тепло до мене ставишся. Мені здається, хоч слово — тепло — тут не до місця* (Ю. Янов.).

2. *з дієсл.* Недоречно.— *Вас не дивує, що я напросилась у супутниці? — не до місця веселим голосом спитала вона* (Тих.).

не знахо́дити собі́ мі́сця *див.* знаходити; **не лиши́ти живо́го ~** *див.* лишити; **нема́ ~** *див.* нема.

ні з мі́сця. 1. Хто-небудь нерухомий, переляканий і т. ін. *А у Оксани і руки, і ноги затрусились, стала як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст!* (Кв.-Осн.); — *Ліворуч! Праворуч! А вони* [учні] *ні з місця, стоять наче вкопані, а потім враз вибухають реготом* (Гончар); // Уживається як наказ не рухатись.— *Я ваш пан! Ні з місця, кажу,— крикнув чоловік, стоячи прямо проти хоробрих* (Мирний); — *Ні з місця, гад! — кричить Рева і тиче Купріянові револьвером в зуби* (Тют.).

2. Що-небудь лишається на тому ж рівні, у тому ж стані і т. ін., що і раніше, не посувається вперед. *Одне слово, ще рік, як день, пролетів, а справа ні з місця* (Літ. Укр.).

3. *кого і без додатка.* Неможливо, не вдається примусити, умовити кого-небудь щось робити.— *Ну що, вговорив? — Де там! Мов упертий він, ні з місця його, тільки головою крутить і знай одне мимрить: ні та й ні* (Цюпа).

прикипі́ти до мі́сця *див.* прикипіти; **як до ~ прирі́с** *див.* приріс; **як прику́тий до ~** *див.* прикутий.

МІСЯЦЯ: як з мі́сяця впа́сти *див.* впасти.

МІСЯЦЬ: дістава́ти мі́сяць з не́ба *див.* діставати.

медо́вий мі́сяць. 1. *перев. у кого, чий.* Початок подружнього життя. *Пан Купа з Роксоланою побралися недавно,— тривав іще медовий місяць* (Ільч.); — *А то б поїхали* [додому]? *весело кинув Зінько.— Як не кажіть, а місяць у вас* [Катрі та Павла] *медовий...* (Кучер) // Приємний, радісний і т. ін. період у житті кого-небудь.— *Ти дуже радів,.. що життя твоє родинне — суцільний медовий місяць, аж поки тонкогнучкостанна жіночка не зробила тебе рогатим* (Кол.); — *Настав тоді* [після смерті батька] *Нокентієві медовий місяць. Як вечір, так він і в хату, собака* (Збан.).

2. *чого.* Період розквіту, найкраща пора чого-небудь.— *Маємо медовий місяць українства, панно Софіє, га? — Грушевський молодецьки підморгнув до секретарки* (Смолич); *Газет і журналів у медові місяці гетьманського захоплення владою було, мабуть, не менш, ніж у столиці світу — Парижі* (Григ.).

на мі́сяць ви́ти *див.* вити.

МІТЛА: як мітла́, *жарт.* Хто-небудь швидко справляється з якоюсь роботою, проворний.

МІТЛОЮ: мести́ як мітло́ю *див.* мести.

МІТЛУ: виміта́ти під мітлу́ *див.* вимітати.

як під мітлу́, *з сл.* забира́ти, підбира́ти, поїсти *і т. ін.* Нічого не залишаючи, акуратно, все підряд. *І справді, машина безвідмовно корилася людській волі, рухалась вперед, коли потрібно, відступала назад, могла повернутися вбік і, як під мітлу, забирала руду* (Чорн.).

МІХ: у міх не вбере́ш *див.* вбереш.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **кова́льський міх,** *з сл.* сопі́ти, ди́хати *і т. ін.* Дуже шумно, важко і т. ін. *Він сопів, як ковальський міх, і ледве поспішав за Маланкою* (Коцюб.); [Лейтенант:] *Ви промахнетесь, бо ви дихаєте, як*

ковальський міх (Багмут); *Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, як ковальський міх* (Фр.); — *Та й Сусана Уласівна не легенька. Чиста ступа! Йде по хаті, то аж поміст двигтить, а перейде через хату, та аж сопе, мов ковальський міх,— обізвалась писарша* (Н.-Лев.); *Як говорить* [дячиха], *то сопе, наче ковальський міх* (Н.-Лев.). **як три міхи́.** *Гонить Аниця сліпу кобилу, кобила сопе, як три міхи* (Март.).

МІЦНА: міцна́ рука́ *див.* рука.

МІЦНЕ: міцне́ сло́во *див.* слово.

МІЦНИЙ: ма́ти міцни́й грунт під нога́ми *див.* мати; **~ горі́шок** *див.* горішок; **~ на сло́во** *див.* твердий; **розкуси́ти ~ горі́х** *див.* розкусити.

МІЦНО: мі́цно збі́тий *див.* збитий; **~ трима́тися на нога́х** *див.* триматися.

МІШКА: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **з мішка́ (з ла́нтуха),** *з сл.* с и́ п а т и, с и́ п а т и с я. Невпинно, безперервно, щедро і т. ін.; у великій кількості. [К а н у п і р:] *Слухаєш-слухаєш його, аж голова тобі почне макітритись, а він сипе* [сипле] *та й сипе, як з мішка* (Кроп.); *Шляхта кричала, гвалтувала. Проекти, один одного дивніші, сипалися, як із мішка, виникали щохвилини й щохвилини гасли* (Хотк.); *Де-не-де тротуар чистили від снігу, хоч згори, мов з мішка, сипався новий, вкривав прочищені місця* (Томч.); *У той день вони* [рекорди] *сипалися, як із мішка* (Собко); — *Доведе він тебе цими віршами, сипле, як із лантуха* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **як з рукава́** (в 1 знач.).

як ра́ки з мішка́ *див.* раки.

МІШКИ: три мішки́ греча́ної во́вни [і (та) всі непо́вні]. 1. *з сл.* н а г о в о р и́ т и, н а к а з а́ т и, н а б а л а́ к а т и *і т. ін., жарт.* Багато зайвого, несерйозного, несуттєвого і т. ін.; небилиці.— *Оцей панич наговорить три мішки гречаної вовни! Хи-хи-хи! Весела мати родила вас, веселий і син вдався* (Н.-Лев.); [П р о н я:] *Що ви мене соромите? Що ви тут наказали,— три мішки гречаної вовни?* [Я в д о к і я П и л и п і в н а:] *Та я ж мовчала...* (Стар.); *Хай нічого путнього не сказано, хай наверзли вони один одному по три мішки гречаної вовни, то хіба ж Федір Іполитович не побадьорішав од цього?* (Шовк.); — *Та не слухайте гемонську бабу! Вона вам наговорить три мішки гречаної вовни і всі неповні! — гримнув на жінку Іван Бондар* (Стельмах). **три мішки́ уся́чини.**— *Наговорили, набалакали вам три мішки усячини про мене?* (Стельмах). **по́вен міх.** *Набалакали повен міх.* П о р.: **сім мішкі́в греча́ної во́вни.** С и н о н і м: **на вербі́ гру́ші** (в 1 знач.).

2. *зневажл.* Небагато чого-небудь. *Багатства там — три мішки гречаної вовни.* **три мішки́ греча́ної во́вни, та всі три тепе́р непо́вні.**— *Не лізь та й годі! А то Михайлові скажу.—..Дурна... Він же злидар. А в мене — всякого добра...— Ото-то... Три мішки гречаної вовни, та всі три тепер неповні.— Одчепись, кажу!* (Мик.).

МІШКІВ: сім мішкі́в греча́ної во́вни *див.* сім.

МІШКОМ: міш́ок мішко́м *див.* мішок; **як ~ приби́тий** *див.* прибитий.

МІШКУ: купува́ти кота́ в мішку́ *див.* купувати.

МІШОК: грошови́й (золоти́й) міш́ок. 1. Капітал, багатство. *Пишна галерея прихильників і служок грошового мішка, нещадних пригноблювачів і експлуататорів, понурих скнар і фанатиків збагачення вийшли з-під пера Тобілевича* (Рильський); *Поет-демократ славить вільні взаємини між людьми, не залежні від приватної власності, від грошового мішка* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка).

2. *зневажл.* Той, хто має великий капітал; багач. *То був не просто багач, а справжній грошовий мішок.*

міш́ок з кістка́ми; ~ з поло́вою *див.* лантух.

міш́ок мішко́м. 1. *ірон.* Огрядна, неповоротка і т. ін. людина. *Зайшов чоловік, мішок мішком.*

2. *фам.* Одяг, що не прилягає до тіла і робить фігуру незграбною. *Не сукня, а мішок мішком.*

3. *фам.* Незугарно, погано і т. ін.— *Ось подивіться!.. матерія гарна, а пошита* [блузка] — *мішок мішком* (Л. Укр.).

міш́ок сліз, *жарт., ірон.* Плаксива людина. [К а т е р и н а:] *І як я могла з тобою дружити, з таким мішком сліз!* (Корн.).

по́вний (по́вен) міш́ок *чого, жарт.* Дуже багато чого-небудь. *Повний мішок новин; Повен мішок радощів* П о р.: **по́вна то́рба.**

то́рба ли́ха і міш́ок біди́ *див.* торба.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **міш́ок розв'яза́вся,** *перев. з чим, жарт.* Дуже багато чого-небудь. *Мов розв'язався мішок із гамором: крик, зик, пискотня...— Мишко, сюди! Мишко, кличуть!..* (Вас.); *Немов мішок розв'язавсь з усякими виговорами і іншими прикростями, що так і сипалися з Кракова на нещасний тернопільський конвент* (Фр.).

МЛИ: ца́рство мли *див.* царство.

МЛИН: ли́ти во́ду на млин *див.* лити; **язи́к як ~** *див.* язик.

як млин ме́ле, *з сл.* г о в о р и́ т и, б а л а́ к а т и *і т. ін., зневажл.* Не думаючи, не розбираючись і т. ін.— *Скоріше Тересва попливе назад, аніж якась інша партія, крім аграрної, вам* [селянам] *допоможе. ..— Говорить, як млин меле! — звідкись почув Яків. Пронісся сміх* (Чендей) С и н о н і м и: **що на язи́к набі́жить; що на рот налі́зе.**

МЛІЄ: се́рце млі́є *див.* серце.

МЛІТИ: млі́ти душе́ю (се́рцем). 1. *за кого — що і без додатка.* Уболівати за кого-, що-небудь; переживати.— *Прокинувсь... Сюди, туди — аж воли мої в гречці, трохи не з півгонів так і попсували. І, лихо!.. що ж це буде! — млію ду-*

шею (Тесл.); *Вночі не спить* [Катря], *його* [дитя] *доглядає, вдень серцем за його мліє, коли робота одірве від його на яку хвилину* (Мирний). **помліти (попомліти) душе́ю** (тривалий час). *Скільки наплакалась* [Надія], *потім набідувалась, скільки душею помліла* (Баш); *Декого з учителів позабирали, позасилали. ..Попомлів же він* [Гриць] *тоді за них* [пісні] *душею, попоболів серцем... А господь його знає, може, за них і місця не буде на світі* (Мирний).

2. Відчувати страх; боятися. *Малі пацієнти мліли душею перед дверима лікаря.* **попомліти душе́ю від стра́ху** (тривалий час). *Хай трохи попомліє* [Пилипко] *душею від страху, а як засне, переспить* (Мирний).

МНОГІЇ: мно́гії літа *див.* літа.

МОВА: езо́півська (езо́пова) мо́ва, *книжн.* Замаскований спосіб висловлення думок з натяками і недомовками. *Побіг* [Крайнюк] *дзвонити до Горпищенка. Ледве знайшов його і езопівською мовою, натяками домігся згоди, що полковник вислухає наодинці обох своїх розвідників і прихильно поставиться до їхнього прохання* (Кучер); *Віктор Олексійович належав до яскравих представників радянської дипломатії, яка відкинула з ужитку езопівську мову, одверто висловлюючи міркування з найделікатніших питань* (Дмит.); *Здавлений цензурними лещатами, Чернишевський змушений був вдаватися до езопівської мови, до натяків, але сучасники прекрасно розуміли їх* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); *Прийоми езопівської мови в підцензурних творах класиків дуже різноманітні і гнучкі* (Рад. літ-во); *У наш час, звичайно, відпала потреба в езоповій мові. Але в байці зберігаються вироблені народною творчістю гнучкі алегоричні засоби, що дають можливість створювати яскраві сатиричні характери* (Літ. Укр.).

інша мо́ва. Уживається для вираження схвалення чого-небудь, порівнюючи з попереднім станом; зовсім **не те**, що було, не так, як було, а краще.— *Гаразд, на завтра вивчу.— Оце інша мова. Це слово мужчини* (Гончар).

мо́ва (розмо́ва) коро́тка, *перев. у кого з ким.* Хтось рішуче діє, не церемониться з ким-небудь у певних обставинах.— *У нас, знаєте, мова коротка,— креснув офіцера поглядом Баржак.— Хто не схиля голову перед працею — тому нахилимо* (Гончар); — *Треба, щоб так боялись нас всі оті спекулянти та пройди різні, щоб аж дух із них геть. З спекулянтами розмова коротка* (Збан.).

[на́че (ні́би *і т. ін.*)**] відняла́ся мо́ва** *у кого.* Хто-небудь від хвилювання, радості і т. ін. не може говорити; хтось мовчить, замовк. *Якийсь час він мовчав, наче в нього віднялася мова* (Д Бедзик). Синонім: **як заціпило.**

спільна мо́ва. Взаєморозуміння між кимнебудь. *Між ними не було спільної мови;* // Те, що зближує, з'єднує людей. [Черниця:] *У всіх людей одна є спільна мова — Братерськая любов* (Л. Укр.).

МОВАМИ: говори́ти різними мо́вами *див.* говорити.

МОВАХ: говори́ти на різних мо́вах *див.* говорити.

МОВИ: дар мо́ви *див.* дар; **забра́кло ~** *див.* забракло; **~ нема́** *див.* нема; **не мо́же бу́ти ~** *див.* може; **ні слу́ху, ні ~** *див.* слуху.

тільки й мо́ви (розмо́ви), *перев. у кого, про кого — що, за кого — що.* Говорять виключно про когось або про щось.— *Дам тебе* [панночку] *за князя чи за графа. Та тільки в них і мови було, що князі та пани вельможнії* (Вовчок); *Тільки й мови було, що про ту кралю мальовану* (Боккаччо, перекл. Лукаша); *У селі.. тепер — тільки й було розмови, що за церкви, за монастирі* (Н.-Лев.).

МОВИТИ: до сло́ва мо́вити. Уживається для вираження наміру принагідно щось відмітити; варто зазначити; отже. *До слова мовити, як не прикро, але сучасні драматурги, за невеликим виключенням, ще не створили в своїх п'єсах образів, рівних творінням наших класиків за силою соціального викриття й художньої виразності* (З глибин душі). Синоніми: **до ре́чі** (в 4 знач.); **між іншим** (у 2 знач.).

нічого мо́вити. Уживається для вираження незадоволення, обурення, рідше захоплення і т. ін чим-небудь; безперечно.— *Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! Нічого мовити — миле життя* (Коцюб.). Пор.: **нічого сказа́ти** (в 1 знач.).

пра́вду мо́вити (мо́влячи). Уживається для підкреслення істинності, правдивості висловлювання; в дійсності, насправді.— *Та й сам я — мовити правду — не хотів би більш підійматись на ноги. Бог знає, чи трапиться вдруге так гарно вкластись спати* (П. Куліш); — *Правду мовити, я не від того, щоб показати вам дещо і цілком охоче* (Смолич); *Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні* (Фр.). Пор.: **пра́вду ка́жучи.** Синоніми: **нічого гріха́ таї́ти; ніде пра́вди ді́вати.**

так би мо́вити. Уживається для підкреслення намагання точніше або зрозуміліше висловитися, охарактеризувати кого-, що-небудь. *Так би мовити, чудо у нас це — дерево (справжнє, живе дерево), росте на дахові і навіть дає тінь...* (Коцюб.); — *Він* [воїн] *постійно, вдень і вночі, живе, так би мовити, ідейним, громадським життям* (Гончар); — *Я..— простий сержант Іван Орлюк, колгоспник з Наддніпрянщини, звичайний, так би мовити, переможець у світовій війні* (Довж.); — *Ось чому* [говорить Базікало] *тут і промови, Якщо їх всерйоз узять, Дуже мерхлі, так би*

мовить (Воскр.); *Ця лабораторія.. опинилася, так би мовити, в ролі «бідної родички»* (Знання..).

МОВИТЬСЯ: як [то] мо́виться. Уживається для виділення сталих словосполучень, усталених висловів і т. ін.; як звичайно говорять. *Люди стояли за ним, як мовиться, горою* (Мельн.); — *Не плутайся під ногами. Держи, як то мовиться, нейтралітет* (Головко).

МОВОЮ: говори́ти і́ншою мо́вою *див.* говорити.

МОВУ: вести́ мо́ву *див.* вести; **відбира́ти ~** *див.* відбирати; **го́стрий на ~** *див.* гострий; **зав'яза́ло ~** *див.* зав'язало; **знахо́дити спі́льну ~** *див.* знаходити; **марнува́ти ~** *див.* марнувати; **не дава́тися на ~** *див.* даватися; **перево́дити ~** *див.* переводити; **погуби́ти ~** *див.* погубити; **розв'яза́ти ~** *див.* розв'язати; **розко́вувати ~** *див.* розковувати; **скупи́й на ~** *див.* скупий, **утрача́ти ~** *див* утрачати; **хапки́й на ~** *див.* хапкий.

МОВЧАКА: де́рти мовчака́ *див* дерти.

МОВЧАНКА: гробова́ (моги́льна, ме́ртва) мо́вча́нка. Абсолютна тиша. *Кілька хвиль стояла в залі гробова мовчанка* (Фр.); — *Восьма камера зустрічає нас* [в'язнів] *могильною мовчанкою. Вона порожня* (Збан.); *Мертва мовчанка залягла над усім товариством після тої пісні* (Фр.).

МОВЧАНКУ: гра́ти у мо́вча́нку *див.* грати.

МОВЧАННЯМ: обхо́дити мовча́нням *див.* обходити.

МОВЧИ: мовчи́ та диш. Уживається як порада кому-небудь вести себе спокійно, нічим не виявляти себе.— *Ні, козаче, викинь із голови, щоб відсіля втекти. Мовчи та диш, а то щоб й тебе на локшину не покришили* (Кв.-Осн.); *Пішла між рибами про неї* [Щуку] *всюди слава, Сміються всі, карасики найбільш: «Догралася! Тепер мовчи та диш, Безхвостая проява»!* (Гл.). **цить та диш.** *Є ситуація, коли краще тінню усмішки прикритись, прикусити язика, або, як дехто каже з комишанських: цить та диш!* (Гончар).

МОВЧИТЬ: се́рце мовчи́ть *див.* серце.

МОГИЛА: моги́ла покри́ла *що.* Із смертю когось припинилась якась справа, залишилась нерозгаданою таємниця і т. ін., забулося що-небудь. *Забулась та історія, могила все покрила.*

[сира́] моги́ла узяла́ (прийняла́ *і т. ін.*) *кого.* Хтось помер. *Гей, однолітки, чи й вам так болить часом серце? Та де! — Тих узяла могила, а решта замкнулася в баштах поважної старості* (Ю. Янов.); *Дуже мучилась Маруся, Бо вірно любила, Прийняла, сердешну, скоро Сирая могила* (Укр. поети-романтики..).

[хіба́ що (ті́льки)] моги́ла ви́править *кого.* Хто-небудь залишиться таким, як є, не зміниться. *Михайло спохмурнів. «Ні, таки цього Івана, мабуть, хіба що могила виправить»* (Збан.); — *Ні, його, мабуть, тільки могила виправить,— зітхнув Цигай* (Баш). **і моги́ла не ви́править.** *Негідника, мабуть, і могила не виправить.*

як моги́ла, *з сл.* м о в ч а́ т и. Уживається для підсилення зазначеного слова; стійко. [А д а м:] *Жадного слова не можуть видобути з нього. Мовчить, як могила* (Ірчан); — *Женю, ти нас знаєш: раз мовчати, то будемо, як могила, ге?* — *відповів за всіх Тарас* (Мокр.).

МОГИЛИ: ви́дерти з моги́ли *див.* видерти.

до [са́мої] моги́ли. Протягом усього життя; до кінця свого життя.— *Взяла ти, Мар'яно, моє серце, і не буде йому покою до самої могили* (Вас.); — *Я Омеляну Овсійовичу завдячуватиму до могили,— бив себе кулаком у груди Федір* (Логв.); [Д р е м л ю г а:] *Не такого я гарту! Ми на своїх плечах усе витягли і будемо далі тягти за всіх аж до могили* (Корн.); *За юних літ Нам видиться видимий світ Так свіжо, як його б хотіли Ми бачити аж до могили* (Рильський). С и н о н і м и: **до гро́бу; до гробово́ї до́шки; до оста́ннього по́диху; до домовини.**

на краю́ моги́ли *див.* краю.

МОГИЛІ: вмре як у моги́лі *див.* вмре; **лежа́ти в ~** *див.* лежати.

обома́ нога́ми [вже] в моги́лі. Такий, що скоро помре; дуже хворий, немічний. [М а т и:] *Хто ж це буде терпіти отаку наругу? Коли ось цей Петро он обома ногами вже в могилі, а й той перед ними* [фашистами] *шапки не зняв, не схилив голови* (Збан.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **у моги́лі.** 1. Тихо, сумно і т. ін. *У хаті було як у могилі.*

2. *з сл.* т и́ х о. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно. *У Карпа заболіли руки від щирого вибивання* [в двері]... *А кругом тихо, як у могилі* (Мирний); *На якусь мить стало тихо, як у могилі* (Гончар); *Ось він* [співець] *руку здійняв, в ту ж хвилину Стало тихо, неначе в могилі* (Л. Укр.).

МОГИЛОЮ: сто́яти над моги́лою *див.* стояти.

МОГИЛУ: диви́тися в моги́лу *див.* дивитися; **живце́м у ~ полі́зти** *див.* полізти; **загна́ти у ~** *див.* загнати; **зво́дити в ~** *див.* зводити; **зійти́ в ~** *див.* зійти; **кла́сти в ~** *див.* класти; **лягти́ в ~** *див.* лягти; **піти́ в ~** *див.* піти; **посила́ти в ~** *див.* посилати; **хоч у ~ лізь** *див.* лізь.

МОГИЛЬНА: моги́льна мо́вча́нка *див.* мовчанка.

МОГО: мого́ по́ля я́года *див.* ягода; **не ~ ро́зуму ді́ло** *див.* діло.

МОГТИ: кро́ку не могти́ ступи́ти *див.* ступити.

не могти́ відірва́ти оче́й *від кого — чого.* Пильно, з інтересом дивитися на кого-, що-небудь, милуватися кимсь, чимсь. *Коли стемніло, на галявину прийшла Лукія. І доки дівчина розмовляла з Герасимом, Ярема не міг відірвати від неї очей* (Кочура); *Не могла* [Варвара] *одірвати очей від гамірливої вулиці* (Кучер).

не могти́ диви́тися в о́чі *див.* сміти; **не ~ зв'яза́ти двох слів** *див.* зв'язати.

не могти́ [й] ха́ти перейти́. Бути дуже слабим, хворим. *Годі, я не можу й хати перейти* (Олесь).

МОДА: що [це] за мо́да [пішла́]. Уживається для вираження несхвалення чогось, незадоволення ким-, чим-небудь. *І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе і називають махометом, вариводою, лоботрясом!* (Стельмах).

МОДИ: крик мо́ди *див.* крик.

МОДІ: у мо́ді. Хто-, що-небудь має загальне визнання, популярність. *Видно, справді, у вас в Галичині «жіноче питання» дуже в моді тепер* (Л. Укр.); *У нас тепер в моді «Пісня капітанів»* (Ю. Янов.). **у вели́кій мо́ді.** *Гончарівка через своїх дівчат у великій моді* (Кв.-Осн.).

МОДОЮ: ганя́тися за мо́дою *див.* ганятися.

МОДУ: взя́ти мо́ду *див.* взяти.

МОЄ: ви́йти на моє́ *див.* вийти; **де ~ не пропада́ло** *див.* наше; **~ бу́де зве́рху** *див.* зверху; **~ ді́ло** *див.* діло.

моє́ (його́, ї́ї, на́ше *і т. ін.*) **[бу́де] зве́рху.** Я (він, вона і т. ін.) правий, перемагаю (перемагає і т. ін.) в чому-небудь.— *А в війні ми, бач, гору взяли, наші таки зверху* (Речм.); [В а с и л ь *(сміється)*:] *Колись і моє буде зверху.* [Г о р п и н а:] *Дожидайся!* (Кроп.); — *А все-таки як вони* [пани] *не крутять, як не вигадують, а наше буде зверху! — переконливо вигукнув Головатий* (Добр.). С и н о н і м: **на́ша бере́!**

моє́ поважа́ння *див.* поважання; **~ шанува́ння** *див.* шанування; **не ~ ді́ло** *див.* діло.

МОЄМУ: пра́вда на моє́му бо́ці *див.* правда.

МОЖЕ: волу́ (воло́ві) ро́ги скрути́ти мо́же, *фам.* Хтось дужий, сильний і т. ін. *Наталка глянула на свої худі, тоненькі руки і зітхнула. Справді, їй не рівнятися з дужою і відчайдушною Параскою, що може волові роги скрутити* (Добр.).

мі́сця собі́ зігрі́ти не мо́же. Хто-небудь не затримується довго десь, на чомусь, в чомусь. *З'ясуємо, що таке «невстояний» автор. Це такий автор, що в жодному жанрі місця собі зігріти не може* (Літ. Укр.).

не мо́же бу́ти [й] мо́ви *про що.* Нема ніякої можливості здійснити що-небудь, досягти чогось.— *Про марш до первопрестольної поки що не може бути й мови. Ждіть. Недремно стійте на варті Перекопу* (Гончар); *Здіймали* [комарі] *такий дзвін,.. що ні про який сон не могло бути й мови* (Збан.); *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови. Це коштувало б занадто багато жертв* (Гончар).

як ті́льки мо́же *див.* можна.

МОЖЕШ: як ся мо́жеш?, *заст.* Усталена форма шанобливого запитування про самопочуття; як себе почуваєш? *«Куди, Здоров'ячко? — пита він* [лікар].— *Як ся можеш?» «Та цур тобі!.. Я йду, куди ти не заходиш!»* (Г.-Арт.). **як мо́жеться?** *Починаються розмови, як живеться, як можеться?..* (Мирний).

МОЖЛИВІСТЬ: хапа́тися за вся́ку можли́вість *див.* хапатися.

МОЖНА: жи́ти мо́жна *див.* жити; **~ бра́ти рука́ми** *див.* брати; **~ гре́блю гати́ти** *див.* гатити; **~ поду́мати** *див.* подумати; **мотузки́ ~ сука́ти** *див.* сукати; **на па́льцях ~ перелічи́ти** *див.* перелічити; **не ~ перелічи́ти** *див.* перелічити; **розверну́тися не ~** *див.* розвернутися; **скі́льки ~ осягти́ о́ком** *див.* осягти.

як [же] мо́жна. Уживається для вираження незадоволення, несхвалення, докору і т. ін.— *Чому ж ти мені зараз сього не прописала? — Що се ви, бабуню? Як можна?.. Зараз дознаються...* (Вовчок); [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] *Ах, Любочка! Нарешті* [приїхала]*! Ну, як же можна?!* (Л. Укр.).

як ті́льки мо́жна (мо́же), *з дієсл.* По-різному, по-всякому; дуже, дуже сильно. *Вчительша... лає нас, як тільки може, і велить сидіти каменем* (Мик.). С и н о н і м и: **на всі лади́** (в 1 знач.); **так і сяк** (у 1 знач.); **на всю обихі́дку.**

МОЗКОМ: воруши́ти мо́зком *див.* ворушити, **крути́ти ~** *див.* крутити; **поверта́ти ~** *див.* повертати.

МОЗКУ: стримі́ти у мо́зку *див.* стриміти

МОЗОК: вбива́ти в мо́зок *див.* вбивати; **в'ї́стися в ~** *див.* в'їстися; **вправля́ти ~** *див.* вправляти; **думки́ розрива́ють ~** *див.* думки; **кра́яти собі ~** див. краяти.

ку́рячий мо́зок *у кого, ірон.* Хто-небудь нерозумний, нетямущий і т. ін.— *Микита втік од твоєї вірші! — Од моєї вірші? Хіба ж то про Микиту? То про Трандиту! А ви й не розібрали? Бодай же вас, який у вас курячий мозок!* (Гр.); — *Курячий же в тебе, пане Петре, мозок: не зовсім ти пішов по батькові* (П. Куліш).

потьма́рити мо́зок *див.* потьмарити; **прові́трити ~** *див.* провітрити; **проши́ти ~** *див.* прошити; **суши́ти ~** *див.* сушити.

МОЗОЛИТИ: мозо́лити о́чі *кому.* 1. Постійно або часто перебувати десь; набридати кому-небудь своєю присутністю. *Не буду вже й порогів ваших дурно оббивать, навіть і очей вам своєю персоною не буду мозолити! Так отак же воно й буде!.. Прощавайте, Настасіє Андріївно!* (Пчілка); [Б о б *(спалахнув)*:] *Ах, ось воно що? Ну, гаразд! Я не мозолитиму вам більше очей, прекрасна леді!* (Галан); [М о к р и н а:] *Уб'ють мого Юрку, бігме, хтось заколе ворога вилами або пришибне колом. А на тобі все скропиться, коли будеш мозолити їм очі в селі* (Козл.); // З'являтися де-небудь, зустрічатися з кимсь. *Він, як видно, не має наміру мозолити людям очі. Сидить дома* (Головко); *З вівцями йому* [Дмитру] *так само було добре, як на*

лісосіці, головне ж, не часто з людьми зустрічався, не мозолив без потреби їм очі (Гонч.). Пор.: **намозо́лювати о́чі; му́ляти о́чі** (в 2 знач.).

2. Набридати своїм виглядом, заважати (про речі). *Стільці так мозолять йому* [діду] *очі, що він кричить до Оксани* (Драч).

мозо́лити [свій] язи́к, *зневажл.* Говорити багато чого-небудь несуттєвого. *Як там не мозолили свої язики жінки, так ні до чого і не змогли домовитися.*

МОЗОЛІ: натира́ти мозо́лі *див.* натирати.

МОЗОЛЮ: наступа́ти на мозо́лю *див.* наступати.

МОЗОЛЯ: натира́ти мозоля́ *див.* натирати.

МОЗОЛЯМИ: крива́вими мозо́ля́ми, *з сл.* добува́ти, заробля́ти, зво́дити *і т. ін.* Важкою, наполегливою, виснажливою працею. [Кряж:] *На що плюнув? На що? На те, що кривавими мозолями, серцем зводили на своїй землі?* (Зар.).

МОЗОЛЬ: наступа́ти на мозо́ль *див.* наступати.

МОЇ: неха́й ло́пнуть мої́ о́чі; щоб ~ о́чі не ба́чили *див.* очі.

МОЇХ: не в мої́х пра́вилах *див.* правилах.

МОКРА: мо́кра ку́рка *див.* курка; **~ спра́ва** *див.* справа; **чупри́на ~** *див.* чуприна.

МОКРЕ: мо́кре місце лиши́лося *див.* місце.

як (*рідко* **на́че, ніби** *і т. ін.*) **мо́кре (ме́рзле) гори́ть,** *з дієсл.* 1. Дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. робити що-небудь. *«Катре! — кажу їй,— так ти діло робиш, голубко, як мокре горить!» «Аби то! — вона мені,— аби день до вечора!»* (Вовчок); *І на полі.. жне — як мокре горить: вже й я, жінка, а понажинаю більше* (Крим.); *В тому ж темпі, як мерзле горить,— взялися завдруге лагодити риштовання* (Гончар). Антоніми: **у по́ті чола́; іскри летя́ть; у три поти́.**

2. Неохоче, абияк, погано робити щось. *Настуся вчилась дома поволі, не хапаючись, вчилась, як мокре горить* (Н.-Лев.); *Заповзятий та ретельний колись, тепер він* [Кухта] *домашню роботу в клуні чи на подвір'ї, коло худоби, робить, як мокре горить* (Іщук); *На лісозаводі Станіслава Крапивницького нічна зміна працювала, як мерзле горить* (Чорн.). **як мо́кре горі́ло.** *Почав свою трудову біографію Карпов не блискуче. Працював, як мокре горіло* (Рад. Укр.).

3. Повільно і погано щось проходить, відбувається, робиться і т. ін.— *Чогось у нас робота йде мляво, як мокре горить: мої килимниці, здається, таки не дуже зручні та здатні до цього діла* (Н.-Лев.); — *Щось у вас робота йде, як мокре горить,— зауважив він* [Чемериця] *десятникові. Той відповів мінорно: — Яка там робота, коли таке знялося. І люди мерзнуть, і бетон* (Коцюба); — *Це ще з Ізмаїла? — кивнув на руку Шмалько.— Та відтоді ж.— І не гоїться? — Потроху, як мокре горить* (Добр.); *Капрал час від часу кликав Ткача і голосно виявляв своє незадоволення тим, що справи в пана обер-поліцая ідуть так, як мокре горить* (Збан.).

4. *перев. з сл.* робо́та, труд. Без затрати належних зусиль; повільний, недбалий і т. ін. *Юнак уже почав роботу, вже щось фрезерував, але хіба то була робота: ніби мокре горить* (Літ. Укр.).

Антонім: **гори́ть у рука́х.**

МОКРИМ: накри́ти мо́крим рядно́м *див.* накрити.

МОКРОГО: мо́крого мі́сця не залишиться *див.* залишиться.

МОКРОМУ: о́чі на мо́крому місці *див.* очі.

МОЛИТВАМИ: твої́ми (ва́шими) моли́твами, *жарт.* Уживається як традиційна форма відповіді на запитання про здоров'я, життя, успіхи тощо; добре. [Ковшик:] *Як твоє здоров'я?* [Романюк:] *Твоїми молитвами живу* (Корн.).

МОЛИТВУ: чита́ти моли́тву *див.* читати.

МОЛИТИ: моли́ти Бо́га (Го́спода) *за кого — що, рідко про що і без додатка, заст.* 1. Турбуватися, переживати за когось, бажати комусь всього доброго.— *Я за тебе буду бога молити* (Кв.-Осн.); — *Давно вже я молю бога, що коли доведеться помирати, то щоб на війні, за праведне діло* (Довж.); *Мореплавці, які вперше проходили тут* [у протоці], *не один раз молили бога про щасливе повернення* (Ю. Янов.).

2. Виявляти своє задоволення; радіти.— *Ще, моліть бога* [каже панич], *що вона вас за одно страждання позиває, а за те й мовчить* (Мирний).

слізьми́ (сльоза́ми, слі́зно) моли́ти *кого і без додатка.* Дуже просити кого-небудь про щось. *Він радніший би був просити.., сльозами молити, аби тільки забути те, що було* (Мирний).

Христо́м-Бо́гом моли́ти *див.* благати.

МОЛИТИСЯ: моли́тися Бо́гу (Бо́гові) *якому, заст., жарт* Визнавати, підтримувати і т. ін. кого-, що-небудь.— *Мабуть, вчений товаришу, облишмо... Мене ти не переламаєш, а якому богові молитися, ти, либонь, і сам не знаєш...* (Рудь).

моли́тися скляно́му бо́гові (бо́гу), *заст., жарт.* Випивати, пиячити. *Підріс* [бурсак] — *давай молитися скляному богові...* (Мирний).

як Бо́гу (Бо́гові) моли́тися / помоли́тися, *заст., жарт.* Кому-небудь легко, нескладно щось робити. Синонім: **як з гори́ бі́гти.**

МОЛОДИЙ: молоди́й та зеле́ний, *жарт.* Який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.— *Ви ж іще молодиця хоч куди! — Та вже ж! Молода та зелена!* (Дн. Чайка).

молоди́й, та ра́нній. Не за віком досвідчений, знаючий, здібний і т. ін.— *Файні хлопці,— зауважує один, дивлячись услід офіцерам.— Замолоді тільки.— Молоді, та ранні. Знаєш, скільки вже Брянський у цьому полку? Від його заснування*

(Гончар); — *Гайворон у вас молодий, та ранній. За словом у кишеню не лізе,— сказав Бунчук* (Зар.).

МОЛОДІСТЬ: дру́га мо́лодість. 1. *жарт.* Приплив нових сил, творче піднесення у людини поважного віку. *То були щасливі дні її другої молодості.*

2. *перен.* Новий період розквіту чого-небудь. *Стародавня наука — хімія зараз переживає другу молодість, яка вже ознаменувалася каскадом справді фантастичних відкриттів* (Наука..); *Київський трамвай, як відомо, найстаріший у Радянському Союзі. З пуском швидкісної лінії до патріарха електричного транспорту ніби прийде друга молодість* (Рад. Укр.); // Оновлення чогось. *Обробка різними хімічними сумішами в спеціальних автоматах, як чарівна паличка, приносить речам «другу молодість»* (Рад. Укр.).

мо́лодість гра́є *у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже енергійний, непосидючий, нерозсудливий і т. ін. *Його* [чоловіка] *ніколи ніщо не задовольняло. Спершу думала — молодість грає, з часом усе вляжеться. Еге ж! Он уже за сорок п'ятий перевалило, а він аніскілечки не змінився* (М. Ю. Тарн.).

МОЛОДОСТІ: не пе́ршої мо́лодості, *жарт.* Не дуже молодий, в літах. *Вона була вже не першої молодості.*

по мо́лодості [літ]. Через недосвідченість, необізнаність, недостатній життєвий досвід. [П е ч е р и ц я:] *Ото Галя по молодості своїх літ... хотять* [хочуть] *бути учителькою...* (Мирний).

МОЛОКА: тільки пташи́ного молока́ нема́ *див.* нема; **як з ца́па ~** *див.* цапа.

МОЛОКО: [аж] моло́ко ки́сне, *перев. з сл.* г л я́ н у т и, д и в и́ т и с я *і т. ін* Стає неприємно, моторошно. *Гляне, аж молоко кисне* (Укр.. присл..); *Ну, та й погань, боже крий!.. Глянеш — молоко аж кисне...* (Фр.); — *Яка вона гарна! — закинула молодичка.— Поможеться, що гарна! — гукнув Назар,— коли дивиться так, що аж молоко кисне!* (Вовчок); *О, дивиться жалібно, аж молоко кисне* (Гуц.). **моло́ко ки́сне від оче́й** *чиїх.— В мене свекруха люта змія.. як гляне, то од її очей молоко кисне* (Н.-Лев.).

вмочи́ти в моло́ко *див.* вмочити; **~ на губа́х ви́три** *див.* витри.

по моло́ко, *перев. з сл.* п і т и́, п о с л а́ т и *і т. ін.* Мимо цілі. [М а ш а:] *Промазала?* [В а л я *(коло мішені, махнула прапорцем):*] *По молоко!* (Мик.); [К о м а р е н к о:] — *Ну, хто стане зараз заздрити Ковалю? Три ракети пішли по молоко* (Собко); *Ще сантиметр ліворуч — і куля пішла б «по молоко»* (Багмут); *Бойова охорона сиділа в своїх підземних сховищах, вистромлювала гвинтівки над бруствер — і гатила куля за кулею в чисте небо, «по молоко»* (Смолич)

пташи́не (пташа́че) моло́ко, *жарт.* 1. Що-небудь найвишуканіше, найприємніше, найбільш бажане. *На його весіллі, розповідали гостроязикі, навіть пташине молоко було* (Стельмах); // *з сл.* д і с т а́ т и, д о б у́ т и *і т. ін.* Все, що завгодно. *Що тільки забагне вона, все їй дістане* [батько], *все добуде, хоч пташиного молока* (Гончар); — *У вас такі друзі, що й пташиного молока дістануть* (Речм.).

2. *з дієсл.* з а б а ж а́ т и, з а х о т і́ т и *і т. ін.* Те, чого навіть на світі не існує, зовсім неможливе. [А н д р і й к о *(до Анички):*] *Не журися, бо то тобі не виходить на здоров'я. А я тобі подам усе готове під руки, аби ти й пташачого молока забажала* (Март.).

[ще] [ма́терине] моло́ко на губа́х (*рідко* **ко́ло губі́в, під ву́сами) не обсо́хло (не ви́сохло)** *у кого, рідко кому, зневажл.* Хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.— *В тебе, Лаврін, молоко на губах не обсохло, а ти брехню завдаєш* (Н.-Лев.); *Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися задумав!* (Укр.. присл .), -- *Молоко ще у вас на губах не обсохло, а збираєтесь учити мене!* (Донч.); — *Кукубенка обрати.— Не хочемо Кукубенка. Рано йому ще! — Молоко ще на губах не висохло...— кричав старий Бовдюг, явно незадоволений цією недостойною кандидатурою* (Довж.); — *Ти мені не дуже тут командуй! — гнівно зиркнув* [Забара] *на сина.— Теж мені хазяїн! Ще материне молоко на губах не висохло, а вже й собі свого носа сунеш, куди тебе не просять...* (Рєзн.); *У сина вже уси позакручувались, а Мирон, аби згадали про невістку, каже: «Ще молоко не обсохло коло губів»* (Мирний); — *Ми тепер з вусами сами,— Похвалявся нам Панько. А в самого під вусами Не обсохло молоко* (Бичко). **[ма́терине] моло́ко на губа́х.** *Хто його послухає? Як у нього материне молоко на губах* (Мик.); *Жених! Молоко на губах* (Мик.). **[ще] з молоко́м на губа́х.** *Як я потім довідався, цей засмальцьований Йосель не тільки студентика з молоком на губах міг поставити руба в питаннях філософії* (Хотк.); *Панок гримнув до нього* [Юрка] *з-за столу: — Ти що, лайдаку такий, ще з молоком на губах і вже граєшся з вогнем?* (Козл.). П о р.: **гу́би в молоці́.** С и н о н і м и: **ма́ло ка́ші з'їв; ма́ло ква́су ви́пив.**

як моло́ко та кров. Здоровий, з рум'янцем на щоках (про людину). *Я рад сердечно, Що бачу пана, як молоко та кров, Глянь, як погладшали...* (Біл.). **як з кро́в'ю моло́ко.** *Венера білолика, красна, Курносенька, очима ясна І вся, як з кров'ю молоко* (Котл.). П о р.: **кров з молоко́м.**

МОЛОКОМ: всмо́ктувати з молоко́м ма́тері *див.* всмоктувати.

з молоко́м ма́тері, *з дієсл.* Від народження, з перших днів життя. *Пісня входить в духовне єство з молоком матері* (Мал); — *Можна завою-*

вати територію,— подумав,— але не людей, не покоління, яке на світ народилося і з молоком матері стало радянським (Шер.); *Я — українець. З молоком своєї матері, з колиски Я мову взяв* (Нех.).

кров з молоко́м *див.* кров.

МОЛОТИ: моло́ти язико́м. 1. *фам.* Говорити про щось; висловлюватися. *А Лушня за те, що добре вміє язиком молоти, частує товариство, примовляючи: «Щоб пани здорові були, щоб нам худібки придбали!»* (Мирний); *Язиком уміє, мабуть, той телепень молоти, чавчився бісів син туману напускати* (Больш.); *— Та що тут розповідати,— змахує рукою дід.— Самі пусті слова. Даремно тільки молоти язиком* (Збан.). **замоло́ти язико́м.**— *Я вже так дбаю, так дбаю про ваше добро, що й господи! — замолов язиком Юруш* (Н.-Лев.); // Багато, довго говорити. *Люблять у Січовому поляскати. І ляскають, доки язик не стане колом. І не тільки жінки — у них, кажуть, звичка молоти язиком природжена,— а й чоловіки* (Рудь). **моло́ти [собі] язико́м, скільки влі́зе.** [О д а р к а *(підвела очі):*] *І ти думаєш уразити мене такими речами? Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, мели собі язиком, скільки влізе, а мені аж нічогісенько!..* (Кроп.). **домє́лювати язико́м.**— *Вчора не наговорився? — Та вчора більше кулаки говорили,— нітрохи не бентежиться Левко.— А в кулаці небагато розуму.— Ну, домелюй язиком, побачимо, скільки в ньому розуму..,— одразу в'їдається* [Юрко] *в парубка* (Стельмах). **намоло́ти язико́м.** *Намоловши язиком досхочу, він, нарешті, пішов нагору до канцелярії, де знайшов поручника Лукаша* (Гашек, перекл. Масляка). **помоло́ти язико́м.** *Обидві вони, і Люда й Аниська, люблять помолоти язиком...* (Перв.).

2. *зневажл.* Вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати. [К р и м:] *І як це я не помітив* [дірку в сітці]? [З о р я:] *Мелеш язиком. Торохтиш...* (Корн.); *В житті потрібно щось уміти, А не молоти язиком* (Воскр.).— *Знаю, що ти не з добра мелеш язиком, не хочеш згадувати про дот, а думати про нього треба* (Літ. Укр.). **моло́ти язико́м небили́ці.**— *Та вгостила його,— каже,— ота заздрісна відьма Марціновська якимись дурними грибами, і він уже другий день меле язиком небилиці у хаті* (Козл.). С и н о н і м и: **ля́пати язико́м; гну́ти банди́гу.**

3. *фам.* Говорити швидко, безупинно і т. ін. *Шарлота.. голосно молола язиком* [по-французьки], *розкидала руками, вигиналася, дубцювала ногами, але на неї не зважали* (Март.); *Вальчиха розгортала стрічки, молола язиком, ніби млин, та вихвалювала свій крам* (Н.-Лев.).

МОЛОТИТИ: молоти́ти зуба́ми (язико́м), *зневажл., рідко.* Говорити непотрібне.— *Де віче — гам і вона* [Стефанія]. *Її за тоту політику вигнали з гімназії, а вона.. молотить і далі язиком* (Д. Бедзик). **зу́бом молоти́ти.**— *Раз робити, так робити, а не зубом молотити... Кидай свою сигару та берімося за пилку...* (Кучер).

МОЛОТКА: з молотка́, *з сл.* п і т и́, п р о д а́ т и, п р о д а́ т и с я *і т. ін.* Прилюдним, публічним торгом, з аукціону. *Все пішло з молотка за несплачені данини й податки* (Козл.); *Десятки тисяч господарств було продано з молотка* (Іст. УРСР); *Всі його* [Рембрандта] *картини спродали з молотка* (Ільч.); *Наші підприємства не продаються з молотка, навіть коли вони збиткові* (Рад. Укр.). С и н о н і м: **з торгів.**

МОЛОТКИ: узя́ти в молотки́ *див.* узяти.

МОЛОТКОМ: як молотко́м уда́рити *див.* ударити.

МОЛОТНИК: моло́тник із ми́ски, *іон.* Той, хто їсть з великим апетитом, жадібно, і з кого мало користі в роботі.

МОЛОТОЧКА: [як] з молото́чка, *жарт.* Що-небудь нове або оновлене, чисте, гарне і т. ін. (перев. про взуття). *Туфлі на ньому як з молоточка.* С и н о н і м: **з го́лочки** (в 1 знач.).

МОЛОЦІ: гу́би в молоці *див.* губи; **збира́ти вершки́ на ~** *див.* збирати, **шука́ти кістки́ в ~** *див.* шукати; **як ску́паний у ~** *див.* скупаний.

МОЛОЧКО: діткам на молочко́ *див.* діткам.

МОЛОЧНІ: медо́ві та моло́чні ріки; ~ріки *див.* ріки.

МОМЕНТ: в оди́н моме́нт *див.* миг; **лови́ти ~** *див.* ловити.

МОНАСТИР: підвести́ під монасти́р *див.* підвести.

МОНАХАМ: к мона́хам, *перев. з дієсл., заст., лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось, підсилення висловлюваного. *На рундучку зустрів* [Оксен] *Кузьму з вуздечкою в руках, спитав насмішкувато: — Ти що, голову загнуздувати йдеш? — Ге, його загнуздаєш. Він тобі й вудила перегризе к монахам. Іду запитати, чи не їхатиме куди* (Тют.). С и н о н і м и: **к чо́рту; к чо́ртовій ма́тері** (в 1, 2 знач.); **до бі́сового ба́тька** (в 1 знач.).

МОНЕТОЮ: плати́ти тако́ю са́мою моне́тою *див.* платити.

МОНЕТУ: бра́ти за чи́сту моне́ту *див.* брати.

за чи́сту моне́ту, *з сл.* п р и й м а́ т и, с п р и й м а́ т и *і т. ін.* Як істину, як щиру правду, не розбираючись, всерйоз. *Музичко тричі виконував свій твір. Гальба потурбувалася, щоб про це й газета написала. Люди прийняли те за чисту монету, радо вітали появу нового світила* (М. Ю. Тарн.); *— Твій протеже, той Канушевич, щось перестає мені подобатись. Надто він, як би сказати... тупуватий і однобічний, а намагається вийти в герої. Ну, й приймає все за чисту монету* (Коцюба); *А високі слова, якими Ромео прикрашають свої вельми непоказні вчинки, інженери*

людських душ часто сприймають за чисту монету (Вітч.).

МОРАЛЬ: чита́ти мора́ль *див.* читати.

МОРГНЕШ: [і] о́ком (ву́сом) не моргне́ш. Дуже швидко, миттю. *Ніч у Севастополі коротка, пролетить, і оком не моргнеш* (Кучер); *Я повернусь — оком не моргнеш!* (Шовк.); *— Дивись, що то значить змагання,— все частіше твердив Устим Сидорович Чумакові.— Попомни моє слово — і вусом не моргнеш, як Микита всіх обжене* (Збан.). Пор.: **не всти́гнеш о́ком моргну́ти.** Синонім: **не встигнеш оберну́тися.**

МОРГНУВ: хоч би [тобі] брово́ю (ву́сом) моргну́в. Хто-небудь не звертає уваги, ніяк не реагує на щось; байдужий, спокійний.— *Дівчина закохана в нього, а він хоч би бровою моргнув* (Добр.), *Хвилі оскаженіло, з диким ревом кидаються на нас, а він* [лоцман] *хоч би бровою моргнув. Тільки очі, прикуті до кипучої безодні, видають його напруження й тривогу* (Шап.). [Горпина:] *Взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув,— хропе...* (Кроп.).

МОРГНУВШИ: не моргну́вши (не зморгну́вши) [о́ком (брово́ю)], *з дієсл.* 1. Дуже швидко, відразу, не вагаючись, не задумуючись і т ін *Чого це тебе так радує? — підозріло спитала Антоніна Павлівна.— Бо буде весело,— не моргнувши оком, відповів Володимир* (Собко); *— Брехні повірила! — не моргнувши оком, заперечив, щоправда не дуже упевнено, Грицько* (Головко); *— Тільки б не попався який-небудь недбайло з запасом байдужості в сто тисяч кінських сил, такий, оком не моргнувши, зведе нанівець твою роботу* (Гончар).

2. Не бентежачись, не ніяковіючи, не соромлячись; упевнено.— *Та мені це все легше було зробити, ніж зайця на ходу підкувати,— не моргнувши оком, продовжував Харитон Макарович* (Мокр.); *— А мій Іуда... мене смертельним грішником затаврує, а себе, не моргнувши оком, впише в правдолюбці* (Стельмах); *— Саме з Стадницьким по чарці випивав,— не моргнувши оком, відповів Дзвонар і запишався* (Стельмах); *Іван Антонович, лейтенант Черниш і всі обслуги, пересміхаючись, чекали, як Хома буде струнчити новачків. А він, бровою не зморгнувши, поважно обходив шеренгу і, нівроку йому, знав, з чого почати* (Гончар); // Без почуття страху; спокійно, рішуче і т. ін. *Дай же, боже, так спокійно І мені в труну зійти... Знавши втіхи, знавши втрати,— Горе й радість заодно,— Не моргнувши споглядати На могильне полотно* (Граб.); *— Прибити, чи що хочеш? — не рухаючись з місця, не зморгнувши оком, питала вона* (Горький, перекл. Ковганюка).

МОРГНУТИ: [і (на́віть)] о́ком не моргну́ти. 1. Відразу зробити щось; не роздумувати, не вагатися. [Кіндрат:] *Повезло вам, повезло. Такий баян трапився. Як звучить!* (Грає).. [Павло:] *Ти б узяв?* [Кіндрат:] *І оком не моргнув би* (Корн.).

2. Не звернути уваги, ніяк не реагувати на що-небудь. *Це й був той третій,.. що незадоволено скривився, коли їм не подали пива, в той час як інші й оком не моргнули* (Перв.); *Сухі хімічні формули, повз які звичайна людина пройде, навіть оком не моргнувши, у сталеварів викликали бурю найгостріших почуттів* (Собко). Пор.: **і ву́сом не моргну́ти.** Синоніми: **і ву́сом не вести́; ву́хом не вести́** (в 2 знач.).

3. Впевнено вести себе, приховуючи що-небудь; нічим не видати себе. *Певне, тільки тепер розшолопав* [Коростилевський], *як по-дурному повівся. Мусив би й оком не моргнути, нічого, ніякої Лізи не знає й не відає. Вперше в житті отак сплохував...* (Грим.); *Поки Орися не одужає зовсім, про те, щоб гірку правду сказати їй, нема що й думати! Брехати треба буде для цього,— брехатиме. І оком не моргне* (Головко); // Не відчувати ніяковості, не бентежитися. *А він і оком не моргне, наче йому не первина сусіду з біди рятувати* (Мур.); *Недавно один молодий і обдарований поет хвалився мені: «Знаєте, була така овація...» Я процитував Маяковського: «Читал стихи. Было шумно». Але молодик навіть оком не моргнув* (Літ. Укр.).

4. Не поворухнутися, тихо себе вести. *А хитрая мишва так іноді морочить, Що треба буть мудрованим котом, Щоб висидіть, неначе неживому, І оком не моргнуть* (Гл.).

і (ні, на́віть) ву́сом (брово́ю) не моргну́ти (зморгну́ти). Не звертати (не звернути) ніякої уваги, не (з)реагувати на що-небудь. *Приговорює* [Охрім]: *«Кабака гарна, терла жінка Ганна! стара мати вчила її мняти». Солдат нічичирк! і усом не моргне* (Кв.-Осн.); *«Гей ти, проклятий стариганю! На землю з неба не зиркнеш, Не чуєш, як тебе я ганю, Зевес! — ні усом не моргнеш...»* (Котл.); *Щохвилі ціле зібрання переривало його* [Грицуняка] *оповідання грімким реготом, але бесідник навіть вусом не моргнув* (Фр.); *Юрко й бровою не моргнув* (Март.). * Образно. *Уявіть собі — пікейна ковдра! Сама справжня: біла з рожевим. Розляглась собі на ліжку й бровою не моргне!..* (Бузько). Пор.: **о́ком не моргну́ти** (в 2 знач.). Синоніми: **і ву́сом не вести́; ву́хом не вести́** (в 2 знач.).

не встиѓнеш о́ком моргну́ти *див.* встигнеш.

як (тільки) о́ком моргну́ти (мигну́ти, клі́пнути). Дуже швидко, миттєво. *Огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котором попереду стояв Денис (Кв.-Осн.); Отаман Голий раптом вихопив свої обидва кольти, як моргнути оком, висадив у короб генеральського авта всі свої двадцять куль...*

(Кач.); *Як сполохнута перепілка, вона* [дівчина] *відскочила від його* [Чіпки] *і, тільки оком моргнути, майнула подовж жита* (Мирний); *І Наумиха, як оком мигнути, вхопила граматику та вкинула її в піч. .. Хлопці перелякано дивились то на палаючу книжку, то на грізну постать сердитої матері* (Коцюб.); *Як оком кліпнути, вихопив* [Грицько] *лук і вмить зіскочив на землю* (Оп.).

МОРДАЧІ: ї́сти мордачі́ *див.* їсти.

МОРДУ: верну́ти мо́рду *див.* вернути; **ду́ти** ~ *див.* дути; **наби́ти** ~ *див.* набити; **наїда́ти** ~ *див.* наїдати; **натовкти́** ~ *див.* натовкти; **пиндю́чити** ~ *див.* пиндючити; **розпуска́ти** ~ *див.* розпускати.

МОРЕ: жите́йське мо́ре, *заст., уроч.* Життя з його турботами, неспокоєм і т. ін. *Дивиться мати вслід* [Уласові], *плаче: чи вистачить у нього сили вигребтися на житейську хвилю? Чи піднесе вона його та й полине він з нею до невідомого щастя, чи замота в житейському морі, як мотає не одного на цьому білому світі* (Тют.).

мо́ре по колі́на (по колі́но) *кому.* 1. Нічого не страшно комусь, ніщо не лякає кого-небудь. *Сміломy й море по коліна* (Укр.. присл..); *Отакий може й полетіти. Їм* [піонерам] *що, жевжикам. Їм і в космосі — море по коліна* (Мокр.); *Дуже мало письменників і журналістів пишуть про дітей на війні, а серед виданого нерідко надибуємо твори, в яких змальовані такі собі казкові Котигорошки з дійсними іменами. Їм, як кажуть, море по коліна, зовсім незнане почуття страху* (Літ. Укр.); // Комусь все видається легким, доступним, простим і т. ін.— *Що ж це ти, дорогий синок? Думаєш, інститут закінчив, то вже й море по коліна? Зазнався? А ти до старших прислухаєшся?* (Жур.); // Все можна, все дозволено комусь. *Дмитро забагато бере на себе. Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна* (Автом.); *Теперішні дівки нічого не бояться, море їм по коліна, а потім на старість каятимуться, та пізно* **буде** (Гуц.), — *Раз* **треба**,— **від***казує Свир,— так і гроші будуть* [для механізації]. *Тільки й нам треба прикласти руки.— А я хіба що кажу Тільки дивіться, хлопці, вам усе море по коліно* (Панч). **мо́ре по пу́па.**— *Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку,— повчав Сагайда Маркевича, передаючи йому взвод.— З такими гренадерами тобі й море по пупа* (Гончар).

2. Все байдуже кому-небудь, ніщо не бентежить, не турбує когось. *Їм* [сусідам] *немає діла до Оленки. І нікому нема. Всі гуляють, веселяться, кожному море по коліна* (Кучер); — *Еге ж, не думалося, Андрію, що доживемо до таких от днів? — запитав нараз Гураль.— Мені воно чомусь було байдуже,— зізнався Андрій.— Бо молодий, що тобі? Море по коліна* (М. Ол.); // Ніщо не стримує кого-небудь, хтось не контролює себе. *П'яному і море по коліна* (Укр.. присл..); *Микита був уже напідпитку, і через те море йому було по коліна* (Головко); *Молодші й зовсім молоденькі чини міліції піднімалися на трибуну і щиро говорили, як городяни і селяни у формі стійких дружинників... допомагають своїй міліції — гамувати і тамувати отих, кому море по коліна* (Ковінька).

МОРЕМ: [і] за си́нім мо́рем, *нар.-поет.* 1. В далеких краях; дуже далеко. *Якби то далися орлинії крила, За синім би морем милого знайшла* (Шевч.).

2. Де завгодно; скрізь. *Вона така, що і за синім морем правду шукатиме.* **за си́нє мо́ре.**— *Миколо, коли ти мене любиш, то я піду за тобою за синє море* (Н.-Лев.).

МОРИТЬ: мо́рить на сон *кого.* Хочеться спати, дрімається комусь. *Днинка була сьогодні ясна й тепла, то старого трохи морило на сон* (Мак.). Пор.: **хилить на сон; сон хилить.**

сон мо́рить *див.* сон.

МОРІ: кра́пля в мо́рі *див.* крапля.

МОРКВА: ха́тня мо́рква, *ірон.* Сварка між подружжям, сварка в сім'ї; лайка. *А там* [на базарі] *купами капуста, буряки, морква огородня,— а хатньої* [моркви] *наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову — цур їй!* (Кв.-Осн.).

МОРКВУ: скребти́ мо́ркву *див.* скребти; **те́рти** ~ *див.* терти.

МОРОЗ: [аж] моро́з дере́ (подира́є, пробира́є *і т. ін.*) / **поде́р (подра́в, пробра́в** *і т. ін.*) **по шку́рі (по спи́ні, за пле́чі, по́за спи́ною, по́за шку́рою** *і т. ін.*) *кого, у кого і без додатка.* 1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін.— *Я пам'ятаю ті люті муки! Ще досі волосся догори стає та мороз по шкурі подирає* (Коцюб.); *Калинович перший раз почув у оцій канцелярії, як мороз подер його за плечі* (Фр.); *У Чіпки аж мороз подрав по спині: він ніколи не чув такого дідового голосу...* (Мирний); *Мороз подрав Христю поза спиною, серце так трудно заколотилося...* (Мирний). **моро́зе́ць дере́ по́між лопа́тками.** *Виїхав у поле — і війнуло на мене духом землі, легеньким прохолодним вітром, що дихав чорноземом, й раптом весь я набубнявів свіжою радістю, такою прохолодною втіхою, од якої морозець дер поміж лопатками* (Гуц.). **моро́зом дерну́ло по спи́ні,** *безос. Така луна вирвалася з її* [криниці] *нутра, що морозом по спині дернуло* (Гуц.).

2. Кому-небудь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. [В а с ю т а:] *Що се за страхіття балакаєш? У мене аж мороз По шкурі дре* [дере]! (Фр.); *Христя присіла. У неї мороз поза спиною драв від тих злиднів та убожества, яке вона тут*

стріла (Мирний); *Отже ще й досі, під пізній вечір, подирає мороз поза шкурою веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека чорніє над Ромоданом* (Мирний); *Одійшов я подалі від мерців, від жаху мороз по шкірі пробирає, швидше б утекти звідсіль* (Собко). **морозе́ць дере́ по спи́ні.** *Дивишся на Музичука, якого обступлять чоловіки, й морозець дере тебе по спині, бо жартує не хто-небудь, а дядько, що звідав смерть* (Гуц.). **аж холодо́к дере́ за шкі́ру.** *«Змовились усі, як один»,— тоскно мимрить служака* [управитель], *і аж холодок дере за шкіру, коли подумає, що доведеться завтра сказати Атанасу. В думках він теж називає пана прізвиськом* (Стельмах). **аж холодо́к подра́в по спи́ні.** *Він* [чоловік] *одразу вліпив у Соломію свої гострі, допитливі очі. Соломію аж холодок подрав по спині від того погляду* (Кучер). П о р.: **моро́з іде́ по́за шкі́рою.** С и н о н і м: **мура́шки бі́гають по спи́ні.**

[аж] моро́з іде́ (прохо́дить, пробіга́є *і т. ін.*) / **пішо́в (пройшо́в, пробі́г** *і т. ін.*) **по́за шкі́рою (по́за шку́рою, по́за спи́ною, по́за шку́ру, по́за спи́ну, по шкі́рі, по ті́лу, по спи́ні, по ко́жі** *і т. ін.) кому, у кого і без додатка.* 1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, раптового впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. *Холодно було, і мороз йшов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі згуки* (Коцюб.); *— Чарівні в нього гуслі Звісно, старий навчив.— Співав про князя Ігоря,— мороз ішов по спині.— Чарівна пісня* (Шевчук). *І хоч мороз проходив по спині, Сергій Коляда стримував тремтіння і стояв непорушно* (Багмут); *Аж мороз пішов поза шкірою від сього крику* (Фр.); *Щосили він* [візник] *затяв коня по хребті пужалном і скрикнув таким диким голосом, що мені мороз пішов поза шкірою* (Досв.); *Старший лейтенант.. глянув здивовано сухими стомленими очима на хлопців. Від цього погляду у хлопців мороз пішов поза шкірою* (Збан.); *— Чого ще випробовуєш? Вода тепла! — гукаєте ви.— Де вона там тепла? Аж мороз поза шкурою пішов, як черкнувся ногою! — каже Яким і якось неймовірно поглядає на воду* (Мирний); [Т и б е р і й:] *Давайте ж не вдарим лицем в болото і заспіваємо яку-небудь кантату, та так, щоб у селянина аж мороз поза шкурою пішов* (Кроп.); *Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов поза шкурою, як побачив він білу його сорочку.. в крові* (П. Куліш); *Гнатові аж мороз пішов поза спину. А й справді стало холодніше в повітрі* (Коцюб.); *— А він як глянув на мене, так аж мороз пішов поза плечима* (М. Ю. Тарн.); *Від того сміху* [дівчат].. *аж мороз поза шкурою пройшов у пана Роздобудька* (Ільч.), *— Я як подумаю, що мою Галю знівечить який пан, то аж мороз пройде поза спиною...* (Вас.); [Н а з а р е н к о:] *Знаєш, Василю, коли вчора Сокіл сказав своє слово до демобілізованих, у мене аж мороз по спині пройшов, сльоза навернулась* (Зар.); *Як хлопці були вже близько хатини, то передні раптом пристанули і задеревіли. А за ними всі. І гаряч облила все тіло, і мороз пройшов від голови до п'ят* (Ірчан); *Марія болісно та гірко зареготалася. У Христі мороз пробіг поза спиною від того реготу* (Мирний); *Чи то від сонячної спеки, чи від вогкості в хаті — йому пробіг мороз поза плечима* (Фр.); *Нічого не видно, не чутно. Тихо, сумно... Ось щось зразу залопотіло... Мороз пробіг вподовж спини; волосся полізло вгору...* (Мирний); *Буває, сотник зненацька зловить на собі погляд, та такий, що й мороз пробіжить поза шкірою* (Літ. Укр.). **на́че моро́з по́за шку́рою пішо́в.**— *Послухай, братику мій любий! — озвалась тоді Череваниха.— Як говорив ти з Костомарою, то в мене чогось наче мороз поза шкурою пішов* (П. Куліш). **моро́з і жар пробі́г по ті́лу.** *У Солохи мороз і жар пробіг по тілу, серце застукало, думки помутнілися...* (Мирний). **аж хо́лод пробі́г по спи́ні.**— *Так-так-так,— звично затріщав Приймак... Від отого тактакання у діда Зубатого аж холод пробіг по спині* (Больш.). **холодо́к перебі́г по́за шкі́рою.** *Далі він міг і не продовжувати: я все зрозумів. З хвилювання в мене поза шкірою перебіг холодок* (Тих.).

2. Комусь стає дуже неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *Не раз мені доводилось проходити повз неї* [тюрму] *в мирні дні. З острахом поглядав я на неї, і мороз ішов поза шкірою* (Збан.); *А тії окаяннії... хваляться такими добрими вчинками, що аж мороз іде поза спиною; крик, галас зчинили несказанний* (П. Куліш); *Хіба забудеш рядки Шевченка, пройняті таким гострим почуттям самоти, що аж серце стискується і мороз іде по шкірі* (Криж.); *Це був дуже дивний сміх: в ньому не було й крихти веселощів. Від такого сміху мороз проходив поза шкірою* (Полт.); *Оповідання й повісті Івана Франка з селянського та робітничого побуту — це ж такі, мовляв автор, «образки з життя робочого люду», від яких мороз пробігає по шкірі* (Рильський); *І знову Панько. Аж мороз пробігає поза плечима. Та що воно за напасть така — оцей Панько? Все життя він ніби невмолима кара, ніби пугало якесь стоїть над матір'ю* (Збан.); *Слова ті сказані були таким твердим голосом і з таким виразом, що у обох паничів аж мороз пішов поза шкірою* (Фр.); *У Петра од таких речей аж мороз пішов поза шкурою. Перш усього подумав він про свого панотця і вже хотів був бігти до хутора, щоб його сповістити* (П. Куліш); *Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він* [вовк] *раптом витяг шию, подавсь наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкуру* (Коцюб.); *А голос у діда — ого-го! Вночі вийде, як тюкне на собаку якимось диким степовим голосом,— аж*

мороз піде по шкурі (Вас.); — *Усі у походи пішли, а він* [Сербин] *вештається скрізь, як неприкаяний. Погляд якийсь собачий — як гляне, то аж мороз по кожі піде* (Вас.); *Тут мороз пройшов мені по тілі, Так мені зробилось якось дивно, Ніби сам я вбив хлопчину того, Ніби сам зіпхнув його з дараби* (Фр.); *Коли це зразу — щось загуло коло двору і стихло. Поза спиною у Петра Федоровича пробіг мороз* (Мирний). **морóзéць пробіг по спúні (пóза шкíрою).** *Він стріляв по таких машинах в повітрі, стрічався з ними в лобових атаках, не раз чув, як поряд рвалися снаряди, випущені з їхніх гармат. Морозець пробіг по спині* (Хор.); — *Я хоч і не страхополох, але й у мене морозець поза шкірою пробіг, коли вибухнула вода* (Донч.). **хóлод пробіг по спúні.** *Якийсь неприємний холод пробіг по спині,— у голову закралась підозра.— Куди ви мене завели? — спитав інженер* [Гжицький]. **аж холодóк пройшóв пóза спúною.** *Він подивився на мене важким поглядом, од якого аж холодок пройшов мені поза спиною* (Панч).

П о р.: **морóз дерé по шкýрі.** С и н о н і м: **мурáшки бíгають по спúні.**

морóз з-за плечéй берé / узяв *кого і без додатка.* 1. Комусь стає холодно, хтось починає мерзнути. *Мороз брав з-за плечей, і мерзли ноги.*

2. Комусь стає моторошно, страшно і т. ін. *Було й слухати, як ваш батько-покійничок розказує, то мороз з-за плечей бере* (Вовчок); — *Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже мороз з-за плечей бере* (Кв.-Осн.).

П о р.: **морóз хапáє за плéчі.**

морóз пóза (за) спúною (за плечúма, пóза шкíрою, пóза шкýрою *і т. ін.*) **хóдить (бігає** *і т. ін.) у кого і без додатка.* 1. Кому-небудь холодно, хтось мерзне. *Христя задумалась. Поза спиною у неї мороз ходе* [ходить], *голова горить-палає, в очі — наче хто піску понасипав* (Мирний); *За плечима бігає мороз. І втома чеше волос посивілий* (Рильський); // Хтось відчуває озноб, когось трясе від збудження, хвилювання і т. ін. *Грицько замовк; у Івася мороз ходив поза спиною, і він боязко струшувався, а Василь аж дух затаїв, та все дивиться на Ратієвщину* (Мирний). **аж холодóк хóдить під сорóчкою.** *Хаєцький, маючи напрочуд тонкий слух, завжди перший ловив наростаючий свист снаряда або шавкотіння важкої міни... Там під сорочкою аж холодок ходив, а Хома гріб руками землю і, обламуючи нігті, шепотів: — Пронеси!* (Гончар).

2. Комусь стає неприємно, страшно, моторошно і т. ін. *Як ..стануть вони розкривати один одному свої думки та виявляти темні свої діла — мороз ходе* [ходить] *за спиною* (Вас.); — *Як згадаю оті кулачні бої парубоцькі, то й тепер мороз поза шкірою ходить. Вулиця на вулицю дибились, куток на куток...* (Літ. Укр.); *Навколо якісь кущі, хащі і хóлод могильний, аж мороз поза шкурою ходить* (Тют.). **морóз пóза шкíрою.** *І от пройшла війна. Страшна. Грізна. Згадати, і то мороз поза шкірою...* (Собко).

морóз пробігáє / пробіг *по кому — чому.* 1. Комусь раптом стає холодно, когось охоплює озноб. *Ось перший сумний, мінорний акорд. Якийсь мороз пробіг по всій істоті Миколи, він здригнувся навіть...* (Хотк.).

2. Хто-небудь стає на деякий час нерухомим, завмирає, ціпеніє від страху, хвилювання і т. ін. *Мовби сила неземна підкидає їх обох — зскакують на сідла один за другим. Рвонули коні! Каміння, болото бризнули з-під копит. По товпі мороз пробіг* (Хотк.).

морóз хапáє / вхопúв за плéчі *кого і без додатка.* 1. Комусь стає холодно, хтось починає мерзнути. *Мороз хапав за плечі.*

2. Комусь стає моторошно, страшно і т. ін. *Він* [Йон] *ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна дóнька — відьма* (Коцюб.); *Наша Параскіца? — скрикнули разом хазяї.— Еге, ваша Параскіца... волосся розкуйовджене, листя винограду в косах... витріщила на мене очі, аж мене мороз вхопив за плечі* (Коцюб.).

П о р.: **морóз з-за плечéй берé.**

морóз (хóлод) пробирáється / пробрáвся до тíла (до [сáмих] кістóк, за плéчі *і т. ін.*) *кому і без додатка.* Кому-небудь стає холодно, хтось мерзне. *Мороз пробирався .. до тіла* (Кучер); *Холод пробирався за плечі, руки швидко буряковіли* (Збан.); *Холод, здається, пробрався вже до самих кісток* (Багмут). С и н о н і м: **хóлод пробирáє.**

МОРОЗІ: як дúня на морóзі *див.* диня.

МОРОЗОМ: морóзом обсúпало *див.* обсипало; **~ подрáло по шкýрі** *див.* подрало; **~ проймáти** *див.* проймати; **обдавáти ~** *див.* обдавати; **піти́ ~ по спúні** *див.* піти.

МОРОКА: бий тебé морóка *див.* година.

бодáй (хай, нехáй *і т. ін.*) **морóка,** *з сл.* й о м ý, ї м *і т. ін.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу чого-небудь, несхвалення чогось і т. ін. *Бувало складу папірці оті в папку і кличу кур'єра — сварливеньку бабку..— А бабка бурчить, викладаючи факти: — Все пишуть і пишуть, бодай їм морока, А ти по конторах літай, як сорока!* (С. Ол.). С и н о н і м и: **хай лúхо; хай лихá годúна; нехáй марá.**

морóка [йогó] знáє (зна), *фам.* Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь; незрозуміло, невідомо і т. ін. *Таки й справді морока його знає, що воно за молодиця: і робить, і шанується, а все якимсь вовком позирає, як чужа* (Вас.); // Уживається для вираження захоплення, подиву з приводу чого-небудь. *Був собі колись-то якийсь-то маляр... І що то був за скусний! Там морока його зна, як то гарно малював!* (Кв.-Осн.).

П о р.: **лихи́й зна́є** (в 1 знач.); **ді́дько зна́є; ли́хо зна́є; біс зна́є; біс ба́тька зна́є; мара́ зна́є.**

моро́ка несе́ / принесла́ (понесла́) *кого, зневажл.* Уживається для вираження невдоволення у зв'язку з небажаною появою кого-небудь, збиранням кудись і т. ін.; хто-небудь іде, їде кудись, збирається і т. ін.— *Куди тебе морока несе опівночі? — Ятери хочу потрусити* (Тют.). П о р.: **лихи́й несе́; ли́хо несе́; лиха́ годи́на несе́.**

хай (неха́й) поб'є́ моро́ка *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чимнебудь, недоброго побажання комусь. *Хай поб'є морока тих, хто чинить зло.* **побила б моро́ка.** *Побила б їх морока!* (Укр.. присл..). П о р.: **хай поб'є́ лиха́ годи́на.** С и н о н і м и: **бода́й лихи́й узя́в; щоб чорт побра́в; шляк би тра́фив.**

МОРОЧИТИ: моро́чити [собі́ (свою́)] го́лову. 1. *чим, над чим і без додатка.* Розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратися в чомусь, з'ясувати, зрозуміти щось.— *А щоб тобі та бодай тобі!.. Що б же було раніше покликати Рябка, тоді й не згаяв би я дня! А то розлігся проклятий пес і всю ниву прикрив, а ти ходи, мороч голову та шукай її* (Україна..); — *Хто ж то молодого Гризоту порятує? — морочу собі голову.— Не вікувати ж йому в стилягах, у паразитах* (Речм.); *Я не став морочити собі голову цією явною маячнею чи недотепним жартом* (Кулик). **моро́чити па́мороки.** [М а р ф а В а р ф о л о м е ї в н а:] *А ти б* [Олеся] *замість того, щоб морочити паморохи такими загадками — від чого та через що — краще б майнула оце хутенько та й допомогла їй прати сорочок* (Кроп.). **поморо́чити го́лову** (тривалий час).— *Оце тобі, Антоне, книжка,— сказав Василь Іванович,— оддаючи йому задачника..— Тут усяка тобі задача — немов загадка: поморочиш голову, поки ладу добереш* (Вас.); [Б и ч о к:] *Ну, помороч, Йосипе, голову, розміркуй!.. Ні, вже зарік дам, доки віку мого: не залицятися до того проклятущого зілля, до гаспидських молодиць* (Кроп.). С и н о н і м: **лама́ти го́лову** (в 1 знач.).

2. *чим, над чим і без додатка.* Займатися якоюсь копіткою, клопітливою справою; робити щось.—. *Нащо ти, дочко, над тим свою голову морочиш та очі збавляєш? Помережала б як-небудь та й годі!* (Мирний); // Обтяжувати себе чим-небудь. *Волосся стригла коротко, не морочила собі голови зачісуванням, і тому бувала* [Марина] *переважно розпатлана — з чубчиком на лобі* (Смолич); — *Коли б однаково, то ніхто не морочив би й голови, щоб учити солдата стріляти* (Багмут). **поморо́чити го́лову** (протягом тривалого часу).— *Та що вам клопіт* [вести діло Перепаді]*? — ..А помороч голову, поки й в уставі знайдеш; та ще попотверди, щоб запам'ятати й не помилитися* (Мирний). С и н о н і м: **лама́ти го́лову** (в 2 знач.).

3. Переживати, перейматися якимись турботами.— *Наробили якихось перегородок, поможували людей та й душаться у тих тісних суточках; морочать свою голову, нівечать серце* (Мирний); — *А що, тут і залишитесь?.. Перебиралися б до дітей і голови собі не морочили б.— Е-е,— скрипів Галатин,— перебратися не штука. А тільки ж я вік свій тут звікував* (Гуц.). С и н о н і м: **лама́ти го́лову** (в 3 знач.).

4. *тільки* **моро́чити го́лову** *кому, чию і рідко без додатка.* Завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати. *Я посилав сей лист і дивувався, як можна комусь так голову морочити, як Вам. Уважаю, що-м повинен Вам долучити відшкодоване* (Стеф.); *Я* [сліпий льотчик] *був під Машиним доглядом кілька днів. Вона крадькома приводила лікаря, який давав мені щось снотворне, щоб я спав і не морочив голови нікому* (Ю. Янов.); *У неділі вечорами в ординаторських кімнатах клініки, по кабінетах та лабораторіях інституту — ні душі. Ніхто не відриває тебе від праці, не морочить голови* (Шовк.); — *І не мороч мені голову! І людей з пантелику не збивай! А начальника цеху треба підібрати сміливого...* (Дмит.); // *з сл.* д у́ м а, к л о́ п і т *і т. ін.* Непокоїти, турбувати. *Простому чоловікові треба розумом розкинути, щоб дочці скриню придбати! А що ж то за дума морочила генеральшину голову, щоб надбати аж трьом генеральським дочкам?* (Мирний); *Дзвінки тебе тривожать телефонні, Крадеться із-за обрію зима, Усякий клопіт голову морочить, А руки відпочить ніяк не хочуть...* (Рильський); // Заводити непотрібні розмови; вигадувати.— *Та хай йому чорт, нащо він мені? Причвалає щовечора й морочить голову... Патякає щось таке, що воно мені зовсім не потрібно!* (Вас.); — *Та що ви, діду, нам голову морочите! Ковбаса без часнику! Нате ось самі пересвідчитесь!* (Вишня); — *Що це означає? З чого ця метушня? Прошу говорити відверто й не морочити мені голови* (Сліс.); // Зволікати з чимсь.— *Не морочте мені, Хомо, голови — кажіть зараз — буде фабрика? Кажіть — буде?* (Коцюб.); *В земстві довго морочили голову, поки жалування ваше видали, бо спізнився був трохи* (Вас.); — *Що ж там таке? кажи вже, не мороч моєї голови! Про яку це ти Хіврю плещеш?* (Мирний).

5. *тільки* **моро́чити го́лову** *кому і без додатка.* Дурити, обманювати когось; хитрувати. [С м і х о т в о р *(кланяється):*] *Я штуками людей звеселяю і тим собі хліб заробляю; нісенітниці торочу і розумним голови морочу* (Кроп.); [Д у д к а:] *Тягніть сюди машиніста! Ми йому, сучому синові, покажемо, як нам голови морочити* (Мам.); *Нам один морочив голову цілий рік, доки розкусили, що він і в коногони не годиться* (Панч); *Не знав Кузьмін, що й думати про нового знайомця — часом здавалось, той просто моро-*

чить голову. Розповідає, а в самого лукаві очі так і бігають (Збан.); *А твій чоловік брехун, він морочить голову людям тим, про що сам не має ані найменшого уявлення, та й не хоче мати...* (Літ. Укр.).

6. *тільки* **моро́чити го́лову** *кому, жарт.* Несерйозно, легковажно ставитися до кого-небудь.— *А нащо ж морочиш голову отому кучерявому? — Нікому я не морочу голови,— тихо каже Ольга.— Не морочиш? А чого ж він і сюди вже двічі прибігав, сусідка розказувала...* (Кучер); *Ну, зрозуміло, що молодій, цікавій жінці приємно морочити голови дженджикуватим панкам* (Тулуб).

МОРОЧИТЬСЯ: [аж] у голові моро́читься *від чого і без додатка.* Виникає стан запаморочення у когось (перев. від сильної дії, впливу чого-небудь). *Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! А пахнуть як, аж в голові морочиться, жадної делікатності нема в тих квітках* (Л. Укр.); *Аж у голові морочилось від утоми.* Пор.: **у голові макітриться; голова́ кру́титься.**

голова́ моро́читься *див.* голова.

МОРСЬКИЙ: морськи́й вовк *див.* вовк.

МОРСЬКОГО: діставáти з дна морсько́го *див.* діставати; **забивáти ~ козлá** *див.* забивати.

МОРЩИТИ: мо́рщити з се́бе сироту́, *зневажл.* Видавати себе за бідного, нещасного; прибіднятися. *Особливо ж смішна була величезна, могуча стать Вовкуна, коли він кулився і кривився, і морщив із себе сироту* (Фр.).

МОРЯ: діставáти з дна мо́ря *див.* діставати; **ждáти з ~ пого́ди** *див.* ждати.

з-за мо́ря, *жарт.* Здалека, з далеких країн.— *Се ми таке для любезних* [люб'язних] *сватів з-за моря придбали,— каже Наум* (Кв.-Осн.).

МОРЯМИ: не за моря́ми. Недалеко, близько. *В Шишаках зараз діє загін якогось товариша Купріяна. Леонід насторожився.— Де це Шишаки? — Не за морями,— продовжував Сорока* (Гончар).

МОСКАЛІ: голи́ти в москалі́ *див.* голити.

МОСТИ: спали́ти за собо́ю мості́ *див.* спалити.

МОСТІ: як дірá в мо́сті *див.* діра.

МОСТУ: хоч з мо́сту та в во́ду *кому і без додатка.* У когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко. *Сироті хоч з мосту та в воду!* (Укр.. присл..), - *А що я робитиму, як ти вмреш, а я зостанусь удовою, та ще з дітьми? Де я тоді дінусь без грошей? Хоч з мосту та в воду* (Н.-Лев.); *Зі служби господар прогнав, домівку забрали... хоч з мосту мені та у воду* (М. Ол.); *Трапилося б те лихо* [смерть батьків] *за часів життя Ваниного діда, який теж зазнав сирітської долі, то було б хоч з мосту та в воду* (Літ. Укр.); *Остався Олексій без роду і без ощадностей... Куди?! Куди втікати від біди? — Хоч прямо йди — та з мосту в воду* (М. Ю. Тарн). **крáще (все одно́, що) з мо́сту та в во́ду.** *Як такого ходу, то лучче* [краще] *з мосту та в воду* (Укр.. присл..); — *А, боже мій! Як я боюсь всіляких серйозностей! Мені краще з мосту та в воду, ніж годинку побалакати серйозно* (Хотк.); *Мотря кричала-репетувала: — Ой, лишенько, пропала ж я тепер... Тепер же мені все одно, що з мосту та в воду!..* (Мирний). **хоч з горí та в во́ду.** *Тяжко, важко в світі жити Сироті без роду: Нема куди прихилиться,— Хоч з гори та в воду!* (Шевч.). **хоч у Дніпро́ з мо́сту.** *Опинився Шавкун серед великого города з одною бідою — «вовчим білетом» в кишені. Сказано: хоч у Дніпро з мосту* (Мирний); // Важко зарадити чому-небудь, неможливо зробити щось і т. ін. *Пішов поголос про нього й Маланку. Хоч з мосту та у воду, бо людям роти не позатикаєш* (Зар.). Синоніми: **хоч під гре́блю; хоч у зе́млю лізь; хоч у домови́ну лягáй; хоч лягáй та помирáй; хоч у петлю́ лізь; хоч во́вком вий; хоч кри́ком кричи́; хоч плач; хоч ло́бом в стіну́ би́йся.**

як з мо́сту впáсти *див.* впасти.

МОТАЄТЬСЯ: язи́к по́за ву́хами мотáється *див.* язик.

МОТАТИ: мотáти ду́шу; ~ кишки́ *див.* вимотувати.

мотáти (намо́тувати, закру́чувати) / намотáти (закрути́ти) [собі] на вус (на ву́са, на ву́си). 1. Придивлятися, прислухатися до чого-небудь. *Ти все на вус мотай собі годяще й непутяще* (Воскр.);— *Так що ти, Кириле, мотай на вус та вчися, як з підлеглими поводити себе, може, пригодиться* (Збан.); — *Я людина військова, все мотаю на вус* (Голов.); // Запам'ятовувати, брати до уваги що-небудь.— *Не з того кінця починаєш битву за народне щастя, хлопче. Вчиться тобі треба, багато вчитися та придивлятися, та мотати на вус* (Збан.); *Хто що говорить добреє, а ти на ус мотай* (Номис); *Увесь вечір хазяйка усе розказувала, як поводиться в панів, а Івга все, як там кажуть, на ус мотала, думаючи, як їй узятися за діло* (Кв.-Осн.); *Нічого не підозрюючи, простосердна Уляна Григорівна точно інформувала гостя про свої достатки, а обачливий ротмістр все мотав на вуса* (Добр.); *Знатні гості шану перед Павлюком складають, Радивон усе примічає,.. все намотує на вуса, хмарніє, кида неприязні погляди на своїх недругів* (Горд.); *Так от що, Кузьмін, поїдеш до Чернігова на нараду. Виступати там не доведеться, послухаєш та намотаєш на вус* (Збан.); *Мати глянула в .. віконечко, вгадуючи, чи вигляне .. сонце, чи подасть Явдоха* [свято] *надію на славний урожай городини. Максим все це намотує на вус* (Стельмах); — *У погребі в нього* [багача] *скриня стоїть, залізним цепом до стовпа прикована. Повна червінців, так без ліку гаспидів син і сипле туди. Парубок намотав на ус*

(Укр.. казки..). **намота́ти собі.**— *Ну, щастя твоє, що ти не знаєш! І намотай собі — знайдеш листок який, не тич свою морду, а хазяїнам оддай!.. І щоб ні гу-гу нікому! Чув?* (Головко).

2. Робити висновки з чого-небудь; враховувати [Х о м а:] *О, друзі, братіє! Міркуйте та на вус мотайте* (Кроп.); *І між людьми такі ж бувають, Як і на яворі, Шелестуни; Нехай же баєчку вони На вус собі мотають* (Гл.); — *Найперше робота отака, як ваша, лишає слід,— мовив розважно професор.— Мотай на вус, Кузьмо,— підморгнув до хлопця Левко Іванович* (Гончар); — *Ще невідомі масштаби арештів, але все керівництво «Молодої гвардії» вже взято. І ти, Федь, мотай собі на вуса* (Ю. Янов.); *Староста дав Радивонові виговоритися, хоч дещо і намотав на вус* (Горд.); *Розповідав йому якось про тебе, сміється, каже: «Отаких нам і треба, енергійних, завзятих». Ти, Павлушо, намотай собі це на вус!* (Головко); [Ф и л и м о н *(дворецький):*] *Знаю панову думку: він подума тілько, а я вже й зробив От він тілько спитав та й годі, а я зараз і на ус закрутив, треба услужить* (К.-Карий).

3. Розбиратися в чомусь, уясняти що-небудь. *Сьогоднішній світ — це світ безмежної інформації. І вся інформація в книгах, бери, вичитуй, мотай на вус* (Збан.); *На все вважай і на ус собі мотай* (Номис); *Ласточкін таки щось намотав на вус, і в очах його блимнули іскорки* (Смолич); // Розмірковувати над чимсь, прикидати, обдумувати що-небудь. *Дідона зараз одгадала, Чого сумує пан Еней, І все на ус собі мотала, Щоб умудритися і їй* (Котл.); *Він* [голова колгоспу] *кому підтакує, кого підбадьорює, а то все прислухається і на вус мотає* (Прил.); — *Так от, щоб нам хоч трохи розвиднілося в очах, земство прислало дуже вченого чоловіка, пана Тугаєвича. Послухайте його і на вус намотайте, що воно, як, чому і до чого* (Стельмах). С и н о н і м: **на ум кла́сти.**

мота́ти павути́ння *див.* плести.

МОТОВИЛО: міня́ти ши́ло на мотови́ло *див.* міняти; **як батіг на ~** *див.* батіг.

як мотови́ло, *жарт.* 1. Дуже жвавий, неспокійний, енергійний, метушливий і т. ін. *Хлопчик і хвилини не сидів на місці, був веселий, рухливий, як мотовило.*

2. *з сл.* м о т а́ т и с я, к р у т и́ т и с я *і т. ін.* Неспокійно, метушливо. *Я все ходив по хаті з кутка в куток, мотався, як мотовило, та все думав, усе міркував своє...* (Пчілка).

МОТУЗ: слаби́й як учетверо мо́туз *див.* слабий.

МОТУЗЗЯ: крути́ти моту́ззя *див.* крутити; **~ мо́жна сука́ти** *див.* сукати; **хоч ~ крути́** *див.* крути.

МОТУЗКИ: з піску́ мотузки́ су́чить *див.* сучить; **крути́ти ~** *див.* крутити; **~ мо́жна сука́ти** *див.* сукати; **хоч ~ крути́** *див.* крути.

МОТУЗКОЮ: гілля́ка з моту́зкою пла́че *див.* гілляка.

МОТУЗЦІ: води́ти на моту́зці *див.* водити; **на ~ тягти́** *див.* тягти.

МОТУЗЯНА: мотузя́на душа́ *див.* душа.

МОХ: [уже́ й] мох порі́с *на кому.* 1. Кому-небудь залишилось недовго жити. *Вже на ньому й мох поріс* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **три чи́сниці до сме́рті** (в 1 знач.); **лиши́лося недо́вго топта́ти ряст; не м'я́ти трави́.**

2. Хтось занедбаний, не приділяє собі уваги. *Чоловік був розхристаний, небритий — аж мох на ньому поріс.*

МОХОМ: аж мо́хом вкри́вся *див.* вкрився; **~ порости́** *див.* порости; **оброрости́ ~** *див.* обрости; **се́рце ~ обороста́є** *див.* серце.

МОЦІ: вибива́тися з мо́ці *див.* вибиватися.

МОЧИТИ: гу́би мочи́ти *див.* вмочити.

МОЧІ: вибива́тися з мо́чі *див.* вибиватися.

з усіє́ї (що є, скільки [є] *і т. ін.*) **мо́чі,** *з дієсл.* Дуже, сильно; дуже сильно. *Параска так вихваляє його і з усієї мочі тягнеться стати нарівні з сином багатого одкупщика* (Мирний); *Одбиває й мене хвиля Ізо всеї мочі* (Пісні та романси..); — *Та деріть дужче! — крикнув що є мочі сам пан сотник конотопський* (Кв.-Осн.); // *тільки* **скільки мо́чі.** Дуже багато. *Випивали скілько* [скільки] *мочі Аж до самої півночі...* (Манж.).

лі́зти з мо́чі *див.* лізти.

МОЩІ: одні́ (ходя́чі) мо́щі. Дуже худа, виснажена, немічна і т. ін. людина. *Треба ж так схуднути? Ходячі мощі.* С и н о н і м и: **кістки́ та шкі́ра; ла́нтух з кістка́ми; ходя́чий мертве́ць.**

ті́льки мо́щі залиши́лися (лиши́лися, оста́лися) *з кого, від кого.* Хто-небудь дуже схуд, дуже худий. С и н о н і м: **ті́льки тінь зоста́лася.**

МОЮ: враг мою́ ду́шу візьми́ *див.* враг; **знай ~ до́брість** *див.* знай.

МОЯ: ле́ленько моя́ *див.* леленько; **лиха́ ~ годи́нонька** *див.* годинонька; **ма́тінко ~** *див.* матінко; **не ~ спра́ва** *див.* діло.

МРЕ: се́рце мре *див.* серце.

МРЕЦЬ: ходя́чий мрець *див.* мертвець.

МРІЄЮ: ті́шити себе́ мрі́єю *див.* тішити.

МРІЇ: мрі́ї сную́ться в голові́ *чиїй, рідко кому.* Хто-небудь думає про кого-, що-небудь, згадує щось. *Різні мрії снувалися в її голові.* **мрі́ї сную́ться по голові́**, *діал. Пізнати було, що він* [Гриць] *щось думає багато, що всякі мрії снуються йому по голові* (Март.).

роже́ві мрі́ї. Щось бажане, але, як правило, нереальне, нездійсненне. *Чебанов просидів щось 2 години, розказував про себе й про свій замір дати концерт.. і т. інші рожеві мрії* (Коцюб.).

МРІЯМИ: поли́нути мрі́ями *див.* полинути.

МУДРЕЦЬ: мудре́ць за чужо́ю спи́ною, *жарт., ірон.* Той, хто вважає себе розумнішим за інших, повчає, враховуючи чужий досвід і чужі помил-

ки.— *Посіяли на піщаниках пшеницю, вона там зроду не родила. Посадили б кавунів — довгі рублі в дурну кишеню.— Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною* (Тют.).

МУДРИЙ: му́дрий по шко́ді, *жарт.* Той, хто, зазнавши втрат, збитків, невдач, став занадто обережним і далекоглядним; пізно став розумним. *Мудрий шляхтич по шкоді, як коня вкрали, то стайню замкнув* (Укр. присл..).

МУДРОСТІ: дізна́ти му́дрості *див.* дізнати.

МУЗЕЙ: відісла́ти в музе́й *див.* відіслати.

МУЗИКА: інша му́зика, *жарт.* Що-небудь відмінне (краще або гірше) від попереднього.

МУЗИКОЮ: гроб з му́зикою *див* гроб.

МУЗИКУ: кла́сти на му́зику *див.* класти.

МУКА: му́ка се́рця *див.* муки.

МУКАХ: ході́ння по му́ках *див.* ходіння.

МУКИ: му́ки (*рідше* **му́ка) се́рця; серде́чні му́ки.** Тяжкі страждання, переживання, пов'язані перев. з чимось особистим.— *Нема краю моєму гніву! Нема сили знести муки серця* (Н.-Лев.).

му́ки Танта́ла; танта́лові му́ки, *книжн.* Страждання, спричинені великим прагненням до чогонебудь і неможливістю його здійснення. *Він* [Андрій] *добре поняв, що замість любові знайшов погорду, ..замість щастя — муки Тантала!* (Фр.); *Коли вона* [мати] *буде їх* [дітей] *обділяти, якбито скоріш, Муки Тантала, здається, не згірш* (Манж.).

МУЛИТИ: му́лити на се́рці *див.* муляти.

МУЛУ: як лин му́лу *див.* лин.

МУЛЯТИ: му́ляти (му́лити) на се́рці (на душі́) *кому, у кого і без додатка.* Непокоїти, бентежити, хвилювати кого-небудь (про думки, переживання і т. ін.) *На другий день мені було недобре. Дивно все якось посміхався* [Гай], .. *Видно було, що на серці йому щось муляє* (Гончар); — *Не хотів* [обвалити стіну хати], *сама ж розумієш,— виправдувався він, бо йому таки важко було, йому таки й зараз муляло на душі* (Гуц.); *Щось мулило на серці. Надаремно намагався я розважити себе в гостях* (Коцюб.). **му́лити се́рце.** *Ця думка мулила йому серце, йшла за ним усюди, як тінь* (Коцюб.).

му́ляти (му́лити) о́чі (о́ко) *кому, чиї (чиє) і без додатка.* 1. Перебувати в такому місці, щоб бути видимим. *Якби не муляти людям очей, сів у пшениці, поклавши рушницю напохваті* (Гуц.); *Аби даром не їсти чужого хліба та не муляти чиїхось очей, Павло зранку брав косу, ішов на далекі мочарі, косив пізні, прихоплені першим холодком отави* (М. Ол.); // *чим.* Демонструвати, показувати що-небудь комусь.— *Не будемо їм* [людям] *очі муляти своїм коханням* (Шевчук); // Виднітися (про що-небудь). *Їдем, їдем, а він усе є. Відсунути б його* [собор] *куди-небудь з горизонту, щоб очі не муляв...* (Гончар); *До густого гаю вона* [школа] *тулиться несміливо, боком... а там, де має бути шкільний сад, ще муляють око купи битої цегли, піску, трісок та різного сміття* (Збан.).

2. Набридати своєю присутністю, заважати (про людей, тварин). *До вечора він то так, то сяк опинявся біля дівчини, але, видно, не муляв її очі. А увечері.. він пішов слідком за Олесею до її хати* (Стельмах); *Грицька марно було переконувати, і Василь відходив, кидаючи роздратовано: «Хоч очей не муляй...»* (Стецюк); // Викликати незадоволення, дратувати і т. ін.— *Корову я заберу, якщо вона так уже вам очі муляє* (Добр.); — *Треба нашим панам трохи вкоротити руки,— говорив він* [військовий суддя],— *бо, здається, їм ніколи з козаками не вжитися. Муляємо ми їм очі* (Добр.). **наму́ляти о́чі.**— *Ой, шануйся, Левку, бо дуже вже і пан, і полісовщики в'їлися на тебе, намуляв їм очі* (Стельмах). П о р.: **мозо́лити о́чі** (в 1 знач.).

3. Бути особливо помітним; недоречно виділятися (про речі, предмети). *Серед усіх будівель один він* [сарай] *стояв на замку й муляв очі* (Головко); *То місячне сяйво одягає його* [село] *у святешний одяг, кудись ховає все убожество, лахміття, що муляє очі вдень* (Стельмах); *На фасадах нових споруд не повинні з'являтися малохудожні твори: кераміка — матеріал довговічний, і кожна помилка мулятиме око впродовж багатьох років* (Вітч.).

МУЛЬКО: му́лько на се́рці. Неспокійно, бентежно, невесело і т. ін. *Надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось мулько на серці* (Коцюб.).

МУНДИРА: честь мунди́ра *див.* честь.

МУНДИРАХ: у мунди́рах (у кожушка́х), *жарт.* Нечищений, із шкіркою (про варену або печену картоплю). *Картопля в мундирах лежала на столі, у череп'яній мисці* (Кучер); *Гаряча картопля в кожушках та підсмажені, щойно з сковороди гречаники з запашною олією здалися Данькові за найсмачніші у світі наїдки* (Гончар).

МУР: би́тися голово́ю в мур *див.* битися; **кита́йський** ~ *див.* стіна; **лама́ти** ~ *див.* ламати.

МУРАШВИ: як мурашви́, *зневажл.* Дуже багато кого-, чого-небудь.— *Там покупців — як мурашви. Туди-сюди кидаються, а брати не поспішають, бо за все треба дати справну копійчину* (Гуц.).

МУРАШКИ: [аж] мура́шки бі́гають (пробіга́ють, лі́зуть, повзу́ть, іду́ть *і т. ін.)* **/ побі́гли (пробі́гли, забігали, полі́зли, поповзли́, пішли́, сипну́ли** *і т. ін.*) **по спи́ні (по ті́лу, по шку́рі, по́за спи́ною, по́за плечи́ма, спи́ною** *і т. ін.) у кого, кому і без додатка.* 1. Хтось тремтить, здригається від хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. *Ось він стоїть, рідний, близький, а слухаєш — і трепетливі мурашки по спині бігають* (Ковінька); *Єлька і слів його не чула, їй аж мурашки бігали по тілу від його фальшивих нот, все боялась, що він таки на півня

зірветься, і жарко ставало від пекучого сорому за той верескучий крик, соромно перед дівчатами, перед людьми (Гончар); *«Прощай, мамо, не горюй...», а їй, матері, аж мурашки пробігають по тілу від того, що ці випадково, наче жартома кинуті їй сином слова, вже лунають над колоною крилатою піснею* (Гончар); *Вовк* [пес] *одійшов убік, але не втих,— він жалібно й тривожно повискував, аж мурашки в людей нишпорили по спинах. Але ніхто вже не думав проганяти його* (Гуц.); *Іван.. ще раз проказав ці рядки з таким жаром, з таким піднесенням, що по спині його пробігли мурашки* (Кол.); *У дівчини мурашки пробігли по тілу* (Літ. Укр.); *Аж мурашки забігали по Даниловій спині. Він не міг усидіти спокійно в сідлі від обурення* (Хижняк); *Гриць побачив вперті в нього гадючі очі генерала і знову почув, як мурашки забігали у нього за плечима* (Фр.); *В Жежері поза плечі забігали мурашки. Ще не вистачало, щоб за наймита був вішальник!* (Речм.); *Синявін надто ревниво ставився до музики, як до священнодійства, й від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як мурашки полізли по тілу* (Ле); *— Я пишу, а він* [Ауер] *підходить і зеленими очима дивиться, дивиться, аж мурашки по спині поповзли* (Хижняк); *Дівчата затягли пісню. Вони співали так гарно, що у Терезки мурашки пішли спиною* (Томч.); **нáче мурашвá бігала по тілу.** *Писар почав писати. У Пріськи наче мурашва бігала по тілу, писареве перо кременем драло її по серцю...* (Мирний). **нáче мурáшки забігали за спúною.** *У Юрка наче забігали мурашки за спиною* (Козл.). **аж мурáшки пóза спúною.** *А вітер: гу-гу-гу! за вікнами, аж мурашки поза спиною...* (Вас.).

2. Комусь стає страшно, моторошно, неспокійно і т. ін. *Мурашки бігали по спині, але цікавість перемогла страх* (Гжицький); *При одній думці про те, що на його шиї може зненацька затягнутися зашморг, по спині Паршецького пробігають мурашки* (М. Ю. Тарн.); *Надворі щораз темніше, Михась добачає тут і там ніби зайців, ніби якихось страхопудів — аж мурашки йдуть йому поза плечі* (Мак.); *Темінь дихнула глибоко, безнадійно. Порожнеча стисла серце, аж мурашки побігли по спині* (Мушк.); *Коли ці сталеві громади* [танки] *з'явились зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців мурашки пробігли по тілу* (Гончар); *Глянув з височості вниз, і голова йому пішла обертом, а по тілу пробігли мурашки. Він схопився за граніт* (Панч); *Юркові аж мурашки забігали по спині від цих слів* (Козл.); *Коли Маруся підходила до цього місця, їй стало моторошно, по тілу забігали мурашки* (Бурл.); [1-й п а р у б о к *(регочеться):*] *Ага, а у вас мурашки по шкірі забігали* (Фр.); *У о. Квінтіліана пішли мурашки поза спиною від сих дідичевих слів* (Фр.); *Цареві Пулоокому аж мурашки пішли поза плечима, коли почув Каркайлову мову* (Фр.); *— Ні, Сашко, мені здалося, що хтось тихенько, нишком пройшов на горищі недалеко від нас. В мене знову по спині сипнули мурашки* (Сміл.). **пóза спúною мурав'я лáзила,** *діал. Чіпка пильно дивився на діда — очей не спускав... Лице аж пополотніло, поза спиною мурав'я лазила* (Мирний). **мурашвá побігла спúною.** *Юрко глянув на сестру такими очима, що в неї мурашва побігла спиною* (Томч.). **за плечúма — мурáхи.** *Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима — мурахи.— Чуєш? — свистить Хома,— тільки гола* [спалена] *земля та сонце. Хома божевільний... Що він говорить?* (Коцюб.); // *з сл.* с т р á ш н о, м ó т о р о ш н о *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Їй стало страшно, аж мурашки побігли по тілу.* **аж холóдні мурáшки лáзили по спúнах** (про багатьох). *Навкруги було темно, моторошно, аж холодні мурашки лазили хлопцям по спинах* (Козл.).

П о р.: **як комáшки забігали по спúні.** С и н о н і м: **морóз ідé пóза шкірою.**

МУР: бúтися головóю в мур *див.* битися; **ламáти ~** *див.* ламати.

МУР-МУР: ні (ані) мур-мýр, *жарт.* 1. Нічого не говорити, мовчати. *Петя при цих словах червонів і ні мур-мур* (Ковінька); *Раптом стало тихо, тихо. Всі ні мур-мур!* (Бузько); // Нічим себе не виявляти, не сповіщати про себе.— *Ванько, племінничок.. Приїхав на Донбас..— і ні мур-мур. Висидів, вивчивсь, а тоді вже здумав про дядька* (Рудь); // Ніяк не реагувати на що-небудь.— *Мене зло розібрало — упрохувати її. Ти, кажу, по золоту ходитимеш, а вона ні мур-мур* (Гуц.) * Образно. *На вулиці всі хатки було вимазано. в рожеве, а сонечко сиділо собі за горбком і ні мур мур! — Ніби й не його це робота* (Бузько).

2. *у чому і без додатка, рідко.* Не розбиратися в чомусь, не знати, не вміти чогось. С и н о н і м и: **ні бум-бум; ні бе ні ме; ні бельмéса; ні в зуб; ні вýха ні рúла.**

МУРОМ: відгородúти мýром *див.* відгородити, **стоя́ти ~** *див.* стояти.

МУСІ: як мýсі в медý *кому, жарт.* Дуже добре комусь. *От їй, голубочці, як мусі в меду!* (Кв.-Осн.).

МУТИТИ: мутúти гóлову (дýшу) *кому, чию.* Завдавати кому-небудь клопотів, переживань; хвилювати, бентежити. *«Він* [Чіпка], *мабуть, мене не любить, що не йде...» Такі думки мутили її голову, ображали серце, і Галя сумувала...* (Мирний); *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Несторові* (Горд.).

МУТИТЬСЯ: рóзум мýтиться *див.* розум; **світ ~** *див.* світ.

МУТНІЙ: ловúти рúбу в мýтній воді *див.* ловити.

МУХ: ловúти мух *див.* ловити; **рóтом ~ ловúти** *див.* ловити.

МУХА: вертітися як му́ха в окро́пі *див.* вертітися.

[і] му́ха крило́м уб'є *кого, ірон.* Когось легко здолати; хтось фізично слабий, безсильний. *Його й муха крилом вб'є* (Укр.. присл..).

му́ха сіла на ніс *кому, жарт.* Хтось у поганому настрої, дратується, нервує і т. ін.; сердитий. Синонім: **му́ха вкуси́ла.**

скрути́тися як му́ха на окро́пі *див.* скрутитися; **чу́тно, як ~ лети́ть** *див.* чутно.

щоб (бода́й, хай би) му́ха вбрикну́ла, *з сл.* тебе́, його́ *і т. ін., жарт.* Уживається для вираження удаваного незадоволення кимсь, недоброго побажання комусь, несхвалення чого-небудь.— *А щоб же тебе муха вбрикнула, що ти вигадала! — повеселішав Остап* (Коцюб.); *Хай би тебе муха вбрикнула!* (Укр.. присл..).

[яка́сь] му́ха вкуси́ла *кого, ірон.* Що-небудь спричинило комусь поганий настрій, хтось дратується, нервує і т. ін.; сердитий. [Бабуся *(входить):*] *Буря, а не чоловік. Це вже, мабуть, якась муха вкусила* (Мик.); *Почав* [Павлик] *свої теревені? Чи він забув, до кого прийшов, чи його знов якась муха вкусила* (Кучер); — *Чи ви чули таке? Ще мене й муха вкусила. Сам щоденно тягає дитину в море, морить голодом, виснажує, а мене ще й муха вкусила* (Збан.); [Панько:] *Не чіпляйся хоть* [хоч] *ти...* [Лизя:] *Диви, який сердитий! Яка це муха тебе вкусила?* (М. Куліш); — *Ну, яка вас муха сьогодні вкусила, що ви такий неможливий?* (Іщук). Синонім: **му́ха сіла на ніс.**

як (мов, ніби *і т. ін.***) му́ха вкуси́ла** *кого.* Хтось сердитий, злий, не в настрої.— *Чому така, ніби муха тебе вкусила?* Пор.: **гедзь напа́в.**

як (мов, ніби *і т. ін.***) му́ха в смета́ні,** *ірон.* 1. Хтось неповороткий, незграбний і т. ін *Повар був огрядний, товстий, як муха в сметані*

2. *з дієсл.* Повільно, помалу і т. ін.— *Я швидко, ваше преосвященство,— відповів отець Зосим.— Диба, як муха в сметані,— сердито буркнув Глек* (Ільч.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) му́ха до ме́ду,** *з сл.* припа́сти, присмокта́тися *і т. ін.* Жадібно, без почуття міри, дуже і т. ін. *Припав до води, як муха до меду* (Укр.. присл..). Синоніми: **як віл до бра́ги; як Марти́н до ми́ла.**

як (мов, ніби *і т. ін.***) му́ха крило́м зачепи́ла,** *з сл.* уда́рити, сту́кнути *і т. ін., жарт.* Ледве відчутно, злегенька. *Ударив, як муха крилом зачепила* (Укр.. присл..).

як (мов, ніби *і т. ін.***) му́ха (му́хи) в окро́пі,** *жарт.* 1. Хтось енергійний, проворний, швидкий і т. ін.

2. *з сл.* прово́рний, швидки́й *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надто, надзвичайно. *Добрі родичі за нею* [жінкою] — *усі на мене. А я проворний, як муха в окропі: хоч не вискочу, та кручусь* (Вовчок).

3. *з дієсл.* Проворно, швидко, невтомно. *Невістка вешталась, наче муха в окропі, скрізь встигала* (Н.-Лев.); // Неспокійно, нервово. *На великому шляху панство заметушилося, як мухи в окропі* (Чорн.).

як (мов, ніби *і т ін.***) му́ха (му́хи) в спа́сівку; як (мов, ні́би** *і т ін* **) спа́сівська (спасівча́на) му́ха,** *жарт.* 1. Хтось злий, сердитий, уїдливий і т. ін. *Мов спасівська муха, усім очі виїдає* (Укр.. присл..).

2. *з сл.* злий, серди́тий, кусли́вий *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надто, надзвичайно. *На тому місці, де щойно стояла ота мордяка, зла, як муха у спасівку, вже нічогісінько не стояло, а тільки валявся велетенський ремінь* (Гуц.); — *То ти, бачу, не біла голубка? Ти.. уперта, як усей ваш козацький рід, ще й куслива, як мухи в спасівку. А я вважав на тебе, як на голубку* (Н.-Лев.).

3. *з дієсл.* Набридливо, невідступно, уїдливо, неприємно і т. ін. *І сьогодні з голови Терентія майже цілий день не виходила циганська скрипка. Вона дратувала його, мов спасівчана муха, вона ж і грала йому, наче на весілля* (Стельмах). **як ге́дзи в спа́сівку.** *Старий фортеп'ян швидко зрадив Олесі: через рік нитки порозмотувались, молоточки поодскакували, струни почали рватись і дзижчали, як гедзи в спасівку* (Н.-Лев.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) соба́ці му́ха,** *фам.* Дуже мало, недостатньо. *Це йому як собаці муха.*

як (мов, ніби *і т. ін.***) со́нна му́ха,** *ірон.* Хтось млявий, інертний, байдужий до всього і т. ін. *На дворі лазять, мов сонні мухи, ченці* (Коцюб.).

МУХИ: білі му́хи, *жарт.* Сніжинки, сніг. *З лісу вийшов дід Данило — Білих мух літає рій!* (Мал.).

ї́дять му́хи [з комара́ми], *з сл.* вас, його́, ї́ї *і т. ін.* 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади і т. ін. *А, їдять вас мухи!* (Укр.. присл..); *А та грамота, їдять її мухи, не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!..* (Бабляк);— *Максиме, як же ти двері навішуєш?! Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, їдять його мухи з комарами* (Зар.). **ї́ли б му́хи.**— *Самі винуваті, їли б нас мухи!* (Гуц.). **не ї́дять му́хи.** *Він вибіг за гарби і скоріше почув, ніж побачив у сірій імлі, як орачі погейкували на своїх пругах.— Та не їдять його мухи,— ображено ляпнув він по штанях і ще більше напосів на трактористів: — Дітки, дітки, рушайте в добру годину!* (Панч).

2. *жарт.* Уживається для вираження захоплення чим-небудь.— *Рахубиста товаряка* [верблюд],— *засміявся Кузь.— Їсть і п'є раз на місяць. Отаку б, їдять його мухи, до нас у артіль!* (Тют.).

летіти, як мýхи на мед *див.* летіти, **ли́пнути, як ~ до мéду** *див.* липнути.

мýхи в нóсі грáють *у кого, жарт.* Хто-небудь гордовитий, пихатий, задерикуватий і т. ін. *Сит Бассім — то хлоп не швайка! Гордий трохи, та се байка — Грають мухи в носі, бач* (Фр.).

мýхи не зоби́дить *див.* зобидить; **нáвіть ~ не зачéпить** *див.* зачепить; **роби́ти з ~ слонá** *див.* робити.

як мýхи, *з сл.* г и́ н у т и, м é р т и *і т. ін.* 1. У великій кількості; багато. *І справді, хлопи гинули, як мухи* (Тулуб); *Мре малеча, як мухи* (Л. Укр.); // Безневинно, ні за що, швидко і т. ін.— *Тікайте на піч, бо вигинете, як мухи! — гукнув на дітвору Іван Побиваний* (Чендей).

2. *з сл.* л і з т и. Настирливо, набридливо, безперервно і т. ін. [Б а б у с я:] *А про сватів уже — що і казати? Лізли, як мухи, до нашої хати!* (Щог.).

МУХОЮ: мýхою літáти *див.* літати.

під мýхою. У нетверезому стані; напідпитку.— *Дивуюсь — з якого це часу наші бригадири з'являються на роботу під мухою?* (Збан.); *Звичайно ж, якби будувати.. з вогником, то можна б і ці одноманітні коробки* [будинки] *чимось оживити, а то вночі, як добре під мухою чоловік, то й додому не потрапить* (Гончар). **під дóброю мýхою.** *І вчора під доброю мухою був...* (Кащук). **під гéдзем.** *Провели гостей за ворота, стали прибирати зі столу. Батько виносив пляшки з недопитим коньяком. Коли виніс останню — повернувся під гедзем* (Літ. Укр.). С и н о н і м и: **під гáзом; під грáдусом; під хмільком́; під джмéлем.**

МУХУ: з'ї́сти мýху *див.* з'їсти; **мáти ~ в нóсі** *див.* мати.

на мýху з обýхом, *жарт.* Затрата великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги; ціною невиправданих зусиль, затрат; нерозумно. *Витрачати значні кошти на сумнівної користі справи — це ж на муху з обухом.*

обснóвувати, як павýк мýху *див.* обсновувати; **уби́ти ~** *див.* убити.

МУЧИТИ: мýчити сéрце (дýшу) *чиє (чию).* Завдавати кому-небудь горя, страждань, прикрощів і т ін.— *Що се я? що се я? ...Геть, геть від мене... Не муч мого серця* (Мирний); П о р.: **терзáти дýшу.**

МУЧИТЬ: сóвість мýчить *див.* совість.

МУШКА: [ні (і)] мýшка (мýха) не забрини́ть *де, жарт.* 1. Нема ніяких звуків, шерехтіння і т. ін.; дуже тихо. *В хаті ні мушка не забринить* (Коб.).

2. *з сл.* т и́ ш а, т и ш и н á *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; абсолютна, повна. *В хаті тишина, мушка не забринить* (Коб.).

С и н о н і м и: **як у вýсі; чýтно, як мýха лети́ть.**

МУШКУ: брáти на мýшку *див.* брати; **попадáти на ~** *див.* попадати.

МУШЦІ: тримáти на мýшці *див.* тримати.

М'ЯКЕ: мáти м'якé сéрце *див.* мати.

М'ЯКИЙ: м'яки́й сéрцем. Хтось добрий, доброзичливий, довірливий, лагідний і т. ін. *Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше — то довгі сиві вуса... завжди вводили в обман м'якого серцем любителя української старовини* (Хотк.).

М'ЯКО: стели́ти м'я́ко *див* стелити.

М'ЯКОГО: з м'якóго тíста *див.* тіста.

М'ЯЛО: облизáти м'я́ло *див.* облизати, **як ~ облизáв** *див.* облизав.

М'ЯСО: гармáтне (*рідко* **воéнне) м'я́со.** Ті, кого посилають на несправедливу, загарбницьку війну. *А раб безмовний — не людина, Гарматне м'ясо тільки він...* (Черн.); — *З нього* [селянина] *добре тільки воєнне м'ясо! — в прозелені очей Стадницького блиснула злоба.— І ви хочете, щоб після цього вас любив селянин?* (Стельмах); // Жертви війни. *Злидарі усіх країн не хочуть буть гарматним м'ясом, але мети свідомим класом* (Сос.); // *ірон., рідко.* Той, хто годний для військової служби; солдат.— *Я хоч і хворий на ноги, проте чим я не гарматне м'ясо? А в таку пору, коли Австрії не до танцю, кожний каліка повинен бути на своєму посту* (Гашек, перекл. Масляка).

ні ри́ба ні м'я́со *див.* риба.

М'ЯСОМ: з м'я́сом, *з сл.* в і д р и в á т и, в и д и р á т и *і т. ін.* Разом з тканиною, шкірою і т. ін., до якої було щось пришите, прикріплене і т. ін. *В мене у самого два хрести було за хоробрість. Одірвав з м'ясом від гімнастерки* (Головко); *Помітив* [Хома] *у неї на рукаві жовту нашивку з коротким словом на ньому. Вхопив нашивку, видер її з м'ясом і люто кинув під ноги* (Гончар); // *перен.* Насильно, нахабно, не церемонячись і т. ін.— *Якби ти не дав* [характеристики], *я б з м'ясом видрав її* (Стельмах).

М'ЯТИ: м'я́ти бóки *див.* пом'яти; **~ шáпку** *див.* ламати.

не м'я́ти трави́ *кому.* Хтось помирає, комусь уже не жити. *Навколо зеленню одягнуті гаї; Виспівують дзвінкі, чудові солов'ї; Мені ж не м'ять трави, не бачить вас, лани. О, як не хочеться так рано до труни!* (Граб.). С и н о н і м и: **три чи́сниці до смéрті** (в 1 знач.); **лиши́лося недóвго топтáти ряст; мох порíс** (у 1 знач.).

ханькí м'я́ти, *жарт.* 1. Нічого не робити; гуляти, ледарювати.— *Схаменись лишень, блазню! Треба діло робити, а не ханьки мняти* [м'яти] (Кв.-Осн.); *Йому б тільки на лавці ханьки м'яти* (Сл. Гр.); *Хома Прищепа, лукаво стрельнувши очима, сказав: — Та що це я ханьки мну, так наче діла немає?* (Гуц.); // Перепочивати.— *Звели лишень покинути Явдоху, нехай відпочине після такої бані. Нехай тепер ханьки мне, ми ще доберемося до неї* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **байдики би́ти** (в

2 знач.); **баглаї́ би́ти; валя́ти ду́рня** (в 3 знач.); **воро́н ліч́ити; лови́ти га́ви** (в 1 знач.); **ре́шетом у воді́ зірки́ лови́ти; дурни́х у ре́шето лови́ти; дава́ти горобця́м ду́лі.**

2. Гаяти час, зволікати з чимсь; не квапитися.— *Чому не йдете вінчатись? Молода з дружками давно жде, а вони тут ханьки мнуть* (Кв.-Осн.). **не мни бага́то ха́ньки.**— *Не хочу я, батечку, ні пана, ні попа.— А кого ж? — запитав старий грізно. Дівчина почервоніла, мовчить, тільки труситься.— Не мни багато ханьки, а скажи, що хочеш Василя Зарічука, та й годі!* (Федьк.). Синонім: **би́ти бо́мки** (в 1 знач.).

3. *біля кого — чого.* Перебувати біля кого-, чого-небудь, сподіваючись на щось, домагаючись чогось і т. ін. *Коло Галиної хвіртки щось двоє ханьки мне, рукавами затуляється* (Вас.); *Софрон, дивіться, почав ханьки м'яти біля якихось есерів* (Смолич). Синонім: **би́ти бо́мки** (в 2 знач.).

4. *за ким.* Виявляти особливу увагу, приязнь до кого-небудь; упадати за кимсь, залицятися до когось. [Хівря:] *Там ще у нас новина. Кажуть, що нібито Павло за Варкою Гупаленковою почав ханьки мняти* [м'яти]?.. (Кроп.). Синонім: **смали́ти халявки́; підбива́ти клинці́** (в 1 знач.); **стели́ти містки́.**

М'ЯТИСЯ: те́ртися та м'я́тися *див.* тертися.

Н

НА: на́ тобі! Уживається для вираження подиву та незадоволення з приводу чогось небажаного, несподіваного, непередбаченого і т. ін. *Ой боже мій єдиний! З усіма дітьми мені добре повелося, а з цим на тобі на старість такий клопіт!* (Н.-Лев.); *— Е, Орини вже не почуєш! — з жалем сказав Діденко.— А скільки морочивсь, поки умовив-таки виступити на сцені. І як блискуче дебютувала! І на тобі! Все нанівець звела Кіндратиха* (Головко); *Позаду галасували погоничі з інших саней: намерзлись.. а тут на тобі, застряли перед самим подвір'ям* (Мушк.). Синоніми: **от тобі на!; от тобі ма́єш; от тобі й раз!; туди́ до ли́ха!**

от (*рідко* **ось) тобі [й] на!** Уживається для вираження подиву та незадоволення з приводу чогось небажаного, несподіваного, непередбаченого і т. ін.— *Прощайте,— от що!.. Помандрую,— мовляє Вовк,— покину вас усіх.— От тобі й на! Чи справді, чи на сміх? — Зозуля, сміючись питає* (Гл.); *— Та враг їх бери з їх чорною радою, бгате* [брате]! *— От тобі на! А хіба ж ти не бачиш, звідки сей вітер віє? Се вже коїть не хто, як проклятущий Іванець із низовими комишниками* (П. Куліш). Синоніми: **на́ тобі!; от тобі ма́єш; от тобі й раз!; туди́ до ли́ха!**

як на. Несподівано, раптово. *На штурм Троянці шиковались* [шикувались], *До бою всякий аж дрижав..— От вам і мир,— сказав Турн лютий .. Пред військом опинивсь як на!* (Котл.). Синоніми: **як стій та бач** (у 2 знач.); **як стій** (у 2 знач.).

НАБАЧИТИСЯ: наба́читися (навида́тися) сві́ту. Побувати в багатьох місцях.— *Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світу таки набачився* (Кв.-Осн.); *Попросив* [Демко] *.. послухати, що скаже син його, що навидався світу і від людей наслухався усього розумного* (Кв.-Осн.).

НАБЕРЕШ: на ла́маний гріш не набере́ш. Дуже мало. *Перед нею* [Варварою Сухорудою] *на рундуці городини на ламаний гріш не набереш* (Гуц.).

НАБИВАТИ: набива́ти / наби́ти го́лову *кому чим.* Примушувати кого-небудь сприймати, запам'ятовувати багато чогось (перев. непотрібного, зайвого).— *Їм* [простим німцям] *стільки набивали голову геббельсівськими нісенітницями, що вони розучилися мислити по-своєму* [Ю. Бедзик]; *Він умисно хотів набити собі голову цифрами та рахунками, щоби прогнати другі, погані думки* (Фр.). **набива́ти / наби́ти в го́лову** *кому що.* [Кнур:] *А все ти, жінко; всьому ти виною. Все ти їй набивала в голову: у миру немає щастя, у миру немає долі* (Мирний); *Не те діло поета, щоб багато всякої науки набити собі в голову, але те, щоб доглянути в окружаючих* [оточуючих] *нас речах і людях те, чого ніхто перед тим не доглянув* (Фр.). **понабива́ти го́лови** (усім або багатьом).— *Він понабиває вам голови таким сміттям, котрого потім і ладаном не викуриш* (Н.-Лев.). Пор.: **забива́ти го́лову** (у 2 знач.).

набива́ти / наби́ти оско́му. 1. *перев. з сл.* собі. Займаючись довго чим-небудь, втрачати до нього інтерес; пересичуватися чим-небудь.— *Смієшся, чи що? — А ні ж, не сміюся; я сам колись там служив,— мовив Степан.— Та й оскому набив? — засміялась Пріська* (Л. Янов.); *Підморгнувши своїм, Миронець хихикнув у кулак, сказав з єхидним смішком: — Баба з воза — кобилі легше. Хай забавляються діти, поки оскоми не наб'ють собі* (Д. Бедзик). Пор.: **збива́ти оско́му** (в 1 знач.).

2. Дуже надокучати, набридати. *Поезія не набиває оскоми — приїдається одноманітність творчості письменника* (Літ. Укр.); *Американському глядачеві кінореклама набила добрячу оскому. Та*

й не дивно: фільм переривається у найцікавішому місці і актор, перевтілившись, пропонує мило чи зубну пасту (Знання..).

3. *з сл.* тільки, лише. Досягати дуже незначних результатів у здійсненні чогось; вимушено задовольнятися чим-небудь малим, незначним. *Своїми словами: «Ви мусите щось написати про гуцулів» забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів. Тільки оскому наб'ю* (Коцюб.); [Горков:] *А терпкою я здався їй кислицею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки оскому набила* (Кроп.).

набива́ти / наби́ти пи́ху *кому.* Давати можливість кому-небудь ще більше зазнаватися, гордитися. [Галя:] *Не гукай* [Печерицю], *Дуню; а то ще, справді, подума, що такий нужний* [потрібний]. *Не набивай пихи бурсакові — у його її й так чимало* (Мирний). Антоніми: **збива́ти пи́ху́; втира́ти но́са** (у 2 знач.).

набива́ти / наби́ти ці́ну *кому.* Підносити себе (рідше когось) в очах інших, намагатися показати, що ти (або хтось) видатніший, визначніший і т. ін., ніж є насправді. *Він малював страшні жахи, розповідаючи, як мордують Тетяну в гестапо, і ще більше набивав собі ціну, видаючи себе мало чи не рятівником радянських людей* (Хижняк); *Привітавшись, Зарічний спитав: — Як на південному? — Стало гірше,— зітхнув майстер, але в його погляді Зарічний помітив веселі бісики і вирішив, що той просто перебільшує ускладнення, щоб набити собі ціну* (Тарн.); *— То чого ж маєш бити чоботи на наш куток? Тільки жениха мого, коли трапиться, відіб'єш? — А може, я тобі наб'ю більшу ціну?* (Стельмах).

набива́ти (напиха́ти) / наби́ти (напха́ти) пе́льку (ке́ндюх, че́рево, ки́шку) *вульг.* 1. *чим і без додатка.* Їсти що-небудь. *Той борщ був такий смачний, що вербівські бурлаки, виголодавшись після дороги, через велику силу набивали ним пельку* (Н.-Лев.); *— Їж. Мало однієї порції, черговий принесе тобі й другу, принесе й третю, а ти тільки їж, набивай кендюх...* (Гончар); *Якось приїхав до дідича в гості пан Гелка, що усіма лісами навкруги володів. Поки він та у панській їдальні набивав собі черево румунським «гратаром», ми на стайні готували коней напоказ* (Мур.); *— Я, пане обер-лейтенант, не вибагливий, мені аби чимось кишку напхати, щоб не кавкала* (Гашек, перекл. Масляка).

2. *чию.* Створювати матеріальні блага для кого-небудь, працюючи на нього.— *Правду ви мовите: таке собаче життя маємо: Таж то висотали з мене всі жили. ..Цілий вік свій напихав я чужу пельку* (Коцюб.).

набива́ти (напиха́ти) / наби́ти (напха́ти) [собі] кише́ні (калі́тку, капшу́к) *чим і без додатка.* Багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом). *Писар писав усім бумаги та набивав кишені* (Н.-Лев.); *— Чужою працею, товариші, не штука набивати собі кишені* (Д. Бедзик); *Занедбали сини рідну мовоньку, Не туди бо вони гнуть головоньку, На пожитки густі позіхаючи, Та кишені товсті Напихаючи* (Граб.); *Пролетарі турбуються, щоб краще в світі жити, а хижаки-фашисти — щоб кишеню набити* (Укр.. присл..). **понабива́ти кише́ні** (про всіх або багатьох) *кого. По багатьох школах вчителі.. пояснювали школярам усю нікчемність сищицьких пригод, вигаданих, щоб понабивати кишені хитрих, пожадливих видавців та ремісників-авторів* (Григ.).

набива́ти ру́ку *див.* набити.

НАБИРАТИ: набира́ти во́ду ре́шетом *див.* носити.

набира́ти / набра́ти води́ в рот. Уперто мовчати; нічого не говорити. *Вже я й мовчу, вже я й набираю води в рот — все одно.. він виведе тебе з останнього терпіння* (Збан.); *— Ти, розумнику, в рот води набрав чи губи зашив? — строго допитується тато.— Ну, скажи ще хоч слово!* (Стельмах). **понабира́ти води́ в рот** (про багатьох або тривалий час). [Чоловік:] *Ви що, води понабирали в рот? Заціпило? Прошу відповідать* (Підс.). Синонім: **бра́ти язика́ на гапли́к.**

НАБИРАТИСЯ: набира́тися / набра́тися гріха́. Робити щось заборонене законами прийнятої моралі. *До таких непутящих, як оцей бусурман (вона ткнула пальцем на чоловіка), я не придивляюся, гріха не набираюся* (Л. Янов.); *З отцем, з ненькою полаюсь, Гріха наберуся* (Укр. пісні).

набира́тися / набра́тися ду́ху. 1. Переборюючи страх, боязкість, сором'язливість і т. ін., ставати рішучим, сміливим.— *Ви ж нічого робити не вмієте. За маминою спиною сиділи... Тамара набирається духу і сміливо відбиває удар: — Я не сиділа за спиною... Я помагала мамі... Шила...* (Хижняк); [Горніг:] *Там, майстре, неабиякі новинки. Оце Петеревальдці набрались духу та й вигнали фабриканта* (Л. Укр.); *Після другої чашки компоту Галочка набралася духу й випалила: — Мамусю, пусти й мене в піонертабір* (Ів.).

2. Відпочивши, відновлювати сили, міцніти.— *Увечері повернуся, все тоді з тобою обміркуємо,— сказала мама, вже йдучи.— А поки що набирайся духу після походу* (Гончар).

3. *якого.* Перейматися певними поглядами, думками, ідеями і т. ін.— *Се ти, ходивши по всіх усюдах, набрався такого духу* (Кв.-Осн.); *Хлопці були ще в таких літах, коли вони теж, як і дівчата, туляться до тепла, до ласки, ..наче деревця без кори,— ще не огрубіли, не постовбуріли, не набралися духу чоловічої самостійності* (Григ.).

набира́тися / набра́тися кро́ві. Ставати повнокровнішим. *Стрівала я тут* [в Ялті] *багато людей, що прожили рік-два і поправились навіть при туберкульозі в легких* [легенях], *то може ж і я,*

коли не поправлюсь, так хоч крові трохи наберусь (Л. Укр.).

набира́тися / набра́тися ро́зуму (ума́, уму́-ро́зуму). Поповнюючи свої знання, набуваючи життєвого досвіду, ставати розумнішим.— *Це наша школа,— повідали* [люди] *мені,— де наша дітвора навчається всьому та набирається розуму* (Мирний); *У колгосп на постійну роботу прибув довгожданий зоотехнік, ..який досі набирався розуму на дослідній станції тваринництва* (Вол.); *Як віз ламається, чумак ума набирається* (Укр.. присл..); — *Нам треба хати-читальні, щоб попівський дурман розвіювати, уму-розуму набиратися* (Речм.); [Сидір Свиридович:] *Що вже розумний, то розумний, бо набрався розуму од розумних людей* (Н.-Лев.); *Хлопцеві найкраще молодому Ума набратися, потершись між людьми* (Міцк.). Синоніми: **вчи́тися ро́зуму; добува́ти ро́зуму.**

набира́тися / набра́тися си́ли (сил). Ставати сильнішим.— *Я набирався сил, збагачував хазяїна і, похитуючись на кормі шаланди, верхував у мріях степами вороним конем* (Ю. Янов.); *Його змучена, стривожена, чорна од ненависті душа неначе одразу пояснішала, поздоровшала, неначе він тільки що лежав недужий і в одну мить одужав, набрався сили й здоров'я* (Н.-Лев.). * Образно. *Почала Ростово-Суздальська земля набиратися сил, хоч і підрізало їй крила татаро-монгольське нашестя* (Хижняк).

набира́тися ю́шки *див.* набратися.

НАБИТА: голова́ поло́вою наби́та *див.* голова; ~ **кише́ня;** *див.* кишеня; ~ **рука́** *див.* рука.

НАБИТИ: наби́ти го́лову; ~ кише́ні *див.* набивати.

наби́ти мо́рду (ри́ло) *кому, вульг.* 1. Побити або покарати кого-небудь.— *Якщо ти не замовкнеш,— з присвистом с*[ка]*зав поет, звертаючись до Отави,— то я наб'ю тобі морду* (Загреб.). Синоніми: **полічи́ти ре́бра** (у 1 знач.); **нагрі́ти бо́ки; нагодува́ти цибу́лькою.**

2. Перемогти кого-небудь. *Ворогів ми не прогавим, Завжди рило наб'ємо. Коли сурма в бій покличе — Всі гвинтівки візьмемо* (Укр. думи).

наби́ти (налама́ти) / *рідко* **набива́ти (нала́мувати) ру́ку (ру́ки)** *на (в) чому і без додатка.* Набути досвіду, уміння, вправності в чому-небудь. *Він* [поет], *як кваліфікований ремісник, «набив собі руку» і пише зразу, швидко, по декілька віршів за один вечір* (Деякі пит. поет. майстерн.); — *Багато років працював токарем... Руку набив, можна сказати, на ремонті машин, а хотілося більшого — щоб не підправляти, а обновляти машини* (Хлібороб Укр.); *По очах Марко знав, чому скотина нудиться, доглядав, годив, наламав руки, вміло роздоював* (Горд.). Синоніми: **з'і́сти соба́ку; зу́би з'і́сти.**

наби́ти оско́му; ~ пе́льку; ~ пи́ху́; ~ ру́ку; ~ ці́ну *див.* набивати; ~ **ши́ю** *див.* наминати.

НАБИТИЙ: битко́м наби́тий *ким і без додатка.* Переповнений. *У неділю з полудня була Грицева стодола битком набита. Зійшлися майже цілі Тунівці* (Март.); *До початку вечора ще лишалося години півтори, а червоний куток уже набитий битком* (Гур.). **битко́м наби́то.** *А народу набралося — і в вокзалі, і коло вокзалу, і по темних закутках саду..— всюди повно, битком набито* (Мирний).

наби́тий гамане́ць *див.* гаманець; ~ **ду́рень** *див.* дурень.

НАБИТО: як наби́то. Дуже багато, повно. *Сонце почало вже хилитися на західну половину неба, а в.. коршмі* [корчмі] *народу як набито* (Фр.).

НАБІГАЄ: се́рце набіга́є *див.* серце; **сли́на** ~ *див.* слина; **що на язи́к** ~ *див.* що.

НАБІГАТИ: набіга́ти на о́чі. Пропливати, проноситись під час руху.— *Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить, гаї та поля на очі набігають...* (Вовчок).

набіга́ти на язи́к *див.* спливати.

НАБІГТИ: набі́гти на ду́мку *див.* збрести; ~ **на язи́к** *див.* спливати.

НАБІЖИТЬ: що на язи́к набіжи́ть *див.* що.

як набіжи́ть. 1. *на кого.* Кого-небудь охопить злість, лють. *На нього як набіжить — то чоловік як чоловік, а то й не підступайся* (Сл. Гр.).

2. Як доведеться, як вийде. *Досить жить, як набіжить* (Укр.. присл..).

НАБІК: хвіст набі́к *див.* хвіст.

НАБОЛІЛО: се́рце наболі́ло *див.* серце.

НАБРАТИ: набра́ти води́ в рот *див.* набирати.

набра́ти (напи́тися) шоло́мом [води́], *заст.* Здобути перемогу.— *Хочу,— сказав* [Ігор],— *списа переломити кінець поля Половецького з вами, русичі; хочу голову наложити або напитися шоломом із Дону* (Слово о полку Ігоревім).

як (мов, ніби *і т. ін.)* **води́ в рот набра́ти** (*рідко* **налúто**) *кому, з сл.* замо́вкнути, мовча́ти, сиді́ти *і т. ін.* Втратити здатність або бажання говорити; затято мовчати. *Він ухнюпився, замовк, як води в рот набрав, та й мовчки приплентався домів* (Март.); [Ганна:] *Поскаржилася раз, поскаржилася вдруге,— бачу: не варто й скаржитись. Відтоді замовкла я, мов в рот води набрала!* (Кроп.); *На товариському суді Михайло мовчав, ніби води в рот набрав* (Літ. Укр.); *Марко наче в рот води набрав: не звертався, не обзивався ні до кого* (Л. Янов.); *Макар не був мовчуном, але тепер сидів, неначе в рот води набрав* (Добр.); *Оришка вмовляє Чіпку, а Чіпка тільки понуро дивиться, мовчить, мов йому в рот води налито* (Мирний). Синоніми: **як заці́пило рот; язи́к приріс до піднебі́ння; не випус-**

тити пари з вуст; проковтнути язика; ні гу-гу (в 1 знач.); **ні пари з вуст** (у 1 знач.); **і рота не розкривати.**

НАБРАТИСЯ: набратися гріха; ~ духу; ~ крові; ~ розуму; ~ сили *див.* набиратися.

набратися / *рідко* набиратися юшки (юхи) *від кого, чиєї.* Перейнятися чиїми-небудь поглядами, думками, ідеями; засвоїти чиїсь манери, звичаї і т. ін.— *До цього Твердохліба навіть їхати не охота. Все одно не послухається. Все по-своєму зробить. А це вже і Ярина від нього юшки набралась, кирпу гне* (Цюпа); *Школярської юхи набрався* (Номис).

НАБРЕСТИ: набрести на слід *див.* напасти.

НАБУВАТИ: набувати жир *див.* нагулювати.

набувати / набути ваги. Ставати важливим, мати значення. *Італійська прогресивна кінематографія набуває тепер великої ваги як у розвитку реалістичного кіномистецтва, так і в розвитку італійського мистецтва взагалі* (Довж.).

НАБУТИ: набути ваги *див.* набувати; **~ жир** *див.* нагулювати.

НАВАРИТИ: наварити каші (пива, *рідко* гіркої). 1. Зробити, заподіяти що-небудь (перев. небажане, неприємне і т. ін.).— *А що, як, викравшись помалу, забратися в Рутульський стан? — Шептав Низ в ухо Евріалу: — То каші наварили б там* (Котл.); — *Ромусь, ти бачиш, він* [директор фірми] *тобі перший уклонився...— Дай спокій, заступило мені, що я не бачив його перший. Наварив я собі пива* (Вільде); *Отакий-то був той Брюховецький, такий-то був той гадюка, що наварив нам гіркої на довгі роки!* (П. Куліш).

2. Затіяти складну, копітку справу, що може дати неприємні наслідки. *Одні лише співчували йому пошепки, озираючись, щоб ніхто їх не почув. Другі уникали розмови з ним. Мовляв, сам наварив каші, сам і їж* (Ткач); *Які ж ви будівники нового суспільства, коли самі собі ради не дасте? Наварили каші, а батьки тепер їжте, хоч лусніть...* (Добр.). Пор.: **заварити кашу.**

НАВЕРНУВ: як камінь на душу навернув. Кому-небудь стало важко, неспокійно.— *Мовчіть, не говоріть про старе! — урвав його мову Кравцов.— І так наче хто камінь на душу навернув* (Ю. Бедзик)

НАВЕРНУВСЯ: язик не навернувся *див.* язик.

НАВЕРНУЛАСЯ: думка навернулася *див.* думка.

НАВЕРНУЛИСЯ: навернулися сльози *див.* сльози.

НАВЕРНУТИ: і носа не навернути *див.* навертати; **~ на думку; ~ на розум** *див.* наводити; **~ серце** *див.* навертати.

НАВЕРНУТИСЯ: навернутися на думку *див.* спадати; **~ на язик** *див.* навертатися; **на очі ~** *див.* потрапляти.

НАВЕРТАЄТЬСЯ: думка навертається *див.* думка; **не ~ серце** *див.* серце; **язик не ~** *див.* язик.

НАВЕРТАТИ: і носа (очей) не навертати / не навернути. 1. Не з'являтися, не приходити, не показуватися де-, куди-небудь. [Грива:] *Сюди ніхто і носа не наверне! Одно — далеко від двора, та ще й в яру глибокім, а друге — пустка, та побояться, щоб часом, бува, не здибав тут їх Сава Чалий* (К.-Карий); — *Мотора встановили, а механік і носа не навернув,— бурчав Никанор Павлович* (Сиз.). Пор.: **очей не показувати; не показувати носа.**

2. *до чого.* Не братися за що-небудь, не приступати до якої-небудь роботи.— *Зовсім відбилась від рук моя Сова. Певно, вже ви з неї вивчите вчительку, бо все читає та й читає. А то раніше до книги й носа бувало не навертала* (Збан.).

навертати / навернути серце *до кого.* Сприяти виникненню кохання, почуття дружби до кого-небудь.— *Може, один бог наверне її серце до мого Романа* (Н.-Лев.).

навертати на думку; ~ на розум *див.* наводити.

НАВЕРТАТИСЯ: навертатися / навернутися на язик *кому і без додатка.* 1. Вимовляти, говорити, казати що-небудь. *Слова навертались на язик безвартні і жалюгідні* (Рибак); — *О це диво! — аж крикнула стара Марта.— Чого тобі це слово перше навернулось на язик?* (Н.-Лев.); *Зізналась* [Марія] *несподівано. Може, якби не випила, то й не навернулось таке на язик — давно вже розвелася б із ним, та совісно!* (Гуц.).

2. Раптово придумувати що-небудь та хотіти його сказати. *Князеві так і наверталось на язик нагадати, що Костянтин теж недалеко відійшов од простого люду* (Загреб.); *Вона нібито відповідає на його питання, дає йому раду — першу-ліпшу, яка їй навернулася на язик* (Фр.).

навертатися на думку *див.* спадати; **на очі ~** *див.* потрапляти.

НАВЕРТАЮТЬСЯ: навертаються сльози *див.* сльози.

НАВЕРТІТИ: навертіти в голові *кому.* Позбавити кого-небудь можливості ясно сприймати дійсність — *Ви так навертіли мені в голові своїми докорами, що я не бачу іншого виходу позбутися вас* (Фр.).

НАВЕРХ: вилазити наверх *див.* вилазити; **вильнути ~ денцем** *див.* вильнути; **виступати ~** *див.* виступати.

НАВЕСТИ: навести красу; ~ на гріх; ~ на думку *див.* наводити; **~ на путтє** *див.* наставляти; **~ на розум; ~ на слід; ~ очі** *див.* наводити; **~ паніку** *див.* сіяти; **~ полуду на очі** *див.* наводити; **~ тінь** *див.* кидати; **~ туман** *див.* наводити.

НАВЗДОГАД: навздогад буряків *див.* наздогад.

НАВИДАТИСЯ: навида́тися сві́ту *див.* набачитися.

НАВИСАТИ: нависа́ти на о́чі *див.* нависнути.

НАВИСАЮТЬ: чо́рні хма́ри нависа́ють *див.* хмари.

НАВИСЛИ: чо́рні хма́ри нави́сли *див.* хмари.

НАВИСНУТИ: нави́снути / *рідко* **нависа́ти на о́чі** *кому.* 1. Привернути чию-небудь увагу, зацікавити когось. [Г о р п и н а:] *Як ти почнеш балакати про те, як ти мене любиш, то мені здається, що тобі нависло на очі моє хазяйство та худоба...* (Кроп.).

2. Сподобатися кому-небудь. [В и б о р н и й:] *Так чом же ви не одружитеся? Уже ж, здається, пора Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, сужена на очі не нависла?* (Котл.); *— Це вже хтось тобі навис на очі. Щось таке та є! — обізвався Роман.— Ніхто мені не навис на очі. Я тебе полюбила і більше нікого в світі не буду любити* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **впа́сти в о́ко** (у 3 знач.).

НАВІК: замо́вкнути наві́к *див.* замовкнути.

НАВІКИ: вуста́ зімкну́лися наві́ки *див.* вуста; **зайшло́ со́нце ~** *див.* сонце; **замо́вкнути ~** *див.* замовкнути; **зімкну́ти уста́ ~** *див.* зімкнути; **спочива́ти ~** *див.* спочивати; **цу́рка ~** *див.* цурка.

НАВКОЛІШКИ: па́дати навко́лішки *див.* падати.

НАВКОЛО: ході́ти круго́м та навко́ло *див.* ходити.

НАВКРУГ: ході́ти навкру́г *див.* ходити.

НАВКУЛАЧКИ: ще чорти́ навкула́чки не б'ю́ться *див.* чорти.

НАВОДИТИ: наво́дити (наверта́ти) / навести́ (наверну́ти) на ро́зум (на ум) *кого і без додатка.* Навчати чи змушувати кого-небудь діяти розумно, обдумано, не робити безглуздих вчинків.— *Ну чого ви в'язнете до мене? — гірко промовив чоловік.— Хто ж, як не ви і вигризли її з двору? — Так це я? Я? — мати?! Це дяка така матері, що тебе на розум наводила?* (Мирний); *Хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить* (Укр.. присл..); *А вже що вигадати і як яке діло до кінця звести, то, Макухо, спитай Івги: вона тебе на розум наведе і совіт добрий дасть* (Кв.-Осн.); *Піп Наум бабу навів на ум: вона порося продала, а гроші попові віддала* (Укр.. присл..); [Д р е й с і г е р:] *Нехай вже тепер хто прийде та наверне його на розум* (Л. Укр.); *Чому не видно ніде євшан-зілля, яке навертає людину на розум..?* (Чаб.). С и н о н і м и: **наставля́ти на путь; направля́ти на ві́рну доро́гу; наставля́ти на путтся́.** А н т о н і м: **збива́ти з ро́зуму.**

наво́дити (наверта́ти, наштo̗вхувати) / навести́ (наверну́ти, наштовхну́ти) на ду́мку *кого, яку.* Примушувати кого-небудь думати певним чином або про щось. *Романове ясне чоло, Романові ясні, тихі очі чогось наводили на неї думку про ясний місяць, про тихий вечір, про співи на улиці* (Н.-Лев.); *— Я вже в листах своїх навертав її на таку думку про себе, але вона... думає, що я захопився якоюсь дівчиною* (Кол.); *Вивчення розподілу яскравості світла по диску планети* [Венера] *наштовхує на думку, що поверхня її має різко виражені дзеркальні властивості* (Знання..); *— Отже ж ти, Тодозю, навела мене на думку, що тепер в садку краще обідати, ніж в хаті* (Н.-Лев.). **навести́ ду́мку** *про що. Та згадка за панський двір навела думку про недавню панщину, навела сум на всіх* (Н.-Лев.).

наво́дити / навести́ красу́. Робити себе чепурнішим, наряднішим, красивішим. *До ланцюжка жіноча пудрениця причеплена, котру баришні в сумочках носять, щоб, посеред вулиці зупинившись, красу наводити* (Тют.); *В одній перукарні, куди Анрі-Жак зайшов, щоб навести красу, перукар запропонував йому свого велосипеда* (Ю. Янов.); *Женя хлюпалась у ванні, а Ірма тут же, біля дзеркала, накручувала волосся на бігуді.— Хоч красу наведу,— сказала вона,— поки Бориса нема* (Мур.).

наво́дити / навести́ на гріх. Бути причиною чиїх-небудь негативних вчинків. *Навели на гріх та й покинули на сміх* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **дово́дити до гріха́.**

наво́дити / навести́ на слід *кого.* Підказувати розгадку таємниці.— *До райкому раджу поки що не звертатися, щоб не навести шукачів на слід* (Ю. Янов.); *— Двох здохляків, що підчепив він їх у Києві.. зоставляти не можна, дуже метиковані та гострооκі — наведуть на наш слід...* (Загреб.). А н т о н і м: **плу́тати сліди́** (в 2 знач.).

наво́дити / навести́ о́чі (о́ко, о́ком) *на кого — що і без додатка.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Тимко щільніше тулиться до стіни і наводить очі на двері* (Тют.); *Як тільки оком наведу, То і вгадаю, де співака* (Граб.); *Той Оверко не може без штук. Стрибає, наче дурне теля, і скоса наводить червоне око* (Коцюб.). * Образно. *З трави на Кирила наводив око ромен* (Коцюб.). С и н о н і м и: **вли́пнути очи́ма; впива́тися очи́ма; ї́сти очи́ма** (у 2 знач.).

наво́дити / навести́ полу́ду (більмо́) на о́чі. Навмисно неправильно інформувати, обдурювати кого-небудь, затуманювати чиюсь свідомість. *Щось страшне стуманило мій розум, навело полуду на очі* (Н.-Лев.); [Р і ч а р д:] *Нехай не вабить грішная краса твоїх святих очей. Ох, Джонатане! І хто більмо тобі навів на очі?* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **пуска́ти тума́н; пе́рти тумана́ в о́чі.**

наво́дити / навести́ тума́н *на кого.* Позбавляти можливості правильно сприймати дійсність, навколишній світ. *Земляче! Бог з тобою! На тебе десь туман у Литві навели. Хіба забув ти, що*

великою водою Ворочають великії млини? (Греб.).

наводити на путтяʹ *див.* наставляти; **~ паніку** *див.* сіяти; **~ паралéль** *див.* проводити; **~ тінь** *див.* кидати.

НАВОЛОКТИ: наволокти́ пеню́ *на кого, діал.* Обвинуватити кого-небудь даремно. *Як вам не соромно? Ви хотіли наволокти пеню на чесну людину.*

НАВПЕРЕВАГИ: гра́тися навпереваги *див.* гратися.

НАВПІЛ: душа́ розрива́ється навпіл *див.* душа.

НА́ВПОМАЦКИ: іти́ навпо́мацки *див* іти.

НАВПРИСЯДКИ: че́рез доро́гу (ву́лицю, тин) навпри́сядки, *з сл.* родич, рідня́ *і т. ін., ірон.* Дуже далекий або зовсім ніякий.— *Погукали й мене на весілля, спасибі. Хоч я їм і родичка яка: навприсядки через дорогу* (Ковінька); — *А звати мене Микола Єгипта, хоч з єгиптянами я родич такий... через вулицю навприсядки!* (Гончар); *Даринка засміялась, у неї був гарний хлоп'ячий сміх.— Ну ж і рідня ми з Вами — через тин навприсядки* (Земляк): Синоніми: **десята вода́ на киселі; на́шому ти́нові двоюрідний пліт.**

НАВПРОСТЕЦЬ: іти́ навпросте́ць *див.* іти.

НАВПРОШКИ: іти́ навпрошки́ *див.* іти.

НАВСТІЖ: душа́ на́встіж *див.* душа.

НАВЧАТИ: навча́ти (вчи́ти) / навчи́ти [добру́ і] ро́зуму ([до́брому] ро́зумові, на [до́брий] ро́зум, уму́-ро́зуму) *кого.* Виховувати кого-небудь на основі законів справедливості, відповідно до усталених правил та звичаїв. *Взяла* [вдова] *та в школу хлопця одвела.. Доглядала ж Сами його, сама й навчала Добру і розуму* (Шевч.); *Здається їй, нема в світі вищої науки за вчительську: це ж і книжки читатимеш, скільки захочеться, і людських дітей розуму будеш навчати* (Стельмах); [Одарка:] *А вона ж мені якої слави наробила?.. Хіба ж я її не гляділа, хіба не ростила, доброму розумові не навчала?* (Мирний); — *Ото було тими вечорами довгими осінніми.. заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий розум навчати* (Вовчок); — *От, не мала б роботи, чужих дітей розуму вчити* (Л. Укр.); *Хівря з серця почала Наталцю бити — уму-розуму вчити* (Григ.); *Подумав, подумав* [горобчик], *та й почав просити курку: — Навчіть мене розуму, пані матусю!* (Л. Укр.); *Батько, почастувавши тих сватів, подякували за ласку.— А дитина наша,— каже,— ще молоденька, нехай ми ще самі її покохаємо та навчимо на розум добрий* (Вовчок). Синонім: **наставля́ти на ро́зум.** Антонім: **збива́ти з ро́зуму.**

НАВЧИТИ: навчи́ти ро́зуму *див.* навчати.

НАВЧИТЬ: життя́ навчи́ть *див.* життя.

НАВШПИНЬКИ: ходи́ти навшпи́ньки *див.* ходити.

НАВ'ЯЗНУТИ: нав'я́знути в зу́би *див.* зав'язнути.

НАВ'ЯЗТИ: нав'я́зти в зу́би *див.* зав'язнути.

НАГАДАТИ: нагада́ти козі́ смерть. Примусити кого-небудь згадати те, що для нього дуже важливе і болюче, а всім іншим вже набридло. *От же і нагадали козі смерть! Знов своє. Сказав, так і зроблю* (Шевч.).

НАГАЇ: узя́ти в нага́ї *див.* узяти.

НАГАЇВ: скуштува́ти нага́їв *див.* скуштувати.

НАГАНЯЙ: дава́ти наганя́й *див.* давати.

НАГАНЯТИ: наганя́ти (наго́нити) / нагна́ти хо́лоду *кому, на кого.* Виклика́ти страх, переляк, занепокоєння, тривогу і т. ін.; завдавати неприємностей комусь. *Такого бідному хлоп'яті холоду нагнав, що тільки ще Трохим погляне на нього грізно, так він уже й труситься, як від лихоманки* (Кв.-Осн.); — *Ви на мене нагнали холоду, Андрію. Я вже просто боюся... Ви щось знаєте, і це мене лякає...* (Сліс.).

наганя́ти (наго́нити) / нагна́ти чо́рну хма́ру *на кого.* Псувати настрій кому-небудь; засмучувати когось. *Було видно, що старий Коваль не в настрої.., оцей виїзд молодих нагнав на нього чорну хмару* (Кучер).

наганя́ти пу́ду *див.* давати.

НАГІНКИ: діста́ти нагі́нки *див.* дістати.

НАГІНКУ: дава́ти нагі́нку *див.* давати.

НАГЛА: хай поб'є́ на́гла годи́на *див.* година.

НАГНАТИ: нагна́ти дрижакі́в *на кого.* Налякати, змусити трястися від страху. *Такий.. тихенький горбатий дідусь на нічній галявині міг би нагнати дрижаків і на хороброго* (Донч.). Пор.: **нагодува́ти дрижака́ми.**

нагна́ти пу́ду *див.* давати.

нагна́ти тру́су *кому, на кого.* Налякати кого-небудь, викликати в когось тривогу, занепокоєння. *Такого трусу нагнали йому* (Сл. Гр.).

нагна́ти хо́лоду; ~ чо́рну хма́ру *див.* наганяти.

НАГОДУВАТИ: нагодува́ти дрижака́ми *кого.* Налякати, змусити трястися від страху. *Присниться ж таке, змордує, нагодує дрижаками* (Коцюб.). Пор.: **нагна́ти дрижакі́в.**

нагодува́ти поти́личниками *див.* годувати.

нагодува́ти цибу́лькою *кого.* Набити кого-небудь. *Подивіться ж, яка з неї молодиця, що вона виробляє з бідолашним чоловіком! І моркву скромадить, і кирпу гне.., і цибулькою нагодує* (Стор.). Синоніми: **нагрі́ти бо́ки; полічи́ти ре́бра** (у 1 знач.); **набити мо́рду** (в 1 знач.).

нагодува́ти штурханця́ми *див.* годувати.

НАГОЛОС: роби́ти на́голос *див.* робити.

НАГОНИТИ: наго́нити хо́лоду; ~ чо́рну хма́ру *див.* наганяти.

НА-ГОРА: дава́ти на-гора́ *див.* давати.

НАГОСТРИТИ: нагостри́ти ву́ха *див.* нагострювати; **~ зу́би; ~ перо́; ~ язи́к** *див.* гострити.

НАГОСТРЮВАТИ: наго́стрювати (насторо́жу-

вати, нашоро́шувати, *рідко* **настру́нчувати,** *діал.* **насторо́чувати,** *діал.* **насторо́шувати)** / **нагостри́ти (насторо́жити, нашоро́шити,** *рідко* **настру́нчити,** *діал.* **насторо́чити,** *діал.* **насторо́шити) ву́ха (у́ха).** 1. Напружено, уважно прислухатися до чогось (про людей). *Простягають* [селяни] *шиї, вирячують очі і насторожують вуха, щоб хоч трохи почути з того, що говориться в коршмі* [корчмі] (Фр.); [С т а р ш а д р у ж к а:] *Старий боярин, як качан. Витріщив очі, як баран.. Боярин насторочує вуха, а потім крутить носом* (Н.-Лев.); *Діти, завмерши, чекали, поки дід пообідає. Потім підсідали до нього, насторошували вуха* (Дім.); *Двері були напіввідчинені; між дверима й одвірком була така славна щілина,— Мар'я Олексіївна притулила до неї око й нагострила вуха* (Черн.); *Не вспів* [парубок] *доказати останнього слова,— чує: недалеко з-за жита хтось співає.. Він притаїв дух; насторожив уха, слуха...* (Мирний); *А степом у спеку, як насторожити вухо, вчувається, немов хтось кричить глухо: «Ря-ту-у-йте!»* (Головко); *Простяглася По діброві понад Дніпром Козацька ватага.. Хто балака, Хто кобзаря слуха. А Залізняк попереду Нашорошив уха* (Шевч.); *При цих словах Бичковський насторочив вуха і покрутив вуса. Розмова про гроші очевидячки припала йому до смаку* (Н.-Лев.); // З напруженою увагою, з великим інтересом готуватися до слухання чого-небудь.— *Хіба ж Василь письменний, щоб йому апостола читати? — спитала Настя; а Маруся так і уха насторожила* (Кв.-Осн.); *Воловик насторожив уші, увесь потонув в увазі, в чеканні, що скаже Марина* (Епік); — *Молодице, нашорошуйте вуха, бо новина буде: є з чим по селу побігти! — гукнув Васюта на Катрю* (Гр.).

2. Зосереджуючись і прислухаючись, піднімати догори вуха (про тварин). *Буланий теж ніби розуміє, що справа дійсно важлива. Наче прислухаючись до Ромкових слів, він нагострює вуха й наддає ходи* (Донч.); *Хтось проходить, іде, шелестить. І Рябко нашорошує уші* (Рильський); *Вража птиця... так стрепехається у торбинці, що конячка наструнчує вуха* (Вовчок); *Гармати ревнули. Коні, що паслися в долині, підняли голови, нагострили вуха і стали одразу схожими на диких* (Гончар); *Чомусь тривожно насторожив вуха кінь, і Кіндрат Олійниченко злегка стьобнув його батогом* (Шиян); *Як між рядами пшениці заворушилася ящірка, рябий пес нашорошив вуха і поткнувся туди* (Сенч.); *Одбіг* [заєць] *кроків на п'ять і став, як пакілець: передні лапки до грудей приклав, вуха насторочив, а тоді як чкурне!* (Григір Тют.); *Він* [вовк] *насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні* (Коцюб.).

3. *перен.* Звертати увагу, зважати на що-небудь,ураховувати щось *Багато декого є тепер, що насторочують вуха на захід і схід, прислухаючись* (Еллан).

П о р.: **наставля́ти ву́ха.**

наго́стрювати ніж *див.* гострити.

НАГОТІ: у всій (своі́й *і т. ін.***) наготі́.** Без прикрас, у справжньому вигляді. *Факт бунту* [селян] *..став перед уявою слухачів у всій наготі* (Фр.); *Художник стикається з дійсністю у всій її наготі* (Деякі пит. поет. майстерн.).

НАГРІВАТИ: нагріва́ти / нагрі́ти (*рідше* **зігрі́ти) [собі] мі́сце.** Затримуючись довгий час на одному місці роботи або проживання, призвичаюватися до нових обставин, умов, освоюватись з ними.— *Взяв каганець, пішов дивитись у клас.. Думаю: знову починати, знову привикать, нагрівати собі місце в цьому сумному закутку?..* (Вас.); [Д о м а х а:] *Ходім, дитино моя, з таткової хати. Не нагріли ми тут місця, пошукаємо деінде...* (Кроп.); *За останній рік він і вулиці мостив,. і мурував печі, і проводив газові труби.. І ніде місця не зігрів* (М. Ю. Тарн.). * Образно. *Нова шафа, не встигнувши навіть нагріти місце в квартирі громадянина Музиченка, почала стріляти* (Рад. Укр.).

нагріва́ти ру́ки *див.* гріти.

НАГРІТИ: нагрі́ти бо́ки *кому.* Побити кого-небудь.— *Що ж ви оце думаєте з ним чинити? — А що ж більш, як не киями? Та вже сього не так, як Кирила Тура! Сьому вже треба так боки нагріти, щоб не діждав більш рясту топтати!* (П. Куліш). С и н о н і м и: **полі́чи́ти ре́бра** (у 1 знач.); **наби́ти мо́рду** (в 1 знач); **нагодува́ти цибу́лькою.**

нагрі́ти мі́сце *див.* нагрівати; **~ ру́ки; ~ чу́ба** *див.* гріти.

НАГУЛЮВАТИ: нагу́лювати (набува́ти) / нагуля́ти (набу́ти) жир (жи́ру). Збільшувати вагу, повнішати, товстішати. *Як напровесні випустити свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до глибокого снігу нагулює жир* (Стельмах); *На їх* [кукурудзяних] *зернах нагулюють жир гуси, індики та качки* (Рудь); *Дядько Сергій націлився берданкою на нору звірка.— Що ви, дядьку, робите?! — злякано скрикнула Люба.— Не бійся, дівко, він мені тепер не потрібний. От коли нагуляє жиру, я таки доберуся до нього* (Стельмах).

НАДАВ: нада́в чорт *див.* чорт.

НАДАВАТИ: надава́ти духопе́лів *див.* давати.

надава́ти / нада́ти зна́чення (*рідко* **ваги́, вагу́)** *чому.* 1. Розглядати що-небудь як важливе, цінне, потрібне і т. ін. *Як і Чернишевський, Шевченко надавав величезного значення справі освіти простого народу* (Слово про Кобзаря); *Вони ще говорили про щось, і Роман не надавав ваги своїм словам — вони ковзали з губ, як вітрець по гладенькій синій кризі* (Гуц.); *Випадок звичайнісінький, Дьяконов уже майже забув про нього, а*

Оленчук надав йому чомусь такої ваги (Гончар); *Джіафер надав йому* [спектаклеві] *велику вагу* (Коцюб.).

2. *перев. із запереч.* не. Зважати на кого-, що-небудь; цікавитись ким-, чим-небудь. *Раніше вона ніколи б не могла повірити, що така проста, звичайна річ, як піст, якій вона не надавала досі жадного* [жодного] *значення, може бути джерелом втіхи* (Коцюб.); *Захоплений успіхами свого вихованця, старший лейтенант не помічав або просто не надавав значення проявам зазнайства і чванькуватості, що останнім часом стали розвиватися в характері Маслюка* (Багмут).

надава́ти по ши́ї *див.* дати; ~ **чорті́в** *див.* давати.

НАДАТИ: нада́ти життя́ *див.* давати; ~ **зна́чення** *див.* надавати.

НАДВОЄ: ба́ба на́двоє ворожи́ла *див.* баба, **перерива́тися** ~ *див* перериватися, **хоч** ~ **розі́рвися** *див.* розірвися

НАДЕРТИ: наде́рти ли́ка *див.* дерти.

НАДЗВИЧАЙНА: надзвича́йна річ *див.* річ.

НАДИМАТИ: надима́ти гу́би *див.* надувати.

НАДІВАТИ: наді́ва́ти личи́ну *див.* носити; ~ **ове́чу шку́ру** *див.* надягати; ~ **ярмо́** *див.* накидати.

НАДІЄЮ: ті́шити себе́ наді́єю *див.* тішити.

НАДІЇ: при наді́ї, *з сл.* бути *і под.* Вагітна; на останньому місяці вагітності; перед родами.— *Як я була при надії, а він напитий прийшов, то й за волоси мене водив, і ще й кулакував* (Март.); *Ірина вже народила сина Ізяслава і дочку Єлизавету та й знов була при надії* (Загреб.).

НАДІЛИТИ: наділи́ти гарбузо́м *див.* наділяти.

НАДІЛЯТИ: наділя́ти / наділи́ти гарбузо́м (гарбуза́ми), *жарт.* Відмовляти кому-небудь при сватанні, залицянні. *Сватів стали слати; Чорнобривка гордувала, Гарбузами наділяла* (Гл.). Пор.: **дава́ти гарбуза́.**

наділя́ти / наділи́ти запоти́личниками (запоти́личником) *кого.* Бити по потилиці. *Навіть рідних братів* [Левко] *не жалував: наділяв їх запотиличниками та лящами ні за що ні про що* (Стельмах). Пор.: **дава́ти запоти́личника.**

НАДІРВАТИ: надірва́ти пу́па; ~ **се́рце;** ~ **си́ли** *див.* надривати.

НАДІТИ: наді́ти личи́ну *див.* носити; ~ **ове́чу шку́ру** *див.* надягати; ~ **ярмо́** *див.* накидати.

НАДНЕСЛО: ли́хо наднесло́ *див.* лихо.

НАДНОСИТЬ: ли́хо надно́сить *див.* лихо.

НАДРАТИ: надра́ти ли́ка *див.* дерти.

НАДРИВАЄТЬСЯ: се́рце надрива́ється *див.* серце.

НАДРИВАТИ: надрива́ти / надірва́ти пу́па. Перевтомлюватися, знесилюватися від надмірного фізичного напруження.— *Але в колгоспі люди не надривають пупа,— говорив Антон, крокуючи за Багатирем.— За людей працює моторова сила* (Чорн.); *Дивись, не надірви пупа.*

надрива́ти (надса́джувати) / надірва́ти (надсади́ти) се́рце (ду́шу) *кому і без додатка.* Викликати душевні страждання, муки. *Туга і горе Глібовому синові серце надриває* (Мирний); *Гуркотіла музика, звучали пісні, то — сумні, що до сліз надривали душу, то хвацькі, з шаленими танками* (Горький, перекл. за ред. Варкентін).

надрива́ти (надса́джувати) / надірва́ти (надсади́ти) си́ли. Перевтомлюватися, знесилюватися від надмірного напруження. *Глущуки, надриваючи сили, тягли на гору візок гною* (Чорн.); *Два вільні дні, замість відпочити, надсаджували* [кріпаки] *останні сили, будуючи собі злиденні хатинки або нашвидку обробляючи городи та клаптики поля* (Тулуб). Синонім: **вибива́тися із сил.** Антонім: **вбива́тися в си́лу** (в 1 знач.).

НАДСАДИТИ: надсади́ти бе́бехи *див.* відбити.

надсади́ти печінки́ *кому.* Пошкодити або відбити внутрішні органи. *Кат люто познущався над чоловіком, надсадив йому печінки.*

надсади́ти се́рце; ~ **си́ли** *див.* надривати.

НАДСАДЖУВАТИ: надса́джувати се́рце; ~ **си́ли** *див.* надривати.

НАДСТАВИТИ: надста́вити ву́ха *див.* наставляти.

НАДСТАВЛЯТИ: надставля́ти ву́ха *див.* наставляти.

НАДУВАТИ: надува́ти (надима́ти) / наду́ти гу́би. 1. Гніваючись, сердячись, ображаючись, надавати обличчю незадоволеного вигляду. *Папський легат Опізо ходить ображений по світлиці. Він морщить лоба, надимає губи, поглядає скоса на княжого двірського* (Хижняк); *Всі стояли поважно, з молитовними очима; тільки Олеся поглядала на Шмида й надула губи: їй страх як не подобався той старець та проста кума* (Н.-Лев.); *Галина Потапівна надула губи, бо на педраді дали їй останній підписать протокол* (Рильський). **наду́ти гу́бки (губеня́та).** *Женя надула губки й пестливо насупилась* (Вас.); — *А що за преліниві дівчата,— дума собі* [Галя], *надувши губенята з серця та мотаючи рушником, що узяла підперезатись.— Чи вони сплять, чи що?* (Кв.-Осн.).

2. Надавати обличчю поважного, зверхнього вигляду; гордитися, пишатися, зазнаватися. *Вийшов судящий, на всіх позирнув, Ретязь начеплює, губи надув* (Щог.); *Відчувши небувалу увагу, він надув губи й мовчки стежив за дідом* (Косарик).

Синонім: **копи́лити гу́бу.**

НАДУРИТИ: надури́ти (закрути́ти) го́лову *кому і без додатка.* Позбавити кого-небудь здатності розсудливо, спокійно міркувати. *За цілий день надурять діти голову* (Сл. Гр.).

НАДУТИ: наду́ти гу́би *див.* надувати.

· **НАДХМАРНІ: будува́ти надхма́рні за́мки** *див.* будувати.

НАДЯГАТИ: надяга́ти личи́ну *див.* носити.

надяга́ти (наділа́ти, натяга́ти) / надягну́ти (наді́ти, надягти́, натягти́) ове́чу шку́ру. Лицемірно приховувати під маскою доброзичливості свої підлі наміри, дії. *Вмів* [дипломат] *точити кігті гострі й хижі, Вмів овечу шкуру надягать, П'ять років підряд брехав в Парижі, Він, мовляв, за мир і благодать* (Мал.); *Сірі вовчики, наділи овечу шкуру та такі тихі стали...* (Мирний).

НАДЯГНУТИ: надягну́ти ове́чу шку́ру *див.* надягати.

НАДЯГТИ: надягти́ личи́ну *див.* носити; ~ **ове́чу шку́ру** *див.* надягати.

НАЖЕНЕШ: [і] ці́пом (дрючко́м) не нажене́ш *кого.* Хто-небудь нізащо не зробить щось, не піде кудись, не відійде звідкись і т. ін.— *Тебе в село і ціпом не наженеш. Ти будеш тертися біля вчених, де-небудь у великому місті, та гроші в кишені гребтимеш* (Тют.).

НАЖИВАТИ: нажива́ти / нажи́ти ворогі́в (во́рога) *кому, в кому і без додатка.* Словами або діями викликати вороже ставлення з боку кого-небудь одного або багатьох. *Не раз було й думав* [Микола] *нащо йому те все? Для чого ворогів собі наживати?* (Кучер); *Взагалі всякі думки брали. З усіх боків можна було чекати, що скажуть.. Про Марусяка нема чого й говорити: в нім наживала собі вічного і страшного ворога* (Хотк.); *— Адже ти не маєш на селі ворогів, то й не бійся нічого..— А хто його зна, батюшко! Давненько живу на світі, то, може, й ворогів нажив* (Н.-Лев.); *Не підписати протестації — визначало позбавитись честі не тільки в козацьких очах, але й у шляхетських. А підписати — значило нажити в особі Потоцького запеклого ворога* (Тулуб).

НАЖИТИ: на́жи́ти ворогі́в *див.* наживати.

НАЗАВЖДИ: раз наза́вжди́ *див.* раз.

НАЗАВШЕ: раз наза́вше *див.* раз.

НАЗАД: бра́ти слова́ наза́д *див.* брати; **відсува́тися** ~ *див.* відсуватися; **іти́** ~ *див.* іти; **крок** ~ *див.* крок; **лі́зти** ~ *див.* лізти.

ні наза́д ні впере́д. 1. Нікуди. *Тінь від старого лежала білувата і ні на один крок не подавалася ні назад ні вперед, така ж була кам'яна, як і сам дід* (Мирний).

2. Немає виходу. *За ці коні можна попастися, мов жаба в тенет: ні назад, ні вперед* (Стельмах). С и н о н і м: **ні в кут ні в две́рі.**

С и н о н і м и: **ні туди́, ні сюди́; ні тпру ні ну.**

огляда́тися наза́д *див.* оглядатися; поверта́ти голо́блі ~; **поверта́ти сло́во** ~ *див.* повертати; **рачкува́ти** ~ *див.* рачкувати; **туди́ й** ~ *див.* туди; **тягти́** ~ *див.* тягти.

НАЗВА: одна́ [ті́льки] на́зва. Що-небудь або хто-небудь так лише називається, але не повністю відповідає його суті, не має всіх його ознак. *Хіба це вірш? Одна тільки назва Звичайний набір слів* **одне́ на́звисько.** *Глянеш на той капелюх — сміх і горе Одне назвисько. Засмальцьований від поту, облізлий, одним словом — ганчірка* (Цюпа).

НАЗВАТИ: назва́ти ре́чі їх імена́ми *див.* називати.

НАЗДОГАД: наздога́д (навздога́д, *розм.* **на до́гад) буряків [щоб дали́ капу́сти],** *перев. з сл.* г о в о р и́ т и, с к а з а́ т и *і т. ін.* Роблячи натяк на щось одне, мати на увазі щось інше.— *Одно знаю, хоч не з'їм солодко і напрацююся гіренько, так ніхто мене не налає, ні від кого не почую докірливого слова,— говорила Мотря наздогад буряків, поглядаючи на Семена* (Коцюб.); *Багато, чоловіче, не прошу, але поверни мені з казенної хоч пучку солі, яку вдома взяв. Іван хекнув, засміявся, обернувся міцною спокійною постаттю до Степана: — Це сказала наздогад буряків, щоб дали капусти* (Стельмах); *— Стій, я його зачеплю розмовою. А ти піддержуй. Може, що випитаємо. Я буду закидати на догад буряків, а ти помічай* (Мирний); [В о з н и й:] *Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне. Я уже їй говорив, як то кажуть, надогад* [на догад] *буряків..— так де! — ні приступу!* [Котл.]. **наздога́д буряків, коли́ мо́ркви тре́ба.**— *Я знаю... догадуюсь, що є один спосіб, щоб Каралаєва згодилась видати за мене дочку, але, але... Мені якось ніяково... і трудно це зробити... Але іншого жадного способу нема,— говорив Ломицький, як то кажуть, наздогад буряків, коли моркви треба* (Н.-Лев.).

НАЗИВАЄТЬСЯ: як (що) назива́ється. 1. Як потрібно, необхідно в даному випадку. *Марина.. дала мені виговоритись, а потім спокійно і логічно, як називається, виклала свої думки переді мною* (Вільде).

2. Як говорять, як прийнято говорити. *Спасибі пропасниці, вона чогось пробудила в мене охоту до писання і до всякої літератури, а то я було, що називається, «от рук отбилась»* (Л. Укр.); *Байдашний розглядав світлицю з чистою, як жовток, долівкою; етажерка, здавалося, от-от має тріснути від книг, вона була, що називається, набита ними* (Сиз.).

НАЗИВАТИ: назива́ти / назва́ти ре́чі їх (свої́ми, вла́сними, спра́вжніми) імена́ми. Говорити про кого-, що-небудь прямо, відверто, не приховуючи нічого. *Розкотисто реготав Марусяк. Він саме оповідав тепер подробиці любовних своїх авантюр, називаючи речі їх іменами* (Хотк.); *— А я вважаю, що ви звичайнісінький мракобіс...— Ви ображаєте мене, молодий чоловіче! — Зовсім ні. Я називаю речі своїми іменами* (Речм.).

НАЗИРЦІ: на́зирці ході́ти *див.* ходити.

НАЗУСТРІЧ: іти́ назу́стріч *див.* іти.

НАЇВНІСТЬ: свята́ наї́вність (простота́). Надто довірлива, щира, нехитра людина.— *Не вдавайте, отче, з себе святу наївність. Все ви добре*

знаєте (Стельмах); — *Яка краса! Який вечір! — вдаючи святу наївність, захоплювався Сидір Сидорович* (Дмит.); — *О, свята простота! — Ігор звів очі до стелі.— Ти й досі, мов дитина, наївний* (Шовк.).

НАЇВСЯ: бода́й (щоб) блекоти́ наї́вся, *лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь вчинками, діями і як побажання невдачі, лиха, всього недоброго. *Почав* [солдат] *заманювати верблюда, щоб той потягнувся до хлібини і встав.— На! На! На, бодай ти блекоти наївся! Верблюд витягав шию, плямкав губами, а піднятися лінувався* (С. Ол.). С и н о н і м: **щоб холе́ри наї́вся.**

щоб холе́ри (хворо́би, *діал.* **хоро́би) наї́вся (наї́лися),** *лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення чиєю-небудь поведінкою, чиїмись діями, зв'язаними з їдою.— *А щоб ви холери наїлися! — до саней підбігає вусатий селянин і батогом відбиває в свиней своє добро. Ті ображено кривлять блідо-рожеві, обліплені зерном рила, верещать і неохоче задкують від пошивки* (Стельмах). С и н о н і м: **бода́й блекоти́ наї́вся.**

НАЇДАТИ: наїда́ти / наї́сти че́рево (пу́зо, пи́ку, мо́рду), *грубо.* Дуже поправлятися, особливо набуваючи великий живіт або товсте обличчя.— *Мій чоловік за вас кров проливав, а ви тут пики наїдаєте* (Мушк.); — *Наїв черево на чужому горі, ще й співає* (Стельмах); *Благально склав* [чоловік] *руки: — Я бідний хлоп! — Брешеш, таке пузо наїв!* (Панч); *Розчинились двері, і до нашої камери не зайшов, а, поточившись, влетів якийсь чоловік.— Наволоч! Наїв морду!* (Збан.).

НАЇСТИ: наї́сти че́рево *див.* наїдати.

НАЇСТИСЯ: наї́стися блекоти́ *див.* об'їстися.

наї́стися буханів (буханців). Бути побитим. *Так наївся буханів, що ледве додому прийшов.*

наї́стися горо́ху. Витратити багато сил, енергії, щоб переконати когось у чому-небудь, довести щось. *З тобою говорить, то треба б, бачу, Наїстися гороху!* (Фр.); *З вами говорити — гороху наїстися!* (Стар.).

наї́стися дрижакі́в *див.* їсти.

НАЙВИЩОЇ: найви́щої ма́рки *див.* марки; ~ **про́би** *див.* проби.

НАЙГІРШИМИ: обки́дати найгі́ршими слова́ми *див.* обкидати.

НАЙКРАЩОГО: всьо́го найкра́щого *див.* всього.

НАЙКРАЩОЇ: найкра́щої ма́рки *див.* марки.

НАЙМЕНШИХ: до наймéнших подро́биць *див.* подробиць.

НАЙМЕНШОГО: без найме́ншого доко́ру со́вісті *див.* докору; **іти шляхо́м ~ о́пору** *див.* іти; **не ма́ти ~ поня́ття** *див.* мати [2].

НАЙНЯТИСЯ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **найня́тися.** Дуже активно, інтенсивно виявлятися. *А дощ періщить, як найнявся* (Кучер); *Сонце неначе найнялось, так немилосердно пече* (Хижняк); // Дуже активно, інтенсивно діяти і т. ін. *Що ти кричиш, як найнявся* (Укр.. присл..); *Вийшов з хати і почав рубати дрова. Рубав до самого вечора, мов найнявся* (Л. Укр.). *Пташка щебече, наче найнялася.* С и н о н і м: **як накупи́тися.**

НАЙЧОРНІШОМУ: держа́ти в найчорні́шому ті́лі *див.* держати.

НАЙШЛА: доса́да найшла́ *див.* досада.

НАЙШОВ: сказ найшо́в *див.* сказ.

НАКАЗАТИ: наказа́ти до́вго жи́ти. 1. *про кого.* **Умерти.** *Тепер йому вже нічого не треба: наказав довго жити.* С и н о н і м и: **відда́ти бо́гу ду́шу; зімкну́ти уста́ наві́ки; згорну́ти ру́ки** (у 2 знач.); **відпра́витися на той світ; врі́зати ду́ба.**

2. *про що.* Перестати існувати. *А ще кажуть, що «контактна комісія» наказала довго жити. Зовсім ні, панове! Двовладдя залишилось.*

НАКИВАТИ: накива́ти (*рідко* **закива́ти) / кива́ти п'я́тами.** 1. Утікти, відправитися, виїхати куди-небудь, залишивши своє місце проживання. *Зніметься оце чоловік* [з Піщан], *майне на вільні степи Катеринославські або Херсонські.. Багато тоді накивало п'ятами й одиноких і цілими сім'ями...* (Мирний); — *Доповідайте, як ви там у млині порядкували..— Мусив! Бо власник того млина в Австрію п'ятами накивав, а в людей мливо кінчилось...* (Гончар); // *на що, кому.* Втекти звідки-небудь, від кого-небудь. *Марнуємо час, батьку,— заговорив до нього* [кошового] *полковий осаул, озираючи вороже стовпище.— Коли б не довелося накивати п'ятами на ці капосні Бендери* (Добр.); *Казали, що варти не буде... Варти справді ніде не було. Тоді він спокійно відчинив ворота і накивав п'ятами на комуну* (Мик.); *Чоловік, почувши про се, дуже злякавсь, хотів був уже п'ятами йому накивати, а чорт його зупинив та й каже: — Не жахайся, голубчику, я й сам утік од жінки: далась вона й мені узнаки!* (Стор.). С и н о н і м: **ви́нести но́ги.**

2. *з чого, від чого.* Залишити місце роботи, навчання, вийти із складу чого-небудь і т. ін. *На лекції в палаті епілептиків йому зробилося млосно. Вискочив переляканий з палати неспокійних шизофреніків. Одне слово, з медичного інституту Геннадій теж накивав п'ятами* (Вол.); *Кореспондент запитав у графа* [Вітте], *як він думає поводитися з Державною думою. А коли граф відповів, що ніяк, бо вже накивав від неї п'ятами, то кореспондент... мало не заподіяв собі смерті з великого горя* (Сам.).

3. Швидко кинутися навтіки. *Якщо вівчарка заскочила вас зовсім нагло і ви не маєте вже часу на те, щоб накивати п'ятами, заховатися за паркан або залізти на дерево, то вам залишається*

одним-одне: падайте ниць долі (Смолич); *Всі повернули голови в бік огрудка і чекали якоїсь біди. Дехто вже позадкував, ховаючись за спини передніх, щоб, коли треба буде, вчасно накивати п'ятами* (Іщук); *Нічого старостам робити, мерщій за шапки та.. з паном писарем з хати! Закивали п'ятами, скільки видно!* (Кв.-Осн.); *Їх оборонці збили всіх до ноги, а хто встиг, кивав п'ятами* (Ільч.). Синоніми: **дава́ти дра́ла; дава́ти во́лю нога́м** (у 1 знач.); **дава́ти тя́гу** (в 2 знач.); **да́ти дмухача́; да́ти ли́ги; да́ти нога́м зна́ти.**

НАКИДАТИ: накида́ти / наки́нути о́ком. 1. *на кого — що.* Дивитися, звертати увагу на кого-, що-небудь, приглядатися до когось — чогось. *Софія накидала оком на кожну пані.— Ото вирядилась! Видно, що слаба! А ся!.. І чого таким їздити на води?* (Л. Укр.); *Від революції, звичайно, і він почав накидати оком на поміщицькі розлогі грунти* (Смолич); *Згаяв майор Яцуба тут часу чимало. Однак за роботою не забував раз у раз накинути оком і на дочку* (Гончар); *Лише скоса ще раз накинув* [водій] *оком на гестапівця, розквашеного на сидінні в солодкій дрімоті* (Ле).

2. *на кого, кого і без додатка.* Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до кого-небудь. [Василина:] *Я тобі краще нараю: коли помітиш, що парубок оком на тебе накидає, не липни до його зразу* (Вас.); *Один комбайнер накидає на Палазю оком, та марна, скажу вам, справа: не піде за нього, безхарактерний дуже* (Ю. Янов.); — *Наївне дівчисько! Не знаєш ти цієї братії! Та він тебе, раз уже оком накинув, під землею знайде* (Головко); *Ішла дівка понад током, Накинула хлопця оком. Там-то хлопець, там-то гарний, Іще, к тому, кучерявий* (Укр. пісні).

накида́ти (наклада́ти, наді́ва́ти) / наки́нути (накла́сти, наді́ти) ярмо́ (петлю́, *рідко* **вузде́чку) [на [свою] ши́ю (довко́ла ши́ї, на се́бе)]** *кому, на кого — що.* 1. Ставити кого-небудь у залежність, позбавляти волі, підкоряти своїй владі; поневолювати.— *А це ж усе люди, яких власть на ноги землею поставила, то що за інтерес їм накидати петлю?* (Стельмах); *Чув він, яке ярмо накладає йому Гава на шию, але не бачив змоги обминути його і, недовго думавши, згодився на те, що виложив йому Гава* (Фр.); *Люди дурні. Дали на себе ярмо накинути, а скинути нема кебети* (Мирний); *Аркадій зрозумів, що його поставили перед альтернативою: або самому встромити голову в петлю, або вказати на когось, кому ту петлю накинути довкола шиї* (Вільде). *Образно. *Сазонов та його поплічники.. відкрито організовували різні «робітничі товариства» з метою накинути вуздечку на робітничий рух* (Літ. Укр.).

2. Взятися за важку, виснажливу, довготривалу роботу, за постійне піклування про кого-небудь, догляд за кимсь і т. ін. *Горпина з молодих літ була не гуляка, не хотілось їй і тепер сорому: одне те, що чоловіка боялась,.. а друге те, що не хотілось і ярма на свою шию накладати* (Григ.); *Куди ж іти? В попи? Накласти на себе вічне ярмо, що його ні скинути, ні послабити? Ні, на це треба інших сил і іншої натури* (Хотк.); — *Чом же мені не вийти заміж?* — *сказала Маруся.— І не думай, і в голові собі не покладай. Не мала клопоту, то матимеш. Надінеш ярмо на шию, то й будеш каятись цілий вік* (Н.-Лев.).

накида́ти тінь *див.* кидати.

НАКИДАТИСЯ: накида́тися мо́крим рядно́м *див.* накрити.

НАКИНУТИ: наки́нути о́ком *див.* накидати; **~ тінь** *див.* кидати; **~ ярмо́** *див.* накидати.

НАКИНУТИСЯ: наки́нутися мо́крим рядно́м *див.* накрити.

НАКИПАТИ: накипа́ти на душі́ *див.* накипіти.

НАКИПІТИ: накипі́ти / накипа́ти на душі́ (у душі́, на се́рці, у се́рці) *у кого і без додатка.* Збираючись, нагромаджуючись, хвилювати, непокоїти, тривожити (про неприємні почуття, переживання і т. ін.). *Йому треба було висловити те, що накипіло на душі* (Жур.); *Що про се й говорити, коли все одно не поможеться, та так уже на серці накипіло, що невидержка!* (Л. Укр.); *Він намагався своїм гарячим зором проникнути йому в душу, вилити все те, що накипіло в серці, що не давало ані спокою, ані розради* (Збан.); *Злість, що накипала останніми часами в його душі, шукала виходу* (Кол.); *В серці у Гната накипала ненависть до нелюбої жінки* (Коцюб.).

НАКЛАДАТИ: наклада́ти здачі *див.* давати.

наклада́ти (кла́сти) / накла́сти (покла́сти) тавро́ (клеймо́, печа́ть, печа́тку, знак, відби́ток) *на кого — що і без додатка.* Впливати, діяти на кого-, що-небудь, залишати свій слід, позначатися на комусь — чомусь. *Як більшість людей його фаху, на яких мовби сама стрімкість життя накладає свій відбиток, він був життєлюбом, запальним компанійським хлопцем, його вабили все нові й нові швидкості* (Гончар); *Казенна обмеженість науки та крайній клерикалізм кладуть видиме клеймо на молодих людей* (Л. Укр.); *Звичайно ж, тінь десятків літ боротьби наклала своє тавро і на вдачу і на зовнішність* (Ле); *Така щоденна напруга могла накласти свою жорстоку печать на характер, на увесь лад думок, на всю натуру. А Книшов залишився навдивовижу доброю людиною* (Літ. Укр.); *Все знову стало на своє місце, все знову нагадало про себе: і холодна клуня, і вартовий за дверима, і смерть, що вже наклала свій знак на пожовтіле обличчя льотчика* (Ю. Бедзик); *Дитинство наклало відбиток на всю творчість О. Довженка. В ньому — джерело його своєрідного художнього сприйняття дійсності, джерело довженківської неповторної поетики*

(Вітч.); *На вигляд їй років за тридцять. І час поклав уже своє тавро: втома в очах і ледве помітні зморшки в куточках різко окресленого рота* (Головко).

накладáти / наклáсти здорóв'ям. Підривати, ослабляти свої фізичні сили, нормальне функціонування органів тіла і т. ін.— *Не одну я нічку не спала, не один день гірко працювала, здоров'ям накладала, а тепер — де воно* [добро]? *Попелом узялося...* (Коцюб.); — *А для свого сина не жалувала здоров'ям накладати. Як був іще в гімназії, то ходила пішки до Львова, щоб збирати білля* [білизну] *до прання* (Март.); *Такий уже характер у старого й молодого Завадків, що скоріше здоров'ям своїм накладуть, ніж дане слово зламають* (Вільде).

накладáти / наклáсти (наложúти) життя́м (душéю, головóю). Гинути, умирати, звичайно передчасно (від нещасного випадку, в бою і т. ін.). *Два десятки пістолетів, які б знайшлися в делегатів, це було ніщо, та й чи варто було накладати життям з дурного протесту?..* (Смолич); — *Ти, Тодозю, і втямку не маєш, що тут в Лубнах може скоїтися. Тікаймо заздалегідь! Нащо тобі надаремно, з доброго дива накладати головою? — сказав пан Казимір* (Н.-Лев.); *Щодня, щогодини наш брат накладає головою у війні з ворогом* (Кол.); *За правду, як треба того, накладу Не жаліючи я головою* (Манж.); *В тому бою двоє ковпаківців загинуло, наклав головою і наш земляк Гнат Крикливець. Вічна пам'ять йому* (Мур.); *Так і не важився він проти течії там кермувати; Та й громадянином, певно, не був, щоби думку подавши, Твердо устояти в ній і за правду життям наложити* (Зеров); — *А тепер ще плентайся до Гудзя!..— сердився Грицько.— Душею наложиш через їх, проклятих!.. Та хоч би гроші давали..* (Мирний); *Порозмітала їх* [панів] *козацька сила. Багато шляхти наложило головою* (Кач.).

накладáти / наклáсти (наложúти) на сéбе рýки. Кінчати життя самогубством, заподіювати собі смерть. [А н т о н:] *Нехай накладають на себе руки ті, за котрими є кому жалкувати* (Кроп.); *Довго вони думали-гадали, як бути. Не накладати ж на себе руки, не лягати ж заживо в землю* (Цюпа); — *Дочко! Наталочко! — закричала мати.— Невже задумала руки на себе накласти!.. Та дочка не відгукувалась* (С. Ол.); — *Коли б ти знав, як мені хочеться вмерти. Отак би руки сама на себе й наложила... Хоч воля, хоч смерть* (Мирний).

накладáти / наклáсти (наложúти) рýки (рýку, *грубо* **лáпу).** 1. *на кого, перев. док.* Ударити або вбити кого-небудь; посягнути на когось. *Батько мій не скривдить тебе, не накладе на тебе свої руки* (Н.-Лев.); — *Хай буде по-твоєму! — стукнув кулаком по столі Яків Данько.— Я з Денисенком накладу руки на Горицвіта* (Стельмах); *З боку на бік крутивсь Одіссей, добираючи в мислях, Як йому на багатьох женихів безсоромних самому Руки накласти* (Гомер, перекл. Б. Тена).

2. *тільки з* **р ý к у** *на що.* Заволодівати чим-небудь. *У моїй душі щось суворо підіймалося. Я починав виразніше бачити обличчя режиму, що так не по-людському жорстоко накладає руку на найсвітліше почуття людини — бажання знати* (Хотк.); *Бринить бандура, та й замовкне.. Мов пекельна сила На живії мої струни Руку положила. Наложила вона руку На гарячу душу... Ой співав би, віщував би, Та мовчати мушу* (П. Куліш); // Привласнювати що-небудь. *На виручені за бринзу гроші Стефан купив.. халат Євці, як вимагав ветлікар, а на решту вона наклала руку* (Чорн.); — *Наші опікуни, позабиравши з сіл громадські каси і зробивши з них ніби хлопську касу повітову, хочуть тепер наложити руку на ті ваші гроші* (Фр.).

накладáти ярмó *див.* накидати.

НАКЛАСТИ: наклáсти життя́м *див.* накладати; **~ здáчі** *див.* давати; **~ здорóв'ям; ~ на сéбе рýки; ~ рýки; ~ таврó** *див.* накладати; **~ тінь** *див.* кидати; **~ ярмó** *див.* накидати.

НАКЛЕЇТИ: наклéїти ярлúк *див.* вішати.

НАКЛЕПАТИ: наклепáти шúю *див.* нам'яти.

НАКОВТАТИСЯ: наковтáтися сліз. Багато поплакати. *Сама Яресьчиха сліз наковталася вволю на доччиному весіллі — пекуче воно було: замість справжнього батька порядкував за столом одноденний батько, званий, весільний...* (Гончар).

НАКОЛОТИТИ: наколотúти горóху з капýстою. Наговорити або наробити чого-небудь нерозумного, непотрібного. [П е т р о:] *Сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.* [В и б о р н и й:] *Москаль? Нічого ж і говорити? Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою* (Котл.).

НАКОРЕНКУ: у накорéнку, *діал.* У нескошеному вигляді (про хліб, трави); незірваний (про овочі, плоди). *Запродував* [чоловік] *лихварям збіжжя ще в накоренку* (Л. Укр.); *Посуха прилучилася. Збіжжячко наше пропало в накоренку...* (М. Ол.). С и н о н і м: **на пні** (у 1 знач.).

НАКРИВАТИ: накривáти мóкрим ряднóм *див.* накрити.

НАКРИТИ: накрúти (напнýти, вкрúти, напáсти, обпáсти, напáстися, накúнутися) / *рідко* **накривáти (напинáти, вкривáти, нападáти, обпадáти, нападáтися, накидáтися) мóкрим ряднóм** *кого, на кого і без додатка.* 1. Вилаяти кого-небудь (звичайно раптово, зненацька) або гостро висловити своє незадоволення. *Мокрина знов пізно вернулась додому; батько знов накрив її мокрим рядном.— І де ти в іродового батька волочишся!— з гнівом крикнув батько* (Н.-Лев.); *В пекарні немита посуда стояла лоском. Стара напнула Олександру мокрим рядном* (Коцюб.); *Баби.. сер-*

дито блискали очима то на того, то на другого, шукаючи, на кого б напастися, і зрештою вкрили мокрим рядном того ж таки каліку (Вас.); *Не вспіли гаразд відгуляти весілля.., а вже молодожон і напав мокрим рядном: — Відділяй мене, батьку! Я сам по собі хочу бути хазяїном* (Кв.-Осн.); *Тепер ти бачиш, що мокрим він рядном Напався на тебе — і, знай, верзе притьмом* (Г.-Арт.); *От вона і накинулася мокрим рядном на мене віддати задля їх альманаху «Згубу»* (Мирний). **насісти (накинутися) / насідати (накидатися) з мокрим рядном.** *Все з голови не йшло: й чого Невечеря накинувся з мокрим рядном, і чому ним у гніві так колотило й трясло* (Гуц.); *Зінька тоді насідає з мокрим рядном: — А запався б ти! У самого ж язик довгий, як мотузок, а мені й дихнути не дасиш!* (Гуц.). **мов рядно́м накри́ти.** *Гордо* [Настя] *глянула!.. І знов, мов рядном накрила: Хто з нас чорний, говоріть?* (С. Ол.).

2. Піймати, захопити зненацька.— *Ага, піймалась! — сичить він* [поліцай] *до неї,— накрили вас мокрим рядном* (Д. Бедзик); — *Ще два-три тижні — і буде пізно. А тепер ще можна накрити Каффу мокрим рядном Війська там катма* (Тулуб); — *АІлько Дзюнька якої птиці достоїн? — накриває Ним мокрим рядном та ще й помелом* (Гуц.).

накри́ти ша́пкою. Остаточно, безповоротно вирішити що-небудь. [Т и м і ш:] *Але я, свате, як сказав, то все рівно, що шапкою накрив. Назад я не подамся* (Кроп.).

ре́шетом не накри́ти, *зневажл., лайл.* Дуже велике або товсте [про обличчя]. *Пика така, що й решетом не накрити, а на голові дрібушечки та кучері* (Вовчок). С и н о н і м: **як не лу́сне.**

НАКРУТИТИ: накрути́ти ву́ха *див.* нам'яти; ~ **хвоста́** *див.* накручувати; ~ **чу́ба** *див.* нам'яти

НАКРУЧУВАТИ: накру́чувати ву́ха *див.* нам'яти.

накру́чувати / накрути́ти (налама́ти) хвоста́ *кому* Висловлюючи незадоволення, картати, лаяти кого-небудь за щось. *На другій лекції, в понеділок, бухгалтерії накручував* [Мина Минович] *хвоста в широкому масштабі, щоб не грали в робочий час у шахи* (Є. Кравч.); [Б е р е с т:] *Я вже накрутив хвоста головному архітектору* (Корн.); *Тимко.. підганяв його незлостиво: — Давай, давай, а то прийде дядько Прокіп, він нам за таку оранку наламає хвоста* (Тют.); — *За скиртування соломи в обкомі їм хвоста наламали* (Сиз.). С и н о н і м: **нами́лити ши́ю** (у 2 знач.).

накру́чувати чу́ба *див.* нам'яти.

НАКУПИТИСЯ: як (мов, ніби *і т. ін.***) накупи́тися.** Дуже активно, інтенсивно виявлятися. *Дощ лив як накупився.* // Дуже активно, інтенсивно діяти і т. ін. *А воно* [серце], *як накупилося, голосно й часто калатало в грудях, стискувалося до болю, заливало гарячою кров'ю голову, обличчя* (Кучер); *Отой Панько.., мов накупився, падло, знущатися над моєю матір'ю* (Збан.). С и н о н і м: **як найня́тися.**

НАЛАМАТИ: налама́ти (наруба́ти) дров / ла́мати (руба́ти) дро́ва. Наробити чогось нерозумного, необдуманого, безглуздого; допустити багато значних помилок.— *Вони дійсно там наламали дров,— вставив і своє завідувач райВНО.— Силою дітей заганяли до школи* (Збан.); — *Нарубав ти дров, Мостовий, у цих питаннях. Якщо по молодості — допоможемо, а підеш проти течії — знесе* (Зар.); *Порадив* [Андрієнко Забарі] *бути більш гнучкішим у проведенні нової економічної політики, не давати приводу для скарг..— Я це розумію...— А коли розумієш, так навіщо ж ламаєш дрова? Навіщо штучно розпалюєш незадоволення?!* (Резн.). С и н о н і м: **нарі́зати сі́чки.**

налама́ти ру́ку *див.* набити; ~ **хвоста́** *див.* накручувати; ~ **хребта́** *див.* ламати.

налама́ти язика́. Набути уміння, досвіду вправно володіти мовою.— *Думаю, коли відкалатаєте в армії стільки, скільки я, то й ви не гірше язика наламаєте* (Гашек, перекл. Масляка).

НАЛАМУВАТИ: нала́мувати ру́ку *див.* набити

НАЛЕЖАТИ: нале́жати перу́ *кого, чиєму.* Хтось небудь написав, опублікував щось. *Понад півстоліття плідно трудився О. І. Білецький в галузі історії російської; української і зарубіжної літератур, брав активну участь у літературному процесі як критик. Його перу належить понад 500 наукових праць* (Рад. літ-во).

НАЛЕЖНЕ: віддава́ти нале́жне *див.* віддавати.

НАЛЕТІТИ: налеті́ти, як му́хи на мед *див.* летіти.

НАЛИВАТИСЯ: налива́тися / нали́тися (налля́тися) жа́ром (вогне́м, фа́рбою, кра́скою). Червоніти. *Оторопіло помітив* [Лісовський], *як мінився, наливаючись жаром, тонкий вид молодиці* (Стельмах); — *Я думала, ти хотів мені щось сказати. Так поспішав... з висоти на землю...— І скажу,— наливається фарбою Омелько* (Цюпа).

налива́тися / нали́тися (налля́тися) кро́в'ю. Червоніти від злості, напруження і т. ін. *Обличчя товстого Оникія наливається кров'ю* (Багмут); *Стадницький налився кров'ю, та сказати нічого не міг; він добре знав про цих вісімдесят десятин, але надіявся, що людська пам'ять давно забула про них* (Стельмах). **нали́тий кро́в'ю.** *Вона з жахом втопила очі в налиті кров'ю скажені чоловікові баньки, що дивились на неї з-за каменя* (Коцюб.).

НАЛИВСЯ: як свинце́м нали́вся *див.* налитий.

НАЛИГАЧЕМ: не затя́гнеш нали́гачем *див.* затягнеш.

НАЛИГАЧІ: води́ти на нали́гачі *див.* водити, **хоч на ~ тягни́** *див.* тягни.

НАЛИТИ: нали́ти за шку́ру са́ла *див.* заливати.

НАЛИТИЙ: [як (мов, ніби *і т. ін.*)**] свинцéм (чавунóм) налúтий (налúвся).** Надзвичайно важкий (про частини тіла людини). *Немов чавуном налиті ноги, такі важкі, що й не відірвеш від килима* (Хижняк).

НАЛИТИСЯ: налúтися жáром; ~ крóв'ю *див.* наливатися.

НАЛИТО: як водú в рот налúто *див.* набрати.

НАЛІВО: напрáво й налíво *див.* направо.

НАЛІЗЕ: і на гóлову (на вýха) не налíзе (не злíзе), *з сл.* говорúти, верзтú, плестú, робúти, витівáти *і т. ін.* Що-небудь недоречне, несерйозне, необдумане, нерозумне, нісенітне.— *Верзе таке, що й на голову не налізе,— сказала вона збентежено* (Панч); — *Дурноверхий Вітя витіва таке, що й на голову не налізе: вимагає завтра піти записатись у загсі* (Вас.); [Кость:] *Стара якась не при умі: плела таке, що й на вуха не налізе* (Мороз); — *І яка ся безсоромна Мар'я: плеще таке, що й на голову не злізе! — думається їй* [Христі] (Мирний).

що на рот налíзе *див.* що.

НАЛЛЯТИСЯ: наллятися жáром; ~ крóв'ю *див.* наливатися.

НАЛОВИТИ: і рúби наловúти, і ніг не змочúти. Будучи винним, уміло уникнути покарання, нарікань і т. ін.— *От чоловік! І риби наловить, і ніг не змоче! — Я знаю, що він більше всіх краде, та зате і мені велику користь дасть!* (К.-Карий). Синонім: **вúйти сухúм із водú.**

НАЛОВИТИСЯ: наловúтися дрижаків *див.* їсти.

НАЛОЖИТИ: наложúти життям; ~ на сéбе рýки; ~ рýки *див.* накладати.

НАЛЯГАЄ: сон налягáє *див.* сон.

НАЛЯГАТИ: налягáти / налягтú на нóги. Прискорювати ходу.— *От якби-то так сталося! — запобігає вперед думкою Пилипко та знай налягає на ноги, поспішаючи до лісу* (Мирний); *Налігши безжально на ноги, Гнида незабаром побачив Онохрія Литку* (Епік); *Коли наближалися до села, дитина почала кричати. Грицько і Катерина налягли на ноги* (Косарик).

налягáти / налягтú на сéрце. Охоплювати кого-небудь (про сум, тугу, тривогу і т. ін.).— *Співаю я, співаю, та й досі не доспівалась до своєї долі... І весело мені, і чогось сум вже налягає на моє серце,— думала Соломія* (Н.-Лев.); *Я спав у клуні. Тьма тривоги чомусь на серце налягла, і снив про огняні дороги, куди я вийшов із села* (Сос.).

налягáти на нóгу. Шкутильгати. *Рана була зовсім пуста. Вовкун промив її водою.., зав'язав шматкою, і Гава міг зовсім вигідно йти, хоч і трохи налягаючи на ногу* (Фр.); *Гість трохи налягав на одну ногу* (Гашек, перекл. Масляка).

НАЛЯГТИ: налягтú на нóги; ~ на сéрце *див.* налягати.

НАЛЬОТУ: з нальóту. 1. Не зупиняючись, на повному ходу, з розгону. *З нальоту пішли топтатися* [білогвардійці] *кіньми по живих тілах, хвацько дорубуючи з сідел тяжкопоранених, не здатних навіть звестися бійців* (Гончар); *З кошари, яку ми з нальоту захопили, німці вибили нас буквально через двадцять хвилин* (Тих.).

2. Дуже швидко, без труднощів, без великих зусиль, ускладнень.— *А вона, дружба, не народжується з нальоту, за завданням комсомольського комітету* (Донч.); *Щоб пізнати село, треба б довше пожити в селянській гущі, а так, з нальоту, нічого не вийде* (Гжицький).

НАМ: ні собі ні нам *див.* собі.

НАМАЗАТИ: намáзати п'яти *див.* мазати.

НАМАЗУВАТИ: намáзувати п'яти *див.* мазати.

НАМАЛЬОВАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **намальóваний.** 1. Дуже вродливий (красивий). *А з виду* [Василь] *як намальований: очі йому як зірочки* (Кв.-Осн.); *Вона стояла напроти парубка, як намальована* (Мирний); *На його добре виголеному рожевому обличчі різьбились тонкі, наче намальовані, брови* (Перв.). Синоніми: **хоч з лицЯ водú напúйся** (в 2 знач.); **хоч у рáму вправ; як лЯлечка; як картúна.**

2. Дуже яскраво, чітко. *Перед очима, мов намальовані, встають і обриси хати, і дерев'яний віз* (Стельмах); *Наче намальовані, встають передо мною всі картини, всі місця* (Н.-Лев.).

НАМАСТИТИ: намастúти сáлом п'яти *див.* мазати.

НАМАХАНИЙ: як мішкóм намáханий *див.* прибитий.

НАМАЩУВАТИ: намáщувати сáлом п'яти *див.* мазати.

НАМИЛИТИ: намúлити шúю (гóлову, в'язи, чуприну, чýба). 1. Покарати кого-небудь за якусь провину.— *Погано! — зітхнув Бракватіста. Глянув на пляшку з коньяком, але пити передумав.— Якщо дізнається генерал, тобі намилять шию* (Ю. Бедзик); — *Обіцяю вам, що мій допис в десятках примірників буде розісланий по всіх газетах, і будьте певні, що до нього прислухаються, зроблять вірні висновки і намилять вам шию* (Тют.).

2. Виразивши незадоволення, добре вилаяти кого-небудь. *Піде* [дівчина] *до хати сама, або й покличуть її, а там ще й голову намилять: чого сидиш, посидільнице?* (Свидн.); *Вихід першого номера «Землі і Волі» викликав оскаженіння в офіційних колах. Розповідали, що цар, коли йому про це доповіли, побагровів, затрясся від злоби, викликав Дрентельна і Зурова і добре намилив їм голови* (М. Ол.). **гóлову намúлено.** *Я ж думала, що тепер, більш, ніж коли, статкую, аж тут мені як на те голову намилено!* (Л. Укр.). Синоніми: **всúпати по пéрше числó; дáти дроздá** (в 1 знач.); **дáти дýху** (в 1 знач.); **дáти жáру** (в 1 знач.); **дáти пéрцю** (в 1 знач.); **дáти прикурúти** (в 1 знач.).

3. Побити кого-небудь за щось. [Ш к л я н к а *(до Тихона):*] *Ти чого сюди приперся? От же я тобі сьогодня* [сьогодні] *таки шию намилю!* (Кроп.); — *Ну-ну, не займай, а то намилимо в'язи! — Це слобідські свого захищають* (Шиян). С и н о н і м и: **втéрти мáку; нам'яти бóки** (в 1 знач.); **вúтерти вóрсу.**

НАМИНАТИ: наминáти вýха *див.* нам'яти.

наминáти / нам'яти (рідко **набúти,** *грубо* **наклепáти) шúю (потúлицю)** *кому.* Бити, карати кого-небудь за щось. *Намну я тобі шию, коли зустрінемося* (Ю. Янов.); — *Так, кажете, здорово нам'яли вам окупанти і гайдамаки потилиці* (Довж.); [Г о р п и н а:] *Якби моя дочка Оленка так коверзувала, то я б їй.. так наклепала потилицю отим кошиком, що вона пам'ятала б до нових віників* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **наминáти бóки** (в 1 знач.).

наминáти / нам'яти (насадúти) бóки *кому.* 1. Бити, карати кого-небудь за щось.— *Мабуть, така вже доля філософів, бо й Сократова жінка не раз наминала йому боки* (Н.-Лев.); — *Чекай! Я Вікторові розкажу, як ти воркуєш отут біля дівчини. Він тобі намне боки* (Автом.); *Не слухався — били. А то і так — кулачки заведуть, граючись, і насадять боки Василеві* (Мирний). С и н о н і м и: **наминáти шúю; намúлити шúю** (в 3 знач.); **наминáти пáрші; дáти хльóсту; дáти берéзової кáші; вúтерти вóрсу.**

2. Завдавати поразки кому-небудь, перемагати ворога в бою, на війні.— *Старієте, Антоне Андрійовичу,— зауважила Уляна Григорівна...— Нічого не вдієш, матінко; вважай, за половину шоєтого десятка перевалило. Але ми ще повоюємо, матінко. Ще намнемо туркові боки* (Добр.). П о р.: **пом'яти бóки** (в 3 знач.). С и н о н і м: **нам'яти чýба** (в 3 знач.).

наминáти / нам'яти пáрші *кому.* Бити, карати кого-небудь. *У них хто хитрий, то і старший, І знай всім наминає парші* (Котл.). С и н о н і м и: **наминáти бóки** (у 1 знач.); **наминáти шúю; намúлити шúю** (в 3 знач.); **дáти хльóсту; дáти берéзової кáші; вúтерти вóрсу.**

наминáти чýба *див.* нам'яти.

НАМИНАЧКИ: дáти наминáчки *див.* дати.

НАМОЗОЛИТИ: намозóлити óчі *див.* намозолювати.

НАМОЗОЛЮВАТИ: намозóлювати (намýлювати) / намозóлити (намýляти, намýлити) óчі *кому і без додатка.* Набридати своєю присутністю або показуванням чого-небудь багато разів. [Г о р н і г:] *Нехай би вони до мене прийшли, ті панки з уряду, коли вони не вірять, що тут голод... Я б їм дещицю показав. Я б їм очі намозолив отими всіма голодними пустками* (Л. Укр.); *Дмитро входить засніжений, з недобрим поглядом, міцно стуленими вустами.— Знову хутір очі намуляв, нагадав усю кривду! — зітхає* [мати] *і дивиться прямо на нього* (Стельмах); *Дурно Маланка збирала насіння, дурно плекала надії. Вузлики з зерном так довго висіли під образами в хаті, аж намулили очі. Нарешті зняла та винесла в хижу* (Коцюб.). П о р.: **мозóлити óчі** (в 1 знач.). С и н о н і м: **мýляти óчі** (в 2 знач.).

НАМОЧЕНИЙ: як (мов, нíби *і т. ін.***) у воді (у вóду) намóчений.** Незадоволений, засмучений, зажурений, злий. *Мирон був сердитий сам на себе: цілий тиждень ходив як у воді намочений; він і в шинку, як зять його та громаду частував, сидів сумний та пив мовчки* (Григ.); [Д о м к а:] *Що це ти сьогодні якась, мов у воду намочена?* (Кроп.). С и н о н і м и: **як у вóду опýщений; як чóрна хмáра; хмáра хмáрою** (у 2 знач.).

НАМОЧИВ: щоб тебé дощ намочúв *див.* дощ.

НАМУЛИТИ: намýлити óчі *див.* намозолювати.

НАМУЛЮВАТИ: намýлювати óчі *див.* намозолювати.

НАМУЛЯТИ: намýляти óчі *див.* намозолювати.

НАМ'ЯТИ: нам'яти бóки *див.* наминати.

нам'яти (наскубтú, накрутúти) / наминáти (накрýчувати) вýха *кому і без додатка.* Покарати кого-небудь за провину (перев. тягнучи за вуха). [П о л і н а К.:] *От коли твій Льонька ще раз покаже сюди свій товстий ніс.., я йому намну вуха, будь певна* (Коч.); *Ну як уже трапиться й таке, що вона впіймає його, то тільки того, що уші намне* (Вас.); *Було зачеплю її* [сестру].., *то вона зараз біжить до матері жалітися; а мати.. було добре намне чуба або наскубе вуха* (Н.-Лев.); *Треба накрутити мені вуха за те, що ви досі не в ліжку* (Шовк.); *Демонстранти змішались і тікали. Їх наздоганяли, накладали в потилицю, накручували вуха* (Смолич).

нам'яти (наскубтú, накрутúти) / наминáти (скубтú, накрýчувати) чýб[а] (чуприну, косý, *рідко* **вóрсу).** *кому і без додатка.* 1. За провину покарати кого-небудь (перев. тягаючи за волосся). *Паллант любесенький хлопчина.. стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то зла личина Йому нам'яти хоче чуб* (Котл.); *Дивлюсь — до мене суне Гася... Ну, чуба, думаю, намне!.. І відкіля вона взялася? Неначе стерегла мене* (Гл.); *За Катерину та й нам'яли чуприну* (Укр.. присл..); *Було, може, і таке, за що мати, дізнавшись, і косу нам'яла б; а як не знає, то воно й байдуже!..* (Мирний); [М и х а й л о:] *Уже коли попадеться їй* [жінці] *хоть трохи тюх-тюх — сердега, то такого і підніме на зубки і рада завести до того, хоть би сьому йолопові і ворсу нам'яли* (Котл.); *Микита ледве стримував себе, щоб не бурчати. Кілька разів таки підіймав бучу, погрожував спіймати Сапуна і наскубти чуприну* (Ряб.).

2. Сильно покритикувати кого-небудь, винести догану за яку-небудь провину, невиконання чогось.— *То вам ніколи, то вас у райкомі немає...*

То,— з неприхованою іронією додав він,— хтось інший чуба намне і вже не хочеться за другою порцією ходити (Жур.); *В райкомі мені чуба пом'яли, але я свого добився, все засіяв у строк* (Кучер); *У них хто хитрий, то і старший, І знай.. Чуприну всякому скубе* (Котл.).

3. *рідко.* Завдати поразки кому-небудь, перемогти ворога в бою. *Королева Христина до Хмельницького свою приязнь неодноразово виявляла. Та нині, чим більше черкаські козаки шляхті чуба наскубуть, тим краще буде для Свейського королівства* (Рибак). Синонім: **наминáти бóки** (в 2 знач.).

нам'яти пáрші; ~ шúю *див.* наминати.

НАНІВЕЦЬ: звестúся нанівéць *див.* звестися; **звóдити ~** *див.* зводити; **обернýтися ~** *див.* обернутися; **піти́ ~** *див.* піти; **схóдити ~** *див.* сходити.

НАПАВ: гедзь напáв *див.* гедзь.

не на такóго (тóго) напáв (натрáпив, *грубо* **нарвáвся).** Хто-небудь не такий наївний та некмітливий, як це здається. [Гиря:] *Ну, йди, доню, до нього... Та гляди лишень, щоб не обдурив!..* [Лизя:] *Пхи! Ще що вигадаєте! Не на таку напав...* (П. Куліш); *Порфир аж підскочив: — Ах ти ж помідор розчавлений,— і по носі того: хрясь! — Хуліган! Забіяка! Ану стій! Ану до директора! — Сеньйор Помідор кинувся хапати порушника, та не на такого натрапив, щоб дався в руки* (Гончар); *— Мовчить? — усміхнувся Сагайдак.— А ви хочете, щоб він одразу свої карти виклав на столі? Дзуськи! Не на такого нарвалися* (Кучер). **не на таківських напáли.** *Не один батьків син і худобу б свою усю віддав і у батраки пішов би, аби б його полюбила Тетяна! Так-бо ні, не на таківських напали* (Кв.-Осн.).

сказ напáв *див.* сказ.

НАПАДАЄ: гедзь нападáє *див.* гедзь; **сказ ~** *див.* сказ.

НАПАДАТИ: нападáти мóкрим рядньóм *див.* накрити; **~ на слід** *див.* напасти.

НАПАДАТИСЯ: нападáтися мóкрим рядньóм *див.* накрити.

НАПАДАЮТЬ: дрижакú нападáють *див.* дрижаки.

НАПАЛА: лінь напáла *див.* лінь; **падь ~** *див.* падь.

НАПАЛИ: баглаї́ напáли *див.* баглаї; **дýрощі ~** *див.* дурощі.

НАПАЛО: лúшенько напáло *див.* лишенько.

НАПАСТИ: напáсти мóкрим рядньóм *див.* накрити.

напáсти (натрáпити, попáсти, набрестú *і т. ін.***)** / *рідше* **нападáти (натрапляти, попадáти** *і т. ін.***) на слід (слідú)** *кого, чого, чий.* Знайти, виявити ознаки руху або перебування кого-, чогонебудь. *А можливо, поліція так діяла з якимсь наміром, хитро розставляючи пастки, щоб вислідити його на волі і напасти на слід* (Цюпа); *Соломія ладна була за що-небудь учепитися, аби напасти на Остапові сліди* (Коцюб.); *На третій день повернулися* [міліціонери] *в район і доповіли начальству, що цигани нагло загубилися серед лісостепу і що на їхні сліди натрапити не вдалося* (Тют.); *Як заходила небезпека, що поліція попадала на слід злодіїв, то вони передавали йому речі на сховок* (Март.); *Тиждень цілий ганяв Юріштан горами за Марусяком, але не міг спасти на слід: мов у воді впав опришок з усіма своїми легінями* (Хотк.).

НАПАСТИСЯ: напáстися мóкрим рядньóм *див.* накрити.

НАПАСТЬ: що за напáсть! Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. *За вами нікуди не встигнеш. Ну, що за напасть!* (Довж.).

НАПЕРЕВАГИ: грáтися наперевáги *див.* гратися.

НАПЕРЕД: вúнести ногáми наперéд *див.* винести; **забігáти ~; забігáти ~ рóзумом** *див.* забігати.

НАПЕРЕКІР: пітú наперекíр *див.* піти.

НАПЕРСТОК: з (як) напéрсток. 1. Дуже малий величиною, розміром, на зріст. *Євпташка був завбільшки з наперсток, хоч йому йшов сімнадцятий рік* (Мик.). Антонім: **верствá келебердя́нська.**

2. Дуже мало, трошечки. *Всього* [м'яса] *не доїдай, а трішки залиш на тарілці.— А як трішки? — питаю.— Скільки? — Та скільки! — розсердилась мама.— Ну хоч з наперсток* (Багмут). Синонім: **на мáкове зернó** (у 1 знач.).

НАПИЙСЯ: хоч з лицá водú напúйся (вóду пий) 1. *перев. з сл.* гáрний *і под.* Уживається для вираження вищої міри якості; дуже, надзвичайно. *Хоч води з лиця напийся, така пристойна молодиця!* (Барв.); *Коли б у того чоловіка та жінка була якась нетіпаха, то вже бог з ним. А то ж писана краля, хоч з лиця воду пий* (Кучер). **хоч водú напúйся.**— *От Петро — багатир, хазяйська дитина, не тинявся по наймах... Ще до того веселий, моторний і з лиця гарний, хоч води напийся* (Коцюб.). **хоч з лицá вóду пúти.** *Парубок на все село: гарний, хоч з лиця воду пити, жвавий, веселий і роботящий* (Вовчок).

2. Дуже вродливий, красивий. [Пузир:] *Та ти ж його* [жениха] *ще не бачила, подивися перше: з лиця хоч воду пий, Бова королевич!* (К.-Карий). Синоніми: **хоч у рáмці вправ; хоч за рáму кладú; хоч картúну малю́й.**

НАПИНАТИ: напинáти личúну *див.* носити; **~ мóкрим рядньóм** *див.* накрити.

НАПИСАНО: на лóбі (на чолí) напúсано *у кого.* Зразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього вигляду когось. [Денис:] *Я кожного з вас на пальцях знаю!* [Пилип:] *Це вже так і на лобі у тебе написано* (Кроп.); *Вже вона й не дивиться на того Федора, й ласкаво не заговорить,*

і доброго слова про нього не скаже,— а дивись ти, все її до Федора ліплять, ніби в неї всі думки на лобі написано (Добр.); — *І тут уже я не міг стерпіти. Адже в Боба й на лобі написано було, що то його батько, то чого ж це він привселюдно називає його «оцим чоловіком», чому не зізнається, що він син Мусіїв?* (Гуц.); *Хоч на лобі в неї не написано було, що вона старша, але Порфир одразу це вловив із самого її милостивого тону розмови, з підкресленої чемності* (Гончар); *Заходимо, а там сидить.. товариш інженер. Ну, хто він такий, на чолі в нього не написано* (М. Ю. Тарн.).

на роду́ (*рідко* **на віку́) напи́сано** *кому, з інфін.* Кому-небудь призначено, судилося щось заздалегідь або від народження. [Н а т а л к а:] *Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним* (Котл.); — *Воно гарно там, де нас немає, а хлопам, мабуть, на роду написано, щоб на пана працювати* (Панч); — *Звісно, не кожному на роду написано світ здивувати* (Горд.); *Оце поїдемо до превражого сина Гвинтовки то вкрадемо ще раз Череванівну. Мабуть, їй на віку написано моїх рук не минути* (П. Куліш). **на роду́ напи́саний.**— *Ой сестриці! І Ясь мені сподобавсь, а бідність, здається, вже на роду мені написана — і дома не зазнала я розкоші* (Н.-Лев.); *Малювати, творити прекрасне — це, він вважав, написане йому на роду, заповідане від матері* (Гончар).

НАПИТИСЯ: напи́тися шо́ломом *див.* набрати.

як води́ напи́тися. Дуже швидко, дуже просто. *Позбувся Микита, як води напитись, батьківщини та й не знав довго про свою пригоду. Люди мовчали, а діти хоч і торочили сироті щось про його шкапину, та зроду неговіркий, нецікавий до новин, хлопець не дуже дослухався* (Л. Янов.).

НАПИХАТИ: напиха́ти пе́льку; ~ кише́ні *див.* набивати.

НАПІВДОРОЗІ: зупиня́тися напівдоро́зі *див.* зупинятися.

НАПЛАКАВ: як кіт напла́кав *див.* кіт.

НАПЛЮВАТИ: наплюва́ти в борщ; ~ в ду́шу; ~ в крини́цю; ~ в обли́ччя *див.* плювати.

наплюва́ти в ха́ту. Зайти до кого-небудь на короткий час.— *До мене! до мене! хоч у хату наплюйте! — кричала Параска і на Івана Трохимовича і на Зіньку* (Мирний).

наплюва́ти з висо́кого де́рева *див.* плювати; **~ і розте́рти** *див.* плюнути; **~ у ві́чі** *див.* плювати; **не дава́ти ~ в ка́шу** *див.* давати.

НАПНУТИ: напну́ти мо́крим рядно́м *див.* накрити.

НАПОКАЗ: виставля́ти напока́з *див.* виставляти.

НАПРАВИТИ: напра́вити на ві́рну доро́гу *див.* направляти; **~ на путь; ~ на ро́зум** *див.* наставляти; **~ сто́пи** *див.* направляти.

НАПРАВЛЯТИ: направля́ти на путь; ~ на ро́зум *див.* наставляти.

направля́ти (спрямо́вувати) / напра́вити (спрямува́ти) свої сто́пи (кро́ки) *куди, жарт.* Іти, прямувати куди-небудь. *Потресов і Струве направили свої стопи в будуар мадам Половцевої* (Бурл.); *Вуличка до єзуїтів була вільна, туди він і спрямував свої кроки* (Фр.).

НАПРАВО: напра́во й налі́во. Усім підряд, без розбору; не розбираючись. *Овсій Колодій.. у чашках і в пляшках святу воду, направо і наліво, хвацько за грошики роздавав* (Ковінька); *Та я в твої роки відмінював* [іменники] *направо й наліво* (Літ. Укр.).// На всі боки, не рахуючись ні з чим. *Павло Гречаний, у подертій сорочці і з розбитою бровою, гатив розкуркулених направо й наліво, косився буряковим оком на здоровенного Гошку, що маячив, як скеля в горі* (Тют.). **напра́во, налі́во.** *Чи не те ж саме в сфері нашої психіки? Хіба не так само сліпо й завзято, всякими способами, сіємо «я», шпурляємо направо, наліво, де тільки можна, готові до всього вчепити* (Коцюб.). **налі́во й напра́во.** *Перед тим як залишити станцію, Махно наліво й направо роздавав із вагонів зброю, яку не міг із собою забрати* (Гончар); *Крокуючи вулицею, подоляк метав жартами наліво й направо, а словаки, весело юрмляючись довкола, на ходу зазирали йому в рота* (Гончар).

НАПРАВЦІ: іти́ направці *див.* іти.

НАПРОЛОМ: іти́ напроло́м *див.* іти.

НАПУСКАТИ: напуска́ти / напусти́ти дурману́. Обманюючи, завуальовуючи істину, змушувати вірити в що-небудь нереальне. [П е т я:] *Стривайте. Ніби хрест поворухнувся.* [К о в а л ь:] *Облиш. Дурману напускаєш* (Мик.); *Тамара Микитівна з качалкою в руках безцеремонно смикнула його за рукав і погрозливо сказала: — Гляньте, який знайшовся. Напустив дурману, та й уже. Ні, голубе, любив кататися, люби і саночки возити!* (Панч). С и н о н і м: **пуска́ти ману́.**

напуска́ти (насила́ти) / напусти́ти (насла́ти) мару́ *на кого.* Заворожувати кого-небудь, впливати чарами. *Як напустять мару* [цигани], *так і сам бачиш, що шкапа трьох денежок* [1/4 копійки] *не стоїть, та тільки дивишся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дітись* (Кв.-Осн.).

напусти́ти дурману́; ~ мару́ *див.* напускати.

НАПУТИВ: лука́вий напути́в *див.* лукавий.

НАПУТИТИ: напути́ти на путь; ~ на ро́зум *див.* наставляти.

НАПУЧУВАТИ: напу́чувати на путь; ~ на ро́зум *див.* наставляти.

НАПХАТИ: напха́ти кише́ні; ~ ки́шку; ~ пе́льку *див.* набивати.

НАП'ЯСТИ: нап'ясти́ личи́ну *див.* носити.

НАРВАВСЯ: не на такóго нарвáвся *див.* напав.

НАРИТНИКИ: як свині нарúтники *див.* свині.

НАРІЖНИЙ: нарíжний кáмінь *див.* камінь.

НАРІЗАТИ: нарíзати (утя́ти) сíчки. Зробити щось недоречне, безглузде, допустити грубі помилки при здійсненні чогось. *Дорош.. шепнув Оксенові на вухо: — Чує моє серце — наріже він січки. Наглядай там за ним* (Тют.); *Ну, вже утяв ти нам січки: Є чим пом'янути* (Г.-Арт.). Синонім: **наламáти дров.**

НАРОБИТИ: наробúти сміху (смішкíв) *з кого, кому.* Показати себе або кого-небудь у смішному вигляді. *Не поженихався ні трохи, а сміху з себе наробив* (Кв.-Осн.); *Зять довідався, що протопопша наробила смішків з його тещі, й більше не пустив Онисі на ярмарок* (Н.-Лев.).

наробúти шýму *див.* робити.

НАРОД: ітú в нарóд *див.* іти.

НАРОДИЛА: як мáти на світ народúла *див.* мати [1].

НАРОДИТИСЯ: народúтися без сорóчки. Бути нещасливим, безталанним, невезучим. *Не для мене був той пишний цвіт, Обсипались на інших пелюстки... Але не скаржусь, що на білий світ Я народивсь, як кажуть, без сорочки* (Павл.). Антонім: **народúтися в сорóчці.**

народúтися (вродúтися) в сорóчці. Бути везучим, удачливим, щасливим. *Він народився в сорочці. Він досяг усього, чого тільки може побажати собі найвигадливіший честолюбець. Так гадають усі* (Шовк.); *Василь народився в сорочці. Інакше, як пояснити, що з першого й до останнього дня війни провоював у піхоті й відбувся лише легкою контузією?* (Підс.); *Вони саме ставили підписи під актом, коли до кімнати вбігла молоденька сестра, сповістила дзвінко: все пройшло добре!.. Просто-таки в сорочці вродився!* (Гончар). Синонім: **народúтися під щаслúвою зíркою.** Антонім: **народúтися без сорóчки.**

народúтися під щаслúвою зíркою (зорéю). Бути везучим, удачливим, щасливим. *Про удачливих кажуть: народився під щасливою зіркою* (Рад. Укр.); *На прощання сказав пораненому Василеві старший лейтенант: — Під щасливою зорею ти родився...* (Горд.). Синонім: **народúтися в сорóчці.**

як (мов, нíби *і т. ін.*) **[удрýге (знóву)] на світ [бóжий] народúтися.** Відчути полегкість, певне задоволення, душевний спокій після страждань, переживань, фізичних мук і т. ін. *Вчора зробив собі операцію — вирвав зуба — почуваю себе добре, мов на світ народився* (Коцюб.); *Петро мій мов удруге на світ народивсь. Що йому тепер, що Леся не його суджена? Вона його любить — більше йому нічого й не треба* (П. Куліш); *Обмінили хліб, а в неділю й весілля заграли. Як уступила Мотря в свою хату, то немов знову на світ народилась* (Мирний); [Кряж:] *Хороше тут! Наче на світ народився. Душею і тілом спочиваю, Омельку* (Зар.); [Маруся:] *Мамо моя, щастя моє!.. Я неначе вдруге народилася на світ божий* (Н.-Лев.). **нáче на світ нарóджений.** *Румуни повтікали, пан подався за ними, а ми зосталися, наче народжені на світ* (Ю. Янов.).

НАРОДНАЯ: не зарост́е нарóдная тропá *див.* тропа.

НАРОЗХРИСТ: душá нарóзхрист *див.* душа.

НАРУБАТИ: нарубáти дров *див.* наламати.

НАРЯДЖАТИСЯ: наряджáтися в тóгу *див.* убиратися.

НАРЯДИТИСЯ: нарядúтися в тóгу *див.* убиратися.

НАС: не про нас пúсано *див.* писано; **після ~ хоч потóп** *див.* потоп; **піти від ~** *див.* піти.

НАСАДИТИ: насадúти бóки *див.* наминати.

насадúти болячóк *кому.* Заподіяти лиха кому-небудь.— *Ми йому, сучому синові, зараз полічимо ребра,— підвелося вгору кілька важких кулаків.— Насадив людям болячок, болячками і відповість* (Стельмах).

НАСИДЖЕНЕ: насúджене гніздó *див.* гніздо; **~ місце** *див.* місце.

НАСИЛАТИ: насилáти марý *див.* напускати.

НАСИЛУ: насúлу доволоктú нóги *див.* доволокти; **~ душá дéржиться в тілі** *див.* душа; **~ нóги нестú** *див.* нести; **~ нóги несýть** *див.* ноги; **~, перевóдити дух** *див.* переводити; **~ переставля́ти нóги** *див.* переставляти; **~ переступáти ногáми** *див.* переступати; **~ тягтú нóги** *див.* тягти.

НАСИПАТИ: насúпати землí на грýди *кому.* Поховати померлого, здійснити похоронний обряд. *Уже, мабуть, років з п'ять минуло, як насипали вдові землі на груди.* Синонім: **насúпати пóроху на óчі.**

насúпати на хвіст сóлі *кому.* 1. Не мати змоги заподіяти кому-небудь щось неприємне.— *Зроблю! Вже я йому зроблю! — вимахував руками Шугалія.— А він мені хай солі на хвіст насипле* (Кучер).

2. Зробити кому-небудь щось неприємне, сильно досадити комусь. *Начальник розвідки сказав жартома: «Тепер треба насипати їм солі на хвіст»* (Панч).

насúпати пóроху на óчі *кому.* Закопати в землю померлого, поховати. *Пам'ятатиме до нових віників і до судної дошки, поки аж пороху на очі насиплють* (Укр.. присл..). Синонім: **насúпати землí на грýди.**

насúпати прúску за очкýр *див.* всипати.

НАСІДАТИ: насідáти на п'я́ти (*рідко* **на шúю**) *кому.* Наздоганяти кого-небудь. *В куточку серця.. щось тихенько занило, але на мить, бо не пора було роздумувати,— ворог насідав на п'яти* (Гжицький); *Вони насідали на шию коноводам, ось-ось наздоганяли їх* (Гр.).

НАСІЛИ: реви насіли *див.* реви.

НАСІННЯ: не лишити і на насіння *див.* лишити; **не лишиться і ~** *див.* лишиться; **як ~ лущити** *див.* лущити.

НАСКАКУВАТИ: наскакувати чортові на роги *див.* лізти.

НАСКОЧИТИ: наскочити на слизьке *див.* попадати; **~ чортові на роги** *див.* лізти.

НАСКРІЗЬ: бачити наскрізь *див.* бачити; **очі пропікають ~** *див.* очі.

НАСКУБАТИ: наскубати моркву *див.* скребти.

НАСКУБТИ: наскубти вуха *див.* нам'яти; **~ моркву** *див.* скребти; **~ чуба** *див.* нам'яти.

НАСЛАТИ: наслати мару *див.* напускати.

НАСЛІДИВ: і горобець у роті не наслідив *див.* горобець.

НАСТАВ: настав час *див.* час.

НАСТАВИТИ: наставити вуха *див.* наставляти; **~ на вірну дорогу** *див.* направляти; **~ на путтяя; ~ на путь; ~ на розум; ~ роги; ~ тенета** *див.* наставляти.

НАСТАВЛЯЙ: наставляй кишеню (обидві жмені), *ірон.* Не розраховуй на щось, не чекай чогось. *Послали до нього* [Махна] *цілу депутацію із скаргою: «Батьку! Розпорядись видати продовольства, чи що. Вся залізниця голодує...» — Ну й як, видав? — А якже, наставляй кишеню!.. «Ми не більшовики, каже, щоб годувати вас від держави...»* (Гончар); [А н т о н:] *Поїде вона з тобою в глухі ліси, на річку.. слухати жаб'ячі концерти? Наставляй кишеню!* (Дмит.); *— Підводи? — знову обізвався низенький, в пілотці.— Це будуть підвозити тих, що приставатимуть. Високий, з сердитими очима сіпнувся від обурення: — Наставляй обидві жмені!* (Коз.). С и н о н і м: **держи в обидві жмені.**

НАСТАВЛЯТИ: наставляти (наводити) / наставити (навести) на [добре] путтяя *кого.* Даючи корисні поради, вказівки, спрямовувати, скеровувати кого-небудь на правильний шлях у житті. *Усім він давав тоді пораду, і бідним, і удовам, і сиротам, навчав на добро, наводив на добре путтяя* (Н.-Лев.); [Ч и р в а:] *Усіх хазяїв, усе село, кожну хату ми повинні врозумити, наставити на путтяя* (Мик.). П о р.: **наставляти на путь.** А н т о н і м и: **зводити на манівці; збивати з путтяя.**

наставляти (*діал.* **надставляти, нащулювати, нащурювати) / наставити** (*діал.* **надставити, нащулити, нащурити) вуха (вухо).** 1. Напружено, уважно прислухатися до чогось (про людей).— *Я скрізь лазив, на все очима назирав, як піп, до всього уха наставляв* (Вовчок); *Заплющувавсь* [хлопець] *і сторожко наставляв ухо. Тиша. Тоді взявся за гриву й став ногою коневі на коліно. Мить — верхи вже* (Головко); *Батько підходить до дверей спальні, наставляє туди вуха, наслухається* (Д. Бедзик); *Двері стукнули і тільки* [тільки] *глухе буботання виривалося з-за їх, Яків наставив уха і перекосив очі* (Мирний); *Товстий Матрьохін аж крамницю причинив — підійшов ближче до возів, наставив ухо й очі зажмурив, як кіт на сонці* (Вас.); *В тій хвилі дивно щось забряжчало і зашелестіло..— всі надставили уха* (Фр.); // З напруженою увагою, з великим інтересом готуватися до слухання чого-небудь. *Гайдамацький старшина окремої чоти допитливо нащулив вуха* (Кач.); *— Слухайте,— сказав він... Парубки нащулили вуха* (Кобр.).

2. Зосереджуючись і прислухаючись, піднімати догори вуха (про тварин).— *Подивись, Благніку, як наставляє вуха. Максе, встань! Нещасний пінчер, якого позбавили домівки та імені, встав, чекаючи дальших наказів* (Гашек, перекл. Масляка); *Зайчик із дива стає на задні лапки, нащурює вуха й приглядається* (Март.); *Кінь подивився скоса, наставив вуха, але далі хрумкав молоденькою соковитою травицею* (Смолич); *От знову чути кроки за вікном. Хтось зупинився проти ганку. Барахан наставив вухо* (Панч); *Нащуливши вуха, ловлять коні степову тривогу* (Рибак).

3. *перен.* Звертати увагу, зважати на що-небудь, ураховувати щось. *Хто каже до ладу, то вуха наставляй, а хто і без ладу, то теж не затикай* (Укр.. присл..); *— От сівозміну загальну громадську заведемо. До агрономії вуха наставити треба. Заводити гуртовий обробіток землі* (Головко).

П о р.: **нагострювати вуха.**

наставляти (направляти, напучувати, спрямовувати *і т. ін.*) / **наставити (направити, напутити, спрямувати** *і т. ін.*) **на [добру (вірну** *і т. ін.*)] **путь (на путь істини, на добрий, вірний шлях, дорогу, стежку** *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Корисними порадами, вказівками, повчаннями спрямовувати, скеровувати чиї-небудь дії в істинному напрямку. *Показуєм став... виногради... Вчимо, наставляєм на путь. Записують гості поради* (С. Ол.); *— Бачу, ти молодець,— усміхнувся Андрій до Коровая.— Уже й сестру наставляєш на добру путь* (М. Кол.); *Щирим другом і мудрим порадником входить у світ дитини книга. Вона вчить її жити, наставляє на вірний шлях, прищеплює любов до праці* (Рад. Укр.); *Тітки та дядини силкувались направляти її на добру путь* (Н.-Лев.); *— От лаяв мене* [панотець], *їй-бо, славно, все направляв на путь істини і, головне, злості не таїв* (Стельмах); [П е ч а р и ц я:] *Батько — велике слово, велика річ! Він тебе годував, ростив... на добру путь напучував...* (Мирний); *Об'єктивна оцінка художнього витвору спрямовує творчу індивідуальність на вірний шлях* (Мист.); *Не набув її батько ні майна, ні грошей про запас, хоч як роздирався в роботі.. Зате.. на добру дорогу наставив синів* (Мур.); [К а л е б:] *От мати Річардова чесна жінка, богобоязна, чей направить сина на добрий шлях* (Л. Укр.); *Старі Гарбузи*

дякували невісточці, що зуміла прибрати до рук їхнього сина та направити його на вірну дорогу (Кочура); *Вернувся Чіпка додому радий, що довелося направити громаду на добру стежку* (Мирний); *Сошенко залучив Тараса до малярської школи й напутив його на добру путь* (Н.-Лев.); *Сьогодні він прийшов, щоб спрямувати свого колегу.. на праведну путь і настановити його на добрий розум* (Гашек, перекл. Масляка); *Судитимуть її, що.. не зуміла бути йому наступником і порадником, не спрямувала його на чисту людську дорогу* (Дор.). П о р.: **наставля́ти на пуття́.** С и н о н і м: **наво́дити на ро́зум.** А н т о н і м: **збива́ти з пуття́.**

наставля́ти / наста́вити ніж на се́рце *кому і без додатка.* Мати недобрі наміри щодо кого-небудь; затаювати зло на когось. *Це трапляється межи нами, Що ніж на серце наставля, а сам цілує!..* (Шевч.).

наставля́ти / наста́вити ро́ги *кому.* 1. Зраджувати свого чоловіка.— *Янечку, ти — золото,— захоплювався пан Бжельський.— Спритний, як чорт, і рахубний, як краківський лихвар. Певно, твоя мама наставляла роги померлому Адаму Свєнціцькому з якимось Шмульком чи то Янкелем* (Тулуб); *Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за старих академіків, а потім наставляють їм роги?* (Зар.). С и н о н і м: **скака́ти в гре́чку.**

2. Обдурювати якого-небудь чоловіка, ставши коханцем його дружини. [Х а р ь к о:] *Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені роги наставить?* (Кроп.):

наставля́ти (настановля́ти, направля́ти, *рідко* **напу́чувати) / наста́вити (настанови́ти, напра́вити,** *рідко* **напути́ти) на [до́брий] ро́зум** *кого.* Навчати кого-небудь дотримуватися певних норм, традицій у поведінці, діях та вчинках. *Тихий був Василько, розсудливий.— Хто його на розум наставляв, господь його знає* (Вовчок); *Вони* [дочки] *ходили на роботу в колгосп, а мати поралася дома й на добрий розум їх наставляла* (Вирган); *Хто собою керувать не вміє, той і другого на розум не наставить* (Укр.. присл..); *Падала Мотря перед пречистою на коліна й молила її тихим гарячим словом, щоб вона берегла її дитину од лихої години, щоб направила його на добрий розум* (Мирний); — *Спасибі вам, що напутили нас на розум* (Панч). С и н о н і м: **навча́ти ро́зуму.** А н т о н і м: **збива́ти з ро́зуму.**

наставля́ти (розкида́ти, розставля́ти, плести́ *і т. ін.*) / **наста́вити (розки́нути, розста́вити** *і т. ін.*) **[свої́] тене́та (сі́ті, па́стки, си́льця** *і т. ін.*) *на кого і без додатка, із спол.* щ о б. Підступними діями, хитрощами намагатися підкорити собі кого-небудь, заволодіти кимсь, привернути на свою сторону. [К а й Л е т і ц і й:] *Друже, ми не знаєм, які та секта наставляє тенета на неофітів* (Л. Укр.); *Помовчав трохи і знову плете хитро тенета, щоб спіймати довірливу жінку* (Цюпа); *Дряпіжники, сутяжники, всякі військові товариші розкинули свої тенета* (Мирний); *Він розкинув свої сіті так широко, що щастя, коли не тут, то там мусило попастися в них* (Фр.); *Можливо, поліція так діяла з якимось наміром, хитро розставляючи пастки, щоб вислідити його* [Дорошенка] *на волі і напасти на слід* (Цюпа); *Василь втямив, звідки гроза насувається. Виходить, знову ксьондз якісь сильця розставляє* (Головч. і Мус.).

НАСТАНОВИТИ: настанови́ти на до́брий ро́зум *див.* наставляти.

НАСТАНОВЛЯТИ: настановля́ти на до́брий ро́зум *див.* наставляти.

НАСТОРОЖИЛИСЯ: ву́ха насторожи́лися *див.* вуха.

НАСТОРОЖИТИ: насторожи́ти ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТОРОЖУВАТИ: насторо́жувати ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТОРОЧИТИ: насторо́чити ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТОРОЧУВАТИ: насторо́чувати ву́ха *див* нагострювати.

НАСТОРОШИТИ: насторо́шити ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТОРОШУВАТИ: насторо́шувати ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТРОЇТИ: настро́їти на тон *див.* настроювати.

НАСТРОЮВАТИ: настро́ювати / настро́їти на тон *кого, який.* Виклика́ти в кого-небудь певний настрій. *Щоб колосом співали струни нив, Щоб злий кукіль не забивав пшениці,— На вірний тон настрою колектив* (Рильський); *Лобанов піднявся на-гора, а Сиволап лишився у шахті до кінця зміни. Розмова з керуючим настроїла і його на хороший тон* (Ткач).

НАСТРУНЧИТИ: настру́нчити ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТРУНЧУВАТИ: настру́нчувати ву́ха *див.* нагострювати.

НАСТУПАТИ: наступа́ти / наступи́ти на го́рло (на горля́нку) *кому і без додатка.* Настирливо вимагати чого-небудь або змушувати до чогось. *Славка наступала батькові на горло — кинь торгівлю* (Чорн.); *Цей несподіваний обшук врятує його від сварки з отим чужим гуртоправом і чабаном, що просто наступає на горлянку, наче він господар у ковалівському колгоспі, а не якийсь зайшлий прохач на погоріле* (Кучер); *Га, мовчиш, мовчиш? Ага, я наступав тобі на горло?* (Л. Укр.); [В а р к а:] *А скільки нам винні?..* [Д е м к о:] *Ну що ж як винні? На горлянку кожному не наступиш — віддадуть...* (Кроп.). С и н о н і м: **приста́ти з ноже́м до го́рла.**

наступа́ти / наступи́ти на мозо́лю (на мозоля́, на мозо́ль, на мозо́лі) *кому і без додатка.* Торкатися того, що кого-небудь найбільш вражає, хвилює, турбує.— *Мислимо, такі втрати! Конструкторів варто викликати, хай подивилися б.— Та знають вони! — глухо гриміла трубка.— Не одні ми на мозолі їм наступаємо* (Літ. Укр.); [П а л а ж к а:] *Та що це ти, Іване, такий злий сьогодні?* [Х в е н ь к а *(регоче)*:] *На мозолю наступили!* (Мирний); *Яворському стало незручно слухати роздратованого Сашка. Він вибачився й пішов на греблю, Колодуб відверто запитав у товариша: — Хто тобі сьогодні на мозоль наступив? Зізнайся!* (Ю. Бедзик).

наступа́ти / наступи́ти на па́льці (на хвіст, на но́ги) *кому.* Кривдити кого-небудь, ущемляти чиїсь інтереси.— *Ви не ніяковійте, будьте задиракою, тримайтеся зухваліше,— повчав він Черниша,— а то вам будуть наступати на пальці* (Гончар); — *Оце так Макар! Але й ми не ликом шиті! — Ти йому покажи... Хай не наступає нам на ноги, бо ми хвицаємось* (Зар.); [П а н ь к о:] *В життю, як на ярмарку, не можна без того, щоб один одному на пальці не наступив* (Фр.); *Ярошенко почував себе переможцем. Здійснився його задум, який він виношував давно. Так би мовити — два зайці вбив — і попові на хвіст наступив і хату-читальню для села відвоював* (Речм.); *Опришки взагалі такі люди, що наступити собі на ногу не дозволяють* (Хотк.).

наступа́ти / наступи́ти на про́бку (на ко́рок, на ко́рка). Напиватися доп'яну. *Раз наступив на пробку, так нічого із себе тверезого вдавати; — А ти, Гавриле, коли наступив на корка, то не ліз би, як свиня, на відповідальні збори, а пішов би собі додому чи де в холодок, виспався та й не смішив серйозних людей* (Збан.).

наступа́ти / *рідше* **наступи́ти на п'яти (***рідко* **на го́рло, на хвоста́)** *кому і без додатка.* 1. *тільки недок.* Наздоганяючи, переслідуючи, йти, рухатися і т. ін. дуже близько від кого-небудь.— *За мною, трохи не наступаючи мені на п'яти, жандар цокає своїми острогами* (Мирний); *Яке вже тут полювання, коли Ступак зі своїм напарником буквально на п'яти наступають* (Літ. Укр.); *Весь цеп загримів пострілами з такою поспішністю, ніби ворог наступав уже на горло* (Панч); *Ой, що коїлось у Закриниччі, як німцеві вже почали на хвоста наступати, як його почали викурювати, мов лиса з нори!* (Гуц.).

2. *перен.* Добиватися таких же успіхів, досягнень і т. ін., як хто-небудь інший; не поступатися кому-небудь у своїх досягненнях, успіхах і т. ін. *З ланкою Жихаренка в радгоспі успішно змагається комсомольська ланка Павла Бутенка. Молоді кукурудзоводи не раз наступали на п'яти жихаренківцям. Кукурудза в них не поступається перед посівами суперників* (Хлібороб Укр.); [С о х а:] *Дайте мені тракторну бригаду — і я кращому трактористу на п'яти наступлю!..* (Корн.); — *Ми й на змагання викличемо одна одну.— Давайте дівчатка, щоб аж дим пішов! — Фігурняк потряс кулаком.— А я завтра своїх підніму. Ще, може, вам і на хвоста наступлю* (Сиз.).

НАСТУПИВ: ведмі́дь на ву́хо наступи́в *див.* ведмідь; **чо́рний віл на но́гу ~; як віл на но́гу ~** *див.* віл.

НАСТУПИТИ: наступи́ти на го́рло; ~ на мозо́лю; ~ на па́льці; ~ на про́бку; ~ на п'я́ти *див.* наступати; **не дава́ти собі на но́гу ~** *див.* давати.

НАСУШНИЙ: хліб насу́шний *див.* хліб.

НАСУЩНИЙ: хліб насу́щний *див.* хліб.

НАСУЩНОГО: шмато́к хлі́ба насу́щного *див.* шматок.

НАТЕ: на́те і мі́й глек на капу́сту, *жарт., ірон.* Уживається як примовка, коли хтось несподіваний чи непроханий втручається в справу чи розмову.— *Біжу вже до вас та й підскакую, а тут, чую, співи: нате ж і мій глек на капусту!* (Стар.); — *А я оце йду в лавку з черевиками та згадала, що в цій хаті сьогодні горілочку п'ють та й забігла на часок. Нате й мене, нате й мій глек на капусту* (Н.-Лев.); *Мотря з пазухи виймає тугий вузлик, зубами розв'язує його і витрушує в дідову шапку своє срібло і мідь.— Нате і мій глек на капусту.— Спасибі, Мотре. Хай твоя вдовина копійка в щастя обернеться* (Стельмах).

НАТЕРТИ: наті́рти мозо́лі *див.* натирати; **~ мо́рду** *див.* натовкти; **~ пе́рцю в ніс** *див.* натирати.

НАТИРАТИ: натира́ти / наті́рти мозо́лі (мозоля́). Багато й наполегливо працювати.— *Такого таланту, як у Павла, ще не було в нашім роду. Проте нехай він не задається. Йому ще натерти не одного мозоля, доки видряпається на ту свою поетичну гору* (Мушк.).

натира́ти / наті́рти пе́рцю в ніс *кому.* Карати кого-небудь. *Писали* [солдати] *депутатам у Відень, щоб оступилися за них, а ті вже почали натирати перцю в ніс, кому треба* (Гашек, перекл. Масляка); *Натер йому перцю в ніс* (Номис).

НАТИСКАТИ: натиска́ти (нати́скувати, жа́ти) / нати́снути (нажа́ти) на всі педа́лі. Докладати всіх зусиль для швидкого виконання чого-небудь.— *Ми тут без вас часу не марнували. На всі педалі натиснули, щоб розконсервувати будівництво* (Шовк.); — *А може, там* [у Празі] *уже союзники? — висловив припущення наймолодший з розвідників..— Можуть, звісно, і вони вдертися, як натиснуть на всі педалі,— погодився в'язистий єфрейтор Павлюга* (Гончар); *По заслузі шана й Васі, Бо хоч рік він у Донбасі, А веде уже вперед! І дають* (премію) *велосипед.— Браво, Вася! — чути в залі.— Жми ще дужче на педалі!..* (С. Ол.).

натиска́ти (нати́скувати) / нати́снути [на]

кно́пку ([на] всі кно́пки). Уживати необхідних заходів для досягнення своєї мети. *Куцевич досконало знав, коли і де саме треба натиснути потрібну кнопку, щоб злагоджено зарухались всі великі і малі механізми складного господарства інституту, який він очолював* (Рибак).

НАТИСКУВАТИ: нати́скувати кно́пку; ~ на всі педа́лі *див.* натискати.

НАТИСНУТИ: нати́снути кно́пку; ~ на всі педа́лі *див.* натискати.

НАТОВКТИ: натовкти́ (нате́рти) мо́рду (пи́ку) *кому і без додатка, грубо.* Побити кого-небудь (перев. по обличчю).— *А яким було наше життя.. Повезеш сіль було в Чаплинку або в Каховку, продаси, нап'єшся — натовчеш комусь морду, або тобі натовчуть... Оце і вся була наша радість* (Гончар); — *А чого б і не посміятися? — Пику натовчу, хоч ти мені й батько* (Вас.); *Швейк вважав доцільним розтлумачити усю безнадійність їхнього становища.— Всім нам натруть морди,— почав він свої слова розради* (Гашек, перекл. Масляка).

НАТОЧИТИ: наточи́ти зу́би *див.* гострити.

НАТРАПИВ: не на тако́го натра́пив *див.* напав.

НАТРАПИТИ: натра́пити на слід *див.* напасти.

НАТРАПИТЬ: що тільки язико́м натра́пить, *з сл.* г о в о р и́ т и, м о л о́ т и *і т. ін.* Усе підряд, будь-що, не задумуючись, не обдумуючи. *І починає Щур молоти, що тільки язиком натрапить* (Вас.). С и н о н і м: **що завго́дно.**

НАТРАПЛЯТИ: натрапля́ти на слід *див.* напасти.

НАТУРИ: не зра́джувати своєї нату́ри *див.* зраджувати.

НАТУРІ: у нату́рі. У справжньому вигляді, в дійсності. [Й о г а н н а:] *Волосся я не фарбувала, пані.* [М а р ц і я:] *Я власне не про те і говорила. Лише завважила, що сеї фарби абиякий фарб'яр не може вдати, та рідко де трапляється в натурі* (Л. Укр.); — *Перш вони зроблять, звичайно, спробу — маленьку водокачку — модель, але все як в натурі* (Головко); *Спостерігаємо в натурі Ми зливу, блискавку і грім* (Дмит.).

НАТУРКАТИ: нату́ркати (натурча́ти) у ву́ха (у го́лову) *кому.* Наговорити комусь багато про кого-, що-небудь.— *Гаріфуліна отруїли лікарі...— Аж очима сердито блиснув Меджінов.— Уже й тобі встиг Ходжієв у вуха натуркати?* (Донч.); — *Ну, скажіть мені, будьте ласкаві,— обернувся до нього Євгеній,— що се за дурниці натуркав вам хтось у голову?* (Фр.); — *Це ти про Голуба? — різко повернувся до Кайдашенка Бачура.— Так і знав, що тобі натурчали у вуха про нього* (Чаб.).

нату́ркати го́лову *див.* натуркувати.

НАТУРКУВАТИ: нату́ркувати / нату́ркати (натурча́ти) го́лову *кому.* Стомлювати розмовами кого-небудь.— *І ти питаєш себе: чого вона хоче?.. І чи довіку думає натуркувати мені голову своїми..: чи тямиш? чи знаєш?* (Фр.); — *Іди собі додому: оттаку мені голову натуркала!.. Йди, йди собі; ми і самі розберемо, що треба робити* (Кв.-Осн.).

НАТУРЧАТИ: натурча́ти го́лову *див.* натуркувати.

НАТЯГАТИ: натяга́ти (натя́гувати) / натягти́ (натягну́ти) стру́ни. Ставити нічим не виправдані вимоги перед ким-небудь у чомусь.— *Мені здається, Гордію, що ти дуже вже натягаєш струни.— Ти радиш мені ласкавіше поводитись з такими добродіями, як оцей Головань* (Гр.).

натяга́ти ове́чу шку́ру *див.* надягати.

НАТЯГНУТИ: натягну́ти стру́ни *див.* натягати.

НАТЯГТИ: натягти́ ове́чу шку́ру *див.* надягати; **~ стру́ни** *див.* натягати.

НАТЯГУВАТИ: натя́гувати стру́ни *див.* натягати.

НАУКИ: гри́зти грані́т нау́ки *див.* гризти.

для нау́ки *кому.* Для застереження від прикрих помилок у майбутньому або щоб провчити кого-небудь.— *Все село гомонить про тебе, а ти сам* [про сватання] *ні пари з уст..— Про нас завжди щось таки говорять... Я таки вже комусь для науки поставлю язика навсторч рота!* (Стельмах). П о р.: **у нау́ку.**

НАУКУ: да́тися в нау́ку *див.* датися; **ї́хати по ~** *див.* їхати.

у (на) нау́ку *кому.* Для застереження від прикрих помилок у майбутньому або щоб провчити кого-небудь. *Не гавкав ти, Рябко! За те ми, бач, в науку, Із ласки, з милості панів, Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ* (Г.-Арт.); *Сестри ходили Що день божий вранці-рано Плакать над Іваном, Поки самі потруїлись Тим зіллям поганим. А бог людям на науку поставив їх в полі на могилі тополями* (Шевч.). П о р.: **для нау́ки.**

НАХАПАТИСЯ: нахапа́тися дрижакі́в *див.* їсти.

НАХИЛИТИ: ра́дий не́бо нахили́ти *див.* радий.

НАХІДКА: як на́хідка. Пригодиться, потрібне що-небудь. *Хлопець тільки що не підскочить, радіє: «Це мені як нахідка, каже, я сирота, дому нема — наймусь»* (Тесл.); *Він було Івася й підохочує: «Ану, синку! учися змалу: на старість, як нахідка буде!»* (Мирний); *Машини можуть відстати, адже ще невідомо, які там гори підуть за переправою. Добре, як добре, а коли бездоріжжя, бескеття? Заріз! Тоді додаткова сотня мін була б як нахідка* (Гончар).

НАХОДИТЬ: доса́да нахо́дить *див.* досада; **сказ ~** *див.* сказ.

НАЦІЛИТИ: наці́лити о́чі *див.* націлювати.

НАЦІЛИТИСЯ: наці́литися очи́ма *див.* націлюватися.

НАЦІЛЮВАТИ: наці́лювати / наці́лити о́чі (зір) *на кого — що.* 1. Пильно дивитись на кого-,

що-небудь. *Блідненький хлопчик років десяти підбіг до Оксена, зупинився, захеканий, і націлив на Оксена чорні, як смородина, очі* (Тют.). // Пильнувати кого-небудь, щось. *На захист станеш сонячній годині, На ворога націлиш пильний зір* (Дор.). Синоніми: **впиватися очима; націлюватися очима.**

2. *перен.* Звертати увагу, спрямовувати інтереси на що-небудь.— *Ви абсолютно не розумієте, що таке велике господарство! Коли нам удасться всю державу охопити радгоспами і трестувати їх — об'єднати в гігантські трести,— ми позбудемося економічної залежності від дрібного власника! От куди нам треба націлювати зір! — промовив* [Кульницький] (Стельмах).

НАЦІЛЮВАТИСЯ: націлюватися / націлитися очима *на кого — що.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Обважнілий чолов'яга пильно націлився очима на двері* (Стельмах). Синоніми: **впиватися очима; націлювати очі** (в 1 знач.).

НАЧЕПИТИ: начепити (почепити) торби. Дійти до жебрацтва.— *Он, казав Гудзь,— швидко сахарню будуватимуть. Слухай, серце, Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...* (Коцюб.).

НАЧЕТВЕРО: перериватися начетверо *див.* перериватися; **як мак ~** *див.* мак.

НАЧУХАТИ: начухати язика. Досхочу поговорити про кого-, що-небудь. *Постоялець чоловік слабий, миршавий, от і поласувався на.. дорідну жінку. Одначе всі скоро вгомонилися, бо начухали язики* (Тют.).

НАШ: наш брат *див.* брат.

НАША: лиха наша годинонька *див.* годинонька.

наша [верх] бере / взяла. Ми перемагаємо. *До війська обернувся* [Еней].. *І річ таку їм уджигнув: «Козацтво! рицарі! Трояни! Храбруйте! наша, бач, бере* (Котл.); — *То що? Фронт тримаємо міцно? Наша бере? — Не зовсім,— відповів похмуро Ваденін* (Коцюба); *Як же вже рушив Брюховецький з князем до присяги у місто, тоді по всьому полю чернь загукала: — Хвала богу! Хвала богу! Наша взяла! Нема тепер ні пана, ні мужика, нема ні вбогих, ні багатих! Усі поживемо в достатках!* (П. Куліш); [Герцог:] *О, наче впала з пліч у нас гора! Ха-ха! Так, значить, наша верх взяла!* (Крот.). Синонім: **моє зверху.**

наша сестра *див.* сестра.

НАШЕ: де наше (ваше, його *і т. ін.*) **не пропадало / не пропадає.** Уживається для вираження чиєїсь готовності зазнати збитків, утрат і т. ін.— *Сизоненко перешнуровує розписки, ховає під божницю і тільки дві лишає при собі. Де його не пропадало! Він подарує борг і Карпцю і Підіпригорі, аби лише вони відмовились від його землі* (Стельмах); — *Сими днями сподіваюся бочку* [риби] *розпродати; а там коли з півбочки й пропаде — невелика утрата, де наше не пропадає* (Мирний).

на наше око *див.* око; **~ зверху** *див.* моє; **~ поважання** *див.* поважання; **щастя ~** *див.* щастя.

НАШИМ: і нашим і вашим. Одночасно комусь одному й другому.— *Боягузи бісової віри! — гарячився Невкипілий.— Жаток полякалися! Жатка — що? Вона і нашим і вашим: скаже пан жни — жатиме, мужик тпрукне, теж послухає— стане!* (Головко). **і вашим і нашим.** *Достанеться і вашим і нашим* (Укр.. присл..).

не з нашим носом *див.* носом; **не з ~ писком** *див.* писком.

НАШИХ: знай наших! *див.* знай.

НАШІ: на наші очі *див.* око.

НАШОГО: нашого полку прибуло *див.* прибуло; **~ поля ягода** *див.* ягода; **не ~ пера пташка** *див.* пташка; **птах не ~ польоту** *див.* птах.

НАШОЇ: не з нашої парафії *див.* парафії.

НАШОМУ: нашому тинові двоюрідний пліт *див.* пліт.

НАШОРОШИТИ: нашорошити вуха *див.* нагострювати.

НАШОРОШУВАТИ: нашорошувати вуха *див.* нагострювати.

НАШТОВХНУТИ: наштовхнути на думку *див.* наводити.

НАШТОВХУВАТИ: наштовхувати на думку *див.* наводити.

НАШУ: де взявся на нашу голову *див.* взявся.

НАЩУЛИТИ: нащулити вуха *див.* наставляти.

НАЩУЛЮВАТИ: нащулювати вуха *див.* наставляти.

НАЩУРИТИ: нащурити вуха *див.* наставляти.

НАЩУРЮВАТИ: нащурювати вуха *див.* наставляти.

НЕБА: впасти як з ясного неба *див.* впасти; **діставати зорі з ~** *див.* діставати; **зірок з ~ не хапає** *див.* хапає; **лізти до ~; лізти живим до ~** *див.* лізти; **манна з ~ падає** *див.* манна.

просто [голого] неба [на землі]. Не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі.— *Сідай, чоловіче, коло багаття та грійся, коли хочеш. Ми й самі думаємо ночувати отутечки просто неба на землі* (Н.-Лев.); *Мітинг відбувався у заводському дворищі, просто голого неба* (Смолич); *Загін залишився просто неба в полі під дошкульним вітром* (Панч); *У Радянському Союзі налічується більше як 40 музеїв просто неба* (Роб. газ.). Пор.: **під відкритим небом.**

скинути з неба на землю *див.* скинути; **хай каміння з ~** *див.* каміння; **хай хоч грім з ~** *див.* грім; **як бога з ~** *див.* бога; **як грім з ясного ~** *див.* грім; **як з ~ впасти** *див.* впасти; **як манни з ~** *див.* манни.

НЕБАГАТИЙ: небагатий на розум *див.* бідний.

НЕБАГАТЬМА: небагатьма́ слова́ми *див.* словами.

НЕБЕС: ма́нна з небе́с па́дає *див.* манна; **підно́сити до ~** *див.* підносити; **ски́нути з ~ на зе́млю** *див.* скинути.

НЕБЕСАХ: вита́ти в небеса́х *див.* витати.

НЕБЕСНА: ма́нна небе́сна *див.* манна.

НЕБЕСНЕ: проспа́ти ца́рство небе́сне *див.* проспати; **ца́рство ~** *див.* царство.

НЕБЕСНИХ: вита́ти в небе́сних сфе́рах *див.* витати.

НЕБЕСНОЇ: як ма́нни небе́сної *див.* манни.

НЕБІ: на сьо́мому не́бі, *перев. з сл.* б у т и, п о ч у в а́ т и, в і д ч у́ в а т и, п е р е б у в а́ т и, п о ч у в а́ т и с я *і т. ін.* Дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий. *Вона на сьомому небі, а може, і за стратосферою вже. Вчора тато й мама благословили їх на шлюб* (Кучер); *Олег уже двічі балотувався в депутати і завжди обирався одноголосно. Никодим Динька* [батько] *був на сьомому небі* (Зар.); *Я вибираю хату з димком, в якій нема ще жодного солдата, і, впавши на солому, почуваю себе на сьомому небі* (Багмут); *Коли Маркевич заграв з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі* (Ів.); *По всьому видно було, що він зараз перебував на сьомому небі. Аж вилиці на змарнілому, обтягнутому шкірою обличчі заясніли* (Речм.); *Коли вранці випадало снідати, ти почувався на сьомому небі* (Гуц.). **на деся́тому (на п'я́тому) не́бі.** *Успіх окрилив драмгуртківців, а про мене й казати годі: я був на десятому небі* (Минко); *Для хлопця настали години справжнього щастя. Залишаючись після роботи в майстерні, він почував себе на п'ятому небі* (М. Ю. Тарн.).

як зіро́к на не́бі *див.* зірок.

НЕБО: аж не́бо вгина́ється, *з дієсл.* Уживається для вираження вищої міри виявлення якої-небудь дії. [О с т а п:] *І нащо ти мене розбудила? Я такого гопака з святими різав, аж небо вгиналось* (Корн.). С и н о н і м: **не́бу жа́рко.**

живи́м на не́бо лі́зти *див.* лізти; **іти́ на ~** *див.* іти; **~ копти́ти** *див.* коптити.

небо розверза́ється. Починаються сильні опади. *Траплялись дні, коли розверзалось небо* (Рибак).

попа́сти па́льцем в не́бо *див.* попасти; **прихили́ти ~** *див.* прихилити; **ра́дий ~ прихили́ти** *див.* радий.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **не́бо від землі.** 1. *з сл.* д а л е́ к и й *і под.* Дуже. *Заява Скобелєва, що робітники вимагають миру, що їх цілі, як небо від землі, далекі від цілей лібералів, є хитання Скобелєва в сторону пролетаріату* (Ленін).

2. Дуже велика різниця. *Та куди ж нам до вас рівнятися? Як небо від землі* (Кв.-Осн.).

НЕБОМ: висі́ти між не́бом і земле́ю *див.* висіти.

під відкри́тим (го́лим) не́бом. Не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі. *Музей під відкритим небом; Посеред табору в одній хвилі виставлено шатри для старшин,— решта війська мала ночувати під голим небом* (Фр.); *Родина Зайченків, втративши через німців житло й опинившися цілою великою громадою під голим небом, сподівалася дістати дозвіл правління на хату* (Ю. Янов.). П о р.: **про́сто не́ба.**

НЕБУ: аж не́бу жа́рко *див.* жарко.

НЕБУТТЯ: відійти́ в небуття́ *див.* відійти; **ки́нути у ~** *див.* кинути.

НЕВБИТОГО: діли́ти шку́ру невби́того ведме́дя *див.* ділити.

НЕВЕЛИКА: невели́ка па́ні *див.* пан; **~ пти́ця** *див.* птиця; **~ ця́ця** *див.* цяця, **~ шту́ка** *див.* штука.

НЕВЕЛИКЕ: невели́ке цабе́ *див.* цабе.

НЕВЕЛИКИЙ: невели́кий пан *див.* пан.

НЕВЕСЕЛИМ: невесе́лим о́ком *див.* оком.

НЕВИДИМО: ви́димо і неви́димо *див.* видимо.

НЕВИСОКОЇ: невисо́кої про́би *див.* проби.

НЕВІД: вско́чити як ри́ба в не́від *див.* вскочити.

НЕВІРНИЙ: Хома́ неві́рний *див.* Хома.

НЕВІРНОМУ: сто́яти на неві́рному шляху́ *див.* стояти.

НЕВІРЯЧИЙ: Хома́ неві́рячий *див.* Хома.

НЕВІСТА: Христо́ва неві́ста. Черниця, монахиня. [М а т у ш к а-г у м е н я:] *Я побачу, чи годна ти черницею бути, у Христові невісти постригтися* (Мирний).

НЕВМИТИМ: з невми́тим пи́ском *див* писком.

НЕВОДІ: би́тися як ри́ба в не́воді *див.* битися.

НЕВОЛІ: по нево́лі. Всупереч бажанням, через необхідність. *Не підеш по добрій волі, то підеш по неволі* (Укр.. присл..); [С т а р и й р и б а к:] *Був же я, був та у батька один син, Ой мене батько та по неволі одружив* (Рудан.); *Так-то усякий, як пізна нужду, так по неволі добрим стане...* (Кв.-Осн.).

якої нево́лі? Уживається для вираження сильного незадоволення ким-небудь, роздратування чимсь; чого? навіщо? *Зітхнув* [дяк]: *— Ех, огидло все це мені до краю.— То ви б покинули, якої неволі сидіти в дяках?* (Вас.); *— Кого тут проти ночі колотить? — Це я, Никаноре.— Ах, це ви? Якої неволі вам? — сердито пізнає її панський попихач* (Стельмах). С и н о н і м: **яко́го бі́сового ба́тька?**

НЕВОЛЯ: єги́петська нево́ля *див.* полон.

НЕДАЛЕКО: лежа́ти недале́ко *див.* лежати; **~ втекти́** *див.* втекти; **оди́н від о́дного ~ відбі́г** *див.* один.

НЕДАРОМ: неда́ром хліб ї́сти *див.* їсти.

НЕДІЛЮ: без ро́ку неді́лю *див.* тиждень.

НЕДІЛЬ: по сім неді́ль на ти́ждень справля́ти *див.* справляти.

НЕДОБРА: недо́бра си́ла *див.* сила.

НЕДОБРИМ: гля́нути недо́брим о́ком *див.* гля-

нути; **кидати ~ оком** *див.* кидати; **~ духом дихати** *див.* дихати.

НЕДОБРІЙ: робити добру міну при недобрій грі *див.* робити.

НЕДОБРОЇ: недоброї пам'яті *див.* пам'яті.

НЕДОВГО: лишилося недовго топтати ряст *див.* лишилося; **~ потягне** *див.* потягне.

НЕДОВІРКА: де в недовірка! Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками і т. ін.— *Де ти в недовірка бачиш ті вози? — спитав дід.— Та то кущі верболозу!* (Н.-Лев.). Пор.: **якого недовірка?; який недовірок!**

якого недовірка? Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками.— *Якого ви недовірка вдвох робите, що в вас і досі обід не готовий? — крикнув Кайдаш на всю хату* (Н.-Лев.). Пор.: **де в недовірка!; який недовірок!**

НЕДОВІРОК: який [там] недовірок! Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками.— *Хіба ж ти не вчився в школах? — спитав о. Мойсей.— Який там недовірок його вчився б!* (Н.-Лев.). Пор.: **де в недовірка!; якого недовірка?**

НЕДОЇДАТИ: недоїдати [й] недопивати. Через матеріальні нестатки погано харчуватися, відмовляти собі в усьому. [Кіндрат Антонович:] *Я.. увесь вік злидні годував, недоїдав, недопивав...* (Кроп.); *Оксана з дев'яти років навчилася недоїдати, недопивати* (Л. Янов.).

НЕДОПИВАТИ: недоїдати, недопивати *див.* недоїдати.

НЕДОРІЗАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **недорізаний,** *з сл.* кричати, верещати, галасувати *і т. ін.* Дуже сильно. *Вражений запорозькою тактикою, французький інженер Боплан верещав, як недорізаний, намагаючись налагодити артилерійський вогонь* (Довж.); *Примчав маленький «джіп». Анрі-Жак помітив його лише тоді, коли він прикро загальмував на повній швидкості позад нього, офіцер скочив на дорогу й став галасувати, мов недорізаний* (Ю. Янов.). Синоніми: **як на живіт; як на пуп.**

НЕДОСИПАТИ: недосипати (недосипляти) / недоспати [ночей], [і (та)] недоїдати / недоїсти [хліба (шматка хліба)]. Наполегливо працюючи, відмовляти собі у всьому. [Кіндрат Антонович:] *Хіба то безсовісно, що я недосипав ночей, недоїдав шматка хліба та все працював, щоб себе і сім'ю свою зарятувати від злиднів* (Кроп.); *День і ніч Антон і Катерина недосипаючи та недоїдаючи, мов пекельні, товклися на своєму шматку поля* (Чорн.); *— Для кого ж я побиваюся?.. Хліба недоїдаю, ночей недосипляю?.. все ж для вас... для сім'ї* (Мирний); *Чи варто було стільки років побиватися, недосипляти, недоїдати, щоб такого кінця діждати!* (Л. Янов.).

НЕДОСИПЛЯТИ: недосипляти, недоїдати *див.* недосипати.

НЕДРЕМНЕ: недремне око *див.* око.

НЕДУЗІ: лежати в недузі *див.* лежати.

НЕЖИВИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **неживий.** 1. *з сл.* ходити *і под.* Дуже повільно, без жвавості, без бадьорості. *Як прийшла косовиця, то й жінка кородиться; прийшли жнива, ходить жінка, як нежива; а як прийшла покрова, то й жінка здорова* (Укр.. присл..); *— Ну, хвалить бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку,— а то ходе* [ходить], *як нежива, робе* [робить] *діло, мов сонна* (Н.-Лев.).

2. Дуже слабий фізично. *І де ті в господа взялися Усякі штучнії їства? Сама ж* [жінка] *неначе нежива На плечі пада... Напоїла, І нагодувала, І спать його, веселого, В коморі поклала!..* (Шевч.).

3. Нерухомо, без зміни положення. *Глянула мати, подивилася, руками сплеснула та й упала додолу, як нежива, як підкошена, без слова, без гуку* (Л. Укр.); *А хитрая мишва так іноді морочить, Що треба буть мудрованим котом, Щоб висидіть, неначе неживому, І оком не моргнуть* (Гл.); // Нерухомий. *Я теж плакав, особливо коли труну опускали в яму, а мати спочатку щось кричала й ридала, а потім зробилась як нежива, і на неї бризкали водою* (Сміл.). Пор.: **як мертвий** (в 2 знач.).

4. Приголомшений чим-небудь, дуже наляканий, вражений, схвильований, заціпенілий. *Нимидорі наче хто гострим ножем штрикнув у серце. Вона охолола, отерпла, зблідла й сиділа, мов нежива* (Н.-Лев.); *В палаті світлій ліжко біле, на нього Зою положили. І я стояв, мов неживий... Аж ось і лікар черговий. Я непомітно сльози витер* (Сос.); *Далекий гудок пароплава. Баба Одарка не чує нічого. Ми сидимо, як неживі* (Ю. Янов.); *Через вечір, коли мати була в сусідів, Юрко сам прийшов до хати, і дівчина, мов нежива, застигла біля столу, не знаючи що сказати йому* (Стельмах). Синонім: **ні живий, ні мертвий.**

НЕЗАБУДЬ: на незабудь, *з сл.* дати. Для того, щоб хто-небудь пам'ятав, не забував когось, щось. *А пастушок на незабудь Дав голосну жалійку в путь, Оту, що сам різьбив на лузі* (Нагн.).

НЕЗАГОЄНА: незагоєна рана *див.* рана.

НЕЗАГОЙНА: незагойна рана *див.* рана.

НЕЗАГОЙНУ: ятрити незагойну рану *див.* ятрити.

НЕЇ: не до неї п'ється *див.* п'ється.

НЕЛАДНИЙ: будь неладний *див.* будь.

НЕЛАСКУ: попадати у неласку *див.* попадати.

НЕЛАСЦІ: у неласці. Відчувати на собі чию-небудь неприхильність, неприязнь.— *Сьогодні він у неласці, але завтра обставини можуть раптом*

змінитися, і він знов з'явиться у столиці, у вищому світі (Тулуб).

НЕЛЕГКИМ: з нелегки́м се́рцем *див.* серцем.

НЕЛЮДСЬКИМ: нелю́дським го́лосом *див.* голосом.

НЕМА: де нема́ (нема́є) *чого.* Скрізь є що-небудь.— *Де наших могил немає, Романе... Наші люди скрізь бували* (Гончар).

і вго́ру гля́нути нема́ коли́ *див.* глянути.

і га́дки (ду́мки) нема́ (нема́є, не було́) *у кого, рідше кому, про що.* Хто-небудь і не думає про когось, про щось, не має намірів, не планує щось робити.— *Куди тут повернутися? В селі сховатись — і гадки нема* (Фр.); — *В інших радгоспах чабанам уже газові плити збираються ставити, а нашому начальству про це й гадки нема* (Гончар); *Про те, щоб пускатись в дорогу у таку пітьму в невідомій стороні, не було й гадки. Треба було дочекатися світу* (Коцюб.); *І Гризельда, і усі двірські панки ходили, як неприкаяні. Ні в кого й думки не було сісти за роботу* (Н.-Лев.).

і го́ря (нужди́) нема́ (нема́є) *кому.* Хто-небудь нічим не турбується, байдужий до всього, нічого не боїться. *А вони* [наймички] — *неначе їм і горя ніякого немає — гугнявим охриплим голосом перегукуються, жартують, усміхаються...* (Мирний); *Ввійшли у велику хату.. Шинкар не виходить, а Юдуну і нужди нема* (Кв.-Осн.). П о р.: **і го́ря ма́ло.**

і ду́ху нема́ (нема́є, не було́, не зоста́лося, не ста́ло, не чу́ти *і т. ін.*) *кого, чого.* Хто-небудь зник (що-небудь зникло) або зовсім був відсутній (було відсутнє). *Почав* [хазяїн] *кликати Дениса, а Дениса й духу нема* (Кв.-Осн.); *Ведуть* [некрутів] *снідати каші з салом, а того сала — і духу нема* (Мирний); [Н е ч и п о р е н к о:] *Виходить, що я — відсталий елемент, який навмисне живе у вчорашньому дні. А я так думаю, що тепер таких голів колгоспів немає й духу. Це письменники спеціально їх придумують для комедій* (Лев.); *І хоч зачіплянських і близько нікого не було, не було й духу того дошкульника Баглаєнка, але виразно вчулося.., продзвеніло в повітрі: «Батькопродавець»* (Гончар); *Тим часом Бурко прибіг до липи, а ковбаси й духу не чути* (Фр.). П о р.: **і бли́зько не було́.**

і кі́шки нема́ чим годува́ти *див.* годувати.

[і] кото́ві на сльо́зи нема́ (нема́є, не ви́стачить). Дуже мало.— *В них там орної землі і котові на сльози нема, єдиний заробіток біля колії* (Мур.). С и н о н і м: **як кіт напла́кав.** А н т о н і м: **як ма́ку.**

[і] мі́ри нема́ (нема́є) *чому.* Що-небудь має великий ступінь вияву, прояву і т. ін. *Жалкували за ним і хазяїни, і усі, а що вже дівчата — так міри нема!* (Кв.-Осн.); *Доброcті і милосердію його і міри нема* (Кв.-Осн.).

[і (ні, ані)] копі́йки [зла́маної (мі́дної, щерба́тої)] ([зла́маного] гроша́, ше́ляга) нема́ (нема́є, не було́) за душе́ю (*рідко* **при душі́**) *у кого.* Хто-небудь зовсім не має грошей, дуже бідний.— *Куди я піду, коли в мене копійки нема за душею,— сказала Василина* (Н.-Лев.); — *Та що ж ви візьмете, коли в мене й копійки зламаної нема за душею!* (Коцюб.); — *Віддай хоч попереду те, що винні зосталися.— Копійки мідної за душею немає, батюшка* (Мирний); *Навіть у 1921 році, коли в нас люди орудували мільйонами, в дядька Володимира, як він казав, не було за душею і щербатої копійки* (Стельмах); *Добре знайомий . зачинає жалуватися перед нею, що тепер тяжкі часи, немає при душі ані зламаного гроша* (Март.); — *Не клясти я тебе прийшла, я за своїм прийшла. Зглянься ти на бога... Празник святий іде... Ти ж будеш і їсти, і пити, а тут за душею шеляга немає* (Мирний); *Москалі підхвалювали його за те, що «чисто» п'є; іноді й у шинок водили, бо в самого Максима не було й шеляга за душею...* (Мирний); — *Заходьте, заходьте, діду... Видать, повернулися з далекої дороги? — Та повернувся, наче з Сибіру: за душею ні шеляга — все проїздив* (Стельмах). С и н о н і м и: **ві́тер у кише́нях; поро́жня кише́ня; пусти́й гамане́ць; без ше́ляга за душе́ю.** А н т о н і м и: **по́вна кише́ня; наби́тий гамане́ць.**

і по́мину (зга́дки, спо́мину) нема́ (нема́є) *про кого — що.* 1. Уже й не згадують, не говорять про кого-, що-небудь. *Ото і настало тепер наше покоління, а за* [про] *велетнів і помину нема* (Рудан.).

2. Відсутні ознаки наявності, існування чого-небудь. *У нього грошей і помину нема.*

[і] ціни́ нема́ (нема́є, не було́) *кому, чому.* Хто-небудь (або що-небудь) дуже цінний (цінне) своїми якостями, особливостями, достоїнствами і т. ін. *Вся* [Маруся] *в золоті, в шовках. Там одна плахта.. пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема* (П. Куліш); *Хоч мало коштує хлібина, Насправді ж їй ціни нема!* (Гірник); *В тебе, Луко, голова — то й ціни їй немає!* (Мирний); *Коли б.. коню не лисинка, і ціни б йому не було* (Укр.. присл..). П о р.: **не ма́ти ціни́** (в 2 знач.). А н т о н і м: **гріш ціна́.**

лиця́ (облі́ччя) нема́ (нема́є, не зна́ти, не було́) / не ста́ло *на кому.* Хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби і т. ін. *Глянула мати на сина — жахнулася! Глянув батько — розгубився! — Що сталося, сину? На тобі лиця нема!* (Літ. Укр.); *Бачив* [Тихін] *тільки через голови в розчинені двері — одімкнула скриню Марія. Яків порився в ній і.. щось на ходу сказав Марії. А на ній лиця немає, як із воску виліплене* (Головко); *Уляна стояла по один бік хати,.. лиця на ній не знати!* (Мирний); *На скуйовдженому завгоспові лиця не було: — Біжіть до медпункту! Там...* (Бабляк); *Нарешті Килина запитала те, що*

зараз непокоїло її найбільше: — А що ж це з нашим агрономом? Обличчя на ньому немає, навіть не глянув (Гуц.); *Як почула таке Мотря, то й лиця на їй не стало: поблідла, як крейда, затряслась, як лист на осині* (Мирний).

мі́сця живо́го нема́ (нема́є, не було́, не залиши́лось) *на кому — чому.* Хто-небудь весь побитий, поранений; що-небудь повністю поруйноване.— *Аж сусіди позбігались на мій вереск — оце хіба вас не було: на роботі були... геть мене потовк, місця живого нема,— скрізь синяки... гляньте...* (Коцюб.); — *А хто ж лічив, скільки панських стріл попало в серце діда Дуная? Надійсь, в тому серці живого місця нема* (Стельмах); *Коли листоношу роздягли — на ньому не було живого місця, і п'явки купами поприсмоктувалися до тіла* (Ю. Янов.); // Що-небудь вщерть заповнене. *В камері стало трохи видніше, і, оглянувшись, я побачив, що тут місця не було живого — вся підлога, попритрушена перетертою чорною соломою, покрита людськими тілами* (Збан.).

мо́ви нема́ (нема́є) *про що, з сл.* щ о б. Що-небудь зовсім неможливе, нездійсненне. П о р.: **не мо́же бу́ти мо́ви.**

на світі нема́ *кого.* Хто-небудь помер чи загинув. *А невістка одказує: — Будемо його* [Кармеля] *дожидати, мамо.— Дожидати? Може його вже, Марусю, й на світі нема!* (Вовчок); — *Я ж про тебе не мала ні чутки, ні звістки..; не знала, чи ти живий, чи може вже тебе й на світі нема,— говорила Гризельда* (Н.-Лев.); — *Біжи, біжи, королевичу, не жалуй коня, вже твоєї Галютоньки й на світі нема* (Чуб.).

нема́ де й го́лкою штрикну́ти *див.* штрикнути.

нема́ ді́ла *кому до кого — чого.* Хто-небудь не цікавиться ким-, чим-небудь, не має ніякого відношення до когось — чогось. *Вас горне до себе наука,.. а до життя, до громадських справ — вам нема діла* (Мирний); — *Я думаю так,.. я один, і більше мені нема ні до кого діла* (Л. Укр.).

нема́ коли́ й сло́ва ви́мовити *див.* вимовити; **~ куди́ пра́вди діва́ти** *див.* дівати.

[нема́ (не було́ *і т. ін.*)**] ані́ (ні, і) крови́нки (крови́ни)** *в чому, на чому.* Дуже блідий (переважно про обличчя, губи і т. ін.). *В губах не було ані кровинки, і вони тремтіли* (Фр.); *Ми* [в'язні фашистської тюрми] *мовчазно переглядаємось. В обличчі кожного — ні кровинки* (Збан.); *Виснажлива хвороба зробила його якимось крихким, тендітним — в обличчі ні кровинки* (Гончар); *Двір наповнився дітьми з блідими лицями, в яких не було й кровинки* (Чорн.). **ні крови́ночки.** *Голівка спущена додолу, у лиці ні кровиночки, замість уст лиш чорна смужечка якась* (Хотк.). П о р.: **без крови́нки.**

нема́ (не було́) за що (за віщо) зачепи́тися. Відсутня матеріальна основа для господарювання, діяльності тощо.— *Дівчина у мене є, наречена, побратися думали. А зачепитися не було за що* (Цюпа).

нема́ (нема́є) берегі́в *чому.* Що-небудь безмежне, не піддається вимірюванню. *Грім одгримів, соловей заспівав, заіржали Коні в далекій імлі. Щастю нема берегів* (Рильський).

нема́ (нема́є) бо́га у се́рці *у кого і без додатка, заст.* Хто-небудь не несе моральної відповідальності за свою погану поведінку, за свої недостойні вчинки і т. ін.— *Як у серці нема бога, то гріха не страшно* (Мирний).•С и н о н і м: **нема́ со́вісті.**

нема́ (нема́є) ви́ходу. Не можна вийти із скрутного становища. *Соломія знесилилась і впала... Значить нема виходу і вона мусить тут погибати, а Остап через неї десь у другому місці* (Коцюб.); — *А що, як поїхати в «Зорю»? — прийшла йому в голову раптова думка.— Так. Так. Тільки в «Зорю». Іншого виходу немає* (Тют.). П о р.: **не ма́ти ви́ходу.** С и н о н і м: **нема́ куди́ оберну́тися.**

нема́ (нема́є) дурни́х (ду́рнів). Хто-небудь не такий наївний, некмітливий, непередбачливий, як про нього можна було б думати. *Артилеристи випускали приділену норму снарядів, але піхота — нема дурних! — тепер вже не виходила з шанців* (Смолич); — *Хто ж признається? Це ж треба, щоб людина сама на себе донесла. Тепер дурних, Килино, нема!* (Гуц.); *Макар Іванович осміхнувся. Нема дурнів! На сей гачок його не зловиш!* (Коцюб.).

нема́ (нема́є) за що. 1. Бракує матеріальних засобів на що-небудь. *Треба рятуватися, спочити, полежати у шпиталі або в санаторії, а нема за що. Доведеться пропадати* (Коцюб.).

2. Уживається як ввічливий вираз у відповідь на висловлену ким-небудь подяку за щось; не варто.— *Ой спасибі вам, Катре, що прийшли..— Нема за що* (Головко).

нема́ (нема́є) і кі́сточки *чиєї, кого.* Хто-небудь давно вже помер.— *Який він брат мені? Захопив у свої лабети все добро та й брат! Москаля вже й кісточки досі немає... Чому ж він не поділяє добра?..* (Мирний).

нема́ (нема́є) і чу́тки *про кого.* Хто-небудь зник, пропав безслідно; нічого невідомо про кого-небудь. *Бабуся живе, терпить, а про Назара нема й чутки* (Вовчок); [С е м е н *(до Микити):*] *Як пішов ти з села, то либонь через місяць.. Маруся збожеволіла й.. підпалила вашу хату, а сама десь помандрувала та й чутки про неї нема* (Кроп.).

нема́ (нема́є) ка́ри (суда́) *на кого.* Уживається для вираження осуду негідної поведінки кого-небудь.— *Нащо ви дитину мою мучите?! — крикнула Ганна..— Боже мій, боже! і суда на вас нема, прокляті!* (Мирний).

нема́ (нема́є) лі́ку (числа́) *кому, чому.* Дуже багато кого-, чого-небудь. *Летять* [павучки] *бездумно, мовчазливо, Самі не знаючи доріг, і начіп-*

ляються квапливо На все, що зустрічає їх. Над синім холодом Дніпровим Нема їм ліку і кінця (Рильський); — *Вишневецькі роду княжого. Їх землям, селам, містам та грошам і ліку нема,— сказала Гризельда* (Н.-Лев.); *З мороку минулого проступають обличчя, жевріють очі, розмикаються уста, бажаючи сказати щось... Як багато їх.. Нема їм числа* (Гуц.). **несть числа́,** *книжн., заст. Море велике й просторе, китів у ньому несть числа!* (Полт.).

нема́ (нема́є, не було́ б) ді́ла. Нічого не виходить, не можна обійтись. *Прикажчик нічого не розуміє і коли б не Андрій, не було б діла* (Коцюб.); *Ковалі мене до горна Підведуть — дивися, сила! Хай робота наша чорна, Та без неї нема діла* (Ус.).

нема́ (нема́є, не було́) відбо́ю *від кого — чого.* 1. Надто багато, більше ніж треба тих, хто чимсь цікавиться, чогось домагається і т. ін. *Старші* [школярі], *ті стояли осторонь, а від малюків не було відбою. Вони, як бджоли, обліплювали автогенний апарат, почервонілими очима дивилися на сліпучі спалахи електрозварки* (Зар.); — *Ми не можемо його* [вино] *тут держати. Он, бачите, вже ходять, посвистують. Коли в підвалах стояло, то й тоді відбою від них* [матросів] *не було. А тепер і поготів* (Кучер).

2. Не можна позбутися кого-, чого-небудь.— *Ти бачив у нас дівку Марину?.. І — лиха її година знає: — підвернулася, брат, п'яному під руку..— А тепер одбою немає...* (Мирний); — *Сам заїду послухати, як співає товариш Горобець.— Та й заїжджав? — Одбою не було. Приїдуть із старшиною, принесуть ящичок розморожених яєць, щоб я, значить, із голосу не звихнувся* (Тют.).

нема́ (нема́є, не було́) зно́су *чому.* Дуже міцне, довго не порветься, не зіпсується, не поламається і т. ін. *Хай усі знають, що у нього тепер є такий добрий кожух, що йому й зносу не буде!* (Чаб.); *Витираючи руки, Максим казав: — Машину любити треба! Обходься з нею, як з конем, їй зносу не буде* (Автом.).

нема́ (нема́є, не було́) зупи́ну (упи́ну, спи́ну, уга́ву) *кому, чому і без додатка.* Не можна спинити, стримати, угамувати кого-, що-небудь у діях, вчинках, вияві чогось і т. ін.— *Тепер нашому братові нема зупину, бойове хрещення пройшли і підемо по Україні,— скинувши шапку,.. нахвалявся мінометник* (Шер.); *Біжать воркуючи струмки До повноводної ріки І там збивають жовту піну,— З гори струмкам нема зупину* (Шпак); *Нема впину вдовиному сину* (Номис); *Усі знали, що Єремії нема впину, нема закону.., коли він розлютується* (Н.-Лев.); [М а р ' я н а:] *Козаки не так люблять! Козак коли побачить, то нема йому спину на світі, на все готов для тієї, котору* [котру] *покохав* (Вас.); *У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема вгаву, а в бесіді сидять змовчком, уста не вміють розімкнути* (Вовчок); *Летять огні у чорну путь, немає тим огням упину* (Сос.); *Як та вода по весні, розірвавши греблю, знай біжить та клекотить — так я: ані вгаву, ані втоми мені немає...* (Мирний); *І люд, випростуючи спину, підводив радісне чоло, і свіжій силі ні зупину, ані кордонів не було* (Уп.); *Не було дівчатам вгаву: Чайченко — як на мислі, як на язиці* (Вовчок).

нема́ (нема́є, не було́) і заво́ду (в заво́ді) *кого, чого.* Хто-небудь чи що-небудь зовсім не передбачається [В і д ь м а:] *Ох, діти!.. Де не піду, й вони за мною, Вони з'їдять мене колись..* [Ц и г а н:] *Не плач, небого, не журись. У нас дітей нема й заводу* (Шевч.); — *Нема краще, як ті літа дитячі! — заговорив Іван Савич.— Нема краще! Ніякого тобі горя і в заводі тоді не було* (Вовчок).

нема́ (нема́є, не було́) куди́ оберну́тися. Неможливо знайти вихід із скрутного становища.— *І почалося таке, що я стала у них за служницю.. Та що діяти — не було куди обернутися* (Фр.). С и н о н і м: **нема́ ви́ходу.**

нема́ (нема́є, не було́) мі́сця *кому, чому.* Хто-небудь не повинен бути серед когось; що-небудь не повинне бути допущене, не повинне існувати. *Короткозорому оптимізмові немає місця* (Коцюб.).

нема́ (нема́є, не було́, не ви́дно) кінця́-кра́ю (кінця́, ні кінця́ ні кра́ю, кра́ю) *чому.* 1. Щось простягнулося дуже далеко або високо. *Весна застелила степ зеленим несходимим килимом. Нема йому кінця-краю* (Кач.); *Чорна буря йде, валує, і все небо від неї чорне, і здається, кінця немає у височінь цій куряві* (Гончар); *Він давно вже вскочив у його* [ліс] *і повинний би був перейти, а от йому кінця-краю немає* (Мирний); *Маєтності* [лубенські] *були ще більші за волинські. Їм неначе й краю не було в безмежних степах* (Н.-Лев.); *Золотисті лани пшениць такі, що їм кінця-краю не видно* (Гжицький); *Ніжно й дрімотно кують коники в траві, і їхнє кування повисло над землею густим співучим дзвоном, якому, здається, не буде кінця й краю* (Кучер). П о р.: **не ма́ти кінця́-кра́ю** (в 1 знач.).

2. Щось дуже довго триває, існує, не закінчується. *Хто уразив його гаряче серце?.. Нема кінця-краю таємним догадкам* (Мирний); *Злидні невсипущі: були вони і вчора, є й сьогодні, і завтра будуть, і нема їм краю* (Л. Укр.); — *Ніколи мені,— зітхнула Кульжан.— Стрижу, стрижу і кінця-краю не видно... Руки геть у мозолях* (Тулуб); — *Іване Семеновичу, припиняйте позачергові дебати, бо їм не буде ні кінця ні краю* (Чаб.). П о р.: **не ма́ти кінця́-кра́ю** (в 2 знач.).

3. Дуже багато, велика кількість. *У вдови два норови, а у вдівця нема й кінця* (Укр.. присл..); *Сім днів вони не їли і відбивають атаки люті ворогів... Гармат гуде огненний гнів, а ворогам*

кінця немає (Сос.); *Варвара Сухерада клопочеться в хаті, у хліві, у городі, бо все просить її рук.. Шиє, пере, мете, копає, пече, смажить,— і краю не видно роботі* (Гуц.).

4. Не можна виміряти, у великій мірі. *Прийшлося йому прожити тиждень гірше, ніж у пропасниці, у тому безмірному страху, що нема йому кінця-краю, що здіймається з усіх боків* (Мирний); *Був у нас чоловік Петро і такий веселий та на вигадки здатний, що й краю нема* (Україна..); *— А про мене що він каже? І не гріх таке плести! — Хай каже... Казаному кінця немає* (Мирний); *— Немає краю моєму гніву! Немає сили знести муки серця!* (Н.-Лев.).

нема́ (нема́є, не було́, не вистача́є, не хвата́є, браку́є *і т. ін.*) **одніє́ї (тре́тьої, деся́тої** *і т. ін.*) **кле́пки (кілько́х кле́пок) [у голові́ (у ті́м'ї** *і т. ін.*)**]** *у кого, кому, зневажл.* Хто-небудь дурний, розумово обмежений, ненормальний. *Він і справді трохи якийсь чудний, неначе в його нема однієї клепки в голові* (Н.-Лев.); *— Я ходив скаржитись на Лисицю, а сказали, що в мене нема клепки в голові* (Літ. Укр.); *Немає третьої клепки в голові* (Укр.. присл..); *В неї неначе не було однієї клепки в голові* (Н.-Лев.)! *— Як на що інше, так у нього десятої клепки не вистачає, а на це вистачило* (Гончар); *Отаман Лизогуб скривився: — Пане капітан, у вас завжди не вистачало клепок у голові чи тільки зараз?* (Панч); *— Ой, гарячий ти, Мусію, та клепки не хватає! — сказала сама собі Мар'яна, зітхнувши важко* (Кос.); [Г р и ц ь к о:] *Кажуть, що одному молодцеві, в якого дев'ятої клепки бракувало змалку, якась ласкава душа свиняку вставила* (Стар.); *Йому було відомо, що чоловікові Гальби.. бракує кількох клепок* (М. Ю. Тарн.). П о р.: **без кле́пки; не ма́ти кле́пки.** С и н о н і м и: **не всі вдо́ма; нема́ царя́ в голові́; розсо́хлися кле́пки; жуки́ в голові́.**

нема́ (нема́є, не було́, не залиши́лося, не лиши́лося, не зоста́лося *і т. ін.*) **[ні (і)] ни́тки сухо́ї (рубця́ сухо́го)** *на кому — чому.* У кого-небудь одяг промок наскрізь. *Лихо та й годі нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись* (Кв.-Осн.); *На ньому вже не було сухої нитки,.. нииючі плечі опали, розкисла шапка припала до чола й затуляла очі* (Хор.); *Обмокли хлопці — рубця сухого не було, хоч і ховалися під вербами* (Головко); *Поки Антон переніс через ріку свою дружину, на ній не залишилося й сухого рубця* (Чорн.); *— Дякувати богові, хоч дощ сьогодні перестав. Вчора так направ, що й рубця сухого не лишилось* (Резн.); *Дощ — одно пере, одно пере... Не зосталося на наших вівчарях ні рубця сухого* (Мирний). **ни́точки сухо́ї не зна́йдеш.** *В дощ, у негоду, в осінній холод змокне* [Гнат] *було, що й ниточки сухої не знайдеш* (Коцюб.). **і ру́ба сухо́го не оста́лося.** *І руба сухого на ньому не осталось* (Укр.. присл..).

нема́ (нема́є, не було́, не ста́ло *і т. ін.*) **життя́** *перев. кому.* 1. *через кого, від кого.* Хто-небудь багато переживає у зв'язку з чиїмись вчинками, зазнає великих неприємностей від кого-небудь.— *Через цю Ульку життя мені нема! Що не зробить — все не по-людськи.. Так.. жалілася генеральша своїм сусідам на горничну Уляну* (Мирний); *Собаки й вівчарі твої, Усі ви — вороги мої, Од вас мені життя немає* (Гл.); *Він сердито жалівся: і так од голоти життя не стало, а тут ще Гущу пустили* (Коцюб.).

2. *без кого — чого і без додатка.* Кому-небудь важко жити без когось — чогось; у кого-небудь брак душевного спокою.— *А тепер я ходжу, світом нуджу, нема мені життя без Насті... Як не буду з нею жити, то буду в сирій землі гнити* (Коцюб.); *— Так-так,— підхопили двораки,— без землі що?.. Без землі життя нема!* (Мирний); *— Дотягну до осені, а там подамся на шахти або на заводи. Все рівно дома життя не буде* (Григір Тют.).

нема́ (нема́є, не було́) про́світку (просві́тлої годи́ни) *кому.* 1. Хто-небудь дуже зайнятий, у когось велика нестача вільного часу. *Левантині просвітку не було за роботою, за лайкою та за штурханцями* (Гр.); *— Що він вигадує? Хіба вона яка, щоб до парубка в хату йти? Та й коли б вона йшла? Їй просвітлої години нема за роботою* (Гр.).

2. У кого-небудь брак спокійного життя, душевного спокою. *Жінка напада, так що бідному Тихонові і просвітку нема* (Кв.-Осн.); *Молодий господар будівництво гути й винокурні заходився на весну почати, то тепер і взимку не буде людям просвітку* (Кочура); [П а р а с к а:] *Нехай же тілько Роман жениться на Пузирні — не буде їй просвітлої години: я її заїм* (К.-Карий).

3. *без додатка.* Хто-небудь потрапив у скрутне, безвихідне становище. [М о л о д ш и й л і к а р:] *Гнила, каламутна задуха підступає до горла. Просвітку нема* (Лев.); *Думка її билася, ніби спійманий птах, і годі було знайти вихід, і здавалося, що просвітку немає* (Собко).

нема́ (нема́є, не було́) рі́вного *кому, чому, в чому.* Найкращий своїми якостями, властивостями і т. ін. *Кожен козак обертався в ..думах на лицаря, визволителя бідних невільників, ставав героєм, якому нема рівного в світі* (Тулуб); *Серед однолітків не було йому рівного в силі, спритності і відвазі, а найперше в розумі.* С и н о н і м: **нема́ па́ри.**

нема́ (нема́є, не ви́дно, не ста́ло, не було́, не зоста́лося) і слі́ду *від кого — чого, рідко з чого, кого, чого і без додатка.* 1. Хто-небудь перестав існувати, зник, пропав; що-небудь перестало існувати, зникло, назавжди забулося. *І сліду вже нема з тої столярні на бориславськім тракті в Дрогобичі, де мені довелось пробути перші три*

роки мойого міського життя (Фр.); — *Е-е-е... його вже давно й сліду нема... Знала я того Окуня, знала... Вже, мабуть, літ з десять буде, як помер...* (Мирний); *Вода висохла і від річки рівчак зостався, а від криниці й сліду нема* (Свидн.); *На другий день рано діти кинулись до пиріжків...— пиріжків і сліду немає...* (Коцюб.); *Оглянувся — Галайди немає...— Де Галайда? — Максим кличе. І сліду не стало...* (Шевч.); *Під горою стояла ще друга хата, але вона була засипана глиною тоді, як обвалився бік гори. Тепер не видно і сліду того провалля* (Н.-Лев.); *Микола шукав очима тієї старої гіллястої груші, з-під котрої він вперше побачив Нимидору. Груші вже не було й сліду* (Н.-Лев.). **сліду не ста́ло.**— *Де він тепер? — Здох десь в Германії.. Як ото царя скинули, то тільки поминай душу — сліду не стало* (Ірчан). **не було́ й сліда́.** *Під Харковом я бачив, у селі, Коли ворожа сила відкотилась, Як молодиці й підлітки малі Хати білити разом заходились, Щоб не було від ворога й сліда. Щоб кожна хата стала молода* (Рильський).

2. Абсолютно відсутній. *Вже в душі зростає до нього* [батька] *недобре почуття, а вдячності нема й сліду* (Моє життя в мист.); *Не раз тобі доводилося, шановний читачу, вичитувати в критичних статтях та оцінках такі осуди, як: оце місце вийшло вельми поетичне ..або навпаки: в тих віршах нема й сліду поезії* (Фр.); *Пес виполохував лише із трави птахів і зайців, але людей ніде не було й сліду* (Мак.).

нема́ (нема́є, не вистача́є, браку́є) кебе́ти *перев. у кого.* У кого-небудь відсутні або недостатні розумові здібності для розв'язання чогось. *Де ж пак! Такі очевидні речі, а витлумачити людям нема кебети* (Головко); [Т і р ц а:] *Справді, коли бракує ватагам кебети, хай встане жінка, як нова Дебора, і скрикне: встань, Ізраїлю, повстань* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **не всі вдо́ма; нема́ царя́ в голові; нема́ кле́пки; розсо́хлися кле́пки; без кле́пки; жуки́ в голові.**

нема́ (нема́є, не даю́ть *і т. ін.*) **прохо́ду** *кому.* Оточуючі надокучають кому-небудь виявленням інтересу до його дій, вчинків і т. ін. *Ну й зашуміло село, коли розбовкав скрізь Косован, як я його від Смолюка врятував. Вийшов я вранці — проходу нема* (Мур.).

нема́ (нема́є, ні, ані́) при́ступу *до кого.* Неможливо підступитися до кого-небудь, зустрітися з ним. *Мов підмінили Нестора: на селі був такий привітний, пригожий, а тепер приступу нема* (Горд.); — *Оце вже Роман так замурується в своїй хатині з книжками, що до його ані приступу! — говорила Соломія до матері* (Н.-Лев.).

нема́ (нема́є) па́ри *кому, чому, в чому.* Найкращий своїми якостями, властивостями і т. ін. *Боровик, або білий гриб, вважається королем грибів. І справді, він найсмачніший, найпоживніший, його можна і варити, і сушити, і маринувати — в усіх видах нема йому пари* (Наука..). С и н о н і м: **нема́ рі́вного.**

нема́ (нема́є) проми́тої води́ *кому від кого.* Хто-небудь зазнає багато неприємного (переслідування, докори і т. ін.) від когось. *То було батько тихий, тихий, а тепер мені промитої води нема ні від матері, ні від батька* (Барв.); *Вже тепер і ступити мені не дасть; уже нема мені промитої води: то те недобре, то це негаразд* (Вовчок).

нема́ (нема́є) про́сипу *кому.* Хто-небудь постійно п'яний. *П'є і п'є, нема йому просипу* (Номис).

нема́ (нема́є) розпра́ви *на кого, над ким.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь у зв'язку з його поведінкою, діями і т. ін. [І в г а:] *Ох, він гаспидський син! Хіба над ним розправи нема?* (Мирний).

нема́ (нема́є) ска́зу *на кого.* Уживається як лайка для вираження крайнього незадоволення ким-, чим-небудь і виявлення недобрих побажань комусь, чомусь.— *Страховисько! Нема на тебе сказу!.. Рябко провину розумів відразу І починав, Схопивши хвіст кудлатий, Всі реп'яхи зубами видирати* (Іванович).

нема́ (нема́є) со́вісті *у кого.* Уживається для вираження незадоволення чиєю-небудь поганою поведінкою, недостойними вчинками.— *Ех, хлопці, хлопці, нема у вас совісті ні на макове зерно,— докірливо похитав* [економ] *головою* (Стельмах). П о р.: **не ма́ти со́вісті; ні стида́, ні со́рому нема́.** С и н о н і м: **нема́ бо́га в се́рці.**

нема́ (нема́є) спа́су (спасі́ння). Не можна витримувати, переносити що-небудь. *Він щосили почав ляскати себе долонями по стегнах і по грудях.— Цс-с-с! Цс-с-с! Здуріли! — зашипів на нього Кравцов.— Та нема спасу, синку! — горьованим голосом поскаржився єфрейтор..— Усі вже кістки, видать, перемерзли* (Ю. Бедзик); — *Взяла, дурна, та й вискочила заміж за припадочного Петьку Козолапа... А воно, трясця, як розпилося, віріте, спасіння нема...* (Зар.).

нема́ (нема́є) спу́ску *кому.* Чиї-небудь дії, вчинки постійно і ретельно контролюються, а провини караються. *Багачу .. на селі спуску немає* (Скл.).

нема́ (нема́є) [та] й нема́ (нема́є). Давно, довго не наступає, не приходить, не з'являється. *Буває, скрізь все літо ходить* [хмара], *А іноді нема й нема* (Гл.); [О д а р к а:] *Отаке, як бач, наше життя: зо дня на день перебиваємося, смерті дожидаючи... а її нема та й нема* (Мирний); *Петруся немає та й немає, мов крізь землю провалився* (Тют.).

нема́ (нема́є) того́ в (на) сві́ті, чого́ [б] не, *з дієсл.* Абсолютно все.— *Діти, нема того в світі, чого б мені не зробити Для цієї Катерини* (Шевч.); *Нема того на світі, чого не було на тому ярмарку* (Кв.-Осн.).

нема́ (нема́є) [того́], щоб... Уживається для вираження незадоволення тим, що не відбувається бажана дія.— *Руки пообриваєш, носячи! Нема того, щоб хурку найняти; як на того коня валять — коси!* (Мирний); — *Пан Стадницький знову позивається з лісовиками. Ще йому мало землі .. Син* [його] *хоче зовсім старцями поробити людей. Нема, щоб по правді* (Стельмах).

нема́ (нема́є) того́, щоб не..., *з дієсл.* Абсолютно всі, всі без винятку. *Нема того дерева, щоб на йому яка птиця не сиділа — нема того чоловіка, щоб хоч трохи не збрехав* (Номис).

нема́ (нема́є) царя́ (царка́) в голові́ *у кого, зневажл.* Хто-небудь дурний, несповна розуму. *Царка в голові немає* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **не всі вдо́ма; нема́ кебе́ти; без кле́пки; розсо́хлися кле́пки; жуки́ в голові́.**

нема́ (нема́є) чого́ *(рідко що).* 1. Не варто, не треба вередувати. [Ж і н к а:] *Чом хліба не їси?* [Ч о л о в і к *(мовчить)*]. [Ж і н к а:] *Гіркий, либонь? Нема чого, небоже, мусиш їсти!* (Л. Укр.).

2. *перев. з інфін.* Не потрібно, не треба. *Нема чого тішити себе недаремно, він не дитина, може дивитися гіркій правді в вічі* (Гончар); — *Буде вже так. Нема що й балакати дарма* (Головко).

нема́ (нема́є) чого́ в рот покла́сти. Нічого їсти. *При панській власті нема чого в рот покласти* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **кла́сти зу́би на полі́цю; на зуб ні́чого покла́сти.**

нема́, нема́ та й, *з дієсл.* Час від часу, іноді, зрідка. *Все-таки в найглибших потайниках душі старого за останні дні нема, нема та й проскочить іскорка надії* (Стельмах).

нема́ чим кри́ти *див.* крити; **∼ чого́ бо́га гніви́ти** *див.* гріх; **∼ чого́ і говори́ти; ∼ що говори́ти** *див.* говорити.

ні (і) стида́, ні (і) со́рому (ні сорома́, ні стра́му) нема́ (нема́є) *у кого, кому.* Хто-небудь діє безсоромно, не несе відповідальності за свою погану поведінку, недостойні дії, вчинки.— *А я так скажу, люди добрі, що нема в тебе, Лисице, ні стида, ні сорому...* (Речм.); *Сварку насилу розігнала Охрімова жінка Федора...— І стида вам немає, і сорому! — батькувала вона, розмахуючи прутом* (Тют.); **і сорома́ нема́.**— *Цілується з тим дурним дяком, і сорома нема дівці* (Н.-Лев.). **і со́рому нема́є.** *Христя ображено прошептала: — Чортова верства! і сорому йому немає!* (Мирний). **стра́му нема́.**— *Страму вам нема, варвари,— докоряв буржуям Хрисан Кульбака, відомий у загоні своєю набожністю* (Гончар). С и н о н і м: **нема́ со́вісті.**

ніко́му нема́ (нема́є) розбо́ру. Не розбираючи хто, байдуже хто, всі підряд. *Вже не попадайся їм* [парубкам] *по дорозі ніхто: чи перекупки з коробками, ..чи баба стара, чи дівка молода їм назустріч,— нікому нема розбору* (Кв.-Осн.).

погибелі нема́ (нема́є) *на кого, лайл.* Уживається як лайка для вираження крайнього незадоволення ким-небудь і виявлення недобрих побажань комусь.— *А — киш, щоб тобі подохли* [кури], *погибелі на вас немає!* (Збан.); — *Щоб ти* [собака] *здох,— півголосом лається Гаврило.— Немає на тебе погибелі...* (Тют.).

терпцю́ (терпі́ння) нема́ (нема́є, не стає́ *і т. ін.*) / **не ста́ло** *і т. ін. в кого, рідко кому і без додатка.* Хто-небудь не може більше витримувати щось, робити що-небудь, чекати когось чи щось і т. ін.— *Але потерпімо ще трохи. Почекаймо великої милості й справедливості.— Від кого? — Нема терпцю!* (Коцюб.); *Слухати довго й терпляче Микола Васильович не вмів, йому не ставало терпцю чекати, поки бесідник його манівцями добереться до своєї мети* (Л. Укр.); — *До землі потягнуло? — Еге ж. Думав, що нині й нам наділять.— Потерпи ще.— Та вже, тату, терпіння нема* (Стельмах); — *От я почала читати в торішній «Ниве» повість Еберса .. та, їй-богу, не стало терпіння її скінчити,— сказала Антося* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **терпе́ць увірва́вся.**

тільки (хіба́, лиш) пташи́ного молока́ нема́ (нема́є, не вистача́є, браку́є *і т. ін.*). Абсолютно все є (про повний достаток, заможне життя). *В одній* [кімнаті] *золота було стільки, що лиш посередині зосталася вузька доріжка, в другій — одежі, у третій — хліба, муки — всього, що треба. Лиш пташиного молока нема* (Казки Буковини..); — *І колись гемон з колгоспу останні жили тягнув, і при німцях не спасував. Навозив жита й пшениці, і кабанів наколов колгоспних, і телят нарізав.. Пташиного молока тільки й немає* (Збан.); *Дехто в цей час на порядний костюм не може стягтися, а тобі тільки пташиного молока не вистачає* (Ткач); *Живу я в дуже милої, дуже доброї старшої челядничкі, керівнички майстерні панни Місі, де мені хіба пташиного молока бракує* (Вільде).

у нога́х пра́вди нема́ (нема́є). Уживається як примовка при запрошенні сідати. *Вірний відразу поринув у його* [дивана] *м'які пружини, запросив і дівчат: — Сідайте, в ногах правди нема* (Логв); *Дід якийсь, чорнобородий, запросив: — Сідай, парубче, в ногах правди немає* (Збан.).

хи́трощів нема́ (нема́є) *в чому.* Що-небудь не вимагає особливого вміння, може здійснюватися без особливих труднощів, без напруження і т. ін. *Прожити — в цьому хитрощів нема, Аби лиш у життя вчепиться вміли* (Рильський).

хреста́ нема́ (нема́є) *на кому, заст.* Хто-небудь безсовісний, безчесний. *Не вірте йому, хреста на ньому нема.*

чого́ (кого́) тільки [там] нема́ (нема́є, не було́). Уживається для підкреслення великої кількості чи різноманітності кого-, чого-небудь. *Кого тільки нема на історичній площі! Офіцери і навіть генерали,.. чиновники, звичайні й відставні, студенти*

в формі (Довж.); *А чого тільки не було на тому столі: і пиріжки, й пиріжечки з усякою начинкою, з усякою всячиною, були фаршмаки та інші присмаки, риба фарширована й маринована* (Пчілка). **чого там нема.** *Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам замиготіло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє... чого там нема* (Вовчок).

НЕМАЄ: дихну́ти нема́є коли́ *див.* дихнути; **і вго́ру гля́нути ~ ча́су** *див.* глянути; **~ й кри́хти** *див.* зосталося; **~ куди́ діва́тися** *див.* діватися.

НЕМАЛО: ба́чити нема́ло сві́ту *див.* бачити.

НЕМИЛЕ: життя́ неми́ле *див.* життя.

НЕМОЖЛИВОГО: до неможли́вого. Надзвичайно, дуже сильно, у великій мірі. *Це була стара дівка, до неможливого кістлява* (Тулуб); *Нарешті ми досягли берегів Пао.. Зелені до неможливого дерева й зовсім червона земля* (Ю. Янов.). П о р.: **до неможли́вості.**

НЕМОЖЛИВОСТІ: до неможли́вості. Надзвичайно, дуже сильно, у великій мірі. *Очі підпухли так, що втратили симетрію. І саме ця деталь до неможливості спотворила його вигляд* (Вільде); *Страшне, схудле до неможливості обличчя* [сина] *побачила вона в ту одну мить* (Хотк.). П о р.: **до неможли́вого.**

НЕНАВИСТЮ: нена́вистю ди́хати *див.* дихати.

НЕНАДОВГО: ненадо́вго ста́не *див.* стане.

НЕОБАЧНА: необа́чна голова́ *див.* голова.

НЕОТЕСАНА: до́вбня неоте́сана *див.* довбня; **як дереви́на ~** *див.* деревина.

НЕПАМ'ЯТЬ: впада́ти в непа́м'ять *див.* впадати; **западати в ~** *див.* западати; **іти́ в ~** *див.* іти; **пусти́ти в ~** *див.* пустити.

НЕПОВНІ: три мішки́ греча́ної во́вни і всі непо́вні *див.* мішки.

НЕПОГАНО: язи́к підві́шений непога́но *див.* язик.

НЕПОПРАВНИЙ: непопра́вний ду́рень *див.* дурень.

НЕПОРОЖНЯ: непоро́жня кише́ня *див.* кишеня.

НЕПОЧАТИЙ: непоча́тий край *див.* край.

НЕПРАВДАМИ: пра́вдами й непра́вдами *див.* правдами.

НЕПРАВДОЮ: непра́вдою ди́хати *див.* дихати.

НЕПРАВИЛЬНОМУ: стоя́ти на непра́вильному шляху́ *див.* стояти.

НЕПРИКАЯНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) неприка́яний.** 1. Не знати, чим зайнятися через втрату душевної рівноваги, самовладання, спокою і т. ін. *Жовніри прикотили на берег дві гармати і стали на всю ніч на варту. І Гризельда, і усі двірські ходили, як неприкаяні. Ні в кого й думки не було сісти за роботу* (Н.-Лев.); *— Лізь у погребник! Чого вештаєшся, як неприкаяний? — командував старий Кухта, заганяючи до сховища дітей* (Іщук).

2. У незвичайному для себе стані душевного розладу, у дуже поганому настрої. *Явдоха, як неприкаяна, йде на роботу, покинувши своїх малят напризволяще вдома* (Д. Бедзик).

НЕРВАХ: би́ти по не́рвах *див.* **бити; гра́ти на ~** *див.* грати.

НЕРВИ: висо́тувати не́рви *див.* висотувати; **ді́яти на ~** *див.* діяти, **дратува́ти ~** *див.* дратувати; **лоскота́ти ~** *див.* лоскотати.

не́рви здаю́ть / здали́ *чиї, у кого.* Хто-небудь починає втрачати спокій, рівновагу, хвилюється, непокоїться. *Оця несподівана підтримка незнайомої людини, довіра комісара .. так вразили Колосовського, що він відчув, як нерви його здають, і він тільки крайнім зусиллям волі стримав себе, щоб не розридатися* (Гончар); *Вперше за багато днів нерви здали у самого спокійного Марка Грицишина* (Рибак). С и н о н і м: **терпе́ць урива́ється.**

псува́ти не́рви *див.* псувати; **розпуска́ти свої́ ~** *див.* розпускати.

стальні́ (залі́зні) не́рви. Тверда, сильна воля і твердий, сильний характер.— *Тільки завдяки моїм стальним нервам я не турнув їх в три шиї з салону* (Головко).

трима́ти не́рви в рука́х *див.* тримати.

НЕРВІВ: усіма́ фі́брами не́рвів *див.* фібрами.

НЕРОЗУМНА: нерозу́мна голова́ *див.* голова.

НЕРУШ: ма́ти не́руш у рука́х *див.* мати [2].

НЕСАМОВИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) несамови́тий.** У такому стані, що нездатний контролювати свої вчинки, дії. *Увійшли* [люди] *у хату, засвітили каганець, чоловік стоїть, як несамовитий* (Стор.); *В кедрових палатах, мов несамовитий, Давид похожає* [походжає] (Шевч.).

НЕСАМОВИТИМ: несамови́тим го́лосом *див.* голосом.

НЕСЕ: бог несе́ *див.* бог; **лиха́ годи́на ~** *див.* година; **лихи́й ~** *див.* лихий; **ли́хо ~** *див.* лихо; **нете́ча ~** *див.* нетеча; **чорт ~** *див.* чорт.

НЕСИТА: неси́та пе́лька *див.* пелька.

НЕСИТИМ: неси́тим о́ком *див.* оком.

НЕСЛАВІ: у несла́ві ходи́ти *див.* ходити.

НЕСОЛОНО: несо́лоно сьорба́вши *див.* сьорбавши.

НЕСПОВНА: неспо́вна ро́зуму. Розумово обмежений, ненормальний.— *Нічого не можу збагнути, ти або хворий, або несповна розуму, або просто граєш чергову комедію,— вже гнівалась Ганка* (Собко); *Вона була — немов несповна розуму. Накручувала на руку косу, дивилася осклянілими очима в куток* (Мушк.). **непо́вного ро́зуму.** *А жона була мало неповного розуму* (Калин). С и н о н і м и: **не по́вно ро́зуму; не при ро́зумі; бог ро́зуму не дав; бог ро́зумом зоби́див.**

НЕСТИ: ви́соко нести́ (трима́ти) го́лову. Поводити себе гордо, з почуттям власної гідності. *Біля воріт фабрики товчуться люди... Вони лагідно зазирають у вічі всім, хто впевнено ходить, хто*

твердо ставить ногу і високо несе голову: то, мабуть, хазяї, службовці (Ю. Янов.); — *Адже ти не якийсь там собі айн — цвай, ти — великий чоловік! На тебе світ очима пряде, стежить, як ти сів, як устав, як рушив, як пішов!.. Все це мусить собі назавжди взяти втямки та й тримати голову високо* (Гончар).

лéдве (насúлу) нóги нестú (носúти, винóсити). Не мати змоги нормально рухатися (від старості, втоми, переживань і т. ін.). *Ледве, ледве несу ноги* (Шевч.); — *Ху! — зітхнув Іван і поплентався до попаді, ледве ноги несе* (Україна..); [М и р о н:] *Спочатку важко було, мало не збожеволів, щоб не відстати, бо вигнали б. Ледве ноги з цеху виносили по роботі* (Корн.). П о р.: **лéдве нóги несýть; лéдве переставля́ти нóги** (в 1 знач.).

нестú (вернýти, гонúти *і т. ін.*) **ахінéю.** Говорити, висловлювати нерозумні, беззмістовні речі. *На ленінську думу — На світлу ідею Виходили тлумом Нікчемні пігмеї. У злості на неї Вели бомбовози, Несли ахінею, Пускали погрози* (Бичко); *Верне всяку ахінею, Аж шипить чорнильний гад...* (Біл.); *А то сидить в брилі, в кереї, З товстою книжкою в руках, І всім, бач, гонить ахінею І спорить о своїх правах?* (Котл.).

нестú / вúнести тягáр на своі́х плéчáх (на собі) *чого, без додатка, який.* Мати обтяжливі обов'язки, виконувати важку, об'ємну роботу, здійснювати якусь дуже складну справу. *Бабця сама несла весь тягар на собі, не допускаючи Марусю навіть до дрібниць* (Хотк.); — *Я оце щойно прийшов з роботи і трохи втомлений...— О, розумію,.. розумію... Такий тягар нести на своїх плечах, такий тягар...* (М. Ю. Тарн.); *Основний тягар боротьби проти фашизму виніс на своїх плечах радянський народ* (Літ. Укр.).

нестú на своїх плéчáх *див.* виносити; ~ **на собі слідú** *див.* носити.

нестú (носúти) / донестú [свій (важкúй, тяжкúй)] хрест. Терпеливо переборювати труднощі, незгоди, все те, що стало неминучим у чиємусь житті. *Йому навіть приємно було уявляти себе убогим, забутим, стертим великим процесом. Він мученик і добровільно несе свій хрест* (Коцюб.); — *Але я гаряче віру й хрест терпляче Вік нести аж до гробу свій буду* (Манж.); — *Я відчуваю: вповні твої муки, але знай, не лише ти одна носиш хрест, його носить кожний у житті* (Коб.); *Тяжкий свій хрест мовчки несло жіноцтво у війну* (Стельмах); *І хреста тобі зовсім не треба,— За життя важкого ніс хреста* (Мал.); *Чи вдасться йому.. донести свій нелегкий хрест до.. нареченої мети, чи вистачить у нього хисту..?* (Д. Бедзик).

нестú прáпор *чого.* Відстоювати що-небудь, вести боротьбу за щось. *Справа честі наших спортсменів — гідно нести прапор радянського спорту на міжнародних змаганнях.*

нестú (принóсити, клáсти, кúдати *і т. ін.*) **/ принестú (поклáсти, кúнути** *і т. ін.*) **на вівтáр (на олтáр)** *чого і без додатка, уроч.* Жертвувати чим-небудь в ім'я чогось.— *Не вимагаєм ми* [повстанці] *від вас* [Петрія], *щоби-сте несли власне життє* [життя] *на вівтар патріотизму, але, оскілько* [оскільки] *ваша сила, причиніться датком грошевим* (Фр.); *Сорок літ, все життя, тіло й душу свою несла..* [артистка] *на вівтар того, що «так безмежно любила»* (Вишня); *Зоставшись наодинці, Врангель підвівся, нетерпляче забарабанив пальцями по столу. Тупиці! Йолопи! Дають і з рук не пускають! Він, Врангель, в цей вирішальний час, не вагаючись, кидає на олтар фамільні маєтки своєї дружини.., а вони?* (Гончар); *Звання присвоєне промисловцеві Гаврошу Клумакі, який поклав так багато сил на вівтар вітчизни* (Скл.); *У серці народнім не стихають біль і туга за синами й дочками, що поклали своє життя на вівтар Вітчизни в ім'я великої Перемоги* (Рад. Укр.).

нестú [своє́] ярмó. Покірно й терпеливо витримувати що-небудь неприємне, тяжке, болісне і т. ін. *І коли що полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу, як руський народ, хоч він гноблений.., все-таки поволі підноситься, відчуває.. жадобу світла, правди та справедливості* (Фр.); *Після цього Павло сказав Явдосі: «Хай ти скажишся, більше і пальцем не торкну». І справді, більше не чіпав і покірно, без ремства ніс своє ярмо* (Тют.).

нестú (сíяти) смерть. Знищувати, позбавляти життя багатьох. *Ти тремтиш, ти поблід, лиходію? Ніс ти смерть — умри ж тепер сам!* (Рильський); *Багато їх, цих танків, і завтра після перепочинку вони рушать далі, туди, на схід, щоб сіяти смерть* (Хижняк).

нестú тягáр у сéрці *чий, кого.* Зазнавати душевних страждань, тяжких переживань і т. ін. разом з ким-небудь. *Ти* [Т. Г. Шевченко] *в серці ніс тягар його* [народу] *великий, Святий тягар народної скорботи* (Сам.).

НЕСТИСЯ: вúсоко нестúся. Поводитись зарозуміло, погордливо; надто самовпевнено, зверхньо, зневажливо ставлячись до інших. *Юруш, сміючись, простяг свою пухку білу долоню... Циганка подивилась та й каже: «Ти високо несешся, але швидко низько впадеш, бо живеш неправдою»* (Н.-Лев.); *Він собі не нісся високо і коли прийшов час одружуватися, то вибрав собі дружину не з панського або попівського роду, а з простого козачого* (Мирний).

НЕСТЯМИ: до нестя́ми. Дуже сильно, у великій мірі. *Закохався я до нестями... Як се сталось? — Ви знати бажали* (Граб.); *До нестями хотілося побути на самоті* (Тулуб); *Не б'ють зенітки в синь громами у Ботанічному саду... І я, щасливий до нестями, по бруку рідному іду* (Сос.). С и н о н і м: **до жагú.**

НЕСУТЬ: куди́ но́ги несу́ть; ле́две но́ги ~; но́ги не ~; самі́ но́ги ~ *див.* ноги.

НЕСХОЖИЙ: несхо́жий [сам] на се́бе. Із зміненим зовнішнім виглядом, зміненою поведінкою і т. ін. *Були хвилини, коли Дропов раптом розквітав і ставав несхожим сам на себе* (Горький, перекл. Хуторяна); *Під поглядом глядачів стою несхожий сам на себе; меткий, сміливий* (Ю. Янов.); *Поблід він, засох, на себе несхожий* (Мирний).

НЕТЕЧА: нете́ча несе́ (тараба́нить *і т. ін.*) / **принесе́ (притараба́нить** *і т. ін.*) *кого.* Уживається для вираження незадоволення з приводу появи когось небажаного. [К а т р я:] *Тьфу! До людей саме сватів засилають, а до нас нетеча Зілю несе* (Вас.); *— Де ті в лихої години базари, а їх щовечора притарабанить сюди нетеча* (Вас.). С и н о н і м и: **лиха́ годи́на несе́; лихи́й несе́; ли́хо принесло́; чорт несе́.**

НЕТЕЧІ: які́ї нете́чі? Уживається для вираження незадоволення чим-небудь; чому, чого, навіщо. *Чого мені журитися? Якої нетечі? Що не чув я ізмалечку Ласкавої речі?* (Манж.). С и н о н і м и: **яко́го бі́са? яко́го ді́дька?**

НЕТРЯХ: щоб тебе́ понесло́ по не́трях та по болота́х *див.* понесло.

НЕХАЙ: мабу́ть та неха́й *див.* мабуть; **~ йому́ ді́дько** *див.* дідько.

НЕХИТРЕ: ді́ло нехи́тре *див.* діло.

НЕЧИСТА: бий мене́ нечи́ста си́ла *див.* сила: **~ ма́ти** *див.* мати [1]; **~ си́ла; ~ си́ла поплу́тала** *див.* сила; **~ со́вість** *див.* совість; **що за ~ ма́ти** *див.* мати [1]; **яка́ ~ си́ла занесла́** *див.* сила.

НЕЧИСТЕ: нечи́сте ді́ло *див.* діло.

НЕЧИСТИЙ: нечи́стий дух *див.* дух.

нечи́стий на ру́ку. Здатний красти, шахрувати.— *Шануйтеся, хлопці. Знаю: всі ви нечисті на руку: Спіймаю, позбудетеся останньої сорочки* (Стельмах); *Ніла, що саме крутилася на своєму подвір'ї, порадила постояльцям остерігатися цього відвідувача, бо він на руку нечистий* (Гуц.). С и н о н і м: **хапки́й на ру́ку.**

нечи́стий на со́вість. Який учинив злочин або зробив непорядний, непристойний вчинок. *Було в газетах чимало й фейлетонів, в яких картали нечистих на совість людей* (Грим.).

нечи́стий несе́; ~ но́сить *див.* чорт; **~ підкуси́в** *див.* лукавий; **~ попу́тав** *див.* лихий; **~ спокуша́є** *див.* біс; **хай ~ бере́** *див.* чорт.

НЕЧИСТІЙ: іди́ к нечи́стій ма́тері *див.* іди.

НЕЧИСТОМУ: к нечи́стому *див.* чорту.

НЕЧИСТОЮ: зна́тися з нечи́стою си́лою *див.* знатися.

НЕЧУВАНА: нечу́вана річ *див.* річ.

НЕШИРОКИЙ: ло́бом неширо́кий. Не здатний добре мислити, нерозумний. *В багряниці довгополій Ходив по храмині, ходив, Аж поки, лобом неширокий, В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів* (Шевч.). С и н о н і м и: **без голови́; без царя́ в голові́.** А н т о н і м и: **з голово́ю; ма́ти го́лову на плеча́х.**

НЕЩАСЛИВА: бий тебе́ лиха́ та нещасли́ва годи́на *див.* година; **~ моя́ годи́нонька** *див.* годинонька; **поби́ла лиха́ та ~ годи́на; хай поб'є́ його́ лиха́ та ~ годи́на** *див.* година.

НЕЮ: грець з не́ю *див.* грець; **ли́хо з ~** *див.* лихо.

НИЄ: душа́ ни́є *див.* душа; **се́рце ~** *див.* серце.

НИЖЧЕ: ходи́ти ни́жче трави́ *див.* ходити.

НИЖЧИЙ: тихі́ший води́, ни́жчий трави́ *див.* тихіший.

НИЗАТИ: низа́ти очи́ма. 1. *кого.* Пильно, уважно обдивлятися кого-небудь. *Дівчата принишкли і тремтіли.. А хлопці обступили Гаврила й низали його очима* (Мик.). С и н о н і м: **ї́сти очи́ма.**

2. *що.* Пильно вдивляючись, запам'ятовувати, сприймати бачене. *Сидить* [Андрій Маркович] *над книжкою, як мурованна, непорушний, мовчки ниже рядки очима* (Вас.).

НИЗЬКІ: би́ти низькі́ покло́ни *див.* бити.

НИЗЬКО: ни́зько сі́сти *див.* сісти.

НИЗЬКОГО: низько́го льо́ту *див.* льоту; **птах ~ польо́ту** *див.* птах.

НИЗЬКОЇ: низько́ї про́би *див.* проби.

НИМ: бог з ним *див.* бог; **грець з ~** *див.* грець; **кат із ~** *див.* кат; **ли́хо з ~** *див.* лихо; **холе́ра з ~** *див.* холера; **хрін з ~** *див.* хрін.

НИТКА: аріа́днина ни́тка, *книжн.* Те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин. *Прогалини палеонтологічного літопису дедалі більше заповнювались, примушуючи навіть найбільш упертих визнати разючий паралелізм, що існує між історією розвитку органічного світу в цілому і історією розвитку окремого організму, даючи, таким чином, аріаднину нитку, яка повинна була вивести з того лабіринту...* (Енгельс). С и н о н і м: **провідна́ ни́тка.**

ни́тка увірва́лася (урва́лася, перерва́лася, обі́рва́лася). Настав кінець чому-небудь; нема того, що було. *Вічно терпіти... та всьому є край; Не дігнати літ, як пташиних зграй; Не вернуть надій, хоч кладись — вмирай... Нитка прядена увірвалася* (Граб.); *Ярмарок розійшовся. Тільки вже Терешкові ввірвалась нитка верховодити хоч на вулиці або на вечорницях* (Кв.-Осн.); *Магнатам було байдуже. Зате урвалася нитка «голопузим»* (Мирний). **ни́точка обі́рва́лася.** *Карпо Джмелик із Северином зсаджували на гарбу віялку.— Що ж ти робиш? — підійшов до нього Тетеря.— Це колгоспне майно, а не твоє.— Тепер усе наше... Твоя вже ниточка обірвалася* (Тют.). П о р.: **бас урва́вся** (в 2 знач.).

провідна́ ни́тка. Те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-

небудь обставин. *Я вже трохи стратила провідну нитку серед лабіринту різних «консолідацій» і не знаю, що мені про них думати* (Л. Укр.). Синонім: **аріа́днина ни́тка.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ни́тка за го́лкою.** Невідступно.— *Ти давно тут? — Та кажу ж: услід за тобою. Як нитка за голкою. Нудно мені стало в Криничках, як ви пішли* (Гончар); *Кожен вважав би за щастя мати таку дружину, як вона. Ні, потяглася ж, нерозумна, як нитка за голкою, услід за своїм Батожчуком* (Збан.).

НИТКАМИ: білими нитка́ми ши́тий *див.* шитий.

НИТКИ: до [оста́нньої] ни́тки. 1. *з сл.* намо́кнути, промо́кнути, змо́кнути, промочи́ти *і т. ін.;* мо́крий, промо́клий, пропоті́лий *і т. ін.* Наскрізь, повністю, зовсім.— *По обіді, коли ми вже встигли накататися на човнах.., намокнути до останньої нитки під раптовим дощем, почали з'їжджатися гості* (Панч); *Перед сіроокими став бородатий дядько в чорній пропотілій до останньої нитки сорочці* (Збан.); *Там така сльота, що годі добитися до станції на простім возі, промокнеш до нитки* (Март.); *Джмелик, весь мокрий до нитки, шмигнув під воза* (Тют.). **до [оста́нньої] ни́точки.** *Заскреготавши буферами, відійшов поїзд, а жінки все гибіли під дощем, промокли до останньої ниточки* (Хижняк); *О другій годині їх повернули до табору, змоклих до ниточки, змерзлих* (Коз.). Синоніми: **як хлющ** (у 1 знач.); **хоч ви́крути.**

2. *Перев. з сл.* обібра́ти, обде́рти, обідра́ти, пропи́ти *і т. ін.* Абсолютно все, до останнього предмета, до найменших дрібниць.— *Коли не зроблю цього, моє серце, то завтра тебе до нитки обберуть, а післязавтра і до мене твої божі люди доберуться* (Стельмах); [Макар:] *Це пройде. За наших часів теж було. Зірветься шахтар, гуля, до останньої нитки проп'є все, а потім приходить до розуму* (Корн.). **до ни́точки.** *Про нього* [агента] *вже навіть у газетах писалось, як він у Варшавській губернії обібрав до ниточки нещасних переселенців* (Стельмах); [Пан Душечка:] *Так і так, розказує, здибав мене в лісі Кармелюк, пограбував до ниточки, тільки що пустив із душею* (Вас.).

звести́ся до ни́тки *див.* звестися; **злови́ти ~** *див.* зловити; **нема́ ~ сухо́ї** *див.* нема; **роздяга́ти до оста́нньої ~** *див.* роздягати.

НИТКОЮ: прохо́дити черво́ною ни́ткою *див.* проходити.

НИТКУ: взя́ти на живу́ ни́тку *див.* взяти; **ви́тягтися у ~** *див.* витягтися; **до́ля увірва́ла ~** *див.* доля; **злови́ти ~** *див.* зловити.

на живу́ ни́тку. 1. *з сл.* змета́ти, зши́ти, стягну́ти, зашити *і т. ін.* Як-небудь, аби було з'єднане докупи, щоб не розпалося.— *Сукня пообвисала й теліпається, неначе на кілку,— подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали, вбігла в кабінет, розпорола підпійку в сукні, підмостила вати, зашила на живу нитку й знов наділа* (Н.-Лев.); *Увечері тільки Василь сам про себе лаяв одежу, що на його вже не приходилася та чимало і зносилася: рукава трохи не доходили до ліктів, стан насеред спини, одна пола розірвана, зметана на живу нитку* (Мирний); *На руці в старого болісно дихають стягнуті на живу нитку шрами* (Стельмах).

2. Як-небудь, неміцно (зробити що-небудь).— *Лягай, інженере, відпочивай. Тільки пришвартуй її* [плащ-палатку] *міцніше, щоб не одірвалася. Я на живу нитку взяв, щоб показати тобі конструкцію* (Кучер).

3. Приблизно, неточно, нашвидку. *Ось давайте грубо, на живу нитку, прикинемо, що нам дасть гектар баклажанів* (Стельмах).

пійма́ти ни́тку *див.* піймати; **пря́сти ~** *див.* прясти; **стягну́тися на ~** *див.* стягнутися; **розплу́тувати ~** *див.* розплутувати; **увірва́ти ~** *див.* увірвати.

НИТОЧКУ: лиша́ти ни́точку *див.* лишати.

НИТОЧЦІ: висі́ти на ни́точці *див.* висіти.

по ни́точці, *з сл.* збира́ти *і т. ін.* Невеликими частками, порціями.— *Раніше я тебе* [чоловіка] *шанувала, музей твій по ниточці збираючи, а тепер ти сам себе величаєш* (Гуц.).

по ни́точці дохо́дити до клубо́чка *див.* доходити; **ходи́ти по ~** *див.* ходити.

НИТЦІ: душа́ на одні́й ни́тці де́ржиться *див.* душа; **з ми́ру по ~** *див.* миру.

НИХ: тю на них *див.* тю.

НИЦЬ: па́дати ниць *див.* падати.

НИШПОРИТИ: ни́шпорити (ша́рити) очи́ма (о́ком) *по кому — чому, де.* Пильно оглядати, обстежувати кого-, що-небудь. *Мале дівча пояснило по-польському фурманам, де поставити коні, а само нишпорило по нас очима* (Досв.); *Данило Хронь кліпав білявими віями, кивав головою, нишпорив маленькими очима понад шляхом* (Кучер); *— Як спалося, як відпочивалось, Степане Васильовичу? — зовсім не сердячись, питає пристав і з професійною увагою нишпорить очима по кімнаті* (Стельмах); *В коридор.. вагона зайшов юнак із клунком і великим чемоданом і почав шарити очима по номерках на дверях* (Панч); *Тоня нишпорить оком все далі по грядці* [квітів] (Гончар). Синоніми: **обма́цувати очи́ма; па́сти очи́ма.**

НИШПОРКАХ: піти́ по ни́шпорках *див.* піти.

НІВОРОТОМ: піти́ ніворо́том *див.* піти.

НІГ: без за́дніх ніг, *перев. з сл.* спа́ти. Дуже міцно, не пробуджуючись. *Потім* [після роботи], *наче мертвий, падаєш на покіс і до самого ранку спиш без задніх ніг, навіть на вечерю не дивишся* (Стельмах); *Невже Мартоха забула, який ниньки день святковий, невже спить без задніх ніг чи по*

сусідах повіялась?.. (Гуц.). Синоніми: **як мéртвий** (у 3 знач.); **як убúтий** (у 1 знач.); **як після мáківки.**

без рук, без ніг *див.* рук; **валúти з ~** *див.* валити; **валúтися з ~** *див.* валитися; **вибивáти грунт з-під ~** *див.* вибивати; **збивáтися з ~** *див.* збиватися; **з головú до ~** *див.* голови; **землЯ тікáє з-під ~** *див.* земля.

з усíх ніг, *з дієсл.* Дуже швидко. *Перелякана Зоя кинулася з усіх ніг тікати на набережну, але Гайсин і не думав гнатись* (Панч); *Вона крутнулась і, шелестячи спідницею, зі всіх ніг летить у темряву* (Стельмах). Синонім: **з усього мáху** (в 2 знач.).

і рúби наловúти і ніг не замочúти *див.* наловити; **і рук і ~ не чути** *див.* чути; **лягáти до ~** *див.* лягати; **не жалíти ~** *див.* жаліти; **не потягнýти ~** *див.* потягнути; **не чýти ~; ні рук ні ~ не чýти** *див.* чути; **перевертати з ~ на гóлову** *див.* перевертати; **постáвити з ~ на гóлову** *див.* поставити; **пускáти грунт з-під ~** *див.* пускати; **складáти до ~** *див.* складати; **хóлод пробирáє від головú до ~** *див.* холод.

НІГДЕ: нíгде дівáтися *див.* діватися; **~ прáвди дівáти** *див.* дівати.

НІГОТЬ: [і] на нíготь, *перев. з дієсл.* Абсолютно, зовсім. *Він стискував зуби.— Волоцюги, п'яниці, а не люди! У них доброго на ніготь не було* (Мирний); *Він нікому й на ніготь не заподіяв лиха, не завдавав гіркоти* (Гуц.). Синонім: **ані на йóту.**

під нíготь. Повністю підкорити або знищити. *Ти дивись мені, командуй як слід! — Добре, добре,— відповів Щорс.— Щоб порядок, був, чуєш? Коли хто не так — під ніготь!* (Довж.).

НІГТІ: гострúти нíгті *див.* гострити.

НІГТІВ: видирáти з-під нíгтів *див.* видирати.

НІГТЯ: до нíгтя. Знищити, ліквідувати.— *А я примусив би їх* [хазяїв крамниць] *халяндри скакати... Не тут, не в цих крамницях... До нігтя... всіх до одного...— люто блиснув очима Ярошенко* (Речм.).

до нíгтя притúснути *див.* притиснути; **не вáртий ~** *див.* вартий.

НÍДЕ: гóлкою нíде ткнýти *див.* ткнути; **гóлці ~ впáсти** *див.* впасти; **кýрки ~ вúпустити** *див.* випустити; **кýрці ~ головú простромúти** *див.* простромити; **кýрці ~ клюнути** *див.* клюнути; **~ гóлку встромúти** *див.* встромити; **~ дівáтися** *див.* діватися; **~ й гóлкою штрикнýти** *див.* штрикнути; **~ кýрці ступúти** *див.* ступити; **~ прáвди дівáти** *див.* дівати; **~ розгорнýтися** *див.* розгорнутися; **~ розгулЯтися óку** *див.* розгулятися; **прáвди ~ ховáти** *див.* ховати.

НІДÉ: як нідé нічóго *див.* нічого.

НІЖ: встромúти ніж в спúну *див.* встромити; **гострúти ~** *див.* гострити; **наставлЯти ~ на сéрце** *див.* наставляти.

ніж у спúну. Зрадницька, підступна, віроломна поведінка стосовно до кого-небудь. *В тому світі, де вона живе, людина може розраховувати тільки на саму себе, а від інших має чекати лиш підступності, отрути, ножа в спину* (Літ. Укр.).

під ніж, *перев. з дієсл.* 1. На заріз, на забій. *Аж тут хазяїн шасть у хлів І, взявши за роги, Вола під ніж повів* (Греб.); *Але робиться це все по звичці, і, здається, заревуть зараз усі, як бики, що їх женуть — женуть під ніж* (Ю. Янов.).

2. На операцію.— *Коли лягаєш під ніж, то не можна бути певним за завтра* (Смолич).

підставлЯти гóлову під ніж *див.* підставляти; **пустúти під ~** *див.* пустити.

як (мов, нíби *і т. ін.***) ніж [гóстрий] у сéрце (у гóрло)** *перев. кому, для кого.* 1. Що-небудь дуже неприємне, дуже вражає, спричиняє душевний біль або взагалі викликає негативні емоції у кого-небудь.— *Прощавайте! — промовила дівчина. А Кармелю з нею прощаватися усе одно, що ніж гострий у серце* (Вовчок); — *Хіба ти... зовсім відцуралася мене? Вона мовчала. Це мовчання було для хлопця, як гострий ніж у серце* (Донч.); — *Це ж брехні* [про зниження розцінок], *їх сіють ваші вороги, їм не до вподоби наше будівництво, бо розуміють, що кожен наш успіх для них — ніж у горло, ну й намагаються всякими способами підбурювати робітників* (Коцюба). **[як] ножéм [гóстрим] у сéрці (у сéрце).** *Кожне жінчине слово гострим ножем поверталося у серці Гнатовому* (Коцюб.); *Мати дивляться на мене, осміхаються: «Таки й у мене, кажуть, нівроку дочечка... і вбралась гарненько і сама доладненька». Як ножем у серце дали мені* (Тесл.).

2. Умерти. *І ці недоговорені фрази, і сховані погляди недовірчивості, і ці вічні, вічні, вічні підозріння — о боже!.. Та цього ж не можна витримати! Ліпше відразу гострий ніж у серце, ніж отаке життя* (Хотк.).

НІЖКА: козЯча (козúна) ніжка. Велика цигарка-самокрутка, загнута грубим кінцем догори. *Коли генерал під'їхав ближче, він побачив шофера в засмальцьованому кожушку, що розкурював козячу ніжку* (Тют.); *Борис скрутив козину ніжку, насипав у неї махорку* (Земляк).

НІЖЦІ: на кýрячій ніжці, *з сл.* х*а*та, х*а*тка *і т. ін.* Маленька, вбога. *Дивний невиданий цей запилений хлопчик, ..що його хата на курячій ніжці стоїть над водою в балці* (Вас.); *Безрідні — і вона, і Прокіп. Усе й горе од того. А була б у них хоч на курячій ніжці хатина — о, жили б!* (Головко). **на кýрячих ніжках.** *Кілька голубих ракет... похмуро освітили частину гірської дороги, безлюдне узлісся, лісникову хату на курячих ніжках* (Гончар).

НІЗАЩО: нізáщо в (на) світі. Ні за яких обставин, абсолютно ніколи. [Данило:] *За торішню ціну я нізащо на світі* [не працюватиму]

(Кроп.); *Нам ніколи юними не бути... І того, що втрачено колись, Вже нізащо в світі не вернути* (Дмит.). Синонім: **ні за які гроші.**

НІКОЛИ: дихнути ніколи *див.* дихнути; **і вгору глянути ~** *див.* глянути.

НІКО́ЛИ: ніко́ли б не поду́мав *див.* подумав.

ніко́ли в світі (в житті). Ні в який час, ні за яких обставин. *Маруся маленька, ..має надію, що як собі затулити хоч одне очко (обох вона ніколи в світі не затулить,— хоче усе бачити) —..то й не знайде ніхто* (Вовчок); *Ви вже, дорослі, поясніть, що це воно таке — син одиначки? Що це, коли батька ні разу й у вічі не бачив. І слова ніколи в житті не чув! Як це буде по-вашому?* (Гончар).

як ніко́ли. Дуже сильно, у великій мірі. *В Козловському виконкомі хвилювались як ніколи. Мічурін захворів* (Довж.).

НІКОМУ: ніко́му нема́ розбо́ру *див.* нема.

НІКУДИ: аж нікуди. Уживається як категоричне заперечення; зовсім не...— *Або голова релігійної громади, Макар Волосюта,— дуже йому хочеться, щоб колективи були? Аж нікуди* (Мик.).

да́лі (більше) [й (вже)] нікуди. Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь. *Так він коло його впадає, так йому догоджає, що вже далі й нікуди* (Гр.); *Тихо й нудно і спека пекельна... Нікуди вже далі — ось-ось має щось трапитись* (Вас.); — *Одне слово, забила* [дочка шевця] *мені баки — далі нікуди. Та й оженила таки ж на собі* (Збан.); *Дивуватися мені було більше нікуди. Я розгублено, ошарашений такою кількістю книжок, подивився на Професора* (Ю. Янов.). Синоніми: **по са́ме нікуди; по са́му ріпицю.**

і перепели́ці нікуди пропха́тися *див.* пропхатися; **ку́рки ~ ви́пустити** *див.* випустити; **~ діва́тися** *див.* діватися; **~ пра́вди діва́ти** *див.* дівати; **па́льцем ~ ткну́ти** *див.* ткнути.

по са́ме (до) нікуди. Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь.— *І справді, хіба ж можна по саме нікуди орати узбіччя, розорювати схили на балках? Дощі підуть — все розмиють* (Цюпа); — *Ти кого шукаєш? Венеру, ха-ха-ха?! Нащо ти Венері здався, в неї других зальотників по саме нікуди!* (Гуц.); — *Ну, а ти ж як? — Як бачиш...— показав Шмалько на свою подрану сорочку, на засмальцьовані до нікуди штани* (Добр.). Синоніми: **да́лі нікуди; по са́му ріпицю.**

НІКУ́ДИ: ніку́ди не годи́ться *див.* годиться.

НІМІЄ: се́рце німіє *див.* серце.

НІНАВІЩО: зійти́ нінаві́що *див.* зійти.

НІНАЩО: перево́дитися на ніна́що *див.* переводитися.

НІС: вдаря́ти в ніс *див.* вдаряти; **верну́ти ~** *див.* вернути; **взя́ти ду́лю під ~** *див.* взяти.

в ніс, *з сл.* **говори́ти, бала́кати** *і т. ін.* З носовим відтінком, гугняво. *Якщо пана гетьмана долав з остуди нежить і Однокрил ставав на час гугнявим, починали балакати в ніс і полизачі* (Ільч.).

води́ти за ніс *див.* водити; **дава́ти ду́лю під ~** *див.* давати; **ду́ля під ~** *див.* дуля; **копи́лити ~** *див.* копилити; **му́ха сіла на ~** *див.* муха; **натира́ти пе́рцю в ~** *див.* натирати.

ніс під се́бе. Засоромитися, зніяковіти, злякатися. *Наче й чоловік щирий, а як прийдеться до діла, то й ніс під себе* (Сл. Гр.).

ніс у ніс (до но́са). Дуже близько один до одного; впритул. *Ще раз по вулиці пройшла Вона в задумі і зненацька зіткнулася майже ніс у ніс Із хлопцем* (Рильський); *Оце можна було б навідатися до Лавріна, та хто знає, що чекає в отій хаті, з якої в партизани подалися близнюки. Ще ніс у ніс зустрінешся з ними* (Стельмах); *Неквапливо повернув* [Дмитро] *назад, ступив з десяток кроків і ніс до носа зштовхнувся з Голоблею* (Збан.). Синоніми: **лице́м в лице́; о́ко в о́ко** (в 4 знач.).

обвести́ за ніс *див.* обвести; **пиндю́чити ~** *див.* пиндючити; **підлата́ти ~** *див.* підлатати.

під ніс (під но́са), *з дієсл.* **говори́ти, мо́вити, бурмоті́ти** *і т. ін.* Тихо, нерозбірливо.— *Здорові, тітко! — веселенько привіталася Христя.— Здорова,— під ніс охріплим голосом мовила Мар'я* (Мирний); *Зараз він важко дихав і щось бурмотів собі під ніс* (Ю. Бедзик); *По дереві фуганок майже співає. Власне, підспівує. Бо співає щось собі під ніс той, хто працює* (Ю. Янов.); — *В мене справи... Промимрив* [Микола] *під носа, нечемно відвернувся, поплентався на свій поверх* (Збан.). Пор.: **під но́сом** (у 3 знач.). Синонім: **в бо́роду.**

під [са́мий] ніс, *з сл.* **ти́кати, со́вати** *і т. ін.* Дуже близько. *Рудик.. підсовував Тиховичеві під ніс руку, по котрій стікала свіжа вівчарикова кров* (Коцюб.); *На мене налітає якесь опудало і, топчучи ноги, починає тикати мені під самий ніс обтріпану книгу* (Кол.).

смія́тися під ніс *див.* сміятися; **ти́кати під ~ кисли́ці** *див.* тикати; **трима́ти ~ за ві́тром** *див.* тримати; **у ~ ко́ле** *див.* коле.

НІЧ: варфоломіївська ніч, *книжн.* Жорстока розправа, масове знищення людей, кровопролиття. [4-й офіцер:] *Чекати, поки не приїдуть з Балтики матроси? Вони дадуть інструкції нашим, як влаштувати варфоломіївську ніч для офіцерів* (Корн.).

глу́па ніч *див.* північ; **носи́ти ~ за собо́ю** *див.* носити; **розібра́ти ~** *див.* розібрати.

у ніч. У простір, охоплений нічною темнотою. *Вартує мати і чуло дивиться у ніч* (Сос.); *Вона ніби ждала його, відразу ж заспішила, вдяглася, замкнула двері, і вони рушили в ніч* (Збан.).

як день, так ніч *див.* день.

як ніч. 1. Смутний, насуплений. *Хома ходив, як ніч, нічого й не говорив до Хими* (Коцюб.).

2. *з сл.* **п'яний.** Дуже, у великій мірі. *По обіді*

Хома з церковним регентом ішов селом п'яний, як ніч, і, притопуючи лакованим чоботом, горлав на всю вулицю (Довж.). Синонім: **як чіп** (у 1 знач.).

НІЧИМ: нічим крити *див.* крити; **~ óка запорошити** *див.* запорошити.

НІЧИ́М: нічи́м не жéртвувати *див.* жертвувати.

НІЧНО: дéнно і нічно *див.* денно.

НІЧОГО: з нічого робити *див.* робити; **і балáкать ~** *див.* балакать; **на зуб ~ поклáсти** *див.* покласти; **~ бóга гнівити** *див.* гріх; **~ гріхá таїти** *див.* таїти; **~ й говорити** *див.* говорити; **~ мóвити** *див.* мовити; **~ сказáти** *див.* сказати; **прáвди ~ ховáти** *див.* ховати; **робити ~** *див.* робити.

НІЧО́ГО: не жаліти нічóго *див.* жаліти; **~ не лишáється, як** *див.* лишається; **~ не скáжеш** *див.* скажеш.

нічóго подібного. Уживається для вираження цілковитої незгоди з ким-, чим-небудь, заперечення чогось.— *Чи думаєш, що я справді такий уже відсталий, отак загруз у пережитках? Нічого подібного* (Головко).

нічóго собі. 1. з *дієсл.* Непогано, пристойно, досить добре. *Я перше училась грать і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала* (Л. Укр.); *— Я хоч і знаю, що мій Хаїм учиться... нічого собі, а все ж просто серце в мене упало при ваших словах* (Хотк.).

2. Непоганий, пристойний, досить добрий, такий, як треба. *Ну, батько нічого собі,— тільки дивиться не на Чайченка, а через його голову, згори...* (Вовчок); *Тітка, ласкаво дивлячись на неї* [молодичку], *сказала: — Нічого собі, дорідна ягода...* (Гуц.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) нідé нічóго.** Не зважаючи ні на що, не звертаючи ні на що уваги, абсолютно байдуже. *Тоні ж як ніде нічого, подалася попереду, все далі між хліба* (Гончар).

НІЩО: мáти за нііщó *див.* мати [2]; **не ховáлося ~ від óка** *див.* ховалося; **обертáтися в ~** *див.* обертатися; **перевóдитися на ~** *див.* переводитися; **пошúтися в ~** *див.* пошитися.

НІЯК: розвернýтися ніяк *див.* розвернутися.

НІЯКА: ніяка сúла *див.* сила.

НІЯКИЙ: ніякий собáка *див.* собака; **~ чорт не жде; ~ чорт не страшнúй** *див.* чорт.

НІЯКИМ: ніяким пóбитом *див.* побитом; **~ рóбом** *див.* робом; **~ світом** *див.* світом.

НІЯКОЇ: і ніякої гáйки *див.* гайки.

НІЯКОЮ: ніякою сúлою *див.* силою.

НОВА: як новá копійка *див.* копійка.

НОВЕ: новé слóво *див.* слово; **покáзувати ~ облúччя** *див.* показувати; **сказáти ~ слóво** *див.* сказати.

НОВИЙ: новúй світ *див.* світ; **піднóсити на ~ стýпінь** *див.* підносити.

НОВИХ: до новúх віників *див.* віників.

НОВІ: як барáн на нові ворóта *див.* баран; **як телЯ на ~ ворóта** *див.* теля.

НОВУ: відкривáти новý сторінку *див.* відкривати.

НОГА: [ногá] в нóгу. 1. Одночасно, в такт з іншими. *Рівною лавою, неначе по шнуру витягненою, піднімаються москалі на гору, нога в ногу ступаючи* (Мирний); *І хоч солдати були стомлені великим переходом, але йшли бадьоро, нога в ногу* (Чорн.); *Горять веселі оченята, не в ногу ще й під барабан на площі, прямо до міськради, за пацаном іде пацан* (Сос.).

2. *з ким — чим.* Нарівні з ким-небудь, погоджено в діях та поглядах; у відповідності з чим-небудь.— *Як остогидло мені вже оце госпітальне ліжко, оці процедури та режим. Хочеться швидше звільнитись від них і знову до вас, нога в ногу з вами* (Гончар); *Юність проходить із піснею в ногу. В ногу із часом, у ногу з життям* (Воронько).

ногá за ногóю. Повільно, неквапливо, ледвеледве. *Пташки співали в панському саду, коники сюрчали в траві; а вони, не примічаючи того нічого, йшли один за другим, нога за ногою, похмурі та понурі* (Мирний); *Ішов захожий тихо, нога за ногою, й роздивлявся на всі боки* (Мирний); *Хлопці поверталися назад понад шляхом поволеньки, нога за ногою* (Коз.).

ногá людськá не ступáла. Нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь.— *Смішно говорити — це біла пляма! — Еге ж, нога людська не ступала,— загув громоподібним басом високий геолог* (Донч.); *Здається, що від того часу, коли весною на косогорах і видолинках відгуркотіли трактори й сівалки, тут більше й нога людська не ступала* (Збан.).

ногá не піднімáється (не підіймáється) *у кого, з сл.* **ступáти, ходúти** *і т. ін.* Хто-небудь не насмілюється, не наважується. *В кабінеті пана слідчого гарно прибрано,.. під ногами пухкий килим, що на нього в ходака і нога не піднімається ступити* (Чорн.).

ногá не стýпить (не бýде) *чия, до кого, куди, де.* Хто-небудь погрожує, що більше не прийде до кого-небудь або кудись.— *Весною житиму без вікон і дверей, а до того шкуродера нога моя не ступить* (Стельмах); *Віддавши ті гроші, що старий зоставив Йосипові, заклявся* [Яків], *що його нога ніколи не буде у невістчиному дворі!* (Мирний); *Він того* [насмішок] *не дозволить, він зараз же забере своє манаття, і нога його більше не буде між отих насмішкуватих людей* (Збан.). Пор.: **ногú не бýде.**

однá ногá тут, а дрýга там. Уживається для вираження наказу, прохання або обіцянки дуже швидко сходити, збігати і т. ін. куди-небудь. *Кукса незадоволено чмихнув, кинув дідові в спину: — Одна нога тут, а друга там! Ясно?..— Ясно! —*

гукнув дід за порогом (Кучер); *До кабінету зайшов вайлуватий парубійко.— Оце! — подав Діденко йому листа.— І щоб одна нога тут, а друга там* (Головко). **одно́ю ного́ю там — дру́гою тут.** [К о п и с т к а:] *Зараз, кажу, біжи! Нагукай там, хто живий! Та не барися, чуєш? Одною ногою там — другою щоб тут!..* (М. Куліш). С и н о н і м: **лети́ ковбасо́ю.**

чого́ лі́ва нога́ забажа́є *чия.* Що задумає, захоче хто-небудь. *Цікаво, чого на цей раз забажає його ліва нога.* **чого́ лі́вій нозі́ забажа́ється** *чиїй. На «організаційні висновки» Федір Іполитович завжди був бистрий: перша спроба заявити про мізерну частину своїх прав — диви, ще й останньою стане. Це вже чого лівій нозі Зевсагромовержця забажається* (Шовк.).

як соба́ці п'я́та нога́, *з сл.* п о т р і б н и й. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова. *На свій пост Сидір вже ніколи не повернеться,.. те чинування Сидорові було потрібне, як собаці п'ята нога* (Рудь); *Мені твоя защита* [твій захист] *потрібна, як собаці п'ята нога* (Москалець). С и н о н і м и: **як п'я́те ко́лесо до во́за; як чо́рту ла́поть; як ли́сому гре́бінь; як torі́шні бу́блики; як за́йцеві бу́бон.**

НОГАМ: ввíритися ногáм *див.* ввіритися; **дава́ти во́лю ~** *див.* давати; **да́ти ~ зна́ти** *див.* дати; **не дава́ти ~ та рука́м відпочи́нку** *див.* давати.

НОГАМИ: ви́нести нога́ми впере́д *див.* винести; **відбива́тися рука́ми й ~** *див.* відбиватися; **відхре́щуватися рука́ми й ~** *див.* відхрещуватися; **вкри́тися ~** *див.* вкритися; **втрача́ти грунт під ~** *див.* втрачати; **грунт хита́ється під ~** *див.* грунт; **догори́ ~** *див.* догори; **земля́ гори́ть під ~** *див.* земля; **з рука́ми й ~; і рука́ми й ~** *див.* руками; **ле́две переступа́ти ~** *див.* переступати; **ле́две со́вати ~** *див.* совати; **леті́ти догори́ ~** *див.* летіти; **ма́ти грунт під ~** *див.* мати [2]; **мі́ряти ~** *див.* міряти; **не чу́ти землі́ під ~** *див.* чути; **обома́ ~ в моги́лі** *див.* могилі; **переверта́ти догори́ ~** *див.* перевертати; **плести́ кре́нделі ~** *див.* плести; **плу́тати ~** *див.* плутати; **плу́татися під ~** *див.* плутатися; **поста́вити догори́ ~** *див.* поставити; **пробі́гла соба́ка про́між ~** *див.* собака; **світ догори́ ~ переверта́ється** *див.* світ; **ту́пати ~** *див.* тупати; **ходи́ти догори́ ~** *див.* ходити.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **не свої́ми нога́ми,** *перев. з сл.* п і т и́, п і д і й т и́ *і т. ін.* Повільно і невпевнено. *Дівчина як оніміла, мов сама не своя — хоч би слово. Хлипнула тільки грудьми і як не своїми ногами пішла за чоловіком із кімнати* (Головко); *Хвильний схопився і якось, мов не своїми ногами, підійшов до столу* (Головко).

НОГАХ: валя́тися в нога́х *див.* валятися; **верті́тися на ~** *див.* вертітися; **держа́тися на ~** *див.* держатися; **зв'я́зувати по рука́х і ~** *див.* зв'язувати; **коло́с на гли́няних ~** *див.* колос; **ла́зити в ~** *див.* лазити; **ле́два трима́тися на ~** *див.* триматися.

на нога́х, *перев. з сл.* с п а́ т и, з а с и п а́ т и *і т. ін.* 1. Не лягаючи. *Всього натерпілося хлоп'я* [в лакейчуках]. *Іноді довго стоячи, на ногах засипало, падало додолу* (Мирний).

2. *перев. з сл.* п е р е х о д и́ т и, п е р е н о́ с и т и *і т. ін.* Не лежачи в ліжку, без постільного режиму. *Дехто на ногах переносить грип* (Наука..); // Здоровий. *Затримавшись поглядом на Яреськові, блідому, схудлому, раптом вигукнув* [Андріяка] *з жалем: — Ех, брате! Був би ти оце на ногах, запрягли б ми тебе з першого дня!* (Гончар).

3. *перев. з сл.* б у́ т и. Не спати, прокинутись, піднятися з ліжка. *Ще поїзд ішов повним ходом, від якого задню теплушку метляло в боки, як чабанського батога, а вже всі були на ногах, стояли біля дверей* (Ле); *Звістка, що йдуть козаки, розійшлася блискавкою поміж військом і, ще сонце не зійшло, як цілий табір був уже на ногах* (Мак.); *Всі в Тамариному відділенні були вже на ногах і виходили в коридор* (Хижняк).

4. Займатися якимись справами, бути в русі. *Вже день скінчився, засвітилася ніч, а я ще на ногах* (Коцюб.); *Скоро звик* [Артем] *і до овець, і до степу, де пасли, і до діда-чабана. Трудно було з досвітку до смерку все на ногах: на вигорілій толоці вівці голодні,— тільки присів, а вони вже й у шкоді* (Головко).

на нога́х не стої́ть *див.* стоїть; **тве́рдо стоя́ти на ~** *див.* стояти; **тве́рдо трима́тися на ~** *див.* триматися; **у ~ пра́вди нема́** *див.* нема; **усто́яти на ~** *див.* устояти.

НО́ГИ: [аж] но́ги затруси́лися *до чого.* З'явилося велике бажання до чогось. *Марко.. так розвеселився, що ноги аж затрусилися до танцю* (Тют.).

аж у но́ги лоско́че *див.* лоскоче; **би́ти в ~; би́ти ~** *див.* бити; **бода́й ру́ки і ~ полама́ло** *див.* поламало; **бра́ти ~ на пле́чі** *див.* брати; **бра́тися в ~** *див.* братися; **ви́нести ~** *див.* винести; **ви́тягти ~** *див.* витягти; **ви́ходити ~** *див.* виходити; **відки́нути ~** *див.* відкинути; **дава́й бо́же ~** *див.* давай.

де вже но́ги не носи́ли. Хто-небудь багато ходив скрізь, побував у багатьох місцях. *Пішов я, брате, заробляти. І де вже ноги не носили?!* (Шевч.).

заде́рти но́ги *див.* задерти; **зво́дити на ~** *див.* зводити; **зв'я́зувати ру́ки та ~** *див.* зв'язувати; **зірва́тися на ~** *див.* зірватися.

куди́ но́ги несу́ть, *перев. з сл.* п і т и́, в т і к а́ т и *і т. ін.* У будь-якому напрямку, куди-небудь, не вибираючи дороги. *Я був битий і словами і своїми власними думками! Отож утікав від цих побоїв, куди ноги несли* (Март.); *Ледве дочекавшись зміни, Надійка вибігла на вулицю і пішла тротуаром так, без мети, просто куди ноги несли* (Коз.).

Синоніми: **куди́ о́чі поведу́ть; куди́ о́чі ба́чать.**

легки́й на но́ги *див.* легкий; **ле́две доволокти́ ~** *див.* доволокти.

ле́две (наси́лу) но́ги несу́ть (но́сять). Хто-небудь не має змоги нормально рухатися від утоми, виснаження, старості, переживань і т. ін. *Іде* [козак] *смутний, невеселий, Ледве несуть ноги* (Шевч.); *Старий батько з усієї сили З молодицями танцює Та двір вимітає.. Знай бігає, а самого Ледве ноги носять* (Шевч.); *Настала петрівка. Нимидора насилу одговілась, вже її насилу носили ноги* (Н.-Лев.). Пор.: **ле́две но́ги нести́.** Синонім: **но́ги не слу́хають.**

ле́две но́ги нести́ *див.* нести; **ле́две переставля́ти ~** *див.* переставляти; **ле́две тягти́ ~** *див.* тягти; **лі́зти під ~** *див.* лізти; **ляга́ти під ~** *див.* лягати; **наляга́ти на ~** *див.* налягати; **наступа́ти на ~** *див.* наступати.

но́ги на пле́чі. Уживається як примовка у тих випадках, коли хто-небудь, зібравшись у дорогу, більше всього планує рухатися пішки. *Вона ноги на плечі та й пішла за Дін, і матір покинула й батька* (Барв.); — *Мабуть, уже час мені, мамо, ноги на плечі та й подаватись десь із Вітрової Балки. На завод чи на шахту* (Головко); // Швидко почати рухатися. *А товариство — Пацюк, Лушня та Матня,— як побачило, що за баталія піднімається в Пісках, та мерщій ноги на плечі, та поза хатами, та поза огородами аж у Крутий Яр, та й засіло в шинку* (Мирний); — *Як куди швидко треба термінового або телеграму, так я ноги на плечі і прудкіше за машину доставлю* (Ів.). Синонім: **хвіст у зу́би.**

но́ги не де́ржать (не трима́ють) *кого.* Хто-небудь дуже втомлений, відчуває слабість. [Матушка гуменя:] *Все тіло тремтить, не держать мене ноги...* (Мирний).

но́ги не слу́хають (не слу́хаються, не несу́ть) *кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність нормально рухатися або стояти через утому, виснаження, старість, переживання і т. ін. *За столом тупо пропиває свою данину з куркулів Кузьма Василенко. Він теж дивується, побачивши Супруна, хоче підвестися, щось розумне сказати, але вже ні язик, ні ноги не слухають його* (Стельмах); *Йшли під дощем, по роз'їжедженій, грузькій дорозі, а все ж було краще, ніж у тих клятих вагонах. Хоч і не слухалися ноги, але вільно можна дихати* (Хижняк); *Зупинилася* [Фросина Данилівна] *на площадці, віддихалася, а ноги не несуть далі* (Хижняк). Синонім: **ле́две но́ги несу́ть.** Антонім: **но́ги но́сять.**

но́ги но́сять (слу́жать, хо́дять) *кого, у кого і без додатка.* У кого-небудь ще є фізичні сили рухатися, працювати і т. ін. *Щороку приїздять* [сини] *і вмовляють, щоб їхала з котримсь. Мати послухає-послухає, зітхне й скаже: — Спасибі, синочки, що запрошуєте, але не можу поїхати. Поки носять ноги, буду вас тут приймати* (Літ. Укр.); *На селі почався переполох. Знаючи це, Онохрій Литка поклявся не кинути Багви, доки його носитимуть ноги* (Епік); *Хотіли настановити Гаркушу волосним старостою — відмовився, зіславшись на немічність, вже ноги, мовляв, не носять* (Гончар); *Вже так находився Іванко по Новгороду, що й ноги не носили* (Хижняк); *Гей, чого ти засмутився, Став серед дороги? Тягни, друже, поки тягнеш, поки служать ноги!* (Граб.). Антоніми: **но́ги не слу́хають; ле́две но́ги несу́ть.**

но́ги (п'я́ти) свербля́ть *у кого, кому і без додатка.* Кому-небудь дуже хочеться йти, тікати, рухатися і т. ін.— *От, діду, аби ви щось заграли,— не витримує хлопчак і косує на кобзу.— Що, сверблять ноги? — одривається дід від своїх думок* (Стельмах); — *Давай утікати,— сказав Лучук Сивооку.— Давно вже сверблять мені ноги дати драла від цього кендюха* [купця] (Загреб.); — *Що ж, в кого сверблять п'яти, може йти й до біскупа, але я знаю, що з того нічого не буде* (Фр.).

но́ги (п'я́ти, сту́пні) прикипа́ють (приро́ста́ють) / прикипі́ли (приросли́) *до чого.* Хто-небудь з якогось місця не може зрушити або уповільнює ходу, не хоче йти далі. *А про рідний край ти мені не нагадуй. Мимо дому проходив — ноги до землі прикипали, трохи було на Троянівку не звернув* (Тют.); *Вона хоче кинуться у воду, рятувать його, а її ноги приросли до каменя, ніби пустили вербове коріння* (Н.-Лев.); *Горленко начебто знов у великій кремлівській залі. В неї враз, як ось і тепер, обважніли тоді ноги, приросли були до місця* (Крот.).

па́дати в но́ги *див.* падати; **підніма́ти на ~** *див.* піднімати; **пну́тися на ~** *див.* пнутися; **поста́вити з голови́ на ~; поста́вити на ~** *див.* поставити; **потягну́ти ~** *див.* потягнути; **ру́ки й ~ посині́ли** *див.* руки.

самі́ но́ги несу́ть (но́сять) / понесли́ *до кого, до чого, куди, де і без додатка.* 1. Хто-небудь рухається, не усвідомлюючи напрямку.— *Тягне було мене.. на той шлях, кудою понесли її на кладовище. Вийду на шлях, а самі ноги несуть мене на ту гору, де кладовище* (Н.-Лев.); *Він чує, що ноги самі, без його волі, носять його по подвір'ю, руки самохіть підіймають усяке манаття* (Коцюб.); *Ноги самі понесли* [Сеспеля] *нерівним, ковзьким тротуаром до вокзалу* (Збан.).

2. Хто-небудь іде, рухається з відчуттям легкості.— *То, сину, так завжди: до рідного дому ноги людину самі несуть...* (Гончар); *Як заграє у дуду — лист танцює на дубу, батько й мати «годі» — просять, самі ноги так і носять* (Тич.).

ста́ти на но́ги *див.* стати; **топта́ти ~; топта́ти під ~** *див.* топтати; **узя́ти під ~** *див.* узяти; **уми́ти ~** *див.* умити.

у но́ги. Швидко піти, побігти, втекти від кого-небудь. *Ми збирали ягоди, нараз заревіло щось за нами, я в ноги* (Фр.); *Мігайчук Василь, другий депутат, бачачи, яка депутатам шана й від пана, й від громади, не чекав, поки його зачеплять, і собі в ноги* (Хотк.).

упада́ти в но́ги *див.* упадати.

хай (бода́й) но́ги повсиха́ють *кому.* Уживається як лайка з побажанням зла кому-небудь. *Хай повсихають ноги тому, хто переступить межу* (Смолич); *А вона — зирк, та за мною.—..Куди ти, бодай би тобі ноги повсихали!* (Довж.).

НОГИ́: до ноги́, *перев. з сл.* п о б и́ т и, п о т р о щ и́ т и, н и́ щ и т и *і т. ін.* Повністю; всі до одного. *Проти військ княжих ми сміло йдемо, Твердо певні, що вас до ноги поб'ємо... Наперед, наперед за свободу!* (Граб.); *Руїни скрізь чорніють навкруги: всі хатинки, всі будинки потрощило до ноги* (Забіла); *Пощади їм* [туркам] *не було від козаків під час нападів — у цьому козаки не поступалися нападникам, нищили до ноги* (Ле);

й ноги́ не су́не *див.* суне; **ко́ваний на всі чоти́ри ~** *див.* кований; **кульга́ти на оби́дві ~** *див.* кульгати; **не пока́зувати ~** *див.* показувати; **~ не бу́де** *див.* буде; **перемина́тися з ~ на но́гу** *див.* переминатися; **щоб ~ не було́** *див.* було.

НОГОЮ: і ного́ю не ступи́ти *див.* ступити; **ні в зуб ~** *див.* зуб.

ні ного́ю *куди, звідки.* Зовсім не ходити, не виходити куди-небудь, не бувати, не появлятися десь. *Гукнув* [Микола] *до своїх ремісників: — Грицю, Лаврін, сюди! Слухайте, щоб у школу ні ногою* (Панч); *Адже інші ходять, не обминають весіль, бо це ж так цікаво, радісно. А ви з хати ні ногою, самі й самі* (Гуц.). С и н о н і м: **не пока́зувати но́са.**

нога́ за ного́ю *див.* нога; **~ ступи́ти ні́де** *див.* ступити; **стоя́ти одніє́ю ~ в моги́лі** *див.* стояти.

НОГУ: би́стрий на но́гу *див.* бистрий; **біс ~ зло́мить** *див.* біс; **відбива́ти ~** *див.* відбивати; **вста́ти на ліву ~** *див.* встати; **два чо́боти на одну́ ~** *див.* чоботи; **ді́дько ~ звихне́** *див.* дідько; **до́ля підста́вила ~** *див.* доля; **іти́ в ~** *див.* іти.

на бо́су но́гу. Без панчіх, шкарпеток, онуч. *Хазяйка була слаба, немічна жінка, що все стогнала і ледве човгала по помості шкарбунами на босу ногу* (Коцюб.); *Він спочатку, позіхаючи, дивиться на небо, а потім гримить озутими на босу ногу чобітьми до дітей* (Стельмах).

налiга́ти на но́гу *див.* налягати;

на широ́ку но́гу. 1. *з сл.* ж и́ т и, п о ж и́ т и *і т. ін.* 1. Розкішно, багато, без будь-яких обмежень. *Юрій дослужиться до полковника, вийде у відставку з пенсіоном, одружиться на Огієвській і житиме на широку ногу* (Кочура); *Ситуація, в яку задля конспірації поставив себе Кравчинський, зобов'язувала жити на широку ногу* (М. Ол.). С и н о н і м: **на всю гу́бу (в 2 знач.).**

2. *перев. з сл.* п о с т а́ в и т и. На найвищий сучасний рівень. *Відгодівля свиней в артілі ім. Котовського поставлена на широку, можна сказати, промислову ногу* (Рад. Укр.); *Терешко Тягнирядно до себе.. горілчане виробництво поставив на досить широку ногу.* (Ковінька).

не дава́ти собі на но́гу наступи́ти *див.* давати; **підставля́ти ~** *див.* підставляти; **потра́пити в ~** *див.* потрапити; **ста́ти на близьку́ ~** *див.* стати; **чо́рний віл на ~ наступи́в; як віл на ~ наступи́в** *див.* віл; **як ~ вломи́ти** *див.* вломити.

НОЖА: без ножа́ рі́зати *див.* різати; **ходи́ти по ле́зу ~** *див.* ходити.

НОЖАХ: [як (мов, ні́би *і т. ін.)***] на ножа́х.** 1. У ворожих стосунках.— *Три годи не пив з багачами за одним столом, три годи з родом не гуляв, як на ножах був, а сьогодні, виходить, поїду колядувати?.. Не годиться наче так* (Кос.); *Що фріци на землі — який це жах! Так будемо ж до них гостріш од сталі: із ними ціле людство на ножах* (Тич.); *— Як же воно так випадає, що ми ніяк не можемо з ним вжитися? З першого дня на ножах...* (Гончар).

2. *з сл.* с и д і́ т и, с т о я́ т и, б у́ т и *і т. ін.* У напруженому стані; охоплений хвилюванням, тривогою.— *Почин хороший,— каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить* (Кв.-Осн.); *Галя мов на ножах стояла* (Мирний); *Лодку раптово наклонить, очі у тебе — на жах... Милі тримаю долоні, Серце моє на ножах...* (Сос.). С и н о н і м: **як на жари́нах.**

НОЖЕМ: кра́яти ноже́м по се́рці *див.* краяти; **приста́ти з ~ до го́рла** *див.* пристати; **рі́зати ~** *див.* різати; **ста́ти ~ попере́к го́рла** *див.* стати; **хоч ~ ріж** *див.* ріж; **як ~ відрі́зати** *див.* відрізати; **як ~ вколо́ти в се́рце** *див.* колоти; **як ~ по се́рцю полосну́ти** *див.* полоснути.

НОЖІ: ста́ти на ножі́ *див.* стати.

НОЗІ: на коро́ткій (на дру́жній) нозі́ *з ким.* У приятельських, товариських стосунках. *Він був на короткій нозі з усіма працівниками фабрики, міг усіх, без винятку, пробрати на зборах* (М. Ю. Тарн.); *— Буде Оладько на стадіоні. Його інколи й з роботи забирають. Та й з дівчатами він на дружній нозі, ті теж можуть запросити його в парк* (Автом.). А н т о н і м: **на ножа́х.**

на рі́вній (на одні́й) нозі́, *з сл.* т р и м а́ т и с я, р о з м о в л я́ т и *і т. ін.* Як рівний з рівним. *Мама з донькою були добрі приятелі й трималися цілком на рівній нозі* (Ю. Янов.); *Діденка він мав за молокососа і вискочку, але разом з тим і трохи побоювався.. Тим-то тримався з ним на рівній нозі* (Головко).

НОМЕР: відколо́ти но́мер *див.* відколоти.

одина́дцятий но́мер, *жарт.* Свої ноги як засіб пересування. *Доведеться залишити наш кабріолет і пересісти на одинадцятий номер,— крикнув Хохол* (Голов.); *— Тут мені щоразу доводилося грі-*

ти чуба. Вставай бувало з веломашини і пхай на гору одинадцятим номером (Гончар); — *За день, як набігаєшся по полю, то ноги хоч поодрубуй. Та й не встигнеш, як кажуть мої хлопці, на одинадцятому номері всюди* (Хлібороб Укр.).

проблéма нóмер оди́н *див.* проблема; **тягти́ пусти́й ~** *див.* тягти.

[цей] нóмер не прóйде (*рідко* **не ви́йде**) *у кого, кому і без додатка.* Так не буде, не вдасться що-небудь.— *Я знаю, ти б хотів, щоб тобі комунізм принесли в хату на блюдечку та й сказали: уставай, Пилипе, розговляйся.. Ні, брат.. Цей номер вам* [ледарям] *не пройде* (Кучер); — *Тут серед військових багато розмов про росіян, вони дивуються, що вибух бомби в Хіросімі викликав у них не страх, а тільки осуд. А один знайомий мені експерт, полковник, так і сказав: «Номер не вийшов, Москва не злякалась»* (Рибак).

НОРИ: перерива́ти ми́шачі нóри *див.* переривати.

НОРІ: як ми́ші у норі *див.* миші.

НОРМУ: вхóдити в нóрму *див.* входити.

НОСА: верну́ти нóса *див.* вернути; **ви́ткнути ~** *див.* виткнути; **вíшати ~** *див.* вішати; **встромля́ти ~** *див.* встромляти; **втéрти ~** *див.* втерти; **втри ~** *див.* втри; **глядíти свогó ~** *див.* глядіти; **гну́ти ~** *див.* гнути; **дéрти ~** *див.* дерти; **диви́тися не дáлі свогó ~** *див.* дивитися; **діставáти ~** *див.* діставати; **знáти з ~ та в рот** *див.* знати.

з нóса. З кожної людини.— *Ми будемо колективно зустрічати Новий рік у нашому новому клубі.. Коштуватиме це три карбованці з носа,— оголошує він далі* (Собко); *Впускають* [на танцплощадку] *бажаючих потанцювати. Плата за вхід скромненька — троячка з носа* (Ковінька).

з-під (з-пéред) [сáмого] нóса *у кого, кого, з дієсл.* 1. З дуже близької відстані від кого-небудь. *У таку ніч за шумом вітру ворогові не чути.., і можна було, підкравшись непоміченим, вихопити полукіпки у врангелівців з-під самого носа* (Гончар); *Олена з-під носа чоловіка вихоплює миску.., а потім завзято вихлюпує в помийницю всю страву* (Стельмах); *У перекупки з-перед самого носа хтось із безпритульних потяг картопляника* (Збан.). С и н о н і м: **з-під рук.**

2. Коли щось майже належало комусь іншому або мало дотичність до когось іншого. *Він якраз і хотів виставляти Комарця на голову* [сільради], *а Навроцький вихопив у нього ініціативу з-під носа* (Мик.); *Одгуляли весілля* [старшої дочки генеральші].. *Як побачили гусари, що з-перед носа таке добро упливає, то ще дужче зачастили в Піски* (Мирний). **з-під самíсінького нóса.**— *Ти навіть цю Марту прогавиш.— Ні,— зовсім спокійно сказав Андрій.— Зайвий спокій, от побачиш, її з-під самісінького носа у тебе, тюхтія, вихопить Коваль* (Собко).

комáр нóса не підтóчить *див.* комар; **копи́лити ~** *див.* копилити; **кров з ~** *див.* кров; **не бáчити дáлі свогó ~** *див.* бачити; **не могó ~ діло** *див.* діло; **не покáзувати ~** *див.* показувати; **ніс до ~** *див.* ніс; **~ коцюбóю не дістáти** *див.* діставати; **~ не навертáти** *див.* навертати; **обкрути́ти довкóла ~** *див.* обкрутити; **обтирáти ~** *див.* обтирати; **піднімáти ~** *див.* піднімати; **поверну́ти ~ в той бік** *див.* повернути; **пусти́ти ю́шку з ~** *див.* пустити; **сóвати ~** *див.* совати; **ти́кати ~ в чужи́й горóд** *див.* тикати; **тримáти ~ за вíтром** *див.* тримати.

як свогó нóса, *з сл.* п о б á ч и т и. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова п о б á ч и т и. *Побачить він тепер путівку, як свого носа.* С и н о н і м: **як влáсні ву́ха.**

НОСИ: поверну́ти носи́ в той бік *див.* повернути.

НОСИЛИ: де вже нóги не носи́ли *див.* ноги.

НОСИТИ: за плечи́ма (за спи́ною, за собóю) не носи́ти *що.* Що-небудь засвоєне, набуте і т. ін. людиною, згодиться їй в житті, не буде зайвим.— *Що знати, то за плечима не носити,— казав старий* [батько],— *а, може, грамота ще й у пригоді стане* (Мирний); — *Ви ж знаєте, що я спеціаліст? У мене десять спеціальностей у руках. Я їх за плечима не ношу* (Гуц.); *Механізація — то знання, а його, як відомо, за спиною не носять* (Літ. Укр.); *Ремесло не за собою носити* (Номис).

лéдве нóги носи́ти *див.* нести.

носи́ти в (на) сéрці *кого, що.* Завжди добре пам'ятати про когось — щось. *Те, що я створив собі культ моєї дружини і ношу його в серці, може, видасться тобі нудним і нецікавим* (Коцюб.); [В а с и л ь:] *Треба тільки її* [правду] *мати в душі, носити в серці своєму* (Мирний). **носи́ти в сéрденьку.** *Прийде той, чий образ я носила з піснями вкупі в серденьку своєму* (Л. Укр.).

носи́ти змію́ під сéрцем *див.* мати [2]; **~ кáмінь за пáзухою** *див.* держати.

носи́ти (мíряти, набирáти) вóду рéшетом, *ірон.* Даремно робити що-небудь, марно витрачати час на що-небудь. *Богуна ловити, що воду решетом носити* (Кач.). **мíряти вóду.** *Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо...* (Коцюб.).

носи́ти (надягáти, надівáти, напинáти *і т. ін.*) / **надягти́ (наді́ти, нап'ясти́** *і т. ін.*) **личи́ну (мáску, машкару́).** 1. Приховувати свої справжні думки, наміри, свою справжню сутність. *Рік служби у почтах Потоцького навчив його носити личину* (Тулуб); *Завше носити маску, завше себе загнуздувати — та хіба ж то мислиме?* (Хотк.).

2. *чого, яку.* Свідомо виступати в певній ролі. *Конфлікт ускладнюється тим, що Маркові вдається тривалий час носити маску «добропорядної» людини* (Мист.); *Різні пройдисвіти нап'яли на себе релігійну личину з єдиною метою — поживи-*

тися за рахунок довірливих богомольців (Наука..).

носи́ти (нести́) на собі сліди́ *чого.* Мати, зберігати ознаки чого-небудь. *Хто б що не робив і як його не робив на користь народові — все то буде носити на собі сліди всесвітнього поступу та розвою* (Мирний); *Українська поезія середини XIX ст. (50—70 pp.) несла на собі сліди могутнього впливу Тараса Шевченка, і навіть саме її існування певною мірою пов'язано з його іменем, з гучною славою «Кобзаря»* (Вітч.).

носи́ти ніч за собо́ю. Бути сліпим. [Г а р а с и м:] *А давно ти, діду, осліп, чи таким і родився?* [К о б з а р:] *То літ з тридцять буде, як ношу я ніч за собою* (Мирний).

носи́ти / по̀нести́ сміття́ під [чужу́] ха́ту. Розголошувати кому-небудь про те неприємне, що відбувається в родині, в колективі і т. ін. *Не носи сміття під чужу хату* (Укр.. присл..). П о р.: **вино́сити сміття́ з ха́ти.**

носи́ти хрест *див.* нести.

[як (ма́ло, тро́хи) не] носи́ти на рука́х *кого.* 1. Дуже добре ставитися, виявляти велику увагу до кого-небудь. *Кабанцевого Івася всі трохи на руках не носять* (Мирний); *Коли б тебе, Полінашко, Як я, знали люди,..коли б знали хист і сили Розуму й серденька, На руках тебе б носили* (Г.-Арт.); *Павло має з армії добру професію — він моторист, механік. Захоче — сяде на трактора, комбайна поведе, сівалку відремонтує. Його в колгоспі на руках носитимуть, аби тільки переселився* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **лиза́ти ру́ки** (в 1 знач.).

2. Надмірно пестити кого-небудь, потурати комусь у його бажаннях і примхах. *Чула* [Явдоха], *..що жінка і трохи не жаліє його* [Йосипа], *хоч він її як на руках не носить* (Мирний); — *Може вони й справді добра їй зичать? Коли б воно так було, як тоді до весілля, коли Княжевичі мало на руках її не носили* (Кучер); *Дядько ж носив свою Мальвочку на руках, не давав узятися їй і за студену воду* (Земляк).

НОСИТИСЯ: носи́тися / розноси́тися як (мов, ніби *і т. ін.*) **ду́рень (чорт) із сту́пою.** Приділяти надмірну увагу чомусь незначному. *Безпальчиха аж розсердилась: носиться* [Наталя] *з своїм отцем Симоном як дурень із ступою* (Головко); — *Що ви з своїм Михайлом Васильовичем розносилися як дурень із ступою! — кричав він* (Ткач). С и н о н і м и: **носи́тися як з пи́саною то́рбою; носи́тися як з пи́санкою; носи́тися як чорт із грі́шною душе́ю.**

носи́тися / розноси́тися як (мов, ніби *і т. ін.*) **[ду́рень (чорт, ци́ган, ста́рець)] з пи́саною то́рбою** *з ким — чим.* Приділяти велику або більшу, ніж треба, увагу тому, хто (що) її не вартий (варте), не заслуговує.— *Приятель, значить..,— насміхається Пищимуха.— Від такого приятеля поли вріж та тікай, а ви з його приятельством носитесь як циган з писаною торбою* (Мирний); — *В ганяєтесь за Санею? Що ви знайшли в неї путньо го? — почала Бородавкіна.— Чваниться раз у ра своїм розумом та носиться з тою наукою, я старець з писаною торбою* (Н.-Лев.); — *Ну, тоо палац спалимо..— Дурний тебе, Левку, піп хрес тив,— обурювався Лесь Якубенко.— Вхопився з ті сірники, як дитина за цяцьку, і носиться з ними наче з писаною торбою* (Стельмах); ..*«А бода тебе! Потрібна мені твоя цікава звістка. Розносись ся з нею, як старець з писаною торбою»,— дума о. Порфирій і пішов одчиняти двері* (Н.-Лев.) С и н о н і м и: **носи́тися як ку́рка з яйце́м; носи́тися як ду́рень із сту́пою; носи́тися як з пи́санкою носи́тися як чорт із грі́шною душе́ю.**

носи́тися як (мов, ніби *і т. ін.*) **з пи́санкою** Приділяти надмірну увагу чомусь незначному.— *І ти, хлопче, з тою Оленою носишся як з писанкою! В'ївся черв'як у хрін та й думає, що нема нічого солодшого в світі* (Томч.). С и н о н і м и **носи́тися як ку́рка з яйце́м; носи́тися як з пи́саною то́рбою; носи́тися як ду́рень із сту́пою; носи́тися як чорт із грі́шною душе́ю.**

носи́тися як (мов, ніби *і т. ін.*) **ку́рка з яйце́м** *з чим.* Виявляти надмірну турботу, приділяти надто багато уваги чомусь незначному.— *Прости мені, Григорію. Це ж не злість, а мій біль вихлюпнувся наверх. Кому він тільки потрібний? Носишся з ним, наче курка з яйцем* (Стельмах); *Ту проскурку їй пришлють аж із самісінької Ахтонської гори, що моя баба носиться тижнів дв з тою проскуркою, як курка з яйцем* (Хотк.) С и н о н і м и: **носи́тися як з пи́саною то́рбою носи́тися як ду́рень із сту́пою; носи́тися як пи́санкою; носи́тися як чорт із грі́шною душе́ю.**

носи́тися як (мов, ніби *і т. ін.*) **чорт із грі́шною душе́ю.** Приділяти надмірну увагу чомусь незначному. *Василинка вислухала, як ластівка потрапила до твоїх рук, і поспитала: — А чого ти носишся з нею як чорт із грішною душею?* (Гуц.) С и н о н і м и: **носи́тися як з пи́саною то́рбою носи́тися як ду́рень із сту́пою; носи́тися як з пи́санкою; носи́тися як ку́рка з яйце́м.**

НОСИТЬ: бене́ря но́сить *див.* бенеря; **леда́що ~** *див.* ледащо; **лиха́ годи́на ~** *див.* година; **лихи́й ~** *див.* лихий; **чорт ~** *див.* чорт.

НОСИТЬСЯ: но́ситься як ба́ба з сту́пою. Хтонебудь приділяє надто багато уваги чомусь. *Носиться як баба з ступою* (Укр.. присл..).

НОСІ: вда́рити по но́сі *див.* вдарити; **висі́ти на ~** *див.* висіти; **є спи́чка в ~** *див.* спичка; **закрути́ло у ~** *див.* закрутило; **заруба́ти на ~** *див.* зарубати; **крути́ти в ~** *див.* крутити; **ма́ти спи́чку в ~** *див.* мати [2].

на но́сі. Скоро, незабаром.— *Даю вам відпустку на тиждень. Тим більше, що іспити у вас на носі* (Рибак); — *Мені треба заново входити в курс*

справ, як ви колись мені радилі.— Поспішіть. Час. Посівна на носі. П о р.: **під но́сом** (у 2 знач.). С и н о н і м: **не за гора́ми** (в 1 знач.).

не дава́ти собі по но́сі гра́ти *див.* давати; **щипа́ти в ~** *див.* щипати.

НОСОМ: аж но́сом банькй дме *див.* дме; **заора́ти ~** *див.* заорати; **клюва́ти ~** *див.* клювати; **крути́ти ~** *див.* крутити; **лиша́ти з ~** *див.* лишати; **лиши́тися з ~** *див.* лишитися; **лови́ти ~ окунів** *див. ловити.*

не з на́шим но́сом. Неможливо, через відсутність відповідних засобів.— *Учителя,— сказав батько,— з тебе не вийде. Це не з нашим носом* (Є. Кравч.).

но́сом ри́бу ву́дити *див.* вудити; **~ чу́ти** *див.* чути; **ора́ти ~** *див.* орати.

під (пе́ред) [са́мим] но́сом. 1. Поруч з ким-небудь, дуже близько від когось. *Крикнула, аж завищала Кайдашиха і вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа* (Н.-Лев.); — *Як курить хто мені під носом, то, здається, оддав би все на світі, щоб тільки покуштувати отого поганого зілля* (Н.-Лев.); *Пізнавши скоріш з голосу, ніж з вигляду Грибовського, переляканий Мандрика швидко зачинив двері перед самим носом бандита* (Довж.). **під самі́сіньким но́сом.** *Дорощук ..не міг собі простити, що не він викрив тоту халтуру, не помітив того, що робилося в нього під самісіньким носом* (М. Ю. Тарн.). А н т о н і м: **за три́дев'ять земе́ль.**

2. *тільки* п і д н о́ с о м. Дуже скоро, у найближчому часі. *З других економій приїздили рядчики наймати одрадян, давали плату не малу.— Чого нам забиватися? У нас жнива під носом,— одкинулись одрадяни* (Мирний). С и н о н і м: **не за гора́ми** (в 1 знач.).

3. *тільки* п і д н о́ с о м, з *дієсл.* г о в о р и́ т и, м о́ в и т и *і т. ін.* Тихо, нерозбірливо. *Ставав* [Роман] *на дорозі, щось мимрив під носом, щось міркував...* (Коцюб.); *Гапка й собі бурчала щось під носом* (Фр.). П о р.: **під ніс.**

ти́кати но́сом *див.* тикати; **тю́тя з полив'я́ним ~** *див.* тютя; **щоб я з ~ був** *див.* я.

НОСЯТЬ: ле́две но́ги но́сять; но́ги ~; самі но́ги ~ *див.* ноги.

НОТА: фальши́ва но́та. Що-небудь нещире, неправдиве, лицемірне. [Я р ч у к:] *Прошу перебивати мене лише в тому разі, коли почуєте якусь фальшиву ноту* (Мик.).

НОТАХ: на висо́ких но́тах, *з дієсл.* Підвищеним голосом від обурення, незадоволення, радості і т. ін.— *Кинь ти його, Валька,— відповів інший голос на високих нотах.— Бо ми так до ранку з ним проморочимось. Краще завтра прийдемо з ліхтариком* (Гончар); — *Увага! Кухня першого батальйону на горизонті! Взвод загудів на високих нотах, наче великий рій* (Багмут).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **по но́тах,** *з дієсл.* 1. Ніби за наперед продуманою схемою. *Все йшло як слід. З'єднала всіх, зміцнила всіх робота. Все добре йшло. Сказать не гріх, як в пісні, як по нотах* (Дор.). С и н о н і м: **як по пи́саному** (в 3 знач.).

2. Легко, без утруднень. *Плач і тужба в хаті. У головах над труною схилилась Легейдиха, перша на всю слободу плачниця, і тужно, наче по нотах, виводить одвічну жалобу* (Головко); — *Ба! — штовхнув ліктем Оладька другий ведмідь Михась Лобанок.— Генка підхопив баришню яку! Навіть тут як по нотах ходить* (Автом.). С и н о н і м: **як по пи́саному** (в 2 знач.).

НОТАЦІЇ: чита́ти нота́ції *див.* читати.

НОТИ: кла́сти на но́ти *див.* класти.

НОТІ: на одні́й но́ті. Одноманітно, монотонно. *Вранці мрячило й тоскно гудів над головою телефонний дріт на одній ноті* (Головко).

НОЧВИ: як макогі́н на но́чви *див.* макогін.

НОЧЕЙ: недосипа́ти ноче́й, недоїда́ти *див.* недосипати.

НОЧІ: без но́чі не туте́шній *див.* тутешній; **від бі́лого сві́ту до те́мної ~** *див.* світу; **дні і ~** *див.* дні; **з ра́нку до ~** *див.* ранку; **ні дня ні ~** *див.* дня.

про́ти но́чі. Пізно ввечері, у пізній час.— *Куди ж ти оце йдеш проти ночі? — питаю я в його* (Н.-Лев.); — *Либонь, додому чешеш? — допитується Левко.— Ні, в гості проти ночі зібралася — саме пора підійшла,— неприязно відповідає дівчина* (Стельмах).

НОЧУВАВ: і не ночува́в. Зовсім відсутній, зовсім немає чогось. [І л ь ч е н к о:] *Про культуру питаєте? І не ночувала. Культура, мабуть, теж не дура — любить жити там, де достатки є* (М. Куліш).

НОЧУВАЛИ: на́че гу́си ночува́ли *див.* гуси.

НОЧУВАТИ: днюва́ти й ночува́ти *див.* днювати.

НУ: ні тпру ні ну *див.* тпру.

НУДИТИ: ну́дити (*рідше* **ну́дитися,** *рідко* **нудьгува́ти) / зану́дити сві́том.** 1. Перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності, марнуючи час. *Якби курити, то було б що робити, а то сидиш та світом нудиш* (Укр.. присл..); — *Що робити? Як бути? Нуджу світом. То в цей куток загляну, то в той* (Тесл.); — *От я радий, що ти, князю, одвідав мене,— обізвався старий Замойський,— у мене в палаці князь Домінік, певно, занудив світом без молодої компанії, а ти саме в добрий час оце на поріг! Вам обом буде веселіше в мене* (Н.-Лев.); *Засумував же тяжко наш Осауленко після сього, занудив світом несказанно. З лиця спав, аж почорнів од великої туги, і все в пасіці з дідом пасічником сидить* (П. Куліш).

2. *по кому — чому, за ким — чим, без кого — чого і без додатка.* Перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без кого-, чого-небудь. [Ч у м а к:] *Зірко моя, серце моє, Світе мій та раю! Я ж по тобі світом нуджу, Щодень помираю* (Рудан.);

[М а р у с я:] *Ох, Микито,.. отруїв ти мою душу!.. За те ж тепер і сам караєшся! Нудиш світом за Одаркою, а вона й дивитись не хоче на тебе!..* (Кроп.); — *Та й він мене так само любив та й отак світом нудив без мене. А ти цього не знаєш* (Март.); — *Вишивала трохи, а потім вичитувала всім казочку. Ну, й читає ж вона, а нудить світом без школи* (Стельмах); *То лаяв* [Халявський] *усякого, хто тільки на думку йому приходив, то світом нудився, і з журби аж захляв* (Кв.-Осн.); *Рибалочка на бережку та рибоньку удить; А милая по милому білим світом нудить* (Коломийки); *Не щебече соловейко В лузі над водою, Не співає чорнобрива, Стоя під вербою; Не співає — як сирота, Білим світом нудить. Без милого батько, мати — як чужії люде* (Шевч.); *Нелегко жити на чужині І світом нудити гірким, Та вже найтяжче сиротині, Що побалакати ні з ким* (М. Ю. Тарн.).

3. Жити в тяжких умовах, зазнаючи нестачі в усьому, не відчуваючи смислу життя; животіти. *А найгірше тим, що марне світом нудять у полоні, Як отой бездольний лицар* (Л. Укр.); *В час, як ти* [про Т. Г. Шевченка] *в неволі нудив світом На чужині, В твоїй душі все квітли пишним цвітом Твої пісні* (Сам.); — *Як світом нудити, то краще й не жити! Він скрикнув, у вир поглядає,— Ачей на дні моря Позбудусь я горя, Там доля мене привітає!* (Вороний). **попону́ди́ти світом** (тривалий час). *Як вигнала мене свекруха.., що я попожурилася, що я попотужила, що я світом попонудила* (Барв.). С и н о н і м: **ма́ятися по сві́ту** (в 2 знач.).

4. Бути незадоволеним життям, не хотіти жити. *Дуже журився Івашко за бабусею, аж світом нудив: з хати не вийде, а коли й вийде, то хіба тільки на кладовище* (Стор.); *Вона мала шматок хліба, теплу хату, мала корсетку на плечах: чого ж сумувати їй, чого нудити світом?* (Л. Янов.); *Він журився, вибухаючи кашлюком під комином, та нудився світом, думаючи, що без долі пропаде* (Косарик).

ну́ди́ти се́рде́ньком. Перебувати в стані тривоги, неспокою; нудьгувати.— *Чого вночі блудиш і серденьком нудиш?..* (П. Куліш).

НУДИТИСЯ: ну́дитися світом *див.* нудитися.

НУДОТИ: до нудо́ти. Дуже, надзвичайно, великою мірою. *Щодня було те саме. Ноги, немов непотрібні, самі знали звиклі дороги, і очі, теж наче зайві, байдужно приймали все до нудоти знайоме* (Коцюб.); *Хіміки-аналітики й лаборантки сходились ще на протязі півгодини. І з кожною до нудоти одноманітно повторювалась та ж сама сцена* (Шовк.).

со́хнути з нудо́ти *див.* сохнути.

НУДЬГОЮ: нудьго́ю мару́дитися *див.* марудитися.

НУДЬГУВАТИ: нудьгува́ти світом *див.* нудити.

НУЖДИ: і нужди́ ма́ло *див.* мало.

НУЖДОЮ: би́тися з нуждо́ю *див.* битися.

НУЖДУ: про нужду́. На всякий випадок, для потреби в чому-небудь.— *Там купами капуста, буряки, морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову — цур їй!* (Кв.-Осн.).

НУЖУ: годува́ти ну́жу *див.* годувати.

НУЛЯ: від (з) нуля́. З нічого, без попередньої основи; від самого початку. *Невірно було б думати, що кінодіяльність Олександра Довженка починалась від нуля — цей період його життя був підготовлений значним політичним і життєвим досвідом* (Рад. літ-во); — *Потроху працюю. А робота цікава. Все з нуля, місто молоде. А з нуля — завжди цікаво* (Мушк.). С и н о н і м: **на пусто́му місці.**

НУЛЬ: абсолю́тний нуль. Нікчемна і непотрібна для якоїсь справи людина. *Пояснив* [Лаврін Тесля]: — *Я — ніщо. Розумієте, абсолютний нуль. Навіть не перекотиполе. Те, котячись по ріллі, бодай розсіває своє насіння і вірить, що проросте десятками нових пагінців. А я — вакуум, порожнеча* (Дмит.).

нуль без па́лички. 1. Нічого не вартий, не має ніякої ваги, ніякого значення. *Поодинці їм з ними* [селянам з куркулями] *боротись не під силу. А проти гурту навіть Кваша — нуль без палички* (Рєзн.); *Вони тримаються за нього, бо Георг робить діло, а «друзі» тільки гендлюють. Без нього вони нуль без палички* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **гріш ціна́.**

2. Дуже незначний. *Заперечливо замахав* [Федір] *тонкими некрасивими руками.— Нашій домовленості ціна — нуль без палички!* (Ткач.).

ціна́ — нуль *див.* ціна.

НУРКА: да́ти нурка́ *див.* дати; **пуска́ти ~** *див.* пускати.

НУРЦЯ: да́ти нурця́ *див.* дати.

НУ-ТИ: фу́-ти, ну́-ти *див.* фу-ти.

НУТРО: виверта́ти нутро́ *див.* вивертати.

заговори́ло нутро́ *чиє, яке.* Виявилися бажання, погляди, настрої, звички, характерні для кого-небудь. *Заговорило, значить, біляцьке нутро! Своїх зустрічати зостався!* (Гончар).

скаламу́тити нутро́ *див.* скаламутити.

НУТРОМ: нутро́м чу́ти *див.* чути.

НУТРОЩІ: виверта́ти ну́трощі *див.* вивертати.

НУТРУ: по нутру́ *кому.* Подобатися, відповідати чиїм-небудь бажанням, смакам і т. ін. *Ангели, глядячи на щасливе їх життя, радувались і втішались, а чорту було не по нутру — найбільш од того, що не можна йому ніяк увійти до них у хату* (Стор.); *Край ставка овчар* [вівчар] *онучі прати мусив сісти, Отара ж попаски попхалась навмання. Орлу се по нутру* (Греб.); *Не по нутру виявився новий закон лише відрубщикам-хуторянам* (Гончар).— *Добрячий тютюнець... Аби*

якийсь панок шарпнув цілу затяжку — на місці врізав би дуба, а нам нічого, якраз по нутру (М. Ю. Тарн.).

НЮНІ: розпуска́ти ню́ні *див.* розпускати.

НЮХ: ма́ти нюх *див.* мати ²; **ні за ~ таба́ки** *див.* понюшку.

соба́чий нюх *у кого.* Хто-небудь має здатність легко схоплювати, підмічати, розуміти щось приховане, таємне. [Циганка *(вибігла на ганок, озираючись):*] *І сьогодні Герцик увесь день зорить за мною, певно, догадується. О, у нього собачий нюх!..* (Кроп.).

НЮХАТИ: [і] не ню́хати / не поню́хати по́роху. 1. Не бути на війні, не брати участі у воєнних діях.— *Ваші жовніри, князю, вже вимуштровані в битвах з загонами, вже призвичаєні до борні з козаками, а наші ще й пороху не нюхали* (Н.-Лев.); *Видно* [офіцер] *був тиловою крисою, ще не нюхав пороху, а бойовий патріотичний дух імпонував йому дуже* (Збан.); *Однаково добре ставився* [капітан] *і до досвідчених льотчиків, ..і до молодих випускників авіаучилища, які ще не нюхали пороху* (Перв.); *Війна вже скінчилася: хто їхав у відпустку побачитися з кревними, хто зовсім повертався додому, так і не понюхавши пороху* (Мокр.).

2. Не мати досвіду в чому-небудь.— *Юнь, юнь! Завзята, беручка, але куди з ними — пороху ще ніхто з них не нюхав* (Гончар); *Спочатку Богдан з недовірою прислухався до таких сентенцій сержанта, а потім зрозумів: бувалий солдат підбадьорював ними бійців, які ще не нюхали пороху* (Стельмах); *— Я просив призначити мене у найвідсталіший колгосп.. Згодьтесь, що молодому спеціалістові, який, так би мовити, ще не нюхав пороху, але відчуває свою заборгованість перед народом за науку, так само незручно йти на все готове, як бідному женихові у прийми до багатої нареченої* (Добр.). **ню́хати по́рох.** *Генерал недбало виставляв на певні сектори окремі роти, батальйони. Половина з них нюхали порох під Верденом* (Кач.); *Гурт бійців, що зібрався навколо, теж зареготав.— Кадровики веселіші,— подумав Оксен.— Видно, вже порох нюхали* (Тют.); *Ах, панове! Про трусість Мовчіть ви мені! Чи ви нюхали порох В життьовій війні?* (Фр.).

НЮХОМ: ню́хом відчу́ти *див.* відчути; **~ чу́ти** *див.* чути.

НЬОГО: бода́й наньо́го боля́чка *див.* болячка; **не до ~ п'є́ться** *див.* п'ється; **хай на ~ хале́па** *див.* халепа.

О

ОБАГРИТИ: обагри́ти / обагря́ти [свої́] ру́ки кро́в'ю *чиєю, якою.* Учинити вбивство, стати вбивцею. *На Кальварію йде велика громада різунів.., що в лютім* [місяці] *обагрили свої руки кров'ю* (Фр.); *Попадавши хто де, сплять мертвецьким сном.. ті, хто сьогодні ще й дитячою кров'ю руки свої обагрив. Все меншає їх, все менше займає місця під зорями їх ватага* (Гончар); *Обагряли свої руки людською кров'ю поліцаї, що служили вірою і правдою гітлерівським катам. Та не вдалося їм уникнути розплати* (Сільські вісті).

ОБАГРИТИСЯ: обагри́тися / обагря́тися кро́в'ю. Зазнати жертв, втрат від убивств; постраждати. *Не вправі ми забувати і того, що за тридцять минулих років то одна, то інша країна, а іноді й цілі райони світу обагрялися кров'ю, ставали ареною воєнних дій, які забирали життя мільйонів людей* (Літ. Укр.).

ОБАГРЯТИ: обагря́ти ру́ки кро́в'ю *див.* обагрити.

ОБАГРЯТИСЯ: обагря́тися кро́в'ю *див.* обагритися.

ОБАРАНІЛИ: о́чі обараніли *див.* очі.

ОББЕРЕШСЯ: не обберéшся біди́ *див.* обженешся.

не обберéшся (не оберéшся) ли́ха (кло́поту *і т. ін.) з ким — чим і без додатка.* Будеш мати багато турбот, неприємностей через когось, щось.— *Ну що його робить? — Сказала Ведмедиха.— Пусти свиню за стіл, Не обберешся лиха* (Іванович); *Чорне клинцювате обличчя Сафрона побіліло від хвилювання і прихованої злості на Фесюка: знали ж, кого покликати в чесну кумпанію* [компанію]. *Тепер не обберешся лиха з ним* (Стельмах);— *І нащо він пустив його в сад? Тепер клопоту не оберешся* (Кучер). Пор.: **не обженéшся біди́.**

ОББИВАТИ: оббива́ти каблуки́, *жарт.* Енергійно, темпераментно танцювати. *Молодь водила хороводи та каблуки оббивала до пізнього вечора.* **пооббива́ти каблуки́** (багато танцювати).— *Заходьте, не цурайтеся. Тим паче, йдеться... Словом, скоро дружки в вінках на весілля вас покличуть...— Пооббиваємо каблуки на весіллі* (Больш.).

оббива́ти / *рідко* **об́бити поро́ги.** 1. *у кого, кому, чиї.* Постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь. *Перед людьми вона не нахвалиться ним* [сином]:— *Панич буде...— одкривалася вона перед знайомими жінками, котрі щодня оббивали у неї пороги* (Мирний); [Олена:] *Не часто ви нам пороги оббиває-*

те, а коли вже нині така ваша ласка... Ні, мене би старий убив, якби я вас не приймила [не прийняла], *як бог приказав* (Фр.);— *Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала* (Н.-Лев.); *Недурно ж він* [генерал] *терся щось з місяць у Гетьманському — оббивав* [у старшини] *пороги* (Мирний). **обчóвгувати порóги,** *фам. А що до Зіньки вчащали сільські плетухи, а що сама вона любила обчовгувати чужі пороги, то скоро вся вулиця, далі куток, потім і село знали* (Гуц.).

2. *кого, чого, біля чого і без додатка, чиї, де.* Багато разів звертатися до когось, кудись, у якій-небудь справі, домагаючись її вирішення. *То так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаєш* (Мирний); *Одного разу під час чергового медогляду сказали йому:— Годі, браток, відлітався, жде тебе віднині наземна служба... Уралов не міг змиритися з цим. Поїхав до Москви, оббивав пороги найвищих військових медиків* (Гончар); *Роман похитує головою, а потім питається старого:— Що ж ви тепер будете робити? — Доведеться біля усіх судів оббивати пороги. А що ж інакше зробиш? Живемо ж на тому, що в нас є земля і честь. А заберуть землю, то й честі не залишать* (Стельмах); *Думав, шукав* [Микола], *оббиваючи пороги в райкомі, радився з батьками, багато читав і таки вражав дядьків таким, чого вони не чули, не знали і ще не могли знати* (Коз.); *Ми з нею* [Настею] *мріяли піти на фронт! Ми щодня оббивали пороги у військкоматі. Настирливо, доки не набридло. І нас записали* (Дмит.); *Ходити, клянчити, оббивати пороги не в характері Максима* (Цюпа); *А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які ганяють по світу вітер, оббивають чужі пороги, ніде не можуть нагріти місця, витирають чужі кутки?* (Загреб.). **топтáти порóги.** *Перш ніж стати відомим письменником, Гоголь чимало бідував, знайомим було для нього приниження тих, хто змушений топтати пороги високих канцелярій, на собі звідав він долю маленької людини* (Рад. літ-во). **оббивáння порóгів.** *Воно таки погано, що український літератор не може «в своїй хаті» ні шеляга заробити, і се справжній наш хрест оте оббивання чужих порогів* (Л. Укр.).

3. *у кого і без додатка, чиї, де.* Нахабно з'являтися десь, турбувати когось.— *Що це таке повелося: кожен тобі лізе в квартиру. На роботі не відіб'єшся від них, та ще й тут пороги оббивають...* (Ле); *Так Аткінс оббив пороги, аж клерки всі в гамі й гомі:— Цей безпритульний Томмі — Дуже настирний Томмі: Голову всім морочить, чорт його побери!* (Бажан). А н т о н і м: **лишáти в спокóю.**

оббивáти пір'я; ~ шкýру *див.* оббити.

ОББИВАТИСЯ: оббивáтися / оббúтися об вýха *чиї, рідко.* Доходити до кого-небудь, до чийогось слуху (про чутки, розмови і т. ін.); ставати відомим кому-небудь. *Самі брати, коли подібні чутки* [про їх капітал] *оббивались об їх уха* [вуха], *усміхалися і знизували плечима* (Фр.).

ОББИТИ: оббúти / оббивáти пір'я *з кого, кому, зневажл.* 1. Побити кого-небудь.— *Не тинялись з транзисторами по парках до півночі! Бо одне й друге знало: не прийде вчасно додому, то дістане по м'якишу,— пір'я з нього обіб'ю!.. А цього, бач, пальцем не торкни!* (Гончар). П о р.: **оббúти шкýру.** С и н о н і м и: **обламáти рéбра** (в 1 знач.); **обламáти кий; облатáти бóки; не лишúти живóго місця** (в 1 знач.); **полічúти рéбра; скрутúти в'язи; обідрáти шкýру** (в 2 знач.).

2. Примусити кого-небудь дотримуватися порядку, бути покірним і т. ін.; приборкати когось. *Оббили пір'я демагогові.* С и н о н і м и: **обламáти рéбра** (в 2 знач.); **обламáти рýки; обламáти рóги; обламáти крúла** (в 2 знач.); **збúти пихý; хвостá вкрутúти.**

оббúти / оббивáти шкýру *на кому і без додатка, зневажл.* Дуже побити кого-небудь. *Коли Мина оперіщив її* [кобилу], *вона у відповідь давай кидати задки та чвиркати з-під хвоста.. Забризканий весь, шмагає та лається:— Звірюга, сто бісів тобі в ребра!.. Шкуру обіб'ю!* (Гончар). П о р.: **оббúти пір'я** (в 1 знач.); **обідрáти шкýру** (в 2 знач.).

С и н о н і м и: **обламáти рéбра** (в 1 знач.); **обламáти кий; облатáти бóки; полічúти рéбра; не лишúти живóго місця** (в 1 знач.); **скрутúти в'язи.**

оббúти порóги *див.* оббивати.

ОББИТИСЯ: оббúтися об вýха *див.* оббиватися.

оббúтися як крéм'ях, *заст., рідко.* Втратити силу, владу, багатство і т. ін; постраждати.— *Дітки мої! — каже тоненьким, ницим голоском.— Чим же мені прохарчити вас, чим вас зодягти? Бачте, я й сам увесь оббивсь, як крем'ях!* (П. Куліш).

ОББІГАТИ: оббігáти десятою дорóгою *див.* обминати; **~ очúма** *див.* оббігти.

ОББІГТИ: оббíгти десятою дорóгою *див.* обминати.

оббíгти / оббігáти очúма (óком, пóглядом). 1. *кого, що.* Швидко оглянути кого-, що-небудь. *Хутко очима оббіг натовп, стрибаючи з обличчя на обличчя* (Головко); *Артур увесь кипів. Він швидко оббіг очима велосипед і за кілька хвилин вкотив його до магазину* (Хор.); *Вдова оббігла все оком, пригадала останню свою мандрівну квартиру — панський льох,.. усміхнулась* (Бабляк); *Дівчина зніяковіла і ще прикріше почервоніла. Вона оббігла поглядом кімнату, розшукуючи свої речі* (Ю. Янов.); *Він ще не встиг оббігти поглядом бур-*

тинської дороги, як за горою ревнув мотор (Мушк.); *Він оббігав поглядом своїх дивно сивих очей тісний форум, різонуло його по самому серцю буйністю барв на святкових шатах* (Загреб.).

2. *що.* Швидко прочитати, проглянути щось написане. *Ориська оббігла записку очима й перелякана зімняла* [зім'яла] *її, мало що не проковтнула* (Вільде).

ОББІЛУВАТИ: оббілува́ти (обідра́ти, обчистити *і т. ін.),* **як (мов, ніби** *і т. ін.)* **білочку (білку)** *кого, ірон.* Забрати у кого-небудь якесь багатство; відібрати все у когось. *Покрала вона срібло та золото в офіцера.. Прогнав її, обідравши, як білочку* (Мирний); // Обікрасти, пограбувати когось. *Обчистить вона пана, як білочку, хай тільки очі закриє, всі гроші перейдуть до її рук* (Мирний); // Змушувати кого-небудь дуже витратитися; розорити когось. *То ж не бачити Чуплакові своєї рябої корови. Вилікує вона* [лікар] *його чи ні, а оббілує, як білку* (Чорн.). Синоніми: **обідра́ти, як ли́пку; обідра́ти до го́лої ко́сті; обде́рти до ни́тки; обідра́ти шку́ру** (в 1 знач.); **живце́м облупи́ти.**

ОБВЕСТИ: обвести́ / обво́дити за ніс *кого.* Перехитрити, обдурити кого-небудь. *Не міг просто повірити, що отой гонивітер із колишньої одарчуківської вольниці здатен перехитрити, обвести за ніс вимуштруваного гестапівського вовкулаку* (Головч. і Мус.);— *Ну, чого ви так! — задумливо озвався Марчевський.— Нащо гарячкувати? Може, й справді нас за ніс обвели, то треба послухати людей. Люди завжди правду кажуть* (Ю. Бедзик). Синоніми: **обвести́ круг па́льця** (в 1 знач.); **лиши́ти з но́сом; залиши́ти в ду́рнях.**

обвести́ (обкрути́ти, оберну́ти, обмота́ти *і т. ін.) / рідше* **обво́дити (обкру́чувати, оберта́ти, обмо́тувати** *і т. ін.)* **круг (круго́м, навко́ло, довко́ла) па́льця (пу́чки)** *кого.* 1. Спритно обдурити, перехитрити кого-небудь. *До пізньої ночі з голубиним туркотінням розповідав* [Гнат] *своїй Ганні — як він обскакав, обвів навколо пальця навіть бессарабця Манойла* (Стельмах); *Ви ж подумайте, яка ото хитра лисиця, а він і цю звіряку довкола пальця обвів* (Ковінька);— *А як же це трапилося? Невже проспали? — Атож. Точніше сказати, дали себе приспати..— Ніколи собі цього не прощу! Отак по-дурному дали себе круг пальця обкрутити* (Головко);— *У вас, молодий чоловіче, мудрість мужа, а хитрість змія-іскусителя. Мене, старого лиса, кругом пальця обкрутити, ще й висміяти!* (Кол.); *Всім соромно було визнавати, що їх, мов малих дітей, обкрутив навколо пальця отой довготелесий рідкочубий істерик* (Загреб.);— *Знай, який у тебе чоловік, що ти такого й не стоїш. Та я всіх кругом пучки оберну, ось що* (Гр.); [Микита *(набік):*] *І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув, усіх як кругом пальця обмотав?* (Кроп.). Синоніми: **обвести́ за ніс; лиши́ти з но́сом; залиши́ти в ду́рнях.**

2. *рідко.* Викликати до себе прихильність, приязнь, закохати в себе (перев. про жінок). *Чи морською синьою травою Ти круг пальця хлопця обвела? Чи навіки рівною бровою Світ перетуманила? Діла!* (Мал.);— *До всього треба мати сприт, Надько,— брався повчати Арсен.— От.. вийшло так, що нікому не потрібна. Був же хтось у тебе? А був! То чого не обдурила, чого круг пальця не обвела?* (Гуц.); *Тоді постала в ньому прихована злість на Рифку: чому не може подарувати йому сина? Чому не має стільки сили в собі, щоб обкрутити його довкола свого пальця? Чому не має стільки чар, щоб зробити його своїм рабом?* (Вільде); *Йому подобалося велике суперництво, оця неоголошена війна між двома механізаторами, подобалася ще більше гра, яку вела його Котя з ними обома і з ним самим. Він бачив, як Котя обкручує довкола пальця обох хлопців* (Загреб.).

обвести́ очи́ма *див.* обводити.

ОБВОДИТИ: обво́дити за ніс; ~ круг па́льця *див.* обвести.

обво́дити / обвести́ очи́ма (о́ком, по́глядом, зо́ром) *кого, що, рідко де.* Оглядати, обдивлятися кого-, що-небудь, дивитися на когось, щось. *Настя обводить очима шкільні стінки. В очах — сльози. Прощається* (Вас.);— *Чи не завадив я вам? Так неждано і негадано потрапив,— обводить очима і людей, і стіни кімнатки.— Сідайте, сідайте, Мар'яне,— припрошує вчитель* (Стельмах); *Вона* [Ольга] *обводить поглядом усіх присутніх, кімнату і пригадує перші години, проведені тут* (Ткач);— *Скажіть мені, що це? Правда? — Правда,— сказав Щорс і повільно обвів очима всіх.— Раз у тисячу років куля не повинна брати людину. Це безсмертя* (Довж.); *Привітавшись з матір'ю, він обвів очима рідну хату* (Шиян); *Сльоза, лишившись внизу, ще раз обвів оком навколо* (Панч); *Збігла* [Зінаїда Павлівна] *по східцях униз, обвела поглядом зал і завмерла* (Дмит.); *Данило обвів поглядом навколо. Крайніми від княжого столу сиділи Мирослав Добринич і тисяцький Дем'ян* (Хижняк);— *Алі... Алі... тут десь...— він обвів зором порожні лавки* (Коцюб.). Пор.: **окида́ти о́ком; огорта́ти зо́ром.**

ОБГЛЯНУТИСЯ: обгля́нутися по світі, *рідко.* Набратися життєвого досвіду.— *Я вже обглянувся трохи по світі і знаю, що чоловік, який має добру волю до праці і здорові руки, не згине з голоду* (Коб.).

ОБГОЛИТИ: обголи́ти ло́ба *кому, іст.* Забрати в солдати когось.— *Не бійся, Нимидоро, й не журися. Пан хоче нас оддать в москалі, як він нам обголить лоби, то ми тоді пропащі навіки; а тим часом ми втечемо на сахарні, перебудемо цей важкий час* (Н.-Лев.).

ОБГОРНУЛО: як (мов, ніби *і т. ін.)* **пóлум'ям обгорнýло / обгортáє** *кого.* Хтось відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін., дуже вражений чимсь. *Мене мов полум'ям обгорнуло, і я витріщив очі. Чи я був справді такий короткозорий, що не бачив відразу того, за чим так тужливо визирав і дожидав?* (Коб.). Синоніми: **як кип'яткóм обдалó; як окрóпом ошпáрило.**

ОБГОРНУТИ: обгорнýти дýшу тýгою *див.* обгортати.

ОБГОРОДЖЕНИЙ: вітром обгорóджений, *жарт.* Нічим не захищений, без огорожі. *Насті довелося попобрьохатися в снігу, доки дісталася до його хатини, що стояла вітром обгороджена, небом покрита* (Речм.).

ОБГОРТАЄ: як пóлум'ям обгортáє *див.* обгорнуло.

ОБГОРТАТИ: обгортáти (огортáти) / обгорнýти (огорнýти) дýшу (сéрце) тýгою ([важкúм] сýмом, смýтком *і т. ін.).* Викликати переживання, душевні страждання, неспокій і т. ін. *Не несли вони* [дні] *у моє серце ніякої одради, нічого доброго, а обгортали душу тугою.. Топтали мою єдину надію* (Мирний); *Вдруге осиротів Левко. Того, першого, ганебного сирітства він не знав. А друге огорнуло серце важким смутком. Тільки ляже спати, а перед очима спливає вона, мати* (Літ. Укр.). **сум (тýга) обгортáє [всю] дýшу (сéрце).** *Сум всю душу обгортає. Додолу никне голова* (Гр.); *Та коли вже надто тяжко Туга серце обгортала, То співці співали пісню, Пісня тугу розбивала* (Л. Укр.). **тривóга обгортáє дýшу.** *Хоч часом їм доводилось дуже скрутно і душу кожного обгортала тривога,— але все, що сталося, не проминуло даремно* (Скл.). **важкúм жáлем огорнýлася душá** *чия. Важким жалем огорнулась Михайлова душа при звістці, що комісар Антоненко зовсім зліг* (Збан.).

ОБГРИЗЕНУ: як собáка за обгрúзену кістку *див.* собака.

ОБГРИЗЛИ: як собáки обгрúзли *див.* собаки.

ОБДАВАТИ: обдавáти / обдáти жáром (вогнéм, морóзом, хóлодом *і т. ін.) кого, що.* Викликати у кого-небудь стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін *Настя вдячно глянула на хлопця, і Омелько знітився від погляду темнокарих очей, що обдали його жаром* (Цюпа); *Мене острах бере, морозом обдає* (Барв.); *І тільки думка про те, що знайдуть їх* [утікачів] *і силоміць повернуть до колишніх панів, обдавала морозом їх спини* (Тулуб);— *Чому карбованець не має принести господареві карбованця? Що, неправду кажу? — крива посмішка вилущує холодні, наче вилиті з металу, заокруглені зуби. І ця посмішка морозом обдає все тіло Марії* (Стельмах); *На редуті зробилося тихо. І ця зловісна тиша холодом обдала Назара* (Кочура).

обдавáти / обдáти очúма (пóглядом) *кого.* Дивитися на когось, виявляючи певні почуття. *На Зіньку впав Давидів погляд. Він усміхнувся їй з вітанням, а вона ясно обдала очима парубка* (Головко); *Пувичка.. підійшов ще ближче до Альоші, обдаючи його нахабним, зневажливим поглядом* (Мик.). Пор.: **обпікáти очúма.**

ОБДАЛИ: як кип'яткóм обдалú *див.* обдало.

ОБДАЛО: як (мов, ніби *і т. ін.)* **кип'яткóм (окрóпом, вáром, жáром, прúском** *і т. ін.)* **обдалó (обдалú)** *кого.* Хтось раптом відчув збентеження, хвилювання, переляк і т. ін. від чого-небудь, дуже вражений чимсь. *Ваш лист нагадав мені, що сьогодні уже і той день, котрий Ви виставили у нашій умові. Як приском мене обдало* (Мирний); *Слова батькові сплили їй на думку, і наче її кип'ятком обдало...* (Мирний); *Христю наче варом обдало, як забачила вона ту свічку* (Мирний). **обдалó жáром і хóлодом.** *Я одним оком заглянув у той папірець. Помітив своє прізвище. Мене враз обдало жаром і холодом. Побачив фатальне слово — звільнити* (Збан.). **ненáче хто жáром обдáв.**— *А се що за вечірня пташка? — пита він* [панич], *уставивши очі на Христю. Христю неначе хто жаром обдав...* (Мирний). Синоніми: **як пóлум'ям обгорнýло; як окрóпом ошпáрило.**

ОБДАРОВУВАТИ: обдарóвувати / обдарувáти пóглядом (ýсмішкою, пóсмішкою *і т. ін.).* Дивлячись на кого-небудь, виявляти, виражати певні почуття. *Журба посміхнувся, обдарував офіцера не дуже люб'язним поглядом* (Епік); *Меккінець підвів голову і обдарував Ремо приємною усмішкою* (Досв.).

ОБДАРУВАТИ: обдарувáти пóглядом *див.* обдаровувати.

як (мов, ніби *і т. ін.)* **карбóванцем обдарувáти** *кого і без додатка, з сл.* подивитися, глянути *і т. ін.* Дуже виразно. *Микола подивився на Хому таким поглядом, про який кажуть, як карбованцем обдарував* (Гжицький).

ОБДАТИ: обдáти жáром; ~ морóзом; ~ очúма *див.* обдавати.

як (мов, ніби *і т. ін.)* **холóдною водóю обдáти (облúти)** *кого і без додатка.* 1. Раптово викликати у когось сильне збентеження, хвилювання і т. ін.; приголомшити кого-небудь.— *Питаю, його* [панича]:— *Чи будете раді синові або дочці?— І не подумай* [народити]!— *каже..— Як же се так? — питаю.— Де ж мені його діти? — Де хоч..— Повіриш, як сказав він мені те, то наче холодною водою обдав мене!..* (Мирний); *Василинка й справді збентежилась. Якийсь страх напав на неї, неначе облив її холодною водою* (Н.-Лев.). **нáче холóдним дýшем обдáти.**— *Сталося це саме тоді, коли вийшов декрет.., який отих цвиндриків, що звикли щотижня жінок міняти, наче холодним душем обдав* (Мокр.); // Відразу вплинути, подіяти на кого-небудь. *Господи, як*

тяжко розлучатись з солодким ранішнім сном! Та суворе батькове слово мов водою холодною обіллє і прожене сон... (Коцюб.).

2. *з сл.* п р и й н я́ т и, г л я́ н у т и *і т. ін.* Сердито, неприязно, холодно. *Як їй не скрутно іноді приходилося, часом і Яків гримне — де швендяє, часом і невістка прийме, мов холодною водою обдасть,— дарма* (Мирний). **мо́вби облйти з ніг до голови́ холо́дною водо́ю.** *Зарічний окинув майстра таким поглядом, мовби облив його з ніг до голови холодною водою* (М. Ю. Тарн.).

ОБДЕРТИ: обде́рти (обідра́ти) до ни́тки (до ни́точки) *кого і без додатка.* Залишити без засобів існування, обібрати, пограбувати кого-небудь. [Ю д а:] *А я ж обдерти дався до нитки, до шага — і що ж я мав?..* (Л. Укр.); [Л е с я:] *Ви, захисник народу, вбили, розтерзали, закатували на смерть, згвалтували іменем царя, обдерли народ до нитки, кинули на голодну смерть* (Сміл.). С и н о н і м и: **обідра́ти до го́лої ко́сті; оббілува́ти, як бі́лочку; обідра́ти, як ли́пку; обідра́ти шку́ру** (в 1 знач.); **живце́м облупи́ти.**

ОБДИРАТИ: обдира́ти шку́ру; ~, як ли́пку *див.* обідрати.

ОБДІЛИВ: Бог ро́зумом обділи́в *див.* Бог.

ОБДІЛИЛА: до́ля обділи́ла *див.* доля.

ОБДІЛИТИ: обділи́ти ла́скою *див.* обходити.

ОБДІЛЯТИ: обділя́ти ла́скою *див.* обходити.

ОБЕРЕЖНІШЕ: оберéжніше на поворо́тах *див.* легше.

ОБЕРЕЖНО: обере́жно на поворо́тах *див.* легше.

ОБЕРЕМОК: взя́ти на обере́мок *див.* взяти.

ОБЕРЕШСЯ: не обере́шся біди́ *див.* обженешся; **не ~ ли́ха** *див.* обберешся.

ОБЕРНЕШСЯ: де (куди́) не обе́рнешся (не оберни́сь, не оберну́сь *і т. ін.*). Скрізь, усюди, кругом. *Де не обернешся — все на тебе незнакомі* [незнайомі] *очі блискотять...* (Вовчок);— *Як змінився світ. Вже куди не гляну, куди не обернусь, чую: все міняється* (Довж.). С и н о н і м и: **куди́ не кинь о́ком; куди́ гля́не о́ко.**

ОБЕРНИСЬ: де не оберни́сь *див* обернешся.

ОБЕРНУЛАСЯ: до́ля оберну́лася і́ншим бо́ком *див.* доля.

ОБЕРНУСЬ: де не оберну́сь *див.* обернешся.

ОБЕРНУТИ: оберну́ти догори́ дном *див.* перевертати; **~ круг па́льця** *див.* обвести; **~ на пил; ~ на свій лад; ~ о́чі** *див.* обертати.

ОБЕРНУТИСЯ: не встигнеш оберну́тися *див.* встигнеш.

оберну́тися нанівéць (внівéць), *заст.* Втратити значення, силу, виявитися марним, даремним, перестати існувати. *Недавня надія знову обернулася нанівець, страх зігнав радість* (Мирний). П о р.: **звести́ся нанівéць; піти́ нанівéць** (у 1 знач.).

оберну́тися / оберта́тися в ніщо́. Безслідно зникнути, зовсім перестати існувати. *Із нічого.. ніщо виникати не може: Що ж народилось, не може так само в ніщо обернутись* (Зеров).

оберну́тися / оберта́тися дру́гим (і́ншим, те́мним *і т. ін.*) **бо́ком (кінце́м).** Різко змінитися (перев. на гірше). *Обернулось життя до неї другим, темним, неприбраним, буденним боком* (Н.-Лев.).

оберну́тися / *рідше* **оберта́тися на слух.** Дуже уважно слухати; прислухатися до чого-небудь. *Величезна казарма солдатів вся обернулась на слух, не ворухнеться. Один тільки солдат весь час піднімає руку. Підніме й опустить* (Довж.).

оберну́тися обличчя́м *див.* повертатися; **~ спи́ною** *див.* обертатися.

ОБЕРТАЄТЬСЯ: в середи́ні [все] оберта́ється *у кого.* Хто-небудь дуже переживає, страждає у зв'язку з чимось, боляче реагує на щось; неприємно комусь. [Ш м і т:] *Та ще й співи заводять такі, що аж все в середині обертається, просто хоч гинь* (Л. Укр.).

ОБЕРТАТИ: оберта́ти догори́ дном *див.* перевертати; **~ круг па́льця** *див.* обвести.

оберта́ти / оберну́ти на пил (на прах) *що.* Повністю знищувати, розбивати що-небудь, спричиняти зникнення чогось. *Скільки турбот, сподіванок, скільки глибочезної, мов надра землі, і трудної любові батьківської може потрощити, обернути на пил, змішати з багном один недобрий син!* (Вол.); *Глибоким зором і пером тонким Він* [Коцюбинський] *слугував народові своєму, Болючи душею разом з ним, Життя і кров, а не сюжет і тему Він залишив на білих сторінках — І слів його не обернуть на прах* (Рильський). С и н о н і м и: **зво́дити нанівéць** (у 1 знач.); **розтира́ти на по́рох.**

оберта́ти / оберну́ти на свій лад (стрій) *що* Робити що-небудь по-своєму або для власної вигоди.— *Моя хата не така, як твоя. Вони все на свій стрій обертають* (Л. Укр.).

оберта́ти / оберну́ти о́чі (по́гляд) *до кого — чого, на кого — що, куди.* 1. Дивитися на кого-, що-небудь або в якомусь напрямку. *Вони все-таки дожидали, що вернуться* [брати], *та й обертали очі.. у всі боки* (Вовчок); *Глухо зітхнув Панас Петрович і обернув очі до дверей* (Епік).

2. *до кого — чого, рідко* Покладатися на когось, сподіватися на щось *Обертати погляди до майбутнього.* **оберта́ти свої́ зо́ри.** *Він все до неба Свої зори обертав,.. Але голод своє діяв. Спиняв мрії запальні* (Граб.).

С и н о н і м: **поверта́тися обли́ччям.** А н т о н і м: **оберта́тися спи́ною.**

ОБЕРТАТИСЯ: оберта́тися в ніщо́; ~ дру́гим бо́ком; ~ на слух *див.* обернутися.

оберта́тися / оберну́тися спи́ною *до кого — чого.* 1. Не зважати на кого-, що-небудь, ігнорувати щось; зневажливо, зверхньо ставитися до ко-

гось.— *Саво! — Не обертайся спиною до людей! — вслід гукнув Гура* (Чорн.).

2. Переставати сприяти, допомагати кому-небудь у чомусь. *Військове щастя обернулося спиною до німців: через Люботин проходять на захід обози, лазарети, ремонтні майстерні, комендатури покинутих міст* (Д. Бедзик).

Антоніми: **повертáтися облúччям; обертáти óчі.**

обертáтися обличчя́м *див.* повертатися.

ОБЕРТОМ: головá ідé óбертом *див.* голова; **світ ідé ~** *див.* світ; **у голові все ідé ~** *див.* іде.

ОБЖЕНЕШСЯ: не обженéшся (не обберéшся, не оберéшся) бідú. Будеш мати багато неприємностей, горя, клопоту і т. ін.— *Будь обережний, бо не обженешся біди,— пошепки порадила Гафійка* (Юхвід); *Не данник гетьманський, а посол, особа недоторкана, сидить перед тобою. Тільки пальцем торкни, біди не оберешся* (Рибак). Пор.: **не обберéшся лúха.**

ОБЗИВАТИСЯ: [і] слóвом не обзивáтися (не озивáтися) / не обізвáтися (не озвáтися) *до кого і без додатка.* Не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати. *За цілий день або вечір ні до кого й словом не обзивався* (Мирний);— *Чого се ти усе думаєш?.. Він* [Павло] *і словом не озветься, а наче од сну прокинеться* (Вовчок). Пор.: **не обмóвитися слóвом** (у 1 і 2 знач.). Антонім: **озивáтися слóвом.**

обзивáтися слóвом *див.* озиватися.

ОБИДВА: в обúдва кінці *див.* кінці.

ОБИДВІ: вхопúти в обúдві жмéні *див.* вхопити; **держú в ~ жмéні** *див.* держи; **кульгáти на ~ ногú** *див.* кульгати; **наставля́й ~ жмéні** *див.* наставляй; **поклáсти на ~ лопáтки** *див.* покласти.

ОБИДУ: не давáти в обúду *див.* давати.

ОБИНЯКІВ: без обинякíв. 1. *з сл.* говорúти, сказáти *і т. ін.* Прямо, не вдаючись до натяків. *Говорили щиро, без обиняків.* Синонім: **в лоб** (у 1 знач.).

2. *з сл.* робúти, викóнувати *і т. ін., заст.* Беззастережно, без будь-яких вагань. *Вона без всякого обману І щиро без обиняків Робила грішним добру шану, Ремнями драла, мов биків* (Котл.).

ОБИХІДКУ: на всю (своґо) обихíдку, *з сл.* брехáти, верзтú *і т. ін., фам.* Надмірно, дуже сильно, без будь-яких обмежень.— *Мабуть, бреше на всю обихідку,— промовив один дід* (Н.-Лев.);— *Верзи, верзи на свою обихідку! Може, на душі полегшає,— сказав Оникій* (Н.-Лев.). Синонім: **як тíльки мóжна.**

ОБИЧАЙЦІ: як квóчка в обичáйці *див.* квочка.

ОБІДДЯ: хоч обíддя гни *див.* гни.

ОБІДНЮ: псувáти обíдню *див.* псувати.

ОБІДРАТИ: обідрáти до гóлої кóсті *кого.* Забрати в кого-небудь геть усе. *Обідрали до голої кості* (Укр.. присл..). Синоніми: **обдéрти до нúтки; оббілувáти, як білочку; обідрáти, як лúпку; обідрáти шкýру** (в 1 знач.); **живцéм облупúти.**

обідрáти до нúтки *див.* обдерти.

обідрáти (обдéрти, облупúти *і т. ін.*) **/ обдирáти (облýплювати** *і т. ін.*), **як (мов, ніби** *і т. ін.*) **[ту, молодéньку** *і т. ін.*] **лúпку** *кого, що.* Забрати у когось гроші, коштовності і т. ін.; обібрати, обікрасти або пограбувати кого-, що-небудь. *Наша пані журилась..:— Обдеруть мене тепереньки* [тепер], *як тую липку! Моє око всього не догледить* (Вовчок); *Просто на вулиці грають у карти шулери — виграють, програють, одне слово, заманюють до гри простачка, щоб обдерти його, як липку* (Літ. Укр.);— *Добре! — провадять усі в один голос.— Як липку облупимо* [голову] ... *та й писаря завряд* [заодно] (Мирний); *Подумав* [гуцул]: *«Ади, настав час відплати попові за те, що обдирав село, як липку»* (Казки Буковини..); *Покотилася чутка про Гайдука, що організував банду та й став грабувати і багатих, і бідних: обдирав усіх підряд, наче липку* (Дім.); *Не від сьогодні ходить чутка, що Володко з Гриньком та обдирають нашу касу, як молоденьку липку* (Март.). **обдéрти, мов лúпу з лúка.**— *Ага! То значить, що.. лиш то гешефт, як може пана обдерти, мов липу з лика* (Фр.). **обíдраний (обдéртий), як лúпка.** *Горішня частина села вже обідрана* [німцями], *як липка. І Йонька заметушився: треба рятувати добро* (Тют.); *Дери з багачів, бо бідний і так обдертий, як липка* (Укр.. присл..). Синоніми: **оббілувáти, як білочку; обідрáти шкýру** (в 1 знач.); **обдéрти до нúтки; обідрáти до гóлої кóсті; живцéм облупúти.**

обідрáти / обдирáти шкýру, *зневажл.* 1. *з кого.* Забрати геть усе в кого-небудь.— *Куди вигідніше заманити їх* [гайдамаків] *у двір, у пастку, та й обідрати з них шкуру: обеззброїти, коней забрати. А самих — межи плечі — на всі чотири сторони* (Головко). Синоніми: **обідрáти, як лúпку; оббілувáти, як білочку; обдéрти до нúтки; обідрáти до гóлої кóсті; живцéм облупúти.**

2. *перев. на кому.* Дуже побити когось.— *Шкуру на тобі, неслухові, обдеру,— спересердя нахвалявся батько.* Пор.: **оббúти шкýру; дéрти шкýру; здирáти шкýру.** Синоніми: **обламáти кий; обламáти рéбра; оббúти пір'я; полатáти бóки** (в 1 знач.); **полічúти рéбра; скрутúти в'язи; поламáти кісткú.**

ОБІЗВАЛАСЯ: кров обізвáлася *див.* кров.

ОБІЗВАТИСЯ: обізвáтися слóвом *див.* озиватися; **слóвом не ~** *див.* обзиватися.

ОБІЙДЕНИЙ: обíйдений дóлею (*заст.* **судьбóю**). Нещасливий, безталанний. *До праці станеш на свій лан І в своїй хаті будеш пан, Коли не буде між тобою* [народом] *Ані голодних, ні трудних, Ані обійдених судьбою* (Фр.).

ОБІЙМАМИ: з розкрúтими (відкрúтими, розпростéртими *і т. ін.*) **обíймами,** *з сл.* приймáти,

з у с т р і ч а́ т и *і т. ін.* Дуже привітно, гостинно; з задоволенням, з радістю.— *А я не збираюся жартувати, я цілком серйозно запитую: ви що, усіх тут із розкритими обіймами зустрічаєте й проводжаєте?* (Головч. і Мус.); *Дійшло до нього, мабуть, що приймають його тут не з розкритими обіймами, і враз набрав пиховитого вигляду* (Шовк.); *Зоя зустріла її з розпростертими обіймами* (Рибак). **з широко відкритими обіймами.** *Тут її* [Тусю] *з широко відкритими обіймами прийняли на посаду завідувача повітової бібліотеки* (Збан.).

ОБІЙМАТИ: обіймáти (обнімáти) / обійня́ти (обня́ти) [щасли́вим] óком ([тéплим] пóглядом *і т. ін.) кого, що.* 1. Оглядати кого-, що-небудь, дивитися. на когось, щось, виявляючи почуття симпатії, любові, ніжності і т. ін. *Прокіп обіймав оком Гафійку* (Коцюб.); *І кожного* [бійця] *обіймає* [Воронцов] *теплим поглядом, і кожним гордиться* (Гончар); *І обняла щасливим оком сіру фігурку сина, чужу неначе в довгих аж до підлоги штанах* (Коцюб.); *Тепер, коли йому, хай навіть жартома, було заборонено дивитись на неї* [Марію], *він просто обняв її поглядом* (Ю. Бедзик). П о р.: **ласкáти очи́ма.**

2. *рідко.* Оглядаючи, одночасно бачити що-небудь на широкому просторі. *Ліна й зараз звідси, зі степу, мовби обіймає поглядом всю ту недавню подорож, де все повите чарами, де місяць пісенно освітлює море* (Гончар).

ОБІЙМИ: розкривáти обíйми *див.* розкривати.

ОБІЙНЯТИ: обійня́ти óком *див.* обіймати.

ОБІЙТИ: обійти́ деся́тою дорóгою *див.* обминати; **~ лáскою; ~ мовчáнням; ~ сторонóю** *див.* обходити.

ОБІЛЛЯВ: як окрóпом хто обілля́в *див.* ошпарило.

ОБІМЛІЛА: душá обімлíла *див.* серце.

ОБІМЛІЛО: сéрце обімлíло *див.* серце.

ОБІРВАЛАСЯ: ни́тка обірвáлася *див.* нитка.

ОБІРВАЛОСЯ: все обірвáлося всерéдині *див.* все; **життя́ ~** *див.* життя; **сéрце ~** *див.* серце.

ОБІРВАТИ: обірвáти життя́ *чиє.* Призвести до загибелі; згубити, умертвити, убити когось. *Фашистська бомба в перший день віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз —22 червня 1941 року — обірвала життя письменника-патріота* [С. Тудора] (Іст. укр. літ.); *Несподівано трагічна звістка гірким болем стиснула серце: не стало Андрія Головка. ..Невблаганна смерть обірвала життя майстра. Але продовжують жити його твори* (Літ. Укр.). С и н о н і м и: **загнáти у моги́лу** (в 1 знач.); **поклáсти в домови́ну.**

обірвáти з пупови́ною; ~ рýки *див.* обривати.

ОБІРУЧ: обірýч не піднести́ *див.* піднести.

ОБІТЕРТИ: обітéрти піт з чолá; ~ сльóзи *див.* обтерти.

ОБІТНИЦЮ: давáти обíтницю *див.* давати.

ОБІТОВАНА: земля́ обітовáна *див.* земля.

ОБІЦЯНКАМИ: годувáти обіця́нками *див.* годувати.

ОБІЦЯНКИ: перевéршувати обіця́нки *див.* перевершувати.

ОБ'ЇВСЯ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **блекоти́ (дурманý, чемери́ці) об'ї́вся (наї́вся),** *зневажл.* 1. Хто-небудь дивно, безглуздо поводить себе; нерозумний. *Щовечора, як тільки сонце лягало на спочинок, ставав на воротях Іван Николин. Придивлявся, прислухався і лиш хитав головою. Що діється, що твориться! Село ніби блекоти об'їлося: галасує, метушиться, тішиться чогось* (Прил.);— *Він у нас трохи теє... ніби як блекоти об'ївся Молитви шепоче, церковні пісні співає* (Тют.). **ненáче собáчої блекоти́ наї́вся.**— *Цур тобі, пек тобі! Ти неначе собачої блекоти наїлася* (Н.-Лев.). **наї́вся блекоти́.** [С в і т л а н а:] *Тату! Він.. до мене прийшов... Я... за нього заміж вийду!* [К р я ж:] *Ти що, блекоти наїлась?* (Зар.). С и н о н і м и: **не всі вдóма; бідни́й на рóзум; немá царя́ в голові; немá клéпки.**

2. *з сл.* г о в о р и́ т и, в и с л о́ в л ю в а т и с я *і т. ін., рідко.* Беззмістовно, нерозбірливо, незрозуміло. *Говорить, мов блекоти об'ївся!* (Укр.. присл..).

ОБ'ЇДЕШ: [і] конéм (на коні) не об'ї́деш *кого, чого.* 1. Не обминеш, не уникнеш кого-, чого-небудь. *Сказав* [лейтенант] *неголосно до товариша:— От несподіванка! Видно, справді-таки судженої конем не об'їдеш!* (Головко); *Долі й конем не об'їдеш* (Укр.. присл..); *Долі й на коні не об'їдеш, не знаєш, звідки й що впаде на тебе* (Гуц.).

2. *з сл.* т о в с т и́ й, о г р я́ д н и́ й *і т. ін., жарт.* Дуже, надмірно, занадто, непомірно. *Зловили сома великого та товстого, і конем не об'їдеш.* **конéм за день не об'ї́деш.**— *Сам* [батько], *як гачок, слабосилий, сухенький. А бабу собі роздобув — років сорока, огрядну таку, що й конем за день не об'їдеш* (Збан.).

ОБ'ЇСТИ: об'ї́сти вýха *кому і без додатка, жарт.* Спожити, використати всі харчові запаси. [П и щ и м у х а:] *Ми до тебе, як та татарва, цілою ордою!* [І в а н С т е п а н о в и ч:] *Знайдеться чим ушанувати дорогих гостей... не об'їсте вух* (Кроп.); [Н а с т я:] *А лопає бісова дітвора так, що й харчів на них не настачиш, скоро й вуха об'їдять* (К.-Карий).

об'ї́сти гóлову *кому, фам.* Дуже набриднути кому-небудь якимись розмовами (перев. вимогами, нагадуваннями і т. ін.). *Не маю часу переглянути його* [оповідання] *і одіслати, хоч мені вже редакція голову об'їла, що не присилаю* (Коцюб.).

ОБКИДАЄШСЯ: не обки́даєшся *чого, рідко.* Дуже багато (різних справ, клопоту і т. ін.).— *У мене, може, свого діла не обкидаєшся: щодня за вас, чортів, у волость тягають* (Мирний).

ОБКИДАТИ: обки́дати бру́дом; ~ вся́кими слова́ми *див.* обкидати.

ОБКИДА́ТИ: обкида́ти / обки́дати вся́кими (найгі́ршими *і т. ін.)* **слова́ми (епі́тетами)** *кого.* Вкрай недоброзичливо висловлюватися про кого-небудь або лаяти когось. *Хоча Левко обкидає Христину в думках непотрібними словами, але до нього десь від панського ставу наближається дівоче обличчя* (Стельмах); *Начко, ..вперши безтямний погляд у мигаючі перед ним різнобарвною хвилею пари, обкидав Регіну найгіршими епітетами* (Фр.).

обкида́ти (облива́ти, полива́ти *і т. ін.)* **/ обки́дати (обли́ти, полі́ти** *і т. ін.)* **бру́дом (боло́том, гря́ззю, грязю́кою, багно́м** *і т. ін.) кого.* Несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, неславити, ганьбити кого-небудь. *Відбувалися збори, оба* [обидва] *кандидати обкидали болотом один одного і противні партії, сипались кореспонденції, напасті* (Фр.); *Поцілуйко зводить розмову на інше. Та господар сам навертає її на своїх недругів, озлоблюючись, обкидає гряззю Безсмертного і Задніпровського* (Стельмах);— *Адресок пришли хоч, де ти будеш...— Буду там, де ніхто мене не падлючитиме! Не обливатимуть брудом такі, як ваша ротата супружниця!* (Гончар); [Ю р к о:] *Ну, це вже нахабство! Дівчина в запалі образила його, і він ладен зараз же обкидати її брудом* (Мам.); *Скрутне настало для Єльки життя. Бригадирова проходу не давала. До клубу не показуйсь — викляне, обкидає багном привселюдно.— Байстрючка! Оце вас такого в школі вчили? Як чоловіків чужих відбивати?* (Гончар); *Крім неписьменного базікання про поезію, він* [Фотій] *намагався облити брудом весь мій рід,— так той бруд при ньому й лишився* (Мас.);— *Неможливо собі уявити, щоб він* [обвинувач] *перший, ні сіло ні впало, узяв та й облив грязюкою ні в чім не винну людину* (Мур.). **полива́ння бру́дом.** *Він уже мало звертав уваги на те, що говорять про нього. А почалося поливання брудом давно. Скільки воно забрало сил і здоров'я* (Роб. газ.). П о р.: **кида́ти боло́том; ля́пати грязю́кою.** С и н о н і м и: **вилива́ти поми́ї; коти́ти бо́чку.**

обкида́ти о́ком *див.* окидати.

ОБКИНУТИ: обки́нути о́ком *див.* окидати.

ОБКИПАЄ: обки́пає душа́; ~ се́рце *див.* душа; **се́рце ва́ром ~; се́рце ~ кро́в'ю** *див.* серце.

ОБКИПАТИ: обкипа́ти кро́в'ю *див.* обкипіти.

ОБКИПІЛА: обкипі́ла душа́ *див* душа.

ОБКИПІЛО: обкипі́ло се́рце *див.* душа; **се́рце ва́ром ~; се́рце ~ кро́в'ю** *див.* серце.

ОБКИПІТИ: обкипі́ти / обкипа́ти кро́в'ю (по́том). Дістатися тяжкою працею, стражданням, муками. *Служу, наймаюся, заробляю. Що наша копійка? Кров'ю обкипіла!* (Вовчок); *І. скаже суд:— Чи у твоїм доробку хоч одна Сторінка є, що кров'ю обкипіла* (Рильський); *«Хоч би він* [Василько] *виріс на своїй землі, хоч би йому не обкипав кров'ю тугий, мов з каменю випечений, наймитський хліб...»* (Стельмах).

ОБКЛАДАТИ: обклада́ти слова́ми, [як компре́сами] *кого, фам., рідко.* Грубо лаяти. *Анархісти уперто не хотіли злазити* [з грузовика] *і чогось чекали, обкладаючи свого шофера словами, як компресами* (Ю. Янов.).

ОБКРУТИТИ: обкрути́ти довко́ла но́са. Перехитрити, спритно обманути кого-небудь.— *Ну, Крумке просто молодець. Отак обкрутив довкола носа англійців* (Ю. Бедзик). С и н о н і м и: **обвести́ круг па́льця** (в 1 знач.); **лиши́ти з но́сом; залиши́ти в ду́рнях.**

обкрути́ти круг па́льця *див.* обвести.

обкрути́ти (обла́годити, оброби́ти, *фам.* **обтя́пати) ді́льце́ (ді́ло, спра́ву).** Вигідно здійснити, уладнати що-небудь; спритно, вміло досягти успіху в чомусь. *Вийшовши з хати Онисі, Корній Корито, занепокоєний, зупинився на вулиці. Ну, здається, обкрутив він дільце. Не випорсне вона з його рук* (Цюпа); *І він* [Федір] *відчув, що заздрить Максимові. Бач, як облагодив дільце! Тут справжні трагедії відбуваються, а він тим часом робить своє* (Ткач); *Можна впрохати тітку Мотрю, вона це діло облагодить* (Коцюб.); *В цій же Карпилівці Боровець обробив таке дільце, що прославився як аферист вищої гільдії* (Мельн.); *Потьомкін самовдоволено прошкрьобав своїми масивними штиблетами по світлиці, як ліверант, що добре обтяпав справу і сподівається гарних баришів* (Добр.).

ОБКРУЧУВАТИ: обкру́чувати круг па́льця *див.* обвести.

ОБЛАГОДИТИ: обла́годити ді́льце́ *див.* обкрутити.

ОБЛАМАТИ: облама́ти / обла́мувати кий (па́лицю, ві́ник *і т. ін.) на кому, об кого.* Дуже побити кого-небудь. [Б о г у н:] *Сто, двісті, хоч тисячу київ на мені обламайте. Вперше я переможений без бою* (Корн.);— *От побіжи-но мені ще раз до ліса* [лісу] *з панною, та я об тебе віника обламаю!* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **обби́ти пі́р'я; обби́ти шку́ру; облама́ти ре́бра** (в 1 знач.); **облата́ти бо́ки; полічи́ти ре́бра; не лиши́ти живо́го мі́сця** (в 1 знач.); **скрути́ти в'я́зи; обідра́ти шку́ру.**

облама́ти / обла́мувати (лама́ти) кри́ла *кому і без додатка.* 1. Позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій. *Вони мріяли обламати крила кріпацькому поету, приручити його, зробити своїм* (Кол.). **обла́мані кри́ла.** *Вісім років думав Гулька про цю землю, вісім років бачив її уві сні,*

і вісім років.. накопичувалася в серці гіркота за свою долю, за обламані крила (М. Ю. Тарн.).

2. Змусити кого-небудь коритися; приборкати когось.— *Обламали крила, ще й мусив дякувати за науку,— стояв перед Романом широкий і незграбний* [Корнюша].— *Обламали і тепер економовою, економовою головою думаю* (Стельмах);— *І пам'ятай: усякій людині, при охоті, можна обламати крила.— Я й не знав, що ти такий криложер! — навіть здивувався дядько Себастіян* (Стельмах). Пор.: **обламáти рýки; обламáти рéбра** (в 2 знач.); **обламáти рóги.** Синонім: **оббúти пір'я** (в 2 знач.).

обламáти /облáмувати рóги *кому, зневажл.* Перемогти, приборкати когось.— *І доки ми будемо панський гніт і наругу терпіти? — Прийде час, Харитоненкові роги обламаємо! — твердить Сильвестр* (Горд.); *Оксюта дивився, як околицею села віддаляється Кирик. Доскоцький, ой доскоцький! Але краще з ним не стикатись, тут не вгадаєш, хто кому роги обламає* (Гуц.). Пор.: **обламáти рéбра** (в 2 знач.); **обламáти рýки; обламáти крúла** (в 2 знач.). Синоніми: **оббúти пір'я** (в 2 знач.); **хвостá вкрутúти; збúти пихý.**

обламáти / облáмувати рýки *кому.* Припинити чиї-небудь небажані дії, вчинки; приборкати когось.— *Гляди, щоб за баламутство і розбій не забряжчав іржавими кайданами до самого Сибіру. Ще й не таким розумникам обламували руки* (Стельмах). Пор.: **обламáти рéбра** (в 2 знач.); **обламáти рóги; обламáти крúла** (в 2 знач.). Синоніми: **оббúти пір'я** (в 2 знач.); **збúти пихý; хвостá вкрутúти.**

обламáти (обломúти) / облáмувати рéбра (бóки) *кому.* 1. Дуже побити кого-небудь.— *Ви іще нашого дядька й досі по всіх кісточках не розібрали,— стишує голос Терентій.— От вишлемо завтра наймитів, а дядьки їм дрючками обломлять ребра. Тоді не буде жнив ні у вас, ні у нас* (Стельмах). Пор.: **поламáти рéбра.** Синоніми: **полатáти бóки** (в 1 знач.); **оббúти пір'я** (в 1 знач.); **оббúти шкýру; обламáти кий; полічúти рéбра; не лишúти живóго місця** (в 1 знач.); **скрутúти в'язи; обідрáти шкýру.**

2. Покарати, приборкати кого-небудь, змусити припинити свою діяльність; мовчати.— *Нахваляються* [мужики], *ласкавий пане,— що ніяк на ваше не вийде, кажуть, до сенату і самого царя будуть добиватися, і таки будуть, коли декому не обламати ребра* (Стельмах). Пор.: **обламáти рóги; обламáти рýки; обламáти крúла** (в 2 знач.). Синоніми: **оббúти пір'я** (в 2 знач.); **збúти пихý; хвостá вкрутúти.**

3. Завдати комусь неприємностей.— *Твердохлібе! Як же спокійному бути? У Галичі тепер буря схватиться, нам боки обламає* (Хижняк).

ОБЛАМУВАТИ: облáмувати кий; ~ крúла; ~ рéбра; ~ рóги; ~ рýки *див.* обламати.

ОБЛАТАТИ: облатáти бóки *кому, зневажл.* 1. Побити когось. *Мене виганяють, києм боки облатають* (Сл. Гр.). Пор.: **полатáти бóки** (в 1 знач.). Синоніми: **обламáти рéбра; оббúти пір'я** (в 1 знач.); **полічúти рéбра; обламáти кий; не лишúти живóго місця** (в 1 знач.); **скрутúти в'язи; обідрáти шкýру.**

2. *рідко.* Суворими заходами перешкодити кому-небудь робити щось, покласти край чиїм-небудь діям, вчинкам; дати відсіч. *Сидоров мовив твердо:— Любителям веселенького життя треба одразу обламати боки* (Рад. Укр.).

ОБЛЕЖУВАТИ: облéжувати бóки, *зневажл.* Ледарювати, нічого не робити. [Тетяна:] *Де вже воно буде робити, коли в нього тільки й думки, щоб їсти-пити та боки облежувати!* (Мам.). Синоніми: **лежáти на печі; лігма лежáти; бáйдики бúти** (в 2 знач.).

ОБЛИВАЄТЬСЯ: сéрце крóв'ю обливáється *див.* серце.

ОБЛИВАТИ: обливáти брýдом *див.* обкидати.

обливáти (заливáти) [гарячими] слізьмú (сльозáми) *кого, що.* Дуже плакати над ким-, чим-небудь. *Припала я до ніг того пана, цілую їх та обливаю слізьми.— Годі,— каже він,— годі!* (Мирний); *«Буду в руки златоглави, Китайки хапати, І знаки твої криваві Слізьми обливати...»* (Куліш), **облúтий гарячими слізьми.** *Ось разгорнувся лист закритий, Дорогий лист проміж всіми; То лист від милої, облитий Колись гарячими слізьми* (Щог.). Пор.: **обмивáти слізьмú.**

обливáти / облúти свою дýшу слізьмú. Багато, часто плакати, страждати.— *Я ж облила свою душу слізьми.., тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!* (Н.-Лев.).

обливáти / облúти солóдким мéдом *кого.* Говорити щось дуже приємне кому-небудь; улещувати. *Мелашка прийшла додому, і свекруха справдила своє слово: ..вона знов облила Мелашку солодким медом* (Н.-Лев.).

обливáти сéрце крóв'ю *див.* облити.

ОБЛИВАТИСЯ: обливáтися (вмивáтися, обмивáтися, *рідко* **мúтися) / облúтися (вмúтися, обмúтися) [кривáвим (гірким, сьóмим** *і т. ін.*)] **пóтом.** Дуже важко працювати. *Наймити та невільники обливались потом, аж стогнали од важкої роботи* (Н.-Лев.);— *Двадцять п'ять років отут обливаюся потом, і в очах лиш полин* (Ірчан); *Їхньою волею, їхньою силою здійснюється нарешті те, про що не раз, обливаючись гірким вантажницьким потом, мріяли вони потаємки в роки своєї молодості, проведеної отут, на каторжанських оцих естакадах* (Гончар); *Вмивався* [Явтух] *потом, усіх навколо себе трусив, як чорт грушу* (Ю. Янов.); *Вийшов коваль з новенької кузні. Не миються потом у ній ковальчуки, не хукає прокіптявленою утробою ковальський міх. Електричний моторчик легко крутить млинок* (Мушк.);

[Г а н н а:] *А ще скажу й так: жируєш ти! Це все з баглаїв... Попогнула б спину на спеці та вмилася б кривавим потом,— не зажирувала б* (Кроп.); *Ще сонце не купалося у водах яруги, а Василь вже обмився сьомим потом* (Чендей); // Тяжко, з великим фізичним напруженням витримувати що-небудь. *Батальйон обливався потом* [у поході].. *Хомути скаток, набиті патронами підсумки, речові мішки, каски, надіті на голови,— все гнітило, важчало з кожним кілометром* (Гончар). П о р.: **заливáтися пóтом; лúти піт.** С и н о н і м и: **гнýти спúну; ламáти хребтá; лíзти з шкýри** (в 1 знач.).

обливáтися (заливáтися, *рідко* **обсипáтися) / облúтися (залúтися,** *рідко* **обсúпатися) [гіркúми (гарячими)] слізьмú (сльозáми).** Гірко, невтішно плакати.— *Хіба ж не сама я,— казала далі дівчина, вже обливаючись слізьми,— не сама одвадила од себе всіх хлопців?..* (Вас.); *«Чужі... чужі... Що їм? у них болить?.. їм шкода* [мого сина]*?»— думала вона* [Мотря], *обливаючись гіркими слізьми* (Мирний); *Та брехня пекла її, скорпала її за серце нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити, б'ючись головою об землю то обливаючись гарячими слізьми* (Коцюб.); *Веде Олександра діток, обливаючись сльозами, та все тільки благословляє їх* (Вовчок);— *Порятуй мене, таточку, голубчику! — аж закричала Галочка, заливаючися сльозами* (Кв.-Осн.); *Мелашка стояла коло печі й заливалась слізьми* (Н.-Лев.); *А сама* [Настя] *слізьми обсипається, наче й горює, і радіє чогось разом* (Вовчок); *Мася і призналась одній товаришці і облилась слізьми.— Порадимо,— каже тая,— не сумуй* (Свидн.); *Було побачить мене мати і обіллється гіркими сльозами* (Стор.); *Застогне Мотря, обіллється гарячими сльозами та й замовкне* (Мирний); *Мотря неймовірно глянула на Оришку, та зразу, упавши на піл, так і залилася сльозами* (Мирний); *Стара мама обсипалася слізьми, а Василь мовчав* (Стеф.). **обливáтися (облúтися) слізоньками.** *Дума* [Галочка], *може, він занедужав, нікому його доглянути, тяжко йому... Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, слізоньками обливаючись...* (Кв.-Осн.); [К о н о в а л и х а:] *Подивлюся я на людське проживання та й обіллюся слізоньками...* (Кроп.). **залúтися гіркúми.** [К о с т ь:] *Довідавшись, в чім річ, вона спершу хваталась за віник, потім за рогача.. далі залилася гіркими* (Вас.). С и н о н і м и: **мúти сльозáми лицé; давáти вóлю сльозáм.**

обливáтися крóв'ю. 1. Страждати, мучитися, виконуючи тяжку роботу. *Бачив я,.. Як сірома попідтинню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку Кров'ю обливалась* (Щог.).

2. Бути місцем кривавих сутичок, жорстоких боїв і т. ін.— *Передишка тільки до ранку,— говорить Коцюбинський.— Київ кров'ю обливається... А війська в нас малувато...* (Лев.).

обливáтися / облúтися холóдним пóтом. Дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т. ін.) *Холодним потом обливалась Маланка, вся терпла і гострим оком вдивлялась у пітьму, наче питала: як буде?* (Коцюб.); *Калинович стояв, обливаючися холодним потом, і ждав, що буде далі* (Фр.); *Тут завченим рухом* [крамар] *виймає з божниці кольорову пачку перев'язаних розписок.., милується своїм дрібним письмом. Від цього письма не раз холодним потом обливалися нахмурені триаршинні дядьки, дрібними і великими сльозами голосили жінки* (Стельмах); *Турн — зирк, і бачить пред* [перед] *собою Присяжного свого врага. Осатанів і затрусився, Холодним потом ввесь облився, Од гніву сумно застогнав* (Котл.).

ОБЛИЖЕ: тільки (хібá) пáльці облúже, *жарт.* Нічого не дістанеться або дуже мало дістанеться чого-небудь комусь.— *Нехай буде шість відер* [горілки], *бо як лиш три, то багачі вперед розхапають, а бідний хіба пальці оближе* (Март.).

ОБЛИЖЕШ: [тільки] пáльчики (пáльці) облúжеш (облúзуй). 1. Що-небудь дуже смачне.— *Там, якщо зготує* [кухар], *то тільки пальчики оближеш,— говорив він, уплітаючи печену курку після поросятини* (Н.-Лев.);— *Коропів таких, як тут, ніде не знайдеш За день відра два наловити можна. Така юшка буде — пальці оближеш* (Тулуб).

2. Хтось дуже гарний, вродливий. *А на цих* [арф'янок] *глянеш — пальчики оближеш* (Мирний).

ОБЛИЗАВ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **м'яло (макогóна) облизáв.** Хто-небудь у поганому настрої, невеселий після якоїсь невдачі. *Він сьогодні сердитий, як м'яло облизав.*

ОБЛИЗАТИ: гýби облизáти *див.* облизувати.

облизáти макогíн (макогóна, м'яло), *ірон.* Зазнати невдачі. *Облизавши макогона, як кажуть, він повернувся ні з чим додому.* С и н о н і м и: **вхопúти шúлом пáтоки; дістáти óблизня** (в 1 знач.).

пáльчики облизáти *див.* облизувати.

ОБЛИЗНІ: íсти óблизні *див.* їсти.

ОБЛИЗНЯ: впіймáти óблизня *див* спіймати; **дістáти** ~ *див.* дістати; **спіймáти** ~ *див.* спіймати.

ОБЛИЗУВАТИ: [аж] гýби облúзувати / облизáти. Бути дуже задоволеним чим-небудь.— *А буде за це могорич? А вже я вам цю справу так вироблю, що аж губи оближете* (Н.-Лев.).

облúзувати передкú *кому.* Догоджати кому-небудь, плазувати перед кимсь. *Григорій Федорович говорив знову.— Товариші! Ви бачите, що робить цей розгнузданий елемент. Раніше він облизував царському стражникові передки, а тепер проти*

влади робітників та селян чинить просто повстання (Епік). П о р.: **лизáти халя́ву.**

пáльчики (пáльці) обли́зувати / облизáти, *жарт.* 1. Бути дуже задоволеним чим-небудь (перев. їжею, питвом).— *А що? Я і є кок! У флоті на «Святому Владимирові» плавав,— хвалився дід Карась.— Всі пальчики облизували* (Вільний).

2. Бути в захопленні від кого-, чого-небудь.— *Тільки захоти* [забажай], *зразу висватаю тобі таку молоду. З освітою, ніяк не нижчою гімназичної. Пальчики оближеш* (Головко).

3. Заздрити кому-небудь. *Такий гарний, такий гарний* [жених],.. *аж Росолинщанки пальчики облизуватимуть* (Свидн.).

ОБЛИЗУЙ: пáльчики обли́зуй *див.* оближеш.

ОБЛИЛОСЯ: сéрце крóв'ю облилóся *див.* серце.

ОБЛИТИ: обли́ти бру́дом *див.* обкидати.

обли́ти / обливáти [своє́] сéрце крóв'ю. Багато витерпіти горя; натерпітися, настраждатися.— *Я ж.. облила серце кров'ю, тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!* (Н.-Лев.). **обли́те крóв'ю сéрце.**— *Ні, ти* [Спартак] *побудь ось у становищі того ж Богдана Колосовського, коли серце кровоточить, і з таким, кров'ю облитим серцем, зумій стати вище всіх кривд і образ!* (Гончар).

обли́ти свою́ ду́шу слíзьми́; ~ солóдким мéдом *див.* обливати; **як холóдною водóю ~** *див.* обдати.

ОБЛИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **[холóдною (зи́мною)] водóю обли́тий.** Розгублений, пригнічений, приголомшений і т. ін. *Денис стояв покірливий, як водою облитий, і тільки холодний погляд очей говорив про те, що він не збирається когось слухати* (М. Ю. Тарн.); *Петрусь стояв перед нею, мов облитий зимною водою* (Фр.); *Вона* [Надія] *повернулась додому наче водою облита* (Баш). С и н о н і м и: **як у вóду опу́щений; сам не свій; як у воді намóчений; як чóрна хмáра; хмáра хмáрою** (в 2 знач.).

ОБЛИТИСЯ: обли́тися пóтом; ~ слíзьми́; ~ холóдним пóтом *див.* обливатися.

ОБЛИЧЧІ: міни́тися на обли́ччі *див.* мінитися.

ОБЛИЧЧЯ: в обли́ччя *див.* лице; **диви́тися прáвді в ~** *див.* дивитися; **кров заливáє ~ ; кров ки́нулася до ~ ; кров удáрила в ~** *див.* кров; **мáти своє́ ~** *див.* мати; **~ гори́ть** *див.* лице; **~ немá** *див.* нема; **плювáти в ~** *див.* плювати; **покáзувати дíйсне ~** *див.* показувати; **сóром заливáє ~** *див.* сором.

ОБЛИЧЧЯМ: не вдáрити обли́ччям у грязь *див.* ударити; **повертáтися ~** *див.* повертатися.

ОБЛИШИТИ: обли́шити ду́мку *див.* лишити.

ОБЛОМИТИ: облoми́ти рéбра *див.* обламати.

ОБЛУПИТИ: живцéм облупи́ти *кого і без додатка.* Безжалісно розорити кого-небудь; завдати величезних збитків комусь. *Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не попадайся тобі в руки,— живцем облупиш! Та допомагав мені... Доки не скрутив мене, мов налигачем, твоєю позикою!..* (Кроп.). С и н о н і м и: **обідрáти шку́ру** (в 1 знач.); **обідрáти до гóлої кóсті; оббілувáти, як бíлочку; обідрáти, як ли́пку; обдéрти до ни́тки.**

облупи́ти шку́ру *на кому, кому і без додатка, фам.* Покарати, провчити кого-небудь; розправитися з кимсь. *А він* [десятник] *як крикне: «Мужицюга! Мерщій тікай!.. До самого Поліцеймейстера доставлю! Облупе* [облупить] *шкуру на тобі!»* (Мирний); *Такий шкуру облупить кожному, хто посміє говорити про його темні діла* (Сільські вісті). С и н о н і м и: **обламáти ру́ки; обламáти рóги; хвостá вкрути́ти; обби́ти пір'я** (в 2 знач.), **збúти пиху́.**

ОБЛУПЛЕНОГО: як облу́пленого, *з сл.* з н á т и. Дуже добре, до найменших дрібниць. *Його всякий знає як облупленого* (Укр.. присл..);— *Ви мене знаєте.— Як облупленого,— вставила бабуня, закутана в хустку з вушками на голові* (Панч); *Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила — хто чим дише і чого хоче* (Довж.);— *Треба поліцаїв і старосту провідати. Я їх мушу знати як облуплених...* (Автом.). П о р.: **як облу́плену овéчку.**

ОБЛУПЛЕНУ: як облу́плену овéчку *див.* овечку.

ОБЛЯГАТИ: облягáти / облягти́ хмáрами *кого, що.* Великою масою щільно оточувати кого-, щонебудь. *Серед літа саме в спеку козаки й татари хмарами облягли навкруги польське військо* (Н.-Лев.).

ОБЛЯГТИ: облягти́ на смéртній постéлі, *заст., уроч.* Тяжко захворіти без надії на одужання. *У панському дворі було неблагополучно! Маленький, 5 років, паничик Вітюньо обліг на смертній постелі* (Дн. Чайка). С и н о н і м и: **лежáти на смéртному лóжі** (в 1 знач.); **стоя́ти одніє́ю ногóю в моги́лі; прощáтися з життя́м; лишáти світ** (у 2 знач.).

облягти́ хмáрами *див.* облягати.

ОБМАЦАТИ: обмáцати очи́ма *див.* обмацувати.

ОБМАЦУВАТИ: обмáцувати (мáцати) / обмáцати (помáцати) [цікáвими] очи́ма (пóглядом) *кого, що.* Повільно, з неприхованим інтересом оглядати кого-, що-небудь. *Люди зупиняються й обмацують мене очима, немов дефіцитний крам* (Кач.); *На ганку вже стояв Антон Кужель і допитливо обмацував очима прибулих* (Панч); *Люди збилися там* [на майдані] *і про щось гомонять. Іду й собі до них,— не стояти ж мені на зруйнованому тротуарі, де тебе кожен обмацує цікавими очима* (Кол.); *Купці в сукняних чумарках і чоботях пляшками обмацували поглядом в'юки, вгадуючи за обсягом і упакуванням їх вміст, якість і навіть асортимент* (Тулуб); *Володи-*

мир Вікторович глянув Олексієві у вічі, обмацав усього хлопця одним поглядом (Логв.). **помáцати насторóженими очúма.** *Пряхін потис руку Багричу, помацавши його настороженими очима* (Дмит.).

ОБМЕРТИ: обмéрти зі стрáху *див.* обмирати.

ОБМЕТИЦІ: вхопúти обмéтиці *див.* вхопити.

ОБМИВАТИ: обмивáти / обмúти слізьмú *кого, що.* Плакати з якого-небудь приводу; оплакувати когось, щось. *Нерідко обмивають слізьми розлуку з рідним краєм.* **обмивáти слізоньками.** *Хотіла — не хотіла Мелася, а відпустила братіка, обмивши слізоньками* (Кв.-Осн.). П о р.: **обливáти слізьмú.**

ОБМИВАТИСЯ: обмивáтися пóтом *див.* обливатися.

ОБМИНАТИ: обминáти гóстрі кутú. Уникати принципової постановки питання, суперечок і т. ін., нічого не чинити всупереч кому-небудь. — *Ти цупко тримаєшся за рятівне коло, на якому начертано: «Не псувати стосунки, дотримуватись зі всіма згоди, не псувати настрій начальству, обминати гострі кути...»* (Рибак); *Юнак, чия непокладливість здатна викликати роздратування в людей недалекоглядних, схильних обминати гострі кути, він усією силою прямої і чесної натури повстає проти несправедливості* (Рад. літ-во). А н т о н і м: **лізти на рожéн** (у 2 знач.).

обминáти мовчáнням *див.* обходити.

обминáти (обхóдити, оббігáти) / обминýти (обійтú, оббігти) десятою дорóгою (вýлицею). 1. *що.* Не бувати десь, не заходити, не заїжджати кудись. *З того часу ресторани обминав* [Боровий] *десятою дорогою* (Грим.); *Було, ніколи й не загляне* [Параска] *в нашу хату, обминає наш двір десятою вулицею* (Н.-Лев.); [Д і д у с ь:] *Ідіть, люди добрі, та обминайте цей двір десятою вулицею, бо тут живуть не люди, а дерилюди!..* (Гр.); *Джеря обходив панський двір десятою вулицею й зарікся навіть заробляти хліб на панському полі* (Н.-Лев.); *Може, згідно з втікацькими правилами, обминув він свою Комишанку десятою дорогою* (Гончар); *Якби не безвихідь, то обминув би сестрину лісничівку десятою дорогою, але більш не мав ніде сховку, тому прибився сюди і от тепер стояв на порозі* (Загреб.); // Навмисно проходити, проїжджати іншим шляхом, далеко від чогось. *Уже з місяць Семен Федорович Коляда десятою дорогою обходив Маланчину хату* (Зар.); *Я обійшов свій рідний завод десятою вулицею, простуючи до хлібзаводу* (Ю. Янов.); // Не відновлюватися, не повертатися. *Спорожніла, прищухла Семенютина хата, проте сон і спокій обминали її десятою дорогою* (Головч. і Мус.).

2. *кого.* Уникати зустрічі з ким-небудь. *Воно* [обличчя] *стало недобре, лихе, наче жінка побачила перед собою найзапеклішого ворога, якого збиралась обминати десятою дорогою* (Гуц.);— *Чого ти мене десятою дорогою обходиш? — запитав Тимко, обпалюючи Орисю своїми чорними черкеськими очима* (Тют.);— *Обходь лишень ти Уласа десятою вулицею й не говори до його* [нього] (Н.-Лев.); // Уникати будь-яких контактів з кимсь, остерігатися когось.— *Бридке дівча, ота Харитя, не доведи господи потрапити на її гострий язик. Обминайте її десятою дорогою* (Чаб.);— *З людьми не загризайся, а того Гайворона десятою дорогою обходь* (Зар.); *Батюшка Софроній?! Тато ж його не любили, десятою дорогою обходили, першим обманщиком називали* (Речм.);— *Коли б же то знаття! Десятою дорогою обминула б тебе, як обходять люди грузьку трясовину. А так засмоктав ти мене, безсердечний, знівечив усе моє життя* (Цюпа); // *що.* Всіляко уникати чого-небудь. *Він* [Дмитро Гордійович] *радить, які книжки читати, а які обминати десятою дорогою* (Гуц.); *Коли б знав чоловік, що доля готує йому через якийсь проміжок часу, тоді б десятою дорогою обминав непевні стежки* (Стельмах); *Вони жили мирно, в конфлікти не дуже встрявали, всілякі жаховиська обходили десятою дорогою, та й ніколи було втручатися у веремії житейські* (Больш.).

3. *кого, що.* Боятися когось, чогось. *Думав* [Микола] *над одним — як виявити отого мерзотника та провчити так, щоб до нових віників пам'ятав та десятою дорогою обходив* (Збан.); *Установу нашу обходять десятою дорогою лише люди нечесні* (Кочура).

обминáти сторонóю *див.* обходити.

ОБМИНУТИ: обминýти десятою дорóгою *див.* обминати; **~ мовчáнням; ~ сторонóю** *див.* обходити.

ОБМИРАТИ: обмирáти / обмéрти зі стрáху. Дуже лякатися, боятися. *Горпина, слухаючи прокльони дідові, обмирала з страху* (Мирний).

ОБМИТИ: обмúти слізьмú *див.* обмивати.

ОБМИТИСЯ: обмúтися пóтом *див.* обливатися.

ОБМІРЮВАТИ: обмíрювати (обміряти) / обміряти очúма (óком, пóглядом) *кого, що.* Уважно, пильно розглядати кого-, що-небудь. *Там береза висока Зводить голову тихо, Ліс обмірює оком Сизокрила дроздиха* (Мал.); *Двоє військових сидять на лавці в сквері. Мій друг сідає коло них, обмірюючи очима храм і пускаючи дим папіроси невеличкими хмарами* (Ю. Янов.); *Проценко сидів сумний, мовчазний; він тільки колине-коли обміряв Христю якимсь жалісливим поглядом* (Мирний); *Тимко обміряв очима сухеньку постать старого, розкреслив вістрям лопати прямокутник..— Що ти мітиш? Що ти мітиш, щоб тобі руки посудомило!* (Тют.). **обміряти очúма з ніг до головú.**— *Сказано — документи давай, а не розбалакуй!..— Гнат підозріло глянув на Дорошеві окуляри, обміряв його очима з ніг до голови.— Хто тебе знає, що ти за людина* (Тют.).

ОБМІРЯТИ: обміряти очима *див.* обмірювати.

ОБМОВИТИСЯ: не обмо́витися [і (ні, жо́дним *і т. ін.*)**] сло́вом.** 1. *без додатка.* Зовсім нічого не говорити; мовчати. *Закам'яніла на стільці Франка Данилівна, сидить, зітхає і словом не обмовиться* (Хижняк);— *Ти чого мою доньку габзуєш* [неславиш]? — *скипів Окунь.— Ану гайда в свої ліси, поки тобі не смеркло в голові.— Більше ні словом не обмовлюся, то я спересердя на палія,— вивернувся полісовщик* (Стельмах). П о р.: **сло́вом не обзива́тися.** С и н о н і м: **ро́та не розкри́ти.**

2. *до кого, з ким.* Не розмовляти, не говорити з ким-небудь. *Павло чув, що жінка говорить нікчемне, тому більше не обмовився з нею й словом, а зняв з комина сухого тютюнового бадилля і став дробити його сікачем у вербовому коритці* (Тют.); *До Сергія так і не обмовилися* [хлопці] *ні словом, наче забули про його присутність* (Гур.). П о р.: **і сло́вом не переки́нутися; сло́вом не обзива́тися.**

3. *про кого — що.* Нічого не сказати, не спитати і т. ін. про кого-, що-небудь. *Потім Іван про все питав, тільки про Ярину й словом не обмовився* (Зар.); *Коли Ніна підійшла до вогнища, ніхто й словом не обмовився, що вона відстала від усіх...* (Донч.); *Вона цікавилась всіма подіями в Клепах, але жодним словом не обмовилась про Василя Герберу* (Скл.).

обмо́витися двома́-трьома́ слова́ми *див.* обмовлятися.

ОБМОВЛЯТИСЯ: обмовля́тися / обмо́витися дво́ма-трьома́ слова́ми *з ким і без додатка.* Недовго говорити, перемовлятися з ким-небудь. *Обмовлявся* [Гаврило] *двома-трьома словами і, похмурий, неговіркий, ішов на свій перелаз* (Тют.).

ОБМОЛОТ: бра́ти в обмоло́т *див.* брати.

ОБМОЛОТИНИ: обмоло́тини попи́ти *див.* попити.

ОБМОТАТИ: обмота́ти круг па́льця *див.* обвести.

ОБМОТУВАТИ: обмо́тувати круг па́льця *див.* обвести.

ОБНІМАТИ: обніма́ти о́ком *див.* обіймати

ОБНЯЛИ: думки́ обняли́ *див.* думки.

ОБНЯТИ: обня́ти о́ком *див.* обіймати.

ОБОЄ: обо́є рябо́є, *зневажл.* Схожі між собою якимись рисами характеру, поведінкою і т. ін.; однакові в чомусь. *Посеред вулиці із кужелем в руках зупинилась тітка Марійка, жінка дядька Володимира. Про це скупе подружжя кажуть, що вони обоє рябоє* (Стельмах);— *А Христина його ждала? — Де вже. Як повіялася в ту евакуацію, так вернула, переказували, з іншим. Обоє рябоє* (Дор.); // *жарт.* Зайняті однією справою.— *Чого ти хочеш? — гукав, сидячи високо на тракторі, Мирон.— Я нічого не хочу, але чого ти приндишся? Ми тепер обоє рябоє. Я колгоспник, і ти тракторист* (Харч.).

С и н о н і м и: **два чо́боти — па́ра; одни́м ми́ром ма́зані; оди́н о́дного ва́ртий; оди́н від о́дного недале́ко відбіг; одного́ по́ля я́года; па́ра чобіт на одну́ но́гу; з одного́ ті́ста; па́ра п'ята́к.**

ОБОМА: відбива́тися обома́ рука́ми й нога́ми *див.* відбиватися; **диви́тися ~** *див.* дивитися; **~ ву́хами** *див* вухами, **~ нога́ми в могилі** *див.* могилі; **~ рука́ми** *див.* руками; **~ рука́ми хапа́тися** *див.* хапатися; **підпи́суватися ~ рука́ми** *див.* підписуватися; **прислуха́тися ~** *див.* прислухатися.

ОБОРОНИТЬ: хай Бог оборо́нить *див.* Бог.

ОБПАДАТИ: обпада́ти мо́крим рядно́м *див.* накрити.

ОБПАЛИТИ: обпали́ти по́глядом *див.* обпікати; **~ собі кри́ла** *див.* обпалювати.

обпа́лювати / обпали́ти собі (свої́) кри́ла. Зазнавати невдачі в чому-небудь; не досягати чогось бажаного. *В житті вона бачила трагедії багатьох сердець, які кидалися на перший обманливий спалах і обпалювали собі крила на довгі роки* (М. Ю. Тарн.).

ОБПАЛЮВАТИ: обпа́лювати по́глядом *див* обпікати.

ОБПАРЕНО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **кип'яче́м обпа́рено** *кого.* Хтось раптом став смутний, мовчазний і т. ін.— *Да що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий, і співав, і розмовляв, а тут разом неначе тебе кип'ячем обпарено Грошей не погубив?* (Вовчок). С и н о н і м: **як лину́ли водо́ю.**

ОБПАСТИ: обпа́сти мо́крим рядно́м *див.* накрити.

ОБПЕКТИ: обпекти́ по́глядом *див.* обпікати.

ОБПЕЧЕНИЙ: як обпе́чений *див.* спечений.

ОБПІКАТИ: обпіка́ти (обпа́лювати, опіка́ти, опа́лювати, ошпа́рювати) / обпекти́ (обпали́ти, опекти́, опали́ти, ошпа́рити) по́глядом (очи́ма) *кого, рідко що.* Пильно дивитися на когось, на щось, виражаючи своє ставлення до нього. *Степан постояв ще трохи на порозі, обпікаючи їх гарячими очима* (Кучер); *Козаки знов зиркнули на Бжеського, опалюючи його важким від зненависті поглядом* (Тулуб); *Підійшла до нього* [чоловіка] *впритул, поставила чемоданчик на дорогу, мовчки обпекла його поглядом* (Загреб.); *Опустив* [сержант] *голову і, обпаливши через плече лютим поглядом свого товариша, незграбно пересмикнув плечима* (Ю. Бедзик); *Оленка метнулася, поглядом обпекла приплюснуте Леськове обличчя* (Іваничук);— *А ти чия?..— Угадуй — чия! — крикнула вона на бігу й, обернувшись до Йона, опекла його палким поглядом чорних очей* (Коцюб.); *Мати ошпарила його поглядом* (Є. Кравч.). П о р.: **обдава́ти очи́ма.**

ОБПЛЕСТИ́: обплести́, як паву́к *див.* обсновувати.

ОБПЛІТАТИ: обплітáти, як паву́к *див.* обсновувати.

ОБПЛУТАВ: бог Мамóна обплу́тав *див.* бог.

ОБПЛУТАТИ: обплу́тати тенéтами *див.* обплутувати.

ОБПЛУТУВАТИ: обплу́тувати / обплу́тати тенéтами *кого.* Ставити кого-небудь у повну залежність, позбавляти свободи дій, можливості вільно розпоряджатися чимсь. *Не раз його, людину чесну й пóрядну, обсновували такими тенетами, ставили в таке становище, з якого ледве вдавалося з гідністю вийти.* Синоніми: **заплу́тувати у тенéта; обснóвувати, як паву́к.**

ОБПЛЬОВАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **обпльóваний (опльóваний).** Несправедливо принижений, ображений, зганьблений. *Встане* [Демко], *мов обпльований, на людей не гляне, зараз за шапку.. і мерщій з хати* (Кв.-Осн.); *Галя так і залишилася стояти серед вулиці, ніби обпльована* (Коз.); *Я, немов обпльований, затиснувся в свою кімнатку, з-за лутки виглядав на вулицю* (Збан.);— *Та кого вона назвала? — допитувався Рубець у Проценка, що після того* [невдалого залицяння] *наче опльований ходив по садку* (Мирний).

О́БРАЗУ: ли́цар печáльного óбразу *див.* лицар.

ОБРА́ЗУ: не давáти в обрáзу *див.* давати; **не попускáти в** ~ *див.* попускати.

ОБРАТИ: обрáти [свою] стéжку (дорóгу *і т. ін.).* Визначити, вирішити, чим займатися, як жити. *Так і здавалося* [Юхимові], *що доки він справді обере свою стежку життя, черкаські події наздоженуть його, в дорозі застануть* (Ле); *Тисячу разів ризикував головою, а що здобув..? Може, надаремне відсахнувся тоді брата при відступі з бронепоїздами на північ, може, брат вірнішу дорогу обрав? Як далеко розійшлися відтоді їхні дороги* (Гончар).

ОБРИВАЄТЬСЯ: все обривáється всерéдині *див.* все; **сéрце** ~ *див.* серце.

ОБРИВАТИ: обривáти / обірвáти з пуповúною *що.* Рішуче, безповоротно відмовлятися від чогось. *Невже він такий боягуз, невже його душа із лопуцька? Ні, сьогодні ж треба обривати все з пуповиною* (Стельмах).

обривáти / обірвáти ру́ки. 1. *кому і без додатка.* Переобтяжувати, дуже стомлювати кого-небудь (про фізичну працю або важку ношу). *За день труд руки обірвав, Не міг здрімнути я до рана* (Граб.); *Дівчатка зовсім обірвали їй руки, вона стомилась, її ноги стали важкі* (Збан.).

2. Виконувати вручну важку фізичну роботу, носити важке; дуже стомлюватися від фізичної роботи або важкої ноші; надриватися. *Ще нерідко наші жінки обривають руки на важких роботах.* **пообривáти ру́ки** (про багатьох або про багаторазову одноманітну роботу).— *Руки пообриваєш, носячи! Нема того, щоб хурку найняти; як на того коня валять — носи!* (Мирний).

ОБРІЗ: в обріз *чого.* Ледве вистачає, дуже мало чогось, когось.— *Людей не вистачає, тракторів мало, насіння в обріз, корму скотині чортма* (Кучер); *Часу в обріз ..— Батальйонний комісар, чути, через силу долає одишку.— Якби марш-кидок зараз, марш-кидок!* (Тих.);— *Їхати йому далеко,— продовжував Умган,— а оленів у нього в обріз* (Багмут); *Батько добре бачив, як не зовсім солодко плине життя старшого сина. І грошей саме в обріз, і квартира в три кімнати тісненька* (Рибак).

ОБРІ́ЗАТИ: обрі́зати шлях *див.* обрізувати.

ОБРІЗА́ТИ: обрізáти шлях *див.* обрізувати.

ОБРІЗУВАТИ: обрі́зувати (обрізáти) / обрі́зати шлях (шляхи́) *кому до чого.* Не допускати когось до чого-небудь, не давати можливості комусь для здійснення його намірів. *Гітлерівських посіпак викривали й обрізали їм шляхи до потаємного життя міста* (Ю. Янов.).

ОБРІЇ: з'явúтися на óбрії *див.* з'явитися.

ОБРІК: обрі́к грáє *в кому, жарт.* Хто-небудь занадто веселий, бадьорий, життєрадісний і т. ін.— *Робота в тебе, як в огні горить, тільки наймити чогось з тіла спали.— Ото й добре!..— Не буде в них обрік грати, будуть слухняніші та смирніші* (Н.-Лев.).

ОБРОБИТИ: обробúти ді́льце *див.* обкрутити.

ОБРОСЛО: сéрце мóхом оброслó; сéрце остюкáми ~ *див.* серце.

ОБРОСТАЄ: сéрце мóхом обростáє; сéрце остюкáми ~ *див.* серце.

ОБРОСТАТИ: обростáти / обрости́ жи́ром (сáлом). Ставати інертним, байдужим до всього. *Сказано: своя кістка, своя кров* [дитина]! *Не обросте вона жиром у розкошах* (Мирний). **обрости́ жиркóм.** *Оженишся — тебе обсядуть діти, ти обростеш жирком і в тридцять літ плюнеш на всі свої юнацькі мрії-ідеали* (Кол.). Пор.: **запливáти жи́ром.**

обростáти / обрости́ пір'ям, *жарт.* Набувати сили, впевненості в собі; мужніти, міцніти. *Юрко швидко відчув під собою деякий грунт, набирав громадської ваги і починав обростати пір'ям* (Чорн.). Синонім: **вбивáтися в си́лу** (в 1 знач.).

ОБРОСТИ: обрости́ жи́ром *див.* обростати.

обрости́ мóхом, *жарт.* Постаріти, зістаритися (перев. про неодружених). *Арсен Іванович.. порадив, що пора б уже Андрієві й за розум братися і не чекати, коли він обросте.. мохом...* (Д. Бедзик). Пор.: **порости́ мóхом** (у 2 знач.).

обрости́ пір'ям *див.* обростати.

ОБРУЧ: лóпнути, як обру́ч на ді́жці *див.* лопнути.

ОБРУЧІ: обручі розсихáються / розсóхлися *у кого, зневажл.* Хто-небудь втрачає здатність розбиратися в чомусь, діяти розумно, розсудливо; нерозумний. *І в них* [дорослих] *теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною* (Стельмах). Синоніми: **розсóхлися клéпки; не всі вдóма; немá царя́ в голові; немá клéпки.**

ОБСИПАЄ: обсипáє (осипáє) / обсúпало (осúпало) жáром ([гаря́чим] прúском) *кого.* 1. *перев. недок.* Хто-небудь відчуває значне підвищення температури тіла; когось палить (від хвороби). *Лікар спитав:— Морозить? — То морозить, то обсипає жаром. Серце ніби зупиняється,— скаржився Григорій* (Автом.); *Настунею тіпала пропасниця, її то жаром обсипало, то проймало холодом, а чому, вона й сама не знала* (Збан.).

2. *перев. док.* Хтось раптово відчуває сильне хвилювання, збентеження і т. ін. *Сьогодні Ліна добра й привітна з ним, якась особливо привітна, в її очах світилися сині вогники, і коли він уловлював їх, його обсипало жаром* (Мушк.); *Від цих думок враз* [Данила] *обсипало жаром* (Смолич);— *Мамо, а хто мій тато? —..ждала цього запитання. Ждала, й боялась, і знала, що колись воно таки буде, готувалась до відповіді, а, проте, застало воно її зненацька, жаром обсипало всю* (Гончар); *Задумується Марта, прикидаючи в голові, чого прийшов Гнат.— Ну, побажай мені щастя,— поглянув на дівчину й мовчки пішов у двері. Марту аж приском осипало: невже-таки прийшов за її приданим?* (Стельмах). **обсипáє гаря́чим прúском спúну** *кому і без додатка. Від кожного сплескоту води обсипало гарячим приском спину.* **обсипáє раз снíгом, дрýгий — жáром.** *Гната раз обсипає снігом, другий — жаром... Ах, це неправда! Він не злочинець...* (Коцюб.). **жáром так і обсúпало.** *Нахилилась* [Тоня] *до Віталика і в темряві раптом хап його за руку. Жаром його так і обсипало! І фільму вже не бачив, і не чув нічого...* (Гончар). Пор.: **обсипáє морóзом** (у 2 знач.).

обсипáє (осипáє, сúпле) / обсúпало (осúпало) морóзом (дрижакáми *і т. ін.)* *кого.* 1. Когось раптово проймає дрож (перев. від хвороби). *Чи не напосіла на мене ота пропасниця, що голову приском пече, а по тілу морозом сипле, аж зуби цокотять* (Мирний), *То морозом її осипає, вона біліє, то у жар укине* (Мирний).

2. Хтось відчуває озноб від холоду, хвилювання і т. ін., дуже вражений чимсь. *Добре співав! Як було заспіває Нечая, то тобі здається, що от-от козаки вийдуть! По плечах так і сипле морозом. Справедливий чумак був!* (Вовчок);— *Засудили! Дванадцять літ каторги дали. Та за дванадцять літ дванадцять трав на ваших кістках по степу проросте! Дьяконова морозом обсипало від її слів* (Гончар);— *Примарилося, наче хтось у вікно стукає. І так тонесенько, наче гілочкою проведе, а потім і нігтиком шкрябне. Мене морозом усю обсипало — думаю, батько* (Гуц.). **то в огóнь укúне, то морóзом обсúпле.**— *Знаєш, як розказала мені твоя мати, яку ви нужду, яке лишенько замолоду терпіли, то мене то в огонь укине, то морозом обсипле...* (Мирний). **так і обсúпало всю дрижакáми.** *Остовпіла* [Катря] *й завмерла від несподіванки, злякано притулившись до чийогось тину. Так і обсипало всю дрижаками* (Кучер). **аж морóзцем обсúпало.** *Часом звучав Павлові в хаті жінчин голос, і чоловіка аж морозцем обсипало від наглої радості* (Гуц.). **морóзом обсúпало всю спúну** *чию. Друзеві* [лікарю] *всю спину морозом обсипало: так одверто визирала з очей хворого раптова віра в його всемогутність* (Шовк.). Пор.: **обсипáє жáром** (у 2 знач.). Синоніми: **морóз ідé пóза шкíрою** (в 1 знач.); **морóз дерé по шкýрі** (в 1 знач.); **мурáшки бíгають по спúні** (в 1 знач.).

ОБСЙПАЛО: обсúпало жáром; ~ морóзом *див.* обсипає.

ОБСЙПАТИ: обсúпати пóглядом *див.* обсипáти.

як (мов, ніби, нáче *і т. ін.)* **прúском (жáром) обсúпати (осúпати) / обсипáти (осипáти)** *кого.* 1. Викликати відчуття жару у кого-небудь. *Опівдня сонячний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу... наче мене жаром обсипле. Душно мені, дрімота, а сну немає* (Вовчок).

2. Раптово вразити, схвилювати, засоромити, розсердити і т. ін. кого-небудь. *Мов приском старостів та молодого вража дівка обсипала, стало їм і соромно, і сердито на гаспидську дівку за таку одповідь* (Укр.. казки); *При самій лише думці про те, що в крісло генсека ООН може сісти людина іншого табору, іншого світогляду, шведського барона й американського бізнесмена немовби обсипало приском* (Дмит.); *Соломія підвела голову, вдруге блиснула очима на Романа і знов втупила очі в криницю. Той блиск гарячих очей неначе обсипав його жаром* (Н.-Лев.); *Мене тривожить рокіт літаків. Він серце наче обсипає приском І знову бачу я себе дівчиськом Пожежами затьмарених років* (Колом.). **ніби хто жáром обсúпав.** *І раптом Платона ніби хто жаром обсипав* (Літ. Укр.). **мов обсúпаний прúском.** *Я весь тремтів, стояв, мов обсипаний приском* (Фр.).

ОБСИПÁТИ: обсипáти (осипáти) / обсúпати (осúпати) пóглядом *кого.* Пильно, уважно дивитися на когось, виражаючи певні почуття. *Кинулась панна Соня до Антоніни Павлівни, хапаючи її за руки та заглядаючи в вічі. Та враз одняла свої руки, а її зненацька обсипала таким поглядом, що в бідної дівчини пропала всяка охота до сміху* (Дн. Чайка); *Василько крутився біля.. хат*

з переможним виглядом, обсипав усіх вогнистим поглядом (Турч.); *Сяючі погляди, якими Шура осипала Черниша на вогневій, так досі й сяяли на ньому* (Гончар).

як приском обсипа́ти *див.* обсипати.

ОБСИПАТИСЯ: обси́патися слізьми́ *див.* обливатися.

ОБСИПА́ТИСЯ: обсипа́тися слізьми́ *див.* обливатися.

ОБСІДАЮТЬ: думки́ обсіда́ють го́лову *див.* думки; **~ кло́поти** *див.* клопоти.

ОБСІЛА: біда́ обсі́ла *див.* біда.

ОБСІЛИ: діти обсі́ли *див.* діти; **думки́ ~; думки ~ го́лову** *див.* думки; **кло́поти** *див.* клопоти.

ОБСІЛО: ли́хо обсі́ло *див.* лихо.

ОБСНОВУВАТИ: обсно́вувати (обпліта́ти, опліта́ти) / обснува́ти (обплести́, оплести́), як (мов, ніби *і т. ін.*) **паву́к [му́ху павути́ною]** *кого.* Позбавляти кого-небудь свободи дій; поступово підкоряти когось, ставлячи у скрутне або безвихідне становище. *Вже вона не даремно так довгі літа до мене прилещувалась, обсновувала мене, мов павук тонкою павутиною, аж поки не зробила рабом* (Фр.); *Якби люди на тебе робили, то ти би не мав з чого жити. Ти обснуєш чоловіка, як павук, та й висисаєш із нього кров* (Март.); [В а с и л ь:] *Оплели мене, мов муху павутиною! Коли я тепер відвернусь від Домахи, коли я зречуся мого єдиного сина, то нехай мене господь покара* (Кроп.). С и н о н і м: **обплу́тувати тене́тами.**

ОБСНУВАТИ: обснува́ти, як паву́к *див.* обсновувати.

ОБСОХЛО: молоко́ на губа́х не обсо́хло *див.* молоко.

ОБСТРІЛ: бра́ти під о́бстріл *див.* брати.

ОБСТРІЛОМ: під о́бстрілом. У становищі людини, яку за щось критикують, лають, яка зазнає різних нападок. *Панас Мирний завжди був під обстрілом, і тільки радянському літературознавству під силу було по-справжньому і вірно поцінувати його* (Коз.).

ОБСТРІЛЯНИЙ: обстрі́ляний горобе́ць *див.* горобець; **~ птах** *див.* птах.

ОБСУШИТИ: обсуши́ти сльо́зи *див.* обтерти.

ОБТЕРТИ: обте́рти (обіте́рти) [крива́вий] піт з чола́ *чийого (якого), кому.* Полегшити чиєсь життя, чиюсь тяжку працю. *Чи той вибраний Якима голосом пан зі Львова обітре той кривавий піт з мужицького чола* (Кобр.).

обте́рти (обіте́рти, обсуши́ти, осуши́ти) сльо́зи (о́чі) *чиї, кому і без додатка.* Заспокоїти, втішити кого-небудь; повернути комусь радість.— *Те бажання — братам помогти і їх сльози обтерти* (Фр.); *А може, ще вернеться син із боїв і очі обітре і жито посіє* (Стельмах). **обіте́рти (осуши́ти, обсуши́ти) гаря́чі (гіркі) сльо́зи.** *Була хвилина, що він так хотів і кинутись до неї, обітерти, осушити гарячі сльози, та якось здержався* (Мирний); *Як йому хотілося утішити її, хотілося обсушити гіркі сльози* (Мирний).

ОБТИРАТИ: обтира́ти но́са *кому, фам.* Ростити, виховувати когось.— *Ви мені носа не обтирали, а на мою бесіду можете так потакувати, як секретареви* [секретареві]. *Сварка починала вже ставати бійкою* (Стеф.).

обтира́ти (отира́ти, витира́ти) кутки́ (*діал.* **вуглі́)** *де, у кого, біля кого, чиї, зневажл.* 1. Жити, перебувати де-небудь чи у когось. *Напівшепотом Джо відкрив таємницю: до шефа заходив якийсь тип, що вже двадцять років обтирає вугли в Нью-Йорку* (Хижняк); *А чого ж справді ви отираєте кутки? Тепер мужчини не повинні сидіти вдома!* (Вас.); *А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які ганяють по світу вітер, оббивають чужі пороги, ніде не можуть нагріти місця, витирають чужі кутки?* (Загреб.). **потира́ти вуглі́.** *Чого мені журитися? Хіба того ката, Що я вік свій потираю Вугли в чужих хатах?* (Манж.).

2. Часто або подовгу бувати десь, у когось, біля кого-небудь. *Тоді були вони з нею приятелями й разом обтирали кутки в батюшчиних кімнатах* (Вас.); *Він хоч уже і не такий собі великий панище, але служебник, коло панів кутки обтирає, нехай не на обидва, хай на одне вухо, але все щось почує...* (Чендей).

обтира́ти спи́ною сті́ни (кре́йду *і т. ін.*), *зневажл.* Стояти або сидіти без діла в приміщенні чи біля нього; гуляти. *Хлопці й дівчата обтирають у фойє спинами крейду, плюхають насіння* (Мушк.). **пообтира́ти спи́нами сті́ни** (про багатьох). *Ще трохи — і всі рушать до клубу. Чи є там що, чи нема (кіно двічі на місяць), пообтирають спинами стіни і розбредуться по колодках* (Мушк.).

ОБТЯПАТИ: обтя́пати ді́льце́ *див.* окрутити.

ОБУТИ: обу́ти (озу́ти) в постоли́ (в ла́пті) *кого, заст.* Розорити, позбавити багатства кого-небудь; довести до злиднів. *Минуло днів і вечорів немало З тих пір, ..як, в постоли обувши свого пана, Спалили дві гуральні спозарана і головешки кинули на шлях* (Мал.); *Гулі не одного в лапті обули* (Номис);— *Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть..— Один розкошує, а другий..— Озуть пана у постоли* (Коцюб.).

у ду́рні обу́ти *див.* пошити.

ОБУХ: підставля́ти го́лову під обу́х *див* підставляти.

як обу́х над голово́ю. Постійна загроза чиєму-небудь життю, безпеці і т. ін. *Як обух над головою, нависає над людством проблема СНІДу.* С и н о н і м: **дамо́клів меч.**

як обу́х по голові́ *див.* обухом.

ОБУХА: як віл обу́ха *див.* віл.

ОБУХОМ: на му́ху з обу́хом *див.* муху.

під обу́хом *чого, з дієсл.* Постійно відчуваючи загрозу, небезпеку чого-небудь. *Щойно український театр, який постав і виріс під обухом проскрипції і цензури в Росії, мав з кожного погляду рішучий і корисний вплив на розвиток українського театру в Галичині* (Фр.).

як (мов, ніби, нена́че *і т. ін.*) **обу́хом (обу́х) по голові,** *з дієсл.* Сильно, дуже.— *Ну та й телепнув же ти, Лащу, неначе обухом по голові! — сказав князь Домінік* (Н.-Лев.). **на́че (нена́че) обу́хом (обу́х).** *Наче обухом ударила ця звістка Грицька* (Головко);— *Так от, я й кажу: отримали, ви, Ганю, дідизну, а, либонь, і не знаєте, що на вашому городі стоїть моя груша... Ці слова, неначе обух, приголомшили матір* (Стельмах).

як обу́хом би́ти по голові́ *див.* бити; **як ~ лигну́ли по голові́** *див.* лигнули.

ОБХІД: в обхі́д: 1. Обминаючи що-небудь стороною. *Марійці довелося піти іншою вулицею, в обхід* (Донч.); *Стежка забирала праворуч в обхід глибоких, іще свіжих воронок* (Підс.).

2. *військ.* Оточуючи з флангів. *Бійці залягли. Двоє автоматників побігли в обхід противника* (Довж.).

ОБХОДИТИ: обхо́дити деся́тою доро́гою *див.* обминати.

обхо́дити (обділя́ти) / обійти́ (обділи́ти) ла́скою (ми́лістю) *кого.* Ставитися неприхильно, недоброзичливо, з суворістю і т. ін. до кого-небудь. *Державная думо, порадонице наша! Зглянься на нас, горопашних, не обійди нас своєю ласкою* (Мирний); *Ми певні, що Ваша завжди прихильна до слави рідного краю душа не обділе* [обділить] *нас своєю ласкою* (Мирний).

обхо́дити (обмина́ти) / обійти́ (обмину́ти) мовча́нням *кого, що.* Не згадувати, не говорити про кого-, що-небудь. *Журнал* [«Літературно-науковий вісник»] *обходив мовчанням російських декадентів і популяризував реалістів кінця XIX — початку XX ст.* (Рад. літ-во).

обхо́дити (обмина́ти) / обійти́ (обмину́ти) стороно́ю *кого, що.* Залишати кого-, що-небудь поза увагою; не зачіпати когось, чогось. *Художник слова бачить зародки нового і допомагає його розвитку, але він не обходить стороною і залишки старого* (Мал.); *Він* [диригент] *думав про неї, як про щастя, і ждав чогось незвичайного, хоч велика й щедра любов давно обійшла його стороною* (Сиз.); *Дітей Миронових любитиме* [Христя], *як його самого, материнські почуття не сьогодні, то завтра народяться, не обминуть стороною* (Гуц.).

ОБХОПИЛА: гаря́чка обхопи́ла *див.* гарячка.

ОБХОПИТИ: обхопи́ти о́ком *див.* охопити.

ОБЦЕНЬКАМИ: не ви́тягнеш обце́ньками сло́ва *див.* витягнеш; **се́рце на́че ~ здави́ло** *див.* здавило.

ОБЧЕРКНУТИЙ: як (мов, ніби, немо́в *і т. ін.*) **ку́рячим зу́бом обче́ркнутий,** *жарт., заст.* Такий, до якого не можна підступитися, звинуватити в чомусь і т. ін. *Де який ярмарок, базар, яка оказія — там вже й єсть її, тільки стережи краму, а припильнувати й не кажи! От і всі знають, а немов курячим зубом обчеркнута: не доступляйсь до неї, не впіймаєш* (Дн. Чайка).

ОБЧИСТИТИ: обчи́стити, як бі́лочку *див.* оббілувати.

ОВЕЧІЙ: вовк в ове́чій шку́рі *див.* вовк.

ОВЕЧКА: блудли́ва ове́чка, *зневажл.* Людина, яка збилася з правильного життєвого шляху.— *Отаку блудливу овечку впіймали...* (Ковінька).

ОВЕЧКУ: як облу́плену ове́чку, *з сл.* з н а т и. Дуже добре, до найменших дрібниць.— *А коли б воно нам не пошкодило,— увернув хтось неймовірний.— Хто? Він? — оступивсь Кряжов.— Ніколи! Ні зроду-віку!.. Ми його* [чиновника] *знаємо, як облуплену овечку...* (Мирний). П о р.: **як облу́пленого.**

ОВЕЧУ: надяга́ти ове́чу шку́ру *див.* надягати.

ОВОЛОДІВАТИ: оволодіва́ти собо́ю *див.* володіти.

ОВОЛОДІТИ: оволоді́ти собо́ю *див.* володіти.

ОВОЧ: зака́заний о́воч. Щось привабливе, але недозволене, недосяжне, чуже і т. ін. *З майором Кларком усе заповідалося на гру. Трохи легковажності, трохи кокетства, трохи недозволеного (заказаний овоч завжди солодкий)* (Загреб.).

ОГЛЕДІТИСЯ: не вcти́гнеш огле́дітися *див.* встигнеш; **не ~** *див.* оглянутися.

ОГЛОБЛІ: поверта́ти огло́блі наза́д *див.* повертати.

ОГЛУХ: бода́й (щоб) оглу́х!, *фам.* Уживається як лайка на адресу людини, що не реагує на звертання до неї.— *Чуєш, бодай ти оглух! — почав костити Бороха Яків* (Мирний).

ОГЛЯДАТИСЯ: огляда́тися на за́дні коле́са, *жарт.* 1. Повертатися в думках до минулого, до чого-небудь попереднього; зважати на те, що було в минулому. *Старші* [учні], *яким скоро випуск, змушені час від часу оглядатись на задні колеса* (Гончар);— *Дадуть мені перцю. Ох і дадуть! Бо в Храпчука все-таки справи кращі, ніж у мене. ..Ти спочатку дожени Храпчука, а вже тоді базікатимеш! Отак їдеш і на задні колеса оглядаєшся...* (Жур.). П о р.: **огляда́тися наза́д.**

2. Діяти обережно, обдумано, розумно; роздумувати над чим-небудь. [Р у с а л о в с ь к и й:] *Так отже я й оглядаюся на задні колеса. Яка радість синові моєму брать тепер у голого Хоми дочку?* (К.-Карий).

огляда́тися / огляну́тися наза́д. Пригадувати минуле, прожите, оцінюючи його з точки зору сучасності. *Сей день* [роковини] *завжди якось неприємний, бо мимоволі оглядаюсь назад* (Л. Укр.). П о р.: **огляда́тися на за́дні коле́са** (в 1 знач.).

ОГЛЯДИ: за три о́гля́ди, *з сл.* п р и д б а́ т и,

р о з д о б у́ т и, к у п и́ т и, р о з д о б у́ т и с я *і т. ін., жарт.* Шляхом крадіжки; укравши. *Тут посел* [посол] *аж ось вернувся, На кобилу роздобувся, І не набір, не за гроші, За огляди три хороші* (Манж.).

ОГЛЯДКИ: без огля́дки (*рідко* **без огля́дку, без огля́док), *перев. з дієсл.* 1. Дуже швидко, поспішно. *Мужик оторопів.. Він мерщій вернувсь додому і всю дорогу мчався без оглядки* (Укр.. казки);— *Зчинилася справжня паніка.. Загін тікав у гори без оглядки* (Панч);— *Скоро ми, Василю, такого перцю фашистам всиплемо, що вони хвости підіжмуть і аж до самого Берліна тікатимуть без оглядки* (Цюпа); *Ой, покинув Петро хатку і жінку небогу, Помандрував без оглядку в Полтаву-дорогу* (Г.-Арт.).

2. Без будь-яких вагань, не роздумуючи і т. ін. *І хоч знала, що шлюбний він, без оглядки пішла за його вродою* (Гончар); *Як на Єльчину вдачу, то коли вже любов — так щоб з вогнем, без оглядок.. Хотіла б жити палахким до нестями життям, коли люди згоряють від щастя, коли з любові поезія родиться...* (Гончар). П о р.: **без о́гля́ду** (в 2 знач.). А н т о н і м: **з о́гля́дом.**

ОГЛЯДКОЮ: з огля́дкою *див.* оглядом.

ОГЛЯДКУ: без огля́дку *див.* оглядки.

ОГЛЯДОК: без огля́док *див.* оглядки.

ОГЛЯДОМ: з о́гля́дом (з огля́дкою), *перев. з дієсл.* Обережно, обачно, обдумано. [М а р и н а:] *Як бачиш, не зуміла покохати з оглядом, не знаю, в кого така вдалась* (Кроп.); *Говорила* [Наталка] *з оглядкою, зважуючи кожне слово, боячись, як би не сказати чогось зайвого* (Добр.). А н т о н і м и: **без огля́дки** (в 2 знач.); **без о́гля́ду** (в 2 знач.).

ні під я́ким о́глядом. Нізащо, ніколи, ні за яких обставин. *Ні під яким оглядом не можна робити підлості.*

ОГЛЯДУ: без о́гля́ду. 1. *перев.* б е з о́ г л я д у *на кого — що.* Не зважаючи на кого-, що-небудь. *Без огляду на себе, сміло І щиро.. Стояв ти за громадське діло* (Фр.); *Цей старець.. ставав тепер проти неї, мов ворог, і хотів насильно здійснити свої бажання, без огляду на щастя власної дитини* (Оп.).

2. *перев.* б е з о г л я́ д у, *з дієсл.* Не роздумуючи, без вагань, здуру і т. ін. *Пам'ятаєш мудру раду — Не пускатись в згубний мир? Ти ж подався без огляду і налучив просто в вир* (Граб.); [М е л а ш к а:] *Хоч би й про себе скажу. Віддалась я без огляду, похапком, ніби здуріла на той момент... Звісно, молода була — дурна...* (Кроп.). П о р.: **без огля́дки** (в 2 знач.). А н т о н і м: **з о́гля́дом.**

з о́гляду *на що.* Беручи до уваги щось, зважаючи на щось. *Маємо чимало вже матеріалу для збірника.. З огляду на це останнє я прохав би Вашого дозволу друкувати не всі Ваші вірші, а частину* (Коцюб.); *Він демобілізований давно.., а військову форму одяг сьогодні нехай і всупереч уставу, але з огляду на виключну урочистість дня* (Смолич).

ОГЛЯНУТИСЯ: [і] не огляну́тися (не огле́дітися). Дуже швидко. *Так мені якось час збігає по-дурному, що й не оглянуся, коли день минеться* (Коцюб.); — *Се добрий тобі десь сон приснився,— каже свекруха.—..Треба визирати Данила. І не огледимось, як притягнуть* (Вовчок). П о р.: **не всти́гнеш оберну́тися.**

не встигнеш огляну́тися *див.* встигнеш; **~ наза́д** *див.* оглядатися.

ОГОРНУТИ: огорну́ти ду́шу ту́гою *див.* обгортати; **~ зо́ром** *див.* огортати.

ОГОРТАЄТЬСЯ: душа́ огорта́ється жа́ле́м *див.* душа.

ОГОРТАТИ: огорта́ти ду́шу ту́гою *див.* обгортати.

огорта́ти / огорну́ти зо́ром (по́глядом) *кого, що.* Оглядати кого-, що-небудь. *Андрій підходить. Він хвилину Стоїть, всіх зором огортає* (Тарн.). П о р.: **обво́дити очи́ма, окида́ти о́ком.**

ОДВАЖИТИ: одва́жити здачі *див* давати.

ОДВАЖУВАТИ: одва́жувати зда́чі *див.* давати.

ОДВЕРНЕ: хай Бог одве́рне *див.* Бог.

ОДВІРОК: підпира́ти одві́рок *див.* підпирати; **пока́зувати ~** *див.* показувати.

ОДВІТУ: ні одві́ту, ні приві́ту, *з сл.* н е м а́, н е б у л о́, н е м а́ т и *і т. ін., заст.* Ніякої відповіді, ніякої реакції з боку когось на що-небудь; нічого. *Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю «ні одвіту, ні привіту»* (Л. Укр.); *Кілька місяців тому редакція надіслала.. лист.. Ні одвіту, ні привіту* (Рад. Укр.).

ОДЕРЖАТИ: одéржати верх *див.* брати; **~ відкоша́** *див.* дістати; **~ лящá** *див.* вхопити; **~ о́близня** *див.* дістати.

ОДЕРЖИМИЙ: одержи́мий злим ду́хом, *заст.* Психічно хворий, причинний, божевільний. *Вони оповіли, що привезли хворого, одержимого злим духом* (Коцюб.).

ОДЕРЖУВАТИ: оде́ржувати верх *див.* брати; **~ відкоша́; ~ о́близня** *див.* дістати.

ОДИН: в оди́н го́лос *див.* голос; **в ~ гуж тягти́** *див.* тягти; **в ~ дух** *див.* дух; **в ~ кула́к** *див.* кулак; **в ~ миг** *див.* миг; **в ~ прекра́сний день** *див.* день; **за ~ раз** *див.* раз; **мі́ряти на ~ арши́н** *див.* міряти; **на ~ арши́н** *див.* аршин; **на ~ копи́л** *див.* копил; **на ~ лад** *див.* лад; **на ~ мані́р** *див.* манір; **не ~ день** *див.* день; **не ~ пуд солі з'ї́сти** *див.* з'їсти; **ні на ~ крок** *див.* крок; **ні ~ соба́ка** *див.* собака; **~ Алла́х зна́є** *див.* Бог; **~ бік меда́лі** *див.* бік; **~ Бог зна́є** *див.* Бог.

оди́н від о́дного недале́ко відбіг (відско́чив, відбі́гли, відско́чили), *ірон.* Невелика різниця між

ким-небудь у чомусь; схожі чимсь, однакові. *Вони один від одного недалеко відбігли.* Синоніми: **оди́н о́дного ва́ртий; обо́є рябо́є; два чо́боти — па́ра; одного́ по́ля я́года** (в 2 знач.); **одного́ гнізде́чка пти́ці; одніє́ї ма́сті; одни́м ми́ром ма́зані.**

оди́н в оди́н. 1. Які чимось схожі між собою і характеризуються позитивними якостями, рисами; дуже гарні, показні і т. ін. *Як затихло, то новий цар.. звелів нову* [гвардію] *набирати. Та щоб був один у один: високий,.. показний* (Мирний); *Зараз і почали танцювать. Дівчата такі гарні, одна в одну* (Стор.); *Зуби в нього* [Івана] *один в один, як намисто, але верхній рядок був неначе перерваний: двох зубів бракувало* (Смолич); *— Гляньте-но, скільки в'юнів наловили. Та все один в один,— дивується і водночас підхвалює рибалок Левко* (Стельмах); *Рівними рядочками вишикувались ще недобудовані і вже, видно, зовсім готові, навіть заселені, ніби брати-близнюки, один в один, новісінькі, мов перемиті, будинки* (Збан.); *Параскіца, побачивши стільки.. зерна, сплеснула долонями: — Боже мій! Яке зерно, одне в одне* (Чаб.). **на́че оди́н в о́дного.** *Рівною лавою стояли на площі матроси, наче один в одного. Сонце грало на їхніх багнетах* (Кучер). Пор.: **як оди́н** (у 2 знач.).

2. Усі без винятку. *Двадцять два зали* [в палаці Терещенка] *йшли анфіладою — коли б відчинити двері, їх видно було б один в один* (Смолич). Пор.: **як оди́н** (у 1 знач.).

3. *з сл.* стояти, йти *і т. ін.* Дуже близько між собою; впритул. *Плоти стояли один в один до самої затоки* (Десняк).

оди́н і той же (і той са́мий). Такий самий, незмінний; однаковий. *Павло Гречаний всю зиму не злазив із печі,.. і всю зиму йому снився один і той же сон* (Тют.); *Зурна повторяла один і той самий голос, монотонний, невиразний, безконечний, як пісня цвіркуна* (Коцюб.).

оди́н крок *див.* крок.

оди́н на оди́н. 1. *з ким і без додатка.* Удвох з ким-небудь, без стороннього втручання; віч-на-віч. *Зваживши, що поки він один на один, жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього* (Коцюб.); *Ото як зчепляться з Павлом. Один на один. З присутніх навмисне ніхто не встряє* (Головко). Синоніми: **о́ко на о́ко; лице́м в лице́.**

2. *з чим.* Сам з чим-небудь. *Так піду я в поля неозорі із піснями один на один* (Мал.). Синонім: **сам на сам** (у 2 знач.).

оди́н на о́дному, *з сл.* сидіти. Дуже тісно десь від великої кількості кого-небудь. *За ложі ми вже нічого не кажемо: там, як ото говорять, один на одному сидять* (Вітч.).

оди́н (одне́) з-пе́ред (пе́ред, попере́д) о́дного. Не дотримуючись порядку, черговості; навперебій. *Усі були збуджені, рухливі і один з-перед одного викладали почуті новини* (Панч); *Ті* [люди] *сунули з хати, один перед одного, аж штовхаються в дверях* (Мирний); *Видно було, що діти довго.. чекали гостей і тепер одне поперед одного хотіли чимось прислужитись офіцерам* (Гончар).

оди́н о́дного ва́ртий; одне́ о́дного ва́рті. У чомусь схожі, однакові. [Верба:] *А я питав Вакуленка, і він її* [Ганну] *так хвалив...* [Ковшик:] *А ви коло неї Вакуленка намалюйте, один одного варті* (Корн.). Синоніми: **оди́н від о́дного недале́ко відбі́г; два чо́боти — па́ра; обо́є рябо́є; одного́ по́ля я́года** (в 2 знач.); **одного́ гнізде́чка пти́ці.**

оди́н о́дному на го́лову лі́зе (лі́зуть), *зневажл.* Велика кількість кого-небудь.— *І так вже багато людей на світі,— заявив він розважно.— Людство до біса розплодилось, аж страх бере. Один одному прямо на голову лізе* (Гашек, перекл. Масляка).

оди́н чорт *див.* чорт.

одни́м оди́н. 1. Зовсім без нікого, самотній, сам (про людину, тварину). *Трохи боязка дівчина тільки тепер зогляділась, що вона одним одна в глупу ніч блукає між скелями над морем* (Н.-Лев.); *Незабаром Катря вернулась до вдови-дядини, що під той час, поховавши чоловіка, одним одна на старості літ зосталася* (Мирний).

2. Лише один, єдиний. *Над Трактемировим високо стоїть одним одна хатчина...* (Шевч.); — *Але ж той Ринуш, може, дорого схоче за уроки? — обізвався несміливо Балабуха.— А хоч би й дорого! В нас одним одна дочка, единиця* (Н.-Лев.). **одни́м однісі́нький.** *Бездонне склепіння ясно-голубого.. неба увінчало нежарке сонце, одним однісінька пухка хмарина* (Ю. Янов.).

переучи́тися на оди́н бік *див.* переучитися; **перехва́лювати на ~ бік** *див.* перехвалювати; **підно́сити на ~ сту́пінь** *див.* підносити; **під ~ ранжи́р** *див.* ранжир; **пробле́ма но́мер ~** *див.* проблема; **співа́ти в ~ го́лос** *див.* співати; **става́ти в ~ ряд** *див.* ставати.

що за оди́н. Які погляди, інтереси і т. ін. у когось; хто такий, яка людина.— *Що ти за один? — питаю закостенілого товариша* (Фр.); *Тут* [на ярмарку], *якщо загавишся, то зімнуть тебе вмить, перейдуть, затопчуть, навіть не помітивши, що ти за один* (Гончар); *Що воно за один той Віллі, визначити, звичайно, важко* (Коз.); *Ці люди сподобались Данилкові, хоч він і не став їх розпитувати, що вони за одні* (Панч). Синонім: **що за пти́ця** (в 1 знач.).

як оди́н день *див.* день; **як ~ фунт** *див.* фунт.

як оди́н [чолові́к]. 1. *перев. з дієсл.* Одностайно, дружно.— *З плеча! — скомандував полковник Дубл, і тисяча солдатів, як один, зірвали гвинтівки з плеч і приставили їх до ноги* (Смолич); *Звитяжнеє серце героя Крокує вперед на Берлін, Стає з гарматами до бою, І б'ють гармати як один!* (Ю. Янов.); *Ще хвилина — і враз, як один чоловік, ринула* [купка чумаків] *на розбишак,*

розірвала тую живу каблучку, зім'яла (Коцюб.); // Без винятку. *Вони* [робітники] *бігли, як один, притуливши зігнуті руки до грудей* (Смолич); *«Оце,— гукає комсорг Ярославцев, глянувши на карту,— уже Україна!» Скільки було нас там, різні нації — і сибіряки, і таджики, і українці, і білоруси — всі, як один, впали навколішки й поцілували землю.. повіриш, заплакали, як діти* (Гончар); *Русалки, вбрані мов на свято, Постали — гожі як одна* (Граб.); *Народ стогнав у ярмі, а його ще й до того силували приставати на унію. Козаки заступились і за народ, і за свою віру.. І козаки піднялись як один чоловік* (Н.-Лев.). П о р.: **до óдного; одúн в одúн** (у 2 знач.).

2. Які чимсь однакові, схожі між собою (перев. позитивними якостями, рисами). *Усе парубоцтво — як один. Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі, усі смирні, не гуля з них ні один* (Кв.-Осн.) П о р.: **одúн в одúн** (у 1 знач.). С и н о н і м: **плечé в плечé** (в 3 знач.).

ОДИНАДЦЯТИЙ: одинáдцятий нóмер *див.* номер.

ОДІБРАВ: Бог рóзум одібрáв *див.* Бог.

ОДКОТИВ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **кáмінь з душí одкотúв (зняв** *і т. ін.*). 1. *перев. чиєї.* Хтось допоміг кому-небудь у неприємному, скрутному і т. ін. становищі, врятував від чогось небажаного. [С о л д а т:] *Це ж виходить, що вдруге на світ народився і тепер тільки сонце побачив ясне! Ніби камінь з душі одкотили ці люди* (Лев.).

2. Комусь стало легко, спокійно після якоїсь дії, вчинку. *Йому стало веселіше після відвертої розмови, як камінь з душі одкотив.*

ОДНА: ні однá душá *див.* душа; **~ нáзва** *див.* назва; **~ ногá тут, а дрýга там** *див.* нога; **~ плоть** *див.* плоть; **~ сатанá** *див.* сатана; **~ тінь залишúлася** *див.* тінь; **~ хвилúна** *див.* хвилина; **тúсяча і ~** *див.* тисяча; **тíльки ~ душá залишúлася** *див.* душа; **як ~ годúна** *див.* година; **як ~ душá** *див.* душа.

ОДНАКОВО: однáково, що шукáти гóлку в сíні *див.* шукати.

ОДНЕ: в однé *див.* одно; **в ~ вýхо влíзти, а в дрýге вúлізти** *див.* влізти; **в ~ вýхо впускáти, а в дрýге випускáти** *див.* впускати; **зв'язувати в ~ цíле** *див.* зв'язувати; **на ~ лицé** *див.* лице; **~ з-пéред óдного; ~ óдного вáрті** *див.* один; **~ óдного мéнше** *див.* одно.

однé (однó) до óдного. Уживається при вказуванні на поступове наростання, нагромадження чого-небудь, перев. неприємного, небажаного; все це. *Одно до одного — й журба Христина ширшала, вищала, глибшала...* (Мирний).

однé (однó) і те ж (і те сáме). Те, що нічим не відрізняється від чогось іншого; що-небудь рівнозначне, однакове.— *До Лісовського треба піти. Він добре знає Чорнокнижного, а той, якщо захоче, законом за одне й те саме і голову зітне, і святим праведником зробить* (Стельмах).

ОДНИМ: жúти не хлíбом однúм; жúти ~ днем *див.* жити; **за ~ захóдом** *див.* заходом; **за ~ мáхом** *див.* махом; **за ~ присíдом** *див.* присідом; **за ~ рáзом** *див.* разом; **за ~ рúпом** *див.* рипом; **за ~ столóм** *див.* столом; **~ вýхом** *див.* вухом; **~ вýхом впускáти, а в дрýге випускáти** *див.* впускати; **~ дýхом** *див.* духом; **~ дýхом дúхати** *див.* дихати; **~ мáхом** *див.* махом; **~ мúром мáзані** *див.* мазані; **~ мізúнцем** *див.* мізинцем.

однúм óком *див.* оком; **~ óком скúнути** *див.* скинути; **~ пóдихом** *див.* подихом; **~ рóзчерком перá** *див.* розчерком; **~ слóвом** *див.* словом; **~ удáром** *див.* ударом; **хоч ~ бóком** *див.* боком; **хоч ~ óком** *див.* оком.

ОДНІ: однí кісткú та шкíра *див.* кістки; **~ мóщі** *див.* мощі.

ОДНІЄЇ: два бóки однієї медáлі *див.* боки; **дві сторонú ~ медáлі** *див.* сторони; **немá ~ клéпки** *див.* нема; **~ мáсті** *див.* масті; **співáти ~ й тієї** *див.* співати.

ОДНІЄЮ: ітú однією стéжкою *див.* іти; **міряти ~ мíркою** *див.* міряти; **стоя́ти ~ ногóю в могúлі** *див.* стояти.

ОДНІЙ: в однíй комáнді грáти *див.* грати; **в ~ упря́жці** *див.* упряжці; **душá на ~ нúтці дéржиться** *див.* душа; **залишúтися в ~ сорóчці** *див.* залишитися; **ітú в ~ упря́жці** *див.* іти; **на ~ лíнії** *див.* лінії; **на ~ нозí** *див.* нозі; **на ~ нóті** *див.* ноті.

ОДНО: вихóдити на однó *див.* виходити.

в однó (в однé), *з дієсл.* 1. Одностайно, дружно. *Після спектаклю всі товпились коло неї* [Тетяни], *вітали її, руки стискували і всі в одно впевняли, що у неї — талант...* (Вас.).

2. Настирливо, вперто.— *Я її* [жінку] *не люблю,— твердив він в одно* (Коцюб.); — *Про кого це вона?..— насторожився Марчевський, пильно дивлячись в обличчя Сидорчука.— Е-е! Слухайте теревені!.. Намоглася в одне та й годі: ірод, ірод* (Ю. Бедзик).

3. Так само, однаково, однакове. *Не в одно бреше* (Номис); *З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: «Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був»* (Кв.-Осн.).

в однó вýхо влíзти, а в дрýге вúлізти *див.* влізти; **в ~ вýхо впускáти, а в дрýге випускáти** *див.* впускати; **в ~ слóво** *див.* слово; **все ~** *див.* все.

однó в (на) однó, *з сл.* в д а в á т и с я, в и х ó д и т и *і т. ін.* У всіх випадках, завжди однаково, благополучно. *Одно на одно не виходить, як не старайся.*

однó до óдного; ~ і те ж *див.* одне.

однó (однé) óдного мéнше. Малі (про дітей з невеликою різницею у віці). *Через місяць прикотила в Піски велика-велика буда, а в тій буді — Лейбова жінка й дітей з десятеро, одно одного менше...* (Мирний).

О́ДНОГО: до о́дного, *перев. з сл.* в с і. Без винятку, абсолютно всі. *Пани до одного спеклись. Неначе добрі поросята* (Шевч.); *І всі козаки до одного піднесли й випили вино за славу* (Довж.); *Темної ночі невідомий звір чи двоногий зловісник забрався на пасіку і всі до одного вулики поперекидав* (Гончар). П о р.: **як оди́н** (у 1 знач.); **оди́н в оди́н** (у 2 знач.).

оди́н від о́дного недале́ко відбіг; оди́н з-пе́ред ~; оди́н ~ ва́ртий *див.* один; **одне́ до ~** *див.* одне; **одно́ ~ ме́нше** *див.* одно.

ОДНОГО́: зво́дити до одного́ знаме́нника *див.* зводити; **з ~ ма́ху** *див.* маху; **з ~ ті́ста** *див.* тіста, **~ гнізде́чка пти́ці** *див.* птиці; **~ ду́ху** *див.* духу; **~ по́ля я́года** *див.* ягода; **~ ра́зу** *див.* разу; **~ ро́ду, ~ пло́ду** *див.* роду; **трима́тися ~** *див.* триматися.

ОДНОЇ: одно́ї ма́сті *див.* масті.

О́ДНОМУ: оди́н на о́дному; оди́н ~ на го́лову лі́зе *див.* один.

ОДНО́МУ: в одно́му ряду́ *див.* ряду; **на ~ диха́нні** *див.* диханні; **на ~ по́дихові** *див.* подихові; **стоя́ти в ~ ряду́; стоя́ти на ~ ; стоя́ти на ~ мі́сці** *див.* стояти; **товкти́ся на ~ мі́сці** *див.* товктися; **топта́тися на ~ мі́сці** *див.* топтатися.

ОДНОМУ́: одному́ Бо́гу відо́мо *див.* відомо.

ОДНОЮ: стоя́ти одно́ю ного́ю в моги́лі *див.* стояти.

ОДНУ: би́ти в одну́ то́чку *див.* бити; **в ~ ду́дку** *див.* дудку; **в ~ ду́дку гра́ти** *див.* грати; **в ~ ду́шу** *див.* душу; **в ~ мить** *див.* мить; **в ~ хвили́ну** *див.* хвилину; **в ~ шку́ру** *див.* шкуру; **в ~ шу́ршу** *див.* шуршу; **два чо́боти на ~ но́гу** *див.* чоботи; **закру́чувати ~ і ту ж пласти́нку** *див.* закручувати; **за ~ мить** *див.* мить; **кульга́ти на ~ но́гу** *див.* кульгати; **мі́ряти на ~ мі́рку** *див.* міряти; **на ~ мить** *див.* мить; **на ~ поню́шку** *див.* понюшку; **на ~ хвили́ну; ~ хвили́ну** *див.* хвилину; **па́ра чо́біт на ~ но́гу** *див.* пара; **підво́дити під ~ графу́** *див.* підводити; **ста́вити на ~ до́шку** *див.* ставити; **ста́ти на ~ лі́нію** *див.* стати; **стопта́ти не ~ па́ру підошо́в** *див.* стоптати; **стри́гти під ~ гребі́нку** *див.* стригти.

ОДРІ: лежа́ти на сме́ртному о́дрі *див.* лежати; **на сме́ртнім ~** *див.* ложі.

ОДУБИТИСЯ: ду́бом одуби́тися, *вульг.* Померти, загинути. *Настане час, і дубом одубляться ті, хто чинить зло й несправедливість.* С и н о н і м и: **да́ти ду́ба; відки́нути но́ги** (в 1 знач.); **переста́витися на той світ; лягти́ вздовж ла́ви; відда́ти Бо́гу ду́шу.**

ОДУР: о́дур бере́ (хапа́є *і т. ін.*) / **взяв (ухопи́в** *і т. ін.*) *кого.* 1. Хтось перебуває в стані розгубленості, не знає, не може вирішити, що робити, як йому діяти і т. ін.— *Отсе шукаю вже півгодини і не можу в сьому числі знайти нічого, гідного конфіскати* [конфіскації].. *Адже ж тут одур хапає чоловіка!* (Фр.). С и н о н і м и: **дур голови́ бере́ться; голова́ іде́ о́бертом** (у 2 знач.).

2. Комусь стає погано, хтось втрачає свідомість. *Не бачивши ж Рутульців, Турна, Вся кров скипілася зашкурна, І вмиг царицю одур взяв* (Котл.).

ОДЯГАТИСЯ: одяга́тися в то́гу *див.* убиратися.

ОДЯГНУТИСЯ: одягну́тися в то́гу *див.* убиратися.

ОЖИНОЮ: доро́га ожи́ною поросла́ *див.* дорога.

ОЗБРОЄННЯ: бра́ти на озбро́єння *див.* брати.

ОЗВАТИСЯ: озва́тися сло́вом *див.* озиватися; **сло́вом не ~** *див.* обзиватися.

ОЗИВАТИСЯ: озива́тися (обзива́тися) / озва́тися (обізва́тися) сло́вом *до кого і без додатка.* Вступати в розмову, говорити з кимсь. *Ти* [Україна] *ішла на пана, на магната, І з татранських синіх полонин Озивавсь до тебе словом брата Непокірний польський селянин* (Рильський); *Софія не зважилась, а може, й не схотіла озватися до баронеси словом* (Л. Укр.); *Ніхто не смів обізватися до нього словом у тій страшній хвилі* (Фр.); // Виявити своє ставлення до когось. *Старий Супрун весело зустрів удову, обізвався привітним словом* (Донч.). А н т о н і м: **сло́вом не обзива́тися.**

сло́вом не озива́тися *див.* обзиватися.

ОЗИРКАМИ: з о́зирками. Обережно, обачно, боязко. *Помітивши Семка, який саме смиче на городі солому, дівчина з озирками поспішає до нього* (Гончар).

ОЗИРНУТИСЯ: не встиѓнеш озирну́тися *див.* встигнеш.

ОЗНАКУ: дава́ти озна́ку *див.* давати.

ОЗУТИ: озу́ти в постоли́ *див.* обути.

ОКА: ви́порснути з-під о́ка *див.* випорснути; **ви́пустити з ~** *див.* випустити.

від людсько́го (сторо́ннього, чужо́го) о́ка; від людськи́х (сторо́нніх, чужи́х) оче́й, *з сл.* х о в а́ т и, х о в а́ т и с я, о б е р і г а́ т и *і т. ін.* Щоб ніхто не бачив, не знав. *На високих білих стінах дворів, що ховали од людського ока жінок, спочивали галуззя жердель та горіхів або вився по них гнучкий виноград* (Коцюб.); *Дві ночі мчались черкеси, пробираючись крізь кордони: тра* [треба] *було проїхати з 200 верстов ярами та балками, ховаючись від людського ока* (Коцюб.); *Старого-престарого способу вжив Карлюга, щоб заробити собі репутацію виключної людини. Він заховував од стороннього ока свої буденні звички і свій звичайний людський побут* (Сліс.); — *Чом я не зосталась у матері? Мене б мати сховала од людських очей* (Н.-Лев.); *Оксень, почувши цокіт брички, присів у житі, щоб сховатися від сторонніх очей* (Цюпа). **пода́лі (да́лі) від людсько́го о́ка (від людськи́х оче́й).** *Тодір кидає чобітки під запічок, ногою засовує їх подалі від людського ока і виходить з дружиною надвір* (Стельмах); *Тільки*

ти оце тиняйло, ходиш так, щоб далі від людських очей, бо тобі постійно треба бути насторожі, адже ти втікач, на тебе звідусіль мають чатувати різні небезпеки (Гончар).

в [усі свої] чотири óка; в чéтверо очéй, *з сл.* д и в и т и с я, с т é ж и т и *і т. ін.* 1. Дуже пильно, уважно; постійно. *Тепер уже для Марусі ясно було, що треба лиш вичекати спосібної хвилі й тікати. Але й Марусякові се було ясно, і він стежив за своєю попадею в чотири ока* (Хотк.); *За роботою він* [Петушек] *стежив у всі свої чотири ока: коли в кого траплялась помилка чи затримка, він одразу підходив...* (Шовк.).

2. Удвох, обоє. *Коли хтось бере в руки макітру чи горщика* [на базарі], *то чоловік із жінкою затихають, в четверо очей дивляться на покупця та свій товар у його руках* (Гуц.).

згúнути з óка *див.* згинути.

з [лихóго] óка; з [лихúх] очéй, *перев. з сл.* т р á п и т и с я, с т á т и с я *і т. ін.* У забобонних уявленнях — від погляду недоброзичливої людини. *Матері ховали від неї* [матушки] *малечу, а дядьки остерігалися, щоб чогось не трапилося коням чи волам «з ока»* (Стельмах); *— Їхали в місто на нараду, можна сказати, спраежнім героєм, а повернулись в такому стані. Чи не з лихого ока? — пробувала жартувати лікарка* (Цюпа); *Явдоха узяла води,.. збризнула його* [сотника] *тою водою, далі злизала язиком хрестнахрест через вид, щоб з очей чого не сталось* (Кв.-Осн.).

крáєм óка *див.* краєм.

на чотúри óка, *діал.* **в чотúри óчі,** *з сл.* г о в о р ú т и, с к а з á т и *і т. ін.* Удвох без сторонніх людей; віч-на-віч. *«Ану, думаю, відсунусь у тінь, цікаво, про віщо брати між собою на чотири ока говорять?»* (Мур.); *— Один способець* [як побороти Сов] *я знаю,— мовив Каркайло,— але сей можу сказати тільки тобі* [Воронячому цареві] *самому в чотири очі* (Фр.); *Славко мусив довго бити ногами, заки спинився з Потурайчином у чотири очі* (Март.); *— Я би хотів так, в чотири очі поговорити,— зам'явся Порадюк і глянув на двері, що вели далі, цим показав, щоб зайти до канцелярії* (Чендей). С и н о н і м и: **один на óдин** (у 1 знач.); **óко в óко** (в 3 знач.).

не спускáти óка *див.* спускати; **не ховáлося ніщó від ~** *див.* ховалося; **нíчим ~ запорошúти** *див.* запорошити; **пáче ~** *див.* паче; **скíльки ~** *див.* скільки; **спускáти з ~** *див.* спускати; **у миг ~** *див.* миг; **ховáтися від людськóго ~** *див.* ховатися; **як зíницю ~** *див.* зіницю; **як з ~ вúпав** *див.* випав.

як óка [в лóбі (в головí)], *з сл.* б е р е г т ú, д о г л я д á т и, г л я д í т и, п и л ь н у в á т и *і т. ін.* Старанно, пильно, дуже і т. ін.— *Хазяйського добра гляжу як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалась* (Кв.-Осн.); *Бережи, як ока в лобі* (Укр.. присл..); *— Повдавались* [дочки] *в матір: усі чепурні, шанують одежу, усі глядять одежину, як ока в лобі* (Н.-Лев.); *Які старі зв'язки були, то тих я бережу, як ока в голові, і .. я дуже радий, що можу до Вас знов писати* (Стеф.). **більш, ніж óка в лóбі.** *Парубок на все село: гарний, хоч з лиця воду пити, жвавий, веселий і роботящий. Матір поважав, а стара гляділа й пильнувала його більш, ніж ока в лобі* (Вовчок). П о р.: **як óко; як свогó óка; пáче óка; як зíницю óка.**

як свогó óка, *з сл.* д о г л я д á т и, б е р е г т ú *і т. ін.* Дуже старанно, дбайливо і т. ін. *Плач, Венеро! Плачте, Купідони! Плачте, люди витончені й чемні: Вмер горобчик милої моєї. Вмер горобчик, що вона любила І як свого ока доглядала* (Зеров). П о р.: **як óко; як óка; як за своїм óком.**

ОКАЯННА: окаяннa душá *див.* душа.

ОКИДАТИ: окидáти (*рідко* **обкидáти) / окúнути** (*рідко* **обкúнути) óком (очúма, пóглядом, зóром)** *кого, що, де.* Оглядати кого-, що-небудь або обдивлятися навкруги. *Через плече товариша* [в'язня] *окидаю оком нову камеру. Оце так. Це не наша чистенька та світла — восьма. Це справжня казарма* (Збан.); *— Се наша Тухольщина, наш рай! — сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водопад* (Фр.); *Хлопці вийшли з зали, окидаючи її скоса очима* (Н.-Лев.); *Підозріливо* [староста] *окидає очима Гната. Хоч і спокійний він чоловік, але тепер, коли все переплуталося в мужицьких головах, і він може ого-го яку свиню підкласти старості* (Стельмах); *Він* [Тимофій] *окидає поглядом подвір'я і вулицю, але ніде нікого* (Стельмах); *— Карту! — гукнув Колісник,.. обкидаючи.. поглядом усю вокзалію* (Мирний); *Вишневецький окинув оком усю ту пишну околицю. Йому було байдуже до тієї пишної краси* (Н.-Лев.); *Глянув* [Синявін] *назад, окинув оком навкруги, і раптом якась догадка блиснула в очах* (Ле); *Яресько окинув очима степи: яка земля! Цілина не рушена...* (Гончар); *Одвела* [Марта] *очі од чоловіка і окинула зором все своє тіло, од грудей до пальців ніг. «Хіба я стара?»* (Коцюб.); *Майор окинув зором місцевість. Міношукачі тут не допоможуть* (Дмит.). П о р.: **обвóдити очúма; огортáти зóром.**

окидáти / окúнути дýмкою. Роздумувати над чимсь, обдумувати щось; міркувати. *Спокійно окинув думкою: — Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді...* (Вас.).

ОКИНЕШ: кудú не окúнеш óком *див.* кинь.

ОКИНУТИ: окúнути дýмкою; ~ óком *див.* окидати.

ОКИПАЄ: сéрце окипáє крóв'ю *див.* серце.

ОКИПІЛО: сéрце окипíло крóв'ю *див.* серце.

ОКО: аж óко в'яне *від чого і без додатка.* 1. Стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь. *Вовки витягали соло, аж око в'януло* (Фр.). С и н о н і м и: **морóз дерé по шкýрі** (в 2 знач.);

моро́з іде́ по́за шкі́рою (в 2 знач.); **мура́шки бі́гають по спи́ні** (в 2 знач.); **воло́сся підніма́ється вго́ру.**

2. Що-небудь бридке, страшне, неприємне і т. ін. *Гармидер — аж око в'яне.*

би́те о́ко *у кого.* Хто-небудь має досвід, здатність швидко все помічати, оцінювати, добре орієнтуватися в чомусь. *Катя Шубіна багато чого перебачила в цій закордонній стороні, бачила біженців, полонених, невільників, у неї виробилось бите око й вірна реакція на все* (Ю. Янов.).

бра́ти на пі́льне о́ко *див.* брати; **вбира́ти ~** *див.* вбирати; **весели́ти ~** *див.* веселити; **взя́ти в ~** *див.* взяти.

ві́рне (пе́вне) о́ко [в ло́бі] *у кого.* Хто-небудь добре орієнтується на місцевості, вміє правильно оцінювати, визначати щось.— *Е, я хоч не маю в голові рихметики* [арифметики], *так у мене в лобі око зірне. Я будь-яку ділянку прикину вздовж та поперек на око і скажу, скільки якої породи буде в ній* (Стельмах); *Око в нього було певне, серце міцне. Долав він шляхи невтомно* (Перв.).

влуча́ти в о́ко *див.* влучати; **впада́ти в ~** *див.* впадати; **вража́ти ~** *див.* вражати.

всеви́дяче (всеви́дяще, всевидю́ще, всевидю́че, видю́че) о́ко. 1. *чиє.* Хтось має здатність все помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати. *Всевидяче око його вже проникало в глибину шеренг, когось невтомно шукало* (Гончар); *Всевидюще око двадцятирічного командира слідкувало за всіма розрахунками* (Стельмах); *Тут його* [Франка] *рятує від смерті один з його товаришів і забирає з собою на село. Але й там видюче око адміністрації постерегло небезпечного злочинця* (Коцюб.).

2. *тільки* **всеви́дяще о́ко,** *заст.* Бог. *А ти, всевидящеє око! Чи ти дивилося звисока, Як сотнями в кайданах гнали В Сибір невольників святих* (Шевч.).

го́стре о́ко *у кого.* Хто-небудь добре бачить; спостережливий, кмітливий. *Від адмірала заслужив окремої подяки старшина сигнальників Разуєв. Око у хлопця гостре, слух напрочуд тонкий* (Логв.). П о р.: **го́стрий на о́ко.**

го́стрий на о́ко *див.* гострий; **запа́сти в ~** *див.* запасти.

куди́ (*рідко* **де**) **о́ко сяга́є (дістає́** *і т. ін.*) / **сягне́ (діста́не** *і т. ін.*). На всьому просторі, до самого обрію. *Широкою панорамою — куди око сягає— сади. Кілька сот гектарів* (Головко); *Оглянувся навколо. В полі, куди й око сягало, лежали глибокі сніги* (Збан.); // Скільки можна побачити, розгледіти; дуже далеко, на межі видимого. *І видно: аж-аж-аж ген до того ліска, куди око дістає, дорогою вози потяглися...* (Вишня); *Перед нею наче сизіла якась далечінь, де око сягає без краю* (Н.-Лев.). **як дале́ко о́ко сяга́є.** *Як далеко око сягало, стрічало найбільше спустошення, а відражаюча нагота вершин будила жаль у серці* (Коб.). **ку́ди о́ко не сягне́.** *Десь далі там, куди око звідси не сягне, на всіх напрямах ця суперпробка з кожною хвилиною тільки росте й росте* (Гончар). П о р.: **скі́льки сяга́є о́ко; скі́льки осягти́ о́ком; скі́льки о́ком ки́неш.**

куди́ [лиш (ті́льки)] [не] гля́не о́ко. Скрізь, усюди. *Про великий трагічний відхід наших армій з України буде написано багато томів історичних книг. Як горіло жито, куди око гляне, і толочилося людьми, машинами і мільйонами бездомних коней і корів* (Довж.); *Довелося* [опришкам] *лежати на чистій полонині, де куди око лиш гляне — все трава, трава, Ні горбочка, ні корчика* (Хотк.); *Розбила щука лід у руках, і крига пливла в море. Все, куди тільки не гляне око, рухалось, 'пливло, летіло. Рухалось і хвилювалась вся природа* (Довж.); П о р.: **куди́ не кинь о́ком.** С и н о н і м: **де не обе́рнешся.**

ласка́ти о́ко *див.* ласкати.

лихе́ (пога́не, зле *і т. ін.*) **о́ко.** 1. Той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недоброзичлива людина. *Старий зітхнув і тихіше додав: — Ну, вже тепер тобі, синку, дома ночувати не прийдеться. Земля у нас — тяжке діло: кров'ю пахне. До мене тихцем, щоб лихе око не бачило, приходь* (Стельмах); *Предовга валка клекотливо посувалася в безмовні ліси, геть від людських осель, від лихого ока* (Загреб.). — *Ну, ти цього не кажи. Сміливий* [Омелян]! *А коли до мене приїжджає, то ніяке погане око не побачить* (Стельмах).

2. *у кого і без додатка, заст.* У забобонних уявленнях — погляд людини, від якого може трапитися неприємність, нещастя і т. ін. *Їх* [грона винограду] *стережуть від лихого ока та всяких пригод начеплені на кілки овечі, коров'ячі та кінські черепи* (Коцюб.); *Він на пасіці як у дозорі: здатен-бо ж оберегти бджолу від злого ока* (Гончар). **лихі́ о́чі.** *Не витріщайсь на дитину, я того не люблю! — бурчить Ольошка.— Бо в людей різні очі, різні душі, а дитина те відчуває, як ніхто.— Хіба в мене такі вже лихі очі? — знічено каже Христолобенко та й відходить од коляски* (Гуц.). П о р.: **пога́ний на о́ко.**

ма́ти го́стре о́ко; ма́ти ~; ма́ти пам'ятке́ ~; ма́ти пристрі́ляне ~; ма́ти своє́ ~ *див.* мати; **метки́й на ~** *див.* меткий; **милува́ти ~** *див.* милувати; **му́ляти ~** *див.* муляти; **наво́дити ~** *див.* наводити.

на о́ко. 1. *перев. з сл.* в и з н а ч а́ т и, п р и к и д а́ т и, р а х у в а́ т и *і т. ін.* Без точного підрахунку, обчислення, вимірювання і т. ін.; приблизно.— *Можна не раз і при тім ошукатися: торгуєш на око, худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка* (Фр.); *Чепіга прикинув на око яничарську орду, що вийшла з фортеці, і прийшов*

до висновку, що в її лавах не менше двох тисяч бійців (Добр.); *Доки очі не звикнуть до гірських умов, старший лейтенант заборонив і собі, і своїм підлеглим визначати дистанції на око* (Гончар); — *У мене в лобі око вірне. Я будь-яку ділянку прикину вздовж та впоперек на око і скажу, скільки якої породи буде на ній: стільки-то будівельного лісу вийде, а стільки-то хворосту, дровець* (Стельмах); *Агрохімія не терпить мірки «на око», «приблизно». Це досить складна наука. Вона дає користь лише тому, хто оволодіє нею* (Рад. Укр.).

2. Не пов'язаний з точними розрахунками; приблизний. *Були зібрані і узагальнені куховарські рецептури в єдині «Збірники розкладок», вони давали можливість перейти від роботи на око до точного дозування продуктів* (Технол. пригот. їжі).

3. За зовнішнім виглядом. *Добре, просто «на око» вміють вибирати спілі кавуни і тато Терешка, і дядько Оврам Остапенко* (Мас.); *Отак і йшло життя — в тоненькій якійсь гармонії. Не чулося твердого чогось, тривкого під стопою. Все було, мов порцеляна, доокола: на око приємне, а опертися не вільно* (Хотк.); *Літак ішов високо, над хмарним покровом, який ще з самого ранку обгорнув землю. Ватяний килим, горбистий і м'який на око, здавався безкінечним, як сніжна пустеля* (Ю. Бедзик); *Спереду не насип — окоп. Бруствер і на око рухлий — треба й через нього!.. Сильніш відштовхуюсь* (Тих.).

на пе́рше о́ко, *рідко.* При поверховому ознайомленні з ким-, чим-небудь; спочатку. *На колгоспному подвір'ї, попри надто ранній час, селянського люду було стільки, що зборище це на перше око можна було взяти за звичайний сільський ярмарок* (Епік). П о р: **на пе́рший по́гляд.**

на сві́же о́ко, *з сл.* п о м і т и т и, п о б а ч и т и *і т. ін.* Не бачивши кого-, чого-небудь ніколи або тривалий час. *Коли Павло Заброда приїхав весною прощатися з Сухою Калиною* [селом], *то й не впізнав її, так вона змінилася. Павло на свіже око одразу те все помітив* (Кучер).

не ви́дне о́ко *кому.* Не годиться, не можна. *Казав же мені отой солдат з трудармії, що обмотки подарував: «Ти, синок, за фронтом іди...» Правильно казав! Так що вертати назад мені не видне око* (Григір Тют.).

недре́мне о́ко *чиє.* Постійний нагляд, спостереження з боку кого-небудь. *Значні заслуги також має Грабовський як перекладач, публіцист, літературний критик. Цей різноманітний і значний доробок поета з'явився за якихось півтора десятка років — на степах, під недремним оком тюремного наглядача* (Рад. літ-во); *Для них обох, засланців, які постійно перебували під недремним оком жандармських лакиз, було небезпечно* (Літ. Укр.); // Надто, надмірно пильний хто-небудь.— *Думаю я, що не треба заходити* [до хати] *цілими роями, а по одному, по двоє. Для чого привертати увагу недремного жандармського ока?* (Сирот.).

о́ко біжи́ть *до кого — чого, куди, нар.-поет.* Хто-небудь часто дивиться, поглядає на когось, кудись. *На панщину поженуть* [Горпину],— *дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки* (Вовчок).

о́ко в о́ко. 1. Хто-небудь дуже схожий на когось; такий самий. *Око в око наш брат Хвалько, як небитий вертається з служби та тішиться з себе, який-то він здатний в бога вродився* (Вовчок); // *з сл.* с х о́ ж и й, с к и д а́ є т ь с я *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Магаферіда породила не хлопчика, а дівчинку, що око в око скидалась на Іреджа* (Крим.). С и н о н і м: **як дві кра́плі води́.**

2. *з словоспол.* т а к и́ й с а́ м и й *і под., рідко.* Що-небудь нічим не відрізняється від чогось іншого; точно, абсолютно, повністю і т. ін. *Стократ гірше, що кожний рік око в око такий самий, як попередній* (Фр.); *От я прочитав на початку другої сьогорічної книжки «Літературної правди» статтю і — чи повірите? — побачив у ній майже око в око все те, що ми колись-то балакали про літературні «принципи» і «ідеали»* (Фр.).

3. *з сл.* г о в о р и́ т и, з а л и ш а́ т и с я *і т. ін.* Наодинці з кимсь, без сторонніх людей. *Йому* [Сивоконеві] *теж іноді хотілося знайти боярина й поговорити з ним око в око* (Загреб.); *Сцена — велика трибуна, і автор п'єси залишається на ній око в око з глядачем...* (Корн.) С и н о н і м и: **на чоти́ри о́ка; оди́н на оди́н** (у 1 знач.).

4. *з сл.* з у с т р і ч а́ т и с я, с т о я́ т и, с т а в а́ т и *і т. ін.* В безпосередній близькості; віч-на-віч. *В додатку ще й те важке почуття, яке огортає нас, коли станемо око в око з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба сказати щось* (Фр.); *Факт той, що від певного часу «старий» не любив сходитися з Ковалевським і хоч став його запеклим ворогом, а стріватися з ним око в око уникав* (Л. Укр.); *Серце починає тривожно завмирати. О тім Сокальськім стільки наслухався чоловік, стільки людських жертв узяло божище тих скель, що стріча око в око* (Хотк.); *Стояли око в око, як колись під верандою під час тризни по Аркадію Річинськім* (Вільде). П о р.: **о́ко на о́ко.** С и н о н і м и: **лице́м в лице́; оди́н на оди́н** (у 1 знач.).

5. *з сл.* с т а́ т и, в и́ с т у п и т и *і т. ін.* Відкрито, чесно. *Хоч око в око ви не сміли стати, Не сміли свої правди нам сказати, Ви підступом побили м'я* [мене] *без бою!* (Фр.).

о́ко впа́ло *чиє, на кого, на що.* Хто-небудь побачив когось, щось, глянув на когось, щось.— *Цей нечестивий князь куди йде, то лихо веде за собою. Впало його око на тебе, і ти тонеш в сльозах* (Н.-Лев.); *На що б око не впало, що б не сталось на світі: чи пропала овечка, полюбив*

легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню (Коцюб.).

óко гýбиться *в чому, чиє.* Хто-небудь не може побачити, розрізнити зором чогось. *Огей скинув капелюх і, віддавши голову сонячним промінням, не поспішаючи чвалав кривулястою алеєю. Його око губилося в густій сіті дерев* (Досв.).

óко завидю́ще *див.* очі.

óко за óко. Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим. *«Так,— думав він* [Тимко] *тепер, лежачи під кущем терну.— Колись я був добрий, а вони мене зробили злим. Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. Око за око, зуб за зуб»* (Тют.). Синоніми: **віть за віть; зуб за зуб.**

óко на óко, *з дієсл.* зустрíтися, опинйтися, зіглЯнутися *і т. ін., рідко.* Один з одним; удвох, віч-на-віч. *З граком ми зіглянулись око на око. Хто ж злякавсь? Грак злякавсь і поривався високо* (Бор.). Пор: **óко в óко** (в 4 знач.). Синоніми: **одúн на одúн** (у 1 знач.); **лицéм в лицé.**

óко не дрімáє *чиє, у кого і без додатка.* Хто-небудь уважний, дбайливий, спостережливий і т. ін. *Кожна з гектарниць без нагадувань знає, коли й що і як їй робити, бо шкілка на те й шкілка, щоб око тут не дрімало, найніжніший сорт повинен у цих пісках прийнятися, вкоренитись* (Гончар).

Óко спиня́ється / спинúлося *на кому — чому, чиє, кого.* 1. Хтось починає уважно дивитися на кого-, що-небудь. *Око відвідувачів виставки спиняється на сенсаційному експонаті* (Вітч.).

2. Хто-небудь помітив, оцінив і т. ін. когось, щось з-поміж інших, звернув увагу на когось, щось. *На перших кроках молодого підмайстра уважно спинилось любовне око досвідченого майстра, і підмайстер кінець кінцем досяг до майстрових верховин або й сягнув вище...* (Рильський).

погáний на óко *див.* поганий; **поклáсти** ~ *див.* покласти.

прáве óко *чиє, жарт., рідко.* Найближча комусь людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності і т. ін. *То його праве око* (Укр.. присл..).

про лю́дськé (чужé) óко. 1. Відповідно до норм поведінки, заради пристойності, для порядку. *І, як це не дивно, ніхто, навіть про людське око, в силу звичаю, не ойкав, не плакав, не виказуючи співчуття Даріям* (Іщук); *Оксен батькове женихання не заперечував. Але старий не вірив у те і вважав, що син схвалює женихання тільки про людське око, а в душі ненавидить і осуджує його. І в старого ще більше, чим раніше, росла неприязнь до сина* (Тют.); *— Ну, начувайся! — Але в Шаблієвому голосі не було вже недавньої сили. І певності не було. Шаблій погрожував для годиться, про людське око* (Д. Бедзик); *— Прийшов* [батько]... *про людське око. Він усе робить про людське око.. Аби люди думали, що наша сім'я не розпалась, що в нас усе добре* (Гуц.). **про óко.** *Батька їх не чути ніколи,— він про око також сидів при гостях, забившися у куток на своїм кріслі* (Фр.). **для óка.** [Гайдай:] *Яким би талановитим молодий командир не був, але коли з ними в громадянській війні не брав участі, не визнають. Для ока видають, що визнають, а насправді ставляться з презирством* (Корн.).

2. Удавано, для створення, підтримання певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь. *Відбуде своє такий тип, повернувшись, влаштується десь на роботу про людське око, а насправді нічним життям живе* (Гончар). **про óко.** *Він рад був удавати про око вільнодумного чоловіка, але в глибині серця... був забобонний* (Фр.); *Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах, але про око залишався вірний підданець короля Зігмунда* (Тулуб); // З метою притупити чиюсь-небудь пильність, приховати щось.— *По дворах ганяє* [Панько] *— все колгоспне назад стягує. Для німців усе старається...— То може він про людське око, мамо? — А хиндя його знає* (Збан.). **для óка.** *Гюлле для ока й надалі була замкнута у своїй кімнаті. Але таємницю про її двері, ланцюжок і ключ, крім малої Ярилі, ще знав і Ахмет* (Досв.). **для лю́дськóго óка.** *Мар'ян, лише для людського ока, промацує руками перший мішок. З нього вибиваються важкі форми полумисків, глечиків, горнят* (Стельмах). **про лю́дські óчі.** *«А може, і не тиф зовсім?» Може, це тільки про людські очі, а насправді...» Він аж скрипнув зубами і таки не дав прорватися в свідомості отій жахливій думці* (Головко).

3. Удаваний, несправжній. *Якима Демченка в лісі знайдено з розтятою головою.. а всі подумали, що це татарва справила... а не той, хто був йому про людське око приятелем...* (Гр.); *Ліс стояв безкраїй і мовчазний. Але та мовчанка була лише про людське око. Лісом ішла весна, тепла, ніжна* (Збан.).

Синоніми: **для вúду; для вúдимості; для годúться.**

пускáти óко *див.* пускати; **рáдувати** ~ *див.* радувати; **рíзати** ~ *див.* різати.

свíже óко. Сприймання ким-небудь того, чого він не бачив раніше. *Певне, дуже вже страшними були ми* [військовополонені] *для свіжого ока* (Коз.); *У свіже око все тіньове впадає швидко* (Рад. Укр.); *І часто думка товариша —«свіже око» — буває вирішальною для майбутнього книги* (Літ. Укр.).

свíтле óко *у кого.* Хтось порядний, чесний, безкомпромісний, справедливий і т. ін.— *Правда, що вклали ми в землю Всі сили й уміння, Світле в нас око за себе І чисте сумління* (Вирган).

ски́нути своє́ о́ко *див.* скинути.

скі́льки сяга́є (ба́чить, обхо́плює, бере́ *і т. ін.)* / **сягне́ (осягне́, охо́пить, вхо́пить, захо́пить** *і т. ін.)* **о́ко (зір).** На всьому видимому просторі; скрізь, до самого обрію. *За садком в бережині слалися зелені луки, блищали плеса мочарів, зеленіла осока та високі очерети, скільки сягало око* (Н.-Лев.); *Хліб! Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся* (Ткач); *Хвиля била об саму скелю, високо здіймаючи фонтани білих бризок, і зеленкувата холодна вода вирувала скільки сягало око* (Багмут); *Внизу, скільки бачить око, виднілися освітлені сонцем просторі луги* (Мокр.); *Маруся глянула доокола. Дійсно, сховатися було ніде. Скільки око обхоплювало — всюди рівний, трохи вже припечений сонцем жовтий простір* (Хотк.); *А потім ми довго йшли ледь-ледь присохлою після дощу дорогою, і перед нами, скільки брало око, простирався степ* (Тих.); *Скільки око сягне, розкинулось біле безмежжя донецького степу* (Літ. Укр.); *Земля лежить, скільки око сягне, розмерзла й чорна* (Коз.); *Скільки око осягне — біліє Гречка переливом сніговим* (Мисик); *Ковилі, ковилі, ковилі... За сонцем сталево-тьмяні, а там, під сонцем,— скільки зір сягне,— сяючі, молочні, як шумовиння* (Гончар); *Ці похилі спадисті гори, скільки захопить око, нижчі од Бріярки і через це вони засіяні житом, ячменем, вівсом* (Н.-Лев.). **до́ки вхо́пить о́ко.** *Хіба вже не віриш* [у прикмети]? — *Не в тім річ. Лише до цього обрію, доки око вхопить, ці прикмети мають силу* (Гончар). Пор.: **скільки осягти́ о́ком; куди́ о́ко сяга́є; скі́льки о́ком ки́неш.**

спини́ти о́ко *див.* спинити.

сторо́ннє о́ко. Хтось не причетний до чогось, не знайомий з чимсь. *Телеграма була.. заплутана і для стороннього ока зовсім незрозуміла* (Ів.); *Санітарний нікому не був потрібний. На вузлових станціях його заганяли на далекі запасні колії, про нього, як могло здатися сторонньому окові, забували* (Д. Бедзик).

ті́шити о́ко *див.* тішити; **топи́ти ~** *див.* топити.

хазя́йське о́ко. Пильний, господарський нагляд. *Пропадало добро без хазяйського ока* (Коцюб.).

хоч в о́ко дай *див.* дай; **хоч в ~ стрель** *див.* стрель; **хоч ~ ви́коли** *див.* виколи; **як в ~ вліпи́ти** *див.* вліпити.

[як] на моє́ (на́ше) о́ко; [як] на на́ші о́чі. Уживається для висловлювання власної оцінки стосовно чого-небудь; вважаю, вважаємо. *Може, це по їх натурі і справді добре. А на наші мужицькі очі, то дуже погано* (Шевч.).

як ри́б'яче о́ко. 1. Чистий, вимитий і т. ін. *Підлога як риб'яче око, ніде ні порошинки*

2. *з сл.* чистий. Дуже, надзвичайно. *Чиста, як риб'яче око* (Укр.. присл..).

як [своє́] о́ко; як [свої́] о́чі, *з сл.* берегти́, стерегти́, догляда́ти *і т. ін.* Ретельно, пильно. [Хмельницький *(до Лизогуба)*:] *Вона* [Зося] *отруїти хотіла мене, але отруїла Варвару. Веди це падло в підземелля і бережи, як око* (Корн.); *Стару і віддану родові Катерину приставив до них* [дітей], *як очі свої стереже вона синів, та хіба встережеш від такого, як Наливайко?* (Ле); // Старанно, дбайливо. *Хима відчинила скриню, вийняла ганчірку з п'ятизлотником, розгорнула її, оглянула свій скарб, що тридцять літ ховала, як око, і знов загорнула* (Коцюб.); *Цілий гай молодих дарувань, що виростають з року в рік, тішить наш погляд, і ми, старші письменники, як око своє, повинні пильнувати, берегти й доглядати цей гай* (Рильський). Пор.: **як о́ка [в ло́бі (в голові́)]; як зіни́цю о́ка; па́че о́ка.**

як у о́ко впа́сти *див.* впасти.

ОКОВИ: розби́ти око́ви *див.* розбивати; **ски́нути з себе́ ~** *див.* скинути.

ОКОМ: бли́мнути о́ком *див.* блимнути; **бли́скати ~** *див* блискати; **вести́ ~** *див.* вести.

во́вчим о́ком, *з сл.* дивитися, стежити, слідкува́ти *і т. ін.* Жадібно, хтиво і т. ін. *Тимко слідкував за нею вовчим оком і снував по двору, щоб застукати її де-небудь один на один та хоч обняти по-парубоцькому* (Тют.).

гля́нути недо́брим о́ком *див.* глянути; **диви́тися зи́зим ~; диви́тися і́ншим ~; диви́тися криви́м ~; диви́тися при́язним ~** *див.* дивитися; **доки́нути ~** *див.* докинути; **досягну́ти ~** *див.* досягнути; **же́рти ~** *див.* жерти; **закида́ти ~** *див.* закидати; **змі́ряти ~** *див.* зміряти; **і ~ не змигну́ти** *див.* змигнути; **і ~ не мигну́ти** *див.* мигнути; **і ~ не прогля́нути** *див.* проглянути; **і ~ не ски́нути** *див.* скинути; **ї́сти ~** *див.* їсти; **ки́дати недо́брим ~; ки́дати ~** *див.* кидати.

крити́чним о́ком, *з сл.* огляда́ти, диви́тися *і т. ін.* Вимогливо, прискіпливо, дуже уважно (з метою виявити вади, хиби). *Інколи він* [завідувач кав'ярні] *проходив по довжелезній веранді, критичним оком оглядаючи підлогу, стільці й білі скатерки на столах* (Собко).

куди́ не кинь о́ком *див.* кинь.

ла́сим о́ком, *з сл.* погляда́ти, диви́тися *і т. ін.* З корисливими намірами. *Віддавна вже поглядав на неї* [кухарку] *ласим оком. Отже, не міг зважитися навіть на ніякий натяк* (Март.).

лихи́м о́ком, *з сл.* погляда́ти, диви́тися *і т. ін.* Сердито, з неприязню, злістю. *А тимчасом Роман, орючи свою нивку, скоса поглядає на брата лихим оком* (Коцюб.); *Але ноги делькотять підо мною, бо гості з-поза столиків невгавають іззиратися лихим оком на мене, винуватця!* (Март.); — *Треба було вам Ганжу палити!* — *не втримався від докору Оксен. Гайдук засопів, порипів ліжком, блимнув лихим оком:* — *Ти що, мо, продавать мене зібрався?* (Дім.).

лю́бо о́ком гля́нути *див.* глянути; **метну́ти ~** *див.* метнути; **мигну́ти ~** *див.* мигнути;

міряти ~ *див.* міряти; **наводити** ~ *див.* наводити; **накидати** ~ *див.* накидати.

невеселим оком, *з сл.* дивитися, поглядати *і т. ін.* Безрадісно, з сумом, журячись і т. ін. *Невеселим оком дивилася й її* [Мотрина] *стара мати на ту оселю, на лихий той захист... Вони б його кинули, якби було де притулитися. Та де його при недостачах, при убожестві?!* (Мирний).

не встигнеш оком моргнути *див.* встигнеш; **не змигаючи** ~ *див.* змигаючи; **не моргнувши** ~ *див.* моргнувши.

неситим оком, *з сл.* дивитися, поглядати *і т. ін.* Заздрісно, жадібно, невдоволено і т. ін. *Той мурує, той руйнує, Той неситим оком За край світа зазирає* (Шевч.); *Григорій Сковорода співав про те саме, про що писав свої філософські твори. Пізнавай себе, не дивися неситим оком на край світу і на свого сусіда* (Знання..).

нишпорити оком *див.* нишпорити; **ні за що** ~ **зачепитися** *див.* зачепитися; **оббігти** ~ *див.* оббігти; **обводити** ~ *див.* обводити; **обіймати** ~ *див.* обіймати; **обмірювати** ~ *див.* обмірювати; **обняти** ~ *див.* обіймати.

одним оком, *з сл.* дивитися, поглядати *і т. ін.* 1. Побіжно, мимохідь, між іншим і т. ін. *Я ж святі слова кажу,— прогрес вимагає одним оком і на Захід позирати* (Ковінька). Пор.: **хоч одним оком.**

2. Без належної поваги; зверхньо, непривітно. *Вийшов пан. Він був гарний на лиці, ставний такий і дуже гордовитий. Коли й гляне на тебе, то все одним оком, через плече. Спитав, чи нема листа од батька, і вийшов* (Вовчок).

одним оком скинути *див.* скинути; **окидати** ~ *див.* окидати; ~ **не зглядиш** *див.* зглядиш; ~ **не моргнеш** *див.* моргнеш; ~ **не моргнути** *див.* моргнути; **охопити** ~ *див.* охопити; **поводити** ~ *див.* поводити; **прикинути** ~ *див.* прикинути; **приміритися** ~ *див.* приміритися; **припасти** ~ *див.* припасти; **прицілюватися** ~ *див.* прицілюватися; **проймати** ~ *див.* проймати; **пускати бісики** ~ *див.* пускати.

свіжим оком, *з сл.* глянути, поглянути *і т. ін.* Не так, як раніше, як інші; по-новому. *Висловила* [Надійка] *думки та міркування людини, яка поглянула на виробництво свіжим оком* (Коз.).

світити оком *див.* світити; **скидати** ~ *див.* скидати; **скільки** ~ **кинеш** *див.* кинеш; **скільки осягти** ~ *див.* осягти; **стріляти** ~ *див.* стріляти.

хазяйським оком, *з сл.* глянути, оглянути *і т. ін.* Дбайливо, уважно, по-господарськи і т. ін. *Хазяйським оком Віктор оглянув кімнату, придивляючись, чи все на місці, потім звернувся до братів: — Корові давали жому?* (Автом.).

хоч би оком моргнув *див.* моргнув.

хоч одним оком, *з сл.* подивитися, глянути, поглянути, побачити *і т. ін.* Принаймні або протягом короткого часу; як-небудь. *Хотілося б мені хоч на одну хвилину у своє село, хоч одним оком подивитися на його* [нього] (Мирний); *Ми, тоді ще зовсім маленькі, з хвилюванням проходили повз садиби Короленка, щоб хоч одним оком глянути на усіма нами шанованого письменника-правдолюбця* (Ковінька); *Сидіти тут ще з місяць — не можу, бо хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію, а також побути на селі* (Коцюб.); *Дмитро відчував, що за кожним деревом причаївся партизан, щоб хоч одним оком побачити вісника рідної столиці* (Стельмах). Пор.: **одним оком** (у 1 знач.).

хоч оком світи *див.* світи.

як за своїм оком, *з сл.* доглядати. Дуже старанно, дбайливо і т. ін. *Дуже хотіла мачуха згубити з світу невістку, але ніяк це не вдавалось їй, бо царський син дуже кохав жінку і доглядав за нею, як за своїм оком* (Укр.. казки). Пор.: **як око; як ока; як свого ока.**

як оком моргнути *див.* моргнути.

ОКРОПІ: вертітися як муха в окропі *див.* вертітися; **купаний в** ~ *див.* купаний; **скрутитися як муха на** ~ *див.* скрутитися; **як в** ~ **кипить** *див.* кипить; **як муха в** ~ *див.* муха; **як скупали в** ~ *див.* скупали.

ОКРОПОМ: як окропом обдало *див.* обдало; **як** ~ **ошпарило** *див.* ошпарило.

ОКСАМИТОВИЙ: оксамитовий сезон *див.* сезон.

ОКУ: ніде розгулятися оку *див.* розгулятися.

ОКУЛЯРИ: дивитися крізь рожеві окуляри; дивитися крізь темні ~ *див.* дивитися.

ОКУНІВ: ловити окунів *див.* ловити.

ОЛИВИ: підливати оливи *див.* підливати.

ОЛІВЦЯ: одним розчерком олівця *див.* розчерком.

ОЛІЇ: підливати олії у вогонь *див.* підливати.

ОЛІЙ: мати олій в голові *див.* мати.

ОЛІЮ: видавити олію *див.* видавити; **мати** ~ **в голові** *див.* мати.

ОЛТАР: приносити на олтар *див.* приносити.

ОМЕГА: альфа і омега *див.* альфа.

ОМЕГИ: від альфи до омеги *див.* альфи.

ОМЛІВАЄ: серце омліває *див.* серце.

ОМЛІЛО: серце омліло *див.* серце.

ОН: он воно що! *див.* воно; ~ **ти який** *див.* який; ~ **що** *див.* **що;** ~ **як** *див.* як.

ОНЕ: не оне (онеє), *заст.* 1. *до чого.* Не хотіти братися за що-небудь, бути причетним до чогось, уникати чогось. *Та і Тетяна нишком плаче, а до роботи не оне* (Сл. Гр.).

2. Не те, що слід; таке, що не годиться, не придатне для чогось. *Тут довго тяжко рахували І скілько* [скільки] *не коверзували. Та все було, що не оне* (Котл.).

ОНЕЄ: і сéє і тéє й онéє *див.* сеє; **не ~** *див.* оне.

ОНИ: во дні óни *див.* дні.

ОНИЙ: в час óний *див.* час.

ОНО: во врéм'я óнѣ *див.* дні.

ОПАЛА: як полýда з очéй опáла *див.* полуда.

ОПАЛИТИ: опалúти пóглядом *див.* обпікати.

ОПАЛЮВАТИ: опáлювати пóглядом *див.* обпікати.

ОПАНОВУВАТИ: опанóвувати / опанувáти себé (собóю). Долаючи наплив почуттів, емоційне піднесення, заспокоюватися. [Е в ф р о з і н а:] *Та що ти кажеш?! (На хвилину німіє з дива та обурення, потім опановує собою)* (Л. Укр.); *Катерина повагом сіла, сердита на саму себе, що відразу не опанувала себе* (Жур.). С и н о н і м и: **брáти себé в рýки** (в 2 знач.); **володíти собóю.**

ОПАНУВАТИ: опанувáти себé *див.* опановувати.

ОПАРЕНИЙ: як опáрений *див.* ошпарений.

ОПЕКТИ: опектú пóглядом *див.* обпікати.

ОПЕРИ: з íншої (дрýгої) óпери. Те, що безпосередньо не стосується справи, теми розмови і т. ін. *Дуже мене цікавлять — се вже з другої опери — Ваші українські оповідання* (Коцюб.).

ОПЕЧЕНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) опéчений (обпéчений).** 1. Дуже збуджений, сердитий і т. ін. *Сагайдачний, як опечений, забігав по кімнаті* (Тулуб).

2. *з сл.* с х о п и́ т и с я, с к ó ч и т и *і т. ін.* Швидко, різко, поривисто. *Він перший і побачив* [коваля] *у вікно. Схопився, як опечений, ..боязко подався лавою поза столом і біля скрині сів на лаві* (Головко); *Раїса, мов опечена, скочила з постелі й застукала в вікно* (Коцюб.); *Він схопивсь, ніби опечений, протер очі, позіхнув і пішов вмиватись* (Н.-Лев.); *Графиня шарпнулась, наче опечена. Вона ще не розуміла, в чому річ, але відчула, що трапилось щось дуже неприємне* (Донч.); *Його жінка, як обпечена, схопилася з місця і, пробігаючи повз нього, штовхнула* (Мирний).

С и н о н і м: **як ошпáрений.**

ОПИНИТИСЯ: опинúтися в дурнúх; ~ над прíрвою; ~ на слизькóму *див.* опинятися.

ОПИНЯТИСЯ: опинятися / опинúтися в дурнúх. Виявлятися в становищі одуреного, ошуканого або допускати помилки, промахи *Швидко біг: боявсь спізнитись, Щоб в дурних не опинитись* (Олесь).

опинятися / опинúтися над прíрвою. Бути на краю загибелі, у безвихідному становищі. *Це, очевидно, ..сильна людина, але її викинуто з життя, вона раптом опинилася над прірвою в незрозумілих обставинах* (Ю. Янов.).

опинятися / опинúтися на слизькóму. Потрапляти в скрутне становище. *Рідкодуб бачив, що Васько бореться з якимсь настирливим бажанням, і тому мовчки сидів, зрідка зиркаючи на замислене обличчя парубка, що опинився на слизькому* (Кир.).

ОПІКАТИ: опікáти пóглядом *див.* обпікати.

ОПЛЕСТИ: оплестú, як павýк *див.* обсновувати.

ОПЛИВАТИ: опливáти в достáтках. Жити в великих розкошах, мати всього вдосталь. *За життя Аркадія, коли опливали в достатках, не чути було ніколи про злодіїв, то хто тепер мав би лакомитись на їх мізероту?* (Вільде).

ОПЛІТАТИ: оплітáти, як павýк *див.* обсновувати.

ОПЛЬОВАНИЙ: як опльóваний *див.* обпльований.

ОПОВИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) [тéмною] хмáрою оповúтий.** Дуже сумний, похмурий хто-небудь. *Чоловік був смутний, як хмарою оповитий.* С и н о н і м и: **як у вóду опýщений; як водóю облúтий; як у воді намóчений; хмáра хмáрою.**

ОПОЛОНКУ: хоч в ополóнку. Немає ніякого виходу, дуже погано, скрутно. *Кого було Василь Семенович «подарує» ласкою — той немов виросте... А на кого Василь Семенович гнів положить,— прямо хоч в ополонку...* (Мирний).

ОПОЛОНЦІ: як в'юн в ополóнці *див.* в'юн.

ОПОРУ: ітú шляхóм наймéншого óпору *див.* іти.

ОПРИСКОМ: з óприском, *з сл.* г о в о р и́ т и, в і д п о в і д á т и *і т. ін., рідко.* Запально, із злістю. *З оприском, шпарко забалакав* (Номис).

ОПУСКАТИ: опускáти вýха; ~ гóлову; ~ крúла *див.* опустити; **~ нóса** *див.* вішати; **~ óчі; ~ рýки** *див.* опустити.

ОПУСКАТИСЯ: опускáтися на дно *див.* спускатися.

ОПУСКАЮТЬСЯ: рýки опускáються *див.* руки.

ОПУСТИЛИСЯ: рýки опустúлися *див.* руки.

ОПУСТИТИ: опустúти нóса *див.* вішати.

опустúти / опускáти вýха. Впасти у відчай, засмутитися.— *Так і сказав..., неначе вистрелив.. Я й вуха опустив,— сказав Добриловський* (Н.-Лев.).

опустúти / опускáти гóлову. Зажуритися *Він* [Микола] *пішов додому, не промовивши ні одного слова, ходив цілий день, опустивши голову* (Н.-Лев).

опустúти / опускáти крúла. Втратити впевненість у собі, примиритися з чимсь, зневіритися у своїх силах.— *А ти був крила опустив: не журися, козаче, отаманом будеш* (Збан.). С и н о н і м: **махнýти рукóю** (в 2 знач.).

опустúти (спустúти) / опускáти (спускáти) óчі (зір) [в зéмлю *і под.***].** Відчуваючи незручність, сором, збентеження і т. ін., перевести погляд униз, нахилити голову. *Умовила хвора, і черниця тихо Сиділа, очі в землю опустивши..* (Л. Укр.); *Підберезов хотів щось сказати, але тільки ворухнув язиком і розгублено опустив очі* (Літ. Укр.); —

А ти ж її любив чи просто так ходиш, як оце ходять? Сьогодні до одної ходять, а завтра до другої.— Я до одної ходжу,— сказав я й опустив зір (Гуц.); *Титар.. легенько сварився пальцем на дівчат. Дівчата соромливо спускали очі додолу* (Н.-Лев.). **опусти́ти очиці в зе́млю.** *Тільки добіга* [Галочка] *до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніш усіх дивляться, тут вона очиці опустить в землю* (Кв.-Осн.).

опусти́ти (спусти́ти) / опуска́ти (спуска́ти) ру́ки. Впасти в розпач, в апатію, стати бездіяльним, байдужим до всього. *Молода вдова лишилась сама з двома дрібними дітьми. Та не опустила рук вона* (Фр.); *Глянути правді у вічі, сказати самим собі хай навіть і гостре слово правди не означає опустити руки* (Коз.); [С т е п а н и д а:] *Що, свашечко, і ви не заспокоїте вашої доні?.. Ми вже і руки опустили* (Кроп.); *— Ви сидите собі, спустивши руки, та й граєте ідилію з селянами* (Фр.); *Не з тих був* [Павло], *що, зазнавши поразки, опускали руки. Не вдалося на цей раз, значить, не зумів* (Головко). С и н о н і м: **повісити го́лову.**

ОПУСТИТИСЯ: опусти́тися на дно *див.* спускатися.

ОПУЩЕНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **у во́ду опу́щений.** Дуже похмурий, сумний хто-небудь. [П е р у н:] *Пане начальнику, чого ж ви стали, як у воду опущений* (Фр.); *— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена?* (Кв.-Осн.); *Василь, мов у воду опущений, ходить коло матері* (Мирний). С и н о н і м и: **як у воді намо́чений; як водо́ю обли́тий; як чо́рна хма́ра; хма́ра хма́рою** (в 2 знач.).

ОРАЛА: переко́вувати мечі на ора́ла *див.* перековувати.

ОРАТИ: мілко (негли́боко) ора́ти. Поверхово ставитися до виконання, розуміння і т. ін. чого-небудь. *Тому горе, хто мілко оре* (Укр.. присл..).

ора́ти но́сом. 1. *без додатка.* Журитися, сумувати.— *А чого, козачко, ореш носом? Мо, вдома що сталося? — допитувався дід* (Кач.). С и н о н і м: **вішати но́са.**

2. *куди, що.* Падати обличчям куди-небудь, в що-небудь. *Він перекидався, орав носом сніг, летів сторч* (Сенч.). П о р.: **заора́ти но́сом.**

ора́ти цілину́ *див.* підніма́ти.

ОРБІТ: о́чі ма́ло не виска́кують з орбіт *див.* очі.

ОРБІТУ: виво́дити на орбіту *див.* виводити; **вихо́дити на ~** *див.* виходити.

ОРГІЯ: крива́ва о́ргія. Битва, побоїще і т. ін. [Н е о ф і т-раб:] *Так чи не ліпше залишити мрії про вічне і піти на часове, замість агап* [обідів для вбогих] *на оргію криваву?* (Л. Укр.); *Простою випадковістю можна пояснити те, що Герцен лишився в живих після кривавої оргії, яку вчинила.. французька буржуазія* (Наука..). П о р.: **крива́ва ба́ня; крива́вий бенке́т** (у 2 знач.).

ОРЧИКУ: як порося́ на о́рчику *див.* порося.

ОСА: як (мов, ніби *і т. ін.*) **оса́.** 1. *з сл.* л і з т и, в ч е п и́ т и с я *і т. ін.* В'їдливо, невідступно переслідувати, дошкуляти, набридати кому-небудь.— *Що ж бо ви, мамо, мене нині вчепилися, як оса? — відрекла вона, зібравшись якось на відвагу, але не підводячи голови* (Фр.); *Лізе у вічі, мов оса* (Укр.. присл..).

2. *з сл.* р о ї́ т и с ь, м у́ ч и т и *і т. ін.* Не даючи спокою, постійно з'являтися, виникати (про думки, переживання тощо). *Когут якусь хвилину стояв оторопіло. В голові, мов оси, зароїлись тривожні думки* (Цюпа).

ОСАННУ: співа́ти оса́нну *див.* співати.

ОСВЯТИТЬСЯ: вода́ не освя́титься; і вода́ освя́титься *див.* вода.

ОСЕЛЕДЦІВ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **оселе́дців [у бо́чці],** *з сл.* н а п х а́ т и, н а б и́ т и *і т. ін.* Дуже багато, надмірно, тісно (про велику кількість людей у якому-небудь приміщенні).— *Погано у нас, Тамаро. Як оселедців напхали. Тут* [у камері] *для шістьох місця мало, а нас тут шістнадцять* (Хижняк).

ОСИКА: як (мов, ніби *і т. ін.*) **оси́ка на вітрі,** *з сл.* т р е м т і́ т и, д р и ж а́ т и *і т. ін.* Дуже сильно. *Гнат затремтів увесь, як осика на вітрі* (Коцюб.).

ОСИКОВИЙ: вбити оси́ковий кіло́к *див.* вбити

ОСИКОВОГО: до оси́кового кілка́ *див.* кілка.

ОСИНЕ: оси́не гніздо́ *див.* гніздо.

ОСИПАЄ: осипа́є жа́ром; ~ моро́зом *див.* обсипає.

ОСИПАЛО: оси́пало жа́ром; ~ моро́зом *див.* обсипає.

ОСИПАТИ: оси́пати по́глядом *див.* обсипа́ти; **як при́ском ~** *див.* обси́пати.

ОСИПА́ТИ: осипа́ти по́глядом *див.* обсипа́ти; **як при́ском ~** *див.* обси́пати.

ОСІБ: че́рез тре́тіх осі́б, *з сл.* б р а́ т и, д а в а́ т и *і т. ін.* За чиїм-небудь посередництвом. *Хабарі беруть тонко, обачно, через третіх осіб,— про таких він читав у газетах і чув не раз* (Гончар).

ОСІДЛАТИ: осідла́ти Пега́са, *книжн., жарт.* Навчитися писати поетичні твори, стати поетом. *Думається мені: коли такий наш* [поетів] *фатум неминучий, то даремне й тікати від нього, а хто не хоче коритись, нехай осідлає того.. Пегаса* (Л. Укр.).

ОСІЧКУ: да́ти осі́чку *див.* дати.

ОСКІЛКАМИ: диви́тися оскі́лками *див.* дивитися.

ОСКОМА: [аж] оско́ма на зуба́х *у кого, від чого.* Кому-небудь неприємно, бридко від чогось, у когось виникає відраза до чого-небудь.— *Ох, які ми сьогодні благородні,— зітхнув Христолобенко,— аж нудно, аж оскома на зубах од благородних слів* (Гуц.).

оско́ма бере́ / взяла́ *кого.* Хто-небудь заздрісно

або хтиво поглядає на кого-небудь. *Як вздрів* [сотник] *Пазьку, що прийшла на весілля дивитися, так... аж оскома його узяла...* (Кв.-Осн.).

оскóма спадáє / спадé *у кого.* У кого-небудь бажання чинити комусь неприємність, зло. *Про що вони там? Ясно, що про нього.. Попав їм Заруба на гострі зуби. Тепер не скоро оскома спаде* (Кучер).

ОСКОМИНУ: збивáти оскóмину *див.* збивати; **зганяти ~** *див.* зганяти.

ОСКОМУ: збивáти оскóму *див.* збивати; **зганяти ~** *див.* зганяти; **набивáти ~** *див.* набивати.

ОСЛАБЛА: гáйка ослáбла *див.* гайка.

ОСЛИЦЯ: Валаáмова ослúця. Покірлива, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест.— *Добре вам говорити про Валаамову ослицю, але коли кожен осел почне вчити свого хазяїна і керувати людськими вчинками за своїм ослячим розумінням, ми самі перетворимось на ослячий табун* (Тулуб).

ОСНОВИ: закладáти оснóви *див.* закладати.

ОСНОВІ: лежáти в оснóві *див.* лежати.

ОСНОВУ: лягтú в оснóву *див.* лягти; **клáсти в ~** *див.* класти

ОСОБІ: в осóбі *кого, чиїй.* В кому-небудь (про конкретну людину, установу і т. ін.). *В його* [М. Павлика] *особі ми втратили талановитого робітника, живу, чуткую силу, сівача зерен плодючих* (Фр.); — *У вашій особі я вітаю представника великого турецького народу, що виборов собі волю й незалежність. Милості просимо* (Ю. Янов.).

в трéтій осóбі, *з сл.* г о в о р и́ т и, в и с л о́ в л ю в а т и с я, р о з п о в і д á т и. Як сторонній, непричетний до кого-, чого-небудь.— *Ти, сержант, зловживаєш своїми личками,— нарікали товариші.— Завжди сам лізеш чортові на роги! — Це я даю Козакову по блату,— висловлювався сержант про себе в третій особі* (Гончар).

ОСТАВИТИ: [і] кістки живóї (цілої) не остáвити (не зостáвити), *з сл.* о б м о́ в и т и, о с у д и́ т и *і т. ін.* 1. До найменших подробиць. *З ніг до голови обсудили: сказано, й кістки живої не оставили* (Номис).

2. *з сл.* п о б и́ т и, п о н і́ в е ч и т и *і т. ін.* Дуже сильно, надмірно.— *Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що кістки цілої не оставили?..— сказала вона* [Мотря], *з жалем дивлячись на його блідий вид* (Мирний).

не остáвити лáскою *кого, заст.* Виявити прихильність, підтримку кому-небудь. *Випив Кирило Тур горілки й каже: — Уже ж, пане вельмишановний, не остав твоєю ласкою і мого побратима* (П. Куліш); *Кланяюсь, прошу: — Не оставте ласкою вашою, добродію, і моїх синів!* (Вовчок).

ОСТАЛИСЯ: тільки мóщі остáлися *див.* мощі.

ОСТАНКУ: без остáнку (заст. без остáтку). 1. *з сл.* з л и́ т и с я, з'є д н á т и с я *і т. ін.* Цілком, повністю. [П р і с ц і л л а:] *Не вимагає віра сеї жертви, але душа моя забороняє мені сей шлюб, поки твоя душа не може злитися з моєю без останку* (Л. Укр.); *Сулії; тикви, баклажки, Все висушили без остатку, Посуду потовкли в шматки* (Котл.). С и н о н і м и: **до кінця́; до дна** (в 2 знач.).

2. *з сл.* з н и к á т и, п р о п а д á т и *і т. ін.* Нічого не лишаючи після себе; безслідно. *Не пропадає ніщо без останку: всі речі, розпавшись, Тільки вертаються знов до запасів матерії вічних* (Зеров).

до остáнку (*заст.* **до остáтку).** 1. *з сл.* з н и́ щ и т и, з г о р і́ т и, с п а л и́ т и *і т. ін.* Повністю, цілком; дощенту. *Повстанці попалили палаци й оселі польських магнатів і знищили до останку все їх добро* (Н.-Лев.); *Небо, збіліле від спеки, вже сивіє, мов попеліє, день до останку згорів і лишилась нічка бліда* (Л. Укр.); *Чи не справді се татари Людей позаймали, Все спаливши до остатку, У полон погнали* (П. Куліш); // Остаточно, зовсім. *Якось збоку лукаво подивилась* [Явдоха] *на мене, перевернула сіль, кинулась її збирати й, до останку засоромившись, притьмом вибігла з кімнати* (Коцюб.). С и н о н і м и: **до кінця́; до крáю** (в 1 знач.).

2. *з сл.* б и́ т и с я, з а х и щ á т и *і т. ін.* До останньої можливості, скільки стане зусиль, витримки і т. ін. *В ланцюгах неволі Гинучи заранку, Жваво проти долі Бийся до останку!* (Граб.); *А на фронті Весь пал, усе кипіння серця, все завзяття Вона людським стражданням оддавала, Ім'я сестра виправдуючи чесно І до останку* (Рильський); [Л а с т і в к а:] *А ти ж чому ще й досі не відходиш?* [Орлик:] *А я й не буду. Бо прийшов наказ, щоб наш підрозділ.. аж до останку захищав село* (Лев.).

3. *перев. з сл.* б у́ т и, з н á т и, і т и́ *і т. ін.* До кінця життя, до смерті. *Не було добра змалку, не буде й до останку* (Укр.. присл..); — *Бідний мій тату! — думав він.— Не знав ти долі від самого малку й до самого останку...* (Мирний); *Вставати разом в трудові світанки І поруч йти до прохідних воріт, І так усе життя, аж до останку...* (Забашта).

на остáнку *(заст.* **на остáтку).** На завершення, на закінчення, під кінець; нарешті. *Достав* [дістав дід] *з полиці горщик, налляв у нього води з коновки, накришив бурячків та зеленої закришки на смак та й кинув туди гриби на останку* (Козл.); — *Товариші! Що ж це буде далі? — гримів він на останку,— нас кривдять, нас б'ють поодинці, у нас дівчат одбивають, а ми будемо мовчати?* (Вас.); — *Бевзні! Нікчемники!.. пеньки головаті!! — закричить на остатку Мирін та й затихне...* (Мирний). **на остáнок.** *На останок зазначу цікавий факт: стаття «З кінця року» осягла собі високої честі бути гектографованою руками ворогів радикальної партії* (Л. Укр.); *Прокіп Журба*

залишав бій у ворожих окопах на останок, після того, як було виконане основне завдання (Кучер).

ОСТАННЄ: остáннє пристанóвище *див.* пристановище; **~ слóво** *див.* слово; **як ~ спік** *див.* спік.

ОСТАННІ: добувáти остáнні сúли *див.* добувати; **тягтú ~ жúли** *див.* тягти.

ОСТАННІЙ: віддáти остáнній пóдих *див.* віддати; **на ~ дорóзі** *див.* дорозі; **на ~ межí** *див.* межі; **~ акóрд** *див.* акорд; **~ крик мóди** *див.* крик; **у час ~** *див.* час.

ОСТАННІМ: ділúтися остáннім *див.* ділитися.

ОСТАННІХ: до остáнніх днів *див.* днів; **з ~ сил** *див.* сил; **на ~ днях** *див.* днях.

ОСТАННЮ: вирушáти в остáнню путь *див.* вирушати; **віддавáти ~ шáну** *див.* віддавати; **дéрти ~ шкýру** *див.* дерти; **знімáти ~ сорóчку** *див.* знімати; **на ~ прясти** *див.* прясти; **~ сорóчку скúнути і віддáти** *див.* скинути; **проводжáти в ~ путь** *див.* проводжати.

ОСТАННЯ: не остáння спúця в кóлесі *див.* спиця; **~ годúна** *див.* година; **~ кáрта** *див.* карта; **~ межá** *див.* межа; **~ мить** *див* мить; **~ сторíнка** *див.* сторінка; **~ хвилúна** *див* хвилина.

ОСТАННЬОГО: до остáннього. 1. *з сл.* б и т и с я, о д б и в á т и с я, б о р ó т и с я *і т. ін.* Скільки стане зусиль, до загибелі. *Розповідав про Піски — про тамошній сход сьогодні та про їхню постанову — до останнього одбиватися од козаків* (Головко); *— А ви не належите до тих, хто буде боротися до останнього. Душа у вас м'якувата, мов свіжа пампушка,— і вчитель починає сміятись, але його сміх печалить батюшку* (Стельмах); *Бійці потиснули один одному руки. Це була мовчазна взаємоприсяга, взаємонадія на те, що вони битимуться до останнього* (Гончар).

2. *з сл.* з а б р á т и, о б і б р á т и, о б б и р á т и *і т. ін.* Повністю, цілком, нічого не лишаючи. *Війна завжди одних збагачує і робить щасливими, а других оббирає до останнього* (Кочура).

до остáннього пóдиху *див.* подиху; **до ~ шéляга** *див.* шеляга; **кúдати ~ кóзиря** *див.* кидати; **тягтúся з ~** *див.* тягтися.

ОСТАННЬОЇ: до остáнньої копíйки *див.* копійки; **до ~ крáпки** *див.* крапки; **до ~ крáплі; до ~ крáплі крóві** *див.* краплі; **до ~ крúхти** *див.* крихти; **до ~ нúтки** *див.* нитки; **до ~ цяточки** *див.* цяточки.

ОСТАТИСЯ: остáтися з гарбузóм, *заст., рідко.* Дістати відмову під час сватання. *Не один слав їй старостів, Та з гарбузом остався* (Граб.). П о р.: **діставáти гарбузá.**

остáтися (лишúтися) без дýха, *ірон.* Загинути. *А также пану Геленору смертельного дали затвору, І сей без духа тут оставсь* (Котл.).

ОСТАТКУ: без остáтку; до ~ ; на ~ *див.* останку.

ОСТОРОЗІ: держáтися на осторóзі *див.* держатися.

ОСТОРОНЬ: лишáтися óсторонь *див.* лишатися; **стоя́ти ~** *див.* стояти.

ОСТРИТИ: острúти зýби; ~ язúк *див.* гострити.

ОСТЮКАМИ: сéрце остюкáми обростáє *див.* серце.

ОСУШИТИ: осушúти сльóзи *див.* обтерти.

ОСЯГНЕ: скíльки осягнé óко *див.* око.

ОСЯГНУТИ: осягнýти óком *див.* охопити, **скíльки ~ óком** *див.* осягти.

ОСЯГТИ: осягтú óком *див.* охопити.

скíльки [мóжна] осягтú (осягнýти) óком. На всьому видимому просторі; скрізь, до самого обрію. *Понад потоком зеленіли густі очерети, скільки можна було осягти оком* (Н.-Лев.). П о р.: **скíльки сягáє óко; кудú óко сягáє; скíльки óком кúнеш.**

ОСЯЧЕ: óсяче гніздó *див.* гніздо.

ОСЬ: ось що *див.* що; **~ як** *див.* як.

ОТ: от вонó що! *див.* воно; **~ тобí на!** *див.* на; **~ штýка** *див.* штука; **~ ще** *див.* ото.

ОТАК: отáк і трéба *див.* треба; **~ і так** *див* так.

ОТАКА: отакá ловúсь! *див.* ловись.

ОТАКЕ: отакé й такé (отакé). Уживається як узагальнена форма передачі викладеного раніше для уникнення повторення, економії часу.— *Свириде-голубе!.. лети за дідом... Скажи йому: нещастя отаке й таке!* (Мирний). П о р.: **так і так.**

ОТАМАНА: за отáмана ходúти *див.* ходити.

ОТЕЦЬКИЙ: отéцький син *див.* син.

ОТИМ: отúм бо (то) й ба. В тім-то й справа, саме те й дивує. *Та де та ярина взялась? У мене ще на жито орють. Отим то й ба, що живете Відколи, дядьку, а не чули* (Шевч.).

ОТИРАТИ: отирáти куткú *див.* обтирати.

ОТО: отó (оцé, от, се) ще. Уживається для вираження осуду яких-небудь дій, вчинків, докору кому-небудь. [К л і є н т:] *А що? Він присягнув?* [Р и м л я н и н у д а л м а т и ц і:] *Ні, відступився і руки заложив. Ото ще дурість!* (Л. Укр.); *Чи захоче Тоня із ним дружити?.. Адже їй одне задоволення — крутити голови хлопцям, про неї навіть самі дівчата кажуть: — Оце ще наш вихор!* (Гончар); *— Ну, сину, як маєш охоту, то я тебе в школу віддам...— Ні, не хочу...— О, се ще... ціпов'яз!* (Коцюб.).

отó так притúчина *див.* причина.

ОТОЖ: отóж-бо й вонó; отóж-то й вонó *див.* воно.

ОТРЯХНУТИ: отряхнýти дáвній прах *див.* струсити.

ОТУДИ: отудú к лихíй годúні (до бíса!, к бíсу!). Уживається при висловленні здивування, невдоволення, досади і т. ін.— *Галя...— знову перехрестилася* [Христя]: *— повісилась...— Отуди к лихій годині! — витропивши очі, сказав Грицько та й замовк* (Мирний); *Ну, навчу вас, як належить, пильнувати ліса* [ліс].. *Ви не маєте вже ліса* [лісу]? *Отуди до біса!* (Л. Укр.); *— Паровоз негодящий.— Отуди к бісу! — прогудів у тиші*

густий бас (Головко). Пор.: **туди́ до ли́ха!** Синоніми: **от тобі на!; от тобі ма́єш.**

ОФІРНИЙ: козе́л офі́рний *див.* козел.

ОХИ: справля́ти о́хи *див.* справляти.

ОХОЛОДЖУВАТИ: охоло́джувати / охолоди́ти ду́шу (се́рце, го́лову) *чим.* Збавляти силу вияву чиїх-небудь почуттів, поривань, вгамувати запал. *Він дивився назад, на греблю, дивився з страхом і надією, бо почував і якусь свою провину, ніби й неіснуючу, але яка могла зараз пригасити оцей його порив, ..охолодити серце* (Мушк.).

ОХОЛОДИТИ: охолоди́ти ду́шу *див.* охолоджувати.

ОХОЛОЛО: се́рце охоло́ло *див.* серце.

ОХОПИВ: циґа́нський піт охопи́в *див.* піт.

ОХОПИТИ: охопи́ти (обхопи́ти, осягну́ти, осягти́) о́ком (зо́ром, по́глядом, очи́ма) *що.* Оглянути, побачити перед собою що-небудь на всю широчінь. *Берег щодалі більше можна охопити оком. Чим далі вони в море, тим ширше відкривається їм надбрежжя своїми безлюдними кучугурами* (Гончар); *Була смужка вузька — Не було де ступити, А тепер — важко оком Поля охопити!* (Гойда); *Гори і гори навколо, не охопити їх зором* (Шер.); *Іноді.. закльовувались у голові невеличкі ростки якихось таємних гадок, чогось такого, що не давалося ні думкою обхопити, ні очима осягнути* (Мирний); *Ліси й ліси.. Скільки їх! Ні поглядом осягнути, ні перейти* (М. Ол.). **обхопи́ти би́стрим о́ком.** *Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину* (Коцюб.).

ОХОПИТЬ: скі́льки охо́пить о́ко *див.* око.

ОХОПЛЮЄ: циґа́нський піт охо́плює *див.* піт.

ОХОТА: охо́та бере́ *кого і без додатка.* У кого-небудь з'являється, виникає якесь бажання, комусь хочеться щось здійснити. *Якось не завжди навіть маю час і охоту читати, та й до листів щось не дуже охота бере* (Л. Укр.). **припа́ла охо́та** *кому. Соломії чогось припала охота співати пісню про місяця-місяченька* (Н.-Лев.).

ОХОТУ: відбива́ти охо́ту *див.* відбивати.

ОЦЕ: оце́ да *див* да; **~ сказа́в!** *див.* сказав; **~ так прити́чина** *див.* притичина; **~ шту́ка** *див.* штука; **~ ще** *див.* ото; **~ я розумі́ю** *див.* я.

ОЦІ: ма́ти на о́ці *див.* мати; **сіль тобі в ~** *див.* сіль; **стирча́ти спи́чкою в ~** *див.* стирчати; **стоя́ти більмо́м в ~** *див.* стояти; **трима́ти на ~** *див.* тримати; **як більмо́ на ~** *див* більмо; **як по́рох в ~** *див.* порох; **як сіль в ~** *див.* сіль; **як пороши́на в ~** *див.* порошина.

ОЦІНИТИ: оціни́ти (оцінува́ти) го́лову *чию.* Оголосити винагороду за затримання кого-небудь.— *Вчора у городі збирався сеймик, оцінували вже там твою голову, мій друже* (Вас.).

ОЦІНУВАТИ: оцінува́ти го́лову *див.* оцінити.

ОЧ: ні (ані́) на оч, *з дієсл., заст.* Абсолютно, зовсім; нізащо. *Не появлятися ані на оч.*

ОЧАМ: не ві́рити свої́м оча́м *див.* вірити.

ОЧАХ: аж вогні́ в оча́х *див.* вогні; **аж в ~ мі́ниться** *див.* міниться; **бі́сики гра́ють в ~** *див.* бісики; **вироста́ти в ~** *див.* виростати.

в оча́х. 1. *чиїх.* З чийого-небудь погляду, за чиїм-небудь переконанням. [Мохаммед:] *От ти сказала: «стару, негарну...» і в моїх очах вона ні гарною, ні молодою ніколи не здавалась* (Л. Укр.); *Акції молодого батюшки в очах отця Миколая одразу пішли вгору* (Стельмах).

2. На вигляд. *Всі кажуть, що хтось в очах поправився за сей тиждень, та хтось навіть сам се почуває,— став сильніший* (Л. Укр.); — *І все мені починає подобатися тут* [у Сердюків]: *і дівчина, і теща, і скриня, навіть волики в очах здалися більшими* (Стельмах).

в оча́х жовті́є *див.* жовтіє; **в ~ замигті́ли мете́лики** *див.* метелики; **в ~ мерехти́ть** *див.* мерехтить; **в ~ рябі́є** *див.* рябіє; **двої́тися в ~** *див.* двоїтися; **і́скорки в ~ замиготі́ли** *див.* іскорки; **кругі́ літа́ють в ~** *див.* круги; **лу́да розпада́ється на ~** *див.* луда.

на оча́х. 1. Дуже швидко, помітно. *Ряба корова на очах худла і все менше та менше давала подою* (Коцюб.); *Рішучість, відвага та все інше тікали й зникали просто на очах. Ще хвилина, і Юра — це він чудово відчував — злякається остаточно* (Смолич); *Скільки ран і руїн ти, сестрице* [Білорусія], *зазнала, А воскресла — і гордо над нивами встала. І відновлюєш села, будуєш міста, І столиця твоя на очах вироста* (Рильський); *Швидко одужував Данько в затишному домашньому лазареті. Мати натішитись не могла: на очах оживає син!* (Гончар); // Відразу. *Потім в обличчя йому вдарила кров, вуха загорілись, очі заблищали гарячково — як стій та бач, на очах захворів чоловік!* (Збан.); *Не дочекавшись від нас жодного слова у відповідь,* [юнак] *раптом на очах змінився — посмутнів* (Коз.); *Всі, хто стояв тут перед ним, бачили, як раптом поник головою їхній вождь, погорбився, постарів на очах...* (Гончар). Пор.: **в очу́.**

2. *у кого, чиїх.* У присутності кого-небудь, при комусь. *Поцілував* [Оксен Олену] *у щоку. Вона злякалася, тому що це робилося на очах усіх парубків і дівчат, затулила широким розшитим рукавом обличчя і вискочила в сіни* (Тют.); *Досі втома не нагадувала про себе, а ось зараз так раптово навалилася незримою багатопудовою брилою, що він відчув: ось-ось засне посеред дороги на очах у молочарниць* (Головч. і Мус.); *Кульжан вже лежала осторонь, а Жайсек робив їй штучне дихання, так, як на його очах колись робили його яїцькі козаки утопленому* (Тулуб).

3. *чиїх, кого.* За життя кого-небудь, за час діяльності. *Але з часом, на очах Франка, відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму* (Речм.); *На очах поета відбулися*

великі події. Наполеон, що вступив був до Москви, через кілька тижнів втік звідти (Хор.).

4. *з сл.* б у́ т и. Відкритий, доступний для огляду, спостереження, контролю і т. ін.; видний. *Він жив подвійним життям. Одне було у всіх на очах: на плацу, в смердючій і гамірливій казармі, на солдатській «словесності». Але було у нього ще інше, таємне й глибоке життя, про яке могли здогадуватися лише друзі* (Тулуб); *При такому освітленні кожен був на очах, і це мимоволі змушувало триматися гідно й поважно* (Кучер); *Шукаю очима якнайвигіднішого місця, звідки б усіх можна було спостерігати, а самому не бути на очах інших* (Кол.). С и н о н і м: **на виду́** (в 1 знач.).

па́дати в оча́х *див.* падати; **підно́сити в ~** *див.* підносити; **помути́лося в ~** *див.* помутилося.

по оча́х, *перев. чиїх, з сл.* з н а́ т и, в и́ д н о *і т. ін.* З погляду людини, з виразу її обличчя.— *Ну, сьогодні зовсім запанували в церкві й на дзвіниці жінки,— гомоніли стиха чоловіки; і було знать по їх очах, що вони піднімали на сміх це жіноче свято* (Н.-Лев.); *Хіба не видно по очах, що й мій друг до гроба Петро Канатка теж кидає на Марину свої погляди-блискавки* (Автом.).

розвидня́тися в оча́х *див.* розвиднятися; **світ в ~ му́титься; світ в ~ тьма́риться** *див.* світ; **свічки́ в ~ засві́чуються** *див.* свічки; **стирча́ти спи́чкою в ~** *див.* стирчати; **стоя́ти в ~** *див.* стояти; **тума́н в ~** *див.* туман; **тьма́риться в ~** *див.* тьмариться.

ОЧЕЙ: ви́точити сльо́зи з оче́й *див.* виточити; **від людськи́х ~** *див.* ока; **в сто ~ диви́тися** *див.* дивитися; **в че́тверо ~** *див.* ока; **геть з ~** *див.* геть; **губи́ти з ~** *див.* губити, **для відво́ду ~** *див.* відводу; **зги́нути з ~** *див.* згинути.

з дру́гих оче́й. Не з власного спостереження, із свідчення когось іншого. [О л е н к а:] *Що я вам, інструктор який чи що? Поїдьте в Ковалівку і все самі побачите, а не з других очей...* (Кучер).

з (з-пе́ред) оче́й. 1. *з сл.* і т и́, п і т и́, п р о г а н я́ т и, п р о г н а́ т и *і т. ін.* Геть. *Ховрах допитує куму. А та йому: «Наставили мене суддею до курей, ..Ні з кого по цей день не брала я й пір'їнки. А що ж за те кумі твоїй? З очей прогнали!! Боже мій!»* (Гл.).

2. *з сл.* з н и к а́ т и. Перестаючи бути видним, видимим. *Лукія Назарівна сідає з бульдозеристом поруч під тент, і бульдозер одразу ж із скреготом зникає з очей в куряві, в бушовинні розритої траси* (Гончар).

зійти́ з оче́й *див.* зійти; **зніма́ти полу́ду з ~** *див.* знімати; **з ~** *див.* ока.

з пе́рших оче́й. За власними враженнями, спостереженнями. *Картини трудових буднів села він малює, так би мовити, з перших очей. В цьому його сила, запорука невичерпаності тих вражень, які ще не раз прислужаться авторові в плідних літературних шуканнях* (Літ Укр.).

з п'я́них оче́й. Будучи в нетверезому стані. *Як підпили вже, то той заспівав з п'яних очей, той бідкався* (Мирний); *З п'яних очей повінчався* [Охрім], *а коли оглядівся — поруч сиділа підстаркувата Хмелівна — хазяйська донька* (Речм.); — *Денисе, ти чув останню новину? — Яку? — Що наш головний отаман утікає до Угорщини? — Та що ти? З п'яних очей? — оторопів Бараболя* (Стельмах).

з со́нних оче́й. Недоспавши; щойно прокинувшись.— *Сам бог нас тішить,— промовили декотрі надуті й легкодухі пани: вони й справді з сонних очей пойняли віри, що само небо пеклюється* [піклується] *про панські шляхетські втіхи та забавки* (Н.-Лев.).

іди́ з оче́й *див.* іди; **іскри з ~ си́плються** *див.* іскри; **мета́ти з ~ іскри** *див.* метати; **не відрива́ти ~** *див.* відривати; **не відрива́ючи ~** *див.* відриваючи; **не змика́ти ~** *див.* змикати; **не наверта́ти ~** *див.* навертати; **не спуска́ти ~** *див.* спускати; **не схо́дити з-пе́ред ~** *див.* сходити; **ні з плече́й, ні з ~** *див.* плечей; **~ не відведе́ш** *див.* відведеш; **~ не пока́зувати** *див.* показувати; **~ у сірка́ позича́ти** *див.* позичати; **поволо́ка спа́ла з ~** *див* поволока; **си́пати іскрами з ~** *див.* сипати; **скида́ти полу́ду з ~** *див* скидати; **спуска́ти з ~** *див* спускати; **спуска́тися з ~** *див.* спускатися; **як полу́да з ~ спада́є** *див.* полуда.

ОЧИМА: бі́гати очи́ма *див.* бігати; **бли́мнути ~** *див.* блимнути; **бли́скати ~** *див.* блискати; **блука́ти ~** *див.* блукати; **вбира́ти ~** *див.* вбирати; **верті́тися пе́ред ~** *див.* вертітися; **влі́пнути ~** *див.* влипнути; **води́ти ~** *див.* водити; **впива́тися ~** *див.* впиватися; **гра́ти ~** *див.* грати; **диви́тися вели́кими ~; диви́тися і́ншими ~; диви́тися на світ я́сни́ми ~; диви́тися ~; диви́тися твере́зими ~** *див.* **дивитися; доки́нути ~** *див.* докинути; **же́рти ~** *див.* жерти; **закри́тися плечи́ма й ~** *див.* закритися; **за плечи́ма та за ~** *див.* плечима; **засвіти́ти ~** *див.* засвітити.

з зав'я́заними очи́ма. Який погано орієнтується в життєвих ситуаціях; неосвічений, необізнаний. *Треба було жорстоко відплатити за ті смерті, відплатити тому класу, що виховав мене з зав'язаними очима й зробив мене спільником ганебного діла* (Сліс.); [М а р к о:] *Працював на заводі тощо. Визвався на село. Ну, й подумав: куди краще, як не в свої краї, де мене ще, може, знають, та й я буду не з зав'язаними очима* (М. Куліш); *В Андрія було таке відчуття, немов це говорить з ним не Артем Григорович, а рідний батько, який зичить йому добра і хоче послати його в люди не з зав'язаними очима* (Гур.).

змі́ряти очи́ма *див.* зміряти; **зни́зувати ~** *див.* знизувати; **зустріча́тися з ~** *див.* зустрічатися; **ї́сти ~** *див.* їсти; **ки́дати ~** *див.* кидати;

кліпати ~ *див.* кліпати; **ко́взати** ~ *див.* ковзати; **коло́ти** ~ *див.* колоти; **креса́ти** ~ *див.* кресати; **кругі́ літа́ють пе́ред** ~ *див.* круги; **ласка́ти** ~ *див.* ласкати; **лови́ти** ~ *див.* ловити; **лу́пати** ~ *див.* лупати; **лу́пнути** ~ *див.* лупнути; **мая́чити пе́ред** ~ *див.* маячити; **мета́ти** ~ **іскри** *див.* метати; **ме́тнути** ~ *див.* метнути; **мі́ряти** ~ *див.* міряти; **наці́люватися** ~ *див.* націлюватися; **низа́ти** ~ *див.* низати; **ни́шпорити** ~ *див.* нишпорити.

ні пе́ред очи́ма, ні за плечи́ма, *з сл.* н е м а́, н е б у л о́ *і т. ін.* Ніде, ні в якому місці.— *Своя земля, наче дитина, здається найкращою,— підіймає на лоба важкі, мов ліплені, брови* [рибалка],— *як не було поля ні перед очима, ні за плечима, не було з чого й радості взятися* (Стельмах).

оббі́гти очи́ма *див.* оббігти; **обво́дити** ~ *див.* обводити; **обдава́ти** ~ *див.* обдавати; **обма́цувати** ~ *див.* обмацувати; **обмі́рювати** ~ *див.* обмірювати; **обпіка́ти** ~ *див.* обпікати; **окида́ти** ~ *див.* окидати; **охопи́ти** ~ *див.* охопити; ~ **не зглядиш** *див.* зглядиш; **па́сти** ~; **па́сти** ~ **пташо́к** *див.* пасти; **пекти́** ~ *див.* пекти; **перебіга́ти** ~ *див.* перебігати.

пе́ред очи́ма. 1. Зовсім близько, поряд. *Перед очима виднівся ліс.*

2. Наяву, в дійсності. *Яків з перепою зліг. Чи такого Горпина коли на себе ждала? А тепер воно перед очима, ссе серце, гнітить душу* (Мирний).

3. *у кого і без додатка.* Уявляється, згадується щось кому-небудь. *Ті події весь час перед очима.*

пе́стити очи́ма *див.* пестити; **пи́ти** ~ *див.* пити; **побі́гти** ~ *див.* побігти; **поверну́ти** ~ *див.* повернути; **поводи́ти** ~ *див.* поводити; **поглина́ти** ~ *див.* поглинати.

по́за очи́ма, *перев. з сл.* г о в о р и́ т и, п а т я́ к а т и *і т. ін.* У відсутність, не в присутності когось.— *Я до челяді піду. Софія мене не зобидить.— Ще чого бракувало! Побачить хто з гостей, то й патякатиме поза очима!* (Стельмах). П о р.: **за о́чі.** А н т о н і м: **у ві́чі.**

прикипа́ти очи́ма *див.* прикипати; **примі́ритися** ~ *див.* приміритися; **припа́сти** ~ *див.* припасти; **прово́дити** ~ *див.* проводити; **пройма́ти** ~ *див.* проймати; **пройти́ пе́ред** ~ *див.* пройти; **прома́цувати** ~ *див.* промацувати; **прони́зувати** ~ *див.* пронизувати; **просві́чувати** ~ *див.* просвічувати; **простроми́ти** ~ *див.* простромити; **пря́сти** ~ *див.* прясти; **пуска́ти бі́сики** ~ *див.* пускати; **ри́ти** ~ **зе́млю** *див.* рити; **свердли́ти** ~ *див.* свердлити; **сві́нути** ~ *див.* свінути; **світи́ти** ~ *див.* світити; **світ пе́ред** ~ **тьма́риться** див. світ.

своі́ми (вла́сними) очи́ма, *з сл.* б а́ ч и т и, п о б а́ ч и т и. Безпосередньо, особисто, в дійсності; сам.— *Я сама, своїми очима бачила, як твій кум прехороший, отой Цимбаленко витрішкуватий, ту ніч тюрив* [ніс] *щось на плечах* (Л. Янов.). **вла́сним о́ком.** *О, якби ж ми побачить могли власним оком хоч раз того бога, що до нього ви кличете нас! Як стріла стала б рівна дорога* (Л. Укр.). П о р.: **на вла́сні о́чі.**

скида́ти очи́ма *див.* скидати; **ски́нутися** ~ *див.* скинутися; **ско́взати** ~ *див.* сковзати.

соба́чими очи́ма, *з сл.* д и в и́ т и с я, п о г л я д а́ т и *і т. ін.* Віддано, покірно і т. ін. *Ситник дивився на князя ясними собачими очима* (Загреб.).

сплива́ти пе́ред очи́ма *див.* спливати; **спопеля́ти** ~ *див.* спопеляти; **стоя́ти пе́ред** ~ *див.* стояти; **стриба́ти** ~ *див.* стрибати; **стріля́ти** ~ *див.* стріляти; **ухопи́ти** ~ *див.* ухопити; **ходи́ти з те́мними** ~ *див.* ходити; **чо́рно пе́ред** ~ *див.* чорно.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **з зав'я́заними очи́ма, з сл.** х о д и́ т и, б л у к а́ т и *і т. ін.* Не розбираючись, не орієнтуючись у чомусь, не маючи потрібних знань, потрібного досвіду.— *Припам'ятайте собі: скільки ви* [люди] *ночей не доспали, скільки праці згубили через те, що ходите, здається, і вдень, а мов з зав'язаними очима — во тьмі?!* (Коцюб.); *То бувало ніби з зав'язаними очима блукали, танцювали на одному місці, за своїм горем і світу ясного не бачили. А ниньки їм дорога повсюди відкрита* (Цюпа).

ОЧИСТКИ: для очи́стки со́вісті. Щоб не розкаюватися, не докоряти собі за що-небудь.— *Зроби так, як радять, бо потім шкодуватимеш.— Ну, хіба тільки для очистки совісті.*

ОЧІ: [аж] о́чі з ло́ба (з голови́) вила́зять (*рідше* **лі́зуть**) *кому, у кого і без додатка, фам.* 1. Хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь. *Тут діло надійне, дитинко. Цей як візьме* [заміж], *то на весь вік, до іншої не перекинеться. В машині їздитимеш на базар і з базару, клунків не тягатимеш, що аж очі з лоба вилазять!..* (Гончар); *Тягар на його хребті був страшенний. Очі вилазили йому* [Іванові] *з голови, кров у пульсах товклася так сильно, що, бачилось, ось-ось потріскають жили* (Фр.); [Б а б и ч:] *Гарував чоловік, весь вік робив, аж очі з голови лізли, мучився, терпів* (Фр.). П о р.: **о́чі на лоб лі́зуть** (у 2 знач.).

2. Комусь стає погано, неприємно і т. ін. від чого-небудь (перев. від страви). *Борщ був голий, а такий квасний, що аж очі вилазили, лише товсті, мов пальці, буряки плавали по ньому* (Кобр.).

[аж] о́чі обарані́ли *у кого, чиї.* Хто-небудь має вигляд утомленої або нетямущої, неуважної і т. ін. людини.— *То оце так ти учиш історію? — обурився на його Макар.— Бач як начитався, аж очі обараніли!..* (Вас.).

[аж] о́чі ро́гом *кому і без додатка.* У кого-небудь дуже незадоволений, насуплений, сердитий вигляд. *Хіба цей «Мручко» не сидів того року у сватовій хаті? Бігме, сидів. І людей не лякався. Про колгоспи такого плів, аж йому очі рогом, аж йому слина приском* (Ю. Янов.); — *Про життя-буття розпитує* [генерал]: *де воював, за що*

Георгії получив.. А трохи перегодя наливає знов. І очі рогом: пий! (Мушк.).

[аж] о́чі ро́гом лі́зуть / полі́зли, *перев. у кого, кому, чиї.* 1. Хтось виявляє незвичайне здивування від чогось, дуже вражений чим-небудь. *У дядька Барака очі лізуть рогом.— Молодих коней на м'ясо? Та вони що, почманіли?* (Збан.); *Баба Марина, що сиділа через ряд попереду, теж обернулась, і очі їй полізли рогом від здивування: «Куди ти, молодице? Що ти надумала?»* (Гончар); // Комусь дуже подобається хто-, що-небудь. *Як глянув на неї* [дівчину] *дід, аж очі йому рогом лізуть — така гарна* (Стор.); *Тут, братця, такого треба на тую виставку приставити, щоб у всіх очі рогом полізли* (Вишня).

2. Хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь. *Дерево ломиться, все, що йде-їде дорогою, стає осторонь: то значить Харук з Якіб'юком женуть! Але як!.. Очі рогом у коней лізуть* (Хотк.); *— Ось він, доскочив свого, а ви що ж, колгоспничайте, труднюйте* [працюйте], *хай вам хоч очі рогом лізуть!* (Рудь); *Грабарювали, аж очі рогом лізли, возили землю, за три роки й завод виріс* (Хижняк); *— Кермо кріпше! «Кріпше»!? Коли воно* [море] *вириває, вибиває, висмикує?! Держу, аж очі рогом лізуть!* (Вишня).

3. Комусь стає погано, неприємно, моторошно і т. ін. від чого-небудь. *А сидячи над гранею і капаючи туди з незручності воском, вона так наїдалася того незносного чаду, що очі рогом лізли. Але зате, як привчилася трохи, дивувала усіх своїми писанками* (Хотк.); *Тобі, дивлячися на гуцульський сніданок, очі рогом лізуть та оскома зуби дре* [дере] *— таке воно кисле. А гуцулові саме тоді в смак* (Хотк.); *— А сльози так і заливають! Аж очі рогом лізуть!.. Ох, лишенько!..* (Кв.-Осн.); *В мене аж очі рогом полізли від несподіванки, аж дух перехопило, коли я вдихнув незрівнянний запах лісових полуниць* (Збан.) **о́чі почина́ють лі́зти ро́гом.**— *Тільки-но розмова з нею наблизиться до висновків,— і своїм, і стороннім очі починають лізти рогом* (Шовк.).

4. Дуже напружено, до нестями і т. ін. *Замкнув брами, а сам — до рури. Дивлюся в неї, дивлюся, аж очі ми* [мені] *рогом полізли* (Ю. Янов.).

Синонім: **о́чі на лоб лі́зуть.**

[аж] о́чі розбіга́ються / розбі́глися *у кого, кому, чиї і без додатка.* 1. Хто-небудь не може зупинитися, зосередитися на чомусь одному від різноманітності вражень. *Вийдеш на вулицю — повно всюди, народ як плав пливе... та всі в дорогих празникових святкових уборах.. Очі розбігаються, дивлячись!* (Мирний); *У юнаків розбігаються очі... Ще не прочитано й третини об'яв* [оголошень] *московських інститутів та технікумів, а вони вже губляться від розбіжності бажань...* (Панч); *— Ходім зі мною до бібліотеки. Глянеш на ті полиці — очі розбігаються* (Жур.); *Марія окинула зал. Очі розбігались, і тільки згодом вона помітила серед багатьох обранців народу якихось жінок, зодягнених у національну одіж* (Цюпа); *Тут* [на ярмарку] *раз у раз надбігають жваві та веселі дівчата, вже гроші у них у руці наготовлені платить крамарю, та очі розбіглись — що його в бога купити* (Вовчок).

2. *по чому, поміж чого і т. ін.* Хто-небудь швидко, блискавично, без певної послідовності оглядає щось. *Слуги нічого не казали, тільки їх очі жалібно розбігалися по наставлених на столі наїдках і напитках* (Фр.); *Очі в неї* [Соломії] *розбігались поміж довгими рядами яток і рундуків із купами різної одежі, з цілими стосами козлових черевиків, легких і запашних на весь базар* (Коцюб.); *З-поза спини свого молодого верховода козаки кинули погляд на людей, що заклякли кожен на своєму місці,— і враз їх очі розбіглися по стінах кімнати, шукаючи здобичі* (Перв.); *Відвідувач з солідним виглядом пройшов у кабінет лікаря, але відразу очі в нього розбіглися по всіх стінах і кутках кабінету* (Ів.).

3. Хто-небудь приємно вражений чимось. *Мар'я стояла, дивилася* [на Христю] *— і очі її розбігалися.— От бач! От що значить — до лиця* (Мирний); *Невеличкі.. будиночки.. тяглися з обох боків вулички. І люди з цікавістю поглядали на ці гарненькі, доладно збудовані приміщення. Особливо розбігалися очі Канушевича* (Коцюба); *Він натикався на багато дивовижних чудових речей, яких ніколи не бачив раніше і від яких у нього тепер розбігалися очі* (Гончар); *Дивиться мій Яків на село аж йому очі розбігаються; дивлюсь і я. Славне село, якби ви бачили* (Вовчок); *Коли гості зайшли в їдальню, в них розбігалися очі. Столи угиналися від срібла, порцеляни і квітів* (Вільде); *Коли Антон побачив коней, вгодованих, як лини, в нього розбіглися очі* (Чорн.).

[а] неха́й (хай) о́чі лу́снуть *кому, лайл.* Уживається як проклін для висловлення крайнього незадоволення ким-небудь, недоброго побажання комусь. *«А бодай тебе земля не прийняла, а щоб тебе вода вивергнула, а нехай тобі очі луснуть»,— прокльони, до яких удавалася жінка, приводячи Карпа до тями* (Ю. Янов.) Пор.: **неха́й повила́зять о́чі; щоб о́чі повила́зили.**

би́ти в о́чі *див.* бити; **вбира́ти в ~; вбира́ти ~** *див.* вбирати; **вда́рити в ~** *див.* вдарити; **верну́ти ~** *див.* вернути.

в живі́ о́чі, *з дієсл.* Явно, відкрито, вочевидь. [Пані Трацька:] *В живі очі окрадають... а він* [пан] *нічого собі!* (Фр.); // Безсоромно. *Знав я таких, що в живі очі тобі бреше, як шовком шиє— хоч би моргнув, вражий син!* (Вовчок).

ви́вело о́чі на лоб *див.* вивело; **вивертáти ~** *див.* вивертати; **ви́дерти ~** *див.* видерти; **ви́дивити ~** *див.* видивити; **ви́дивитися ~** *див.* видивити-

ся; **виїдáти** ~ *див.* виїдати; **ви́плакати** ~ *див.* виплакати; **ви́тріщити** ~ *див.* витріщити; **відвóдити** ~ *див.* відводити; **відкривáти** ~ *див.* відкривати.

відкривáються / відкри́лися óчі *кому, на що.* Кому-небудь стає зрозумілим щось, хтось позбувається помилкового враження про щось, хибного сприймання чогось. *Тепер щойно відкривались йому очі, починав бачити і розуміти багато такого, що подибував у своїм житті* (Фр.); [К у р і н н и й:] *Я радився з Рипнюком...* [М и р о н:] *Ви б з людьми більше радились, .. вам би очі відкрились... Бо Рипнюк і Мірошник — заколишуть...* (Зар.); *По-справжньому відкрились Ганні очі на них* [бандитів] *під час наскоку на комуну. Наче прозріла раптово, наче вперше побачила їх такими* (Гончар). **нáче óчі відкри́лися.** *Під час своїх подорожей по Україні в 1843 і 1845 роках Шевченко на власні очі побачив таке страшне пригноблення трудящих, що він ніби прозрів, наче очі йому відкрилися на сувору дійсність* (Кол.); — *Слухай,— мовив я, бо мені раптом наче відкрились очі на те, що я досі бачив.— Що з тобою?* (Гуц.).

відкри́лися óчі *див.* відкриваються; **відкри́то глянути в** ~ *див.* глянути; **в** ~ *див.* вічі; **в** ~ **не видáти** *див.* видати; **впадáти в** ~ *див.* впадати; **впинáти** ~ *див.* впинати; **вражáти** ~ *див.* вражати; **встроми́ти** ~ **в зéмлю** *див.* встромити; **встрóмляти** ~ *див.* встромляти; **втопи́ти** ~ *див.* втопити; **вту́пити** ~ *див.* втупити; **в чоти́ри** ~ *див.* ока; **гостри́ти** ~ *див.* гострити; **дáти на** ~ *див.* дати; **дéрти** ~ *див.* дерти; **диви́тися в** ~; **диви́тися прáвді в** ~; **диви́тися пря́мо в** ~ *див.* дивитися; **зав'язáти** ~ *див.* зав'язати; **заглядáти в** ~ *див.* заглядати.

за краси́ві (прекрáсні) óчі. Задарма, лише заради симпатії, особистої приязні. *Є такі добрі люди, що чини за красиві очі роздають,— підморгнув до Чепіги Головатий.— Таки справді? — не вірилось кошовому* (Добр.).

закривáти óчі *див.* закривати; **заливáти** ~ *див.* заливати; **замáзувати** ~ *див.* замазувати; **зами́лювати** ~ *див.* замилювати; **заму́лювати** ~ *див.* замулювати; **за** ~ **хапáти** *див.* хапати; **заплю́щувати** ~ *див.* заплющувати.

за (пóза) óчі, *перев. з сл.* г о в о р и́ т и, с м і я́ т и с я, о б з и в á т и *і т. ін.* У відсутність того, про кого йдеться. [О л е к с і й:] *Коли чоловік сам по собі не знайде поваженія* [поваги] *до себе, то хоч не приказуй! У вічі будуть шанувати, а за очі проклинати* (Кв.-Осн.); — *От ти вже й розсердився! Чого, брате, іноді не кажеться? Аби за очі, а не в вічі! Кажеться, брат, одно, а робиться друге...* (Мирний); — *За Тимоху нічого не скажу, оскільки його тут на зборах нема. Не уподоблюсь декотрим, що саме й раді такій нагоді. Та й плетуть поза очі всяку дурницю* (Головко). П о р.: **пóза очи́ма.** А н т о н і м: **у вíчі** (в 2 знач.).

засліплювати óчі *див.* засліплювати; **застувáти** ~ *див.* застувати; **затумáнювати** ~ *див.* затуманювати; **згуби́ти** ~ *див.* згубити; **зімкну́ти** ~ *див.* зімкнути; **зривáти** ~ *див.* зривати.

[і] куди́ óчі диви́лися *чиї, ірон.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу допущеної помилки; як сталося.— *На фермі що робите? — Покуту несу. Важку покуту, чоловіче добрий. ..І куди мої очі дивилися на той час, що не бачили, куди рука лізе, а нога ступає?* (Тют.).

і на óчі не пускáти *див.* пускати; **колóти** ~ *див.* колоти.

куди́ óчі [бáчать (ди́вляться, спáли *і т. ін.*)] *з сл.* і т и́, п р я м у в á т и, б і́ г т и, т і к á т и *і т. ін.* Не вибираючи шляху, в будь-якому напрямі; будь-куди, навмання. *Я був за селом, ішов куди очі, як у тумані. Опинився я в лісі, в глухому кутку* (Пчілка); *Надворі мороз лютів; Хлопчик плентав куди очі, Весь посинів та тремтів* (Граб.); *Він, швидко поробивши човни, На синє море попускав, Трояніцв насаджавши повні, І куди очі почухрав* (Котл.); *Коло альтанки лежала мітла. Вхопила вона ту мітлу і вітром за ним* [Марком]*! Той.. задки назад, назад, далі не витримав, повернувся і з диким гиком ударився тікать, куди бачили очі* (Вас.); — *Я проведу тебе додому,— сказав Микола.— Не хочу додому. Ходімо, куди очі бачать,— відповіла Софійка* (Моск.); *Я знову побіг. Вперед по вулиці. Куди очі бачать* (Літ. Укр.); [К и л и н а:] *Я крадькома вийшла з кімнати і пішла куди очі дивились...* (Кроп.); *А товариш і каже: — Що ж оце ми взад та вперед бігаємо? Давай уже кудись в один бік бігти. Як давай, то й давай. Побігли ми, куди очі дивляться. І що ж би ви думали? Прямо як господь нас направив — курінь перед нами* (Хотк.); *Одного дня вони з дружиною забили вікна своєї хати навхрест обаполами, взяли по костуру в руки й рушили, куди очі дивляться. На заробітки* (Панч); *Як побачила вона, що вже на волю пускають,— бігти кинулася, куди очі спали,— насилу її зловили* (Вовчок); *В важкі хвилини скорбі та недуг Я тихо йшов, куди гляділи очі, І слухав, як шумить діброва-луг, А синє море піною клекоче* (Крим.); *Я, не довго думавши, зараз навтіки, куди очі зирнули, а ноги понесли* (Вовчок). П о р.: **куди́ óчі поведу́ть.** С и н о н і м и: **куди́ нóги несу́ть; світ зá óчі** (в 1 знач.).

куди́ óчі поведу́ть *кого і без додатка, перев. з сл.* і т и́, п і т и́ *і т. ін.* У будь-якому напрямі, будь-куди, тільки б не залишитись на тому самому місці. *Сказав* [Іван] *своєму няньковi: — Іду я собі геть, куди мене очі поведуть* (Казки Буковини); *Закликав його* [батько] *і сказав: — Більше тебе не хочу і видіти. Йди, куди очі поведуть... І прогнав сина* (Три золоті сл.); [М и к и т а:] *Ну,*

Марусе, коли й ти вже не ймеш мені віри, то піду я, куди очі поведуть... та або втоплюсь, або заріжусь (Кроп.). П о р.: **куди́ о́чі.** С и н о н і м и: **світ за́ очі** (в 1 знач.); **куди́ но́ги несу́ть.**

леска́ти о́чі *див.* ласкати; **лі́зти в ~**; **лі́зти на ~** *див.* лізти; **лови́ти ~** *див.* ловити; **лоскота́ти ~** *див.* лоскотати; **луди́ти ~** *див.* лудити; **лупи́ти ~** *див.* лупити; **мани́ти ~** *див.* манити; **ма́ти го́стрі ~** *див.* мати; **ми́лити ~** *див.* замилювати; **милува́ти ~** *див.* милувати; **мозо́лити ~** *див.* мозолити; **му́ляти ~** *див.* муляти; **набіга́ти на ~** *див.* набігати; **нави́снути на ~** *див.* нависнути.

на вла́сні (свої́) о́чі, *з сл.* б а́ ч и т и, п о б а́ ч и т и. Безпосередньо, особисто, в дійсності; сам.— *Хіба ти з нами не був?— Я? Борони боже! Я сидів вдома.— От так. Я ж тебе бачив на власні очі* (Коцюб.); *Із морських тварин, що я їх бачив на власні очі, зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала* (Вишня); *Не впевнюсь, поки не побачу дива на свої очі* (П. Куліш); — *Певно, страшний полоз заліз сюди з степів. Я на свої очі бачила, як воно плазувало в бур'яні* (Н.-Лев.). П о р.: **свої́ми очи́ма.**

наво́дити о́чі; наво́дити полу́ду на ~ *див.* наводити; **намозо́лювати ~** *див.* намозолювати; **на на́ші ~** *див.* око.

на о́чі *кому, перев. з сл.* г о в о р и́ т и, в и к л а д а́ т и, *рідко.* Відверто, прямо, нічого не приховуючи.— *Почне йому викладати на очі усе-усе: як вона йому робить-годить, і як вірно кохає, а що він, безсумлінний, безсоромний, того і в голову не кладе!* (Дн. Чайка). П о р.: **у ві́чі** (в 1 знач.).

на о́чі потрапля́ти *див.* потрапляти.

на по́вні о́чі *чого.* Дуже багато, вдосталь чого-небудь цікавого, дивовижного і т. ін. *І саме близько Чумакового хутора під старими вербами, на шляху біля.. колодязя, привал бувало роблять* [проїжджаючі]. *Отут уже хлопцям дива на повні очі* (Головко).

насипа́ти по́роху на о́чі *див.* насипати; **націлюва́ти ~** *див.* націлювати; **не зна́ти, куди́ діва́ти ~** *див.* знати; **не сміти диви́тися в ~** *див.* сміти.

неха́й (хай) ло́пнуть мені́ (мої́) о́чі, *жарт.* Уживається для запевнення кого-небудь у достовірності чогось; абсолютно так, усе правда.— *Їй-богу! — ударив він в груди.— Нехай лопнуть мені очі, нехай западеться підо мною земля* (Смолич). П о р.: **щоб мені́ о́чі повила́зили.**

неха́й (хай, *діал.* **нех) повила́зять о́чі** *кому, лайл.* Уживається для висловлення недоброго побажання комусь. *Нехай вашим ворогам очі повилазять, а наші рачки лазять* (Укр.. присл..); *І Дмитро чує, як старий з серцем шепоче: — Сіль та печина з поганими очима. Хто уроче — нех йому повилазять очі* (Стельмах). П о р.: **щоб о́чі повила́зили; хай повила́зить; неха́й о́чі лу́снуть.**

оберта́ти о́чі *див.* обертати; **обте́рти ~** *див.* обтерти; **опусти́ти ~** *див.* опустити.

о́чі [аж] злипа́ються *у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже хоче спати, відпочивати. *Марія жде доньку на воротах.— Ну, як там було? — питає вона.— Сапали,— втомлено каже Ксеня, бо очі аж злипаються* (Бабляк).

о́чі (*вульг.* **баньки́) на лоб (на ло́ба,** *рідко* **догори́, наве́рх) лі́зуть (вила́зять) / полі́зли (ви́лізли)** *у кого, кому, чиї.* 1. Хто-небудь виявляє велике здивування, дуже вражений чимось. *Дід руку до вуха наставляє, так, ніби він недочува. А тоді хап рукою за бороду, хап за шапку — в Оксена аж очі на лоб полізли* (Тют.); *Мій попутник слухав, роззявивши рота, зеленкуваті недовірливі очі аж на лоб полізли* (Літ. Укр.); *У Чорного й очі полізли на лоба. Ушам своїм не йняв віри. Що це, випадковість, чи цей молодець у княжому одязі справді довідався уже про його наміри множити дружину?* (Міщ.); *Меметові очі полізли наверх* (Коцюб.). **о́чі ма́ло не ви́лізли на лоб.** *Від здивування Іванові очі мало не вилізли на лоб. Зрозуміти, чому стала такою люб'язною баба Анастасія, він не міг* (Собко). П о р.: **бро́ви полі́зли на ло́ба.**

2. Хтось дуже напружується фізично, важко працює, стомлюється.— *Пани як пани. Що ми для них? — худоба! Бувало, роби хоч перервись, очі на лоба лізуть. А харч відома: глевтяк та борщ з червивою таранею* (Головко); — *Скажіть мені, начальники мої милі, а доки це люди будуть на поле ходити піхтурою* [пішки]? *Поки дойдеш, то очі на лоба вилазять, а робити ж як і коли?* (Кучер); // Кому-небудь стає дуже погано, боляче і т. ін. від чогось.— *Сів він* [солдат] *оце вчора на лаві, закурив тої махорки, що від неї аж очі на лоба лізуть, і ні з цього, ні з того каже: «Бідно живете»* (Гжицький). П о р.: **ви́вело о́чі на лоб; о́чі з ло́ба вила́зять** (у 1 знач.).

3. Хтось відчуває страх, переляк і т. ін. від чогось. *Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима мурахи.— Чуєш? — свистить Хома,— тільки гола земля та сонце. Хома божевільний... Що він говорить?* (Коцюб.); *Морозив* [директор] *публіку такою тонкою політикою, що всім аж очі лізли на лоб* (Коцюб.).

4. *рідко.* Дуже сильно, напружено і т. ін. [М о т р я:] *А що вже ми ждатимем вас, то аж очі лізтимуть нам на лоба!* (Кроп.); [К о л о с:] *Нічого не дадуть, хоч склади повні тріщать. Все чекають, щоб за горло взяти, та міцніше, та так, щоб очі вилізли* (Корн.).

С и н о н і м: **о́чі ро́гом лі́зуть.**

о́чі (*вульг.* **баньки́) повила́зили** *у кого, кому, чиї.* Хтось не бачить, не помічає або не хоче бачити, помічати кого-, чого-небудь. *Мабуть, тільки* [тільки] *Парасці повилазили баньки, прибігла*

і почала брехати тому пихатому битливому панові (Н.-Лев.).

о́чі беру́ться / взяли́ся сном *у кого, кому, чиї.* Хто-небудь дрімає, засинає. *І досі — тільки сном візьмуться очі — Я чую журні мамині слова. Лечу стежками поміж ниви отчі, Де кров'ю сонця збризкана трава* (Павл.).

о́чі бі́гають / забі́гали *чиї, у кого.* 1. Хто-небудь, швидко змінюючи об'єкт спостереження, відразу оглядає багато чогось довкола. *Очі його* [панича], *як миші, бігали, шукаючи куточка, де б заховатися, або вільного проходу, куди б можна б було драла дати* (Мирний); // Швидко читати. *Обома руками тримає* [поручик Нольде] *перед очима книгу, і очі його шпарко бігали з рядка на рядок* (Смолич).

2. Хто-небудь виявляє неспокій, схвильованість, роздратування і т. ін. *Тільки випещене лице начальника було, як і завжди, сухе, дерев'яне, а в'їдливі очі неспокійно бігали* (Вас.); *Збентежено забігали очі в старої і зупинились. Проштрикнула вона недовірливим поглядом Марію* (Іваничук). **о́чі забі́гали, як у сірка́.**— *Що ж я там нашкодив, ану скажіть? — Ага! Бач — забігали очі, як у сірка. Тобі уже, видно, лучче* [краще] *знати, що ти там наробив* (Вас.).

о́чі бли́снули [гні́вом] *чиї.* Хтось глянув дуже сердито, суворо, із злістю і т. ін.— *На білий терор відповімо червоним терором! — голос Щорса задзвенів, як метал, очі блиснули гнівом* (Довж.).

о́чі блука́ють (лі́зуть, ла́зять *і т. ін.***)** *чиї, по кому, по чому, рідко поза кого.* Хто-небудь повільно, час від часу оглядає кого-, що-небудь. *Я бачив, як той добродій кілька раз проходив через вагон і кожен раз його неспокійні очі блукали по мені та по моїх речах* (Коцюб.); *Стискаємо руки й схиляємо голови, але я чую, як його* [хазяїна] *очі лізуть десь поза мене* (Коцюб.).

о́чі вели́кі *в кого.* Хтось занадто цікавий, перев. до чужих справ. *У кожного очі великі: всякому до мене діло, всяк хоче покопирсатися у чужому серці* (Стар.).

о́чі ви́дерти *див.* видерти; ~ **ви́дивився б** *див.* видивився.

о́чі вила́зять *у кого, кому від чого.* Кому-небудь неприємно, незручно, совісно і т. ін. від чогось. *Давно вже в мене очі вилазять од того сорому за шляхетне панство* (Вас.).

о́чі відбира́є *див.* відбирає.

о́чі впа́ли *чиї, на кого, на що.* Хто-небудь побачив когось, щось, зупинив погляд на комусь, чомусь. *Саме в той час князь Єремія вернувся. Він зирнув через одчинені двері в кімнату і його очі впали на Тодозю* (Н.-Лев.); *Яків ще раз обвів хату. Очі його упали на бабу Оришку, що сиділа на полу, держачись руками за краї, і збиралася кашляти* (Мирний); *А тут мур розвалений од саду. На латку подзьобану очі впали, отут розстрілювали* (Головко).

о́чі впива́ються / вп'яли́ся *в кого, в що, чиї.* Хтось дуже пильно, невідривно дивиться на кого-, що-небудь. *Всі очі вп'ялися в нього, а він* [Прокіп] *спокійно все наближався* (Коцюб.); *Очі вп'ялися в знакомі* [знайомі] *школярські сторінки, і губи самі собою роздираються в широченну осмішку* (Вас.); *Очі його вп'ялися в постать механіка, що кинувся на видиму, невблаганну, жорстоку смерть* (Шиян); *Очі Романа Петровича вп'ялися в обличчя дівчини, перебігли по всій постаті, ніби вивчаючи її* (Коз.).

о́чі горя́ть (пала́ють) *у кого, чиї.* 1. Чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття. *Очі її* [Маріори] *дико палали, бліде обличчя було скривлене від болю* (Коцюб.). **о́чі горя́ть вогне́м.** *Біле лице її* [Горпини] *як крейда стало, очі горіли огнем, уста тремтіли, і вся вона трусилася, мов трясця її била* (Мирний).

2. *перев. чим.* Чий-небудь вигляд виражає якісь почуття (збудження, гнів, радість і т. ін.). *Очі горіли* [у Галі] *коханням, одрадою, вид осіяв, як сонячний ранок весняного дня* (Мирний). Пор.: **о́чі загорі́лися** (у 1 знач.); **о́чі запала́ли.**

о́чі гра́ють / загра́ли *у кого, чиї, які.* Хто-небудь перебуває у веселому, радісному настрої, збудженому стані і т. ін. *Недовго вони там пробули, та назад вернувся Тимофій уже другим чоловіком: вирівнявся-випрямився, очі грають* (Мирний); *В Дарки щоки спалахнули й очі заграли* (Л. Укр.). **о́чі як гра́ють.**— *Чого се ти так розшарілася? І очі як грають, щоки аж пашать.— Там ми одну книжку з Дунею читали. Така смішна книжка* (Мирний). **очи́ці так і гра́ють.** *То закриє* [татарочка] *личко, то відкриє,— А очиці.. Так і грають з-попід брівок темних!* (Л. Укр.). **очи́ці загра́ли.**— *Ти вже встав, проснувся? — спитала вона таким любим голосом, що у хлопчика очиці заграли і личенько усміхнулося* (Мирний).

2. *чим.* Чий-небудь погляд, вигляд виражає добрий настрій, доброзичливе ставлення до когось і т. ін. *Зобижений, він* [Євдоким] *виходить з гурту і зустрічається з Олександром Палійчуком.— Чого, Євдокиме, зажурився? — посміхаються смаглі уста, а карі очі грають добрим блиском* (Стельмах).

о́чі завидю́щі *у кого, чиї.* Хтось дуже жадібний, заздрісний, ненаситний і т. ін.— *Панські очі завидющі, а руки загребущі* (Гр.). Синонім: **ру́ки загребу́щі.**

о́чі загорі́лися *чиї, у кого, кому і без додатка.* 1. *від чого, чим і без додатка.* Чий-небудь погляд, вигляд раптово став виражати якесь почуття (радість, схвильованість, збудження і т. ін.).— *Брат ти мій! — скрикнув Грицько.— Що, коли б я там був? — І його очі загорілися* (Мирний); *Очі Ласточкіна загорілися. Страйк! Все своє життя*

він вірив у страйк, як в один з кращих способів гуртування сил пролетаріату в боротьбі проти буржуазії (Смолич); *За мить він став невпізнанним. Мов якась пружина кинула вгору Будяка, очі його загорілися, рухи стали гарячкові, мова уривчаста* (Збан.); *Очі їм* [хлопцям] *загорілися гострим бажанням придбати цю річ* (Мик.); *Марія Йосипівна немов прокинулася від якогось тривожного сну. Очі загорілися завзяттям, тим самим, яке допомогло їй ще в перші дні знешкодити вартового на залізничній станції, запалити фашистські бензоцистерни* (Ле). **о́чі заіскри́лися.**— *Ну от...— розгублено кинув Тиміш і теж насупив брови. Але раптом стріпнув чубом, очі його заіскрились.— Знаєш що, Дашо, їдьмо разом. Ти така хороша* (Жур.). **о́чі загорі́лися-загра́ли.** *Примірявся, як би дужче вдарити,— та, видно, боявся. Се далі — очі його загорілися-заграли...* (Мирний). П о р.: **о́чі горя́ть** (у 2 знач.); **о́чі запала́ли.**

2. *на що.* Кому-небудь дуже хочеться, враз захотілося чогось. *Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила краєм ока, як загорілись у нього очі на гарячу страву* (Гончар); *Запалали князівські усобиці. Загорілися очі на Галич і у чернігівських князів, і у київського князя Рюрика* (Хижняк).

о́чі зайшли́ (закипіли *і т. ін.***) слізьми́ (сльоза́ми)** *чиї, у кого і без додатка.* Хто-небудь ледве стримує плач.— *Чого ви, Марусю, так задумались? Ваші очі зайшли сльозами. От-от заплачете! — спитала Христина.— Шкода мені покидати своє гніздечко... Чогось мені жаль того, що минуло і що вже зникло і ніколи не вернеться,— сказала Маруся* (Н.-Лев.); *У цю хвилину на стару жінку, сиве волосся якої вибилось з-під чорної хустки, а очі закипіли слізьми, страшно було дивитись* (Скл.); // Хтось заплакав.— *Брехня! Ти оце наважилась од мене втекти.— Що ви говорите? — сказала Маруся, і в неї очі зайшли сльозами* (Н.-Лев.); — *Мамо, ви боїтесь, що зостанетесь самі, як я вийду заміж, еге? — сказала Маруся, і її голос затрусивсь, і очі зайшли сльозами* (Н.-Лев.). П о р.: **о́чі тума́няться слізьми́.**

о́чі запала́ли *чиї, у кого, кому.* Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, обурення, рішучість і т. ін.). *Енея очі запалали, Уста од гніву задрижали, Ввесь зашарівсь, мов жар в печі* (Котл.); — *За що ти мене в'яжеш? — визвірився на голову Чіпка. Соцькі з вірьовкою до Чіпки. Запалали в його* [нього] *очі* (Мирний); *Перед Ремо за кілька кроків ліворуч мчалось кілька аргалей... Йому запалали очі, він нервово притиснув рушницю, поціляючи в табунець...* (Досв.); *Очі в старого запалали від молодечого завзяття. Бурхливими вигуками співчуття зустріли в натовпі його слова* (Бузько). **о́чі мов запала́ли.** *Що ж Денис? Глянув бистро, бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а очі мов запалали* (Кв.-Осн.). **о́чі запала́ли [гаря́чим] вогне́м.**— *Пусти! — не своїм голосом заревів він* [Гнат].— *Ба, не пущу! — й собі крикнула Олександра; очі її запалали вогнем, як у голодної вовчиці* (Коцюб.); — *Я українець! — При тім слові його гарні очі запалали гарячим вогнем.— Заінтернаціоналізований українець, котрому були всі краї родичами* (Коб.). П о р.: **о́чі горя́ть** (у 2 знач.); **о́чі загорі́лися** (в 1 знач.).

о́чі ма́ло не виска́кують (не ви́скочать) з голови́ (з ло́ба, з орбі́т *і т. ін.***)** *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь дуже пильно, напружено, збуджено і т. ін. дивиться на когось, щось.— *Солдат!..— рявкає, схоплюючись, лейтенант, і очі мало не вискакують йому з орбіт.— З тобою говорить твій начальник!* (Кол.); — *У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицілити йому* [ведмедеві] *просто під ліву лопатку* (Фр.).

о́чі мета́ють (ме́чуть) і́скри (блискави́ці) *чиї, чого і без додатка.* Хтось дивиться гнівно, люто, сердито і т. ін. *Очі її гнівно метали іскри в бік Паляночки, який, очевидно, чимось насолив ланковій* (Чаб.); *Голос його тремтів і зривався на високі ноти. Жести ставали різкими, очі метали іскри* (Кир.); — *Чуєш, Андрію? — хотіла* [Фрося] *спитати вдруге, але тут же затялась. Її злякали його очі. В цю мить вони, здається, метали іскри* (Гур.); *Пізніш не раз трапилось мені бачити, як ті очі метали блискавиці гніву, грізьби, одваги* (Л. Укр.); *Хомині очі теж мечуть іскри* (Коцюб.).

о́чі на мо́крому мі́сці (на солонці) *у кого, ірон.* Хто-небудь часто плаче. *Марко не полюбляв жінок, у яких очі були на мокрому місці і за всякого випадку пускали сльози* (Чорн.); — *А в мене очі від природи на мокрому місці,— відповідає він і сміється.— Бувало, мама ще не встигне замірнтись на мене рукою, а я як заголошу, то вся вулиця збігається* (Стельмах); *Семен Ларивонович був учасник Вітчизняної війни, визнаний герой і людина-кремінь, очі в нього не були на мокрому місці* (Ю. Янов.); *Хіба ж вам невідомо, що в нашої шановної добродійки очі завше на солонці: аби потягло туманом — вже й одвологли, а не дай боже дощу,— вже й болото!* (Дн. Чайка); // Хто-небудь плаче або має вигляд заплаканої людини.— *Я не плачу,— одмовив батько,— то у мене очі на мокрому місці* (Кроп.); — *А ти чого плачеш? Скільки радості навколо на світі, а в тебе очі на мокрому місці. Ну і дівчина...* (Масляк).

о́чі не висиха́ють (не просиха́ють, не бува́ють сухи́ми) [від сліз] *чиї, у кого.* Хтось постійно, безперервно плаче. *Очі їй* [Юзі] *днів три не висихали від сліз перед Зониним від'їздом* (Л. Укр.); — *На війні до всього звикнеш. Нашого брата стільки перемолотило, що якби за кожним плакав — очі б не просихали* (Тют.); — *Знав Тимофій, на кому одружувався,— хитав снопом си-*

вої бороди і відвертався, щоб не бачила Докія, що і в нього [старого] *очі не завжди бувають сухими...* (Стельмах).

о́чі повила́зять (ви́лізуть) *кому і без додатка, зневажл.* Хто-небудь загине. *Коли по справедливості розберуться — випустять* [з тюрми], *коли не доберуться до правди — сидітимеш, поки й очі повилазять* (Збан.); *— Добре знаю, що треба жити по правді. Але знаю і друге: роби по правді — очі вилізуть. Того й бредеш поміж двома берегами, рятуючи тіло і топлячи душу* (Стельмах).

о́чі (по́гляди) схре́щуються / схрести́лися *чиї.* 1. Двоє невідривно дивляться один на одного (перев. з неприязню, вороже). *Так от ти який! — А ти ж думав! Очі їх схрестилися, мов мечі* (Цюпа); *Погляди Підіпригори і Бараболі схрестились, і вони одразу почули один до одного гостру неприязнь* (Стельмах). '

2. *на кому.* Хто-небудь стає об'єктом загальної уваги. *Очі присутніх схрестилися на незнайомому.* **схре́щуються деся́тки по́глядів.** *Він відчуває, як на ньому схрещуються десятки поглядів* (Стельмах).

о́чі появи́ти *див.* появити.

о́чі припа́ли (прикипіли) *до кого, чого, чиї.* Хтось довго, невідривно дивиться на кого-, що-небудь. *Костя знову сміється, а очі несамохіть так і припали до Христі* (Головко); *На якусь хвилину всі скам'яніли, і тільки очі, сповнені жаху, прикипіли до вікон* (Шиян).

о́чі пропіка́ють (прони́зують) [на́скрізь (до кісто́к *і т. ін.*)] *кого, чиї.* Хто-небудь дивиться на когось дуже пильно, прискіпливо і т. ін. *Подивився на мене — і немає Уляни. «Оце,— думаю,— так. Оце справжній гіпноз». Очі, знаєте, наскрізь тебе пропікають. Стою, як поторoча, ні пари з уст* (Мур.).

о́чі просо́хли *у кого.* У кого-небудь після злиднів, горя і т. ін. настало краще життя. *А тим часом Просохли очі у вдови. Неначе в бога за дверима, У зятя та в сина Стара собі спочиває* (Шевч.).

о́чі розгоря́ються / розгорілися. 1. *у кого, чиї, чим і без додатка.* Чий-небудь погляд, вигляд виражає якесь почуття (задоволення, захоплення, гнів і т. ін.). *Треба бачити, як розгоряються у Костя очі, коли зайде мова про голубів!* (Донч.); *У Марії розгорілись.. очі. Вона бігала кругом Василини і не могла надивитись на ту хустку* (Н.-Лев.).

2. *у кого, чиї, на кого — що.* Когось дуже цікавить хто-, що-небудь, хтось із інтересом розглядає когось, щось.— *Тільки що зупинились на ярмарку, у мене розгорілись очі на коней* (Збірник про Кроп.).

о́чі сльоза́ми схо́дять *чиї, кому.* Хто-небудь часто плаче від горя, життєвих труднощів. *Сирітські очі сльозами сходять.* **очи́ці слізоньками ізіхо́дять.** *Поникав* [Хапко] *там коротеньку годинку, і буде з нього: зна вже, ..кому під вишнею рай, а кому під другою очиці слізоньками ізіходять* (Вовчок).

о́чі стріля́ють *у кого, в що, куди.* Хтось періодично швидко поглядає на кого-, що-небудь, кудись. *Та не туди стріляли його очі, не туди оберталось серце: не на непочатий моріжок польових квіток, а на підпушену грядочку огородних лілій* (Мирний); *— Що це у вас таке веселе? — питає* [Андрій Маркович] *ніби знехочу, а в самого очі так і стріляють — то в мене, то в Тетяну* (Вас.); *Іде* [Юрко] *прямо по стежці, ..косить десь ліворуч та ліворуч — туди очі стріляють, туди увага скерована...* (Ряб.).

о́чі так і світяться *у кого, чиї.* Хто-небудь веселий, радісний, збуджений. *Вона* [Параска] *підвелась, усміхнулася і прикро-прикро подивилась на Власова, у котрого очі так і світились* (Мирний).

о́чі то́нуть *у чому.* Неможливо добре роздивитися що-небудь через велику відстань, глибину, щільність і т. ін. *Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром очі тонуть в безкраїй далечі, вкритій лісами* (Н.-Лев.). П о р.: **зір то́не.**

о́чі тума́ном захо́дять *чиї.* Хто-небудь стає зажуреним, смутним. *Семенові очі туманом заходять, Корнієві ще гостріше блищали, тільки немов ще чорніші стали* (Л. Укр.).

о́чі тума́няться слізьми́ (сльоза́ми) *чиї.* Хто-небудь готовий заплакати, починає плакати. *Четвертий рік живу у сьому жіночому царстві і серце, колись тверде як камінь, зовсім одмнякло* [одм'якло] *і старі козацькі очі не раз туманились сльозами* (Вас.); *Орися зіскакує з лави, очі її туманяться слізьми. Вона швидко підходить до Тимка, хапає його за руку і, змивши віями сльози, своїми голубими очима, в яких горить нескорена рішучість, як роздратована кішечка, вставляється на батька* (Тют.). П о р.: **о́чі зайшли́ слізьми́.**

о́чі хапа́ють *кого, що, чиї.* Хто-небудь швидко, блискавично виділяє об'єкт спостереження з-поміж багатьох інших. *Несподівано мої очі хапають казенний пакет на столі* (Вас.); // Хто-небудь раз у раз дивиться, поглядає на кого-, що-небудь. *Дипкур'єр умирає. Його очі хапають стіни* (Ю. Янов.).

па́сти о́чі *див.* пасти; **перево́дити ~** *див.* переводити; **пе́рти в ~** *див.* перти; **піт ~ залива́є** *див.* піт; **поверта́ти ~** *див.* повертати; **пога́ний на ~** *див.* поганий; **пока́зуватися на ~** *див.* показуватися; **полу́да на ~ впа́ла** *див.* полуда.

по о́чі, *з сл.* р о б о́ т и, т у р б о́ т *і т. ін.* Дуже багато.— *Роботи було по очі, що тут згадувати. Головне, з якою любов'ю ти до неї стаєш* (Літ. Укр.).

посла́ти о́чі *див.* послати; **потика́тися на ~** *див.*

потикатися; **прáвда ~ кóле** *див.* правда; **прикóвувати ~** *див.* приковувати; **притягáти ~** *див.* притягати; **проглéдіти ~** *див.* проглядіти; **продáти ~ псóві** *див.* продати; **продивляти ~** *див.* продивляти; **продирáти ~** *див.* продирати; **промити ~** *див.* промити; **протирáти ~** *див.* протирати; **прочúстити ~** *див.* прочистити; **пускáти в ~ дим; пускáти ~ під лоб** *див.* пускати; **рвáти ~** *див.* рвати; **робúти велúкі ~** *див.* робити.

розвúднилися óчі *чиї.* Хто-небудь став розуміти щось, зрозумів щось. *От недавно втекла* [Василинка] *до вас — і очі всі розвиднились. Ви до неї добром-ладком, вона й побігла...* (Гуц.).

роззýти óчі *див.* роззути; **світ зá ~** *див.* світ; **світúти в ~** *див.* світити; **сіль тобі в ~** *див.* сіль; **сльóзи заливáють ~** *див.* сльози; **сон не йде на ~** *див.* сон; **сóром їсть ~; сóром крúє ~** *див.* сором; **спáсти на ~** *див.* спасти; **сплáкувати ~** *див.* сплакувати; **сплющити навіки ~** *див.* сплющити; **стрáтити ~** *див.* стратити; **тúкати в ~** *див.* тикати; **топúти ~** *див.* топити; **тумáн застилáє ~** *див.* туман; **ховáти ~** *див.* ховати; **хоч в ~ стрель** *див.* стрель; **цвікати в ~** *див.* цвікати; **чарувáти ~** *див.* чарувати.

щоб (абú) мені óчі повилáзили, *фам.* Уживається для запевнення в достовірності того, про що хто-небудь говорить, розповідає.— *Щоб мені очі повилазили, коли, каже, не зроблю так, що ти з Оленою завтра у вутрені обвінчаєшся* (Кв.-Осн.); *— Бігме, паноченьку, правду вам кажу. Дай господочку милосердний, ..аби мені очі повилазили, аби мені мову умкло* [відібрало], *як брешу* (Март.). П о р.: **щоб мені повилáзило; нехáй лóпнуть мені óчі.**

щоб (абú) мої óчі не бáчили (*діал.* **не вúділи**) *кого, чого, лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чогось.— *А йди ти від мене, аби те* [тебе] *й очі мої не виділи й вуха не чули, єк* [як] *ти мене навіки здоров'я збавив* (Хотк.).

щоб óчі не западáли, *жарт.* Уживається як побажання здоров'я при вживанні напоїв. *Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, причім пити до дна, щоб очі не западали* (Горд.).

щоб óчі повилáзили (вúлізли) *кому, чиї, лайл.* Уживається як побажання лиха комусь. *Щоб старі вороги рачки лазили, а молодим очі повилазили* (Укр.. присл..). **повилáзили б óчі.** *Та повилазили б йому очі, хто це побачити може* (Вишня). П о р.: **нехáй повилáзять óчі; хай повилáзить; нехáй óчі лýснуть.**

як óчі *див.* око.

ОЧКИ: робúти óчки *див.* робити.

ОЧКУР: всúпати прúску за очкýр *див.* всипати.

ОЧКУРІ: підтягувати очкурі *див.* підтягувати.

ОЧНА: óчна стáвка *див.* ставка.

ОЧУ: в очý, *діал.* Дуже помітно, **швидко.** *Коли зоддалеки поставало два явори, коли росли і збільшувались в очу, на спраглих устах відчувався смак холодної води...* (Гуц.). П о р.: **на очáх** (у 1 знач.).

ОШПАРЕНИЙ: як (мов, нíби *і т. ін.***) ошпáрений (обпáрений, опáрений) [окрóпом].** 1. Дуже збуджений, знервований, розгніваний. *Довгошия, білява дівчина вибігла, як опарена, їй назустріч* (Мирний); *Стрілець, мов ошпарений, ускочив у світлицю* (Хижняк); *Юлька відійшла, наче ошпарена окропом* (Томч.).

2. *з сл.* с х о п ú т и с я, з і с к ó ч и т и *і т. ін.* Швидко, різко, рвучко. *Омелян, мов ошпарений, зіскочив з стільця, на щоках поширшали сірі, наче осині соти, віспини, і в них, від середини, виразно заворушилися цятки крові* (Стельмах); *Мов обпарена, вона схопилась на ноги і.. кинулась бігти додому* (Збан.).

С и н о н і м: **як опéчений.**

ОШПАРИЛО: як (мов, мóвби *і т. ін.***) окрóпом ошпáрило (хто обілляв)** *кого від чого.* Хтось раптово відчув сильне збентеження, хвилювання, сором, прикрість і т. ін. від чого-небудь, дуже вражений чимсь.— *То вже моє діло. А Ониську не пущу й за поріг,— похмуро бубонів дядько і відводив очі вбік.— Лікнеп, лікнеп, а потім... І насмішкувато глянув на Настю. Дівчину наче окропом ошпарило від сорому та образи* (Речм.);— *А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшенно перепудило мене, немовби хто обілляв мене окропом* (Фр.); *Потім водив очима по хаті, мовби уперше її бачив.— А шо* [що] *то в хаті, тут, може, що з віна стоїт* [стоїть], *Катеринко? Катерину мовби окропом хто обілляв* (Хотк.). С и н о н і м и: **як пóлум'ям обгорнýло; як кип'ятком обдалó.**

ОШПАРИТИ: ошпáрити пóглядом *див.* обпікати.

ОШПАРЮВАТИ: ошпáрювати пóглядом *див.* обпікати.

П

ПАВА: ні пáва [й] ні гáва (ні ворóна). Той, хто у своїх поглядах, інтересах і т. ін. відійшов від одних і не пристав до інших.— *Вона ні пава й ні гава, ні до села й ні до міста, ні до ліса й ні до біса, то хай сам спробує покалантирити на цьому світі* (Гуц.).

яка́ па́ва. Уживається для вираження незадоволення з приводу гордовитості, надмірної поважності кого-нѐбудь — *Яка пава! — сказав жовнір, наприндившись — Кришток таких семенів по три на ліву руку кладе..* (Панч).

як (мов, ніби *і т. ін.***) па́ва.** 1. У яскравому, барвистому або багатому вбранні.— *Ставлюся на розказ пана старости! — кричить і собі ж червоний від біганини, рослий.. та як пава вбраний парубок* (Фр); *Багато живе Станіслав Кропивницький. Людмила вичепурена, вся в шовках, як пава* (Чорн).

2 З надмірно виявленим почуттям власної гідності, гордо, поважно *Походжає як пава* (Укр.. присл .).

ПАВИЧЕМ: ходи́ти павиче́м *див* ходити

ПАВУК: обсно́вувати, як паву́к павути́ною *див.* обсновувати

ПАВУТИННЯ: плести́ павути́ння *див* плести

ПАВУТИНОЮ: обсно́вувати, як паву́к павути́ною *див.* обсновувати.

ПАВУТИНУ: плести́ павути́ну *див* плести

ПАВУТИНЦІ: душа́ на одні́й павути́нці де́ржиться *див* душа, **трима́тися на ~** *див* триматися

ПАДАЄ: аж мило па́дає *див.* мило, **дух ~** *див* дух, **ма́нна з не́ба ~** *див.* манна; **се́рце ~** *див.* серце, **тінь ~** *див* тінь, **як гора́ з плече́й ~** *див.* гора

ПАДАТИ: па́дати від сміху *див* лягати; **ма́ло не ~ зі сміху** *див* лопнути; **~ в ду́шу** *див* впадати; **~ від вітру** *див.* валитися; **~ від сміху** *див.* лягати; **~ в о́ко** *див.* впадати.

па́дати / впа́сти в безо́дню. 1. Безслідно минати, щезати. *В безодню Падали, як олово, віки* (Сос).

2. Потрапляти в дуже скрутне становище. *Ігор щохвилі глибше розумів, у яку безодню падає Та вороття не було. Треба врятувати Тамілу, будь-що врятувати* (Дмит.)

па́дати / впа́сти в оча́х *кого, чиїх.* Втрачати свій авторитет, чию-небудь повагу до себе або потрапляти у становище, яке заслуговує осуду з боку когось. *Чим нижче падав в очах військ Денікін, тим вище підносився він, Врангель, в своєму ореолі вигнанця* (Гончар).

па́дати / впа́сти з не́ба. Діставатися кому-небудь дуже легко, без труднощів і т. ін. *Нове не падає з неба в готовому вигляді. Воно завойовує свої права поступово* (Дмит.); *Наші перемоги не падали нам* [радянським людям] *з неба, а здобувалися у важкій боротьбі з ворожим оточенням* (Коз).

па́дати / впа́сти з п'єдеста́лу. Втрачати авторитет, значення, важливість і т. ін *Не ідеалізуйте мене, я насправжки скажу, що я сьогодні боюся, я вже раз падала з п'єдесталу,. удруге сього не хотіла б* (Л. Укр.).

па́дати / впа́сти на колі́на (навко́лішки, ниць) *перед ким і без додатка* 1. Принижуючись, просити про щось у кого-небудь.— *Курило не з тих, що падають на коліна. Степан Курило — герой!* (Д. Бедзик) Синонім: **валя́тися в нога́х.**

2. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. *Син повинен впасти на коліна перед батьками за таке виховання.*

3. Підкорятися чиїй-небудь волі, чиємусь впливу і т. ін.; скорятися. *Вдихну у груди полумінь блискавиць.— Щоб перед ворогом не падать ниць, Щоб дихати в його лице вогнем!* (Павл)

4. Виявляти кому-небудь велику шану *Гірко, принизливо було Ганні відчути себе відстороненою. Чи давно ще падали перед нею ниць, пісень про неї співали* (Гончар).

Синоніми: **па́дати в но́ги; па́дати до стіп.**

па́дати в прах. Знищуватися. *Так минали віки, й ці городи* [міста] *то падали в прах, то знову виростали, руйнувались і знову поставали* (Скл)

па́дати ду́хом *див* занепадати; **~ з ніг**; **~ з рук** *див.* валитися.

па́дати (ки́датися *і т. ін* **) / (упа́сти, ки́нутися** *і т. ін* **) в но́ги (під но́ги, до ніг** *і т ін* **)** *кому, кого, до кого і без додатка.* 1. Стаючи на коліна, принижуючись, просити пощади, помилування і т ін. *Закусив* [Гервасій] *нижню губу, рвонув угору арапник, але . одразу ж опустив його на гриву коня, загигикав: — Ще будеш мені в ноги падати, будеш чоботи лизати, щоб найняв у економію* (Стельмах), — *А нуте, провчіть її, щоб знала — як бариню обдурю. .— Панійко! голубонько! — не дала договорити Уляна і кинулась у ноги* (Мирний); *Кинувся* [Євдоким] *в ноги до свого батька, той огрів його кілька разів батогом по плечах* (Стельмах); // Стаючи на коліна, низько вклоняючись, звертатися до кого-небудь з уклінним проханням. *Починаючи з середини тижня, ходили по вулицях молодиці з розпущеними косами і падали в ноги, прохаючи на весілля* (Коцюб) **припада́ти до ніг.** *Я припадала до ніг, голосила. Все сподівалась катів ублагати, Бачу, гвинтівки підводять солдати* (Воронько). Синонім: **валя́тися в нога́х.**

2. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності.— *Та ти мені в ноги падай за те, що я твого вишкребка весь вік годую* (Тют.). **па́дати до ні́жок.** [Служебка:] *Цілую руці, пане, і падаю до ніжок. красні дяки, що пан дозволили мені, служебці підлій, витягнути пана з гнилої ями за шляхетні вушка* (Л. Укр.).

3. Підкорятися чиїй-небудь волі, чиємусь впливу і т. ін., скорятися. *Київ. Тут з особливою жорстокістю лютує ворог. Та столиця України не падає до ніг хижих завойовників* (Д. Бедзик)

4 Виявляти кому-небудь велику шану.— *Не чули про Роксолану? Таж вона стала турецькою султаншею! Була дружина Сулеймана Пишного Уся Європа їй до ніг падала* (Загреб.)

Синонім: **пáдати на колíна.**

пáдати (припадáти) / впáсти (припáсти) до стіп (до стоп) *кого і без додатка.* 1. Стаючи на коліна, принижуючись, просити про щось у когонебудь.— *Почекай! Ще впадеш до стіп сусіда, благаючи грошей!*

2. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. *Син припадає до стіп за батькову ласку.*

3. Підкорятися чиїй-небудь волі, чиємусь впливові і т. ін.; скорятися. *Столиця не бажає падати до стоп хижого ворога.*

4. Виявляти кому-небудь велику шану. *Молодь припадала до стіп свого кумира.*

Синоніми: **пáдати в нóги; пáдати на колíна.**

пáдати (спадáти) / впáсти на гóлову *кого, чию і без додатка.* Обрушуватися, звалюватися на кого-небудь внаслідок важких обставин (про труднощі, випробування і т. ін.). *Та не скоро ще ця виснажлива праця принесла радість своїм трудівникам. Важкі випробування падали на їх голови одне за одним* (Довж.); — *Іноді величезне горе, що спадає на голову, менше вражає, як дрібничкова неприємність* (Досв.); *Лихо, що несподівано впало їй на голову, зламало, придавило бідну жінку* (Гр.).

як (мов, нíби *і т. ін.***) у вóду пáдати,** *з сл.* зникáти, щезáти *і т. ін.* Безслідно. *Появлявся* [отаман] *цілковито несподівано серед переповненого народом ринку, починав пекельну стрілянину і наводив паніку на всіх; грабував, палив, забирав здобич — і щезав одразу, мов у воду падав* (Хотк.).

ПАДАЮТЬ: áкції пáдають *див.* акції; **усі шúшкú ~; усі шúшкú ~ на гóлову** *див.* шишки.

ПАДІЛ: земнúй падíл, *заст., поет.* Земля як місце проживання людини з її турботами стражданнями і под. *Я блукав колись по рідній краю Раю. І шукав на сім земнім падолі Долі* (Л. Укр.); *В горах — не слід забувати падолу земного! Серед каміння, між скель — пам'ятай про людину!* (Рильський).

ПАДЬ: падь пáла (напáла). 1. Випали у великій кількості (перев. опади). *Падь пала (шкодлива* [шкідлива] *на хліб роса)* (Номис).

2. *на кого.* У кого-небудь певний, перев. поганий, настрій. *У всіх дружечок плетена коса, а на мене така падь пала, що я свою косу розчесала* (Сл. Гр.).

ПАЗУРАХ: тримáти в пáзурах *див.* тримати.

у пáзурах *кого, чого, з сл.* опинятися, виявлятися *і т. ін.* У залежності, у підлеглості. *До «Вибраних поезій» не увійшла байка Вороного «Мишача сварка».., в якій він радив найзавзятішим українським патріотам менше сваритися між собою, щоб не опинитися в гострих пазурах царизму* (Вітч.).

ПАЗУРИ: випускáти пáзури *див.* випускати; **лíзти в ~** *див.* лізти; **показáти ~** *див.* показати, **простягáти ~** *див.* простягати.

у пáзури *кого, чиї, з сл.* потрапляти, попадáти, опинятися *і т. ін.* У залежність, у підлеглість.

ховáти пáзури *див.* ховати.

ПАЗУРІВ: вúрвати з пáзурів *див.* вирвати.

ПАЗУХОЮ: аж гóлому пóза пáзухою пóвно *див.* повно; **відігрівáти змíю за ~** *див.* відігрівати; **держáти кáмінь за ~** *див.* держати; **з кáменем за ~** *див.* каменем; **кáмінь за ~** *див.* камінь; **пригрíти гадюку за ~** *див.* пригріти, **як у Бóга за ~** *див.* Бога.

ПАЗУХУ: всúпати прúску за пáзуху *див.* всипати.

ПАЙ: на свій пай, *діал.* Також. *От Маруся трошки і зрадувалась, що, може, Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема. От і давай про нього випитувать* (Кв.-Осн.).

ПАЙОК: на тóму (тім) світі пайóк іде *на кого* Кому-небудь пора помирати. *Аж порохня з його* [діда] *сиплеться, а ще таки плутає ногами. Там, на тім світі давно вже пайок на його йде, а він собі скрипить — не піддається* (Мирний).

ПАК: де ж пак *див.* де; **кудú ж ~** *див.* куди.

чи ж пак. Уживається для вираження сумніву, непевності, нерішучості або іронії. [Панса *(показує на персні, що дав Руфінові)*:] *За гроші все можливо.* [Фортунат:] *Авжеж!* [Парвус *(з посміхом)*:] *Чи ж пак?* (Л. Укр.).

чи [то] пак. 1. Уживається для вираження уточнення або виправлення сказаного; тобто [Річард:] *Простіть, панове... час мені до школи... Чи пак до церкви... я піду... прощайте!* (Л. Укр.); *Та от — до старості дійшов, Чи то пак... до її порогу...* (Рильський).

2. Уживається для вираження іронічного уточнення або в'їдливої поправки. *Порфир вишурхнув з-під руки Боцмана — чи то пак — Бориса Савовича — вихователя, і, мов очманілий, кинувся до вікна* (Гончар).

ще б пак. 1. Уживається для підтвердження чого-небудь; звичайно. *Він ходив зосереджений, задуманий і, здавалось, приборканий. Ще б пак! Стільки перетерпіти, висіти на волосині від смерті!* (Коз.); — *Що? Таки не витримав? Ще б пак. Само добро в руки тече, а ти відвертаєшся* (Тют.); — *Мені однаково,— промовила Жабі,— Ще б пак не однаково,— іронічно, але ласкаво промовив Михайло.— Вам зовсім не потрібно сушити собі голови, бо про все турбуватиметься Люся* (Досв.).

2. Не підлягає сумніву, не варто сумніватися (перев. у відповідь на запитання); так, авжеж. *Чи правда, що* [в Радянському Союзі] *селянські діти можуть вчитися в інституті на державний кошт? Ще б пак! У Хоми в самого хрещениця учиться*

в Києві!.. (Гончар); // *із запереч. часткою* н е. Інакше й бути не може.— *Чи ти пак, Тодозю, вмієш килими ткати? — спитала в Тодозі Гризельда.— Атож! Ще б пак не вміла,— сказала Тодозя* (Н.-Лев.).

ПАЛА: падь пáла *див.* падь.

ПАЛАЄ: палáє сéрце *див.* серце.

ПАЛАЖКА: бáба Палáжка *див.* баба.

ПАЛАТА: палáта рóзуму (умá). Дуже розумний. *Тут треба десять років світлій голові з палатою ума працювати, щоб толку якогось добитись...* (Рад. Укр.).

ПАЛАХТИТЬ: палахтúть сéрце *див.* серце.

ПАЛАЮТЬ: óчі палáють *див.* очі.

ПАЛЕЦЬ: пáлець об пáлець не удáрити *див.* ударити.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **пáлець (перст).** 1. *з сл.* о д и н, о д и н ó к и й, с а м *і т. ін.* Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. *Назбирав він і грошей, і одежі... Навіщо? Хоч би сім'я,— тоді інша річ! А то сам, як палець* (Мирний); *Он там, у тій маленькій хатинці, де Раїса буде спати, там мучилась одинока, як палець, учителька* (Коцюб.); *Незабаром поховав діда і зоставсь один, як палець, поки другі старці взяли за міхоношу* (Морд.); *Жив він* [дід Устим] *у напіврозваленій халупі, не мав ні жінки, ні дітей, був один, як перст* (Перв.); *— Та нема* [жінки] *нема,— затинався Павло.. Самісінький, мов перст* (Гуц.); // Сам, наодинці, самотою. *Вона вже хотіла сказати доцці: йди, дочко, за того, кого вірно любиш, і будеш щаслива. Але вона згадала, що зістанеться в хаті одним одна, як палець, і її серце знов стало каменем* (Н.-Лев.); *В густому тумані йду на вокзал вулицями міста один, як палець* (Сиз.); *У Відні Люба була сама, як палець* (Пчілка); // Зовсім одинока, бездомна людина.— *Нема в мене... дому...— Як нема? — Як палець я... У наймах родивсь, у наймах ріс, у наймах ... батько й мати померли* (Тесл.).

2. Уживається для вираження великої міри якоїсь ознаки, якості і т. ін. *Голий, як палець* (Номис).

ПАЛИТИ: палúти вогнéм. 1. Безжалісно знищувати кого-, що-небудь. *І пішла* [Зоя] *вогнем палити, ворога карати, щоб була навіки вільна Батьківщина-мати* (Тич.).* Образно *Життя Шевченка — це повість.. про велику силу слова, що вміє втішати і лікувати рани,.. що палить вогнем неправду і сіє смертельний жах серед ворогів* (Слово про Кобзаря).

2. Викликати значне підвищення температури тіла (про хворобу). *Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (Коцюб.).

3. Завдавати морального страждання; дуже мучити. *Я думаю про те, що я навік нещасна: поки живе кохання, воно палить вогнем* (Л. Укр.).

палúти дýшу. Дуже хвилювати, непокоїти. *Ох, сльози палкі — вони душу палили, сліди полишили огнисті навіки* (Л. Укр.).

палúти фіміáм *див.* кадити.

як вогнéм палúти, *з дієсл.* Дуже швидко. *Дає* [мати] *Килині* [серпа], *тая кидається на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом* (Л. Укр.).

ПАЛИТИСЯ: палúтися вогнéм. 1. *чого.* Дуже непокоїтися, страждати від чогось. *Пішов блукать по світу молодик І паливсь огнем розлуки цілий рік* (Крим.).

2. Виражати сильні почуття (про очі, погляд і т. ін.). *Тадик рветься дó батька, кричить, очі його паляться вовчим вогнем* (Тют.).

ПАЛИЦЕЮ: не кúєм, то пáлицею *див.* києм; **~ докúнути** *див.* докинути; **~ кúнути** *див.* кинути.

ПАЛИЦІ: без пáлиці і не підступáй *див.* підступай; **вставля́ти ~ в колéса** *див.* вставляти.

з-під пáлиці (пáлки, батогá). Не по своїй волі, з примусу. *Запорізькі козаки наганяли такий жах на турецьких моряків, що на галері, котрі вирушали проти козаків, вони йшли буквально з-під палиці* (Наука..); *Червона Армія створила невидано тверду дисципліну не з-під палки, а на основі свідомості, відданості, самопожертви самих робітників і селян* (Ленін); *Його* [чеха] *знайшли і хотіли знов забрати, певне, щоб він їхнім дамам з-під батога грав на скрипці* (Ле).

ПАЛИЦЮ: обламáти пáлицю *див.* обламати; **перегинáти ~** *див.* перегинати; **як ~ проковтнýв** *див.* проковтнув; **як собáка ~** *див.* собака.

ПАЛИЦЯ: пáлиця з двомá кінця́ми. Те, що може мати одночасно і позитивні і негативні сторони. *Краса — це палиця з двома кінцями.*

пáлиця плáче *за ким.* Хто-небудь заслуговує покарання, когось треба побити. *За бешкетником палиця давно вже плаче.*

ПАЛИЧКА: як чарíвна (чарівнúча, чародíйна *і т. ін.*) **пáличка.** Без будь-яких затрат праці, дуже легко. *Обробка різними хімічними сумішами в спеціальних автоматах як чарівна паличка приносить речам «другу молодість»* (Рад. Укр.).

ПАЛИЧКИ: нуль без пáлички *див.* нуль.

ПÁЛКИ: вставля́ти пáлки в колéса *див.* вставляти; **з-під ~** *див.* палиці.

ПАЛКÍ: вбивáтися в палкú *див.* вбиватися.

ПАЛКИЙ: палкúй сéрцем. Який має пристрасну вдачу. *Він був чоловік поважний і ходив усе понурою, а серцем був палкий* (Вовчок).

ПАЛКОЮ: пáлкою кúнути *див.* кинути.

ПАЛКУ: перегинáти пáлку *див.* перегинати.

ПАЛО: ні сíло ні пáло *див.* сіло.

ПАЛУ: додавáти пáлу *див.* додавати.

ПАЛЮ: посадúти на пáлю *див.* посадити.

ПАЛЬМА: па́льма пе́ршості. Перше місце як наслідок переваги кого-небудь за якимись показниками у чомусь. *Сохацький сів без запрошення. Боявся, що впаде. Найгірші його передчуття справдилися. Харківський завод вирвав у нього пальму першості* (Дмит.).

ПАЛЬМОВА: па́льмова віть *див.* віть.

ПАЛЬМУ: віддава́ти па́льму пе́ршості *див.* віддавати.

ПАЛЬЦЕМ: і па́льцем не торка́тися *див.* торкатися; **і ~ не торкну́ти** *див.* торкнути; **~ не доторка́тися** *див.* доторкатися; **~ не кивну́ти** *див.* кивнути; **~ не проткну́ти** *див.* проткнути; **попада́ти ~ у не́бо** *див.* попадати; **ти́кати в о́чі ~**; **ти́кати ~** *див.* тикати; **хоч ~ торкну́ти** *див.* торкнути.

ПАЛЬЦІ: диви́тися крізь па́льці *див.* дивитися; **наступа́ти на ~** *див.* наступати; **~ зна́ти** *див.* знати; **~ обли́жеш** *див.* оближеш; **~ обли́зувати** *див.* облизувати; **текти́ крізь ~** *див.* текти; **тільки ~ обли́же** *див.* оближе.

ПАЛЬЦІВ: комбіна́ція з трьох па́льців *див.* комбінація; **не клади́ ~ у рот** *див.* клади; **як свої́ п'ять ~** *див.* п'ять.

ПАЛЬЦЯ: ви́колупати з па́льця *див.* виколупати; **ви́ссати з ~** *див.* виссати; **не клади́ у рот ~** *див.* клади; **ні́де ~ встроми́ти** *див.* встромити; **обвести́ круг ~** *див.* обвести.

ПАЛЬЦЯМИ: хоч па́льцями колупа́й *див.* колупай; **ти́кати ~** *див.* тикати.

ПАЛЬЦЯХ: на па́льцях, *з сл.* і т и́, х о д и́ т и, п і д х о́ д и т и *і т. ін.* Дуже тихо, обережно, щоб не створювати шуму. *Вийшов* [Микола] *з кухні до сіней і пішов на пальцях через першу кімнату* (Март.); *Товариші по роботі приймали мою коротку задуму за хвилини натхнення, ходили тоді на пальцях і притишували голоси* (Ю. Янов.).

на па́льцях переліч́ити *див.* перелічити; **розкида́ти на ~** *див.* розкидати; **ходи́ти на ~** *див.* ходити.

ПАЛЬЧИКИ: па́льчики обли́жеш *див.* оближеш; **~ обли́зувати** *див.* облизувати.

ПАМКИ: не вихо́дить з па́мки *див.* виходить.

ПАМОРОКИ: відбира́ти па́мороки *див.* відбирати; **відби́ти ~** *див.* відбити; **втра́тити ~** *див.* втратити; **забива́ти ~** *див.* забивати; **лізти в ~** *див.* лізти; **уда́рило в ~** *див.* ударило.

ПАМОРОЧИТИ: па́морочити / запа́морочити го́лову (ро́зум, свідо́мість *і т. ін.*). 1. Позбавляти кого-небудь здатності ясно і чітко мислити або тверезо і реально ставитися до чого-небудь. *Хатня задуха паморочить голову, руки мимохіть простягаються до вікна* (Дн. Чайка); *— Так ось що,— Ковалів підійшов до Батури впритул,— не обіцяйте їм золотих гір. Не паморочіть голови великими надіями... не кожну річку можна відновити* (Чаб.); *Вулиця здавалася тісною, а тиша, глибока й тривожна, бентежила серця, паморочила розум* (Воскр.).

2. Викликати стан, схожий на сп'яніння; п'янити. *Їй* [весні] *додають сили й краси не самі солов'їні співи, але й пахощі, що забивають дух, тамують биття серця і паморочать свідомість* (Смолич).

ПАМОРОЧИТЬСЯ: голова́ па́морочиться *див.* голова.

ПАМ'ЯТАТИ: не пам'ята́ти себе́ *див.* тямити.

ПАМ'ЯТІ: без па́м'яті. 1. Дуже сильно. *Баба Яличка хвалиться: жере* [піп] *без пам'яті* (Коцюб.); *Місцевий куркуль, у котрого Іван батрачив, тулив йому за дружину свою придуркувату доньку, яка закохалася в наймита без пам'яті* (Ю. Янов.).

2. *з сл.* б і г т и, м ч а́ т и, м ч а́ т и с я, л е т і́ т и *і т. ін.* Дуже швидко, стрімко. *От дурна псина. Очі заплющила, голову вбік.. і без пам'яті мчиться наосліп* (Коцюб.).

3. Не усвідомлюючи нічого. *Настя іде до човна і веде за руку Марусю. Маруся без пам'яті йде за нею і сідає у човен* (Н.-Лев.); *Сонми хмар скотилися, тисячею гармат ударив грім, блискавиця весь світ осліпила, і, крикнувши без пам'яті: «Мамо!! Мамо!!», впала нещасна женщина* [жінка] *на землю* (Хотк.).

4. *з сл.* б у́ т и, п е р е б у в а́ т и *і т. ін.* У непритомному стані, з утраченою свідомістю. *Чайченка тоді гарячка палила; без пам'яті сливе був він* (Вовчок). С и н о н і м: **не при па́м'яті.**

5. *від кого — чого.* У великому захопленні.— *Соню, за що він вас так любить, цей ваш Заболотний? Чим ви його заполонили?.. Чому після стількох літ він ще й досі без пам'яті від вас?* (Гончар).

ви́жити з па́м'яті *див.* вижити; **ви́кинути з ~** *див.* викинути; **викре́слювати з ~** *див.* викреслювати; **ви́летіти з ~** *див.* вилетіти; **випада́ти з ~** *див.* випадати; **вирива́ти з ~** *див.* виривати; **вирина́ти в ~** *див.* виринати; **відбива́тися в ~** *див.* відбиватися; **відклада́тися в ~** *див.* відкладатися; **дай Бо́же ~** *див.* дай

за па́м'яті *чиєї.* У період чийого-небудь життя, коли він був свідком чогось. *Колись давно, ще не за нашої пам'яті, приїхав на Волинську Україну десь з-під Варшави один польський пан-дідич в свій куплений на Волині маєток* (Н.-Лев.); *За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта* (Коцюб.), *Ще за моєї пам'яті сайгаки, тарпани у степах водились, а зараз де вони?..* (Гончар)

захова́ти в па́м'яті *див.* заховати; **карбува́ти в ~** *див.* карбувати; **карбува́тися в ~** *див.* карбуватися; **не вихо́дить з ~** *див.* виходить.

не при па́м'яті (па́м'ятку), *з сл.* б у́ т и, п е р е б у в а́ т и *і т. ін.* З втраченою свідомістю; знепритомнілий. *Киньте його, одійдіть усі геть, бо він не при собі, він не при пам'ятку* (Мирний). **при пам'яті.**— *Ще за дня бідолашненький* [опритомнів],

ще за дня, як ми переносили його. І при пам'яті, і голосу не збувся, тільки не чує анічогісінько (Гончар). С и н о н і м: **без пáм'яті** (в 4 знач.).

по (з) пáм'яті. Так, як збереглося в голові, в думці; без звернення до тексту, до оригіналу чи до іншого джерела. *Прочитавши «Сонячні кларнети» і «Плуг»* [збірки П. Г. Тичини], *вони потім по пам'яті читали всі вірші, від рядка до рядка* (Мас.); *Коли бесідник вичитав усе з того паперу, що в руках тримав, говорив далі з пам'яті, сварив і картав людей, що вони самі* [у] *тій кривді винні* (Март.); *Якось прийшов* [Янек] *до пана пробоща і, озброївшись гусячим пером та папером, з пам'яті склав повний ременант володінь пана Бжеського* (Тулуб).

покопáтися в своїй пáм'яті *див.* покопатися; **помéркнути в** ~ *див.* померкнути; **пóрпатися в** ~ *див* порпатися.

по старíй (дáвній) пáм'яті. Під впливом колишніх звичок; за звичкою. *Постійні відвідувачі по старій пам'яті продовжували відвідувати знайомі місця, і тут, за чаркою, говорили про життєві переміни* (М. Ю. Тарн.); *Людям всього радгоспу, всіх відділків (що вона їх по давній пам'яті ще зве хуторами) доводиться вічно жити під цим бентежливим гуркотом* [літаків] (Гончар).

привóдити до пáм'яті *див.* приводити; **прийти́ до** ~ *див.* прийти; **при тя́мі й** ~ *див.* тямі; **стриміти гвіздкóм в** ~ *див.* стриміти.

сумнóї (лихóї, недóброї, чóрної *і т. ін.*) **пáм'яті.** Уживається для вираження негативного ставлення при згадці про кого-, що-небудь. *Шкідливу, руїнницьку роботу провадили в нашій мові лихої пам'яті футуристи* (Рильський); *Людяне ставлення до засланого поета* [Т. Г. Шевченка] *дорого коштувало Бутакову. Він попав під нагляд чорної пам'яті III відділу* (Рад. Укр.). А н т о н і м: **світла пáм'ять.**

ПАМ'ЯТКЕ: мáти пам'яткé óко *див.* мати.

ПАМ'ЯТКОВОГО: дáти пам'яткóвого *див.* дати.

ПАМ'ЯТКУ: дáти пáм'ятку *див.* дати; **на** ~ *див.* пам'ять; **не при** ~ *див.* пам'яті.

ПАМ'ЯТНОГО: дáти пам'ятнóго *див.* дати.

ПАМ'ЯТТЮ: поворуши́ти пáм'яттю *див.* поворушити.

ПАМ'ЯТЬ: вбивáтися в пáм'ять *див.* вбиватися; **відбúло** ~ *див.* відбило.

вíчна пáм'ять; вíчний пóкій *кому.* Уживається як побажання завжди пам'ятати померлого, переважно за хороші справи. [П а в л о:] *Ех, братці, вічна йому* [Остряниці] *пам'ять! Хоча покійників і гріх турбувати... та що ж, нічого казать!* (Кост.); *Лину в покликах журавлів До того степового саду, Що вінком огортає став, До того садовода сивого, Що нам яблуню дарував. І згадав, що його немає... Вічна пам'ять йому за труди — літом бабиним на Вкраїні Золотіють його сади* (Нагн.); [Д е м к о:] *Як покійні батько померли, царство їм небесне, вічний покій, мені тоді було годів з десяток* (Кроп.).

впадáти в пáм'ять *див.* впадати.

в пáм'ять *кого.* На честь того, хто вже помер. *Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'ять Адоніса* (Л. Укр.); *«Другу, брату, визволителю» — ці проникливі слова викарбувані на монументах, споруджених у багатьох містах і селищах Європи в пам'ять про радянського воїна, який з честю виконав свою визвольну місію* (Рад. Укр.). П о р.: **на пáм'ять** (у 2 знач.).

врíзатися в пáм'ять *див.* врізатися; **втрáтити** ~ *див.* втратити; **вшанувáти** ~ *див.* вшанувати; **дай Бóже** ~ *див.* дай; **дáти в** ~ *див.* дати; **дáтися в** ~ *див.* датися.

корóтка пáм'ять *у кого.* Хто-небудь має здатність дуже швидко забувати. *Пам'ять коротка у ворогів, грають з вогнем... Та не вдається їм обдурити народ, погнати його на нову війну* (Цюпа).

мáти корóтку пáм'ять; мáти ледáчу ~ *див.* мати.

на пáм'ять (пáм'ятку). 1. Для того, щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь; на згадку. *Якось Хома виявив бажання, щоб Ференц змалював його на пам'ять нащадкам.. Художник охоче згодився і за кілька хвилин увічнив Хому на аркуші цупкого паперу* (Гончар); *Ой зніму ж я срібний перстень З мізинного пальця,— Буду носить на пам'ятку Василя коханця* (Нар. пісня).

2. *кому, рідко без додатка.* На честь того, хто вже помер. *Громадою при долині Його поховали І долину і криницю На пам'ять назвали Москалевою* (Шевч.); *Прилучаю до сього й «Декілька пісень про Гайявату», що поміщено у збірникові на пам'ять Котляревському* (Мирний). П о р.: **в пáм'ять.**

на свíжу пáм'ять. Поки не забулося. *Переказати оповідання на свіжу пам'ять.*

пáм'ять зрáджує *кому.* Хто-небудь може припуститися помилки, забуваючи щось.— *Подумайте ще й скажіть правду і про себе і про Палилюльку.— Я ні разу не бачив його! — А, може, вам зраджує пам'ять? — рівно допитувався слідчий* (Стельмах).

пáм'ять сéрця. Спогади про що-небудь дороге, близьке, незабутнє. *Не почує тиша ця глибока Голосу твойого* [твого], *друже мій... Пам'ять серця,— о, вона жорстока, Та без неї тяжче, як при ній!* (Рильський).

пáм'ять стáла, як те рéшето *у кого.* Хто-небудь безпам'ятний, забутливий.— *Тепер-то я тілько* [тільки] *довідався, що в мене пам'ять стала, як те решето* (Мирний). С и н о н і м: **головá стáла дірявa.**

прихóдити на пáм'ять *див* приходити.

світла (дóбра *і т. ін.*) **пáм'ять.** Уживається для

вираження позитивного ставлення при згадці про померлого. *З світлою пам'яттю про чарівний образ Мате Залка прийшов тепер Юрко до мене* (Смолич); *Доброму добра й пам'ять* (Номис). Антонім: **сумної пам'яті.**

спадати на пам'ять *див.* спадати; **співати вічную** ~ *див.* співати; **як вибити з голови** ~ *див.* вибити.

ПАН: [або (чи, хоч)] пан або (чи, хоч) пропав. Домогтися усього бажаного чи все втратити. *Було козацтво в ту війну на те, що або пан, або пропав, то не кожен писався власним прізвищем* (П. Куліш); *Чи пан, чи пропав — двічі не вмирати* (Укр.. присл..); — *Візьмемо коси на плечі і в саму Таврію чи в Молдову. Там хоч пан, хоч пропав* (Стельмах).

великий пан; велика пані, *заст., перев. зневажл.* Поважна особа, яка має великий вплив у суспільстві, в якомусь колективі і т. ін. і з якою потрібно рахуватися. [Микита *(дає їй лушпиння)*:] *На, викинь!* [Маруся:] *І сам викинеш, не великий пан* (Кроп.); *Дума* [Василева мати], *як з ратієвської дворні, так і велика пані* (Мирний). Синонім: **велике цабе.** Антонім: **невеликий пан.**

невеликий пан; невелика пані, *заст., перев. ірон.* Особа, яка не має ніякого впливу в суспільстві, в якомусь колективі і т. ін. і з якою не варто рахуватися. *Черевиків таки вона не діждеться, невелика пані,— пообіцяв Мирон* (Стельмах); *Сергій невеликий пан, прийде й сам нап'ється* (Тют.). Синонім: **невелике цабе.** Антонім: **великий пан.**

пан над (між) панами. Незалежний ні від кого; наймогутніший або найщасливіший. *Може, найдеться дівоче Серце, карі очі, Що заплачуть на сі думи.— Я більше не хочу. Одну сльозу з очей карих — І пан над панами! Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами!* (Шевч.); *Хоч сила всім страшна твоя, Хоч пан ти,— каже,— між панами, Та хто зна, що ще буде з нами* (Гл.).

пан становища *див.* господар; **сам собі** ~ *див.* сам.

як пан за подушне, *з сл.* пристати, причепитися *і т. ін.* Дуже сильно. *Пристав як пан за подушне* (Укр.. присл..).

ПАНАСА: ганяти панаса *див.* ганяти.

ПАНИ: лізти у пани *див.* лізти; **помазатися в** ~ *див.* помазатися.

ПАНІ: велика пані; невелика ~ *див.* пан.

ПАНІБРАТА: за панібрата. Як рівний з рівним; у близьких, дружніх стосунках. *Як чоловік дуже близький до секретаря, трохи не за панібрата,— він знав багато грішків і тихо-тихенько сіяв недобру славу між своїми просителями* (Мирний).

ПАНОМ: паном діло *див.* діло.

ПАНТЕЛИКУ: збивати з пантелику *див.* збивати; **збитися з** ~ *див.* збитися.

з пантелику. Несподіваний, раптовий. *Тільки прибадьорився старий, ввійшов у форму — і раптом така смерть з пантелику* (Драч).

ПАНЧОХА: синя панчоха, *зневажл.* Суха, черства жінка, яка позбавлена жіночності, чарівності і цілком віддана науковим інтересам, книгам і т. ін. *Не любить Ліночка «синіх панчіх», хоч і самій, між нами кажучи, трьох десятків доходить* (Мам.).

ПАНЬКА: за царя Панька *див.* царя.

ПАПЕРІ: на папері. Лише по написаному, а не насправді, не в дійсності. *Ох, тії поети мудріші на папері, як у житті* (Л. Укр.).

як на папері списаний *див.* списаний.

ПАПІР: класти на папір *див.* класти; **перекладати на** ~ *див.* перекладати; **проситися на** ~ *див.* проситися.

ПАРА: два чоботи — пара *див.* чоботи.

пара п'ятак. Схожі між собою якимись, перев. негативними рисами, якостями і т. ін.; варті один одного. *Значить, ми з вами — пара п'ятак?* (Мур.); *Та й то сказати: п'ятак пара! либонь мають спільних секретів чимало!..* (Л. Укр.). Синоніми: **пара чобіт на одну ногу; два чоботи — пара; одного поля ягода; одним миром мазані; обоє рябоє; з одного тіста.**

пара чобіт на одну ногу. Схожі між собою якимись (перев. негативними) рисами, якостями і т. ін.; варті один одного.— *Зібралися ми з Федором Андрійовичем — пара чобіт на одну ногу. В нього рідня, а в мене теж* (Збан.). Синоніми: **два чоботи — пара; одним миром мазані; одного поля ягода; обоє рябоє; пара п'ятак; з одного тіста.**

ПАРАДІ: у [повному] параді. У нарядному святковому або офіційному одязі, вбранні. *Латин, як цар, в своїм наряді Ішов в кругу своїх вельмож, которі* [котрі] *всі були в параді* (Котл.); *Комбайнер із емтеесу — молодий сидить на лаві, А навколо трактористи, хлопці в повному параді* (Перв.).

ПАРАЛЕЛЬ: проводити паралель *див.* проводити.

ПАРАЛІЧ: як (мов, ніби *і т. ін.)* **параліч** *(рідше* **родимець, грець) ударив (розбив** *і т. ін.)* *кого.* Хто-небудь перебуває в стані оціпеніння, не може рухатися, діяти і т. ін. *Графиню ніби параліч вдарив, вона хотіла встати з крісла і не могла* (Донч.); *Став* [Бородавкін] *червоний, наче його вдарив грець* (Тулуб).

ПАРАСКА: баба Параска *див.* баба.

ПАРАСЮ: з Богом, Парасю *див.* Богом.

ПАРАФІЇ: не з нашої парафії. Який відрізняється від якоїсь групи людей колом занять, світоглядом, переконаннями і т. ін. *Я чомусь відразу відчула, що це людина не з нашої парафії, як ото кажуть* (Вільде). Антонім **одного поля ягода** (в 2 знач.).

скинути з парафії *див.* скинути.

ПАРАХ: на всіх (пóвних) парáх. 1. *з сл.* м ч á т и, б і г т и *і т. ін.* Дуже швидко. *Поїзд мчить на всіх парах, лише часом покрикує* (Дор.); *Побігли на всіх парах голова з агрономом, а дід Левко, вичекавши, поки стихнуть їхні голоси, обережно підходить до вікна контори* (Драч); *Окрилений успіхом, він мчав на всіх парах* (Бурл.); *Помчав поїзд на повних парах... Загуло, загриміло* (Мокр.); // Дуже інтенсивно. *Сповіщаю Вас, що робота по набору іде на всіх парах; уже 18 сторон* [сторінок] *зовсім надруковано* (Мирний).

2. В широкому вжитку, використанні. *Входять у наші кухні газові плити інфрачервоного випромінювання, їх Одеса випускає, в Києві вони вже на повних парах в робітничих їдальнях «Ленкузні» й «Арсеналу», в ресторанах «Метро» й «Динамо»* (Вітч.).

на парáх, *з сл.* б у т и, з н а х ó д и т и с я *і т. ін.* Цілком готовий для використання, застосування і т. ін.— *Ніколи мені. За годину машина мусить бути на парах* (Д. Бедзик).

ПАРЕНА: як пáрена рéдька *див.* редька.

ПАРЕНЕ: ні жáрене, ні пáрене *див.* жарене.

ПÁРИ: бісової пáри. 1. Уживається як лайка для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. [П л а т о н Г а в р и л о в и ч:] *Нащо ж ти брешеш, бісової пари вилупок* (Вас.).

2. Уживається для вираження фамільярності у ставленні до кого-, чого-небудь, захоплення кимсь, чимсь і т. ін. [Ц о к у л ь:] *Ну й бісової пари молодиця! Раз у раз на перешкоді мені стає* (К.-Карий); *А що вже за парубок був то на всю станицю. Не одне дівоче серце, бісової пари, тремтіло, коли танцював* (Логв.).

до пáри, *з сл.* б у т и, ж и т и *і т. ін.* 1. Подружжям, разом. *Чорт сім пар чобіт стоптав, поки до пари зібрав* (Укр.. присл..); *Не судилось нам, серденько, Бути до пари* (Крим.). П о р.: **у пáрі** (в 1 знач.).

2. *кому.* Який годиться, підходить кому-небудь у подружжя. *Не поможуть і чари, як хто кому не до пари* (Укр.. присл..); [Є в д о к і я К о р н і ї в н а:] *Час* [дочці] *заміж, та все якісь недоладні.. трапляються: то негарні, то без грошей, хоч і гарні, то не дуже розумні Зовсім не до пари моїй Єфросині* (Н.-Лев.); [В і т р о в и й:] *Письменник ти,.. а таку просту річ не розумієш. Хіба я їй до пари?* (Корн.). П о р.: **під пáру** (в 1 знач.).

3. *кому, чому.* Схожий на кого-небудь іншого або на щось інше. *Там же їв я і garbanzos* [галушки]. *Тверді й тяжкі, наче кулі.. Ліжко теж було до пари Кухні тій. Блощиць в нім сила* (Л. Укр.); *В усьому вона була йому до пари, не дорікала, коли випадали нестатки, і не пишалася, коли в хаті заводилась якась зайва копійчина* (А.-Дав.); [К а л и н а:] — *Хто у вас командир полку? — Полковник Осипов. Може, чули? До пари Козюшевському Такий же держиморда та егоїст* (Д. Бедзик). П о р.: **під пáру** (в 2 знач.).

4. Кількість, яка становить парне число. *Смакує горілку Шкапонд, потім прополіскує нею рот і вже згодом вихиляє..— До пари, до пари треба, господарю* (Стельмах).

не вúпустити пáри з вуст *див.* випустити; **немá ~** *див.* нема; **ні ~ з вуст** *див.* вуст; **прийтúся до ~** *див.* прийтися.

ПАРИ́: розвóдити парú *див.* розводити.

ПАРИТИ: пáрити паркá. Діяти з надзвичайною поспішністю, гарячковістю.— *Викрадьте ви Марцею та їдьте до Кишенева та й повінчайтесь потаєнці. Нехай стара тут собі купається в морі. Ото буде парить парка, як ви вчинете цю штуку!* (Н.-Лев.); *Хлопці бігали, шукали* [Настю], *парили парка — як у воду впала* (Вас.).

ПАРІ: на пáрі [влáсних]. Без застосування транспорту, ногами; пішки.— *Не будеш тут ходить на парі* (Котл.); [Ю р к о:] *Виряджаємось у подорож, на села та на хутори!..* [С а в к а:] *А яким же способом: на велосипедах, поїздом чи, може, аеропланом?* [Ю р к о:] *На парі власних!* [С а в к а:] *Значить — пішки* (Мам.).

у пáрі. 1. *з сл.* б ý т и, ж и т и *і т. ін.* Подружжям, разом.— *О дівчино! — каже Тиміш.— Мушу сповістити твою лиху годину: не бути нам у парі* (Вовчок); *Як би то й назвати теє щастя, щоб жити з нею в парі* (П. Куліш); // Одружений.— *Плакала* [Олена] *коло криниці від злості, що ми вже законно в парі* (Кучер). П о р.: **до пáри** (в 1 знач.).

2. Разом, удвох з ким-небудь — *Вип'єм, Гонто, брате! Вип'єм, друже, погуляєм Укупочці, в парі* (Шевч.). П о р.: **на пáру.**

3. Один поряд з іншим. *Сядьмо, старий, у парі, щоб гречка родила* (Укр.. присл..).

ПАРКА: пáрити паркá *див.* парити.

ПАРНЮ: спрáвити парню́ *див.* справити.

ПАРТОЮ: сидíти за пáртою *див.* сидіти.

ПАРТУ: сідáти за пáрту *див.* сідати.

ПАРУ: на пáру. Разом, удвох з ким-небудь. *На симпатичну ногу живемо* [з товаришем]. *На пару ходимо в кіно, у клуб* (Ков.); — *Може, це я вже останній окоп рию, для історії залишу! — Давай на пару* (Гончар). П о р.: **у пáрі** (в 2 знач.).

пáру слів (фраз), *з сл.* н а п и с á т и, с к а з á т и *і т. ін.* Коротко. *Дуже був би Вам вдячний, коли б написали хоч пару слів про себе* (Коцюб.); // Дещо.— *Слід би було вже й сход зібрати, поговорити по душах із селянством.. Я пару слів сказав би* (Речм.); *Як скінчу життя страждене, .. щоб не чути більш образ,— Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз* (Граб.).

під пáру. 1. *кому.* Який годиться, підходить кому-небудь в подружжя. [Н а т а л к а:] *Ви пан, а я сирота; Ви багатий, а я бідна; ви возний, а*

я простого роду; та й по всьому я вам не під пару (Котл.). Пор.: **до пáри** (в 2 знач.).

2. *кому, чому.* Схожий на когось іншого або на що-небудь інше.— *Ба ні, голова в нас тямущий, хоч би й вам* [Явтуху] *під пару! — сміється жінка на возі* (Ю. Янов.). Пор.: **до пáри** (в 3 знач.).

стоптáти не однý пáру підошóв *див.* стоптати.

ПАРУС: розгортáти пáрус *див.* розгортати.

ПАРУСАХ: на пóвних (всіх) парусáх, *з сл.* мчáти, летíти *і т. ін.* Дуже швидко, на всю потужність (про водний транспорт). *По синіх валах океану, Лиш зорі зійдуть в небесах, Летить корабель одинокий, Летить він на всіх парусах* (Лерм., перекл. за ред. Рильського); *Танкер «Горький», як то кажуть, на всіх парусах прямував з Японії до рідного порту* (Знання..).

ПАРШІ: наминáти пáрші *див.* наминати.

ПАСЕ: де Макáр телят пасé *див.* Макар.

ПАСИ: дéрти пасí *див.* дерти; **рíзати** ~ *див.* різати.

ПАСІЮ: впадáти в пáсію *див.* впадати.

ПАСКИ: [і] пáскí не посвятяться *без кого, заст.* Хтось завжди втрутиться в що-небудь; ніде не обійдеться без когось. [Голос:] *І сюди вскочила* [Парасковія]! [Другий:] *Аякже! Без неї й паски не посвятяться* (М. Куліш). Синонім: **водá не освятиться.**

підтягувати пáски *див.* підтягувати.

ПАСКОЮ: як Сіркó пáскою *див.* Сірко.

ПАСКУДИТИ: паскýдити рýки *див.* бруднити.

ПАСЛЬОНУ: як Мáрко з пасльóну *див.* Марко.

ПАСТИ: пáсти зáдніх. Бути позаду всіх, останнім, відставати або поступатися у чому-небудь. *Колосівці на своїх найкращих конях їхали кілька кілометрів попереду, але незабаром зірчани випередили їх: вони і в цьому не хотіли пасти задніх* (Минко); *Він чомусь розсердився на.. брата в латаних черевиках. Не здогадався, що й сироті не хотілося пасти задніх* (Дмит.). **пáсти зáдні.**— *То отже слухай, Христино батьківно,— жартує панич.— Будь однині моєю слугою, і дай мені, будь ласка, умитися... Шабаш тепер, Маріє Іванівно! Пасіть задні* (Мирний). Антонім: **ітú попéреду.**

пáсти очúма (óком, зóром, пóглядом) *кого, що, на кого — що, за ким — чим, в що і без додатка.* Дуже пильно стежити за ким-, чим-небудь, дивитися на когось, щось. *За тиждень Федько піднявся з постелі. Спираючись на ціпок, вештався подвір'ям, пас очима Лесю, що золотою бджілкою снувала то сюди, то туди* (Дім.); *Назар віолончеліст, що терпляче пас очима двері, кинувся до них* (Досв.); *— Ой, мабуть, перепаде нам від Салогана,— знову в задумі повторює Матвій, непомітно пасучи очима за Октавом Пігловським* (Стельмах); *Полю просо за током, а він мене пасе оком* (Укр.. присл..); *Хоч оба ми з братом Митродором І день і ніч довкола пасли зором, В монастирі ще панував спокій* (Фр.); *Він би й пішов звідси з великою охотою, та як підеш, коли, здається, кожне так і дивиться на тебе, не спускає очей, а найперше — Пистина Майорчик пасе поглядом* (Гуц.). **попасáти очúма** (час від часу). *Я часто вже крізь тин очима попасав, Який чудовий плід там .. скрізь понависав* (Фр.); // Дивитися, розглядати. *Держачи руки під кожухом, очима пасу на всі боки* (Фр.); *Вона знала, матроси не приходять так собі, очима пасти, вони завжди щось купують* (Кучер); *Ступаючи з ломакою попереду, він зухвало пас очима в глитайські двори* (Гончар).

пáсти [очúма] пташóк (ластів'ят *і т. ін.).* Бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь.— *Не можу терпіти людей, що з ідіотською усмішкою пасуть ластів'ят, в той час коли йдеться про такі речі* (Гончар).

пáсти óчі *на кого — що, на кому — чому і без додатка.* 1. Пильно дивитися. *Сльоза, похнюпившись, потайки спідлоба пас очі на Катриних колінах* (Панч); *Варто йому* [учителю] *відвернутися — і вже Конопельський пасе очі під партою* (Збан.).

2. Зазіхати на що-небудь, прагнути заволодіти чимсь.— *А ти, Микито, грунтика не продавай, бо вже отой Петренко пасе на його очі* (Вас.).

пáсти свúні *з ким.* Бути з ким-небудь у товариських взаєминах, у приятельських, фамільярних стосунках.— *Чого ти кричиш на мене! Ну, я з тобою свиней не пас! Ну, коли хочеш в мене служить, то не тикай на мене, бо я тут пан — промовив вже сердито Бродовський* (Н.-Лев.); *Ганна виговорювала чоловікові: — Стидався би, Тимофію! Як ти до дядька Тимофія кажеш? Що ти з ним в цурки бавився чи разом свині пас?* (Смолич).

ПАСТКИ: наставлáти пáстки *див.* наставляти.

ПАСТЦІ: як мúша в пáстці *див.* миша.

ПАТИКІВ: всúпати патикíв *див.* всипати.

ПАТОКИ: вхопúти шúлом пáтоки *див.* вхопити.

ПАТЯКАТИ: патякати язикóм *див.* плескати.

ПАТЬОКИ: розпускáти патьóки *див.* розпускати.

ПАХ: щоб і дух не пах *див.* дух.

ПАХНЕ: дíло тютюнóм пáхне *див.* діло.

і [блúзько] не пáхне *ким, чим.* Зовсім нема ніяких ознак появи, настання і т. ін. кого-, чого-небудь. *От і виходить — на-гора півнорми і не більше. А він десяток-півтора тих вагонеток тягне. От і виходить — на-гора рекордом і не пахне* (Дор.); *Відпочиваючих* [на дачі] *не було. Санінспекторами і близько не пахло. І тому всі три пси, вільно розтягнувшись на піску,.. мирно і солодко дрімали на сонці* (Коз.).

пáхне гарбузóм. Передбачається відмова тому, хто сватається. *Ой хороші дівчаточка, хто не гляне — ахне. Ой рад би я тебе сватать, та гарбузом пахне* (Забашта).

пáхне / запáхло пóрохом. Наближається війна, загрожує небезпека або сварка. *А врешті — хто його знає, що ще у нас буде. В повітрі пахне реакцією, а значить і порохом* (Коцюб.).

пáхне / запáхло смáленим [вóвком] (смáженим, гірчи́цею, тютюнóм). Загрожує кому-небудь або передбачається небезпека, загибель, неприємність, сварка чи бійка. *Зачувши войовничі вигуки Одарки, лікар здогадався, що пахне смаленим. Не гаючись, замкнувся у своїй кімнаті* (Збан.); *Вихопивши із ярма занозу, відскакує* [Тимко] *вбік, чекає, коли Прокіп зробить до нього перший крок. Але той, мабуть, розуміє, що в повітрі пахне смаленим, стоїть, не рухаючись, тяжко сапає* (Тют.); [З а л є с ь к и й:] *Справа у мене до тебе є.* [Г а н н а:] *Справа?* [З а л є с ь к и й:] *Ого, як стрепенулася. Видно, добре чуєш, де смаженим пахне* (Собко); *Переляк добре витвережує хмільні голови. Більшість бандитів, зрозумівши, що тут пахне гірчицею, рачки поповзли назад* (Вільний); *Боровець брав за камінь не тільки гроші, але й натуроплату.. Потім приїхала дружина Боровця і, відчувши, що тут пахне смаленим вовком, позбавила паню секвестраторку можливості трудитися разом з Боровцем* (Мельн.).

пáхне (смерди́ть) землéю *від кого.* Хто-небудь дуже старий, близький до смерті *Од неї пахне вже землею. Уже й мене не пізнає!* (Шевч.); *Чи вам же пристало балакати про кохання?.. Від вас же землею смердить!* (Кроп.).

чим (яки́м дýхом) пáхне. Яка ситуація, що передбачається, загрожує, наступає і т. ін. *Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито й решето і знає добре, де чим пахне* (Гр.); *— Вісім пожованих паровозів за добу — це, Гавриловичу, ти сам розумієш, чим пахне. У нас паровоз — дефіцитна машина* (Донч.); *І тоді Шевко статечно вийшов з притихлого гурту і, прикривши очі повіками, запитав хліборобів: — Чули, чим воно пахне?* (Стельмах); *— Ага! — розсміявся Василенко. Відразу почули, яким духом пахне. То добре, що бояться. Треба, щоб так боялись нас всі оті спекулянти та пройди різні* (Збан.).

ПАЦЮКИ: хоч пацюки́ бий *див.* бий.

ПАЧЕ: пáче óка, *заст., з сл.* б е р е г т и́, с т е р е г т и́ *і т. ін.* Дуже пильно, дуже старанно. *Не перший рік лісок цей пану Я паче ока стережу* (Манж.).

пáче чáяння, *заст.* Понад сподівання, всупереч сподіванням.— *Ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удатися. Все за це. Ну, а коли зірветься, паче чаяння, не лізьте згарячу. Бережи хлопців і себе* (Головко).

ПАШИТЬ: лицé паши́ть *див.* лице.

ПАШІТИ: [аж] пашíти вогнéм (пóлум'ям). Бути дуже розгарячілим, рум'яним і т. ін. внаслідок сильного збудження, хвилювання і т. ін.— *Сьогодні бачив я в церкві три дами,— почав Леонід Семенович,— вони усі три чогось були червоні, аж пашіли огнем* (Н.-Лев.); *Від співу дівчина зашарілася, обличчя її вже не було таким кам'яним. Навпаки, воно пашіло.. вогнем* (Минко); *Схилився* [Чіпка] *біля неї трохи на лікоть та скоса поглядав на її личко, що від такої несподіваної тривоги зашарілось..— пашіло полум'ям* (Мирний).

ПАЩЕКУ: роззявля́ти пащéку *див.* роззявляти; **розпускáти** ~ *див.* розпускати.

ПАЩУ: засупóнити пáщу *див.* засупонити; **лізти у** ~ *див.* лізти.

ПЕВНА: пéвна річ *див.* річ.

ПЕВНЕ: пéвне óко *див.* око.

ПЕВНИЙ: будь пéвний *див.* будь.

ПЕВНІЙ: тримáти на пéвній відстані *див.* тримати; **у** ~ **мірі** *див.* мірі.

ПЕВНОЇ: до пéвної міри *див.* міри.

ПЕВНОЮ: пéвною мíрою *див.* мірою.

ПЕГАСА: осідлáти Пегáса *див.* осідлати.

ПЕДАЛІ: натискáти на всі педáлі *див.* натискати.

ПЕК: цур тобі, пек тобі *див.* цур.

ПЕКЛА: діставáти з пéкла *див.* діставати; **спровáдити до** ~ *див.* спровадити.

ПЕКЛІ: як Мáрко у пéклі *див.* Марко.

ПЕКЛО: лізти в сáме пéкло; лізти поперéд бáтька в ~ *див.* лізти.

хоч [до біса] у пéкло, *грубо.* Куди завгодно, у найнебезпечніше місце. *Останній фотокореспондент, якого бачив генерал, був молодим, привабливим хлопцем у розкішній кубанці, його можна було послати хоч до біса в пекло* (Перв.). С и н о н і м и: **до біса на рóги; до чóрта в зýби** (в 1 знач.).

ПЕКЛОМ: пéклом ди́хати *див.* дихати.

ПЕКТИ: пекти́ [аж] до живóго [сéрця] *кого і без додатка.* Дуже дорікати кому-небудь, лаяти когось. [Ю д а:] *І все такі слова вразливі, гострі, що краще б він уже налаяв просто, ніж так пекти аж до живого серця* (Л. Укр.); *Скоро Гопченко втратив всяку владу над нею. Він підозрівав, що винен у всьому Коропов, пік її до живого* (Земляк).

пекти́ в сáмі печінки́ *кого.* Висміюючи кого-небудь, дошкуляти комусь.— *Набрехала Параска, що в мене* [Палажки] *голова лиса. Це ж вона пече мене в самі печінки* (Н.-Лев.).

пекти́ дýшу (сéрце) *кому і без додатка.* Завдавати кому-небудь великих моральних страждань; мучити, непокоїти. *Я в тюрмі. І не сором пече мені душу, а — жаль* (Збан.); *Аж скорчилася від болю — так той лист пік їй душу* (Речм.); *Він не міг витримати, що всі так вітають Сашка. Заздрощі пекли серце* (Донч.).

пекти́ очи́ма *кого.* Дивитися на кого-небудь невідривно, пронизливим, гострим поглядом.

[Л ю б к а:] *Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці* (Кроп.); *Корній Кирилович не дав договорити Малецькій. Він звівся на ноги, крутий, зблідлий.. пік оратора чорними сердитими очима* (Збан.).

пекти́ о́чі *див.* колоти.

пекти́ п'я́ти *кому.* Настигати кого-небудь. *Відпочивши, знову зайняли ручки. Тепер уже Оксен вів перед, а Василева коса пекла йому п'яти* (Дім.).

пекти́ ру́ку (ру́ки). Викликати докори сумління, почуття сорому, переживання і т. ін. *Жебраний хліб, кажуть, руку пече, але жебране слово кохання — душу морозить* (Л. Укр.).

пекти́ / спекти́ ра́ків (ра́ки, ра́ка). Червоніти від сорому, ніяковіти і т. ін. *Червоній, Колодо, печи раків, коли не послухав старших, як картоплю кагатував* (Кучер); *Ти бачила, Оленко, як Сава раки пік? Не знав, куди й очі діти* (Коп.); *Куропатенко почервонів,.. звичайно, заслужено спік раків — законів конспірації треба суворо додержувати і між собою* (Смолич); *Государ всія Русі спік рака, обличчя хутко спаленіло плямами* (Ільч.). **спекти́ до́брого ра́ка.** *І довелося ж, добродію, спекти мені доброго рака, як знайомі вказали, що ще в 1895 році.. з'явилися ваші оповідання* (Мирний).

ПЕКТИСЯ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **живце́м пекти́ся на рожні́.** Хвилюватися, переживати, почувати себе дуже ніяково, тривожно від сорому, ганьби і т. ін.— *Еге, хай постоїть собі з краденою довбнею,— почулося звідусіль.. Кавун слухав і наче живцем пікся на рожні. Він люто зиркав спідлоба на людей і не знав, що з ним діється* (Козл.).

ПЕКУЧА: пеку́ча печія́ ухопи́ла за се́рце *див.* печія.

ПЕКУЧІ: ко́тяться пеку́чі сльо́зи гра́дом *див* сльози.

ПЕЛЕНІ: принести́ в пелені́ *див.* принести.

ПЕЛЮСТКАХ: ворожи́ти на пелюстка́х рома́шки *див.* ворожити

ПЕЛЮШКИ: як све́кор пелюшки́ пра́ти *див.* свекор.

ПЕЛЮШОК: ви́рости з пелюшо́к *див.* вирости. **з пелюшо́к.** З раннього дитинства. *Тепер ви з пелюшок знаєте свої права: давай вам Артеки, гармоніста штатного, розваги всякі... А коли ж до праці привчатися, як не змолоду?* (Гончар).

ПЕЛЬКА: неси́та пе́лька, *зневажл.* 1. Жадібна людина.— *Охляне тепер несита пелька, що нас поїдом їла, та ще й як охляне, як разом із людьми та й землю одберуть! — гомоніли люди* (Мирний).

2. Зажерлива вдача. [С т а р ш и н а:] *Усе є.. а ще мало! Щоб то задовольнитися. От же ні, така вже пелька людська несита* (К.-Карий)

ПЕЛЬКУ: де́рти пе́льку *див.* дерти; **засупо́нити ~** *див.* засупонити; **затуля́ти ~** *див.* затуляти; **набива́ти ~** *див.* набивати.

на всю пе́льку, *вульг.* 1. *з сл.* к р и ч а́ т и, р е п е т у в а́ т и *і т. ін.* Дуже голосно, щосили. *Вдома вона кричала й репетувала на всю пельку: там вона забувала, що вона свята та божа...* (Н.-Лев.); *З полум'я.. несподівано схопився вихор, неначе клуня роззявила рота, позіхнула й засопла на всю пельку* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **на все го́рло; на весь го́лос.**

2. *з сл.* п и т и. Дуже багато. *Медосолодким вином одурманений ти. Воно шкодить Кожному, хто його п'є на всю пельку, не знаючи міри* (Го́мер, перекл. Б. Тена).

не лі́зе в пе́льку *див.* лізе; **~ рва́ти** *див.* рвати; **як бі́сові в ~** *див.* бісові.

ПЕНЗЛЯ: вихо́дити з-під пе́нзля *див.* виходити; **досто́йний ~ худо́жника** *див.* достойний.

ПЕНЮ: наволокти́ пеню́ *див.* наволокти; **склада́ти ~** *див.* складати.

ПЕНЬ: вали́ти че́рез пень коло́ду *див.* валити. **че́рез пень коло́ду (пень-коло́ду).** Недбало, як-небудь, не так як треба.— *Як я вчився? Так, через пень-колоду. Де вже про медаль думати?* (Донч.); — *Чоловік тоді правильний, коли своє місце знаходить на землі. Дивись, інший і не дурний, і учений, а все в нього через пень-колоду виходить, бо свого не найшов* (Стельмах); *Науку засвоював* [юнак] *через пень-колоду.. На виробництві виявилось: не тягне* (Прапор ком.).

як пень. 1. Уживається для підсилення якої-небудь ознаки, дії, якогось стану і т. ін.; дуже. *О всемогуча пісне! Твоєму чарові лише глухий як пень Не підкоряється* (Рильський); — *Сидиш, Катюшо, і лаєшся — запросив у гості, а сам, старий чорт, мовчить як пень* (Собко). **як пеньо́к.**— *А я чогось не вмію плакати,— довірливо признався вчитель.— Ще малим, коли мене били, мовчав як пеньок* (Стельмах).

2. *з сл.* с т о я́ т и, с и д і́ т и *і т. ін.* Бездумно, нічого не розуміючи. *Рибалка труситься, стоїть як пень. Не розшолопає— чи ніч, чи день* (Гл.); *Гнат не пручався — він стояв, як покірна дитина, або, краще, як пень, з котрим можна все зробити* (Коцюб.). **як пеньо́к.**— *О, та у вас тут і помічники є!.. Тільки чого це він сидить як пеньок?* (Тют.).

ПЕНЬ-КОЛОДУ: че́рез пень-коло́ду *див.* пень.

ПЕНЬОК: чо́ртів пеньо́к. Уживається як лайка і виражає незадоволення ким-небудь — *Ти що? — витягнув шию Плачинда.— Ти як, чортів пеньок, говориш з господарем!?* (Стельмах).

ПЕРА: вихо́дити з-під пера́ *див.* виходити; **не на́шого ~ пта́шка** *див.* пташка; **ні пу́ху ні ~** *див.* пуху; **ро́зчерком ~** *див.* розчерком; **спро́ба ~** *див.* спроба.

ПЕРЕБИВАТИ: перебива́ти / переби́ти доро́гу *кому.* Перешкоджати кому-небудь здійснити якийсь намір, переважно випереджаючи кого-небудь у чомусь.— *Уже як пани зуби нагострили на*

ту [хлопську] *касу, то її з'їдять.., а ми переб'ємо їм дорогу* (Фр.).

перебива́ти / переби́ти ру́ки. Легким ударом на знак згоди роз'єднувати руки тих, що сперечаються на що-небудь або укладають між собою якусь угоду. *Дмитро Мотуз сів поруч з дідом. Дід подав йому руку. Старий пасічник Оникій перебив їм руки.* (Н.-Лев.).

перебива́ти хліб *див.* відбивати.

ПЕРЕБИВАТИСЯ: перебива́тися з копі́йки на копі́йку. Жити дуже бідно, терпіти нестатки.— *Заробітки нікчемні. Перебиваєшся, як аллахові угодно — з копійки на копійку* (Ле). Синоніми: **перебива́тися з хлі́ба на во́ду; зво́дити кі́нці** (в 1 знач.).

перебива́тися з хлі́ба (з ю́шки) на во́ду (на квас). Жити дуже бідно, терпіти нестатки. *Що дістане* [Атанас] *з їжі, то все Павлові тиче, наче малій дитині. А сам перебивається з хліба на воду* (Кучер); *Потім — війна, перша світова війна.. Рязанські селяни, які самі перебивалися з хліба на воду, дали притулок біженцям* (Інг.); *Не вірилося, що тут жили споконвічні наймити і бідарі, перебиваючись з юшки на воду* (Кучер); *Жив я в часи мого студентства, як водиться, на краю міста і, як і більшість моїх товаришів, перебивався з хліба на квас* (Хотк.). Синоніми: **зво́дити кі́нці** (в 1 знач.); **перебива́тися з копі́йки на копі́йку.**

ПЕРЕБИРАТИ: перебира́ти / перебра́ти че́рез мі́ру (че́рез край). 1. Перевищувати допустиму норму чого-небудь, перебільшувати що-небудь. *Коли питали про білок або горностаїв чи лисиць,— у Міке була одна відповідь: — Мало, мало стало звіра. Спитав* [хлопець] *Міке.., чи вистачає води в Охотському морі. Міке.. відповів: Мало, мало стало води. Регіт орочів з рибальської артілі, які чули цю розмову, ясно показав Міке, що він перебрав через край* (Багмут). **перебра́ти мі́ру.**— *Дорога моя, зважайте — публіка на вас розгнівана: ви перебрали міру, примусивши її стільки чекати* (Сміл.); *В цих розмовах Ельясберг почув гостру відповідь на своє запитання. Відповідь неприємну, але логічну. Зрозумів, що знов перебрав міру* (Ле). **перебра́ти мі́рку.** *Герлдічиха стоїть на порозі, сопе й тягне: — Та вдар ти його, ради бога.. Але Герлдічка.. пам'ятав, що розв'язаного гуцула бити не вільно. Чув, що і так уже перебрав якусь мірку, пора була уже відступати* (Хотк.). Синоніми: **перехо́дити ме́жу́** (у 2 знач.); **передава́ти куті́ ме́ду; взя́ти че́рез край; взя́ти ли́шку.**

2. Випивати зайву для себе кількість хмільного. *Раз тільки, перебравши через міру,.. завів* [піп] *про те* [про легковажність попаді] *розмову з нею, прохав, аж плакав, кинути таке життя* (Мирний); *Дехто з шляхетства, що бенкетували, порозходились, а другі, перебравши через край, поснули під лавками* (Стор.).

перебира́ти (перегорта́ти, перетру́шувати *і т. ін.*) **/ перебра́ти (перегорну́ти, перетруси́ти** *і т. ін.*) **у па́м'яті (в голові́, у ду́мці)** *кого, що.* Обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності всіх чи багато чого. *Навколо була тиша. Дівчина перебирала в пам'яті своє життя* (Дмит.); *Катруся почала в голові перебирати тих парубків, які могли б її посватати* (Кобр.); *Поки вона спокійно йде селом, ще й ще перетрушує в пам'яті всі оповідання, принесені людьми з скитка* (Стельмах); *«Невже якийсь пес довідався про листівки?» Роман блискавично перебрав у пам'яті всі стежки й дороги, які сходив уночі. Ніде ж ні лялечки не було* (Стельмах); *Він перебрав у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи* (Н.-Лев.); *Я перегорнув у пам'яті всі дрібниці нашого приїзду, перебування у Варшаві — і холодний піт виступив мені на чолі* (Досв.).

перебира́ти (перетира́ти, перемина́ти *і т. ін.*) **/ перебра́ти (перете́рти, перем'я́ти** *і т. ін.*) **на зуба́х** *кого.* Розпускати плітки, лихословити про кого-небудь. *Кожного з своїх перебирали та перетирали пани на зубах і всякий раз верталися вони до тієї проклятої волі, котра гострим ножем стала впоперек їх горла* (Мирний); *Знову почав Грицько гукати на всю хату, перетираючи та переминаючи на зубах не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх* (Мирний). Синоніми: **бра́ти на зу́би** (в 1 знач.); **бра́ти на язики́; перемива́ти кісточки́.**

перебира́ти (перетира́ти, перемина́ти *і т. ін.*) **/ перебра́ти (перете́рти, перем'я́ти** *і т. ін.*) **язико́м (язика́ми)** *кого, що.* Детально обговорювати кого-, що-небудь або обмовляти когось. *Молодиці перебрали язиком усіх дівчат на селі, пересудили і багатих, і бідних* (Н.-Лев.); — *От ви, баби,— без злості говорить Нечипір,— кого хочеш перетруть язиками. Дівчина як дівчина* (Зар.). Синонім: **перебира́ти по кісточка́х** (у 1 знач.).

перебира́ти (розбира́ти *і т. ін.*) **/ перебра́ти (розі́бра́ти** *і т. ін.*) **по кісточка́х ([усі́] кісточки́, [усі́] жи́лочки)** *кого, що.* 1. Дуже детально, до дрібниць обговорювати кого-, що-небудь, займаючись пересудами. *«Та замовчіть ви, язикаті! — жбурляє цигарку Петро і береться за лопату.— Звикли всіх по кісточках перебирати* (Чаб.); *Наперед уже уявляв їхню зустріч.. Перебравши кісточки однокурсників, перейдуть до викладачів, згадуватимуть їхні дивацтва* (Гуц.); *Безжалісні дівчатка почали по кісточках розбирати нового вчителя* (Ів.); // Дуже лаяти, ганьбити кого-небудь. *І не було того дня, щоб не було суду над Яковом; вона.. перебирала усі жилочки його,— так не ворогують чужі, так не гризуться запеклі вороги* (Мирний). **розбира́лося по кісточка́х,**

безос. І далі вже розбиралося по кісточках Уласа. Наприкінці із усіма подробицями описувалося, як і при яких обставинах Улас підривав авторитет Гната і які слова говорив при цьому (Тют.). Синонім: **перебира́ти язико́м.**

2. Глибоко обдумуючи, детально аналізувати що-небудь. *Скільки раз за ці два місяці перебрав по кісточках Іван Федорович своє життя* (Рад. Укр.); — *Перш ніж почати працювати із цим приладдям, мусимо оцю роботу — показав Петро Михайлович малюнок на папері — розібрати по кісточках* (Вас.).

ПЕРЕБИТИ: перебйти доро́гу; ~ ру́ки *див.* перебивати; **~ хліб** *див.* відбивати.

ПЕРЕБІГАТИ: перебіга́ти / перебі́гти очи́ма (по́глядом). Нашвидку перечитувати, передивлятися що-небудь. *Михайло шелестів газетними аркушами, перебігав поглядом по заголовках* (Загреб.); *Я хутко перебіг очима усі об'яви й незабаром знайшов.. ту, що була мені потрібна* (Досв.).

ПЕРЕБІГТИ: перебігти очи́ма *див.* перебігати.

ПЕРЕБОЛІЛА: душа́ переболі́ла *див.* серце.

ПЕРЕБОЛІЛО: се́рце переболі́ло *див.* серце.

ПЕРЕБОЛІТИ: переболі́ти ду́шею (се́рцем). Пережити велику тривогу, зазнати багато страждань. *От тільки переболів душею за тебе, голубочко моя* (Коцюб.); [Параска]: *Зніметься* [Мар'яна], *піде та гляди — аж до півночі нема.., а тут ждеш, ждеш, передумаєш, переболієш серцем, поки прийде* (Вас.).

ПЕРЕБРАТИ: перебра́ти на зуба́х; ~ по кісточка́х; ~ у па́м'яті; ~ че́рез мі́ру; ~ язико́м *див.* перебирати.

ПЕРЕБУДЕ: біс біду́ перебу́де *див.* біс.

ПЕРЕВАГУ: дава́ти перева́гу *див* давати.

ПЕРЕВАЖИТИ: переважи́ти на свій бік; ~ терези́ *див.* переважувати.

ПЕРЕВАЖУВАТИ: перева́жувати / перева́жити на свій бік *кого.* Робити кого-небудь своїм прихильником, спільником у чому-небудь. *У моїй школі вони* [учні] *були чотири години, а дома цілих двадцять. І я не всіх міг переважити на свій бік* (Кучер).

перева́жувати / перева́жити терези́ (ча́шу терезів). Віддавати чому-небудь перевагу, схилятися до чогось. *Я вже підводу договорила: за ворітьми жде! Це, видно, остаточно переважило чашу комісарових терезів: віддав матері документи, віддав і хлопця* (Гончар)

ПЕРЕВЕРНЕТЬСЯ: переве́рнеться (переверну́вся б) у труні́. Уживається для вираження обурення, гніву з приводу чогось (із згадкою про померлого, причетного до предмета розмови). *Ну, скажи, Федю, за що він муку прийняв отаку, голову свою поклав?.. Та він, коли б знав отаке, в труні перевернувся б!* (Головко).

ПЕРЕВЕРНУВСЯ: світ переверну́вся *див.* світ.

ПЕРЕВЕРНУЛАСЯ: душа́ переверну́лася *див.* душа.

ПЕРЕВЕРНУЛОСЯ: переверну́лося в голові; ~ в душі́ *див.* перевертається.

ПЕРЕВЕРНУТИ: переверну́ти голово́ю вниз; ~ догори́ дном; ~ ду́шу; ~ з ніг на го́лову *див.* перевертати.

переверну́ти (зру́шити *і т. ін.*) **/ верну́ти го́ри.** Зробити, виконати велику, навіть неможливу роботу; зробити дуже багато. [Трохим:] *Рівні і парні* [воли], *як соколи: чи в плузі, чи в возі — ідуть, як вода, тільки покеруй ними, то й гори перевернеш* (Кроп.); — *О, гвардія! — загримів Наливайченко. Тільки з школи дівчата Золотий фонд! З ними гори можна перевернути — де силою, а де розумом та ентузіазмом* (Сиз.); *Тут гори перевернем, аби не змушували відсиджуватися по тилах* (Ю. Бедзик); *Вченого радувало, що в нього є такі чудові помічники — робітники заводу. З ними можна гори перевернути* (Рад. Укр.); *Закваска в неї* [вчительки] *крута, робоча. Уся в батька.. Отаких би їм учителів, то б Кочубей з ними ще гори вернув* (Кучер).

переверну́ти на свій лад *див.* перевертати.

переверну́ти [уве́сь] світ. Змінити все, зробивши щось неможливе, незвичайне, дуже важко здійсненне. *Навік минулеє зітремо, Юрба рабів, повстань, як грім! Ми світ увесь перевернемо; Тепер — ніщо, будемо — всім!* (Пісні та романси..); [1-й гість:] *Ви, сваток, таки голова.* [Гості:] *Золота голова! Світ перевернемо з такою головою!* (Мик.); — *Ось твій Петро хоче сам весь світ перевернути. Не переверне. Спробує гіркого — порозумнішає* (Жур.).

ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ: душа́ переверта́ється *див.* душа.

переверта́ється / переверну́лося в душі́ *у кого, кому.* У кого-небудь з'являється гостре почуття тривоги, хтось дуже хвилюється, мучиться. *Глянув* [Данько] *у її широко відкриті, такі довірливі очі, і в душі все йому перевернулося од болю* (Гончар).

переверта́ється / переверну́лося [все] в голові́ *кому, у кого.* Хто-небудь сприймає дійсність потворно. *У сучасної молоді перевертається все в голові від калейдоскопу подій.* **попереверта́лося все в голові.**— *Що то тепер за молодь, що за покоління! Поперверталося в голові юнакам і думають, що їм усе вільно* (Фр.); *Була це в основі добра дитина, тільки вкрай розбещена батьками, яким у голові все попереверталося від «панськості»* (Вільде).

світ переверта́ється *див.* світ.

ПЕРЕВЕРТАТИ: переверта́ти (оберта́ти) / переверну́ти (оберну́ти) догори́ (вго́ру, вверх) дном (ко́ренем, нога́ми) *кого, що.* 1. Приводити що-небудь до безладдя, хаосу. *З Катею вони завжди регочуть, перевертаючи у хаті все догори дном*

(Коз.); *На копійку вип'є* [п'яний], *а прийде додому — усе догори дном переверне* (Мирний); *У царському палаці рано шукають молоду — ходять, бігають. Перевернули догори ногами всі світлиці, а дівчини нема* (Три золоті сл.).

2. Різко змінювати, робити що-небудь зовсім іншим, не таким, як було. *Але щоб не здавалось, що ми якось парадоксально перевертаємо угору ногами усе питання про літературні відносини між Галичиною і Росією, ми мусимо обернутися до позитивного перебору питання: що таке, справді, література російська, великоруська і малоруська у Росії* (Драг.); *Був він хлопцем, то збирався до Америки тікати. Став студентом — намагався Світ вверх дном перевертати* (Черн.); *Ота шепелява.. тютя якимсь чином перетворилась в силу, яка спроможна перевернути догори коренем все Зонине життя* (Вільде); *— Чи старий, чи новий режим так налякав тебе, діду? Але пощо ж ти, діду, мої поняття благородно-демократичні догори ногами обернув?* (Хотк.). **перевернýти догорú.**— *Що? Може, думаєш, ваша візьме? — крикнув.. його батько Пугач.— Чортового батька візьме!.. Перевернемо ми догори усю вашу старшину!* (П. Куліш); // Різко порушувати установлений розпорядок, порядок, звичай і под. *Здавалось, коли б він мав десяток вірних людей, то перевернув би догори ногами весь Галичин* (М. Ю. Тарн.). Пор.: **перевертáти головóю униз; перевертáти з ніг на гóлову.**

перевертáти / перевернýти головóю (гóловами) вниз. Різко змінювати, робити що-небудь зовсім іншим, не таким, як було. *Десь проявились якісь нігілісти — Кажуть, що се людоїди, Хотять.. Все перевернуть униз головами: Учні професора будуть навчать, А як азбуки не вміє — різками Як він їх нині, будуть його прать* (Фр.). Пор.: **перевертáти догорú дном** (у 2 знач.); **перевертáти з ніг на гóлову.**

перевертáти / перевернýти дýшу (сéрце). Викликати в кого-небудь якесь гостре почуття (тривоги, хвилювання, захоплення і т. ін.). *Вночі йому сниться сон, який перевертає душу: з темного кутка дивляться на нього батькові очі, а під стелею гримить голос: «Ти зробив те, що я тобі заповідав?»* (Тют.); *І ось раптом, через якийсь проміжок часу, тобі перевернули душу давно почута п'єса чи пісня* (Стельмах); *Оповідає* [Дмитрик] *лиш «так» і «ні». Зате як усміхнеться — серце переверне* (Рильський).

перевертáти / перевернýти з ніг на гóлову (з головú на нóги). Різко змінювати, робити що-небудь зовсім іншим, не таким, як було. *З маніакальною впертістю перевертав з ніг на голову і знову з голови на ноги одну думку* (Грим.). Пор.: **перевертáти догорú дном** (у 2 знач.); **перевертáти головóю вниз.**

перевертáти / перевернýти на свій лад. Робити по-своєму; діяти на свій розсуд. *Явдоха була пишна, горда. Як тільки оселилася, зараз почала все на свій лад перевертати, господарством заправляти* (Мирний); *Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула,— життя і господарство* (Вовчок).

ПЕРЕВЕРШИВ: перевéршив сам себé *див.* сам.

ПЕРЕВЕРШИТИ: перевéршити себé; ~ сподівáння *див.* перевершувати.

ПЕРЕВЕРШУВАТИ: перевéршувати / перевéршити [самóго] себé. Робити що-небудь краще, ніж раніш, відзначатися більше, ніж можна було чекати. *Мати любила гарно приймати гостей, на цей раз вона перевершила себе.* Пор.: **перевéршив сам себé.**

перевéршувати / перевéршити сподівáння (сподíванки, припýщення, обіцянки *і т. ін.*) *чиї.* Виявлятися кращим чого-небудь наміченого, очікуваного, передбачуваного. *Євген Панасович ловить кожне слово свого товариша. Ця промова перевершила всі його сподівання* (Речм.); *Бульбенки були схвильовані і вражені баченим. Дійсність перевершила всі їх сподіванки й бурсацькі мрії* (Довж.).

ПЕРЕВЕСТИ: лéдве перевестú дух; ~ на рéйки; ~ óчі; ~ розмóву *див.* переводити.

ПЕРЕВЕСТИСЯ: не перевестúся; ~ ніна́що *див.* переводитися.

ПЕРЕВІВШИ: не перевíвши дýху *див.* переводячи.

ПЕРЕВІРИТИ: перевíрити кишéні *див.* перевіряти.

ПЕРЕВІРЯТИ: перевірáти / перевíрити кишéні. Займатися злодійством; красти що-небудь.— *Пляжним роззявам, мабуть, не раз кишені перевіряв...— І це брехня! — злісно викрикнув хлопець..— Як не бачили, не кажіть!* (Гончар).

ПЕРЕВІШАЄШ: за день не перевíшаєш. Дуже багато, велика кількість.— *Там їх зальотників біля неї такого, що за день не перевішаєш* (Вовчок).

ПЕРЕВІЮВАТИ: перевíювати полóву. Без потреби повторювати те саме. *Навіщо перевіювати полову? Хіба не ясно й так, чиє воно — чоловікове* (Гур.).

ПЕРЕВОДИТИ: [дýрно (дарéмно, мáрно *і т. ін.*)] **хліб (харч** *і т. ін.*) **перевóдити (ї́сти** *і т. ін.*). Не давати ніякої користі. *Батько й мати журяться: — Що нам з тобою, сину, робить, що ти ні до чого не дотепний? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно хліб переводиш!* (Укр.. казки); *— А збирайся лишень, Чіпко, на завтра в найми,— каже.. Мотря.— Годі вдома сидіти та хліб переводити,— пора й самому заробляти* (Мирний); *— Нічого не робиш, ледащо! Дурно мій хліб їси!* (Вовчок); *Бійці.. стали спиняти жартами своїх артилеристів. Даром, мовляв,*

хліб їсте (Гончар). Антонім: **недáром хліб їсти.**

лéдве (насúлу) перевóдити / перевестú дух (пóдих). Дихати важко, з утрудненням. *Залитий пóтом, ледве переводячи дух, метався* [Юра].. *в нестямі* (Коцюб.); *Двома словами він пояснив, хапаючись, ледве переводячи дух, яке нещастя трапилося з Черняєвою* (Донч.); *Від бігу дівчина ледве переводила подих* (Чорн.); *Макар Іванович ледве перевів дух. Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попросив його сісти* (Коцюб.); *Так бігли* [хлопці], *що аж ледве дух перевели* (Григ.). **лéдве перевóдити дýха.** [Я в д о х а *(ледве переводячи духа):*] *А я ж так і казала, що в пасіці його шукаймо... біля діда* (Мирний).

перевóдити (*рідко* **відвóдити) / перевестú (***рідко* **відвестú) пóдих (дух).** Робити коротку перерву, короткий перепочинок в чому-небудь. *Глущуки.. тягли.. воза з гноєм.. Катерина підкладала під колесо камінь, щоб не котився він донизу, перепочивали, переводили подих і знову тягли на гору* (Чорн.); *Вони разом із Шарком побігли на гору і зупинилися, щоб перевести дух* (Панч); *Напарник* [комбайнер] *пішов у загінку, а я вирішив: дай трохи посиджу, дух переведу* (Гончар); *Вже як стала в лісі, то аж тоді дух одвела* (Л. Укр.).

перевóдити / перевестú óчі (пóгляд) *на кого — що.* Поглядати, дивитися на кого-небудь іншого, на щось інше. *Дівчатка винувато і злякано переводили очі з одного* [чоловіка] *на другого* (Вас.); *Уляна крадькома переводила свій боязливий погляд з дитини на* [Федора].., *і серце її замирало* (Мирний); *Матушка перевела.. очі* [на Гаврїла], *оглядівши.. з ніг до голови, стала питати: — Як звуть?* (Мик.); *Антін перевів погляд на ліжко, де старше дівча з усієї сили теліпало колиску з малям* (Чорн.).

перевóдити / перевестú розмóву (мóву) *на що.* Починати говорити про що-небудь інше; спрямовувати розмову в інший бік. *Він почав.. переводити її* [розмову] *на другі речі* (Мирний); *— Ну, а як справи, хлопці? — помітивши Іванову збентеженість, перевів* [Петро Федорович] *на інше мову* (Головко).

перевóдити (стáвити *і т. ін.***) / перевестú (постáвити** *і т. ін.***) на рéйки** *які, чого.* Надавати чому-небудь певного спрямування; організовувати, спрямовувати що-небудь певним чином. *Ми з Адаменком дві ночі сиділи в соляній шахті, радилися, сперечалися й вираховували,.. план того бою цілком постав у його голові, я лише коригував і переводив на практичні рейки* (Ю. Янов.); *— Це кустарщина, а не сад,— сказав Рябов.— Що? — Ви не іритуйте. Це кустарщина. Це треба ставити на державні рейки* (Довж.); *Ми повинні, не ослабляючи нашої воєнної готовності, що б то не стало перевести Радянську республіку на нові рейки господарського будівництва* (Ленін).

ПЕРЕВОДИТИСЯ: не перевóдитися / не перевестúся. Бути наявним, не зникати. *З того часу, як Єремія осадивсь на життя в Вишневеччині, гості ні на часинку не переводились* (Стор.); *Ось уже видно журавель над тією криницею, де ніколи не переводилась вода* (Стельмах); *Ще, бачте, в нас інквізитори не перевелись!* (Л. Укр.).

перевóдитися / перевестúся нінáщо (на ніщó, ні на се, ні на те *і т. ін.***).** 1. Втрачати значення, вагу. [І в а н:] *Отакі тепер козаки на світі... Нінащо переведеться Запорожжя. Де ж пак — там похід задумали, а він по селі байдики б'є* (Вас.); // Вкрай розорятися, втрачати все. *Не буде.. з таких хазяїнів добра; переведуться ні на се, ні на те* (Кв.-Осн.). **перевестúся нінавíщо.**— *Багато вашого брата туди* [на Амур] *пішло; були люди із достатками, та й ті знищились, перевелись нінавіщо* (Мирний); // Ставати непридатним. *Журиться й жінка його роботяща: Перевелись огороди нінащо* (Манж.). Синонім: **зійтú нінавíщо** (в 2 знач.).

2. Ставати набагато гіршим. *Сам на себе став не схожий* [Кирик], *і цю переміну помітили люди: якась гризота гризе Кирика, бач, перевівся чоловік на ніщо* (Гуц.).

ПЕРЕВОДЯЧИ: не перевóдячи / не перевíвши дýху (дух, пóдиху, пóдих). 1. Безперервно, весь час. *Хлопці мовчки поспішали за своїм командиром. З годину ще кушпелили, не переводячи, вважай, подиху* (Головч. і Мус.).

2. *з сл.* випивáти. Зразу. *Випити склянку води, не переводячи духу.*

ПЕРЕГАНЯТИ: переганяти / перегнáти на грéчку. Виражаючи своє незадоволення, лаючи кого-небудь, примушувати робити, як потрібно. *Ніхто нічим не вгодить Олексієві Івановичу: і те не так, і друге навиворот* [навиворіт]!.. *Перешиває Олексій Іванович дівчат — на гречку, як кажуть, переганяє* (Мирний).

ПЕРЕГИНАТИ: перегинáти / перегнýти лíнію *яку, чию і без додатка.* Будучи занадто ретельним, діяти неправильно.— *Треба вести себе так мудро, щоб.. не перегнути бригадирської лінії. Таку вести лінію, щоб і бригадир залишився хорошим і людям було добре* (Чорн.); *Воронцов.. серйозно попередив, щоб надалі Хома не брався розподіляти землю, яка йому не належить. Хома запевнив, що.. лінії не перегне* (Гончар).

перегинáти / перегнýти пáлицю (пáлку). Упадати в надмірну крайність у вчинках, діях і т. ін.— *Це глибока думка,— обережно сказав Іван Павлович.. Ніколи не треба перегинати палицю, узагальнювати. Що дуже добре в одному випадку, принесе шкоду в іншому* (Собко); *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що перегнув палку, посміхнувся: — Горілка починає водити язиком Давай на цьому поставимо крапку* (М. Ю. Тарн.).

ПЕРЕГНАТИ: перегна́ти на гре́чку *див.* переганяти.

ПЕРЕГНУТИ: перегну́ти лінію; ~ па́лицю *див.* перегинати.

ПЕРЕГОВОРІВ: сіда́ти за стіл перегово́рів *див.* сідати.

ПЕРЕГОНУ: да́ти перего́ну *див.* дати.

ПЕРЕГОРІЛО: се́рце перегорі́ло *див.* серце.

ПЕРЕГОРНУТИ: перегорну́ти у па́м'яті *див.* перебирати.

ПЕРЕГОРТАТИ: перегорта́ти у па́м'яті *див.* перебирати.

ПЕРЕГРИЗАТИ: перегриза́ти / перегри́зти го́рло (горля́нку) *кому і без додатка.* 1. Жорстоко розправлятися з ким-небудь, перев. у стані гніву, злоби і т. ін.— *Ой, що тепер роблять люди... Горло один одному перегризають за шматок хліба...* (Тулуб); *Він також уже знав про втечу опришка і чекав.. Ой чекав! Як звір у клітці, бігав по хаті — мало!.. Вибіг на двір, крутився.. поміж смереками. Попадися йому тепер хто під руки — горло перегриз би* (Хотк.); *Годину тому він готовий був перегризти горло кожному, хто б сказав, що оунівці насміляться сунутися на Круту гору* (М. Ю. Тарн.); *А ти ж гадав, він за бідноту вболіватиме? Та це такий.., що всім би нам горлянку перегриз* (Шиян). Пор.: **перерва́ти горля́нку.**

2. Настирливо, не гребуючи ніякими засобами, домагатися свого. *Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колгоспу, коли треба, горло перегризу, а спуску не дам* (Кучер); *Багрич вірив Алієву. Так, цей справді доведе, переконає, доб'ється правди Він перегризе горло, відстоюючи — не своє особисте, а інтереси народу, держави* (Дмит.). **поперегриза́ти горля́нки** (про усіх або багатьох). *І Каргатові твоєму, і тобі разом з ним горлянки поперегризаю, якщо в Лари хоч одна сльозинка впаде через нього* (Шовк.); — *Вони сподіваються, що ми на Україні поперегризаємо самі собі горлянки, щоб голими руками тоді нас патрати* (Ле). Синонім: **видира́ти о́чі.**

ПЕРЕГРИЗТИ: перегри́зти го́рло *див.* перегризати.

ПЕРЕД: вести́ пере́д *див.* вести; **держа́ти ~** *див.* держати.

ПЕРЕДАВАТИ: передава́ти / переда́ти естафе́ту *кому.* Доручати кому-небудь продовжити розпочату справу. *Іштван-пролетар підвів до старшини літню змарнілу жінку в рогових окулярах.— Моя сестра... Естафету* [проведення бійців через підземний хід] *передаю їй...* (Гончар).

передава́ти / переда́ти куті́ ме́ду. Перевищувати норму, міру в чому-небудь, перебільшувати що-небудь. *Правда, ліпше, що ти не їхала нікуди на свята, тільки не треба ж і в Петербурзі «передавати куті меду» з роботою* (Л. Укр.); — *Ні, це вже Василь Васильович передав куті меду,— потупився Сагайдак і ніяково почав підбирати з лоба настовбурченого чуба.— Який я науковець?* (Добр.); *Узяв* [Микита Павлович] *у руки шматки пружини і почав розглядати блискучу на зламах сталь. Гартом не догодили, передали куті меду. Пружина має бути трохи м'якшою* (Інг.). Синоніми: **перебира́ти че́рез мі́ру** (в 1 знач.); **взя́ти че́рез край; взя́ти ли́шку; перехо́дити межу́** (в 2 знач.).

ПЕРЕДАМ: дава́ти ли́ха закаблу́кам *див.* давати.

ПЕРЕДАТИ: переда́ти естафе́ту; ~ куті́ ме́ду *див.* передавати.

ПЕРЕДКИ: облі́зувати передки́ *див.* облизувати.

ПЕРЕДОВИКАХ: ході́ти у передовика́х *див.* ходити.

ПЕРЕДОВИХ: ході́ти у передови́х *див.* ходити.

ПЕРЕЖИВАТИ: пережива́ти за свою́ шку́ру *див.* боліти.

ПЕРЕЖИТИ: пережи́ти себе́ (свій вік). 1. Зберегти своє значення після смерті. *Хто цілком на послугу народу Віддає своє життя слабе В боротьбі за щастя, за свободу — Тільки той переживе себе!* (Стар.).

2. Втратити своє значення ще за життя; перестати задовольняти чиї-небудь потреби, вимоги життя. [Криштоф:] *Упадають останки середньовіччини* [середньовіччя], *дрібна продукція пережила свій вік — капітал концентрується* (Фр.); *Всім довелось переконатися на практиці, що старі методи господарювання пережили себе, що вони виявилися невідповідними до потреб життя.*

ПЕРЕЖОВУВАТИ: пережо́вувати жу́йку *див.* жувати.

ПЕРЕЇДАТИ: переїда́ти / переї́сти хліб *чий.* Бути на чиємусь утриманні. *Пожитки взяла* [Василинка] *з собою,— гойднула рогатим вузликом,— а більше мені від матері нічого не треба. Ви не думайте, що я ваш хліб переїдатиму чи без роботи сидітиму. Кину школу й піду в ланку або до худоби* (Гуц.).

переїда́ти / переї́сти се́рце *з ким.* Зазнавати неприємностей від кого-небудь, мучитися з кимсь.— *З усяким наймитом треба переїдати серце, але строкаря з економії від хазяйського за версту по духу почуєш. Хліб з тобою почне жувати і господаря очима жертиме* (Стельмах). **роз'ї́сти се́рце.** — *Роз'їм серце з тими новобранцями, бо не беруться науки* (Март.).

ПЕРЕЇДЬ: хоч во́зом переї́дь. Неможливо переконати кого-небудь в чомусь. [Кряж:] *Не здавалось тобі ніколи, що ти надто почав учащати сюди?* [Роман:] *Ні, а хіба що?* [Кряж:] *А мені здавалось.* [Роман:] *Оце й моєму батькові часом як здається, то хоч возом переїдь* (Зар.).

ПЕРЕЇЖДЖА: як переїжджа сва́ха *див.* сваха.

ПЕРЕЇСТИ: переї́сти се́рце; ~ хліб *див.* переїдати.

ПЕРЕЙДЕНИЙ: пере́йдений ета́п *див.* етап.

ПЕРЕЙМАЄ: переймає / перейняло́ по́дих, *безос.* Утрудніюється або зупиняється дихання у кого-небудь. *Валерій так розганявся по льоду, що переймало подих* (Ільч.).

ПЕРЕЙМАЄТЬСЯ: душа́ перейма́ється жа́ле́м *див.* душа.

ПЕРЕЙМАТИ: перейма́ти естафе́ту *див.* прийняти.

ПЕРЕЙНЯЛО: перейняло́ по́дих *див.* переймає.

ПЕРЕЙНЯТИ: перейня́ти естафе́ту *див.* прийняти.

ПЕРЕЙТИ: не могти́ ха́ти перейти́ *див.* могти.

ні перейти́, ні перелеті́ти *чого.* Що-небудь дуже велике (перев. про простір, обсяг якоїсь перешкоди, що стоїть на шляху кого-, чого-небудь). *Небо сходило зорями. Темрява, глибока й студена, розлилася над світом і, здавалося, ні перейти її, ні перелетіти* (Гончар).

перейти́ доро́гу *див.* перетинати; **~ крізь си́то й ре́шето** *див.* пройти; **~ межу́; ~ на легки́й хліб** *див.* переходити; **~ на ніна́що** *див.* зійти; **~ на ре́йки** *див.* переходити; **~ на той світ** *див.* іти; **~ рубіко́н** *див.* переходити.

перейти́ світ. Побувати у багатьох місцях, дуже багато побачити. *Хоть* [хоч] *би я світ перейшов, то такого приятеля я собі не найду* (Черемш.).

перейти́ че́рез ру́ки *див.* пройти.

ПЕРЕКИДАЄТЬСЯ: світ перекида́ється *див.* світ.

ПЕРЕКИДАТИ: перекида́ти ча́рку *див.* перехиляти.

ПЕРЕКИДАТИСЯ: перекида́тися / переки́нутися ду́мкою (думка́ми, уя́вою *і т. ін.*) *до кого — чого, на кого — що, у що.* Починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось. *А Гриня невдовзі після цього вже перекинувся думкою на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й нині люди живуть за первісними законами* (Гончар); *Коли ж Оксана перекинулася думками від далекого і неосяжного до справ знаних і близьких, то.. чомусь і Савку згадала* (Грим.); *В одну мить перекинувся* [Кузьмін] *уявою до минулих днів, повернувся до тих часів, коли він,.. довідався про Жовтневу революцію* (Збан.).

перекида́тися / переки́нутися сло́вом (слова́ми). Вести коротку розмову; час від часу говорити, повідомляти що-небудь один одному. *Сиділи* [горничні] *кругом столу й грали в короля. Кругом густою лавою обступили їх хлопці і перекидалися жартівливими словами* (Мирний); *З правого боку жінки голосно трощили насіння, часто перекидалися словами, з їхніх реплік Микола Чубук зробив висновок, що сьогодні на зборах буде жара* (Епік); *Семен Омельянович любив перекинутись словом і про те, що не стосувалося агрономії* (Д. Бедзик). **переки́нутися кількома́ слова́ми.** *Щоразу.. встигав* [Хома Хаєцький] *перекинутися з чехами бодай кількома словами* (Гончар).

ПЕРЕКИДОМ: світ іде́ пере́кидом *див.* світ.

ПЕРЕКИДЬКИ: світ іде́ пере́кидьки *див.* світ.

ПЕРЕКИНУВСЯ: світ переки́нувся *див.* світ.

ПЕРЕКИНУЛОСЬ: у голові переки́нулось *у кого, кому.* Хто-небудь став розумово обмеженим, слабоумним. [Г о л о с и с т а р и х т к а ч і в:] *Он там.. єсть один такий, що цілий день сидить над водою та й полощеться, голісінький, як мати породила. Йому вже зовсім в голові перекинулось* (Л. Укр.).

ПЕРЕКИНУТИ: переки́нути ча́рку *див* перехиляти.

ПЕРЕКИНУТИСЯ: і сло́вом не переки́нутися. Зовсім не розмовляти, не говорити з ким-небудь, мовчати. *Часом мине цілий тиждень, а вони й словом не перекинуться, як німі* (Коцюб.); *Чому так неприязно відповів шофер, з яким він ще не перекинувся й словом?* (Хор.). П о р.: **не обмо́витися сло́вом** (у 2 знач.).

переки́нутися ду́мкою; ~ сло́вом *див.* перекидатися.

ПЕРЕКИПІЛО: се́рце перекипі́ло *див.* серце

ПЕРЕКЛАДАТИ: перекла́да́ти / перекла́сти на чужі́ (на чи́їсь *і т. ін.*) **пле́чі (ру́ки)** *чиї, кого.* Звільняти себе від роботи, відповідальності, турбот і т. ін., обтяжуючи цим іншого [Д р е м л ю г а:] *Ех, Пилипе, Пилипе... Інколи і мені здається, чи не краще жити, як інші: перекладай на чужі плечі роботу і живи на свою втіху.. Не такого я гарту!* (Корн.); *Своєму коханому синочкові* [Оксана] *раду дати так і не змогла, змушена була його виховання перекласти на чиїсь руки* (Гончар).

перекла́да́ти (перено́сити *і т ін.*) **/ перекла́сти (перенести́** *і т. ін.*) **на папі́р.** Писати про що-небудь, описувати щось. *Не знаю, чи воно* [оповідання] *вдалося мені, але коли б я хоч трохи переніс на папір колорит гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений* (Коцюб)

ПЕРЕКЛАСТИ: перекла́сти на папі́р; ~ на чужі́ пле́чі *див.* перекладати.

ПЕРЕКОВУВАТИ: переко́вувати / перекува́ти мечі́ на ора́ла, *книжн.* 1. Перетворювати воєнні засоби, ресурси і т. ін. у мирні.— *Не в ті часи ми живемо, щоб мечі на орала перековувати. Бо ніхто землі нам просто так не віддасть Без боротьби* (Головко); *Ми завжди готові перекувати мечі на орала, коли на це згодяться й інші держави* (Рад. Укр.).

2. Перевиховувати кого-небудь, примушувати стати іншим.— *Справді, хай уже як є,— сказала Марися Павлівна. Якось будем його* [учня] *фор-*

мувати..— Ви як, Борисе Савовичу, щодо Кульбаби? — Перекуєм,— сказав Борис Савович і, помовчавши, додав: —...мечі на орала (Гончар).

ПЕРЕКУВАТИ: перекува́ти мечі́ на ора́ла *див.* перековувати.

ПЕРЕЛАДУ: ні ла́ду ні переладу *див.* ладу.

ПЕРЕЛАЗИТИ: че́рез порі́г не перела́зити. Перебувати в дитячому віці. *Ой, летять же літа! Чи давно це й через поріг не перелазив* [син], *а тепер он який* (Головко).

ПЕРЕЛАЗІ: як соба́ці на перела́зі *див.* собаці.

ПЕРЕЛАМАТИ: перелама́ти себе́; ~ хара́ктер *див.* переламувати; **~ хребе́т** *див.* ламати.

ПЕРЕЛАМУВАТИ: перела́мувати / перелама́ти хара́ктер (упе́ртість *і т. ін.***)** *чий (чию), кого.* Примушувати кого-небудь стати іншим, змінити звички, вдачу. *Єдиного комісара він терпів біля себе — Данила. І цьому доводилось день по дню переламувати Шведів характер, щодня наражатися на опір командира* (Ю. Янов.); *Майор таки переламав доньчину впертість, хоча зробити було це й нелегко* (Гончар).

перела́мувати (перело́млювати) / перелама́ти (переломи́ти) [само́го] себе́. Примушувати себе діяти всупереч своїм бажанням, прагненням, звичкам і т. ін. *Коли вже Євген не може переламати себе, коли це для нього «перша й остання»... Коли й вона його щиро серцем обрала... То тут потрібен інший підхід* (Гончар); *І все-таки він дуже змінився за ці роки. Адже вистачило в нього витримки не потрапляти на очі Любі, переламати себе* (Собко).

ПЕРЕЛЕЖАТИ: ха́ти (мі́сця *і т. ін.***) не перележа́ти (не пересиді́ти).** Не завдати шкоди, турбот, перебуваючи у когось, десь.— *Що там думати,— м'яко втрутилася Меланія.— Коли вже до мене приїхали, то хай у мене зупиняються. Хати не перележать!* (Гончар).

ПЕРЕЛЕТІТИ: ні перейти́, ні перелеті́ти *див.* перейти; **~ ду́мкою** *див.* перелітати.

перелеті́ти на кри́лах. Дуже швидко подолати якийсь простір чи якусь перешкоду. *Штурмом захопили радгосп, поле перелетіли на крилах.— «Оце,— гукає комсорг Ярославцев, глянувши на карту,— уже Україна!»* (Гончар).

ПЕРЕЛИВАТИ: перелива́ти / перели́ти [ча́шу] че́рез край (че́рез ві́нця *і т. ін.***).** 1. Позбавляти кого-небудь сил, можливості терпіти, переносити страждання, горе і т. ін. *На прю! Без ляку і зневіри — За правду, волю, за наш край! Перелили вже бузувіри Скорботи чашу через край* (Стар.). П о р.: **перепо́внювати ча́шу терпі́ння.**

2. Досягати найвищого рівня, найбільшої міри. *І мовив Щорс: — Народу гнів Переливає через вінця, бо вже до краю придушив Той чобіт кований чужинця* (Шер.). П о р.: **перелива́тися че́рез край.**

перелива́ти (*рідко* **си́пати) з пусто́го [та] в поро́жнє.** 1. Повторювати те саме, ведучи непотрібні або малозмістовні, пусті розмови. *Фрази лились, зчіплювались, і він переливав з пустого та в порожнє, говорячи те ж саме, тільки іншими словами* (Н.-Лев.); — *Кажуть, що жінки люблять поговорити. А ви, мужчини, переливаєте з пустого в порожнє ось уже чималий час* (Ю. Янов.). **си́пати з поро́жнього в пусте́.** *Сип, сип із порожнього в пусте!* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **ли́ти во́ду.**

2. Займатися непотрібною, марною справою, звичайно багато говорячи.— *У гостях тільки б марно стратили день, переливаючи з пустого в порожнє, а дома сидячи я сьогодні «Кобзаря» дочитаю* (Мирний); — *Я, звичайно, мало розумію в твоїх справах.. Але чомусь хочеться вірити в Снігура. З пустого в порожнє він переливати не стане, не такий він* (Автом.). **перелива́ти з поро́жнього в непо́вне.** *Ідем, куме, з свого пекла, най собі тут переливають* [пани] *з порожнього в неповне! — напівпошепки, напівголосно мовив Петро Дорунда до Михайла Савули* (Чендей). С и н о н і м: **товкти́ во́ду в сту́пі.**

ПЕРЕЛИВАТИСЯ: перелива́тися (ли́тися) / перели́тися че́рез край (че́рез ві́нця *і т. ін.***).** Досягати найвищого рівня, найбільшої міри. *Студентські роки — це такий період життя, коли ініціатива в людини переливається через край, коли, здається, гори можеш звернути* (Рад. Укр.); *У кімнаті стихло, тільки годинник настирливо цокав, доливав смутку до того, що переливалося вже через вінця* (Гжицький); *Всі газети переповнено описанням таких жорстоких фактів.., що надлюдське горе уже давно перелилося через край в кожній людській душі* (Довж.). П о р.: **перелива́ти че́рез край** (у 2 знач.).

перелива́тися / перели́тися в ду́шу *чию.* Передаватися від однієї людини до іншої. *Горе з серця мого переллється в твою душу і згаснеш від нього* (У. Кравч.).

ПЕРЕЛИТИ: перели́ти че́рез край *див.* переливати.

ПЕРЕЛИТИСЯ: перели́тися в ду́шу; ~ че́рез край *див.* переливатися.

ПЕРЕЛІТАТИ: переліта́ти (заліта́ти) / перелеті́ти (залеті́ти) ду́мкою (в ду́мці, в думка́х). Уявляти або згадувати що-небудь. *Залітала в думках далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* (Ільч.); *Вона глянула на верби, на вишні, на огороди, й перелетіла думкою у батьків садок* (Н.-Лев.); *І, взявши карту, щоб на їй Писать споминник дорогий, Я в думці враз перелетів Ряди похованих годів* (Щог.).

ПЕРЕЛІТНИЙ: перелі́тний птах *див.* птах.

ПЕРЕЛІЧИТИ: на (по) па́льцях [мо́жна (ле́гко)] перелічи́ти (порахува́ти *і т. ін.***)** *кого, що.* Дуже мала кількість кого-, чого-небудь. *Вони* [кращі люди].. *замінили свій хатній халат на*

службовий каптан. То, правда, були ще тільки достовпи, одинокі рядчики, що їх по пальцях перелічиш (Мирний); [Л а р и в о н:] *Всім відомо, скільки* [грошей] *присилав Єфрем за весь час. Всі давно на пальцях перелічили всі присилки* (Кроп.). **лéгко перелічи́ти на пáльцях однієї руки́.** *Богдан Любомирович добре знав, що фахівців, котрі розуміються на цій проблемі, легко перелічити на пальцях однієї руки* (Літ. Укр.). А н т о н і м: **не перелічи́ти.**

не [мóжна] перелічи́ти *чого.* Дуже велика кількість кого-, чого-небудь. *Привіз Онисько молоду жінку у свій зимовник, тутечки у його* [нього] *була рублена хата на дві половини, усякої худоби не перелічити і наймитів, і наймичок* (Стор.). А н т о н і м: **на пáльцях перелічи́ти.**

перелічи́ти (полічи́ти) зýби *кому.* Ударити кого-небудь, перев. по зубах.— *Встане не на ту ногу пан управитель — і зуби перелічить, і служби позбавить* (Стельмах); — *Чом ти йому зубів не полічив? — загомоніли кругом* (Мирний). С и н о н і м и: **ви́грати третячкá на зубáх; дáти зуботи́чину** (в 1 знач.).

ПЕРЕЛОМИТИ: переломи́ти себé *див.* переламувати.

ПЕРЕЛОМЛЮВАТИ: перелóмлювати себé *див.* переламувати.

ПЕРЕМАГАТИ: перемагáти / перемогти́ себé (своє сéрце *і т. ін.***).** Тамувати в собі які-небудь почуття, емоції і т. ін., боротися з якимсь станом. *Борис, перемагаючи себе, дивлячись не на друга, а на вулицю, на тіні, на одиноких перехожих, сказав: — Ти пам'ятаєш, я тобі колись говорив, що збираюсь одружитися* (Собко); *Вона перемогла себе й почала казати далі: — Я... сама підпалила хату* (Гр.); *Став шинкар свою жінку зневажати.., а Чайченко не переміг свого серця, уступився* (Вовчок).

ПЕРЕМЕЛЮВАТИ: перемéлювати кісточки́ *див.* перемивати.

ПЕРЕМИВАТИ: перемивáти (ми́ти, перемéлювати, перетирáти *і т. ін.***) / переми́ти (перемолóти, перетéрти** *і т. ін.***) кісточки́ (кістки́, до кістóк** *і т. ін.***)** *кому, кого, чиї і без додатка.* Займатися пересудами, обмовляти кого-небудь. *Від одного того, що з ним сиджу на очах у всіх, не по собі робиться, всі дивляться, хоч провались з сорому, будуть кісточки потім перемивати* (Хижняк); *Уся сім'я Глущуків потрапила на голодні зуби, і хто тільки не хотів, той і не перемивав їй кісток* (Чорн.); *Федір пішов на квартиру.. люди мили та перемивали всім Покришням кістки, а він не звертав на те уваги* (Збан.); *Перемелюєте мої кісточки? — сказав* [шеф-повар] *незлобивим баском і опромінив хлопців таким добрим, батьківським усміхом, що їм від сорому позаціплювало* (Ю. Бедзик); *Вже вони встигли перемити кісточки коханці якогось дивізійного начальника, вже вихрестили знайомого скнару-інтенданта, вже добралися до Антоновича, з якого покепкувати сам бог велів* (Гончар). **перемивáння кісточóк.** *Здається мені, користі мало з.. перемивання кісточок померлих поетів* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **брáти на зýби** (в 1 знач.); **брáти на язики́; брáти на рéшето.**

ПЕРЕМИНАТИ: переминáти на зубáх *див.* перебирати.

ПЕРЕМИНАТИСЯ: переминáтися (переступáти) / переступи́ти з ноги́ на нóгу. Почувати себе ніяково, нерішуче, збентежено, розгублено і т. ін. *З кожним його словом дівчина все більше дивувалася і вже розгублено переминалася з ноги на ногу* (Панч); *Усміхається Марина, і звичайно хороше і неспокійно стає хлопцеві. Переминається з ноги на ногу, вила то на плече покладе, то зубцями в землю зажене* (Стельмах); *Юннати розгублено переминалися з ноги на ногу, не знаючи що й казати* (Мокр.); *Панас Гичка переступає з ноги на ногу, наставляє старого батька, що слухає сина, сумно похнюпивши голову* (Тют.); — *Що сталося, сину? На тобі лиця нема. Денис дивився на батька невидющими очима, переступав з ноги на ногу* (Літ. Укр.). **переступáти з однієї ноги́ на дрýгу.** *Джериха розказувала десятий раз, як її син цієї неділі перший раз читав апостола в церкві, як розгортав книжку, .. і як став, і як переступав з однієї ноги на другу, як засоромився й почервонів* (Н.-Лев.).

ПЕРЕМИТИ: переми́ти кісточки́ *див.* перемивати.

ПЕРЕМИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) переми́тий.** Дуже хороший. *А на нашій та вулиці Насипано жита, Ой як вийде челядь гулять — Так як перемита* (Укр.. пісні); *Дівчата там як перемиті, прості, ніяких примх не знають* (Вас.); *Металурги наші гордовиті, Гарні, дужі, всі як перемиті* (Ю. Янов.).

ПЕРЕМІНИТИ: переміни́ти (зміни́ти, поверну́ти *і т. ін.***) гнів на ми́лість (на лáску).** Перестати гніватися. *Городиський гордо кивне головою на знак, що перемінив гнів на милість* (Фр.); *Лідія Овдіївна змінила гнів на милість.— Ану тебе, Конопельський. Тобі в цирк піти або на сцену.. Завжди він насмішить до сліз* (Збан.); *Гінзбург ще деякий час насторожено й холодно ставився до Ляндера. Та згодом змінив гнів на ласку: забув про сутичку* (Дім.); — *Та вже і гнів свій до вас на милість поверну — попоїм трохи,— додав* [Пищимуха], *беручись за ложку* (Мирний).

ПЕРЕМІНИТИСЯ: переміни́тися на лиці *див* мінитися.

ПЕРЕМІРЯТИ: перемíряти гóлими п'ятами світ. Багато помандрувати пішки, зазнавши всіляких незгод.— *Не бійсь, коли вирушав на нас, то не думав про такий амінь! Думав, що на слабких натрапив, адже війни не хочуть!. Скачи, скачи,*

волоцюго, переміряєш голими п'ятами світ, то знатимеш, який він широкий (Гончар).

ПЕРЕМЛІЛА: душа́ перемлі́ла *див.* душа.

ПЕРЕМОГТИ: перемогти́ себе́ *див.* перемагати.

ПЕРЕМОГУ: святкува́ти перемо́гу *див.* святкувати.

ПЕРЕМОЛОТИ: перемоло́ти кістки́ *див.* перемивати.

ПЕРЕМ'ЯТИ: перем'я́ти на зуба́х *див.* перебирати.

ПЕРЕНЕСЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **вітром перенесло́** *кого, безос.* Хто-небудь дуже швидко прибув (прийшов, приїхав, прибіг і т. ін.) кудись. [Суховій:] *Либонь ще й четверті півні не співали, а я вже і в Конотопі.. Немов вітром мене перенесло* (Кроп.).

ПЕРЕНЕСТИ: перенести́ на папі́р *див.* перекладати.

ПЕРЕНЕСТИСЯ: перенести́ся у ві́чність *див.* переноситися.

ПЕРЕНОСИТИ: перено́сити на папі́р *див.* перекладати.

ПЕРЕНОСИТИСЯ: перено́ситися / перенести́ся у ві́чність. Помирати. *Наймолодший синок, любимчик Лідчин, переніся, через недбалість мачухи, у вічність, за своєю матір'ю і тьотею...* (Коб.).

ПЕРЕОРАТИ: переора́ти межу́ *кому.* Перешкодити кому-небудь у його справах. *Чи я йому межу переорав!* (Укр.. присл..); *Тішиться з себе* [хвалько], *який то він здатний в бога вродився: і пану догодив, і собі межі не переорав* (Вовчок).

ПЕРЕОЦІНИТИ: переоціни́ти всі ці́нності *див.* переоцінювати.

ПЕРЕОЦІНЮВАТИ: переоці́нювати / переоціни́ти [всі] ці́нності. Серйозно переглядати і змінювати погляди, уявлення і т. ін.— *Зараз усі ми опинилися в однаковому, дуже важкому стані,— говорив цей погляд,— доводиться переоцінювати цінності, а це процес дуже болючий, нагадує перев'язку спеченого тіла, коли тобі повільно віддирають присохлі бинти* (Собко). **переоцінка цінностей.** [Терень:] *А з Сльозкіним у нього давно порвано. Переоцінка цінностей. І от бачиш, почав вивчати марксизм* (Мик.).

ПЕРЕПАДАТИ: перепада́ти / перепа́сти на горі́хи (на гости́нці, на галушки́ *і т. ін.*) *кому і без додатка, безос* Діставати покарання, страждати від когось. *Іноді мені обридала служба, і я кидав все і завіювався куди-небудь в повіт тижнів на два і більше; часом сходило це мені з рук, а часом і перепадало на горіхи* (Збірник про Кроп.); *Звісно, найбільше при тих переговорах* [сина і дружини] *перепадало на горіхи старому Трацькому* (Фр.); *Вітька час від часу позирає на зачинені двері. Стукати він боїться, бо якщо дома лишилась Юркова сестра Настя, то Вітьці перепаде на горіхи: Настя сердита* (Сиз.); — *Та що це ви, Прокопе... А то дійсно заробите від мене,— виправдувалась Віра.— О-о, я ж казав тобі, Ілюша, що од цієї ланкової легко може перепасти й на галушки* (Хор.); — *Ой гляди, дівчино, перепаде тобі на бублики.. Ти ж знаєш вдачу нашої попаді: все шкварчить, наче яєчня на сковороді* (Стельмах). Синоніми: **діста́неться на горі́хи; ма́ти на горі́хи.**

перепада́ти / перепа́сти на хліб. Мати мізерний заробіток.— *Піду до кого або хто покличе* [попрати] — *може, хоч на хліб перепаде* (Мирний).

перепада́ти / перепа́сти у кише́ню *кому і без додатка.* Мати грошовий прибуток.— *Радий, бач, що взяли* [на роботу],— *каже один.— Еге,— каже другий,— показний, бач.. Та це й прохарчиться він, і в кишеню перепаде* (Тесл.).

ПЕРЕПАДУТЬ: духопе́лики перепаду́ть *див.* духопелики.

ПЕРЕПАСТИ: перепа́сти бере́зової ка́ші *кому.* 1. Бути побитим різками. *Хлопцеві добре перепало березової каші від батька.*

2. Діставатися кому-небудь за щось. *Борисенко співчутливо подивився на Безсмертного. Тільки різні заяви і настирливі нагадування примусили Борисенка взятись за Безсмертного, бо інакше йому ще більше могло перепасти березової каші* (Стельмах).

перепа́сти на горі́хи; ~ на хліб; ~ у кише́ню *див.* перепадати.

ПЕРЕПАСТИСЯ: перепа́стися на смик (на суха́р *і т. ін.*). Дуже схуднути, охлянути, виснажитися. *Уздрівши чоловіка, Олена обривала спів і починала докоряти, що він, Марко, і не обідав, і не вечеряв, і забувся за жінку, і сам перепався на смик* (Стельмах); *Третій тиждень і на ногу не стає* [кобила]. *Перепалась — ну на сухар* (Головко).

ПЕРЕПЕЛИЦІ: перепели́ці ніку́ди пропха́тися *див.* пропхатися.

ПЕРЕПЕРАНКУ: убира́тися з дра́нки в перепера́нку *див.* убиратися.

ПЕРЕПИНИЛО: перепини́ло мо́ву *див.* зав'язало.

ПЕРЕПИНИТИ: перепини́ти доро́гу *див.* перетинати.

ПЕРЕПИНЯТИ: перепиня́ти доро́гу *див.* перетинати.

ПЕРЕПІЧКУ: пере́пічку сотвори́ти *див.* сотворити.

ПЕРЕПЛИГНУТИ: переплигну́ти [само́го] себе́. Зробити більше, ніж можливо. *Переплигнути самого себе у часі завершення роботи.*

ПЕРЕПЛУТАТИ: переплу́тати ка́рти *див.* плутати; **~ пра́ведне з грі́шним** *див.* переплутувати.

ПЕРЕПЛУТУВАТИ: переплу́тувати ка́рти *див.* плутати.

переплу́тувати (плу́тати) / переплу́тати пра́ведне з грі́шним. Змішувати все хороше і погане, протилежне; неправильно розуміти що-небудь. *Сказився.. старий, переплутав праведне з гріш-*

ним. Замість дробовиком бекасів по болоті ганяти, почав угодників глушити в хаті (Ковінька). **переплу́тати грі́шне з пра́ведним.** *Розхвилювавшись, у сварці вона переплутала грішне з праведним.*

ПЕРЕПОВНИЛАСЯ: ча́ша терпі́ння перепо́внилася *див.* чаша.

ПЕРЕПОВНИТИ: перепо́внити ча́шу терпі́ння *див.* переповнювати.

ПЕРЕПОВНЮВАЛАСЯ: ча́ша терпі́ння перепо́внювалася *див.* чаша.

ПЕРЕПОВНЮВАТИ: перепо́внювати (*рідше* **переповня́ти**) / **перепо́внити ча́шу (ча́рку, мі́ру** *і т. ін.*) **терпі́ння.** Позбавляти сил, можливостей терпіти, зносити що-небудь. *Посипалися з моєї пазухи* [яйця] *на Глафірину голову ...Це були останні краплі, що переповнили чашу її терпіння* (Мик.). **перепо́внити ча́шу (ча́рку).** *Дорогий тов. Цюрупа! Рішення пленуму — підсумок давніх і довгих невдоволень Свідерським. Заява робітників і, головне, підтримка її профспілками переповнила чашу* (Ленін); *Микита ледве встояв на ногах.. Ці страшні синяки на доньчиному тілі переповнили чарку* (Л. Янов.). С и н о н і м: **перелива́ти че́рез край** (у 1 знач.).

ПЕРЕПОВНЯТИ: переповня́ти ча́шу терпі́ння *див.* переповнювати.

ПЕРЕПОЛОХ: вилива́ти переполо́х *див.* виливати.

ПЕРЕПУСКАТИ: перепуска́ти / перепусти́ти че́рез свої́ ру́ки. Бути причетним до чогось.— *Сорок років зимогорю,— зітхає старий.— Стільки золота перепустив через свої руки, що тобі і не присниться ...* (Донч.).

ПЕРЕПУСТИТИ: перепусти́ти че́рез свої́ ру́ки *див.* перепускати.

ПЕРЕПУТТІ: на перепу́тті. У стані сумнівів, хитань при виборі подальшого шляху. *Не стать, не ждать в путі, на перепутті, А прокладать, торить шляхи, стежки* (Дор).

ПЕРЕРВАЛАСЯ: ни́тка перерва́лася *див.* нитка.

ПЕРЕРВАЛОСЯ: життя́ перерва́лося *див.* життя.

ПЕРЕРВАТИ: перерва́ти горля́нку *кому.* Жорстоко розправитися з ким-небудь. *Санька любила брата з ревністю ведмедиці. Кожному, хто смів його ображати, вона ладна була перервати горлянку* (Тют.). С и н о н і м: **перегри́зти го́рло** (в 1 знач.).

ПЕРЕРВАТИСЯ: перерва́тися на́двоє *див.* перериватися.

ПЕРЕРВЕТЬСЯ: як не переве́ться, *з дієсл* З великою активністю. *Жайворонки, як не перервуться, щебечуть* (Мирний); // Дуже швидко. *Діставши облизня, фашист тікає, як не перерветься* (Ю. Янов.).

ПЕРЕРВИСЯ: хоч на́двоє перерви́ся *див.* розірвися

ПЕРЕРИВАТИ: перерива́ти / перери́ти ми́шачі но́ри. Дуже ретельно переглядати все, заглядати в найпотаємніші закутки в пошуках кого-, чого-небудь.— *Вони* [чоловіки] *й вас уб'ють. Давайте краще обидві сховаємось.— Що ти кажеш таке? То вони тоді всі мишачі нори перериють* (Хотк.).

ПЕРЕРИВАТИСЯ: перерива́тися / перерва́тися на́двоє (попола́м, наче́тверо *і т. ін.*). Виконувати надмірну роботу або виявляти надмірні зусилля. *Напополам перервусь, а таки доб'юся свого* (Головко).

ПЕРЕРИТИ: перери́ти ми́шачі но́ри *див.* переривати.

ПЕРЕСАДКИ: без переса́дки (без переса́док), *з дієсл.* Прямо, не затримуючись. *Було сядеш на саночки на розі Шулявської й Тарасівської, відштовхнешся ногою та й їдеш без пересадки аж до Жилянської вулиці* (Сам.); *Він допоміг нам хутенько знайти в Корчуватому справжню гідру фашизму із списком наших людей, складених для царства небесного, куди й потрапив без пересадки сам той писар за нашою допомогою* (Ю. Янов).

ПЕРЕСИДІТИ: ха́ти не переси́діти *див.* перележати.

ПЕРЕСИПКУ: у пере́сипку, *з сл.* г о в о р и́ т и *і под.* Без логічного зв'язку, без певного порядку. *Може, такого набазікаю, що і в шапку не забрати, а далі почну у пересипку, та й кінця не зв'яжу* (Вовчок).

ПЕРЕСКОЧИТЬ: соба́ка не переско́чить *див.* собака.

ПЕРЕСКРИПІТИ: перескрипі́ти зуба́ми. З досадою перетерпіти що-небудь, ледь стримуючись. *Палив* [отаман пушкарів] *панам груби, прислужувався,.. не одно витерпів, не одну зневагу перескрипів зубами — а все мав гадку, що тим купує оці очі, оці руки* (Хотк.).

ПЕРЕСМИКАТИ: пересмика́ти ка́рти *див.* пересмикувати.

ПЕРЕСМИКУВАТИ: пересми́кувати / пересмика́ти ка́рти (ка́рту). Намагатися перехитрити, обдурити кого-небудь, підміняючи одне іншим [Ч и р в а:] *Я пропоную: підтримати* [владу] *добровільно..* [Н е б а б а:] *Він хоче перечирвити сходку. Пересмикує карти* (Мик.).

ПЕРЕСТАВИЛАСЯ: душа́ переста́вилася *див.* душа.

ПЕРЕСТАВИТИСЯ: переста́витися (переступи́ти) на той світ, *заст.* Померти. *На ранок він* [Улас] *затих, а об обідній годині й на той світ переставився* (Мирний); *Отак вони любилися! На той світ хотіли Обнявшися переступить* (Шевч). С и н о н і м и: **відда́ти Бо́гу ду́шу; ви́тягти но́ги** (в 1 знач.); **ви́тягтися вздовж ла́ви; вильну́ти наве́рх де́нцем; ду́бом одуби́тися; врі́зати ду́ба.**

ПЕРЕСТАВЛЯТИ: ле́две (ледь, наси́лу) переставля́ти но́ги. 1. Іти дуже повільно (від старості, втоми, переживань і т. ін.). *Сердешний Наум*

ледве ноги переставля (Кв.-Осн.); *Обливаючись потом, Іван ледве переставляв ноги* (Кол.). Пор.: **ледве ноги нести.**

2. *з сл.* і т и́, п л е с т и́ с я *і т. ін.* Дуже повільно. *Дошкульний дощ.. січе і січе стомлених і голодних січовиків, що плетуться, ледь переставляючи ноги* (Цюпа). Синонім: **ле́две переступа́ти нога́ми.**

ПЕРЕСТАЛО: переста́ло би́тися се́рце *див.* серце.

ПЕРЕСТАРКАХ: си́віти в пере́ста́рках *див.* сивіти.

ПЕРЕСТУПАТИ: [і] поро́га (порі́г) не переступа́ти / не переступи́ти *чого, чийого.* Зовсім не бути, не бувати де-небудь, у когось і т. ін.— *Останній раз нога моя в твоїй хаті,— промовила Ганна.— Не переступлю я, Марино, твого порога!* (*Н.-Лев.*); *Познаходилися й такі, які начебто бачили, як я вчащав до Христі, хоча, правду кажучи, я раніше ніколи й порога її хати не переступив* (Гуц.).

ле́две (ледь, наси́лу) переступа́ти нога́ми. 1. Іти дуже повільно, стомлено, важко. *Ми помі́тили, що вона ледве переступала ногами з виснаження й розпачу* (Сміл.).

2. *з сл.* і т и́, з а х о́ д и т и *і т. ін.* Дуже повільно. *Галочка увійшла до батька, насилу ногами переступа* (Кв.-Осн.). Синонім: **ле́две переставля́ти но́ги.**

переступа́ти доро́гу *див.* перетинати; ~ **з ногѝ на но́гу** *див.* переминатися; ~ **рубіко́н** *див.* переходити.

переступа́ти / переступи́ти [че́рез] порі́г. 1. Заходити до якого-небудь приміщення. *Шевченко нерішуче зупинився, не переступаючи порога, і мимоволі відсахнувся від смороду, який війнув йому в обличчя* (Тулуб); *Що це було саме її місце, я зрозумів із того, як швидко воно звільнилося, ледве Леночка переступила поріг* (Ю. Янов.).

2. Потрапляти куди-небудь. *Діти, що народилися тої незабутньої осені.., сьогодні.. переступають поріг Львівського університету* (Цюпа); *Зродузвіку не тинялась я по шинках, я швидше ладна вмерти, ніж переступлю поріг у той ваш рай,— сказала Галецька* (Н.-Лев.); *Він дикту́вав свої умови, ще тільки переступивши поріг, але найдивніше, що його слухали* (Загреб.).

3. Виходити з якого-небудь приміщення. *Так хотілося переступити через поріг у витку метелицю* (Стельмах); // Вибувати звідки-небудь. *Я цілком одужав. Ще кілька днів, і я переступлю поріг лікувальної установи* (Ю. Янов.).

4. Вступати в новий період життя, розвитку, переходити до нового стану, до нової якості і т. ін. *А ось і він.. Людина, що встигла так багато зробити, перш ніж переступила поріг власного століття* (Наука..).

ПЕРЕСТУПИТИ: переступи́ти доро́гу *див.* перетинати; ~ **з ногѝ на но́гу** *див.* переминатися; ~ **на той світ** *див.* переставитися; ~ **рубіко́н** *див.* переходити; ~ **че́рез порі́г** *див.* переступати; **поро́га не** ~ *див.* переступати.

ПЕРЕСУДИ: суди́ та пере́су́ди *див.* суди

ПЕРЕТАК: так і перета́к *див.* так.

ПЕРЕТВОРИТИ: перетвори́ти на по́піл *див.* перетворювати.

ПЕРЕТВОРЮВАТИ: перетво́рювати / перетвори́ти на по́піл. Знищувати вогнем. [Кривоніс:] *Армаду кораблів султана, що розбивала великий флот венеціанців, ми скільки разів на попіл перетворювали...* (Корн.).

ПЕРЕТЕРТИ: перете́рти кісточки́ *див.* перемивати; ~ **на зуба́х;** ~ **язико́м** *див.* перебирати.

ПЕРЕТИНАТИ: перетина́ти (перехо́дити, перепиня́ти, переступа́ти *і т. ін.*) / **перетя́ти (перетну́ти, перейти́, перепини́ти, переступи́ти** *і т. ін.*) **доро́гу (шлях, сте́жку** *і т. ін.*) *кому, чому.* 1. Ставати перешкодою у здійсненні, розв'язанні чого-небудь.— *Так. Справді так,— вискочив, похитуючись, Кособудський..— Де не сунеш — скрізь ці лайдаки перетинають нам шлях. Повезеш збіжжя на ярмарок,.. старшини навезуть удвоє і так збивають ціну, що хоч повертай валку додому* (Тулуб); *Було б негідним з мого боку переступати шлях достойному з найдостойніших, нашому високоповажаному Захару Олексійовичу* (Добр.); *Він став на шляху тобі й таким, як ти, перетяв вам стежку* (Собко); *Лишенько та й годі — навіки Ганна Антонівна всім дорогу пѐрейшла* (Ю. Янов.); *«Жаль мені тебе, золота голово, хоть ти й перепинив мені дорогу!» Так думав Шраменко, стоячи позад Гвинтовки* (П. Куліш).

2. *тільки док.* **перейти́ доро́гу (шлях** *і т. ін.***).** Заподіяти кому-небудь нещастя, принести горе і т. ін.— *Нашому малому хтось дорогу перейшов!..* (Ю. Янов.).

ПЕРЕТИРАТИ: перетира́ти кісточки́ *див.* перемивати; ~ **на зуба́х;** ~ **язико́м** *див.* перебирати.

ПЕРЕТЛІЛА: душа́ перетлі́ла *див.* душа.

ПЕРЕТЛІТИ: перетлі́ти душе́ю (се́рцем). Знемогти від тривоги, страху, туги і т. ін. *Невже.. загинув Любчик? Не віриться Скільки перетлів душею Юрій за ці години* (Хижняк); *Ще більше перетліла серцем за Данька, доки він там десь з ворогом рубався* (Гончар). Пор.: **душа́ перетлі́ла.** Синонім: **се́рце переболі́ло** (в 1 знач.).

перетлі́ти на ву́гіль (на по́піл). 1. Дуже намучитися, знемогтися від тяжких думок, неспокою, хвилювань, страху і т. ін.— *Нічого, нічого, не схуднеш,— поплескав її по плечу Микола.— Іди скоріше, бо Максим перетліє на попіл* (Хижняк).

2. Пройти, зникнути (про почуття). [Кряж:] *Отут (б'є себе в груди) все на вугіль перетліло* (Зар.).

ПЕРЕТНУТИ: перетну́ти доро́гу *див.* перетинати.

ПЕРЕТРУСИТИ: перетруси́ти у па́м'яті *див* перебирати; **~ штаньми́** *див.* трусити.

ПЕРЕТРУШУВАТИ: перетру́шувати у па́м'яті *див.* перебирати.

ПЕРЕТЯГАТИ: перетяга́ти (перетя́гувати) / перетягти́ (перетягну́ти) на сто́рону (на бік) *кого, чию (чий).* Робити кого-небудь чиїмсь прибічником, прихильником і т. ін. *Погляди на книжки, фільми — це пусте! Ні, й це не пусте... Тут вона поволі перетягувала його на свій бік, аж поки не перетягнула зовсім* (Мушк.); *Жила у діда.. Я надіюсь перетягти знов на його сторону дядину* (Л. Укр.); — *Затягати по судах він* [пан[*зможе. Зуміє дістати брехливих свідків, суддів перетягнути на свій бік* (Стельмах).

перетяга́ти (перетя́гувати) / перетягти́ (перетягну́ти) струну́. Доводити що-небудь до найвищої міри, до того, що далі не можна терпіти чогось. [П е т е р с о н:] *Макаров! Я вам не раджу перетягати струну ..Я вас ще раз питаю: де список?* (Галан); *Перетяг струну опришок. Рвонув сорочку на грудях — і, мов ужалена змією, скочила Маруся на ноги* (Хотк.).

ПЕРЕТЯГНУТИ: перетягну́ти на сто́рону; ~ струну́ *див.* перетягати.

ПЕРЕТЯГТИ: перетягти́ на сто́рону; ~ струну́ *див.* перетягати.

ПЕРЕТЯГУВАТИ: перетя́гувати на сто́рону; ~ струну́ *див.* перетягати.

ПЕРЕТЯТИ: перетя́ти доро́гу *див.* перетинати.

ПЕРЕУЧИТИСЯ: переучи́тися на оди́н бік. Здобувши освіту, стати зарозумілим або, незважаючи на освіту, не мати належного культурного рівня. *Вона часто нарікала матері на Грицька, казала, що він перевчився на один бік, так що навіть не хоче їй вклонятися* (Вас.); *Заморочений і спантеличений батько писав: «Чи ти там на один бік перевчився, чи що з тобою? Зараз же напиши толком, бо мама плаче!..»* (С. Ол.).

ПЕРЕХВАЛИТИ: перехвали́ти на оди́н бік *див.* перехвалювати.

ПЕРЕХВАЛЮВАТИ: перехва́лювати / перехвали́ти на оди́н бік. Псувати кого-небудь надмірною похвалою. *Усі тітки, дядини.. пестили Настусю, мазали її та хвалили, аж перехвалювали на один бік* (Н.-Лев.); [І в а н:] *Та ну-бо вже, не хваліть, а то перехвалите на один бік!* (Кроп.).

ПЕРЕХИЛИТИ: перехили́ти до дна; ~ ча́рку *див.* перехиляти.

ПЕРЕХИЛЯТИ: перехиля́ти (перекида́ти) / перехили́ти (переки́нути, хильну́ти *і т. ін.*) **ча́рку (по ча́рці** *і т. ін.*). Пити алкогольні напої. *На Смика він прицілився. Що любить Смик? Перехиляє чарку чи ні?* (Руд.); *Перепочити коням слід було, А мандрівцям перехилить по чарці і закусити щукою* (Рильський). **переки́нути (хильну́ти) чарчи́ну.** [Г а л у ш к а:] *Галю, винось-бо щось перекусити — чоловік з дороги дальної, та й нам не завадить чарчину перекинути* (Корн.); — *Вип'ю,— кивнув Омелян, бо таки й справді йому скортіло хильнути чарчину* (Ільч.).

перехиля́ти / перехили́ти [аж] до дна. Випити всю рідину, що міститься в посудині. *Український чоловік ніколи не квапиться випити. Він перед тим, як це зробити, любить сказати щось таке жартівливе, приємне, а вже потім перехилить аж до дна, не залишить ні краплі* (Шап.).

ПЕРЕХИТРИТИ: перехитри́ти само́го себе́. Хитруючи, виявити свої наміри або помилитися в розрахунках.— *Так, тату! Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж самого себе перехитрив* (Фр.).

ПЕРЕХОДИТИ: перехо́дити доро́гу *див* перетинати.

перехо́дити / перейти́ межу́ (мі́ру, че́рез край *і т. ін.*). 1. Не відповідати допустимій нормі чогонебудь дозволеного. *Його жарти й штукарство часом переходили через край і були трохи грубуваті й навіть вульгарні* (Н.-Лев.).

2. Не дотримуватися чого-небудь. *Офіцер збагнув, що перейшов межу потрібного такту в допиті* (Епік). С и н о н і м и: **перебира́ти че́рез мі́ру** (в 1 знач.); **передава́ти куті́ ме́ду; взя́ти че́рез край; взя́ти ли́шку.**

3. Виявлятися дуже інтенсивно; досягати найбільшої інтенсивності. *Безсильна* [шаманова] *лють перейшла всякі межі. Він шмагав коня, щоб хоть трохи вилити її з переповнених грудей* (Гжицький).

перехо́дити на той світ *див.* іти.

перехо́дити / перейти́ на легки́й хліб. Переставати працювати, займатися діяльністю; діставати все необхідне для існування, не докладаючи великих зусиль. *Відколи стало Гуляй-Поле махновською столицею,.. розучилось, відвикло працювати, на легкий хліб перейшло* (Гончар).

перехо́дити (переступа́ти *і т. ін.*) **/ перейти́ (переступи́ти** *і т. ін.*) **рубіко́н,** *книжн.* Робити рішучий крок, приймаючи остаточне рішення. *В ті часи* [революції] *перейти чи не перейти рубікон подеколи буквально означало: зректись революційної батьківщини і переметнутись — або лишитись тут, на рідній землі* (Літ. Укр.).

перехо́дити (става́ти) / перейти́ (ста́ти) на ре́йки *які, чого.* Змінювати певний спосіб життя, напрям діяльності і т. ін.— *Як там у вас діла на фермі? — На нові рейки переходимо, діду* (Добр.); *Контакти вчених Радянської України з зарубіжними країнами стали регулярними, представницькими майже відразу ж після громадянської війни, коли країна перейшла на мирні рейки будівництва нового життя* (Вісник АН), *Ви заявляєте, що хочете стати на рейки трудового життя? Хочете працювати на користь державі? Прекрасно* (Мик.). **перехі́д на ре́йки.** *Усім .. тре-*

ба пам'ятати, що від зусиль кожного залежатиме надійність фундаменту, на якому зараз відбувається перехід всього народного господарства країни на інтенсивні рейки (Наука..); *Перехід селянства на рейки прогресивного господарювання в наш час нерозривно пов'язаний з механізацією і електрифікацією сільського господарства* (Рад. Укр.).

перехóдити чéрез рýки *див.* пройти.

ПЕРЕХОДИТЬ: півень убрíд перехóдить *див.* півень.

ПЕРЕХОПИЛО: перехопи́ло дух *див.* перехоплює.

ПЕРЕХОПИТИ: перехопи́ти чéрез край *див.* перехоплювати.

ПЕРЕХОПЛЮВАТИ: перехóплювати на льотý *див.* ловити.

перехóплювати / перехопи́ти чéрез край. Виявляти надмірність, не мати почуття міри в чому-небудь. *Янек надто пізно зрозумів, що справді перехопив через край* (Тулуб).

ПЕРЕХОПЛЮЄ: перехóплює / перехопи́ло дух *кому, у кого.* Хто-небудь починає важко дихати від сильних переживань, хвилювань і т. ін. *Радісний дріж пробігає по тілу, дух тобі перехоплює... Так і є: дядько Роман.. шугає рукою в загадковий свій вузол.. і нарешті з'являється з вузла...'яблуко, та яке!* (Гончар).

ПЕРЕХРЕСТЯХ: на всіх перехрéстях, *з сл.* кричáти, говори́ти *і т. ін.* Відкрито, скрізь. *Нехай впаде він безсилий на великій дорозі життя, нехай підуть потоптом по ньому ті, кого він збудить...— він кричатиме проти байдужих на всіх перехрестях* (Кол.).

ПЕРЕЦЬ: де [вже] і пéрець не ростé. Дуже далеко, де важкі умови життя. *Якби моя воля, то я б сього чина не то з партії вигнала, а загнала б там, де вже й перець не росте* (Л. Укр.). Синоніми: **де Макáр телят пасé; куди́ і вóрон кістóк не занóсить; де кóзам рóги прáвлять.**

як пéрець, *з сл.* сухий *і под.* У великій мірі, дуже. *Дід був старий і сухий як перець.*

ПЕРЕЧИЩАЮТЬСЯ: мізки перечищáються *див.* мізки.

ПЕРИНАХ: лежáти на пери́нах *див.* лежати.

ПЕРЛИ: метáти пéрли сви́ням *див.* метати.

ПЕРО: брáтися за перó *див.* братися; **гострити ~** *див.* гострити; **заки́нути ~** *див.* закинути; **прóбувати ~** *див.* пробувати.

ПЕРОМ: володíти перóм *див.* володіти; **земля́ ~** *див.* земля; **ні ~ не списáти** *див.* списати; **~ скребти́** *див.* скребти.

ПЕРСОНОЮ: влáсною персóною. Сам, особисто. *З'явився на порозі власною персоною Костя Степашко.. підтягнутий, сухолиций, в доброму гуморі* (Гончар); *А той перший зліва — не хто інший, як мій батько власною персоною* (Літ. Укр.).

ПЕРСТ: як перст *див.* палець.

ПЕРТИ: вáлом пéрти *див.* валити.

пéрти в óчі *чим, грубо.* Виділятися чим-небудь серед когось, чогось. *Хіба обгороджений, мов фортеця, деревинами з чужих осель будинок Плачинди не пре в очі ситим достатком і силою?* (Стельмах). Пор.: **би́ти у вíчі** (в 2 знач.).

пéрти на рожéн; ~ прóти рожнá *див.* лізти; **~ тумáн** *див.* пускати.

ПЕРТИСЯ: пéртися на рожéн *див.* лізти.

ПЕРУ: належáти перý *див.* належати.

ПЕРЦЕМ: з пéрцем. Дуже запальний, гарячий, гострий на язик. [Дівчина:] *Ану, ущипни ще раз, то так ляпаса і дам!* [Хома:] *Ого, з перцем!* (Кроп.); *Краще жінка з вогнем, перцем і жадобою, аніж якась покірна розмазня* (Стельмах). Синонім: **з жи́вчиком, з пéрчиком.**

сéрце з пéрцем *див.* серце.

ПЕРЦІ: як свиня́ на пéрці *див.* свиня.

ПЕРЦЮ: вси́пати пéрцю *див.* всипати; **гірш ~** *див.* гірш; **давáти ~** *див.* давати; **дістáлося ~ з квáсом** *див.* дісталося; **додавáти ~** *див.* додавати; **натирáти ~ в ніс** *див.* натирати; **піднóсити ~** *див.* підносити; **підсипáти ~** *див.* підсипати.

ПЕРЧИКОМ: з жи́вчиком, з пéрчиком *див.* живчиком.

ПЕРША: пéрша лáстівка *див.* ластівка; **~ рукави́чка** *див.* рукавичка; **~ скри́пка** *див.* скрипка.

ПЕРШЕ: вси́пати по пéрше числó *див.* всипати; **на ~ óко** *див.* око; **~ слóво** *див.* слово; **по ~ числó** *див.* число; **стáвити на ~ мíсце** *див.* ставити.

ПЕРШИЙ: закладáти пéрший кáмінь *див.* закладати; **на ~ раз** *див.* раз; **не ~ день** *див.* день; **не ~ рік** *див.* рік; **~ сорт** *див.* сорт; **стáвити на ~ план** *див.* ставити.

ПЕРШИМ: за пéршим пóзирком *див.* позирком; **~ ділом** *див.* ділом.

ПЕРШИХ: до пéрших півнів *див.* півнів; **з ~ очéй** *див.* очей; **з ~ рук** *див.* рук; **на ~ порáх** *див.* порах; **у ~ лáвах** *див.* лавах.

ПЕРШІ: пéрші крóки *див.* кроки.

ПЕРШІСТЬ: тримáти пéршість *див.* тримати.

ПЕРШОГО: до пéршого снігу *див.* снігу; **з ~ кілкá** *див.* кілка; **з ~ пóгляду** *див.* погляду; **з~рáзу** *див.* разу; **з ~ слóва** *див.* слова; **~ призову** *див.* призову.

ПЕРШОЇ: мáйстер пéршої руки́ *див.* майстер; **не ~ мóлодості** *див.* молодості; **не ~ свíжості** *див.* свіжості; **~ мáрки** *див.* марки.

ПЕРШОМУ: на пéршому плáні *див.* плані.

ПЕРШОСТІ: віддавáти пáльму пéршості *див.* віддавати; **пáльма ~** *див.* пальма.

ПЕРШУ: грáти пéршу скри́пку *див.* грати; **у ~ гóлову** *див.* голову; **у ~ чéргу** *див.* чергу.

ПЕС: ні пес ні барáн. Позбавлений виразних ознак, особливостей; посередній.— *А як не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні*

врізать, ні доточить, ні пес, ні баран, ні взад, ні вперед — лишаюся посеред (Гуц.). Синонім: **ні се ні те** (в 1 знач.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **пес після макогóна,** *зневажл.* Дуже зніяковілий, винуватий; дуже зніяковіло, винувато. *Спідлоба глянула* [жінка] *на чоловіка й метнулася до кабінету. А той, мов пес після макогона, плівся позаду* (Літ. Укр.).

як пес на сіні; як ~ побúтий; як ~, спýщений з прúв'язі; як ~ у пилúпівку *див.* собака.

ПЕСТИТИ: пéстити вýхо *кого, чиє.* Бути приємним для слуху. *Марина співає, а її тонкий та дзвінкий голос доноситься через стіну до Олексія Івановича, пестить його вухо, веселить серце* (Мирний).

пéстити очúма *кого, що.* Ніжно, з любов'ю дивитися на кого-, що-небудь. *Хачатуров пестить очима її невеличку фігурку* (Донч.); *Синіми й чистими, як у дитини, очима ніжно пестив* [Андрій] *її* (Ю. Бедзик).

ПЕСТІЙ: пестíй дóлі *див.* пестун.

ПЕСТУН: пестýн (пестíй) дóлі (фортýни *і т. ін.*). Той, кого дбайливо доглядають, якому потурають у бажаннях і примхах або кому таланить у житті. *Мати всім керувала, старші сини заробляли, а меншенький був пестуном долі й надією сім'ї* (Дмит.); *Панотець же, пестій долі, любив поживкувати, та не хотів старати* (Март.). **пестýнчик фортýни.** *Кость за обідом не мав вигляду пестунчика фортуни, навпаки, він був далеко блідшим, ніж завжди* (Л. Янов.).

ПЕТЕЛЬКИ: брáти за петéлькú *див.* брати; **брáтися за ~** *див.* братися; **водúтися за ~** *див.* водитися.

ПЕТЛЮ: встромúти гóлову в петлю *див.* встромити; **затягáти ~** *див.* затягати; **лізти в ~** *див.* лізти; **накидáти ~** *див.* накидати.

петлю на шúю. Повіситися. *Нелегко без грошей. Саме легше петлю на шию або з мосту та в воду* (Тесл.).

попáсти у петлю *див.* попасти; **хоч у ~ лізь** *див.* лізь; **язúк у ~ скрутúло** *див.* скрутило.

ПЕТЛЯ: затягується петля́ (зáшморг *і т. ін.*). Безвихідне, тяжке становище.— *Значить, затягується петля,— говорив Аркадій Павлович, думаючи зараз про своїх заклятих ворогів* (Шиян).

ПЕТРА: не до Петрá, а до різдвá *кому.* Хто-небудь немолодий, похилого віку. *І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодшаєм! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до різдва!* (Л. Укр.).

ПЕТРІВКУ: мéрзлого в петрíвку *див.* мерзлого.

ПЕЧАЛЬНОГО: лúцар печáльного óбразу *див.* лицар.

ПЕЧАТКАМИ: за сімомá печáтками (печáтями). 1. Під суворим наглядом, контролем. *Уряд Пілсудського тримав архів В. І. Леніна за сімома печатками* (Наука..).

2. Недоступний для розуміння; прихований, скритий. *Виробничий процес «свого» цеху, а відтак і цілої фабрики.. не був для неї якоюсь новиною, ні загадкою за сімома печатками* (Коз.); — *Ці хлопці,— зауважила вона в бік юнаків,— для мене за сімома печатями, емоції приглушені, загнані вглиб* (Гончар).

ПЕЧАТКУ: накладáти печáтку *див.* накладати.

ПЕЧАТЯМИ: за сімомá печáтями *див.* печатками.

ПЕЧАТЬ: кáїнова печáть. Тавро зради, злочину. *Звістка про пійманого перекинчика швидко облетіла всі човни, і козаки один поперед одного лізли, щоб зазирнути на того, хто навік затаврував себе каїновою печаттю* (Добр.).

накладáти печáть *див.* накладати.

ПЕЧЕ: [аж] під п'яти печé *кого, кому і без додатка.* Хто-небудь не може встояти на місці від нетерпіння; комусь не терпиться. [Кулішевич:] *То що з нею станеться? Прийде — надивитесь... А коли під п'яти пече, то біжіть і провідайте...* (Стар.); *Підкрались під нову хату. Гриць свиснув; переждав трохи, свиснув удруге.. утретє... Все нічого не чути. А мене аж під п'яти пече* (Вовчок).

досáда печé *див.* досада.

печé вогнéм. Дуже жарко. [Храпко *(скидаючи картуза)*:] *Хху! душно! Прямо огнем пече! (Витирає лоба)* (Мирний).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **вогнéм печé** *кого.* Хто-небудь дуже страждає морально; хтось занепокоєний чимсь.— *Розкажи ж нам, Одарочко, усі пригоди свої, любко,— кажу їй.— Та розкажи ж бо, розкажи! Нехай послухають! — каже брат та й вийшов з хати, мов його огнем пекло* (Вовчок).

ПЕЧЕНЕ: печéне й варéне, *з сл.* кúдати, покúнути, залишáти *і т. ін.* 1. Все або взагалі будь-яка робота. *Обидві сестри, тільки-но брат переступав поріг, кидали печене й варене і заклопотано квапились подати йому то свіжої води напитись та вмитись, то рушника* (А.-Дав.); *До нього* [лікаря] *прибув зненацька посланець із Амальфі.., щоб він кидав печене й варене і негайно їхав туди, бо там зчинилася велика бійка і багато люду поранено* (Боккаччо, перекл. Лукаша); *То нападе на неї таке, що вона всю хату переверне, прибираючи та чепуривши її .. А то знов загуляє, заведе, покине все печене й варене і грає, як метелик* (Григ.).

2. Всілякі страви. *Стіл був завалений печеним і вареним.* **варéне і печéне.** *Гей до мене! Є у мене і варене і печене: Буде людям, буде й вам* (Гл.).

ПЕЧЕНИЙ: як рак печéний *див.* рак.

ПЕЧЕНОГО: давáти печéного гарбузá *див.* давати; **діставáти ~ гарбузá** *див.* діставати; **підкладáти вогню́ до ~** *див.* підкладати.

ПЕЧЕНОЇ: гірш печéної рéдьки *див.* гірш; **~ крúги** *див.* криги.

ПЕЧИ: хоч на вогні (вогнéм) печú *кого.* Що не

роби. *Такий уже чоловік був той Назар: усе йому жарти. Здається, хоч його на огні печи, він жартуватиме* (Вовчок); — *І годі! Ні слова не скажу більш, Хоч ти мене вогнем печи* (Головко).

ПЕЧИНА: сіль тобі на язик, печина в зуби *див.* сіль.

ПЕ́ЧІ: танцюва́ти від пе́чі *див.* танцювати; **як ду́рень з ~** *див.* дурень.

ПЕЧІ́: вигріва́тися на печі *див.* вигріватися; **лежа́ти на ~** *див.* лежати; **сиді́ти на ~** *див.* сидіти.

ПЕЧІНКАХ: сиді́ти в печінка́х *див.* сидіти.

ПЕЧІНКИ: бра́ти за печінки́ *див.* брати; **виверта́ти ~** *див.* вивертати; **ви́трясти ~** *див.* витрясти; **відби́ти ~** *див.* відбити; **в'ї́стися в ~** *див.* в'їстися; **дия́вол в ~** *див.* диявол; **лі́зти в ~** *див.* лізти; **мара́ в ~** *див.* мара; **надсади́ти ~** *див.* надсадити; **пекти́ в са́мі ~** *див.* пекти; **тря́сця йому́ в ~** *див.* трясця; **тя́гне за ~** *див.* тягне.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **на печінки́,** *з сл.* к р и ч а́ т и, р е п е т у в а́ т и *і т. ін.* Дуже сильно. *Кричить, наче на печінки* (Укр.. присл..).

ПЕЧІНКУ: ма́тері у печі́нку *див.* матері; **щоб мені́ ~ розду́ло** *див.* роздуло.

ПЕЧІНОК: добира́тися до са́мих печіно́к *див.* добиратися; **допіка́ти до живи́х ~** *див.* допікати; **дохо́дити до живи́х ~** *див.* доходити; **пробира́ти до ~** *див.* пробирати

ПЕЧІЯ: гі́рка (пеку́ча *і т. ін.*) **печія́ ухопи́ла за се́рце** *кого.* Хто-небудь засмучений, прикро вражений. *Перше недовір'я перевернулось у віру, що Марина змилила їх* [одрадян]. *Гірка печія вхопила за серце* (Мирний).

П'ЄДЕСТАЛ: ста́вити на п'єдеста́л *див.* ставити.

П'ЄДЕСТАЛУ: па́дати з п'єдеста́лу *див.* падати.

П'ЄТЬСЯ: не до те́бе (не до ньо́го, не до не́ї *і т ін.*) **п'є́ться (п'ють).** Це не стосується того, про кого йдеться, до кого звертаються.— *Чого ж ти мовчиш, неначе не до тебе п'ється? — говорила Навроцька до мужа.— Бо таки не до мене. .— обізвався Навроцький* (Н.-Лев.); [П и л и п:] *А тобі що? — Ні волика, ні корівки!.. Що ти за пашею бідкався, чи як?..* [Д е н и с:] *Не до тебе п'ють!* (Кроп).

ПИВА: навари́ти пи́ва *див.* наварити; **~ не зва́риш** *див.* звариш.

ПИВО: завари́ти пи́во *див* заварити.

ПИВШИ: не ї́вши, не пи́вши *див* ївши.

ПИЙ: хоч во́ду пий *див.* напийся.

ПИКУ: верну́ти пи́ку *див.* вернути; **наїда́ти ~** *див.* наїдати; **натовкти́ ~** *див* натовкти; **плюва́ти в ~** *див* плювати.

ПИЛ: аж пил кури́ть, *з дієсл.* Дуже інтенсивно.— *А Ласій таки курник будує. — Будує? — Аж пил курить* (Збан.); **аж кури́ть.** *Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть* (Укр . казки). **· пилю́ка кури́ть.** *За віком* [Конопельський] — *теж не жовторотий підліток. Можна було вже й у вечірній* [школі] *вчитись. І працювати так, щоб аж пилюка куріла* (Збан.). С и н о н і м: **аж дим іде́.**

аж (ті́льки) пил [іде́ (клубо́читься)] хма́рою (слі́дом *і т. ін.*) *за ким і без додатка.* Дуже сильно, швидко. *Явдоха посадила її* [Солоху] *верхи на палички, .. палички чкурнули скільки духу, аж пил за ними хмарою* (Кв.-Осн.); *Івась побіг до хати.— Тільки пил пішов* (Воронько).

оберта́ти на пил *див.* обертати.

ПИЛИНИ: ні (ані́) пили́ни. Зовсім, абсолютно нічого немає. *За чумаком добре жити, .. є що їсти, є що й пити.. Нічим борщу посолити, На оборі ні шерстини, .. А в коморі ні пилини* (Укр. лір. пісні). П о р.: **ні зерни́ни, ні пили́ни.**

ні зерни́ни, ні пили́ни *див.* зернини.

ПИЛИНІ: не дава́ти пили́ні впа́сти *див.* давати.

ПИЛИНКИ: ні цу́ри, ні пили́нки *див.* цури.

ПИЛИП: ви́скочити як Пили́п з конопе́ль *див.* вискочити.

ПИЛИПІВКУ: мов соба́ка у пили́півку *див.* собака.

ПИЛОМ: як пи́лом припа́сти *див.* припасти; **~ припада́ти** *див.* припадати; **розліта́тися ~** *див.* розлітатися.

ПИЛЮ́КУ: пуска́ти в о́чі пилю́ку *див.* пускати.

ПИЛЮЛІ: ковта́ти пилю́лі *див.* ковтати.

ПИЛЬНЕ: бра́ти на пи́льне о́ко *див.* брати.

ПИНДЮЧИТИ: пиндю́чити ніс (*вульг.* **мо́рду** *і т. ін.*). Поводитися чванливо, бундючно. *Пиндючить ніс Остапова Горпина І, знай, все мацає на шиї свій дукач* (Г.-Арт.); [Г е р а с и м:] *Ах ти ж погань! Мужва репача! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом!* (К.-Карий).

ПИНХВИ: дава́ти пи́нхви *див.* давати.

ПИПОТЬ: пи́поть тобі́ на язи́к *див.* тіпун.

ПИРОГИ: на пироги́. У гості. *Часом влітку заїжджає у колгосп на пироги Син бажаний, дорогий* (Шпак).

ПИРОГОМ: ма́зати пирого́м зве́рху *див* мазати.

ПИРЯТИНСЬКА: верства́ пиря́тинська *див.* верства.

ПИСАЛА: щоб тебе́ пиеа́чка писа́ла *див.* писачка.

ПИСАНИЙ: зако́н не пи́саний *див.* закон.

ПИСАНКА: як (мов, ніби *і т ін.*) **пи́санка.** 1. Який відзначається надзвичайною гармонією барв, ліній і т. ін ; дуже гарний (про неживі предмети). *Як писанка лани* (Сос.); *Який чудовий хвартух! Їй-богу, наче писанка* (Н.-Лев.); *Село на нашій Україні — неначе писанка село, Зеленим гаєм поросло* (Шевч.).

2. Гарний на вроду; дуже вродливий (перев.

про жінку, дівчину).— *Гарна* [молодиця], *як писанка, дідько б її взяв,— промовив Єремія* (Н.-Лев.); *Приходь, найду тобі дівчину, як писанку* (Стельмах).

ПИСАНКОЮ: носи́тися як з пи́санкою *див.* носитися.

ПИСАНО: ві́лами [по воді] пи́сано. Невідомо, як буде. *І цей про Олексу... Ніби йому самому не видно, на кого зазіхає зазнайкуватий бригадир. Але це ще вилами по воді писано... У Тетяни вередлива вдача* (Добр.); *Чи не приїдемо до вас ось такими силами: я. Садовський, Левицький.. Але це ще вилами писано* (Збірник про Кроп.). **ві́лами по воді́.**— *Слухайте, діти, що я вам пораджу,— встряла в розмову Бондариха,— те все, що ви кажете, може воно удасться вам, а може й ні, а більше того, що вилами по воді* (Вас.); // Сумнівний щодо здійснення. **ві́лами пи́саний.** *А щоб я пішла за тебе, то навряд.. наше сватання ще вилами писане* (Кв.-Осн.). Синонім: **ба́ба на́двоє ворожи́ла; як сказа́ти** (в 1 знач.).

не про нас пи́сано. Уживається для підкреслення, що сказане стосується інших. *Аби ти не був такий темний, то міг би знати дещо про владик земних..— Сова про сову, а всяк про себе,— Ситник усміхався трохи погірдливо,— писано не про нас* (Загреб.).

ПИСАНОМУ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **по пи́саному.** 1. *з сл.* говори́ти, відповіда́ти *і т. ін.* Дуже чітко, не збиваючись. [Іван Павлович:] *Молодець* [Андрій], *говорить як по писаному!* (Кроп.); *Бригадири відповідали як по писаному. Один лише Сидір Підпара.. переплутав усі цифри* (Зар.). Синонім: **як з кни́жки чита́ти.**

2. *з дієсл.* Легко, безпомилково. *За вісімнадцять літ свого подружнього життя Марія навчилася читати найдрібніші факти, як по писаному* (Вільде). Синонім: **як по но́тах** (у 2 знач.).

3. *з дієсл.* Без будь-яких ускладнень; ніби за наперед продуманим планом або схемою. *Одімкнув* [заступник коменданта] *хвіртку в огорожі корівника. За цим, як по писаному, рудий Цункер відчинив, нарешті, двері «салону смерті»* [концтабору] (Коз.). Синонім: **як по но́тах** (у 1 знач.).

ПИСАНОЮ: носи́тися як з пи́саною то́рбою *див.* носитися.

ПИСАТИ: писа́ти (випи́сувати) мислі́те, *жарт.* Іти нетвердою ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного). *Піп, поспішаючи за кимсь, писав мисліте і щось розмовляв сам з собою* (Мирний). Синонім: **плести́ кре́нделі нога́ми** (у 1 знач.).

писа́ти кре́нделі нога́ми *див.* плести, **пішла́ ~ губе́рнія** *див.* губернія.

ПИСАЧКА: щоб тебе́ (його́, її́ *і т. ін.*) **писа́чка писа́ла / списа́ла.** Уживається як лайка для вираження незадоволення, гніву і т. ін., висловлених при згадуванні про писання.— *Іди собі! іди, йди — зайдикав Порох.. Я зараз чоловікові писатиму прошеніє* [прохання]..— *Щоб тебе писачка списала, проклятий!* (Мирний).

ПИСКА: роби́ти з пи́ска халя́ву *див.* робити.

ПИСКОМ: не з на́шим (невми́тим *і т. ін.*) **пи́ском.** Недостойний братися за що-небудь, виконувати щось.— *Не з нашим писком! — гордо одказав Василь.— Як йому прохати..— і так якнебудь переб'ємося* (Мирний); — *Хочеш на гілляку за такі слова?.. То це недовга річ. Ви тільки гляньте на нього. З невмитим писком, а й собі до політики пнеться* (Жур.).

ПИСНУВ: щоб і не пи́снув, *з дієсл.* Надзвичайно сильно.— *Наустив вражий дід піхоту да хотів так придавити у Батурині старшину, щоб і не писнула* (П. Куліш); — *Ти візьми їх до рук, .. так візьми, щоб і не писнули* (Ю. Янов.).

ПИСНУТИ: і (ані) сло́ва (сло́вом) не пи́снути *кому і без додатка.* 1. Не видати якої-небудь таємниці, зовсім нічого не розповісти про щось. *Усі.. замовкли. Про архієреїв ніхто вже й слова не писнув* (Н.-Лев.); *І я побожу, й жінка моя, й діти мої, що я Борухові за грунт ані словом не писнув* (Март.). Синоніми: **ні па́ри з вуст; як води́ в рот набра́ти; ні гу-гу** (в 1 знач.); **ро́та не розкрива́ти.**

2. Не заперечувати, не протестувати проти кого-, чого-небудь. *Кулаки посипались на його* [муляра] *плечі.. Інші робітники, що бачили цілу ту справу, мовчки працювали, похилені над цеглою і закусуючи зуби. Ніхто з них не писнув ані слова* (Фр.).

Пор.: **й сло́ва не сказа́ти.**

[і] не (ані, хоч би) пи́снути. Замовчати. [Хорошунка:] *Посідайте мені зараз та й не писніть* (Вас.); [Оксана:] *Таточку, любий!* [Панас:] *Цить, ані писни!* (Кроп.); // Не мати можливості сповістити про щось.— *Це не шуточка діло: узнають, що в мене той лист, уб'ють і не писну* (Головко).

сло́во пи́снути. Розказати кому-небудь щось.— *Тільки слово писнеш кому, стара... Задушу, спалю й душу чортові на виграшки віддам! Чула? — кинув* [Андрій] *і побіг* (Ле).

ПИСОК: розпуска́ти пи́сок *див.* розпускати.

ПИСЬМЕНСТВО: кра́сне письме́нство, *заст.* Художня література. *З отаких хлопців, що приходять до красного письменства не крізь літературні амбіції, а крізь працю, .. буває толк* (Кор.).

ПИТАЙ: [і] не пита́й (не пита́йте). 1. *чого, про що.* Уживається для підкреслення того, що що-небудь стосується висловленого, більшою мірою, ніж згадане раніше; поготів, тим більше. *Озиме увосени через засуху не сходило.. Видно.., що коли не помилує господь милосердний, то не буде з нього пуття. А яровини й не питай!..* (Кв.-Осн.).

2. Уживається для підтвердження, підсилення сказаного (перев при відповіді).— *І не питайте, пане, біда: від полісовщиків тікаємо,— понуро прогугнів Левко* (Стельмах).

ПИТАННЯ: болю́че (го́стре *і т. ін.*) **пита́ння; болю́ча (го́стра** *і т. ін.*) **спра́ва.** Назріле, складне для розв'язання завдання. *Мені щеміло серце за Жабі.. «Що з нею?» Одного дня це болюче питання було розв'язане: з контори тюрми сповістили, що мені дозволено побачитися з нею* (Досв.); *Тепер ніхто вже не знімав гострих, пекучих питань, як першого дня, коли Кирило приїхав на дачу* (Коцюб.); *Болючою справою для колишніх школярів було працевлаштування.*

пита́ння стої́ть ру́ба. Що-небудь набуває надзвичайної важливості для когось. *Юначе славний, юнко люба! Коли стоїть питання руба, щоб захищати світ новий,— Удар готуй ти лобовий* (Тич.).

ста́вити пита́ння ру́ба *див.* ставити.

що за пита́ння! Уживається для вираження беззаперечного ствердження чого-небудь (перев. при непотрібному чи недоречному запитанні). *Чи правда, що простий селянин.. може в Радянському Союзі стати депутатом парламенту? Що за питання! Звичайно, правда!* (Гончар).

ПИТАТИ: пита́ти ро́зуму *в кого.* Сподіватися на розумні вчинки кого-небудь, чиюсь розсудливість і т. ін. *Одважилось* [щеня] *вхопить Шматок м'ясця, щоб не кортіло. Лев бачить, що воно зробило, Та змилосердився — мовчить, Бо у щеняти якого розуму питати?..* (Гл.).

пита́ти / спита́ти бро́ду. Розпитувати, дізнаватися про кого-, що-небудь перед тим, як починати щось робити, якось діяти.— *Про мене, мамо, спитайте броду,— не будете жалкувати на Немидору: вона дівчина здорова, робоча* (Н.-Лев.).

ПИТАТИСЯ: пита́тися чужо́го ро́зуму. Звертатися до кого-небудь за настановою, порадою. *Щоб часом дарма не блудить, чужого розуму питайся* (Укр.. присл..).

ПИТИ: да́ти пи́ти *див.* дати; **~ гірку́ ча́шу** *див.* випити.

пи́ти (запива́ти *і т. ін.*) **/ ви́пити (запи́ти** *і т. ін.*) **мирову́ (зми́рщину, зми́рщини).** Уживати спиртне з приводу примирення. *Насилу розборонили люди* [супротивників], *та й ведуть знову в шинок «мирову пити»* (Мирний); *Простила мені теща, та й змирщину пити: по чарці, по другій* (Укр.. казки, легенди..); *Вони скоро помирились, але на весілля так і не пішли — вдома випили мирову* (Земляк); *Устим приніс четверть самогону, запив мирову і наказав усім парубкам Оксена не зобижати* (Тют.).

пи́ти запо́єм. Бути п'яницею, алкоголіком. *Від житейських невдач хлопець пив запоєм.*

пи́ти на брудерша́фт. Бути з ким-небудь у дружніх стосунках і звертатися один до одного на «ти». *Ми на брудершафт не пили, в одній партії не перебуваємо, хіба ж що на роботі зустрічаємося* (Донч.).

пи́ти очи́ма *кого, що.* Жадібно дивитися на кого-, що-небудь. *Горять, міняться на очах сині, зелені, бузкові.. легкі осяйні хмарини. І стоїть на крутих східцях, п'ючи очима ту красу, невисока дівчина* (Коз.).

пи́ти сльо́зи *чиї.* Знущатися з кого-небудь, збиткуватися над кимсь, кривдити когось. *Скільки днів моїх ти губиш! Скільки сліз моїх ти п'єш! Чи таки ж мене не любиш? Чи однуману даєш?* (Пісні та романси..).

пи́ти (смокта́ти, сса́ти *і т. ін.*) **кров** *з кого, чию.* 1. Тяжко визискувати, експлуатувати кого-небудь.— *Усе життя батько його, як павук, кров із нас пив. А зараз син його на нашому горі наживається* (Головко); *Як єсав* [панич Льольо] *народну кров, так буде і далі ссати* (Коцюб.). **попи́ти кро́ві (по́ту)** *з кого, чиєї, чийого* (тривалий час).— *Що ж, напанувались, попили заморських вин і людської крові, пора й честь знати. Під ці слова в усіх закапелках вагона дрібно подзвонювали збиті заробітчанські коси, що тупились у чужих.. степах* (Стельмах); — *Україну він любив, а тобі вона хіба не дорога? — Того й колошматимо вас* [куркулів], *що дорога. Досить ви з неї крові попили!* (Гончар); *Минулося з снопа восьмого чи десятого, попили* [багатії] *нашого поту — годі!* (Головко). Синоніми: **де́рти шку́ру** (в 2 знач.); **вида́влювати со́ки** (в 1 знач.); **тягти́ жи́ли** (в 1 знач.).

2. Знущатися з кого-небудь, збиткуватися над кимсь, кривдити когось. *Мучилася* [Горпина], *а далі й схаменулася: «Чи я їм справді на глум далася? Один кат кров мою п'є, а та глуха поторочa — горілку* (Л. Янов.); *Ми знаєм, де зимують раки, В якій вони живуть норі; І знаєм, що не вовкулаки П'ють нашу кров, а цензорі* (Черн.); *Годі вам над нами збиткуватися, годі нашу кров ссати!* (Фр.).

як мед пи́ти, *з сл.* жити. Дуже добре, в достатках, заможно. *Землю оре* [Іван], *добро складає. Мотря порядкує з свекрухою в хаті. Живуть, як мед п'ють* (Мирний).

як пи́ти да́ти *див.* дати.

ПИТЬ: жа́ба пить дасть *див.* жаба.

ПИХУ: збива́ти пиху́ *див.* збивати; **набива́ти ~** *див.* набивати.

ПИШАТИ: пиша́ти гу́би *див.* запишати.

ПИШИ: пиши́ [все] пропа́ло. Неминуча невдача, втрата і т. ін. *Якщо під час похорону прилюдно візьме* [доктор Безбородько] *її під руку і поведе за катафалком, то цим признає себе нареченим, якщо ні,— то — пиши пропало!* (Вільде); — *Це ще якийсь чорт перехопить Данила з оружієм* [зброєю] *на дорозі, а тоді, пиши все пропало* (Стельмах); — *Земля від морозу тріскає,*

корінь у пшениці рве. А порвало корінь, пиши пропало. Пересівай (Кучер).

ПИЩИКИ: у животі [аж] пи́щики гра́ють *у кого і без додатка.* Кому-небудь дуже хочеться їсти. *Та й їсти ж таки! В животі аж пищики грають* (Тесл.).

ПИЩИТЬ: аж пищи́ть. 1. Перебувати у дуже скрутному становищі. *Він* [народ] *під гнітом тяжким аж пищить* (Сам.).

2. Здійснюватися, робитися і т. ін. дуже швидко, інтенсивно. *Вона звивалась, як муха на окропі; робота аж пищала в її руках* (Коцюб.).

3. Дуже хотіти.— *Вона заміж — аж пищить! — понизивши голос, таємниче повідомив Василь Сидорович* (Збан.).

ПІВДАРМА: за півда́рма *див.* півціни.

ПІВДОРОЗІ: на півдоро́зі. Не довівши до кінця, на середині.— *Ні, ви мене знаєте, Іване Семеновичу, я на півдорозі не спинюсь* (Ю. Янов.).

ПІВЕНЬ: півень убрід перехо́дить. 1. Дуже мілко. *Там, куди раніше можна було загнати цілий табун коней, тепер у липневу спеку півень переходив убрід* (Руд.).

2. Дуже мілкий, зовсім змілілий (про річку, струмок і т. ін.). *Рівчачок півень убрід переходить.*

черво́ний (вогня́ний) півень. Пожежа.— *Чи не Левко.. подарував панові червоного півня? — розгадували деякі дядьки.— Може, й Левко. Пан почастував його свинцем, а він віддячує вогнем* (Стельмах); *Сигналом для захоплення влади має бути червоний півень над панським палацом* (Д. Бедзик); *Ріс, грізним ставав гнів каховців, танцювали вогняні півні над білими панськими маєтками* (Рад. Укр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **півень на тік,** *з сл.* д и в и́ т и с я, п о г л я д а́ т и *і т. ін.* Дуже обережно, обачно. *Він дивиться на життя як півень на тік: можна дзьобнути зернинку на дурничку — добре. Не можна — треба йти в інше місце* (Тют.).

ПІВКРОКУ: ні (ані) півкро́ку. 1. Не мати ніякої змоги пересуватися (іти, їхати і т. ін.). *У мене куля в коліні. Без коня.. ні півкроку* (Воронько).

2. Не прогресувати в якій-небудь справі. *Ми ж тиждень вже ніяроку на місці топчемось, братва, вперед ані півкроку* (Дор.).

ПІВЛІТРИ: без півлітри не розбере́ш *див.* розбереш.

ПІВМІЗИНЦЯ: [ані] на півмізи́нця, *перев. із запереч.* н е. Зовсім, абсолютно. *Я, добродію, артист, перш усього артист, і не схибив я перед українським театром ані на півмізинця...* (Збірник про Кроп.).

ПІВНЕМ: ходи́ти півнем *див.* ходити.

ПІВНИКОМ: ходи́ти півником *див.* ходити.

ПІВНІВ: до [дру́гих (тре́тіх)] півнів. За північ; до пізнього часу або до ранку. *Перший раз засиділись хлопці до півнів* (Вас.); *Розтривожена звечора Гафія до других півнів не зімкнула очей* (Бабляк); *За вечерею ми* [члени делегації] *засиділися, як то кажуть, до третіх півнів, потім усім товариством поїхали в аеропорт і в літак сіли, не спавши* (Козл.); *Пізніми вечорами хлопець сідав за книги.., і він до третіх півнів просиджував над такими книгами* (Стельмах).

до пе́рших півнів. До півночі. *Докія прокидається до перших півнів* (Стельмах); *Одразу ж після служби Стулка неодмінно повертався до своєї просторої, забитої книгами оселі.. і до перших півнів чаклував над творами російських та українських авторів* (Головч. і Мус.).

після дру́гих півнів. Дуже пізно, далеко за північ. *Кухти не спали, будучи стурбованими раптовим зникненням напівродича. Христя вже кілька разів до хвіртки виходила.. Після других півнів — знову до хвіртки прийшла* (Іщук).

після тре́тіх півнів. На світанку. *Не міг заснути Гнат. Після третіх півнів, скрадаючись, він бережно відчинив хатні й сінешні двері, вийшов з хати* (Стельмах).

ПІВНІЧ: глу́па північ (ніч). Пізній час ночі. *Стужа осінньої глупої півночі Просто ступить не дає* (Граб.); *Кажуть, що в глупу ніч буває така година, коли засипає все на світі* (Н.-Лев.).

ПІВНЯ: пуска́ти черво́ного півня *див.* пускати.

ПІВНЯМИ: з півнями. Надзвичайно рано, напередодні світанку. *Що божий день ми встаємо з півнями; Ще світяться по мосту ліхтарі* (Граб.). П о р.: **з тре́тіми півнями.**

з тре́тіми півнями; у тре́ті півні. Надзвичайно рано, напередодні світанку. *Стукне гость* [гість] *в перші чи в треті півні,— Встанемо, кинемо сон і роботу, Встанем, відчинемо гостю ворота* (Укр. поети-романтики..); *Схоплювався* [Тимко] *разом з третіми півнями, приходив до матері, що топила піч,.. скаржився, що йому марилося вночі* (Тют.). П о р.: **з півнями.**

ПІВНЯЧЕ: діло півняче *див.* діло.

ПІВПАЛЬЦЯ: на півпа́льця. Зовсім мало, трохи. *Хоч ти на півпальця збрешеш, а лиха наробиш на весь вік* (Кв.-Осн.).

ПІВСЛОВА: з півсло́ва, *з сл.* р о з у м і́ т и *і под.* Зразу, без довгих пояснень. *І зав'язалась та переривчаста розмова, коли розумієш одне одного з півслова* (Стельмах); *З ним легко говорити, і він завжди з півслова розуміє* (Рибак); *Він.. глянув на мене швидким оком людини, яка навчилася розуміти інших з півслова* (Кор.). П о р.: **з пе́ршого сло́ва.**

ні півсло́ва, *з сл.* н е г о в о р и́ т и, н е с к а з а́ т и *і т. ін.* Зовсім нічого.— *Невже ти не підеш за мене? — одразу жахається Левко і тільки тепер згадує, що він же перед цим ні півслова не говорив Христині* (Стельмах). **ні півслове́чка.** *У цій книжці «Серед степів» цензура не зробила*

аніякісінької заборони,— ні слова, ні півсловечка навіть не зачеркнула (Мирний).

ПІВСЛОВІ: на півсло́ві (*рідко* **на сло́ві**), *перев. з сл.* о б р и в а́ т и, з а м о в к а́ т и, з а л и ш а́ т и *і т. ін.* Раптово, зненацька зупинившись, перервавши що-небудь. *Він на півслові урива пісню* (Коцюб.); *Яцуба ненароком стрівся очима з донькою і враз на півслові осікся* (Гончар); *Нема в Рабів облич, лишень тіла..— Чому ж творець* [Мікеланджело] *покинув на півслові Свій труд.. Невже забракло генію тепла, Щоб оживити очі мармурові?* (Павл.).

ПІВСМЕРТІ: до півсме́рті *див.* смерті.

ПІВТОРА: ні два, ні півтора́ *див.* два.

півтора́ лю́дсько́го, *з сл.* с к а з а́ т и, н а г о в о р и́ т и *і т. ін.* Що-небудь нерозумне, дурне; дурниця. *Що скаже, то півтора людського* (Номис); *Наговорив* [Зінько] *сім мішків гречаної вовни, а все півтора людського, що й купи не держиться!* (Гр.).

ПІВТОРИ: півтори́ калі́ки *див.* каліки.

ПІВЦІНИ: за півціни́ (за півда́рма). Дуже дешево. *Відрізав* [солдат] *з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав* (Кв.-Осн.); *Квітникарки скрикували «весна! весна!» і ладні були віддати квіти за півціни* (Смолич); *За півдарма продав* (Номис); *За півдарма пани грунти у нас забирали* (Укр.. думи..). С и н о н і м: **за бе́зцінь.**

ПІДБИВАТИ: підбива́ти на гріх *див.* підводити; **~ на слизьке́** *див.* заганяти.

підбива́ти / підби́ти клинці́ (кли́на, колодочки́ *і т. ін.*). 1. *до кого і без додатка.* Залицятися до кого-небудь. *Ванько чув від робітників,.. що.. головний інженер підбиває клинці до хімічки Ольги* (Автом.); *— Може, він просто не байдужий до вас? — Та пробував підбивати клина, поганець* (Гончар). С и н о н і м и: **смали́ти халявки́; стели́ти містки́; ханьки́ м'яти** (в 4 знач.).

2. *під кого, кому.* Здійснювати інтриги проти кого-небудь.— *Цей підлеглий не підбивав під мене клинці, не говорив, що в нього все гурчало б дні й ночі, аби він став директором МТС?* (Стельмах); — *Ну, як же так!. Приїжджає польська делегація.. Ждемо, ждемо, а вони в тебе ... Знову ти мені, Степане Антоновичу, колодочки підбиваєш* (Жур.).

підбива́ти / підби́ти на свою́ ру́ку (руч) *кого, що.* Робити кого-небудь своїм прибічником у переконаннях, вчинках, діях і т. ін. *З усіх усюд неслися чутки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба, домагаються більшої ціни.. То й легко вже було «забастовщикам» усе село на свою руч підбити* (Головко).

підбива́ти / підби́ти під свою́ ру́ку *кого, що.* Брати під свою владу, підкоряти кого-небудь. *Загордився купецький Новгород, сам хотів жити, а його хотіли підбити під свою руку владимиро-суздальські князі* (Хижняк).

ПІДБИРАТИ: підбира́ти (добира́ти) / підібра́ти (добра́ти) ключ до душі́ (до се́рця) *чиєї (чийого), кого.* Знаходити підхід до кого-небудь, входити в довір'я до когось. *Гори педагогічної літератури написано.. про те, як підбирати ключі до їхніх розхристаних душ, а постане ось такий Кульбака перед тобою, і раптом бачиш, що ніякий стандартний ключик до нього не підходить* (Гончар). **підбира́ти / підібра́ти клю́чика (клю́чик) до душі́ (до се́рця).** *Гостру розмову запили чаркою,.. і знову ж треба обережно підбирати ключика до чужої душі* (Стельмах); *Відчиняються двері — заходить секретар парткому Володимир Миколайович Линник. Не по літах мудрий, вдумливий. Уміє підібрати «ключик» до будь-якого серця* (Літ. Укр.).

підбира́ти (знахо́дити) / підібра́ти (знайти́) ключ (ключа́) *до кого — чого.* Застосовувати певний спосіб для розуміння кого-небудь, розгадування, розв'язання і т. ін. чогось. *Земля!.. це невичерпна комора достатку. Все у ній є. Зумій тільки підібрати ключ до неї* (Рад. Укр.); *Учених, котрі десятиріччями б'ються над загадками нерозшифрованих написів, не полишає віра, що вони врешті таки підберуть до них ключа* (Тих.); *Турбай знайшов ключі до тьмяних душ сектантів: треба розтлумачити їм, що тоскне і нудне вірування не тільки дерев'янить душі, а й трухлявить їхню ж плоть* (Вол.). **підібра́ти клю́чика.** *Мені випало «провозити» французів навчальним ЯКом. До кожного з них доводилося підбирати ключика, а хлопці були вразливі* (Хор.). **підібрано ключ.** *Рудознавців здавна вабили кладові узбецької землі. Та лише в наш час підібрано ключ до скарбів надр* (Веч. Київ).

підбира́ти / підібра́ти ві́жки. Впливаючи на кого-небудь, посилити вимоги, суворість. *Мало, що сам* [Павло Антонович] *від рук одбивається, ще й Кужеля за собою тягне. Ні, треба, мабуть, трохи підібрати віжки* (Добр.). С и н о н і м: **підкру́чувати га́йку.**

ПІДБИТИ: підби́ти клинці́ *див.* підбивати; **~ на гріх** *див.* підводити; **~ на свою́ ру́ку** *див.* підбивати; **~ на слизьке́** *див.* заганяти; **~ під свою́ ру́ку** *див.* підбивати.

ПІДБИТИЙ: підби́тий бі́сом. Дуже сердитий. *Еней махає довгим списом, На Турна міцно наступа, «Тепер, кричить,— підбитий бісом,— Тебе ніхто не захова»* (Котл.).

підби́тий (підши́тий) ві́тром. 1. Старий, виношений, благенький (про одяг). *Зодягнуті червоногвардійці були хто як. В кого стріпана солдатська шинеля, в кого — вітром підбите пальтишко* (Смолич); *О, скільки гіркоти в псевдонімі* [Кузьма Бездомний] *отім, Редакторе з бензинної колонки, Коли на вулиці сьогодні в тебе дім, Підшитий вітром макінтошик тонкий* (Брат.).

Синоніми: **на ри́б'ячому ху́трі; ри́б'ячим пу́хом підби́тий.**

2. Несерйозний, легковажний (про людину).

підби́тий псом. Дуже злий. *Лисом підшитий, псом підбитий* (Номис). Синонім: **підши́тий соба́ками.**

ри́б'ячим пу́хом підби́тий. Який не затримує тепла, погано гріє; старий, виношений (про одяг). *Де ті кожухи? Усі в шинельках, риб'ячим пухом підбитих* (Хор.). Синоніми: **на ри́б'ячому ху́трі; підби́тий ві́тром** (у 1 знач.).

ПІДБІР: як (мов, ніби *і т. ін.*) **на підбі́р.** Найкращий (за якоюсь позитивною ознакою, рисою і т. ін.). *Вулицею міста йдуть хлопці. Ставні, дужі, ну, як на підбір!* (Рад. Укр.); *Матроси, На підбір — красиві, молоді,— З берега Дівчата русокосі Їм бажають щастя у труді* (Гірник).

ПІДВАЛИНИ: заклада́ти підва́лини *див.* закладати.

ПІДВЕДЕТЬСЯ: рука́ не підведе́ться *див.* рука.

ПІДВЕЗТИ: підвезти́ візка́ *кому.* Нишком зробити прикрість кому-небудь. *Вчителька вона хороша, лагідна.., а я їй підвіз такого візка* (Сміл.). Синонім: **підкла́сти свиню́.**

ПІДВЕЛО: підвело́ живі́т (живота́) *кому і без додатка.* Кому-небудь хочеться їсти.— *Петро Лукич! — гукнув на Загнибіду Крамар.— А що? — Пора, братику* [їсти]. *Животи підвело,— мовив він, скривившись* (Мирний); *От аби у добру пору Закотилась Грушка в нору, Мав би кріт Собі обід. А тим часом Чує кріт — Підвело йому живіт* (Стельмах).

ПІДВЕРНУТИ: підверну́ти під кори́то *кого.* 1. Позбавити кого-небудь привілеїв, влади і т. ін.— *Підвернемо тепер ми під корито ваших полковників та гетьманів; заведемо на Вкраїні інший порядок; не буде в нас ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого* (П. Куліш).

2. Вийти заміж раніше, ніж старша сестра.— *Хороші твої дочки, Стехо! Тільки, Стехо, підверне Катруся під корито твою Ганнусю* (Барв.).

підверну́ти під спід *кого.* Підкорити кого-небудь чиїйсь волі, владі. *Всім світом буде управляти* [Еней], *По всіх усюдах воювати, Підверне всіх собі під спід* (Котл.).

ПІДВЕРНУТИСЯ: підверну́тися під ру́ку *див.* підвертатися.

ПІДВЕРТАТИСЯ: підверта́тися (попада́ти, попада́тися, потрапля́ти *і т. ін.*) / **підверну́тися (попа́сти, попа́стися, потра́пити** *і т. ін.*) **під ру́ку (в ру́ки).** 1. Випадково опинятися поблизу, поруч кого-, чого-небудь або так, що можна легко взяти, використати і т. ін. *Частував* [Чіпка] *кожного, хто підвертався під руку* (Мирний); *Їли жадібно, їли все, що кому попадало під руку* (Збан.); *Він* [Франко] *читав усе, що попадало в руки* (Коцюб.); *Громадяни хапають де тільки під руку попадається все належне до скульптури: ескізи, бюсти і т. ін.* (Л. Укр.); *Ганяв* [Роман Васильович] *усіх, хто потрапляв під руку, як сидорових кіз* (Збан.); *Взяла* [Софія] *й собі газету, яка попалась під руку, і почала читати її* (Л. Укр.); *Коли починався бій, тоді тримайся.. Біда якомусь зайлові, якщо він потрапить Багірову під руку в таку мить!* (Гончар).

2. *тільки* **попади́сь (попади́** *і т. ін.*) **під ру́ку.** Уживається для вираження застереження або погрози.— *Ну, негіднику,— пригрозив, розтираючи око.— Попадись ти мені під руку в наступному кварталі* (Літ. Укр.).

ПІДВЕСТИ: [і] голови́ не підвести́. Стати фізично знесиленим, нездоровим, надто кволим. *Я захирів так, що й голови не підведу* (Г.-Арт.) Пор.: **ле́две го́лову підвести́.**

ле́две го́лову підвести́ *див.* підводити; **~ го́лову; ~ з руї́н** *див.* піднімати; **~ на гріх; ~ під ві́не́ць** *див.* підводити.

підвести́ / підво́дити під дурно́го ха́ту *кого.* Ошукати кого-небудь. *Поліцаї бігцем рушили в напрямі до райцентру. Дідові очі молодо сміялись. Другого дня поліція повернулась у село.., всі знали, що то дід Макар підвів їх під дурного хату* (Збан.).

підвести́ / підво́дити під монасти́р *кого і без додатка.* Обдуривши, накликати біду, поставити кого-небудь в скрутне або незручне становище.— *Вони — хитрі жінки, і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести, а нишком підведуть під монастир — такі вони* (Вовчок); *Різні думки клопотали її голову. Що як він* [панич] *не прийде? Скаже: під монастир підвести хочете... І ніяка божба і клятьба не поможе... Тоді краще умерти!* (Мирний).

підвести́ під одну́ графу́; ~ пі́дступ; ~ під ха́ле́пу; ~ ри́ску *див.* підводити; **~ ру́ку** *див.* піднімати.

ПІДВЕСТИСЯ: підвести́ся з лі́жка *див.* вставати; **~ з руї́н** *див.* підніматися.

ПІДВИЩУЮТЬСЯ: а́кції підви́щуються *див* акції.

ПІДВІШЕНИЙ: язи́к підві́шений до́бре *див* язик.

ПІДВОДИТИ: ле́две го́лову підво́дити / підвести́. Бути фізично знесиленим, нездоровим, надто кволим. [Жінка:] *Моє найменше* [дитя] *лежить в пропасниці, а я сама над ранок ледве голову підвожу* [підводжу] (Л. Укр.). Пор.: **і голови́ не підвести́.**

підво́дити го́лову; ~ з руї́н *див.* піднімати.

підво́дити (підбива́ти) / підвести́ (підби́ти) на гріх *кого.* 1. Спонукати когось до якогось негожого, непорядного вчинку. *Із ріпи підставляли зуби, Ялозили все смальцем губи, Щоб підвести на гріх людей* (Котл.); — *То запасне сідло!.. Святкове! Не викидай, Хомо!..— Не підбивай мене, Маковею, на гріх* (Гончар).

2. Схиляти до інтимних стосунків, взаємин. *А зводницям* [у пеклі] *таке робили, Що цур йому вже і казать, На гріх дівок що підводили і сим учились промишлять* (Котл.); *Зводив собі на думку* [відлюдник], *яка вона гарна та молода дівчина, та почав уже й способу прибирати, як би її на гріх підвести* (Боккаччо, перекл. Лукаша).

підво́дити / підвести́ під віне́ць *кого, заст.* Спонукати до одруження кого-небудь.— *Як закомизиться вона, то старі зв'язану підведуть під вінець* (Стельмах).

підво́дити / підвести́ під одну́ графу́ *кого, що.* Уподібнювати, прирівнювати кого-, що-небудь у чомусь, не враховуючи відмінностей.— *Рідний син — і то якось після чарки давай шпиняти: а ви, тату, тоді таки дров наламали, кого слід і кого не слід — під одну графу підвели* (Гончар).

підво́дити / підвести́ підступ *під кого.* Зловмисно готувати неприємність кому-небудь.— *Це Коцюбенко підвів під мене підступ! — сказав о. Артемій і постановив виселити Коцюбенка з села* (Н.-Лев.).

підво́дити / підвести́ під ха́ле́пу *кого.* Завдавати клопоту, неприємностей кому-небудь.— *Якова не слухайте. Баламут він. Собі погано зробить і вас під халепу підведе ...* (Смолич).

підво́дити / підвести́ ри́ску. Закінчувати, припиняти що-небудь (звичайно при обговоренні).— *Як, товариші? Підведемо риску, чи хай ще виступлять бажаючі?* (Ковінька).

підво́дити під дурно́го ха́ту; ~ під монасти́р *див.* підвести; **~ ру́ку** *див.* піднімати.

ПІДВОДИТИСЯ: підво́дитися з ліжка *див.* вставати; **~ з руї́н** *див.* підніматися.

ПІДВОДИТЬСЯ: рука́ не підво́диться *див.* рука.

ПІДВОДНА: підво́дна течі́я *див.* течія.

ПІДВОДНЕ: підво́дне камі́ння *див.* каміння.

ПІДВ'ЯЗАТИ: підв'яза́ти язи́к *див.* підв'язувати.

ПІДВ'ЯЗУВАТИ: підв'я́зувати / підв'яза́ти язи́к (язика́). Мовчати.— *Не такий він дурень.., щоб базікати зайве. Гадаю, він мовчатиме. І коли ти сам підв'яжеш язика,— все залишиться шито-крито* (Тулуб).

ПІДГВИНТИТИ: підгвинти́ти га́йку *див.* підкручувати.

ПІДГВИНЧУВАТИ: підгви́нчувати га́йку *див.* підкручувати.

ПІДГИНАТИ: підгина́ти хвіст *див.* піджимати.

ПІДГОРНУТИ: підгорну́ти хвіст *див.* піджимати; **під чо́біт ~** *див.* підгортати.

ПІДГОРТАТИ: підгорта́ти / підгорну́ти під чо́біт *кого.* Ставити кого-небудь у повну залежність, підлеглість. *Завзята, енергійна жінка може будь-якого чоловіка підгорнути під чобіт.* **підгорну́ти під чобіто́к.** *Оце сердешний Охрім ускочив! Так, виходе* [виходить] *вона його добре під чобіток підгорнула? — озвалася пані* (Дн. Чайка).

підгорта́ти хвіст *див.* піджимати.

ПІДҐОТОВИТИ: підґото́вити ґрунт *див.* готувати.

ПІДҐОТОВЛЯТИ: підґотовля́ти ґрунт *див.* готувати.

ПІДГОТУВАТИ: підготува́ти ґрунт *див.* готувати.

ПІДДАВАТИ: піддава́ти / підда́ти жа́ру (вогню́, ду́ху *і т. ін.*) *кому і без додатка.* Спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, викликати, посилювати запал у когось і т. ін. *Бідкалися тільки жінки, а чоловіки навіть піддавали жару: — Нехай горить. Отак би всіх панів за димом пустить* (Панч); *В барабані, любі браття, Чародійницьке щось є... Людям жару і завзяття Він у танцях піддає* (Воскр.); *У нашім повіті надто люди запалюються до кожної спільної роботи, але як нема кому далі піддавати вогню, то ціла робота поволі затихає* (Стеф.); *Поспішають* [прочани], *щоб до клечальної суботи прибуть на прощу. Тарасик налягає на ноги і духу піддає усім* (Косарик); *А тут ще піддала жару й Педоря; з грюкотом відчинивши двері, вона .. кинулась до самовару* (Мирний). П о р.: **підкида́ти жа́ру** (в 1 знач.).

піддава́ти / підда́ти жа́ру у вого́нь. Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін.— *Володимире, я прошу тебе! — морщилась шокована тітка Ніна і цим тільки піддавала жару в вогонь* (Дім.). С и н о н і м и: **підлива́ти ма́сла у вого́нь; підклада́ти вогню́.**

піддава́ти / підда́ти хо́ду. Швидше йти чи втікати звідки-небудь.— *Куди ти? Гунцвот! — тупа ногою пан.— Назад!.. Ґусій тільки піддає ходу. Стоїть пан хвилину і дивиться в пустку* (Коцюб.); — *Мати ж не знає, куди я пішов,— непевно озирався Гриша, коли вибігли з хати.— Ех ти, мамзій,— зневажливо махнув рукою Митько, і Гриша піддав ходу* (Больш.).

ПІДДАВАТИСЯ: піддава́тися / підда́тися на ву́дку (на ву́дочку) *кого, чию і без додатка.* Дозволяти себе перехитрити, ошукати, обдурити і т. ін.— *Ти, братіку* [братику], *не ображайся, бо і я колись був не розумніший, та вже тепер не піддамся на вудку* (Тулуб). С и н о н і м: **лови́тися на гачо́к.**

ПІДДАТИ: підда́ти жа́ру; ~ жа́ру у вого́нь; ~ хо́ду *див.* піддавати.

ПІДДАТИСЯ: підда́тися на ву́дку *див.* піддаватися.

ПІДДАЧУ: на підда́чу. Додатково до чого-небудь. *Коли я бачу, як на небі туча тучить,— душу всю мою озвучить громом гніву! — й на піддачу блискавками намогучать* (Тич.).

ПІДЕ: ді́ло пі́де *див.* діло.

так не пі́де. Уживається для вираження катего-

ричної незгоди кого-небудь з кимсь.— *Ні, так не піде... Мені треба точно знати. Довідка від кербуда є?* (Є. Кравч.).

шматок не піде в горло *див.* шматок.

ПІДЖАТИ: піджа́ти хвіст *див.* піджимати.

ПІДЖИМАТИ: піджима́ти (підгорта́ти, підгина́ти *і т. ін.*) / **піджа́ти (підгорну́ти, підігну́ти, підібга́ти** *і т. ін.*) **хвіст (хвоста́).** 1. Втрачати упевненість, пиху, злякавшись чи засоромившись наслідків своїх дій, вчинків або відчуваючи свою провину. *Почував себе* [Гнида] *не зовсім добре, винувато підгортав хвоста й віддано лащився до Онохрія Литки* (Епік); — *Скоро ми, Василю, такого перцю фашистам всиплємо, що вони хвости підіжмуть і аж до самого Берліна тікатимуть без оглядки* (Цюпа); *В сірому тумані тепер усі бачили, як гайдамаки, підібгавши хвости, давали тягу до своєї казарми* (Панч); *Проць присів, підібгавши фальковитого* [хвальковитого] *хвоста, замовк і заспокоївся* (Бабляк)..

2. Угамовувати свій запал, затятість і т. ін. в чому-небудь; утихомирюватися, заспокоюватися. *У Бачури підупав настрій. Дивна ця людина — Ковалів. То він рветься у бій, то підгинає хвоста* (Чаб.); [П р і с ь к а:] *Ви плюньте йому межи очі, чого він чіпляється?* [М а р и н а:] *О, у мене недовго! Такого дам одкоша, що зараз хвоста підгорне* (К.-Карий).

ПІДІБГАТИ: підібга́ти хвіст *див.* піджимати.

ПІДІБРАТИ: підібра́ти віжки; ~ ключ; ~ ключ до душі *див.* підбирати.

ПІДІГНУТИ: підігну́ти хвіст *див.* піджимати.

ПІДІГРАВАТИ: підігрува́ти на ду́дку *див.* грати.

ПІДІГРАТИ: підігра́ти на ду́дку *див.* грати.

ПІДІЙМАЄТЬСЯ: воло́сся підійма́ється вго́ру *див.* волосся; **нога́ не ~** *див.* нога; **~ вну́трішній го́лос** *див.* голос; **рука́ не ~** *див.* рука.

ПІДІЙМАТИ: підійма́ти ву́ха; ~ го́лову; ~ го́лос *див.* піднімати; **~ до небе́с** *див.* підносити; **~ дух; ~ заві́су; ~ збро́ю; ~ з руї́н; ~ ке́лих** *див.* піднімати; **~ на глум** *див.* брати; **~ на но́ги** *див.* піднімати; **~ на оди́н сту́пінь** *див.* підносити; **~ на щит; ~ но́са** *див.* піднімати; **~ пра́пор; ~ ру́ку; ~ чоло́** *див.* піднімати.

ПІДІЙМАТИСЯ: підійма́тися з руї́н; ~ на го́лову; ~ на рівень *див.* підніматися.

ПІДІЙМАЮТЬСЯ: ру́ки не підійма́ються *див.* руки.

ПІДІЙМЕТЬСЯ: рука́ не підійметься *див.* рука.

ПІДІЙНЯТИ: підійня́ти ву́ха; ~ го́лову; ~ го́лос; ~ до небе́с *див.* підносити; **~ дух; ~ заві́су; ~ збро́ю; ~ з руї́н; ~ ке́лих; ~ на но́ги;** *див.* піднімати; **~ на оди́н сту́пінь** *див.* підносити; **~ на щит; ~ но́са; ~ пра́пор; ~ ру́ку; ~ чоло́** *див.* піднімати.

ПІДІЙНЯТИСЯ: підійня́тися з руї́н; ~ на го́лову; ~ на рівень *див.* підніматися.

ПІДІЙТИ: підійти́ під плече́ *див.* підходити.

ПІДІСКА: ли́пнути, як смола́ до підіска *див.* липнути.

ПІДІТНУТИ: підітну́ти кри́ла *див.* підрізати.

ПІД'ЇДЕШ: на коні (на козі *і т. ін.*) **не під'ї́деш** *до кого.* Хто-небудь дуже гордовитий, пихатий; до кого-небудь неможливо знайти підхід.- *Прочита вона, що її похвалили... уже до неї і на коні не під'їдеш* (Стар.); [К р а с о в с ь к а:] *Поки ти у мене не будеш як слід пристроєна, не буде моя душа спокійна!.. Люди знайшлись би, звісно, коли б не пішла чутка про твою гордість, що до тебе і на козі не під'їдеш!* (Пчілка).

ПІД'ЇЖДЖАТИ: не на тій козі під'їжджа́ти / під'ї́хати *до кого.* Не знаходити належного, потрібного підходу до кого-небудь. *Хан винувато пошкріб за вухом.— Виховував* [водія]. *А от, виходить, не на тій козі під'їжджав до нього* (Дарда).

ПІД'ЇЗДІ: на під'ї́зді. Поблизу, недалеко від якогось пункту, місця і т. ін.— *Чиє військо? — запитав* [Семен] *у пришляхової охорони, яка спинила його на під'їзді до чорного в повечір'ї лісу* (Ле).

ПІД'ЇХАТИ: не на тій козі під'ї́хати *див.* під'їжджати.

ПІДЙОМ: важки́й на підйо́м *див.* важкий.

ПІДКИДАЄ: так і підкида́є *кого, з дієсл.* Кому-небудь дуже хочеться, кортить зробити щось. *Оленку так і підкидало побігти до них* [дівчат], *взятись за руки й самій заспівати разом з ними* (Кучер).

ПІДКИДАТИ: підкида́ти (підсипа́ти) / підки́нути (підси́пати) жа́ру. 1. Викликати, посилювати запал у кого-небудь, спонукати когось до інтенсивнішої дії. *Коли скрипка починала підсипати жару й лоскотати танцюристці жили, молодиця не витримувала .. і кидалась в танець* (Коцюб.); *Кривий мій дибає Пегас. А як підкинуть жару, Сюди-туди сіпне — і враз Підскочить аж під хмару!* (Бернс, перекл. Лукаша і Мисика). П о р.: **піддава́ти жа́ру.**

2. Говорити про кого-, що-небудь з іронією, з глумом або ускладнювати стосунки з кимсь, сприяючи посиленню неприємних емоцій. *Довгенько мовчали по тому. Іронічний Василь Сіромаха немов не хотів підкидати жару. А воно само собою склалося* (Больш.). С и н о н і м: **підсипа́ти пе́рцю.**

ПІДКИНУТИ: підки́нути жа́ру *див.* підкидати.

ПІДКІВКАМИ: креса́ти підківками *див.* кресати.

ПІДКЛАДАТИ: підклада́ти / підкла́сти вогню́ (хми́зу, дров *і т. ін.*). Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін.— *Злодіїв, розкрадачів соціалістичної власності хочеш узяти під захист!* — *підкладає хмизу Степан Оксентійович* (Мушк.)

С и н о н і м и: **піддава́ти жа́ру у вого́нь; підлива́ти ма́сла у вого́нь.**

підклада́ти / підкла́сти (підложи́ти) ру́ки (*рідко* **пле́чі)** *кому, під кого і без додатка.* Безкорисливо надавати допомогу кому-небудь; робити все можливе для когось. *Треба руки підкладати, а не дарма гелготати* (Укр.. присл..); *— Хоч панщини вже не робимо, а отже підкладаємо з своєї охоти плечі панам і панським посіпакам, аби лізли догори!* (Март.); *— Мені дитина помирає, розумієте? — крикнула пані* [до управителя].*— А мені що? Руки під неї підкласти?* (Дн. Чайка); *— Та я б руки під нього підложила, щоб видужав, та вік би весь не спала, за ним би дивилась, аби прочуняв* (Збан.).

підклада́ти (підсува́ти, підставля́ти *і т. ін.***) / підкла́сти (підсу́нути, підста́вити** *і т. ін.***) свиню́** *кому.* Нишком чи ненароком завдавати кому-небудь прикрощів, робити неприємність, підлість або діяти підступно проти когось. *Була* [вихователька] *сувора, ображена.— Що ж це, хлопчики, виходить? Я до вас якнайкраще, я вас всюди відстоюю, хвалю, а ви мені свиню підкладиєте* (Збан.); *Як хотілося Маценкові зараз вилаяти Снігура, щоб не підставляв він «свиню» своєму старому другові* (Автом.); *Бійся тих, хто робить тобі дрібні послуги. Бо то вони підповзають, щоб зробити тобі велику підлість. Підкласти свиню* (Загреб.); *Конопельський зів'яв: — Та бачу ж — Курила висунув. Ну нічого, поживемо — побачимо. Але свиню ти мені підсунув добру* (Збан.); *Питання його мало означати: коли ти, Соловійовичу, підсунув мені свиню один раз, то, може, зараз підкажеш, до якої розмови треба готуватися* (Больш.). **підкла́сти свиня́ку.***— Ти мені підклав свиняку! — Закричав Мошна в злобі* (Воскр.). С и н о н і м: **підвезти́ візка́.**

підклада́ти (приклада́ти) / підкла́сти (прикла́сти) вогню́ до пече́ного. Погіршувати становище, ускладнювати що-небудь чимсь.*— Казала ж тобі: не вір і не йди... А таки поліз, Хома невірний! До печеного та ще огню підкладаєш!* (Мирний); *До лиха — та ще лихо; до печеного — та ще вогню прикладають...* (Мирний). С и н о н і м: **приклада́ти до жа́ру вогню́.**

ПІДКЛАСТИ: підкла́сти вогню́; ~ вогню́ до пече́ного; ~ ру́ки; ~ свиню́ *див.* підкладати.

ПІДКОВАМИ: креса́ти підко́вами *див.* кресати.

ПІДКОВУВАТИ: підко́вувати / підкува́ти на всі чоти́ри *кого.* 1. Добре навчати кого-небудь, даючи глибокі знання. *Кожен вчитель мріє підкувати своїх учнів на всі чотири.*

2. Карати за які-небудь вчинки.*— Гляди мені, гляди,— в тон йому сказав Артем.— Підведи тільки нас! Я тебе підкую! На всі чотири!* (Головко).

ПІДКОВУВАТИСЯ: підко́вуватися / підкува́тися на всі чоти́ри. Добре навчатися чогось, набувати глибоких знань. [В і т р о в и й:] *Моряки не здаються.. Там у мене в курені ціла бібліотека, читаю, вчусь, веду бесіди в ланках як агітатор.. Одним словом, підковуюсь на всі чотири* (Корн.).

ПІДКОЛОДНА: підколо́дна гадю́ка *див.* гадюка.

ПІДКОСИТИ: підкоси́ти на пні *див.* підрубувати.

ПІДКОТИВСЯ: клубо́к підкоти́вся до го́рла *див.* клубок.

ПІДКОЧУЄТЬСЯ: клубо́к підко́чується до го́рла *див.* клубок.

ПІДКОШУВАТИ: підко́шувати на пні *див.* підрубувати.

ПІДКРУТИТИ: підкрути́ти га́йку *див.* підкручувати.

ПІДКРУЧУВАТИ: підкру́чувати (закру́чувати, підгви́нчувати *і т. ін.***) / підкрути́ти (закрути́ти, підгвинти́ти** *і т. ін.***) га́йку (га́йки).** Впливаючи на кого-небудь, посилювати вимоги, підтягувати в роботі і т. ін. *Раз він підкручував усім гайку, то не міг же обминути Барила* (Кучер); *— Не турбуйтесь!. Ось намацаємо слабкі місця, підкрутимо з вашою допомогою гайки і візьмемо темпи* (Коцюба); *Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колгоспу, коли треба, горло перегризу, а спуску не дам. І прошу не ображатися, коли комусь і закручу гайку* (Кучер); [М а й с т е р:] *Книш, підгвинти гайку і покріпись. Дивись на мене: я вже старий чорт, а не здихаю* (Мик.). С и н о н і м: **підбира́ти ві́жки.**

ПІДКУВАТИ: підкува́ти на всі чоти́ри *див.* підковувати.

ПІДКУВАТИСЯ: підкува́тися на всі чоти́ри *див.* підковуватися.

ПІДКУРИТИ: підкури́ти ла́даном *див.* підкурювати.

ПІДКУРЮВАТИ: підку́рювати / підкури́ти ла́даном *кого.* Надмірно вихваляючи, підлещуватися.*— Я його* [Романа] *зненавиділа. Годі вже йому підкурювати мене ладаном* (Н.-Лев.).

ПІДКУСИВ: лука́вий підкуси́в *див.* лукавий.

ПІДЛАТАТИ: підлата́ти ніс *кому.* Побити кого-небудь, пошкодивши обличчя.*— Гляньте-бо, хлопці, як ляшки-панки сковзаються! — сміявся сотник..— Посковзайтесь трішечки ще, а ми вам носи підлатаємо* (Стар.).

ПІДЛИВАТИ: підлива́ти (долива́ти) / підли́ти (доли́ти) ма́сла (олі́ї, *заст.* **оли́ви, ло́ю** *і т. ін.***) у вого́нь (до вогню́).** Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін.*— Товаришу Грак. Я вас попереджую,— суворо глянув на нього Палагутенко.— Не буду більше... Не буду масла в огонь підливати* (Хижняк); *— Поява тут Калашника для нас надто небажана,— зичисне підливав олії в огонь ксьондз* (Головч. і Мус.). *Сидять* [спекулянти] *зараз у нашій хаті за столом та підливають лою у вогонь твоїй рідній матері* (Кучер); —

А як же Дмитро з Полею? Якщо ти їх не помириш, то не приходь і додому. Ти ж підлив масла у вогонь (Автом.); *Цей оклик ~~вояків~~ долив оливи до огню. Обличчя ключника набігло кров'ю, зуби заскреготали* (Фр.) Синоніми: **підкладáти вогню́; піддавáти жáру у вогóнь.**

ПІДЛИТИ: підли́ти мáсла у вогóнь *див.* підливати

ПІДЛОЖИТИ: підложи́ти ру́ки *див* підкладати.

ПІДМЕТКИ: в підмéтки не годи́тися *див.* годитися.

ПІДМЕТОК: стоптáти не одну́ пáру підмéток *див.* стоптати.

ПІДМІНИВ: як хто підміни́в *див.* хто

ПІДМОЧИТИ: підмочи́ти репутáцію *див.* підмочувати.

ПІДМОЧУВАТИ: підмóчувати (хитáти *і т. ін.*) **/ підмочи́ти (розхитáти** *і т. ін.*) **репутáцію (авторитéт).** Негідними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось. *Народжена дитина не захотіла підмочувати чисту репутацію святого отця і вирішила стати янголятком — умерти* (Ф Мал); *Треба, щоб це було недозволеною річчю — хитати репутації тих, чиєю творчістю ми хочемо збагатити нашу духовну скарбницю* (Кундзич); *Історія з капустою сильно підмочила репутацію Миколи Проця* (Бабляк); *Знову п'ятірня* [Авксентія Веремійовича] *повзає по лисині .— Підмочив Василь свій авторитет. Оте чаркування...* (Больш.). **підмóчена репутáція; підмóчений авторитéт.**— *Репутація в мене підмочена, Дмитре Івановичу,— згодом озвався Бубон . Всі вважають мене якимсь ... баламутом* (Збан.); *Авторитет Хорунжого був підмочений не цілком доброчесною діяльністю його на лісових розробках* (Добр.).

ПІДНЕБІННЯ: язи́к прирі́с до піднебі́ння *див* язик.

ПІДНЕСТИ: [і] обіру́ч не піднести́. Дуже багато, велика кількість чогось. *Вони хитрі жінки, і мати, і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести* (Вовчок). **й не піднесéш.**— *Дурний би я був виступати.. Відразу пришиють тобі стільки гріхів, що й не піднесеш!..* (Коп.)

піднести́ в очáх *див.* підносити; **~ гарбузá** *див.* давати; **~ гóлову; ~ гóлос** *див.* піднімати; **~ до небéс** *див.* підносити; **~ ду́лю** *див.* давати; **~ дух; ~ збрóю; ~ кéлих** *див.* піднімати; **~ на блю́дечку; ~ на оди́н сту́пінь** *див.* підносити; **~ на щит; ~ нóса** *див.* піднімати; **~ пі́нхви** *див.* давати; **~ пілю́лю** *див.* підносити; **~ прáпор** *див.* піднімати; **~ хрі́ну** *див.* підносити.

ПІДНЕСТИСЯ: піднести́ся ду́хом *див.* підноситися; **~ на гóлову; ~ на рі́вень** *див* підніматися.

ПІДНІМАЄТЬСЯ: волóсся піднімáється вгóру *див.* волосся; **дух ~** *див* дух; **ногá не ~** *див.* нога; **~ вну́трішній гóлос** *див* голос; **рукá не ~** *див.* рука; **чуб ~ вгóру** *див.* волосся; **язи́к не ~** *див* язик.

ПІДНІМАТИ: піднімáти (брáти *і т. ін.*) **/ підня́ти (взя́ти** *і т. ін.*) **що лéгко лежи́ть.** Красти *Як же випадав коли такий нещасний день, що ні роботи, ні в шинку нікого, а в самого ні крихти хліба,.. не гріх тоді й підняти що легко лежить!.* (Мирний)

піднімáти до небéс *див* підносити; **~ на глум** *див.* брати; **~ на оди́н сту́пінь** *див* піднімати.

піднімáти (орáти, зóрювати *і т. ін*) **цілину́.** Працюючи над чим-небудь, прокладати нові шляхи. *Звичайний критик.. мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення,вияснювати прикмети даного автора,мусить..орати цілину* (Фр.).

піднімáти (підіймáти, звóдити *і т. ін*) **/ підня́ти (підійня́ти, звести́** *і т. ін*) **на нóги** *кого, що.* 1. Мобілізовувати, організовувати, примушувати кого-небудь активно діяти. *Уривчасті дзвінки внутрішньої сигналізації вмить піднімають усіх* [підводників] *на ноги* (Логв.); *Варчук ще подивився на хід мироносиць.. Треба ж якось підіймати чудом на ноги грішне село* (Стельмах); *На правах помічника комбайнера* [Орися] *підняла на ноги всю бригаду* (Д. Бедзик); *Після тарараму в Пущі-Водиці гестапівці підняли на ноги геть усю поліцайську шушваль* (Головч. і Мус.). **попіднімáти на нóги** (усіх або багатьох). *І пішла та звістка по всьому селу від хати до хати. попіднімала людей на ноги* (Мирний).

2. Будити, розбуджувати від сну. *Розпучливий брязкіт чавунних затулок, дух житньої соломи.. підняли на ноги сім'ю. Навіть найменший хлопчик вирнув десь з-під материної ковдри* (Коцюб.); *Мало не опівночі підняв на ноги* [бригадир] *Ліду і Марину, посадив у сани і повіз показати, якого перегною роздобув* (Грим.)

3 Виліковувати кого-небудь, *Ледве дійшла я додому. Лягла і довго хворіла. Ну, потім тиха наша обстановка, тихе життя підняли мене на ноги* (Хотк.).

4. *що.* Робити що-небудь міцним, укріплювати. *Гарно послужив людям Степан Кучер, теж шахтар. І землю розділив по справедливості, і владу підняв на ноги, щоб твердо стояла* (Прил.).

піднімáти (підіймáти, підвóдити, звóдити *і т ін.*) **/ підня́ти (підійня́ти, підвести́, звести́** *і т. ін.*) **з руї́н (з пóпелу, із згáрищ** *і т. ін.*) *що* Відбудовувати, відновлювати що-небудь зруйноване. *Міста з руїн підводимо, Сади саджаєм людям* (Нех.); *Оту емтеес власними руками будував* [Микола] *— цеглинку до цеглинки. А після війни з руїн її зводив...* (Жур); *Шахтар каже: — Ми самі були й будівельниками, підняли шахту з руїн* (Ю. Янов.); *Я словом, міцнішим сталі, Буду свій дім захищати, Живу я в новім кварталі, Що з попелу встиг підняти* (Рад. Укр). **підня́ти з пóпелу і руї́н.** *Здавалося, потрібно буде багато*

десятиріч, щоб підняти країну з попелу і руїн, залікувати тяжкі рани (Веч. Київ). **піднімáти з руїн і згáрищ.** *Завод є однаково дорогим тим, хто будував його,.. і тим, хто піднімає його з руїн і згарищ* (Роб. газ.).

піднімáти (підіймáти, підвóдити, звóдити *і т. ін.*) / **підня́ти (підійня́ти, підвестѝ, звестѝ** *і т. ін.*) **рýку (рýки)** *на кого.* 1. Бити кого-небудь. *Старий пригадав, як Тимко увірвав його по боку за Ташанню..— А бодай би тебе так уперіщили, щоб ти й до рідного порога не доліз, аби знав, як на старого чоловіка руку піднімати* (Тют.); *Невже він і досі не міг розкусити цієї сумирної християнської вдачі, цього робочого вола, який і на дитину ніколи не підіймає ні голосу, ні руки* (Стельмах); *Юнак, що поважає себе, ніколи, ні за яких обставин не підніме руку на жінку, не образить її* (Хлібороб Укр.).

2. *з сл.* н а с é б е. Кінчати життя самогубством. *Сама б на себе руки підняла, слухаючи, до якої біди довела вона матір* (Кв.-Осн.); *Де мені подітись з лютою нудьгою, Чим мені розбити злую тугу-муку? Ох, давно я зняв би вже на себе руку, Та жаль груди давить, серце, за тобою* (Стар.).

3. Робити замах на кого-небудь, намагатися убити когось. *Пальці* [Трохима Івановича] *намацали відточений ніж.. Але в цю останню хвилину.. з'явилася думка: «Зупинися, безумцю! На кого руку підіймаєш?»* (Шиян); *Дивилися мовчки на нас козаки, та ось несподівано й дзвінко один з них звернувсь до пониклих бійців: — Брати! Що ми робим? На кого ми руки підносим?* (Сос.); *Він тільки й чує шалене биття серця, шум у вухах.. Він пропустив! Він не наважився.. підняти руку на людину* (М. Ол.).

4. Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь, засуджувати, ганьбити когось за щось.— *Молюся, господи, помилуй .. Не дай знущатися лукавим І над твоєю вічно-славой Й над нами, простими людьми!.. І плакав Гус, молитву дія* [діючи], *І тяжко плакав. Люд мовчав і дивувався: що він діє, На кого руку підійма!* (Шевч.); *А інші кричали: — Сором!.. Хам підвів голову! Неслухняний раб збунтувався! Підніс руку на свого пана! О сором!.. Місто* [на ранок] *було в руках бунтарів* (Ірчан).

піднімáти (підіймáти, піднóсити, підвóдити *і т. ін.*) / **підня́ти (підійня́ти, піднестѝ, підвестѝ** *і т. ін.*) **гóлову.** Починати активніше, упевненіше діяти. *Гордий і сміливий* [Микола Джеря] *представник нового молодого покоління селян, що вже не мириться з кривдою, піднімає голову проти гнобителів* (Вітч.); *— Знову, значить, підіймають* [пильщики та матроси] *голову,— нахмурився Гаркуша* (Гончар); *Вся Таврія в цей час була вже в тривозі.. Підводила голову контрреволюція по містах, нахабніло в степах куркульство* (Гончар); [О р л и к:] *З дивізії повідомили, що в третьому батальйоні агентура ворога підняла голову, почались неприємні розмови* (Корн.).

піднімáти (підіймáти, піднóсити *і т. ін.*) / **підня́ти (підійня́ти, піднестѝ** *і т. ін.*) **гóлос.** 1. Починати говорити, висловлювати свої думки. [С е с т р а С е р а х в и м а *(піднімає голос до людей):*] *Чого ви зібрались?* (Мирний); *Ми помітили, що Поля хоче говорити.. проте піднести свій голос не наважувалась. Сев її підбадьорив, і вона розповіла свою коротку історію* (Ю. Янов.); *— А що, коли б узятися за затоплену Карапатівську рудню? — тихо, несміливо підніс голос худий високий дідок* (Досв.).

2. Говорити голосніше, підвищувати тон, сердячись.— *Цить мені, анахтем! — підіймає голос Дорохтей* (Стельмах); *— Але заспокойтесь,— кінчаю я,— я не хочу підносити свого голосу, я сваритися не буду* (Ю. Янов); *— Наберетесь чимало клопоту, поки добудете свою царівну з зачарованого замку...— Чому так? — підняв голос Ломицький* (Н-Лев.); *А на кого ж ці руки від віку робили, гей!.. І баба піднесла голос. В ній закипіло довго стримуване ремство* (Бабляк).

3. Заявляти про себе, про свої права.— *Не диво, що рідний брат гарчить, мов собака з-під ворітні, але щоб наймит підняв голос!* (Стельмах).

4. Виступаючи, закликаючи до певних дій, відстоювати кого-, що-небудь. *Мені доводиться підносити голос на захист балету, як видовища здорового й потрібного* (Ю. Янов.); *Мільйони, мільйони, мільйони Підносять голос: За мир!* (Дор.).

піднімáти (підіймáти, піднóсити *і т. ін.*) / **підня́ти (підійня́ти, піднестѝ** *і т. ін.*) **[догорѝ] нóса (ніс).** Гордовито, самовпевнено триматися, ставитися до інших зневажливо. *Від таких розмов батька з матір'ю Кирилко.. ще дужче носа піднімав* (Мирний); [В а р к а:] *Бундючилися супроти нас люде* [люди], *і тепер і ми підіймемо догори носа* (Кроп.). С и н о н і м и: **гнýти кѝрпу; дýти гýбу; дéрти гóлову.**

піднімáти (підіймáти, піднóсити *і т. ін.*) / **підня́ти (підійня́ти, піднестѝ** *і т. ін.*) **дух** *кому і без додатка.* Надихати, підбадьорювати кого-небудь. [Х р и п у н:] *От прочитає* [статтю] *боєць, командир. Що він скаже про свій зв'язок? Піднімає це його бойовий дух* (Корн.); *— Яка це достойна річ приголубити людину. Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам* (Ю. Янов.); *Висока гордість дух підносить нам На згадку про новітній Севастополь, Що білими грудьми протистояв Фашистській ненажерливій навалі...* (Рильський). **підня́ти дух вгóру.** *Ой чи в нас же в рідній хаті Нічого згадати, Нічим тугу розігнати, Вгору дух підняти?* (П. Куліш).

піднімáти (підіймáти, піднóсити *і т. ін.*) / **підня́ти (підійня́ти, піднестѝ** *і т. ін.*) **збрóю (меч, сокѝру** *і т. ін.*) *проти кого, за кого — що і без додатка.*

Воювати з ким-небудь або намірятися вбити когось. *Поклялися Бела і Данило не піднімати зброї один проти одного* (Хижняк); *Я бачу серцем — месник у лісах Вбива чужинця, напува Десною. То ж Марко Гуща, Гуща у боях За рідний край підносить чесну зброю* (Нагн.); *Щасливий воїн, що в ім'я миру Свою підносить бойову сокиру, Во ім'я правди кривду тне з плеча!* (Рильський); — *Перш ніж підняти меч, мусимо показати Росії, хто ми* [юнкери] *такі, що ми несемо з собою* (Гончар); *Хто тільки вмів сокиру підняти, всі до Залізняка* (Ів.); *Хто меч підійме, від меча загине* (Л. Укр.).

піднімáти (підіймáти, піднóсити) / підня́ти (підійня́ти, піднести́) кéлих (кýхоль, чáрку *і т. ін.*) *за кого — що.* Пропонувати випити за що-небудь, виголошувати тост. *Ми підносимо наші грузинські келихи з високим почуттям — за Україну, за дружбу, за нашу зустріч, за перемогу!* (Ю. Янов.); *Піднімем келихи! За все, що пережито, За наші лози, яблуні і жито, За нашу дружбу вип'ємо вина* (Дмит.).

піднімáти (підіймáти, піднóсити *і т. ін.*) **/ підня́ти (піднести́, підійня́ти** *і т. ін.*) **на щит [слáви]** *кого, що.* 1. Звеличувати, вихваляти кого-, що-небудь. *Ми повинні всіляко піднімати на щит всенародної слави людину праці — справжнього господаря країни, творця всіх багатств* (Ком. Укр.); *Ливарний цех і весь наш завод чекають від вас чогось... гагановського. Щоб можна було підняти на щит...* (Мур.); *Важко стало працювати в газеті! І все ж він напише, обгрунтує свій задум — піднести на щит Цідибрагу* [голову колгоспу] (Автом.).

2. *що.* Наголошувати на чому-небудь. *Підносячи на щит слабші сторони Достоєвського, москвофіли замовчували викривальну силу його художніх творів* (Рад. Укр.).

піднімáти (підіймáти, піднóсити *і т. ін.*) **/ підня́ти (підійня́ти, піднести́** *і т. ін.*) **прáпор (стяг, знамéнó** *і т. ін.*) *чого* Вести боротьбу за що-небудь, в ім'я чогось; виступати з якоюсь ідеєю, відстоювати її. *Пролетарський Петербург піднімав над Росією горде червоне знамено революції* (Цюпа); *Тарас Шевченко високо підняв прапор боротьби усіх пригноблених народів* (Рад. літ-во); *Підносити прапор боротьби за мир і безпеку народів.*

піднімáти (підіймáти *і т. ін.*) **/ підня́ти (підійня́ти** *і т. ін.*) **вýха.** 1. Наважуватися протидіяти кому-небудь.— *Правильно Данюша каже: «Коли це в мене було, щоб проти голосував хто?» А то аж сім! Підняли вуха* (Головко).

2. Активізуватися в рості (про рослини). *Найвища ефективність боронування — знищується близько 90—95 процентів сходів бур'янів — досягається, коли вони ще не вкорінилися і тільки-но.. піднімають вуха* (Хлібороб Укр.).

піднімáти (підіймáти *і т. ін.*) **/ підня́ти (підійня́ти** *і т. ін.*) **завíсу (край завíси).** Розкривати що-небудь приховане. *В оповіданні «У грішний світ» Коцюбинський підіймає завісу над тим, що діється за мурами монастирів* (Наука..); *Еней спинивсь, як вийшов з лісу. На сонці скулився, мов кріт,— Неначе хто підняв завісу В безмежний невідомий світ* (Воскр.); // Передбачати що-небудь.— *Нас і не дивує, що класний керівник підійняв край завіси над ближчим майбутнім однієї з своїх учениць* (Донч.).

піднімáти (підіймáти *і т. ін.*) **/ підня́ти (підійня́ти** *і т. ін.*) **чолó,** *уроч.* Відроджуватися. *Степи квітчасті Сонце залило, Син землі у сонці-щасті Підніма чоло* (Мас.).

піднімáти хвіст *див.* задирати.

ПІДНІМАТИСЯ: піднімáтися на нóги *див.* стати.

піднімáтися (підіймáтися, підвóдитися *і т. ін.*) **/ підня́тися (підійня́тися, підвести́ся** *і т. ін.*) **з руї́н (з пóпелу, із згáрищ** *і т. ін.*). Відбудовуватися, відновлюватися. *Поступово після війни підводилися з попелу міста і села.* **підня́тися з руї́н і пóпелу.** *Сплюндрований колись фашистами, піднявся з руїн і попелу Київ — квітуче місто над Дніпром-Славутичем* (Веч. Київ). Синонім: **вставáти з пóпелу.**

піднімáтися (підіймáтися, піднóситися *і т. ін.*) **/ підня́тися (підійня́тися, піднести́ся** *і т. ін.*) **на гóлову (на багáто голíв) [ви́ще]** *кого, від кого, над ким.* Ставати набагато кращим від кого-небудь, значно перевершувати кого-небудь у чомусь. *Босяк Челкаш* [М. Горького] *тільки тим, що йому чужою була жадність до грошей, до «свого», на голову підіймався над «звичайним», «порядним» дрібним власником Гаврилом* (Талант..); *Тільки щасливим поколінням судилося піднестися на багато голів вище своїх предків, а може й правнуків* (Довж.).

піднімáтися (підіймáтися, піднóситися *і т. ін.*) **/ підня́тися (підійня́тися, піднести́ся** *і т. ін.*) **на рíвень (до рíвня)** *кого, чого.* Ставати як хтось інший у розумовому, культурному, виробничому і т. ін. відношеннях. *Треба намагатися піднятися до рівня кращих представників народу.*

ПІДНІМАЮТЬСЯ: áкції піднімáються *див.* акції.

ПІДНІМЕТЬСЯ: рукá не піднíметься *див.* рука.

ПІДНОСИТИ: піднóсити гарбузá *див.* давати; **~ гóлову; ~ гóлос** *див.* піднімати; **~ дýлю** *див.* давати; **~ дух; ~ збрóю; ~ на щит; ~ нóса** *див.* піднімати; **~ пи́нхви** *див.* давати.

піднóсити / піднести́ в очáх (*рідше* **пéред очи́ма)** *кого, чиїх.* Поліпшувати чиюсь думку про кого-небудь. *Проміння тої слави осявали й її... Це її підносило у власних очах* (Коцюб.); *Меланія залишалась однаковою, тією некрасивою, скованою, незграбною, яку він зустрів сьогодні в конто-*

рі. Даремно тепер силкувався Іван Федорович якось поправити становище і знову піднести свою колгоспницю в очах скульптора (Гончар).

підно́сити / піднести́ пілю́лю *кому.* Робити або говорити кому-небудь щось неприємне, прикре, образливе і т. ін.— *Каргат, видно, підніс Валентинові Модестовичу якусь нову пілюлю* (Шовк.). Пор.: **підно́сити хріну.**

підно́сити / піднести́ [те́ртого] хрі́ну (хро́ну, пе́рцю *і т. ін.*) *кому* Робити або говорити кому-небудь щось неприємне, прикре, образливе і т. ін. *Явтух візьме вас за петельки й вимагатиме, щоб розповіли колгоспникам про новітні течії в мистецтві.. Які художники, хто що малює, кого по голівці гладять, а кому перцю підносять* (Ю. Янов.); — *А що, Карпе.— казав Васюта, ідучи з громади,— от же бачиш, що не все вони* [багатирі] *нам, а й ми їм можемо вкрутити хвоста. З землею облизня вже піймали, а й тепер знову тертого хрону піднесли їм такого, що довго в носі крутитиме* (Гр.); *Мартоха частує свою супротивницю залізним бобом, а Дармограїха своїй суперниці від щирої душі підносить тертого хрону* (Гуц.). Пор.: **підно́сити пілю́лю.**

підно́сити (підніма́ти, підійма́ти *і т. ін.*) **/ піднести́ (підня́ти, підійня́ти** *і т. ін.*) **до небе́с** *кого.* Надмірно вихваляти, розхвалювати кого-небудь. *Зоя одразу атакувала Катрю десятками запитань,.. скаржачись водночас на головного режисера, що «затирає» молодь, і підносячи його до небес за те, що краще нього ніхто в театрі не розуміє реалістичної манери відтворення образу* (Рибак); *Через кілька тижнів після перших вистав мене, як організатора й режисера, згідні були піднести до небес* (Вас.).

підно́сити (підніма́ти, підійма́ти *і т. ін.*) **/ піднести́ (підня́ти, підійня́ти** *і т. ін.*) **[ще] на оди́н (ви́щий, нови́й** *і т. ін.*) **сту́пінь (щабе́ль)** *що.* Поліпшувати, удосконалювати що-небудь порівняно з попереднім станом. *Справжня автоматизація вносить корінний перелом у виробництво, підіймаючи його на новий, вищий ступінь* (Рад. (Укр.); *Перемога нашої країни у війні піднімала світовий робітничий рух на якісно новий щабель* (Вісник АН); *Велика Вітчизняна війна з її.. небувалим масовим героїзмом, дорогою ціною здобутою, але ж такою всесвітньозначимою Перемогою піднесла на вищий щабель рівень історичного самоусвідомлення радянського народу і людини* (Рад. літ.-во).

підно́сити (подава́ти *і т. ін.*) **/ піднести́ (пода́ти** *і т. ін.*) **на блю́дечку (на блю́ді, на тарі́лочці** *і т. ін.*). Давати можливість кому-небудь мати щось без будь-яких затрат, зусиль.— *Хіба мало ще серед нас отаких, що ждуть, сподіваються: десь хтось за нас і цю революцію зробить. На блюді піднесе* (Головко); *Хто думав, що миру досягти легко, що досить тільки словом згадати про мир, і буржуазія піднесе нам його на тарілочці, той зовсім наївна людина* (Ленін); — *То що ж, може, партійна організація на блюдечку подасть цьому нерозгаданому сфінксові* [Преображенському] *свою згоду* (Ле). **на тарі́лочці.**— *До всього треба рук прикласти... А ми що такого зробили, що вимагаємо все на тарілочці? Нічого ми не зробили поки що* (Сліс.).

підно́сити пра́пор *див.* піднімати.

ПІДНОСИТИСЯ: підно́ситися / піднести́ся ду́хом. Ставати веселішим, бадьорішим, енергійнішим. *Одним душевним тільки рухом примусиш* [Н. М. Ужвій] *їх* [людей] *піднестись духом, змістовним стати у житті* (Тич.); *Коли з'ясувалося, що йому не загрожує ніяка небезпека, заспокоївся і піднісся духом* (Добр.).

підно́ситися на го́лову; ~ на рі́вень *див.* підніматися.

ПІДНОСИТЬСЯ: дух підно́ситься *див.* дух.

ПІДНЯВСЯ: дух підня́вся *див.* дух.

світ підня́вся *див* світ; **чуб ~ вго́ру** *див.* волосся; **язи́к не ~** *див.* язик.

ПІДНЯЛОСЯ: воло́сся підняло́ся вго́ру *див.* волосся.

ПІДНЯТИ: підня́ти ву́ха; ~ го́лову; ~ го́лос *див* піднімати; **~ до небе́с** *див.* підносити; **~ дух; ~ завісу** *див.* піднімати.

підня́ти за́чіпку, *заст.* Прийняти виклик. *Щось було зачіпливе й гостро-лукаве в її сухім, підкресленім оці, яким метнула* [Марта] *на нього погляд. Але він зачіпки не підняв* (Коцюб.).

підня́ти збро́ю; ~ з руї́н; ~ ке́лих *див.* піднімати; **~ на глум** *див.* брати.

підня́ти на коту́рни. Безпідставно, невиправдано підносити кого-, що-небудь. *Виявилося, що деяких вчених незаслужено підняли на котурни.* **підня́тий на коту́рни.** *Художні засоби* [М. Рильського] *природно-емоційні, а не штучно підняті на котурни* (Мал.); *Зі сторінок наших книг майже зовсім зник піднятий на котурни герой, така собі ходяча «ідеальна схема», герой-надлюдина* (Літ. Укр.).

підня́ти на но́ги *див.* підніма́ти; **~ на оди́н сту́пінь** *див* підносити; **~ на щит; ~ но́са; ~ пра́пор** *див.* піднімати.

підня́ти рукави́чку, *заст.* Прийняти виклик на дуель, поєдинок.

підня́ти ру́ку *див.* піднімати; **~ хвіст** *див.* задирати; **~ чоло́; ~ що ле́гко лежи́ть** *див.* піднімати.

ПІДНЯТИСЯ: підня́тися з колі́н *див.* встати; **~ з руї́н; ~ на го́лову** *див.* підніматися; **~ на но́ги** *див.* стати; **~ на рі́вень** *див.* підніматися.

ПІДОЗРУ: стягти́ підо́зру *див.* стягти.

ПІДОШВИ: топта́ти підо́шви *див* топтати.

ПІДОШВУ: з-під стоя́чого підо́шву ви́поре *див.* випоре.

ПІДОШОВ: стопта́ти не одну́ па́ру підошо́в *див.* стоптати.

ПІДПИРАТИ: підпира́ти [плечи́ма (голово́ю)] сте́лю. Мати дуже високий зріст. *Увійшов* [Назар] *і стоїть перед нами, стелю підпираючи* (Вовчок).

підпира́ти [спи́ною (плечи́ма *і т. ін.***)] сті́ни (стовпи́, одві́рок** *і т. ін.***).** Не мати певного заняття.— *Слухай, хлопче,— звернувся він до Данилка,— надінь шапку та погуляй біля землянки. Може, там хто стовпи підпиратиме, увійдеш, скажеш* (Панч).

ПІДПИСАТИСЯ: підписа́тися обома́ рука́ми *див.* підписуватися.

ПІДПИСУВАТИСЯ: підпи́суватися (розпи́суватися) / підписа́тися (розписа́тися) обома́ рука́ми *під чим.* Охоче і повністю погоджуватися з чим-небудь; виявляти свою повну згоду з чимнебудь. *Я з задоволенням прочитав дисертацію і обома руками підписуюсь під її науковими висновками.*

ПІДПУСКАТИ: підпуска́ти ля́си *див.* точити.

ПІДРІ́ЗАТИ: підрі́зати на пні *див.* підрубувати; **~ під ко́рінь** *див.* рубати.

підрі́зати (підтя́ти, підітну́ти, притя́ти, злама́ти, прибо́ркати *і т. ін.***) / підрі́зувати (підрі́за́ти, підтина́ти, зла́мувати** *і т. ін.***) кри́ла** *кому.* Позбавити кого-небудь можливості здійснювати щось; підірвати міць, знесилити когось або обмежити поле його діяльності. *Усіх нас єднала свята любов до революції і люта ненависть до контрреволюції. Кожен з нас мріяв учитися, а Денікін підрізав крила* (Минко); [О в л у р:] *Ось бояр приборкав він* [князь], *се правда! Всім воєводам, дукам крил* [крила] *притяв* (Фр.); — *В палаці запахне духом Чонгарів і тоді одразу нам приборкають крила! — Пхе! я не люблю цього духу! — сказав гаркун-паша* (Н.-Лев.); — *Навіщо ж Валентинові Модестовичу підрізувати вам крила зараз, коли ви самі чимдуж мчите до своєї загибелі?* (Шовк.); *І знов у Кульчицького прокидається несамовита самовпевненість і образа: керувати б йому щонайменше округою, але нечуй-вітри щоразу підрізають крила* (Стельмах). **підрі́зати (підітну́ти) кри́льця.** *Залишати його* [паровий млин] *й надалі Шумейкові теж не можна. Наживається він, багатіє. Пора вже йому підрізати крильця* (Шиян); *На одній із прес-конференцій мені довелося бути свідком, як Микола Семенович.. підітнув крильця представникові однієї з тих газет, котрі прагнуть отруювати атмосферу взаєморозуміння* (Літ. Укр.).

ПІДРІЗА́ТИ: підріза́ти кри́ла *див.* підрізати; **~ на пні** *див.* підрубувати.

ПІДРІЗУВАТИ: підрі́зувати кри́ла *див.* підрізати; **~ на пні** *див.* підрубувати.

ПІДРОСТАТИ: аж [ніби] підроста́ти. Ставати задоволеним, гордим, перев. побачивши, почувши, спостерігши що-небудь приємне.— *У мене ж нема того приданого, яке потрібно тобі,— дивується і непокоїться дівчина.— Дарма, наживемо якось,— аж підростає Левко в своїй щедрості* (Стельмах); *Неважко вгадати серед натовпу того, чиє саме прізвище в цю мить оголошується: аж ніби підростає одразу, світлішає обличчя* (Гончар).

ПІДРУБАТИ: підруба́ти на пні *див.* підрубувати; **~ під ко́рінь** *див.* рубати.

ПІДРУБУВАТИ: підру́бувати (підрі́зувати, підріза́ти, підко́шувати *і т. ін.***) / підруба́ти (підрі́зати, підкоси́ти** *і т. ін.***) на пні** *кого.* Створювати кому-небудь перешкоди для здійснення чогось.— *Тепер на самому хлібі землевласник не проживе: американська пшениця і високе німецьке мито на хліб підрубали нас на пні* (Стельмах).

ПІДСИ́ПАТИ: підси́пати жа́ру *див.* підкидати; **~ пе́рцю** *див.* підсипа́ти.

ПІДСИПА́ТИ: підсипа́ти жа́ру *див.* підкидати.

підсипа́ти / підси́пати пе́рцю. Говорити про кого-, що-небудь з іронією, з глумом або ускладнювати стосунки з кимсь, сприяючи посиленню неприємних почуттів, настроїв і т. ін.— *Іди та й лайся, про мене, хоч до самого вечора.. Підсипай, підсипай перцю,— насмішкувато сказав Карпо* (Н.-Лев.); — *Поляк цей — молодець! Підсипав перцю під кінець..,— говорить в першому ряду інспектор Гак Свирид, сміючись в бороду руду.— Що й говорить, як слід за зябра взяв доктрину ту,— відказує в одвіт Омелько, сторож-дід* (Гонч.). С и н о н і м: **підкида́ти жа́ру** (в 2 знач.).

ПІДСМІШКИ: підсмі́шки стро́їти *див.* строїти.

ПІДСОВУВАТИ: підсо́вувати ха́лепу *див.* підсувати.

ПІДСТАВИЛА: до́ля підста́вила но́гу *див.* доля.

ПІДСТАВИТИ: го́лову підста́вити; ~ го́лову під ку́лю; ~ но́гу; ~ плече́ *див.* підставляти; **~ свиню́** *див.* підкладати; **~ стіле́ць; ~ ши́ю** *див.* підставляти.

ПІДСТАВЛЯТИ: підставля́ти (дава́ти *і т. ін.***) / підста́вити (да́ти** *і т. ін.***) ши́ю [в ярмо́ (під ярмо́)].** 1. Брати на себе чиїсь обов'язки, обтяжуючи себе.— *Уже тепер годі за вас підставляти шию, годі!* (Вовчок).

2. Ставити себе у цілковиту залежність від кого-небудь. *А генерал.. не дожидає, поки піщанська громада самохіть підставить під ярмо шию* (Мирний).

підставля́ти / підста́вити го́лову (лоб, ло́ба, себе́ *і т. ін.***) під ку́лю (під ніж** *і т. ін.***).** Ставити себе під загрозу, ризикувати бути вбитим, ризикувати життям. *Ніколи й голови за віру й батьківщину Під кулю ти не підставляв* (Щог.); *Та і навіщо тобі лоба під кулю підставляти? Краще проберись*

до наших і передай (Головч. і Мус.); *Запекло пробивалися рицарі, вони.. підставляли себе під сокири* (Хижняк).

підставля́ти / підста́вити но́гу *кому і без додатка.* Робити неприємності, перешкоджати кому-небудь в чомусь. *Кожному* [старшому] *бажалося вискочити перед начальством.. Через те кожен на кожного клепав, наговорював, всяк підставляв ногу другому* (Мирний); *Не схильний* [індивідуаліст] *радіти успіху товариша, а часто навіть прагне підставити товаришеві ногу* (Мист.). **підставля́ти / підста́вити ні́жку (колі́нця).** *Все йшло б гаразд, якби.. колеги.. не підставляли Вікторові ніжку* (Автом.); *Відчуваючи незрозуміле роздратування, продовжував Романенко.— Дехто думає так: догнати — не здожену, то хоч ніжку підставлю* (Жур.); *Мало не всі, за винятком корифеїв, почали завидувать моєму поспіху, почали, як кажуть, підставляти колінця* (Збірник про Кроп.).

підставля́ти / підста́вити плече́ *кому.* Допомагати кому-небудь, підтримувати когось.— *Він же не баба, щоб плакати, у нього своя натура.. А такому чоловікові треба плече підставляти* (М. Ю. Тарн.); *В найскрутніших ситуаціях мені неодмінно хтось простягував руку допомоги, підставляв плече* (Головч. і Мус.).

підставля́ти / підста́вити [свою́] го́лову [під обу́х]. Ризикуючи, наражатися на небезпеку. *Опришків цей аргумент.. не переконував, і підставляти свою голову під обух ради того нікому не хотілося* (Хотк.); *— Бувай здоровий, щасливо тобі залишатися. Бережись і даром голови не підставляй* (Тют.); *— Що ж, боїтесь голову підставляти, хай хтось інший жар вигрібає?!* (Дмит.).

підставля́ти / підста́вити стіле́ць (стільця́) *кому.* Робити кому-небудь неприємність, підлість, перешкоджати в чомусь.— *Підставлять вони* [пани] *стільця тому, хто не годить їм!* (Н.-Лев.). **підста́вити сті́льчика.**— *От тепереньки протопоп підставить мені стільчика,— говорив отець Харитін, бідкаючись* (Н.-Лев.).

підставля́ти свиню́ *див.* підкладати.

ПІДСТАВУ: дава́ти підста́ву *див.* давати.

ПІДСТУП: підво́дити пі́дступ *див.* підводити.

ПІДСТУПАЄ: клубо́к підступа́є до го́рла *див.* клубок.

ПІДСТУПАЙ: без па́лиці (без бу́ка) і не підступа́й (ані́ при́ступ) *до кого і без додатка.* Хто-небудь дуже гордовитий, пихатий, сердитий і т. ін.— *А до Одарки так без палиці і не підступай.., нарядиться, напиндючиться, он яка пані!* (Мирний); *— Е, до неї тепер без бука і не підступай,— додав газда. Спаніла так, що годі* (Яцків); *— І чого се, бабо, усі сердиті такі сьогодні? Сказано, без палиці ані приступ,— обізвавсь він до баби* (Мирний).

ПІДСТУПИВ: клубо́к підступи́в до го́рла *див.* клубок.

ПІДСУВАТИ: підсува́ти (підсо́вувати) / підсу́нути ха́лепу *кому.* Завдавати кому-небудь неприємностей, клопоту і т. ін.— *Хитра ти людина, Семене,— каже старий комісарові,— ніколи не знаєш, яку ти мені халепу підсунеш* (Ю. Янов.).

підсува́ти свиню́ *див.* підкладати.

ПІДСУНУТИ: підсу́нути го́лову під ко́лесо. Заподіяти собі якесь лихо, нещастя. [Б е б е х:] *Не бійсь: Гаркуша не який-небудь дурень — голову під колесо не підсуне* (Стор.).

підсу́нути свиню́ *див.* підкладати; **~ ха́лепу** *див.* підсувати.

ПІДТИНАТИ: підтина́ти кри́ла *див.* підрізати.

ПІДТОПТАТИ: підтопта́ти під но́ги *див.* топтати.

ПІДТОПТУВАТИ: підто́птувати під но́ги *див.* топтати.

ПІДТОЧИТЬ: кома́р но́са не підто́чить *див.* комар.

ПІДТОЧИШ: [і] го́лки не підто́чиш, *з сл.* з р о б и т и *і т. ін.* Дуже якісно, так, щоб не було претензій. *Мінери — народ спритний та меткий, зроблять — голки не підточиш* (Голов.). С и н о н і м и: **кома́р но́са не підто́чить; чин чи́ном.**

ПІДТРИМАТИ: підтри́мати компа́нію *див.* підтримувати.

ПІДТРИМУВАТИ: підтри́мувати / підтри́мати компа́нію. Не відмовлятися від участі в тому, що задумали чи роблять інші.— *Як же се? — запротестувала вона, затримуючи мою руку,— а я думала, що ви підтримаєте мені компанію в саду* (Л. Укр.); *Він вибачився, що підтримати компанію* [піти з товаришами до театру] *не може* (Рибак).

ПІДТЯГАТИ: підтяга́ти (підтя́гувати) / підтягти́ (підтягну́ти) живі́т. Бути напівголодним, недоїдати. *Там кухонь польових немає. В тилу владає інших світ. Згубив картки свої в трамваї,— Сиди і підтягай живіт* (Мал.); *От тільки з харчами та з водою у нас тугувато. Що ж, уріжемо пайок, іншого виходу немає. Підтягнемо животи* (Ткач.). П о р.: **підтя́гувати па́ски.**

ПІДТЯГНУТИ: підтягну́ти живі́т *див.* підтягати.

ПІДТЯГТИ: підтягти́ живі́т *див.* підтягати; **~ па́ски** *див.* підтягувати.

ПІДТЯГУВАТИ: підтя́гувати живі́т *див.* підтягати.

підтя́гувати (стя́гувати, затя́гувати *і т. ін.***) / підтягти́ (стягти́, затягти́** *і т. ін.***) па́ски (па́сок, ремінці́, очкурі́, пояски́** *і т. ін.***).** Бути напівголодним, недоїдати. *Ти в армії був на всьому готовому, а ми паски підтягували* (Чорн.); *— Люди довго підтягували ремінці, на картках перебивалися,*

і якщо вони витворюють зараз собі.. культ.. шлунка,— то невже ти їх станеш осуждати [осуджувати] *за це?* (Гончар); *Гітлер нікому не давав вільно дихати. Він усе підпорядковував війні.. Німці тільки й знали, що затягували пояски дедалі тугіше* (Загреб.). Пор.: **підтягáти живíт.**

ПІДТЯТИ: підтя́ти кри́ла *див.* підрізати.

ПІДУТЬ: пíдуть ладú *див.* лади.

ПІДХОДИТИ: підхóдити / підійти́ під плечé *кому.* Бути рівнею кому-небудь. [Козубська:] *Ніколи хам панові під плече не підійде!* (Кроп.).

ПІДШИТИЙ: підши́тий вíтром *див.* підбитий.

підши́тий ли́сом. Дуже хитрий. *Лисом підшитий, псом підбитий* (Номис).

підши́тий собáками. Дуже злий. *Добрий би був чоловік, та собаками підшитий* (Укр.. присл..). Синонім: **підби́тий псом.**

підши́тий тру́сом. Дуже боягузливий, лякливий. [Гостомисл:] *Біжіть! Чень там стоїть хто розумніший, Що не підшитий трусом!* (Фр.).

ПІЖМУРКИ: грáтися в піжмурки *див.* гратися.

ПІЗНАЄ: і мáти не пізнáє *див.* мати [1].

ПІЗНАТИ: давáти пізнáти *див.* давати.

ПІЗНО: пóки не пíзно. Завчасно. *Тікай, Катре, поки не пізно, поки тебе не застукали отут* (Кучер); *Знадвору обізвався голос Кушніра: — Іди, іди, чоловіче, поки не пізно!* (Стельмах).

рáно чи пíзно *див.* рано.

ПІЗНЬОГО: з рáнку до вéчора *див.* ранку.

ПІЙМА: як (мов, нíби *і т. ін.*) **пíйма пойнялá** *кого.* Хто-небудь безслідно зник, когось ніде немає. *Ми ще було по весіллях, а Чайченка — як пійма пойняла — нема, ніде не буває* (Вовчок).

ПІЙМАЄШ: в лóжці водú не пíймáєш *див.* спіймаєш.

ПІЙМАТИ: [і] з собáками не пíймáти (не спíймáти *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хто-небудь надійно сховався.— *Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар..— Тепер я вільний хоч на півроку; з собаками не піймають* (Вовчок).

пíймáти бóга за бóроду *див.* вхопити; **~ вóвка за ву́ха** *див.* впіймати; **~ в сíті** *див.* ловити; **~ гáву** *див.* впіймати; **~ грíнку** *див.* убити.

пíймáти / ловúти на слизькóму *кого.* Викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Розмова* [з Кайтом] *мене вкрай збентежила. Те, що вважав за безсумнівне, за незаперечне — те похитнулося. Я не можу без сорому дивитися Кайтові в очі. Він буквально піймав мене на слизькому* (Кол.). Синонім: **впíймáти на гаря́чому.**

пíймáти на гаря́чому *див.* впіймати; **~ на гачóк; ~ на слóві** *див.* ловити.

пíймáти ни́тку (ниткú) *чого.* Встановити зв'язок, послідовність у розмові, в розгортанні подій і т. ін., виявити основне в чому-небудь. *Перекинув* [Чижик] *одно* [діло], *перевернув друге, заглянув у третє, в п'яте, в десяте — натрапив слід, піймав нитку* (Мирний).

пíймáти óблизня *див.* спіймати; **~ пóгляд** *див.* ловити.

пíймáти (спíймáти *і т. ін.*) **сини́цю в ру́ку.** Досягти чогось важливого, бажаного. *Енею глуздівно сказав* [Турн]: *«Я ставлю річ твою в дурницю, Ти в руку не піймав синицю, Не тебе, далебі, боюсь. Олимпські нами управляють* (Котл.).

пíймáти (спíймáти *і т. ін.*) **хвили́ну (ви́падок** *і т. ін.*). Скористатися слушним моментом. *Демид пішов до Карпенків і, піймавши таку хвилину, як дівчина була сама в хаті, сказав їй про се* (Гр.).

ПІЙМАТИСЯ: пíймáтися на гаря́чому *див.* впійматися; **~ на гачóк** *див.* ловитися.

пíймáтися (спíймáтися *і т. ін.*) **у лабéти (у лáпи** *і т. ін.*) *кому.* Попасти в залежність до кого-небудь.— *Одного ірода здихалася, другому* [жандармові] *в лабети піймалася!* (Мирний); [2-й чоловік:] *Мартин.. горілки не вживав, а як піймався у лапи глитаєві, розпився і звівся ні на що!* (Кроп.). Антонім: **ви́рватися з лап.**

ПІК: годи́ни пік *див.* години.

ПІКОВОМУ: лиши́тися при пíковому інтерéсі *див.* лишитися.

ПІЛОЧКИ: до пíлочки, *з сл.* оббирáти *і т. ін.* Повністю, не залишаючи нічого. *Робітниць оббирав* [хазяїн] *до пілочки* (Мал.).

ПІЛЮЛІ: ковтáти пілю́лі *див.* ковтати.

ПІЛЮЛЮ: золоти́ти пілю́лю *див.* золотити; **піднóсити ~** *див.* підносити.

ПІНА: аж пíна з рóта (на губáх) скáче (лети́ть, виступáє *і т. ін.*). Дуже сильно, у великій мірі. *Кортіло.. Овксентових синів упіймати. Так кортіло, що аж піна на губах виступала* (Ков.).

ПІНКУ: знімáти пíнку *див.* знімати.

ПІНОЮ: з пíною в рóті (бíля рóта, на губáх). Гаряче, з великим запалом. *Галчан поривався першим увійти в хату, але молодиці не пускали його.. Це доводило Йоча до лютості, ображало, як автора ідеї, і він з піною в роті, лаючись та розштовхуючи всіх, перся до дверей* (Коцюб.); *Коли я мав сумнівну приємність бачити тебе востаннє, ти з піною на губах стверджував, немов саме з моєї вини всі в інституті почали тупцювати на місці* (Шовк.).

ПІП: як піп на ри́зи, *з сл.* диви́тися *і т. ін.* Гордо, з гідністю. *На свою.. латану свитину він* [старець] *дивився, як піп на ризи, й ставив себе коли не нижче дяка, то ніяк не нижче диякона* (Н.-Лев.).

ПІРНАТИ: пірнáти з головóю *див.* поринути.

ПІРНУТИ: пірну́ти з головóю *див.* поринути; **як у вóду ~** *див.* впасти.

ПІР'Ю: по своє́му пíр'ю. Відповідно до власних даних, можливостей або потреб. *Кожний вишукував товариша по своєму пір'ю* (Мирний); *— Коли*

тобі так [захотілося].. *женитись — візьми дружину по своєму пір'ю* (Збан.).

ПІР'Я: аж [що й (тільки) *і т. ін.*] **пір'я летить (розлітається, сиплеться** *і т. ін.*) / **полетить (розсиплеться, посиплеться** *і т. ін.*). Дуже сильно. *Б'ють козаки панську челядь, аж пір'я летить* (Вас.); [Хмельницький:] *Сьогодні ми переможемо... Дивись, козаки почали рубати крилатих* [гусар]. *Ох, і дають, аж пір'я сиплеться* (Корн.); *Під Малином їх уже чекають і всиплять такого жару, що з них тільки пір'я летітиме* (Головч. і Мус.); — *От в Росії та на східній Україні, так там багатіїв скубнули, що й пір'я полетіло* (Чорн.).

вбиватися в пір'я *див.* вбиватися; **не нашого ~ пташка** *див.* пташка; **оббити ~** *див.* оббити; **розпускати ~** *див.* розпускати.

ПІР'ЯМ: обростати пір'ям *див.* обростати.

ПІСЕНЬКА: проспівана (доспівана, скінчена) пісенька (*рідше* **пісня**) *чия.* Настав кінець кому-, чому-небудь.— *Ну, ..Корнію, проспівана твоя пісенька. Хоч би вже смерть, та не така паскудна* (Збан.); *Отаман нахмурив брови..— Зануримося в глухі кутки, а повесні, як сніг на голову...— Ні, пане отаман, наша пісенька вже доспівана!* (Панч); *Очі* [Симона та Оксани] *наповнилися радістю, жалем і смутою: їхня пісня вже проспівана, і ніколи ніхто з них вже не розкуйовдить одне одному зачісок так, як це зробили Левко й Еля* (Рудь); [Адмірал:] *Цей наказ — це слабкість їх* [комітету]. *Вони відчувають, бояться. Але їх пісня скінчена!* (Корн.).

ПІСЕНЬКУ: співати пісеньку *див.* співати.

ПІСКУ: будувати на піску *див.* будувати; **будуватися на ~** *див.* будуватися; **з ~ мотузки сучить** *див.* сучить.

ПІСНІ: заспівати іншої пісні *див.* заспівати.

ПІСНЮ: скінчити свою пісню *див.* скінчити.

ПІСНЯ: довга пісня. Те, що вимагає багато часу для завершення, здійснення, розповіді і т. ін.— *Ага, що це у вас тут з Ганною скоїлося? — дивлячись на сестру, запитав Данько.— Довга пісня,— жваво заговорила Вутанька* (Гончар); *Луки на Потоках. Тема для дисертації. Коли він напише її, коли захистить. Кандидатський мінімум, аспірантура... Довга, дуже довга пісня!* (Рудь).

лебедина пісня; лебединий спів *чия, чий, кого.* Останній (перев. найзначніший) твір, вияв таланту або здібностей, діяльності і т. ін. кого-небудь. [Світловидов:] *Я всю душу вклав у цей проект!.. Він мені навіть уві сні ввижається: чи тому, що старість, чи, може, це вже моя лебедина пісня?..* (Баш); *Його* [О. Довженка] *лебедина пісня.. «Поема про море» стала таким саме кіноепосом творчих дерзань і звершень нашого народу.. як «Повість полум'яних літ» — кіноепосом ратного подвигу радянських людей* (Лев.).

проспівана пісня *див.* пісенька.

стара пісня. Що-небудь, давно всім відоме.— *Не шкода б було, якби витрачував сили на роботу, потрібну для нас, а то марнуюсь на те, щоб було що їсти родині. Але годі, це стара пісня* (Коцюб.); *Весь зал раптом завирував: — Годі! Чули! Геть! — неслося з усіх кінців.— Старі пісні!* (Гончар).

ПІСОК: кидати пісок у вічі *див.* кидати; **~ сиплеться** *див.* порохня; **ховати голову в ~** *див.* ховати.

як пісок на вилах, *з сл.* держатися, триматися *і т. ін., ірон.* Уживається для повного заперечення змісту слів держатися, триматися; зовсім не (держатися, триматися). *Держиться, як пісок на вилах* (Укр.. присл..).

ПІСОЧКОМ: протирати з пісочком *див.* протирати.

ПІТ: [аж] піт очі заливає, *перев. з сл.* працювати, трудитися *і т. ін.* Дуже сильно, важко. *Лише по хвилі Тихін подав із підземелля нетвердий голос: — Кого зобачиш зі склепу, як працюєш, аж піт очі заливає?* (Літ. Укр.).

вганяти в піт *див.* вганяти.

кривавий піт. Дуже тяжка, виснажлива праця. *Всі проти мужика. А хто ж і коли за нього стояв? Хто йому коли добре слово за його кривавий піт, за його хліб і сіль промовив?* (Стельмах).

лити піт *див.* лити; **обтерти ~ з чола** *див.* обтерти; **точити ~** *див.* точити; **у ~ кидати** *див.* кидати.

циганський (холодний) піт проймає (охоплює, пробирає *і т. ін.*) / **пройняв (охопив, пробрав** *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху, холоду і т. ін.; когось лихоманить.— *Зосю, циганський піт не проймає тебе? — гукають подруги* (Стельмах); *Холодний піт його пройма, Затіпавсь весь плечима, Що хоче пити, .. сил нема... Мана перед очима* (Граб.); *Як почув* [я], *яка є панщина у пеклі на тих, хто.. повісті.. пише, так мене аж циганський піт пройняв* (Кв.-Осн.); *Танцює без чобіт* [Роман], *умився так умився! Оце пробрав циганський піт, оце протверезився!* (Дор.).

ПІТИ: високо піти [вгору]. Зайняти визначне становище в суспільстві, в певній сфері діяльності. *Подякуй за це від мене Шестірному, скажи йому, що він не забариться високо піти вгору* (Мирний); — *По службі ти високо підеш, хороше жити будеш* (Тют.). Пор.: **піти вгору** (в 1 знач.).

далеко піти. Добитися, досягти великих успіхів, слави. *В захопленні дивився на нього Дорош, милуючись його військовою виправкою. Такий піде далеко* (Тют.); *Допитливим хлопцем не міг нахвалитися учитель Горбенко: — Далеко піде твій синок, Тетяно Семенівно...* (Інг.).

недалеко піти *див.* втекти; **не ~ далі вух** *див.*

йти; ~ **ва-бáнк;** ~ **вгóру;** ~ **в діло;** ~ **в заклáд;** ~ **в зéмлю;** ~ **війнóю** *див.* іти.

піти́ в моги́лу (з життя́, від нас, до Бóга *і т. ін.***).** 1. Загинути, вмерти. *При мені вже тоді з діток Марушка четверта в могилу пішла* (Тесл.); *Молодий і запальний поет Ярослав Шпорта.. був поранений і молодим пішов із життя* (Мас.); *Говорили люди в лютій скруті: — Вмер Ілліч. Пішов од нас Ілліч* (Мал.); *Де вони поділи побратима? Чи живий він, чи пішов до бога?* (Л. Укр.).

2. *тільки* **в моги́лу.** Залишитися невідомим, таємним.— *Ніхто й слова не почує про тебе. Що було між нами — в могилу піде!* (Стельмах).

піти́ в нарóд; ~ **в непáм'ять** *див.* іти; ~ **внівéць** *див.* обернутися.

піти́ в прі́рву. Марно витратитися. *Одлунали постріли, одсмерділи гази, часу немало пішло в прірву...* (Ю. Янов.).

піти́ вторóваними стежкáми; ~ **в хід;** ~ **дáлі;** ~ **до вінця́** *див.* іти.

піти́ до жаб. Утопитися.— *Навіжений,— гримав батько.— Ти що, дужчий за Дніпро? — Я вже допливаю до самої середини.— До жаб пішли б обидва. Герой!* (Хор.). Синонім: **піти́ рáків лови́ти.**

піти́ до рук; ~ **до чóрта** *див.* іти; ~ **за течі́єю** *див.* пливти.

піти́ (збі́гти) за ві́тром (по ві́тру, за водóю). 1. Пропасти, марно зникнути, нераціонально кимсь витрачаючись, використовуючись і т. ін. *Якби все купляти, що нам треба, то газдівство швидко пішло би за вітром* (Томч.); *Тато гніваються: це ж два з половиною карбованці пішли за водою* (Стельмах); // Закінчитись безрезультатно. *Не зламав Роберт свого слова! Не пропала, не пішла по вітру Та громадська чесная умова* (Л. Укр.); // Зникнути безслідно.— *Бачиш, Олександро, твій чоловік, а моя жінка пішли десь за водою...* (Коцюб.); *Параска пригадала.. свої думки, свої надії... Ні одна з них не справдилася,— всі мов за водою пішли* (Мирний).

2. Минути, пройти без вороття. *Так якраз і є: ..добра слава — усе пішло за вітром* (Кв.-Осн.); *Нехай піде за вітром моє лихо!* (Н.-Лев.); *Минає день, тиждень, місяць, і півроку збігло за водою* (Вовчок).

піти́ з гарбузóм (з гарбузáми). Дістати відмову при сватанні.— *Ну що? Будемо сватами, чи з гарбузами додому підеш?* (Стельмах).

піти́ з ди́мом; ~ **з сві́ту;** ~ **з торбáми** *див.* іти.

піти́ / іти́ стéжкою *кого, якою, чиєю.* Займатися тією самою справою, як хтось інший; наслідувати когось. *Її батько не раз та й не двічі нахиляв зятя, щоб той ішов з їм* [ним] *однією стежкою* (Гр.); — *Мій брат був літературним працівником, я теж, напевне, піду цією ж стежкою...* (Вол.).

піти́ кóлесом *див.* іти; ~ **крізь пáльці** *див.* текти; ~ **кýрсом** *див.* іти.

піти́ морóзом по спи́ні. Викликати неприємне відчуття холоду від переживання, переляку і т. ін. *Та пісня морозом пішла у мене по спині, зашкреблася у горлі, бо співала її не мати, а якась чужа красива жінка, котру я чомусь називаю матір'ю* (Григір Тют.).

піти́ навпростéць *див.* іти.

піти́ на гачóк. Залишитися обдуреним, ошуканим. *Хто хоче працювати — ласкаво просимо, аби тільки не перетворювати всякий революційний почин в мертву букву,— на цей гачок ми не підемо* (Ленін).

піти́ [на дно] рáків (рáки) лови́ти. Утопитися. *Фашист думав Дніпро проплить — пішов на дно раки ловить* (Укр.. присл..); *Чом би з такого дива не поприходили й інші.. ті, що вчора чи позавчора дуба дали, кого вода змила, хто пішов на дно раків ловити* (Гуц.). Синонім: **піти́ до жаб.**

піти́ на жéбри; ~ **на жéртву;** ~ **назýстріч;** ~ **на нéбо** *див.* іти.

піти́ нанівéць (внівéць). 1. Виявитися марним, даремним; закінчуватися безрезультатно. *Невже пішло все нанівець: бесіди, розмови, читання, робота в гуртках, піонерські збори?* (Донч.); *Хвилина розгубленості надто дорого обійшлася козацькій старшині! Адже ж все пішло нанівець...* (Тулуб); [Рябина:] *Не дайте внівець піти моїй праці і господарству* (Фр.). Пор.: **оберну́тися нанівéць.** Синонім: **піти́ на пси.**

2. Стати непридатним для чого-небудь; опустошитися. *Невже через мене оцей палац, оця пишна садиба, оця уся пишнота, оце усе добро стане руїною, піде внівець?* (Н.-Лев.). Синонім: **зі-йти́ ніна́що** (в 2 знач.).

піти́ наперекі́р *кому, чому.* Не погодитися з ким-, чим-небудь, виступити проти когось, чогось. *Дівчина наважилася піти наперекір всій бригаді.*

піти́ на поблáжку. Поступатися в чому-небудь. *Таке самовідчуття їм дуже до вподоби, і під його впливом вони поступово розчулюються і готові піти навіть на поблажку* (Тют.).

піти́ напролóм; ~ **на пропáще;** ~ **на прю** *див.* іти.

піти́ на пси. Пропасти марно, безрезультатно. *Васюта стояв перед Ганною Матвіївною ні в сих, ні в тих. Тринадцять років женихання — і все, здається, пішло на пси* (Полт.). Синоніми: **піти́ нанівéць** (у 1 знач.); **оберну́тися нанівéць.**

піти́ на рýку; ~ **на смéрть;** ~ **на той світ** *див.* іти.

піти́ ніворóтом, *діал.* Пропасти, перевестися, не використатися з користю. *Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла ніворотом* (Фр.).

піти́ одніє́ю стéжкою; ~ **під кýлі;** ~ **під рýку** *див.* іти; ~ **по ми́ру** *див.* ходити.

піти́ попідвікóнню. Стати жебраком. *Жінка.*

одно те, що не мала нічого, а друге, не вміла робити, пішла попідвіконню (Кв.-Осн.). Синоніми: **піти́ на же́бри; піти́ по ми́ру; піти́ з торба́ми; простягну́ти ру́ку** (в 2 знач.).

піти́ по рі́зних стежка́х *див.* ходити.

піти́ по́рохом за ві́тром. Пропасти, зникнути.— *Сім'ю свою треба хазяйці так тримати, як мак у жмені: а то розсиплеться усе, порохом піде за вітром* (Вовчок).

піти́ по рука́х *див.* ходити; **~ пра́хом; ~ пробо́єм** *див.* іти; **~ про́ти течії́** *див.* пливти; **~ своє́ю доро́гою; ~ слі́дом; ~ у відкри́ту** *див.* іти.

піти́ у ві́чність. Зникнути безслідно, безповоротно. *Віра в безвір'я, Золото й грязюка.., Сила і немічність,— Все тут* [на кладовищі] *уляглося, Все пішло у вічність* (Щог.). Пор.: **ка́нути у ві́чність.** Синоніми: **відійти́ у небуття́** (в 2 знач.); **відійти́ в мину́ле.**

піти́ у во́ду. Зникнути, щезнути безслідно. *Та ще, чуєш, не хреститися, Бо не все піде в воду...* (Шевч.).

піти́ у небуття́ *див.* відійти.

піти́ / ходи́ти по ни́шпорках. Ретельно, старанно вишукувати що-небудь. *Блаженко сам пішов по нишпорках. Він натикався на багато дивовижних чудових речей* (Гончар).

піти́ хо́дором. Дуже захитатися, задвигтіти. *Зашумів такий вітер, що пішла ходором хата* (Вас.).

піти́ широ́ким сві́том. Помандрувати куди-небудь. *Нагодував* [чоловік] *дітей, чим було, взяв на плече сокиру і пішов широким світом* (Три золоті сл.).

піти́ шкере́бе́рть *див.* іти; **як крізь зе́млю ~** *див.* провалитися.

ПІТЬМИ: ца́рство пітьми́ *див.* царство.

ПІШКИ: під стіл пі́шки ходи́ти *див.* ходити.

до то́го (до цьо́го) то́ргу і пі́шки. Дуже радий тому, що є, із задоволенням погоджується з цим. [Химка:] *Гості ж, певно, не обманять — прийдуть.* [Палажка:] *О-о, вони до того торгу і пішки!* (Мирний); — *Спасибі, братіку* [братику] *Василю, я до сього торгу й пішки, як ото кажуть,— осміхнувся Палій* (Морд.).

ПІШЛА: голова́ пішла́ о́бертом *див.* голова; **не ~ ча́рка до ро́та** *див.* чарка; **~ верті́тися маши́на** *див.* машина; **~ писа́ти губе́рнія** *див.* губернія; **чу́тка ~** *див.* чутка.

ПІШЛИ: аж ви́ляски пішли́ *див.* виляски; **кругі́ ~ пе́ред очи́ма** *див.* круги; **мура́шки ~ по спи́ні** *див.* мурашки.

ПІШЛО: бода́й про́падом пішло́. Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення чим-небудь. *Чумаки нове вигадали. Катрі в районі захотілося пожить. А бодай воно пропадом пішло* (Кучер). Пор.: **пропади́ ти про́падом; хай пропаде́ про́падом.**

колі́ (як, раз, якщо́) [вже] на те пішло́ (пішло́ся) / іде́ться. За умови, що так повинно бути.— *Не осуди, жінко, не осуди, любко! Пускаю твої вишивані соловейки на високі гори! Летіть, коли вже на те пішло!..* (Гончар); *А вже як на те пішло, щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати!* (Довж.); — *Твої збитки, раз на те пішло, на себе беру,— розщедрився Плачинда* (Стельмах); *Якщо вже на те пішло, то я згоден відповідальність за прапор взяти на себе* (Гончар); — *А як уже воювати, так воювати — хай же і я, старий, щось до добра причинюся, коли на те йдеться* (Козл.). **колі́ вже так пішло́ся.**— *Коли вже так пішлося, що придбав собі верещуху, що проти тебе не мовчить, то навчи, щоб мовчала* (Вовчок).

у голові́ все пішло́ о́бертом *див.* все.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **згори́ пішло́** *кому.* Перестало щастити кому-небудь. *Мов згори пішло Марусякові з того часу, як утекла попадя. Ну, от наче відрізала, неначе все щастя, всю удачу з собою забрала* (Хотк.).

ПІШЛОСЯ: колі́ на те пішло́ся *див.* пішло.

ПІШОВ: аж луск пішо́в *див.* луск; **моро́з ~ по́за шкі́рою** *див.* мороз; **світ ~ о́бертом** *див.* світ.

ПІЩИНКИ: лічи́ти піщи́нки на долі́вці *див.* лічити.

ПЛАВАТИ: пла́вати мі́лко (на мілко́му). Не мати достатніх здібностей, знань, сил, досвіду і т. ін. для якої-небудь справи.— *В агротехніці ти плаваєш мілко. А без агрономічних знань бригадир рільничої бригади не бригадир* (Логв.); *Все робив, як треба, як має бути, а «нагортав» купу браку. Лише після обіду вже трохи пішло, як у Вілі. Гаврюшка теж плаває на мілкому* (Літ. Укр.).

ПЛАВОМ: пла́вом пливти́ *див.* пливти.

ПЛАВУ: на плаву́. У стані плавання, на воді. *Промигнув човен кулеметників, ведучи вогонь на плаву* (Гончар); *Завдяки самовідданості матроса Володимира Бучного наш корабель лишився на плаву* (Ткач).

ПЛАН: відійти́ на за́дній план *див.* відійти; **відсува́ти на за́дній ~** *див.* відсувати; **ста́вити на пе́рший ~** *див.* ставити.

ПЛАНІ: на пе́ршому пла́ні. Найголовніший, найважливіший або найголовніше, найважливіше. *На першому плані у Довженка, крім справ людини,— її духовний світ, широта її ідейного кругозору, її здатність «відкриватися» всенародному і вселюдському* (Не ілюстрація..).

ПЛАСТИНКУ: заво́дити пласти́нку *див.* заводити; **закру́чувати одну́ і ту ж ~** *див.* закручувати.

ПЛАСТОМ: лежа́ти пласто́м *див.* лежати.

ПЛАТИТИ: плати́ти / відплати́ти тако́ю (ті́єю, *рідко* **то́ю) са́мою моне́тою** *кому.* Відповідати

кому-небудь на щось подібним вчинком, ставленням і т. ін. *Йойна завидливим оком дивився на Нуту, щодня бажав, щоб його ями позавалювалися.. Здається, що й Нута платив Йойні такою самою монетою* (Фр.); *Легінник ображався і платив тою ж самою монетою, негречно вдаючися в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ* (Хотк.).

ПЛАТКИ: подава́ти платки́ *див.* подавати.

ПЛАТФОРМІ: ста́ти на платфо́рмі *див.* стояти.

ПЛАХУ: кла́сти го́лову на пла́ху *див.* класти.

на пла́ху, *з сл.* засуди́ти, посла́ти *і т. ін.* До страти. [Шевченко:] *Та як простить вельможним тим катам, Що вас було на плаху засудили і все життя згубили!* (Коч.); *У боротьбі проти короля Кромвель очолив народні маси і діяв дуже рішуче, він.. стратив короля, розправився з його прибічниками, декого послав на плаху* (Нова іст.).

ПЛАЧ: заку́шувати плач *див.* закушувати; **сміх і** ~ *див.* сміх.

хоч плач, хоч скач. 1. Уживається для вираження марності чиїхось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь; що не роби. *Як стане було той Гопченко гопки, то вже не зіб'єш його нічим,— хоч плач, хоч скач, а зробить, як сказав* (Ю. Янов.). Синонім: **хоч го́пки скачи́.**

2. Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. *Машину цю створили винахідники.. Склали договір на роботу, а тепер хоч плач, хоч скач!* (Автом.). Пор.: **хоч плач.** Синоніми: **хоч кри́ком кричи́; хоч во́вком вий; хоч ло́бом в стіну́ би́йся; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч гвалт кричи́; хоч кричи́ про́бі.**

хоч [сядь та й (ти)] плач. Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. [Федір:] *Тепер з одною конячкою ніхто в супрягу не приймає— хоч сядь та й плач* (К.-Карий); *Поривається бігти Катря, а ноги мов самі прикипіли до землі. Ніяк не несуть, хоч плач* (Кучер); *Знову.. дощ. Хоч ти плач* (Мисик). **хоч сіда́й та плач.** *А як нема листів, то такий мені жаль, такий жаль бере, хоч сідай та плач або сама пиши* (Ів.). Пор.: **хоч плач, хоч скач** (у 2 знач.). Синоніми: **хоч во́вком вий; хоч кри́ком кричи́; хоч з мо́сту та в во́ду; хоч гвалт кричи́; хоч кричи́ про́бі.**

ПЛАЧЕ: гілля́ка з моту́зкою пла́че *див.* гілляка; **па́лиця** ~ *див.* палиця; **тюрма́** ~ *див.* тюрма.

ПЛАЧЕМ: дави́тися пла́че́м *див.* давитися; **захлина́тися** ~ *див.* захлинатися.

ПЛЕМЕНІ: без ро́ду й пле́мені; ні ро́ду, ні ~ *див.* роду.

ПЛЕМ'Я: ю́дине (іу́дине) пле́м'я (порі́ддя, корі́ння *і т. ін.*), *зневажл., лайл.* Зрадник. *І все'дно іудиному корінню недовго звиватися* (Стельмах).

ПЛЕСКАТИ: плеска́ти (патя́кати, плести́) язико́м (язика́ми). 1. Багато говорити про щось неістотне, пусте; базікати, теревенити.— *Перестаньте плескати язиком! Мужчина називається! — з презирством кинула Оксана* (Автом.); — *Перестань! — прикрикнув на Даню Льошка.— Треба працювати, а не язиком патякати* (Мокр.); *Його підтримали й інші. Нема чого, мовляв, даремно плести язиком* (Збан.). **поплеска́ти язико́м** (певний час). *Під тином, на дубочках, де сходиться молодь язиком поплескати, насіння полузати, там можна і в хихоньки-хахоньки погратися, і характер свій показати* (Грим.); *Вона подумала, що син поплеще язиком про поле та насіння і замовкне, як було досі* (Чорн.). Синоніми: **точи́ти ля́си** (в 1 знач.); **точи́ти бре́хні; терев́ені пра́вити** (в 2 знач.); **чеса́ти язико́м.**

2. Поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було. *Подумала* [Зоя], *що в містечку завтра про неї плескатимуть язиками бозназщо, але це враз і забулося* (Хор.); — *Верзеш ти щось, хлопче. Де ти був, що бачив — нас то не стосується: наше діло теляче.. Його* [Михайла Івановича] *підтримали й інші. Нема чого, мовляв, даремно плести язиком* (Збан.). **поплеска́ти язико́м (язика́ми)** (певний час). *Романиха — сільський дипломат, і перш ніж сказати, чого саме прийшла, разом із кумою перебере всі сільські новини, вивідає, поплеще язиком* (Ф. Мал.); *Тижнів два тому Віктор і Люда повернулися з відпустки і минулої неділі справили своє весілля. В селищі з цього приводу трохи поплескали язиками і замовкли* (Жур.).

ПЛЕСТИ: плести́ банелю́ки (плете́ники *і т. ін.*). Говорити щось пусте, неістотне. *Що ти мені банелюки плетеш?* (Гал.-руські.. приповідки); *І ледарем обізвали, і безсовісним охрестили.. Усе мужньо я стерпів. Плетіть, думаю, свої плетеники* (Літ. Укр.).

плести́ інтри́ги. Діяти підступно, прагнучи досягти певної мети. *Стільки безглуздих інтриг плели кумоньки довкола його особи* (Вільде); *Плете* [Кобза] *інтриги й підбурює матросів проти комітету* (Укр. літ.).

плести́ ли́ко. Говорити нескладно, безладно. *Всі засміялися, бо відчули, що він почав плести лико.*

плести́ мандро́ни, *діал.* Говорити нісенітниці, дурниці. *А Михайло коло кварти У шинку сидів і сміявся, строїв жарти Та мандрони плів* (Фр.).

плести́ (писа́ти, випи́сувати *і т. ін.*) / **ви́писати кре́ндели (кре́нделя) нога́ми,** *жарт.* 1. Іти нетвердою ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного). *Дві постаті, обнявшись, плели кренделі по грязюці ногами* (Головко). Синонім: **писа́ти мисліте.**

2. Танцюючи, робити незвичні па. *Танцював*

весь клас.. Він саме збирався виписати ногами якогось кренделя (Є. Кравч.).

плестí (прáвити) сухóго (смáленого) дýба. Говорити дурниці, нісенітниці, обдурюючи кого-небудь.— *Вона вірить сьому шарлатанові, а він їй плете сухого дуба* (Фр.); *Вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі* (Л. Укр.).

плестú (снувáти, сплітáти, мотáти, завóдити *і т. ін.*) **павутúння (павутúну).** Підступно, жорстоко, хитро примушувати підкорятися своєму впливові. *Неофіційні дипломати плетуть тонке павутиння закулісних змов* (Рибак); *Майже всі вони були байськими боржниками, залежали від нього, а бай хитро плів навколо них свою павутину* (Донч.); *Та обоє вони не знали й не відали, як уже почав снувати своє чорне павутиння Матюша Жигай* (Шиян); *Кисельов, замислившись, вмить сплітає павутиння над головами верхівнянських панів* (Рибак); *Куркуль павутину мотав, та сам від того сконав* (Укр.. присл..); *Він.. знав кожного вдачу, душу й заводив свою.. павутину на цілу околицю* (Н.-Лев.).

плестú тенéта *див.* наставляти; **~ язикóм** *див.* плескати; **теревéні ~** *див.* правити.

ПЛЕТЕНИКИ: плестú плетéники *див.* плести.

ПЛЕЧ: головá злетíла з плеч *див.* голова.

ПЛЕЧА: з плечá. 1. *з сл.* в д а р я́ т и, б и т и *і т. ін.* Навідліг, з розмаху. *Замахнувши з плеча, пустила* [дівчина склянку] *дзвінко в голову сержанта* (Тудор).

2. *з сл.* г о в о р и́ т и, в и р і ш у в а т и *і т. ін.* Не подумавши, зразу.— *Як ти все швидко і з плеча вирішуєш,— поморщився Дончак* (Стельмах).

з чужóго плечá. Невідповідний за розміром або вже ношений кимось іншим (про одяг). *На ньому був одяг з чужого плеча.*

порівня́ти плечá *див.* порівняти.

ПЛЕЧАХ: аршúн у плéчáх *див.* аршин; **вúвезти на своїх ~** *див.* вивезти; **вúїхати на ~** *див.* виїхати; **головá на ~** *див.* голова; **мáти гóлову на ~; мáти порóжню макíтру на ~** *див.* мати[2].

на плéчáх *чиїх, у кого, з сл.* л е ж á т и, б ý т и *і т. ін.* 1. На чиїй-небудь відповідальності. *На його плечах лежало забезпечення безквартирних житлом* (Збан.); *У чоловіка стільки клопоту, весь район на його плечах, жнива на носі, а вона надумалась* (М. Ол.).

2. *з сл.* у в і й т и́, в с т у п и́ т и *і т. ін.* Безпосередньо за ким-небудь (ворогом, тим, хто відступає і т. ін.). *Пам'ятайте, що треба, що б там не було, на плечах противника ввійти в Крим* (Гончар); *Німці біжать з усіх сил.. Добре було б на їхніх плечах ускочити в ті окопи, що за старим бліндажем, і знову закріпитися в них* (Тих.).

нестú на своїх плéчáх *див.* виносити; **нестú тягáр на своїх ~** *див.* нести; **своя́ головá на ~** *див.* голова; **сидíти на ~** *див.* сидіти; **тримáти на ~** *див.* тримати.

ПЛЕЧЕ: відчувáти плечé *див.* відчувати; **підставля́ти ~** *див.* підставляти; **підхóдити під ~** *див.* підходити.

плечé в плечé (до плечá, з плечéм). 1. Поруч, близько один від одного. *Романов сидів* [на санях] *зліва, плече в плече з Дмитром Івановичем* (Сиз.); *Вони* [Качалов і Саксаганський] *йдуть повільно, плече до плеча* (Мартич); *Недивлячись на те, що всі збились укупу, ходили одно біля одного, плече з плечем, а проте кожний вишукував товариша по своєму пір'ю* (Мирний). П о р.: **плечéм до плечá** (в 1 знач.). С и н о н і м: **лíкоть в лíкоть.**

2. Дружно, одностайно, в тісному єднанні. *За правду* [доведеться] *твердо стати Хлоп в хлопа і плече в плече* (Фр.); *Жовтолиці люди йдуть до Леніна, Білі й чорні йдуть плече в плече* (Мал.). П о р.: **плечéм до плечá** (в 2 знач.).

3. *тільки* **плечé в плечé.** Однакові (перев. за певними позитивними якостями, ознаками і т. ін.). *Зібралися хлопці: лице у лице, плече у плече, дужі, відважні та гарні* (Дн. Чайка). С и н о н і м и: **одúн в одúн** (у 1 знач.); **як одúн** (у 2 знач.).

спирáтися на плечé *див.* спиратися.

ПЛЕЧЕЙ: берé з-за плечéй *див.* бере; **головá злетíла з ~; головá з ~** *див.* голова; **морóз з-за ~ берé** *див.* мороз.

ні з плечéй, ні з очéй. Зовні непривабливий, непоказний (про людину). *Хоч хлопець і був ні з плечей, ні з очей, але всі його любили за його лагідну вдачу.* С и н о н і м: **ні з лицЯ́, ні з рóсту.**

скидáти з плечéй *див.* скидати; **тягáр з ~ упáв** *див.* тягар; **як горá з ~ звалúлася** *див.* гора; **як скúнути гóру з ~** *див.* скинути.

ПЛЕЧЕМ: плечéм до плечá (повз плечé). 1. Поруч, близько один до одного. *Ми просувалися плечем до плеча* (Коцюб.); *Сомкова старшина бачить, що лихо, скупилась тісно, плечем повз плече, да назад до намету* (П. Куліш). П о р.: **плечé в плечé** (в 1 знач.). С и н о н і м: **лíкоть в лíкоть.**

2. Дружно, одностайно, в тісному єднанні. *Україна почула слова, Щоб стали народи плечем до плеча* (Рильський). П о р.: **плечé в плечé** (в 2 знач.).

помíрятися з плечéм *див.* помірятися.

ПЛЕЧИМА: дрижакú пробігáють за плечúма *див.* дрижаки; **закрúтися ~ й очúма** *див.* закритися.

за плечúма. 1. *у кого, за чиїми і без додатка.* У минулому. *У літературу* [А. І. Шиян] *прийшов не з порожніми руками. За плечима у юнака уже був чималий життєвий і трудовий досвід* (Коз.); *У більшості монтажників досвіду і вміння вистачає. За їхніми плечима вже не одна.. електростан-*

ція (Роб. газ.); // Позаду. *Хоч сивина й припорошила скроні, Хоч за плечима вже півсотні літ,— Ми й досі комсомольці! Не холоне Вогонь сердець, Душі не в'яне цвіт* (Нех.); *Всі знали, що за його* [парторга] *плечима довгі роки царської каторги, рани громадянської війни* (Собко).

2. Зовсім близько, поряд. *Смерть за плечима, а біді весілля* (Укр.. присл..); *Закручено руки в ремені, і ноги в колодки забиті, Червона китайка прим'ята, біда за плечима стоїть* (Мал.).

за плечи́ма не носи́ти *див.* носити.

за плечи́ма та за очи́ма. Далеко позаду.— *Тільки що була Вербівка, а тут уже Grünerberg!.. Еге ж, маєте собі так! Вербівка давно зосталася за плечима та за очима* (Пчілка).

моро́з по́за плечи́ма хо́дить *див.* мороз; **мура́шки бі́гають по́за ~** *див.* мурашки; **ні пе́ред очи́ма, ні за ~** *див.* очима; **підпира́ти ~ стé́лю; підпира́ти ~ сті́ни** *див.* підпирати; **смерть за ~** *див.* смерть; **чу́ти кри́ла за ~** *див.* чути;

ПЛЕЧІ: бра́ти на пле́чі; бра́ти но́ги на ~ *див.* брати; **вбира́ти го́лову в ~** *див.* вбирати; **випро́стувати ~** *див.* випростувати; **ви́пхати в ~** *див.* випхати; **ляга́ти на ~; ляга́ти тягаре́м на ~** *див.* лягати; **ма́ти ~** *див.* мати; **моро́з пробира́ється за ~; моро́з хапа́є за ~** *див.* мороз; **но́ги на ~** *див.* ноги; **перекладá́ти на чужі́ ~** *див.* перекладати; **підклада́ти ~** *див.* підкладати; **покла́сти на ~** *див.* покласти.

розправля́ються / розпра́вляться пле́чі *у кого і без додатка.* Хто-небудь починає виявляти повною мірою свої сили, здібності, починає сміливо, рішуче діяти. *Розправляються плечі, в грудях росте високе почуття гордості* (Ткач).

тяга́р ляга́є на пле́чі *див.* тягар.

ПЛИВЕ: копі́йка в кише́ню пливе́ *див.* копійка.

неха́й (хай) пливе́ за водо́ю. Уживається для вираження побажання забути що-небудь, не повертатися до чогось (перев. неприємного). [С е м е н:] *Забудь, брате, те, що колись було; нехай те лихо пливе за водою!* (Кроп.).

ПЛИВТИ: пла́вом (як, мов, ніби *і т. ін.* **плав) пливти́ (плисти́, ли́нути** *і т. ін.*) / **попливти́ (поплисти́, поли́нути** *і т. ін.*). 1. Рухатися безперервним потоком (про людей). *Все більшало людей на вулицях. Плавом пливла колона. Вона все зростала* (Збан.); *По улицях — наче плав пливе! — кишить по їх народу всякого: і старі, і малі* (Мирний); *Плавом поплив людський натовп з шкільного подвір'я* (Збан.); // Прибувати у великій кількості кудись. [Я к и м:] *Народ так плавом і пливе до Хмельницького* (Гр.); *Народ як плав пливе; його* [Тихона] *сини і батраки знай відважують, а він тільки роздає* (Кв.-Осн.); *Пізньої осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі* (Гончар). С и н о н і м: **ва́лом вали́ти (в 1 знач.).**

2. Безперервно збільшуватися, надходячи у великій кількості. *Багатство садів, безмежного поля, лісів плавом пливло до княжих.. сусіків* (Скл.); *Війна принесла великі прибутки, і до Макарової кишені плавом пливли гроші* (Коч.).

пливти́ (іти́, текти́ *і т. ін.*) / **припливти́ до рук (у ру́ки),** *перев. з сл.* с а м, с а м á, с а м ó. Легко, без труднощів діставатися кому-небудь. *Матеріал для колгоспної стінгазети сам плив до рук* (Гур.); *Він таки ж господар, і гріх йому.. не брати того добра, що само в руки пливе* (Тют.); *На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена* (Ю. Янов.); — *Що?! Таки не витримав? Ще б пак. Само добро в руки тече, а ти відвертаєшся* (Тют.); *Він, помовчавши, спитав, чи не зустрічала того чолов'ягу із запорозькою люлькою. Тож, відповідаючи на запитання, підкреслила* [Флора], *що він має цими днями зайти до них.— Я ж казав, що люлька таки припливе до моїх рук* (Коцюба).

пливти́ (плисти́, пли́нути, іти́ *і т. ін.*) / **попливти́ (поплисти́, попли́нути, піти́** *і т. ін.*) **за течіє́ю (по течії́).** Пасивно підкорятися обставинам, нічого не роблячи для поліпшення свого становища. *Сидір Сидорович тим часом уже втягнувся* [у крадіжку], *зав'язав сумнівні знайомства, заплутався.. і поплив за течією* (Коз.); *Ігор несподівано заперечує: — Ні, я не попливу за течією.. Я перевірю себе* (Дмит.); [О л е с я:] *Я закохана в свою думку, і якщо і ця думка не спевниться* [сповниться], *тоді опущу руки і попливу по течії* (Кроп.).

пливти́, куди́ вода́ несе́.— *Ні порадою, ні силою не переможеш нашого товариства. Лучче* [краще] *пливи, куди вода несе* (П. Куліш). А н т о н і м: **пливти́ про́ти течії́.**

пливти́ (плисти́, пли́нути, іти́ *і т. ін.*) / **попливти́ (поплисти́, попли́нути, піти́** *і т. ін.*) **про́ти течії́ (про́ти води́).** Діяти самостійно, всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям. [В а к у л е н к о:] *Тоді скажіть, Надіє Іванівно, чого він так проти течії іде. Чого?* (Корн.); *Я два роки після інституту..* [працював] *чесно. Ну, якось заступився за одного... пішов проти течії. Й одразу — чотири анонімки* (Мушк.). А н т о н і м: **пливти́ за течіє́ю.**

ПЛИГАТИ: плига́ти у ві́чі. Не стримуючись, говорити кому-небудь грубі, ущипливі слова. *Не зовсім дарма нападалася* [свекруха] *на Оксану, бо та таки мало що в хазяйстві уміла, та тільки чого ж вона так і кипіла, так і плигала в вічі, так страшно лаялась замість того, щоб показати або розказати* (Григ.).

ПЛИНУТИ: пли́нути за течіє́ю; ~ про́ти течії́ *див.* пливти.

ПЛИСТИ: пла́вом плисти́; ~ за течіє́ю; ~ про́ти течії́ *див.* пливти.

ПЛІТ: на́шому ти́нові двою́рідний пліт. Далекий родич. *Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка,*

того ступеня родичання, що називається..— нашому тинові двоюрідний пліт (Хотк.). Синоніми: **чéрез дорóгу навпри́сядки; десята водá на киселí; чéрез ву́лицю бóндар.**

стрибáти чéрез пліт *див.* стрибати.

ПЛІЧ: головá злетíла з пліч; головá з ~ *див.* голова; **скидáти ярмó з ~** *див.* скидати.

ПЛОДИ: давáти плоди́ *див.* давати; **пожинáти ~** *див.* пожинати.

ПЛОДУ: ні рóду, ні плóду; одногó рóду, одногó ~ *див.* роду.

ПЛОМЕНІЄ: пломеніє сéрце *див.* серце.

ПЛОТА: держáтися, як сліпи́й плотá *див.* держатися.

ПЛОТЬ: кров і плоть *див.* кров.

однá (єди́на) плоть. Нерозривне ціле. *Мені здається, що ми — одне ціле: одна думка, одна плоть. І вже не лише у неї болить вивихнута нога, а біль і жаль пронизує всього мене* (Збан.); *Його* [В. Маяковського] *рядки, немов бичі свистючі, Пекли й разили, щоб навік зборотъ, Проти ворожої ставав він тучі, Бо знав, що Клас і він —єдина плоть* (Рильський).

плоть від плóті *кого, чого.* 1. Рідна дитина. *Геннадій відтворив статую Лаокоона з удавом. Права рука.. здирає гада з шиї; ліва — одриває його від стегна.. А все в цілому явилося перед очі батька уже не сином,— плоть від плоті,— а пластичним образом скам'янілої молодості і трагічно скованої сили* (Вол.).

2. Невід'ємна, органічна частина, суть чого-небудь. *Наші письменники, наші митці — діти трудового народу, плоть од плоті його* (Рильський).

ПЛУГ: той у луг, той у плуг *див.* той.

ПЛУГА: держáтися плу́га *див.* держатися.

ПЛУГОМ: ходи́ти за плу́гом *див.* ходити.

ПЛУТАТИ: плу́тати (заплу́тувати, сплу́тувати) / заплу́тати (сплу́тати) [свої́] слідú. 1. Неодноразово змінювати напрям руху, дезорієнтовуючи кого-небудь. *Глухими вулицями втікали вони, плутаючи сліди* (Цюпа); *На Поліцейській вулиці він побіг через наскрізний двір і заплутав свої сліди* (Панч).

2. Хитрувати, намагаючись відвести підозру. *Плутати свої сліди й говорити безглузді речі — в цьому Самійло Овсійович був великим майстром* (Шовк.); *— Щоб сплутати сліди на випадок провокації, я й прийшов сюди раніше призначеного часу* (Цюпа). Антонім: **навóдити на слід.**

плу́тати ногáми. 1. Ходити. [Храпко:] *Бісів дід! Аж порохня з його сиплеться, а ще таки плутає ногами* (Мирний).

2. Іти повільно, важко, через силу, ледь пересуватися.— *Бистріше* [скоріше], *не плутай ногами! — чує він знову Василів голос над головою* (Кос.); *Іде вона, тая людина страшна, йде вулицею, ногами плутаючи, на ціпок спираючись* (Вишня).

плу́тати (переплу́тувати *і т. ін.*) / **сплу́тати (переплу́тати** *і т. ін.*) **[всі] кáрти** *чиї, кому і без додатка.* Розладнувати чиї-небудь плани, наміри, розрахунки, сподівання. *Дроздовський полк тим часом мацав місцевість, до них ходила різна тамошня наволоч, з усіх кутків збиралися відомості, і наші люди ходили до них виказувати й плутати карти* (Ю. Янов.); *Турбував Сачка й дещо плутав карти маленький Петрик, якого.. Тася любить всім серцем* (Дмит.); *Козацька тактика переплутувала йому всі карти* (Тулуб). **всі кáрти переплу́тано.** *Він ледве стримувався від злості за те, що пришелепуватий Кукса своїм дурним пострілом так несподівано зірвав усю операцію. Тепер всі карти переплутано* (Кучер).

плу́тати прáведне з грíшним *див.* переплутувати.

ПЛУТАТИСЯ: плу́татися в догáдках *див.* губитися.

плу́татися (вертíтися) під ногáми. Заважати, набридати кому-небудь своєю присутністю, своїми діями. *З насолодою посідали* [Іван з Максимом] *на призьбі перепочити та щоб не плутатись під ногами в жіноцтва* (Смолич); *— Вже скоро треті півні заспівають, а ти ще вертишся під ногами. Чи не час би спати без задніх ніг* (Стельмах).

ПЛЮВАВ: плювáв я *див.* я.

ПЛЮВАТИ: плювáти діло. Дуже проста, легка справа.— *Я тепер за отрока при їх благословенії. Так що тепер мені і в вівтар зайти — плювать діло* (Мик.).

плювáти мені (йому́, їм *і т. ін.*) *на кого — що, безос.* Хто-небудь нехтує кимсь.— *Плювати мені на тебе та на твого преосвященного. Як жила, так і житиму! — відказала вона* (Мирний). Пор.: **плювáти я хотів; плювáв я.**

плювáти / наплювáти з висóкого дéрева. Не варто зважати на що-небудь.— *Він зразу ж зметикував, що це лукаве дівчисько не може нічого цікавого знати про нього, а якщо й знає, то напевно якісь бабські плітки, на які йому плювати з високого дерева* (Вільде).

плювáти / плю́нути (наплювáти)в борщ *кому.* Кривдити кого-небудь, робити комусь щось неприємне, прикре і т. ін.— *Ти чого, відьмо недошмаляна, язика, мов халяву, розпустила? Що, тобі Пігловський в борщ плюнув!?* (Стельмах).

плювáти / плю́нути (наплювáти) в вíчі (в óчі, межи́ óчі *і т. ін.*) *кому.* У різній формі виражати зневагу до кого-небудь. [Явдоха *(до Грицька)*:] *Що ж мені плювати тобі у вічі, коли ні ти мені, ні я тобі не заподіяли нічого лихого?* (Мирний); *— Коли ж пан сотник до тебе підійде, щоб шлюб приньмати* [приймати], *то тут і відкиньcя.— Отсе справді, що так,— каже Олена,— таки тут йому межи очі і плюну* (Кв.-Осн.); *Всі ми плекали тебе, хотіли в люди вивести. А ти плюнув нам у вічі* (М. Ю. Тарн.); *А нехай мине така*

лиха година, коли.. б діти їм у вічі наплювали (Ю. Янов.).

плюва́ти / плю́нути (наплюва́ти) в ду́шу *кому.* Ображати кого-небудь, торкаючись найдорожчого, заповітного. *Погрожував* [вчитель], *що так цього не залишить, не дозволить собі в душу плювати* (Гончар); *— Покажіть того, хто на старість плюнув мені в душу! Хто зробив з мене злодія?!* (Зар.);*— Так, але за що він мені наплював у душу? — пригадав він розмову з Кузем* (Тют.).

плюва́ти / плю́нути (наплюва́ти) в кри́ницю *чию.* Виявляти неповагу до кого-небудь. *Потім деякі Стадницькі почали писатися Стадніковими,.. бо для чого згадувати того хлопа, шляхетність якого починалася з козацьких київ... І ось тепер далекий нащадок простого стадника плює в криницю своїх пращурів* (Стельмах).

плюва́ти / плю́нути (наплюва́ти) в обли́ччя (в лице́, в пи́ку *і т. ін.*) *кому.* Виявляти зневагу, презирство до кого-небудь.*— Це не критика, а наклеп,— сказав Максим.— Мені плюють в обличчя, а я повинен усміхатися!* (Зар.); *— Німці в пику плюють, а я витрусь рукавом і знову зуби скалю* (Цюпа).

плюва́ти я хотів *див.* я.

ПЛЮВОК: плюво́к у ду́шу. Образа, зневага, що зачіпає найдорожче, заповітне. *Криві посмішки одного, другого, косий погляд головного агронома — це було для нього, як плювок у душу* (Жур.).

ПЛЮНЕ: [і] че́рез губу́ не плю́не. Хто-небудь дуже гордовитий, пишний, зарозумілий. *Із палати гордо суне, через губу вже не плюне, Руки в пах вгородив* (Фр.); *Він думав, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер таким паном, що й через губу не плюне* (П. Куліш).

ПЛЮНУТИ: не дава́ти плю́нути в ка́шу *див.* давати; **~ в борщ; ~ в вічі; ~ в ду́шу; ~ в кри́ницю; ~ в обли́ччя** *див.* плювати.

плю́нути (наплюва́ти) і розте́рти, *грубо.* Не звертати уваги на що-небудь.*— Люди добрі, на цю хитрість Варчука і Денисенка треба наплювати і розтерти!* (Стельмах).

плю́нути / плюва́ти на все, *грубо.* Залишати що-небудь в такому стані, як є, відмовлятися від чогось суттєвого. *Видно було Корнієві, що не мед-таки Павлові на дачі і в досить-таки міцних висловах, товариша свого і «розпікав», і розважав трохи, а кінець-кінцем, радив конче плюнути на все та приїздити додому* (Головко); *— А панунця хай гамуються і не викрикують тут на мене, бо як мені того буде забагато, то візьму й плюну на все* (Вільде); *— На службі — інтриги, плітки, підсиджування,— гидливо відмахнувся Герн.— Обридло! Коли б.. були хоч якісь кошти, плюнув би на все та й пішов на демісію* (Тулуб).

плю́нути че́рез порі́г. Дуже мало побути де-небудь, погостювати у когось. [А д е л а ї д а:] *П'єр! Їдем!* [Т е т я н а:] *Що це ти, невісточко моя золота? Плюнула через поріг та й з хати?* (К.-Карий).

як (раз) плю́нути. Дуже просто, легко, швидко. *Тепер такий час, такі умови, що як плюнути — підпасти під категорію українофілів* (Коцюб.); *До села добратись — раз плюнути* (Коз.); *Шкода, що тато зараз у командировці, а то можна було б його попросити винайти* [машину], *це б йому, напевне, раз плюнути* (Ів.). **як раз плю́нути.** *Розсердити його — як раз плюнути* (Мирний); *— Йому* [*лікареві*] *бухту перепливти як раз плюнути* (Кучер). **як плю́нути на во́ду.** *І як плюнути на воду — Він душі лишився!* (Рудан.). С и н о н і м: **як горі́хи лу́щити.** А н т о н і м и: **не і́грашки; не жа́рти.**

ПЛЯМА: біла пля́ма. 1. Непізнаний, невивчений район, край, необжита місцевість і т. ін. *Охоплює висока гордість розум, Коли згадаєш чесних і відважних Російських відкривателів земель, Що в парусниках утлих випливали у небезпечну далечінь шумливу І плями білі на всесвітній карті Веселчастими барвами вкривали!* (Рильський); *Майже до кінця XIX століття кряж* [Овруцько-Словечанський] *залишався білою плямою на карті України* (Літ. газ.).

2. Недосліджене, маловивчене питання. *Історики літератури розкрили частину білих плям у біографії письменника* [Леся Мартовича]. *Проте ще й досі їх лишається немало* (Літ. Укр.).

лежи́ть пля́ма *на кому.* Хто-небудь запідозрюється у здійсненні чогось неприємного, ганебного і т. ін. *Піонервожатий думав про Павлика Голуба. На винахідникові й досі лежала пляма. І досі піонери звуть Павлика хуліганом* (Донч.).

роди́ма пля́ма *чого.* Недоліки, що є пережитком чого-небудь. *Таке негативне соціальне явище, як хабарництво, не так давно розглядалось як родима пляма капіталізму.*

те́мна (чо́рна *і т. ін.*) **пля́ма.** Що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь. *Пригода, який був досі темною плямою на совісті бригади, так раптово зробив крутий поворот і, мовби нічого не трапилось, став поряд з усіма, як рівний з рівним* (М. Ю. Тарн.).

ПЛЯМУ: ки́дати пля́му *див.* кидати.

ПЛЯШКУ: загляда́ти в пля́шку *див.* заглядати; **лі́зти у ~** *див.* лізти; **роздави́ти ~** *див.* роздавити.

ПНІ: на пні. 1. У нескошеному, незрізаному вигляді (про хліб, траву, дерево і т. ін.). *Ви топите в океані кофе, боби, зерно, гноїте і спалюєте їх на пні, щоб не знизити ціни, в той час як мільйони людей умирають з голоду* (Довж.); *План же у Бердника був такий: пробравшися на верховину, купити на пні за дешеву ціну в знайомих гуцулів лісу на хату* (Мур.); *Вболівав* [Твердохліб] *серцем, коли не було дощу і нещасний*

суховій палив на пні пшеницю під час наливу зерна (Цюпа); // Незірваний, невирваний і т. ін. (про овочі, плоди і под.). *Коли плоди доспівали, їх продавали на пні крамарям* (Кучер); *Виноград було зібрано лише частково. Решта пріла на пні* (Гончар). Синонім: **у накорéнку.**

2. *перен., з сл.* посíвіти, залишйтися *і т. ін.* Незайманий.— *Я стою на тім, щоб усі панни не йшли заміж. Нехай лучче* [краще] *посивіють на пні, як мають терпіти од деспотизму мужчин* (Н.-Лев.).

на пні ламáти *див.* ламати; **підкосúти на** ~ *див.* підрубувати.

ПНУТИСЯ: пнýтися із шкíри *див.* лізти.

пнýтися на нóги. Дуже прагнути поліпшити своє матеріальне становище, розжитися, розбагатіти. *Бідак-селянин пнеться на ноги, пнеться, поки зовсім з ніг звалиться, тоді за безцінь продасть йому* [багатому] *свій шматок поля* (Чорн.).

ПНЮ: як на пню стáти *див.* стати.

ПНЯ: до пня. Цілком, повністю, дощенту. [Ярослав:] *Встає полків залізная стіна, щоб нашу Русь од хижаків південних Оборонить і знищить їх до пня* (Коч.); *Зайнялась і згоріла до пня хата* (Вітч.). **до пенькá.** *Хома послав Луку в свій ліс надрати лика; А мій Лука за ликом увесь ліс очистив, до пенька!* (Бор.).

ПОБАЧЕННЯ: до скóрого (швидкóго, приéмного *і т. ін.*) **побáчення.** Уживається як формула прощання з ким-небудь з побажанням комусь здоров'я, благополуччя, зустрічі з ним. *Ні, не прощай, моя Маріє, а до побачення, мій друг* (Сос.). **до швидкóго і приéмного побáчення.** *До швидкого і приємного для мене побачення!* (Коцюб.).

ПОБАЧИТИ: аж зóрі побáчити. У великій кількості, дуже.— *Напивайся, коханий, щоб аж лоб твердий був, щоб аж зорі побачив* (Гуц.).

не побáчити у вíчі *див.* бачити.

побáчити віку. Бути дуже старим. *В тітки Секлети Воропай коло криниці росла тополя. Хата в тітки уже похилилась, видно, побачила віку* (Гуц.).

побáчити на [свої́ (влáсні)] óчі. Переконатися, упевнитися в чому-небудь. *Мені, може, що й трапиться... Дещо побачу на свої очі...* (Вовчок); [Аецій Панса:] *Щось там гомоніли, немовби ви розлуку мали брати. Тепер я бачу: брешуть. Найкраще так, побачити на очі, тоді ніяким брехням не повіриш* (Л. Укр.). **побáчити свої́ми очúма.** *Надіюся, як доля коли-небудь понесе Вас до Полтави, то своїми очима побачите, чи здатна та «Лимерівна» на що-небудь* (Мирний).

побáчити (повидáти) свíта (світу, світ). Побувати в багатьох місцях, поїздити в різні країни, багато чого пізнати. [Голуб:] *«Я хочу, братіку* [братику], *летіть, побачить світа; у нас іще багато буде літа, Далеко вспію облітать»* (Гл.); — *Хіба вже тебе ніхто не посвата, що ти за такого мандра підеш? Найдуться люде!..— А я хоч із ним світа побачу* (Григ.); *Світу Солонько побачити вже трохи встиг* (Автом.); *Вона була попереду наньмичкою* [наймичкою], .. *так знала усякі порядки і світу повидала* (Кв.-Осн.). **набáчитися свíту.**— *Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світу таки набачився* (Кв.-Осн.).

побáчити (помíтити, постерегтú *і т. ін.*) **лопáткú в горóсі.** Зазнати яких-небудь прикрощів, виявити, відчути щось неприємне, звичайно приховуване. *Ага, побачила лопатки в горосі* (Укр.. присл..); *Слава рознеслася по всьому повіту.. Секретар постеріг лопатки в горосі. Він тільки шморгонув носом і нічого нікому не сказав* (Мирний).

побáчити світ. 1. Народитися. *Ми пройдемо, мій син, по харківському бруку, де ти побачив світ, де я почув твій сміх...* (Сос.); *Там, в тих суворих тундрових просторах, в ночах табірного тяжкого існування побачили світ його крихітні доньки* (Гончар); *Він* [Т. Г. Шевченко] *побачив світ 9 березня 1814 року в селі Моринцях* (Слово про Кобзаря).

2. *перен.* Бути опублікованим, надрукованим. *Хотілося б, щоб Ваша прегарна «Битва» побачила світ іменно у тому збірнику* (Коцюб.); *Нещодавно побачила світ хронобіографія О. П. Довженка* (Рад. літ-во); *У видавництві «Дніпро».. побачив світ роман В. Кучера «Голод», присвячений радянським морякам* (Літ. Укр.).

побáчити світло рáмпи *див.* бачити.

щоб свíту бóжого (свої́х діточóк *і т. ін.*) **не побáчити.** Уживається для вираження запевнення в правдивості чого-небудь.— *Добродію!* — *каже до його циган..— Щоб світу божого не побачив, коли я знаю де я, і що, і куди оце я зайшов* (П. Куліш); — *Душа ніжна, як вода в Дунаї, серце добре, хоч до рани прикладай: добро робить, образу забуває, правду кажу, щоб своїх діточок не побачила* (Тют.).

ПОБАЧИТЬ: сліпúй побáчить *див.* сліпий.

ПОБЕРИ: чорт поберú *див.* чорт.

ПОБ'Є: хай менé Бог поб'é *див.* бог; **хай менé грім** ~ *див.* грім; **хай менé святúй хрест** ~ *див.* хрест; **хай ~ лихá годúна** *див.* година; **хай ~ морóка** *див.* морока; **хай тебé Бог** ~ *див.* бог.

ПОБИВ: грім би менé побúв; грім би ~; щоб грім ~ *див.* грім; **щоб родúмець** ~ *див.* родимець; **щоб тебé Бог** ~ *див.* Бог.

ПОБИВАЙ: грець побивáй *див.* грець.

ПОБИВАТИ: побивáти камíнням *кого.* Засуджувати кого-небудь. *Коли приходить у світ митець, що промовляє тільки для людей із певним нахилом смаку та мислення, то чи треба за це побивати його камінням?* (Рильський).

ПОБИЙ: побúй йогó трясця *див.* трясвеличин-

ця; ~ **мене́ хрест** *див.* хрест; ~ **тебе́ лиха́ годи́на** *див.* година; ~ **тебе́ хрест** *див.* хрест.

ПОБИЛА: поби́ла лиха́ годи́на *див.* година; **щоб ~ руда́ гли́на** *див.* глина.

ПОБИТА: ка́рта поби́та *див.* карта; **як ~ соба́ка** *див.* собака.

ПОБИТИ: поби́ти глек *див.* розбити.

поби́ти реко́рд. Зайняти перше місце, стати першим, перемогти в чому-небудь. *Уперта боротьба за першість розгорілась на гарбузах. Рекорд побив здоровенний дядько Ананій* (Є. Кравч.).

ПОБИТИЙ: як поби́тий соба́ка *див.* собака.

ПОБИТИСЯ: поби́тися об закла́д *див.* битися.

ПОБИТУ: з яко́го по́биту?, *розм.* Чому? З якої причини? [Г а н н а:] *Та що з тобою сталося, Трохиме? З якого це побиту ти зволікаєшся і людей багатих відсуваєш від своєї дочки?* (Кроп.).

ПОБИТОМ: ніяким по́битом, *розм.* 1. Ніяк. *Вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї* (Кв.-Осн.); *А вернутись без горілки ніяким побитом не можна...* (Коцюб.); *— Ану ступай сюди, шибенику! І вже по тому «ступай» я розумію, що кари не запобігти ніяким побитом...* (Григір Тют.).

2. Не можна, зовсім неможливо. *Кинулась ранком Пріська вийти з хати — ніяким побитом дверей відчинити!* (Мирний).

таки́м по́битом *див.* робом.

яки́м по́битом? Як потрапив (потрапила) сюди, опинився (опинилася) тут? — *Здорові були, свате! — Здорові будьте й ви! Яким це побитом? — здивувався Хома* (Коцюб.).

ПОБІГАНКАХ: бу́ти на побіга́нках *див.* бути.

ПОБІГЕНЬКАХ: бу́ти на побіге́ньках *див.* бути.

ПОБІГЛИ: мура́шки побігли по спи́ні *див.* мурашки.

ПОБІГТИ: побігти очи́ма (по́глядом). Швидко подивитися куди-небудь. *Василина побігла очима схилом, до Бистрої* (Чендей).

як з гори́ побігти *див.* бігти.

ПОБІЙСЯ: побі́йся Бо́га *див.* бійся.

ПОБЛАГОСЛОВИТИСЯ: поблагослови́тися на світ *див.* благословлятися.

ПОБЛАЖКУ: дава́ти побла́жку *див.* давати; **піти́ на ~** *див.* піти.

ПОБЛУДИТИ: поблуди́ти очи́ма *див.* блукати.

ПОБЛУКАТИ: поблука́ти очи́ма *див.* блукати.

ПОБОРОТИ: поборо́ти себе́. Подолати свої почуття, примусити себе зробити щось незалежно від бажання, можливостей і т. ін. *Душа завмерла... Що, як побачить хто? Але поборола себе* [Катерина]. *Увійшла до хати* (Хотк.).

ПОБОЯТИСЯ: не побоя́тися гріха́ *див.* боятися.

ПОБРАВ: кат його́ побра́в *див.* кат; **чорт би ~; щоб чорт ~** *див.* чорт.

ПОБРЕХЕНЬКИ: точи́ти побрехе́ньки *див.* точити.

ПОБРЯЗКУВАТИ: побря́зкувати збро́єю. Погрожувати війною. *Вороги нашої країни час від часу побрязкували зброєю.*

ПОБУВАТИ: побува́ти в ду́рнях. Опинитися у ненормальному, смішному становищі.— *Не сина з нею* [дівчиною] *поєднать, А забандюрилось старому Самому в дурнях побувать* (Шевч.). С и н о н і м: **поши́тися в ду́рні.**

побува́ти в рука́х *чиїх.* Зазнати якого-небудь впливу, втручання; бути відремонтованим. *Я розгвинчував електропатрони, знімав гнізда для пробок запобіжника. В моїх руках побували м'ясорубка, знятий з дверей замок* (Автом.).

побува́ти. у бува́льцях *див.* бувати.

ПОВАГОЮ: з [вели́кою (висо́кою *і т. ін.*)**] пова́гою.** 1. Уживається як ввічлива форма писемного прощання. *Моя жінка засилає Вам* [Панасе Яковичу] *і Вашій пані привіт. З високою повагою до Вас повік щирий М. Коцюбинський* (Коцюб.). П о р.: **з поважа́нням.**

2. *тільки* **з пова́гою.** Шанобливо, прихильно. *Андрієві вона подала вечерю з повагою, як до господаря, що має власний грунт і хазяйство* (Коцюб.); *Побачивши Тараса Григоровича, Тургенєв хутко підвівся й уклонився поетові з повагою* (Ільч.); *Дівчиною як була* [Марта], *бігає, сміється, щебече; а тепер двір перейде тихо, велично, у вічі гляне з повагою* (Вовчок).

3. *тільки* **з пова́гою.** Повільно, не поспішаючи. *Андрій з повагою вийшов на ганок* (Коцюб.).

ПОВАЖАННЯ: моє́ (на́ше) поважа́ння. Уживається як привітання при зустрічі, у листі.— *Моє поважання, пане Мільку! Як ся маєте?..* (Март.); [С т а р и й:] *А, Тетяна Іванівна. Наше вам поважання* (Мик.).

ПОВАЖАННЯМ: з [глибо́ким (висо́ким *і т. ін.*)**] поважа́нням.** Уживається як ввічлива форма писемного прощання. *Моє щире вітання Вашій дружині і родинам Гнатюків та Волянських. З глибоким поважанням Л. Косач* (Л. Укр.); П о р.: **з пова́гою** (в 1 знач.).

ПОВАЖНОМУ: у пова́жному ста́ні *див.* стані.

ПОВАЛИТИ: ва́лом повали́ти *див.* валити.

ПОВАПЛЕНИЙ: гроб пова́плений *див.* гроб.

ПОВАРИТИСЯ: повари́тися / вари́тися в котлі́ *кому.* Побути тривалий час у якому-небудь складному становищі, зазнаючи його впливу.— *Повариться він в заводському котлі з півроку,— прийде до тебе, а то й до мене, рекомендацію в партію просити* (Шовк.).

ПОВЕДІНКА: стра́усова поведі́нка (полі́тика *і т. ін.*). Намагання не втручатися в дійсність, не помічати її. *Страусова поведінка обивателя завжди викликає осуд.*

ПОВЕДУТЬ: куди́ о́чі поведу́ть *див.* очі.

ПОВЕН: на по́вен зріст *див.* зріст; ~ **мішо́к** *див.* мішок.

ПОВЕРГАТИ: поверга́ти / пове́ргнути в прах

(у пóрох) *кого, що.* Розбивати, знищувати кого-, що-небудь. *Він сп'янілий від люті, все трощив і повергав у прах на своєму шляху* (Добр.); *Хіба не ми в боях під Сталінградом, Повергли в прах нападників орду!* (Гонч.); *Він чув за плечем рівне дихання сина і писав захоплено, переможно, немов ведучи важкий бій і повергаючи в порох сильного й запеклого ворога* (Собко).

ПОВЕРГНУТИ: повéргнути в прах *див.* повергати.

ПОВЕРНЕННЯМ: з повéрненням! Усталена форма поздоровлення у зв'язку з приїздом кого-небудь звідкись. [К а т е р и н а:] *З поверненням, Назаре Сергійовичу!* [Н а з а р *(підійшов:)*] *Здрастуй, Катю!* (Зар.).

ПОВЕРНЕШ: [що і] шилом не повéрнеш. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь.— *Там людей біля клубу, що й шилом не повернеш* (Літ. газ.).

ПОВЕРНУВСЯ: язи́к не поверну́вся *див.* язик.

ПОВЕРНУЛОСЯ: життя́ поверну́лося гóстрим бóком *див.* життя; **~ кóлесо істóрії** *див.* колесо; **сéрце ~** *див.* серце.

ПОВЕРНУТИ: поверну́ти (верну́ти, привести́) до тя́ми (до стя́му, стя́мку). Змусити кого-небудь свідомо мислити, нормально сприймати дійсність. *Видно, так її розморило, що ні поштовхи сина, ні лайка такелажника не могли повернути до тями* (Баш); *Рип возів, притишені балачки привели його до тями* (Панч); *Вони підняли вгору гвинтівки, тричі вистрілили і ці постріли привели Орисю до тями* (Тют.); *Міцний, твердий Гризельдин голос, незляканий, сміливий погляд очей зразу повернув його до стяму* (Н.-Лев.).

поверну́ти гнів на ми́лість *див.* перемінити; **~ голóблі наза́д; ~ до життя́; ~ до здорóв'я** *див.* повертати.

поверну́ти нóса в той (цей *і т. ін.***) бік.** Відмовитися від попередніх поглядів, переконань тощо. *Одразу* [вороги] *носи повернули в той бік. Взимку за Радянську владу розпиналися, а насправді, видно, тільки й ждали, доки ліси листям вкриються* (Гончар).

поверну́ти очи́ма. Подивитися, глянути. *Він* [гетьман] *вам булавою як тріпоне, та очима як поверне, так уся територія ходором ходить* (Вишня).

поверну́ти óчі *див.* повертати.

поверну́ти / *рідко* **поверта́ти на путь пра́ведних.** Почати жити відповідно до прийнятих норм поведінки, моралі і т. ін. *Яків почав з сином гратися і все думав: що б це воно значило? Що поробилося з невісткою? Чи не хоче повернути на путь праведних, чи не спокутує свої гріхи?* (Мирний).

поверну́ти / поверта́ти на своє́. Наполегливо намагатися спрямувати розмову або яку-небудь дію у потрібному для себе напрямі.— *От мені дивно, що ви її не пам'ятаєте? — знову вона повернула на своє.— А вона вас добре знає* (Мирний). С и н о н і м и: **вести́ своє́; гну́ти свою́ лі́нію.**

поверну́ти рóзумом; ~ слóво; ~ хліб; ~ язикóм *див.* повертати.

ПОВЕРНУТИСЯ: де (куди́) не поверну́тися. Скрізь, усюди. *Ті пишні великі очі так і сяють передо мною, як вечірня зоря, куди не повернуся* (Н.-Лев.); *Де не повернеться* [козак заможний Клим], *вона* [доля] *усюди з ним* (Гл.); *Вже ворог оточив дороги, куди не повернись..* (Сос.).

ні́де (ні́як) [булó] поверну́тися. 1. Дуже тісно. *Коли вперше з Петром Здором зайшов* [Тиміш] *до гуртожитку в призначену для них кімнату, Шпак накинувся на новачків: — Самим повернутися ніде* (М. Кол.); *За ними прийшли ще люди, так що.. в хаті ніде було повернутися* (Тют.).

2. Дуже багато. *Кругом їх набилося народу — повернутися ніяк* (Мирний).

поверну́тися до життя́; ~ до тя́ми; ~ обли́ччям *див.* повертатися.

поверну́тися / *рідко* **поверта́тися спи́ною (плечи́ма** *і т. ін.***)** *до кого — чого.* Виявити зневагу, байдужість і т. ін. до кого-, чого-небудь, знехтувати ким-, чим-небудь.— *Люди повернулися до них спинами.. А оті запроданці нічого не бачать із своїх нір і гадають, що вони мають на людей вплив...* (М. Ю. Тарн.).

ПОВЕРТАЄТЬСЯ: сéрце поверта́ється *див.* серце; **язи́к не ~** *див.* язик.

ПОВЕРТАТИ: поверта́ти з я́рмарку *див.* їхати.

поверта́ти на ки́сле. Розладнуватися, розпадатися, не удаватися. *Перша половина вечірки.. повертала зовсім на кисле* (Мушк.).

поверта́ти на путь пра́ведних; ~ на своє́ *див.* повернути.

поверта́ти / поверну́ти голóблі (оглóблі) [наза́д]. 1. Змінювати напрямок свого руху, рухатися в зворотному напрямку, вертатися. *Піди ти до свого генерала,— сказав робітник в окулярах,— і скажи йому, що робітники вимагають, щоб начальство сюди прийшло.. Ну, повертай голоблі!* (Панч); *«Куди ж я лечу? До Шевеля? Ні, не туди ноги несуть. А он куди — додому, значить. Виходить, що злякався, втік? Від Олексія... Як же це вийшло? Може, вернутись? Ні, повертати голоблі не варто»* (Логв.); *— А я, знаєте, ледве втримався, щоб назад додому не повернути голоблі* (Рибак); *Уже хотіли назад оглоблі повернути, аж із крайнього котеджа чолов'яга вибігає* (Літ. Укр.); // Іти звідкись геть, покидати, залишати кого-, що-небудь.— *Так як же з підсобкою од держави? На посів? — Здасте продподаток, тоді побалакаємо. Повертайте голоблі!* (Панч); *Варчук скривився, махнув їм рукою: — Нічого, баби, не вийде! Повертайте голоблі!* (Стельмах).

2. Робити, діяти в певному напрямі. *Коли б то знаття, яка власть установиться, тоді б Мирон знав, куди і як повернути голоблі. А що, як*

насправді цар остався живим і готується з Англії повернутися в Росію? (Стельмах).

повертáти / повернýти до життя́. 1. Виліковувати важкохвору людину.— *Мене підібрали санітари, відвезли до шпиталю, а там хірурги зшили,.. і як бачите, повернули до життя* (Гжицький).

2. Відновлювати кому-небудь сили, бадьорість після душевного занепаду, переживань і т. ін. *То гусла кров, то, повна дзвона й гула, у жилах клекотіла і текла... І до життя мене ти повернула любов'ю, що в душі твоїй жила* (Сос.); * *Образно.* Наповнювати життям, оживляти (про грунти, землі і т. ін.).— *Оце людина! Мертві піски повертає до життя кучугурні наші.. Каракуми виноградниками вкрила* (Гончар).

повертáти / повернýти до здорóв'я. Одужувати. *Ганина мати, що почала вже повертати до здоров'я, ходить з одної кімнати до другої, роздивляється, чи все приладжене як треба* (Круш.).

повертáти / повернýти дýшу. Глибоко тривожити, хвилювати. *Як болізно* [болісно] *роздавалася шепелява вимова Берка, як вона доходила до самого її серця, повертала душу!* (Мирний).

повертáти / повернýти óчі. 1. Дивитися на кого-, що-небудь. *Захекані дівчата здивовано під одним кутом повертають очі на отця Вікентія* (Стельмах).

2. Звертати увагу на що-небудь.— *От і ви в Києві живете, і людьми освіченими зоветесь! Здається б, повинні повернути очі на громадські справи* (Мирний).

повертáти / повернýти [своі́м] рóзумом (мóзком). Добре думати, міркувати. *В стороні від людей, од життя, не знавши ні нужди, ні клопоту.., привикла* [Галя] *сама повертати своїм розумом* (Мирний); *Він мусив тепер повертати своїм розумом: взяв у одного дуже багатого польського графа в посесію село Журавку і став посесором* (Н.-Лев.); [Петро:] *Що ж його робити тепер? А ну, розумна голово, поверни своїм мозком та скажи, що робити тепер?..* (Мирний). Синонім: **мóзком ворушúти.**

повертáти / повернýти слóво [назáд] *кому.* Відмовлятися від сказаного раніше.— *Коли твій нелюб до тебе такий ласкавий, щоб уважив твоє прохання, то й я повертаю тобі назад твоє слово* (Стор.); — *Ярино,— він враз упав на коліна,— єдина моя, невже ти не бачиш, що я тебе покохав, кохаю безмірно. Ще не пізно, поверни Максимові слово, стань зі мною під вінець* (Панч).

повертáти / повернýти хліб, *етн.* Відмовляти тому, хто сватається. *Дівчина повертає старостам хліб.*

повертáти / повернýти язикóм (язикá). Бути спроможним говорити. *Смикнули гості* [горілки] *таки добре, але так, що спромоглись ще повертати язиком* (Н.-Лев); *Від Аркадія Павловича тхнуло міцним горілчаним перегаром. Він ледве повертав язиком* (Шиян); *Найгірший був йому посел* [посол] *з Юрка, а проте мусив повернути язика, прощаючись* (П. Куліш); *Мусить* [Нечипір] *щось-то і сказати, так і.. язика не поверне* (Кв.-Осн.).

ПОВЕРТАТИСЯ: повертáтися / повернýтися до життя́. Ставати знову здоровим. *Він дихав якось перивчасто, з натугою, і лице його відсвічувало незбавну радість людини, що повертається до життя* (Тют.).

повертáтися (обертáтися, ставáти) / повернýтися (обернýтися, стáти) облúччям (лицéм) *до кого — чого.* Спрямовувати свою увагу на кого-, що-небудь. *Тим відрадніше пам'ятати, що скрізь у світі є.. вірні трудящим люди, подібні Луї Арагону, що відійшов від сюрреалізму і повернувся обличчям до живого життя* (Рильський); *Сам Пепусовський говорив, що до села треба обернутися обличчям* (Стельмах).

ПОВЕРХНІ: кóвзати по повéрхні *див.* ковзати; **лежáти на ~** *див.* лежати.

ПОВЕРХНЮ: випливáти на повéрхню *див.* випливати.

ПОВЕСТИ: вýхом не повестú *див.* вести; **~ очúма** *див.* поводити.

хоч би [тобі (собі, вам)] вýсом (ýсом, вýхом, бровóю *і т. ін.*) **повестú.** Не зважати, не реагувати на кого-, що-небудь, ні на що.— *Та я ж,— каже* [Омелько],— *скілько* [скільки] *разів і сам довідувався, і Параску засилав. Разом гукали на вас: «Пане! пора вставати!» А ви хоч би собі усом повели* (Мирний).

ПОВЗ: пройтú повз *див.* проходити.

ПОВЗАТИ: пóвзати в ногáх *див.* лазити.

пóвзати (лáзити) на колíнах *перед ким — чим, рідко у кого і без додатка, зневажл.* Принижуватися перед ким-небудь, просячи щось. *Все село бачило, як повзала вона перед доччиною тачанкою на колінах... щоб та не веліла палити святий хліб* (Гончар); *Той, хто злетів раз до сонця, хто відчув силу своїх крил і радість польоту, той не буде повзати на колінах* (Цюпа); [Колісник:] *Тепер ви тихі, як піймалися мені до рук. Тепер ви от на колінах у мене лазите, а тоді?..* (Мирний).

ПОВЗЕ: грунт повзé під ногáми *див.* грунт.

ПОВЗУТЬ: мурáшки повзýть по спúні *див.* мурашки.

ПОВЗУЧИЙ: повзýчий емпірúзм *див.* емпіризм.

ПОВИВАТИ: стидóм повивáти гóлову *див.* повити.

ПОВИВАЧ: полоскáти повúвач *див.* полоскати.

ПОВИВАЧА: з повúвача. З раннього дитинства, з наймолодшого віку. *Клим, як усі барачні діти, порпавсь у попелі і копав свою шахту ще з повивача* (Логв.). Пор.: **з повитóчку.**

ПОВИДАТИ: повидáти свíту *див.* побачити.

ПОВИЛА: хмáра повилá *див.* хмара.

ПОВИЛАЗИЛИ: щоб мені óчі повилáзили; щоб óчі ~ *див.* очі.

ПОВИЛАЗИЛО: хібá (чи, що) [тобí (йомý, їй *і т. ін.*)**] повилáзило.** Уживається для вираження злості, незадоволення тощо; осліп (осліпла і т. ін.) чи що? [Дід Юхим *(до Ганни)*:] *А сонечко вже за сніданок! Чи нема у тебе там?..* [Ганна:] *Їсти? Учора ж і послідки вишкребла — хіба повилазило?* (М. Куліш); — *Гей, гей, товаришу Пихтур,— кричав ще здалеку дід Олексій — хіба ж тобі повилазило, що ти не бачиш нашого вимпелу? А там сказано, що їздити забороняється* (Чаб.); *А хто ж цей шофер? Як же це так? Хіба йому повилазило, не бачив, що на людину їде,— бідкалася мати* (Хижняк).

щоб (бодáй *і т. ін.*) **мені повилáзило.** Уживається як клятва, заприсягання у достовірності чого-небудь. Пор.: **щоб мені óчі повилáзили.**

щоб (бодáй *і т. ін.*) **тобі (йомý** *і т. ін.*) **повилáзило.** Уживається як лайка з побажанням осліпнути кому-небудь.— *А куди ж ти ото, ряба* [корова], *пішла, щоб тобі повилазило!* (Тют.). Синоніми: **щоб óчі повилáзили; хай повилáзить; нехáй повилáзять óчі.**

ПОВИЛАЗИТЬ: хай (нехáй, бодáй *і т. ін.*) **повилáзить** *кому.* Уживається як прокляття з побажанням осліпнути кому-небудь.— *Кого? Мене? Хай тому повилазить, хто мене бачив* (Коцюб.); Синоніми: **щоб óчі повилáзили; щоб тобі повилáзило; нехáй повилáзять óчі.**

ПОВИЛАЗЯТЬ: нехáй повилáзять óчі; óчі ~.

ПОВИННОЮ: з повúнною, *з сл.* ітú, прихóдити *і т. ін.* Каятися перед ким-небудь у чомусь. *Мені довелось бачити, як з лісів виходили зарослі, патлаті люди, щоб іти з повинною до органів радянської влади* (Рильський); *Свідчення виловлених* [бандитів].. *і тих, що самі приходять з повинною.. викривають попа* (М. Ю. Тарн.); — *Тим, хто прийде з повинною,— буде зменшено кару* (Мур.).

ПОВИСАТИ: повисáти в повітрі *див.* висіти; **~ на волоскý** *див.* висіти.

повисáти / повúснути на шиї (на шúю) *у кого, кому.* Кидатися обіймати кого-небудь. *Василько схоплюється з свого ліжечка, гарячими ручками тягнеться до мами і повиса в неї на шиї...* (Ряб.); *Хотілося* [Марусі].. *повиснути старій їмості* [дружині священика] *на шиї, пеститися* (Хотк.); *Як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию!* (Кв.-Осн.).

ПОВИСНУТИ: повúснути в повітрі *див.* висіти; **~ на волоскý** *див.* висіти.

повúснути на гілляці (на вербі *і т. ін.*). 1. Заподіяти собі смерть, повіситися. [Домаха:] *Коли б одна була, може б у річку кинулася або повисла на гілляці; а тепер мушу жити, хоч важко..!* (Кроп.); *Коли б повиснув на вербі котрийсь з Мартинчуків чи Загайчиків, то й дитина вказала б пальцем на Аркадія як морального призвідцю злочину* (Вільде).

2. Бути страченим через повішення.— *А ти забула, що я давно на смерть вирокований* [приречений], *що коли б упіймали зараз, то вже завтра, може, повис би на гілляці* (Гжицький).

повúснути на шиї *див.* повисати.

ПОВИТИ: стидóм повúти / повивáти гóлову *чию.* Осоромити, зганьбити кого-небудь.— *І мати твоя, і бабка твої були чесного роду, а ти стидом повила мою голову сиву! Геть додому! — кричала вона до Насті* (Коцюб.).

ПОВИТОЧКУ: з повитóчку. З раннього дитинства, з наймолодшого віку. *Як цілком правдива душа, з повиточку зучена до правди, вона не знала тепер, як їй перебути цю першу кривду?* (Л. Янов.). Пор.: **з повúвача.**

ПОВІДДЯ: відпускáти повíддя *див.* відпускати.

ПОВІДСИХАЛИ: щоб рýки повідсихáли *див.* руки.

ПОВІК: не змикáти повíк *див.* змикати.

ПОВІНЧАТИСЯ: із сирóю землéю повінчáтися. Померти. *Саливон сповістив урочисту новину, що вже деякі дівчата в Німеччині насправляли повні скрині одежі, повиходили заміж...— Із сирою землею повінчалися!..— гнівними голосами вигукували дівчата* (Горд.).

ПОВІРИВ: сам собі не повíрив *див.* сам.

ПОВІРИТИ: не повíрити вýхам; не ~ очáм *див.* вірити.

ПОВІРЯТИ: свою дýшу повірáти *кому.* Розповідати, довіряти кому-небудь потаємне, інтимне. [Тетяна:] *Хоч правду, тату, вам скажу я, що як Тарас поїхав,.. здається — год минає!.. Другому б я цього і не сказала, а вас не соромлюсь; так вже привикла вам свою я душу повірять* (К.-Карий).

ПОВІСИТИ: повíсити гóлову; ~ нóса; ~ ярлúк *див.* вішати.

ПОВІСИТИСЯ: повíситися на шúю *див.* вішатися.

ПОВІТРІ: вúсіти в повітрі *див.* висіти.

ПОВІТРЯ: злітáти в повітря *див.* злітати; **полетíти в ~** *див.* полетіти; **рвáти ~** *див.* рвати; **рíзати ~** *див.* різати.

як повíтря, *з сл.* потрíбний *і под.* Дуже, надзвичайно. *Через сваволю і честолюбство Потьомкіна лишився без діла один із найталановитіших полководців Росії* [Суворов] — *саме тоді, коли він їй був потрібний як повітря* (Добр.).

ПОВІТРЯНІ: будувáти повітрянí зáмки *див.* будувати.

ПОВІЯЛО: íншим (не тим *і т. ін.*) **вíтром повíяло.** Відчутно змінилися обставини, настрої, погляди і т. ін. *Всі* [в Кухтиній сім'ї] *повірили, що іншим вітром повіяло і що жде їх щось нове, цікаве, нечуване досі* (Іщук); — *А ви ж торік*

казали, що Заруба такий, як всі...— Всі казали, а тепер бачу, що не тим вітром повіяло (Кучер).

свіжим вітром повіяло. Змінилися обставини, настрої і т. ін. на краще. *Від її щирого голосу повіяло на Миколу свіжим вітром* (Кучер); *Торік з двома подругами прийшла вона на ферму і тут відразу повіяло свіжим вітром.. Приміщення побілили, причепурили* (Грим.).

холодним вітром повіяло. Змінилися обставини, настрої і т. ін. на гірше. *То йому привиджується удача: земля знову його, він такий радий.. Аж ось повіяло холодним вітром з другого боку... Нема землі!..* (Мирний); *Минули літа молодії, Холодним вітром од надії Уже повіяло* (Шевч.).

холодом повіяло. 1. Хто-небудь дуже стримано повівся з кимсь, неприязно поставився і т. ін. до кого-небудь. [О к с а н а :] *Він попрікає мене тобою. Зразу, коли приїхав, зустрів мене ласкаво, а коли взнав, що ти тут, так холодом од нього і повіяло* (Мороз).

2. Хто-небудь неприємно вражений. *Микола задумався. Холодом повіяло на нього від тої думки, але виходу не було* (Фр.).

ПОВНА: повна голова́ *див.* голова; **~ кише́ня** *див.* кишеня; **~ то́рба** *див.* торба; **~ ха́та** *див.* хата; **~ ча́ша** *див.* чаша.

ПОВНЕ: на по́вне го́рло *див.* горло.

ПОВНИЙ: на по́вний зріст *див.* зріст; **на ~ го́лос** *див.* голос; **на ~ хід** *див.* хід.

по́вний впере́д, *перев. з сл.* д а т и *і под.* 1. Дуже велика, максимальна швидкість. *Механік-водій давав повний вперед, збиваючи полум'я зустрічним вітром і надіючись випорснути з вогняного мішка* (Гончар). П о р.: **по́вний хід** (у 1 знач.).

2. Команда, наказ рухатися з максимальною швидкістю.— *В одну мить знімаємося і повний вперед: на колесах же* (Сиз.). П о р.: **по́вний хід** (у 2 знач.).

по́вний гамане́ць *див.* гаманець; **~ лоб** *див.* лоб.; **~ мішо́к** *див.* мішок; **~ поря́док** *див.* порядок; **~ хід** *див.* хід.

ПОВНИМ: з по́вним пра́вом *див.* правом; **~ хо́дом** *див.* ходом.

ПОВНИХ: на по́вних пара́х *див.* парах; **на ~ паруса́х** *див.* парусах.

ПОВНІ: ди́хати на по́вні гру́ди *див.* дихати; **на ~ гру́ди** *див.* груди; **на ~ о́чі** *див.* очі; **~ ву́ха** *див.* вуха.

ПОВНІЙ: ви́пити по по́вній *див.* випити; **при ~ амуні́ції** *див.* амуніції; **при ~ тя́мі** *див.* тямі; **у ~ мі́рі** *див.* мірі; **у ~ фо́рмі** *див.* формі.

ПОВНІМ: на по́внім га́зі *див.* газу.

ПОВНО: аж го́лому по́за па́зухою по́вно. Уживається для повного заперечення змісту речення; нічого нема. *Набрав, що аж голому поза пазухою повно* (Укр.. присл..).

не по́вно ро́зуму (ума́) *у кого.* Хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось.— *Хіба ти не помітив по ній, що вона й здавну навіжена була?..— І справді,— вхопився пан за те слово,— не повно в неї ума було!* (Вовчок). П о р.: **Бог ро́зумом зобі́див; Бог й ро́зуму не дав; не при ро́зумі.**

ПОВНОМУ: в по́вному ажу́рі *див.* ажурі; **на ~ газу́** *див.* газу; **на ~ серйо́зі** *див.* серйозі; **на ~ ходу́** *див.* ходу; **у ~ пара́ді** *див.* параді.

ПОВНОЮ: по́вною мі́рою *див.* мірою.

ПОВНУ: ви́пити по́вну ча́шу *див.* випити; **на ~ коту́шку** *див.* котушку; **на ~ си́лу** *див.* силу; **~ ха́ту** *див.* хату.

ПОВОДАХ: держа́ти в повода́х *див.* держати.

ПОВОДИ: попусти́ти поводи́ *див.* попускати.

ПОВО́ДИТИ: пово́дити / поводи́ти (повести́) очи́ма (о́ком, по́глядом *і т. ін.***).** 1. *по кому — чому, на кого — що і без додатка.* Дивитися, спрямовувати зір на кого-, що-небудь. *Бандура поводить лютим оком по захаращеній долівці* (Кучер); *Ось він* [лейтенант] *зупиняється на відстані десяти кроків, мовчки поводить по солдатському гурті байдужим поглядом* (Кол.); *Як вовк, поводив він навкруги очима* (Коцюб.); *Парубки розгостилися, позасідали коло дівок, сміються, жартують, а на Марину ні один й оком не поведе* (Кобр.); // Оглядати щось. *Повів* [Філіпчук] *оком по цеху, по людях, по косах, по машині: все це було його* (Вільде); *Увійшла, не рипнувши дверима, повела скорботними очима — і закам'яніла на годину* (Уп.).

2. *за ким — чим.* Стежити за ким-, чим-небудь. *Тухольські громадяни, видячи її,.. з уподобою поводили за нею очима* (Фр.).

ПОВОДИ́ТИ: поводи́ти за ніс *див.* водити; **~ очи́ма** *див.* пово́дити.

ПОВОДІ: іти́ на по́воді *див.* іти.

ПОВОДКУ: іти́ на поводку́ *див.* іти.

ПОВОЗИТИ: повози́ти попа́ в ре́шеті *див.* возити.

ПОВОЛОКА: [мрі́йна] поволо́ка спа́ла з оче́й. Хто-небудь правильно зрозумів щось, що раніше усвідомлювалось по-іншому. *Приємне марево раптом розвіялось, мрійна поволока спала з очей — дівоче серце розкрилося іншому,— прийшла твереза думка, хлопець охляв, осунувся* (Горд.).

ПОВОЛОКТИ: поволокти́ кайда́ни, *заст.* Піти на каторгу. *Його недовго мордували В тюрмі, в суді, а в добрий час.. Переголили про запас; .. І поволік Петрусь кайдани Аж у Сибір* (Шевч.).

ПОВОЛОЧИТИ: поволочи́ти по тю́рмах, *заст.* Тримати в ув'язненні, переводячи з однієї тюрми до іншої.— *Вже скільки по тюрмах поволочили, то він і лік тому згубив* (Коцюб.).

ПОВОРОТАХ: ле́гше на поворо́тах *див.* легше.

ПОВОРОТИ: круті́ поворо́ти. Різкі зміни в суспільстві, в поведінці кого-небудь і т. ін. *Міня-*

лися влади. Круті повороти робило життя (Гончар); — *Я-то вийму* [руки з галіфе], *а от подивимося, що з тебе вийде. На крутих поворотах люди носи розбивають* (Тют.).

ПОВОРУХНУТИ: мóзком поворухнýти *див.* ворушити.

ПОВОРУШИТИ: мóзком поворушúти *див.* ворушити; **пáльцем не ~** *див.* кивнути.

поворушúти пáм'яттю. Примусити себе пригадати що-небудь. *Містер Ейбл трохи поворушив своєю пам'яттю й примусив себе згадати, що ж іще знає він про ці.. країни* (Смолич).

ПОВСИХАЛИ: щоб рýки повсихáли *див.* руки.

ПОВСИХАЮТЬ: хай нóги повсихáють *див.* ноги.

ПОВ'ЯЗКУ: знімáти пов'язку з очéй *див.* знімати.

ПОГАНЕ: погáне óко *див.* око.

ПОГАНИЙ: погáний (лихúй) на óко (на óчі), *етн.* У народних уявленнях, людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди. *Моя сусіда погана на око.* П о р.: **лихé óко.**

погáний на язúк. Грубий, нестриманий у висловлюванні. [О д а р к а:] *Мені здається, що я б його ніколи не покохала: такий у нього страшний погляд. Та сердитий, та поганий на язик!..* (Кроп.).

ПОГАНИТИ: світ погáнити. Жити, роблячи негідні вчинки.— *То скільки ж він буде світ поганити? А може, час уже вкоротити йому руки?..* (Головч. і Мус).

ПОГАНІ: жáрти погáні *див.* жарти.

ПОГАНІЙ: дóбра міна при погáній грі *див.* міна.

ПОГАНО: погáно лежúть *див.* лежить.

ПОГАНЯТИ: поганяти до ями. Помирати. *Як принести води та мочить сухарі, то лучче* [краще] *поганяй до ями* (Укр.. присл..); *Колись за Франца Йосифа та польського панства бідак все життя пнувся на свою хатинку, витягав з себе соки й з нової хати поганяв до ями...* (Чорн.); // Чекати смерті. *Думка одна вже в мене тепер: поганяй до ями!* (Тесл.).

ПОГАНЬ: рук (рýки) не погáнь. Не встрявай у ганебну справу, в неприємну історію.— *Не погань руки об те падло. Слиззю гадючою забруднишся* (Стельмах).

ПОГИБАЙ: хоч на місці погибáй. Уживається для вираження досади, незадоволення з приводу дуже тяжкого чи безвихідного становища.— *Але оте «молоде покоління» — господи, се вже такі собаки, такі дзявкуни, що хоч на місці погибай!* (Фр.). С и н о н і м: **хоч лягáй та помирáй.**

ПОГИБЕЛІ: в три погúбелі, *з сл.* з і г н ý т и с я, з г ó р б и т и с я, с к ó р ч и т и с я, с к р у т и́ т и с я *і т. ін.* 1. Дуже сильно, низько. *Відкатні штреки* [в шахті] *низенькі і коногон згинається в три погибелі, посвистуючи на коника, який тягне вагонетки* (Ю. Янов.); *Глущуки, згинаючись в три погибелі, тягли шляхом на гору воза з гноєм* (Чорн.); *На одному полустанку Леся побачила, як поруч із сухоребою конячиною, запряженою в рало, тягнув, зігнувшись у три погибелі, чоловік* (М. Ол.); *Навіть коли вгледіли згорбленого в три погибелі чоловіка на сосновому окоренку біля входу до землянки, не відчули біди* (Головч. і Мус.).

2. Догідливо, улесливо, шанобливо. *Янкель і Тарас підійшли до дверей, Янкель скорчився в три погибелі і майже боком підкотився до гайдука* (Довж.); *Слуга.. вийшов до послів і, зігнувшись у три погибелі, мовчки показав обома руками на двері* (Іван.).

гнýти в три погúбелі *див.* гнути; **гнутися в три ~** *див.* гнутися; **~ немá** *див.* нема.

ПОГИБЕЛЬ: на погúбель *кому, чию.* Щоб хтось зазнав нещастя, лиха і т. ін.— *Над Іквою було село, У тім селі на безталання Та на погибель виріс я. Лихая доленька моя!..* (Шевч.); — *Як се — хліб жати?.. Хіба є така машина?..— А лихий знає тих німців! Може, вони на нашу погибель і таку машину вигадали* (Мирний); — *Вип'ємо, товариші, за Січ, щоб довго вона стояла на погибель бусурманам* (Довж.).

погúбель йогó знáє. Невідомо, незрозуміло.— *А оружжо* [зброю]? — *так погибель його зна, як то живо списав* [маляр]! *Оттак, бачиться, і стрельне* (Кв.-Осн.).

ПОГЛАДИТИ: не поглáдити по голíвці; ~ по спúні *див.* гладити.

ПОГЛИНАТИ: поглинáти очúма (пóглядом, зóром *і т. ін.*) *кого, що.* Жадібно, з напруженою увагою пильно вдивлятися в кого-, що-небудь. *Кузь аж ахнув, побачивши таку розкіш* [тютюн]. *Поглинав багатство очима та все промовляв: — Божже ж мій, які добрі люди є на світі!* (Тют.).

ПОГЛЯД: відривáти пóгляд *див.* відривати; **втопúти ~** *див.* втопити; **втýпити ~** *див.* втупити.

затрúмується / затрúмається пóгляд *чий, кого.* Хто-небудь задивляється на кого-, що-небудь. *Ганні тепер лише тридцять і на ній завжди затримуються погляди зустрічних* (Шовк.).

кúдати пóгляд *див.* кидати.

кривúй пóгляд. Підозра. *На криві погляди він волів не зважати* (Жур.).

ловúти пóгляд *див.* ловити.

на пéрший пóгляд (пóзір). На основі поверхового ознайомлення з чимсь. *Ішов справді парубок. На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося* (Мирний); *Всі ці люди* [члени приймальної комісії] *здавалися спокійними тільки на перший погляд і лише тому, що вміли себе тримати* (Тют.); *Настрій головнокомандувача* [Врангеля] *остаточно був зіпсований незначним на перший погляд інцидентом* (Гончар); *Перша увійшла Зоня, а за нею він. Змінився, на перший позір, не*

дуже (Коб.). Пор.: **на пéрше óко.** Синоніми: **на позíр** (у 1 знач.); **на пóгляд** (у 2 знач.).

на пóгляд. 1. *кого, чий.* Відповідно до чиєї-небудь думки, чийогось переконання. *На її погляд, він був гарний* (Коцюб.); *Вірно, на мій погляд, роблять перекладачі, віддаючи, як правило, західноукраїнські діалектизми Франка словами загальнолітературної російської мови* (Рильський); *Нічого аморального в його одруженні з Жанною, на погляд Сидора Сидоровича, не було* (Дмит.). Пор.: **з пóгляду.**

2. На основі першого враження, поверхового ознайомлення і т. ін. *Була* [Орися] *навіть трохи старша на погляд од своїх літ* (Гр.). Пор.: **на пóзір** (у 1 знач.). Синоніми: **на пéрший пóгляд; на пéрше óко.**

обертáти пóгляд *див.* обертати; **перевóдити ~** *див.* переводити.

пóгляд (зір) прикипáє / прикипíв *чий.* Хто-небудь невідступно, пильно дивиться на кого-, що-небудь. *Ганна Іванівна злісно закусила губу. Її погляд прикипів до.. Ларниих очей* (Шовк.).

пóгляд тóне *див.* зір; **потýпити ~** *див.* потупити; **спіймáти ~** *див.* ловити; **топúти ~** *див.* топити; **ховáти ~** *див.* ховати; **чаровáти ~** *див.* чарувати.

ПОГЛЯДАТИ: поглядáти згорú *див.* дивитися.

поглядáти скóса (зúзом, скрúва *і т. ін.*) **на** *кого — що.* Ставитися недоброзичливо або з підозрою до кого-небудь, виявляти своє незадоволення кимось або чимось.— *Старий Навроцький людина проста, чесна, він одразу полюбив мене, а мачуха й досі скоса поглядає на мене* (Н.-Лев.); *Гаряча пора на полі давно перейшла, і хазяїн скоса поглядав на своїх наймитів, ніби шукаючи нагоди потурити з двору* (Мур.); — *Не до смаку це припало Мамаєві. Бачу, зизом поглядає на самого князя* (Ільч.); *Ой піду до брата... Брат мене приймає, А братова жінка Скрива поглядає* (Нар. пісня). Пор.: **дивúтися кóсо.** Синонім: **дивúтися зúзом** (у 2 знач.).

ПОГЛЯДИ: ловúти пóгляди *див.* ловити; **притягáти ~** *див.* притягати.

ПОГЛЯДІВ: з усíх пóглядів *див.* погляду.

ПОГЛЯДОМ: блукáти пóглядом *див.* блукати; **вбирáти ~** *див.* вбирати; **влúпнути ~** *див.* влипнути; **впивáтися ~** *див.* впиватися; **жéрти ~** *див.* жерти; **забирáти ~** *див.* забирати; **зміря́ти ~** *див.* зміряти; **знúзувати ~** *див.* знизувати; **зустрічáтися з ~** *див.* зустрічатися; **ласкáти ~** *див.* ласкати; **мíряти ~** *див.* міряти; **оббíгти ~** *див.* оббігти; **обвóдити ~** *див.* обводити; **обдавáти ~** *див.* обдати; **обдарóвувати ~** *див.* обдаровувати; **обіймáти ~** *див.* обіймати; **обмáцувати ~** *див.* обмацувати; **обмíрювати ~** *див.* обмірювати; **обпікáти ~** *див.* обпікати; **обсипáти ~** *див.* обсипати; **огортáти ~** *див.* огортати; **окидáти ~** *див.* окидати; **охопúти ~** *див.* охопити; **пáсти ~** *див.* пасти, **перебігáти ~** *див.* перебігати; **побíгти ~** *див.* побігти; **повóдити ~** *див.* поводити; **поглинáти ~** *див.* поглинати; **полоснýти ~** *див.* полоснути; **прикипáти ~** *див.* прикипати; **припáсти ~** *див.* припасти; **провóдити ~** *див.* проводити; **проймáти ~** *див.* проймати; **промáцувати ~** *див.* промацати; **простромúти ~** *див.* простромити; **свердлúти ~** *див.* свердлити; **сковзáти ~** *див.* сковзати; **стріля́ти ~** *див.* стріляти.

ПОГЛЯДУ: з пéршого пóгляду. Відразу ж. *Пронька безпомилково, з першого погляду може відрізнити сорочаче яйце від гавиного* (Донч.); *Наташа сподобалась йому з першого погляду* (Гончар). Пор.: **за пéршим пóзирком.**

з пóгляду *кого, чийого.* 1. Відповідно до чиєїсь думки, чийогось переконання. *«Біла Пустеля»* [кінокартина] *майже безфабульна річ — з погляду критики тридцятих років* (Ю. Янов.). Пор.: **на пóгляд** (у 1 знач.).

2. *чого.* Стосовно до чого-небудь. *Пролог мені дуже сподобався в першім уступі.., навіть нічого не можу сказати з погляду стилю* (Л. Укр.).

з уся́кого пóгляду; з усíх пóглядів. Повністю, детально враховуючи всі моменти. *Вони* [учні] *були мені з усякого погляду ближчими й милішими, ніж мої колеги — учителі* (Довж.); *Семен Григорович звик кожну річ і кожне явище оцінювати всебічно, з усіх поглядів* (Дмит.); Пор.: **з усíх бокíв.**

не відривáти пóгляду *див.* відривати; **не відривáючи ~** *див.* відриваючи; **не звóдити ~** *див.* зводити.

як погля́ну; як погля́нути. З першого враження. *Щодо українців, то вони, як поглянути, ніби зовсім завмерли* [влітку 1905 року], *нічим себе перед людьми не виявляють, хоч непомітна робота йде* (Коцюб.).

ПОГЛЯНЬ: кудú не погля́нь. Кругом, усюди.— *Люди весь плац укрили. Куди не поглянь — старі або малі* (Стельмах).

ПОГНАТИ: погнáти химéри *див.* гнати.

ПОГОВІР: пускáти поговíр *див.* пускати.

ПОГОДИ: ждáти бíля мóря погóди *див.* ждати.

ПОГОДУ: робúти погóду *див.* робити.

ПОГОДУВАТИ: погодувáти штурханця́ми *див.* годувати;

ПОГОЛИТИ: без мúла поголúти *див.* голити.

ПОГОЛОСКУ: пускáти поголóску *див.* пускати.

ПОГОРДЖЕНИЙ: погóрджений метáл *див.* метал.

ПОГРЕБІ: сидíти на пороховóму пóгребі *див.* сидіти.

ПОГРІТИ: погрíти руки; ~ спúну *див.* гріти.

ПОГУБИВ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **курчáт (усí шлях́и) погубúв.** Хто-небудь розгублений, має розпачливий вигляд і т. ін. *Коли дощ або робота пильна не дасть нам побачитись, то журби не обберешся; ходиш, як курчат погубила* (Мирний);

Він сумно дивився, вона ж наче усі шляхи погубила, тільки усе до його ближче горнулася (Вовчок).

ПОГУБИТИ: погуби́ти думки́ (мо́ву, слова́ *і т. ін.*). 1. Втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити.— *Та ви справді мене зведете на постіль!..— І присів* [генерал], *погубивши всю мову* (Гр.). П о р.: **загуби́ти ду́мку.**

2. Обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку.— *Та й забарився ж ти! Де ти блукав так довго? Я вже й думки погубила...* (Л. Янов.).

погуби́ти ду́шу [з ті́лом (і ті́ло)], *заст.* 1. Померти, загинути. *Я так люблю мою Україну убогу, Що проклену* [прокляну] *святого бога, За неї душу погублю!* (Шевч.);— *Із дерева сього зломити ти мусиш гілку хоть* [хоч] *одну; Без неї бо ні підступити Не можна перед сатану; Без гілки і назад не будеш І душу з тілом ти погубиш, Плутон тебе закабалить* (Котл.).

2. *чию, кого.* Учинивши який-небудь злочин, призвести до смерті кого-небудь. *Добро той вдіє, хто.. у тюрму не посадове* [посадовить мужика], *Щоб душу погубить* (Мирний); *Дівка будь-що намагалася хлопця душу погубити.*

погуби́ти кінці́ (кіне́ць). Забути те, про що йшлося, чулося, що здійснювалося і т. ін. попереду. *Отець Харитін знов починав читати, але Онисія Степанівна вже давно погубила кінці й нічого не розуміла* (Н.-Лев.).

ПОДАВАЙ: тільки [так (і)] подава́й / пода́й. Уживається для підкреслення чиєї-небудь можливості, потреби, чийогось бажання робити щось.— *Це хлопці навмисно придумали вам для буксира танка послати. А Єгипті цього тільки подавай..* (Гончар); *Як защебече* [Оксана],.. *так усім весело, хоч цілий день слухав би її, а вже розсмішите — так подавай* (Кв.-Осн.).

ПОДАВАТИ: не подава́ти зна́ку *див.* давати.

не подава́ти (не пока́зувати) / не пода́ти (не показа́ти) ви́гляду (ви́ду). Не виявляти чого-небудь (своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін.). *Хіба ж не знає вона, що тітка Докія ні-ні та й обмовляться, що вони хотіли б мати отаку проворну невістку.. Знає це й Дмитро, але, звісно, й вигляду не подає* (Стельмах); — *Натерпілася* [Вутанька] *від багачів. Виду не подавала, а скільки тих сліз потаємці ночами виплакала,— одна лиш подушка знає* (Гончар); *Він був злий і нарочито мовчав. Павло помітив це зразу, як тільки в хату зайшов, але не показував виду* (Кучер); *Виду не подала Тамара, що приємно їй було це почуття; вперше заговорила мати про листівки* (Хижняк); — *Ми, тату,.. летимо. Було це як грім серед ясного неба. Проте батько й виду не показав, тільки втерся мовчки* (Гончар). П о р.: **не дава́ти знаку́.**

подава́ти (дава́ти, простяга́ти) / пода́ти (да́ти, простягти́) [бра́тню, помі́чну́ *і т. ін.*] **ру́ку [допомо́ги]** *кому і без додатка.* Підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час. *Не знаєш ти* [чехословацький вчений] *мене, і я тебе не знаю, Та руку мій народ твоєму подавав* (Павл.); *Звідти ми подавали руки закарпатським своїм братам* (Уп.); *Тратять наші громади свої права, свої грунти, свої ліси і тратитимуть до останку, якщо ніхто не подасть їм помічної руки* (Фр.).

подава́ти ду́мку *див.* подати; **~ знак** *див.* давати; **~ на блю́дечку** *див.* підносити.

подава́ти / пода́ти [свій] го́лос. 1. Видавати певні звуки, обзиватися. *Він лежав якийсь час тихо, потім знову подавав голос: — Хіба мені всяка гармонія потрібна?* (Мик.); *Наливайка пекли у мідному бику: уся Варшава збіглася послухати, як зареве бик, та нічого не почули — істлів, сердешний, а голосу не подав* (Стор.); — *Ви! Жовтороті! — несподівано подав голос Левченко.— Та як ви так смієте про неї?* (Гончар).

2. *за кого — що.* Висловлюватися на захист кого-, чого-небудь, на чиюсь користь.— *В нас кожний значний пан та магнат держить при своєму дворі сотню або й дві дрібної шляхти на службі.., щоб на сеймиках вони подавали свій голос за свого ментора* (Н.-Лев.); *Я голос подаю за людськість і людину, За міста цвіт гінкий, за красний зріст села* (Рильський); *Подаю свій авторський голос за участь Лілі і Оксани Ст. в моїй драмі* (Л. Укр.).

подава́ти / пода́ти сло́во *кому.* Обіцяти одружитися, давати згоду на одруження з ким-небудь. [Х и м к а:] *Іване, голубе мій!.. Невже ти думаєш, я ворог твій? Нащо ж я тобі слово подавала?* (Мирний); — *Демид Кирилович сватав мене..— А коли ж се було? — спитав він.— Перед тим, як подавала тобі слово* (Гр.); [С а ш а:] *Ну, то ви бачили, а тепер почуєте! Скажу вам по дружбі веселу новину, Миколо Петровичу: я засватана!.. Я подала слово Павлущенкові* (Пчілка).

подава́ти прави́цю *див.* подати; **~ при́клад** *див.* давати.

ПОДАЙ: тільки пода́й *див.* подавай.

ПОДАЙСЯ: куди́ не пода́йся. Скрізь, з усіх боків.— *І чеберяв би далі, та, куди не подайся — усюди стіни заважають* [на печі]! (Стельмах).

ПОДАЛІ: пода́лі від гріха́ *див.* далі.

ПОДАРУВАВ: як п'ятака́ подарува́в *див.* дав.

ПОДАРУВАТИ: подарува́ти життя́ (*рідше* **життя́м**) *кому.* Залишати живим, помилувати кого-небудь. *Лев прокинувся, зловив її* [Мишу] *і хотів з'їсти. Але Миша стала благати його відпустити її і навіть обіцяла віддячити йому, якщо він подарує їй життя* (Езоп, перекл. Лукаша); *Пройшли літа. Мужніє ліра. А все в уяві зір жовніра над змовклим боєм, шумом трав і над похмурою рікою, коли я твердою рукою йому життя подарував* (Сос.); *Ткачі здебільшого сто-*

ять, мов на суді, наче ждуть, чи їх на смерть засудять, чи життям подарують (Л. Укр.).

ПОДАТИ: не пода́ти ви́ду *див.* подавати; **не ~ зна́ку; ~ го́лос** *див.* подавати; **~ знак** *див.* давати; **~ на блю́дечку** *див.* підносити.

пода́ти / *рідко* **подава́ти ду́мку.** Запропонувати, висловити пропозицію. *Думку тоді подала ясноока богиня Афіна Мудрій Ікарія доньці.. Лук женихам принести для змагань в Одіссеєвім домі...* (Ґомер, перекл. Б. Тена); *Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму — слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека подав думку, що треба б і міліціонера покликати і щоб вівчарку привів та пустив її по сліду* (Гончар).

пода́ти / подава́ти прави́цю. Духовно поєднатися, побрататися з ким-небудь. *Однокровному народу Наш народ подав правицю На єднання, на помогу* (Рильський).

пода́ти при́клад *див.* давати; **~ рушники́; ~ сло́во** *див.* подавати.

руко́ю пода́ти. Зовсім близько, недалеко. *Взялися зараз за карти і почали розглядати, де.. знаходиться Брюссель. Знайшли і почали міркувати: рукою подати і до Лондона, і до Парижа, і до Німеччини* (Ленін); *Від солоних хуторів уже рукою подати до містечка* (Донч.); *Степан Васильович бадьоріше прямує до хутора. А від нього вже рукою подати до Медвина* (Стельмах); *Від Сімферополя до Євпаторії рукою подати* (Збан.).

ПОДВІЙНЕ: подві́йне дно *див.* дно.

ПОДЕРЖИТЬ: хай господь на світі поде́ржить *див.* господь.

ПОДЕРЛОСЯ: воло́сся поде́рлося вго́ру *див.* волосся.

ПОДЗВІН: на по́дзвін не дба́ти *див.* дбати.

ПОДИВЛЮСЯ: як [колі́] подивлю́ся [на те́бе (на вас *і т. ін.*)**].** Можна зробити висновок про кого-небудь.— *Хороший ти й парняга, як подивлюсь я на тебе!* (Головко); — *Моя* [дівчина] *цілі вечори мовчить, хоч би тобі слово, чекає, що я скажу... В тебе ж, коли подивлюсь, любов легше йде...* (Стельмах).

ПОДИРАЄ: аж моро́з подира́є по шку́рі *див.* мороз.

ПОДИХ: відда́ти оста́нній по́дих *див.* віддати; **забива́ти ~** *див.* забивати; **ле́две перево́дити ~; перево́дити ~** *див.* переводити; **переймá́є ~** *див.* переймає; **спира́є ~** *див.* спирає.

ПОДИХОВІ: на одно́му по́дихові (по́диху). Легко, без труднощів. *Не така вже й близька відстань од Семенютиного подвір'я до Змієвого валу, але Масюта здолав її, як мовиться, на одному подихові* (Головч. і Мус.); *Повість захоплює гострим сюжетом, барвистістю одмін, вона читається на одному подиху* (Літ. Укр.).

ПОДИХОМ: одни́м по́дихом. 1. Дуже швидко, миттю, блискавично. *Чутка про те, що побито іскрівців і що командир «Іскри» не хто інший, як колишній голова троянівської артілі Оксен, облетіла район одним подихом* (Тют.).

2. Дружно.— *Хороше було б, коли б уся Руська земля одним подихом жила* (Хижняк).

ПОДИХУ: до оста́ннього по́диху (зітха́ння). До кінця життя, до смерті.— *Він до останнього подиху зберіг вірність присязі, вірність прапорові, вірність своїй Батьківщині,— говорив гвардії майор* (Гончар); — *Я вистою... Чуєш, Валюшо! Я не здамся до останнього подиху* (Цюпа); *Мов книга ти, моє кохання, але на книзі цій печать. Я до останнього зітхання її не можу прочитать* (Сос.). Синоніми: **до гробово́ї до́шки; до оста́нніх днів; до домови́ни.**

не перево́дячи по́диху *див.* переводячи.

ПОДІБНОГО: ніч́ого поді́бного! *див.* нічого.

ПОДІЄШ: що [ж] поді́єш. Уживається для вираження вимушеної згоди, примирення з чим-небудь. [Кобзар:] *Не вбивайся так, чоловіче, що подієш? Така, видно, божа воля* (Мирний); *Вже мені не везе з перекладачами, що подієш* (Коцюб.); — *Жаль мені, Романе Григоровичу, прощатися з тобою, бо маєш в руках майстрову жилу... Але що ж подієш* (Стельмах).

ПОДІЛИЛИ: не поділи́ли. Не дійшли згоди, посварилися. *Дві молодички гарненько цокотять, а тут дітвора змагається — чогось не поділили* (Вовчок); — *Чого ви такий злий на всіх, Мино Омельковичу? — раптом звертається вона* [Надька] *до нього.— Разом з нашим татом колись по заробітках ходили, а тепер... Ну що ви з ним не поділили?* (Вовчок).

ПОДІТИ: де поді́ти себе́ *див.* дівати; **не знати, де ~ очі** *див.* знати.

ПОДІТИСЯ: де поді́тися *див.* дівати.

ПОДІЯТИ: поді́яти з собо́ю. Покінчити життя самогубством.— *Василю.. Одумайся лиш краще. Пожалій і себе, і її* [Мотрю]. *Вона всю ніч тільки про тебе і балакала. Тебе візьмуть — вона з собою що-небудь подіє* (Мирний).

ПОДЛУБАТИ: в голові подлу́бати, *жарт.* Розміркувати, обдумати. [Нечипір:] *Легко сказати, Тяжко зробити: Перш треба подумать, в голові подлубать!* (Кроп.).

ПОДОБАЄТЬСЯ: як то́бі це подо́бається *див.* це.

ПОДРАВ: аж моро́з подра́в по шку́рі *див.* мороз.

ПОДРАЛО: моро́зом подра́ло по шку́рі *кого, у кого.* Кого-небудь охопило неприємне відчуття холоду від сильного переляку, переживання і т. ін. *Усіх* [панів] *морозом подрало по шкурі від тієї речі і всі, глибоко зітхнувши, замолились: «одверни і спаси нас, святий владико!»* (Мирний).

аж поза шку́рою подра́ло.—*«Дурні! — крикнув гайдамака.— Ви б зробили так, як наші роб-*

лять,— вирізали та й годі».— Як сказав це, то в мене аж поза шкурою подрало (Мирний).

ПОДРОБИЦІ: удава́тися в подро́биці *див.* удаватися.

ПОДРОБИЦЬ: до наймéнших подро́биць. 1. *з сл.* о б г о в о р и́ т и, о п о в і с т и́ т и, о п и с а́ т и *і т. ін.* Дуже детально, докладно, вичерпно. **з усіма́ подро́бицями.** *Наприкінці з усіма подробицями описувалося, як і при яких обставинах Улас підривав авторитет Гната* (Тют.). **у подро́биці (подро́бицях).** *Та ще сповістить, коли і де б нам зібратися, щоб обговорити в подробицях статут про премію* (Мирний); *Прохаєте оповістити вам усяку пригоду у подробиці — годі!* (Вовчок).

2. *з сл.* з н а́ т и *і под.* Досконально, грунтовно.— *Він.. знав кожен цех до найменших подробиць, наче свій дім* (Кучер).

3. Дуже чітко. *Тиждень цілий перемучилася Маруся,.. не йшла до потоку. Уявляла собі до найменших подробиць, як сидить тепер Дмитрик* (Хотк.).

ПОДУМАВ: ніко́ли б не поду́мав. Уживається для висловлення подиву, обурення і т. ін. з приводу чого-небудь несподіваного, непередбаченого.— *Дмитро, це ти? От ніколи б не подумав!* (Стельмах). П о р.: **хто б поду́мав; поду́мати тільки.**

хто б поду́мав *див.* хто.

ПОДУМАТИ: мо́жна поду́мати. Уживається для вираження сумніву в правдоподібності сказаного, почутого і т. ін. *Можна подумати, що ці виродки* [буржуазні націоналісти] *не читали Шевченкового «Щоденника»* (Рильський).

поду́мати тільки. Уживається для вираження подиву, обурення і т. ін. з приводу чого-небудь несподіваного, непередбаченого.— *Подумати тільки: два роки не бачили її* [України], *два роки тільки чули, як вона стогне* (Гончар); — *Гай-гай, сину, скільки це літ отак не сиділи... Тільки подума́ти: п'ята осінь* (Головко). П о р.: **ніко́ли б не поду́мав; хто б поду́мав.**

поду́май (поду́майте) тільки.— *А ти, мабуть, багато світу об'їхав? Ге ж? — перейшов Кузько на свою любиму тему.— Подумай тільки — весь Радянський Союз поїздом об'їхати* (Тют.); — *Зовсім обидно, Антон Петрович! Їй-богу, зовсім обидно — бідкувався Колісник.— Ви тільки подумайте: віл стоїть* [коштує] *шістдесят карбованців, а м'ясо по вісім копійок фунт* (Мирний).

ПОДУМАЮ: і не поду́маю (не поду́мали). Не вважаю за потрібне зробити щось.— *Ти приходь до нас на свято. Баранину будемо їсти.— І не подумаю,— жартував Шевченко* (Тулуб); [Н е в і д о м и й:] *Звичайно, ви арештованої не випустили?* [П а н і Л ю б а:] *І не подумали!* (Вас.).

ПОДУТИ: поду́ти тічо́к *див.* дути.

ПОДУШКИ: до поду́шки (до подушо́к). У постіль, на відпочинок, спати. *Не поцурайтесь хліба-солі, Годуйтесь, кушайте доволі, А там з труда до подушок* (Котл.).

ПОДУШНЕ: як (мов, ніби *і т. ін.*) за поду́шне. Невідступно, настирливо. *Настане ніч,— думки, як за подушне, оступлять...* (Мирний); *Мов за подушне, оступили Оце мене на чужині Нудьга і осінь* (Шевч.).

як пан за поду́шне *див.* пан.

ПОДЯКУ: дава́ти на подя́ку *див.* давати.

ПОЖАЛІЄ: і ба́тька рідного не пожаліє *див.* жаліє.

ПОЖАЛІТИ: не пожаліти рук *див.* жаліти.

ПОЖАЛУЄ: і ба́тька рідного не пожа́лує *див.* жаліє.

ПОЖАР: не на пожа́р; як на ~ *див.* пожежу.

ПОЖАРУ: як з пожа́ру; як після ~ *див.* пожежі.

ПОЖАТИ: пожа́ти ла́ври; ~ плоди́ *див.* пожинати.

ПОЖДАНИКАМИ: годува́ти пожда́никами *див.* годувати.

ПОЖЕЖІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) із поже́жі (з пожа́ру), *з сл.* у с к о́ ч и т и, в л е т і́ т и *і т. ін.* Дуже швидко. *Уже він* [Йонька] *і коси помантачив, уже й попробував, чи добре косять, уже дві люльки викурив, а в хаті й не думали прокидатися. Тоді він ускочив у хатину, як із пожежі: — Ти йтимеш сьогодні корову доїти чи ні?* (Тют.). П о р.: **як на поже́жу** (в 1 знач.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) на поже́жі (на пожа́рі), *з сл.* б і г а т и *і под.* В усі боки.— *Здурів! здурів! Їй-богу, здурів...— кричала Маланка, бігаючи по хаті, як на пожежі* (Коцюб.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) після поже́жі (після пожа́ру). Розруйнований, занедбаний. [С е м е н М е л ь н и ч е н к о:] *Я покинув тебе* [країну] *ранньою весною; тоді ти була якась сумна, невесела, мов після пожежі* (Кроп.).

ПОЖЕЖНОМУ: в поже́жному поря́дку *див.* порядку.

ПОЖЕЖУ: не на поже́жу (на пожа́р). Нема потреби поспішати.

як (мов, ніби *і т. ін.*) на поже́жу (на пожа́р), *з сл.* п о с п і ш а́ т и, б і г т и, п р о б і́ г т и *і т. ін.* 1. Дуже швидко. *Замполіт послав ординарця покликати сюди Сперанського. Ад'ютант пробіг, як на пожар, важко брязкаючи блискучими трофейними шпорами* (Гончар); *Початок тропаря він добре знав, що ж до кінця, то був трохи невпевнений, що скаже вірно, тому й поспішав мов на пожежу, щоб не дати очуматись законовчителю* (Добр.); — *Голуб жінку б'є! — дзвоне* [дзвонить] *чутка від хати до хати, і люди біжать немов на пожежу* (Мирний). П о р.: **як із поже́жі.**

2. *з сл.* к р и ч а́ т и, с к л и к а́ т и, у д а р я́ т и *і т. ін.* Дуже голосно. *Обертався* [Мемет]

на всі сторони і скликав, як на пожежу: — Усеїн!.. Места-фа-а-а!.. (Коцюб.); *— А один у нас вартував біля церкви — почув лемент — та в дзвони. Ударив, як на пожежу* (Збан.); *Ось стоїть він* [Петро Синичка] *напідпитку На порозі гуртожитку І кричить мов на пожар: «Я вибійник! Я шахтар!»* (С. Ол.).

ПОЖЕРТВУВАТИ: поже́ртвувати собо́ю *див.* жертвувати.

ПОЖИВОК: на пожи́вок. Для їжі, споживання.— *Нащо вам, мамо, ключі? Я буду видавати харч до пекарні на поживок для всіх!* (Н.-Лев.). П о р.: **на пожи́ву** (в 1 знач.).

ПОЖИВУ: дава́ти пожи́ву *див.* давати.

на (у) пожи́ву. 1. Для їжі, споживання. *Орав* [Іван] *поле, сіяв, косив, жав, молотив, складав зерно те на посів, те на поживу* (Мирний); *І мушка у павутинні дзвенить в поживу павуку* (Сос.); *— Люди чужії велять у поживу собі приганяти нашу худобу* (Гомер, перекл. Б. Тена). П о р.: **на пожи́вок.**

2. Щоб з'їв хто-небудь. *Мого ж Івасика було враз забито... Так і кинули його у степу хижакам на поживу* (Тулуб).

ПОЖИНАТИ: пожина́ти / пожа́ти ла́ври. Користуватися наслідками чиїх-небудь успіхів, досягнень і т. ін. *Хай книжка лежить собі, а ми, братко, давай пожинати лаври* (Вас.); *Кров залила професорове обличчя. Здогадався: операція на випадок успіху — відкриття в науці. Городенко не хоче пожинати лаври сама* (Дмит.); *А все починалося, мабуть, тоді, в окопах на донецькій землі, де завдяки збігові обставин Коротун уперше пожав чужі лаври* (Літ. Укр.).

пожина́ти / пожа́ти плоди́ *чого.* Користуватися наслідками праці, діяльності і т. ін. *Козакова розбирали піхотинські ревнощі.. А танкісти, пожинаючи десь поблизу плоди першості, стрімко йдучи вперед, залишали.. свіжі сліди своєї роботи* (Гончар).

ПОЖИРАТИ: пожира́ти очи́ма *див.* їсти.

ПОЖИТИ: пожи́ти сме́рті, *діал.* Померти. *Нащо вони* [Остап і Соломія] *стільки терпіли, стільки набідувались на Бессарабії, мало не пожили смерті у плавнях?* (Коцюб.); *З невидної дзвіниці забалакали нараз дзвони, мов знали, що хтось у селі пожив смерти* [смерті] (Фр.).

ПОЖОВКЛО: в оча́х пожо́вкло *див.* жовтіє.

ПОЖОВТІЛО: в оча́х пожовті́ло *див.* жовтіє.

ПОЗАДУ: залиша́ти поза́ду *див.* залишати; **залиша́тися ~** *див.* залишатися.

ПОЗАКЛАДАЛО: позаклада́ло ву́ха *кому, безос., зґруб.* Хто-небудь утратив слух, не чує. *Кричить, мов скажений, наче нам позакладало вуха* (Н.-Лев.); *— Та вже ж чую: не позакладало мені вух,— обізвалась Мокрина* (Н.-Лев.).

ПОЗАРОСТАЛИ: ву́ха позароста́ли *див.* вуха.

ПОЗАТОРІШНІ: поза́торі́шні ви́шкварки *див.* вишкварки.

ПОЗАТОРІШНІЙ: як поза́торі́шній сніг *див.* сніг.

ПОЗАТЯГАЛО: аж животи́ позатяга́ло, *безос., з словоспол.* х о ч е т ь с я ї с т и *і под.* Дуже. *Вийшли з церкви. Їсти нам хочеться — аж животи позатягало* (Тесл.).

ПОЗАХМАРНОМУ: вита́ти у позахма́рному про́сторі *див.* витати.

ПОЗБАВИТИ: позба́вити го́лосу; ~ життя́; ~ сло́ва *див.* позбавляти.

ПОЗБАВЛЯТИ: позбавля́ти / позба́вити життя́ (ві́ку *і т. ін.***).** Умертвляти, убивати і т. ін. кого-небудь. *Він щиро не пам'ятав на ту хвилину, як удвох із .. дружиною залишились одного разу без обіду, бо шкода було позбавляти життя коропа, який плавав у них у відрі...* (Ю. Янов.); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Згадайте ще недавні жертви предків наших. А премногих з ними козаків на спиці віткнули і іншими лютими муками життя позбавляли* (Корн.); *— Темний, дикий, безглуздий народ! Через якусь дурну вигадку, якусь нісенітну легенду він ладен був розбити мені дорогий апарат, скалічити або й позбавити мене життя* (Коцюб.); *Немов полуда, спало засліплення його* [Бовдура] *очей... Що він зробив?.. За що позбавив життя сесю молоду людину?* (Фр.); *— Мав би я силу, то враз і душі б тебе, й віку позбавив І відіслав би в оселю Аїда* (Гомер, перекл. Б. Тена).

позбавля́ти / позба́вити [пра́ва] го́лосу *кого.* Забороняти кому-небудь брати участь у голосуванні. [К о в а л ь:] *Я пропоную конфіскувати майно. Заарештувати Чирву та ще кількох. Позбавити їх голосу* (Мик.).

позбавля́ти / позба́вити сло́ва *кого.* Не давати можливості кому-небудь висловлюватися на зборах, на суді і т. ін. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Відпущеник Нартал сказав,.. що він би хтів скупатись в римській крові, за теє суд його позбавив слова* (Л. Укр.).

ПОЗБИРАТИ: [і] зубів не позбира́ти, *з сл.* у д а́ р и т и *і под.* Дуже сильно.— *В Черешні* [корови] *вдача норовлива, хвицнути може ратицею так, що й зубів не позбираєш, навіть я спершу боялась підходити до неї* (Гуц.).

і кісто́к [своїх] не позбира́ти. 1. Уживається як погроза і виражає побажання жорстоко розправитися з ким-небудь, вчинити помсту.— *Зась, пани, до нашої землі! Зась, бо й кісток своїх не позбираєте!* — *підіймає* [Гончар] *кулака* (Стельмах). **й кісто́чо́к не позбира́ти.** [О р и н а:] *А як зловлять..* [П е т р о:] *Хай ловлять, нас таких уже сотня в лісі є. Так зустрінемо, що й кісточок не позбирають* (Собко).

2. Загинути.— *Хіба ж оця яма від бомби врятує?.. Як торохне, то й кісток не позбираємо.*

Справжня домовина! (Ткач). **кісто́к не позбира́ти.** *Вже скоро фашисти не позбирають кісток!* (Горд.). П о р.: **кісто́к не зібра́ти.**

ПОЗБУВАТИ: позбува́ти / позбу́ти жир (жи́ру). Худнути. [Х р а п к о:] *Їй-богу пострижу* [Дуню]! *Хай лиш там свого жиру позбуде* (Мирний).

ПОЗБУТИ: позбу́ти жи́ру *див.* позбувати.

ПОЗБУТИСЯ: позбу́тися вінка́. Втратити дівочу честь.— *Що хочеш дам. Найкращу хустку привезу.— За вашу хустку не одна дівчина вінка позбулася* (Стельмах).

позбу́тися глу́зду *див.* рішитися.

позбу́тися голові́. Загинути, вмерти. *Черниш думав про це. Справді, що понесло його в ті ворота, де він — дуже ймовірно — міг позбутися голови?* (Гончар). С и н о н і м: **позбу́тися життя́.**

позбу́тися життя́. Померти, загинути.— *Коли хочеш позбутися життя, то вийди з хати,— понуро перший відказав і змовк* (Л. Укр.). С и н о н і м: **позбу́тися голові́.**

позбу́тися кле́пки. Втратити розсудливість, стати нерозумним, дурни́м. *Щось тільки скажеш чи зробиш не так, зараз і соромлять: «Такий великий, а що витворяє. Чи ти сорому і клепки заодно позбувся?»* (Стельмах).

позбу́тися ро́зуму *див.* рішитися.

ПОЗДОРОВ: поздоро́в Бо́же, *заст.* 1. *кого.* Уживається для вираження побажання здоров'я та добра.— *Та як ваша рука, поздоров боже, Олексію Івановичу, то й з тисячами вправиться! — казали панки* (Мирний).

2. *кого, кому.* Уживається для вираження подяки з побажанням здоров'я і всього доброго. *Я тепер (поздоров боже вас) хоч і багатий на папір, а все-таки на клаптику пишу, бо сказано, пустиня, де я візьму, як потрачу* (Шевч.); — *Це поздоров боже Насті,— казав старий, коли що хвалила Параска..— Це все вона у нас мастикує* (Мирний).

3. *кого.* Уживається як відповідь на вітання, побажання здоров'я і добра. [З а р у д н и й:] *Здрастуйте, діду.* [Я р о с л а в:] *Поздоров вас боже...* (Мокр.).

ПОЗЕЛЕНІЛО: в оча́х позелені́ло *див.* жовтіє.

ПОЗИРКОМ: за пе́ршим по́зирком, *діал.* Одразу. *Пізнав* [Зам'ятальський] *мене за першим позирком і простягнув мені руку* (Фр.). П о р.: **з пе́ршого по́гляду.**

ПОЗИЦІЇ: здава́ти пози́ції *див.* здавати; **стоя́ти на** ~ *див.* стояти.

ПОЗИЦІЮ: става́ти в пози́цію *див.* ставати.

ПОЗИЦІЯХ: лиша́тися на стари́х пози́ціях *див.* лишатися.

ПОЗИЧАТИ: не позича́ти *чого.* Є щось у когонебудь.— *Не в їх тільки робота, і в других є, а мені рук не позичати* (Мирний); *Нашому народові не позичати талантів* (Мист.).

оче́й у Сірка́ (Рябка́, во́вка) позича́ти / пози́чити. Втратити почуття сорому, власної гідності. *Такії очей у вовка Позичать не стануть: Вони сорому ізроду Не мали й не мають* (Укр. поети-романтики); *І Павло пішов* [до Заруби], *очей у Сірка позичивши? Де ж твоя совість, чоловіче?* (Кучер); // Постійно відчувати сором, негідність свого вчинку. [Б и ч о к:] *І кращі від твоєї дочки живуть без шлюбу та ще й як живуть!..* [С т е х а:] *Живуть та цілісінький вік у сірка очей позичають!* (Кроп.); *І з парубками.. не сидить* [молодиця] *мовчки, а цокотить, кого попало і коренить, і ганить, а часом і москаля підвезе, та ще й очей у рябка не позиче — жива на небо лізе* (Стеф.).

ро́зуму не позича́ти *кому.* Хто-небудь дуже розумний, тямущий. *Ще рік і вона закінчить текстильний інститут, буде працювати на фабриці. Видно й тепер дочці не позичати розуму* (Автом.); *Це — Антін Андрійович, хай здоров буде. Він і освічений, і говорить красно, та й розуму йому не позичать* (Добр.).

ПОЗИЧИТИ: оче́й у сірка́ пози́чити *див.* позичати.

ПОЗИЧКАХ: загру́знути в пози́чках *див.* загрузнути.

ПОЗИЧКИ: влiза́ти в по́зички *див.* влізати.

ПОЗІР: вту́пити позі́р *див.* втупити; **дава́ти** ~ *див.* давати.

на позі́р, *діал.* 1. На основі першого враження, поверхового ознайомлення і т. ін. *До розбудження гордості в його душі причинилося богато* [багато] *малих і на позір невинних обстоятельств* [обставин] (Фр.); *Думитрашко за тогочасними звичаями був на позір побожною людиною* (Рад. літ-во); П о р.: **на по́гляд** (у 2 знач.). С и н о н і м и: **на пе́рший по́гляд; на пе́рше о́ко.**

2. *з сл.* н е м а́ є. Зовсім, абсолютно. *І на позір немає кавунів, а сіяв густо* (Сл. Гр.).

3. Напоказ. *З відчинених дверей на подвір'я падало світло, і ми вчотирьох стояли, наче навмисне, на позір людям, які — хто зляканo, а хто здивовано — видивлялись на нас* (Мур.).

на пе́рший позі́р *див.* погляд.

ПОЗНАЧАЄТЬСЯ: познача́ється на світ (на ра́нок), *безос.* Починає світати. *Коли ми вирушили в дорогу, уже позначалося на світ.*

ПОЗОЛОТИТИ: позолоти́ти пілю́лю *див.* золотити.

позолоти́ти ру́ку. Дати гроші за ворожбу. *Мені циганка ворожити хоче, Лиш просить руку їй позолотить* (Павл.). **позолоти́ти ру́чку.** *Веселий натовп громадян.. оточив обідраних, схожих на бісенят циганчуків, які витанцьовують перед ними, простягаючи складені в ложечки долоні: «Красивий, багатий, позолоти ручку!»* (Дім.).

ПОЗОРУ: для позо́ру, *діал.* Для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь. *Поцілував старий Марусяк сина, благословив і пішов на Косів: купити що для позору,.. аби не будити підозрінь* (Хотк.).

ПОЗУ: става́ти в по́зу *див.* ставати.

ПОЇДАТИ: поїда́ти очи́ма *див.* їсти.

ПОЇДЕШ: дале́ко не поі́деш (заі́деш) *на кому, на чому.* Не досягнеш потрібного успіху в чому-небудь. .. *не досить неписьменність ліквідувати, але треба ще будувати радянське господарство, а при цьому на самій письменності далеко не поїдеш* (Ленін); *Більше простору для нововведень, для різних обрядів сучасних... На самих вікторинах далеко не поїдеш* (Гончар); *Побачимо, як ти порядкуватимеш. На старих дідах далеко не поїдеш, а молодь на шахти беруть та на заводи* (Тют.). **дале́ко не заі́хати.** *Павлуша розумів, що на одному вірші, та й то чужому, далеко не заїхати, треба все нові та нові* (Головко).

ПОЇДОМ: по́їдом і́сти *див.* їсти.

ПОЇЛИ: че́рви б поі́ли *див.* черви.

ПОЇСТИ: всі ро́зуми поі́сти. Стати дуже розумним. [Р я б и н а:] *Ще молоко на губах не обсохло, а воно гадає, що всі розуми поїло* (Фр.).

жда́ники (жда́нки) поі́сти (розгуби́ти). Втратити надію на можливість дочекатися кого-, чого-небудь.— *Добрий вечір,— привітався Шамрай.— Добрий,— відгукнулася Мар'яна.— Я вже й жданики поїла, а тебе все немає* (Собко); *Виглядала-виглядала, ждала-ждала Юлька, та й жданики поїла* (Рудь); *Ми ждали, ждали твоєї помочі, та й жданики поїли!* (Гуц.); [С т а р ш и н а:] *Дементій Васильович, ми вже вас ждали-ждали та й жданики поїли* (Кроп.); *Ждали, ждали, та й жданки розгубили* (Номис).

ло́жкою не поі́сти. Дуже багато, велика кількість чого-небудь.— *То він справді стільки грошви приніс, що ложкою не поїсть, доки жити буде?* — *поцікавився Жменяк* (Томч.).

поі́сти бере́зової ка́ші *див.* скуштувати.

як (мов, ніби, на́че *і т. ін.***) всі ро́зуми поі́сти.** Уживається для підсилення ознаки у значенні дуже, надто, занадто. *Мудрий, як би всі розуми поїв* (Номис); — *Він, скажемо, на цей бік дурненький, а наші — такі всі розумні, наче всі розуми поїли* (Вовчок).

ПОЙНЯЛА: як пі́йма пойняла́ *див.* пійма.

ПОЙНЯТИ: не пойня́ти ві́ри *див.* йняти.

ПОКАЖЕ: пока́же час *див.* час.

ПОКАЗАТИ: ду́шу показа́ти; зу́би ~ *див.* показувати; **не ~ ві́ду** *див.* подавати; **не ~ ноги́; не ~ но́са; не ~ оче́й** *див.* показувати.

показа́ти, де ко́зам ро́ги пра́влять. Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрощів і т. ін. *Терентій сердито сплюнув.. Шкода, що немає Бабака. Він би показав, де козам роги правлять!* (Рудь). С и н о н і м: **показа́ти, де ра́ки зиму́ють.**

показа́ти, де ра́ки зиму́ють. Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрощів і т. ін.— *Брешеш, вражий сину... Ось коли б тільки мені до тебе добратися, я б тобі показав, де раки зимують* (Мирний); — *Ось нехай він* [німець] *у наступ перейде на землі, а не під хмарами. Отут ми йому й покажемо, де раки зимують* (Кучер); *Немає на тебе, товаришу Чубарю, Бабака в обласному центрі! Він би тобі показав, де раки зимують!* (Рудь); — *Нічого, тобі в бригаді покажуть, де раки зимують* (Гашек, перекл. Масляка). С и н о н і м: **показа́ти, де ко́зам ро́ги пра́влять.**

показа́ти доро́гу *див.* показувати.

показа́ти ду́лю (фі́гу) [з ма́ком], *вульг.* Відмовити кому-небудь у чомусь, нічого не зробити, не допомогти і т. ін.— *В базарі він нам покаже дулю та й тим одбуде: хай зараз дає* [гроші] (Вас.); — *А що?* — *сказав* [Латин],— *чи поживились? От з Діомидом ви носились, А він вам фігу показав* (Котл.). С и н о н і м: **да́ти ду́лю** (в 1 знач.).

показа́ти клас *чого і без додатка.* Зробити, виконати що-небудь з великою майстерністю, з великим успіхом. *«Справді, весело, дівчата, Хоч трохи й пізно, а лягла зима! На лижах би! Та часу в нас нема, А то б могла я клас тут показати»* (Рильський); — *Ти пласт не силою бери, а вмінням та підходом.— І все. Так ніби й не було це жодною подією. Та серце дідове цвіло, пишалося надією: мовляв, Захар покаже клас* (Дор.); *Коли б був талант, Снігур давно б уже переобладнав верстати по-своєму і показав би справжній клас роботи* (Автом.).

показа́ти кула́к *див.* показувати; **~ на две́рі** *див.* вказувати.

показа́ти, на чо́му горі́хи росту́ть. Довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь.— *Ми, Саво, ще покажемо панству, на чому горіхи ростуть!* (Чорн.). С и н о н і м: **показа́ти, почо́му лі́коть ква́ші.**

показа́ти / *рідко* **пока́зувати [свої́] зу́би (ро́ги, па́зури).** Виявити свою злостиву вдачу, злі наміри і т. ін.— *Хіба ти сама змалку не вивірила? Не дався він тобі ще узнаки? Підожди трохи, він покаже свої зуби ще гостріші, ніж колись...* (Мирний); *Тепер* [після пожежі] *настала для них гірка година. Батько до нестями марнувався, мати їла себе, свого чоловіка і дітей. Тоді й батько показав роги...* (Круш.); *Але, влещуючи однією рукою поспільство, пан Бжеський незабаром показав свої пазури* (Тулуб); — *Ось же написано чорним по білому — неблагонадійний! .. Це значить, що новий лад не може на вас покластися, що ви в любий момент можете показати свої пазури* (Збан.).

показа́ти / **пока́зувати себе́ на ді́лі.** Виявити

діяльністю свої здібності, позитивні якості, свій характер і т. ін. [Поля:] *Ні! Ти спочатку вивчи та покажи себе на ділі, а тоді вже й давай декламацію* (Мик.); *З нальоту кожен, сто чортів, до праці взявсь завзято, бо кожен сам себе хотів на ділі показати* (Дор.); *Покажи себе на ділі — Так говорять в нас в артілі* (Воскр.).

показа́ти, почо́му лі́коть кваші. Довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь. *Бачиш, виграли страйк... Показали Гельці, почому лікоть кваші...* (Мур.). Синонім: **показа́ти, на чо́му горі́хи росту́ть.**

показа́ти п'я́ти; ~ ре́бра *див.* показувати.

показа́ти своє́. Виявити свої здібності, можливості і т. ін.— *Мене ніщо не лякає,— говорила Катерина.— От станемо в колгоспі на ноги, і моя ланка покаже своє* (Жур.); // Виявити, підтвердити і т. ін. що-небудь. *На півмісяця він їде до Каховки, а час і тривалі, спокійні роздуми своє покажуть* (Вол.).

показа́ти себе́. 1. Виявити свої здібності, можливості, позитивні якості. *Коли б тільки Чудин дав* [Мишуні] *час показати себе* (Ю. Янов.); — *Григорію Петровичу, будемо говорити прямо. Ви наробили багато дурниць — і на роботі, і в особистому житті.. Тепер вам дають змогу показати себе. Ось і покажіть. Беріть дільницю в руки* (Ткач);— *Не знаєш Юрка? Він же в нас ні се, ні те... Вайлуватий, нерішучий!.. Не вміє показати себе...* (Ряб.).

2. Видати себе за людину з певними якостями. *Не жили старші в миру й між собою: кожному бажалося вискочити перед начальством, показати себе за найкращого* (Мирний); *Мені хочеться.. показати себе веселим і цікавим, і ... красивим* (Ю. Янов.); *Кожна полонянка старається показати себе здоровою, ні на що не скаржиться* (Хижняк).

показа́ти спи́ну; ~ спра́вжнє обли́ччя *див.* показувати.

показа́ти това́р (крам *і т. ін.*) **лице́м.** Представити що-небудь з кращого боку, в найкращій якості. *Інакше кажучи, нікого не цікавить, що було у Вас на душі або дома, коли ви робили фільм. Ви мусите показати товар лицем* (Довж.).

показа́ти хара́ктер; ~ хвіст *див.* показувати.

ПОКАЗАТИСЯ: показа́тися на о́чі *див.* показуватися.

ПОКАЗУВАТИ: ду́шу пока́зувати / показа́ти. Щиро, з прихильністю ставитися до кого-небудь.— *Він сирота,— хто без мене його привітає? Хто про долю, про недолю, Як я, розпитає? Хто обійме, як я, його? Хто душу покаже?* (Шевч.).

зу́би пока́зувати / показа́ти. Посміхатися до кого-небудь. *Мій Омелько й собі.. до неї* [дячихи] *через тин: гі, гі, гі! і собі показує зуби* (Н.-Лев.); *А вулицею іде дядько Микола й питає: чи я сплю на пні, чи дрімаю? Я йому показую зуби й кажу: не сплю і не дрімаю* (Стельмах); *Дівчата задивлялися на нього, часом і він показував їм зуби* (Ю. Бедзик).

не пока́зувати ви́ду *див.* подава́ти.

не пока́зувати на світ *кого.* Ховати кого-, що-небудь від сторонніх. *На зиму в степ перевів* [Улас Марину], *у землянці цілу зиму держав, на світ не показував, поки в неї коси не одросли* (Мирний).

не пока́зувати / не показа́ти ноги́. Не приходити, не повертатися кудись, до кого-небудь. *Вийшов* [Василь] *з подвір'я рішучо, з твердим бажанням ніколи сюди не показувати ноги* (Чендей).

не пока́зувати (не явля́ти, не потика́ти *і т. ін.*) **/ не показа́ти (не поткну́ти** *і т. ін.*) **но́са.** Не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось.— *А Клава Бережкова носа не показувала? — намагаючись надати своєму голосу цілковитої байдужості, запитав Андрій* (Собко).— *Не розумію я тебе, що ти за людина. Рая за тобою сохне, а ти й носа не показуєш* (Кочура); *А самі, мабуть, сидять у теплих хатах, сьорбають гарячий борщ і носа не показують* (Літ. Укр.); [Мальванов:] *Де ж мій Спичаковський? Давно пора одвезти на станцію ці ящики, а він пропав і третій день носа не являє* (Коч.). Пор.: **но́са не наверта́ти** (у 1 знач.); **оче́й не пока́зувати.**

оче́й не пока́зувати / не показа́ти. Не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось. *Часом цілі дні й тижні Єремія не показував очей в своїй господі, їздячи по своїх маєтностях* (Н.-Лев.); *Івась любив Карпа, і коли, провинившись у чому, не показував він очей, то Івась сам.. давай у дірки виглядати: чи не видно де товариша* (Мирний); [Пріська:] *Ну й сусідочки кругом обсіли. Тут такі тобі.. обсудливі, що хоч у свій двір очей не показуй* (Вас.); — *А чого це ти загордився, Тимофію? Всі люди, як люди, а ти котрий уже день і очей не показуєш* (Кучер); *Венера часто докучала Зевесу самою бридней. За те в немилость і попала, Що нільзя показать очей* (Котл.); *Не можна Мотрі нікуди очей показати, щоб на неї пальцями не тикали* (Мирний). Пор.: **но́са не наверта́ти** (у 1 знач.); **не пока́зувати но́са.**

пока́зувати (відкрива́ти) / показа́ти (відкри́ти) спра́вжнє (ді́йсне, нове́ *і т. ін.*) **обли́ччя.** Давати можливість побачити справжні погляди, наміри, риси характеру і т. ін.— *Годі! — прошепотів я крізь зуби.— Кричиш? Ось ти й показав своє справжнє обличчя! — мало не плачучи, мовила Настка* (Автом.); *Я порішив чекати доказів своєї правоти, хоч уже черв'як сумніву заповз у мою душу. Ждати довелося недовго. Ванновський скоро показав своє дійсне обличчя* (Хотк.); *Друга світова війна відкрила нове обличчя Гамсуна — людиноненависницьке, фашистське обличчя* (Рильський).

пока́зувати па́льцем *див.* тикати.

покáзувати / показáти дорóгу [дáлі] *кому.* Відмовляти, не задовольняти прохання кого-небудь. *На що вже Нестір був майстер проситися, але і йому раз у раз показували дорогу далі* (Гончар).

покáзувати / показáти кулáк. 1. Погрожувати кому-небудь. *Охоплений нових надій тремтінням — А смерть уже на чоло клала знак,— Він небу, гордий, показав кулак* (Рильський).

2. Бути невдячним, платити за зроблене добро поганими вчинками. *Ти його борони від собак, а він тобі покаже кулак* (Укр.. присл..).

покáзувати / показáти на двéрі *кому.* Проганяти кого-небудь. *Друга б на її місці давно йому* [чоловікові] *на двері показала, раз він такий...* (Кучер).

покáзувати / показáти поріг (порóга, одвірок, одвірка, дорóгу, шлях *і т. ін.***).** Виганяти кого-небудь.— *Ага, покосили, помолотили, то зараз мені дорогу показуєте? Виганяєте, як пса коростявого?!* (Томч.); [Р у ф і н:] *Не можу я їм показать порога, коли їх сам в хату кликав* (Л. Укр.); [С т е п а н и д а:] *Коли вам, добродію, честю сказали, щоб ви минали нашу хату, так хіба хочете, щоб вам одвірка показали?* (Кроп.); *Я був певний, що на понеділок Семен знайде іншого наймита, а Степанові покаже широкий шлях* (Бузько); // Відмовляти кому-небудь у чомусь.— *Роксана казала, що ви надумали віддати її* [заміж] *у Коломию, боявся я, прийдемо до вас, а ви нам поріг покажете* (Хижняк).

покáзувати / показáти п'яти. Швидко йти геть, тікати. [С л а в о к *(грізно):*] *Чого стовбичиш під чужим вікном? Підслухуєш? Ану показуй п'яти!* (Підс.). **покáзувати п'ятки.** *Гнат узяв у здорову руку олівець.— Давайте розберемо, хто в нас є такий на прикметі, щоб накрити, доки він сам п'яток не показав* (Тют.).

покáзувати / показáти [свої] рéбра. Бути худим, виснаженим. *Огорожа погана, у дворі мало будівлі, ще менше живого: тільки коняка показувала там свої ребра* (Гр.).

покáзувати / показáти спи́ну (поти́лицю) *кому.* 1. Відступати, тікати, виявляючи своє боягузтво. *Мав* [Савка] *святе правило — ніколи не показувати ворогові спини* (Д. Бедзик); *Князь Ігор був мудрий і сміливий. Княгиня Ольга пригадує, як рішуче й безжально судив він дружину свою, коли хто перед ворогом показував спину* (Скл.); *Суворов знав генерала Река як людину, що не звикла показувати потилиці ворогові* (Добр.).

2. Відвертатися або іти геть, виявляючи зневагу до кого-небудь.— *І стида і сорома* [сорому] *немає, й честі! Я йому спину показую, а він щодня... Сказано: з хама не буде пана!* — *каже розгнівана генеральша* (Мирний); — *От народжує типів епоха,— сказав Баглай до архітектора і з неприхованою, якоюсь навіть бридливою зневагою відвернувся від Лободи. І військкоменко теж одразу спину показав на знак презирства* (Гончар).

покáзувати / показáти харáктер. Виявляти впертість, стійкість і т. ін. у чому-небудь.— *Тимофію! — начальницьким голосом гукнув старшина.— Ти перед людьми свого характеру не показуй! Іди проспись!* (Смолич); *Та.. злагода, що жила колись у дідовій оселі, далеко відійшла від спадкоємців. Найбільше показувала характер братова* (Стельмах); *Викликали його один раз на допит — мовчить, викликали другий — знову мовчить, показує характер* (М. Ю. Тарн.).

покáзувати / показáти хвіст (хвостá) *кому.* Тікати від кого-небудь. *Не встигли підійти, як хлопці показали хвіст.*

покáзувати себé; ~ себé на ділі *див.* показати.

ПОКАЗУВАТИСЯ: покáзуватися / показáтися на óчі. 1. З'являтися до кого-небудь, кудись і т. ін. *Левенець не був винятком. Його світлоярівська дружина Сашка викрила обман і негайно вигнала землеміра, заборонивши будь-коли показуватися на очі* (Загреб.); *Потім раптово Юрко.. місяців зо два не показувався на очі, і їй стало неспокійно на душі* (Стельмах); *Ганна, як на зло, так і не показувалася на очі. Відкрито ж розшукувати її не наважувався* (Коз.).

2. *кому і без додатка.* Зустрічатися з ким-небудь. *Тільки непокоїла його та думка, як він покажеться дома родичам на очі?* (Март.); — *А не приходила* [жінка]? — *Ні,— сказав Тихін і поклав ложку,— не приходила, і сам ходив до неї, то не показалась і на очі* (Головко).

ПОКАРАВ: щоб тебé Бог покарáв *див.* Бог.

ПОКАРАЄ: хай мене́ Бог покарáє; хай тебé Бог ~ *див.* Бог.

ПОКИ: Бог зна пóки *див.* Бог.

ПОКИДАЄ: дýмка не покидáє *див.* думка.

ПОКИДÁТИ: покидáти / поки́нути білий (цей, сей) світ. Помирати.— *Я вже, братику,— обернувсь Кирило Тур ізнов до Петра,— покидав зовсім сей світ* (П. Куліш); *А як настане мій час сей світ покидати, от тоді я тобі дам вольну* (Мирний); *Запровадь мене додому Меж мою родину: Там без жалю і без скарги Білий світ покину* (Рудан.); *Так ще мати робила, коли дівувала. І в тітки такі ж — з прошвою. Давно вони з матір'ю покинули цей світ, а рушники на згадку їй — Гальці* (Літ. Укр.). С и н о н і м и: **покидáти грíшну зéмлю; ітú в далéку дорóгу; ітú з світу; відпрáвитися на той світ.**

покидáти / поки́нути грíшну зéмлю. Помирати. *Напускає* [отець Миколай] *на своє досить земне обличчя святість і так підіймає руки, наче збирається покидати грішну землю* (Стельмах). С и н о н і м и: **покидáти білий світ; ітú в далéку дорóгу; відпрáвитися на той світ.**

ПОКИ́ДАТИ: пóкидати чубú, *заст.* Стати сол-

датами. *Хлопці покидали чуби та пішли в рекрути.*

ПОКИНУЛА: душá покúнула *див.* душа.

ПОКИНУТИ: покúнути білий світ; ~ грішну зéмлю *див.* покидати.

покúнути дýмку. Не мріяти про кого-, що-небудь, не розраховувати на щось, не планувати чогось нездійсненного. *Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні* (Коцюб.) Синонім: **вúкинути з головú.** Антонім: **не йти з дýмки.**

покúнути печéне й варéне *див.* кидати.

ПОКІЙ: вічний пóкій *див.* пам'ять.

ПОКІНЧИТИ: покінчити з собóю. Позбавити себе життя, вчинити самогубство. *Про М. Є. одержав учора листа від доктора. М. Є. покінчив з собою пострілом з револьвера* (Ленін); *І саме тому, що — на випадок катастрофи — у нього було тепер чим покінчити з собою, він почував себе майже в цілковитій безпеці* (Гончар).

покінчити рахýнки *див.* кінчати.

ПОКЛАДАТИ: і в голові собі не покладáти *див.* класти.

не покладáти рук, *з сл.* працювáти *і под.* Невтомно, сумлінно, з великим завзяттям. *Було у неї одно добро, задля котрого вона* [Пріська] *робила-працювала, рук не покладала* (Мирний); *Робітники, інженери, вчені, академіки, майстри мистецтва і майстри плавок, забоїв, верстатів — всі працюють не покладаючи рук* (Довж.); *Євген Вікторович, не покладаючи рук, працює над великою науковою працею по хірургії* (Ле); *Не покладаючи рук, трудяться* [металурги] *над здійсненням своїх планів* (Наука..).

2. Працювати, трудитися. *Ніхто її не побачить нігде і ні з ким, усе за роботою та по господарству, цілий день рук не поклада* (Кв.-Осн.); *Юруш розказував, як то він піклується та падкує коло князівського добра, .. рук не покладає* (Н.-Лев.).

покладáти гріх *на кого.* Звинувачувати кого-небудь у чомусь. *Я ні на кого не покладаю гріха, як на Петра* (Сл. Гр.).

покладáти дýшу *див.* віддати.

ПОКЛАДЕ: як Бог на дýшу поклáдé *див.* Бог.

ПОКЛАДУТЬ: як (колú) покладýть на лáву. Як помре хто-небудь. [Майстер:] *Що ж тепер? Лежатимеш?..* [Дудар:] *Га? Я лежатиму? (Підводиться).* [Голос:] *Мабуть, як на лаву покладуть, аж тоді...* (Мик.).

ПОКЛАСТИ: і лáпки поклáсти. Утратити пильність, необачно довіритися кому-небудь. *Держав* [Шовкун] *тепер цілий повіт у своїх руках, заправляючи ним по своїй хіті, замість недалекого й ледачого «предводительського синка». Той і лапки поклав: роби, мов, що хоч, що знаєш!* (Мирний); [Василина:] *Не роби так, як, буває, інші, що тільки парубок моргне їй, вона вже й лапки покладе* (Вас.).

[і] на зуб нíчого поклáсти *кому, у кого.* Хто-небудь зовсім не має продуктів харчування. *Лук'ян, худий, сірий, злий, сказав: — Ви собі дома, може, хоч який сухар маєте, а нам і на зуб нічого покласти* (Панч). Синоніми: **немá чогó в рот поклáсти; клáсти зýби на полúцю.**

немá чогó в рот поклáсти *див.* нема; **~ в домовúну** *див.* класти. **поклáсти в оснóву** *див.* класти.

поклáсти в сéрці (до сéрця). Запам'ятати що-небудь. *Ті малі кияни, які гасають на роликових самокатах київськими вулицями, нехай замисляться і покладуть до серця імена двох своїх товаришів, яким було разом не більше, ніж півтора десятка років* (Ю. Янов.).

поклáсти гóлову *див.* зложити; **~ гóлову під сокúру** *див.* класти; **~ дýшу** *див.* віддати; **~ життя́** *див.* зложити; **~ зýби на полúцю** *див.* класти; **~ на вівтáр** *див.* нести; **~ на зуб** *див.* кидати; **~ на мýзику** *див.* класти.

поклáсти на [обúдві] лопáтки *кого.* Перемогти в дискусії, полеміці, суперечці кого-небудь. *Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почуваючи, що його поклали на обидві лопатки* (Добр.).

поклáсти на папíр *див.* класти.

поклáсти на плéчі *чиї, кому.* Поставити кого-небудь перед необхідністю виконання, здійснення чого-небудь. *У воєнні роки історія поклала на плечі нашого народу важке завдання — вистояти і перемогти ворога.*

поклáсти на чáшу вагú *див.* класти.

поклáсти óко. Виявити свою увагу, симпатії до кого-небудь. *Та й Фанас раніше за інших.. поклав око на Бурлаївну, підбивав клинці, вторував свою стежку до грушки над балкою* (Рудь); *Бо де ж є такий чоловік у Яблунівці, щоб на вродливу жінку, та не поклав свого ока* (Гуц.). Синонім: **кúнути óком** (у 3 знач.).

поклáсти оснóву *чому.* Створити те, що є вихідним, початковим, основним для чого-небудь. *Саме І. І. Срезневський поклав основу історичному вивченню російської мови в її зв'язку з іншими слов'янськими мовами, насамперед з українською і білоруською* (Мовознавство).

поклáсти під сокúру *див.* класти.

поклáсти почáток. Виявитися, стати зачинателем у чому-небудь. *Політ Юрія Гагаріна у квітні 1961 року поклав початок практичному освоєнню людиною космічного простору* (Веч. Київ); *Зводячи стіни першого добротного будинку на центральній вулиці, Свирид Карпович поклав початок у відбудові рідного села, поруйнованого фашистами* (Рад. Укр.).

поклáсти рýку на сéрце. Щиро, відверто. *Поклавши руку на серце, давайте відразу скажемо, що виступ цей мав у собі від Дмитра Череди хіба що темперамент і стрімливість у читанні* (Загреб.).

покла́сти тавро́ *див.* накладати; **~ тру́пом** *див.* класти; **розжува́ти і в рот ~** *див.* розжовувати.

ПОКЛИКОМ: за по́кликом се́рця. Відповідно до своїх прагнень, бажань, почуттів і т. ін. *Серед робітників народився чудовий рух — наставництво. Кадрові виробничники з власної волі, за покликом серця навчають молодь працелюбності, майстерності* (Роб. газ.). П о р.: **за велі́нням се́рця.**

ПОКЛОНИ: би́ти покло́ни *див.* бити.

ПОКОПАТИСЯ: покопа́тися в свої́й голові́. Глибоко подумавши, зважити на що-небудь. *Сама у своїй голові покопайся, у своїй душі порийся та й спитай себе: чи винувата ти, чи ні?* (Мирний).

покопа́тися в свої́й па́м'яті. Змусити себе згадати що-небудь. *Він глянув на Таню здивовано, мить покопався у своїй пам'яті, нічого там не знайшов* (Собко).

ПОКОПИРСАТИСЯ: покопирса́тися в душі́ *чиїй* **(у се́рці** *чиєму***).** Проявивши надмірний інтерес до кого-, чого-небудь, дізнатися про щось інтимне, потаємне і т. ін. *Він покликав цього хлопчину, щоб трохи покопирсатися в його душі наодинці* (Кол.); [Л у ч и ц ь к а *(ніяково):*] *Всякому до мене діло, всяк хоче покопирсатися в чужому серці...* (Стар.).

ПОКОРИТИ: покори́ти се́рце *див.* покоряти.

ПОКОРЧИЛО: бода́й (щоб *і т. ін.***) но́ги (язи́к** *і т. ін.***) поко́рчило** *кому.* Уживається як лайка з побажанням всього недоброго. [О х р і м:] *А бодай тобі ноги покорчило, стара собака, і чого він причвалав?* (Кроп.); *Тобі мало було мого сала, так ти ще до людини пристав жувати, щоб тобі язик покорчило!* (Тют.).

ПОКОРЯТИ: покоря́ти / покори́ти се́рце *чиє.* Викликати у кого-небудь любов до себе. [С е р е д а:] *Вдруге він уже не важився покоряти серця відважних трактористок* (Мик.); *Ви, пані,— ангел, Ви покорили моє серце* (Фр.); *Старий лікар вкрай покорив серце онука* (Грим.).

ПОКОТИ: хоч покоти́, *з сл.* н е м а *і под.* Абсолютно, у повній мірі.— *Спробуй .. купити в нашому районі соснову або дубову дошку! Нема ніде, хоч покоти* (Автом.).

ПОКОТИЛАСЯ: голова́ покоти́лася *див.* голова; **душа́ так і ~** *див.* душа.

ПОКОТИЛИСЯ: покоти́лися дрібні́ сльо́зи *див.* сльози.

ПОКОТИСЯ: хоч покоти́ся. Дуже чисто, начисто. *«Ви вже, татусю, своє одробили, годі вам поратись». Та й попорає* [Василь], *і повичищає всюди, двір вичистить, вимете, хоч покотись* (Барв.).

ПОКОТИТИ: і го́ри покоти́ти. Справитися з найважчою роботою, з найскладнішими завданнями. *Коли б то Йван схаменувся Та з Дону вернувся! Я б ні о чім не тужила Й гори б покотила!* (Укр. поети-романтики..); — *Чую,— засміялася весело мати,— я чую та оце й думаю,— що за такими синами та й гори покотити!* (Головко)

покоти́ти бо́чку *див.* котити.

ПОКОТИТИСЯ: ма́ло не покоти́тися по́котом від сміху *див.* лопнути.

ПОКОТОМ: ляга́ти по́котом від сміху *див.* лягати.

ПОКОЮ: не дава́ти по́кою *див.* давати.

ПОКРИВАЛОМ: під покрива́лом *чого.* Маскуючи чимсь що-небудь, використовуючи щось як прикриття, як захист і т. ін. *Отакий чоловік, мій зять! Під покривалом віри хова всі свої безсовісні діла* (Мирний); *Геть брехню під покривалом прав!* (Рильський).

ПОКРИВАТИ: покрива́ти / покри́ти го́лову (ко́су), *етн., заст.* 1. Одружуватися з ким-небудь (про дівчину, жінку).— *Ховайся, ховайся, дівчино! Час тобі скидати квітки та покривати голову хусткою! — крикнув Василь* (Н.-Лев.). **покри́ти голі́воньку.**— *Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку* (Номис).

2. *тільки док.* **ко́су.** Стати покриткою. **покри́та коса́.** *Прийшли вісті недобрії — В поход затрубами. Пішов москаль в Туреччину; Катрусю накрили. Незчулася та й байдуже, Що коса покрита: За милого, як співати, Любо й потужити* (Шевч.).

ПОКРИВАТИСЯ: пи́лом покрива́тися *див.* припадати.

ПОКРИВАЄ: сла́ва покрива́є *див.* слава.

ПОКРИВИТИ: покриви́ти душе́ю *див.* кривити.

ПОКРИЙ: покри́й сира́ земля́ *кого.* Уживається для вираження та бажання смерті кому-небудь. *Обернулась* [Оксана] *до землі, заплакала навзрид і каже: «Покрий мене, сира земля, нехай я не бачу!..»* (Кв.-Осн.).

ПОКРИЛА: моги́ла покри́ла *див.* могила.

ПОКРИТИ: покри́ти го́лову *див.* покривати.

ПОКРИТИСЯ: пи́лом покри́тися *див.* припадати.

покри́тися земле́ю. Померти. *Легше, мої любі, покриться землею, Ніж бач*[ить], *як другий, багатий, старий, Цілує за гроші, вінчається з нею...* (Шевч.).

ПОКРИШКИ: бода́й він не знав ні дна ні по́кри́шки *див.* він; **щоб ні дна ні ~** *див.* дна.

ПОКРИШКУ: під по́кри́шку, *з сл.* с т р и́ г т и, с т р и́ г т и с я, о б ч и к р и́ ж и т и *і т. ін.* Суцільною рівною лінією на лобі й на потилиці, навкруг. *Тато, обчикриживши його «під покришку», та, надивившись на той череп'яний комір, казав: «Знімай, Марку, сорочину, хай баби виперуть, а мою надінеш»* (Григір Тют.).

ПОКРОПИТИ: покропи́ти кро́в'ю (по́том, слізьми́ *і т. ін.***).** Здобути великими зусиллями, тяжкою працею і т. ін. **покро́плений кро́в'ю [й по́том].** *Город над Дунаєм, де кожен камінь покроплений кров'ю, мусив ще раз рятувати людей від смерті*

(Скл.); [М а м а й:] *Ось яка вона, значить, наша земля... кров'ю й потом покроплена* (Ю. Янов.).

ПОКРУТИТИСЯ: покрутитися на слизькому *див.* крутитися.

ПОКУТУ: пустити душу на покуту *див.* пускати.

ПОКУШТУВАТИ: покуштувати березової каші *див.* скуштувати; **~ гарбуза** *див.* діставати; **~ хліба** *див.* скуштувати.

ПОЛАМАЄ: сам чорт ногу поламає *див.* чорт.

ПОЛАМАЛО: бодай (щоб *і т. ін.***) руки і ноги поламало** *кому, безос.* Уживається як лайка з побажанням чогось недоброго.— *Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги поламало!* (Довж.).

ПОЛАМАНИЙ: як (мов, ніби, наче *і т. ін.***) поламаний** *хто, що.* Хто-небудь відчуває біль у всьому тілі. *Він від хвороби був такий, як поламаний* (Коб.); *Все тіло ниє, наче поламане* (Багмут).

ПОЛАМАТИ: поламати зуби *див.* ламати.

поламати (переломити *і т. ін.***)** / *рідко* **ламати ребра (кістки** *і т. ін.***).** Сильно побити кого-небудь. *Всі обурювались вчинком невідомого, шофери нахвалялись ребра поламати* (Гончар); [О г н є в:] *Ти не дивися, що худенький і в окулярах, кістки може поламати* [Орлик] *будь-кому* (Корн.); *Всі з його сміються, діти дражнять, а він* [Хомка] *їм свариться кістки переломити* (Мирний); *Родина Гамаліїв з діда-прадіда перебойці. Образи не пробачать, з двох слів у бійку лізуть. Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав, як просяний віник, а замолоду парубкам ребра ламав* (Тют.). П о р.: **обламати ребра** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **полатати боки** (в 1 знач.); **облатати боки** (в 1 знач.).

поламати слово; ~ хребет; ~ язик *див.* ламати.

ПОЛАТАТИ: полатати дірки *див.* латати.

полатати злидні (убогість, убожество *і т. ін.***).** Налагодити чиї-небудь фінансові справи. *Що генеральша придбала, те й уплило за дочками. Треба, значить, знову складати, своє убожество полатати* (Мирний).

полатати / латати боки (*рідко* **ребра** *і т. ін.***).** 1. Сильно побити кого-небудь.— *Козацтво тепер стоятиме усі в одно; полатають нам боки, та з тим і додому вернемось* (П. Куліш); *Марш до пекла, бо як вийду, То ще й боки полатаю* (Сам.); — *Як побачу тебе ще раз коло Василини, то так полатаю тобі ребра оцими кулаками, що ти й додому не дійдеш* (Н.-Лев.). П о р.: **облатати боки** (в 1 знач.). С и н о н і м и: **поламати ребра; обламати ребра** (в 1 знач.).

2. *перен.* Карати когось. *Тепер мені погуляти, заки мені споки. Та й заки мі лиха доля не латає боки* (Коломийки).

полатати литки *кому, жарт.* Покусати (перев. про собак). [П р о к і п С в и р и д о в и ч:] *Піймай, Химко, собаку та прив'яжи на ланцюг, щоб часом не кинулась на кого та не полатала литок* (Стар.); [С т а р ш и н а:] *А клятий рябий пес трохи литок не полатав начальникові* (Кроп.).

полатати штани (жупан, каптан *і т. ін.***)** *кому.* Сильно побити кого-небудь.— *Чуєш, корчмарю, опришки чекають. Як маєш гроші, то давай сюди, бо відберуть та ще й кафтан тобі полатають* (Казки Буковини..).

ПОЛЕ: поле зору. 1. Простір, який можна охопити поглядом; видимість. *Дуб зникає з поля зору* (Багмут); *Я з цікавістю розглядав птаха. Та він змахнув дужими крильми і впав до землі. Я відразу загубив його з поля зору* (Хор.).

2. Коло інтересів, предмет діяльності. *Чому в цій ліриці таке звужене поле зору автора..?* (Не ілюстрація..). **у полі зору.** *Справа навчання працюючої молоді завжди має бути в полі зору обкомів, райкомів партії* (Рад. Укр.); *Питання пропаганди передового досвіду завжди в полі зору працівників міністерства* (Хлібороб Укр.).

ПОЛЕТИТЬ: аж пір'я полетить *див.* пір'я; **дмухни і ~** *див.* дмухни; **тільки пух ~** *див.* пух.

ПОЛЕТІЛИ: іскри з очей полетіли *див.* іскри.

ПОЛЕТІТИ: полетіти вітром *див.* летіти.

полетіти в повітря. 1. Розлетітися на шматки від вибуху; вибухнути, зірватися. *Пароплав, на якому він мав повезти міни, полетів у повітря біля турецьких берегів* (Ю. Янов.). П о р.: **злетіти в повітря.**

2. Даремно пропасти. *Художник* [Ференц] *непокоївся, що будинок зірвуть, і вся праця його полетить у повітря* (Гончар).

полетіти в прірву; ~ догори ногами *див.* летіти; **~ в трубу** *див.* вилітати; **~ до чорта** *див.* іти; **~ к бісу** *див.* летіти; **~ прахом** *див.* іти; **~ сторч головою; ~ стрімголов; ~ шкереберть; ~ як мухи на мед** *див.* летіти.

[як (мов, ніби, *і т. ін.***)] полетіти за (із) вітром.** 1. Набути розголосу, поширитися. *За вітром слава полетіла. По всіх усюдах і кутках* (Гл.).

2. Безслідно зникнути, пропасти, щезнути. *Її честь, яку здобула собі довгою службою у своєї пані, тепер розвіялася, немов із вітром полетіла* (Коб.).

ПОЛЕТЯТЬ: тільки бризки полетять *див.* бризки.

ПОЛИ: з-під поли, *з сл.* к у п у в а т и, п р о д а в а т и *і т. ін.* 1. Таємно, крадькома, незаконно.— *Нічого ані купить, ані тобі продати,— хіба з-під поли, крадькома* (Еллан); — *Тихцем з-під поли продавав* [Марченко] *чоботи на базарі* (Стельмах).

2. Нелегально, секретно. *Збір було призначено на вигоні біля тих самих вітряків, де глитайня підняла колись на крилі свого найлютішого ворога Яреська Матвія, що водився з кременчуцькими*

бунтарями і читав з-під поли селянам протицарські афішки (Гончар).

із полú в полу́, *з сл.* віддáти, передáти *і т. ін.* Безпосередньо від одного до іншого. *Не довго торгувались.. і стригун* [кінь] *із поли в полу перейшов до мене* (Збірник про Кроп.).

ПÓЛИ: бúтися об пóли рукáми *див.* битися; **врíзати ~** *див.* врізати; **ловúти за ~** *див.* ловити; **як за ~ тя́гне** *див.* **тягне; ~ врíж та тікáй** *див.* вріж; **смúкати за ~** *див.* смикати.

ПОЛИВАТИ: поливáти брýдом *див.* обкидати.

поливáти / полúти пóтом, *з сл.* зéмлю, пóле *і т. ін.* Важко працювати, трудитися, обробляючи землю, і т. ін. *Сидить смерд на землі, та не він господар; оре землю, поливає її своїм потом, та бояринові і князеві кращу частку врожаю мусить давати* (Хижняк); *Перебивався* [Гордіїв рід] *тим, що абияк орав, скородив, засівав, поливав потом запорізькі волелюбні степи* (Дмит.); *— Коли одібрали ниву, то хай же я краще у воді бовтатимусь, ніж своїм потом чужу землю поливатиму...* (Л. Янов.). **полúтий пóтом.** — *Вся земля наша, одвіку, бо кожна грудка, кожен упруг политі потом* (Коцюб.).

поливáти / полúти сльозáми (слíзьмú, сльозóю *і т. ін.***)** *кого, що.* Дуже, гірко плакати. *Не сонтрава на могилі Вночі процвітає, То дівчина заручена Калину сажає, І сльозами поливає, І господа просить* (Шевч.); *Не любить мене він, мамо,.. а я ж оддала найкраще... І знов поливала сльозами й кусала подушку гарячу* (Сос.); *Він* [Т. Г. Шевченко] *писав і не знав, що тисячі жінок поливатимуть сльозами його щирі, його гнівні рядки, його «Катерину»* (Ів.); *Він читав його* [«Кобзар»], *коли на душі було важко, читав і поливав сльозою читане* (Збан.). **поливáти гіркúми слíзьмú.** *Гомоніли одрадяни про несподіване Федорове щастя.. Коли б ще не довелося Федорові гіркими слізьми поливати те покумання...* (Мирний). **полúтий сльозáми (слíзьмú).** *Хай над нами* [загиблими] *світить ясна зірка, Навіть та потріскана фанірка, Людськими сльозами вся политая, в бронзі монументів не одлитая* (Мал.); [Мамай:] *Ось яка вона, значить, наша земля... Слізьми полита* (Ю. Янов.).

ПОЛИВ'ЯНИМ: тю́тя з полúв'яним нóсом *див.* тютя.

ПОЛИЗАТИ: як мéду полизáти. Щось дуже принадне, бажане. *Балакали ми, балакали, і чим більше товкли про той Борислав, тим він кращим, понадливішим здавався. Ну, просто так, як меду полизати!* (Фр.).

ПОЛИН: розкуштувáти полúн *див.* розкуштувати.

ПОЛИНОМ: душá зарослá полинóм *див.* душа.

ПОЛИНУ: гірш полинý *див.* гірш.

ПОЛИНУТИ: плáвом полúнути *див.* пливти.

полúнути дýмкою (думкáми, мрíями) *кудись, поет.* Уявляти себе де-небудь в іншому місці, у якомусь стані і т. ін. *Правда нам світитиме крізь хмари, Ми ж далеко думкою полинем* (Л. Укр.); *Михайло мимоволі полинув думками в Каховку* (Зар.); *Онук, закинувши руки за потилицю, полинув мріями своїми знову до Індії...* (Вол.).

ПОЛИТИ: полúти брýдом *див.* обкидати; **~ пóтом; ~ сльозáми** *див.* поливати.

ПОЛИТИЙ: полúтий крóв'ю. 1. Який зазнав багато горя, страждань; згорьований. *І постане на згарищах, на руїнах, на кладовищах, на политій кров'ю благородній землі нова наша Україна ще прекрасніша, ще дорожча на радість усьому світові* (Довж.); *Кров'ю галицька земля полита, Вся — неначе згарище одно* (Павл.); *Рясно полита кров'ю земля Європи за роки двох світових воєн* (Веч. Київ).

2. *кого.* Відвойований, здобутий важкою боротьбою. *Порослі травою окопи не дають забути, що земля ця полита кров'ю наших солдатів, які стояли насмерть* (Образотв. мист.).

ПОЛИЦЮ: клáсти зýби на полúцю *див.* класти.

ПОЛІ: тримáти в пóлі зóру *див.* тримати; **шукáти вітра в пóлі** *див.* шукати; **як билúна в ~** *див.* билина.

ПОЛІЗЕ: шматóк не полíзе у гóрло *див.* шматок.

ПОЛІЗЛА: душá в п'яти полізла *див.* душа.

ПОЛІЗЛИ: брóви полізли на лóба *див.* брови; **мурáшки ~ по спúні** *див.* мурашки.

ПОЛІЗЛО: аж волóсся полізло вгóру *див.* волосся.

ПОЛІЗТИ: в петлю́ полізти; живúм до бóга ~; за слóвом у кишéню не ~ *див.* лізти; **~ в амбíцію** *див.* ударитися.

полізти до чóрта на рóги. Перебороти будь-які перешкоди, труднощі і т. ін. для досягнення своєї мети. *Він за бабою й на роги до чорта полізе* (Укр.. присл..); *Так любив* [Кирило] *молодиць та удовиць, що за бабою не побоявся б полізти й до чорта на роги* (Гуц.). Пор.: **полізти чóртові в зýби.**

полізти (*рідко* **лізти) живцéм (живúм) у могúлу (в я́му).** Заподіяти собі смерть, позбавити себе життя. *Молоде, одважне, В бою як буде необачне, То може згинуть неборак; Тогді* [тоді] *не буду жить чрез силу, Живцем полізу я в могилу, Ізгину* (Котл.); *— Я і сама б хотіла скоріш померти. Так живцем у могилу не полізеш* (Стельмах); *— Лишалось одне — або живцем у могилу лізти, або протестувати, битись за життя* (Ком. Укр.). **живúй у я́му (у могúлу) полізеш.** *Було б хоч здоров'я, а то вийшов од пана й од вітру хилюсь. Блідий, очі запали: нічого не зробиш, не полізеш у яму живий,— ходжу з сокирою, з ціпом, виглядаю роботи* (Тесл.); *Якби не Яковець, то, може, сама б, жива, за ним* [Петрусем] *у могилу полізла* (Григ.).

полізти на голі шашки; ~ на ніж *див.* лізти; **~ на пробій** *див.* іти; **~ на роги; ~ на рожен; ~ на стінку; ~ проти рожна; ~ рачки; ~ у вічі; ~ у пекло; ~ у пляшку** *див.* лізти.

полізти чортові в зуби. Перебороти будь-які перешкоди, труднощі і т. ін. для досягнення своєї мети. *Василь був сміливцем, відчайдушно-хоробрим хлопцем, який би самому чортові в зуби поліз* (Ю. Бедзик). П о р.: **полізти до чорта на роги.**

полізти чортові на роги *див.* лізти.

рогом полізти. Збільшитися, посилитися. *Увесь день стояла в лісниковій хаті рожево-золота темрява, увесь день були замуровані вікна, і к вечору мороз рогом поліз* (Вас.).

ПОЛІНОМ: поліном не доб'єш *див.* доб'єш.

ПОЛІТИКА: страусова політика *див.* поведінка.

ПОЛІЧЕНІ: дні полічені *див.* дні.

ПОЛІЧИТИ: полічити зуби *див.* перелічити.

полічити (порахувати, полоскотати, потовкти *і т. ін.*) **ребра** *кому.* 1. Дуже сильно побити кого-небудь. *Вилазь лишень; я тобі ребра полічу, як ніхто тобі їх не лічив...* (Мирний); *— Ми йому, сучому синові, зараз полічимо ребра,— підвелося вгору кілька важких кулаків* (Стельмах); *Скакав* [Псякревський] *з воза на віз, .. поки не перебив усі горшки на ярмарку. Торговці у відповідь порахували йому ребра і потягли його до поліції* (Казки Буковини..); *— Ти що, парубче, може, товчеників захотів? — нарешті вирвалося у Левка.— А то нам втрьох не довго ребра полоскотати* (Стельмах). С и н о н і м и: **набити морду** (в 1 знач.); **нагріти боки; нагодувати цибулькою.**

2. *перен.* Розгромити, перемогти в бою кого-небудь. *Сповістив подругу, що Червона Армія під Москвою потовкла фашистам ребра* (Горд.).

ПОЛІШИНЕЛЯ: секрет полішинеля *див.* секрет.

ПОЛКУ: нашого полку прибуло *див.* прибуло.

ПОЛОВИНА: прекрасна половина (стать) [**роду людського**], *жарт.* Жінки.— *Отож нічого не відказала* [хазяйка], *а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського...* (Коцюб.).

ПОЛОВОЮ: голова не половою набита *див.* голова; **голова набита** *див.* голова; **лантух з ~** *див.* лантух.

ПОЛОВУ: даватися як горобець на полову *див.* даватися.

перевіювати ~ *див.* перевіювати.

ПОЛОЖИТИ: положити в домовину *див.* класти.

положити гріх на душу. Зробити який-небудь непорядний вчинок, вчинити злочин. *Душе моя!.. Таки зрослась зо мною нерозривно. Чи гріх, чи два на душу я положу,— Ну що ж, коли не можу та й не можу Тебе віддерти* (Фр.).

положити зарік. Поклястися, взяти на себе який-небудь обов'язок. *Настя положила зарік якнайчастіше навідуватися до хрещениці* (Мирний).

положити на лаві (на лаву, на лавку) *кого.* Призвести до смерті; умертвити. *Чоловіче Миколаю. І жив — не любила, і умер — не тужила, тільки трошки потужила, як на лаві положила* (Укр.. присл..). *Ой женися, мі зрадливий, та бери білявку, чей тебе ще до весілля положать на лавку* (У. Кравч.).

ПОЛОЖИТЬ: як Бог на душу положить *див.* Бог.

ПОЛОН: єгипетський полон; єгипетська неволя. Важке, нужденне, підневільне життя. *І знов настав єгипетський полон, та не в чужій землі, а в нашій власній* (Л. Укр.).

ПОЛОНИК: як полоник між ложками, *з сл.* з а м і ш а т и с я, п о т р а п л я т и *і т. ін.* Не в своє середовище, між чужих. *Замішався, як полоник між ложками* (Укр.. присл..).

ПОЛОНИТИ: полонити серце *чиє, кого.* Дуже сподобатися кому-небудь. *Ось молодий Ацамаз і побачив красуню. Серце юнацьке одразу вона полонила* (Перв.); *Багатотисячна аудиторія з нетерпінням чекала початку концерту. Адже Магомаєв встиг полонити серця слухачів* (Мист.).

ПОЛОСКАТИ: полоскати повивач, *етн.* Пити спиртне після хрестин. *Того ж таки дня Карпа й Мотрю покликав їх кум у шинок полоскати повивач після похрестин* (Н.-Лев.).

ПОЛОСКАТИСЯ: полоскатися в горілці (у вині *і т. ін.*). Надмірно пити спиртне.— *Учора наїхала до пана погибель наша — мирові посередники. До третіх півнів полоскались у горілці і винах* (Стельмах).

ПОЛОСКОТАТИ: полоскотати нерви *див.* лоскотати.

ПОЛОСНУТИ: полоснути поглядом *кого.* Пронизливо поглянути на кого-, що-небудь.— *Ганно! Дівчина кинулася, полоснула непроханого свідка гнівним гострим поглядом заплаканих очей і, не вимовивши й слова, подалася кудись униз* (Коз.).

як (мов, ніби, наче *і т. ін.*) **ножем по серцю полоснути.** Глибоко вразити кого-небудь, завдати болю, страждання і т. ін. *Мов ножем по серцю полоснули* [Сеспеля] *оті слова... Поховали чужі люди В чужій домовині...* (Збан.); *Цими словами наче ножем полоснув* [Павло] *по серцю* (Шиян); *Наче ножем по серцю полоснув батька божевільний крик його дитини* (Воскр.).

ПОЛОТНОМ: полотном дорога *див.* дорога.

ПОЛОХКИХ: не з полохких *див.* полохливих.

ПОЛОХЛИВИХ: не з полохливих (полохких). Сміливий, небоязкий. *Парубок був не з полохливих.— Та що це таке.. Бить будете мене? — сміливо казав він* (Вас.); *— Не з полохких я, пане мій, Ниць чолом не хилюсь...* (Граб.). П о р.: **не полохливого десятка.** С и н о н і м: **не з заячого пуху.**

ПОЛОХЛИВОГО: не з полохли́вого деся́тка *див.* десятка.

ПОЛОЮ: під поло́ю. Потай від інших, крадькома, таємно.— *Хоч Дорош і городянин, а, бач, поділився хлібом-сіллю, а ми, селюки, під полою зжували* (Тют.); *Та горе тим, хто зброю потайну Ховаючи, як злодій, під полою, Дерзне ступити на мости священні!* (Рильський).

ПОЛУДА: полу́да на о́чі впа́ла *кому.* 1. Хто-небудь почав погано бачити.— *Ти вже й справді став старий та ще й недобачаєш; тобі на очі вже полуда впала.* (Н.-Лев.).

2. Хто-небудь неправильно розуміє, усвідомлює певні явища дійсності. *Вона нічого не чула, полуда впала їй на очі.*

полу́да розпада́ється на оча́х *див.* луда.

[як (мов, ні́би *і т. ін.***)] полу́да (лу́да) з оче́й спада́є (опада́є, сплива́є** *і т. ін.***) / спа́ла (опа́ла, сплива́** *і т. ін.***)** *у кого, кому.* Хто-небудь починає правильно розуміти, усвідомлювати щось незрозуміле раніше. *В людей спадає з очей полуда і прокидаються ті здорові думки, які дрімали в голові* (Вас.); *Порвала з сектантством і колгоспниця артілі «День перемоги». Вона пише: ...«Моєму терпінню настав край. Полуда спала з моїх очей»* (Наука..); *Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та ж се Лис!* (Фр.); *Мені зараз мов луда з очей спала* (Фр.); *За один день та за ніч важких роздумів у багатьох вітробалчан наче полуда з очей спала* (Головко); *Мені наче опала полуда з очей: я з сірого побачила раптом світ кольоровим* (Вільде); *Але настали дні! Сплива з очей полуда і ми побачили, де ворог і де брат* (Сос.).

ПОЛУДУ: зніма́ти полу́ду з оче́й *див.* знімати; **наво́дити ~ на о́чі** *див.* наводити; **ски́нути ~ з оче́й** *див.* скинути.

ПОЛУМ'Я: з вогню́ в по́лум'я *див.* вогню.

ПОЛУМ'ЯМ: займа́тися ~ *див.* займатися; **мов ~ обгорну́ло** *див.* обгорнуло; **паші́ти ~** *див.* пашіти. **горі́ти ~** *див.* горіти; **~ ди́хати** *див.* дихати; **хай воно́ ясни́м ~ гори́ть** *див.* горить.

ПОЛЮВАТИ: полюва́ти за двома́ зайця́ми *див.* ганяти.

ПОЛЯ: випада́ти з по́ля зо́ру *див.* випадати; **випуска́ти з ~ зо́ру** *див.* випускати; **одно́го ~ я́года** *див.* ягода.

ПОЛЯГЛА: голова́ полягла́ *див.* голова.

ПОЛЯГТИ: полягти́ тру́пом *див.* лягти.

ПОЛЬОТУ: з висоти́ пташи́ного ~ *див.* висоти; **птах висо́кого польо́ту; птах не на́шого ~; птах низько́го ~** *див.* птах.

ПОМАГАЄ: хай Бог помага́є *див.* Бог.

ПОМАГАЙ: помага́й (поможи́) Біг (Бог, Бо́же). Уживається як побажання кому-небудь успіху в роботі, в якійсь справі і т. ін.— *Помагай біг! — гукнув вищий* [чоловік] *з пронизливими очима.— А може б самі помогли! — відказав Саливон* (Панч); *Антон стояв біля будинку, милувався спритністю кума і гукав: — Помагай біг, куме!* (Чорн.); *Ївга помолилась, паничам низенько поклонилась і сказала: — Боже вам помагай* (Кв.-Осн.); — *Коли чую: — Боже помагай, і день вам добрий! — Дивлюсь — се наша сусіда* (Вовчок).— *Я, мамо,— каже Чіпка,— піду в Омельник на ярмарок: — чи не куплю коняки.— Боже тобі поможи, сину!* (Мирний); *Жінки, проходячи шляхом з вузликами сніданків для своїх господарів, здалеку гукають Яреськам: — Боже поможи!* (Гончар). П о р.: **Бог на по́міч; хай Бог помага́є** (у 1 знач.).

ПОМАГАЧ: ні грач ні помага́ч *див.* грач.

ПОМАЗАНІ: одни́м ми́ром пома́зані *див.* мазані.

ПОМАЗАТИСЯ: пома́затися в пани́ (па́ном *і т. ін.***).** З погордою вважати себе людиною з привілейованим становищем.— *Колись сільські дівчата обминали того, хто в пани помазався* (Збан.); [М и к о л а:] *Він живе тільки тут, бач, возний — так і бундючиться, що помазався паном* (Котл.).

ПОМАЦАТИ: пома́цати очи́ма *див.* обмацувати.

ПОМЕЛО: язи́к як помело́ *див.* язик.

ПОМЕЛОМ: мести́, як помело́м *див.* мести.

ПОМЕРК: світ поме́рк *див.* світ.

ПОМЕРКНУТИ: поме́ркнути в па́м'яті. Забутися. *Подвиг молодогвардійців ніколи не померкне в пам'яті* (Веч. Київ).

ПОМЕРТИ: поме́рти зо смі́ху *див.* вмирати.

ПОМИЇ: вилива́ти поми́ї *див.* виливати.

ПОМИЙНУ: зіпхну́ти в поми́йну я́му *див.* зіпхнути.

ПОМИЛИТИСЯ: помили́тися адре́сою. Звернутися не до того, до кого потрібно; говорити не те, що слід.— *Ви бачите, що...— він на мить замовк, підшукуючи потрібні слова,— що ви трохи помилились адресою* (Донч.).

ПОМИЛУВАВ: Бог поми́лував *див.* Бог.

ПОМИЛУЄ: хай Бог поми́лує *див.* Бог.

ПОМИН: на по́мин душі́ *чиєї, рел.* На молитву за померлого. *Після Кавунової смерті в посесора залишались його гроші. Думав* [Микола] *передати їх в церкву на помин душі небіжчика* (Н.-Лев.); — *Не встигнеш звикнути до людей* [в'язнів], *а їх уже в пам'ятку записуй,.. на помин душі* (Збан.).

ПОМИНАЙ: помина́й як зва́ли *кого.* Хто-небудь безслідно зник. *Накинув* [Чіпка] *на плече сірячину і хутко вийшов з хати.— Куди ти, сину? — питає його навздогін Мотря. Та сина — поминай як звали!* (Мирний); [Н а ц і є в с ь к и й:] *Давай бог ноги від такого шлюбу. Піду наче у проходку — і — поминай як звали!* (К.-Карий); — *Настю поминай як звали. На другий рік*

по Коліївщині татари як погнали її в ясир, так і слід захолов (Добр.).

ПОМИНАТИ: не поминáти лúхом (лихúм слóвом *і т. ін.***).** 1. Не згадувати про кого-небудь погано.— *Жінко моя кохана! не поминай лихом мене, безщасного* (Вовчок); — *Матір побачиш — кланяйся. Хай не поминає лихом дочку свою непутящу* (Гончар); — *Бувай здорова, Орисю! Не поминай лихом* (Головко).

2. *тільки* **не поминáй лúхом.** Ввічлива форма прощання з ким-небудь.— *Не поминай лихом, лейтенанте! — попрощався моряк із своїм і Харкевича благодійником* (Голов.).

поминáти / пом'янýти дóбрим (незлúм *і т. ін.***) слóвом** *кого.* З повагою, пошаною згадувати когонебудь. *Хто вік по-божому прожив, Ніколи зла і кривди не чинив, Того до смерті будуть поважати і добрим словом поминати* (Гл.); *В сім'ї вольній, новій поминаємо сьогодні Тараса* [Шевченка] *незлим тихим словом* (Тич.); *Щоб там* [на могилах загиблих воїнів] *і клумби були, і квіти були, і лавочки, щоб можна було посидіти та добрим словом героїв пом'янути* (Вишня).

ПОМИНІ: і в помúні, *з сл.* н е м á т и, н е м á, н е б у л ó. Зовсім, абсолютно. *Хата, звісно, ніколи не замикалася, а що в печі давно не топилось і взимку тепла в хаті не було і в помині, то двері розчинялись навстіж — так, як залишав їх Юз* (Гуц.).

ПОМИНУ: і пóмину немá *див.* нема.

ПОМИРАЙ: хоч лягáй та помирáй *див.* лягай.

ПОМИРАТИ: помирáти зо сміху *див.* вмирати; **хоч живцéм ~** *див.* гинути.

ПОМІНЯТИ: поміняти шúло на швáйку *див.* міняти.

ПОМІНЯТИСЯ: помінятися рóлями. Одному стати на місце іншого.— *Ну, їй-богу,— не переставала Віра Павлівна,— збоку можна подумати, що ми помінялися ролями, що тепер ви — дама, а я — ваш кавалер* (Хотк.). **рóлі помінялися.** *Ролі помінялися. В той час, коли зневіреного в усьому, одряхлілого невдаху Денікіна підбирав до себе на борт один британський корабель, по трапу, перекинутому з іншого чужоземного корабля,.. збігав пружною ходою джигіта новий молодий диктатор* [Врангель] (Гончар).

ПОМІРЯТИСЯ: помірятися з плечéм *чиїм.* Перевірити свої сили, свою спроможність у боротьбі, в битві і т. ін.— *Нехай хоть стане він Бовою, Не наляка мене собою, Поміряюсь з його плечем* (Котл.). С и н о н і м: **порівняти плечá.**

помірятися сúлою *див.* мірятися.

ПОМІТИТИ: помітити лопáтки в горóсі *див.* побачити.

ПОМІЧ: Бог на пóміч *див.* Бог.

ПОМІЧНУ: подáти пóмічну рýку *див.* подавати.

ПОМІШАТИСЯ: в умí (умóм) помішáтися. Стати божевільним; збожеволіти. *Еней од страху з плигу збився, В умі сердега помішавсь І зараз сам не свій зробився, Скакав, вертівся і качавсь* (Котл.).

ПОМКИ: відбúти пóмки *див.* відбити; **прийтú до ~** *див.* прийти.

ПОМКУ: врізатися в пóмку *див.* врізатися.

ПОМЛІТИ: помлíти душéю *див.* мліти.

ПОМОЖЕ: помóже Бог *див.* Бог.

ПОМОЛИТИСЯ: як Бóгу помолúтися *див.* молитися.

ПОМОРДАСА: вхопúти помордáса *див.* вхопити.

ПОМОСТІ: як вúросте травá на помóсті *див.* трава.

ПОМУТИВСЯ: помутúвся рóзум *див.* розум; **світ ~** *див.* світ.

ПОМУТИЛОСЯ: помутúлося (помутніло) в голові (в очáх) *у кого, безос.* Хто-небудь перебуває в стані, близькому до непритомності. *Од вікна до вікна швендя Уляна, вигледіла очі в сіру темноту. У голові в Уляни зовсім помутилося,— вона не знає, що робить, забуває, чого виходила в сіни* (Мирний); *Щось несподіване трапилось з Іваном: у голові помутилося, зачервоніло у віччю* [в очах] (Л. Янов.); *Все помутилося в очах Віри, здійнявши в душі її страшенну бурю* (Шиян); *Од страху в нього* [Успенського] *помутніло в очах, і він машинально побіг* (Панч).

ПОМУТНІЛО: помутніло в голові *див.* помутилося.

ПОМ'ЯТИ: пом'яти / м'яти бóки (рéбра *і т. ін.***)** *кому.* Сильно побити кого-небудь. [Б у р л а к а *(за лаштунками співає):*] *«Ой не йди туди, превражий сину, Де голота п'є!» Еге, іменно — не йди! Мабуть, старшина догадався, що не прийшов на весілля, бо пом'яв би боки* (К.-Карий): — *Заради такого діла не страшно й боки пом'яти* (Кучер); — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштую.— Та в такий же то й думка завести,— жартує Чіпка,— бо однак ніхто тобі боків не мне...* (Мирний). **попом'яти бокú** (тривалий час).— *Та постійте, постійте трохи. Буде й вам* [піщанам] *те, що ведмедівцям! Попомнуть і вам боки, як подільцям!..* (Мирний). С и н о н і м и: **дáти дрáнки; дáти наминáчки; дáти табáки понюхати.**

2. Завдати поразки кому-небудь, перемогти противника в бою, у боротьбі і т. ін. *Мов із гранітних глибин козацької Хортиці, виходить на безголов'я ворогам богатир Влас Харитонович* [герой роману Я. Баша], *що самому Піддубному колись м'яв ребра* (Літ. Укр.). П о р.: **наминáти бокú.**

ПОНЕСЛА: лихá годúна понеслá *див.* година; **трясця ~** *див.* трясця; **яка сúла ~** *див.* сила; **як бýря ~** *див.* буря.

ПОНЕСЛИ: самі нóги понеслú *див.* ноги.

ПОНЕСЛО: щоб тебé (йогó *і т. ін.***) понеслó по**

нétрях та по болотáх (повéрх дéрева на безголóв'я *і под.*). Уживається як прокляття і виражає обурення, незадоволення чиїмись вчинками, діями і т. ін. *За тими волами я посивів парубком. Тепер тішся на старість, щоб йому дихати не дало, щоб його понесло поверх дерева, на безголов'я!* (Коцюб.).

що на язи́к понеслó *див.* що.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **на кри́лах понеслó** *кого, безос.* Хто-небудь дуже швидко пішов, побіг кудись. [К о в а л ь:] *Молода вже у фаті, а молодий баняки носить. Іди, Семене, бо дружки в хату не пустять.* [Х и м а С т р а т о н і в н а:] *Ото ж бо. (Семен вийшов). Як на крилах понесло. Сказано любов* (Зар.). С и н о н і м: **як бýря понеслá.**

ПОНЕСТИ: понести́ на своїх плечáх. Витерпіти. *Багато горя бачила Гнила Липа на своєму віку, багато поту, крові і сліз українців понесла вона на своїх плечах* (Колг. Укр.).

понести́ на язикáх *кого, що.* Обсудити, обговорити кого-небудь. *Вже зранку старого Кавуна понесли баби на язиках,— скрізь розливалася повіддю масна новина: «Старого Кавуна приловили на крадіжці»* (Козл.).

понести́ смíття́ під чужý хáту *див.* носити.

ПОНЕСУТЬ: кудú óчі понесýть *див.* очі.

ПОНІС: Бог понíс *див.* Бог; **грець понíс** *див.* грець; **чорт ~** *див.* чорт.

ПОНТ: брáти на понт *див.* брати.

ПОНЮХ: ні за пóнюх табáки *див.* понюшку.

ПОНЮХАТИ: дáти табáки понюхати *див.* дати; **не давáти і ~** *див.* давати; **не ~ пóроху** *див.* нюхати.

як (мов, ніби, ненáче *і т. ін.*) **чемери́ці (тéртого хрíну** *і т. ін.*) **понюхати.** Бути неприємно враженим, приголомшеним, очманілим. *Заграв, заспівав, як мов до своєї. А вона* [дівчина] *мені як відспівала у вікно, то я мов чемерщі понюхав* (Укр. поети-романтики..); *Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хріну понюхав* (Кв.-Осн.); *— Передайте свою колекцію в музей, це буде краще грамоти. Купець закрутив носом, неначе тертого хріну понюхав* (Шап.).

ПОНЮШКУ: на однý понюшку. Зовсім мало. *За солдатів ручався Хоменко, як за себе, що не підуть вони проти своїх. А самих козаків на всі села й по п'ятеро не хватить. «На одну понюшку!» сміявся Хоменко* (Головко); *Ніколи не тужив за втраченим добром Ганжа. Може, тому, що й добра завжди було в нього на одну, як-то кажуть, понюшку* (Дім.).

ні за понюшку (за пóнюх, за нюх) табáки (тютюнý), *з сл.* п р о п á с т и *і т. ін.* Нізащо, даремно. *Обсмалили б, як кабана,.. пропала б душа християнська ні за понюшку табаки...* (Коцюб.); *А що, як і Пилип прогайнує, пробайдикує найкращі літа свої так, як і він, Микита. Ні пшениці не намолов, ні чавуну не натопив... І пішов час ні за понюшку табаки* (Рудь); [Б и ч о к:] *А хіба я мало передавав старій грошима та хлібом? Та щоб так моє добро і пропало ні за понюх табаки?* (Кроп.); *Після балачки з зоотехніком подався я полуднувати, й так на душі чувся, наче пропала моя доля ні за нюх табаки* (Гуц.). С и н о н і м: **ні за копíйку.**

ПОПА: вози́ти попá в решетí *див.* возити.

на попá, *з сл.* с т á в и т и, з в ó д и т и *і т. ін.* Сторч, у вертикальне положення. *Люди зводили ті стовпи «на попа», ставили їх по шнуру й закопували в землю* (Чорн.).

ПОПАВ: хто кудú попáв *див.* хто.

ПОПАДАЄ: зуб на зуб не попадáє *див.* зуб.

ПОПАДАЄТЬСЯ: де тíльки під рýку попадáється. Всюди, скрізь. [Г о д в і н с о н:] *Паліть усю гидоту ідолянську, що зібрана в сій хаті!* [Р і ч а р д:] *Я не дам! Громадяни хапають де тільки під руку попадається все належне до скульптури* (Л. Укр.).

ПОПАДАТИ: на óчі попадáти *див.* потрапляти.

не в ті двéрі попадáти (попадáтися, потрапля́ти) / попáсти (попáстися, потрáпити *і т. ін.*). Не те робити, казати і т. ін. *Лагідніший тон намісника знов збудив деяку надію. Та бідолаха* [Калинович] *знов не в ті двері попався* (Фр.).

попадáти в тóчку *див.* влучати; **~ в халéпу** *див.* потрапити.

попадáти на гáчок *див.* ловитися; **~ на слід** *див.* напасти; **~ на язи́к** *див.* потрапляти; **~ пáльцем в нéбо** *див.* попасти; **~ під рýку** *див.* підвертатися.

попадáти (попадáтися) / попáсти (попáстися) в лéщата. Опинятися в скрутному, безвихідному становищі. [2-й ч о л о в і к *(до 1-го чоловіка)*:] *Хто раз попався у його* [Бичка] *лещата, годі вже пручатись!* (Кроп.); *Світлим, ніжним юнаком я попав у залізні лещата фронту* (Кол.).

попадáти (попадáтися) / попáсти (попáстися) в рýки (до рук) *кого, чиї, до кого, кому.* 1. Бути захопленим, спійманим і т. ін.; позбавляти кого-небудь волі. *За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних* [втікачів] *попадалися до рук козакам* (Коцюб.); *Стефко бачив, як брати попалися в руки господаря* (Фр.); *Несподівано налетів Вишневецький з військом. Усе погребище попалось йому в руки* (Н.-Лев.); *Він* [штурмфюрер] *більш за все потерпає, аби не попасти в руки своїх колишніх поплічників* (Головч. і Мус.).

2. Опинятися, бути в чиєму-небудь володінні, розпорядженні, у залежності від кого-небудь. *Він накрив рукавом листівку, потягнув її до себе і шаснув рукою в кишеню. «Значить, у вірні руки попала листівка», раділа Тамара* (Хижняк); [А н н а:] *Я знаю! ви надіялись на те, чигаючи у засідках на мене, що ганьбою підбита, я з одчаю до рук вам попаду, як легка здобич?* (Л. Укр.); *Сумно і страшно стало родичам, коли почули,*

в які руки попався їх син (Фр.); — *А чи він би тебе пожалів, коли б ти йому тоді в руки попався?* (Гончар).

3. Надходити в користування. *Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше* (Шевч.); *У Ваші руки попалися перші мої роботи, спроба пера* (Коцюб.).

попада́ти (попада́тися) / попа́сти (попа́стися) на му́шку. Ставати об'єктом постійного контролю, нагляду і т. ін.— *Я думаю, що такі, як ти, ніколи не попадаються на мушку. Що ж там у тебе, Федоре?* (Кучер).

попада́ти / попа́сти в живе́ мі́сце *кому*. Дошкуляти кому-небудь, досаждаючи словами, діями і т. ін..*Вовкун не дав йому прийти до слова.— Ага, бачиш, що мої слова попали тобі в живе місце! — кричав він, сміючись* (Фр.).

попада́ти / попа́сти в тон *кому, чий*. Говорити або діяти так, як інші, наслідувати кого-небудь. *Він не любив панів, мабуть, то За то, що сам не вмів в їх тон попасти* (Фр.); *Лише той, кого Таня назвала Левицьким, стояв у куточку, замислений, і не пробував попасти в тон іншим* (Панч).

попада́ти / попа́сти у нела́ску. Втратити чиюнебудь прихильність, викликати до себе нетовариське ставлення і т. ін. *Буває, правда, що й такого масштабу працівники попадають у неласку, летять ізгори шкереберть* (Гончар); — *Але через свою прихильність до тебе* [царя Сов], *через свою раду я попав у неласку* (Фр.).

попада́ти чо́рту в зу́би *див.* попасти.

попа́сти (наско́чити, *рідко* **загна́тися** *і т. ін.*) **на слизьке́** (*рідко* **на слизьку́**). Опинятися в скрутному становищі.— *А мені здалось, що ти, Андроне Потаповичу, попав на слизьке, а признатися не хотів,— засміявся Броварник* (Стельмах); *Агу! Троянці схаменулись, Та всі до Турна і сунулись; Пан Турн тут на слизьку попав!* (Котл.); — *Треба довідатися, куди ті гроші йдуть. Старшина побачив, що наскочив на слизьке, і зараз звернув у бік: — Гроші всі цілі* (Гр.); *Приснилось дещо тільки вранці, Та й то непевне та страшне: ..Що я боюся вийти з хати, Щоб не загнатись на слизьке* (Сам.).

ПОПАДАТИСЯ: на о́чі попада́тися *див.* потрапляти; **не в ті две́рі ~; ~ в леща́та; ~ на гачо́к** *див.* ловитися; **~ на му́шку; ~ в ру́ки** *див.* попадати; **~ під ру́ку** *див.* підвертатися; **~ чо́рту в зу́би** *див.* попасти.

ПОПАЛА: вожжи́на під хвіст попа́ла *див.* вожжина.

ПОПАЛО: де попа́ло. Всюди, скрізь. *Поки молода — вона ..віється де попало, з ким попало* (Мирний).

куди́ попа́ло. Не обираючи місця. *Задравши голову, кляла* [Килина Іванівна] *і плювала куди попало* (Мирний); *Мемет колов куди попало, з нестямою смертельно ображеного і з байдужістю різника* (Коцюб.); *Багато днів відступали вони* [німецькі офіцери] *під.. натиском Радянської Армії. Поглядаючи назад, на схід, де залишилась вся їх техніка, вони не раз падали долілиць куди попало, рятуючись від авіації* (Довж.); // Врізнобіч, в усі боки. *Тут і усі рушили із-за стола, та, хто куди попав* (Кв.-Осн.); *Вершники вже бігли там і там, куди попало* (Хор.). Синонім: **без ла́ду.**

що попа́ло *див.* що.

яки́й попа́ло. Будь-який, не вибраний, не підібраний і т. ін. [Поет:] *Та гарні тії мрії.. (Не стямився, як узяв до рук перо і став писати на яких попало клаптиках, шпарко, ретельно, з радісним блиском в очах)* (Л. Укр.).

як попа́ло. Без будь-якого порядку, без певної системи і т. ін.— *Які ж ліки підуть на користь, коли їх пити як попало?* (Л. Укр.); *Туристи випадкові й кумедні, зібрані як попало* (Мас.); *Навколо трибуни маса дітвори, вдягненої як попало* (Довж.).

ПОПАРЕНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **попа́рений,** *з сл.* скри́кнути, побі́гти, схопи́тися *і т. ін.* Дуже швидко, раптово. *Виткнулась* [ящірка] *і, забачивши їх, як попарена шмигнула в цеглиння* (Мирний); — *Га, що, як? — скрикнули ми всі, мов попарені, і до комісії. Комісія в ноги* (Фр.). Синонім: **як кропи́во́ю попе́чений.**

ПОПАРУ: не знахо́дити по́пару *див.* знаходити.

ПОПАСТИ: на о́чі попа́сти *див.* потрапляти; **не в ті две́рі ~; ~ в леща́та** *див.* попадати; **~ в тон** *див.* попадати; **~ в то́чку** *див.* влучати. **~ до рук; ~ на гачо́к** *див.* ловитися; **~ на зу́би** *див.* потрапити; **~ на му́шку** *див.* попадати; **~ на о́чі** *див.* потрапляти; **~ на слі́д** *див.* напасти; **~ на язи́к** *див.* потрапити.

попа́сти (перейти́) на той сві́т. Померти.— *Ну-т, і задали ж ви мені мороки-т, командире... Не раз думав, на той світ скорше попаду-т, аніж виконаю-т ваші настанови* (Головч. і Мус.).

попа́сти під ру́ку *див.* підвертатися.

попа́сти / попада́ти па́льцем в не́бо. Сказати чи зробити що-небудь невлад, помилитися у поясненні чи визначенні чогось. [Любов:] *От уже попали, вибачайте, пальцем в небо* (Л. Укр.); *Коваль слухав уважний і врешті, саме як дійшла* [Катря] *до того, що Дорошенко про заробітчан казав, крекнув і перепинив мову.— Еге ж, якраз попав пальцем у небо! — аж сплюнув Юхим* (Головко).

попа́сти (попа́стися) / попада́ти (попада́тися) чо́рту в зу́би. Опинитися в скрутному становищі. *Пройшовши мідні труби, попав чорту в зуби* (Укр.. присл..); — *Уже вертавсь у Паволоч, думав, що ти попавсь навіки чорту в зуби, так їхав*

рятувати (П. Куліш). **попа́стися в зу́би біді́.** *Моєму поможи Енею, Щоб він з ватагою своєю Щасливо їздив по воді; Уже і так пополякали, Насилу баби одшептали, Попався в зуби був біді* (Котл.).

попа́сти (попа́стися) у петлю́ (в сильця́, у хому́т, у павути́ну *і т. ін.***).** Опинитися в скрутному становищі, в несприятливих умовах. *Селянина так «звільнили» в 1861 році, що він відразу попав* ***у петлю*** *до поміщика* (Ленін); *За свій труд попав у хомут* (Укр.. присл..); *Ви* [каменоломи] *стали іграшкою в їх руках, попалися в їхні сильця* (Коцюба); *Василина попалась у ту павутину несподівано* (Н.-Лев.).

попа́сти у масть. Зробити щось дуже вдало. *Химочка попав якраз у масть і поспішив, щоб хтось інший не перейняв цієї уваги до себе* (Епік).

попа́сти у нела́ску *див.* попадати.

ПОПАСТИСЯ: на о́чі попа́стися *див.* потрапляти; **не в ті две́рі ~** *див.* попадати; **~ на гаря́чому** *див.* впійматися; **~ на гачо́к** *див.* ловитися; **~ на му́шку** *див.* попадати; **~ на язи́к** *див.* потрапити; **~ під ру́ку** *див.* підвертатися; **~ у павути́ну** *див.* попасти; **~ чо́рту в зу́би** *див.* попадати.

ПОПЕЛІ: не проспа́ти гру́шки в по́пелі *див.* проспати.

ПОПЕЛОМ: бра́тися по́пелом *див.* братися; **посипа́ти ~ го́лову** *див.* посипати.

ПОПЕЛУ: встава́ти з по́пелу *див.* вставати; **підніма́ти з ~** *див.* піднімати; **підніма́тися з ~** *див.* підніматися.

ПОПЕРЕД: лі́зти по́перед ба́тька в пе́кло *див.* лізти.

ПОПЕРЕДУ: іти́ попе́реду *див.* іти.

ПОПЕРХНУТИСЯ: поперхну́тися сло́вом. Раптово замовкнути, не договорити, не закінчити якусь думку.— *А в нас плужок на печі єсть! А бандит питає: — Який там плужок? Він не стріляє часом? Чую: поперхнувся тато словом — мабуть, хотів удати посмішку* (Донч.); *Панна Ярина аж поперхнулась тим сердитим і зневажливим словом, котрим хотіла була дати одкоша молоденькому нахабі* (Ільч.).

ПОПЕЧЕНИЙ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) [кропи́во́ю] попе́чений,** *з сл.* с х о п и́ т и с я, с к р и́ к н у т и, п о б і́ г т и *і т. ін.* Дуже швидко, раптово. *Гава під впливом тих слів, мов кропивою попечений, і собі ж схопився на рівні ноги* (Фр.). С и н о н і м: **як попа́рений.**

ПОПИТАТИ: попита́ти до́лі. Спробувати зробити що-небудь, розраховуючи на успіх.— *Завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками.— З богом,— каже старий,— попитайте долі* (Вовчок).

ПОПИТИ: обмоло́тини попи́ти, *заст.* Відзначити частуванням горілкою, вином і т. ін. завершення молотьби. *Всі обмолотини попили, а вдова ще й не починала молотити* (Барв.); — *Саме обмолотини попили... Коли це — щось у хату. Прибився парубок хтозна й звідки* (Ю. Янов.).

ПОПІДВІКОННЮ: піти́ попідвіко́нню *див.* піти.

ПОПІДТИННЮ: тиня́тися попідти́нню *див.* тинятися.

ПОПІЛ: перетво́рювати на по́піл *див.* перетворювати; **перетлі́ти на ~** *див.* перетліти; **розві́яти на ~** *див.* розвіяти.

ПОПЛАТИТИСЯ: поплати́тися життя́м (голово́ю). Загинути. [М о л о д ш и й л і к а р:] *Несила мені... розв'язати це зразу. Адже ж за невдачу доведеться життям поплатитись обом...* (Лев.); *Демонстративна страта гестапівської шпигунки у центрі Радомишля буде для тих, хто її сюди послав, найпереконливішим аргументом, що вона вийшла на партизанів і за це поплатилася життям* (Головч. і Мус.); *Адже за свій промах йому довелось би поплатитися першому, може, навіть власною головою* (Гончар). С и н о н і м: **заплати́ти життя́м.**

ПОПЛИВ: був та попли́в *див.* був.

ПОПЛИВТИ: пли́вом поплив́ти *див.* пливти; **~ за водо́ю** *див.* спливти; **~ за течі́єю** *див.* пливти.

поплив́ти із рук *чиїх.* Почати швидко втрачатися, проживатися і т. ін. (про кошти, маєтки). *Він і достатками давніше володів, Та за бенкетами, за вловами поплив із щедрих рук його маєток* (Міцк.).

поплив́ти про́ти течі́ї *див.* пливти.

поплив́ти у кише́ню (у ру́ки) *кому.* Почати легко, без труднощів діставатися, надходити і т. ін. (про гроші, майно і т. ін.). *Він тепер заживе так, як ніколи ще не жив. Вибудує завод і гроші самі попливуть у його кишеню* (Мирний); — *Здається, і наші коні та воли попливуть панам у кишені* (Стельмах); — *Відрізали* [землю].— *Скільки я на ту землю старався. Тягнувся до того достатку, і попливло моє щастя старцям у руки* (Стельмах).

ПОПЛИНУТИ: попли́нути за течі́єю; ~ про́ти течі́ї *див.* пливти.

ПОПЛИСТИ: пла́вом поплисти́; ~ за течі́єю; ~ про́ти течі́ї *див.* пливти.

ПОПЛУТАВ: бог Мамо́на поплу́тав *див.* Бог; **лихи́й поплу́тав** *див.* лихий.

ПОПЛУТАЛА: нечи́ста си́ла поплу́тала *див.* сила.

ПОПОВЗЛИ: мура́шки поповзли́ по спи́ні *див.* мурашки.

ПОПОЛАМ: з го́рем (з ли́хом) попола́м. З великими труднощами, ледве. *В минулому тижні з горем пополам засіяв Василь свою нивку* (Цюпа); *З новим бульдозером Кузьма освоївся ще не зовсім, владарює над ним з горем пополам* (Гончар); *Змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе..*

З лихом пополам прибігла [Маруся] *додому* (Кв.-Осн.).

з гріхо́м попола́м. Не без помилок, не зовсім добре.— *З гріхом пополам закінчив церковнопарафіяльну школу* (Ков.); *Відстороняючи робочих та зоотехніків, Софія Карлівна і тут* [в зоосаду] *сама давала пояснення, хоча це й виходило в неї з гріхом пополам* (Гончар); — *Город засадили? — Засадили з гріхом пополам* (Гжицький).

перерива́тися попола́м *див.* перериватися.

ПОПОЛОСКАТИ: пополоска́ти в ро́ті (зу́би, го́рло *і т. ін.***).** Випити незначну кількість алкогольного напою. *Та й де їм, вишкваркам* [сучасному поколінню], *горілку ту круглять, Як їх батьки колись та їх діди кругляли!.. Не вспіють квартою в ротах пополоскать,— Вже й по-індичому в шинку загерготали!* (Г.-Арт.); [Д е н и с:] *Ото либонь Гарасим кладе стіжок, чи нема в нього хоч капелини* [горілки], *щоб хоч зуби пополоскать?* (Кроп.).

ПОПОРИПАТИ: попори́пати у ха́ту. Тривалий час, довго ходити до кого-небудь. *Перш ніж заарештувать мене, попорипала поліція у хату* (Тесл.).

ПОПРЕШ: про́ти пра́вди не попре́ш. Не приховаєш справжнього стану речей.— *Тур заявив, що годі. Каже: «Іду до червоних». Я, каже,.. тепер знаю, що тільки з червоним прапором нас прийме народ. Проти правди не попреш* (Панч).

ПОПРОБУВАТИ: попро́бувати ща́стя *див.* спробувати.

ПОПРОЩАЛАСЯ: душа́ попроща́лася з ті́лом *див.* душа.

ПОПРОЩАТИСЯ: попроща́тися з життя́м *див.* прощатися.

ПОПУСКАТИ: не попуска́ти / не попусти́ти в обра́зу *кого.* Не допускати кривди над ким-небудь, заступатися. *Зате його рівні любили, як товариша, котрий нікому не попустить свого брата в образу* (Мирний). П о р.: **не дава́ти в обра́зу.** С и н о н і м: **не дава́ти на пота́лу.**

не попуска́ти / не попусти́ти свого́. Не поступатися нічим, домагаючись здійснення своєї думки, рішення і т. ін. *Марко хоче грати молодого й Терешко хоче, той свого не попускає, і другий не попускає...* (Вас.); — *А ви, пане, вважайте, абисте голос* [при голосуванні] *не вкрали, бо як кара, то кара, як кримінал, то кримінал, а я свого не попущу!* (Март.).

попуска́ти / попусти́ти ві́жки (поводи́, *заст.* **узду́).** 1. *іст.* Послаблювати гніт, визискування. *Піщанам спершу начебто й поводи попустили. Пан навіть на новім хазяйстві подарував на сім'ю по дню поля* (Мирний); — *Не можна терпіти, щоб князь довше точив зуби на опришків, клював на їх вимоги попустити узду селянам* (Гжицький).

2. *розм.* Послаблювати вимоги, нагляд за кимось, чимось, керівництво ким-, чим-небудь. *Мати все переказала синові й радила, щоб він таки держав Олесю в руках і не попускав віжок* (Н.-Лев.); — *Передерій розгнівався: «Я,— каже,— начальник територіального виробничого управління. Я за весь район перед партією відповідаю. А ви раді, що вам віжки попустили* (Цюпа).

ПОПУСТИТИ: не попусти́ти в обра́зу; не ~ свого́; ~ ві́жки *див.* попускати; **~ пать́оки** *див.* розпускати.

ПОПУТАВ: лихи́й попу́тав *див.* лихий.

ПОПУХЛИ: аж ву́ха попу́хли *див.* вуха.

ПОРА: пора́ (тре́ба) і че́сть (со́вість) зна́ти. Настав час залишити когось, іти звідкись, закінчити, припинити щось. *Хтось кинув з гостей: — Чи не пора вже нам і честь знати? Старицький підтакнув: — Авжеж, авжеж! І перший підвівся з-за столу* (М. Ол.); *Ну, годі вже мені пащекувати: наговорив гречаної я вовни аж три мішки... Пора вже й совість знати. Прощай, моє ластовенятко любе!* (Драй-Хмара).

ПОРАДУВАТИ: пора́дувати о́ко *див.* радувати.

пора́дувати се́рце. 1. Викликати радість, задоволення. *Кущуваті, окріплі посіви порадували серце хлібороба* (Стельмах).

2. Втішитися, задовольнитися чим-небудь. *Отут у садочку та в холодочку звелю вибудувати* [хату], *щоб тобі вільніше було до сина доступити, повсякчас його бачити. Чи винесуть його надвір прогулятись, то й ти на нього позирнеш, своє серце порадуєш...* (Мирний).

ПОРАХ: на пе́рших пора́х (поча́тках). У період виникнення, творення чого-небудь, на самому початку; спочатку. [З а г у б а:] *Тут же свої люди ще лишилися. Допоможуть на перших порах...* (Мам.); *Буде трудно, правда. А надто на перших початках — ну, то що?* (Хотк.).

ПОРАХОВАНІ: дні порахо́вані *див.* дні.

ПОРАХУВАТИ: на па́льцях мо́жна порахува́ти *див.* перелічити.

порахува́ти ре́бра *див.* полічити.

ПОРВАЛО: щоб тебе́ (його́, її *і т. ін.***) на ку́сники порва́ло** *лайл.* Уживається як прокляття, побажання смерті, загибелі кому-небудь.— *Щоб же тебе на кусники порвало! — причитала Явдоха* (Тют.).

ПОРВАТИ: порва́ти ду́шу; ~ жи́ли; ~ кайда́ни; ~ кишки́ *див.* рвати.

ПОРИ: без пори́. Передчасно. *Чи тільки терни на шляху знайду, Чи стріну, може, де і квіт барвистий? Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу той шлях тернистий,— Бажаю так скінчити я свій шлях, Як починала: з співом на устах!* (Л. Укр.).

до пори́ (до ча́су). 1. Якийсь час, не вічно. *До пори збан воду носить* (Номис).

2. До слушного моменту, покищо.— *Тільки б без галасу до пори, до часу, доки власними очима,*

руками не помацаєш початку того омріяного будівництва (Ле).

ПОРИВАЄТЬСЯ: душá поривáється *див.* душа.

ПОРИВІ: у порúві. З великим хвилюванням, піднесенням. *У пориві безстрашшя, з гранатами в руках кидались з окопів бійці на громихаючі на залізних гусеницях танки* (Гончар); // У стані сильного збудження, пристрасно. *Хлопець в пориві припадає до її красиво викреслених вогкуватих губ* (Стельмах); *І, в пориві, підняла Маруся руки назустріч сонцю, обіллялась першим золотим його потоком, мов піднялася над землею,— і заспівала...* (Хотк.). **з порúвом.** [Д е в і *(з поривом)*:] *Се я зробив! Зовсім не дядько Річард!* (Л. Укр.).

ПОРИНАТИ: поринáти з головóю *див.* поринути.

ПОРИНУТИ: порúнути в сéбе. Зосередитися на власних почуваннях, бути в роздумах, не помічаючи нікого, нічого навколо себе; зробитися замисленим, відчуженим. *Він увесь поринув у себе* (Панч).

порúнути (пірнýти) / поринáти (пірнáти) з головóю *в що.* Повністю, цілком віддаватися чому-небудь, захопитися чим-небудь. *Я поринув з головою в театр, вбираючи в себе все багатство народних мелодій* (Минуле укр. театру); *Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й з головою поринув у роботу* (Собко); *Змушений жити в місті, далеко од народу, я часом з головою пірнаю в етнографічні записи* (Коцюб.).

ПОРІ: на порі стáти *див.* стати.

ПОРІВНЯТИ: порівнáти плечá *з ким.* Позмагатися з ким-небудь.— *Нехай лиш Турн, що верховодить І всіх панів за кирпи водить, з Енеєм порівня плеча* (Котл.). С и н о н і м: **помíрятися з плечéм.**

ПОРІГ: і на поріг не пускáти *див.* пускати; **і на ~ не ступúти** *див.* ступити; **переступáти ~** *див.* переступати; **плюнути чéрез ~** *див.* плюнути; **покáзувати ~** *див.* показувати; **чéрез ~ не перелáзити** *див.* перелазити.

ПОРІДДЯ: юдине поріддя *див.* плем'я.

ПОРІС: мох поріс *див.* мох.

ПОРОГА: порóга не переступáти *див.* переступати.

ПОРОГИ: висóкі порóги *чиї, в кого.* Дуже заможний, багатий хто-небудь; неприступний за своїм високим суспільним становищем і т. ін.— *Молодий, білявий, високий, тонкий і говорить дуже несміливо та тихо,— шепотіла Онися матері під самісіньким вухом,— але чорта з два: за дяка не піду; в нас високі пороги для дяків* (Н.-Лев.); [Р і ч а р д:] *А що найгірше.. переступати ноги не хотіли через високі дожеві пороги* (Л. Укр.).

оббивáти порóги *див.* оббивати.

ПОРОДИЛА: як мáти породúла *див.* мати.

ПОРОЖНЕЧА: духóвна (душéвна, внýтрішня) порожнéча. Відсутність серйозних інтересів, глибоких переконань; стан спустошеності, розпачу, байдужості і т. ін. *І скільки було й є в Європі, в Америці не позбавлених літературного дару людей, що поскочувались до продажності, до повної духовної порожнечі* (Рильський).

ПОРОЖНЄ: переливáти з пустóго в порóжнє *див.* переливати; **~ місце** *див.* місце; **~ сéрце** *див.* душа.

ПОРОЖНІ: ходúти в порожні *див.* ходити.

ПОРОЖНІЙ: в ~ слід *див.* слід; **~ гаманéць** *див.* гаманець; **~ звук** *див.* звук.

ПОРОЖНІМИ: з порóжніми рукáми *див.* руками.

ПОРÓЖНЮ: мáти порóжню макітру на плéчáх *див.* мати.

ПОРОЖНЮ́: на порожню́, *з сл.* б ý т и, п р и й т ú, п р и б ý т и. Без вантажу; марно, даремно.— *Що це ти, Панасе, на порожню? Почекай, ось подадуть бетон,— говорив такелажник, не розуміючи, для чого це треба було пускати стрілу* [кран] *на порожню* (Коцюба).

ПОРОЖНЯ: порóжня головá *див.* голова; **~ душá** *див.* душа; **~ кишéня** *див.* кишеня; **~ скрúня** *див.* скриня.

ПОРОЖНЬО: порóжньо в голові (у лóбі) *в кого.* 1. Хто-небудь не може ніяк зосередитись на чомусь, згадати щось, думати про щось (від перевтоми, спустошення і т. ін.). [О л е н а *(здавлює голову руками)*:] *Що таке? Де я? Мозок висох!.. Порожньо в голові! Давить мене, стискає кліщами залізними!* (Кроп.). **порожнéча в голові.** *Від втрати крові він страшенно ослаб. Дивна порожнеча була в голові: ані думок, ані почувань* (Тулуб).

2. Хто-небудь дуже нерозумний, нетямущий. *Побив мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього порожньо у лобі* (Сос.). **порожнéча в голові.** *Цю противну машкару багатозначності і глибокодумності на обличчі, що прикривала порожнечу в голові, Борисенко уже навчився розпізнавати* (Стельмах).

порóжньо в сéрці (на сéрці, в душí, на душí) *в кого, чиєму, чиїй.* Відчуття спустошеності, байдужості до всього навколишнього охоплює кого-небудь. [К н у р:] *Давно вже порожньо в моєму серці, як серед тії пустки* (Мирний); *Прощально киваю головою товаришам по камері. А на душі — порожньо, в голові гуляють важкі молоти: от і все* (Збан.).

ПОРОЖНЬОЇ: як з порóжньої бóчки *див.* бочки.

ПОРОЖНЬОМУ: на порóжньому місці *див.* місці.

ПОРОЖНЬОЮ: з порóжньою кишéнею *див.* кишенею.

ПОРОЗІ: на [крáйньому (крáйнім)] порóзі життя. У глибокій старості, доживаючи віку. *На*

крайнім порозі життя оддав старий своє, літами та негодами побите, серце малій дитині! (Мирний).

ПОРОЛИ: не шили не поро́ли *див.* шили.

ПОРОСЛА: доро́га те́рном поросла́ *див.* дорога.

ПОРОСЛО: се́рце остюка́ми поросло́ *див.* серце.

ПОРОСТИ: порости́ мо́хом. 1. Давно минути, забутися, зникнути. *Що було, то мохом поросло* (Укр.. присл..). Синонім: **порости́ те́рном.**

2. Зістарітися, постаріти. *Одна на другу* [ворони] *позирали; Неначе три сестри старі, Що дівували, дівували, Аж поки мохом поросли* (Шевч.). Пор.: **обрости́ мо́хом.**

3. Зробитися черствим, бездушним. *Коли б могли Вони збудить луну і розтриюдить рани В серцях людей, що мохом поросли.. Тоді б замовкли вже самі собою Кайданів брязкіт і такі слова...* (Л. Укр.).

порости́ те́рном (траво́ю, би́ллям *і т. ін.***).** Давно перестати існувати, щезнути навіки.— *Було та минуло — вже й порохом припало й терном поросло,— думав Ломицький,— небагато часу минуло, а вже мені обридло життя, монотонне та безцвітне...* (Н.-Лев.); *Повставай із могил, що було та биллям поросло* (Перв.); // Давно умерти, загинути.— *Нема Кирдяги.— А Прокопович? — І Прокоповича, і Череватого, і Нареченого, і Демида..— Поросли травою* (Довж.). Синонім: **порости́ мо́хом** (у 1 знач.).

ПОРОСТУТЬ: кістки́ траво́ю пòросту́ть *див.* кістки.

ПОРОСЯ: як порося́ на о́рчику, *з сл.* величáтися, завеличáтися, пишáтися, запишáтися. Надто, особливо.— *Чого ж ти запишалась як порося на орчику? — підштовхнув її трьома пальцями Карпо* (Стельмах). Синонім: **як свиня́ в дощ.**

ПОРОТЕ: зна́ти і ши́те і по́роте *див.* знати.

ПОРОТИ: поро́ти гаря́чку. Діяти поспіхом, необдумано.— *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обміркувати* (Головко); *А через тиждень знов почав гарячку пороти наш сусіда. День і ніч бігає, як навіжений* (Є. Кравч.).

ПОРОХ: витрача́ти по́рох *див.* витрачати.

є ще по́рох у порохівни́цях (*рідше* **у порохівни́ці).** Ще не витрачена енергія, сили, творчі можливості. *Квасолею годують, а м'язи ще грають, значить, не так просто висмоктати з мене силу мою, є ще, думаю, порох у порохівницях* (Мур.); — *За господарську лінію я не боюся,— вів далі батько.— Хоч мені вже й шістдесят, а є ще порох у порохівницях* (Минко).

на по́рох *з сл.* пересуши́тися, зітлі́ти, перевести́ся, зни́щити. Зовсім, повністю. *Тютюн висох на порох.*

поверга́ти у по́рох *див.* повергати; **~ си́плеться** *див.* порохня; **розвія́ти на ~** *див.* розвіяти; **розси́патися на ~** *див.* розсипатися; **розтира́ти на ~** *див.* розтирати; **трима́ти ~ сухи́м** *див.* тримати; **у ~ топта́ти** *див.* топтати.

як по́рох в о́ці. Хто-небудь дуже набридливий, надокучливий. *Так любить, як порох в оці* (Укр.. присл..). Синоніми: **сіль в о́ці** (у 2 знач.).

ПОРОХІВНИЦЯХ: є ще по́рох у порохівни́цях *див.* порох.

ПОРОХНО: порохно́ си́плеться *див.* порохня.

ПОРОХНЯ: порохня́ (по́рох, порохно́, пісо́к *і т. ін.***) си́плеться** *з кого.* Хто-небудь дуже старий, немічний.— *А ще і піп у вас — порохня з нього сиплеться,— кинув Безпалько, переглядаючи грамофонні пластинки* (Головко); [Дідок:] *Може, ти й підтопталась, а я ще потанцював би.* [Баба:] *Ну, подумайте! Та з тебе ж порох сиплеться!* (Мам.); *А з нього, кажуть люди, вже сипався пісок* (Вороний); // *з сл.* стари́й. Дуже, зовсім.— *Він був низький, присадкуватий, як печериця, старий, аж порохня з його сипалась* (Н.-Лев.); *Він уже підтоптаний, вже порохно з нього сиплеться,— не звертав уваги на його запитання рудий.— Він тільки те й робить, що троянди вирощує* (Гуц.).

ПОРОХОВІЙ: сиді́ти на пороховій бо́чці *див.* сидіти.

ПОРОХОВОМУ: сиді́ти на пороховому по́гребі *див.* сидіти.

ПОРОХОМ: па́хне по́рохом *див.* пахне; **піти́ ~ за ві́тром** *див.* піти; **розсипа́тися ~** *див.* розсипатися.

ПОРОХУ: наси́пати по́роху на о́чі *див.* насипати; **не дава́ти ~ впа́сти** *див.* давати; **не ню́хати ~** *див.* нюхати; **~ не ви́гадає** *див.* вигадає.

як по́роху *чого.* Чого-небудь дуже багато, безліч.— *В тїй річці пстругів, як пороху* (Фр.).

ПОРОШИНА: як [та] пороши́на в о́ці, *з сл.* оди́н, єди́ний. Зовсім, абсолютно.— *Він у мене один, як порошина в оці!* (Мирний). **як [та] пороши́нка в о́ці.** [Оксана:] *Я ж знаю, що і я в тебе одна, як та порошинка ув оці* (Кв.-Осн.); — *Як вона* [Уляна] *мучиться бідна, як боліє нещасна! Одна ж, як та порошинка у оці* (Мирний).

ПОРОШИНІ: не дава́ти пороши́ні впа́сти *див.* давати.

ПОРОШОК: розтира́ти у порошо́к *див.* розтирати.

ПОРПАТИСЯ: по́рпатися в па́м'яті. Намагатися згадати щось. *Порпався в пам'яті, сточував в одне шматки розмов, але зв'язати не вдалося* (Мушк.).

по́рпатися в собі. Займатися самоаналізом, довго роздумувати над власними діями. *Він не звик порпатись у собі, вивчати стан своєї душі чи аналізувати почування, що володіли ним у ту чи іншу хвилину* (Голов.).

ПОРУКА: кругова́ пору́ка. 1. Взаємна відповідальність у певному соціальному середовищі, ко-

лективі, групі за кого-, що-небудь. *Селяни були зв'язані круговою порукою, тобто відповідали один за одного своїм майном за сплату податків* (Іст. СРСР).

2. Взаємне утримання від чесного зізнання, приховування чогось (з метою порятунку, винагородження і т. ін.). [В о з н и й:] *Всі грішні, та іще й як! І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить кругова порука* (Котл.); *Сатиричному зображенню кругової поруки нижчих і вищих інстанцій бюрократично-чиновницького апарату присвячено байку* [Гребінки] *«Рибалка»* (Іст. укр. літ.).

ПОРУШУВАТИ: порýшувати слóво *див.* ламати.

ПОРЯД: давáти пóряд *див.* давати.

ПОРЯДКОМ: я́вочним поря́дком. Без попередньої згоди, погодження, дозволу; самовільно. *Революційна боротьба робітників і селян на Україні займала визначне місце в загальному ході революції 1905—1907 рр. Робітники явочним порядком запроваджували восьмигодинний робочий день, селяни захоплювали й ділили поміщицьку землю* (Іст. укр. літ.).

ПОРЯДКУ: в пожéжному поря́дку. Дуже спішно, терміново.— *В пожежному порядку вже організовано кілька ватаг* (Головко).

для поря́дку, *з сл.* з а п и т á т и, с к а з á т и. Для годиться, як звичайно, як завжди буває. *На подвір'я неквапом в'їхав вершник. Невидимий серед підвід, вартовий окликнув його суворим голосом: — Хто їде? Вершник, знаючи, видно, що вартовий уже впізнав його і запитує більше для порядку, відгукнувся хмуро, неохоче: — Свої* (Гончар).

привестú до поря́дку *див.* привести.

ПОРЯДОК: давáти поря́док *див.* давати.

пóвний поря́док, *де, в кого.* Усе як слід, без порушень; цілком безпечно де-небудь.— *Я ляжу спати, Стецьку,— сказав, вмощуючись у своєму логові, Когут,— а ти вартуй, та гляди мені, щоб був повний порядок* (Цюпа).

ПОСАДИТИ: не знáти, де посадúти *див.* знати.

посадúти в калю́жу *кого.* Поставити кого-небудь в дуже незручне становище; переважити когось успіхами, результатами. *Аж нетерпеливився* [Павлусь] — *в класі ще хлопцям розповісти і в дворі теж. От посадить Славку в калошу, задаваку* (Головко).

посадúти за стіл *див.* саджати.

посадúти на казéнні харчі (хлібá) *кого, заст., ірон.* Ув'язнити. *Усі казали: от, чого доброго, Йосипенка посадять на казенні хліба* (Мирний).

посадúти на лід *кого, рідко.* Поставити кого-небудь у безвихідне, скрутне становище.— *Приймімось, човни попалім, Тоді* [тоді] *і мусять тут остаться* [чоловіки] *І нехотя до нас прижаться; Ось так на лід їх посадім* (Котл.); *Коли б ти кождим був стручечком подавився! Щоб в горлі він тобі кілком був зупинився! Коли б що тріснув був од його живіт, ніж мав оце мене та посадить на лід!* (Г.-Арт.).

посадúти на мілинý *див.* садити.

посадúти на пáлю (на кіл) *кого.* Стратити кого-небудь, насаджуючи на загострений кілок.— *Стривай, пане,— сказав Хліб.— Не віддавай мене на ганебну смерть, як пса. Не стріляй.. Звели посадити мене на палю, дай вмерти достойно лицарською смертю, як умерли батько мій і дід* (Довж.); *Один* [запорожець] *утопився в Дніпровім гирлі, Другого в Козлові На кіл посадили* (Шевч.).

посадúти на стіл *див.* саджати; **~ на хліб та вóду** *див.* садовити.

посадúти на шúю *чию, кого.* Обтяжувати кого-небудь турботами, певною опікою і т. ін., перекладаючи на нього утримання когось, догляд за кимсь. *Посадила чоловікові на шию свою свояченицю.*

ПОСАДОВИТИ: не знáти, де посадовúти *див.* знати; **~ за стіл; ~ на стіл** *див.* саджати.

ПОСВЕРДЛИТИ: посвердлúти очúма *див.* свердлити.

ПОСВИСТ: як собáка на пóсвист *див.* собака.

ПОСВИСТУЄ: вітер в голові посвúстує *див.* вітер.

ПОСВІТИТИ: посвітúти косóю *див.* світити.

ПОСВІТЛІШАЛО: посвітлíшало в голові *в кого, кому і без додатка.* Думки стали виразними, чіткими; хто-небудь став добре розуміти, сприймати.— *Внизу під скелею був один Хома, а піднявся на скелю, то це вже зовсім інший Хома! І бачить далі, і чує далі. І в голові наче посвітлішало!* (Гончар).

посвітлíшало на душí (на сéрці) *в кого, кому.* Стало кому-небудь приємно від розради, душевного заспокоєння. *Закрутилась, плин свій стишила Хмарина, як гора. Та від неї посвітлішало на серці в трударя* (Дор.); *Парубкові посвітлішало, полегшало на душі і від свого рішення, і від своєї несподіваної великодушності* (Стельмах).

ПОСВЯТИТИ: посвятúти лозúною *кого, жарт.* Побити когось різками. [М а т и:] *Він сьогодні таки доспівається, поки я посвячу його лозиною* (Вас.).

ПОСВЯТИТЬСЯ: водá не посвя́титься *див.* вода.

ПОСВЯТЯТЬСЯ: пáскú не посвя́тяться *див.* паски.

ПОСЕЛИВСЯ: біс поселúвся *див.* біс.

ПОСИВІТИ: посивíти в дівкáх *див.* сивіти.

ПОСИДЕНЬКИ: справля́ти посидéньки *див.* справляти.

ПОСИЛАТИ: посилáти до бісового бáтька *кого.* Висловлювати у різкій формі своє небажання спілкуватися з ким-небудь; лаятися.— *Ти ніколи*

путнього слова не скажеш! До тебе з ласкою, а ти — з серцем! Тебе просиш, а ти до бісового батька посилаєш! (Мирний).

посилáти до чóрта (к чóрту, к чортáм [собáчим, свинячим]). Лаяти кого-небудь, проганяти геть.— *Старий надумав учетверте женитися.. А церква не дозволяє. Так він, каже, послав попа до чорта, привіз молоду до куреня і живе собі без вінчання* (Смолич). **посилáти до всіх чортів.** *Олександра з злістю шпурляла що було в руках, хрьопала дверима та посилала всіх до всіх чортів* (Коцюб.).

посилáти / послáти на смерть (в могилу) *кого.* 1. Доручати кому-небудь дуже складне завдання, виконання якого пов'язане із загрозою для життя.— *Скільки він* [генерал] *того люду на смерть посилав! — Тут Антоніна мало не заплакала* (Довж.).

2. Відправляти кого-небудь на страту; страчувати.— *І треба ж на смерть посилать чоловіка за таку нісенітницю,— думав Улас, вертаючись додому* (Н.-Лев.).

посилáти старостів *див.* слати.

посилáти сто сот чортів на спину *чию.* Проклинати кого-, що-небудь, — *О-О, о-о-о-о,— голосила посеред хати Явдоха, посилаючи сто сот чортів на Павлову спину* (Тют.).

[тільки] по смерть [дóбре] посилáти *кого.* Проклинати кого-, що-небудь; дуже довго забарився хто-небудь, виконуючи певне доручення, прохання і т. ін. *Коли ось і Демчиха з оковитою...— Ой, жінко,— стріча Демко,— тебе б по смерть посилать, то б нажився чоловік* (Вовчок); *Ті ж і Горпина з галушками у двох мисках.* [В с і:] *Чого так довго там барилась? Тебе б тільки по смерть посилати* (Кроп.).

ПОСИНІЛИ: рýки посúніли *див.* руки.

ПОСИПАЛИСЬ: іскри з очéй посúпались *див.* іскри.

ПОСИПАНО: ненáче (нáче *і т. ін.*) **мáком посúпано,** *з сл.* п и с á т и. Дуже дрібно. *Лист написано, наче маком посипано.* **ненáче мачкóм посúпано.** *А писала* [Мелася] *—..неначе мачком посипано* (Кв.-Осн.).

ПОСИПАТИ: посúпати (присúпати) пóпелом гóлову (гóлови), *книжн.* Вдаватися в тугу, втрачати мужність, надію.— *Ну, друзі? — кинув бадьоро вусами* [Жук].— *Не казав я вам, що немає чого попелом голови присипати?.. Не говорив, що справа не загине на Затишній?* (Козл.).

як горóхом посипáти *див.* сипати.

ПОСИПЛЕТЬСЯ: аж пір'я посúплеться *див.* пір'я.

ПОСІЙ: де не посíй, там і врóдиться *див.* вродиться.

ПОСІЛО: лúхо посíло *див.* лихо.

ПОСІЯТИ: посíяти пáніку; ~ рóзбрат *див.* сіяти.

ПОСКАКАЛИ: іскри з очéй поскакáли *див.* іскри.

ПОСКАЧЕШ: поскáчеш цигáнської халяндри *див.* потанцюєш.

ПОСКУПИТИСЯ: не поскупúтися на фáрби, *книжн.* Висвітлювати, зображувати кого-, що-небудь надто виразно, перев. з перебільшенням. *Ще тільки вчора Роман читав у газеті про нього захоплюючий нарис. Автор нарису не поскупився на фарби, використав.. усю свою палітру* (Минко).

ПОСЛАВ: Бог послáв; Бог рóзум ~; з чим Бог ~; чим Бог ~; що Бог ~ *див.* Бог.

ПОСЛАТИ: послáти óчі *на кого — що.* Спрямувати погляд, подивитися на кого-, що-небудь. *Попритихали усі* [піщани]; *послали очі на шлях...* (Мирний).

ПОСЛИЗНУТЬ: бодáй вонú всі послúзнуть *див.* вони.

ПОСЛІДНІМ: ділúтися послíднім *див.* ділитися.

ПОСЛУЖИЛА: дóля послужúла *див.* доля.

ПОСЛУЖИТЬ: дóля послýжить *див.* доля.

ПОСМІХ: виставляти на пóсміх *див.* виставляти.

ПОСМІХАЄТЬСЯ: дóля посміхáється *див.* доля.

ПОСМІХОВИСЬКО: виставляти на посміхóвисько *див.* виставляти.

ПОСМІШКОЮ: обдарóвувати пóсмішкою *див.* обдаровувати.

ПОСМІШКУ: закýшувати пóсмішку *див.* закушувати.

ПОСОЛЕНИЙ: як в'юн посóлений *див.* в'юн.

ПОСПІТИ: поспíти з кóзами на торг *див.* встигнути.

ПОСПІШАТИ: поспішáти поперéд бáтька в пéкло *див.* лізти.

ПОСТАВИЛО: постáвило прямцéм *кого, безос.* Хтось остовпів. *Пищимуху так прямцем і поставило, наче хто шпигонув гострим ножем у серце* (Мирний). П о р.: **правцéм постáвити** (у 2 знач.).

ПОСТАВИТИ: постáвити до стíнки *див.* ставити.

постáвити з головú на нóги. Повернути все, як було; надати чомусь первісного, реального змісту, значення. *Повернувшись додому, господиня все поставила з голови на ноги.*

постáвити знак рíвності *див.* ставати.

постáвити з ніг на гóлову. 1. Неправильно викласти що-небудь, перекрутити. *Частина виступаючих висунуту пропозицію поставила з ніг на голову.*

2. Докорінно змінити що-небудь, перебудувати на нових засадах. *Застосування машинного доїння поставило з ніг на голову роботу на молочних фермах.*

постáвити крáпку; ~ крáпку над «і» *див.* ставити.

постáвити на висотý *що.* Забезпечити певний

розвиток кого-, чого-небудь, піднести. *Наше сільське господарство треба поставити на висоту.*

поста́вити на ка́рту; ~ на кін *див.* ставити.

поста́вити на коле́са. Забезпечити транспортом, зробити мобільним, здатним пересуватися за будь-яких умов. *Тепер Вася вирішив за будь-що поставити роту на колеса* (Гончар).

поста́вити на колі́на *див.* ставити.

поста́вити на одну́ до́шку *див.* ставити; **~ на ре́йки** *див.* переводити.

поста́вити на [рівні] но́ги. 1. *кого.* Виростити, виховати.— *Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели* (Кв.-Осн.); *Каленик Романович і Ганна Сильвестрівна усиновили спочатку трьох хлопців-братів, потім ще двох, а разом з рідними синами поставили на ноги сім чоловік* (Сенч.); // Допомогти кому-небудь утвердитися, підтримати когось. *На флоті Павло був веселий, кмітливий і швидкий, як чайка в польоті. Це з ним тут щось сталося. Треба його поставити на рівні ноги, розбудити, щоб прокинувся назавжди* (Кучер). Синонім: **ві́вести на доро́гу.**

2. Ви́ходити після хвороби, вилікувати. *Дбайливі лікарі поставили її на ноги після перенесеного жахливого голодування, після запалення легенів* (Хижняк); // Сприяти видужанню, оздоровити.— *Ні, мамо, ви вистудились, не гляділи себе ... І тільки сильні ліки зможуть вас поставити на ноги...* (Літ. Укр.).

3. *що.* Відбудувати, закласти основу для розвитку чого-небудь. [Ковшик:] *Що ти зробив для села?* [Романюк:] *Мало зробив? Після війни людей з землянок в нові хати вивів, все господарство на ноги поставив і аж до середнього рівня довів* (Корн.).

4. *кого.* Спонукати до діяльності багатьох, викликати загальне зацікавлення, турботу про кого-, що-небудь. *Чутка про скликання загальних зборів горохом розкотилася по селу ще зрання і враз поставила всіх на ноги* (Епік); *Всіх поставить* [Яцуба] *на ноги, щоб тільки захистити дочку і викрити злочинне кубло, якщо воно там, в інституті, завелося* (Гончар).

поста́вити пе́ред фа́ктом: ~ пита́ння ру́ба *див.* ставити.

поста́вити під арши́н, *заст.* Взяти в рекрути. *А завтра хлопців поставлять під аршин.* Синонім: **забри́ти лоб.**

поста́вити під уда́р *див.* ставити.

поста́вити по́за зако́ном *кого.* Позбавити кого-небудь прав громадянства, заступництва з боку державних органів. *Куди діватися? Власті нас не признають, поставили поза законом* (Цюпа); [Адмірал:] *Хто піде проти наказу, хто не виконає ультиматуму, той поставить себе поза законом* (Корн.).

поста́вити себе́ на мі́сце *див.* ставити.

поста́вити / ста́вити догори́ нога́ми *що.* 1. Внести докорінні зміни в що-небудь, перебудувати на нових засадах. [Зуб:] *Винахід на винахід не скидається, вельмишановна Варваро Павлівно. Зараз мова йде про справу, яка всю нашу техніку взагалі догори ногами поставити може* (Собко).

2. Неправильно розтлумачити, висвітлити щось, надати чому-небудь протилежного змісту, значення. *Інформація про події часто ставить окремі факти догори ногами.*

поста́вити / ста́вити на мі́сце *кого.* Певними діями, зауваженнями дати можливість кому-небудь опам'ятатися від зарозумілості, чванства. *Чумакова мова починала тішити Обухова. Він розумів, що в кожну хвилину може поставити цього зарозумілого юнака на місце* (Збан.). Синоніми: **збі́ти пи́ху; втерти но́са** (у 2 знач.). Антонім: **наби́ти пи́ху.**

поста́вити / ста́вити на слу́жбу *кому, чому, розм.* Використати, застосувати в інтересах кого-, чого-небудь. *Після Жовтневої соціалістичної революції більшовицька партія поставила електрику на службу всьому народові* (Кучер); *Треба поставити на службу революції всю силу народної мудрості, весь життєвий досвід* (Гончар); *Досягнення Радянського Союзу в ракетній техніці наша країна поставила на службу мирові і прогресові людства* (Рад. Укр.).

поста́вити / ста́вити на чолі́ *кого, чого.* Зробити керівником, вождем кого-, чого-небудь; визнавати провідну роль за ким-, чим-небудь. *Встановивши диктатуру пролетаріату, Жовтнева революція поставила на чолі нашої великої держави робітничий клас* (Рильський).

поста́вити сті́ну; ~ хрест *див.* ставити.

правце́м (у праве́ць) поста́вити *кого.* 1. Померти. *Був би він рядовим — давно б лежав на операційному столі. А велике начальство само командує. Козириться, поки його правцем поставить* (Голов.).

2. Заціпеніти на місці; остовпіти. *Христю мов хто у правець поставив від такого питання, вона аж скорчилася* (Мирний). Пор.: **поста́вило прямце́м.**

ПОСТЕЛІ: облягти́ на сме́ртній посте́лі *див.* облягти.

ПОСТЕРЕГТИ: постерегти́ лопа́тки в горо́сі *див.* побачити.

ПОСТІЛЬ: розділя́ти по́стіль *див.* розділяти.

ПОСТОЛИ: обу́ти в постолі́ *див.* обути.

ПОСТРАХ: сі́яти по́страх *див.* сіяти.

ПОСТРІЛ: [і] на гарма́тний по́стріл, *з сл* допуска́ти. Навіть на далеку відстань, зовсім не слід наближати кого-небудь до когось, чогось; не можна доручати щось. *Людей, які займаються господарством поверхово, без знання справи,.. і на гарматний постріл не можна допускати до керівництва* (Рад. Укр.).

ПОСТРІЛУ: на відстані гарма́тного по́стрілу *див.* відстані.

ПОСТУПИ: робúти по́ступи *див.* робити.

ПОТАЙНА: потайна́ гадю́ка *див.* гадюка.

ПОТАЙНИЙ: потайни́й соба́ка *див.* собака.

ПОТАЛУ: не дава́ти на пота́лу *див.* давати.

ПОТАНЦЮЄШ: потанцю́єш (поска́чеш) [у ме́не (у нас)] цига́нської халя́ндри. Уживається як погроза кому-небудь.— *Їй-богу, сину, не гай часу, їдь до Києва! Нехай тоді Ониська потанцює з своєю чехонею циганської халяндри* (Н.-Лев.); *«Тепер ти, голубчику шибенної вдачі, потанцюєш і поскачеш у мене циганської халяндри»,— звертався* [Плачинда] *в думках до Романа* (Стельмах).

ПОТАЧКУ: дава́ти пота́чку *див.* давати.

ПОТЕКЛА: сли́на потекла́ *див.* слина.

ПОТЕКТИ: потекти́ світа́ми, *заст., поет.* Зникнути, заїхати, залетіти дуже далеко, невідомо куди. *Вернули діти на селище, а по зозулі й місце застигло, потекла світами* (Ков.).

ПОТЕМНІВ: світ потемнів *див.* світ.

ПОТЕМНІЛО: в оча́х потемні́ло *див.* жовтіє.

ПОТЕПЛІЛО: потеплі́ло на се́рці *див.* потеплішало.

ПОТЕПЛІШАЛО: потеплі́шало (потеплі́ло) на се́рці (на душі́) *у кого, безос.* З'явилися приємні, відрадні почуття, стало відрадно. *Потеплішало трохи на серці Тараса Григоровича при думці, що скрізь є добрі люди* (Тулуб); *На душі* [у Надії] *потеплішало, і все довкола набрало вже призабутої товариської святковості* (Баш).

ПОТЕРТИСЯ: поте́ртися між людьми́ *див.* тертися.

ПОТИ: у три по́ти́, *з сл.* р о б и́ т и, т р у д и́ т и с я *і т. ін.* Докладаючи багато зусиль, надмірно, напружено. *Прийшов управитель. Спершу був криком напустився на них, але вгамували його одразу.— Самі на нього напали. «Доки знущання терпіти отаке: в три поти робили, а червою годуєш!»* (Головко). П о р.: **у по́ті чола́.** С и н о н і м и: **до деся́того по́ту; аж іскри летя́ть.** А н т о н і м: **як мо́кре гори́ть** (у 1 знач.).

ПОТИКАТИ: потика́ти (ти́кати) / ткну́ти (поткну́ти) но́са. З'являтися, бувати де-небудь.— *А там ще зима: сніг, морози. І знову сиди в хаті, не потикай носа* (Мирний); — *Полізли, жевжики, у таку страшну печеру, що я, старий, побоявся б у неї носа поткнути,— пояснив учительці Харитон Макарович* (Мокр.); — *Що, як герман носа сюди поткне? Він же нас, як куріпок, тут перепотрає* (Головч. і Мус.).

ПОТИКАТИСЯ: потика́тися / поткну́тися на о́чі *кому, чиї.* З'являтися час від часу до кого-небудь, де-небудь, випадково стрічатись, несподівано поставати перед ким-небудь. *Я цілісінький день не їла і нікому на очі не потикалась* (Барв.); *Може, вона ще стільки ж не потикалася їй на очі, коли б не трапилась щаслива нагода* (Юхвід); *Поткнешся панові на очі: — Хто сінокіс ізгарцював?* (Манж.).

ПОТИЛИЦІ: да́ти по поти́лиці *див.* дати.

ПОТИЛИЦЮ: ви́пхати в поти́лицю *див.* випхати; **не в ~ би́тий** *див.* битий; **пока́зувати ~** *див.* показувати.

у поти́лицю, *заст.* 1. *з сл.* г н а́ т и, в и́ г н а т и, в и́ т у р и т и. Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. *Пістряка лаяв-лаяв* [сотник] *на всі боки та в потилицю і вигнав його з хати* (Кв.-Осн.).
2. З протилежного боку, з тилу.— *Гей, пане хорунжий! Ану, візьми з собою завзятців з півсотка та спробуй їм* [нападаючим] *в потилицю зайти з болота* (Стар.).

чу́хати поти́лицю *див.* чухати.

ПОТИЛИЧНИКА: відва́жити поти́личника *див.* відважити; **да́ти поти́личника** *див.* дати.

ПОТИЛИЧНИКАМИ: годува́ти поти́личниками *див.* годувати.

ПОТІ: у по́ті чола́. Докладаючи всіх зусиль, напружено, самовіддано. *Микола з Андрієм трудилися в поті чола* (Збан.); *Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто «в поті чола» добуває хліб не тільки собі, але й другим, тим, що самі не роблять* (Коцюб.). П о р.: **у три по́ти.** С и н о н і м и: **до деся́того по́ту; аж іскри летя́ть.** А н т о н і м: **як мо́кре гори́ть** (у 1 знач.).

ПОТІВ: виганя́ти сім поті́в *див.* виганяти; **сім ~ зі́йде** *див.* сім.

ПОТКНУТИ: поткну́ти но́са *див.* потикати.

ПОТКНУТИСЯ: поткну́тися на о́чі *див.* потикатися.

ПОТОВКТИ: потовкти́ на пшоно́ *що.* Розбити вщент. *А тут ще ліс почали німці* [фашисти] *прострілювати. Намацають нас, як забаримось. Потовчуть стоячий танк на пшоно* (Ю. Янов.).

потовкти́ ре́бра *див.* полічити.

ПОТОВПИТЬСЯ: не пото́впиться в шку́ру *див.* втовпиться.

ПОТОМ: залива́тися по́том *див.* заливатися; **зро́шувати ~ зе́млю** *див.* зрошувати; **кров'ю й ~** *див.* кров'ю; **обкипі́ти ~** *див.* обкипіти; **облива́тися ~; облива́тися холо́дним ~** *див.* обливатися; **покропи́ти ~** *див.* покропити; **полива́ти ~** *див.* поливати.

ПОТОП: після нас (а там) хоч пото́п. Байдуже, що буде потім, майбутнє не цікавить кого-небудь. — *Вона, мені здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло, а там хоч потоп* (Кучер).

ПОТОПАТИ: потопа́ти в безо́дні *чого, уроч.* Безслідно губитися; назавжди зникати у чому-небудь. *Кожний більш-менш порядний нарис ховає в собі безліч змісту. Щоб не потонути в безодні надзвичайних фактів, треба.. продумати конструкцію і п'єси, і оповідання, і сценарію* (Довж.).

потопа́ти в ро́зкошах *див.* тонути.

ПОТОПУ: від потóпу. З сивої давнини, з давніх-давен. *У джунглях Бразілії Плодилися* [гадюки] *від потопу* (Мур.).

до потóпу. Дуже довго, безконечно.— *Уже люди й додому поїхали, а тут, мабуть, до.. потопу сидітимем* (Тют.).

ПОТОЧИТИ: поточи́ти ля́си; ~ язики́ *див.* точити.

ПОТРАПИЛА: вожжи́на під хвіст потра́пила *див.* вожжина.

ПОТРАПИТИ: на о́чі потра́пити *див.* потрапляти; **не в ті двéрі ~** *див.* попадати; **~ в тон; ~ під ру́ку** *див.* підвертатися.

потра́пити (попа́сти) на [го́стрі (голо́дні)] зу́би *кому.* Стати предметом лихослів'я, пліток. *Попав їм* [колгоспникам] *Заруба на гострі зуби* (Кучер); *Уся сім'я Глущуків потрапила на голодні зуби, і хто тільки не хотів, той і не перемивав їй кісток* (Чорн.).

потра́пити (попа́сти) на зубо́к (на зу́бки). [І в а н:] *Вже він мені попадеться на зубок: я йому допечу, коли не кулаком, то язиком* (Кроп.).

потра́пити (попа́сти, попа́стися) / потрапля́ти (попада́ти) на язи́к *кому.* Стати об'єктом розмов, пересудів, дотепів, жартів і т. ін.— *Вам вже й потрап на язик, Ярино Іванівно,— посміхнувся я* (Збан.); *Потрапила їм сьогодні на язик незлобива тітка Іваниха, що ніколи й ні про кого не сказала лихого слова..* (Літ. Укр.); *Тільки попади їй на язик. На весь куток іде слава* (Коп.); *Жінкам тільки попади на язик, засічуть, мов ті оси!* (Горд.).

потра́пити / потрапля́ти в но́гу *з ким — чим.* Погоджувати з ким-, чим-небудь свої слова і дії. *Справжній митець повинен потрапляти в ногу з життям.* П о р.: **іти́ в но́гу** (в 1 знач.).

потра́пити у [са́му] ціль (то́чку). 1. Сказати, зробити саме те, що треба.— *Вони* [селяни] *мене бояться..— З якої речі? — У мене таке враження.— О-о,— зрадів Сергій.— Потрапили у саму точку* (Тют.). С и н о н і м: **влуча́ти в то́чку.**

2. Виявитися доречним, доцільним у певний момент, у даній ситуації.— *Визнаю, що, може, не тут мені з вами треба говорити. Натяк її* [Ольги] *одразу потрапив у ціль, породивши в ньому страх* (Шиян).

ПОТРАПИШ: в сту́пі не потра́пиш *див.* влучиш.

ПОТРАПЛЯТИ: на о́чі потрапля́ти (попада́ти, попада́тися, наверта́тися) / потра́пити (попа́сти, попа́стися, наверну́тися) *кому, чиї.* 1. З'являтися перед ким-небудь, зустрічатися, бачитися. *А дитина після пригоди з Січкарем не дуже охоче попадала батькові на очі, бо він таки нагримав на неї* (Стельмах); *Розмови з ним не шукала* [Маруся], *не наверталася йому на очі — хто б пізнав, що кохає його!* (Вовчок); *В казармі Яресько, як і сподівався, одразу потрапив на очі командирові загону Шляховому* (Гончар); // *перев. док.* Випадково зустрітися. *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти, червоний, як рак, і тут-таки за будь-здоров вибанітував свого ординарця, який перший попався йому на очі* (Гончар). А н т о н і м: **зійти́ з очéй.**

2. Бути помітним, на видноті, виразно виявлятися, поставати перед ким-небудь; знаджувати. *Був у неї і собака з міді кований, і зайчик череп'яний, мережані ушка. Все те ні до чого, а вкупі воно блищить і на очі навертається, і рябіє— аж б'є* (Вовчок); *Нічого він* [горобець] *не тямив, ані гніздечка звити, ані зерна доброго найти,— де сяде, там і засне; що на очі навернеться, те і з'їсть* (Л. Укр.); *А Чіпка одно гуляє, з шинку до шинку сновигає, та знай тягне з господи все, що тільки на очі навернеться* (Мирний). П о р.: **лі́зти на о́чі.**

потрапля́ти в но́гу; ~ на язи́к *див.* потрапити; **~ під ру́ку** *див.* підвертатися.

потрапля́ти / потра́пити в тон (в ритм, в такт) *чого, який.* Діяти згідно з іншими, за певними правилами, канонами, стилем і т. ін. *Захар мужнів духом,.. потрапляючи в дужий ритм великої перебудови країни* (Ле); *Леночка розповідала, вживаючи книжних зворотів мови, вона все хотіла потрапити в газетний тон* (Ю. Янов.).

ПОТРАФИВ: шляк би потра́фив *див.* шляк.

ПОТРЕБУВАТИ: потребува́ти жертв *див.* вимагати.

ПОТРУСИТИ: потруси́ти злидня́ми. Зазнати горя, нестатків, великої нужди. [К а л е н и к:] *Іди, іди! Здiлай* [зроби] *милость! ..Потрусиш злиднями, то й вернешся додому* (К.-Карий).

потруси́ти кали́тку (кали́ткою) *в кого, чию.* Примусити когось виплатити, витратити яку-небудь суму грошей.— *Ходімо,— згодився Довбня.— Потрусимо трохи попівськую калитку...* (Мирний); // Понести витрати. *Такий час настав: і важкий, і надіями рясний. Гей доведеться, пане, й тобі якогось дня потрусити калиткою* (Стельмах).

потруси́ти кишéні *у кого, чиї* Насильно забрати гроші в кого-небудь. *Найшли* [козаки] *льохи, скарб забрали. У ляхів кишені потрусили* (Шевч.); *Довбуш завжди радився перед кожним походом на доли, чи то мав карати пана за збиткування над кріпаками, чи потрусити кишені орендаря-кровопивці або сільського дуки* (Гжицький).

ПОТРУХАМИ: з потруха́ми (з по́трухом). З усім, що є; цілком.— *Та я тебе з потрухами продам* (Цюпа); — *А ви, що Евруся згубили, Щоб ваш пропав собачий рід! Щоб ваші ж діти вас побили. Щоб з потрухом погиб ваш плід!* (Котл.).

ПОТРУШЕНІ: на потру́шені гру́ші. *див.* груші

ПОТУ: до деся́того (сьо́мого) по́ту, *з сл*

працювáти, трудитися *та ін.* До крайньої, граничної втоми.— *Я ще на панських плантаціях до десятого поту прополювала буряки, кров'ю руки сходили — знаю ціну отим клятим зайвим росткам* (Наука..). Синоніми: **у три пóти; у пóті чолá; аж іскри летя́ть.** Антонім: **як мóкре гори́ть** (у 1 знач.).

до кривáвого пóту, *з сл.* працювáти. Дуже виснажливо, понад силу. *Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого?..* (Коцюб.).

ПОТУПИТИ: потýпити óчі (пóгляд) [в зéмлю (до землі)]. Дивитися вниз (на землю, на підлогу і т. ін.) від сорому, ніяковості тощо. *Він замовк, потупив очі в землю* (Мирний); *Стояв* [Андрій], *потупивши очі в землю* (Довж.).

ПОТУРАТИ: потурáти сéрцю (сéрцеві). Діяти за власним бажанням, довірятися тільки особистим почуттям. *Святе писаніє читай, Читай, читай та слухай дзвона, А серцеві не потурай* (Шевч.); *Хай і моєму серцю тяжко Сказать тобі: навік прощай! Нехай і так, нехай і важко, А серцеві не потурай!* (Пчілка).

ПОТУХУ: на потýху, *з сл.* вúпити, *діал.* Під кінець, на прощання або на похмілля.— *Вип'ю чарку, вип'ю другу, вип'ю третю на потуху, П'яту, шосту, та й кінець* (Шевч.); — *Може, хто пулечку зіб'є або на потуху стаканчик-другий пуншу вип'є? — спитався Колісник* (Мирний); *Вони обнялися і тричі поцілувалися. – На потуху треба випити, .. а то від твоїх кулаків в голові аж джмелі загули* (Панч).

ПОТЯГНЕ: недóвго потя́гне *хто.* Мало залишається жити кому-небудь, хтось скоро помре. *Снилося мені таке страшне-страшне: серце віщує, що вже недовго потягне* [Гриць] (Март.).

ПОТЯГНУВ: потягнýв чорт за язикá *див.* чорт.

ПОТЯГНУТИ: не потягнýти ніг. Не зрушити з місця.— *А бий тебе лиха година,— думаю,— зараз я покажу тобі дорогу, що й ніг не потягнеш з мого двору* (Ткач).

потягнýти нóги (чóботи) *куди, за ким, за кого.* Повільно, ледве переступаючи, вийти, піти. *Хто таки й потягне ноги до хати чи в клуню на ночівлю, а хто.. тут на землю біля призьби повалиться у втомі* (Головко); *Андрій Перекат мить постояв, потім повільно, вже відчуваючи втому, потягнув додому свої важкі чоботи* (Собко).

потягнýти рýку *див.* тягти.

ПОТЬМАРИВСЯ: потьмáрився рóзум *див.* розум; **світ ~** *див.* світ.

ПОТЬМАРИТИ: потьмáрити рóзум (мóзок) *кому.* Позбавити чіткості сприйняття, розуміння; запаморочити. [Лицар:] *Мені темниця очі засліпила, мені неволя розум потьмарила* (Л. Укр.); *Хвилювання потьмарило мозок* (Голов.).

ПОХИЛИЛО: похили́ло (потяглó *і под.*) **на сон (до сну)** *кого, безос.* Комусь захотілося спати. *Очі посоловіли, він розігрівся біля вогню, і його похилило на сон* (Тют.); [Дід Саливон:] *Чуєш, а мене потягнуло на сон* (Стельмах); *Запашний дух розпуклої верби, берези.. зламав дитяче завзяття, Марфу потягло до сну* (Горд.).

ПОХИЛИТЬСЯ: дмухни́ і похи́литься *див.* дмухни.

ПОХНЮПИТИ: похню́пити нóса *див.* вішати.

ПОХОВАТИ: поховáти живцéм (живи́м) *кого.* 1. Позбавити всіх радощів життя.— *Ти чого до мене прийшов? — закричав, багровіючи від люті, Шумейко.— Вчити, як моїм добром розпоряджатись, кому що підписувати? Чи ти хочеш мене живцем поховати?* (Шиян).

2. *з сл.* себé. Відмовитися від нормального способу життя, вести одиноке, аскетичне, позбавлене всіх радощів життя. *Треба в широкий світ, там, може, знов у люди вийду. А ні, то хоч знатиму, що не заснуділа я у Ведмежому Куті (от іще назва!), не поховала себе живою* (Л. Укр.). **похóваний живцéм.** *Найважче було те, що не було.. з ким перекинутися звичайнісіньким словом. У Сифара хоч бранки-козачки. А тут лежи, мовчи, наче похована живцем* (Тулуб).

поховáти кінці́ *див.* ховати.

ПОХОДЕНЬКИ: справля́ти посидéньки та походéньки *див.* справляти.

ПОХОДИТИ: похóдити з глибини́ душі́ *див.* іти.

ПОХОЛОЛО: похолóло в душі́ *див.* похолонуло.

ПОХОЛОНУЛО: похолóнуло (похолóло) в душі́ (в грýдях, у животі, у п'ятах, на сéрці) *в кого, кому, безос.* Стало кому-небудь страшно, моторошно, болісно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо. *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того жижки задрижали і у душі похолонуло* (Кв.-Осн.); *Сплеснула* [Івга] *руками і не знає, куди й розглядати... Так дух і займається, і в животі похолонуло* (Кв.-Осн.); *Далекий шлях, пани-брати, Знаю його, знаю! Аж на серці похолоне, Як його згадаю* (Шевч.); *Їду я через те пожежище, а в мене й у душі похололо. Мабуть, погоріли й мої хати, бо обидві стоять просто на улиці, недалеко од міста* (Н.-Лев.); *У грудях Зіньки похололо. Їй здалось, що збитий з ніг чоловік уже мертвий* (Шиян); *Макарові Івановичу аж у очах потемніло, аж у п'ятах похололо... От і справдилося його передчуття. От і нещастя...* (Коцюб.). Синоніми: **берé з-за плечéй; жи́жки трясýться.**

сéрце похолóнуло *див.* серце.

ПОЦІЛУВАТИ: поцілувáти замóк (у ломáку), *жарт.* Нікого не застати де-небудь; піти ні з чим.— *Приходимо до Христі — аж у неї і хата закручена. Поцілувала Химка у ломаку, та й назад вернулася* (Мирний).

ПОЦІЛУНОК: поцілунок [від] Іýди; іýдин (ю́дин) поцілýнок, *книжн.* Зрадницький вчинок під виглядом доброзичливості, приязні. *Політика*

чергування звірячих розправ і іудиних поцілунків робить своє діло і революціонізує студентську масу (Ленін).

ПОЧАСТУВАТИ: почастувáти берéзовою кáшею *див.* частувати; **~ потиличниками** *див.* годувати.

ПОЧАТИ: почáти здáлека *див.* починати.

ПОЧАТКАХ: на пéрших почáтках *див.* порах.

ПОЧАТОК: вестú почáток *див.* вести; **давáти ~** *див.* давати; **поклáсти ~** *див.* покласти.

почáток і кінéць *чого, книжн.* Все, суть, основа чого-небудь. [Є п и с к о п:] *Те слово — бог. Він альфа і омега, початок і кінець* (Л. Укр.).

ПОЧЕПИТИ: почепúти торбú *див.* начепити.

ПОЧЕПИТИСЯ: почепúтися на шúю *див.* вішатися.

ПОЧЕПЛЕНИЙ: язúк почéплений дóбре *див.* язик.

ПОЧЕСАТИ: почесáти берéзовим віником *кого.* Побити кого-небудь різками.— *А то ж задля чого* [на конюшню]? — *зацікавившись, допитуюся я.— Щоб конюх Тришка березовим віником почесав* (Мирний). С и н о н і м и: **почастувáти берéзовою кáшею; дáти хльóсту; всúпати пéрцю** (у 1 знач.).

почесáти спúну (рéбра) *кому.* Побити когось. *Здавайся ж без одсічі, зграє! Життя вам дарують, за вашу ж вину Почешуть лиш гречно подлячу спину* (Стар.); *Коли сверблять із вас у кого Чи спина, ребра, чи боки, Нащо просити вам чужого? Мої великі кулаки Почешуть ребра вам і спину* (Котл.).

почесáти язикá *див.* чесати.

ПОЧИНАТИ: починáти / почáти здáлека (здалянá). Не розкриваючи одразу своїх думок, намірів, говорити про суть справи не зразу, натяками, репліками.— *Да, кожного з нас щось жде у житті,— здалека і загадково починає Терентій і цим одразу насторожує допитливі очі Омеляна* (Стельмах); *Михайло Гнатович хотів почати здаля, спочатку вивідати, чи не запропонував хто якогось кращого способу* (Собко). С и н о н і м: **захóдити збóку.**

ПОЧОМУ: показáти, почóму лікоть квáші *див.* показати; **~ ківш лúха** *див.* ківш.

ПОЧУБЕНЬКІВ: давáти почубéньків *див.* давати.

ПОЧУВАТИ: не почувáти землі *див.* чути

почувáти себé бóгом. Добре розумітися на чомусь, бути впевненим у своїх діях, маючи добру підготовку, міцні знання тощо.— *Хоч ти, Єгипто, й механізатор широкого профілю, на всіх машинах богом почуваєш себе, але шануйся: ще один лівак — і вилетиш аж за космос!* (Гончар).

рук, ніг не почувáти *див.* чути.

ПОЧУЄШ: і слóва не почýєш *від кого.* Хто-небудь дуже мовчазний, сором'язливий, неговіркий. [Г е б р е й:] *Я мушу знать, що я тут раб рабів, що він мені чужий, сей край неволі, що тут мені товаришів нема. Більш ти від мене й слова не почуєш!* (Л. Укр.).

ПОЧУТИ: за верстý почýти *кого.* Одразу розпізнати, відрізнити кого-, що-небудь.— *Строкаря з економії від хозяйського за версту по духу почуєш* (Стельмах).

нóсом почýти *див.* чути.

ПОЧУТТЯ: почуттá ліктя *див.* чуття; **хвилювáти ~** *див.* хвилювати.

ПОЧУХАТИ: почýхати потúлицю *див.* чухати.

ПОЧУХАТИСЯ: почýхатися, де й не свербúть, *жарт.* Пережити несподівану невдачу, прикрість і т. ін. *Почухався, де й не свербить* (Номис).

ПОШЕПТАЛО: як сім баб пошептáло *див.* сім.

ПОШИРИЛАСЯ: чýтка пошúрилася *див.* чутка.

ПОШИРШАВ: світ пошúршав *див.* світ.

ПОШИТИ: пошúти (обýти) / шúти (обувáти) у дýрні *кого.* Поставити кого-небудь у дуже незручне, комічне становище; одурити когось. *Став* [Писар] *її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити* (Кв.-Осн.), *Не скидалося на те, щоб Кеся так підступно затягувала мене в сильце, ловила на гачок, аби потім пошити перед усім класом у дурні й висміяти* (Збан.); *У дурні німчики обули Великомудрого гетьмана* (Шевч.); *Нема в світі вреднішого зілля аніж баба.. Вчора йому на ковзанці «Левку, миленький» співала, а сьогодні вже в дурні шиє* (Стельмах). С и н о н і м: **залишúти в дýрнях.**

пошúти у брехню́ *кого, що.* Підло звинуватити кого-небудь у неправді, заплямувати когось, щось. *Це ж ви Республіку пошили у брехню, і безоглядно повтікали за кордон* (Тич.).

ПОШИТИСЯ: пошúтися в ніщó, *рідко.* Втратити повагу. *З такого смійсь, що розганявсь до неба. А низько сів, пошився сам в ніщо* (Граб.).

пошúтися в собáчу шкýру. Зробитися невгамовно злим, недоброзичливим. *Пошився в собачу шкуру* (Укр.. присл..).

пошúтися (убрáтися, записáтися) в дýрні. Дати себе ошукати, одурити. [К у к с а:] *Пошилися в дурні обоє, треба вже мовчать.* [Д р а н к о:] *Перемудрували* (Кроп.); *Єгор глянув на Мічуріна і.. хотів був замовкнути, щоб не пошитись у дурні й не стати посміховищем, та притаманна впертість взяла гору* (Довж.); *Може, інший сподобався, Той тобі любішим став? Я ж у дурні записався, Що тебе одну бажав!* (Пісні..). **пошúтися в дýрники.** *Хто не хоче пошитися в дурники, того ми попереджаємо настійно: розкол і розкол безумовний* (Ленін). С и н о н і м: **побувáти у дýрнях.**

ПОШИТТЯ: не мáти і за бóже пошиттá *див* мати.

ПОШЛИ: пошлú Бог *див.* Бог.

ПОШЛЮТЬ: стáрший, кудú пошлю́ть *див* старший.

ПОШТОВХ: дава́ти по́штовх *див.* давати.

ПОШУКАТИ: пошука́ти тако́го. Немає подібного до кого-, чого-небудь; хтось надзвичайний; щось дуже рідкісне. *Я сказав лиш, що в тебе краса Чарівна, пошукати такої* (Фр.); *Та нехай би там хоч і сто невісток було, а я Дарки не дам, бо я без неї як без рук. Пошукай-но ще такої дівки* (Л. Укр.); *Такої сливи, як у нас, пошукати треба* (Жур.); *Он яка вона, їхній снайпер і майбутній історик, Марія Богучар! Пошукайте такої дівчини на інших полках!* (Кучер). **такий, що пошука́ти.**— *А той Василь Коваленко, каже* [Пріська], *такий гарний, що по всьому світу пошукати... як картина...* (Мирний); *Скажу тобі, Демиде, такий кожух, що по всій Таврії пошукати!* (Гончар). Синонім: **пошука́ти тако́го.**

пошука́ти тако́го вдень з вогне́м (із сві́тлом, при со́нці *і т. ін.***).** Немає подібного до кого-небудь; хтось незрівнянний, надзвичайний.— *Познайомся з моїм другом,— як заведений, торохтів Шаблистий, розливаючи портвейн.— Із Закриниччя хлопець, таких у районі удень з огнем пошукати* (Гуц.); *Такий був син, що пошукати таких удень, та ще з світлом* (Коцюб.). **пошука́ти тако́го вдень при со́нцеві із свіче́ю.** *Смільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як цей хлопчик удався, пошукати по цілім широкім і великім світі та ще удень, при ясному сонцеві, та ще із свічею пломенистою* (Вовчок). Синоніми: **пошука́ти тако́го; вдень з вогне́м не знайти́** (в 2 знач.); **тре́ба з сві́чкою вдень шука́ти.**

ПОЯВИТИ: о́чі появи́ти *де, куди, до кого, заст.* З'явитися, навідатися кудись, до кого-небудь. *Тепер стидно в селі й очі появити: довіку будуть дражнити чорною радою!* (П. Куліш); *Такий мені сором, що вже швидко не можна буде далі мені між люди й очей появить* (Н.-Лев.); [Храпко:] *А двісті рублів узяв* [Тихоненко], *як одну копієчку взяв, та три роки ні кує, ні меле. Хоч би очі коли появив* (Мирний).

ПОЯС: бра́ти за по́яс *див.* брати; **затика́ти за ~** *див.* затикати.

ПОЯСА: держа́ти ко́ло свого́ по́яса *див.* держати.

ПОЯСКИ: вхопи́тися на поя́ски *див.* вхопитися; **підтя́гувати ~** *див.* підтягувати.

ПОЯСОК: по Мару́син поясо́к. Не по вінця; до смужки на поверхні чарки, склянки і т. ін. *Випий по Марусин поясок* (Укр.. присл..).

ПРАВА́: бра́ти свої́ права́ *див.* брати; **вступа́ти в ~** *див.* вступати.

ПРА́ВА [1]: позбавля́ти пра́ва го́лосу *див.* позбавляти.

ПРА́ВА [2]: пра́ва рука́ *див.* рука.

ПРАВАХ: на пташи́них права́х, *з сл.* бути, жити. Не маючи законних підстав, надійного становища, захисту. *Ця людина без батьківщини знайшла притулок у Римі без дозволу італійських властей і живе на пташиних правах* (Літ. Укр.).

ПРАВДА: пра́вда на мо́єму (тво́єму, його́ *і т. ін.***) бо́ці.** Хто-небудь не помиляється, правий, має рацію у чому-небудь. *Де і в чому він схибив, що не зміг заволодіти її серцем? Адже правда на його боці, на його?* (Гончар). Пор.: **пра́вда твоя́.**

пра́вда о́чі ко́ле *кому.* Кому-небудь дуже неприємно визнавати істину, слухати те, що було насправді. *Шакун на лайку мовчав як у рот йому води налито. Гірка правда, мабуть, дуже колола йому очі* (Мирний); *Він просто говорив усюди правду... А правда попам очі коле* (Цюпа).

пра́вда твоя́ (ва́ша, ї́хня). Хто-небудь не помиляється, правий, має рацію в чому-небудь. *А чванитесь, що ми Польщу колись завалили! Правда ваша: Польща впала, Та й вас роздавила!* (Шевч.); *Послухав цар Лев тої мови* [звірів], *а що сам був ситий і добродушний, то й каже: — Що ж, мої вірні піддані, правда ваша!* (Фр.); *Воно, звичайно, може, їхня правда. Мабуть-таки їхня. Не ті часи. Тепер вже на волах далеко не заїдеш* (Довж.). Пор.: **пра́вда на мо́єму бо́ці.**

ПРАВДАМИ: [уся́кими] пра́вдами й непра́вдами. Будь-якими засобами, навіть порушуючи існуючі норми, етикет і т. ін. *Не ждав* [інженер], *поки міністерство пришле йому гарних працівників: він сам їх.. шукав і правдами й неправдами перетягав на свій завод* (Загреб.); *Дехто з підліщан усякими правдами й неправдами видряпувавсь із злиднів* (Крот.). Синоніми: **за вся́ку ці́ну; будь-яко́ю ціно́ю.**

ПРАВДИ: вивіря́ти пра́вди *див.* вивіряти; **доко́пуватися до ~** *див.* докопуватися; **ні́де ~ діва́ти** *див.* дівати.

ПРАВДІ: диви́тися пра́вді в о́чі *див.* дивитися.

по пра́вді. 1. Як є в дійсності; не відступаючи від істини, насправді. *Я ворожбу такую знаю, Хоть що, по правді одгадаю, і вже ніколи не збрешу* (Котл.); *Та й жив ти не в трояндовім вінку, Лаврового по правді заслуживши* (Рильський). Синонім: **по со́вісті.**

2. *з сл.* жити. Чесно, справедливо. *Завжди він говорив їм: «Живіть з правдою і по правді»* (Стельмах).

щоб так по ~ ди́хав *див.* дихав.

ПРАВДОЮ: ві́рою і пра́вдою *див.* вірою; **розмину́тися з ~** *див.* розминутися.

ПРАВДУ: пра́вду ка́жучи *див.* кажучи; **~ мо́вити** *див.* мовити; **рі́зати ~** *див.* різати.

ПРАВЕ: пра́ве о́ко *див.* око.

ПРАВЕДНЕ: плу́тати пра́ведне з грі́шним *див.* переплутувати.

ПРАВЕДНИКА: сном пра́ведника *див.* сном.

ПРАВЕДНИХ: поверну́ти на путь праве́дних *див.* повернути; **сном ~** *див.* сном.

ПРАВЕДНУ: виво́дити на путь пра́ведну *див.* виводити.

ПРАВЕЦЬ: праве́ць уда́рив *кого.* Хтось помер.— *Чудесний прейскурант смертей! Почив на лаврах дід Василь Хуряк. Гукає в небо Шабанов. Проповідника правець ударив* (Довж.).

у праве́ць поста́вити *див.* поставити.

ПРАВИЛАМИ: за всіма́ пра́вилами. Як годиться, як слід, дотримуючись усіх подробиць. *Сашко притишив машину і вів її поволі, за всіма правилами* (Кучер).

ПРАВИЛАХ: не в мої́х (його́, ва́ших *і т. ін.*) **пра́вилах** *що.* Що-небудь не властиве для когось, не притаманне комусь. [А н д р і й:] *Доносити на вас я, звичайно, не збираюсь. Це не в моїх правилах* (Мороз).

ПРАВИЛО: залі́зне пра́вило. Те, що не підлягає сумніву, не може бути зігнорованим (про усталені звичаї, принципи і т. ін.). *Дарина дуже добре знала залізні Комаренкові правила,— все, що він говорив, завжди було перевірене до найменшої рисочки* (Собко).

золоте́ пра́вило. Найбільш оптимальна форма поведінки, випробуваний засіб, спосіб, щоб уникнути чогось небажаного, досягти кращих результатів тощо. *Сава Петрович.. в'яло відповів, що, звичайно, і в цьому треба триматися золотого правила —«краще як краще»* (Головко).

ПРАВИЛЬНОМУ: стоя́ти на пра́вильному шляху́ *див.* стояти.

ПРАВИМ: ходи́ти пра́вим ро́бом *див.* ходити.

ПРАВИТИ: пра́вити відсебе́ньки, *фам.* Самовільно діяти, поводитися на свій розсуд.— *Що ви там одсебеньки правите? — весело прощебетала Жабі до Михайла.— Це не відсебеньки, а життя,— відповів він і спроквола пішов стежкою в напрямку села* (Досв.).

пра́вити своє́ (своє́ї). Відстоювати свій погляд, наполягати на чомусь. *Хоч як Платон умовляв її, малюючи звабливі картини міського життя, Галина правила своє* (Зар.); — *Одне діло робити, примі́ром, у затишку, у котловані, інше діло мерзнути під вітром,— правив своєї Тугай* (Коцюба).

пра́вити сухо́го ду́ба *див.* плести.

тереве́ні пра́вити (гну́ти, розво́дити, розпуска́ти, точи́ти, городи́ти, плести́, ліпи́ти) / розвести́ (розпусти́ти). 1. Говорити дурниці, нісенітниці. [К р и в о н і с:] *Там народ наш чекає, і я заприсягаюсь перед вами, що коли хоч один Кабак буде розводити теревені і ганьбити честь нашу, то я з такого Кабака (витягнув шаблю) отут зроблю цією шаблею кашу* (Корн.); *Нестор дивився на неї поблажливими, спокійними очима, як на дитину, що городить теревені* (Вільде); — *Хто? Ти? — Лев заревів,— така погана? Мене, такого пана, Сюди задурювать прийшла?.. Пішла! Бач, теревені розпустила! Тікай, поки ще ціла!* (Гл.).

2. Розмовляти про щось другорядне, незначне, дріб'язкове, марнуючи час. *Їм* [жінкам] *хоч цілий день, зібравшись у кучу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіду, так то їм і дарма* (Кв.-Осн.); *Пасажири точили теревені про цю станцію, про потяг, про ціни на борошно́ й залізничні квитки* (Досв.); *І двом десяткам.. дівчат і молодиць, злегка підпудрених пилюгою з зерна, ніщо не заважає, очищаючи насіння, неквапно ліпити свої теревені* (Бабляк); *Дівчата, звісно ж дівчата, хи-хи та ха-ха, то співають, то гризуться, то як розведуть теревені, так не зупинити, ні переслухати* (Збан.); // Багато, довго говорити про одне й те ж. *Тут треба щось робити, а не теревені правити* (Коцюб.); *Мітинг тягся недовго. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили теревені розводити* (Ю. Янов.). С и н о н і м и: **плеска́ти язико́м** (у 1 знач.); **точи́ти бре́хні; точи́ти ля́си** (в 1 знач.).

ПРАВИЦЮ: пода́ти прави́цю *див.* подати.

ПРАВЛЯТЬ: показа́ти, де ко́зам ро́ги пра́влять *див.* показати.

[там (туди́, відтіля́)], де ко́зам ро́ги пра́влять. Дуже далеко, де важкі умови життя, де перебувають перев. не з власного бажання. *Збирається* [Ївга] *на весілля, а жених там, де козам роги правлять! Побачимо, який з цього пива мед буде* (Кв.-Осн.); — *Комашко заведе твою Саню туди, де козам роги правлять* (Н.-Лев.); — *Рубонеш одного, а вони селом наваляться на тебе, дадуть, скільки влізе, духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (Стельмах); [Г у ж і й:].. *Здоров, Романе! Відкіля це з'явився?* [Л а н о в и й:] *Відтіля, де козам роги правлять* (Мам.). **там, де Си́дір ко́зам ро́ги пра́вить.**— *Чого ж ти регочеш? Ну, кажи, що думаєш.— Я? — спитав Шестірний.— Я думаю так: попадись ти оце кому-небудь з такими думками, то й тобі буде на горіхи... Гулятимеш там, де Сидір козам роги править!* (Мирний). С и н о н і м и: **куди́ і во́рон кісто́к не зано́сить; де і пе́рець не росте́; де Мака́р теля́т пасе́.**

ПРАВО: дава́ти пра́во *див.* давати; **дістава́ти ~** *див.* діставати.

ПРАВОГО: пра́вого й винува́того. Усіх підряд, не розбираючись.— *Куля лукава: кладе правого й виноватого* [винуватого] (П. Куліш); *Тимашов ловить правого й винуватого* (Собко).

ПРАВОМ: з по́вним пра́вом. Цілком законно, справедливо. *Новелу «Сміх»* [М. Коцюбинського] *можна з повним правом зарахувати до зразків революційної сатири* (Рад. літ-во); *Наше місто* [Київ] *з повним правом називають гімнастичною столицею світу* (Веч. Київ). С и н о н і м: **по пра́ву.**

ПРАВУ: по пра́ву. Не без підстав, законно, справедливо. *Гейне сказав, і по праву сказав, ще*

й другі слова, яких я не важуся сказати (Л. Укр.). Синонім: **з пóвним прáвом.**

слáбість по прáву рýку *див.* слабість.

ПРАВЦЕМ: правцéм постáвити *див.* поставити; **щоб тебé ~ вúправило** *див.* виправило.

ПРАГНЕ: чогó душá прáгне *див.* душа.

ПРАДІДА: з дíда й прáдіда *див.* діда-прадіда.

ПРАЗНУВАТИ: трýса прáзнувати, *жарт.* Відчувати страх, лякатися.— *Тільки я ніколи не їздив по морю на вітрилах... Чи не заколихає часом? — А буває, що перекидаються? — Що, вже труса празнуєш?* (Вишня).

ПРАНЦІ: бодáй йогó прáнці та болячкú з'ї́ли *див.* болячки.

ПРАПОР: вúсоко тримáти прáпор *див.* тримати; **нестú ~** *див.* нести; **піднімáти ~** *див.* піднімати; **стáти під ~** *див.* стати.

ПРАПОРА: не схиляти прáпора *див.* схиляти.

ПРАСУ: давáти прáсу *див.* давати.

ПРАТИ: як свéкор пелюшкú прáти *див.* свекор.

ПРАХ: в пух і прах *див.* пух.

на прах (у прах), *з сл.* розбивáти, розвíювати, валúти, розбúти *і т. ін.* Дощенту. *Та гей, бики! Ломіть бадилля! Ломіть його, валіть на прах* (Рудан.); *Пан Трацький сумно похилив голову. Йому здавалось, що удари важкого обуха на прах розбивають ті алтарі, перед котрими він довгі літа молився* (Фр.); *Гітлерівський фашизм — це породження чорних сил світової реакції, концентрований вияв варварства і злочинів проти людства — був розгромлений в прах* (Літ. Укр.).

обертáти на прах *див.* обертати; **пáдати в ~** *див.* падати; **повергáти в ~** *див.* повергати; **розсúпатися на ~** *див.* розсипатися; **струсúти дáвній ~** *див.* струсити; **у ~ топтáти** *див.* топтати.

ПРАХОМ: ітú прáхом *див.* іти; **нехáй ~ ляже** *див.* ляже; **розпадáтися ~** *див.* розпадатися.

ПРАЦІ: докладáти прáці *див.* докладати; **шкóда ~** *див.* шкода.

ПРАЦЮЮТЬ: шáрики працюють *див.* шарики.

сізіфова прáця (робóта), *книжн.* Надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чого-небудь непосильного, які не дають бажаних результатів, є безплідними. *Спали гори в неясних рельєфах, Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи сізіфову працю* (Хотк.); *Унікальні явища природи, довго не знаходячи пояснення, нерідко так обростають легендами, що згодом виколупати з них зернятко істини коштує багатьох років майже сізіфової праці* (Наука..); *— Та будь ласка! Робіть собі на здоров'я. Коли вам до смаку сізіфова робота! — спохмурнів трохи Макар Іванович* (Головко).

ПРЕ: з гóрла пре *див.* лізе.

з душí пре *чиєї, у кого, грубо.* 1. Хтось відчуває велику неприязнь, огиду до кого-, чого-небудь. *Як не бачу — душа мре, а побачу — з душі пре* (Укр.. присл..).

2. Хтось надмірно поїв, дуже переїв чого-небудь.— *Накуплю усього, що побачу, та й наїмся, щоб аж з душі перло!..* (Кв.-Осн.).

ПРЕВЕЛИКУ: на превелúку сúлу *див.* силу.

ПРЕДМЕТ: на предмéт *чого, книжн.* Стосовно чого-небудь, для чого-небудь, з якоюсь метою.— *Обійди зараз хутір і скажи од мого імені, щоб усі збиралися на майдан. Мітинг буде. Дядько поправив шапку і недовірливо перехнябив плечима: — Якщо на предмет хлібозакупки або про м'ясо, то трудно. Не зійдуться* (Тют.); *Зайшов* [комірник] *до голови в кімнату на предмет роз'яснення деяких питань* (Вишня).

ПРЕЗРЕННИЙ: презрéнний метáл *див.* метал.

ПРЕКРАСНА: прекрáсна половúна *див.* половина.

ПРЕКРАСНИЙ: в одúн прекрáсний день *див.* день.

ПРЕТЬСЯ: з гóрла прéться *див.* лізе.

ПРЕСТОЛІ: сидíти на престóлі *див.* сидіти.

ПРИБЕРЕ: землá приберé *див.* земля.

ПРИБИВ: грім би прибúв *див.* грім.

ПРИБИЛО: як (мов, нíби *і т. ін.***) грóмом прибúло** *кого.* Дуже приголомшило, вразило кого-небудь щось (перев. несподіване, непередбачене). *Як громом прибило Масю, так цими словами: їй не жаль було за о. Гервасієм, як за батьком* (Свидн.).

ПРИБИРАТИ: прибирáти / прибрáти до [своḯх] рук (*рідко* **лап)** 1. *кого, що.* Ставити в залежність від себе кого-небудь, примушуючи слухатися, підкоритися. *Ощадлива Векла почала потроху прибирати його до рук. Нашила десяток кофтин і послала Василя торгувати на базар* (Чаб.); [Старицький:] *Майбутній мільйонер* [Черепань]. [Андрій:] *Все прибирає до рук: і дворян, і цих голодних людей* (Мокр.).

2. *що.* Загарбувати, заволодівати чим-небудь.— *В тебе, Аркадію, кров аристократа... Карпо програє останній спадкоємний хутір, стоїть значно вище людини, котра розумно прибирає цей хутір до своїх рук* (Стельмах); *Та ще коли б Єдиний хліб Вони бажали мати, То ще б нехай, А то весь край Хотять* [хочуть] *до рук прибрати* (Сам.); *Як квочка курчат збирає під крила, так Василь Семенович прибрав до своїх лап цілий повіт* (Мирний). **поприбирáти до своḯх рук (до сéбе)** (про всіх або багатьох). *Усе поприбирала* [Настя] *до своїх рук* (Кв.-Осн.); [Дід:] *Роблять, що хотять* [хочуть]: *Сидір Кавун та писар орудують усім.., поприбирали наділи до себе, а тепер ніяк не відтягаємо* (К.-Карий).

прибирáти / прибрáти з шляху *що.* Усувати які-небудь перешкоди, створюючи умови для розвитку, функціонування чого-небудь. *Сюжет — це струмочок. Йдеш за течією цього струмочка і*

копітко прибираєш із шляху все, що заважає його швидкому й вільному рухові (Донч.).

прибира́ти у дума́х. Роздумувати, міркувати. *Вгамувавшися крихітку, Він* [пан] *прибирать став у думках, як справдити свої погрози* (Фр.).

ПРИБИТИ: як гвіздко́м приби́ти, *з сл.* с к а з а́ т и, д о д а́ т и *і т. ін.* Чітко, категорично, переконливо (сказати, заявити).— *Ні! нема добра... немає— та вже, мабуть, його ніколи й не буде! — додасть* [Мирон], *як гвіздком приб'є, та й замовкне* (Мирний); *Сказав, як гвіздком прибив* (Укр.. присл..).

ПРИБИТИЙ: приби́тий го́рем *див.* убитий.

приби́тий на цвіту́. Хто-небудь недорозвинений, дурний від природи. *Се був чоловік прибитий ще на цвіту, плохий, похилий* (Вовчок); — *Ви на неї не зважайте. Вона ж на цвіту прибита. Раніше Василеві Прокоповичу жить не давала. Віру Андріївну гризла* (Мушк.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) гро́мом приби́тий (приглу́шений).** Приголомшений, остовпілий (від якого-небудь враження, переляку і т. ін.).— *Дякую тобі за пиво, а до роботи в понеділок не маєш чого приходити, я вже приняв* [прийняв] *другого. Нещасливий муляр став мов громом прибитий на ті слова* (Фр.); *Поклонились дідичі графові за таку високу ласку та й вийшли з палацу, неначе громом прибиті. Йшли до графа дідичами, а вийшли од його старцями: хоч бери торби та йди на жебри* (Н.-Лев.); *Пріська, що досі стояла коло печі, наче громом прибита, при тім слові Грицьковім уся затіпалася* (Мирний); *Дівчинка стояла наче приглушена громом* (Донч.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) до землі́ приби́тий.** Хто-небудь дуже зажурений, мовчазний, з похиленою головою. *З-під насуплених брів засвітив гострий погляд, то окидав він* [Чіпка] *ним станового, то позирав на людей, що стояли мовчки, як до землі прибиті* (Мирний).

як (мов, ніби *і т. ін.***) з-за вугла́ (ро́гу) [мішко́м] приби́тий (нама́ханий).** Дуже вражений, приголомшений чим-небудь, внаслідок чого часто стає схожим на причинного, недоумкуватого.— *Ой, журиться мій Роман, журиться! — думала стара, виглядаючи в вікно.— І роботи з його нема, і все ходить та сумує, мов з-за угла прибитий. Шкода сина, шкода й себе!* (Н.-Лев.); *На Христю — як найшло що: безпам'ятна, наче з-за угла прибита, вона вешталася поміж людьми* (Мирний); [К о в а л ь:] *Що тут вже думать, коли час приспів! Степане, а йди сюди! Чого ти такий, мов із-за вугла мішком прибитий?.. Хворий, чи що?..* (Кроп.); — *Чого він такий? — Наче намаханий із-за рогу мішком* (Панч); // З дивацтвами.— *А я вам скажу, друзі: не спішіть кепкувати! Хай я трохи з-за рогу мішком прибитий, шукаю вітра в полі, а люди?* (Прил.). П о р.: **мішко́м з-за ро́гу вда́рено.**

ПРИБЛУДНА: приблу́дна вівця́ *див.* вівця.

ПРИБОРКАТИ: прибо́ркати кри́ла *чиї, кому.* 1. Позбавляти кого-небудь віри в себе, в свої сили, можливості. *Що було — те спливло, і час приборкав їй* [дружині] *крила* (Гур.); *Гей, куди ж подівались так швидко вони, Палкі пориви, мрії юнацькі..? Що приборкало крила козацькі?* (Граб.).

2. Позбавляти волі, свободи кого-небудь. *І синів ти* [Україна] *відважних ростила не для горя, тортур і ярма. Од крові і од сліз ошаліла, твоїх крил не приборкає тьма* (Сос.); *Воля в житті найдорожча, Але мені ти миліш: Сам я приборкав би крила, Тінню твоєю б я став* (Олесь).

3. Вплинути на кого-небудь своєю силою, авторитетом; угамувати когось. [Ч о л о в і к 3-й:] *Он Бурлака іде і люди з ним.* [П е т р о:] *Може, хоч трохи приборкає крила нашому Михайлові Михайловичу* (К.-Карий).

ПРИБРАВ: Бог прибра́в *див.* Бог.

ПРИБРАЛА: земля́ прибра́ла *див.* земля; **смерть ~** *див.* смерть.

ПРИБРАТИ: не прибра́ти глу́зду (ро́зуму, ума́). Не збагнути, не знайти якогось певного рішення.— *Тепер не приберу більш глузду, Як тут сих поселить прочан* (Котл.); [Д з ю б а:] *Коли б ти знала, Лесечко, яке мене лихо спіткало. Розуму не приберу, що й робити* (Коч.); [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *Я вже й ума не приберу, як на це діло дивитись* (Кроп.).

прибра́ти до свої́х рук; ~ з шля́ху *див.* прибирати.

ПРИБУЛО: на́шого по́лку прибуло́. Стало більше, збільшилася кількість людей з приходом, появою інших (про однорідну групу, угруповання, партію тощо).— *І я з вами. А як же! Воювали разом, тепер працюватимемо разом.— Значить, нашого полку прибуло,— весело сказав Сидорчук* (Жур.); *Побачивши гостя, Степка зойкнула і швидко прикрила рукою рота. Юхим відклав баяна, обнявся з Гайвороном: — Нашого полку прибуло!* (Зар.); // З'явився на світ, народився ще хто-небудь.— *Онук? — Парубок,— відповів батько. Старий весело мигнув сивими бровами: — Нашого полку прибуло* (Коцюба).

ПРИВЕДИ: не приведи́ Го́споди *див.* доведи.

ПРИВЕЗЕНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) приве́зений,** *фам.* Відчужено, як чужий, осторонь, ніяковіючи і т. ін.— *Чого ти стоїш, ніби сьогодні привезений? Он зосталось тіста на руках на цілий хліб. Пообшкрябуй ножем тісто в діжу та порайся коло печі* (Н.-Лев.); *Він звернувся хмурий до наймички, що біля помийниці свиням готувала, і гримнув на неї: — Ти наче вчора привезена: приїхали, значить, випрягти треба!* (Головко).

ПРИВЕЛА: до́ля привела́ *див.* доля.

ПРИВЕЛО: ли́хо привело́ *див.* лихо.

ПРИВЕРНУЛОСЯ: се́рце приверну́лося *див.* серце.

ПРИВЕРНУТИ: приверну́ти се́рце *до кого, чиє.* Ви́кликати у когось почуття любові, симпатії і т. ін. *Роман став ласкавіший і вважливіший до Соломії, але не привернув до себе її серце* (Н.-Лев.); *На мою журбу й зітхання Я відповіді не маю, Чим я маю привернути Серце милої,— не знаю!* (Л. Укр.); *Голда бачила, що батько робив усе, щоб привернути до себе її серце* (Ткач).

ПРИВЕРТАЄТЬСЯ: се́рце приверта́ється *див.* серце.

ПРИВЕРТАТИ: приверта́ти до се́бе. Подобатися кому-небудь, здаватися гарним. *Завжди кожному кидалася* [Марта] *в очі, привертала до себе й найбільш усього білими та рівними, наче жорновки, зубами* (Мирний). Антонім: **відверта́ти від се́бе.**

ПРИВЕСТИ: приве́сти до тя́ми *див.* повернути; **~ на світ** *див.* приводити.

приве́сти / приво́дити до поря́дку. Змусити кого-небудь дотримуватися певних морально-етичних норм. [Телефоніст:] *Приведіть себе до порядку, зараз приїде делегація, швидко поїзд, міністр вийде на перон* (Корн.).

ПРИВІВ: Бог приві́в *див.* Бог.

ПРИВІД: дава́ти при́від *див.* давати.

ПРИВІТУ: ні одвіту, ні приві́ту *див.* одвіту.

ПРИВОДИТИ: приво́дити / привести́ до па́м'яті (до тя́ми *і т. ін.***)** *кого.* 1. Виводити із становища непритомності. *Одна з дівчат побігла до аптеки телефонувати про швидку допомогу, а Сташка і стара Пйотркова почали приводити зомлілу до пам'яті* (Вільде); *Коли його привели до пам'яті, він був блідий, мов труп* (Фр.).

2. Примушувати кого-небудь діяти реально, схаменутися, опам'ятатися. *Данило сидів і думав: «Отак і слід з боярами, щоб круте слово, мов вода холодна, до пам'яті приводило»* (Хижняк); *Параска намагалася привести чоловіка до пам'яті — верзе не знати що, хай отямиться* (Горд.). **привести́ до се́бе,** *діал., рідко. Хникання привело Олексу до себе. Одразу почув себе відповідальним за становище* (Хотк.).

приво́дити / привести́ на світ [бо́жий] *кого.* Давати життя, народжувати дитину. *Пані.. віддалася вчасно і від того часу жила буквально на те, щоб приводити дітей на світ і плекати їх* (Коб.); *А дівчина гине... Якби сама, ще й нічого, А то й стара мати, Що привела на світ божий, Мусить погибати* (Шевч.); *Іванова мати привела на світ дванадцятеро дітей* (Томч.).

ПРИВОЛОКЛА: лиха́ годи́на приволокла́ *див.* година.

ПРИВ'ЯЗАНИЙ: язи́к прив'я́заний до́бре *див.* язик.

як (мов, ні́би *і т. ін.***) прив'я́заний.** 1. Нерухомий, остовпілий. *Петро хотів їхати поруч із верховим, да й сам не знав, як оставсь коло ридвана, мов прив'язаний* (П. Куліш).

2. Невідступно ходить за ким-небудь, постійно буває десь. [Олімпіада Іванівна:] *Се ж не тільки я, а й чужі люди бачать, що Орест мов прив'язаний до нашого дому* (Л. Укр.); *Андрій, не стишуючи кроку, наближався до дідуся, а Микола йшов за ним, немов прив'язаний* (Збан.).

ПРИВ'ЯЗІ: держа́ти на при́в'язі; держа́ти язи́к на ~ *див.* держати; **іти́ на ~** *див.* іти; **як Сірко́ на ~** *див.* Сірко; **як соба́ка на ~; як соба́ка, спу́щений з ~** *див.* собака.

ПРИГНАЛО: ли́хо пригна́ло *див.* лихо.

ПРИГНУТИ: пригну́ти до землі́ *кого, що.* Заставити кого-небудь коритися, зробити безсилим, податливим. [Храпко:] *Зять — мировим! га? Тоді держіться у мене всі лиходії, що на мене брехню точите, проти мене зле замишляєте! Я вас — до землі пригну!* (Мирний); [Коваль:] *Вони хотять, щоб страх і чорна туга пригнули наші душі до землі... Та не тужити я прийшов, а мститись, і помста наша громом пролуна!* (Лев.).

ПРИГОД: шука́ч приго́д *див.* шукач.

ПРИГОДІ: бу́ти у приго́ді *див.* бути.

ПРИГОДУ: про вся́ку приго́ду, *рідко.* Зважаючи на які-небудь обставини, на можливу потребу в чомусь. *Вхопивши обіруч дзюбак, я до кінця ручки прив'язав тонкий, а міцний шнур, що був у мене за поясом про всяку пригоду* (Фр.). Пор.: **на вся́кий ви́падок.**

ПРИГОРНУЛОСЯ: се́рце пригорну́лося *див.* серце.

ПРИГОРТАЄТЬСЯ: се́рце пригорта́ється *див.* серце.

ПРИГОРЩІ: у дві при́горщі не захо́пиш *див.* захопиш.

ПРИГРІТИ: пригрі́ти гадю́ку (га́дину, змію́ *і т. ін.***) на гру́дях (у па́зусі, за па́зухою** *і т. ін.***).** Виявити турботу, піклування про того, хто потім віддячує злом. *Оленчук, що стояв осторонь, піймав на собі гострий Килигеїв погляд: «Так оце воно таке, твоє благородіє? Пригрів на грудях гадюку?»* (Гончар); [Андрій:] *Не оступавсь би за його. А то, бач, пригрів гадюку у пазусі, вона й укусила* (Кост.); *Вихор сплюнув і гірко вилаявся: — Пригріли гада за пазухою!..* (Кучер). Пор.: **відігрі́ти змію́ біля свого́ се́рця.**

ПРИДАВИТИ: придави́ти комара́, *жарт.* Задрімати, заснути. *Дід Козак з поміччю своїх онуків-парубчаків стежив, щоб ми часом не чкурнули десь у комору на примістку чи придавили комара і на возі з сіном, посеред двору* (Рудь). **придави́ти кома́рика.** *Коли ти ненароком придавиш комарика, звалишся снопом на дорогу, сількісь не заб'єшся!..* (Рудь).

ПРИДУМАЙ: ще що приду́май *див.* вигадай.

ПРИЗВОДИТИ: призво́дити до гріха́ *кого.*

Штовхати кого-небудь на негідний вчинок, спонукати до чогось аморального. *Раз і каже батько: — Як ти такий, що нас, старих, до гріха призводиш — іди собі, а ми вже якось самі* (Тич.); *Вона так вжахнулася, немов то хотіли її призвести до страшного гріха, до вічного сорому* (Л. Янов.).

ПРИЗМУ: крізь (чéрез) прúзму *чого, книжн.* 1. З певного погляду. *Оцінку значення класичної поеми* [«Енеїда» І. Котляревського] *Шевченко дає крізь призму усної народної творчості, сприймання твору народом* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); *Найбільш новаторські театри раз у раз вертаються до Софокла, Евріпіда, Шекспіра, Лопе де Вега. При цьому вони, звісно, подають глядачам цих геніальних драматургів у новому трактуванні, крізь призму сучасності* (Рильський).

2. Під впливом чого-небудь, у зв'язку з чимсь. *В моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчика його постать виросла понад свій дійсний розмір* (Фр.); *Найперший тематичний цикл оповідань Олекси Слісаренка становлять новели про братовбивчу імперіалістичну війну, на яку письменник дивиться крізь призму сприймання рядового бійця* (Рад. літ-во); *Душа моя вщерть виповнена тим коханням, і тому світ і людей, ба навіть природу, сприймаю через призму свого кохання* (Вільде).

ПРИЗОВУ: пéршого прúзову. Один із перших учасників чого-небудь і зачинатель, фундатор. *Це вони, українські вчителі, кресали іскри того полум'я, яке осяяло темну ніч минулого і початку нашого століття* (Літ. газ.); *В Українському республіканському будинку літераторів зібралися письменники, науковці, студентська молодь, щоб вшанувати пам'ять одного з поетів першого революційного призову — Володимира Сосюри* (Рад. Укр.).

ПРИЙДЕ: і в гóлову не прийдé. Ніколи не подумається, не з'явиться в думках, уяві що-небудь комусь. *Покрили мертве збите поле, немовби чорна сарана! Чорна сарана... Більш красномовний образ і в голову не прийде* (Вол.).

ПРИЙДЕШНІЙ: прийдéшній день *див.* день.

ПРИЙМАЄ: душá не приймáє *див.* душа; **сéрце не ~** *див.* серце.

ПРИЙМАТИ: вýхом землі приймáти, *рідко.* Бути насторожі, напоготові. *В службі треба ухом землі приймати* (Укр.. присл..).

приймáти до сéрця *див.* брати; **~ естафéту** *див.* прийняти; **~ на свій рахýнок** *див.* брати.

приймáти / прийня́ти бій. Вступати в гарячу суперечку, в полеміку. [Ольга Антонівна:] *Я скажу, що тебе нема, що ти хворий.* [Лисенко:] *Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі* (Мокр.).

приймáти / прийня́ти на сéбе *що.* 1. Зазнавати впливу чого-небудь дошкульного, неприємного, брутального. *Як завжди в таких випадках, механік вигадав собі діло і зник, помчав у Брилівку, і весь шквал обурення за простій приймає на себе виконроб товариш Красуля* (Гончар); *Завили й загавкали спущені з цепу собаки. Їхню злобну навалу прийняв на себе парубок, який відступав останнім...* (Донч.).

2. Страждати за кого-небудь, переймаючись його болями, мукою і т. ін. *Я дуже радий, що Ви поправляєтесь, а все-таки часто згадую ті легенди, де одна людина приймає на себе чужу біду і слабість, і жаль мені, що се можливо тільки в казці!* (Л. Укр.); *Сам нахилявся над крихітним тільцем, що змагалося за життя, і мовчки приймав на себе той біль, той крик, той вибираючий душу доньчин плач* (Гончар).

приймáти / прийня́ти на сéбе удáр (вогóнь *і т. ін.***).** Прикривати, боронити кого-небудь від небезпеки, нападів, ганьби і т. ін., заступатися за когось. [Богушова:] *Певно, Марійка прийняла на себе удар, який мав упасти на Ганю* (Собко).

приймáти чолóм *від кого, заст.* Вітатися з ким-небудь. *Пан поплакав по своїй коханці, Далі й оженився на панянці. Нехорошу вибрав він панянку: Малі діти плакали щоранку. Вона од них чолом не приймала, Сиріток ногою відпихала* (Укр. поети-романтики..).

сéрцем приймáти / прийня́ти *що.* Глибоко відчувати, розуміти що-небудь. *Тож не цурайтесь видом бідним, нескладним гомоном її* [пісні], *А серцем щирим і свобідним Прийміть і полюбіть її* (Фр.); *Летіли вдаль думки, немов осіннє листя, і серцем прийняла Оксана жах війни* (Сос.). **сéрденьком прийня́ти.** *Я віру Щирим серденьком прийняв* (Л. Укр.).

ПРИЙНЯВ: Бог прийня́в до сéбе *див.* Бог.

ПРИЙНЯЛА: могúла прийнялá *див.* могила.

ПРИЙНЯТИ: прийня́ти в сéрце (в дýшу). 1. *кого.* Допустити кого-небудь до себе, зустріти прихильно, з любов'ю. *Він, він! За час майже шестирічної розлуки до невпізнання змінило його життя, змінило для інших, але не для неї, не для матері! Прийняла його в серце, яким є, здається, таким і ждала* (Гончар).

2. *що.* Лагідно сприйняти, погодитися з чим-небудь. [Руфін:] *Прісцілло,.. ти вимовила слово, якого я не смів промовить перший, бо думав,— ти його не приймеш в душу* (Л. Укр.).

прийня́ти закóн; ~ на плéчі; ~ на свій рахýнок *див.* брати; **~ на сéбе удáр** *див.* приймати.

прийня́ти (перейня́ти) / приймáти (переймáти) естафéту *чого.* Продовжити чиїсь починання, традиції. *Письменник повинен бути гідним своїх великих попередників, з рук яких він прийняв естафету боротьби за людину, людину нової епохи* (Смолич); *Від таких майстрів, як Ф. Юхименко*

та Я. Халабудний, перейняли естафету творчості різьбярі молодшого покоління (Знання..).

прийня́ти старості́в. Погодитись видати дочку заміж; дати згоду вийти заміж. [М а р и с я:] *Чом батько від Миколи старостів не прийняли? Я ж вам давно казала, що люблю його* (К.-Карий).

се́рцем прийня́ти *див.* приймати.

ПРИЙТИ: прийти́ в но́рму *див.* входити.

прийти́ (*рідко* **дійти́) / прихо́дити (***рідко* **дохо́дити) до па́м'яті (***діал.* **до па́м'ятку, до по́мки).** 1. Повертатися до свідомості після непритомності. *В шпиталі Спориш, під впливом зимних компресів, на пару хвиль прийшов до пам'яті* (Фр.); [З а б р а м с ь к и й:] *Після першої ж ін'єкції вона прийшла до пам'яті, обличчя стало рухомим і розумним* (Коч.); *Баронеса прийшла до хати, впала на канапу і мало не зомліла, тільки при помочі спирту та різних оцтів прийшла до пам'ятку* (Л. Укр.); *Після кофію я зовсім прийшла до помки й почала прохати маму, щоб зоставила Марту при мені* (Мирний); *Проминули день і ніч, ще один день і нова ніч, але Ант не приходив до пам'яті, весь у вогні лежав на помості, з грудей його виривались хрипи й свист* (Скл.).

2. *тільки док.* Опам'ятатися, заспокоїтися (після страху, хвилювання і т. ін.). *Пригорнув Іван до серця Олесю востаннє та й побіг. Тоді Олеся, як до пам'яті прийшла, схопилась — уже нема, далеко, тільки пил слідом клубочиться* (Вовчок); *Під час отого розстрілу Вікторової фотокарточки, вчиненого* [фашистським] *офіцером, стара так перелякалася, що й досі не могла прийти до пам'яті* (Автом.); *Від того страху вона ніяк не прийде до помки, не знає, де ходить, що робить* (Мирний). С и н о н і м: **прийти́ в се́бе** (у 1 знач.).

3. Вернутися до нормального життя, виправляючи помилки, аморальну поведінку, вчинки і т. ін.— *Дякувати добрим людям, на правильну стежку стає. Прийшов до пам'яті. Ні світ ні зоря, а він уже на ногах, на роботу поспішає* (Цюпа). С и н о н і м: **прийти́ в се́бе** (в 2 знач.).

прийти́ до ро́зуму *див.* приходити.

прийти́ до сло́ва, *рідко.* Промовити що-небудь, висловитися. *Гава під впливом тих слів, мов кропивою попечений, і собі ж схопився на рівні ноги і замахав руками, але Вовкун не дав йому прийти до слова* (Фр.); *Здивовані християни не встигають прийти до слова* (Л. Укр.); *Короп прийшов до слова: — Чекай-чекай, Грицю, ти говориш ні се, ні те* (Март.).

прийти́ на па́м'ять *див.* приходити.

прийти́ / прихо́дити в го́лову (до голови́, на ум, на ро́зум *і т. ін.***)** *кому.* 1. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.). *О зміні годин і о їх порядку не мав* [Тимофій] *найменшого поняття, тому ляпнув мені першу-ліпшу цифру, котра прийшла йому на розум* (Хотк.); // Згадатися (про минуле). *Як-то часто приходять мені на ум молоді літа: де що було, як...* (Вовчок). С и н о н і м и: **приплива́ти до голови́, захо́дити в го́лову.** А н т о н і м и: **ви́летіти з голови́; як ви́бити з голови́ па́м'ять.**

2. Задумати, надумати щось зробити (про плани, дії і т. ін.). *Тоді-бо дійшло безладдя в Польщі до того, що робив усякий староста, усякий ротмістр, усякий значний чоловік, що йому в божевільну голову прийде, а найбільш із народом неоружним* (П. Куліш); *Хлопцеві мрії зразу увірвалися, йому чогось прийшло в голову: треба переховати халявки, щоб дяк не вкрав часом* (Вас.); *Мати розповіла, що складав старий стіжок соломи за хлівом, цілий день старався і вже вершити почав, як прийшло йому в голову чогось у хату сходити* (Тют.); *Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки. Їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги* (Коцюб.).

прийти́ / прихо́дити в (до) се́бе. 1. Опам'ятатися, заспокоїтися (після страху, хвилювання і т. ін.). *Усі кинулись, потороп іли. Поки прийшли в себе, до їх убігає Пріська* (Мирний); *Тим часом першою прийшла до себе господиня дому. Низько кланяючись, підійшла вона до отамана* (Хотк.);

2. Повернутися до нормального фізичного стану, до доброго самопочуття. *Останнє вприскування* [впорскування] *прийшлось дуже тяжко, я насилу прийшла в себе і вже більш не дам робить експериментів* (Л. Укр.); *Я ще не прийшов до себе по дорозі, груди трохи болять, кашляю здорово і втомлений* (Коцюб.); *Вона так наїлася того незносного чаду, що очі рогом лізли, і довгий час не могла прийти до себе та, блимаючи очима, крутилася по хаті, як дурна вівця* (Хотк.); // Повернутися до свідомості після непритомності, зомління. [К а т е р и н а:] *Після операції, коли ви ще не прийшли в себе від наркозу, до вас підійшла Ганна* (Корн.); — *Від тої ночі я почав приходити до себе* (Фр.). С и н о н і м: **прийти́ до па́м'яті** (у 2, 3 знач.).

ПРИЙТИСЯ: прийти́ся до душі́ (до се́рця, до смаку́ *і т. ін.***)** *кому.* Сподобатися, відповідати чиїмсь нахилам, природним здібностям, інтересам і т. ін. *Якщо робота прийшлася до душі, людина.. віддається їй уся, вболіває за доручену справу, шукає, що можна зробити краще, ніж робилося досі* (Оровецький); *І Чайці, і Соколову майор Савченко відразу ж прийшовся до серця* (Собко). *Інша дівочка, ще молоденька, що зроду вперше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється* (Кв.-Осн.); *Потім їй попалась в руки історія і так само не прийшлася їй до смаку* (Н.-Лев.); — *Бач, як закрутив носом! Видно, не дуже до смаку прийшлась йому* [монопольщикові] *мужицька арихметика! — казали, сміючись, люди* (Вас.);

Життя [міське] *ще менше приходилось йому до смаку* (Фр.). **прийти́ до душі́.** *Чи так вона всім до душі прийшла, чи не було їм тоді чого іншого розважитись, тільки так комахою й налазять* [паничі] *і налазять* (Вовчок). **прийти́ся по душі́.** *Випили* [гості] *й варенухи. Посмакували. По душі прийшлась* (Морд.).

прийти́ся до па́ри. Підійти один одному, сподобатися.— *Будемо ж добре та й добре гуляти на весіллі! Нехай господь парує, коли собі прийшлись до пари!* (П. Куліш).

ПРИЙШЛА: ду́мка прийшла́ *див.* думка; **щоб ~ чо́рна годи́на** *див.* година.

ПРИЙШЛО: прийшло́ що до чо́го. Треба діяти. *Бачив він і таких, що, повні молодечої відваги, викликали на герць потуги зла, а як прийшло що до чого — перші ж п'ятами накивали* (Коцюб.).

ПРИЙШЛОСЯ: до сло́ва прийшло́ся, *безос.* Трапилася нагода висловитися у зв'язку з певною розмовою чи подією, додати щось подібне до сказаного. *За вечерею розмови точилися всякі, а далі якось до слова прийшлося — похвалився Андрійко, які ковзани в подарунок на свято прислав Павлушці вчителевому дядько його з міста* (Головко); — *Та я хіба що? — заїкуючись, виправдувався знічений Харитон.— Хіба ж я проти? То тільки до слова прийшлося. Язик не туди повернувся, казавши...* (Смолич).

прийшло́ся до ді́ла; со́лоно ~ *див.* приходиться.

ПРИЙШОВ: прийшо́в край *див.* край; **~ час** *див.* час.

ПРИКИДАТИ: прикида́ти (розклада́ти *і т. ін.*) **/ прики́нути (розкла́сти** *і т. ін.*) **в думка́х (у голові́, в умі́).** 1. Визначати в уяві приблизну кількість чого-небудь, підрахувати що-небудь усно. *Омелян мимоволі прикидає в голові, скільки є грошей в калитці, і відсовує її до Терентія* (Стельмах); *Вона мимохідь зазирнула всередину їхнього* [бульдозеристів] *вагончика, на їхні кубла холостяцькі. Видно, полічила ліжка і прикинула в умі, що далеко не на всіх вистачає навіть цих спартанських ліжок* (Гончар).

2. Робити приблизні намітки, уявляти план якоїсь дії, перспективи розвитку чого-небудь, розмірковувати і т. ін. *Вигрівались* [селяни] *на нежаркому осонні і прикидали в думках, до чого братися тепер, з якого діла розпочинати своє трудне життя на великому згарищі війни* (Ю. Бедзик); *В саду Мічуріна він угледів великий бізнес, і вже навіть прикинув у думках усі можливості цього сміливого починання для фермерів Північних Штатів і Канади* (Довж.); *Дзелендзік прикидав собі в голові, як краще замінувати ту дорогу, щоб не пропустити жодного фашиста* (Збан.).

ПРИКИНУТИ: прики́нути в думка́х *див.* прикидати.

прики́нути / прикида́ти о́ком *на кого — що; кого — що.* Визначити, озираючи, приблизний обсяг, розмір і т. ін. чого-небудь. *Коли закінчили вичитувати і я прикинув оком на тих, кого викликали, то побачив, що мало хто залишився в тій конурі* (Збан.).

ПРИКИПАЄ: по́гляд прикипа́є *див.* погляд.

ПРИКИПАТИ: прикипа́ти / прикипі́ти очи́ма (по́глядом, зо́ром) *до кого — чого.* 1. Пильно, невідступно дивитися на кого-, що-небудь. *Інколи він відривається від книжки, обводить поглядом величезну кімнату спальні і знову прикипає очима до сторінки* (Багмут); *Настя швидко присіла на траву, обережно взяла фото, поклала його на долоню і прикипіла поглядом до Наталиного обличчя* (Собко); *Роксолана, обернувшись до порога, зразу зрозуміла, до кого зором прикипів цей велетень. Бо ж дивились на Ярину Подолянку всі* (Ільч.). Синоніми: **впива́тися очи́ма; впина́ти о́чі; не відрива́ти оче́й.**

2. Пильно, зосереджено читати що-небудь. *Інколи він відривається від книжки, обводить поглядом величезну кімнату спальні і знову прикипає очима до сторінки* (Багмут); *Беручи до рук газету, він одразу ж прикипав очима не до того широкого розділу, де писалось про міжнародні події. Його, мов магнітом, тягли відомості під заголовком «Боротьба з голодом»* (Збан.).

як прикипа́ти *див.* прикипіти.

ПРИКИПАЮТЬ: но́ги прикипа́ють *див.* ноги.

ПРИКИПІВ: по́гляд прикипі́в *див.* погляд.

ПРИКИПІЛИ: но́ги прикипі́ли *див.* ноги; **о́чі ~** *див.* очі.

ПРИКИПІТИ: прикипі́ти до землі́. Завмерти, застигнути на місці від сильних переживань, великої несподіванки і т. ін.— *Марії нема. Може, пішла до дівчат... А може... я так і прикипів до землі, жахнувшись несподіваної думки* (Коцюб.).

прикипі́ти до се́рця *чим-небудь.* Полюбитися, сподобатися.— *Еге, навчив мене чернечий дід пісням та думкам, і які ж гарні були ті пісні й думки! Так до серця і прикипіли* (Стор.).

прикипі́ти на мі́сці (до мі́сця). Завмерти, застигнути, остовпіти. *Старий викресав огню. «Що се з нею подіялося?» — думає, та як засвітив, глянув, так і прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина* (Вовчок); *У старої серце похолонуло; як сиділа — так і прикипіла на місці* (Мирний); // Зупинитися, стати нерухомим. *Коли раптом щось — лусь! Стрельнув хтось з рушниці. Так по селу і покотилось. Сестра прикипіла до місця, тільки руками вхопилась за груди, а швагер зірвався — і в сіни* (Коцюб.); *З-за хати вискакує німецький патруль і прикипає до місця, як.. по команді «струнко»* (Янов.).

прикипі́ти очи́ма *див.* прикипати.

прикипі́ти се́рцем (душе́ю). 1. *до кого.* Відчути велику прихильність до кого-небудь, щиро прив'язатися. *Отакий був наш Гриша Сонцебриз-*

ний. Влучний на слово, щирий і незлобивий у товаристві, він усім подобався, навіть Слюсаренко прикипів до нього серцем (Чаб.); *Вони якось відразу прикипіли серцем до нової виховательки, побачили в ній не тільки учительку, але й матір, людину близьку і рідну* (Збан.); // Покохати. *От і тепер прикипіла Горпина вже душею до Петруся, бо вже ніхто в цілім світі не був для неї рідніший, ніж він* (Григ.).

2. *до чого.* Замилуватися чим-небудь. *Ти мене, як сина, приголубить зміг, Прикипів я серцем до твоїх доріг* (Забашта).

3. *до чого.* Захопитися чим-небудь, полюбити щось. *Подруга Марійка тільки рік проробила, пішла з трактора. А Докія прикипіла серцем до справи* (Хлібороб Укр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **прикипіти / прикипáти.** 1. *до чого.* Щільно притулившись до чого-небудь, залишатися непорушним. *Пріська, хитаючись, підвелася, та як припала до кухля — неначе її уста до нього прикипіли, та поти всього не випила — не пустилася* (Мирний).

2. Нерухомо залишатися на якомусь місці. *Степан.. поліз на піч спати, а Пріська немов прикипіла до лави, й не рушила з неї до світанку* (Л. Янов.).

3. *до кого.* Закріпитися за ким-небудь, пристати (про прізвисько, звичку і т. ін.). *Виріс* [Пилип], *парубком став, одружився, а прізвище Клешня так і залишилось, мов прикипіло до нього* (Цюпа); *Пуп'янок і Пуп'янок! Відтоді прізвисько це, не зовсім сказати б яке розумне і поважне, наче прикипіло до хлопця* (Вол.).

ПРИКЛАД: брáти прúклад *див.* брати; **давáти ~** *див.* давати.

ПРИКЛАДАЙ: хоч до рáни прикладáй *див.* клади.

ПРИКЛАДАТИ: прикладáти вогню́ до печéного *див.* підкладати.

прикладáти до жáру вогню́. Дошкуляти чим-небудь комусь, посилювати біль, переживання, горе. *Якби Василь знав, що в ці роки коїлося в серці Лукії, то співанкою не прикладав би до жару вогню* (Чорн.). Синонім: **підкладáти вогню́ до печéного.**

ПРИКЛАДИ: хоч до рáни прикладú *див.* клади.

ПРИКЛАДУ: ні до лáду́ ні до прúкладу *див.* ладу.

ПРИКЛАСТИ: головú (рóзуму, умá) не приклáсти (не приложúти). Не можна зрозуміти, знайти причину чого-небудь; не змогти розв'язати, вирішити щось.— *Ніяк голови не прикладу, де ти міг сало дістати?* (Стельмах); *Кривоніс думав і не міг прикласти розуму, де б дістав її* [Ярину] *Єремія в поході?* (Панч); *Стояв-стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперечки на світі й робити!* (Кв.-Осн.); — *І чого ви полізли до нас, ума не прикладу? У вас же своя ланка, свої буряки* (Кучер); [Олекса:] *Я ума не приложу, що тут скоїлось?* (К.-Карий).

приклáсти вогню́ до печéного *див.* підкладати.

ПРИКЛИКАТИ: приклúкати / прикликáти до життя́ *кого.* 1. Виводити кого-небудь з непритомності, депресії, забуття і т. ін. *Ніхто не йшов їй на порятунок, аж дощ, що пустився коло півночі, прикликав її до життя* (Фр.).

ПРИКОВАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **прикóваний** *до чого, з сл.* стояти, сидіти. Нерухомо, не залишаючи місця. *Вона сиділа, мов прикована до місця, і великими гарячими очима дивилась перед собою* (Кол.); *З переполошеним видом, блідий і ніби прикований до кам'яного тротуару, стояв* [Стоколоса] *на розі вулиці* (Фр.). Пор.: **як прип'ятий.**

ПРИКОВУВАТИ: прикóвувати до ліжка *див.* прикувати.

прикóвувати óчі (зір). Привертати чиюсь увагу, приваблювати зовнішнім виглядом. *Простягся кучерявий гай вербовий і стоїть на сторожі поміж річкою та шпичастими горами, що блакитними тінями лягли на блакитному небі і приковують до себе очі* (Коцюб.); *Дивився* [Пасюга], *як вона йде поміж високих старих осокорів. Щось було в її поставі таке, що подобалось, що приваблювало, що приковувало його зір...* (Гуц.).

прикóвувати / прикувáти до ганéбного стовпá *кого.* Піддавати публічному осудові, різко викривати кого-небудь. *Своїм яскравим памфлетом «Прекрасна Франція» Максим Горький прикував до ганебного стовпа французьких мілітаристів* (Рад. Укр.).

ПРИКОЛІ: на прикóлі. На місці (перев. відстою); без роботи, використання і т. ін. *Голова поважає Данила, бо якби не він, то стояли б ті нещасні два трактори на приколі, а так — в роботі* (Зар.).

тримáти на прикóлі *див.* тримати.

ПРИКРИВАТИ: прикривáти лáвочку *див.* закривати.

ПРИКРИТИ: не мáти чим хребтá прикрúти *див.* мати.

прикрúти [грíшне] тíло *кому, чиє.* Одягти що-небудь на когось; одягнути когось скромно, абияк. *Достали* [люди] *дечого у пана Уласовича з материзни, прикрили грішне Солошине тіло* (Кв.-Осн.); *Викопали хлопці яму чумакові; ..Бережно сердегу в землю опустили, Грішне його тіло, чим було, прикрили* (Щог.).

ПРИКУВАТИ: прикувáти до ганéбного стовпá *див.* приковувати.

прикувáти / прикóвувати до ліжка *кого.* Позбавити кого-небудь можливості рухатися, ходити (про тяжко хворих); приписати постільний режим кому-небудь. *Мене прикували до ліжка і не кажуть, коли дозволять навіть сидіти* (Коцюб.); *Ще в дитинстві Леся Українка тяжко захворіла на.*

туберкульоз, який прикував її на довгі місяці до ліжка (Наука..); *Трохи не все місто висипає на вулицю. Тільки ті, кого лиха хвороба приковує до ліжка, зостаються у хатах* (Мирний). **прико́ваний до ліжка.** *Наум Харитонович, хоч і хворів останній час і часто лежав, прикований до ліжка, цікавився громадськими справами, як і раніш* (Головко).

ПРИКУПИВШИ: ли́ха прикупи́вши. З труднощами, зазнаючи важких випробувань. *Жили тепер, лиха прикупивши,— доїдали останні крихти* (Юхвід); *Перший раз ледве зібрав* [Іван] *людей. Та все ж, лиха прикупивши, зібрав якось кілька чоловік* (Ткач).

ПРИКУРИТИ: дава́ти прикури́ти *див.* давати.

ПРИКУСИТИ: прикуси́ти / прику́шувати язика́ (язи́к). Утриматися від запальних, гарячкових висловлювань, пересудів і т. ін.; замовкнути. *Вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика* (Н.-Лев.); *Прикусила Оксана язика, а стара Кухтиха ще й пожурила невістку: — Одними охами та сльозами, невісточко, недовго й протягнемо* (Іщук); *Олена завжди вміла гостро відповісти Михасеві, і йому часто доводилось прикушувати язика* (Донч.). **прикуси́ти язичка́.** *Василина підвелася на коліна, оглянулася на дівчат, кинула їм, мов наказ: — Язички там!.. А далі не сказала, щоб прикусили язички. Дівчата одразу примовкли* (Кучер).

ПРИКУТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **прику́тий до місця,** *з сл.* с т о я т и, с и д і т и. Нерухомо, не сходячи з місця. *І враз він знову зупинився, наче прикутий до місця* (Донч.).

ПРИКУШУВАТИ: прику́шувати язика́ *див.* прикусити.

ПРИЛАТАТИ: ні приши́ти, ні прилата́ти *див.* пришити.

ПРИЛИПАТИ: прилипа́ти до рук *див.* липнути.

ПРИЛИПНУТИ: прили́пнути до рук *див.* липнути.

прили́пнути очи́ма *до кого, чого.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь; вдивлятися, вчитуватися в щось. [Б е н т л і:] *Більше жодних коштовностей у вас там не було?* [Ф р а у М і л ь х *(розгублено мовчить).* Б є л і н *(прилип до неї очима і ледве помітним рухом голови підказує їй відповідь)*] (Галан); *Сопливе книжки перегортає і, боже, боже, прилипло очима — читає!* (Ковінька).

прили́пнути [усім] се́рцем ([усіє́ю] душе́ю) *до кого, чого.* Зріднитися, полюбити когось, щось. *Усім серцем і всією душею прилип був* [Опанас] *до своєї батьківщини, жив у ній думками і жив нею* (Фр.); *Серцем Микола вже прилип до свого острова* (Збан.).

ПРИЛІПИТИ: приліпи́ти ла́тку *див.* приставити.

ПРИЛОЖИТИ: голови́ не приложи́ти *див.* прикласти.

ру́ку приложи́ти, *заст., книжн.* Підписатися. *Перший підписався Терлецький, а за ним ієрей Мельхиседек, раб божий, за себе й за свою неписьменну жінку, рабу божу Марту, руку приложив* (Н.-Лев.).

ПРИЛЮДНО: роздяга́ти прилю́дно *див.* роздягати.

ПРИЛЯГАЄ: се́рце прилягає *див.* серце.

ПРИЛЯГЛО: се́рце прилягло́ *див.* серце.

ПРИЛЯГТИ: прилягти́ до се́рця *кому.* Видатися приємним, сподобатися. *Гулянки на вулиці не прилягли йому до серця, бо дикі, п'яні витівки були противні його тихій вдачі* (Дн. Чайка).

[цілим] се́рцем прилягти́ *до кого, заст.* Виявляти велику прихильність до кого-небудь, схилятися на чиюсь сторону. *Коли стали за ними* [студентами] *полювати урядники, поліція та всякі хапуни, селяни ще більше серцем прилягли до цих весняних вістунів* (Дн. Чайка); *Мати, котра цілим серцем прилягла до нього, старалася влити в нього весь скарб тих шляхетсько-польських понять, поглядів і традицій, котрих сама винесла з свого батьківського дому* (Фр.).

ПРИМАЗАТИСЯ: прима́затися / прима́зуватися до сла́ви *чиєї.* Безпідставно видавати чиї-небудь заслуги і за свої досягнення.— *До чужої слави примазатись хочеш?* (Збан.); [Г о р л о в:] *Командуючий зробить, вони зразу до його слави й примазуються* (Корн.).

ПРИМАЗУВАТИСЯ: прима́зуватися до сла́ви *див.* примазатися.

ПРИМАНКУ: взя́ти на прима́нку *див.* взяти; **клю́нути на ~** *див.* клюнути.

ПРИМІРИТИСЯ: примі́ритися / приміря́тися (примі́рюватися) о́ком (очи́ма). Озираючи що-небудь, приблизно визначити його розмір, обсяг і т. ін.— *Вікна будуть великі, їй би такі теж згодилися, примірилася оком Катерина* (Перв.); *Дідусь замислено почухав борідку, помахуючи мотузкою, що тримав у руках, приміряючись очима до речей, як їх краще взяти* (Коп.). **примі́рювати / приміря́ти о́ком (очи́ма).** *Гуділо міщанство, виглядало з кутків, примірювало очима одіж на «їхніх комісарах»* (Ю. Янов.); *Окинувши вивчаючим поглядом місцевість, він.. ще раз приміряв оком, ніби пересвідуючись у своєму висновку.— Так,— сказав він комусь уголос.— Отут найкраще місце...* (Жур.).

ПРИМІТІ: ма́ти собі на примі́ті *див.* мати ^{2}.

ПРИНЕСЛА: лиха́ годи́на принесла́ *див.* година; **соро́ка на хвості́ ~** *див.* сорока.

ПРИНЕСЛО: ли́хо принесло́ *див.* лихо.

ПРИНЕСТИ: принести́ в пелені́ (в припо́лі) *кого.* Народити дитину, не перебуваючи в законному шлюбі. *Багачі своїми поглумками проходу не давали: — Дождалась? Ждала мати червінців таврійських, а дочка натомість байстря в пелені принесла!* (Гончар); *Офіцерик потім кудись заві-*

явся.., а бідна попівна принесла оцього студента в триполі (Збан.).

принестѝ на вівта́р *див.* приносити.

ПРИНІС: Бог приніс *див.* Бог; **лихи́й ~** *див.* лихий; **чорт ~** *див.* чорт.

ПРИНО́СИТИ: прино́сити (віддава́ти, склада́ти) / принестѝ (відда́ти, скла́сти) на вівта́р (олта́р) *чого, чий, що, уроч.* Жертвувати чимось в ім'я великої мети, суспільних ідеалів. *Серед 28 героїв-панфіловців, які хоробро захищали Москву, були росіяни, українці, казахи, киргизи. У передсмертній записці вони писали: «Ми приносимо своє життя на олтар Вітчизни»* (Літ. Укр.); *Тобі* [Україно] *несу я сили всі, що маю; І працю тиху, і мої пісні На вівтар твій побожно я складаю* (Сам.).

ПРИНОСИТЬ: лихи́й прино́сить *див.* лихий.

ПРИПАДАТИ: пи́лом припада́ти (покрива́тися) / припа́сти (покри́тися). 1. Не використовуватися. *Боже, він не слуха! Його робітня пилом припада. Флоренції загрожує розруха, а він на карнавалах пропада!* (Костенко).

2. *перен.* Не розвиватися, спустошуватися. *Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пилом припадаю — якось дурнішаю, якось туманію, наче жива у землю входжу...* (Вовчок).

3. Давно забутися. *Принесла мені весна Те, що пилом вже припало. Знов земля мені тісна, Знов повітря мені мало* (Олесь). **пилко́м припа́сти.** *Одягнем шинелі, візьмемо з собою Пайок-одноденок, зупинимось де? І десь за тропою за голубою Дитинство і юність пилком припаде* (Мал.).

припада́ти до се́рця *див.* припасти.

припада́ти до смаку́ *див.* припасти; **~ до стіп** *див.* падати.

припада́ти / припа́сти до горілки (до ча́рки). Виявляти пристрасть до алкогольних напоїв; пиячити. *І почав був Андрій-столяр до горілки припадати — заливав нею свої образи* (Крот.); *— Він богобоящий і письменний, не дуже припадає до чарки. Він буде судити не за могоричі, а буде судити по правді* (Н.-Лев.).

припада́ти / припа́сти до сліду *чийого.* Постійно ждати, виглядати кого-небудь, бажаючи чийогось повернення. *Що то вона робить тепер, чи дума про нього? Ой, певно, сумує за молодим козаком, певно, припадає до його сліду...* (Коцюб.).

ПРИПАЛИ: о́чі припа́ли *див.* очі.

ПРИПАРКИ: да́ти припа́рки *див.* дати.

ПРИПАСТИ: пи́лом припа́сти; ~ до горілки.

припа́сти до ми́слі *кому.* Зацікавити, захопити кого-небудь, сподобатися комусь. [Т е т я н а:] *Помічаю я, що ти йому неабияк до мислі припала* (Кроп.); [М а р у с я *(до Галі):*] *Щаслива ти, що ти така весела. А з ким же більш ти любиш танцювати? Хто більш усіх припав тобі до мислі?* (Сам.).

припа́сти до сліду *див.* припадати; **~ до стіп** *див.* падати.

припа́сти / припада́ти до се́рця (до душі) *кому.* 1. Викликати симпатію, почуття кохання, сподобатися кому-небудь. [Л у к і я:] *Певно, вона вже впала Хвилимонові в око!.. А що він їй до серця припав, то се вже видко...* (Кроп.); *Настя якось зразу припала йому до серця. Він не почував уже себе таким самотнім, як перше, наче з'явилась у нього яка близька родина* (Коцюб.).

2. Зворушити кого-небудь; сподобатися (про художні твори, музику і т. ін.). *Невже вам могли так припасти до серця мої вірші?* (Л. Укр.); *Лісту була знайома і припала до серця українська народна музика; про це свідчать дві фортепіанні п'єси — «Думка», для яких тематичним матеріалом послужили популярні народні пісні «Віють вітри» та «Ой не ходи, Грицю»* (Мист.); *— Раз чув, як ти комусь читала вголос мою повість...— так можна читати тільки те, що до душі припадає* (Л. Укр.). **припа́сти до серде́нька.** *Чим я маю привернути Серце милої,— не знаю! Може б, краще їй припали до серденька серенади?..* (Л. Укр.).

3. Відповідати чиїмсь думкам, сподіванням, нахилам, здібностям і т. ін.; імпонувати комусь. *Висловлена Бовдюгом премудрість припала до серця всім запорожцям* (Довж.); *Правда, з містечком Вадим ще не встиг ознайомитись, але робота йому припала до душі* (Кочура). С и н о н і м: **до душі** (у 2 знач.).

припа́сти / припада́ти до смаку́ *кому.* 1. *що.* Виявитися співзвучним чиїмось думкам, роздумам, сподіванням; імпонувати. *Олеся знала з романів про того Купідона та Амура, й ті слова дуже припали їй до смаку* (Н.-Лев.); *— Розмова припадає мені до смаку* (Н.-Лев.).

2. *хто.* Захопити кого-небудь, сподобатися комусь.*— Шукаю відповіді на запитання: чому ви припали до смаку отій Катерині?* (Рибак). С и н о н і м: **припа́сти до душі.**

припа́сти (прирости́) о́ком (очи́ма, зо́ром, по́глядом) *до кого — чого.* Задивитися, милуючись ким-, чим-небудь. *Жінка підійшла до великої карти на стіні і зором припала до ясної зірки, де була Москва* (Кучер); *Перевів* [Сахновський] *на Наталку погляд.— Трохи литка виглядає в ажурній панчішці,— припав до неї поглядом* (Головко).

припа́сти се́рцем *до чого.* Захопитися чим-небудь, віддаючи всі сили, здібності, талант. *Дмитрова наречена залишилась у селі, ланковою призначили, до роботи серцем припала* (Інг.); *Краю мій зелений, вічная дорога, Та безсмертник в полі, грози в небесах, Припаду я серцем до твого порога, Як твоя кровинка, як твоя сльоза* (Стельмах).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **пи́лом (земле́ю) припа́с-**

ти / [ста́ти (поча́ти)] припада́ти. Потемніти, набувати сірого кольору. *Ніс йому загострився, обличчя мов пилом припало, сам трясеться, худий* (Л. Укр.); *Пролежав він тиждень, навіть не стогнав, а лице в нього стало ніби припадати землею* (Н.-Лев.).

ПРИПЕКТИ: припекти́ до живо́го *див.* припікати.

ПРИПІКАТИ: припіка́ти / припекти́ до живо́го. Викликати глибоке занепокоєння, образу (надмірними несправедливими докорами, репліками і т. ін.).— *Так бути вилазці чи ні? — спитав по хвилі Горностай, якого безділля у замку припекло до живого* (Оп.). Синонім: **зачіпа́ти за живе́.**

ПРИПІЧКУ: на при́пічку ка́шу ї́сти *див.* їсти.

ПРИПЛАТИТИ: приплати́ти життя́м *див.* заплатити.

ПРИПЛИВАТИ: приплива́ти / припливти́ до голови́. Оволодівати ким-небудь, з'являтися в уяві (про думки, образи і т. ін.). [Казибрід:] *Тобі що до голови приплило? Іди геть! Не дурій!* (Фр.). Синоніми: **захо́дити в го́лову; прихо́дити в го́лову.** Антоніми: **ви́летіти з голови́; ви́бити з голови́ па́м'ять.**

ПРИПЛИВТИ: припливти́ до голови́ *див.* припливати; **~ до рук** *див.* пливти.

ПРИПЛОДУ: ні ро́ду, ні припло́ду *див.* роду.

ПРИПОЛІ: принести́ в припо́лі *див.* принести.

ПРИПОНІ: держа́ти на припо́ні; держа́ти язи́к на ~ *див.* держати; **іти́ на ~** *див.* іти.

ПРИПУЩЕННЯ: переве́ршувати припу́щення *див.* перевершувати.

ПРИП'ЯТИЙ: як при́п'ятий *до чого, з сл.* сидіти, стояти. Непорушно. *Андрій лишився один. Він сидів, як прип'ятий, навіть не здатний відірвати щоки від молодої топольки* (Гур.).

ПРИРІС: язи́к приріс до піднебі́ння *див.* язик.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **до землі́ (до мі́сця) приріс.** Хтось не може зрушити, зійти з місця, остовпів. *Тодозя оступилась од князя й почувала, що в неї не стає сили рушити з місця: вона од жалю та горя неначе приросла до землі* (Н.-Лев.); *А у Оксани і руки, і ноги затрусились, стала, як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...* (Кв.-Осн.).

ПРИРОДИ: дитя́ приро́ди *див.* дитя; **на ло́ні ~** *див.* лоні.

ПРИРОДНА: приро́дна річ *див.* річ.

ПРИРОСЛИ: но́ги прирослú *див.* ноги.

ПРИРОСТАЮТЬ: но́ги прироста́ють *див.* ноги.

ПРИРОСТИ: прирости́ до се́рця (до душі́) *кому, чийого (чиєї).* 1. Ставати близьким, дорогим, рідним. *Баба відвернулася — їй самій серце краялось, а ся дитина чужа, «панська» дитина, за одинадцять літ успіла прирости їй до серця* (Фр.); *— Сава вже не Михайло! І він мій син! Адіть, Докійко, тут приріс мені до серця змалку, як грудка!* (Коб.).

2. Оволодівати цілком, захоплювати, полонити (про думки, мрії). [Сотник:] *Ні, трохи треба підождать. Воно б то так! та от що, брате: літа не ждуть! літа летять, А думка проклята марою до серця так і приросла...* (Шевч.).

пупови́ною прирости́ (зрости́ся, бу́ти зв'я́заним) *з ким-, чим-небудь.* Бути в нерозривних зв'язках з ким-, чим-небудь. *Я змушений був сидіти з Саньком на одній парті, бо зв'язаний був з ним міцною пуповиною* (Збан.).

се́рцем (душе́ю) прирости́ *до кого.* Відчути прихильність, прив'язатися до кого-небудь; полюбити, зріднитися. *Лагідна зовиця з першого ж дня серцем приросла до своєї молоденької невісточки* (Дім.); *У рідну хату повела дівчина бійця, душею приросла до нього, рада поєднати свою долю з ним* (Горд.).

ПРИСИЛАТИ: присила́ти старості́в *див.* слати.

ПРИСИПАТИ: приси́пати по́пелом го́лову *див.* посипати.

ПРИСІДОМ: за одни́м при́сі́дом. 1. Одночасно, разом. *За одним присідом вечеря з обідом* (Укр.. присл..).

2. Дуже швидко, відразу, тут же, не встаючи. *Пішов* [В. Стефаник] *прямо до редакції, сказав дати паперу і за одним присідом написав свій «Підпис»* (Письм.).

ПРИСІЛА: бі́да́ присі́ла *див.* біда.

ПРИСІСТИ: присі́сти фа́лди, *зах.* Працювати не відриваючись. *Оля була переконана в тому, що «мала» не дістане ніде двадцять п'ять золотих і повинна буде через те присісти фалди* (Вільде).

ПРИСКОМ: обси́пало при́ском *див.* обсипало; **як ~ обсипа́ти** *див.* обсипати.

ПРИСКУ: вси́пати при́ску за очку́р *див.* всипати; **як хто ки́нув гаря́чого ~** *див.* хто.

ПРИСЛАТИ: присла́ти старості́в *див.* слати.

ПРИСЛУЖИТИСЯ: до́брим сло́вом прислужи́тися *кому.* Порадити щось щиро кому-небудь. *Старий староста й каже: — Позвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись* (Кв.-Осн.).

ПРИСЛУХАТИСЯ: прислуха́тися обома́. Бути дуже уважним, намагатися усе схопити.— *На уроках, сину, гав не лови, прислухайся обома.*

ПРИСМАЛЮВАТИ: присма́лювати лі́ткú *див.* смалити.

ПРИСНИЛОСЬ: і уві сні не присни́лось би *див.* присниться.

ПРИСНИТЬСЯ: і [на́віть] [уві (у) сні] не присни́ться (не присни́лось) *кому.* Щось дуже дивне, незвичайне, яке не можна уявити.— *А що, панове, вам і не присниться там бути, де я побував* (Кв.-Осн.); *— Моя душа сміє і зможе таке, що іншому й не присниться...* (П. Куліш); *— Заходьте до мене. Я щось таке надумав, що вам і не приснилось!* (Панч).

ПРИСОЛОДЖУВАТИ: присоло́джувати язика́ *див.* присолодити.

ПРИСОЛОДИТИ: присолоди́ти / присоло́джувати язика́, *заст.* Звести наклеп на кого-небудь. *Чи не ти язика присолодив? Та він і руками й ногами відхристюється* [відхрещується]. *Не дух же святий навіває інспектора! От ми і зговорились докопатись до донощика* (Сл. Гр.).

ПРИСОХ: живі́т присо́х до спи́ни *див.* живіт; **язи́к ~ до піднебі́ння** *див.* язик.

ПРИСОХНЕ: присо́хне (присхне́), як на соба́ці, *розм.* 1. Загоїться, зникне (про виразки, хвороби і т. ін.).— *А що, Варко, полегшало тобі? — Та присохне, як на собаці* (Мирний); — *Лягайте завтра в військовий лазарет,— зрадів Лазаревський.— Може, через хворобу вас все ж таки залишать тут.— Ні,— відрубав Шевченко.— Якось викручуватись — це не для мене. Потрусить трохи і минеться, присохне, як на собаці* (Тулуб).

2. Залишиться при комусь, не пошириться далі, уляжеться (про щось неприємне). *Сумна повернула додому Маланка й нікому не похвалилась, що бачила й чула. Нехай вже воно присохне на ній, як на собаці* (Коцюб.); *Він подумав, що ніхто не бачив, ніхто не знає і все присохне, як на собаці* (Чорн.).

ПРИСОХНУТИ: присо́хнути на язиці́. Залишитися не висловленим (про слова, думки і т. ін.). *Міг би сказати Порфир, як матір не слухався, з двійок не вилазив, як тинявся цілими днями по пристанях, що аж у порт його занесло... Міг би, міг, одначе відповідь чомусь так і присохла на язиці* (Гончар).

ПРИСПІВ: приспі́в час *див.* час.

ПРИСТАВ: язик приста́в до піднебіння *див.* язик.

ПРИСТАВАТИ: пристава́ти / приста́ти до бе́рега *якого.* Знаходити, визначати своє місце в житті, своє покликання. *Дорогою він запитав у Савки: — Що ж ти, брат, на одному місці не тримаєшся? Електрозварником тобі не подобається, муляром — теж. Приставай до якогось берега* (Ткач); — *Час тобі, дитино, вже приставати до якогось берега,— говорила* [мати] *доньці спокійно та розважливо,— бо закрутить тебе хвиля, закаламутить голову і пропадеш* (М. Ю. Тарн.); [К о в а л ь:] *То до якого ж берега пристанемо?* [Ц а р:] *Зараз нічого не скажу вам:.. На роздоріжжі я... Все думаю...* (Зар.).

пристава́ти / приста́ти до лиця́ (до ви́ду) *кому.* Личити, пасувати, гармонувати. *Ясно-синій колір дуже приставав їй до лиця* (Н.-Лев.); *Чорний здоровий платок, котрим була її голова і плечі аж до пояса прикриті, так і пристав їй до лиця* (Мирний).

ПРИСТАВИТИ: приста́вити (приліпи́ти) ла́тку *кому.* Сказати що-небудь дошкульне чи дотепне.— *О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить* (Кв.-Осн.); *На кождого знайде* [Гжехоткова], *що сказати, кождому приліпить латку* (Фр.).

ПРИСТАЛА: душа́ приста́ла *див.* душа.

ПРИСТАЛО: се́рце приста́ло *див.* душа.

ПРИСТАНОВИЩЕ: оста́ннє пристано́вище *чиє, кого.* 1. Місце, де хто-небудь похований; чия-небудь могила. *Він думав про Люду, і жаль стискав йому серце... Хоч би знати, де саме її останнє пристановище* (Трубл.). С и н о н і м: **вічна при́стань.**

2. Те, що підтримує, є хоч якою-небудь опорою для когось. *Як бачите, життя знову насміялося з мене. Ідея спокути через власне страждання була моїм останнім пристановищем* (Лев.).

ПРИСТАНЬ: вічна при́стань, *уроч.* Місце, де хто-небудь похований, де покоїться чий-небудь прах; могила. *За два кілометри, біля Карлюжини,— цвинтар, вічна пристань видатного драматурга* [І. Карпенка-Карого] (Літ. Укр.). С и н о н і м: **оста́ннє пристано́вище** (в 1 знач.).

ПРИСТАТИ: приста́ти до бе́рега; ~ до лиця́ *див.* приставати.

приста́ти на грунт, *заст.* Поселитися де-небудь постійно, осісти, зайнятися землеробством. *Він швидко покинув сю службу, послухав одного товариша, що нараяв йому йти до Борислава, заробити грошей, пристати на грунт* (Фр.).

приста́ти (приступи́ти) з [го́стрим] ноже́м до го́рла. Настирливо вимагати чого-небудь.— *Дід собі в комірчині овес видає, а баба в хатині ніяк від циганок не відчепиться: пристали з ножем до горла, де золоті дукачі заховані* (Тют.); — *А от як ці брати приступлять з гострим ножем до горла, то тоді й пізнають, що воно за брати* (Мирний). С и н о н і м: **наступи́ти на го́рло.**

ПРИСТРАСТІ: при́страсті вляга́ються (вгамо́вуються) / вляглі́ся (вгамува́лися, прохоло́нули). Зникає, спадає збудження, захоплення, піднесення і т. ін. *Високе небо незнайомого півдня, терпкий аромат близького поля діють на бійців, мов якийсь чарівний трунок: зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, одвертіші, мирніші, тихіші* (Гончар); *Пристрасті в нас уляглись, скороспілки ілюзій обпали. З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять* (Фр.); *І Каринський, і Васюта побоювались, що й ця нарада проходитиме неспокійно. Доба надто короткий строк, щоб прохолонули розбурхані вчора пристрасті* (Шовк.).

при́страсті спала́хують (розпа́люються, розгоря́ються, закипа́ють *і т. ін.***).** Збудження почуттів досягає великого напруження. *Сенько був із тих людей, у яких пристрасті спалахували скоро* (Фр.); *Хома бачив, що розпалюються пристрасті, і не знав, як угамувати їх* (Тулуб); *На жаль, у боротьбі думок, у наукових дискусіях, як і у всяких інших, пристрасті іноді розгоряються з такою силою, що початкова мета — з'ясування

істини — підміняється прагненням, що б то не стало, будь-якими засобами домогтися перемоги над своїм противником (Вибр. праці М. Г. Холодного); *Хто хоч раз був на футбольному полі, той добре знає, що ніде так пристрасті не закипають, як на футболі* (Дмит.).

ПРИСТРІЛЯНЕ: мáти пристріляне óко *див.* мати.

ПРИСТУП: без пáлиці ані прíступ *див.* підступай.

ПРИСТУПАЙ: і не приступáй *див.* приступайся.

ПРИСТУПАЙСЯ: і не приступáйся (не приступáй). 1. *до кого.* Дуже гордий, сердитий, зарозумілий і т. ін. *Мотря думала теж про Галю. «Може, там така, що й не приступайся»* (Мирний); *Гарна була дівка. А горда та пишна, що й не приступай* (Коцюб.).

2. *до чого.* Дуже занедбаний, захаращений. *Колись новісінькі дощані ноші, тепер уквітчані недбайливими латками та наліпленими шарами цементу, лякали, хоч і не приступайся до них* (Ле). Синоніми: **і не приступи́ти; і приступи́тись стрáшно** (в 1 знач.). Антонім: **на всі бóки присту́пний.**

ПРИСТУПИТИ: і не (áні) приступи́ти *до кого.* 1. Дуже гордий, сердитий, зарозумілий і т. ін. *Дивиться* [Варка], *наче зараз тебе з'їсть, не соливши, словами і січе, і руба, ані приступити...* (Вовчок).

2. *до чого.* Дуже захаращений, занедбаний. *Іде ремонт приміщення бібліотеки, тому до деяких книжкових фондів і не приступити.* Синоніми: **приступи́тись стрáшно** (у 1 знач.); **і не приступáйся.** Антонім: **на всі бóки присту́пний.**

і приступи́ти стрáшно *див.* приступитись.

приступи́ти до бикá. Взятися за головне, подіяти рішуче. *Успіх будь-якої справи забезпечений, якщо вдається відразу приступити до бика.* **приступи́ти до бичкá.**— *Жарти жартами, а я оце поїду в Бендери та причепою причеплюсь, реп'яхом пристану до Бичковського,— обізвалась Христина.— Я вже знаю, з якого боку приступити до бичка* (Н.-Лев.).

ПРИСТУПИТИСЬ: і приступи́тись (приступи́ти) стрáшно. 1. Дуже гордий, сердитий, зарозумілий і т. ін. *До директора заводу і приступитись страшно.* Синоніми: **і не приступáйся; і не приступи́ти.** Антонім: **на всі бóки присту́пний.**

2. Грізний, небезпечний. *Оттак, бачиться, й стрельне* [рушниця], *що й приступитись страшно!* (Кв.-Осн.).

ПРИСТУПНИЙ: на всі бóки присту́пний. Лагідний, спритний, розторопний, меткий. *Жвавий, на всі боки приступний, він надумався поширити свої комерційні справи виданням... книжок* (Вас.). Антоніми: **і не приступáйся; і приступи́тись стрáшно; і не приступи́ти.**

ПРИСТУПОМ: брáти прíступом *див.* брати.

ПРИСТУПУ: з пéршого прíступу *див.* разу; **немá ∼** *див.* нема.

ні (áні) прíступу *до кого.* 1. Хто-небудь надійно захищений, не може бути подоланий, захоплений і т. ін.— *Вже двічі набігали козаки, а нічого не вдіють: обіклалися боронами та засіками озеряни, і ні приступу до них* (Головко).

2. *перен.* Хто-небудь зробився недоступний, загордився.— *Оце вже Роман так замурується в своїй хатині з книжками, що до його ані приступу! — говорила Соломія до матері* (Н.-Лев.). Синоніми: **і не приступáйся; і приступи́тись стрáшно; і не приступи́ти.** Антонім: **на всі бóки присту́пний.**

ПРИТАЇТИ: притаї́ти дух *див.* затаїти.

ПРИТЕРТИ: притéрти рóги *кому.* Зробити покірним кого-небудь, приборкати, примусити підкорятися комусь. *Вже ми їм* [хлопам] *притремо роги!* (Фр.).

ПРИТИКИ: давáти прити́ки *див.* давати.

ПРИТИСКАТИ: притискáти / прити́снути до стіни́ *кого.* Ставити кого-небудь у безвихідне становище, домагаючись якогось зізнання або вчинку.— *Бог з вами, не притискатиму вас до стіни...* (Л. Укр.). **прити́снути до стíнки.** [Арсен:] *Мені якби ще отого шахрая, Геннадія, до стінки притиснути!* (Мороз).

ПРИТИСКОМ: з прíтиском. Дуже пристрасно, настійно. *Дідуньо з великим притиском розпочав знов мову про те, що вже крайня пора взяти до Юзі гувернантку* (Л. Укр.); *Щербатюк побагровів і заговорив з такою енергією і притиском, що з губ його почали зриватися.. краплі піни* (Ряб.).

ПРИТИСЛА: бідá прити́сла *див.* біда.

ПРИТИСЛО: життя́ прити́сло *див.* життя.

ПРИТИСНУЛО: життя́ прити́снуло *див.* життя.

ПРИТИСНУТИ: до нíгтя прити́снути. Знищити, ліквідувати, розправитися. *Я тебе за таку образу до нігтя притисну. Довго пам'ятатимеш.*

прити́снути до стіни́ *див.* притискати.

ПРИТИЧИНА: оцé (отó) так (якá) прити́чина. Уживається для вираження великого здивування з приводу чогось несподіваного, незрозумілого, а також захоплення тим, що сталося. *Перелякався й Причепа і все намагався розтулити Савчині зуби.— Горілки! Та голову набік!.. Оце так притичина...* (Тулуб); — *Оце, яка притичина! Оце випадок!.. Неначе щось недобре віщує... Ото шкода!..— говорила неспокійно Сусана Уласівна* (Н.-Лев.); — *І хто б це такий був? Ото притичина!* (Н.-Лев.). Пор.: **що за прити́чина?**

що за прити́чина (прíтча *і т. ін.*)? Уживається для вираження подиву з приводу чого-небудь незрозумілого чи несподіваного, а також захоплення тим, що сталося. [Халява:] *То розкажи ж нам, звідки взявся, Що за притичина така?* (Кроп.); [Раб:] *Прибув високородний Публій*

в гості! [Хуса:] *З дружиною?* [Раб:] *Сам, без жони прибув.* [Хуса:] *Що за притичина?..* (Л. Укр.); *Починаю хвилюватись: що за притичина? Рішуче одмагатись: — Ніколи не писав і не буду!* (Вас.). Пор.: **оце́ так прити́чина.**

ПРИТКНУТИ: приткну́ти го́лову (себе́) *де, куди.* 1. Знайти якийсь притулок, пристановище.— *Я бажаю собі гніздо звести, щоб було де голову приткнути під час лихої години...* (Мирний); *Хіба мало таких, як я. Хіба трохи тиняється по світу, де б свою голову прихилити, де б себе приткнути?!..* (Мирний). Синонім: **го́лову прихили́ти.**

2. Використовувати чиїсь здібності, нахили, творче спрямування у певній галузі діяльності. *Вона* [старша] *стільки ж знає, як і всі — куди їх везуть, де спинять їхні долі, куди приткнуть дівочі голови...* (Ле).

ПРИТОРКНУТИСЯ: і па́льцем не приторкну́тися *див.* торкатися.

ПРИТОЧИТИ: [своє́] сло́во приточи́ти *до чого.* 1. Висловити свою думку, додати від себе щось до вже сказаного. *Кожен поспішався щось додати, своє слово приточити і заразом на стіл поглядав, хотів побачити, що виходить на папері* (Коцюба).

2. Внести неясність у чиюсь думку; перекрутити думку на свій лад, обманути.— *Навряд, Якове Дорохтейовичу, не такий чоловік Матвій. А коли не ймете віри, підіть до нього, він слова не приточить* (Стельмах).

ПРИТУЛИ: хоч до ра́ни притули́ *див.* клади.

ПРИТУЛИТИ: притули́ти горба́того до стіни́ *див.* притуляти.

ПРИТУЛЯЙ: хоч до ра́ни притуля́й *див.* клади.

ПРИТУЛЯТИ: притуля́ти / притули́ти горба́того до стіни́. Говорити щось недоречне, нелогічне. [Маруся:] *Ти вже почнеш чорт батька зна що вигадувать та притулять горбатого до стіни!* (Кроп.).

ПРИТУПИЛО: купи́ло притупи́ло *див.* купило.

ПРИТЧА: при́тча во язи́цех, *заст.* Предмет загальних розмов, постійних пересудів і т. ін. *Довелось самому розкидати* [добро], *розточити, І добра нікому не зробити ні на шеляг. І притчею во язицех стати Добрим людям* (Шевч.); *Притчею во язицех був свого часу фразеологічний словник Дубровського* (Рильський); *Але всі.. її вчинки не зашкодили їй стати в Бобринці притчею во язицех* (Збірник про Кроп.); *Його соромливість стала вже притчею во язицех рідних, друзів, сусідів* (Веч. Київ).

що за при́тча! *див.* притичина.

ПРИТЯГАТИ: притяга́ти / притягти́ до се́бе се́рце *чиє.* Привернути чиюсь увагу до кого-небудь; полонити. *З перших же зустрічей серце моє притягли працьовиті й мужні люди цієї багатонаціональної країни* [Югославії] (Рильський).

притяга́ти (притя́гувати) за воло́сся (за ву́ха) *що.* Не́виправдано, безпідставно виставляти, показувати що-небудь. *Мене люди зовсім не за самий вірш лають, а за те, що я мало ідейна, чи то пак — мало тенденційна, але мені здається, що коли я буду тенденцію за волосся притягати, то всім буде чутно, як її волос тріщатиме нещасний* (Л. Укр.).

притяга́ти (притя́гувати) о́чі (по́гляди, зір *і т. ін.***)** *чиї (чий), кого і без додатка. Любов Прохорівна притягала до себе заздрі погляди* (Ле); *Ненароком зелене вікно притягає зір* (Рибак); *Оселедець, бринза притягували голодні очі косарів* (Горд.); *Ті шлейки, нові, блакитні, зі срібними клямрами, притягували до себе заздрісні очі парубоцтва та приязні — дівоцтва* (Коцюб.).

ПРИТЯГЛО: притягло́ живі́т до спи́ни *див.* притягує.

ПРИТЯГТИ: притягти́ до се́бе се́рце *див.* притягати.

ПРИТЯГУВАТИ: притя́гувати за воло́сся; ~ о́чі *див.* притягати.

ПРИТЯГУЄ: притя́гує / притягло́ живі́т (живота́) до спи́ни *в кого, кому, безос.* Хто-небудь дуже схуд, виголодався. *Крізь злегка прочинені двері чути, як хтось помішує ложечкою в склянці чай. Скло дзвенить тонко, знайомо, і від того ще більше притягує живіт до спини* (Збан.); *Хіба ж і не щастя після пісної дороги, після сухарів та цибулі, від яких йому вже до спини притягло живота, натьопатись нарешті смачного гарячого борщу, набратися сили, без якої людину вітром зіб'є в цій вітристій Каховці!* (Гончар).

ПРИТЯТИ: притя́ти кри́ла *див.* підрізати.

притя́ти язи́к (язика́) *кому.* Примусити кого-небудь менше говорити, поширювати якусь інформацію. *Притяти трохи язик, бо він собі балу-балу* (Козл.); — *Ти йому притни язика,— додав Петро, скоса зиркнувши на порожнє обличчя Никонова* (Горький, перекл. за ред. Варкентін).

ПРИХИЛИТИ: го́лову прихили́ти *де.* Знайти притулок, влаштуватися де-небудь. *Прийдеш над сю гору,— пустиня, спалена сонцем, ні прутика, ні гіллячки, щоб хоч де голову прихилить від палу...* (Мирний); — *Доки живу — земля моя, я господар на ній. Гичак поділив, а тепер, на старість, не має де голову прихилити* (Томч.); — *Куди ж нам, Денисе, найкраще податися, де голову прихилити?* (Стельмах). Синонім: **приткну́ти го́лову.**

прихили́ти ву́хо [своє́] *до кого.* 1. Прислухатися до кого-небудь, вислухати когось, зважити на чиє-небудь прохання. *Певні, що Ви, завжди одкликаючись щиро на громадські справи, прихилите ухо своє і до нашого щирого прохання* (Мирний); *Як людина, всім серцем відчуй, Придивись, прихили своє вухо, пожалься на сльози, Що кривавою хмарою в небо ідуть* (Вороний).

прихили́ти не́бо (не́ба, со́нце, світ *і т. ін.***)** *для кого, кому.* Зробити для кого-небудь все, навіть

неможливе. *Гірко було Маланці. От, зростила дитину, берегла, доглядала, рада була неба їй прихилити та зорями вкрити, а тепер оддай між люди на поневіряння* (Коцюб.); *Не вірте в мою ідеальність, а вірте тільки, що я Вас люблю і бажала б Вам справді «неба прихилити», та тільки не знаю, як се зробить* (Л. Укр.); [Косяк:] *Оленько, кохана моя. Та я радий для тебе сонце прихилити* (Зар.); *Огрядний, з губами-вареницями на одутлуватому лиці, Шаблистий розмахував не руками, а голоблями — здатними, здається, прихилити весь світ для Павла Жабокрика* (Гуц.).

ПРИХИЛИТИСЯ: прихили́тися се́рцем *див.* прихилятися.

ПРИХИЛЯТИ: прихиля́ти / прихили́ти до се́бе се́рце (серця́) *чиї, кого.* Викликати приязнь, симпатії. *Маленька, кругловиденька, з терновими мрійними очима, вона зразу прихиляла до себе серце всякої людини* (Вас.); *Хоча С. Крушельницька, О. Мишуга, М. Менжинський і не мали змоги на рідній* [сцені] *демонструвати своє мистецтво, але й там, на чужині, вони зуміли прихилить до себе серця. Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків України* (Вітч.).

ПРИХИЛЯТИСЯ: прихиля́тися / прихили́тися се́рцем (душе́ю) *до кого.* Приятелювати, любити. *Олег все більше звикав і прихилявся серцем до Люди, а Люда сміялася, пустувала й хто зна, що було у неї на думці* (Дмит.); *Не хотіла* [татарочка] *підсобляти в будь-якім підступі супроти Подолянки, до котрої татарочка, в неволі зів'явши, чомусь прихилилась душею* (Ільч.).

ПРИХИЛЬНЕ: замо́вити прихи́льне сло́во *див.* замовити.

ПРИХОДИТИ: прихо́дити в го́лову *див.* прийти; **~ в но́рму** *див.* входити; **~ до па́м'яті; ~ до се́бе** *див.* прийти.

прихо́дити / прийти́ до ро́зуму. Усвідомлювати свої помилки, одумуватися. *От і почав наш горобчик до розуму приходити,— годі сваритися!* (Л. Укр.).

прихо́дити / прийти́ до тя́ми (*діал.* **до тя́мку**). 1. Повертатися до нормального фізичного стану після непритомності. *Власний свій організм він піддаватиме нечуваним випробам, зазнаючи таких перевантаг, коли на якусь мить навіть непритомнієш у польоті, приладів не бачиш, а тоді прийдеш до тями — глядь: є швидкість! Є потрібна швидкість...* (Гончар); *Софію занесли в будуар ледве притомну і положили на канапці. Перша її думка, як прийшла вона до тямку, була: «Ах, що буде зо мною?..»* (Л. Укр.).

2. Опам'ятатися, заспокоїтися (після страху, хвилювання і т. ін.). *Машина рушила, а Андрій все ще ніяк не міг прийти до тямку, і все здавалося йому, ніби він чує жартівливий голос: «Гаряча голова... Можна й туди* [в полк]*»* (Ю. Бедзик).

прихо́дити / прийти́ на па́м'ять. Поставати в уяві, пригадуватися.— *Ще така в мене собача натура, що як п'яний, то зараз добрішаю: хочеться що-небудь доброго зробити... і покійний тато, царство їм небесне, приходять на пам'ять...* (Коцюб.); *Чого ж ти почала задумуватись після тих вечорів любих? Ти його речі до одного слова згадуєш; і вві сні вони тобі сняться, і прокинешся ранком — перше всього вони тобі на пам'ять приходять* (П. Куліш).

прихо́дити / прийти́ у світ (на світ, в життя́). Народжуватися. *Батько новонародженого був просто на сьомому небі, що в життя приходить ще один Мамайчук* (Гончар); *Сам Амор Діонин, кажуть, серед нив прийшов у світ* (Зеров); *Відколи Гапка прийшла на світ, Мартоха злагодніла до чоловіка* (Л. Укр.).

ПРИХОДИТИСЯ: прихо́дитися до смаку́ *див.* прийтися.

ПРИХОДИТЬ: ду́мка прихо́дить *див.* думка.

[і] в го́лову (в ду́мку) не прихо́дить / не прийшло́ *що.* Не думалося, не гадалося (про щось неймовірне). *Про те, що я можу програти усі свої три копійки, мені і в голову не приходило* (Панч); *Гризельда навіть не заздрівала, щоб Тодозя кохала князя, й поважний суворий князь кохав Тодозю: це їй і в думку не приходило* (Н.-Лев.).

прихо́дить край *див.* край.

ПРИХОДИТЬСЯ: прихо́диться / прийшло́ся до чо́го (до ді́ла). За умови, що треба діяти, робити щось. *Треба, щоб і ми любили один одного, як брати, у нужді помагали, один від одного біду відводили і коли до чого приходиться, один за одного страждали і біду терпіли* (Кв.-Осн.); *Спитаєшся пня й колоди, як прийдеться до чого* (Номис); *От наші критики не такі лицарі і коли приходиться до діла, то ставлять в одну лінію і поетів і поетес* (Л. Укр.); *— Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі по кущах!..* (Кучер); *Маруся шаблею так розмахувала, мов проворний козак, а як прийшлось до діла, то вона краще всіх воювала* (Укр.. казки).

со́лоно прихо́диться / прийшло́ся *кому, безос.* Хто-небудь перебуває у важких умовах, у скрутному становищі. *У Галичині років з п'ятсот тому назад.. солоно приходилось руському народові, котрий звали вони* [князі та бояри] *смердами* (Драг.); *Вийшли* [солдати] *до ротного, сміються, дякують Максимові, що, коли б не він, дуже б солоно прийшлося ...* (Мирний).

ПРИЦІЛ: бра́ти на прицíл; бра́ти ~ *див.* брати.

дале́кий прицíл. Дії, плани, розраховані на досягнення перспективної мети. *Фантастика далекого чи близького прицілу повинна бути обов'яз-*

ково оригінальною (Вітч.). **з далéким прицілом.** *З далеким прицілом придумано* (Літ. Укр.).

ПРИЦІЛИТИСЯ: прицілитися в тóчку *див.* цілитися; **~ óком** *див.* прицілюватися.

ПРИЦІЛІ: тримáти на прицілі *див.* тримати.

ПРИЦІЛЮВАТИСЯ: прицілюватися / прицілитися óком. 1. Оглядаючи, визначати приблизно місце, розмір, вагу і т. ін. чого-небудь. *Розставляла* [Устина] *пляшки з вином, ставила блюдечка з паюсною ікрою та дорогі рибні консерви, прицілювалась оком, де б краще поставити власного виготовлення салат* (Д. Бедзик).

2. *перев. док.* Спрямувати короткий погляд на кого-, що-небудь, мимохіть зважуючи, оцінюючи когось, щось.— *А тобі не спиться, Маріє? — спитав Жменяк, примружививши одне око, а другим прицілившись на молоду ще вдовицю* (Томч.).

ПРИЧЕПЛЕНИЙ: язи́к причéплений дóбре *див.* язик.

ПРИШВУ: приши́ти при́шву *див.* пришити.

ПРИШЕСТЯ: до дру́гого пришéстя. Невідомо, до якого часу; зовсім, назавжди.— *Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги поламало! А бодай ти не виліз з того тютюну до другого пришестя!* (Довж.).

ПРИШИВАТИ: пришивáти (пришпи́лювати) / приши́ти (пришпили́ти) квітку (гапли́к, лáтку) *кому.* Давати клички кому-небудь, ображати когось в'їдливими репліками, дошкульними словами. [Я в д о х а:] *Та й осоружний оцей Печериця,— як він мені остогид! З кожного насміхається, кожному квітки пришиває, а сам же то? Якби глянув у воду на свою вроду* (Мирний); *Колісник, червоний, як стиглий кавун або печений рак, знай пришивав квітки то тому, то другому, перекидаючи чарку за чаркою* (Мирний); — *Усякий думає: «Пришпилюють мені латки, давай буду й я пришпилювати іншим!»* (Фр.); *Ятрівка таку квітку пришпилить, що і через тиждень сорому не збудешся* (Кв.-Осн.).

ПРИШИЙ: приши́й кобилі хвіст. Зайвий, непотрібний. *Була й новинка Карпенкова —«Суєта». Перші три акти добрі, а четвертий — приший кобилі хвіст* (Мирний); — *Хто я в «Сугаклії»? Голова чи, може, приший кобилі хвіст?* (Добр.). С и н о н і м: *для мéблів* (у 2 знач.).

ПРИШИТИ: ні приши́ти, ні прилатáти. Недоладно, невпопад. *Дивний чоловік, то мій товариш на правім боці .. Все думає, а бог знає над чим, а часом якщо скаже, то ні пришити, ні прилатати* (Фр.). С и н о н і м: **ні до ла́ду ні до приклáду** (в 2 знач.).

приши́ти квітку *див.* пришивати.

приши́ти при́шву (при́шви) *до чого.* Доповнити сказане кимсь, втрутитися в чужу розмову. *А моложенькі панночки раді, що й їм вільно пришити свою пришву до розмови, навперейми почали згадувати та декламувати уривочки з декадентських віршів* (Дн. Чайка); *О! що то вже за дівка!.. Вона не вміла, як кому пришви пришити? Ну, ну! І проворна, і жартовлива* [жартівлива] *була* (Кв.-Осн.).

приши́ти спрáву *кому.* Несправедливо, безпідставно звинуватити кого-небудь у чомусь. *Твою Анничку, ті от ... засудили. Якусь там справу дівчині пришили, Вона в тюрмі згоріла, як свіча* (Забашта).

ПРИШИТИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***).** 1. Хто-небудь добре, вправно тримається на чомусь. *Але він вже на коні — на коні як пришитий...* (Морд.).

2. *з дієсл.* Невідступно, постійно. [Д р а н к о *(кричить у себе на дворі):*] *І слухати не хочу! Знаю, які печериці підеш збирати! Сиди мені у хаті, як пришита!* (Кроп.); *Поївши, Софія заходилася прибирати в кімнаті. Микола ходив за нею, як пришитий* (Дім.); *Їй не страшно було, коло неї, мов пришитий... провожатий, що не один чи два вечори знай проводив її до самої хати* (Мирний).

ПРИШПИЛИТИ: пришпили́ти квітку *див.* пришивати.

ПРИШПИЛЮВАТИ: пришпи́лювати квітку *див.* пришивати.

ПРИЩЕМИТИ: прищеми́ти хвіст *кому.* Обмежити чиї-небудь дії, поставити когось в скрутне становище. *Він давно мені хоче прищемити хвіст* (Стельмах).

ПРИЩИКНУТИ: прищикну́ти язикá *кому.* Позбавити кого-небудь можливості розпускати плітки і т. ін.; дотепно обірвати когось на слові. **прищикну́ти язичкá** *кому. Поєдинок цей продовжувався в затаєних намірах, що їх викохував про себе Гнат, настирливо шукаючи такого випадку, щоб прищикнути Уласові язичка* (Тют.).

ПРИЯЗНИМ: диви́тися при́язним óком *див.* дивитися.

ПРИЯЗНЬ: зайти́ у при́язнь *див.* зайти.

ПРІРВИ: на краю́ прі́рви *див.* краю.

ПРІРВОЮ: опини́тися над прі́рвою *див.* опинитися.

ПРІРВУ: летíти в прі́рву *див.* летіти; **піти́ в ~** *див.* піти; **штовхáти в ~** *див.* штовхати.

ПРОБА: прóба перá *див.* спроба.

ПРОБИ: висóкої (найви́щої, чи́стої) прóби. 1. *що.* Що-небудь високої якості; досконале, майстерно зроблене. *Проза Петра Панча — література високої проби* (Роб. газ.).

2. *хто.* Хто-небудь дуже обдарований, талановитий у чомусь. *Франко — лірик високої проби, і його ліричні вірші просяться часто в музику* (Коцюб.). А н т о н і м: **низькóї прóби.**

низькóї (невисóкої) прóби. 1. Що-небудь недосконале, недовершене. *Не завжди щастить журналам приходити на зустріч з читачем з повноцінним «багажем»: трапляються.. і твори невисокої ідейно-художньої проби* (Рад. літ-во).

2. *хто.* Хто-небудь поганої вдачі, нерозвинений, некультурний. *Він переконався, що молодий граф Едвін — чоловік дуже низької проби, картяр і розпусник* (Фр.). Антонім: **висóкої прóби.**

ПРОБИВ: дрож пробúв *див.* дрож; **час ~** *див.* час.

ПРОБИВАЄ: дрож пробивáє *див.* дрож.

ПРОБИВАТИ: пробивáти дорóгу до сéрця; ~ шлях *див.* прокладати.

пробивáти / пробúти стінý. Ціною великих зусиль долати опір, добиваючись чогось. *Пробити стіну байдужості.*

ПРОБИРАЄ: дрож пробирáє *див.* дрож; **морóз ~ по шкýрі** *див.* мороз; **хóлод ~** *див.* холод; **цигáнський піт ~** *див.* піт.

ПРОБИРАЄТЬСЯ: морóз пробирáється до тíла *див.* мороз.

ПРОБИРАТИ: пробирáти до печінóк. Сильно впливати, діяти на кого-небудь. *Добрий тютюнець — до печінок пробирає...* (Збан.).

пробирáти / пробрáти до сліз. Справляти сильне враження. *Приспів пробирає аж до сліз* (Тич.).

пробирáти (пронúзувати) до [сáмих] кістóк (до костéй). Викликати у кого-небудь відчуття сильного холоду. *Ранок був сірий, туманний. Вночі знову йшов дощ, дув пронизливий сирий вітер, пробирав до кісток* (Сиз.); *Міцний мороз пробирав аж до кісток* (Кач.); *Осіння вже пора по-вовчи закрадалась. І холод до кісток рибалок пробирав* (Рильський); *Дощ перестав, стало ніби ясніше, але вітер пробирав до костей і ліс голосніше шумів, шепотів* (Ірчан). **пробрáло до самúх кістóк,** *безос. До самих кісток пробрало його холодом та вологістю* (Грим.).

ПРОБИРАЮТЬ: дрижакú пробирáють *див.* дрижаки.

ПРОБИТИ: пробúти грудьмú дорóгу (шлях) *кому.* Ціною власних зусиль допомогти кому-небудь у досягненні якоїсь мети. *Любити своє дитя — це ще не все, ти зумій грудьми пробити йому дорогу* (Гончар).

пробúти дорóгу до сéрця *див.* прокладати.

пробúти сльозóю *кого.* Розчулити, зворушити кого-небудь плачем. *Заскорузлого бюрократа не проб'єш сльозою.*

пробúти стінý *див.* пробивати; **~ тривóгу** *див.* бити.

ПРОБІ: кричáти прóбі *див.* кричати; **хоч кричú ~** *див.* кричи.

ПРОБІГ: кіт пробіг *див.* кішка; **морóз ~ пóза шкíрою** *див.* мороз.

ПРОБІГАЄ: морóз пробігáє пóза шкíрою *див.* мороз; **дрож ~ по спúні** *див.* дрож.

ПРОБІГАЮТЬ: мурáшки пробігáють по спúні *див.* мурашки; **дрижакú ~ по спúні** *див.* дрижаки.

ПРОБІГЛА: кішка пробігла *див.* кішка; **~ собáка прóміж ногáми** *див.* собака.

ПРОБІГЛИ: мурáшки пробігли по спúні *див.* мурашки; **дрижакú ~ по спúні** *див.* дрижаки.

ПРОБІЖИТЬ: мúша не пробіжúть *див.* миша.

ПРОБІЙ: ітú на пробíй *див.* іти.

ПРОБКА: як прóбка, *з сл.* дурний. Дуже обмежений, нерозвинений. *Великий хлопець, а дурний як пробка.*

ПРОБКУ: наступáти на прóбку *див.* наступати.

ПРОБЛЕМА: проблéма нóмер одúн. Завдання, що має першочергове значення для кого-, чого-небудь. *Проблема номер один сьогоднішнього господарювання — комплексна механізація* (Знання..); *Розвідувачі надр проникають у найглухіші і найпустельніші місця, де проблемою номер один стає добування води* (Веч. Київ); *Після твого повернення для нас проблемою номер один буде твоє здоров'я* (Дмит.).

ПРОБНИЙ: прóбний кáмінь *див.* камінь.

ПРОБОЄМ: ітú пробóєм *див.* іти.

ПРОБРАВ: дрож пробрáв *див.* дрож; **морóз ~ по шкýрі** *див.* мороз; **хóлод ~** *див.* холод; **цигáнський піт ~** *див.* піт.

ПРОБРАВСЯ: морóз пробрáвся до тíла *див.* мороз.

ПРОБУВАТИ: прóбувати кислúць. Зазнавати покарання, докорів. *Була вона* [сестра] *якась утла на здоров'я, і.. через неї мені часто доводилось од матері пробувать кислиць: оце було зачеплю її або штовхну, .. то вона зараз біжить до матері жалітися; а мати мені зараз.. було добре намне чуба або наскубе вуха* (Н.-Лев.).

прóбувати на зубáх (на зуб, на зýби). Перевіряти що-небудь на твердість, міцність. *Став пробувати* [заробітчанин] *на зуб новопридбану косу* (Гончар); *— Який гарний* [біб],*— вона брала його в жменю, пробувала на зуби, розгортала по всьому столі, милувалась і раділа* (Чорн.).

прóбувати себé *в чому.* Зайнятися чим-небудь, перевіряючи свої можливості. *Крім поезій ліричних і гумористичних пробував себе* [В. Самійленко] *й у драматичному роді* (Сам.). Синоніми: **прóбувати сúли; прóбувати перó.**

прóбувати / спрóбувати [своé] перó *в чому.* Починати писати в певному літературному жанрі. *Не поодинокі в літературі випадки, коли поет звертається до прози чи пробує своє перо в якомусь іншому, новому для нього жанрі* (Літ. Укр.). Синоніми: **прóбувати сúли; прóбувати себé.**

прóбувати / спрóбувати [своï] сúли *в чому, де.* Починати займатися чим-небудь; вивіряти свої можливості, талант в чомусь. *Під впливом свого приятеля Федькович і сам почав пробувати сили в літературі* (Л. Укр.); *Зовсім самостійною моєю роботою, де я пробував свої сили як сценарист, режисер і актор одночасно, був фільм «За стіною»* (Бучма); *Наші молоді прозаїки пробують свої*

сили і в надзвичайно важливому жанрі — в літературі для дітей (Смолич). Синоніми: **пробувати себе; пробувати перо.**

пробувати щастя *див.* спробувати.

ПРОВАДИТИ: провадити химери *див.* гнати.

ПРОВАЛИВСЯ: щоб я провалився *див.* я.

ПРОВАЛИСЯ: хоч провалися. 1. Уживається для вираження цілковитої байдужості до чого-небудь, безпорадності і т. ін. *А от худобі ніяк ради не вміла дати, хоч провались з нею* (Головко).

2. Уживається для вираження бажання зникнути від зніяковіння, сорому і т. ін. *Соромно, хоч провались.*

хоч провалися в безодню. Уживається для вираження бажання зникнути від зніяковіння, сорому і т. ін. *Іноді за свої вчинки так соромно буває, що хоч провалися в безодню.*

ПРОВАЛИСЬ: провалисБ ти (воно *і т. ін.*). Уживається для вираження бажання позбавитися кого-, чого-небудь, звільнитися від когось, чогось. *Прийшла пошта і роботи принесла цілу коробку. Та провались воно все,— дай хоть* [хоч] *вільно дихнути!..* (Мирний).

ПРОВАЛИТИСЯ: ладний провалитися крізь землю *див.* ладний.

хоч (мало) крізь землю провалитися. З'являється бажання щезнути, перестати існувати (перев. від сорому, страху і т. ін.). [Любов:] *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!..* (Л. Укр.); *А як щось поламається? Та ще й на Віриній ділянці! Тоді хоч крізь землю провалися* (Хор.); [Галина:] *Відчепись! Говорила я тобі. Бачиш, як незручно вийшло. Мало крізь землю провалитися* (Собко). Синонім: **ладний провалитися крізь землю.**

щоб мені [крізь землю] провалитися. Уживається для вираження запевнення у правдивості сказаного.— *Щоб мені крізь землю провалитись, щоб я з місця того не зійшла, як тому правда, що Хівря набрехала* (Григ.).

щоб тобі (йому *і т. ін.*) провалитися, *лайл.* Уживається як побажання зникнути.— *Щоб тобі голова на в'язах звернулась, щоб тебе перша куля не минула! Гидкий! Осоружний! Щоб тобі провалиться, проклятому!* (Вас.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) крізь землю провалитися (піти). Раптово, безслідно зникнути.— *Люданський тільки що був тут і десь дівся, мов крізь землю провалився* (Крот.); *От одного разу весною позичив дід коней та й поїхав орати власну ниву. Цілий день шукав дід ту ниву, а вона ніби крізь землю провалилась* (Україна..); *Кума десь ділась, неначе крізь землю провалилась* (Н.-Лев.); — *І коней не знайшли? — Ні, як крізь землю пішли всі семеро* (Головко); **наче крізь землю пропали.** *Треба вам сказати, що як тільки прокотив возик з писарем, то усі наче крізь землю пропали* (Вовчок). Синоніми: **як корова язиком злизала; як вітром здуло; як у воду впасти** (в 1 знач.); **лиз злизав** (у 1 знач.); **як хап ухопив.**

ПРОВАЛЯТИ: проваляти дурня *див.* валяти.

ПРОВЕСТИ: провести в життя; ~ в останню путь *див.* проводити.

провести голос. Заспівувати. [Шумайко:] *Давайте, я проведу голос, а ви за мною* (Мик.).

провести лінію; ~ межу; ~ очима; ~ паралель *див.* проводити; **~ химери** *див.* гнати.

ПРОВИНУ: спокутувати провину *див.* спокутувати.

ПРОВІД: на провід, *з сл.* кликати, викликати. До телефону, на телеграф (перев. про офіційне спілкування). *Черниша викликали на провід. Говорив начальник артилерії* (Гончар).

ПРОВІДНА: провідна зірка *див.* зірка; **~ нитка** *див.* нитка.

ПРОВІТРИТИ: провітрити голову (мозок). Перепочити від розумового напруження, перевтоми.— *Як у вас, механіку, щодо культроботи? Може, перекинемось, мозок провітримо? Обоє зайшли в каюту механіка і щільно причинили за собою двері. Гусаров витяг з-під подушки карти* (Донч.).

ПРОВОДЖАТИ: проводжати / провести в останню путь *кого.* Хоронити, ховати кого-небудь. *Вранці небіжчика перенесли на козацький байдак, і вся флотилія вирушила до Кінбурна, проводжаючи бойового отамана в останню путь* (Дор.); — *Бачте,— говорить молодичка,— в баби не так і багато близьких людей, що прийдуть провести її в останню путь* (Гуц.).

ПРОВОДИТИ: проводити курс *на що.* Спрямовувати свої дії на досягнення, здійснення чого-небудь; втілювати в життя. *Щоб досягти успіху в перебудові, необхідно і далі проводити курс на демократизацію всіх ланок суспільного життя.*

проводити / провести в життя *що.* Здійснювати, втілювати на практиці що-небудь. *В значній більшості Рад, принаймні в робітничих Радах, після останніх перевиборів, більшовики вже одвоювали у дрібнобуржуазних партій більшість. І вже пробували проводити в життя декрети Ради Народних Комісарів* (Головко); [Огнєв:] *Чекаю на запитання.* [Горлов:] *А чого ж чекати? Розкажи, чому оперативний план не провів у життя?* (Корн.).

проводити / провести лінію *яку, чого.* Діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чимсь. *Він* [М. Чернишевський] *різко проводив ту лінію викривань зрад лібералізму, яка донині ненависна кадетам і ліквідаторам* (Ленін); *Письменники України готові проводити лінію Верховної Ради республіки на розбудову суверенної України* (Літ. Укр.)

проводити / провести межу *між ким — чим.* Відокремлювати, розглядати як не рівноцінне, не

рівнозначне за сутністю, значенням і т. ін. *Я і сам знаю, що не можна провести межу між живим і мертвим; що не тільки живуть, а на життя мають таке саме право рослини і навіть камінь...* (Коцюб.).

прово́дити / провести́ очи́ма (по́глядом) *кого*. Довго, проникливо, не відриваючись, дивитися на кого-небудь, услід комусь. *Горпина стоїть на хатньому порозі біла, як хустка, і проводить того москаля очима* (Вовчок); *Учнів молодших класів Мартин Іванович проводить поглядом до самої роздягальні* (Коп.).

прово́дити (роби́ти, наво́дити) / провести́ (зроби́ти, навести́) парале́ль. Порівнювати, зіставляти однакові або однорідні явища. [М а й с т е р:] *Зробімо паралель: вам дорогий ваш хист, мені — наука* (Л. Укр.); *Можна навести паралель між витягуванням під час кування та прокату* (Метод. викл. фрез. спр.).

ПРОВОДІ: ви́сіти на про́воді *див.* висіти.

на про́воді, *перев. з сл.* б у т и. Говорити через телефонну трубку.— *Генерал Костецький на проводі,— сказав Петриченко і подав у вікно трубку Савичеву* (Перв.); *Гукнув* [полковник] *телефоністам: — З'єднайте з командуючим! За хвилину на проводі уже був командуючий* (Голов.).

ПРОВОРНИЙ: прово́рний (швидки́й) на язи́к. Говіркий, балакучий. *Хай же друга невістка, що була тільки на язик проворна, кида їх разом з своєю коровою* (Григ.); *І гарна б жінка була Хвеська, усім гарна, та тільки на язик швидка* (Україна..). С и н о н і м: **язи́к без кісто́к.** А н т о н і м: **не ви́давиш сло́ва.**

ПРОВЧИЛО: життя́ провчи́ло *див.* життя.

ПРОГЛЕДІТИ: прогле́діти (прогля́діти, продиви́тися) [всі] о́чі. Втомитися від виглядання, очікування кого-небудь звідкись. *В той день Оксана прогледіла на дорогу всі очі* (Панч); *Впала ніч... шакали виють... Вітер... Мов зима! Я всі очі прогляділа,— Милого нема* (Крим.); *Я ж очі продивилась, виглядаючи судженого* (Панч).

ПРОГЛИНУЛА: як земля́ прогли́нула *див.* земля.

ПРОГЛЯНУТИ: і о́ком не прогля́нути *чого, куди.* Дуже густий, темний, високий (про хащі, зарості і т. ін.). *А он і гуси: їм колись у нас Жилося нічогенько. В таких пищали комишах Їх виводки, що й оком не проглянуть* (Рильський).

ПРОГРИЗТИ: прогри́зти го́лову *див.* гризти.

ПРОГУДІТИ: прогуді́ти ву́ха *див.* прокричати.

ПРОДАВАТИ: продава́ти ви́трішки. Вештаючись без діла, бездумно роздивлятися на кого-, що-небудь.— *А я більше не піду до їх сидіти в кутку та витрішки продавати,— сказала писарша* (Н.-Лев.); *— Ти чого сюди прийшов? Витрішки продавати?* (Больш.). С и н о н і м и: **торгува́ти ви́трішками; купува́ти ви́трішки.**

продава́ти зу́би. Сміятися без причини, нарочито насміхатися, усміхатися. *Але одного дня таки не витримав: він сказав їй, що взяв її не на те, щоб вона продавала зуби та реготалась з парубками* (Коцюб.); *Ця дурна дівка завжди продавала зуби.— Ги-ги...* (Мик.); *Між людьми чесними зубів не продавай* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **суши́ти зу́би; торгува́ти зуба́ми; ска́лити зу́би.**

продава́ти / прода́ти ду́шу *кому.* Втрачати свою гідність, давати згоду служити комусь; зрадити. [Г а н ж а *(до Лизогуба):*] *Єзуїтам продав душу. Ти гетьмана хотів отруїти. Ксьондз Тарновський розказав, як душу ти продав їм, іудо!* (Корн.); *— Мені злодій давав півсотні карбованців, щоб я нікому не казав, а я йому: і за сто не продам душі своєї!* (Рильський); *Для науки я і до чорта пішов би, як один німецький учений, тільки так, щоб душі не продати* (Стельмах).

ПРОДАЖ: зу́би на про́даж *див.* зуби.

ПРОДАЖНА: прода́жна шку́ра *див.* шкура.

ПРОДАСТЬ: ку́пить і прода́сть *див.* купить.

рідного ба́тька прода́сть *хто.* Хто-небудь непорядний, здатний зрадити.— *Знаємо ми таких приятелів* [станового]. *Вони вам за медалю рідного батька продадуть! — тикаючи пальцем, гукав Пищимуха* (Мирний).

ПРОДАТИ: прода́ти о́чі псо́ві. Зробитися безсоромним, втратити гідність задля якоїсь вигоди, користі.— *Розспівався. Найшов час!..— Не чіпайте його, хлопці,— подалі від лиха.— Усе скупив, бо псові очі продав!..— Наїв черево на чужому горі* (Стельмах).

ПРОДЕРТИ: проде́рти о́чі *див.* продирати.

ПРОДЗВОНИТИ: продзвони́ти по душі́ *церк.* Оповістити про чиюсь смерть ударами у дзвони. *Пособорували генеральшу в обідню годину, а на ранок і по душі продзвонили...* (Мирний).

ПРОДИВИТИ: продиви́ти о́чі *див.* продивляти.

ПРОДИВИТИСЯ: продиви́тися о́чі *див.* прогледіти.

ПРОДИВЛЯТИ: продивля́ти / продиви́ти о́чі. Неусипно виглядати кого-небудь. *Як голуб сивенький не верне до ночі, За ним друг миленький продивляє очі* (Пісні та романси..); *Прислухалась наша мати Біля спаленої хати, Де чорніє яворина, Прислухалася три днини, Видивлялася три ночі, Продивляла мати очі* (Стельмах).

ПРОДИРАТИ: продира́ти / проде́рти о́чі. 1. Просипатися, вставати з постелі. *До неї інколи вривалися Гранчакові діти. Кожне ж тільки-но продере очі, норовило поперед другого вскочити у взуття* (Стельмах); *Перевертався з боку на бік й Ілько. Звечора начебто задрімав, а потім продер очі, і вже ніяк сон його не брав* (Чендей).

2. Прозрівати, розуміти що-небудь. *Промайнула воля, Задурманений неволею люд почав продирати очі...* (Мирний).

ПРОДИХНУТИ: не продихну́ти. 1. Немає чим дихати, задихаєшся (від високої концентрації

чого-небудь, скупчення чогось і т. ін.). *Обірвалася гиря, прошуміла повз плече, підняла куряву — не продихнеш* (Вол.); *Від цигаркового диму не продихнути в тісному коридорі* (Гончар).

2. *перев. з сл.* робота. Дуже багато. *Степці тепер роботи було — не продихнеш. Прала бинти, чергувала ночами, при важких операціях теж частенько вистоювала* (Ю. Бедзик). Синонім: **непочáтий край.**

ПРОДИХУ: без прóдиху. Не зупиняючись, невідступно, неусипно.— *Знаєте, як ми там наступали!.. Не до писання було!.. День і ніч без продиху!.. Кілометрами, а не ярдами!..* (Гончар).

не давáти прóдиху *див.* давати.

ПРОДУВНА: продувнá бéстія *див.* бестія.

ПРОЇСТИ: зýби проíсти *див.* з'їсти.

ПРОЇХАТИСЯ: проíхатися на вороних. Бути забалотованим на виборах.— *Як доходить діло до звітно-виборних зборів, то не їсть і не п'є Кіндрат Дорофійович. Не хоче, як кажуть, проїхатися на вороних* (Логв.).

ПРОЙДЕ: нóмер не прóйде *див.* номер.

ПРОЙДЕНИЙ: прóйдений етáп *див.* етап.

ПРОЙМАЄ: дрож проймáє *див.* дрож; **хóлод ~** *див.* холод; **цигáнський піт ~** *див.* піт.

ПРОЙМАТИ: морóзом (дрóжем, дрóжжю) проймáти / пройня́ти *кого, що.* Викликати відчуття холоду, судорожного тремтіння від великого хвилювання, несподіванки, переляку. *Мене морозом пройняло. Чи знаєш, Галю, що відтоді я не можу чути пісні з сими словами* (Л. Укр.).

проймáти до живця́. Дуже хвилювати, турбувати, дошкуляти. *До самого живця тими словами проймає* (Мирний).

проймáти / пройня́ти до [сáмого] сéрця (до [сáмої] душí). Глибоко зворушити, розчулити кого-небудь. *Несамовита печія, жалюча ураза пройняла аж до серця* (Мирний). Пор.: **проймáти сéрце** (у 1 знач.).

проймáти / пройня́ти óком (очи́ма, зóром, пóглядом) *кого.* Суворо, різко дивитися на кого-небудь. *Очима проймає!.. Коли б міг, то очима лизнув* (Укр.. присл..); *Там ангел помсти злий, суворий дух темниці, Проймав мене знов зором огневим* (Л. Укр.); *Іван підсунув під лавку кошик, і машиністу нема куди ноги поставити. Але він лише подивився на Івана, пройняв його оком наскрізь і погладив свого вуса, мовляв, знаю, знаю...* (Чорн.). Пор.: **прони́зувати очи́ма; простроми́ти пóглядом.**

проймáти / пройня́ти сéрце (дýшу). 1. Глибоко зворушувати, розчулювати кого-небудь. *Огненне слово його* [Т. Шевченка] *наскрізь проймало серце не тільки тих, кому близьке було народне горе, а й тих, кому байдуже було до того* (Мирний); *Сосна шуміла, шуміла. І здавалося хлопцеві, що то ридає його рідна мати, і плач цей проймав йому серце, застилав якоюсь сірою наміткою очі* (Воскр.); *Мені пані уже як напише лист до мого сина, дак уже теє слово пророчисте пройме й душу й серце* (Барв.). Пор.: **проймáти до сéрця.**

2. Викликати сильні, неприємні відчуття. *Зголоднілі заробітчани запалими очима суворо поглядали на панські сади, городи. Мстиве почуття проймало душу* (Горд.); *Я ж тебе ще раз прохаю — не ходи! — мовила молодиця, не відповідаючи на питання, котре наче гострим ножем пройняло її серце* (Л. Янов.); *Хай би серце вразила стріла, Аніж покора серце пройняла* (Бажан).

проймáти сльозóю *кого.* Глибоко вражати, розчулювати кого-небудь, доводити до плачу.— *Проповіді так говорить* [батюшка], *неначе Златоуст. Не то що бабів, а й черствий чоловічий рід сльозою доброти і каяття проймає* (Стельмах).

ПРОЙМАЮТЬ: дрижакú проймáють *див.* дрижаки.

ПРОЙМЕ: аж сльозá проймé *див.* сльоза.

ПРОЙНЯВ: дрож пройня́в *див.* дрож; **хóлод ~** *див.* холод; **цигáнський піт ~** *див.* піт.

ПРОЙНЯТИ: морóзом пройня́ти; ~ до сéрця; ~ óком; ~ сéрце *див.* проймати.

ПРОЙТИ: пройти́ [і] Крим і Рим [і мідні трýби], *ірон.* Побувати всюди, надивитися всього, зазнати різних випробувань (перев. стосується осіб з поганою репутацією, низькою культурою поведінки).— *Беремо ж сюди* [в спецшколу] *найтрудніших, тих, що вже пройшли Крим і Рим,— інший і дорослий не бачив такого, що воно вже встигло пережити* (Гончар). **пройти́ Крим, Рим і трýби.** *Перед ними була досить широка цементова труба. Дівчина згинці упевнено ввійшла в неї.— Денисе, відтепер кажи: пройшов Крим, Рим і будапештські труби,— не втримався Хаєцький. На нього цикнули* (Гончар). Пор.: **пройти́ вогóнь і вóду.** Синонім: **пройти́ крізь сито і рéшето.**

пройти́ [крізь] вогóнь і вóду [і мідні трýби]. Зазнати всіляких випробувань, виявитися дуже спритним, мужнім, витривалим. [Кость:] *Страх не люблю отих «глибокорозумних», надто спритних, що пройшли вогонь і воду* (Мороз); *Навіть він, Пушкарьов, що пройшов, як говориться, крізь вогонь, воду і мідні труби, не зміг би заробити собі на прожиток* (Бурл.). Пор.: **пройти́ Крим і Рим.** Синонім: **пройти́ крізь си́то і рéшето.**

пройти́ крізь вýшко гóлки *див.* пролізти.

пройти́ [крізь] чисти́лище. Зазнаючи великих випробувань, позбутися багатьох вад, недоліків. *Як хотіла б вона стати іншою... Але яким зіллям їй змити з себе ганьбу, які чистилища пройти, щоб виринути перед ним оновленою, гідною його кохання* (Гончар).

пройти́ (перейти́) крізь си́то і рéшето. Зазнати всіляких випробувань, набути чималого досвіду у чомусь. *Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито і решето і знає добре, де чим пахне, догадавсь, що цей учи-*

тель ...теє [неблагонадійний]... (Гр.); *Він знав, що статечні господарі суворо осуджують оту «відьомську бабу», котра на своєму віку перейшла крізь сито й решето* (Речм.). Синоніми: **пройти́ Крим і Рим; пройти́ вого́нь і во́ду.**

пройти́ (перейти́) / прохо́дити (перехо́дити) че́рез ру́ки *чиї, кого.* Опинитися на певний час у кого-небудь, побувати під чиїмось впливом, піддаватися чиємусь втручанню, дії і т. ін. *Він покличе його листом на поєдинок, тільки лист той мусить пройти перше через Антонінині руки* (Коцюб.); *Через руки Марка Вовчка пройшла не одна кореспонденція, надіслана за кордон Герцену для опублікування в «Колоколе»* (Рад. літ-во); *Поставити там* [на об'єктах] *кілька хороших фахівців і організувати справу так, щоб через їхні руки пройшли всі новачки* (Тарн.); *Виявилось, які порядки заведено в земстві, скільки перейшло через Колісникові руки грошей* (Мирний); *Через руки словникарів проходить великий фактичний матеріал.*

пройти́ повз *див.* проходити.

пройти́ / прохо́дити пе́ред очи́ма (зо́ром). Зримо поставати в уяві, детально уявлятися (про образи, пережиті події і т. ін.). *Йому пригадалися давні літа.. Перед очима пройшло власне життя — в огні, в тривогах,.. в нестатках* (Мик.).

пройти́ / прохо́дити шко́лу [життя́]. Набути досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь. *Десятки українських літераторів добру школу життя проходили на будівництві Дніпрогесу, де кожен працював не місяць, не два, влітку і взимку* (Літ. Укр.).

пройти́ ру́чку *чого, на чому.* Скосити смугу в один покіс. *Прокіп пройшов ручку на вівсі й, не розбираючи, що то він косить, і розмахнувшись, махав та махав грабками, доки не зайшов в бур'ян...* (Н.-Лев.).

ПРОЙШЛА: чу́тка пройшла́ *див.* чутка.

ПРОЙШЛАСЯ: мов з косо́ю пройшла́ся смерть *див.* смерть.

ПРОЙШОВ: моро́з пройшо́в по́за шкі́рою *див.* мороз.

ПРОКВАСИТИ: прోква́сити ду́шу. З'їсти, випити чого-небудь кислого, гострого.— *Оце вам м'яка паляниця, а це і ягідок привезла,— може, схочете проквасити душу* (Мирний).

ПРОКИДАЄТЬСЯ: прокида́ється· се́рце *див.* серце.

ПРОКИНУЛАСЯ: прокі́нулася душа́ *див.* серце; ~ **со́вість** *див.* совість.

ПРОКИНУЛОСЬ: прокі́нулось се́рце *див.* серце.

ПРОКЛАДАТИ: проклада́ти (пробива́ти) / прокла́сти (пробі́ти) доро́гу (шлях, сте́жку *і т. ін.***) до се́рця** *чийого.* Домагатися розуміння, прихильності, любові в кого-небудь. *Мені хочеться так підібрати акторів, дати їм такі ролі, щоб їм найменше довелося пробивати дорогу до вашого* [глядача] *серця через приклеєні бороди та вуса і найскладніший шлях перевтілювання* (Довж.). Синонім: **знахо́дити доро́гу до се́рця.**

проклада́ти (пробива́ти) / прокла́сти (пробі́ти) шлях (шляхи́, доро́гу, сте́жку, *рідко* **путь)** *кому і без додатка.* 1. Бути зачинателем, провідником чого-небудь. *Олександр Петрович Довженко завжди був серед тих, хто прокладав нові шляхи в мистецтві, втіливши у своїх творах найпередовіші ідеї нашого суспільства, його подих, героїчну і трудову наснагу* (Нар. тв. та етн.).

2. *собі.* Здобувати визнання у кого-небудь, поширюватися. *Нове прокладає собі шлях, чимраз більше входить у практику* (Хлібороб Укр.); *Слабими струмками прокладало на Україні собі дорогу до читачів літературне живе українське слово* (Пит. походж. укр. мови); // Добиватися певних успіхів у житті, утверджуватися. *Воздвиженський не любив науки, не поважав її, мав її тільки за спосіб прокласти собі стежку в житті* (Н.-Лев.).

ПРОКЛАСТИ: прокла́сти доро́гу до се́рця *див.* прокладати; ~ **шлях** *див.* прокладати.

ПРОКЛЯТА: прокля́та душа́ *див.* душа.

ПРОКЛЯТИЙ: будь про́клятий *див.* будь; **щоб я був** ~ *див.* я.

як про́клятий. 1. *з сл.* робити, працювати. Самовіддано, самозречено. *Коли вона спала, я майже не бачив. З рання й до вечора ганяла своїх наймитів і сама працювала, як проклята* (Минко).

2. Який втратив самовладання, не усвідомлює своїх вчинків, дій і т. ін. *Вернулась додому — місця собі не знаходила. Як проклята — Остапка ні за що вибила. Сама плакала потім* (Головко); *До гатки хлопці добралися благополучно. Стали спускатися до Ташані; Дениса мотало в голоблях, як проклятого,— Держіть, хлопці, бо напира,— просив він, з трудом стримуючи воза* (Тют.).

ПРОКОВТНЕШ: язи́к (язика́) проковтне́ш. Дуже смачне що-небудь. [Я в д о к и м:] *Мабуть, смачна* [горілка], *що й язика з нею проковтнеш, як покуштуєш?..* (Кроп.).

ПРОКОВТНУВ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) арши́н (па́лицю, багне́та) проковтну́в.** Неприродно прямо, дуже виструнчено. *Ноги переставляв так, наче йшов по криці й остерігався впасти, а в поперек був прямий, як багнета проковтнув* (Гуц.); *Мар'янка визирала в віконце. Олексій ішов, випроставшись так, як Юрко, мов проковтнув палицю, а руки держав униз, наче ломаччя* (П. Куліш); *Волосся було старанно зачесане. Обличчя начебто застигло. А тримався він так, ніби аршин проковтнув* (Шовк.). Синоніми: **як семисо́тна верства́.**

ПРОКОВТНУТИ: проковтну́ти (затягти́, затягну́ти) язика́ (язи́к). Зробитися мовчазним, замовкнути. *Говорушки Клава й Мила на уроках*

говорили, А на зборах — навпаки: Червоніли і мовчали, Наче в рот води набрали,— Проковтнули язики! (Бойко); *— Цить-бо,— урвав пісню бандит.— Сказав же: проковтніть язики* (Мур.); *Хоч би слово сказав, а то затягнув язик і мовчить* (Цюпа). **затягну́ло язика́** *кому, безос. Затихли тости і промови, Всім затягнуло язика* (Воскр.). Синоніми: **не ви́пустить па́ри з вуст; ні па́ри з вуст; як води́ в рот набра́ти; ні гу-гу́** (в 1 знач.); **і ро́та не розкри́ти.**

ПРОКОТИТИ: прокоти́ти на ворони́х (з вітерце́м) *кого.* Не проголосувати за когось, не обрати кого-небудь кудись. *Люди почали говорити про те, щоб на наступних зборах прокотити Гризоту на вороних, а замість нього поставити мого тата* (Речм.); *Хапунця прокотили з вітерцем* (Вишня).

ПРОКРИЧАТИ: прокрича́ти (прогуді́ти *і т. ін.*) **ву́ха** *кому, про кого — що.* Надокучити, набриднути комусь нестримними розмовами, гучними вимогами і т. ін. про щось. *Сідаючи до столу, Федір ще раз засоромив Настусю.— Ну, от і повернувся наш Михайло, А то вже вона мені тут вуха прогуділа — коли повернеться, та коли повернеться. Як молодого ждала...* (Збан.). Пор.: **протруби́ти ву́ха.**

ПРОКРУСТОВЕ: прокру́стове ло́же *див.* ложе.

ПРОКРУСТОВОМУ: місти́тися на прокру́стовому ло́жі *див.* міститися.

ПРОЛАЗИТИ: прола́зити / проліз́ти в шпа́рку. Хитрощами, улесливістю домагатися чого-небудь, проникати куди-небудь. *Справжній митець увіходить у мистецтво не потихеньку, не пролазить у шпарку, прикриваючись вигаданим прізвиськом, а йде сміливо, відверто, через головний вхід* (Загреб.).

ПРОЛАМАТИ: пролама́ти лід *див.* ламати.

ПРОЛАМУВАТИ: прола́мувати лід *див.* ламати.

ПРОЛЕТИТЬ: чутно́, як му́ха пролети́ть *див.* чутно.

ПРОЛИВАТИ: пролива́ти крокоди́лячі сльо́зи *див.* лити.

пролива́ти (ли́ти, розлива́ти) / проли́ти (розли́ти, розілля́ти) кров. 1. *за кого — що і без додатка.* Гинути, вмирати, відстоюючи щось, захищаючи кого-, що-небудь. *Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою* (Рильський); [Міріам:] *Учителю! чи ти мені позволиш пролити кров мою?* (Л. Укр.); *— Отакий гадюка,— аж сичав Латочка.— Син за Радянську владу кров пролива, а він...* (Тют.); [Валент:] *.. Чи мало християн у війську служить?* [Мартіан:] *Але ж вони там служать по неволі, а ти по волі мав би лити кров, косити цезарські орли, приймати з нечистих рук вінці!* (Л. Укр.); *Щораз, як ми кров нашу розливали За рідний край,— яка користь тому? Мерзенного деспота уквітчаєм Та й молимось, як богові, йому* (Граб.); *Я боротись за правду готов, Рад за волю пролить свою кров* (Фр.); *— Ти знову в цвіту, мов калина, знялась із ридань і золи. За тебе, моя Батьківщино, Не марно ми кров пролили!* (Сос.).

2. *кого, чию.* Вбивати когось, завдавати нищівного удару кому-небудь. *Богдан писав, що козаки зовсім не мають охоти проливати братерську кров в битві, ладні й зараз іти на мир, і просив князя Домініка уладнати змагання та колотнечу між козаками та поляками* (Н.-Лев.); *Ти знов благословиш розливати кров твого народу! Слухай, віддай мені моїх синів...* (Коцюб.); [Жірондист:] *Кров Цезаря проливши, Брут обмив усе болото цезарських тріумфів* (Л. Укр.); *І сам я особисто пролив крові ворожої чимало* (Довж.).

проли́ти мо́ре кро́ві. [Гелена:] *Чоловіче! Ти справді хочеш покарать мене? Чи ти на те пролив се море крові за честь мою й свою, щоб тут прилюдно ганьбить її й плямити самохіть?* (Л. Укр.).

пролива́ти піт *див.* лити.

пролива́ти / проли́ти сві́тло (сві́т) *на що.* Прояснювати, робити щось зрозумілим, умотивованим. *Фольклорно-етнографічні записи Гоголя проливають світло на ті перші джерела, з яких письменник черпав натхнення у своїй творчості* (Вол.); *Теорія реалізації Маркса пролила світло і на питання про національне споживання й доход* (Ленін); *Вивчення властивостей античастинок та їх взаємодії з речовиною може пролити світло на гіпотези, що висуваються тепер для з'ясування деяких явищ, спостережуваних у всесвіті* (Наука..).

пролива́ти сльо́зи *див.* лити.

ПРОЛИТИ: проли́ти кров *див.* проливати; **~ піт; ~ сльо́зи** *див.* лити.

ПРОЛІГ: проліг місто́к *див.* місток.

ПРОЛІЗЕ: вуж не проліз́е *див.* вуж; **вовк не ~** *див.* вовк; **ми́ша не ~** *див.* миша.

ПРОЛІЗТИ: проліз́ти в шпа́рку *див.* пролазити.

проліз́ти (пройти́) крізь ву́шко го́лки. Зробити щось неймовірне, винятково складне. *Наш Іван, коли хочеш знати, і крізь вушко голки пролізе* (Д. Бедзик).

ПРОЛІТАЄ: чутно́, як му́ха проліта́є *див.* чутно.

ПРОМАЗАТИ: прома́зати спра́ву, *фам.* Зазнати невдачі, втратити щось. *По-моєму, не гаразд відкладати твою «Світову річ» на великдень,— тепер кращий сезон, а тоді дехто роз'їдеться, дехто з любителів замотається, то ще й знов промажуть справу* (Л. Укр.).

ПРОМАЙНУТИ: промайну́ти в па́м'яті *див.* виринати.

ПРОМАХ: дава́ти про́мах *див.* давати.

не про́мах. Кмітливий, спритний; ділок. *Сам дідусь був не промах: за словом у кишеню не лазив* (Ковінька); [Виборний:] *Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!* (Котл.).

ПРОМАХУ: без прóмаху (*розм.* **без промáшки**) 1. Влучно, в ціль (стріляти, кидати і т. ін.).— *Не здумайте тікати,— суворо сказав Андрій і поплескав рукою по чорному стволу гвинтівки. Німецька, б'є без промаху* (Тют.); *Машина йде, як крейсер. Повітря всередині важке. Комісар висуне перископа, гляне,— і знову смалить без промашки. Німці метушаться, як подурілі* (Ю. Янов.).

2. Точно, безпомилково. *Я не знаю села Горбачів, так щоб без промаху. Не знаю, чи зможе воно дати стільки, як тут ухвалили* (Мик.).

ПРОМАЦАТИ: промáцати грунт *див.* прощупати; **~ очи́ма** *див.* промацувати.

ПРОМАЦУВАТИ: промáцувати / промáцати очи́ма (пóглядом) *кого, що.* Вивчати, вивіряти, вдивлятися в кого-, що-небудь. *Він ліниво почав торгуватися з Мироном. Під час цього торгу Данило помітив, як його промацував очима здоровий дядько* (Стельмах); *Редактор довго промацував Ярослава поглядом* (Мушк.); *Лукан обома руками розгладив кущики вицвілого волосся, смикнув себе за коротеньку, недавно відпущену борідку, рудими очима промацав клас* (Збан.). С и н о н і м: **обмáцувати очи́ма.**

ПРОМАШКИ: без промáшки *див.* промаху.

ПРОМАШКУ: давáти промáшку *див.* давати.

ПРОМЕТЕЇВ: прометéїв вогóнь *див.* вогонь.

ПРОМИТИ: проми́ти óчі *кому.* Допомогти кому-небудь зрозуміти, усвідомити реальні факти; розкрити перед кимось сутність явищ, подій тощо. *На душі його почало робитися легше, легше, свобідніше при самій думці, що його капітал не пропаде марно, не піде в руки неробів, котрі швидко зуміють промити йому очі* (Фр.).

ПРОМИТОЇ: немá проми́тої води́ *див.* нема.

ПРОМІНЯТИ: проміня́ти ши́ло на швáйку *див.* міняти.

ПРОМІРЯТИ: проміряти [свій] шлях. Прожити вік. *От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно; Дев'ять десятків прожив він на своєму віку* (Зеров).

ПРОМОВУ: держáти промóву *див.* держати.

ПРОМОЧИТИ: гýби промочи́ти *див.* вмочити.

промочи́ти / промóчувати гóрло (гортáнь). Випити (перев. про спиртні напої). *Навіть під час богослужіння вмів* [піп] *викроїти невеличкий «антракт», вийти в ризницю і промочити горло* (Мельн.); — *Постривай, пане гетьмане, розкажу все, дай перше промочити гортань. Тільки в вас такі нікчемні кубки, що ні в віщо гаразд і налити* (П. Куліш); *Зійдуться в шинок людці розважитись, візьмуть півкварти, кварту, щоб було чим горло промочувати* (Мирний).

ПРОМОЧУВАТИ: гýби промóчувати *див.* вмочити; **~ гóрло** *див.* промочити.

ПРОНЕСТИ: пронести́ в сéрці *кого, що.* Зберегти пам'ять про кого-, що-небудь, незмінно любити, плекати надії на майбутнє. *Через фронти в серці Людмилу, як мрію, проніс, а тепер біля самого, сказать би, порога — в першій-ліпшій спідниці заплутатись?* (Головко).

ПРОНИЗАТИ: пронизáти очи́ма *див.* пронизувати.

ПРОНИЗУВАТИ: прони́зувати (прошивáти) / пронизáти (проши́ти) очи́ма *кого.* Суворо, пильно оглядати кого-небудь. *Довбуш мовчки прошивав його* [Блоху] *очима, поки той не опустив своїх* (Гжицький); *Пронизала* [Галина] *сірими сердитими очима хлопця і пішла не оглядаючись* (Чаб.). П о р.: **проймáти óком; простроми́ти пóглядом.**

ПРОНИЗУЮТЬ: óчі прони́зують *див.* очі.

ПРОНИКАТИ: проникáти / прони́кнути в [самý] **дýшу (в сéрце, до сéрця)** *кого, кому і без додатка.* 1. Намагатися зрозуміти стан, почуття, думки кого-небудь. *Верхня губа її, вкрита золотистим пушком, ледь помітно дрижала, а очі, здавалося, проникали Прохорові в саму душу* (Шиян); *Пані ще привітніше всміхнулася, намагаючись проникнути не тільки в звучання його голосу чи в зміст слів, але і в молодечу сотникову душу* (Ле); *Така дівчина! І скільки вона віршів тих знає— слухав би її й слухав! І зараз ось наче в думки заглянула Данькові, в саму душу проникла* (Гончар); *Не здатні* [примітивні твори] *проникнути в серце читача, торкнутися самих живих струн його душі* (Літ. газ.).

2. Викликати хвилювання, зворушувати. *Козак Гаркуша у М. Л. Кропивницького був сповнений шляхетності, чарівності у поведінці і духовної краси. Голос його проникав у душу* (Минуле укр. театру); *Піднявся страшний крик попечених, що проникає до серця тих людей, котрі дивились на ту страшну смерть* (Н.-Лев.).

ПРОНИКНУТИ: прони́кнути в дýшу *див.* проникати.

ПРОПАВ: і слід пропáв *див.* слід; **пан абó ~** *див.* пан; **терпéць ~** *див.* терпець.

ПРОПАДАЄ: хай пропадáє прóпадом *див.* пропаде.

ПРОПАДАЙ: пропадáй ти прóпадом *див.* пропади.

ПРОПАДАЛО: де нáше не пропадáло *див.* наше.

ПРОПАДАТИ: пропадáти прóпадом. Терпіти страшні нестатки, злидні, жити нужденно. *Вони разом згинали коліна, благаючи бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають* (Коцюб.); — *Плакала я, плакала, гірко горювала, п'ять літ пропадом пропадала* (Григ.).

ПРОПАДЕ: хай (нехáй) пропадé / *рідше* **пропадáє прóпадом.** Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення чим-небудь. *Хай пропаде пропадом, щезне війна, нехай це буде тоді, коли в ній згорять ті, хто її почав*

(Гонч.); *То вже як що кому, люди добрі. Богачеві великдень оцей — радість, а хирлякові бідному — клопіт один, нехай пропадом пропаде* (Козл.). П о р.: **пропади́ ти про́падом; бода́й про́падом пішло́.**

ПРОПАДИ: пропади́ / *рідше* **пропада́й ти (ви, він, вона́** *і т. ін.*) **про́падом** (*рідше* **пра́хом**). Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення чим-небудь.— *Іди он до свого верстата й працюй.— А пропади ти пропадом! — махнув рукою Максим і, вкрай роздратований, пішов до свого робочого місця* (Ткач); *Та пропади вони пропадом, ті знімки, яке їм діло до того, що вона кореспондент! Вона ж не тільки кореспондент, а ще й людина...* (Перв.); *Кров з тебе гнатимуть* [пани], *а не горілку ..Кому черево наросте аж вище носа, а тобі жили тягтиме, пропади воно прахом* (Коцюб.); — *Чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, і життя моє безщасне... Пропадай воно все пропадом... Піду я світ за очі...* (Коцюб.). **про́падом би ви пропа́ли.** *Все їм мало, оцим голодранцям, вже й Гаркушин хутір їм поперек горла став! Пропадом би ви пропали, торбешники вічні!* (Гончар). П о р.: **бода́й про́падом пішло́; хай пропаде́ про́падом.** С и н о н і м: **хай воно́ гори́ть.**

ПРОПАДОМ: бода́й про́падом пішло́ *див.* пішло; **пропада́ти ~** *див.* пропадати; **пропади́ ти ~** *див.* пропади; **хай пропаде́ ~** *див.* пропаде.

ПРОПАДУТЬ: бода́й вони́ всі пропаду́ть *див.* вони.

ПРОПАЛА: і чу́тка пропа́ла *див.* чутка.

ПРОПАЛО: пиши́ пропа́ло *див.* пиши.

ПРОПАСНИЦІ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **у пропа́сниці,** *з сл.* т р я с т и́ с я, т р у с и́ т и с я, т р е м т і́ т и *і т. ін.* Дуже сильно. *Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся, як у пропасниці* (Коцюб.); *Жінка стоїть з заціпленими устами і від того все тіло тремтить, як у пропасниці* (Головко); *В його руки трусились наче в пропасниці* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **як у лихома́нці** (в 1 знач.).

ПРОПАЩА: пропа́ща душа́ *див.* душа.

ПРОПАЩЕ: іти́ на пропа́ще *див.* іти; **~ ді́ло** *див.* діло.

ПРОПЕКТИ: пропекти́ до се́рця; ~ очи́ма *див.* пропікати.

ПРОПИСАТИ: прописа́ти і́жицю *кому, заст.* Суворо покарати кого-небудь. *Треба б йому іжицю прописати* (Номис).

ПРОПИСНА: прописна́ і́стина *див.* істина.

ПРОПІКАТИ: пропіка́ти / пропекти́ до се́рця. Глибоко вражати, зворушувати і т. ін. *Це все було, не може бути й мови!.. І вогких уст сердите надування, І усміх, що до серця пропікав, І досить легкодумне розставання* (Рильський).

пропіка́ти / пропекти́ очи́ма (по́глядом) *кого.* Дивитися на кого-небудь гостро, проникливо, з осудом і т. ін. *Переді мною Борис Стоян з рудим їжачкуватим чубом.— Ти чому не був на першій парі? — пропікає він мене своїми гострими очима* (Ю. Бедзик); *Минув для нього той вік, коли бере нетерплячка женитися, хоч ще й тепер не одну дівчину пропікав чортячими смоляними очима* (Літ. Укр.); *І така затятість застигла на її висіченім обличчі, на ліплених дугах брів, на припухлих губах, що Роман спересердя пропік сестру поглядом, чортихнувся* (Стельмах).

ПРОПІКАЮТЬ: о́чі пропіка́ють *див.* очі.

ПРОПЛАКАТИ: пропла́кати о́чі *див.* виплакати.

ПРОПОВІДЬ: чита́ти про́повідь *див.* читати.

ПРОПОЛІСКУВАТИ: прополі́скувати го́рло *див.* прополоскати.

ПРОПОЛОСКАТИ: прополоска́ти / прополі́скувати го́рло *чим* (перев. про алкогольні напої). Випити. [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] *Гапко! Не забудь положити.. в повозку сальця й ковбаску. Та принеси нам чого-небудь горло прополоскати* (Сам.); *Іван прополіскував горло горілкою і знов, як та качка, жбурляв вареники в пельку та глитав похапцем* (Н.-Лев.).

ПРОПОНУВАТИ: пропонува́ти / запропонува́ти ру́ку [й се́рце] *кому, заст.* Звертатися до дівчини (жінки) з проханням стати дружиною. *Стаха мала хлопців більше, ніж пальців на обох руках, а проте ніхто з них не пропонував їй свою руку* (Вільде); *Без кінця, без кінця Пропонує руку. А що любить — ні слівця, Про любов — ні звуку* (Підс.). С и н о н і м: **проси́ти руки́.**

ПРОПУСКАТИ: не пропуска́ти / не пропусти́ти свого́. Уміти скористатися з чого-небудь у власних інтересах. *Павло з Катрею запросили Барила й Домну на весілля, посадовили на воза до музик..— От клятий Бариляка! І тут свого не пропустить. Таки напросився* (Кучер).

пропуска́ти / пропусти́ти крізь го́рло *що.* Витрачати гроші, майно на алкогольні напої.— *Радше все крізь горло пропущу,— і худобу, і господарство, і землю!* (Фр.); — *В сімдесят п'ятому полку.. якийсь капітан пропустив крізь горло цілу полкову касу* (Гашек, перекл. Масляка).

пропуска́ти (пуска́ти) / пропусти́ти (пусти́ти) повз ву́ха (ми́мо вух, ми́мо ушей, повз слух, ми́мо ува́ги) *що.* Не реагувати на те, що говорять. *Петро пропускав повз вуха медоточиві слова. Йому огидний цей невисокий, з невеличким черевцем, білоголовий чоловік* (Д. Бедзик); — *Чим я відрізняюсь, скажімо, від коня? — Або від барана? — кидає один із тих, що ждуть касира.— А тим,— пропускає Гриня репліку мимо вух,— що чотирнадцять мільярдів клітин вкладено в оцю черепну коробку* (Гончар); *Мимо ушей пропускала* [Люба] *щоденні гострі новини, які випереджали одна одну й глибоко зачіпали народ* (Ле); *Смерть! Досі Кудрявець ніколи не замислювалась над нею.. Вона байдуже пропускала його*

[слово «смерть»] *повз свій слух* (Коцюба); — *Хто хоче слухати — хай слухає, а може в кого запор слуху від ситої їжі, то хай повз вуха пропустить* (Збан.); *Мертва тиша запала поміж столами, ніхто ще не знав, чи слід зважати на п'яне верзякання блазневе, чи пустити його повз вуха* (Загр.); *Марусяк нібито пускав усе те мимо вух, набирався рівнодушного* [байдужого] *вигляду, але всередині у нього все кипіло й варилося* (Хотк.); — *Загоряєш, Петя? Шофер пропустив мимо уваги цей стертий вираз, відчинив гараж, обійшов навколо машини* (М. Ю. Тарн.). **пуска́ти з ву́ха в ву́хо.** *Це Невмій, бува, й прослуха, Та пускає з вуха в вухо, Бо збагнув уже Невмій: Є у нього захист свій* (Стельмах).

не пропусти́ти свого́; ~ крізь го́рло; ~ повз ву́ха *див.* пропускати.

ПРОПХАТИСЯ: [і] перепели́ці ніку́ди пропха́тися. У великій мірі, дуже. *Біля нього простирався жовтий і синій лубин* [люпин], *..боками буйний та густий, що й перепелиці нікуди пропхатися* (Март.).

ПРОРИВ: на прори́в. На допомогу.— *Чи надовго до нас приїхав товариш із заводу? Чи тільки на прорив, як то кажуть?* (Кучер); *Йшов партизанський загін на прорив У чорнім гранатнім диму* (Мур.).

ПРОРІЖУТЬСЯ: зу́би проріжуться *див.* зуби.

ПРОСВІТИЛО: просвіти́ло в голові́ *кому, у кого.* У кого-небудь раптом виникла якась думка або здогад про щось. *Мені нараз, мов блискавкою, просвітило в голові й обняло холодом. Ось що, вона, очевидно, знаходилася під впливом.. моєї матері* (Коб.).

ПРОСВІТКУ: без про́світку. 1. Не припиняючись і не подаючи ознак закінчення. *Війна без просвітку йде* (Вовчок); *Перед її очима все ніби розстелялась якась чорна ніч без просвітку, довгий шлях у степу* (Н.-Лев.); *Потечуть каламутні дні, без просвітку, сірі, одноманітні* (Д. Бедзик).

2. Без радості, душевного спокою. *Не без просвітку, оновлений, заглиблений Захар вертався додому* (Горд.).

не дава́ти про́світку *див.* давати; **нема́ ~** *див.* нема.

ПРОСВІТЛІЛА: голова́ просвітлі́ла *див.* голова.

ПРОСВІТЛІЛО: просвітлі́ло на душі́ *у кого.* Кому-небудь стало легше, радісніше, веселіше. *Від приємної звістки у дівчини просвітліло на душі.* Синонім: **відлягло́ від се́рця.**

у голові́ просвітлі́ло *у кого.* Хто-небудь вийшов із стану непритомності, запаморочення, збудження і т. ін. *Твердохліб лежав один у кімнаті і прислухався до самого себе і чув, як стугоніла у скронях кров. В голові просвітліло, коли б тільки не тупий біль у потилиці* (Цюпа).

ПРОСВІТЛОЇ: нема́ просві́тлої годи́ни *див.* нема.

ПРОСВІЧУВАТИ: просві́чувати очи́ма *кого.* Пильно вдивлятися в кого-небудь.— *До чого це він гне? — пронизливими, з холодним відливом очима просвічує Терентія, і тому на мить здається, що Омелян дивиться крізь нього, мов крізь скло* (Стельмах).

ПРОСИДЖУВАТИ: проси́джувати штани́ *див.* протирати.

ПРОСИДІТИ: проси́діти штани́ *див.* протирати.

ПРОСИМО: ласка́во про́симо. Ввічлива форма запрошення або дозволу зробити що-небудь. *На фронтоні головного будинку аеровокзалу великий транспарант: «Ласкаво просимо!»* (Рад. Укр.).

ПРОСИПУ: без про́сипу, *перев. із сл.* пити. Постійно, безперервно, не протверезуючись.— *Кирило Іванович.. тікав чимдужче у свою хату, запираючи її на крючок, і пив там без просипу днів три — п'ять, тиждень* (Мирний); *Він виявився п'яницею, та таким, що п'є без просипу* (Гончар).

нема́ про́сипу *див.* нема.

ПРОСИТИ: проси́ти руки́ *в кого, кого, чиєї.* Звертатися до дівчини (жінки) або до її батьків з проханням дати згоду на шлюб.— *Ласкава панно Гризельдо! Чи дозволиш мені просити твоєї руки в твого шановного ясновельможного панотця? — спитав згодом у неї Заславський* (Н.-Лев.); — *Приходив Іщенко, колишній жених Саші, докоряв дівчині нестійкістю, освідчувався в любові і просив руки* (Гжицький); *Нарешті вирішив* [Гарецький] *поїхати до Огієвських освідчитись Любі і просити в батьків її руки* (Кочура). Синонім: **пропонува́ти ру́ку.**

ПРОСИТИСЯ: проси́тися (проха́тися) на папі́р. Що-небудь варто записати, описати. *До людського горювання Скрізь я прислухався,— Сумний голос безталання На папір прохався* (Граб.).

ПРОСИТЬ: ї́сти не про́сить. Що-небудь комусь не заважає, не завдає турбот. *Нехай лежить: воно їсти не просить* (Номис); *Ліда слухала докори.. і відказувала: — Чого викидатиму, коли та макітра ціла? Хай* стоїть, *їсти не просить. А тільки борщ у горщику смачніший, ніж у каструлі* (Гуц.).

ка́ші (ї́сти) про́сить, *жарт.* Подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг). *Він дав Дикунові свою стару кирею і майже нові чоботи, бо козакове взуття вже давно просило каші* (Добр.); [Зозуля:] *Товаришу комбриг! Як іти? Голодні, обідрані... Ось, глянь!.. Чоботи зуби повишкіряли, каші просять* (Мокр.); *І чоботи в мене роти пороззявляли, їсти просять* (Кв.-Осн.).

ПРОСИТЬСЯ: аж про́ситься. 1. Є всі умови для чого-небудь. *Піднявся* [заєць] *на задніх лапах і стеріг вухами. Саме аж просилося гримнути в нього...* (Коб.).

2. Є велика потреба в чому-небудь. *Критика Словника 1948 р., широке його обговорення поможуть усунути недоліки і належно поповнити для нового видання. А це нове видання, як то кажуть, аж проситься* (Рильський).

про́ситься на язи́к. Дуже хочеться сказати щось.— *Будеш тут контролювати слово, коли прокльони на язик просяться* (Ле).

сам у рот про́ситься *див.* сам.

так і про́ситься в рот (на гу́бу). Дуже смачний, такий, що хочеться з'їсти. *Без мене коровая не спечуть.. Уже як спечу, то так і сяє, як сонце. Як пух, як дух. Так і проситься на губу* (Тют.). Синонім: **сам у рот лізе.**

ПРОСИХАЮТЬ: о́чі не просиха́ють *див.* очі.

ПРОСКОЧИТЬ: ми́ша не проско́чить *див.* миша.

ПРОСЛУХУ: ні слу́ху, ні про́слуху *див.* слуху.

ПРОСНУВСЯ: і ме́ртвий просну́вся б *див.* мертвий.

ПРОСОХЛИ: о́чі просо́хли *див.* очі.

ПРОСПАТИ: не проспа́ти гру́шки в по́пелі. Не пропустити чого-небудь, використати для себе все, що тільки можна.— *Я.. не дуже приязно поглядаю на хитреньку й задерикувату тіточку, яка ніколи не проспить ні чужої, ні своєї грушки в попелі* (Стельмах).

проспа́ти ца́рство небе́сне. Утратити, прогавити щось важливе, не скористатися якоюсь можливістю.— *Бачите, проспали царство небесне,— сміється чоловік з рушницею.— І сотню свою проспали, і вістових, і коні* (Гжицький); *Гайворона розбудив високий зчіплювач вагонів з ліхтарем у руках: — Проспиш усе царство небесне. Зараз ось автобус на Косопілля піде* (Зар.); *Встане* [Комар] *в ту пору, коли ще чорти навкулачки не б'ються. Ходить по двору, й стогне, і бурчить. Страшно боявся, щоб ми часом не проспали царства небесного* (Ковінька).

ПРОСПІВАНА: проспі́вана пі́сенька *див.* пісенька.

ПРОСТИ: прости́ Го́споди, *заст.* Уживається для вираження того, що грубість, різкість і т. ін. висловленого усвідомлюється тим, хто веде розмову. *У неї вже руки посохли од праці, вона вже жили з себе висотала, аби не здохнути, прости господи, з голоду* (Коцюб.); *До кошового підбіг запорожець, облитий окропом, з запорошеними очима.— Ну його з такою війною! Поливають гарячими помиями та піском, начебто не козаки ми, а шершні, прости господи!* (Довж.); *— Денис Кошара — то не хлопець, а якась, прости господи, прірва* (Григір Тют.).

ПРОСТИБІ: за прости́бі (за прости́біг), *заст.* Даром.— *Думаєш, хтось тобі сеї весни продасть або дасть* [насіння] *за простибі?* (Чендей).

спаси́бі і прости́бі *див.* спасибі.

ПРОСТИГ: і слід прости́г *див.* слід.

ПРОСТИЙ: прості́й сме́ртний *див.* смертний.

ПРОСТИТЬ: Бог прости́ть; хай Бог ~ *див.* Бог; **хай Ма́ти Бо́жа ~** *див.* мати[1]; **хай мене́ Бог ~** *див.* Бог.

ПРОСТІР: відкрива́ти про́стір *див.* відкривати; **знахо́дити ~** *див.* знаходити.

ПРОСТО: ~ не́ба *див.* неба.

ПРОСТОВОЛОСИЙ: го́лий, бо́сий і простоволо́сий *див.* голий.

ПРОСТОРІ: вита́ти у позахма́рному про́сторі *див.* витати.

ПРОСТОТА: свята́ простота́ *див.* наївність.

ПРОСТРОМИТИ: ку́рці ні́де (нема́є де) голови́ простроми́ти. Де-небудь дуже тісно.— *Он у Гордія Кошари, ото сім'я. Як сядуть навколо столу обідати — курці немає де голови простромити* (Григір Тют.). Синоніми: **ні́де го́лки встроми́ти; ку́рці ні́де клю́нути; го́лці ні́де впа́сти** (в 1 знач.).

простроми́ти по́глядом (очи́ма) *кого.* Подивитися на кого-небудь дуже неприязно, вороже. *З гурту вийшов худий горбоносий Галабурда і, підбивши високу сиву шапку на потилицю, простромив гострим роз'ятреним поглядом кошового* (Добр.); *Гаврило не скоро спитав: — Це ти, блазню, промовив? Кажи! Га? Ст саме тоді один одного простромили вони ненависними очима* (Мик.). Пор.: **пройня́ти о́ком; пронизати очи́ма.**

ПРОСТУВАТИ: простува́ти путь *див.* верстати.

ПРОСТЯГАТИ: простяга́ти но́ги *див.* витягти.

простяга́ти / простягну́ти ру́ку (ру́ки) *до чого, на що.* 1. Намагатися заволодіти чим-небудь, захопити, привласнити щось. *Хай би вже поміщицьку* [землю] *ділили* [селяни], *а то до хазяйської руку простягають* (Стельмах); *Думаю про землю нашу. Зі сходу — татари, та й тут, із заходу, ворогів вистачить. Угорський король руки простягає. Не жити нам спокійно, Дмитрію* (Хижняк).

2. Жебракувати, просити милостиню.— *Знов старцювати?..— Ні, не буду, не хочу бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати* (Коцюб.); *Образно.— *Де ж це видано, щоб і в жнива, коли день годує рік, робити вісім годин.— Норма промислового робітника.— Так через оцю норму і осипався хліб на пні, через цю норму і простягають руку до держави: «Дайте, не минайте»* (Стельмах). **простяга́ти ру́ку за ми́лостинею.**— *Коли б часом мені знов не довелось простягати руку за милостинею, бо до дочки я не вернусь,— сказала Майбородиха* (Н.-Лев.). Синоніми: **іти́ по ми́ру; іти́ з торба́ми; піти́ попідві́конню; іти́ на же́бри; по лю́дях ходи́ти.**

простяга́ти / простягти́ па́зури *до кого — чого, рідко на кого — що.* Намагатися підкорити собі, своєму впливові кого-, що-небудь, завдаючи болю, страждань. *Дівчат старому навели.. І розійшлись, Замкнувши двері за собою. Облизавсь*

старий котюга, І розпустив слини, І пазорі [пазури] *простягає До Самантянині, Бо була собі на лихо найкраща меж ними* (Шевч.); — *Сину, бачу, ти Знов сумніву гадюці піддаєшся! Знов пазури на ум твій простяга Той темний дух!* (Фр.); *Її чиста душа не могла примиритися з мерзотністю тіуна. До неї він простяг свої паскудні пазури, хотів збезчестити* (Хижняк); *Ми здобудемо мир у променні зорі, що самі ми створили її, І даремно до нас простягли пазури за морями війни палії* (Сос.).

простяга́ти ру́ку *див.* подавати.

ПРОСТЯГНУТИ: простягну́ти но́ги *див.* витягти; **~ ру́ку** *див.* простягати.

ПРОСТЯГТИ: простягти́ но́ги *див.* витягти; **~ па́зури; ~ ру́ку** *див.* простягати.

ПРОСУНУТИ: ніде го́лки просу́нути *див.* встромити.

ПРОТЕРТИ: проте́рти з пісо́чком; ~ о́чі *див.* протирати.

ПРОТЕРТИМИ: іти́ проте́ртими стежка́ми *див.* іти.

ПРОТИ: дму́хати про́ти ві́тру *див.* дмухати; **за і ~** *див.* за; **не ма́ти ні́чого ~** *див.* мати [2].

ПРОТИВНОМУ: у проти́вному ра́зі *див.* разі.

ПРОТИРАТИ: протира́ти (проси́джувати) / проте́рти (проси́діти) штани́. Довго перебувати де-небудь (перев. про навчання в школі або про сидячу роботу). [Б а к л а ж е н к о:] *Вони встигли прославити себе на фрезерних станках, поки ми протирали штани на шкільній парті* (Мик.); *Всю війну я провів у Казахстані.., мамаша мала втіху, що я з бронею в кишені просиджую штани в заводській лабораторії* (Рибак). **сто штані́в проте́рти.** *Малюпусінький* [прізвище] *буде їх тут редагувати. Життєлюб, ерудит, сто штанів протер на студійних стільцях, сто директорів пережив* (Гончар).

протира́ти / проте́рти з пісо́чком. Суворо критикувати, лаяти кого-небудь. *Я розповідав йому про поведінку викладача математики Батожчука.— На конференції треба буде протерти з пісочком,— зігнувся над столом Будяк* (Збан.).

протира́ти / проте́рти о́чі. Прокидатися, вставати після сну.— *Даю тобі слово, Тимоше,— озвався він по якійсь хвилі,— що завтра ви ще й очей не протрете, як я вже упораюсь з своїм* [трактором] (Д. Бедзик).

ПРОТКНУТИ: па́льцем (кі́єм) не проткну́ти. 1. Дуже тісно. **проткну́ти па́льцем не мо́жна.** *Кругом народу — проткнути пальцем не можна* (Мирний).

2. *з словоспол.* т а к и й, щ о. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чогось. *Тут* [на грядках] *і жито, і картопля, і квасоля — така тіснота, що й києм не проткнеш* (Мур.). С и н о н і м и: **ніде го́лки встроми́ти; ку́рці ніде клю́нути; го́лці ніде впа́сти** (в 1 знач.).

ПРОТОПТАНА: прото́птана доро́га *див.* дорога.

ПРОТОПТАНИЙ: прото́птаний шлях *див.* дорога.

ПРОТОПТАНИМИ: іти́ прото́птаними стежка́ми *див.* іти.

ПРОТОПТАТИ: протопта́ти сте́жку; ~ сте́жку до се́рця *див.* топтати.

ПРОТОПТУВАТИ: прото́птувати сте́жку; ~ сте́жку до се́рця *див.* топтати.

ПРОТОЧИТИ: проточи́ти / *рідко* **прото́чувати го́лову** *кому.* Надокучати кому-небудь чимсь, настирливо вимагати що-небудь у когось.— *Оце добре, що ти сама про його* [нього] *замовила, а то вже він проточив мені голову: єднайте та й єднайте Оленку* (Барв.). П о р.: **прогри́зти го́лову.**

ПРОТОЧУВАТИ: прото́чувати го́лову *див.* проточити.

ПРОТРУБИТИ: протруби́ти (протуркоті́ти, протуркота́ти, протурча́ти, проту́ркати) [всі] ву́ха *кому.* Дуже надокучити кому-небудь постійними розмовами про одне і те саме.— *Та вже бачу,— зітхнула Ольга Павлівна.— Жінки всі вуха мені на буряках протрубили* (Кучер); — *Іван вже мені про вас вуха протуркотів* (Собко); *Не треба його дратувати. І так протурчали йому вуха всякими вигадками* (Головко); — *І вже ти протуркала мені уші тим Максимом! — сказав він* (Фр.). П о р.: **прокрича́ти ву́ха.**

ПРОТУРКАТИ: проту́ркати ву́ха *див.* протрубити.

ПРОТУРКОТАТИ: протуркота́ти ву́ха *див.* протрубити.

ПРОТУРКОТІТИ: протуркоті́ти ву́ха *див.* протрубити.

ПРОТУРЧАТИ: протурча́ти ву́ха *див.* протрубити.

ПРОТЯГНУТИ: протягну́ти но́ги *див.* витягти; **~ час** *див.* тягти.

ПРОТЯГТИ: протягти́ час *див.* тягти.

ПРОХАНИЙ: про́ханий хліб *див.* хліб.

ПРОХАТИСЯ: проха́тися на папі́р *див.* проситися.

ПРОХІДНИЙ: прохідни́й двір *див.* двір.

ПРОХОДИТИ: прохо́дити пе́ред очи́ма *див.* пройти.

прохо́дити / пройти́ повз. Не помічати чого-небудь, не надавати важливого значення чомусь. *Щось говорили жінки, шамотіла чиясь одежа, хтось мовчки ішов у ліси, але те все проходило повз неї* (Стельмах); *Він не хотів і не міг допустити, щоб його студенти так зневажливо і зверхньо ставились до нових шукань у науці,.. він не міг дозволити собі пройти повз* (Рибак).

прохо́дити черво́ною ни́ткою (стрі́чкою), *книжн.* Бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось. *Через усю поему* [«Матрос Гайдай»] *червоною ниткою проходить ідея трепет-*

ної любові радянської людини до своєї Вітчизни (Вітч.). *Червоною ниткою через усю книгу проходить заклик до збереження нашої планети від екологічної кризи* (Наука..); *Тема Батьківщини червоною стрічкою проходить крізь усі твори* [художньої виставки] (Літ. Укр.). **наскрі́зною ни́ткою прохо́дити.** *Через усю творчість О. Толстого наскрізною ниткою проходить ствердження ідеї вічної нетлінної любові, яка перемагає смерть, страждання, розлуку* (Рад. літ-во). **виступа́ти черво́ною ни́ткою.** *Часом у неї* [Кобилянської] *тенденція надто виступає червоною ниткою і разить очі, мов дисгармонія барв* (Л. Укр.).

прохо́дити че́рез ру́ки; ~ шко́лу *див.* пройти.

ПРОХОДИТЬ: моро́з прохо́дить по́за шкі́рою *див.* мороз.

ПРОХОДУ: не дава́ти прохо́ду *див.* давати.

ПРОХОЛОВ: і слід прохоло́в *див.* слід.

ПРОХОЛОНУВ: і слід прохоло́нув *див.* слід.

ПРОХОЛОНУЛИ: при́страсті прохоло́нули *див.* пристрасті.

ПРОЦЕНТІВ: на всі сто проце́нтів *див.* сто.

ПРОЦІДИТИ: проціди́ти крізь зу́би *див.* цідити.

ПРОЧАХ: і слід проча́х *див.* слід.

ПРОЧИСТИТИ: прочи́стити о́чі *кому.* Допомогти кому-небудь помітити або зрозуміти що-небудь.— *Куди мене завів? — Так ми ж із городів зайшли. Бур'яни — хат не видно.— То, може, тобі очі прочистить? — сердито хекав Кир у спину Йонці* (Тют.).

ПРОЧИТАТИ: прочита́ти ле́кції; ~ між рядка́ми; ~ моли́тву; ~ нота́ції; ~ про́повідь *див.* читати.

ПРОЧИЩАЮТЬСЯ: мізки прочища́ються *див.* мізки.

ПРОЧУХАНА: дава́ти прочуха́на *див.* давати; **діста́ти ~** *див.* дістати.

ПРОЧУХАНКИ: дава́ти прочуха́нки *див.* давати.

ПРОШЕНИЙ: про́шений хліб *див.* хліб.

ПРОШИВАТИ: прошива́ти мо́зок *див.* прошивати; **~ очи́ма** *див.* пронизувати.

ПРОШИТИ: проши́ти очи́ма *див.* пронизувати. **проши́ти** / *рідко* **прошива́ти се́рце (ду́шу, мо́зок).** Викликати, спричиняти у кого-небудь глибоке, гостре почуття. *Пісня та йому прошила серце Райдужно-солодкою стрілою, І поніс її хлопчина в люди* (Рильський); *Одна блискавиця страшного невиясненого болю, що прошила його* [Владка] *душу і потрясла його мозок,— і всі ці світлі примарні замки* [про кохання] *розвіялись парою* (Фр.); *Електричною іскрою прошивають мій мозок слова поета, що родяться з забуття* (Ірчан).

ПРОЩАЄ: хай Бог проща́є *див.* Бог; **хай Ма́ти Бо́жа ~** *див.* мати [1].

ПРОЩАЄТЬСЯ: душа́ проща́ється з ті́лом *див.* душа.

ПРОЩАТИСЯ: проща́тися / розпроща́тися (попроща́тися) з життя́м (з [бі́лим] сві́том, з ті́лом і душе́ю). Умирати.— *Гей, скоріше до зборні! — І не думайте втікати: кругом драгуни! — Хто не вийде — прощайся з життям! — По списках будуть викликати!* (Стельмах); — *Пропали всі ми з головами, Прощаймось з тілом і душами, Останній наш народ пропав!* (Котл.); *Скрипаленчиха вже давно б із життям розпрощалась, коли б не трималася поки що душа в тілі надією на побачення з сином* (Збан.); *Всіх барон від того часу вільними зробив, На розп'ятті в тім поклявся Та й зо світом розпрощався, Зникла смутку тінь На обличчі непорушнім* (Граб.). Синоніми: **лиша́ти світ** (у 2 знач.); **лежа́ти на сме́ртному ло́жі** (в 1 знач.).

ПРОЩУПАТИ: прощу́пати (прома́цати) грунт. З'ясувати, перевірити, вивідати що-небудь; дізнатися про щось. *Бронко зразу зміркував, що через цю дівчину можна було б прощупати грунт на фабриці Гольдштрома* (Вільде); *Мамій вирішив ретельно промацати грунт щодо можливості одруження з Тетяною* (Добр.).

ПРОЯСНИЛОСЯ: проясни́лося / *рідко* **прояснюється в голові.** Відновилася здатність мислити чітко, виразно, логічно. *Холодний.. душ значно освіжив хворого. В голові трохи прояснилося, нестерпний біль у скронях ущух* (Добр.); *Гаряча хвиля б'є до серця, в голові прояснюється. Він не хоче вмирати. Він хоче жити* (Коцюб.).

ПРУЖИНАХ: як (мов, ніби *і т. ін.***) на пружи́нах (на пружи́ні).** Легко, швидко, енергійно. *Самієв, підскочивши, як на пружинах, енергійно махнув кулачком офіцерам-артилеристам: давай* (Гончар); *Ще раз крутнувшись перед дзеркалом, він* [Яків], *мов на пружинах, вийшов з хати* (Стельмах); *Голос пані Бровко підскочив угору, як на пружині* (Вільде).

ПРУЖИНІ: як на пружи́ні *див.* пружинах.

ПРЮ: іти́ на прю *див.* іти; **става́ти на ~** *див.* ставати.

ПРЯМА: пряма́ доро́га *див.* дорога; **~ лі́нія** *див.* лінія.

ПРЯМО: би́ти пря́мо в лоб *див.* бити; **диви́тися ~ в о́чі** *див.* дивитися.

ПРЯМЦЕМ: поста́вило прямце́м *див.* поставило.

ПРЯСТИ: на оста́нню пря́сти. Бути близьким до смерті. *Дивиться* [Губрій], *аж його дочка поблідла, мов рутонька в'яла: зомліла, мов на останню пряде* (Барв.).

пря́сти на тонку́ (на тонке́). 1. Бути тяжко хворим; бути при смерті. *Не забув* [Клим] *про хвору Соломію. Вже ні за що не береться, на тонке пряде. Тільки й того, що повештається понад*

балкою, цілющі трави шукаючи (Рудь). Синонім: **лéдве ди́хати** (в 1 знач.).

2. Ставати непридатним для використання.— *Ходім наберемо в мішки трохи, поїду вторгую на якусь матерію. Бо й у тебе вже кофта на тонку пряде, а у Василя сорочка розлізлася* (Хлібороб Укр.). Синонім: **на лáдан ди́хати.**

прясти ни́тку. Одноманітно, надокучливо говорити про одне і те ж. [Марія:] *Хтось щастя виглядав через ці вікна, а тепер лежать вони гамузом, наче непотріб.— Ти чого так довго прядеш нитку про них? Коли щось надумалась, кажи* (Стельмах); *— Розв'язували в класі задачку,— вперто пряла свою нитку математичка.—..Безумовно, вдома ніхто не розв'язав, почали морочитися з нею в класі* (Збан.).

пря́сти очи́ма. 1. Раз у раз поглядати на кого-, що-небудь, швидко переводячи погляд. *А інспектор підходить до неї та очима так і пряде по ній* (Вас.); *Поздоровкався* [бандит], *правда, а очима на всі боки пряде. А потім і каже: «...Я кинув у ваш двір вузлика. Де ви його поділи?»* (Гроха); *Воно, бачиш, як пряде очима на хліб. Воно й мене з'їсть. Не вечеряло та й дивиться* (Ковінька).

2. Пильно стежити за ким-, чим-небудь. *На тебе* [радянського бійця] *світ очима пряде* (Гончар).

тóнко пря́сти. Робити що-небудь не так, як слід, нерозумно, необдумано.— *Тонко ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш* (Коцюб.).

ПСАЛТИРЮ: як по псалтирю́ читáти *див.* читати.

ПСИ: піти́ на пси *див.* піти; **пусти́тися на ~** *див.* пуститися.

ПСІВ: хоч псів гони́ *див.* гони.

як псів (собáк). Дуже багато. *Панів як псів* (Номис).

ПСОВІ: продáти óчі псóві *див.* продати; **~ під хвіст** *див.* хвіст.

ПСУВАТИ: псувáти / зіпсувáти кров *кому.* 1. *собі.* Нервувати, дратуватися. *Всі ці причепки редактора я передбачив, але мені від того не легше і мушу псувати собі кров* (Коц.); [Кітельгавс:] *Щоб не псувати собі крові ще більше, то чи не доладніше було б, пане начальнику, попробувати якось миром влагодити?* (Л. Укр.).

2. *кому.* Завдавати кому-небудь багато неприємностей, клопоту; примушувати нервувати, дратувати когось. *Був у нас в ті роки такий собі шашіль житомирський, клоп грушевий, скільки він мені крові зіпсував... та цур йому!* (Гончар); *Багато крові зіпсували німцям сміливі підпільники* (Д. Бедзик). **попсувáти чимáло (немáло) крóві** (тривалий час). *Тепер не варто розказувать всіх тих більших і менших злоключеній* [нещасть], *що причепились до мого* [організованого Л. Українкою] *вечора, але крові вони попсували мені чимало* (Л. Укр.); *Характером своїм свавільна Орина немало попсувала крові батькам* (Стельмах).

псувáти / зіпсувáти обíдню *кому і без додатка, заст.* Заважати, шкодити кому-небудь у якійсь справі. *Тадей Станіславович торкнувся рукою плеча Левченка: — Зіпсував обідню старий донощик. І чарки по-людськи не допив* (Стельмах).

псувáти (тріпáти, шáрпати) нéрви. 1. *чиї і без додатка.* Хвилювати, непокоїти, виводити з спокійного, урівноваженого стану кого-небудь. *Люба мамочко!.. Хоч літературна робота, каже він* [п. Дерижанов], *і псує нерви, та не настільки, як шарваркове життя в великому місті* (Л. Укр.); *Ураган Жовтня шарпав нерви кардиналів і прелатів* (Галан).

2. *собі.* Хвилюватися, роздратовуватися, збуджуватися. *Маму поцілуй за її поцілунок і попроси, щоб не застуджувалась та не псувала собі нервів* (Коцюб.); *Чи варто псувати собі через нього нерви?* (Донч.); *Трудно вже тепер зважити, котра з нас котрій була винна листа..— Хто міг, той писав, краще був би того не робив, бо шарпав нерви і собі і другим* (Л. Укр.).

ПТАХ: би́тися нáче птах у клíтці *див.* битися.

важли́вий (важни́й, вели́кий) птах; важли́ва (вáжна, вели́ка, не простá) пти́ця. Людина, яка займає високе становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив. *Якщо і вам трапляється десь на шосе «хорх», знищуйте його, не цікавлячись тим, хто в ньому їде. В ста випадках зі ста ви знищите якого-небудь надзвичайно важливого фашистського птаха* (Загреб.); *Люди знають, який то важний птах був землемір* (Чорн.); *Колись він* [голова] *був унтером і забрав у голову, що він дуже великий птах. Усі селяни, старі і молоді, були в його ніби некрути* (П. Куліш); *Язик, що привів він разом з товаришами, виявився важливою птицею* (Рибак); *Дивувались пастухи, ламали в гадках голови: — Хто він? Був, мабуть, важною птицею, коли й з шаблями біля нього і очі йому зав'язали, щоб не зурочив довколишнього степу* (Гончар); *Піймали велику, мабуть, птицю...— Чи не самого Дорошенка?* (К.-Карий); [Яциха:] *Соцький, бач, велика птиця!* (Кроп.); *Йонька зрозумів, що бородань не проста птиця і що від нього тепер залежить, відпустять Йоньку чи ні* (Тют.). Синоніми: **птах висóкого польóту; вели́ке цабé; вели́ка ця́ця** (у 1 знач.). Антоніми: **невели́ка пти́ця; невели́ке цабé; невели́ка ця́ця.**

вíльний птах; вíльна птáха (пти́ця). Людина, незалежна у своїх вчинках, поведінці. *Мені нічого боятися. Я вільна птаха;* // Людина, не зв'язана шлюбом.— *Нема в мене чоловіка... І не було!.. Я — дівчина.. Вільна птаха. Де схочу — там сяду* (Ряб.); *— Ти одружений? Діти в тебе є? — Я вільна птиця. А що?* (Перв.).

перелíтний птах; перелíтна птáха (пти́ця). Лю-

дина, яка не затримується довго на одному місці.—.. *В холодних кошарах не золота шерсть, а свиняча щетина виросте,— майже з презирством відповів Стадницький, думаючи, що з Лісовського ніколи не буде господаря — співучий перелітний птах та й годі* (Стельмах); — *Що ж це за перелітні птахи такі? — спитав Микола...— Та з вашого ж брата, з фабзавучників. .. Дома сидячи, загориться — поїду на шахту. Поїде, спробує, аж там не так легко, як гадалось, та й назад* (Ткач); *Така «перелітна птаха», якою я була і мусила бути по умовах нашої сцени, могла заробляти тільки «перельотами»* (Л. Укр.); — *Ну, а я, що я,— продовжував Марко.— Птиця перелітна, яка шукає пристановища і хоч якої-небудь поживи, щоб не здохнути* (Цюпа).

птах (пти́ця) висо́кого польо́ту. Людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі.— *Там серед послів сьогодні якийсь птах високого польоту завітав до нас у коло,— згадав Шаула, виходячи на майдан* (Ле). Синоніми: **важли́вий птах; вели́ке цабе́; вели́ка ця́ця** (у 1 знач.). Антоніми: **птах низько́го польо́ту; невели́ка ця́ця; невели́ке цабе́.**

птах (пти́ця) не на́шого польо́ту. Людина з іншого кола, іншої суспільної ваги. *І тут же раду давав Павлові щодо Людмили — плюнути й ногою розітерти. «Раз те, що не нашого польоту птиця, та й нарешті — не в цьому щастя». Нагадував приказку про сало без хліба і що з того буває. То отак, мовляв, чисто і з коханням* (Головко). Синонім: **не на́шого пера́ пта́шка.**

птах (пти́ця) низько́го польо́ту. Людина, яка не займає визначного становища в суспільстві. Синоніми: **невели́ка пти́ця; невели́ке цабе́; невели́ка ця́ця.** Антоніми: **птах висо́кого польо́ту; вели́ке цабе́; вели́ка ця́ця** (у 1 знач.); **важли́вий птах.**

ра́нній птах; ра́ння пти́ця. 1. Людина, яка встає і починає працювати вдосвіта.— *Не думала я, що ви такий ранній птах,— сказала Густя* (Фр.); *Жінка — ранній птах: ще сонце у колисці, а вона на ногах* (Стельмах); — *Ну, та й рання ж птиця оця молода матушка .. будить нас до півночі,— не дала вволю виспатись* (Н.-Лев.).

2. Невитримана, нетерпляча людина, дії якої не завжди продумані.— *І не гарячкуй, Іване Артемовичу, бо опечешся. Ти ранній птах, а я стріляна птиця* (Стельмах).

си́ній птах; си́ня пти́ця. Символ щастя, ідеалу; те, що втілює для кого-небудь найзаповітніші мрії, прагнення.— *Вам не здається,— обізвалася сусідка,— що тепер море як синій птах щастя* (Коцюб.); *На літературних ловах, в полюванні за синьою птицею істини, перед судом історії і читача, Остап Вишня лишився невмирущим* (Літ. Укр.).

стрі́ляний (обстрі́ляний) птах; стрі́ляна пти́ця. Досвідчена, бувала людина, яка багато дечого бачила, зазнала. *Таки не вадило б кілька карточок вирізать з Вашого роману. Комендант, як виявилось, був уже стріляна птиця* (Головко); *Герус був стріляною птицею, його вже раз судив революційний трибунал, але все якось при допомозі друзів обійшлося* (Стельмах); — *Не всі ж «чительники»* [читачі] *такі «обстріляні птахи» в літературі всякої школи, як я, то може, іншому й книжка випадає з рук* (Л. Укр.). Пор.: **стрі́ляний горобе́ць; би́тий жак.** Антонім: **жовторо́те пташеня́.**

ПТАХА: ві́льна пта́ха; перелі́тна ~ *див.* птах.

ПТАХІВ: де́рти птахі́в *див.* дерти.

ПТАША: жовторо́те пташа́ *див.* пташеня.

ПТАШАЧЕ: пташа́че молоко́ *див.* молоко.

ПТАШЕНЯ: жовторо́те пташеня́ (пташа́). Молода недосвідчена людина. *Полюбуйся на цього майбутнього доктора наук, котрому забракло сил впоратися з жовторотим пташеням* (Ю. Бедзик); ..*Не могла зрозуміти, як отакі жовтороті пташенята наважуються суперечити самому Ковалеві, не рахуючись з його славою й авторитетом* (Собко); *Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім беруться за голови,— бурмотів він сам до себе, походжаючи по кабінету* (Збан.). Антоніми: **стрі́ляний птах; стрі́ляний горобе́ць; би́тий жак.**

ПТАШИНЕ: пташи́не молоко́ *див.* молоко.

ПТАШИНИЙ: пташи́ний база́р *див.* базар.

ПТАШИНИХ: на пташи́них права́х *див.* правах.

ПТАШИНОГО: з висоти́ пташи́ного польо́ту *див.* висоти; **тільки** ~ **молока́ нема́** *див.* нема.

ПТАШКА: би́тися як пта́шка *див.* битися.

бо́жа пта́шка. Безтурботна людина. *Такою зросла ця, так би мовити, божа пташка під.. батьківськими крилами* (Ле).

зальо́тна пта́шка *див.* птиця.

не на́шого пера́ (пір'я) пта́шка. Людина, що не належить до певного кола, чимсь відрізняється від нього. *У дверях будинку показалась господиня. Ще була молода і хороша, тільки* [тільки] *блідолика пані. Зараз було видно, що се не нашого пера пташка. Не та в неї хода, .. не та й постать, да й українська одежа якось їй не припадала* (П. Куліш). Синонім: **птах не на́шого польо́ту.**

як ві́льна пта́шка, *з сл.* жи́ти. Незалежно, самостійно, безтурботно. *Не маючи дітей, вона згодом .. продала землю, поклала гроші в банк і жила собі як вільна пташка* (Н.-Лев.).

ПТАШОК: па́сти пташо́к *див.* пасти.

ПТИЦІ: одного́ гні́зде́чка пти́ці. Однаковий чимсь (поглядами, думками, соціальним становищем, характером, поведінкою і т. ін.). *Поміщик та піп були одного гніздечка птиці* (Укр.. присл..). Синоніми: **одного́ по́ля я́года** (в 2 знач.);

недале́ко втекти́; оди́н від о́дного недале́ко відбіг; оди́н о́дного ва́ртий; одни́м ми́ром ма́зані.

ПТИЦЯ: важли́ва пти́ця; ві́льна ~ *див.* птах.

зальо́тна (залі́тна) пти́ця (пта́шка). 1. Нетутешня, прибула звідкись людина.— *Кого ж свататимемо? — Варку Линівну..— Еге, це заїжджа, пташка залітна!* (Вовчок).

2. Кокетлива людина. *Дочка була зальотна птиця І ззаду, спереду — кругом* (Котл.).

зна́тна пти́ця, *зневажл.* Заможна людина, поважна особа. *З усіх боків дівчата так і пострілювали поглядами на цю знатну, в картатому костюмі, птицю, що не вміла навіть сидіти до ладу на траві* (Гончар). С и н о н і м и: **вели́ке цабе́; вели́ка ри́ба.** А н т о н і м: **невели́ке цабе́.**

невели́ка пти́ця. Нічим не визначна особа.— *Як ви насмілились вийти з табору?!..— Не галасуйте, пане майстре, невелика птиця!* (Ю. Янов.). С и н о н і м и: **невели́ка ця́ця; невели́ке цабе́; птах низько́го польо́ту.** А н т о н і м: **важли́вий птах.**

перелі́тна пти́ця; ~ висо́кого польо́ту; ~ не на́шого польо́ту; ~ низько́го польо́ту; ра́ння ~ *див.* птах.

рідка́ пти́ця. Той, хто нечасто трапляється. *Ворожили Ядзі старе дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким маєтком,— то рідка птиця і, певне, не схотів би брати панничку з невеличким і непевним маєтком* (Кобр.).

си́ня пти́ця; стрі́ляна ~ *див.* птах.

що за пти́ця? 1. Хто такий; яка людина. [Г н а т:] — *Якийсь новий* [прокурор] *і, кажуть, молодий... У Ковалівці не бував... Хто його знає, що за птиця?* (Кучер). С и н о н і м: **що за оди́н.**

2. *зневажл.* Уживається для вираження зневаги, приниження і т. ін. кого-небудь.— *Цить, капосне! Либонь не знає... Ще й огризається, щеня! Що ти за птиця!? Ти — Ягня!* (Гл.).

ПУГОЮ: як пу́гою по воді́. Безрезультатно. *Скільки не говори, а все як пугою по воді.* С и н о н і м: **як горо́хом об сті́ну́.**

ПУД: почо́му ~ ли́ха *див.* ківш; **~ со́лі з'ї́сти** *див.* з'їсти; **як ~ ваги́ ски́нути** *див.* скинути.

ПУДУ: дава́ти пу́ду *див.* давати.

ПУЗА: від пу́за, *з сл.* ї́ с т и, г о д у в а́ т и, н а г у л я́ т и с я *і т. ін.* Досхочу.— *На фронт би швидше. Там хоч годуватимуть від пуза,— висловлював він* [Денис] *заповітну думку* (Тют.); *Ну чого ж це ти такий сумний? Дружок твій жениться, нагулявся ти на весіллі від пуза* (Гуц.).

ПУЗИР: ми́льний пузи́р. Щось нетривке, неміцне, яке піддається швидкому руйнуванню. *Надії на швидкі зміни виявились мильним пузирем.*

ПУЗО: наїда́ти пу́зо *див.* наїдати.

ПУКАТИ: пу́кати від смі́ху, *діал.* Дуже сміятися. *Співаночок таких вимудрує* [Яків], *що пукати від сміху* (Хотк.). С и н о н і м и: **аж за бо́ки хапа́тися** (в 1 знач.); **залива́тися ре́готом; ляга́ти від смі́ху; ло́ском ляга́ти.**

ПУЛЬС: відчува́ти пульс епо́хи *див.* відчувати.

ПУП: пуп землі́. Центр, основа всього. *Жодна з існуючих держав, незалежно від її укладу і політики, не повинна вважати себе пупом землі.* (Рад. Укр.); *Чимало цікавого є у Вашінгтоні. Загалом столиця вражає надмірною бундючністю. Це місто державних чиновників, які твердо переконані, що саме тут пуп землі, що саме вони вершать сучасне й майбутнє людства* (Дмит.); // Людина, що вважає себе найважливішою серед усіх.— *Ти знову Сагайдакові в адвокати? — холодно зазвучав голос Мамія.— Ні, коли так, навмисне не поступлюсь. Та тільки вдумайся, що він меле! Це ж якесь марення. Я... я пуп землі!..* (Добр.).

пуп розв'я́жеться *кому, у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь докладає великих зусиль, працює натужившись.— *Змахни піт, Іоне, а то очі виїсть...— Без звички не те, що очі виїсть, а й пуп може розв'язатися* (Чаб.).

2. Уживається як погроза кому-небудь. *Тут тобі й пуп розв'яжеться* (Номис).

пуп тріщи́ть *у кого.* Хто-небудь дуже напружується, надривається. *Працює так, що аж пуп тріщить;* // Кому-небудь доводиться переживати складний період, тимчасові труднощі. *Вимагала держава хліба — йшов хліб, м'ясо було потрібне — і м'ясо давали олбинці... Тріщали пупи в багатеньких, їм Прокоша ніякого спуску не давав* (Збан.).

рва́ти пуп *див.* рвати; **тря́сця тобі́ в ~** *див.* трясця.

як (мов, ні́би *і т. ін.***) на пуп,** *з сл.* к р и ч а́ т и, р е п е т у в а́ т и. Дуже голосно, з великим напруженням, надривно. *Все море зараз спузирило, Водою мов в ключі забило, Еней тут крикнув як на пуп* (Котл.); *Хлопець ріс крикливий і запальний. Як приходив час годування — кричав як на пуп* (Тют.); *Аж ось поромщик їх, проноза, На землю впав, як міх із воза, І мов на пуп репетовав* [репетував] (Котл.). С и н о н і м и: **як на живі́т; як недорі́заний.**

як пуп (бу́бон, буз), *з сл.* с и́ н і й, п о с и н і́ л и й *і т. ін.* Дуже, у великій мірі. *Горпина одігнала мух, узяла легеньке покривало і прикрила діток. Потім заглянула в світлицю, де, як пуп синій, лежав Яків і спав мертвим сном, і повернула в кухню* (Мирний); *Тряслась* [Сивилла], *кректала, побивалась, Як бубон синя стала вся* (Котл.).

ПУПА: бра́ти на пу́па *див.* брати; **надрива́ти ~** *див.* надривати; **не жалі́ти ~** *див.* жаліти; **регота́ти на ~** *див.* реготати; **рі́зати ~** *див.* різати.

ПУП'ЯНКА: з пу́п'янка (з пу́п'янку). Від народження. *І я ж, і я в Аркадії вродився, Природою й мені Із пуп'янка веселий вік судився*

(Шіллер, перекл. Лукаша); — *Я завжди голодний, як вовк. Залишиться де в кого хліб, я і його вимінюю на сигарети, але мені й того мало. Такий я вже з пуп'янку* (Гашек, перекл. Масляка). **з пу́п'яночка.** *З пуп'яночка сирота, Захарко поневірявся по наймах* (Крим.).

ПУСКАЄ: [аж] сли́ну пуска́є / пу́стить. Хто-небудь має сильне бажання придбати щось, оволодіти чим-небудь і т. ін. *Браконьєри з мосту аж слину пускають, що стільки під ними пропливає весняного живого добра, а вихапувати не маєш права* (Гончар); *Тоді пан усміхнувся лукаво і показав попові торбу грошей. Піп аж слину пустив, угледівши стільки грошей* (Україна..).

ПУСКАТИ: бульки́ (бу́льбахи) пуска́ти / пусти́ти. 1. Тонути.— *Вже й очі вирячив бідаха наш Максим, Уже й бульки пуска, немов у сітці щука..* (Рильський); // Загинути.— *Він* [кіт] *такий мій, як і твій! — відповів Павло.— Але твій уже бульки з моря пускає, а мій ще бігає...* (Кучер).

2. Втрачати сили, можливості, надії і т. ін.— *Вже так довоювались* [Петлюра і поляки], *що останні бульки пускають* (Стельмах).

і на о́чі не пуска́ти / не пусти́ти *кого.* Не допускати до кого-небудь, кудись; не хотіти бачити когось.— *Пішли — коваль, Цигуля, Невкипілий і ще душ кілька. Але князь і на очі до себе не пустив* (Головко). С и н о н і м: **і на поріг не пуска́ти.**

І на поріг не пуска́ти / не пусти́ти *кого.* Забороняти кому-небудь приходити кудись, не допускати, не хотіти бачити когось.— *Я б і на поріг її* [Марину] *не пустив* (Мирний); — *Колись нас сюди й на поріг не пустили б, а тепер тут, бачу, й закурити можна* (Гончар). С и н о н і м: **і на о́чі не пуска́ти.**

пуска́ти в ді́ло *див.* пустити; **∼ гадю́чку** *див.* закидати.

пуска́ти (запуска́ти *і т. ін.*) **/ пусти́ти (запусти́ти** *і т. ін.*) **о́чі під лоб (під ло́ба).** Виражати певний внутрішній стан людини (ніяковість, сором'язливість, розгубленість і т. ін.). *Тепер же тобі хоч би півслова промовив* [Василь]: *усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб* (Кв.-Осн.).

пуска́ти кров з но́са *див.* пустити.

пуска́ти (лови́ти *і под.*) **/ пусти́ти (злови́ти** *і под.*) **пі́вня.** Видавати фальшиві звуки під час співу чи розмови. *Один соліст у хорі торгівців зірвався і пустив «півня»* (М. Ю. Тарн.). **пусти́ти пі́вника.**— *Брехня,— скрикнув Михайлик, аж півника пустив своїм хлоп'ячим басом* (Ільч.).

пуска́ти ми́ляну ба́ньку, *діал.* Вигадувати нісенітниці.— *Майстер він говорити казки, Миляну пускати баньку* (Фр.).

пуска́ти (пе́рти) / пусти́ти тума́н (тума́ну, *рідко* **тумана́) [у ві́чі]** *кому.* Навмисне робити що-небудь незрозумілим, заплутаним. *І в декларуванні земельної політики хитромудрі есерівські голови пускають туман* (Еллан); [Б а б у с я:] *Та вони* [ворожбити] *вже слово такеє знають. Туману пустили і здиміли.* [Хлоп'я:] *А як туман пускають?* (Л. Укр.); — *Ну, не пріть же мені тумана в очі, а говоріть по правді,— сказав Густав* (Фр.); — *Не доберу я толку в твоїх речах,— каже Петро.— Що за охота тобі мене морочити? То заговориш буцім щиро, то знов туман у вічі пустиш* (П. Куліш); — *Тут щось таки добре наплутано. Видно, він пустив туману не тільки мені, а й вам* (Смолич). С и н о н і м: **наво́дити полу́ду на о́чі.**

пуска́ти повз ву́ха *див.* пропускати.

пуска́ти / пусти́ти бі́сики (ге́дзики) [очи́ма (о́ком)] *кому, на кого.* Привертаючи до себе увагу, поглядати на когось. *Так ще з чотирнадцяти років вона* [Юля] *навчилася грайливо вицокувати високими каблучками модельних черевичок, пускала бісики на хлопчаків і одягала білі прозорі платтячка* (Тют.); *Марина ..молила бога, щоб він надоумив рядчика поставити біля неї кучерявого Василя Прудоусенка.., що як стрінеться де-небудь з Мариною, то знай пуска їй бісики очима* (Мирний); *Дівчата ласкаво позирають на Кирушу й Зінька, бісики пускають очима, радіють, що обидва хлопці стали поряд з таким оркестром* (Кучер); *Не виглядають у .. вікна вигодовані обличчя горничних, не пускають гедзиків прохожим очима, не роздається їх регіт голосний, їх забави молоді* (Мирний); *Сиджу я під образами.. очима на Тетяну спідлоба гедзики пускаю. А вона червоніє і не знає, чи сміятися, чи ніяковіти* (Стельмах); // Кокетувати, загравати з ким-небудь. *А то сама* [Тонька] *присіла на колесі біля нього, бісики очима пускала, а він уже й розтанув...* (Гончар). С и н о н і м и: **кида́ти ге́дза; гра́ти очи́ма; гостри́ти о́чі; стріля́ти очи́ма** (в 2 знач.).

пуска́ти / пусти́ти віц, *діал.* Говорити дотеп. *Я.. не хотів тебе прогнівити, лиш пустити віц* (Стеф.).

пуска́ти / пусти́ти в (на) лю́ди (в світ). Публікувати, видавати. *А вже ж коли пускати у люди «Повію», то треба, щоб вона була не згірше тих перших двох частин, що вже побачили світа* (Мирний); — *Я не маю і не матиму нічого проти Вашого заміру пустити у люди «Серед степів» не в черговій книжці «Хвиля за хвилею», а в збірникові* (Мирний); — *Франко ж казав, що се* [повість «Жаль»] *найкраща моя річ і що гріх було б не пустити її в світ* (Л. Укр.).

пуска́ти / пусти́ти в о́чі дим (пилю́ку) *кому.* Вводити в оману кого-небудь.— *Кому ви дим пускаєте в очі? Хіба в цьому — в благополучній загальній цифрі — і є всі найзаповітніші інтереси району?* (Ряб.).

пуска́ти / пусти́ти в розхі́д (в розхо́д) *кого.* Розстрілювати, знищувати кого-небудь.— *Не заривайся. А коли візьмеш* [Жмеринку] — *менше*

пускай в розхід [полонених]. *Це не завжди досягає мети* (Довж.); *Тоді шовковій цій пам'ятці не надали особливого значення, хоч молодого Огієнка й пустили за неї в розход* (Гончар); — *Будете чинити опір — пустимо в розход!* (Шиян).

пуска́ти / пусти́ти в хід. Застосовувати, використовувати що-небудь. *Протягом години мінометникам кілька разів доводилося пускати в хід гранати, іти врукопаш* (Гончар); *Пристав, що сидів уже в тачанці, не дозволяв пускати у хід зброю, велів брати злочинців голіруч* (Гончар); — *Бувало, бешкетна парубота одного кутка посвариться з другим та й пускає в хід не тільки рушниці, але й кулемети* (Стельмах); *Кілька ударів ножем розпушили землю. Рубін вигорнув її на себе і знову пустив у хід ніж* (Сенч.).

пуска́ти / пусти́ти грунт з-під ніг. Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, позбавлятися того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд і т. ін. *Промінь згас над рідним краєм; А ми, скільки кожен зміг, У провалля себе пхаєм. Грунт пускаємо з-під ніг* (Граб.). П о р.: **втрача́ти грунт під нога́ми.**

пуска́ти / пусти́ти дур [у го́лову, *рідше* **у тім'я]** *кому, на кого.* Запаморочувати, затьмарювати чию-небудь свідомість. *Амату з Турном я з'єднаю І сим Енея укараю, Латину ж в тім'я дур пущу* (Котл.); *Ось бач, який я гольтіпака, Який пустив на себе дур, Блуджу по світу, мов бурлака* (Укр. поети-романтики..).

пуска́ти / пусти́ти ду́шу на поку́ту. Залишати кого-небудь живим; помилувати кого-небудь. [І г н а т:] *Ой простіть мене, батечки!... Не буду! Простіть!...* [П а в л о:] *Чорт!* [І г н а т:] *Ой пустіть душу на покуту!..* (Кост.). П о р.: **пуска́ти з душе́ю** (в 1 знач.).

пуска́ти / пусти́ти з душе́ю *кого.* 1. Залишати живим кого-небудь. [П а н Д у ш е ч к а:] *Так і так, розказує, здибав мене в лісі Кармелюк, пограбував до ниточки, тільки що пустив із душею* (Вас.). П о р.: **пуска́ти ду́шу на поку́ту.**

2. Залишати кого-небудь без будь-яких засобів існування.— *В рік волі, коли одним землю ланцюгами наділяли, а інших з душею на волю пускали, побував у нас один старий благочестивий батюшка* (Стельмах).

пуска́ти / пусти́ти з то́рбою (з торба́ми) [по сві́ту (по ми́ру)] *кого і без додатка.* Розоряти, доводити до зубожіння, злиднів. *Від хати до хати пішов поголос: полковник людина добра, має Христа в серці. Другий би по світу з торбою пустив, а він, гляди, гроші ще дав, землю повернув* (Рибак); — *Чи не ти пустила по миру з торбами мене?* (Н.-Лев.); *То була хлопська п'явка — не дай господи! Кілько людей той чоловік з торбами пустив!..* (Фр.); — *То панунця хочуть для забави собі всіх нас з торбами пустити* (Вільде). П о р.: **пуска́ти по сві́ту** (в 2 знач.). С и н о н і м: **лиши́ти як на воді́** (в 1 знач.).

пуска́ти / пусти́ти корі́ння *в що, в чому.* 1. Приживатися, закріплюватися, обживатися де-небудь. *Міцно пустив коріння його рід тут, на Україні, хоч сам Дмитро Сергійович* [Жемерикін] *росіянин, курський, з невеличкого села Никанорівки* (Літ. Укр.); *Пристав до вдовиці у прийми: двоє дітей, батько старий, хазяйство не яке, зате млин оце. Якщо як, то, може, й зовсім коріння пущу отут* (Головко). **пусти́ти ко́рінь.** *Тут треба корінь пустити, а не сидіти на чемоданах і чекати, що через рік-два тебе перекинуть в інший район* (Цюпа); *До того обійстя вам ластівки по веснах прилітали, а восени подавались од вас у далекий світ... Там ви пустили корінь, бо там ваша Василина — честую її голову — до колиски клала та й співала вашим дітям* (Чендей).

2. Ставати постійним; надійно, міцно утверджуватися. *Розлад у Сніжковій сім'ї все глибше пускав коріння своє* (Горд.); *Довгий шлях робить часом думка,.. поки вона вляжеться в твоїй голові, пустить коріння* (М. Ю. Тарн.); *Люди стали на мирну колію, вже Радянська влада пустила глибоке коріння в народ, аж раптом Дереш вигулькнув* (Речм.). **пуска́ти корінці́.** *Писар почув, що в йому запалюється злість, що вона пускає в його душі корінці й паростки та все глибше та ширше* (Н.-Лев.).

пуска́ти / пусти́ти ману́ [в ві́чі]. Обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне. *Як же лучалося йому вийти на вулицю, аби піти куди на вечорниці, він зараз пускав їм* [парубкам] *ману в вічі* (Мирний); — *Ходімо разом,— гукають перші.— Куди? — Та до пана ж. Волі правити.— Ідіть, коли його* [пана] *самого вже правцем поставило,— хтось одказав. Душ з п'ять зареготало.— Та то ману тілько пускають. Знаємо ми,— твердили перші* (Мирний); — *От нехай лиш побачу, що він* [Гуща] *тут ману пускає та книжки людям читає,— зараз руки назад та й до врядника* (Коцюб.); — *Привезли якогось свого слідувателя* [слідчого] *з Мойсинець і хочуть слідство наводити на те вбивство. Ману пускають* (Ле). **напусти́ти ома́ну** *на кого.*— *Ой то не од ракотиць знаки! То хтось зумисне покопирсав ломакою, щоб напустити на нас оману,— сказала Гризельда, придивляючись до слідів* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **напуска́ти дурману́.**

пуска́ти / пусти́ти на ві́тер. 1. *з сл.* г р о́ ш і, з а р о б і т о к, д о б р о́. Легковажно, марно витрачати. [Г е р м і о н а:] *Немає за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так на вітер* (Л. Укр.); *Як тільки свято — в нього* [Більграйфа] *повно гостей, оперету розігрують, як у Відні, де він, бувши молодим, гроші на вітер пускав* (Мур.); — *Це ж треба уже зовсім розуму позбутися, щоб узяти та власною рукою пустити*

на вітер усе своє добро, загорьоване довгою, тяжкою працею... (Бузько). Пор.: **викида́ти на вітер; пусти́ти за вітром** (у 1 знач.). Синонім: **мести́ від воріт.** Антоніми: **мести́ до воріт; гребти́ під се́бе.**

2. *з сл.* сло в а́. Говорити даремно. *Хлопець не любив пускати слова на вітер.*

3. *з сл.* здоро́в'я. Ставитися до себе абияк, не шкодувати себе. [Кречет:] *Серед нас ще багато варварів, які пускають своє здоров'я на вітер, розкидаються найдорожчим* (Корн.).

4. *з сл.* сла́ва. Не оцінювати належним чином. *Ярославову славу на вітер пускає* [Всеслав] (Мирний).

пуска́ти / пусти́ти на во́лю бо́жу *кого.* Не затримувати кого-небудь. *Вася Багіров ніколи не вдавався до ганебної для гвардійця втечі, а бився хоч один проти десятьох, поки його не скидали з коня і пускали на волю божу* (Гончар). Синонім: **на чоти́ри бо́ки** (в 1 знач.).

пуска́ти / пусти́ти на дно *кого.* Доводити до злиднів, зубожіння. *В часи насильницької колективізації не одну селянську родину пустили на дно.*

пуска́ти / пусти́ти нурка́. Поринати у щось, заглиблюватися.— *Ти пускаєш нурка у всьому, до чого б не забирався, дрібнішого чи більшого* (Коб.).

пуска́ти / пусти́ти о́ко (по́гляд) *перев. на кого — що.* Задивлятися на кого-небудь; виявляти зацікавленість, інтерес до кого-небудь. *Робиш що, а очі.. пускаєш в далечінь тривожну* (Головко); *Він любощів співець. Овідій ніжний, він пускає погляди по обрію врозгін* (Кочур).

пуска́ти / пусти́ти під меч *кого — що.* Знищувати. *То правда, панове, Не багато Коновченко по долині Чернень погуляв,— Самих найстарших п'ятсот чоловік рицарів під меч пускав* (Укр.. думи..).

пуска́ти / пусти́ти під укіс. 1. Викликати аварію поїзда, спричиняючи його падіння на схил насипу залізниці. *Організація діяла під самим носом ворога, час від часу руйнуючи шлях на Бахмач,.. пускаючи під укіс поїзди...* (Д. Бедзик); *У травні підпільники пустили під укіс ешелони з літаками та машинами* (Коз.).

2. Довести до занепаду.— *Ось куди Мусій Завірюха із Павлюком гнуть! Хоче перевести добро! Пустити артіль під укіс!* (Горд.).

пуска́ти / пусти́ти поголо́ску (поговір, чу́тку, я́су *і т. ін.*). Поширювати неправдоподібні відомості про кого-, що-небудь. *Потому бігав по людях, розпитував, пускав поголоски, і коли вони знов доходили до його, значно змінені і більш рішучіші, він* [Андрій] *радів, хвалився Маланці і вірив* (Коцюб.); [Пряха:] *Вмерла наша королева, король не встиг жалоби доносити, а вже посватався до неї* [принцеси].. [Швачка:] *Ну, се, може, так вона пускає чутку!* (Л. Укр.); *Навмисне пускали чутки Людомирові друзі, що його вивіз з собою Теодосій, але розлючений Бенедикт не вірив* (Хижняк); *Ранком біля колодязя жінки, що прийшли по воду, знайшли листівку... На те якраз нагодилась з відрами Настя Гірчак. Зірвала листівку, гнівно заговорила: — Знову брехні пускають!* (Цюпа); *Під вечір по селу розійшлося, що йдуть козаки. Хто пустив поголоску, звідки вона узялась, ніхто добре не знав* (Коцюб.); — *А я послав козака навперейми. ..Пострівай,— кажу,— попе, ще, може, вернемо сокола з клітки! А тут і поміж миром пустив таку поголоску, що Сомко вже на волі* (П. Куліш); [Красовська:] *Так то-то ж! По-моєму, наприклад, Спасенкові зовсім нема чого ходить так часто! Тільки поговір пустить та інших женихів одіб'є* (Пчілка); *Хтось пустив ясу, що десь тут серед есесівських недобитків гасають, маскуючись під рядових, відомі воєнні злочинці* (Гончар).

пуска́ти / пусти́ти по ко́лу (по кру́гу) *що.* Частувати присутніх по черзі чим-небудь (перев. спиртними напоями). *Сілецьких, Варчиних родаків, привіз Стратон Дордюк, який одразу ж засадив гостей за стіл і пустив по колу першу чарку* (Літ. Укр.).

пуска́ти / пусти́ти по сві́ту (по ми́ру) *кого.* 1. *перев. ким.* Робити кого-небудь кимсь, якимсь. *А скільки всюди бідноти Щодня у світ пускаєш ти* [банкнота]! *Ти крадеш кров і піт в сіроми І в панськії несеш хороми* (Бернс, перекл. Лукаша і Мисика); *А що тих бідних покриток Пустив по світу з байстрюками! Отже й нічого! — А жонатий І має двоє діточок Як ангеляточок* (Шевч.); *Ти мене знівечив, прогнав з своєї хати, з рідного краю, пустив по світу волоцюгою* (Н.-Лев.); *Бачите, бачите, сусідо? Сидить собі і ні гадки, ані думки, йому байдуже, що, може, і хату спалять, і хазяйство пограбують, і старцями по світу пустять. Йому все байдуже, аби кисет був повний* (Тют.); *Якого тільки лиха тут не накликав пан на мужицькі голови: і вижене вас з ваших ґрунтів, і оренду висудить, і старцями по світу пустить. То нащо, ласкавий пане, за один раз так багато зла робити?* (Стельмах). **пуска́ти по́між лю́ди.**— *Виоремо тебе, ниво, обсіємо. Не зерно, а серце своє вкладемо в тебе, щоб зародила ти нам щастя, щоб не пускала ти поміж люди старців і старчат* (Стельмах).

2. Доводити до зубожіння, злиднів. [Молодиця:] *Голова, бодай вона йому* [чоловікові] *луснула, як наробила мені отакого клопоту! Сам без вісті забіг, а мене з малими діточками по миру пускає* (Мирний). Пор.: **пуска́ти з то́рбою.**

пуска́ти / пусти́ти сльозу́ (сльо́зи). 1. Плакати. *Компаньйонка баронеси підпирала сидячого Швейка і також пускала сльози* (Гашек, перекл. Масляка); *От хай хтось хоч найменше словечко*

похвали викаже на його [Потопальського] *адресу, одразу ж, як віск, розтопиться його душа, і вже він готовий сльозу пустити, готовий цілувати того, хто сказав те добре слово* (Збан.).

2. Жалітися кому-небудь, викликаючи до себе співчуття. *Та сльозу пустив Невмій: — Я не вмію працювати, Це говорить навіть тато* (Стельмах); *У робочому фартусі, з кельмою в руці спускається з свого ангара, питає моряка зацікавлено: — Про що це тобі Яцуба там наливав? За дочку все? Мабуть, і сльозу пустив?* (Гончар).

пускáти / пусти́ти червóного півня *кому*. Підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти. *Не раз скривджені графські наймити й сільська біднота оголошували страйки, пускали червоного півня в панські фольварки* (Хлібороб Укр.); *— Хай-но тільки зачепить* [пан], *ми йому покажемо, що таке Дике Поле та сиверські козаки! — Червоного півня пустимо* (Тулуб); *— Набридло,— визнав Кирило і лагідно сказав: — бачу, ви люди свої, правду сказати вам не гріх... Пустив би я червоного півня ігумену в маєток і на Низ Дніпра подався б...* (Рибак). **пусти́ти пі́вня.**— *Хай тільки одбере* [пан діда]... *Я йому такого пущу півня!.. грізно каже Чіпка. Дід аж не стямився.— Схаменись* (Мирний).

пускáти / пусти́ти шáпку по крýгу. Збирати гроші з присутніх, підставляючи шапку. *За вантажницьким звичаєм, пустили портовики шапку по кругу і на зібрані гроші підкупили капітана англійського судна* (Гончар).

пускáти / пусти́ти шпи́льку (шпилькú), стрілý (стріли). Говорити кому-небудь щось дошкульне, неприємне; робити ущипливе зауваження і т. ін. *Інколи.. його просто гедз нападав — і тоді він ставав нестерпучим, пускав Раїсі шпильки, глузував з її екзальтації* (Коцюб.); *Лагунський поставив кісточку, але гра розладналась. Лагунська уїдливо то пускала шпильки на його адресу, то сердилась на Рязанцева, що невміло підтримував її своїми ходами* (Коцюба); *Тритузному тільки й лишається, що час від часу пускати.. стріли своїх сарказмів.— Оце ж вам і хвеномен ...Оце вам і з живчиком та з перчиком,— кидає він, не озираючись* (Гончар); *Христина пустила шпильку Бородавкіній. Бородавкіна втямила це. Її брови насупились, і між ними мигнули легенькі зморшки* (Н.-Лев.); *Їй так і кортіло пустить якусь чергову шпильку на адресу Лебедя* (Баш). **підпусти́ти шпи́льку.** *Грушевський з насолодою підпустив Шептицькому цю шпильку. Він натякав на повстання строкових у карпатських маєтках графа Шептицького* (Смолич); *Вона перемогла себе, щоб не підпустити шпильки о. Несторові* (Фр.). Антонім: **мáзати мéдом рéчі.**

пускáти ю́шку *див.* пустити.

ПУСКАТИСЯ: пускáтися на дно *див.* опускатися; ~ **на свої́ кри́ла** *див.* пуститися.

пускáтися / пусти́тися бéрега. 1. Занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми суспільної поведінки; розбещуватися. *Володю не цікавлять події в інтернаті й труднощі Ліди. Йому видно одне: вона мало буває вдома. Він розбещується, пускається берега* (Літ. Укр.); *Чіпка — наче таке собі діло вигадав — кожнісінький день гуля та гуля... Зовсім пустився берега...* (Мирний); *Мав цей маляр якийсь хист у роботі, але, видно, вже зовсім пустився берега* (Ів.).

2. Втрачати спокій, холоднокровність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін. *А гірше ще його злякало, Як щось у очах засіяло, От тут-то берега пустивсь; А послі* [потім] *дуже удивився* [здивувався], *Як під кислицей* [кислицею] *опинився* (Котл.); *Пам'ятала* [Надійка] *лиш якесь вихрування перед очима... Шалений струс серця, удар крові в обличчя, знову шум у скронях і... Вже вона була внизу, стояла, не здаючи собі справи, остаточно пустившись берега, перед Сидором Сидоровичем* (Коз.).

3. Робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання. *Ми спробували його спочатку натяками вговорити. Але він уже пустився берега і нікого не слухав* (Коз.); *Хоч я не шліфував покірності перлину І тягаря гріхів з плечей своїх не скину, Все ж не пускаюся я берега надії, Бо тільки істину я визнаю єдину* (Мисик).

4. Вигадувати, уявляти собі те, чого немає і не було. *Я, пригадуючи оповідання нашого полісовщика, одчайдушно пускаюся берега.— До нашої свинки унадився веприк. Тільки звечоріє, а він уже хвіст бубликом* (Стельмах); *— Оце так,— промовив він здивовано.— Що ж це я скажу завбудинку? Та що б не сказав... І він пустився берега своєї нестримної фантазії, забувши про всі неприємності* (Мик.).

пускáтися / пусти́тися дýху. 1. *заст.* Помирати. *Схватив його за чуб рукою, Меч в серце засадив другою, Волсент і духу тут пустивсь* (Котл.).

2. Пришвидшувати біг (перев. про коней). *Коні біжать, духу пускаються, а він все свариться: чого помалу їдеш?* (Свидн.); *Саме з горбочка спустились і коні пустилися духу.. Трр! натягав цупкі віжки Степан: ..Іч, як згори — так біжить, як опечена..!* (Тич.).

ПУСТА: пустá головá *див.* голова; ~ **кишéня** *див.* кишеня.

ПУСТЕ: пусте́ ді́ло *див.* діло; ~ **мі́сце** *див.* місце.

ПУСТЕЛІ: гóлос волáючого в пусте́лі *див.* голос.

ПУСТИЙ: пусти́й ві́тер *див.* вітер; ~ **гаманéць** *див.* гаманець; ~ **звук** *див.* звук; ~ **лоб** *див.* лоб; **тягти́ ~ нóмер** *див.* тягти.

ПУСТИМИ: з пусти́ми рукáми *див.* руками.

ПУСТИНІ: го́лос вола́ючого в пусти́ні *див.* голос.

ПУСТИТИ: бу́льки пусти́ти; і на по́ріг не ~; на о́чі не ~ *див.* пускати; **не ~ па́ри з вуст** *див.* випустити; **~ віц; ~ в лю́ди** *див.* пускати.

пусти́ти в непа́м'ять *кого, що.* Забути кого-, що-небудь.— *Я пущу все в непам'ять. А як вони* [опришки] *не послухають.., то певно попадуть на шибеницю* (Хотк.); *Коли царський уряд вживав усіх заходів, щоб пустити в непам'ять українського поета, його слова й популярність в народі зростала, ім'я Кобзаря України переростало в символ незламного борця за народну славу* (Рад. літ-во).

пусти́ти в о́чі дим; ~ в розхі́д; ~ в хід *див.* пускати; **~ гадю́чку** *див.* закидати; **~ грунт з-під ніг; ~ дур; ~ ду́шу на поку́ту** *див.* пускати.

пусти́ти жука́ *кому.* Завдати кому-небудь прикростей.— *Він може нам нашкодити,— міркую голосно.— Не зможе. Я йому такого жука пущу, що ураз заціпить* (Кач.).

пусти́ти [з] ди́мом ([з] вогне́м, з ві́тром і ди́мом). Знищити вогнем; спалити. [С т а с ь:] *Він* [Кармелюк] *ще, кажуть, нахвалявся перепороть різками всю комісію і димом пустити всі їх папери* (Вас.); *Через Федора Рубанця комітет дізнався, що бандерівці готують у селі Рудниках різню поляків, а заразом мають намір пустити з димом загальний колгоспний двір* (Д. Бедзик); *Ой чия то хата скраю, що я її не знаю? Або її вогнем пущу, або розстріляю* (Укр.. пісні..); *Проклятий фашист все село під небо з вогнем пустив* (Коп.); *Дорош обкульгав згарище.. і зняв кашкет. «Невже самі люди, що це творили, пустили з вітром і димом?»* (Тют.). **ди́мом за ві́тром пусти́ти.**— *Та йому* [панові] *й ногою на нашу землю не дати ступити. Кубло димом за вітром пустити!* (Головко). С и н о н і м: **пусти́ти за ві́тром** (у 3 знач.).

пусти́ти з душе́ю; ~ з то́рбою; ~ корі́ння; ~ ману́; ~ ми́ляну ба́ньку; ~ на ві́тер; ~ нурка́; ~ о́ко; ~ о́чі; ~ пі́вня; ~ під меч *див.* пускати.

пусти́ти під ніж *кого.* Винищити порізавши. *Вдерлись у село поганці-фашисти. Розграбували артіль, корів під ніж пустили* (Літ. Укр.).

пусти́ти під укі́с *див.* пускати.

пусти́ти під шум *кого.* Позбавити життя кого-небудь.— *Лучче б я тебе під шум пустила, ніж мала отак видавати* [заміж]! *Будеш, Ганю, безталанна,— не кляни, серце, своєї матері!* (Н.-Лев.).

пусти́ти по́гляд; ~ поголо́ску; ~ по ко́лу *див.* пускати.

пусти́ти / пуска́ти в ді́ло. Застосувати, вжити що-небудь з користю. *Марина .. казала: — Бач, якби не я, то ви б і не догадалися горіле* [борошно] *в діло пустити! А тепер як літа діждемо, назад добрим вернемо* (Мирний).

пусти́ти (розві́яти, розма́яти *і т. ін.***) за ві́тром.** 1. *з сл.:* г р о ш і, ц і н н о с т і *і т. ін.* 1. Марно витратити (перев. легковажно). *Одержали* [хлопці] *першу зарплату і ... за три дні гроші пустили за вітром* (Літ. Укр.); *Павлюк із Завірюхою.. воліли б ті здобутки розвіяти за вітром* (Горд.). **розма́яти по ві́тру.** *Але в житті і я свій, може, хист (Коли він є) по світу не розмаю...* (Рильський). П о р.: **пусти́ти на ві́тер** (у 1 знач.). С и н о н і м и: **ви́кинути на ві́тер; мести́ від ворі́т.** А н т о н і м и: **мести́ до ворі́т; гребти́ під се́бе.**

2. Не доглянути, не зберегти кого-, що-небудь.— *Хвалився* [старий] *якось: «Ось привезуть курчат, збережеш усіх, поки не виростуть, баян тобі восени забезпечений. А пустиш за вітром, начувайся...»* (Добр.).

3. Знищити вогнем; спалити. *Андрій нахилився старому до вуха, спитав таємниче: — А що якби і їх* [уланів] *отак? Щоб і їхні фільварки пустити за вітром?* (Д. Бедзик). С и н о н і м: **пусти́ти ди́мом.**

пусти́ти сльозу́ *див.* пускати.

пусти́ти собі́ ку́лю в лоб (в ло́ба, в го́лову, в скро́ню). Застрелитися. *В бурхливому каятті він ладен був пустити собі кулю в лоб* (Ю. Бедзик); — *Да, коли б от немов сталося — всі діти вимерли за одну ніч на всій землі, ..я б, мабуть, на ранок пустив би собі кулю в голову* (Головко); *Я поки й віку, не збагну, як Ничипір Безхлібний міг у тридцять шостому році пустити собі кулю в скроню!* (Тихий).

пусти́ти (спусти́ти) / *рідко* **пуска́ти (спуска́ти) ю́шку (кров, ма́зку) [з но́са]** *кому, рідко з кого.* Дуже побити кого-небудь, завдаючи ран, або вбити когось.— *Покиньмо кров врагам пускати. Пора нам відсіль уплітати,— Низ Евріалові сказав* (Котл.); *«Насамперед треба йому пару разів затопити в пику,— думав поручик,— потім пущу йому юшку з носа, відірву вуха, а далі — побачимо»* (Гашек, перекл. Масляка); — *Як тебе, Левку, скалічили.— Не плач.. Пустили пани з мене юшку, ну та ще будем з них робити м'ясо* (Стельмах); — *Що,— каже,— пожив по-людському, одмінив кров? От нехай пущу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер* (Коцюб.); [Ш м е т е л ю к *(схоплюється):*] *Я не той, за кого я себе видаю! Я авантюрник? Не гідний бути в комсомолі? Я тобі кров пущу за такі слова!* (Мик.); — *Знову, значить, підіймають* [пильщики] *голову,— нахмурився Гаркуша.— Мало їм у п'ятому крові пустили...* (Гончар); *Куріпка помітила, що Півні й між собою б'ються, аж поки не спустять кров один одному* (Езоп, перекл. Мушака); — *Я йому спустив кулаками чимало мазки* (Н.-Лев.).

пусти́ти тума́н; ~ черво́ного пі́вня; ~ ша́пку по кру́гу; ~ шпи́льку *див.* пускати.

ПУСТИТИСЯ: пусти́тися бе́рега *див.* пускатися.

пусти́тися в леда́що. Стати безпутною, легковажною людиною. *Батьки, які синів не вчили, .. Кипіли в нефті* [нафті] *в казанах; Що через їх синки в ледащо Пустилися, пішли в нінащо* (Котл.).

пусти́тися ду́ху *див.* пускатися.

пусти́тися (зійти́) / пуска́тися (схо́дити) на псú. 1. Втратити своє добро, повагу до себе, добре ім'я, зовсім зубожіти, знікчемніти.— *По моїй смерти* [смерті] *пустить* [Броніслав] *усе моє добро за один рік та й піде в світ блукаючи або пуститься на пси* (Фр.).

2. Втратити свій колишній вигляд, своє значення; занепасти. *Тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов!* (Фр.). Синонім: **схо́дити нанівéць.**

пусти́тися на дно *див.* спускатися.

пусти́тися / *рідше* **пуска́тися в забрíд,** *ірон.* Не стриматися у виявленні своїх почуттів, настрою і т. ін. *Там* [в гаремі] *зроду жевріє любов, І як порою запалає, То з толку хоч кого збиває, Се і Знеможенко дознав: Ет, як мудривсь, стерігся, штився, А все-таки в забрід пустився* (Укр.. поети-романтики..).

пусти́тися / пуска́тися на свої́ кри́ла. Почати самостійно діяти, турбуватися про себе на власний розсуд. *Сів на могилу* [син] *й думає, що тепер робити? Чи йти до школи й далі чи пуститися уже на свої крила?* (Три золоті сл.).

ПУСТИТЬ: сли́ну пу́стить *див.* пускає.

ПУСТО: в кишéні пу́сто [аж гудé] *у кого.* Хто-небудь зовсім не має грошей. *«Згадай, який прийшов до мене, Що ні сорочки не було; І постолів чорт мав у тебе. В кишені ж пусто, аж гуло»* (Котл.). Синоніми: **вíтер у кишéнях** (у 2 знач.); **поро́жня кишéня; пусти́й гаманéць; копíйки немá за душéю.** Антоніми: **по́вна кишéня; наби́тий гаманéць.**

хай (бодáй, щоб) тобі (йому́, вам *і т. ін.*) **[бу́де] пу́сто!** Уживається для вираження недобрих побажань, невдоволення, осуду.— *Матерія гарна, а пошита — мішок мішком. Проклята швачка, щоб їй пусто!* (Л. Укр.); *Загинуть зуби ваші, Не з'їсте тоді і каші, Не кажу вже про капусту, Хай вам, зайче, буде пусто!* (Стельмах). **бодáй їм сім раз на день пу́сто!** *А бодай їм, божевільним, Сім раз на день пусто!* (Манж.).

ПУСТОГО: перелива́ти з пусто́го в поро́жнє *див.* переливати.

ПУСТОМУ: на пусто́му мíсці *див.* місці.

ПУСТОЮ: з пусто́ю кишéнею *див.* кишенею.

ПУТА: лама́ти пу́та *див.* ламати; **~ Гíменéя** *див.* ланцюги; **рвáти ~** *див.* рвати; **розбивáти ~** *див.* розбивати.

ПУТІ: збивáтися з путí *див.* збиватися.

ПУТІВКА: путíвка в життя́. Те, що відкриває кому-, чому-небудь дорогу до чогось, дає можливість зайняти певне становище у суспільстві. *Я вас завжди любитиму, бо ви мені дали путівку в шахтарське життя* (Ю. Янов.); *Буковинський ансамбль дає путівку в життя пісням сучасних композиторів* (Мист.); *Уже сьогодні дістає путівку в життя великовантажний самоскидний автопоїзд у складі тягача і причепа загальною вантажопідйомністю двадцять шість тонн* (Наука..).

ПУТНЬОГО: не вáртий пу́тнього сло́ва *див.* вартий.

ПУТТЯ: без путтá. Даремно, марно, не так як слід. *Дарка з Улянкою кинулись до роботи. З поспіху, а то з перестраху Улянка спотикалась і розсипала без пуття пісок* (Л. Укр.); *Навіщо мучусь я і скнію без пуття!* (Рильський); *Під кашкетом сторч, скуйовджено і без пуття вихрилося препаскудне руде волосся* (Смолич). Антонім: **до путтá.**

дово́дити до путтá *див.* доводити.

до путтá. Добре, як слід, достеменно. *Молодиця не вміла до пуття спекти хліб та паляниці* (Н.-Лев.); — *Чого з язика не зірветься, коли не вмієш до пуття говорити* (Стельмах); *Кожне село мало своїх утікачів, а звідки вони були — чи з Польщі, чи з Волині, ніхто до пуття не знав* (Сліс.). Антонім: **без путтá.**

дохо́дити до путтá *див.* доходити; **збивáти з ~** *див.* збивати; **зби́тися з ~** *див.* збитися; **з ~ спи́тися** *див.* спитися; **наставля́ти на ~** *див.* наставляти. **не бу́де ~** *див.* буде.

ні путтá ні лáду́. Що-небудь позбавлене логіки, змісту і т. ін. [Явдоха:] *От бачите: як я вигадала — то всім весело, а то розпочали свою бесіду — ні пуття їй ні ладу* (Мирний). Синонім: **ні лáду́ ні склáду** (в 2 знач.).

ПУТЬ: верстáти путь *див.* верстати; **вивóдити на ~ прáведну** *див.* виводити; **вирушáти в остáнню ~** *див.* вирушати; **держáти ~** *див.* держати; **наставля́ти на ~** *див.* наставляти; **поверну́ти на ~ прáведних** *див.* повернути; **проводжáти в остáнню ~** *див.* проводжати; **прокладáти ~** *див.* прокладати.

ПУХ: в пух і прах. 1. *з сл.* розбивáти, розбúти. Вщент, остаточно. *Ми ворога-ворона на кожній території знищимо — розіб'ємо в пух і прах* (Герас.).

2. *з сл.* розно́сити, рознестú. Дуже, сильно. *Розчервонівшись, немилосердно кубляччи вже не дуже й пишну кучму, «головний» когось розносив у пух і прах по телефону* (Збан.); *— Рознесуть нас, Тарасе Демидовичу, на зимовій конференції,— шкріб гостре підборіддя Шухновський.— Рознесуть в пух і прах* (Збан.).

тíльки пух полетúть. Безжалісно, немилосердно. *Діставши прочухана від Гриценка, він* [Іван] *крикнув йому: «Обшарпанець ти, і батько в тебе тільки Крути-Гаврило, а мій — начальник, кишне твого старого чорта з роботи, тільки пух полетить»* (Сенч.).

ПУХА: ні пу́ха ні перá *див.* пуху.

ПУХИ: добúти до пухú *див.* добити.

ПУХЛОГО: за пýхлого дýшу *див.* душу; **чóрта пýхлого** *див.* чорта.

ПУХЛУ: за пýхлу дýшу; ні за ~ дýшу *див.* душу.

ПУХНЕ: головá пýхне *див.* голова.

ПУХНУТЬ: аж вýха пýхнуть *див.* вуха.

ПУХОМ: землЯ пýхом *див.* земля; **рúб'ячим ~ підбúтий** *див.* підбити.

ПУХУ: не з зáячого пýху. Небоязкий, хоробрий, сміливий.— *Ну, от що. Ти мене не лякай. Я не з заячого пуху* (Тют.). С и н о н і м и: **не полохлúвого десЯтка; не з полохлúвих.**

ні пýху (пýха) ні перá. Усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі, в чому-небудь. *Берестовський поліз у кабіну.— Ні пуху вам ні пера,— побажала йому Варвара* (Перв.); [Р о г у л я *(до директора):*] *Ну, ні пуха вам ні пера. Коли молодь вас підтримає— ви на коні* (Мур.). С и н о н і м: **ні лускú ні зЯбри.**

ПУЧКА: як пýчка, *з сл.* г о л и й. Дуже бідний, убогий. *Голий, як пучка* (Номис).

ПУЧКАМИ: рýчками та пýчками *див.* ручками.

ПУЧКИ: обернýти круг пýчки *див.* обвести.

ПУЧКОЮ: і пýчкою не торкнýти *див.* торкнути; **~ не доторкáтися** *див.* доторкатися.

ПУЧОК: з пýчок [та з рýчок]. Власною тяжкою працею. *Із пучок та з ручок живе* (Номис); *Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте і для нас є місце в церкві* (Коцюб.); *Батько розгнівався: «Я господарство теє з ручок та з пучок збирав, а ти будеш його руйнувати»* (Чорн.). П о р.: **рýчками та пýчками.**

як свої п'ять пýчок *див.* п'ять.

ПÝШКУ: брáти на пýшку *див.* брати.

ПУШКÝ: рúльце в пушкý *див.* рильце.

ПХАЄ: гóрлом пхáє *кому, безос.* Хто-небудь дуже багатий, заможний. *Багач так має, аж йому горлом пхає, а бідняк лиш слинку ковтає* (Укр.. присл..).

ПХАТИ: пхáти в домовúну *див.* класти; **~ нóса** *див.* встромляти.

пхáти вік (бідý, життЯ). Жити погано, бідувати. *Так свій вік пхає, як з моста та в воду* (Номис); *Вдова-мати з дочкою зараз пхають біду заробітками в пральні солдатської білизни* (Коз.); *Він дійсно вернув назад до Галичини, ..пхав з дня на день нужденне життя, давнє щастя утекло* (Ков.).

ПХУ: пху на тéбе *див.* тьху.

ПШИК: зробúти з лéмеша пшик *див.* пшик.

ПШОНО: потовктú на пшонó *див.* потовкти.

П'ЮТЬ: не до тéбе п'ють *див.* п'ється.

П'ЯВКА: як п'Явка крúкне. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова; зовсім не буде. *Тоді то буде, як п'явка крикне* (Укр.. присл..). С и н о н і м и: **як рак свúсне** (в 1 знач.); **як бабáк свúсне; як вúросте травá на помóсті.**

П'ЯВКИ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **п'Явки за сéрце ссуть** *кого.* Кому-небудь дуже погано. *За серце — мов п'явки ссуть, у грудях глухо і сухо, та жарко...* (Мирний).

П'ЯВКОЮ: впивáтися п'Явкою в сéрце *див.* впиватися.

П'ЯДЬ: ні на п'ядь, *з сл.* н е в і д с т у п á т и, н е в і д х ó д и т и *і т. ін.* 1. Нітрохи, нітрохи, ніскільки. *Тут кожен п'ять разів загине, А не відступить ні на п'ядь* (Павл.).

2. Нікуди. *Від матері ні на п'ядь і ні з ким вже нігде не водилась* [Оксана] *і не зналась* (Кв.-Осн.). С и н о н і м: **ні на крок** (у 2 знач.).

П'ЯНИЙ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **п'Яний.** 1. Хто-небудь перебуває у стані напівсвідомості, запаморочення. [М а р у с я:] *Чи ти знаєш, Марто, що я сеї ночі й очей не закривала? З самого досвітку ходжу та плутаюсь, як п'яна* (Вас.); *Мчить Андрій, мов п'яний, у посвисті куль, у шабельному блиску* (Довж.).

2. *з дієсл.* Безладно. *Ідуть колонами, хитаючись, як п'яні, німецькі загони* (Довж.); *Писав* [Йосип] *— куди краще від самого дяка, у того літери мов п'яні, то сюди, то туди порозхилялися* (Мирний).

П'ЯНИХ: з п'Яних очéй *див.* очей.

П'ЯТ: до п'ят *див.* п'яти; **з головú до ~** *див.* голови.

П'ЯТА: п'Ята колóна *див.* колона; **як собáці ~ ногá** *див.* нога.

П'ЯТАК: за п'ятáк (за п'ятакá); 1. *з сл.* п р о д а в á т и, п р о д а в á т и с я *і т. ін., зневажл.* Не вагаючись, з готовністю. *Вчинків його славних люди не зазнали. Драгів* [друзів] *мав, що раді б за п'ятак продати* (Граб.); *Кому тільки вони* [отамани] *не продавалися за п'ятака самі й не продавали многострадницьку Україну?!* (Вишня).

2. Даром, марно. *Одні невмиті,.босі й голі на смерть ідуть за п'ятака* (Сос.). **за злáманий п'ятáк.** *Так усе майбутнє і минуле Пропаде за зламаний п'ятак* (Перв.).

на п'ятак. Зовсім мало, небагато. *Придивись пічник-мастак: Тяга йде не дуже,— Діла цього — на п'ятак, Любий ти наш друже...* (Мал.).

пáра п'ятáк *див.* пара; **цінá — п'ятáк** *див.* ціна.

П'ЯТАКА: не вáртий п'ятакá *див.* вартий; **як ~ дав** *див.* дав.

П'ЯТАКИ: розмíнювати на п'ятакú *див.* розмінювати.

П'ЯТАМИ: накивáти п'Ятами *див.* накивати; **перемíряти гóлими ~ світ** *див.* переміряти.

П'ЯТАХ: гнáтися по п'Ятах *див.* гнатися; **похолóнуло у ~** *див.* похолонуло.

П'ЯТЕ: п'Яте кóлесо до вóза *див.* колесо.

п'Яте [хоч] чéрез десЯте. 1.. Не все підряд, вибірково. *Денис брав книжки од батюшки, з неохотою читав п'яте через десяте* (Н.-Лев.);

І знов.. силкувався Якимко постерегти тяму тієї чудної для українця мови, і знов він постерегав тільки п'яте через десяте! (Н.-Лев.); [М а к с и м:] *Коли б.. ви по-нашому, по-простому балакали, .. то, може б, і я розумів там що п'яте, хоч через десяте* (Кроп.).

2. Не повністю, плутано. *Касій п'яте через десяте розповів йому правду* (Мик.).

3. Дещо, трохи. *Почав* [Плужник] *розпитувати: давно з колгоспу?.. Що там?.. Аж засмутився, що студент знає тільки п'яте через десяте, і то з листів* (Грим.).

4. Поспіхом, похапцем. *Поснідавши п'яте через десяте, Микола одягнувся, вхопив ранець з книжками і вибіг з хати* (Гжицький).

як п'я́те ко́лесо до во́за *див.* колесо.

П'ЯТИ: [аж] по [са́мі] п'я́ти; [аж] до [са́мих] п'ят. Дуже довгий.— *Дозволь мені, мати, Дівчину узяти, Що у неї русі коси Аж по самі п'яти* (Дмит.); *У двері просовується якась дивовижна фігура. Щось цибате, в довгій, аж до п'ят, свитині невиразного якогось кольору* (Хотк.).

аж п'я́ти губи́ти *див.* губити; **би́ти у ~** *див.* бити; **врі́зати ~** *див.* врізати; **дух у ~ хова́ється** *див.* дух; **душа́ в ~ тіка́є** *див.* душа; **заганя́ти ду́шу в ~** *див.* заганяти; **куса́ти за ~** *див.* кусати; **лиза́ти ~** *див.* лизати; **ма́зати са́лом ~** *див.* мазати; **насіда́ти на ~** *див.* насідати; **наступа́ти на ~** *див.* наступати: **пекти́ ~** *див.* пекти; **під ~ пече́** *див.* пече; **пока́зувати ~** *див.* показувати; **~ сверблять** *див.* ноги; **у ~ б'є** *див.* б'є.

П'ЯТИ́: без п'яти́ хвили́н *див.* хвилин.

П'ЯТИХ: з п'я́тих рук *див.* рук.

П'ЯТКИ: душа́ в п'я́тки тіка́є *див.* душа; **ма́зати ~ са́лом** *див.* мазати.

П'ЯТНИЦЮ: як середа́ на п'я́тницю *див.* середа.

П'ЯТНИЦЬ: сім п'я́тниць на ти́ждень *див.* сім.

П'ЯТОЮ: під п'ято́ю *у кого, чиєю, з сл.* б у́ т и, с и д і́ т и, п е р е б у в а́ т и *і т. ін.* 1. У залежності від кого-небудь. *Був же* [Степан] *такий тихий та боязкий, вічно під п'ятою у своєї Соломії сидів, а це бач як вирвався наперед* (Кучер).

2. Під гнітом, утиском кого-небудь. *Західна Україна, Північна Буковина і Закарпаття перебували під п'ятою іноземних поневолювачів* (Прапор ком.); *Разом з холодною зимою 1878 року спливла інша зима — зима майже п'ятивікового перебування* [болгарського народу] *в турецькій неволі, під п'ятою султанів, пашів* (Образотв. мист.).

П'ЯТЬ: ні в дві ні в п'ять *див.* дві.

ні в п'я́ть ні в де́в'ять (де́сять), *з сл.* с т а́ т и, с т о я́ т и *і т. ін.* Знітившись, розгубитися. *Доктор стояв, як то кажуть, ні в п'ять ні в дев'ять* (Фр.); *Пани регочуться, мужики поставали, ні в п'ять, ні в десять. Вони поспускали голови і не знають, що діяти* (Стеф.). С и н о н і м: **ні в дві ні в три** (в 1 знач.).

як свої́ (свої́х) п'ять па́льців (пу́чок), *з сл.* з н а́ т и, в и́ в ч и т и, з а т в е́ р д и т и *і т. ін.* Дуже добре, досконало. *Думав* [Максим]: *що в тих москалях? аж воно одна тобі муштра.. Так затвердив, як свої п'ять пальців* (Мирний); *Він знав місто і прилеглі райони, як свої п'ять пальців* (Хижняк); *Санаторці — хитрющий народ, не довго тут жили, а норов кожного як свої п'ять пальців вивчили* (Збан.); *Товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої п'ять пучок, знаю* (П. Куліш). **кра́ще за свої́ п'ять па́льців.** *Шахту знав* [Кучугура] *краще за свої п'ять пальців* (Чорн.). С и н о н і м: **як вла́сну доло́ню.**

Р

РАБ: раб бо́жий, раба́ бо́жа, *жарт., ірон.* Людина взагалі. *Схопили сердешного Левка. Зараз рабу божому руки поясами зв'язали і ноги спутали, щоб не побіг та не втік* (Кв.-Осн.); *Погляд .. наче говорив: «Ти, чоловіче, не намагайся таїтися, викладай душу відразу, бо однаково раба божого розкушу»* (Голов.); *Вікентій з співчуттям запитав* [у Мар'яна Поляруша], *де він тепер живе,.. згадав добрим словом рабу божу Фросину* (Стельмах); // Звичайна людина. *Одного разу і мене — раба божого — командир у курінь свій закликав* (Баш).

РАБА: раба́ бо́жа *див.* раб.

РАДА: ра́да в ра́ду. Спільно обговоривши які-небудь питання, що-небудь.— *Треба нам* [птахам] *вислати на звідини до ворожого табору, щоб ми знали, хто у них генерал.. Рада в раду, вислали Комаря, бо сей найменший і найхитріший* (Фр.); *Рада в раду, та й порішили їхати* (Боккаччо, перекл. Лукаша).

РАДИ: ра́ди Бо́га *див.* Бога.

РАДИЙ: ді́дько ра́дий *див.* дідько.

ра́дий (рад, ла́дний ла́ден *і т. ін.*) **[би] не́бо (не́ба, со́нце) прихили́ти (нахили́ти)** *кому, для кого і без додатка.* Хто-небудь готовий зробити для когось більше, ніж це можливо. *Рад би я небо прихилить, та не хилиться* (Укр.. присл..); *Гірко було Маланці. От, зростила дитину, берегла, доглядала. Рада була неба їй прихилити та зорями вкрити, а тепер оддай між люди на поневіряння* (Коцюб.); [К о с я к:] *Оленько, кохана моя. Та я радий для тебе сонце прихилити*

(Зар.); *Батько з матір'ю .. для одиначки .. ладні нахилити неба, тільки б вона рук не доклала, тільки б не натомилась* (Гуц.).

ра́дий (рад) [чи] не ра́дий (не рад). Незалежно від бажання, всупереч усьому. *Коли вже зовсім непереливки, тоді вихід один: кидати хату та їхати вслід за синами. До невісток та онуків. Раді не раді, а приймайте до гурту* (Дім.); *— Веди, старий, зараз мою дівку на службу туди, куди свою водив.. Дід рад не рад, а бере та й веде бабину дівку в той ліс, що свою відвів* (Укр.. казки, легенди..).

чорт ра́дий *див.* чорт.

РАДІЄ: душа́ радіє *див.* душа.

РАДІСТЬ: діли́ти го́ре і ра́дість *див.* ділити.

соба́ча ра́дість, *жарт.* Дуже дешева ковбаса найнижчої якості. *Через нестатки часто доводилось обідати бутербродами з собачою радістю.*

така́ ра́дість, така́ ра́дість, *ірон.* Уживається для вираження нещирого задоволення з приводу чого-небудь.— *Така радість, така радість бачити пана,— хоча заочі на цього пана Никанор махає рукою і зневажливо кричить одне слово: «Ет!»* (Стельмах).

РАДІТИ: раді́ти душе́ю (се́рцем). Відчувати насолоду, втіху і т. ін. від чого-небудь.— *Наймись у нас дитини доглядати,— кажуть їй, а вона й душею радіє* (Вовчок); *Тато чує це* [лепетання дитини], *дивиться на дитину крізь вії й серцем радіє...* (Мирний). Пор.: **душа́ радіє.**

РАДОСТІ: з яко́ї ра́дості? Чому, з якої причини, для чого.— *Хочете, щоб і мені піднесли печеного чи сирого гарбуза. Батько засміявся: — Дурний, тобі не піднесе.— І чого це та з якої радості? Може, я багатший за тих, що сватались до неї?* (Стельмах). **на яки́х це ра́дощах?** *Аж перед світом приплівся Чіпка додому.. Як глянула Мотря на його, то й перелякалася.— Що це, сину?.. на яких це радощах?* (Мирний). Пор.: **з яко́ї ре́чі?**

РАДОЮ: з ра́дою душе́ю *див.* душею.

РАДУ: дава́ти ра́ду; дава́ти собі́ ~ *див.* давати.

РАДУВАТИ: ра́дувати / пора́дувати о́ко (зір) *чиї, кого і без додатка.* Приємно вражати, вабити кого-небудь своїм виглядом. *А далі на північ — хліба й хліба, смагляві густі пшениці, що навіть юне десятикласницьке око радують своїм повноколоссям* (Гончар); *Тече Псьол... Тече, на сонці вилискує, землю поїть, ліси годує і око радує..* (Вишня); *Вона, певно, всі свої риси передала цій великоокій дівчинці, яка, очевидно, теж не буде високою і не станом, а обличчям порадує людські очі* (Стельмах); // Милуватися виглядом кого-, чого-небудь. *Знає вона й те, що Олексій Іванович так любить свого сина. А коли любить, то чому йому на нього не подивитися, не порадувати очей* (Мирний). Синоніми: **милува́ти о́ко** (в 2 знач.); **ласка́ти о́ко** (в 2 знач.); **ті́шити о́ко; чарува́ти зір.**

РАДУЄТЬСЯ: душа́ ра́дується *див.* душа.

РАЗ: в са́мий раз. 1. Якраз, вчасно. *Мати його обох чоловіків пережила, а ще здавалась наче молодою, ще б заміж в самий раз іти* (Григ.).

2. Так, як потрібно, добре. *Коли б у нього була зайва сорочка або, скажімо, валянці — вони довго не втримались би в хаті, адже мав чимало. друзів, яким би та сорочка чи взуття прийшлося в самий раз* (Збан.); *Як подивлюсь на твоє господарство, все в тебе виходить в самий раз: ти машинерію любиш, а жінка землі дає лад не гірше за якогось господаря* (Стельмах).

3. Такий, як треба. *Треба, щоб у кожної людини одяг був у самий раз.* **са́ме в раз.** *Коваль завжди має пильнувати свого заліза, щоб воно у горні не перепалилося, і недоплавилося. А щоб було саме в раз* (Кучер).

в сто (в ти́сячу *і т. ін.*) **раз (разі́в).** Набагато, значно. *Душу неначе обвіяло якимись райськими пахощами, в сто раз приємнішими й солодшими за троянди та фіалки* (Н.-Лев.); *Люба мамочко!.. Я бачу, що я не вдвоє, а в сто раз краще устроєна тута!* (Л. Укр.); *Все святкувало, все стало прекраснішим в тисячу разів* (Хотк.).

за (в) оди́н раз. 1. Дуже швидко, за короткий час. *Хіба в земстві не ті люди, що й були?.. Хіба вони в один раз перемінилися?..* (Мирний). Синонім: **за одни́м ма́хом** (у 2 знач.).

2. Зразу, за один прийом. *Довго крутив Йонька той шматочок сала з усіх боків та прицмокував і вирішив з'їсти за один раз* (Тют.). Пор.: **за одни́м ра́зом.** Синоніми: **з ма́ху** (у 1 знач.); **одни́м ма́хом** (у 1 знач.); **за одни́м ма́хом** (у 1 знач.).

і́нший раз. Іноді, інколи, часом. *На віку, як на довгій нитці: інший раз шиєш, шиєш — і нічого, а як коли, то одразу починають вузли в'язатись* (Укр.. присл..); *Мірошник той Хомою звався, І був він чоловік такий, Що негаразд за діло брався; А інший раз Буває дорогий і час* (Гл.). Пор.: **і́ншим ра́зом** (у 2 знач.).

ко́жний (ко́жен, вся́кий) раз. Завжди, постійно. *І кожний раз на голос того співу Із мого серця квіти виростають* (Л. Укр.); *Ну, як вам розказать про Осінь яснооку, як Кожний раз вона приходить на степи...* (Сос.); *Кожен раз, як Іван прокидавсь по обіді з припухлими трохи очима, блідим обличчям..— Кирило корчивсь якось та тікав з хати, щоб того не бачить...* (Коцюб.); *Паромщик їх щонайглавніший З Енеєм їздив всякий раз, Йому слуга був найвірніший — По-нашому він звавсь Тарас* (Котл.); *Унадився ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бондаря.. приходив за ділом, та усякий раз зайде до Наума* (Кв.-Осн.). **ко́жного ра́зу.** *Заходячи до мінометників, замполіт кожного разу*

питав, чи зберігається в них той альпійський канат, з яким вони колись штурмували скелю (Гончар).

на пе́рший раз. Для початкового стану; спочатку. *Всьому знає* [Галя] *лад дати. А що вона має лишнє там, то то ще краще. Буде об віщо на перший раз руки зачепити* (Мирний).

на цей (*заст.* **на сей**) **раз.** Зараз, тепер, у даний час, момент. *Простіть за короткий та безладний лист. На цей раз не можу і думок зібрати докупи* (Коцюб.); *Школа Кирилові Івановичу на сей раз як у пригоді стала* (Мирний); // Знову. *І на сей раз Мартоха через Гапку передала свій головний хатній обов'язок Дарці* (Л. Укр.).

не раз [і не два]. Часто, багаторазово. *І не раз мені здається, Що сиджу я у полоні І закута у кайдани Невидимою рукою* (Л. Укр.); *Не раз і не два марила Хима над цією думкою та звикла до неї* (Коцюб.); — *Пам'ятаєш, я не раз казав тобі перед війною про свою жадобу до життя?* (Довж.); *Не раз і не два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти, коли було скрутно* (Гончар). **не раз, не два.** — *Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала* (Котл.). **не раз і не двічі.** *Адже й він українець, і він патріот.. се доведено не раз і не двічі. Хто, як не він, ще за часів студентства вісім місяців висидів у в'язниці?..* (Коцюб.).

от тобі й раз! Уживається для вираження здивування, занепокоєння, незадоволення з приводу чогось небажаного, несподіваного, непередбаченого і т. ін.— *А за що продав* [хліб], *Чіпко? — Ні за що.. подарував..— От тобі й раз! от і прогуляємо... чортового батька!.. — чухаючи потилицю, блеє Матня* (Мирний); — *А хто ж тобі давав розпорядження там пасти? — От тобі й раз! ... Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сільрадівська толока і шоб я тамечки пас* (Тют.). Синоніми: **от тобі на!; от тобі ма́єш!; на́ тобі!; туди́ до ли́ха!**

раз, два і в да́мках, *фам.* Уживається для підкреслення швидкості виконання чого-небудь. *Розписуються! — в натовпі голосно зітхає Домка Стельмахова.— Наче в церкві..— Де там! — гуде на неї Юхим Барило.— У церкві ж патлатий ще водить кругом табуретки, наче телят. А тут раз, два і в дамках...* (Кучер); — *Познайомтесь,— сказав заникуючись завземвідділом.— Товариш Тхір Методій Іванович.— Вам, Петре Петровичу, може, й товариш,— відказав Тхір.— Але не тим, хто гадає— раз, два і в дамках!* (Панч). Синонім: **раз-два — і гото́во.**

раз-два (раз-раз)— і [вже й] гото́во (і кіне́ць). Уживається для підкреслення швидкості виконання чого-небудь. *А як же воно із свобідного та усе зробилося князевим? — Та як?.. Воно легко робиться: раз-два й готово* (Хотк.); *Василь розв'язав вузлика і, не розгортаючи хустки, подав дідові.— От, бач, як воно означа,— молодість. Раз-раз — вже й готово* (Хотк.); — *Чуєш, зараз мені погодись з жінкою,— обернувсь старшина до Гната,— щоб мені не було межи вами незгоди! В мене нема довго! Раз-два — і кінець* (Коцюб.). **раз-два і поі́хали.** *Ні, щось тут у вас надто швидко вирішується. Раз-два і поїхали. Дивіться, щоб потім на такій же швидкості повертатись не довелося* (Собко). Синонім: **раз, два і в да́мках.**

раз за ра́зом. 1. Ритмічно, послідовно, повторюючись. *Снаряди прогули при самій землі. Гармати гатили раз за разом по тому ж самому місці* (Гончар); *Він косив повагом, раз за разом махаючи косою і майже не відчуваючи її в руках, така вона була легка* (Тют.).

2. Один за одним. *Папа враз.. підбіг до вікна.. і раз за разом вистрілив* (Смолич). **за ра́зом раз.** *В пилу і гуркоті обози летять на схід за разом раз, і колобками по дорозі буханки котяться повз нас...* (Сос.).

раз [і] наза́вжди (*розм.* **наза́вше**). 1. До кінця, остаточно. *Сидів* [Платон] *у тяжкій задумі. Треба вирішувати, раз і назавжди покласти край оцим сумнівам, що ятрили його душу* (Зар.); *Робота з людьми — творча робота. В ній не може бути раз і назавжди встановлених прийомів* (Рад. Укр.); *Суспільно-історичні погляди Костомарова не були раз назавжди визначеними; вони змінювались, еволюціонували* (Вітч.); *Треба раз назавше признати, що серйозна праця для маси української неможлива, поки не буде в Росії політичної волі* (Драг.); *Дивиться* [Ясногорська] *на Маковея здивованим, нерухомим, раз назавжди зупиненим поглядом. Ось-ось ворухнуться напіврозтулені вуста, оживуть в тонкій посмішці, а рука потягнеться, щоб підвестись...* (Гончар). **раз навсігди́.** *Повернувши літературу Росії раз навсігди на дорогу реалізму, Гоголь послужив багато для скріплення літературного діла росіян північних і полудневих* (Драг.).

2. На весь час, навічно. *В яких би він відносинах не був до тебе, для мене він уже раз назавжди брат* (Л. Укр.); *Та сі вагання й муки переміг я, вони вже пережиті раз назавжди* (Л. Укр.); [Горецький:] — *От що, Славку, запам'ятай собі раз і назавжди: я за все своє життя не зробив нікому жодної підлості навмисне* (М. Ю. Тарн.); *Гнилиця — широке, розгалужене торфовище, величезне болото. Тепер воно зникло, і зникло раз і назавжди, бо люди більше не хочуть дихати болотяними випарами* (Чаб.). **раз навсігди́.**— *Гадюко! — кричав він несамовитим голосом.— Кара божа! Відчепися, коли не хочеш почути оцього молотка, щоб раз навсігди успокоїлась!* (Коб.); *Взагалі ж перекладачам, особливо початківцям, треба раз назавжди запам'ятати, що*

робота перекладацька — почесна, але важка, що це — творчий процес (Рильський).

раз на віќу. Рідко, нечасто. *Геть-чисто всі поприбігали, бо таке ж тільки раз на віку трапляється* (Гуц.).

раз на все. Назавжди. *Громадському чоловікові через те найпотрібніше раз на все розпрощатись із вірою* (Драг.).

раз од ра́зу. Через певні проміжки часу; іноді. *Присушений паперами і чужою горілкою, писар.. щось вичитував з паперів і раз од разу питально поглядав на старшину* (Стельмах). Пор.: **раз у раз** (у 1 знач.).

раз плю́нути *див.* плюнути; ~ **ступну́ти** *див.* ступнути.

раз та гара́зд. Хоч рідко, зате добре. *Любий Михайлику!.. не гнівайся, що так рідко пишу, але ж бачиш,— раз та гаразд* (Л. Укр.).

раз у раз. 1. Через певні проміжки часу. *Ще треті півні не співали, Ніхто ніде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів* (Шевч.); *Аксинья раз у раз вибігала на вулицю подивитися, чи не йде Тарас Григорович, і бідкалася, що перестоїть печеня* (Тулуб); *Черниш не міг стримати себе, щоб раз у раз не виглядати за насип. Висоти не було* (Гончар); // Іноді, у деяких випадках. *Хіба ж це нормально, що Ліні раз у раз стає соромно за батька, її дратує ота його впевненість у власній безгрішності, намагання всіх на свій лад перевиховувати* (Гончар). **раз по раз.** *Нас, дівчат, усіх гаптувати посадовила* [панночка]. *Сама й учить, раз по раз надбіга, чи шиємо* (Вовчок); *Раз по раз мені здається, що.. усе, чим я жив, усе, що мене тішило.., обійдуть у мене навіки!* (Кроп.); *Пораючись у хаті, Ганна раз по раз поглядає на них* [паляниці] *і радіє, що хліб удався* (Зар.). **раз поз раз.** *Важке зітхання* [Галі] *спиралося у грудях і раз поз раз виривалося здавленим криком плачу* (Мирний). **раз по ра́зу.** *Як почула таке Мотря, то й лиця на ній не стало:.. тільки раз по разу тяжко зітхала* (Мирний); *На санях жваво заворушився, забився великий живий вузол, крізь проріхи його раз по разу висовувались і ховалися повеселілі обличчя малечі* (Стельмах). Пор.: **раз од ра́зу.** Синонім: **час від ча́су.**

2. Весь час, постійно; щоразу, завжди. *Роботяща, тиха дівка* [Параскіца].. *Чом вона хати не держиться? Чого раз у раз ховається десь од людей?* (Коцюб.); *І все, куди не йду, далекий полустанок і од снаряда дим над житом раз у раз...* (Сос.); *Читаючи драматичні поеми Лесі Українки чи її ж «Кам'яного господаря», раз у раз чуєш ніби відгук сталевих і оксамитних воднораз ямбів Пушкіна, відгук його «Маленьких трагедій»* (Рильський); *Я знов у Трускавці. Якась хороша згадка Мене сюди манила раз у раз* (Воронько); // Дедалі, поступово. *Натовп сунув і більшав раз у раз: за чоловіками бігли жінки, дітваки вистрибом вганялися по обочинах* (Смолич). **раз по раз.** *Вештаючись раз по раз по ярмарках, промислуючи полотнами, став Чіпка відомий на цілий повіт* (Мирний); *Голос бринить монотонно і жалібно, немов хтось торкає раз по раз одну струну* (Л. Укр.); *Ім'я своєї жінки Іван повторював раз по раз. Її він безтямно любив* (Минко).

3. В той же час, водночас. *Відомо, що хороші біологи й фенологи раз у раз і пристрасні мисливці. Але й хороші мисливці раз у раз вдумливі й ненаситно цікаві біологи та фенологи... Допомога їх науці — неоціненна* (Рильський). Синонім: **ра́зом з тим.**

4. Через певну відстань; у деяких місцях. *Шосе.. проведено так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору* (Коцюб.); *Раз у раз дорогу загороджував бурелом. Бійці, як білки, вправно перескакували по столітніх поваленних деревах* (Гончар).

ще (іще́) раз. Знову, повторно.— *Ще раз переконуємось: в малому тілі — великий дух,— подарував компліменти Марисі Павлівні довготелесий Берестецький* (Гончар); *Брюховецького величали другим Хмельницьким, що іще раз стає за Вкраїну супротив її ворогів і дарує мирові волю* (П.Куліш).

як раз та два. Дуже швидко, вмить, миттю.— *Так і держи все під запором, а то, як раз та два рознесуть* [кріпаки]! (Мирний).

РАЗІ: в іншому ра́зі. Інакше. *Повинно зостатися щось од огню непорушне: в іншому разі матерія спершу в ніщо б оберталась. І вже з нічого речей розмаїтість у нас поставала* (Зеров); *В іншому разі, мабуть, запалення легенів вхопив би, а тут відбулись самими дрижаками* (Гончар). Пор.: **у проти́вному ра́зі.**

в ра́зі *чого.* 1. З настанням, появою і т. ін. чого-небудь. *В разі потреби кожний співробітник має обняти репортерську службу, щоб обслужити газету* (Фр.); — *Другий взвод буде в заставі, за квартал від казарми. Щоб в разі якої несподіванки прийняти на себе удар* (Головко); *Промінь лазера допомагає в разі відшарування сітківки, при пухлинах всередині ока і деяких судинних захворюваннях органів зору* (Веч. Київ). Синонім: **на ви́падок.**

2. Якщо, коли. *В разі вдень температура не підвищується, а лишається незмінною, це є ознакою настання затяжної негоди* (Колг. Укр.).

в уся́кому (уся́кім) ра́зі. Принаймні. *Одно в усякому разі ясно. Природа не виробляє на одному боці власників грошей і товарів, на другому боці власників самої тільки робочої сили* (Маркс); *Значна частина поетичної спадщини Шевченка написана силабічними, в усякому разі не силаботонічними в уживаному розумінні слова розмірами* (Рильський); // Хоч би.

[Ф о р т у н а т:] *Та... теє... чи суд помилував би... після жертви?* [С е м п р о н і й:] *У всякім разі поменшив би кару* (Л. Укр.). С и н о н і м: **у кóжному рáзі** (в 2 знач.).

на рáзі. Зараз, в даний момент. *Там були двері, які вели в середину, але на разі двері стояли зачинені* (Загреб.).

ні в я́кому (я́кім) рáзі. Ні за яких умов, ні за яких обставин; нізащо. *Ні в якому разі не треба брати дерев весняної рубки* (Ю. Янов.); *Порада для людей розумової праці: працювати слід стоячи. Звичайно, наскільки це дозволяють умови праці. Так ви уникатимете застою кровообігу. Ні в якому разі не працюйте в сутінках і при місячному світлі* (Наука..); [Й о г а н н а:] *Може б, ти дозволив мені до них* [гостей] *сьогодні не виходить?* [Х у с а *(владно)*:] *Ні в якім разі! Маєш їх вітати якнайгречніше* (Л. Укр.).

у кóжному (кóжнім) рáзі. 1. За будь-яких обставин; завжди. *В кожному разі ти будеш знати* [коли приїду], *з дороги писатиму тобі, хоч не листи, то одкритки* (Коцюб.).

2. Принаймні.— *Дякую тобі, Печорін... Ти розумієш мене?.. — Ні, але в кожному разі нема за що дякувати,— відповів я, не маючи справді на совісті ніякого добродіяння* (Лерм., перекл. за ред. Рильського); *Так і жив він, і збільшався На вазі і на повазі І кінця життю такому Не чекав у кожнім разі* (Сам.). С и н о н і м: **в усякому рáзі.**

у крáйньому (крáйнім) рáзі. Хоч би. *І. Франко був переконаний в тому, що серед сучасного йому молодого покоління нема нікого, хто не читав би програмний роман «Что делать?» чи, в крайньому разі не чув про нього* (Рад. літ-во).

у проти́вному (проти́внім) рáзі. Інакше. *Надрукує* [кореспондент] *замітку в газеті* [про поведінку голови], *а на другий день після цього Гнат визнає себе винним і дасть слово покращити роботу і поведінку, в противному разі його знімуть із цієї посади* (Тют.); *Динамку крутили руками. Найчастіше це робив Денис.. Але це траплялося тільки тоді, коли йшли фільми любовні або революційні, в противному разі Денис кидав ручку* (Тют.); *Відкривають зовнішні двері завжди в бік сіней. В противному разі двері набрякають під час дощу або замерзають взимку в нижній частині* (Жилий буд. колгоспника); — *Ану, розтлумачте слова того Кушнірика.., бо в противнім разі ваші голови покотяться землею* (Казки Буковини..). П о р.: **в іншому рáзі.**

у такóму рáзі. За даних обставин, умов; тоді.— *Нам треба домогтися окремого клаптя землі для осідку війська.. Тільки в такому разі ми зможемо захистити козацтво від усяких напасників і врятувати козацькі вільності* (Добр.); — *Трупи — морока і затримка пароплава. Хто в такому разі осудить помічника капітана, коли він накаже опустити трупи за борт? Тихий плеск води — і по всьому* (Ю. Янов.).

РАЗОМ: вихлю́пувати рáзом з кýпелем і дити́ну *див.* вихлюпувати.

за одни́м рáзом. Зразу, тут же. *І летить* [ковбок] *із цілою своєю великою силою й повагою, виміряє, щоб за одним разом вибити геть аж на вільне море. Ударив!..* (Хотк.); *Коли б мені літ двадцять назад,.. то оцей стакан за одним разом до дна осушив, а тепер то невеличкими ковтками треба випивати* (Мирний). П о р.: **за оди́н раз** (у 2 знач.); **одни́м мáхом** (у 1 знач.); **з мáху** (в 1 знач.).

іншим (дрýгим) рáзом. 1. Не тепер, не зараз; пізніше. *Христя зам'ялася.— Багато, бабусю, казати.— А багато, то хай іншим разом — кращим часом* (Мирний); *Іншим разом Віталій теж тільки сміявся б, а зараз при грубуватих цих пустощах йому було нібн аж трохи ніяково* (Гончар); *Другим разом напишу тобі більше, а тепер бувай здоров* (Шевч.); *Хочеться мені.. спробувати свої сили на великій речі, на романі — та лячно. Ну, та про це другим разом, коли дозволите ще написати до Вас* (Коцюб.).

2. Іноді, інколи, часом. *Він усіх вважав за ленінградців. Іншим разом починав: — Знаєш, друже... Ермітаж відбудували. Саша добре знав, що це не так* (Гончар). П о р.: **інший раз.**

рáзом з тим. Одночасно, в той самий час, момент; водночас. *Йонові.. легше якось зробилось на серці, хоч разом з тим соромно перед дочкою* (Коцюб.); *Почорніли заводі в озерах І ясніші стали разом з тим* (Рильський). С и н о н і м: **раз у раз** (у 3 знач.).

РАЗУ: з пéршого рáзу (при́ступу). Відразу, з самого початку.— *Федоре, панів куме! Іди подивися, до якого шлюбу твою дочку наряджають!* — *гукала на весь садок прикажчикова жінка, що з першого разу зненавиділа Федора* (Мирний); *До виступу свого він ставився якнайуважніше. Бо — зуміє зацікавити з першого разу, тоді вже — півділа. Тому так рився старанно в книжках, забувши все навколо* (Головко); *В той день все вдалося Залізнякові з першого приступу: деталі наче самі припасовувалися одна до одної без жодного перекосу* (Собко).

ні (й) рáзу. Ніколи. *Привітай оцього доброго і благородного сотника Хаїрова. Ми з ним укупі жили два года і ні разу не лаялись* (Шевч.); *Боже милий, ніхто ще в житті ні разу не поцілував її в руку,.. і тільки за цю велику жалість вона могла б піти за Свиридом на край землі* (Стельмах); *Ні, батько ні разу, наскільки пам'ятає Гордій, не почастував ним* [нагаєм] *хлопця* (Крот.).

одногó рáзу. Якось. *Одного разу попрохав він у мене карбованця* (Мирний); *Одного разу довелось мені проїздити через невеличке.. село* (Ко-

цюб.); *Платон Воронько, будучи учасником ковпаківського рейду, почув одного разу від гуцула свого пісню, складену для партизанів* (Рильський); // Колись. *Аж усміхнувся* [Дорошенко], *згадавши, як одного разу, ще давно-давно, доставили з Канади партію закуплених коней* (Гончар.). **оди́н раз.** *Один раз Тарас показав синам на маленьку цятку, що чорніла далеко, й промовив: Гляньте, дітки, он скаче татарин* (Довж.).

РАК: бода́й рак ура́чив *кого, жарт.* Уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь. *Бодай тебе курка вбрикнула або рак урачив* (Укр.. присл..); *А бодай мене рак урачив, ніж я діждався такої таємниці довідатися...* (Гуц.).

ви́шептатися як рак у то́рбі *див.* вишептатися; **сісти як ~ на мілині́** *див.* сісти.

ще [і] рак не свиста́в. Нічого не починалось робити. *І світ настав, та ще рак не свистав* (Укр.. присл..).

як(коли́, до́ки, по́ки) рак сви́сне, *ірон.* 1. Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *Це тоді буде, як рак свисне* (Укр.. присл..); *Безбородько тоді ожениться з найстаршою з Річинських, коли рак свисне* (Вільде). Синоніми: **як баба́к сви́сне; як п'я́вка кри́кне; як ви́росте трава́ на помо́сті; як на доло́ні воло́сся ви́росте; як ви́росте гарбу́з на вербі́.**

2. Невідомо скільки, невідомо коли, дуже довго. [Варка *(з дверей)*:] *Віддав гроші?* [Демко:] *Не всі.* [Варка:] *Тепер і дожидайся.., доки рак свисне, аж тоді Конаш віддасть останні* (Кроп.); *— Ми також маємо уряди соборної України в Берліні, Парижі й Варшаві.— Ну і чекайте з ними, поки рак свисне,— закінчив Крук розмову з.. лакузою в тюрмі* (Козл.).

Синонім: **на мале́нького Ю́рія.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **рак на мілко́му (на мілі́, на мілині́),** *із сл.* лиши́тися, зоста́тися *і т. ін.* Без засобів існування, без підтримки і т. ін. *У тюрмі просидів він недовго, але вийшов з неї, лишившися буквально, як рак на мілкому, без будь-яких перспектив у майбутньому* (Рад. літ-во); *І зостались ми, 22 чоловіка, як рак на мілі* (Кроп.); *Лишившись наче рак на мілині, він відправився в те село* [*маєток генерала Живанова*], *де його батько був кілька років управителем* (Минуле укр. театру).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **рак [пече́ний, варе́ний].** Дуже червоний. *Коли б видніше було, Власов побачив би, як Василь наче рак став від тих слів його* (Мирний); *Вуха стали як печені раки.*

як (мов, ніби *і т. ін.*) **рак у то́рбі,** *із сл.* шепта́ти *і т. ін.* Дуже тихо, невиразно, нечітко. *Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе, ні кукуріку, а це заглядає в книгу, ще й шепоче щось, мов рак у торбі* (Стельмах).

РАКА: лі́зти ра́ка *див.* лізти; **упусти́ти ~ з ро́та** *див.* упустити.

РАКИ: зна́ти, де ра́ки зиму́ють *див.* знати; **показа́ти, де ~ зиму́ють** *див.* показати.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ра́ки з мішка́.** У різні боки (розбігатися, розтягатися і т. ін.). *— І горілка, й пиріжки, й усякі витребеньки,— гульня йде, і спинити їх* [Тодоську і Охріма] *нікому. А хазяйствечко, як раки з мішка* (Дн. Чайка).

РАКІВ: годува́ти ра́ків *див.* годувати; **пекти́ ~** *див.* пекти; **піти́ ~ лови́ти** *див.* піти.

РАКОМ: догори́ ра́ком *див.* догори; **лі́зти ~** *див.* лізти.

РАЛЕЦЬ: крива́вий рале́ць. Масові вбивства. *Підкошує силу козачу біда Та зігнана ляхом голота... Немає рятунку: єдиний кінець — Ушкварить катюгам кривавий ралець!* (Стар.). Пор.: **крива́ва ба́ня; крива́вий бенке́т** (у 2 знач.); **крива́ва о́ргія** (у 2 знач.).

РАМКАХ: трима́ти себе́ в ра́мках присто́йності *див.* тримати.

РАМКИ: вихо́дити за ра́мки *див.* виходити; **лама́ти ~** *див.* ламати; **уклада́тися в ~** *див.* укладатися.

РАМПИ: ба́чити сві́тло ра́мпи *див.* бачити.

РАМУ: хоч за ра́му клади́ *див.* клади.

РАМЦІ: хоч у ра́мці вправ *див.* вправ.

РАНА[1]: від (з) ра́на до ра́на (до зорі́, до но́чі *і т. ін.*). Весь день. *Буде пісня дзвеніти весняна, Що на рідних колгоспних полях Ми з тобою від рана до рана І один у нас радісний шлях* (Бойко); *Дрімучі* [ліси], *Не налюбуються собою у Дніпрі І з золотої глиняної кручі Все дивляться від рана до зорі* (Нагн.). Синонім: **з ра́нку до ве́чора.**

РАНА[2]: незаго́єна (незаго́йна) ра́на. Те, що, не зникаючи, турбує людину, змушує постійно переживати. *Коли Юлічка запитала його про сестру, він не міг відповісти одразу. Це запитання влучило прямо в його живу, незагоєну рану* (Гончар); *Йому було прикро, що необережною розмовою роз'ятрив незагойну рану в серці старенького* (Збан.).

РАНЖИР: під оди́н ранжи́р. Нехтуючи індивідуальними рисами; однаково. *Люди — різні, їх не можна рівняти під один ранжир* (Наука..).

РАНЖИРОМ: за ранжи́ром; по ранжи́ру. 1. За ступенем значимості, важливості і т. ін. *Гості за суворим ранжиром посідали до пишного іменинного столу* (Полт.).

2. За встановленою формою. *Одежа у всіх запорожців була по ранжиру однакова і одного кольору* (Стор.).

РАНИ: хоч до ра́ни клади́ *див.* клади.

РАНИТИ: ра́нити ду́шу (се́рце) *кому, чию, чиє і без додатка.* Завдавати кому-небудь душевного болю, страждань. *Він любив її щиро, і кажда* [кожна] *звістка про неї, зла чи добра, ранила його душу* (Фр.); *Ті суди-пересуди, ясна річ,*

долинали й до слуху Івана і гострими скалками болісно ранили йому душу (Головч. і Мус.); *Раїса чула в серці гостру й холодну крицю. Та криця різала її, ранила серце, доводила до розпуки* (Коцюб.).

РАНКУ: від (з) ра́нку [й (та)] до ра́нку. Довгий час. *Від ранку й до ранку — стук, грюк, хлюпанина* (Мирний); *А як з ранку та до ранку стали люди обридать, Ох зробив собі землянку, Оха більше не видать* (Л. Укр.).

з (від) [са́мого (ра́ннього)] ра́нку (ра́ння) до [са́мого (пізнього)] ве́чора (до сме́рку, до смерка́ння, до темна́, до [пізньої] но́чі). Весь день; протягом довгого часу. *Трудно буде в кузні день у день з ранку до вечора* (Головко); *Наче й мотаєшся по району з ранку до смерку, а все ж таки не косиш, не молотиш* (Цюпа); [Шинкарка:] *Крячуть, крячуть чорні галки з рання до смеркання; Брешуть, брешуть вражі хлопці, що є в них кохання* (Рудан.); *Цілими днями сіялись крізь сіре сито осінні дощі, а коли їх не було, то над полем від ранку до самого вечора бродили тумани* (Гончар); *Під вогнем бійці на переправі, і на тій — на правій стороні теж вогонь від ранку до смеркання* (Гонч.); *Ну, а нам з весною стільки діла! Ми в труді від ранку до темна, Щоб, як ліс, озимина шуміла, Щоб, як військо, встала ярина* (Дор.); *Білка сумочку свою Розстебнула у гаю І від рання до смеркання В сумку зносить харчування* (Стельмах). **з ра́ннього ра́нку до пізньої ніченьки.** *Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... Боже, чи довго тягти? З раннього ранку до пізньої ніченьки Голкою денно верти* (Граб.). Синонім: **від ра́на до ра́на.**

РАННІЙ: молоди́й та ра́нній *див.* молодий; **~ птах** *див.* птах.

РАННЯ[1]: з ра́ння до ве́чора *див.* ранку.

РАННЯ[2]: ра́ння пти́ця *див.* птах.

РАННЬОГО: з ра́ннього ра́нку до ве́чора *див.* ранку.

РАНО: ра́но чи пізно. Неодмінно (про те, що обов'язково відбудеться, здійсниться і т. ін.). *Все жде його, все вірить, що рано чи пізно повернеться він і визволить її з Гаркушиного полону* (Гончар); *Тарас Шевченко передчував, знав і розумів, що, рано чи пізно, йому не минути сутички з царатом* (Літ. Укр.); *Кожна людина рано чи пізно відчуває потребу звернутися в думках до минулого; осмислити пережите, підвести підсумок своїм життєвим шуканням* (Вітч.). **раніше чи пізніше.** *Варвара розуміла, що.. її зустріч з Лажечниковим була неминучою; раніше чи пізніше вона мала його зустріти* (Перв.). Синонім: **не тепе́р, то в четве́р.**

РАНУ: влучи́ти в живу́ ра́ну *див.* влучити; **си́пати со́лі на ~** *див.* сипати; **ятри́ти ~** *див.* ятрити.

РАТИЦІ: відки́нути ра́тиці *див.* відкинути.

РАХІВНИЦІ: скида́ти з рахівни́ці *див.* скидати.

РАХУБА: раху́ба б узяла́ *кого, що.* Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чогось.— *Сідайте, підвеземо! — Та я вже якось дійду і пішки. Рахуба б узяла ті автобуси: дві години...— Ну, то сідайте!* (Панч).

РАХУБИ: добира́ти раху́би *див.* добирати; **не да́ти ~** *див.* дати.

РАХУБУ: вско́чити в раху́бу *див.* вскочити.

РАХУВАТИ: рахува́ти ре́бра *див.* лічити.

РАХУНКИ: зво́дити раху́нки *див.* зводити; **кінча́ти ~** *див.* кінчати; **ма́ти ~** *див.* мати [2].

РАХУНКУ: без раху́нку. Остаточно, до кінця. *Усю силу, усю любов, усю душу свою без рахунку клала молода мати на..* [дитину] (Дн. Чайка).

бу́ти на раху́нку *див.* бути.

на раху́нку *у кого.* Хто-небудь має трудові, бойові і т. ін. здобутки. *На рахунку в Яшка був не один вправно змонтований шлюз* (Дмит.).

скида́ти з раху́нку *див.* скидати.

РАХУНОК: бра́ти на свій раху́нок *див.* брати; **відно́сити за ~** *див.* відносити.

в раху́нок *чого.* 1. Відповідно до чого-небудь. *Колгоспи і радгоспи брали зобов'язання здати до кінця року додатково 300 тисяч тонн молока. В рахунок цього зобов'язання вже надійшло на заготівельні пункти 656 тисяч тонн молока* (Рад. Укр.).

2. За планами якого-небудь періоду, часу. *Машинобудівники випускають продукцію в рахунок грудня* (Рад. Укр.).

записа́ти на свій раху́нок *див.* записати.

за раху́нок 1. *чого.* Використовуючи що-небудь з певною метою. *Підвищується родючість ґрунтів за рахунок збільшення виробництва і внесення органічних добрив* (Хлібороб Укр.).

2. *який, чий.* На чиї-небудь або якість кошти. *Багато клубних будинків споруджується за рахунок місцевих фінансових джерел і коштів колгоспів* (Наука..). Пор.: **на раху́нок.**

на раху́нок *який, чий.* За чиї-небудь або якісь кошти. *А в коло в чорнім хороводі Сплелися всі, хто кат свободі, Кому вино солодить шлунок, Хто хоче на чужий рахунок Ходити в злоті, у шовках...* (Сос.); *Початкову освіту Є.С. Федоров здобув у сім'ї, а після смерті батька навчався в військовій гімназії на казенний рахунок* (Видатні вітч. географи..). Пор.: **за раху́нок** (у 2 знач.).

РАЦІОНАЛЬНЕ: раціона́льне зерно́ *див.* зерно.

РАЦІЮ: ма́ти ра́цію *див.* мати [2].

РАЧКИ: лізти ра́чки *див.* лізти; **щоб ~ ла́зив** *див.* лазив.

РАЧКУВАТИ: рачкува́ти наза́д. Відмовлятися, відступати від прийнятого рішення, наміру, даного слова і т. ін. — *Ну, а я тому, що вже вмерло, що повинно було умерти, уклонятися не буду.*

Треба уперед йти, а не назад рачкувати! (Мирний). Пор.: **лізти назáд.**

РАЮ: як (мов, нíби *і т. ін.*) у раю́, *із сл.* ж и т и.
1. Безтурботно, спокійно, безпечно. *У Римській поставить стіни, В них буде жити, як в раю* (Котл.); *Приїхавши, я три дні жила, як у раю* (Л. Укр.); *Ховрак допитує куму, А та йому: Наставили мене суддею до курей, Я їх кохала, як дітей; .. Всі добрість бачили мою, Бо всі жили, мов у раю* (Гл.).

2. У злагоді. *Живуть* [хто щиро любить] *як у раю: не тільки сварки і лайки межи ними нема, та й думки противної одно проти другого не зна* (Кв.-Осн.).

РВАТИ: [аж] пéльку рвáти. Дуже голосно сміятися, кричати і т. ін. [Б а в м е р ж и х а:] *Регочеться* [Август], *аж пельку рве, хоч би там що робилось* (Л. Укр.).

[аж] рвáти бóки (живíт) [сміючи́сь]. 1. Дуже сміятися, реготати. *Та й заведе якої-небудь такої чудної казки, що діти аж боки рвуть, регочуться* (Дн. Чайка); *Тепер сміялися всі: ..качалися, рвали боки, душилися* (Загреб.); *Люди рвали животи з потіхи, насідали з усіх боків, щоб подивитись на Петра* (Хор.). С и н о н і м и: **рáчки лáзити** (в 2 знач.); **вхопи́тися за живíт.**

2. *із сл.* с м і я т и с я. Дуже, у великій мірі. *Третю добу не спимо. А він* [Дунай] *ще й жартує... Як скаже,..— боки рвеш сміючись* (Мур.). П о р.: **рвáти кишки́.** С и н о н і м: **рáчки лáзити** (в 3 знач.).

[аж] рвáти, дéрти, скýбти *і т. ін.* **на собі [на голові] волóсся (пáтли, чýба).** Впадати у великий відчай, розпач, дуже переживати, побиватися. *Ведуть гайдамаки через майдан чотирьох приречених уже на страту. Митько у відчаї. Чи ж може він спостерігати ще й тепер! Але що ж він може й зробити! Аж волосся на собі рве хлопець* (Головко); *Якого ти бісового батька качаєшся та рвеш на голові волосся?* (Мирний); *Він аж дер на собі волосся* (Крим.); *А принц аж волосся на собі скубе, чому випустив дівчину й не спитав, де живе* (Три золоті сл.); *Стоїть «Кейс» аніруш. Уже й іржею почав братися. А пан чуба рве на собі: великі гроші відвалив за ту машину* (Речм.). **мáло не рвáти на собі волóсся.** *Сеспель мало не рвав на собі волосся, адже він експлуатував товариша, безсовісно користувався безмежною добротою друга* (Збан.). **аж пáтли собі рвáти.** *Писар перш слухав з холодної, як добрі люди гуляли на весіллі, та аж патли собі рвав, що не йому досталась козир-дівка* (Кв.-Осн.).

[аж] рвáти [ногáми] зéмлю. 1. Дуже швидко йти, бігти. *Антін не йде, а рве ногами землю* (Чорн.).

2. *з сл.* т а к и й, щ о. Швидкий, баский (перев. про коней).— *Їздять вони* [пани] *у таких колясках, що хитає, як у колисці, возять їх такі коні, що аж землю рвуть* (Вовчок).

рвáти вуди́ла. Бути дуже злим, роздратованим на кого-, що-небудь. *І зараз він* [Заболотний] *уже рве вудила, нервується, його діяльну натуру дратує всіма визнаний припис триматись осторонь* (Гончар). С и н о н і м и: **рвáти й метáти; вéргáти громи́.**

рвáти гóрло (горля́нку). Надривно кричати, галасувати. *Справник з фаетона захрипів.. до громади зірваним голосом: видко тепер кожного дня доводиться рвати горло* (Стельмах). С и н о н і м и: **дéрти гóрло** (в 1 знач.); **дéрти рóта.**

рвáти / зривáти підмéтки на бігý (на ходý). Сміливо, рішуче, відчайдушно діяти, вміло робити що-небудь. *Офіцери водили піхоту в кількаразові нічні атаки. І Козаков вів свою лобату братву, що вміла на бігу рвати фашистські підметки, вів, гукаючи в темряву ночі: «Дайош золоту Прагу!»* (Гончар); — *Я.. знав чимало таких, що в тилу, як то кажуть, на ходу підметки зривали, а тут перед лицем смерті, ставали жалюгідними боягузами* (Гончар).

рвáти й метáти. Бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування. *Армія окупантів не виконувала наказу свого командування... Генерал Д'Апсельм — командуючий окупаційною армією — мав підстави рвати й метати* (Смолич). С и н о н і м и: **вéргáти громи́; рвáти вуди́ла.**

рвáти на шматки́ *див.* розривати.

рвáти óчі. 1. Різко виділятися чим-небудь. *Любив* [Зігфрід] *красивий, елегантний, але такий, що не рвав очей, одяг* (Коз.).

2. *на кого, рідко з кого.* Задивлятися на кого-небудь.— *Не рви очей на чужих дружин, Васю,— повчально промовив він.— Окрім того, ніколи не пробуй закохуватися на весіллях і взагалі на святах* (Загреб.); *Ходять вони* [дівчата] *вулицями в дівочих чобітках, обступають тебе звідусіль та очі з тебе рвуть* (Гончар).

3. *кому, рідко.* Привертати чию-небудь увагу; приваблювати кого-небудь. *Смаглявий красень в генеральських лампасах, рвав очі він чулим до краси селищанським молодицям...* (Гончар).

рвáти повíтря (ти́шу). 1. Гучно лунати (про звуки). *Від часу до часу музику перервали громовісні вигуки тисячі голосів, що, зливаючись з нею на мить, рвали повітря переможним зойком* (Досв.); *Крики рвали повітря, люди підстрибували, махали руками* (Горький, перекл. Ковганюка).

2. Голосно говорити, кричати. *Маркушевський не дає йому опам'ятатись і рве тишу знервованим лихим голосом: — Ви вдалися до непотрібних експериментів...* (Ю. Бедзик).

рвáти / порвáти дýшу (сéрце) *кому, чию, чиє.* 1. Викликати страждання, душевний біль; завдавати мук. *Зника північний гість, та погляд той і мова Лишають в серці слід кривавий і страшний,*

І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова... (Л. Укр.); *Спомини минулого коротенького щастя рвали душу* (Хотк.); *Так чого ж плачеш? Чого рвеш моє серце?* (Фр.); *— Води! — попрохав ранений. Серце Соломії рвала та просьба Остапова* (Коцюб.); [Л и ц а р:] *Той порив порвав мені востатнє ржаву душу, її неволя ржею так посіла, а що порвало — героїзм чи розпач, сама ти зваж* (Л. Укр.). **се́рце рва́ти на шматки́.** *Бодай не діждати своє серце на шматки рвати* (Укр.. присл..).

2. Завдавати кому-небудь фізичного болю. *І заметався, застогнав опришок. Рви душу — а не скажу* (Хотк.).

С и н о н і м: **я́три́ти се́рце.**

рва́ти / порва́ти жи́ли (ру́ки, си́лу). Дуже важко, над силу працювати. *«Чому ж він сам досі не лягає? — подумав Хома про командира роти.— Весь день нарівні з нами рвав собі жили, і вночі не приляже...»* (Гончар); *Один сидить в теплі, в добрі, у світлих покоях, на чужих сльозах нажитих, а другий з року в рік жили свої рве в роботі і лишається жебраком* (Хор.); *Блукати по наймах — це добре знає кожен із них: гірко! Рвати руки на чужій праці, ламати спину, губити здоров'я...* (Головко); *Рве* [хлопець] *силу, аби догодить господареві* (Горд.); *— Ти звідки.. знаєш, що таке земля і чи дорожча вона за крові!? Зароби її перше, порви спершу свої жили на ній* (Стельмах). **рва́ти на собі жи́ли.** *Добру годину рвали на собі жили, пересаджуючи через ручиці важкі колоди* (Тют.).

рва́ти / порва́ти кишки́ [з (від) смі́ху (ре́готу)]. Дуже, до знемоги, до знесилення сміятися. *А старший боярин, пан Бістряк, рве кишки зо сміху та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити* (Кв.-Осн.); Раз... *(О! сміху було! Хлопці аж кишки порвали від реготу) змалював він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив — так навдивовижу!* (Кв.-Осн.); *Хлоп'ята одповідають: «Ох, комік цей Цюпа, просто кишки можна порвати!»* (Ю. Янов.). П о р.: **рва́ти бо́ки.** С и н о н і м: **вхопи́тися за живі́т; ра́чки ла́зити** (в 2 знач.).

рва́ти пуп. 1. Надриватися, дуже голосно говорячи, кричачи. — *Чого ти кричиш? Чого ти пупа рвеш?* **рва́ти пупки́.** *Так ті актори пупки рвали, що старенькій причудились розбійники в моїй квартирі* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **рва́ти го́рло.**

2. Дуже важко, над силу працювати. *Рвеш пупа на тій роботі і копійки за це одержуєш.* П о р.: **рва́ти жи́ли.** С и н о н і м: **пуп тріщи́ть.**

рва́ти / рвону́ти кі́гті. Тікати. *У вісімнадцятому році німецько-германську отару з України вигнали, й Оврам з ними кігті рвонув* (Ковінька).

рва́ти (розрива́ти *і т. ін.*) **/ порва́ти (розі́рва́ти, розруба́ти** *і т. ін.*) **кайда́ни (пу́та, ланцюги́)** *чого, які і без додатка.* 1. Визволятися від гніту. *Рве Африка одвічнії кайдани* (Сос.); *На наших очах розвалюється ганебна система колоніалізму. Народи Азії, Африки, Латинської Америки рвуть кайдани колоніального рабства* (Наука..); *Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперника, заковані .сини! Рвіть ланцюги тяжкі!* (Рильський); *Отож порви, порви всі пута, скинь ярмо, Що так тебе намучило; Насмілься буть щасливим, геть покинь усе, що до землі пригнічує* (Зеров); *Справжню свободу і щастя киргизам, як і іншим пригнобленим народам царської Росії, приніс Великий Жовтень. Він розрубав вікові пута, які сковували творчі сили киргизького народу, вирвав його з безпросвітних злиднів і темряви* (Роб. газ.); [Н е о ф і т-р а б:] *Утомлені своїм довічним рабством, вони гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **скида́ти ярмо́; ви́сунути ши́ю з ярма́.**

2. Звільняти від того, що заважає вільно діяти, мислити і т. ін. *Ми.. повинні пам'ятати про класову обмеженість Пушкіна.. Але нема сумніву, що він підносився над своїм класом, розривав його пута могутнім поривом свого генія* (Рильський); *Щоб жить — ні в кого права не питаюсь. Щоб жить — я всі кайдани розірву. Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу* (Тич.); *«А справді, чи здатен він що-небудь зрозуміти з того, що сталося?» — думав Дорошенко, дивлячись на примовклого, понуреного Яцубу. Чи знайде в собі силу порвати пута минулого, розкуватись, випростатись?* (Гончар).

рва́ти слова́. Говорити уривчасто.— *Чого ж ти стоїш, Хведоре? — спитала Пріська.— Сідай! Що скажеш доброго! — Та я се до вас...— рвучи слова, несміло почав він* (Мирний).

рва́ти слух (ву́ха). Викликати неприємні почуття (перев. про звуки). *Вереск і гармидер, п'яні співи і завзяті «торги» рвали слух* (Фр.); *Плач і стогін рвали вуха* (Панч).

РВАТИСЯ: рва́тися душе́ю [і ті́лом] *куди.* Дуже прагнути куди-небудь. *На що ж я змалку рвавсь так душею і тілом у другий край, край — думки глибокої і широкої* (Мирний); *На фабриці він дізнався, що радянське військо визволило західноукраїнські землі, і душею рвався у свої Карпати* (Чорн.).

рва́тися з шку́ри *див.* лі́зти.

рва́тися че́рез те́рни. Досягаючи чогось, долати великі перешкоди, труднощі, терпіти страждання і т. ін. *Вона перейняла від матері насторогу, затаєну скаргу на світ, а Василь сперечався з нею, він рвався через терни й проривався, і за це його поважали* (Мушк.).

РВЕТЬСЯ: душа́ рве́ться ; душа́ ~ на́двоє *див.* душа.

РВИ: хоч зу́би рви. Уживається для вираження стану, коли людина не може володіти собою.

Дідич, такий п'яний, що хоч йому зуби рви, ліг тут же на лавиці й одразу захропів (Казки Буковини..).

РЕБРА: аж ре́бра зна́ти *див.* знати.

[аж] ре́бра світяться. 1. Дуже худий. *При батькові, і при матері, є що їсти й пити, а ребра в дитини світяться проти сонця* (Літ. Укр.).

2. *з сл.* х у д и́ й. Дуже, у великій мірі. *Худий, аж ребра світяться* (Номис).

3. *із сл:* г о́ л и й. Абсолютно, зовсім. *Голий, аж ребра світяться* (Укр.. присл..).

аж ре́бра хо́дять [зду́хвинами], *з сл.* п р а ц ю в а́ т и *і т. ін.* З великим напруженням, інтенсивно. *Віталій працює щиро, аж ребра ходять здухвинами* (Гончар).

вирі́внювати ре́бра *див.* вирівнювати; **облама́ти ~** *див.* обламáти; **пока́зувати ~** *див.* показувати; **полама́ти ~** *див.* поламати; **пола́тати ~** *див.* **полата́ти; полічи́ти ~** *див.* полічити; **пом'я́ти ~** *див.* пом'яти; **почеса́ти ~** *див.* почесати; **узя́ти за ~** *див.* узяти.

РЕБРАМИ: світи́ти ре́брами *див.* світити.

РЕБРО: ада́мове ребро́, *жарт.* 1. Жінка. **ада́мові ребе́рця.** *Місцеві «батюшечки» дуже слабкі щодо «адамових реберців» і мало не щотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами...* (Вишня).

2. Спільне джерело, спільна основа чого-небудь. *Від Адамова ребра ведуть свій рід і мужики, і пани* (Стельмах).

біс штовха́є під ребро́ *див.* біс; **да́ти під ~** *див.* дати.

РЕБРОМ: ста́вити пита́ння ребро́м *див.* ставити.

РЕВАНШ: бра́ти рева́нш *див.* брати.

РЕВИ: ре́ви насі́ли *кого.* Хто-небудь голосно заплакав. [З і л я:] *Обидили її, покривдили, то її й реви насіли* (Вас.).

РЕГОТАТИ: регота́ти (смія́тися) на пу́па. 1. Плакати. *Нехай наші вороги регочуть на пупа.* П о р.: **смія́тися на ку́тні.**

2. Уживається для вираження недоброзичливого побажання кому-небудь зла, чогось поганого і т. ін. [К о в а л ь:] — *Я толкую Домці, що цих коней Заруба за нею послав, що він, мовляв, вибачається, а вона й слухати не хоче. Таке мені слово сказала, що я повторяти не буду. Клятий Шугалія регоче, реготав би ти на пупа* (Кучер).

РЕГОТАТИСЯ: регота́тися на ку́тні [зу́би] *див.* сміятися.

РЕГОТИ: [аж] ре́готи беру́ть *кого і без додатка.* Кому-небудь дуже хочеться сміятися.— *Ану глянь у дзеркало, козак Китиця...— Ой, гарно, аж реготи беруть,— хихикнула Домка* (Кучер). **ре́гіт розбира́є.**— *Смійтеся, смійтеся! — каже Пищимуха.— Вас регіт розбирає, а мені не до смішки...* (Мирний).

РЕГОТОМ: дави́тися ре́готом *див.* давитися; **залива́тися ~** *див.* заливатися.

РЕГОТУ: дави́тися від ре́готу *див.* давитися; **ма́ло не ло́пнути з ~** *див.* лопнути; **хапа́тися за бо́ки з ~** *див.* хапатися.

РЕДЬКА: як (мов, ніби *і т. ін.***) гірка́ (па́рена) ре́дька,** *з сл.* н а б р и д а́ т и, н а д о к у ч а́ т и, о б р и́ д н у т и *і т. ін.* Дуже, сильно, надзвичайно. *Сидять, розмовляють, таки все про свої шкільні справи. Така вже звичка у вчителів! От, здається, повинно б те все обриднути, як гірка редька. Ні, дивись, як зійдуться, зараз таки про своє* (Пчілка); — *Набрид, мов гірка редька* (Донч.); *За ці дні надокучив йому балакучий начальник, як парена редька* (Стельмах). **Як соба́ці ре́дька.** *Обрид, як собаці редька* (Укр.. присл..).

РЕДЬКИ: гірш гірко́ї ре́дьки *див.* гірш.

РЕДЬКУ: як соба́ка ре́дьку *див.* собака.

РЕЙКИ: перево́дити на ре́йки *див.* переводити; **перехо́дити на ~** *див.* переходити.

РЕКОРД: побити реко́рд *див.* побити.

РЕМЕНІ: де́рти ре́мені *див.* дерти; **кра́яти ~ зі шкі́ри** *див.* краяти.

РЕМІНЦІ: підтя́гувати ремінці *див.* підтягувати.

РЕПАЄТЬСЯ: голова́ ре́пається *див.* голова.

РЕПЕРТУАРІ: у своє́му репертуа́рі. З своїми звичками, з своїми рисами характеру.— *Гаразд, погодився* [Кроква], *щоб закінчити розмову.— Добре, Леоніде Потаповичу. Не зважайте на мої підозри.. я, як завжди, в своєму репертуарі* (Дмит.).

РЕПУТАЦІЮ: підмо́чувати репута́цію *див.* підмочувати.

РЕП'ЯХ: ли́пнути як реп'я́х *див.* липнути.

як (мов, ніби, *і т. ін.* **[той] реп'я́х [до кожу́ха (до штанів, у соба́чий хвіст** *і т. ін.***)],** *з сл.* п р и с т а в а́ т и, ч і п л я́ т и с я, л и́ п н у т и *і т. ін.* Настирливо, настійно. *Гмиря аж скипів.— І чого ти до мене причепивсь, як реп'ях!* (Головко); *Знаєш, Альберт, не липни до мене, як реп'ях. Що ти від мене хочеш?* (Автом.); [М у с і й:] *Ну й чоловік!... До кожного чіпляється, як той реп'ях* (Гр.); *Друга б. здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні, липне, як той реп'ях* (Кроп.); *Пізніше, правда, вже не покрикував* [інженер], *зате чіплявся, як реп'ях до штанів* (М.Ю. Тарн.); — *Ет, втомлено махнув рукою Терентій.— Вчепився в дурне слово, наче реп'ях у собачий хвіст* (Стельмах). **мов реп'я́х кожу́ха.** [Д і д С е м к о:] *Для тебе зняв би і сорочку з себе, Аби ото послухався. Так ні! Тримався місця, мов реп'ях кожуха* (Підс.). С и н о н і м: **як смола́.**

РЕП'ЯХАХ: як у реп'яха́х, *із сл.* у б о р г а́ х. Уживається для підкреслення великої кількості чого-небудь. *Панок це був задрипаний — в бор-*

гах, як у реп'яхах, але пихатий, шкідливий і мстивий (А.-Дав.).

РЕТЯЗЬ: увірвáвся рéтязь. Закінчилось терпіння. [А н н а:] *Я тому замкнулася в твердиню неприступну, щоб не посмів ніхто сказать: «ба, звісно, зраділа вдівонька,— ввірвався ретязь!»* (Л. Укр.).

РЕЦЕПТИ: давáти рецéпти *див.* давати.

РЕЦЕПТУ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **по рецéпту.** Дуже точно; без усяких відхилень. [К а т е р и н а:] *А ти, я бачу вже смикнув...* [М о р ж:] *Прийняв точно, як по рецепту* (Корн.).

РЕЧЕЙ: стан речéй *див.* стан.

РЕЧІ: гóстрий на рéчі *див.* гострий.

до рéчі. 1. У потрібний момент, вчасно.— *А чиї це коні, Тимоше? Не ваші часом? — А то ж чиї? — Що ти кажеш! — якось по-хлоп'ячому зрадів Артем.— І як же це до речі: саме цих саней мені невистачає* (Головко); // Потрібно, слід. *Був собі одважний лицар, Нам його згадать до речі, Він робив походи довгі,— Від порога та до печі* (Л. Укр.); *«Максиме, влігся сніговій, спочити б нам було до речі»* (Нагн.).

2. Потрібний, своєчасний.— *А чого ж, це ідея, юні помічники були б нам якраз до речі* (Гончар).

3. Так, як треба. *Він мало їв і на питання давав не до речі відповідь* (Коцюб.); *Маруся зрозуміла, що сказала щось не до речі* (Хотк.); *Мічурін усміхнувся. Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди привітного і доброзичливого... і шанував його уподобання іноземних слів, які частенько вживались не до речі* (Довж.). // Незручно. *Воно трохи і не до речі, просить мов той старець* (Шевч.).

4. Принагідно, побіжно. *Хочу себе потішити, що літом буде нам краще і ще заспіваємо з Вами разом у Криворівні. До речі: коли Ви збираєтеся туди?* (Коцюб.); *До речі, про берези Ще дещо пригадав я* (Рильський); — *До речі, де ви живете? — Біля деревообробного заводу* (Є. Кравч.). С и н о н і м и: **до слóва мóвити; між íншим** (у 2 знач.).

з якóї рéчі? На якій підставі, чому?— *Так от він жаліється, що ти досі йому своєї дочки не доставила.— Якої дочки? З якої речі? — гнівно відказала Пріська* (Мирний); [П и с а р:] *Нехай старшина* [напився] *на радощах.. а вже я з якої речі пив — сам не знаю* (К.-Карий); *Мене бояться* [селяни],— *спохмурнів Дорош.— Сергій.. спідлоба глянув на Дороша веселим оком: — З якої речі?* (Тют.). П о р.: **з якóї рáдості?**

і гич не до рéчі *див.* гич; **мáзати мéдом** ~ *див.* мазати; **медóві** ~ *див.* слова; **називáти** ~ **їх іменáми** *див.* називати.

РЕЧОВИЙ: речовúй дóказ *див.* доказ.

РЕШЕТИЛІВСЬКА: як решетúлівська толóка *див.* толока.

РЕШЕТІ: возúти попá в рéшеті *див.* возити; **чудесá в** ~ *див.* чудеса; **як в** ~ **водú** *див.* води.

РЕШЕТО: брáти на рéшето *див.* брати; **дурнúх у** ~ **ловúти** *див.* ловити; **пáм'ять стáла, як те** ~ *див.* пам'ять; **пройтú крізь сúто й** ~ *див.* пройти; **точúтися, як чéрез** ~ *див.* точитися.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **[те] рéшето,** *з сл.* п á м ' я т ь. Слабий, поганий. *Тепер то я тільки довідався, що в мене пам'ять стала, як те решето* (Мирний).

РЕШЕТОМ: носúти вóду рéшетом *див.* носити; ~ **не накрúти** *див.* накрити; ~ **у воді зіркú ловúти** *див.* ловити.

РЕШТА: та й бýде рéшта! Уживається для вираження остаточного, кінцевого вирішення справи. *Як мати лежать у пов'язках та пектись гарячим залізом, то краще поїхать, куди там вже виберем, та зробить операцію та й буде решта!* (Л. Укр.).

РЕШТИ: до рéшти. 1. Дощенту, дотла. *Один загін захопив Самійла Лаща в його селі, куди він втік. Козаки вбили його й зруйнували його палац до решти* (Н.-Лев.); *Поїхав* [Стадницький] .. *відпочивати на чужинські цілющі води та й там вдруге одружився на чарівній панночці, батько якої з широким аристократичним умінням розтринькував до решти статки своїх дідів* (Стельмах).

2. Повністю, зовсім. *Вже міг би бути лист в відповідь на мій з Цюріха.. Коли не отримаю нічого.., то пропаде до решти той веселий настрій, з яким я їхала до Неаполя* (Л. Укр.); *Одяг Мстислава подерся до решти і замазався скальною олією* (Оп.); *Слухай дурного догматика — і ти будеш духовно виснажений до решти* (Загреб.); — *Заговорив завгосп уже спокійніше, докірливо й гірко похитуючи головою... Ніяк з вас отой сопух загряничний* [закордонний] *до решти не вийде!* (Бабляк). **до рéштки.** — *Хіба ж, мамо, у цій лахманині можна виходити на вулицю?.. — Вже навіть лиштва посіклася до рештки,— тереблячи, піднімає вгору подолок спіднички* (Стельмах). С и н о н і м: **до кінцá; до дна** (в 2 знач.); **без остáнку** (в 1 знач.); **до тóчки** (в 2 знач.).

РИБА: бúтися як рúба в сакý; бúтися як ~ **об лід** *див.* битися.

велúка рúба. Впливова людина, поважна особа. *Отець її — дуже велика риба, один з перших багачів в Бориславі і Дрогобичі* (Фр.). С и н о н і м и: **велúке цабé; знáтна птúця.**

вскóчити, як рúба в нéвід *див.* вскочити.

ні рúба ні м'ясо. 1. Безвольна, безхарактерна людина. *Тепер я бачу, через що «Правда» притягає до себе все-таки чимало людей,— через те, що на світі.. страх багато тих людей, що мовляли Ви, ні риба, ні м'ясо, а треба ж і їм десь подітись* (Л. Укр.); — *Цей Безкоровайний ні риба ні м'ясо, а нам він пригодиться* (Хижняк); *До війни* [Па-

нас Чуйко] *їздовий в Удовенковій бригаді, про якого бригадир із зневагою говорив: «ніщо», або — «ні риба ні м'ясо»* (Д. Бедзик). Синоніми: **ні жа́рене ні па́рене; як з кло́ччя батіг** (у 3 знач.).

2. Щось не зовсім визначене; неясне, невиразне. *Ні риба ні м'ясо, а щось наче гриб!.. Ні риба ні м'ясо — і в раки не годиться* (Укр.. присл..); *— Ні риба ні м'ясо, а щось наче гриб маслючок! — нагадую* (Гуц.). Синонім: **ні се ні те** (в 2 знач.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ри́ба з водо́ю.** 1. *із сл.* жити. Дружно, мирно, у злагоді. *Ой як вірно мене любиш, Будем жить з тобою Цілий вік, моє серденько, Як риба з водою* (Укр. поети-романтики..); *Одружившись, Кармель був зовсім поправився: суму того не було й віди, жінка в його пишнілась, як пишна рожа, й жили вони з нею, як риба з водою* (Вовчок).

2. Нерозлучний з ким-, чим-небудь.— *Ви з книжками, як риба з водою,— сказав Фесенко* (Н.-Лев.); — *Відтепер ми з тобою, як риба з водою* (Гуц.).

як ри́ба, *із сл.* мовча́ти. Зовсім нічого не говорити. [Журавель:] *Та що ж тепер казати? Я мовчу, як риба* (Мик.).

як ри́ба у воді 1. *перев. із сл.* почува́ти, почува́тися *і т. ін.* Вільно, невимушено, добре. *Побували ми з Марком Лукичем в усіх значних центрах України.., двічі возив він нас до Петербурга, де він мав великі знайомства серед письменників і артистів. Там він себе почував, як риба у воді* (Збірник про Кроп.); *Тут, біля креслень, вона почувала себе, як риба в воді* (Собко); *Давно минув той час, коли вона, щойно ставши дружиною дипломата, перед кожним прийомом хвилювалась.. Ні, тепер вона тут як риба у воді* (Гончар).

РИБИ: і ри́би налови́ти, і ніг не змочи́ти *див.* наловити.

РИБКУ: лови́ти ри́бку *див.* ловити; **спійма́ти золоту́ ~** *див.* спіймати.

РИБУ: знов за ри́бу гро́ші *див.* гроші; **лови́ти ~ в каламу́тній воді** *див.* ловити; **ма́ти на ~** *див.* мати; **но́сом ~ ву́дити** *див.* вудити.

РИБ'ЯЧЕ: як ри́б'яче о́ко *див.* око.

РИБ'ЯЧИМ: ри́б'ячим пу́хом підби́тий *див.* підбитий.

РИБ'ЯЧОМУ: на ри́б'ячому ху́трі *див.* хутрі.

РИДАННЯМИ: дави́тися рида́ннями *див.* давитися.

РИЗ: до самі́сіньких риз *із сл.* напитися *і под.* Дуже сильно. *Хіба ж він знав, що вчитель такий благородний чоловік? Сьогодні піде з ним на мирову і нап'ється до самісіньких риз* (Стельмах).

РИЗИ: як піп на ри́зи *див.* піп.

РИЗИК: на свій страх і ри́зик *див.* страх.

РИЛА: ні ву́ха ні ри́ла *див.* вуха.

РИЛО: верну́ти ри́ло *див.* вернути; **наби́ти ~** *див.* набити.

РИЛЬЦЕ: ри́льце в пушку́ *у кого, чиє.* Хто-небудь причетний до чогось ганебного, осудливого. *Згадавши, що в одного з її* [трійки] *членів теж було в минулому рильце в пушку, Толик намагається пом'якшити оргвисновки* (Довж.); *Вихопився з кучугури Прокіп і закричав, погрожуючи зброєю: — Мене, значиться, в сніг?.. Та я тебе... Згадай, на які діла мене підбивав? Не посмієш? Рильце в пушку* (Шиян).

РИНВИ: як з ри́нви, *з сл.* лити. Суцільним потоком, дуже рясно (про дощ). *Дощ ллє, як з ринви.*

РИНВУ: з дощу́ та під ри́нву *див.* дощу.

РИПАТИСЯ: сиді́ти й не ри́патися *див.* сидіти.

РИПОМ: за одни́м ри́пом. Одночасно з ким-, чим-небудь, заразом. *За одним рипом з Остапом і Мусій вийшов з хати* (Головко); — *Посидів би ще, Михею.— Ганна чекає...— Та й ми за одним рипом.— Мирон теж встає* (Зар.).

з ри́пом *див.* скрипом.

РИСК: на свій страх і риск *див.* страх.

РИСКИ: дохо́дити до ри́ски *див.* доходити.

РИСКУ: підво́дити ри́ску *див.* підводити.

РИССЮ: труси́ти ри́ссю *див.* трусити.

РИСТЮ: труси́ти ри́стю *див.* трусити.

РИТИ: ри́ти очи́ма зе́млю. Дивитися вниз, під ноги. *А ідеш мимо і дивишся в землю — знов кричать: — Ей!.. Що очима землю риєш? Мабуть, сумліне* [сумління] *нечисте носиш?* (Хотк.).

РИТМ: вхо́дити в ритм *див.* входити; **потрапля́ти в ~** *див.* потрапляти.

РІВЕНЬ: підніма́тися на рі́вень *див.* підніматися.

РІВНА: рі́вна доро́га *див.* дорога.

РІВНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **рі́вний з рі́вним.** Рівноправний, рівноцінний з ким-небудь; однаковий. *Микола з Максимом розмовляв, як рівний з рівним* (Рибак); *Ми просимо, князю, твоєї ласки — пристати до нашого табору і злучитись з нами докупи, як рівний з рівними* (Н.-Лев.).

РІВНІ[1]: на рі́вні. 1. Як слід, як належить. [Родіон *(подивився на його годинник):*] *Точно! Ідіть, Антоне Лукичу. Щоб все було на рівні...* (Корн.). Синоніми: **як ли́чить; у ладу́** (в 1 знач.).

2. *чого.* У повній відповідності з чим-небудь. *Вміти творити — це означає бути.. мислителем своєї епохи, свого часу, бути на рівні передових ідей свого часу, бути виразником інтересів свого суспільства* (Довж.); *Головне — організувати колгоспне виробництво на рівні вимог часу* (Ю. Янов.).

РІВНІ[2]: поста́вити на рі́вні но́ги *див.* поставити.

РІВНІЙ: на рі́вній нозі́ *див.* нозі.

РІВНО: все рі́вно *див.* все.

все рі́вно що. Подібно до чогось; так само, як.

Не бійсь мене; я знаю бога небесного! Він покара за злеє діло, усе рівно, що за душогубство (Кв.-Осн.); *«Що як проженуть, бува? — думав він.— О сором!.. на все місто, на весь повіт, на всю губернію! Прогнаний, все рівно що штемпльований»* (Мирний).

РІВНОВАГИ: виводити з рівноваги *див.* виводити; **виходити з ~** *див.* виходити.

РІВНОВАГУ: втрачати рівновагу *див.* втрачати.

РІВНОГО: нема рівного *див.* нема; **не мати собі ~** *див.* мати [2].

РІВНОЇ: зійти з рівної дороги *див.* зійти.

РІВНОСТІ: ставити знак рівності *див.* ставити.

РІВНЯ: дорости до рівня *див.* дорости.

РІГ: зігнути у баранячий ріг *див.* зігнути.

РІД: вести рід *див.* вести.

РІДКА: рідка птиця *див.* птиця.

РІДКІСТЬ: на рідкість. Надзвичайно, дуже. *Вона* [природа] *його наділила на рідкість розкішним красномовством* (Стельмах).

РІДНА: і рідна мати не впізнає *див.* мати [1].

РІДНОГО: і батька рідного не жаліє *див.* жаліє; **~ батька продасть** *див.* продасть; **як за ~ батька; як на ~ батька** *див.* батька.

РІЖ: хоч ножем ріж. 1. Дуже густий.— *Сметани чверть гладущика баба збирає, а кисляк такий, хоч ножем ріж, хоч пальцями колупай* (Стельмах).

2. *з сл.* г у с т и й. Дуже, у великій мірі. *Сметана така густа, що хоч ножем ріж.*

хоч ріж (ріжте) *кого.* Уживається для вираження впертості чи стійкості кого-небудь.— *Не встає* [верблюд]? — *Спитав* [чоловік] . — *Хоч ріж його, проклятого!..* (С. Ол.); — *Чи не навідатись нам у Піски, що там діється? — я не піду, хоч мене ріжте,— каже Матня* (Мирний). **хоч би різали.**— *От мовчав би! — озвався Корній до Семена тремтячим здавленим голосом,— і чого ти заводиш, як тая баба? Хоч би мене різали, я б не плакав* (Л. Укр.).

РІЗАТИ: без ножа різати *кого і без додатка.* Завдавати кому-небудь неприємностей.— *Іване Тарасовичу? А я весь вечір вас розшукую. Бачите, що робиться? Без ножа ріжуть* (Жур.); — *Ну, що тут у вас сьогодні? — спитав Левченко. Кадук без ентузіазму, похмуро глянув з-під насуплених брів.— Те, що й учора,— буркнув він неохоче.— Шаблій без ножа нас ріже* (Д. Бедзик); // Завдавати кому-небудь душевних страждань, мук.— *Ти ж мене без ножа ріжеш! Прямо по серцю пиляєш! — гірко одказала Пріська* (Мирний); — *От би-с мовчав та не різав мене без ножа! — скрикнув чоловік і, знов похиливши голову, захлипав, мов дитина* (Фр.); — *Бійся бога, май серце, Борух! Чого мене ріжеш без ножа?!* (Март.).

різати / вирізати паси *з кого.* Катувати кого-небудь, знущатися з когось.— *Дайте мені його в руки, то я з нього виріжу паси* (Тич.).

різати око [очі]. 1. Бути дуже примітним, різко виділятися серед чогось чим-небудь незвичайним. *Послана на кушетці й неторкана постіль особливо ріже око* (Коцюб.); *Здалеку ця мішанина стилів різала око, псувала архітектурний ансамбль. Але зблизька ті будинки виростали в усій величі й красі* (Кучер).

2. Неприємно вражати зір, викликати болючі відчуття в очах (перев. про яскраві кольори). *Білим сніговим килимом вкрита земля, і блиск цей ріже очі* (Хижняк); *З останніх сил тримався Яресько в сідлі. Нудотна гаряча втома розламувала тіло, зорі до болю різали око, іскрились, мов потовчене скло, у снігах* (Гончар); *При розміщенні рослин у паркових насадженнях треба враховувати колір квітів, листя, стовбурів, плодів, не допускаючи сполучень, які ріжуть око* (Колг. Укр.). **аж [в] очі ріже.**— *Аж очі ріже,— Ліда відвертається від антени вбік, мабуть, кулька металева та блиск її дівчинку нервують* (Гончар); *Смуги гречок блищать на сонці, неначе лиснючий атлас, аж в очі ріжуть* (Н.-Лев.).

3. Викликати неприємні почуття (тривогу, хвилювання), нервувати, бентежити кого-небудь.— *А тобі ріже око, що я чужу людину в хату прийняв* (Тют.).

різати під корінь *див.* рубати.

різати правду [в очі (у вічі)]. Говорити безпосередньо кому-небудь прямо, відкрито, відверто. *Як перед більшим менший чоловік До правди повернуть язик одважиться, по стародавній мові, Що хлібець їж. А правду ріж., Того й гляди — утнуть, як Комарові* (Гл.); *Правило в нас таке: виходь ось тут на лінійці і перед лицем товариства відкрито говори. Будь ти хоч третьокласник, а хочеш сказати слово критики про восьмикласника, сміливо виходь і правду ріж йому в живі очі!* (Гончар); — *Мій приятель.. Роботящий і чесний чолов'яга.. У попереднього керівництва в немилості був. За критику і одвертість недолюбляли. Правду в вічі різав* (Рад. Укр.). **різати правду-матку в вічі.** *Вдача вже така моя: Мамці, друзям, татку І начальству в вічі я Ріжу правду-матку* (Воскр.). **різати правду-матінку просто в вічі.** *Через ці кляті порядки і пішов я з гвардії, тому що звик різати правду-матінку просто в вічі* (Тулуб).

різати пупа. Приймати дитину під час пологів.— *Яка ж я баба? Хіба я вам пупа різала? — сказала зобижена Ярина* (Н.-Лев.).

різати / різонути (різнути) вуха (вухо, слух). 1. Неприємно, різко, грубо звучати (про звуки). *Різали вуха незвичні слова власників отих рундуків і крамничок: — Мадам, тільки для вас, справжнє «Коті»...* (Рибак); *Поема до друку не годилася, а серед віршів були цікаві. Бруньчасті і важкі вони трохи різали слух, але й будили*

думку (Мушк.); — *Мухо, ти? — запитав* [Федір] *розгублено. На це прізвисько Муся раніше покірно і навіть охоче озивалася. Тепер воно різонуло їй вухо. Прозвучало образливо і принизливо* (Ткач); *Від телефону відривається жвава дівчина в голубій косинці.— Ви до кого; бабусю? — різнуло вуха прикре слово.— До секретаря...* (Хижняк); // *чим і без додатка.* Неприємно вражати, дратувати кого-небудь, діяти на органи слуху. *Гайдученко.. недбало насвистує грайливого мотива, і мотив той ріже ухо фальшем* (Сліс.); *На розхряпаних вікнах сиділи хлопці й співали. А їхні голоси високі, неодностайні, різали вухо дзвінким і гострим склом* (Мик.); *Я не вбачаю ні одного виразу* [в сонетах Грінченка], *щоб різав ухо та потребував зміни* (Сам.).

2. *без додатка.* Виділялися серед чого-небудь. *У маленькому творі кожна зайвина і неточність одразу впадає в око, ріже слух, калічить художню тканину* (Літ. Укр.); *У творах Толстого селянська мова тісно зв'язана з усією тканиною оповіді, вона не ріже слуху, не звучить настирливо, вона органічна* (Рад. літ-во).

різати / різону́ти (різну́ти) ноже́м *кого по чому.* 1. Завдавати душевних мук, переживань. *Йдіть уже, тітко Ярино, йдіть!.. Хіба сліпі, що в неї* [матері] *душа болить, серце крається, що ви її по ранах ножем ріжете?* (Гуц.).

2. Неприємно вражати, ображати кого-небудь.— *Ти що, молодичко, всіх п'яних з рову витягаєш? І чоловік не боронить? Га? Ха-ха-ха! Ножем різонув Ганну той сміх* (Курт.).

різати / різону́ти (різну́ти) по живо́му [тілі] *кого.* Завдавати душевного болю, сильно вражати, ображати чимось кого-небудь. *Краще хай буде гірше одному, а не всім,— промовив розсудливо і лише опісля помітив, що різонув брата по живому тілі* (Стельмах).

різати / розрізати повітря (ти́шу). 1. Різко лунати (про звуки). *Знову різало повітря якесь гостре свистіння* (Гр.); *Розрізав густе повітря постріл рушниці* (Коцюб.).

2. Порушувати тишу різкими звуками. *Ранішній кашель не давав йому спокою. Він бухикав, гавкав, вив, ричав, як цілий звіринець, і гострими звуками різав вранішню тишу* (Коцюб.).

різати се́рце *див.* краяти.

РІЗАЧКА: щоб різа́чка попорізала. Уживається як лайка з побажанням чого-небудь лихого, недоброго. *Щоб тебе різачка попорізала!* (Укр.. присл..).

РІЗДВА: не до Петра́, а до різдва́ *див.* Петра.

РІЗКИЙ: різки́й на язи́к. Здатний говорити грубо, з образливою прямотою. *Різкий на язик, грубуватий, як усі сини півдня, Селаброс часом грубо різав правду в вічі* (Н.-Лев.).

РІЗНИХ: говори́ти на різних мо́вах *див.* говорити; **з ~ кінців** *див.* кінців; **ході́ти по ~ стежка́х** *див.* ходити.

РІЗНИЦЬКИЙ: різни́цький соба́ка *див.* собака.

РІЗНИЦЯ: вели́ка різни́ця. Уживається для вказівки на щось протилежне висловленому; зовсім інша справа.— *Яка тобі, Іване, різниця; сьогодні* [їхати] *чи завтра?.. — Велика різниця* (Стельмах).

яка́ різни́ця? Хіба не однаково? *Поет знизав плечима зневажливо: — Не розумію, чому! Яка різниця?* (Л. Укр.); — *Ну, хай я після певних видозмін.. не буду Григорієм Мамайчуком, а буду, скажімо, кавуном або динею..— Або й будяком, яка різниця? Головне, що я буду* (Гончар).

РІЗНІ: на різні лади́ *див.* лади; **на ~ кінці** *див.* кінці.

РІЗНУВ: як хто різну́в *див.* хто.

РІЗНУТИ: різну́ти ву́хо; ~ ноже́м *див.* різати.

РІЗОК: да́ти різо́к *див.* дати; **скуштува́ти ~** *див.* скуштувати.

РІЗОНУВ: як хто різону́в *див.* хто.

РІЗОНУТИ: різону́ти ву́хо; ~ ноже́м *див.* різати.

різону́ти (різну́ти) в ду́мці. Зненацька, блискавично з'являтися у свідомості кого-небудь. *«Напад? — різонуло в думці.— Зміні ще рано йти». З мороку виринула постать офіцера* (Багмут).

РІЗЦЯ: вихо́дити з-під різця́ *див.* виходити.

РІК: за ро́ком рік. Поступово, у хронологічному порядку. *За роком рік Касіян зображує події Жовтня і перших років будівництва Радянської держави. Його роботи присвячуються Дніпрогесу і новобудовам Донбасу* (Вітч.); *Я занотував деякі зустрічі з ним* [з Ю. В. Шумським] *рік за роком* (Вітч.).

не пе́рший рік. Давно, протягом довгого часу. [Т к а л я:] *Не перший рік живе вона* [принцеса] *між нами* (Л. Укр.); — *Чуєш, Омеляне, не перший рік ми знаємо один одного* (Стельмах). П о р.: **не пе́рший день.**

не рік, не два. Тривалий відрізок часу, довго. *Ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще не рік, не два їсти біду, поки здобудемо яку-небудь, куди не ідеальну політичну волю* (Л. Укр.).

рік у рік. Постійно протягом тривалого часу. *Я з норми не виходжу, та й лікар потачки не дає.. І, зрештою, не можна рік у рік по-санаторськи бездіяльно жити, а треба навчатись «бути здоровою в умовах нормальних», а себто в умовах не лежня, а людини* (Л. Укр.); **з ро́ку в рік.** *З року в рік безконечними валками рухались сюди зі степових економій рипучі чумацькі мажари, навантажені відбірним експортним зерном та тюками тонкорунної вовни* (Гончар); *З року в рік підтверджують свою високу репутацію митці студії науково-популярних фільмів* (Літ. Укр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **рік,** *із сл.* д е н ь, д н і

і под. Дуже довгий. [О д а р к а:] *А день сьогодні як рік для мене* (Зар.); *Дні — як рік* (Сос.).

РІКАМИ: кров ріками ллє́ться *див.* кров; **ли́тися ~** *див.* литися.

РІКИ: медо́ві [ї] та моло́чні [ї] ріки, *нар.-поет.* Повний достаток. *Україна — це тихії води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки* (Вас.).

моло́чні ріки і киселе́ві (ма́сляні) береги́. Заможне, повне достатку, безтурботне життя.— *Хай тобі сняться молочні ріки і масляні береги* (Добр.).

РІКОЮ: ли́тисяріко́ю *див.* литися.

РІПИЦЮ: [аж] по са́му ріпицю. Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь.— *Іди, вони* [німці] *тобі приріжуть* [землі]. *Як одхватять, то аж по саму ріпицю* (Тют.). С и н о н і м и: **по са́ме ніку́ди; да́лі ніку́ди.**

утну́ти по са́му ріпицю *див.* утнути.

РІСКИ: ріски в ро́ті не було́ *див.* було; **~ в рот не бра́ти** *див.* брати.

РІЧ: вести́ річ *див.* вести.

ви́ди́ма (ясна́) річ. Безумовно, безсумнівно. *Ідемо ми так, ледве ноги витягаємо. Видима річ, що заблудилися* (Хотк.); *В казковий край, видима річ, летіли* [чайки], *якусь шукаючи там здобич золоту* (Рильський); *Ясна річ, що Шевченко серйозно ставився до своєї поетичної творчості, коли так точно датував свої рукописи* (Життя і тв. Т.Г. Шевченка); *Ясна річ, що радянська література — це література, яка дивиться вперед* (Рильський); *Смолярчук підійде до клуні крадькома, тихо, мов той кіт... Ясна річ, він хоче застукати злодіїв на гарячому* (Кос.).

відо́ма (пе́вна, приро́дна) річ. Уживається для вираження ствердження чого-небудь; зрозуміло; без сумніву. *Відома річ, кого огнем пече, тому скрізь вода мріється* (Вовчок); *Духом поїхали вони до заміського веселого шинку.. «Ельдорадо». Тут, річ відома, молодіж прогулювала батьківські та материнські гроші* (Хотк.); *Шкода за минулим, річ відома, Та й теперішнє колись мине... Але хай поб'є тих осорома, Хто весну зимою проклене!* (Рильський); [К р у с т а:] *Та певна річ! Римлянин же порядний не пристане до секти бузувірної, що богом собі осла назвала?* (Л. Укр.); *І от саме.. в першу хвилину зустрічі, природна річ, в усіх них послабла пильність* (Головко).

в тім-то й річ (спра́ва). Уживається для наголошення, підкреслення того, що висловлюється.— *Я ж кажу, що хто не рискує, той шампанського не п'є,— збадьорився Корній, мовби заворожений Сіробабиними пляшками.— В тім-то й річ, що цей якраз і не рискує,— засміявся вузькоокий льотчик* (Гончар). С и н о н і м: **то ж то й воно́.**

в чім (в чо́му) річ? Що трапилось? — *Сьогодні йдемо з Островським мимо одного такого будинку, прапор над ним біліє, а зайшли всередину — нема нікого. В чім річ? Потім уже бюргерська наймичка все розповіла* (Гончар).

держа́ти річ *див.* держати.

ди́вна (надзвича́йна) річ! Уживається для вираження здивування, захоплення, обурення і т. ін. *І дивна річ! Відтоді я зненавидів свій апарат, наче він був винуватцем моїх мук...* (Коцюб.); *Але дивна річ! Майже завше се єднання настроїв закінчувалося драматично* (Хотк.); *Дивна річ — мені і на думку не спало з'ясувати щось Севові* (Ю. Янов.). П о р.: **нечу́вана річ.**

і́нша річ (спра́ва); і́нше ді́ло. Зовсім не такий. [К н у р и х а:] *Звісно, ви черниці, йому* [Богу] *служите: А ми, миряни — зовсім інша річ* (Мирний); — *Ех, сорочко, моя сорочко! Я сам тебе скоро виперу.. На вас-от — інша річ! Все новеньке та чистеньке... З голочки.. А я на пузі повз,— сказав сержант* (Гончар); *Я .пишу мемуари.. Інша справа тепер. Я пишу насамперед для себе, і мені все цікаво* (Ю. Янов.); *Труднувато буде тепер щось знайти,— сідає Марія на лаву.., а по її обличчю снують невеселі думи.— Це весною — інше діло* (Стельмах). С и н о н і м: **не той таба́к.**

нечу́вана річ! Уживається для вираження захоплення, здивування і т. ін. *Татари гули.. Зачеплено не тільки Маметову честь, але й честь усього роду.. Річ нечувана!* (Коцюб.). П о р.: **ди́вна річ.**

річ у собі. Щось нерозкрите, непізнане.— *Найгірше, коли ніхто не чує, який у тебе голос, ніхто не бачить, яке у тебе серце...— сказала раптом журно.— Ти є, а ніби тебе немає... Річ у собі* (Шевчук); *Бажання говорити в мистецтві про високі поняття, про великі діла, про революційні зміни — це ще річ у собі. Замале тільки бажання! Потрібне уміння* (Мист.).

РІЧКАМИ: ли́тися річка́ми *див.* литися.

РІЧКОЮ: ли́тися рі́чкою *див.* литися.

РІЧКУ: щу́ку ки́нути у рі́чку *див.* кинути.

РІЧЦІ: кра́пля в рі́чці *див.* крапля.

РІШАТИСЯ: ріша́тися / ріши́тися життя́. Заподіювати собі смерть. *Ні, не тому життя свого рішатись, Хто тільки вічністю задовольниться* (Сам.).

РІШИТИ: ріши́ти життя́ *кого.* Убити кого-небудь. *Зараз же рішу тебе життя.*

РІШИТИСЯ: ріши́тися життя́ *див.* рішатися.

ріши́тися (позбу́тися) ро́зуму (ума́, глу́зду). Втратити здатність нормально мислити, діяти і т. ін. *Всі так ізвикли* [звикли] *бачити його без подружжя, що надзвичайно здивувались, почувшися* [почувши], *що він має одружитися..— От, на старість розуму рішився!* (Гр.); — *Цей Павло ума рішився: от сам на себе і зводить лихо — чуєте?* (Вовчок); *Він з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішився!* (Дн. Чайка); *От вернувся* [художник], *відчинив лиш двері І — остовпів!.. На полотні якісь химери, Строкаті кола, плями... Наче*

хто топтавсь [по картині].. *Художник глузду не позбувся трохи* (Косматенко). Синоніми: **стратитися розуму; з глузду з'їхати; позбутися клепки.**

РОБИТИ: з (від) нічого робити. Через відсутність діяльності. *Пейсатий корчмар сидить на порозі своєї корчми і від нічого робити перебирає пальцями* (Хотк.); *Від нічого робити вони кидали маути, намагаючись зачепитися петлею за сучок дерева* (Багмут); *Од нічого робити швейцарка куняє в просидженому старому кріслі* (М. Кол.).

нічого (нема що) робити. Неможливо вчинити так, як хочеш, треба примиритися з тим, що є. *Нічого робити: давай Василь Семенович закликати до себе не багатих і не великородних паничів, аби тільки з дворянського кодла* (Мирний); *Купці підводять Січкариху до дверей, вона мац рукою до клямки, а кругом ворушиться одна вовна, ворушиться, сопе і регоче. Перелякалася баба, та нічого робити* (Стельмах); *Прикро мені дуже, що прийдеться нидіти по тих клініках,— се варто пекла! — але вже нема що робити* (Л. Укр.). Синоніми: **що робити?; що ти робитимеш?**

робити діло. Працювати. *Не дошила Стеха урочної роботи..,— Уляна винна: вона своїми реготами та теревенями не дає дівчатам діла робити!* (Мирний); *— Що це сталося з Романом? — Десь дляється, а овечок не загнав. Він же такий хазяйновитий, робить діло без загаду. А це... Де це він?* (Н.-Лев.); *І досить балачок. Треба діло робити. Час не стоїть* (Головко); *От і похвалилися. А треба було не хвалитися, а діло робити, та з толком, а не язиком...* (Тют.).

робити добру (веселу) міну при недобрій (поганій) грі. За зовнішнім спокоєм приховувати тривогу, незадоволення, неприємності, прикрощі і т. ін. *Не вішати носи, коли в серці кішки скребуться, робити добру міну при зовсім недобрій грі,— на таке здатний не всякий* (Шовк.). **робити добрі міни.** *Усі* [в сім'ї] *намагались робити добрі міни, а кожен про себе думав: чи доведеться ще зійтись усім хоч раз у житті?* (Гжицький).

робити з губи (з писка) халяву. Не виконувати своєї обіцянки; брехати; перебільшувати. *Не годиться халяву з губи робити* (Номис); *— Коли хтось робить із губи халяву, тобто розминається з правдою, собачка мій завше гавкає...* (Ільч.); *— Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно принδиться. Кажу наймай* [Гафійку], *каятимешся потім.— Е, я такого не люблю. Нащо робити з писка халяву* (Коцюб.).

робити / зробити великі очі. Виявляти подив, здивування. *О. Василь робив великі очі.— А-а-а!.. Так, то, може, ви варили* [каву]? (Хотк.); *— А ти б не розкидала свої куделі по всіх кутках... Сусана зробила великі очі* (Коцюб.). Синонім: **дивитися великими очима.**

робити / зробити вигляд (рідко вид). Удавати що-небудь, прикидатися. *Маркушевський, знав, що професор Ясень не полюбляв його, можливо, навіть почував до нього відразу, однак.. робив вигляд, начебто все йде як слід* (Ю. Бедзик); *Богдан стояв осторонь і робив вигляд, ніби його зовсім не стосується вся гра* (Ю. Янов.); *Підходить* [гуцул] *до Василя і стоїть кілька хвиль.. Василь робить вид, що не помічає, і говорить із приятелем* (Хотк.).

робити / зробити з мухи слона (вола, бугая). Надто перебільшувати щось, надавати великого значення чому-небудь незначному. [Граф:] *Я не дивуюся нічому, бо вспів переконатись, що люди часто з мухи слона роблять* (К.-Карий); *— Ти мене, Письменний, не лякай,— з почуттям власної гідності сказав Подорожній,— і не роби з мухи слона* (Мур.); *Може, я перебільшую, з мухи роблю вола? Може, взагалі це дрібниця?* (Літ. Укр.); *Поступово буря в ньому вщухла, і він остаточно вирішив, що Ріта зробила з мухи слона* (Збан.); *Вони б усюди брехні рознесли, Зробили б бугая із мухи...* (Гл.).

робити / зробити милість *кому і без додатка.* Виявляти бажання допомогти, піти назустріч комусь-небудь. *І таким голосом, наче робив.. милість, вимовив* [Василько] *стримано і поважно* (Донч.).

робити / зробити погоду. Вирішально впливати на що-небудь, бути визначальним. [Петерсон:] *Ви не належите до людей, які роблять погоду* (Галан); *Могутній на силу, Красивий на вроду, У всяку погоду чудовий Дніпро, Бо нині він сам уже робить погоду своєму народу на щастя й добро* (С. Ол.); *— Яким би не був голова колгоспу, без вас, люди, без ваших рук, душевності і великодушності він погоди не зробить* (Стельмах).

робити / зробити поступи. Досягати вищого ступеня розвитку, більшого вияву. *Відрадно, що демократія робить поступи в усіх сферах життя нашого суспільства. Хороба* [хвороба] *зробила такі поступи, що прикликаний четвертого дня лікар міг тільки ствердити, що його наука не придасться тут ні на що* (Фр.); *— Зробили твої відносини до неї які поступи до певності? — спитав я його* (Кобр.).

робити / зробити своє [діло]. Виконувати те, що належить, що призначено. *Старости робили своє діло: вони умовляли.. Сикліту Британову віддавати дочку за Василя Мітлу* (Григ.); *На страту йди спокійно, сміло, впади офірою оман, Чекісти зроблять своє діло, будь певний, пане отаман!* (Сос.); // Відповідно діяти. *Зусилля наших шістьох рук, щира робота Тайах і наша, горілка в роті й шлункові — зробили своє діло. Незнайомий остаточно прокинувся* (Ю. Янов.); *Не придатні до життя, хворобливі, штучні, наду-*

мані форми [творчості], *зробивши своє, гинуть* (Еллан).

роби́ти / зроби́ти трагéдію *з чого.* Уявляти собі щось надто важким і безнадійним. *Десятки тисяч наших дівчат воюють, і не тільки в медсанбатах, а й на передовій, і не роблять з того трагедії* (Перв.).

роби́ти / зроби́ти честь. 1. *чому.* Бути чиєю-небудь прикрасою, гордістю. *Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі зробили б честь сцені у великих театрах* (Н.-Лев.); *У нашому інституті вторік* [торік] *одкрили картинну галерею.. Навіть не підозрювали, яке багатство там лежить. Такі твори зроблять честь і столичному музеєві* (Гуц.).

2. *кому.* Позитивно характеризувати кого-небудь.— *Такий погляд на виховання дітей робить вам честь,— сказав Ломицький* (Н.-Лев.); *Надзвичайна сумлінність у творчій роботі, напрочуд велика працьовитість, довіра до режисера робили честь талановитому російському акторові Бєлову* (Довж.).

роби́ти з сéбе ду́рня (ду́рника). Прикидатися таким, що нічого не розуміє; удавати з себе наївну, нетямущу людину. *Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кип'ячку — свою, не вашу. Ще якраз під парканом одна бочка трісла. Ви самі бачили, самі сміялися!* (Фр.). Синоніми: **ко́рчити ду́рня; валя́ти ду́рня** (в 2 знач.); **гра́ти ду́рня** (в 1 знач.).

роби́ти ки́слу мíну *див.* скривити.

роби́ти на́голос *на чому — що.* Зосереджувати увагу на чому-небудь, виділяти щось як головне серед інших, другорядних ознак, надавати перевагу чомусь. *Дарвін робить наголос в основному на внутрівидовій боротьбі* (Наука..); *Природно, що дослідник робить наголос на великій любові М. Садовяну до творчості найвидатніших геніїв російської літератури* (Літ. Укр.); *Працювати краще — значить робити наголос на ефективність і якість* (Рад. Укр.).

роби́ти / нароби́ти [бага́то, чима́ло] шу́му. Викликати багато розмов, привертати до себе загальну увагу. *Уже перша збірка «Лірики», видана ще тоді в Славгороді, наробила шуму, принесла йому і славу й гроші* (Головко).

роби́ти о́чки *кому.* Грайливо поглядати на кого-небудь, кокетуючи з ним.— *Тікаймо. Цей грек робить нам очки,— сказала Саня й схопилась з лави* (Н.-Лев.).

роби́ти парале́ль *див.* проводити.

роби́ти про́мах *див.* давати.

роби́ти свої́м (його́ *і т. ін.***) ро́бом.** Чинити, діяти за власним (його і т. ін.) розсудом. *Мій батько був чоловік дуже відмінний від інших наших селян і любив робити все своїм робом* (Гр.); *Така думка, що нехай люди його робом роблять, то усе добре буде* (Вовчок).

роби́ти ста́вку *на що.* Покладати великі надії на що-небудь, розраховувати на щось. *Дорош вирішив не йти ні на прохання, ні на приниження, а вибрав інше: сидіти і терпеливо чекати, що буде далі; тобто, він робив усю ставку на витримку* (Тют.); *Ідеологічна реакція робить ставку на залишки міщанських обивательських смаків у нашому суспільстві, не без підстав розраховуючи на те, що від поганого смаку ближче до поганого вчинку* (Талант.).

роби́ти (стро́їти) / зроби́ти фíглі (фíгля). Вдаватися до жартів, пустощів, трюків, щоб насмішити або обдурити когось. *Вона любить фіглі робити і опісля на все горло сміятися* (Кобр.); *Зазнав він і двобоїв І різні фіглі молодечі строїв, Що аж тепер, лише на згад про них З-під уса прискає нестримний сміх* (Рильський); *Бачать діти, що старий батько з ними фігля зробив* (Сл. Гр.).

роби́ти сце́ну *кому.* Сваритися з ким-небудь, виражаючи своє незадоволення. *Спочатку О. Василь байдужно приймав це піклування, та врешті воно почало йому докучати, особливо коли Раїса робила йому сцени за те, що він не бережеться* (Коцюб.).

що [ж (тут)] роби́ти? Доводиться миритися з тим, що є.— *Що мої гроші! Що ж робити, коли нема більш?* (Кв.-Осн.); *Доведеться два дні не виходити на вулицю, посидіти в хаті, та що ж робити! Уже ж краще, ніж компрометація...* (Коцюб.); *Що тут робити? Мусили ми чекати 3 години другого поїзда* (Коцюб.). Синоніми: **що ти роби́тимеш?; нíчого роби́ти.**

РОБИТИМЕШ: що ти роби́тимеш? *див.* ти.

РОБИТЬСЯ: що [тíльки] ро́биться! Уживається для вираження здивування, захоплення чим-небудь.— *Забрав, кажу, Жмеринку! Бар забрав! Забрав Комарівці! — Хлопці, що робиться! — гукнув, зрадівши Щорс.— Василю Назаровичу, та ти не батько, а справжній червоний генерал* (Довж.); — *Господи! що тільки робиться на вигоні! — вскочивши в хату, замість привіту прокричала сусіда* (Мирний).

РОБОМ: нія́ким (жо́дним) ро́бом. Ніяк.— *Звідкіль шугають сюди ті птахи, ніяким робом не дізнаємось про це* (Н.-Лев.); *Люблю й сам, щоб вади людської натури, принаймні в фантастичному оповіданні, справлялись, але жодним робом не перемагали* (Сам.).

роби́ти свої́м ро́бом *див.* робити.

таки́м ро́бом (по́битом). 1. Так.— *Вона* [філоксера] *може причепитися з землею до сапи, якою підгортаєте кущ, до ніг худоби чи людини, яка проходить по зараженому місцю, і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках* (Коцюб.); *Думки не давали Денисові спокою. А що, якби піти та заховатися там поміж кущами та й допильнувати — де коні візьмуться? Може таким робом викрив би він і коновода* (Гр.); *Почався*

і йшов [спір] *таким побитом, що діло, замість того, щоб вияснитись, тільки більше запутувалось* (Драг.).

2. Отже. *Якийсь гурт молоді ходить між яток і співає.. Таким робом, окрім сидячих і стоячих, є ще й ходячі хори* (Коцюб.).

ходи́ти лихи́м ро́бом; ходи́ти чи́стим ~ *див.* ходити.

яки́мось ро́бом. Якось. *В житті й такі випадки є: Якимось робом диким Великий муж малим стає* (Воскр.).

яки́м ро́бом. Як. [К і н д р а т:] *Яким ти робом опинилась тут?* [М а р у с я:] *Прийшла на прощу до святих печерських...* (Сам.); — *Переночуємо тут? — Ні, я додому,— підвівся з саней Мар'ян.— Додому?! То яким робом? — ще голосніше і недовірливо крикнув фурман* (Стельмах).

РОБОТА: мо́кра робо́та *див.* справа.

робо́та лежи́ть. Не здійснюється, не виконується те, що потрібно комусь зробити. *Робота лежить, а дівчата своє справляють... Реготи, співи* (Мирний); *Робота лежить, а я мучуся бездіяльністю і проклинаю життя* (Коцюб.).

сізі́фова робо́та *див.* праця.

РОБОТИ: не варт това́р робо́ти *див.* товар; **уганя́ти ко́ло** ~ *див.* уганяти.

РОБОТУ: бра́ти в робо́ту *див.* брати.

РОГА: як з ро́га доста́тку (Амальте́ї). У великій кількості, щедро, рясно. *Розгорнувши блокнот, Зоня шпурнула цифрами, як з рога достатку* (Вільде); *Осінній холодок над спраглою землею Шатро гаптоване широке розіп'яв. І з рук його падуть, як з рога Амальтеї, Плоди, налиті вщерть, і довгі пасма трав* (Рильський).

РОГАТИНУ: як віл на рога́тину *див.* віл.

РОГИ: бра́ти бика́ за ро́ги; бра́ти за ~ *див.* брати; **виставля́ти** ~ *див.* виставляти; **вкрути́ти** ~ *див.* вкрутити; **де ко́зам** ~ **пра́влять** *див.* правлять; **до біса на** ~ *див.* біса; **лізти чо́ртові на** ~ *див.* лізти; **наставля́ти** ~ *див.* наставляти; **облама́ти** ~ *див.* обламати; **показа́ти, де ко́зам** ~ **пра́влять** *див.* показати; **прите́рти** ~ *див.* притерти.

ро́ги висо́кі росту́ть *у кого, рідко кому.* Хто-небудь відчуває силу, самостійність, впевненість, виходить з-під влади, залежності, контролю кого-небудь. *А вже ми будемо старатися, щоби їм роги не надто високі росли: скоро ще троха зачнуть носитися бутно, а ми цап,— плату знижимо, і свищи тоді тонко, так, як ми хочемо!* (Фр.).

скрути́ти ро́ги само́му чо́ртові *див.* скрутити.

РОГОМ: о́чі ро́гом *див.* очі; ~ **полізти** *див.* полізти.

РОГУ: з-за (із-за) ро́гу. Нишком, крадучись, таємно. [К л а в д і я:] *Чоловік.. стріляв з-за рогу, підло, по-злодійському, в керівника народних повстанців* (Сміл.); [Б а ш л и к о в:] *А батарея там же?* [2-й б о є ц ь:] *Наказав* [командир] *викотити на відкриту позицію. Он тягнуть.* [О с т а п е н к о:] *Він такий, не любить з-за рогу* (Корн.); *Відкрито не виходять, із-за рогу б'ють, і це ж тільки початок, .. а скільки їх ще буде, скільки ще куль із-за рогу просвистить, поки все ввійде в береги і життя потече, як широка течія дніпрова* (Гончар).

мішко́м з-за ро́гу вда́рено *див.* вдарено; **як з-за** ~ **мішко́м приби́тий** *див.* прибитий.

РОДИЛА: як ма́ти роди́ла *див.* мати.

РОДИЛО: не роди́ло в черепку́ *у кого.* Хто-небудь розумово відсталий, ненормальний. *І в них* [у дорослих] *теж чогось вискакували клепки,.. не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною* (Стельмах). С и н о н і м и: **несповна́ ро́зуму; нема́ клё́пки.**

РОДИМА: роди́ма пля́ма *див.* пляма.

РОДИМЕЦЬ: щоб (бода́й) роди́мець поби́в *кого, лайл.* Уживається як лайка з побажанням лиха кому-небудь. *Щоб тебе родимець побив!* (Укр.. присл..); — *Бодай їх родимець змалечку побив був, як отак хліборобити! — Огир аж одкинувся на спинку стільця* (Головко).

як роди́мець уда́рив *див.* параліч.

РОДИНИ: чуття́ єди́ної роди́ни *див.* чуття.

РОДИННЕ: роди́нне во́гнище *див.* вогнище.

РОДИТИСЯ: роди́тися без соро́чки; ~ **в соро́чці;** ~ **під щасли́вою зі́ркою** *див.* народитися.

РО́ДУ: без ро́ду [й пле́мені (й пра́ро́ду)]. Хто-небудь одинокий. *Кинув він усе та й утік до Києва, ізгоєм став, неприкаяною людиною, без роду й племені* (Хижняк); *«Сама я, дитино моя»,— каже баба. ...«Дев'ятьох дітей поховала, онуки в землю полягли, правнуки не задержалися, а ти, бабо, доживай віку без роду й прароду..»* (Ю. Янов.). П о р.: **ні ро́ду ні пле́мені; ні ро́ду ні пло́ду.**

від ро́ду до ро́ду. У всіх поколіннях, від батьків до дітей. *«Вічно з братами у праці й бою, Разом від роду до роду!» — Так провіщає нам правду свою Воля народу* (Рильський); *В глибині між вербицями дім* [Рильського]. *Нині вірші народяться в нім. Ті, що будуть від роду до роду Йти по збуджених душах народу* (Воронько). **з ро́ду в рід.** *Слухайте і розкажіть про цю дружбу, хто живий зостанеться, дітям і онукам,— долітали слова Тараса.— Хай перейде її слава з роду в рід...* (Довж.).

з (від) [са́мого] ро́ду. Від народження. [П а л а ж к а:] *Ти інше серце маєш. Добре воно в тебе з самого роду* (Мирний); — *Сліпий Андрійко співає...— Сліпий від роду? — Де там, осліпили* (Стельмах); *Мій дід від роду теж піїт,— робив добро, як завжди, тихо, ніде про себе не кричав, він не любив пустого крику* (Сос.).

і́ншого ро́ду, і́ншого заво́ду. Не схожий на кого-небудь, інший, не такий, як хтось.— *Що і за*

утішний [Власов]. *Сказано іншого роду, іншого заводу... Зараз видно* (Мирний).

не полохли́вого ро́ду *див.* десятка.

ні ро́ду ні пле́мені *у кого.* Хто-небудь одинокий. [Петро:] *Не убивайте мого сина! ..Бачите, у мене нема ні роду ні племені, він у мене один одним* (Кост.); *Не мав козак ні роду ні племені, ні батька ні матері, ні сестри ні брата — всіх полонили бусурмени* (Пригара). Пор.: **ні ро́ду ні пло́ду; без ро́ду.**

ні ро́ду ні пло́ду (ні припло́ду). Хто-небудь одинокий, без родичів, без батьків, без дітей.— *Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели* (Кв.-Осн.); *Куди вона тепер подінеться, сліпа, хто її прийме назад до панського двору? У неї ж ні роду, ні плоду* (Кучер); *Щось своє, щось рідне почула я в йому; може і в його, як у мене, ні роду, ні приплоду, та ніхто ні пригорне, ні привітає...* (Мирний). Пор.: **ні ро́ду ні пле́мені; без ро́ду.**

одного́ ро́ду, одного́ пло́ду. Хто-небудь 'дуже схожий на когось звичками, манерами, зовнішністю і т. ін. *І той* [Йосип], *і цей* [Яків] *— одного поля ягода; одного роду, одного плоду...* (Мирний). Синонім: **одного́ по́ля я́года.**

РОДУ́: на роду́ *у кого.* У родині.— *І на роду не було в нас такого, щоб хто сім'ю кидав! — завіряла Марина* (Горд.).

на роду́ напи́сано *див.* написано.

РОДЯТЬСЯ: не ча́сто ро́дяться. Рідкісний. *Такого майстра я рік шукав, такі майстри не часто родяться* (Ю. Янов.).

РОЄМ: ро́єм роїтися *див.* роїтися.

РОЖЕВИХ: у роже́вих фа́рбах *див.* фарбах.

РОЖЕВІ: диви́тися крізь роже́ві окуля́ри *див.* дивитися; ~ **мрії** *див.* мрії.

РОЖЕВОМУ: ба́чити в роже́вому сві́тлі *див.* бачити.

РОЖЕВУ: диви́тися крізь роже́ву при́зму *див.* дивитися.

РОЖЕН: лі́зти на роже́н *див.* лізти.

РОЖНА: лі́зти про́ти рожна́ *див.* лізти.

РОЖНІ: як живце́м пекти́ся на рожні́ *див.* пектися.

РОЗБЕРЕ: біс не розбере́ *див.* біс; **Госпо́дь його́** ~ *див.* Господь.

РОЗБЕРЕШ: без півлі́три (без півлі́тра) не розбере́ш (не розбере́шся), *жарт.* Дуже важко що-небудь зрозуміти.— *Діла, брат. Такі діла, що без півлітри не розбереш* (Збан.); *— Хто ж винен?.. дивувався Петрюк.— Дідько його знає...— Кифір чорним пальцем розгладжував брови, тер бороду, пропогоджувавсь.— Тут без півлітра не розберешся...* (Бабляк).

РОЗБИВ: як пара́ліч розби́в *див.* параліч.

РОЗБИВАТИ: розбива́ти лід *див.* ламати.

розбива́ти ло́бом горі́хи. Марно витрачати зусилля, час на що-небудь, займатись пустою справою.— *А кажуть, що комендант до вас кожну ніч ходить.— Ну, досить лобом горіхи розбивати* (Тют.).

розбива́ти / розби́ти в пух і прах. Знищувати остаточно, повністю; перемагати у бою. *Ми ворога-ворона на кожній території знищимо — розіб'ємо в пух і прах* (Гер.). **у прах розби́ти.** [Шельменко:] *Не віднімайте, Трохимович!.. Я його* [Бутилочкіна] *у прах розіб'ю* (Кв.-Осн.).

розбива́ти / розби́ти кайда́ни (око́ви, пу́та *і т. ін.***).** Звільнятися від насильства. *Не насмілюються* [люди] *звести очі на Хо, глянути страхові в вічі... Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани* (Коцюб.); *Ми розбили вже окови, Ворогів ми спиним сказ, Прапор наш, залитий кров'ю, Не одбить нікому в нас* (Укр.. думи..); *Там, де змагається Захід, Там, де прояснює Схід,— Треба, товаришу, брате, Пута порвати, розбить!* (Ус.).

розбива́ти / розби́ти лоб (ло́ба). 1. Схилятися перед ким-, чим-небудь; поклонятися комусь, чомусь.— *Створили собі ідола і давай перед ним розбивати лоби...* (Гончар). Синонім: **би́ти ло́бом.**

2. *кому.* Докладати максимум зусиль для здійснення чого-небудь.— *Ех,— зітхнув Миня,— добре було б по чарочці.. Скажи він це трохи раніше, Люда лоба собі розбила б, а чарочка стояла б на столі* (Перв.).

розбива́ти / розби́ти ніс (но́са) *на чому, де.* Зазнавати великих невдач, неприємностей, зазнавати поразки. *От подивимося, що з тебе вийде. На крутих поворотах люди носи розбивають* (Тют.). Синонім: **лама́ти карк** (у 2 знач.).

розбива́ти / розби́ти се́рце (ду́шу) *чиє, кому.* Завдавати кому-небудь болю, страждань і т. ін. *Свічки рясні в церкві тій палали, куривсь кадила запахущий дим, плачливі співи серце розбивали* (Фр.); *За оцим рогом підстеріг її* [Оксану Сергіївну] *знехтуваний поклонник і сказав, що вона розбила його серце* (Ю. Янов.); *Чи то недоля та неволя, чи то літа ті летячи Розбили душу* (Шевч.). **розби́теє се́рце.** *І тепер я розбитеє Серце ядом гою...* (Шевч.); *Дивись, а у нього волосся сивіє, Поглянь, вже у нього і серце розбите* (Коцюб.); *В розбитім серці не шукай снаги* (Граб.).

РОЗБИЛОСЯ: розби́лося се́рце *див.* серце.

РОЗБИРАЄ: доса́да розбира́є *див.* досада; **хміль** ~ *див.* хміль.

РОЗБИРАТИ: розбира́ти по кі́сточка́х *див.* перебирати.

РОЗБИТИ: розби́ти в пух і прах; ~ **кайда́ни** *див.* розбивати; ~ **лід** *див.* ламати.

розби́ти (поби́ти) глек (гле́ка, го́рщик, го́рщика, маки́тру *і т. ін.***).** 1. Розірвати, порушити дружні стосунки; посваритися. *Зі своєю свахою*

Марія Дмитрівна не стрічається: розбила глека під час першого же знайомства (Вітч.); *Дівер з невісткою Розбив горщик з лемішкою* (Чуб.); [Старшина:] *За віщо там у вас взялося? З якого побиту горщика розбили?* (Кроп.); *Вість, що приїхали з «Зірки» за позичкою і що по цій причині голова колгоспу й директор школи розбили макітру між собою, безумовно, просочилася з партзборів у масу* (Бабляк). **розбйти глечики.** *Чи то справді він продовжував залицятися до дівчат, чи то наговорили, однак не змирилася Люся. Глечики розбили швидше, ніж ліпили їх звабливими вечорами* (Літ. Укр.). **розбйвся глек.** *Останнім часом у нас з Лавровим розбився глек* (М. Ол.).

2. Розірвати сімейні узи; розлучитися. *Я, може, за день-другий і розпишуся з Христею, бо зі своєю бабою глека побив на друзки* (Гуц.). **розбйти глéчик.** [Дід:] *Наша головиха.. Вона таки голова! Одна тільки біда — чоловік їй підходящий не знаходиться. Років, мабуть, з вісім уже, як розбила глечик з своїм Іваном, та так і досі сама* (Лев.).

розбйти сéрце *див.* розбивати.

РОЗБИТОГО: кóло розбйтого корйта *див.* корита.

РОЗБІР: на розбір шапóк, *із сл.* прибýти, з'явйтися *і т. ін.* Під кінець, пізно, на завершення чого-небудь.— *Спокійно, князю, поки що все йде, як треба, а деякі неполадки... Де їх не буває? — співчутливо говорив Олесь, потай радіючи, що до Різні «пугачі» прибудуть, як мовиться, на розбір шапок* (Головч. і Мус.). **пéред розбóром шапóк.** *Турецька армія, яка так і не воювала, вступивши в світову війну, за турецьким звичаєм, перед самісіньким розбором шапок, досі не демобілізується й існує в розмірі воєнного часу* (Смолич). Пор.: **на шапкобрáння.**

РОЗБОРУ: без розбóру. Усе підряд, не вибираючи. *Тарас багато і часто без розбору читав про історичне минуле своєї України* (Кол.).

нікóму немá розбóру *див.* нема.

РОЗБРАТ: сіяти рóзбрат *див.* сіяти.

РОЗБРАТУ: я́блуко рóзбрату *див.* яблуко.

РОЗБУДЖУВАТИ: розбýджувати / розбудйти звíра *в кому.* Сприяти прояву грубих, жорстоких, звірячих інстинктів. *Запах свіжої крові подіяв на худобу зовсім разюче, розбудив у сумирних волах диких, роз'ярених звірів* (Гончар).

РОЗБУДИТИ: розбудйти звíра *див.* розбуджувати.

РОЗБУХАЄ: головá розбухáє *див.* голова.

РОЗВАЛЮЄТЬСЯ: головá розвáлюється *див.* голова.

РОЗВАРЕНИЙ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **розвáрений.** Який перебуває у розслабленому стані; розморений, незібраний, втомлений. *Біганина по різних районних установах та організаціях добре натомила Зарубу й Кавуна, і вони сиділи за столом наче розварені* (Кучер).

РОЗВЕРЗАЄТЬСЯ: нéбо розверзáється *див.* небо.

РОЗВЕРНУТИСЯ: є де розвернýтися. Вільно, просторо. *Будинок вийшов красивий, добротний. Дві кімнати, веранда, кухня, Є де розвернутися* (Колг. Укр.). Антонім: **розвернýтися нíяк.**

розвернýтися нíяк (нíде, не мóжна). Дуже тісно, немає простору. *В завулку розвернутись не можна було. Довелося посунути назад усю колону* (Голов.). Антонім: **є де розвернýтися.**

РОЗВЕСЕЛИТИ: і мéртвого (і мéртвих) розвеселйти. Бути дуже дотепним, веселим, жартівливим. *В будь-яке товариство тебе приймуть, всюди ти бажаний, бо знають, який ти компанійський, вмієш і мертвих розвеселити!* (Гончар).

розвеселйти сéрце *див.* веселити.

РОЗВЕСТИ: розвестй демагóгію; ~ кислйці; ~ парй; ~ розвóди; ~ рукáми *див.* розводити; **теревéні ~** *див.* правити.

РОЗВИДНИЛИСЯ: розвйднилися óчі *див.* очі.

РОЗВИДНЯЙСЬ: а там хоч [і] не розвидня́йсь. Уживається для вираження повної байдужості до висловленого, здійсненого і т. ін. *Його підняли на сміх: — Фальшивомонетчик! В кутузку його.— Ну, як хочете,— образився Кулик, під загальний регіт сходячи з ганку.— Моє таке: прокукурікав, а там хоч не розвидняйсь!* (Гончар). Синонім: **після нас хоч потóп.**

РОЗВИДНЯТИСЯ: розвидня́тися в [тéмній] головí (в очáх) *у кого, кому.* Хто-небудь став правильно, краще розуміти, усвідомлювати щонебудь. *В голові у Соломії розвиднілось. Жах її щез без сліду. Вона знала, що робити* (Коцюб.); *Тепер і решта косарів зрозуміла, до чого вів слово суворий запорожець, і вони загомоніли всі разом. Розвиднілося трохи і Веризі в голові* (Панч); *Німеччина за цей час розпочала революцію і нам стало розвиднятися в темній голові* (Ю. Янов.); *Так от, щоб нам хоч трохи розвиднилось в очах, земство прислало дуже вченого чоловіка, пана Тугаєвича. Послухайте його і на вус намотайте, що воно, як, чому і до чого* (Стельмах).

РОЗВІШУВАТИ: розвíшувати / розвíшати (розвíсити) вýха (ýха). 1. *з сл.* слýхати *і под.* Уважно, з цікавістю, з великим захопленням. *Іноді почне* [Грицько] *верзти таке, як той москаль, що вернувся в рідне село по білету. Хлопці слухають, уха розвішавши, роти пороззявлявши* (Мирний).

2. Виявляти великий інтерес. *Я знов розвішував вуха, слухаючи їх оповідань, жартів, вигадок* (Фр.); *Бабоньки, чого розвісили вуха, баламутство слухаючи?* (Стельмах).

3. Заслухавшись, захопившись чиєюсь розмовою, забувати про все інше.— *І тобі отсе, запорожцеві,.. не сором признатись? — каже Шрам,*

бо й він, старий, розвішав уші, як поніс той свої балянраси (П. Куліш); *Кидає* [Терентій] *шапку на лаву і одразу ж ошпарює Уляну невилитою злобою: — А ти чого вуха, мов лопухи на смітнику, розвісила? Чом і досі не бачу сніданку на столі?* (Стельмах). **порозвішувати вýха (ýха)** (про всіх або багатьох).— *Годі вам, товаришу, з ними в розмову заходити. Ви тільки потурайте їм, то вони до ранку розпитуватимуть. Ба, як вуха порозвішували. Давайте спати..,— запропонував господар* (Кир.); // *перед ким.* Заслухавшись, втрачати пильність, пропускати щось.— *Ото ж і єсть розум! — жорстоко добивав пані Свойську муж.— Вас вона проти Хомутовникова під'южила, піддрочила ваш великопанський гонор, ви перед нею розвісили вуха,.. а вона з-під того вашого носа й висмикнула Хомутовникова!* (Пчілка).

4. *перев. док.* Слухаючи повірити в почуте. [Ю д а:] *«Я заспокою вас.. я вас потішу...» Аякже, сподівайся! Він* [Мессія] *здалека спокоєм і потіхою манив, а скоро хто було розвісить вуха і справді піде з ним, як я дурний, тому таке ярмо він клав на шию, що аж додолу гнуло* (Л. Укр.); *Набрехав їм* [Масло], *а вони й вуха розвісили* (Хижняк); — *Йому тут наплескали деякі, а він розвісить вуха, як лопухи, і слухає,— не здавалась Щуренко* (М'ястк.). **порозвішувати вýха** (про всіх або багатьох). *Коли вже заманулось йому здійснювати свої зарозумілі вигадки, пішов би на велике перспективне підприємство — там, напевно, знайшлись би такі, що порозвішували б вуха, слухаючи його* (Шовк.).

РОЗВІЯЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **вітром розвіяло** *що і без додатка.* Що-небудь зникло безслідно. *Восени були два добрих прикладки* [стіжки сіна], *а потім як вітром розвіяло. Зосталися самі з'їдини* (Тют.); *Кураторове обличчя розтяглось у широчезну посмішку. Та раптом страшна думка забилася в голові. Його веселість немов вітром розвіяло: що буде, коли та баба заговорить* (Марк.). Синоніми: **як корóва язикóм злизáла; як у вóду впáсти; як водóю вмúло; як вітром здýло.**

РОЗВІЯТИ: розвіяти на пóпіл (на пóрох). 1. Знищити, не залишивши слідів. *Ні! Не бути панам на Вкраїні, ми на попіл розвіємо їх!* (Сос.).

2. Відкинути, заперечити що-небудь. *Господарювання комуни* [згодом — колгоспу] *на занехаяних хутірських землях було таки творчим! І ця трудова воля на порох розвіяла всі нікчемні і глумливі чутки, що їх сіяли глитаї навколо комуни* (Літ. Укр.).

РОЗВІЯТИСЯ: розвіятися пúлом *див.* розлітатися.

розвіятися по світу (по світі). 1. Зникнути, загубитися. *Щоб не розвіялось по світу те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків* (Стор.).

2. Опинитися в різних місцях, далеко один від одного. *Засіяно поля жорстоких війн, Розвіялись по світі ветерани* (Ю. Янов.).

РОЗВОДИ: розвóдити розвóди *див.* розводити.

РОЗВОДИТИ: розвóдити андрóни *кому і без додатка, діал.* Говорити дурниці, нісенітниці; дурити, морочити, туманити кого-небудь. ..*Ви* [піп] *приватно із амбони* [амвону] *Хлопам розводите андрони І всюди клеплете щодня, Щоб кинули горілку пити?* (Фр.) Синонім: **плестú мандрóни.**

розвóдити антимóнії (антимóнію). Вести беззмістовну, непотрібну розмову. *Виступи робітників були короткими. Аматорам поговорити просто не давали розводити антимоній* (Шовк.); *Блудний син і незламний батько не будуть розводити антимоній. Ігор і рота не розтулить* (Шовк.); *На його місці людина прагнула б залишатися непомітною, а цей розводить антимонію, хизується набутим у Сибіру досвідом* (М. Ю. Тарн.).

розвóдити бобú (на бобáх). Вести пусту розмову з ким-небудь. [Х в е д і р:] *Іван!.. Што* [що] *нам тут боби розводити?* (Мирний); [Р я б и н а:] *Ех, буду я з тобою тут на бобах розводити.. ваша читальня розв'язана та й годі!* (Фр.).

розвóдити дипломáтію. Діяти обережно, не розкриваючи своїх намірів. [М о т р я:] *Піду таки до них додому та у старої Заморенчихи розпитаю. І справді, чого ж тут дипломатію розводити?* (Мороз).

розвóдити ля́си *див.* розводити.

розвóдити / розвестú демагóгію. Пустими, непотрібними розмовами навмисне впливати на почуття людей; розкладати, дезорганізовувати кого-небудь. *В темному провулку перешіптувалась група повстанців.— Я вас питаю, була революція чи не була? Була. А що виходить? Маршировка, кандьор,— розводив демагогію вертлявий розбещений Рогов* (Довж.); — *А демагогію тут розводити тобі теж не слід,— уже гостріше відказав моторний* (Ле).

розвóдити / розвестú парú (пáру). Спонукати до чого-небудь. *Жан пробасив раптом: — Ну, міноносце, розведи пару* (Коцюб.); [С а ш к о:] *Ну, розводь пари* [бренькнув на гітарі], *ось тобі дзвінок* [свиснув], *ось свисток, а ось* [показує на хвіртку] *зелена вулиця* (Зар.).

розвóдити / розвестú розвóди *з ким.* Бути надто несміливим, не виявляти належної рішучості, наполегливості в чому-небудь.— *Ну як так можна! — казала я товаришці,— чого ти розводи розводиш з тим попом? Яке він має право видавати тобі твої заслужені гроші по п'ятаку* (Л. Укр.).

розвóдити / розвестú рукáми. 1. Виражати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін. *І досі ще Федір Іполитович руками розводить, пригаду-*

ючи, чим же, зрештою, заполонило те замурзане створіння переповненого самоповагою хірурга (Шовк.); *Оксен знав, що люди, яким він вказав на неполадки, замість того, щоб виправити їх,.. будуть виправдовуватися і присягатися, що вони в тому не винні, і розводитимуть руками* (Тют.); [П и с а р:] *От тільки статистика мені в печінках сидить — та нічого, не ударим в грязь лицем: таку статистику підведем, що тільки руками становий розведе* (К.-Карий).

2. Виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися і т. ін. *Стара їмость стискала руки.— Та чому ж ти так повів себе з парохіянами* [парафіянами]*? Чому ж вони так тебе не люблять? ..ненавидять? Отець Василь розводив руками* (Хотк.); *Одного разу десь загубилася теличка Любка. Оляна подумала: теля пристало до чужої череди. А черід на луках багато. Де шукати? Спитала одного пастуха, другого. Всі розводять руками: — Не бачили, не знаємо...* (Шап.); *— Я певен, що тут* [складаючи радіоприймач] *навіть академік який-небудь розвів би руками* (Гончар).

розво́дити / розвести́ сентиме́нти. Виявляти надмірну чутливість.— *Ось вона сидить тут і думає про нас. Не розводьте драм і сентиментів* (Ю. Янов.); *Він справді знав, як Підіпригорі допоміг Нечуй-вітер, і не раз насміхався над ним: «Найшов з ким сантименти* [сентименти] *розводити!»* (Стельмах).

розво́дити / розвести́ шу́ри-му́ри. Фліртувати з ким-небудь. [Ф е н ь к а:] *Вони захопили власть! Вони* [бузанівські міністри] *об'явили його* [Андрія Дудку] *народним президентом! А він розводить шури-мури з Люськoю!* (Мам.); *— Багато ти своєму недоліткові дозволяєш! Любовні шури-мури в ефірі розводить! Засмічувати ефір нікому не дозволимо* (Гончар).

розво́дити (розсипа́ти) / розвести́ (розси́пати) кисли́ці. Перебувати у гнітючому настрої, скаржитись, плакати жаліючись, піддаватися відчаю.— *У твої роки я на заводі працював по десять годин. А ти? Не розводь кислиці! — Віктор тер очі, схлипував* (Автом.); *— Яка ж у тебе любов, коли ти покохав гоноровиту панну, а зразу й кислиці розсипав, тільки дістав одкоша!* (Ільч.).

розво́дити тереве́ні *див.* правити.

розво́дити хи́мині ку́ри. Говорити про що-небудь пусте, не варте уваги.— *Ти мені, Бреус, не кажи,— вигукнув тоненьким голоском Тягнирядно. ..Йому правду кажуть, а він химині кури розводить* (Добр.). С и н о н і м: **вига́дувати таке́, що і в борщ не кри́шать.**

РОЗВОРУШИТИ: розворуши́ти ра́ну; ~ се́рце *див.* ятрити.

РОЗВОРУШУВАТИ: розвору́шувати ра́ну; ~ се́рце *див.* ятрити.

РОЗВ'ЯЖЕТЬСЯ: пуп розв'я́жеться *див.* пуп.

РОЗВ'ЯЗАВСЯ: язи́к розв'яза́вся *див.* язик; **як мішо́к ~** *див.* мішок.

РОЗВ'ЯЗАЛИСЯ: ру́ки розв'яза́лися *див.* руки.

РОЗВ'ЯЗАТИ: розв'яза́ти ву́зол *див.* розв'язувати.

розв'яза́ти уста́ (гу́бу). Почати говорити.— *Ти вже й розв'язала губу,— заговорила мати.— Або ж не правду кажу? — озвалась Мася* (Свидн.).

розв'яза́ти ду́шу *кому, чию.* Позбавити кого-небудь душевних мук, переживань, полегшити його душевний стан. [Г а л о ч к а:] *Як я любила його, ти знаєш, Олено. Скажи йому се, що і вмерти хочу швидше, щоб розв'язати його душу* (Кв.-Осн.).

розв'яза́ти капшу́к *див.* розв'язувати.

розв'яза́ти / розв'я́зувати ру́ки *кому, чиї.* 1. Звільняти від родинних обов'язків. *І порадила тоді подруга моя.. віддати його до неї в дитячий будинок. Не знала я, що інше замислено: аби розв'язати мої дівочі руки* (Логв.). **розв'я́зані ру́ки.** *В Лапшевича руки розв'язані: ні свата, ні брата* (Панч).

2. Звільняти від будь-яких обмежень, давати можливість діяти, жити і т. ін. вільно, за власним розсудом тощо. *Сміливо відривайся від берега, заглиблюйся в ліс, виходь на оцю дамбу.. Тоді ти одразу відчуєш себе вільніше, розв'яжеш собі руки для маневру...* (Гончар); *Обручов боявся відступити від букви закону.— Ну, гаразд. Пишіть резолюцію: «На розгляд бригадного генерала Федяєва». Цим самим ви знімете з себе будь-яку відповідальність, а мені розв'яжете руки,— сказав, нарешті, Федяєв* (Тулуб).

розв'яза́ти / розв'я́зувати язи́к (язика́, ро́та, мо́ву). 1. Почати голосно говорити після мовчання. [Р о м а н ю к:] *А художник, правда, мовчав, але пив теж добре, потім тільки розв'язав язика* (Корн.); *Я уперто мовчав і не хотів ні співати, ні казати вірші. Всі присутні ласкаво заохочували мене розв'язати язика* (Думки про театр); *Насилу розв'язав* [Василь] *рота! Не велика розмова та велика втіха* (Кроп.). **порозв'яза́ли язички́** (про всіх або багатьох). [К о п и с т к а *(замислився)*:] *Треба було б мовчати!* [Д і д Ю х и м:] *Як мовчати?* [К о п и с т к а:] *Хай би вони язички свої порозв'язали...* (М. Куліш).

2. Призвести до невимушеної розмови, бесіди. *Гульня розв'язала язики, розбу́ркала зомлілі, пригнічені душі* (Мирний); *Перерва, на якій учасники засідань звичайно відпочивають від часу суперечок, на цей раз ще більше розв'язала язики* (Добр.); *Данилюк сидів розгублений. ..Не для того він зайшов сюди, щоб розхвалювати та розгнівати стару жінку. Він мав намір хитрощами розв'язати їй язика, та ось куди заблудив* (Марк.); *Нічна пізня доба, чарка горілки — розгортують душу, розв'язують мову* (Н.-Лев.). **порозв'я́зувати язики́** (про всіх або багатьох).

Горілка порозв'язувала язики. Той журиться вголос... Той розказує про зрадливу дівчину (Мирний).

3. Говорити що-небудь без міри. *Що тільки не говорив йому той пронира!.. мабуть, сп'яна розв'язав свій язик* (Цюпа); *Голову даю навідруб, що бебехівські кендюхи враз розв'яжуть язики й викажуть, де ховається совіцький* [радянський] *парашутист* (Головч. і Мус.); *Ах ноче! Вибач, що так охоче Я розв'язав свого язика! Це вже звичка в мене така — Поговорити!* (Плужник). **порозв'язувати язикú** (про всіх або багатьох). *Дисципліна в усьому була!.. А зараз порозв'язували язики! Мелють таке, за що раніш давно б уже на соловецьких випасах білих ведмедів пасли..* (Гончар).

4. *кому.* Дати можливість кому-небудь вільно висловлювати свою думку.— *Ми, інтелігенти, повинні вказати народові законні форми, розв'язати йому язик і старатися пізнати його потреби* (Фр.). Антонім: **скувáти язúк.**

розв'язáти світ (пýта) *кому.* 1. Звільнити від шлюбних обов'язків.— *Забудьте усе і не споминайте... я вам розв'язала світ... Ви знайдете своє щастя... а я...* (Кв.-Осн.); [Параска:] *А коли я вже тебе здихаюсь, руда сатана! Коли вже ти мені світ розв'яжеш!* (М. Куліш).

2. Позбавити від душевних мук, переживань.— *Он, кажуть, помилування уже оголосили для тих, хто добровільно вийде з лісів.— Ох не для мене то, Вусте. Багато на душу взяла.— Не все ще пропало, Ганно. Ще не пізно світ собі розв'язати* (Гончар).

3. *заст.* Звільнити від кріпацтва. [Оля:] *Але перш ніж його* [Т.Г. Шевченка] *вчити, треба було йому розв'язати світ. Треба було викупити його від пана на волю* (Вас.).

РОЗВ'ЯЗУВАТИ: розв'язувати / розв'язáти вýзол. Вирішувати досить складне, заплутане питання. *Вона хотіла виїхати таємно від нього, порвати все одним махом, в одну мить розв'язати той тугий.. вузол* (Збан.). **розв'язáти вýзлики.**— *Не знаю... Може, ти й правильно робиш.— Напевне правильно.—..Тільки щось надто швидко. Ніби в кіно, коли до кінця лишилося хвилини три і всі вузлики розв'язати треба* (Собко).

розв'язувати / розв'язáти капшýк. Не скупитися на гроші. *Син у неї — мов той панич, чистий да митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї, як віночок. То й певен був окружний, що вона зараз капшук розв'яже* (П. Куліш). Синоніми: **труснýти калúткою; вúвернути кишéні** (в 1 знач.).

розв'язувати язúк *див* розв'язати.

РОЗВ'ЯЗУЄТЬСЯ: язúк розв'язується *див.* язик.

РОЗГИНАЄТЬСЯ: спúна не розгинáється *див* спина.

РОЗГИНАТИ: не розгинáти спúни. Важко, багато працювати, не маючи перепочинку. *Від ночі до ночі чарував* [Данило] *на господарстві багача. Спини не розгинав* (Казки Буковини..); — *Може, погуляєш з Ганнусею? Бо вона цілий день примочки всілякі мені робила, то й натомилася... Спини не розгинала* (Літ. Укр.). **не розгинáтися.** *Ми з тестем з ранку до ночі на полі не розгинаємось, теща їсти варить* (Мур.).

РОЗГИНАЮЧИ: не розгинáючи спúни, *з сл.* працювáти, робúти. Дуже важко, багато, без відпочинку. *Приведено її малою до дядька Максима та дядини Софії, і з того часу працює вона, не спочиваючи, не розгинаючи спини* (Л. Янов.); *Завжди було важко дивитися* [Тарасові], *як від зорі до зорі, не розгинаючи спини, працюють люди на ланах* (Ів.). **не розгинáючись.** *Сама* [жінка] *працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб гав не ловили, не байдикували* (Кучер).

РОЗГІН: у розгін, *із сл.* орáти. Від середини до країв. *Савка й Бортняк орють в розгін* (Бабляк).

РОЗГЛЯДИТЬ: і сліпúй розглядúть *див.* сліпий.

РОЗГОДИНИЛОСЯ: розгодúнилося на сéрці (на душі) *кому, у кого.* У кого-небудь з'явився гарний настрій; комусь стало радісно. *Дівчинка.. зашарілася, спалахнула вдячним поглядом і в цю хвилю була така щаслива, що Христі знову розгодинилось на серці* (Мирний).

РОЗГОНІ: у розгóні (у розгóнах). Посланий, відряджений куди-небудь. *Батько зараз забіг на хвилинку додому і справді єсть, а не гасає в своїх вічних розгонах* (Гончар); *Таксі в розгоні!* (Зар.).

РОЗГОНУ: з розгóну. 1. На повній швидкості. *Упав* [Потап] *з розгону на сани і вдарив коняку* (Коцюб.); *Здається, за якийсь кілометр дорога скінчиться, ось-ось машини з розгону налетять одна за одною на скелю і розсиплються вщент* (Гончар).

2. Щосили. *Він почоломкався з Климом, високо піднявши долоню і плеснувши нею з розгону по Климовій долоні* (Н.-Лев.); *Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломи, кинула з розгону серед хати* (Гончар); — *Ой мамочко! — ожила Христина, метнулась до скрині, з розгону підвела важке віко, перегнулася, вихопила з прискринька тоненький разочок намиста* (Стельмах).

3. *із сл.* зупинúтися. Раптово, різко. *Чужинець, видно, теж ніяк не сподівався на таку зустріч і зупинився з розгону, важко дихаючи* (Гончар); *Спинилися* [два хлопчики] *з розгону на горі* (Бажан); *Мар'ян уже наближався до лісу.. Перед ним з розгону зупинилися сани* (Стельмах).

РОЗГОРІЛИСЯ: óчі розгорíлися *див.* очі.

РОЗГОРНУТИ: розгорнýти пáрус *див.* розгортати.

РОЗГОРНУТИМ: розгóрнутим фрóнтом *див.* фронтом.

РОЗГОРНУТИСЯ: є де розгорнýтися. Наявні відповідні умови для якої-небудь діяльності. *Клуб абиякий, зате є де розгорнутися* (Логв.). А н т о н і м: **ніде розгорнýтися.**

ніде розгорнýтися. Відсутні відповідні умови для якої-небудь діяльності.— *Тісно нам стало в ланках. Ніде розгорнутися на тій землі, що для ланки відміряно* (Кучер). А н т о н і м: **є де розгорнýтися.**

РОЗГОРТАТИ: розгортáти / розгорнýти пáрус. Виходити в плавання.— *А ви, значить, знову в рейс? Знов розгортаєте парус? — зверталися рибалки до капітана* (Гончар).

РОЗГОРЯЮТЬСЯ: óчі розгоря́ються *див.* очі.

РОЗГРИЗТИ: розгри́зти горíх. Вирішити, розплутати якусь важку справу. *Нехай вже раз той горіх розгризу* (Номис).

РОЗГУБИТИ: розгуби́ти ждáники *див.* поїсти.

розгуби́ти обручí від макíтри, *жарт.* Втратити здатність правильно думати, діяти.— *А що ж плакати? — скинув картуза син.— Краще б заплакав, дурноверхий, коли розгубив обручі від макітри* (Стельмах). С и н о н і м: **розгуби́ти рóлики.**

розгуби́ти рóлики, *фам.* Втратити здатність правильно думати, діяти. *Женька цитькнув на них: «Ви що, ідіоти, зовсім ролики розгубили? Пізнають!»* (Хижняк). С и н о н і м: **розгуби́ти обручí від макíтри.**

розгуби́ти рóзум (тя́му). Втратити здатність діяти обдумано, помірковано. *На те лихо неначе розум розгубив він на порозі при зустрічі з графинею* (Ле).

розгуби́ти словá *див.* розгублювати.

РОЗГУБЛЮВАТИ: розгýблювати / розгуби́ти словá. Втрачати здатність говорити те, що хотіти, забувати те, про що хотілося сказати.— *А чого ж ти тут, біля хвіртки? — до решти розгублює* [Роман] *ті слова, якими не раз думалось зустріти дівчину* (Стельмах). **розгýблені словá.** *Зараз її тривожили скороминущі образи, летючий спогад, розгублені, невимовлені слова* (Донч.).

РОЗГУЛЯТИСЯ: ніде розгуля́тися óку. Де-небудь дуже тісно. *На вулиці ніде було розгулятися оку. Погляд упирався в протилежні будинки, такі самі, як і той, що в ньому мешкав Кукулик* (Загреб.).

РОЗДАВИТИ: роздави́ти (роздуши́ти) чвéртку (пля́шку, півлíтру *і т. ін.*), *фам.* Розпивати спиртне.— *А пошукай-но, жінко, чи не знайдеться в тебе погрітися нам чим-небудь після дороги? — сказав Матвій, скидаючи кожуха.— Ми з Іванком не відмовимось чвертку роздушити* (Моск.); *Шпилька підвівсь і мовить: — Може, почекаємо? Скоро Палажка на обід прийде. Півлітру роздавимо...* (Є. Кравч.).

роздáвити як мýху *кого.* Нещадно, не докладаючи зусиль знищити.— *Бережись,— кричить Чіпка,— укладу! Як муху роздавлю.— Та, повертаючись на одній нозі, одно руками махає, як вітряк крилами...* (Мирний); — *Шпак ти, а не командир! Вершників своїх, жменьку нещасну, в тил нам поставив. Щастя твоє, що ми догадалися: як мух би роздавили!* (Лев.).

РОЗДАЮТЬ: роздаю́ть дрижаки́ (дрижакíв). Дуже холодно десь.— *Як то післязавтра? — здивувався Стеценко.— Хіба він, той хор, у мене в хаті? І чого це комендантові припекло, як на вулиці дрижаків роздають?* (Хор.).

РОЗДЕРТИ: розде́рти се́рце *див.* роздирати.

РОЗДЗВОНЮВАТИ: роздзвóнювати / роздзвони́ти по світу. Поширювати скрізь якусь новину, плітку, чутку і т. ін. *Матуша Прохіра була ні в тих ні в сих. Вона ж сама дала раду, вона ж роздзвонила по світу, і тепер з того всього нічого не вийшло* (Коцюб.).

РОЗДИРАТИ: роздирáти вýха. Неприємно, різко діяти на органи слуху (про звуки). *Бряжчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха* (Коцюб.).

роздирáти / роздéрти сéрце (дýшу) [на шматки́ (по шматкáх)]. Завдавати кому-небудь душевного болю, переживань. *Залізняк попереду.. А за ним німий Ярема.. Тяжко йому, Тяжко, а не плаче, Ні, не плаче: змія люта.. Серце роздирає* (Шевч.); *Думки по шматках роздирали сьогодні парубочу душу* (Стельмах).

роздирáти роти́ від вýха до вýха. Дуже сміятися. *Тепер сміялися всі.. роздирали роти від вуха до вуха* (Загреб.).

РОЗДІЛИТИ: розділи́ти лóже *див.* розділяти.

РОЗДІЛЯТИ: розділя́ти (діли́ти) / розділи́ти лóже (пóстіль) *з ким.* Бути з ким-небудь в інтимних стосунках. [К а с с а н д р а:] *Троянки у неволі — і живі! Обходять кросна, розділяють ложе, дітей годують еллінам на втіху...* (Л. Укр.); *Параска-Роксолана, бач, саме й мріяла про те, щоб розділити свою постіль — не з осоружним Демидом, а з молоденьким сотником, з якого вона мала намір випестувати вправного коханця* (Ільч.).

РОЗДМУХАТИ: роздмýхати кади́ло *див.* роздмухувати.

РОЗДМУХУВАТИ: роздмýхувати (роздувáти) / роздмýхати (роздýти) кади́ло. 1. Створювати навколо чогось галас, розмови, балачки. *Пан радник таки хоче роздмухати кадило? Ну, що ж! тим гірше для нього* (Кулик).

2. Розширювати яке-небудь починання. *Богобоязливий Кіндрат.. господарське кадило почав роздувати з маленького* (Ковінька); — *Новий цех організовуватиму.. Спершу це не цех буде, а так — невеличка установка. А там подивимось. Проте мені вже видно: таке кадило роздмухаємо...* (Шовк.).

РОЗДОРІЖЖІ: на роздорі́жжі (на розпу́тті), *перев. з сл.* б у т и, с т о я т и. У стані нерішучості, важких роздумів, вагань. *Після важкої розмови про батька* [Рустем] *почув себе краще. ..Чув, що стояв досі на роздоріжжі і врешті вибрав шлях* (Коцюб.); [К о в а л ь:] *То до якого ж берега пристанемо?* [Ц а р:] *Зараз нічого не скажу вам... На роздоріжжі я... Все думаю* (Зар.); [А д а:] *Тепер я починаю розуміти ненависть Івася до багатих, з якої я все сміялася. І розуміння це, хоч неясне, слабе, вбиває мене, Бо на роздоріжжі я* (Ірчан); *Він сам був на роздоріжжі. Куди він віз її? Нащо йому було рятувати цю туземку?* (Ю. Бедзик).

РОЗДУВАТИ: роздува́ти кади́ло *див.* роздмухувати.

РОЗДУЛО: щоб мені печі́нку розду́ло. Уживається як форма запевнення в чому-небудь. *І ви мені не вірите! Та щоб у мене язик відсох! Щоб мені печінку роздуло!* (Корн.).

РОЗДУТИ: розду́ти кади́ло *див.* роздмухувати.

РОЗДУШИТИ: розду́шити чве́ртку *див.* роздавити.

РОЗДЯГАТИ: роздяга́ти / роздягти́ (роздягну́ти) прилю́дно (до оста́нньої ни́тки) *кого.* Викривати справжню суть кого-небудь. *А тільки зачепи його — так і почне тебе висміювати. Та ще так гарно висміє, що спочатку й не зрозумієш, що то тебе роздягли прилюдно* (Збан.).

РОЗДЯГНУТИ: роздягну́ти прилю́дно *див.* роздягати.

РОЗДЯГТИ: роздягти́ прилю́дно *див.* роздягати.

РОЗЖАРИЛАСЯ: атмосфе́ра розжа́рилася *див.* атмосфера.

РОЗЖЕНЕШСЯ: не розжене́шся *на чому.* Неможливо що-небудь зробити, вдіяти за існуючих обставин, умов. *На такому наділі не розженешся, хіба що в петлю до панів та глитаїв залізеш, і зашморгнуть вони тебе, що й землиці тій не рад* (Цюпа).

РОЗЖОВУВАТИ: розжо́вувати / розжува́ти і в рот (до ро́та) кла́сти / покла́сти (položи́ти) *кому.* Дуже докладно пояснювати.— *Воно й так зрозуміло,— образився Сафат, якому здалося, що йому розжовують і до рота кладуть* (Ю. Янов.); [Д р а н к о:] *Я ні, я зовсім не догадливий!* [К у к с а:] *А мені розжуйте і в рот положіть, то я й тоді не догадаюсь* (Кроп.).

РОЗЖУВАТИ: розжува́ти і в рот покла́сти *див.* розжовувати.

РОЗЗУТИ: роззу́ти о́чі. Уважно подивившись, побачити, помітити що-небудь. *Роззуй очі* (Номис).

РОЗЗЯВИТИ: аж ро́та роззя́вити, *грубо.* Виявити, виразити сильне здивування, захоплення і т. ін. *Взяли слуги Іванка й одягли в царську одіж. Коли його повели на полуденок, то і сам цар аж рота роззявив — ледве його впізнав* (Три золоті сл.); *« — Оце,— каже мати,— тут твій хазяїн живе». Зайшли в двір. ..На ганку чоловік стоїть, одягнений у погане та ще й латане. «Кланяйся,— шепче мати,— це твій хазяїн». Я аж рота роззявив. Оце хазяїн? Та він же на дурного Ілька схожий* (Тют.). **аж роти́ пороззявля́ли** (про всіх або багатьох). *В хаті всі притихли. Чути було ззаду голоси: — Не вставай!.. Вухами слухайте! Дітвора біля стола — аж роти пороззявляли, зацікавлені* (Головко); *Раптом перестала* [Настя] *плакати, взяла у Катюші балалайку і так утнула «Вийду я на реченьку», що ті аж роти пороззявляли* (Чаб.).

і ро́та не роззя́вити *див.* розкривати; **не дава́ти і ро́та ~** *див.* давати; **~ паще́ку; ~ рот** *див.* роззявляти.

РОЗЗЯВЛЯТИ: і ро́та не роззявля́ти *див.* розкривати.

роззявля́ти / роззя́вити паще́ку (пе́льку), *вульг.* Кричати,лаючи кого-небудь, скаржитись на когось і т. ін.. [В і т а л і й:] *Може, сам ти і шага не варт, та тільки що ніхто тобі цього ще в вічі не сказав!* [П е т р о (до людей):] *Добре відчитав!* [В с і *(тихо)*:] *Соломон... Соломон!..* [Р у с а л о в с ь к и й:] *Чого ти так пащеку роззявив? Та нехай тобі заціпить!* (К.-Карий). **пороззявля́ли пе́льки** (про всіх або багатьох).— *Коли б я не ходив у походи і не бачив турків.. ніколи не був би я гетьманом, і наша січова сіромашня тоді на мене пельки пороззявляла б, вимагаючи, щоб мою землю залічили до земель, які щороку розподіляють* (Тулуб). П о р.: **розкрива́ти рот** (у 3 знач.).

роззявля́ти / роззя́вити рот (ро́та), *фам, грубо.* 1. Говорити, казати що-небудь, починати говорити щось. *Добре йому* [дуці] *у палатах під кришею Вина — горілочку пить. ..Рота як слід він не вспіє роззявити,— Зараз готове усе* (Граб.); *— Та жодної награди...— почав був виправдовуватися лавушник, але родичка.. не давала Скоробагатькові навіть рота роззявити* (Хотк.); *Так повелося на вічі — не захочуть слухати, ..не дадуть і рота роззявити* (Хижняк). П о р.: **розкрива́ти рот** (у 1 знач.).

2. Слухати дуже уважно, захоплено, здивовано; заслуховуватися. *Тож як почне розказувати, де він тільки не бував і чого він не видав, так тільки рота роззявиш* (Кроп.); *Надвечір зібралося до клубу багато людей. Посидів і я, послухав трохи.. Аж розсердився: байки мені сокочуть, а я рота роззявив* (Жур.); *У хаті слухали, роззявивши роти, намагаючись не пропустити жодного слова* (Качура). П о р.: **розкрива́ти рот** (у 2 знач.).

3. Бути дуже враженим чимось. *Вчитель, коли йшов у тюрму, заніс йому книги. І читає їх чоловік, іноді таке скаже, що дядьки з дива роти роззявляють..* (Стельмах); *Дійсно, стоять* [німці]. *От чортові душі,— махають зупинитися.. Комісар*

тоді висунув голову та як лайнеться за німецьким манером. Вони тільки роти роззявили та ще й честь віддали (Ю. Янов.) **пороззявля́ти роти́** (про всіх або багатьох). *Наймити йшли слідом і пороззявляли роти, дивлячись на ту церемонію* (Н.-Лев.); *Глухі діди роти пороззявляли, бо ще ніколи не бачили таким* [збудженим] *свого Зарубу, розважливого й статечного* (Кучер).

4. Бути неуважним. *Ну, чого ж ти рот роззявила? Мерщій!* (Шевч.); *Матрос кричав на Пувичку: — Подай! Чого роззявив рота?* (Мик.); *Ну, гони биків, чого рота роззявив* (Тют.); *А баби все під'юджують..: — Ото нам батьки! Ото нам парубки красні! Коби їм з-перед носа вхопили дочок і дівчат — вони б лиш дивились, роззявивши рота* (Коцюб.). **пороззявля́ти роти́** (про всіх або багатьох).— *Чого роти пороззявляли? — суворо знизує він їх* [товаришів] *очима,— зроду не бачили панночки?* (Вас.). С и н о н і м и: **лови́ти га́ви** (в 3 знач.); **лови́ти зіва́к** (у 1 знач.); **лови́ти ро́том мух.**

5. *на що і без додатка.* Посягати, зазіхати на що-небудь чуже. *А вертаючись додому* [шляхта],— *бо військова служба раз — нелегка, а вдруге — й небезпечна,— осідались на батьківських грунтах — і роззявляли роти...* (Мирний); *Отже, капосна дитина — в голубник полізла... На чуже добро ще змалку рота роззявляє* (Голов.). **пороззявля́ти роти́** (про всіх або багатьох).— *Он, бач, тепер між козацькою старшиною бовваніють, наче гриби в траві, товстопикі бургомістри од міщан. А он пороззявляли роти на раду і мужицькії виборнії* (П. Куліш). П о р.: **розкрива́ти рот** (у 4 знач.).

6. Просити їсти. *Нелегка це справа — вигодовувати пташенят: весь час роти роззявляють.* **пороззявля́ли роти́** (про всіх або багатьох). *Яка земля, такі й люди. Вона сита, й вони ситі; вона голодна, й вони роти пороззявляли...* (Мирний).

7. Рватися, зношуватися (про взуття), *жарт. Треба купити синові нове взуття, бо один черевик уже рот роззявив.* **пороззявля́ли роти́** (про всіх або багатьох). *Свити в мене кат-ма!.. або ось і чоботи в мене роти пороззявляли, їсти просять* (Кв.-Осн.).

РОЗІ: як таба́ка в ро́зі *див.* табака.

РОЗІБРАВ: хміль розібра́в *див.* хміль.

РОЗІБРАЛА: доса́да розібра́ла *див.* досада.

РОЗІБРАТИ: розібра́ти ніч [по шматка́х]. Наставати ранку.— *І де це ти, чоловіче, чапиш ото до такої пори? — незлобливо, більше з співчуттям, запитала вона.— Вже люди ніч розібрали, а ти ніяк з тою зборнею не розпрощаєшся...* (Іщук); *Коли місяць переплив через середину неба, Юрій Дзвонар,.. вклонився гулянню: — Чуєте, добрі люди вже ніч по шматках розібрали, а півні нагогошуються, щоб ранок проспівати. То не час вам, сякі не такі, додому летіти?* (Стельмах).

розібра́ти по кісточка́х *див.* перебирати.

розібра́ти смак *чого.* Відчувати повною мірою що-небудь. *Він добре розібрав смак провідницького життя* (Коцюб.).

РОЗІГРАТИ: розігра́ти роль *див.* розігрувати.

РОЗІГРІВАТИ: розігріва́ти / розігрі́ти кров. Викликати збудженість у кого-небудь. *Міцна, настояна на перці горілка розігрівала кров, збуджувала уяву* (Добр.).

РОЗІГРІТИ: розігрі́ти кров *див.* розігрівати.

РОЗІГРУВАТИ: розі́грувати / розігра́ти роль *кого.* Удавати з себе кого-небудь. *Йому подобалося розігрувати роль непокірного бунтаря, для якого не існує ні звичаїв, ні порядків* (Збан.).

РОЗІЙШЛИСЯ: доро́ги розійшли́ся *див.* дороги.

РОЗІЛЛЯТИ: водо́ю не розілля́ти *див.* розлити; **~ кров** *див.* проливати.

РОЗІМКНУТИ: розімкну́ти уста́ *див.* розмикати.

РОЗІМ'ЯТИ: розім'я́ти кі́сті *див.* розминати.

РОЗІП'ЯТИЙ: як (мов, нібиі т. ін.) розі́п'ятий, *з сл.* с т о я́ т и *і под.* З розведеними в сторону руками і широко розставленими ногами. *Хлопець, як розіп'ятий, стояв, тримаючись руками за виступи дюралюмінієвої обшивки* (Ле).

РОЗІРВАЛО: щоб (хай би) розірва́ло *кого, лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення, обурення і т. ін. *Котяра цю сметану з'їв, щоб його розірвало!*

хай би порозрива́ло (про всіх або багатьох). *Різні саботажники пишуть дьогтем.. Зносять людям баштани й сади. Коли б хоч їли, хай би їх порозривало, а то тільки шкоду роблять!* (Є. Кравч.).

РОЗІРВАТИ: розірва́ти за́шморг *див.* розривати; **~ кайда́ни** *див.* рвати; **~ на шматки́; ~ сон; ~ ува́гу** *див.* розривати.

РОЗІРВАТИСЯ: як не розірва́тися. 1. Дуже голосно кричати, співати і т. ін. *Дуже закумкали жаби в болоті, засвистали черепахи у сазі, а солов'ї — як не розірвуться* (Мирний).

2. *з сл.* к р и ч а́ т и, с п і в а́ т и *і т. ін.* Дуже. *Курка в курнику кричить як не розірветься: мабуть, яйце знесла.* **як не порозрива́ються** (про всіх або багатьох). *І здалека видно, як огненна в'язка човнів тих пливе по чорному дну рову, музика тне, люди, як не порозриваються, співають* (Мирний); *За сонцем усе живло прокинулось. Там коники кричали та сюрчали, як не порозриваються; там перепели хававкали* (Мирний).

РОЗІРВИ: хоч ру́ки розірви́. Дуже багато роботи, клопоту і т. ін., що важко виконати одній людині. *Хоч руки розірви! Тільки те й знай: тому їсти дай, того напувай..* (Ковінька). П о р.: **хоч розірви́ся** (у 1 знач.).

РОЗІРВИСЯ: хоч (на́двоє) розірви́ся (перерви́ся). 1. Дуже багато роботи, клопоту і т. ін., що важко виконати одній людині. [К и л и н а:] *Ой, тітко, вдовиці — хоч надвоє розірвися!..* (Л. Укр.); — *Хоч розірвися. І там треба побувати, і туди заглянути, і суши собі голову, чим скотину догодувати* (Кучер); — *Максиме, як же ти двері навішуєш? — То покажіть,— просить Максим.— Мені ж треба йти ліжечка робити, хоч розірвись...* (Зар.). П о р.: **хоч ру́ки розірви́.**

2. Що не роби, все марно, безрезультатно. *Так повелося на вічі — не захотіли слухати, хоч розірвися, не дадуть і рота роззявити* (Хижняк).

РОЗ'ЇДАТИ: роз'їда́ти се́рце *див.* ятрити.

РОЗ'ЇСТИ: роз'ї́сти се́рце *див.* ятрити.

РОЗКАЖИ: ба́тькові своє́му ли́сому (комусь іншому *і под.***) розкажи́,** *фам.* Уживається для вираження недовіри до сказаного, висловленого.— *Чіпка добрий чоловік: за кожним кумуватиме...— Батькові своєму лисому розкажи! — приснув Грицько* (Мирний); — *Для овець не так мої ноги, як мій голос потрібний. Все тіло моє навіки застудилось, а голос і досі дзвенить.— Це, Сергію, комусь іншому розкажи. Перед отарою треба цілий день стовбичити на ногах, ніякий дзвін тут не допоможе* (Стельмах). **неха́й ба́тькові своє́му розка́же.**— *Нехай вона* [бариня] *батькові своєму розкаже — знов встряг Назар* (Панч).

РОЗКВАСИТИ: розква́сити гу́би, *фам.* 1. Розплакатися.— *О, синочку мій! — аж руки бабуся ламає.— Ну, чого розквасила губи? — обзивається чернець з прихожої.— Молиться йди* (Тесл.); *Маруся ж розквасила губи і з очей їй покотилися на червоні щоки великі, як дощові краплини, сльози* (Юхвід).

2. Почати задаватися, чванитися. *Розквасить губи* [Одарка] *та й дума, що ось-то яка я красуня!.. Хороша, як курка задрипана!* (Кроп.).

РОЗКВИТАТИСЯ: розквита́тися з життя́м. Померти, загинути. *Постріл.. остаточно примусив моржа розквитатися з життям* (Трубл.).

РОЗКВІТАТИ: розквіта́ти / розкві́тнути душе́ю (се́рцем). Пройматися, сповнюватися радістю, щастям. *Як же він зрадів, як розквітнув душею, коли.. почувся схвильований голос: «Егей, земляче, та й ти тут?»* (Збан.).

РОЗКВІТНУТИ: розкві́тнути душе́ю *див.* розквітати.

РОЗКИДАТИ: розкида́ти на ві́тер *див.* кидати.

розкида́ти / розки́нути ка́рти (ка́ртами, на ка́ртах). Ворожити. *Сяде* [пані] *та все картами розкидає: се вже у неї перша була забавка* (Вовчок).

розкида́ти / розки́нути на па́льцях. Рахувати що-небудь. *Почухав Тугокопилий поперек, перевернувся на правий бік і акуратненько розкинув на пальцях — копійок хватить! Одна каса в коморі під бочкою зарита, друга — під грушею* (Ковінька).

розкида́ти / розки́нути ро́зумом (умо́м, думка́ми, голово́ю). 1. Напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища. *Простому чоловікові треба розумом розкинути, щоб дочці скриню придбати* (Мирний); *Невже ти не можеш нічого зробити?.. Ану ж бо розкинь розумом, ти ж міцний хлопець* (М. Ю. Тарн.).

2. Продумувати що-небудь; розмірковувати над чимось. *Ми з моїм приятелем — італійцем довго вчились механіки, довго розкидали розумом та роздивлялись, як зроблені дзигарі на баштах, і.. самі наважились зробити такий годинник, тільки маленький* (Коцюб.); *Розкинула я розумом: і по городі, і по горищі, і по хлівах,— нема де сховать або хоч прихистить* [пшеницю] (Н.-Лев.); *Хто вона така* [Марта], *щоб я нею милувалася? Артистка? Хазяйка? Та у неї і хвоста в хліві нема, не те, що корови. .. Тепер візьміть і розкиньте умом: чи варто ж їй справляти іменини? Та ще такі.. на все село?..* (Ряб.); *Розкидав тепер* [Тихонюк] *головою на всі боки. Правда, війт мав гнів на старого Марусяка; то був газда достатний, не залежний, любив і правду сказаги в очі* (Хотк.).

3 Уміти швидко і добре міркувати, розмірковувати, бути кмітливим, розумним. *Дружина лише вражено зітхнула, в душі горда за чоловіка, що вільно розкидав умом, удався на складні міркування* (Горд.).

розкида́ти тене́та *див.* наставляти.

РОЗКИДАТИСЯ: розкида́тися слова́ми. Бути необачним у висловлюваннях. *Батька не на жарт стривожила ця мова дочки, бо він знав, що в неї не було звички розкидатися сильними словами* (Головко). **розкида́ти слова́ми.** [Т е о ф і л:] *Сивизна ж то мені не дозволяє словами розкидати необачно, я тільки те скажу, чого я певен* (Л. Укр.).

РОЗКИНУТИ: розки́нути ка́рти; ~ на па́льцях; ~ ро́зумом *див.* розкидати; **~ тене́та** *див.* наставляти.

РОЗКЛАДАТИ: розклада́ти в думка́х *див.* прикидати; **~ по поли́чках** *див.* розкласти.

розклада́ти / розкла́сти ро́зумом [сяк і так]. Все зважувати перед тим, як приймати яке-небудь рішення. *Людина розкладає розумом на найпростіші елементи все довкола, навіть саму себе* (Мушк.); [Г р и ц ь к о:] *Уже ж я і сяк розкладаю, і так, голова кругом від думок іде, і нічого не пригадаю* (Мирний).

РОЗКЛАСТИ: розкла́сти в думка́х *див.* прикидати; **~ на но́ти** *див.* класти.

розкла́сти / розклада́ти по поли́чках. Розібрати все до дрібниць, встановлюючи певну систему, логічну послідовність. *Любить чоловік* [Кирик] *дивитися за порядком, не тільки на своєму обійсті,*

а й на чужому, і в сусідську душу прагне зазирнути, щоб розкласти все там по поличках (Гуц.).

РОЗКОВУВАТИ: розкóвувати / розкувáти сúли *в кому, які.* Давати можливість проявлятися з усією повнотою. *Говорив Євген Панасович про те, що революція покликала народ до нового, світлого життя, розкувала в ньому сили, які досі гнітилися та топталися гнобителями* (Речм.).

розкóвувати / розкувáти слóво (мóву). Створювати умови для вільного розвитку. *Що є портрет, що малював Брюллов, Не для того, щоб однести в музеї,— А щоб Тараса-кріпака звільнить з оков, Щоб слово розкувать землі моєї* (Павл.).

РОЗКОШАХ: купáтися в рóзкошах *див.* купатися; **тонýти в ~** *див.* тонути.

РОЗКРАЯТИ: розкрáяти сéрце *див.* краяти.

РОЗКРИВАТИ: [і] рóта не розкривáти (не роззявляти) / не розкрúти (не роззявити). Мовчати, нічого не говорити. *Після цього баба вже й рота не роззявляла* (Григ.); — *Стояли, кажуть, всі — як один, зціпивши зуби, і навіть рота ніхто не розкрив* (Гончар); *Хоч голову скрути, Про мене!.. Я тепер і не роззявлю рота* (Г.-Арт.). Синоніми: **не обмóвитися слóвом** (у 1 знач.); **ні гу-гу** (в 1 знач.); **ні пáри з вуст** (у 1 знач.); **не вúпустити пáри з вуст; як в рот водú набрáти; проковтнýти язикá.**

розкривáти дýшу; ~ óчі *див.* відкривати.

розкривáти / розкрúти гаманéць (гамáн). Давати гроші на що-небудь; робити витрати.— *Я піду від маєтку до маєтку, від мільйонера до мільйонера, я шмагатиму їх своїми залізними цифрами, я заставлю їх, зрештою, розкрити свої гаманці* (Гончар).

розкривáти / розкрúти кáрти. Повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, задуми і т. ін.— *Шілінг розкриває свої карти,.. Він мріє про революцію в Німеччині* (Кол.); *Фашисти швидко розкрили свої карти. Щодо України у них була ясна і давно накреслена лінія* (Гжицький); *За вечерею Семен Федорович розмовляв з дружиною. І тоді Фросина розкрила перед ним усі карти Макара Підігрітого — Хоче стати на твоє місце* (Зар.). **розкривáти частúну своїх карт.** *Сідлав коня і лаявся* [Дмитро]: *перспектива бічи* [бігти] *дорогою цілком не усміхалася йому, бо се значило розкривати частину своїх карт. Але з огляду на Марусю — годі було інакше* (Хотк.). Синонім: **відкривáти кáрти.**

розкривáти / розкрúти обíйми. Тепло, приязно зустрічати кого-небудь. — *Ідіть до мене,— кликала вона, розкриваючи обійми. Він* [полковник], *мов божевільний, кинувся до неї і у звірячому безумстві схопив дівчину* (Епік). *Ти вернулась, прийшла, наче з дальніх країв, мов з холодного царства Валгали. І назустріч тобі я обійми розкрив,— в серці тихо і сонячно стало* (Сос.).

розкривáти / розкрúти рот (рóта). 1. Починати говорити після мовчання, казати що-небудь.— *Ну й дали ж ви їм! — хекаючи, вигукнув він до хлопців, що, вийшовши з бур'янів, стояли вже на видному.— Сам Махно їх вів! — А... а... хлаг* [прапор]? — *розкрив рота Левко* (Гончар); *Василь довго не міг отямитися, поява Ніни була такою несподіваною, що він не встиг рота розкрити* (Хижняк). Пор.: **роззявляти рот** (у 1 знач.).

2. Здивовано або захоплено слухати кого-небудь. *Андрій від несподіванки розкрив рота. Про санбат він гадки не мав. .. Виявляється, тут, в цих крайніх хатах розмістилася вся Гречкунова медицина* (Ю. Бедзик); *Чоловік повертає голову і з подиву розкриває рота, а сокира сама вислизає з руки: вулицею, погойдуючись,.. пливли його воли* (Стельмах). Пор.: **роззявляти рот** (у 2 знач.).

3. *на кого.* Лаяти кого-небудь, кричати на когось.— *Чого це ти на мене рота розкрив?* Пор.: **роззявляти пащéку.**

4. *на що.* Посягати на що-небудь.— *Ну, чого ж, і ти був хазяїном. П'ять моргів землі чужої мав. Широко розкривав рота на чуже добро* (Цюпа). Пор.: **роззявляти рот** (у 5 знач.).

розкривáти / розкрúти себé. Виявляти, показувати свої здібності, можливості у чому-небудь. *М. Рильський розкриває себе як майстер філологічного аналізу творів Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Гоголя.. та ін.* (Літ. Укр.).

РОЗКРИТА: розкрúта душá *див.* душа.

РОЗКРИТИ: не давáти і рóта розкрúти *див.* давати; **~ гаманéць** *див.* розкривати; **~ дýшу** *див.* відкривати; **~ кáрти; ~ обíйми** *див.* розкривати; **~ óчі** *див.* відкривати; **~ рот; ~ себé** *див.* розкривати.

РОЗКРИТИМИ: з розкрúтими обíймами *див.* обіймами.

РОЗКРИТОЮ: з розкрúтою душéю *див.* душею.

РОЗКУВАТИ: розкувáти сúли; ~ слóво *див.* розковувати.

РОЗКУСИТИ: розкусúти міцнúй (твердúй) горíх (горíшок). З великими труднощами впоратися з чим-небудь, розв'язати якесь складне завдання. *Вночі хлопець розкусив твердий «горішок»: винайшов простісінький пристрій і обробив з товаришами всі деталі* (Рад. Укр.); [С-р:] *Як ковбаса та добра чарка,— На якийсь час минеться й сварка.* [С-д:] *А може й справді перекусим: Твердий оріх ми ще розкусим* (Олесь).

РОЗКУШТУВАТИ: розкуштувáти полúн *у чому і без додатка.* Відчути, зрозуміти іронію, образу і т. ін. у ставленні до себе. *Вона наче не дочула свекрушиного слова, хоч розкуштувала полин* (Н.-Лев.).

РОЗЛАЗИТИСЯ: розлáзитися / розлíзтися по світу. Розходитися, роз'їжджатися в різні місця. *Сорок дві могили налічив Прокопенко, сорок дві...— Ось так, царство небесне, як стояли рядоч-*

ком, так їх окупанти з гайдамаками і розстріляли,— сказала підійшовши Прокопенчиха.— Більшовицьке, мовляв, гніздо... Ну, а дітки по світу розлізлися і не зібрати тепер (Довж.).

РОЗЛЕТІТИСЯ: розлетітися на прах *див.* розсипатися; ~ **пилом** *див.* розлітатися; ~ **як мильна булька** *див.* лопатися.

РОЗЛИВАЙ: хоч водою розливай *кого.* Не можна спинити у сварці, бійці і т. ін. *Мовчки слухала Орина сварки батька та дочки. Зчиняли бучу, хоч водою їх розливай* (Чорн.);— *Дід Інокенша. З батьком святе письмо читають. Біда з ними. Читають, а тоді як заведуться, так хоч водою розливай* (Тют.).

РОЗЛИВАТИ: розливати кров *див.* проливати; ~ **сльози** *див.* лити.

РОЗЛИВАТИСЯ: розливатися / розлитися по жилах. Охоплювати весь організм. *Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю* (Коцюб.).

розливатися соловейком *див.* співати.

РОЗЛИЙ: не розлий вода *див.* вода.

РОЗЛИТИ: [і] водою не розлити (не розілляти) *кого.* 1. Жити дружно, не розлучити, не роз'єднати кого-небудь. *Про Валю та діда Маркіяна люди казали: «злигався старий з малим, що їх і водою не розіллєш: скрізь удвох»* (Вас.); *Всі вони* [артилеристи] *зв'язані міцною дружбою; їх і водою не розіллєш* (Кучер); *Сьогодні ж генетиків та хіміків водою не розлити, з їхнього творчого єднання народилася дивовижна наука — молекулярна біологія* (Наука..); *Ще на ярмарку Цимбала подружилася з артіллю орловців, а вже пізніше — водою не розлити не тільки Федора Андріяку з Прокошкою-орловцем, але й багатьох інших українських та російських трудівників* (Про багатство літ-ри).

2. *які.* Нерозлучні, дружні. *І все ж таки дивовижне. Отакі подруги були — водою не розлити* (Головко); *Останнім часом Тимко з Віктором стали такими друзями, що, як кажуть, і водою не розіллєш* (Збан.).

3. *без додатка.* Міцний, щирий, приязний (про стосунки, почуття).— *А чого він у ту Америку повіявся? — запитує Настя про панича.— Родичі там у нього чи, може, любовниці? — Вгадала, Насте,— посміхнувся Гаркуша.— У Фальцвейнів з Америкою давня любов. Водою не розіллєш* (Гончар); — *Пасічник береже для когось іншого дочку, тому й не поспішає віддати за Петра.— Та в них там така любов, що й водою не розлити...* (Сол.).

розлити кров *див.* проливати; ~ **сльози** *див.* лити.

РОЗЛИТИСЯ: розлитися по жилах *див.* розливатися.

РОЗЛІТАЄТЬСЯ: аж пір'я розлітається *див.* пір'я; **голова** ~ *див.* голова.

РОЗЛІТАТИСЯ: розлітатися на порох *див.* розсипатися; ~ **прахом** *див.* іти.

розлітатися (розвіюватися) / розлетітися (розвіятися) пилом (в пил). Переставати існувати, знищуватися, зникати безслідно. *Все старе розлітається в пил* (Сос.); *Для чого ж були роки, наповнені солдатчиною..? Щоб пилом розвіятися всім твоїм ілюзіям* (Гончар).

розлітатися як мильна булька *див.* лопатися.

РОЗЛУКА: розлука з душею. Смерть.— *Якби не Максим,— каже,— була б тобі, вражий сину, з душею розлука!* (Пригара).

РОЗЛУЧАЄТЬСЯ: душа розлучається з тілом *див.* душа.

РОЗЛУЧАТИСЯ: розлучатися / розлучитися з світом (з життям). Умирати. [Т а р а н е ц ь:] *Горе та лихо, лихо та горе, одно за одним іде.. напада на чоловіка, душить його, а він не хоче розлучитись з світом* (Кв.-Осн.); *Його повісили сірим світанком під жахливі крики цілої тюрми. Молодий мрійник розлучився з життям під гуркіт і шал нашого протесту* (Ю. Янов.).

РОЗЛУЧИЛАСЯ: душа розлучилася з тілом *див.* душа.

РОЗЛУЧИТИСЯ: розлучитися з світом *див.* розлучатися.

РОЗЛЯГАЄТЬСЯ: аж луна розлягається *див.* луна.

РОЗЛЯГЛАСЯ: аж луна розляглася *див.* луна.

РОЗМАХУ: з [усього] розмаху. 1. Щосили. *Він підскочив до саней і з розмаху вгатив сокиру в рожен* (Стельмах); *Лукія вишарпнула передавач у нього з рук і з усього розмаху трахнула об підлогу* (Гончар). **з розмахом.**— *Ой, як же ви мене перелякали! Ухопила його за ліву руку і з розмахом ударила межи плечі* (Март.).

2. На повній швидкості. *Вдоволений Сивенко зажмурює очі, сміється і з розмаху сідає на місце* (Вас.).

РОЗМАХУВАТИ: розмахувати кулаками після бійки. Доводити, говорити, відстоювати і т. ін. що-небудь після всього, коли вже пізно. [О л ь г а:] *Тепер треба подумати про те, щоб підправити господарство, а розмахувати кулаками після бійки — чи варто?* (Мик.).

РОЗМИКАТИ: розмикати / розімкнути уста. Починати говорити. *Почувала* [Гаїнка], *що мусить щось сказати, відповісти на ці слова, та не могла розімкнути уста* (Гр.); — *У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема вгаву, а в бесіді ..уста не вміють розімкнути, німіють* (Вовчок). **уст не розмикати.**— *Де шукати* [скарб]? — *Та козак німував.— Чи, може, де в печері? Запорожець уст не розмикав* (Ільч.).

РОЗМИКАЮТЬСЯ: уста не розмикаються *див.* уста.

РОЗМИНАТИ: розминати / розім'яти кості (кістки). За допомогою рухів, зміни положення тіла

позбутися втоми, скованості, оніміння суглобів і т. ін. *Автострада уже запрудилась на кілометри, ..люд, що, певне, звик до різних пригод у дорозі, поводиться досить стримано, без нервувань: той гумку жує над кермом, той вийшов, розминає кості* (Гончар); *— Ти вирішив трохи кістки розім'яти. Як тут: усе спокійно?* (Головч. і Мус.); *Дід Мусій зліз з свого воза. «Розім'яти старечі кості час»,— подумав, пошукав очима Василя, попростував до нього* (Рибак). **розім'я́ти кісточки́.** *Після відбою козаки гомінким натовпом поверталися на своє місце.— Ну, трохи розім'яли кісточки? — допитувався генерал.— Не ремствуємо* (Добр.).

РОЗМИНАТИСЯ: не розмина́тися / не розмину́тися з ча́ркою. Пиячити. [Н а т а л я:] *На й грошей (Дає). Пошли вартового купити горілки... Обидва з чаркою не розминаються... Хай нап'ються, поки поснуть, тоді я прийду...* (Гр.).

РОЗМИНЕТЬСЯ: ні з чим не розмине́ться. Вчасно скористується чим-небудь, нічого не упустить. *У Нечипора була уся батькова натура. Злодіяка такий, що ні з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде* (Кв.-Осн.).

РОЗМИНУТИСЯ: не розмину́тися з гріхо́м, *заст.* Не уникнути чогось неприємного, недоброго. *Ніякий чоловік з гріхом не розминеться,— І в селах так, і в городах* (Гл.).

не розмину́тися з ло́жкою. Прийняти запрошення до частування, погодитися щось з'їсти. [В а с и л и н а:] *Годуйся ж, чим бог дав!* [Я к и м:] *Та вже з ложкою не розминуся, бо таки виголодався* (Гр.).

не розмину́тися з ча́ркою *див.* розминатися.

розмину́тися з пра́вдою. 1. Вчинити несправедливість, діяти неправильно. *Громада сама почувала, що розминулася з правдою, продаючи Денисові землю* (Гр.).

2. Говорити неправду; брехати. *Та тільки чи правда те, що д. Чайченко каже, буцімто українці так-таки зовсім не читають галицьких поетичних виробів? «Насмілюємось» не тільки бути певними, але й сказати ясно, що д. Чайченко грубо розминувся з правдою* (Фр.).

РОЗМІНЮВАТИ: розмі́нювати / розміня́ти на п'ятаки́. Поступатися своєю честю, переконаннями, сумлінням заради користі, вигоди. *Майор внутрішніх військ Яцуба не з тих, що по базарах свою честь розмінюють на п'ятаки, йому пенсії вистачає. Та ще ж і дружина вносить свій пай* (Гончар).

РОЗМІНЮВАТИСЯ: розмі́нюватися / розміня́тися на дрібни́ці (на дрібно́ту). Витрачати свої сили, енергію на щось малозначиме, другорядне, не варте уваги. *Іван лежав і думав. Треба братися за велике, а не розмінюватися на дрібниці* (Кол.); *Лає себе Малинін за те, що в Безкоровайному помилився. Думав, що з нього буде хороший комсомольський вожак, а він на дрібниці розмінявся* (Хижняк); *І скаже суд: «Чи виконав достоту Призначення своє ти на землі, Чи, може, розмінявся на дрібноту?»* (Рильський).

РОЗМІНЯТИ: розміня́ти на п'ятаки́ *див.* розмінювати.

РОЗМІНЯТИСЯ: розміня́тися на дрібни́ці *див.* розмінюватися.

РОЗМОВ: без за́йвих розмо́в *див.* слів.

РОЗМОВА: розмо́ва коро́тка *див.* мова.

от і вся розмо́ва. На цьому й кінець; більше нічого говорити; все сказано. *Чого мати не спита* [в Оксани] *—«Не знаю. Не бачила. Не чула..» От і вся розмова* (Кв.-Осн.).

пуста́ розмо́ва; пусті́ розмо́ви. Непотрібна, беззмістовна балаканина; балачки, не варті уваги. *Паничика того вона бачила не раз у баронеси, він завжди вклонявся їй, а часом ще й зачіпав своєю пустою розмовою, але обходився без належної поваги* (Л. Укр.); *Непримиренна боротьба з паперовою тяганиною і бюрократизмом, пустими розмовами на засіданнях, вимогливість до товаришів — ото й були ті основні риси нашого стилю роботи* (Знання..). С и н о н і м: **пусті́ слова́.**

РОЗМОВИ: медо́ві розмо́ви *див.* слова.

РОЗМОВУ: перево́дити розмо́ву *див.* переводити.

РОЗМОТАТИ: розмота́ти клубо́к *див.* розмотувати.

РОЗМОТУВАТИ: розмо́тувати / розмота́ти клубо́к (клубка́). Розкривати, з'ясовувати суть якої-небудь складної, заплутаної справи. *Гандзюк уважав чомусь, що його будуть допитувати першого: старший же він, і з нього, виходить, треба розмотувати клубка!* (Кос.); *В думках він теж називає пана прізвиськом, але зломити мужиків йому хочеться не менше, ніж панові, і він уперто всю дорогу маракує* [думає], *чи не можна з другого кінчика розмотати клубок* (Стельмах). П о р.: **розплу́тувати клубо́к** (у 1 знач.).

РОЗМ'ЯКЛО: розм'я́кло се́рце *див.* серце.

РОЗМ'ЯКШИТИ: розм'якши́ти се́рце *див.* розм'якшувати.

РОЗМ'ЯКШУВАТИ: розм'я́кшувати / розм'якши́ти се́рце *чиє.* Викликати у кого-небудь почуття доброти, лагідності; розчулювати когось.— *Може, хлопчик хотів лише розм'якшити батьківське серце? — висловив припущення Юрій Матвійович* (Вол.).

РОЗНЕСЛАСЯ: чу́тка рознесла́ся *див.* чутка.

РОЗНОСИЛА: лиха́ годи́на розноси́ла *див.* година.

РОЗНОСИТИСЯ: розно́ситися / рознести́ся за ві́тром. Зникати, пропадати, губитися і т. ін. *Та сум бере, що без життя, без плоду, На рій дурниць*

моє життя звелось, Гадав служити рідному народу, Та чисто все за вітром рознеслось (Граб.).

РОЗНОСИТЬ: як сорока на хвості рознóсить *див.* сорока.

РОЗНОСИТЬСЯ: чýтка рознóситься *див.* чутка.

РОЗПАДАЄТЬСЯ: лýда розпадáється на очáх *див.* луда.

РОЗПАДАТИСЯ: розпадáтися / розпáстися прáхом (у прах, на прах). Зникати безслідно. *Всепотужний трон Єгови розпадався прахом* (Фр.); *Вийми ти любов з снастей природи — всесвіт миттю розпадеться в прах* (Шіллер, перекл. Лукаша).

РОЗПАДЕТЬСЯ: лýда розпадéться на очáх *див.* луда.

РОЗПАЛЮВАТИ: розпáлювати кров *див.* хвилювати.

РОЗПАЛЮЮТЬСЯ: пристрасті розпáлюються *див.* пристрасті.

РОЗПАРИТИ: розпáрити кісткú *див.* розпарювати.

РОЗПАРЮВАТИ: розпáрювати / розпáрити кісткú. Добре прогріватися в лазні, на печі і т. ін. *Домна Федорівна, присівши біля лежанки, на якій старий розпарював кістки, сумно переказала їхні з Уляною балачки* (Логв.).

РОЗПАСТИСЯ: розпáстися прáхом *див.* розпадатися.

РОЗПАЧУ: довóдити до рóзпачу *див.* доводити.

РОЗПЕКТИ: розпектú дýшу *див.* розпікати.

РОЗПИРАЄ: гнів розпирáє грýди *див.* гнів.

РОЗПИРАТИ: розпирáти грýди (дýшу, сéрце) *кому, чиї, чию, чиє і без додатка.* Охоплювати, переповнювати кого-небудь (про певне почуття і под.). *Вона живе в мені тепер якоюсь мрією, за котрою розпирає туга груди* (Коб.); *«Невже не розімкнуться, щоб пропустити!» — майнула думка у Щупака, і лють розпирала йому груди* (Головко); *Радість розпирала хлопцеві груди, пронизувала, здавалось, кожну клітину його молодого тіла* (Кир.); *Обурення і сміх разом розпирають дівочу душу, але вона.., насупилась, гримнула на парубка: «Безсовісний ти, Левку»* (Сельмах); *Глуха неприязнь уже не лише до господині, а й до господаря розпирала серце* (Збан.).

РОЗПИСАТИСЯ: розписáтися обомá рукáми *див.* підписуватися.

РОЗПИСУВАТИСЯ: розпúсуватися обомá рукáми *див.* підписуватися.

РОЗПЛАТИТИСЯ: розплатúтися крóв'ю *див.* розплачуватися.

РОЗПІКАТИ: розпікáти / розпектú дýшу (сéрце і т. ін.) *чию, чиє, кому.* Викликати у кого-небудь відчуття гніву, душевного болю, страждання і т. ін. [М а р у с я:] *Мамо! ти розпекла мою душу, запалила помстою моє серце. Я ненавиджу ворогів, що зруйнували наш рідний край* (Н.-Лев.).

РОЗПЛАЧУВАТИСЯ: розплáчуватися / розплатúтися крóв'ю *за що.* Бути вбитим або покараним за що-небудь.— *А хто кров'ю розплачуватиметься за їхні вчинки? Жінки та діти?..* (Головч. і Мус.).

РОЗПЛИВАТИСЯ: розпливáтися / розпливтúся від жúру. Ставати дуже товстим, повним. *Вона не була поганою, коли б не розпливалася від отого жиру, що в молодому, свіжому організмі видавався як дегенерація* (Ле).

РОЗПЛИВТИСЯ: розпливтúся від жúру *див.* розпливатися.

РОЗПЛУТАТИ: розплýтати клубóк *див.* розплутувати.

РОЗПЛУТУВАТИ: розплýтувати / розплýтати клубóк (вýзол, нúтку *і т. ін.*). Розкривати, з'ясовувати суть якої-небудь складної, заплутаної справи.— *Бачите, що робиться? Без ножа ріжуть. Я хочу завтра поїхати до вас, щоб разом з Божком розплутати цей клубок* (Жур.); *Він певен, що натрапив на кінець ниточки, але як розплутати клубка, не знає. Перше, що треба,— це розшифрувати таємний зміст цидулки* (Сліс.); *На мить не припиняв я пошуки уперті,— я мислю гострою усі вузли розплутав* (Мисик). **розплýтати клубóчок.**— *Ну, що ж,— осміхнувшись, розвів руками слідчий,— доведеться якось уже самим розплутати цей клубочок...* (Коз.). **нúточку розплýтати.** *Сирота глумливо гмукнув. Добре, що одного злапав* [браконьєра], *цей ниточку розплутає* (Гуц.). П о р.: **розмóтувати клубóк.**

РОЗПОРЯДЖАТИСЯ: розпоряджáтися собóю. Діяти, жити на свій розсуд, за своїм бажанням.— *Ти мені вже нічого не забориниш, розпоряджаюсь собою в усьому сама!* (Гончар).

РОЗПРАВИ: немá розпрáви *див.* нема.

РОЗПРАВИТИ: розпрáвити крúла *див.* розправляти; **~ плéчі** *див.* випростувати.

РОЗПРАВЛЯТИ: розправля́ти плéчі *див.* випростувати.

розправля́ти (розпрóстувати, розпростирáти *і т. ін.*) / розпрáвити (розпростéрти, розпростáти *і т. ін*) крúла. 1. Повною мірою виявляти свої сили, здібності і т. ін. *Після себе залишили* [Дарина і Андрій Гайворони] *добро. Добро і дітей... Старший з них розправляє крила...* (Зар.); *Не спи, народ, розпростуй дужі крила, Над даллю міст, аулів і портів* (Перв.); *Якби тому хлопцеві дати можливість розправити крила! Якими талантами, якою глибиною мислі, яким дотепом, яким генієм у винахідництві, якою красою мови й пісні блиснув би він перед світом* (Вільде); *Перебування Міцкевича в Росії — у Москві та Петербурзі — дало йому можливість на всю широчінь розправити свої крила* (Рильський); *У колективі він зумів повністю розправити крила.*

2. Набирати сили, могутності, всебічно розвиватися. *Спи спокійно, поет! Україна твоя вже розправила крила орлині так, як мріяв колись ти*

в жагучих піснях, на засланні, в тяжкій самотині (Сос.); // Зміцнюватися, завойовувати право на життя, розквіт і т. ін. *Розправляй же, мій народе, свої дужі крила* (Коломийки); *Молоде підприємство почало впевнено розправляти крила* (Веч. Київ).

РОЗПРАВЛЯТЬСЯ: розпра́вляться пле́чі *див.* плечі.

РОЗПРАВЛЯЮТЬСЯ: розправля́ються пле́чі *див.* плечі.

РОЗПРОСТАТИ: розпроста́ти кри́ла *див.* розправляти; **~ пле́чі** *див.* випростувати.

РОЗПРОСТЕРТИ: розпросте́рти кри́ла *див.* розправляти.

РОЗПРОСТИРАТИ: розпростира́ти кри́ла *див.* розправляти.

РОЗПРОСТУВАТИ: розпро́стувати кри́ла *див.* розправляти; **~ пле́чі** *див.* випростувати.

РОЗПРОЩАТИСЯ: розпроща́тися з життя́м *див.* прощатися.

РОЗПУКИ: дово́дити до розпу́ки *див.* доводити; **душа́ рве́ться від ~** *див.* душа.

РОЗПУСКАТИ: розпуска́ти па́зури *див.* випускати.

розпуска́ти / розпусти́ти ві́жки. Послаблювати вимогливість до кого-небудь. *Вони взялися за них* [хлопців] *як слід, не розпускали віжок і підтягли насамперед штаб для всіх активістів* (Мик.).

розпуска́ти / розпусти́ти ву́ха (у́ха). 1. *з сл.* с л у́ х а т и *і под.* Уважно, з цікавістю, з великим захопленням. *Слухаю його, вуха розпустила: умів, умів мене Тарас заспокоювати* (Мур.); *Слухав той, слухав, розпустивши вуха, і відчував себе на десятому небі* (Цюпа).

2. Довірливо слухати. [Ш е л ь м е н к о:] *Потурайте, Мотрюсю,— не знаю, як вас по батющі,— що ми служиві, вам, будучи говоримо! Тільки розпустіть вуха, то і забожимося, що і на вербі є груші* (Кв.-Осн.). П о р.: **розставля́ти ву́ха.**

розпуска́ти / розпусти́ти го́лос *чий.* Не стримуючись, дуже голосно, на повну силу кричати, співати, лаятися і т. ін. *Ще тюпаючи до погреба, вона завела пісню, а як опинилася в його темній самотині, то так розпустила свій голос — аж луна знялася* (Мирний).

розпуска́ти / розпусти́ти губу́ (гу́би), *грубо.* 1. Не стримуватися в розмові, говорити багато зайвого, неприємного. *«Ти цить, невістко, та не розпускай губи, Як бачиш коцюбу, то позбираєш зуби». Я молоденька, уміла одвіт дати: «В коцюбі два кінці, будемо зуби міряти»* (Укр. ..пісні); [7-й п а р у б о к:] *Іноді таке неподобне сплеще* [Соломія], *що й парубкові соромно слухати. Там як розпустить губу, так і не вговтаєш її!* (Кроп.); *Омелян думав: «Куди ж пак губи розпустив* [куркуль Олексій]: *«Сякі-такі, христопродавці...» — думав, що в старости пролізе... а воно люди з вухами»* (Панч); // *з ким.* Говорити про щось неістотне, пусте, не варте уваги. *З ким це ти губу розпустив?* (Кроп.).

2. Плакати.— *Ну, приїхали за мною козаки, та й годі. А вони вже й розпустили губи. Ех, бабська натура! А ще просить — зостанься з нами жити. Що за життя козакові з такими плаксами!* (П. Куліш).

3. Піддаватися сентиментальному настрою, розчулюватися. [М а р и н а:] *Я, Прісю, не знала, що ви любитесь, ну й правда, іноді сама його зачіпала, жартувала, а він і губи розпустив* (К.-Карий).

розпуска́ти / розпусти́ти за ві́тром (по ві́тру). 1. Марно витрачати гроші, заробіток, спадщину і т. ін.; не бути заощадливим. *Служивши чесно, без пороку, З боргів покійник батько жив, Три бали він давав щороку І все за вітром розпустив* (Пушкін, перекл. Рильського).

2. Знищувати, не залишаючи сліду. *Світ здається викінченим, як поема митця старого,— а буває часом, Коли хотілось би його зламати, Розвіяти, по вітру розпустить* (Рильський).

розпуска́ти / розпусти́ти мо́рду (пи́сок), *грубо.* Висловлюватися грубо; лаятися.— *Чого се розпустив морду, як халяву? Та се не Січ: тут тобі гетьман не свій брат* (П. Куліш); — *Як я тогідь посилав за тобою на толоку, то ти ще й писок розпустила: «Не піду,— каже,— на попа робити!»* (Март.).

розпуска́ти / розпусти́ти нюні (сли́ни) *зневажл.* 1. Плакати. [Г а л ь к а:] *Я не хочу жити у панів!* [С а в к а:] *Ну, Галочко, годі! Не годиться комсомольці нюні розпускати* (Мам.); *Ти чого слини розпустив, як баба Горпина, що пасе панських гиндичат* (К.-Карий). П о р.: **розпуска́ти патьо́ки.**

2. Послаблюючи контроль над собою, переставати стримуватися у виявленні своїх почуттів, настрою і т. ін.— *Та пустіть, я ж до батька,— почав проситись.— Ша! — сердито мовив Перепелиця. У воєнне врем'я не можна нюні розпускати* (Гуц.); — *Мало нас,— зітхає Ванек. І це чомусь страшенно обурює Кайта.— Мало? Ти.. не скигли, не розпускай нюні* (Кол.); [В а с и л ь:] *Верни її, братіку! Покаюся, перед усім миром покаюся!..* [М и т р о х в а н:] *Ач, розпустив слини!* (Кроп.).

3. Ставати зворушеним. *Як Богданові хотілося обняти цю повненьку, пухленьку молодичку, сказати їй багато гарних слів, та не годилося нюні розпускати* (Больш.); *Більше він ніколи не буде писати Наталці, досить, а то розпустив нюні. Любов, любов* (Зар.); *О, вже розпустив нюні! А фашисти із нашим братом що роблять?* (Головч. і Мус.). **розпуска́ти сли́нки.** *Видно розпустила* [жінка] *слинки перед тобою, от ти й розкис* (Мирний).

розпуска́ти / розпусти́ти паще́ку. Говорити не те, що треба.— *На печі заохкала дружина.—*

Прикуси язика, старий дурню. При дітях розпустив пащеку (Збан.).

розпускáти / розпустúти пір'я (хвіст). Пишатися, красуватися перед ким-небудь, намагаючись сподобатись комусь, привернути до себе увагу. *Та де ж пак — пір'я розпустив, розкокошився...* (Шовк.).

розпускáти / розпустúти (попустúти) патьóки (сльóзи, рюми, рюмси). Плакати. *І знову розпустила* [баба] *патьоки і заголосила на всю хату* (Стор.); — *За що знущаєтесь ви надо мною так? За що?.. За що?...— сказав* [неборак] *та й попустив патьоки...* (Г.-Арт.); [О м е л ь к о:] *Ти ще тут рюми розпустила... Геть!* (Кроп.); [П а н і *(до Ярини)*:] *А ти чого тут рюмси розпустила?* (Вас.). П о р.: **розпускáти нюні** (в 1 знач.).

розпускáти / розпустúти себé (свої нéрви, своє сéрце). Не стримуючись, давати волю своїм почуттям. *Коли ти хочеш стримувати себе, «не розпускать себе», як ти виражаєшся, то треба ж і помагать собі* (Л. Укр.); — *От я, бувало, в військовому училищі, як тільки розпущу свої нерви, так і «губа»* (Мур.); [Г а н н а:] *Розпустила ти своє серце, навіть і про бога забула?* (Кроп.).

розпускáти / розпустúти язикá. 1. Не стримуватися у розмові, говорити багато зайвого.— *Але ж і ти, Марто, й справді велика брехуха, вже дуже розпустила язика! — сказав Мельхиседек до своєї жінки* (Н.-Лев.); *Онилька вже й не рада була, що з дурного розуму розпустила язика — все Явдосі розказала про діло* (Григ.); *Зрозуміли одне — не розпускай язика навіть у камері* (Збан.). С и н о н і м: **давáти вóлю язикóві.** А н т о н і м: **держáти язúк за зубáми.**

2. Говорити багато взагалі, ставати говірким. *Кума сіла проти мене та й розпустила язика. Та вже й вміє балакати!* (Н.-Лев.); *Раніше так рідко балакав* [Гнат], *тепер розпустив язика і після кожного їх слова казав «не слухайте їх, хлопці, ходім та й ходім!»* (Григ.). * Образно. *Всякої всячини довелося наслухатися про Христине дитя, бо як не наслухаєшся, коли вся Яблунівка розпустила свого довгого язика* (Гуц.). **розпустúти язичкú.** *Ніхто* [з дівчат] *за галасом спочатку й не помітив, що він* [учитель] *уже давненько стоїть у дверях. А вони так розпустили язички, що в порожньому залі луни ходили* (Речм.).

3. Лаяти, ганьбити кого-небудь.— *А ти знаєш хто ми? — Заробітчани.— Помовч, паскудо.— Для чого ви так, пане підполковнику? — з докором промовив сотник.— А чого ж ти розпустив язика, мов халяву? Не знає, а ляпає грязюкою на нас* (Стельмах).

теревéні розпускáти *див.* правити.

РОЗПУСТИТИ: розпустúти віжки; ~ вýха; ~ гóлос; ~ губý; ~ за вітром; ~ мóрду; ~ нюні *див.* розпускати; **~ пáзури** *див.* випускати; **~ патьóки; ~ пащéку; ~ пір'я** *див.* розпускати.

розпустúти ханькú, *грубо.* Почати багато говорити; розбалакатися. *Як розпустить свої ханьки, так і за день не переслухаєш* (Сл. Гр.).

розпустúти язикá *див.* розпускати; **теревéні ~** *див.* правити.

РОЗПУТТІ: на розпýтті *див.* роздоріжжі; **стоя́ти на ~** *див.* стояти.

РОЗПУХАЄ: головá розпухáє *див.* голова.

РОЗРИВАЄТЬСЯ: головá розривáється *див.* голова; **душá ~ нáдвоє** *див.* душа.

РОЗРИВАТИ: розривáти кайдáни *див.* рвати.

розривáти (рвáти) / розірвáти на шматкú *кого і без додатка.* 1. Постійно звертатися до кого-небудь з проханнями, дорученнями і т. ін. *Розривають на шматки, не можна зосередитись.*

2. Знищувати. *Він би хтів на шматки розірвати й тітку, й дядька, і дітей їх* (Коцюб.). **розірвáти на манюсінькі кусóчки.**— *Гляди* [чоловіче], *щоб ти поділив його* [гостинець] *на частині, щоб кожному — достало — коли ж гаразд не поділиш — то тут тобі й амінь! Таки тут тебе і розірвемо на манюсінькі кусочки* (Мирний).

розривáти / розірвáти зáшморг *який.* Прориватися з ворожого оточення, з полону і т. ін. *Сам хід подій підказував: треба діяти рішуче і негайно, аби розірвати отой зашморг, поки він ще не такий тугий. Але що саме треба робити? Як перехитрити гітлерівців?* (Головч. і Мус.).

розривáти / розірвáти [остáнню] нúтку. Остаточно припиняти стосунки, спілкування з ким-небудь, знищувати те, що зв'язує кого-небудь з чимсь. *Постукав* [Л. Толстой] *у віконце кучерської і наказав, Щоб коней потихеньку запрягли В родинну бричку.. Так розірвав живу останню нитку, Яка в'язала його із колишнім* (Рильський).

розривáти / розірвáти сéрце (дýшу, грýди). 1. Завдавати болю, примушувати страждати, переживати. *В'ється вона* [туга] *коло серця, серце розриває* (Рудан.); [О д а р к а:] *Годі ж, Улясю, годі, моя доненько! Не розривай мого серця! Іди у хату, та вбирайся; вечір близенько, скоро старости прийдуть* (Кв.-Осн.); — *Скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває! От що моє серце розшарпує!* (Вовчок); *Розпач, відчай розривали її груди, хвилинами з'являвся такий жах, що ціпеніло серце* (Донч.).

2. *із сл.* щ á с т я. Переповнювати кого-небудь (про почуття, позитивні емоції). *Щастя не вміщувалось у серці, щастя розривало груди! Та чи ж довго тішився він тим щастям?* (Коцюб.).

розривáти / розірвáти сон. Будити кого-небудь; заважати, не давати спати комусь. *Мавра ніч не спала, неспокійні думки розірвали сон* (Горд.).

розривáти / розірвáти увáгу *чию.* Заважати кому-небудь бути зосередженим. *Таке безнастанне*

наслухування так розривало його увагу, що не міг нічого з прочитаного розуміти (Март.).

РОЗРИВАЮТЬ: думки́ розрива́ють мо́зок *див.* думки.

РОЗРІЗ: іти́ в ро́зріз *див.* іти.

РОЗРІЗАТИ: розріза́ти пові́тря *див.* різати.

РОЗРІЗІ: у ро́зрізі *якому, чого.* З певного погляду на ті чи інші явища. *Саме цими якостями характеризується новий італійський цикл М. Бажана, в якому в гострому соціальному розрізі трактуються минуле й сучасне* (Вітч.).

РОЗРУБАТИ: розруба́ти ву́зол; ~ го́рдіїв ву́зол *див.* розрубувати; **~ кайда́ни** *див.* рвати.

РОЗРУБУВАТИ: розру́бувати / розруба́ти ву́зол (вузли́) *чого і без додатка.* Швидко розв'язувати що-небудь складне, заплутане. *Коцюбинський вирішив розрубати вузол одним махом* (Сміл.); *Зі сторінок наших книг майже зовсім зник герой — надлюдина, який з легкістю надзвичайною розрубував усі вузли найскладніших протиріч* (Літ. Укр.).

розру́бувати / розруба́ти го́рдіїв ву́зол. Просто, рішуче, сміливо розв'язувати складне питання. *Тільки одне, тільки прихід Аркадія міг нарешті розрубати оцей гордіїв вузол, та й після його приходу поведінка Валерії всім могла б видатися підозрілою* (Собко); *Мстислав зарікався більше не стрічатися з Настею, не морочити ні себе, ні її, раз і назавжди розрубати для них обох цей незручний гордіїв вузол* (Логв.). **руба́ти го́рдіїв (тимофіїв) ву́зол.** *Іде* [Маріка], *рвучи ногами, нікуди не дивиться. Що за комбінація,— не можу догадатися. Але молодиці проворливіші від мене і гордіїв, чи тимофіїв, вузол рубають влучними словами. Показалося все дуже просто* (Хотк.).

РОЗРЯДИЛАСЯ: атмосфе́ра розряди́лася *див.* атмосфера.

РОЗРЯДИТИ: розряди́ти атмосфе́ру. Зняти або послабити напруження; змінити становище на краще. *Сев зрозумів, що треба розрядити атмосферу. Він голосно засміявся, дістав з коробки два сірники, зломив у одного сірку і махнув рукою в повітрі.— Тепер тягніть,— звернувся він до Тайок* (Ю. Янов.); *Сварливу, затхлу атмосферу першою розрядила моя добренька рідненька матуся* (Ковінька).

РОЗСИПАЄТЬСЯ: розсипа́ється від ві́тру. Неміцний, нетривкий, ні на що не придатний.— *Та як їх* [писачок] *робота і тут така, як і не вашому світові — то воно, як і у вас нікуди не годилося, так і тут від вітру розсипається* (Кв.-Осн.).

РОЗСИПАТИ: розсипа́ти бі́сер сви́ням *див.* метати; **~ кислиці** *див.* розводити.

РОЗСИПАТИСЯ: розсипа́тися / розси́патися бі́сером *перед ким і без додатка.* Надмірно догоджати кому-небудь, підлещуючись до нього. *Терезка зникла за дверима, Брановський трохи пригнітився, що Терезка кинула йому такий короткий «добрий день» і пішла. А він такого галасу наробив, бісером розсипався по двору* (Томч.).

розсипа́тися / розси́патися горо́хом. 1. Уривчасто лунати (про звуки). *Хлопці збились тісно в отару й, спотикаючись та пхаючи один одного в спину, сунули гуртом кругом ялинки. Горохом розсипались голоси* (Вас.).

2. Дуже швидко, уривчасто говорити. *Не розсипайся горохом — говори спокійно.*

розсипа́тися на по́рох *див.* розси́патися.

розси́патися бі́сером; ~ горо́хом *див.* розсипа́тися.

розси́патися (розлеті́тися) / розсипа́тися (розліта́тися) на по́рох (на прах, по́рохом, пра́хом). 1. Зникнути без сліду, перестати існувати, загинути. *Прекрасний Києве, на предковічних горах! ..За чорні всі діла Хай вороги твої розсиплються на порох!* (Рильський); *Три тижні тому Конрад Вінкель і не гадав, що ця могутня оборона розсиплеться на порох під ударом росіян* (Коз.); *Жде* [«Хо»] *того сміливого, хто гляне йому у вічі, щоб самому навіки спочити, порохом розсипатися* (Мирний); *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук? Чи розлетяться прахом на грізних мінах, і сліду від них не залишиться?* (Довж.).

РОЗСИПЛЕТЬСЯ: аж пір'я розси́плеться *див.* пір'я; **дмухни́ і розси́плеться** *див.* дмухни.

РОЗСИХАЮТЬСЯ: обручі́ розсиха́ються *див.* обручі.

РОЗСОХЛИСЯ: розсо́хлися клє́пки *див.* клепки.

РОЗСТАВИТИ: розста́вити ву́ха *див.* розставляти; **~ па́стки; ~ тене́та** *див.* наставляти.

РОЗСТАВЛЯТИ: розставля́ти / розста́вити ву́ха (у́ха). Слухати з повним довір'ям, дуже уважно, захоплено, забуваючи про все навколишнє. [Храпко:] *Дурепо! дурепо! Він каже, а ти віриш? Розставила уха, слухаєш?* (Мирний). **порозставля́ти ву́ха** (про всіх або багатьох). *Незабаром запал його вичерпався, хотілося плюнути на самого себе і на слухачів, що порозставляли вуха на його балаканину* (М. Ю. Тарн.). Пор.: **розпуска́ти ву́ха** (в 2 знач.).

розставля́ти тене́та *див.* наставляти.

РОЗСУД: на ро́зсуд *чий, кого.* Згідно з рішенням. *Ляховський схилив голову, віддаючи свою пропозицію на шефів розсуд* (Шовк.); — *Терміново треба хлопцям доручити розповсюдження* [листівок]. *Одну наклеїти на майдані. Одну — на твій розсуд* (Ю. Янов.); *Він тримався самовпевнено, все робив на свій розсуд і терпіти не міг ніякої критики* (Минко); *Добре працюєш, маєш від табірного начальника подвійну пайку хліба, і твоє право — розпоряджатися нею на власний розсуд* (Гончар). **за ро́зсудом** *чиїм. Треба забути* [Кутузову] *про листи царя, про недовіру, що оточує*

в головному штабі армії, а діяти за власним розсудом, щоб малою кров'ю, без баталій виграти перемогу (Кочура).

РОЗТЕРТИ: плю́нути і розте́рти *див.* плюнути.

РОЗТИРАТИ: розтира́ти / розте́рти (зіте́рти, сте́рти) на по́рох (у по́рох, на прах, у порошо́к). 1. Знищувати, розбивати вщент. *Радянський народ розтер на порох, знищив мерзенних агентів фашизму* (Тич.); *Дошкульно тіло краяли вітри, пронизували грози ятаганні,— але мене хоч в порох розітри — я знов перемагатиму в змаганні* (Луц.); *Гнів кипить в очах суворих,— Хай не лізе клятий ворог,— Розітрем його на порох* (Нех.); *Ми всіх катів зітрем на порох, Повстань же, військо трударів!* (Вороний); [2-й з прохачів:] *Ти б їх скрушив, тих вражих монтанівців, стер би в порох!* (Л. Укр.).

2. Нищівно викривати, критикувати кого-небудь. *Але в думці Горецький не мовчав. Він нищив своїх противників, громив їх впень, розтирав на порох, але вони про це нічого не знали* (М. Ю. Тарн.); *Один хвалько шептав другому: — Ти ж тільки не кажи нікому, Як я піймав його на слові І трахнув у своїй промові! Я в порошок розтер його? — Кого? — Ну, та начальника ж свого* (Воскр.). Синонім: **оберта́ти на пил.**

РОЗТИНІ: у ро́зтині ча́су. В історичній перспективі. *О. Довженко завжди боровся за надзвичайно ємке панорамне кіномистецтво. Він усвідомлював його величезні можливості змалювання життя у глибокому розтині часу* (Вітч.).

РОЗТІКАТИСЯ: розтіка́тися крізь па́льці *див.* текти.

розтіка́тися [ми́слями (ми́слю)] по дре́ву, *книжн.* Довго розумувати або розповідати про що-небудь дуже детально, докладно. *Розуміючи те, що я далеко не геній і розтікатися мислями по древу мені нічого, я уперто думав над тим: що писати? Прозу чи п'єси?* (Збан.); *Бо коли Боян, бувало, пісню у натхненні віщому складав, розтікався він по древу мислю, сірим вовком по землі шугав* (Забіла); *Та годі у ліричній мові По древу розтікатись нам!* (Рильський).

РОЗТОПИТИ: розтопи́ти лід (кри́гу). 1. Ліквідувати холодність, недовір'я і т. ін. *Марта лежала. Вона чекала. Може, він гляне на неї, заговорить, розтопить лід* (Коцюб.); *Звідки взялася ця прірва між мною й ним? Невже нічим не повернути його, не розтопити лід?* (Гончар); *Публіка залишалась байдужою і холодною. Я не знав, що робити і як грати, щоб розтопити цей лід* (Думки про театр).

2. *чого.* Позбутися загрози чого-небудь. *Зробимо все, щоб назавжди розтопити лід холодної війни* (Рад. Укр.).

РОЗТРАВИТИ: розтрави́ти ду́шу *див.* розтравлювати.

РОЗТРАВЛЮВАТИ: розтра́влювати / розтрави́ти ду́шу (се́рце) *кому.* Викликати у кого-небудь тяжкі, болісні переживання.— *Не розтравлюй мені душу цим Яковом,— одразу хмурніє Терентій.— Відщепився від нашого роду, мов тріска від дерева, і вже не прикладеш, не притулиш її* (Стельмах). Синонім: **ятри́ти се́рце.**

РОЗТРАТИТИ: розтра́тити себе́ *див.* розтрачувати.

РОЗТРАЧУВАТИ: розтра́чувати / розтра́тити себе́. Витрачати свою енергію, здібності на що-небудь дріб'язкове. *Нещасливий в особистому житті, він мало дорожив ним і розтрачував себе з феноменальною силою* (Довж.).

РОЗТРОЮДЖУВАТИ: розтрою́джувати се́рце *див.* ятрити.

РОЗТРОЮДИТИ: розтрою́дити ра́ну; ~ се́рце *див.* ятрити.

РОЗТУЛИТИ: [і] ро́та ([і] вуст) не розтули́ти. Мовчати.— *А чому так? Чому хлопець вибирає* [дівчину], *га? — казала з запалом, наче я сперечався з нею, хоч я й рота не розтулив.— А чому дівчина не має права?* (Гуц.); *Блудний син і незламний батько не будуть розводити антимоній. Ігор і рота не розтулить: одне-єдине батькове слово — і баба з воза, кобилі легше* (Шовк.); *І все в ній* [Роксолані] *кричали ці слова зневаги, але дружинонька не розтулила й вуст* (Ільч.). **розтули́ти вуста́.**— *Я складу свою думку після того, як вислухаю пояснення чоловіка, що приніс сюди ці речі,— вперше розтулив вуста командир* (Головч. і Мус.).

не дава́ти і ро́та розтули́ти *див.* давати.

РОЗУМ: би́стрий на ро́зум *див.* бистрий; **бі́дний на ~** *див.* бідний; **бог ~ одібра́в; бог ~ посла́в** *див.* бог; **бра́ти в ~ ; бра́ти ~** *див.* брати; **бра́тися за ~** *див.* братися; **відбира́ти ~** *див.* відбирати; **втрача́ти ~** *див.* втрачати; **глузд за ~ заверта́є** *див.* глузд; **держа́ти ~ у голові́** *див.* держати; **ду́мка спа́ла на ~** *див.* думка; **загуби́ти ~** *див.* загубити; **зайти́ за ~** *див.* зайти; **замути́ти ~** *див.* замутити; **зате́мнювати ~** *див.* затемнювати; **зато́плювати ~ у ча́рці** *див.* затоплювати; **затума́нювати ~** *див.* затуманювати; **заши́ти ~** *див.* зашити; **здоро́вий ~** *див.* глузд.

ку́рячий (коро́ткий) ро́зум, *зневажл., ірон.* 1. *у кого.* Хто-небудь розумово обмежений. [Харитошка:] *Наука говорить: у здоровому тілі — здоровий дух.* [Куць:] *А я чув інакше: сила воляча, а розум курячий* (Мам.).

2. Нездатність, неспроможність логічно, тверезо мислити. *Ні, враже, ти нарвався не на того! Тоді — коротким розумом своїм ти не збагнув ще сили молодого, нового ладу* (Гончар).

ма́ти ро́зум; ма́ти свій ~ *див.* мати; **наво́дити на ~** *див.* наводити; **навча́ти на ~** *див.* навчати; **на ~ кво́лий** *див.* кволий; **на ~ не́бага́тий** *див.* небагатий; **наставля́ти на ~** *див.* наставляти; **па́-**

морочити ~ див. паморочити; **потьмáрити ~** *див.* потьмарити; **прийти́ на ~** *див.* прийти; **розгуби́ти ~** *див.* розгубити; **спливáти на рóзум** *див.* спливати.

тьмáриться (туманіє, мýтиться, гáсне *і т. ін.***) / потьмáрився (помути́вся, погáснув** *і т. ін.***) рóзум** *кому, у кого, чий і без додатка.* Хто-небудь втрачає ясність думки, мислення. *Сміх так вразив Свирида Яковлевича, що він, задихаючись, став біля воріт, не знаючи, чи не тьмариться йому розум* (Стельмах); *Страшні думки вставали в Зіньковій голові, вони пекли його, палили, що аж розум його туманів* (Гр.); *— Як я здумаю про те* [минуле], *то в мене розум мутиться, в очах плями замріють!..* (Мирний); *Микола Щорс наближався. Ось він, при одному імені якого кров застигала в петлюрівських жилах і гаснув розум...* (Довж.); *Стис мені серце холод льодовий, розум потьмарився, І від тяжкого жаху я прокинувсь* (Л. Укр.);*— Бий, мене! Карай мене, Романе. Мій злочин. Я заслужив. Сам не знаю, що зі мною робилося... Мабуть, розум помутивсь у мене* (Шиян).

ум за рóзум захóдить *див.* ум.

РОЗУМИ: всі рóзуми поі́сти; як всі ~ поі́сти *див.* поїсти.

РОЗУМІ: не при [своє́му (при своі́м)] рóзумі (умí). Хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось.— *А що поробляєш, чоловіче? — повторив. І знову мовчання. «А, та це дурний Тодосик,— догадався дід.— Від народження не при своєму розумі. Ох горе»!* (Донч.); *У Калиниччиній руці затремтіла книжка.— Ти не при своєму розумі, Петре. Раз божишся, що не за податками ходиш* (Маркуш); *Така вона* [Горпина] *стала якась не при умі* (Вовчок); [О д а р к а:] *Та що це ти плещеш таке? Мов не при своїм умі* (Мирний). **при своє́му умí.** *Федора обурено сплеснула руками: — Та ти, хлопче, при своєму умі* (Дарда). **при рóзумі дóброму.** [М а т у ш к а г у м е н я:] *Що то старий чоловік, що то при розумі доброму* (Мирний). П о р.: **несповнá рóзуму; бог рóзумом зоби́див; бог рóзуму не дав; не пóвно рóзуму.**

[чи] при (в) [своє́му] рóзумі (рóзумові). Уживається для вираження здивування, застереження при необачних, необдуманих діях кого-небудь.— *Ти в своєму розумі, чоловіче?! — круглішають очі Окуня. Одне слово «агітатор» пахне Сибіром і пеклом водночас.— Да за це тебе в холодну мало закинути. Це ж бунт і крамола* (Стельмах); [М а л ь в а н о в:] *Та чи ти при розумі. Чого ти приїхала! Тобі ж не можна виходити, та ще в таку жахливу погоду!* (Коч.); [М а т у ш к а г у м е н я:] *Свят! свят! Чи ти при своєму розумові, чоловіче?* (Мирний). **чи не в своє́му рóзумі?** *Коли стурбована Христинка стала на порозі, він одразу пригорнув її до себе.— Чи ти, Левку, не в своєму розумі? — зашипіла дівчина, вислизнула з його рук* (Стельмах).

РОЗУМІТИ: розумíти сéрцем (душе́ю). Інтуїтивно здогадуватися, відчувати. *Дуже любила Марія читати газети, слухати бесіди комуністів. Бо серцем розуміла, що ці люди від душі бажають народу щастя* (Колг. Укр.); *А от тепер, коли минуле покрилося вже прозорчастим туманом, тепер тільки всією душею розумієш, як чисто тоді все було* (Хотк.); *Безперечно, ви не маєте своїх дітей і нікого з близьких не втратили на війні. Бо коли б ви розуміли все це душею, то не підписали б цього холодного листа* (Логв.). **розумíти всім тíлом.** *Созоненко всім тілом розуміє, що робиться біля нього, значущо дивиться на Варчука і знову щось вигадує нове* (Стельмах).

РОЗУМІЮ: оце́ я розумíю *див.* я.

РОЗУМНА: розýмна головá *див.* голова.

РОЗУМОВІ: дя́кувати своє́му дурнóму рóзумові *див.* дякувати.

РОЗУМОМ: бог рóзумом зоби́див *див.* бог; **дохóдити своі́м ~** *див.* доходити; **жи́ти зáднім ~ ; жи́ти своі́м ~ ; жи́ти чужи́м ~** *див.* жити; **забігáти напере́д ~** *див.* забігати; **звихнýтися ~** *див.* звихнутися.

з рóзумом. 1. *з сл.* ж и́ т и, в и к ó н у в а т и *і т. ін.* Так, як належить, як потрібно.— *Мені здається,— відрубав Несвітайло,— що й директиву треба виконувати з розумом* (Вільний).

2. Такий, як належить, як потрібно.— *З розумом фата! — тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини* (Коцюб.).

3. Тямущий, розумний. *Новопризначеному голові троянівці були раді: хлопець молодий, з розумом, такий діло поведе* (Тют.).

крути́ти рóзумом *див.* крутити; **повертáти ~** *див.* повертати; **розкидáти ~** *див.* розкидати.

своі́м рóзумом. Самостійно, сам. *Зметикував своїм розумом: робітник тепер — господар життя* (М. Ю. Тарн.).

[та] чи з рóзумом? *хто.* Уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдумано. *«Отак, боса в опорках?» Давид занепокоївся: «Та чи ти, дівчино, з розумом? Біжи, біжи прямо на піч»* (Головко). П о р.: **чи сповнá рóзуму.**

РОЗУМУ: бог рóзуму не дав *див.* бог.

вели́кого рóзуму. Дуже розумний.— *Хоч моя зустріч з Дмитром Івановичем* [Яворницьким] *була дуже давня, але про таких людей забути не можна. Це була людина великого розуму* (Шап.).

ви́жити з рóзуму *див.* вижити; **випи́тувати ~** *див.* випитувати; **відбíгти ~** *див.* відбігти; **вчи́тися ~** *див.* вчитися; **держáти язи́к далéко від ~** *див.* держати; **добирáтися ~** *див.* добиратися; **добувáти ~** *див.* добувати; **довóдити до ~** *див.*

доводити; **дохо́дити до** ~ *див.* доходити; **збива́ти з** ~ *див.* збивати.

з вели́кого ро́зуму, *ірон.* Необдумано; здуру. *«Чи не одуріла наша Івга з великого розуму»* (Кв.-Осн.); *Всілякі чутки і всякі люди баламутять теперечки громаду.. Один баламутить по дурості своїй, а другий з великого розуму* (Стельмах).

звихну́тися з ро́зуму *див.* звихнутися; **зво́дити з** ~ *див.* зводити.

з дурно́го ро́зуму. Не тямлячи чого-небудь через недосвіченість.— *З дурного розуму, Юрчику, як то кажуть, якби чоловікові той розум напереді, що позаді приходить. Тепер вже не пішла* (Хотк.); [Л и з я:] *Хай краще Пантелеймон Петрович поможе в печі розпалити.* [Г и р я:] *Ще що скажи з дурного розуму!* (М. Куліш); *Вона з дурного розуму вдарилася в лірику... Владислав оцінить її натяки як чергове захоплення легковажної жінки* (Дмит.).

макі́тра ро́зуму *див.* макітра; **набира́тися** ~ *див.* набиратися; **навча́ти** ~ *див.* навчати; **не могó** ~ **ді́ло** *див.* діло; **не прибра́ти** ~ *див.* прибрати; **несповна́** ~ *див.* несповна; **пала́та** ~ *див.* палата; **пита́ти** ~ *див.* питати; **пита́тися чужо́го** ~ *див.* питатися; **прихо́дити до** ~ *див.* приходити; **рішú́тися** ~ *див.* рішитися; ~ **не позича́ти** *див.* позичати; ~ **не прикла́сти** *див.* прикласти; **спада́ти з** ~ *див.* спадати; **сповна́** ~ *див.* сповна; **стра́титися** ~ *див.* стратитися.

твере́зого ро́зуму. Розсудливий, поміркований, здатний правильно мислити, критично оцінювати. *Як людина тверезого розуму, він припускав, звичайно, можливість всяких ускладнень та несподіванок* (Головко).

РОЗХИТАТИ: розхита́ти репута́цію *див.* підмочувати.

РОЗХІД: пуска́ти в розхі́д *див.* пускати.

РОЗХОД: ви́вести в розхо́д *див.* вивести; **пуска́ти в** ~ *див.* пускати.

РОЗХОДИТЬСЯ: сло́во не розхо́диться з ді́лом *див.* слово.

РОЗХОДЯТЬСЯ: доро́ги розхо́дяться *див.* дороги.

РОЗХРИСТАНА: розхри́стана душа́ *див.* душа.

РОЗЧЕРКОМ: [одни́м] ро́зчерком пера́ (*рідко* **олівця́**). Не вникати в суть справи, не задумуватись. *Можуть скинути з посади* [у Чернігові] *одним розчерком пера, скалічити нагайками або шаблями* (Коцюб.); *Коли ж складні проблеми земного буття розв'язуються похапцем, поверхово, іноді одним розчерком олівця, тоді замулюються джерела, міліють і пересихають ріки, соковиті луки перетворюються в пустки* (Дмит.); // Рішуче, не вагаючись. *Як легко й просто це, мій дорогий Андрію, Враз — розчерком пера — з історії змести Петрарки, Пушкіна, Міцкевича листи, У вічність — ковану в залізні ритми мрію!* (Рильський); *Взяв* [учитель] *олівець і одним розчерком пера викреслив у зошиті те, що треба* (Вільде).

РОЗЧИСТИТИ: розчи́стити під горі́х *кого.* Сильно вилаяти, покритикувати кого-небудь. *Він говорив відразу по двох телефонах, з кимсь лаявся, комусь дорікав і дивився на Василя з викликом, готовий щомиті спалахнути і розчистити інженера під горіх* (Загреб.).

розчи́стити шлях (путь) *кому.* Створювати сприятливі умови для успіху кого-небудь. *Хабарів давати він не збирається,— за це судять, він зуміє інакше розчистити путь своїй медалістці: закутий в лати своїх заслуг, тараном піде вперед, залучить на підмогу впливові свої знайомства* (Гончар).

РОЗ'ЯТРИТИ: роз'ятри́ти ра́ну; ~ **се́рце** *див.* ятрити.

РОЗ'ЯТРЮВАТИ: роз'я́трювати ра́ну; роз'я́трювати се́рце *див.* ятрити.

РОЇТИСЯ: ро́єм рої́тися. Рухатися великою масою. *Школа була ще зачинена і дзвоник не дзвонив, а дітвора, проте, купчилася коло його, роєм роїлася* (Дн. Чайка); *Колись, дуже давно, на землях, що розкинулися вздовж лісового берега Дніпра, буяли густі мішані ліси. В них роєм роїлося різноманітне птаство* (Наука..).

РОКАМИ: з рока́ми. Після того, як мине якийсь час. *З роками він стає більш поміркованим* (Літ. Укр.); *Зараз Марина студентка, а з роками стане досвідченим агрономом* (Роб. газ.).

РОКАХ: не по рока́х. Який не відповідає своїм віковим особливостям. *Він був не по роках серйозний.*

у рока́х. Немолодий. *Вона була вже у роках.*

РОКИ: ро́ки́ не ви́йшли *див.* літа.

РОКІВ: вихо́дити з ро́ків *див.* виходити.

РОКУ: без ро́ку ти́ждень *див.* тиждень.

з ро́ку до ро́ку. Поступово, протягом тривалого часу. *Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою, Ти з року до року все вище росла* (Рильський). **рік од ро́ку.** *Рік од року вертаючись із інституту, дуже запишна, гордовита стає панна Наталя* (Вас.). П о р.: **з ро́ку в рік** (у 1 знач.); **рік у рік.**

РОЛИКИ: розгуби́ти ро́лики *див.* розгубити.

РОЛІ: вихо́дити з ро́лі *див.* виходити.

в ро́лі *кого, якій, із. сл.* б у́ т и, в и с т у п а́ т и, о п и н я́ т и с я *і т. ін.* Як хтось. *Зате, коли хочете знати, я сама в ролі критика буваю досить сувора* (Л. Укр.); *«Можливо, що дехто з оцих новаків потрапить саме до тебе в роту. Доведеться тобі, Женю, вже виступати в ролі ветерана — вчителя. Що ж... Навчай їх гвардійської науки...»* (Гончар); *Лабораторія біогеохімії та рослинних ресурсів опинилася, так би мовити, в ролі молодшої сестри інших лабораторій* (Наука..).

РОЛЯМИ: помі́ня́тися ро́лями *див.* помінятися.

РОЛЬ: витри́мувати роль *див.* витримувати; **відіграва́ти** ~ *див.* відігравати; **вхо́дити в** ~ *див.*

входити; **грáти ~** *див.* грати; **розігрувати ~** *див.* розігрувати.

РОМАН: крути́ти ромáн *див.* кру́тити.

РОМАШКИ: ворожи́ти на пелюсткáх ромáшки *див.* ворожити.

РОНИТИ: рони́ти дух *за ким.* Дуже переживати, турбуватися за кого-небудь, уболівати за ким-небудь.— *Мало коли й дома сидиш — як те перекотиполе, все гуляєш. Я за тобою й дух роню, а ти за мене забуваєш* (Грінч.); *Хлопець раптом занедужав; се дуже засмутило матір, бо вона дух ронила за своїм одинчиком* (Боккаччо, перекл. Лукаша).

РОСИ: з роси́ та з води́ *кому.* Уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя. *Нехай же щастить нашому ювілярові! Нехай ніколи не цурається його творче натхнення! З роси йому та з води!* (Літ. Укр.).

РОСИНКИ: роси́нки в рóті не булó *див.* було.

РОСИНУ: і (ні, áні) на мáкову роси́ну. Нітрохи. *У нього і на макову росину не було почуття гумору* (Вол.); — *А ти ніскілечки й не журишся? — Ані на макову росину* (Стельмах).

РОСТЕ: де вже й пéрець не рости́ *див.* перець; **душá ~** *див.* душа; **ще мак ~ в голові** *див.* мак.

РОСТИ: рости́ вели́кий! Уживається для вираження подяки дитині, з побажанням всього доброго. *Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь* (Укр.. присл..); *Дід зварив рибу, з'їв і похвалив: — Ще-м не їв такої рибки, відколи живу. Рости великий, хлопчику!* (Казки Буковини..).

хоч травá не рости́ *див.* трава.

РОСТУ: ні з лицá, ні з рóсту *див.* лиця.

РОСТУТЬ: золоті вéрби росту́ть *див.* верби; **на вербі гру́ші ~** *див.* груші; **показáти, на чóму горíхи ~** *див.* показати; **рóги висóкі ~** *див.* роги; **~ кри́ла** *див.* крила.

РОТ: вки́нути в рот *див.* вкинути; **в ~ не брáти** *див.* брати; **в ~ не візьмеш** *див.* візьмеш; **диви́тися в ~** *див.* дивитися; **зав'язáти ~** *див.* зав'язати.

зáйвий рот. Той, хто обтяжує кого-небудь у матеріальному відношенні. *Вдома, у бідноті, у великій сім'ї, де не було місця зайвому ротові, жилось невесело* (Коцюб.); *На життя в його роки вже належить дивитись по-філософськи: треба ж комусь і тут вчити дітвору, і це далеко ліпше, аніж з забороною на вчителювання зайвим ротом повертатися в родину сільського шевця, де дітей, мов роси* (Стельмах); *Не сподівався і простий лісоруб Василь Павличко, що його син Дмитро буде не зайвим ротом у хаті, а закінчить університет, стане відомим українським поетом* (Рад. Укр.).

запхну́ти рот *див.* запхнути; **знáти з ми́ски та в ~** *див.* знати; **криви́ти ~** *див.* кривити; **набирáти води́ в ~** *див.* набирати.

на весь рот. 1. *із сл.* галасувáти, гукáти, позіхáти *і под.* Дуже голосно. *Жінки, порозпускавши коси, Розхристані і без свиток, Розтрьопані, простоволосі Галасовали на весь рот* (Котл.); *Рябко всю божу ніч не спав Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв* (Г.-Арт.); *Василь стоїть серед двору, приклав до рота рупором руку, гукає на весь рот* (Вас.); *Усі співають на увесь рот, а вона і губоньок не роззіва, та її голосочок чуть від усіх* (Кв.-Осн.); // Дуже сильно, не приховуючи, відкрито. *Він заворушився в сінях,... і, позіхаючи на весь рот, одсунув засува* (Н.-Лев.); *На санаторному подвір'ї — якийсь рух, тріск сухого морського піщаника. Хтось там по-ранковому хрипло відкашлюється, позіхає на весь рот* (Збан.); *Куркуленко сів у кутку, башлик розв'язав, либиться на весь рот, вуса підпруджує* (Тют.).

2. *із сл.* ї́сти, уплітáти, ковтáти *і т. ін.* З великим апетитом, зі смаком, жадібно. *Вона сіла за стіл і, зачувши дух свіжих котлетів та горошку, зовсім забула про поезію і уплітала котлети на весь рот* (Н.-Лев.); *Тим часом убралась свиня в хату, звалила діжу з тістом, воно поплило по хаті, свиня глита його на весь рот* (Україна..). Синонім: **аж за вухáми лящи́ть.**

не клади́ пáльця в рот *див.* клади; **не лíзе в ~** *див.* лізе; **немá чогó в ~ поклáсти** *див.* нема; **рíски в ~ не брáти** *див.* брати; **розжóвувати і в ~ клáсти** *див.* розжовувати; **розкривáти ~** *див.* розкривати.

рот на замóк. Уживається для вираження заборони говорити, розмовляти.— *З'явишся в Троянівку — рот на замок* (Тют.).

сам у рот лíзе *див.* сам; **так і прóситься в ~** *див.* проситься; **що на ~ налíзе** *див.* що; **як води́ в ~ набрáти** *див.* набрати; **як заціпило ~** *див.* заціпило; **як у ~ кладé** *див.* кладе.

РОТА: аж пíна з рóта скáче *див.* піна; **видирáти з ~** *див.* видирати; **ви́летіло з ~** *див.* вилетіло; **відкривáти ~** *див.* відкривати; **відривáти від ~** *див.* відривати; **дéрти ~** *див.* дерти; **замáзувати ~** *див.* замазувати; **засупóнити ~** *див.* засупонити; **затуля́ти ~** *див.* затуляти; **з ~ вéрне** *див.* верне; **і ~ не розкривáти** *див.* розкривати; **лови́ти словá із ~** *див.* ловити; **не давáти і ~ роззя́вити** *див.* давати; **не пішлá чáрка до ~** *див.* чарка; **ні пáри з ~** *див.* вуст; **тягти́ словá з ~** *див.* тягти; **упусти́ти рáка з ~** *див.* упустити.

РОТІ: аж у рóті чóрно *див.* чорно; **забу́ти язикá в ~** *див.* забути; **з пíною в ~** *див.* піною; **і горобéць у ~ не наслíди́в** *див.* горобець; **кри́хти в ~ не булó** *див.* було; **нехáй язи́к у ~ ру́ба стáне** *див.* язик; **пополоскáти в ~** *див.* пополоскати; **сли́на в ~ кóтиться** *див.* слина; **у ~ чóрно** *див.* чорно; **щоб язи́к у ~ ру́ба став** *див.* язик.

РОТОМ: лови́ти рóтом мух *див.* ловити.

РУБА: питáння стоїть ру́ба *див.* питання.

ставáти ру́ба; стáвити ~ *див.* ставити; **шматóк**

хліба стає ~ в го́рлі *див.* шматок; **щоб язи́к у ро́ті ~ став; язи́к стає́ ~** *див.* язик.

РУБАТИ: руба́ти дро́ва *див.* наламати.

руба́ти кана́ти. Припиняти стосунки з ким-небудь, поривати з кимсь — чимсь.— *Я тут не зміг би працювати.. Або повна довіра, або... рубати канати* (Мушк.).

руба́ти (рі́зати) / підруба́ти (підрі́зати) під ко́рінь *кого, що.* Підривати основу існування кого-, чого-небудь. *Самогонщиків треба рубати під корінь* (Кучер); *Мене* [Задніпровський] *ріже під корінь* (Стельмах).

руба́ти / рубону́ти з плеча́. Говорити, діяти різко, категорично. [Т а р а с:] *Я Врангеля не боявся, а тут більшовика Гармаша злякаюся?* [М о с я:] *Рубай з плеча і все* (Мик.); — *Христе!..— Така була тиха та слухняна, і на тобі — наче представник який, вже рубає з плеча* (Кучер). **тне з плеча́.** *Щасливий воїн, що во ім'я миру Свою підносить бойову сокиру, Во ім'я правди кривду тне з плеча!* (Рильський); // Робити що-небудь зопалу, не подумавши. *Ми значно ближче підійшли в ладу своєму життєвому До гармонійності — хоча не треба й тут рубать з плеча: Любов — це досить мудра штука* (Рильський); *А отутечки ви пересолили... У вас дітки нетипові. Родяться нетипово троє в день! Ви рубонули з плеча: «У робітниці В. ранком народилися дві дівчинки і хлопчик»* (Ков.).

РУБЕЦЬ: рубе́ць на рубці́. Дуже старий, латаний (про одяг). *Посадили мене зараз сорочки латати і духу перевести не дали. Рубець на рубцю* [на рубці], *латка на латці!* (Барв.).

РУБІКОН: перехо́дити рубіко́н *див.* переходити.

РУБЦЯ: до рубця́, *із сл.* з м о́ к н у т и, п р о м о́ к н у т и *і т. ін.* Дуже сильно, повністю *Якщо ж дощ захопив нас у степу, то, промоклі до рубця, ми в такий день маєм право гнати худобу додому раніше* (Гончар). **до ру́бчика.** *Шукач вільного абсолюту, обкислий під зливою до рубчика, він все ж нічим від себе не відштовхує* (Гончар). С и н о н і м: **до ни́тки.**

нема́ рубця́ сухо́го *див.* нема.

РУБ'ЯМ: ру́б'ям трясти́ *див.* трясти.

РУДА: щоб побі́ла руда́ гли́на *див.* глина; **як ~ ми́ша** *див.* миша.

РУДОЇ: а́ні рудо́ї ми́ші *див.* миші.

РУЇН: встава́ти з по́пелу і руї́н *див.* вставати; **підніма́ти з ~** *див.* піднімати; **підніма́тися з ~** *див.* підніматися.

РУЇНАХ: лежа́ти в руї́нах *див.* лежати.

РУК: аж і́скри з рук си́плються *див.* іскри.

без рук, без ніг. Дуже втомлений. *Ідемо, як чорти. Бах! Бах! Два влучення заразом. Шостий раз уже були б без рук, без ніг — коли б не радянська броня* (Ю. Янов.).

вали́тися з ~ *див.* валитися; **вибива́ти з ~; вибива́ти ко́зирі з ~** *див.* вибивати; **видира́ти з ~** *див.* видирати; **випуска́ти ві́жки з своі́х ~; випуска́ти з ~** *див.* випускати; **вирива́ти з ~** *див.* виривати; **вислиза́ти з ~** *див.* вислизати; **вихо́дити з ~** *див.* виходити; **відби́тися від ~** *див.* відбитися; **дава́тися до ~** *див.* даватися; **ді́ло не втекло́ ~; ді́ло ~** *див.* діло; **діստава́тися до ~** *див.* діставатися; **додава́ти ~** див. додавати; **доклада́ти ~** *див.* докладати; **до ~** *див.* руки; **дохо́дити до ~** *див.* доходити; **збува́ти з ~** *див.* збувати.

з дру́гих (тре́тіх, п'я́тих, деся́тих *і т. ін.*) **рук.** Через когось, через посередників; не безпосередньо. *Вони товарняком дісталися серед ночі до Харкова.., а вдень із третіх рук здобували квитки, щоб хоч здалеку побачити й почути Маяковського* (Жур.); *Прийдешні покоління не з третіх рук мають знати, якою ціною здобувалася перемога над Гітлером!* (Головч. і Мус.). **з дру́гої руки́.** *Я була лише людиною з якоюсь силою, з якимось духом, а проте.. Правда? Справедливість? Їх нема! Нема для того, що приневолений приймати їх з другої руки...* (Коб.).

з пе́рших рук. Безпосередньо від кого-небудь. *Квачило буквально згорає од нетерплячки з перших рук отримати інформацію про знаменитого партизанського ватага* (Головч. і Мус.); *Там, де є цікавий досвід, найцінніше одержати його з перших рук* (Рад. Укр.).

з-під рук *у кого.* З близької відстані від кого-небудь *З-під рук у батька вхопила його чабанські ножиці і вже замахнулась ними обстригувати, вкорочувати свої вії* (Гончар). С и н о н і м: **з-під но́са** (в 1 знач.).

з рук *чиї́х.* 1. Від кого-небудь.— *Спасибі, дочко. І смачне, і з рук рідної дитини, та не за тим я прийшла* (Тют.).

2. *із сл.* к у п у в а́ т и, п р о д а в а́ т и *і т. ін.* Не через торгову мережу, не у магазині. *Бабуся купила з рук дуже гарний костюмчик для внука.*

з рук випада́є *див.* випадає.

з рук у ру́ки (до рук). 1. *із сл.* п е р е х о́ д и т и, п е р е м і щ а́ т и с я *і т. ін.* Від одного до іншого. *Місто переходило з рук у руки по кілька разів* (Довж.); *Всі товари не мають споживної вартості для своїх власників. Отже, вони повинні завжди переміщатися з рук в руки* (Маркс); *Під час громадянської війни селище із разів двадцять переходило з рук до рук* (Панч).

2. Безпосередньо кому-небудь. [Ю д а:] *Так само продають їх* [людей], *як і все, як гуси, як худобу.. А потім з рук в руки віддають їх тому, хто купить* (Л. Укр.).

іти́ до рук *див.* іти; **ли́пнути до ~** *див.* липнути; **не випуска́ти з ~** *див.* випускати; **не вихо́дити з ~** *див.* виходити; **не втече́ ~** *див.* втече; **не жалі́ти ~** *див.* жаліти; **не мину́ти ~** *див.* минути; **не поклада́ти ~** *див.* покладати; **не спуска́ти з ~** *див.* спускати; **пливти́ до ~** *див.* пливти; **попада́ти до ~** *див.* попадати; **попливти́ із ~** *див.*

попливти; **прибира́ти до ~** *див.* прибирати; **~ не вистачить** *див.* вистачить; **~ не пога́нь** *див.* погань; **~ не чу́ти; ~, ніг не чу́ти** *див.* чути; **сплива́ти з ~** *див.* спливати; **схо́дить з ~** *див.* сходить.

як без рук *без кого — чого.* 1. Зовсім безпомічний, безпорадний. *Я Дарки не дам, бо я без неї як без рук* (Л. Укр.); *Сулейман дуже зрадів, діставши чотки — без них він був як без рук* (Коцюб.); *Я без рушниці як без рук. Без неї я боюся й мух!* (Олесь); *— Погано ти, братіку, думаєш про вістових, якщо хочеш знати, то вістовий — це права рука командира... Без вістового командир взагалі як без рук* (Ткач).

2. Зовсім погано, не можна обійтися без кого-, чого-небудь.*— А в хазяйстві все ж, як не є, відерце мусить бути.— А звісно, без відра, як без рук,— погоджується Дорошко* (Цюпа); *— Тату,— з докором озвався Павло.— Нащо ви так говорите? Адже той мотор нам ні до чого, а в колгоспі без нього, як без рук* (Кучер). **як без руки́ право́ці.** *Сотник Костомара кричить: — Пропала справа! Без Ніжинського полку, як без руки правиці!* (П. Куліш).

РУКА: важка́ рука́ *у кого.* Хто-небудь дуже сильний, без особливих зусиль може дуже боляче вдарити. *Так глипнула* [молодиця] *..на чоловіка, що він аж зіщулився, бо — всі знали — рука в Корніїхи важка* (Гончар); *— Забудь сюди дорогу. Я тебе не знаю — ти не знаєш мене. Бо рука в мене важка* (Гуц.). П о р.: **важки́й на ру́ку.** А н т о н і м: **до́брі ру́ки.**

легка́ рука́ *у кого, чия і без додатка.* 1. Комусь усе легко, швидко дається, хто-небудь приносить успіх усякій справі, будь-якому починанню. *Поговір іде про вас* [паночку], *що дуже ви бідні. То візьміть від мене свій подарунок, може, хоч на ньому розбагатієте — для когось моя рука легка* (Стельмах).

2. Вправність, умілість, висока професійна майстерність. *Мужикові треба ліку міцного; видно, що Гаєвий орудував таким ліком, коли його хвалили за легку руку* (Март.); *Правда, рука в неї легка, від її уколів біль затихає м'яко й нечутно* (Перв.); *Горленко була знана в місті як відомий хірург. Про її легку руку ходили вже легенди, і хворі хотіли оперуватися тільки в неї* (Панч). **леге́нька ру́чка.***— Та й легенька ж у тебе ручка! А ще й молода! Що ж то буде, як постарієшся?* (Н.-Лев.); // *до чого.* Талант до чого-небудь; уміння робити щось. *Якусь мені бог дав легку руку до майстерства: що очима ввижу, то руками зроблю* (Фр.). П о р.: **легки́й на ру́ку.**

наби́та рука́ *у кого.* Хтось уміє швидко, легко, майстерно зробити що-небудь, має хороші навички у чомусь. *Оте кіно у нас буває щонеділі, З району приїздить. Ну, я при цьому ділі Допомагаю їм: у мене.. На всяке майстерство набита, бач, рука* (Рильський).

наді́йна рука́. Людина, на яку можна покластися; вірний помічник, опора. *На залізниці в нього є надійна рука* (Сміл.).

не здригне́ться рука́ *див.* здригнеться.

не рука́ *кому.* 1. Невигідно, не варто; не влаштовує кого-небудь. [П а н:] *Що ректор тут вмішавсь, шкода, сваритися з ним нам не рука* (Кроп.).

2. Незручно, неприємно. [К о н о н:] *Через Женю нам якось ніби не рука тут зоставатись* (Кроп.); *Воно, дійсно, письменникові не рука б, здавалось, пояснювати свою творчість, треба б його увільнити од цього, проте в деяких випадках це буває необхідне й потрібне* (Вас.).

П о р.: **не з руки́.**

нечи́ста рука́. Безчесна, непорядна людина, здатна красти, шахрувати. *А оті праведники вже й раді повірити, що Олька Грек ллє воду в бідони! І одразу комісію, одразу перевірку...— Я так і казав, що не там нечисту руку шукають,— знову обізвався тато якимось провинним, вибачливим голосом* (Літ. Укр.). П о р.: **нечи́стий на ру́ку.**

пра́ва рука́ *кого, чия, у кого.* Перший помічник, довірена особа у кого-небудь. [Т а р а н е ц ь:] *Микола в мене така дитина,.. розумний, права рука моя по усьому торгу* (Кв.-Осн.); *Коли Михайло мав сімнадцять, то був уже моєю правою рукою, так як тепер* (Коб.); *Княгиню Ольгу здивувало, що ця визначна особа імперії..— права рука імператора, перший його боярин і воєвода, розмовляє з нею руською мовою так, ніби він довго жив на Русі* (Скл.); *Прокіп Савич підтягав загін, працював дні й ночі. Правою рукою його був політичний комісар загону Свирид Петрович* (Дмит.); // Група людей, установа і т. ін., що допомагає комусь. *Діє в колгоспі і бюро економічного аналізу. Це справді права рука голови* (Хлібороб Укр.). **пра́ва ручи́ця.** *Скажи, господарю, чому не виджу я Оскара.. Де ділась Альви слава; Чому край батька не сіда його ручиця права?* (Граб.).

рука́ в ру́ку. 1. *з сл.* й т и, б і г т и *і под.* Поруч, один біля одного, поряд, *Петро, налягаючи на косу, порівнявся з старим Буканом, що вирвався був уперед. Тепер вони йдуть рука в руку, подзвонюючи косами* (Чаб.). * Образно. *Та зате цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його гострого логічного розуму, що пішов рука в руку з безоглядним егоїзмом у поводженні з людьми* (Фр.); // Узявшись за руки. *Від ранку до вечора на вільнім повітрі, рука в руку, в любих, тихих розмовах робили вони — зразу ближчі, а з часом щораз дальші прогулянки* (Фр.). П о р.: **рука́ з руко́ю; рука́ в руці́.**

2. *з сл.* ж и т и, п р а ц ю в а́ т и, т в о р и́ т и *і т. ін.* Разом, як однодумці. *Свідомі робітники дуже добре знають, що чорна сотня з буржуазією працюють рука в руку* (Ленін); *Відповідні дер-*

жавні органи, рука в руку з професійними спілками, повинні спрямувати свої зусилля на те, щоб більш сприятлива кон'юнктура даної галузі промисловості йшла на користь.. робітничому класові в цілому (Рад. Укр.); *Говорячи про успіхи образотворчого мистецтва в 30-ті роки, слід відзначити, що вони великою мірою досягнуті завдяки допомозі митців братніх республік, з якими наші художники працювали і творили рука в руку* (Мист.). **рука́ об ру́ку.** *У давніх людей поезія і музика довго йшли рука об руку, поезія була піснею* (Фр.); *Скепсис «Рівноваги»* [Плужника] *йде здебільшого рука об руку з трагізмом,— а це вже куди змістовніше й серйозніше..* (Не ілюстрація..). **руч об руч,** *рідко. Недарма осінь нас охотить До дії, руху, поривань. Руч об руч з нами вітер ходить, І спробуй хоч на хвильку стань!* (Бичко).

С и н о н і м и: **лікоть в лікоть; плече́ в плече́.**

рука́ в руці. Узявшись за руки, поруч. *Подруги за вікнами проходять З нареченими рука в руці* (Дмит.). П о р.: **рука́ з руко́ю; рука́ в ру́ку** (в 1 знач.).

рука́ з руко́ю. Узявшись за руки, поруч. *І у першу-таки неділю після цього вечора Галя у свіжому вінку, рука із рукою з козаком Нарадою, пішла до церкви рано-ранесенько, ..і повінчалися собі любенько* (Вовчок). П о р.: **рука́ в ру́ку; рука́ в руці.**

рука́ не підніма́ється (не здійма́ється, не підійма́ється, не підво́диться, не зво́диться *і т. ін.*) / **не підні́меться (не здійме́ться, не підведе́ться, не підійме́ться, не зведе́ться** *і т. ін.*). 1. *у кого і без додатка.* Не вистачає рішучості, сумління не дозволяє щось зробити. *От мені нараховано сім тисяч карбованців додаткової оплати. І я вам, товариші, скажу чесно. У мене рука не піднімається до цих чужих, не мною зароблених грошей* (Кучер); *Ви так по-лицарськи говорите про жінок-критиків, що після сього якось рука не здіймається писати щось критичного проти Вас* [Маковея] (Л. Укр.); *Вчитель хай не побоюється доносів, молодий батюшка на нього не писатиме, на таке рука не підніметься* (Стельмах); *Та ось ти на собі перевіриш: якщо сам оце посадив — уже його не переточиш, не зломиш. Рука не підніметься, щоб ламати* (Гончар); *Застигає розчин, а значить погано скріплює цеглини. Правда, заплющивши очі, можна й так мурувати. Тільки у кого ж підніметься рука?* (М. Ю. Тарн.).

2. *на кого — що і без додатка.* Не вистачає рішучості побити, покарати, убити когось. [Зінько:] *..Давно вже кортить мені віддубасить тебе, та рука не здіймається...* (Кроп.); *Пропала лошиця. До ранку чи й доживе. Отак гнати? Як у тебе й рука піднімалася? Оксен, знаючи звичку Григора все перебільшувати, мовчав* (Тют.); *Я й не скажу тобі сього, бо моя рука не здійметься пробити тобі серце тим мечем, що давно вже пробив серце мені* (Л. Укр.); *Цей шолом, розпечений набіло, Надівали на єретика, Певно, на таке жорстоке діло Тільки в папи здійметься рука* (Павл.).

3. *до чого.* Не вистачає сил щось робити від утоми, хвороби і т. ін. *Сама не знаю, чого я тепер так втомилась... днів три навіть рука до листів не здіймалась* (Л. Укр.). П о р.: **ру́ки не підійма́ються** (у 1 знач.).

своя́ рука́ *у кого.* Хто-небудь близький, однодумець, що завжди допоможе у чомусь, підтримає, посприяє і т. ін. *Са́ва Герасимович здавна в селі має вплив і авторитет,.. всі його поважають, скрізь у нього своя рука..* (Ю. Бедзик).

си́льна (міцна́) рука́. Хто-небудь впливовий, той, хто має владу, силу і т. ін.; покровитель.— *Полтава бореться, друзі!.. Чиясь сильна рука підтримує нас!* (Гончар).

тверда́ рука́. 1. *у кого.* Хто-небудь має вольовий, сильний характер.— *Кошовим настановити Захара Олексійовича... Він добрий і простий, але рука в нього тверда... Таким має бути кошовий* (Добр.); — *А хіба ж я не товчу їм крізь день, що в нас не пансіон для дівчаток, що в нас заклад спеціальний, режимний...— То що ж. карцер на них на всіх збудувати? — За кого ви мене маєте? Руку маю тверду, це правда* (Гончар).

2. Вольова, сильна людина. *А на давнім пожарищі Іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала Рук твердих та смілих,— і дождалась* (Шевч.); — *Мені потрібна тверда рука,— сказала вона Борисові, коли вони зустрілися вдруге* (Загреб.); // Влада, вплив і т. ін. вольової, сильної людини (групи людей). *Педрада педрадою. Треба говорити й там. Але ти директор, адміністратор. Ти повинен твердою рукою, коли бачиш неподобство, викорінювати його. І не тільки викорінювати, але й виправляти* (Збан.); *Треба було закріпитись на цій* [окупованій фашистами] *землі, щоб відчув ворог тверду руку* (Коз.).

РУКАВА: зака́чувати рукава́ *див.* закачувати; **спусти́вши рукава́** *див.* спустивши.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **із рукава́.** 1. *з сл* с и́ п а т и, с и́ п а т и с я. Дуже багато, у великій кількості. *Називала її* [Пазю] *всіляко. Всі зневаги, які знала змалечку й яких вивчилася в місті, сипалися тепер з її* [Варвари] *рота, як із рукава* (Март.); *Обід був веселий, гомінкий. Кирило сипав як із рукава: про «бариню», ..про порошки для апетиту* (Вас.).

2. Дуже великий, густий (про дощ, сніг). *Сніг мов з рукава* (Укр.. присл..).

С и н о н і м: **як з мішка́.**

РУКАВИ: зака́чувати рукави́ *див.* закачувати

РУКАВИЧКА: пе́рша рукави́чка. Чемпіон з боксу. *Дніпропетровець Віктор Савченко не приховував своїх намірів стати першою рукавичкою*

в світі (Роб. газ.), *Після вчорашніх боїв лишилося четверо претендентів на звання першої рукавички* (Веч. Київ).

РУКАВИЧКИ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **рукави́чки,** *із сл.* м і н я́ т и. Часто, нерозсудливо, легковажно. [Л и ц а р:] *А ти, зрадлива! Женихів міняєш, мов рукавички* (Л. Укр.).

РУКАВИЧКУ: ки́дати рукави́чку *див.* кидати; **підня́ти** ~ *див.* підняти.

РУКАВИЦЮ: ки́дати рукави́цю *див.* кидати.

РУКАВИЦЯХ: в їжа́чих (в їжако́вих) рукави́цях, *із сл.* д е р ж а́ т и, т р и м а́ т и *і т. ін.* У великій суворості. *Коли хочеш з дівки молодиці,— держи її в їжачих рукавицях* (Укр.. присл..); — *А хто ж першим почав розкладати колгосп? Не ти, не такі як ти? Зло почалося од вас.— Звідки б воно не почалося, а людей треба тримати в їжакових рукавицях, не попускати віжки* (Стельмах).

РУКАМ: дава́ти во́лю рука́м; не дава́ти ~ **та ноѓам відпочи́нку** *див.* давати.

РУКАМИ: би́тися об по́ли ~ *див.* битися; **відбива́тися** ~ **й ноѓами** *див.* відбиватися; **відхре́щуватися** ~ **й ноѓами** *див.* відхрещуватися.

вла́сними (свої́ми) рука́ми; вла́сною (своє́ю) руко́ю. Особисто, сам. *Того ж* [1846] *божого року, написавши тобі лист і гарненько власними руками оддавши на почту, поїхав собі гарненько в престольний град Москву* (Шевч.); — *Я не така, як мама, я мовчати все життя не буду... Завжди скажу прямо, кривити душею не стану... якби можна було весь обман ... усю підлість ... по всьому світу позбирати, то я власними руками визбирала б і спалила б на великому вогні* (Гуц.); — *Не гордий* [офіцер], *таки сам своїми руками узяв та й посадив мене край себе* (Кв.-Осн.); — *Це ж треба уже зовсім розуму позбутися, щоб узяти та власною рукою пустити на вітер усе своє добро, загарьоване довгою, тяжкою працею...* (Бузько). А н т о н і м: **чужи́ми рука́ми.**

вчепи́тися рука́ми й зуба́ми *див.* вчепитися.

го́лими рука́ми, *з сл.* в з я́ т и, в х о п и́ т и *і т. ін.* 1. Легко, без особливих труднощів, без будь-якого напруження сил і т. ін. *Поміщицькі, дворянські комітети навмисне робили так, під час звільнення від кріпосного права, щоб їм можна було кабалити селян по-старому,.. щоб селян, як і раніше, голими руками можна було в полон узяти* (Ленін); *Треба витратити на це будівництво всю радянську владу, і потім.. голими руками скинути комісарів* (Ле).

2. Без спеціального знаряддя, пристосування тощо. *На ній* [продухвині] *стоїть бовдур дерев'яний. Пробував його хитнути — де там! Що ж його робити? Якби кирпичина* [цеглина], *може збив би. А голими руками нічого не вдієш* (Хотк.); *Без тягла..— як без рук. А земля далеко, за десять верст. Що ти на ній робитимеш голими руками!* (Головко); — *Голими руками впіймаєш в'юна?* (Стельмах); *Як важко було двадцять літ тому будувати завод на голому місці і майже голими руками* (Вітч.).

3. Без достатнього озброєння, бойової техніки тощо. *Палахкотить гнівом трудящий люд, як одне серце: одібрати в поміщиків землю, знести, розтягти до цурки їхні кубла. Та це ж бо силищі отакій голими руками за одну ніч з усіма управитися* (Головко); *В ці тяжкі ночі відступу, коли ледве не голими руками доводилось стримувати насідаючого противника, не раз пошкодував Леонід, що нема зараз при ньому отих славних його «сухопутних крейсерів»* [бронепоїздів], *що з ними торік його колона пробивалась Правобережжям* (Гончар); — *Революцію голими руками, пане поручик,.. не зробиш* (Панч).

го́лими рука́ми не ві́зьмеш *див.* візьмеш; **гори́ть під** ~ *див.* горить.

з го́лими (з поро́жніми, з пусти́ми) рука́ми. 1. Без нічого, не маючи нічого в руках, нічого не принісши з собою. *Семен увійшов* [до стайні] *з голими руками, махнула* [корова] *головою й ударила рогом до ясел* (Март.); *На вулиці Іван часто бачив, що дехто з членів артілі повертався додому не з порожніми руками* (Чорн.); *Сердюки ...подалися знову кудись на гору і за півгодини вернулись захекані і не з пустими руками: принесли в полах яблук, сухих кінських кізяків — заздалегідь подбали про паливо на вечір* (Гончар); // Нічого не маючи на гостинець для когось.— *Стривайте, а як же їхати з голими руками?* — *раптом спитав Родивон.— Що там не говоріть, а ми ж таки шефи...* (Кучер); *Після кожної бойової операції він не повертався в табір із порожніми руками, а неодмінно приносив Клаві хоч такий-сякий гостинець* (Головч. і Мус.); *Колекціонер Левченко прибіг до Дмитра Івановича прямо додому. Прийшов не з порожніми руками, а приніс особистий подарунок — порцелянову Венеру* (Шап.); *Гості, виявляється, приїхали не з порожніми руками* (М. Ол.); — *Ви вже не гнівайтесь, Горпино Карпівно, не знав же я ..Та от і з'явився з пустими руками, навіть подарунка не встиг купити* (Ткач).

2. *із сл.* п о в е р т а́ т и с я, в е р т а́ т и с я, п р и й т и́ *і т. ін.* Без результатів, ні з чим. *Вони* [німці] *прочесали й обшукали весь район Корабельної сторони і, нічого* [підозрілого] *там не знайшовши, повернулися назад з порожніми руками* (Кучер); — *Я приїхав до тебе не з порожніми руками,— продовжував Куклін.— Я спеціально їздив до Москви і добився, щоб тебе зачислили до Суворовського училища* (Багмут); *Мудракові теж не пощастило проникнути в той партизанський край крізь щільний вогненний рубіж, проте повернувся він у загін не з порожніми руками* (Головч. і Мус.); // Нічого не діставши, не придбавши. *Бог*

хліба на Дону те літо не вродив — Вернувсь Антін із голими руками (Бор.); *Дядина й Павлусь вернулись у світлицю з порожніми руками* (Н.-Лев.); *У дорозі* [мисливець] *недоїдає й недосипляє, проходить пішки десятки кілометрів, ночує під кущем — і звичайно повертається додому з порожніми руками, але щасливий* (Мисик); *Павло Іванович Нікуляк ніколи не повертався з лісу з пустими руками* (Веч. Київ); *А їй* [Катрі] *ткнув* [панич] *у жменю дві червоних бумажки.. Спасибі й за те! Все-таки не з порожніми руками прийдеться в село вертатись* (Мирний).

3. Не маючи засобів для існування, необхідних знарядь господарювання і т. ін. *Настав той день, коли я все роздав убогим, голоті керіотській щонайгіршій, а сам пішов з порожніми руками, ..шукать учителя* (Л. Укр.); *Ще недавно такі, як Когут, називали нас ледарями..— Звісно, з голими руками як то можна було хазяйнувати на одному морзі* (Цюпа); *А тутешня земля була щедра. Першого ж року хліба вродило стільки, що Верига міг і себе забезпечити, і ще дати насіння сусідам, які прийшли на нові землі з голими руками* (Панч); // Дуже бідний.— *Хай ми: волоцюги, пройдисвіти, часом без шматка хліба,.. без шага грошей за душею, з одними голими руками,.. А москаль... Хата, як той рай; жінка як пані,.. А й він!* (Мирний); *А молода теж собі дивилася, за кого виходити. Якщо їй дають посаг, то щоб і легінь був не з порожніми руками* (Три золоті сл.).

4. *тільки з частк.* н е. Маючи певний досвід, якісь знання і т. ін. *Почнімо з Ваших робіт. ..Ви, як видко, приступили до роботи не з голими, як-то кажуть, руками, бо трохи вчились гармонії* (Муз. праці); *— Не лякай! Ми лякані. Ми — фронтовики. І не забувай — не з порожніми руками додому вернулися* (Збан.); *Подібно до свого вчителя, Киричинський прийшов у криміналістику не з пустими руками. Тільки його козирем була не фотографія, а промені* (Наука..).

з легки́ми рука́ми. Без ноші, без речей.— *Давай пристанемо кудись до села і звільнимо свої руки, підемо далі з легкими руками* (Ю. Янов.).

з рука́ми й (з) нога́ми, *з сл.* в з я́ т и, з а б р а́ т и, к у п и́ т и. Охоче, з великим бажанням, задоволенням. *А в Ходаках з університетською освітою він не пропаде, і просто вчителювати можна, з руками, з ногами заберуть, бо на селах не так багато педагогів з університетськими дипломами* (Бас.).

[і] рука́ми й нога́ми [й зуба́ми]. 1. Всіма силами, міцно, несхитно. *Та тепер кожен за землю руками й ногами, й зубами держиться!* (Гр.); [С т а р ш и н а:] *Кажи, що Галя, чи согласна* [згідна]*?..* [С и д і р:] *І, їй богу, правду Вам кажу, не хоче, й руками, й ногами брикається* (К.-Карий). **рука́ми й зуба́ми.** *Поява добровільців у селищі засмутила Рудого. Дізнавшись, що серед них чимало шоферів, Рудий так і сказав у гаражі: — Ну, шпаків прилетіло багато... Тримайтесь, сибіряки, за кермо руками й зубами* (Хор.).

2. Категорично відмовлятися, виявляти повне небажання робити що-небудь, виконувати чийсь наказ, прохання і т. ін.— *Годі вдома сидіти та хліб переводити,— пора й самому заробляти! Чіпка — руками й ногами! Та вже Оришка — давай його умовляти* (Мирний).

мо́жна бра́ти рука́ми *див.* брати.

обома́ рука́ми, *з сл.* г о л о с у в а́ т и, п і д т р и́ м у в а т и. Повністю, цілком.— *Я обома руками голосую за них. ..— Ми часто за узагальнення голосуємо обома руками, а від конкретного, буденного уміємо відмахнутись теж обома руками* (Стельмах); [К р у т ь:] *Оля пропонує вас. І правильно. Я — обома руками* (Підс.).

2. Охоче, без вагань, без роздумів.— *Чи, може, вам більше до вподоби орел, що розгорнув би крила над головою і вів би вас до перемог. Щоб.. подивились би ви на людину — і людина вийняла б своє серце і віддала б його вам обома руками* (Ю. Янов.); *Грицько ..глянув на Чумака. Ну й бідовий цей учитель! За все береться обома руками* (Речм.); *— Якби мені князь давав село, я б загарбала його обома руками* (Н.-Лев.); *Запропонуй їй* [Шпачисі] *на вибір — собор чи критий ринок? Обома руками буде за ринок. Що той собор для неї в житті* (Гончар).

обома́ рука́ми хапа́тися *див.* хапатися; **підпи́суватися обома́ ~** *див.* підписуватися; **розво́дити ~** *див.* розводити; **уда́рити об по́ли ~** *див.* ударити; **ухопи́тися ~ за го́лову** *див.* ухопитися.

чужи́ми рука́ми. Не самостійно, використовуючи працю, зусилля, енергію інших. *Багач ..любив робити чужими руками* (Казки Буковини..); *Усе то була ватага, вигодувана чужою працею, обута й зодягнена чужими руками..* (Мирний). А н т о н і м: **вла́сними рука́ми.**

чужи́ми рука́ми жар загріба́ти *див.* загрібати.

РУКАХ: би́ти по рука́х *див.* бити; **ві́жки в ~** *див.* віжки.

в свої́х рука́х. У себе в розпорядженні, у власному користуванні. *Якби йому треба було взяти тільки цей об'єкт* [готель], *Чимаченко, безумовно, висадив би його в повітря. Але йому ..ще потрібно зламати десятки об'єктів, і він думав про них уже зараз... Маючи його в своїх руках, батальйон, власне, мав би своєрідний зручний трамплін для того, щоб оволодіти новим кварталом* (Гончар).

гори́ть у рука́х *див.* горить; **дава́ти по ~** *див.* давати; **держа́ти ві́жки в ~; держа́ти в ~; держа́ти себе́ в ~** *див.* держати.

з фа́ктами в рука́х. Маючи переконливі докази; цілком вірогідно, точно. *З фактами в руках дослідники довели, що Леся Українка завжди була*

активним громадським діячем, ніколи не минала нагоди взяти особисту участь у практичній роботі прогресивних громадських організацій і революційних гуртків (Рад. літ-во).

кипіти в рука́х *див.* кипіти; **ма́ти не́руш у ~; ма́ти у ~** *див.* мати.

на рука́х *чиїх, у кого.* 1. На чиємусь утриманні. *Відтак батько помер, і на моїх руках опинилася вся сім'я* (Коцюб.); [Г р у ї ч е в а:] *Ви труїли його* [Ореста] *щодня, щогодини, потім кинули його отруєного на моїх руках, а самі пішли собі геть..!* (Л. Укр.); // Під чиїмось доглядом, опікою.— *Давай пристанемо кудись до села.., поляки женуться й шукають, а в нас поранені на руках* (Ю. Янов.); *Так зріднилися з ним за ці кілька тижнів, що минули від того осіннього вечора, коли, зранений, обгорілий опинився на їхніх руках* (Гончар).

2. У чиємусь володінні, розпорядженні; у чиїйнебудь підпорядкованості. *Усі комори, усі інбари і кладові — усе було в неї* [Меласі] *на руках і від усього ключі у неї в руках* (Кв.-Осн.); *На його руках доволі скоту було* (Барв.); *Тепер* [Максимові] *зручніше глибше п'ятерню запустити в московські достачі: не звод* [взвод] *який там, а ціла рота на руках* (Мирний). П о р.: **у рука́х** (у 2 знач.).

не трима́ти в рука́х *див.* тримати; **носи́ти на ~** *див.* носити; **побува́ти в ~** *див.* побувати.

по рука́х. Вирішено, домовлено.— *Так що по руках? — мовив гетьман, знову простягаючи руку Півторакожухові.— Вертаєшся з родиною і просто до мене у Чигирин.— По руках,— весело відповів Півторакожуха* (Рибак); — *Ще накину десять — та й по руках,— простягував свою долоню Динька.— Ви забуваєте, що й садок при хаті є і хлів,— ніяковіючи, говорив хлопець* (Зар.); — *Так що, Пилипе, по руках? — По руках,— сказав Пилип* (Кучер).

трима́ти не́рви в рука́х *див.* тримати.

у надійних рука́х. 1. У повній безпеці, там, де ніщо не загрожує — *Листівки, говорите, в надійних руках? — В надійних* (Стельмах).

2. У сприятливих умовах, в оточенні, яке позитивно впливає на кого-, що-небудь.— *Міг би хлопець зовсім пропасти, збаламутитись, а зараз він у надійних руках,— запевнив Тритузний.— Тут* [у спецшколі] *до нього увага, тут за ним догляд і вдень і вночі* (Гончар). **в надійні ру́ки.** *Його* [хлопчика] *треба зміцнити. При нагоді віддайте його в надійні руки. Він мусить.. забути всі страхіття війни і втрату батьків* (Логв.).

у рука́х *чиїх, у кого.* 1. У залежному, підвладному становищі. *Василь колись вертів цілим повітом!.. У Василя всі були в руках — і комісар, і суддя, і сам предводитель* (Мирний); *Шкребтав старий Михайло в потилиці. Виходило ніби так, що він у сина в руках* (Хотк.);— *Що за тон, Оленчук?.. Не забувай, одначе, що я можу тебе, як комаху оту... І сучасне, й майбутнє твоє в моїх руках!* (Гончар); *Марта мало не вискочила з-за столу і, приховуючи радість, подала голос..— У ваших руках моє щастя,— встала і вдавано зітхнула* (Стельмах); — *Кожен народ має ту перспективу, на яку заслуговує. Майбутнє словаків в їхніх руках...* (Головч. і Мус.). С и н о н і м: **у ла́пах.**

2. У чиємусь розпорядженні, користуванні, володінні і т. ін. *В твоїх руках все на світі. Твоя свята воля! Нехай буде так, як буде,— Така моя доля!* (Шевч.); — *То невже, коли власть у твоїх руках, ти не можеш на моє ненароджене викроїти якусь скибку землі?* (Стельмах); *Почорнілі на дощах скирти соломи ще вранці були в руках противника* (Гончар); *Наша армія не лише вибила фашистів з території, яку вони захопили минулого літа, а й визволила ряд міст і районів, що перебували в їхніх руках близько півтора року!* (Тих.). П о р.: **на рука́х** (у 2 знач.).

ходи́ти по ~ *див.* ходити.

РУКИ: бра́ти в ру́ки; бра́ти в свої́ ~; бра́ти го́лову в ~; бра́ти збро́ю в ~; бра́ти но́ги в ~; бра́ти себе́ в ~ *див.* брати; **брудни́ти ~** *див.* бруднити.

брудні ру́ки *у кого.* Хто-небудь нечесний, непорядний, аморальний. *Хай роздає ролі кому хоче... Тільки хай до мене своїми брудними руками не торкається* (Стар.).

відбира́ти ру́ки й но́ги *див.* відбирати; **візьми́ ву́ха в ~** *див.* візьми; **вкороти́ти ~** *див.* вкоротити; **го́лки в ~ не бра́ти** *див.* брати; **грі́ти ~** *див.* гріти; **дава́ти ключ у ~** *див.* давати; **дава́тися в ~** *див.* даватися; **да́ти хліб у ~** *див.* дати; **держа́тися за ~** *див.* держатися; **диви́тися в ~** *див.* дивитися; **дістава́тися** в~ *див.* діставатися.

до́брі ру́ки *в кого.* Хто-небудь без особливих зусиль може дуже боляче вдарити, дуже сильний.— *То ти таки добре його* [сторожа] *пом'яв?..— пита Лушня.— Та знатиме, що в добрих руках побував* (Мирний). С и н о н і м и: **важка́ рука́; важки́й на ру́ку.**

до́вгі ру́ки *в кого.* Хто-небудь зазіхає на чуже, може вкрасти, привласнити що-небудь і т. ін. *Пішла я ходити з хати в хату. Бо дуже довгі руки мала... Усе спотиньга й потягну що-небудь* (Барв.); — *Тобі вистачить місця в степу, Максум, і мені досить. А генералам і торе — мало, баям — мало. Ненажерливі вони, в них руки довгі* (Десняк).

заби́ти ру́ки *див.* забити; **загляда́ти в ~** *див.* заглядати; **звали́тися на ~** *див.* звалитися; **зв'я́зувати ~** *див.* зв'язувати; **згорта́ти ~** *див.* згортати.

золоті ру́ки. 1. Майстер своєї справи; вправна, уміла, здібна людина. *І коло корови уміє* [Параска] *ходити.. І вишиває, і панчохи плете... Золоті*

руки, та й годі! (Мирний); *Стане* [Тодоська] *спокійна, поважна, схопиться до хазяйства, усього направляти. І лихий не взяв її: золоті руки! Вмент оберне те, що тижнями розтікалося на всі боки* (Дн. Чайка); *Биб склав у діжку татові інструменти, загорнувши їх по одному в промащені ганчірочки, й сказав: «..Струмент добрий, у золотих руках був..»* (Тют.).

2. *у кого.* Хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі. *У Кирила золоті руки. Він і швець, і жнець, і в дуду грець* (Коп.); *— Сафронова наймичка Софія,— пізнає Дмитро.— Іч, сама горює на чужому полі. А жне — як вогонь. Золоті руки у дівчини* (Стельмах); *Коли говорять, що у людини золоті руки, то чомусь найчастіше уявляється майстер, який з ювелірною точністю може виготовити найскладніші деталі* (Веч. Київ); *На наших підприємствах працюють чудові червонодеревники, у них золоті руки, їм під силу зробити не лише простий кухонний буфет, а будь-який вид художніх меблів* (Роб. газ.). **золота́ рука́.**— *У ремісника — золота рука,— говорили в селі про Діброву* (Козл.).

3. Уміння, вправність в усякій роботі, кмітливість у ремеслах, висока професійна майстерність. [Самопал:] *Жив тут... муляр Гордій. Золоті руки мав. Палаци і хати, церкви і мости мурував для людей... Слава про нього йшла в усі землі* (Зар.); *— Наш перший коваль ні золота, ні доларів не мав... У нього була тільки купа дітей і хвора жінка...— Зате мав золоті руки!* (Чендей); *Тямковитий хлопець* [Віталик]: *і вчиться добре, і руки має просто золоті, для домогосподарок свого кутка він в техніці авторитет найвищий* (Гончар).

з рук у ру́ки *див.* рук; **іти́ у ~** *див.* іти; **ка́рти в ~** *див.* карти; **ко́зир у ~** *див.* козир; **ламá́ти ~** *див.* ламати; **лиза́ти ~** *див.* лизати.

липкі́ ру́ки *у кого.* Хто-небудь схильний до злодійства, шахрайства тощо. *Імость догадувалася, що в Івана липкі руки, але мовчала.. Щоби наймит не крав, на те треба дозору господаря* (Март.). Синонім: **нечи́стий на ру́ку.**

ма́йстер на всі ру́ки; ма́ти ві́льні ~; ма́ти до́вгі ~ *див.* мати ², **накладá́ти на се́бе ~; накладá́ти ~** *див.* накладати.

на ру́ки *чиї, кому.* Під чийсь догляд, чиюсь опіку. *Покинув їх *зять на дідові руки, просив доглянути малих* (Мик.); *Чумаченко тягне Огонькова до машини, здає Чохову на руки, а сам відкриває дверцята, бере за петлі мертвого шофера, волоче в борозну* (Тют.).

ні за що ру́ки зачепи́ти *див.* зачепити; **обагри́ти ~ кро́в'ю** *див.* обагрити; **обла́мувати ~** *див.* обламувати; **обрива́ти ~** *див.* обривати; **опусти́ти ~** *див.* опустити; **перебива́ти ~** *див.* перебивати; **перекладá́ти на чужі́ ~** *див.* перекладати; **перепуска́ти че́рез свої́ ~** *див.* перепускати; **підкладá́ти ~** *див.* підкладати; **попадá́ти в ~** *див.* попадати; **пройти́ че́рез ~** *див.* пройти; **розв'я́зувати ~** *див.* розв'язувати.

ру́ки в брю́ки. Нічого не робити. *Ось місяць скоро як дома, а ходиш — руки в брюки. Як панич. На материній шиї сидиш* (Головко).

ру́ки геть *див.* геть.

ру́ки [жіно́чі] не ходи́ли *де.* Не прибиралось. *Ліжко наспіх покрите пишною ковдрою.., розгорнуті книжки на стільці поряд з ліжком — все це говорило про те, що жіночі руки давно тут не ходили* (Сиз.).

ру́ки загребу́щі *у кого.* Хто-небудь дуже заздрісний, жадібний, прагне до наживи. *Така вже ото ненаситна натура* [людина], *руки загребущі, очі завидющі* (Збан.). Синонім: **о́чі завидю́щі.**

ру́ки згорну́лися *чиї і без додатка.* Хто-небудь помер. *Так вік вкоротився... Згорнулися руки, Що й камінь змогли б чарувать! Ні гуку на радість, ні галасу муки Не стала скрипиця давать* (Щог.).

ру́ки й но́ги посині́ли *у кого.* Хто-небудь дуже замерз. *І повертають до хат діти немов качани. Личка поблідли ще дужче, посиніли руки і ноги.. очі ще дужче горять* (Фр.).

ру́ки коро́ткі (ку́ці, малі́) *у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь має обмежену владу, можливості і т. ін.— *Ви, певно, здогадуєтеся, що есесівці давно точать на нас зуби, але... руки короткі* (Головч. і Мус.); *— Ти знаєш, що значить сваритися з начальством. Або ти його зіпхнеш, або воно тебе з'їсть. Зіпхнути Маркушевського тобі не вдасться. Руки короткі* (Ю. Бедзик.).

2. Уживається як застереження, перев. при бійці; нічого не вийде. [Денис:] *Ой, Кононе, гляди, щоб я тебе не взяв за чуба.* [Конон:] *Короткі руки* (Кроп.); *— Уб'ю! — простогнав, оскаженілий від ревнощів та алкоголю, хлопець.— Руки короткі,— гнівно відповіла дівчина* (Дмит.); *— Що, бив би? Може, битимеш?! Малі руки ..— тріскотала вона* [Параска], *соваючись на місці* (Мирний).

3. У кого-небудь немає можливості (зробити що-небудь). *Не вистачає сил добратися до глибини* [землі]. *Чує моє серце, що в девонах є газ, а руки короткі, от і шастаю по верхах* (Цюпа); *— Невже в нас такі куці руки, що не можемо розворушити осине гніздо* (Головч. і Мус.).

Пор.: **ру́ки не ви́росли.**

ру́ки не ви́росли *у кого.* Хто-небудь не має права бити когось, заподіяти щось кому-небудь.— *Може битимеш?! .. руки не виросли — тріскотала вона* [Параска], *соваючись на місці* (Мирний). Пор.: **ру́ки коро́ткі.**

ру́ки не гуля́ють *у кого і без додатка.* Хто-небудь зайнятий чимось, щось робить, не байдикує і т. ін. *Мина Омелькович мусить, щоб руки не гуляли, прихопити дещицю, мимохіть стане тягти*

з жердки хазяйський латаний, з кучерявого барана кожух (Гончар).

ру́ки не дохо́дять (не дістаю́ть *і т. ін.*) / **не дійшли́ (не дотягли́сь** *і т. ін.*). У когось немає часу, немає можливості робити що-небудь, займатися чимсь. *Невже колгосп може відкрити перукарню? Може, звичайно, та все руки не доходять* (Кучер); — *Ніхто не скаже, що вона* [Лукія] *в нас дурна. Ростом, правда, не вийшла, а зате бог розумом не зобидив. ..А до науки не дістають руки.— І Цимбал важко зітхає* (Панч); *Чому ж так, думав Крутояр, слухаючи повільну, неспішну розповідь старенької, от ми все життя змінили, такі заводи, такі палаци збудували, а тут нічого й не винайшли? Мабуть, тому, що не подумав про це ніхто, як то кажуть, руки не дійшли. А треба, щоб дійшли* (Собко); // У кого-небудь дуже багато роботи, хтось дуже зайнятий. *До сніданку поравсь* [Приходько] *по хазяйству: відкидав сніг, чистив у корівнику, навісив нові двері, що їх змайстрував іще з осені, а повісити все не доходили руки, а тоді заходився перекладати солому* (Дім.). * Образно. *На жаль, нічого дотепнішого під вічним сонцем людина не вигадала. Не доходять ще руки нашої науки, як висловився один старенький хлібороб* (Вол.). **діста́ли ру́ки.** *А через деякий час.., як землю обробили, значить, і врожай був, і до будівництва дістали руки* (Хор.).

ру́ки не підійма́ються (не піднімаю́ться, не здійма́ються, не зніма́ються). 1. *до чого і без додатка.* Кому-небудь не хочеться нічого робити (від поганого настрою, втоми і т. ін.). *Треба їй* [Олені] *поспішати, щоб вспіти, так щось руки не підіймаються* (Кв.-Осн.); *Їй* [Марії] *і не хочеться ні до чого прийматися; руки не здіймаються ...* (Мирний); *Вечорами, коли* [Надія] *поверталася з роботи, в неї ні до чого не знімалися руки* (Чорн.). П о р.: **рука́ не підніма́ється** (у 3 знач.).

2. Уживається для вираження безвихідного становища, безпорадності і т. ін. *Бився, бився він отак, а чим далі, лиш гірше. Таке безголів'я, що й руки не піднімаються. Взяв він та й женився удруге* (Хотк.).

П о р.: **ру́ки опуска́ються.**

ру́ки не пога́нь *див.* погань.

ру́ки неситі. Пожадливі, зажерливі люди. *Вдові убогій поможіте.. виведіть із тісноти На волю, заступіте Од рук несигих* (Шевч.).

ру́ки не слу́хаються (не слу́хають) *у кого і без додатка.* Хто-небудь не в змозі щось зробити (від старості, кволості і т. ін.). [К о б з а р:] *А поможи мені, синашу, кобзу пересунути, а то старий уже став, руки не слухаються...* (Гр.); *Як зачула я це,— і не знаю, що зо мною сталось. Ридати захотілося, вискочити до них усіх, кинутись..— і ... не можу. Не слухають ні руки, ні ноги... і голосу немає...* (Хотк.).

ру́ки не туди́ стоя́ть *у кого і без додатка.* Хто-небудь невправно щось робить, не вміє робити чогось і т. ін. [Н а д і я:] *Куди ж його приткнуть? Нездатний ні до якої роботи. У нього й руки не туди стоять* (Підс.); — *Баба, вона таки — баба! Тільки й почуєш — то те, то се, то не туди руки стоять* (Ковінька). **ру́ки не стоя́ть.** *У твоєї Сільви руки ні до чого не стоять, вміють тільки ложку тримати і горобцям дулі давати* (Літ. Укр.).

ру́ки опуска́ються / опусти́лися *у кого.* 1. Хто-небудь стає байдужим до чогось, не хоче робити чогось. *Оксані було тяжко признати, що інший раз свекруха її права, що вона* [Оксана] *справді не вміє робити, і руки опускалися в неї* (Григ.); *Скарга робить своє діло. Один, другий такий випадок, і в критика опускаються руки* (Літ. Укр.); *Дід Утюжок так розстроївся, що в нього, як то кажуть, опустилися руки, весло не пішло в воду, а черкнуло по самому верху, бризки полетіли на другий кінець човна* (Загреб.).

2. Хто-небудь втрачає надію, стає бездіяльним. *Насоси працювали без зупинки дні й ночі, .. але в рудничних траншеях рівень анітрохи не знижувався. У декого з будівників опускалися руки, мовляв, не можна ложкою вичерпати моря..* (Інг.); — *Ой, Панасе, Панасе, як тепер будемо жити? — зовсім опустилися руки в матері* (Стельмах); *У Дороша і його друзів руки не опустилися, духом львів'яни не занепали. Повірити у власні сили, пройнятися оптимізмом .. допомогли ..друзі* (Інг.).

П о р.: **ру́ки не підійма́ються.**

ру́ки по лікті в крові́ *у кого.* Хто-небудь причетний до вбивства, до страти когось, або сам убивця.— *Кажуть, у того диктатора руки по лікті в крові, і смерть Патріса Лумумби чи не на його совісті* (Гончар).

ру́ки розв'яза́лися *кому, чиї і без додатка.* 1. Хто-небудь одержав свободу, звільнився від неволі.— *А що, от і діждали волі,— казав він.— От і розв'язались нам руки* (Мирний).

2. Хто-небудь звільнився від чого-небудь (від роботи, обов'язків і т. ін.). *Він був якось разом і хмурий, і ясний, і тривожно бубонів: «Петре! тепер мої руки розв'язалися...»* (Мирний); *А тепер, коли самі собою розв'язались руки з телицею, я відчув .. відвагу в грудях, що навіть із мотикою не побоявся б на сонце кинутись* (Гуц.). **розв'я́зані ру́ки** *у кого і без додатка. Як не є, Параска рада була — тепер вона вільніша, руки розв'язані, на хазяйстві невістка ...* (Горд.); *На останніх перевиборах комнезаму терчани довго чухали потилиці, обираючи голову: той відмовляється — роботи, мовляв, багацько в хазяйстві.. А в Лапшевича руки розв'язані: ні свата ні брата* (Панч).

ру́ки сверблять (че́шуться) / засвербіли (заче́салися). 1. Комусь дуже хочеться ударити (побити) когось; побитися з кимсь. [П е т р о:] *А мені*

хочеться Соломона зацідить. Ух, сверблять руки! (К.-Карий); *Свербіли руки вдарити пихатого осавула, але треба було мовчати, хитрувати, шукати виходу* (Тулуб); *— Руки засвербіли скрутити голову тут пану Енгельгардту, а потім, давай бог ноги, а чорт колеса, усім до Кармелюка спішити треба* (Кос.); *Пішли до Варки... і так вже мені в серці, згадуючи, як образила мене та катова дочка, так вже, що аж руки чешуться...* (Вовчок). **рука́ свербить / засвербіла.** [К а т е р и н а:] *Як мені хочеться дати тобі ляпаса. Ух, аж рука свербить — і як я могла з тобою дружити, з таким мішком сліз* (Корн.); [С т е п а н *(до Довгоносика)*:] *Фу, мені аж душно стало від твоєї розмови, аж рука засвербіла* (Корн.).

2. *до чого, рідко по чому.* Комусь дуже хочеться робити що-небудь, займатися чимсь. *Вже зовсім завесніло, вже жайворонки виспівували в полі, земля протряхла, заіржавілі плуги вже лежали на возах, а селянські руки свербіли до оранки* (Збан.); *У хлібороба аж свербіли руки, тягнулись до коси. Замахнувся на весь захват, заспівала коса, і впали стебла рівним покосом* (Цюпа); *Весна! Оце б пересісти на трактора, хоч гектарів з сотню засіяти. Га? Руки сверблять по селянській роботі* (Больш.); // Дуже хочеться чогось. *Треба ще буде кінця додати, бо воно колись, як свербіли руки, писалось* (Мирний); *Але Маркові аж руки свербіли скорше доскочити до хутора підстарости Чаплинського* (Панч); // Хто-небудь втручається у все. *Через ту невгамовність і не злюбив її Масло. Якось при Мальованому розпікав її: «Поглянь! Чого вона лізе? Працювала б тихенько. ..А в неї руки чешуться, і туди лізе, і сюди. Дуже треба їй знати, скільки одна рейка обходиться цехові»* (Хижняк).

3. *до чого.* Комусь дуже хочеться привласнити, загарбати що-небудь. *Коваль здолав-таки сторуку потвору, впріг її у велетенського плуга й звелів проорати по межах своєї землі глибокий рів і насипати високий вал, аби він на всі віки став суворою пересторогою для тих, кому будуть свербіти руки до полянських просторів* (Головч. і Мус.).

ру́ки фе́ртом. Хто-небудь має самовдоволений, розв'язний, нахабний вигляд (прийнявши позу фертом; взявшись у боки). *Руки фертом, вираз строгий, Широко розкрачив ноги Та й бурчить собі Бассім* (Фр.).

скла́вши ру́ки *див.* склавши; **скупа́ти ~ в крові** *див.* скупати.

у вла́сні ру́ки *чиї, кого, із сл.* в і д д а́ т и, п е р е д а́ т и. Особисто кому-небудь. *Уклінно прохаю віддати його* [вірш] *у власні руки Марії Костянтинівні на спомин* (Мирний).

у до́брі ру́ки, *із сл.* д і с т а́ т и с я, п о т р а́ п и т и. До надійної, дбайливої людини, до хазяїна. *Вони так зраділи, одібравши книжки.. і я ще більше запевнився, що книжки дістались у добрі руки* (Коцюб.); *— Тепер руїни, а колись? Чого там тільки не було? Та й тепер ще попадись вона* [Ратієвщина] *у добрі руки — золото не місце* (Мирний).

умива́ти ру́ки *див.* умивати.

умі́лі ру́ки. Люди працьовиті, вправні у роботі. *Неначе з сонця скована Умілими руками — Аж іскриться та блискає. Оце так справді школа!* (Бичко); // Ті, що розуміються на чомусь. *І все-таки Словник Уманця в умілих руках міг давати свого часу певну користь; буває іноді, що в стилістичних шуканнях доводиться заглядати в нього й сьогодні* (Рильський).

у ру́ки (до рук) *кого, до кого.* 1. До кого-небудь, кудись. *Коли панські маєтки пустошилися, економії занепадали, переходили в руки купців,.. не більшало й не ширилось добро кріпацьке* (Мирний); *Передати владу в руки пролетаріату і революційних селян — це якраз і значить добитися цілковитого визволення народів Росії від національного гноблення* (Головко); *Вся колона кавалеристів.. спинилась і завмерла.. Радянський літак сам ішов у руки ворожим кавалеристам* (Хор.); *В мене було передчуття, що неодмінно потраплю до вас у руки* (Головч. і Мус.); *Шанці один за одним переходили до рук атакуючих* (Добр.).

2. *кому.* Безпосередньо кому-небудь.— *Ось що, брат Яреську... Як загрузять ешелон, бери своїх хлопців і паняй.. Правитимеш хліб до самого місця. До Петрограда. Просто в руки здаси пітерським робітникам...* (Гончар).

у свої́ ру́ки, *із сл.* з а х о п и́ т и, в з я́ т и *і т. ін.* Стати власником чого-небудь. *Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою.— Та! вже воно так довго не буде!.. вони..* [німці, чехи] *як візьмуть у свої руки, то швидко пустять пару!* (Коцюб.).

хапа́ти го́лову в ру́ки *див.* хапати; **хоч ~ розірви́** *див.* розірви.

че́рез деся́ті ру́ки. Через посередництво кого-небудь, з чиєюсь допомогою. *Своїм звичаєм, він не брався до діла просто, але колесив, крутився, нюхав, провідував через десяті руки* (Фр.).

чужі́ ру́ки. 1. Хто-небудь інший; не ти. *Хто уникає всякої «панської» охоти, де все для тебе роблять чужі руки, а ти маєш тільки стріляти готовеньке і потім рахувати, скільки «взяв»,— справжній мисливець* (Рильський).

2. Вороги, люди протилежного стану. *Старший брат завладав батьківщиною, а його подав, як то кажуть, чужим рукам на пожирання* (Барв.); *Туман обдав нас подихом солоним, І стало темно, наче уночі. Тепер ти не фортеця, Альбіоне, В чужих руках від брам твоїх ключі* (Дмит.).

щоб (бода́й) ру́ки [й но́ги] повсиха́ли (повідсиха́ли) *кому, лайл.* 1. Уживається для вираження

погрози, побажання зла кому-небудь і т. ін. *На другий день тільки що прокинулись, москаль і тика мені у руки мітлу.— Вимети,— каже,— рештанську.— Щоб тому руки повідсихали,— кажу,— хто й местиме вашу буцегарню!* (Стор.); *А нехай мине така лиха година, коли доведеться кораблю почути, що «руки б їм повсихали і печінка б їм вилізла і діти б їм у вічі наплювали — тим ледарям, безчесним людям, циганським майстрам»* (Ю. Янов.).

2. *із сл.* м е н і. Уживається для вираження запевнення, переконання у чомусь.— *Добродію! — каже до його циган.— Коли я сюди зайшов красти, або чого другого, то от чорна земля, щоб я ще почорнів! Щоб мені й руки й ноги повсіхали! Щоб я зараз сказився! Щоб світу божого не побачив, коли я знаю, де я, .. і куди оце я зайшов!* (П. Куліш); — *Писати* [протокол] *на самого себе? Та швидше руки мені повідсихають! Кажу це з смішком* (Збан.).

РУКИ: вели́кої руки́, *зневажл.* Найбільшої міри якості (перев. негативної). *Ледащо великої руки було* [дівча] (Мирний).

від руки́. 1. Ручним способом. *Подивилась я: написано* [афішу] *гарно, хоч і від руки* (Є. Кравч.); *Над столом рахівника був прикріплений дротяний гак, на якому нанизано добру сотню розпоряджень. І майже всі вони написані .. в позаслужбовий час і від руки.* (Логв.); *Газети в той час хіба що в дні великих свят та з'їздів продавали накреслені від руки портрети керівників держави* (Збан.).

2. *кого, чиєї, із сл.* з а г и́ н у т и, п о м е́ р т и *і т. ін.* Будучи убитим кимось; з вини кого-небудь. *По суті Шевченко так само, як і Пушкін, помер від руки Миколи I* (Рильський); *То був найперший ворог, що впав від Яреськової руки* (Гончар); *Письменник Ярослав Галан загинув від бандитської руки в 1949 році.*

держа́тися руки́ *див.* держатися.

до руки́. Такий, що підходить, подобається кому-небудь, влаштовує когось і т. ін.— *Батько за тебе дати мене не хоче! — Має другого зятя до руки?.. Кого се?* (Вовчок).

дру́гої руки́. Пересічний, посередній, нічим не визначний. *Коваль другої руки вирівнював і вигладжував меча* (Загреб.).

з легко́ї руки́ *чиєї.* За чиїмось вдалим починанням, добрим прикладом. *З легкої руки баронеси Бларамберг Тарас Григорович діс́тав ще кілька замовлень на портрети..* (Тулуб); *Старі баби ойкають, головами хитають, дивлячись на Марійчину роботу, бо з її легкої руки всі наші дівчата повбиралися по міському фасону* (Мур.); *Такі свята* [50-річний ювілей] *з легкої руки письменників називають полуднем віку* (Літ. Укр.); *Цілком можливо, що покладаючись на свій художній смак, Тарас співав тексти з «Кобзаря» на вже відомі мелодії, і з його легкої руки такі пісні швидко стали популярними* (Нар. тв. .. етн.).

з-під руки́, *із сл.* р о с т и́. Швидко, інтенсивно.— *Ото. Сам відчуваєш, як воно таки гарно, коли воно в тебе з-під руки росте, на очах зеленіє... Хіба ж давно ще всі тут гвалт кричали: піски йдуть, засипають посадки, вітри видувають і засікають посіви...* (Гончар).

ма́йстер пе́ршої руки́ *див.* майстер.

не з руки́. 1. Незручно, невигідно.— *Ніде правди діти, висапуємо щодня по дві норми,— наважилась чорнобрива молодиця,— не з руки нам вас обманювати* (Сиз.); *Не з руки йому було .. княгиню просити, навіщо принижувати себе* (Хижняк); *У нещасті й розумний подуріє, а нам, Хомо, дурнішати не з руки, накладно обійдеться* (Гуц.); — *Купляти залізо нам не з руки. Гроші краще витрачати на готову зброю. А ядра, кулі, списи — робити мусимо з свого заліза* (Рибак). **з руки́.** *У Вербівці Кіндрат друзів не мав. Йому з руки було б водитись, ділитись думками і враженнями з людьми начитаними, інтелігентними, але таких людей у Вербівці не було* (Іщук); *Ілько так нічого більше й не сказав. Лише наприкінці, коли директор, раптом розсміявшись, спитав, чи Ількові з руки працювати в Кам'янці, наважився заговорити* (Хор.). П о р.: **не рука́.**

2. *перев. із сл.* **іти́, ї́хати** *і т. ін.* Не по дорозі. *Чапля щодня проходив повз Григорів двір, хоч йому було це й не з руки* (Панч); *Позаду заторохтіла підвода, на ній непорушно сидів Семен Магазаник..— Сідайте, батюшко, підвезу! — ще здалека гукнув він.— Тобі ж не з руки.— То й що?* (Стельмах); *Після цього візиту проходили дні й тижні, а до маєтку ніхто не заїздив. Не з руки було, та й нецікаво* (Сліс.); *Смійтесь скільки хочете, а в Кам'янку мені не з руки, от і все!* (Хор.). **з руки́.** *Повіяв вітер з руки Енею, Простивсь сердечненький з землею, Як стрілочка по морю мчавсь* (Котл.); // Під силу кому-небудь, неважкий, нескладний. *Широкі плечі, та стан стрункий, Та усмішка білозуба. Такому справи усі з руки, Робота найважча люба* (Петр.); // *кого.* Від кого-небудь, з боку когось. [Г о д в і н с о н:] *Коли його безчельний, ницій вчинок не знайде осуду з руки громади, то я прийму собі се на ознаку, що час мені шукать деінде місця, де б голову труджену прихилити..* (Л. Укр.). П о р.: **по руці́** (у 1 знач.).

не з ті́єї руки́, *рідко.* Не так, неправильно. *Оришка з тії бумажки сама списувала* [слова], *та тільки, не вміючи письма,.. почала не з тієї руки, як треба* (Кв.-Осн.).

пе́ршої руки́. Який має найвищі якості, здібності; найкращий. *Ніхто не куняв і не дрімав, ніхто не перебував у стані легкої сонливості чи прострації,— всі спали надійно й міцно, бо, видно, заїхав у Яблунівку справді гіпнотизер першої руки*

(Гуц.); *Харківські трубобудівники добре знають Михайла Олександровича. Він слюсар першої руки, досвідчений майстер обробки діафрагм* (Роб. газ.); *Був він ковалем першої руки, а це значить, що йому доручали найвідповідальніші роботи* (Рад. Укр.).

просити рукú *див.* просити.

серéдньої рукú. Який нічим не вирізняється серед інших; ні хороший, ні поганий; посередній. *«Колос» трохи вередує, хоча й має два барабани. А ось СК-4 геть захекується, як ото середньої руки косар, котрому вже до обіду всередині ріже* (Літ. Укр.).

у дві рукú. Паралельно двома особами, апаратами тощо. *У звичайному обчислювальному центрі вихідні дані перфоруються на паперові стрічки чи перфокартки «у дві руки». Потім обидва примірники порівнюються з допомогою спеціальних пристроїв контрольного зчитування* (Наука..).

у чотúри рукú, *із сл.* г р á т и. Грати удвох на одному музичному інструменті (перев. роялі, піаніно). *Вони грали увертюру з «Норми» в чотири руки; грали вправно, старанно, дотримували такту* (Літ. Укр.); *В іншій квартирі нас зустріла музика. Павло Бєляєв та його дочка Ірина в чотири руки грали Бетховена* (Мист.).

РУКОЮ: відмахнýти рукóю *див.* відмахнути; **дістáти** ~ *див.* дістати.

з простя́гнутою (з дóвгою) рукóю, *із сл.* х о д и́ т и, с т о я́ т и. Жебракуючи, просячи милостиню.— *Мені соромно ходити по дворах з простягнутою рукою* (Ткач); *Аспазія вийшла до столу з червоними очима, .. На Гайсина дивилася такими благальними очима, наче вона стояла під церквою з простягнутою рукою* (Панч); *Під церквою з довгою рукою стояли старці — криві, сліпі, безносі* (Панч).

махнýти рукóю *див.* махнути.

під рукóю; під рукáми, *із сл.* б ý т и, м á т и *і т. ін.* Близько, поблизу, напохваті, поруч. *Зручніше вмощую на бруствері гвинтівку, дістаю з підсумка кілька обойм. Треба, щоб усе було під рукою, напохваті* (Тих.); — *Я.. в сінях стояла, щоб під рукою буть* (Кучер); — *Коли трапиться наглий, нещасливий випадок, в селі є лікар зараз же на місці, під рукою,— то це велика справа* (Вільде); // При собі, з собою.— *Іти з документами? — показав очима на папку Заруба.— Доводиться,— відказав Гнат.— Мало про що він питатиме. Треба все під рукою мати...* (Кучер); *Мабуть, для годиться Володимир Олександрович Пулик — начальник відділу кадрів — тримав під рукою «фактичні матеріали». І в пам'яті він прекрасно зберігає прізвища кращих людей будови* (Знання..); *Багато рядків з «Енеїди» Шевченко знав напам'ять і цитував у повістях, коли твору Котляревського в нього не було під руками* (Вітч.); // У своєму розпорядженні. *Тутешня річка має назву, проте з певністю встановити її не пощастило: під рукою не трапилось карти* (Ю. Янов.);— *Маючи під рукою радиста й рацію, можна творити чудеса!* (Головч. і Мус.); // У наявності. *Кімната, в якій спали подорожні, правила попові за кабінета, тому тут все було під рукою* (Сліс.); *Ось ще чим можна пояснити непопулярність алтею лікарського: мальва завжди під рукою, а алтей треба шукати* (Лікар. рослини..); *Маю під руками ось які відомості про переклади на російську мову: «На камені» —2 рази* (Коцюб.); *Закликаючи народ усіма засобами, які є під руками, боротися з окупантами, Батюк обирає собі один із них ..* (Д. Бедзик).

2. *кого, чиєю.* У залежності від когось, у підлеглості кому-небудь. *Він* [Лев] *найсильніший і мав право кождого зловити, задушити, обдерти й з'їсти. Під його рукою були поменші губернатори, як-от Медведі, Вовки, а із них кождий мав таке саме право над меншими від себе* (Фр.); *Бек — Мурза, під рукою котрого стояло вісімдесят тисяч яничарів, .. взагалі не збирався говорити* (Рибак). П о р.: **під лáпою.**

рукá з рукóю *див.* рука; ~ **подáти** *див.* подати; **сéрце нáче ~ здавúло** *див.* здавило.

широ́кою рукóю, *книжн.* У великій кількості. *Широкою рукою черпають з народного джерела наші поети, користуючись елементами народного стилю* (Рильський).

щéдрою рукóю. Не виявляючи скупості, не шкодуючи. *Житню щедрою рукою Ти з вівсяною мукою Пересиплеш та піску Нишком втрусиш по мішку..* (Щог.); *Він всюди сіяв щедрою рукою колядку, діалог і студний кант* (Зеров); *Радянська держава щедрою рукою відпускає із свого бюджету мільярди карбованців на освіту* (Рад. Укр.); *Грається* [сонце] ... *Воно горить срібно-золотим сяйвом, і бризки гарячого золота кидає щедрою рукою* (Вишня).

як ~ знялó *див.* зняло.

РУКУ: важкúй на рýку *див.* важкий; **вестú за** ~ *див.* вести; **віддавáти** ~ *див.* віддавати; **гаря́чий на** ~ *див.* гарячий; **грáти на** ~ *див.* грати; **давáти ~ відрубáти** *див.* давати; **держáти** ~ *див.* держати; **де тільки під ~ попадáється** *див.* попадається; **жúти на свою́** ~ *див.* жити; **занóсити** ~ *див.* заносити; **запускáти** ~ *див.* запускати; **золотúти** ~ *див.* золотити; **ідéться в** ~ *див.* ідеться; **ітú на** ~ ; **ітú під** ~ див. іти; **кýку в** ~ *див.* куку; **легкúй на** ~ *див.* легкий; **лíзти під** ~ *див.* лізти; **мáти** ~ *див.* мати ^{2}; **набúти** ~ *див.* набити.

на влáсну рýку, *діал.* Самостійно, власноручно, сам. *У світлиці повно всякого грецького та східного крамного товару, яким торгував тивун на власну руку* (Оп.); *Вже два дні не записував нічого, бо не до писання було. Я вже далеко від*

міста.., рішив, що треба на власну руку шукати праці (Ірчан); *Як.. купець, боявся він* [Ярослав] *нападів варязьких дружинників, які ходили з князем на полюддя та часто на власну руку любили перетрясати комору багатого кметя* (Оп.).

на всю ру́ку. Широким розмахом, великою амплітудою і т. ін. *Смолярчук.. повертає того ціпка окоренком — розмахнувся на всю руку — хотів ударити Василя по очах* (Кос.).

на ру́ку ковінька *див.* ковінька.

на ру́ку (руч) *чию, кому.* 1. На користь кому-небудь.— *Ворог перед нами дужий,— продовжував Хмельницький,— ворог підступний, йому на руку розбрат* (Рибак); *Заперечувати право націй на самовизначення означало б також діяти на руку буржуазії колоніальних імперіалістичних країн, в яких під впливом Жовтня разгорталась визвольна боротьба народів колоніальних і залежних країн* (Рад. Укр.); —*Тимохо, ти.. на чию руч говориш?* (Ле); // Вигідний, зручний для кого-небудь. *Пішла чутка, що до Межибожа.. має незабаром прибути хтось із царської родини. Ця новина дуже була на руку Семенові* (Коцюб.).

2. *для кого, кому.* Вигідно, зручно кому-небудь. *Марко зрозумів, чому Левкові так хочеться кататися з ним у човні. Але це було і йому на руку* (Цюпа); — *З Саіба вийде дуже розумний раджа, а це для мене і для всіх пашів не на руку* (Н.-Лев.).

3. *на чию, кому, із сл.* с х и л я́ т и с я, п е р е х о́ д и т и *і т. ін.* На чийсь бік, на чию-небудь сторону. *Громада почала схилятися на руч Грицькову* (Мирний); — *Лошаков той великий пан.. От, як буде він, перетягни його на мою руч* (Мирний).

на швидку́ (ско́ру) ру́ку (руч). Поспіхом, квапливо. *О. Порфирій хапком вмився, причесав на швидку руку свої коси рідким металічним гребінцем* (Н.-Лев.); *Уся картина* [і ставок, і верби, і люди] *здалека нагадувала перший неясний ескіз, накиданий маляром на швидку руку* (Н.-Лев.); *На бригові є сліди ремонту на швидку руку* (Ю. Янов.); *Рогуля на скору руку бере ножиці і рівно.. стриже великі, як стріхи, хлопські чуби* (Ф. Мал.); *А там поставлять закусити на скору руч чого-небудь* (Сл. Гр.).

нечистий на ру́ку *див.* нечистий; **пекти́ ~** *див.* пекти; **підбива́ти на свою́ ~; підбива́ти під свою́ ~** *див.* підбивати; **підверта́тися під ~** *див.* підвертатися.

під весе́лу ру́ку. У момент радісного збудження, піднесення. *Разом з Марією Кошель в селі залишилися ще кілька знайомих селян... Побажав зостатись, правда, після деякого роздумування, швець Микола Проць, прозваний під веселу руку на товариському обіді «американцем»* (Бабляк); *Сипалася* [сила Юркова] *в ударах під веселу руку молодими часами у корчмі* (Хотк.).

під гаря́чу (серди́ту, злу) ру́ку (руч). У момент великого збудження, роздратування. *Домашні знали добре всі норови Кирила Івановича ..всі куди можна ховалися, щоб не стрітися з ним, не підбігти під гарячу руку* (Мирний); *Тарас* [Шевченко] *утік аж на горище, забився у найдальший він куток, бо не хотілось попасти під гарячу руку своєму панові* (Косарик); *На поріг вийшла висока худорлява жінка..— Ну й збиточниця! Попадеш ти мені під гарячу руку* (Земляк); *Розтривожився Дмитрій, збентежився. Під таку злу руку ввійшов.. Іванко* (Хижняк); *Під гармидер якось забувалось, що це — школа, й хлопці під гарячу руку чесали по-своєму, як чабани* (Вас.); *Гляди, як підскочиш під гарячу руч, то щоб бува не попобив тебе добре* (Сл. Гр.). С и н о н і м: **під гаря́чу міну́ту.**

підніма́ти ру́ку *див.* піднімати.

під п'я́ну ру́ку (руч). У стані сп'яніння. *Дружину він бив.. під п'яну руку і без злості* (Горький, перекл. Ковганюка); *Під п'яну руч гордовито волали вони* [підміщани]: — *Ми однодворці, майже дворя-ани!* (Крот.).

під ру́ку *чию, заст., із сл.* с т а в а́ т и, п р и с т а в а́ т и *і т. ін.* На чийсь бік, під чиє-небудь керівництво.— *Я поїду до його прохати, щоб він* [Єремія] *помирився з нами та пристав до нашого табору під вашу руку,— сказав Тишкевич* (Н.-Лев.).

під свою́ ру́ку, *з сл.* п р и й м а́ т и, б р а́ т и. До себе, під захист, покровительство.— *Прости нас, князю, що ми тебе зневажали і тебе не послухали: прийми нас під свою руку* (Н.-Лев.); — *А мені якраз і потрібні люди авантюрницької вдачі.— Що ж, коли такі потрібні, беріть колодяженців під свою руку. І, як кажуть, ні пуху, ні пера!* (Головч. і Мус.); *Дізнавшись про причину втечі Наталки, вона рішуче прийняла її під свою руку* (Добр.).

пійма́ти сини́цю в ру́ку *див.* піймати; **подава́ти помічну́ ~** *див.* подавати; **позолоти́ти ~** *див.* позолотити.

по ліву ру́ку (руч) *від кого — чого і без додатка.* З лівого боку від кого-, чого-небудь. *Коло середнього стовпа прив'язали батька, по праву руку коло його Грегора, по ліву руку меншого сина* (Н.-Лев.); *По праву й ліву руч.. моя межа* (Кочура). П о р.: **у ліву ру́ку** (у 2 знач.).

по пра́ву ру́ку (руч) *від кого — чого і без додатка.* З правого боку від кого-, чого-небудь. *Підіійшли* [піп із причетом] *й до мого сусіда, що по праву руку,— аж і взяти нічого* (Барв.); *По праву руч од поставця стояв стілець, потім стіл, застелений скатертиною* (Тесл.); *Кругом довгого столу усілися всі..— Лошаков, по праву руч його усі предводителі, по ліву — земці* (Мирний); *Лишаючи по*

праву руч піски печалі Ігоревої; вони поїхали до Кремінної (Шевчук); *Уже кілька днів ми працюємо в похмурому низькому лабіринті, розташованому по праву руч від вхідного коридору* (Наука..). **на пра́ву руч.** *Картина була справді чудовна: з бурти, мов з високої гори, видко було на праву руч місто* (Мирний). **з пра́вої руки́.** *З правої руки до чоловіка тягнеться розлогий кущ ліщини* (Стельмах). П о р.: **у пра́ву ру́ку** (в 2 знач.).

пропонува́ти ру́ку *див.* пропонувати; **простяга́ти ~** *див.* простягати; **рука́ в ~** *див.* рука; **~ приложи́ти** *див.* приложити; **сла́бість на пра́ву ~** *див.* слабість; **смерть занесла́ свою́ ~** *див.* смерть.

у ліву ру́ку (руч). 1. *із сл. руху і спрямування.* У лівий бік. *Соломія міркувала, що, коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися* (Коцюб.); *Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаєм, по кривій доріжці* (П. Куліш); *«Що ти наробив! — знову докоряв голос зверху: — Глянь у ліву руч!» — Чіпка нехотя повернув очі* (Мирний); *Здрастуй, рідне село! .. В ліву руч повернули. Ось уже... Мати назустріч іде* (Тесл.). **на ліву руч.** *Брати пішли в обхід понад ровом. Івась на ліву руч, Грицько — на праву* (Мирний).

2. *від кого — чого.* З лівого боку від кого-, чого-небудь.— *Там каменюку червону покладено... для признаки... Сто ступнів од розбитого дуба в ліву руку... Чи знайдеш? — Знайду* (Пригара). П о р.: **по ліву ру́ку.**

у пра́ву ру́ку (руч). 1. *із дієсл. руху і спрямування.* У правий бік. *Дійшовши до ліска, вони повернули у праву руч* (Мирний).

2. З правого боку, праворуч. *У праву руку їживсь дахами та коминами фабрик задимлений город* (Коцюб.); *Над річкою високий берег; берег заріс кущами. В праву руч видко левади, верби* (Вас.). П о р.: **по пра́ву ру́ку.**

у ру́ку [йде́ться] *кому.* Що-небудь дається комусь легко, просто, без особливих зусиль.— *Ну, а як йому грамота, пане дяче? — Грамота йому — в руку. Пам'ять добра* (Вас.); *Так усе тепера* [тепер] *чогось Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи приймались* (Григ.).

хапки́й на ру́ку *див.* хапкий; **швидки́й на ~** *див.* швидкий.

РУЛЯ: без руля́ і вітри́л. Без певної мети, без чітких намірів і т. ін. *До театрального Геннадій не пройшов.. Після цього непризнаний і розчарований «геній» байдикував цілий рік; потім без руля і вітрил заплів до медичного* (Вол.).

РУМ'ЯНЦЕМ: зайти́ся рум'я́нцем *див.* зайтися.

РУНО: золоте́ руно́. Те, що має найвищу якість, цінність, становить чиє-небудь багатство. *Він «зайцем» подався ще по золоте руно до Кракова і Варшави — але ж і там не для пса, мовляв, ковбаса.* (Козл.); *Отари* [овечок] *— золоте руно степовиків — блукають по всьому примор'ю* (Гончар).

РУСЛІ: в одно́му ру́слі. 1. Разом, воєдино, дружно. *Приємно працювати в колективі в одному руслі.*

2. Однаково. *У навчанні товариші йшли в одному руслі.*

РУСЛО: вхо́дити в ру́сло *див.* входити.

РУХАТИ: ру́хати (ру́шити) го́ри (ска́ли, ске́лі). Робити велику справу, яка вимагає багато зусиль, здійснювати неможливе. *Мало нас, та се — дарма; Міцна віра рушить скали...* (Граб.).

РУХАТИСЯ: ру́хатися впере́д *див.* іти.

РУЦІ: рука́ в руці́ *див.* рука.

по руці́ 1. *з дієсл. руху.* У той самий бік, по дорозі.— *Хіба Тимофієві по руці з тобою йти? — обізвалася Пріська, далека Тимофієва родичка* (Мирний). П о р.: **з руки́.** А н т о н і м: **не з руки́.**

у руці́ бо́жій, *заст.* Щось не залежить від нас, не підвладне нам, нашій волі, бажанням. *Левко криво посміхається і з розгону бере крутий вигін до хутора пана Варави.— Інакше нема куди! Пан чи пропав! — відповідає на німе запитання Григорія.— Що ж,— зітхає той,— може там і проскочимо, все в руці божій* (Стельмах).

РУЧ: підбива́ти на свою́ руч *див.* підбивати; **тягти́ ~** *див.* тягти.

РУЧАТИСЯ: руча́тися (ручи́тися) голово́ю *за кого.* 1. Брати на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь, до готовності поплатитися життям.— *Відпустіть його: він чесна людина, я ручаюсь за нього головою.* П о р.: **відповіда́ти голово́ю.**

2. Гарантувати що-небудь, будучи впевненим, переконаним у чомусь — комусь.— *Так ви ручаєтесь головою, що в замку, крім вас, немає живої душі? — питав Ледяник.—Є ще стара бабуся ключниця...* (Ірчан); *— Я за кожного, кого ми озброїли, головою ручусь* (Мур.); *— Злодія ми знайдемо, за це я вам головою ручуся, бо він здалека не приїхав. Він ковалівський* (Кучер).

РУЧКА: ру́чка в ру́чку, *з сл.* і т и́. Один за одним (про косарів). *Узялися косарі — Дай лиш косам волю! Наче ті богатирі, Йдуть вони по полю. Ручка в ручку, ряд у ряд. Дружно і беручко* (Бичко). П о р.: **рука́ в ру́ку.**

РУЧКАМИ: ру́чками та пу́чками. Самостійною важкою працею. *Не турбується* [Володько] *втратою; бо теж гроші не зароблені ручками та пучками, не кривавії, а ласкавії* (Вовчок). П о р : **з пу́чок та з ру́чок.**

РУЧКИ: дово́дити до ру́чки *див.* доводити.

до ру́чки. Уживається для вираження крайньої межі, міри в чому-небудь.— *Доспівався ти, Йване, видно, до ручки* (Збан.); *Варять вони з нього воду, ті ледарі та шабашники, .. доводять бригадира до ручки* (Кучер); *Поки він був відсутній, тут не тільки не подумали зняти питання як непідготовлене, а добалакалися до ручки* (Загреб.);

З 1958 року Сергій іванович працює вКівшоватій. Попереднє керівництво довело артіль, як то кажуть, «до ручки», на рахунку не мали ні копійки... (Рад. Укр.). Синоніми: **по са́ме ніку́ди; да́лі ніку́ди.**

РУЧКУ: ру́чка в ру́чку *див.* ручка.

РУЧОК: з пу́чок та з ру́чок *див.* пучок.

РУШ: а́ні руш. 1. Не можна зрушити з місця кого-, що-небудь. [Лев:] *Той клятий Водяник!.. Я, наловивши риби,.. хотів на той бік передатися — а він вчепився цупко лапою за днище, та й ані руш!* (Л. Укр.); — *Дорогою він* [пес] *витинав мені різні фортелі. Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і ані руш* (Гашек, перекл. Масляка). **а́ні ру́шила.** *Софія знала добре той дзвінок, він вразив її, аж кров кинулась їй до обличчя, але вона навіть ані рушила, щоб іти на нього* (Л. Укр.).

2. Не можна примусити кого-небудь щось зробити. *Різдво із хати, а старости в хату, та нічого з того не вийшло. Затялась дівка і ані руш* (Коцюб.).

3. Не можна відступати.— *Узимі якось... тісно в горах: усе пов'язане, поплутане стежками, від стежки ані руш* (Хотк.).

4. *з дієсл.* Зовсім, нітрохи, нітрохи, абсолютно. [Пан Пшестшельський:] *Ну, Оришко, а як же там твій чоловік? Здоров?* [Оришка:] *Ніби здоров і їсти хоче, а на ноги не зведеться ані руш* (Фр.); *Жабі мовчки тримала вудку і все знизувала плечима. Врешті .. промовила: — Люсю, а чому ж у мене й досі ані руш не клює?* (Досв.).

РУШ: кро́ком руш! 1. Уживається як команда рухатися у певному напрямі.— *Всі зібрані? — Тут.— Кроком руш!* (Тют.); [В'юн:] *Загін — струнко! Ліворуч! Кроком руш!* (Корн.).

2. Пішов, повів кого-небудь.— *Я йому гвинтівку до пуза — і кроком руш до нас в окопи* (Тют.).

РУШИВ: лід ру́шив *див.* лід.

РУШИТИ: і ву́сом не ру́шити. Ніяк не реагувати; не звертати уваги на кого-, що-небудь. *Почнеться яка бесіда, а Марина .. зажартує, то дівки сміються, а парубок і вусом не рушить* (Кобр.). Синонім: **хоч би бров́ою моргну́в.**

не ру́шити з мі́сця. 1. Перебувати у стані нерухомості: заціпеніти, заклякнути.— *Іде урядник, іде староста, чоловіків душ зо три і він посередині... І білий-білий... як крейда... Боже ж мій... Так я й охолола вся... стою і з місця не рушу* (Тесл.); [Генрікова:] *Мого ж* [чоловіка] *на тім тижні знов напала слабість.. Оце як нападе на нього таке, то потім з тиждень лежить і з місця не рушить* (Л. Укр.).

2. Залишитися стояти, не рухатися. *Мотря стояла коло мисника й з місця не рушила та все дивилась у піч, де тлів жар у попелі* (Н.-Лев.); *Дівчина на крижині! Хто ж то?.. Наблизившись до того місця, де стояв Яресько, дівчина.. вихопивши з води жердину, пустотливо простягла на берег: — Хапай, служивий, бо втону! Яресько, бачачи її пустощі не рушив з місця* (Гончар); **а́ні ру́шив з мі́сця.** *«Він справжній панич» — думала вона: «не з німців певне,— чорнявий, блідий, карооокий... І знов, така ввічливість... он з тих ані рушив з місця!»* (Л. Укр.).

па́льцем не ру́шити *див.* кивнути.

ру́шити в дале́ку доро́гу. Вмерти. *На той світ, друже мій, до бога. Почумакуєм спочивать. Помолимось богу. Та й рушимо тихесенько В далеку дорогу* (Шевч.).

РУШИТИСЯ: не ру́шитися з мі́сця. 1. Стояти нерухомо, не поворухнутися. [Хведір:] *Схопіть його.* [Логвин *(криком)*:] *Не руштесь з місця! Дядьку Хведоре! Кому, кому, а вам не животіти!* (Кроп.); *Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку і сливе поволокла за собою* (Коцюб.); *Кручинський не рушився з місця* (Д. Бедзик). Пор.: **не ру́шити з мі́сця** (у 2 знач.).

РУШНИК: ста́вити на рушни́к *див.* ставити.

РУШНИКАМИ: верну́тися з рушника́ми *див.* вернутися; **сла́ти за ~** *див.* слати.

РУШНИКИ: бра́ти рушники́ *див.* брати; **готува́ти ~** *див.* готувати.

рушники́ тчу́ться *у кого.* Дівчина готується заміж. *Всі на мене залицялись І сватати стали; А у мене, як на теє, Й рушники вже ткались* (Шевч.). Синонім: **готува́ти рушники́.**

РУШНИКУ: ста́ти на рушнику́ *див.* стати.

РЮМИ: розпуска́ти рю́ми *див.* розпускати.

РЮМСИ: розпуска́ти рю́мси *див.* розпускати.

РЯБІЄ: [аж] в оча́х рябі́є *у кого, в чиїх і без додатка, безос.* 1. Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т. ін. *А верби виблискують, аж у очах рябіє* (Тесл.); *Всі були в своєму найновішому і найкращому вбранні. В очах рябіло від яскравозелених, жовтогарячих і червоних гарусових та шовкових хусток* (Тулуб); *Від різноманітності одягу аж рябіло в очах* (Смолич). **в оча́х рябі́ть.** *А який своєрідний птах галагаз! Він такий строкатий, що в очах рябить* (Наука..). **ряботі́ло в оча́х.** *Сонце стояло високо над селом, широкий і тихий став виблискував у його променях сріблястою, аж сліпучою хвилею, і від того ряботіло в Грицевих очах* (Кучер); // *від чого.* У кого-небудь перед очима мерехтить, стрибає від частого повторення, надмірності, насиченості і т. ін. *Від таких «перлів» аж в очах рябіє!* (Рильський); *В мене ще й досі рябіє в очах від чорних пов'язок, які ми носили цього літа після Сталінграда* (Ю. Бедзик); *Весілля!.. Рябіло в очах від безлічі людських облич, строкатості убрань, багатобарвності наїдків і напитків*

(Загреб.). **аж в очáх рябóтить.** *Дивлюсь я на обидва боки — гей як просторо! То було аж в очах ряботить. Ниви, нивки та ще й нивочки. Лани та ланочки. Латки та латочки як жебрацька одежина* (Жур.). П о р.: **в очáх мерехтíть; аж в очáх мíниться.**

2. У кого-небудь наступає стан перенапруження, перевтоми і т. ін. *Не стукаючи, вскочив* [Саїд] *у кімнату й захитався. В очах рябіло, в грудях бушувала буря* (Ле). **в очáх починáє рябíти.** *«Люлечку курив би, дівчину Ганульку до серця тулив би»,— лунає йому в ухах, а в очах починає рябіти* (Коцюб.).

РЯБКА: очéй у Рябкá позичáти *див.* позичати.

РЯБОГО: кáзка про рябóго бичкá *див.* казка.

РЯБОЄ: обóє рябóє *див.* обоє.

РЯБОЇ: сон рябóї кобили *див.* сон.

РЯД: в ряд. Один біля одного; ланцюжком. *Над водою сидять рибалки-аматори. Їхні самолови на довгих прутах нахилилися в ряд* (Ю. Янов.); *На землю спадала вечірня мла, як варта на розстріл матросів вела. Хитався вечірній задуманий сад, коли їх над яром поставили в ряд* (Сос.). П о р.: **ряд у ряд.**

давáти ряд *див.* давати.

ряд у ряд. Один біля одного; один за одним, один повз один. *Проте не все сяяло в цій* [Золотій] *палаті.. На стінах ряд у ряд тьмяно поблискували поїдені прозеленню шоломи, кольчуги, щити, списи* (Скл.). **ряд по рядóчку.** *Маруся насіяла всячини, і усе проквітало.., сіяла усе окремніше, ряд по рядочку, а зійшла така мішанина* (Вовчок). П о р.: **в ряд.**

стáвити в оди́н ряд *див.* ставити.

РЯДАХ: у пéрших рядáх *див.* лавах.

РЯДИ: змикáти ряди́ *див.* змикати.

у три ряди́ (ручаї́). Дуже сильно, у великій кількості, рясно литися (про піт, сльози і т. ін.). *Прибіг Меркурій засапавшись, В три ряди піт з його котив* (Котл.); *Сльози в три ручаї ллються* (Мирний).

РЯДИТИ: суди́ти і ряди́ти *див.* судити.

РЯДКА: від рядкá до рядкá. Все повністю, від початку до кінця. *Чари поезії молодого Тичини були чаклунськими. Можу судити по харківських поетах, ровесниках і молодих: раз прочитавши «Сонячні кларнети» і «Плуг», вони потім по пам'яті читали всі вірші, від рядка до рядка* (Мас.). С и н о н і м и: **від дóшки до дóшки; від а до зет; від а до я.**

РЯДКІВ: читáти між рядків *див.* читати.

РЯДНОМ: мóкрим ряднóм *на кого.* Сердито, з серйозними претензіями нападати на когось, лаяти когось, докоряти комусь. *Іван Петрович до секретаря, а секретар — мокрим рядном на Івана Петровича* (Мирний); *Вона на мене мокрим рядном, що стільки грошей перевів* (Гр.); *Кличуть Петра в контору до економа. Той на нього зараз мокрим рядном* (Україна..). П о р.: **накри́ти мóкрим ряднóм.**

накри́ти мóкрим ряднóм *див.* накрити.

РЯДОМ: за ря́дом. По черзі, по порядку.— *Чекайте, говоріть за рядом, що є межи* [між] *вами?* (Март.).

РЯДУ: в однóму ряду́ *з ким.* Разом, заодно з ким-небудь.— *Приємно,— кажу,— нам сьогодні Вітати у цьому саду Сусідні держави народні, Що з нами в одному ряду* (С. Ол). С и н о н і м: **на одній лінії.**

в ряду́. 1. *з ким.* Спільно, разом, поряд з ким-небудь.— *Хай мають вражі прапори Понад Чернечою горою, Та переможуть дві сестри В ряду із третьою сестрою* (Рильський); — *Живу, як і всі. І моя нива в ряду з усіма* (Хор.); *В ряду культурних закладів школа по праву повинна займати почесне місце* (Рад. Укр.). **в рядáх.** *Він справді йшов у рядах перших учнів класу* (Горький, перекл. Хуторяна).

РЯМЦЯ: хоч у ря́мця вправ *див.* вправ.

РЯСНІ: кóтяться рясні сльóзи грáдом *див.* сльози.

РЯСТ: відтоптáти ряст *див.* відтоптати; **лиши́лося недóвго топтáти ~** *див.* лишилося; **топтáти ~** *див.* топтати.

РЯТУВАТИ: рятувáти [грíшну] ду́шу *чию.* 1. За релігійними віруваннями, позбавляти кого-небудь гріхів, звільняти від вічних мук у потойбічному світі. [Є п и с к о п:] *Не всі слова однакові, мій брате, Слова господні більш рятують душу, ніж людські всі діла* (Л. Укр.); // *із сл.* с в о ю. Позбуватися гріхів, убезпечувати себе від вічних мук у потойбічному житті. *Над тою щасливою країною простяг потужну руку справедливий і мужрий султан.. Туди серед одновірних і співплеменних, визволятись від гріхів, рятувати свою душу!..* (Коцюб.).

2. Захищати, оберігати кого-небудь від смерті, смертельної небезпеки.— *Онде вже їдуть!.. А, рятуйте мою душу... Справді, кілька машин під'їхало до хати. На порозі став Орлюк з бойовими товаришами* (Довж.); *Скупий титар, бачачи, що смерть заглянула йому в очі, благально протягнув: — Рятуй мою душу, Трохиме... Сто карбованців дам* (Стельмах).

рятувáти своíо (влáсну) шку́ру, *зневажл.* Уникати смерті, небезпеки і т. ін., оберігаючи своє життя, благополуччя і т. ін.— *Та він що, з місяця впав? Інші поміщики, навпаки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру свою рятуючи. А він сам на рожен лізе* (Головко); — *А де ж ти поділася? — винувато мовив старий, бо, тікаючи з майдану, чув, як гукала йому вслід Наталка.— А то ви не чули? Свою шкуру мерщій рятувати, а мене там хай хоч і бомбою рознесе* (Гончар).

С

САДЖАТИ: саджáти / посади́ти (посадови́ти) за стіл *кого і без додатка.* Пригощати кого-небудь. *Багатого за стіл саджають, убогого і так випроводжають* (Укр.. присл..); *Вернулася* [наймичка]. *Катерина і Марко зостріли* [зустріли] *за ворітьми, ввели в хату й за стіл посадили* (Шевч.); *Хаврусь посадив за стіл і їх* (Н.-Лев.); *За стіл посадовила* [тітка], *вийняла із скрині розшитий калиною рушник, послала молодятам на коліна, припрошуючи покуштувати пирогів* (Тют.).

саджáти (сади́ти) / посади́ти (посадови́ти) на стіл *кого, іст.* Надавати комусь князівську владу (в Давній Русі). *Володимира Мономаха посадили на стіл у Києві під час народного повстання 1113 р.;* // Наділяти кого-небудь владою. *А запорожці.. Іванця.. на стіл саджають..— Гетьман, гетьман Іван Мартинович! — кричать на все горло* (П. Куліш).

САДИТИ: сади́ти закаблу́ками. Завзято, із запалом танцювати. *Садить Ванька закаблуками* (Вишня).

сади́ти на стіл *див.* саджати.

сади́ти (садови́ти) / посади́ти на мілину́ *кого.* Ставити кого-небудь у незручне становище.— *В тебе глобальні ідеї, обширні плани, а щоденна логіка життя садить тебе на мілину, Вілько,— Гаврюшка продовжує грунтовну обробку* (Літ. Укр.); *Незручно йому* [командиру корабля] *такого досвідченого боцмана на мілину перед командою садовити* (Ткач).

сади́ти (садови́ти) / посади́ти на хліб та (і) [на] вóду *кого.* Карати кого-небудь голодом, обмежуючи найнеобхіднішим у їжі. *Поодинці він* [слідчий] *садовив їх* [революціонерів] *на хліб та на воду* (Чорн.); *Чи не посадили Вас до цюпи з ласки д. Губчака. На хліб і воду, на покуту за редакторські гріхи?* (Коцюб.).

сади́ти чортáми. Лаятися, згадуючи чорта. *Садила* [Маланка] *чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі божій* (Коцюб.).

САДОВА: садóва головá *див.* голова.

САДОВИТИ: садови́ти на мілину́; ~ на хліб та вóду *див.* садити.

САК: як сак, *з сл.*-д у р н и́ й. Дуже, надзвичайно.— *Сирота* [Прокіп] *дурний як сак* (Фр.); *Ти йому бовкни, а Дзюнька й скаже.. і по селу ославить, що, мовляв, дурний, як сак* (Гуц.).

САКА: ні (ані́) до сáка, ні (ані́) до бовтá. Ні до чого не здатний. *Ані до сака, ані до бовта: дурень вічний* (Укр.. присл..).

САКУ: би́тися як ри́ба в саку́ *див.* битися.

САЛА: залиáти за шку́ру сáла *див.* заливати; **як кіт до ~** *див.* кіт.

САЛІ: на комари́ному сáлі, *жарт.* Пісний, немащений.— *Яка тепер соломаха? Ти її в пельку, а вона назад. На комариному салі* (Добр.).

як бобéр у сáлі *див.* бобер.

САЛО: вбивáтися в сáло *див.* вбиватися.

дурнé сáло без хлíба, *лайл.* Нерозумна, обмежена, ні до чого не здатна людина.— *Дурне ти сало без хліба,— говорить жінка в свитині,— погань отака* (Стельмах); *Кинувши трубку, він за звичкою помовчав, покректав і, нічого більше не придумавши, вилаявся цього разу по-домашньому: — Ех ти... халепа! Дурне сало без хліба!* (Коз.).

чия́ кíшка сáло з'ї́ла *див.* кішка; **як кіт на ~** *див.* кіт.

як (мов, нíби *і т. ін.*) **на сáло,** *із сл.* г о д у в á т и. Досита, досхочу. *Дивлюсь, як сказилася моя баба .. Годує їх* [монахів], *мов на сало, а ті тому й раді* (Хотк.).

як ци́ган на сáло *див.* циган.

САЛОМ: запливáти сáлом *див.* запливати; **мáзати п'я́ти ~** *див.* мазати; **обростáти ~** *див.* обростати.

як сáлом мастúти *див.* мастити.

як сáлом по губáх *кому.* Кому-небудь приємно, радісно.— *Що на майдані робиться? — Мітингують, пане отаман.— Тур заявив, що годі. Каже: «Іду до червоних». Я, каже,.. тепер знаю, що тільки з червоним прапором нас прийме народ. А гайдамакам як салом по губах* (Панч). П о р.: **як мéдом по губáх.**

САМ: говóрить сам за сéбе. Не потребує доказів, пояснень.— *Вільному воля,— знизав плечима агент.— Я своїм товаром не набиваюсь — він сам за себе говорить* (Стельмах); *Те, що кращі стрічки останніх років, це екранізації творів М. Коцюбинського, В. Стефаника та інших класиків красного письменства,— факт, який говорить сам за себе* (Мист.).

несхóжий ~ на сéбе *див.* несхожий.

перевéршив сам себé. Зробив що-небудь краще, ніж раніше, відзначився більше, ніж можна було чекати. *Стефан Потоцький часто влаштовував урочисті бенкети й полювання. І взагалі не було дня, щоб у його палаці не юрмилися гості, але на цей раз він перевершив сам себе* (Тулуб). П о р.: **перевéршити себé.**

сам дíдько *див.* дідько.

сам за сéбе. Тільки що-небудь одне. *В борщі була сама за себе бутвина* [ботвиння] *та квас* (Н.-Лев.).

сам на сам. 1. Один, без нікого. *Натішившись учтою,.. цар повертав у покої і в самому темному там замикався сам на сам* (Дн. Чайка).

2. Удвох, без сторонніх. *Поки ще сам на сам був* [Йосип] *з нею* [Параскою] *— все більше змовчував, мирився з своєю долею,— сам здобув — сам і зноси на здоров'я* (Мирний); *Так баглося дуже поговорити йому з нею сам на сам* (Вільде); *Крокують* [три товариші] *кожен сам на сам із думою своєю. Що жде їх тут? Вірніше, там, у шахті, під землею?* (Дор.). Синонім: **оди́н на оди́н** (у 1, 2 знач.).

3. Своїми силами, без чиєї-небудь підтримки; самостійно. *Вовка він раз сам на сам відігнав від овець...* (Мирний); *Славен той — ти ж слухай, зоре! — Хто сам на сам лихо зборе...* (Черн.); // Особисто. *Зараз лист послав* [Турн] *к Енею, Щоб вийшов битись сам на сам* (Котл.).

сам не при собі. 1. Хто-небудь перебуває в стані сильного душевного потрясіння; дуже схвильований чимсь. *Як перше було, коли йду куди, то весело й залюбки, а тут і очей не смію підняти Увійшла та й стою сама не при собі. Чую, що стара за мене одповіщає* [відповідає] (Вовчок). **сам як не при собі.** *Люди прибігли, говорять, вмовляють. Вона мов і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить сам як не при собі, свекор аж занедужав* (Вовчок). **не при собі.** *Вона на когось наштовхнулася, хтось сердито зиркнув на неї, але решта, бачачи, що жінка не при собі, відступилася з дороги* (Речм.). Синоніми: **як сам не свій; як водо́ю обли́тий.**

2. Не такий як завжди.— *А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива, і додому приїхав сам не при собі, і привіз капшук грошей* (Вовчок).

сам по собі. 1. Окремо.— *А як, Іване, лучче* [краще] *живеться; чи гуртом, чи кожен сам по собі?* (Барв.); *Цей найдрібніший пилок, відокремлено взятий від інших, Зовсім нічого не важить, бо часткою інших предметів Завжди буває— і сам по собі існувать неспроможний* (Зеров); *— Міцно мусили триматись, хай ось Шестаков скаже! Якщо один і провалювався, то ті, що йшли поруч, одразу підхоплювали і не давали втонути. А якби поодинці рушили, кожен сам по собі, то багато хто з нас накрився б* (Гончар).

2. Незалежно від чиєїсь волі; мимовільно. *Денисенко норовисто оглянувся навкруги, і на його плескатому обличчі самі по собі стиснулись заволохачені уста: гляди, й справді винесуть на дрючках* (Стельмах); // Без будь-якого втручання. *В оселі, мов сам по собі, гасне каганчик, при місячному сяйві збільшуються, неначе виростають, пучки і снопики зілля, і густішає їхній настій* (Стельмах).

3. Власне; у власному розумінні цього слова. *Кава була чорна — тільки не сама по собі, а од не дуже чистої склянки...* (Коцюб.); *Був це ліс високої ціни .. і сам по собі, деревиною, був величезним багатством — бук та граб* (Смолич).

сам собі не вірить / не повірив. Сумнівається в достовірності чого-небудь. *Наум дивиться і сам собі не вірить, чи се він, чи не він* (Кв.-Осн.); *Дьяконов сам собі не повірив: невже це про нього? В шию! В шию!* (Гончар); *Зненацька почула* [мати], *як у хаті хтось стиха наспівує, гуде. Аж сама собі не повірила — чи не вчулося часом їй* (Гончар).

сам собі пан (голова́, хазя́їн *і т. ін.***).** Незалежна, вільна у своїх діях, вчинках людина. *Остогидло писарювання мені, оселився дома. Голодний, обірваний, та сам собі пан!..* (Тесл.); *А тут я сам собі пан: схочу — до частини якоїсь пристану, чиститиму картоплю, митиму машини або годуватиму коні, то й мене прогодують; а схочу — поживу в бабусі якоїсь немічної, носитиму їй воду, дрова рубатиму* (Григір Тют.); *Знаходилися й товариші на втечу, і Марусяк на початках був зрадів, але потім.. взяли його сумніви. З одного боку, воно ніби було добре, бо таки що два, то не один.. Але з другого боку один — сам собі голова* (Хотк.); *Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало* (Кв.-Осн.). **сама́ собі голова́.** *Ніхто тепер до мене не мішайся... Я сама собі голова* (Мирний). **сам свій пан.** *Ось тут, у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не багато, та по моїй уподобі, я сам свій пан* (Фр.).

сам собо́ю. 1. Мимоволі; підсвідомо. *Очі самі собою упали на графин і залюбувалися тими непримітними голочками, якими грала біла горілка* (Мирний).

2. Без стороннього втручання, спонукання, заохочування. *Публіцистичне зіставлення різних епізодів з життя команди есмінця «Кальдас» і нашого теплохода «Капитан Вислобоков» напросилося само собою* (Хор.); *Полюбив* [Гордій] *хлопця, як рідного сина, навіть дозволив себе називати татусем.. Власне, .. так воно якось само собою вийшло* (Д. Бедзик).

3. Самостійно, незалежно від кого-, чого-небудь.— *Раніше від усього був атом; він існував сам собою і був першим творцем світа* [світу] (Хотк.).

сам у рот лізе (про́ситься). Такий, що хочеться з'їсти; апетитний.— *Може ти в нас і пообідаєш? У мене вареники — самі в рот лізуть* (Ковінька); — *Яка сила-силенна малини,— обізвалася десь поблизу комсомолка.— Повна, соковита, сама в рот проситься* (Донч.). Синонім: **так і про́ситься в рот.**

сам чорт; ~ чорт не брат; ~ чорт но́гу зло́мить *див.* чорт.

[як (мов, ніби *і т. ін.***)] сам не свій.** Хто-небудь втратив душевний спокій, дуже схвильований чимсь. *Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду місця собі* (Коцюб.); // Дуже зніяковілий, приголомшений чим-небудь *Стоїть сам не свій Павло, дивиться на юрбу веселих, привітних ковалівців, що самі прийшли*

на його щастя, ніхто ж їх не просив до сільради, тільки на весілля просили (Кучер); *Але вам* [панам] *я не присягну ніколи. Все товариство стояло при сих словах, мов само не своє* (Фр.); *За столом, при батькові, Андрій сидить тихий та смирний, зніяковілий, ніби й сам не свій* (Сиз.). Синоніми: **сам не при собі** (у 1 знач.); **як водо́ю облитий.**

САМА: тільки сама́ душа́ залиши́лася *див.* душа.

САМЕ: влуча́ти в са́ме о́ко *див.* влучати; **вража́ти в ~ се́рце** *див.* вражати; **вціля́ти в ~ се́рце** *див.* вціляти; **лізти у ~ пе́кло** *див.* лізти; **на ~ дно душі́** *див.* дно; **одне́ і те ж ~** *див.* одне; **по ~ ні́куди** *див.* нікуди; **~ в соку́** *див.* соку; **у ~ се́рце** *див.* серце; **як ноже́м вколо́ти в ~ се́рце** *див.* вколоти.

САМИЙ: в са́мий раз *див.* раз; **під ~ ніс** *див.* ніс; **ти́кати під ~ ніс** *див.* тикати.

СА́МИМ: під са́мим но́сом *див.* носом.

САМИ́М: поперегриза́ти сами́м собі́ горля́нки *див.* поперегризати; **як пе́ред ~ Бо́гом** *див.* Богом.

САМИХ: аж до са́мих хмар *див.* хмар.

СА́МІ: аж по са́мі п'яти *див.* п'яти; **пекти́ в ~ печінки́** *див.* пекти; **по ~ ві́нця** *див.* вінця; **по ~ ву́ха** *див.* вуха.

САМІ́: самі́ ву́ха та зу́би *див.* вуха; **~ кістки́ та шкі́ра** *див.* кістки; **~ но́ги несу́ть** *див.* ноги.

САМІМ: в са́мім ді́лі *див.* ділі.

САМІСІНЬКУ: по самі́сіньку за́в'язку *див.* зав'язку; **по ~ ши́ю** *див.* шию.

СА́МО: так са́мо *див.* так.

САМО́: само́ собо́ю. Звичайно, безсумнівно. *Само собою зрозуміло, що кінець кінцем продуктивне споживання завжди лишається зв'язаним з особистим споживанням* (Ленін); *Князь оповістив..: — Хто хоче добровольно* [добровільно] *переходити в моє підданство, нехай викине на воротях віху з сіна або соломи.— Ну, само собою, усі повикидали* (Хотк.).

СА́МОГО: від са́мого ро́ду *див.* роду; **до ~ су́дного дня** *див.* дня; **з-під ~ но́са** *див.* носа; **з ~ ма́лку** *див.* малку; **з ~ ра́нку до ве́чора** *див.* ранку; **з ~ сповитка́** *див.* сповитка.

САМО́ГО: забува́ти само́го себе́ *див.* забувати; **переве́ршувати ~ себе́** *див.* перевершувати; **перела́мувати ~ себе́** *див.* переламувати; **переплигну́ти ~ себе́** *див.* переплигнути; **перехитри́ти ~ себе́** *див.* перехитрити; **ра́ди ~ Христа́** *див.* Христа; **розтра́чувати ~ себе́** *див.* розтрачувати.

САМОЇ: до са́мої домови́ни *див.* домовини; **до ~ моги́ли** *див.* могили; **до ~ сме́рті** *див.* смерті; **до ~ соро́чки** *див.* сорочки; **до ~ хма́ри** *див.* хмар.

САМОЛЮБСТВО: тішити самолю́бство *див.* тішити.

СА́МОМУ: в са́мому соку́ *див.* соку; **на ~ дні душі́** *див.* дні.

САМО́МУ: не тя́мити само́му себе́ *див.* тямити; **~ чо́ртові в зу́би** *див.* чортові; **~ чо́рту брат** *див.* брат.

САМОЮ: плати́ти тако́ю са́мою моне́тою *див.* платити.

САМУ: би́ти в са́му ду́шу *див.* бити; **влуча́ти в ~ то́чку** *див.* влучати; **по ~ за́в'язку** *див.* зав'язку; **по ~ ши́ю** *див.* шию; **потра́пити в ~ ціль** *див.* потрапити; **у ту ж ~ хвили́ну** *див.* хвилину.

САПОЮ: ти́хою са́пою (*рідко* **бри́твою),** *з сл.* діяти *і т. ін.* Приховано або таємно, непомітно; спідтишка.— *Він, бачите, за колгосп! Бач, який! Ми знаємо, що це вони* [глитаї] *перебудовуються, міняють тактику. Хочуть діяти тихою сапою. Не вийде, пане лиходію Ратушняк!* (Цюпа); *Суспільне й моральне зло вони* [Кучмієнки] *чинять не з войовничих позицій, а «тихою сапою»: проникаючи до справжніх творців, обплутують останніх своєю запопадливістю, готовністю все зробити за першим бажанням* (Вітч.); *Як зіницю ока стерегла Франка свою іконописної краси доньку Владиславу.. А що вже моралі вичитувала своїй красуні,— та так ніжно, люблячи, усе тихою бритвою брала* (Літ. Укр.).

САРАНА: як (мов, ніби, на́че *і т. ін.*) **сарана́.** 1. *з сл.* сунути, лізти *і т. ін.* Великою масою, навально.— *Лізете, мов сарана,— сказав пан сотник.*— А ви [козаки] *не стійте на дорозі. Сунуть монголи чи татари на Європу, а на їхній дорозі — ви!* (Ільч.); *Зі всіх боків, наче сарана, сунули* [фашисти] (Рибак).

2 *з сл.* об'їдати. Дощенту, повністю. *Ідіоти, йолопи і торбешники твої родичі, які не мають за що приїхати до нас і які об'їдають нас, мов сарана! — ледве стримує себе* (Стельмах).

САРАНИ: як [тіє́ї] сарани́. Дуже багато, велика кількість. *Ось і табір. Глянув* [хлопчик] *— війська, Як тієї сарани!* (Олесь); [Семен:] — *Дітей ми не будемо мати, та й нащо нам той клопіт, тепер і так тісно, поля обмаль, а людей — як сарани* (Коцюб.).

САТАНА: одна́ сатана́; ~ його́ зна́є; сам ~ но́гу зло́мить *див.* чорт.

САТАНІ: запро́да́ти ду́шу сатані́ *див.* запродати.

СВАТ: ні (ані́) сват, ні (ані́) брат. Зовсім чужа людина. *Він не був їм ані сват, ані брат, лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати* (Стеф.).

само́му чо́рту брат і сват *див.* брат.

СВАТАЮТЬ: сліпці сва́тають *див.* сліпці.

СВАХА: як пере́їжджа сва́ха, *з сл.* гасати, бігати, їздити *і т. ін.* Людина, яка часто міняє місце проживання, перебування.— *Не гасай по селу та по обійстях, як переїжджа сваха, не шибайся по хлівах, мов чорт по пеклу, бо голови позакручуєш нам* (Гуц.).

СВАШКА: кирпа́та сва́шка, *жарт.* Смерть.

А там, козаче, зирк! ні відсіль, ні відтіль,— Кирпата свашка — гульк у хату (Г.-Арт.).

СВЕКОР: як свéкор пелюшкú (пелюшóк) прáти, *з сл.* збирáтися, брáти *і т. ін.* З неохотою, повільно; дуже довго. *Отак він діло в руки бере, як свекор пелюшки пере* (Укр.. присл..); [Галина:] *Та говори, а то збирається, як свекор пелюшки прати* (Зар.).

СВЕРБИТЬ: і за вýхом не свербúть *кому, у кого.* Хтось байдужий до всього, не турбується ні про що. *Мірошник спить та спить. Вода ж біжить... Хомі й за вухом не свербить* (Гл.); *Стрункий, біло-рожевий юнак, якому й за вухом не свербіло від болісних роздумів батька, тим часом стояв з гребінцем у руці перед трюмо* (Вол.); *— Виходить, що цілісінька свиня зникла з свинарні серед білого дня, а нікому й за вухом не свербить* (Добр.).

не свербúть *кому.* Байдуже, однаково.— *А отже громада каже, що буде жаліться — ще лукавіше додав писар.— Нехай! Мені те й не свербить. А ось я їм покажу!* (Гр.).

свербúть на кінці (на кінчику) язикá *кому, у кого.* Кому-небудь дуже хочеться розповісти щось. *По розпалених обличчях молдуван видко було, що якась цікава новина свербить їм на кінці язика* (Коцюб.). Пор.: **язúк свербúть.**

язúк свербúть *див.* язик.

СВЕРБЛЯТЬ: п'яти сверблять *див.* **ноги; руки** ~ *див.* руки.

СВЕРДЛИТИ: свердлúти / посвердлúти очúма (пóглядом) *кого, що.* Пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь. *Чарнецький наморщив лоба і очима, повними ненависті, свердлив козаків* (Панч); *Вона сама того не помічаючи, стає в театральну позу і аж свердлить чоловіка очима* (Стельмах); *За Юлькою стежить швець Раздорин, і, коли повертається вона до своєї кімнати, свердлить очима її струнку постать* (Шиян); *Дивиться* [Федір] *на Реву, а той свердлить його поглядом* (Мушк.); *Посвердливши якусь хвилину Васька очима, я мовчки схилився над столом* (Збан.).

СВИНІ: пáсти свúні *див.* пасти.

як свúні з чередú йтúмуть, *з сл.* бýде, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *Тоді це буде, як свині з череди йтимуть.*

СВИНІ: як свинí нарúтники, *з сл.* пристáло *і под., ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова пристáло; зовсім не (пристало). *Їй ця сукня пристала, як свині наритники.*

СВИНЦЕМ: як свинцéм налúтий *див.* налитий.

СВИНЮ: підкладáти свиню *див.* підкладати.

СВИНЯ: як свиня в барлóзі, *з сл.* величáтися, *ірон.* Дуже, у великій мірі. *Пан бундючиться, величається, як свиня в барлозі.* Пор.: **як свиня в дощ** (у 2 знач) Синонім: **як поросй на óрчику.**

як свиня в дощ. 1. *з сл.* чепурнúй *і под., ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова чепурнúй; зовсім не (чепурний). [Охрім *(до Гордія)*:] *Чепурний, як свиня в дощ!* (Кроп.).

2. *з сл.* величáтися. Дуже, у великій мірі. *Пані чваниться, величається, як свиня в дощ.* Пор.: **як свиня в барлóзі.** Синоніми: **як поросй на óрчику; як чумáцька вóша.**

як свиня в хомуті, *з сл.* виглядáти, *ірон.* Негарно, недоладно. *Весь секрет метаморфози в тому, що він* [Лубенець] *перший пошив собі форму .. і, одягшись у неї, прибіг похвалитися. Виглядає, як свиня в хомуті* (Коцюб.).

як свиня на коня, *з сл.* схóжий, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *Ми читали, як* [маршал] *писав про Петлюру: він так схожий на Гарібальді, як свиня на коня* (Стельмах). Синоніми: **як батіг на мотовúло; як макогін на нóчви.**

як свиня на пéрці, *із сл.* розумíтися, знáтися, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слів розумíтися, знáтися; зовсім не (розумітися, знатися).

СВИНЯМ: ідú к свúням *див.* іди; **метáти бісер** ~ *див.* метати.

СВИНЯЧЕ: свинйче вýхо *див.* вухо.

СВИНЯЧИЙ: у свинйчий гóлос *див.* голос.

СВИСНЕ: як бабáк свúсне *див.* бабак; **як рак** ~ *див.* рак.

СВИСТАВ: ще рак не свистáв *див.* рак.

СВИСТИТЬ: [аж] свистúть (гудé *і под.*) **у кишéні (у кишéнях)** *у кого.* У кого-небудь зовсім немає грошей. *Після гусарської зими в отця Балабухи в кишенях аж свистіло* (Н.-Лев.); *Нема і дома нічого* [у Хоми], *і у кишені гуде* (Кв.-Осн.).

вітер у кишéнях свистúть *див.* вітер.

СВИТА: сíра свúта, *заст., зневажл.* Бідний селянин у дореволюційній Росії.— *Нам треба з цієї сірої свити готувати і культурного хазяїна і справного вояку* (Стельмах).

СВИЩЕ: вітер в голові свúще *див.* вітер.

СВИЩІ: свищí в борщí *у кого.* У кого-небудь немає нічого; хто-небудь дуже бідний. *У Панаса свищі в борщі.*

СВІДОК: Бог мені свíдок *див.* Бог.

СВІДОМІСТЬ: загубúти свідóмість *див.* загубити; **затéмнювати** ~ *див.* затемнювати; **пáморочити** ~ *див.* паморочити.

СВІЖА: свíжа копíйка *див.* копійка.

СВІЖЕ: на свíже óко; ~ **óко** *див.* око.

СВІЖИМ: свíжим вíтром повíяло *див.* повіяло.

СВІЖИХ: по свíжих слідáх *див.* слідах.

СВІЖОСТІ: не пéршої свíжості. 1. Не дуже чистий, трохи заношений (про одяг.). *На ньому була сорочка не першої свіжості.*

2. Вже відомий, не дуже новий (про новини, вісті і т. ін.). *Прийшли Юхим з Мухою. Але нових ніяких не принесли вістей. Ото, що Дудка Панас із Митром виїздили, та й вже... Власне, і це вже не першої свіжості — ранішні вісті* (Головко).

СВІЖУ: виво́дити на свіжу во́ду *див.* виводити; **на ~ го́лову** *див.* голову; **на ~ па́м'ять** *див.* пам'ять.

СВІЙ: бра́ти в ро́зум свій; бра́ти на ~ раху́нок *див.* брати; **держа́ти ~ здоро́вий глузд за ба́рки** *див.* держати; **зако́пувати ~ тала́нт** *див.* закопувати; **записа́ти на ~ раху́нок** *див.* записати; **ма́ти ~ ро́зум** *див.* мати; **міряти на ~ арши́н** *див.* міряти; **на ~ лад** *див.* лад; **на ~ мані́р** *див.* манір; **на ~ пай** *див.* пай; **на ~ страх і риск** *див.* страх; **нести́ ~ хрест** *див.* нести; **перева́жувати на ~ бік** *див.* переважувати; **переверта́ти на ~ лад** *див.* перевертати; **пережи́ти ~ вік** *див.* пережити; **подава́ти ~ го́лос** *див.* подавати; **сам не ~** *див.* сам; **~ брат** *див.* брат.

свій у до́шку, *фам.* Близький за переконаннями, поглядами, настроями і т. ін.— *Бойовий народ ваші кореспонденти... Я там у вас з одним познайомився, забув, як прізвище... Свій у дошку, дарма, що підполковник!* (Перв.); // Простий.— *Ось вам, будь ласка! — обернувся до глядачів Тимощак.— Такий собі з вигляду свій в дошку, юний друг МОПРУ, а не признається! Ні, не признається...* (Тих.).

свій хліб *див.* хліб; **точи́ти ~ піт** *див.* точити; **у ~ час; у час оста́нній ~** *див.* час.

СВІНУТИ: свіну́ти (свіркону́ти) очи́ма. Раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом певне почуття (радість, гнів і т. ін.). *Свінувши, мов гострими ножами, очима, він стукнув дверима та й потяг з хати* (Мирний); *Почавши співати жартома, згодом вона схитнула нетерпляче головою, повела плечима,.. гордо свінула очима й без жодного вже жарту сміливо зайшлася піснею* (Вас.); *Мар'я тільки свірконула очима і замість зерняти розкусила лушпанину. І зо зла її виплювала* (Мирний); П о р.: **блимнути очи́ма.**

СВІРКОНУТИ: свіркону́ти очи́ма *див.* свінути.

СВІТ: [аж (на́че, нена́че *і т. ін.***)] світ [вго́ру] підня́вся** *кому.* У кого-небудь поліпшився настрій, моральний стан і т. ін.— *Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця! Аж світ мені піднявся вгору! Одродили ви мене, рідна матінко!* (Вовчок); *Івзі неначе світ піднявся! Віддихнувши трошки після сліз, пішла за жандармом до губернаторського дому* (Кв.-Осн.); *Ясна річ, світ йому вгору піднявся, коли вздрів ..постаті козацтва* (Ільч.). П о р.: **світ поши́ршав.**

[аж (*рідко* **білий)] світ кру́титься (ве́рнеться, макі́триться, колиха́ється, іде́) / закрути́вся (завертівся, замакі́трився, заколиха́вся, пішо́в) о́бертом (пере́кидом, пере́кидьки, хо́дором** *і т. ін.***) [в оча́х (пе́ред очи́ма)]** *кому, у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби і т. ін.; комусь погано. *Крутився світ в очах, цілий день носила* [Оленка], *забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав* (Горд.); *Лежить наша Тетяна, вернеться їй світ* (Барв.); — *Як махоне він мене в один висок! а далі повернувся та в другий!..— так мені світ і закрутився...* (Мирний); *«Будеш зоставатися висіти рівно один місяць» — звідкілясь долинуло, і одразу завертівся світ, хутчіш і хутчіш, як суховій у степу, сліпучий блиск, сліпучий біль* (Ю. Янов.); *Небораковi відразу світ замакітрився* (Фр.); *Куля пробила ногу вище коліна, в очах почорніло, світ пішов обертом* (Ле); *Пожовкло в Мотрі в очах, заколихався світ, пішло все ходором* (Мирний).

2. Хто-небудь втрачає здатність нормально, чітко мислити, правильно сприймати дійсність від сильного хвилювання, переляку, життєвих потрясінь тощо. *Дух спирається в Галиних грудях від щастя; світ крутиться перед очима* (Мирний); [К р а с о в с ь к а:] *Та ну, годі, на милость бога! Тут своя оказія, просто аж світ в очах макітриться, а вона ще з якимись там спектаклями!* (Пчілка); *Сидів близько, говорив пошептом* [пошепки], *а в Марусі завертівся весь світ перед очима* (Хотк.); *Оженився — зажурився, аж світ замакітрився* (Укр.. присл..); *Розстрілювали* [фашисти] *чи й так штовхали* [людей] *з кручі в прірву. Володя відчув, як світ йому.. пішов обертом* (Ле); *Синова відповідь приголомшила Лукерку Василівну. Аж білий світ пішов перекидьки перед очима у неї* (Сенч.); *У Галі світ в очах пішов ходором, і товстою дерев'яною ложкою увірвала вона з усієї сили Василя по гуластому носі* (Мирний).

білий (*заст.* **бо́жий) світ,** *нар.-поет.* 1. Ранок, світанок. *Ой, десь би то, дівчинонько, Ти з паперу звита, Що ти мене додержала До білого світа* (Укр.. пісні); *Чіпка знявся, знову вийшов з хати та проходив по надвір'ю мало не до світа білого* (Мирний); — *Може, до хати зайдемо? — Е, ні, не буду колошкати твоїх — нехай сплять до світу божого* (Стельмах).

2. *лише знах. відм. з прийм.* **на.** Вулиця, повітря. *«Захворів» якось і комбатів старший ад'ютант, капітан Сперанський. Він засів у своєму бліндажі і весь день не виходив на білий світ* (Гончар); *Катря впала коло тії кам'яної постелі на коліна, розливається слізьми. Ледве я її вивела з тії печери на світ божий* (Вовчок).

3. Життя. *Навіть не закінчивши середньої школи, Вася нетерпляче, з буйним азартом молодості, кинувся у білий світ. Вербувався, куди тільки його вербували* (Гончар); *Товаришів моїх немає. Давно від голоду й біди у білий світ із цього гаю ми розійшлися, хто куди...* (Сос.); *Сирітство звалилось на неї громом із ясного неба. Залишилась вона сама в старій глиняній хаті, сама на білому*

світі (Гуц.); *Як хороше, як весело На білім світі жить!..* (Гл.); *Защебече* [соловейко] *на калині — Ніхто не минає. Мов батько та мати, Розпитують, розмовляють,— Серце б'ється, любо... І світ божий, як великдень* (Шевч.).

4. Все навколишнє. *Зранку сніжок потроху почав падати.. І к обіду таке схопилось, що світу білого не видно* (Мирний).

благословля́тися на світ *див.* благословлятися.

бли́гом світ. Далеко. *Бані лаврських соборів видно з будь-якого місця в Києві.— От скажіть, їдемо блигом світ милуватися архітектурою, а тут поруч така краса,— до мене чи сам собі мовив якийсь чоловік* (Знання..).

бра́тися на світ *див.* братися; **ви́вести у ~** *див.* вивести; **виво́дити на ~** *див.* виводити; **ви́пустити у ~** *див.* випустити; **виряджа́ти в ~** *див.* виряджати; **витяга́ти на ~ бо́жий** *див.* витягати; **вихо́дити в ~** *див.* виходити; **відпра́вити на той ~** *див.* відправити; **відпра́витися на той ~** *див.* відправитися; **диви́тися на ~ ясни́ми очи́ма** *див.* дивитися.

до́кн світ сто́їть. Вічно, завжди.— *Ідете, чортові сини,— сказав заслужений старий ткач Опанас Чиж.— Скажіть же .., щоб не забував нашу бідну Україну. Чуєте?..— Не забудемо, тату.— Житиме .. влада, доки світ стоїть, а гетьманові однаково смерть* (Довж.).

до світ со́нця. Дуже рано, перед настанням дня.— *Грай, музико! До світ сонця Все проп'ю, щоб люди знали!* (Граб.).

заво́диться на світ *див.* заводиться; **зав'яза́ти ~** *див.* зав'язати; **загна́ти на той ~** *див.* загнати; **займа́ється на ~** *див.* займається; **закрути́ти ~** *див.* закрутити.

замакі́трився світ *кому.* Хто-небудь сп'янів. [І в а н *(до Семена і Одарки)*:] *А як трапиться у вас зайвий карбованець, ви й пришліть його мені, я зараз вип'ю, щоб світ мені замакітрився* (Кроп.); [В е л ь ц е л ь:] *Йому досить одну чарочку випити, щоб уже й світ замакітрився* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **уда́рити в го́лову** (у 2 знач.); **вступи́ти в го́лову.**

замакі́трити світ *див.* замакітрити; **заступи́ти ~** *див.* заступити; **здобува́ти ~** *див.* здобувати; **з'яви́тися на ~** *див.* з'явитися.

[і (аж, на́че)] світ поши́ршав (роз'ясни́вся, попросто́рішав) *кому.* Хто-небудь відчув радість, полегкість через приємні події, обставини і т. ін. *Я така вбога і безталанна дівчина, покидька, чужий попихач; а він — боже! яким поглядом мене охрестив! Мов королівну. Мені наче світ поширшав* (Барв.);— *Мені аж світ роз'яснився, як я його* [Михайла] *побачила! — тягла вона* [мати] *дальше* (Коб.); [Д о м а х а:]— *Ось бач, жива зосталася й діждалася-таки, що й світ мені попросторішав, що й у моє віконечко виглянуло сонечко* (Л. Янов.).

[і] світ не ба́чив (*розм.* **не вида́в,** *діал.* **не ви́дів).** 1. Незвичайний, такий, що дивує, вражає своєю рідкісністю.— *Мовчіть! Мовчіть ради бога, Ваша величносте! Ми вам дамо таке, що світ не бачив — два червінці* (Довж.); // Особливий, який відрізняється від інших. *А що вже шефа на ваш радгосп накинули, так такого світ, мабуть, не бачив,— провадила далі тьотя Даша* (Гончар); *Хлопці шкварили на своїй території «Яблучко» з такими алюрами й кониками, яких світ ніколи не бачив* (Мик.).

2. Важко уявити; ніколи не було, не траплялося. *І тепера* [тепер] *здається тобі, що вже й світ не видав стільки муки, скільки ти від народу прийняв за свої велемудрі науки* (Л. Укр.); *— Та же то світ не видів — з такого дому, з таких гараздів та в таке, прости господи, свинєче* [свиняче] *багно лізти — пху!* (Хотк.); *Виймав з портфеля експонати І тут же всім під носа пхав, До хрипоти кричав, тлумачив, Що ліпших цяцьок світ не бачив!* (С. Ол.).

3. *з словоспол.* т а к и́ й, я к и́ х (як, що). Уживається для підкреслення вищої міри якості (перев. негативної). *Був* [перекладач] *такий проноза, яких світ не бачив* (Збан.); [К и л и н а:] *Ой, горе! Хто б говорив! Уже таких відьом, таких нехлюй, як ти, світ не видав!* (Л. Укр.); [Батько] *її узяв другу жінку. Та не жінку, а відьму .., що такої й світ не видів* (Хотк.).

іти́ на той світ *див.* іти; **лиша́ти ~** *див.* лишати; **мов на ~ бо́жий народи́тися** *див.* народитися.

на весь світ. 1. *з сл.* к р и ч а́ т и. Несамовито. *Вона кричала на весь світ.* С и н о н і м: **на чім світ сто́їть** (у 2 знач.).

2. *з сл.* р о з н о́ с и т и, р о з г о л о́ ш у в а т и, р о з т р у б и́ т и *і т. ін.* Усім. *То не була ненароком пущена чутка* [про волю]*, перехоплена лакеями від своїх панів і рознесена двірнею по селах,— то була явна оголоска на все царство, на увесь світ* (Мирний); *Коли б мені така відповіла взаємністю, то я на весь світ розтрубив би...— А він удає з себе байдужого* (Гончар).

на світ благослови́ло *див.* благословило; **на ~ зво́дилося** *див.* зводилося; **на ~ не диви́вся б** *див.* дивився.

на чім (на чо́му) [ті́льки] світ сто́їть. 1. *з сл.* л а́ я т и, к л я с т и́, п р о к л и н а́ т и *та ін.* Не стримуючись, не соромлячись у виразах; дуже. *Лає* [Олекса] *панів на чім світ стоїть. Так клене часом, що Єлена не може того слухати* (Хотк.); *Проклинаючи на чім світ стоїть і таку їзду, і вулканізаторів, і свою лукаву долю, Мирон почав припасовувати домкрата* (Збан.); *Дрібцює Марія по зелено-тканій веретці-моріжку й кляне ту війну осоружну на чім тільки світ стоїть* (Гуц.); // *з сл.* б р е х а́ т и *і т. ін.* Безсоромно. *Було заарештовано чоловік вісім хуторян, яких через тиждень.. випустили, а Джмелика тримали далі. На слідстві*

він брехав на чім світ стоїть, міняв показання, плутав, викручувався (Тют.).

2. *з сл.* к р и ч а́ т и, в е р е щ а́ т и *і т. ін.* Несамовито. *В другім.. каравані Піджарьовали* [піджарювали], *як у бані, Що аж кричали* [грішники] *на чім світ* (Котл.); *Безбоязно підбігала тоді вона до Кирила Івановича і кричала на чім світ стоїть* (Мирний); *Баба верещала на чім світ стоїть. Пущена по екзекуції на свободу, кидала горшками, ножем* (Хотк.). С и н о н і м: **на весь світ** (у 1 знач.).

не близьки́й (дале́кий, таки́й) світ. Дуже далеко. [П р о ч а н и н:] *Світ не близький мені додому йти. Я з Галілеї* (Л. Укр.); *Ну, бери ж кубок,— каже гетьман,— да підкріпись на дорогу. До Чорної Гори не близький світ* (П. Куліш); *— Та й не близький світ, щоб забиватися із Кураївки до порту ради одного «здрастуй»* (Гончар); *— От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці. Далекий світ, щоправда, але байдуже. Візьмеш моїх пару коней* (Добр.); [Х р и с т и н а:] *А звідки ти, хлопчику?* [Х л о п ч и к:] *Я з Головчинців.* [Х р и с т и н а:] *Бідне, такий світ перло проти ночі!* (Вас.). **близьки́й світ.**— *Кажу ж: до хрещеного батька* [посипа́ти].— *Господь з ним, дитино моя! Хіба близький світ до його тьопатися?* (Мирний). **близе́нький світ.**— *Ох синочку ж, мій голубчику, чи близенький же світ? Аж півтораста верстов* (К.-Осн.); [І в а н:] *Що ж, далеко був?* [С е м е н:] *Та занесло мене аж у Бассарабію* [Бессарабію]! [І в а н:] *Еге, близенький світ!* (Кроп.).

не пока́зувати на світ *див.* показувати.

ні (чи) світ ні (чи) зоря́. Дуже рано. *На другий день ще ні світ ні зоря, як одрадяни кинулися до Марининої хати* (Мирний); *Чи світ чи зоря, вже й повставали* (Барв.).

нови́й світ. Америка, що була відкрита пізніше, на відміну від Старого світу — Європи, Азії, Африки. *В Новому світі були свої закони.*

А н т о н і м: **стари́й світ.**

переверну́ти світ *див.* перевернути; **перейти́ ~** *див.* перейти; **переміряти го́лими п'ятами ~** *див.* переміряти; **переста́витися на той ~** *див.* переставитися; **покида́ти ~** *див.* покидати; **попа́сти на той ~** *див.* попасти; **приво́дити на ~** *див.* приводити; **прихили́ти ~** *див.* прихилити; **пролива́ти ~** *див.* проливати; **пуска́ти в ~** *див.* пускати; **розв'яза́ти ~** *див.* розв'язати.

світ [бі́лий (бо́жий)] закри́вся (замкну́вся) *кому, для кого і без додатка.* 1. Хто-небудь помер, загинув. *Замахнувся він... Та раптом все навколо застогнало. Світ закрився, Три тополі страшно руки заломили* (Гур.); *Тільки раз хвостом майнула, Наздогнала, проковтнула Бідолаху* [Івана] *риба-кит, І йому замкнувся світ* (Перв.).

2. Хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя.— *Тепер сказала* [Галочка],— *усе покончила* [покінчила]. *Закрився для мене білий світ* (Кв.-Осн.); *Тут їй тоді й світ замкнувся. В тітки тепер живе. Ще брат у неї є, з оточення прийшов, чоботарює* (Гончар). П о р.: **світ зів'яв.**

світ [в оча́х (пе́ред очи́ма)] тьма́риться (темніє, ме́ркне, му́титься) / потьма́ри́вся (потемнів, поме́рк, помути́вся). 1. *кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані запаморочення, втрачає чіткість сприйняття дійсності (від удару, болю і т. ін.). *Гервасій вдивляється в риси знайомі. І раптом в очах йому тьмариться світ. Він бачить засніжену кров на соломі* (Перв.); *Пішов Юріштан. Світ в очах мутився, кров до горла підступала* (Хотк.); *Христю наче хто в груди пхнув, по голові вдарив, світ перед очима потемнів* (Мирний).

2. Хто-небудь дуже страждає, тужить; комусь надзвичайно важко. *Довго сидів Опанас біля домовини забитого сина .. Увесь його нескладний світ потьмарився й потонув у скорботі. Спинилося все на світі, навіть час* (Довж.); *Бігла полем, плакала. Потьмарився світ в очах. На сніп упала, вражена тяжкою звісткою* (Горд.); *Світ потемнів у її* [Горпини] *очах, .. на серці туга нерозважна, у душі сум темний* (Мирний).

світ [догори́ нога́ми] переверта́ється (перекида́ється) / переверну́вся (переки́нувся). Усе змінюється, стає іншим. *Дивна тітка! Тут світ догори ногами перевертається, а їй все це в «печінках» сидить...* (Досв.); *Кар-ра божа! — хрестяться тепер побожні люди. Світ перекидається догори ногами, мов те щеня з утіхи* (Козл.); *Зовсім світ перевернувся, Не так уже стало: Кривда всюди на покуті, А Правди чортмало* (Укр. поети-романтики); *З'явилася фаланга молодих здібних людей.. З'явилися свіжі голоси, залунали нові мелодії... Чудесно! Хоч світ тим часом від цього й не перевернувся, як то здається деяким гарячим головам* (Рильський).

світ зав'язується / зав'яза́вся *кому.* Хто-небудь стає нещасним (перев. у зв'язку з невдалим одруженням).— *Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу! — Добре, панотченьку,— разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується їй світ* (Кв.-Осн.).

світ замали́й *кому.* Хто-небудь любить подорожувати.— *Я, Михайло Подолян, знову в подорож збираюся.— І коли вже ти вгомонишся? — прискіпується стара.— Голова біла, а йому світ замалий.— А що ж, таки й справді замалий* (Жур.).

світ за́ очі, *з сл.* п і т и́, п о б р е с т и́, п о б і г т и *і т. ін.* 1. Не вибираючи шляху, куди завгодно. *Горобчик миттю як схопиться, полетів світ за очі, десь у гущавину заховавсь та там і проспав аж до самого ранку* (Л. Укр.); *Шевченко вийшов у двір і, як був, без шапки, в незастебнутому літньому пальті пройшов на вулицю і*

побрів світ за очі (Тулуб); *Обличчя поліцая пересмикнула посмішка, вірячи й не вірячи, він ступнув назад, потім скочив у кущі й, петляючи, побіг світ за очі* (Стельмах). **світ за очи́ма.** *Улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім животом, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або світ за очима піду* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **куди́ о́чі поведу́ть; куди́ но́ги несу́ть.**

2. Невідомо куди; у безвість. *В світ за очі прогнав мене батечко мій, Що тебе я кохала так палко* (Граб.); *Зігнали* [фашисти] *у вагони, двері на замки позачиняли і повезли. Повезли нашу Мариночку світ за очі* (Ів.); [О р и с я:] *Обридла мені та хата, де мене хочуть живою втопити! Піду світ за очі* (Фр.).

світ зів'я́в *кому.* Хто-небудь втратив інтерес до життя, став байдужим до всього.— *А я тебе все виглядала та й все чекала, коли з полонини повернеш. Не їла, не спала, співанки розгубила, світ мені зів'яв* (Коцюб.). П о р.: **світ білий закри́вся** (у 2 знач.).

світ не ми́лий (не лю́бий) *кому.* Хто-небудь байдужий, відчуває відразу до всього. *Одного часу став мені світ не милий. Так мені тяжко, так мені було важко, наче ота скеля лягла на мої груди* (Н.-Лев.); *Не по лихій же я волі йду, не по лукавому заміру прощуся. Мені світ не милий, .. важка туга моє серце сушить, гіркими слізьми душу напуває* (Мирний); *Видно, Устим Сидорович за ним, за Степанком сумує, от йому й світ не милий* (Збан.); *І звідки батько завжди знав, чого тобі хочеться? Не питаючи, зробить саме те, без чого тобі світ не милий саме цієї миті* (Сиз.). **світ не мил.** *Тепер мені світ не мил без нього!..* (Кв.-Осн.). **життя не миле.** *Обізвався побратим до віли, промовляє,— мов ножами крає: «Що минуло, те вже не вернеться... Вже мені тепер життя не миле, чи в темниці, чи на вільній волі»* (Л. Укр.).

світ пога́нити *див.* поганити.

стари́й світ. Європа, Азія, Африка на відміну від Нового світу — Америки, що була відкрита пізніше. [Р і ч а р д:] *Ну, слухай, друже. Чому ж се ти в Голландії «не всидів»? Зарібку* [заробітку] *не було?* [Д ж о н а т а н:] *Та ні, не те, а я зневірився в Старому світі* (Л. Укр.).

А н т о н і м: **нови́й світ.**

той світ. Потойбічне, загробне життя як протиставлення земному. *Чи не покинуть нам, небого, Моя сусідонько убога, Вірші нікчемні віршувать, Та заходиться риштувать Вози в далекую дорогу, На той світ, друже мій, до бога, Почимчикуєм спочивать* (Шевч.); *Якби хто глянув на нього в ту пору, то, певно, подумав би, що то упир прийшов з того світу і от-от щезне, лише заспівають треті півні* (Коцюб.); [К о з а к *(до Опанаса)*:] *Вмираєш, полковнику... Прощай, Опанасе, зустрінемось на тому світі (Цілує). Скоро й я, мабуть, помру* (Корн.). С и н о н і м: **інший мир.** А н т о н і м: **цей світ.**

у білий світ, як у копійку (копієчку), *з сл.* с т р і л я́ т и, п о к а з а́ т и *і т. ін.* Не туди, куди слід; навмання. *Вони* [снаряди] *стали вибухати по улоговині і на її схилах. Командуючий сказав, підморгнувши: — У білий світ, як у копійку: нашої піхоти тут уже давно немає* (Тют.); *Десь стріляли з пістолетів* [фашисти], *стріляли, мабуть, офіцери, що мали хоч якусь там зброю, стріляли навмання, у білий світ, як у копієчку* (Загреб.).

у [дале́кий] світ; у [дале́кі (да́льні)] світи́ (світа́). 1. Дуже далеко. *Лети ж, сойко, в далекий світ!* (Фр.); *Досягши генієм ясної височини Вітрами гнаний в Дальнії світи, Він* [Шопен] *серце заповів перенести У рідну землю рідної вітчизни* (Забашта).

2. В оточення чужих людей; у життя.— *Ото мати зрадіє, що дочка знов буде коло неї! Де ж таки! Одиначку мають, та й відпустити в світи, до чужих людей?* (Кучер); *Я зовсім розсердився: і в світа вже йти не хочу, і зоставатись дома не хочу* (Вовчок).

цей (сей) світ, *заст.* Земне життя як протиставлення потойбічному, загробному. *Ще забила вона* [Горпина] *собі в голову, що вже не побачить на цім світі сина* (Григ.); *Пішла вночі до ворожки, Щоб поворожити: Чи довго їй на сім світі Без милого жити?* (Шевч.); — *Сей світ, як маків цвіт; як-то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою* (Вовчок). А н т о н і м: **той світ.**

чуть (чим, ледь, як, *рідко* **ско́ро) світ.** Дуже рано, на світанку. *На другий день Яшко схопився рано, як і завжди — чуть світ. Мирон іще спав* (Головко); *Ну, хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра чим світ з косами косити мені* (Кв.-Осн.); *А завтра ж як світ на степ іти. Та треба ж рано-раненько .. встати* (Головко); *На другий день, скоро світ зібралися звірі до походу* (Фр.).

ще й на світ не зорі́ло *див.* зоріло.

як (відко́ли) світ сві́том. Споконвіку.— *Цехи — то для міст, для ремісників, а у нас по селах, як світ світом, цехів ніяких не бувало та й не буде* (Фр.); — *Відколи світ світом .. ніхто не чув, щоб рубали та палили виноград* (Коцюб.). **від світу.** *Від світу не було такого і не буде!*

як (мов, ніби *і т. ін.)* **світ сві́нув** *кому.* Хто-небудь відразу здогадався про щось. *Їй зразу як світ свінув — це ж вона і є, та золота грамота!* (Вас.).

як світ, *з сл.* с т а р и́ й, д а́ в н і й, д р е́ в н і й. Дуже, надзвичайно. *Але Хо не сьогоднішній, він старий, як світ, його не зведеш. Ох багато він бачив на віку сьому!* (Коцюб.); [М а л ь о в а н о в:] *Ну, на добраніч.* [Х л а м у ш к а:] *На добраніч. Старе, як світ, побажання* (Коч.); *Його обличчя заховалось у густій довгій бороді — годі*

було б угадати вік старця, та був він древній як світ (Іваничук); — *Хто ви такий? — знов спитав Бичковський.— Ваша давня, як світ, знайома* (Н.-Лев.).

СВІТА: аж на край світа *див.* край; **за слізьми́ ~ не ба́чити** *див.* бачити; **поба́чити ~** *див.* побачити; **~ не вида́ти** *див.* видати.

СВІТАМИ: бігати світа́ми *див.* бігати; **потекти́ ~** *див.* потекти.

СВІТАНКУ: від світа́нку (світа́ння) до смерка́ння (до смерку́). З ранку до вечора; цілий день. *Від світанку до смеркання стригла вона ярок і баранів, які лежали перед нею зі зв'язаними ногами* (Тулуб); — *Коли з добрим напарником, то копійок тридцять п'ять — сорок випиляю, це від світання і до смерку* (Стельмах); // Весь час. *Чоловік кинув роботу, і від світання до смеркання корили та лаяли його* (Коцюб.). Синонім: **від білого світу до те́мної но́чі.**

на світа́нку. Дуже рано. *До Славгорода роменський поїзд прибув на світанку* (Головко).

СВІТАННЯ: від світа́ння до смерка́ння *див.* світанку; **займа́ється на ~** *див.* займається.

СВІТАХ: блука́ти по світа́х *див.* блукати.

по (у) [всіх (широ́ких, дале́ких)] світа́х. Скрізь.— *Якби не та панщина, може б, і мати ваша була б жива, і я не тинявся б у світах* (Н.-Лев.); *Зібравши всю волю, вміння прикидатись, набуте за довгі роки блукань по світах, він раптом випростався, .. заговоривши французькою мовою* (Довж.); *Не вагалася пані: .. поїхала з дорогою дитиною по всіх світах* (Дн. Чайка); *Хоч і не був Василько по широких світах, зате певний: ніде немає більшої краси за зелену Верховину* (Чендей); *Чомусь на вечорі було більше дівчат, аніж хлопців. Чи то недавня тяжка війна порозкидала юнаків по краю і по далеких світах, чи то дівчата першими стали до нової роботи* (Мас.); // У незнані, невідомі місця; далеко. *Віщувало серце, що як тільки зміцніють синові крила,— не втримати його в хаті, знову гайне по світах* (Гончар). **по всьо́му сві́ту.** [Оксана:] *Сяя повісилась на шию копитанові* [капітану], *захотіла разом панею бути; таскалась з ним по усьому світу і дитину добула!* (Кв.-Осн.).

СВІТИ [1]: на всі чоти́ри світи́ *див.* вітри.

СВІТИ [2]: хоч о́ком світи́, *з сл.* темно. Дуже. *Темно, хоч оком світи, вітер бризкав холодною порошею — осінь цього року прийшла рання* (Смолич). Синоніми: **хоч о́ко ви́коли; хоч в о́ко дай; хоч в о́ко стрель.**

СВІТИТИ: світи́ти воло́ссям (во́лосом). 1. Ходити з непокритою головою, не зав'язувати на голові хустки і т. ін. *Волоссям світить, простоволоса ходить, неначе дівка* (Н.-Лев.).

2. Залишатися неодруженою. *Краще б вона сивим волосом світила, ніж мала втопити свою долю, віддаючись за Гната!* (Коцюб.). Пор.: **світи́ти косо́ю.**

світи́ти в о́чі. Підлещуватися до кого-небудь. *Не знав неборак, що пан тільки в очі світив, що лучче було б, якби він гудив* (Свидн.).

світи́ти грішним (го́лим) тілом. Бути погано одягненим. *Чим же невдоволені козаки! — спитав Чепіга...— Голі ходимо, грішним тілом світимо,— надривався чийсь голос.— Навіть сорочки на переміну немає* (Добр.); *Навпроти, на повалених велетнях-смереках сиділи нужденні дроворуби, хто голим тілом світив, хто в сірятині* (Драг.).

світи́ти дірка́ми. Бути дуже старим, не придатним для використання. *Із шести крил* [млина] *осталося тільки троє, та й ті дірками світять* (Вас.); — *Бачила б ти цю посудину навесні ... Не човен, а кістяк мертвий лежав у кучугурах, дірками світив, розсохся зовсім* (Гончар).

світи́ти (засвіти́ти) очи́ма (о́ком, білка́ми) *на кого, до кого і без додатка.* 1. Пильно дивитися на кого-небудь. *Я вже мусив розмову почати, бо мій парубок* [Яків] *тільки очима світить та поза мною посувається* (Вовчок); — *Які проворні,— дорікає він і світить оком на Охріма та Гараська* (Тют.); *Спочатку Маріуца тільки світила на Раду білками, а він злегка підморгував* (Коцюб.); — *А ти хвостом не крути і за чужі спини не ховайся,— засвітив на нього оком Латочка* (Тют.).

2. Виявляти поглядом якесь почуття (перев. гніву, роздратування, радості і т. ін.). *Свекруха світила очима на невістку ще й тоді, як чоловік був дома; а як його у військо взяли, то докорам кінця-краю не було* (Мирний); *Строганиха, як і належить достойній господині, тепло світила очима і просила гостей сідати на садовій лаві* (М'яст.); *Сашко Коваль докірливо світить гарячими очима* (Збан.); — *Принесіть березки! — сказала генеральша поважно, тихо, мов звеліла хустку або води подати, тільки засвітила очима хижо* (Мирний); — *Облиш! — завищала вона* [Маланка] *пронизуватим голосом і засвітила на нього* [Андрія] *зеленими, повними злорадної втіхи, очима.— Не займай, скалічить* (Коцюб.).

3. *тільки* **світи́ти очи́ма,** *без додатка.* Не мати чим освітлювати приміщення. *А ще* [їмость] *лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді світи очима або бери в Хаїма такої смердюки, що лиш коптить* (Март.); — *Оце ж, синку, ані сірників, ані гасу.. Світять люди очима* (Збан.).

світи́ти зуба́ми. Широко посміхатися. *Незнаний хлопець стояв перед нею. Не крився, не таївся, хизувався чобітьми,.. світив зубами* (Горд.).

світи́ти латка́ми. 1. Бути надзвичайно бідним. *Батьки самі світили латками, тому не могли допомагати синові.*

2. Бути зношеним, полатаним (про одяг). *Селяни подивились один на одного. Їхні подерті свитки світили латками* (Ю. Янов.).

світи́ти / посвіти́ти косо́ю. Дівувати, бути неодруженою. *Дуже мене молоденькою засватано, світ білий, як ото кажуть, зав'язано, не довелось мені як слід і подівувати, косою посвітить* (Морд.). Пор.: **світи́ти воло́ссям** (у 2 знач.).

світи́ти ре́брами. Бути дуже худим, виснаженим. *Сивоусі дядьки скаржилися, що нема реманенту, мало тяглової сили лишилось — бо після фрица кілька конячин та й ті світили ребрами* (Ю. Бедзик); *У сусідів корови в теплому приміщенні, ситі, аж вилискують, а в нас на холодному вітрі ребрами світять* (Вишня).* Образно. *Хатка насунула солом'яну стріху на самі очі, а хлівець світив ребрами* (Панч). Пор.: **аж ре́бра світя́ться** (у 2 знач.). Синоніми: **аж ре́бра зна́ти; кістки́ та шкі́ра; живі́т присо́х до спи́ни** (у 1 знач.).

СВІТИТИСЯ: світи́тися дірка́ми. Мати багато дірок, бути дірявим. *Чи сріблом сукні їх, чи дірками світились: І дрантя, і роброн — все гробаки з'їдять!* (Г.-Арт.); *В деяких місцях толь було прорвано чи пробито, і дах світився дірками* (Хижняк).

світи́тися ре́брами. Бути напівзруйнованим, обшарпаним (про споруду). *Стіни осінні дощі обшмарували — голими ребрами хата світиться* (Мирний).

СВІТИТЬ: не сві́тить *кому, що.* У кого-небудь немає надії, підстав розраховувати на що-небудь.— *Ганна в них* [бандитів] *там, кажуть, більше за куклу в загоні, там отой, що в хренчі* [френчі] *нібито всім верховодить.— Самому не світить, так він за спідницю сховався* (Гончар); — *Про начальство забудь і думати. Після того, що ти наробив у коморі, тобі не світить у начальство вилізти* (Кучер); — *Мені це діло не світить,— зітхнув Сашко.— Малі діти не пустять* (Мур.); *Зневажливо осміхнувся* [Іванчик] *до мене, ніби сказав: «Бідолашний! І чого ти до неї пнешся? Адже тобі тут не світить!»* (Баш).

СВІТИТЬСЯ: аж сві́титься, *з сл.* дурний. Надзвичайно, дуже.— *І дурний же ти, Іване, ох дурний, аж світишся,— став він* [староста] *перед Щасним у таку позу, ніби викликав його на двобій* (Збан.).

СВІТІ: все на сві́ті *див.* все; **держа́ти на ~** *див.* держати; **держа́тися на ~** *див.* держатися; **ма́ятися на ~** *див.* маятися; **на то́му ~ пайо́к іде́** *див.* пайок; **на ~ нема́** *див.* нема.

на то́му (тім) сві́ті. Померти. *Недавнечко ж синка поховав... Такий був хлопчик розумний, втішний — поховав... Ех, це вже його шоста дитина на тім світі* (Тесл.); — *Друга зустріч — Ванька Вороного.. Думав, уже давно на тому світі, так ні ж,— живе, стара гвардія!..* (Речм.).

не вида́ти в сві́ті *див.* видати; **не жиле́ць на цьо́му ~** *див.* жилець; **нема́ того́ в ~ ,чого́ б не ...** *див.* нема; **ніза́що в ~** *див.* нізащо; **ні за які́ скарби́ в ~** *див.* скарби; **ніко́ли в ~** *див.* ніколи; **огля́нутися по ~** *див.* оглянутися; **хай госпо́дь на ~ поде́ржить** *див.* господь; **щоб я на ~ був** *див.* я.

СВІТЛА: світла голова́ *див.* голова; **~ па́м'ять** *див.* пам'ять.

СВІТЛЕ: світле о́ко *див.* око.

СВІТЛІ: ба́чити в роже́вому світлі *див.* бачити.

у світлі: 1. *якому, з сл.* бачити, здава́тися, поста́ти, виставля́ти, розгляда́ти *і т. ін.* У певному вигляді, певним чином, з певного боку. *В його голові малювалися тепер картини, яким він колись не надавав значення, вважаючи звичайними, буденними. Зараз же він бачив їх у зовсім іншому світлі, розумів інший зміст* (Тют.); *Як тільки ж полуда з очей нам упала, Все в іншому світлі здалось тоді нам: Мана розлетілась, кохання не стало, І ми розійшлися, подібно хмаркам* (Вороний); *Замислився Козаков. Може, вперше оце його власна роль на війні постала перед ним у новому світлі. Так гарно рятувати людей!* (Гончар); *Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні. Пишеться це не з бажанням виставити свій рід перед світом у перебільшеному вигідному світлі, а в ім'я реалізму* (Довж.).

2. *чого.* З певних позицій або виходячи з певного погляду на кого-, що-небудь. *Проходять живі люди* [в «Бориславських оповіданнях» І. Франка], *ярко* [яскраво] *змальовані, в світлі тонкого психологічного аналізу* (Коцюб.).

СВІТЛО: ба́чити світло ра́мпи *див.* бачити; **виво́дити на ~ де́нне** *див.* виводити; **ки́дати ~** *див.* кидати; **пролива́ти ~** *див.* проливати.

СВІТЛОМ: пошука́ти тако́го вдень із світлом *див.* пошукати.

СВІТОМ: баламу́тити світом *див.* баламутити, **дури́ти ~** *див.* дурити.

нія́ким світом, *рідко.* Ні за яких обставин, ніколи. *Але він* [Славко] *на життя ві Львові не згодився б ніяким світом! Адже на те записався на правничий факультет, аби міг дома сидіти* (Март.).

ну́ди́ти світом *див.* нудити.

під бі́лим сві́том. Серед усіх, у житті.— *Зараз,— уточнив батько.— Зараз тобі й під білим світом кращої немає. Але мине час і все зміниться* (Сиз.).

піти́ широ́ким сві́том *див.* піти; **проща́тися з ~** *див.* прощатися; **як світ ~** *див.* світ.

СВІТУ: ба́чити бага́то світу *див.* бачити; **блука́ти по ~** *див.* блукати; **ви́йти з то́го ~** *див.* вийти; **ви́ходець з то́го ~** *див.* виходень.

від бі́лого світу до те́мної но́чі. Від ранку до вечора; цілий день. *По селах від білого світу і до темної ночі знай гупали неугавно ціпи* (Мирний). Синонім: **від світа́нку до смерка́ння.**

від сві́ту до сві́ту. Від ранку до ранку, цілу добу. *Чи збираються ще й досі Веселії гості погуляти*

у старої, Погуляти просто, По-давньому, по-старому, Од світу до світу? (Шевч.).

від сотворíння світу *див.* сотворіння; **ганяти вітер по ~** *див.* ганяти.

дóки (пóки) [й] світу (світа, світ) [й (та)] сóнця. 1. *з дієсл. у заперечній формі.* Ніколи. *Дивувались на шотландську волю І сторонніï, чужії люди, Всі казали: «Поки світа сонця, у ярмі шотландський люд не буде!»* (Л. Укр.); [Я р и н а:] *Може й забудеш мене, Степаночку? На чужій стороні знайдеш собі кращу?..* [С т е п а н:] *Не забуду тебе, моя зоре, доки світ сонця!* (Кроп.).

2. Довіку, весь час; вічно.— *Щоб я тебе з Вихорами не бачив, доки світу й сонця...* (Тют.); *Щоб ти ходив, поки світу та сонця!* (Номис); *Казала вона* [Марта] *мені: — Лихе минеться та й забудеться, а добре — довіку зостанеться добрим, житиме поміж людьми поки й світу сонця!* (Мирний); — *Станові поки й світ сонця будуть!* (Мирний).

збувáти з світу *див.* збувати; **звóдити з ~** *див.* зводити; **злáдитися з ~** *див.* згладитися; **згубити з ~** *див.* згубити; **зживáти з ~** *див.* зживати; **зiйтú з ~** *див.* зійти; **ітú з цьóго ~** *див* іти; **мáятися по ~** *див.* маятися; **набáчитися ~** *див.* набачитися; **на край ~** *див. край;* **на краю ~** *див.* краю; **не бáчити ~** *див.* бачити; **піти з ~** *див.* іти; **піти по ~; пускáти з тóрбою по ~ ; пускáти по ~** *див.* пускати; **розвіятися по ~** *див.* розвіятися; **розлáзитися по ~** *див.* розлазитися; **~ не вúдно** *див.* видно; **сильні ~** *див.* сильні; **тинятися по ~** *див.* тинятися; **хоч на край ~** *див.* край; **хоч тікáй на край ~** *див.* тікай; **щоб ~ бóжого не побáчити** *див.* побачити; **як на кінці ~** *див.* кінці.

СВІТЯТЬСЯ: óчі так і світяться *див.* очі; **рéбра ~** *див.* ребра.

СВІЧКА: мов (як) свічка, *з сл.* р і в н и й, с т р у н к и й *і т. ін.* Дуже. *Олександра стояла, спершись на сапу, рівна, як свічка* (Коцюб.); *Незабаром прибув дипломат. Сухорлявий і рівний, як свічка* (С. Ол.). **мов свічечка.** [2-а д і в ч и н а:] *Наталочка. Вона ж у нас стрункa, Мов свічечка* (Коч.).

ні Бóгу (Бóгові) свічка, ні чóрту (чóртові) кочергá (коцюбá, лáдан, нáдовбень, угáрка, рогачúлно *і т. ін.***).** Нічим не примітна, посередня людина. [О л е с я:] *Я білоручка: ні панянка, ні мужичка, ні богові свічка, ні чортові кочерга* (Кроп.); *З нашого Захарка ні богу свічка, ні чортові угарка* (Укр.. присл..); *І що з його* [дитини] *буде? Ні богові свічка, ні чортові куришка, ні заміж, ні так, нікуди* (Мирний); // Нема ніякої користі, толку. *Ми за поезію великих почуттів; ми лише проти тієї інтимної лірики, що нічого не стверджує, нічого не заперечує,.. де немає ні глибоких людських переживань, ні справжньої любові, а солоденько-сиропні віршики чи мініатюри, з яких, як кажуть, ні богу свічки, ні чорту кочерги* (Мал.). С и н о н і м и: **ні се ні те; ні рúба ні м'ясо; ні пес ні барáн; ні грач ні помагáч.**

тáнути як свічка *див.* танути.

як свічка, *з сл.* п а л á т и, г о р í т и, з г о р í т и. Рівним, високим, яскравим полум'ям. *Сторожка біля воріт горіла, як свічка, частина селян вбігла вже в будинок* (Панч).

СВІЧКИ: свічкú (сто свічóк) в очáх засвíчуються (стають) / засвітúлися (засвітúлося, стáли), *перев. у кого.* У кого-небудь від сильного удару або болю з'являється зорове відчуття мерехтіння, ряботіння. *В очах Андрія засвічуються блискучі жовті й червоні свічки, він чує якийсь гострий, неможливий біль у голові* (Мик.); — *Я тебе зараз як пошаную по бузі, то аж свічки в очах стануть! Чо-сь вилупила на мене бульки?* (Вільде); — *Ну й вперіщила, Фросинко, мене халявою!.. Віник я ще стерпів... А халявою як втяла, єй-бо, в очах свічки стали* (Бабляк); *Тієї ж хвилини переразливо свиснув дріт, і в Матвійових очах сто свічок засвітилось* (Ірчан).

свічкú сукáти *див.* сукати; **хоч ~ ліпú** *див.* ліпи.

СВІЧКОЮ: вдень із свічкою не знайтú *див.* знайти; **трéба з ~ шукáти** *див.* шукати; **чорт із ~ не знáйде** *див.* чорт.

СВІЧКУ: звестúся на свічку *див.* звестися.

СВІЧОК: гра не вáрта свічóк *див.* гра.

СВОБОДУ: дарувáти свобóду *див.* дарувати.

СВОГО: вúкинути з свогó сéрця *див.* викинути; **викрéслювати з ~ життя** *див.* викреслювати; **відігрівáти змію біля ~ сéрця** *див.* відігрівати; **встромляти ~ нóса** *див.* встромляти; **глядíти ~ нóса** *див.* глядіти; **держáти кóло ~ пóяса** *див.* держати; **держáтися ~ бéрега** *див.* держатися; **дивúтися не дáлі ~ нóса** *див.* дивитися; **додéржувати ~ слóва** *див.* додержувати; **доказáти ~** *див.* доказати; **доконáти ~** *див.* доконати; **докопáти ~** *див.* докопати; **домагáтися ~** *див.* домагатися; **доскóчити ~** *див.* доскочити; **злáзити з ~ кóника** *див.* злазити; **мáйстер ~ дíла** *див.* майстер; **не бáчити дáлі ~ нóса** *див.* бачити; **не вдéржати ~ язикá** *див.* вдержати; **не дарувáти ~** *див.* дарувати; **не попускáти ~** *див.* попускати; **не пропускáти ~** *див.* пропускати; **пригріти змію біля ~ сéрця** *див.* пригріти; **~ чáсу** *див.* часу; **сідáти на ~ кóника** *див.* сідати; **тúкати ~ нóса в чужúй горóд** *див.* тикати; **тримáтися ~** *див.* триматися; **у глибині сéрця ~** *див.* глибині; **уколупáти б ~ сéрця** *див.* уколупати; **хазяїн ~ слóва** *див.* хазяїн; **як на ~ бáтька** *див.* батька; **як ~ нóса** *див.* носа; **як ~ óка** *див.* ока.

СВОЄ: брáти своé *див.* брати; **брáтися за ~** *див.* братися; **виливáти ~ сéрце** *див.* виливати; **все стає на ~ місце** *див.* все; **гнýти ~** *див.* гнути; **життя берé ~** *див.* життя; **завóдити ~** *див.* заводити; **затягáти ~** *див.* затягати; **зв'язува-**

ти ~ життя́ *див.* зв'язувати; **знайти́ ~ мі́сце в житті́** *див.* знайти; **зна́ти ~ мі́сце** *див.* знати.

зно́ву (знов) за своє́ (своє́ї). 1. Неодноразово повторюючи, наполягати на чому-небудь.— *Піду я в найми! — Маланка підняла руки. Вона знову за своє!* (Коцюб.); [З е т:] *Заспівав би краще..* [А м ф і о н *(презирливо махнувши рукою)*:] *Знов своєї!* [*до Орфея:*] *Хоч заспівати все-таки не вадить, колись було то звичкою твоєю* (Л. Укр.).

2. Продовжувати робити те саме, що й раніше. *На той рік знову за своє; Пішов я з матір'ю просити* (Шевч.); *До виступу свого він ставився якнайуважніше.. Тому так ривсся старанно в книжках, забувши все навколо. І як розвиднілося вже зовсім та погасили лампу, тільки повернувся й підсів до вікна і знов за своє* (Головко); *Кличуть вчора до себе матушку Серафиму: «Ти, кажуть, знов за своє? ти знов проти мене бунтуєш сестер?»* (Коцюб.).

лама́ти своє́ сло́во *див.* ламати; **лі́зти не в ~** *див.* лізти; **ма́ти ~ лице́; ма́ти ~ о́ко** *див.* мати [2]; на **~ копи́то** *див.* копито; **нести́ ~ ярмо́** *див.* нести; **перемага́ти ~ се́рце** *див.* перемагати; **під ~ крило́** *див.* крило; **поверну́ти на ~** *див.* повернути; **показа́ти ~** *див.* показати; **пра́вити ~** *див.* правити; **про́бувати ~ перо́** *див.* пробувати; **роби́ти ~ ді́ло** *див.* робити; **сказа́ти ~** *див.* сказати; **ски́нути ~ о́ко** *див.* скинути; **хили́ти на ~** *див.* хилити; **як ~ о́ко** *див.* око.

СВОЄЇ: боя́тися своє́ї ті́ні *див.* боятися; **вести́ ~** *див.* вести; **викре́слювати з ~ па́м'яті** *див.* викреслювати; **вила́зити із ~ шкаралу́пи** *див.* вилазити; **заво́дити ~** *див.* заводити; **затяга́ти ~** *див.* затягати; **з ~ ла́ски** *див.* ласки; **ма́йстер ~ спра́ви** *див.* майстер; **не зра́джувати ~ нату́ри** *див.* зраджувати; **не ма́ти ~ во́лі** *див.* мати [2]; **пра́вити ~** *див.* правити.

СВОЄМУ: ба́тькові своє́му ли́сому розкажи́ *див.* розкажи; **дя́кувати ~ дурно́му ро́зумові** *див.* дякувати; **на ~ горбі́** *див.* горбі; **на ~ мі́сці** *див.* місці; **не при ~ ро́зумі** *див.* розумі; **по ~ пі́р'ю** *див.* пір'ю; **сиді́ти на ~ мі́сці** *див.* сидіти; **стоя́ти на ~** *див.* стояти; **у ~ репертуа́рі** *див.* репертуарі; **чи при ~ ро́зумі** *див.* розумі.

СВОЄЮ: зро́шувати своє́ю кро́в'ю зе́млю *див.* зрошувати; **іти́ ~ доро́гою** *див.* іти; **~ че́ргою** *див.* чергою.

СВОЇ: бра́ти в свої́ ру́ки; бра́ти на ~ плечі́; бра́ти ~ права́; бра́ти ~ слова́ наза́д *див.* брати; **виклада́ти ~ ка́рти** *див.* викладати; **влі́зти не в ~ са́ни** *див.* влізти; **вступа́ти в ~ права́** *див.* вступати; **в усі́ ~ чоти́ри о́ка** *див.* ока; **дава́ти ~ плоди́** *див.* давати; **замани́ти в ~ сі́ті** *див.* заманити; **заплу́тувати у ~ тене́та** *див.* заплутувати; **змі́ряти ~ си́ли** *див.* зміряти; **лупи́ти ~ о́чі** *див.* лупити; **на ~ ву́ха** *див.* вуха; **на ~ о́чі** *див.* очі; **наставля́ти ~ тене́та** *див.* наставляти; **обпа́лювати ~ кри́ла** *див.* обпалювати; **перепуска́ти че́рез ~ ру́ки** *див.* перепускати; **плу́тати ~ сліди́** *див.* плутати; **про́бувати ~ си́ли** *див.* пробувати; **пусти́тися на ~ кри́ла** *див.* пуститися; **розпуска́ти ~ не́рви** *див.* розпускати; **ста́ти на ~ но́ги** *див.* стати; **у ~ ру́ки** *див.* руки; **як ~ ву́ха** *див.* вуха; **як ~ о́чі** *див.* око; **як ~ п'ять па́льців** *див.* п'ять.

СВОЇЙ: держа́ти в свої́й кише́ні *див.* держати; **замкну́тися в ~ шкаралу́пі** *див.* замкнутися; **на ~ шку́рі** *див.* шкурі; **не в ~ соро́чці** *див.* сорочці; **не в ~ тарі́лці** *див.* тарілці; **покопа́тися в ~ голові́; покопа́тися в ~ па́м'яті** *див.* покопатися; **у ~ наготі́** *див.* наготі.

СВОЇМ: бра́ти свої́м горбо́м *див.* брати; **добува́ти ~ горбо́м** *див.* добувати; **дохо́дити ~ ро́зумом** *див.* доходити; **же́ртвувати ~ життя́м** *див.* жертвувати; **жи́ти ~ ро́зумом** *див.* жити; **зро́шувати ~ по́том зе́млю** *див.* зрошувати; **із ~ батого́м лі́зти** *див.* лізти; **не ві́рити ~ ву́хам; не ві́рити ~ оча́м** *див.* вірити; **не при ~ ро́зумі** *див.* розумі; **не ~ го́лосом** *див.* голосом; **поверта́ти ~ ро́зумом** *див.* повертати; **~ горбо́м** *див.* горбом; **~ хо́дом** *див.* ходом; **стоя́ти на ~** *див.* стояти; **сяга́ти ~ growі́нням**

СВОЇМИ: назива́ти ре́чі свої́ми імена́ми *див.* називати; **~ очи́ма** *див.* очима; **су́нутися з ~ ко́зами на торг** *див.* торг; **як не ~ нога́ми** *див.* ногами.

СВОЇХ: ви́везти на свої́х плеча́х *див.* вивезти; **вино́сити на ~ плеча́х** *див.* виносити; **випуска́ти ві́жки з ~ рук** *див.* випускати; **держа́ти в ~ лабе́тах** *див.* держати; **доклада́ти ~ рук; доклада́ти ~ слів** *див.* докладати; **дохо́дити ~ літ** *див.* доходити; **кісто́к ~ не позбира́ти** *див.* позбирати; **на ~ вла́сних** *див.* власних; **не жалі́ти ~ ніг** *див.* жаліти.

не при свої́х. Божевільний. *Він був не при своїх. Всі його жаліли.*

нести́ на свої́х плеча́х *див.* виносити; **нести́ тяга́р на ~ плеча́х** *див.* нести; **прибира́ти до ~ рук** *див.* прибирати; **трима́ти в ~ тене́тах** *див.* тримати; **щоб ~ ді́точо́к не поба́чити** *див.* побачити.

СВОЮ: болі́ти за свою́ шку́ру *див.* боліти; **бра́ти на ~ ду́шу** *див.* брати; **вести́ ~ лі́нію** *див.* вести; **вилива́ти ~ ду́шу** *див.* виливати; **вно́сити ~ ле́пту** *див.* вносити; **втра́пити на ~ сте́жку** *див.* втрапити; **вхо́дити в ~ ко́лію** *див.* входити; **гну́ти ~ лі́нію** *див.* гнути; **гра́ти ~ скри́пку** *див.* грати; **де діва́ти ~ си́лу** *див.* дівати; **диктува́ти ~ во́лю** *див.* диктувати; **жи́ти на ~ ру́ку** *див.* жити; **замкну́тися в ~ шкаралу́пу** *див.* замкнутися; **запропасти́ти ~ ду́шу** *див.* запропастити; **зверта́ти на ~ сте́жку** *див.* звертати; **зв'я́зувати ~ до́лю** *див.* зв'язувати; **ма́ти ~ сте́жку** *див.* мати [2]; **моро́чити ~ го́лову** *див.* морочити; **на ~ го́лову** *див.* голову; **облива́ти ~ ду́шу сльізьми́** *див.* обливати; **підбива́ти на ~ ру́ку; підбива́ти**

під ~ ру́ку *див.* підбивати; **підставля́ти ~ го́лову під обу́х** *див.* підставляти; **~ ду́шу повіря́ти** *див.* повіряти; **скінчи́ти ~ пі́сню** *див.* скінчити; **су́нути ~ го́лову в ярмо́** *див.* сунути; **тремті́ти за ~ шку́ру** *див.* тремтіти; **у ~ че́ргу** *див.* чергу; **як ~ доло́ню** *див.* долоню; **як ~ ду́шу** *див.* душу.

СВОЯ: своя́ во́ля *див.* воля; **~ голова́ на пле́чах** *див.* голова; **~ кі́стка** *див.* кістка; **~ рука́** *див.* рука.

СВОЯК: своя́к з лі́вої щоки́, *ірон.* Нерідна, чужа людина. [М а р у с я:] *«Хіба мені Микита що? Сват він мені чи брат, чи яка рідня?..* [І в а н:] *Та так, ніби свояк з лівої щоки...»* (Кроп.). П о р.: **деся́та вода́ на киселі́.**

СВЯТ: як Бог свят *див.* Бог.

СВЯТА: побий тебе́ хрест та свята́ си́ла *див.* хрест; **~ наї́вність** *див.* наївність.

СВЯТАЯ: свята́я (свята́, святе́) святи́х *чого і без додатка, книжн.* 1. Щось таємне, неприступне для непосвячених. *Святая святих людського організму — серце стало підвладним мудрим рукам лікаря* (Наука..); *Бути каталем не кожному випадало, тільки перші здоров'яки, кремезняки туди потрапляли... Кілька років ганяєш вагонетку, і аж після того візьмуть тебе на горно, тобто до печі, до святої святих* (Гончар).

2. Що-небудь недоторканне. *У нього ключі від зерносховища, де святе святих — насіннєвий фонд* (Літ. Укр.).

3. Що-небудь найдорожче, найзаповітніше. *Історія — це святая святих народу, недоторканна для злодійських рук* (Довж.).

СВЯТЕ: святе́ ді́ло *див.* діло.

СВЯТИЙ: Бог святи́й зна́є *див.* Бог; **го́лий, як туре́цький ~** *див.* голий; **от хрест ~** *див.* хрест; **поби́й мене́ ~ хрест** *див.* побий.

святи́й [його́] зна́є. Невідомо; ніхто не знає. *Отаке-то на сім світі Роблять людям люде! Того в'яжуть, того ріжуть, Той сам себе губить... А за віщо? Святий знає* (Шевч.); *Став і насеред церкви — стою. Постояв трохи — дрімається, далі все дужче та дужче. Святий його знає, чого воно так мені* (Тесл.); П о р.: **хто його́ зна́є.**

святи́й та бо́жий, *ірон.* Удавано тихий та добрий; нещирий, лукавий.— *Стрічаю я Солов'їху; йде вона з церкви — така свята та божа* (Н.-Лев.); [З і н ь к а:] *..Ач, який святий та божий, без драбинки лізе на небо* (Кроп.); — *Якось глянув я на нього* [горбаня], *а він переморгується із братом: морг — і знову хреститься... «Ах ти ж,— думаю,— гад, он який ти святий та божий!»..* *І став я за ним слідкувати* (Тют.).

хай мене́ святи́й хрест поб'є́ *див* хрест.

СВЯТИМ: заклина́ти усі́м святи́м *див.* заклинати.

СВЯТИХ: свята́я святи́х *див.* святая; **хоч ~ вино́сь** *див.* винось.

СВЯТКУВАТИ: святкува́ти перемо́гу. Тріумфувати, радіти. *Оборонець надто поспішав святкувати перемогу* (Кулик).

СВЯЧЕНОЇ: як чорт свяче́ної води́ *див.* чорт.

СЕ: де се ви́дано *див.* видано.

ні се ні те. 1. Який нічим не виділяється, посередній (про людину).— *Не знаєш Юрка? Він же в нас ні се, ні те!.. Не вміє показати себе...* (Ряб.). С и н о н і м и: **ні пес ні бара́н; ні ри́ба ні м'я́со** (в 1 знач.) **ні грач ні помага́ч.**

2. Що-небудь непевне, невиразне, непримітне.— *Сину! покинь читати оту книжку,— обізвалася стара,— це не божа книжка. Ет!.. Ні се, ні те!* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **ні ри́ба, ні м'я́со** (в 2 знач.).

3. Непевно, невизначено. *Балаш одказував старостам ні се, ні те* (Н.-Лев.).

перево́дитися ні на ~ , ні на те *див.* переводитися; **~ ще** *див.* ото.

то се, то те. Що-небудь різне; будь-що. *Дикун поволі втягувався в роботу: ходив коло волів, допомагав табунщикам, робив то се, то те по господарству* (Добр.); *Любив* [Пилип] *після вечері побалакати з батюшкою та проводив його до самого двору, розмовляючи то про се, то про те* (Н.-Лев.).

СЕ́БЕ: бага́то про се́бе ду́мати *див.* думати; **Бог прийня́в до ~** *див.* Бог; **бра́ти гріх на ~ ; бра́ти за ~ ; бра́ти на ~ ; бра́ти на ~ бага́то** *див.* брати; **вбира́ти в ~ з молоко́м ма́тері** *див.* всмоктувати; **вбира́ти в ~ о́чі** *див.* вбирати; **вида́влювати з ~** *див.* видавлювати; **виклика́ти вого́нь на ~** *див.* викликати; **вихо́дити з ~** *див.* виходити; **відверта́ти від ~** *див.* відвертати; **відрива́ти від ~** *див.* відривати; **гово́рить сам за ~** *див.* сам; **гребти́ під ~** *див.* гребти; **залиша́ти поза́ду ~** *див.* залишати; **ко́рчити ду́рня з ~** *див.* корчити; **мани́ти до ~ о́чі** *див.* манити; **мо́рщити з ~ сироту́** *див.* морщити; **наклада́ти на ~ ру́ки; наклада́ти ярмо́ на ~** *див.* накладати; **несхо́жий на ~** *див.* несхожий; **ніс під ~** *див.* ніс; **пори́нути в ~** *див.* поринути; **приверта́ти до ~** *див.* привертати; **прийма́ти на ~** *див.* приймати; **прийма́ти на ~ уда́р** *див.* приймати; **прийти́ в ~** *див.* прийти; **притяга́ти до ~ се́рце** *див.* притягати.

про се́бе. 1. *з сл.* г о в о р и́ т и, с п і в а́ т и *і т. ін.* Ледь чутно, пошепки [Р у ф і н *(до раба):*] *Веди* [гостя] *сюди, се ти не розібрав. (Раб іде, мимрячи щось тихо про себе)* (Л. Укр.); *Був* [Ярошенко] *веселий і намугикував про себе...* (Речм.).

2. *з сл.* д у́ м а т и, ч и т а́ т и. Не вимовляючи вголос. *І знову гнітюча мовчанка. Люди* [в'язні] *ніби зважують у темряві кожний про себе: мене вб'ють чи когось іншого?* (Збан.); *Мусив відзначити про себе Функе: новин багато буде на Україні. Недарма шість років вів.. баталії з польською шляхтою Хмельницький* (Рибак). **сам про се́бе.** *Більше любив* [Роман] *читати нишком,*

ніж голосно, любив читати сам про себе, щоб ніхто не перебаранчав йому (Н.-Лев.).

сам за се́бе *див.* сам; **стро́їти з ~** *див.* строїти; **тремті́ти за ~** *див.* тремтіти; **як за ~ ки́дати** *див.* кидати.

як (мов, ніби, немо́в *і т. ін.*) **не в се́бе,** *з сл.* ї с т и, п и т и *і т. ін.* Дуже багато. *Гості пили і їли як не в себе. Особливо старався панок. Він допався до курятини, до ковбас* (Больш.); *Єдине, що вмів Санько робити з успіхом,— це їсти. Ів він немов не в себе.*

як у се́бе до́ма *див.* дома.

СЕБЕ́: би́ти себе́ в гру́ди *див.* бити; **бра́ти ~ в ру́ки** *див.* брати; **видава́ти ~ ; видава́ти ~ з голово́ю** *див.* видавати; **ви́черпати ~** *див.* вичерпати; **віддава́ти всього́ ~** *див.* віддавати; **віднайти́ ~** *див.* віднайти; **дава́ти ~ зна́ти** *див.* давати; **де діва́ти ~** *див.* дівати; **держа́ти ~ в рука́х; держа́ти ~ в шо́рах** *див.* держати; **забува́ти само́го ~** *див.* забувати; **загуби́ти ~** *див.* загубити; **зв'я́зувати ~** *див.* зв'язувати; **зжива́ти ~** *див.* зживати; **знайти́ ~** *див.* знайти; **лови́ти ~** *див.* ловити; **лови́ти ~ на ду́мці** *див.* ловити; **ма́ти ~ гара́зд** *див.* мати [2]; **ма́ти ~ на ба́чності** *див.* матися; **ма́ти ~ по ба́чності** *див.* мати [2]; **не заставля́ти ~ жда́ти** *див.* заставляти; **не тя́мити ~** *див.* тямити; **не чу́ти ~** *див.* чути; **опано́вувати ~** *див.* опановувати; **переве́ршувати само́го ~** *див.* перевершувати; **пережи́ти ~** *див.* пережити; **перела́мувати само́го ~** *див.* переламувати; **перемага́ти ~** *див.* перемагати; **переплигну́ти само́го ~** *див.* переплигнути; **перехитри́ти само́го ~** *див.* перехитрити; **підставля́ти ~ під ку́лю** *див.* підставляти; **поборо́ти ~** *див.* побороти; **показа́ти ~ на ділі** *див.* показати; **почува́ти ~ Бо́гом** *див.* почувати; **приткну́ти ~** *див.* приткнути; **про́бувати ~** *див.* пробувати; **розкрива́ти ~** *див.* розкривати; **розпуска́ти ~** *див.* розпускати; **розтра́чувати ~** *див.* розтрачувати; **ста́вити ~ на місце** *див.* ставити; **тішити ~ надією** *див.* тішити; **трима́ти ~ ; трима́ти ~ короле́м** *див.* тримати; **шука́ти ~** *див.* шукати.

СЕЄ: і се́є, і те́є, й о́нее [о́ноє], *заст., перев. ірон.* Уживається для переліку чогось; і таке інше. *Вона на словах і лібералка, і нігілістка, і сеє, і теє, й оноє* (Н.-Лев.).

СЕЗАМ: сеза́м, одчини́сь, *жарт.* 1. Приємна несподіванка. *Де-не-де, по кутках, стоять ясні безлісні гори, наче копиці зеленого сіна — і вся ця краса, несподівана й пишна, сміється щастям просто в лице. Ще за хвилину нічого не було видно — і от «сезам, одчинись!»* (Коцюб.).

2. Уживається як жартівливе заклинання, коли хтось хоче, щоб трапилось чудо або розгадати якусь таємницю.— *Сезам, одчинись!— жартує дівчина, бо дуже хоче, щоб трапилось чудо.*

СЕЗОН: ба́рхатний (оксами́товий) сезо́н. Осінні місяці на півдні. [Н а д і я:] *Якщо хочете, можете збиратися до моря .. Саме сезон.. Бархатний сезон!* (Мороз); [С у м ц о в а:] *Найголовнішого я вам не сказала — на курорт їду! Гагри! Жовтень! Оксамитовий сезон* (Собко).

ме́ртвий сезо́н. Застій, затишшя в торгівлі, промисловості і т. ін. *Мертвий сезон в країні означає нестачу товарів, застій у техніці, обмеження розвитку продуктивних сил суспільства.*

СЕЙ: на сей раз *див.* раз; **покида́ти ~ світ** *див.* покидати; **~ світ** *див.* світ.

СЕКРЕТ: не секре́т. Відомо всім. *Не секрет, крові пролито багато, але то необхідність змушувала нас* (Гончар).

секре́т поліщине́ля. Таємниця, яка давно всім відома; уявна таємниця. *Ім'я цієї людини — секрет полішинеля, усі знають.*

СЕКРЕТІ: держа́ти в секре́ті *див.* держати.

СЕКРЕТОМ: під [вели́ким] секре́том; по секре́ту. Таємно від інших; вимагаючи збереження таємниці сказаного. *Що тобі привезти, дитино моя, на ялинку? Скажи мені під секретом на вушко* (Коцюб.); *Десь тут Тимко під великим секретом показував на пташині гнізда і жовторотих заїдастих пташенят* (Тют.); *Чоловік одразу ж подався до дядька Володимира та й по секрету нараяв йому підсипати квочку лише довгоносими яйцями, бо, мовляв, з них виходять самі курочки* (Стельмах).

скри́нька з секре́том *див.* скринька.

СЕКУНДУ: в одну́ секу́нду.

СЕМИМИЛЬНИМИ: семими́льними кро́ками *див.* кроками.

СЕМИСОТНА: як семисо́тна верства́ *див.* верства.

СЕРДЕНЬКА: не чу́ти се́рде́нька *див.* чути.

СЕРДЕНЬКОМ: ну́ди́ти се́рде́ньком *див.* нудити.

СЕРДЕЧНІ: серде́чні му́ки *див.* муки.

СЕРДИТО: де́шево й серди́то *див.* дешево.

СЕРДИТУ: під серди́ту годи́ну *див.* годину; **під ~ ру́ку** *див.* руку.

СЕРЕД: се́ред білого дня *див.* дня.

СЕРЕДА: як (мов, на́че, ні́би *і т. ін.*) **середа́ на п'ятницю,** *з сл.* к р и в и т и с я, с к р и в и т и с я *жарт.* Дуже. *Раз Олеся наготувала такого борщу, що Балабуха вхопив ложку в рот, скривився, як середа на п'ятницю, й більше й ложки не вмочив* (Н.-Лев.); *Він.. намагався приховати перед товаришами свою огиду до горілки.— Не кривись, як середа на п'ятницю! — гукали товариші* (М. Ю. Тарн.); *Побачивши в своєму обійсті незаможників, бундючний Жежеря скривився, мов середа на п'ятницю* (Речм.).

СЕРЕДИНА: золота́ середи́на. Найвигідніший, корисний, позбавлений крайнощів спосіб діяння, поведінки; поміркована позиція в чому-небудь.— *Не будь дуже солодкою, бо розлиже. І гіркою не будь, бо розплює. Вибирай золоту середину і*

скоро сама научишся, як чоловіка слід приборкувати (Кучер).

СЕРЕДИНИ: трима́тися сере́дини *див.* триматися.

СЕРЕДИНІ: в сере́дині все оберта́ється *див.* обертається; **зависа́ти на ~** *див.* зависнути.

СЕРЙОЗІ: на по́вному серйо́зі. Дуже серйозно, відповідально. *Звик* [хлопчик] *на повному серйозі відповідати на запитання старших* (Стельмах); [Оленка:].. *Я одягаюсь, і ми йдемо до вашої дружини... У нас — справжнє кохання. .. Ви їй розповісте про своє велике кохання так, як ви говорили мені...* [Адвокат:] .. *Ви жартуєте?* [Оленка *(здається на повному серйозі)*:] *Коханням не жартують* (Колом.).

СЕРЦЕ: [аж] кра́ється се́рце (душа́) *у кого, чиє (чия), рідко кому і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає.— *Краю мій рідний, зневажений краю! Де ж те сподіване щастя твоє? Крається серце від болю, одчаю, Як тільки долю твою нагадає* (Вороний); *Краялось її серце, коли бачила, як танки з чорними хрестами на бортах підминали під гусениці золотоколосу пшеницю, жито* (Хлібороб Укр.); *Краялись душі хлоп'ятам від жалю* (Гончар); *Хто сил віддав немало полю і ниви жати поспішав,— у того крається до болю за кожну крихітку* [хліба] *душа* (Луц.); *Мені аж серце крається на саму думку, що така гарна, розумна і людяна панна хоче втопити себе в такій баюрі* [одружитися з селянином] (Фр.). Пор.: **душа́ рве́ться** (у 1 знач.); **душа́боли́ть.**

[аж] се́рце (душа́) тремти́ть (трепе́че, трепе́четься) *в кого, чиє (чия) і без додатка.* Хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь. [Орися]: *Я коня напуваю, а сама боюсь і глянуть на його, а серце так і тремтить...* (Вас.); *Мама аж здивувалася, що вона те так все добре попродала, а серце її аж тремтіло з радості* (Кобр.); *А як коли, то було звеселіємо, не знать чого. Веселенько нам* [дівчатам],— *аж серце трепече* (Вовчок); *Енея серце трепетало, Воно о сині віщувало* (Котл.); *Перед скелею сріблиться течія .. Як тут гарно!.. Аж тремтить душа моя!* (Крим.).

[аж] холо́не / захоло́ло (захоло́нуло, похоло́нуло) се́рце (в се́рці); [аж] захоло́ла (захоло́нула, похоло́нула) душа́ *у кого, чиє (чия) і без додатка.* 1. Хто-небудь непокоїться, переживає. *Холоне серце, як згадаю, Що не в Украйні поховають, Що не в Украйні буду жить* (Шевч.); *У мене й серце похолонуло. Звікувала хоч не в розкоші, та все-таки між родом, у своїй хаті; а то оддають до чужих людей, у чужу сторону, не знаю, за що й про що* (Вовчок).

2. Кому-небудь дуже страшно, боязно. *Серце його* [Кирила Івановича] *холоне від страху* (Мирний); — *А Клава он приїхала, таке розказує, що душа холоне!..— Вона стала розповідати, як бомбили їх у дорозі, як горіли станції* (Гончар); *Хвиля перекочувалась через чорне плисковате днище, серце Половчихи захолонуло, за шаландою щось волочилося по воді, видувалося на воді лахміття* (Ю. Янов.); *І от знову увижається мені страшна темнота .. Тихо... Глухо... страшно, аж в серці холоне* (Мирний). Пор.: **се́рце сти́гне; моро́зом сипну́ло.**

бра́ти за се́рце *див.* брати.

вели́ке се́рце *у кого.* Хто-небудь дуже добрий, чуйний, здатний гаряче й глибоко пройматися чиїмись переживаннями, горем.— *А Зара?* — *спитала* [Тамара] *несміливо.— Зара?!* — *очі Божени засиніли теплими вогниками. Вона довго підбирала слова.— У неї велике серце...* (Хижняк). **вели́кого се́рця.** *Йому можуть зустрітись люди великого серця, твердого сумління* (Гончар).

весели́ти се́рце *див.* веселити; **вилива́ти ~** *див.* виливати; **відбира́ти ~** *див.* відбирати; **відверну́ти ~** *див.* відвернути; **віддава́ти ру́ку і ~ ; віддава́ти ~** *див.* віддавати; **відігріва́ти ~** *див.* відігрівати.

відкри́те се́рце. Хто-небудь сповнений доброзичливості, прямий, відвертий у стосунках з людьми. *Він* [Сеспель] *вірив Пакришневі, знав, що той каже правду, бо упевнився, що у своєму житті не зустрічав сердечнішого друга, людини з таким щирим і відкритим серцем* (Збан.).

віщу́є се́рце. Хто-небудь відчуває наближення чого-небудь (перев. неприємного). *Серце щось недобре віщує, страх — не страх: якесь темне почуття холодить серце...* (Мирний); *Чогось їй було сумно, чогось було журно. Наче віщувало серце якесь лихо несподіване* (Коцюб.).

вийма́ти се́рце *див.* виймати; **відкрива́ти ~** *див.* відкривати; **вклада́ти ~** *див.* вкладати; **впива́тися в ~ ; впива́тися п'я́вкою в ~** *див.* впиватися; **вража́ти в ~** *див.* вражати; **вхопи́ти за ~** *див.* вхопити; **вціля́ти в ~** *див.* вціляти.

гаря́че се́рце. Той, хто дуже любить кого-небудь. *В той самий момент, коли одірвали Марусю від Василя, вона почула, яке то гаряче любляче серце, який він рідний* (Хотк.).

гірка́ печія́ ухопи́ла за се́рце *див.* печія; **гніти́ти ~** *див.* гнітити.

гори́ть (пала́є, пломені́є, палахти́ть *і т. ін.*) **се́рце (душа́) / запала́ло (запломені́ло) се́рце; запала́ла (запломені́ла) душа́** *у кого, чиє (чия) і без додатка.* 1. Хто-небудь перебуває в стані сильного збудження, хвилювання і т. ін. *Горить у мене серце, коли я їх* [легенди] *пригадаю* (Л. Укр.); *Я відчуваю, що серце палає, пломеніє, хочеться одного: щоб повторився, щоб був вічним той сон* (Збан.); *Серце в його* [Чіпки] *вило, душа палала...* (Мирний); *Не згасне, в кого палахтить душа, не в'яне, в кого розів'ється в цвіт* (У. Кравч.); *Всі наші сльози тугою палкою Спадуть на серце, серце запалає* (Л. Укр.).

2. *перев. чим.* У кого-небудь виникло якесь

сильне почуття.— *І прийшли ми до Мекки...— і запалало моє серце великим вогнем радості* (Коцюб.). **се́рце вогне́м ві́зьметься.** *Після крадіжки* [коней] *він аж плакав з жалю й зо злості. І досі як згадає, то так серце вогнем і візьметься* (Гр.). **се́рде́нько запала́є.**— *Твоє серденько діамант, Воно промінням грає,— Щасливий тричі буде той, Для кого запалає* (Л. Укр.).

дави́ти ка́менем на се́рце *див.* давити.

до́бре се́рце *у кого.* Лагідний характер. *Подруги в Уляні душі не чули. Любили в Уляні щиру душу, добре серце* (Мирний).

доса́да смо́кче се́рце; доса́да хапа́є за ~ *див.* досада.

живе́ се́рце. Небайдужа, здатна проникатися чужими переживаннями людина. *Розлітайтеся, мрії мої, Будякове насіння, А де стрінете серце живе, Запускайте коріння!* (Фр.).

завойо́вувати се́рце *див.* завойовувати.

заворуши́лося се́рце *у кого, чиє і без додатка.* У кого-небудь пробудилося якесь почуття, хто-небудь відчув потяг до когось.— *Душа вся стривожена. Серце одразу заворушилось. Не можу одвести очей од його грізного, трохи навіть страшного виду. Яка краса в тих чорних кучерях та смуглявих рум'янцях!..— подумала Гризельда* (Н.-Лев.).

заганя́ти голки́ в се́рце *див.* заганяти; **загляда́ти в ~** *див.* заглядати.

загра́ло се́рце *у кого, чиє.* Хто-небудь відчув радість, піднесення, задоволення і т. ін. *Ломницький .. згадав, що зараз побачиться з Марусею і його серце заграло* (Н.-Лев.); *Заграло серце у вівчарів, заблеяли* [забекали] *вівці, учувши пашу...* (Коцюб.).

загу́пало се́рце *у кого, чиє.* Хто-небудь почав хвилюватися. *Отож він і цього разу, побачивши мене в наросвіті, вигукнув: — Про вовка — помовка. Давай, брат, Тарасе Демидовичу, давай, брат, до Максима Івановича! У мене тривожно загупало серце... Нашого завідуючого райВНО ми хоч любили, але побоювалися* (Збан.).

закипа́є се́рце *див.* душа; **замути́ти ~** *див.* замутити; **запада́ти в ~** *див.* западати.

запали́лося се́рце *у кого, чиє і без додатка.* Кого-небудь охопило сильне почуття (кохання, ненависті і т. ін.). *Єремія не зводив очей з пишного личка гарної козачки .. Запалилось серце одразу, наче якимись чарами* (Н.-Лев.).

запа́лювати се́рце *див.* запалювати.

запекло́ся се́рце. 1. *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь від тривалих переживань став нечулим, байдужим до навколишнього світу. *Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце запеклось, що й слізинки очі не пустять* (Кв.-Осн.); *Вбирали її, ховали, а я навіть сльози не пустив. Хожу тільки та дивлюсь. А в грудях мені важко; запеклося моє серце* (Н.-Лев.).

2. *чим.* Хто-небудь дуже перейнявся якимсь почуттям (жалю, туги і т. ін.). *І я згадав своє село. Кого я там коли покинув? І батько й мати в домовині... І жалем серце запеклось, Що нікому мене згадати!* (Шевч.); *Посварилися друзі за межу колись. І ненавистю їхні серця запеклись. Один одному смерті швидкої хотів* (Павл.).

засну́ло се́рце *у кого, чиє.* Хто-небудь утратив гостроту почуттів, перестає реагувати на що-небудь. *Ходи собі* [на могилу], *мій голубе, Поки не заснуло твоє серце, та виспівуй, Щоб люде не чули* (Шевч.). П о р.: **се́рце мовчи́ть; се́рце спить.** А н т о н і м: **се́рце заговори́ло.**

захо́дити в се́рце *див.* заходити.

заче́рствіло се́рце *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь став нечуйним, байдужим до інших. *Ціле життя не знають вони ні ласки, ні доброго слова; зачерствіє в них серце, і вже ніхто, навіть їх діти, не почує від них доброго, щирого слова* (Коцюб.); — *Хочу, щоб ніколи, ніколи не зачерствіло серце* (Стельмах). **заче́рствіле се́рце.** *Зачерствілі наші серця, мов рілля через довгу посуху, за теє не нас ти клени* (Л. Укр.).

зачіпа́ти за се́рце *див.* зачіпати; **золоте́ ~** *див.* душа; **зрива́ти ~** *див.* зривати; **зру́шити ~** *див.* зрушити; **ка́менем лягти́ на ~** *див.* лягти; **ка́мінь да́вить ~** *див.* камінь.

кам'яне́ (камі́нне) се́рце. 1. Жорстока, бездушна людина. *Гей, царю тьми! Наш лютий вороже! .. Боїшся ти, що грізні смутні гуки Пройняти можуть і кам'яне серце* (Л. Укр.); // Вдача такої людини. *Никанор уже в снах і наяву бачить себе підпанком. І таки стане ним, бо камінне серце має чоловік — рідного батька за копійку продав би* (Стельмах).

2. *у кого, чиє.* Хто-небудь жорстокий, лютий. *Ширяєв скоса,.. поглянув на художника. Але чиє кам'яне серце не зворушать похвали і лестощі..?* (Ів.).

ки́дати жари́ну в се́рце *див.* кидати; **кипі́ть ~** *див.* душа; **колупа́ти ~** *див.* колупати.

кра́ється се́рце (душа́). Хто-небудь мучиться, страждає. *Холодом проймалася душа дівоча, серце краялося від болю й жалощів* (Шиян). П о р.: **крива́виться се́рце.** С и н о н і м и: **душа́ рве́ться** (у 1 знач.); **душа́ боли́ть.**

кра́яти се́рце *див.* краяти.

крива́виться се́рце (душа́) *у кого, чиє (чия) і без додатка.* Хто-небудь переживає тяжкі душевні муки, страждає. *І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гуцули.. повість боротьби вашої* (Хотк.); *Її душа кривавилася, мов покалічена* (Коб.). П о р.: **кра́ється се́рце.** С и н о н і м и: **душа́ рве́ться** (у 1 знач.); **душа́ боли́ть.**

ма́ти м'яке́ се́рце; ма́ти ~ *див.* мати[2]; **му́чити ~** *див.* мучити; **наверта́ти ~** *див.* навертати; **надрива́ти ~** *див.* надривати; **наляга́ти на ~** *див.* налягати; **наставля́ти ніж на ~** *див.* наставляти.

не навертáється сéрце *чиє до кого.* Хто-небудь не може покохати когось; хто-небудь не подобається комусь. *Чув отаман Пушкарський, що не навертається до нього жінчине серце,— і все йому остогидло* (Хотк.).

обгортáти сéрце тýгою *див.* обгортати; **облѝти ~ крóв'ю** *див.* облити; **пектѝ ~** *див.* пекти; **перевертáти ~** *див.* перевертати; **переїдáти ~** *див.* переїдати; **перемагáти своé ~** *див.* перемагати.

перестáло бѝтися сéрце *кого.* 1. Хто-небудь помер. *Перестало битися чуле серце Віщого Бояна* [М. Лисенка], *що за свого віку так голосно відкликалося на все добре й лихе в своєму рідному краї!* (Мирний).

2. Хто-небудь дуже розхвилювався, відчувши переляк, страх. *Мов вритий, став опришок... серце перестало битися... «Що се? ... Хто се?..»* (Хотк.). П о р.: **сéрце завмéрло.**

поклáсти рýку на сéрце *див.* покласти; **покорѝти ~** *див.* покоряти; **полонѝти ~** *див.* полонити; **порáдувати ~** *див.* порадувати; **порóжнє ~** *див.* душа; **привернýти ~** *див.* привернути; **прийня́ти в ~** *див.* прийняти; **пристáло ~** *див.* душа; **притягáти до сéбе ~** *див.* притягати; **проймáти ~** *див.* проймати.

прокидáється / прокѝнулося сéрце; прокѝнулася душá *у кого, чиє (чия).* У кого-небудь знову виникає інтерес до життя, з'являються почуття (кохання, приязні і т. ін.). *А серце моє..! Се ж воно прокидається! Се ж воно оживає! Нащо він стривожив його?* (Барв.); *В неї прокинулось ще раз серце, прокинулось кохання до Ястшембського* (Н.-Лев.); *Ти не знесеш життя безсилого, Спаде покора, тінь чужа, І в золотій журбі про милого Твоя прокинеться душа* (Мас.). П о р.: **сéрце заговорѝло.** А н т о н і м и: **заснýло сéрце; сéрце спить; сéрце мовчѝть.**

проникáти в сéрце *див.* проникати; **пропонувáти рýку й ~** *див.* пропонувати; **прошѝти ~** *див.* прошити; **рáнити ~** *див.* ранити; **рвáти ~** *див.* рвати; **розбивáти ~** *див.* розбивати.

розбѝлося сéрце *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь став нещасним; комусь завдано болю, страждань. *Розбилось серце, знемилів світ, Зів'яв навіки надії цвіт. Пречиста мати, прийми мене* (Шіллер, перекл. Лукаша). **розбѝте сéрце.** *Так молодіж наша: зрости не успіє Та по-молодецьки на світі пожити, Дивись, а у нього волосся сивіє, Поглянь, вже у нього і серце розбите* (Коцюб.); *В розбитім серці не шукай снаги* (Граб.); **розбѝлося сéрдéнько.** *Щастя ж коли їй судилось, Хай їй в покір не стає, Що через неї розбилось Серденько щире моє* (Манж.).

роздирáти сéрце *див.* роздирати.

розм'я́кло сéрце *у кого.* Хто-небудь розчулився, став добрим, лагідним. *Розм'якло, розніжилось Піхтіреве серце, вже не знає він, що б краще й зробити вірному товаришеві* (Вас.).

розм'якшувати сéрце *див.* розм'якшувати; **розпікáти ~** *див.* розпікати; **розпускáти своé ~** *див.* розпускати; **розривáти ~** *див.* розривати; **розтрáвлювати ~** *див.* розтравлювати.

сéрце берé / взялó *на кого.* Хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь. *Іноді ні з того, ні з сього візьме його таке серце на Ясочку, що так взяв би та спідтишка й садонув би під «микитки»* (Вас.).

сéрце б'éться. 1. *для кого.* Хто-небудь живе (заради когось, відданий кому-небудь). *Хіба серце б'ється не для неї?.. І чому вона не птиця? Чому в неї не виросли крила?* (Мирний).

2. *чим.* Кого-небудь охоплює якесь почуття. *Гіркою образою билося серце у Галі* (Мирний).

сéрце болѝть / заболíло *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває, тривожиться за кого-, що-небудь. *Дітки плачуть, а в матері серце болить* (Номис); *Серце болить, коли глянеш, як воно* [зерно] *гине все, перестоює, осипається* (Кучер); *Буває так зажуриться, що й люлечка не куриться, В очах сльозина заблищить І чуле серце заболить* (Гл.); **сердéнько болѝть.** *Місяць в хмари закотився, Та й стало темненько. Чого ж Петро зажурився І болить серденько* (Г.-Арт.). П о р.: **болíти сéрцем; душá болѝть.**

сéрце вáром обкипáє / обкипíло *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь морально дуже страждає, тяжко переживає. *За твою усяку хибу, Кожен погляд, кожен рух Серце варом обкипає І стискає в грудях дух* (Дн. Чайка).

сéрце в'я́не *у кого, чиє, кому і без додатка.* 1. Хто-небудь переживає, непокоїться. *Стій, Денисе, схаменися, та, цур тобі, відчепися;.. Коли ж тобі серце в'яне, глянь на жінку — перестане* (Пісні.. та романси..); *Хто йде, хто їде — на темницю гляне. Холодний погляд!.. Ох, як серце в'яне* (Л. Укр.); *Що ж маю вашому братові казати? — Кажіть йому, що дуже мені жалко і його, і діток, і серце моє в'яне* (Вовчок).

2. Кого-небудь охоплює якесь почуття, хтось захоплюється кимось, відчуває потяг до кого-небудь. *В'яне серце моє од щасливих очей, що горять в тумані наді мною* (Сос.); *Олег не шкодував грошей, і в Наталки в'яло серце — ото щедрий* (Курт.).

сéрце гóрнеться *до кого, чиє.* Хто-небудь відчуває потяг до когось.— *Мені байдуже, що вони молоді й хороші, коли моє серце не до них горнеться* (Вовчок).

сéрце (душá) нѝє (млíє, омлівáє, стискáється, німíє) / сéрце занѝло (омлíло, обімлíло, стѝснулося, заніміло); душá занѝла (обімлíла, заніміла) *у кого, кого, рідко кому, чиє (чия) і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає. *«Господи! Де ж се вона ділася!..» Ниє-омліває материне серце* (Мирний); *Бридко йому було на душі, серце*

нило... Та — нічого, казав собі, все минеться, вляжеться (Гуц.); *Коли їхали через знайоме місто..., серце його боляче стискалось і німіло* (Кол.); *Там матуся теплі сльози З горя щиро вилива.. Тута ж хуга та морози, серце в тузі занива* (Граб.); // *чим.* Хтось тривожиться за кого-небудь. *Маруся не спала. Серце нило одностайним рівним болем... Мов приготовлялася до якогось неминучого злочину* (Хотк.);— *Мамочко, на ось краплі свої випий,— підійшла з чашечкою в руках Настя.— Може, тобі краще стане,— а в самої болем нила душа* (Цюпа). **се́рденько мліє.** *Моє серденько мліє, Мліє* (Чуб.); *Як хороше, як весело На білім світі жить!.. Чого ж у мене серденько І мліє, і болить!* (Гл.). П о р.: **душа́ болі́ть.**

се́рце (душа́) тліє *в кого і без додатка.* Хто-небудь зазнає моральних страждань, тяжко переживає.— *Думати? Се ти думатимеш, коли в мене серце тліє!* (Вовчок); *Од сліз би стало, може, легше!.. Не так би тліло бідне серце!* (Укр. поети-романтики..). П о р.: **тліти се́рцем.**

се́рце заговори́ло *у кого, чиє.* У кого-небудь пробудилося почуття кохання. *Не диво, що серце її* [Солохи] *заговорило-залементувало. То був перший лемент, бурхливий, як буря, божевільний, як полум'я* (Мирний). П о р.: **проки́нулося се́рце.** А н т о н і м и: **засну́ло се́рце; се́рце спить; се́рце мовчи́ть.**

се́рце зболіло (наболіло); душа́ зболіла (наболіла) *у кого, чиє (чия).* Хто-небудь зазнав тяжких і тривалих переживань, страждань. *Яку ти можеш сказати правду? Що ти розумієш? У мене серце зболіло... Ні, я правду почував!* (Горький, перекл. за ред. Варкентін); *Ах, той Йон!.. У неї серце так наболіло через нього, в неї голова така намучена від думок про нього...* (Коцюб.); — *Панна Анельо, моя дорога ви, моя кохана.. Я змучивсь... у мене душа зболіла* (Коцюб.).

се́рце з во́ску *у кого, чиє.* У кого-небудь м'які, податливі вдача, характер.— *У мене мабуть серце з воску — як побачу кого вродливого — так і заколотиться* (Мирний).

се́рце з пе́рцем. Хто-небудь з непокірним, норовистим, запальним характером.— *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем,— сказав Карпо* (Н.-Лев.); [Х в е д о с ь к а:] *Цить-бо!.. Він ще й розгнівається!* [*М о т р я:*] *А хіба в нього серце з перцем?* (Кроп.).

се́рце ї́сти *див.* їсти.

се́рце ка́менем лежи́ть *у кого, кому.* Хто-небудь тяжко переживає, страждає з приводу чогось.— *Перестаньте, мамо,— сказав* [Михайло].— *Мені й так серце каменем лежить* (Коб.).

се́рце кам'яніє / скам'яніло (скаменіло) *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь стає байдужим, черствим, не виявляє співчуття до інших. *Скаменіли їх обличчя під лихою годиною, і тільки одно серце не запеклося, не скаменіло* (Мирний). С и н о н і м: **се́рце мо́хом оброста́є.**

се́рце кро́в'ю облива́ється (*рідко* **злива́ється**) / **облило́ся** *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає. *Як же його сказати їй, та ще тепер, коли серце материне і без того обливається кров'ю, коли, може, вона тільки й.. чула голос батьків, як виряджала у ярмарок?* (Мирний); — *Глузуєш? Та хіба тобі зрозуміти батькове горе... А в мене серце кров'ю обливається, коли подумаю, що ми без коня* (Резн.); [П а р у б о к:] *Серце моє кров'ю зливається... жаль мені тебе, та не можна, голубко, треба їхать...* (Вас.); *Чому ж воно* [серце] *кров'ю усе облилось І стогне і плаче і туже?* (Олесь); [М а р у с я:] *«Як згадаю свою Україну, то моє серце кров'ю обіллється... Я неначе бачу, над Россю, на горі батьківську хату у вишневому садочку»* (Н.-Лев.).

се́рце мовчи́ть *у кого, чиє.* Хто-небудь залишається байдужим до когось, чогось. *Сумна* [Маруся], *бо серце ще мовчить. Не просить, мабуть, ще кохання* (Коцюб.). А н т о н і м и: **се́рце заговори́ло; прокида́ється се́рце.**

се́рце мо́хом (остюка́ми) оброста́є (пороста́є) / обросло́ (поросло́) *у кого, чиє.* Хто-небудь стає бездушним, байдужим до всього і всіх [Д м и т р о:] *Ви Ольгу не тримайте... Погляньте навколо, придивіться... Це страшно, коли серце обростає мохом* (Зар.); *Гей, а хто в кохання грає, Той приносить людям зло, Той душі, мабуть, не має, І, напевне, серце в того остюками поросло* (Воскр.). С и н о н і м: **се́рце кам'яніє.**

се́рце мре (завмира́є, замира́є) / завме́рло (заме́рло) *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх і т. ін. *Я прислухавсь. Найменший шелест або стук — і моє серце падає і завмирає* (Коцюб.); *А над осінь прилітає птиця Із північних сивих чагарів... І сидить, аж можна наступити, І злітає— серце завмира.. О, яка ж то радість, красний світе* (Рильський); *Ось нестямний гвалт, регіт, плескання в руки піднялися з другої хати. У Василя серце замерло* (Мирний); *Одразу відкрила очі ... Хтось біг... Завмерло серце... Людина біжить — чути, що людина. Великим кроком... Ближче... ближче* (Хотк.). П о р.: **переста́ло би́тися се́рце** (в 2 знач.); **се́рце па́дає.**

се́рце набіга́є *на кого, у кого і без додатка.* Хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь. *Він чоловік нічого, а так на його іноді серце набіга* (Сл. Гр.).

се́рце на́че руко́ю зда́вило *див.* здавило.

се́рце не ка́мінь *у кого, чиє.* Хто-небудь зглянеться; у кого-небудь можна домогтися прихильності. *Серце не камінь: таки все одно на другого*

оглянеться (Номис); [Лікар:] *Дівоче серце не камінь* (Л. Укр.).

се́рце не лежи́ть; ~ не на місці *див.* душа.

се́рце не прийма́є *кого і без додатка.* Хто-небудь не відчуває симпатії, любові до когось; кому-небудь не подобається хтось.— *Мати скребе голову: женись та й женись!.. дівчат мені рає.. Та не прийма їх моє серце...* (Мирний); *Трапляється часом, що іншого якось не прийма серце, відвертається від нього, до іншого так зразу приляже, як до рідної мами* (Вовчок). Пор.: **душа́ не прийма́є** (у 2 знач.); **душа́ не лежи́ть; душа́ переверта́ється** (в 2 знач.).

се́рце обкипа́є (закипа́є, окипа́є) / обкипі́ло (закипі́ло, окипі́ло) кро́в'ю (сукрова́тою, смоло́ю *і т. ін.)* *у кого, чиє, рідко кому і без додатка.* Хто-небудь відчуває душевний неспокій, тяжко переживає. *Щодня моя старша доня ходила кудись на пропаганду та на мітинги. Я мовчала, хоч серце кров'ю обкипало* (Дн. Чайка); *У неї серце обкипає кров'ю, коли подума вона, яке горе, яку нужду та недостачу терпить її Йосип* (Мирний); *Чубенко мовчав, сидячи на коні, серце його закипало кров'ю, перед очима стояла пелена, він розсунув її долонею, і за цим настала тиша, бо всі зрозуміли, що Чубенко хоче говорити* (Ю. Янов.); *Вовгуру охоплює розпач сліпа, І серце смолою йому окипа* (Стар.); *Але віла при житті зісталась, тільки серце кров'ю обкипіло* (Л. Укр.); *Серце сукроватою 'бкипіло* [обкипіло] *І в болістях своїх зотліло й заніміло* (П. Куліш). **се́рденько окипа́є кро́в'ю.** *Окипає моє серденько та гарячою кров'ю* (Чуб.).

се́рце обрива́ється (обірва́лося) *у кого, чиє.* Хто-небудь дуже хвилюється, відчуває тривогу. *Видавалося йому, що цілий пароплав і він за ним западається в глибоке море. І серце його обривається і кров стигне* (Ірчан); *Він не пам'ятає, як відчинив двері.. Назустріч холодне, незнайоме обличчя чужої жінки. На все життя запам'ятав цю сцену.. Серце обірвалося, упало в безодню* (Донч.). Пор.: **все обрива́ється.**

се́рце па́дає / впа́ло *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь відчуває хвилювання від захоплення, переляку, тривоги і т. ін. *Я прислухавсь. Найменший шелест або стук — і моє серце падає і завмирає* (Коцюб.); *Коли він згадав про фотографію, серце в мене зовсім упало* (Вільде); *Павло побачив свою пробоїну і серце його впало* (Багмут). Пор.: **се́рце мре.**

се́рце переболі́ло (перегорі́ло, перекипі́ло *і т. ін.***); душа́ переболі́ла (перегорі́ла, перекипі́ла** *і т. ін.***)** *у кого, чиє (чия) і без додатка.* 1. Хто-небудь настраждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін. *А скільки сліз вилила за ним! А скільки серце в мене переболіло, як пішов він на чужину!* (Н.-Лев.); — *Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла.:. моє серце схне!* (Вовчок); — *Так і не вдалося зазирнути в рідні краї. Та, мабуть, і краще. Раз перекипіло серце — і баста, Навіщо вдруге ятрити?* (Тют.). Синоніми: **душа́ перетлі́ла; перетлі́ти душе́ю.**

2. Хто-небудь заспокоївся, забув про колишні образи, переживання і т. ін. *Небагато треба, щоб уражене дитяче серце переболіло, замовкло. Івасевому поміг бичок, з-за котрого і схопилася недавня спірка* (Мирний). Пор.: **переболі́ти душе́ю.**

се́рце переверта́ється *див.* душа.

се́рце поверта́ється / поверну́лося. 1. *кого, чиє до кого.* Хто-небудь починає прихильно ставитися, відчуває симпатію, любов до когось (перев. після якогось непорозуміння, незлагоди, сварки і т. ін.).— *Їй шкода мене?* — *серце матернє уже поверталося до дочки* (Мирний); *Ні, не таким було кохання його* [Данила] *до дівчини. Її серце вже поверталося до Нечуйвітра, коли Данило побачив Галину* (Стельмах). Пор.: **се́рце приверта́ється.**

2. *тільки док., у кого.* Хто-небудь перейнявся співчуттям, жалем до когось. *Очі йому від знемоги закрилися, зуби зціплені, вид страшний, грізний. У матері аж серце боляче повернулося од того виду страшного* (Мирний). Пор.: **душа́ переверта́ється.**

се́рце приверта́ється (пригорта́ється, хи́литься, схиля́ється, прилига́є) / приверну́лося (пригорну́лося, схили́лося, прилягло́) *кого, чиє до кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває потяг, симпатію, любов до когось. *Привертались її серце до Романа* (Стельмах); *Радили люди Дувидові молоду в Білій Церкві..— та вже ні до кого більше не пригорталось Дувидове серце* (Вас.); [Завада:] *Кілько* [скільки] *вже роздивлявся по селі — нема такої ні дівчини, ні вдови, щоби моє серце до неї хилилося* (Фр.); [Мар'яна:] *Та воно якось і кохать простого парубка не пристало тепер, до козаків скорій серце схиляється* (Вас.); *Серце ж моє не пригорнеться до тебе, Петрусю, очі не зглянуться* (Барв.); — *Чого всміхаєшся, ніби віри не ймеш?.. Аби ти не варт, щоб до тебе серце прилягло?* (Вовчок); — *Трапляється часом, що іншого якось не прийма серце, відвертається від нього, до іншого так зразу приляже, як до рідної мами* (Вовчок). **се́рде́нько приля́же.** *«Ох, втеряла я голубонька.. Чи приляже ще моє серденько до його? Чи привернеться коли його серце до мене?» — думала Соломія* (Н.-Лев.). Пор.: **се́рце приверта́ється** (в 1 знач.).

се́рце прохоло́ло (охоло́ло) *у кого, чиє і без додатка.* У кого-небудь зменшилася сила вияву якихось почуттів (кохання, ненависті і ін.). *Я почула, що моє серце вже й прохололо, перестало ненавидіти його...* (Барв.); *«Перші, кажуть, любощі — дурниця... А прохолоне серце, підуть докори*

та перекори» (Мирний). П о р.: **сéрце угамувáлося.**

сéрце радіє *див.* душа.

сéрце рвéться (розривáється) на шматки́ (куски́) *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає. *З ким поділить сумні думки? О, як би я бажав заплакать; Як серце рветься на шматки!* (Граб.); *Розчісує Катерина голову Якова і приглядається, чи не заснув він; а сердешному чоловікові не до спання: серце в його на шматки розривається* (Стор.); *— Мар'янко, хіба я не знаю, хіба я не бачу, як тобі тяжко? Хіба я не мучусь сам, дивлячись, що у тебе серце розривається на куски* (Вас.).

сéрце розривáється нáдвоє *див.* душа.

сéрце розривáється (надривáється) *у кого, чиє, від чого, з чого і без додатка.* Хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.). [К а с с а н д р а:] *Долон не винен. Винні сії очі, Не вмів їх погляд мовити «кохаю», Хоч від кохання серце розривалось* (Л. Укр.); *А коли твоя постать востаннє мигне, Розривається серце з одчаю!* (Вороний); *Все я бачив; Од усього серце надривалось,— І тоді журливе слово На папір прохалось* (Щог.). **сéрце як не розі́рвéться.**— *Що це ти, сину, робиш? — з плачем докоряє Мотря, а серце в неї як не розірветься від горя* (Мирний).

сéрце скніє *див.* душа.

сéрце сóхне (*рідше* **схне)** *кого, чиє.* 1. Хто-небудь дуже переживає, мучиться з приводу когось.— *Мамо! мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла... Моє серце схне!* (Вовчок).

2. *за ким.* Хто-небудь томиться, знемагає від кохання. *Та минали дні і ночі, минали місяці, а той, за ким сохло її серце, не з'являвся перед батьківський двір* (Д. Бедзик).

сéрце спить *кого, чиє.* Хто-небудь залишається байдужим, не виявляє інтересу до кого-, чогонебудь. *Вона молилась більше з обов'язку; її думка .. мовчала, її серце спало* (Л. Укр.). А н т о н і м и: **сéрце заговори́ло; прокидáється сéрце.**

сéрце співáє *див.* душа.

сéрце сти́гне. 1. Хто-небудь заспокоюється, забуваючи про образи, перестає сердитися на когось. *Вона устала така веселенька, хоч і вчора її лаяно, та дитяче серце скоро стигне, образи швидко холонуть* (Мирний).

2. Кому-небудь дуже страшно, боязко. *Маруся похолола... Чула, як стигло серце. Незрозумілий, елементарний якийсь жах перетряс нею цілою* (Хотк.); П о р.: **холóне сéрце** (в 2 знач.).

сéрце стискáється (сти́скується) / сти́слося (сти́снулося) *у кого, чиє, кому і без додатка.* Хто-небудь тривожиться, хвилюється, відчуває неспокій за когось. *Коли згадую про нього, стискається серце* (Коцюб.); *Чує* [Роман], *як стискається в нього серце з жалю до матері* (Стельмах); *Серце мені стиснулося: он вони — рідні Карпати!* (Мур.).

сéрце схóдить крóв'ю *кого, у кого, чиє.* Хто-небудь дуже сильно переживає, страждає. *Одиноке, самотнє, занедбане всіма серце* [Раїси] *сходило кров'ю у темній сосновій домовині* (Коцюб.).

сéрце тéнькає / тéнькнуло *в кого, кому і без додатка.* Хто-небудь починає дуже хвилюватися, тривожитися з приводу чого-небудь. *Тітка Мокрина, хоч в самої тенькає серце, може заспокоювати та вговоряти* (Вовчок); *«Господи, що ж він зробив». Приплющуючи очі, Левко зупинявся на дорозі, відчуваючи, як серце тенькало* (Стельмах); *Він навіть не пам'ятав, чи попрощалася Галка. Отямився, коли вона поминула третій поверх. Серце йому тенькнуло* (Мушк.). П о р.: **тéнькає в сéрці.**

сéрце угамувáлося *у кого, чиє.* Хто-небудь перестав хвилюватися, заспокоївся. *Душа його стала на покої, та й моє серце трохи угамувалось* (Мирний). П о р.: **сéрце прохолóло.**

сéрце чу́є (учувáє) / учу́ло *кого, чиє.* Хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь. *Серце її чуло, що тут щось не так, що справедливість не на батьковому боці, що Сепмар не має за собою вини* (Коцюб.); *Не вистачає сил добратися до глибини. Чує моє серце, що в девонах є газ, а руки короткі, от і шастаю по верхах* (Цюпа). **сéрдéнько чу́є.** *Непевні очі удовині! Се ж серденько моє чуло!..* (Вовчок).

сéрце як (лéдве, мáло, трóхи *і т. ін.***) не ви́скочить [з грудéй]** *у кого, кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання або переляк і т. ін. *Лежать груші — тут, там, ждуть, а в кожного з нас серце як не вискочить. Господар, нахилившись, сам бере, дає тобі, дає йому, нікого не забуде, не промине* (Гончар); [А н д р і й *(до Стехи)*:] *Ходім, мамо, швидше додому, серце поривається і як не вискочить з грудей!..* (Кроп.); *Хтось пройшов біля плоту, торкнувся рукою воріт, і серце Христини мало не вискочило з грудей: це ж він, Роман, повернув на її вулицю* (Стельмах); [О л е н к а:] *Ой, як ви мене злякали, що я й не стямилась! Серце моє трохи не вискочить з грудей* (Н.-Лев.). **сéрдéнько трóхи з грудéй не ви́скочить.** *Яким лопаточку в руки — і давай рити... А Ольга ніби непритомна,.. а серденько трохи з грудей не вискочить* (Тют.). **сéрце лáдне булó ви́скочити з грудéй.** *Половчиха, вирядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду,.. її серце ладне було вискочити з грудей, а з моря йшли холод та гуркіт, море зажерливо ревло, схопивши її Мусія* (Ю. Янов.).

сколихну́ти сéрце *див.* сколихнути; **скріпи́вши ~** *див.* скріпивши; **скріпи́ти ~** *див.* скріпити.

спопеля́ється / спопели́лося сéрце *у кого і без додатка.* Хто-небудь зазнає великих душевних

страждань. *Сліз нема, тому що коли спопелиться все серце від муки — висихають і сльози у тому вогні* (Тулуб).

спопеля́ти се́рце *див.* спопеляти; **сса́ти ~** *див.* ссати; **стиска́ти ~** *див.* стискати; **суши́ти ~** *див.* сушити; **схили́ти ~** *див.* схилити.

та́не се́рце *у кого, чиє, рідко в кому.* Хто-небудь сповнюється приємними почуттями, піддаючись впливові когось, чогось приємного. *Олімпіада Никанорівна любила красивих людей, а Чумак виявився якраз таким парубком, перед якими в молодості тануло її серце* (Збан.).

терза́ти се́рце *див.* терзати.

те́рпне се́рце *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь відчуває тривогу, душевний біль і т. ін. *Полярна ніч і волохатий сполох Над безвістю засніжених долин. Як терпне серце! Скільки літ один Німує він у нетрях захололих* (Зеров).

ти́сне се́рце *див.* тисне; **тішити ~** *див.* тішити; **торка́ти ~** *див.* торкати; **то́чити ~** *див.* точити; **триво́жити ~** *див.* тривожити; **тяга́р ліг на ~** *див.* тягар; **тяжки́й ка́мінь ліг на ~** *див.* камінь; **ужали́ти в ~** *див.* ужалити.

у са́ме се́рце; до са́мого се́рця, *з сл.* в р а ж а́ т и, х в и л ю в а́ т и *і т. ін.* Дуже сильно, надзвичайно глибоко. *Щорс почав говорити. Неголосно, але в кожному його слові було стільки сили, ясності і стриманого гніву, стільки гордості і глибокої любові до великого історичного діла, що натовп, вражений в саме серце, застиг* (Довж.); *З одного червоноармійця сповзла шинель, і жовтий лоб, неприродно випуклий і кістлявий, вразив комбрига в саме серце* (Ю. Бедзик).

ути́шити се́рце *див.* утишити; **утіша́ти ~** *див.* утішати; **ущеми́ти ~** *див.* ущемити; **хво́ре ~** *див.* душа.

черв'я́к то́чить се́рце *див.* черв'як; **черстве́ ~**; **широ́ке ~** *див.* душа; **шпига́ти в ~** *див.* шпигати; **штовха́ти в ~** *див.* штовхати.

щеми́ть / защемі́ло се́рце. 1. *у кого, кому, кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь печалиться, тужить, страждає. *Дивиться мати, а він озирнеться, помахає рукою і йде собі далі за возом .. І щемить їй серце, болить, як зранене* (Тют.); *Щеміло серце, вболівав* [Харитон Макарович] *за долю внучки. Зітхаючи, думав, як важко їй без батька* (Хижняк); *Защеміло, заболіло материнське серце* (Мирний); *Серце Дороша защеміло, він скинув кашкета, став на коліна перед самітнім горбиком і довго стояв* (Тют.).

2. *від чого.* Хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій. *Серце старого гірника співало, солодко щеміло від радісного передчуття* (Ткач).

щи́ре се́рце *див.* душа; **як ка́мінь ліг на ~** *див.* камінь; **як ніж го́стрий у ~** *див.* ніж; **як ноже́м вколо́ти в ~** *див.* вколоти; **як п'явки́ за ~ ссуть** *див.* п'явки; **ятри́ти ~** *див.* ятрити.

ятри́ться се́рце (душа́) *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь глибоко переживає; кого-небудь щось бентежить, хвилює. *Іван лежав збуджений, бентежний, серце йому ятрилось* (Гончар); [Д ж а в о ї р а:] *Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших ятриться душа, ніби рана* (Лев.). **ятри́ться в се́рці (в душі́).** *І коли ж той жар догорить, Що ятриться в серці мені?* (Фр.); *Моє серце відчуло, що в Павла щось ятриться в душі. Помітила зразу і хотіла оце сказати старому,— зітхнула Марфа Петрівна* (Коп.). С и н о н і м и: **гніти́ти се́рце; ятри́ти ра́ну в се́рці.**

СЕРЦЕВІ: потура́ти се́рцеві *див.* потурати.

СЕРЦЕМ: болі́ти се́рцем *див.* боліти; **відпочива́ти ~** *див.* відпочивати; **відта́нути ~** *див.* відтанути; **відхо́дити ~** *див.* відходити.

всім се́рцем (всіє́ю душе́ю). 1. *з сл.* л ю б и́ т и, в і́ р и т и. Щиро, гаряче.— *Любиш думкою, любиш помислами своїми... ні, ти* [Маруся] *люби всім серцем своїм, всею* [всією] *душею своєю* (Мирний); *Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами!..* (Сос.); — *А твій милий до зими неодмінно прилетить! — Справді? — Справді! — запевняв Мірошниченко, всім серцем вірячи, що так і буде* (Стельмах). П о р.: **душе́ю і ті́лом** (у 1, 2 знач.).

2. *з сл.* с п і в ч у в а́ т и, с т о я́ т и, і т и́, р о з у м і́ т и *і т. ін.* Цілком, повністю, до кінця. *Він співчував їм всім серцем і сам радо пішов би в дружину, коли б не його немолоді вже літа* (Довж.); *Ми всією душею стоїмо за об'єднання інтернаціоналістів* (Ленін); *Я бачила тебе і раніше, але не так прозоро, а тепер я пішла до тебе всею* [всією] *душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалує* (Л. Укр.); *Знала* [Марта], *всім дівочим серцем розуміла, що добре хлопцеві з нею* (Стельмах).

вчува́ти се́рцем *див.* вчувати; **гаря́чий ~** *див.* гарячий; **душе́ю і ~** *див.* душею; **завмира́ти ~** *див.* завмирати.

з важки́м (нелє́гким) се́рцем. У гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного. *З важким серцем ішов Максим Беркут посеред невеличкої ватаги тухольських молодців на сповнення громадської волі* (Фр.); *Так і не діждавшись Стахи, Бронко з важким серцем повернувся додому* (Вільде); *Ось уже дівчина.. обернулась до Романа. А він махнув їй рукою і з нелегким, стривоженим серцем попрямував до села* (Стельмах). А н т о н і м: **з легки́м се́рцем.**

з відкри́тим се́рцем *див.* душею.

з легки́м се́рцем; з легко́ю душе́ю. Без будь-якої тривоги, без жалю, вагань, переживань. *Ви не думайте, що я на легкім хлібу виросла і так собі, з легким серцем на легкий хліб пустилася!* (Фр.); *Мусієві повезло. Він правив кіньми самого Жежері — баскими, вороними,— що.. тепер зміями рвалися з упряжки. Не з легким серцем дав її*

[упряжку] *Жежеря* (Речм.); *Взагалі, не з легкою душею їду в Київ, але, врешті, може буде ліпше, ніж я думаю* (Л. Укр.); *Вдовольнивши таким чином своє почуття порядку, Гашке вже, певне, з легкою душею пострілював з парабелума по «живих мішенях»* (Коз.); // З полегшенням. *Горіли плавні.— Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром,— з легким серцем зітхнула врешті Соломія* (Коцюб.). А н т о н і м: **з важким серцем.**

з сéрцем, *з сл.* с к а з á т и, з р о б и т и *і т. ін.* Сердито, з гнівом, зі злістю.— *А як тато не прийме мене? — То нехай собі робить з тобою, що хоче! — з серцем промовила Василиха* (Фр.); *Руки в нього тремтіли, ніяк не міг зав'язати галстук, то з серцем чортихнувся, рвонув його й почав зав'язувати заново* (Головко); — *І все-таки ваша челядь навіть не мріє про такі житла, в яких живуть вівці.— Бо ковбаса не для пса! — раптом з серцем вихоплюється у Стадницького* (Стельмах). **з сéрця.** *Шрам з серця аж ложку покинув, а господар замішавсь-замішавсь да й сам не знає, що йому робити* (П. Куліш). А н т о н і м: **без сéрця** (у 3 знач.).

з щúрим сéрцем. З довірою.— *Я до вас із щирим серцем, а ви до мене з хитрощами. Лучче б уже одрізали попросту, да й годі. Ну, що в вас на мислі?* (П. Куліш); *А хитрющий та підступний який! Ви думаєте, він і про Артема ото застеріг із щирим серцем? Я вже його розкусила* (Головко); // Тепло, гаряче. *Леся.. з місця не ворухнеться. Да вже Череваниха почала Петра обнімати; тільки вже тепер пригортала до себе з щирим серцем, як рідного сина* (П. Куліш).

мáти змію́ під сéрцем *див.* мати ²; **млíти ~** *див.* млíти; **м'якúй ~** *див.* м'який; **палкúй ~** *див.* палкий; **переболíти ~** *див.* переболіти; **перетлíти ~** *див.* перетліти; **прикипíти ~** *див.* прикипіти; **прилúпнути усім ~** *див.* прилипнути; **прирости́ ~** *див.* прирости; **прихиля́тися ~** *див.* прихилятися; **радíти ~** *див.* радіти; **розквітáти ~** *див.* розквітати; **розумíти ~** *див.* розуміти; **~ зрозумíти** *див.* зрозуміти; **~ приймáти** *див.* приймати; **~ припáсти** *див.* припасти; **~ уболівáти** *див.* уболівати; **~ чýти** *див.* чути; **скрипíти ~** *див.* скрипіти; **спопелíти ~** *див.* спопеліти; **тлíти ~** *див.* тліти; **умлівáти ~** *див.* умлівати; **холóдна жáба сидúть під ~** *див.* жаба; **цíлим ~ прилягтú** *див.* прилягти; **чúстим ~** *див.* серця.

щúрим сéрцем; щúрою душéю. Віддаючи всі сили, самовіддано. *Робить* [Андрійко] *і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке* (Вовчок); — *Послужив я козацтву щирою душею, а як-то мені козацтво послужить!* (П. Куліш).

СЕРЦІ: відлягло́ на сéрці *див.* відлягло; **ворухнýтися в ~** *див.* ворухнутися; **гíрко на ~** *див.* гірко; **заворушúлося у ~** *див.* заворушилося; **заливáти черв'якá в ~** *див.* заливати; **кáменем лягтú на ~** *див.* лягти; **карбувáтися на ~** *див.* карбуватися; **котú шкребýть на ~** *див.* коти; **кráяти ножéм по ~** *див.* краяти; **лéгко на ~** *див.* легко; **лежáти важкúм кáменем на ~**; **лежáти на ~** *див.* лежати; **мáти Бóга в ~**; **мáти Христá в ~** *див.* мати ²; **мýляти на ~** *див.* муляти; **мýлько на ~** *див.* мулько; **накипíти на ~** *див.* накипіти; **на ~ гáрно** *див.* гарно; **на ~ кипúть** *див.* кипить; **на ~ мúші шкря́бають** *див.* миші; **немá Бóга у ~** *див.* нема; **не мáти Бóга в ~** *див.* мати ²; **нестú тягáр у ~** *див.* нести; **носúти в ~** *див.* носити; **поклáсти в ~** *див.* покласти; **покопирсáтися в ~** *див.* покопирсатися; **пóрожньо в ~** *див.* порожньо; **посвітлíшало на ~** *див.* посвітлішало; **потеплíшало на ~** *див.* потеплішало; **похолóнуло на ~** *див.* похолонуло; **пронестú в ~** *див.* пронести; **розгодúнилося на ~** *див.* розгодинилося; **сидíти болячкою на ~** *див.* сидіти; **сколихнýти в ~** *див.* сколихнути; **сховáти в ~** *див.* сховати; **тéнькнуло в ~** *див.* тенькнуло; **читáти в ~** *див.* читати; **шкребé на ~** *див.* шкребе; **ятрúти рáну у ~** *див.* ятрити.

СЕРЦЮ: давáти вóлю сéрцю *див.* давати.

по сéрцю; до сéрця *кому.* Кому-небудь хтось або щось подобається, підходить. *Еней був тяжко не по серцю Юноні,— все її гнівив, Здававсь гірчіший їй від перцю* (Котл.); — *Як хоч, а мені вже оце не до серця.— Молдавська* [пісня]! *Син запитав: — А чого? — Не до серця, та й годі!* (Тич.); *Почував себе* [Дорош] *збудженим і трохи схвильованим від того, що перед ним розкривається нове життя, що немає вже військової служби,.. яка ніколи не була йому до серця* (Тют.). С и н о н і м и: **по собі; до душі.**

потурáти сéрцю *див.* потурати; **як ножéм по ~ полоснýти** *див.* полоснути; **як хто різнýв по ~** *див.* хто.

СÉРЦЯ: без сéрця. 1. Жорстокий, безжалісний. *Ще треба буде одну ніч ночувати у того чоловіка без серця* (Фр.).

2. Безжалісно, не шкодуючи нікого, нічого. *Без серця і без жалю, Без сльози гіркої Поспішає розбіяка До здобичі свої* [своєї] (Рудан.); *Мерщій снігами, Казбеку, замети — молю — І порох мандрівний світами Розвій без серця і жалю* (Зеров).

3. Не гніваючись або без злості, пересердившись.— *Чом же ви не рознесли чорної к бісовій матері?..— уже без серця вступає Чіпка в розмову* (Мирний); — *Скажи, хлопе, .. без серця звернулася вона до Івасикового батька,— ти навіщо паскудиш мій ліс?* (Д. Бедзик). А н т о н і м: **з сéрцем.**

брáти до сéрця *див.* брати; **вúкинути з свогó ~** *див.* викинути; **вириваáти з ~** *див.* виривати.

від (з) [усьогó] сéрця. 1. Щиро, сердечно, самовіддано. *Як добре, що існує Нароч, Як добре,*

що Дніпро дзвенить, Як слова милого «товариш» З усього серця не любить? (Рильський).

2. Нестримно. *Співаючи пісню, од серця голосить* [дідусь] *і до плачу доводить* (П. Куліш); *Оксен, позираючи на молодь, що їхала із сміхом та витівками, пригадував і свої парубоцькі роки, коли він також був отакий.. веселун, і йому робилося сумно на душі.. що він уже давно забув той день, коли весело, від усього серця сміявся* (Тют.). П о р.: **від душі** (в 2 знач.).

відігрівати змію біля серця *див.* відігрівати; **відкраяти від ~** *див.* відкраяти; **відлягло від ~** *див.* серця; **відривати від ~** *див.* серця.

від серця. Дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю.— *Добре підкували, від серця,— запевняв буковинець на прощання.— Хай не зітруться підкови, хай не підіб'ються ваші коні* (Гончар). П о р.: **від душі** (у 5 знач.).

від чистого серця; чистим серцем. Щиро, з добрим наміром. *Чистим серцем Поблагословила* [Ганна] *Свого Марка... заплакала Й пішла за ворота* (Шевч.).

від щирого серця. 1. *з сл.* в і т а т и, б а ж а т и, п о з д о р о в л я т и, п о ц і л у в а т и *і т. ін.* Палко, гаряче.— *Вітаю од щирого серця панну Гризельду! — промовив князь Домінік* (Н.-Лев.); *Од щирого серця бажаю Вам, Високоповажний Іване Семеновичу, здоров'я та веселих свят* (Коцюб.); *Як побачила ж вона його худого, блідого, з веселим поглядом блискучим, і сама не знала, що з нею сталося: кинулась до його, як дитина, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцілував її від щирого серця* (П. Куліш).

2. *з сл.* р о з к а з у в а т и, р о з п о в і д а т и, к а з а т и *і т. ін.* Відверто, чистосердечно, не приховуючи нічого; чесно. *Що ж їй тут казати? Вона від щирого серця тут і каже: «Як же вас ще полюбити?»* (Кв.-Осн.); — *Я буду завжди згадувати час приємної знайомості з вами й від щирого серця кажу вам: ви — ідеальний батько* (Л. Янов.).

гадюка ссе коло серця *див.* гадюка; **голос ~** *див.* голос; **ґріти коло ~** *див.* гріти; **дама ~** *див.* дама; **добиратися до ~** *див.* добиратися; **до глибини ~** *див.* глибини; **доїдати до ~** *див.* доїдати; **докір ~** *див.* докір; **докладати ~** *див.* докладати; **допікати до ~** *див.* допікати; **до ~** *див.* серцю; **доходити до ~** *див.* доходити; **дошкуляти до ~** *див.* дошкуляти; **за велінням ~** *див.* велінням; **залоскотало коло ~** *див.* залоскотало; **за покликом ~** *див.* покликом; **здіймати камінь з ~** *див.* здіймати; **з дна ~** *див.* дна.

з доброго серця. По-доброму, без злого наміру.— *Я з доброго серця питаю,— чи то правда, що родичі хочуть паннунцю продати баронові?* (Фр.).

з завмиранням ~ *див.* завмиранням; **знаходити дорогу до ~** *див.* знаходити; **іти з глибини ~** *див.* іти; **каменем з ~ спасти** *див.* спасти; **кров'ю ~** *див.* кров'ю; **лицар ~** *див.* лицар; **луснути з ~** *див.* луснути; **муки ~** *див.* муки; **на дно ~** *див.* дно; **на дні ~** *див.* дні; **пам'ять ~** *див.* пам'ять; **пекти до живого ~; пекти коло ~** *див.* пекти; **підбирати ключ до ~** *див.* підбирати; **покласти до ~** *див.* покласти; **прийтися до ~** *див.* прийтися; **прикипіти до ~** *див.* прикипіти; **прилягти до ~** *див.* прилягти; **припасти до ~** *див.* припасти; **прирости до ~** *див.* прирости; **проймати до ~** *див.* проймати; **прокладати дорогу до ~** *див.* прокладати; **проникати до ~** *див.* проникати; **пропікати до ~** *див.* пропікати; **скидати з ~** *див.* скидати; **топтати стежку до ~** *див.* топтати; **точити кров з ~** *див.* точити; **у глибині ~** *див.* глибині; **уколупати б ~** *див.* уколупати; **усіма фібрами ~** *див.* фібрами.

СЕРЦЯ: прихиляти до себе серця *див.* прихиляти.

СЕСТРА: ваша сестра. Ви (ти) і подібні до вас (до тебе) жінки; всі жінки. *Кіко* [скільки] *він вашої сестри, отаких-о мав — хо-хо! Так у него* [нього] *ув кожнім ув селі по любасці* (Хотк.).

наша сестра. Ми (я) і подібні до нас (до мене) жінки; всі жінки. [К а т р я:] *Нашій сестрі тільки й на думці, аби з хлопцями пожирувати* (Вас.).

СЕСТРОЮ: як брат з сестрою *див.* брат.

СИВА: сива борода *див.* борода.

СИВИНИ: до сивини *див.* волосу.

з сивини віків (століть). З найдавніших часів, з минулого. [П р и д о р о ж н і й:] *Правда, Іване, в ньому* [портреті] *неначе з сивини віків проглядає сила дика і войовнича* (Корн.); — *Скільки ж казок про нас перекажуть* [майбутні покоління], *скільки пісень переспівають про нас!.. І воскреснемо ми,— сказав Щорс..— І повстанемо з сивини століть, і пройдемо перед ними могутнім строєм, повним урочистого ритму й краси* (Довж.).

СИВІТИ: сивіти (сидіти) / посивіти (засидітися) в дівках (дівкою, в перестарках *і т. ін.*). Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжньою; не перебувати в шлюбі. *В дівках сиділа — плакала, заміж вийшла — вити стала* (Укр.. присл..); *Розвеселившись, гості гуртом стали упрошувати Данька, щоб не вилирався, щоб не зоставив Мокрину вік сидіти в дівках* (Гончар); *Хоч що б там казали, а свати раз на віку приходять. І кожній матері радість, бо не хочеться ж, щоб дочка в перестарках сиділа і долю свою кляла* (Зар.); [Г о р п и н а:] *Тисячі та сотні ніколи в дівках не посивіють... Повиходять швиденько* (Н.-Лев.); — *Їй одна доля: у наймах. Думаєш — возьме* [візьме] *хто бідну? Посивіє дівкою* (Коцюб.); — *І не говоріть мені, мамо, не хочу. Краще вже й посивіти дівкою* (Козл.).

СИВКО: як Сивко в пеклі *див.* Марко.

СИВОГО: до сивого волосу *див.* волосу.

СИВОЇ: до сивої бороди *див.* бороди.

СИГНАЛ: дава́ти сигна́л *див.* давати.

СИДИТЬ: ду́мка гвіздко́м сиди́ть у голові *див.* думка.

оту́т (ось тут) сиди́ть *у кого.* Постійно турбувати кого-небудь, бути причиною хвилювання, переживання і т. ін. когось.— *Та таки правда, що воно* [земство] *в мене отут сидить! — показав* [Чіпка] *на серце* (Мирний).

холо́дна жа́ба сиди́ть під се́рцем *див.* жаба.

СИДІТИ: сидіти боля́чкою на се́рці. Невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь. *Та земля Притичина не одну вже ніч не давала йому спати,— болячкою на серці сиділа* (Мирний).

сидіти в дівка́х *див.* сивіти.

сидіти в душі. Невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь.— *Чи ви знаєте оте гаспидське подружжя, Якова й Катерину, що в душі воно в мене сидить?* (Стор.).

сидіти в за́пічку (на печі). 1. Жити безтурботно. *Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре сидіти в теплому запічку за старими головами* (П. Куліш).

2. Не втручатися ні в які справи, перебувати осторонь чого-небудь. *Таку сказав* [Латин] *річ старшинам: ..— Мовчки в запічках сидіте, Розгадуйте, що їсть і пить* (Котл.).

сидіти в кише́ні *у кого, чиїй.* Бути в повній фінансовій залежності від кого-небудь; бути чиїмсь боржником. *Він сидить у кишені своєї тітки.*

сидіти в крові *у кого, кому.* Бути притаманним кому-небудь від народження, становити невід'ємну особливість характеру, вдачі і т. ін. *Хома, який умів з кожного покепкувати, водночас викликав і загальну симпатію до себе своїм гумором та затятим колективізмом, що, здається, вже сидів йому в крові* (Гончар).

сидіти, [і] не ри́патися. 1. Нікуди не виходити; перебувати де-небудь безвідлучно. *Мені добре ходить, бо я живу напроти, а хто забрався, наприклад, як Надсон, у гори або яри, то вже сидітиме увечері тихо і не рипатиметься* (Л. Укр.).

2. Не втручатися в що-небудь, бути бездіяльним. *О, вона бачить його наскрізь, всі його думки і бажання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається* (Коцюб.); — *Сидіти — не рипатись і краще працювати біля свого наділу, який він не є* (Стельмах); // Не виявляти активності у вирішення будь-якої справи. *І потім — клуб. Хто вже відпустить з нього? Сиди, мабуть, товаришу Чуб, і не рипайся* (Минко).

сидіти ка́менем (кілко́м, пенько́м, гвіздко́м, кря́чкою *і т. ін.).* 1. Перебувати в нерухомому положенні. *Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут каменем сидиш* (Л. Укр.); // Бути незайнятим роботою.— *Годі тобі воду в ступі товкти! — обірвав його Терентій.— Нічого сказати, так сидів би крячкою і слухав готове* (Моск.).

2. Наполегливо займатися чим-небудь, заглиблюватися у якусь роботу, заняття і т. ін. *Лікарі кажуть покинути таку працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу каменем сидіти* (Коцюб.); *Ялинка... пиво... Преферанс ... А ти — води. Сиди пеньком. Рахуй у книзі чийсь аванс...* (Еллан). Пор.: **сіда́ти ка́менем.**

3. Перебувати де-небудь безвідлучно, нікуди не виходячи або не від'їжджаючи. *Дід.. незмінно відказує: — Не хочу каменем сидіти на місці, в поле закортіло. Як там у полі, га?* (Гуц.); — *Ти хоч би пішла проходилася. А то сидиш крячкою у хаті, аж зажовкла* (Мирний).

сидіти на голові *кому, у кого, чиїй.* Бути під чиєю-небудь опікою, на чиємусь утриманні, матеріально обтяжуючи кого-небудь. *Але Славко не приходив, мабуть, тому,— була в неї така думка,— що тітка сидить їй на голові. .. Скоро тітка від'їхала, то Краньцовська дожидала Славка щоднини* (Март.). Пор.: **сидіти на шиї.** Синонім: **ви́сіти на шиї.**

сидіти на пороховому по́гребі (на пороховій бо́чці). Перебувати під загрозою небезпеки, катастрофи і т. ін.— *Шкури! Кругом продажні шкури. Сидять на пороховому погребі й задоволені* (Збан.).

сидіти на своє́му місці. Відповідати знаннями, покликанням тощо тій справі, якою зайнятий. *Хто не знає справи, той сидить не на своєму місці.*

сидіти на сухо́му. Потрапляти в несприятливе, скрутне становище. *Про рибу — то й казати нічого. Коли немає влову в Кухтія, так і знайте, що найвезучіший рибалка сидить на сухому* (Літ. Укр.).

сидіти на телефо́ні *див.* висіти.

сидіти на чемода́нах. 1. Зібравши і склавши в дорогу речі, чекати від'їзду. *Вони готувалися до евакуації і сиділи на чемоданах.*

2. Вважати тимчасовим місце своєї роботи, проживання і т. ін. *А в нашому районі секретар чомусь присланий. Та ще й здалеку. Що не говоріть, а для нього все це чуже. Тут треба корінь пустити, а не сидіти на чемоданах і чекати, що через рік-два тебе перекинуть в інший район* (Цюпа).

сидіти на чужо́му во́зі. Бути позбавленим чого-небудь свого або бути залежним від когось. *Посередня піаністка, вона засяяла на мить в промінні чужої слави, і ще добре, що вчасно схаменулась і сама зійшла з непевного і згубного шляху. Бо нема гірше, каже народна мудрість, як сидіти на чужому возі* (Дмит.).

сидіти на ши́ї (на пле́чах) *у кого, чиїй (чиїх) і без додатка.* Бути під чиєюсь опікою, на чиємусь утриманні, матеріально обтяжуючи когось. *Батько хотів спекатися його* [Тимка] *чимшвидше з дому, вирядити геть з хати, щоб він не сидів на шиї* (Тют.); *У Лютенці.. хлопці і дівчата на батьковій шиї не сидять.. Пречудесна молодь,*

трудолюбива (Ков.); — *Чи ж ти часом не збираєшся заміж? — пожартувала мати. Василинка, лукаво зламавши брівку над синім оком, відказала: — А чом би й не піти? Нащо ото сидіти на шиї в матері?* (Гуц.). П о р.: **сидіти на голові.**

сидіти / сісти на двох стільця́х (між двома́ стільця́ми, між двох стільців). Дотримуватися одночасно протилежних, несумісних поглядів, думок і т. ін. на що-небудь. *Хіба немає таких і зараз серед спеціалістів нашої країни, які прагнуть такої різносторонності і вважають, що найзручніше сидіти на двох стільцях?* (Талант..); *Двовладдя залишається .. Тільки у людей, що звикли сидіти між двома стільцями, немає ніякого запалу* (Ленін). С и н о н і м: **лиза́ти два бо́ки.**

сидіти / сісти на тро́ні (на престо́лі). Царювати, правити, бути монархом. *Десять літ уже минало, Відколи спокійно, мирно Князь сидів на своїм троні З гусячим пером в руці* (Фр.); *В 30-х роках XVIII ст., коли на царському престолі сиділа Анна Іванівна, фактична влада була в руках німецької партії* (Видатні вітч. географи..).

сидіти (*рідко* **стоя́ти) в печінка́х** *кому.* Набридати, надокучати кому-небудь.— *Ти піди он краще та подивись, що твоя доня робить на винограднику!..— Отой виродок у печінках мені сидить* (Коцюб.); *Та найбільше матері сиділи в печінках дрова. Як тільки починалася зима — мусила з вільшаника на плечах хмиз носити* (Збан.); — *Оці панські порядки, шляк би їх трафив, мені вже в печінках стоять* (Ф. Мал.). С и н о н і м и: **в'їда́тися в печінки́** (в 1 знач.); **бра́ти за печінки́; дошкуля́ти до живи́х печіно́к.**

сидіти ти́хо. Нічим себе не виявляти, намагатися бути непомітним. *Якісь дивні відносини були у властей з опришками. Наче умовилися: коли ви будете сидіти тихо, то й ми будемо сидіти тихо* (Хотк.). **сидіти тихе́нько.** *Прикинеш дурною головонькою, то виходить, що тепер таке врем'ячко що сиди тихенько* (Тют.).

сидіти (учи́тися) за па́ртою. Здобувати освіту. *Хай буде мир, щоб нам щодня учитися за партою* (Нех.).

сидіти че́рез горо́д. Бути сусідами. *Він* [дяк Базьо] *не був їм ані сват, ані брат, лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти* (Стар.).

СИДНІ: справля́ти си́дні *див.* справляти.

СИДОРОВУ: як си́дорову козу́ *див.* козу.

СИЛ: вибива́тися з сил *див.* вибиватися; **ви́ще** ~ *див.* вище; **доклада́ти** ~ *див.* докладати.

з останніх сил. З найбільшим, неймовірним напруженням. *З криком «ох, боже мій!.. ох, боже!..» вона шарпнулась з останніх сил і наосліп кинулась в очерет* (Коцюб.). С и н о н і м: **з усіх жил.**

не жаліти сил *див.* жаліти; **у міру** ~ *див.* міру.

СИЛА: бий мене́ нечи́ста си́ла. Уживається як клятва, запевнення в правдивості чого-небудь. [І в а н:] *Але, далебі, бий мене нечиста сила, якби я лише заради хліба з маслом і м'яса у будній день ночей не досипав і голову підставляв під фашистську кулю* (Галан).

бий / побий тебе́ (його́, її *і т. ін.***) си́ла бо́жа.** 1. Уживається для вираження здивування з приводу чогось, захоплення ким-, чим-небудь.— *А, бий тебе сила божа! Ще не чула, одколи живу на світі, щоб свині цибулю їли* (Н.-Лев.); — *Бий його сила божа! — скрикнула Олександра і жартівливо, наче сердячись, кинула сапою об землю* (Коцюб.); — *Побий тебе сила божа! Що то він виробляє? — дивувалися робочі, дивлячись на ті затійливі вимахи швейцарової булави* (Мирний). **бий тебе́ коцюба́.** [Г о р п и н а:] *А брови як чорніють при цих капосних стрічках, бий тебе коцюба! На двадцять років помолодшала. Тепер я неначе і кругом пані* (Н.-Лев.).

2. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чого-небудь.— *Тьху! Бий вас сила божа! — крикнуло скілько разом людей.— Тілько ранок згаяли!* (Мирний); *Та й товста ж гадюка! Бий її сила божа! Така сливе завтовшки, як людина!* (Н.-Лев.); *Ху-у! А бий же тебе сила божа! отаке приверзлося,— тяжко зітхнув він і витер рукавом піт на чолі.— Трохи було не помер від страху* (Тют.). **бий тебе́ коцюба́.** *Задуха доконувала Володимира Степановича.— Тю, бий тебе коцюба! — не витерпів він і зупинився під крислатим каштаном, витираючи спітніле обличчя хусточкою* (Сирот.). С и н о н і м и: **бода́й він не знав ні дна ні по́кри́шки; бода́й добра́ не було́.**

недо́бра си́ла. Те, що приносить людям нещастя, горе. *Здається, вперш людська нога на мох оцей ступила, здається, скрізь підстеріга тебе недобра сила* (Гонч.).

несе́ нечи́ста си́ла *див.* чорт.

нечи́ста си́ла, *заст.* 1. За релігійними уявленнями — надприродна істота, ворожа людині; біс, чорт, диявол. *Їм здалось, що по степу водила їх нечиста сила й завела до себе на бал у якісь нетрі* (Н.-Лев.); *Зять називав тестя божевільним та казав, що він запродав душу нечистій силі* (Коцюб.); *А де ж сам він, їхній найголовніший?.. Цікавість розбирала кожного, і боязко було, й не терпілось таки побачити, який він є, отой невловимий, як відьомське наслання, як сама нечиста сила* (Гончар). С и н о н і м: **злий дух.**

2. Уживається як лайка для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. [Є п и с к о п:] *Лопай, нечиста сило!* [Н і м е ц ь:] *Я вже сказав: ми не лопаєм, а годуємось* (Ільч.); *Ось Василина й непорядок угледіла, кинулась до сіней і там загримів її обурений голос: — Куди це і для чого це,*

нечиста сило, решето цупиш? (Стельмах). Синонім: **вража мати** (в 2 знач.).

нечиста сила поплутала, *заст.* Трапилось з ким-небудь щось помилкове, необдумане, небажане і т. ін. *Все обминає* [Одарка Степанівна], *все в інший бік її тягне. Ще й перехреститься, щоб бува нечиста сила не поплутала* (Жур.).

ніяка сила. Ніщо.— *Ніяка сила Тут мене.. не вдержить* (Фр.); *Віки стояв* [дуб] *серед поля дужий, жилавий, присадкуватий, і ніяка сила його не брала* (Збан.).

побий тебе хрест та його свята сила *див.* хрест; ~ **речей** *див.* стан.

яка [нечиста] сила занесла (понесла) *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення, шкодування з приводу прибуття або небажаного відправлення кого-небудь кудись. *І яка сила занесла мене в цей далекий край, в цей князівський палац, між чужі ворожі люде* [люди]? (Н.-Лев.); [Кобзар:] *Чого ж я тобі не вірю, Лавріне?* [Остапчук:] *Хіба ж я знаю? Не віриш... А то яка б тебе нечиста сила оце в степ понесла, скажи мені, Петре?* (Жур.). Синоніми: **чорт приніс; лиха година несе; лихий несе.**

СИЛАМИ: всіма силами. Будь-якими засобами, способами, докладаючи всіх зусиль. *Він не помічає Хо, що всіма силами намагається звернути на себе його увагу* (Коцюб.); *Всіма силами хотіла* [Параска] *звернути розмову в другий бік* (Хотк.); *Герус уже не каявся, а всіма силами доводив свою непричетність* (Стельмах); *Фашисти будь-що хотіли прорватися на північний схід, але наша армія всіма силами стримувала цей натиск* (Рад. Укр.).

своїми (власними) силами. Без чиєї-небудь допомоги, самостійно.— *Він, бач, дума,— усміхаючись, мовив Шестірний,— що громада сама своїми силами виб'ється в люди?* (Мирний); *Ніхто не порятує тебе, якщо ти сам не врятуєшся власними силами* (Загреб.).

СИЛАХ: скріплятися на силах *див.* скріплятися.

СИЛИ: висотувати сили *див.* висотувати.

від сили. Щонайбільше. *Менш їх* [козаків] *було зараз: од сили з півсотні* (Головко); *Цим чоботям од сили три карбованці ціна* (Гр.).

добувати останні сили *див.* добувати; **зміряти свої** ~ *див.* зміряти.

з усієї (зо всієї) сили; з усією силою; з усіх сил. З максимальним напруженням, з найбільшою інтенсивністю. *Крізь туманні кола він бачив мартенівський свій цех, і обрубники з усієї сили оббивали деталі пневматичними зубилами* (Янов.); *Аж запищала* [бабуся] *від натуги, кричучи зо всієї сили* (Кв.-Осн.); *Малуша не боялась роботи, як і раніше, вона працювала з усіх сил* (Скл.); *Школу обіцяє більше не пропускати, з усіх сил клянеться* (Гончар). Пор.: **що маєш сили; з усього духу; з усього маху; з усієї сили.** Синонім: **скільки духу.**

набиратися сили *див.* набиратися; **надривати** ~ *див.* надривати; **пробувати свої** ~ *див.* пробувати.

проти сили. Переборюючи, примушуючи себе.— *Коли б же,— кажу їм,— не моє лихо тяжке* [хвороба], *то хіба б я не зробила. Якби можна, проти сили взяла, та бачите — мені й підвестися не дає* (Мирний).

розковувати сили *див.* розковувати.

скільки (що є) сили. З максимальним напруженням. *Ніби чийсь тихий голос зашепотів... над самісіньким вухом: тікай, що є сили, що є духу* (Н.-Лев.). Пор.: **з усієї сили; скільки духу.**

що маєш сили *див.* маєш.

СИЛІ: в (при) силі. 1. Наділений фізичною енергією, міцний, дужий.— *Високий, рівний станом, парубок саме в силі* (Н.-Лев.); *Староста, високий, саме в силі чоловік, подався на двір* (Коцюб.); *Шинкар, видно, при силі був, бо тільки струхнувся, так усі й одскочили* (Мирний); *Незважаючи на контузію, чоловік ще, видно, при силі, руки дублені, міцні* (Гончар).

2. *з дієсл.* Спроможний. *Ви самі будете в силі покінчити те, що заміряєте* (Л. Укр.); *Я ще в силі Завзятіше й сильніше роздмухати його* [вогонь вояцький] (Бажан); — *Ну, бувайте здорові,— проганяла її з обійстя, бо не в силі була все те вислухати до кінця* (Гуц.); [Другий голос:] *Як же так убого ви живете, Чом так занепали ви, скажіть, Щоб у дні космічної ракети Солов'я не в силі зрозуміть?* (Рильський); *Саме тоді, коли був* [Степан] *не при силі робити, баби його гризли невмируще, а п'яний тесть ще й бити сікався* (Дн. Чайка); *Я не торкнувся в цій статті багатьох питань перекладацької практики.. Все схопити я й не при силі* (Рильський).

3. Здатний впливати владою чи дією на кого-, що-небудь; впливовий. *Доки отаманувала* [Гапка], *доки була в силі, знаходила собі забуття в різних командирських клопотах, не мала стільки часу для роздумів, як зараз* (Гончар).

не по силі (по силах) *кому, чиїй (чиїх).* Який перевищує чиї-небудь фізичні чи духовні можливості; надмірно важкий. *Мар'я увійшла в хату з оберемком дров у руках. Видно, вони були їй не по силі, бо вона аж зігнулася* (Мирний); — *Робіть собі, люди, як знаєте, а мене до своєї спілки не беріть. Не по моїх силах вона. Клав я свої руки на чепіги, а накладати на людську душу не буду* (Стельмах). **по силі.** *Він.. знає, що шахтарський труд не кожному по силі* (Дор.). Пор.: **не під силу** (в 2 знач.).

СИЛОЮ: діяти грубою силою *див.* діяти.

з великою силою. Долаючи перешкоди, докладаючи багато зусиль, із значними труднощами. *Скотина третій день не напована* [напоєна]: *гли-*

боко водопій занесено, та й сама скотина у тяжкій неволі; з великою силою до неї можна було добратися, щоб укинути оберемок соломи... (Мирний).

зна́тися з нечи́стою си́лою *див.* знатися; **мі́рятися ~** *див.* мірятися.

ні́якою си́лою. Ніяк, зовсім. *Він, Козаков, якого на тактичних навчаннях ніякою силою не вдавалось командирам змусити повзати по-пластунському, щиро, без фальшу, тут повз так, ніби це з дитинства було його найулюбленішою справою* (Гончар).

СИЛУ: бра́ти си́лу *див.* брати; **вбива́тися в ~** *див.* вбиватися; **висиса́ти ~** *див.* висисати; **де діва́ти ~** *див.* дівати; **зна́ти ~** *див.* знати; **ма́ти ~** *див.* мати [2].

на вели́ку (превели́ку) си́лу. Із значними труднощами; дуже важко.— *Приятель пише, що книжку ту* [«Кобзар»] *він на велику силу роздобув, хоч вона вже давно у світ вийшла* (Мирний); *Прийшла до неї бабуся, така старенька,.. що на превелику силу дибле* (Кв.-Осн.); *Свирид на превелику силу витяг з води Луку* (Коцюб.); *Тільки три дні тому на превелику силу дістали «язика»* (Гончар).

над (по́над) си́лу. 1. З надзвичайно великими зусиллями. *На облупленій залізній дощечці.. над силу можна було розібрати: «Власність міщанина Петра Арсеновича Босняцького»* (Смолич); *Над силу стримуючи ворожий натиск, Бармаш, як, певно, і весь гарнізон, свідомо і підсвідомо жив і боровся для перемоги* (Коз.); *Над силу тамуючи в собі сльози, вона* [Катя] *переповідала все, звіряючи Андрію такі тайни своєї душі, про які раніше він навіть не мав гадки* (Гур.).

2. Проти своєї волі; примушуючи себе; вимушено. *Майор над силу посміхнувся* (Ле і Лев.).

3. *кому і без додатка.* Неможливо або занадто важко. *Дівчинка спробувала й собі бігти за всіма, але це виявилося їй над силу* (Ю. Янов.); [Міріам:] *Всіх* [любити], *окрім тебе,— се можливо. Але тебе і всіх — се понад силу* (Л. Укр.).

на по́вну си́лу, *з дієсл.* З великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю. *Працюй і ти на повну силу* (Дор.); *Микола Гуртовий якийсь час бурить не на повну силу* (Ткач).

не під си́лу *кому.* 1. *з дієсл.* Хто-небудь не може здійснити, виконати щось; зовсім неможливо або дуже важко. *Заграти цілу* [«Крейцерову сонату»], *з початку до кінця, без перериву, їй не під силу* (Л. Укр.); *Одній — не під силу боротись людині* (Нех.); *Сто п'ятдесят* [машин]? *Звичайно, стільки він не зможе спустити. Це нікому не під силу, а сто можна* (Коцюба); *Те, що не під силу було зробити російським дворянським інтелігентам.., виявилось під силу виходцю з плебейського, різночинного середовища* (Рад. літ-во). **над мі́ру си́лам.** *Мовчати й переживати самому все, що сталося в цей вечір і що взнав,— було над міру його силам* (Ле і Лев.).

2. Який перевищує чиї-небудь фізичні або духовні можливості; надмірно важкий, непосильний.— *Християнству ця ноша* [врятування цивілізації] *вже не під силу* (Стельмах). **під си́лу.** *Здоровенні, .. бронзові ковалі гатили своїми, тільки їм під силу, молотами по ковадлах* (Довж.); *Створення.. справді мистецького образу,— не легка справа, вона під силу тільки справжньому майстру* (Вітч.). Пор.: **не по си́лі.**

3. Комусь нестерпно. *І вдруге дівчина йому відмовила. І ще гірш не під силу стало козакові* (Вовчок).

ні за я́ку си́лу. Нізащо, ніяк.— *Плети! У нас із Німеччиною договір,— ні за яку силу не погоджувався на війну Оксен* (Тют.).

рва́ти си́лу *див.* рвати.

у си́лу. 1. *чого.* Через що, внаслідок чого. *До розмови дівчина приставала лише в силу необхідності, більше відповідаючи на якісь запитання* (Коз.); // Наскільки дозволяє що-небудь. *Я, в силу можливостей, передав враження своє від доповіді* (Вітч.).

2. *заст.* Насилу, ледве. *Наштарили* [швидко погнали] *Зайку* [Зайця] *злиденні хорти. У силу він мав одкрутитись* (Манж.). Пор.: **че́рез си́лу** (в 1 знач.).

че́рез си́лу. 1. З зусиллям, з труднощами. *Сяктак добрела* [Оксана] *через силу до Миколиної хати* (Кв.-Осн.); *Маруся важко зітхнула, через велику силу одхилила, а потім одчинила двері в коридор* (Н.-Лев.). Пор.: **у си́лу** (в 2 знач.).

2. Примушуючи себе. *Хліб був чорний, як земля, глевкий та несмачний. Кайдашиха через силу проковтнула шматочок* (Н.-Лев.); *Ні сну мені, ні одпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую* (Вовчок); *— Чортзна-що верзе! — через силу осміхнувся батько* (Панч).

СИЛЬНА: си́льна рука́ *див.* рука; **~ стать** *див.* стать.

СИЛЬНІ: си́льні сві́ту [сього́, цього́], *книжн.* Найвпливовіші, наймогутніші люди, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох. *Б'ють на нас і ясно, й тайно вороги непримиримі.. Відреклись нас сильні світу — і князі, і воєводи* (Фр.); *Нема нічого на світі такого, чого не було вже колись,— так тоді говорили сильні світу* (Загреб.).

СИЛЬЦЕ: спліта́ти сильце́ *див.* сплітати.

СИЛЬЦЯ: наставля́ти си́льця *див.* наставляти; **попа́сти в ~** *див.* попасти.

СИМ: то сим, то тим бо́ком *див.* боком.

СИМВОЛ: си́мвол ві́ри. 1. *рел.* Стислий виклад головних догматів християнства. *Син.. Галшки Гулевичівни в пориві релігійного екстазу повторював за ним* [Алоїзієм] *латинський символ віри* (Тулуб); *— Ви б мені ще символ віри прочита-*

ли.— Обурення знову стало закипати в грудях Басової...— Коли треба буде, і символ віри прочитаю, я його колись добре вчив, не забув і досі (Собко).

2. Переконання, світогляд, погляди. *Народ не може не хотіти миру, бо мир є основою його політичного символу віри* (Рад. Укр.).

СИН: ба́тьків (*заст.* **оте́цький) син.** 1. Спадкоємець заможних батьків. *Не один батьків син і худобу б свою віддав і у батраки пішов би, аби б його полюбила Тетяна!* (Кв.-Осн.); [Ю д а:] *Та я ж отецький син, ще й одинак!* (Л. Укр.).

2. Син від законного шлюбу. *Галаган спитав:— А ти ж що, безбатченко? — Ні, син я отецький, тільки батько померли,— відказав Андріян* (Бурл.).

бі́сів син. Уживається як лайка.— *Який там, кому і на кого позов написали? — Се він* [становий] *вам хвалився? — збентежився Пищимуха.— А хоч би й він,— відказую.— От бісів син!* (Мирний); — *Та йди ж, бісів сину, людям поклонися за честь* (Стельмах).

блу́дний син. Той, хто повертається після довгої відсутності з каяттям, визнанням своїх провин. *Правда, вона прийме його і його покуту, але одна.. вона буде знати, що се їй коштує... І він.. Яким він вернеться? Блудним сином... Та на се ж треба вже нелюдського терпіння* (Хотк.); *І кожного, хто повернеться на Батьківщину з наміром чесно працювати, простить вона, як мати прощає блудного сина, що визнав свою помилку, свою провину перед нею* (Вишня); [Ж а н н а:] *Ну, ваш милий Петрусь уже швидко повернеться до вас, як блудний син, без копійки і, можливо, без піджака* (Корн.); // Член колективу, що не підкоряється його волі, порушує його устої, залишає цей колектив, а потім повертається назад. *Гучне «ура» відзначило радісний факт повернення блудного сина* (Смолич); *Промовець був у даному разі не лише батьком молодого, але й представником тієї задніпровської Житомирщини, яка владно кликала до себе свого блудного сина* (Дмит.).

вра́жий (су́чий, дия́волів, і́родів, чо́ртів, га́дів, пе́ський *і т. ін.***) син.** 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. *Я кинулась до його* [чоловіка], *заступила йому двері, прошу, благаю та плачу: «Куди ти йдеш! Схаменися хоч на цей день, вражий сину, бо буде тобі якась напасть!»* (Н.-Лев.); — *За півлітра продався, сучий син! — назлобиво вилаявся Анатолій* (Ю. Бедзик); — *Прощайсь лишень, дияволів сину, з матір'ю та з сестрою, бо вже недовго ряст топтатимеш!* (П. Куліш); *Лайка й крики не дали кошовому далі говорити.— Клади булаву! Клади, чортів сину, зараз же булаву!* (Довж.); *В таку щасливую годину Еней чимдуж спис розмахав І Турну, гадовому сину, На вічний поминок послав* (Котл.). П о р.: **сяки́й-таки́й син** (у 1 знач.).

2. Уживається для вираження доброзичливого, позитивного ставлення до когось або захоплення кимсь. [Ф и л и м о н:] *Проворний* [Гаврюшка], *вражий син! Скрізь пройде, підслухає— права рука. З нього колись буде гарний дворецький* (К.-Карий); *Він передивився кожну зборку, кожну зшивку. Як вилив, вражий син! Думав він і тихо усміхався* (Мирний); — *Ідете, чортові сини,— сказав засмучений старий ткач Опанас Чиж* (Довж.). С и н о н і м: **бі́сова личи́на.**

син приро́ди *див.* дитя.

сяки́й-[не]-таки́й син. 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь.— *Та я не подивлюсь тобі у вічі, сякий-не-такий сину! Я на тебе знайду суд, я тобі підкажу, як підмовляти жінок на гріх* (Коцюб.). П о р.: **вра́жий син** (у 1 знач.).

2. *фам.* Уживається для констатації якогось факту (перев. небажаного).— *Ні, братіку, не піду і тебе не пущу, бо й я радісінький твого вареника хоч покуштувати. От скільки годів, як я вже вмер, а сякий-такий син, хто його і в вічі бачив* (Кв.-Осн.).

СИНА: бі́сового (чо́ртового, вра́жого, су́чого *і т. ін.***) си́на,** *фам.* Уживається для констатації чогось (перев. небажаного).— *А сучого сина, перелякав же як! Щоб тебе качка брикнула* (Стельмах).

до си́на, *заст.* Дуже багато.— *Нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **до бі́са** (у 1 знач.); **до чо́рта** (у 1 знач.); **до бі́сого ба́тька** (у 2 знач.); **до ді́дька** (у 3 знач.).

на яко́го (бі́сового, чо́ртового *і т. ін.***) си́на,** *лайл.* Навіщо, для чого.— *А на якого сина ще й допрос?* (Кв.-Осн.). С и н о н і м и: **на бі́са; на гре́ця; на бі́сового ба́тька; на яко́го ді́дька; до хрі́ну.**

яко́го бі́сового си́на *див.* батька.

СИНИ: у сини́ годи́ться *див.* годиться.

СИНИЦЮ: пійма́ти сини́цю в ру́ку *див.* піймати.

СИНІЙ: аж си́ній, *з сл.* б і д н и й. Дуже, надзвичайно.— *Он недавно в одного чоловіка з сусіднього села хату спалили. А він же такий бідний, аж синій* (М. Ю. Тарн.).

си́ній птах *див.* птах.

СИНІМ: за си́нім мо́рем *див.* морем.

СИНОК: ма́мин сино́к. Розпещений, виніжений хлопчик або юнак.— *Прості хлопці всі залишаються* [на цілині],— *гомонів він* [провідник], *складаючи у стовпець простирала.— А кручені паничі, мамині синки та доньки, що цвітасто повдягалися на дорогу, швидко полиняють. Повтікають через місяць* (Хор.). П о р.: **ма́мина до́нечка.**

СИНЯ: си́ня панчо́ха *див.* панчоха; ~ **пти́ця** *див.* птах.

СИПАТИ: [аж] си́пати вогне́м. Дуже сердито, гнівно розмовляти. *Відійшов* [Короп], *не зважаючи, що Михайло аж вогнем сипав* (Март.).

си́пати до́тепами (жа́ртами). Часто вставляти в мову багато влучних, дотепних, жартівливих слів, фраз і т. ін. *Трактор «Інтер» розсунув туге коло колгоспників, що на різні лади сипали дотепами, і вийшов у поле* (Панч).

си́пати (наси́пати) зайця́м со́лі на хвіст. 1. Марно погрожувати, обіцяти заподіяти кому-небудь щось неприємне. *Що ти сиплеш зайцям солі на хвіст? Я тебе не боюся.*

2. Мріяти про щось нереальне. *Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну-о щуку або сиплете зайцям солі на хвіст* (Козл.).

си́пати з пусто́го та в поро́жнє *див.* переливати.

си́пати / сипну́ти (сипону́ти) жа́ру за халя́ви (під хвіст) *кому, жарт.* Дуже дошкуляти кому-небудь чимсь; проучувати кого-небудь за щось. *Най тобі сиплють* [опришки] *жару за халяви, як не одному із твоїх.. кумпанів* [компаньйонів] (Фр.); *Есесівців рубонули чорноморські матроси в Криму, сипонули їм жару під хвіст під Севастополем, під Москвою й Сталінградом* (Сиз.).

си́пати / сипну́ти (сипону́ти) іскрами (іскри) [з оче́й] *на кого і без додатка.* Поглядом виявляти гнів. *Нарешті один не витримує: — То ж як, Петре, візьмемось? — Беріться,— повів плечем Дорощук.— Без тебе погано.— А мені що до того? — І Дорощук сипонув іскрами на товаришів* (М. Ю. Тарн.); *Докія сипонула іскрами з очей, ніби й справді невдоволена з того, що її перебили: — Та не заважайте ж читати!* (Цюпа).

си́пати (*рідко* **сіяти) гріішми́ (гроши́ма, червінцями, катери́нками** *і т. ін.*). Бути необачним у витратах; надмірно, нерозсудливо витрачати кошти. *Всі ахнули. Хоч і бачили день в день, що Ежен сипле грішми, та все-таки їм стало якось моторошно, коли почули в однім слові, яка сума пішла на їх тринедільні гульки* (Фр.); *Його жінка була непомірковална, розтратлива, любила розкіш та шикарне .. життя й сипала грішми, як половою* (Н.-Лев.); *І сипала грошима Самойловичка по судах, щоб здійснити свою волю* (Крот.); *Один іде перед пана — червінцями сипле, Другий іде да до пана — Білі листи пише, Третій стоїть у порога — Слізоньками хлипле* (Укр.. пісні); [Палажка:] *Он, кажуть, так катеринками і сипле!* [Химка:] *Якими катеринками?* (Мирний).

си́пати слова́ми [як (мов, ніби, на́че *і т. ін.*) **горо́хом].** Говорити, не зупиняючись, дуже швидко і багато. *Пані так і сипле словами, хусточкою очі обітре, і руками сплесне* (Вовчок); *Тверезий — він був тихіший води, нижчий трави; зате, як скинув чарку-другу, де те і завзяття візьметься: бадьориться, хвастається, словами, як горохом, сипле* (Мирний); *Тим часом Вольчиха сипала словами, наче горохом* (Н.-Лев.). **си́пати на́че горо́хом.** [Горлов *(взяв трубку)*:] *Ти, браток, полегше б говорив. Сиплеш, наче горохом, біс не розбере* (Корн.); *Віта сипала словами, сміялася, обнімала, не даючи Ані й отямитися* (Ряб.).

си́пати со́лі (сіль) на ра́ну *кому і без додатка.* Викликати тяжкі спомини, нагадуючи кому-небудь про те, що хвилює; завдавати душевного болю. *От лихо. Старий заледве оклигав після втрати доньки, а ти йому сиплеш солі на рану* (Ю. Янов.). **соли́ти ра́ни душі.** *Але Ернест з упертістю і монотонністю ідіота пхав його* [Начка] *щораз дальше, немилосердно солячи рани його душі* (Фр.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **горо́хом си́пати / поси́пати,** *з сл.* говори́ти, чита́ти, торохті́ти *і т. ін.* Дуже швидко, безперервно, не зупиняючись.— *Кресало є? .. є! .. А губка є?.. є!.. Ну викрешемо... га! — торохтів він, мов горохом сипав* (Коцюб.); — *Я і досі хрестиком розписуюсь, а вона читає, мов горохом сипле,— з любов'ю дивиться на доньку Мирон* (Стельмах); *Хаврусь був проворний, жвавий, говорив.., неначе горохом сипав* (Н.-Лев.); *Раптом зірвавшись з землі, він сів, лице його оживилось, очі заблищали, мокрі ще від сліз, і він, прудко махаючи руками, заговорив, немов горохом посипав* (Фр.). **ніби горо́хом си́пати об стінку.** *Голос у хлопця був трохи глухуватий.. Адже буває: інший читає вірша, ніби сипле горохом об стінку. А цей укладає в кожне слово пристрасть душі* (Літ. Укр.).

СИПАТИСЯ: си́патися з язика́. Вимовлятися швидко та у великій кількості (про слова, фрази і т. ін.). *Бородавкін смішив усіх, розказував українські анекдоти, котрі так і сипались з його язика* (Н.-Лев.).

СИПЛЕ: си́пле моро́зом *див.* обсипає.

снігом си́пле за шку́ру, *безос.* У кого-небудь з'являється неприємне відчуття холоду від страху, тривоги, хвороби і т. ін. *Так аж снігом сипле за шкуру* (Номис).

СИПЛЕТЬСЯ: аж пір'я си́плеться *див.* пір'я; **порохня́** ~ *див.* порохня.

СИПЛЮТЬСЯ: іскри з оче́й си́пляться *див.* іскри.

СИПНУЛО: [аж] моро́зом сипну́ло (сипону́ло) [за (по́за) спи́ною (шкі́рою), по спи́ні] *в кого, безос.* Кому-небудь дуже страшно, боязно. *У Грицька морозом сипнуло від того Христининого крику, та Грицько не такий, щоб ударяти на сльози* (Мирний); *Голосно, дзвінко відгукнувсь у повітрі крик... І відразу страшно Петрові стало... Він зупинився, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло* (Гр.); *Коли зачинилися двері — увесь світ зачинився від його* [Петра Федоровича]. *Серце його мов хто у жмені здавив; поза спиною сипнуло морозом* (Мирний); *Недокус*

посміхався, а в мене морозом сипнуло поза шкірою. І доживеться ж людина до такого (Збан.); *Все це сказано таким тоном, що в промисловця Співанова похолов хребет і сипонуло морозом поза шкірою* (Смолич). **сипну́ло моро́зцем по спи́ні.** *І раптом почувся сплеск, наче скинулась велика риба, і в Журила по спині морозцем сипнуло* (Гуц.). Синоніми: **се́рце сти́гне; холо́не се́рце.**

СИПНУТИ: сипну́ти жа́ру за халя́ви; ~ іскрами з оче́й *див.* сипати.

СИПОНУТИ: сипону́ти жа́ру за халя́ви *див.* сипати.

СИР: купа́тися як сир у ма́слі *див.* купатися.

як сир у ма́слі, *з сл.* жити *і под.* Дуже добре, у достатках, розкошах. [Возний:] *До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава* (Котл.). Синоніми: **як варе́ник у ма́слі; як бобе́р у са́лі.**

СИРА: покри́й сира́ земля́ *див.* покрий; **~ моги́ла узяла́** *див.* могила.

СИРІЙ: в сирі́й землі́ гни́ти *див.* гнити.

СИРОТА: каза́нська сирота́, *розм., зневажл.* Той, хто вдає з себе скривдженого, ображеного, нещасного з метою викликати до себе жалість, співчуття.— *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (Гончар).

СИРОТУ: мо́рщити із се́бе сироту́ *див.* морщити.

СИРОЮ: із сиро́ю земле́ю повінча́тися *див.* повінчатися.

СИРУ: іти́ в сиру́ зе́млю *див.* іти.

СИТИЙ: си́тий і вкри́тий. Забезпечений усім необхідним для існування — їжею, одягом, житлом. *Увесь вік ходив ситий і вкритий* (Сл. Гр.).

СИТІ: і вовки́ си́ті, і ко́зи ці́лі *див.* вовки; **і ко́зи ~, і сі́но ці́ле** *див.* кози.

СИТО: пройти́ крізь си́то і ре́шето *див.* пройти.

як з соба́чого (теля́чого) хвоста́ си́то, *розм., зневажл.* Зовсім поганий.— *Так,— грубо перебив його Філіпчук.— Ви, Пєрожек, прекрасний робітник, але оратор і організатор з вас, прошу я вас, як з телячого хвоста сито* (Вільде).

як (мов, ні́би *і т. ін.***) крізь (че́рез) [густе́] си́то.** 1. *з сл.* сіяти, сіятися *і т. ін.* Густо, безперервно (про дощ, мряку). *Дощ не вгавав, а по-вчорашньому сіяв, як крізь сито* (Мирний); *Тисячі ніг місили грязюку.., а зверху, немов через густе сито, сіявся дощ* (Хижняк).

2. *з сл.* ви́дно, ба́чити *і т. ін.* Невиразно, нечітко, неокреслено. *Небо насунулось важкими хмарами, а нафтові ліхтарні на вулицях видно було, мов крізь сито* (Фр.); *Від вітру у Півня сльозилися очі, і він бачив козака на коні, як крізь сито* (Панч).

СИХ: ні в сих ні в тих. Зніяковіло, розгублено або відчуваючи незручність. *Мелашка знала, що не догодила свекрусі, і стояла ні в сих ні в тих серед хати* (Н.-Лев.); *Мовчить господар. Іншим разом назвав би Мину «свистуном»: тобі, мовляв, що не дай, усе просвистиш,— а зараз мовчить, поринув у задуму. І ми стоїмо знічені, почуваємось ні в сих ні в тих* (Гончар); // В нерішучості.— *Тітко!.. не плачте, тітко... ось хліб... Семен стояв ні в сих ні в тих, тримаючи в руках торбинку, не знаючи, чи залишиться тут, чи тікати* (Коцюб.); — *Ви щось хотіли сказати, товаришу полковник? — нерішуче озвався Андрій, стоячи ні в сих ні в тих, оскільки йому не було наказано йти і одночас не було запрошено сісти* (Ю. Бедзик). **ні в тих ні в сих.** *Пріська стояла ні в тих, ні в сих* (Л. Янов.); *Параска стояла ні в тих ні в сих, не могла дібрати, що навколо діється* (Горд.).

СИЧ: ні сич, ні сова́, *рідко.* Ніхто не дізнався. [Іван:] *Та чого ж іти? Кажи тут, що там ти зметикував?* [Циган:] *Ну ж бо йди, не змагайся! Ти бач, як людно, а те діло так треба змайструвати, щоб ні сич, ні сова... чуєш?* (Укр. поети-романтики..).

стари́й сич, *жарт., лайл.* Про старого, з багатим життєвим досвідом, звичайно відлюдкуватого чоловіка.— *Бач, який батько? — пошепки сказав Остап Андрієві.— Все старий сич знає, а прикидається* (Довж.).

як (мов, ні́би *і т. ін.***) сич,** *з сл.* наду́тися, наду́тий *і т. ін.* 1. Дуже, надзвичайно. *Увесь обід він* [папа] *був таким, мало що їв і, як сич, надувшись, сидів* (Мирний); *Цар цвенькає; А диво-цариця, Мов та чапля меж птахами, Скаче, бадьориться. Довгенько вдвох похожали* [походжали], *Мов сичі надуті, Та щось нишком розмовляли — Здалека не чути* (Шевч.); *Сидів* [Середа] *у машині надутий, мов сич, і в думці робив «рознос» Хорошкові та Несвітайлу.* (Вільний).

2. *з сл.* ходи́ти, бу́ти *і т. ін.* Невеселий, похмурий. *Подобалась і вона Федорові і узяла думка безжурну парубочу голову, ходить, як сич, повісивши носа* (Мирний).

СІВ: бода́й ти ка́менем сів, *лайл.* Уживається як проклін для вираження незадоволення з приводу чиєсь непосидючості.— *Ой лишенько! — промовила Настя.— Хлопець пустував, ганяв по хаті, а тітка каже: не ганяй, бодай ти каменем сів* (Н.-Лев.).

СІДАТИ: сіда́ти (вила́зити) / сі́сти (ви́лізти) на го́лову *кому.* Цілком підкоряти кого-небудь собі, своїй волі. [Михайло:] *Чи шкода, чи не шкода, а зайняли на своїм чужу скотину, нехай платить штрап* [штраф], *коли не глядить, бо тільки попусти їм, то й на голову ви́лізуть!* (К.-Карий). Пор.: **сіда́ти ве́рхи.**

сіда́ти на дно *див.* спускатися.

сіда́ти на легки́й (на ле́гший) хліб. Переходити на нескладну роботу, одержувати легше завдання.

З нового поповнення не дав [командир роти] *мені жодного. «Ти, каже, повільно виховуєш, тобі з новими людьми важко,— сідай на легший хліб...»* (Гончар).

сідáти / сісти вéрхи *на кого.* Підкорити кого-небудь своїй волі; примусити виконувати свої бажання, примхи, тощо; командувати ким-небудь. *Те, що сказав професорів син, вкинуло його в таку глибоку прострацію, що зараз кожний, кому тільки наверзеться, може сісти на нього верхи* (Шовк.). Пор.: **сідáти на гóлову.** Синонім: **лізти на гóлову.**

сідáти / сісти в калю́жу. Потрапляти у дуже незручне або смішне становище; зазнавати у чомусь невдачі. *І часто той, хто піддається .. наклепницьким абсурдам, потрапляє в смішне становище, або, як кажуть у нас,— сідає в калюжу* (Літ. Укр.).

сідáти / сісти (влізти) не в (на) свої́ (чужі) сáни. Братися не за свою справу; займати невідповідне місце на роботі, в суспільстві тощо. [Василь *(сумно)*:] *Ех! сіла ти, Марусе, на чужі сани, ускочила, рибонько, в ятерину,— б'єшся, тріпаєшся там — немає тобі виходу!* (Мирний); *Не в свої сани вліз* (Укр.. присл..).

сідáти / сісти за пáрту. Починати навчатися, здобувати освіту.— *Ти, говорять, Хомо, вже академію соціалізму пройшов, а ми тільки за парту сідаємо!* (Гончар); [Павло:] *Хочу закінчити хоч тепер гірничий інститут, а то пройде ще кілька років і буде пізно. Як ти на це дивишся?* [Ольга:] *Скажу щиро, не думала, що ти вирішиш сісти за парту* (Корн.).

сідáти / сісти за стіл переговóрів. Починати обговорення чого-небудь, щоб прийти до згоди. *Радянський уряд не раз пропонував урядам західних держав сісти за стіл переговорів і домовитися про те, щоб назавжди і під найсуворішим міжнародним контролем знищити всі види озброєнь — до останньої бомби й останнього снаряда* (Рад. Укр.).

сідáти / сісти кáменем. Починати виконувати якусь роботу наполегливо, без перерви. *Постановили: не збочувати, не давати собі волі, гонити без жалю весняні спокуси, молоді принади, каменем на все літо сісти за книжки* (Вас.). Пор.: **сидіти кáменем** (у 2 знач.).

сідáти / сісти на свогó кóника (конькá). Починати розмову на улюблену тему або починати діяти власними випробуваними методами, прийомами.— *Я, безумовно, не нав'язую своїх думок... Я в порядку обговорення,— сів він на свого випробуваного коника* (Збан.); *На сцену раптом ступила доярка Харитя і відразу ж сіла на свого конька: хто ж то такий розумний, що відмінив додаткову оплату дояркам, та хіба ж то з розуму?* (Чаб.). Пор.: **сідлáти свогó кóника.** Антонім: **злáзити з свогó кóника.**

сідáти / сісти на ши́ю (на плéчі) *кому.* 1. Переходити на чиєсь утримання, під чиюсь опіку, матеріально обтяжуючи когось. [Хуса:] *Тоді згадала, що є ще тута десь твій чоловік, то час уже йому на шию сісти, проциндривши весь посаг свій?* (Л. Укр.); *Людські діти самі на себе гроші заробляють, а цей сів мені верхи на шию і злізати не думає?!* (Тют.); *Та що ж це, справді, я каліка, Щоб друзям та на шию сів?* (Воскр.).

2. Використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи кого-небудь.— *А й справді, братця,— скрикнув Васюта,— не можна ж давати їм* [багатіям] *собі на шию сідати! Давайте з їми* [ними], *чортовими синами, воюватися* (Гр.); *Кедеї і джетаки ... за волю боролись! Під кулями лягали!.. А ви, баї, захопили владу і знову сіли їм на плечі!..* (Десняк).

СІДЛА: вибивáти з сідлá *див.* вибивати; **ви́летіти з ~** *див.* вилетіти.

СІДЛАТИ: сідлáти / осідлáти свогó кóника. Починати розмову на улюблену тему або діяти власними випробуваними методами, прийомами і т. ін. *Рубан осідлав свого коника. Якщо він не полає «начальників» і «начальничків», то погано спатиме* (Мушк.). **сідлáти свогó коня́.**— *Добре, що є біля чого товктися.— Та що там доброго? Нема тепер добра ні від сонця, ні від місяця,— сідлає дядечко свого незмінного коня* (Стельмах). Пор.: **сідáти на свогó кóника.**

СІДЛО: як (мов, ніби *і т. ін.*) **корóві сідлó,** *ірон.* 1. *з сл.* ли́чить, іде́, пристáло і т. ін. Уживається для вираження повного заперечення змісту слів ли́чить, іде́, пристáло і т. ін.; зовсім не (личить, іде, пристало і т. ін.). [Охрім (до Гордія):] *Ай пристало* [вбрання] *тобі, як корові сідло!* (Кроп.); [Гервасій:] *Я переконався, що нам дворянство.. личить, як корові сідло* (К.-Карий).

2. Зовсім не підходить що-небудь.— *Мужик ти був, Сидор Сидорович, мужик і залишився. Пристойний тон тобі однаково, що корові сідло* (Коз.); — *Для літньої жінки ці маки, пробачте, як корові сідло* (Мур.).

СІДОЇ: до сідóї бороди́ *див.* бороди; **до ~ коси́** *див.* коси.

СІЗІФОВА: сізіфова прáця *див.* праця.

СІЙ: хоч мак (мáком) сій. 1. *з сл.* ти́ша. Надзвичайна, велика. *Тиша у лісі, хоч мак сій* (Мур.).

2. *з сл.* ти́хо. Дуже, у великій мірі. *У хаті стало так тихо, хоч мак сій* (Мирний); *Тихо надворі, хоч мак сій. Не шелесне листочок, не схитнеться билиночка* (Мушк.).

СІКНУТИ: як батогóм сікну́ти *див.* сікти.

як батогóм сікти / сікну́ти. Сказати різко щось неприємне. *Управитель уже з докором звертається до Якубенка.— Лесю, хоч худобу пожалій.— А ви*

наших дітей, коли вони з голоду пухли, хоч раз пожаліли? — Як батагом сікнув [словами] *Лесь* (Стельмах).

СІЛА: мýха сíла на ніс *див.* муха.

СІЛО: ні сíло ні (анí) впáло (пáло). 1. Без будь-якої причини; безпідставно; невідомо чому.— *Чи не здається їм дуже дивним те, що я, ні сіло ні впало, берусь учити діти* [дітей] *дурно* (Гр.); — *Неможливо собі уявити, щоб він перший, ні сіло ні впало, узяв та й облив грязюкою ні в чім не винну людину* (Мур.); — *Може, це на вас, ні сіло ні пало, накидається Сагайдак? — звернувся Гавриленко до Коржа* (Добр.). Синоніми: **з дóброго дúва; ні з тóго ні з сьóго.**

2. Зовсім несподівано, раптово.— *Ти чогось шукаєш, Олю? — Ні, бабуню. Їду.— Куди? Що ти, моя дитино? Отак ні сіло ні впало...* (Дор.); — *Не гнівайтесь на мене, стареньку, що я оце, ні сіло ні впало увійшла, нікого не спитавши* (Ткач); *Враз ні сіло, ані впало З брязком відчинились двері* (Фр.); — *Ось, тату, ні сіло ні пало, маємо собі нового читальника, прошу любити і жалувати,— каже батькові син, і вони обоє починають сміятися* (Стельмах). Синоніми: **ні з тóго ні з сьóго; як сніг на гóлову.**

СІЛЬ: аттíчна сіль. Витончений дотеп. *Сергій Іванович, що вмів, як ніхто, для закінчення найабстрактнішої і найсерйознішої суперечки несподівано підсипати аттічної солі і цим змінювати настрій співбесідників, зробив це й тепер* (Л. Толстой, перекл. Кундзича).

водúти хліб і сіль *див.* водити; **ділúти хліб і ~** *див.* ділити.

сіль землí, *книжн.* Найкращі, найвидатніші представники народу; добірна частина певного товариства, суспільства. *Дев'ятий вал... Чи то ж була вода, що марне так розбилася об кручу? То ж сіль землі, то ж сила молода ішла на смерть, на згубу неминучу* (Л. Укр.); — *Гірники, питаєш? — Гірники, як тобі сказати, сіль землі...* (Рудь); // *ірон.* Найвпливовіші, найбагатші члени суспільства. *На хутори не кликали* [читати «Кобзар» Т. Г. Шевченка]. *На хуторах жила «сіль землі»... Патріархи ...* (Ковінька).

сіль тобí в óці (в óчі), *фольк.* Уживається як усталена форма застереження від зурочення. *Траплялось, що і Іван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: «Сіль тобі в оці!»* (Коцюб.); *«Сіль тобі в очі»,— тричі повторював у думках, бо хоч і був учителем, але селянські забобони не відлетіли від нього* (Стельмах).

сіль тобí на язúк [печúна в зýби (у вíчі)]. Уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго.— *Щоб ти окаменіла, як Лотова жінка, за такі речі! — крикнув з досади Шрам ..— Сіль тобі на язик, печина в зуби! — оддала потиху Ковалиха, бо була трохи п'яненька* (П. Куліш).

як (мов, нíби *і т. ін.*) **сіль в óці (очáх).** 1. *у кого, кому.* Бути неприємним, завдавати прикрощів кому-небудь; заважати комусь або дратувати когось. *Еге, десь Гафійка забарилась на музиках. Хай погуляє дитина. Тільки їй волі, поки в мами та в тата. Та й те людям, мов сіль в оці* (Коцюб.). **сіль в очáх.** *Заплакані очі* [Іванихи] *палали нестриманим гнівом: — Ти радий здихатися моєї дитини! Він тобі· сіль в очах!* (Л. Укр.). Синонім: **як більмó на óці** (в 1 знач.).

2. *з сл.* любити, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова любити; зовсім не (любити). *Так його любить, як сіль в оці, а тернину в боці* (Укр.. присл..); *Пішов русин найматися до графа, якого люди любили, як сіль в оці* (Казки Буковини..). Синонім: **як пóрох в óці.**

як сіль у воді, *з сл.* пропáсти, зни́кнути *і т. ін.* Безслідно.— *Не сунь носа, куди не треба! Роби так, щоб були всі за нами! А то пропадеш, як сіль у воді!* (Чендей).

СІЛЬЦЕ: впіймáтися в сільцé *див.* впійматися; **сплітáти ~** *див.* сплітати.

СІМ[1]**: виганя́ти сім потíв** *див.* виганяти; **всім по ~** *див.* всім; **за ~ верст киселю́ їсти** *див.* їсти; **за ~ земéль** *див.* тридев'ять; **здирáти ~ шкур** *див.* здирати; **по ~ недíль на ти́ждень справля́ти** *див.* справляти.

сім мішків гречáної вóвни [і (та) всі непóвні], *жарт., з сл.* наговори́ти, наплести́ *і т. ін.* Багато зайвого, безглуздого. *Мельхиседек сердито глянув на свою жінку; вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика* (Н.-Лев.); — *Та з цього й кінь би сміявся — наплели ось сім мішків гречаної вовни.. І ви в це вірите?* (Козл.); — *Станеш потім питати, де чув, а він тобі сім мішків гречаної вовни нарозказує всякого, тільки слухай* (Гончар). **сім мішків гречáної вóвни та чоти́ри копи́ грéчки.**— *Ваша жінка приїхала сюди й наговорила сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки* (Н.-Лев.). **сім мішків гречáного Гаври́ла.** *Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила* (Укр.. присл..). **сім міхів горіхів, гречáної вóвни.** *Наговорив сім міхів горіхів, гречаної вовни,— та всі неповні* (Укр.. присл..). Пор.: **три мішки́ гречáної вóвни** (в 1 знач.).

сім п'я́тниць (недíль) на ти́ждень *у кого.* Хто-небудь дуже часто і легко міняє свої рішення, наміри, настрій і т. ін.— *Того дядька Панаса всі знають, бо в нього сім п'ятниць на тиждень, і він жне там, де не сіє* (Гуц.); [Марта:] *У вас, тату, сім п'ятниць на тиждень: то хвалите Артема, то гудите* (Зар.).

сім фýтів під кíлем. Усталена форма побажання

успіху, удачі. *Дівчина побажала моряку сім футів під кілем, тобто вдалого рейсу.*

спусти́ти сім шкур *див.* спустити; **стопта́ти ~ пар підошо́в** *див.* стоптати; **хай йому́ ~ чорті́в** *див.* чорт; **хоч по ~ за цибу́лю** *див.* три.

як (мов, ніби *і т. ін.***) сім баб пошепта́ло.** Набагато кращий.— *Під час маневрів ставав* [полковник] *такий добрий, немов сім баб.. пошептало* (Гашек, перекл. Масляка).

як сім га́лок, *з сл.* ч о́ р н и й. Дуже, надзвичайно. *На моє щастя полковник їхав не сам. З ним була дочка — чорна, як сім галок. Їй було років шістнадцять* (Л. Янов.).

як чорт сім кіп горо́ху змолоти́в *див.* чорт.

СІМ [2]**: при сім сло́ві** *див.* слові.

СІМЕЙНЕ: сіме́йне во́гнище *див.* вогнище.

СІМ'Ї: відби́тися від сім'ї́ *див.* відбитися.

СІМОМА: за сімома́ печа́тками *див.* печатками; **під ~ ві́трами** *див.* вітрами; **під ~ замка́ми** *див.* замками.

СІМ'Я: кропи́в'яне сім'я, *зневажл., заст.* Чиновники, канцеляристи, які брали хабарі. *Ох же це кропив'яне сім'я — ці канцеляристи! Все їм дай і дай! Без хабарів не можуть жити!*

СІМ'ЯМ: засипати кропи́в'яним сім'ям *див.* засипати.

СІНІ: соба́ка на сіні *див.* собака; **шука́ти го́лку в ~** *див.* шукати; **як го́лку в сіні** *див.* голку.

СІПАЄ: аж [за] жи́жки сіпає *кого, у кого.* Хто-небудь має сильне бажання до чогось. *І пішли* [дід з Іваном] *прямо на пасіку, лісом. Мене, малого, аж за жижки сіпа побігти навзирці за ними, та раз — у лісі темно, страшно — а вдруге — мати сама у хаті* (Мирний); *Смичок несамовито забігав по струнах; струни аж клапають та цмокають, виводячи дрібушку. У Проценка аж жижки під ногами сіпало; а перед очима розвернувся рівний та чистий двір, а посеред нього — весілля* (Мирний). П о р.: **жи́жки трясу́ться.**

біс сіпає за язи́к *див.* біс.

СІПАТИ: сіпати за по́ли *див.* смикати.

СІРА: сіра сви́та *див.* свита.

СІРКА: оче́й у Сірка́ позича́ти *див.* позичати; **~ смикну́ти** *див.* смикнути; **тягти́ ~ за хвіст** *див.* тягти.

як у Сірка́ із зубів, *з сл.* н е в и́ р в а т и *і т. ін.* Зовсім, ніяк.— *Не турбуйтесь, мамо. Роздобуду щось* [їсти] *по дорозі — світ не без добрих людей.— Ой, сину, що воно є в тих людей? У добрих людей, у таких, щоб поділились, в самих нічого немає, а в тих, у кого є,— не вирвеш, як у Сірка із зубів* (Збан.).

СІРКО: потайни́й Сірко́ *див.* собака.

як Сірко́ в (на) база́рі, *з сл.* п р о п а́ с т и, з н и́ к н у т и *і т. ін.* Безслідно. *Пропали! Як Сірко в базарі!* (Котл.).

як Сірко́ на при́в'язі. 1. *з сл.* н а б і г а т и с я, н а м о т а́ т и с я *і т. ін.* Дуже, надзвичайно.— *Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить і в попереку струже* (Збан.).

2. *з сл.* н а г у л я́ т и с я, п о г у л я́ т и *і т. ін., ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слів н а г у л я́ т и с я, п о г у л я́ т и і т. ін.; зовсім не (нагулятися, погуляти).— *Ну, нагулявся? — Та де там! Нагулявся, як Сірко на прив'язі.*

як Сірко́ па́скою, *заст., з сл.* п о ж и в и́ т и с я. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова п о ж и в и́ т и с я; зовсім не (поживитися). *Пожививсь, як Сірко паскою* (Укр.. присл..).

СІРКОВІ: як Сірко́ві на перела́зі *див.* собаці.

СІРКОЮ: не ви́курити і сі́ркою *див.* викурити.

СІРЯКУ: як в сіряку́ (в сіряка́х), *жарт.* Тепло, добре. *Ні холодно було, ні душно, А саме так, як в сіряках, І весело і так не скучно, На великодних як святках* (Котл.); *Ні холодно, ні душно; як на святках у сіряках* (Номис).

СІСТИ: не дава́ти пили́ні сі́сти *див.* давати; **не зна́ти, на яки́й стіле́ць ~** *див.* знати.

ни́зько сі́сти. Втратити колишнє високе становище, колишню впливовість (про того, хто поводився зарозуміло, хизувався перед іншими). *Ти з кого так смієшся і за що? З такого смійсь, що розганявсь до неба. А низько сів, пошився сам в ніщо* (Граб.); [С т о р ч а к:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким.* [К а ч а н:] *Високо літав, та низько сів...* (Зар.).

ні лягти́, ні сі́сти *див.* лягти; **~ ве́рхи; ~ в калю́жу; ~ за па́рту; ~ за стіл перегово́рів; ~ ка́менем** *див* сідати.

сі́сти ма́ком. 1. Потрапити в скрутне, безвихідне становище. *Поки ми ще мали речі — вивозили їх у села і вимінювали у селян на борошно, картоплю й інші продукти, а як того добра не стало — сіли маком* (Гжицький). С и н о н і м и: **сі́сти на мілину́; сі́сти на лід.**

2. Зазнати поразки, невдачі в чому-небудь. [П р я д к а *(вбігає схвильований)*:] *Вороги готували кризу паливної промисловості й чекали на інтервенцію. Ну, й сіли маком!* (Мик.); *Проценко сам дивується, як він міг так ловко сісти маком. Досі ж йому щастило в житті* (Д. Бедзик).

сі́сти на го́лову *див.* сідати; **~ на двох стільця́х** *див.* сидіти; **~ на дно** *див.* спускатися.

сі́сти на їжака́. Здійснити, подолати і т. ін. що-небудь дуже складне або неможливе. [Р о д і о н:] *Зрозуміють* [іноземці]! *Вони ж знають, що навіть турецький султан — хоч яку мав могутню базу,— не зміг сісти на їжака* (Корн.).

сі́сти на лід. Невдало завершити яку-небудь справу, опинитися в скрутному становищі. *Хтось мусить подумати про матеріал для дальшої статті, бо хтось інакше сяде на лід з своїми фінансами*

(Л. Укр.). Синоніми: **сісти на мілину́; сісти ма́ком** (у 1 знач.).

сісти на мілину́ (на мілизну́, на міль). Потрапити в скрутне, безвихідне або незручне становище. [Костя Квач:] *Думав на Курильські брати курс — і на тобі! Сів на мілину!* (Мокр.); [Любов:] *Це так якось вийшло, ми сіли на мілизну* (Л. Укр.); *Треба ж переустаткувати механізми, інакше токарі в наступному зовсім сядуть на міль* (Автом.). Пор.: **сісти як рак на мілині.** Синоніми: **сісти на лід; сісти ма́ком** (у 1 знач.).

сісти на свого́ ко́ника *див.* сідати.

сісти на столі́ (на стіл), *іст.* Стати князем, здобути князівську владу. *Поки Ярослав був на Півночі, Мстислав встиг захопити частину його земель і сісти на столі в Чернігові* (Знання..); *Що це за княжий муж, усі дізнались пізніше, коли.. вбили князя Ігоря; і коли на столі в Києві сіла Ольга* (Скл.).

сісти на тро́ні *див.* сидіти; **~ на ши́ю; ~ не в свої́ са́ни** *див.* сідати.

сісти, як (мов, ні́би *і т. ін.*) **рак на мілині́ (на мілко́му, на мілі).** Потрапити в скрутне, безвихідне або незручне становище. *Це так якось вийшло, що він сів, як рак на мілині; — А ніяк не ймеш ся віри, що сіли, мов рак на мілкому* (Гуц.). Пор.: **сісти на мілину́.**

СІТІ: замани́ти в свої́ сі́ті *див.* заманити; **лови́ти в ~** *див.* ловити; **наставля́ти ~** *див.* наставляти; **сплі́та́ти ~** *див.* сплітати.

СІТКУ: сплі́та́ти сітку *див.* сплітати.

СІТЯХ: би́тися як ри́ба в сітях *див.* битися.

СІЧКИ: нарі́зати сі́чки *див.* нарізати; **не ва́ртий то́рби ~** *див.* вартий.

СІЧКУ: на сі́чку (капу́сту, ло́кшину), *з сл.* бити, руба́ти, сікти *і т. ін.* 1. Дуже, надзвичайно.— *Геть мені зараз додому, бо як візьму отсю качалку, то поб'ю тебе на капусту!* (Коцюб.).

2. Нещадно, вщент.— *Вони* [мінომети] *страшні? — Січуть німців на січку. У нас їх звуть «самоварами»* (Гончар); *Пополотнів і Бжеський. Він бачив, що коли справа дійде до бою, півсотні дужих козаків порубають його з почтом на капусту* (Тулуб); *Печеніги попхалися в ворота, вони вскакували у вузький і тісний прохід по кільканадцятеро, і їх .. сікли на локшину* (Загреб.).

СІЯТИ: сі́яти грі́шми *див.* сипати.

сі́яти (наво́дити *і т. ін.*) / **посі́яти (навести́** *і т. ін.*) **па́ніку.** Мимоволі чи свідомо створювати стан тривоги, розгубленості, викликати жах у оточуючих. *Це була стара й давно відома їх* [фашистів] *тактика — сіяти паніку в тилу, на всіх шляхах і стежках, що вели до фронту* (Кучер); *Появлявся* [отаман] *цілковито несподівано серед переповненого народом ринку, починав пекельну стрілянину і наводив паніку на всіх: грабував, палив* (Хотк.).

сі́яти / посі́яти ро́збрат *між ким.* Призводити до чвар, ворожнечі між ким-небудь. *Хай прогримить, як кари грім, На тих, хто роззявляють пащі. Щоб світом володіти всім, Що розбрат сіють поміж націй* (Рильський).

сі́яти по́страх *серед кого.* Певними діями, засобами викликати почуття страху у кого-небудь; лякати, залякувати когось. *Після розгрому двора Пйотровського і кривавої помсти за дружину та знедолених земляків Лесько ще два роки сіяв пострах серед панів та орендарів* (Гжицький).

сі́яти смерть *див.* нести.

СКАЖЕНА: скаже́на соба́ка *див.* собака.

СКАЖЕНИЙ: скаже́ний соба́ка *див.* собака.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **скаже́ний.** 1. Втрачаючи самовладання або не стримуючись у гніві; несамовито, нестямно. *Бонковський, мов скажений, повернув коня назад і прискакав у Вільшаницю* (Н.-Лев.); *Хоч стріляй, хоч рубай, лізуть* [низовики], *наче скажені* (П. Куліш).

2. Дуже сильно, інтенсивно. *Ріка шуміла під кладкою, мов скажена* (Фр.); *Віз підскакує, як скажений; колеса стрибають по камінні* (Н.-Лев.); *Мотор заревів, як скажений, машина рвонула з місця повним ходом* (Перв.).

СКАЖЕНОГО: як скаже́ного соба́ки *див.* собаки.

СКАЖЕШ: ні́чо́го не ска́жеш. Уживається для вираження підтвердження справедливості, правильності чогось, згоди з чим-небудь; безперечно, справді. *Таки славну дівчину викохала Гордієнчиха, нічого не скажеш* (Стельмах); *Вдома.. після відставки сидіти* [Курінний] *не захотів, .. сам попросився в майстерню: я, каже, люблю токарювати... І таки любить, нічого не скажеш* (Гончар). Пор.: **нічого сказа́ти** (у 2 знач.).

СКАЖИ: скажи́ (скажі́ть) на ми́лість [бо́жу (Бо́га)]. Уживається для вираження подиву, незадоволення, розгубленості, сумніву і т. ін.— *Слухай, Демиде, ти знаєш, що я думаю? — Знаю.— Як знаєш? — здивувався Бульба.— Ти хочеш погуляти з запорожцями.— Ну, скажи на милість. Як це ти дізнався?* (Довж.); — *Ну, що тут довго: він тайний агент.— Ото! скажіть на милість! Як же він робить свою роботу?* (Коцюб.); *Ну, чого мене, скажіть на милість, понесло знов на київський пляж?* (Вишня).

СКАЗ: сказ напада́є (нахо́дить) / напа́в (найшо́в) *на кого, рідше кого.* 1. Кого-небудь охоплює сильне почуття гніву, роздратування і т. ін.— *То молиться* [батько] *в кутку цілими вечорами, то нападає на нього такий сказ, що не тільки люди, а й боги в хаті не вдержаться...* (Тют.).

2. *рідко.* Хто-небудь перебуває в стані душевного піднесення. *На Марину найшов наче сказ:.. вона то била гопака по пішоходах* [тротуарах],.. *то тиркала, то висвистувала, мов п'яний халамидник* (Мирний).

СКАЗАВ: оце́ (от) сказа́в! Уживається для вираження незгоди з висловленням співрозмовника.— *Навіщо те гарне убрання? Хіба хочеш бога гнівити чи що? — Чим бога гнівити? Синім жупаном? Оце сказав!* (Н.-Лев.).

[що] я сказа́в! Уживається для вираження нетерпіння, роздратування тим, що не виконують щойно віддане розпорядження. *Послабивши руки хлопцеві, Степашко і Тритузний, однак, не зовсім їх відпустили.— Відпустіть, я сказала,— повторила вона різко* (Гончар); *— Ферапонте! Що я сказав?..— Марш мені зараз до гною!* (Коцюб.).

СКАЗАНО: не во гнів будь ска́зано *див.* будь.

СКАЗАТИ: гріх сказа́ти *див.* гріх.

з до́зволу сказа́ти, *ірон.* Уживається для вираження негативного ставлення співбесідника до чого-небудь згаданого в розмові.— *Не думаю, що серед депутатів, які сидять у цьому залі, багато знайдеться таких, котрі в цьому питанні поділять вашу, з дозволу сказати, точку зору* (Головко).

[і] не (ні) сказа́ти (розказа́ти) і не (ні) списа́ти (ні написа́ти), *перев. з словоспол.* такий, що. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь. *І пройшла ще чутка така між нами, що буде якийсь родич молодого, якийсь козак Чайченко, та такий вже хороший, та такий вже гарний — і не сказати і не списати* (Вовчок). Синоніми: **ні в ка́зці сказа́ти, ні перо́м описа́ти** (в 2 знач.); **і не сказа́ти.**

і спаси́бі не сказа́ти *кому.* Бути невдячним кому-небудь за щось.— *Не буде нам ні слова, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть* (Кв.-Осн.).

й не сказа́ти [слова́ми], *перев. з словоспол.* такий, що; так, що. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь. *Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, й уста рум'яні, і станом високий,— така вже краса, що й не сказати!* (Вовчок); *Максим Бобровник любив ліси — і не сказати...* (Збан.). **сказа́ти не мо́жна (не могти́) [слова́ми].** *На душі така пала туга, така печаль, що й сказати не можна!* (П. Куліш); *Вся біда якраз у тім, що сили не маю робити щось поза службовою працею. І так мені гірко, що й сказати не можу, бо все ж життя моє в літературі* (Коцюб.); *Нарешті вона могла сказати бабці, що ніби... ніби чує щось під серцем. Радості бабці не можна словами сказати* (Хотк.). Синоніми: **ні в ка́зці сказа́ти, ні перо́м описа́ти** (в 2 знач.); **і не сказа́ти і не списа́ти.**

й (ні) сло́ва не сказа́ти *кому.* 1. Не видати якої-небудь таємниці, нічого нікому не розповісти про щось. *Вернувся сотник мій додому, Три дні, три ночі не вставав, Нікому й слова не сказав І не пожалувавсь нікому* (Шевч.). Пор.: **ні сло́ва.** Синоніми: **ні па́ри з вуст; як води́ в рот набра́ти; ні гу-гу́** (в 1 знач.); **ро́та не розкрива́ти.**

2. Не заперечувати проти кого-, чого-небудь; не виступати всупереч кому-, чому-небудь. *Зайвої землі лежало неозорно перед тобою й за тобою... Приходь, заори, скільки хоч — ніхто тобі й слова не скаже* (Мирний). Пор.: **і сло́ва не пи́снути.**

ле́гко сказа́ти. Уживається для підкреслення складності у виконанні, здійсненні і т. ін. чогось важкого, подолання чого-небудь.— *Для нас зараз найголовніше — твердо, не гарячкуючи, визначити її* [невдачі] *причину.— Легко сказати — визначити,—..відповів Андрій,— це ж і є найважче* (Собко); *— Легко сказать! Трохи й не збожеволіла я,— каже,— тоді. Тут ось були дітки, щебетали, бігали, а тут і нема! Перенесла! Та хіба тільки це?* (Тесл.).

ні (ані́) в ка́зці сказа́ти (розказа́ти), ні (ані́) перо́м описа́ти ([не] списа́ти), *перев. з словоспол.* такий, що; так, що, *фольк.* 1. Надзвичайно гарний, вродливий; чудовий.— *Там є така чудесна дитяча кімната, що ні в казці розказати, ні пером описати* (Бурл.). Пор.: **ні перо́м не списа́ти** (у 2 знач.).

2. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь, чогось надзвичайного і т. ін. *Ані в казці сказати, ні пером не списати, який там учинився шарварок, яка там знялась буча, на тій раді* (Ільч.). Синоніми: **й не сказа́ти; не сказа́ти і не списа́ти.**

3. Дуже багато. *Що вже Ганна Антонівна мороки з ним* [учнем] *колись мали — ні в казці сказати, ні пером описати* (Ю. Янов.).

ні перо́м не списа́ти, ні сло́вом не сказа́ти *див.* списати.

ні́чого сказа́ти. 1. Уживається для вираження осуду, обурення, незадоволення з приводу чого-небудь.— *Ну, нічого сказати, панотче! — каже Череваниха Шрамові.— Швиденько ви добуваєте із своїм сином замки!* (П. Куліш); [Храпко:] *Так отакому вас навчають? Гарному — нічого сказати...* (Мирний).

2. Уживається для вираження підтвердження справедливості, правильності чогось, згоди з чим-небудь; безперечно, справді. [Запорожець:] *Оце то так! вчистив* [кобзар], *нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далебі, добре!* (Шевч.); *Гарна «фата»* [дівчина], *нічого сказати!* (Коцюб.). Пор.: **ні́чо́го не ска́жеш.**

сказа́ти в до́брий час. Уживається для запобігання зурочення кого-, чого-небудь.— *Не красувався б тут і явір цей високий. Сказати в добрий час, Такий рясний, хороший та широкий: І силу, і красу він має через нас* [коріння] (Гл.).

сказа́ти нове́ сло́во *в чому.* Зробити яке-небудь відкриття або домогтися значних досягнень у певній галузі науки, техніки, культури. *Симиренко*

сказав нове слово в розробці ефективних агротехнічних прийомів, що значно підвищило врожайність садів (Літ. Укр.).

сказа́ти своє́ [сло́во]. Виявити себе в якійсь справі, відіграти певну роль у чомусь. *Генетики сказали своє слово в науці.*

сказа́ти собі. Добре обміркувавши, вирішити що-небудь. *Коли вмерла перша жінка, він сказав собі, що не ожениться, бо не знайде вже такої вірної та коханої дружини* (Коцюб.).

сказа́ти спаси́бі. Бути вдячним за що-небудь, задоволеним чимсь. *За дві-три ліричні поезії теж сказали б* [упорядники альманаху «З потоку життя»] *велике спасибі* (Коцюб.); — *Скажіть спасибі мені, що заступався за вас. Перед секретарем одстоював!* (Стельмах).

сказа́ти [хоч] сло́во. 1. Обізватися, заговорити до кого-небудь. *Неначе тіні німі, мовчазні, ходили вони один біля одного, соромились одне на одного глянути, боялися один одному слово сказати...* (Мирний).

2. Розказати яку-небудь таємницю. *Хай же наважиться* [Олександра] *сказати хоч слово, тоді знатиме, почому в Тростянці гребінці* (Коцюб.).

сло́ва [лихо́го] не сказа́ти *про кого.* Хто-небудь користується повагою, має хорошу репутацію.— *Згадай* [сину], *у яких ми злиднях жили, в якій нужді гибли, та ніхто про нас не скаже слова лихого...* (Мирний).

сло́ва упо́перек не сказа́ти *кому.* Зовсім не перечити кому-небудь [В а с и л ь *(до Дранка)*:] *Тепер, хоч ви на мені всі кліщі побийте, я вам слова упоперек не скажу!* (Кроп.).

[та (а)] й то (те) сказа́ти. 1. Уживається для вираження підтвердження переконливості своїх думок, міркувань і т. ін., щоб запевнити кого-небудь у чомусь; справді, дійсно. *Й то сказать, який вояк із дикуна? одно ледащо!* (Л. Укр.); *А й те сказати: я вже дівка, мені вісімнадцятий пішов, а в мене ще нічогісінько немає* (Мирний).

2. Уживається як підсумок міркувань, роздумів. *Та й те сказать. Чого я турбуюсь? Ані злого, ні доброго Я вже не почую* (Шевч.).

та й го́ді сказа́ти; сказа́ти го́ді. Утримати себе від яких-небудь дій, вчинків і т. ін., що робилися попередньо. *Ждала-ждала та й годі сказала* (Номис).

[щоб (колй)] не сказа́ти більше (гіршого *і т. ін.*). Уживається для підкреслення можливості різкішого вислову про кого-небудь, від якого утримується мовець. *Так і чуло моє серце, що дурна управа знов звернеться до губернатора, хоч і має вже затвердження від нього на всяку посаду. Чудні люди, щоб не сказати більше* (Коцюб.); — *Ой, не робіть нам, пане, кривди! — Якої кривди?! Це кривда, що вас, невдячних лісокрадів, коли, даруйте, не сказати гіршого, стільки терпів!?* (Стельмах).

як сказа́ти. 1. Уживається для вираження сумніву, імовірності, можливості здійснення чого-небудь; невідомо.— *В часті* [частині] *поганяють, а восени й дома будете.— Це ще як сказати,— знизав плечима Дорош.— Не на таке діло закручується* (Тют.). С и н о н і м и: **ба́ба ще на́двоє ворожи́ла; ви́лами пи́сано.**

2. Уживається для вираження непевності у відповіді на які-небудь питання. [Р у ф і н:] *Невже ти не для жарту порівняв Кріспіна й Крусту з ними* [Катоном і Ціцероном]? [К а й Л е т і ц і й:] *Як сказати? Звичайно, сі дрібнішого розбору* (Л. Укр.); — *Своєю роботою, Василинко, ти... дуже задоволена? — Як сказати. Буває цікавіша* (Гончар).

СКАЗИВСЯ: щоб (бода́й, неха́й *і т. ін.*) **[ти (він, воно́** *і т. ін.*)**] сказ́ився (скис** *і т. ін.*), *лайл.* Уживається для вираження незадоволення або досади, обурення ким-, чим-небудь. *А він гне спину, як і раніше, на того окаянного Когутяру, щоб ти сказився разом із своїм Бровком* (Цюпа); — *Тпру, сірий! тпру, муругий, бодай ти сказився! — кричав Кайдаш* (Н.-Лев.); — *А як тебе разом із ним під кінськими мордами в тюрму поженуть, то як мені на таке дивитися? Хай би воно сказилося таке життя!* (Тют.); [П р і с ь к а *(регоче)*:] *А бодай ти скис! Отож таке й витіє й виплете* (Вас.); — *Щоб вас парубки цілували! — Ат! нехай вони скиснуть! не діждуть цілувати нас* (Морд.). С и н о н і м: **неха́й ли́зень зли́же.**

щоб я сказ́ився *див.* я.

СКАЗИСЯ: хоч сказ́ися. Уживається для підкреслення марності чиїхось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь.— *Най там як хоче, а як я сказав слово, то вже не переміняю. Хоч сказися* (Коцюб.). С и н о н і м и: **хоч го́пки скачи́; хоч плач, хоч скач** (у 1 знач.).

СКАЗУ: нема́ ска́зу *див.* нема.

СКАКАТИ: го́пки скака́ти. Охоче бігти, іти куди-небудь. *Онопрій усе наставляв ухо на Салилона і своє гукнув: — Пісного борщу не годна зварить, а до церкви гопки скаче!* (Кучер).

скака́ти (вска́кувати) / ско́чити (вско́чити) в гре́чку. Зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки. [З і н ь к а *(сама)*:] *Ач, стара, вже й зуби погнили, а їй зальоти на думці: заманулося на старість у гречку скакати* (Кроп.); *Злі язики розпускали плітки, начебто його Жанночка скаче в гречку з Михайлом Чорногором* (Дмит.); *Як би він не жив, та жив, аби в чужу гречку не вскакував* (Укр.. присл..); — *Дивіться, ще оступимось... Скочимо в гречку.— А чого б не скочити?* (Мушк.); *І за що ж мусить погибати хоч би й оцей безталанний Олекса Сенчило? А Олекса Сенчило стоїть посеред колеса* [присуджений до страти]. *За те, що трапилось, може, раз на віку, вскочити в гречку!* (П. Куліш); — *Чого це ти очі опускаєш, як на другий день після весілля? Може,*

десь в гречку вскочила та тепер глипаєш очима? (Тют.). **скака́ння в гре́чку.** *Більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте скакання в гречку* (П. Куліш). Синонім: **наставля́ти ро́ги** (у 1 знач.).

скака́ти на за́дніх ла́пах (ла́пках) *перед ким.* Прислуговувати кому-небудь, підлещуватися до когось, втрачаючи людську гідність. *Як виставимо свої драми, .. то будуть тоді наші «генії» перед нами на задніх лапках скакати* (Л. Укр.). Синонім: **ви́тися в'юно́м.**

скака́ти по верха́х. Глибоко не вникати, не торкатися суті чого-небудь (у розмові, виступах і т. ін.). *І все то не по верхах скаче* [Проценко], *а розумним словом глибоко гвоздить* (Мирний).

скака́ти так, як загра́є *хто.* Підкорятися кому-небудь, діяти за чиєюсь вказівкою.— *Тепер ви будете скакати, так, як я заграю!* (Фр.).

скака́ти у вого́нь і в во́ду *за кого.* Бути готовим на будь-який самовідданий учинок заради кого-небудь, робити будь-що для когось. *Всякий Прокопові сват, І всякий Прохорові брат, За Прокопа усякий рад І в воду, і в огонь скакать* (Бор.).

скака́ти ца́па. Рішуче протидіяти чому-небудь, протестувати проти чогось, заперечувати щось. [Роман:] *Та хоч би батько цапа скакав, а я таки оженюсь на Мотрі* (К.-Карий).

скака́ти че́рез пліт *див.* стрибати.

СКАКНУЛИ: іскри з оче́й скакну́ли *див.* іскри.

СКАЛАМУТИТИ: скаламу́тити во́ду *див.* каламутити.

скаламу́тити [всю] ду́шу (нутро́) *кому і без додатка.* Надзвичайно сильно, глибоко схвилювати когось, внести неспокій. *Вже якось до цього й прижилось горе, не таким здавалось, як першого року, а це знову скаламутило всю душу, отрутою поповзло в кожний закуток, де є жива кров* (Стельмах); — *Та читай уже, там побачимо,— насмішкувато відповів Касій. Але видно було, що й йому такий початок листа скаламутив нутро* (Мик.).

СКАЛАТАТИ: вік скалата́ти *див.* калатати.

СКАЛИТИ: ска́лити зу́би. 1. *без додатка.* Посміхатися, сміятися. *Писарці скалили жовті зуби та реготались, аж поки рудий писар не гримнув на них* (Коцюб.); — *А ви, лежні, ланці, чого зуби скалите? — кинулась до їх Параска і почала банітувати* (Мирний). Пор.: **виска́лювати зу́би** (у 1 знач.). Синонім: **вишкіря́ти зу́би** (у 1 знач.).

2. *з кого — чого, над ким — чим.* Недоброзичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміхатися з кого-небудь. *Спочатку насміхалися* [люди]. *Першим озвався Грицько Тихолаз — панський чередник.— Чого, каже, зуби скалите над людською бідою!* (Речм.). Синоніми: **продава́ти зу́би; торгува́ти зуба́ми.**

СКАМЕНІТИ: як скамені́ти на мі́сці *див.* скам'яніти.

СКАМ'ЯНІВ: бода́й (щоб) ти (він, вона́ *і т. ін.*) **скам'яні́в (скамені́в),** *лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання лиха, чогось недоброго. *Ей, бодай вороги тії скам'яніли* (Пісні та романси..).

СКАМ'ЯНІТИ: [як (мов, ні́би *і т. ін.*)] **скам'яні́ти (скамені́ти) [на мі́сці].** 1. Стати нерухомим, завмерти під впливом якогось сильного враження, переживання і т. ін.; заціпеніти.— *Біжи за мішками, а він — як скам'янів — і не рухнеться. Хочу сам зрушити з місця — і не можу. Аж у піт кинуло* (Головко); *Серце Хариті закалатало в грудях з переляку; потому наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці* (Коцюб.).

2. *з сл.* сиді́ти, стоя́ти *і т. ін.* Без найменшого руху, нерухомо. *Галецька сиділа на тапчані, неначе скам'яніла* (Н.-Лев.); *Орися стояла за крок від матері, мов скам'яніла, лицем до розлючених баб* (Юхвід). **як (мов, ні́би** *і т. ін.*) **скам'яні́лий (скамені́лий).** *Новина так приголомшила мене, що якийсь час я, ніби скам'янілий, не міг рушити з місця* (Д. Бедзик); *І став, зажурився, Аж весь похилився Козак скам'янілий неначе* (Вороний); *Самсон стоїть, мов скам'янілий, Блідий, і мовчки вислухає Оту зневагу* (Л. Укр.).

СКАНДЗЮБИТИ: скандзю́бити в сук. Згорбити (про старість). *От старість... Схаменись! а ти собі байдуже! Ось, ось скандзюбить в сук* (Г.-Арт.).

СКАПАВ: бода́й (щоб) ти (він, вона́ *і т. ін.*) **ска́пав, як віск,** *лайл.* Уживаться, як прокляття і виражає побажання лиха, всього недоброго. [Баба Олена:] *Знову цей сатана, бодай ти скапав, як віск! Знову уста мені замурує...* (Галан).

СКАПУВАТИ: ска́пувати кро́в'ю *за кого, рідко.* Дуже піклуватися про кого-небудь, переживати за когось, побиватися за кимсь. *Боявся наш батько панського хліба. Не так уже за себе,— за нас, за дітей, кров'ю скапував* (Козл.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **ска́пувати сві́чкою.** Худнути, марніти від переживань, хвороби.— *Ти вже й сам бачиш, як я знемогла в силі й з кожним днем ніби скапую свічкою* (Козл.). **немо́в сві́чка ска́пує.** *А той, хто дружби зрікся безоглядно І задивився на багатство власне, Над своїм «скарбом» ниє безпорадно,— Немов та свічка скапує і гасне* (М. Ю. Тарн.).

СКАРАВ: а Бог би тебе́ скара́в *див.* Бог.

СКАРБИ: ні за я́кі ска́рби́ [в сві́ті]. Ніколи. *В часі тої розмови Євгеній ішов, похиливши лице і вдивляючися в тротуар. На лице дівчини, що йшла обік нього, не був би глянув ні за які скарби в світі* (Фр.). Синонім: **ніза́що в сві́ті.**

СКАРЖИТИСЯ: не ска́ржитися на здоро́в'я. Бути дужим, здоровим.— *На здоров'я, молодий*

чоловіче, не скаржусь,— відсік Левко Іванович (Гончар).

СКАТЕРТЮ: ска́тертю доро́га *див.* дорога.

СКАЧ: хоч плач, хоч скач *див.* плач.

СКАЧЕ: аж піна з ро́та ска́че *див.* піна.

СКАЧИ: хоч го́пки скачи́. Уживається для вираження марності чиїхось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь; що не роби.— *Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі,— впевнено кидає Мар'ян.— Покрутяться вони, мов посолені в'юни, а без мужика, хоч гопки скачи, нічого не зроблять* (Стельмах). Синоніми: **хоч плач, хоч скач** (у 1 знач.); **хоч сказися.**

хоч у во́ду скачи́ (стриба́й). Уживається для вираження безвихідного становища. *Не можу нічого зробити, хоч у воду скачи.*

СКАЧУТЬ: іскри з оче́й ска́чуть *див.* іскри.

СКЕЛЬЦЯ: диви́тися крізь роже́ві ске́льця; диви́тися крізь те́мні ~ *див.* дивитися.

СКИБА: відрі́зана ски́ба (ски́бка) [від хлі́ба]. 1. Людина, яка відділилася від родини, стала жити самостійно (перев. про дочку, що вийшла заміж).— *Що мені тепер мати?.. Шкода, що буде побиватися стара, та що?.. Я тепер одрізана скиба од хліба! А в село я не піду* (Мирний); [Хивря:] *У мене вже ні за ким більше рушникувати. Тільки оце і дитини осталось, що Любка. Векла вже відрізана скибка від хліба* (Укр. поети-романтики..); — *А що ж невістка? Поїхала на ту цілину, то там і застряла. Вже й заміж вийшла. Одрізана скибка. Своя сім'я — свої й клопоти* (Ряб.); *Андрій пройшов до матері, обняв стару. Харитина аж сплакнула, розчулена. В той же час відчула, що син уже — відрізана скибка* (Рєзн.).

2. Людина, яка втратила зв'язок із своїм середовищем, змінила звичайний спосіб життя, діяльність. *Він пішов з відділу на іншу роботу і тепер для нас — відрізана скиба.*

СКИБКА: відрі́зана ски́бка *див.* скиба.

СКИДАТИ: скида́ти (здійма́ти) / ски́нути (здійня́ти) ша́пку (капелю́х, бриль *і т. ін.*) *перед ким, рідше перед чим і без додатка.* Цінувати когось, щось. *Записую школярів, а батьки їх утаюють від мене. Утаюють майбутніх професорів і вчених, перед якими колись, може, держави скидатимуть шапки!* (Стельмах); *Треба знайти для її* [краси] *вираження відповідні форми, і такі, що коли художник переносить її, розуміючи, відчуваючи життя, то щоб перед картиною люди шапки скидали* (Довж.); *І усміхнуться їм брати так тепло, радісно й знайомо на фоні гнівному заграв, стальні здіймаючи шоломи перед геройством тих, хто впав* (Сос.).

скида́ти (зніма́ти) / ски́нути (зня́ти) з рахівни́ці *кого, що.* Не рахуватися з ким-, чим-небудь; не зважати на когось, щось. *Він хворий і не може добре працювати, тому його скинули з рахівниці.* Пор.: **скида́ти з раху́нку.**

скида́ти / ски́нути з плече́й *що.* Позбуватися чогось.— *В тім-то й біда, Степане, що немолодий уже. А коли б так років хоч двадцять скинути з плечей — полетів би, не те, що побіг* (М. Ю. Тарн.).

скида́ти / ски́нути з плече́й (з груде́й, з душі, з се́рця) тяга́р. Звільнятися від чого-небудь гнітючого, позбуватися чогось небажаного, відчуваючи полегкість. *Певно, довго гнобила бідність його рід. Цілі століття злигоднів викарбували на ньому свої сліди. Як важко було йому скидати з плечей цей тягар* (Довж.); *За півгодини він* [Стецько] *повертався з жінкою додому, скинувши з плечей тяжкий тягар, хоч у душі, по правді, побоювався — а може, це вони так відпустили, а вночі прийдуть і заберуть* (Цюпа); *Єдина істота в світі спроможна погасить вогонь, що спалює його єство, скинути з грудей тягар, що не дає дихати* (Речм.); *Сів* [Іван] *писати повість. Треба ж було скинути з душі страшний тягар баченого* (Кол.); *Я читаю в ваших втомлених очах жаль і бажання щирого каяття... ви прагнете через святу оповідь скинути тягар з серця, що стільки часу гнітить вас* (Вільде).

скида́ти / ски́нути з се́бе ве́тхого Ада́ма. Відмовлятися від старих традицій, звичок, поглядів. *Тільки тепер кріпосна патріархальна, благочестива і покірна Росія, що перебувала у ведмежій сплячці, скинула з себе ветхого Адама* (Ленін).

скида́ти з се́бе кайда́ни *див.* скинути.

скида́ти / ски́нути [з се́бе] ма́ску. Показувати, виявляти свою справжню сутність; переставати прикидатися ким-небудь або яким-небудь. *Обставини примусили його скинути з себе маску.* Синонім: **зня́ти машкару́.**

скида́ти / ски́нути о́ком (очи́ма, по́глядом, зо́ром *і т. ін.*) *на кого — що і без додатка.* Дивитися на кого-, що-небудь. *Коли ж йому здавалось, що Іван або Каленик скидали оком на його руки, він кидав грати, засував руки в рукава або ховав позад себе і, сердитий, розлючений, виганяв їх з хати* (Коцюб.); *Жінки мали велику цікавість до Єльки, але.. з хапливою крадливістю скидали поглядами на цю високошию та зеленооку Лободину обраницю* (Гончар); — *Мушу зачинити вікно, бо роботи не буде.— Бекеш лукаво скинув оком на Ровдича* (Курт.); — *А скільки вас,— питає становий.— Та скільки ж? — обізвався передній, волосний писар, скинувши очима на купку товаришів-гласних* (Мирний); — *Але де вона* [Маріора]? — *скинув Замфір очима по винограднику* (Коцюб.); *Хтось поклав мені на плече руку, я хутенько скинув поглядом — переді мною стояв Роман Сторожук* (Гуц.); *Він з ненавистю скинув гострим зором усю світлицю* (Стельмах). **ски́нути оченя́тами.** *Дівчина сміливо скинула на нього оченятами і, вихопивши з води жердину, пустотли-*

во простягла на берег:— Хапай, служивий, бо втону! (Гончар). **скида́ти / ски́нути о́чі (по́гляд).** *Він скидає очі на струнку дівочу постать і першу мить бачить тільки гострі кінчики туфельок* (Ю. Бедзик); *У дверях стала висока дівчина, .. вклонилася мені низько, а очей на мене не скинула* (Вовчок); *Уляна скинула на нього* [Прокопа] *сині здивовані очі і дзвінко, на цілий степ засміялася* (Мик.); *Христя скинула на Горпину журливий погляд і задумалася* (Мирний).

скида́ти / ски́нути полу́ду з оче́й. 1. Починати сприймати що-небудь таким, яким воно є в дійсності, насправді.— *А ти, брате-ляше, невже пак до суду? Між нами нелад, бідолашний?! Ой, скинь-бо з очей ти колишню полуду, Та праведно глянь, необачний* (Стар.); *Варка мов стрепенулася: — Ти лікуєш німців? О господи праведний!.. То ходи ж до нас у Севастополь та подивися, що вони, прокляті душі, роблять своїми бомбами. Прийди та подивися. Скинь полуду з очей* (Кучер).

2. Розкривати кому-небудь справжню суть чогось; робити відомою правду про кого-, що-небудь. *Він* [брат] *рухом одним Скидає полуду з очей, він оману В напрузі, в приємній тривозі зрива* (Перв.).

скида́ти / ски́нути (списа́ти) з раху́нку (з раху́нків) *кого, що.* Переставати рахуватися з ким-, чим-небудь, не зважати на когось, щось. *Хто-хто, а ви маєте знати правду, що в Братіславі у вищих сферах вирішено списати вас із рахунку й не роздмухувати конфлікту* (Головч. і Мус.).

скида́ти / ски́нути ярмо́ (гніт, пу́та) [з се́бе (з шиї, з пліч)]. Визволятися від залежності, здобувати волю. *Народи встають, скидають ярмо капіталу* (Сос.); *Чи може бути, щоб людина дала над собою так знущатися та й не скинула з себе ганьблячого ярма?!* (Март.); *Утомлені своїм довічним рабством, вони* [раби] *гадають розірвать пута і скинути ярмо з своєї шиї* (Л. Укр.); *Далеко десь од станцій, З зірками на чолі, Живуть в горах повстанці,— й до них зібрався Лі, Щоб відплатить за тата, за себе і за всіх, Хто ще ярмо прокляте не скинув з пліч своїх* (Сос.); *Скинути всякий феодальний гніт, всяке гноблення націй, всякі привілеї одній з націй або одній з мов — безумовний обов'язок пролетаріату, як демократичної сили...* (Ленін). С и н о н і м и: **ви́сунути ши́ю з ярма́; рва́ти кайда́ни** (у 1 знач.).

СКИНЕШ: куди́ не ски́неш о́ком *див.* кинь; **скі́льки о́ком** ~ *див.* кинеш.

СКИНУТИ [1]: і о́ком не ски́нути *чого, що.* Надзвичайно багато чого-небудь; не осягнути.— *Поля багато, сінокосу й оком не скинути, сінокіс над самою Россю, ще й левада така здорова* (Н.-Лев.).

одни́м о́ком ски́нути. Глянути на кого-, що-небудь мимохідь, ненароком.— *І дій його честі! Хоч би собі хоч одним оком скинути!* — *скрикнув місяць і, наче дзига, на одному місці разів зо сто покрутився* (Мирний).

ски́нути [своє́] о́ко *на кого — що і без додатка.* Помітити кого-, що-небудь, звернути увагу на когось, щось, приглядатися до когось, чогось. *Що було там звіру та птиці усякої: зайці, лисиці, вовки, сороки, кібці, орли. Ніхто їх не чіпав, ніхто не рушав їх таємного покою. Аж поки молодий Гамза не скинув свого ока* (Мирний). С и н о н і м: **наки́нути о́ком** (у 1 знач.).

СКИНУТИ [2]: оста́нню соро́чку ски́нути і (та) відда́ти. Поділитися з ким-небудь усім, що маєш.— *Любить* [жінка], *щоб про неї сказали: «Он як Андріїха-баба, так от богомільна...» І як хто взнав уже оцю її примху, то знай тільки грай отакої, так вона й сорочку останню скине та віддасть* (Хотк.). **оста́нню соро́чку відда́ти.**— *Я .. мужик, селянин,— ледве чутно пробурмотів полонений, бліднучи й німіючи...— Так, значить, панам-отаманам самостійну Україну здобуваєш? А батько твій окупантам і Петлюрі останню сорочку віддає!* (Довж.).

ски́нути з не́ба (з небе́с) на зе́млю *кого.* Допомогти комусь звільнитися від ілюзій, тверезо сприйняти реальну дійсність. *Відповів* [гуцул] *таке, що зразу скинуло мене з .. небес на землю* (Хотк.).

ски́нути з пара́фії *кого, ірон., заст.* Позбавити когось роботи, влади чи права на кого-, що-небудь.— *Постривай же ти! Не будеш ти сидіть в наших шинках. Скинемо й тебе з парафії, як і голову* (Н.-Лев.).

ски́нути з плече́й; ~ з плече́й тяга́р; ~ з раху́нку; ~ ма́ску *див.* скидати.

ски́нути / *рідше* **скида́ти з се́бе кайда́ни (око́ви)** *чого.* Визволитися, звільнитися від будь-якої залежності, здобути волю. *З увагою та інтересом стежать радянські люди за політичним і громадським життям країн, які скинули з себе окови рабства.*

ски́нути ша́пку; ~ ярмо́ *див.* скидати.

як (мов, ні́би *і т. ін.***) пуд ваги́ ски́нути [з се́бе].** Відчути велике полегшення. *Побанишся, попаришся, то наче пуд ваги з себе скинеш, наче на десять років помолодшаєш* (Багмут). С и н о н і м: **як ски́нути го́ру з плече́й.**

як (мов, ні́би *і т. ін.***) ски́нути (звали́ти) го́ру (тяга́р) з плече́й.** Відчути велике полегшення. *Висповідавшись, Кабанець ніби гору скинув з плечей. Ми з ним подружили по-справжньому* (Збан.); *Після зборів у Гната відлягло на серці, а на душі стало легко, ніби з плечей звалив гору* (Чорн.); *Пан маршалок глубоко* [глибоко] *зітхає, немов скинув з плечей якийсь великий тягар, і звішує голову, мов підрізаний* (Фр.). П о р.: **ні́би ка́мінь з душі́ звали́ти.** С и н о н і м: **як пуд ваги́ ски́нути.**

СКИНУТИСЯ: ски́нутися очи́ма. Переглянутися, перезирнутися один з одним (перев. непомітно на знак взаємної згоди, розуміння). *Скинулись Гиря й Годований очима. Один одного зрозуміли* (М. Куліш); — *Записую. Хто перший? Запанувала тиша. Хвилина — мовчать і друга — мовчать. Шляховий, міцно стиснувши щелепи, жде. Видно вже, як злорадно скинулися між собою очима глитаї: тут, мовляв, поживишся!* (Гончар).

СКИНЬ: куди́ не скинь о́ком *див.* кинь.

СКИПАЄ: скипа́є душа́ *див.* душа.

СКИПІЛА: душа́ скипі́ла *див.* душа.

СКИПІЛИСЯ: сльо́зи скипі́лися *див.* сльози.

СКИС: бода́й би він скис *див.* він; **щоб ~** *див.* сказився.

СКИСЛА: ка́ша ски́сла *див.* каша.

СКІК: із (на) за́ячий (гороб'я́чий, горобиний) скік. Дуже мало. *На новий рік прибавилось дня на заячий скік* (Укр.. присл..); *Там того поля — на заячий скік!* (Укр.. присл..); *Зсунулася* [скеля] *на гороб'ячий скік — посунеться, на скільки схочемо...* (Сміл.). Пор.: **із за́ячий хвіст.** Синоніми: **як ши́лом па́токи вхопи́ти; як кіт напла́кав; з гороби́ну ду́шу.** Антонім: **як за гріш ма́ку.**

СКІЛЬКИ: скі́льки ви́дно *див.* видно; **~ вла́зе** *див.* влізе; **~ ду́ху** *див.* духу; **~ ду́ху ви́стачить** *див.* вистачить; **~ душа́ забажа́є** *див.* душа; **~ забажа́ється** *див.* забажається.

скі́льки літ, [і] скі́льки зим! Уживається як привітання і вираження радості від зустрічі з тим, кого давно не бачили.—*Євмен?! Живий?! — Ні, мертвий! — Скільки ж літ, скільки зим!* (Вишня); *В цей час без стуку зайшов Решетов, безцеремонно кинув на стіл шапку і подав Орловій руку.— Здоров, Нонна. Скільки літ і скільки зим!* (Сиз.).

скі́льки о́ка. Як далеко можна побачити. *Скільки ока — Дніпро перед нами лелів І байдуже котив свої хвилі* (Стар.).

скі́льки о́ком ки́неш *див.* кинеш; **~ осягти́ о́ком** *див.* осягти; **~ сяга́є о́ко** *див.* око; **~ хо́четься** *див.* хочеться.

СКІНЧЕНА: скі́нчена пі́сенька *див.* пісенька.

СКІНЧИТИ: скінчи́ти дні (життя́, шлях *і т. ін.*). Померти. *Як скінчу життя, Щоб не чути більше образ,— Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз!* (Граб.); *Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу той шлях тернистий* (Л. Укр.).

скінчи́ти свою́ пі́сню. Перестати займатися якою-небудь діяльністю через старість, хворобу і т. ін. *Усім він казав, що вже скінчив свою пісню — став старим, хворобливим, не має сил працювати.*

СКІПЕТРОМ: під скі́петром *кого.* Під владою кого-небудь. — *Я хочу одного,— сказав посол,— щоб моя країна була під скіпетром вашої королівської величності* (Літ. газ.); *Офіційні представники російської монархії любили лицемірно базікати про «благоденство» народів, які були під скіпетром імператора* (Від давнини..).

СКІПКА: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **скі́пка,** *з сл.* сухи́й, худи́й *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Біля першої шкапи стоїть високий чоловік, сухий, як скіпка* (Мирний); *Перед вершниками з в'язкою хмизу за плечима, горбиться суха, мов скіпка, постать старого селянина* (Стельмах).

СКІПКИ: на скіпки́, *з сл.* трощи́ти, розбива́ти. Зовсім, цілком, ущент. *Стрілами під небо сягала* [січа], *об шоломи мечами гарчала. Гартовані списи на скіпки трощила-ламала* (Мирний).

СКЛАВШИ: скла́вши (згорну́вши, заложи́вши, спусти́вши) ру́ки. 1. Нічого не роблячи, не працюючи; без діла.— *Підучилася коло вас, тепер на самостійну роботу пора. Нічого сидіти, склавши руки...* (Кучер); *Зрозумів він дар науки Так, що можна вже, мовляв «Ждати манни», склавши руки. З того приводу й гуляв, хімікати вихваляв!* (С. Ол.); *Пенсійку невеличку вислужив... В одставку вийшов, А все-таки, заложивши руки, не хочеться сидіти* (Мирний).

2. Не вживаючи ніяких заходів, бути осторонь чого-небудь.— *Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти склавши руки* (Л. Укр.); *Скрізь встав народ, бунтує, хоче чогось; робочі бастують, покидають заводи.. Що ж їм сидіти, згорнувши руки, чекати, щоб за них хто подбав?* (Коцюб.); — *Ви сидите собі, спустивши руки, та й граєте ідилію з селянами* (Фр.).

СКЛАД: здава́ти на склад *див.* здавати.

СКЛАДАТИ: склада́ти на вівта́р *див.* приносити; **~ оста́нню ша́ну** *див.* віддавати; **~ ру́ки** *див.* згортати.

склада́ти / скла́сти вину́ *на кого.* Несправедливо звинувачувати кого-небудь у чомусь.— *Бач, десь там двір злодії обікрали,— ніхто не міг на їх напасти слід, тож шандарі вину на мене склали* (Фр.).

склада́ти / скла́сти го́лову (життя́, кістки́, ко́сті). Гинути, вмирати. *Кричали за святую Русь, а виявились просто ландскнехтами, найманим військом, що з чужою зброєю в руках, з чужими радниками при штабах складали свої голови в боях за чуже* (Гончар); *Роки гітлерівського свавілля позначились знищенням на Львівщині семисот шістдесяти тисяч чоловік. У львівській цитаделі склали голови багато поляків, чехів, французів* (Інг.); *І скінчиться його довічна мандрівка, і складе він.. свої старі натруджені кістки*

(Коцюб.); — *За цю насмішку свої кості складеш* (Стельмах). **скла́сти голі́воньку.** [Ц а р:] *Ти вчинив по-молодецькому, Удалий боєць та купецький син, Що сказав усе ти по совісті. Сам же йди по-молодецькому На високеє місце лобнеє, Склади свою буйную голівоньку* (Лерм., перекл. за ред. Рильського).

склада́ти / скла́сти до ніг *що*. Виявляти покору, залежність. [Д е м о н:] *Для мене ти — моя святиня, І владу всю свою віднині Складаю я до ніг твоїх* (Лерм., перекл. за ред. Рильського); *Вірно складаю до ніг тобі дань дивування й покори* (Зеров); *На коліна й бажав я упасти.. До ніг милої серденько скласти* (Граб.).

склада́ти / скла́сти ду́мку *про кого — що*. Уявляти, думати що-небудь про когось, щось. *Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж втрутився в розмову.— Ми не бюрократи,— сказав суворим тоном,— не з паперів складаєм про тебе думку* (Гончар). П о р.: **ма́ти ду́мку** (у 2 знач.).

склада́ти / скла́сти збро́ю. 1. Припиняти збройні дії, переставати воювати. *Курсанти з кулеметами вже оточували ніжинців.— Іменем Реввійськради Республіки наказую скласти зброю* (Довж.); *Радянське командування, щоб уникнути непотрібного кровопролиття, поставило оточеним військам ультиматум — скласти зброю* (Рад. Укр.).

2. Відмовлятися від будь-яких дій, припиняти боротьбу, визнаючи себе переможеним, або відступати перед труднощами. *На його запитання Ліда реготала й кокетливо докоряла, що погано не довіряти своїй вірній кізоньці. Сохацький складав зброю і вірив їй. Вірив, бо хотів вірити* (Дмит.); *Сповнений енергії, рішучості й мужності, Зубін звик ніколи не складати зброї* (Загреб.).

склада́ти / скла́сти пеню́ *на кого*. Звинувачувати кого-небудь у чомусь, перекладаючи свою провину на нього.— *Схаменися, стара бабо! Що ти верзеш? Сама ходить по хатах, піддурює людей іти за собою, а на мене складає пеню* (Н.-Лев.).

СКЛАДУ: без ла́ду і скла́ду; ні ла́ду ні ~ *див.* ладу.

СКЛАСТИ: [і] ціни́ не [мо́жна] скла́сти (не складе́ш) *кому, чому*. Хто-небудь (або що-небудь) надзвичайно цінний, важливий (цінне, важливе) своїми особливостями, властивостями, якостями.— *На шиї в мене було намисто з таких здорових та дорогих діамантів, що їм і ціни не скласти* (Н.-Лев.); *Заради одного лише дня в юрті Джамбула варто було проїхати ці довгі тисячі кілометрів! Ця мандрівка для мене — втіха і багатство, якому не скласти ціни!* (Мас.); *У нашій країні хліб — один з найдешевших продуктів харчування, найдешевший у світі. Але ціни йому не скласти* (Хлібороб Укр.); — *Та ж він наш Левко, а не ваш! У нього руки, що за руки — ціни їм не складеш! І розбитний же він у нас — і до плуга, і до рала* (Драч). П о р.: **ціни́ нема́.** С и н о н і м: **на вагу́ зо́лота** (в 1 знач.). А н т о н і м: **ціна́— гріш.**

скла́сти го́лову; ~ до ніг; ~ думку; ~ збро́ю; ~ пеню́ *див.* складати.

скла́сти / *рідко* **склада́ти ла́пки (кри́льця).** Відмовлятися від будь-яких дій, від боротьби і т. ін.; скорятися. *Він і лапки склав* (Укр.. присл..); *А він* [Віктор] *і зовсім знавіснів. Тягне мене в темний закут. Мабуть, видалося йому, що я вже й лапки склала* (Речм.); *Зачувши голос ненависного професора, Микоша найменше був подібний до жертви, що готова скласти крильця й потрапити в пащеку до собаки* (Полт.).

СКЛЕЇТИ: склеї́ти ки́слу мі́ну *див.* скривити.

СКЛЕПИТИ: не склепи́ти оче́й *див.* склепляти.

СКЛЕПЛЮВАТИ: не скле́плювати оче́й *див.* склепляти.

СКЛЕПЛЯТИ: не склепля́ти (*рідко* **скле́плювати) / не склепи́ти оче́й (о́чі).** Не спати, не могти заснути. *Дрімала лише куховарка, а Докія й очей не склепляла* (Кучер); *Ніхто не бачив, як цілими ночами сидів, не склеплюючи очей, Заремба над аркушами паперу* (Сміл.); *Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей* (Панч); *Знає напевне він, що до самого ранку не склепить очі в тривозі* (Головко). **склепи́ти о́чі.** *Не стелившись, полягали спати, але чи склепив хто очі на часинку?* (Головко); *Лише перед світанком склепила* [Марійка] *очі, але зараз же і прокинулась* (Донч.). П о р.: **не змика́ти оче́й.**

СКЛО: як скло. Бездоганний у моральному відношенні. *Було п'є* [Нечипір] *ніч, гуляє, з парубками бурлакує, а удень як скло перед хазяїном* (Кв.-Осн.); [Д а н ч е н к о:] *Звикли люде* [люди], *що раз у раз гроші громадські тягано, ну й тут думали, що так. А потім роздивилися, та й нічого... І знов я тепер стою перед громадою чистий, як скло* (Гр.).

СКЛЯНИЙ: скляни́й бог *див.* Бог.

СКЛЯНИМ: як під скляни́м ковпако́м *див.* ковпаком.

СКЛЯНОГО: лизну́ти скляно́го бо́га *див.* лизнути.

СКЛЯНОМУ: моли́тися скляно́му бо́гові *див.* молитися.

СКЛЯНЦІ: бу́ря у скля́нці води́ *див.* буря.

СКНІЄ: душа́ скніє *див.* душа.

СКНІТИ: скні́ти душе́ю. 1. Страждати, мучитися. *Кажуть — смерть усіх рівняє; кажуть — на тім світі усе навпаки; тут ти скнів душею, там — радітимеш серцем* (Мирний).

2. *за кого — що*. Турбуватися про кого-, що-небудь, тривожитися за когось. *Скніла* [Вірунька] *весь час душею за татка, дивлячись, як він невміло, хоча й старанно виконує ті вправи* (Гончар).

СКОВЗАТИ: ско́взати / сковзну́ти очи́ма (по́-

глядом). Мимохідь дивитися на кого-, що-небудь. *Перехожі сковзять* [сковзають] *очима по нетоптаних травах та сонце ходить довкола, пересуваючи тіні* (Коцюб.); *Жінка сковзнула неприязним поглядом по Тамариній постаті і схиляється над паперами, грубо кинула: — Можна* (Хижняк).

СКОВЗНУТИ: сковзну́ти очи́ма *див.* сковзати.

СКОВУВАТИ: ско́вувати / скува́ти ру́ки. Позбавляти кого-небудь можливості вільно поводити себе, діяти. *За все своє життя я вперше опинився в панському маєтку. Мимохіть це сковувало руки* (Панч).

ско́вувати / скува́ти язи́к (язика́). Позбавляти кого-небудь можливості вільно висловлювати свою думку. *Хвилювання сковувало мені язик, заважало правильно відповідати.* Антонім: **розв'яза́ти язи́к** (у 4 знач.).

СКОКИ: у три ско́ки. Дуже швидко, моментально, умить. *Начальник поліції Федір Курбацький у три скоки опинився перед Шредером* (Довж.).

СКОКОМ: ско́ком чи бо́ком; то ско́ком, то бо́ком. По-різному, різними способами. *Крім довгоживучої описовості* [у період застою] *якось скоком чи боком до нашої творчості знову почала притулятись безконфліктність чи дрібноконфліктність* (Літ. Укр.); **то бо́ком, то ско́ком.**— *Як поживаєш? — А так собі — то боком, то скоком* (Укр.. присл..).— *Не час одкритої борні тепер. Пролазьте то скоком, то боком поміж Фесенковими та іншими ямами, то, може, щось і зробимо для письменства, для народу* (Н.-Лев.).

СКОЛИХНУТИ: сколихну́ти в душі́ (в се́рці) *кого, чиїй (чиїм) що.* Викликати у кого-небудь якесь почуття. *Дикунська розправа сколихнула в його лагідній душі всі сили благородного обурення і священного гніву* (Смолич).

сколихну́ти ду́шу (се́рце) *кого, чию (чиє).* Схвилювати, зворушити кого-небудь. *Важке було дитинство у Миколи Щорса, багато горя й муки замолоду скуштував він, події 1905 року глибоко сколихнули його душу й залишили в ній незабутній слід* (Скл.); *Хор гучних голосів і передзвін близьких і дальніх монастирів та соборів сколихнув серця майже всіх присутніх* (Довж.).

СКОЛОВ: абі́ тебе́ ді́дько сколо́в *див.* дідько.

СКОЛОТИТИ: сколоти́ти спо́кій *див.* сколочувати.

СКОЛОЧУВАТИ: сколо́чувати / сколоти́ти спо́кій. Виклика́ти тривогу, неспокій. *Невже ота нещасна пригода, що могла б скінчитися гірше, ніж скінчилася, так сколотила мій спокій?* (Коцюб.).

СКОНУ: дово́дити до ско́ну *див.* доводити.

до [са́мого] ско́ну. Назавжди, навіки. *На це почуття можна було покластися, вірячи, що воно — до скону* (Голов.); // Завжди.— *Бандерівські недобитки вирішили нас налякати, підкинули нам листівки. Дамо їм відповідь, всім колективом скажемо таке слово, від якого б їм до самого скону в носі крутило* (М. Ю. Тарн.).

до ско́ну віків, *рідко.* Назавжди, навіки. *Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!* (Л. Укр.).

СКОПИЛИТИ: скопи́лити гу́бу *див.* копилити.

СКОПОМ: усім (ці́лим) ско́пом. Разом, гуртом. *Усім скопом пішли* [майстри] *проводити свого почесного гостя* (Тулуб); *Розкуркулені поперли на нього* [Йоньку] *цілим скопом, засукуючи на ходу рукава* (Тют.). Пор.: **усім га́музом.**

СКОРИЙ: ско́рий на ру́ку *див.* швидкий.

СКОРІШ: скорі́ш всього́ *див.* скоріше.

СКОРІШЕ: скорі́ше (скорі́ш) всього́. Найімовірніше.— *Спасибі вам* [бабусі], *що запрошуєте нас на великдень до себе, але ми, певне, не приїдемо, бо, скоріш всього, ми і на великдень тут зостанемось* (Л. Укр.).

СКОРОГО: до ско́рого поба́чення *див.* побачення.

СКОРЧИТИ: ско́рчити Ла́заря. Прикинутися безталанним, нещасним.— *Чого ти здихаєш* [зітхаєш]? — *гримнув на неї голова.— У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого Лазаря скорчив* (Мирний).

СКОСА: погляда́ти ско́са *див.* поглядати.

СКОСИЛА: смерть скоси́ла *див.* смерть.

СКОТИВСЯ: як ка́мінь з душі́ скоти́вся *див.* камінь.

СКОЧИТИ: ско́чити в гре́чку *див.* скакати; **~ з язика́** *див.* зриватися.

СКРЕБЕ: скребе́ на се́рці *див.* шкребе.

СКРЕБТИ: перо́м скребти́, *ірон.* Писати. *Лягли тумани з Фінської затоки, Пером гусиним скріб чиновний люд* (Дмит.).

скребти́ (ску́бти, скрома́дити, струга́ти) / наску́бти (наску́ба́ти) мо́ркву. Дорікати кому-небудь або лаяти, сварити когось. *Чує стара, на службі йому щодня моркву скребуть, уже грозяться і вигнати* (Мирний); *Дріб'язковий взагалі він, сей пан ловчий Курський. Буде стояти тобі над душею, буде скребти моркву — і тим дуже дошкулює своїм підданим* (Хотк.); *Довго старша сестра уговорювала царя і скребла моркву, аж поки він не згодився та набрав знов військо* (Стор.); *Гримає* [стара], *звісно — на невістку: то се не туди, то те не так, звичайно, як свекруха, що вже знайде, за що моркву скромадити* (Кв.-Осн.); *Яцько Ходика вуса підкрутив. Он як шанується до нього Терновий. Наскубли моркву, то й поштивий став* (Рибак); — *Не гідний такої честі,— відмовлявся Сірко в той час, як січовики, підтримувані низовиками, кричали: — Гідний! Гідний! — Не комизись, а то наскубемо моркву! — Бути тобі кошовим!* (Рибак).

скребти́ [у] го́лову. Надокучати; заважати, набридати. *Свекруха тобі голову скребтиме, а*

свекор докорятиме, та нікому буде заступитися (Мирний). П о р.: **морóчити гóлову** (у 4 знач.).

СКРЕБУТЬ: котú скребýть на сéрці *див.* коти.

СКРЕГІТ: скрéгіт зубóвний. Гнів, лють, розлюченість. *Не шкодуй нічого задля перемоги* [над фашизмом], *визволителю і меснику, загартований у боях, слава тобі! Ти був щедрим на жертви! І страшним громом, і скреготом зубовним висаджував у повітря ти здійснену мрію свою — заводи і фабрики* (Довж.).

СКРЕГОТАТИ: скреготáти (скреготíти, скрúгати, скрипíти *і т. ін.*) / **заскреготáти (заскреготíти, заскрипíти, скрúпнути, скреготнýти** *і т. ін.*) **зубáми.** Виявляти гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. *А сам аж зубами скреготав* [князь], *що міг так забутися* (Фр.); *Розпач душить Білоконя* [куркуля] *й ненависть така, аж хата стугонить і сіни. Кому погрожує Білоконь, скрегочучи зубами край вікна?* (Довж.); *Петлюрівці скреготіли зубами: яке право мали російські більшовики називати полк ім'ям знаменитого українського козака Богуна* (Григ.); *Не скрипи зубами, Не лютуй, вороже, Марні твої мрії — Нас не переможеш!* (Укр. нар. пісні); *Ти скрегнув зубами і стис кулака: — А це що?* (Головко); *Дорош чув, як тяжко, з хрипінням, сапають бійці, і в нього зануртувалося всередині, він скрипнув зубами і стис щелепи, що його боляче шпигонуло в скроні* (Тют.); *— Бережись цієї гадюки. Ми назвали її ротатою Бертою. Вона викидала на сніг маленьких дітей. Ух! — заскреготала зубами Божена* (Хижняк); *В пастуха надулись жили, і він зубами заскрипів: «Ну, стій. Розправлюсь я з тобою, проклятий пане! Буде бій!»* (Сос.).

СКРЕГОЧУТЬ: зýби скрегóчуть *див.* зуби.

СКРЕСЛА: крúга скрéсла *див.* крига.

СКРИВА: поглядáти скрúва *див.* поглядати.

СКРИВДИЛА: дóля скрúвдила *див.* доля.

СКРИВИТИ: скривúти душéю *див.* кривити.

скривúти (склéїти, зробúти) / робúти кúслу мíну. Виразити незадоволення. *Спитала я в неї вчора, чи не хочете піти в парк на музику,— вона скривила кислу міну і спитала: «Пощо?»* (Л. Укр.); *Обернувшись до мене, містер Хо склеїв досить кислу міну* (Смолич); *Коли представили йому Павлину, то він, признатися щиро,.. зробив кислу міну* (Вільде); *.. вся дрібнобуржуазна маса — за позику з застереженням. Капіталісти роблять кислу міну, з посмішкою кладуть резолюцію в кишеню і кажуть: «ви можете говорити, а діяти все-таки будемо ми»* (Ленін).

СКРИНЮ: гáрбати в скрúню *див.* гарбати; **готувáти ~** *див.* готувати.

СКРИНЯ: порóжня скрúня *в кого і без додатка.* Немає посагу. *У свої сімнадцять весен Вустя була вже красунею, співала в церковному хорі. Але що солов'їний Вустин голос, коли скриня порожня* (Гончар).

СКРИНЬКА: скрúнька з секрéтом. Те, що ще не пізнане, не вивчене; те, що криє у собі щось невідоме. *Вода по перспективному вміщенню енергії незрівнянно цінніша від нафти. Проте поки що вона —«скринька з секретом», яку доведеться ще відкривати величезним напруженням думки тисяч вчених* (Наука..).

СКРИПІТИ: скрипíти зубáми *див.* скреготати.

скрипíти сéрцем. Робити що-небудь дуже неохоче, всупереч власному бажанню.— *Якого йому ще ідола треба! Лавка, дім свій, дітей нема, тільки двоє їх з отою беззубою. А Пащина мати, як там не кажи, а сестрою рідною йому доводилася. І дядько змушений нарешті взяти до себе племінницю, хоч і «скрипів серцем»* (Хотк.).

СКРИПКА: пéрша скрúпка. Основна, найважливіша роль у чому-небудь, у якійсь справі. *Звичайно, перша скрипка, як завжди, належала ксьондзові. З допомогою місцевих іванківських патріотів він зібрав якнайдетальніші відомості про те будівництво* (Головч. і Мус.).

СКРИПКУ: грáти пéршу скрúпку; грáти своЮ ~ *див.* грати.

СКРИПЛЯТЬ: зýби скриплять *див.* зуби.

СКРИПНУТИ: скрúпнути зубáми *див.* скреготати.

СКРИПОМ: з скрúпом (з рúпом). З великими труднощами, нелегко. *Неспокійне життя Крутогори зі скрипом, непередбаченими зупинками, поволі, але неухильно ішло вперед* (М. Ю. Тарн.).

з скрúпом рúпом. *Інші дівчата входили в життя майстерні з скрипом рипом, часто з сльозами й наріканням* (Сенч.).

СКРИТИСЯ: скрúтися плечúма й очúма *див.* закритися.

СКРІПИВШИ: скріпúвши сéрце. Дуже неохоче, всупереч власному бажанню. *Господар з другої кімнати виносить зелену філіжанку з настояним на горілці вишняком, наливає його в густо припалі пилом чарки, потім, скріпивши серце, відхиляє заслінку від печі, придивляється, що можна вихопити з неї* (Стельмах).

СКРІПИТИ: скріпúти дух *див.* скріпляти.

скріпúти сéрце. Затамувати почуття гіркоти, незадоволення; стримати гнів, обурення тощо. *Здригнув* [Наум] *увесь, скріпив серце, а сльози знай глита* (Кв.-Осн.); *Антін Глущук, скріпивши серце, ходить, як неприкаяний. Душить його злість* (Чорн.).

СКРІПИТИСЯ: скріпúтися дýхом, *заст.* Домогтися повного самовладання. *Серце його скиміло глибоко.. Але швидко він* [Захар] *скріпився духом* (Фр.). С и н о н і м и: **взяти себé в рýки; оволодíти собóю; опанувáти себé.**

скріпúтися на сúлах *див.* скріплятися.

СКРІПЛЯТИ: скріплЯти / скріпúти дух (сúли) *кому, чий (чиї).* Робити кого-небудь морально стійким, непохитним. *Надійся лиш на себе і свій*

дух Скріпляй, зміцняй (Стар.); [С т е п а н:] *Дома щоденне пекло,— тільки тією мрією і жив, тільки вона мені сили скріпляла...* (Стар.); [Д р у г а ж і н к а *(Молодша. Так само склоняється перед Прісціллою)*:] *Скріпи мій дух, він немічний, сестрице!* (Л. Укр.).

СКРІПЛЯТИСЯ: скріпля́тися / скріпи́тися на си́лах (си́лою), *заст.* Ставати морально стійким, непохитним. *Ти мусиш передусім.. на силах скріплятися. Так, моя добра й щира сестрице! Не трать зараз відваги!* (Коб.).

СКРОЄНИЙ: га́рно скро́єний. Хто-небудь має пропорційну, правильну будову тіла. *Захар Давидович довго дивився вслід гарно скроєній, міцній, повній певності в своїй силі постаті Горілого* (Десняк).

СКРОМАДИТИ: скрома́дити мо́ркву *див.* скребти.

СКРОНЮ: пусти́ти собі ку́лю в скро́ню *див.* пустити.

СКРОПИТИ: скропи́ти кро́в'ю зе́млю *див.* зрошувати.

СКРОПЛЮВАТИ: скро́плювати кро́в'ю зе́млю *див.* зрошувати.

СКРОПЛЯТИ: скропля́ти кро́в'ю зе́млю *див.* зрошувати.

СКРУТИВСЯ: бода́й (щоб *і т. ін.*) **[же] скрути́вся** *хто* **(скрути́ло** *кого*), *лайл.* Уживається як прокляття і виражає побажання смерті, загибелі кому-небудь.— *Гей! соб, сиві, соб, бодай ви скрутилися!.. Тпру!* (Коцюб.); — *А бодай же його скрутило! Та й таку шкоду заподіяв* (Март.).

СКРУТИЛО: в супо́ню скрути́ло *кого.* Хто-небудь смертельно захворів. *Лежить Грицько, обдувся, як барило... От і догрався! Сюди, туди, верть-круть, А тут Грицька в супоню і скрутило!* (Г.-Арт.).

щоб мене́ скрути́ло. Уживається як клятва, запевнення в правдивості чого-небудь.— *Щоб мене скрутило, щоб у мене очі полускались, щоб мені крізь землю провалитись... як тому правда, що Хівря набрехала вам.— Так клялась Явдоха, аж Хіврі страшно стало* (Григ.).

язи́к у петлю́ скрути́ло *кому.* Хто-небудь втратив здатність говорити від хвилювання, злості і т. ін.— *А ти хвостом не крути. Як Оксена не було — до гурту підпрягався, а побачив — зараз тобі язик у петлю скрутило* (Тют.).

СКРУТИЛОСЯ: [і] скрути́лося і [та] змоло́лося. 1. Швидко сталося, відбулося що-небудь.— *Надто поспішно все вирішуєте, от де заковика. За одну мить і скрутилося і змололося* (Собко).

2. *кому.* Дісталося кому-небудь за якусь провину.— *Петре! — кажу я,— гляди лишень, щоби тобі не скрутилось та не змололось за цю кукурудзу* (Н.-Лев.); *Вона назад уже тікати хоче, Та бджоли жалять і шпигають в очі.. Аж тут Свині Скрутилось І змололось* (Іванович).

СКРУТИТИ: волу́ ро́ги скрути́ти мо́же *див.* може.

скрути́ти (_рідко_ **вкрути́ти) / скру́чувати в'я́зи (ка́рка, карк).** 1. *кому і без додатка.* Сильно побити, покалічити кого-небудь. *Терпить гуцул біль, як ніхто.. Кидається у бій і валить топірцем направо-наліво, аж поки не скрутять в'язи, не вдушать* (Хотк.); — *Зараз мені таскай та поклади його* [хлопчика] *де взяв! Чуєш? Бо, щоб я трісла, коли не вицарапаю тобі очі, а йому в'язи не скручу* (Коцюб.); — *Чому він не скрутив мені в'язи в ту першу хвилину, я й досі не знаю* (Дім.); *Про людське око він трусонув Степана, дав йому запотиличника, а Даньковї скрутив карка* (Стельмах); *Припалив* [Андрій] *цигарку. А доярка далі за своє: — В корівнику не курять! — Мовчи, поки карка не скрутив* (Курт.); // Уживається як погроза. [П е ч е р и ц я:] *Я підглядів, як він у руку їх цілував.* [Х р а п к о:] *Він? блазень! Та я йому рота набік поверну! Я йому в'язи вкручу, бісовому синові* (Мирний). П о р.: **зверну́ти в'я́зи** (у 1 знач.).

2. Покалічитися або загинути.— *Звісно, куди в таку тьму? — підтримав котрийсь із шоферів.— Десь у кюветі в'язи скрутиш. Або налетиш на міну. Краще до ранку* (Гончар).

3. Не справитися з чим-небудь; зазнати невдачі, поразки в чому-небудь. [О м е л я н:] *Але на таких річах* [речах] *він може карк скрутити* (Фр.). П о р.: **скрути́ти собі в'я́зи.**

скрути́ти ду́лю че́рез кише́ню *див.* давати.

скрути́ти на гужа́ *кого.* Примусити кого-небудь бути слухняним, покірним, дисциплінованим.— *Герой Радянського Союзу майор Воронцов — замполіт цього багатирського полку.. Коли ти кепський вояка, то він тебе на гужа скрутить, а коли чесно виконуєш свою місію, то від нього тобі шана і хвала* (Гончар).

скрути́ти ро́ги само́му чо́ртові (чо́рту). Подолати, подужати будь-кого. *Нехай вона скаже лиш одне слово, і він буде щасливий, і завтра скрутить роги самому чортові, не те що німецькій варті біля складу* (Автом.); — *З усього видно: люди стоящі.. Такі самому чорту, як раз плюнути, роги скрутять* (Головч. і Мус.).

скрути́ти / скру́чувати го́лову. 1. *кому.* Убити, знищити кого-небудь. *Клятий Песьоголовець уже знищив дев'яносто дев'ять хлопців. Час і йому вже голову скрутити!..* (Три золоті сл.); *Руки засвербіли скрутити голову тут пану Енгельгардту, а потім усім до Кармелюка спішити треба* (Косарик); — *А тобі яке діло? — А те, що німці скручують таким, як він, голови, як баранам. А Тимко — дурень... Був би поліцаєм* (Тют.); // Уживається як погроза. [Ж а н д а р м:] *Я кождому* [кожному] *голову скручу, хто би посмів з тебе сміятися* (Фр.); *Він затряс його* [козака], *як грушу, з*

криком: — Ти кого б'єш? Ти знаєш, хто це? Учений? Я тобі голову скручу! (Довж.).

2. Загинути або покалічитися.— *Роби ти, що хоти* [хочеш]. *Хоч голову скрути. Про мене* (Г.-Арт.).

скрути́ти / скру́чувати собі в'язи. 1. Покалічитися або вбитися; загинути.— *Не скакати ж мені з оцієї кручі в море! — сказав Ломицький.— Скакайте, то пойму віри,— сказала Марта Кирилівна.— Але ж я собі скручу в'язи! — крикнув Ломицький* (Н.-Лев.); *Микола розповідав про випадки, коли хтось відбивався од свого роду і неодмінно, рано чи пізно, скручував собі в'язи* (М. Ю. Тарн.).

2. Не справитися з чим-небудь; зазнати невдачі, поразки в чому-небудь.— *А до чого ж тут я? Директори були безгосподарні.— При такому ставленні, як у вас, тут який завгодно директор в'язи собі скрутить* (Збан.); *Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе. Тому часто скручують собі в'язи* (Шовк.).

скрути́ти у бара́нячий ріг *див.* зігнути.

СКРУТИТИСЯ: скрути́тися, як му́ха на окро́пі. Заметушитися, дуже розхвилювавшись від чого-небудь.— *Оце, Манюню, що то значить молодий хлопець.. Як зобачила дівчина, то як муха на окропі скрутилася... І сіль розсипала, і страву мало не вилляла* (Коцюб.).

СКРУТИТЬ: воло́ві ши́ю (ро́ги) скру́тить *хто.* Надзвичайно си́льний, дужий. *Рахнівський сотник Діденко — козарлюга, волові шию скрутить, нежонатий* (Качура).

СКРУТУ: до скру́ту, *з сл.* т р е́ б а *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *З того й жив Кирило,— більше у волості та при волості, ніж дома. Туди він нечасто забігав; хіба вже до скруту чого треба, то зайде* (Мирний).

СКРУЧУВАТИ: скру́чувати в'язи; ~ го́лову; ~ собі в'язи *див.* скрутити.

СКУБТИ: ску́бти мо́ркву *див.* скребти; **~ чуб** *див.* нам'яти.

СКУВАТИ: скува́ти ру́ки; ~ язи́к *див.* сковувати.

СКУПАЛИ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **скупа́ли в окро́пі** *кого.* 1. Комусь раптом стало жарко від сильних переживань, страху і т. ін. *І враз Гогіашвілі мовби скупали в окропі! На жалюгідних залишках слідової смуги він побачив довгасту ямку.., зовсім не схожу на слід людської ноги* (Загреб.).

2. Хтось дуже запальний, гарячий, гнівний. *Він дуже розлютився, .. його ніби скупали в окропі.*

СКУПАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **ску́паний.** 1. Дуже мокрий.— *Бач, всього змочив* [дощ],— *утираючи лице, сказав Івась. Грицько реготавсь. Він і сам був як скупаний* (Мирний); *Кінь засапався і весь мов скупаний. А Пилипкові забило дух. Він хапнув свіже степове повітря* (Головко).

2. *з сл.* ч и́ с т и й. Дуже, надзвичайно. * Образно. *Ніщо сьогодні вже не загрожувало життю, і чистий, як скупаний, серпневий ранок лежав до ясних горизонтів* (Гончар).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ску́паний у ме́ртвій воді́.** Пригнічений, сумний, невеселий. *Минув уже тиждень, як спорожнів хутір П'ятигори, а люди, що залишились, все ще ходили, як скупані в мертвій воді* (Панч).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ску́паний у молоці́.** Гарний зовні, виплеканий, випещений. *Посадник Коснятин.. був завжди мовби скупаний у молоці — пещено-білий, червоногубий, а здоров'я в ньому так і двигтіло* (Загреб.).

СКУПАТИ: скупа́ти ру́ки в крові́. Убити кого-небудь або бути причетним до вбивства. *Здавалося йому, що якби знайшов ворога і відомстив, скупав руки у ворожій крові,— все минуло би ся* (Хотк.).

СКУПАТИСЯ: скупа́тися в крові́. Вчинити багато вбивств або бути винним у вбивстві багатьох людей. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Відпущеник Нартал сказав, що він не хоче знати Риму, що він би хтів скупатись в римській крові, за теє суд його позбавив слова* (Л. Укр.).

СКУПИЙ: скупи́й на слова́ (на сло́во, на мо́ву, у мо́ві). 1. Який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий (про людину). *Вона була.. сухувата й скупа на слова* (Баш); *Гнат Верига став зовсім сивий, скупий на слова* (Панч); [З а х а р к о:] *Щось ти сьогодня* [сьогодні] *дуже скупий на мову, кожне слово з тебе треба витягати!* (Кроп.); *Співають* [дівчата] — *і співає з ними Усе навколо, зриме і незриме, Ба навіть сивоусий бригадир, Скупий у мові і суворий в ділі, Підхоплює ті звуки легкокрилі* (Рильський).

2. *тільки* **скупи́й на слова́ (на сло́во).** Стислий (про лист, звіт і т. ін.). *Звіт Марії Павлівни скупий на слова* (Вол.).

СКУПЧИЛИСЯ: хма́ри ску́пчилися *див.* хмари.

СКУПЧУЮТЬСЯ: хма́ри ску́пчуються *див.* хмари.

СКУШТУВАТИ: скуштува́ти віника (ки́я, лози́ни, різо́к, нага́їв *і т. ін.*). Бути побитим чим-небудь. *Хоч і горілкою мати витерли, і чаєм з липовим цвітом напоїли, та проте довелося і віника скуштувати, і в кутку постояти* (Вишня); *А що різок покуштують, так усі — нехай уже будуть певні...* (Головко); — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштую ...— Та в такий же то й думка завести,— жартує Чіпка,— бо однак ніхто тобі боків не мне... Христі б, як жінці, годилося* (Мирний).

скуштува́ти гарбузо́вої ка́ші, *ірон.* Дістати відмову при сватанні, залицянні.— *Думаєш не знаю, скільки залицяльників біля неї* [Наталки] *круж-*

ляло, як мухи? А всі впіймали облизня, гарбузової каші скуштували! (Гуц.).

скуштува́ти ка́ші *якої.* Зазнати багато горя, лиха; набідуватися. *Ті, що скуштували окупаційної каші, либонь, добре розуміють, почім фунт солі, набралися лиха й рватимуться в бій, аби відомстити за все, що їм судилося пережити* (Голов.).

скуштува́ти ме́ду, *якого, ірон.* Зазнати чого-небудь (звичайно неприємного) на власному досвіді, відчути щось самому.— *По правді сказати, умирати я не вмирав.. Ну, та це пусте — спробувати можна.— Тим паче,— додав сивий дід,— що доведеться тільки раз на віку скуштувать того меду!* (Стар.).

скуштува́ти о́близня *див.* спіймати.

скуштува́ти (покуштува́ти, пої́сти) бере́зової ка́ші. Бути побитим. [К о в а л ь:] *Але ж що ти бачив, що ти знаєш, живучи отут? Ріс, як у бога за дверима, тільки й лиха було, що як ще вчився в бурсі, то, може, інколи доводилось скоштувати* [скуштувати] *березової каші* (Кроп.); — *Давно березової каші хочеш скуштувати! Я тобі не дяк у школі. Мене не обдуриш!* (Косарик); *Побачила вона Романового батька і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує.. Романові дома довелось покоштувати* [покуштувати] *березової каші* (Вас.); *А через тиждень в Одраду москалі найшли, різками накидати панські наділи. Та не такі одрадяни стали, щоб послухатись: вони й березову кашу поїли, а від наділів все-таки одкинулися* (Мирний). **скуштува́ти бере́зової ка́шки.** *Хведько не вчивсь — і скоштував* [скуштував] *Березової кашки* (Г.-Арт.).

скуштува́ти (покуштува́ти) хлі́ба *якого, чийого.* 1. Побути у такому становищі або пожити певний час так, як хто-небудь. *Що ж до 15-літнього пробування Драгоманова «в чарівній Женеві», то нехай би «старий» перше, ніж говорити про тії «чари», скуштував би сам емігрантського хліба* (Л. Укр.); *Були між наших сусідів і такі, що в Парагваї скуштували заморського хліба та й подалися далі шукати щастя-долі* (Мур.).

2. Пізнати, як дістається певний заробіток. *Відтоді, як постояв він разом з дядьками простим молотобійцем біля ковадла і покуштував їхнього хліба, вже не покидало його відчуття того, що якоюсь часткою душі він мовби належить цим людям* (Гончар).

скуштува́ти стусані́в (духопе́ликів) *яких, від кого.* Бути побитим.— *Воно то — нічого гріха таїть — гульвіса.. Лупив німоту і драв, та.. Поки не скуштував московських стусанів!* (Г.-Арт.). **скуштува́ти стусана́ й духопе́лика.** *Не на те примостила її* [Катрю] *доля там* [в панському дворі], *щоб на волі рости,.. а щоб скуштувати стусана й духопелика від кожного, в кого сверблять руки* (Мирний).

СЛАБА: слаба́ га́йка *див.* гайка; ~ **голова́** *див.* голова; ~ **стать** *див.* стать; ~ **струна́** *див.* струна.

СЛАБЕ: слабе́ мі́сце *див.* місце.

СЛАБИЙ: слаби́й (слабки́й) на уто́ри. Невитриманий, неврівноважений. *Богині в гніві.. на утори слабі. З досади часом і брехнуть, І, як перекупки, горланять* (Котл.); *Звичайно, не всі.. слабкі на утори такою мірою, як Григорій Очерет. Деякі з них виявляють навіть ознаки характеру і стійкості* (Вітч.); *Він був дуже неврівноваженою людиною, як кажуть, слабкий на утори, й тому односельці нічого відповідального йому не доручали.*

слаби́й як учѐтверо мо́туз, *ірон.* Вживається для вираження повного заперечення змісту слова с л а б и й; зовсім не (слабий). *Він такий слабий як учетверо мотуз.*

СЛАБИНКУ: ма́ти слаби́нку *див.* мати [2].

СЛАБІСТЬ: ма́ти сла́бість *див.* мати [2].

сла́бість на пра́ву ру́чку, *ірон.* Хабарництво. *Гнат.. люто витріщає на фельдшера очі: Оце ти так трудящих лікуєш? Земську больницю* [лікарню] *відкрив? Ну, я із тобою поговорю!.. Я тебе швидко одучу від слабості на праву ручку!* (Тют.). *У народі зберігається чимало пісень, які висміюють зажерливість і слабість на праву ручку чиновництва та поліції.*

СЛАБКА: ки́шка слабка́ *див.* кишка; ~ **га́йка** *див.* гайка; ~ **голова́** *див.* голова; ~ **стать** *див.* стать; ~ **сторона́** *див.* сторона; ~ **струна́** *див.* струна.

СЛАБКЕ: слабке́ мі́сце *див.* місце.

СЛАБКИЙ: слабки́й на уто́ри *див.* слабий.

СЛАВА: сла́ва Алла́ху, *рідко, ірон.* Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь. *Тож і тримався з нею впевнено, навіть трішки зверхньо: слава аллаху, вчуся в інституті — це щось та значить!* (Сол.); *Слава аллаху, що дістали ми квитки на цю виставу і потрапили до театру.* П о р.: **сла́ва Бо́гові** (в 2 знач.).

сла́ва Бо́гові (Бо́гу, Го́сподові). 1. Добре, гаразд. *І слава богові, що пішов у москалі, а то й вона його* [Йосипа] *і так покинула... Мужик! Неотеса!* (Мирний); [Г р и ц ь к о:] ... *Слава богу, що діждала пари своїй дитині. Бери хліба та благословляй, стара* (Мирний); [П р і с ц і л л а:] *І що ж, скажи, ти міг би прихилитись до віри нашої?* [Р у ф і н:] *Міг би.* [П р і с ц і л л а:] *Слава богу!* (Л. Укр.); [С т е п а н:] *Отакої! Чого ти, стара, хлипаєш? Кажи: слава господові! Діждалися доччиного весілля, проси бога, щоб поміг діждати й онуків!* (Кроп.); *І слава богові, закінчилася ця кривава війна. Батько і брат її, які пішли на війну у перші ж дні, повернулися додому цілими і навіть непораненими.*

2. Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь.— *Але філоксери нема. Ну, і слава богові...* (Коцюб.). Пор.: **сла́ва Алла́ху.** Синонім: **хвали́ти Бо́га** (в 1 знач.).

3. Нівроку, як видно.— *Бо ти вже, слава богу, дівка, а в тебе і одежі доброї немає! — додала вона* [мати] *і так тихо, так ласкаво* (Мирний); *Не малий я вже, слава богу, і сам зумію постояти за себе* (Вільде). Пор.: **сла́ва тобі Го́споди** (в 2 знач.).

сла́ва тобі Го́споди. 1. Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь.— *Ось, слава тобі господи! Хоч одного земляка бачу! — надміру гучно пролунало по чайхані* (А.-Дав.). Пор.: **сла́ва Бо́гові** (в 2 знач.). Синонім: **хвали́ти Бо́га** (в 1 знач.).

2. Нівроку, як видно. *Ти б одружився, сину!.. Уже, слава тобі господи, другі твоїх літ дітками любуються, а ти все бурлакуєш* (Мирний). Пор.: **сла́ва Бо́гові** (в 3 знач.).

сла́ва увінчує (укрива́є, покрива́є) / увінча́ла (укри́ла, покри́ла) *кого, що.* Хто-, що-небудь стає відомим, славнозвісним. *Заслужена слава увінчала перші успіхи нового лікаря, і до нього почали приходити пацієнти* (Дмит.); *Був час — я думав, що військова слава У бої з ворогом мене покриє* (Сам.).

честь і сла́ва *див.* честь.

СЛАВИ: підніма́ти на щит сла́ви *див.* піднімати; **прима́затися до ~** *див.* примазатися.

тільки [то] [й] сла́ви (сла́ва), *з сл.* що. Уживається для вираження поганої якості, властивості і т. ін. або неякісного виконання, здійснення чого-небудь. *Звести, то я її* [«Повію»] *сяк так звів до купи, довів й до краю та тілько* [тільки] *що й слави, що довів* (Мирний); [Іван:] *Коли б мене так дівчина любила, то була б у мене й сорочка вишивана, і стьожка шовкова, а то яка у мене стьожка? Тільки слава, що стьожка: мотузка, а не стьожка!* (Кроп.); *Шосе (тільки й слава, що шосе) проведено так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору* (Коцюб.).

СЛАВІ: у сла́ві. 1. Прославлений, відомий чим-небудь. *Мельникова донька прийшла додому і жила тепер у великій славі. Дуже її хвалили за те, що допомогла зруйнувати розбійницьке гніздо* (Три золоті сл.); *Одлунає гроза,.. і повернетесь ви, як герої, додому у славі, дорогі земляки, побратими і друзі мої* (Сос.).

2. Знеславлений, зганьблений.— *Хіба ж ти не знав, що так воно буде? — крізь сльози вимовляє дівчина... Тепер ти поїдеш, мене в славі покинеш,— будуть мене люди обминати. Бо хто ж візьме тую дівчину-наймичку, що парубок покинув* (Вас.).

СЛАВУ: ма́ти сла́ву *див.* мати [2].

на сла́ву. 1. Для прославлення кого-, чого-небудь. *Не мені тепер, старому, Булаву носити, Нехай носить Наливайко Козакам на Славу* (Шевч.); — *Бачиш того юнака, що, Списом підпираючись, ходить. Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне* (Зеров).

2. Дуже хороший; чудовий. *Голос мав на славу, і читав, як горохом сипле,— кожне слово, наче витончене* (Свидн.); *Построївши Рутульців в лаву, Одборних молодців на славу... Кричить, рубає, вередує* [Турн] (Котл.); *А й дитина ж то вийшла на славу! Повновиде, чорняве, головате, розумне* (Мирний); *Присікатися не було до чого, вечірка обіцяла бути на славу* (Дмит.).

3. Дуже добре. *Він готувався, скуповувався, щоб угостити Власова на славу* (Мирний); *А ото вискочив* [лев] *раптом з вільшини, як Пилип з конопель, попоїв на славу й знову дав дмухача у ліс* (Галан).

4. Дуже.— *Таки вмру,— пожалкуй. Ще й ногою дригну! І святих не скликай: Вилають на славу!* (Г.-Арт.); *Дівчата на славу красиві* (Кв.-Осн.).

СЛАТИ: сла́ти (засила́ти, присила́ти, посила́ти) / засла́ти (присла́ти) старостів (люде́й) [за рушника́ми] *до кого і без додатка.* Просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків; сватати. *Через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів* [до Марійки] (Стельмах); *Зачали парубки засилати старостів до дівчат* (Кв.-Осн.); *Шепелява Марія зістарілась, посивіла, бо Гнат не присилав старостів* (Казки Буковини..); — *Попроси, щоб сьогодні, або хоч завтра, нехай присила* [сотник] *людей за рушниками, а у неділю і весілля* (Кв.-Осн.); *Настя йому сподобалась, і становий заслав до неї старостів* (Н.-Лев.). **сла́ти (посила́ти) за рушника́ми.**— *Іди, синку, здоров додому та лягай спати, та й жди від хорунжівни присилу, щоб слав за рушниками* (Кв.-Осн.); *Я вже двічі посилав До дівчини за рушниками* (Шевч.).

сла́ти язи́к під но́ги. Підлещуватися до кого-небудь. *Цей плазував на череві І догоджати звик, Начальникові килимом Під ноги слав язик* (Сим.).

СЛИВКИ: ускочити у сливки́ *див.* ускочити.

СЛИЗ: щоб слиз *див.* зслиз.

СЛИЗЬКЕ: виво́дити на слизьке́ *див.* виводити; **заганя́ти на ~** *див.* заганяти; **попада́ти на ~** *див.* попадати.

СЛИЗЬКИЙ: слизьки́й карбо́ванець *див.* карбованець; **става́ти на ~ шлях** *див.* ставати.

СЛИЗЬКІЙ: на слизькі́й доро́зі *див.* дорозі.

СЛИЗЬКОМУ: залиша́ти на слизько́му *див.* залишати; **крути́тися на ~** *див.* крутитися; **опини́тися на ~** *див.* опинитися; **пійма́ти на ~** *див.* піймати.

СЛИЗЬКУ: попада́ти на слизьку́ *див.* попадати; **става́ти на ~ доро́гу** *див.* ставати.

СЛИМАК: як (мов, ніби *і т. ін.*) **[той] слима́к,** *з сл.* л і з т и, п о в з т и́ *і т. ін., фам.* Дуже повільно. *«Ах, мій боже! лізе, як той слимак!» — думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором* (Л. Укр.). С и н о н і м: **як черепа́ха.**

СЛИНА: [аж] сли́на [в ро́ті (з ро́та, по губа́х, на язи́к)] ко́титься (тече́, набіга́є *і т. ін.*) / **покоти́лася (потекла́, набігла** *і т. ін.*) *кому, у кого і без додатка.* 1. Кому-небудь дуже хочеться з'їсти, випити щось або хто-небудь передчуває насолоду від чогось смачного, апетитного,— *А таки я голодний, коли хочете знати! — вибухнув Савченко..— Ех, шкода! — зітхнув Рудик.— Якби можна... підстрелити, знаєте, зайця та спекти до бурячків у сметані.— Тьфу! Мовчіть-бо, бо слина котиться* (Коцюб.); *Як тільки він вмів оповідати про те, що варилося у їхній печі, до якої події і з якої нагоди!.. Оповідав Іван про все те так смачно, що аж слина текла по губах* (Збан.); *Дванадцятеро поросят привела* [свиня].— *Ай, ай, ай! — зацмокав Вовк.— Аж мені слина на язик набігає* (Фр.); — *Ми ще знадвору через вікно вгляділи в тебе в губах капусту, а в нас аж слина в роті потекла* (Н.-Лев.). **[аж] сли́нка ко́титься (тече́).** *Рука тяглася до чарки, котилась слинка, глядячи на шматочки жовтогарячого балика* (Мирний); *Салат, редька густо зеленіють біля тину — в Гриця аж слинка тече: це б він тут поласував* (Збан.).

2. Хто-небудь дуже хоче придбати щось, заволодіти чимсь принадним. *Цариця, цар, дочка Лавина Зглядалися проміж себе, Із рота покотилась слина, До себе всякий і гребе Які достались Їм подарки, Насилу обійшлось без сварки* (Котл.). **сли́нка коти́лася.** *Жалібніше про ясир треба писати. Щоб панові канцлеру слинка котилася від згадки про турчинок і невільників* (Ле). П о р.: **ковта́ти сли́ну.**

СЛИНУ: ковта́ти сли́ну *див.* ковтати; **~ пуска́є** *див.* пускає.

СЛИХАТИ: а́ні (ні) сли́хом [не] слиха́ти, а́ні (ні) ви́дом (у ві́чі) не вида́ти *кого.* Хто-небудь зник безслідно; про кого-небудь зовсім невідомо нічого. *Зник чоловік десь безслідно, ані слихом слихати, ані видом не видати.* **не слиха́ти, ви́дом не вида́ти.** *От година по годині Стала упливати, А Якима не слихати, Видом не видати* (Рудан.). **ні ви́дом вида́ти, ні сли́хом слиха́ти.** *Його екскуеленція приступив до стола з газетами.. Ов, а се що таке? Другого опозиційника, «Сінника Польського», ні видом видати, ні слихом слихати!* (Фр.).

сли́хом слиха́ти, ви́дом (у ві́чі) вида́ти! Усталена форма вітання переважно при зустрічі того, кого давно вже не бачили. [Н а з а р:] *Га! слихом слихати, видом видати! Здорові були, дядьку!* (Вовчок); — *Лука Федорович! Слихом слихати, в вічі видати! Скільки літ, скільки зим! Та ще й з скрипкою?.. Прошу до хати* (Мирний). **сли́хом слиха́ти.** [К а л е н и к:] *А, слихом слихати! Здрастуйте, Платоне Калістратовичу!* [А б л а к а т:] *Здоровенькі були! З неділею вас!* (К.-Карий). **ви́дом вида́ти, сли́хом слиха́ти.** [Н а с т у с я:] *Тату! тату! Петро! Петро! Із Києва прийшов!* [С о т н и к:] *А, видом видати, слихом слихати!* (Шевч.).

СЛИХОМ: а́ні сли́хом слиха́ти, а́ні ви́дом не вида́ти; ~ слиха́ти, ви́дом вида́ти *див.* слихати.

СЛІВ: без за́йвих слів (розмо́в). Не вдаючись у пояснення, не витрачаючи на них часу. [Д. Ж у а н:] *Душа свої потреби має й звички, так само, як і тіло. Я хотів би, щоб ви без зайвих слів се зрозуміли* (Л. Укр.); *Цар слова її обмислив, в думці все як слід обчислив І синів без зайвих слів Враз покликати звелів* (Перв.); *Од фундаментів до дахів добротно все. Без зайвих слів по всьому видно* (Гонч.); *Розмовляв* [Корнієнко] *з кимось по телефону· — Ріж кабанів, курей, усе, що маєш, а бійців нагодуй і на дорогу забезпеч. Да... Не качай гарячки. Що там у хуторі? Ти що, бабів чи мене слухаєш?.. Ну, отож. Давай без зайвих розмов...* (Тют.).

без слів (сло́ва). Мовчки, нічого не кажучи. *Оля все зрозуміла без слів і ясним своїм розуміючим поглядом провела подругу* (Коп.).

доклада́ти свої́х слів *див.* докладати.

з чужи́х слів. Спираючись на чиїсь, а не на свої власні дані, спостереження, думки і т. ін. *Він сказав, що про ці події сам не читав, а знає з чужих слів.*

не зв'яза́ти двох слів *див.* зв'язати; **па́ру ~** *див.* пару.

СЛІВЦЕ: те́пле слівце́, *ірон.* Груба, дошкульна лайка. *Гауптман з неприхованою досадою обвів поглядом гостей. Гаразд, він теж скаже їм тепле слівце* (Ю. Бедзик).

СЛІД [1]: бода́й слід запа́в *чий, кого.* Уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь зникнути, пропасти. *Він* [лікар] *на тих сусідочок важким духом дише: бодай їх слід запав!* (Вовчок).

в поро́жній слід, *з сл.* п р и й т и́, п р и б і́ г т и *і т. ін.* Не заставши кого-небудь на місці; запізнившись. *Чи набрехали опришкам вісники, чи купці, дізнавшися так або інак про засідку, об'їхали боком, чи самі опришки спізнилися та прийшли вже в порожній слід,— вже хто його там знає, як воно там було, але випад був цілковито даремний* (Хотк.). С и н о н і м: **у свиня́чий го́лос.**

гаря́чий слід. Ознаки, які залишилися після недавнього перебування кого-небудь десь. *Кожного разу, коли загін поспішав туди* [до місця перебування банди], *він заставав лише гарячий слід* (Цюпа).

затира́ти слід *див.* затираги.

і слід захоло́нув (захоло́в, засти́г, прости́г, загу́в, прохоло́нув, прохоло́в, проча́х *і т. ін.*) *за ким, рідко по кому, кого, чий і без додатка.* Хто-небудь втік, безслідно зник. *Вирвався* [Литка] *й побіг.— Схаменіться! — кинув йому вслід Харло. Але за Литкою, як кажуть, і слід захолонув* (Епік); *Настю поминай, як звали. На другий рік по Коліївщині татари як погнали її в ясир, так і слід захолов* (Добр.); *Зачали* [брати] *оглядатися за старою, но надармо. І слід застиг по ній* (Фр.); *Петро хотів йому* [Семенові] *щось на те вповісти* [відповісти], *але Семен чмихнув, і слід за ним застиг* (Март.); *Коли він вибіг насеред двору — панича уже і слід простиг* (Мирний); *А Андрійко йому своє: — І так сидіть нудно! Та знов югне з хати — і слід загув!* (Вовчок); *За Муравйовим уже й слід прохолонув.— Утік, шкура! — загукали солдати.— Драпонув, як чорт від ладану!* (Лев.); *Оглянулась на двері, що так і стояли відчинені, гукнути Павла, щоб допоміг, але його вже в сінях не було. І слід його вже прохолов* (Головко); *Поки ви дістанетеся туди, їхній і слід уже прочахне. Тут треба діяти оперативно і без промашки* (Головч. і Мус.). П о р.: **і слід пропа́в.** С и н о н і м и: **біс злиза́в; і слі́ду не лиши́лося** (в 2 знач.); **тільки й ба́чили.**

і слід пропа́в (запа́в) / пропада́є *за ким, чий.* Хто-, що-небудь безслідно зник(ло). [Н а с т я *(до козаків):*] *Козаки, голубчики! зруйнуйте ж ви саме погане гніздо бусурманське, щоб його і слід пропав! Оддайте мені мою Марусю* (Н.-Лев.); *Певності дожидаємо-плачемо; .. сумуємо, що її* [Катрі] *слід запав* (Вовчок); *А лукавих, нечестивих і слід пропадає,— Як той попіл, над землею Вітер розмахає* (Шевч.). С и н о н і м и: **як коро́ва язико́м злиза́ла; біс злиза́в.**

лиша́ти слід; лиша́ти ~ у душі́ *див.* лишати; **наво́дити на ~** *див.* наводити; **напа́сти на ~** *див.* напасти; **не го́ден у ~ ступи́ти** *див.* годен; **топта́ти ~** *див.* топтати.

СЛІД [2]: як слід. Добре.— *Нічого, нічого,— каже пан, усміхаючись своїми гнилими зубами.— Нарядіть дочку як слід та й у горниці; а мати й на кухні послуже* (Мирний); — *Але ж єдиного свідка, жінку старого, треба як слід підготувати* (Стельмах); *Льотчик мовчки переглянувся з командиром.— Нічого страшного, мамо. Рука нормальна, Зрослася як слід. Бачите, пальці всі працюють* (Гончар). С и н о н і м и: **як тре́ба; як годи́ться.**

СЛІДАХ: іти по гаря́чих сліда́х *див.* іти.

по гаря́чих (свіжих, живи́х) сліда́х. Одразу за подією, не гаючи часу, негайно. *По гарячих слідах Великої Вітчизняної війни Олександр Фадєєв написав роман «Молода гвардія» — полум'яну книгу* (Знання..); *Навіть дома, коли мати по гарячих слідах зашивала йому* [Сергійкові] *.. сорочку або штанці, він проявляв нетерпіння й тривогу* (Тют.); *А всіма шляхами по свіжих слідах урагану, як чорні його яничари, вже неслися в напрямі на Каховку численні, по-ярмарковому одягнуті наймачі* (Гончар); *Народну творчість Шевченко вважає неписаною історією народу, що виникла по живих слідах подій і передавалася з уст в уста, з покоління в покоління* (Іст. укр. літ.). **свіжими слідами.** *Свіжими слідами треба йти за подіями революції, щоб залишити правдиві свідчення для історії.*

СЛІДИ: заміта́ти сліди́ *див.* замітати; **затира́ти ~** *див.* затирати; **носи́ти на собі ~** *див.* носити; **плу́тати ~** *див.* плутати; **топта́ти ~** *див.* топтати.

СЛІДОМ: аж пил слі́дом *див.* пил; **іти́ ~** *див.* іти.

СЛІДУ: слі́ду не лиши́лося *див.* лишилося; **не бу́ло і ~** *див.* було; **не знать і ~** *див.* знать; **нема́ і ~** *див.* нема; **припада́ти до ~** *див.* припадати.

СЛІЗ: дово́дити до сліз *див.* доводити; **мішо́к ~** *див.* мішок; **наковта́тися ~** *див.* наковтатися; **о́чі не висиха́ють від ~** *див.* очі; **пробира́ти до ~** *див.* пробирати.

СЛІЗЬМИ: дави́ти слізьми́ *див.* давити; **дави́тися ~** *див.* давитися; **засіва́ти зе́млю ~** *див.* засівати; **за ~ сві́та не ба́чити** *див.* бачити; **облива́ти ~** *див.* обливати; **облива́тися ~** *див.* обливатися; **обли́ти свою́ ду́шу ~** *див.* облити; **обмива́ти ~** *див.* обмивати; **о́чі тума́няться ~** *див.* очі; **полива́ти ~** *див.* поливати; **~ моли́ти** *див.* молити; **умива́тися ~** *див.* умиватися.

СЛІПА: сліпа́ ку́рка *див.* курка.

СЛІПИЙ: держа́тися як сліпи́й пло́та *див.* держатися.

[і] сліпи́й поба́чить (розгля́дить *і т. ін.*) *що.* Очевидно, зрозуміло, ясно.— *Се й сліпий розглядить, що се патрет* [портрет], *а не живий чоловік..* (Кв.-Осн.). С и н о н і м: **сліпо́му ви́дно.**

СЛІПОМУ: сліпо́му ви́дно *див.* видно.

СЛІПУ: загна́ти у сліпу́ ву́лицю *див.* загнати.

СЛІПЦІ: сліпці сва́тають *кого.* Хто-небудь хоче спати або починає дрімати. *Діда сліпці сватають, він починає дрімати.*

СЛО́ВА: [а́ні] ні сло́ва. Нічого не сказати, не промовити. *Потім зібгав мокру хусточку і загорнув її в газету.— Навіщо? — пошепки спитала Наталка.— А щоб дехто не бачив,— моргнув він і насварив пальцем.— Дивись мені, ані слова* (Жур.); *Хотілося їй* [мачусі] *криків болю, лайки; оправдання своїх знущань, а дівка, мов на злість,— ні слова ніколи* (Хотк.). **ні сло́ва, ні півсло́ва.** *Уже Хома раз виніс, удруге, а Павло сидить курить і ні слова, ні півслова* (Тют.). **ні слівця́, ні півслівця́.**— *Живе собі жінка тихо, нікому ні слівця, ні півслівця* (Тют.). **а́ні слове́чка.** — *Ну, добре. Ти знаєш, Сузя, мені не вільно про се говорити. Я тобі скажу, а ти — гляди мені —*

ша! ані словечка нікому (Коцюб.). П о р.: **й сло́ва не сказа́ти** (в 1 знач.). С и н о н і м: **ні па́ри з вуст.**

[від сло́ва] до сло́ва. 1. Все підряд, нічого не пропускаючи, від початку до кінця. *Він вислухав цікаво ту промову й затямив собі до слова, бо був дуже пам'ятливий* (Март.); *Говорилось стисло в ньому* [дописі] *про життя в глухій Обухівці, за паровий млин, .. про п'янство голови й про п'яний розгул. Все було надруковане, від слова до слова* (Головко); *Ніколи люди не чекали так газет, як тепер, вичитували від слова до слова. А вісті були невтішні: пре німець, палить, убиває, грабує* (Тют.). П о р.: **сло́во в сло́во.**

2. Точно, дослівно, без змін. *Ломицькому здалось, що він десь чув цю фразу, таку саму од слова до слова. Він почав пригадувати і нагадав: цю фразу говорила недавно Маруся* (Н.-Лев.).

гріх сло́ва сказа́ти *див.* гріх; **дар ~** *див.* дар.

для (за́для, ра́ди) кра́сного сло́ва. Щоб справити враження, викликати певний ефект. *Не ради красного слова вона тепер приводила в приклад братової синів* (Мирний). **для (за́для) кра́сного слівця́.** *Тим часом автор цієї розповіді був між життям і смертю. Сказано це не для красного слівця* (Загреб.); *Тільки деяких не пустим. Обіцяльника отого, Що .. клянеться без кінця Задля красного слівця!* (С. Ол.).

доде́ржувати сло́ва *див.* додержувати; **до ~ мо́вити** *див.* мовити; **до ~ прийшло́ся** *див.* прийшлося.

з пе́ршого сло́ва. Зразу, без довгих пояснень. *Люди ж усякі є в Ковалівці. Один тебе й з першого слова розуміє, і мовчки йде до роботи, іншому треба все розтовкмачити* (Кучер). П о р.: **з півсло́ва.**

і сло́ва не пи́снути *див.* писнути; **й ~ не сказа́ти** *див.* сказати; **метки́й до ~** *див.* меткий; **не ва́ртий до́брого ~** *див.* вартий; **не ви́давиш ~** *див.* видавиш; **не ви́пустити ~ з вуст** *див.* випустити; **не ви́тягнеш ~** *див.* витягнеш; **не доби́тися ~** *див.* добитися; **не лама́ти ~** *див.* ламати; **нема́ колі́ й ~ ви́мовити** *див.* вимовити; **позбавля́ти ~** *див.* позбавляти; **прийти́ до ~** *див.* прийти.

сло́ва не сказа́ти *див.* сказати; **~ упо́перек не сказа́ти** *див.* сказати; **хазя́їн свого́ ~** *див.* хазяїн.

СЛОВА́: бра́ти слова́ наза́д *див.* брати; **випуска́ти ~ на ві́тер** *див.* випускати; **зв'я́зувати доку́пи ~** *див.* зв'язувати.

золоті́ слова́. Уживається для підкреслення слушності, вчасності, доречності висловленого. — *Правильно. Золоті слова. Саме так.*

ки́дати слова́ на ві́тер *див.* кидати; **ковта́ти ~** *див.* ковтати; **лови́ти ~** *див.* ловити; **ма́зати ме́дом ~** *див.* мазати; **марнува́ти ~** *див.* марнувати.

медо́ві слова́ (розмо́ви, ре́чі). Облесливе обіцяння. [П о л к о в н и к:] *Медові твої речі, та, мабуть, не нашим губам ними ласуватись...* (Кроп.).

пусті́ (ма́рні) слова́ (фра́зи *і т. ін*.**).** Непотрібні, беззмістовні, не варті уваги висловлювання; беззмістовне розумування. *Пусті слова про «право бідних»... Держава дбає не про нас. Нас мали за рабів негідних... Доволі кривди і образ!* (Вороний); *Без марних слів і компліментів ніжних його* [В. Маяковського] *поети вчителем зовуть* (Рильський). **ма́рне сло́во.** *Коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово* (Л. Укр.). С и н о н і м: **пуста́ розмо́ва.**

рва́ти слова́ *див.* рвати; **розгу́блювати ~** *див.* розгублювати; **скупи́й на ~** *див.* скупий.

слова́ застряю́ть (застига́ють) / застря́ли (застря́гли, засти́гли) в го́рлі (у гру́дях) *кого, кому і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність говорити через сильне хвилювання, переживання тощо.— *Ось, на, візьми... Все оце візьми... Голос у нього переривався, глухо хрипів, слова застрявали в пересохлому горлі* (Ткач); *Слова застряли десь у грудях, і Густав не міг нічого сказати* (Хижняк); *Застрягли слова в горлі Кравченка, отетеріли, захолонули присутні* (Кир.); *Жменяк спалахнув гнівом, схопився на ноги і взяв Петричка за петельки так міцно, що всі слова застигли Петричкові в горлі* (Томч.). **сло́во застря́ло (застря́гло) в го́рлі.**— *Поранено командира взводу,— додав він* [політрук] *по хвилі притишеним голосом.— Командира? — слово застряло в горлі Білогруда* (Ю. Бедзик); *Він склонився так само холодно, формально, але не сказав ані слова. Здавалось, всяке прощальне слово так і застрягло йому в горлі* (Коб.); *Я прагну до бесіди іншої сили, Та слово у горлі застрягло мені* (Нагн.).

тягти́ слова́ з ро́та *див.* тягти; **ціди́ти ~ ; ціди́ти ~ крізь зу́би** *див.* цідити.

СЛОВАМИ: блуди́ти слова́ми *див.* блудити; **гра ~** *див.* гра; **захлина́тися ~** *див.* захлинатися; **й не сказа́ти ~** *див.* сказати; **ки́датися ~** *див.* кидатися.

кількома́ (небагатьма́) слова́ми. Дуже коротко, стисло. *Я кількома словами розповів, як добирався сюди* (Сміл.). П о р.: **у двох слова́х.**

креса́ти слова́ми *див.* кресати; **крути́ти ~** *див.* крутити; **масти́ти ~** *див.* мастити; **обкида́ти найгі́ршими ~** *див.* обкидати; **обклада́ти ~** *див.* обкладати; **обмовля́тися двома́-трьома́ ~** *див.* обмовлятися; **розкида́тися ~** *див.* розкидатися; **си́пати ~** *див.* сипати; **стріля́ти ~** *див.* стріляти.

СЛОВАХ: на слова́х. 1. Усно. *Прибіг гінець* [гонець] *з письмом к Латину.. і на словах додав: — Царю Латине неправдивий! Ти слово царськеє зламав* (Котл.); *Не буду тепера писати «достотної рецензії», бо думаю, що краще вимовлю свою думку на словах, ніж на письмі!* (Л. Укр.).

2. Тільки в розмові, а не в дійсності. *Я хоча й про-*

стий роботяга, але людям служу не на словах, а на ділі (Роб. газ.); *Який мудрий знайшовся! На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балалайці...* (Мур.).

при цих словáх *див.* слові.

у двох (у корóтких) словáх. Дуже стисло. *В двох словах доповівши йому* [командирові], *що в чаплинських тилах все гаразд, Мефодій.. добув* [з шапки] *заяложену, складену вчетверо депешу* (Гончар); *Блаженко в коротких словах доповідає суть справи* (Гончар). П о р.: **кількомá словáми.**

СЛОВІ: вúсіти на чéсному слóві *див.* висіти; **дарýйте на ~** *див.* даруйте; **зимувáти на кóжному ~** *див.* зимувати; **ловúти на ~** *див.* ловити; **на ~** *див.* півслові.

на чéсному слóві, *із сл.* т р и м á т и с я, *жарт.* Ледве. *Гудзик у нього на куртці тримається на чесному слові.*

при (по) тім (цім, сім) слóві; при цих (тих) словáх. Кажучи (щось). — *А лист таки годиться прочитати,— посміхнулася дружина. По цім слові вона розірвала конверт і вийняла звідти учетверо згорнутий аркуш паперу* (Ю. Бедзик).

СЛОВО: бúстрий на слóво *див.* бистрий; **брáти ~** *див.* брати; **вестú ~** *див.* вести.

в однó слóво, *з сл.* с к а з á т и, с к р ú к н у т и. Одночасно, разом.— *Запорожці зозвали раду, да й бух Іванця кошовим.— Іванця! — аж скрикнули всі в одно слово* (П. Куліш).

вставúти слóво *див.* вставити; **вхопúтися за ~** *див.* вхопитися.

гóстре (загóстре) слóво. Висловлена ким-небудь образа або що-небудь дуже неприємне. *Він любить сказати гостре слово* (Гжицький). **гóстре слівцé (словéчко).** *Запальна Варя Кочубей насупилась, ладна вже була кольнути Сою якимсь гострим слівцем* (Ткач); *Дідок повертається на другий бік, а баба не вгаває: — Що — гостре словечко коле сердечко?..* (Больш.).

гóстрий на слóво *див.* гострий; **гріх ~ сказáти** *див.* гріх; **давáти ~ ; давáти ~ чéсті** *див.* давати; **держáти ~** *див.* держати.

живé слóво. 1. Те, що вимовлене усно; усне мовлення. *Люба мамочко!.. Ліля і Оксана розкажуть тобі про все живими словами, то що ж описувати?* (Л. Укр.).

2. Висловлення, яке виражає правдиві, цікаві, нові думки. *Живе слово Тарасове.. переможно гриміло в лавах борців за волю* (Мист.); *Нічого, жодного живого слова, крім пліток, які йшли від окупантів, у село не доходило* (Коз.); *Їм* [хлопцям] *здавалося, що джура перекаже гетьманові всі їх розмови, але живе гаряче слово переконало й заспокоїло* (Тулуб).

замóвити слóво *див.* замовити; **здавáтися на ~** *див.* здаватися.

кривé слóво. Висловлена груба образа. [М а р у с я:] *Ні одного кривого слова я від нього не чула; за що ж би я мала на нього злобу?* (Стар.).

крýгле слóво; крýглий зворóт. Влучний вислів. *Валентин Модестович.. полюбляє круглі звороти та вишукані іноземні слова* (Шовк.).

ламáти слóво *див.* ламати; **легкúй на ~** *див.* легкий; **ловúти кóжне ~** *див.* ловити; **меткúй на ~** *див.* меткий.

міцнé слóво. Груба лайка. *А ми ту молотьбу починали, що збираємося кінчати? — в'їдливо спитав хтось від дверей. За гомоном Кіндрат Дорофійович не розпізнав голосу. Але заготовив міцне слово, зібравшись стьобнути ним всякого* (Логв.); — *Тільки, будь ласка, якнайменше міцних слів. Пам'ятай, що ти дипломат* (Довж.); *За коротку мить дід устиг спом'янути міцним словом усю нечисту силу* (Донч.).

на слóво, *перев. із сл.* в і р и т и. Без будь-яких підтверджень фактами, на основі лише чийогось запевнення, обіцяння. [Р у ф і н:] *Бач, довго пояснити, як се склалось, а часу обмаль. Вір мені на слово,— я б не завдав тобі такої рани, якби мене не змусила до того повинність вища над родинні зв'язки* (Л. Укр.); *На виплат відпускали тим, хто мав постійну платню і мав з чого сплачувати борги, а на слово не вірили* (Гжицький).

на чéсне слóво. На основі тільки чийогось запевнення, обіцяння; повіривши. *З рекомендаціями, як воно й годиться, В курник вмостилася Лисиця. Прийняв її на чесне слово в штати осел вухатий* (Іванович).

новé слóво *чого, у чому.* Передове, прогресивне в чому-небудь. *Це відкриття було новим словом у науці.*

остáннє слóво. 1. *чиє, у кого і без додатка.* Категоричне, остаточне рішення про кого-, що-небудь.— *Це моє останнє слово. Я не то що за вас не хочу видавати своєї дочки, я її ні за кого не видам,— сказала Каралаєва* (Н.-Лев.); *З контори люди виходять на вулицю і, тулячись плечем до плеча, разом прямують у ліси. Пан так і не сказав їм останнього слова. Норовито крутнувся на місці — і в двері* (Стельмах).

2. *чого, у чому.* Прогресивне, нове в чому-небудь (перев. в науці, техніці). *Чому Алейников, який, за фільмом, працює в кабіні літака, зробленого за останнім словом техніки, чому він вилазить з нього з брудним обличчям, як кочегар з трюму,— мені це не зрозуміло* (Довж.); *Це був великий лікарський кабінет, обладнаний за останнім словом лікарської техніки* (Смолич); *Останнім словом у принциповому вирішенні конструкції польових гаммаскопічних приладів є штирьові датчики* (Вісник АН); — *Ввели механізм так званої безкулачної наладки. Це — новинка! І останнє слово техніки* (Вітч.).

пéрше слóво. 1. *чиє, за ким.* Початок, почин

у якійсь справі, діяльності і т. ін. [М а р і я:] *Ми в цій справі будемо не самі: МТС допоможе. І машинами, і людьми. Але перше слово повинно бути наше* (Лев.).

2. *в чому.* Найголовніше, найсуттєвіше в чому-небудь. *Допомогти батькові в цій справі було для дітей першим словом.*

повертáти слóво *див.* повертати.

погáне слóво. Лайливе слово.— *А .. казали, що в мене батька не було... байстрюк? — кажуть..— Не думай про це, то погане слово!* (Мирний); *Доки Шура перебувала на вогневій, жодне погане слово не зривалося ні в кого з уст* (Гончар).

подавáти слóво *див.* подавати; **розкóвувати** ~ *див.* розковувати; **сказáти нове́ ~ ; сказáти своє́ ~ ; сказáти** ~ *див.* сказати; **скупи́й на** ~ *див.* скупий.

слóво в слóво. 1. Точно, без будь-яких змін; дослівно. *Я вивчив майже всього* [Шевченка] *напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!)* (Фр.); *Франко.. намагався передавати пушкінські рядки з максимальною близькістю до першотвору, майже слово в слово* (Рильський).

2. Не пропускаючи нічого, від початку до кінця. *Прошу вас, повторіть, будьте ласкаві, все, що вони вам казали, тільки, дуже вас прошу, слово в слово, не змінюйте нічого і не додавайте нічого!* (Рад. Укр.). П о р.: **до слóва.**

слóво за слóвом; слóво по слóву. Поступово, мало-помалу говорячи, розговорившись або розпитуючи.— *Якось за чаркою змовилися мої старі з насмішкуватими Сердюками породичатися. Слово за словом, і навіть за придане домовились* (Стельмах);— *Панич! панич! — крикнула вона і з повними жменями глини кинулася через окіп до панича.. Слово по слову — розбалакалися* (Мирний); *Слово по слову він так захопився спогадами, що ладен був на цю тему говорити до самого вечора* (Добр.); **слóво за слóво.** *З'їхались на заїзний двір два станові, і обидва були в одставці* [відставці]. *Слово за слово і добалакались до того, як вони були становими в одному стані, один раніше, а другий послі* [після нього] (Україна..).

слóво не розхóдиться з ділом *у кого, чиє.* Хто-небудь завжди виконує обіцяне або діями підтверджує сказане. *У Бізона слово ніколи не розходилося з ділом і переінакшувати планів він не любив* (Сліс.); *Хоробрий начальник донців, що на нараді перший висловився на штурм* [фортеці], *першим же кинувся і в бій. Його слова не розходилися з ділом* (Добр.). **слова́ розхóдяться з ділом.** *Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться* (Укр.. присл..).

слóво писнýти *див.* писнути.

слóво чéсті (*заст.* **гóнору**). 1. Уживається для вираження запевнення істинності, правдивості сказаного, обіцяного.— *Дядю Миколо, а ви знаєте, Славко — поет. Він вірші пише. Слово честі!* (Коз.); — *Ну, читай вже далі. Слово честі,— не перебиватиму,— примирливо озвалась Параска* (Цюпа); — *Стій! Може бути...— сказав Щорс.— Слово честі — це Боженко* (Довж.); — *А дядько Михей збирається висувати тебе на голову колгоспу.— Ти що? — Слово честі, чув на свої вуха* (Зар.). С и н о н і м: **чéсне слóво.**

2. Словесне запевнення в правдивості чого-небудь. *Упевняв мене* [адвокат] *словом честі, що ще нині відошле контрат* [контракт] *до суду* (Март.); *Наливайко кинув курити люльку, до сотника ближче підступив: — Рукодайний слуга? То ж, певно, слово гонору давав своєму пану на вірне слугування?* (Ле).

спом'яне́ш моє́ слóво *див.* спом'янеш; **тверди́й на** ~ *див.* твердий.

чéсне слóво. Уживається для запевнення в істинності, правдивості сказаного.— *Я ще змалечку помітив, що дівчина має талант у пальцях... Ні, чесне слово, не жартую... Так, як Дорця вміла укласти букет... ніхто інший у Львові не потрапив...* (Вільде); — *А коли так, то чого ти не прийдеш до нас на поле та не скажеш: «Хлопці, я зараз у відпустці, давайте я разом із вами в степу попрацюю, понюхаю, як земелька пахне»...— Я думав... Я... навіть хотів. І, чесне слово, я мав такий намір* (Тют.). С и н о н і м: **слóво чéсті** (в 1 знач.).

чóрне слóво. Лайливий вираз із згадуванням чорта.— *Чорти б тебе взяли! — вилаявся він чорним словом.*

СЛОВОМ: би́ти слóвом *див.* бити; **дóбрим** ~ **прислужи́тися** *див.* прислужитися; **закидáти** ~ *див.* закидати; **за** ~ **у кишéню не лізти** *див.* лізти; **і** ~ **не перекúнутися** *див.* перекинутися; **не лáзити за** ~ **у кишéню** *див.* лазити; **не обмóвитися** ~ *див.* обмовитися; **ні перóм не списáти, ні** ~ **не сказáти** *див.* списати.

одни́м слóвом; однó (одне́) слóво. Уживається для узагальнення раніше сказаного; коротко кажучи.— *А сюди* [до пакгаузу] — *за що? — Самовільні реквізиції, буянство та окаянство і всяке таке інше... Одним словом, якраз за те, проти чого ти збунтувавсь* (Гончар); *Пішли. Відійшли від села так верстов зо дві — коли щось ізнизу підвіває. Далі то більше, далі то більше. Де не взявся вітер, б'є снігом під ноги — одно слово, пішла заметільниця* (Хотк.); *Велика масштабна роль завжди приємна для актора. В ній багато відтінків, нюансів, одне слово — є що грати* (Вітч.).

перекидáтися слóвом *див.* перекидатися; **поперхнýтися** ~ *див.* поперхнутися; **слóво за** ~ *див.* слово.

СЛОВУ: по слóву *кого, чиєму, заст.* За чиїмсь наказом. *Чигають* [розбійники] *на чумацьке до-*

бро, вичікують слушного часу, коли б в одну мить, по слову ватажка, кинутись на табір (Коцюб.).

сло́во по сло́ву *див.* слово.

СЛОН: слон на ву́хо наступи́в *див.* ведмідь.

СЛОНА: роби́ти з му́хи слона́ *див.* робити.

СЛУГА: бо́жий (госпо́дній, христо́вий) слуга́, *заст.* Представник духовенства. [Г а в р и л о:] *Ідіть у фортецю і не забувайте, що сказав вам смиренний божий слуга, полковник дяк Гаврило* (Корн.); [М а т у ш к а г у м е н я:] *Жду я від неї вірної господньої слуги, справної черниці* (Мирний); [Є п и с к о п:] *В такому стані взять його не можу* [до диякона]. *Беру тебе, слуго христовий* (Л. Укр.).

ваш (твій) покі́рний слуга́. Усталена форма ввічливого закінчення листа. *З пошаною зостаюсь ваш покірний слуга* (Драг.).

СЛУЖАТЬ: но́ги слу́жать *див.* ноги.

СЛУЖБУ: відслужи́ти слу́жбу *див.* відслужити; **поста́вити на ~** *див.* поставити; **~ служи́ти** *див.* служити.

СЛУЖИТИ: слу́жбу служи́ти. 1. Робити щонебудь корисне, потрібне, необхідне.— *Скажи низовикам, що я, як і давніше було, шаную їх і милостю своєю жалувати завжди стану, аби вони тільки краєві нашому рідному службу служили по справедливості, стояли за віру та волю* (Рибак).

2. Мати певне значення, виконувати свою роль, своє призначення. *Там, де потребується піднесений, урочистий тон, .. архаїзми можуть вірно служити свою службу* (Рильський).

служи́ти на побіге́ньках *див.* бути.

СЛУХ: [і] слух запа́в (загу́в) *про кого, за кого.* Не стало ніяких відомостей про когось.— *Знаю тільки, що замолоду він* [Гудзь] *те тільки й робив, що пив та гуляв, та волочився. А як оддав батько в москалі, то про його й слух запав* (Мирний); — *Змандрував* [Жук] *кудись. На заробітки пішов — чи що; тілько як пішов — то й слух за його запав...* (Мирний). **і слу́хи загули́** *за ким.Минули жнива — за Довбанюком і слухи загули* (Фр.).

на слух; по слу́ху. 1. *перев. з сл.* с п р и й м а́ т и, р о з п і з н а в а́ т и. Лише слухаючи, прислухаючись. [Б а т у р а:] *Я вам вдвадцяте кажу,— на слух не сприймаю вірші* (Корн.); *Досвідчений і допитливий механізатор на слух розпізнає неполадки у двигуні* (Хлібороб Укр.); *Роман по слуху пішов до воріт і враз зупинився: притулившись до хвіртки, стояла.. дівчина і руками затискувала уста, щоб не розсміятись* (Стельмах).

2. *перев. з сл.* с п і в а́ т и, г р а́ т и. По пам'яті, без нот. [О л е н а:] *Ніяк не доберу, що в них* [нотах] *до чого. Стоять переді мною на папері, як пуголовки. Я більше на слух беру* (Мокр.); *В нашому роді всі дуже полюбляли музику, дід і батько по слуху грали на скрипочці, виміняній років п'ятдесят тому в заїжджого волошина* (Стельмах).

оберну́тися на слух *див.* обернутися; **пропуска́ти повз ~** *див.* пропускати; **ті́шити ~** *див.* тішити.

СЛУХАТИ: слу́хати (вислухо́вувати) ле́кції (ле́кцію). Сприймати чиїсь повчання, наставлення. *Набридло йому вислуховувати ці лекції — все батько повчає.*

слу́хати джмелі́в (чмелі́в), *зневажл.* Гудіти, шуміти в голові (перев. від удару). *Дав йому лупня добре — довго буде джмелів слухати* (Номис).

слу́хати че́рез верх, *рідко.* Не зважати на сказане. *Як батько казав: не важся за його йти, то я слухала його через верх* (Барв.).

СЛУХАЮТЬ: но́ги не слу́хають *див.* ноги; **ру́ки не ~** *див.* руки.

СЛУХАЮТЬСЯ: но́ги не слу́хаються *див.* ноги; **ру́ки не ~** *див.* руки.

СЛУХУ: [а́ні] ні слу́ху, [а́ні] ні ду́ху *про кого — що, від кого — чого і без додатка.* Нічого невідомо про кого-, що-небудь. *В магазині Ставропігійської книгарні... ані слуху, ані духу про неї* [книжку віршів Глушкевича] (Фр.); *І більше про спорт — ані слуху, ні духу!.. Та ось діяча фізкультурного руху Зовуть звітувати в зал виконкому, Щоб дать йому перцю, сякому-такому!* (С. Ол.); *Узяли її* [Парасчиного] *Федора та як погнали* [на війну], *то аж уже третій рік ні слуху, ні духу!* (Мирний); — *«А може, його* [Бандуренка] *й на світі нема? — заспокоює заздрість Охтирський.— Щось від нього ні слуху, ні духу* (Мур.); *Від сусідів-партизанів, що базуються в Брянських лісах, двоє повернулися, а з-за лінії фронту — ні слуху, ні духу* (Головч. і Мус.).

ні слу́ху, ні ві́сті (про́слуху, мо́ви). Нема ніяких відомостей, відповіді від кого-небудь. *Од тьоті Елі нема ще ні слуху, ні вісті* (Л. Укр.); *Вона зникла від нього... Гукнув* [Ярослав] *у безнадію пітьми. Ні слуху, ні мови* (Загреб.).

по слу́ху *див.* слух.

СЛЬОЗА: аж сльоза́ пройме́ *кого.* Хтось зворушений чим-небудь так, що може заплакати. *Є чого послухати, як стануть розказувати.. Нашого братчика, неписьменного, слухаючи, аж сльоза пройме!..* (Кв.-Осн.).

як сльоза́, *із сл.* ч и́ с т и й. 1. Дуже, надзвичайно. *Проміння од свічок пронизувало пляшку з обох боків, вигравало в жовтій, чистій, як сльоза, горілці, заправленій пахучими корінцями,— бодяном, каманом та гвоздичками* (Н.-Лев.); *З чистого, як сльоза, скла, графин заграв сизенькими смужечками світу* (Мирний); *Ти п'єш воду таку свіжу, прозору та чисту, що недаром про неї кажуть: як сльоза* (Гончар).

2. Істинний, справжній. *Левко щасливо засміявся: — Не верзу, а чисту, як сльоза, правду кажу, не комусь, а тобі приніс її* (Стельмах).

СЛЬО́ЗАМ: дава́ти во́лю сльоза́м *див.* давати.

СЛЬОЗАМИ: відідле́ться сльоза́ми *див.* відідлється; **дави́тися ~** *див.* давитися; **за ~ сві́та не ба́чити** *див.* бачити; **захлина́тися ~** *див.* захлинатися; **ми́ти ~ лице́** *див.* мити; **облива́тися ~** *див.* обливатися; **о́чі зайшли́ ~ ; о́чі ~ схо́дять; о́чі тума́няться ~** *див.* очі; **полива́ти ~** *див.* поливати; **умива́тися ~** *див.* умиватися.

СЛЬОЗАХ: у сльоза́х. 1. Заплаканий. *В сльозах ніхто не бачить, а як пісні співаю,— так чують* (Укр.. присл..).

2. Бідуючи, в нестатках, злиднях. *На кару Сироти остались. В сльозах росли, та й виросли* (Шевч.).

СЛЬОЗИ: ада́мові сльо́зи, *жарт.* Горілчані напої. **ада́мові слі́зки.** *А я совітував би чарочку-другу адамових слізок, як казав було отець економ* (Шевч.).

вида́влювати сльо́зи *див.* видавлювати; **вилива́ти ~** *див.* виливати; **вису́шувати ~** *див.* висушувати; **ви́точити ~ з очей** *див.* виточити.

відідлю́ться (відізву́ться) сльо́зи *кому.* Хто-небудь буде покараний за заподіяне комусь зло. [М о л о д и ц я:] *Бог дасть — подавиться* [Храпко] *колись!.. Подавиться! Відіддються йому сирітські сльози* (Мирний). П о р.: **відідле́ться сльоза́ми.**

втира́ти сльо́зи *див.* втирати; **залиша́ти на ~** *див.* залишати; **ки́дає в ~** *див.* кидає.

кипля́ть сльо́зи в (на) оча́х *кого, чиїх.* Хто-небудь готовий заплакати, близький до плачу. *Закричала вона, стиснувши руки в кулачки і кусаючи губи. В очах її кипіли сльози* (Тют.).

ковта́ти сльо́зи *див.* ковтати; **кото́ві на ~ нема́** *див.* нема.

ко́тяться (ли́нуть) / покоти́лися дрібні́ (рясні́, пеку́чі *і т. ін.*) **сльо́зи [гра́дом]** *у кого і без додатка.* Хтось плаче гірко, невтішно. *Рясні сльози градом котяться по дівочих щоках* (Гончар).

крізь сльо́зи, *перев. з сл.* п р о м о в л я́ т и, г о в о р и́ т и, в і д п о в і д а́ т и, п о с м і х н у́ т и с я, с м і я́ т и с я *і т. ін.* Плачучи.— *А чом ти, суча дочко, оце й досі не виходиш на панщину? — крикнув осавула й ударив Нимидору нагайкою по спині.— В мене родилась дитина. Це ж сьогодні тільки третій день,— ледве промовила крізь сльози* (Н.-Лев.); — *Іваночку, то зовсім інше,— посміхнулась Уляна крізь сльози.— То війна, а це життя* (Довж.).

крокоди́лячі (крокоди́лові) сльо́зи. Удаване нещире співчуття хитрої, підступної людини. [В о р о н і н:] *Що знаєш?* [Я р о ш е н к о:] *Все! Як ти примчав до неї* [дружини] *із звісткою про мою вигадану загибель. Як оплакував мене крокодилячими сльозами* (Лев.); *Досі його й не чути було, і стріляв мовчки, і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною крокодилячими слізьми* (Гончар).

ли́ти крокоди́лячі сльо́зи; ли́ти ~ *див.* лити.

наверта́ються / наверну́лися сльо́зи [на. о́чі]. Хтось готовий заплакати. *Вона знову заломала руки, знову, як поламані, захрущали пальці: на очі навернулися сльози і от-от бризнуть...* (Мирний). П о р.: **тремтя́ть сльо́зи на оча́х.**

обте́рти сльо́зи *див.* обтерти; **пи́ти ~** *див.* пити; **пуска́ти ~** *див.* пускати; **розпуска́ти ~** *див.* розпускати.

сльо́зи в го́рлі застря́гли *кому.* Хто-небудь не може заплакати. *А коли впізнала* [мати сина] — *впала на груди, дивилась і надивитись не могла, плакала б, так сльози в горлі застрягли* (Збан.).

сльо́зи да́влять (ду́шать) / удави́ли *кого.* Хто-небудь ледь стримується від сильного плачу, приглушує плач. *Стара не змогла довго сидіти у їх* [Йосипа і Параски] — *сльози давили її, неприві-тність невістки гнала з хати* (Мирний); *Враз Харитя почула, що сльози душать її* (Коцюб.); *Удавили сльози Оленку, не знає, що вже й робити. Взяла ту чорновку, перо, бомагу* [папір], *сіла за стіл, переписує* (Тесл.). П о р.: **дави́ти слізьми́.** С и н о н і м: **дави́тися пла́чем.**

сльо́зи закипі́ли (закрути́лися) / закипа́ють на (в) оча́х (*рідко* **на ві́ях**) *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь почав плакати.— *Що це, Супруне? — здивувалась вона, розтиснула руку і перелякано ахнула. Вона побачила на долоні не золоті сережки, а свою далеку молодість, і на її по-дівочому густих віях закипіли сльози* (Стельмах); *Таємниче гранння ліса, що не раз у Відні почувалося йому* [Борисові] *крізь сон, а тепер, коли почув його неправду, попросту вхопило його за серце, так що у нього аж сльози закрутилися на очах* (Фр.); *Матері, однак, не раз закрутилися сльози в очах, коли вона дивилася на поблідле лице дочки* (Кобр.); *Так говорив* [про братерство] *отаман Бульба* [Тарас] *...Старі козаки стояли нерухомо, і сльози закипали їм на старечих очах. Багато, мабуть, нагадав їм Тарас знайомого й кращого, що буває в людині, яку зробили мудрою роки горя, праці, козакування і всяких злигоднів* (Довж.). **сльоза́ закрути́лася в о́ці.** *Гнат узяв сина на руки сльоза закрутилась йому в оці та гарячою краплею впала на лице дитини* (Коцюб.).

сльо́зи залива́ють / залили́ о́чі (лице́ *і т. ін.*). Хтось дуже плаче, ридає. *Сльози очі заливають, Що й на світ не гляну...* (Чуб.). П о р.: **облива́тися слізьми́.**

сльо́зи скипі́лися *у кого і без додатка.* Хто-небудь уже втратив здатність плакати від горя, болю і т. ін. *Вона не плакала, бо скипілися сльози* (Мирний).

сміх і сльо́зи; сміх крізь ~ *див.* сміх.

тремтя́ть сльо́зи на оча́х *у кого.* Хто-небудь готовий заплакати. *Дівчинка не хоче плакати, та вже сльози тремтять у неї на очах.* П о р.: **наверта́ються сльо́зи.**

уда́ритися в сльо́зи *див.* ударитися.

у сльо́зи. Починати плакати. *Настя, як здума про себе, то зараз у сльози* (Кв.-Осн.).

СЛЬОЗОЮ: полива́ти сльозо́ю *див.* поливати; **пробі́ти** ~ *див.* пробити; **пройма́ти** ~ *див.* проймати.

СЛЬОЗУ: пуска́ти сльозу́ *див.* пускати; **хова́ти** ~ *див.* ховати.

СЛЬОТА: як сльота́. Невідступно, надокучливо. *Вона* [біда] *й за ним ходила змалку, як сльота, поки не відкрився перед ним чарівний світ книжок, повний незнаних чудес* (Кол.).

СМАЖЕНИМ: па́хне сма́женим *див.* пахне.

СМАЖИТИ: сма́жити собі го́лову, *рідко.* Постійно, весь час думати про що-небудь. *І спати полягали, і поснули усі, а я все смажу собі голову: де я тії очі іскристі бачив?* (Вовчок). Пор.: **лама́ти го́лову** (в 1 знач.).

СМАК: вхо́дити в смак *див.* входити.

на (під) смак *чий, кого.* 1. Відповідно до чиїхось поглядів, уподобань.— *Як вам подобаються наші періодичні видання: «Громадська думка», «Рідний край», «Шершень». На мій смак — все воно сіре, малоцікаве* (Коцюб.).

2. Відповідний чиїмсь поглядам, уподобанням. *Я мусив мовчки признати, що такі подружжя не зовсім під мій смак* (Л. Укр.). Пор.: **по смаку́.**

розібра́ти смак *див.* розібрати.

у смак. 1. З апетитом, з насолодою. *Балабуха стукнув чарку до дна і в смак з'їв пирога, неначе після дуже важкої, але добре скінченої праці* (Н.-Лев.).

2. Досхочу, вволю. *От як тая Павлютиха покине нас самих, то мати з попадею за плач мерщій, і добре, у смак, наплачуться собі* (Вовчок); — *Та, може, спершу б треба в загс, та щоб, як слід, весілля.— Ото б ми випили вже в смак!* (Дор.).

СМАКОМ: зі сма́ком. 1. З великим апетитом.— *Їсти — страх хочеться. З яким смаком трощиться їстівне! Аж за ушами лящить...* (Коцюб.).

2. Гарно, вишукано. *Їй подобалася ця затишна, зі смаком обставлена кімната* (М. Ол.).

3. Із задоволенням, з приємністю. *Давно я нічого не читав такого доладного і з таким смаком* (Мирний); *Сьогодні, після довгої перерви, він* [Данило] *зі смаком писав свої етнографічні замітки, вплітаючи в них пісні й прислів'я* (Стельмах).

СМАКУ: добира́ти смаку́ *див.* добирати.

до смаку́. 1. *кому і без додатка.* Подобається, імпонує кому-небудь.— *Ні, ми самі вчора ввечері були в гостях. А там зібралась компанія, зовсім мені не до смаку,— сказала Марта Кирилівна* (Н.-Лев.).

2. Гарно, вишукано. *Двері відчинила Аспазія. Глянула на струнку даму, одягнуту ніби й просто, але й до смаку, і сторопіла* (Панч).

3. *кому і без додатка.* Відповідно до чиїхось уподобань. *І що то вже вмів їм до смаку заграти! Чи заспівати, чи присвиснути або історію сказати* (П. Куліш).

по смаку́ *кому, чиєму.* Відповідний чиїмсь поглядам, уподобанням.— *Служба по мені, по моєму смаку і вдачі* (Н.-Лев.). Пор.: **на смак** (у 2 знач.).

прийти́ся до смаку́ *див.* прийтися; **припа́сти до** ~ *див.* припасти.

СМАЛЕНИМ: па́хне сма́леним *див.* пахне.

СМАЛЕНОГО: не ба́чити сма́леного во́вка *див.* бачити; **плести́** ~ **ду́ба** *див.* плести; **чо́рта** ~ *див.* чорта.

СМАЛЕЦЬ: ма́ти сма́лець в голові́ *див.* мати[2].

СМАЛИТИ: смали́ти (присма́лювати) литки́ *біля кого.* Залицятися до кого-небудь, загравати з ким-небудь. *Усім було помітно, як він смалив біля дівчини литки.* Пор.: **смали́ти халявки́.**

смали́ти халявки́ *до кого.* Залицятися до кого-небудь.— *Гарна «фата», нічого сказати! А яка рахманка, як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки!..* (Коцюб.). Пор.: **смали́ти литки́.** Синоніми: **стели́ти містки́; підбива́ти клинці́.**

СМАЛЬЦЕМ: ма́зати п'яти сма́льцем *див.* мазати.

СМЕРДИТЬ: смерди́ть земле́ю *див.* пахне.

СМЕРДІВ: щоб і дух не смердів *див.* дух.

СМЕРКАННЯ: від світа́ння до смерка́ння *див.* світанку; **з ра́нку до** ~ *див.* ранку.

СМЕРКНУТИ: сме́ркнути в голові́. Відчути запаморочення (від удару, хвороби).— *Ти чого мою доньку габзуєш? — скипів Окунь.— Ану гайда в свої ліси, поки тобі не смеркло в голові* (Стельмах).

СМЕРКУ: від світа́ння до сме́рку *див.* світанку; **з ра́нку до́** ~ *див.* ранку.

СМЕРТЕЛЬНИЙ: смерте́льний гріх *див.* гріх.

СМЕРТЕЛЬНИМ: смерте́льним бо́єм *див.* боєм.

СМЕРТЕЛЬНОЮ: смерте́льною хва́ткою *див.* хваткою.

СМЕРТІ: відчепи́ти з гачка́ сме́рті *див.* відчепити.

гі́рше [від] [лю́тої] сме́рті. 1. Нестерпний, тяжкий. [Жірондист:] *Таке життя було б од смерті гірше* (Л. Укр.).

2. Нестерпно, тяжко. *Піду, думаю, заміж!.. Станемо якось бути на світі — хоч не жити, дак бути. А так — се гірше лютої смерті* (Барв.).

до [са́мої] сме́рті (заги́ну). До кінця життя. *Чужий чоловік до часу, а свій до смерті* (Укр.. присл..); *Не плач, Катерино, не показуй людям сльози, Терпи до загину!* (Шевч.); *Буде в серці отак до загину: Де б не був я, куди б не йшов — Материнське тепло Батьківщини І твоя неспокійна любов* (Дмит.).

до сме́рті (півсме́рті). Дуже, надзвичайно. *Угорці не на жарт переполошились. Вони й раніше були вже до смерті залякані пропагандою*

(Гончар); *Артемові Степановичу мимоволі згадалися часи, коли його, корінного киянина, до смерті зацікавив міський транспорт — так звані конки* (Збан.); // Нещадно. *Побили мене ще по дорозі до півсмерті* (Коз.).

іти́ назу́стріч сме́рті *див.* іти; **ко́ло ~ ходи́ти** *див.* ходити; **лабе́ти ~** *див.* лабети; **пожи́ти ~** *див.* пожити.

при сме́рті. В дуже тяжкому, небезпечному для життя стані; близький до загибелі, кончини.— *Чи живий він, чи ні. В сорок першому я залишив його в оточенні майже при смерті* (Ю. Бедзик); *Ледве вблагала* [Анна], *щоб дочку взяти* [на жнива] *замість Оксеня. Куди йому — лежить при смерті* (Цюпа).

три чи́сниці до сме́рті *див.* чисниці; **шука́ти ~** *див.* шукати.

СМЕРТНА: сме́ртна годи́на *див.* година; **~ мить** *див.* мить.

СМЕРТНЕ: сме́ртне ло́же *див.* ложе.

СМЕРТНИЙ: прости́й сме́ртний. Звичайна людина. *Виходячи в розвідку, Козаков підіймався одразу над простим смертним і вже почував себе богом* (Гончар).

сме́ртний гріх *див.* гріх; **~ час** *див.* година; **як ~ гріх** *див.* гріх.

СМЕРТНИМ: сме́ртним бо́єм *див.* боєм.

СМЕРТНІЙ: облягти́ на сме́ртній посте́лі *див.* облягти.

СМЕРТНІМ: на сме́ртнім ло́жі *див.* ложі.

СМЕРТНОМУ: лежа́ти на сме́ртному ло́жі *див.* лежати.

СМЕРТЮ: зустріча́тися з сме́ртю *див.* зустрічатися.

не своє́ю сме́ртю, *з сл.* п о м и р а́ т и, г и́ н у т и *і т. ін.* Передчасно (від підступних дій, в бою, від нещасного випадку). *Нікому не хочеться помирати не своєю смертю.* А н т о н і м: **своє́ю сме́ртю.**

своє́ю сме́ртю, *з сл.* п о м и́ р а т и. Від хвороби, від старості.— *Бог з ними, хай забирають* [землю],.. *аби життя залишили, щоб хоч померти своєю смертю* (Мик.); — *Правда очі коле? — Ні, хлопче, повір мені, ти своєю смертю не помреш! Я вже бачу це! — напружується для удару Омелян* (Стельмах); — *Їй-бо, цей рештант* [арештант] *не помре своєю смертю* (Стельмах). А н т о н і м: **не своє́ю сме́ртю.**

як за сме́ртю, *з сл.* з б и р а́ т и с я. Дуже довго.— *Догралися,— пробурмотів Йонька і став збиратися в дорогу. Але збирався він, як за смертю: довго шукав рукавиці, батіг* (Тют.).

СМЕРТЬ: забу́ла смерть *про кого.* Хтось дуже довго живе, не вмирає, хоч уже й пора.— *Забула десь і тая смерть про мене.— Зітхнувши тяжко, він* [дідок] *озвавсь* (Гл.).

іти́ на смерть *див.* іти; **крізь вого́нь і ~** *див.* вогонь.

мов з косо́ю пройшла́ смерть. Багато померло, загинуло. *І того вже немає, і іншого. Цього на фронті, а того німці, коли в село вступали, застрілили. Мов з косою пройшла смерть по селу* (Збан.).

нагада́ти козі́ смерть *див.* нагадати.

на (у) смерть. Так, що наступила чиясь кончина, загибель.— *Акушерку Рашкевич, кажуть, на смерть забили. Поліції нема, щезла* (Коцюб.); *Лейтенанта Чорноволенка накрило міною. На смерть...* (Коз.); — *Забив. У смерть забив. Он гляньте! — і вона вказала на золотогривого півня, що лежав коло печі* (Мирний); *Василь протанцював уже три вулички. Онде вже й хату видно... Постріл! І... нема Василя. Упав він просто з танцю на дорогу — в. смерть* (Довж.).

2. Дуже, надто. *Гордий студент обидився на смерть* (Н.-Лев.); — *Прошу не казати про цю пригоду моєму зятеві... Лихий у чоловіка язик, засміє на смерть...* (Чаб.); *Зайці перелякались на смерть, а стара зайчиха аж зомліла з переляку* (Н.-Лев.); *Остапійчиних дітей на смерть перелякав* [Чіпка]... *Біжить, кажуть, як скажена собака, через город...* (Мирний); *Степка за ним у смерть побивається...— І я чула, кумо...* (Зар.).

не на життя́, а на смерть *див.* життя; **нести́ ~** *див.* нести; **посила́ти на ~ ; по ~ посила́ти** *див.* посилати.

смерть загляда́є (ди́виться, зазира́є *і т. ін.*) / **загля́нула (подиви́лась** *і т. ін.*) **в о́чі** *кому.* Хто-небудь може померти, близький до кончини, загибелі. *Почалося тривожне підпільне життя.. Тричі за цей час ловили мене гестапівці й поліцаї. Тричі за цей час заглядала мені у вічі смерть* (Дмит.); *Скупий титар, бачачи, що смерть заглянула йому в очі, благально протягнув: — Рятуй мою душу, Трохим.. Сто карбованців дам* (Стельмах). С и н о н і м: **лиши́лося недо́вго топта́ти ряст.**

смерть занесла́ [свою́] го́стру косу́ (ру́ку) *над ким.* Хто-небудь може померти, загинути. *Часом вона* [Марія] *зупинялась. Потім схоплювалась і бігла знову. Бігла від смерті, що вже було занесла над нею свою гостру косу* (Цюпа); *Сеспель розказував...: — Ленін, Радянська влада все роблять, щоб врятувати.. тих, над ким голодна смерть занесла гостру косу* (Збан.); *Хіба б їй* [Марії] *легше було, коли б смерть занесла свою руку і над його* [Андрія] *чолом?* (Ю. Бедзик).

смерть за смерть! Відплата, помста за вбивство вбивством. *У кривавій, грізній далині на лице Осьмухіна Володі вічності упали промені. Смерть за смерть!.. Катюги у тривозі, метушаться, прокляті, руді...* (Сос.); *Девізом нескорених було: «Кров за кров! Смерть за смерть!» І земля горіла під ногами окупантів* (Веч. Київ). С и н о н і м: **кров за кров!**

смерть ко́сить (скоси́ла) *кого.* Хто-небудь помирає (помер), гине (загинув). *Не можна і й підвести обличчя до кулеметного щита. У нім є проріз для прицілу, смерть крізь нього нас косила* (Сос.).

смерть [стої́ть] [з косо́ю] за плечи́ма. Хто-небудь скоро помре, близький до кончини, загибелі. *Всього надбали. Та діточок у їх біг-ма, А смерть з косою за плечима. Хто ж їх старість привітає, За дитину стане?* (Шевч.); *Коли чоловік постарів і відчув, що смерть стоїть з косою за плечима, покликав своїх хлопців і сказав: — Я, діти мої, буду вже вмирати* (Казки..); *— Та то, мамо, ви думаєте за батька, то він вам і сниться,— сказала Любка.— Ні, дочко, моя смерть вже в мене за плечима* (Н.-Лев.); *Дожидали Катрі — Катрі не було. Смерть вже за плечима. Старий дожидав — як дожидав! І мертвів і оживав* (Вовчок). **смерть трясе́ / потрясла́ косо́ю.** *Спасибі, зіронько! — минає Не ясний день мій; вже смеркає, Над головою вже трясе Косою смерть* (Шевч.); *Одчайний людський зойк в тумані дзвенить і падає: смерть потрясла косою, туманом пішла, як ладан* (Ю. Янов.).

смерть узяла́ (забра́ла, прибра́ла) *кого.* Хто-небудь помер чи загинув. *Умерла баба.. не буде більше баби... Смерть узяла бабусю...* (Мирний); *Він свідомо пішов на страту. Не хотів животіти, псувати життя іншим і мучитися самому. Віра розуміла це. Розуміла, що смерть однаково прибрала б його незабаром, а плакала* (Перв.).

чо́рна смерть, *заст.* Чума. *Від чуми колись гинуло багато людей. В народі називають її чорною смертю.*

як смерть, *з сл.* б л і д и й, п о б і л і т и *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Хима, що стояла досі німа та бліда, як смерть, почувши про п'ятизлотника, прожогом кинулась до скрині* (Коцюб.); *Іноді він, спотикаючись на бігу, озирається, тоді видно його бліде, як смерть, обличчя* (Гончар).

СМЕТАНІ: як варе́ник у смета́ні *див.* вареник.

СМИК: ба́бин смик. Парубок, який одружується зі старою багатою жінкою. *Один бабин смик, який заради маєтку одружився на старшій і слабій жінці, чекаючи її смерті, розставляв сіті на дівчат* (Літ. Укр.).

перепа́стися на смик *див.* перепастися.

СМИКАЛО: сми́кало / смикну́ло за язи́к (язика́). 1. *кого.* Невідомо, навіщо треба було говорити про що-небудь (про каяття, досаду з нагоди чийогось невдалого або недоречного висловлювання). *Смикнуло ж тебе за язик. Дядько, було, вже зовсім відписав нам свою левадку, а після цього побачиш ти її, як власні вуха* (Панч); *— Ну, брат, і смикнуло ж мене за язик рекомендувати тебе на цю прокляту Ковалівку. Він невдоволено крутив головою, а я підсміювався* (Збан.).

2. *кого і без додатка.* Комусь дуже хочеться щось сказати. *Матросові-Марусику все хотілося сказати за свою гармошку, так і смикало за язик, та стримувався* (Гуц.).

СМИКАТИ: сми́кати (сі́пати) за по́ли *кого і без додатка.* Настирливо, невідступно просити, вимагати у кого-небудь щось. *Смішні ті наші видавці: оце смичуть за поли,— давай щось нового! — а даси, то воно й застаріється те нове, поки на світ вилізе* (Л. Укр.); [К о р е н є в:] *О, ви ще в інституті, На кафедрі, пояснювали нам Конструкції, немов читали вірші.* [П а н а щ е н к о:] *А ви, юначе, в ті часи мене За поли сіпали* (Дмит.).

СМИКНУВ: смикну́в чорт за язика́ *див.* чорт.

СМИКНУЛО: смикну́ло за язи́к *див.* смикало.

СМИКНУТИ: сірка́ смикну́ти, *фам.* Випити горілки. *Одні примостилися під вокзалом чай пити; другі розтеклись по халабудках пивком прохолодитися; треті потягли у вокзал «сірка» смикнути* (Мирний).

СМІЛИВІСТЬ: ма́ти smілі́вість

СМІТИ: не сміти (не могти́) диви́тися в о́чі *кому.* Відчувати перед кимсь великий сором за яку-небудь провину. *Перед панами мала* [Зоня] *упокорений вид, а тітці своїй не сміла в очі дивитись* (Л. Укр.); *Його* [Дороша] *охопило почуття палючого сорому, і він довго не міг дивитися в очі людям* (Тют.).

СМІТНИК: викида́ти на смітни́к *див.* викидати.

СМІТТІ: на смітті не валя́ється *див.* валяється.

СМІТТЯ: вино́сити сміття́ з ха́ти *див.* виносити; **носи́ти ~ під чужу́ ха́ту** *див.* носити.

як сміття. Дуже багато, безліч.— *Годинників у них, як сміття..,— зауважує Денис Блаженко* (Гончар).

СМІХ: [аж] сміх бере́ (розбира́є) / узя́в (розібра́в) *кого і без додатка.* Комусь хочеться сміятися, стає смішно. *Один Комарик молодий Розхвастався перед старими: «О,— каже,— як розтягся біс рудий* [Лев]! .. *Аж сміх бере, як подивлюся, Що перед ним усяка твар тремтить»* (Гл.); [Піп] *засміявся тихим старечим сміхом. Його бесідницю, видно, сміх не брав, навпаки, вона ледве здержувала досаду* (Л. Укр.); *— Ти чого вибілюєш зуби? — здивувався батько.— Бо є що вибілювати,— ще більше розбирає мене сміх* (Стельмах); *Її аж сміх узяв від чудних комашачих викрутасів, аж зігнулася вона* [Галя], *додивляючись до їх* [них] (Мирний).

бра́ти на сміх *див.* брати.

[і] сміх і го́ре (гріх, плач, сльо́зи, ли́хо). Одночасно смішно і сумно; трагікомічно. *Сміх і горе було дивитись на те, що зажали Маланка з Гафійкою* (Коцюб.); *— Чого ж сама на збори не прийшла? — Куди вже там бабі ходити на збори: і сміх і гріх* (Стельмах); *Та про таке й людям сором казати. Щоб голова колгоспу та був без грошей, а його дочка, молода вчителька, без чобіт! І сміх, і сльози* (Кучер); *— От щоб тебе*

з твоїми вигадками! І сміх, і лихо з дурнем (Кв.-Осн.); *Назносили Марині одежі — той те дає, другий друге тиче..— Бери мого! Моя буде краща...— А моя новіша! Толкуються одрадяни.. І сміх, і лихо!* (Мирний).

ку́рям (ку́рці, лю́дям) на сміх. Щоб викликати глузування. *Як клином, ця звістка роздвоїла страйкарів. Одні хоч і зараз ладні були ставати до роботи. Але друга частина цупко трималась свого: почали, мовляв, так кінчаймо, доводьмо до ладу, а не курям на сміх* (Головко); *— Я, коли б міг, світ за очі тікав би з нього* [села].*— Бо людям насолив. А я їм хочу добро зробити.— Чи не байочками, що записуєш курям на сміх? — вкусив Терентій* (Стельмах); // Дуже погано.— *То вже думай про мене, як хочеш... Але затія твоя справді годиться курям на сміх,— огризнувся Кіндрат* (Іщук).

на сміх (по́сміх). 1. Щоб посміятися, заради жарту. *« — Прощайте,— от що!.. Помандрую,— Мовляє Вовк,— покину вас усіх». «От тобі й на́! Чи справді, чи на сміх? — Зозуля, сміючись, питає»* (Гл.); *Нам небо слало віщі знаки, далеко вили десь собаки, І хтось на сміх.. тривожив пострілами даль* (Сос.). П о р.: **у смішки.**

2. Щоб глузувати, насміхатися над ким-, чимнебудь. *Неначе ти йому не рідна дитина — На сміх тебе тут посадив* (Гл.); [Г о л о с и з г о р и:] *Свириде Івановичу! А йдіть до нас співати.* [Г о с т р о х в о с т и й:] *Куди ж пак! Так і полечу оце на гору людям на сміх!* (Н.-Лев.); *Бо вас* [думи] *лихо на світ на сміх породило, Поливали сльози... чом не затопили, Не винесли в море, не розмили в полі* (Шевч.); *Зразу я думав на сміх показати його іншим пастухам, аби побачили, яку то жвачку жве* [жує] *щодня старий Оноприй, але, коли я взяв макух у руку, проняв мене такий жаль, що я й собі... заплакав* (Фр.). **на сміхо́висько (сміхо́вище).** *Батькове сімейне життя звелось на якесь сміховисько* (Збірник про Кроп.); *Чоботи, одежа, лице — все в Запорожця було вимащене в болото, викачане. Можна було б подумати, що він нарядився так навмисне, на сміховище людське* (Вас.).

сміх застря́в у го́рлі *в кого, рідко кому.* Хто-небудь раптово перестав сміятися через щось. *Сміх чомусь застряв у Каргата в горлі. Все тіло.. напружилось* (Шовк.); *Проте, коли на якусь секунду все ж таки* [Сташка] *зволила поглянути на Бронка, сміх застряв їй у горлі* (Вільде).

сміх крізь сльо́зи, *книжн.* Стан, при якому під удаваною веселістю криються невдачі, переживання і т. ін. *Могла б про «сміх крізь сльози» Згадати я при сім, Але вже сяя тема Давно обридла всім* (Л. Укр.)

хоч би (хоча́ б, хоть би, колі́ б) на сміх; і [й] на сміх. Уживається для вираження вказівки на найменшу кількість чого-небудь або найменшу міру ознаки, виявлення і т. ін. чогось. *Нема й на сміх!* (Укр.. присл..); *Коли б тобі на сміх було де видно свічку* (Г.-Арт.); *Як кувала я* [Зозуля] *— за мною волочились, Тепер хоч би один на сміх* (Гл.); // Для жарту. *Нема в його листах ні одного чулого, дружнього слова, хоч би на сміх сказаного* (Л. Укр.); *Чи я діждусь коли, чи ні, Щоб клаптик часом переслали Паперу братнього мені? Прохав, молив... Хоча б хто на сміх написав* (Гр.); // Просто так. *Де я прихилюся, навіки засну. Коли нема щастя, нема талану, Нема кого й кинуть, ніхто не згадає, Не скаже хоть на сміх: «Нехай спочиває, тільки його й долі, що рано заснув»* (Шевч.).

як на сміх. Ніби навмисне.— *Як на сміх, на хуторі не лишилося кінського хвоста. А який же я поліцай без коня?* (Сиз.).

СМІХОМ: дави́тися smі́хом *див.* давитися.

СМІХУ: вмира́ти зо смі́ху *див.* вмирати; **лу́скати зі ~** *див.* лускати; **ляга́ти від ~** *див.* лягати; **ма́ло не ло́пнути від ~** *див.* лопнути; **наробі́ти ~** *див.* наробити.

не до смі́ху (смі́хів) *кому і без додатка.* У кого-небудь складне, скрутне становище.— *Весна цього року випала рання, якби все робилося так, як кажеться, то давно б сівбу закінчили... Оксен нахмурився: — Тут, товариші, не до сміху* (Тют.); // Хто-небудь не має підстав веселитися чи сміятися. *Одному Макарові було не до сміху. Він лаявся, докоряв усім, нахвалявся, що зродузвіку не стане більш що-небудь розказувати* (Вас.); *— Ти й зараз прийшов посміятися з старого батька. А я вже вбився в літа, мені не до сміхів* (Загреб.).

при́скати зо смі́ху *див.* прискати; **пу́кати від ~** *див.* пукати; **рва́ти бо́ки від ~ ; рва́ти кишкі́ від ~** *див.* рвати; **тро́хи не упа́сти зі ~** *див.* упасти.

СМІШИТИ: смішу́ти людé́й (горобців *і т. ін.***).** Бути об'єктом глузування, насмішки для кого-небудь. *Старий Кирпа підсів до Петра і при людях надоумлював: — Гляди, зятьок, роздивляйся добре на нашу доньку, щоб потім жити та й людей не смішити* (Сол.).

СМІШКИ: за смі́шки *кому.* Хто-небудь зовсім байдужий до чужих неприємностей. *«Всюди своє лихо,— думалося Прісьці,— та чужим людям воно за смішки»* (Мирний).

смі́шки стро́їти *див.* строїти.

у смі́шки. Заради жарту, щоб посміятися. [К у к с а:] *Ви навмисне ж у смішки?* [Д р а н к о:] *Пошуткував з вами трішки* (Кроп.). П о р.: **на сміх** (у 1 знач.).

СМІШКІВ: наробі́ти смі́шків *див.* наробити.

СМІШНОГО: до смішно́го (смі́шності). Дуже, надзвичайно. *Ольга була до того заскочена несподіваним поворотом справи, що до смішного розгубилась* (Вільде); *Він чоловік без серця, без душі*

мстивий, а до того консерватист до смішності (Коб.).

СМІЮТЬСЯ: ку́ри сміються *див.* кури.

СМІЯТИСЯ: смія́тися в душі́ *над ким.* Глузувати над ким-небудь, не виявляючи цього зовнішньо.— *Але я розскреготалась.., а ви.. мовчите. Певне, сміється в душі надо мною, що так безнастанно говорю!* (Март.). Синонім: **смія́тися під ніс.** Антонім: **смія́тися в о́чі.**

смія́тися в [живі́] о́чі *кому, над ким.* Не приховувати свого глузування над ким-небудь у його присутності. *Палка молодіж у живі очі сміється старому, кепкує з його заходів, зве його порохном* (Коцюб.); *Судові сміялися над Іваном Трохимовичем. Сміялися у вічі, сміялись за очі, малювали малюнки, як Яків Грицай ганявся по майдану* (Мирний). [Михайло:].. *Так, вона* [мати] *скупа,.. старомодна, але сміятися їй у вічі грішно* (Собко). Антоніми: **смія́тися в душі́; смія́тися під ніс; смія́тися з-під ву́са.**

смія́тися на пу́па *див.* реготати.

смія́тися (регота́тися) / засмія́тися (зарегота́ти) на ку́тні [зу́би]. Плакати. *Нехай тепер наші вороги на кутні сміються* (Укр.. присл..).

смія́тися [собі] під ніс (з-під ву́са). Злорадіти з приводу чого-небудь.— *Одже я неначе не дополуднував трохи,— сказав Роман,— все слухав дядькові теревені.— Та й я не дополуднував, бо все сміявся собі під ніс з тих брехень,— обізвався Денис* (Н.-Лев.); *От ідуть вони удвох, Хвеська з Петром, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа похнюпила, розчовпала, що вклепалась* (Україна..).

СМОКТАТИ: смокта́ти ко́ло (бі́ля) се́рця (під се́рцем, за се́рце). Щось турбує, непокоїть когонебудь, викликає відчуття чогось неприємного. *Йонька ніби погодився, але ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце* (Тют.).

смокта́ти кров *див.* пити.

смокта́ти ма́мину ци́цю, *ірон.* Бути дуже малим.— *А ти мене не вчи! — раптом скипів Оксен.— Ти ще мамину цицю смоктав, коли я ферму організовував* (Тют.). Синоніми: **під стіл пішки ходи́ти; без штанів під стіл бігати.**

смокта́ти під грудьми́. Хотітися їсти. *Міцніше смоктало під грудьми від голоду* (Тулуб).

смокта́ти під ло́жечкою *див.* ссати.

СМОКЧЕ: доса́да смо́кче се́рце *див.* досада.

СМОЛА: ли́пнути, як смола́ *див.* липнути.

як смола́, *з сл.* чорний. Дуже, надзвичайно. *З десять скирт хліба палало, а од їх піднімався густий дим, то чорний, як смола, то білий, як осінній туман* (Н.-Лев.).

як смола́ в спе́ку, *з сл.* чіпкий *і под.* Дуже, надто. *Той чабан з орденом, чіпкий, як смола в спеку, Явтух Сторчак підняв цілий гвалт, що його худоба стоїть у загороді, під відкритим небом* (Кучер).

як [ше́вська] смола́ [до чо́бота (до кожу́ха)], *з сл.* липнути, приставати, причепитися *і т. ін.* 1. Дуже, надто. *Він* [Мотуз] *знав, що Грицай прилипне до його, як шевська смола, і сплоха не одчепиться* (Н.-Лев.); — *Що ж він, переслідував тебе з своїми домаганнями? — Як шевська смола пристав був. Аж мусила з дому тікати через нього* (Головко); *Заміжня дочка для батька одрізаний шматок хліба, а вона чіпляється, як смола до чобота! Є чоловік,— чого ж ще?* (Григ.); [Храпко:] *А почім ти знаєш, що то він* [Передерій причепився]? [Тхориха:] *Ще б не знати, коли він причепився, як шевська смола до кожуха!* (Мирний).

2. Невідривно, невідступно. *Вони* [есесівці], *як шевська смола, тягнуться за нами вдень і вночі, але вперто уникають рішучих дій* (Головч. і Мус.).

Синонім: **як реп'ях.**

СМОЛОЮ: се́рце обкипа́є смоло́ю *див.* серце.

СМУТКОМ: душа́ огорта́ється сму́тком *див.* душа; **зайти́ ~** *див.* зайти; **обгорта́ти ду́шу ~** *див.* обгортати.

СНАГИ: вибива́тися з снаги́ *див.* вибиватися.

до снаги́. 1. *кому.* Який відповідає фізичним, духовним і т. ін. можливостям кого-небудь; посильний. *Властивості мікросвіту заховані глибоко.. Їх розкриття складне й коштує дорого. Воно до снаги тільки всесвітньому об'єднанню вчених* (Наука..).

2. *рідко.* Цілком, повністю. [Хома *(до народу)*:] *Підождіть мені, нехай я спродамся до снаги, то, може, там наскіпаю яких сот п'ять чи шість...* (К.-Карий).

з усіє́ї снаги́. З надзвичайним напруженням, з великою інтенсивністю. *Розірвалась граната. Зайшовсь кулемет з усієї снаги* (Барв.). Синоніми: **з усієї си́ли; з усією си́лою; з усіх сил.**

СНИТЬСЯ: і [в сні] не сни́ться (не присни́ться) *кому і без додатка;* **і [в сні]** 1. Хто-небудь навіть уявити собі не може чогось. *Нічого подібного мені і ві сні не снилося, як те, що довелося бачити за той рік* (Фр.); *Оце б таку радянську жінку можна просто в п'єсу! Будь певний, вийде на сцену таким кроком, що деяким героїням і не сниться* (Ю. Янов.); — *Контрасти бачив? — Та бачив. І наче ще хотів сказати: «Такі бачив контрасти, що тобі, брате, й не снилось». Але не сказав* (Гончар); *Зате вже як скоїться що-небудь, то вже таке, що й не вигадаєш, і вві сні не присниться* (Довж.). Пор.: **і в сні не ба́чити.**

2. Хто-небудь зовсім не сподівається, не розраховує на щось. *Коли так по Семені, другого дня, і не сподівалась, і не снилося мені, та й посватався він* (Вовчок).

СНИТИ: і не гада́ти і не сни́ти *див.* гадати.

СНІ: і в сні не ба́чити *див.* бачити, **і в ~ не**

сни́ться *див.* сниться; **спа́ти і в ~ ба́чити** *див.* спати.

як (мов, ніби *і т. ін.***) у сні,** *з сл.* ходи́ти, жи́ти *і т. ін.* 1. Не усвідомлюючи, підсвідомо. *Я по Сумській іду, в провулок ліворуч, немов у сні звертаю* (Сос.).

2. У стані, близькому до непритомності. *Знесилившись від втрати крові, він ішов наче в сні, ледве переставляючи ноги* (Перв.).

СНІГ: як (мов, ніби *і т. ін.***) сніг (дощ) на го́лову [з я́сно́го не́ба],** *з сл.* зва́люватися, з'явля́тися *і т. ін.* Зовсім несподівано; раптово.— *Чи не краще поставити діло так, щоб молдувани дізнавались про філоксеру перш у школі від попа, а не від нас, що злітаємо, як сніг на голову* (Коцюб.); *Татари рухаються завжди в цілковитій таємничості, падають, як сніг на голову, вриваються, мов летючий вітер* (Загреб.); *Неждано-негадано, мов сніг на начальникову голову, звалилась ревізія* (Збан.); *Радянські воїни, подолавши дванадцятикілометрову перешкоду — Дністровський лиман, неначе сніг на голову, звалились на фашистів* (Веч. Київ); *Червоні оголили шаблі і врубалися в гайдамацькі лави — як дощ на голову з ясного неба* (Смолич). Синоніми: **як грім з я́сно́го не́ба.**

як сніг, *з сл.* си́вий, побілі́ти *і т. ін.* Дуже, надзвичайно.— *А я ото посивіла отак,— додала Ольга Семенівна, перебираючи пальцями прядку сивого, як сніг, волосся* (Хотк.); *Еней, пожар такий уздрівши, Злякався, побілів, як сніг, І бігти всім туди звелівши, Чимдуж до човнів сам побіг* (Котл.).

як торі́шній (поза́торі́шній) сніг, *з сл.* потрі́бно, потрі́бен, вплива́ти *і т. ін.*, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слів потрі́бно, потрі́бен *і т. ін.*; зовсім не (потрібно, потрібен *і т. ін.*).— *Дуже вже самовпевнені. Мені, дівчині, з якою пішли перший раз, без усякого сорому розповідаєте про якусь знайому... Тільки мені воно потрібне дуже... як торішній сніг* (Логв.); — *Дайте спокій. Ваш гетьман так мені потрібен, як торішній сніг!* (Панч); — *Не бійтесь, діду, ви тим бандитам потрібні, як торішній сніг* (Сліс.); *За ці «жарти» Льоня не раз діставав від конфліктної комісії* [комуни] *догани, позачергові наряди, сидів на гауптвахті, та все це так на нього впливало, як торішній сніг* (Мик.). **як поза́торі́шній сніг на літню пого́ду.**— *То що ж гадаєте? Вплинуло це на отця Нокентія? Як поза́торішній сніг на літню погоду. Тільки й того, що тепер уже молебні свої правив не в хаті* (Збан.).

СНІГОМ: сні́гом си́пле за шку́ру *див.* сипле.

СНІГУ: до білого снігу. Дуже довго, тривалий час.— *Я вам, дядьку Славко, як дам, то до білого снігу не забудете* (Зар.).

до глибо́кого снігу. До справжньої зими; до морозів.— *Як напровесні випустиш свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до глибокого снігу нагулює жир* (Стельмах).

до [пе́ршого] снігу. До початку зими.— *Ви, тату, не журіться,— підбадьорюю його.— Ви ж читати он як умієте! — Та навчився ж,— ходив у школи аж до першого снігу* (Стельмах).

сні́гу зимо́ю не діста́неш *див.* дістанеш.

як з торі́шнього снігу, *з сл.* бу́де, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова бу́де; зовсім не (буде).— *Добре, ясновельможна княгине, добре! Прийду та допоможу тобі, хоч і з мене, певно, буде користі, як з торішнього снігу* (Н.-Лев.).

як торі́шнього снігу, *з сл.* боя́тися, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова боя́тися; зовсім не (боятися). *Боюся я тебе, як торішнього снігу* (Укр.. присл..); — *Ну й язик у тебе,— тільки здивовано брови підвів Мірошниченко.— Гляди, Іванові скажу.— Боюсь я його, як торішнього снігу,— стрепенулась Марійка* (Стельмах).

СНІГУ́: як го́лка в снігу́ *див.* голка.

СНІДАВ: як (мов, ніби *і т. ін.***) не снідав.** Слабосилий, млявий. *Чого це він сьогодні такий млявий, ніби не снідав?*

СНІДАНОК: відпра́вити чорта́м на сніда́нок *див.* відправити.

СНІП: як сніп (снопи́), *з сл.* повали́тися, па́дати *і т. ін.* Дуже важко, всім тілом. *Коп'є булатне.. Сульмону серце пробива; Як сніп, на землю повалився* (Котл.); *Виморений, мов після тяжкої роботи, як сніп, звалився він* [Петро] *на ліжко* (Мирний); — *От тобі на!.. А що ж тепер робитиме наша Онися? — спитала Прокоповичка.— Про мене, нехай плаче, нехай скаче! — сказав Прокопович і знов упав на лавку, як сніп* (Н.-Лев.).

СНОМ: [ні (і)] сном, ні (і) ду́хом, *з сл.* не зна́ти, не ві́дати *і т. ін.* Зовсім. [Хима:] *Ви ж, бабуню, не допитуйтесь, де був!* [Баба *(образилась):*] *А то я така дурна!.. Навпаки,— спитаюсь про таке, немовби я ні сном, ні духом не знаю, що він тікав* (П. Куліш); *Вже коли Руденки виберуться, то Ліщинська мене прокляне, її ніхто не зможе впевнити, що я в переселенні її квартирантів ні сном, ні духом не винувата* (Л. Укр.); — *Гляди ж мені, сотничихо, щоб про моє кохання та женихання ні сном — ні духом не дознавсь через тебе ніхто в Лубнах* (Н.-Лев.); — *А для чого, Насте, ви й досі ховаєте зброю? — суворішає голос Мірошниченка.— Свят-свят! Яку зброю? І сном, і духом про неї не відаємо! — з ляку присідає молодиця на ослін* (Стельмах); **сном і ду́хом.** *Перевернув у коморі все догори дном, а халяви — мов у воду впали. Сердитий, як вогонь, Кирило напав на домашніх. Божилися, клялися, що сном і духом нічого не знають* (Іщук).

о́чі беру́ться сном *див.* очі.

сном пра́ведника (пра́ведників, пра́ведних *і т. ін.*), *з сл.* с п а́ т и. Спокійно, міцно, безтурботно.— *Коли б не розбудили, іще б якусь годину порозкошував.— Значить, сном праведника спали? І не сподівалися на отаких дорогих гостей?* — *в очах пристава тремтить насмішка* (Стельмах).

спочива́ти ві́чним сном *див.* спочивати.

СНОПІВ: як снопі́в на во́зі. Дуже багато.— *Один раз пройшов вагон від дверей до дверей, потім ще раз — всюди напаковано людей, як снопів на возі* (М. Ю. Тарн.).

СНУ: вибива́ти зі сну *див.* вибивати; **вибива́тися зі ~** *див.* вибиватися; **не зна́ючи ~ й відпочи́нку** *див.* знаючи; **ца́рство ~** *див.* царство.

СНУВАТИ: снува́ти думки́ (ду́мку). Обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев. слухаючи щось). *Таубенфельд, погойдуючись на м'якому сидінні, снував думки* (Ю. Бедзик).

снува́ти павути́ння *див.* плести.

снува́ти химе́ри. Вигадувати що-небудь; фантазувати. *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з старшиною. Він взагалі нездатен прислухатися до будь-кого. Він далі снує свої химери* (Загреб.).

СНУВАТИСЯ: снува́тися в голові (думка́х). Виникати в уяві, думатися. [К а т р я:] *Отак і зо мною, баришнє: почне щось снуватися в голові — снується та й снується, а на який кінець, то й кат його голову знає...* (Вас.); *А Степану мріялося, снувалось у думках: «Ось організуємо колгосп, заживемо, забагатіємо, гідроелектростанцію збудуємо. Райдугою вогнів засяє наше село!»* (Вільний).

СНУЮТЬСЯ: думки́ сную́ться в голові *див.* думки.

СОБАК: ві́шати всіх соба́к *див.* вішати; **ганя́ти ~** *див.* ганяти; **дражни́ти ~** *див.* дражнити; **хоч ~ в'яжи́** *див.* в'яжи; **хоч ~ гони́** *див.* гони; **як ~** *див.* псів.

СОБАКА: би́тий (би́та) соба́ка. Бувала, з досвідом людина. *Управитель пана, бита собака, послухав хлопцевої мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання: «Не оддамо ми тебе маляру, бо нам самим таких треба»* (Вас.). С и н о н і м и: **би́тий жак; би́тий жук; стрі́ляний горобе́ць; би́та голова́; стрі́ляний птах.** А н т о н і м: **жовторо́те пташеня́.**

[і] соба́ка не га́вкнув (не зага́вкає). Ніхто зовсім не згадає або не помітить.— *Еге, поки гладкий схудне — худого на цвинтар понесуть, і собака не гавкне* (Стельмах). **і соба́ки не зага́вкають.** *Пропав — і собаки не загавкали* (Укр.. присл..).

[і] соба́ка не переско́чить, *перев. з словоспол.* т а к и́ й щ о. Великий (за розмірами). *Павло з'їв паляницю хліба і такий горделей борщу, що собака не перескочить, поліз на піч відсипатися* (Тют.); [Т е т я н а:] *Та хіба ж ви не бачите? Щодня вариться на обід такий горщик, що собака не перескочить! А сніданок? А вечеря?* (Мам.); — *На Протазя глянь,— не секрет, сам сухий, а чарку п'є, що й собака не перескочить* (Збан.).

мов соба́ка, який зірва́вся з це́пу, *з сл.* р а д і т и. Дуже, нестримно. *Я вигукував на мітингах загальні фрази і радів, мов собака, який зірвався з цепу, щиро вірячи, що вже всі люди брати* (Довж.).

ні́який (ні́яка, ні оди́н, ні одна́, жо́ден, жо́дний, жо́дна) соба́ка, *зневажл.* Ніхто.— *Троє здержав, один утік: ніяка собака до помочі не стала* (Дн. Чайка); *В обхід правим флангом! Зайняти з першим і третім батальйонами позицію біля мосту! Щоб ні одна жива собака не вислизнула на Київ!* (Довж.).

[ось] де [в чо́му (тут *і т. ін.*)] **соба́ка зари́тий (зари́та).** Саме в цьому справжня причина, суть чого-небудь.— *Чіткої системи поглядів у тебе ще нема. Ось в чому собака заритий* (Головко); — *Ти мені не мудруй, Панасовичу! Тут якась собака зарита! Нюхом чую! Розказуй, а я вже з ним* [Мусієм] *розправлюся* (Речм.).

потайни́й соба́ка (Сірко́); *рідко* **потайна́ соба́ка,** *лайл.* Підступна людина. [К а м о:] *Кривавий собака, потайний, ненажерний, приходить сюди, прибігає сюди і по камері нюшить...* (Лев.).

пробі́гла соба́ка по́між ногáми *кому.* Комусь стало соромно. *Йому пробігла собака поміж ногами* (Укр.. присл..).

різни́цький (різни́цька) соба́ка. Уживається як лайка. *Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: «Ти — шайтан турецький,.. свиняча морда, різницька собака»* (Довж.).

скаже́на (скаже́ний) соба́ка. Уживається як лайка. [С а м р о с ь:] *А бодай ти не діждала, щоб я об тебе паскудив руки на перший день великодня* [З і н ь к а:] *Харцизе, скажена собако!* (Кроп.).

уся́кий (уся́ка, ко́жний, ко́жна) соба́ка, *зневажл.* Будь-хто, перший-ліпший.— *Мене тут усяка собака знає, адже я місцевий* (Чаб.); — *А йти Стебнями, де кожна собака в очі Юрішкові дивиться,— та пощо ж того всього?* (Хотк.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **ві́рний (ві́рна) соба́ка.** Дуже віддано, запобігливо. *Колісник пихтів, одпихався, а вона, як навісна, то одскакувала від його, то, прискакуючи, горнулася, мов вірна собака* (Мирний).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **поби́тий (поби́та) соба́ка (пес).** Усвідомлюючи свою провину; винувато. *Виговський, як побитий пес, знітився; наче став менший на зріст, упав знесилено у фотель, опустив голову на руки* (Рибак); *«Злочинець», мов побитий пес, відповз на своє місце* [камери].— *Наїв-*

ся? — зловтішно хихикнув йому хтось [із в'язнів] *услід* (Збан.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáка,** *з сл.* голóдний, злий, радіти, змерз *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Обмок — як вовк, обкис — як лис, голоден — як собака* (Укр.. присл..); *— Ну, то поклади мене у віз із рибою.— Ай! Риба! По всій Польщі люди голодні, як собаки. Рибу розкрадуть* (Довж.);*— Де ж мені, панотче, дітись? — каже жінка.— Він* [чоловік] *мене вб'є, як наздожене. Тут хоч дурний, та такий злий, як собака* (П. Куліш).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáка на вúсівки,** *з сл.* дивúтися, подивúтися, витріщáтися, вúтріщитися *і т. ін., вульг.* Дуже жадібно.— *Давно, бабо, порося здохло? — Язик тобі колякою,— накрила баба фартухом відро* [з ковбасами].— *Щезни, чого витріщився, наче собака на висівки* (Мушк.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáка на пóсвист,** *з сл.* йти, бігти *і т. ін.* Охоче; з великим бажанням. *Довго й не збирався Святополк, бо вже через два літа стояв під Києвом з печенігами, які йшли до нього, мов собака на посвист* (Загреб.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáка [на я́рмарку],** *з сл.* пропадáти, пропáсти і под. Безслідно. — *Держись...— пригрозив він йому* [сину],— *а то пропадеш, як собака на ярмарку!* (Панч); *А я пішов у гайдамаки, Та на Сибірі опинивсь. (Бо тут Сибір була колись). І пропадаю, мов собака, .. Помолись За мене богу, мій ти сину* (Шевч.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáка (пес, звір), спýщений (спýщена) з прúв'язі (ланцюгá, припóну),** *з сл.* бігти, мчáтися *і т. ін.* Дуже швидко, нестримно. *Немов собака, спущена з припону, Наскочила на землю пітьма чорна* (Фр.); *Поліцаї бігли, як панські пси, спущені з прив'язі* (Цюпа).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáка (пес) у пилúпівку,** *з сл.* тремтіти *і т. ін.* Дуже. *Обернув* [дід] *свій гнів на онука: —..Ану марш у хату, розхристався, наче посеред літа... Тут он у кожусі трясешся, мов пес у пилипівку* (Збан.).

як собáка в човні, *з сл.* сидіти *і т. ін.* У незручному, непевному становищі. *Вона родом з Чумаків і до Ковалів недавно перейшла. Та чи й перейшла вже зовсім? Може, вона там сидить, як собака в човні* (Кучер); *«Знаю я тебе, пане, добре знаю! Се ти тепер величаєшся, а коли я до тебе приїздив ото недавно з козаками, то ти так збентежився, що був ні в сих ні в тих, як собака в човні»* (Морд.).

як собáка за обгрúзену кістку, *з сл.* тримáтися. Дуже міцно. *Та й держалась же Кониха за те життя, як борона за траву!.. Смерть першого й другого чоловіка, .. проводи одного* [сина] *на Томську, другого в москалі, родини та смерть унука. «От і все!.. А все ж таки трималася вона, як собака за обгризену кістку, за те життя!»* (Григ.).

як собáка з ожерéду, *з сл.* пускáтися. Швидко, остаточно. *Після того* [тюрми] *пустилася я, як там кажуть: як собака з ожереду* (Мирний).

як собáка на прúв'язі, *з сл.* гуля́ти, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова гуля́ти; зовсім не (гуляти).— *Навіщо ж він* [старшина] *оце розігнав вечорниці? — спиталась Соломія.— Каже, що в якомусь.. селі, парубки на вечорницях.. наробили пожежі. Згорів трохи не весь куток. От тепер гуляй, як собака на прив'язі!* (Н.-Лев.). Пор.: **як Сіркó на прúв'язі** (в 2 знач.).

як собáка пáлицю (рéдьку, цибýлю *і т. ін.*), *з сл.* любúти, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова любúти; зовсім не (любити). *Дід знав, що смерть його за плечима, і думав своєю смертю спасти від смерті міщан. Вишневецького він ненавидів, а польську панщину любив, як собака цибулю* (Н.-Лев.). Пор.: **як кіт табáку.**

[як] собáка (пес) на сіні. Той, хто сам не користується чим-небудь й іншим не дає. [Старшина:] *Та ти* [Сидір] *мені не кажи, я його знаю добре,— збірщиком при ньому був,— як собака на сіні: сам не їсть і другому не дає, вредний ірод* [Бурлака] (К.-Карий); *Ось візьме* [Ткачук], *продасть усе до біса, у цьому проклятому Соболеві, та й виїде світ за очі.. Хай тоді Боровик пошукає собі дурнішого завідувача, хай дістане собі собаку на сіні, щоб коло меду ходив і пальців не облизав* (Збан).

СОБАКАМИ: з собáками не піймáти *див.* піймати; **підшúтий ~** *див.* підшитий.

СОБАКИ: [і] собáки не ї́дять *чого.* Дуже, надзвичайно багато. *Оратор винувато посміхнувся: — Землі у нас хіба що під нігтями... А тут ось у пана її собаки не їдять* (Панч).

собáки вúють *від чого.* Що-небудь дуже неприємно діє, викликає у когось відразу, огиду. [Романюк:] *Письменник приїхав сюди працювати, йому тиша потрібна, .. а від твоїх пісень собаки виють* (Корн.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **скажéного (скажéної) собáки,** *з сл.* боя́тися *і т. ін.* Дуже.— *О, дурненька Солошка співає! — кричали вони й мерщій тікали до хати, щоб не зустріла вона де їх, бо боялися її, як скаженої собаки* (Мирний).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **собáки обгрúзли,** *зневажл.* Дуже короткий. *Мундир на ньому з отакенними гудзиками, тільки куций, мов собаки обгризли, і наплічники з сукна* (Донч.).

СОБАКУ: з'ї́сти собáку *див.* з'їсти.

ні за собáку, *з сл.* пропáсти, загúнути. Зовсім даремно. [Федора:] *До ладу не з'їсте — все ті карбованці та червінці складаєте. А помре*

те, то якась [жінка] *випорожнить кутки та й спасибі не скаже. Та ні за собаку і пропаде* (Вас.).

собáку не вдéржиш *див.* вдержиш; **хоч на ~ лий** *див.* лий.

СОБАЦІ: собáці під хвіст *див.* хвіст; **хоч на хвіст ~ лий** *див.* лий.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **на собáці,** *з сл.* з а г ó ї т и с я *і т. ін.* Дуже швидко.— *Загоїлася твоя рука? — Як на собаці...* (Бабляк); *Починає схлипувати* [Христина].— *Не треба, Христинко,— втішає він її.— На мені все загоїться, мов на собаці* (Стельмах); *На другий день показав* [Гордій] *свою рану, підняв гімнастерку, і я злякалася.— Не бійся, дівчино,— сказав,— заживе, як на собаці* (Хар.); *— Може, тебе до фельдшера повезти? — заплакала жінка...— До якого там фельдшера... Кажу: засохне, мов на собаці,— і він починає стягати сорочку, що аж хлюпотить і бризкає кров'ю* (Стельмах).

як собáці дрýгий хвіст, *з сл.* п о т р і б н и й *і т. ін.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова п о т р і б н и й; зовсім не (потрібний).— *Жартуй собі, молодий чоловіче, з дівчатами.., коли вже маєш таку охоту до жартів, а нам вони — як собаці другий хвіст,— вже трохи м'якше зауважив Перегуда* (Іщук). С и н о н і м и: **як п'яте кóлесо до вóза; як лúсому грéбінь; як чóрту лáпоть; як торíшні бýблики; як зáйцеві бýбон.**

як собáці п'ята нóга *див.* нога.

як собáці (Сіркóві, Сіркý) на перелáзі. Дуже погано. *Життя, як собаці на перелазі* (Номис).

СОБАЧА: собáча душá *див.* душа; **~ рáдість** *див.* радість.

СОБАЧИЙ: собáчий нюх *див.* нюх; **хвіст ~** *див.* хвіст.

СОБАЧИМИ: собáчими очúма *див.* очима.

СОБАЧІ: собáчі óчі *див.* очі.

СОБАЧОГО: як з собáчого хвостá сúто *див.* сито.

СОБАЧУ: пошúтися в собáчу шкýру *див.* пошитися.

СОБІ: брáти собі в гóлову; брáти ~ на ум *див.* брати; **вбгáти ~ в гóлову** *див.* вбгати; **вбивáти ~ в гóлову** *див.* вбивати; **в гóлову ~ не брáти** *див.*. брати; **вíрний ~** *див.* вірний; **гáрбати ~ в скрúню** *див.* гарбати; **давáти ~ звіт; давáти ~ рáди** *див.* давати; **душí в ~ не чýти** *див.* чути; **живóго місця не знáйдеш в ~** *див.* знайдеш; **жúти ~ та хліб жувáти** *див.* жити; **забúти ~ в гóлову** *див.* забити; **зáмкнений у ~** *див.* замкнений; **замкнýтися в ~** *див.* замкнутися; **записáти ~ на лóбі** *див.* записати; **зарубáти ~ на нóсі** *див.* зарубати; **здавáти ~ спрáву** *див.* здавати; **і в гóлову ~ не клáсти** *див.* класти; **ідú ~ геть; ідú ~ до чóрта; ідú ~ з Бóгом; ідú ~ к бíсовому бáтькові; ідú ~ к чóрту; ідú ~ під три чортú** *див.* іди.

і собі. Також, теж.— *Якове! О Якове! — кличу. Мовчить, неначе не чує, спить. Тоді я й собі на бік, та й справді заснув* (Вовчок); *Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо й собі надувся, мов індик* (Коцюб.).

клопотáти собі гóлову *див.* клопотати; **крáяти ~ мóзок** *див.* краяти; **кусáти ~ лíкті** *див.* кусати; **ламáти ~ гóлову; ламáти ~ карк; ламáти ~ язúк** *див.* ламати; **мáти ~ на примíті; мáти ~ на умí** *див.* мати [2]; **мíряти по ~** *див.* міряти; **мíсця ~ зігрíти не мóже** *див.* може; **морóчити ~ гóлову** *див.* морочити; **набивáти ~ кишéні** *див.* набивати; **нагрівáти ~ мíсце** *див.* нагрівати; **не давáти наплювáти ~ в кáшу; не давáти ~ на нóгу наступúти; не давáти ~ по нóсі грáти** *див.* давати; **не дозволя́ти ~ зáйвого** *див.* дозволяти; **не знахóдити ~ мíсця** *див.* знаходити; **не мáти ~ рíвного** *див.* мати [2].

не по собí *кому.* 1. Хто-небудь погано себе почуває; нездужається, нездоровиться комусь. *Була темна осіння ніч. Дощ, як крізь підситок, сіяв — густий та дрібний.. Під таку годину завжди важко дишеться, .. кожному чогось не по собі* (Мирний); *Не скрию, однак, що я боюся зими, але я її тут боюся, бо от, як стало тепер холодніше, то щось мені від часу до часу робиться не по собі* (Л. Укр.).

2. Кому-небудь незручно, ніяково або неприємно. *Давидові одразу, від самої інтонації його голосу, стало якось не по собі, і він уже відчув, що не скаже, як думав: щиро, по-товариському* (Головко); *— Любий мій...— тягнеться* [Мар'яна] *рукою до його щоки, і від цієї любові йому стає не по собі, і він одводить погляд від Мар'яни* (Стельмах); *Був мир. Був перший день, коли Ми відомстить за друга не могли, І через те не по собі було* (Підс.).

нестú тягáр на собí *див.* нести; **нехáй ~ тя́миться** *див.* тямиться; **ні гáдки ~** *див.* гадки.

ні собí, ні лю́дям. Без користі. *Ти* [Лілія] *знаєш, либонь, як неприємно буває, лягаючи спати, подумати собі: от і знов день минув даремнісінько, ні собі, ні людям* (Л. Укр.).

нічóго собí *див.* нічого; **носúти на ~ слідú** *див.* носити; **обпáлювати ~ крúла** *див.* обпалювати; **пóрпатися в ~** *див.* порпатися.

по собí. Відповідно до своїх смаків, уподобань, можливостей. *Знайти роботу по собі.* С и н о н і м и: **по сéрцю; до душí.**

рвáти на собí волóсся *див.* рвати; **річ у ~** *див.* річ; **сам не при ~; сам по ~; сам ~ не вíрить; сам ~ пан** *див.* сам; **сказáти ~** *див.* сказати; **скрутúти ~ в'я́зи** *див.* скрутити; **смáжити ~ гóлову** *див.* смажити; **смія́тися ~ під ніс** *див.* сміятися; **~ на умí** *див.* умі; **такúй ~** *див.* такий; **так ~** *див.* так; **теребúти ~ зýби** *див.* теребити; **тримáти на ~; тримáти при ~ думкú** *див.*

тримати; **хоч би ~ ву́сом повести́** *див.* повести.

[як (мов, ніби *і т. ін.***)] не при собі.** 1. У поганому настрої, у стані душевного розладу. *По дорозі йшов сліпий Ілько — тихий, зажурений, чоловік не при собі, з медаллю «За відвагу» на сірому піджаці* (Драч); *Тітка Саша привіталася до лікарки, але стара не хотіла її нізащо пізнавати, бо зовсім була неначе не при собі* (Ю. Янов.).

2. У незвичному для себе стані, не такий, як завжди. *Гаряча і задихана, бігла* [дівчина] *через усе подвір'я, мов не при собі була* (Конвісар).

як собі хо́чеш *див.* хочеш.

СОБОЮ: вести́ за собо́ю *див.* вести; **володі́ти ~** *див.* володіти; **диви́тися за ~** *див.* дивитися; **же́ртвувати ~** *див.* жертвувати; **жи́ти тільки ~** *див.* жити; **залиша́ти за ~** *див.* залишати; **запанува́ти над ~** *див.* запанувати; **за ~ не носи́ти** *див.* носити; **лиша́ти за ~ ни́точку; лиша́ти за ~ слід** *див.* лишати; **ма́ти грунт під ~; ма́ти пле́чі за ~** *див.* мати [2]; **не чу́ти землі під ~; не чу́ти ніг під ~** *див.* чути; **носи́ти ніч за ~** *див.* носити; **опано́вувати ~** *див.* опановувати; **подіяти з ~** *див.* подіяти; **покінчи́ти з ~** *див.* покінчити; **розпоряджа́тися ~** *див.* розпоряджатися; **само́ ~** *див.* само; **сам ~** *див.* сам.

СОВА: ні сич ні сова́ *див.* сич.

як сова́. 1. *з сл.* л і з т и. Настирливо. *Господиня, як сова, лізе в очі* (Мирний).

2. З широко розкритими очима (від здивування, гніву, жаху і т. ін.). *Він* [Чіпка] *сидів, як сова, витріщивши баньки* (Мирний).

СОВАТИ: ле́две со́вати нога́ми (но́ги). 1. Дуже стомлено йти. *Балабуха, ледве соваючи ногами, посунув до хати* (Н.-Лев.).

2. Бути надзвичайно слабим, кволим від утоми, хвороби, старості і т. ін. *Горіли городи, зникали цілі села. Хоч хто й живий зоставсь, то ледве совав ноги...* (Л. Укр.).

со́вати па́лиці в коле́са *див.* вставляти.

со́вати (ти́кати, пха́ти *і т. ін.***)/су́нути (ткну́ти** *і т. ін.***). [свого́] но́са** *куди, у що.* Самочинно втручатися в що-небудь (перев. у чужі справи). *Любив Савка скрізь виставлятися наперед, до всього свого носа совати, всім цікавитись і за всякої нагоди додавати своїх порад* (Коз.); [Г о р л о в:] *А тебе попереджаю, коли будеш совати свого носа не в своє діло, замість того, щоб як слід.. показувати героїв-бійців, богатирів наших — то буде погано* (Корн.); *З сили-силенної порад і настанов* [матері] *Валентинові запам'яталася одна, мабуть, найголовніша; не совати носа куди не слід* (Ільч.); *Життя не таке вже просте, як вам здається з театрального кону, і скрізь будівникам нового суспільства треба совати свого носа* (Досв.). **со́вати но́са до на́шого про́са.**— *Потім, серденько,— зупинив дружину вчитель,— немає потреби Івану Семеновичу совати носа до нашого проса* (Ю. Янов.). **су́нути свого́ но́са в чужи́й горо́д [в чужі горішки].** *Мені здається, що було б правильніше, коли б товариш Сагайдак замість того, щоб сунути свого носа в чужий город, краще попрацював би сам, а ми побачили б, що з того вийде* (Добр.); — *Я ж чужа в цьому селі, як-то кажуть, не прописана, може, й нагорить мені, коли суну свого носа в чужі горішки* (Кучер).

СОВАТИСЯ: со́ватися з кулака́ми (з кулако́м) *до кого, на кого.* Робити спробу побити кого-небудь. *Кайдашиха кричала й совалась з кулаками до Палажки* (Н.-Лев.); *До неї з кулаком совався* [Бахус] (Котл.).

СО́ВИ: як (мов, ніби *і т. ін.***) со́ви ночува́ли в голові́** *у кого.* Хто-небудь відчуває сильний головний біль від утоми, безсоння і т. ін. *Немов сови ночували в моїй голові, .. болить вона* [голова] *уся* (Мирний).

СОВИ́: як у сови́, *з сл.* о́ ч і. Дуже великі, широко відкриті. *В Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть* (Н.-Лев.).

СОВІСТІ: без до́кору со́вісті *див.* докору; **ді́яти про́ти вла́сної ~** *див.* діяти; **для очи́стки ~** *див.* очистки; **до́кір ~** *див.* докір; **за велі́нням ~** *див.* велінням; **залиша́ти на ~** *див.* залишати; **залиша́тися на ~** *див.* залишатися; **лежа́ти на ~** *див.* лежати.

на со́вісті (сумлі́нні) *кого, чиїй (чиєму), у кого.* На кому-небудь, за ким-небудь (про моральну відповідальність кого-небудь за щось).— *Нічого в мене не було! — викрикнув хлопець.— Та ми ж не кажемо, що в тебе якийсь там злочин на совісті,— приспокоїв його директор* (Гончар); *Вірні чи невірні інформації — залишаємо на сумлінні автора листа* (Еллан).

нема́ со́вісті *див.* нема; **не ма́ти ~** *див.* мати [2].

по [чи́стій] со́вісті. Чесно, щиро. *Ми по чистій совісті можемо сказати, що свої обов'язки перед львів'янами сповняємо, а взаємин не бачимо* (Драг.); — *Коли по совісті* [вибрали] — *нічого не скажу: мій синаш ніколи, Свириде, в Сірка очей не позичав, але молодий він ще до цього діла* [наділяти селян землею], *земля старіших любить, тих, які не тільки верх, а й глибину її чують* (Стельмах). П о р.: **по пра́вді** (в 1 знач.).

СОВІСТЮ: диви́тися з спокі́йною со́вістю в о́чі *див.* дивитися.

з чи́стою (спокі́йною) со́вістю; з чи́стим (спокі́йним) сумлі́нням. Будучи переконаним у своїй правоті; не відчуваючи гризоти, сорому і т. ін. *Піти б у школу та сказати: «Ось я вернувся й на минулому ставлю хрест! Наше гасло: «На свободу — з чистою совістю!»* (Гончар); *Посол Вельовейський прилюдно заявляє, що любить русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлінням можу не любити*

(Фр.); // Чесно. *Жити* [треба] *з чистою совістю, як мама ото казала* (Гончар).

СОВІСТЬ: заговори́ла (проки́нулася) со́вість *у кого (рідко у кому) і без додатка.* Хто-небудь хоче стати чесним, справедливим; кому-небудь стає соромно. *На людей не схожі* [правопорушники]: *в болячках, немиті, замурзані, в кишенях цигарки, карти. Одного вечора ціле вогнище з їхніх заяложених карт розпалили. І силоміць не відбирали: кожен сам підходь і кидай, якщо совість заговорила...* (Гончар); *І тут, подейкують люди, чи перелякався тих оглядин Плачинда, чи, може, совість заговорила в нього, але він відмахнувся від купчої* (Стельмах); *Андрій стояв, спустивши голову й почервонівши. Перший раз в життю* [житті] *у ньому прокинулась совість...* (Коцюб.).

лягти́ на со́вість *див.* лягти.

на со́вість. 1. Дуже добре, хо́роше. *Леонід Максимович прогнав з уст посмішку, вже серйозно* [до хлопців]: *— А вікно ви зробили на совість, справжнє* (Збан.); *В хаті навколо однієї миски, мов шпаки, збилась засмагла худюща й обдерта дітлашня, на совість один перед другим орудуючи ложками* (Стельмах).

2. Дуже хороший, якісний. *До Максима чомусь несуть поношене* [взуття], *щоб полагодив. Чи не тому, що все в нього на совість — каблучок поставить, підківку прицвяхує* (Гуц.).

не за страх, а за со́вість *див.* страх.

нечи́ста со́вість *у кого, кого.* Хто-небудь вчинив злочин або зробив непорядний, непристойний вчинок. *Страшно буває тому, в кого совість нечиста* (Укр.. присл..); *Йому зробилося моторошно і він відчув, що совість у нього нечиста. «Я міг би вискочити із вагона і допомогти їй* [дівчинці] *відшукати бабусю»,— подумав він* (Тют.). П о р.: **нечи́стий на со́вість.**

нечи́стий на со́вість *див.* нечистий; **пора́ і ~ зна́ти** *див.* пора.

со́вість му́чить *кого і без додатка.* Кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін. *Совість його мучила, що так товариша кинули* (Мирний); *Нехай буде ще один захід, щоб не мучила совість* (Донч.).

ходя́ча со́вість (чесно́та). Людина, основною рисою якої є чесність, порядність. *Учив він сумлінно, бо сам він був ходяча совість людська* (Вишня); *Мудрий чоловік той Гриць Прутик. Працює на диво всім зразково, віддає кожному, що належиться, словом, ходяча чеснота* (Ков.).

чи́ста со́вість *чия, у кого.* Хто-небудь не винен ні в чому перед кимсь. *Совість його щодо покійної Ольги була чиста, не збирався ні зраджувати, ні ганьбити її пам'ять* (Голов.); *— Я одного хочу, сину, щоб ти гарним хлопчиком ріс. Щоб совість у тебе чиста була...* (Гончар).

СОДОМ: содо́м (содо́ма) і гомо́рра. 1. Велике безладдя; метушня, шум.— *Вулиця їхня — содом і гоморра: трамваї, автомобілі...* (Головко).

2. Крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь. *Щоб не було в гуртожитку розпусти, содома і гоморри, ввели суворий порядок.*

СОКИ: вида́влювати со́ки *див.* видавлювати; **висиса́ти ~** *див.* висисати.

СОКИРУ: гостри́ти соки́ру *див.* гострити; **знахо́дити ~ під ла́вою** *див.* знаходити; **кла́сти під ~** *див.* класти; **підніма́ти ~** *див.* піднімати; **хоч ~ ві́шай** *див.* вішай.

СОКУ: вари́тися у вла́сному соку́ *див.* варитися.

в са́мому соку́; са́ме в соку́. У розквіті фізичних сил. *Хлопець я був якраз в самому соку, важкуватий, щось вісімдесят з зайвиною кілограмів...* (Логв.); *— А то таку панянку десь підхопив, що не йому, старому б, залицятися.— Молоду, гожу? — скрикнув Місяць.— Саме в соку* (Мирний).

СОЛІ: відва́жити со́лі *див.* відважити; **додава́ти ~** *див.* додавати; **наси́пати на хвіст ~** *див.* насипати.

не до со́лі *кому і без додатка.* 1. Кому-небудь байдуже до чогось, коли є важливіша справа. *А вже мені не до солі, коли грають на басолі* (Номис); *Робота у мене йшла не шпарко, бо такі були справи, що було «не до солі»* (Л. Укр.).

2. Кому-небудь дуже важко, скрутно.— *Мені тепер, як кажуть,— не до солі... Що то робить моя Одарочка?* (Стор.).

пуд со́лі з'ї́сти *див.* з'їсти; **си́пати за́йцям ~ на хвіст; си́пати ~ на ра́ну** *див.* сипати.

СОЛОВЕЙКО: як у спа́сівку солове́йко заспіва́є, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. [М а р и с я:] *За вас я тоді вийду заміж, як у спасівку соловейко заспіває* (К.-Карий).

СОЛОВЕЙКОМ: співа́ти солове́йком *див.* співати.

СОЛОВ'ЄМ: співа́ти солов'є́м *див.* співати.

СОЛОДИТИ: солоди́ти [свою́] ду́шу. Утішати себе. *Він* [Чіпка] *став солодити свою душу гульнею та горілкою* (Мирний).

СОЛОДКИМ: облива́ти соло́дким ме́дом *див.* обливати.

СОЛОМА: соло́ма соло́м'яна. Повторення одного й того ж іншими словами, які нічого не з'ясовують і не доповнюють. *Всім набридло слухати доповідача, який говорив одне й те саме, як кажуть у народі, солому солом'яну.*

СОЛОМИНКУ: хапа́тися за соломи́нку *див.* хапатися.

СОЛОМИНУ: хапа́тися за соломи́ну *див.* хапатися.

СОЛОМИНЦІ: трима́тися на соломи́нці *див.* триматися.

СОЛОМІ: шука́ти го́лку в соло́мі *див.* шукати; **як го́лка в ~** *див.* голка.

СОЛОМОЮ: голова́ не соло́мою наби́та; голова́ ~ наби́та *див.* голова.

СОЛОМУ: як вого́нь на суху́ соло́му *див.* вогонь.

СОЛОМ'ЯНА: соло́м'яна вдова́ *див.* вдова.

СОЛОМ'ЯНИЙ: соло́м'яний вдіве́ць *див.* вдівець.

СОЛОМ'ЯНОГО: ка́зка про соло́м'яного бичка́ *див.* казка.

СОЛОНИЙ: пи́ти соло́ний піт *див.* пити.

СОЛОНО: со́лоно прихо́диться *див.* приходиться.

СОЛОНОГО: сьорбну́ти соло́ного *див.* сьорбнути; **як ~ за́йця** *див.* зайця.

СОН: віді́йти у дові́чний сон *див.* відійти.

крізь (че́рез) сон. У стані, коли хто-небудь спить. *Балакав* [Гретильник] *крізь сон і за кождим словом випускав з уст сніп білої пари* (Стеф.).

мо́рить на сон *див.* морить; **на ~ бере́ться** *див.* береться.

на сон·гряду́щий. Перед тим, як лягати спати, заснути.— *Ще не начиталася,— настрожила від печі мати на Вустю.— Щовечора, замість молитви, на сон грядущий: ... Піди ночви внеси!* (Гончар); [С о ф і я:] *Благословіть на сон грядущий...* (Мик.).

сон (дрімо́та) хи́лить (кло́нить, мо́рить, наляга́є *і т. ін.*) *кого, на кого.* Хто-небудь засинає. *Мене мов сон хилить, та будять мене — хто плачем, хто риданням* (Вовчок); *Христя заплющила очі... Дивно їй: то сон аж хилив, а то зразу не знать де й дівся* (Мирний); *Говорить далі невиразно слова, по голосі чутно, що її сон клонить* (Л. Укр.); *Вона вже кілька ночей спала дуже потроху і тепер почувала, що сон так і хиляє її: от-от упаде й засне на вулиці* (Гр.); *Вже князя і сон зломив, В очі мов насипав приску, Голова тяжить, неначе Від маківки* (Фр.); — *А-а, це ви, товаришу голова? А ми держались-держались, та таки перед світом поборов нас сон* (Тют.); *Галя ледве переставляла ниючі ноги, дрімота хилила її до землі* (Збан.). П о р.: **мо́рить на сон; хи́лить на сон.**

сон не бере́ / не взяв *кого і без додатка.* Комусь-небудь не спиться. *«І спати хочеться, а і чогось мене сон не бере»,— подумав Ломицький* (Н.-Лев.); *Уставши вранці, пішов Петро у станю* [стайню], *а на стані вже панотцевого коня й немає: ще до світу махнув старий у нову дорогу: десь його й сон не взяв* (П. Куліш). **не бере́ться сон.** *Він змучений, втомлений, слабий, мов збитий, але сон якось його не береться* (Фр.); *І не береться сон — ходжу, картаю себе думками, розважаю згадками* (Вас.). П о р.: **сон не йде́ на о́чі.**

сон не йде́ на о́чі (в го́лову) *кому, до кого і без додатка.* Хто-небудь не може заснути. *Покірно лягаю. Але сон уже не йде на очі* (Збан.); *Син лежить на лаві. Сон не йде йому в голову* (Мирний). П о р.: **сон не бере́.**

сон рябо́ї (*рідко* **ворон́ої**) **коби́ли.** Нісенітниця, безглуздя, дурниця. *А спозаранку почав* [Гаманюк] *стукати в двері і вимагати, щоб його негайно повели до слідчого. Вартовий пожартував: — Розкажеш сон рябої кобили? — То моя справа! — з геройською сміливістю огризнувся Гаманюк* (М. Ю. Тарн.); — *А чому вона синаша свого в чабани не посилає?..— А тому, що в нього нахил до радіотехніки. Здібності, ви це розумієте? — Сон рябої кобили все це,— каже він,..— так і кажи, що влаштовую, а то ще хоче й чистенькою бути* (Гончар); — *Справедливий устій общини — це ваша фантазія! — вигукнув молодогромадівець.— Рябої кобили сон! — додав другий* (Бурл.); *Та це різдвяний сон вороної кобили* (Укр.. присл..); *Ото ще говорить! Рябої кобили сон розказує* (Укр.. присл..).

уда́рило в сон *див.* ударило; **хи́лить на ~** *див.* хилить.

СОННА: як со́нна му́ха *див.* муха.

СОННЕ: со́нне ца́рство *див.* царство.

СОННИХ: з со́нних оче́й *див.* очей.

СОНЦЕ: зайшло́ со́нце наві́ки *кому.* Хто-небудь помер. *24 липня славному синові українського народу Максимові Рильському зайшло сонце навіки* (Нар. тв. та́ етн.).

за хвіст та на со́нце *див.* хвіст; **прихили́ти ~** *див.* прихилити; **ра́дий ~ прихили́ти** *див.* радий.

цига́нське со́нце. Місяць. *Холодне циганське сонце світило тепер уже їм десь із-за потилиці* (Гончар).

СОНЦЕМ: мі́сце під со́нцем *див.* місце.

під со́нцем. У світі, на землі. *О племене, вас утомили війни. І навіть в сні не вийти вам із пут. Переділіться знову — супокійний Хай буде кожному під сонцем кут* (Зеров).

[ра́зом] із со́нцем. Рано, удосвіта. *Думка була виїхати разом із сонцем, бо не близька дорога* (Гончар).

як ци́ган со́нцем *див.* циган.

СОНЦІ: грі́ти зу́би на со́нці *див.* гріти; **пошука́ти тако́го вдень при ~** *див.* пошукати; **та́нути як віск на ~** *див.* танути.

СОНЦЯ: до́ки сві́ту со́нця *див.* світу; **до світ ~** *див.* світ.

СОНЯШНИЦІ: зава́рювати со́няшниці *див.* заварювати.

СОРОКА: соро́ка на хвості́ (на крилі́) принесла́ *що і без додатка.* Кому-небудь стало відомо про щось (при небажанні повідомляти джерело інформації).— *В вас, мамо, був Ломицький? — А тобі вже сорока на хвості принесла звістку? — сказала мати* (Н.-Лев.); — *Оце сорока на хвості принесла, що ви збираєтесь переселятись* (Стельмах);

— А хто ж вам дав мою адресу? — привітно усміхаючись, запитала вона.— Сорока на хвості принесла,— пожартував я на її запитання (Вітч.); *— Дядьку Себастіяне, у вас під шинелею стеєр? — А ти звідки знаєш? — дивується чоловік.— Сорока на крилі принесла* (Стельмах).

[як (мов, ніби *і т. ін.***)] соро́ка на хвості розно́сить / рознесла́.** Швидко поширюються якісь чутки. *По Веселій, мов сорока на хвості розносить щоразу, яка там цього вечора юшка заварювалась.. і які клались приправи* (Гончар); // Ставати відомим всім або багатьом. *Чи рознесла сорока на хвості, Що я уже директорша?* (Підс.); // Оповіщати всіх або багатьох про щонебудь.— *Тепер Борух, як сорока на хвості, рознесе по всіх усюдах про весілля!* (Н.-Лев.).

як соро́ка в (на го́лу) кі́стку, *з сл.* д и в и́ т и с я, з а г л я д а́ т и *і т. ін.* Дуже уважно, приглядаючись до чого-небудь. *Ходить, заглядає, як сорока в кістку* (Укр.. присл..); *Цілий вечір він просидів навпочіпки біля коритечка, раз по раз, перехнябивши.. голову, зазирав у нього, як сорока в кістку, чманів від курива* (Тют.); *Заглядає, як сорока на голу кістку* (Номис).

як соро́ка на тину́ (кілку́, колу́, *рідше* **на терни́ні).** 1. *з сл.* с и д і́ т и, п р и м о с т и́ т и с я *і т. ін.* Незручно, неприродно.— *Хитра яка! От побачить твоя мати...— примощується* [Левко] *на воротях, як сорока на кілку* (Стельмах).

2. *з сл.* ж и́ т и *і т. ін.* Невлаштовано, непостійно. *Він живе, як сорока на тернині: вітер повернувся — полетіла* (Укр.. присл..).

3. *з сл.* в е р т і́ т и с я, к р у т и́ т и с я *і т. ін.* Неспокійно. *Верпиться, як сорока на тину* (Укр.. присл..).

як соро́ка по тину́, *перев. з сл.* п и с а́ т и. Незграбно, неакуратно. *Він пише, як сорока по тину.* П о р.: **як ку́рка ла́пою.**

СОРОМ: со́ром залива́є / зали́в обли́ччя (лице́ *і т. ін.***)** *кому, чиє.* Дуже червоніти від сорому. *Параскіца зашарілась вся. Сором гарячою хвилею залляв їй лице* (Коцюб.).

со́ром і́сть о́чі *кому і без додатка.* Хтось мучиться, страждає від докорів совісті, кому-небудь соромно. [Г н а т:] *Одну хвилину мені жаль Софії і сором їсть очі, а другу... другу — вся душа, всі думки у Варки!* (К.-Карий).

со́ром кри́є о́чі *кому і без додатка.* Кому-небудь дуже соромно. *Як дізнаються, бува? Ото дівка? з паничем цілуватися?! Матінко!.. І Христя чує, як її обличчя горить-палає, як її очі сором криє* (Мирний).

стид і со́ром *див.* стид.

СОРОМУ: без со́рому (*рідко* **без сорома́).** 1. Не засуджуючи своєї поведінки. *Німецька буржуазія 1848 року без усякого сорому зраджує селян, своїх найприродніших союзників..* (Ленін); *За нею козаки ходили, Поки вдова без сорома Дочку породила* (Шевч.).

2. Непорядний, безсовісний. *Натуру мав він дуже бридку, Кривив душею для прибитку, Чужеє оддавав в печать; Без сорому, без бога бувши... Чужим пустився промишлять* (Котл.).

без со́рому ка́зка *див.* казка; **згоря́ти від ~** *див.* згоряти; **не зна́ти, куди́ діва́ти о́чі від ~** *див.* знати; **нема́ ні ~ , ні че́сті, ні сумлі́ння; не ма́ти ~** *див.* мати [2]; **ні стида́ ні ~ нема́** *див.* нема.

СОРОЧКИ: до [са́мої] соро́чки, *з сл.* з м о́ к н у т и, п р о м о́ к н у т и. Наскрізь. *Становий з десяцькими дурнісінько блукали в очеретах та не знайшли бурлак і тільки змокли до самих сорочок* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **до ни́тки.**

до соро́чки, *з сл.* о б б и р а́ т и, о б і б р а́ т и. Нічого не залишаючи. *Одного обібрали до сорочки, другому забрали муку з корита* (Март.).

залиши́ти без соро́чки *див.* залишити; **залиши́тися без ~** *див.* залишитися; **народи́тися без ~** *див.* народитися.

СОРОЧКУ: зніма́ти оста́нню соро́чку *див.* знімати; **~ оста́нню ски́нути і відда́ти** *див.* скинути [2].

СОРОЧЦІ: залиши́тися в одні́й соро́чці *див.* залишитися; **народи́тися в ~** *див.* народитися.

[не] в свої́й соро́чці (льо́лі), *фам.* Психічно хворий. [В а с и л и н а:] *Як ти сказала? Чи ти в своїй льолі, дівко!* (Вас.).

СОРТ: пе́рший (*розм.* **пе́рвий) сорт.** 1. Найкращий, найвищої якості.— *Ось, Зою, матеріал* [до стіннівки] *перший сорт. Ану, намалюй їх так, щоб весь цех сміявся!* (Собко).

2. Дуже добре, якнайкраще. [Х р а п к о:] *Чому не взятись? Оборудуєм це діло — первий сорт!* (Мирний).

СОТ: посила́ти сто сот чорті́в на спи́ну *див.* посилати; **сто ~ крат боля́чок** *див.* сто.

СОТАТИ: сота́ти кишки́ (жи́ли) *з кого і без додатка.* 1. Виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною роботою або експлуатуванням.— *Оце ще недавнечко ці князі були нашими оборонцями, а теперечки вони ладні кишки з нас сотати* (Н.-Лев.); *Кожному стрічному Андрій тицяв скалічену руку.— Ось подивіться, що з мене зробили. Дванадцять літ сотали жили* (Коцюб.).

2. Знущатися з кого-небудь, завдаючи страждань комусь. *О, той* [начальник] *уже вмів сотати жили із своїх підлеглих і знущався з них, як тільки міг* (Гашек, перекл. Масляка).

П о р.: **вимо́тувати жи́ли.**

сота́ти не́рви; ~ си́ли *див.* висотувати.

СОТВОРИТИ: пере́пічку сотвори́ти *з кого.* Розправитися з ким-небудь або побити когось. [К л и м:] *Де цей гаспидський Остап? Я з нього зараз перепічку сотворю! Капіталіст клятий!* (Зар.).

СОТВОРІННЯ: від сотворі́ння сві́ту, *з сл.* н е б а́ ч и т и, н е б у́ т и *і т. ін.* Ніколи.— *Вже ж*

такого розору, вогню та нівечення від сотворіння світу не бачено. Вірно я кажу? (Довж.).

СОУСОМ: під сóусом *яким.* В тому чи іншому вигляді, трактуванні, висвітленні і т. ін.— *Не хотіли відпустити вас як художника. Не відпускали і як солдата. Відпустили як матроса. Але під яким би соусом не було,— важливо те, що відпустили* (Тулуб).

СОХНЕ: душá сóхне *див.* душа; **сéрце ~** *див.* серце.

СОХНУТИ: сóхнути з нудóти. Дуже томитися.— *Вернусь у прийомну... І сохну з нудоти: Ходжу або гріюся, ставши під грубку* (С. Ол.).

СОХРАНИ: сохранú бóже *див.* борони.

СПАВ: дур увéсь спав *див.* дур; **як кáмінь з душí ~** *див.* камінь.

СПАДАЄ: дýмка спадáє *див.* думка; **оскóма ~** *див.* оскома; **полýда з очéй ~** *див.* полуда.

СПАДАТИ: спадáти (западáти, прихóдити, спливáти, повертáтися, навертáтися *і т. ін.*) / **спáсти (запáсти, прийтú, спливтú, сплистú, повернýтися, навернýтися** *і т. ін.*) **на дýмку (в гóлову)** *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь. *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* (Голов.); *Мимоволі навертáлось на думку: що буде з нами? З людьми, заводами, соборами?* (Гончар); // Хто-небудь придумує щось, додумується до чогось. *Батьківщиною тюльпана є наші Чорноморські степи! Але чи нашому русинові спливло б у голову робити гешефти на тюльпанах?* (Вільде). **спáлося у гóлову.**— *Що, мамо, як не зазеленіє? — запитався вдруге Івась.— Що ти плещеш, навісний? Як-то не зазеленіє? Що тобі, дурню листопадний, у голову спалося* (Ю. Янов.). П о р.: **лíзти на дýмку.** С и н о н і м: **влізáти в гóлову.** А н т о н і м: **випадáти з дýмки.**

2. Згадуватися, пригадуватися. *Образ брата Петра та дружна компанія його друзів льотчиків, з якими він заїздив, спливають на думку Тоні* (Гончар); *Чудовий такий був вечір весняний, що сама веснянка на думку навертáлась* (Вовчок). С и н о н і м и: **спадáти на згáдку; влізти в гóлову.**

спадáти на гóлову *див.* падати; **~ на ум; ~ на язúк** *див.* спливати.

спадáти / спáсти в непáм'ять. Забувати, не згадуватися. *Прикро було матері відчути, що усі її вболівання, тривоги за сина забуті ним і спали в непам'ять.*

спадáти / спáсти з лицé (на лиці, на видý). Ставати блідим, змученим; худнути, марніти. — *Молодая дівчинонька, Чого з лиця спала?* (Укр.. думи..); — *Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що кістки цілої не оставили? Дивись, як на виду спав... поблід, позеленів* (Мирний). **спáсти з лúченька.** *Дарма, що з личенька спала, а справдешня козачка!* (Вовчок); *Три дні, тиждень ти криєшся... Вже в тебе всі питають, чого ти з личенька спала* (П. Куліш); **спáлий з лицé.** *Десь тільки згодом Єльчині очі побачать людей, до виснаги зморених, спалих з лиця, ніби вичавлених* (Гончар).

спадáти / спáсти з тíла (в тíлі, на тíлі). Худнути або втрачати звичний вигляд. *Стара попадя над дочками тремтіла Та посаг у скрині складала для них, Ниділа й сивіла, спадаючи з тіла* (Перв.); *Трофейні важкі битюги й красиві чистокровні рисаки спадали в тілі за кілька важких переходів* (Гончар); *Його* [кота] *завивання ставало дедалі одчайдушним. Сусід прив'язав страдника, щоб не бігав уночі й не спадав на тілі* (Мороз); *Роман спостився, змарнів, зблід, спав з тіла. Очі стали здорові і витрішкуваті, рум'яні уста пожовкли* (Н.-Лев.).

спадáти / спáсти з цінú (у цíні). Втрачати своє значення; ставати менш важливим.— *А пани — все пани — з ціни не спадають!* (Рудан.).

спадáти / спáсти на згáдку (гáдку, пáм'ять *і т. ін.*) *кому і без додатка.* 1. Згадуватися, пригадуватися. *В зв'язку з цим спадають на згадку поетичні рядки з відомої збірки Л. Первомайського* (Рад. літ-во); *Спадали на пам'ять* [Микиті] *усі ліки та знадіб'я, які вживають підвереджені* [з підірваним здоров'ям] *люди* (Л. Янов.). П о р.: **спадáти на дýмку.** С и н о н і м: **влізáти в гóлову.** А н т о н і м: **випадáти з дýмки.**

2. Хто-небудь придумує щось, додумується до чогось. *Дорога ж бита поряд, і мало якому гаспиду спаде на гадку заглянути до мене на горище* (Головч. і Мус.).

спадáти / спáсти (сплистú) з рóзуму. Божеволіти. *Ні, наші козаки ще з розуму не спали, Щоб Вовка од біди сховали!* (Гл.); [Р я б и н а:] *Чи ти, старий, здурів, Чи з розуму сплив? Та за що дерево пýтаєш?* (Фр.). **з рóзуму спáстися.** *З ледащим спознався, з розуму спався* (Укр.. присл..).

СПАДЕ: і волосúна не спадé з головú *див.* волосина.

СПАДІ: на спáді. 1. *чого.* Вкінці, близько до кінця. *На спаді дня Василь зачиняє крамницю* (Літ. Укр.).

2. Закінчуватися. *Червнева ніч уже на спаді* (Сміл.).

3. У стані, близькому до занепаду. *Рабовласницьке суспільство було вже на спаді, а йому на зміну йшов феодальний лад.*

СПАЛА: вагá з грудéй спáла *див.* вага; **дýмка ~** *див.* думка; **поволóка ~ з очéй** *див.* поволока; **як горá з плечéй ~** *див.* гора; **як полýда з очéй ~** *див.* полуда.

СПАЛАХУЮТЬ: прúстрасті спалáхують *див.* пристрасті.

СПАЛИВ: бодáй грець спалúв у діжí *див.* грець.

СПАЛИЛА: щоб грім убйв і блйскавка спалйла *див.* грім.

СПАЛИТИ: спалйти [за собою] мостй. Рішуче порвати з ким-, чим-небудь, зробити неможливим повернення до когось-, чогось. *Справді, чого варті її дрібні турботи й переживання! Одержить Владислав листа — то й добре! Прочитає — тим краще. Вирішила спалити за собою мости* (Дмит.); *Уявивши себе між студентів, Денис скривився. Ні, назад не було вороття. Він сам спалив мости і не шкодує* (М. Ю. Тарн.). **спалйти місток за собою.** *Тварина — і та свою матір чує, а моя як пішла з хати, то й місток за собою спалила,— журилася Одарка* (Тют.). **спалйти кораблі.** *Серпнева синя ніч, і залізничні свисти, І паротяг живий, і тепла кров землі... Так! Жити і любить, ненавидіти, їсти, Сміятись, прагнути спалити кораблі!* (Рильський). **спалено за собою мостй.** *Щось у телефоні клацнуло, загули дроти. Розмову закінчено, мости спалено за собою* (Чаб.).

СПАСИБІ: за спасйбі. Даремно, без плати, безкоштовно. *В пляшці була не горілка, а кислий оцет. Хоч оцту теж за спасибі не купиш, але Сивокіз образився* (Панч); *По-різному діставалися вони* [студенти] *до Києва. Багатих привозили на навчання батьки і влаштовували на квартирах. Бідніші їхали «за спасибі» на попутних підводах, часто з чумацькими валками* (Наука..).

ні за спасйбі. Без будь-якої вигоди; невдячно. [Ю д а:] *Яку я втіху мав? За жебраками носити торбу, попихачем їм буть ні за спасибі!* (Л. Укр.).

сказати спасйбі *див.* сказати.

спасйбі вашій тьоті (вашому батькові), *ірон.* Уживається для вираження незадоволення тим, з чим хто-небудь не може погодитися або чогось не може прийняти.— *Ви могли б організувати якусь акцію на Сході.— Спасибі вашій тьоті! Лізьте самі в те пекло* (Загреб.).

спасйбі за (вашу, твою) ласку. Уживається для вираження вдячності за зроблене добро, виявлену увагу і т. ін.; дякую.— *Спасибі вам, бабо, за вашу ласку,— дякує Чіпка, кланяючись* (Мирний); — *Спасибі тобі, дочко, за твою ласку, як до його, так й до мене* (Мирний).

спасйбі і простйбі (простйбіг), *заст.* Усталена форма подяки за що-небудь. [П а в л о:] *Спасибі і простибі тобі за твоє щире серце, та за твою ласку, та за твоє частування* (Кост.).

СПАСІВКУ: як муха в спасівку *див.* муха.

СПАСІВСЬКА: як спасівська муха *див.* муха.

СПАСІВЧАНА: як спасівчана муха *див.* муха.

СПАСІННЯ: нема спасіння *див.* нема.

СПАСТИ: каменем (камнем) з серця спасти. Позбутися чого-небудь неприємного, важкого. *Коли б швидше.. Звіздочка засяяла, От тоді б то болість злая Камнем з серця спала* (Г. -Арт.).

спасти в непам'ять; ~ з лиця; ~ з розуму; ~ з тіла; ~ з ціни; ~ на думку *див.* спадати.

спасти на душу *кому.* Сподобатися кому-небудь. *А той кум таки чимало спав їй* [жінці] *на душу, вхибнув-таки жменьку куминої ласки* (Україна..). Синонім: **припасти до душі.**

спасти на згадку *див.* спадати.

спасти на очі *кому.* Раптово стати поміченим ким-небудь. *Він тримав зброю напоготові і йшов не по самій стежці, а обабіч, щоб першому не спасти на очі ворогові* (Сліс.).

спасти на язик *див.* спливати.

СПАСУ: нема спасу *див.* нема.

СПАТИ: лаври не дають спати *див.* лаври; **не давати ~** *див.* давати; **~ вічним сном** *див.* спочивати.

спати і в сні бачити *що.* Дуже бажати, хотіти чого-небудь, мріяти про здійснення чогось. *Антон аж труситься Пожитька з земельного комітету зіпхнути. Щоб — самому. Спить і в сні бачить себе на його місці* (Головко).

СПЕКТИ: спектй раків *див.* пекти.

спектй чорта, *лайл.* Нічого не дістати, не одержати, не добитися. *Максим дивувався... «Узяв би ти в нашій стороні! — думав він.— Мабуть би, чорта спік»* (Мирний).

СПЕКУ: як смола в спеку *див.* смола.

СПЕРЛО: сперло дух *див.* спирає.

СПЕРТИСЯ: спертися на плече *див.* спиратися.

СПЕЧЕНИЙ: щойно (тільки що, тільки-но) спечений, *ірон.* Який недавно або щойно став ким-небудь, здобув якусь професію, призначений на яку-небудь посаду і т. ін. *Глибоко зітхнувши, далі заговорив* [Ковалишин] *тим твердим тоном, яким щойно спечені начальники звертаються до підлеглих* (Шовк.).

СПИНА: спина не розгинається *у кого і без додатка.* Хто-небудь багато і без відпочинку працює. *По наших селах українських багато і таких господарів, ..котрі цілий вік свій у роботі та роботі, руки та ноги спочинку не мають, спина не розгинається ніколи* (Мирний).

чужа спина. Той, на кого можна перекласти свою роботу, обов'язок, відповідальність і т. ін.— *Бач,— докоряє батько,— як прийшло до діла, то він за чужі спини!* (Прилюк);— *Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною* (Тют.).

СПИНАТИСЯ: спинатися на котурни *див.* ставати; **~ на ноги** *див.* стати.

СПИНИ: живіт присох до спини *див.* живіт; **не розгинати ~** *див.* розгинати; **не розгинаючи ~** *див.* розгинаючи; **притягує до ~ живіт** *див.* притягує; **ховатися за чужі ~** *див.* ховатися.

СПИНИЛОСЯ: око спинилося *див.* око.

СПИНИТИ: спинити око *на чому.* Звернути чиюсь увагу на що-небудь. *У розмові про національні риси характеру мені хочеться спинити око на тих проявах цього характеру, які свідчать про внутрішнє багатство народу* (Рильський).

СПИНІ: виїжджати на чужій спині *див.*

виїжджати; **гла́дити по ~** *див.* гладити; **дрож пробіга́є по ~** *див.* дрож; **дрижаки́ пробіга́ють по ~** *див.* дрижаки; **моро́з дере́ по ~** *див.* мороз; **мура́шки бі́гають по ~** *див.* мурашки.

на сво́їй спи́ні, *з сл.* звідати, спро́бувати *і т. ін.* Сам, на власному досвіді. *Та що мені Вам про це розказувати, як Ви самі добре знаєте, на своїй спині усе про це звідали* (Мирний); *Шевченко, що на своїй спині спробував сваволю дикого панства, .. до глибини серця ненавидів поміщиків і найголовнішого поміж них — царя* (Рильський). Пор.: **на сво́їй шку́рі.**

піти́ моро́зом по спи́ні *див.* піти; **як кома́шки забі́гали по ~** *див.* комашки.

СПИНОЮ: дрож пробіга́є по́за спи́ною *див.* дрож; **залиша́тися за ~** *див.* залишатися.

за спи́ною *у кого, чиєю, кого і без додатка.* 1. Таємно від кого-небудь. [Мар'яна:] *Це ж безчесно — за спинами комуністів пускати плітки, збирати підписи* (Зар.).

2. *з сл.* жи́ти, бу́ти, сиді́ти *і т. ін.* Під чиєю-небудь опікою, чиїмсь захистом, з підтримкою або на утриманні кого-небудь. *За Юхимовою спиною щупленька Катерина почувала себе завжди в безпеці* (Д. Бедзик); *У великій родині Річинських жінки всіх поколінь жили виключно за спинами своїх чоловіків* (Вільде);— *Ви ж нічого робити не вмієте. За маминою спиною сиділи* (Хижняк). **за широ́кою спи́ною.** *Дмитрові здавалося, Гайченко не на своєму місці, що він живе собі за широкою спиною Боровика, як у бога за пазухою* (Збан.).

3. В минулому. *За спиною в неї нелегке життя з своїми втратами, болями...* (Гончар).

4. Позаду кого-небудь. *Покойові їй проходу не дають: пройде вона — очима так і проводять, за спиною регочуть* (Мирний); *За його спиною близнята починали значуще переглядатися між собою* (Стельмах); *Різав* [Оленчук] .. *скибку, коли за спиною раптом затупотіло — галопом пролітала кудись.. Килигеєва кіннота* (Гончар); // Безпосередньо за ким-небудь. *Сидить* [клієнт] *за спиною молодого римлянина у вищому ряду* (Л. Укр.); *За спиною у вартового знайшли Наклеєну кимсь... партизанську листівку!* (Нех.).

за спи́ною не носи́ти *див.* носити; **моро́з по́за ~ хо́дить** *див.* мороз; **оберта́тися ~** *див.* обертатися; **обтира́ти ~ сті́ни** *див.* обтирати; **підпира́ти ~ сті́ни** *див.* підпирати; **поверну́тися ~** *див.* повернутися.

СПИНУ [1]**: без спи́ну** *див.* упину; **нема́ ~** *див.* нема.

СПИНУ [2]**: встроми́ти ніж в спи́ну** *див.* встромити; **гну́ти ~** *див.* гнути; **грі́ти ~** *див.* гріти; **за ~ не ллє** *див.* ллє; **лама́ти ~** *див.* ламати; **летіти в ~** *див.* летіти; **лети́ть в ~** *див.* летить; **ніж у ~** *див.* ніж; **пока́зувати ~** *див.* показувати; **посила́ти сто сот чортів на ~** *див.* посилати; **почеса́ти ~** *див.* почесати; **розправля́ти ~** *див.* розправляти; **списа́ти ~** *див.* списати; **уда́р у ~** *див.* удар.

у спи́ну. 1. *з сл.* ба́чити, поба́чити *і т. ін.* Ззаду, не в обличчя. *Забіяку старий забачив тільки у спину* (Мирний).

2. *з сл.* погро́жувати, говори́ти, диви́тися *і т. ін.* Услід кому-небудь. *Він підняв руку й, погрозивши нею в спину провідникові, хриплим голосом буркнув* (Коцюб.); *Коли Степан вйокнув на коней, перехрестила* [Марійка] *в спину чоловіка* (Стельмах).

хова́тися за чужу́ спи́ну *див.* ховатися.

СПИНЯЄТЬСЯ: о́ко спиня́ється *див.* око.

СПИРАЄ: [аж] спира́є / спе́рло дух (ві́ддих, по́дих, гру́ди, у гру́дях *і т. ін.*) *кому, безос.* Кому-небудь важко дихати від надміру почуттів, сильних переживань і т. ін. *Чіпка почув, що в його якось страшно затіпалось серце, .. спирало дух, важко було дихати* (Мирний); *Тягар той ми* [мені] *віддих спирає, А руки ланцюг ми* [мене] *тримає* (Фр.); *Від хвилювання спирало віддих, туманіло в очах. Боявся* [Шевченко], *що знепритомніє* (Гур.); *Чернишеві спирало груди. Кожне Ференцове слово ранило його* (Гончар); *Федір схопився з місця, побіг йому назустріч.— Володимире Михайловичу!..— щось сперло дух, і вже не міг більше нічого сказати, тільки міцно обняв парторга* (Цюпа); *Калина прожогом кинулась до річки, та від хвилювання їй ураз сперло подих — аж ноги почали підкошуватися* (Рад. Укр.).

ко́лька спира́є *див.* колька.

СПИРАТИСЯ: спира́тися / спе́ртися на плече́ *чиє.* Знаходити в кому-небудь підтримку, допомогу. *Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, на плече якого з певністю можна спертись* (Гончар).

СПИСАЛА: щоб тебе́ писа́чка списа́ла *див.* писачка.

СПИСАНИЙ: як на папе́рі спи́саний (став *і т. ін.*). Дуже швидко. [Самрось:] *От бачиш, який я справний? Хоч і додому тепер... В мент вродився, як на папері списаний! Поганяй!..* (Кроп.).

СПИСАТИ: не сказа́ти і не списа́ти *див.* сказати.

[ні] перо́м не списа́ти (описа́ти) [ні сло́вом не сказа́ти], *фольк., чого, який.* 1. Хтось не може визначити надзвичайної вроди, краси кого-, чогонебудь. *А що ті зачіси на голові, то й не списати пером які: волосся і звиті і заплетена одна прядка, і знов друга прядка розплетена, і трошки пригладено й трошечки підкосмичено,— аж лихо!* (Вовчок); *Ні пером не списати, ні словом не сказати тії несподіваної краси, якою до вас усміхнулася долина!* (Мирний).

2. *перев. з словоспол.* таки́й що. Надзвичайно гарний, вродливий; чудовий. *Дочка у неї*

була дуже вродлива — ні пером не списати, ні словом не сказати. **ні перóм списáть, ні змалювáть.** *Ти в порі розквітлій, як картина, Ні пером списать, ні змалювать* (Шер.). **не мóжна слóвом розказáти, áні перóм списáти**: *Така була краса його* [отамана] *невиписанна.., що не можна словом розказати, ані пером списати* (Вовчок). П о р.: **ні в кáзці сказáти, ні пером описáти** (в 1 знач.).

списáти / спи́сувати спи́ну (шкýру, шкíру). Дуже бити або шмагати, залишаючи сліди ударів. [Г о р д і й:] *Прийшов, а хазяїн як почав мене ретязем катувать... Ось як списав спину (Підніма сорочку, показує)* (Кроп.); *Взяв гарапника, відшмагав Івана і пригрозив: — Як не будуть вилискувати* [коні], *мов люстерко, то я спишу тобі шкіру, що посинієш* (Казки..). **списáти шкýру вздовж і впóперек.**— *Але я колись таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек! — у жовтих очах* [Терентія] *густішає злоба* (Стельмах).

СПИСИ: ламáти списи́ *див.* ламати.

СПИСУВАТИ: спи́сувати спи́ну *див.* списати.

СПИТАТИ: спитáти брóду *див.* питати.

СПИТИСЯ: з крýгу (з пуття́) спи́тися. Остаточно опуститися, втратити людську гідність через пияцтво. [Х р и с т я:] *А я тобі й забула хвалитись: до тебе Чіпка заходив..— Ага!..— Чого ж це? — Не знаю... Каже — хліб продати...— Гм,— мугикнув Грицько.— От, дивіться, коли не здурів парубок... З кругу спився!* (Мирний); [П е р у н:] *Перепився* [старий] *та з розуму з'їхав.* [К а з и д о р о г а:] *Сам з кругу спився* (Фр.).

СПИТЬ: сéрце спить *див.* серце.

СПИЦЯ: деся́та спи́ця в кóлесі. Той, хто відіграє незначну роль у чомусь.— *Ти мусиш зараз же розповісти, хто він і звідки. Щоб я був спокійний за тебе, за Павла і за себе, хоч я тут, правда, десята спиця в колесі* (Добр.).

не остáння спи́ця в кóлесі. Той, хто відіграє певну роль у чомусь, займає певне становище. *Став він* [Шавкун] *не остання спиця в колесі.. Де взялася в людей шана і повага до його! Тепер уже перед ним так шапки здіймали, як він колись* (Мирний); *Гуркотом машин повниться степ, один за одним механізатори рушають до місця робіт. І Ліна та Василинка теж кваплятьcя на свої місця, бо й вони не останні спиці в цьому величезному трудовому колесі* (Гончар).

СПИЧКА: є спи́чка в нóсі *у кого.* Хто-небудь тямущий, кмітливий. *У хлопця цього є таки спичка в носі.*

СПИЧКИ: заганя́ти спички́ в сéрце *див.* заганяти.

СПИЧКОЮ: стирчáти спи́чкою *див.* стирчати.

СПИЧКУ: мáти спи́чку в нóсі *див.* мати [2].

СПІВ: лебеди́ний спів *див.* пісня.

СПІВАЄ: все співáє *див.* все; **душá** ~ *див.* душа.

СПІВАТИ: співáти алілýя *кому, ірон., зневажл.* Славити, прославляти кого-небудь. *Підхалими співали алілуя своєму начальнику.*

співáти (вивóдити, розливáтися, заливáтися) соловéйком (солов'ём), *ірон.* З надмірним запалом, довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь. *З полегшенням перейшов він* [промовець] *до казацьких справ. Тут можна розливатися соловейком, не накликаючи нічийого гніву* (Тулуб); *Кошовий розливався соловейком. Перехилився через стіл, довгі вуса свої вмочив у тарілку з юшкою. Не помітив навіть того, так був захоплений своїми думками* (Рибак); *Трохи далі, на кам'яних східцях якийсь високий огрядний чоловік у цивільному соловейком розливався про «свободу, рівність, єдність трудової демократії»* (Роб. газ.).

співáти (вигýкувати) осáнну *кому, заст.* Славити, хвалити кого-небудь (перев. безпідставно). *Воїнам співали осанну, прославляли їх подвиги.*

співáти відхіднý (вíчную пáм'ять) *кому, чому, заст.* Вважати кого-, що-небудь приреченим на загибель, прощатися з кимсь, чимсь назавжди. * Образно.— *Топить, топить, топить...— співають йому* [Остапу] *відхідну комиші з правого боку.— Погибель, гибель, гибель...— підхоплює ліве крило* (Коцюб.); *Неабиякі, не прості то були похорони, то дворянство ховало свого предводителя, то панство співало відхідну своїм розкошам* (Мирний).

співáти в íнший тон (інáкше, íнше). Суперечити самому собі, висловлюючи протилежні думки. *Вчора мати нарікала, що Ломицький прийшов у гості до їх в піджаку, неначе до міщан, а сьогодні співає зовсім в інший тон і трохи не лає Ломицького за той фрак* (Н.-Лев.).

співáти в оди́н гóлос. Говорити те саме. *Турбувався* [Лушня] *тільки про одно: коли б перше Чіпки побачитись з Петром та Якимом, та наструнчити їх, щоб уже в один голос співали* (Мирний). С и н о н і м: **в однý дýдку грáти.**

співáти гімн (гíмна) *кому, чому.* 1. Славити, прославляти кого-, що-небудь. *Я співаю гімна тобі, моє велике місто!* (Ю. Янов.).

2. *ірон.* Надмірно захвалювати кого-небудь або вихваляти щось. *Критики в один голос співали гімн автору.*

співáти дифірáмби *кому, чому.* Захвалювати кого-небудь або вихваляти щось.— *Твір завжди викликає запальні суперечки,— одні не згоджуються з автором, інші співають йому дифірамби* (Кол.); *А коли Хома занадто вже розходився, співаючи дифірамби своїм мінометам, хтось навіть осадив його спокійним жартом* (Гончар).

співáти (завóдити) лáзаря. 1. *заст.* Просити милостиню, жебракувати. *Хома з Паньком живуть було панками. На старість прожились: обидва*

з торбинками Співали лазаря — і вмерли під тинком (Бор.); — *Подивися на себе! На кого ти тепер став схожий: не то пасічник, не то дяк, не то лірник, що співає лазаря на ярмарках* (Н.-Лев.).

2. Прикидаючись нещасним, скаржитися на життя.— *І годі вам! Ви то й є правдива Діана. Цвітете, як повна рожа, рум'янець на всю щоку! І з лиця не старі, і душею молоді! Годі вам лазаря співати! Ще й заміж підете,— говорила Христина* (Н.-Лев.); *На другий ранок він* [Шавкун] *став співати перед сестрою лазаря, який він нещасний* (Мирний); — *Ну, завели лазаря, тепер до вечора не замовкнуть* [жінки],— *мовила Соломія* (Добр.).

співа́ти з чужо́го го́лосу. Не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже, діяти за чужими настановами.— *Свиридюк?.. Він борець за нове село. А твій батько — підкуркульник. Співає з чужого голосу... Я напишу про нього* (Жур.). **горла́ти з чужо́го го́лосу.** *Обступили гайдамаки ешелон, розглядають російських солдатів. Галас, гамір. .. Біля вагона обдертий солдат, молодий, кругловидий. До нього вчепився такий самий молодий, кругловидий солдат-гайдамака. Горлає з чужого голосу* (Довж.). **співа́ти з го́лосу** *чийого. Отаман Лизогуб наморщив чоло, заклав руку за борт френча.— З чийого ви голосу співаєте, пане сотник? Щось мені й Тур таке торочив* (Панч). П о р.: **співа́ти пісеньку.**

співа́ти однієї й тієї [ж]. Весь час повторювати те саме, ту саму думку. [З і н ь к а:] *Ти, Ісайку, однієї й тієї співаєш* (Гуц.).

співа́ти пісеньку (*рідше* **пісню**) *чию.* Не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже, діяти за чужими настановами. [С е к р е т а р:] *А ти знаєш, чию пісеньку співаєш? — Може, бандерівську? — гірко усміхнувся Дубов* (М. Ю. Тарн.). П о р.: **співа́ти з чужо́го го́лосу.**

співа́ти стару́ пісню. Продовжувати говорити що-небудь давно відоме (як правило, негативне).— *Все продовжуєте співати стару пісню. Вам уже ніхто не повірить!* **співа́ти стари́х пісеньо́к.** — *Не співайте старих пісеньок. Всі зневірилися у ваших обіцянках!*

співа́ти тієї [ж]. Повторювати сказане кимсь раніше. *Одно затялося, каже, що не буде вкупі жити, а друге й собі тієї співає...* (Коцюб.).

СПІД: підверну́ти під спід *див.* підвернути.

СПІДНИЦІ: трима́ти біля спідни́ці *див.* тримати.

у спідни́ці, *ірон.* У жіночій подобі. *В Христининій кімнаті неначе жив якийсь нетяга-бурлака в спідниці. Усе було розкидане, усе лежало не на своєму місці* (Н.-Лев.); *Тетяна прожогом, з рухами москаля в спідниці кинулась одчиняти школу* (Коцюб.).

СПІДНИЦЮ: держа́тися за спідни́цю *див.* держатися.

СПІДНИЦЬ: ли́пнути до жіно́чих спідни́ць *див.* липнути.

СПІЗНАТИ: спізна́ти, почі́м ківш ли́ха *див.* узнати.

СПІЙМАЄШ: в сту́пі не спійма́єш *див.* влучиш.

[і] в ло́жці води́ не спійма́єш (не пійма́єш) *кого і без додатка.* Хто-небудь дуже хитрий, спритний. *Сестра її там така, що і в ложці води не пiймаєш* (Барв.). **і в ло́жці не спійма́єш.** *Він такий хитрий, що його і в ложці не спіймати.* С и н о н і м: **в сту́пі не влу́чиш.**

СПІЙМАТИ: з соба́ками не спійма́ти *див.* піймати; ~ **бо́га за бо́роду** *див.* вхопити; ~ **во́вка за ву́хо** *див.* впіймати.

спійма́ти жар-пти́цю (золоту́ ри́бку). Стати везучим, досягти чогось значного.— *Вистоїш проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростаєшся,— дивись, і спіймаєш свою жар-птицю* (Юхвід).

спійма́ти ля́паса. Бути битим долонею по обличчю або шиї. *Спіймав* [Оврам] .. *такого ляпаса — аж пика йому почервоніла, а потім і зелена стала, бо ручка в Параски-Роксолани була нівроку замашненька* (Ільч.).

спійма́ти на ву́дочку. Вдаючися до хитрощів, обману і т. ін., примусити кого-небудь зробити щось; перехитрити, ошукати кого-небудь. [А н д р і й:] *Зрозумійте, дівчино! Я ненавиджу смерть, але я ще більше ненавиджу таке життя, яким вони* [американці] *хочуть мене обдарувати. Якби я налякався їх, якби я дав себе спіймати на вудочку ваших петерсонів, вони б не сказали: «Макаров — зрадник» — вони б сказали: «Радянський моряк Макаров — зрадник»* (Галан).

спійма́ти на гаря́чому *див.* впіймати.

спійма́ти (пійма́ти, впійма́ти, вхопи́ти, схопи́ти, скуштува́ти *і т. ін.*) / **лови́ти о́близня.** 1. Лишитися без того, на що розраховував, сподівався; не отримати нічого, зазнати невдачі в чомусь. *Ледар літо спав, восени облизня спіймав* (Укр.. присл..); — *Ти мені краще скажи, віриш ти, що ця свердловина, на якій ми з тобою товчемося, дасть нафту чи газ, чи отак, спіймавши облизня, ми підемо звідси?* (Цюпа); *Коваль.. розшолопав, перед ким він єсть, уклонивсь панотцеві да й потяг у хату, піймавши облизня* (П. Куліш); *І чого оце ви причепились до Марусі? Ви думаєте, що вона багата, має засіб, має гроші? В банку лежать гроші мої, а не її. Ви вхопите облизня, нічого не дістанете — сказала Марта Кирилівна* (Н.-Лев.); *Він.. підійшов до гурту з-за людських спин, наставив вухо, щоб слухати, але його ходу почули, і він.. мусив схопити облизня* (Д. Бедзик); — *Скуштував облизня! А що не молодець Василь!* (Мирний); *Отримавши вранці облизня, Кіндрат не міг заспокоїтись протягом цілого дня* (Іщук); *Діставши облизня, фашист тікає, як не перерветься* (Ю. Янов.); *У цьому одвічно бен-*

тежному місті ловлять облизня і моторніші та спритніші за мене (Рудь). Синоніми: **діста́ти о́близня** (в 1 знач.); **лиши́тися з но́сом.**

2. Відмовити при сватанні, залицянні. *Сміялась* [з Мартина] *і одна з найкращих дівчат на селі..— Мотря Коваленкова, що за нею усі парубки упадали та й облизня спіймали, сміялась, а проте подавала йому рушники* (Григ.); *Невже він* [Демко] *думає, що Корній оддасть за його свою дочку? Але не дурний, уміє зазіхати на чуже добро, знає, що єдина дочка, що все їй буде. Та тільки облизня піймає!* (Гр.); *Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, але вхопив од неї облизня, потім заслав старостів до другої і потяг гарбуза* (Н.-Лев.). Синоніми: **діста́ти гарбуза́; діста́ти о́близня** (в 2 знач.); **діста́ти відкоша́** (в 1 знач.).

3. *рідко.* Бути побитим. [Рябина:] *Пробував бити* [жінку], *та сам такого облизня спіймав, що й досі шкура терпне* (Фр.).

спійма́ти по́гляд *див.* ловити; **~ сини́цю в ру́ку; ~ хвили́ну** *див.* піймати.

СПІЙМАТИСЯ: спійма́тися на гаря́чому *див.* впійматися; **~ у лабе́ти** *див.* піматися.

СПІК: як (мов, ніби *і т. ін.*) **оста́ннє спік,** *з сл.* зітха́ти. Дуже сумно, невесело, зажурено.— *Чого зітхаєш, мов останнє спекла? — знову допитується Олена..— Хіба ж, мамо, у цій лахманині можна виходити на вулицю?* (Стельмах).

СПІЛЦІ: у спілці. 1. Разом з ким-небудь. *Михайло, сам неписьменний, держав у спілці з Іваном газету. Їм вичитувала Іваниха* (Март.).

2. В одній компанії з ким-небудь.— *Хочеш ти бути в спілці з нами, то будь по своїй волі* (Мирний).

СПІЛЬНА: спільна мо́ва *див.* мова.

СПІЛЬНОГО: зво́дити до спільного знаме́нника *див.* зводити.

СПІЛЬНУ: знахо́дити спільну мо́ву *див.* знаходити.

СПІТКАТИСЯ: спітка́тися з очи́ма *див.* зустрічатися.

СПІШИТИ: спіши́ти попере́д ба́тька в пе́кло *див.* лізти.

СПЛАКАТИ: спла́кати о́чі *див.* виплакати

СПЛАКУВАТИ: спла́кувати о́чі *див.* виплакати.

СПЛАТИТИ: спла́ти́ти борг (борги́) *кому, рідко перед ким.* 1. Віддячити кому-небудь за щось хороше або за добре ставлення до себе. *Ця операція була для нього особливою: доля надала йому можливість саме зараз сповна сплатити борг людині, яка колись вирвала його з пазурів смерті* (Головч. і Мус.); *Письменники України мусять якнайшвидше і якнайповніше сплатити борг перед робітничим класом нашої республіки* (Літ. газ.).

2. Помститися кому-небудь за вчинене зло, неприємність.— *Головне, я тепер всім своїм колишнім партайгеносе сповна сплачу борги. Ну, начувайтеся ж!* (Головч. і Мус.).

сплати́ти дань *див.* сплачувати.

СПЛАЧУВАТИ: спла́чувати / сплати́ти дань (дани́ну) *кому, чому.* Високо, належним чином оцінювати кого-, що-небудь. *Ну, от і добре. Музі дань сплатив я* (Рильський).

СПЛЕСТИ: сплести́ сильце́; ~ сіті *див.* сплітати.

СПЛЕСТИСЯ: сплести́ся в оди́н ву́зол *див.* сплітатися.

СПЛИВ: був та сплив *див.* був.

СПЛИВАЄ: мов полу́да з оче́й сплива́є *див.* полуда.

СПЛИВАТИ: сплива́ти в па́м'яті *див.* виринати.

сплива́ти з рук. Безслідно зникати, пропадати і т. ін. для кого-небудь. *Масний подільський чорнозем.. спливав з їхніх рук* (Стельмах).

сплива́ти з язика́ *див.* зриватися: **~ наве́рх** *див.* виступати; **~ на ду́мку** *див.* спадати.

сплива́ти (спада́ти, набіга́ти) / спливти́ (спа́сти, набі́гти) на язи́к. Вимовлятися вголос (про слово, фразу і т. ін.). *Князь розумів, що треба щось сказати. .. Але спасенна думка утікала від нього, ніяк не хотіла спливати на язик* (Міщенко); *Але суворий добродій так вже вичерпався, що на язик йому не спадала жодна соковита лайка* (Гашек, перекл. Масляка); *Повибігали надвір і челядь, і своя сім'я: всі раді, кожне щебече, що на язик набіжить* (Свидн.).

сплива́ти (спада́ти) / сплисти́ (спливти́, збрести́) на ум (ро́зум). Несподівано з'являтися, виникати у кого-небудь у думці, у думках (про наміри, бажання і т. ін.). *Справляли* [брати] *раз у раз бенкети, витрачались на дарунки та турніри,— не тільки те чинили, що шляхетним людям пристало, а й те витворяли, що їм на молодечий ум спливало* (Боккаччо, перекл. Лукаша); *Лаврінові спала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака* (Н.-Лев.); *От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збреде, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада...* (Кв.-Осн.).

сплива́ти / спливти́ (сплисти́) в спо́гадах. Пригадуватися. *Все їй пригадалося, все спливло в спогадах.* Синонім: **варина́ти в па́м'яті.**

сплива́ти / сплисти́ (спливти́) пе́ред очи́ма (пе́ред о́чі). Зримо уявлятися кому-небудь. *Німа карта всесвіту, з якої вчиться географії Юрин старший брат, спливає раптом перед очі* (Смолич).

СПЛИВЛО: бага́то води́ сплився́ *див.* багато.

СПЛИВТИ: спливти́ в па́м'яті *див.* виринати; **~ в спо́гадах** *див.* спливати; **~ на ду́мку** *див.* спадати; **~ на ум; ~ на язи́к** *див.* спливати; **~ наве́рх** *див.* виступати; **~ пе́ред очи́ма** *див.* спливати.

спливти́ (сплисти́, поплиівти́) [за] водо́ю. Минути, пройти без вороття. *Добрий десяток літ сплив-*

ло весняною водою з того часу, як Олександра Василівна прийшла на свій перший урок (Донч.); *Горе вже пройшло, Спливло водою,— молодість не зникла, не пройшла!* (Драй-Хмара); — *Ет, дочко! Що було, то минуло і за водою попливло* (Н.-Лев.); — *Нашу молодість уже вітер розвіяв. Попливла за водою і не вернеться* (Томч.).

СПЛИЛО: бага́то води́ сплило́ *див.* багато.

СПЛИСТИ: сплисти́ водо́ю *див.* спливти; **~ в па́м'яті** *див.* виринати; **~ в спо́гадах** *див.* спливати; **~ з ро́зуму** *див.* спадати; **~ на ум** *див.* спливати.

СПЛІТАТИ: спліта́ти павути́ння *див.* плести.

спліта́ти / сплести́ сильце́ (сільце́) *на кого.* Користуючись чиєюсь необачністю, залучати кого-небудь до чогось, заманювати кудись. [Н а р т а л:] *Ти знов на мене сплів сильце: ти навернув мене у християнство* (Л. Укр.).

спліта́ти / сплести́ сіті (сітку) *навколо кого і без додатка.* Інтригуючи проти кого-небудь, намагатися скомпрометувати. *Науковий подвиг Улугбека був не до смаку фанатично настроєним прихильникам ісламу, які сплітали сіті змов навколо великого вченого* (Знання..).

СПЛІТАТИСЯ: спліта́тися / сплести́ся в оди́н ву́зол. Утворюватися, виникати одночасно внаслідок випадкового поєднання якихось обставин. *Готування до Першого травня почалося безпосередньо після всіх цих подій і йшло кількома лініями, що сплітались в один вузол* (Мик.).

СПЛУТАТИ: сплу́тати ка́рти; ~ сліди́ *див.* плутати.

СПЛУТУВАТИ: сплу́тувати сліди́ *див.* плутати.

СПОВИТКА: з (із) [са́мого] сповитка́. З ранніх років; з віку немовляти.— *Слухай, який у тебе стаж? По-моєму, ти редактор із сповитка* (Гончар). **з [са́мого] сповито́чка.**— *А ви змалечку рибалите, дідусю?* — *З самого сповиточка, як тільки ходити навчився* (Збан.).

СПОВИТКУ: в сповитку́. У віці немовляти; немовлям.— *Тепер господарює в мене моя дочка-єдиниця, бо старших дочок бог прибрав до себе, ще як були в сповитку* (Н.-Лев.); *Дітей, маленьких немовлят, Їх тільки шкода. Чи на те вродились, Аби у сповитку пізнати голод, спрагу?* (Л. Укр.). **в сповито́чку.** *Я свого отця-неньки не знаю; я ще в сповиточку зосталася сиротою* (Вовчок).

СПОВІДІ: як (мов, ніби *і т. ін.***) на спо́віді,** *з сл.* п р и з н а́ т и с я, р о з к а з а́ т и *і т. ін.* Відверто, нічого не приховуючи. *Нічого робити бідному чоловікові: взяв та й признався князеві, як на сповіді* (Стор.); — *Ну, ти ось що, діду, не хлипай, а, як на сповіді, розкажи, тільки, хоч одне слово збрешеш, так і знай — в запічку замурованого знайдемо!* — *Все розкажу...* (Тют.); *Питаю зустрічних, що тут сталося, а мені, ніби на сповіді, шепочуть у відповідь: щойно в нас хлопці Калашника-партизана гостювали...* (Головч. і Мус.).

СПОВНА: сповна́ ро́зуму. Уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдумано.— *Опам'ятайсь, Карпе! Що ти вигадав: по-панському схотів жити, кров свою одмінити? Чи ти сповна розуму* (Коцюб.).

СПОГАДАХ: спліва́ти в спо́гадах *див.* спливати.

СПОДІВАНКИ: переве́ршувати споді́ванки *див.* перевершувати.

СПОДІВАННЯ: над (по́над) [уся́ке] сподіва́ння. Всупереч тому, на що можна було розраховувати; несподівано. *Товар пішов, над сподівання, добре, замовлень приходило чимраз більше* (Фр.); *Зупинилася на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очі над усяке сподівання закліпали, а вона їх витирала хустинкою* (Март.).

переве́ршувати сподіва́ння *див.* перевершувати.

СПОДІВАНЦІ: у споді́ванці *на що.* Плекаючи надію, розраховуючи на що-небудь. *Хитрив, крутив злобливий лорд в сподіванці на те, що швидко кров'ю наш народ в тяжкій війні зійде* (Гонч.).

СПОДІВАТИСЯ: сподіва́тися з мо́ря пого́ди *див.* ждати.

СПОДОМ: догори́ спо́дом *див.* догори.

СПОКІЙ: ві́чний (віко́ві́чний) спо́кій. 1. Смерть. *І терплива душа старої, пориваючись до бога, не просила чуда, не думала про рай, а тільки ревно благала, щоб її діти не засівали землю слізьми, хай він пошле їм просте селянське щастя, а їй хоч і зараз вічний спокій* (Стельмах).

2. За релігійними уявленнями — спокійне життя в раю після смерті.— *Через два тижні жди нас.. Та часом не зрадь нас. Тепер тікай та держи язик за зубами. Подайте милостинку Христа ради, за вічний спокій своїх родителів* [батьків] (Н.-Лев.).

дава́ти спо́кій *див.* давати; **сколо́чувати ~** *див.* сколочувати.

СПОКІЙНИМ: з спокі́йним сумлі́нням *див.* совістю.

СПОКІЙНОЮ: диви́тися з спокі́йною со́вістю в о́чі *див.* дивитися; **з ~ со́вістю** *див.* совістю.

СПОКОЮ: лиша́ти в спо́ко́ю *див.* лишати; **не дава́ти ~** *див.* давати.

СПОКУСИ: да́лі від споку́си *див.* далі.

СПОКУТАТИ: споку́тати вину́ *див.* спокутувати.

СПОКУТУВАТИ: споку́тувати / споку́тати [свою́] вину́ (прови́ну). Намагатися добрими ділами, доброю поведінкою заслужити прощення за що-небудь, зроблене проти когось.— *Ні, я наперед уже вдесятеро спокутував свою вину, заким іще поповнив її!* (Фр.); *Є нагода спокутувати вам свою вину перед трудовим народом* (Гончар); — *Винен я, винен. Розумію і все, все зроблю, брате, щоб спокутувати провину...* (Скл.); *Він би най-*

більшу муку стерпів, найбільшу кару переніс, аби спокутати свою провину (М. Ю. Тарн.).

СПОКУШАЄ: біс спокуша́є *див.* біс.

СПОКУШАТИ: спокуша́ти до́лю. Робити що-небудь, пов'язане з зайвим риском, небезпекою. [Острожин:] *Орест Михайлович, не спокушайте долі: вона не любить, коли нею нехтують її фаворити* (Л. Укр.); *Хтось із чоловіків запропонував випити за майбутнього інфанта, але жінки зашипіли й замахали руками: боронь боже, не спокушаймо долю!* (Перв.).

СПОЛОХ: би́ти на спо́лох *див.* бити.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **на спо́лох.** Дуже швидко. *Кузь не входив, а влітав у хату, наче на сполох* (Тют.).

СПОЛУЧНА: сполу́чна ла́нка *див.* ланка.

СПОМИН: легки́й на спо́мин *див.* легкий.

СПОМИНІ: легки́й на спо́мині *див.* легкий.

СПОМИНУ: і спо́мину нема́ *див.* нема.

СПОМ'ЯНЕШ: спом'яне́ш (спом'яні́, *діал.* **спімне́ш) моє́ сло́во.** Уживається як запевнення в тому, що все буде так, як сказано.— *Спом'яни моє слово: як будеш ти доброю, ніколи нічим не зобиджу тебе,— він підійшов до неї, пригорнув до себе* (Стельмах); — *Спімнете колись моє слово, що я радив вам на добре, але тоді буде запізно* (Фр.)

СПОПЕЛИЛОСЯ: спопели́лося се́рце *див.* серце.

СПОПЕЛИТИ: спопели́ти очи́ма; ~ се́рце *див.* спопеляти.

СПОПЕЛІТИ: спопелі́ти від со́рому *див.* згоряти.

спопелі́ти се́рцем. Стати душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання, випробування і т. ін. *Мати спопеліла серцем — єдиний син загинув на фронті.* **спопелі́лий се́рцем.** *Жила* [Лукина] *невесело і незатишно, доживала віку. Байдужа до всього на світі, спопеліла серцем* (Вол.).

СПОПЕЛЯЄТЬСЯ: спопеля́ється се́рце *див.* серце.

СПОПЕЛЯТИ: спопеля́ти / спопели́ти очи́ма (зо́ром) *кого.* Дуже презирливо, гнівно дивитися на кого-небудь. *Підігріваючи себе своїми ж жалісливими й гнівними словами, він спопеляв бідного Костянтина Павловича помутнілими від обурення очима* (Коз.); *Чому ти.. не спопелив зрадливця своїм зором?* (Нагн.).

спопеля́ти / спопели́ти се́рце (серця́). Завдавати кому-небудь великих душевних страждань, викликавши величезної сили почуття до себе. *І голос бог мені подав: «Устань, пророк, і виждь, і внемли, Сповняйся волею творця, І, крізь моря йдучи та землі, Глаголом спопеляй серця!»* (Пушкін, перекл. Рильського).

СПОРТИВНИЙ: спорти́вний аза́рт *див.* азарт.

СПОСОБУ: добира́ти спо́собу *див.* добирати.

СПОТИКАННЯ: ка́мінь спотика́ння *див.* камінь.

СПОТИКАТИСЯ: аж спотика́тися, *з сл.* бігти, мчати *і т. ін.* Дуже швидко. *Зайду іноді в ресторан — кельнери підбігають.. А я так поведу тільки рукою: «Шампанерії пляшку, та холодної! Живо!» Мчить, аж спотикається, а я сиджу за столом* (Шиян).

СПОТИКАЧІВ: лови́ти спотикачі́в *див.* ловити.

СПОЧИВАТИ: спочива́ти се́рцем *див.* відпочивати.

спочива́ти (спа́ти) / спочи́ти (засну́ти) наві́ки (дові́ку, ві́чним сном). 1. Бути похованим, лежати у могилі. *Вічним сном спочивають там* [на кладовищі] *герої-гвардійці...* (Вишня); *Йому здалося, що Оксаночка поруч із ним, що блукають вони удвох, натомлені денною працею, та думають, хто тут спить вічним сном, у цих стародавніх могилах* (Тулуб); *Де гриміли в розграї грозами гармати, сплять під обелісками вічним сном солдати* (Луц.); *Син його не повернувся з Балканських гір: навіки спочив.. у братській могилі аж у Болгарії* (Стельмах). Пор.: **спочива́ти в Бо́зі.**

2. *тільки док.* Вмерти. *І знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці* (Коцюб.); *Дожив віку свого старий Задорожко, позвав господь до себе. Поблагословив він сина й жінку, наказав не журитись, хороше поховати його, та й спочив навіки* (Вовчок); *Він здригнувся, легенько зітхнув, Усміхнувсь і навіки заснув* (Граб.); *Не вертатись вже до тебе* [дівчини] *козаку,— Заснув в степу він, сердега, довіку...* (Укр.. пісні..).

спочива́ти / спочи́ти в Бо́зі, *заст., ірон.* Бути похованим, лежати у могилі. *Ось каплиця на дорозі. Давно тут спочивав в бозі якийсь-то князь, тепер святий, що месник вбив його лихий* (Драй-Хмара). Пор.: **спочива́ти наві́ки.**

спочива́ти / спочи́ти на ла́врах *чого і без додатка.* Заспокоюватися, задовольнятися досягнутими результатами, наслідками. *Співак Сергій в один із вечорів жартом докинув друзям веселу свою думку: «Солов'ї перемагають усіх тому, що співають день і ніч і на лаврах не спочивають»* (Мас.); *В справжніх і творчих літературах не існує ідилії і ніколи й ніхто з них не спочиває на лаврах* (Вітч.); *Як шкодять театру утриманські настрої, обивательська благодушність, прагнення спочити на лаврах* (З глибин душі); *Драма художника Сагайдака виникає тому, що художник непомітно для себе, спочивши на лаврах минулих звершень, загруз у самозакоханості* (Літ. газ.). **спочива́ння на ла́врах.** *Сучасній людині не властиві почуття самовдоволення, самозаспокоєння, спочивання на лаврах.*

СПОЧИНОК: знайти́ вічний спочи́нок *див.* знайти.

СПОЧИТИ: спочи́ти в Бо́зі; ~ наві́ки; ~ на ла́врах *див.* спочивати; **~ се́рцем** *див.* відпочивати.

СПРАВА: болю́ча спра́ва *див.* питання; **в тім то й ~** *див.* річ.

деся́та спра́ва *для кого.* 1. Не дуже важливо, зовсім неістотно.— *Те, що квартири не було півроку,— справа для нього десята* (Жур.).

2. Нескладно, дуже просто. *Розв'язувати задачі з шкільної програми — десята справа для справжнього математика.*

і́нша спра́ва *див.* річ.

мо́кра спра́ва (робо́та); мо́крий вчи́нок; мо́кре ді́ло. Злочин, пов'язаний з убивством або кровопролиттям.— *Еге,— сказав собі бургомістр,— цей хлопчик був коло мокрих справ!* (Ю. Янов.); [Петерсон:] *Ви не належите до людей, які роблять погоду..* [Бентлі:] *Ви маєте рацію, майоре. Я не майстер мокрої роботи* (Галан); *Мотя, прозваний Мокрим десь, певне, за його «мокрі» вчинки, був цікавий, проте, не тільки хулігансько-злодійською славою* (Смолич). Антонім: **суха́ спра́ва.**

не моя́ спра́ва; ~ ви́горіла *див.* діло.

спра́ва життя́. Щось надзвичайно важливе, серйозне для кого-небудь. *Маю робити й робити Те, що належить мені.., Те, про що ми говорим: — Справа мого життя* (Дор.).

спра́ва коро́тка *у кого.* Хто-небудь приймає рішуче, категоричне і остаточне рішення. *Ну, Хома знав, що зробити* [з гуральнею]. *В нього справа коротка: — Спалити* (Коцюб.).

спра́ва че́сті. Те, що визначає гідність особи, колективу і т. ін.; почесний обов'язок. *Поставив він собі за справу честі Найважчий камінь зразу перенести* (Криж.); — *Що вже сталося, те сталося. Але справа нашої честі відвернути від вас біду* (Головч. і Мус.).

суха́ спра́ва. Злочин, не пов'язаний з убивством або кровопролиттям. *Допиталися організаторів цього маскарадного загону. Це були офіцери з білим духом і найняті ватажки нальотчиків, спеціалісти мокрої і сухої справи, матроський цей загін мав зрадити при слушній нагоді* (Ю. Янов.). Антоніми: **мо́кра спра́ва; мо́крий вчи́нок; мо́кре ді́ло.**

чо́рна спра́ва *див.* діло.

СПРАВЕДЛИВЕ: віддава́ти справедли́ве *див.* віддавати.

СПРАВЖНЄ: пока́зувати спра́вжнє обли́ччя *див.* показувати.

СПРАВЖНІМИ: назива́ти ре́чі спра́вжніми імена́ми *див.* називати.

СПРАВИ: вермішé́льні спра́ви, *ірон.* Те, що не варте уваги і не має істотного значення. *Якби ми спробували в органі, який взагалі встановлює тільки принципи, виділити орган, що розв'язує дрібні практичні, вермішельні справи, то ми зіпсували б діло* (Ленін).

ма́йстер своє́ї спра́ви *див.* майстер.

СПРАВИТИ: спра́вити га́лас *див.* справляти.

спра́вити парню́. Вилаяти, покарати кого-небудь.— *Ходи, небоже, зараз я тобі справлю парню!* — *сказав Іван, ухопив Микиту за обшивку й таки виніс до сіней* (Март.). Пор.: **да́ти пе́рцю; го́лову нами́лити; да́ти на горі́хи; да́ти бере́зової припа́рки.**

СПРАВЛЯТИ: [по] сім неді́ль (вихідни́х) на ти́ждень справля́ти (ма́ти). Нічого не робити, уникати праці.— *Там, у городі* [місті], *розкіш їм, воля, страху немає... От воно і звикне без діла сидіти, по сім неділь на тиждень справляти!* (Мирний).

справля́ти бала́чку. Вести пусту розмову.— *Ми* [жінки] *цікавіші од вас і не всі любимо справляти балачку про квітки та вишивання.— Од такого різкого слова всі замовкли, неначе води в рот набрали* (Н.-Лев.).

справля́ти бре́хні *див.* точити.

справля́ти ли́пу. Обдурювати, підробляти.— *Я можу від лікарів посвідчення подати, що інвалід війни!* — *зухвало озвався Шпулька.— За півсотні мені яку завгодно липу на Галицькому базарі справлять* (Смолич).

справля́ти о́хи. Скаржитися на своє безсилля, уникаючи роботи.— *Нам тепер, матінко, не охи справляти, а дбати про господарство. Від цього й державі користь, і нам зиск* (Добр.).

справля́ти побрехе́ньки *див.* точити.

справля́ти посиде́ньки (рідко **си́дні) [та походе́ньки].** Нічого не робити; бути нічим не зайнятим, уникати роботи.— *Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походеньки та посиденьки справляє* (Н.-Лев.); *Електрика за все нам одробляє. І ми, звичайно, сиднів не справляєм* (Вирган); *Аристарх пробачився, що справляти посиденьки не має часу, й устав. Старий онука не затримував. Провів до легкової, похвалив машину* (Логв.). **посиде́ньки справля́ти.** [Оксана:] *Хіба сьогодні неділя чи який празник, що посиденьки справлятиму* (Кроп.). **походе́ньки справля́ти.** *Прибувши в Лубни, Єремія кинувся до господарства.. він не любив байдикувати та походеньки справляти, як справляли їх тодішні польські пани-дідичі* (Н.-Лев.).

справля́ти смі́шки (смі́хи, ре́готи, хи́хи *і т. ін.***).** Безтурботно, у веселощах гаяти час. *Дука щасливий не спить: Добре йому у палатах під кришею Вина-горілочку пить. Любо йому в теплі вигріватися, смішки справляти з гістьми* (Граб.). **справля́ти смі́хи (хи́хи) та ре́готи.** *Москалі.. лабузнились до Явдохи, а Явдоха справляла з ними сміхи та реготи...* (Мирний); *Стояла* [Тоня] *в колі*

сержантів з полігона і хихи та реготи з ними справляла (Гончар).

справля́ти / спра́вити га́лас (го́мін). Здіймати шум, крик. *Двоє їх, а такий галас справляють, що аж голова паморочиться* (Коцюб.); *Вернувсь* [Петро] *на подвір'я, аж там усі веселяться. Гомін справили такий, мов справді на бенкеті* (П. Куліш).

СПРАВНА: ци́фра спра́вна *див.* цифра.

СПРАВУ: ви́грати спра́ву *див.* виграти; **здава́ти собі ~** *див.* здавати; **приши́ти ~** *див.* пришити; **прома́зати ~** *див.* промазати.

СПРОБА: спро́ба (про́ба) пера́. Перші ранні твори, праці (письменника, вченого тощо). *У Ваші руки попалися перші мої роботи, спроба пера* (Коцюб.); *Писати Агатангел Кримський почав ще в гімназії. З-під його пера з'являються вірші, оповідання, переклади. Та це були лише проби пера* (Вітч.).

СПРОБУВАТИ: спро́бувати перо́; ~ си́ли *див.* пробувати.

спро́бувати (попро́бувати) / про́бувати ща́стя (уда́чі). Відважитися на щось, сподіваючись на успіх. *Будь-що-будь! Хома вирішив спробувати щастя в сусідів* (Гончар); *Розсипалися* [опришки] *по селах добирати легінів; знайшли душ із десять таких, що хотіли спробувати щастя* (Хотк.); *— Візьми пляшку та біжи до корчми, може, шинкар дасть набір...— Навряд!...— сказав Хома, але взяв шапку та пляшку і пішов пробувати щастя* (Коцюб.); *Я просто пробував удачі, а всяка ж проба може не вдатись* (Л. Укр.).

СПРОВАДЖУВАТИ: спрова́джувати на той світ *див.* відправити.

СПРОВАДИТИ: спрова́дити до пе́кла (на ши́беницю *і т. ін.***)** Заподіяти кому-небудь смерть. *Ой коби я була знала, яка моя свекра* [свекруха], *Я би її спровадила відтепер до пекла* (Коломийки); *І наче зовсім це він* [становий] *не погрожував, а просто байдуже повідомляв, щоб знали,— коли хвалився, що кожному п'ятому «шкуру спустить», що кожного десятого «на шибеницю спровадить»* (Головко). П о р.: **спрова́дити на той світ.** С и н о н і м: **відпра́вити черта́м на сніда́нок.**

спрова́дити на той світ *див.* відправити.

СПРЯЖИТИ: спря́жити на схаб, *діал.* Жорстоко розправитися з ким-небудь; знищити кого-небудь.— *Постійте, хами! Чекай ти, попе! Буде з вами не те! Я спряжу вас на схаб!* (Фр.).

СПРЯМОВУВАТИ: спрямо́вувати на ві́рну доро́гу; ~ свої́ сто́пи *див.* наставляти.

СПРЯМУВАТИ: спрямува́ти на ві́рну доро́гу; ~ свої́ сто́пи *див.* наставляти.

СПУДОМ: лежа́ти під спу́дом *див.* лежати.

СПУСКАТИ: не спуска́ти з ду́мки *кого, що.* Весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь. *Співаючи тих пісень, вони не спускали з думки тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними* (Н.-Лев.). П о р.: **не іти́ з ду́мки.**

не спуска́ти з рук. Дбайливо доглядати, пестити кого-небудь (перев. дитину). *Вичуняла* [Уляна] *і серце і душу віддала своїй дитині, своєму чорноголовому Івасеві. Носиться цілими днями із ним, з рук не спускає, не дає порошині упасти* (Мирний); *Мартин дуже всіх дітей жалував; коли малими були.., з рук бувало не спускає,— і матері не треба* (Григ.).

не спуска́ти / не спусти́ти [з] о́ка ([з] оче́й) *кого, чого; з кого, з чого.* 1. Постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Маруся їхала конем. Була змучена і фізично, і морально. Опришок не спускав з неї ока* (Хотк.); *— Ну, і по голосу чую, що щось знайоме,— не спускаючи очей з чоловіка, каже Яків, помовчавши* (Мирний). С и н о н і м: **не зво́дити оче́й.** А н т о н і м: **спуска́ти з о́ка.**

2. Милуватися ким-, чим-небудь, задивлятися на когось. *За що вони* [люди] *тепер мене В палатах вітають, Царівною називають, Очей не спускають З мого цвіту?* (Шевч.); *Обнявши коня, як друга, відчуваючи на своїй щоці його теплу бархатисту шию, Маковей, сам того не помічаючи, весь час не спускав очей з Ясногорської* (Гончар); *Очей з неї* [Галі] *не спустить* [офіцер], *і що розказував Олексієві, забуде, замовчить; а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого* (Кв.-Осн.). С и н о н і м: **не зво́дити по́гляду.**

3. Постійно наглядати, стежити, спостерігати за ким-, чим-небудь. *Боячись, як би під впливом лихих чуток і розмов покоївка чогось не накоїла, Уляна Григорівна наказала Христині не спускати ока з Наталки* (Добр.); *Не спускали з ока* [підпільники] *і місцевих націоналістів, які діяли в контакті з німцями, хоч прикидалися інколи їх ворогами* (Д. Бедзик); *Немає Мотрі спокою й у церкві: і там її не спускають з очей* (Мирний); *Мати не спускала з очей Онисі: вона боялась, щоб Онися знов не понакладала гостеві в віз гарбузів* (Н.-Лев.); *— З кузні треба не спускати очей, щоб наші плуги не останніми плентались у зведеннях* (Стельмах). А н т о н і м: **спуска́ти з о́ка.**

4. Приділяти постійну увагу чому-небудь. *Говорячи про національний характер, ми ні на хвилину не повинні спускати з ока соціальної приналежності тих, про кого говоримо* (Рильський); *Знаменно, що на всіх етапах свого творчого розвитку Рильський не спускав з ока питань краси і з неабиякою мужністю захищав свої погляди* (Криж.).

не спуска́ти по́гляду *див.* зводити; **~ з рук** *див.* збувати; **~ о́чі; ~ ру́ки** *див.* опустити.

спуска́ти / спусти́ти жир. Худнути.

спуска́ти / спусти́ти з о́ка (з оче́й) *кого.* Переставати стежити або наглядати за ким-небудь. *Ключар удає, ніби спустив її з очей, і звертається*

до інших (Л. Укр.); *Дівчата, покидавши заступи, скупчилися в гурток, розпитують, розважають.— А нуте, нуте, чого стали? — гукнула панська ключниця.— Оце така робота? Аби вас з очей спустить, то вже й шабаш?* (Пчілка). Антонім: **не спускáти óка** (в 3 знач.).

спускáти / спустúти на гáльмах. Пом'якшувати, полегшувати дію, вплив і т. ін. чого-небудь. *Я справді глибоко вдячний йому за його чисту, беззастережну одвертість, за те, що він так легко спустив на гальмах хитку скутість першого знайомства* (Вітч.).

спускáти / спустúти тон (тóна). Говорити спокійніше, стриманіше. *Ся одсіч була така різка та енергійна, якої, як видно, добродій «старий» не сподівався, бо він якось одразу спустив тона і постарався звести розмову на жарти* (Л. Укр.).

спускáти шкýру *див.* спустити.

спускáти юшку *див.* пустити.

СПУСКАТИСЯ: спускáтися (пускáтися, опускáтися, сідáти *і т. ін.*) / **спустúтися (пустúтися, опустúтися, сíсти** *і т. ін.*) **на дно.** 1. Зазнавати поразки, невдачі в чому-небудь, втративши будь-яку надію на поліпшення. *А ви й не пишете мені,.. чи має мене рятувати* [Спілка], *чи ні. Хай би вже знав, чи маю пускатися на дно, чи ще можу ногами дригати* (Коцюб.); — *Буває, іноді й розкиснеш. Але на цей раз ні... Хіба ти гадаєш — руки згорну й покірливо на дно сідати буду!? Чорта з два!* (Головко); [Курінний:] *Записку віддай в руки самому Петрові Карповичу... Скажи, хай приїжджає сьогодні на збори, бо наді мною нависли хмари... Одним словом, хай рятує, бо можу піти на дно* (Зар.); // Перестати чинити опір чому-небудь, змиритися з чимсь. *Не трать, куме, сили, спускайся на дно* (Укр.. присл..).

2. Морально спустошуватися, опускатися. *Шкода їй було колишнього чоловіка. Покалічений, безпорадний, він пропаде без належного догляду. Зіп'ється з горя і піде на дно* (Тарн.). **спýщений на дно.** *Вийшовши з тюрми зимою, я почув себе мов спущеним на дно* (Фр.).

спускáтися / спустúтися з очéй *чиїх.* Уникати чийого-небудь нагляду, опіки, переслідування і т. ін.

СПУСКУ: не давáти спýску *див.* давати; **немá ~** *див.* нема.

СПУСТИВШИ: спустúвши рукáва (рукавú). 1. *з сл.* працювáти. Без охоти, без старання.— *Я, знаєте, не люблю працювати абияк, спустивши рукава* (Збан.).

2. *з сл.* жúти. Безтурботно, нічого не роблячи. *До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава* (Пісні та романси..).

спустúвши рýки *див.* склавши.

СПУСТИТИ: не спустúти з óка *див.* спускати; **не ~ пóгляду** *див.* зводити.

спустúти дух (*рідко* **дýха).** Умерти. *Іван як хватане царя Ірода, та як шпурне ним на гострий шпиль його замку, так цар Ірод і дух спустив* (Укр.. казки); — *Ой, лишенько ... умираю! — скрикнула Явдоха та й дух спустила* (Мирний); *Так і волікся* [Вовк] *за ним* [Левом] *усю дорогу і давно вже й духа спустив* (Фр.). Синоніми: **врíзати дýба; віддáти Бóгу дýшу.**

спустúти жир; ~ з óка *див.* спускати; **~ з рук** *див.* збувати; **~ на гáльмах** *див.* спускати; **~ óчі; ~ рýки** *див.* опустити;

спустúти / спускáти шкýру (шкíру, три шкýри, сім шкур *і т. ін.*). Нещадно бити, шмагати або суворо покарати кого-небудь.— *Гляди ж мені, Семене, коли програєш — шкуру спущу!* (Шиян); *Сяницьких панів не чіпав лісник, не забороняв їм бавитися в горах, а з нас ладен був спустити шкіру за кожний патичок, піднятий у панському лісі* (Д. Бедзик);— *Хіба мама в дитинстві в запалі ніколи не сказала вам: «Я тебе уб'ю?» — Ні.— А моя завжди обіцяла спустити з мене сім шкур* (Собко); — *У мене он брат: самопалом замалим очі не вибив! Тато із нього сім шкур спустили, а він знов за своє* (Дім.).

спустúти тон *див.* спускати; **~ юшку** *див.* пустити.

СПУСТИТИСЯ: спустúтися з очéй; ~ на дно *див.* спускатися.

СП'ЯНІТИ: сп'янíти від ýспіху (від ýспіхів). Втратити здатність тверезо, самокритично оцінювати реальну дійсність під впливом досягнутого в якійсь справі. *І сталась з людиною зміна крута: Сп'янівши від успіху того, Директор заводу «Чавунна плита» Влюбився... у себе ж самого!* (С. Ол.).

СРІБНЕ: срíбне весíлля *див.* весілля.

СРІБНЯКИ: юдині (іýдині) срібнякú (срíбники). Винагорода за зраду. *Найбільше не дає спокою радіодиверсантам з Мюнхена те, що вони не знають, в купюрах якої країни одержуватимуть надалі свої Іудині срібники* (Рад. Укр.). Синонім: **трúдцять срібнякíв.**

СРІБНЯКІВ: трúдцять срібнякíв *див.* тридцять.

ССАТИ: ссáти [за] сéрце (дýшу *і т. ін.*). Дуже непокоїти, мучити, тривожити кого-небудь. *Тяжкий неспокій ссав Крайнюкові серце* (Кучер); *Коли скорбота ссе душу, .. то з тіла втікає сон* (Стельмах); *Думки все такі непривітні ссали за серце — і вона важко зітхала* (Мирний).

ссáти кров *див.* пити.

ссáти (смоктáти) / зассáти (засмоктáти) під лóжечкою *у кого.* Хто-небудь переживає, непокоїться про щось. *Проганяючи всякі злі думки, Євген Вікторович відчув, як знов засмоктало в нього під ложечкою* (Ле).

ССЕ: гадю́ка ссе кóло сéрця *див.* гадюка.

ССУТЬ: як п'ýявки за сéрце ссуть *див.* п'явки.

СТАВ: во́лос ди́бом став *див.* волос; **язи́к ∼ ру́ба** *див.* язик; **як на папе́рі ∼** *див.* списаний.

СТАВАТИ: istaváти го́пки; ∼ до ла́ду *див.* стати.

istава́ти на двох ла́пках. Запопадливо схилятися перед ким-небудь, служити комусь.— *Цуцик ти, цуцик,— думає.— На двох лапках стаєш. До чого це воно? Хоч і начальство ж отець Полієвкт, а він же чоловік, як і ти...* (Тесл.).

istава́ти на ди́би; ∼ на доро́зі; ∼ на но́ги *див.* стати; **∼ на ре́йки** *див.* переходити; **∼ на рушнику́; ∼ під віне́ць; ∼ під пра́пор** *див.* стати.

istава́ти (спина́тися) на коту́рни. Виявляти зарозумілість, занадто підносити себе, величатися. *Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе* (Фр.). **спина́ння на коту́рни.** *Автор все бачить і уміє бачити. Але, побачивши, він уміє і спокійно, без претензій, без спинання на котурни все це по-діловому.. розповісти* (Смолич).

istава́ти (станови́тися) /ста́ти ру́ба. Рішуче протестувати, не погоджуватися з ким-, чим-небудь. *Настала осінь. Почали загадувати до школи. Наум гадав віддати Семена, але Наумиха стала руба і затялась, що не пустить* (Коцюб.).

istава́ти / ста́ти в [оди́н] ряд. Досягати певного рівня, дорівнювати чомусь. *Як Костра.. досягає такого рівня поетичної дозрілості, що творчість цього письменника стає в ряд з кращими досягненнями нашої передової поезії* (Вітч.); *Пимоненко .. став в один ряд з видатними майстрами, творчість яких визначала характер українського мистецтва другої половини XIX — початку XX ст.* (Мист.).

istава́ти / ста́ти в по́зу (в пози́цію). Удавати з себе кого-небудь, щоб справити певне враження на когось. *Вірші Василя Глотова — прості, задушевні, щирі... Читаючи їх, поет не стає в позу, не піддається спокусі холодної манірності, не віддаляється від слухачів — навпаки, вміє і голосом, і жестом заполонити їхню увагу* (Літ. Укр.); [Степан Демидович:] *Так вам прочитати* [вірші]? [Писар:] *Кажу ж вам, що горю. Ставайте в позицію та зразу й смаліть* (Сам.); *Бунчук-Балаба розгнівався й став у позу ображеного генія* (Дмит.); *Йон крутнувсь по льохові, витяг з кутка мітлу з довгим держалом, став у позицію, підняв кумедно догори плечі, так що голова сховалась межи ними* (Коцюб.).

istава́ти / ста́ти до сті́нки. Йти на розстріл, на страту. *Я до стінки знову стану — обличчя й груди під вогонь* (Сос.).

istава́ти / ста́ти між (по́між) *ким.* 1. Заважати кому-небудь в чомусь. [Сестра Мархва:] *Через його вона і в черниці захотіла. Там третя якась залишалася, що стала між ними* (Мирний); [Милевський:] *Я не раз пробував остерігати і вас, і Ореста Михайловича, але стрівав завжди таку різку одсіч..* [Любов:] *Ідіть від мене краще, не ставайте між нами* (Л. Укр.).

2. Не допускати, гальмувати що-небудь (про почуття, думки і т. ін.). *Дні минали безрадісно, в'яло і без того тепла, якого я так прагнув зазнати в родині. Щось стало між нами. Я не смів притулитися до материнських грудей, обняти сестру* (Коцюб.).

istава́ти / ста́ти на колі́на. 1. Просити кого-небудь, принижуючись. [Маріка:] *А може, ти попросив би пана Шльому..* [Василь:] *Я перед юхманом ставати на коліна не буду!* (Чендей).

2. Покорятися. * Образно. *Незважаючи на нестерпний соціальний і національний гніт, український народ не став на коліна перед поневолювачами і протягом віків вів героїчну боротьбу за своє визволення* (Рад. Укр.).

istава́ти / ста́ти на прю. Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь. *Кров кипить... Ставай на прю! Хто відважний? Згинь же, вороже проклятий!* (Вороний); *На прю ми стали проти царства тьми. Що оскверняє море й суходоли* (Рильський). * Образно. *На прю стає холодний ранок: ще схід дрімає в сизій млі, а голубий, як льон, серпанок затлівсь над скибами ріллі* (Драй-Хмара). Пор.: **іти́ на прю.**

istава́ти / ста́ти сторчака́ (ца́па). Чинити опір, протидіяти чому-небудь, заперечувати проти чого-небудь. [Нартал:] *Кубло гадюче! Перед ворогами під ноги стеляться, мов поздихали, а перед братом сторчака стають і раді закусати!* (Л. Укр.).

istава́ти (ступа́ти) / ста́ти (ступи́ти) на слизьки́й шлях (на слизьку́ доро́гу). Втрачати правильний напрямок у житті, поведінці, діяльності. *Притиківна, закохавши панича, ступає на слизький шлях* (Мирний); [Ярошенко:] *Ви стали на слизький шлях, товаришу Заболотний.* [Віктор:] *Я не знаю, чому ви надумались повчати мене* (Лев.).

istава́ти у приго́ді *див.* бути.

СТАВИТИ: ста́вити догори́ нога́ми *див.* поставити.

ста́вити до ла́ду. Налагоджувати, відновлювати що-небудь. *З колгоспної кузні лине дзвін молота. То старий Івженко ставить до ладу вже п'яту лобогрійку* (Вол.).

ста́вити (кла́сти) на карб *кому.* Зауважувати, звинувачувати у чомусь. *Вона почувалася зараз глибоко винуватою перед сином, бо й раніш найперше самій собі ставила на карб, що хлопець напівсиротою росте, без батьківської ласки та догляду* (Гончар); *Можна б і не ставити авторові на карб ті чи інші стилістичні невправності, коли знаходиш у його першій збірці свіжі думки, яскраві образи* (Вітч.). **кла́стися на карб,** *пас. Все, що трапилося в місті, клалося нам на карб* (Ю. Янов.).

ста́вити на пе́рше мі́сце (на пе́рший план) *кого, що, кому-, чому-небудь.* Надавати чому-небудь особливо важливого значення, вважати щось основним. *Сам Довженко на перший план ставив письменницьку працю, вважав її своїм покликанням* (Рад. літ-во.). **ста́вити на пе́ршому мі́сці.** *За командира роти Багіров піклувався далеко більше, ніж за самого себе, ставив на першому місці його, командирову честь, бо то була честь роти* (Гончар).

ста́вити на п'єдеста́л. Возвели́чувати кого-, що-небудь.

ста́вити на ре́йки *див.* переводити; ~ **па́лиці в коле́са** *див.* вставляти.

ста́вити / поста́вити знак рі́вності *між ким — чим.* Визнавати кого-,, що-небудь рівноцінним іншому; ототожнювати. *Між ученим і письменником-фантастом не можна поставити знак рівності. Якщо вчений живе сумою позитивних доведених істин, то письменник-фантаст будує свої твори на науково обгрунтованій мрії* (Вітч.); *Франко дорікає Нечую-Левицькому за те, що він ставить знак рівності між передовою російською літературою і російською державою з її чиновниками і жандармами, які придушували всяку вільну думку* (Рад. літ-во).

ста́вити / поста́вити кра́пку *на чому.* Закінчувати, припиняти (перев. розмову). *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що перегнув палку, посміхнувся: ..— Давай на цьому поставимо крапку* (Тарн.).

ста́вити / поста́вити кра́пку (всі крапки́) над «і». 1. З'ясувати все до кінця. *Поговорити було про що. І то негайно, зараз, щоб поставити всі крапки над «і»* (Кучер).

2. Завершувати, закінчувати що-небудь, остаточно вирішувати щось. *Поставити крапку над «і» — то неабияке мистецтво у житті* (Рибак). **розста́вити крапки́ і зна́ки о́клику.** *Данило розповідав про агрегат, а Василь Васильович думав своє. .. Несподівано для себе скрізь швидко і точно розставив крапки і знаки оклику* (Мушк.).

ста́вити / поста́вити на ка́рту *що.* Ризикувати чим-небудь заради мети, успіху. [О р е с т:] *Роблю я се, ніде правди діти, не тільки з філантропії. Мені миліше тоді ставити на карту своє життя, ніж рятувати чуже* (Л. Укр.); *— І я не розчарувавсь, генерале: край вартий того, щоб ради нього ставити на карту наш капітал* (Гончар). **ста́витися на ка́рту,** *пас. Ну, ще б пак — сьогодні на карту ставилося все. Або ми вийдемо цієї ночі, або нас схоплять, перетнуть путь, і тоді вихід один — протитанковий рів або глибока яруга* (Збан.). С и н о н і м: **ста́вити на кін.**

ста́вити / поста́вити на кін. Ризикувати. *Він поставить на кін усе. Воля або смерть...* (Коз.). С и н о н і м: **ста́вити на ка́рту.**

ста́вити / поста́вити на колі́на *кого.* Примушувати когось підкоритися.*— Як славно ж він говорить, немов на скрипці грає,— похвалив* [Плачинда] *у думці вчителя.— І таки треба ставити бісових панів на коліна, щоб мужики панами ставали* (Стельмах); *Поставивши на коліна мирних вербівчан, вони* [каратели] *безпечно заходили в двори, витрушували з скринь і комор хліборобські пожитки* (Іщук).

ставити / поста́вити на одну́ до́шку *з ким — чим, до кого — чого.* Прирівнювати кого-небудь до чогось. *Галицькі народовольці ставили на одну дошку чесного великоруського хлопомана Ів. Аксакова з бюрократом п. Катковим, а то й з обскурантом п. Гаворським* (Драг.).

ста́вити / поста́вити пе́ред фа́ктом *кого.* Повідомляти про те, що вже відбулося, сталося.*— Гай будемо садити. В Тихій долині.. Я поставлю товариша Грицюту ... перед фактом* (Речм.).

ста́вити / поста́вити пита́ння ру́ба (ребро́м). Питати про що-небудь або заявляти щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю. *Викриваючи кріпосництво в усіх його проявах, Шевченко робить послідовні революційні висновки із своїх спостережень, він руба ставить питання: Чи довго ще на сім світі Катам панувати?* (Життя і **тв. Т. Г.** Шевченка); [Б е р е ж н и й:] *Я ставлю питання руба: хто має право цей авторитет відняти в мене?* (Мик.); *Горький руба поставив питання перед творчою інтелігенцією капіталістичних країн: «З ким ви, майстри культури?»* (Тич.); [Я к і в:] *І став питання ребром.* [С е м е н:] *Та я ж ребром. Матері вже сказав, що женитись хочу.* [Н а з а р:] *А Лесі?* (Зар.).

ста́вити / поста́вити під уда́р *кого, що.* Своїми діями доводити кого-небудь до загрозливого, критичного становища, підводити когось.

ста́вити / поста́вити се́бе́ на мі́сце *чиє, кого.* Намагатися уявити свій стан, власні відчуття, дії в тих обставинах, ситуації, що випали на долю кого-небудь іншого. *Балабушиха зачиталася і в думці все ставила себе на місце героїні романа* [роману] (Н.-Лев.).

ста́вити / поста́вити сті́ну́ *між ким, чим.* Ізолювати, відокремлювати кого-небудь від когось, чогось. *В трюмі один признається, що він не з простих, і цим зізнанням ставить між собою і товаришами стіну* (Ю. Янов.).

ста́вити / поста́вити хрест *на кому, чому, рідко над ким — чим.* 1. Переставати покладати надії на когось, щось, думати, згадувати про кого-, що-небудь.*— І сей туди ж, докоряє! Я ж йому писала: поставте наді мною хрест! Чого ж йому ще треба?* (Л. Укр.).

2. Переставати займатися чим-небудь, робити щось. *Порфирові стало тоскно на душі. Піти б у школу та сказати: — Ось я вернувся й на минулому ставлю хрест!* (Гончар).

ста́вити (станови́ти) на рушни́к (на рушнику́) *кого.* Одружувати. *Без любистку, заговорів — силою тільки власного язика вона не раз і не два зводила докупи роз'єднані серденька, становила на рушнику навіть дітей кровних ворогів* (Л. Янов.).

ста́вити (станови́ти) / поста́вити (приста́вити) до стінки (до му́ру). Вести на розстріл, розстрілювати. *Таких словом не діймеш, таких до стінки ставити...* (Збан.); *Ми тим, хто нас гнобив віками.. Ми їх за днів минулих яд До муру ставили підряд, І залпи ночі протинали...* (Сос.); — *Уб'ють* [куркулі] *...Ну, й хай. Хіба й раніш не дивився він смерті сміливо в самі очі: до стінки становили...* (Головко); — *Пам'ятаєш, відсилав я тебе із пістолетом у степ.. Чкурнув би ти з ним — мене б до стінки поставили* (Тют.).

СТАВКА: о́чна ста́вка. Одночасний допит віч-на-віч двох або кількох осіб для перевірки показань і усунення суперечностей у них. *Пізно ввечері Максима, Володю й Галю кинули* [поліцаї] *до критої машини й повезли на очну ставку* (Коз.).

ста́вка би́та *див.* карта.

СТАВКУ: роби́ти ста́вку *див.* робити.

СТАДО: ста́до бара́нів. Натовп, юрба, що сліпо, бездумно йде услід за ким-небудь.— *Я хотів запитати, тобто хотів би знати, хто дав право нещасному доповідачеві .. називати його* [народ] *стадом баранів* (Вільде).

СТАЄ: аж воло́сся стає́ вго́ру *див.* волосся; **во́лос ди́бом ~** *див.* волос; **все ~ на своє́ місце** *див.* все; **не ~ ду́ху** *див.* вистачає.

терпцю́ не стає́ (нема́є), *безос.* Не має змоги терпіти, витримати щось. *Терпіла, терпіла, а далі й терпцю не стає!.. Де се видано? Що се за чоловік? До хати його й псами не заженеш* (Коцюб.); *Треба сказати правду,— слухати довго і терпляче Микола Васильович не вмів, йому не ставало терпцю чекати, поки бесідник його манівцями доберється до своєї мети* (Л. Укр.).

язи́к стає́ ру́ба *див.* язик.

СТАЙНІ: а́вгієві ста́йні (конюшні), *книжн.* Щось дуже занедбане, повне безладдя, хаосу.

СТАЛА: голова́ ста́ла діря́ва *див.* голова; **душа́ ~ на місце** *див.* душа: **кебе́та догори́ дри́гом ~** *див.* кебета; **па́м'ять ~ як те ре́шето** *див.* пам'ять.

СТАЛЕВИЙ: стале́вий кінь *див.* кінь.

СТАЛИ: свічки́ в оча́х ста́ли *див.* свічки.

СТАЛО: воло́сся ди́бом ста́ло; воло́сся ~ вго́ру *див.* волосся.

душі́ не ста́ло *у кого.* Хтось дуже злякався.— *Чого ж,— каже* [Кирило Тур] ,— *ви поторопіли? Батько пошутковав* [пошуткував], *а в їх уже й душі не стало* (П. Куліш).

за чим ді́ло ста́ло *див.* діло; **лиця́ не ~** *див.* нема.

на чім би не ста́ло. За будь-яких умов, незважаючи ні на які перепони, труднощі.— *Задача наша бойова така — розшукати партизанів на чім би не стало* (Головко). Синоніми: **хоч би там що було́; як би там не було́; хай там що; хай там як; хай хоч грім з не́ба.**

не ста́ло життя́; не ~ і слі́ду; терпцю́ не ~ *див.* нема; **що б там не ~** *див.* що.

СТАЛЬНІ: стальні́ не́рви *див.* нерви.

СТАН: стан (си́ла) речей. Обставини, певна ситуація, життєва необхідність, що впливають на щось, зумовлюють що-небудь. *Виходячи з фактичного стану речей, вважаю за потрібне довести до вашого відома, що моя робота вихователя, з огляду на все це, мало продуктивна, хоч інтенсивність моєї праці доведена до максимуму* (Мик.); [Орлюк:] *Ти не підеш туди* [на суд]. [Уляна:] *Прошу тебе, Іване! Я потерпіла людина. Я маю право!* [Орлюк:] *Я так само потерпілий. Але я повинен мислити й діяти залежно від сили речей* (Довж.).

СТАНЕ: ді́ло не ста́не *див.* діло; **не́бу ~ жа́рко** *див.* жарко.

ненадо́вго ста́не *кого, безос.* Хтось недовго витримуватиме велике навантаження, напруження або скоро помре. [Маринка:] *Ви ж не шануєте здоров'я свого: так тратити сили.. Для чого ж? Так же вас ненадовго стане!* (Стар.).

по́ки ста́не *кого.* Як довго буде здоровий хто-небудь, матиме сили щось виконати, витримати, поки житиме. *Ой, ми, доню, Твою долю не ганьбим, не гудим... Твої сміхи нам утіхи, Поки тебе стане: Твоє сонце у віконце І до нас загляне* (Г.-Арт.).

хай язи́к ру́ба ста́не *див.* язик.

СТАНІ: у пова́жному ста́ні, *заст.* Вагітна. *Пані моя нездужає: вона у поважному стані* (Сл. Гр.).

СТАНОВИЙ: станови́й хребе́т *див.* хребет.

СТАНОВИТИ: станови́ти до стінки; ~ до му́ру; ~ на рушни́к *див.* ставити.

СТАНОВИТИСЯ: станови́тися ру́ба *див.* ставати.

СТАНОВИЩА: господа́р стано́вища *див.* господар.

СТАНОВИЩЕ: вхо́дити в стано́вище *див.* входити.

СТАНУ: на стану́ ста́ти *див.* стати.

СТАНУТИ: ста́нути як віск *див.* танути.

СТАРА: стара́ лисиця́ *див.* лис; **~ пісня** *див.* пісня; **~ то́рба** *див.* торба.

СТАРЕ: мале́ і старе́ *див.* мале; **~ лу́б'я** *див.* луб'я.

СТАРИЙ: стари́й горобе́ць *див.* горобець; **~ лис** *див.* лис; **~ світ** *див.* світ; **~ сич** *див.* сич.

стари́й як [бі́лий (бо́жий)] світ. Дуже давній, споконвічний.— *Я вношу* [пропоную] *тост, старий, як світ, а проте вічно свіжий .. най живе красота* (Фр.); [Хламушка:] *На добраніч.*

Старе, як світ, побажання... Та не віриться мені чогось в добрість цієї ночі... (Коч.); *Хтось чистим, хорошим, високим голосом почав стару, як світ, ..давню солдатську пісню* (Тют.).

СТАРИХ: лиша́тися на стари́х пози́ціях *див.* лишатися.

СТАРІЙ: по старі́й па́м'яті *див.* пам'яті.

СТАРІСТЬ: заспоко́їти ста́рість *див.* заспокоїти; **зігріва́ти ~** *див.* зігрівати.

СТАРОГО: від мало́го до старо́го *див.* малого.

СТАРОЇ: старо́ї заква́ски *див.* закваски.

СТАРОСТІ: на ста́рості літ. У похилому віці, в кінці життя.

СТАРОСТІВ: прийня́ти старостів *див.* прийняти; **сла́ти ~** *див.* слати.

СТАРУ: співа́ти стару́ пісню *див.* співати; **як чорт у ~ вербу́** *див.* чорт.

СТАРШИЙ: ста́рший, куди́ пошлю́ть. Той, хто виконує незначні доручення, побігач. *Завдання* [агітфургона] *..— передусім культурно обслуговувати віддалені кошари, ферми та відділки, проте господареві його доводиться виконувати ще й безліч дрібних доручень, бути якраз отим «старшим, куди пошлють»* (Гончар).

чий ба́тько ста́рший *див.* батько.

СТАТИ: ко́зубом ста́ти. Дуже зашкарубнути, задубіти (про одяг, покривало тощо). *Поки до санок дійшов* [о. Гервасій], *підрясник козубом став, аж до шкури прикипів* (Свидн.).

на порі́ ста́ти. Досягти, дійти зрілого, заміжнього віку. *Отож небога Уже чимала піднялась, Росла собі та виростала І на порі Марія стала...* (Шевч.); *Тепер Килина давно вже на порі стала, давно дівує* (Мирний); *Я стала дівка на порі, хоть боязка, похила й тиха, мій газда приглядівсь мені* (Фр.); *Видавши одну, незчулася Яресьчиха, як і друга стала на порі, треба було і Вусті приданого дати* (Гончар); *Їй чогось було сумно, як і завше матері, що схилилась над сином, котрий став на порі* (Ільч.). **на порі.** *От, уже у нас і донечка на порі...* (Стар.). П о р.: **на стану́ ста́ти** (в 2 знач.).

на стану́ ста́ти, *заст.* 1. Вирости, змужніти. *Став на стану — ні в лавці, ні к столу* (Укр.. присл..). **на стано́чку ста́ти.** *А коли я вже велика на станочку стала, Тепер же я та до серця каждому* [кожному] *припала* (Коломийки).

2. Дівувати, думати про заміжжя. П о р.: **на порі ста́ти.**

3. Набратися сил, поліпшити здоров'я, відновити колишнє самопочуття. *Хоч у домовину клади, неначе він год нездужав; а тепер знову на стану став* (Сл. Гр.).

ного́ю ста́ти ніде *див.* ступити; **~ більмо́м в о́ці** *див.* стояти.

ста́ти в голові *чого.* Очолити. *Упрохали мене товариші стать в голові діла* (Кроп.).

ста́ти в оди́н ряд; ~ в пози́цію; ~ в по́зу *див.* ставати.

ста́ти (вста́ти, звести́ся, зня́тися, підня́тися, спина́тися *і т. ін*) / **става́ти (зво́дитися, зніма́тися, підніма́тися** *і т. ін.*) **на [свої́ (вла́сні)] но́ги.** 1. Підрости, зробитися дужим, самостійним. *Ще змалечку була* [дочка] *для нього і помічницею, і порадницею. Може, тому так рано стала на власні ноги* (Речм.); *Тут, у степах, ледве звівшись на ноги, я вперше торкнувся рукою чепіги плуга і.. ручки від кісся* (Є. Кравч.); *Як піднявся хлопець на ноги, то дід його узяв до себе в поміч коло отари* (Мирний); *Пригадую, що мені тоді сповнилось одинадцять, дванадцятий пішов. Таких років людина стає вже на свої ноги, починає жити власним розумом* (Мик.).

2. Видужати, поправитися після хвороби.— *Забираю тебе, сину! Віддав комісар! Сама дома лікуватиму — в рідній хаті швидше на ноги станеш...* (Гончар); *Олена вирішила, як тільки Аркадій зведеться на ноги, виїхати з ним на відпочинок у Карпати* (Вільде); — *А що пан твій Петрусь? Як мається? — Тут ізо мною. Насилу, бідний, на ноги знявсь* (П. Куліш).

3. Вибитися з нестатків, стати заможним; збагатитися. *Тепер і на корову спромігся, і конenята купив, і вівці мешкають на оборі. Гнат став на ноги, зробивсь хазяїном* (Коцюб.); *Щоби запомогтися бідному чоловікові з того заробітку, придбати щось для господарства або на ноги стати, з наймита зробитися господарем, як то давно бувало,— про те нині нема що й думати* (Фр.); *Таки, що не кажи, а їхня сім'я поволеньки на ноги стає. Хоч і не завжди є хліб на столі, так на молоко не бідуємо, і хата ж своя* (Стельмах); *Обжилися ми, значить, з Зіною, потроху на ноги встали. Приробили грошенят, та вже таких, що й до ощадної каси звернулися* (Логв.); *Спромігся трішки Трохим, піднявся на ноги* (Кв.-Осн.); *Обжився він, почав підніматися на ноги* (Мирний). С и н о н і м и: **вбива́тися в си́лу** (в 2 знач.); **вбива́тися в колодочки́** (в 2 знач.).

4. *перен.* Досягти певного рівня розвитку, зміцнитися. [К і н д р а т:] *Найтяжче уже пройдено. Почали план давати. Стаємо на ноги* (Корн.).

ста́ти (вста́ти) / става́ти [на] ди́би. Не погодитися з чим-небудь, запротестувати. *Тут стала на диби й Орися. Вона категорично відмовилася грати дівчину подружку Оксани* (Вільде). **ста́ти (вста́ти, підня́тися) [на] ди́бки.** *Молодий поїхав кликати на весілля родичів та сусід... Мельхиседек був радий їхати, але.. Марта стала на дибки* (Н.-Лев.); *Навіщо ждать, щоб хтось мене Почав критикувати? Я краще встану гнівно сам Супроти себе дибки* (С. Ол.). * Образно. *Кріпак не гнув шиї перед паном, робітник — перед хазяїном,.. все, зачувши волю, піднялося на дибки і прокричало своє право* (Мирний). П о р.: **ста́ти го́пки.**

ста́ти в стрій. Приступити до виконання своїх обов'язків після якоїсь перерви.

ста́ти горо́ю *див.* стояти.

ста́ти грудьми́ *за кого, що.* Мужньо, самовіддано виступити на захист кого-, чого-небудь. *Розумів* [Сеспель] *— він напередодні відповідальних подій, знав — доведеться і йому стати грудьми проти ворога* (Збан.); *А сурма до бою покличе, за край свій ми станем грудьми* (Сос.); *Син коханий, господар молоденький, між тими, що грудьми стали за матір Вітчизну* (Вільде).

ста́ти до стінки *див.* ставати; **~ кілко́м в го́рлі; ~ клубко́м в го́рлі** *див.* стояти; **~ лу́бом** *див.* стояти.

ста́ти люди́ною. Зрости духовно, виробити кращі риси характеру і поведінки. *Усі за тебе переживають, хочуть, щоб ти людиною став, маму свою не соромив...* (Гончар).

ста́ти між *див.* ставати; **~ му́ром** *див.* стояти.

ста́ти на близьку́ (коро́тку) но́гу *з ким.* Зійтися, порозумітися, зріднитися. *З майором Хаєцький став на близьку ногу, ще митарствуючи по Трансільванських Альпах* (Гончар); *Федеві стати на коротку ногу з Мельпоменою не пощастило. А його друг з першого знайомства відчув себе з цією музою за панібрата* (Шовк.).

ста́ти на колі́на *див.* ставати.

ста́ти на ножі́ *з ким.* Загострити взаємини з ким-небудь. *Заради Надії він готовий стати на ножі з начальством* (Баш); *З попом, гонористим протоієреєм місцевого собору... став* [учитель] *«на ножі», примусивши його поводитись чемно* (Вас.).

ста́ти на одну́ лі́нію *з ким.* Уподібнитися комунебудь, зрівнятися з кимсь. [С т е п а н:] *А дітей треба поженити, Невірно робиш, Часник.. В цьому ділі ти на одну лінію став з Галушкою* (Корн.).

ста́ти на прю *див.* ставати; **~ на ре́йки** *див.* переходити; **~ на своє́му** *див.* стояти; **~ на слизьки́й шлях; ~ на слизьку́ доро́гу** *див.* ставати.

ста́ти на шлях *чого.* Обрати певний напрям у діяльності, поведінці, визначити своє спрямування. *Ми висловлюємо солідарність з народами, які недавно стали на шлях соціального прогресу, з тими, хто у важкій боротьбі з неоколоніалізмом та внутрішньою реакцією твердо відстоює суверенітет і незалежність своїх молодих держав* (До народів світу). С и н о н і м: **вступи́ти на доро́гу.**

ста́ти [ноже́м] попере́к (впопере́к) го́рла *кому, чийого.* Дуже непокоїти, хвилювати когось, не давати спокою комусь. *Кожного з своїх перебирали та перетирали пани на зубах і всякий раз верталися вони до тієї проклятої волі, котра гострим ножем стала впоперек їх горла* (Мирний). П о р.: **ста́ти кісткою в го́рлі.**

ста́ти облі́ччям *див.* повертатися; **~ ру́ба** *див.* ставати.

ста́ти / става́ти го́пки. Не погодитися з ким-, чим-небудь, запротестувати. *Балабуха знав, що його жінка стане гопки, як угледить цю всю компанію в своїй світлиці* (Н.-Лев.); *— Як стане було отой Гонченко гопки, то вже не зіб'єш його нічим,— хоч плач, хоч скач, а зробить, як сказав!..* (Ю. Янов.); *Хай хоч гопки стає, а я зроблю своє!* П о р.: **ста́ти на ди́би.**

ста́ти / става́ти до ла́ду. Розпочати діяти, працювати (про підприємства, механізми і т. ін.). *За одне десятиріччя.. в країні стало до ладу близько чотирьох тисяч великих промислових підприємств* (Літ. Укр.); *У Бухарі став до ладу унікальний завод по виробництву геліоенергетичних установок* (Знання..).

ста́ти / става́ти на рушнику́, *перев. з ким.* Взяти шлюб, одружитися.— *Ми дякували, а він: «Що мені з такої дяки? Тоді мені подякуєте, як на рушнику з вашею кралею стану»* (П. Куліш); [Х и м к а:] *Усі бачили, сам бог бачив, як ми перед ним у церкві на рушнику ставали, шлюб приймали...* (Мирний). **на рушничку́ ста́ти.** *Допоможи, боже, на рушничку стати. Тоді не розлучать ні батько, ні мати* (Укр.. пісні..); *Пошли, боже, нам з тобою на рушничку стати* (Гл.). **на рушники́ ста́ти.** *Не зглянулись, як ще місяць злетів, коли ми з Марією на рушники стали* (Мур.). С и н о н і м и: **піти́ до вінця́; ста́ти під віне́ць.**

ста́ти / става́ти під віне́ць *з ким.* Обвінчатися, одружитися.— *Уперше ви приходили до мене радитись, Іване Семеновичу, коли небіжчиця.. тільки-но мала ото стати з вами під вінець?* (Ю. Янов.). С и н о н і м и: **ста́ти на рушнику́; піти́ до вінця́.**

ста́ти / става́ти під пра́пор *чий, кого, чого.* Виступати на чиємусь боці. *Я нікого не силую, ми всі добровольці, але коли хто вже став під наш прапор, то... виконуй свій революційний обов'язок до кінця* (Гончар).

ста́ти стіно́ю *див.* стояти; **~ сторчака́** *див.* ставати.

ста́ти / стоя́ти кісткою в го́рлі (попере́к го́рла). 1. Заважати кому-небудь, викликати заздрість у когось. *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер кісткою в горлі стояли* (Мур.); *— І тут поперек горла став панові людський шматок хліба,— краєчком хустки провела дівчина по очах* (Стельмах).

2. Стати на перешкоді кому-, чому-небудь. [Б у р л а к а:] *Ти думаєш, що так собі пройде? Ні, я тобі кісткою в горлі стану, подавишся!* (К.-Карий).

3. Бути остогидним, ненависним кому-небудь.— *Твій хліб давно мені кісткою в горлі став, бо не тільки вдень, а навіть вночі, крізь сон, чую паскудства свого рідного брата* (Стельмах); *— Тарасе Овсійовичу, а що мені казати,— тоном скривдженої людини озвався Корж.— Коли вже вам Давид Онопрійович став поперек горла, то що ж я маю робити?* (Добр.); *Слухаю я ваші*

слова, все чернь та чернь. Поперек горла кісткою стала чернь... А де були б ви, шановні райці й лавники, коли б не та чернь, котру клянете і гудите? (Рибак).

ста́ти / стоя́ти (става́ти) на доро́зі (попере́к доро́ги) *кому.* Бути перешкодою комусь у досягненні якоїсь мети. *Чи стати мені синові на дорозі, чи ні? Шкода й сина, шкода й себе... Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія* (Коцюб.); [Б а т у р а:] *Я випадково став їм на дорозі... Треба зійти...* (Корн.); *— То, може, ти хочеш задля своєї шкури їм* [страйкарям] *поперек дороги стати?* (Мур.); *Вона була активна й наполеглива, настирлива й нещадна до тих, хто ставав їй на дорозі* (Ю. Янов.).

ста́ти / стоя́ти стовпо́м. 1. Зависнути в повітрі (про пил, кіптяву, дим тощо). *Курява на дорозі стояла стовпом.*

2. *тільки док.* Застигнути нерухомо. *Мелашка ввійшла в свою убогу хату й стовпом стала* (Н.-Лев.); *Клим стовпом став з дива* (Н.-Лев.).

ста́ти у вазі́; ~ у приго́ді *див.* бути; **~ ца́па** *див.* ставати.

як на пню ста́ти. Упертися, настійно вимагати чого-небудь. *От же як стара одмагалась! А внучечка як на пню стала: лікаря та й лікаря!* (Вовчок).

СТАТЬ: під стать. 1. *кому.* Достойний кого-небудь, підходить комусь. *Не дворецькому Остапові, старому горбатому дідові, вона під стать, а наряди її, чи то й панянка де краща знайдеться від неї!* (Мирний).

2. *чому.* Відповідний чому-небудь. *Ними* [кладочками через ріку Білу] *можна було любуватися, як художнім твором, як храмом Растреллі, як поетичною мрією,— так вони були під стать і пейзажеві оцьому* (Хотк.).

прекра́сна стать *див.* половина.

си́льна стать. Чоловіки. *Не обійдені увагою* [на Київській ювелірній фабриці] *і представники сильної статі. Вони будуть вдячні нам за набори запонок з філігранню, широкі золоті обручки* (Веч. Київ).

сла́ба (слабка́) стать. Жінки.

СТЕЖКА: не зароста́є / не заросте́ сте́жка *до кого, до чого.* Не забувають, відвідують когось, приходять кудись. *Не заростають народні стежки до місць, де жив, творив, де був похований Тарас Шевченко* (Літ. газ.). П о р.: **не заросте́ тропа́.**

пряма́ сте́жка; ~ те́рном поросла́; уторо́вана ~ *див.* дорога.

СТЕЖКАМИ: іти́ второ́ваними сте́жка́ми *див.* іти.

СТЕЖКАХ: ходи́ти по рі́зних стежка́х *див.* ходити.

СТЕЖКИ: збо́чувати з сте́жки *див.* збочувати.

СТЕЖКОЮ: іти́ одніє́ю сте́жкою *див.* іти; **піти́ ~** *див.* піти.

СТЕЖКУ: вступа́ти на сте́жку *див.* вступати; **втра́пити на свою́ ~** *див.* втрапити; **гаптува́ти ~** *див.* гаптувати; **дава́ти ~** *див.* давати; **заступа́ти ~** *див.* заступати; **зверта́ти на свою́ ~** *див.* звертати; **ма́ти свою́ ~** *див.* мати [2]; **наставля́ти на ві́рну ~** *див.* наставляти; **обра́ти ~** *див.* обрати; **перетина́ти ~** *див.* перетинати; **проклада́ти ~** *див.* прокладати; **топта́ти ~** *див.* топтати.

СТЕЖЦІ: стоя́ти на пра́вильній сте́жці *див.* стояти.

СТЕЛИТИ: стели́ти містки́ *до кого.* Шукати шляхів до зближення. *Галина йому не сподобалась, бо мовчазна й на вдачу горда. Тоді почав до Світлани Підігрітої містки стелити* (Зар.). С и н о н і м и: **підбива́ти клинці́** (в 1 знач.); **смали́ти халявки́; ханьки́ м'я́ти** (в 4 знач.).

стели́ти м'я́ко. Щедро обіцяти комусь, захвалювати непомірно з корисливими намірами. *Нерчин робив те, що потрібно Куцевичу, і тому він із самого початку стелив м'яко* (Рибак); *Не миль очей йому* [директорові МТС] *і м'яко не стели: Доб'ється правди він* (Рильський).

СТЕЛИТИСЯ: стели́тися під но́ги *перед ким.* Догоджати кому-небудь, принижуючись та втрачаючи людську гідність. *Кубло гадюче! Перед ворогами під ноги стеляться, мов поздихали, а перед братом сторчака стають і раді закусати!* (Л. Укр.).

СТЕЛИТЬСЯ: доро́га сте́литься *див.* дорога.

СТЕЛЮ: не ма́ти коли́ на сте́лю гля́нути *див.* мати [2]; **підпира́ти плечи́ма ~** *див.* підпирати.

СТЕРТИ: сте́рти з лиця́ землі́ *див.* змести.

сте́рти на маку́ху *кого.* Цілком зім'яти, розтрощити, розбити вщент.— *Чого ж ти* [німець] *припер нашу землю плюндрувати? Тебе ж тут, слимаче, зітруть на макуху...* (Ільч.).

сте́рти на по́рох *див.* розтирати; **~ на таба́ку** *див.* зім'яти.

СТИГНЕ: се́рце сти́гне *див.* серце.

СТИД: стид і со́ром *кому.* Уживається для вираження загального осуду, присоромлення за погані дії, необізнаність і т. ін.— *Вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитавши, чого я і за чим, та стали з мене сміятись!* (Кв.-Осн.).

СТИДА: ні стида́ ні со́рому нема́ *див.* нема.

СТИДОМ: стидо́м пови́ти го́лову *див.* повити.

СТИРЧАТИ: стирча́ти (стримі́ти *і т. ін.*) **спи́чкою (більмо́м) в (на) о́ці (оча́х),** *перев. у кого, кому.* Дратувати кого-небудь своєю присутністю, наявністю і т. ін. *Уже давно вона* [комора] *стирчить спичкою в оці* (Мирний); *Михайло рубав дрова у дровітні, щоб не стирчати більмом у Юлки на очах* (Томч.); *Та земля Притичина не одну вже ніч не давала йому спати, болячкою у серці сиділа, спичкою в оці стриміла* (Мирний). П о р.: **стоя́ти більмо́м в о́ці.**

СТИРЧИТЬ: ду́мка гвіздко́м стирчи́ть у голові *див.* думка.

СТИСКАЄТЬСЯ: се́рце стиска́ється *див.* серце.

СТИСКАТИ: стиска́ти (сти́скувати) / сти́снути се́рце (ко́ло се́рця, за се́рце). Хвилювати, непокоїти кого-небудь. *Жаль за загубленим щастям, немов кліщами, стискувала йому серце* (Л. Янов.); *Дорога завертає. Юра іде. Якесь передчуття стискає. йому серце* (Смолич); *Мене щось стисло за серце* (Фр.); *Настю стиснуло щось коло серця.. Вона ніби бачила, як Денис десь блукає на далеких степах* (Н.-Лев.).

СТИСКУЄТЬСЯ: се́рце сти́скується *див.* серце.

СТИСЛОСЯ: се́рце сти́слося *див.* серце.

СТИСНУЛОСЯ: се́рце сти́снулося *див.* серце.

СТИСНУТИ: сти́снути се́рце *див.* стискати.

СТІЙ: як стій. 1. Тієї ж миті, тут же, негайно. *Коли б не оця досадна рана, він знявся б як стій і пішов на роботу* (Коцюб.).

2. Зненацька, несподівано. *Все ішло звичайним порядком в пасічниковій хаті, коли нараз.. учув старий Семіон, що поліція як стій має спасти на його тиху і мирну досі хату* (Фр.); *Христя не дослухала козакових слів. Вона, як стій, кинулась бігти додому* (Панч). П о р.: **як стій та бач** (у 2 знач.).

3. Упевнено, твердо. *Стояла* [служниця] *перед майором як стій, не пускала далі* (Загреб.).

як стій та бач (диви́сь). 1. Безпричинно, без видимих підстав.— *А чого ж він лаявся? — питає* [Варку] *Василенко.— Та чого ж... Як стій та бач — з дурної голови...* (Збан.).

2. Зненацька, несподівано. *Наша Затиркевич-Карпинська, в хаті якої не було, звичайно, ніякого телефону, раз у раз говорила нам: «Чого ж це ви приїхали отак як стій та дивись?.. Хоч би подзвонили були..»* (Рильський). П о р.: **як стій** (у 2 знач.).

СТІЙЛО: загна́ти на сті́йло *див.* загнати; **зна́ти своє́ ~** *див.* знати.

СТІЛ: без штанів під стіл бі́гати *див.* бігати; **ка́рти на ~** *див.* карти; **під ~ пішки ході́ти** *див.* ходити; **саджа́ти за ~** *див.* саджати; **сіда́ти за ~ перегово́рів** *див.* сідати.

СТІЛЕЦЬ: не зна́ти, на яки́й стіле́ць сі́сти *див.* знати; **підставля́ти ~** *див.* підставляти.

СТІЛЬКИ: не сті́льки того́ ді́ла *див.* діла.

СТІЛЬЦІВ: сиді́ти між двох стільців *див.* сидіти.

СТІЛЬЦЯХ: сиді́ти на двох стільця́х *див.* сидіти.

СТІНА: кита́йська стіна́; кита́йський мур. Нездоланна перепона, великий бар'єр, що перешкоджає розвитку чого-небудь, зумовлює цілковиту ізольованість чого-небудь. *Любовній історії свого героя Левка Горового А. Мороз також приділяє не більше уваги, ніж інші письменники. Тільки любов у нього не відгороджена китайським муром від громадської діяльності героя* (Вітч.).

СТІНАХ: у чотирьо́х сті́нах, *з сл.* с и д і т и. У самотині; ізольовано від громадського життя, нічого не роблячи, не реагуючи ні на які події.— *Що ж ти* [Онисько] *знаєш? Хоч би кого у сусіди пустив — все б охватніше, веселіше жилося... А то товчись сама на дві половини, сиди, як дурна, у чотирьох стінах,— слова нікому сказати* (Мирний); *Не для того я повертаюся додому, щоб сидіти в чотирьох стінах і снувати спогади, яких ще майже не мав* (Загреб.).

СТІ́НИ: аж сті́ни (две́рі, вікна) дрижа́ть (тряту́ться). Дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається). *Співаємо, аж на улицю чути, аж стіни у хаті дрижать...* (Мирний). * Образно. *Б'є об землю копитами сивий — аж до обрію поле дрижить!..* (Гонч.). П о р.: **аж земля́ трясе́ться; аж ха́та трясе́ться.**

би́тися голово́ю об сті́ни *див.* битися; **підпира́ти ~** *див.* підпирати.

СТІНИ́: притиска́ти до стіни́ *див.* притискати; **притуля́ти горба́того до ~** *див.* притуляти; **як горба́тий до ~** *див.* горбатий.

СТІНКИ: ста́вити до сті́нки *див.* ставити.

СТІНКУ: лі́зти на сті́нку *див.* лізти; **хоч на ~ лізь** *див.* лізь.

СТІНОЮ: відгороди́ти стіно́ю *див.* відгородити; **стоя́ти ~** *див.* стояти; **як за кам'яно́ю ~** *див.* горою.

СТІНУ: де́ртися на стіну́ *див.* дертися; **пробива́ти ~** *див.* пробивати; **ста́вити ~** *див.* ставити; **хоч голово́ю об ~ товчи́** *див.* товчи; **хоч ло́бом в ~ би́йся** *див.* бийся; **як горо́хом об ~** *див.* горохом; **як за ~ засу́нутися** *див.* засунутися.

СТІП: па́дати до стіп *див.* падати.

СТО: в сто очей диви́тися *див.* дивитися; **в ~ раз** *див.* раз.

на всі сто [проце́нтів]. 1. Цілком, повністю.— *Ви, Якиме Івановичу, тут праві на всі сто* (Збан.).

2. Який має позитивні якості, властивості. *Зовнішньо Кужель був, як кажуть, на всі сто — високий, ставний, здоровий, чорнобривий, з орлиним поглядом* (Збан.).

3. Який заслуговує цілковитого схвалення, правильний. *Я товариша Киселя добре знаю. В нього лінія на всі сто, будьте певні* (Мур.).

посила́ти сто сот чортів на спи́ну *див.* посилати.

сто лих. Чимало горя, неприємностей, всілякого клопоту. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний* [різний] *гомін з стукотнею, Скрізь клопіт, халепа, сто лих!* (Котл.).

сто (сто сот, ти́сячу *і т. ін.***) крот боля́чок [у печінці** *і т. ін.***]** *кому, чиї, лайл.* Уживається як проклін, при вияві гніву, великого обурення. *А сто крот болячок у твої печінки!* (Номис).

сто чортів *кому і без додатка, лайл.* Уживається

для вираження гніву, роздратування і т. ін.— *А почім десяток яблук? Мовчить стара.— Кажу ж, матері твоїй сто чортів! — гримнув пан, розсердившись* (Стор.); — *Сто чортів! се насильство! — бунтує моя істота* (Коцюб.).

як на сто коней висадив *див.* висадив.

СТОВБУЛА: давати стовбула *див.* давати.

СТОВПА: біля кожного стовпа, *з сл.* з у п и н я т и с я, с т а в а т и. Дуже часто, раз у раз. *Їхали потягом.. Посувалися, як волами, зупинялись біля кожного стовпа* (Гончар).

приковувати до ганебного стовпа *див.* приковувати.

СТОВПИ: геркулесові стовпи, *книжн.* Кінцева межа, край; крайність. *Гніт капіталу над працею ще збільшився, реклама, шахрайство, кар'єризм і безпринципність досягли геркулесових стовпів, безправ'я трудящих стало безнадійним* (Л. Укр.).

підпирати стовпи *див.* підпирати.

СТОВПОВА: стовпова дорога *див.* шлях.

СТОВПОВИЙ: стовповий шлях *див.* шлях.

СТОВПОМ: дим стовпом *див.* дим; **стати ~** *див.* стати.

СТОВПОТВОРІННЯ: вавілонське стовпотворіння. Повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня. *Голови туманіли від невщухаючого лементу цього вавілонського стовпотворіння. З ранку до ночі горлають водоноси, вищать шарманки, іржуть коні* (Гончар).

СТОЇТЬ: доки світ стоїть *див.* світ; **клубок ~ у горлі** *див.* клубок.

на ногах не стоїть (не тримається). 1. Хто-небудь дуже знесилений, хворий, слабий. *Він такий слабий, що на ногах не стоїть.*

2. Хто-небудь зовсім п'яний. *Напився — на ногах не стоїть.*

на чім тільки світ стоїть *див.* світ; **питання ~ руба** *див.* питання; **час не ~** *див.* час.

СТОЛІ: держати на голодному столі *див.* держати; **лягти на ~** *див.* лягти; **сісти на ~** *див.* сісти.

СТОЛІТЬ: з сивини століть *див.* сивини.

СТОЛОМ: за одним столом, *з сл.* с и д і т и, п е р е б у в а т и *і т. ін. з ким.* Поруч, як рівний з рівним.— *У гласні вибиратимуть і дворяни й мужики... Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом* [поряд] *зі мною... Я — гласний і він — гласний...* (Мирний).

СТОПИ: направляти стопи *див.* направляти.

СТОПТАТИ: стоптати багато (не одну пару, сім пар *і т. ін.*) **підошов (підметок, чобіт, черевиків, лаптів** *і т. ін.*). Довго ходити, чекати, добиваючись чого-небудь. [М а к а р:] *Ще не одну пару підметок стопче* [Артем], *поки дійде до генерала* (Корн.).

СТОРИЦЕЮ: відплачувати сторицею *див.* відплачувати.

СТОРІНКА: блискуча сторінка *чого, в чому.* Найбільш знаменна, видатна подія (найбільш знаменний, видатний період). *Героїчний захист Сталінграда — блискуча сторінка в історії Вітчизняної війни* (Вісник АН).

остання сторінка *чого.* Фінал, закінчення.

СТОРІНКУ: відкривати сторінку *див.* відкривати.

СТОРОЖІ: вуха на сторожі *див.* вуха.

СТОРОНА: зворотна сторона медалі *див.* бік; **моє діло ~** *див.* діло.

слабка сторона *чия, кого, у кого, в чому.* Те, що найбільш вразливе, найдошкульніше (про якийсь недолік, ваду і т. ін.).— *Я за включення Цимбала до спортивної команди. У Цимбала є слабкі сторони? Нехай так, але ж у нас ще є майже півтора місяця для підготовки* (Багмут). С и н о н і м и: **слабке місце; болюча струна.**

тіньова сторона. Недоліки, негативні супровідні явища і т. ін.

СТОРОНИ: на чотири сторони *див.* боки.

СТОРОНИ: дві сторони [однієї] медалі. Невід'ємні складові частини чогось єдиного. *Багаті і шахраї, це — дві сторони однієї медалі, це — два головні розряди паразитів* (Ленін); *В економічних вимірниках виробництва кількість і якість — дві сторони однієї медалі* (Рад. Укр.).

з (зі) сторони. 1. *з сл.* б у т и, с т а т и *і т. ін.* Хто-небудь прибулий, чужий. [І в а н:] *Я не можу тут бути інженером зі сторони, якому досить здати свій проект. Мені хочеться поринути в це будівництво цілком* (Лев.).

2. *з сл.* д і з н а т и с я, с п о д і в а т и с я *і т. ін.* Від когось. *Тоді в мене було щастя... тепер вже ні об чім мені просити дома, нічого сподіватись з сторони...* (Вовчок).

триматися сторони *див.* триматися.

СТОРОНІ: на стороні. 1. *з сл.* ж и т и. Окремо від рідних.— *Тепер ви житимете на стороні, треба бути простішими,— зауважила повчально мати* (Гур.).

2. В іншому місці, в іншому колективі, установі і т. ін. *Господар* [Павло] *був добрий такий,.. що й на стороні його всяке знало* (Вовчок); — *А, може, зі мною в супрягу? Споловини, га? Чи таки й справді собі десь уже на стороні сівача запримітила?* (Гончар).

СТОРОННЄ: стороннє око *див.* око.

СТОРОННЬОГО: від стороннього ока *див.* ока.

СТОРОНОЮ: обходити стороною *див.* обходити.

СТОРОНУ: на сторону. 1. *перев. з сл.* в і д д а т и. Як молоду дружину в інший, чужий двір, село і т. ін. *Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сторону віддати, чи у прийми кого узяти* (Кв.-Осн.).

2. *з сл.* п р о д а в а т и, з б у в а т и *і т. ін.* За

межі власного господарства, виробництва; іншим споживачам, комусь. *Тепер ми вже все маємо, що нам треба, ще й на сторону лишок продаємо* (Мирний).

перетягáти на свою́ стóрону *див.* перетягати; **тримáти ~** *див.* тримати.

СТОРЧ: летíти сторч головóю *див.* летіти.

сторч головóю, *з сл.* б і г т и, л е т í т и, в л і т á т и *і т. ін.* Дуже швидко; стрімголов. *Беру листа і вже сторч головою... влітаю в хату* (Стельмах). П о р.: **комíть головóю.**

СТОРЧАКА: давáти сторчакá *див.* давати; **летíти ~** *див.* летіти.

СТОРЧАКИ: давáти сторчакú *див.* давати.

СТОСИ: брáти в стóси *див.* брати.

СТОТУ: здавáти стóту *див.* здавати.

СТОЯНИ: відстóювати стоянú *див.* відстоювати.

СТОЯТИ: лéдве стоя́ти на ногáх *див.* триматися.

стоя́ти біля вúтоків *чого.* Бути одним із родоначальників, закладати основи чого-небудь. С и н о н і м: **стоя́ти біля колúски.**

стоя́ти біля кермá. Очолювати, керувати. *І жінка звільнена — не «слабша половина»! Біля державного стоїть вона керма* (Рильський).

стоя́ти біля колúски. Бути учасником творення чого-небудь, родоначальником. *В. Сосюра стояв біля колиски народження нової української соціалістичної поезії, був одним із зачинателів її* (Мал.); *Геніальний Шевченко стояв біля колиски української літератури* (Рад. Укр.). С и н о н і м: **стоя́ти біля вúтоків.**

стоя́ти (бýти) на розпýтті. Вагатися, сумніватися. *Наступного дня криничани найнялися. Аж полегшало одразу на душі: вже не стоятимуть на розпутті* (Гончар).

стоя́ти в головí. 1. Постійно з'являтися в пам'яті, в уяві, не зникати.— *Не неодмінно, щоб режисер приходив на фабрику щодня.. Ввесь час свідомо й несвідомо йому стоятиме в голові ідея сценарію* (Ю. Янов.). С и н о н і м и: **стоя́ти пéред очúма; стримíти в головí; не схóдити з-пéред очéй; не схóдити з умá; лíзти у вíчі; маячити у вíчі** (у 2 знач.).

2. *заст.* Очолювати, керувати. *Вже через тиждень після свого листа я мав дуже милі одповіді од секретаря видавництва і од Вересаєва, який стоїть у них* [видавців] *в голові* (Коцюб.).

стоя́ти в однóму рядý. Бути однаковим з ким-, чим-небудь. *В історії нашої держави яскравою сторінкою героїзму і мужності всього народу було перебазування матеріальних і людських ресурсів з прифронтових районів вглиб країни. Проведена при цьому колосальна робота за своїм розмахом і значенням для долі Батьківщини, для результату боротьби з ворогом стоїть в одному ряду з найбільшими битвами другої світової війни* (Рад. Укр.).

стоя́ти в печíнкáх *див.* сидіти.

стоя́ти жýжмом. Бути неприбраним, розкиданим, у безладді. *Побачивши, що в хаті все стоїть жужмом, що на городі неполені грядки заростають бур'яном, замотав* [Іван] *те собі на вус* (Коцюб.).

стоя́ти за спúною *чиєю, в кого.* Таємно опікати когось, надаючи підтримку, скеровуючи на певні дії.— *Чого ти мене страхаєш тими, хто за твоєю гендлярською спиною стоїть?* (Стельмах).

стоя́ти кíсткою в гóрлі *див.* стати; **~ кóзирем** *див.* ходити.

стоя́ти (лишáтися, залишáтися *і т. ін.***) на [однóму] мíсці.** Не розвиватися, не йти вперед. *Треба було і самим слідкувати за часом, іти за віком, а не стояти на одному місці* (Мирний).

стоя́ти на бóжій дорóзі. Бути близьким до смерті. *Пане, пане! Стоїш ти саме на божій дорозі, незабаром тебе чекає заступ та лопата* (Вас.); — *Хто тебе приневолює топити і своє господарство, і людей? Тільки правду кажи, не хитруй зі мною хоч тепер, коли вже стою на божій дорозі* (Стельмах). С и н о н і м и: **лишáти світ** (у 2 знач.); **на лáдан дúхати** (в 1 знач.); **не жилéць на цьóму світí; стоя́ти над могúлою; стоя́ти однiéю ногóю в могúлі.**

стоя́ти на гóлову (на багáто голíв) вúще *кого.* Значно перевершувати кого-небудь чимсь, бути набагато кращим від кого-небудь. *Літературі доводиться постійно дбати про.. вдосконалення зображувальних засобів, які допомагали б тонше аналізувати складне духовне життя, душу простої людини, що є прототипом багатьох відомих літературних героїв з дворянського і буржуазного середовища* (Рад. Укр.).

стоя́ти над безóднею (край безóдні). Перебувати в дуже тяжкому стані, під загрозою смерті. *Я знов затужив; Розпучно стою край безодні* (Граб.).

стоя́ти над могúлою (грóбом *і т. ін.***).** Бути близьким до смерті. *Не мені цвіли запашні квітки, Мій садок проріс скрізь бугилою.. Нічий милий зір не запав втямки, Не простяг ніхто за весь вік руки... В самоті стою над могилою* (Граб.); *Я над гробом стою, брехати не хочу* (Сл. Гр.). С и н о н і м и: **на лáдан дúхати** (в 1 знач.); **не жилéць на цьóму світí; лишáти світ** (у 2 знач.); **стоя́ти на бóжій дорóзі; стоя́ти однiéю ногóю в могúлі.**

стоя́ти на дорóзі *див.* стояти.

стоя́ти на невíрному (непрáвильному) шляхý; стоя́ти на непрáвильній (невíрній) дорóзі (стéжці). 1. Жити, діяти, поводитися всупереч прийнятим нормам у колективі, суспільстві і т. ін., недоброчинно, непорядно.

2. Обирати такий напрям діяльності, що не

узгоджується з істиною, законами розвитку чого-небудь.

Антоніми: **стоя́ти на пра́вильному шляху́; стоя́ти на пра́вильній доро́зі.**

стоя́ти на одно́му. Відстоювати, захищати одні і ті самі цілі, погляди і т. ін.; бути послідовним у боротьбі за щось. *Оленка заздро глянула на вдову, подумала: «От які вони, ці Ковалі! Всі на одному стоять. За свій колгосп, за ціле село. Розумні, кмітливі... От коли б усі люди такі були»* (Кучер).

стоя́ти на платфо́рмі *якій.* Займати певну сторону, бути прибічником, захисником чогось (напряму, учення і т. ін.). **ста́ти на платфо́рму.** *Дівчина ніяк не могла примиритися з тим, що старші подруги стали на платформу, яка нічого спільного з її поглядами не має, і постоявши трохи, тихенько вийшла* (Роб. газ.); — *Хто вони, оті ваші знайомі? — Воєнком, видно, ждав цього запитання.— Та то ж усе наші українські ліві,— відповів ніби жартома.— Різних партій, різних течій були, а тепер на єдину платформу Радвлади стали* (Гончар). Пор.: **стоя́ти на пози́ції.**

стоя́ти на пози́ції *чиїй, якій.* Поділяти, підтримувати яку-небудь точку зору, певні погляди. *На франківських позиціях у своїй перекладацькій роботі стояв революційний демократ Павло Грабовський* (Вітч.). Пор.: **стоя́ти на платфо́рмі.** Синонім: **стоя́ти на то́чці зо́ру.**

стоя́ти на пра́вильному (ві́рному) шляху́; стоя́ти на пра́вильній (ві́рній) доро́зі (сте́жці). 1. Жити, діяти, поводити себе добропорядно. *«Мамочка в мене старенька..»,— інформував я, думаючи за друге й не знаючи, що стою на правильній стежці до серця дами* (Ю. Янов.).

2. Обирати такий напрям діяльності, що відповідає істині, діяти згідно з законами розвитку чого-небудь.

Антоніми: **стоя́ти на неві́рному шляху́; стоя́ти на непра́вильній доро́зі.**

стоя́ти на то́чці зо́ру *якій.* Поділяти певні погляди, дотримуватися якоїсь думки, відомих уявлень тощо. *Автор* [А. В. Федорів], *стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу — лінгвістична проблема, ..ігнорує.. особливості художнього перекладу* (Рильський). Синонім: **стоя́ти на пози́ції.**

стоя́ти одніє́ю (одно́ю) ного́ю в моги́лі (*рідше* **в труні́, в гро́бі** *і т. ін.*). Перебувати в стані повного виснаження, на грані смерті.— *Вона, Денисе Івановичу,.. виходжувала навіть таких, які однією ногою в могилі стояли* (Стельмах); [Борис *(до Завади)*:] *Ти вже оджив своє і однією ногою стоїш у труні, а я повний нерушених молодих сил!..* (Кроп.); *Біла, як морська піна, голова,.. сиві вуса та лопатою підстрижена довга борода на перший погляд казали, ніби цей дідок стоїть одною ногою в могилі* (Досв.); *Одною ногою в гробі стоїть, а ще зле творить* (Укр.. присл..). Синоніми: **лежа́ти на сме́ртному ло́жі** (в 1 знач.); **лиша́ти світ** (у 2 знач.); **на ла́дан ди́хати** (в 1 знач.); **не жиле́ць на цьо́му сві́ті; стоя́ти на бо́жій доро́зі; стоя́ти над моги́лою.**

стоя́ти пе́ред очи́ма (в оча́х, пе́ред душе́ю). Постійно з'являтися в уяві, не зникати (про образи, картини і т. ін.). *Та кара над Мариною, що придумала їй бариня, та нагла смерть Федорова, мов страховище яке, стояли перед їх очима* (Мирний); — *Мені все стоїть перед очима Брянський, звучить його голос* (Гончар); *Весь час він стоїть Христі перед очима, як живий: довгасте личко, блакитні оченята, і на голові волоссячко, як льон* (Панч); *Олександр Олександрович любить людей. Любов може бути сліпою; його любов — зряча. Людина, яка чимось привернула його увагу, завжди стоїть перед його очима* (Вітч.); *І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова...* (Л. Укр.); *Як живії, вони стоять перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий.. Василько над квітками та зіллям сидить, задумався...* (Вовчок). Синоніми: **лі́зти у ві́чі; мая́чити у ві́чі** (в 2 знач.); **не схо́дити з-пе́ред оче́й; не схо́дити з ума́; стоя́ти в голові́; стриміти в голові́.**

стоя́ти під віньце́м. Вінчатися. *Чом її грім не вбив або земля не запалася під нею, коли вона стояла під вінцем!* (Коцюб.).

стоя́ти (ставА́ти) /ста́ти клубко́м в го́рлі. Не давати можливості вільно дихати; душити (про біль, образу і т. ін.). *Сльози безсилого розпачу й образи палили груди, ставали в горлі клубком* (Тулуб). Пор.: **клубко́м підступа́ти до го́рла.**

стоя́ти / ста́ти більмо́м в о́ці. Заважати, дратувати. *Гола гора Мар'янові більмом стала в оці* (Чорн.). **більмо́м стоя́ти.**— *Більше не говори про них* [спекулянтів], *Павлику..— Хай їм грець.., вони ж більмом стоять на всю Ковалівку... Назад нас тягнуть ...* (Кучер). Пор.: **стирча́ти спи́чкою в о́ці.**

стоя́ти / ста́ти горо́ю *за кого — що.* Невідступно, всіма силами захищати, відстоювати кого-, що-небудь.— *За народ горою стоїть* [Тарас Дніпровець] *І, видно, не простий собі чоловік* (Д. Бедзик); — *Євгене Панасовичу! — полум'яніючи, стиха озвалася вона.— Не журіться! Все буде гаразд. От побачите! Ми всі за вас горою станемо...* (Речм.). Пор.: **стоя́ти стіно́ю.**

стоя́ти / ста́ти кілко́м (коло́м) в го́рлі. 1. Не проходити, застрявати (про несмачну, важку їжу).

2. Дуже набридати, остогидіти.— *Вже мені ті його вірші кілком в горлі стоять!* (Фр.).

стоя́ти / ста́ти лу́бом. 1. Заклякати, втрачаючи рухливість (про язик). *Беруся я до люльки. Ти ба! Язик задубів, став лубом, у горлі пече* (Март.).

2. Втрачати еластичність, ставати цупким (про одяг, взуття і т. ін.). *Брови йому падають на очі двома очіпками, свита стоїть лубом,— він приїхав з холодної негоди* (Мик.).

стоя́ти / ста́ти на своє́му (на сво́їм). Дотримуючись певних поглядів, думок, уперто відстоювати їх. *Вони стояли на своєму: їх ніхто не присилує жити вкупі* (Коцюб.); *Що хочете кажіть, шановні друзі, А я уперто на своїм стою* (Рильський). Синонім: **хили́ти на своє́; трима́тися свого́.**

стоя́ти / ста́ти стіно́ю (му́ром) *за кого, що, кого, чого і без додатка.* Виступати одностайно, згуртовано на захист кого-, чого-небудь. [*Яків:*] *За Кубу переживаю, .. щоб народ вистояв.. Вистоять.. Тільки щоб піднялися всі, як один, стіною стали* (Зар.); *Трудящі Києва, як і всі радянські люди, стіною стали на захист рідної Вітчизни* (Веч. Київ); *Взяти сокири і муром стати біля своєї землі* (Стельмах). Пор.: **стоя́ти горо́ю.**

стоя́ти стовпо́м *див.* стати.

стоя́ти (трима́тися, держа́тися *і т. ін.*) **о́сторонь** *від кого, чого.* Не цікавитися нічим, не втручатися, уникати всього.— *Я не розумію, як можна стояти осторонь від активного життя, коли перед народом такі величезні прекрасні завдання!* (Багмут); *В школі Тася.. стояла осторонь громадського життя* (Дмит.). Пор.: **лиша́тися о́сторонь.**

тве́рдо стоя́ти на нога́х. 1. Мати владну і невимушену поставу (про фігуру). *А Ганька й собі виплакувала від матері мережані білі спідниці, блузки, намисто. Вона була міцна, твердо стояла на ногах, як батько* (Томч.).

2. Упевнено діяти, мислити і т. ін. *Скільки це днів минуло, як вона зустрілась з незнайомим? Ніби давно це було, а, здається, вже так твердо стоїть вона на ногах, уже не огортають її сумніви* (Хижняк). Синонім: **ма́ти грунт під нога́ми.**

СТОЯТЬ: ру́ки не туди́ стоя́ть *див.* руки.

СТОЯЧОГО: з-під стоя́чого підо́шву ви́поре *див.* випоре.

СТРАМУ: ні стида́ ні стра́му нема́ *див.* нема.

СТРАТИТИ: стра́тити го́лову *див.* втрачати.

стра́тити життя́. Загинути. *Хотів він* [метелик] *бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. Чи думав же він, що там життя стратить?* (Л. Укр.). Синонім: **стра́тити го́лову.**

стра́тити о́чі. Осліпнути. *Я його спитав, яким побитом стратив він очі. Він розповів, як.. вів троє коней напувати.. Коні злякалися, шарпонули й довго волокли хлопця з собою* (Хотк.).

стра́тити ро́зум *див.* втрачати.

СТРАТИТИСЯ: стра́титися ро́зуму. Збожеволіти. *Боронь боже, хто з людей почув би Стефана, то подумав би, що стратився розуму* (Чорн.). Синоніми: **рішйтися ро́зуму; з глу́зду з'ї́хати; позбу́тися кле́пки.**

СТРАХ: ма́ти страх *див.* мати².

на свій (вла́сний) страх і риск (ри́зик), *з дієсл.* Беручи відповідальність на себе, ризикуючи власним здоров'ям, життям і т. ін. *Кожен з старих українських композиторів звершував справжній життєвий і громадянський подвиг, бо змушений був творити на свій страх і ризик* (Мист.); *В бою Козакову здебільшого доводилось діяти цілком самостійно, і.. він, не вагаючись, приймав потрібні рішення на свій страх і риск* (Гончар).

не за страх, а за со́вість. Дуже сумлінно, доброчесно, з повною відповідальністю. *Роблять свою справу в господарстві всі не за страх, а за совість. Вона була цим щаслива* (Дор.); *Він належав до тих рідкісних типів людей, які все роблять не поспішаючи і працюють, як кажуть, не за страх, а за совість* (Роб. газ.).

страх як, *з сл.* хо́четься, не те́рпиться *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Страх як хочеться їсти!*

СТРАХОМ: під стра́хом *чого.* Під загрозою. *У нас* [у Чернігові] .. *т. зв. «усиленная охрана». Не маємо права навіть зібратися, хоч би й приватно, під страхом кари в'язницею чи штрафом до 3000 руб.* (Коцюб.); *Заборонялося і ніяк не менше, як тільки під страхом смерті, підходити до дротяної загорожі* [концтабору] *ближче, ніж на п'ять кроків* (Коз.).

СТРАХУ: ли́цар без стра́ху і дога́ни *див.* лицар.

СТРАШНИЙ: ні́який чорт не страшни́й *див.* чорт; ~ **суд** *див.* суд.

СТРАШНО: і приступи́тись стра́шно *див.* приступитись.

СТРАШНОГО: до страшно́го су́ду *див.* суду.

СТРЕЛЬ: хоч в о́ко (в о́чі) стрель (стре́льни). Зовсім нічого не видно, дуже темно. *На землю злізла ніч.. Хоч в око стрель тобі, так темно надворі* (Г.-Арт.); *Темний морок опустився на землю, й тут нічого не видно, хоч стрель у вічі* (Мирний); *Іван, не кажучи й слова, подався до повітки. Тхнуло сухою прілістю й було вже тут темно, хоч в око стрель* (Гуц.). Синоніми: **хоч в о́ко дай; хоч о́ко ви́коли; хоч о́ком світи́.**

СТРЕЛЬНИ: хоч в о́ко стре́льни *див.* стрель.

СТРЕЛЬНУТИ: стре́льнути очи́ма *див.* стріляти.

СТРЕПЕНУЛА: як лихома́нка стрепену́ла *див.* лихоманка.

СТРИБАЙ: хоч у во́ду стриба́й *див.* скачи.

СТРИБАТИ: стриба́ти очи́ма. Швидко, пропускаючи щось, переводити погляд з одного об'єкта на інший. *Далі Тетяна бачила, як він почав стрибати очима з рядка на рядок, а обличчя його блідло все дужче й дужче* (Ткач).

стриба́ти (скака́ти) че́рез пліт *з ким.* Підгулювати; будучи одруженим, вступати в позашлюбні зв'язки з кимось. *Підсміюється* [Січкар] *в душі з Денисенка, який за землею не бачить, як жінка*

з іншими стрибає через пліт (Стельмах). Синонім: **скака́ти в гре́чку.**

СТРИБАЮТЬ: бісики стриба́ють в оча́х *див.* бісики; **думки́ ~ у голові** *див.* думки; **за́йчики в голові ~** *див.* зайчики.

СТРИГНУТИ: стригну́ти очи́ма *див.* стріляти.

СТРИГТИ: стри́гти [всіх] під одну́ гребі́нку. Однаково оцінювати всіх або багатьох.— *Ага, одрубники. Столипінці.— І з цікавістю приглядався до осель, що з десяток їх розкинулись ліворуч понад шляхом. ..— Не всіх, сину, стрижи під одну гребінку,— сказала мати* (Головко). **стри́гти всіх під оди́н гребіне́ць.**— *Надто вже якось ми звикли все робити по-сімейному,— врешті мовив Кандиба, зупиняючись перед столом.— Всі у нас свої, всі Івани Івановичі, і ми не так дбаємо про діло, як про те, щоб, не дай боже, комусь криво що не сказати. А по-моєму, свій, чужий, сват, брат, дідько лихий — стрижи всіх під один гребінець* (Добр.).

стри́гти ву́хами. Водити вухами назад і вперед (про коней, зайців). *Навіть коні під нашими їздцями почали тремтіти всім тілом, стригти вухами і форкати ніздрями* (Фр.); *Коні насторожено стригли вухами, чули вовків* (Тулуб); *Сич десь зовсім близько проскрипів на верхів'ї верби. Кінь вухами стриже, похропує, задкує від латаття* (Гончар).

стри́гти купо́ни. Користуватися ранніми здобутками, попередніми досягненнями. *Утвердження письменника відбувається по-різному. Одні з першого виступу здобувають літературний олімп, блискавичну славу і популярність, продовжують далі вдосконалюватися або, навпаки, заспокоюються, «стрижуть купони» з ранньої удачі* (Вітч.).

стри́гти очи́ма *див.* стріляти; **~ про́ти ше́рсті** *див.* гладити.

СТРИМАТИ: стри́мати сло́во *див.* держати.

СТРИМИТЬ: ду́мка гвіздко́м стрими́ть у голові *див.* думка.

СТРИМІТИ: стримі́ти [гвіздко́м (цвя́хом)] в голові (в па́м'яті, у мо́зку *і т. ін.***).** Постійно з'являтися, поставати у пам'яті, свідомості (про образи, думки і т. ін.), невідступно переслідувати кого-небудь. *Довбня тепер стримів гвіздком у її голові, стояв перед очима* (Мирний); *Слово «замерз» стриміло в моєму мозку холодним цвяхом* (Хор.); *Починаю своєю звичкою перебирати в думках старі сюжети новел, невикористані теми, що здавна гвіздками стриміли в моєму пам'ятку* (Вас.). **стримі́ти гвіздко́м у голі́воньці.** *Пилипко, вмовляючи матір, тільки заспокоював її. В його малій голівоньці гвіздком стриміла думка: от хоч би що, а піти посипати!* (Мирний). **стримі́ти цвяшко́м у мо́зку.** *..але збита шибка стриміла йому цвяшком у мозку. Хто її збив?* (Март.). Синоніми: **сто́яти в голові́** (в 1 знач.); **сто́яти пе́ред очи́ма; не схо́дити з-пе́ред оче́й; не схо́дити з ума́.**

стримі́ти спи́чкою *див.* стирчати.

СТРІЙ: оберта́ти на свій стрій *див.* обертати; **ста́ти в ~** *див.* стати.

СТРІЛА: стріла́ Аму́ра (Купідо́на); Аму́рова (Купідо́нова) стріла́. Символ кохання (від зображення міфологічного бога Амура з луком і стрілами). *«І приніс же дідько оту красуню в мій палац! Я вже був забувся про неї, а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оце ж то ті стріли Купідонові, про котрі торочать латинські поети! Бодай нечистий узяв оті Купідонові стріли! .. доведеться знов вчинити заїзд на леваду й хату цієї красуні!» — подумав Єремія* (Н.-Лев.); *А Кімон, що його нечутливе досі на всяку науку серце вразила врода Іфігенії Амуровою стрілою, почав розумнішати од думки до думки, дивуючи тим батька* (Боккаччо, перекл. Лукаша).

як (мов, ніби *і т. ін.***) стріла́,** *з сл.* кинутися, мчати *і т. ін.* Дуже швидко, стрімко. *Соломія вгляділа Аврума і, як стріла, кинулась просто в грязюку, щоб помогти Аврумові* (Н.-Лев.). **як стрілка.** *Троянці разом прийнялися І стали веслами гребти, Як стрілки, човники неслися, Мов ззаду пхали їх чорти* (Котл.).

СТРІЛОЮ: леті́ти стріло́ю *див.* летіти.

СТРІЛУ: пуска́ти стрілу́ *див.* пускати.

СТРІЛЯЙ: хоч з гарма́ти (гарма́т) стріля́й. Хтось нічого не чує (перев. про дуже міцний сон). *Спить, хоч з гармати стріляй* (Укр.. присл..).

СТРІЛЯНИЙ: стрі́ляний горобе́ць *див.* горобець.

СТРІЛЯТИ: стріля́ти (би́ти) з гарма́т по горобця́х. Затрачати непомірні, великі зусилля, волю там, де вони зайві, недоцільні. *Вам, може, чудно, що я взяла такий поверховий тон, але ж говорити грунтовно на такі теми, се значило б стріляти з гармат по горобцях* (Л. Укр.); *Правдивий гуморист ніколи не прагне стріляти з гармат по горобцях. Своїм серйозним сміхом він прилучається до великих думок великої літератури...* (Літ. Укр.).

стріля́ти слова́ми (відмо́вами). 1. Влучно, дотепно відказувати чи закидати кому-небудь. *В'ються вони кругом панянок,... ведуть веселужартівливу розмову, стріляють то сюди, то туди своїми гострими одмовами* (Мирний).

2. Говорити поспіхом, скоромовкою.— *Пробачте, Артеме Петровичу, тисячу разів пробачте, що я так вдерся несподівано,— поспішливо стріляв словами гість* (Хижняк).

стріля́ти (стри́гти) / стре́льнути (стригну́ти) очи́ма (о́ком, *рідко* **по́глядом)** *на кого, в кого і без додатка.* 1. Поглядати на кого-, що-небудь. *Стріляючи очима поза вікна, на якусь мить вона затрималася легковажним поглядом на чорнову-*

сому козакові (Ільч.); *Антон стрельнув настороженим оком на Катерину* (Чорн.); *Підперши кулаками боки, стригнула* [Мар'я] *очима по всіх: — А ви чого скалозубитесь?* (Баш).

2. *перев. недок.* Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь. *Арістотель-мудрець по садочку гуля,— Бач, Аглая іде і очима стріля!* (Фр.); *Вчора був на мосту на вулиці.. Орися крутилася біля Сергія Золотаренка.. Так очима на нього і стриже* (Тют.); *— Ой, свекруха ж комусь попадеться,— одягаючись, сестра лукаво стрельнула оком в Данька* (Гончар). **стріля́ти очицями.** *Вона помітила, яким оком він на неї зиркає і, щоб пожартувати з нього, сама почала очицями стріляти і стиха зітхати* (Боккаччо, перекл. Лукаша). Синоніми: **гостри́ти о́чі; пуска́ти бісики очи́ма; гра́ти очи́ма.**

СТРІЛЯЮТЬ: о́чі стріля́ють *див.* очі.

СТРІХА: ба́тькова (ба́тьківська) стрíха. Рідна домівка. *Чудовий образ принесла вона в душі тоді під батькову стріху, і той образ раз у раз оживає в її уяві, й міниться, і грає барвами* (Коцюб.); // Родина, родинна опіка. *Свій вихід з-під батьківської стріхи.. Гаудентій досі вважав чудом* (Фр.).

СТРІХОЮ: під стрíхою *чиєю, якою.* В чиємусь домі, під чиєюсь опікою, наглядом. *Дмитрик уперше в житті ночує під чужою стріхою, далеко від матері* (Коцюб.).

СТРІЧКОЮ: прохо́дити черво́ною стрíчкою *див.* проходити.

СТРОЇТИ: смішки (підсмішки, ха́хи) стро́їти. Глузувати, насміхатися, жартувати не в пору. *Він стоїть, нічого не мовить. Осідлавши коня, смішки строїть* (Чуб.); *— У задніх рядах — не перешіптуватись. Вас запросили не смішки строїти* (Логв.); *— Підсмішки строїш,— брязнув* [Данило] *об підлогу кошиком* (Мушк.); *Він зневажливо посміхався собі в вуса, аж Тимофій Гречко гукнув до нього: — А ти, холуй, чого хахи строїш? Ще засмієшся на кутні!* (Смолич).

стро́їти вихиля́си та викрута́си. Упадати, загравати до кого-небудь. [Векла:] *Кума Стеха казали, що бачили, як Павло зустрів за селом нашу Явдоху і почав там перед нею вихиляси та викрутаси строїти...* (Кроп.).

стро́їти ду́рня *див.* валяти.

стро́їти з се́бе *кого.* Удавати кого-небудь, створювати якийсь образ. *Це кара божа — не сестра. Там училася в гімназії — баришню строїла з себе: прибратись і духами напахатись..* (Головко); *Їм було вигідно строїти з себе революціонерів* (Ю. Янов.). Пор.: **ко́рчити з се́бе.**

стро́їти комі́зу. Вередувати.— *Як же вниз, коли я знизу? Ти не строй мені комизу!* (Тич.).

стро́їти міни. Робити гримаси.— *Іч, куди забрався, гемонський хлопець! — строїть міни Данько, продовжуючи розмову в лицях* (Гончар).

стро́їти фíглі *див.* робити.

СТРУГАТИ: струга́ти мо́ркву *див.* скребти.

СТРУЖКУ: зніма́ти стру́жку *див.* знімати.

СТРУНА: болю́ча (слаба́, слабка́) струна́ *чия, кого.* Найбільш вразливе місце, те, що особливо мучить, хвилює кого-небудь. [Ганна:] *Ну, от се ж і є болюча струна для Льолика. Він зовсім в іншому становищі* (Л. Укр.); *Треба віддати належне директорові міського музею. Він досконало знав слабі струни свого родича* (Донч.). Синоніми: **слабка́ сторона́; слабке́ мíсце.**

СТРУНИ: натяга́ти стру́ни *див.* натягати.

СТРУНІ: вда́рити по струні́ *див.* вдарити; **гра́ти на болю́чій ~** *див.* грати; **ході́ти як по ~** *див.* ходити.

СТРУНУ: перетяга́ти струну́ *див.* перетягати.

СТРУСИТИ: струси́ти (струсну́ти, отряхну́ти) да́вній прах *з кого — чого.* Позбутися всього відживаючого, старого. *— Хочу струсити давній прах з цього закладу,— жартівливо промовила чорнява жінка, виходячи з дверей* (Роб. газ.).

СТРУСНУТИ: струсну́ти да́вній прах *див.* струсити.

СТУДЕНЕ: за гаря́че й студе́не хапа́ти *див.* хапати.

СТУКАЄ: ду́мка сту́кає *див.* думка.

СТУКАТИ: сту́кати / сту́кнути в го́лову. З'явитися, виникнути (про думки, питання). *Віталій не почував ніяковості, він був зараз сповнений тривоги, бо знав більше, ніж Тоня, припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала й стукала думка: «Ми — ціль! Ми — мішень! Нас летять бомбити! Нас бомбитимуть!»* (Гончар); *Тут, видко, гірше, ніж там, звідки приїхав. Бо там ходив він по дворі, бачився з людьми, і хоч робота була часом важка, а проте звична. І знов стукнуло в голову те саме настирливе питання, що вже забувалось: як воно буде?* (Коцюб.); // **сту́кати молотко́м в го́лову (голові́).** Ритмічно, монотонно з'являтися, спливати. *«Відвезуть, відвезуть, відвезуть»,— стукало щось молотком в її голові за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана* (Коцюб.). **сту́кнуло в го́лову.** *Стукнуло в голову Оленці: чи не піти це до його, нагадать про обіцянку йому?* (Тесл.).

сту́кати у две́рі *до кого, чиї.* 1. Звертатися до кого-небудь з якимось проханням, добиватися чогось. * Образно. *Уже тепер маємо чим похвалитися. За кількома нашими винаходами і закордон стукає до нас у двері по ліцензії* (Вітч.).

2. Наближатися, нагадувати якимись ознаками про свій прихід. *Кінчався серпень. Осінь у двері стукала* (Курт.).

СТУКНУТИ: сту́кнути в го́лову *див.* стукати.

СТУКНУТИСЯ: сту́кнутися лоба́ми *на (в) чому.* Зіткнутися в поглядах, інтересах, діях і

т. ін.— *Раз мало не стукнулись лобами на одному інтересі* (Стельмах).

СТУЛИТИ: не стули́ти оче́й *див.* змикати.

СТУЛЯТИ: не стуля́ти оче́й *див.* змикати.

СТУПА: як сту́па *див.* колода.

СТУПАЛА: нога́ людська́ не ступа́ла *див.* нога.

СТУПАТИ: ступа́ти / ступи́ти на крива́вий шлях. Чинити вбивства, різню. [К а с с а н д р а:] *Стій! Невже пора ступати нам на шлях кри́вавий?* (Л. Укр.).

ступа́ти на слизьки́й шлях *див.* ставати.

СТУПИТИ: [і] кро́ку не [могти́] ступи́ти (зроби́ти). 1. *де.* Не мати свободи дії через переслідування, терор і т. ін. *Писала* [М. Ульянова] *синові в Женеву І Крупській все розповіла; Що вільно тут* [в Росії] *не ступиш кроку, Що в перший день нового року Прийшли жандарми уночі, Забрали книги, листування* (Мас.).

2. *без кого.* Бути безпорадним, нерішучим і т. ін. *Незабаром став я його* [отамана] *правицею, бо без мене не міг він кроку ступити* (Тулуб).

[і] на поріг не ступи́ти *до кого.* Не зайти кудись, не завітати до кого-небудь, не навідати когось. *Почервонів* [дід], *розсердився: — Я до тебе подоброму, а ти так до мене? Як ти така, покладу гнів на тебе до самої смерті і на поріг до тебе не ступлю. Не ходи й ти до мене!* (Вас.). С и н о н і м: **ного́ю не ступи́ти.**

[і] ного́ю не ступи́ти *куди.* Не зайти кудись, не завітати до кого-небудь. *Додому він і ногою не ступить, щоб ловцям до рук не потрапити, не наскочити на їхню засаду!* (Гончар); *— У попа ж три шафи книг.— Хай і двадцять три, а я, Григорію Михайловичу, до нього й ногою не ступлю* (Стельмах); // Ніколи не бувати де-небудь, у кого-небудь.— *А Матвій Боцюн і ногою не ступив на Морозенкове подвір'я* (Стельмах). С и н о н і м: **на порі́г не ступи́ти.**

на крива́вий шлях ступи́ти *див.* ступати; **не го́ден у слід ~** *див.* годен; **не дава́ти кро́ку ~** *див.* давати.

ні́де ку́рці ступи́ти. Дуже тісно де-небудь. *Хати ліпились одна побіля одної, а на городі — курці ступити ніде було* (Головко). С и н о н і м и: **ні́де ку́рці клю́нути** (в 1 знач.); **ного́ю ступи́ти ні́де.**

ного́ю ступи́ти (ста́ти) ні́де. Немає вільного місця, все заповнено чимось. *Ідеш, а на землі ніде ногою ступити: гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише вилуплюються* (Гончар). **ступну́ти ні́де.** *А квітник біля хати — це вже Гаїнчине діло. Стільки квіток, що й ступнути скоро ніде буде* (Гр.). С и н о н і м и: **ні́де ку́рці клю́нути; ні́де ку́рці ступи́ти** (в 1 знач.).

ступи́ти на слизьки́й шлях *див.* ставати.

ступи́ти на хитку́ кла́дку. Зайнятися чим-небудь ненадійним, непевним.— *Але вона посковзнулась: стала покриткою, та як ступила на ту хитку кладку, то й не вдержалась* (Н.-Лев.).

СТУПИТЬ: нога́ не сту́пить *див.* нога.

СТУПІ: в сту́пі не влу́чиш *див.* влучиш; **товкти́ во́ду в ~** *див.* товкти; **товкти́ся, як у ~** *див.* товктися.

СТУПІНЬ: підно́сити на оди́н сту́пінь *див.* підносити.

СТУПНІ: ступні́ прикипа́ють *див.* ноги.

СТУПНУТИ: раз ступну́ти *від кого, чого, до кого, чого.* Дуже невелика відстань, зовсім швидко, легко можна перейти від когось, чогось до кого-, чого-небудь; близько, поряд. *Щусі, як усі діти природи, були в душі анархістами. Ні богів, ні царів! А від анархізму до тиранії — раз ступнути* (Загреб.); *Сивоок.. мав не одну й не дві нагоди переконатися, що до щастя й добра шлях завжди предовгий, а до лиха — раз ступнути* (Загреб.).

СТУПОЮ: носи́тися як ду́рень з сту́пою *див.* носитися.

СТУСАНА: діста́ти стусана́ *див.* дістати.

СТУСАНІВ: дава́ти стусані́в *див.* давати.

СТЯГ: підніма́ти стяг *див.* піднімати.

СТЯГАТИ: стяга́ти оста́нню соро́чку *див.* знімати.

СТЯГНУТИ: стягну́ти підо́зру *див.* стягти.

СТЯГНУТИСЯ: стягну́тися на ни́тку. Дуже схуднути. *Льоня захорував на кір. Шкода Льоні, хоч хвороба і пуста, але стягнеться на нитку, бо й так воно бліде та зелене* (Л. Укр.).

СТЯГТИ: стягти́ оста́нню соро́чку *див.* знімати; **~ па́ски** *див.* підтягувати.

стягти́ (стягну́ти) підо́зру (біду́, кло́піт) *на кого — що.* Завдавати кому-небудь щось неприємне, небажане. *Відмова могла б стягти на нього підозру, і він погодився* (Панч); *Вона висловила, нарешті, побоювання, чи не втік Швейк часом з військової служби і чи не хоче тепер стягти і на неї біду та її занапастити* (Гашек, перекл. Масляка); *Від нього не відступає* [Павлина] *й на крок. Чи, може, побоюється, що він вирветься з хати, попаде тамтого* [Філіпчука] *і ще більшого клопоту стягне на свою голову?* (Вільде).

СТЯГТИСЯ: стягти́ся з оста́ннього *див.* тягтися.

СТЯГУВАТИ: стя́гувати па́ски *див.* підтягувати.

СТЯМКУ: поверну́ти до стя́мку *див.* повернути.

СУБІТКИ: дава́ти субі́тки *див.* давати.

СУД: знайти́ суд *див.* знайти.

по́ки суд та ді́ло. Не чекаючи, не зважаючи на те, що колись настане, з'ясується і т. ін. *Поки суд та діло, давайте по чарці* (Номис); *— Поки суд та діло, нам треба домогтися окремого клаптя землі для осідку війська* [козацького] (Добр.).

страшни́й суд. Яка-небудь нестерпна обстановка (стихійне лихо, безладдя, колотнеча, війна і т. ін.). *Прибігаю до сусіди, там усі спали.*

Стукаю, добиваюся.— Пустіть, Христом богом молю, бо у нас страшний суд піднявся! (Мирний); *Страшний суд творився тоді серед голих, беззахисних таврійських степів. Зривало дахи, замітало колодязі, з корінням видимало в людей з-під ніг посіви* (Гончар).

СУДДЯ: Бог тобі суддя́ *див.* Бог.

СУДИ: суди́ та пере́су́ди. Недоброзичливе детальне обговорення чиєї-небудь поведінки, дій, вчинків і т. ін. *Знову незгода настала у хаті, знову сопуче мовчання, суди та пересуди на стороні* (Мирний); *По селу йшли суди та пересуди, хто сміявся, хто кепкував, а були й такі, що навіть лаялись* (Збан.).

СУДИВОЇ: до суди́вої годи́ни *див.* години.

СУДИЛА: до́ля суди́ла *див.* доля.

СУДИТИ: суди́ти і ряди́ти (суди́ти, ряди́ти). 1. Давати лад, управляти, скеровувати.— *Запорожці тепер перші пани на Вкраїні: понаставляв я їх сотниками й полковниками, судитимуть і рядитимуть вони по запорозьких звичаях усю Вкраїну* (П. Куліш).

2. Роздумувати над чимось, розв'язувати якенебудь питання, завдання і т. ін. *Не вигадали поради й волосні. Судили, рядили — та окружному, а окружний — та губернаторові* (Мирний).

СУДНИЙ: су́дний день *див.* день.

СУДНОГО: до су́дного дня *див.* дня.

СУДНОЇ: до су́дної годи́ни *див.* години; **до ~ до́шки** *див.* дошки.

СУДУ: до [бо́жого (страшно́го)] су́ду. Протягом усього життя, завжди. *Хіба умру, то тоді той вечір забуду, а то до суду буду пам'ятати його* (Мирний); *Так можна і до страшного суду чекати* (Стельмах). Синонім: **до су́ду, до віку** (в 1 знач.).

до су́ду, до віку (до су́ду-віку). 1. Протягом усього життя, завжди, довго.— *Коли ж буде кінець цій ночі? Невже вона тягтиметься до віку, до суду?* (Н.-Лев.); — *Вже я його* [злодія] *пострашу так, що буде до суду-віку дрожать* [дрижати]*!* (Фр.); // Ніколи.— *Не буду до суду, до віку!.. батечки, голубчики!.. пустіть, пустіть!..* (Кв.-Осн.). Синонім: **до су́ду.**

2. На все життя, навіки, назавжди. *Ото знайшов собі радість до суду-віку!* (Козл.).

СУДУ-ВІКУ: до су́ду-віку *див.* суду.

СУЄТА: суєта́ сує́т. Те, що позбавлене будь-якого значення, вартості. *Усяке багатство, усяка слава — усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком поляжуть колись поруч із мертвими кістками* (П. Куліш). Пор.: **марнота́ марно́т.**

СУК: гну́ти в сук *див.* гнути; **скандзю́бити в ~** *див.* скандзюбити.

СУКАТИ: мотузки́ (моту́ззя, свічки́) мо́жна сука́ти *з кого.* Хто-небудь дуже безвільний, податливий, м'якої вдачі. *Хміль його зовсім розвіявся, а разом з хмелем і його бурхливий запал. Тепер із Бородавки мотузки можна сукати* (Тулуб); *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуззя сукати* (Кол.); *Поцілуйко.. сам .. відчував, як перед ним міниться господар оселі. «Тепер із нього можна і свічки сукати, а то, бач, як спочатку дер носа»* (Стельмах).

СУКНО: кла́сти під сукно́ *див.* класти.

СУКНОМ: держа́ти під сукно́м *див.* держати; **лежа́ти під ~** *див.* лежати.

СУКРОВАТОЮ: се́рце обкипа́є сукрова́тою *див.* серце.

СУМИ: дово́дити до суми́ *див.* доводити.

СУМЛІННІ: залиша́ти на сумлі́нні *див.* залишати; **залиша́тися на ~** *див.* залишатися; **лежа́ти на ~** *див.* лежати.

СУМЛІННЯ: без до́кору сумлі́ння *див.* докору; **до́кір ~** *див.* докір.

СУМЛІННЯМ: з чи́стим сумлі́нням *див.* совістю.

СУМНОЇ: сумно́ї па́м'яті *див.* пам'яті.

СУМОМ: обгорта́ти ду́шу су́мом *див.* обгортати.

СУМУ: загина́ти су́му *див.* загинати.

СУНЕ: й ноги́ не су́не *куди.* Ніколи не з'явиться хто-небудь десь. *Макуха запевняв, що.. німчура й ноги не суне* (Ю. Бедзик).

СУНУТИ: су́нути но́са *див.* встромляти.

су́нути свою́ го́лову в ярмо́. Добровільно брати на себе важкі обов'язки; покладати на себе обтяжливу справу.— *Я не хочу сунути свою голову в газетярське ярмо* (Кол.).

СУНУТИСЯ: су́нутися з свої́ми ко́зами на торг. Встрявати в щось, виявляти небажану цікавість, ініціативу.— *У кожній хаті свої звичаї,— продовжував Захар Максимович.— Поважай їх, сину, не топчи. ..І не сунься з своїми козами на торг* (Кучер); — *Справді, Вітольде Станіславовичу, що все це означає? — І Федь Масюта зі своїми козами на торг* (Головч.). Синонім: **встромля́ти но́са.**

су́нутися попере́д ба́тька в пе́кло *див.* лізти.

СУПОКОЮ: не дава́ти супоко́ю *див.* давати.

СУПОНЮ: в супо́ню скрути́ло *див.* скрутило.

СУРДИНКУ: [як (мов, ні́би *і т. ін.*)] під сурди́нку. Стишено, глухо. *Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Янов.); *Фарфор таць подзвонював ніжно й глухо, неначе під сурдинку* (Смолич).

СУХА: суха́ спра́ва *див.* справа.

СУХАР: на суха́р, *з сл.* схуднути, висохнути *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. Синонім: **на шабату́рку.**

перепа́стися на суха́р *див.* перепастися.

СУХЕ: виво́дити на сухе́ *див.* виводити; **ви́скочити на ~** *див.* вискочити.

СУХИЙ: ї́сти сухи́й хліб *див.* їсти; **~ зако́н** *див.* закон.

СУХИМ: вихо́дити сухи́м з води́ *див.* виходити; **трима́ти по́рох** ~ *див.* тримати.

СУХОГО: плести́ сухо́го ду́ба *див.* плести.

СУХОЇ: ни́тки сухо́ї нема́ *див.* нема; **як чорт до ~ верби́** *див.* чорт.

СУХУ: на суху́. Без випивки. *Та вже* [Христя] *мала була сама сідати на ослоні до столу, як Грицько промовив: — Чи це б то так на суху й сідати?* (Мирний).

як во́гонь на суху́ соло́му *див.* вогонь; **як чорт у ~ гру́шу** *див.* чорт.

СУЧАСНОСТІ: знаме́ння суча́сності *див.* знамення.

СУЧИТЬ: з піску́ мотузки́ су́чить. Дуже спритний, умілий, практичний хто-небудь. *Не раз уже й Хома терпів через плутощі шуряка, не раз і клявся: оце край, терпіти більше не буду. А нічого з цього не виходить. Він тобі з піску мотузку суче, а ти його і в ступі не влучиш* (Грим.).

СУЧІ: су́чі ді́ти *див.* діти.

СУЧОГО: су́чого ба́тька *див.* батька.

СУЧОМУ: к су́чому ба́тькові *див.* батька.

СУШИТИ: суши́ти / ви́сушити се́рце. 1. *чиє, кому і без додатка.* Завдавати кому-небудь душевних страждань, мук.— *Нащо ти, Любочко, козацьке серце сушиш?..* (Г.-Арт.); *Е, гетьте, думки сумнії, не суши, журбо, серця!..* (Коцюб.); *Скільки синів і дочок занапастили вороги, скільки нездійсненних зачать висушило матернє серце!* (Довж.). **суши́ти се́рде́нько.** *Тихо, любо жилося дитині. І ніщо не сушило серденька* (Л. Укр.).

2. *за ким і без додатка.* Уболівати, переживати за ким-небудь. *Не склала рук Марія, виходить, знайшла собі місце в житті. І може, навіть думає про нього, і так само, як він тут за нею, сушить собі серце за ним* (Д. Бедзик); *Вона глянула в повиті сумом Оленчині очі і сказала: — Не треба так побиватися... сушити серце* (Хижняк).

суши́ти / ви́сушити [собі] го́лову (мо́зок, *діал.* **мізо́к, мі́зки)** *над чим, чим і без додатка.* 1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем. *Учений вже довгий час сушить голову над якоюсь проблемою. Він зібрав і обробив велику кількість матеріалу, провів безліч експериментів, але розв'язання ніяк не дається йому* (Наука..); *Давно відлунали кроки непроханих гостей, не чути іржання коней на подвір'ї, влягласяметушня, а князь все ходить у покоях, сушить собі голову. Що значать ці кляті дари?* (Міщ.); *Штабні писарі сушили собі голови, як оформляти в паперах передачу капітулюючими військами нашій армії засобів пересування (така передача була передбачена в акті про капітуляцію)* (Гончар); [Грінчук:] *Десь там,— кажу,— сам* [писар] *у тій радниці сидить та над нашими справами мозок собі сушить* (Фр.); // Напружено згадувати кого-, що-небудь, турбуватися про що-небудь. *Як душив мене в тій хаті Дух від зілля! Я все думав, Голову сушив, де чув я Пах такий? Даремно думав* (Л. Укр.); *З ніг валить бабу горе! Все щука вона вузла* [з грошима], *Дума сушить мізки* (С. Ол.); *Найпростіше було Василеві. Він і досі був одинаком, жив десь на висілку, наймаючи собі кімнату, не сушив голови різним житейським дріб'язком* (Загреб.); — *Вам зовсім не потрібно сушити собі голови, бо про все турбуватиметься Люся* (Досв.); Синоніми: **моро́чити го́лову** (в 3 знач.); **лама́ти собі го́лову** (в 3 знач.).

2. Невідступно з'являтися у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки). *День півсонно проморгавши, город твердо засинає, а наразлива думка серед темряви і тиші у безсонні морить душу, сушить мозок непокоєм* (Дн. Чайка); [Зінаїда Павлівна *(до Арсена):*] *Не журіться, журба висушить мозок, а ради не дасть* (Дмит.); *Як там вона* [мати] *живе, бідненька, які думи сушать її стару сиву голову, якими словами оплакує мене?* (Збан.); *Жартує чоловік та сміється, нібито й хвороби в нього ніякої —.. Що вже з нього було б, коли б ото кістки не боліли, коли б чорна жура не сушила весь час голови?* (Збан.).

3. Виснажувати кого-, що-небудь, ослаблювати, притуплювати здатність до чіткого мислення, ясного розуміння і т. ін. *Як швець дубом шкури пересипа, Так нюхарі сушать собі мозок табакою* (Укр.. присл..).

суши́ти зу́би. Сміятися, посміхатися. *Парубок до дівчини сушив зуби; голосно сміявся; Біля самого двору Безбородька осяяла щаслива думка. Він аж зупинився,.. вдоволено засміявся..— Чого це ти, чоловіче, зуби сушиш? — обізвалась із городця гостровуха Марія* (Стельмах). Синоніми: **продава́ти зу́би; торгува́ти зуба́ми.**

СФЕРАХ: вита́ти в небе́сних сфе́рах *див.* витати.

СХАБ: спря́жити на схаб *див.* спряжити.

СХИЛИТИ: не схили́ти / не схиля́ти голови́ (чола́, ши́ї *і т. ін.*) *перед ким-, чим-небудь, рідко кому, чому.* Не здатися, не підкоритися. * Образно. *Міста і села всієї України не схилили голови перед загарбниками. Партизани і підпільники вступають у жорстоку боротьбу з ворогом* (Д. Бедзик); *Вони не схилять перед катом чол, продажних шкур немає в їхнім стані* (Сос.); *Перед султаном не склонимось ми, Шиї не схилим магнатам, З рідними будемо жити людьми, З другом і братом!* (Рильський); *Разом з прогресивною світовою громадськістю радянські люди висловлюють свою братерську солідарність з передовими силами латиноамериканських народів, з патріотами Чілі, які не схиляють голову перед фашистською диктатурою* (Роб. газ.). Антонім: **схиля́ти го́лову** (в 1 знач.).

не схили́ти пра́пора *див.* схиляти; ~ **го́лову** *див.* схиляти.

схили́ти се́рце *до кого.* Відповісти взаємністю, прихильно поставитися до кого-небудь, покохати. *Таки частенько здається.. Що мир, лукавий, як дівча, Цього на людях уквітча, А серце схилить до другого, Пригорне потай дорогого,— І хто всю душу віддає.— В кайдани зрадно закує* (Граб.).

СХИЛІ: на схи́лі ві́ку (літ, днів). В кінці життя, на старості, при наближенні старості. *На схилі віку Марко Лукич постійно не працював у трупі, а більше гастролював* (Кроп.); *Уже зайшли серпневі темні ночі. На схилі літ, в ясний ранковий час, Коли роса мої зволожить очі, Я осміхнусь і пригадаю вас* (Перв.). **на схи́лку літ (днів).** *Згорьований, збідований, він* [Т. Шевченко] *на схилку літ ділився з майбутніми шанувальниками: «40 літ праці не принесло мені ані грошей, ані слави»...* (Вітч.); [Я р о с л а в:] *Так, беремо ми в юності супругу, Проте її не знаємо тоді, І лиш в тривогах, втратах і біді На схилку днів пізнаємо в ній друга* (Коч.).

на схи́лі дня. У кінці дня, перед заходом сонця. *Віддавши шану Каспію окрасі, на схилі дня, як сонце йшло на спад, з примор'ям ми.. до Дамчика вернулися назад* (Гонч.).

СХИЛЯТИ: не схиля́ти голові́ *див.* схилити.

не схиля́ти / не схили́ти пра́пора (збро́ї). Не здаватися, не капітулювати.— *Слава, честь більшовику, що в своєму у полку він прапора не схиляв, нас від пана визволяв!* (Тич.); *Хоробрий зброї не схиля, Вперед іде на битв дороги* (Ус.).

схиля́ти / схили́ти го́лову (чоло́, ши́ю) *перед ким — чим.* 1. Підкорятися кому-, чомунебудь, здаватися, поступаючись чим-небудь. [М а р т і а н:] *Ні, Валенте, не з послуху сліпого я прошу тебе скоритися братерській волі. Брат Ізоген довів так безперечно потребу жертви, що і сам я мусив схилити голову* (Л. Укр.). А н т о н і м: **не схиля́ти голові́.**

2. Виявляти велику шанобу до кого-, чого-небудь, благоговіти. *Тут* [в Арджанті] *кожен приїжджий схиляє голову перед талантом великого індійського народу* (Минко).

СХОВАВСЯ: дух у п'яти схова́вся *див.* дух.

СХОВАЛАСЯ: душа́ в п'яти схова́лася *див.* душа.

СХОВАТИ: ні́де пра́вди схова́ти *див.* дівати.

схова́ти до кише́ні го́нор. Тимчасово утриматися від виявлення власної гідності, гордості і т. ін., затаїти образу. *Іншим разом Мишуня образився б, але тут мусив сховати до кишені свій гонор* (Ю. Янов.).

схова́ти за гра́ти *див.* саджати; ~ **кінці́ в во́ду;** ~ **о́чі;** ~ **па́зури** *див.* ховати.

схова́ти у се́рці *кого, що.* Глибоко затаїти, приховати якісь почуття до кого-небудь, думки. *Чом ти мене у серці не сховаєш? Чом поглядом навік не затримаєш?* (Л. Укр.). **схова́ти на се́рде́ньку.** *Чи ти між тієї пишноти Розкішних осяяних заль* [зал] *До рідного краю й голоти Сховаєш на серденьку жаль?* (Стар.).

СХОВАТИСЯ: схова́тися в кущі́ *див.* ховатися; ~ **в шкаралу́пі** *див.* замкнутися; ~ **за чужу́ спи́ну** *див.* ховатися.

СХОДИТИ: кро́в'ю схо́дити / зійти́. Гинути, умирати. *Але як тут улежиш, коли кров'ю сходять твої товарищі. Звівся я на руки, бачу: оточили наших трьох захисників десятків зо два гітлерівців* (Цюпа); // Знесилюватися. * Образно. *Хитрив, крутив злобливий лорд в сподіванці на те, що швидко кров'ю наш народ в тяжкій війні зійде* (Гонч.).

не схо́дити з-пе́ред оче́й. Постійно з'являтися в чиїйсь уяві, поставати в пам'яті.— *Думаю, а вона мені, оця Ольга, з-перед очей не сходить* (Барв.); *Не сходили з-перед очей* [Данила] *картини знущання зі старого гуцула, з його жінки* (Гжицький). С и н о н і м и: **сто́яти в голові́** (в 1 знач.); **сто́яти пе́ред очи́ма; стримі́ти в голові́; не схо́дити з ума́.**

не схо́дити з ума́. Постійно уявлятися, поставати в думках, пам'яті, свідомості.— *Мені він усе з ума не сходить, все перед очима,— хороший та красний, як сонце, любий, як щастя,— усміхається...* (Мирний). С и н о н і м и: **сто́яти в голові́** (в 1 знач.); **сто́яти пе́ред очи́ма; стримі́ти в голові́; не схо́дити з-пе́ред оче́й.**

не схо́дити з уст (вуст) *чиїх, кого і без додатка.* Бути популярним, постійно згадуватися, обговорюватися і т. ін. *Ім'я Кропивницького не сходило з уст навіть тих, хто ніколи не поважав театру* (Збірник про Кроп.); *Будапешт! Це слово тепер не сходило з уст* (Гончар).

не схо́дити (не зійти́) зі сце́ни. 1. Продовжувати виставлятися в театрі. *П'єси* [Г. Ф. Квітки-Основ'яненка] *не сходять зі сцени театрів і в наші дні* (Мист.); *Ось уже понад сорок років не сходять зі сцени театрів Радянського Союзу і багатьох театрів світу п'єси нашого видатного письменника Олександра Корнійчука* (Літ. Укр.).

2. Продовжувати діяльність на якому-небудь поприщі. А н т о н і м: **зійти́ зі сце́ни.**

схо́дити / зійти́ з шля́ху *якого.* Відмовлятися від попередніх поглядів, переконань, наміченої мети, спрямування тощо. *Віра Павлівна не хотіла сходити з того шляху, на котрий.. ступила...* (Хотк.).

схо́дити / зійти́ наніве́ць. 1. Зменшуватися у розмірах, вазі і т. ін. до повного щезання; зникати.— *Як видобули вже лівий клин — він уперся у лупак або граніт; правий, де ви, мабуть, тепер робите, сходить нанівець. Від розвилки діаметр руди вужчає* (Досв.).

2. Поступово втрачати силу, падати. *Авторитет*

отця ігумена катастрофічно з кожним днем сходив нанівець (Донч.); — *Але й Рябокляч не на своєму місці,— додав Гмиря.— Справді, показний наче був. А тепер нанівець зійшов чоловік. Чужим розумом віку не проживеш!* (Головко); // Ставати непотрібним, зайвим. *Коли до вечора переправа не буде захоплена, то задумана операція зійде нанівець* (Трубл.). Синонім: **пусти́тися на пси.**

схо́дити з ко́лії *див.* вибиватися; **~ з оче́й; ~ з ро́зуму** *див.* зійти; **~ на манівці** *див.* збиватися; **~ на пси** *див.* пуститися.

СХОДИТЬ: се́рце схо́дить кро́в'ю *див.* серце.

схо́дить / зійшло́ з рук. Залишається безкарним, не поміченим. *Вона.. намагалася верховодити і.. коверзувати. І теж нічого — сходило з рук* (Стельмах); // Минає, уладнується як-небудь. [Єфрем:] *Іншим якось сходить з рук, а я спіткнувся; підвівся, та вже грунту під ногами не почув* (Кроп.).

як гора́ з плече́й схо́дить *див.* гора.

СХОДИТЬСЯ: кише́ня не схо́диться *див.* кишеня.

СХОДЯТЬ: о́чі сльоза́ми схо́дять *див.* очі.

СХОДЯТЬСЯ: доро́ги схо́дяться *див.* дороги; **кінці́ з кінця́ми не ~** *див.* кінці.

СХОПИТИ: схопи́ти бика́ за ро́ги *див.* брати; **~ гарбуза́** *див.* діставати; **~ за ба́рки** *див.* братися; **~ за го́рло; ~ за зя́бра** *див.* брати.

схопи́ти запоти́личника. Бути побитим за що-небудь. *Коли б у домівці був тато, Максим би отак не витворяв, і не тому, що боявся схопити запотиличника, а просто: при батькові якось самі по собі смирнішали і ноги, і руки* (Стельмах).

схопи́ти за ро́ги *див.* брати; **~ на обере́мок** *див.* взяти.

схопи́ти (ухопи́ти) за хвіст (за хвоста́) [ідею (ду́мку)]. Дійти до виразного розуміння, уявлення кого-, чого-небудь; збагнути можливість розв'язання чогось складного і т. ін. [Суховій:] *Ага-га, це ти чи не про Шкаляру-пу питаєш?* [Запорожець:] *Ото якраз за самісенького [самісінького] хвоста ухопив* (Кроп.).

СХОПИТИСЯ: обома́ рука́ми схопи́тися; ~ за соломи́ну *див.* хапатися.

схопи́тися на кулаки́. Розпочати бійку. *Серед двору зійшлися двоє: бородай-мотузяр і дебелий городовик. Вони схопилися на кулаки* (Смолич).

СХОПИТЬ: тря́сця схо́пить *див.* трясця.

СХРЕСТИЛИСЯ: багне́ти схрести́лися *див.* багнети; **доро́ги ~** *див.* дороги.

СХРЕСТИТИ: схрести́ти мечі́ (списи́). 1. Вступити в бій, боротьбу проти ворога. Синонім: **підня́ти збро́ю.**

2. Рішуче виступити проти кого-небудь, захищаючи певні погляди чи інтереси. [Ольга Антонівна:] *Я скажу, що тебе нема, що ти хворий.* [Лисенко:] *Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі* (Мокр.); // Посперечатися. *Молодь завжди любить сперечатися на різні теми, схрещувати мечі в суперечках.* **схрести́ти спи́са.**— *Ви.. коли-небудь вечірньої години схрестите зі мною в якомусь диспуті списа* (Кол.).

Пор.: **багне́ти схрести́лися.**

СХРЕЩУЮТЬСЯ: багне́ти схре́щуються *див.* багнети; **доро́ги ~** *див.* дороги; **о́чі ~** *див.* очі.

СЦЕНИ: зійти́ зі сце́ни *див.* зійти; **не схо́дити зі ~** *див.* сходити.

СЦЕНІ: трима́тися на сце́ні *див.* триматися.

СЦЕНУ: роби́ти сце́ну *див.* робити.

СЦІЛЛОЮ: між (по́між) Сці́ллою та (і) Харі́бдою. Під обопільною нищівною загрозою. *Замітку вдалося провести непокаліченою поміж Сціллою та Харібдою невмолимої тутешньої цензури* (Граб.); *«Мирний» опинився.. поміж двома величезними айсбергами.. Чи пройде «Мирний» поміж Сціллою і Харібдою, чи зімкнуться вони й розчавлять його, як маленьку раковину?* (Довж.).

СЮ: у сю хвили́ну *див.* хвилину.

СЮДИ: ні туди́, ні сюди́; то туди́, то ~ *див.* туди.

СЯГАЄ: куди́ о́ко сяга́є; скільки ~ о́ко *див.* око.

СЯГАТИ: сяга́ти [свої́м] корі́нням (ко́ренями) *куди.* Вести, брати свій початок з дуже давніх часів; мати давні витоки, першооснови. *Історія східних слов'ян своїм корінням сягає в глибоку давнину* (Іст. укр. літ.); *Вірмено-українські літературні, музичні, театральні зв'язки своїм корінням сягають у далеке минуле* (Рад. Укр.).

СЯДЬ: хоч сядь та й плач *див.* плач.

СЯЙНУЛА: ду́мка сяйну́ла в голові́ *див.* думка.

СЯК: так і сяк; ні так, ні ~; так чи ~; то так, то ~ *див.* так.

СЯКИЙ: сяки́й, таки́й; [і] сяки́й і таки́й. Непорядний, не такий, як інші люди (перев. лайл.). *А тут його за мішок — сіп! — «Нащо ти груші узяв? Сякий, такий сину!»* (Кв.-Осн.); // Поганий. *Мотря, вмиваючись сльозами, стала ганьбити сина.— Тепер, бач, і до матері?! .. А як тоді, так мати сяка й така...* (Мирний); *Хто це міг казати йому, що Бузана сякий і такий, тупий і недалекий! Яка низькопробна брехня!* (Загреб.); // Який відзначається позитивними якостями, здібностями і т. п. *Яку б вона розмову не розпочала, з ким би не побачилася, уже вона завжди зверне на Василя. І сякий, і такий, звізди з неба здіймає* (Мирний).

СЯКИЙ-ТАКИЙ; сяки́й-таки́й син *див.* син.

СЯМ: і там і сям *див.* там.

СЬОГО: не від ми́ру сього́ *див.* миру; **ні з то́го, ні з ~** *див.* того.

СЬОГОДНІШНІМ: жи́ти сьогодні́шнім днем *див.* жити.

СЬОМА: сьо́ма вода́ на киселі́ *див.* вода.

СЬОМЕ: да́ти під сьо́ме ребро́ *див.* дати.

СЬОМИЙ: виганя́ти сьо́мий піт *див.* виганяти; **ли́ти ~ піт** *див.* лити.

СЬОМИХ: до сьо́мих ві́ників *див.* віників.

СЬОМОГО: до сьо́мого колі́на *див.* коліна; **до сьо́мого по́ту** *див.* поту.

СЬОМОЇ: без сьо́мої клé пки у голові́ *див.* клепки.

СЬОМОМУ: на сьо́мому не́бі *див.* небі.

СЬОМУ: мир сьому́ до́му *див.* мир.

СЬОРБАВШИ: несо́лоно сьорба́вши, *з сл.* і т и́, п і т и́. Без результату, без досягнення успіху. *Тепер, коли небезпека була позаду, Ананію здавалося, що не так уже й страшно було. Не рискувавши, підем несолоно сьорбавши...* (Ю. Янов.). Синонім: **ні з чим.**

СЬОРБНУТИ: сьорбну́ти ли́ха (го́ря). Зазнати великих переживань, перенести чимало труднощів; набідуватися. *Хай уже бавиться* [Світлана] *тією кокардою, коли не знає, скільки лиха сьорбнув із-за неї Валерик* (Гончар); *Багато горя сьорбнули Твердохліб і Ольга* (Хижняк). **сьорбну́ти го́ренька.**— *Ох, і сьорбнув же я тоді горенька, і напився ж біди! Відкіль ті й борги взялися?* (М. Ол.); // *чого.* Зазнати великих випробувань у зв'язку з чимось. *Дух наступу! О, хто сьорбнув лиха відступу, тому особливо дорогий цей звитяжний наступальний дух!* (Баш). Пор.: **сьорбну́ти соло́ного.**

сьорбну́ти соло́ного. Зазнати великих випробувань, незгод, злиднів і т. ін.— *Мені, товаришу майор, рано довелося сьорбнути солоного* (Баш). Пор.: **сьорбну́ти ли́ха.**

Т

ТАБАК: ді́ло таба́к *див.* діло.

не той таба́к, *розм., рідко.* Інший стан речей, що порівняно з попереднім має більший смисл, резон. [Матрос:] *..Якби я був у комітеті, я б зразу* [влаштував у технікум]. *А то біда, що я не в комітеті, та й роба в мене... Куди ж... А вам, то вже зовсім не той табак* (Мик.). Синонім: **і́нша річ.**

ТАБАКА: як таба́ка в ро́зі, *перев. із сл.* т е́ м н и й, с л і п и́ й *і т. ін.* Зовсім, абсолютно неосвічений, некультурний. [Максим:] *Що ти — батька рідного поховав...* [Карпо:] *Батька!.. що мені рідний батько? — пустив на світ темного, як табака в розі, та й звікуй отак...* (Коцюб.); [Перун:] *Та що ви її, дурної баби, слухаєте?.. Сліпа, як табака в розі, а плете щось про податки і кавції* [грошові застави] (Фр.).

ТАБАКИ: да́ти таба́ки поню́хати *див.* дати; **ні за поню́шку ~** *див.* понюшку.

ТАБАКУ: зім'я́ти на таба́ку *див.* зім'яти; **як кіт ~** *див.* кіт.

ТАВРО: наклада́ти тавро́ *див.* накладати.

ТАЄМНИЦІ: трима́ти в таємни́ці *див.* тримати.

ТАЇТИ: ні́чого гріха́ таї́ти (*рідко* **кри́ти).** Треба признатися, сказати відверто; немає потреби приховувати щось.— *Таки нічого гріха таїти — знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держать і Липці, і другії слободи на московський лад* (Кв.-Осн.); *Нічого гріха таїти: інколи наші редактори не від того, щоб підстригти майстрів слова на знайомий і звичний їм кшталт* (Рильський); *Нічого гріха таїти, є ще й такі особи, в яких, як писав Довженко, розум з вищою освітою, а серце — з нижчою* (Літ. Укр.). Синоніми: **пра́вду ка́жучи; ні́де пра́вди діва́ти; ні́де діва́тися** (у 2 знач.); **пра́вду мо́вити.**

ТАК: а (ах), так. Уживається для вираження обурення чиїмось вчинком, поведінкою кого-небудь. [Йоганна:] *Не бувши злодійкою, я могла б узяти з дому вдесятеро більше, ніж я взяла.* [Хуса:] *А, так? То ти мені ще й очі вибиваєш своїм багатством?* (Л. Укр.).

[а (та)] хоч би й так. Уживається як відповідь, що виражає припустимість чого-небудь.— *Чого це ти така спішна? Чи не думаєш ти часом іти заміж? — сказала мати.— А хоч би й так!* (Н.-Лев.); *У неї ревниво блиснули очі: — До своєї селючки рвешся? — А хоч би й так...* (Тют.); [Прісцілла:] *Так то ж не марево, то справжнє місто.* [Руфін:] *Та хоч би й так. Воно мені чуже* (Л. Укр.).

давно́ би так *див.* давно.

за так. Безплатно, даром, без винагороди.— *Артисти наїхали! — Почому квитки? — Безплатно! Це культбригада з Христополя. За так виступатиме!* (М'яст.). Синонім: **так за так.**

за так гро́шей, *з сл.* к у п и́ т и, в и к у́ п и т и *і т. ін.* Недорого заплативши за що-небудь; дешево, вигідно. *Викупили за безцінь, за так грошей.* **за так-гро́ші.** *Ото зажурився полковник і почав з журби роздивлятись нову рушницю, що купив недавно у якогось пана за так-гроші!* (Кроп.).

і так. Без додаткових ознак, дій, заходів і т. ін. [Хуса:] *Не картай. Доволі з мене й так...* (Л. Укр.); *— Гов-гов-гов! Давай перевезу! — Я, Матвію, поїду за чоловіком, ти й так намахався веслом за цілий день* (Стельмах); *— Хоча б цієї столиці не минути,— непокоївся сержант Козаков.— Нашу дивізію,— гули хлопці,— вже й*

так танкісти охрестили: непромокаюча, непросихаюча, мимо-Бухарестська, мимо-Будапештська (Гончар). Синонім: **і без тóго.** Антонім: **до тóго.**

і так і перетáк. По-різному, різними способами. *Знайшовся божевільний Шпак, І брата меншого він став дурить брехнею і так і перетак* (Гл.). Синонім: **і так і сяк** (у 1 знач.).

і так і сяк. 1. По-різному, різними способами. *Мишко відпрошується, відговорюється і так і сяк. Цар сказав, що відпустить, але тоді, як йому приведе від другого царя золотогривого коня* (Казки Буковини..); *«Я розсудив не так,— верзе другий Вітряк,— Щоб в світі живучи, ніколи не блудити, Підлажуйсь* [підладжуйсь] *до людей, вертись і так і сяк...»* (Гл.); *«Критики, бувало, й знаменитості І про мене тискали слівце: Що, мовляв, і так і сяк у нього, От якби поменше зоряниць...»* (Мал.). **[і] сяк і так.** *Пан міркував про своє положення сяк і так, та не міг надумати нічого ліпшого понад те, що природив візник* (Фр.); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел.. Мурко вже закрадався до хвоста І сяк, і так, неначе справжній злодій* (Рильський). Синоніми: **на всі лади́** (у 1 знач.); **як тільки мóжна** (у 1 знач.); **і так, і перетáк.**

2. По-всякому, по-різному; і краще, і гірше. [Дітки] *канючать хліба шмат під вікнами з торбами.. та се ще й так, і сяк* (Г.-Арт.). **і сяк, і так.** *Ще поки бабуся жила, і сяк і так жилося* (Мирний). Синонім: **з мáком і з тáком.**

3. *рідко.* Як забагнеться (робити що-небудь). *Я до тебе — ти, як від мари, втікаєш, вподобав я не з тим твою уроду, Щоб долею вертіть твоєю сяк і так* (Г.-Арт.).

не так давнó *див.* давно; **не ~ ди́хати** *див.* дихати.

ні так, ні сяк. Жодним способом, ніяк. *Світила лампочка й перегоріла. Трагедія — це розуміє всяк. Та не годиться вже вона для діла — Ні так, ні сяк* (Дмит.).

отак і так *див.* отак; **от ~ штýка** *див.* штука; **~ би мóвити** *див.* мовити.

так [вонó] і є (єсть). Справді, правильно. [Олімпіада Іванівна (поглядає на дзигар, сердито здвигає плечима):] *Сьома година! Так і єсть!* (Л. Укр.).

так за так. Безплатно, даром, без винагороди. *Що ж ти думала: я так за так дам тобі позичку ще й дякувати буду?* (Стельмах). Синонім: **за так.**

так і. 1. Уживається для підкреслення енергійної дії. *Коли Параскіца наблизилась до дівчат, щоб зайняти відповідне місце, ті так і шарахнули від неї, мов од вовка* (Коцюб.).

2. Уживається при вказуванні на мимовільну або несподівану дію.— *А-а-а! — почулося рівночасно сонне бурчання. Йон так і скаменів, так і закляк з простягнутою над бородою рукою* (Коцюб.); *Зблідле стоїть, знервоване, а оченята бистрі, смішковиті — в них так і світиться інтелект* (Гончар).

3. Уживається для вираження скептичного ставлення до можливої чи допустової дії.— *Знаєте що: та торба буде наша! — рішив він.— Еге, так тобі дід і дасть* (Коцюб.).

так і підкидáє *див.* підкидає.

так і трéба *див.* треба.

так йогó (її́, їх)! Уживається для вираження заохочення кого-небудь до якоїсь дії (перев. лайки, бійки і т. ін.). *Моргнув офіцер чеченцям. Позіскакували вони із сідел, скрутили білі ручки і давай нагаями шмагати* [Ольгу]. .. *А Яким стоїть посеред двору, приказує: «Так її, так. Бреше, скаже». А Ольга мовчить* (Тют.); — *Так їх* [ворогів], *Олежик! Дави їх, проклятих, огнем* (Сос.).

так куди́ [ж пак]. Виражає незгоду з чим-небудь, заперечення чогось.— *Ну, так! Придбаєш, дочко, свекруху на весь світ...— Та то, може, вона вам, мамо, так на перший погляд здалася,— одказує Галя.— Так куди!.. Кинулась Явдоха в жаль та сльози* (Мирний); *Шрам не раз починав говорити, так куди! Голос той так і покриває слова його* (П. Куліш); — *Змалечку не вчились, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчились — так куди ж пак — ми й так уже письменні* (Збан.).

так на так, *з сл.* міня́ти *і т. ін.* Здійснювати еквівалентний обмін.— *То міняймось! — Що на що? — Так на так. Мішок на мішок.* Синонім: **баш на баш.**

так от. 1. Уживається на початку речення, яким продовжується перервана думка чи розмова.— *..Вам, мабуть, важко це зрозуміти. А для мене мережа була всім... Так от, як стала діяти мережа «Дніпроенерго», то й моє село змінилося одразу* (Гончар); ...— *Так от; товаришу бригадир,— сказав Щорс і, сумовито посміхаючись, підійшов до Боженка.— Віддай назад.— Що? — Віддай Комарівці і Бор.— Відступати?* (Довж.).

2. Уживається для уточнення чого-небудь; а саме, наприклад. *В Одесі думаю ще й нове що-небудь почать. Так от, вишиватиму на дозвіллі* (Л. Укр.).

так (отáк) і так. Уживається як вступ до короткого викладу суті якоїсь справи. *Пішов би.. до самої столиці, впав би навкóлішки і сказав би: царю мій ясний! так і так, поля в нас обмаль, випасу нема, без лісу бідуємо...* (Коцюб.); *Тоді до нашого командира Недоливка, так і так, кажу, а він мені, братці: тихше, говорить, Рогов, радіо сповіщає, що вчора в Петрограді робітники більшовиків скинули.— Брешеш!* (О. Довж.); *Став він* [цар] *одбиваться, а до князя Куракіна послав гінця — так, мовляв, і так,— приперли мене, біжи рятувати* (Хотк.); — *Збігай до тітки Насті й скажи: так і так, мовляв, чиста сорочка й спідниця*

бабині в коморі... (Григір Тют.); *А жіночка молодая Кинулась до пана, Розказала — отак і так* (Шевч.). Синонім: **отаке́ й таке́.**

так са́мо. 1. Тим же чином, подібно. *Усі приятелі Заславського так само не полюбили гордого князя Вишневського* (Н.-Лев.); *Я крапля у річці й блищу на сонці так само, як ціла хвиля* (Коцюб.); *— Заждіть хвилинку,— дівчина так само, не кваплячись, пішла в другі двері і зникла за ними* (Стельмах); *Ось так ходять зорі та планети у всесвіті, а тут зараз так само прокладають свої орбіти володарі нічного степу — механізатори...* (Гончар); // Уживається перед обставиною, яка розкриває значення даного виразу. *Так само без думки — для чого, вернувся* [Аркадій Петрович] *знов на подвір'я* (Коцюб.); *А звуки не ростуть, не ширяться, а все так само тихо, тужливо летять в повітря і мов ножем крають душу* (Хотк.).

2. Як і раніше, як і до цього. *В хаті почало наростати якесь напруження. Нічого, здавалося, не змінилося: так само дзвеніли чарки, так само лилася піна з пива, і дим все так само ходив сизими хмарами...* (Хотк.); *Панна Анеля так само тікає од мене* (Коцюб.); *На столі так само горіла «кадильниця» — жировичок. В кріслі, не міняючи пози, спав Храпов* (Тют.); *Шумлять акації і вишні, і йде учитель мій колишній, Василь Мефодьович Крючко, на працю в школу, як раніше, й так само кашля...* (Сос.).

3. Також, теж. *Була весна, море було спокійне і синє, небо — так само...* (Коцюб.); *Сі з'їзди* [радикальної партії] *без мужиків.. похожі на з'їзди якихось диктаторів. Так само я не знаю, нащо ставити кандидатури такі, що вже напевне не вийдуть добре?* (Л. Укр.); *— Ваші думки, товаришу Попович,— сказала Супрун, звівшися з місця,— партійний комітет дуже добре знає. І так само добре знаєте ви ставлення комітету до ваших думок* (Головко); *Простори завжди мають у собі щось сумне... безкрайність степів і, мабуть, океану теж... Так само ж помічено, що є щось скорботне в погляді закоханих: прекрасне чомусь буває сумним...* (Гончар).

та́к собі. 1. Ні добре, ні погано; посередньо.— *Живу я так собі, запевне, не так весело, як з тобою* [матір'ю] (Л. Укр.); *Вчилася вона так собі і завжди клянчила, щоб їй підказували* (Гончар).

2. Нічим не виділяється, нічого особливого не становить; посередній, пересічний. *Був Максим удовець, мав дві дочки. Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла, а хороша та пишна, як королівна; друга — Тетяна, так собі підліток, невеличка* (Вовчок); *—Є тут у нас. Працює в книгарні. Гетерочка так собі. Та ти знаєш, Івга Мокроус* (Головко); *А якщо ви... скажете, що Одеса «так собі» — він* [одесит] *огляне вас презирливо* (Ю. Янов.).

3. Непоганий. *Городок наш — так собі городок, нічого* (Вовчок); *Я швидше втік з монастиря та подався до царського двірка. Так собі дімочок; перед ним фонтан б'є вгору, навкруги квітки* (Коцюб.).

4. Без особливої причини, наміру; випадково. *Знайте, мов, що й я пан, хоч і сиджу на козлах з батогом, але мені личило б і було б удобніше* [зручніше] *сидіти з вами рядом в фаетоні. А коли я на козлах тепер, то це так собі випадком випало...* (Н.-Лев.); *— Буду хліб вам молотити,— заговорив Дикун, боячись, як би пані суддьова не подумала, що він прибув у Новосельці так собі, на гулянку* (Добр.). Синонім: **тільки так.**

так тому́ й бу́ти *див.* бути.

так то́чно. Уживається у функції слова-речення як стверджувальна відповідь на запитання.— *Ви мене пам'ятаєте? — запитав він* [генерал Глазунов]...— *Так точно.— І відразу впізнали? — Так точно* (Довж.).

так чи (або) іна́кше (інак). 1. У той чи інший спосіб, але з однаковим результатом. *У кожному значному творі нашої прози, нашої драматургії так чи інакше зачіпається велика й велична тема дружби народів* (Рильський); *Тепер вони* [фашисти] *знали, що він загине так чи інакше: або сконає сам, змучений спрагою, розкльований птицями, або впаде під кулями, відстрілюючись до останнього, коли на нього наступатимуть* (Гончар); *В своїм оповіданні вона* [баба] *багато наплутала. ..Так чи інак, а щось же її допровадило до такого нещасного стану* (Коцюб.); *Мало розважила ця звістка Луценка. Так чи інак, а все-таки він вигнанець з рідного села й не раз, а двічі* (Тесл.); *Чи набрехали опришкам вісники, чи купці, дізнавшися так або інак про засідку, об'їхали боком, чи самі опришки спізнилися та прийшли вже в порожній слід,— вже хто його там знає, як воно там було, але випад був цілковито даремний* (Хотк.). Синонім: **так чи сяк.**

2. Неодмінно, за будь-яких умов; незалежно від обставин; все ж таки.— *У Собакаря коник добрий. Так чи інак він повинен незабаром повернутись* (Добр.); *Так чи інак, а чомусь запав у душу* [Роман] *міцно, назавжди* (Гончар). Синонім: **як би там не було́.**

так чи не так. За всіх умов і обставин; все ж таки. *Так чи не так, а з Надькою нібито в нього йшлося до шлюбу, та чомусь не склалося щастя* (Гончар). Синоніми: **як би там не було́; так чи іна́кше** (у 2 знач.).

так чи сяк. У той чи інший спосіб. *Мені вже хотілось би так чи сяк заспокоїти зарозумілу цікавість авторову* (Коцюб.). Синонім: **так чи іна́кше** (у 1 знач.).

так шку́ра і закипи́ть *див.* шкура.

ті́льки (про́сто) так. Без певної мети, причини, не маючи серйозних намірів. *Сусід до себе кликав*

кума: «Приходь лиш, брате, на часок: По чарці вип'ємо, сальця з'їмо шматок». А справді — так не те він дума: То кумові сказав він тільки так (Гл.); — *Чого ти на мене так дивишся?* — *питав він, усміхаючись.— Хто, я? Я нічого. Я просто так...— паленіла вона обличчям, ховаючи під довгі вії тугу своїх очей* (Тют.). **так тільки.**— *Ну, як же тобі там, Василю, живеться у своїх хазяїв? — Та нічого поки що. Старий тільки все бурчить, але то так тільки* (Хотк.). Синонім: **так собі** (у 4 знач.).

то так, то сяк. 1. Тим чи іншим способом, тим чи іншим чином. *До вечора сп'яніле село гуляло біля церкви, до вечора він то так, то сяк опинявся біля дівчини, але, видно, не муляв їй очі* (Стельмах). **то сяк, то так.** *Агент примовочками, смішком.. то сяк, то так підкочується до дядьків, втирається в довір'я, але не квапиться розповідати про Америку* (Стельмах).

2. Як одним способом, так і іншим; в будь-якому випадку, за будь-яких умов. **то сяк, то так.** *Отже, то сяк, то так, а вона князька дочка* (Вовчок).

тут щось не так *див.* щось.

хоч так, хоч так. Все одно, неодмінно. *Він раптом аж перехилився на стіл і заговорив ..пошепки: — Все одно, і я скажу в очі.., що тебе ми хоч так, хоч так, а вб'ємо* (Головко).

щоб ти так жив *див.* ти; **щоб я ~ жив** *див.* я; **як би не ~** *див.* як; **як бу́де, ~ бу́де** *див.* буде.

ТАКА: от така́ лови́сь *див.* ловись; **~ ра́дість, ~ ра́дість** *див.* радість.

ТАКЕ: бог зна що таке́ *див.* бог; **вига́дувати ~, що і в борщ не кри́шать** *див.* вигадувати; **де ~ ви́дано** *див.* видано; **отаке́ й ~** *див.* отаке.

ТАКИЙ: і був таки́й *див.* був; **на ~ мані́р** *див.* манір; **сяки́й ~** *див.* сякий; **сяки́й- ~ син** *див.* син.

таки́й собі. Звичайний, посередній. *Я не майстер мартена, а такий собі сталевар...* (Ю. Янов.).

як таки́й, *книжн.* Узятий сам по собі, безвідносно до чогось іншого. *Грабунок, як такий, ніколи не лежав йому* [Довбушу] *на серці* (Хотк.).

ТАКИМ: таки́м ро́бом *див.* робом.

ТАКИХ: не з таки́х *див.* тих; **~ ба́чив** *див.* бачив.

ТАКІВСЬКИХ: не з такі́вських *див.* тих.

ТАКОГО: з тако́го ж ті́ста *див.* тіста; **не на ~ напа́в** *див.* напав; **пошука́ти ~; пошука́ти ~ вдень з вогне́м** *див.* пошукати.

ТАКОЇ: заспіва́ти не тако́ї *див.* заспівати.

ТАКОМ: з ма́ком і з та́ком *див.* маком.

ТАКОМУ: у тако́му ду́сі *див.* дусі; **у ~ ра́зі** *див.* разі.

ТАКОЮ: плати́ти тако́ю са́мою моне́тою *див.* платити.

ТАКТ: потрапля́ти в такт *див.* потрапляти.

ТАЛАНТ: зако́пувати свій тала́нт *див.* закопувати.

ТАМ: а там хоч не розвидня́йсь *див.* розвидняйсь; **а ~ хоч пото́п** *див.* потоп; **де не посі́й, ~ і вро́диться** *див.* вродиться; **де ~** *див.* де.

[і] там і сям. У різних місцях, подекуди. *Там і сям.. на сонці грілися жовті гадюки* (Крим.). Синонім: **тут і там.**

куди́ там *див.* куди; **одна́ нога́ тут, а дру́га ~** *див.* нога; **~ ви́дно бу́де** *див.* видно; **~, де ко́зам ро́ги пра́влять** *див.* правлять; **то тут, то ~** *див.* тут; **тут і ~** *див.* тут; **хай ~ що** *див.* що; **хоч би ~ що було́** *див.* що; **хоч ~ як** *див.* як; **хто б ~ не був** *див.* хто; **чого́ ~ нема́** *див.* нема; **що б ~ не було́** *див.* що; **що ~** *див.* що; **що ти ~ забу́в** *див.* забув; **як би ~ не було́** *див.* було; **як ~ був** *див.* був.

ТАМУЄ: аж ві́ддих таму́є. Стає важко дихати під впливом сильних почуттів. *Слухає Тарас, серце, як камінь, б'є в грудях, аж віддих тамує, а ноги вросли в землю, не може поступитися з місця* (Ков.).

ТАНЕ: лід та́не *див.* лід; **~ се́рце** *див.* серце.

ТАНТАЛОВІ: танта́лові му́ки *див.* муки.

ТАНУТИ: та́нути / ста́нути як (мов, ніби *і т. ін.*) **віск [на со́нці (на вогні́)].** Швидко втрачати сили, здоров'я від хвороби, горя; марніти. *Втративши майже всю кров, він* [Орлюк] *якось немовби втратив злість, засумував і, танучи, як віск на сонці, упав* (Довж.); *Скільки вона* [Настя] *сліз вилила, боже мій, світе мій! Станула, як віск* (Вовчок). Синонім: **та́нути як сві́чка.**

та́нути як (мов, ніби *і т. ін.*) **сві́чка.** Швидко втрачати сили, здоров'я від хвороби, горя; марніти. *Мама весь час заплакана, їй жалко тата, що тане, як свічка* (Дім.). **та́нути, як сві́чечка.** *Танула вона* [Настя], *як свічечка. Нікого не пізнає, дивиться страшно і все за голову себе хапає* (Вовчок). Синонім: **та́нути як ві́ск.**

ТАНЦЮВАТИ: танцюва́ти від пе́чі. Бачити в чому-небудь першопричину, початок чогось. *Звичайно, неприємно, що в театрі збитки. Але вважати це головним ми, даруйте, не можемо, і танцювати від цієї печі не слід* (Лев.).

танцюва́ти (скака́ти) / затанцюва́ти (потанцюва́ти, поскака́ти) під ду́дку *чию.* Беззаперечно виконувати чиї-небудь бажання, підкорятися в усьому комусь. *А незабаром почав* [Юрко] *верховодити всіма парубками в селі; всі вони танцювали під його дудку* (П. Куліш); — *Ніхто мене не переконає танцювати під дудку Миті Снігура, поки я старший майстер* (Автом.); *Я бачив таких героїв. Я тебе провчу, ти ще потанцюєш під мою дудку* (Томч.). **скака́ти під ду́дочку.** *Чий хліб їси, під того й дудочку скачи!* (Укр.. присл..). **пли́гати під пі́сню.** [Василь:] *Домаха гнівається, що Степаниду покликав за куму. Що я, справді, за такий дурноляп, щоб усе під жінчину пісню плигати* (Кроп.). Синонім: **іти́ під ру́ку.**

ТАРАБАНИТЬ: нете́ча тараба́нить *див.* нетеча.

ТАРАБАРСЬКА: тарабáрська грáмота *див.* грамота.

ТАРАНЮ: вúсхлий на тарáню *див.* висхлий.

ТАРІЛОЧЦІ: піднóсити на тарíлочці *див.* підносити.

як на тарíлочці (тарíлці). 1. *перев. з сл.* р о з к а з á т и. Дуже детально, не опускаючи дрібниць, нічого не приховуючи. [К а м і л л а:] *..Я ж бажала б усе своє серце виложити перед тобою — отак, як на тарілці* (Фр.).

2. *рідко.* В якнайкращому вигляді, в цілковитій готовності. *Зараз я години дві заводськими справами займусь, а точно о четвертій зберемо всю групу, всіх інженерів.., накреслимо план, і протягом тижня, не пізніше, все має бути, як на тарілочці* (Собко).

3. *з сл.* б á ч и т и, в ú д н о. Дуже добре, чітко виражено.— *Товаришу командир відділення,— сказав, весь сповнюючись почуттям особливої відповідальності, старшина Костоправ,— окоп у вас погано замаскований, з неба ви — як на тарілочці* (Собко). П о р.: **як на блю́дечку.**

ТАРІЛЦІ: не в своїй тарíлці, *з словоспол.* п о ч у в á т и с е б é *і под.* Незручно, невпевнено, сором'язливо і т. ін. *Немногі* [нечисленні] *панки-християни, що тож* [теж] *були в тій купі, наразпомовкли і повідсувалися набік, чуючися не в своїй тарілці* (Фр.); *Почуваю себе не в своїй тарілці. Шукаю очима якнайвигіднішого місця, звідки б усіх можна було спостерігати, а самому не бути на очах інших* (Кол.); *З дівчатами, коли вони ніяковіють, або почувають себе не в своїй тарілці, чи й просто затнуться на своїй дівочій упертості — розбалакатись важко* (Смолич).

ЯК НА ТАРÍЛЦІ *див.* тарілочці.

ТАТА: як з рідного тáта *див.* батька.

ТВЕРДА: твердá рукá *див.* рука.

ТВЕРДИЙ: розкусúти твердúй горíх *див.* розкусити; **~ горíшок** *див.* горішок.

твердúй (міцнúй) на слóво. Який не порушує, дотримується своїх слів, обіцянок. *Василь Семенович — чоловік твердий на слово* (Мирний).

ТВЕРДО: твéрдо стоя́ти на ногáх *див.* стояти; **~ тримáтися на ногáх** *див.* триматися.

ТВЕРЕЗА: тверéза головá *див.* голова.

ТВЕРЕЗИЙ: тверéзий гóлос *див.* голос.

ТВЕРЕЗИМИ: дивúтися тверéзими очúма *див.* дивитися.

ТВЕРЕЗО: дивúтися тверéзо *див.* дивитися.

ТВІЙ: не твій клóпіт *див.* клопіт.

ТВОГО: не твогó рóзуму діло *див.* діло.

тíльки [й] твогó. Єдине, що належить кому-небудь, що хто-небудь може собі дозволити, на що має право. [О р и ш к а:] *..На яку хвилинку приляжеш після обід* [обіду] *— ото тільки й твого!..* (Кроп.); *Мати вносить сорочину, А мережка ж — як огонь! — Погуляй, моя дитино, Тільки, сину, і твого* (Б. Ол.).

ТВОЄ: йтú на твоé *див.* йти; **кудú ~ діло; не ~ діло; ~ діло; ~ діло сторонá** *див.* діло.

твоé звéрху. Ти переміг, вийшов переможцем у чомусь. [Г о р д і й:] *Вистоїш проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростаєшся,— дивись, і спіймаєш свою жар-птицю* (Юхвід); — *Таки на своєму хочеш поставити? Щоб твоє було зверху? — І поставлю,— відповів Кирик, який тільки й чекав на таке запитання* (Гуц.).

щáстя твоé *див.* щастя.

ТВОЄЇ: з твоéї лáски *див.* ласки.

ТВОЄМУ: прáвда на твоéму бóці *див.* правда.

ТВОЇЙ: мáтері твоїй біс *див.* біс; **мáтері ~ дýля** *див.* дуля.

ТВОЇМИ: твоїми молúтвами *див.* молитвами.

ТВОРЧА: твóрча лабораторíя *див.* лабораторія.

ТВОЯ: вóля твоя́ *див.* воля; **колú ~ лáска** *див.* ласка; **не ~ спрáва** *див.* діло; **правдá ~** *див.* правда; **що ~ лáска** *див.* ласка.

ТЕ: колú на те пішлó *див.* пішло; **ні се ні ~** *див.* се; **однé і ~ ж** *див.* одне; **пáм'ять стáла, як ~ рéшето** *див.* пам'ять; **перевóдитися ні на се ні на ~** *див.* переводитися; **тут щось не ~** *див.* щось; **що бýде, ~ і бýде** *див.* буде; **що на дýші, ~ й на язиці** *див.* душі; **як ~ більмó на óці** *див.* більмо; **як ~ рéшето** *див.* решето.

як на те (тéє). 1. Якраз, до речі. *Як на те, і день видався тихий, ясний та погожий; на небі — ні хмариночки* (Мирний); *Всі на мене залицялись І сватати стали; А у мене, як на теє, Й рушники вже ткались* (Шевч.).

2. Ніби навмисно; недоречно. *Все, здається, близило* [наближало] *мене до щастя — і, як на те, треба ж спізнитись одним днем, щоб горювати всю жизнь* [життя] (Котл.); *До города дорога й недалека, Не забариться б перейти. Та як на те, така стояла спека, Що й місця не знайти* (Гл.). С и н о н і м и: **як на зло; як на бідý; на безголóв'я; як на лúхо.**

ТÉБЕ: бодáй на тéбе болячка *див.* болячка; **не до ~ п'ється** *див.* п'ється; **не на ~ шúтий** *див.* шитий; **тьху на ~** *див.* тьху; **як на ~ шúтий** *див.* шитий.

ТЕБÉ: [а] щоб тебé! Уживається для вираження незадоволення, роздратування, злості або захоплення, подиву тощо.— *А щоб тебе! Пізнаю свого правдивого брата,— засміявся дядько* (Стельмах).

Бог би тебé скарáв *див.* Бог; **бодáй вовкú ~ їли** *див.* вовки; **бодáй ~ взялá лихá годúна** *див.* година; **враг ~ берú** *див.* враг; **дия́вол ~ знáє** *див.* диявол; **дíдько б ~ взяв** *див.* дідько; **хто ~ знáє** *див.* хто; **чорт ~ знáє** *див.* чорт; **чумá ~ знáє** *див.* чума; **щоб ~ Бог побúв** *див.* Бог; **щоб ~ об зéмлю кúдало** *див.* кидало; **щоб ~ писáчка писáла** *див.* писачка; **щоб ~ понеслó по нéтрях та по болотáх**

див. понесло; **щоб ~ правцем вйправило** *див.* виправило; **я ~** *див.* я.

ТЕЄ: і сеє, і теє, і оноє *див.* сеє.

ТЕКТИ: тектй до рук *див.* пливти.

тектй (розтікатися, упливати, ітй) / потектй (розтектйся, упливтй, пітй) крізь пальці (поміж пальцями). Швидко або марно, без усякої користі втрачатися, витрачатися. [Ю д а:] *Хотів би знати я, що б ти зробив, якби тобі текли крізь пальці гроші і розтікалися по всіх усюдах, лишаючи тобі сухі долоні — і так щодня!* (Л. Укр.); *Ще не минуло і году, Все хазяйство, мов у воду, Поміж пальцями пішло І усе йому село — Насміялося у вічі* (Манж.). С и н о н і м: **вислизати з рук** (у 1 знач.).

ТЕЛЕНЬКАТИ: теленькати язиком *див.* теліпати.

ТЕЛЕФОНІ: висіти на телефоні *див.* висіти.

ТЕЛЕЦЬ: золотйй телець, *книжн.* Золото, гроші; влада золота, грошей. *Багато вгратить той, хто стане рабом золотого тельця.*

ТЕЛІПАЄТЬСЯ: язик поза вухами теліпається *див.* язик.

ТЕЛІПАТИ: теліпати (теленькати) язиком, *зневажл.* Базікати, вести беззмістовні, пусті розмови. *Марко говорив і говорив.., а Тимко мовчав тому, що треба було робити діло, а не теліпати язиком* (Тют.); *Ти не теленькай поки що язиком, бо я його обценьками висмикну* (Чаб.).

ТЕЛЯ: боже теля. Дуже спокійна, лагідна, але безвольна, інертна людина.— *Але актив у нас який? Жменя. А решта — божі телята* (Мик.); — *Куди ж ти тікаєш? Ну? Постривай. Ех, ти, боже теля! Павко, скажи, і чого ти таке боже теля?* (Письм.).

у Бога теля з'їсти *див.* з'їсти.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **теля на нові ворота,** *з сл.* д и в и т и с я, в и р я ч и т и с я, в и т р і щ и т и о ч і *і т. ін.* 1. З повним нерозумінням.— *Більшість, закінчивши гімназію, ..за рік-два забудуть читати по-грецьки, а на таблицю логарифмів дивитимуться, як теля на нові ворота* (Кол.).

2. Здивовано, розгублено, спантеличено.— *..Сказано, знімай оте лахміття! Чого дивишся, як теля на нові ворота* (Чендей); — *Чого очі витріщила, як теля на нові ворота? — замахнувся гарапником Карпо* (Стельмах); *Дмитро глипає то на мене, то на Маринку, як теля на нові ворота* (Речм.); — *Думаєш, тільки ти не впізнав? — привітався він* [Крук] *тепло й сердечно.— Позавчора навіть рідна сестра дивилась на мене, мов теля на нові ворота* (Козл.).

ТЕЛЯТ: де Макар телят пасе; куди Макар ~ не ганяв *див.* Макар

ТЕЛЯЧЕ: діло теляче *див.* діло.

ТЕЛЯЧОГО: як з телячого хвоста сито *див.* сито.

ТЕЛЬБУХИ: вйпустити тельбухи *див.* випустити.

ТЕМНА: з ранку до темна *див.* ранку.

ТЕМНА: ~ душа *див.* душа; **~ пляма** *див.* пляма.

ТЕМНЕ: темне діло *див.* діло; **~ царство** *див.* царство.

ТЕМНИЙ: темний ліс *див.* ліс.

ТЕМНИМ: обернутися темним боком *див.* обернутися.

ТЕМНИМИ: темними фарбами *див.* фарбами; **ходити з ~ очима** *див.* ходити.

ТЕМНІ: дивитися крізь темні окуляри *див.* дивитися.

ТЕМНІЄ: в очах темніє *див.* жовтіє.

ТЕМНІЙ: розвиднятися в темній голові *див.* розвиднятися.

ТЕМНОЇ: від білого світу до темної ночі *див.* світу.

ТЕНЕТА: заплутувати в тенета *див.* заплутувати; **наставляти ~** *див.* наставляти; **потрапляти в ~** *див.* потрапляти.

ТЕНЕТАМИ: обплутувати тенетами *див.* обплутувати.

ТЕНЕТАХ: тримати в тенетах *див.* тримати.

ТЕНЬКАЄ: серце тенькає *див.* серце.

ТЕНЬКНУЛО: серце тенькнуло *див.* серце.

тенькнуло / *рідко* **тенькає в серці (в грудях)** *у кого.* Комусь стало тривожно, неспокійно з приводу чого-небудь. *Щось було на цей раз таке незвичайне в голосі його* [Богдановім] *і в трохи аж ніби розгубленім вигляді, що їй* [Тані] *тенькнуло в серці: «Востаннє!»* (Гончар); *Ніякої провини за собою не помічав, але щось тенькнуло в грудях* (Ле); — *Боюсь, Насте,— косує очима на двері* [Свирид].— *І чого вам боятися? — радісний здогад тенькає в грудях молодиці.— А як наскочить Ларіон? Що він подумає?* (Стельмах). П о р.: **серце тенькнуло.**

ТЕПЕР: ні тепер ні в четвер. Ніколи, ні за яких умов і обставин.—*...А Марійку ти собі, парубче, вибий із голови. Я її з тобою не звінчаю ні тепер ні в четвер* (Круш.). С и н о н і м и: **як рак свисне; як на долоні волосся виросте; як виросте гарбуз на вербі.**

[як (колй)] не тепер, то (так, а) в четвер. Неодмінно (про те, що обов'язково відбудеться, здійсниться). [Б о б:] *А ти чого витрішки продаєш?.. Той твій кривий тут ще ввечері не об'являвся?* [А н н а:] *Ні.* [Б о б:] *Не тепер, то в четвер ребра йому поламаю. Так і скажи* (Галан); — *Хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром* (Кв.-Осн.); *Семен згадує, що на мандрівку в столицю потрібні гроші, а в нього поки що самі ..довги* [борги], *але згодом заспокоюється: байдуже! Як не тепер, то в четвер, аби дін'яти свого* (Коцюб.); [З і н ь к а:] *Не зволікайся краще, а*

кажи прямо: Зінько, ти мені обридла! ..Думаєш, що я й досі не догадуюся? Бачу вже я добре, що коли не тепер, то в четвер! (Кроп.); — *Нічого!* — *говорив* [політрук], *бризкаючи водою.— Брешуть розбійники, не тепер, так в четвер, а ми їх накриємо* (Цюпа). **чи тепе́р, чи в четве́р.** *Не такий вони народ, щоби можна з ними вдатися по-добру!.. А се вони би чи тепер, чи в четвер таки зробили* (Фр.); — *Я не знаю, чи так тебе любить Роман, але знаю: чи тепер, чи в четвер він злиднями зав'яже твоє життя* (Стельмах). Синонім: **ра́но чи пізно.**

ТЕПЛА: те́пла компа́нія *див.* компанія.

ТЕПЛЕ: те́пле місце; ~ місце лиши́лося *див.* місце; **~ слівце́** *див.* слівце.

ТЕПЛЕНЬКЕ: тепле́ньке гніздечко *див.* гніздечко.

ТЕПЛИЙ: ле́две живи́й та те́плий *див.* живий

ТЕПЛИМ: обійма́ти те́плим по́глядом *див.* обіймати.

ТЕ́ПЛО: ні зи́мно ні те́пло *кому.* Не зачіпає, не зворушує щось кого-небудь; комусь байдуже до чого-небудь.— *Велика невидальщина та ваша теперішня література. Читаєш її, ні тобі зимно, ні тепло* (Фр.).

ТЕПЛО́: циганське тепло́, *жарт.* Низька температура повітря; холод. *До неї* [Прохорихи] *коли взимку не прийдеш, то все в хаті циганське тепло* (Н.-Лев.).

ТЕРЕБИТИ: тереби́ти [собі] зу́би *над ким, рідко.* Розпускати плітки про кого-небудь, глузувати з когось. [Євгеній:] *..Приятелі мої любі і дорогі приятельки! Думаю, що досить уже вам теребити собі зуби надо мною* (Фр.). Синоніми: **перемива́ти кісточки́; бра́ти на глум; бра́ти на зу́би; перебира́ти на зуба́х; бра́ти на кпи́ни; точи́ти язики́** (у 1 знач.).

ТЕРЕВЕНІ: тереве́ні пра́вити *див.* правити.

ТЕРЕЗИ: перева́жувати терези́ *див.* переважувати.

ТЕРЕЗІВ: ки́дати на ча́шку терезів *див.* кидати.

ТЕРЗАТИ: терза́ти ду́шу (се́рце *і т. ін.***).** Спричиняти душевні болі, переживання, завдавати моральних страждань. *Вона стояла в притворі церкви в отця Христофора Протасьєва, перед сповіддю, бліда, схвильована.— Нащо ви терзаєте мою душу? Нащо гнобите?..* (Довж.); *Скрипка в руках Русака ридала, терзала душу, відкривала завісу в таємничий світ* (Збан.); — *Не муч, не терзай мого серця... Я люблю тебе, Прохоре* (Шиян). Пор.: **му́чити се́рце.**

ТЕРНАМИ: доро́га, вкри́та те́рнами *див.* дорога.

ТЕРНИНІ: як соро́ка на терни́ні *див.* сорока.

ТЕРНИСТИЙ: терни́стий шлях *див.* шлях.

ТЕРНОВИЙ: терно́вий віно́к *див.* вінок.

ТЕРНОМ: доро́га те́рном поросла́ *див.* дорога; **порости́ ~** *див.* порости; **шлях заріс ~** *див.* шлях.

ТЕРНУ: як го́лому в те́рну *див.* голому.

ТЕРНЮ: як на те́рню *див.* голках.

ТЕРПЕЦЬ: ло́пнув терпе́ць *див.* терпіння.

над терпе́ць. Нестерпно. *Дівча люто або весело огризалося, саме перекривляло інших, реготало, як усі реготали, або плакало, коли допікали над терпець* (Бабляк).

терпе́ць уірва́вся (урва́вся, пропа́в) / урива́ється *кому, в кого і без додатка.* Зникла будь-яка можливість витримувати що-небудь, остаточно втрачено спокій, душевну рівновагу. *Та й Давид.. хоч він і дуже погане діло зробив, підпалив,— так же його призведено до того! Нащо ж його стільки кривджено, що вже й терпець увірвався чоловікові!* (Гр.); *Соловейко не втерпів, бо вже в його терпець увірвався — та лусь її* [Палажку] *в щелепи* (Н.-Лев.); *Народ терпить, а як терпець увірветься — хай тоді не просять* [пани] — *не помилують* (Вас.); [Павло:] *Слухайте, Макаре Івановичу, хоч і тесть ви мені, але міру знайте, бо може урватись терпець* (Корн.); *І я терпів не раз і гнувся, но* [але] *мій терпець вкінці пропав: ну, мою милу — вашу матір — до себе пан в покої взяв!* (Фр.); *Коли уривався терпець, переповнювалась чаша народного гніву, вибухали стихійні бунти проти жорстоких недолюдків-панів* (Є. Кир.); — *Ет, дурниці...— Шуманов почував, що терпець уривається, але сваритись не хотів* (Голов.); *Хима не галасує, не кричить, а тільки вичитує молитви. Вичитує довго, туго вплітаючи в молитву чоловікове ім'я, аж поки йому не уривається терпець* (Мушк.). Синоніми: **ча́ша перепо́внилася; ло́пнуло терпі́ння.**

урива́ти терпе́ць *див.* уривати.

ТЕРПИТЬ: ді́ло не те́рпить *див.* діло.

ТЕРПІННЯ: ло́пнуло терпі́ння; ло́пнув терпе́ць *у кого.* Хто-небудь не може більше зносити чогось, перебувати в певному становищі, в несприятливих умовах. *У мене лопнуло терпіння. «Опам'ятайсь, дурне створіння,— Кажу їй* [музі] *,— з тебе виб'ю лінь я, Не дам спокою!»* (Мисик). Синоніми: **терпе́ць увірва́вся; ча́ша перепо́внилася.**

перепо́внювати ча́шу терпі́ння *див.* переповнювати; **~ нема́** *див.* нема; **ча́ша ~ перепо́внилася** *див.* чаша.

ТЕРПНЕ: те́рпне се́рце *див.* серце; **шку́ра ~** *див.* шкура.

ТЕРПЦЮ: терпцю́ нема́ *див.* нема; **~ не стає́** *див.* стає.

ТЕРТИ: мо́ркву те́рти *кому.* Глузувати, кепкувати з кого-небудь, уїдливо дошкуляти комусь. *Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею. А вона, бестія, всім моркву терла, аж поки десь не наскочила на свойого* (Фр.).

те́рти ля́мку *див.* тягти.

те́рти мак [на голові] *кому, школ. жарг.* Завдавати кому-небудь болю різким натискаючим рухом великого пальця або гумкою по волоссі на голові.

Хіба Макар не давав йому щиглів без потреби, хіба не «тер мак» на голові, хіба не показував «ойойкові яйця»? (Гуц.).

ТЕРТИСЯ: тéртися / потéртися між людьми́ (сéред людéй). Набувати певних навичок, знань, життєвого досвіду. *Ні, видко* [видно]*-таки потерся між людьми цей патлатий, видно впізнав, почому ківш лиха* (Збан.); *Так батькова наука збіглася з висновками сина, який потерся серед людей і мав уже не тільки власний почерк, а й свої погляди на життя* (Цюпа).

тéртися та м'я́тися. Не наважуватися робити що-небудь, вагатися, зволікати. *Довго він терся та м'явся, поки зважився сказати про своє лихо* (Мирний). **тéртися-м'я́тися.** *Треться-мнеться* [голова сільради], *що збрехати начальству — не знає* (Мур.).

ТЕРТОГО: підно́сити тéртого хрíну *див.* підносити; **як ~ хрíну поню́хати** *див.* понюхати.

ТЕТЕРЯ: глухá тетéря, *лайл.* Людина, яка погано чує. *Ще буду дідом — глухою тетерею, Не чутиму дзвонове «бев» та «бев»!* (Бичко); *— Той хам, пан доктор, вдає з себе глуху тетерю: дивиться їй нахабно у вічі й хоч би бровою тобі повів!* (Вільде).

як тетéря, *з сл.* г л у х и́ й. Дуже, надзвичайно, зовсім. *Був один знаменитий глушман на всю Яблунівку — ну, глухий же, як тетеря, ти до нього говори — мов до гори, ти йому про Тараса — а він тобі про півтораста!* (Гуц.).

ТЕЧЕ: кров течé *див.* кров; **сли́на ~** *див.* слина; **у жи́лах ~ дворя́нська кров** *див.* кров.

ТЕЧІЄЮ: пливти́ за тéчією *див.* пливти.

ТЕЧІЇ: пливти́ про́ти тéчії *див.* пливти.

ТЕЧІЯ: підво́дна тéчія. Прихована, таємна причина, прихований намір. *Єлька розуміла всю підводну течію цієї розмови, і хоч почувала, як нуртує в ній якась не до кінця усвідомлена відпорна сила, але було щось і приємне, спокусливе в цих натяках, в мальованих картинах, в неприхованій увазі до неї* (Гончар); *Нова нота продзвеніла в голосі старого Комаренка, і Андрій насторожився. Тут зразу відчувалася якась підводна течія* (Собко).

ТЕШИ: [хоч] кіл (кíло́к, коля́ку, колá) на голові теши́ *кому.* Уживається для підкреслення неможливості переконати вперту або нетямущу людину. [С т а р ш и н а:] *Отак же і наш мужик: кіл йому на голові тешіть, а він таки своєї гнутиме!* (Кроп.); *Як упреться* [Безбородько].., *хоч кіл на голові теши..* (Стельмах); *Хоч ти йому коляку на голові теши, а він усе — дай та дай! Ну, люди!..* (Гр.); *Далеко він може піти, бо у Ватрича вдача така: ..як затнеться, хоч кола на голові теши — не поступиться* (Літ. Укр.). С и н о н і м: **хоч голово́ю об стíну товчи́.** А н т о н і м и: **хоч до рáни приклади́; хоч у ву́хо бгай** (у 1 знач.).

ТИ: будь ти нелáдний; будь ~ про́клятий *див.* будь.

на ти *з ким, рідко.* Добре розумітися на чомусь, досконало знати якусь справу. *Знання, уміння; навики, набуті в процесі навчання, допоможуть бути з трактором, комбайном, а чи ще з якимось реманентом на «ти»* (Знання..); *Лісничий Іван Іванович Савон з флорою і фауною Кончі-Заспи на «ти»* (Веч. Київ); *Поїхали хлопці в армію служити... Василь Гончар ніс вахту на Чорному морі, Іван Денисюк був на «ти» з неспокійним ефіром* (Знання..).

нехáй (хай) ти тя́мишся, *лайл.* Вислів, що виражає негативне ставлення до кого-, чого-небудь, роздратування, незадоволення кимсь, чимсь. *Віддай квиток! На тобі гроші, хай ти тямишся* (К.-Карий).

он ти яки́й *див.* який; **провали́сь ти** *див.* провались.

ух ти! Уживається для вираження здивування, захоплення чим-небудь. *Чиж блиснув очима і грізно поправив неслухняну шаблю здоровою рукою.— Ух ти! — здивувався Черняк, не пізнаючи Чижа* (Довж.).

хоч ти вбий. Ні за якої умови, жодним чином, ніяк. *Хто ж це такий, лебеділа думка сполоханою пташкою, й не міг пригадати, хоч ти вбий* (Гуц.).

хоч ти лу́сни *див.* лусни.

[чи] ти ба! Уживається для вираження здивування, подиву, докору, обурення. *Чи ти ба! чисто неначе відьми та упирі злетілись на коцюбах на Лису гору* (Н.-Лев.); *От бісові діти — ти ба!* (Головко); *Чи ба! — Та то Грицаївна! — Чулося де-де.— Чи ба, як напиндючилася!* (Мирний). С и н о н і м и: **і трéба ж!; ой лéле; мáтінко моя́.**

щоб ти зслиз! *див.* зслиз..

щоб ти [так] жив (живи́й був), *ірон., жарт.* Уживається для вираження легкого осуду, незадоволення, непогодженості з чимсь, здивування і т. ін.— *Ну й сказав, щоб ти живий був.*

що́ ти *див.* що.

що́ ти (він *і т. ін.***) забу́в тут (там** *і т. ін.***).** Кому-небудь немає потреби йти, їхати, приходити і т. ін. кудись. *А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота* (Кв.-Осн.); *Піщани спершу не повірили. Чого вона* [генеральша] *сюди приїде? Що вона тут забула?* (Мирний).

що́ ти робíтимеш? Іншого виходу з становища немає; доводиться миритися з тим, що є. *Хлопчикові так хотілося ще хоч трохи поспати, але що ти робитимеш? Школа є школа.* С и н о н і м и: **нíчого робíти; що робíти.**

ТИЖДЕНЬ: без ро́ку (го́ду) ти́ждень (недíлю, три дні). Зовсім недовго; дуже короткий час.— *А я на заводі, як каже майстер Маценко, без року тиждень* (Автом.); *Прожив Багіров із своєю веселою молодичкою без року три дні* (Гончар); *Матюха посміхнувся.— Що ж ти* [Давид]? *Без*

году тиждень, як на селі, що ти можеш знати по цьому ділу? (Головко); *А Тугай зауважив, що кому-кому, а Канушевичеві не зовсім личить звати їх ледацюгами, бо сам тут* [на будівництві] *працює без году неділю та й збирається тікати на легкі хліба* (Коцюба). Синонім: **без тйжня день.**

сім неділь на тйждень справляти *див.* справляти; **сім п'ятниць на ~** *див.* сім; **як ~ не їв** *див.* їв.

ТИЖНЯ: без тйжня день *див.* день.

ТИК: тик та мик. То в один, то в інший бік; туди-сюди. *Дивується дід та під піч — тик та мик — І справді немає ціпочка. Зник* (Нех.).

ТИКАТИ: тйкати нóса *див.* совати.

тйкати [під ніс] кислйці. Сварити кого-небудь. *Прийду було додому й сестрі принесу пучок ожини. А мати знов мені тиче кислиці: «Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?»* (Н.-Лев.); *Було заберу яєчка з гнізда та й принесу додому сестрі. Мама мені за яєчка знов тиче під ніс ті капосні кислиці* (Н.-Лев.).

тйкати (тйцяти) [свогó] нóса в чужйй горóд. Втручатися куди не слід, в чужі справи. *Е-е, краще вже хай люди живуть як живуть, а мені зась тицяти носа в чужий город* (Гуц.).

тйкати (тйцяти, штрйкати) / ткнýти (тйцьнути, штрикнýти) в óчі [пáльцем] *кому.* Відверто, неприховано вказувати на чиїсь вади, робити комусь зауваження в гострій неделікатній формі. *Давно, давно Езоп байки писать начав, Осміював звіряк, над миром глузував, Кричав на гріх зо всеї мочі І пальцем тикав людям в очі* (Бор.); — *Ти хочеш, щоб я дурно давав гроші? — став поруч з жінкою Терентій.— Не дурно, але й не так, щоб мені у вічі тицяли тобою, мов ганчіркою* (Стельмах); — *Обридло на фронті на сочевиці, але й дома не всидиш — солдатки у вічі штрикають* (Головко); *Може, так і до завтра не помітить він* [вартовий], *який напис на стовпі, поки йому ніхто не ткне в очі* (Турч.). Пор.: **тйкати під ніс.**

тйкати / ткнýти нóсом *кого.* 1. В гострій формі звертати чию-небудь увагу на щось; дорікати комусь за що-небудь. *Коли я мав перед собою комуністичних «вумників», які, не читавши книги «План електрифікації» і не зрозумівши її значення, базікали і писали дурниці про план взагалі, я мусив носом тикати їх в цю книгу, бо іншого плану серйозного немає і бути не може* (Ленін); — *Оце, як бачиш, Грицю. Не робота, а шарпанина нервів. Кожного носом ткни. Сам на своєму горбі всю газету тягну* (Головко). Пор.: **тйкати під ніс.**

2. *у що, куди, зневажл.* Звертати увагу, дивитися на що-небудь. *Пан походжає, як чорногуз. Нагнувся, ткнув у покіс носом* (Коцюб.).

тйкати / ткнýти (тйкнути) під [сáмий] ніс (нóса). Уперто намагатися звернути чиюсь увагу на щось, постійно нагадувати комусь про що-небудь. [Романюк:] *Що ви мені все Дубковецького та Посмітного під ніс тичете? ..Я дев'ятнадцять років головою* (Корн.); —*..Невже не можна акуратно, як німці або англійці торгують? — Чого ти мені, тільки що — зараз своїх німців під носа тичеш* (Стельмах). Пор.: **тйкати нóсом** (у 1 знач.), **тйкати в óчі.**

тйкати (штрикáти, покáзувати, вкáзувати) пáльцем (пáльцями) *на кого.* Негативно висловлюватись про кого-небудь, відкрито осуджувати когось. *У нашому селі жив Варивон Метелиця. Тихенько вуличкою метляє, а йому слідом у спину тикають пальцем.— Штунда пішла... Нехристь!..* (Ковінька); [Олексій:] *..Усі на них* [дітей] *пальцями штрикатимуть, усі зашиплять: «Мати їх з мужичого роду, нищі, сякі, такі, уся рідня і діти їх такі будуть»* (Кв.-Осн.); *Вони* [писарчуки] *моргали один на одного та показували пальцями на Олександру* (Коцюб.); *Так і здавалося, що всі вже знають, пальцями на неї тикають* (Головко); *Їй* [Марині Карпівні] *здавалося, що й стіни вказували пальцями на неї і кричали: а що? а що? Здобулося?* (Мирний).

ТИКВІ: дáти по тйкві *див.* дати.

ТИКНУТИ: тйкнути під ніс *див.* тикати.

ТИКТИ: давáти на тйкти *див.* давати.

ТИЛУ: з тйлу, *жарт.* 1. Ззаду; із зворотного боку, з-за спини. *Бабуся б'є поклони і попід руку позирає, щоб дід не потяг її з тилу батогом* (Є. Кравч.).

2. Задвірками, через чорний хід. *До зали, прослизнувши десь через кухню, розбентежена влетіла Тамара-зоотехнічка.. Не вперше їй сюди так заходити з тилу, через кухню, щоб і люди не бачили* (Гончар).

ТИМ: не тим вітром повіяло *див.* повіяло; **не ~ дýхом дйхати** *див.* дихати; **рáзом з ~** *див.* разом; **то сим, то ~ бóком** *див.* боком.

ТИМКА: за царя Тимкá *див.* царя.

ТИН: ні в тин ні (ані) в ворóта. 1. Не спроможний, не здатний виконувати свої прямі обов'язки. *Як працівник Матвій Нудота Ні в тин, як кажуть, ні в ворота* (Воскр.); *І на якого біса отаких тримають там у наросвіті? Воно ж тобі — ні в тин ні в ворота* (Збан.). Синоніми: **ні швець ні жнець; ні грач ні помагáч.**

2. Який нічого не вміє робити, ні на що не здатний. [Прокіп:] *Оце, мабуть, того ти такий і виріс* [Стружка:] *Який?* [Прокіп:] *Ні в тин ні в ворота* (Корн.); — *А мій уже давно там* [на війні],— *сказав Духнович, батько якого був військовий лікар..— Один оце я тільки — ні в тин ні в ворота* (Гончар). Синоніми: **ні бóгу свічка ні чóрту кочергá; ні до лáду ні до приклáду** (в 1 знач.).

3. Уживається на означення того, що зовсім втратило свою значущість, стало другорядним або

й небажаним, недоречним. *Те, чим я колись пишався, тепер ні в тин ні в ворота.*

4. *із сл.* с к а з á т и *і т. ін.* Недоладне, недоречне, не те, що треба. *Нап'ється* [Довбня] *то ще ляпне таке, що ні в тин ні в ворота!* (Мирний); *Таке верзе — ні в тин ні в ворота* (Шовк.). С и н о н і м: **вúвезти, як на лопáті.**

5. *рідко.* Ні з місця; нікуди.— *Сидимо, як до пакола прип'яті. Інших ..порозпреділяли* [порозподіляли]. *А ми? Так. Ні в тин ні в ворота* (Тют.). С и н о н і м и: **ні тудú ні сюдú; ні тпру ні ну.**

6. Дуже погано, безладно. *З тих пір живу — ні в тин ані в ворота* (Л. Укр.); *Квятковська хотіла похвастатись вашою пісенькою —«Прудиусом»; товкла її, товкла, та все ні в тин ні в ворота* (Стар.). С и н о н і м: **без тóлку** (в 2 знач.).

під чужúй тин, *з сл.* і т й. Геть, куди попало. *Поки в мене руки дужі та сила служить, то я вам і потрібна. А якби,— не доведи господи! — я захворіла, або сили позбулася, то тоді під чужий тин іди* (Мирний).

тин об (у) тин, *з сл.* ж и т и, б ý т и *і т. ін.* Поруч, по сусідству. *Вони були сусіди з Орлихою, тин об тин* (Вовчок); *У нашому селі, ізгадую, тин у тин жила сусідка, симпатична тітка Мокрина* (Ковінька). **тин з тúном.** *Рядом з панським двором,— тин з тином,— вже батюшка, отець Іван* (Мирний).

чéрез тин навпрúсядки *див.* навприсядки; **як кілóк у ~** *див.* кілок.

ТИНАМИ: тинятися пóпід тинáми *див.* тинятися.

ТИНИ: аж тинú тріщáть. Уживається для вираження інтенсивності якоїсь дії. *Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а вона* [Параска] *вже ганяла по вулицях та по досвітках за хлопцями, аж тини тріщали* (Н.-Лев.); — *Морози давлять — аж тини тріщать* (Тют.).

ТИНОВІ: нáшому тúнові двоюрідний пліт *див.* пліт.

ТИНОМ: під (пóпід) [чужúм] тúном. Просто неба, надворі; без притулку.— *Се що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак дражнили по дворах* (Котл.); *Вона була задоволена й цим, бо мала для себе й дитини свій куток і свою десятину землі, а це вже, чуєте, не те, що під чужим тином умирати* (Стельмах); *Кинула* [доля] *малого На розпутті, та й байдуже, А воно, убоге.. І подибало тихенько Попід чужим тином Аж за Урал* (Шевч.). **під тинкóм.** *Хома з Паньком живуть було панками. На старість — прожились: обидва з торбинками Співали Лазаря — і вмерли під тинком* (Бор.).

як за тúном. В найкращих умовах, спокійно і в достатках. *Сидить, як за тином* (Укр.. присл..).

ТИ́НУ: ні двóру ні тúну *див.* двору.

ТИНУ́: як сорóка на тинý *див.* сорока.

ТИНЯТИСЯ: тинятися з куткá в кутóк (без ділá, дармá). Марно гаяти час, байдикувати. *Чіпка сидів на триніжку. Порох тинявся з кутка в куток. Обидва мовчали* (Мирний); *Була* [Христина] *сама в хаті — чи сиділа, чи напівлежала, чи тинялася з кутка в куток, бо ніяка робота не бралась її рук* (Гуц.); *Мені шаноба скрізь була, Бо я без діла не тиняюсь* (Гл.); *Щоб дарма не тинялася Оленка, без діла не була, не нудьгувала, мати її засадила за веретено* (Горд.).

тинятися з торбáми. Жебракувати, просити милостиню, старцювати. [М а й б о р о д и х а:] *Якби не панотець, то я, мабуть, й досі поневірялась в прохачках та тинялась з торбами по монастирях* (Н.-Лев.). П о р.: **ітú з торбáми.**

тинятися попідтúнню (пóпід тинáми). Не мати власного житла, притулку; жебракувати. *Пішла тинятись попідтинню, Аж поки, поки не дійшла Аж до Голгофи* (Шевч.); — *А все, кажу, шкода дівки. Пропаде ні за цапову душу! Почне тинятися попід тинами, на ногах зогниє* (Мирний). С и н о н і м: **дражнúти собáк** (у 1 знач.).

тинятися по світу. Постійно змінювати місце проживання, перебування, не маючи притулку. *Самому остогидло вже бурлакувати й тинятися по світу* (Н.-Лев.); —..*Я сам, тиняючись по світу, служив там і все добре знаю. Коли б не своя хата та не громаді послуга — пішов би й тепер служити* (Мирний); *Про бажання оспівати просту людину наших днів говорить і вірш* [М. Рильського] *про дядюшку Тодося, що колись тинявся по світу, шукаючи долі і щастя* (Криж.). С и н о н і м и: **блукáти по світáх; мáятися по світу.**

тинятися по шинкáх (по корчмáх, з корчмú в корчмý), *заст.* Постійно пиячити, занедбуючи свої справи, обов'язки і т. ін. *Він з людьми не знається, все б по шинках тинявся!* (Мирний); — *І чоловік він добрий, богобоящий, не гордий; часом вряди-годи вип'є з нами по чарці, але не п'янствує, не тиняється по корчмах* (Н.-Лев.); *От так.. жила я літ двадцять І не жила, а хилялась, Із коршми* [корчми] *в коршму* [корчму] *тинялась* (Фр.).

ТИПИКИ: вказáти типикú *див.* вказати; **тя́мити всі ~** *див.* тямити.

ТИПЦЮ: вхопúти тúпцю *див.* вхопити.

ТИРАЖ: вихóдити в тирáж *див.* виходити.

ТИРСИ: дáти тúрси *див.* дати.

ТИСКОМ: під тúском. 1. *кого, чиїм.* Внаслідок чиїх-небудь насильницьких дій, застосування сили з чийогось боку. *Під тиском сарматів частина скіфів та інших кочовиків пересунулась на захід і досягла Дунаю* (Іст. СРСР).

2. *чого.* Внаслідок впливу певних умов, обставин, доказів *і т. ін.* *До моря сліз, під тиском пересудів Пролитих, і моя вплила краплина* (Фр.); *Під тиском умілих доказів Гуркала пішов* [Кульницький] *на компроміс: — Відстукаємо рі-*

шення про повернення Варчуку частини його землі (Стельмах).

3. *кого, чим.* Не витримуючи чиїх-небудь настійних вимог. *Бугор під тиском товариства змушений був визнати, що поводився як останній нахаба* (Гончар).

ТИСНЕ: ти́сне [за] се́рце (ко́ло се́рця, гру́ди, в гру́дях *і т. ін.*). 1. Що-небудь спричиняє відчуття фізичного або душевного болю. *Сам собі ходжу я по кімнаті, згадую товаришів, співаю або граю на скрипці, а за серце щось помаленьку тисне* (Вас.).

2. *кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває фізичний біль, перебуває в стані душевного пригнічення.— *Мене отут тисне коло серця, неначе гадина ссе* (Н.-Лев.); *Журна думка тисла груди* (Граб.); *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно, йде обертом голова, тисне в грудях* (Хижняк).

ТИСЯЧА: ти́сяча і одна́, *книжн.* Дуже багато, дуже велика кількість. *Ми озброєні знаннями, досвідом, терплячістю, зрештою, своєю небайдужістю до його* [вихованця] *долі... В нас на нього інструкцій тисяча і одна...* (Гончар).

ТИСЯЧУ: в ти́сячу раз *див.* раз.

ТИХ: зостава́тися ні в сих ні в тих *див.* зоставатися.

не з тих (таки́х, такі́вських). Хто-небудь має сили протистояти чому-небудь або утримуватися від чогось, не здатний на певні вчинки, дії і т. ін. *Помітивши, що хлопці присмутилися, дядько Іван знову усміхнувся: — Ну, та ми не з тих, щоб духом падати, нам це геть заборонено нашими інспекторськими правилами* (Гончар); *Куди б це подівся Андрій? Не придумаю. Забрали сонного в полон? Та не з таких Андрій* (Довж.); — *Соня не з таківських; вона серйозно цікавиться наукою й усякими ідеями* (Н.-Лев.).

при тих слова́х *див.* слові.

ТИХІШИЙ: тихі́ший (ти́хший) [від] води́ (за во́ду), ни́жчий [від] трави́ (за траву́). Дуже скромний, покірний, непомітний. *Присмирів відтоді Віктор. Став тихіший від води, нижчий від трави. То бувало, де тільки ступне, там і начудотворить, а тепер любо-мило глянути на хлопця* (Речм.); *Для Федора Іполитовича теж було новиною, що тихіший за воду Сергій сміє, та ще так нечемно, перебивати відповідального колегу* (Шовк.); *Тверезий він* [паламар] *був тихший води, нижчий трави; зате, як скинув чарку-другу — де те завзяття візьметься* (Мирний).

ТИХО: сиді́ти ти́хо *див.* сидіти.

ТИХОЮ: ти́хою са́пою *див.* сапою.

ТИХШЕ: ти́хше на поворо́тах *див.* легше.

ТИХШИЙ: ти́хший води́, ни́жчий трави́ *див.* тихіший.

ТИЦЯТИ: ти́цяти в зу́би. Доручати чи давати кому-небудь щось без особливого бажання, з обов'язку.— *Його весь час в пристібних тримали, до справжнього діла не допускали. А коли й тицяли щось у зуби, то в основному дрібнички* (Головч. і Мус.).

ти́цяти в о́чі; ~ но́са в чужи́й горо́д *див.* тикати.

ТИЦЬНУТИ: ти́цьнути в о́чі *див.* тикати.

ТІ: не в ті взу́вся *див.* взувся; **не в ~ воро́та заї́хати** *див.* заїхати.

ТІЄЇ: заспіва́ти не тіє́ї *див.* заспівати; **співа́ти ~** *див.* співати; **як ~ сарани́** *див.* сарани.

ТІЄЮ: плати́ти тіє́ю са́мою моне́тою *див.* платити; **~ чи і́ншою мі́рою** *див.* мірою.

ТІЙ: не на тій козі́ під'їжджа́ти *див.* під'їжджати; **у ~ чи і́ншій мі́рі** *див.* мірі; **як ~ болі́чці** *див.* болячці.

ТІК: як пі́вень на тік *див.* півень.

ТІКАЄ: земля́ тіка́є з-під ніг *див.* земля; **душа́ в п'я́ти ~ ; душа́ ~ з ті́ла** *див.* душа.

ТІКАЙ: по́ли вріж та тіка́й *див.* вріж.

хоч з ха́ти тіка́й. Немає сили витримати, витерпіти що-небудь. [Х р и с т я:] *..Батько об поли руками б'ються та бідкаються, мати плачуть, а дітвора дрібна як підніме реви та галас! І-і, лихо, хоч з хати тікай* (Кроп.); — *Така в мене нечисть завелася на горищі, спати не дає, жити заважає, змучила мене, запаморочила, хоч із хати тікай* (Тют.). С и н о н і м и: **хоч тіка́й на край сві́ту; хоч святи́х вино́сь.**

хоч тіка́й на край сві́ту. Немає сили перенести, витерпіти що-небудь.— *Ох! Доленько моя! А мій?! Як оце вип'є, то й не приведи господи... хоч тікай на край світу* (Коцюб.). С и н о н і м и: **хоч з ха́ти тіка́й; хоч святи́х вино́сь.**

ТІЛА: видира́ти ду́шу з ті́ла *див.* видирати.

до живо́го ті́ла, *з сл.* б и т и, п о б и т и *і т. ін.* Дуже сильно. [Л у ш н я:] *Що з тобою таке: чи ти здужаєш, Чіпко? — Побили сучі сини до живого тіла, як печене болить* (Мирний).

душа́ вилі́тає з ті́ла *див.* душа.

моро́з пробира́ється до ті́ла *див.* мороз; **спада́ти з ~** *див.* спадати.

ТІЛІ: в (при) ті́лі. 1. Не худий, в міру повний (про людину).— *А яка вона з себе? — запитав я.— Дівка, як дівка. З ногами, руками, косами. При здоров'ї і в тілі* (Є. Кравч.); *Сам він був середнього зросту, не те, щоб гладкий, але при тілі, вбирався чисто* (Мур.).

2. Вгодований, ситий (про худобу). *В гарній артілі й худоба в тілі* (Укр.. присл..).

держа́ти в чо́рному ті́лі *див.* держати; **живо́го мі́сця не зна́йдеш на ~** *див.* знайдеш; **ле́две душа́ де́ржиться в ~ ; ті́льки душа́ в ~** *див.* душа.

ТІЛО: вбива́тися в ті́ло *див.* вбиватися; **віддава́ти ~ землі́** *див.* віддавати; **погуби́ти ду́шу й ~** *див.* погубити; **прикри́ти ~** *див.* прикрити; **хо́лод пробира́є все ~** *див.* холод.

ТІЛОМ: душа́ проща́ється з ті́лом *див.* душа;

душе́ю і ті́лом *див.* душею; **засвіти́ти ~** *див.* засвітити.

з ті́лом і душе́ю. Цілком, повністю; абсолютно.— *Мамо, рятуйте Миколу, бо він пропаде з тілом і душею* (Н.-Лев.); *Інший побут, вищі звичаї міські захоплюють її зовсім, з тілом і душею* (Мирний); [О р е с т:] *..Ти ж знаєш, що, кидаючи мене, ти губиш мене з тілом і душею, у мене нічого не зостанеться в житті без тебе* (Л. Укр.).

погуби́ти ду́шу з ті́лом *див.* погубити; **проща́тися з ~ і душе́ю** *див.* прощатися; **світи́ти грі́шним ~** *див.* світити.

ТІЛУ: дрижаки́ пробіга́ють по ті́лу *див.* дрижаки; **дрож пробіга́є по ті́лу** *див.* дрож; **моро́з іде́ по ті́лу** *див.* мороз; **мура́шки бі́гають по ті́лу** *див.* мурашки.

ТІЛЬКИ: аж ті́льки закури́ть *див.* закурить; **дба́ти ~ про свою́ шку́ру** *див.* дбати.

і (та й) ті́льки. І все, більше нічого. *Та й чудний же він. Як вирядиться було у нову свою халамиду.., примаже височки оливою, візьме парасоль у руки — ну прямо реготатися з нього, та й тільки* (Хотк.); *Щоб не робити знов помилки, прийшов до вас. Козак я й тільки — прийміть мене до ваших лав* (Сос.). С и н о н і м и: **не сті́льки того́ ді́ла; та ті́льки всьо́го.**

коли́ б ті́льки й го́ря *див.* горя; **кому́ ~ не лінь** *див.* лінь; **оди́н Бог ~ зна́є** *див.* Бог; **одна́ ~ тінь залиши́лася** *див.* тінь; **та й ~ всього́** *див.* всього; **~ бри́зки полетя́ть** *див.* бризки; **~ ву́ха де́рти** *див.* дерти; **~ гре́блю гати́ти** *див.* гатити; **~ держи́сь** *див.* держись; **~ душа́ в ті́лі; ~ душа́ залиши́лася** *див.* душа; **~ живи́й** *див.* живий; **~ й ба́чили** *див.* бачили; **~ й ду́мки** *див.* думки; **~ й жи́ти** *див.* жити; **~ й мо́ви** *див.* мови; **~ й твого́** *див.* твого; **~ й того́** *див.* того; **~ мо́щі залиши́лися** *див.* мощі; **~ па́льцем торкну́ти** *див.* торкнути; **~ па́льчики обли́жеш** *див.* оближеш; **~ сла́ви** *див.* слави; **~ так** *див.* так; **~ те́пле мі́сце лиши́лося** *див.* місце; **~ хвосто́м мелькну́ти** *див.* мелькнути; **~ цього́ ще браку́є** *див.* бракує; **якби́ ~ й ли́ха** *див.* лиха; **як ~ мо́жна** *див.* можна.

ТІМ: в ті́м-то й річ *див.* річ; **при ~ сло́ві** *див.* слові.

ТІМ'Ї: без тре́тьої кле́пки у ті́м'ї *див.* клепки.

ТІМ'Я: би́тий у ті́м'я *див.* битий; **заби́ти клин у ~** *див.* забити; **не в ~ би́тий** *див.* битий.

по ті́м'я. Дуже багато (справ, клопоту і т. ін.). *Вона соромилася писати про особисті почуття, про те, як спочатку боялась смерті, а потім стало ніколи, справ було по тім'я* (Ю. Янов.).

ТІНІ: без ті́ні. Без найменшого сліду чого-небудь, без будь-якого натяку на щось. *Льотчик.. заговорив до своїх рятівниць незвичайно серйозним тоном, без тіні жарту* (Гончар).

боя́тися своє́ї ті́ні *див.* боятися.

в ті́ні, *з сл.* б у т и, з а л и ш а́ т и с я, т р и м а́ т и с я *і т. ін.* 1. Таким, що не привертає до себе уваги, непримітним, непоміченим. *Подвиг Мамайчука довго залишався в тіні, бо з севастопольського бруку його, тяжко пораненого, забрали до госпіталю, і бойовий .орден.. знайшов його інвалідом без ніг у цьому вівчарському степовому радгоспі* (Гончар); *Фольклористична спадщина Федьковича не може залишатися в тіні, оскільки вона часто стає ключем до розв'язання багатьох питань.. тогочасного фольклорного і літературного життя західноукраїнських земель* (Нар. тв. та етн.).

2. На другорядному місці, без претензій на увагу до себе.— *А ми з Левченком тут ось за вами,— сказав він і пожартував до своїх: — Нам із ним не звикати бути в тіні* (Гончар); *Отаким точнісінько Іван був; усе міг, а тримався у тіні, щоб люди не подумали чого* (Стельмах).

3. Без особливої уваги, на другому плані. *Буржуазні газети.. говорять про* **національне** *визволення на Балканах, лишаючи в тіні* **економічне** *визволення* (Ленін).

ні (а́ні, й) ті́ні *чого.* Аніскільки, зовсім. *Стаття Бухаріна безумовно не годиться. На Северина Чорнохвоста не впало і тіні підозри* (Сос.); *Ні тіні незадоволення чи недовір'я до Вас у мене нема* (Літ. Укр.); *Тепер знову ходжу за нею. Де вона — там і я невідступно. На британця — ані тіні уваги* (Коцюб.); *Майор Сербин глянув на Варвару — обличчя її, сумне й добре, не виказувало й тіні хвилювання* (Перв.). П о р.: **хоча́ б тінь.**

ТІНЬ: віді́йти́ в тінь *див.* відійти; **ки́дати тінь** *див.* кидати.

одна́ (ті́льки) тінь залиши́лася (зоста́лася *і т. ін.*) *від (рідко з) кого.* Хто-небудь дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд. *Антон ледве впізнав сина, від якого залишилася одна тінь* (Чорн.); *А з Єлени вже тільки тінь зосталася.. Не було пощо жити. Чоловіка нема, дитини нема — для кого ж!* (Хотк.).

тінь па́дає (ляга́є) / упа́ла (ля́гла́). 1. *на кого.* Кого-небудь підозрюють у чомусь.— *Зараз ніяк не можу.. Тільки завтра.. Ніяка тінь не впаде на мене* (Стельмах).

2. *тільки док., між ким.* З'явилося непорозуміння. *Так уперше між сином і матір'ю упала тінь* (Є. Кравч.).

хоча́ б тінь. Нітрохи, ніскільки. *Були в них* [хуторян] *в серці жалощі, хоча б тінь співчуття до цих слобожанських дітей?* (Гончар). П о р.. **ні ті́ні.**

ТІНЬОВА: тіньова́ сторона́ *див.* сторона.

ТІПАЄ: ми́шка ті́пає *див.* мишка.

ТІПАТИСЯ: ті́патися, як у пропа́сниці *див.* труситися.

ТІПУН: тіпу́н (пи́поть, чиря́к) вам (тобі *і т. ін.*) **на язик** *кому, лайл.* Уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь з приводу не-

доречних висловлювань.— *Чого сюди корінням озиваться? — Зашамотіли листя угорі..— Тіпун вам на язик! Раденькі, що дурненькі! — Коріння знов озвалися до них* (Гл.); — *Та хіба ж ви і назад вертатиметесь? — Бабусю так і кинуло: — А тіпун тобі на язик!* (Головко); [М и к и ш к а:] *А хто вгада, що до вечора трапиться? Може, до вечора твоїх панів і званія не зостанеться.* [Г о р п и н а:] *Пипоть вам на язика!* (Кроп.).

ТІСНИЙ: загна́ти в тісни́й кут *див.* загнати.

ТІСТА: з іншого тіста. Не схожий на інших, не однаковий з іншими. [Й о с и п:] *Пани б то недоторканні?..* [Д м и т р о *(регоче)*:] *А звісно, вони з іншого тіста!..* (Кроп.); — *Слухай, Мартохо, мені й справді подеколи здається, що жінки зовсім з іншого тіста, ніж чоловіки* (Гуц.). А н т о н і м: **з одно́го ті́ста.**

з м'яко́го ті́ста. Безвольний, непослідовний у своїх діях, поглядах, переконаннях. *Я вже знайома з сим паном, і правду ти кажеш, що він з м'якого тіста* (Л. Укр.).

з одно́го (тако́го ж) ті́ста. Однаковий з ким-, чим-небудь, подібний, схожий. [К а т е р и н а:] *Всі ви* [хлопці] *з одного тіста. Мабуть, помру і не побачу справжнього кохання* (Корн.); *Усі світи, мабуть, з одного тіста* (Рильський). С и н о н і м и: **одно́го по́ля я́года; па́ра чобі́т на одну́ но́гу; одни́м ми́ром ма́зані.** А н т о н і м: **з іншого ті́ста.**

не з тако́го ті́ста. Особливий, зовсім інший. *Та що це? Куди він її штовхає? Тікати з Ковалівки? О, ції Заруби не з такого тіста* (Кучер).

не з того́ ті́ста книш *див.* книш.

ТІЧОК: ду́ти тічо́к *див.* дути.

ТІШИТИ: ті́шити о́ко (о́чі, ву́хо, зір, слух *і т. ін.*). Справляти приємне враження своїм виглядом, звучанням і т. ін. *Якось не тішили моє око ані розлогі, ярозелені порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, ..ані жовті.. шпилясті гори* (Коцюб.); *Цькований, він* [народ] *тішив очі людські високими зразками мистецтва* (Рильський); *Нова Каховка стала дійсно новим містом, яке тішить зір усіх приїжджих* (Довж.); *Тішили зір просторі безкраї ниви* (Рибак); *Нічого крикливого чи дражливого, все тільки заспокоювало, навіть яскравістю тішило зір, віяло злагодою на нас* (Гончар). С и н о н і м и: **милува́ти о́ко** (в 2 знач.); **луска́ти о́ко** (в 2 знач.); **ра́дувати о́ко; чарува́ти зір.**

ті́шити самолю́бство. Викликати почуття задоволення собою. *В талантах хлопця Матвій бачив себе змолоду. Це.. тішило батьківське самолюбство* (Вол.).

ті́шити себе́ (ті́шитися) наді́єю (ду́мкою, мрі́єю *і т. ін.*). Заспокоювати себе чим-небудь, сподіватися на щось. *І нехай інші тішать себе надією, що десь на старість стягнуться хоча б на «Запорожця», а йому це потрібно зараз, у тридцять, ба, навіть неповних тридцять* (Літ. Укр.); *Він* [пан] *тільки тішив себе тією думкою, що дасть Миколі кілька сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* (Н.-Лев.); *Пишалася я вами, дітки, тішилась надією, що мою старість зігрієте* (Панч.). С и н о н і м: **багаті́ти ду́мкою.**

ті́шити се́рце. Радувати, приносити задоволення. *Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не тішило серця, не розбивало туги* (Н.-Лев.); *Не може не тішити ока і серця розумне використання в будівництві метро місцевих українських матеріалів, а в майолікових настінних узорах — елементів української народної творчості* (Рильський)

ТІШИТИСЯ: в душі́ ті́шитися. Відчувати задоволення з чого-небудь, не виявляючи його зовні. *Вдавала* [мати], *що не бачить нічого й не розуміє нічого, а в душі тішилася молодим щастям* (Хотк.); *Шумейко.. в душі вже тішився з тієї перемоги* (Шиян).

ті́шитися наді́єю *див.* тішити.

ТІШИТЬСЯ: душа́ ті́шиться *див.* душа.

ТКНИСЯ: куди́ (де) не ткни́ся. Скрізь, усюди, будь-де. *Куди не ткнися, всюди він* [Колісник] *устрянє і завжди його верх і затичка* (Мирний).

ТКНУТИ: го́лкою (ши́лом, па́льцем) ні́де (ні́куди) ткну́ти. 1. Дуже багато, у великій кількості. *Як Софія з баронесою прибули до театру, там було вже сила людей, як-то кажуть: ніде й голкою ткнути* (Л. Укр.); — *Привели нас* [новобранців] *у Полтаву, а там народу, як ото в покрову на ярмарку: шилом нікуди ткнути* (Тют.).

2. Дуже тісно. *Перші пропустили було його, так що він забрався було аж на рундук, зате далі — і пальцем нікуди було ткнути* (Мирний). С и н о н і м и: **па́льцем не проткну́ти; ні́де го́лки встроми́ти; го́лці ні́де впа́сти** (в 1 знач.).

і па́льцем не ткну́ти *див.* торкнути; **~ в о́чі** *див.* тикати; **~ но́са** *див.* совати; **~ но́сом; ~ під ніс** *див.* тикати.

ТЛА: до тла. Повністю, нічого не залишаючи. *Похмурий вид мав банкомет. Холодний піт по лисині його котився. Він програвав усе до тла* (Лерм., перекл. за ред. Рильського). С и н о н і м: **до ни́тки** (у 2 знач.).

ТЛІТИ: тлі́ти се́рцем (душе́ю). Зазнавати моральних страждань, тяжко переживати.— *Тліє він серцем, глядючи на мене* (Барв.). П о р.: **се́рце тлі́є.**

ТО: не то ж бо й що. Уживається для підтвердження чиєї-небудь думки, висловленої раніше.— *Та це, мабуть.. — починає вагатися Христя,— це, мабуть, правда. Там таки* [у брата] *нам важко буде веселитися... Не то ж бо й що.— То можна до Килини. Вона ж так кликала* (Вирган).

не то що. Уживається для підсилення важливості якого-небудь повідомлення, підкреслення ви-

сокої якості чогось і т. ін. *Там така добра земля, що дитину посади, то виросла б, не то що* (Укр.. присл..); — *Не в жмурки граємося, а голову колгоспу обираємо, а не то що* (Збан.).

то ж то й воно́ *див.* воно; **~ що** *див.* що; **хто б ~ не був** *див.* хто; **що б ~ не було́** *див.* що.

ТОБІ: а бода́й тобі кістка в го́рло *див.* кістка; **Бог ~ суддя́** *див.* Бог; **де вже ~; де там ~; де ~** *див.* де, **куди́ ~** *див.* куди; **моє́ ~ шанува́ння** *див.* шанування; **на ~** *див.* на; **не ~ ка́жучи** *див.* кажучи; **ось ~ й на** *див.* на; **от ~ і все** *див.* все; **от ~ й ма́єш** *див.* маєш; **от ~ й раз** *див.* раз; **от ~ хрест** *див.* хрест; **сіль ~ в о́ці; сіль ~ на язи́к** *див.* сіль; **хай ~** *див.* йому; **хай ~ вся́чина** *див.* всячина; **хай ~ пу́сто** *див.* пусто; **хай ~ чорт** *див.* чорт; **хай ~ щасти́ть** *див.* щастить; **хіба́ ~ повила́зило** *див.* повилазило; **хоч би ~ ву́сом повести́** *див.* повести; **хоч би ~ жива́ люди́на** *див.* людина; **хоч би ~ що** *див.* що; **цур ~** *див.* цур; **чоло́м ~** *див.* чолом; **щасти́ ~ до́ле** *див.* щасти; **щоб ~ ди́хати не дало́** *див.* дало; **щоб ~ повила́зило** *див.* повилазило; **щоб ~ провали́тися** *див.* провалитися; **як ~ це подо́бається** *див.* це.

ТОБОЮ: Бог з тобо́ю *див.* Бог; **грець з ~** *див.* греці.

ТОВАР: людськи́й (живи́й) това́р. Раби, невільники-полонені, кріпаки, якими торгували в експлуататорському суспільстві. *Людський товар у них здавна в ходу. Вони собі, замість строковиків, негрів-арапів понавозили кораблями з Африки* (Гончар).

не варт (не ва́ртий) това́р робо́ти. Недоцільно робити що-небудь. *Не старайтеся переконати вперту людину, не варт товар роботи.* **варт това́р робо́ти.** [Л ю б о в:] *То так, я думаю, що хто його знає, чи варт товар роботи* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **не ва́рта шкірка ви́чинки; гра не ва́рта свічо́к.**

показа́ти това́р лице́м *див.* показати.

ТОВКМАЧИТИ: товкма́чити го́лову *кому чим.* Часто повторюючи одне й те саме, примушувати кого-небудь засвоїти, запам'ятати щось. *Німеччина давно вже лишилася за нами, тепер ми їдемо Волинню. Батьківщино моя* [Німеччина], *яка ж ти маленька, хоч і товкмачать нам голови* [фашисти] *великою Німеччиною* (Кол.).

ТОВКТИ: товкти́ во́ду в сту́пі. Займатися чим-небудь непотрібним, марно гаяти час. [Х о м а:] *Слава богу, світ мені прояснився, одлягло від серця, товчи скільки хочеш воду в ступі, буду мовчати* (К.-Карий); *Товкли воду в ступі, переливали з пустого в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди* (Загреб.); *Але головне, щоб були хороші вчені, щоб не товкли воду в ступі... Працювати треба тяжко, каторжно, тоді, може, щось і вийде* (Наука..). **во́ду товкти́.** [Б о р и с:] *Перед дочкою так найкраще визначився, сказав їй, що вона уміє тільки воду товкти* (Кроп.). **товчі́ння (товче́ння) води́ в сту́пі.** *Поки комсомольці-десятикласники не підуть на ферми, доти триватиме пустопорожнє товчіння води в ступі* (Вол.); *Таку роботу можна без образи порівняти з товченням води в ступі* (Л. Укр.). С и н о н і м: **перелива́ти з пусто́го в поро́жнє** (у 2 знач.).

ТОВКТИСЯ: товкти́ся на [одно́му] місці. Не просуватися вперед у якій-небудь справі. *Правда, робив він цеє непроворно, мляво, довго, або товчеться на одному місці,— шкрябається, як курка лапою, або стоїть — потилицю чухає, поки надумається, що робить* (Григ.). П о р.: **топта́тися на місці.**

товкти́ся як у сту́пі. Дуже багато, виснажливо, інтенсивно працювати, виконувати якусь метушливу роботу. *Цілісінький день як у ступі товчешся, та ще й виспатись не дають!* (Вишня).

ТОВЧИ: хоч голово́ю (ло́бом) об стіну́ товчи́ *кого.* Хто-небудь дуже впертий, нетямущий, не піддається переконанню, впливу. *Свербивус безнадійно махнув рукою.. Хіба ж можна було розмовляти з таким чоловіком, як Коритний? Нічого не тямить. Хоч ти головою товчи об стіну, а він — своє* (М. Ю. Тарн.). С и н о н і м: **кіл на голові теши́.**

ТО́ГО: ви́йти з то́го світу *див.* вийти; **ви́ходець з ~ світу** *див.* виходець.

до то́го. Настільки, так сильно, такою великою мірою — *Офіцери,— сказав головнокомандуючий, і холодний дрож пробіг по офіцерських спинах, до того невпізнанний був голос генерала* (Довж.).

до то́го [ж]. Уживається для підкреслення додаткових ознак, дій, заходів і т. ін.; крім усього іншого. *А трудящий, роботящий* [Максим], *Та й тихий до того, Та ласкавий...* (Шевч.); *От уже розумна, то розумна* [Євфросина], *ще й до того вчена* (Н.-Лев.); *Комбайн працював безвідмовно. Ішли помалу на першій швидкості і захоплювали не на весь хедер: хліб важкий і роса до того ж* (Головко). А н т о н і м: **і без то́го.**

до то́го то́ргу і пі́шки *див.* пішки.

і без то́го. Уживається для підкреслення відсутності додаткових ознак, дій, заходів і т. ін.; і так, і так уже. *Цей покривавлений вид розп'ятого Христа був виставлений на ефектований* [ефектний] *показ, щоб вражати і без того вразливі та прийнятливі молоді душі студентів колегії* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **і так; і то.** А н т о н і м: **до то́го.**

не без то́го. Уживається для висловлення певної згоди в чомусь; можливе й таке, буває і так, трапляється. *Не без того, щоб часом не посварив* [чоловік], *не раз було і попоб'є; а все ж я за ним лиха не зазнала* (Л. Укр.); *Не без того, щоб коли й погуляти, погарцювати — на те молодість* (Го-

ловко); — *А увечері теж хочеш зустрітися? — Не без того* (Стельмах).

не від то́го. 1. *з сл.* б у т и. Згодний (з чим-небудь), охочий до чого-небудь.— *Ну, а тепер, Артеме, твоя черга. Розказуй ти про себе. Артем не від того був* (Головко); *Степанида Петрівна, яка ставилася до Бориса, як до рідного сина, ..була не від того, щоб він взагалі переселився до них жити* (Собко).

2. Не мати нічого проти; бути здатним на якісь дії. *А коли у Георге настрій хороший, він не від того, щоб і поговорити* (Чаб.); *Нічого гріха таїти: інколи наші редактори не від того, щоб підстригти майстрів слова на знайомий і звичний їм кшталт* (Рильський).

не до то́го *кому.* Хто-небудь не має можливості займатися ким-, чим-небудь, приділяти увагу комусь, чомусь і т. ін. *Добре мати діток Багатому, хвалить бога В розкошах! А вбогій Вдові не до того, Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала* (Шевч.); — *Не пошкодило б Корнюші хоч показатись на хуторах. Ти таки, Павле Макаровичу, так йому й перекажи.— Переказати не штука, та який у цьому сенс! — знизав плечима Павло.— Не до того їм зараз* (Головко).

не з то́го деся́тка *див.* десятка; **не з ~ кінця́** *див.* кінця; **нема́ ~ в сві́ті, чого́ не...; нема́ ~ , щоб...** *див.* нема; **нема́ ~ , щоб не...; не на ~ напа́в** *див.* напав; **не сті́льки ~ ді́ла** *див.* діла; **не ~ ті́ста книш** *див.* книш.

ні з то́го ні з сьо́го (цьо́го). Без будь-якої причини, без жодного приводу або несподівано, раптово, зненацька. *Панна Анеля жвавіше ходить по хаті, розмовляє зо мною і ні з того ні з сього аж двічі цілує пана Адама в чоло* (Коцюб.); *Він* [юнак], *ні з того ні з сього, почав просто командувати нами, наказувати, а то покрикувати* (Коз.); *А той, п'яний, пришелепкуватий Чинбас, ні з того ні з сього накинувся на Микиту. Зопалу. Як Пилип із конопель* (Рудь). **ні з сьо́го (цьо́го) ні з то́го.** *Слуги боялись малого Готліба, як огню, бо він любив ні з сього ні з того причепитись* (Фр.); [А н т о ш к а:] *Сів він* [солдат] *оце вчора на лаві, закурив тої махорки, що від неї аж очі на лоба лізуть, і ні з цього ні з того каже: «Бідно живете»* (Гжицький). С и н о н і м и: **з до́брого ди́ва; ні сі́ло ні впа́ло.**

що до то́го; що з ~ *див.* що.

ТОГО́: ті́льки й то́го. Уживається для вказівки на що-небудь незначне, яким хтось користується, володіє і т. ін. *Щоб перервати німоту, Чіпка запитав: — І це ви так живете? — Отак, як бач. Тільки й того, що хата своя* (Мирний).

то́го й гляди́ *див.* гляди.

ТОГУ: убира́тися в то́гу *див.* убиратися.

ТОЙ: відпра́вити на той світ *див.* відправити; **відпра́витися на ~ світ** *див.* відправитися; **загна́ти на ~ світ** *див.* загнати; **іти́ на ~ світ** *див.* іти. **не ~ таба́к** *див.* табак; **оди́н і ~ же** *див.* один; **переста́витися на ~ світ** *див.* переставитися; **поверну́ти но́са в ~ бік** *див.* повернути; **~ світ** *див.* світ.

той (хто) у луг, [а] той (хто) у плуг. Безладно, вроздріб (про незлагоджені, неузгоджені дії). *Працювали хто у луг, а хто у плуг.*

факт той, що... *див.* факт; **як ~ віл** *див.* віл; **як ~ горо́х при доро́зі** *див.* горох; **як ~ Марко́ у пе́клі** *див.* Марко.

ТОЛК: бу́де толк *з кого.* Хто-небудь подає надії на майбутні успіхи в чомусь. *Я говорив так довго й щиро, що воєнком мені повірив, сказав, що буде з мене толк, і записав до себе в полк* (Сос.); [О к с а н а:] *Як Павло?* [М а к а р:] *Злиться. Виходить, ще толк буде з нього* (Корн.); — *Хоч він й не відмінник, скажу я тобі, жінко, а толк з нього буде* (Мокр.). С и н о н і м: **бу́дуть лю́ди.** А н т о н і м: **не бу́де путтям.**

взя́ти в толк *див.* взяти; **зна́ти ~** *див.* знати.

ТОЛКОМ: з то́лком. 1. Розумно, розсудливо. *Боєприпаси, доставлені Хомою для роти, були розподілені порівну між усіма мінометними підрозділами полку. Хома не жалкував. Хай усі користуються, аби з толком* (Гончар); — *Треба було не хвалитися, а діло робити, та з толком, з толком, а не язиком* (Тют.);

2. Так, щоб можна було зрозуміти. *Докладно, з толком розповів* [Білоус], *що сьогодні з Білої Церкви на фаетоні приїхав якийсь пан* (Стельмах). А н т о н і м: **без то́лку** (в 2 знач.).

ТОЛКУ: без то́лку. 1. Даремно, марно, без потреби.— *Пощо, кажу, дівку держиш у себе? Аби про тебе не знати що казали? — А щоб їм язики повідсихали! — не витримав лавушник* [крамар].— *Та ти не лайся без толку, не лайся* (Хотк.).

2. Безглуздо, безладно, безрозсудно.— *Батько плете без толку, а вона слухає, якби що доброго* (Л. Укр.); — *Щастя ми обіруч узяли. Треба не розвіяти його.., не стати рабом землі, отим жаднюгою, що в грунт без толку зажене і своє життя, і життя дітей своїх* (Стельмах). С и н о н і м: **ні в тин ні в воро́та** (в 6 знач.). А н т о н і м: **з то́лком.**

добира́тися то́лку *див.* добиратися.

ТОЛОКА: як решети́лівська толо́ка, *жарт.* Дуже широко, розкішно. *Розсілася, як решетилівська толока* (Укр.. присл..).

ТОМУ: на то́му сві́ті пайо́к іде́ *див.* пайок; **та й бу́дь по ~** *див.* будь.

та й на то́му. Уживається для підкреслення, ствердження чого-небудь; та й усе, і більш нічого, і тільки. *Ха! Він просто дурника корчить, та й на тому! Смішно навіть говорити, що Тома може захопитись якимсь там убогим дівчам* (Сліс.).

так то́му й бу́ти *див.* бути.

ТОН: в тон, *з сл.* в і д п о в і д а́ т и, с к а з а́ т и

і т. ін. Відповідно до настрою, змісту висловлювання і т. ін. співрозмовника.— *Ну, як спалося, дочко? — запитує жартома солідним баском Байда.— Спасибі, татусю,— відповідає у тон йому Орися* (Д. Бедзик); *Хлоп'я вловило іронію, відповіло в тон* (Гончар); *— До уроків готується,— шепнула Ольга Павлівна...— Вона молодець, скажу я вам,— у тон Ользі Павлівні теж тихо сказав Гнат* (Кучер).

дóбрий тон. Вишукані норми поведінки, що служать зразком для наслідування. *Цей сам Славко, що так боявся за «добрий тон», тепер не завагався натякнути на нешлюбне походження її чоловіка* (Март.); *Те, що в селах нашої Херсонщини сільські молодиці вважали б за повну відсутність смаку,— щоб біле убрання виглядало з-під темного, верхнього,— те саме в гірських українців є ознакою доброго тону* (Мас.); *Все було, як добрий тон велить* (Рильський).

задавáти тон *див.* задавати; **настрóювати на ~** *див.* настроювати; **потрапля́ти в ~** *див.* потрапляти; **співáти в інший ~** *див.* співати.

тверди́й тон. Позбавлена лагідності, сердечності манера висловлювання, що виражає суворість, рішучість, владність, офіційність. *Глибоко зітхнувши, далі заговорив* [Ковалишин] *тим твердим тоном, яким щойно спечені начальники звертаються до підлеглих* (Шовк.).

ТОНІ: в тóні. Модний, прийнятий у певному середовищі.— *Обід такий тривав зо три години, І йшли розмови всякі за столом: Пані своїх знайомих тут судили, Пани хортів і коней... Лиш часом на політичне поле заходили, Та й то несміло якось. Загалом За панщини була політика не «в тоні»* (Фр.).

ТОНКА: жи́ла тонкá *див.* жила; **ки́шка ~** *див.* кишка.

ТОНКЕ: тонкé вýхо *див.* вухо; **пря́сти на ~** *див.* прясти.

ТОНКИЙ: тонки́й на сльóзи. Який плаче з будь-якого приводу; плаксивий. [Х а ї м:] *Вельможний пан тонкий на сльози* (Кроп.).

ТОНКО: тóнко пря́сти *див.* прясти.

ТОНКОГО: тонкóго лáду *див.* ладу.

ТОНКОЩІ: удавáтися в тóнкощі *див.* удаватися.

ТОНКУ: пря́сти на тонкý *див.* прясти.

на тонкý. Погано, як-небудь. *Матвій Чумак жив і справді у злиднях, землі обробити не мав чим і харчувався на тонку* (Мик.).

ТОНУТИ: тонýти в крові. Здійснювати масове кровопролиття. *В той великий час тирани Бачать сльози мільйонів, Чують болі мільйонів І тонуть у людській крові* (Фр.).

тонýти в тумáні. Ставати невиразним, нечітким у пам'яті і забуватися. *Лиш іноді про дні атак ти згадуєш у ніч безсонну... Але згадки усе смутні, Й минуле тоне в тумані* (Сос.).

тонýти (потопáти) в розкóшах. Жити в надмірному багатстві. *А вельможне панство тоне в розкошах, марнує час у хвастощах* (Кач.); *Думками вже летіла* [Софія] *по великих заграничних містах і потопала в прийдешніх розкошах* (Л. Укр.).

ТОНУТЬ: óчі тóнуть *див.* очі.

ТОНЯ: крáсна тóня, *заст.* Перший у сезоні улов, звичайно найкращий. *Красна тоня вдалась добра; але того літа риба ловилась дуже погано* (Н.-Лев.).

ТОПИТИ: живцéм топи́ти *кого, що.* Нівечити, занепащати життя комусь, мучити кого-небудь. [У с т и н а:] *Через тебе, ледацюго, може, й мене люди заплюють. ..Бодай тебе саму під шум понесло, як ти мою долю живцем у воді топиш!* (Вас.).

лій топи́ти *з кого.* Мордувати кого-небудь, знущатися з когось. *Не чваньтесь, з вас деруть ремінь, А з їх* [батьків], *бувало, й лій топили* (Шевч.).

топи́ти (затóплювати) гóре (ли́хо). Тамувати, приглушувати тяжкі почуття, думки. *Пива він не любив і топив своє горе в абстрактних розмовах про беззахисність людського кохання* (Перв.); *Що ж робив він в ті скривджені дні? Може, в чарці затоплював лихо?* (Воронько).

топи́ти (затóплювати) / затопи́ти (потопи́ти) в крові. Здійснюючи масове кровопролиття, придушувати щось (масові виступи, повстання і т. ін.). *Але не судилося збутися народній мрії. Царизм уже топив у народній крові першу російську революцію* (Кучер); *Відплатіть ненажерному кату ви за лютеє горе моє! Затопіть всіх бандитів у крові* (Сос.).

топи́ти (затóплювати) / утопи́ти (затопи́ти) óко (óчі, пóгляд, зір) *у чому, в що.* Зупиняти, зосереджувати свою увагу на чому-небудь, невідривно дивитися кудись, милуватися чимось. *Любо звуки пити і пісні гірського потоку, безміром життя упиватися, топити око в ніжних розміряних світлах!..* (Хотк.); *Дарма топлю очі в крайнебо блакитне, Усім воно ясне, ласкаве, привітне; ..від його ж на мене недолею віє, Як гляну в крайнебо — серденько заниє* (Пісні та романси..); *Очі свої він* [Івась] *перевів уже в небо і топив свій ясний погляд у його непрозорій блакиті* (Мирний); *Уста з устами ізлились, І ми над зорі понеслись, В очах втопивши очі* (Стар.); *Довго він блукав по темних алеях, затоплював зір у високому спокійному небі* (Дн. Чайка); *Джонс втопив зір у підлогу і хвилину мовчав* (Багмут); *Фархад брав часом в руки той папір І затопляв в мальоване свій зір* (Бажан).

ТОПТАТИ: мишéй топтáти. Без потреби тинятися, ходити туди й сюди. *Годі тобі мишей топтати!* (Сл. Гр.). С и н о н і м и: **бáйди би́ти; давáти горобця́м дýлі.**

топтáти / затоптáти в болóто (в грязь, в гря́зі, в багнó). 1. Принижувати чию-небудь гідність,

знеславлювати когось, ганьбити. [П а в л о:] *Ідеш мене ганьбити, топтати в болото* (Корн.); *Чи чули ви, як тільки що говорили там, як картали нас, як топтали нас в грязь?* (Н.-Лев.); *Воно* [минуле] *зібгало Ярину Валах на роздорожжі* [роздоріжжі], *затоптало в багно, але вона вже піднялася* (Кучер).

2. *що.* Компрометувати, дискредитувати що-небудь. *Революційний масовий страйк не давав ворогові ні спочину, ні строку. Він бив ворога і по кишені, він топтав у грязь перед лицем усього світу політичний престиж нібито «сильного» царського уряду* (Ленін).

С и н о н і м: **втоптáти в багнюку.**

топтáти зéмлю. Бути живим, жити. *Ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго ще топтати грішну землю, а мені стати на одвіт* (Ю. Янов.); *Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав* (Тют.); *Всім нашим родичам розписую про те, що, либонь, не довго вже мені зосталося топтати цю землю* (Гуц.). С и н о н і м: **топтáти ряст.**

топтáти нóги, *жарт.* Ходити. *Прийшов ні за чим, пішов ні з чим: нічого і питать — шкода ноги топтать* (Номис).

топтáти (підтóптувати) / підтоптáти під нóги (*рідко* **під ногáми**). 1. Перемагати. *А в нас над усе — честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала* (П. Куліш); *Руські в нічну битву безстрашно пішли і підтоптали під ноги хваленого і хвастовитого угорського полководця Філонія* (Хижняк).

2. Не рахуватися з ким-, чим-небудь, ганьблячи, зневажаючи когось, щось. *Та він мовчки усіх вас гнітить, під ноги собі топче* (Вовчок); *Вони божий закон під ноги топчуть* (Л. Укр.); *А він* [Нечай] *не хотів утікати, «свою славу козацьку під ноги топтати». І клав ворогів, як снопики* (Мас.); [Д о м а х а:] *..Слухай свекрухи, угоджай свекрові... Не підтопчи матері під ноги* (К.-Карий).

3. Не зважати на щось, втрачати інтерес до чогось. *Звісно, їх дівоча натура: сьогодні уподобали червону скиндячку, а завтра — зелену, а червону під ногами топче і байдуже* (Кв.-Осн.).

топтáти / потоптáти ряст. Жити, ходити по землі. *Йому вже не топтати ряст* (Укр.. присл..); *Весна за весною летіли стрілою, Дівчинонька ряст топтала, Загулялась, не вгадала, Як стала марніть* (Гл.); *Люди рідко заживали тоді за шістдесят літ, однаково великому князеві вже недовго б довелося топтати ряст* (Загреб.); *А від душі хочу побажати, дорогий Сашко, ще довгенько ряст топтати і не один роман — та все кращий і кращий — сотворити!* (Літ. Укр.); *Он воно що,— на той світ вельми захотілося! Не зумів чесно жити, то тепер швидше зі сцени? — саркастична посмішка затріпотіла на Артемових устах.— Тільки не такі ми багаті, щоб розкидатися подібним товаром. Ти ще трохи потопчеш ряст* (Головч. і Мус.). **зелéну топтáти.** *Ненькові привели доктора, щоб той йому ноги вилікував. Люди здивувалися, що Дворко-коліцун знову зелену топче* (Казки Буковини...). С и н о н і м: **топтáти зéмлю.**

топтáти (протóптувати) / протоптáти стéжку (дорíжку) *до кого і без додатка.* 1. Залицятися до кого-небудь, вчащати до когось. *Нащо ти дурив моє дитя, нащо топтав до неї стежку? Нащо залицявся, коли не думав її брати?* (Стар.); [М о т р я:] *Мало ще з ума позводив, до Явдохи доріжку топчеш?* (Кроп.); [М а л а н к а:] *Ой дивись, бо та* [Степка] *не хилиться... Та й не один ти до неї стежку топчеш* (Зар.); *А чого ти, парубче, до наших дівчат доріжку топчеш?* (Тют.). **стежечкú топтáти.** *Ой не ходи коло води, Та жовтенький кобче, Єсть у мене кращий тебе, Що стежечки топче* (Укр. нар. пісні). **попотоптáти стéжки** (багато разів, тривалий час).— *Та й оженився я немолодим.. Попотоптав я.. стежки, поки вговорив одну дурепу, тобто бабу свою* (Збан.). С и н о н і м: **топтáти слід** (в 2 знач.).

2. *куди, до кого — чого.* Часто ходити куди-небудь, бувати десь. *Я приходив до них* [друзів], *як до свого, до рідного дому, і вони в мою хату топтали доріжку відому* (Мал.); — *Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала* (Котл.). **топтáти (протóптувати) стéжечку.** *Ой я свого чоловіка В дорогу послала, А од шинку та до шинку Стежечку топтала* (Шевч.); *Усі, мабуть, і забули про той млин, та ось приїхали влітку пани в село на дачі, почали протоптувати до його стежечки ясними зоряними ночами* (Вас.). С и н о н і м: **топтáти слід** (у 1 знач.).

3. *чию.* Повторювати чию-небудь долю, наслідувати когось. *Вона вже знала, яка доля чекала на її дитину. Доведеться їй топтати материну стежку* (Коцюб.); — *Бач, якого виростив солдата! Вже й шинелю батькову надів! Видно, й стежку батькову топтати. Виростай-но, синку, поспішай* (Пригара).

4. *до чого.* Намагатися досягти чого-небудь, домогтися чогось.— *Князь, певно, пристав до нашої святої віри не з щирим серцем,— промовив патер Вінцентій.— Він став католиком, щоб протоптати стежку до двору* (Н.-Лев.).

топтáти (протóптувати) / протоптáти стéжку (дорíжку *і т. ін.*) **до сéрця** *чийого.* Завойовувати чию-небудь любов, довіру, симпатію. *Сестер вона не любила.., один лише тато зумів колись протоптати доріжку до її маленького серця* (Дім.). С и н о н і м: **топтáти слід** (у 2 знач.).

топтáти слід (слідú) *до кого, куди.* 1. Часто бувати в кого-небудь, десь, ходити до когось, кудись.— *Хай вони* [панянки] *собі пишаються та морочать, кого знають, а самі будемо слід топтати на кутки. Дівчата там як перемиті* (Вас.).

2. Залицятися до дівчини, часто буваючи в неї.

Не тобі сліди топтати — Іншого чекаю я до хати. Він от-от повернеться додому з-під завій, переборовши втому (Мал.) С и н о н і м: **топтáти стéжку.**

топтáти чóботи (взуттá, підóшви). Багато ходити куди-небудь, марно добиваючись чогось. *Так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаєш* (Мирний).

у пóрох (у прах) топтáти. Зневажати, паплюжити. *В порох топчуть те, що мені святе,— А недоля й тьма все росте й росте* (Фр.).

чужі двóрища топтáти. Не мати власного притулку. *Це жебрак. Багато літ чужі дворища топче. На вокзалах ночує.*

ТОПТАТИСЯ: топтáтися (тупцювáти, тупцювáтися, тýпцятись) на [одномý] міcці. 1. Не просуватися вперед у якій-небудь справі. [П о т ь о м к і н:] — *А сама армія Священної Римської імперії?.. Вона що зробила? Мавши змобілізовану стотисячну армію, ви півроку топталися на місці* (Добр.); *Ми ж тиждень вже півроку на місці топчемось, братва, вперед ані півкроку* (Дор.); *Тупцювали на одному місці, товкли воду в ступі, переливали з пустого в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди* (Загреб.).

2. Не розвиватися, не вдосконалюватися. *Народне мистецтво не тупцюється на місці, а безперервно збагачується новими сюжетами, різноманітною інтерпретацією їх* (Нар. тв. та етн.); *Правда, останні півроку дехто почав говорити, що завод, мовляв, тупцяться на місці* (Шовк). **тупцювáння на міcці.** *Учений не має права жити минулою справою, вважати науковий ступінь самоціллю. Тупцювання на місці — це ознака застою, занепаду ученого* (Наука..). П о р.: **товктúся на міcці.**

ТОРБА: пóвна тóрба. Дуже багато. *І не криється баба: тільки зачепи — вона тобі повну торбу розкаже* (Дн. Чайка); *Вже моря додому привезе чи не привезе* [Федір], *а розповідей назбирається повна торба* (Збан.); *— Де ти бачив сало на дві долоні? — На вашому кабані, гляди, ще й товще буде.— І тут хвальби повні торби! — нарешті посміхається тітка* (Стельмах).

старá тóрба, *фам., зневажл.* Людина похилого віку; літня людина. *Лихе мене наустило.. промовляти до тої старої торби* (Март.). С и н о н і м: **старé лýб'я.**

тóрба лúха і мішóк бідú. Дуже багато неприємностей. *І нежданo біля плоту його наздогнали селянські голоси: — Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Їй-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди* (Стельмах).

ТОРБАМИ: ітú з торбáми *див.* іти; **тинятися з ~** *див.* тинятися.

ТОРБИ́: начепúти торбú *див.* начепити.

ТÓРБИ: не вáртий тóрби січки *див.* вартий.

ТОРБІ: вúшептатися як рак у тóрбі *див.* вишептатися; **як рак у ~** *див.* рак.

ТОРБОЮ: носúтися як з пúсаною тóрбою *див.* носитися; **пускáти з ~** *див.* пускати.

ТОРГ: встúгнути з кóзами на торг *див.* встигнути; **сýнутися з кóзами на ~** *див.* сунутися.

ТОРГІВ: з торгів, *з сл.* п р о д а в á т и, п р о д á т и. З аукціону, прилюдно. *Описав* [судовий пристав] *усю мою рухомість, якої набралося по ціні руб. на 40, і має продавати з торгів* (Сам.). С и н о н і м: **з молоткá.**

ТОРГУ: добивáти тóргу *див.* добивати; **до тóго тóргу і пішки** *див.* пішки; **ї́хати з ~** *див.* їхати.

ТОРГУВАТИ: лúхом торгувáти. Наживатися на чужому горі, нещасті. *Коли хочеш знать, Де лучше* [краще] *лихом торгувать, Іди ти в Січ. Як бог поможе, там наїсися всіх хлібів, Я їх чимало попоїв, І досі нудно, як згадаю!* (Шевч.).

торгувáти вúтрішками. Грайливо, весело поглядати, заливлятися на кого-небудь, кокетувати з ким-небудь. *Не мальовані вони красуні, не модниці, не вертихвістки, зубів не продають, витрішками не торгують* (Шовк.). С и н о н і м и: **ловúти вúтрішки; купувáти вúтрішки; продавáти вúтрішки.**

торгувáти зубáми. Сміятися, глузувати з когонебудь.— *А ти чого зубами торгуєш? Тут про діло балакають!* (Тют.). С и н о н і м и: **продавáти зýби; скáлити зýби; сушúти зýби.**

ТОРІШНІ: як торíшні бýблики *див.* бублики.

ТОРІШНІЙ: як торíшній сніг *див.* сніг.

ТОРІШНЬОГО: як торíшнього снíгу *див.* снігу.

ТОРКАТИ: і пáльцем не торкáти *див.* торкнути.

торкáти дýшу (сéрце) *кому, чию (чиє).* Зворушувати кого-небудь, викликати замилування в когось. *І сама ця наша Громова, найвища з могил, неодмінно чимось торкне тобі душу, ціле літо вона мовби виглядає когось,— чи не за те й люблять її вітри?* (Гончар); *Не торкала якось мого серця дика краса південної бурі* (Коцюб.).

ТОРКАТИСЯ: і пáльцем не торкáтися / не торкнýтися (не приторкнýтися) *чого, до чого.* 1. Абсолютно нічого не робити для здійснення чого-небудь. *До кузні цієї бригади підтягнуто для ремонту кукурудзяну сівалку. Та до неї ніхто й пальцем не торкався* (Рад. Укр.); *І ось Захар вперед помчав, знов перед ним дорога. Щастить! І пальцем не торкнувсь, сама прийшла удача* (Дор.).

2. Не брати чого-небудь, не красти, не грабувати. *Це єдина його заслуга в петлюрівській армії, що він і пальцем не приторкнувся до людського добра* (Стельмах).

ТОРКНУТИ: і пáльцем (пýчкою) не торкнýти (не ткнýти, не зачепúти) / не торкáти *кого.* Не заподіяти кому-небудь ніякої, ні найменшої кривди, образи.— *А як вже поважатиму вас, ніколи й пальцем не торкну* (Коцюб.); *Та хоч виглядом*

він як хмара, з торчкуватим вусом, з поглядом суворим, що незнайомого аж відлякне, а проте нікого з дітей Заболотний і пальцем не торкнув, здається, й не насварився ні на кого... (Гончар); *Я тебе ніколи і пальцем не ткнув* (Яцків); *Я б нікого й пальцем не зачепила, аби мене ніхто не зачіпав* (Н.-Лев.); *Панів, правда, грабує* [Кармелюк], *а убогих людей — ніколи; і пучкою не торкне* (Вас.). **пáльцем торкнýтися.** *До нього* [Дмитра] *зараз ніхто не насмілювався навіть пальцем торкнутися, а не те, щоб штовхнути чи вдарити* (Коз.). Синонім: **нáвіть мýхи не зачéпить.** Антонім: **хоч пáльцем торкнýти.**

хоч (тíльки) пáльцем торкнýти. Учинити якнайменшу спробу скривдити, образити, побити і т. ін. кого-небудь. *Тихін на лаві сидів і не зводив з неї* [Марії] *очей. ..Винився й клявся, що надалі, коли хоч пальцем торкне її — руку собі одрубає* (Головко); *Не данник гетьманський, а посол, особа недоторканна, сидить перед тобою. Тільки пальцем торкни — біди не оберешся* (Рибак). Антонім: **і пáльцем не торкнýти.**

ТОРКНУТИСЯ: і пáльцем не торкнýтися *див.* торкатися.

ТОРОХТЯТЬ: аж кісткú торохтя́ть *див.* кістки.

ТОРУВАТИ: торувáти межý. Прокладати, відкривати шлях до нового, в майбутнє. *Чий вік минув за працею, як днина, Сліпим братам торуючи межу... Перед тими я стану на коліна. Героям тим подяку я зложу!* (Граб.).

торувáти шлях (дорóгу) *кому, чому, для кого.* 1. Створювати сприятливі умови для кого-, чогонебудь; допомагати комусь. [Річард:] *А все ж Голландія новому хисту торує шлях широкий. Я простив би «Єгипетську гидоту» їй за теє* (Л. Укр.); — *Чмихавки? А де ви були, коли ці чмихавки в Трансільванії понад хмарами гримали? Коли ми з в'юками до бога дерлися крізь карколомне бескеття? Чи не ці чмихавки тоді вам шлях торували?* (Гончар).

2. *з сл.* собі. Добиватися певного становища, успіху в житті, у якомусь виді діяльності. *Ця старша донька, панночка незвичайної вроди і так само незвичайної спритності, показалась понад сподівання здібною торувати собі шлях у житті* (Фр.).

ТО-ТО: тó-то ж. Уживається для вираження згоди, почуття задоволення.— *Пшениці не питай, ...ми добудемо...— Та я знаю...— То-то ж* (Мирний).

тó-то й є. Вживається для підкреслення правильності, важливості і т. ін. сказаного раніше.— *То-то й є! поки чоловік у добрі та у щасті, так він дума, що вже йому і усе так буде, і не журиться ні об чім* (Кв.-Осн.); — *Так ти, Чіпко, з бур'яну взявся? — Ні...— А де ж твій батько, коли ти не з бур'яну? — Не знаю...— То-то й є... ти байстрюк!* (Мирний).

ТОЧИТИ: вáлом точúти *див.* валити; **теревéні** ~ *див.* правити.

точúти дýшу (сéрце) *чию, кому.* 1. Викликати постійну тривогу, неспокій, страждання в кого-небудь. *Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, що ця думка точить мою душу?!* (Март.); *Хіба не точить його серце жаль та досада, що таке зробив, проти свого роду пішов?* (Мирний); *«Все-таки,— точив серце сумнів,— може, Петро Гнатович тільки захоплення, все пройде, і знову у неї повернеться любов до Кирила»* (Вільний); [Єпископ:] *І буде ввергнутий* [безбожник] *в геєну люту, де пломінь невгасимий, плач і скрегіт і де черв'як довіку точить серце* (Л. Укр.); *...Їсть нудота без справжнього діла. А ще більше точить серце розставання* (Коп.); *Досада точила йому серце, що він, ..стільки проковтнув того книжкового мотлоху, а до істотного, виходить, і не пригубився* (Вільде).

2. *кому.* Викликати переживання за когось, щось. *Турбота за Орисю все ж таки точила йому серце* (Стар.).

точúти зýби *див.* гострити.

точúти кров. 1. *з кого.* Експлуатувати, виснажувати кого-небудь тяжкою працею, знущанням і т. ін.— *Кому воля, а кому неволя! — сумно одповів дід.—..Ще ми мало робили, ще з нас мало.. крові точили* (Мирний); — *А доки вони нами руки потиратимуть? Ми їх не чіпаємо, ми до них не лізимо, а вони? Що вони з нас кров точать? Чим ми перед ними винуваті?* (Гончар). **точúти кров з жил** *чиїх. В нужді та утисках ми бились, А з наших жил точили кров. Над нами багачі глумились, А ми ...корилися їм знов* (Вороний).

2. *з чого.* Обкрадати, використовувати з метою наживи. *А той, щедрий та розкошний, Все храми мурує; Та отечество так любить, Так за ним бідкує, Так із його, сердешного, Кров, як воду, точить* (Шевч.).

точúти кров з сéрця *чийого.* Завдавати комусь душевного болю, страждань. [Рябина:] *Пане писарю, неточи ти послідньої* [останньої] *крови* [крові] *з мого серця!* (Фр.). **кров точúло з сéрця,** *безос. Замикався тісний залізний обруч над нещасливою голівонькою, гострими ранами, замість цвітів, сипало, кров точило з серця* (Хотк.).

точúти ніж *див.* гострити.

точúти (підпускáти, розвóдити) / поточúти ля́си (баля́си, баляндрáси, бáли). 1. Вести пусті розмови, марнуючи час.— *Нам, старче, ніколи точити ляси,— розшнуровує варги Стьопочка й осуркувато оглядає торбешника* (Стельмах); — *Чуєте, як шумить буря народного повстання? Ми тут баляси точимо, а там в цей час, може, ллється кров наших братів і сестер!* (Мам.); — *Чого ж мовчиш, бабо? — Нема мені про що з тобою бали розводити* (Стельмах). Синоніми: **прáвити теревéні; кле-**

па́ти язико́м; чеса́ти язика́; плеска́ти язико́м (у 1 знач.); **точи́ти бре́хні.**

2. Весело розмовляти, жартувати, розповідаючи про щось незначне, несерйозне. *Він точив ляси, оповідаючи всілякі смішні побрехеньки, жартом розважаючи всіх, хто потрапляв до його компанії* (Кучер); *Частина вільних козаків видивлялась на польський табір і точила баляси, від яких схоплювався то тут, то там регіт* (Панч); *Добре ж, коли парубок не розсердиться, та ще удруге стане ляси підпускати, так ще не зовсім біда* (Кв.-Осн.). Синонім: **трави́ти баланду́** (в 2 знач.).

3. Розмовляти, розповідати про що-небудь (перев. на дозвіллі). *Дорогою Тур точив баляндраси* (П. Куліш); *А баби точили бали, Горілочку пивши, свахи пісеньок співали, Між ними сидівши* (Укр. поети-романтики..); *Поговорили про оперу, згадали Давіда, віддали належне Лафонтену і трохи поточили ляси з приводу Ламартіна* (Рибак). **точи́ти баля́си з баляндра́сами.** *Сидять хлопці* [в чорній].. *Лежать собі, висипляються, та точать один одному баляси з баляндрасами* (Мирний). Синонім: **точи́ти язики́** (в 3 знач.).

точи́ти / поточи́ти язики́ *на кому і без додатка.* 1. Недоброзичливо висловлюватися про когось, лихословити на чию-небудь адресу.— *Та годі вам язики точити! Хай і не дуже винахідливо, але чинять ті хлопці правильно* (Головч. і Мус.); *Михайлові шкода стало дівчину, що зараз село точить язики на ній* (Томч.); *Може, все-таки прийде Марко Бовкун до Клави? ..Зник, ніби у воду впав, Марко. Гуртожитківські плетухи поточили язики і знайшли собі інші теми* (Собко) Синоніми: **перемива́ти кісточки́; бра́ти на зу́би; перебира́ти на зуба́х; бра́ти на кпи́ни; бра́ти на глум.**

2. Весело розмовляти, розповідати про щось незначне, несерйозне. *Ромця точив язика на дотепах* (Гончар), *Скільки не точили язиків, а харч сам собою не йшов до їхньої порожньої, напівтемної і непривітної кімнати* (Збан.). Синонім: **точи́ти ля́си** (в 2 знач.)

3. *зневажл.* Розмовляти про що-небудь. *Чоловік зо три іще й досі точать язики на цю ж таки тему — про ступи, а то всі в крамниці вже* (Головко). Синонім: **точи́ти ля́си** (в 3 знач.).

точи́ти [свій] піт *на кого.* Тяжко працювати на кого-небудь. [Цепко:] *За вами панство цілого світу, з нами нікого. Ми самі! Робітники й селяни, що вже сотні літ точимо свій піт на вас* (Ірчан.).

точи́ти (справля́ти) бре́хні (побрехе́ньки). Вести пусті, беззмістовні розмови, марнуючи час.— *А чи не пора б нам кинути брехні точити та заходитись коло роботи? — мовив Корж* (Добр.); [Хуторянин:] *..Позалазивши в холодок, грали в «хвильки», в «гарби», в «дурня» та точили різні побрехеньки* (Тют.); — *Годі тобі брехні справлять. Вставай та в печі розтоплюй* (Н.-Лев.). Синоніми: **точи́ти ля́си** (в 1 знач.); **пра́вити тереве́ні; плеска́ти язико́м** (у 1 знач.).

ТОЧИТИСЯ: точи́тися, як че́рез ре́шето. Поступово зникати (про майно, багатство і т. ін.). *Посесорове добро точилося, як через решето* (Н.-Лев.).

ТОЧИТЬ: черв'я́к то́чить се́рце *див.* черв'як; **ша́шіль ~** *див.* шашіль.

ТОЧИТЬСЯ: від ві́тру то́читься. Дуже втомлений, виснажений, худий. *Увечері, коли вже сонце сідало на спочинок, а він доорав ниву, дівчина сама прокинулась, і все одно видно було, що вона й од вітру точиться* (Рудь).

ТОЧКА: відправна́ (вихідна́) то́чка *чого і без додатка.* Те, з чого що-небудь бере свій початок, служить основою, підставою чогось. *Формуючи первинний задум, художник знаходить відправну точку свого дослідження, а значить можливість шліфувати твір, ідейно і емоційно його збагачуючи* (Мист.); *Нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не поняття краси, а чуття естетичного уподобання* (Фр.).

і то́чка. Уживається на означення припинення, завершення якої-небудь дії; і досить, і все.— *От що, товариші. По мойому* [по-моєму], *без усяких балачок шльопнуть гада, і точка* (Головко); — *Для лікнепу треба дров привезти і точка! Кому цікаво дубіти в холоді?* (Речм.).

то́чка в то́чку. Абсолютно точно, саме так [Фенька:] *Товариш Завірюха?* [Завірюха:] *Він самий, точка в точку!* (Мам.).

то́чка зо́ру. Певний погляд на ті чи інші явища, певне розуміння їх.— *І коли взяти до уваги точку зору Ірини Леопольдівни, то багато сільських десятикласників залишиться поза вузами* (Тют.); *Точка зору життя, практики повинна бути першою і основною точкою зору теорії* (Рад. Укр.). **з то́чки зо́ру** *чиєї, якої. Дельфіни — надзвичайно цікавий об'єкт з точки зору біоніки, біохімії, гідромеханіки, акустики (Знання..); І клумба ця, і латка асфальту виникли завдяки настійливості Лукії Назарівни і мають з її точки зору значення принципове* (Гончар).

ТОЧКИ: до то́чки. 1. *з сл.* зна́ти, ба́чити, розумі́ти *і т. ін.* Досконало, до найменших дрібниць. *Абонентів список я лиш прочитав — і знав до точки, а він не міг його ніяк за місяць вивчити* (Сос.).

2. Повністю.— *Боявся, що часу не вистачить А воно якраз. Договорилися до точки* (Головко) Синоніми: **до кінця́; до кра́ю.**

3. *з сл.* дійти́, довести́. До безвихідного становища, до розпачу. *Цей не дуже страшний Він ще не дійшов до точки. ..Альоша слухав цей шепіт і відчував, як йому холонуть пальці* (Мик.).

зру́шити з ме́ртвої то́чки *див.* зрушити.

ТОЧКУ: би́ти в то́чку; влуча́ти в ~ *див.* влуча-

ти; **потрáпити у** ~ *див.* потрапити; **тóчка в** ~ *див.* точка; **цілитися в** ~ *див.* цілитися.

ТОЧНО: так тóчно *див.* так.

ТОЧЦІ: на мéртвій тóчці. У тому самому стані; без жодних змін. *Шкода, що її арифметика стоїть на мертвій точці, але ж я на се не маю ради* (Л. Укр.); [Н а т а л я:] *..Які новини? Як справа з ученим секретарем?* [У б и й б а т ь к о:] *Поки що на мертвій точці* (Мик.).

стоя́ти на тóчці зóру *див.* стояти.

ТОШНО: [щоб] аж чортáм тóшно [булó]. Уживається для вираження інтенсивності якоїсь дії; з усієї сили, нещадно.—*Є наказ збивати — бий* [порушників кордону], *щоб аж чортам тошно було* (І. Греб.).

ТОЮ: плати́ти тóю сáмою монéтою *див.* платити.

ТПРУ: ні тпру ні ну. Без змін, у тому самому місці; нікуди. *Підтягся дядьків віз Чимало вже вгору, А там: ні — тпру, ні — ну* (Пол.); *Торг завис на дев'яноста карбованцях і далі — ні тпру ні ну* (Стельмах). С и н о н і м и: **ні туди́ ні сюди́; ні назáд ні вперéд; ні в тин ні в ворóта** (в 5 знач.).

ТРАВА: хоч травá не рости́. Абсолютно байдуже. *Дурний хазяїн каже: «На наш вік буде, а після нас хоч трава не рости»* (Укр.. присл..); *Селяни робили все, щоб урятуватись від набору, сховатися в лісі і попасти в зелені банди, а там — хоч трава не рости* (Ленін); *Шкода тільки, що він* [конюх] *лише за свій колгосп думає, а далі хоч трава не рости* (Мам.). С и н о н і м: **хоч вовк травý їж.**

як ви́росте травá на помóсті. Уживається для повного заперечення змісту речення; ніколи.— *Кирило, може, хутко й вернеться.— Як виросте трава на помості,— шепче сама собі сестра Кирилова* (П. Куліш). С и н о н і м и: **як рак сви́сне** (в 1 знач.); **як бабáк сви́сне; як ви́росте гарбýз на вербі.**

як травá. Несмачний.— *Погана у тебе й яєшня! Як трава!* (Мирний).

ТРАВИ: не м'я́ти травú *див.* м'яти; **тихíший води́, ни́жчий** ~ *див.* тихіший; **ходи́ти ни́жче** ~ *див.* ходити.

як травú. 1. Дуже багато чого-небудь. *Грибів у лісі як трави.*

2. *з сл.* б а г á т о. Дуже, у великій мірі. *Багато як трави* (Укр.. присл..); *На галявині суниць багато як трави.*

ТРАВИТИ: трави́ти балáндý, *фам.* 1. Говорити не по суті.— *Чого ж ти баланду травиш? Кажи прямо, що злякався труднощів і втік з свого села, та й нас на це підбиваєш* (Кучер).

2. Весело розмовляти, розповідаючи про щось незначне, несерйозне. *Баланду травить саме Прошка Горбань. ..Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехонути їм з свого вояцького минулого що-небудь приго634ломшливе, розгонисто-неймовірне* (Гончар). С и н о н і м и: **точи́ти ля́си** (в 2 знач.); **прáвити теревéні.**

ТРАВОЮ: дорóга, вкри́та травóю *див.* дорога; **кістки́** ~ **поростýть** *див.* кістки; **порости́** ~ *див.* порости.

ТРАВУ: тихíший за вóду, ни́жчий за травý *див.* тихіший; **хоч вовк** ~ **їж** *див.* вовк.

ТРАГЕДІЮ: роби́ти трагéдію *див.* робити.

ТРАТИТИ: трáтити гóлову; ~ **пóрох** *див.* витрачати; ~ **рóзум** *див.* втрачати.

ТРАФИВ: шляк би трáфив *див.* шляк.

ТРЕБА: далéко ходи́ти (бíгати) не трéба (не бýдемо). Що-небудь знаходиться поряд, поблизу. на нього легко вказати як на приклад чи доказ чогось. *Тепер ми* [в'язні] *знали, що фашисти тримали нас тут* [у тюрмі] *як матеріал: треба когось розстріляти — далеко бігати не треба, приходь. бери голіруч готовеньких, хоч і ледве живих і теплих* (Збан.).

і трéба ж! Уживається для вираження захоплення, здивування і т. ін., а також досади, роздратування, незадоволення і т. ін ким-, чим-небудь. *Так добре грали наші футболісти і треба ж! В останні хвилини їм забили гол.* С и н о н і м и: **ти бá!; як на ли́хо.**

так (отáк) і трéба *кому.* Того й заслуговує хто-небудь. *Схопилась буря і зломила Деревце бідне з корінцем.— Бач, божевільне, так і треба,— От тобі й виросло до неба! — Озвалася Сова* (Гл.); *Як вибігли вночі хлопці на дзвін та взнали, що горить Гмиря, зразу й вернулись у хату — так йому і треба!* (Головко), *Так тобі і треба. За твій нетерпний характер, за промахи, за непродумані кроки* (Гончар); *Весь тік палав до останнього стіжка...— Отак і треба нашому панові! — гомоніли чоловіки* (Н.-Лев).

трéба з свíчкою шукáти *див.* шукати.

що трéба, *рідко.* Дуже добре, найкраще. *Ото було, як опівночі, то й пливуть човни Дніпром, та й пристають під старою вербою; а пан Максим-їх* [людей] *веде до світлиці та приймає, що треба* (Вовчок).

як трéба. Належним чином, добре. *Нічка прийде,— хвоста того заячого коротша, ні виспатися, ні одпочити як треба!..* (Мирний). С и н о н і м и. **як слід; як годи́ться.**

ТРЕМТИТЬ: кóжна жи́лка тремти́ть *див.* жилка; **сéрце** ~ *див.* серце.

ТРЕМТІТИ: тремтíти (труси́тися) за свою́ (влáсну) шкýру (за дýшу, за сéбе). Дбати лише про особисті інтереси, про себе, нехтуючи інтересами інших. *Боротьба* [з фашизмом] *йде не на життя, а на смерть, і чимало вилетить, очевидно, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків, які, тремтячи за свою шкуру, разом з тим мріяли поживитися на народному нещасті* (Довж.); *Умерла людина — поховати її тихенько, зійтись*

по тому в гурточок, ..посумувати ..і розійтися тихенько по хатах, не тремтячи за власну шкуру (Коцюб.); *Не так економію бережуть, за себе трусяться* (Головко).

трусйтися за шкýру.— *А мені страшнувато,— признався Степан..— Не подумайте, що за шкуру трушуся.. от тепер.. страшно не хочеться під бандитську кулю потрапити* (Стельмах). Пор.: **боліти за свою шкýру.**

тремтіти, як у пропáсниці *див.* труситися.

ТРЕМТЯТЬ: жйжки тремтя́ть *див.* жижки; **~ сльóзи на очáх** *див.* сльози.

ТРЕПЕЧЕ: сéрце трепéче *див.* серце.

ТРЕПЕЧЕТЬСЯ: сéрце трепéчеться *див.* серце.

ТРЕТІЙ: в трéтій осóбі *див.* особі.

ТРЕТІМИ: з трéтіми півнями *див.* півні.

ТРЕТІХ: до трéтіх віників *див.* віників; **до ~ півнів** *див.* півнів; **з ~ рук** *див.* рук; **після ~** півнів *див.* півнів; **чéрез ~ осіб** *див.* осіб.

ТРЕТЯКА: вибивáти зубáми третякá *див.* вибивати.

ТРЕТЯЧКА: вигравáти третячкá на зубáх *див.* вигравати.

ТРЕТЬОЇ: без трéтьої клéпки в головí *див.* клепки; **немá ~ клéпки** *див.* нема.

ТРИ: алю́р три хрестй *див.* алюр; **без рóку ~ дні** *див.* тиждень; **від горшкá ~ вершкá** *див.* вершка; **в ~ Бóга** *див.* Бога; **в ~ погúбелі** *див.* погибелі; **в ~ пóти** *див.* поти; **в ~ скóки** *див.* скоки; **гнýти в ~ дугй** *див.* гнути; **гнýтися в ~ дугй** *див.* гнутися; **дáти в ~ шиї** *див.* дати; **за ~ огля́ди** *див.* огляди; **ідй під ~ чортй** *див.* іди; **ітй під ~ чортй** *див.* іти; **ні в дві ні в ~** *див.* дві; **під ~ вітрй** *див.* вітри; **під ~ чортй** *див.* чорти; **спустйти ~ шкýри** *див.* спустити; **~ чйсниці до смéрті** *див.* чисниці; **у ~ батогй** *див.* батоги; **у ~ вйрви** *див.* шиї; **у ~ гóрла** *див.* горла; **у ~ рядй** *див.* ряди; **у ~ шиї** *див.* шиї.

[хоч] по три (по сім) за цибýлю, *перев. з сл.* п р о д а в á т и. Дуже дешево, майже даром, недорого.— *Наб'є тебе пан як слід на дорогу та й викине на шлях, мов те паршиве цуценя. Таких, як ти, скільки завгодно: по три за цибулю!* (Крим.); *Сказать по щирій правді, моїх женихів хоч по сім за цибулю продавай на богуславському ярмарку, та й то ніхто не купить* (Н.-Лев.).

як три дні не їв *див.* їв; **як ~ крáплі водй** *див.* краплі.

ТРИВОГУ: бйти тривóгу *див.* бити.

ТРИВОЖИТИ: тривóжити дýшу (сéрце). Порушувати душевну рівновагу; хвилювати, непокоїти, бентежити. [О л е к с а:] *Іди геть, не тривож гірш мого серця!* (Вас.); *Як він* [шум лісу] *тривожив душу після стількох років розлуки* (Гончар).

тривóжити ýяву (фантáзію, умй *і т. ін.*) *чию (чиї).* Викликати в кого-небудь роздуми про когось, щось, змушувати думати. *Попереду були незнайомі місця, невідомі пригоди і степовий шлях, який здавна солодко тривожив Матвійкову уяву* (Донч.); *Білий світ ще ясніше розлився по лісі, ..фантастичний синюватий світ тривожив фантазію, будив мрії в гарячому серці* (Н.-Лев.); — *Ось уже одинадцять літ я господарюю тут, турбуючи й тривожачи уми ваших академіків* (Смолич). С и н о н і м: **хвилювáти умй.**

ТРИВОЖИТЬСЯ: душá тривóжиться *див.* душа.

ТРИДЕВ'ЯТЕ: тридев'я́те цáрство *див.* царство.

ТРИДЕВ'ЯТЬ: за трйдев'ять (*рідко* **за сім, за трйдесять) земéль,** *фолькл.* Дуже далеко. *Коли він* [о. Василь] *виходив із хати, ..на нього намотували стільки хусток, наче він збиравсь за тридев'ять земель* (Коцюб.); —..*Не для того ми за тим деревом їздили за тридев'ять земель, щоб тратить та марнувати його по-дурному* (Тют.); *Очі видючі — за тридев'ять земель бачить* (Ю. Янов.); *Той пломінь у собі за сім земель поніс* [батько] (Рудь); *Єсть за тридесять земель попович Ясат* (Сл. Гр.). **з тридев'ятої землí.** *Ці чужинці, ці гості далекі, З тридев'ятої, мабуть, землі, Поспішають одержати чеки Чи відстрочить старі векселі* (Дмит.). А н т о н і м и: **під нóсом** (у 1 знач.); **не за горáми** (в 2 знач.).

ТРИДЕСЯТЕ: тридеся́те цáрство *див.* царство.

ТРИДЕСЯТЬ: за трйдесять земéль *див.* тридев'ять.

ТРИДЦЯТЬ: трйдцять срібнякíв (срíбників). Винагорода за зраду.— *Купили тебе не за тридцять срібників, а за булаву та клейноди* (Тулуб). С и н о н і м: **іудині срібнякй.**

ТРИМАЄТЬСЯ: душá на однíй нйтці тримáється; душá ~ в тілі *див.* душа; **кýпи не ~** *див.* держиться; **лéдве душá ~ в тілі** *див.* душа; **на ногáх не ~** *див.* стоїть.

ТРИМАТИ: вйсоко тримáти гóлову *див.* нести.

вйсоко тримáти прáпор (знамéнó) *чого, книжн.* Дбати про репутацію, престиж чого-небудь, не допускати компрометування чогось.—..*Звичайно, ти, як інші, романів по госпіталях не крутив, прапор свого кохання тримав високо* (Гончар); *Стомлені, але щасливі поверталися ..додому. Тепер їх знову чекає серйозна робота: адже звання лауреата зобов'язує високо тримати прапор радянського музичного мистецтва* (Мист.).

не тримáти в рукáх *чого.* Не робити чого-небудь. *Він же тої доповіді не тримав у руках. За нього написали, а він прочитав з трибуни.*

тримáти біля спідни́ці. Не відпускати кого-небудь від себе (про дитину, чоловіка). *А вона думає як? Гладити* [дитину] *по голівці та тримати біля спідниці?* (Коцюб.); — *Що ж у цім поганого? Нехай би собі дружили.— Вам легко говорити, у вас хлопці. А от з дівчиною... як би чого не вийшло. Краще вже біля спідниці тримати* (Пра-

пор ком.). Синонім: **держáти кóло свогó пóяса; держáти на прúв'язі** (у 3 знач.).

тримáти / вúтримати мáрку. Керуватися певними нормами поведінки для збереження своєї репутації, гідності і т. ін. *Робота — це не тільки хліб, це твоя совість — завжди пам'ятай про те і тримай марку* (Роб. газ.); *Саме тому й турбуюся за вас. Щоб ви, так би мовити, до кінця витримали марку!* (Донч.). Синонім: **держáти фасóн** (у 2 знач.).

тримáти віжки в рукáх; ~ в кíгтях *див.* держати.

тримáти в клíщах *кого.* Примушувати кого-небудь дотримуватися суворої дисципліни, обмежувати чиюсь свободу дій. *Тримав він* [панський управитель] *цілу службу в кліщах, пильнував усього, запобігав і щадив* (Фр.). Синонім: **тримáти в тенéтах.**

тримáти в кулакý *див.* держати.

тримáти в кýрсі *кого.* Постійно інформувати кого-небудь про хід, розвиток і т. ін. чого-небудь.— *Тримай нас у курсі,— сказав Боровому на прощання комсорг,— а коли щось, то й зови* (Грим.).

тримáти в лабéтах *див.* держати.

тримáти в лíжку *кого.* Змушувати постійно лежати, дотримуватись постільного режиму. *Ті болі в грудях ..тижнями тримали мене в ліжку* (Л. Укр.).

тримáти в пáзурáх (*рідко* **в кíгтях**) *кого і без додатка, зневажл.* Ставити кого-небудь у цілковиту залежність, мати над кимось владу. *Так усе смішно переплуталось, що й не відомо, хто кого тримав у пазурах: чи вони мене, чи я їх?* (Бузько); *Сила, яка заволоділа його думками півтори години тому, не відпускала, владно тримала в пазурях, хилила далі й далі вперед* (Мушк.).

тримáти в поводáх; ~ в своїй кишéні *див.* держати.

тримáти в [своїх] тенéтах *кого.* Позбавляти кого-небудь свободи дій, робити залежним від обставин. *Жорстока реальність міцно тримає людину в своїх тенетах потреб і необхідностей* (Загреб.). Синонім: **тримáти в клíщах.**

тримáти в сéрці (в душí). Пам'ятати про що-небудь, не виявляючи цього зовні (перев. про негативне). [Кармелюк *(суворо):*] *Пані, гріх тримати гнів і помсту довго в серці* (Вас.); *Не тримаю я зле на тебе у душі.. не несу оперед бога... Лиш — не муч люде* [людей], *Юрчику, най не кленут* [клянуть] (Хотк.).

тримáти в тíні *кого.* Не давати кому-небудь виявляти свої здібності, можливості. *Досить довго цього художника тримали в тіні.* Антонім: **тримáти на видý.**

тримáти в чóрному тíлі.

тримáти [Гóспода] Бóга за бóроду. Бути до кінця впевненим у собі, в своїх силах.— *Друга операція,— також апендицит. Коли я приступив до неї — настрій у мене був, немовби я самого господа бога за бороду тримаю: усе мені дурниця* (Шовк.). Синонім: **вхопúти Бóга за бóроду.**

тримáти (держáти) в головí (в умí) *що.* Постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось. *Неграмотному треба все в голові тримати, часом і забудеться, а грамотний записав — папір не голова — з нього не втече* (Коцюб.); *Він, Дорохтей, усі борги тримав у голові, а Терентій розкрутив таке колесо, що ніяка пам'ять усього не втримає* (Стельмах).

тримáти (держáти) в пóлі зóру *що, книжн.* Постійно зважати на що-небудь, не випускати з уваги чогось. *Жінки весь час тримають у полі зору той свій орієнтир, засльозеними від вітру очима окидають далеч та рештки станції, де, за їхнім припущенням, має бути польовий госпіталь* (Гончар); *Якщо письменник захворів й прийти до нас не може, лікарі йдуть до нього додому, встановлюють діагноз, приписують необхідні медикаменти й тримають у полі зору, аж поки він цілком не одужає* (Літ. Укр.). Антонім: **випускáти з пóля зóру** (в 3 знач.).

тримáти (держáти) в таємнúці (в секрéті). Не розголошувати чого-небудь. *Зміст нашої розмови прошу тримати в таємниці.*

тримáти (держáти) за сімомá замкáми. 1. *кого.* Замикати кого-небудь, ув'язнювати, ховати від людей, надійно охороняючи.— *Поки не розлучились, Варочка не твоя жінка! — кричав Павло.— Чого тримаєш за сімома замками та ще й пса прив'язав?* (Гуц.). **тримáти під трьомá замкáми.** *Він* [цар] *їх триматиме в полоні під трьома замками* (Донч.). Пор.: **тримáти під замкóм.**

2. *що.* Старанно берегти, не виявляти. *Свою таїну природа тримає за сімома замками* (Літ. Укр.).

3. *що.* Не виявляти чого-небудь (певних якостей, почуттів і т. ін.). *За доброю чаркою і Кузьма ставав чоловіком, кидав на хмільні столи і своє дотепне слово, і свою насмішку, яку за сімома замками тримав тверезим* (Стельмах).

тримáти (держáти) за хвіст (за хвостá) *кого, зневажл.* Не давати можливості піти, втекти кому-небудь.— *Не відпускай злодюгу, тримай його за хвіст!*

тримáти (держáти) курс. 1. *куди.* Рухатися в певному напрямі, прямувати кудись. *Морем пливла навантажена шхуна і тримала курс на захід* (Ю. Янов.); *Рухливими ланцюгами видовжились вони* [трактори], *тримаючи курс від гноярок на поля* (Рад. Укр.). Синоніми: **держáти путь; верстáти путь.**

2. *на кого — що.* Спрямовувати увагу; орієнтуватися на кого-, що-небудь. *Загальнонародна держава тримає курс на її* [демократії] *дальше*

розгортання і вдосконалення, дедалі більше залучення народних мас до участі у розв'язанні державних і громадських справ (Рад. Укр.). Пор.: **трима́тися ку́рсу.** Синонім: **держа́ти лі́нію.**

трима́ти (держа́ти) на виду́ *кого.* Підтримувати чий-небудь престиж, чиюсь репутацію. *Що йому, здавалося б, із Савки Гаркуші, з оцього гречкосія, сіряка, що дьогтем пахне, що реверансів не вміє? Одначе цінує, тримає на виду* (Гончар). Антонім: **трима́ти в ті́ні.**

трима́ти (держа́ти) на [пе́вній] ві́дстані (ві́ддалі) *кого.* Не допускати з ким-небудь близьких стосунків. [Клава] *поклала собі раз і на все життя залишатися самотньою, тримати всіх на віддалі товариських відносин, не ближче* (Собко); *До Новицької потяглося багато залицяльників, та вона суворо тримала всіх на певній віддалі* (Григор'єв). Пор.: **трима́тися на ві́дстані.**

трима́ти (держа́ти) ніс (но́са) за ві́тром (по ві́тру). Діяти непослідовно, безпринципно, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин. *Показуючи Заякіна в найрізноманітніших, часом гротескових, обставинах, сатирик викриває як, хоч і бездарного, але надзвичайно спритного пройдисвіта, що тримає ніс за вітром* (Літ. Укр.); *Сатирик викриває героя як, хоч і бездарного, але надзвичайно спритного пройдисвіта, що тримає ніс за вітром.* (Літ. Укр.); *І критик, що держить по вітру свій ніс, Що в папці промову (готову!) приніс, Схопився і першим до сцени побіг* (С. Ол.).

трима́ти (держа́ти) під замко́м (на замку́). 1. *кого.* Замикати кого-небудь, ув'язнювати, ховати від людей, надійно охороняючи.— *А де ж Порфир? Це ви його під замком тримаєте? Негайно його сюди! Віддайте мені його на поруки* (Гончар). Пор.: **трима́ти за сімома́ замка́ми** (у 1 знач.).

2. *що.* Робити недоступним що-небудь для когось, надійно охороняти щось. *Грали «Стахановець» —«Зеніт». Скрипченко діяв точно: ворота тримав на замку* (Знання..).

3. *що.* Не давати кому-небудь можливості користуватися чимсь. [Передерій:] *А де вона та грамота? Її безсоромно загарбав воєвода. І сім років тримає під замком Всі наші привілеї, надання І вільності всі київських міщан* (Кочерга).

трима́ти (держа́ти) по́рох сухи́м. Бути завжди напоготові, постійно перебувати в стані готовності. *Як завжди, ми й тепер на сторожі, і тримаємо порох сухим* (Упеник); *Порох завжди треба держати сухим. Так говорить мудра народна приказка* (Вишня).

трима́ти (держа́ти) при собі. 1. *кого.* Не відпускати від себе кого-небудь. *Вони були люди вже не молоді, мали в подружжі дітей, а найменший син, котрого хотіли держати при собі, вмер парубком* (Кобр.).

2. *що, перев. з сл.* думки́, по́гляди *і т. ін.* Не висловлювати вголос, публічно. *Микита поблажливо всміхався, але свої думки тримав при собі* (Ле); [Олена:] *Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії* (Мик.).

трима́ти (держа́ти) [свої] не́рви в рука́х (в кулаці́). Не хвилюватися, не роздратовуватися. *Учитель повинен пам'ятати, що в спілкуванні з дітьми важливо тримати нерви в руках.*

трима́ти (держа́ти) себе́. 1. Поводитися певним чином. *Гріхів у тебе я не бачу. Ти не могла інакше себе тримати* (Ю Янов.); *Критикували в ньому все: і його розгойдану ходу, і його довгі, як у бузька, ноги, .. і його манеру тримати себе* (Вільде); *Юрій тримав себе так, ніби був знайомий з Дорном вже багато років* (Собко).

2. Мати усталені звички, манери, постійно керуватися в своїй поведінці певними принципами. *Вона* [Кайдашиха] *любила чепуритись і держала себе дуже чисто* (Н.-Лев.); *Їй* [Галі] *шкода й Гриця, той хоч і одсторонь держить себе, та все ж ніколи не зробив їй злого* (Мирний).

трима́ти (держа́ти) [себе́] в ра́мках присто́йності. Не порушувати норм, правил поведінки. *У будь-якому товаристві вихована людина тримає себе в рамках пристойності.*

трима́ти (держа́ти) сто́рону *кого, чию.* Бути чиїм-небудь прибічником, підтримувати когось; обстоювати чиїсь інтереси. *При цій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні* (Март.). Пор.: **трима́тися сторони́.**

трима́ти зуба́ми; ~ ка́мінь за па́зухою; ~ ко́ло свого́ по́яса; ~ крок; ~ лі́нію; ~ на голо́дному столі́ *див.* держати.

трима́ти на му́шці (на прицілі) *кого, що.* 1. Цілитись у кого-небудь з вогнепальної зброї.— *А я вас на мушці тримав ось з-за цього куща,— похвалився молодий партизан* (Автом.); *Ось те місце, де Григорій Сидорович колись лежав з однозарядною берданкою й тримав на прицілі ворота* (Ю. Янов.).

2. Постійно мати на увазі, тримати кого-, що-небудь у полі зору, стежити за кимось, чимось. [Бондар:] *На всі заставки давай, Григорію! І ти, Мар'яно, крила розправляй. Дивіться мені, бригадири-агрономи, я вас на мушці триматиму* (Зар.); *Левко Іванович постійно тримав Єгипту на прицілі* (Гончар); *Сатира тримає на прицілі найрізноманітніші хиби морального, етичного, побутового характеру* (Вітч.).

трима́ти на о́ці *кого, що.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь. *Друковані органи Спілки письменників України постійно тримають на оці творчість одеситів* (Літ. Укр.); *Не важко було*

помітити, що його [капітанові] *люди пильнують за нами, постійно тримають нас на оці* (Земляк).

тримáти на плечáх (на собі) *що*. Відчувати відповідальність за що-небудь. *Він* [шахтар] *бився з тьмою недарма. Це він на радість Батьківщині всю землю на плечах трима* (Сос.).

тримáти на прúв'язі *див.* держати.

тримáти на прикóлі. Не використовувати в роботі. *У договорі відмічено, що в періоди, коли трактори в загоні вільні, нерозумно тримати їх на приколі* (Хлібороб Укр.).

тримáти на світі *див.* держати.

тримáти на своєму горбі. 1. *що*. Виконувати основні обов'язки, переважно пов'язані з великими труднощами. *Декому так прикрутило, що й не витримав, пішов по губерніях зажигалки робити. Але справжнє, пролетарське ядро, звісно, зосталося, тримає все на своєму горбі* (Гончар).

2. *кого, фам.* Тяжко працюючи, забезпечувати кого-небудь засобами для життя; мати когось на своєму утриманні. *Він усю сім'ю тримає на своєму горбі.*

тримáти на цепý *див.* держати.

тримáти на язиці *що*. Бути готовим висловлюватися, відповідати на що-небудь (у відповідних обставинах).— *Чого ж ти, Мироне, не пождав із землею? ..Причаївся б, мов заєць за грудкою, і дивився б, як люди наділи беруть.— Землю мені власть дала. Я тут ні при чому..— Уже, на всякий випадок, і оправдання тримаєш на язиці? — хмурніє Олександр* (Стельмах).

тримáти пéршість *у чому*. Бути першим, передовим у боротьбі, змаганні тощо. *Тримати першість будь у чому важко, зате почесно.* С и н о н і м и: **грáти пéршу скрúпку; вестú перéд** (у 1 знач.).

тримáти під вогнéм *кого, що*. 1. Весь час обстрілювати з вогнепальної зброї кого-, що-небудь. *Готель становив собою вигідну позицію. З неї противник мав змогу простріловати не лише дві вулиці, до яких підійшли стрілецькі роти, а тримав під вогнем і весь квартал* (Гончар).

2. Постійно критикувати кого-, що-небудь. *Начальник чомусь весь час тримає його під вогнем.*

тримáти під каблукóм *кого*. Беззастережно підпорядковувати своїй волі, робити повністю залежним від себе кого-небудь (перев. чоловіка від дружини). *Мати художника* [М. Жука] *Параска Микитівна ... тримала чоловіка і сина «під каблуком»* (Вітч.). С и н о н і м: **тримáти у вузді.**

тримáти під сукнóм; ~ рýку; ~ себé в рукáх.

тримáти себé королéм. Поводитися незалежно, з гідністю. *На вулицю виходив* [Васько] *завжди в новому вбранні — в сардаці з тонкого сукна, сивій шапці, чоботях-лаківцях, ..серед парубоцтва тримав себе королем, хоч був іще малим* (Хор.).

тримáти слóво *див.* держати.

тримáти у вузді *кого*. Повністю підпорядковувати кого-небудь своїй волі, не давати можливості комусь виявити власну ініціативу. *Чи не весь час Ольга тепер сама? Мовчазним стало її життя. ..А куди поділось її вміння тримати свого Федя у вузді?* (Шовк.). С и н о н і м: **тримáти під каблукóм.**

тримáти хвостá трубóю; ~ язúк далéко від рóзуму; ~ язúк за зубáми *див.* держати.

ТРИМАТИСЯ: лéдве (ледь) тримáтися (держáтися, стоя́ти) на ногáх. З великим напруженням, через силу ходити, рухатися, робити щось (перев. від перевтоми, фізичної слабості, хвороби, сп'яніння і т. ін.). *Привели на хутір кільканадцятеро їх* [червоних], *захоплених у бою, в запечених кров'ю ранах, і, хоч вони вже ледь трималися на ногах, вишикували їх під вікнами штабу* (Гончар); *Ледь тримаючись на ногах, вкрай виснажений і кволий, цей колишній сільський учитель фізики із власної ініціативи знайшов собі діло* (Головч. і Мус.); *Всі к ночі так перепилися, Держались ледве на ногах* (Котл.); *Домінік ледве держався на ногах і коливався на ході* (Н.-Лев.); *Аж перед світом приплівся Чіпка додому, ледве на ногах стоячи* (Мирний).

лéдве тримáтися [кýпи]. Бути ветхим, дуже старим або немічним, готовим розпастися, зруйнуватися. *Там, де ще стіни стояли* [після землетрусу], *вони ледве трималось, і крізь широкі шпари синіло небо* (Коцюб.); *Сорочка, правда, у нього з червоного ситцю, але вона вже ледве трималася купи* (Чаб.).

міцно (твéрдо) тримáтися (держáтися) на ногáх. Бути самостійним, упевненим, незалежним у своїх діях, вчинках. *Хто йде вперед, той обов'язково натикається на перешкоди, і треба на ногах триматися міцно* (Хор.).

тримáтися бéрега; ~ гуртóм *див.* держатися.

тримáтися (держáтися) в тіні. Бути скромним, не хвалитися собою, нічим не нагадувати про себе. *Отаким точнісінько Іван був: усе міг, а тримався у тіні, щоб люди не подумали чого* (Стельмах).

тримáтися (держáтися) на (значній) відстані (віддалі) *від кого*. Уникати близьких стосунків, контактів з ким-небудь. *Ця людина небезпечна, тому тримайся від неї на відстані.* П о р.: **тримáти на відстані.**

тримáтися (держáтися) на соломúнці (на павутúнці). Перебувати в загрозливому, безнадійному становищі; бути близьким до загибелі. *Чого вони хочуть від нього? Його душі чи його землі? Скоріше землі... Ще будуть вони гризти її, мов камінь, а запивати своєю ж кров'ю... Хоча гріх зараз думати про кров, коли власне життя тримається на соломинці* (Стельмах); *— Май, Онуфрію, совість! — гримнула на нього Петрівна.— Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася і то на одній павутинці тримається* (Стельмах). С и н о н і м: **висíти на волоскý** (в 1 знач.).

тримáтися (держáтися) сторони́ *чиєї*. Бути на чиєму-небудь боці, підтримувати когось. *Слабкий завжди тримається сторони того, хто перемагає.* П о р.: **тримáти стóрону.**

тримáтися за спідни́цю; ~ зубáми; ~ кýпи *див.* держатися.

тримáтися кýрсу *на що.* Керуватися в своїй діяльності певними настановами. *Театр ім. Т. Г. Шевченка тримається курсу на сучасність* (Літ. Укр.). П о р.: **тримáти курс** (у 2 знач.).

тримáтися на багнéтах (штикáх). Спиратися лише на віськову силу. *Авторитет диктатора завжди тримається на багнетах.*

тримáтися на ногáх; ~ на світі *див.* держатися.

тримáтися на сцéні. Мати успіх у глядачів (про драматичні твори). *Його* [Бара] *п'єси часом мають собі гучну, але не завжди хвилеву славу, і не тримаються довго на сцені* (Л. Укр.).

тримáтися одногó. Твердо стояти на своєму, не відступати від своїх попередніх намірів.— *Ну, то що ж, діду, робити? — тягнеться Морозенко до лави за шапкою.— Головне, щоб усі знали про панську змову і трималися одного* (Стельмах).

тримáтися своґó. Наполегливо домагатись чого-небудь, не поступаючись власними інтересами. *Одні хоч і зараз ладні були ставати до роботи Але друга частина цупко трималась свого* (Головко); — *Ти, Мироне, тримайся свого, го не пропадеш* (Стельмах). С и н о н і м: **хили́ти на своє́.**

тримáтися своґó бéрега *див.* держатися.

тримáтися середи́ни. Відмовлятися від рішучих дій, вчинків; займати поміркованy позицію в чому-небудь. *Розважуй, Не намагайся угору в найтонший етер підійматись, Щоб не спалити небесних чертогів, і вниз не спускайся, Щоб не згоріла земля. Тримайся середини, сину* (Зеров).

тримáтися хáти; ~ як сліпи́й плóта *див.* держатися.

ТРИМАЮТЬ: нóги не тримáють *див.* ноги.

ТРИЧІ: будь три́чі нелáдний; будь ~ прóклятий *див.* будь; **лáдний ~ провали́тися крізь зéмлю** *див.* ладний.

ТРІПАТИ: тріпáти дýшу *чию.* Дуже хвилювати, непокоїти, нервувати кого-небудь.— *Іду вже, йду ...Ви маєте мене зрозуміти ..Та й ви б на моєму місці... Що вдієте, таке життя..— Та йдіть уже, не тріпайте мою душу,— скрикнула Килина* (Гуц.).

тріпáти ім'я́ *чиє.* Часто без особливої потреби або недоброзичливо згадувати кого-небудь.— *Це й я чув,— похопився Батуллі і зовсім «байдуже» закінчив: — Моє ім'я тріпали, ледве одкараскався* (Ле).

тріпáти нéрви *див.* псувати.

тріпáти язикóм, *зневажл.* Говорити що-небудь недоречне, нерозумне. *Ач замовкли, бояться ще мене, шкідливі, як пси, але нишком ходять, язиком тріпають. Відверто ще нічого не кажуть* (Донч.).

ТРІСКА: як (мов, нíби *і т. ін.*) **трíска.** 1. *з сл.* х у д и й. Дуже, вкрай. *Проте мінери — ані пари з вуст. За них усе сказав довгий, як дрюк, і худий, мов тріска, Павлюк, підступивши до Артема* (Головч. і Мус.).

2. Дуже худий (про людину). [К а р п о:] — *Жінка почала сохнути, як тріска стала. Та так і вмерла* (Мирний). С и н о н і м: **ви́схлий на тарáню.**

ТРІСКИ: на трíски́, *перев. з сл.* л а м á т и, р о з б и в á т и, р о з п а д á т и с я, т р о щ и́ т и, р о з л і т á т и с я *і т. ін.* Зовсім, повністю. *Бачив лев, що розбиті кайдани! ..Вирвав арфи в єгиптянок і на тріски поламав* (Л. Укр.); *Розбиває* [поет] *гітару на тріски і вкидає їх у грубку* (Сам.); *І де розсипались окови, Де трон розпався на тріски,— Зросли поемами будови, Лани розквітли, мов казки* (Рильський); *Трощила, мов грім, бліндажі на тріски Цариця траншейного бою — граната* (Нех.); *Скільки на тріски розлетілося барж — знали промисловці* (Рудь).

ні в дрóва, ні в трíски́ *див.* дрова.

ТРІСКОМ: з трíском, *з сл.* п р о в а л и́ т и с я, в и́ г н а т и, р о з п á с т и с я *і т. ін.* Надзвичайно ганебно. *Незважаючи на його «удачливість» і спритність, і вміння, і вправність, я не ручатимусь, що колись він не нарветься через це на великий скандал і на звільнення з тріском* (Ленін); *Подав Петько до індустріального. Одначе виявився слабаком з математики і з тріском провалився на вступних екзаменах* (Больш.); *Розлетівся і мій гурток, як кажуть, з тріском, а його ватажок вилетів з того села назавжди* (Вас.).

ТРІСНИ: хоч [і] трíсни (лóпни), *фам.* 1. *перев. з сл.* ї с т и. Скільки хочеться, в необмеженій кількості. *Їж і пий, хоч трісни,— ніхто тобі ложкою очей не поротиме* (Укр.. присл..); — *А хто вам боронить сало їсти? — почав скаженіти Плачинда. . Їжте, хоч трісніть!* (Стельмах).

2. Що не роби, як не старайся. *Покаятися можна, але обійдіться ви без клопоту на світі! Хоч трісни, не можна* (Козл.); *Хоч лопни, а риба не ловиться* (Номис). **хоч і трíсни, хоч і лóпни.**— *Хоч і трісни, хоч і лопни, бий, виганяй, а Тимко люби мені — і все тут!* (Тют.).

3. За всіх умов і обставин; будь що будь; що б там не сталось. *В тій* [хаті] *чоловік шкрябається в голову, наче хоче вишкрябати з неї ту нудьгу, що так міцно засіла йому в голову. Хоч трісни, а дай!* (Коцюб.).

ТРІСНУВ: як (мов, нíби *і т. ін.*) **із батогá (з бичá) трíснув (тря́снув, ля́снув** *і т. ін.*). Дуже швидко, непомітно (про швидкий плин часу) *Тиждень минув, як із батога тріснув, у звичайній домашній роботі, яка ніколи не переводиться* (Мак.), *П'ять літ — як з батога тріснув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш* (Свидн.); *Шкода тільки що та радість не тривала довго: година за*

годиною утікали; три дні, господи! навіть не знати, де поділися, перейшли, мов з бича тріснув (Ков.). **як (мов) батогом (батіжком) тріснув (ляснув).** *Три роки, як батогом ляснув, пішли на школу. Пашка виросла, була б уже доброю робітницею* (Хотк.); *Отак літа спливли... Прожив, як батогом ляснув* (Зар.); *Прожили ми з тобою, стара, довгий вік, а мені, мов батіжком тріснув* (Мороз). **як у батіг тряснув.**— *Ой, дитинко божа, минув вік, як у батіг тряснув!* (Стеф.).

ТРІСНУЛИ: га́льма тріснули *див.* гальма.

ТРІСНУТИ: тріснути як ми́льна бу́лька *див.* лопатися.

ТРІЩАТИ: тріща́ти по всіх швах. Бути під загрозою краху, розпаду, руйнування і т. ін. *Соціал-блоківці не вірять одні одним: есери не вірять меншовикам і навпаки. ..Тріщить по всіх швах єдність навіть всередині кожної окремої з цих «найдорожчих половин»* (Ленін); *Зі сходу на гітлерівців падав один удар за одним, «тисячолітня імперія» тріщала по всіх швах* (Собко)

ТРІЩАТЬ: аж кістки́ тріща́ть *див.* кістки; **аж тини́ ~** *див.* тини; **цвіркуни́ ~ у голові** *див.* цвіркуни; **чуби́ ~** *див.* чуби.

ТРІЩИТЬ: аж за ву́хами тріщи́ть *див.* лящить; **аж шку́ра ~** *див.* шкура; **голова́ ~** *див.* голова; **горб ~** *див.* горб; **пуп ~** *див.* пуп.

у голові тріщи́ть *у кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває сильний головний біль. [Р о м а н ю к:] *Вибачайте, прийму пирамидон* [пірамідон]. *Дуже в голові тріщить* (Корн.). С и н о н і м: **голова́ розва́люється** (у 1 знач.).

ТРОН: зійти́ на трон *див.* зійти.

ТРОНІ: сиді́ти на тро́ні *див.* сидіти.

ТРОНУТИСЯ: [з] ума́ тро́нутися, *заст., рідко.* Стати психічно ненормальним, душевнохворим; збожеволіти. *Ось пройшла чутка, що син однієї старої жінки ..ума тронувся.., а вона сама оніміла з переляку та нудьги* (Григ.); — *Вона з нашого села, з ума тронулася, ходить по хатах та й по місту отак. Мене зве хресним сином... Звісно, божевільна!* (Мирний).

ТРОПА: не заросте́ [наро́дная] тропа́ *до кого, чого, книжн.* Люди не забудуть, завжди пам'ятатимуть кого-небудь. *Але душа народу не сліпа, Вона стоока; до могил героїв Повік-віків не заросте тропа* (Рильський); *До тебе бур'яном тропа не заросте, у головах твоїх колючий кущ шипшини вогненним багрянцем весною зацвіте* (Гонч.); *Поклін могилі твоїй* [Шевченко], *що руйнує Ненависть дика й глупота сліпа! Дарма! До неї, хоч най злість лютує, Не заросте народная тропа* (Фр.). П о р.: **не заросте сте́жка.**

ТРОПАКА: вибива́ти тропака́ *див.* вибивати.

ТРОПІ: у тропі, *з сл.* і т и́, п і т и́, п р и й т и́, *заст., рідко.* Безпосередньо за ким-, чим-небудь; слідом, услід. *Дворак верхи кудись скочив і повернувся незабаром, а за їм* [ним] *у тропі лікар прибіг* (Вовчок).

ТРОХИ: тро́хи на го́лова́х не ходи́ти *див.* ходити; **~ не носи́ти на рука́х** *див.* носити; **~ не упа́сти зі сміху** *див.* упасти.

ТРОЮДИТИ: трою́дити се́рце *див.* ятрити.

ТРОЯНСЬКИЙ: троя́нський кінь *див.* кінь.

ТРУБА: діло труба́ *див.* діло.

як (мов, ніби *і т. ін.***) ієрихо́нська (єрихо́нська, ярихо́нська) труба́.** Дуже гучний (про голос). [К о л о с:] *І що ж? Ви в атаку — «за Батьківщину, ура»?..* [О р л и к:] *Куди мені, там у командира голос, як труба ієрихонська* (Корн.); *«Хіба попові потрібні знання?» — глузував не раз Славко.— Попові потрібен голос, як єрихонська труба»* (Кол.); [1-й г і с т ь:] *У вас, сваток, го! гол... лос, як труба ярихонська...* (Мик.).

ТРУБИ: пройти́ Крим і Рим і мідні тру́би; пройти́ крізь вого́нь, во́ду і мідні ~ *див.* пройти.

ТРУБИ́: хоч у кула́к труби́, *фам.* Уживається при висловленні відчаю, викликаного нуждою, нестатками, голодом і т. ін.; повна безвихідь.— *Я все в сільраді та в роз'їздах.. Ще добре, що хоч корівчини якої немає, а то — хоч у кулак труби* (Збан.). **хоч у кула́к трубі́ть.** На дубі сидячи, Зозуля куковала [кувала]*: «..Одколи, як тепло вже стало, А гусені нема, черви зовсім так мало. Прийшлось із голоду хоч у кулак трубить»* (Греб.).

ТРУБИТИ: труби́ти в кула́к, *фам.* 1. Терпіти нужду, нестатки, голод. *Кожухи, свити погубили І з голоду в кулак трубили, Така нам лучилась пеня* (Котл.); — *Ой, правду дядина небога говорила, Що тільки на світі великим рибам жить! А нам, малим, в кулак трубить!* (Г.-Арт.).

2. *рідко.* Плакати від незадоволення, образи. *Ой заграй мі* [мені], *музиченьку, я слухати люблю, А як рано мене збудять, я в кулаки трублю* (Коломийки).

ТРУБОЮ: держа́ти хвіст трубо́ю *див.* держати.

ТРУБУ: виліта́ти в трубу́ *див.* вилітати.

ТРУДА: го́ру труда́ ви́трудити *див.* витрудити.

ТРУНИ: до труни́ *див.* домовини.

ТРУНІ: переве́рнеться у труні *див.* перевернеться; **стоя́ти одніє́ю ного́ю в ~** *див.* стояти.

ТРУНУ: загна́ти в труну́ *див.* загнати; **зво́дити в ~** *див.* зводити; **кла́сти в ~** *див.* класти; **лягти́ в ~** *див.* лягти.

ТРУП: живи́й труп, *книжн.* Людина, позбавлена будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань і т. ін., байдужа до всього. *Життя може забрати у неї* [людини] *найближчих, розбити кохання, украсти щастя, але людина лишається людиною. Одначе досить підсікти надії — отой неясний берег сподівань, що завжди манить і дурить,— як людина стає живим трупом* (Стельмах). С и н о н і м: **ходя́чий мертве́ць** (у 2 знач.).

[тільки] че́рез мій труп! Уживається для ви-

словлення категоричного протесту з боку когось проти чиїх-небудь небажаних, неприємних дій, вчинків.— *Припиніть* [руйнувати огорожу] *негайно! Ось грамота! — Яка там грамота! Навались, хлопці! Гей, взяли! — Через мій труп! — закричав Мічурін, впавши на землю біля воріт* (Довж.).

ТРУПАХ: лізти по трýпах *див.* лізти.

ТРУПОМ: клáсти трýпом *див.* класти; **лежáти** ~ *див.* лежати; **лягти́** ~ *див.* лягти; **мáло не** ~ **лягáти** *див.* лягати; ~ **ляж** *див.* ляж.

ТРУСИТИ: труси́ти гаманцéм, *зневажл.* Витрачати, віддавати гроші, не шкодуючи.— *Труси, труси гаманцем. Учора ти говорив, що за селянина душу віддаси. А ми душі не просимо. Дай нам трохи грошенят* (Тют.). Синоніми. **вивертáти кишéні** (в 1 знач.).

труси́ти кишéні *у кого і без додатка.* Грабувати. *У туркені у кишені Таляри-дукати. Не кишені трусить, Ідем ..Братів визволяти* (Шевч.).

труси́ти / перетруси́ти штаньми́ (штанáми), *зневажл.* Тікати від страху, в стані великого переляку.— *Непереливки, видно, їм* [фашистам]. *Штаньми трусять* (Збан.); — *Гарматний вогонь переносимо до лісу. Свириде, відсікай відступ контрі, поки вони без пам'яті штанами трусять* (Стельмах); *Я, знаєш, був по-справжньому перетрусив штаньми* (Збан.).

труси́ти ри́ссю (ри́стю, клу́сом). Бігти дрібною ходою (про коней). *Коні трусили дрібною ристю, на возах сиділо повно людей* (Смолич).

ТРУСИТИСЯ: труси́тися за шкýру *див.* тремтіти.

труси́тися (тіпатися, тремтіти *і т. ін.*), **як (мов, ніби** *і т. ін.*) **у пропáсниці.** Перебувати у збудженому, нервовому, хворобливому і т. ін. стані (перев. від страху, нервового напруження). *Кайдашиха вхопилась за полудрабки і трусилась, як у пропасниці* (Н.-Лев.); *Біла борода Хо труситься від реготу,' аж холодний вітер іде від неї, а наш патріот тіпається, мов у пропасниці, уявляючи буйною фантазією всі наслідки своєї обіцянки* (Коцюб.); *Настя тремтіла, мов у пропасниці, страшна таємниця відкривалась перед нею, таємниця материного і батькового життя* (Цюпа).

ТРУСИТЬ: тря́сця трýсить *див.* трясця.

ТРУСИТЬСЯ: аж шкýра трýситься *див.* шкура.

[і] над копі́йкою трýситься, *з словоспол.* такий, що. Дуже скупий, ненажерливий. *Та він такий, що й над копійкою труситься* (Укр.. присл..).

труснýти старинóю. Зробити що-небудь так, як колись, у молоді роки. *Потанцюємо, труснемо стариною.*

труснýти (трусонýти) калі́ткою (калі́точку). Не шкодуючи, витратити певну кількість грошей, розщедритись, не поскупитись грошима. *Трішки зараз труснувши калиткою, він уже й сам шкодував за відданими чумакам двома торбами золота* (Ільч.); *Як розгадаєте ви казку, Свою калиточку трусніть. І бубликів велику в'язку Веселій бабі перешліть* (Гл.); — *Гони, Левку, на всі клапани, хай старий Коваль з Ковалихою трусонуть калиткою, бо недаром їм такого гостя дорогого веземо* (Кучер). Синоніми: **ви́вернути кишéні** (в 1 знач.); **розв'язáти капшýк.**

ТРУСОМ: підши́тий трýсом *див.* підшитий.

ТРУСОНУТИ: трусонýти калі́ткою *див.* труснути.

ТРУСУ: нагнáти трýсу *див.* нагнати.

ТРУСЯТЬСЯ: жи́жки трýсяться *див.* жижки.

ТРЯСЕТЬСЯ: аж земля́ трясéться *див.* земля; **аж хáта** ~ *див.* хата.

ТРЯСИ: тряси́ тря́сця *див.* трясця.

ТРЯСНУВ: як із батогá тря́снув *див.* тріснув.

ТРЯСТИ: рýб'ям (дрáнтям *і т. ін.*) **трясти́.** Бути бідним, убогим, погано вдягненим. *Треба прясти, щоб руб'ям не трясти* (Номис).

трясти́ кишéнею. Хизуватися багатством, не шкодуючи грошей для кого-небудь. *Лизав* [цар] *у ліктора халяву, Щоб той йому на те, на се... Хоч півдинарія позичив; А той кишенею трясе, Виймає гроші і не лічить, Неначе старцеві дає* (Шевч.). Синоніми: **труси́ти гаманцéм; вивертáти кишéні** (в 1 знач.).

ТРЯСУТЬСЯ: аж стіни трясýться *див.* стіни; **жи́жки** ~ *див.* жижки.

ТРЯСЦЮ: ки́дати в тря́сцю *див.* кидати.

ТРЯСЦЯ: бий (бери́, тряси́) / побий тря́сця *кого, лайл.* Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь або невдоволення, досади з якогось приводу, бажання знехтувати чимось і т. ін. *Ходім, вип'ємо, бий його трясця* (Коцюб.); — *Спішив ото і плуга взяв, а колішню від плуга, бий би її трясця, забув дома* (С. Ол.); — *Чорт з нею, з економією. Подумаєш — щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться! Мати.. і собі за ним ніби байдуже зауважила, що й справді — трясця її бери, саму економію* (Головко); *Хомо, в хаті ляжем спати. Хоми дома нема. Тряси ж тебе трясця, Хомо! Я не ляжу спати дома, А до кума до Наума Піду в клуню на солому* (Шевч.); *Він* [росіянин] *нам поміг ..Очистить землю України.. Від тих панків, побий їх трясця, Що з нас смоктали кров і піт* (С. Ол.).

вдáрила тря́сця *кого.* Хто-небудь раптово злякався, втративши контроль над собою. *Вони пішли в заплив. Все було б добре, а назад, коли Андрощук побачив віддаль між ним і дівчиною, його вдарила трясця: він почав тонути* (Рудь).

тря́сця б не вхопи́ла *кого, лайл.* Уживається для вираження незадоволення, досади і т. ін. з якогось приводу.— *Ніхто вас не силував бігати, висолопивши язики...— Саме ти й силував, трясця б тебе не вхопила,— розсердився Блаженко* (Гончар).

тря́сця вхóпить (схóпить) *кого, зневажл.* Ста-

неться нещастя, щось погане з ким-небудь.— *Казала я тобі* [Дарці], *не лазь по сонці! Так от же буде лазити, поки знов її трясця вхопить!* (Л. Укр.); — *Баба собі така* [упирка], *ніяк її трясця не вхопить,— знехотя сказав батько,— знахурка* (Головко); *З похмілля нудяться, їдять за горобця, Об Семені дрижать, об Петрі — з ранку мліють; А схопить трясця —«Гвалт!.. покличте панотця — Хай сповіда!»* (Г.-Арт.).

тря́сця його́ зна́є, *зневажл.* Уживається для висловлення досади, здивування, байдужості і т. ін. до чого-небудь.— *Давиде, ну скажи мені: та чи ж я, трясця його знає, не молодиця?! Бриніла знов уся, всім тілом круглим, молодим. А до Давида очі аж палять* (Головко).

тря́сця його́ (її́, ї́хній, твої́й, ва́шій) ма́тері, *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. ким-, чим-небудь.— *Бач, трясця його матері! — желіпнув Грицько.— І землю їй дай, ще й податки за неї плати* (Мирний); *Хлоп біду по боку, коли докучає,— трясця її матері, нехай мене знає!* (Укр.. присл..); *Проспали, трясця вашій матері! — зразу стає неприступним обличчя управителя* (Стельмах). **тря́сця його́ ма́мі.**— *Дожилися, трясця його мамі, щоб син до батька в командировку їздив* (Кучер). **ба́тьку його́ тря́сця.** *«Е, глянь же! Батьку його трясця... Тут, мабуть, щось таке та є! Хотілось би мені дізнаться, чи то чуже, чи то своє!..»* (Укр. поети-романтики..). **тря́сця ї́хній ті́тці.** *А тут оці щиглики, трясця їхній тітці, сторч головою, мов дурні пуголовки, не питаючись броду, кидаються в політику* (Стельмах). С и н о н і м: **бода́й лихи́й узя́в.**

тря́сця йому́ (їй, тобі, вам, їм) в печінкі́ (в печі́нку, в пуп, в бік *і т. ін.***)**, *лайл.* Уживається для висловлення недоброго побажання кому-небудь або як вияв невдоволення, гніву, досади і т. ін. з якогось приводу.— *Застряли! І тут, трясця б йому в печінку, застряли! Тепер нічого й думати, щоб вкластися в намічений графік* (Головч. і Мус.); *Вдарили червоні полки, вигнали гайдамацьку нечисть, щоб їм трясця в бік* (Прил.); *Трясця тобі в пуп! — гукнув, червоніючи, як буряк, Колісник* (Мирний); *Першою почула* [Дорошенчиха] *і про ці океанські* [атомні] *випроби. '..— Що вони роблять, трясця їм у печінки!* (Гончар). **тря́сця тобі!** — *Трясця тобі! — не видержала Пріська і гукнула на всю хату* (Мирний). С и н о н і м: **мара́ в печінкі́.**

тря́сця но́сить / понесла́ *кого.* Уживається при висловленні незадоволення з приводу чиєї-небудь відсутності.— *Чого це ти такий мокрий? Де це тебе трясця носила? — Ятері трусив* (Тют.); — *А куди ж то тебе трясця носила? — гукає на свою рябу Катря Копайгора, але корова й вухом не веде* (Гончар); *Куди це його трясця понесла? Зранку чекаємо.*

тря́сця тру́сить *кого.* Хто-небудь перебуває у стані переляку, сильного хвилювання, тривоги і т. ін. *Хати горять, а людей трясця трусить* (Ю. Янов.).

хай [би] йому́ (їй, тобі, їм, вам) тря́сця, *лайл.* Уживається як недобре побажання кому-небудь або при висловленні незадоволення, досади і т. ін. з якогось приводу.— *Хай йому трясця, ще вскочимо в пащу Гітлера, а які в нього порядки, чули вже* (Панч); — *Хай йому трясця, цьому улемові! Підемо вранці до Каффи* (Тулуб); — *Та в трест викликали, хай би йому трясця,— зі злом сказала вона, ніби Арсен тут у чомусь завинив* (Гуц.); — *А хай вам трясця! — тріснув голос тітки Марії* (Баш.).

щоб мені́ тря́сця. Уживається для запевнення співрозмовника у вірогідності сказаного.— *Щоб мені руки і ноги покорчило, щоб мені трясця, коли, каже, не зроблю так, що ти з Оленою завтра обвінчаєшся* (Кв.-Осн.).

щоб тря́сця взяла́ *кого, лайл.* Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь, прокльону, для вираження злості, досади тощо.— *Та що, братці? Щоб сього гетьмана трясця взяла! Ось уже вісім місяців гетьманує, а що ми заробили?* (Кост.).

ТРЬОМА: під трьома́ замка́ми *див.* замками.

ТРЬОХ: за трьох, *з сл.* п р а ц ю в а́ т и, р о б и́ т и. Дуже важко, інтенсивно, віддаючи всі сили.— *Працювати маєте не за страх, а за совість.— Господи, працюватиму за трьох* (Стельмах).

комбіна́ція з трьох па́льців *див.* комбінація.

ТУ: вста́ти не на ту но́гу *див.* встати; **закру́чувати одну́ і ~ ж пласти́нку** *див.* закручувати; **обідра́ти, як ~ ли́пку** *див.* обідрати; **у ~ ж хвили́ну** *див.* хвилину.

ТУГА: ту́га на се́рці *у кого.* Хто-небудь мучиться, страждає.— *Пропали всі радощі, на серці вічна туга* (Л. Укр.).

ТУГЕ: туге́ ву́хо *див.* вухо.

ТУГИЙ: туги́й на [одно́] ву́хо (на ву́ха). Глухуватий, який погано чує. *Воно* [дитя], *звиняйте, малим з печі впало. З тієї пори і пішло... І на око стало сліпе, і на вухо стало туге* (Ковінька); — *Ви, може, дивуватиметеся, чому я на одно вухо став тугий, а Броніслав зовсім оглухнув?* (Досв.). **туге́нький на ву́хо.**— *Оце я до вас художника привів з міста,— сказав Сашко голосно, бо дідусь, мабуть, був тугенький на вухо* (Ю. Бедзик); *Більшість.. знають, що дядько тугенькі на вухо: все одно не почують* (Григір Тют.). **тугува́тий на ву́ха.** *У військкоматі його довго крутили на всі боки лікарі, вислуховували та вистукували, аж поки не винесли вирок: ні! Мовляв, тугуватий на вуха* (Головч. і Мус.).

ТУГОЮ: би́тий ту́гою *див.* битий; **душа́ огорта́-**

ється ~ *див.* душа; **обгорта́ти ду́шу** ~ *див.* обгортати.

ТУДИ: [і] туди́ і сюди́. То в один, то в інший бік, то назад, то вперед; в різні місця, в різних напрямках. *Словами і туди й сюди, а ділом нікуди* (Укр.. присл..); *Ну, як би так мені туди? Хоч би ж тобі де-небудь щілка — Я і туди, я і сюди — Ніяк: ні зверху, ні з причілка* (Гл.); *Люди снуються туди і сюди — хто знає, куди й для чого* (Коцюб.); *Людина ходила туди й сюди, нервово потираючи руки і поглядаючи на годинник* (Вершигора). **тудо́ю й сюдо́ю.** *Стара мати кидається тудою й сюдою, шукає ліків* (Вовчок). Пор.: **то туди́, то сюди́.**

куди́ круть, туди́ й верть *див.* круть.

не туди́. 1. *з сл.* потра́пити, попа́сти *і т. ін.* В інше місце, не в те, що треба або можна. *В хату вступила бідненько зодягнена дівчинка, та бачачи, що не туди попала, стала мовчки біля порога* (Мирний).

2. *з сл.* гну́ти, ду́мати *і т. ін.* Не те, що слід. [Храпко:] *Думав,— син помічником буде, батькові підпомоги дасть, аж він не туди, бачу, гне,— не тії співає* (Мирний); *— Не гармоніст — шахтар мені, шахтар потрібен з тебе.— Я думав...— Думав не туди* (Дор.); *Часом усім єством своїм хлопець і почуває і розуміє, що Павло щось не так, «не туди гне», а заперечити гаразд і не знає як* (Головко).

3. Не звертати уваги на що-небудь. [Химка:] *Що ж се я? Забалакалася з вами, та й не туди, що самовар зовсім погас* (Мирний); *— Батеньку! — аж руками сплеснув Чистогоров.— А я й не туди, хто це з тобою.— І вся його увага одразу ж перейшла на Надію* (Баш).

ні туди́ ні сюди́. Ні з місця, нікуди.— *І закріпимо* [верстат]. *Щоб ні туди йому, ні сюди* (Донч.); *З Ромодану ні туди ні сюди. У вагонах холоднеча — що було під руками, все попалили* (Головко). Синоніми: **ні тпру ні ну; ні в тин ні в воро́та** (в 5 знач.); **ні наза́д ні впере́д.**

ру́ки не туди́ стоя́ть *див.* руки.

то туди́, то сюди́. То в один, то в інший бік, то назад, то вперед; в різні місця, в різних напрямках. *Сидить* [Андрійко]. *Не плаче... Тільки перелякані блискучі очі бігають то туди, то сюди* (Коцюб.). Пор.: **туди́ і сюди́.**

туди́, до ли́ха *див.* лиха.

туди́ ж! Вигук на адресу людини, яка намагається щось робити, як інші, але не має для цього підстав або права. [Любов:] *І сей туди ж, докоряє! Зрадили, бачте, його надії! Хто ж просив надіятись!* (Л. Укр.); *— Тільки дівка, як жива, з коромислом і з відрами, така алюрна та вродлива, як наша вчителька.— По тому тебе й понесло в таку грязюку. Старе луб'я, а туди ж,— проказала тітка Орина, піджавши губи* (Панч).

туди́ й доро́га *див.* дорога.

туди́ й наза́д. В обидва кінці.— *І все ж ваші літаки красивіші,— каже Тоня до брата, мовби втішаючи його.— Правда, що ви могли б через океан — туди й назад — без заправки?* (Гончар).

ТУЗОМ: ходи́ти тузо́м *див.* ходити.

ТУМАКА: діста́ти тумака́ *див.* дістати.

ТУМАН: наво́дити тума́н *див.* наводити; **пуска́ти** ~ *див.* пускати.

тума́н в (на) оча́х *у кого.* 1. Хто-небудь погано почуває себе (перев. від утоми, хвороби, хвилювання і т. ін.). *Козаки давно грозою стогнуть, в них од злості на очах туман* (Сос.). Синонім: **тума́н застила́є о́чі.**

2. У кого-небудь замріяний, невиразний погляд. [Демко:] *Придивись мені в вічі гарненько і вгадай, про віщо я думаю?* [Вареник:] *Туман, туман в очах, не зрозумію ваших дум!* (Кроп.); *Твої губи пахнуть матіолою, а в очах туман, такий туман* (Сос.).

тума́н застила́є / застели́в о́чі *кому.* Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, сприймати зором (від хвилювання, сильного болю, потьмарення свідомості і т. ін.). *Маруся почула, як крутиться у неї голова, як туман застилає очі* (Хотк.); *Ніж, ударивши тіло, розірвав його далі. Очі мої застилає туман, але я бачу її — мою рану і чую уразливий біль* (Ю. Янов.); *Спогади зникли, якийсь туман застелив очі, Софія низько похилилась і затулила очі хусточкою* (Л. Укр.). **тума́н за́стить зір.** *Твій аромат, я думав, не для мене й твоє тепло... Чого це застить зір якийсь туман?* (Сос.). Синоніми: **тума́н в оча́х** (у 1 знач.); **тума́н наляга́є на о́чі.**

тума́н наляга́є на о́чі *кому, чиї.* Хто-небудь починає втрачати здатність бачити щось перед собою (від хвилювання, втоми і т. ін.). *Люба уперто нахилила голову, на її обличчі виразно малюється і ворушиться хмура неприязнь, яка одразу замикає її уста і душу. Яків помічає це і собі хмурніє, і на його очі налягає болісний туман* (Стельмах). Синонім: **тума́н застила́є о́чі.**

тума́н розпира́є го́лову *кому.* Хто-небудь відчуває неясність власних думок, процесу мислення. *Два місяці п'яний туман розпирав мені голову, а на серці як нудно, так нудно* (Коцюб.). Синоніми: **у голові́ тума́ніє; тума́н застила́є о́чі.**

тума́н у голові́ *в кого.* Хто-небудь не може ясно, чітко усвідомлювати що-небудь (через утому, недугу і т. ін.).— *Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко* (Коцюб.); *На превелику печаль, у голові критика сьогодні стояв якийсь туман, а тому вигляд у нього, незважаючи на ясний день, був хмурий* (Гроха). Синонім: **у голові́ тума́ніє.**

ТУМАНИТИ: го́лову тума́ни́ти *кому.* 1. Інтригувати, обманювати, морочити кого-небудь; говорити про малозрозумілі, недоступні речі.— *Чи-ти не-*

збожеволіла, дочко? — Поневолі збожеволієш, коли таке.— Мотре! не тумань ти голови моєї: розкажи по-людськи,— що там таке? (Мирний); *Вона думала, що це від серця, довірилась йому, а він тепер, може, вже іншій дівці солодкі слова нашіптує, голову туманить!* (Томч.); *— Нащо це, Андрію, малому голову туманити? — Та хай знає, може, колись згодиться* (Стельмах).

2. Запаморочувати. *Повітря, наповнене ароматом стиглих яблук, туманило голову* (Автом.).

ТУМАНИТЬСЯ: в голові тума́ниться *див.* туманіє; **голова́ ~** *див.* голова.

ТУМАНІ: тону́ти в тума́ні *див.* тонути.

як (мов, ніби *і т. ін.***) у тума́ні.** 1. *з сл.* б а́ ч и т и, п а м' я т а́ т и, у я в л я́ т и с я *і т. ін.* Неясно, невиразно. *Мигається мені та Орлиха, мов у тумані,— висока, у червоному очіпку, все чорні брови здвигає* (Вовчок).

2. *з сл.* ж и́ т и, б у́ т и, і т и́ *і т. ін.* Невиразно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається. *Ми* [учні] *жили весь час, мов у тумані* (Фр.); *Думаючи лише про Карпа й про те, що їм доведеться жити під одним дахом, Прохор, мов у тумані, підійшов до невисокого паркана* (Шиян); *Серце крає нестерпний біль... Мов у чаду, в тумані я* (Сос.).

ТУМАНІЄ: у голові туманіє (тума́ниться). Втрачається ясність думки, здатність виразно сприймати навколишнє від хвилювання, сильного болю і т. ін.; затьмарюється свідомість у кого-небудь. *В ньому прокинувся голод, дикий, непогамовний, незборимий голод, від якого темніє в очах, туманіє в голові* (Загреб.); *Мені почало здаватись, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихать. В голові мені туманіє* (Л. Укр.); *Від випитого, а ще більше від пережитих страхів туманилося в голові* (Ю. Бедзик). С и н о н і м: **тума́н в голові.**

голова́ туманіє *див.* голова; **~ ро́зум** *див.* розум.

ТУМАНІТИ: тумо́ю тумані́ти, *заст.* Бути в дуже похмурому, пригніченому настрої.— *Пішла б краще в садок, подивилася на видноті на се місце, де ціле літо прийдеться літувати, ніж отут тумою туманієш* (Мирний).

ТУМАНОМ: о́чі тума́ном захо́дять *див.* очі.

ТУМАНУ: пуска́ти туману́ *див.* пускати.

ТУМАНЯТЬСЯ: о́чі тума́няться слізьми́ *див.* очі.

ТУМОЮ: тумо́ю тумані́ти *див.* туманіти.

ТУПАТИ: ту́пати нога́ми. Виявляючи свою зверхність, грубо наказувати кому-небудь, робити зауваження, повчати.— *Але що ви тямите в цьому чуді? — Так уже тяжко розібратися в ньому? — Таки тяжко. Пуповиною треба село чути, а ви приїжджаєте тупати ногами на нас* (Стельмах).

ТУПЦЮВАТИ: тупцюва́ти на місці *див.* топтатися.

ТУПЦЮВАТИСЯ: тупцюва́тися на місці *див.* топтатися.

ТУПЦЯТИСЬ: ту́пцятись на місці *див.* топтатися.

ТУРА: як у ту́ра, *з сл.* н а т у́ р а. Норовиста, непіддатлива.— *Отже, ви його відпускаєте? — А що ж я можу, коли вже надумав... Самі ж знаєте: натура як у тура!* (Гончар).

ТУРЕЦЬКИЙ: го́лий, як туре́цький святи́й *див.* голий.

ТУТ: і все тут *див.* все.

[і] тут і там. В багатьох, у різних місцях, скрізь, усюди. *Я чула скрізь, і тут, і там, як люблять вас, як вірять вам* (Сос.). С и н о н і м: **там і сям.**

одна́ нога́ тут, а дру́га там *див.* нога; **та де́ вже ~** *див.* де.

то тут, то там. У різних місцях; подекуди. *Язики ясних денних пожеж вихоплювалися то тут, то там над строкатим бескеттям незліченних кварталів* (Гончар). **то там, то тут.** *То там, то тут поскрипували чорні, мов з каменю вирізані, верби* (Стельмах).

тут щось не так *див.* щось.

тут як тут. 1. Хто-небудь дуже швидко, раптово з'явився десь, у потрібному місці. *Заболотний вмикає радіо, і невидимий супровідець наш тут як тут* (Гончар); *Коли дивлюсь — задовго до обходу лікарка моя тут як тут* (Мур.).

2. Дуже швидко, не гаючись. *Приплентався тут як тут і шпигун Бжезіцький* (Вільде).

що ти забу́в тут *див.* ти; **як тут бу́ти** *див.* бути.

ТУТЕШНІЙ: без но́чі не туте́шній, *ірон.* Нікому не відомий, чужий для всіх.— *Братова приймила приймака, а він без ночі не тутешній, прожив три дні, та й шукай вітра в полі* (Гончар).

ТУЮ: зверта́ти на ту́ю стежку *див.* звертати.

ТЮ: тю (тю-тю) на те́бе (на вас, на ме́не, на них). Уживається для вираження здивування, невдоволення, розчарування чиїми-небудь діями, вчинками і т. ін.— *Ходім лишень до річки, чи не піймався часом заєць у ятір або в вершу! — Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? — каже Хвеська.— Де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились?* (Укр.. казки..); [О к с а н а:] *Та чого ти репетуєш? Тю на тебе, божевільний!* (Мам.); *Тю на мене! І забув, бач, Що служба Кінчалась* (Морд.); *Марійка закашлялась.— Тю на них! Таке гірке та недобре курять* (Коцюб.); *— О-о, ще й третій племінничок знайшовся? Тю-тю на вас!* (Мирний).

ТЮРЕМНИМИ: за тюре́мними гра́тами *див.* гратами.

ТЮРМА: тюрма́ пла́че *за ким, по кому.* Хто-небудь заслуговує засудження, ув'язнення.— *Це він для вас — непорочність? — Тритузний мало не зареготав.— Та за таким уже тюрма плаче* (Гончар); [А р с е н:] *По вас давно уже тюрма плаче* (Мороз).

ТЮРМАХ: поволочи́ти по тю́рмах *див.* поволочити.

ТЮТІЛЬКА: тю́тілька в тю́тільку. Повністю, адекватно, абсолютно точно.— *А в статуті так написано?* — *Тютілька в тютільку!* (Багмут); — *Ну, як?..— Як плав пішло, товаришу Мухтаров. Точки на збиральному секторі тютілька в тютільку* (Ле).

ТЮТІЛЬКУ: тю́тілька в тю́тільку *див.* тютілька.

ТЮ-ТЮ: тю-тю́ на вас *див.* тю.

ТЮТЮНОМ: ділo тютюно́м па́хне *див.* діло; **па́хне ~** *див.* пахне.

ТЮТЮНУ: за поню́шку тютюну́ *див.* понюшку.

ТЮТЯ: тю́тя з поли́в'яним но́сом, *лайл.* Нетямуща, безхарактерна людина.— *Тютя ти з полив'яним носом! ..Вона ж* [Марися] *дума, що ти її по волі береш* (Гр.); — *А ти тільки подумай, Оноприю, що ж це за любов з панянкою, яка не тільки ніколи не вийде за тебе, але і більше не зустрінеться з тобою. Плюнь і розітри. Не будь тютьою з полив'яним носом* (Іщук). Синонім: **ла́нтух з поло́вою** (в 2 знач.).

ТЯГАР: здійма́ти тяга́р з се́рця *див.* здіймати; **нести́ ~ на свої́х пле́ча́х; нести́ ~ у се́рці** *див.* нести; **скида́ти з плече́й ~** *див.* скидати.

тяга́р ліг (упа́в) на се́рце (на гру́ди) *кому, чиє (чиї).* Хто-небудь зазнав душевних страждань, перебуває у стані пригнічення, тривоги, тяжкого неспокою. [Меланка:] *Не знаю вже... чогось такий гнітючий. Такий важкий на серце ліг тягар. Ходжу... і наче лиха все чекаю...* (Кочерга); *І з того часу, як усі відвернулись од Павлика, з того часу великий тягар упав Євгенці на груди* (Донч.). Синонім: **тяжки́й ка́мінь ліг на гру́ди.**

[уве́сь] тяга́рляга́є / ліг на пле́чі *кого, чиї, який.* Хто-небудь відчуває обтяжливість чого-небудь, якихось обов'язків. *Увесь страшний тягар соціального і національного поневолення ліг на плечі селянства і міської бідноти* (Цюпа). **уве́сь тяга́р лежи́ть на пле́ча́х** *чиїх, у кого. Увесь тягар підготовки до дворічної експедиції лежав на плечах Бутакова* (Тулуб). Синонім: **ляга́ти тягаре́м на пле́чі.**

[як (мов, ніби *і т. ін.***)] тяга́р з плече́й упа́в (звали́вся) / (зва́люється)** *чиїх, у кого.* Відпали турботи, не стало обтяжливих обов'язків у кого-небудь. *Навік минуло врем'я люте, З плечей упав тягар століть* (Рильський); *Свирид Яковлевич полегшено зітхнув і мало не посміхнувся: з його плечей звалився великий тягар* (Стельмах); *Йшла — й наче якийсь тягар звалювався їй із плечей, наче вона в цій дражливо білій та чистій кімнаті залишила якусь свою біду, принизливу й жалюгідну* (Гуц.). Пор.: **як гора́ з плече́й звали́лася.**

як ски́нути тяга́р з плече́й *див.* скинути.

ТЯГАТИ: тяга́ти но́ги *див.* тягти.

ТЯГНЕ: жи́ли тя́гне *кому, з кого.* Хто-небудь страждає від чогось (від голоду, болю, виснаження, душевних мук і т. ін.). *Чого радієш? ..Хліба схотів? А горба не заробиш? Гляди! Кому черево наросте вище носа, а тобі жили тягтиме, пропади воно прахом* (Коцюб.); — *Іроде! гаспиде!* — *закричав Чіпка,— напився, що й язика не повернеш у роті, то йому й байдуже, що тут з тебе жили тягне...* (Мирний).

тя́гне за живі́т (за печі́нки́, за печі́нку) *кого.* Хто-небудь дуже хоче їсти, страждає від голоду. *Він* [Кайдаш] *не їв цілий день. Його тягло за живіт*.(Н.-Лев.); *Деякі* [школярі] *складалися по копійці купити булку, бо за печінку тягло* (Мирний); *Живіт йому так скавучить, за печінки так тягне його, їв би, здається, й свічки* (Тесл.).

як (мов, на́че *і т. ін.***) за по́ли тя́гне** *кого.* Кому-небудь дуже хочеться зробити щось. *Тягне було мене наче за поли надвір, на той шлях, кудою понесли її на кладовище* (Н.-Лев.); *Думки розбирали голову... Як там у городі? Що з Христею?..— Пріську наче за поли тягло піти довідатися* (Мирний).

ТЯГНИ: хоч на нали́гачі тягни́. Хто-небудь не хоче іти куди-небудь, чинить опір чомусь. *Бувало, на сход хоч на налигачі тягни, бо, що там не кажи — все повернеться проти мужика, проти затурканого богом і царем сіромахи* (Речм.) Синонім: **на моту́зці тягти́.**

ТЯГНУТИ: ле́две тягну́ти но́ги; одну́ ру́ку ~ ; ~ во́за; ~ жи́ли *див.* тягти; **~ за ву́ха** *див.* витягати; **~ за ду́шу; ~ за язи́к; ~ ля́мку** *див.* тягти; **~ кишки́** *див.* вимотувати; **~ наза́д; ~ пусти́й но́мер; ~ ру́ку; ~ сірка́ за хвіст; ~ слова́ з ро́та** *див.* тягти; **~ час; ~ шку́ру; ~ ярмо́** *див.* тягти.

ТЯГНУТИСЯ: тягну́тися з оста́ннього *див.* тягтися; **~ хвосто́м** *див.* бігати.

ТЯГТИ: в оди́н гуж тягти́. Діяти заодно. *Свідків усіх дібрано таких, що вони в один гуж тягли* (Гр.). Синоніми: **одну́ ру́ку тягти́; в одну́ ду́дку гра́ти.**

ле́две (ледь, наси́лу) тягти́ (тягну́ти, тяга́ти, волочи́ти, волокти́) но́ги [по сві́ту]. Дуже повільно ходити, рухатися (від утоми, хвороби, старості). *Натомлені, голодні й побиті, ледве ноги тягнучи, повернулися ми до табору* (Коз.); *Ледь тягав по світу ноги* [Сеспель], *не підводив низько схиленої голови, не мав сили ні на хвилину розпрощатися з невеселими думами* (Збан.); *Ідуть* [хлопці] *день, ідуть другий.. Насилу-насилу ноги тягнуть* (Вас.); *Він довго не признавався, що він слабий, насилу волочив ноги, а все-таки ходив на роботу* (Н.-Лев.); — *Тпрруу! ..Іч, почула свою землю та скоком!* — *сказав він, здержуючи коняку.— А, не бійсь, у місто ледве ноги волокла* (Мирний). Синонім: **вали́тися від ві́тру.**

на моту́зці тягти́. Насильно примушувати когонебудь іти кудись.— *Хіба тебе в те кіно на мотузці*

тягли? (Літ. Укр.). Синонім: **хоч на налигачі тягни.**

одну руку тягти (тягнути). Бути заодно. *Тепер так повелося: мужик з паном одну руку тягнуть* (Л. Укр.). Синоніми: **в один гуж тягти; в одну дудку грати.**

тягти волинку, *зневажл.* Довго і багато говорити не по суті справи. *Серед фронтовиків знявся рух невдоволення: — Годі тягти волинку! Викладай, що ти хочеш!* (Гончар).

тягти життя. Жити в бідності, нужді, нестатках. *А то виросте* [дитя], *дурне й калічене, день за днем буде тягти своє гірке життя* (Мирний); *Щоб не тягти життя нужденне, Дали батьки нам гарту пан,— Нас кличе збурене натхнення І смерть у помсті за свій край!* (Вороний).

тягти за вуха *див.* витягувати; **~ за собою** *див.* вести; **~ кишки** *див.* вимотувати.

тягти (смикати) за поли *кого.* Настирливо домагатися чого-небудь у когось. *Смішні ті наші видавці: оце смичуть за поли,— давай щось нового! — а даси, то воно й застаріється те нове, поки на світ вилізе* (Л. Укр.).

тягти (тягнути, витягати, висмикувати) слова з рота. Говорити повільно, спроквола. *Як до мене говорить* [Омелько], *то тягне ті слова з рота, неначе з-під землі викопує* (Н.-Лев.).

тягти (тягнути, витягати, витягувати) / витягти (витягнути) [останні (усі)] жили *з кого.* 1. Тяжко експлуатувати кого-небудь. *Зарилися в добрі* [живоглоти], *як свиня в багні, та й тягнуть з людей жили!* (Ковінька); *Ми в сонячній журбі віки на вас робили, з крові й кісток своїх складали вам двірці, з глузливим реготом тягли з нас.. жили ви, паралітики, життя мерці!* (Сос.); // Знущатися з кого-небудь, мучити когось. *Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмоктує кров, жили витягає* (Хижняк); *— Так що ти, чоловіче, з чарки тягни, а нашого розуму і жил не витягуй! — глянув у далечінь, мовби там, за вікном, стояв пан* (Стельмах); *— Правду каже радянський товариш, що тоті* [ті] *підприємства з них жили витягували* (Гончар). **повитягати жили** (повністю або про багатьох). *Робітники вболівали за ці підприємства, дарма, що чимало жил повитягали з них капіталісти, чимало за своє життя вони тут сажі наковтались ради чиїхось прибутків* (Гончар). Пор.: **вимотувати жили** (в 2 знач.). Синоніми: **пити кров** (у 1 знач.); **видавлювати соки** (в 1 знач.); **дерти шкуру** (в 2 знач.).

2. Забирати всі кошти. *Останні жили тягне вже з хати ця школа. Але, може, скоро закінчить* [дочка] *цю семінарію та й піде на свій хліб, учительський* (Козл.); *Гульбища потребували грошей, дозорці тягли жили з посполитих, а вони щодень більше повставали проти своїх душманів і тікали світ за очі* (Панч).

3. *перев з сл.* з себе. Тяжко працювати; виснажуватися, знесилюватися. *Був Деркач червоним козаком, рубав золотопогонію й петлюрівську Директорію. А потім на трьох десятинах, які дала йому Радянська влада, жили з себе тягнув* (Жур.). Пор.: **вимотувати жили** (в 3 знач.). Синоніми: **видавлювати соки; пити кров; висисати кров.**

тягти (тягнути) воза, *якого.* Виконувати певний вид роботи, працювати в певній галузі. *Фросина Федорівна тягнула сімейного воза спокійно і звично* (Мушк.). Синонім: **тягти лямку** (в 2 знач.).

тягти (тягнути) [за] душу. 1. Дратувати, набридати своєю монотонністю, одноманітністю. *Десь гостриться, кричачи, ніж на бруску, десь тягне за душу попсована катеринка* (Дн. Чайка).

2. Мучити, виснажувати чим-небудь неприємним. *Так інший на словах добро творити прагне, А душу з вас, бува, Крізь ребра тягне* (Год.).

тягти (тягнути) за язик *кого.* Спонукати, змушувати кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу. *О. Катехит почав випитувати одного по однім, почав, як то кажуть, тягти за язик* (Фр.); *Він скинув свиту і став над помийницею мити руки. Оляна зливала йому. Мовчки. Бо не було такої у них звички — тягти за язик. Сам усе скаже, як прийде час* (Головко); *Конотоп зачудовано подивився на Тетяніна,— мовляв, хто тебе за язик тягнув* (Літ. Укр.).

тягти (тягнути) назад. Повертатися до старого, віджилого, до попереднього становища. *Консерватизм у науці неприпустимий: він тягне назад поступ і прогрес.*

тягти (тягнути) ногу. Важко переступати, підтягуючи пошкоджену ногу до здорової. *Повискуючи, з хати вискочило порося, тягнучи задню ногу* (Тют.).

тягти (тягнути) / потягти (потягнути) руку (руч) *за кого, за ким, рідко чию, з ким.* Підтримувати когось, поділяючи його погляди; діяти в чиїх-небудь інтересах. *Священика вибрав собі такого, що з ним руку тягне* (Фр.); [Пархім:] *Волосний писар і старшина будуть за тебе тягти руку, я це через лікаря встрою* [влаштую] (Кроп.); [Суддя:] *Трудне діло — позви,— почав до нього.— Усе треба, щоб хтось руку тяг за тобою* (Тесл.); *— І ти тягнеш їхню* [куркульську] *руку? — гірко запитав Матвій* (Мик.); *— Коли мій товариш майор буде мене занадто вже розпікати, то ви підтримайте,— навчав Хома приятелів.— Тягніть за мене руку* (Гончар); *Батько й собі за нею руч тягне* (Барв.); *Полупанки прихильно дякували Лошакова, що він потяг руку за свого пана дворянина* (Мирний); *— Я потягну руку за тобою. Побалакати ще з товаришами суддями можу і... присудимо тобі посунути обніжок у Василів город* (Тесл.). Синоніми: **брати лінію** (у 2 знач.); **грати на руку.**

тягти́ (тягну́ти) / протягти́ (протягну́ти) час. Зволікати із здійсненням чого-небудь. *Певно, най краще було б піти додому.. Тільки ж Первоцвіт навмисне тягне час, щоб прийти, коли вже спатимуть дружина й донька: не доведеться розмовляти* (М. Ю. Тарн.); *Богдан ждав татар і хотів протягти час як можна довше* (Н.-Лев.).

тягти́ (тягну́ти) пусти́й но́мер. Марно витрачати зусилля і час на справу, яка не може увінчатися успіхом.— *А ти нібито й не знаєш, що вона* [Оксана] *давно вже сохне за Карпом Василевичем...— Вигадки,— заперечила Зоя подругам.— Там нібито Сава наш...— Сава там тягне пустий номер, Зойко. ..Нічого він не доб'ється* (Гончар).

тягти́ (тягну́ти) сірка́ (кота́, ку́цого) за хвіст (за хвоста́). Не поспішати, зволікати з чим-небудь. *Проценко потягував старе смаковите винце, Рубець смакував крутий та солодкий чай, як звав Колісник пунш, а сам хазяїн тяг сірка за хвіст* (Мирний); — *Ви мені, хлопці, куцого за хвоста не тягніть. День-два — і щоб копиці стояли* (Л. Укр.).

тягти́ (тягну́ти, те́рти) ля́мку. 1. Виконувати важку, неприємну роботу. [Х а р ь к о:] *Бачу, що моєму горю Вже не помогти, Певно, до кінця прийдеться Лямку цю тягти* (Кроп.); *Неприємна й брудна робота завжди потрапляла до нього, і він покірливо тяг лямку* (Ю. Янов.); *Буває трудно, гірко нам На світі тую лямку терти, А все-таки ми боїмось умерти* (Гл.).

2. *яку.* Виконувати певний вид роботи, працювати в певній галузі. *Щождо стипендії, то він позбувся можливості одержання її назавжди, і йому тепер доведеться протягом чотирьох з половиною років тягти вантажницьку лямку* (Бурл.); *Начальник відділення Рудченко запропонував мені поїхати з ним на кілька днів у Полтаву. Відмовлятися не було рації: я лише починав тягти свою канцелярську лямку* (Григор'єв); *Вже третій тиждень тягнув Кобзар свою важку солдатську лямку* (Тулуб). *А Сидора Павловича роки не долали. Він ще добряче тягнув службову лямку* (І. Греб.). С и н о н і м: **тягти́ во́за.**

тягти́ (тягну́ти) шку́ру *з кого.* 1. Бити, катувати кого-небудь.— *Будуть давати* [продукти]. *Їй-богу, даватимуть. Я з них і шкури постягую.. Нетесаний ще раз владним зором пробіг по спинах молільників. Видивлявся — з кого першого починати шкуру тягти?* (Ковінька).

2. Визискувати, експлуатувати або обраховувати кого-небудь.— *Давайте мені рощот* [розрахунок]*! Ви не смієте злодійкою називати! Ви не спостерегли, не бачили! Тягніть уже шкуру з отієї нещасної каліки, а з мене не поживитеся, ні!* (Л. Янов.).

тягти́ (тягну́ти) ярмо́. 1. Працювати на когось. *Хилився, гнувся* [Степан], *тяг ярмо, Бо скинуть сили не було* (Фр.); — *Є і третій* [спосіб]: *тягни своє ярмо, поки шия не трісне. Ти його добре знаєш.— Та знаю,— і прикладав руку до шиї, наче хотів звірити, чи не тріснула вона* (Стельмах).

2. Важко, безрадісно жити. *Він знав, що небагато стрічається по-справжньому щасливих родин. Навіть і ті, які побралися по коханню, ..через якийсь рік-два.. тягнули скрипуче родинне ярмо* (Стельмах).

ТЯГТИСЯ: тягти́ся (тягну́тися) / стягти́ся з оста́ннього. Тяжко працюючи, з великими труднощами знаходити кошти на що-небудь. *Громада тяглася з останнього* [на судовий процес] (Фр.); *Тягнемось з останнього, тягнемось, щоб хоч якусь шкапину придбати* (Стельмах); — *Син вчився у школі, а батьки привозили йому їжу. Тягнулися з останнього, але возили* (Масляк); *З останнього стягнуся, а виллю* [статую] *з бронзи!* (Л. Укр.).

ТЯГУ: дава́ти тя́гу *див.* давати.

ТЯЖ: увійти́ в тяж *див.* увійти.

ТЯЖКА: тяжка́ годи́на *див.* година.

ТЯЖКИЙ: нести́ тяжки́й хрест *див.* нести; **~ хліб** *див.* хліб.

ТЯЖКО: тя́жко на душі́ *кому, в кого.* Хто-небудь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані. *Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці, що вона .. так і залилася сльозами* (Мирний); *А на душі моїй так тяжко, що я не зніс і заридав* (Сос.); *Сів* [Уралов], *забився в куточку, і було йому тяжко, до потьмарення в вічу тяжко на душі, і життя здавалось пропащим* (Гончар).

ТЯЖКОЮ: ходи́ти тяжко́ю *див.* ходити.

ТЯМИ: без тя́ми (*рідше* **без тя́мки, без тя́мку, без тя́му) [в голові́].** Нічого не усвідомлюючи; відчайдушно, несамовито, до самозабуття. *Іван гнав тепер вниз, без тями, наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мхах* [мохах] *і з жахом чув, що за ним щось женеться* (Коцюб.); *І ходжу я по місту без тями* (Сос.); *Прокіп.., не розбираючи, що то він косить, ..зайшов в бур'ян і без тямки в голові косив бур'яни, аж грабки дзвеніли* (Н.-Лев.), *Співав* [Лукин] *довго, без тямки, уже всі перестали співати, а він все ще співав* (Кобр.); *Він стояв, наче чмелений, і якось без тямку дивився вниз своїми косими очима* (Мирний).

бра́ти до тя́ми *див.* брати; **дохо́дити до ~** *див* доходити; **поверну́ти до ~** *див.* повернути; **приво́дити до ~** *див.* приводити; **прихо́дити до ~** *див.* приходити.

ТЯМИТИ: не тя́мити (не пам'ята́ти) [само́му] себе́ *від чого.* Бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів; діяти несвідомо. *Ходить* [Денис], *перебіга з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить* (Кв.-Осн.); [О р е с т:] *Тоді було таке щастя, воно*

зрушило тебе, нерви не витримали, я сам теж не тямив себе тоді (Л. Укр.); *Олександра дико скрикнула. Той крик ще більше розлютив Гната. Не тямлячи себе, кинувся він на Олександру* (Коцюб.); *Він, не тямлячи себе, вискочив з корчми.. рятувати діда Дуная* (Стельмах); — *Жінка є в мене.. Чуєш, дівчино? Знатимеш... Стенулась од його бігти, сама себе не пам'ятаючи* (Вовчок); *Кидала* [Галя] *піч і, не пам'ятаючи сама себе від радості, вибігала аж за хвіртку стрічати його* (Мирний). П о р.: **не тя́митися.**

тя́мити всі́ типики́, *заст.* Знати весь порядок чого-небудь, бути добре ознайомленим з якоюсь справою. *Він тямить усі типики весільного обряду.*

тя́мити си́лу *див.* знати.

ТЯМИТИСЯ: [аж] не тя́митися *від чого.* Бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання і т. ін.; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів. *Я згадувала, як справді плачуть від розлуки, що справді говорять на прощанні, як справді не тямляться від горя* (Л. Укр.); *Внутрішньо не тямлячись від щастя, що переповнювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм* (Гончар). П о р.: **не тя́мити себе́.**

хай (неха́й) йому́ тя́миться. Уживається для вираження незадоволення, роздратування.— *Хай йому тямиться, яке гаряче,— засичав Хома, опікшися кулешем* (Тют.).

ТЯМИШСЯ: неха́й ти тя́мишся *див.* ти.

ТЯМІ: при [по́вній] тя́мі (й па́м'яті). У нормальному, свідомому стані. *Він до неї говорив, як чоловік при добрім змислі, розсудливо, при тямі й пам'яті* (Вовчок); — *Хомо,— бідкається листоноша,— ти при повній тямі?* (Гуц.).

ТЯМКА: і не тя́мка *кому.* Навіть на думку не спадає кому-небудь щось. *Аж знов чогось дзвякнула клямка. Хтось в сінях говорить з малим. Прислухалась... Їй і не тямка, що міг повернутися Клим* (Перв.).

ТЯМКИ: без тя́мки *див.* тями; **вбива́тися в ~** *див.* вбиватися; **відби́ти ~** *див.* відбити.

ТЯМКУ: без тя́мку *див.* тями; **ма́ти ~** *див.* мати.

ТЯМУ: без тя́му *див.* тями; **відбира́ти ~** *див.* відбирати; **втра́тити ~** *див.* втратити; **загуби́ти ~** *див.* загубити; **ма́ти ~** *див.* мати; **розгуби́ти ~** *див.* розгубити.

ТЯП: тяп-ляп (тяп та ляп). 1. Швидко, але недбало; абияк.— *Ну що, зняли* [кулемет з розбитого танка]? — *запитав їх Пузанов насмішкувато.— Ви думали тут так — тяп-ляп?* (Гончар).

2. Робити що-небудь швидко та недбало або повільно.— *Доки ви своїм обушком тяп-ляп,— я своєю врубівкою тонну та тонну* (Вишня).

ТЬМАРИТЬСЯ: тьма́риться ро́зум *див.* розум.

тьма́риться (*заст.* **тьми́ться) в оча́х (в голові́)** *кому, в кого.* Хто-небудь втрачає ясність, чіткість сприйняття (від утоми, перенапруження, хвилювання і т. ін.). *В Сашка вже боліли і ноги, і руки, і спина, в очах аж тьмарилося* (Смолич); *В голові то зовсім тьмарилось, то раптом дещо прояснювалось* (Коз.); *Не ставало духу в груді, тьмилося в очах* (Фр.). *Послабли* [хлопи], *не мали в собі сили й за малу дитину; ноги угинались.., в очах тьмилося* (Ков.).

ТЬМИ: із тьми віків. З глибокої давнини. *Поема «Слово о полку Ігоревім» прийшла до нас із тьми віків.*

ца́рство тьми *див.* царство.

ТЬМИТЬСЯ: тьми́ться в оча́х *див.* тьмариться.

ТЬМІ: у тьмі віків. У глибокій давнині. *Це питання* [виникнення мови] *стосується віддаленого від нас часу, у тьмі віків захованих відносин мов і племен* (Пит. походж. укр. мови).

ТЬОТІ: спаси́бі ва́шій тьо́ті *див.* спасибі.

ТЬФУ: тьфу на те́бе *див.* тьху.

ТЬХУ: дава́ти тьху *див.* давати.

за тьху, *з сл.* к у п и́ т и, п р и д б а́ т и *і т. ін.* Дешево, вигідно, за безцінь; майже даром. *Пощастило ж...— за тьху купив отакого жереба* (Збан.).

тьху (тьху, пху, *діал.* **ігі) на те́бе (на вас, на них** *і т. ін.***).** Уживається для вираження незадоволення, негативного або зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь. *«Ото приверзлося! Тьху на тебе!» — відмахнулася Оксана від згадки про юного шоферчука* (Грим.); — *Пху на тебе, сатано! — плюнув набік Кайдаш і хрьопнув дверима так, що з полиці полетіло горня й розбилось на шматочки* (Н.-Лев.); — *Ігі на тебе! Ти, обміннику! Щез би у озеро та в тріски!* (Коцюб.); — *Ігі на тебе, пияку! — відповідала йому* [Грицеві] *Грициха з печі* (Л. Март.).

У

УБАВИТЬСЯ: не уба́виться *кого.* Хто-небудь нічого не втратить; нічого не станеться з ким-небудь. *В клубі хай співає... Від того її* [Катрі] *не убавиться, а на людях прославиться* (Кучер).

УБ'Є: і му́ха крило́м уб'є́ *див.* муха; **хай мене́ Бог ~** *див.* Бог; **хай мене́ грім ~** *див.* грім.

УБИВ: щоб грім уби́в *див.* грім.

УБИВАТИ: убива́ти / уби́ти двох зайці́в (два за́йці). Домагатися одночасного здійснення двох різних справ. *Долгін думав, що вбиває двох зайців — доводить Куцевичу, який він йому відданий, і водночас ставить його в становище якоїсь*

залежності (Рибак); *Освітливши тепер Василівку, це глухе і відстале село, ми одним пострілом вбиваємо двох зайців: піднімаємо Василівку і створюємо грунт в інших селах для майбутньої електрифікації* (Коцюба); *Заруба цим.. убив одразу двох зайців. Найзапекліша самогонщиця кинула шинкарювати, а старий учитель здобув собі добру хазяйку* (Кучер); *Ярошенко почував себе переможцем.. Так би мовити — два зайці вбив — попові на хвіст наступив і хату-читальню для села відвоював* (Речм.). **уполюва́ти (уколо́шкати) двох зайців.** *Все це допоможе уполювати зразу аж двох зайців* (Головч. і Мус.); *Цей кучерявий* [Богдан] *хоче двох зайців уколошкати — і мул вийняти із ставка, і родючість грунту підвищити* (Большак).

УБИЙ: уби́й мене́ хрест *див.* хрест.

уби́й (поби́й) мене́ Бог. Уживається для вираження запевнення, заприсягання у правдивості висловленого.— *Ти хоч би нашого не крав, а то щоб він ягід приніс.— Чого ти? Їй-богу, принесу! Бог мене вбий, коли не принесу!* (Мирний). П о р.: **хай мене́ Бог поб'є́.**

уби́й тебе́ хрест *див.* хрест.

хоч уби́й (уби́йте). Уживається для вираження неможливості здійснити, зрозуміти, збагнути і т. ін. що-небудь.— *Тепло, затишно, привітно... А от не засну, хоч убий. Так до півночі проваляв-ся* (Тют.); *Як ми його проминули, хоч убий, не втямлю!* (Головч. і Мус.); *Як радість — всю до дна доп'ю, Як горе — хоч убий — не плачу* (Павл.); *Показував мені дядько лист Ок*[уневського], *хоч убийте, нічого не розумію* (Л. Укр.). С и н о н і м и: **хоч умри́** (в 2 знач.); **хоч заби́йся.**

УБИРАТИСЯ: убира́тися (наряджа́тися, одяга́тися) / убра́тися (наряди́тися, одягну́тися) в то́гу. Безпідставно намагатися видавати себе за кого-небудь або створювати собі певну репутацію. *Спроби деяких письменників нарядитися в тогу древніх мудреців, які зустрічали з колиски людину багатозначним «пам'ятай про смерть», виявилися смішними* (Талант...).

убира́тися / убра́тися з дра́нки в перепера́нку. Потрапляти з однієї неприємної ситуації в іншу.— *Утечи! — зареготав Назар.— Мандрівочка — рідна тіточка...— А ти ось що лучче скажи: куди втікати? ..Із дранки та вберешся в переперанку...* (Вовчок).

УБИТИ: уби́ти двох зайці́в *див.* убивати.

уби́ти ма́ло *кого.* Уживається для вираження великого обурення з приводу чиєїсь поведінки, чийогось вчинку. [Ю д а:] *Ні, не простив* [Месія]*! Я пригадав — він докорив мені.* [П р о ч а н и н *(перекривляє з огидою):*] *«Він докорив!» — Тебе убити мало!* (Л. Укр.).

уби́ти му́ху (чмеля́). Випити вина, горілки. *Панько убив муху і проспав до ранку.*

уби́ти (пійма́ти) грі́нку *в кого і без додатка.* Мати вигоду, користь, виграти що-небудь. [М а р ф у ш а *(сама):*] *Довідаюсь, чи правда в тому, що вона покохала якогось простого парубка?.. Ну, якщо тому правда, то убила грінку, виміняла шило на швайку* (Кроп.); *Дидону мав він мов за жінку, Убивши добру в неї грінку, Мутив, як на селі москаль!* (Котл.).

УБИТИЙ: уби́тий (прибі́тий) го́рем. Засмучений, пригнічений, сильно засмучений. *Стоїть Васюта біля стінгазети.. Глянув сюди, на рахівника, вагаючись. Далі ступив до нього, до столу. Аж шапкою піт витер з обличчя. І зразу ж убитий горем,— ну, що його робити?* (Головко); *Знову якась горем прибита людина принесла божому сину свій немудрий дар, сподіваючись полегшення чи собі, чи комусь із рідних* (Стельмах).

як (мов, ні́би *і т. ін.***) уби́тий (заби́тий).** 1. *з сл.* с п а́ т и. Міцно. *Бурлаки покотом полягали на соломі й спали як убиті* (Н.-Лев.); *Вночі спав* [Улас] *як убитий, не чуючи ні веселого сміху, ні тихого шепоту закоханих* (Тют.); *Над самими їхніми вухами прорипіли сотникові чоботи, а хоч би вусом хто повів. Сплять, немов убиті* (Ліг. Укр.); *Піддубний виспався. Спав цілу ніч, як забитий* (Коцюб.); *Пастух спав також мов забитий* (Фр.). С и н о н і м и: **як ме́ртвий** (у 3 знач.); **без за́дніх ніг; як пі́сля ма́ківки.**

2. Дуже засмучений, пригнічений чим-небудь. *Старий Трохим по надвір'ю, Мов убитий, ходить* (Шевч.); *Балабуха приїхав додому неначе вбитий* (Н.-Лев.).

УБОГИЙ: умо́м убо́гий. Розумово обмежений, нетямущий; дурний. [П р і с ц і л л а:] *Та хіба ж усі такі, як той клієнт, умом убогий?* (Л. Укр.). С и н о н і м: **бі́дний на ро́зум.**

УБОЛІВАТИ: уболіва́ти душе́ю (се́рцем) *за кого — що, заст. за ким — чим.* Дуже непокоїтися, турбуватися, тривожитися. *Бідолашне жіноцтво у слободі Мандрики всякі наруги терпіло і.. душею уболівало і страждало* (Ковінька); *Уболіваючи душею за брата, думала Ольга про Твердохліба: а що і як йому якусь капость тіун зробить* (Хижняк); *Над долею бідних уболіває він* [хлібороб] *серцем, скарбам багатійським не заздрить* (Зеров).

уболіва́ти за свою́ шку́ру *див.* боліти.

УБРАТИСЯ: убра́тися в ду́рні *див.* пошитися; **~ в то́гу** *див.* убиратися; **~ з дра́нки в перепера́нку** *див.* убиратися.

УБРІД: пі́вень убрі́д перехо́дить *див.* півень.

УВАГИ: бра́ти до ува́ги *див.* брати; **ва́ртий ~** *див.* вартий; **випада́ти з ~** *див.* випадати; **випуска́ти з ~** *див.* випускати; **пропуска́ти мі́мо ~** *див.* пропускати; **хви́лину ~** *див.* хвилину.

УВАГУ: розрива́ти ~ *див.* розривати.

УВАЗІ: мáти на увáзі *див.* мати.

УВЕСЬ: дур увéсь спав *див.* дур; **переверну́ти ~ світ** *див.* перевернути; **~ тягáр лягáє на плéчі** *див.* тягар.

УВІЙТИ: увійти́ в тяж, *заст.* Завагітніти.— *Ну, то діва Марія, подейкують, од святого духа в тяж увійшла* (Гуц.).

увійти́ до лóна *чого, уроч.* Бути членом якої-небудь організації, угруповання.— *Три місяці тому, замість унії, він увійшов до лона католицької церкви* (Тулуб).

УВІНЧУВАТИ: увíнчувати (вінчáти) / увінчáти лáврами *кого.* Прославляти кого-небудь. *Хоча С. Крушельницька, О. Мишуга, М. Менцинський і не мали змоги на рідній землі демонструвати своє мистецтво, але й там, на чужині, вони зуміли прихилити до себе серця.. Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків з України* (Вітч.).

УВІНЧУЄ: слáва увíнчує *див.* слава.

УВІРВАВСЯ: бас увірвáвся *див.* бас; **терпéць ~** *див.* терпець; **~ рéтязь** *див.* ретязь.

УВІРВАЛА: дóля увірвáла ни́тку *див.* доля.

УВІРВАЛАСЯ: ни́тка увірвáлася *див.* нитка; **~ ву́дка** *див.* вудка; **~ лáвочка** *див.* лавочка.

УВІРВАТИ: увірвáти терпéць *див.* уривати.

увірвáти (урвáти) ни́тку. Покласти кінець чому-небудь, припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.). [Любов:] *Я не побачу його.* [Милевський:] *Простіть, Любов Олександрівно, я не люблю мішатись до чужих справ, але на правах приятеля скажу: мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку* (Л. Укр.).

УГАВУ: без угáву. Не перестаючи, без перерви; невпинно. *Батареї без угаву молотили по них* [дотах] (Гончар); *Військові оркестри без угаву грали різні голосні марші* (Ю. Янов.); *Говорив* [Добривечір] *багато і без угаву* (Баш).

немá угáву *див.* нема.

УГАМУВАЛОСЯ: сéрце угамувáлося *див.* серце.

УГАНЯТИ: уганя́ти кóло робóти. Працювати з завзяттям, з запалом. *Він почав уганяти і кидатися коло роботи, мов коло своєї* (Фр.).

уганя́ти / угнáти в сльóзи. Примушувати когось плакати від чогось, кого-небудь.— *Ні, треба їх* [панів-ляхів] *угнати в такі сльози, щоб і приказки не підібрав до них, хіба тоді покаються* (Панч).

УГНАТИ: угнáти в сльóзи *див.* уганяти.

УГОРУ: задирáти хвіст угóру *див.* задирати; **не мáти колú ~ гля́нути** *див.* мати.

УДАВАТИСЯ: удавáтися в химéри. Мріяти про щось нездійсненне; фантазувати. *З природи самої бувши тверезим розумом, Артем і зараз оце, думаючи про батька і сумуючи за ним, однак не вдавався ні в які химери, щоб забутися в них* (Загреб.).

удавáтися / удáтися в подрóбиці (тóнкощі). Дуже багато приділяти уваги чому-небудь, як правило, другорядному, несуттєвому. *Легінник ображався і платив тою ж самою монетою, негречно вдаючися в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ* (Хотк.).

УДАВИЛИ: сльóзи удави́ли *див.* сльози.

УДАР: відвести́ удáр *див.* відвести; **приймáти ~ на сéбе** *див.* приймати; **стáвити під ~** *див.* ставити.

удáр у спи́ну *кому, чому.* Підступний вчинок, зрадницька поведінка когось по відношенню до кого-небудь. *Врангелівський удар у спину революції, загроза Донецькому басейнові заставили всіх по-новому оцінити кримську небезпеку* (Гончар).

УДАРИВ: грім би удáрив *див.* грім; **мов роди́мець ~** *див.* родимець; **правéць ~** *див.* правець; **~ час** *див.* час; **хміль ~ у гóлову** *див.* хміль; **як парáліч ~** *див.* параліч.

УДАРИЛА: кров удáрила в лицé *див.* кров.

УДАРИЛО: мов грóмом удáрило *кого.* Хто-небудь дуже вражений, приголомшений чимсь.— *Я почула його* [крик] *аж у долині. Мене мов громом ударило* (Літ. Укр.).

удáрило в пáмороки *кому і без додатка, безос. Тітка випила там чи не випила, але в паморокі ударило* (Гуц.).

удáрило в сон *кого, безос.* Хто-небудь захотів спати. *Одного разу ліг після обіду відпочити.., взяв собі газету* (рискнув) *і розгорнув... Як ударило ж мене в сон* (Вишня).

УДАРИТИ: [аж] удáрити об (у) пóли [рукáми]. Виявити надзвичайно сильне здивування, збентеження, обурення і т. ін. з певної нагоди.— *От горечко! — вдарив Шовкун об поли руками і кинувся бігти далі* (Гончар); *Сторожук руками об поли вдарив: — А ти сам би охрестив* [дитину]*? — Ні, звичайно, ні* (Гуц.); *Як.. роздивились і вгадали, що то солдат мальований, так аж об поли вдарили руками* (Кв.-Осн.); *Оксентій вдарив у поли: — Як? Революція та й не дасть хліборобові землі?* (Смолич).

не удáрити лицéм (обли́ччям) у грязь (у болóто) *перед ким і без додатка.* Показати себе в чому-небудь з кращого боку, не осоромитися. [Писар:] *От тільки статистика мені в печінках сидить — та нічого, не ударим в грязь лицем* (К.-Карий); *Їм хотілось поговорити раніше з своїм активом, підготувати його, щоб не вдарити лицем у грязь перед чекістами* (Мик.); *Чумак ловко сів у сідло. («Хоч тут не вдарив лицем у грязь!» — майнула думка)* (Головко); *Природний артист, дотепний співрозмовник, до того ще й бандурист і непоганий співак, він мобілізував усі свої мистецькі здібності, щоб не вдарити обличчям у грязь перед високими панами* (Добр.); [Тиберій:] *Давайте ж не вдарим лицем в болото і заспіваємо яку-небудь кантату* (Кроп.).

пáлець об пáлець не удáрити. Зовсім нічого не

зробити, перев. для досягнення чого-небудь. *На душі у Марусі тяжко, вона не знаходить собі місця.. «Ах, я ще палець об палець не ударила, щоб організувати друкарню!» шугає думка* (Бурл.); — *Та які там жарги, громадянине священнику,— враз наїжачився Ярошенко.— Люди он пухнуть та мруть з голоду, а ви і ваш бог і палець об палець не вдарили для порятунку нещасних* (Речм.).

уда́рити в го́лову *див.* бити.

уда́рити в закаблу́ки. Завзято затанцювати. *В червоних штанях оксамитних... Іде козак.— Ох, літа! літа! Що ви творите? — На тотеж Старий ударив в закаблуки, Аж встала курява! Отак!* (Шевч.); *Як сонні, ходять* [пари], *сплівши руки. а тут би вихором пройтись, ударить шквально в закаблуки* (Гонч.).

уда́рити з копи́та. Зразу з місця побігти, помчати з великою швидкістю (про коней). *Коні вдарили з копита, і під ними задзвеніла і бризнула соком березнева земля* (Стельмах).

уда́рити (ки́нути) / ударя́ти (ки́дати, би́ти) ли́хом об зе́млю. Забувати біду, горе, не журитися, не втрачати надії на краще. [В и б о р н и й:] *Викинь* [Наталко] *лиш дур з голови; удар лихом об землю,— мовчи та диш!* (Котл.); [Х и м к а:] *Не сумуйте, тіточко. Ударимо лихом об землю! От прийдуть наші гості, погуляємо!* (Мирний); *Панько Борозна вхопив Христю Кавунову.. і закрутив її в танці..— Ех, Христе! Вдар лихом об землю, хай йому бутон трісне!* (Кучер); — *Удар лихом об землю, покажи їм, як матроси викидають яблучко...* (Кучер); *Кинь лихом об землю! Якого ката слиниш!* (Г.-Арт.); — *Не плач, Одарко, Бий лихом об землю* (Стельмах).

уда́рити на спо́лох; ~ триво́гу *див.* бити.

уда́рити / ударя́ти в го́лову *кому і без додатка.* 1. *безос.* Хто-небудь подумав, додумався до чогось. *«А що, як розприндиться наша киця?» — зразу ударило її* [Мар'ї] *в голову* (Мирний); *Нащо він приїхав сюди? В яку чорну хвилину вдарило йому в голову — провідати батька?* (Гончар).

2. Призвести до сп'яніння; сп'янити. *Випив* [Чіпка] *з півкварти* [горілки] *й не чув, щоб хоч запекла або вдарила в голову...* (Мирний); *Друга чарка йому* [Олегу] *вдарила в голову, і стриманий язик швидко розв'язувався* (Голов.); *Вино розбирає, вдаряє в голову, на очі навертаються сльози* (Гжицький). П о р.: **вступи́ти в го́лову.**

уда́рити чва́лом. Швидко помчати, понестися (про коней). *Гюргій зв'язав тарпанів за шиї своїм поясом і відпустив їх у поле, тарпани з місця вдарили чвалом, в несамовитості розшарпали пояс* (Загреб.).

як (мов, ні́би, на́че *і т. ін.*) **до́вбнею (молотко́м) уда́рити [по голові́ (в го́лову)]** *кого.* Дуже вразити, приголомшити кого-небудь неприємною несподіванкою. *Одно невеличке слівце «Дін» як молотком ударило її* [Мотрю] *в голозу* (Мирний). П о р.: **як обу́хом би́ти по голові́.**

як обу́хом уда́рити по голові́ *див.* бити.

УДАРИТИСЯ: уда́ритися в горі́лку (до горі́лки). Почати пиячити. *Вони нерідко сварилися. Все частіше Марина з дочкою ночувала в батьків. От він від гіркоти, образи у горілку й ударився* (Україна..); *Думав* [Мартин Прокопович] — *до горілки вдаритись, та чистота душі втримала* (Коп.).

уда́ритися в сльо́зи. Заплакати. *Знов дрочаться діти, поки він* [Івась] *не удариться в сльози* (Григ.).

уда́ритися (полі́зти) в амбі́цію. Підкреслено виявляти образу, незадоволення внаслідок враженого самолюбства.— *Що?! — Кажу — поженимось... Я ж не малолітній,— вдарився Остап в амбіцію* (М. Ю. Тарн.); *Тут Карпо поліз в амбіцію, вийшов на місце голови* [зборів] *й давай лаятись* (Ю. Янов.).

УДАРІ: в уда́рі, *з сл.* б у т и, п е р е б у в а́ т и *і т. ін.* В стані душевного піднесення, натхнення; у піднесеному настрої. *Діденко був особливо сьогодні в ударі. Говорив небагато,— але зате кожна фраза його була наче карбована* (Головко); — *Ви, Тамаро, сьогодні просто в ударі!..* (Гончар).

УДАРОМ: одни́м уда́ром. Дуже швидко, одразу. *Націоналізацію банків досить було б саме декретувати,— і її провели б директори і службовці самі. Ніякого окремого апарату.. з боку держави тут не потрібно, цей захід можна здійснити саме одним указом, «одним ударом»* (Ленін); *Поспішаймо, поспішаймо з виходом у поле, щоб одним ударом покінчити з посівною* (Веч. Київ).

під уда́ром, *перев. з сл.* б у т и, п е р е б у в а́ т и. У небезпечному становищі, під загрозою чого-небудь. *У вересні сорок першого неподалік Азовська прорвалися гітлерівці. Завод під ударом* (Рудь).

УДАРЯЄ: кров ударя́є в го́лову *див.* кров; **хміль ~ в го́лову** *див.* хміль.

УДАРЯТИ: ударя́ти в го́лову *див.* ударити.

УДАТИСЯ: уда́тися в подро́биці *див.* удаватися.

УДЕНЬ: як уде́нь, *з сл.* в и́ д н о, в и́ д к о. Дуже добре. *Надворі видко, як удень* (Н.-Лев.); *Біля заводських воріт видно, як удень* (Тют.); *Тут ні до чого була мадьярова свічка, бо й так було видно, як удень* (Гончар).

УДЕРЖАТИ: уде́ржати в голові́ *див.* удержувати.

УДЕРЖУВАТИ: уде́ржувати / уде́ржати в голові́. Пам'ятати. *І все мені треба удержати в голові.*

УДЕРТИ: уде́рти (удра́ти) шту́ку. Зробити щонебудь несподіване, незвичайне. *Дав пан приказ*

[наказ] *некрут ловити.. Нікому і в голову не приходило, ..що пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякать і віддати* [заміж] *Фрузину* (Свидн.); *Постійте ж, думаю, я вам удеру штуку!* (Барв.); *— Ну, та й хитрий же наш батюшка! Еге! Отаку штуку удрав,— гомоніли чоловіки, розходячись* (Н.-Лев.).

УДИТИ: нóсом рúбу ýдити *див.* вудити.

УДКА: урвáлася ýдка *див.* вудка.

УДРАТИ: удрáти штýку *див.* удерти.

УДРУГЕ: як удрýге на світ народúтися *див.* народигися.

УЖАЛЕНИЙ: як (мов, нáче *і т. ін.*) **ужáлений.** 1. *з сл.* підскáкувати, зіскáкувати, відскáкувати. Різко, рвучко. *Ольга переступила поріг, підняла над головою свічку. Але в ту ж мить, мов ужалена, відскочила назад* (Мик.).

2. *з сл.* закричáти, заверещáти *і т. ін.* Раптово, зразу. *Марія, як ужалена, ляскотно заверещала й вискочила з хати* (Панч); *Степан Васильович прокидається і, мов ужалений, зіскакує з ліжка: хтось міцно тарабанить у двері* (Стельмах).

УЖАЛИТИ: ужалúти в сéрце. Боляче вразити; спричинити душевний біль.— *Ти згадай, серце, які Дубці дохідні! Молодий аж іздригнувся і дивиться на неї,— ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило...* (Вовчок).

УЖЕ: та й уже. І все, й кінець. *Підпара насував брови — Тепер він* [бунтар] *панське бере, а пождіть трохи — візьме і ваше.. Забере в мене, в тебе, Максиме; а тоді і в бідніших. Від них життя не буде.. Що там! Постріляти та й вже* (Коцюб.); *— Не відаю, як з кіньми...— Займемо, та й уже!* (Загреб.).

[та] ужé ж. Звичайно.— *Та вже ж важко за нелюбого йти!* (Вовчок); *— То Василько живий? — скрикнули разом Яким і Олена.— Та вже ж живий...* (Коцюб.).

ужé такúх бáчив *див.* бачив.

УЗДУ: попускáти уздý *див.* попускати.

УЗЯВ: біс узя́в *див.* біс; **бодáй лихúй ~** *див.* лихий; **морóз з-за плечéй ~** *див.* мороз; **не ~ йогó біс** *див.* біс; **сміх ~** *див.* сміх; **хай би грець ~** *див.* грець; **чорт би ~; щоб чорт ~** *див.* чорт.

УЗЯЛА: могúла узялá *див.* могила; **смéрть ~** *див.* смерть.

УЗЯЛО: на кýтні узялó *кого, ірон., зневажл.* Хто-небудь сміявся, кепкував з когось, чогось. *Із-за моєї невдачі когось на кутні узяло.*

УЗЯТИ: узя́ти в зáшморг. Оточити. *З усіх боків оточили* [село], *виходить, узяли в зашморг. І, видко, неспроста така осторога — карателі, значить* (Головко).

узя́ти в молоткú. Докоряти, робити зауваження кому-небудь за щось; лаяти. *Колода як узяв його* [Шугалія] *в молотки на господарстві, .. так він тільки сопе* (Кучер). Синоніми: **брáти в шóри** (в 2 знач.); **брáти в робóту** (в 2 знач.).

узя́ти в нагаї *кого.* Побити, покарати кого-небудь. *Митрофана Лизю теж узяли в нагаї. Та старий чоловік тільки до шостого удару витримав* (Ле). **узя́ти в нагáйки.** *Кінні козаки, тісним колом охопивши арештованих, погнали їх у напрямку Лук'янівки. Один козак з іронією питав іншого: — Чого начальство церемониться! Наказали б узяти їх в нагайки* (Драч).

узя́ти за рéбра *кого.* Силою примусити кого-небудь виконати, зробити щось.— *Я думаю, що... в нього* [попа] *можна добути документи на вчителя... Напевне ж у нього печатки якісь є...* (Сліс.). Синонім: **взя́ти за жáбри** (в 1 знач.).

узя́ти під нóги. Поставити кого-небудь в принизливе становище; зганьбити.— *Ще ж не перевернувся світ, Щоб піп узяв мене* [пана] *під ноги* (Фр.).

УЗЯТИСЯ: узя́тися за шáпку *див.* хапатися.

УКАЗ: не укáз *кому, для кого.* Хто-, що-небудь користується авторитетом, має вплив на когось.— *Ти від нас відбився.. І не сором це для нас, І слова твої для твого Ще народа не указ* (Фр.); *Хлопцеві б промовчати, а він відгризнувся: — Ви мені не указ* (Гончар); // Хто-небудь може діяти так, як хоче. *Сама собі господиня! що схотіла, те й зробила —..ніхто мені не указ* (Барв.).

УКАЗУВАТИ: укáзувати дорóгу (шлях, шляхú) *до чого.* Бути зразком для здійснення чого-небудь. *Поганий сватає— гарчому шлях указує* (Укр.. присл..).

УКІС: пускáти під укíс *див.* пускати.

УКЛАДАТИ: укладáти / уклáсти в кóпи *згруб.* Дуже багато їсти, з'їдати чого-небудь. *Свіклицький похапцем укладав у копи полудень, аж редька хрущала в його міцних зубах на всю хату* (Н.-Лев.); [Єфросина:] *Наша Химка як почне лупити, то за один раз укладе в копи з борщем цілий хліб* (Н.-Лев.).

УКЛАДАТИСЯ: укладáтися в рáмки. Не виходити за межі норми. *Досі Антін здавався простим і зрозумілим. Все було в нім ясне, добре відоме, укладалося в рамки* (Коцюб.).

УКЛАСТИ: уклáсти в гóлову *кому.* 1. Пояснити, допомогти зрозуміти комусь що-небудь. *Шляхом до слободи старшина Неписаний намагався хлоп'якові Васильку укласти в голову основні штампи волосного законодавства* (Ковінька).

2. Усвідомити що-небудь.— *Якове Яковичу, укладіть собі в голову: вам буде подано і піднесено. В цих ділах розпорядиться моя господиня Маклена Лексіївна* (Ковінька).

уклáсти в кóпи *див.* укладати.

УКЛОНИТИСЯ: уклонúтися до землí *див.* уклонятися.

УКЛОНЯТИСЯ: уклоня́тися / уклонúтися до землí *кому.* Низько схилятися, виражаючи поша-

ну. *Шрам став поруч із Череванем; діти їм уклонились до землі* (П. Куліш).

УКОЛУПАТИ: уколупáти (улупи́ти) б [свогó] сéрця. Бути готовим на все, нічого не пожаліти заради когось.— *Ох, боже мій милий! Серця свого вколупав би я та дав своїм діткам* (П. Куліш); — *Я б свого серця влупила та дала йому, коли б тільки він став чоловіком* (Мирний).

УКОПАНИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **укóпаний,** *з сл.* с т о я́ т и, с т а в á т и Нерухомо, непорушно, застигши на місці.— *Здрастуй! — скочивши навперейми Галі, привітався він* [Власов] *і, зиркнувши на її іскристі очі, став як укопаний* (Мирний); *Як повиходили з човна, старший брат тільки свиснув до свого коня, так він став перед ним, як укопаний* (Стор.); — *А ми завтра від'їжджаємо... Денис стояв як укопаний* (Тют.); *І раптом — треба ж такої халепи! —«революціонер» запахкав, заторохтів, чмихнув парою з радіатора й став, як укопаний* (Довж.); *Павлові раз у раз здавалося, що вона* [шлюпка] *стоїть на місці мов укопана* (Кучер); *Дівчина собі стоїть, Неначе вкопана* (Шевч.). **як повкóпувані** (про багатьох). *Діти стояли, як повкопувані; ще Антосьо не так, а що той, то як стовп — щоб поворухнувся!* (Свидн.). **як у зéмлю укóпаний.** *Катерина не привітала його, не кинулась, як завжди, йому назустріч, стоїть, як у землю вкопана* (Стор.). С и н о н і м: **як з кáменя ви́битий** (у 1 знач.).

УКОРОТИТИ: укороти́ти віку *див.* укорочувати.

укороти́ти / укорóчувати язикá (язи́к). 1. *кому.* Примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити. *Сама аж киплю. Рада б і на досвітки її послати, щоб укоротити цокотухам язика* (Барв.).

2. *чий, чийого.* Помовчати, не говорити зайвого.— *Раджу панові вкоротити свій язик! — Я, здається, тут начальник? — спалахнув Заславський* (Кач.).

УКОРОЧУВАТИ: укорóчувати / укороти́ти віку (вік, життя́, *заст.* **животá)** *кому, чийого.* Призводити кого-небудь до передчасної смерті.— *Помиріться з Олександрою та живіть, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість, не вкорочуйте мого віку* (Коцюб.); *І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила* (Кв.-Осн.); *Придавлю, причавлю пана, мов змію підколодну! — і руками показав* [Роман], *як вкоротить життя Стадницькому* (Стельмах); — *Його* [Анхиза] *сивуха запалила і живота укоротила* (Котл.).

укорóчувати язикá *див.* укоротити.

УКРАСТИ: як укрáсти. Дуже мало. *Побачивши мішок із зерном, Григір трохи пом'якшав, хоча й не виявив особливого захоплення: Дали, як украли* (Тют.).

УКРИВАЄ: слáва укривáє *див.* слава.

УКУСИВ: гéдзь укуси́в *див.* гедзь.

УКУСИТИСЯ: укуси́тися за язи́к, *розм.* Утримуватися від висловлювання; раптово замовкнути. *Мені слова промовити не вільно при батьку.., усі моргають і кивають, що треба мені за язик вкуситися!* (Вовчок); — *Ей ти, Чумак, чи як тебе! Іди товариша купати будемо.— Що, вже готовий! — прибіг захеканий Чумаченко.— За язик укусись! — грізно глянула на нього Уляна* (Тют.).

УКУСИТЬ: укýсить і мéду дáсть. Нещирий, фальшивий у своїх вчинках, словах.— *Та й та гарна! То єхида-лисиця, укусе й меду не дасть,— призро, гидливо якось одказала Параска* (Мирний).

УЛІЗТИ: улíзти в ýхо *кому, ірон.* Хто-небудь почув про когось, щось.— *Та один наш зайдиголова до району поліз. Чи пива йому схотілося, чи в кіно,— та заблудив, анахтема, та й уліз отому замрайвідділом сільського господарства в ухо* (Вишня).

УЛОЖИТИ: уложи́ти у зéмлю. Позбавити життя кого-небудь; убити.— *Коли б їхня* [ворогів] *сила — не одного б уложили за землю у землю* (Стельмах). С и н о н і м: **уложи́ти у кóпи.**

уложи́ти у кóпи. Позбавити життя кого-небудь; убити. *Не раз, бувало, який чоловік або парубок, пішовши на кулачки погуляти, живий додому не вертався,— там його і у копи уложать!* (Мирний). С и н о н і м: **уложи́ти у зéмлю.**

УЛУПИТИ: улупи́ти б свогó сéрця *див.* уколупати.

УМ: брáти в ум; брáти на ~ *див.* брати; **навóдити на ~** *див.* наводити; **на ~ клáсти** *див.* класти; **прийти́ на ~** *див.* прийти; **сպливáти на ~** *див.* спливати.

ум за рóзум захóдить / зайшóв *у кого.* Хто-небудь втрачає здатність тверезо, розумно діяти.— *В мене вже аж ум за розум заходить од високих нематеріальних любощів* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **глузд за рóзум завертáє.**

УМА: вивíдувати умá *див.* вивідувати; **ви́жити з ~** *див.* вижити; **ви́кинути з ~** *див.* викинути; **добирáтися ~** *див.* добиратися; **довóдити до ~** *див.* доводити; **звихнýтися з ~** *див.* звихнутися; **звóдити з ~** *див.* зводити; **зійти́ з ~** *див.* зійти; **набирáтися ~** *див.* набиратися; **не йти́ з ~** *див.* йти; **не мóго ~ діло** *див.* діло; **не пóвно ~** *див.* повно; **не прибрáти ~** *див.* прибрати; **палáта ~** *див.* палата; **рішúтися ~** *див.* рішитися; **~ не зібрáти** *див.* зібрати; **~ не приклáсти** *див.* прикласти; **~ трóнутися** *див.* тронутися.

УМЕРЛОМУ: як умéрлому кади́ло *див.* кадило.

УМИ: тривóжити уми́ *див.* тривожити; **хвилювáти ~** *див.* хвилювати.

УМИВАТИ: умивáти / уми́ти руки. Ухилятися від участі в якій-небудь справі, знімати з себе відповідальність. *Отже, коли у вас,.. є хоч крапля любові до свого народу, коли ви не Пілат, що гордо умиває руки, а син народу,.. бориться проти Гітлера* (Довж.); — *Я хочу сказати вам усім,*

товариші: я вмиваю руки. Я мушу вам заявити цілком офіціально — всякі подальші експерименти над моїм винаходом провадяться тут без мого дозволу (Собко); *Шугалія сподівався на його підтримку, а коли Перегуда умив руки, то Пилип, видно, плюнув на все й почав топить* [на суді] *і його* (Кучер).

УМИВАТИСЯ: умива́тися (*рідко* **ми́тися**) **/ уми́тися слізьми́ (сльоза́ми, сльозо́ю).** Гірко, невтішно плакати. *Згадують, мабуть, мене матуся і батенько... Мабуть, не раз умивалися слізьми, що така гірка доля випала їх дочці* (Цюпа); — *Будьте ласкаві, будьте милосердні! — благала Горпина, умиваючись слізьми* (Л. Янов.); *Я хочу миру між людьми. Щоб матері слізьми не мились* (Павл.); *Як калина при долині Вранці під росою, Так Ганнуся червоніла, Милася сльозою* (Шевч.). **уми́тися слі́зоньками.** *Згадай мене, ненько, Напившись, наївшись. А я тебе ізгадаю, Слізоньками вмившись!* (Укр.. дум..); *Стара.. втішає унучечку, вмовляє: — Чого плакати, моя дитино? Годі ж бо, годі! — Чому господь не дав йому панства-багатства! — викрикне та так і вмиється слізоньками* (Вовчок). **умива́тися рясни́ми (гірки́ми).** *Марина не раз і не два вмивалася рясними, як надавлять її злидні та недостачі* (Мирний); *Я гляну в ту сторону, де дитина спить... умиюся гіркими, та й знову за роботу* (Мирний) Синоніми: **дава́ти во́лю сльоза́м; облива́тися слізьми́; ли́ти сльо́зи** (в 1 знач.).

УМИТИ: уми́ти но́ги. Дуже прислужитися. *Він тут мені не раб, тут я йому готов умити ноги* (Л. Укр.).

уми́ти ру́ки *див.* умивати.

УМИТИСЯ: уми́тися слізьми́ *див.* умиватися.

уми́тися ю́шкою. Залитися кров'ю від сильного удару.— *Як дам тобі стусана, то й юшкою вмиєшся,— сказав Мина* (Н.-Лев.); — *Жалко тебе. Хіба да-ать тобі добре, щоб пам'ятав. Як вмиєшся юшкою, не схочеш красти* (Коцюб.); *Ярош, не довго думаючи, затопив своєму приятелеві просто в пику. Той умився юшкою* (Воск.).

УМІ: ве́ртиться на умі́ *див.* вертиться; **в ~ поміша́тися** *див.* помішатися; **заруба́ти на ~** *див.* зарубати.

на умі́ *у кого і без додатка.* У думках, у помислах чиїх.— *Вона має щось на умі. Це неспроста. Що це за знак? Чи вона вередує, чи сердиться* (Н.-Лев.); [Одарка:] *У тебе щоразу сміх та глум на умі, а в нього праця — і за те я його люблю!* (Кроп.); — *Я, Семене, людина проста. У мене що на умі, те й на язиці* (Хотк.); — *Оце ж такі тепер учені пішли. Екзамени заходять, а їм хоч би що, дівування вже на умі...* (Гончар).

не при умі́ *див.* розумі; **прикида́ти в ~** *див.* прикидати.

собі́ на умі́. 1. Який вміє приховувати свої думки, настрої і т. ін , неохоче спілкується з іншими; хитрий, скритний. *Він показав себе ще в студентські роки; керувався репутацією хитрої пронози, людини собі на умі ..* (Бойч.); *Другий лікар.. силкувався вдати з себе людину вельми статечну, поводитися намагався незалежно, та раз у раз хитрувато примружувався — точнісінько колгоспний дядько собі на умі* (Шовк.).

2. Думати про власні інтереси, мати свої плани, задуми. *Показує одного карася і дві щучки — отакісінькі! Він показує, а я сама собі на умі* (Ковінька).

трима́ти в умі́ *див.* тримати; **що на ~ те й на язиці** *див.* що.

УМІЛІ: умі́лі ру́ки *див.* руки.

УМЛІВАТИ: умліва́ти / умлі́ти душе́ю (се́рцем). Бути надзвичайно враженим, схвильованим чимсь.— *Сава!! — зойкнула* [мати], *умліваючи душею.— Сава убив його! — і упала на долівку* (Коб.); *Вона* [матушка] *довго стояла під дверима, слухала і умлівала своїм добрим серцем* (Кол.).

УМЛІТИ: умлі́ти душе́ю *див.* умлівати.

УМОВУ: держа́ти умо́ву *див.* держати.

УМОМ: жи́ти за́днім умо́м; жи́ти свої́м ~; жи́ти чужи́м ~ *див.* жити.

за́днім умо́м. Пізніше, після всього.— *В їхній статті нічого, власне, про Храпчука не сказано. А це людина, яка не тільки зазналася...— Тепер ми грамотні,— пробурчав Заболотний.— Тепер ми розумні. Заднім умом* (Жур.); — *Захаре, не сахайся... Глянь, будь ласка, мені у вічі. ..Інші розшукують могили своїх чоловіків, розпитують очевидців... Ну, не зробила цього... Винна. Тепер сама караюся.—..Заднім умом всі багаті* (М. Кол.).

звихну́тися умо́м *див.* звихнутися; **знести́ ~** *див.* знести; **розкида́ти ~** *див.* розкидати; **~ поміша́тися** *див.* помішатися; **~ убо́гий** *див.* убогий.

УМРИ: хоч умри́. 1. Обов'язково, незважаючи ні на що; що б там не було. *Має* [Кульбака] *непереборне бажання тікати. В нього це ніби ідея фікс: на волю, хоч умри!* (Гончар).

2. Уживається для підкреслення неможливості здійснити, зрозуміти, збагнути і т. ін. що-небудь. *Треба було її заспокоїти, але прокляті слова! Завжди. юрбою товпляться на кінчику язика. А тут — хоч умри!* (Жур.). Синоніми: **хоч убий; хоч забийся.**

УМУ-РОЗУМУ: вчи́тися уму-ро́зуму *див.* вчитися; **набира́тися ~** *див.* набиратися; **навча́ти ~** *див.* навчати.

УНИЗ: коти́тися уни́з *див.* котитися.

УПАВ: тяга́р з плече́й упа́в; тяга́р ~ на се́рце *див.* тягар; **тяжки́й ка́мінь ~ на гру́ди** *див.* камінь; **~ ві́хоть** *див.* віхоть.

УПАДАТИ: упада́ти / упа́сти в но́ги (до ніг).

Уклінно просити, благати, молити кого-небудь.— *Я батькові до ніг упаду.. Як не віддасть мене батько за тебе, я вмру!* (Вовчок); *Ось, бачу, пре табун стиляг. .. Один з них, бачу, он побіг і вашингтонцю впав до ніг* (С. Ол.).

УПАДУ: до упáду. Надзвичайно сильно, до знемоги. *Ніколи вона* [Маруся] *так швидко рум'янцем не спахне, як от Катря наша,.. не заплаче; до впаду не затанцюється* (Вовчок); *До упаду розсмішив усіх старий колгоспник.. З насолодою і дуже виразно прочитав він гумористичні оповідання* (Хлібороб Укр.).

УПАЛА: тінь упáла *див.* тінь.

УПАСТИ: трóхи не упáсти зі (зо) сміху. Дуже сміятися.— *Та се,— бий тебе сила божа! — Бородаїв син,— скрикнув один з москалів і трохи не упав зо сміху* (Мирний).

упáсти в нóги *див.* падати; **~ до ніг** *див.* упадати; **~ дýхом** *див.* занепадати.

УПЕРЕД: крок уперéд *див.* крок.

УПЕРТІСТЬ: перелáмувати упéртість *див.* переламувати.

УПИВАТИСЯ: упивáтися крóв'ю (*рідко* **крóві)** *чиєю, рідко чиєї.* Діставати насолоду від кривавої помсти.— *Котилися І наші козачі дурні голови... Упивались і чужої І своєї крові!..* (Шевч.).

УПИНУ: без упúну (*рідко* **спúну).** Весь час, не перестаючи; безперестанку. *Блідий паночтик балакав без упину* (Март.); *Десь б'ють гармати без упину, там ніч у пломені заграв* (Сос.); *Грає* [Василько] *день і грає ніч, Грає без упину* (Павличко); *Мін у німців, видать, було вдосталь, і вони без упину гамселили і довбали ними наш рубіж* (Тих.); *Серед чудових картин та виглядів у дорозі пливуть мої думи одна за однією.. без спину, пливуть самохіть не по моїй волі* (Н.-Лев.); // Не роблячи зупинок під час руху. *То йдуть вагони без упину з вантажем бойових речей — гармат, і танків, і мечей* (Тич.); *Всю ніч без упину їхали на ті гори. Тепер уже було ясно, що дивізія йде не на Бухарест* (Гончар).

немá упúну *див.* нема.

УПІЙМАТИ: упіймáти себé на дýмці *див.* ловити.

УПІРНУТИ: упірнýти з головóю. Повністю, цілком віддаватися якійсь справі, якомусь заняттю. *Як приїхав додому, зараз з головою мусив упірнути в роботу і бюрову, і власну* (Коцюб.).

УПЛИВЛО: багáто водú уплúвлó *див.* багато.

УПЛИВТИ: уплúвтú крізь пáльці *див.* текти.

УПОКОЮ: не давáти упокóю *див.* давати.

УПОПЕРЕК: слóва упóперек не сказáти *див.* сказати.

УПОР: в упóр. 1. *з сл.* д и в и́ т и с я і под. Прямо, пильно, уважно. *Прикурюючи від його цигарки, він майже в упор примружено глянув на Іраклія* (Головко).

2. *з сл.* с т р і л я́ т и і под. Зблизька, майже впритул. *Кулемети.. в упор різонули по гітлерівцях* (Коз.).

УПРЯЖЦІ: в одній упря́жці *з ким.* Спільно, заодно з ким-небудь діяти. *Бачити свого колегу, народного вчителя, в парі з Миною Омельковичем, в одній з ним упряжці,— ні, цього я, вбийте, не збагну...* (Гончар).

ітú в одній упря́жці *див.* іти.

УПУСТИТИ: упустúти рáка з рóта. Бути ошуканим, одуреним облесливим захвалюванням. *Як кого одурять похвальбою або лестивою річчю, то люди кажуть: «Упустив рака з рота»* (Стор.).

УРА: на урá, *з сл.* б р а́ т и, б р а́ т и с я. Без підготовки, з надією на випадковий успіх: [О г н є в:] *Ніякого дерзання у цьому наказі нема, воно тут і не ночувало. Тому, що немає у ньому мислі, все береться на «ура»* (Корн.).

УРАЧИВ: бодáй рак урáчив *див.* рак.

УРВАВСЯ: бас урвáвся *див.* бас; **терпéць ~** *див.* терпець.

УРВАЛАСЯ: нúтка урвáлася *див.* нитка; **~ вýдка** *див.* вудка; **~ лáвочка** *див.* лавочка.

УРВАТИ: урвáти нúтку *див.* увірвати; **~ терпéць** *див.* уривати.

УРИВАЄТЬСЯ: терпéць уривáється *див.* терпець.

УРИВАТИ: уривáти / урвáти (увірвáти) терпéць *кому, у кого.* Доводити кого-небудь до втрати ним спокою, рівноваги.— *Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним* [дідусем], *ох і намучилась..— Моя мама Оксана тільки посміхається, бо теж добре бачить, хто кому уриває терпець* (Збан.); *Він* [Каргат] *здатний інколи урвати у людини терпець, наговорити грубощів, але щодо роботи йому нічого не закинеш* (Шовк.).

УРОДИТИСЯ: як з землí уродúтися *див.* вирости.

УРОКИ: виливáти урóки *див.* виливати.

УС: мотáти на ус *див.* мотати.

УСІ: видáвлювати усі сóки *див.* видавлювати; **висисáти ~ сóки** *див.* висисати; **в ~ свої чотúри óка** *див.* ока; **дзвонúти в ~ дзвóни** *див.* дзвонити; **на ~ грýди** *див.* груди; **перебирáти ~ кісточкú** *див.* перебирати; **тягтú ~ жúли** *див.* тягти; **~ кóзирі у рýки** *див.* козир; **~ шúшки летять; ~ шúшки пáдають на гóлову** *див.* шишки; **як ~ шляхú погубúв** *див.* погубив.

УСІЄЇ: від усієї душí *див.* душі; **з ~ сúли** *див* сили; **з ~ снагú** *див.* снаги.

УСІМ: заклинáти усім святúм *див.* святим; **з ~ гáмузом; ~ гáмузом** *див.* гамузом; **~ мúром** *див.* миром; **~ скóпом** *див.* скопом.

УСІХ: в усіх кінцях *див.* кінцях; **з ~ бокíв** *див.* боків; **з ~ жил** *див.* жил; **з ~ кінців** *див.* кінців; **з ~ ніг** *див.* ніг; **з ~ пóглядів** *див.* погляду; **з ~ усюд** *див.* усюд; **~ мастéй** *див.* мастей.

УСКАКУВАТИ: ускáкувати / ускóчити в шкóду. Завдавати кому-небудь якихось неприємно-

стей, прикростей, збитків і т. ін. *Дозволяв* [колгосп] *пасти коня та корову на колгоспному вигоні, не штрафував його за гусей, котрі інколи ускакували в шкоду* (Д. Бедзик).— *В тих шкодах винен або Охрім, ..або Панько...— Ну, я не розбирав,— одмовив Гордій,— хто саме руба в мене ліс або воде* [водить] *коней та волів до мене на озиме пасти* (Гр.); [Платон Гаврилович:] *Чисте мені горе з ним, так і никає, щоб куди в шкоду вскочить* (Вас.).

УСКОЧИТИ: ускóчити в шкóду *див.* ускакувати.

ускóчити у слúвки. Опинитися у неприємному становищі. *Ось у такі сливки ускочили наші старости! Піймали облизня* (Кв.-Осн.).

УСМІХАЄТЬСЯ: дóля усміхáється *див.* доля; **фортýна** ~ *див.* фортуна.

УСМІШКОЮ: обдарóвувати усмíшкою *див.* обдаровувати.

УСНА: ýсна газéта *див.* газета.

УСОМ: і ýсом не вестú *див.* вести; **хоч би тобі ~ повестú** *див.* повести.

УСПІХУ: сп'янíти від ýспіху *див.* сп'яніти.

УСТ: з пéрших уст, *з сл.* почýти, дізнáтися. Безпосередньо, від учасників чи очевидців. *Я вирішив зустрітися з ним самим, щоб почути, як кажуть, з перших уст те, що розповіли інші* (Літ. Укр.).

з уст *чиїх, з сл.* почýти, довíдатися, дізнáтися. Від кого.— *Я хотіла почути лише з твоїх уст, що робиться з батьком* (Коб.); *Я бачив твій* [О. Пушкіна] *портрет у друга-вірменина, із уст якутових я чув твої слова, І в'є тобі вінок Радянська Україна, в братерській вольності жива* (Рильський).

не схóдити з уст *див.* сходити.

УСТА: вкладáти в устá *див.* вкладати; **запинáти** ~ *див.* запинати; **затуляти** ~ *див.* затуляти; **зімкнýти** ~ *див.* зімкнути.

золоті устá *у кого і без додатка.* Хто-небудь вміє дотепно висловлюватися. *Полюбила наша Домаха чумаченька молодого перехожого.— Так і єсть!.. О, та й хороший же вдався! та який жартівливий, говіркий! золотії вуста!* (Вовчок).

кривúти устá *див.* кривити; **розмикáти** ~ *див.* розмикати.

устá не розмикáються *у кого, чиї.* Хто-небудь мовчить, не говорить нічого.— *Оце, я щиру правду говорю. Може, ні? Ану забожись! Бач, і уста твої не розмикаються!* (Вовчок).

УСТАВ: мéртвий устáв би з домовúни *див.* мертвий.

УСТЕЛЕНА: дорóга устéлена тéрнами *див.* дорога.

УСТОЯТИ: устоя́ти на ногáх. Виявитися спроможним стати самостійним, незалежним.— *Я знаю, дехто думає: от тепер їй світ зав'язаний, підрізало крильця нашій Катерині. А от я доведу, що й сама на ногах устою, і житиму добре, і дітей до пуття доведу* (Жур.).

УСТРОМИТИ: устромúти гнóта. Довести свою перевагу, відзначитись. *Олешківський батальйон Червоної гвардії хотів показати, що він уміє не лише по-простому битися з білими, а й устромити комусь гнота гвардійським плац-парадом* (Ю. Янов.).

УСТУПАТИ: уступáти / уступúти у закóн, *заст.* Одружуватися, вінчатися з ким-небудь.— *Чи до танців тут, до скоків? Аби б у закон уступити* (Кв.-Осн.).

УСТУПИТИ: уступúти у закóн *див.* уступати.

УСУЧИТИ: хýка усучúти *кому.* Кого-небудь відправити ні з чим.— *Я б тобі, Ригоровичу, хука усучила, та нехай лишень опісля; тепер ти мені прислуговуй* (Кв.-Осн.).

УСЮ: в усю́. На повну силу. *До Львова прибули після полудня, коли знаменита Краківська площа, на якій відбувались базари, вже вирувала, гармидерувала, торгувала в усю* (Бабляк).

УСЮД: з усíх усю́д (усю́дів). Звідусіль. *З усіх усюд неслися чутки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба* (Головко); *З усіх усюд наїжджає публіка на тутешню ропу, знають дорогу сюди шахтарі навіть десь із Крайньої Півночі* (Гончар); *З усіх усюд галасувало радіо* (Цюпа); *Та коли дзвони, схитнувшись разом, пішли у танець, ..з усіх усюдів сипнули люди* (Коцюб.).

УСЮДАХ: по всіх усю́дах. Скрізь, де тільки можна. *Ви писали страшну масу дрібних дописів по всіх усюдах* (Л. Укр.); *Як її* [бумагу про землю] *затаїти, як по всіх усюдах уже знають про неї* (Головко); *Тепер вишиті сорочки-гуцулки носять по всіх усюдах Радянського Союзу* (Вол.); *А старий цар ще не здавався. Пустив гінців по всіх усюдах, зібрав до війська чоловіків од вісімнадцяти до п'ятдесяти років* (Загреб.).

УСЯКИЙ: уся́кий собáка *див.* собака.

УСЯКИМИ: уся́кими прáвдами й непрáвдами *див.* правдами.

УСЯКИХ: уся́ких мастéй *див.* мастей.

УСЯКІМ: в уся́кім рáзі *див.* разі.

УСЯКОГО: без уся́кого ладý *див.* ладу; **з ~ пóгляду** *див.* погляду.

УСЯКОЇ: без уся́кої церемóнії *див.* церемонії.

УСЯКОМУ: в уся́кому рáзі *див.* разі.

УСЯКУ: в уся́ку хвилúну *див.* хвилину.

УСЬОГО: з усьóго дýху *див.* духу; **з ~ мáху** *див.* маху.

УСЬОМУ: усьóму головá *див.* голова.

УТЕКЛО: багáто водú утеклó *див.* багато.

УТЕРТА: утéрта дорóга *див.* дорога.

УТЕРТИЙ: утéртий шлях *див.* дорога.

УТИШИТИ: утúшити сéрце *чиє.* Послабити, полегшити чийсь душевний біль; заспокоїти.— *Втихни, Катре, втихни..! — Втиши ж ти перш*

моє серце! — одмовила [Катря], *ридаючи* (Вовчок). Синонім: **утішити сéрце.**

УТІШАТИ: утішáти / утішити сéрце *кого, чиє або без додатка.* Заспокоювати кого-небудь або самому заспокоюватися. *Ще кращий день нам упаде на пай, Тим тяжча ніч і зліша нам розплата. Втішаю серце... Але прикрих дум не сходить попіл* (Зеров). Синонім: **утúшити сéрце.**

утішити сéрце *див.* утішати.

УТНУТИ: утнýти до гапликів *див.* утяти.

утнýти по сáму ріпицю, *кому.* Змусити кого-небудь бути покірнішим, дуже обмеживши у чомусь. *Гаркуша промовчав, понурившись над возом. Ой, утнуть, здається, утнуть по саму ріпицю! Їхнє сьогодні право, що хочуть, те й роблять* (Гончар).

утнýти рóги *див.* вкрутити; **~ штýку** *див.* встругнути.

УТОПИТИ: утопúти óко *див.* топити.

УТОПЛЕНИКУ: як утóпленику (утóпленому), *з сл.* щастúти, везтú. Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *Везе йому, як тому втопленику* (Укр.. присл..); *На п'ятий день заявився Марко..— Щастить тобі* [Тимку], *як утопленику,— засміявся він.— Орися кличе* (Тют.).

УТОПЛЕНОМУ: як утóпленому *див.* утопленику.

УТОПТАНА: утóптана дорóга *див.* дорога.

УТОПТАНИЙ: утóптаний шлях *див.* дорога.

УТОРИ: слабúй на утóри *див.* слабий.

УТОРОВАНА: уторóвана дорóга *див.* дорога.

УТОРОВАНИЙ: уторóваний шлях *див.* дорога.

УТРАТИТИ: утрáтити мóву *див.* утрачати.

УТРАЧАТИ: утрачáти / утрáтити (загубúти) мóву. На якийсь час позбуватися здатності говорити, німіти від сильного хвилювання, розгубленості і т. ін. *Сахно.. довго не могла опанувати свого хвилювання.. Вона просто втратила мову* (Смолич); *Тоді, як інженер усіх питав: — Хто на машину? — він розгубився враз, притих, утратив мову, як на гріх* (Дор.); *Фатьма лежала в куточку і бажала вмерти. Мову вона загубила, бо не було того, хто б розумів* (Ю. Янов.).

УТЯТИ: утя́ти січки *див.* нарізати.

утя́ти (утнýти) до гапликів, *ірон.* Зробити, виконати, сказати щось погано, не до ладу, недоречно. [Тетяна:] *Гарно, гарно* [співав], *нічого сказати.* [Михайло:] *Утяв до гапликів!* (Котл.); *Ну та й утяла до гапликів Музика — одне, а вона — друге...* (Стар.); *— Наш дяк більше б годився для тієї ролі тореадора,— говорила Ватя.— О, сей утнув би до гапликів, нема що й казати,— говорив Леонід Семенович* (Н.-Лев.).

утя́ти штýку *див.* встругнути

УХ: ух ти! *див.* ти.

УХНАЛІ: кувáти ухналí зубáми *див.* кувати.

УХО: улізти в ýхо *див.* улізти.

УХОМ: і ýхом не вестú *див.* вести.

УХОПИВ: грець ухопúв *див.* грець; **лунь ~** *див.* лунь; **хапýн ~** *див.* хапун; **щоб лунь ~** *див.* лунь; **як хап ~** *див.* хап.

УХОПИЛА: гіркá печія́ ухопúла за сéрце *див.* печія.

УХОПИТИ: за гаря́че й студéне ухопúти *див.* хапати; **~ за хвіст** *див.* схопити; **~ на зýби** *див.* брати.

ухопúти очúма. Побачити, помітити. [Килина:] *Як з'явилась вона* [барншня] *на святках меж дівчатами, так Конон як вхопив її очима і вже відтоді і не зводе* [зводить] *їх з неї* (Кроп.); *Він злегка повернув голову, ухопив очима плечі й коротку шию Касія* (Мик.).

УХОПИТИСЯ: обомá рукáми ухопúтися; ~ за соломúну; ~ за шáпку *див.* хапатися.

ухопúтися [рукáми] за гóлову. Дуже розхвилюватися через безвихідність становища, несподіваність, безнадійність і т. ін. *На призьбі під будиночком Брилів товариші побачили гурт ранніх гостей. Харитон зразу ж ухопився за голову* (Смолич).

УХОПИТЬ: хай чорт ухóпить *див.* чорт.

УЧЕТВЕРО: слабúй як учéтверо мóтуз *див.* слабий.

УЧИТИСЯ: учúтися за пáртою *див.* сидіти.

УЧОРАШУ: не від учорáшу. Давно, довгий час.— *Товаришу старшина! Ви ж мене знаєте не від учорашу! — запевняє боєць* (Гончар).

УЧУВАЄ: сéрце учувáє *див.* серце.

УШІ: об'ї́сти ýші *див.* об'їсти.

УЩЕМИТИ: ущемúти [за] сéрце *кого.* Глибоко вразити, схвилювати кого-небудь чимсь. [Олеся:] *Візьму книжку читати, який-небудь факт так ущемить за серце, що годі вже й читати* (Кроп.); *І жура якась ущемить серце кожного, хто чує ці невидимі звуки. Стане, тихо зітхне...* (Хотк.).

УЯВОЮ: перекидáтися уя́вою *див.* перекидатися.

УЯВУ: тривóжити уя́ву *див.* тривожити.

Ф

ФАКТ: факт [є (лишáється)] фáктом. Незаперечна річ, цього не заперечиш, нема ніякого сумніву. *Кому-кому, а мені то се навіть непростимо: адже я, очевидно, на «ідеолога» не вдався, бо я не публіцист (тут уже нічого не поробиш, факт фактом!)* (Л. Укр.).

факт той, що... Основне; суть в тому, що... *А факт тим часом той, що я страшенно боюсь сеї постановки, і в Києві більше, ніж де* (Л. Укр.); — *Думаєш — дерлися* [на скелі] *хто як попало? Помиляєшся, брате... Для цього в нас є така штука — альпійський канат... Факт той, що як один зірветься, то всі підтримають...* (Гончар).

ФАКТОМ: ста́вити пе́ред фа́ктом *див.* ставити.

ФАЛДИ: присі́сти фа́лди *див.* присісти.

ФАЛЬШИВА: фальши́ва но́та *див.* нота.

ФАНТАЗІЮ: триво́жити фанта́зію *див.* тривожити.

ФАРБАМИ: те́мними фа́рбами, *з сл.* м а л ю в а́ т и, з о б р а́ ж а т и *і т. ін.* Негативно, непривабливо, гіршим, ніж є насправді. *Навіщо ж автор надає їй якийсь хист зводниці?.. Та й далі він малює її темними фарбами* (Мирний); *Вона не малювала собі будучини ані рожевими, ані темними фарбами* (Хотк.). А н т о н і м: **у роже́вих фа́рбах.**

ФАРБАХ: у роже́вих фа́рбах (роже́вими фа́рбами); у роже́вому світлі, *з сл.* м а л ю в а́ т и, з о б р а́ ж у в а т и; п о с т а в а́ т и. Кращим, ніж є насправді, ідеалізовано, привабливо. *Підбадьорений обіцянками Потьомкіна, Головатий все малював у рожевих фарбах, передбачаючи, що й сам він матиме можливість дослужитися до високого чину* (Добр.); *На думку* [Д. Писарєва], *Пушкін пройшов мимо найголовнішого лиха епохи — кріпосного права, а там, де він торкається кріпосних взаємовідносин, вони постають в занадто рожевих фарбах* (Талант...). А н т о н і м: **те́мними фа́рбами.**

ФАРБИ: згу́щувати фа́рби *див.* згущувати; **не поскупи́тися на ~** *див.* поскупитися.

ФАРБОЮ: зайти́ся фа́рбою *див.* зайтися; **налива́тися фа́рбою** *див.* наливатися.

ФАСОН: держа́ти фасо́н *див.* держати.

ФЕРТОМ: бра́тися фе́ртом в бо́ки *див.* братися; **руки ~** *див.* руки.

ФІБРАМИ: усіма́ фі́брами душі́ (се́рця, істоти́, не́рвів *і т. ін.*). Дуже сильно, у найвищій мірі. *Була це та сама правда, яку вона передчувала, а водночас боролася проти неї всіма фібрами душі* (Вільде); — *Не люблю* [панночки] *рішуче і безповоротно і то саме через те, що я естет всіма фібрами своєї істоти* (Л. Укр.). С и н о н і м: **ко́жною жи́лкою** (в 2 знач.).

ФІГЛІ: викида́ти фі́глі *див.* викидати; **роби́ти ~** *див.* робити.

ФІГОВИЙ: фі́говий листо́к *див.* листок.

ФІГУ: показа́ти фі́гу *див.* показати; **~ діста́ти** *див.* дістати.

ФІЗІОНОМІЮ: відверта́ти фізіоно́мію *див.* вернути.

ФІЛЬЧИНА: фі́льчина гра́мота *див.* грамота.

ФІМІАМ: кади́ти фіміа́м *див.* кадити.

ФІРОЮ: хоч фі́рою заї́жджай *див.* заїжджай.

ФОКУСИ: викида́ти фо́куси *див.* викидати.

ФОНД: золоти́й фо́нд *чого.* Що-небудь найцінніше, найважливіше, найдорожче, найкраще. *Цей хор* [«Вічний революціонер»] *і тепер користується великою популярністю і є однією з найцінніших перлин золотого фонду революційних пісень* (Мист.); *Сьогодні ми дістали можливість познайомитися з багатоплановим соціальним романом Л. Ребряну «Йон», що також належить до золотого фонду румунської літератури* (Літ. Укр.); *Ці люди* [вчені Академії наук УРСР] *становлять золотий фонд наукових кадрів республіки* (Роб. газ.).

ФОНТАНОМ: би́ти фонта́ном *див.* бити.

ФОРМИ: для фо́рми. Щоб забезпечити лише формальну сторону справи, створити потрібне враження. *Од того часу Онися Степанівна тільки для форми інколи просила в батюшки дозволу брати наймитів для своєї роботи* (Н.-Лев.); — *З такою владою, яку ми маємо в особі Гната, люди не погоджуються. Сесії проводить для форми, грубіянить, ображає людей, одним словом, хазяйнує, як хоче* (Тют.). С и н о н і м: **для годи́ться; для ви́димості; для ви́ду; про лю́дське о́ко** (в 2 знач.).

ФОРМІ: по [всі́й] фо́рмі. Дотримуючись певних правил, вимог, настанов. [В а р е н и к:] *Що ми, діти,— чи як, щоб у хаток гратись? Ми з тобою написали всі бумаги, як слідує* [потрібно] *по формі* (Кроп.); *Потім Брянський покликав Сагайду і той підбіг, гупаючи важкими чобітьми. Він теж сьогодні був увесь чепурний, святковий, тугий і відрапортував урочисто по всій формі* (Гончар).

у по́вній фо́рмі. Мати добрий фізичний стан, належне комплектування, оснащеність і т. ін. (про армійський, міліцейський і т. ін. підрозділ, групу людей). *Полк був у повній формі* (Ю. Янов.).

у фо́рмі. У такому стані, коли можна найповніше виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину).— *Інна в чудесній формі. Я позавчора бачив, як вона веслувала* (Собко); *Певно, не треба доводити, якою злагодженою, чіткою має бути робота міського транспорту, щоб доставити всіх, хто користується його послугами, до робочих місць вчасно і, як то мовиться, в хорошій формі* (Рад. Укр.). **не в фо́рмі.** *Зітхнувши, він підвівся..— Не в формі наш патрон,— сказав Хома* (Рибак).

ФОРМУ: втрача́ти фо́рму *див.* втрачати; **вхо́дити в ~** *див.* входити.

ФОРТЕЛІ: викида́ти фо́ртелі *див.* викидати; **витина́ти ~** *див.* витинати.

ФОРТУНА: форту́на усміха́ється *див.* доля.

ФОРТУНИ: пестýн форту́ни *див.* пестун.

ФРАЗ: па́ру фра́з *див.* пару.

ФРАЗАМИ: ки́датися фра́зами *див.* кидатися.

ФРАЗИ: пусті́ фра́зи *див.* слова.

ФРОНТИ: на двá фрóнти. У двох напрямах одночасно. *А юний шофер? Цей хай собі запам'ятає: коли гадає вітрогонити на два фронти, то тут йому і кучерявий чуб нічогісінько не допоможе* (Грим.).

ФРОНТОМ: єди́ним фрóнтом. Дружно, разом, згуртовано. *Казав він* [солдат]: *крізь кров і муки, Через дріт, гармати, штики Подають один одному руки Селяни й робітники, Щоб разом —єдиним фронтом — Розбити гнобителів фронт і піднести прапор червоний На висотах і між болот* (Рильський).

ширóким (розгóрнутим) фрóнтом. 1. У великій кількості. *Університет широким фронтом готує наукові кадри, допомагає колективам інших вузів країни підвищувати їх кваліфікацію* (Наука..).

2. У багатьох місцях, повсюди; у значних масштабах. *Широким фронтом ведуться меліоративні роботи на Україні* (Колг. Укр.); *Праця йде на селі «розгорнутим», як-то кажуть, «фронтом»* (Вишня).

ФУНДАМЕНТ: закладáти фундáмент *див.* закладати.

ФУНТ: почóму фунт ли́ха *див.* ківш.

як оди́н фýнт. Рівно, точно. [С и р о в а т к а:] *Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістсот двадцять п'ять пудів, як один фунт* (Мик.).

ФУНТА: не вáртий фýнта клóччя *див.* вартий.

ФУ-ТИ: фý-ти [нý-ти]. Уживається для вираження досади, роздратування, здивування і т. ін. *Карпо Петрович ляснув у пальці. Фу-ти, ну-ти! Його низьке чоло, що забігало у зарость волосся, як мілке плесо у лози, покрили зморшки* (Коцюб.).

ФУТІВ: сім фýтів під кі́лем *див.* сім.

Х

ХАЗЯЇН: сам собі хазя́їн *див.* сам.

хазя́їн свогó слóва. Той, хто завжди здійснює те, що обіцяє. *На роботі він завжди був хазяїном свого слова.*

ХАЗЯЙСЬКЕ: ді́ло хазя́йське *див.* діло.

ХАЗЯЙСЬКИМ: хазя́йським óком *див.* оком.

ХАЛЕПА: хай (нехáй) їм (на ньóго, на вас *і т. ін.*) **хáлéпа.** Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками і т. ін. *Пху! нехай на вас халепа!* (Сл. Гр.).

ХАЛЕПИ: ви́крутитися з хáлéпи *див.* викрутитися.

ХАЛЕПКИ: ви́крутитися з халéпки *див.* викрутитися.

ХАЛЕПУ: вли́пнути в хáлéпу *див.* влипнути; **вскóчити в** ~ *див.* вскочити; **завари́ти** ~ *див.* заварити; **лізти в** ~ *див.* лізти; **мáти** ~ *див.* мати [2]; **підвóдити під** ~ *див.* підводити; **підсувáти** ~ *див.* підсувати.

ХАЛІФ: халі́ф (калі́ф) на годи́ну (час), *ірон.* Людина, що захопила владу або наділена нею на короткий час. *І знов на муку, на поталу взяли їх* [молодогвардійців] *люті вороги. На час каліфи в нашій хаті.. Та слова жодного, прокляті, з їх вуст не видерли вони* (Сос.).

ХАЛЯВ: вскóчити ви́ще халя́в *див.* вскочити.

ХАЛЯВИ: си́пати жáру за халя́ви *див.* сипати.

ХАЛЯВКИ: смали́ти халявки́ *див.* смалити.

ХАЛЯВУ: лизáти халя́ву *див.* лизати; **роби́ти з пи́ска** ~ *див.* робити.

ХАЛЯНДРИ: потанцю́єш у мéне цигáнської халя́ндри *див.* потанцюєш.

ХАНЬКИ: розпусти́ти ханьки́ *див.* розпустити; ~ **м'яти** *див.* м'яти.

ХАП: як (мов, ніби *і т. ін.*) **хап ухопи́в** *кого.* Хто-небудь зник раптово і безслідно. *Антін як пішов зранку десь на гору, та як хап його ухопив, і до хати не йде* (Чорн.). С и н о н і м и: **як водóю вми́ло; як корóва язикóм злизáла; як вітром здýло; як крізь зéмлю провали́вся; як у вóду впáсти** (в 1 знач.); **як лиз злизáв** (у 1 знач.); **хапýн ухопи́в.**

ХАПАЄ: досáда хапáє за сéрце *див.* досада; **морóз** ~ **за плéчі** *див.* мороз; **óдур** ~ *див.* одур.

ХАПАТИ: [аж] за óчі хапáти. Дуже інтенсивно виявлятися, виділятися; вражати. *Яскраві барви боярських одягів аж за очі хапали, тим більше що відбивали різко сяйво від сліпучо-білої пелени снігу* (Оп.); *Сонце міцно припікало, а блиск його проміння аж за очі хапав і все від нього сяяло, блискотіло* (Кобр.); // Дуже, надто, у великій мірі. *У Тимофія така гарна жінка, що аж за очі хапає* (Казки Буковини..).

за гаря́че й студéне хапáти / ухопи́ти. Усе робити, ні від якої роботи не відмовлятися. *За студене й гаряче, як то кажуть, я Хапати мусив, голод, холод Зносити, сну, всіх втіх життя Зрікатись* (Фр.); *Лукин сам був робітний і хвалив за це Маланку, що вона знала, як-то кажуть, за гаряче й студене ухопити* (Кобр.).

зірóк (зóрі) з нéба не хапáти (не хватáти, не знімáти, не здіймáти). Хто-небудь не відзначається неабиякими здібностями, розумом тощо. *Вона беззастережно заступалася за Копистку: зірок з неба Хома Микитович не хапає, але в колгоспі немає чогось такого, щоб бити на сполох, скликати збори* (Грим.); — *Чого ти вічно ниєш? І те тобі не подобається в лабораторіях, і брудно тут, і зірок*

тобі з неба не дають хапати (Шовк.); — *Схаменіться, добрі ж люди! Таких грамотіїв у нас нема! Всіх перебрати можна. Де ви бачили? Ніхто не хвата зір з неба. Всі ми буденні, звичайні люди* (Горд.); — *Ну що ж, Шура... Та вона ж нічого дівчина. Зірок з неба не знімає, це правда.., але й не ледача* (Добр.); *Галя була дівчиною з характером, роботящою, старанною, до педантизму акуратною, але в школі зірок з неба не здіймала* (Коз.). **трóхи не зóрі з нéба знімáти.**— *А про Василя вже того — і такий і он який, трохи не зорі з неба зніма* (Мирний). **звізди з нéба здіймáти.** *Яку б вона розмову не розпочала, з ким би не побачилася, уже вона завжди зверне на Василя. І сякий, і такий, звізди з неба здіймає* (Мирний).

хапáти бикá за рóги *див.* брати.

хапáти вершкú. Вивчати, пізнавати що-небудь поверхово, не вникаючи в суть справи. *Не на користь книжку читать, коли вершки лише хапать* (Укр.. присл..).

хапáти гóлову в рýки. Піддаватися почуттю сильного душевного болю, безнадійності, безвихідності.— *Залишіть, прошу, свої ради при собі. Мені їх не треба...— носився по хаті Аркадій Петрович, хапаючи голову в руки* (Коцюб.). С и н о н і м: **брáтися за гóлову.**

хапáти дрижакú *див.* їсти; **∼ за бáрки** *див.* вхопити; **∼ за гóрло; ∼ за живé** *див.* брати.

хапáти за пóли. Зупиняючи когось, дуже просити, благати про щось. *Проси ще батька, за поли хапай.*

хапáти за сéрце *див.* брати.

хапáти з вогню. Дуже швидко, невідкладно робити що-небудь. *Бичковський задумався.— Чого ви думаєте.. Тут треба.. з огню хапати, хоч би й руки попекти..! — крикнула Христина.* (Н.-Лев.).

хапáти на зýби *див.* брати; **∼ на льотý** *див.* ловити; **∼ сторчакá** *див.* давати.

ХАПАЮТЬ: дрижакú хапáють *див.* дрижаки; **óчі ∼** *див.* очі.

ХАПАТИСЯ: аж за бóки (за живíт) хапáтися. 1. Дуже сильно сміятися; реготати. *Владкове оповідання.. від початку до кінця викликало ненастанні вибухи сміху у всій компанії. Стефко аж за боки хапався* (Фр.). С и н о н і м и: **рáчки лáзити** (в 2 знач.); **рвáти бóки** (в 1 знач.).

2. *з сл.* с м і я т и с я, р е г о т á т и *і т. ін.* Дуже, у великій мірі. *Дівчина сміялася, аж за боки хапалася.* **хапáтися за бóки з рéготу.** *Якось зустрів він п'яного фельдфебеля Лаптєва з унтером Злинцевим... Підібравши на дорозі вуглик, Шевченко намалював їх на білій стіні найближчої хати такими схожими, що люди, проходячи вулицею, хапалися за боки з реготу* (Тулуб). С и н о н і м: **рáчки лáзити** (в 3 знач.).

обомá рукáми хапáтися / схопúтися (ухопúтися) *за кого-що.* Докладаючи всіх зусиль, намагатися утримувати, не втрачати кого-, що-небудь. *Стара Векла обома руками ухопилась за свого (Петром його звали), і сама Оксана і сюди, й туди, і вже не дрочачись сказала: «Піду, тільки нехай об осені»* (Кв.-Осн.).

хапáтися (брáтися) / ухопúтися (узя́тися) за шáпку (за капелю́х *і т. ін.***).** Поспішно брати одяг, щоб якнайшвидше піти звідки-небудь. *Я став сам не свій. Я те тільки й робив, що хапався за шапку, гасив світло, біг на вулицю* (Л. Янов.); *Хто тверезіший, собі став за шапку братись* (Мирний).

хапáтися за гóлову *див.* братися.

хапáтися за життя́. Виявляти велике бажання жити, намагатися, прагнути вижити, зберегти своє життя. *Він уже хапався за життя не так очима, як пересушеними вухами, прикладаючи до них довгі і жовті, мов свічі, пальці* (Стельмах).

хапáтися за меч (за шáблю *і т. ін.***).** Виступати із зброєю в руках, починати збройну боротьбу.— *Наріканням та молитвами нічого не вдієш, пане воєводо. Хапайся за шаблю та обороняйся! Он де наша сила!* (Н.-Лев.).

хапáтися (хватáтися) / схопúтися (ухопúтися) за соломúну (за соломúнку). Намагатися використати будь-яку, навіть і безнадійну, можливість вийти із скрутного становища, врятувати себе. *Коли людині загрожує смерть і нема ніякого порятунку, вона хапається за соломину* (Цюпа); — *Писарчуком до волосної управи? Юрко, не вагаючись, погоджується, хапається за останню соломинку порятунку* (Малицький); *Про Гриця бовкнули німчикові, а той уже радий за соломинку схопитися, аби врятуватися, Забелькотів щось по-своєму і дозволив Грицеві обдивитися машину* (Речм.); — *Він показував.. пергамент з великою синьою печаткою,— вхопилася Горпина за соломину..— Принеси мені той наказ. Тоді дам тобі добру пораду.. Урвалася остання надія* (Тулуб).

ХАПАЮТЬ: дрижакú хапáють *див.* дрижаки.

ХАПАЮЧИСЬ: не хапáючись. Не поспішаючи; повільно, спокійно. *Настуся вчилась дома поволі, не хапаючись, вчилась, як мокре горить* (Н.-Лев.); *Маріуца, не хапаючись, зав'язала хустку і стала перед Раду* (Коцюб.).

ХАПКИЙ: хапкúй на мóву. Красномовний, вправний у розмові; який вміє багато й швидко говорити. [М а к а р:] *Та ти... Ти, звісно... хапкий на мову — кожне слово викрутиш і сторчака постановиш ...*(Кроп.). С и н о н і м: **провóрний на язúк.**

хапкúй на рýку. Схильний до крадіжок, хабарництва. [О л і м п і а д а:] *Наглядай за нею, щоб часом чого не вкрала з комори. Щось вона мені здається хапкою на руку* (Кроп.). С и н о н і м: **нечúстий на рýку.**

ХАПУН: хапу́н ухопи́в *кого.* Хто-небудь швидко, несподівано зник і не з'являється. [Голос за садом:] *Федоро! Який там тебе хапун ухопив* [Спокійніше] *Так немов у воду впала молодиця* (Вас.). Синоніми: **як крізь зе́млю провали́вся; як у во́ду впасти; як коро́ва язико́м злиза́ла; як ві́тром зду́ло; як хап ухопи́в.**

ХАРАКТЕР: витри́мувати хара́ктер *див.* витримувати; **перела́мувати ~** *див.* переламувати; **пока́зувати ~** *див.* показувати.

ХАРАКТЕРІ: у хара́ктері, *з сл.* у моє́му, у твоє́му, у на́шому *і т. ін.* Властиве, притаманне, звичне кому-небудь. *Не обіцяю Вам, люба пані, «гримати» на Вас, бо раз, що не буде за що (так я думаю), а друге,— гримання не в моїм характері* (Л. Укр.); — *Хіба в моєму характері спізнюватись?* (Донч.).

ХАРАКТЕРОМ: з хара́ктером. Хто-небудь виявляє твердість, силу волі, наполегливість, витримку, принциповість, стійкість у чому-небудь. *Бабуся була з характером. Вона кинула віник... і процідила: — Як собі знаєте... Але це непорядки* (Є. Кравч.); *Тихий та лагідний був уповноважений ЦК, але, здається, з характером* (Смолич).

ХАРАМАНА: крути́ти харама́на *див.* крутити.

ХАРІБДОЮ: між Сціллою та Харі́бдою *див.* Сціллою.

ХАРЧ: харч переводи́ти *див.* переводити.

ХАРЧАХ: на харча́х *чиїх.* На чийому-небудь забезпеченні їстівними припасами, на чийомусь утриманні.— *Од того часу я втратив заробітки, не спромігся купити другі добрі коні та й зубожів і мусив оце найнятись за двадцять карбованців на місяць на своїх харчах у одного старого тутешнього пана* (Н.-Лев.); — *Недовго їм* [банді Гальчевського] *жирувати на куркульських харчах* (Стельмах). Синонім: **на хліба́х.**

ХАРЧІ: посади́ти на казе́нні харчі́ *див.* посадити.

ХАТА: аж ха́та трясе́ться. З великою силою, дуже сильно.— *Віват! — гуде окрик, аж хата трясеться* (Фр.); *Наколять* [наймички] *трісок на завтра, гупаючи коліном об долівку так, що аж хата трясеться* (Хотк.). Пор.: **аж земля́ трясе́ться; аж стіни дрижа́ть.**

по́вна ха́та *кого, чого.* Велика кількість, дуже багато кого-, чого-небудь.— *А за що ж ви п'єте? — А тобі яке діло?.. Он бач. Добра була повна хата, а тепер одна пустка зосталася!..* (Мирний); — *Що ж ви нічого не робите слабій? — Замфір махнув рукою.— Де там нічого... Ворожок та шептух була повна хата...* (Коцюб.); — *Гостей було — повна хата!* (Тют.).

ха́та скра́ю *чия.* Кого-небудь щось не стосується, не його це справа, хтось не повинен це робити, здійснювати і т. ін. *Людині завсігди страшно збагнути, узнати, що за її життя завжди хтось платить кров'ю: чи то рідна матір, чи замучений чужою працею батько... Для дуже багатьох це розуміння здається віддаленим від них, вони стараються не думати про це, мовби справді їхня хата скраю* (Стельмах).

ХАТИ: вино́сити сміття́ з ха́ти *див.* виносити; **держа́тися ~** *див.* держатися.

до хати, *з сл.* верта́тися, верну́тися, поверта́тися, поверну́тися *і т. ін.* До рідного краю, додому. *Знаю я: він* [мандрівник] *вернеться до хати. Він побачить приязні вогні..* (Рильський).

не вихо́дити з ха́ти *див.* виходити; **не мина́ти ~** *див.* минати; **не могти́ ~ перейти́** *див.* перейти; **~ не переле́жати** *див.* перележати; **хоч з ~ тіка́й** *див.* тікай; **хоч святи́х вино́сь із ~** *див.* винось.

ХАТКА: картко́ва́ ха́тка; картко́вий буди́ночок. Те, що не базується, не грунтується на реальних фактах. *Сліпому видно, як валиться їхній* [фашистів] *картковий будиночок, а вони вдають з себе переможців* (Д. Ю. Бедзик).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **картко́ва́ ха́тка; як (мов, ніби** *і т. ін.*) **картко́вий (ка́рточний) буди́ночок.** Дуже легко й швидко. [Лариса:] *А-а! Мішель! Все... пропало... звалилося... як карткова хатка...* (Мик.); *Бернський інтернаціонал — штаб без армії, який розвалиться, як карточний будиночок, якщо викрити його перед масами до кінця* (Ленін); *Перед нею проходило її сите, безтурботне життя. Спогади пекли її безсилою злістю до тих, хто це життя знищив, зруйнував, ніби карткову хатку* (Мик.).

ХАТНЯ: ха́тня мо́рква *див.* морква.

ХАТУ: на всю (ці́лу) ха́ту. 1. Дуже голосно. *Всі говорили, галасували на всю хату, не знали, де сісти, де стати* (Н.-Лев.); *Петрик розплакався на всю хату* (Стельмах); *Максим кричав на цілу хату* (Коцюб.).

2. Дуже сильно. *Лампочка без скла чаділа на всю хату* (Коцюб.); *Світла немає; червоне зарево полум'я гоготить у пузатій порепаній грубі, світить на всю хату* (Мирний).

наплюва́ти в ха́ту *див.* наплювати; **носи́ти сміття́ під ~** *див.* носити; **підвести́ під дурно́го ~** *див.* підвести.

по́вну ха́ту, *з сл.* наговори́ти, наба́лакати, нагомоніти, накрича́ти *і т. ін.* Дуже багато. [Андрій:] *Незабаром он мати з дачі повернеться, то зразу наговорить повну хату* (Мороз); [Кость:] *Приведе* [мати] *в школу, роздіне, нагріє, піде учителю нагомонить повну хату* (Вас.); *Тільки що сів за писання, прибіг Кравченко й накричав мені повну хату* (Коцюб.). Синонім: **по́вні ву́ха.**

попори́пати у ха́ту *див.* попорипати.

ХАХИ: ха́хи стро́їти *див.* строїти.

ХВАЛА: честь і хвала́ *див.* честь.

ХВАЛИТИ: жи́ти та Бо́га хвали́ти *див.* жити.

хвали́ти Бо́га (*рідко* до́лю). 1. *у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь.— *Ну, хвалить бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку,— а то ходе* [ходить], *як нежива* (Н.-Лев.); *Він поволі обводив поглядом свою сім'ю і говорив їй тільки одно: — Хвалити бога, перезимуємо. Держіться діти плуга* (Стельмах); — *Живенькі-здоровенькі? — Та нічого,— кажу,— хвалити долю! Все гаразд!* (Вишня). **хвала́ Бо́гу (бога́м).**— *А не приходить, ні... Та й хвала богу, бо засмутилась би небіжка* (Коцюб.); [А е ц і й П а н с а:] *Питаю: де дочка? «Там», кажуть.. Хвала богам! Од серця відлягло* (Л. Укр.). С и н о н і м: **Бо́гові дя́кувати.**

2. Добре, гаразд.— *А-а-а, чумаченько..,— мертво проскрипів Гарматій.— Як ся маєш? — Хвалити бога* (Стельмах).

ХВАТАЄ: не хвата́є клє́пки у ті́м'ї *див.* нема.

ХВАТАТИ: зіро́к з не́ба не хвата́ти *див.* хапати; **~ за горло; ~ за живе́; ~ за се́рце** *див.* брати.

ХВАТАТИСЯ: хвата́тися за соломи́ну *див.* хапатися.

ХВАТКОЮ: ме́ртвою (смерте́льною, залі́зною) хва́ткою. 1. Дуже міцно зімкнувши руки. *Задерши.. голову вверх, якусь мить вивчав над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б вхопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною мертвою хваткою* (Гончар); // Дуже міцно. *Гнат, розуміючи, що це кінець, впав на луку сідла і вхопився за нього руками смертельною хваткою* (Тют.); — *Здоров, здоров, сину,— привітався Гордій і залізною хваткою стиснув руку Федота* (Тют.).

2. *перен.* Надзвичайно наполегливо. *Крок за кроком, дуже повільно, але впевнено, мертвою хваткою вчепившись у роботу, іде він до виявлення помилки в зенітній ракеті* (Собко).

ХВАТКУ: на хватку́. Наспіх, поспішно. *Випив на хватку стакан чаю* (Сл. Гр.).

ХВАЦЬКА: хва́цька душа́ *див.* душа.

ХВИЛЕЧКУ: одну́ хви́лечку *див.* хвилину.

ХВИЛИН: без п'ят́и хвили́н. Майже (стати ким-небудь за професією, становищем і т. ін.).— *Ти, Марі, не знаєш, у кого ми живемо. Та він же без п'яти хвилин більшовик* (Головко).

ХВИЛИНА: ві́льна (за́йва) хвили́на. Не заповнений роботою, перев. короткий час. *Ще пізніше, коли випала вільна хвилина, Ганна бродила за березовим гайком та лугом навколо круглого озерця* (Коз.); *Пишіть до мене, якщо знайдете зайву хвилину* (Мирний).

ко́жна хвили́на дорога́ *у кого, для кого.* У кого-небудь напружена пора в його роботі, немає можливості вільно тратити час. *Пишу і не маю часу навіть перечитати, бо тепер у мене кожна хвилина дорога* (Коцюб.); [П р і с ц і л л а:] *З'їхались посли здалека зумисне на сьогодні. Є такі, що крадькома перебувають в Римі, хвилина кожна дорога для них* (Л. Укр.).

одна́ хвили́на (хви́ля). Дуже короткий відрізок часу. *Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се була лиш одна хвилина* (Коцюб.).

оста́ння хвили́на. Передсмертний час.— *Проклинаю тебе,— закричав Панас в агонії,— проклинаю моєю останньою хвилиною!* (Ю. Янов.). С и н о н і м: **сме́ртна годи́на.**

хвили́на в хвили́ну. Точно у визначений час. [С а н д р о:] *Поспішати нам треба. Хвилина в хвилину відбуватись повинні події тепер* (Лев.); *Півтори години визначив для сну — стільки й спав. Проснувся хвилина в хвилину* (І. Греб.). **хвили́нка в хвили́нку.** *Сусіди прокидалися уранці хвилинка в хвилинку і кликали нас* (Хор.).

ХВИЛИНИ: з хвили́ни на хвили́ну. У найближчий час; от-от, ось-ось. *Головнокомандувач з гостями ще був десь у дорозі. Попередили однак, що він може бути з хвилини на хвилину* (Гончар); *Солдати так зробили тому, що їм було наказано тримати людей напоготові, бо з хвилини на хвилину мав появитися комендант* (Тют.).

ко́жної хвили́ни. У будь-який момент, завжди. *Тут раз у раз вешталась кордонна сторожа і кожної хвилини могла заскочити* (Коцюб.). **ко́жну хвили́ну.** *Для тебе, моя ти єдина, Те слово сумне забринить, Бринітиме кожну хвилину, Бринітиме кожную мить* (Л. Укр.).

не ба́чити ві́льної хвили́ни *див.* бачити.

ХВИЛИНІ: по хвили́ні (по хви́лі). Через малий відрізок часу, дуже швидко. *Антін спинився, глянув на жінку і по хвилині вагання в його зірвалось: — Я бачив сон* (Коцюб.); *Відчинили хвіртку...— у вікні схилитнулась фіранка. По хвилині сам господар виглянув з сіней* (Іщенко). П о р.: **за хвили́ну.**

ХВИЛИНКУ: хвили́нку ува́ги *див.* хвилину.

ХВИЛИНОЧКУ: на хвили́ночку; одну́ ~ *див.* хвилину.

ХВИЛИНОЮ: з ко́жною хвили́ною. Дуже швидко. *Дівчинка звикала до мене з кожною хвилиною* (Ю. Янов.); *З кожною хвилиною схід розростався високим вікном світання* (Гончар).

ХВИЛИНУ: в одну́ хвили́ну (хви́лю). Зараз же, дуже швидко; миттю. *В одну хвилину скочила дитина у куток; закапали від болю й страху сльози* (Коцюб.); *Потім побігла садом, збиваючи росу. Подол сорочки змок в одну хвилю і хльоскав тепер по ногах* (Хотк.). С и н о н і м и: **в одну́ мить; у миг о́ка; в оди́н миг.**

в усяку (у бу́дь-яку) хвили́ну. Завжди, повсякчас. *В усяку хвилину і перед ким завгодно він ладен вступитися за свого брата* (Гончар).

за [че́рез] [яку́сь] хвили́ну (хви́лю, хви́льку).

Через малий відрізок часу, дуже швидко. *Ми заїздили туди* [в гроти]. *Лягали на дно човна і за хвилину опинялись в казковому царстві* (Коцюб.); *Мерщій біжить* [сестра Мархва] *назад і через хвилину надходить з сестрою Серахвимою* (Мирний); *Окинула бистрим озирком Марися свого супутника і за хвилю знов сиділа серйозна, дивлячись у вікно* (Гончар); *Тупіт ближчає, неясно доносяться два голоси, і раптом, через якусь хвильку, він, холонучи, пізнає, що це гомонять Люба і Яків Плачинда* (Стельмах). П о р.: **по хвилині.**

ловити кожну хвилину *див.* ловити.

на [одну (єдину, якусь)] хвилину (хвилиночку, хвилю, хвильку). Ненадовго, на короткий відрізок часу. *Він головою висадив би вікно та вліз би у хату, щоб хоч на хвилину побачити Настю...* (Коцюб.); *Раптом гукнула Івга Семенівна: — Павле Макаровичу! На хвилиночку!* (Головко); *Гамір, співи, крики та п'яні прокляття невгавали й на хвилю* (Фр.); *На одну хвилину запала тиша. Всі солдати й гайдамаки прикипіли очима до двох суперників* (Довж.); *— Просим вас, не мініть моєї господи, завітайте хоч на єдину хвильку* (Гончар); *Він сів на лаві і на якусь хвильку застиг* (Кундзич). С и н о н і м: **на мить.**

ні (ані, і) на хвилину. Навіть на найкоротший відрізок часу. *Гомін не вгавав ні на хвилину* (Мирний); *Кожний напружено чекав різкого й гострого: «До зброї!». І не було ані на хвилину спокою* (Сос.).

одну хвилину (хвилиночку, хвилечку). Уживається для вираження прохання до кого-небудь спинитися і трохи зачекати.— *Я зараз, брате. Одну хвилечку* (Тют.).

піймати хвилину *див.* піймати.

у ту ж [саму] хвилину (хвилю, мить). В один час, тоді само; одразу ж, зараз же. *Ось він* [співець] *руку здійняв, в ту ж хвилину Стало тихо, неначе в могилі* (Л. Укр.); *Джмелик глянув на нього і в ту ж хвилю відвів погляд: Оксенові очі дивилися на нього запитливо, але спокійно* (Тют.); *Черниш бачив ще, що Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і метнув гранату, вихоплюючи в ту ж мить пістолет* (Гончар).

у цю (у сю) хвилину (хвилю). У цей момент, саме в цей час. *Прекрасний був Чиж у цю хвилину, прекрасна була кожна його риса і кожний рух* (Довж.); *Річард мовчить. В сю хвилину в хату входять Дженні і Деві і спиняються коло порога* (Л. Укр.); *Та в цю хвилю двері розчинились і ввійшли: якийсь рудобородий,.. за ним дідок кошлатий* (Тич.); *Все швидше й швидше почав перевертатися камінь.., але в сю хвилю одним скоком догнав його опришок і, поставивши ногу, затримав на місці* (Хотк.).

хвилина в хвилину *див.* хвилина; **з хвилини на ~** *див.* хвилини.

хвилину (хвилинку) уваги. Уживається для вираження прохання вислухати кого-небудь, подивитись на когось, щось і т. ін. *Голова зборів просить хвилину уваги.*

якусь (*рідше* деяку) хвилину. Недовго, короткий відрізок часу. *Сідає* [Любов] *до стола, розкриває альбом, знаходить одну карточку, дивиться на неї якусь хвилину* (Л. Укр.).

ХВИЛІ: по хвилі *див.* хвилині.

ХВИЛЮ: в одну хвилю; за якусь ~; у ту ж ~; у цю ~ *див.* хвилину.

ХВИЛЮВАТИ: хвилювати (бунтувати, бентежити, розпалювати *і т. ін.*) кров, *перев. у кого, кого.* Розбурхувати почуття, думки, викликати неспокій, тривогу. *Плач, злість, досада разом піднімались з душі* [Мотрі], *бунтували стару кров* (Мирний); *Воля, воля і воля! Це чарівне слово.. розпалювало кров у хлопця* (Коцюб.).

хвилювати уми (почуття *і т. ін.*). Впливати на думки людей, збуджувати їх. *Революційні заклики Шевченка хвилювали уми й збуджували волю до боротьби тисяч людей* (Слово про Кобзаря). П о р.: **тривожити уяву.**

ХВИЛЯ: одна хвиля *див.* хвилина.

ХВИЛЬКУ: за хвильку; на ~ *див.* хвилину.

ХВІСТ: відкусити хвіст *див.* відкусити; **вожжина під ~ попала** *див.* вожжина; **держати ~ бубликом** *див.* держати; **задирати ~** *див.* задирати.

за хвіст та на сонце (на вітер) *кого.* Викривати чиїсь непорядні, неправильні, негарні і т. ін. дії, вчинки так, щоб усім було відомо. *Картопля в кагатах почала горіти, а силос, то, мабуть, уже й згорів. Хто кагатував? Колода. По закутках усі гудуть, от вона і його за хвіст та на сонце* [в газету] (Кучер); *— Заробиш у колгоспі сіна — матимеш молочко, не заробиш — хай тобі бог дає...— Давно б так! — зірвалися в залі голоси.— Годі їм на чужій печі зади гріти. За хвіст та на вітер...* (Добр.). С и н о н і м и: **виводити на чисту воду** (в 1 знач.); **виводити на чисте.**

[і] в хвіст і [в] гриву. Дуже сильно, на повну силу. *Іван Петрович Котляревський давав чосу і в хвіст і в гриву не тільки богам, а й панам, підпанкам і слугам* (Літ. Укр.); *Цього нещасного Чумака мало не на всіх зборах і нарадах гріють у хвіст і в гриву. Він і відсталий елемент, він і Ковалівку назад тягне* (Кучер). **у гриву і у хвіст.** *З усіх кінців встають загони і йдуть на клич бентежних міст, щоб гайдамацькі ешелони громити в гриву і у хвіст* (Сос.).

із заячий хвіст. Дуже мало.— *Ну, я молодої* [жінки] *вже й не виню — пожила вона там зо мною із заячий хвіст!* (Збан.). П о р.: **із заячий скік.** С и н о н і м и: **як кіт наплакав; з горобину**

ду́шу; як ши́лом па́токи вхопи́ти. Антонім: **як за гріш ма́ку.**

ми́шачий хвіст. Дуже тонка кіска або жмут рідкого волосся. *Заплетені мишачі хвостики кокетливо визирали у дівчинки з-під шапки.*

насипати на хвіст со́лі *див.* насипати; **наступа́ти на ~** *див.* наступати; **піджима́ти ~** *див.* піджимати; **пока́зувати ~** *див.* показувати; **приши́й кобилі ~** *див.* пришиий; **прищеми́ти ~** *див.* прищемити; **розпуска́ти ~** *див.* розпускати; **си́пати жа́ру під ~; си́пати зайця́м со́лі на ~** *див.* сипати.

соба́ці (псо́ві, псу, кобилі) під хвіст, *вульг.* Даремно, марно, без позитивних наслідків.— *Усе, про що ми говорили, пішло кобилі під хвіст. Треба іншу думати думу. Надіслала ж його лиха година* (Стельмах).

схопи́ти за хвіст *див.* схопити; **трима́ти за ~; держа́ти ~ трубо́ю** *див.* держати.

у хвіст, *з сл.* ставáти, стáти. У кінець черги, позаду всіх. *Черга була велика, але довелося стати у хвіст.* Пор.: **у хвості́** (в 1 знач.).

хвіст на́бік. Відвертатися від кого-, чого-небудь, бути осторонь когось, чогось.— *Щоб ви не втручалися не в свої справи,— буркнув Пугало.— Як то не в свої? — заверещала ще дужче господиня.— Звів дівчину з розуму, а тепер хвіст набік!* (Панч).

хвіст соба́чий. Той, хто нічого не важить у суспільстві. *Влада — гетьман. А гетьман, що ви собі думаєте — хвіст собачий? Гетьман — монарх* (Вишня); *Мені ще старші радили: «Молоко на губах витри»,— але я намагався пропускати те повз вуха. Що з того, що тільки шістнадцять? Адже я не хвіст собачий — я хазяїн* (Збан.). Синоніми: **нуль без па́лички** (в 1 знач.); **не ва́ртий гроша́; не ва́ртий виї́деного яйця́; гріш ціна́.** Антонім: **ціни́ нема́.**

хвіст у зу́би. Спішно зібравшись, йти або їхати куди-небудь. *Хвіст у зуби та й подалась у місто.* Синонім: **но́ги на пле́чі.**

хоч на хвіст соба́ці лий *див.* лий; **як реп'я́х у соба́чий ~** *див.* реп'ях.

ХВОРА: хво́ра душа́ *див.* душа.

ХВОРЕ: хво́ре се́рце *див.* душа.

ХВОРОБА: дитя́ча хворо́ба *чого.* Недоліки, характерні для початкового періоду розвитку чого-небудь. *На початку 30-х років Горький справедливо вказав на таку дитячу хворобу літератури, як схильність декого з письменників, як він писав, «форсити образами»* (Талант..).

не хворо́ба *чия.* Кого-небудь щось не стосується і хтось не повинен втручатися в що-небудь, турбуватися про щось.— *Якщо на предмет хлібозакупки або про м'ясо, то трудно. Не зійдуться.— Це вже не твоя хвороба, а моя. Роби, що кажуть* (Тют.).

ХВОРОБИ: щоб хворо́би наї́вся *див.* наївся.

ХВОРОБУ: на яку́ хворо́бу, *лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення чим-небудь, що здійснюється, відбувається і т. ін.; для чого, навіщо. *На цей раз мова між дядьками йшла про те, на яку хворобу їх сюди викликали в таке рання* (Тют.).

ХВОРОЇ: вали́ти з хво́рої голови́ на здоро́ву *див.* валити.

ХВОСТА: вкрути́ти хвоста́ *див.* вкрутити; **кото́ві ~ зав'яза́ти** *див.* зав'язати; **накру́чувати ~** *див.* накручувати; **ні голови́, ні ~** *див.* голови; **ні кола́ ні ~** *див.* кола; **тягти́ ку́цого за ~** *див.* тягти; **як з соба́чого ~ си́то** *див.* сито.

ХВОСТИ: вола́м хвости́ крути́ти *див.* крутити.

ХВОСТИКОМ: з хво́стиком (з хвосто́м). З надлишком, з надбавкою, перев. невеликою; з перевищенням, поверх якої-небудь міри.— *Гй-богу, мало сотні карбованців.. Треба дві або й три сотні та ще й з хвостиком,— сказав Мельхиседек* (Н.-Лев.); *Шугалія посіяв півтора, Барило — гектар з хвостиком* (Кучер).

ХВОСТІ: соро́ка на хвості́ принесла́ *див.* сорока; **соро́ка на ~ розно́сить** *див.* сорока.

у хвості́ *кого, чого.* 1. *з сл.* ставáти, стáти *і т. ін.* У кінці черги, позаду всіх. Отож Віталій *і вирішив узяти книжечку в клубній бібліотеці. Він прийшов туди після зміни, став у хвості досить довгої черги* (Мур.); // Позаду. *Голова колони опинилась на подвір'ї військового містечка, а незабаром і вся колона із сконфужено замовклим оркестром у хвості поволі витягнулась туди, звідкіля щойно вийшла* (Збан.). Пор.: **у хвіст.**

2. *перен., з сл.* бýти, ітй, плéнтатися, опинйтися *і т. ін.* Серед відсталих, серед останніх; позаду всіх. *Кучмієнко не належав до тих, хто плентається в хвості подій* (Загреб.); *Хочеш бути серед перших — учись, інакше опинишся у хвості, відстанеш від бурхливого, щодень цікавішого життя* (В ім'я вітч.); [Гаврило:] *Ми видобуток даєм за себе і за вас* [Галю і Марту]. *Ви ж у хвості плентаєтесь* (Корн.); *Бездумно наслідуючи чужі зразки, наша українська естрада часто втрачає власне національне обличчя і йде у хвості західної поп-музики* (Літ. Укр.).

ХВОСТОМ: бі́гати хвосто́м *див.* бігати; **верті́ти ~; верті́ти язико́м як коро́ва ~** *див.* вертіти; **виля́ти ~** *див.* виляти; **з ~** *див.* хвостиком; **крути́ти ~** *див.* крутити; **ті́льки ~ мелькну́ти** *див.* мелькнути; **~ війну́ти** *див.* війнути.

ХИБНЕ: не хибне́ *кого, що.* Хтось не обмине, не пропустить кого-, що-небудь; не можна сховатись від кого-небудь. *Та ж над тобою тож завис беркут нестримний! Він не хибне тебе, хоч як високо висить!* (Фр.).

ХИБУЄ: цього́ ще хибу́є *див.* бракує.

ХИЛИТИ: хили́ти (клони́ти) го́лову (чоло́). 1. *перед ким і без додатка.* Виявляти покору перед ким-небудь, підкорятися комусь. *Вої його не з тих, що хилять голови: ліпше впадуть вони на полі ратнім, аніж дадуть вколодку себе забити, ганьбою невільницькою очорнити* (Міщ.); *Рутенців плем'я перед ним хилило чоло покірно І голосило на весь світ його* [князя] *славу безмірно* (Фр.).

2. *перед ким — чим.* Виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь. *Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько клонив* [суддя] *перед нею голову* (Кобр.); [Валентин:] *Ареопаг, філософи премудрі чоло клонили перед ним* (Л. Укр.).

3. *тільки* **хили́ти го́лову (чоло́).** Журитися, піддаватися почуттю сильного душевного болю, безнадійності.— *Та не хили ти голови так, Тихоне. Вийшло так якось по-дурному,— і він розповідав, що голова саме поїхав був кудись, не вдалось перебалакати* (Головко). Синонім: **вішати го́лову.**

хили́ти на своє́. Настійливо, наполегливо відстоювати свою думку, переконувати в своїй правоті. *А Щука на своє хилила: — Ет, вигадки! Велике діло — миш* (Гл.). Синонім: **трима́тися свого́; стоя́ти на своє́му.**

ХИЛИТЬ: дрімо́та хи́лить *див.* дрімота; **сон** ~ *див.* сон.

хи́лить (кло́нить) на сон (до сну, *рідко* **в сон)** *кого і без додатка.* Кому-небудь хочеться спати. *Після невдалого ранішнього купання тут, на сонці та на вітрі, Мартинюка хилило на сон* (Дмит.); *Ми проїхали, не спиняючись, понад двісті кілометрів — і втома, ритмічне похитування на м'яких ресорах та й сама пізня пора хилили нас до сну* (Смолич); — *Щось мене,— кажу,— клонить на сон... спочину трохи* (Барв.); *Інших на сон спиртне клонить, а мене — навпаки* (Мур.); *Вечоріло. Вже покрила землю тьма, Але чом це й досі мами ще нема? Жде бабуся — не діждеться... клонить в сон* (Нех.). Пор.: **мо́рить на сон; сон хи́лить.**

ХИЛЬНУТИ: хильну́ти ча́рку *див.* перехиляти.

ХИМЕРИ: гна́ти химе́ри *див.* гнати; **снува́ти** ~ *див.* снувати; **удава́тися в** ~ *див.* удаватися.

ХИМИНІ: розво́дити хи́мині ку́ри *див.* розводити.

ХИМОРОДИ: хи́мо́роди гна́ти *див.* гнати.

ХИМОРОДИТИ: хи́мороду химоро́дити, *заст.* Виявляти незадоволення, вередувати.— *Тобі здається, що він розсердився на тебе, а він, ледачий, химороду химородить* (Барв.).

ХИМОРОДУ: хи́мороду химоро́дити *див.* химородити.

ХИНДЯ: хи́ндя його́ зна́є, *грубо.* Невідомо, неясно, незрозуміло.— *По дворах ганяє* [Панько] *— все колгоспне назад стягує. Для німців усе старається...— То, може, він про людське око, мамо? — А хиндя його знає* (Збан.). Синонім: **хрін його́ зна́є.**

ХИРІ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **хи́рі,** *з сл.* годи́ти, догоджа́ти *і т. ін.* Дуже сильно, занадто. *Як тій болячці, як тій хирі. Громадою годили Тому борцеві...* (Шевч.). Синонім: **як боля́чці.**

ХИРЯ: ма́тері його́ (їх) хи́ря, *вульг.* Уживається для вираження задоволення, великого захоплення чим-небудь.— *Та й гарні ж, хиря його матері, оті котики та кролики! — зовсім тобі наче живі* (Н.-Лев.); *На базарі Залізняк гукає..— Добре, сину, Матері їх хиря! Мордуй, мордуй: в раю будеш або есаулом* (Шевч.).

як [та] хи́ря. Дуже слабий, жалюгідний. *Вернувся наш запорожець Як та хиря, хиря, Обідраний, облатаний Калікою в хату* (Шевч.).

ХИСТ: не хист *кому.* Хто-небудь не здатний, не має здібностей до чогось.— *Тобі не хист з Енеєм биться, Не хист з Лавинієй* [Лавинією] *любиться, Ти, бачу, здатний бить собак* (Котл.).

ХИСТУ: доклада́ти хи́сту *див.* докладати.

ХИТАЄТЬСЯ: грунт хита́ється під нога́ми *див.* грунт.

ХИТАТИ: хита́ти репута́цію *див.* підмочувати.

хита́ти / хитну́ти голово́ю (го́ловами). 1. *як.* Виражати певне ставлення (схвалення, осуд, заперечення і т. ін.) до слів чи поведінки кого-небудь. *Маруся лиш хитала заперечливо головою* (Хотк.); *Петросов співчутливо хитає головою* (Донч.); *Жінки божкали, хитали головами журно й тішили стару Карпенчиху, Чумачиху* (Головко); — *Тимофій,— правдивий чоловік! — залунало навколо, і навіть Марійка Бондар, яка на мить виглянула з коридора, схвально хитнула головою* (Стельмах).

2. *на кого.* Указуючи на кого-небудь, засуджувати його поведінку, вчинки. *Люди вже стали хитати на його головою...* (Вовчок); *Дехто з знайомих хитає на мене головою,— чому нічого не подано до «Київської Старини»?* (Мирний).

3. Не схвалювати чого-небудь, виражати своє негативне ставлення до нього. *Мартоха з усіх своїх дітей найбільше любила «головату» Гапку й не терпіла, як сусіди хитали головами над дитиною та пророкували.* (Л. Укр.); *Старі шляхтичі, поглядаючи на той блискучий поїзд, тільки хитали головами* (Н.-Лев.).

4. *тільки док.* Рухом голови привітатися з ким-небудь. *На Саїдів поклін хитнула* [дочка Синявіна] *головою* (Ле).

5. *перев. док., на кого — що і без додатка.* Рухом голови подати якийсь знак кому-небудь або вказати на кого-, що-небудь.— *Так оце той посланець! — сказав він, хитнувши головою на Христю* (Мирний); — *Знаєш тата? Де він? — Усміхнулась.. Головою хитнула на стіну, на фотографію* (Головко).

ХИТКУ: ступи́ти на хитку́ кла́дку *див.* ступити.

ХИТНУТИ: хитну́ти голово́ю *див.* хитати.

ХИТРОЩІВ: без хи́трощів. 1. Чесний, відвертий, прямий.— *Що за охота тобі мене морочити?.. Я чоловік без хитрощів: чому ж би й тобі не говорити просто?* (П. Куліш); *Критика потрібна нам пряма, без хитрощів, без дрібної помсти, без лукавства* (Тич.).

2. Чесно, відверто, прямо. *Другий.. бовкнув без хитрощів: — Не на те втекли ми від пана Бжеського, щоб шило на швайку міняти* (Тулуб).

хи́трощів нема́ *див.* нема.

ХИХИ: хи́хи справля́ти *див.* справляти.

ХІД: дава́ти за́дній хід; дава́ти ~ *див.* давати; **іти́ в ~** *див.* іти.

на по́вний хід. Дуже інтенсивно, з максимальним навантаженням, на всю силу.— *Ну, так, я теж писав вірші на повний хід. Приємний відпочинок* (Ю. Янов.); *Прийшла весна. На повний хід ідуть роботи в рільничій бригаді* (Сільські вісті). П о р.: **по́вним хо́дом** (у 1 знач.); **на по́вному ходу́** (в 2 знач.).

по́вний хід. 1. *перев. із сл.* д а́ т и, д а в а́ т и. Дуже велику максимальну швидкість. *Машинам давши повний хід, в село — в огні, в диму — влетів танкістів батальйон* (Гонч.). П о р.: **по́вний впере́д** (у 1 знач.).

2. Команда, наказ рухатися з максимальною швидкістю.— *Повний хід! — скомандував Павлик, і Євгешка відштовхнувся веслом од берега* (Донч.). П о р.: **по́вний впере́д** (у 2 знач.).

пуска́ти в хід *див.* пускати.

хід коне́м. Дія або прийом, який застосовують у крайньому випадку. [В а д и м:] *Як по прямій не можна вже ні кроку, наносъ удар зигзагом, з тилу, з боку! Є хід конем!* (Лев.); *Продавець Мокій Кропильченко зробив такий хід конем: спакувавши залежані товари в ящики, він виїхав з ними вранці до лісу, а під вечір, буцімто з бази, приїхав з ними до крамниці* (Літ. Укр.).

ХЛИПАНЦЯМИ: дави́тися хли́панцями *див.* давитися.

ХЛІБ: вели́кий хліб. Високий урожай зернових. *Високий урожай, великий хліб країни... До творення цього всенародного багатства найбільш причетні правофлангові п'ятирічки* (Рад. Укр.).

відбива́ти хліб *див.* відбивати; **води́ти ~ і сіль** *див.* водити; **да́ти ~ у ру́ки** *див.* дати; **діли́ти ~ і сіль** *див.* ділити; **добува́ти ~** *див.* добувати; **жи́ти та ~ жува́ти** *див.* жити.

[і] хліб і до хлі́ба. Їсти й пити.— *Все в мене поки що є: і хліб і до хліба* (Гончар); *Зріють* [пшениці] *ось уже протягом чотирьох тисячоліть, даруючи людям щедрі ужинки, щоб був хліб і до хліба* (Наука..).

ї́сти сухи́й хліб; ї́сти ~; ї́сти чужи́й ~ *див.* їсти.

ласка́вий хліб, *заст.* Милостиня. [Н е о ф і т - р а б:] *Я досі був рабом.., а ви тепера ще й жебраком мене зробить хотіли, щоб я поволі руку простягав по хліб ласкавий* (Л. Укр.). С и н о н і м: **про́ханий хліб.**

легки́й хліб (_рідко_ **легкі́ хліба́).** 1. Засоби для існування, здобуті без важкої праці, без великих, особливих зусиль.— *Ви не думайте, що я на легкім хлібу* [хлібі] *виросла* (Фр.); *Бач — не зробив для держави добра ні на копійку, прожив життя, хитрун такий, при колгоспі на легких хлібах, а тепер йому пенсію* (Збан.). С и н о н і м: **ле́жаний хліб.**

2. *перев. з сл.* ш у к а́ т и, п і т и́, п е р е й т и́ *і т. ін.* Робота, що здійснюється без труднощів, без великих зусиль, або заробіток без важкої праці, без докладання великих зусиль. *Ох, боже, боже, трошки того віку, а як важко його прожити. Андрій знов не нанявся. Отак щороку. Легкого хліба шукає* (Коцюб.); *— Дбати про своє хазяйство? Хай воно завалиться, те хазяйство. Ми ж не куркулі якісь. На клаптику все одно не розбагатієш. Канцевич ще більше здивувався. Чи він серйозно, чи жартує, чи на легкі хліба думає зовсім піти?* (Коцюба); *— Що ти собі думаєш, Тимофію? На легкий хліб перейти? — Мовчіть, тату, про цей легкий хліб,— невесело відповів Тимофій.— Моє начальство до першого приморозку: розділю землю по правді — і піду за чепігами* (Стельмах); // Нескладна справа, нескладне завдання.— *Попереджаю, товариші,— ми йдемо не на легкий хліб. Може, доведеться комусь загинути від кулі гітлерівця. Кому, може, доведеться в катівні кінчати молоде життя* (Ю. Янов.); *— Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку,— повчав Сагайда Маркевича, передаючи йому взвод..— А я не женуся за легким хлібом, піду на 1-й* [взвод], *до молодих громадян* (Гончар). А н т о н і м: **тяжки́й хліб** (у 2 знач.).

ле́жаний (лежа́чий) хліб. Засоби для існування, здобуті легко, без зусиль. *Попові а котові — то лежаний хліб* (Номис); *Роботи не боюсь: треба жити, то треба й робити.. Нема ніде хліба лежаного* (Вовчок). С и н о н і м: **легки́й хліб** (у 1 знач.).

ма́ти хліб *див.* мати [2]; **неда́ром ~ ї́сти** *див.* їсти; **перепада́ти на ~** *див.* перепада́ти; **переї́да́ти ~** *див.* переїдати; **перехо́дити на легки́й ~** *див.* переходити; **поверта́ти ~** *див.* повертати.

про́ханий (про́шений) хліб (шмато́к), *заст.* Милостиня.— *Гірко мені проханий хліб їсти* (Хижняк); *Проханий шматок горло дере* (Укр.. присл..). С и н о н і м: **ласка́вий хліб.**

сади́ти на хліб та во́ду *див.* садовити.

свій хліб (_рідше_ **свої́ хліба́),** *перев. з сл.* і т и́, п і т и́, ш у к а́ т и. Засоби для існування, здобуті власними зусиллями; власні заробітки. *Треба було й йому, скінчивши школу, злазити з батьківської шиї,— свого хліба шукати* (Мирний); *Батько з сімнадцятирічного зросту пішов на свій хліб* (Збірник про Кроп.); *Підігнуло воно* [цуценятко] *хвоста і пішло «на свої хліба». Десь щось вкраде,*

десь щось на смітті випорсає або хтось недогризок підкине (Мельн.); — *Може, скоро закінчить* [дочка] *цю семінарію та й піде на свій хліб, учительський* (Козл.).

тяжкий хліб. 1. Заробіток, здобутий важкою працею, великими зусиллями.— *Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і тяжкий ваш* [вчителя] *хліб* (Стельмах).

2. Робота, пов'язана з великими труднощами, зусиллями. *Тяжкий хліб йому дістався.* Антонім: **легкий хліб** (у 2 знач.).

хліб насущний (насушний). 1. Засоби, необхідні для прожитку, існування. *Хліборобу честь і слава, перша чарка йому йде, Його праця — бо кривава Хліб насущний нам дає* (Манж.); — *Зваж, Артеме, що самою красою не проживеш! До краси ще й хліба насущного треба. Та й до хліба* (Головко); *Раніш селянина давили межі, панські володіння, вічні турботи про хліб насущний* (Чаб.).

2. Щось найважливіше, найістотніше. *Вугілля.. називають насущним хлібом промисловості* (Роб. газ.).

хліб переводити *див.* переводити.

хліб та (і) сіль! Уживається як традиційне привітання до тих, що їдять за столом, та побажання їм приємного апетиту. *Добридень,— скаже,— хліб та сіль! Здоровенькі були з весіллям, свату!* (Г.-Арт.); *Хліб та сіль! — привітався Шмалько.— Їмо, та свій, а ти трохи постій, може, й так ситий будеш,— відповів отаман* (Добр.). **хліб-сіль!** — *Хліб-сіль! — мовив* [старшина], *глянувши, що снідають.— Просимо,— озвалась крізь сльози Іваниха* (Л. Укр.).

ХЛІБА: відривати шматок хліба від рота *див.* відривати; **відрізана скиба від ~** *див.* скиба; **ділитися останнім шматком ~** *див.* ділитися; **дурне сало без ~** *див.* сало; **з'їсти ~** *див.* з'їсти; **мати шматок ~** *див.* мати [2]; **недосипати ночей та недоїдати ~** *див.* недосипати; **перебиватися з ~ на воду** *див.* перебиватися; **скуштувати ~** *див.* скуштувати; **~ не давай** *див.* давай; **шматок ~; шматок ~ стає поперек горла** *див.* шматок; **як три дні ~ не їв** *див.* їв.

ХЛІБАХ: на хлібах [на хлібі] *чиїх (чийому), з сл.* жити, сидіти, розжиріти *і т. ін.* За чийсь рахунок, на чийомусь утриманні. *Санаторці жили на хлібах Якима Івановича Потопальського мов у бога за дверима* (Збан.); — *Йди з мого достатку, .. як ті розумники, що скаламутили тобі мізки і які тебе в Сибір на поселення запроторять. Тоді вже можеш плювати на мене, а тепер, поки на моєму хлібі сидиш,— зась!* (Стельмах); — *Наш чернечий устав кращий од монастирського. У нас, скоро чоловіка спантеличить мирська суєта, то в кучу або до кози не саджають, а зараз — іди собі к нечистій матері! Вибрикайсь на волі, коли дуже розжирів на товариському хлібі* (П. Куліш). Синонім: **на харчах.**

ХЛІБОМ: жити єдиним хлібом; жити не ~ єдиним *див.* жити; **~ не годуй** *див.* годуй.

ХЛІБ-СІЛЬ: водити хліб-сіль *див.* водити.

хліб-сіль забувається. Хто-небудь виявляє невдячність.— *Стара, бач, хліб-сіль забувається.— Хіба я у вас дурно той хліб їла?* (Мирний).

хліб-сіль забувати *див.* забувати.

ХЛОСТУ: давати хлосту *див.* давати.

ХЛЮЩ: як (мов, ніби *і т. ін.*) **хлющ (хлющі, хлюща).** 1. Дуже мокрий, намоклий. *І дрова мов хлющ, не горять в паровозі* (Перв.); — *Чоботи он приволік, як хлющі. Завтра висохнуть, як взуватимешся?* (Тют.); *Бурхнуло з неба, мов із бочки.. Троянці стали всі, як хлюща* (Котл.). // *з сл.* мокрий, змокнути *і т. ін.* Зовсім, повністю, наскрізь. *Біля берега річки почувся плескіт. Всі насторожились. З річки вилазить мокрий як хлющ Кайманчик* (Левч.); *Дощ ось-ось лине з неба, а вони ж далеченько, десь біля річки, змокнуть як хлющі* (Збан.); *Мокра як хлюща сорочка облипла його могутнє тіло* (Коцюб.). **на хлющ.** [Зборовський:] *Перетомилися всі і перемокли на хлющ, так тепер треба спочивати та сушитись* (Кроп.). Синоніми: **до нитки** (в 1 знач.); **хоч викрути.**

2. *з сл.* **п'яний.** Дуже, у великій мірі, надзвичайно. *Насінник приходив на службу п'яний, як хлющ* (Збан.). Синонім: **як чіп** (у 1 знач.).

ХЛЮЩА: як хлюща *див.* хлющ.

ХЛЯПАТИ: хляпати вухами *див.* ляпати.

ХЛЬОРУ: давати хльору *див.* давати.

ХЛЬОСТУ: давати хльосту *див.* давати.

ХМАР: [аж] до [самих] хмар (до [самої] хмари); під [самі (самісінькі)] хмари. Дуже високо. [Поет:] *Бачили ви, як велике багаття кида вогонь аж до хмар?* (Л. Укр.); *Аеростатів загороди готові знятися до хмар* (Сос.); *А пожар удвоє Розгорівся, розпалався До самої хмари* (Шевч.); *На крайній найвищій горі.. стирчить ще одна тераса, немов величезний престол підіймається під самісінькі хмари* (Н.-Лев.); *Прощайте ж, соснові ліси, Рости вам під хмари* (Дор.).

зсадити з хмар на землю *див.* зсадити.

ХМАРА: хмара повила *кого.* Хто-небудь став дуже похмурим, невеселим, засмученим. *Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її навіки* (Вовчок).

хмара хмарою. 1. Дуже багато, надзвичайно велика кількість. *Коли сказати, що підвід двадцять їх тут було, то, єй же то богу моєму! більш: хмара хмарою* (Кв.-Осн.). Синонім: **як маку.**

2. Хто-небудь дуже сумний, похмурий, невеселий. *Гляну на Чайчиху — хмара хмарою!* (Вовчок). Синоніми: **як хмара; як у воду опущений; як у воді намочений.**

як (мов, ніби *і т. ін.*) **[чорна (грозова)] хмара (туча).** Дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений. *А Чайчиха.. мов хмара чорна* (Вов-

чок); *Усі нервувалися. Абрум ходив мов хмара* (Хотк.); *Місяць ходив Йонька як хмара грозова* (Тют.); *— Учора в них із князем Святославом була мова. Преосвященний із неї вийшов, мов чорна туча* (Шевчук). Синоніми: **хмáра хмáрою** (в 2 знач.); **як у вóду опýщений; як у воді намóчений.**

ХМАРАМИ: облягáти хмáрами *див.* облягати.

ХМАРАХ: витáти в хмáрах *див.* витати.

ХМАРИ: занóситися за хмáри *див.* заноситися.

[чóрні (важкí, грозові)] хмáри збирáються (згýщуються, скýпчуються, нависáють) / зібрáлися (згусти́лися, скýпчилися, нави́сли) *над ким — чим, рідко навколо кого — чого.* Кому-, чому-небудь загрожує неприємність, горе, біда і т. ін. *Над головою Василини збиралися чорні хмари* (Н.-Лев.); *Вони* [внуки Мономаха] *данину злій орді Платили й гризлись між собою, А чорні хмари над тобою* [Львовом] *уже збиралися тоді* (Павл.); *Чорні хмари другої світової війни скупчувалися над земною кулею* (Наука...); *Василеві було дуже важко. Йому здавалось, що навколо нього згущувались важкі хмари і свинцем лягали на плечі, на груди* (Панч); *— Скажи, хай приїжджає сьогодні на збори, бо наді мною нависли хмари* (Зар.); *Батько прикипів поглядом до телеекрана. Над улюбленою командою нависли грозові хмари* (Літ. Укр.).

ХМАРОЮ: аж пил хмáрою *див.* пил; **як ~ окови́тий** *див.* оповитий.

ХМАРУ: наганя́ти чóрну хмáру *див.* наганяти.

ХМЕЛЯ: за царя́ Хмéля *див.* царя.

ХМИЗУ: докидáти хми́зу в жар *див.* докидати; **підкладáти ~** *див.* підкладати.

ХМІЛЬ: ви́вітрити хміль з голови́ *див.* вивітрити.

хміль б'є (ударя́є) / удáрив у гóлову *кому і без додатка.* Хто-небудь починає п'яніти. *Випили по чарці, по другій, по третій. Хміль ударив в голову* (Мирний); *Щоб зігрітися, взяв* [майор] *склянку гарячого чаю, долив його ромом і одразу перехилив його у горло. Життєдайне тепло розплилося по тілу. Хміль знову вдарив в голову* (Тулуб). Синонім: **хміль розбирáє.**

хміль брóдить у голові *чиїй, кого.* Хто-небудь п'яний, сп'янів. *З аркадянами веселився* [Евандр], *Над варенухою трудився, І хміль в їх головах бродив* (Котл.).

хміль з голови́ ви́йшов (ви́скочив, ви́вітрився, ви́летів *і т. ін.*) / *рідше* **вихóдить (вискáкує, вивітрюється, вилітáє** *і т. ін.*) *у кого, рідко кому, чиєї.* Хто-небудь швидко, раптово протверезився, став тверезим.— *Ох! Тікаймо швидше. Це місце не чисте,— говорив голова, в котрого разом з іскрами вискочив і хміль з голови* (Н.-Лев.); *Петру був настільки обурений невдячністю дочки, що навіть хміль вивітрився з його голови* (Чаб.); *— Ти хто такий?! — Хміль вилетів з голови старости, і він з острахом поглянув на Лавріна.— Хто ти такий?* (Стельмах); *— Он як! — хміль одразу почав виходити з голови управителя* (Стельмах); *За обідом чарка ходила кругом столів, од одного краю до другого, й поки вона доходила на старе місце, хміль вилітав з голови гостей* (Н.-Лев.).

хміль не берé *кого.* Хто-небудь не п'яніє. *Князь Святослав із синами своїми сидить за столом, чує ці крики, але хміль щось не бере його* (Скл.).

хміль розбирáє / розібрáв *кого.* Хто-небудь починає п'яніти. *Він дивився та сміявся, як хміль розбирав її* (Мирний). Синонім: **хміль б'є у гóлову.**

ХМІЛЬКОМ: під хмількóм. У стані незначного сп'яніння. *І хоч трішечки я був, товаришу, під хмільком, а відразу помітив, що своїм приходом викликав я поміж них розгубленість* (Логв.). Синоніми: **під грáдусом; під джмелéм; під мýхою.**

ХНЮПИТИ: хню́пити нóса *див.* вішати.

ХОВАЄТЬСЯ: дух у п'я́ти ховáється *див.* дух; **душá в п'я́ти ~** *див.* душа.

ХОВАЙ: ховáй Бóже! 1. Уживається для вираження побажання не принести горя, не наврочити кому-небудь своїми словами. *А дочка Оксана! Ховай боже! як панночка! Що-то за хороше!* (Шевч.).

2. Уживається для вираження небажаності, застереження від чого-небудь. *Ховай боже, не міг сказати, щоб я намовляв його на сей або на той бік* (Фр.). Пор.: **борони́ Бóже; кри́й Бóже** (в 1 знач.).

ХОВАЛОСЯ: не ховáлося нíщó від óка *чийого, кого.* Хто-небудь усе помічав, усе бачив. *Він здебільшого мовчав, але від його швидкого, уважного ока не ховалося ніщо* (Смолич).

ХОВАТИ: прáвди нíчого (нíде) ховáти / сховáти. Уживається для підтвердження того, що все сказане є істиною і не викликає заперечення. *Та й правди нічого ховать, Нігде нема Марусі рівні* (Греб.); *Ніде правди сховати, мені не зовсім це подобалось* (Гр.). Синоніми: **прáвду кáжучи; нíде прáвди дівáти; нíчого гріхá таї́ти; нíде дівáтися** (в 2 знач.).

ховáти гóлову в пісóк. Уникати небезпеки, тікати від неї.— *Ти, Леоніде,— страус. Од небезпеки ховаєш голову в пісок* (Головко); [Макаров:] *Я не ховаю голову в пісок і дивлюся небезпеці просто в вічі* (Лев.). Синонім: **ховáтися в кущі.**

ховáти / поховáти (сховáти, заховáти) кінці [в вóду]. Не залишати ніяких ознак, слідів і т. ін. від якогось вчинку (перев. негативного).— *Мені поперед усього треба людей розумних, .. кованих на всі чотири ноги, розумієш?.. Щоб уміли робити моїм іменем.. і ховати кінці в воду..* (Фр.); *Шубан якось боком од нього .. Дениса Дмитровича це непокоїть. Невже донюхується, собацюга? Все-*

таки важко ховати йому кінці в воду (Прилюк); *— Бачите, я цілком одверто говорю з вами. Зрештою, коли б навіть тепер подох один-два,— можна було би поховати кінці в воду. Але ж бо їх вісімнадцять, і всі загрожують масовим самогубством* (Хотк.). Синонім: **замітáти слідú.**

ховáти сльозý. Стримувати плач. *Хтось... сміється оком карим, Сльозу ховаючи* (Рильський).

ховáти / сховáти óчі (пóгляд). Відвертатися, не дивитися на кого-небудь, кудись від незадоволення, ніяковості, сорому тощо. *І які це зустрічі? Він очі ховає, а вона побачить його — зуби ціпить, ні слова. Горда* (Грим.); [Никандер:] *То ти хочеш, щоб і я з громади випав, а батькові блудним сином став, щоб поза кутками огинався, од брата очі ховав?.. Ні, вже годі!* (М. Куліш); *— Так я, люди, кажу? — непевно обернувся до лісовиків, але ті ховали від нього погляди* (Стельмах); *— Я на тебе моргаю, а ти сховав свої очі, неначе загорнув їх у ту книжку* (Н.-Лев.).

ховáти / сховáти пáзури. Прикривати певним чином недоброзичливість, ворожнечу та злі наміри до кого-небудь. *Дорн сховав пазури, м'якою лапкою намагаючись обдурити Крайнєва* (Собко).

ХОВАТИСЯ: ховáтися від лю́дськóго óка (від лю́дських очéй). 1. Бути невидимим. *Коли київські гори курилися туманом, а Дніпро, запнувшись своєю димчатою запоною, ховався від людських очей,— по зеленій оболоні метушилися в тумані щось за тіні* (Мирний).

2. Намагатися, щоб ніхто не побачив, не помітив. *Довго сидів* [Тетеря] *при місяці... Усе щось думав і шепотів сам до себе, а потім, ховаючись від людського ока, ішов спати* (Тют.).

ховáтися / сховáтися в кущí (по кущáх, по куткáх). Уникати відповідальності, безпосередньої участі в чому-небудь. *Може, навіть і сумно їм* [мешканцям інщих планет] *стане, що вони, як незаконні, мусять триматися осторонь, ховатися по кущах, не маючи права наблизитись до людського товариства* (Гончар); [Лицар:] *Та доки вже ховатись по кутках? І доки ти мене гнітити будеш?* (Л. Укр.); *Виходить так: народ вирішив створити в своєму місті індустрію, всі працюють на повну силу.., а інженер Горецький, вельмишановний спеціаліст-будівельник, вирішив сховатися в кущі* (М. Ю. Тарн.). Синонім: **ховáти гóлову в пісóк.**

ховáтися в шкаралýпі *див.* замкнутися.

ховáтися / сховáтися за чужý спúну (за чужі спúни). Намагатися не робити що-небудь, ухилятися від якого-небудь обов'язку, від відповідальності за щось, перекладаючи все це на інших.— *А ти хвостом не крути і за чужі спини не ховайся, засвітив на нього оком Латочка* (Тют.); *—.Ти занадто романтик. Звичайно, я не раджу тобі бути поганим воїном або ховатися за чужі спини. Я знаю, що ти на це не здатний, і, може, саме за це найбільше тебе люблю* (Гончар). **ховáтися за спúною** *чиєю.— Чому ж ти його* [пана] *хоч на повозку не підсадив? — жартує хтось ізсередини.— Тому, що за твоєю спиною не ховався! — одказав з обидою крайній* (Мирний). **ховáтися / сховáтися за спúну (за спúни)** *кого, чию (чиї). Лаяв себе часто Судислав за боягузтво, а коли треба було до діла, наче ненароком ховався за спини інших* (Хижняк); *— Батура допустив аварію,— сказав Анісімов.— Зірвав нам добовий графік. Але найгірше те, що він хотів сховатися за спину товариша* (Жур.).

ХОДИ: хóди і вúходи *див.* входи.

ХОДИ́: ходú здорóв; ходíть здорóві *хто.* Уживається як відповідь при прощанні і привітанні. *Ходи здоров, брате.*

ХОДИЛИ: рýки не ходúли *див.* руки.

ХОДИТИ: без штанів під стіл ходúти *див.* бігати.

далéко [й] ходúти *до кого.* Уживається для висловлення переваги кого-небудь над кимсь у чому-небудь. [Явдоха:] *А очі у нього,— я таки придивилась,— прямо проклятущі! Куди Терешкові до нього, далеко й ходить!* (Кроп.).

далéко ходúти не трéба *див.* треба.

за отáмана ходúти. Скеровувати дії інших, розпоряджатися, верховодити, отаманувати. *Настала косовиця. За отамана ходить* [Чіпка] (Мирний).

кóло смéрті ходúти. Бути під загрозою загибелі. *Кажуть, під землею* [в шахтах] *правди більше, аніж на землі, бо люди там коло смерті ходять* (Стельмах).

на гóловáх (на голові) ходúти. 1. Дуже бешкетувати, чинити безладдя. *Батько знову хапав за руку* [Владика] *й казав докірливо: — Ти на голові ходиш! Ану марш до дідуня* (Гуц.). Пор.: **трóхи на гóловáх не ходúти.** Синонім: **ходúти догорú ногáми.**

2. *у кого, чиїх і без додатка.* Надто нахабно діяти по відношенню до кого-небудь, знущатися з когось, розраховуючи на безкарність. *Над самими дахами з виттям проноситься літак. На череві чорні хрести. Такий, як 1941. Але тоді він ходив на головах, як пан. Тепер ніби тікає чимдуж від погоні* (Гончар).

нáзирці (по п'ятах) ходúти *за ким.* Невідступно бути біля кого-небудь, стежити за кимсь. *Левко кілька разів припрошував, щоб дівчина сіла на санчата, але вона віднікувалась, бо не хотілося, щоб назирці за нею ходили всі Щербини* (Стельмах). Синонім: **бігати хвостóм** (у 1 знач.).

під стіл пішки ходúти (бігати). Бути дуже малим, малою дитиною. [Горлов:] *Базіка! Що він знає про війну громадянську? Під стіл пішки ходив, коли ми чотирнадцять держав били* (Корн.); *— Ну, то як, Михайле? Будеш чабаном? Хлоп'я задкує від Горпищенка,..— Я льотчиком*

буду... Як Петро ваш...— Ага! — хихикає Корній.— Під стіл пішки ходить, а вже й воно розібралося, де вершки, а де відвійки (Гончар); *Вони ростуть на очах. Володя Шевченко, здається, учора під стіл пішки бігав, а тепер уже рулює на комбайні* (Хлібороб Укр.). Синоніми: **без штанів під стіл бігати; смоктати мамину цицю.**

по людях ходити. Просити милостиню; жебракувати, жебрати *На старості їй довелося ходити по людях.* Синоніми: **іти з торбами; іти на жебри; ходити по миру.**

по світу (по світі, по землі) ходити. Бути живим, існувати.— *Щоб ви не діждали по світу ходити, людей грабувати* (Барв.); [Самопал:] *В мене... іменини... П'ятдесят сім років по землі ходжу, Антоне* (Зар.).

трохи на головах (на голові) не ходити. Дуже бешкетувати, чинити безладдя. *Музика ріже..; п'яні чоловіки трохи на головах не ходять та вибивають гопака коло молодиць* (Мирний); [Хвенька:] *То вона тут видає з себе тихоню, а там... Трохи на голові не ходила* (Мирний). Пор.: **на головах ходити.** Синонім: **ходити догори ногами.**

у неславі ходити. Мати погану репутацію. *Дивуюся, чого у неславі вони ходять?*

у ярмі ходити. Тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від когось.— *Годі, годі, браття, у ярмі ходити! Годі, годі, браття, під неволею сидіти!* (Вовчок); [Неріса:] *Я справді не вдалася до того, щоб весь день у ярмі ходити так, як твоя сестра* (Л. Укр.).

ходити важкою (тяжкою), *заст.* Бути вагітною.— *Ти ходила важкою? — Ходила,— кажу.— Де ж ти дитину діла?* (Мирний); — *Тяжкою я ходжу, Свириде Яковлевичу* (Стельмах). Пор.: **ходити на вазі.** Синонім: **бути у вазі.** Антонім: **ходити впорожні.**

ходити (виступати *і т. ін.*) **півнем (півником).** Триматися зверхньо, гордовито, хоробро. *Зовні Микола Васильович весь помолодів, ходив півнем у «піджачку наопашки»* (Рудь); *Серед другокласників ходив півником та козирився Володько Гречаний — білявий, кирпатий хлопчина* (Зар.). Синоніми: **ходити козирем; ходити павичем; ходити королем.**

ходити впорожні, *діал.* Не бути вагітною. *Думала: сей дуб мохнатий старенький покриє мій сором од людей лучче зеленого явора. Ні, як глянув, так і грянув: — Ти не моя дитина, не моя хрещена! Моя дитина упорожні ходила б...* (Барв.). Антоніми: **ходити важкою; ходити на вазі; бути у вазі.**

ходити второваними стежками *див.* іти.

ходити в шорах. Коритись кому-небудь, бути залежним від когось. [Ізоген:] *Тепера з молодими трудно. Мов коні-неуки, рвуть поводи і не хотять ніяк ходити в шорах* (Л. Укр.).

ходити голим (босим). Не мати одягу чи взуття. *На мельника вода робить, а мельничка гола ходить* (Укр.. присл..); — *Не дам! Не дам!.. Діти голі ходять,— висока, худа молодиця в небіленій сорочці й спідниці цупкими пальцями вчепилася в грубий сувій, який тримав перед себе розлючений бандит* (Стельмах).

ходити догори ногами. Дуже бешкетувати, чинити безладдя. *Хлопці на перервах ходять догори ногами* (Зар.). Синоніми: **на головах ходити** (в 1 знач.); **трохи на головах не ходити.**

ходити за плугом. Орати, обробляти землю. [Чоловік:] *За плугом ходить, косить, молотить — оце моя робота* (Вас.); *Як би він хотів мати зараз тиху Миронову судьбу. Непомітно жити біля такого ставочка, ходити за плугом, ростити дітей і забути усе-усе на світі* (Стельмах).

ходити / заходити ходором (ходуном). 1. Сильно трястися, двигтіти, хитатися. *Стіни в школі ходили ходором, а парти в сусідній хаті у дикому сполоху знімались з місця* (Коцюб.); *Під ногами двигтіла земля, ходила ходуном, неначе він перебував на палубі якогось корабля* (Цюпа); *Стіл заходив ходором; чарки й пляшки заторохтіли* (Мирний).

2. Дуже швидко рухатися під час роботи, дії. *Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі. Її руки ходили ходором* (Н.-Лев.); *У хлів вривається Орися: хустка на плечах, очі горять, граблі так і ходять ходором в руках* (Тют.).

3. Посилено рухатися, смикатися; то підніматися, то опускатися (про м'язи, частини тіла і т. ін.). *На білому лобі блищали краплі холодного поту, високі груди ходором ходили,— так ходять вони, коли чоловікові нестає чим дихати* (Мирний); *Боки йому* [турові] *ходили ходором, руда шерсть змокріла на хлющ* (Загреб.); *Ковтав* [Степан] *пересохлим горлом слину, від чого адамове яблуко під бородою так і ходило ходуном* (Кучер); — *А де лишень ти знайдеш такії розмаїті пісні, що тільки зачуєш, так серце тобі ходором й заходить* (Укр. поети-романтики..); *Нижня щелепа неприродно заходила ходором і почала одвисати* (Кучер).

4. Відбуватися, здійснюватися дуже швидко, енергійно, бурхливо. *Над шляхом, у затишному дворі Гординської усе ходило ходором. За кілька днів радянські вояки встигли полагодити паркан, біля конюшні повісити двері* (Чорн.); *Всередині школи все ходило ходором: тупотнява, лайка, постріли. Коли Світлана.. опинилася в переповненій повстанцями учительській, там котрийсь із бійців уже тримав над головою запалений жмуток паперу* (Гончар).

ходити з темними очима. Бути неосвіченим, неписьменним, неграмотним.— *А хіба уже як мені, то й вік ходити з темними очима? Та як на мене,*

то хоч би і всі училисъ,— тільки за що, діти? (Вас.).

ходи́ти з торба́ми *див.* іти.

ходи́ти короле́м (ту́зом). Триматися незалежно, зарозуміло, гордовито; козиритися.— *Інший би на вашому місці королем ходив по радгоспу, а він...* (Літ. Укр.); — *Сидять куркулі в комнезамі? Пролізли в щілину якусь? — Пролізли! І ходять тузами! Та звідки,— ходок озирнувсь,— Ви взнали, товаришу Ленін?* (Бичко). Синоніми: **ходи́ти ко́зирем; ходи́ти павиче́м; ходи́ти півнем.**

ходи́ти лихи́м ро́бом. Діяти несправедливо, чинити погане, недобре. *Не треба вчити дітей ходити лихим робом.* Антонім: **ходи́ти чи́стим ро́бом.**

ходи́ти манівця́ми. Робити щось неправильно, без жодної мети, не так, як треба.— *Зараз ви* [десятикласники] *стоїте на порозі життя, добре тому, хто відразу піде по вірній стежці і не ходитиме манівцями* (Цюпа); — *Скажу про себе. Було, сама я ходила манівцями, була що й у хорі їхньому співала під їхній петлюрівський камертон. Сором палить тепер, як згадаю* (Гончар). Пор.: **блука́ти манівця́ми.**

ходи́ти на вазі́, *рідко.* Бути вагітною.— *Стецькова жінка ходила на вазі* (Мирний). Пор.: **ходи́ти важко́ю.** Синонім: **бу́ти у вазі.** Антонім: **ходи́ти впорожні.**

ходи́ти навкру́г (довко́ла, круго́м та навко́ло). Не добиратися, не доходити до суті справи.— *Чого навкруг ходити, кажи простіш* (Дор.); — *Ти зразу так би й сказав. А то крутить усе, ходить довкола, а середини не показує* (Донч.); *С. Маслов сам виказав себе, згадавши головне й істотне: захоплення поміщицьких земель. Ось у чому суть. Ось у чому головне. Ось біля якого питання ходить С. Маслов кругом та навколо* (Ленін); — *І давайте не ухилятися вбік, а то все ходимо кругом та навколо. Часу у нас не так багато* (Головко).

ходи́ти навшпи́ньки (на па́льцях, ни́жче трави́) *перед ким.* Побоюючись кого-небудь, лестити, догоджати йому, запобігати перед ним. *Він завжди щулиться.. перед власною жінкою, хоча на словах ого-го як він командує своєю старою і як вона навшпиньки ходить перед ним* (Стельмах); *Перед Граб'янкою всі на пальцях ходили, а Зоньку годували штурханцями по кутках* (Л. Укр.); — *Якби тебе чоловік бив або знущався з тебе.., а то ж він перед тобою нижче трави ходить!* (Л. Янов.).

ходи́ти на же́бри *див.* іти; **~ на за́дніх ла́пках** *див.* скакати; **~ на поводі́; ~ одніє́ю сте́жкою** *див.* іти.

ходи́ти павиче́м (го́голем). Триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо. *Дочка була зальотна птиця..; Червона, свіжа, як кислиця, І все ходила павичом* [павичем] (Котл.); *Бунчук ходив гоголем. Його вибирали і рекомендували, куди тільки можна було обирати та рекомендувати* (Зар.); [Горлов:] *Та ну його. Це ж народ знаєш який. Командуючий зробить, вони зразу до його слави й примазуються. Ходять гоголем і ордени одержують* (Корн.); *Ходить Недужко гоголем. З погордою дивиться на односельців* (Літ. Укр.). Синоніми: **ходи́ти півнем; ходи́ти ко́зирем; ходи́ти короле́м.**

ходи́ти під бо́гом, *заст.* Не знати, що трапиться з ким-небудь у житті, що є неминучим для нього в майбутньому. *Кобза.. з матір'ю увійшов у хату і, помолившись перед іконами, стиха промовив: — Не журіться, матінко, ми всі ходимо під богом* (Стор.); *Надто прикро не мати довго звісток від рідних та дорогих людей з того краю, де всі.. під богом ходять* (Л. Укр.).

ходи́ти під ву́сом, *рідко.* Бути повнолітнім хлопцем. *Було це років сорок тому, а може, й цілих сорок п'ять. Я, як кажуть, ходив уже під вусом і служив у сільського куркуля Тимохи Ломаки* (Є. Кравч.).

ходи́ти / піти́ по ми́ру. Просити милостиню, жебракувати. *Ходить* [Іван] *з Одаркою по миру, назбира шматків хліба доволі.. і їсть із дочками своїми, а після знов іде збирати* (Григ.); *Ми й покинули свою слободу і пішли по миру світ за очима* (Морд.). Синоніми: **іти́ з торба́ми; іти́ на же́бри; по лю́дях ходи́ти.**

ходи́ти / піти́ по рі́зних (по і́нших) стежка́х (рі́зними стежка́ми). Мати неоднакові інтереси, уподобання і т. ін. *Життя обох — батька і сина — склалося так, що вони весь час ходили по різних стежках, які майже ніколи не схрещувалися* (Тют.). Антонім: **іти́ одніє́ю сте́жкою.**

ходи́ти / піти́ по рука́х. Від одного потрапляти до іншого, бути в користуванні то одного, то другого. *Восени 1894 року Володимир Ілліч читав у нашому гуртку свою роботу «Друзі народу». Потім «Друзі народу» без зазначення автора були надруковані на гектографі і ходили по руках* (Вєч. Київ); *Книжка пішла по руках* (Н.-Лев.); *Чарка пішла по руках, і люди урочисто пили за революцію* (Стельмах); *Кулемет уже пішов по руках. Житченко.. уважно розглядає його.. Передаючи кулемет Яреськові, додає: — Бережи!* (Гончар).

ходи́ти по бри́тві (по ле́зу ножа́, по ни́точці *і т. ін.*). Дуже тонко, вміло, вправно здійснювати складну, небезпечну справу.— *Ні, ти, Гнате, в це діло не мішайся. Давай призначимо когось із хутірських дядьків старшим по переселенню, хай він і розпоряджається. А ти завалиш усе діло. Тут по бритві ходити треба, а ти — шарах з усіх чотирьох. Так не тільки ногу, а й голову розпанахати можна* (Тют.); *Хлопці діяли відважно й хоробро, сміливо ходили по ниточці над смертю і лише нещасний випадок кинув їх до рук ворогів* (Ю. Янов.). **ході́ння по ле́зу (по ві́стрю) ножа́.** *Барак весь час був у насторозі. Безперервне*

ходіння по лезу ножа — таким було зараз їхнє життя (Гончар); *Хоча Денис і надійний хлопець, а в нього можуть прокинутися родинні інстинкти. Це дуже небезпечна гра, ходіння по вістрю ножа* (М. Ю. Тарн.).

ході́ти по ни́шпорках *див.* піти; **~ по п'ята́х** *див.* гнатися.

ході́ти (стоя́ти, виступа́ти) ко́зирем. Триматися з погордою, зарозуміло, незалежно; козиритися.— *Да, Петре, от так справи. Мабуть, козирем ходив Пилип? Чи, може, він ще й не знає про цю замітку? — Ігора Оберемок сповістив* (Автом.); *— А то ж як? — кажуть, стоячи козирем, міщани* (Сл. Гр.); *Іван попереду з гармонією у руках, виступа козирем* (Мирний). Синоніми: **ході́ти короле́м; ході́ти пі́внем; ході́ти павиче́м.**

ході́ти у передовика́х (у передови́х). Давати високі показники в роботі, випереджати інших у всіх справах.— *Кому тепер, як не тобі, в передовиках ходити?* (Стельмах); *— Чула, як дівчата до війни своїм льоном на всю країну прославились?.. А тітка Одарка — її тільки слухай, вона сама до війни в передовиках ходила* (Коз.).

ході́ти у середняка́х. Не давати високих показників у роботі, займати звичайне місце. *Павло в Новій Греблі ходив у середняках. З ним більше зжилися, звиклися. Бо знали гірших* (Мушк.).

ході́ти хвосто́м *див.* бігати.

ході́ти чи́стим (пра́вим) ро́бом. Діяти, робити, поводитися як належить, як прийнято, по-справедливому. *Я хоч і не майстерна людина, дак учу своїх діток ходити чистим робом. Як хліба спекти, подоїти корівку... нема своєї, дак на хазяйчиній учись* (Барв.). Антонім: **ході́ти лихи́м ро́бом.**

ході́ти як (мов, ніби *і т. ін.*) **по стру́нці (по струні́, по шнуру́, по шнурку́** *і т. ін.*). Бути дисциплінованим, слухняним, безвідмовно коритись кому-небудь, виконуючи все чітко і без заперечень. *Часто він вибухав таким гнівом, що всі домашні ходили як по струнці, чекаючи, доки перейде буря* (Тют.); *— Ге-е! — у мене так! — знову опускаючись на місце, сказав Яків,— у мене держись! Сказано по струні ходи — і ходи* (Мирний); [Іван:] *Гори передо мною, по шнуру ходи! Ото по мені* (Мирний).

ХОДИТЬ: ві́тер у кише́нях хо́дить *див.* вітер; **голова́ ~ о́бертом** *див.* голова.

ХОДІ: на ході́ *див.* ходу.

ХОДІННЯ: ході́ння по му́ках. Тяжкі випробування в чиєму-небудь житті. *Йому* [солдатові] *були цілком зрозумілі не тільки свій брат Швандя з «Любові Ярової» або Нагульнов з «Піднятої цілини», але й наскладніші форми душевної боротьби, ходіння по муках: на його очах розкривалися людські драми* (Шамота); *Боженко поклав на стіл товсту папку своїх документів.— Свідчення твоїх ходінь по муках? — На п'ятьох би вистачило* (Дор.).

ХОДОМ: по́вним хо́дом. 1. Дуже інтенсивно, з максимальним навантаженням, на всю потужність. *Переправа йшла повним ходом, на міст ломилися машини й вози з пораненими бійцями* (Сиз.); *Зараз справа налагодилась, вантажі йдуть повним ходом* (Гончар); *Повним ходом розгорнулося будівництво «Мар'їнського моря»,— так назвали хлібороби нову водойму, яка споруджується в сухій балці річки Осика* (Хлібороб Укр.). Пор.: **на по́вний хід; на по́вному ходу́** (в 2 знач.).

2. На дуже великій швидкості. *Поїзд уже йшов повним ходом* (Ле); [Вася:] *Одягайся ж скоріше, бо не встигнеш.* [Іван:] *Я зараз. Повним ходом* (Мик.). Пор.: **на по́вному ходу́** (в 1 знач.).

свої́м хо́дом. 1. Пішки або з участю живої сили. *Мені нічогісінько не потрібно, я піду своїм ходом, а якщо стомлюся в дорозі, то, може, якийсь кінний підвезе трохи* (Кочура); *Почувши, що десь на Тихому океані є гуляща земля, і пригадавши деякі мандри за молодих літ, запріг він, не довго думавши, свого мишастого коня й мовчки рушив на Схід «своїм ходом» у супроводі жінки Харитини й собаки Султана* (Довж.).

2. За допомогою дії свого механізму, мотора (про машину). *Чутка пішла, що з станції, десь аж за тридцять кілометрів звідси, прийде своїм ходом трактор і що тоді не треба вже на полі ні коней, ні меж* (Довж.).

холости́м хо́дом. Без потрібних, необхідних результатів, без бажаних наслідків; безрезультатно. *На ярмарок з'їздила холостим ходом.* Пор.: **на холосто́му ходу́.**

ХОДОРОМ: голова́ хо́дить хо́дором *див.* голова; **піти́ ~** *див.* піти; **ході́ти ~** *див.* ходити.

ХО́ДУ: дава́ти хо́ду *див.* давати.

з хо́ду. 1. Рухаючись, без зупинки. *А Роман Петрович просто з ходу, не зупиняючись, закропився перцівкою і.. вискочив у протилежні перонові двері* (Коз.).

2. Зразу, тут же, не задумуючись, і не обмірковуючи. *Катерина з ходу почала кричати про дітей, про землянку, про ліс* (Перв.); *— Ви давно встигли заїстися з ним? — Як побачились, так і заїлись,— з ходу, можна сказати* (Стельмах); // Без попередньої підготовки. *З ходу ведуть* [фашисти] *вогонь, стріляють, не цілячись* (Гончар); *— Нам, партизанам, дуже хотілося б знати, чи ви будете форсувати Дніпро з ходу, чи.. ви зазимуєте?* (Ю. Бедзик).

Синонім: **з льо́ту.**

і хо́ду. Швидко почати тікати, йти звідки-небудь. *Треба було негайно всім змиватися з танка, вибрали момент — і ходу* (Ю. Янов.); [Сергій:] *Дядю, милий. Це нечесно, пляшку*

з стола і ходу. Прошу, прошу, чарочку (Корн.). Синонім: **і ли́ги.**

не дава́ти хо́ду *див.* давати; **піддава́ти ~** *див.* піддавати.

ХОДУ́: лови́ти на ходу́ *див.* ловити.

на по́вному (на по́внім) ходу́. 1. На дуже великій швидкості. *На повному ходу нас обганяє невеличкий, меткий всюдихід «газик» з червоним хрестом* (Дарда); *На ротному одежа затлілась, а він: «За мною, товариші!» і на повнім ходу з вогню та під насип, а ми всією командою за ним* (Гончар). Пор.: **по́вним хо́дом** (у 1 знач.).

2. З великою інтенсивністю, на всю силу. *Вона вже працювала на повному ходу, не маючи змоги ні на мить лишатися бездіяльною* (Собко). Пор.: **по́вним хо́дом** (у 1 знач.); **на по́вний хід.**

3. Добре налагоджене, організоване що-небудь. *Там, дома, довелося залишити все господарство на повнім ходу, скотину, хату, садок, сусідів — словом, усе* (Хотк.).

на ходу́ (*заст.* **на ході́).** 1. Не відриваючись від якоїсь справи, якогось діла, одночасно з ними; попутно. *На ходу збирає* [Кошова] *капустяне коріння (торік тут був колгоспний огород), наказує запалити купи торішнього на межі бур'яну* (Вишня); *Невтомно снував* [Воронцов] *від підрозділу до підрозділу, виступаючи, де треба, з промовою, а в іншому місці обмежуючись веселою реплікою, кинутою на ходу* (Гончар); // Під час руху. *Її захоплено на вулиці, де вона, випнувши перед себе кужіль, на ходу виводила вовняну нитку та щось бубоніла до себе* (Коцюб.).— *Спасибі, мамо!..— сказав Максим і гроші на ходу заховав у кишеню* (Мирний); *Офіцери пробігали вперед, на ходу поправляючи пілотки* (Гончар). Синонім: **на лету́** (в 2 знач.).

2. Зразу, дуже швидко і без особливих зусиль. [Катрич:] *Магазинчик у нас акуратний, продавці-розбитні, до людей уважні, обслуговують їх прямо-таки на ходу* (Мороз). Синонім: **на лету́** (в 1 знач.).

3. Завжди в дії або готовий до дії. *Бригада слюсарів.. стежить за тим, щоб електротокарне господарство завжди було «на ходу»* (Веч. Київ); *Хай вантажна стріла труду Буде вірна, як руки робочі, І машини нехай на ходу Будуть в бур'яні й темні ночі* (Забашта).

на холосто́му ходу́. Без потрібних, необхідних результатів, без бажаних наслідків; безрезультатно.— *На холостому ходу працюємо! — Тобто як? — А так, Митричу, поту багато, а толку мало* (Панч). Пор.: **холости́м хо́дом.**

рва́ти підме́тки на ходу́ *див.* рвати.

у ходу́ *у кого.* Що-небудь широко використовується, часто застосовується і т. ін. *В ходу у нас вислів: трудова активність. І зараз значення такої активності не знижується, навпаки, вона повинна зростати* (Роб. газ.); *Людський товар у них* [в Америці] *здавна в ходу. Вони собі, замість строковиків, негрів-арапів понавозили кораблями з Африки* (Гончар).

ХОДУНО́М: ходи́ти ходуно́м *див.* ходити.

ХОДЯТЬ: аж ре́бра хо́дять *див.* ребра; **дрижа́ки ~ по спи́ні** *див.* дрижаки; **но́ги ~** *див.* ноги.

ХОДЯЧА: ходя́ча газе́та *див.* газета; **~ енциклопе́дія** *див.* енциклопедія; **~ со́вість** *див.* совість.

ХОДЯЧИЙ: ходя́чий довідник *див.* довідник; **~ мертве́ць** *див.* мертвець.

ХОЛЕРА: холе́ра з ним, *лайл.* Уживається для вираження вимушеної згоди з чим-небудь, втрати інтересу до кого-, чого-небудь.— *Золота ж стільки маю,— мимрив розчулено,— а толку ніякого...— То холера із ним, з тим золотом,— убік бубоніла Надія.— Воно ні здоров'я не дасть, ні віку не доточить* (Гуц.). Синоніми: **грець з ним; хрін з ним.**

що за холе́ра?, *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, здивування і т. ін. з приводу чого-небудь. *Вийшла туди, коли глип — аж ніби видніти почало. Що, думаю собі, за холера така? Ще й треті півні не співали, а вже розвидняється* (М. Ю. Тарн.). Синоніми: **що за біс?; що за чортови́ння?**

ХОЛЕРИ: щоб холе́ри наї́вся *див.* наївся.

ХОЛКУ: ми́лити хо́лку *див.* милити.

ХОЛОД: [і] хо́лод і (та) го́лод. Важкі життєві умови з повною матеріальною незабезпеченістю.— *А маленьким же.. чого тільки не було йому: і холод, й голод — усе було волам чужим хвости крутить* (Тесл.). **го́лод і [та] хо́лод.** *Отак жив Чіпка, ріс, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та нестачах* (Мирний); [Йоганна:] *Своїм достатком я йому служила і всій його громаді помагала, щоб міг він мати скрізь собі притулок, щоб голоду й холоду не знав* (Л. Укр.).

ки́дати в хо́лод; ки́дати то в жар, то в ~ *див.* кидати.

хо́лод пробира́є (пройма́є) / пробра́в (пройня́в) [до кісто́к (від голови́ аж до ніг, все ті́ло *і т. ін.***)]** *кого і без додатка.* Кому-небудь дуже холодно або когось охоплює сильний озноб від переляку, несподіванки і т. ін. *Холод пробирав до кісток: при цілковитому безсніжжі мороз досягав кільканадцять градусів* (Гончар); *Вогню не розпалювали* [донбасівці]. *Холод проймав до кісток, земля замерзла* (Ю. Янов.); *Холод її пройняв від голови аж до ніг, і вона сама не знає— кому і чого уклонилася* (Мирний); *Ранній холод пройняв аж до костей* [кісток], *і ми* [розвідники] *тулилися один до одного, ніби хотіли зогрітись* (Ірчан). Синоніми: **моро́з дере́ по шку́рі** (в 1 знач.); **моро́з іде́ по́за шкі́рою** (в 1 знач.).

хо́лод пробира́ється до ті́ла *див.* мороз.

ХОЛОДКОМ: з холодко́м. Лінуючись, без особливого інтересу, без напруження сил. *На сторін-*

ках газет він ділиться своїм досвідом з молодими овочівниками і гостро критикує тих, хто працює з холодком (Рад. Укр.).

ХОЛОДНА: холóдна жáба сидúть під сéрцем *див.* жаба.

ХОЛОДНЕ: дýти на холóдне *див.* дути; **і на ~ дмýхає** *див.* дмухає.

ХОЛОДНИЙ: холóдний піт проймáє *див.* піт; **як ~ душ на гóлову** *див.* душ.

ХОЛОДНИМ: обливáтися холóдним пóтом *див.* обливатися; **~ вітром повіяло** *див.* повіяло.

ХОЛОДНО: ні хóлодно ні жáрко *кому.* Кому-небудь все байдуже, хтось не звертає уваги на щось, не виявляє зацікавлення до чого-небудь і т. ін. [С е р е д а:] *Я стою за Івана — проти Яроша.* [Ж у р а в е л ь:] *Але Івану від цього ні холодно ні жарко* (Мик.); *— Ти ж знаєш мій характер! — А мені від нього ні холодно ні жарко* (Резников). С и н о н і м и: **ні гáряче ні зúмно; ні знобúть ні гріє.**

ХОЛОДНОЮ: з холóдною душéю *див.* душею; **линýти ~ водóю** *див.* линути; **як ~ водóю обдáти** *див.* обдати.

ХОЛОДНУ: не брáтися за холóдну вóду *див.* братися; **ні за ~ вóду** *див.* воду.

ХОЛОДОМ: обдавáти хóлодом *див.* обдавати; **~ дúхати** *див.* дихати; **~ повіяло** *див.* повіяло.

ХОЛОДУ: наганяти хóлоду *див.* наганяти.

ХОЛОНЕ: кров холóне у жилах *див.* кров; **сéрце ~** *див.* серце.

ХОЛОСТИМ: холостúм хóдом *див.* ходом.

ХОЛОСТОМУ: на холостóму ходý *див.* ходу.

ХОМА: Хомá невíрний (невíрячий). Людина, що сумнівається, не вірить у що-небудь. *Я став з якогось часу невірним Хомою, що поки не вкладу руку в рани — не можу бути цілком певним* (Коцюб.); *—«А в те, що Василь Олександрович написав понад двадцять педагогічних книг, ти віриш?» Той тільки знітив плечима: «Ну, так це всякий знає». «То чого ж ти, Хомо невірний, не напишеш хоч одної»* (Цюпа); *Вони сходились згодом на винограднику, і сором'язливо посміювалися.. І вони їли виноградні грона... Коли ж це все було, спитає хтось із Хом невірячих* (Рудь).

як Хомá на вóвні *див.* Марко.

ХОМУТ: попáсти в хомýт *див.* попасти.

хомýт на шиї (на шúю). Кабала, залежність.— *Хіба ж це жених для моєї Насті! Троє хлопців тепер у сім'ї на сім десятин (ті чотири десятини ще хомут на шиї, поки виплатять за них в банк!)* (Головко); *Куди поткнешся за позичкою? До того ж Гмирі чи Пожитька? А це вже хомут на шию* (Головко).

ХОМУТІ: як свиня в хомуті *див.* свиня.

ХОРОБИ: з хорóби, *діал.* Дуже, у великій мірі.— *Правда ж, із хороби розумний Хома Прищепа? — Із хороби розумний* (Гуц.).

щоб хорóби наївся *див.* наївся.

ХОРОБРОГО: не хорóброго десятка *див.* десятка.

ХОТІВ: плювáти я хотів *див.* я.

ХОТІТИ: не хотíти знáти *кого, що.* Не звертати увагу на кого-, що-небудь, не рахуватися з кимсь, чимсь, не визнавати когось, щось. *Хазяїн коло його спершу миром та ласкою, показує й розказує— як і що, й коли робити... Так же Чіпка нічого й знати не хоче!* (Мирний); *Очі блакитні їй любі, і ніяких інших вона знати не хоче* (Гончар).

ХОЧЕ: чогó душá хóче *див.* душа.

ХОЧЕТЬСЯ: скíльки хóчеться (хóчеш, хоч). У достатній, у великій мірі, в необхідній кількості; вдосталь:— *Дивуєтесь, може, чому мені така фантазія прийшла в голову? Ну, дивуйтеся собі скільки хочеться* (Хотк.); *Та не було, видно, ще ні в Антанти, ні в самого чорта таких снарядів, які могли б видовбати хлопців із схованої рідної землі, з портових підвалів та погребів! Бий, сади собі, скільки хочеш, коли снарядів не жалко!* (Гончар); *Пий, душе, скільки хоч, призволяйся усмак! А любив він гарненько поїсти...* (Граб.). С и н о н і м: **скíльки душá забажáє.**

що хóчеться *див.* що.

ХОЧЕШ: кóли (якщó) хóчеш (хоч), *у знач. вставн. сл.* Уживається, щоб зосередити на чому-небудь увагу співбесідника, щоб змусити його сприймати висловлене саме так.— *Так, справді, просто й, коли хочеш — доцільно* (Ле); *Ваш голос мені аж ніби знайомий. А я Лук'янів син — Данило, коли хочете* (Панч); [П е т р о:] *Коли хоч, Галю, то не без правди і в річах Луки Семеновича* (Мирний).

скíльки хóчеш *див.* хочеться.

хóчеш не хóчеш. Залежно від обставин, а не від чийогось бажання. *Трапилося так, що під самим Фастовом обломилася карета і, хочеш не хочеш, довелося заїхати до схизмата* (Панч).

хто хóчеш *див.* хто; **що ~** *див.* що.

як собі хóчеш. Однаково, все одно, незважаючи ні на що.— *От, тату, дали мені жінку, тепер візьміть її собі, бо я з нею не житиму..— Чому ж це так?..— Як собі хочете, а ми вкупі не будемо...* (Коцюб.); *Тритузний, мабуть, теж мав за спиною неабиякий досвід цієї складної ходьби, бо почувався аж надто впевнено, наперед похвалявся: — Головний приз буде мій, це вже як собі хочте* (Гончар).

ХРАП: мáти храп *див.* мати ^{2}.

ХРАПОК: на храпóк, *перев. із сл.* б р á т и, *діал.* Нахабно, силоміць. *Усе на храпок бере* (Укр.. присл..).

ХРЕБЕТ: гнýти хребéт *див.* гнути; **ламáти ~** *див.* ламати

становúй хребéт. Що-небудь найголовніше, життєво важливе. *Любов і шана до батьків,*

повага до праці — становий хребет у вихованні молодої людини.

ХРЕБТА: живіт присо́х до хребта́ *див.* живіт; **ламáти ~** *див.* ламати; **не мáти чим ~ прикри́ти** *див.* мати [2].

ХРЕСТ: бий тебé хрест *див.* година; **донести́ важки́й ~ ; нести́ свій ~** *див.* нести.

от (ось) тобі (вам) хрест [святи́й], *заст.* Запевнення в чому-небудь як клятва, заприсягання у правдивості своїх слів, дій і т. ін. *Усе обіцяється* [Хома]: *«Не збрешу; от тобі хрест...» — та й перехрестився* (Кв.-Осн.); *— Руська земля велика, а в нашого брата доля одна і шлях один, тому, вірю, стрінемось. От тобі хрест* (Рибак). **от хрест святи́й.**— *Ти боїшся страшного суду? — Та... ні! Іване Володимировичу, от хрест святий, не боюсь* (Довж.). Синоніми: **побий менé хрест; хай менé хрест поб'є; грім би менé вдáрив; хай менé грім поб'є.**

поби́й (уби́й) менé [святи́й] хрест, *заст.* Уживається як запевнення в чому-небудь, як клятва, заприсягання в правдивості своїх слів, дій і т. ін.— *Я підхожу... Ах, брат,— отакенна гадючище!..— Ну? Їй-богу? — От побий мене хрест святий!* (Мирний); *— Яків, це вже ти розмолов усім? — Хрест мене вбий — не я! Я сьогодні і не бачив її,— залупав злякано очима Яків* (Вас.); *— Пропала б, хрест мене побий, пропала б!* (Довж.); *— Я ж тобі казав: нема зараз* [грошей], *а поштою, побий мене хрест, вишлю* (Стельмах). Пор.: **хай менé хрест поб'є.** Синоніми: **грім би менé вдáрив; хай менé грім поб'є; от тобі хрест.**

поби́й (уби́й) тебé (йогó, її́, їх) хрест [та йогó святá си́ла], *лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення чим-небудь. *Карпо зареготався.— Бач, як ґиґоче... Хрест тебе побий та його свята сила, іродове плем'я! — почав клясти чоловік* (Мирний). Синоніми: **грім би тебé поби́в; бий тебé лихá годи́на; хай тебé бог поб'є.**

стáвити хрест *див.* **стáвити.**

хай (нехáй) менé [святи́й] хрест поб'є, *заст.* Уживається як запевнення в чому-небудь, як клятва, заприсягання в правдивості своїх слів, дій і т. ін.— *От хай мене хрест поб'є, коли неправда!* (Мирний); *— Хто? Я? — крикнув погонич і скочив з козел.— Та нехай мене святий хрест поб'є, коли я що вкрав* (Н.-Лев.). Пор.: **побий менé хрест.** Синоніми: **грім би менé вдáрив; хай менé грім поб'є; от тобі хрест.**

ХРЕСТА: давáти хрестá *див.* давати; **як з ~ зня́тий** *див.* знятий; **~ немá** *див.* нема.

ХРЕСТИ: алю́р три хрести́ *див.* алюр.

ХРЕЩЕННЯ: бойовé хрещéння. Перше серйозне випробування в якій-небудь справі. *Ніна вільно зітхнула: молодці, дівчатка, витримали бойове хрещення* (В ім'я Вітч.); *— Нічого, в кожній справі найголовніше — бойове хрещення. Ви вже його пройшли* (Дмит.).

ХРИПОТИ: до хрипоти́, *з сл.* кричáти, співáти *і т. ін.* Дуже сильно, дуже голосно. *Кожну мить можна було чекати, що сюди налетить каральний загін, і тому він до хрипоти кричав, щоб люди йшли геть від залізниці і добиралися до лісу* (Петльов.).

ХРИСТА: мáти Христá в душі *див.* мати [2].

Христá рáди; рáди [самóго] Христá (Христá-спáса), *заст.* 1. Уживається як звертання при просінні милостині.— *Далеко, небого? — В саму Москву, Христа ради, Дайте на дорогу!* (Шевч.); *Я старець божий, ясновельможний князю! прошу милостині, христа ради* (Н.-Лев.); // *з сл.* простягáти рýки (рýку). За подаянням, за милостинею. *Людей, людей неприязних благаєш, І Христа ради простягаєш Коло зачинених дверей Старії руки* (Шевч.); *Раз якось, простягаючи Христа ради од хати до хати руку, помітила Явдоха в одному дворі на вірьовці розвішані два здоровенних платки* (Мирний).

2. З милості, з ласки. *Покинула* [вдова] *знову хату. Синову господу; Пішла в найми.. «Стара, кажуть, стала, Нездужає...» — і огризок В вікно подавали Христа ради... Не дай, боже, такого дожити* (Шевч.); *— Прикажіть ради самого Христа-спаса, щоб усі гнобителі — бодай вони шибениці не минули! — не знущалися з баби Горпинихи? Що я їм такого зробила?* (Мирний).

3. Уживається при наполегливому проханні здійснювати, робити і т. ін. що-небудь.— *Ти не знаєш, де Сидір живе? — Не знаю!..— одказав Лушня.— Тимофію! та скажи, Христа ради...— Що я тобі скажу?* (Мирний); *І мовив мученик: «Ченці, ради Христа, Давайте ще вогню! Вогонь моя відрада»* (Л. Укр.); *Річенко підняв голову з крісла і протягнув до неї руки,— скажіть, ради самого Христа: були ви щасливі коли-небудь? Дало вам щастя се ваше мізерне життя?* (Хотк). Пор.: **на Бóга; рáди Бóга.**

як у Христá за пáзухою *див.* Бога.

ХРИСТА-СПАСА: рáди Христá-спáса *див.* Христа.

ХРИСТОВА: Христóва невíста *див.* невіста.

ХРИСТОВИЙ: Христóвий слугá *див.* слуга.

ХРИСТОМ: Христóм-Бóгом благáти *див.* благати.

ХРІН: мáтері твоі́й хрін, *лайл.* Уживається для вираження незадоволення чим-небудь.— *Тут би добратися до джерела, так ні, матері твоїй хрін.* Синонім: **мáтері йогó ковíнька** (в 1 знач.).

стари́й хрін. Уживається для вираження негативного ставлення до немолодого чоловіка, незадоволення його діями, вчинками і т. ін. [Полковник:] *Сотник Розмазня — старий хрін і ненавидний мені гірш дідька!..* (Кроп.); *— Посторонись! — відштовхнув поранений угорця.— Плутаєшся тут, старий хрін* (Гончар); *Ста-*

рий хрін, усе б йому гульки та гульки, усе б із молодицями хихоньки-хихульки (Гуц.).

хай (нехáй) йомý (їм, їй *і т. ін.*) **хрін.** Уживається для вираження великого незадоволення чимнебудь.— *Ну,— каже,— це й дудка! Ху! Хай йому хрін! Ніяк ніг не вдержиш* (Тич.); — *А бодай тебе гатила лихая година! Якщо й на тому світі доведеться так їздити, то нехай йому хрін!* (Дн. Чайка). Синонім: **хай йомý біс** (у 2 знач.).

хрін з ним (з тобóю, з нéю *і т. ін.*). Уживається для вираження уступки, вимушеної згоди з чимнебудь, втрати інтересу до кого-, чого-небудь; нехай буде так, як є.— *Ну й що ж, нехай собі в них оця атомна* [бомба],— *чує Охтирський молодий голос. Із сусіднього купе.— І хрін з нею.. Значить і в нас така є...* (Мур.). Синоніми: **грець з ним; холéра з ним.**

хрін йогó [бáтька] знáє (зна), *грубо.* Невідомо — чому, незрозуміло, з якої причини, ніхто не знає. *Сусіда Іван справді добрячий чоловік,— отак, хрін його знає, за що й посварилися...* (Коцюб.); — *У бога начебто і не віримо вже. Чи як ви, братця?..— А хрін його зна! То віруєш, то не віруєш* (Головко); // Невідомо хто. *Забіг отой же в галіфе, Бубон чи Балалайка, хрін його знає* (Збан.). Синонім: **хúндя йогó знáє.**

хрін не взяв *кого.* Уживається для вираження захоплення чим-небудь. *От так Еней жив у Дидони,.. Бо — хрін його не взяв — моторний,Ласкавий, ґарний і проворний, І гострий, як на бритві сталь* (Котл.).

якúй (*рідко* **кий**) **хрін.** 1. Хто, хто такий. *Сиділи там* [у пеклі] *скучні піїти, Писарчуки поганих вірш, Великії терпіли муки.. От так і наш брат попадеться, Що пише, не остережеться, Який же втерпить його хрін!* (Котл.); — *А ти бачиш, кий воно хрін ворушиться на горбі?..— Не інакше, як людина* (Донч.). Синонім: **що за холéра?**

2. Що, що таке. *Показились десь діти, чи який хрін. Одно затялося, каже, що не буде вкупі жити, а друге й собі тієї співає...* (Коцюб.).

ХРІНА: до хріна. Дуже багато, безліч. *Звідтіль навпростець Махає* [Рябко] *до овець, До клуні, до стіжків, до стайні, до обори; То знов назад чимдуж, щоб часом москалі (А їх тоді було до хріна на селі), Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори* (Г.-Арт.). Синоніми: **до чóрта; до біса.**

ХРІНОВА: хрінова мáти *див.* мати [1].

ХРІНОВІ: хрінові діти *див.* діти.

ХРІНУ: до хріну. Для чого, навіщо. *Почувши се, птахи і подумали: «Правду мовить ворона. До хріну нам такий цар здався!»* (Фр.). Синоніми: **на біса; на бісового бáтька; на якóго дідька.**

мов (нáче *і т. ін.*) **тéртого хріну понюхати** *див.* понюхати; **піднóсити тéртого ~** *див.* підносити.

ХРОБАКА: заливáти хробакá *див.* заливати.

ХРОПАКА: давáти хропакá *див.* давати; **дáти вічного ~** *див.* дати.

ХТО: мáло хто *див.* мало.

не хто інший, як... Саме ця особа. *Чутка про те, що побито іскрівців і що командир «Іскри» не хто інший, як колишній голова троянівської артілі Оксен, облетіла район одним подихом* (Тют.). Синоніми: **хто, як не; та вже не хто.**

та вже [ж] не хто. Саме той, про якого йде мова.— *Сам каже. Сам. Бачили? бачили? Червонопикий та сердитий який.— Хто сам? — Та вже не хто.— Колісник* (Мирний); [Паранька:] *Чуєте, тату, он Пантелей Іванович щось хоче вам сказати.* [Півень:] *Гусак?* [Паранька:] *Та вже ж не хто* (Мик.). Синоніми: **хто, як не...; не хто інший, як...**

хоч [би] хто. Всякий, будь-хто, кожний. *Почув би ти, що Шпак розумний каже,— Завидно стане хоч кому* (Гл.); *Грицько бачив: Чіпка хоч кого підхилить під себе, й боявся... боявся за Христю!..* (Мирний); — *Нічого не скажеш,— крутив головою Мусій,— біда хоч кого навчить на скрипку грати...* (Перв.). Синоніми: **хто завгóдно; хто хóчеш.**

хто б подýмав (міг подýмати). Уживається для вираження подиву, обурення і т. ін. з приводу чого-небудь несподіваного, непередбаченого і т. ін.— *Де ж ти його* [танкіста] *бачив, татку? — Вгадай... І хто б подумав! В сараї у Тесленчихи...* (Гончар); — *За ката певно Яким...— кинула наче про себе Сусанна.— Яким.— Хто б міг подумати! Виняньчив нашого хлопця... Доря так його любить* (Коцюб.). Синоніми: **нікóли б не подýмав; подýмати тільки.**

хто б там (то) не був. Кожний, будь-хто, всякий з цього ряду. *Врангелівські корпуси з'єднуються в районі станції Апостолово і розвивають звідти удар на захід, в глибину Правобережної України назустріч західним союзникам — Пілсудському, Петлюрі чи кому б там не було* (Гончар).

хто в що. По-різному, по-своєму, відповідно до власного бажання й до власних можливостей. *Оглушені, мовчки дивилися ми з-під важких повік сонними очима на те, як під пошматованим дахом корівника вже перед вечором розташовувався цілий натовп якихось одягнутих хто в що, свіжих, гамірливих людей* (Коз.).

хто [ж] бáчив (видáв), *з інфін.* Уживається для вираження обурення чимось, засудження чиїхось дій, вчинків, чиєсь поведінки і т. ін. *Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих?* (Л. Укр.); *Хто видав так говорить матері! — сказала Кайдашиха навчаючим голосом* (Н.-Лев.).

хто завгóдно (попáло). Перший-ліпший, будь-хто, всякий. *Нехай би хто завгодно приїхав і подивився — таку красу не можна не похвалити* (Ю. Янов.); [Фаон:] *Мені, сказати правду, навіть прикро, коли я чую, як по всіх усюдах*

співає хто попало ті слова (Л. Укр.). Синоніми: **хоч хто; хто хóчеш.**

хто [ж йогó (тебé, їх *і т. ін.***)] знáє (зна).** Невідомо, неясно, ніхто не знає. *Хто знає, може, наш метелик так і вік свій короткий звікував би у темряві самотній,— та інша доля судилася йому* (Л. Укр.); — *Замок добрячий, гвинтовий, так що не повинно добратися. А там хто ж його знає. Треба пильнувати* (Тют.); — *А що ви дасте?* — *Та хто тебе знає, що ти хочеш?* — *І я не знаю,— кажу.— Я ще нігде не служила за гроші і не знаю* (Мирний); *Іде та йде [Іван-царенко], дійшов до моря, глянув — море, кінця йому не видко; і де той острів, хто його зна!* (Укр.. казки). **хто зна йогó.** *Хто зна його, де він брав ті прізвища! Неначе зумисне позаписував їх у своєму дурному поминальникові* (Н.-Лев.). Пор.: **бог знáє; святи́й йогó знáє.**

хто йогó розберé *див.* Господь.

Хто когó. До цілковитої перемоги однієї з супротивних сторін.— *Сиджу я ото ніч, сиджу й другу, і третю сиджу, і четверту, і п'яту — нема іродового сина. Кріпкий, канальський!.. Ну це вже таке діло — хто кого* (Хотк.).

хто куди́ [бáчив (попáв)]. У різні місця, у різні боки; урізнобіч. *Як схарапуджена отара, кинулись вони врозтіч... хто куди! Дехто в другі села, інші в ліси та болота* (Мирний); *На паровозі бійка. На страшному льоті посипались солдати з вагонів, хто куди. Летить поїзд* (Довж.); *Хлопці поховалися в кущі й відстрілювалися деякий час, але коли свист отамана дозволив утечу, всі порскнули — хто куди бачив* (Хотк.); *Тут.. усі рушили із-за стола, та, хто куди попав, мерщій надвір дивитися, як будуть танцювати* (Кв.-Осн.).

хто у луг, а ~ у плуг *див.* той.

хто хóчеш (хоч). Кожна, будь-яка, перша-ліпша людина.— *У нас у Січі приїжджай хто хоч, устроми ратище в землю, а сам сідай, їж і пий хоч трісни,— ніхто тобі ложкою очей не поротиме* (П. Куліш). Синоніми: **хто завгóдно; хоч хто.**

хто, як не... Саме той, про якого йде мова. *Хто, як не Багіров, викрав у Трансільванії в німців кухню з недовареною кашею і прогуркотів з нею серед ночі через усю нейтральну смугу?* (Гончар). Синоніми: **та вже не хто; не хто інший, як...**

як (мов ніби *і т. ін.***) хто ки́нув гаря́чого при́ску** *на кого.* Хто-небудь раптово відчув сильне хвилювання, збентеження і т. ін. *На Мар'ю наче хто кинув гарячого приску* (Мирний). Пор.: **як при́ском обсипати.**

як (мов, ніби *і т. ін.***) хто [ножéм (серпóм)] різну́в (різону́в, удáрив** *і т. ін.***) [по сéрцю]** *кого.* Кому-небудь стало боляче, дуже прикро.— *Не жилець він..— мов хто серпом різнув по серцю Уляну, так тії Грицькові слова* (Мирний); *Софію наче хто різонув по серцю. Нещасна дитина, як їй хочеться, мабуть, мати годинника* (Дім.); *Юлдаш раптом відчув, що ці слова шпигнули його в самісіньке серце, наче вдарив хто гострим ножем* (Донч.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) хто підміни́в** *кого.* Хто-небудь зовсім змінився, став іншим.— *Розумієте, Тарасе Демидовичу, моїх учнів ніби хто підмінив. Ваш патефон подіяв магічно* (Збан.); *Після того, коли повернулася з суду над Княжевичем та побувала на заводі у наших шефів, жінку наче хто підмінив* (Кучер). Пор.: **як підміни́ли.**

ХУДОЖНИКА: достóйний пéнзля худóжника *див.* достойний.

ХУКА: дáти хукá *див.* дати; **~ усу́чити** *див.* усучити.

ХУСТКУ: зав'язáти ху́стку *див.* зав'язати.

ХУТРІ: на ри́б'ячому ху́трі. Який погано гріє (про верхній одяг).— *Хоч обстібайтеся, товаришу,— сказав щиро Цигуля Григорові,— бо надворі бере. А в вас, бачу, пальтечко на риб'ячому хутрі* (Головко); *Степан Васильович кидає припорошену щуку прямо в кишеню благенького, на риб'ячім хутрі пальтечка* (Стельмах). Синоніми: **підби́тий вíтром** (у 1 знач.); **ри́б'ячим пу́хом підби́тий.**

Ц

ЦАБЕ: вели́ке цабé, *перев. ірон.* Поважна особа, яка займає високу посаду або має велику вагу, великий вплив у суспільстві, в якомусь колективі.— *Ти думаєш, як ти отаман, то й велике цабе? Били ми й не таких панів, як ти!* (Н.-Лев.); — *Не тобі вчити! Яка грамотійка! Коли вже десять класів пройшла, то вже думає— цабе велике!* (Вол.); — *Поговори ще, то нічого не дамо.— Нема, Іване, такого права, і ти на зборах, звиняй, ще не велике цабе,— понуро відрізав полісовщик.— Що, я невгодного чогось хочу?* (Стельмах); // *в чому.* Відома, знаюча в певній галузі особа. *Він, кажуть, якесь велике цабе в геології. Землю наскрізь бачить* (Рудь). Синоніми: **знáтна пти́ця; вели́ка ця́ця** (в 1 знач.); **птах висóкого польóту.** Антоніми: **невели́ке цабé; невели́ка ця́ця; птах низькóго польóту.**

держáти цабé *див.* держати.

невели́ке цабé, *ірон.* Особа, що не займає високої посади, не має значної ваги і ніякого впливу в суспільстві, в якомусь колективі. Синоніми: **невели́ка пти́ця, птах ни́зького польóту, невели́ка**

ця́ця. Антоніми: **вели́ке цабе́; зна́тна пти́ця; вели́ка ця́ця** (в 1 знач.); **птах висо́кого польо́ту.**

ЦАП: як цап (вовк) у (на) зо́рях, *з сл.* розбира́тися, розумі́ти, куме́кати *і т. ін., ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слів розбира́тися, розумі́ти, куме́кати і т. ін.; зовсім не (розбиратися, розуміти, кумекати.) — *Е-е, Йванку, ти кумекаєш у тютюнах, як цап у зорях* (Літ. Укр.); *Розуміється як вовк на зорях* (Укр.. присл..).

ЦАПА: скака́ти ца́па *див.* скакати; **става́ти** ~ *див.* ставати.

як (мов, ніби *і т. ін.)* **з ца́па (з козла́) молока́ (во́вни)** *з кого — чого, від кого — чого, ірон.* Немає зовсім. *Як подивлюсь на хист теперішніх людців, На витребеньки їх... Та що з ними мороки.. Яка пожива з їх?.. Як з цапа молока!* (Г.-Арт.); — *З тієї горбатої — роботи, як з цапа молока,— сказала сваха,— вона тільки хліб дурно збавлятиме* (Н.-Лев.); *Скільки грошей трататься на цю поліцію..,— а користі від них обох, як з козла молока* (Д. Бедзик); *Із нього науки, як з цапа вовни* (Фр.). Синонім: **як у кара́ся во́вни.**

ЦАПОВУ: ні за ца́пову ду́шу *див.* душу.

ЦАР: цар і Бог. Хто-небудь має необмежені права: все вирішує, за все відповідає, всім управляє і користується довір'ям та повагою. *Це ж на їх власних очах Матюха — грім та блискавка на Обухівці.., це ж він сьогодні на людях оторопілий стояв перед Давидом, а вдарити не посмів. І тоді — пригадувалось. Ні, значить, і він то лише для них був «цар» і «бог»* (Головко); *Володар тієї місцевості — самець, котрий виборов свої права у боях з конкурентами. Він — цар і бог для трьох, чотирьох, а часом і шести самок, що проживають у його володіннях, а також для 20—30 малюків «повзункового» віку* (Наука..).

ЦАРКА: без царка́ в голові́ *див.* царя; **нема́ ~ в голові́** *див.* нема.

ЦАРСТВІЄ: ца́рствіє небе́сне *див.* царство.

ЦАРСТВО: ві́чне ца́рство, *заст.* 1. За релігійними уявленнями — місце, де блаженствують праведники після смерті; рай. Пор.: **ца́рство небе́сне** (в 1 знач.).

2. *кому.* Уживається для вираження побажання померлому, коли його згадують, загробного життя в раю. *Хоть од Дидони плив* [Еней] *поспішно, Та плакав гірко, неутішно. Почувши ж, що в огні спеклася, Сказав: — Нехай їх вічне царство* (Котл.). Пор.: **ца́рство небе́сне** (в 2 знач.). Синонім: **неха́й ца́рствує.**

казко́ве ца́рство; ца́рство казо́к. Місце з чудовими, дивовижними природними умовами або з незвичайним рослинним та тваринним світом. *Ми їздили туди* [в гроти]. *Лягали на дно човна і за хвилину опинялися в казковому царстві* (Коцюб.).

ме́ртве ца́рство, *нар.-поет.* Місце, де відсутні люди та інші живі істоти, де панує абсолютна тиша. *Була темна осіння ніч... Скрізь тихо, темно, сумно, наче в мертвому царстві* (Мирний).

проспа́ти ца́рство небе́сне *див.* проспати.

со́нне ца́рство; ца́рство сну. 1. Стан спокою, безмовності, коли всі сплять, поринули в сон. *Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення* (Тют.); *Царством сну здаються зали* (Мур.).

2. Люди, охоплені сном. *Коло його розвернулося сонне царство* (Мирний).

те́мне ца́рство. Некультурне, відстале, реакційне суспільне середовище. *Темнеє царство скоріше руйнуйте, Світле, нове на руїнах збудуйте!* (Пісні та романси..); *Землю вистилали глухі бур'яни та жаб'ячі печериці, а в людських душах — звивали кубла темного царства сили: лиха заздрість, глуха віра та безнадійність довічна* (Мирний). Синонім: **ца́рство пітьми́.**

тридев'яте (тридеся́те) ца́рство (*рідше* **королі́вство, волода́рство),** *нар.-поет.* Дуже далека країна, земля. *В тридев'ятім славнім царстві, де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Л. Укр.); *У тридев'ятому царстві, у тридесятому королівстві! (так починав Івась свої казки, бо чув він і читав, що більшість казок так починається* (Григ.); *Десь-то, в тридев'ятім царстві, в тридесятім володарстві, Жив-був славний цар Дадон* (Пушкін, перекл. Рильського).

ца́рство пітьми́ (тьми, мли). Некультурне, відстале, реакційне суспільне середовище. *У Жовтня бурі живодайній Своє ми щастя здобули, І далі сяють нам безкрайні, І не воскресне царство мли* (Рильський). Синонім: **те́мне ца́рство.**

ца́рство (ца́рствіє) небе́сне (Бо́же), *заст.* 1. За релігійними уявленнями — місце, де блаженствують праведники після смерті; рай.— *Не журися, Насте, об худобі.. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дорогу до царства небесного* (Кв.-Осн.); [Гаврило:] *Глядіть, рубайте панів аж до пупа і за це неодмінно матимете царство небесне* (Корн.); *Вона замолоду, бувши замужем за дияконом і натерпівшись і холоду й голоду, як овдовіла й перейшла до брата жити, то мов у царство боже попала* (Мирний). Пор.: **ві́чне ца́рство** (в 1 знач.).

2. *кому, перев.* ца́рство небе́сне. Уживається для вираження побажання померлому, коли його згадують, загробного життя в раю. [Демко:] *Як покійні батьки померли, царство їм небесне, вічний покій, мені тоді було годів з десяток не більше* (Кроп.); *Три дні помучився.. та й віддав богу душу, царство йому небесне* (Хотк.). Пор.: **ві́чне ца́рство** (в 2 знач.). Синонім: **неха́й ца́рствує.**

3. *ірон.* Страта, смерть. *Він допоміг нам хутенько знайти в Корчуватому справжню гідру фашизму із списками наших людей, складених для царства небесного* (Ю. Янов.).

ЦАРСТВУЄ: нехай (хай) царствує, *заст.* Уживається для вираження побажання померлому, коли про нього згадують, загробного життя в раю. *Жила колись у нашому селі вдова Орлиха. Я.. чула се од покійної матері — нехай царствує!* (Вовчок); *— Петро Петрович? Немає. Цей по кабінетах не сидить. Отакий ще був, хай царствує, товариш Артем* (Панч). Синоніми: **царство небесне** (в 2 знач.); **вічне царство** (в 2 знач.).

ЦАРЯ: без царя (без царка) в голові. Розумово обмежений, недалекий, безрозсудний.— *Мартоха не з тих, що без царка в голові* (Гуц.); // Нерозумно, безрозсудно. *Пощо на чолі поміщено книжку Ніцше..— сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену «без царя в голові»,— сього абсолютно не розуміємо* (Фр.). Пор.: **не мати царя в голові.** Синоніми: **без голови; лобом неширокий.** Антоніми: **мати царя в голові; з головою; мати голову на плечах; голова варить.**

за царя Гороха (Панька, Тимка, Митрохи, Хмеля). Дуже давно, у дуже давні часи. *Хтось, колись, очевидно, ще за царя Гороха, вирішив, що підручник неодмінно має бути нудним* (Літ. Укр.); *Се килим — самольот чудесний, За Хмеля виткався царя, літа під облака небесні, До місяця і де зоря* (Котл.). **за царя Гороха (Митрохи), як (коли) людей було трохи.**— *Йому* [панові], *мабуть, здавалось, що він і тепер панує на Вкраїні, як було колись за царя Гороха, як людей було трохи* (Н.-Лев.); *За царя Митрохи, коли людей було трохи* (укр. присл..). **за царя Панька (Тимка), як була земля тонка.** *За царя Панька, як була земля тонка* (Укр.: присл..); *За царя Тимка, як була земля тонка,— пальцем проткни — та й води напийсь* (Укр.. присл..). **за царя Хмеля, як була людей жменя, за царя Горошка, коли людей було трошки.**— *Певно, не впізнав, га? Хіба не пам'ятаєш, як ми зустрічалися за царя Горошка, коли людей було трошки?* (Збан.).

не мати царя в голові *див.* мати [2]; **нема ~ в голові** *див.* нема.

ЦВИНТАРНЕ: цвинтарне ложе *див.* ложе.

ЦВІКАТИ: цвікати (цвіркати, цвірінькати) / цвікнути (цвіркнути, цвірінькнути) в очі *чим, що і без додатка.* Дорікати кому-небудь чимсь. *Він кинувся до Карпа..— Що ви мені цвікаєте в вічі, наче змовились, Хіба я не ваш батько?* (Н.-Лев.); *— Заберіть собі те, що віддали. Наче не знаєте, що ваш грунт злидні відрізали. Хватить мені цвікати в очі своїм добром* (Стельмах); *Докію вони щодня заставляти йти на роботу в колгосп, щоб не цвіркали Чумакам у вічі, що не ходять у поле* (Кучер); *— Гадаєш, мені це мило, як кожний з знайомих приходить і цвірінькає мені в вічі, що ось то вона була тією, котра з-поміж цілого гурту знайомих і чужих вибавила мене одна від смерті* (Коб.).

ЦВІКНУТИ: цвікнути в очі *див.* цвікати.

ЦВІРІНЬКАТИ: цвірінькати в очі *див.* цвікати.

ЦВІРІНЬКАЮТЬ: горобці цвірінькають у голові *див.* горобці.

ЦВІРІНЬКНУТИ: цвірінькнути в очі *див.* цвікати.

ЦВІРКАТИ: цвіркати в очі *див.* цвікати.

ЦВІРКНУТИ: цвіркнути в очі *див.* цвікати.

ЦВІРКУНИ: цвіркуни тріщать у голові *у кого, кому.* Хто-небудь легковажний або кого-небудь переповнюють оптимістичні, радісні мрії. *Забалакається* [Хівря] *з парубком — забудеться за діло.. Тож якраз був час, коли почали Хіврі в голові цвіркуни тріщати, а на думці: пісні, поцілунки, квіти, зорі та як би попід тинком із чорнобривим постояти* (Григ.).

ЦВІТ: як маків цвіт. 1. Гарний, вродливий. *Галя сиділа як маків цвіт. І всі наввипередки поглядали на неї з цікавістю та прихильністю* (Смолич).

2. Прекрасний. *Сей світ, як маків цвіт; як-то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою* (Вовчок).

3. Дуже. *Жарт був звичайний, гуцульський, але від нього чомусь зашарілася Маруся, як маків цвіт* (Хотк.).

ЦВІТЕ: ще мак цвіте в голові *див.* мак.

ЦВІТІ: у цвіті *див.* цвіту.

у цвіті літ. У пору розквіту фізичних і духовних сил; у молоді роки. *Годі, матусю! — О жах! Умерти в цих джунглях у цвіті літ? О-о! — мліла вона від страху* (Тют.).

ЦВІТУ: прибитий на цвіту *див.* прибитий.

у цвіту (у цвіті). У розквіті фізичних і духовних сил. *Годі, матусю! Шляхом потернованим Сміливо йшов він, бо краще загинути, В цвіті померти за правду скатованим, Аніж на тебе хоч плямочку кинути* (Граб.); *Це вже не Ксенія Петрівна, а дівчина в цвіті закружляла в юному танці* (Стельмах).

ЦВЯХОМ: стриміти цвяхом в голові *див.* стриміти.

ЦЕ: де це видано *див.* видано; **з якої ~ радості** *див.* радості. **~ да!** *див.* да.

як тобі (вам) це подобається. Уживається для вираження обурення, незадоволення, здивування і т. ін.— *Ні, ти тільки послухай, що він каже? Він каже, що до Полтави ще сто кілометрів. Як тобі це подобається?* (Тют.).

ЦЕБРА: як з цебра *див.* відра.

ЦЕЙ: на цей раз *див.* раз; **повернути носа в ~ бік** *див.* повернути; **покидати ~ світ** *див.* покидати; **по ~ день** *див.* день; **~ світ** *див.* світ.

ЦЕНТР: центр ваги. Основне, головне у чому-

небудь. *Головний затвердив загальний план робіт на цей сезон. Вісімдесят тисяч кубометрів на лівій протоці і п'ятдесят тисяч на правій. Центр ваги припадає на лівий берег* (Коцюба).

ЦЕП: цеп на шию *див.* ярмо.

ЦЕПУ́: держа́ти на цепу́ *див.* держати.

ЦЕ́ПУ: як з це́пу зірва́вся *див.* зірвався.

ЦЕРЕМОНІЇ: без [уся́кої] церемо́нії; без [уся́ких] церемо́ній. Не дотримуючись етикету, прийнятих правил поведінки, поводження з іншими людьми. *Вона без церемонії випроваджує гостей, не даючи Севові навіть договорити фрази* (Ю. Янов.); *Не довго думаючи, хлопці підхопили Мурашка під руки і без усяких церемоній потягли із сонця в кущі, в холодок* (Гончар).

кита́йські церемо́нії, *ірон.* Надмірний вияв ввічливості, зайві умовності у стосунках між людьми.

що за церемо́нії. Не варто дуже дотримуватися прийнятого етикету, прийнятих правил поведінки з іншими людьми.— *Що за церемонії, Валентине Модестовичу! Я зробив не більше того, що веліло мені моє сумління інженера* (Шовк.).

ЦЕРКОВНА: як церко́вна ми́ша *див.* миша.

ЦИБУЛЮ: по три за цибу́лю *див.* три; **як соба́ка ~** *див.* собака.

ЦИБУЛЬКОЮ: нагодува́ти цибу́лькою *див.* нагодувати.

ЦИГАН: носи́тися, як ци́ган з пи́саною то́рбою *див.* носитися.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ци́ган на са́ло (до са́ла),** *з сл.* ла́сий, охо́чий *і т. ін.* Дуже сильно. — *Чи ти бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?.. Вони, сії пани, на гроші такі ласі, як циган на сало, братіку! Їм до віку, до суду буде мало!* (Вовчок).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **ци́ган со́нцем,** *з сл.* крути́ти, верті́ти *і т. ін.* У великій мірі, дуже сильно.— *На шахту йду! — гукав Карпо дружині.— Годі мною крутити, як циган сонцем!* (Ю. Янов.); *Наталка, що була за няню в колгоспних яслах, видалась красунею, перебирала хлопцями, крутила, мов циган сонцем* (Гуц.); *Та хто оце вас так маринує?..— Не знаю,— відповів я заступнику,— хто там крутить мною, немов циган сонцем* (Логв.). **як ци́ган ре́шетом.**— *Течія тут крутить, як циган решетом,— озвався дід Коваль* (Голов.).

ЦИГАНСЬКЕ: ција́нське со́нце *див.* сонце; **~ тепло́** *див.* тепло.

ЦИГАНСЬКИЙ: ција́нський піт пройма́є *див.* піт.

ЦИГАНСЬКОЇ: потанцю́єш ција́нської халя́ндри *див.* потанцюєш.

ЦИФРА: ци́фра кругле́нька (кру́гла). Досить велика, значна кількість, сума.— *Проблема складна,— мовив він задумливо. Лишається понад дев'яносто тисяч кубометрів. Цифра кругленька, це п'ятнадцять — двадцять тисяч на місяць* (Коцюба).

ци́фра спра́вна. Фіктивні позитивні показники в яких-небудь документах, паперах і т. ін. *Незавидні керівники на місцях тільки й дбали про те, щоб у них завжди цифра була справна перед вищим начальством* (Кучер); *Колгосп тоді вважався середнім, цифри були справні, але що ховалося за тими цифрами, гаразд знав лише Грек* (Мушк.).

ЦИХ: при цих слова́х *див.* слові.

ЦИЦІ: жа́ба ци́ці дасть *див.* жаба.

ЦИЦЮ: смокта́ти ма́мину ци́цю *див.* смоктати.

ЦИЦЬКИ: жа́ба ци́цьки дасть *див.* жаба.

ЦІДИТИ: ціди́ти (проціди́ти) крізь зу́би. Говорити невиразно, ледве розтуляючи рот. *Особливо Підпара ненавидів бідних. Зсував густі брови і з презирством цідив крізь зуби: «Голота! що воно має..»* (Коцюб.).— *А нам тепер жалування прибавили,— процідила крізь зуби* [вчителька] (Тесл.); *Молодий стурбований голос щось тихо промовив до кулеметника. Той крізь зуби злостиво і спокійно процідив: — Зараз, товаришу командир..* (Стельмах). **ціди́ти слова́ крізь зу́би.** *А Сафатові повиділося, що Стрибог, мабуть, хоче хмуритися; тим-то низенько склонився й несміло цідив слова крізь зуби* (Март.). Синонім: **ціди́ти слова́.**

ціди́ти слова́ (сло́во за сло́вом, сло́во по сло́ву). Говорити повільно, неквапливо, ледве розтуляючи рот.— *А ти це чого голос підняв, начебто правда на твоєму боці? Совість заговорила? — цідив слова Мірошниченко* (Стельмах); *Обидві вони цідили слово за словом з таким тоном, неначе на ввесь світ промовляли якісь закони доброго розуму і високої вподоби* (Н.-Лев.); — *Працюю в котловані гідростанції. Та я тут недавно. Приїхав трохи підробити,— цідив, як крапельки, слово по слову, ніби йому було важко говорити* (Коцюба). Синонім: **ціди́ти крізь зу́би.**

ЦІЄЮ: іти́ ціє́ю ж сте́жкою *див.* іти.

ЦІКАВИЙ: ціка́вий на язи́к. Який уміє гарно, майстерно висловлювати думки; красномовний.— *Кого ж би то попросити в свати? — спитав Балабуха.— Бери, сину, дядька.. та прихопи ще на пристяжку й тітку. Тітка цікава на язик, та й дядько добрий торохтій: щось таки та виторохтять* (Н.-Лев.).

ЦІКАВИМИ: обма́цувати ціка́вими очи́ма *див.* обмацувати.

ЦІЛА: голова́ ці́ла *див.* голова; **~ ві́чність** *див.* вічність; **чупри́на ~** *див.* чуприна.

ЦІЛЕ: і ко́зи си́ті, і сі́но ці́ле *див.* кози; на **~ го́рло** *див.* горло.

ЦІЛИМ: ці́лим ско́пом *див.* скопом.

ЦІЛИНУ: підніма́ти ціли́ну *див.* піднімати.

ЦІЛИТИСЯ: ці́литися / прици́литися в то́чку. Говорити або робити саме те, що потрібне, своє-

часне, відповідає конкретній ситуації.— *А ви, колего, бачу, не один пуд солі з'їли на посадках — прицілились саме в точку* (І. Греб.).

ЦІЛІ[1]**: би́ти ми́мо ці́лі** *див.* бити.

ЦІЛІ[2]**: зу́би ці́лі** *див.* зуби; **і во́вки си́ті, і ко́зи ~** *див.* вовки; **на ~ гру́ди** *див.* груди.

ЦІЛОМУ: в ціло́му (в ці́лості) 1. У всій сукупності; загалом, повністю. *Дружба народів.. характерна для нашого письменницького Союзу в цілому, характерна і для окремих національних письменницьких спілок* (Рильський); *Ще слухаючи її* [поему «Мойсей»] *в Вашому читанні, я був захоплений нею, а тепер, в цілості, вона зробила на мене ще більше враження* (Коцюб.).

2. Не торкаючись окремих деталей, взагалі: *Стосунки між ними в цілому залишались добросусідськими* (Гончар).

ЦІЛОСТІ: в ці́лості *див.* цілому.

ЦІЛУ: на ці́лу ха́ту *див.* хату.

ЦІЛУЙ: хоч малю́й, хоч цілу́й *див.* малюй.

ЦІЛЬ: влуча́ти в ціль *див.* влучати; **потра́пити у ~** *див.* потрапити.

ЦІМ: при цім сло́ві *див.* слові.

ЦІНА: гріш (копі́йка) ціна́ [в база́рний день] *кому, чому.* Хто-небудь або що-небудь чимсь не задовольняє певних вимог; нічого не вартий, нікуди не годиться.— *Коли ж він потягне бригаду назад, тоді мені як груповому парторгу і колективу, яким я керую, гріш ціна в базарний день* (Чорн.); — *Оце ти такий ударник? Оце таким способом норму перевиконуєш? Очі замилюєш? Гріш ціна твоїм рекордам!* (Гончар); *Платочок який-небудь, що йому копійка ціна у базарний день, а вони ж із неї згребуть рублів три, а то й усі п'ять* (Хотк.). **ціна́ копі́йка.**— *Сідайте, батьку, підвезу..— Сам дійду. А ти куди їдеш? — Глянути, як сіють.— Погано сіють. Тобі ціна копійка. А без хазяїна й двір плаче.— Ви мудріші — підкажіть* (Тют.). П о р.: **ціна́— гріш.** С и н о н і м и: **не ва́ртий гроша́; не ва́ртий ви́їденого яйця́; нуль без па́лички** (в 1 знач.); **хвіст соба́чий.** А н т о н і м: **ціні́ не́ма.**

ціна́—[ла́маний (мі́дний)] гріш (п'ята́к, нуль) *кому, чому.* Хто-небудь або що-небудь чимсь не відповідає потребам, не задовольняє певних вимог; нічого не вартий, нікуди не годиться. [Е л ь з а:] *А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр?* [Ш р е д е р:] *Коли це трапиться, то вам всім ціна — ламаний гріш!* (Собко); *Ціна людям без Батьківщини, без громадянської турботи про її розквіт, зміцнення її могутності — мідний гріш* (Рад. Укр.); *Твоєму богатирю.. красна ціна — п'ятак* (Ковінька). П о р.: **гріш ціна́.** С и н о н і м и: **не ва́ртий гроша́; не ва́ртий ви́їденого яйця́; нуль без па́лички** (в 1 знач.); **хвіст соба́чий.** А н т о н і м: **ціні́ нема́.**

ЦІНИ: і ціні́ не скла́сти *див.* скласти; **спада́ти з ~** *див.* спадати; **не ма́ти ~** *див.* мати[2]; **~ нема́** *див.* нема.

ЦІНІ: у (на) ціні́. Який дуже дорого, високо ціниться.— *Земля тепер в ціні — по п'ятдесят карбованців десятину не купиш* (Мирний); *Того року трави і пшениці стояли, мов Дунай, косарі були в ціні, і чоловік за одно літо заробив на коня* (Стельмах); *Мій хлібе рідний! Був ти на ціні В важкі літа, у бідні трудодні, В скупім пайку, у фронтовій траншеї* (Мал.).

ЦІННОСТІ: переоці́нювати всі ці́нності *див.* переоцінювати.

ЦІНОЮ: будь-яко́ю ціно́ю. Незважаючи ні на що, яким завгодно способом, за всіляких умов, обставин. *Більшовицький плацдарм на лівому березі, в сімдесяти верстах від Перекопу!.. Це було жахливо, це могло порушити всі його* [Врангеля] *плани. Доки плацдарм не буде знищено — армія його буде зв'язана, скута.. Знищити! Знищити негайно, будь-якою ціною!* (Гончар). П о р.: **за вся́ку ціну́.** С и н о н і м: **пра́вдами й непра́вдами; що б там не було́.**

дорого́ю ціно́ю. Докладаючи великих зусиль, нічого не шкодуючи, все віддаючи, багато втрачаючи і т. ін. [Х и м к а:] *Дорогою ціною той спокій дістався мені: честі позбулася, лихої слави набулася* (Мирний); *Радянський народ.. дуже дорогою ціною окупив перемогу над фашизмом* (Галан).

ЦІНУ: за вся́ку ціну́. Незважаючи ні на що, яким завгодно способом, за всіляких умов, обставин.— *Передай комісару, щоб тримався,— скупо вимовив Білогруд.— За всяку ціну щоб тримався. Я йому людей підкину* (Ю. Бедзик); — *Треба за всяку ціну знайти Максима Бобровника, треба брати зброю в руки* (Ю. Збан.); *Думка про снайперство міцно засіла хлопцеві в голову. Він вирішив за всяку ціну дійти свого* (Донч.). П о р.: **будь-яко́ю ціно́ю.** С и н о н і м: **пра́вдами й непра́вдами; що б там не було́.**

загина́ти ціну́ *див.* загинати; **зала́мувати ~** *див.* заламувати; **зна́ти ~** *див.* знати; **лама́ти ~** *див.* ламати; **набива́ти ~** *див.* набивати.

ЦІПКА: дава́ти ціпка́ *див.* давати; **держа́тися, як сліпи́й ~** *див.* держатися.

ЦІПОМ: ці́пом не нажене́ш *див.* наженеш.

ЦОБ: держа́ти цоб *див.* держати.

ЦОКАТИ: цо́кати зуба́ми *див.* цокотіти.

ЦОКОТАТИ: цокота́ти зуба́ми *див.* цокотіти.

ЦОКОТІТИ: цокоті́ти (цокота́ти, цо́кати, ля́скати *і т. ін.*) **зуба́ми.** Тремтіти від холоду, страху і т. ін.— *Ну, вже ж для гостей напалять!* — *відказав пан Турковський.— А завтра будемо зубами цокотіти* — *вкинула прикро Надя* (Л. Укр.); *Наш Лука з жінкою на дубі. Жона зі страху аж зубами цокотить* (Три золоті сл.); *Вскочив* [Пилипко] *у хату, як пуп синій, зубами цокоче* (Мирний); *На зимового Миколая завжди було холодно, ми цока-*

ли зубами і закаблуками (Минко); *Тимко, мокрий, посинілий, ляскаючи зубами, виліз на берег* (Тют.); *Їй нараз зробилося якось зимно-зимно, так що почала голосно сікти зубами* (Фр.). П о р.: **дзвонúти зубáми** (в 1 знач.).

ЦУГИ: не до цýги, *заст.* Не так, як слід.

ЦУГУНДЕР: брáти на цугýндер *див.* брати.

ЦУКРОМ: цýкром не годýй *див.* годуй.

ЦУР: хай (нехáй) йомý (їй, їм) цур. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось з побажанням позбутися когось, чогось, не мати з ним справи.— *Ох... як ти мене злякав, хай йому цур!..— переводячи дух,.. обізвалася вона до Грицька* (Мирний); *Ся благодать* [тепло] *почалося тільки з вчорашнього дня, а то було таке, що нехай йому цур, бодай не верталось* (Л. Укр.). П о р.: **цур тобі, пек тобі.** С и н о н і м и: **хай йомý грець; хай йомý чорт; хай йомý абúщо; хай йомý всячина.**

цур тобі (йомý, їй, їм, вам) [[та (і)] пек тобі (йомý, їм, їй, вам)]. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось з побажанням позбутися когось, чогось, не мати з ним справи. *Цур тобі, пек тобі, як запишався, що в новую свитку прибрався!* (Укр.. присл..); — *Коли ви, бабо, бачили, як я сало крав? — питається він гугняво.— Задавись ти з своїм салом! Одійди від мене, цур тобі, пек тобі! Не бачила я ні сала твого, ні тебе, поганого...* (Л. Янов.); — *Не пробували хіба на своєму віку викрадати панів? Га? От спробуйте! Скільки в цьому поезії, романтизму, тайни! — сказала Христина.— Цур йому, пек йому, тому романтизмові! Краще було б обминути його,— сказав Ломицький* (Н.-Лев.); *Розповідав дома про свої мандри — був на Донеччині з хлопцями, робив трохи в шахті. «Цур їй, хіба то робота? — каторга»* (Головко); *Та цур їм* [панам]! *Шкода на них часу й паперу* (Коцюб.); — *Цур вам! — підхопився Петру.— Що це ви таке верзете, чоловіче? Отямтеся!* (Чаб.). **цур тобі (йомý, їм, вам), пек.** *Коли мишей боїшся, На воротях повісся. Ізгинь, пропади, А до мене не ходи!.. Цур тобі, пек!..* (Укр.. пісні); *Ніна тріпнула головою. Цур їм, пек з такими думками. Казна-що лізе в голову* (Д. Бедзик). **цур та (і) пек.** *Коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові цур і пек* (Кв.-Осн.); — *Денис? Щось у старого звихнулося ще тоді.., цур та пек згадувати* (Козл.). П о р.: **хай йомý цур.** С и н о н і м и: **хай йомý грець; хай йомý чорт; хай йомý абúщо; хай йомý всячина.**

ЦУРИ: до цýри *див.* цурки.

ні цýри, ні пилúнки. Абсолютно, зовсім нічого. П о р.: **ні цýрочки.**

у цýри. На невеликі окремі частини. [К о н о н:] *А я свою гармонію чисто рішив, як брязнув нею об землю, так в цури і розлетілась* (Кроп.). П о р.: **на цуркú.**

ЦУРКА: цýрка навíки *кому, чому.* Кінець кому-, чому-небудь. *Тихо, з осторогою промовляють* [селяни] *один до одного: — Ну що? Га?..— Та хто ж його знає... Кажуть, що тепер панам цурка навіки..* (Мик.).

ЦУ́РКИ: до цýрки (*рідко* **до цýри).** 1. На дрібні, невеликі частини. *Я перескочив через межу і ринувся просто на них* [фашистів], *вскочив у саму їхню гущу. Одного метнув через себе багнетом. На другому розбив до цурки приклад* (Ю. Янов.).

2. Повністю все, нічого не залишивши. *Через рік папку, в якій було підшито справу Явдохи Гонти, секретар віддав в архів, а ще через рік голодні миші з'їли папку до цурки* (Донч.); [Д р у г и й с е л я н и н:] *Так, значить, білих розбили?* (С в а ш е н к о:] *До цурки* (Мик.); [О к с а н а:] *Добивати треба сучих синів* [куркулів] *до цури* (М. Куліш). **до цýрочки.** *Я, бачся, каганець усе ховав під свитку. Та якось теє... зирк — горить! І, батечку! як обхопило — Усе до цурочки згоріло* (Гл.); [Х а р и т о н:] *Мабуть, у того, що виливав, геть ховрах хліб вибив?* [К и р и л о:] *До цурочки, до щенту!..* (Кроп.).

ЦУРКИ́: на цуркú. На невеликі окремі частини. *В колінах захрумтіло, і здалося, що то стан його такий крихкий і ломиться на цурки* (Ле); *Той* [Никанор] *сидів біля столу у свиті, як прибув, нероздягнений, і здавалося, що його чорна постать от-от роздушить на цурки білий чистий стіл* (Мик.). П о р.: **у цýри.**

ні цýрочки. Абсолютно, зовсім нічого. *Вони ж пильнують, щоб у саду не було ні смітинки, ні цурочки* (Скл.). П о р.: **ні цýри, ні пилúнки.**

ЦУРОЧЦІ: по цýрочці. По маленькому шматочку, окремими частинами; потроху.— *Дбали люди, дбали, а тепер що вийшло? Самі ж і розтягають по цурочці. Гай-гай. А як наші німчика відженуть та назад вернуться, де зерно, де пляшки, де гарбочки, де реманент? Що ми скажемо? Який одвіт дамо?* (Тют.).

ЦУРПАЛКИ: на цурпáлки (на цурýпалки). На дрібні шматки. *Буря дуби на цурпалки трощить, а травичку тільки нагинає* (Стельмах); *Привітався не привітався Петро, одразу ж за сокиру. Цюкне — ясен на цурпалки розлітається* (Рудь); — *Уже те ружжо* [рушницю] *до скількох раз бив на цуруnалки — а він його шворками перемотузує— і далі своєї,— скаржився Гордій* (Тют.). **на цурпáлочки.** *Кайдаш кинув з усієї сили об землю кочергою, вихопив з їх рук мотовило і потрощив його на цурпалочки* (Н.-Лев.).

ЦУРУПАЛКИ: на цурýпалки *див.* цурпалки.

ЦУЦЕНЯТ: хоч цуценя́т бий *див.* бий.

ЦУЦИК: як цýцик, *з сл.* б і г а т и, х о д и́ т и *і т. ін.* Невідступно. [Д о м ц я:] *Ледачий спокою*

не дає, бігає за мною слідком як цуцик (К.-Карий).

ЦУЦИКА: цу́цика крути́ти *див.* крутити.

як цу́цика, *з сл.* г а н я́ т и. Дуже, сильно, у великій мірі. *Від рання й до ночі наріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візьмешся. А є трохи вільного часу — мати ганяє як цуцика. Дров нарубай, води принеси, в корови повичищай* (Тют.).

ЦЮ: у цю хвили́ну *див.* хвилину.

ЦЯТИ: до ця́ти; ні ~ *див.* цяточки.

ЦЯТОЧКИ: до [оста́нньої] ця́точки (ця́ти). Цілком, повністю; без винятку. *Їй* [матері] *здавалося несправедливим, коли малюк, який належить їй до останньої цяточки на тілі, раптом тягнеться до поморщеної дідової шиї і обіймає, цілує* (Ю. Янов.); *— Але ясний граф відхилив мої розпорядки, й його мосць,— підкреслив ущипливо Лянцкоронський,— зауважив мені, що відповідає за все гетьман коронний, а польний тільки має пильно справляти його накази, ото ж я їх до цяти й справив...* (Стар.).

ні (ані) ця́точки (ця́ти). 1. Абсолютно нікого, нічого. [Г е л е н:] *Касандро, се ж безумство! Річ видима: ахейський табор* [табір] *спорожнів; на морі ані човна, ні цяточки немає* (Л. Укр.); *Село ніби спало.. Ніде на вулиці ні цяточки* (Головко). **ні цяти́ночки.** *Комин був білий, на йому не видно ні цятиночки!* (Н.-Лев.).

2. Абсолютно ніякого, нескільки. *Я мовив: Сумний твій стан! Та з твоїми панами Я співчуття не маю ні цяти* (Фр.).

ЦЯЦЯ: вели́ка ця́ця, *перев. ірон.* 1. Особа, що займає високу посаду або має велику вагу, великий вплив у суспільстві, в якомусь колективі; впливова поважна особа.— *Він дума, як голова, то й велика цяця?!* (Мирний); *— Ану, коли ти вчений, скажи мені, де тут на цьому кутку закопані гроші? А ба! От і не скажеш, бо не знаєш. А я так знаю, хоч я й неписьменний. Велика пак цяця — письменний чоловік! Куди ж пак!* (Н.-Лев.). С и н о н і м и: **вели́ке цабе́; птах висо́кого польо́ту; зна́тна пти́ця.** А н т о н і м и: **невели́ка ця́ця; невели́ке цабе́; птах низько́го польо́ту.**

2. Дуже важливий, потрібний предмет. *Мати знову мені тиче кислиці: — «Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?» Велика пак цяця — біла сорочка. Спробували б мама, як гарно лазить в лозах та ожину рвати* (Н.-Лев.).

га́рна ця́ця, *ірон.* Особа, претензії якої не відповідають її справжнім достоїнствам і яка не має підстав для шани.— *Той ваш Швейк, як встановлено слідством, узагалі гарна цяця* (Гашек, перекл. Масляка).

невели́ка ця́ця. Особа, що не займає високої посади, не має ніякої ваги і ніякого впливу в суспільстві, в якомусь колективі. *І мали* [візниці] *думку прокотити заїжджого барина на славу, та староста охолоджував: не дуже лиш гнатимеш коней: невелика цяця їде* (Мирний). С и н о н і м и: **невели́ке цабе́; невели́ка пти́ця; птах низько́го польо́ту.** А н т о н і м и: **вели́ка ця́ця** (в 1 знач.); **вели́ке цабе́, птах висо́кого польо́ту.**

ЦЯЦЬКА: як (мов, ніби *і т. ін.***) ця́цька.** Гарно прибраний, чепурний; гарно оформлений, оздоблений і т. ін. *І теє, й теє замишляв* [я].., *Щоб на зиму кожух і кобеняк пошити, Штани пістряві, пояс, шапку ще чумацьку, Себе на празник виставити, щоб як цяцьку* (Укр. поети-романтики..); *На зеленому горбу, під старими дубами стоїть маленький палац.., наче цяцька* (Н.-Лев.).

ЦЬО́ГО: до цьо́го то́ргу і пі́шки *див.* пішки; **ні з то́го, ні з ~** *див.* того; **іти́ з ~ сві́ту** *див.* іти.

ЦЬОГО́: цього́ ще браку́є *див.* бракує.

ЦЬОМУ: в цьо́му ду́сі *див.* дусі; **на ~ кра́пка** *див.* крапка; **не жиле́ць на ~ сві́ті** *див.* жилець.

Ч

ЧАВУНОМ: як чавуно́м нали́тий *див.* налитий.

ЧАДУ: як (мов, ніби *і т. ін.***) у чаду́.** Неврівноважений у своїх діях та вчинках, позбавлений можливості ясно мислити, розуміти та сприймати дійсність. *Час минав непомітно — в піснях і жартах. Андрій був як у чаду* (Гур.); *Настя прибігла додому ніби в якомусь чаду* (Н.-Лев.); *Невідомо чому, але останні дні Артем жив, ніби в чаду, крижаніючи серцем у передчутті близького лиха* (Головч. і Мус.).

ЧАЙ: на чай, *з сл.* д а в а́ т и, о д е́ р ж у в а т и *і т. ін.* Гроші як винагорода за дрібні послуги (офіціантові, швейцарові, гардеробнику і т. ін.). *Давав* [Анатоль] *на чай швейцарові, коли приходила завуальована висока дама* (Кач.); *Сидячи на козлах фаетона, я правив своєю конячкою, під'їжджав до нічних ресторанів, виглядав пізнього клієнта, одержував на чай, повертався в конюшню* (З глибин душі).

ЧАРА: ча́ра перепо́внилася *див.* чаша.

ЧАРАМИ: як (мов, ніби *і т. ін.***) ча́рами.** Дуже швидко, несподівано, як буває в казках. *Одно слово генія, кинуте в мелодію,— і ніби чарами розгорнулась передо мною картина* (Н.-Лев.); *З'явився наш вельможний господар з військовою і королівською грамотою, і немов чарами виросли замки, споруди, містечка* (Тулуб).

ЧАРІВНА: як чарівна́ па́личка *див.* паличка.

ЧАРІВНИК: маг і чарівни́к *див.* маг.

ЧАРІВНИЧА: як чарівни́ча па́личка *див.* паличка.

ЧАРКА: не пішла́ ча́рка до ро́та *кому.* Хто-небудь не захотів пити спиртне. *І Данило-гетьман Підморгнув... І на очі поліг тії хвилі туман. Не пішла навіть чарка до рота* (Граб.).

ча́рка перепо́внилася *див.* чаша.

ЧАРКИ: без ча́рки. Не випивши спиртного. *Петро любив грати.. Але без чарки грав він рідко: життя здавалося убогим* (Рильський).

припада́ти до ча́рки *див.* припадати.

ЧАРКОЮ: за ча́ркою. П'ючи спиртне. *Гнат почав учащати до корчми. В корчмі за чаркою він забував своє лихо* (Коцюб.).

не розмина́тися з ча́ркою *див.* розминатися.

під ча́ркою. У стані незначного сп'яніння; напідпитку. *Він був вже трохи під чаркою* (Н.-Лев.); *Поліцаї були напідпитку, не те що п'яні, як квач, а так, під чаркою* (Горд.).

ЧАРКУ: загляда́ти в ча́рку *див.* заглядати; **перепо́внювати ~ терпі́ння** *див.* перепо́внювати; **перехиля́ти ~** *див.* перехиляти; **підніма́ти ~** *див.* піднімати.

ча́рку за ча́ркою, *з сл.* п и т и і под. Дуже багато, у великій кількості. *Семен пив чарку за чаркою, Корній не відставав* (Л. Укр.); *Сидить* [Савка] *над смаженим поросям, перекидає, не п'яніючи, чарку за чаркою* (Гончар).

ЧАРОДІЙ: маг і чароді́й *див.* маг.

ЧАРОДІЙНА: як чароді́йна па́личка *див.* паличка.

ЧАРУВАТИ: чарува́ти зір (о́чі, по́гляд) *кому, чий.* Приваблювати красою, барвами тощо. [Г о р л о в:] *Що ніч! День, по-моєму, кращий. Та то ж куди не споглянеш, скрізь чарує і закохує тобі очі розкішна природа* (Кроп.); *Ти замилований. Чарують погляд твій Струнка Аляб'єва і ніжна Гончарова* (Зеров). С и н о н і м и: **ра́дувати о́ко; ті́шити о́ко; милува́ти о́ко** (в 2 знач.); **ласка́ти о́ко** (в 2 знач.).

ЧАРЦІ: вклоня́тися ча́рці *див.* вклонятися; **зато́плювати ро́зум у ~** *див.* затоплювати.

по ча́рці. 1. Пити спиртне.— *Тепереньки можна й по чарці,— сказав пан Зануда* (Н.-Лев.); *А по чарці?! треба конче!.. Ану, на та збігай, хлопче* (Олесь).

2. *з сл.* п и́ т и, в и́ п и т и, д а́ т и, п і д н е с т и́ *і т. ін.* Спиртні напої.— *Ну, давай лиш нам, нене, по чарці, то, може, повеселішаємо* (П. Куліш); — *Вип'ємо, діду, по чарці, чи що* (Ю. Янов.).

ЧАС: відтяга́ти час *див.* відтягати.

в час о́ний. Колись у давнину. *Як в оний час, так і тепер на муки Віддав би ти апостолів своїх...* (Стар.).

наста́в (прийшо́в, уда́рив) час *чий.* 1. Пора умирати кому-небудь. [П р і с ц і л л а:] *Ні, тату, настав уже мій час... Я здавна вже мов гість на сьому світі. Душа моя вгорі...* (Л. Укр.); *Вдарив час, я душею повстала сама проти себе, І тепер вже немає мені вороття* (Л. Укр.). П о р.: **приспі́в час.**

2. Хто-небудь буде мати успіх.— *Павле,— сказав старий кінь,— настав і твій час, Посягни у моє ліве вухо: там для тебе срібний одяг є* (Три золоті сл.); — *Нічого, прийде і мій час. Ще зоря моя із неба не зірвалася* (Тют.).

не час, *з дієсл.* Ще не слід, не сприятливий момент. *Не час було Мирославі братися до лука,— звір був надто близько* (Фр.); *Не час іще дзвеніти скрипкою, Як сурем грім не втих* (Рильський).

пока́же час (життя́). З'ясується, підтвердиться і т. ін. у майбутньому.— *Ну, та як воно буде — покаже час. А готуватися до нападу на казарму треба* (Головко); — *Не можу, правда, наперед сказати, що ви нездатні на се, але не повірю, поки життя ваше не покаже вашої правди...* (Коцюб.).

приспі́в час *на кого, кому, чий.* Пора умирати кому-небудь. *Уже й на мене час приспів: Роздасться похоронний спів... Засиплють яму, і кінець?.. Другий десь найдеться співець* (Пісні та романси...); *Він такечки гукнув до Ферідуна: — Не бий! бо не приспів йому ще час* (Крим.). П о р.: **наста́в час** (у 1 знач.).

сказа́ти в до́брий час *див.* сказати; **сме́ртний ~** *див.* година; **тягти́ ~** *див.* тягти.

у до́брий час. Форма побажання успіху, удачі, позитивних наслідків у чому-небудь (перев., коли щось розпочинається). [Л ю б о в:] *Та здорова* [товаришка] *до якого часу.* [Л і к а р:] *Ну, то й дай їй боже в добрий час!* (Л. Укр.); — *Бажаю вам успіху і найкоротшого часу до першого польоту ракети,— сказав Секретар ЦК..— Спасибі,— міцно стискаючи простягнуту руку, промовив Коваль.— Ну, в добрий час!* (Собко). С и н о н і м: **з Бо́гом** (у 1 знач.).

у свій час. 1. Колись у минулому. *Те, що ми в свій час починали, бачите, пішло без сліду* (Ю. Янов.). П о р.: **сво́го ча́су** (у 1 знач.).

2. Коли необхідно буде в майбутньому. *Чистий дохід з видання визначаємо на премії за видатніші твори красного українського письменства по конкурсу, який буде об'явлено в свій час* (Коцюб.). П о р.: **сво́го ча́су** (у 2 знач.).

у час. Тоді, коли треба; вчасно. *Дуже Вам дякую за прислане: прийшло саме в час* (Коцюб.).

у час оста́нній [свій]. Перед смертю. *Будь вірним слову.., Хай веселять тебе любов і праця, Хай дружби непогасної крило Гірке від тебе відганяє зло, І хай у час останній свій про сина Спокійно я подумаю: людина!* (Рильський).

час від ча́су; від (із) ча́су до ча́су. Через певні інтервали, іноді, інколи. *Сидить* [Мирон] *і вдивляється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором*

хвилі траву, в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер (Фр.); *Микола час од часу мугикав, підсідав до піаніно, брав акорди* (Досв.); *Чоловік.. копає ту нивку великою мотикою і часто викидає каміння з землі, від часу до часу спиняючись та втираючи піт з обличчя* (Л. Укр.); *Од часу до часу вона кликала Остапа. Одповіді не було* (Коцюб.); *Відчиняла* [Галя] *із часу до часу віконце — вдивлялася* (Вовчок). Синонім: **раз у раз** (у 1 знач.).

час не жде [не стоїть]. Треба негайно щось робити, виконувати, здійснювати.— *Час не жде, Дмитре Івановичу. Дайте мені, якщо знайдеться, такого-сякого інструменту: напильничка, тисочків. Мені б одну штуковину полагодити...* (Сиз.); *До царя тут Змій озвався: — Якщо вгадувать ти взявся, Вгадуй, царю, час не жде, Бачиш — сонечко вже де!* (Перв.).

час пробив. Настав момент, що є сигналом до чого-небудь. *Вірили* [військовополонені] *вже, що час нашого повороту до активної збройної боротьби з ворогом таки проб'є і що він уже не за горами* (Коз.); *Людина вперше вийшла в космос — пробив час космічної ери.*

ЧАСИ: на вічні часи́. Назавжди. *В пориві височості духу скочив на брилу п'єдесталу на вічні часи солдат з бронебійною рушницею у руках. Лебедіє біля його ніг неспокій та сива хвиля. І печалить день чаїне квиління* (Рад. Укр.).

ЧАСІ: на ча́сі. 1. Необхідний у даний момент; вчасний. *Я відчував, що позбавляюсь сил. Вага одежі й Жабі тягли мене наспід, під лід. І допомога Михайлова якраз була на часі* (Досв.); — *Не знаю, що й сказати..— мовила Тетяна, поглядаючи на матір.— Трохи ніби твоє освідчення несподіване... і не на часі* (Добр.).

2. Важливий для даного часу; який відповідає найважливішим потребам сучасності. *Уже давно на часі синтетичне дослідження про Григорія Тютюнника — письменника пластичного, сильного письма, творця глибоких національно виразних характерів* (Рад. літ-во).

по [яко́мусь] ча́сі. Трохи згодом. *По часі, зобачивши, що Павло «смирний», дали йому волю ходити куди схоче, по селі* (Вовчок).

ЧАСНИКУ: втёрти часнику́ *див.* втерти.

ЧАСОМ: з ча́сом. У майбутньому, пізніше, колись. *З часом, на очах Франка, відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму* (Коцюб.); *Вона фельдшерує в радгоспі, а з часом буде в сім'ї ще й своя лікарка: оця сама Ліна. Вирішено в медінститут документи здавати* (Гончар).

іншим ча́сом. Згодом, пізніше, колись. *Все бачила і чула... докладно описувати не буду, а то дуже довго вийде, нехай іншим часом напишу* (Л. Укр.); [Галя:] *Проказуй* [пісню] *далі. Слухайте, дівчата.* [Маруся:] *Хай іншим часом. Далі не зложила...* (Сам.).

ЧАСТО: ча́сто й (та) гу́сто. Майже постійно, майже весь час. *Часто й густо вона думала: чи вже людям не можна жити правдою?* (Мирний); *Те серденько так хотіло любити, так хотіло! Але ж любити було нікого!.. Недоброго й часто й густо п'яного батька вона не любила, матері не було* (Гр.).

ЧАСТУВАТИ: частува́ти поти́личниками *див.* годувати.

частува́ти / почастува́ти бере́зовою ка́шею *кого.* Бити кого-небудь.— *Ну, приходь, хлопці, завтра без сніданку,— зареготався коренастий семінарист.— Будуть частувати березовою кашею з дубовим салом.— Не лякай ляканих! — вигукнув русявочубий, одягаючи шинель* (Сирот.); *Ось зачекай-но, розповім твоєму батькові! Він тебе ще й березовою кашею почастує, два тижні пролежиш на череві* (Тулуб). Пор.: **да́ти бере́зової ка́ші.** Синоніми: **почеса́ти бере́зовим ві́ником; да́ти хльо́сту; вси́пати пе́рцю** (в 1 знач.); **ви́терти во́рсу; нами́лити ши́ю** (в 3 знач.).

ЧАСУ: Бог зна з яко́го ча́су *див.* Бог.

до часу. До певної пори, до якогось моменту; тимчасово, поки що. *Чужий чоловік до часу, а свій до смерті* (Укр.. присл..); *До часу, голубе, нам глечик носить воду; І на його пошле зла доля ту невзгоду, Що глек побачимо в череп'яних шматках!* (Г.-Арт.); [Неофіт-раб:] *Може ж, і по смерті у тім небеснім вашім царстві божім довіку буде так, як тут до часу* (Л. Укр.).

дух ча́су *див.* дух; **знаме́ння ~** *див.* знамення; **і вго́ру гля́нути нема́є ~** *див.* глянути.

свого́ ча́су. 1. Колись у минулому. *Поміж підводами ходив той артилерійський технік, який свого часу підвозив Ясногорську* (Гончар). Пор.: **у свій час** (у 1 знач.).

2. Коли необхідно буде в майбутньому. *Про умови конкурсу буде оголошено свого часу.* Пор.: **у свій час** (у 2 знач.).

у ро́зтині ча́су *див.* розтині.

ЧАША: гірка́ ча́ша. Велике горе, страждання. [Ганна Андріївна *(дочці):*] *Не минула і тебе ця гірка чаша... Тепер ти полонянка; взяли тебе у ясир* (Мокр.).

ча́ша (ча́ра, ча́рка *і т. ін.*) **[терпі́ння] перепо́внилася / перепо́внювалася.** Не стало більше сил, можливості терпіти, зносити що-небудь. *Коли уривався терпець, переповнювалась чаша, .. вибухали стихійні бунти проти жорстоких недолюдків катів* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка). Синоніми: **терпе́ць увірва́вся; ло́пнуло терпі́ння.**

[як] по́вна ча́ша. Всього є вдосталь, у великій кількості. *Гріх бога гнівити, живемо — не тужимо. І люди нас знають — не цураються... Слава богу! Хазяйствечко — повна чаша!* (Мирний). **по́вна**

ча́шечка. *Моя хаточка — повна чашечка, Моя жіночка — мов та пташечка* (Рудан.).

ЧАШКУ: ки́дати на ча́шку терезі́в *див.* кидати.

ЧАШУ: ви́пити ча́шу ли́ха *див.* випити; **кла́сти на ~ вагй** *див.* класти; **перева́жувати ~ терезі́в** *див.* переважувати; **перелива́ти ~ че́рез край** *див.* переливати; **перепо́внювати ~ терпі́ння** *див.* переповнювати.

ЧАЯННЯ: па́че ча́яння *див.* паче.

ЧВАЛОМ: уда́рити чва́лом *див.* ударити.

ЧВАР: я́блуко чвар *див.* яблуко.

ЧВЕРТКУ: роздави́ти чве́ртку *див.* роздавити.

ЧЕКАЄ: ді́ло не чека́є *див.* діло.

ЧЕКАТИ: чека́ти з мо́ря пого́ди *див.* ждати.

ЧЕКУ: як на чеку́. У настороженому стані, у тривожному чеканні чого-небудь (перев. неприємного). *Як вже одцуралася я його сватання, то треба було жити, як на чеку: боялася його сама одна стрінути. Як він очима на мене світив* (Вовчок).

ЧЕМЕРИЦІ: як чемери́ці об'ї́вся *див.* об'ївся; **як ~ поню́хати** *див.* понюхати.

ЧЕМОДАНАХ: сиді́ти на чемода́нах *див.* сидіти.

ЧЕРВИ: че́рви б поїли (з'ї́ли) *кого, лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення тим, хто просить їсти. *По хатах крик та плач стоїть, дітвора репетує: «Їсти хочеться», а матері гукають: «черви б вас поїли, кляті!» і годують дітвору духопеликами* (Мирний).

ЧЕРВІНЦЯМИ: си́пати черві́нцями *див.* сипати.

ЧЕРВОНИЙ: черво́ний пі́вень *див.* півень.

ЧЕРВОНІ: аж черво́ні вогні́ в оча́х *див.* вогні.

ЧЕРВОНОГО: пуска́ти черво́ного пі́вня *див.* пускати.

ЧЕРВОНОЮ: прохо́дити черво́ною ни́ткою *див.* проходити.

ЧЕРВ'ЯК: черв'я́к то́чить се́рце *кому.* Кого-небудь щось постійно хвилює, турбує, мучить, завдає душевного болю. [Н е о ф і т-р а б:] *Маю гієну ту щодня і щогодини, навколо себе чую плач і скрегіт, щодня мені черв'як той точить серце. То ж він мене привів сюди до вас шукати правди, волі і спокою* (Л. Укр.).

ЧЕРВ'ЯКА: залива́ти черв'яка́ *див.* заливати; **заморі́ти ~** *див.* заморити.

ЧЕРГОЮ: по́за [вся́кою] че́ргою. Без установленого терміну, невідкладно.— *В лабораторії є наказ виявляти мої негативи й друкувати зараз же поза всякою чергою?* (Ю. Янов.).

своє́ю че́ргою. Так само, також. *Гість своєю чергою випив за здоров'я хазяїна, потім хазяйки, а далі за здоров'я Ваті* (Н.-Лев.). П о р.: **у свою́ че́ргу.**

ЧЕРГУ: відбува́ти че́ргу *див.* відбувати.

у пе́ршу че́ргу. Насамперед, передусім, спочатку. *Якщо спробувати визначити основні ідеї збірок* (Л. Дмитерка) *«Крилатий кінь» і «Причетність», то цілком очевидно, слід у першу чергу говорити про ідеї миру — миру на землі* (Літ. Укр.); *При виборі творів для перекладу Франко орієнтувався в першу чергу на їх політичну й громадську спрямованість* (Вітч.). С и н о н і м и: **пе́ршим ді́лом; у пе́ршу го́лову.**

у свою́ че́ргу. Так само, також.— *І нікому — ніякого спуску. Все, що підлеглим належить,— дайте. Бо я в свою чергу вимагатиму з вас немилосердно по всіх пунктах. Вам зрозуміло?* (Гончар). П о р.: **своє́ю че́ргою.**

ЧЕРЕВИКИ: лиза́ти черев́ики *див.* лизати.

ЧЕРЕВИКІВ: стопта́ти бага́то череви́ків *див.* стоптати.

ЧЕРЕВО: набива́ти че́рево *див.* набивати; **наї́да́ти ~** *див.* наїдати.

ЧЕРЕДИ: як сви́ні з череди́ йти́муть *див.* свині.

ЧЕРЕП: думки́ розрива́ють че́реп *див.* думки.

ЧЕРЕПАХА: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **черепа́ха.** Дуже повільно, незграбно.— *Ходить* [Ватя] *неначе та черепаха* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **як слима́к.**

ЧЕРЕПАХОЮ: як Бог з черепа́хою *див.* Бог.

ЧЕРЕПКУ: не роди́ло в черепку́ *див.* родило.

ЧЕРЗІ: на че́рзі, *перев. з сл.* с т о я́ т и, б у́ т и. Перший у певній черговості.— *Некрутський набір, Сидоре,— одказав голова,— твій Іван на черзі* (Стор.); *Олексієві пішов двадцятий, стояв він на черзі у некрути* (П. Куліш).

на че́рзі дня, *з сл.* с т о я́ т и, б у́ т и. Як першочергове завдання. *Є важливі ділянки літератури, складні й часткові проблеми, питання різного характеру, зв'язані з творчою діяльністю окремих письменників і цілим літературним процесом, які стоять на черзі дня, чекають на своїх дослідників* (Рад. літ-во). **на че́ргу дня,** *з сл.* с т а́ в и т ь с я. *На чергу дня сучасних вимог ставити питання визначення призначення металу або сплаву відповідно до їх властивостей, які залежать від складу та будови цих металів і сплавів* (Роб. газ.).

ЧЕРСТВА: черства́ душа́ *див.* душа.

ЧЕРСТВИЙ: черстви́й шмато́к *див.* шматок.

ЧЕСАТИ: чеса́ти / почеса́ти язика́. Вести безпредметні, несерйозні, пусті, неправдиві розмови.— *Нарешті справжнє діло підвертається! А то гасаємо, як навіжені, по селах та язики чешемо...* (Головч. і Мус.); — *Як не має хтось роботи, той чеше язика, мов на нього лизак напав* (Стельмах); *І знову говорить і говорить — любить же Петрович язика почесати* (Крот.); *Її веселі, язикаті сусіди вважають за потрібне піклуватися про неї? Вже, мабуть, добре почесали язики і в кімнатах гуртожитку, і на фабриці* (Собко). С и н о н і м и: **точи́ти ля́си** (в 1 знач.); **клепа́ти язико́м; теревéні пра́вити** (в 2 знач.); **плеска́ти язико́м** (у 1 знач.).

ЧЕСНЕ: на че́сне сло́во; ~ сло́во *див.* слово.

ЧЕСНОМУ: ви́сіти на че́сному сло́ві *див.* висіти; **на ~ сло́ві** *див.* слові.

ЧЕСНОТА: ходя́ча чесно́та *див.* совість.

ЧЕСТІ: бага́то че́сті *див.* багато; **дава́ти сло́во ~** *див.* давати; **не зна́ти ~** *див.* знати; **сло́во ~** *див.* слово; **спра́ва ~** *див.* справа.

ЧЕСТЮ: з че́стю, *перев.* з сл. в и́ к о н а т и, в и́ т р и м а т и, з д і й с н и́ т и *і т. ін.* Як годиться, як слід, з усвідомленням своєї вагомості, свого значення. — *Точка, хлопці! — механік зітхає. Йому зір, як по бурі залив.— Ми до фінішу вчасно прийшли. З честю виконали, товариство, завдання, що на себе взяли* (Сос.); *Починається сівба, великий екзамен. Витримайте його з честю* (Зар.).

ЧЕСТЬ: ви́пала [висо́ка (вели́ка)] честь *кому, чому.* Кому-небудь довірили щось відповідальне, почесне, дуже важливе. *Шеф викликав нас* [футболістів] *до контори й.. товкмачив, яка нам, мовляв, випала честь і як ми повинні пишатися* (Ю. Янов.); *В 1936 році театру випала честь представляти мистецтво Радянської України на Першій декаді українського мистецтва в Москві* (Мист.). **висо́ка честь ви́пала на до́лю** *кого. Висока честь зробити записи пісні про Кармалюка випала на долю М. Костомарова. Здійснення цього запису всього через дев'ять років після вбивства панами та їх посібниками народного месника є дуже знаменним фактом* (Нар. тв. та етн.).

віддава́ти честь *див.* віддавати; **ма́ти ~** *див.* мати [2]; **ма́ю ~** *див.* маю.

на (в) честь *чию, кого, чого.* Для вираження поваги, пошани кому-, чому-небудь, для підтвердження визнання когось, чогось і т. ін. *У вересні 1934 року вся країна святкувала вісімдесятиріччя життя і шістдесятиріччя творчості Мічуріна... Робітники й колгоспники влаштували в місті на його честь урочисту демонстрацію* (Довж.); *Вечірка на честь приїзду гостя почалася* (Ю. Янов.); — *На честь більшовика-гвардійця — салют!* (Гончар); — *Хрестили його у нашій церкві, назвали в дідову честь теж Петром* (Стельмах).

пора́ і честь зна́ти *див.* пора; **роби́ти ~** *див.* робити.

честь і хвала́ (ша́на, сла́ва) *кому, чому, ритор.* Уживається як заклик віддати належне гідності й досягненням кого-, чого-небудь. *Честь і хвала невмирущому талантові і довічна йому слава!* (Мирний); *Честь і шана всім трудящим В кузні, шахті чи з серпом; Хай для нас життя їх кращим Буде прикладом — зразком!* (Граб.).

честь мунди́ра. Гідність особи як представника певної організації. *Не повезло йому.. або прокрався, чи ще що трапилося, ну, під суд не віддають, бо честь мундира бережуть,— треба йти з полку* (Хотк.); — *Тут не училище, і я йому не курсант,— огризнувся Берник.— Він за честь мундира турбується, а я за людей* (Мур.).

честь че́стю. Як і повинно бути, як і належить.— *Одного разу я за ніч відвідав 28 трактирів. Але все було честь честю. Я ніде не випив більше як по три кухлі пива* (Гашек, перекл. Масляка); — *Я їй адресу написав. Усе честь честю...* (Є. Кравч.).

ЧЕТВЕР: не тепе́р, то в четве́р; ні тепе́р ні в ~ *див.* тепер.

ЧЕТВЕРО: в че́тверо оче́й *див.* ока.

ЧЕЧІТКУ: вибива́ти зуба́ми чечі́тку *див.* вибивати.

ЧИ: чи ти ба *див.* ти.

ЧИЇСЬ: переклада́ти на чиї́сь пле́чі *див.* перекладати.

ЧИЙ: чий ба́тько ста́рший *див.* батько.

ЧИМ: за чим ді́ло ста́ло *див.* діло; **з ~ його́ ї́дять** *див.* їдять; **з ~ чорт не жарту́є** *див.* чорт; **і кі́шки нема ~ годува́ти** *див.* годувати; **не ма́ти ~ хребта́ прикри́ти** *див.* мати [2]; **нема́ ~ кри́ти** *див.* крити.

ні з чим, *з сл.* і т и́, ї́ х а т и, в е р т а́ т и с я, в и х о́ д и т и, з а л и ш а́ т и с я *і т. ін.* Не одержавши нічого, не добившись ніяких наслідків, без результату. *Поїхав Дмитренко ні з чим* (Мирний); [Л ю б о в:] *Що ж з того, що дрібниця, а все-таки виграла, а ви ні з чим вертаєтесь* (Л. Укр.); *До хати зайшло двоє у потертих шинелях з таким виглядом, ніби таки настигли злодія.. Коли вони ні з чим вийшли з хати, переполошений батько запитливо вставився на сина* (Панч); *Про запеклі бої вздовж південних відрогів Брянського лісового масиву Артем із Ляшенком уже знали від Приходька, який нещодавно повернувся ні з чим із своїх пекельних мандрів* (Головч. і Мус.). С и н о н і м: **несо́лоно сьорба́вши.**

ні з чим не розмине́ться *див.* розминеться; **~ бог дав; ~ бог посла́в** *див.* бог; **~ ди́хає** *див.* дихає.

чим [же] не. Уживається в риторичних запитаннях для підтвердження наявності всіх необхідних якостей у кого-небудь.— *Чим же він не козак,— кажу я старим.— Да подивіться, люди добрі, чи він же не козак? Нехай хоч сама Марта скаже!* (Вовчок).

чим па́хне *див.* пахне; **~ світ** *див.* світ; **~ чорти́ не гра́ються** *див.* чорти.

ЧИМАЛО: роби́ти чима́ло шу́му *див.* робити; **~ води́ сплило́** *див.* багато.

ЧИН: чин чи́ном (по чи́ну). Так, як слід, як годиться, як повинно бути. *І Хома запевняв майора, що канат лежить у нього чин чином у передку* (Гончар); *Онисія Климівна та Вечуро.. живуть подружжям. І що це дійсно саме так, є свідоцтво... Все чин чином. Усе, як годиться, і комар носа не підточить* (Рудь); *Та ось в гурті прибулих, серед яких він крокував поважно, чин по чину, його увагу прикував один міцний хлопчи-

на (Дор.). Синонім: **комáр нóса не підтóчить; гóлки не підтóчиш.**

ЧИНЬБИ: дáти чиньбú *див.* дати.

ЧИРЯК: чиря́к на язúк *див.* тіпун.

ЧИСЛА: без числá. Дуже багато, сильно, незмірно. *В ній бачив гибель неминучу, І мучивсь страшно, без числа* (Котл.); *Добра у нього всякого без числа було, грошей, як сміття* (Мур.). Синонім: **немá ліку.**

ЧИСЛО: всúпати по пéрше числó *див.* всипати.

по пéрше числó, *з сл.* влетíти *і т. ін.* Дуже сильно, з найбільшою суворістю. *У получку Тимоша приходив під доброю чаркою, знаючи, що влетить йому від маленької Валі по перше число* (Зар.).

чóртове числó; чóртова дю́жина. Тринадцять. [Семен:] *А що ви тепер пишете?* [Петро:] *Малюнки літньої природи. Це була низка невеликих поезій. Дванадцять п'єсок уже написав, а от на чортовому числі спіткнувся* (Сам.).

ЧИСЛОМ: зáднім числóм. Пізніше, через деякий час після чого-небудь; із запізненням. *Потім* [Дарка] *наліпила поштову марку, яка коштувала втроє більше, ніж оплата звичайної листівки. Та це був день народження (хоч і заднім числом!), а з такої нагоди негарно жаліти коштів* (Вільде); *І хто б там що не говорив про нас заднім числом, а ми пишаємося, що вистояли, не розбіглися по кущах* (Головч. і Мус.).

ЧИСНИЦІ: три чúсниці до смéрті (до віку) *кому, чому.* 1. Хто-небудь дуже старий або безнадійно хворий і скоро помре. [Гапка:] *Вам вже не до моргання — три чисниці до смерті* (Кроп.); *Тепер він* [митрополит] *особливо був схожий на конаючого.— Три чисниці до віку, а за своє тримається міцно,— подумав Ярослав* (Загреб.); // Мало часу жити. *Хотіли* [бандити] *вбити й матір, але хтось сказав, що їй і так залишилося три чисниці до смерті, то хай краще голосить над сином, щоб усі комітетчики чули* (Стельмах). **три чúсниці життя́.** *Лягти живою краще в гроб або померти під порогом, ніж полюбити без пуття такого лисого, старого, кому три чисниці життя* (Швець). Синоніми: **лиши́лося недóвго топтáти ряст; мох поріс** (у 1 знач.); **смерть заглядáє в óчі.**

2. Що-небудь дуже старе, зруйноване. *Хатчина була справді поганенька. Маленька, з трьома віконцями сліпими, зморщилась вона якось, іскорчилась — три чисниці їй до смерті* (Гр.); *— Але я не розумію, про яку школу ви кажете?.. Школі князя Острозького — три чисниці до смерті, а інші школи такі, що про них не варто й говорити* (Тулуб).

ЧИСТА: чúста сóвість *див.* совість.

ЧИСТЕ: вивóдити на чúсте *див.* виводити.

ЧИСТИЛИЩЕ: пройтú крізь чисти́лище *див.* пройти.

ЧИСТИМ: ходúти чúстим рóбом *див.* ходити.

ЧИСТІЙ: по чúстій, *перев. з сл.* звільнúти, списáти *і т. ін.* Остаточно, назавжди. *Під час одного шаленого нальоту фашистів сержанта Коляду тяжко поранило, і після госпіталю його списали «по чистій»* (Зар.); [Прокіп:] *Звідки ж ти, Василю?* [Горленко:] *З Берліна.* [Степан:] *По чистій?* [Горленко:] *По чистій* (Корн.); *— Він — льотчик? — Був колись. Після аварії списали з армії по чистій. Півлиця йому обпалило* (Ю. Бедзик).

по чúстій сóвісті *див.* совісті.

ЧИСТО: все чúсто *див.* все; **геть чúсто** *див.* геть.

ЧИСТОГО: від чúстого сéрця *див.* серця; **як грім сéред ~ нéба** *див.* грім.

ЧИСТОЇ: чúстої водú *див.* води; **~ прóби** *див.* проби.

ЧИСТОМУ: у чúстому вúгляді *див.* вигляді.

ЧИСТОТУ: на чистотý. Прямолінійно, щиро, відверто. *Скажемо на чистоту, хоч різко: між інших, проби української прози в остатні часи заїда поверховість* (Драг.); *— Якщо віриш мені, можеш говорити на чистоту,— сказав Роман, поклавши руку другові на плече* (Минко); *Він за всяку ціну вирішив поговорити на чистоту з Костецьким* (Перв.).

ЧИСТОЮ: із чúстою сóвістю *див.* совістю.

ЧИСТУ: брáти за чúсту монéту *див.* брати; **вивóдити на ~ вóду** *див.* виводити; **випливáти на ~ вóду** *див.* випливати; **давáти ~ годúну** *див.* давати; **за ~ монéту** *див.* монету.

ЧИТАТИ: читáти в душí (в сéрці) *чиїй, чиєму, кого.* Розуміти, розгадувати чийсь душевний стан. *Ой, якби-то баронеса могла читати Софії в серці — вона б жахнулася* (Л. Укр.).

читáти (вичúтувати) / прочитáти (вúчитати) молúтву, *кому і без додатка.* Дорікати кому-небудь, лаяти когось. [Храпко:] *А то все що на шармака воно* [добро] *доводиться* [дістається], *нетруджена копійка до рук доходить!* [Галя:] *Та буде вже, папо, цю молитву читати* (Мирний); *— Та піди ж та прочитай молитву Солов'їсі? Хіба ж ти не бачиш, що вона мене їсть, як іржа залізо...* (Н.-Лев.); *— І як ото ти смієш балакати з моїми ворогами, коли я цього не хочу! Потривай же! Я ж тобі дома вичитаю молитву!* (Н.-Лев.).

читáти (вичúтувати) / прочитáти (вúчитати) нотáції (нотáцію, морáль). Дорікаючи, давати кому-небудь настанови, поради, повчати когось.— *А бодай вас був вовк поїв у лісі. І притеребились прокляті відьми! Ще оце почнуть читати мені нотації,— думав Ястшембський, говорячи тіткам компліменти* (Н.-Лев.); *Покликавши прикажчика. Густав Августович взяв його за лікоть і, відвівши в бік від Софії, став читати йому нотацію* (Гончар); *Ображена виховательська негайно поскаржилася директорові. Директор розгнівався і, коли*

Петро повернувся з купання, прочитав йому сувору нотацію (Багмут). Синонім: **читáти лéкції.**

читáти / прочитáти лéкції (лéкцію). Дорікаючи, давати кому-небудь настанови, поради, повчати кого-небудь.— *Ви мені, батьку, лекцій не читайте* (Довж.). Синонім: **читáти нотáції.**

читáти / прочитáти між (поміж) рядкáми (рядків). Здогадуватися про прихований зміст написаного, сказаного і т. ін. *Поміж рядками ненароком Духовним він читає оком Рядки незримі* (Пушкін, перекл. Рильського).

читáти / прочитáти прóповідь *кому.* Повчати кого-небудь.— *Ти що ж, на всю ніч найнялась мені проповіді читати* (Тют.); — *Більше ніякої моральної проповіді я йому не читав. Мій Іван і вирівнявся!* (Вітч.).

як (мов, ніби *і т. ін.***) з книжки читáти,** *з сл.* розкáзувати, розповідáти *і т. ін.* Дуже чітко, без запинки.— *А казок яких він уміє розказувати.. Чи страшної, чи смішної,— як з книжки читає* (Мирний). Синоніми: **як по пúсаному** (в 1 знач.); **як по псалтирю́ читáти.**

як (мов, ніби *і т. ін.***) по псалтирю́ читáти.** Дуже чітко, без запинки. *Усе мені одказує* [Катря], *як наче по псалтирю читає* (Вовчок). Синоніми: **як по пúсаному** (в 1 знач.); **як з книжки читáти.**

ЧИЯ: чия́ візьмé. Хто переможе. *А з другого, поки пробрались трохи поміж людом, чує Петро таку розмову: — Як ти думаєш? Чия візьме? — А чия ж, як не Івана Мартиновича!* (П. Куліш); — *Побачимо, чия візьме,— заскреготав зубами Микола і рвонув машину з місця* (Сол.).

чия́ кíшка сáло з'їла *див.* кішка.

ЧІМ: в чім річ *див.* річ; **на ~ би не стáло** *див.* стало; **як ні в ~ не булó** *див.* було.

ЧІП: як чіп. 1. *з сл.* дурнúй, п'янúй. Дуже сильно, у великій мірі.— *Хоч і кажуть, що ти відьма, і бояться люди тебе, а я прямо скажу — дурна, дурна як чіп, та й годі!* (Мирний); *Офіціант із полісменом вели під руки Полякова* [емігранта]. *Колишній саратовець був п'яний як чіп* (Кор.). **як чопóк.** *П'яний як чопок* (Номис).

2. *з сл.* пúти, напивáтися. Дуже багато. *Бригадир одмовив тихо На запитання моє: — Лиходід... то наше лихо! Тільки «звіти» подає, Та як чіп горілку п'є!* (С. Ол.); *Пив Сидір так, як чіп* (Бор.).

ЧІПЛЯТИСЯ: чіпля́тися на шúю *див.* вішатися.

ЧМАНІЄ: головá чманíє *див.* голова.

ЧМЕЛІВ: слýхати чмелíв *див.* слухати.

ЧМЕЛЯ: убúти чмеля́ *див.* убити.

ЧО́БІТ: підгортáти під чóбіт *див.* підгортати.

як [дрáний (діря́вий)] чóбіт, *з сл.* дурнúй. Дуже, у великій мірі.— *Ото я дурний як чобіт,— воркотів сам до себе Іван, сидячи знов з люлькою в зубах на лавочці* (Фр.); — *Дурний ти, Вікторе, як драний чобіт,— відповів на те Твердохліб і, сплюнувши, пішов геть* (Цюпа); [Терешко:] *Ой, Грибок, дурний ти як діравий чобіт.. Час уже своєю головою думати* (Зар.).

ЧОБІ́Т: пáра чобíт на однý нóгу *див.* пара; **стоптáти багáто ~** *див.* стоптати.

ЧОБІТЬМИ: кресáти чобітьмú *див.* кресати; **лíзти з ~ в дýшу** *див.* лізти.

ЧОБОТИ: бúти чóботи *див.* бити.

два чóботи — пáра (на однý нóгу). Схожі між собою якимись (перев. негативними) рисами, поглядами, становищем у суспільстві і т. ін.; варті один одного.— *Теж партійний* [Антон], *либонь.— А до якої партії? — З тієї якраз партії, що й учителів Павло.— Есер. Два чоботи — пара* (Головко); — *Чому у тебе розладилося з Насткою? Якось я розмовляв з нею. З її слів — винен ти. Але поспішне одруження ставить усе на своє місце. Вона легковажна. Виходить, ви — два чоботи — пара* (Автом.); *Фред зник за дверима. В квартирі відразу посвітлішало і попросторішало. Згадався* [Миколі] *Конопельський. От звести б їх з Фредом, от би компанія була, два чоботи на одну ногу* (Збан.). Синоніми: **пáра чобіт на однý нóгу; однúм мúром мáзані; однóго пóля я́года; пáра п'ятáк; одúн від óдного недалéко відбíг.** Антонім: **не з нáшої парáфії.**

лизáти чóботи *див.* лизати; **потягнýти ~** *див.* потягнути; **топтáти ~** *див.* топтати.

ЧОБОТОМ: під чóботом *чиїм, кого, з сл.* бýти, жúти *і т. ін.* У цілковитій залежності від кого-небудь, під чиєюсь владою, чиїм-небудь гнітом.- — *У нас спільний ворог — самодержавство. Отже, й спільна мета: здобути волю всім народам, що стогнуть під його чоботом,— сказав Крулікевич* (Тулуб).

ЧОВНІ: як собáка в човнí *див.* собака.

ЧО́ГО: до чóго... Уживається для вираження високого ступеня вияву якої-небудь ознаки; дуже. *Мірошниченко піднімає над головою чахлий вогник сліпака, пильно оглядається: до чого полісовщик Мирон Підпригора схожий на свого двоюрідного брата Василя* (Стельмах).

ні до чóго, *кому.* Не потрібен.— *Забирайте, забирайте, дядьку,— Вутанька, посміхнувшись, підкинула йому ногою і другий лантух.— Вам на хазяйстві згодяться, а мені вони ні до чого* (Гончар); *Рудий удавав, що йому ці балачки ні до чого, він навіть поліз у кабіну, але прислухався до кожної репліки* (Хор.).

прийшлó що до чóго *див.* прийшло; **прихóдиться до ~** *див.* приходиться; **що й до ~; що кудú й до ~** *див.* що.

ЧОГО́: мáло чогó не бувáє *див.* мало; **немá тогó в світі, ~ не...; немá ~** *див.* нема; **немá ~ бóга гнівúти** *див.* гріх; **немá ~ в рот поклáсти** *див.* нема.

чогó дóброго. Може статися, може бути, можливо (перев. при припущенні небажаного наслідку).— *Шкода тільки, що не жениться* [Чіпка], ..

Чого доброго, розволочиться, розледачіє (Мирний); *Ще недавно такою тихенькою, як весняна травичка, була.. А це від нього ж, Давида, навчилася усякими насмішками розкидатися, чого доброго стане пащекувати, а йому не така потрібна дівчина* (Стельмах).

чогó ліва ногá забажáє *див.* нога; **~ тільки немá** *див.* нема.

ще (іщé) чогó! Уживається при запереченні неприйнятних думок, дій, вчинків і т. ін. [К а с а н д р а:] *Не руште! Я під захистом святим!* [А я к с:] *Іще чого!* (Л. Укр.).

ЧОГО-ЧОГО: чогó-чогó, а...; чомý-чомý, а... Уживається для виділення, підкреслення чого-небудь.— *Цілих вісім день оце прожив я у матері і чого-чого, а про оте прокляття наслухався доволі* (Ле).

ЧОЛА: не схили́ти чолá *див.* схилити; **обтéрти піт з ~** *див.* обтерти; **у пóті ~** *див.* поті.

ЧОЛІ: на чолí. 1. *з ким.* Керований, очолюваний ким-небудь. *Їй здавалось, що проти неї назустріч вийде вся бієвська громада з головою на чолі* (Н.-Лев.); *Ніколи не забудемо ми, що в рядах пугачовських повстанців були й повстанці башкири на чолі з воїном та поетом Салаватом Юлаєвим* (Рильський); — *Хочемо України української, червоної, своєї! Схвальний гомін прокотився по майдану.— Червону дайош! Червону!* — *дружно неслося звідти, де стояли асканійці на чолі з Яреськом* (Гончар).

2. *кого, чого.* Керуючи ким-, чим-небудь, очолюючи когось, щось. *Іван Оленчук прибув до броду на чолі цілої валки, підняв усіх жителів свого кутка — від старого до малого — рятувати броди* (Гончар); *На чолі полку мчить Тарас. Його вигляд страшний. Бурхає полум'я* (Довж.).

на чолí напи́сано *див.* написано; **постáвити на ~** *див.* поставити.

ЧОЛО: клони́ти чолó *див.* хилити; **мідя́нé ~** *див.* лоб; **підніма́ти ~** *див.* піднімати; **схиля́ти ~** *див.* схиляти; **хили́ти ~** *див.* хилити.

ЧОЛОВІК: бóжий чоловíк, *заст.* Паломник, прочанин; юродивий. *Божий чоловік положив Петрусеві на голову руку да й каже: — Добрий козак; по батькові пішов* (П. Куліш); — *Данила Бульбаша не знали? У божого чоловіка прикинувся — почав ходити і влітку і взимку босий* (Панч).

ЧОЛОВІКА: не вважáти за чоловíка *див.* вважати.

ЧОЛОМ: би́ти чолóм *див.* бити; **вдáрити ~** *див.* вдарити; **прийма́ти ~** *див.* приймати.

чолóм тобі (вам), *заст.* Форма шанобливого вітання при зустрічі.— *Чолом вам, панове громадо! Чолом і тобі, пане полковнику! Ну.. як же ти вернувсь до табору, не маючи коня?* (П. Куліш).

ЧОМУ: ні при чóму (чім). Не винний у чому-небудь, не причетний, не мати стосунку до чогось. — *Цих хлопців я не знаю,— ледве вимовив Марко.— І ніхто мене не вчив, сам украв, бо їсти хотів, а вони тут ні при чому* (Мик.); — *Колись брала* [рибу], *а тепер не хочу,— відрізала Килина.— Ну, як тебе вкусило щось, то я тут ні при чім,— пробурчав Тодей Батюта й повернувся, щоб іти* (Гуц.).

показáти на чóму горíхи ростýть *див.* показати; **у ~ був** *див.* був; **у ~ мáти народи́ла** *див.* мати [1].

ЧОМУ-ЧОМУ: чомý-чомý, а... *див.* чого-чого.

ЧОРНА: чóрна годи́на *див.* година; **~ дóля** *див.* доля; **~ кíшка пробíгла** *див.* кішка; **~ пля́ма** *див.* пляма; **~ смерть** *див.* смерть; **~ спрáва** *див.* діло; **щоб прийшлá ~ годи́на** *див.* година; **як ~ хмáра** *див.* хмара.

ЧОРНЕ: видавáти біле за чóрне *див.* видавати; **~ діло** *див.* діло; **~ зóлото** *див.* золото; **~ слóво** *див.* слово.

ЧОРНИЙ: про чóрний день *див.* день; **~ віл на нóгу наступи́в** *див.* віл; **~ вóрон** *див.* ворон; **~ кіт пробíг** *див.* кішка; **як ~ віл; як ~ віл на нóгу наступи́в** *див.* віл.

ЧОРНИЛЬНА: чорни́льна душá *див.* душа.

ЧОРНИМ: чóрним по бíлому, *з сл.* н а п и с а н о, з а п и с а н о *і т. ін.* Цілком ясно, виразно, чітко, зрозуміло. *У Переяславських пактах чорним по білому написано аби злодіїв та втікачів з земель московських в кошах козацьких, куренях та полках не переховували* (Рибак); *Там* [у «Положенні»] *чорним по білому написано, що незалежно від полюбовної згоди поміщик може в усякий час вимагати від селян обміну необхідної йому землі, коли на ній виявляється джерело мінеральної води чи корисні копалини, в тому числі і торф* (Стельмах).

ЧОРНІ: чóрні дні *див.* дні; **~ хмáри збирáються** *див.* хмари.

ЧОРНО: [аж] у рóті чóрно *у кого, кому.* 1. Хто-небудь дуже сердитий, лютий.— *Та тебе всі знають у Закриниччі за скажену, у тебе в роті чорно* (Гуц.).

2. *з сл.* т а к и й. Дуже, у великій мірі. *Панночка на стільчику розкинулась, плаче; а стара над нею головою стоїть і так то люто вже мене лає, така вже люта,— аж у роті чорно* (Вовчок).

чóрно пéред очи́ма *у кого, кому.* Хто-небудь дуже знесилений, утомлений (від переживання, хвороби, важкої праці і т. ін.).— *Бог би тебе скарав, Саво! Мені з журби чорно перед очима, а ти ще приходиш і їси моє серце!* (Коб.).

ЧОРНОЇ: чóрної пáм'яті *див.* пам'яті.

ЧОРНОМУ: держáти в чóрному тíлі *див.* держати.

ЧОРНУ: наганя́ти чóрну хмáру *див.* наганяти; **про ~ годи́ну** *див.* день.

ЧОРТ: давáй бóже нóги а чорт колéса *див.* давай.

з чим чорт не жартýє (не грáється). Усе може

бути. Анкету він уже заповнив. Тепер ще біографія, характеристика й — з чим чорт не жартує? — може, й вигорить справа з переводом на роботу до міністерства (Мур.).

[і] сам чорт, *з сл.* н е п і з н а́ є, н е з р о з у м і є *і т. ін., грубо.* Ніхто. *Сам чорт не пізна, яка з дівчини вийде молодиця* (Номис); *Ведмідь реве, і корова реве, а хто кого дере — і сам чорт не розбере* (Укр.. присл..).

[і] чорт до́вбнею не доб'є́ *кого, ірон.* Хто-небудь має міцне здоров'я, живучий.— *Такого діда й чорт довбнею не доб'є,— і Данилко сам дивувався — отаким він прадіда ніколи не бачив, скільки сили ще було в його кощавому тілі* (Ю. Янов.). П о р.: **до́вбнею не доб'є́ш.**

[і] чорт із сві́чкою не зна́йде (не знайшо́в) *кого, що, ірон.* Кого-, що-небудь не можна розшукати, навіть докладаючи великих зусиль.— *Я мрію працювати на селі.— Не бреши! Багато з вас таких, що повивчались, а на селі працюють? Порозбігалися, що й чорт із свічкою не знайде* (Тют.); — *Корабель,— продовжував Богдан,— на якому я очуняв, належав старому малайцеві з острова Тао — десь на північ від Яви. Цього острова і чорт із свічкою не знайшов серед безлічі тих островів* (Ю. Янов.).

і чорт лизне́ (зли́же) *кого, лайл.* Хто-небудь зникне зовсім, безслідно. *За кучму сю твою велику Як дам ляща тобі я в пику, То тут тебе лизне і чорт!* (Котл.); [С т е п а н *(до Гордія):*] *Анахтемо, замовчи, бо тут тебе й чорт злиже!* (Кроп.). **немо́в чорт злиза́в уся́кий слід.** *Починаю розвідувати, хто тоді був у шинку, що то за якісь були, що мене били,— ага, немов чорт злизав усякий слід* (Фр.).

нада́в (же) чорт, *грубо.* Уживається для вираження незадоволення, досади у зв'язку з тим, що хто-небудь щось зробив або робить. [М и х а й л о:] *Жінко! Знайди угля або крейди.* [Т е т я н а:] *От чорт надав забаву* [стріляти]! *Вікна повибиваєте* (Котл.).

ніякий чорт не жде *кого, грубо.* У кого-небудь немає нікого з рідних, близьких.— *Мене ніякий чорт не жде! — А дома? На обличчі Сагайди появляється злісна гримаса, а губи починають дрібно тремтіти.— Мій дім, брате,.. вітер розвіяв!* (Гончар).

ніякий чорт не страшни́й *кому, грубо.* Хто-небудь нікого не боїться. *Та він що — прицюцькуватий? — з подивом думав Броварник.— А чи й справді любляться з Наталкою так, що ніякий чорт їм не страшний?* (Гуц.).

носи́тися як чорт з пи́саною то́рбою *див.* носитися.

оди́н чорт (біс, ді́дько); одна́ сатана́, *грубо.* Те ж саме; все одно, однаково. *Вовтузився* [Іван Пісня] *й далі; видно, в нього ніяк не в'язалась петля.— Іване, що ти робиш? Пісня, не перериваючи роботи, заговорив гнівно, уривчасто: — Один чорт! Досить! Несила моя... Хай вони прокляті будуть!* (Збан.); *Один біс, що пан, що багатий мужик* (Коцюб.); — *Колего, можу вас запевнити, все це дарма.. Звертайтеся до них по-янгольськи чи по-бісовськи — один дідько. Це — банда* (Гашек, перекл. Масляка).

[сам (і)] чорт не брат (за бра́та) *кому.* Хто-небудь сміливий, відважний, нічого не боїться, все може перебороти.— *Та що! навіть самі поляки вже будуть за нами,— то тепер нам уже й «сам чорт не брат»* (Л. Укр.); — *Щоб жити, треба вміти вибирати.. Бачиш: Петро вибрав собі наречену і тепер сам чорт йому не брат!* (Загреб.); *Кулеметники порозвалювались на тачанках, і здавалося, що їм і чорт не брат* (Ю. Янов.); *Кашкет на правому вусі, на лівому — копиця закучерявленого чуба, на широких грудях — вишита сорочка, сам чорт йому за брата* (Грим.).

сам чорт (біс, сатана́) но́гу (но́ги) зло́мить (вло́мить, злама́є, полама́є). 1. *у чому, де.* Важко зрозуміти, усвідомити, з'ясувати що-небудь або розібратися в чомусь.— *Стійте, стійте, дайте перше.. шовкову спідницю, бо я не знайду, тут сам чорт ногу зломить, шукаючи...* (Л. Укр.); — *Як живемо? — Так собі,— відповів слідчий Берніс,— переплутали мені всі матеріали, а тепер сам чорт у цьому ногу зломить* (Гашек, перекл. Масляка); — *У ваших канцелярських викрутасах сам чорт зламає ногу.— Інакше, пане, не можна* (Тулуб); *Гадав* [Левко], *що нема в світі вреднішого зілля, аніж баби. З ними сам біс ногу вломить* (Стельмах); *Потап може лише покрикувати на Таволг, підганяти, придумувати усяку мудрацію, у якій сам сатана ноги поламає!* (Рудь).

2. Дуже складний, заплутаний, невідомий. — *Аби тільки в ліс перескочити. А там він такі стежки знає, такими шляхами поведе, що сам чорт ногу зломить* (Коз); // Дуже складно, заплутано. **сам чортя́ка но́гу зло́мить.** [П е р е д е р і й:] *Адже як почне* [Стрижаченко] *крутити,.. то й праве діло так закруте, що сам чортяка ногу зломе, а в його правди не дошукається* (Мирний).

смикну́в (потягну́в) чорт за язика́ (за язи́к) *кого.* Хто-небудь необдумано, невчасно сказав щось. *І смикнув мене чорт за язика з тими шуриками-муриками!* (Гуц.).

хай (неха́й, бода́й) чорт (нечи́стий, лихи́й) бере́ / ві́зьме́ (ухо́пить) *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось — чогось, побажання позбутися його. *Виб'ють ковбки останнього пструга в Черемоші, сплавлять з Балтагула останній ковбок, а там — хай вас чорт бере, гуцули. Аби лиш податок давали та в кожнім селі мали жандармерію* (Хотк.); *Хай візьме чорт мою дурну істоту! Цей лермонтовський голубий туман Мені залити хоче всю роботу І геть зірвати виробничий план*

(Рильський); — *Я вже був забувся про неї, а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оце ж то ті стріли купідонові, про котрі торочать латинські поети! Бодай нечистий узяв оті купідонові стріли!* (Н.-Лев.); *Кете лиш кресало Та тютюну, щоб, знаєте, Дома не журились. А то лихо розказувать, Щоб бридке приснилось! Нехай його лихий візьме!* (Шевч.). **бода́й чорті́ вхопи́ли.** *Він лютився.. і директорові чимало прокльонів діставалось; — А бодай того директора чорти вхопили* (Март.). **бода́й чортя́ки вхопи́ли.** [О л і м п і а д а *(чоловіку)*:] *Бодай вже тебе чортяки вхопили!..* (Кроп.). П о р.: **чорт би побра́в; щоб чорт побра́в.** С и н о н і м: **бода́й грець спали́в у діжі.**

хай (неха́й) йому́ (їй, тобі, їм *і т. ін.*) **чорт (сім чортів, га́спид),** *лайл.* Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього.— *Ну, як агітатор?* — *допитується Євдоким Юренко у задуманого Величка.— Хай йому чорт! — з серцем відповідає той* (Стельмах); — *Хай їм* [бикам].. *чорт,— каже.— Щоб не клопотаться — продав.— Отак, кажу,— нахазяйнував, синочок!..* (Тесл.); — *О, нехай йому чорт! Як забився! — Крикнув він до Івася* (Мирний); *Дочко! чого ти проклинаєш? Що він тобі винен? — Та хай йому сім чортів і все лихе; чи я ж проклинаю? І чого ви вчепились?* (Свидн.); *Не люби, Христе, нікого і ніколи. Хай йому гаспид* (Мирний); *Хто ж тепер у неї там заправляє? — Та хай їй* [Мар'яні] *гаспид! — не вимовчав Дзюба* (Мирний). С и н о н і м и: **хай йому́ грець; хай йому́ цур; грець побива́й.**

чий чорт ста́рший *див.* батько.

чорт би побра́в (узя́в, забра́в) *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось — чогось, побажання позбутися його.— *Куди не глянь — скрізь верби, чорт би їх побрав, осика, вільха. Вся наша величезна північ споконвіку цвіту не бачить!* (Довж.); — *От, чорт би її забрав —..віднесла когутика, а тепер сліпкуй та журися, як не заспати! — висварився Василь* (Чендей). **чорти́ б взяли́ (забра́ли).**— *І от ще й продасть Нbackковичa*

чорти́ б взяли́ (забра́ли).— *І от ще й продасть Новаковuч землю* [людям]... *може бестія продати, бо й йому грошей треба!.. Чорти б його взяли... цю скотиняку Новаковича!..* (Гр.); — *Чорти б вас* [гусарів] *забрали до себе у пекло. Що мені робити голіруч?! — вилаявся пошепки Корж.— Ані шаблі, ані мушкета* (Тулуб); **чортя́ка б взяла́.** *Прозора сутінь полягла На гай, на поле і на хати.. (Але, чортяка б їх взяла! Як тяжко римів добирати!) (Сам.);* **чорт би побра́в твою ма́тір.** *Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: Не годен ти синів християнських мати. Війська твого не боїмося... Землею і водою битимемось з тобою, проклятий сину, чорт би побрав твою матір* (Довж.); **чорти́ б мордува́ли ва́шу ма́му.**— *Ми ж не знали, що їм так пофортунить,— засміявся бандит.— Чорти б мордували вашу маму. А я, гадаєте, знав?* (Стельмах). П о р.: **щоб чорт побра́в; хай чорт бере́.** С и н о н і м и: **чорт бери́** (в 1 знач.); **дия́вол йому́ в печінки́; враг його́ бери́; хай би грець забра́в; бода́й грець спали́в у діжі.**

чорт (біс) зна́є (зна) що, *грубо.* Не те, що треба; не таке, як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. [П а н і:] *Годі базікать чорт знає що! Іди виспись...* (Вас.); *У нас погода погана, то весна, то зима, то чорт зна що* (Коцюб.); — *Чорт зна що робиться! — занепокоївся тамбовський губернатор, одержавши раптом спішне повідомлення* (Довж.); *Випустіть їх* [каченят], *куме!.. На якого біса вам таке чорт зна що!* (Рильський). **бісі́ зна що.** *Верзе біси зна що Та й думає: Ми то!* (Шевч.).

чорт (біс) [його́ (вас *і т. ін.*)] **бери́ (забира́й) / візьми́ (побери́, забери́** *і т. ін.*). 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, досади з приводу чогось. [К р а с о в с ь к а:] *Разів зо два заходив, а то ввечері як прийшов на чай, ти ж як просиділа ввесь. вечір маною, що й словом до його не озвалась, то, звісно, він вже годі кватирі наймать!* [С а ш а:] *Ну й чорт його бери!* (Пчілка); — *Я ще... не вмер. Коліть, чорти вас забирай!* (Мушк.); — *Все разом було... І чабанував... і бринзу робив... Взимку всю худобу сам порав... Дванадцять років відбатрачив. Дванадцять з дванадцяти! І круглий рік? Чорт візьми, це ж каторга!* (Гончар); — *Цей безпритульний Томмі — Дуже настирний Томмі: Голову всім морочить, Чорт його побери!* (Бажан); *Кудись раптом поділася властива Харкевичу ввічливість, і він крикнув: — Чорт забери, що ж я тут маю ночувати?* (Голов.); *Берд (кидається до Мічуріна і, вириваючи в нього один чемодан, перекладачеві) — Чорт вас забери! Беріть чемодани! Я вас прожену нарешті. Дайте чемодани!* (Довж.) **біс би його́ брав.** *Не один з них подумав собі: «Біс би його брав твою* [панову] *густовність»* (Фр.). **чортя́ка вас забира́й.** *То з якою метою приземлились? Кого шукали, чортяка вас забирай? Кого, кого, питаю* (Хор.). С и н о н і м и: **дия́вол йому́ в печінки́; враг його́ бери́; хай би грець забра́в; бода́й грець спали́в у діжі.**

2. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь. [Б у г р о в:] *Я живий! Чорт забирай, як я здорово біг!* (Мик.); *Виходячи з-під акацій, Данько на ходу розмашисто тернувся обличчям по обважнілій білим калиттям гілці.— Чорт візьми, здорово пахне, еге ж? — і засміявсь* (Гончар); — *Сев, а хороше море, чорт його забери? — Коли б тільки його не змальовували синьою фарбою і красивими епітетами* (Ю. Янов.).

чорт (га́спид, сатана́) [його́ (тебе́, їх *і т. ін.*)] **зна́є (зна),** *грубо.* 1. Невідомо, незрозуміло.— *Ой,*

козаче,— каже,— козаче! Та хіба ж на світі є́сть хоч одна проста дорога? Думаєш іти просто, а зайдеш чорт знає куди! (П. Куліш); [С т а с ь:] *А цього діда затримайте поки тута — чорт його знає, що воно за старець! Тепер багато всякої наволочі тягається по світу* (Вас.); *Сказавши, чорт зна де пропала* [Дидона], *Еней не знав що і робить* (Котл.); *— Та нащо ж ви їх* [сорочки] *йому* [хазяїнові] *віддали? — Чорт його зна, як воно сталося. Здуру...* (Тулуб); *А тут.. посилають: іди!.. Отака путь..— Чого се так припало? — Пита Пріська.— Гаспид їх знає!* (Мирний). **чорт його́ ду́шу зна́є (зна).**— *Де ж сторож? — Чорт його душу зна,-- одказував Йосипенко.— Хіба мені ще й сторожа сторожить?* (Мирний). П о р.: **дия́вол зна́є; дідько зна́є; біс зна́є.**

2. Уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, сумніву, досади з приводу чогось.— *Що це він задумав? — питав він у сердитого зі сну Тимка.— А чорт його знає! Хіба в нього допитаєшся?* (Тют.); *Затремтіли в оратора руки. Забігали очі. Одвисла щелепа. Чорт його знає, вилетіли всі думки з голови, і всі слова* (Довж.).

чорт (дідько) ли́сий, *грубо.* Ніхто, ніщо.— *Показились десь діти, чи який хрін... Межи ними й дідько лисий не розбере справи!* (Коцюб.); *Вчитель вичитав Кадощі за біганину по огірках та грядках, на яких лисий чорт виросте, коли кожний тобі здурілий пес буде там товктися* (Ю. Янов.).

чорт (дідько, нечи́стий, нечи́ста [си́ла], лихи́й *і т. ін.*) **несе́ / приніс (поніс); нечи́ста [си́ла] принесла́ (понесла́)** *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийого-небудь небажаного відправляння кудись.— *Кого ж то це чорт несе? — подумав він* (Мирний); *Стукіт у двері. Всі обертаються.* [Ш а л і м о в:] *Ще когось чорт несе* (Коч.); [Х а ї м:] *Вже либонь дідько несе нашого пана* (Кроп.); *— Та хто іде? — Максим! Який Максим?.. Ой горе... Дідько знов несе...* (Стельмах); *Яєць.. нанесла* [качка]. *За дітей помовка. Аж нечистая несе Голодного вовка* (Рудан.); [М и л е в с ь к и й:] *Чого ви такий понурий?* [О р е с т:] *Та досадно, ся розмова.. Чорт приніс язикатого Острожина,— ідіот!* (Л. Укр.); *— Німців чорт приніс — і ті нас не минули. Двоє курей були — постріляли* (Збан.); *— Я не бачу тут нічого незвичайного, крім пороху і вибоїн. Чорт мене поніс у цю діру* (Довж.); *— І приніс нечистий оцю циганку! Вона забере в мене всі корови, гуси й індики,— подумала Терлецька* (Н.-Лев.); *Нечистий поніс мене восени в гості до куми на перець* (Н.-Лев.); *— Добре, Свириде, їдь і швидше зводь кінці з кінцями. Бо як нечиста принесе до вас Кульницького — тоді лиха не обберешся. Старим брехуном зробить тебе* (Стельмах); *— І звідкіль принесла його нечиста сила! — казали другі.— Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже й його чортяка хоч-не-хоч внесе туди! Не дав начитатися уволю* (Вас.). **чорти́ несу́ть / принесли.** *Як молитву читати, так його чорти надвір несуть* (Літ. Укр.); *— Сафрон Варчук! — здивовано промовив Тимофій.— Тьху! Куди його чорти несуть проти ночі? Чи не на відрізану землю подивитися? — аж підвівся Мірошниченко* (Стельмах); *— Не бійся, ми заберемо свій товар удосвіта,— пояснила Соломія,— а може й сьогодні вночі. Не лежати ж йому отут у хаті? Ще когось чорти принесуть* (Кучер). **чорти́ притаска́ли.**— *Так от кого чорти притаскали до нього. Так от хто щосили тарабанить у двері* (Стельмах). **чорт (дідько) наніс (позно́сив, пона́носив)** (про всіх або багатьох). [Х р а п к о:] *А чорт їх* [дітей] *наніс сюди* (Мирний); *— Я тобі казала: не гукай! — корила його Мар'я..— А я знав, що їх там чорт позносив...* (Мирний); *— І понаносив дідько на нашу голову всяку... шваль* (Гашек, перекл. Масляка). **чортя́ка понесла́.** [С е р б и н:] *Понесла мене чортяка так зарані — і набрів замість Мар'яни старого диявола* (Вас.). С и н о н і м и: **лиха́ годи́на несе́; лихи́й несе́; яка́ си́ла занесла́.**

чорт із ним; ~ його́ ма́тиме *див.* біс.

чорт не взяв *кого, грубо.* З ким-небудь нічого поганого не сталося, у кого-небудь все йде нормально. [М а р'я:] *Сказано, багаті ви з паном.* [К а р п о:] *Та вже так, що нашого Павлущенка чорт не взяв — придбав собі трохи!* (Пчілка); *— У мене есесівці* [полонені], *не бачиш? — Конвоїр німецької групи загрозливо змахнув автоматом.— Та не сердьтесь. Годі-бо вам. Чорт їх не візьме* (Довж.). **чорти́ не взяли́.**— *А як ваш Плачинда поживає? — Чорти його не взяли,— нахмурився Мар'ян* (Стельмах).

чорт не розбере́ *див.* біс.

чорт (нечи́стий, бене́ря) но́сить *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось невчасно або багато ходить, вештається в різних місцях.— *Що тебе, Іване, нечистий носить по селу серед ночі? — буркотіла Марія, відчиняючи двері Жменякові* (Томч.); *— Ідіть ви під три чорти, не дражніть мене! Вертитесь, нечистий вас носить! І тут мені немає від вас спокою!* (Довж.); *— Маковея десь бенеря носить, і на обід не з'являвся...* (Гончар); *— Чого це тебе так рано тут бенеря носить, Самійле?* (Коп.). **чорти́ но́сять.** *Де тільки й носили чорти Федька всі оці роки! Всю громадянську не злазив з коня* (Дім.); *— Голобородька немає? — Нема.— Де його чорти носять?! — Війна, товаришу полковник,— скрушно похитав головою старий* (Голов.); **чортя́ка но́сить.**— *І де чортяка їх носить до півночі! Ходять уночі з чортами разом, та ще їм двері одчиняй! — верещала по один бік Мотря* (Н.-

Лев.); **бене́ря занесла́.**— *А ви що за люди? І чого вас сюди бенеря занесла?* (Головко). П о р.: **леда́що но́сить.**

чорт ра́дий (рад) *кому, чому.* Хто-небудь неприємний, небажаний комусь; що-небудь неприємне, небажане комусь. *У народі мовиться: Гість жаданий — перший день, бажаний — другий день, терпимий — на третій, зайвий — на четвертий, а вже десь на п'ятий чи шостий — стає нестерпним, вже чорт йому рад* (Збан.).

чорт сі́пає за язи́к *див.* біс.

чорт (чорти́) [його́] ба́тька зна́є (зна), *лайл.* 1. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення з приводу чогось. [М а р у с я:] *Ти вже почнеш чорт батька зна що вигадувать та притулять горбатого до стіни!* (Кроп.); *Зрозуміло було одне: заарештували, щоб не дати йому виступити на засіданні.. Ні, це вже чорти батька зна що!* (Головко); [К и р и л о:] *То тепер я став і старий, і нікчемний, а колись — огонь був!.. А тепер — от чорти батька зна що — коритце довбаю — та й то втомився* (Мирний). **чорт його́ ма́му зна́є** *кого.*— *Чорт його маму знає тую свекруху. Вона варить борщ у такому покотелі, як відро, та всенький і поїдять і ще їм мало, а я зварю в малесенькому, то більше половини зостанеться* (Україна..).

2. Уживається для вираження здивування або захоплення з приводу кого-, чого-небудь. [С и д і р:] *Чорт його батька знає, як він виламав це вікно!* (К.-Карий); *Тут парубки як утяли! Роззявили роти — гукають...— Чорт батька знає, як співають! — Став він хазяїну казать,— Аж вуха, далебі, болять!* (Гл.).

чорт (чорти́) його́ (її́, ва́шій) ма́тері, *лайл.* Уживається для вираження крайнього незадоволення або обурення ким-, чим-небудь.— *Та вона ж лепетлива і сама ж рознесе по сусідах недобру славу про мене..— А чорт її матері! Нехай лепече язиком* (Н.-Лев.); — *По сто двадцять ягнят не дала б на сотню вівцематок, чорти вашій матері? — дівчина аж ногою притупнула..— Потомственна ж я чабанка!* (Гончар). **ма́тері його́ чорт.** *Я хочу знати, матері його чорт, це ж кому ми дорогу перейшли* (Головч. і Мус.).

чорт штовха́є *див.* біс.

щоб чорт (враг) побра́в (узя́в, забра́в) *кого, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги до когось, побажання зла та позбутися його. *Коло коней стояв якийсь незнайомий чоловік.— Щоб вас чорт побрав! щоб ви вилопались! — лаяв він* [братчиків] (Мирний); — *Та цитьте, чортові сороки! — Юпитер грізно закричав: — Обом вам обіб'ю я щоки, Щоб вас, бублейниць, враг побрав* (Котл.). **щоб чорти́ взяли́ (забра́ли)** [К о л о с:] *Щоб його* [Горлова] *чорти взяли, старий бик* (Корн.); — *Наш злий геній... щоб його чорти забрали* (Чаб.). П о р.: **чорт би побра́в.** С и н о н і м и: **хай чорт бере́; бода́й лихи́й узя́в; неха́й ли́зень зли́же.**

що за чорт *див.* біс.

яки́й чорт (га́спид). Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками і т. ін. *Ну, не бісового ж тобі сина й син, диявольський прикажчик... Який йому гаспид гадав отсе казать!..* (Стор.); *Який гаспид одвоював наше добро, опріч нас самих? кричали міщани* (П. Куліш).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чорт від ла́дану,** *з сл.* т і к а́ т и і *под., грубо.* Дуже активно, інтенсивно. *Клим бенкет носом знав. А діло? як чорт від ладану тікає* (Бор.); [Г а н н а:] *Куди ж це Гната занесло — і досі нема? А та, певно, побігла одшукувать його! Шукай, шукай — знайдеш, якраз! Він від тебе тіка, як чорт від ладану* (К.-Карий); *За Муравйовим уже й слід прохолонув.— Утік, шкура! — загукали солдати.— Драпонув, як чорт від ладану* (Лев.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чорт (ді́дько) за грі́шну ду́шу,** *перев. з сл.* в х о п и́ т и с я, т р и м а́ т и с я *і т. ін., грубо.* Дуже сильно. *Наліг я на вила, мов циган на ковадло, руки мої вхопилися за держак, як чорт за грішну душу...* (Гуц.); — *Думаєте, дарма Гітлер за цю Австрію тримається, як дідько за грішну душу?* (Гончар).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чорт (ді́дько) ла́дану (свяче́ної води́),** *з сл.* б о я́ т и с я, с а х а́ т и с я *і т. ін., грубо.* Дуже, сильно.— *Та він же, як чорт ладану, мабуть, боїться партизанів! — раптом здогадався Кирило* (Головч. і Мус.); *Українське панство, спольщене або русифіковане в переважній більшості, втратило будь-які зв'язки з народом, його мовою, культурою, сахалось народу, як чорт ладану* (Рад. літ-во); *Бійся попа, як дідько ладану* (Укр.. присл..); *Прийде раз на рік* [Параска] *до церкви.. та й заглядає.. через поріг — як той дідько боїться ладану* (Н.-Лев.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чорт до сухо́ї верби́,** *з сл.* п р и ч е п и́ т и с я, п р и л и́ п н у т и *і т. ін., грубо.* Дуже, сильно.— *Клятий Ботушкан причепився до мене, як чорт до сухої верби, і хоче, аби я йому ще один рік задурно робив* (Казки Буковини..).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чорт злиза́в** *кого, що, грубо.* Хто-небудь зник або що-небудь зникло безслідно. *Хлопець швидко зник, його як чорт злизав.* **мов чортя́ка злиза́в.** [М а р' я н:] *Не бачили ви, панночко, де та навіжена чорнильниця? Пані треба до Богуша записку писати, а тут мов чортяка злизав тую чорнильницю!* (Пчілка). С и н о н і м и: **як коро́ва язико́м злиза́ла; як лиз злиза́в; як хап ухопи́в; як водо́ю вми́ло; як ві́тром зду́ло; як крізь зе́млю провали́тися.**

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чорт ли́ко (ли́ка) дере́,** *з сл.* к р и ч а́ т и, *з кого.* Дуже сильно. *Кричить, мов з його чорт лико дере* (Укр.. присл..); *Циган-*

чата танцюють халяндри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере (Кв.-Осн.). **мов чорті́ ли́ко живце́м видира́ють.** *Дядько ступить до неї, а вона вчепилася тонкими рученятами в ріжок скрині і заголосила.— Дурне дівчисько, кричить, мов з неї чорти лико живцем видирають* (Стельмах).

[як (мов, ніби *і т. ін.*)**] чорт сім кіп горо́ху змолоти́в,** *жарт., на кому, у кого, перев. з сл.* н а в и д у́, н а о б л и́ч ч і *і т. ін.* Хто-небудь має віспини або шрами від них. *На ньому ніби чорт сім кіп гороху змолотив; У його на виду чорт сім кіп гороху змолотив* (Укр.. присл..); *Хотина, як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду у неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив* (Н.-Лев.).

як (мов, ніби *і т. ін.*) **чорт у суху́ гру́шу (у стару́ верб́у),** *з сл.* з а к о х а́ т и с я і *под., грубо, ірон.* Дуже сильно. *До Світлани теж недовго ходив. А оце прикипів до Степки. Маланка бачить, що закохався Дмитро, як чорт у суху грушу* (Зар.).

як чорт, *грубо.* Дуже, в значній мірі. *І злий був* [отаман], *як чорт* (Хотк.).

ЧО́РТА: де в чо́рта! *див.* біса.

до чо́рта (до біса) в зу́би. 1. *грубо.* У найнебезпечніше або найвіддаленіше місце; у найскрутніше становище, у найскладніші обставини. [Г о л о с з 1-го х о р у:] *Повтікали старогородські шевці, мабуть, до чорта в зуби* (Н.-Лев.); [Н і н а:] *Знаю, Пашо, знаю, що кожен з нас, як стій, в атаку піде, у розвідку, на смерть, до чорта в зуби. І не злякається нічого в світі* (Дмит.). **до всіх бісів у зу́би.** *Зачеплений міцною рукою жінки, побіг* [Сивоок] *кудись до всіх бісів у зуби* (Загреб.); **чо́рту в зу́би.**— *З такою дівкою за сідлом помчався б я хоч і к чорту в зуби, не то до чорногорців* (П. Куліш). П о р.: **чо́ртові в зу́би.** С и н о н і м и: **до біса на ро́ги; хоч у пе́кло.**

2. *перев. з сл.* і т и́, ї́ х а т и *і т. ін., лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимнебудь, побажання позбутися його. [К і н д р а т:] *Не лайтеся.* [Б о б р е н ч и х а:] *Іди до чорта в зуби, бо як лайну, то й ноги задереш* (Сам.); [Т а р а с:] *Ну, й чорт з тобою і з твоєю тіткою, Ідь з нею, хоч і до чорта в зуби* (Мик.).

до чо́рта (до га́спида), *грубо.* 1. Дуже багато.— *Стану я вчитись, стану робити? Як би не так! Хай хто хоче робе* [робить]. *Я знаю, у батька до чорта грошей — на мій вік стане* (Мирний); *На те не гляди, .. Що борщ варе* [варить] *мов для хорта, Так зате до чорта!* (Манж.); *— Та й солов'ї у Ратієвщині як свищуть. І скільки то їх? — обізвавсь Івась.— А вже до гаспида! — додав Грицько* (Н.-Лев.). П о р.: **до бі́са** (у 1 знач.). С и н о н і м и: **до бісового ба́тька** (в 2 знач.); **до дідька** (в 3 знач.); **до ли́ха** (в 1 знач.).

2. Значною мірою, дуже сильно. *Він виструнчився перед командиром усією своєю височенною постаттю, аж головою дістав стелю землянки. До чорта зріст йому вигнало* (Коп.).

з чо́рта *див.* біса; **іди́ до ~** *див.* іди; **іти́ до ~** *див.* іти; **на ~** *див.* біса; **посила́ти до ~** *див.* посилати.

у чо́рта в зуба́х, *грубо.* У віддаленому або якому-небудь невідомому, небезпечному місці. *Юшка була холодна, бараболя тверда.— Задубіла,— промовив він крізь зуби, відсуваючи миску. Олександра скочила, мов опечена, й блиснула на Гната очима.— Задубіла! Бодай вже ти задубів, як маєш сидіти десь у чорта в зубах!.. Що се за чоловік? До хати його й псами не заженеш* (Коцюб.).

у чо́рта (у га́спида, у бі́са), *грубо, ірон.* Уживається як підсилення при вираженні сумніву або незгоди з висловленим, незадоволення чим-небудь.— *Тепер ми рівні,— загули багачі.— Революція всіх порівняла.— Які ми у чорта рівні,— кричав він їм у відповідь.— Ти столипінець, а я пролетарій! В тебе земля, а в мене що?* (Гончар); *— Де в гаспида подівся наш музика?* (Мирний); *— Коли ти в гаспида цю книжку дочитаєш?* (Н.-Лев.)? *— І де в біса застряла? — охриплим голосом заспаний привітав її брат* (Мирний); [Ч і п:] *Еге, кажи! Який же після цього Ти в біса війт?* (Коч.); *Цар скипів, почав кричати: — Я його не хочу знати! І який він в біса князь?* (Перв.).

хоч чо́рта дай *див.* дай.

чо́рта з два, *вульг.* Уживається для вираження заперечення, незгоди і т. ін.; не буде так, не вийде так; ні за яких обставин.— *От теперечки нехай попошукає нас Ломицький! Чорта з два знайде! — думала Марта Кирилівна* (Н.-Лев.); *Давидові чомусь так весело. Трохи й тривожно, але то — пусте. Ну, що вони йому зроблять? На людях не займуть, а підслідити ввечері — теж чорта з два!* (Головко); *— Ну, я вже якби втік, то чорта з два їм у руки дався б,— каже Порфир, усміхаючись* (Гончар). С и н о н і м и: **чо́рта ли́сого; дідька ли́сого** (в 1 знач.).

чо́рта ли́сого (пу́хлого, сма́леного), *вульг.* Уживається для вираження категоричного заперечення чого-небудь; не буде так, не вийде так. [П а в л о:] *Хіба не можна хапнуть?* [Г о р п и н а:] *Чорта лисого хапнеш, коли все позапирано* (Кроп.); *— Ну, хлопці,— звернувся Палилюлька до своїх охоронців.— Тягніть сюди і печене, і варене. Ще погуляємо сьогодні вволю, бо в більшовиків чорта лисого погуляєш* (Стельмах); *Коваль,— той не дуже любив говорити. Бувало слухає-слухає отак у гурті про різні небилиці, а далі й плюне з лайкою: — Невтриноси! На блюді їм земельку подадуть! Чорта пухлого — як самим своїми кліщами не взяти!* (Головко). С и н о н і м и: **дідька ли́сого** (в 1 знач.); **чо́рта з два.**

яко́го чо́рта (га́спида), *грубо.* Уживається для

вираження незадоволення чим-небудь; чого, чому, навіщо.— *Якого це чорта ви напали на мене з курми! Я не господар!* (Н.-Лев.); — *Пан, ти німак? А якого ти чорта до нас прийшов? Німець перестав жувати і уважно вставився на Джмелика п'яними очима, намагаючись зрозуміти, що йому кажуть* (Тют.); — *Дак якого ж гаспида ти од мене хочеш? — Оддай, брате, мені її* [Лесю] *без бою* (П. Куліш); *Ну, якого ми гаспида оцими глухими вулицями швендяємо?* (Мирний). П о р.: **якого біса.** С и н о н і м и: **якої чортової матері; якої марй; якого лиха.**

ЧОРТА: ні чорта (ні біса), *грубо.* Нічого, зовсім нічого. *Сяють очі* [діда] *глибоко з-під лоба. Тільки пух лишивсь на голові... Лає син, що ні чорта не робить, Допіка невістка: ще живі?* (Сим.); — *Погане ти, дружище, розповідаєш! — Та тут як викласти тобі усе життя наше, ні чорта воно не варте, братухо!* (Головко); — *Ти знаєш, Борисе,— чувся молодий незадоволений бас,— нічого не можу зробити... Де він* [кулемет] *тут закріплений, що його тримає— ні біса не бачу...* (Гончар).

ЧОРТАМ: аж чортам тошно *див.* тошно; **відправити ~ на сніданок** *див.* відправити; **посилати к ~** *див.* посилати.

ЧОРТАМИ: знатися з чортами *див.* знатися; **садити ~** *див.* садити.

ЧОРТИ: іди під три чорти *див.* іди.

куди чорти не посилали *кого, грубо.* Кому-небудь довелося побувати в багатьох місцях. *І де ми не були з тобою, Давиде?! Куди нас чорти не посилали!* (Томч.).

під три чорти *перев. із сл.* і т и, т і к а т и *і т. ін., лайл.* Геть, куди завгодно. [С а в к а:] *Ти* [Олена] *вже розумніша за батька? Ти вже велика? Ну, то й іди під три чорти з моєї хати* (Вас.); *Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі, і що він ладен хоч зараз тікати геть під три чорти* (Досв.).

чим чорти не граються. Усе може бути. *Одним словом, так чи так, але Маркова кар'єра на тому кінчалася. А там — чим чорти не граються,— гляди, що й його, Савченка, висунуть на губернію...* (Збан.).

чорти не вхопили *кого, грубо.* 1. Хто-небудь живий, не вмер, нічого не трапилося з ким-небудь.— *Живий? — торсонув плече побратима чоботар.— Ще мене чорти не вхопили,— грубо озвався Шмалько* (Добр.). **чорти вхопили.** *Видряпався я на башту, дивлюсь, біля жовніра лежить ратище і здоровенна сокира; от я, недовго думавши, ухопив її... як затоплю його по виску, раз, удруге, так тут його й чорти вхопили* (Стор.).

2. У кого-небудь усе йде нормально (з негативним ставленням того, хто говорить). *Сафрон із сім'єю переїхав жити на зиму до свого свата Созоненка. Весною кілька разів скликав толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці.— Чорти не вхопили його, має чим потрясти в калитці! — говорили люди* (Стельмах).

ще [й] чорти навкулачки не б'ються. Дуже рано. *Було, в пости, іще чорти не б'ються навкулачки: А вже Охрім, На глум усім, п'яненький лізе рачки!* (Г. Арт.); *Встане* [Комар] *в ту пору, коли ще чорти навкулачки не б'ються* (Ковінька); — *От і гаразд. Тільки збуджу тебе рано-рано, коли ще й чорти навкулачки не б'ються* (Стельмах). **ще чорти навкулачки б'ються.** *А вдосвіта, ще чорти навкулачки б'ються, а Самійло вже тут* (Коп.).

ЧОРТИКІВ: до [зелених] чортиків. 1. Дуже, надзвичайно, у значній мірі. *Віддавши дівчатам свою куртку, він до чортиків замерз, просто б сказати — задубів під отим брезентом* (Д. Бедзик); *За день стомлювалися до чортиків і поспішали в намет* (Літ. Укр.).

2. *з сл.* н а п и в а т и с я і под. До повного сп'яніння. *Він таки піде аж до Миколиної квартири, а вже звідти повернеться. Тоді він нап'ється до чортиків* (М. Ю. Тарн.); *Полковник Ліснобродський, стоячи на батареї, незрозуміло протер запухлі після нічної пиятики очі. Чи не до чортиків уже допився?* (Гончар); *Схопив* [Геннадій] *дзеркало, з острахом втупився в своє відображення. «Насмоктався до зелених чортиків». Сполошений біг думок витискував холодні краплі на його лобі* (Вол.).

ЧОРТІВ: кий чортів батько *див.* батько; **у ~ голос** *див.* голос; **~ пеньок** *див.* пеньок; **~ син** *див.* син.

ЧОРТІВ: давати чортів *див.* давати; **посилати сто сот ~ на спину** *див.* посилати; **сто ~** *див.* сто; **хай йому сім ~** *див.* чорт.

ЧОРТІВНЯ: що за чортівня *див.* чортовиння.

ЧОРТОВА: чортова душа *див.* душа.

ЧОРТОВЕ: чортове число *див.* число.

ЧОРТОВИННЯ: що за чортовиння (чортівня)! *грубо.* Уживається для вираження незадоволення, обурення або здивування з приводу кого-, чого-небудь.— *Що за чортовиння! — сердився Андрій* (Бойч.); — *Коли? Чого ж я там був? — Таж хворі.— Хворий? Що за чортовиння! Не доберу, про що ви говорите* (Смолич); *Іван возився з мотоциклом. Сердито сказав до Співака: — Співак, що за чортівня?! — А що таке? — підійшов Співак.— Кому це потрібно? Хто це зняв? — показав на мотор* (Головко). С и н о н і м: **що за біс.**

ЧОРТОВІ: віддати чортові душу *див.* віддати; **лізти ~ на роги** *див.* лізти; **полізти ~ в зуби** *див.* полізти.

[самому] чортові в зуби, *грубо.* У найнебезпечніше або найвіддаленіше місце; у найскрутніше становище, у найскладніші обставини. *Так йому*

було весело і приємно стояти в компанії з батьком і коником в теплі гетьманського палацу з чарочкою, що він готовий був за одну таку мить кинутись не тільки в.. огонь, а самому чортові в зуби (Довж.). Пор.: **до чо́рта в зу́би** (в 1 знач.).

скрути́ти ро́ги само́му чо́ртові *див.* скрутити; **~ не брат** *див.* брат; **як ~ в зу́би ки́нути** *див.* кинути.

ЧОРТОВІЙ: іди́ к чо́ртовій ма́тері *див.* іди; **ні к ~ ма́тері** *див.* матері.

ЧОРТОВОГО: до чо́ртового ба́тька; на ~ ба́тька *див.* батька; **на ~ си́на** *див.* сина; **у ~ ба́тька; ~ ба́тька** *див.* батька.

ЧОРТОВОЇ: якої чо́ртової ма́тері? *див.* матері.

ЧОРТОВОМУ: к чо́ртовому ба́тькові *див.* батькові.

ЧОРТОВУ: ма́ти чо́ртову ду́мку *див.* мати [2].

ЧОРТОМ: диви́тися чо́ртом *див.* дивитися; **за яки́м ~** *див.* бісом; **~ ди́хати** *див.* дихати.

ЧОРТУ: запро́да́ти ду́шу чо́рту *див.* запродати; **іди́ к ~** *див.* іди; **іти́ к ~** *див.* іти; **ні бо́гу сві́чка ні ~ кочерга́** *див.* свічка; **ні к ~** *див.* бісу.

[ну (ану́, геть)] к чо́рту (к нечи́стому), *лайл.* Уживається для вираження протесту проти кого-, чого-небудь, заперечення чогось, зневаги до когось — чогось, незадоволення кимсь, чимсь, бажання позбутися його. [Т е р е н ь:] *Ні, я скажу. По-чесному, по-шахтарському, скажу, а не сподобається — скажеш: к чорту!* (Мик.); — *Тихше,— Льоню,— зауважила йому Іллєвська.— В сусідів офіцер* [німецький] *стоїть...— Ану їх к чорту! Набридли* (Гончар); — *Тоді, пам'ятаю, саме цвіли акації,— сказав Бичковський, гризучи перо.— Ну його і к нечистому, ті акації! Пишіть діло! Просто й коротко* (Н.-Лев.); *Де зустрінуться* [козаки], *чи в шинку, чи на дорозі, то й зіткнуться. «Чия сторона?» «Васютина».—«Геть же к нечистому, боярський підніжку!» —«Ти геть к нечистому, переяславський крамарю!..» Отак зіткнуться, да й до шабель* (П. Куліш); — *Не хочемо* [кошовим] *Бородатого! — кричав Тихий з товариством у бік прихильників Бородатого.— К нечистому Бородатого! — крикнув Устим Гуска* (Довж.). **геть к чорта́м.**— *Нехай! Мені те й не свербить. А ось я їм покажу! Я їм школу розвалю і вчителя викину геть к чортам! — кричав, уже зовсім розсердившись, громадський репрезентант* (Гр.). Синонім: **до дия́вола.**

попада́тися чо́рту в зу́би *див.* попасти; **посила́ти к ~** *див.* посилати; **само́му ~ брат** *див.* брат; **як ~ ла́поть** *див.* лапоть.

ЧОСУ: дава́ти чо́су *див.* давати.

ЧОТИРИ: в чоти́ри о́ка *див.* ока; **іди́ на ~ вітри́** *див.* іди; **ко́ваний на всі ~ ноги́** *див.* кований.

на всі чоти́ри. 1. Куди тільки хто забажає, у всіх напрямках, куди хоч. [С т е п а н и д а *(до Оксани):*] *Ще ми по-божому обіходились, а он які інші пани, то бувало додержуть бурлаків, доки скінчаться жнива, а після жнив пов'яжуть їх та доженуть до межі, вліплять їм по стільки нагаїв та й пустять на всі чотири* (Кроп.); — *Хто хоче — хай іде зі мною* [до червоних], *а хто не хоче — хай віється на всі чотири. Не бороню!* (Стельмах).

2. Навколо, кругом. *Уже він починав боятись, На всі чотири озиравсь; Трусивсь, та нікуди діватись, Далеко тяжко в ліс забравсь* (Котл.).

на чоти́ри бо́ки *див.* боки; **на ~ вітри́** *див.* вітри; **на ~ о́ка** *див.* ока; **підко́вувати на всі ~** *див.* підковувати; **підко́вуватися на всі ~** *див.* підковуватися; **у два́дцять ~ годи́ни** *див.* години; **як дві́чі по два ~** *див.* двічі.

ЧОТИРЬОХ: на чотирьо́х, *з сл.* і т и́, п о в з т и́ *і т. ін.* Рачки.— *А от коли ми декого злякаємо — не на коні він поскаче, а на чотирьох своїх поповзе* (Стельмах); *Назад повертався* [Остапко] *на чотирьох* (Бурл.).

у чотирьо́х сті́нах *див.* стінах.

ЧУБ: чуб підніма́ється вгóру *див.* волосся.

ЧУБА: голи́ти чу́ба *див.* голити; **грі́ти ~** *див.* гріти; **де́рти за ~** *див.* дерти; **забри́ти ~** *див.* забрити; **намили́ти ~** *див.* намилити; **нам'я́ти ~** *див.* нам'яти; **рва́ти на собі́ ~** *див.* рвати; **чу́хати ~** *див.* чухати.

ЧУБАМИ: мі́рятися чуба́ми *див.* мірятися.

ЧУБИ: [аж] чуби́ трі́ща́ть *у кого і без додатка.* 1. Кого-небудь б'ють, карають, лають. *Незабаром заговорили між собою про завтрашній з'їзд, про якісь бої, що нібито мають розгорітись на ньому.— Буде, буде декому жарко,— гудів хтось із кутка ложі.— Тріщатимуть чуби!* (Гончар). **чуб трі́щи́ть** [Г і с т ь 1 *(беручи чарку):*] *Ну, то хай росте здоровий, Кароокий, чорнобровий, А такий міцний, як дуб, Щоб тріщав у батька чуб* (Олесь).

2. Хто-небудь зазнає знущань, неприємностей і т. ін. як наслідок чиїхось дій. *Пани б'ються, а в мужиків чуби тріщать* (Укр.. присл..); *Ляшенко, коли вони вже після дощу поверталися до МТС, бурчав: — Всі вони так — вигадують що-небудь, вимудрують, а потім у нас чуби тріщать* (Збан.).

3. *тільки* **аж чуби́ трі́ща́ть.** З бійками, з лайками; з великим запалом, завзяттям. *Війна скінчилась у травні, а Жменяки все ще билися, на землі ділились, аж чуби тріщали* (Томч.).

бра́тися за чуби́ *див.* братися; **покида́ти ~** *див.* покидати.

ЧУБОМ: ма́ти олі́ю під чу́бом *див.* мати [2].

ЧУБРОВКИ: дава́ти чубро́вки *див.* давати.

ЧУГУЇВСЬКА: верства́ чугу́ївська *див.* верства.

ЧУДАСІЯ: що за чудасі́я! Уживається для вираження здивування з приводу чого-небудь. — *Що за чудасія! — здивувався старшина: сірни-*

ки гасилися один за одним, навіть не розгорівшись (Вас.).

ЧУДЕСА: чудеса́ (ди́во) в ре́шеті. Уживається для вираження захоплення чимсь або здивування з приводу чого-небудь.— *Чудеса в решеті! Аж незручно якось, сплутав... Думав, що артистка, а насправді..— Що насправді, тату? — поцікавився ніби між іншим син.— Інженерка по водних справах* (Минко).

ЧУДО: чу́до з чуде́с. Щось незвичайне, величне, гідне подиву.— *Константинополь! Царев город! Царгород! Чудо з чудес!* (Скл.).

ЧУДОДІЙ: маг і чудодій *див.* маг.

ЧУДОМ: яки́м чу́дом. Уживається для вираження захоплення і здивування; як, яким чином. — *Оце але! — дивувавсь Іван,— наче мені сон сниться, що вас бачу... Розкажіть хоч, яким чудом ви тут опинилися?* (Коцюб.); — *Здрастуй, моя люба! Підходить до дружини..— Здрастуй! Яким вітром, яким чудом ти тут?* (Довж.).

яки́мсь чу́дом. Невідомо, незрозуміло як; дивним чином. *Тільки на одній покрівлі росла якимсь чудом тонка шовковиця* (Коцюб.); *Сотню разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим чудом якимось утримувалася в сідлі* (Хотк.); *Орлюк вибрався з вогневого котла якимсь чудом* (Довж.).

ЧУЄ: се́рце чу́є *див.* серце.

як не чу́є. Не реагує, не звертає ніякої уваги на що-небудь. *Андрій мляво увімкнув швидкість, і вона виприснула.— Бачиш, вибиває. Всю дорогу держу її,— визвірився Андрій.— Скільки вам не кажи, що пора ставити на ремонт, ви як не чуєте* (Хор.).

ЧУЖА: чужа́ кістка *див.* кістка; **~ спина́** *див.* спина; **~ чужина́** *див.* чужина.

ЧУЖИЙ: ї́сти чужи́й хліб *див.* їсти; **лізти в ~ горо́х** *див.* лізти; **під ~ тин** *див.* тин; **ти́кати но́са в ~ горо́д** *див.* тикати.

ЧУЖИМ: жи́ти чужи́м ро́зумом *див.* жити; **під ~ ти́ном** *див.* тином.

ЧУЖИМИ: чужи́ми рука́ми *див.* руками; **~ рука́ми жар загріба́ти** *див.* загрібати.

ЧУЖИНА: чужа́ чужина́. 1. Місце, далеке від рідної землі. *Хоч і боліло серце старого, та його дитина..., може і зложить свою голову на чужій чужині, та що вдієш?* (Мирний); — *Бувай здорова, Орисю! не поминай лихом. А на свят-вечір, за кутею, згадай таки бурлаку бездомного, що десь самотній на чужій чужині* (Головко).

2. Нерідні люди, що живуть далеко від рідної землі. *Чужа чужина не пожаліє* (Сл. Гр.); [Я в д о х а:] *Хто ж нас завтра провідає? Ні роду тут немає, ні родиноньки... Чужа чужина!* (К.-Карий).

ЧУЖИХ: з чужи́х слів *див.* слів.

ЧУЖІ: ла́зити в чужі́ кише́ні *див.* лазити; **між ~ лю́ди** *див.* люди; **перекла́дати на ~ пле́чі** *див.* перекладати; **сіда́ти на ~ са́ни** *див.* сідати; **~ дво́рища топта́ти** *див.* топтати; **~ ру́ки** *див.* руки.

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чужі́,** *з сл.* н о г и, р у к и. Не підвладний кому-небудь, який утратив чутливість, здатність нормально рухатися, перев. від перевтоми. *Треба було ще піти до річки, але ноги були як чужі.*

ЧУЖІЙ: виї́жджа́ти на чужі́й спи́ні *див.* виїжджати.

ЧУЖОГО: від чужо́го о́ка *див.* ока; **з ~ плеча́** *див.* плеча; **з ~ язика́** *див.* язика; **пита́тися ~ ро́зуму** *див.* питатися; **співа́ти з ~ го́лосу** *див.* співати; **~ ві́ку зажива́ти** *див.* заживати.

ЧУЖОМУ: на чужо́му горбі́ *див.* горбі; **сиді́ти на ~ во́зі** *див.* сидіти.

ЧУЖУ: носи́ти сміття під чужу́ ха́ту *див.* носити; **хова́тися за ~ спи́ну** *див.* ховатися.

ЧУМА: чума́ б забра́ла *кого.* 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь.— *Чума б тебе забрала за таку роботу.* **чума́ забери́.**— *Давайте другого* [пораненого]! *Він теж може вмерти, ми залишимось без свідків! Чума вас забери!* (Ю. Янов.).

2. Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь.— *Я перемагаю страх, бо я хоробра людина. І сержант в мене попереду хоробрий... Орлюк, чума б його забрала* (Довж.).

чума́ [його́ (ї́ї, тебе́ *і т. ін.*)] **зна́є (зна),** *грубо.* Незрозуміло, невідомо.— *А куди ж ваше сіно поділося? — А чума його знає, куди воно потратилося!* (Тют.).

ЧУМИ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **від чуми́,** *з сл.* у т і к а́ т и, ш а р а́ х а т и с я, с а х а́ т и с я *і т. ін.* З почуттям остраху. *Від рейтара як від чуми люди шарахались геть* (Ільч.); *Втікають од мене неначе од чуми* (Н.-Лев.).

як (мов, ні́би *і т. ін.*) **чуми́,** *з сл.* б о я т и с я і *под.* Дуже сильно, надзвичайно. *Він міг зовсім одібрати в його* [сина] *хазяйство і знову почати самому хазяйнувати, дак тоді повстала б у сім'ї сварка та незлагода, а дід Дорош цього не любив і як чуми страхався* (Гр.); [М и к и т а:] *Чого ж ви дивитесь на мене? Плюйте ж на бродягу... Жахайтесь його, як чуми!* (Кроп.).

ЧУПРИНА: [аж] чупри́на мо́кра. Енергійно, з великим запалом, завзяттям. *Аж помолодшала вона, як перебралася у свою хату, на нове хазяйство... Чіпка прийнявся за його, аж чуприна мокра* (Мирний).

чупри́на ці́ла *в кого.* Хто-небудь залишається неушкодженим.— *Карпе, не дратуй мене, коли хочеш, щоб і в тебе була ціла чуприна* (Н.-Лев.).

ЧУПРИНИ: як у головмо́зого чупри́ни *див.* голомозого.

ЧУПРИНУ: води́ти за чупри́ну *див.* водити; **голи́ти ~** *див.* голити; **грі́ти ~** *див.* гріти; **нами́ли-**

ти ~ *див.* намилити; **нам'яти** ~ *див.* нам'яти; **чу́хати** ~ *див.* чухати.

ЧУТИ: душі́ [в собі] не чу́ти. 1. *в кому, за ким.* Дуже любити, жаліти кого-небудь, бути ним дуже захопленим. *Товариші душі в ньому не чули. Коли лучалося йому яке лихо, вони завжди гуртом його виручали* (Мирний); *Дай, боже, аби той наймолодший і всі вчились так, як той найстарший, Андрусь, що мама за ним душі в собі не чує* (Мак.); *Батько в доньці душі не чує. Вона вся надія його, сподівання* (Рудь).

2. *в кому і без додатка.* Дуже сильно. *Душі не чув Олексій, так любив свою дочечку і об усім для неї вбивався* (Кв.-Осн.); [К а ч и н с ь к а:] *Ясновельможний пане! Мій покійний муж, царство йому небесне, любив мене, і я його кохала, душі в собі не чула і плакала три дні, як він помер...* (К.-Карий); — *Павло любить Катрю, душі в ній не чує* (Кучер). П о р.: **без душі́** (в 1 знач.).

і ду́ху не чу́ти *див.* нема; **не** ~ *див.* чутно.

не чу́ти (не відчува́ти) ніг (під собо́ю). 1. *з дієсл. руху.* Дуже швидко. *Назад вертатись не охочі, всі бігли, аж не чули ніг* (Котл.); *Данило пішов не чуючи ніг, в очах зосталася довга біла Шведова шабля і двір, повний квітів* (Ю. Янов.). С и н о н і м: **не чу́ти землі́** (в 2 знач.).

2. Відчувати сильну втому (перев. у ногах) від надмірного бігання, ходіння і т. ін. *Так наморить-ся Терень, що не чує під собою ніг* (Шиян.); — *Вже ось ніг не чую, так бігав по всіх артілях і майстернях* (Кучер); *Штукаренко йшов, але ніг під собою не відчував* (Голов.). **не чу́ти підошо́в.** *Швиденько поспішала* [Сивилла], *Еней не чув аж підошов, Хватаючися за ягою* (Котл.).

3. Бути енергійним, рухливим, швидким, легким від приємних почуттів. *А Палажка, там хвастуха така, не чує вже ніг під собою* (Тесл.); *Сховали зошит біля серця, Запорожець рушив на свою квартиру, ніг під собою не чуючи від радості* (Бурлака). С и н о н і м: **не чу́ти землі́** (в 1 знач.).

не чу́ти (*рідко* **не почува́ти, не відчува́ти**) **землі́ [під собо́ю (під нога́ми)].** 1. Під впливом радісного збудження або хвилювання бути дуже енергійним, рухливим, легким, швидким і т. ін. *Ходить мій братик на танець, ходжу і я, та гуляємо, як ті соколи межи соколами, землі під собою не чуємо* (Федьк.); *Чужі.. питали в ковалівців, яка то пара йде, така вродлива та закохана, що й землі під собою не чує і людей перед собою не бачить* (Кучер); *Михасеву статтю прочитав редактор і сказав — молодець! Від похвали він не чув під ногами землі!* (Чорн.); *Він так щиро говорив, розпитував про все. І молодиця — землі під собою від радості не почувала* (Рєзн.). С и н о н і м: **не чу́ти ніг** (у 3 знач.).

2. *з дієсл. руху.* Дуже швидко, енергійно. *Вона біжить, не чуючи під ногами землі, нічого не помічаючи навколо себе* (Речм.); *Їлько ступав за батьком, не відчуваючи під собою землі* (Панч). С и н о н і м: **не чу́ти ніг** (у 1 знач.).

не чу́ти себе́. Бути схвильованим, стурбованим.— *Так, Галочко, так,— сказав Семен Іванович, не чуючи себе з радості* (Кв.-Осн.); *Ілонка стояла, не чуючи себе, приголомшена незвичайним виглядом сержанта* (Гончар).

не чу́ти се́рденька *від кого, рідко.* Дуже кохати кого-небудь. *Я від него* [нього], *молодого, Серденька не чую, Та зійтися з ним не можу Через неньку злую* (Рудан.).

[ні (і)] рук, [ні (і)] ніг не чу́ти (не почува́ти, не відчува́ти). 1. Дуже втомитися, перенапружитися.— *Не замела* [хати], *бо гуляю од самої півночі. Ось уже рук і ніг не чую, так натанцювалась,— промовила Мотря* (Н.-Лев.); *Іноді так наморишся,— рук, ніг не чуєш, спини не розігнеш...* (Мирний); *Петрусь співав їй, розповідав цікаві казки, підманював, що ліс близько, а сам теж не чув ні рук, ні ніг* (Ю. Янов.); *Ще й сонце не сіло, коли ми свою смугу перейшли. Впали на стерню, рук і ніг не чуємо... Куди ж там: такий шмат утяли!* (Мур.); [1-й р о б і т н и к:] *Ой, натомився ж я сьогодні!* [2-й р о б і т н и к:] *Я теж ні рук, ні ніг не почуваю* (Мам.). **ні рук, ні голови́ не чу́ти.** *Енея заболіли ноги, Не чув ні рук, ні голови* (Котл.). С и н о н і м: **рук не чу́ти.**

2. *з словоспол.* т а к и й (т а к) щ о. Уживається для підкреслення сильної втоми; дуже, надзвичайно. *З шляху ми повернули надвечір, чомусь значно раніш, ніж завжди. Були такі стомлені, що вже не відчували ні рук, ні ніг* (Коз.). **ні ру́чок, ні пу́чок не чу́ти.** *Бувало, так за день навихається біля всякої роботи, що ні ручок, ні пучок не чує* (Стельмах).

но́сом (ню́хом) чу́ти / почу́ти. Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось.— *Я носом чую її підступи та підкопування під нас,— говорила писарша* (Н.-Лев.); — *Я з такими панькатися не збираюся. Контру носом чую і спуску не даю...* (Речм.); *Абдулаєв, Митяй і Тимко повзуть далі. Абдулаєв нюхом чує, що в хаті хтось є* (Тют.); *Старий мисливець почув нюхом, що тут допіру пролізла гадюка* (Коп.). П о р.: **нутро́м чу́ти.**

нутро́м (се́рцем) чу́ти (відчува́ти) / відчу́ти. Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось.— *Душком від тебе антирадянським припахає.— А ти хіба з тих, що принюхуються? — Ні, я з тих, що нутром чують* (Тют.); *На душі важко, на серці сумно — аж мов нудно... Так буває тоді, як серцем чуєш якесь лихо* (Мирний). П о р.: **но́сом чу́ти.**

рук не чу́ти. Дуже втомитися, перенапружитися від надмірної праці, перев. руками. *Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби* (Кв.-Осн.); — *А поки довезе усе куповане, то й рук не чує за тими клунками й корзинами* (Кучер);

Помахаєш лопатою — до кінця зміни рук не чуєш, ноги підгинаються, а дізнаєшся, що плавка виконана на замовлення, та ще й достроково випущена,— куди й втома подінеться (Літ. Укр.). Синонім: **рук, ніг не чу́ти.**

чу́ти (відчува́ти) кри́ла за плечи́ма. Бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили і т. ін. *Орлині крила чуєм за плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі* (Л. Укр.).

чу́ти [всіє́ю] душе́ю. Відчувати. *Чула всею* [всією] *душею, що могла би жити лиш у щастю — а щастя не було доокола* (Хотк.); [Лицар:] *Шкода! Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила, тільки чую, душею чую — їм не відрости* (Л. Укр.).

чу́ти жаль *див.* мати².

що чу́ти (чу́тно)? Які новини у кого-небудь. *Що у Вас чути? Ми сливе нічого не відаємо про закордонні справи, бо можемо знати хіба з листів* (Коцюб.); *Піщани слідом за ними* [становим і посередником] *послали в Красногорку Василя Деркача нишком довідатись: що дома пан? що чутно?* (Мирний).

ЧУТКА: і чу́тка пропа́ла *за кого.* Хто-небудь зовсім, безслідно зник, загубився. [Кобзар:] *Одного* [сина] *хвороба звалила, другого татарва в полон узяла,— так за його і чутка пропала...* (Мирний).

чу́тка йде (ши́риться, розно́ситься *і т. ін.)* **/ пішла́, (пройшла́ поши́рилася, рознесла́ся** *і т. ін.).* Що-небудь стає відомим комусь. *Десь на шляху, біля діброви, У хаті чепурній шинкарочка жила; Про біле личко, чорні брови Далеко чутка йшла* (Гл.); *— Йосипа все не було. Тільки чутка про його щодня росла-ширилась, то приносила одно, то приносила друге* (Мирний); *Пішла по світах чутка, що у пустелі сидить над могилою святою убогий дервіш і плаче з горя, а та могила й святий новітній роблять великі чуда* (Коцюб.); *Між козаками пройшла чутка, пани отруїли короля за те, що він був прихильний до козаків* (Н.-Лев.); *— Гетьман, гетьман прибув! — пішло скрізь по таборові; і, скоро рознеслась така чутка, зараз деякі бурли* [бурлаки] *схаменулись, подумали про свою голову* (П. Куліш).

ЧУТКИ: нема́ і чу́тки *див.* нема.

ні чу́тки, ні ві́стки (ні зві́стки) *від кого, про кого.* Ніяких вістей від кого-небудь, нічого невідомо про когось — щось. *Денис читав далі.., як мати вговорювала Наталку вийти заміж за багатого писаря і забути про Петра, її давнього жениха, котрий пішов десь далеко на заробітки, і про нього вже давно не було ні чутки, ні вістки, котрого, може, вже й на світі не було* (Н.-Лев.); *Вже більше року ні звістки, ні чутки не було від Данька* (Гончар). **ні чу́тки.** *Минуло різдво, відсвяткували й водохреща, а з столиці ні чутки* (Коцюб.).

ЧУТКУ: пуска́ти чу́тку *див.* пускати.

ЧУТНО: чу́тно (чуть), як (коли́) [і] му́ха лети́ть (літа́є, проліта́є) / пролети́ть. 1. Стає дуже тихо. *Народ, що досі переговорювався, зразу замер-затих, чутно було, як муха літала* (Мирний); **му́ха пролети́ть — чу́тно.** *Григорій Павлович говорить. А всі слухають... Муха пролетить — чутно* (Ю. Янов.).

2. *з сл.* так що. Уживається для підкреслення надзвичайної тиші; у великій мірі, дуже. *У хаті стало так тихо, що чуть, коли і муха пролетить* (Мирний).

що чу́тно? *див.* чути.

ЧУТТЯ: чуття́ єди́ної роди́ни, *книжн.* Нерозривна єдність, дружба радянських людей, народів, націй. *Виявилось те велике чуття єдиної родини, що об'єднує радянські народи і в грізну годину випробувань і в дні мирного творення* (Літ. Укр.).

чуття́ (почуття́) лі́ктя. Взаємна підтримка, вірність у дружбі, товаришуванні і т. ін. *Готовність допомогти товаришеві, чуття ліктя — риси, завжди властиві радянській людині* (Рад. Укр.); *Колективізм, чуття ліктя, воля, без чого неможлива жодна спортивна перемога,— ці супутники спорту стали і нашими супутниками в житті* (Роб. газ.); *Почуття ліктя серед наших людей знайшло яскравий прояв у прагненні підтягати відстаючих до рівня передових* (Рад. Укр.).

ЧУТЬ¹: чуть, коли́ і му́ха пролети́ть *див.* чутно.

ЧУТЬ²: чуть світ *див.* світ.

ЧУХАТИ: чу́хати / почу́хати поти́лицю (*рідше* **го́лову, чу́ба, чупри́ну, лоб** *і т. ін.*). 1. Жалкувати, відчувати незадоволення, гіркоту, що зроблено щось не так, як потрібно. *Оренда пішла вгору, земля подорожчала.. Не раз і не два доводилось глибоко чухати потилиці тим, хто відкинувся наділів* (Мирний); *— А може вона тільки грається зі мною, в сіті заманює, щоб сильніше потім ударити? І ти, Сидоре, будеш потім чухати свою потилицю, та буде пізно* (Шиян); *— Отак мене випроваджуєш, хазяїне? Ну, що ж. Я піду... піду... Але ти ще почухаєш свою потилицю!* (Шиян.); // Замислюватися над чим-небудь, не знаючи, що робити, як вийти із скрутного становища. *Підростаємо ми. Оддали нас у. школу... щоб розумні були. Тому свитину, тому чобітки. Чухає голову батько, не знає, де взять* (Тесл.); *Замислився козак, і йому досталось покрутить вуса і почухать потилицю* (Стор.). **чу́хатися в поти́лицю.** [2-ий чоловік:] *А як прийшлось відробляти, так я тепер тільки чухаюсь у потилицю та мовчу-мовчу, бо сам винен!..* (Кроп.); *Данило чекав. Його.. план затемнювався, він чухався в потилицю і несміливо заглядав у город* [пана] (Стеф.).

2. Нічого не робити, бути нерішучим у чому-небудь.— *Про міст треба було всім нам думати раніше. А то чухали потилиці* (Цюпа).

ЧХАЄТЬСЯ: доро́га чха́ється *див.* дорога.

Ш

ШАБАТУРКУ: на шабату́рку, *з сл.* с х у́ д н у т и, в и́ с о х н у т и *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Цю роботу ти зробиш швидко, бо в тебе добре шарики працюють.* С и н о н і м: **на суха́р.**

ШАБЛЮ: хапа́тися за ша́блю *див.* хапатися.

ШАГ: на щерба́тий шаг *див.* гріш.

ШАГА: і (ні, ані) [ла́маного (щерба́того, залі́зного *і т. ін.***)] шага́,** *з сл.* н е м а́ т и, н е д а́ т и, н е в з я́ т и *і т. ін.* Абсолютно, зовсім нічого. [Ю д а:] *Та що ж би розпочав я — голийбосий? Завести торг? Я ж ні шага не мав* (Л. Укр.); *Вона подавала йому звістку, що видає Марусю заміж за Ломицького і що Ломицький.. не схотів брати за Марусею приданого ані шага!* (Н.-Лев.); [Т е т я н а:] *Щаслива ти.* [*Н а с т я*:] *Щаслива? Візьми, коли хочеш, собі моє щастя, я й ламаного шага не візьму за нього* (Кроп.); *— Як же вмер* [багатий крамар] *і три його сини стали ділитися худобою, то в тій скрині й залізного шага не знайшли* (Стор.).

не ва́ртий шага́ *див.* вартий.

ШАГРЕНЕВА: шагре́нева шкі́ра *див.* шкіра.

ШАЛЕНИЙ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) шале́ний.** Дуже швидко, з великою енергією, з великим завзяттям. *На обрії.. замаячили постаті. Вони бігли як шалені* (Ю. Янов.); *Він працював як шалений, кілька разів викручував від поту сорочку* (Чорн.).

ШАНА: честь і ша́на *див.* честь.

ШАНУ: віддава́ти оста́нню ша́ну *див.* віддавати; **ма́ти ~** *див.* мати.

ШАНС: дава́ти шанс *див.* давати.

ШАНУВАННЯ: моє́ [вам (тобі *і т. ін.***)] шанува́ння (вшанува́ння).** Усталена форма вітання та прощання з вираженням доброго ставлення до кого-небудь. [Д р е й с і г е р:] *Моє шанування, пане начальнику! Дуже я радий, що ви прийшли* (Л. Укр.); *— Микола Федорович? Привіт! — Моє шанування! — впізнав і той Петра* (Головко); *— Моє вам шанування, Ганно...* (Гончар); [П с и х і а т р:] *Головне, не треба читати на ніч. Тоді, сподіваюсь, і безсоння мине. Ну, моє вшанування ще раз* (Л. Укр.).

ШАНЬКУ: да́ти ша́ньку *див.* дати.

ШАПКА: і ша́пка не горі́тиме *на кому.* Хто-небудь не відчуває сорому за свою вину. *Хіба мало таких, що люблять умочити руку в гречану муку, що з-перед очей візьмуть — і шапка на такому не горітиме!* (Гуц.).

ШАПКАМИ: заки́дати шапка́ми *див.* закидати.

ШАПКИ: хоч з ша́пки вбийся *див.* вбийся.

ШАПКОБРАННЯ: на шапкобра́ння, *з сл.* п р и й т и́, п р и ї́ х а т и, п о с п і т и *і т. ін.* Наприкінці чого-небудь; запізно. [П а р а с к а:] *Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву* (К.-Карий). С и н о н і м и: **на розбі́р шапок; на потру́шені гру́ші.**

ШАПКОЮ: накри́ти ша́пкою *див.* накрити; **як ~ доки́нути** *див.* докинути.

ШАПКУ: лама́ти ша́пку *див.* ламати.

не (ані) під ша́пку *кому.* Кому-небудь щось не важке, не обтяжливе, не складне. *Сокира в мене в руках сама собі тільки стриб! стриб! стриб! Як на теперішню техніку, так чиста тобі «катюша». З нею я так напрактикувався, що ніяка війна мені ані під шапку* (Вишня); *— Що то молоді та здорові. Їм усяка робота не під шапку... Хіба скажете, що вони ось зараз із поля вернулися? Ніколи в світі!..* (Кучер).

пуска́ти ша́пку по кру́гу *див.* пускати; **скида́ти ~** *див.* скидати; **хапа́тися за ~** *див.* хапатися.

ШАПОК: на розбі́р шапо́к *див.* розбір.

ШАПЦІ: дава́ти по ша́пці *див.* давати; **діста́ти по ~** *див.* дістати.

по шапці *кого.* Проганяти геть, усувати кого-небудь. *Він розповідає, що там* (у Харкові) *з буржуями не церемоняться... отак чисто як оце в нас: об'явило заводоуправління про закриття, а робітники на це їм «зась» та по шапці їх, а заводи в свої руки* (Головко).

ШАРИКИ: ша́рики працю́ють *у кого.* Хто-небудь розумний, здібний, винахідливий.— *Між іншим, він хоче після війни якусь дисертацію писати...— Аби лиш кебети вистачило,— зауважив Теличко..— Вистачить. В нього шарики працюють, дай бог..* (Гончар). С и н о н і м: **є лій у голові.**

ШАРИТИ: ша́рити очи́ма *див.* нишпорити.

ШАРНІРАХ: як (мов, ні́би *і т. ін.***) на шарні́рах (на шарні́рі).** 1. *з дієсл.* Легко, вільно. *Голобородько наче на шарнірі повернувся на стільці і визирнув у віконце* (Голов.); *У танці її ноги ходили як на шарнірах.*

2. Рухливий. *Нехай будуть скоро підошви у дірах — Кружляє ця пара годин уже п'ять. Фігура у Маші немов на шарнірах: Таке виробля там, що й сором казать* (С. Ол.).

ШАРПАТИ: ша́рпати не́рви *див.* псувати.

ШАШІЛЬ: ша́шіль точить *кого, що і без додатка.* 1. Хто-небудь дуже переживає, мучиться, хвилюється від чогось. [П е т р о *(сам)*:] *Вони зовсім налягли, пригнітили, а та шашіль не перестає точити, не дає спокою, одно нашіптує та допитується: хіба це життя?* (Мирний); *Той зля-*

кався братової могутності, шашіль заздрощів точив йому душу (Загреб.).

2. Що-небудь поступово руйнується, знищується. *Одарка не зважилася заводити суперечок, і Микита ще довгий час не знав, що шашіль уже точить підвалину його оселі* (Л. Янов.).

ШВАБУ: да́ти шва́бу *див.* дати.

ШВАЙКУ: звести́ з лемешá на шва́йку *див.* звести; **зроби́ти з лемешá ~** *див.* зробити; **міня́ти ши́ло на ~** *див.* міняти.

ШВАХ: тріща́ти по всіх швах *див.* тріщати.

ШВЕЦЬ: і швець, і жнець, і на (у) дуду́ грець. Людина, яка вміє все робити і вправна в будь-якому ділі.— *Панас Юхимович на всі руки майстер. Як кажуть: і швець, і жнець, і на дуду грець* (Збан.); [В а л е р і й:] *Тут огорожу поставлю, там телевізор відремонтую.* [С а н я:] *Та ти в мене такий... І швець, і жнець, і на дуду грець* (Мур.); *У Кирила золоті руки! Він і швець, і жнець, і в дуду грець...* (Коп.). **ні швець, ні жнець, ні в дуду́ грець.** С и н о н і м: **ма́йстер на всі ру́ки** (в 1 знач.).

ШВИДКИЙ: швидки́й на язи́к *див.* проворний.

швидки́й (ско́рий) на ру́ку. Спритний, меткий, вправний, проворний у діях.— *Які ж то в пана були наміри? — щиро поцікавилась скора на руку господиня* (Ільч.).

ШЕВСЬКА: як ше́вська смолá *див.* смола.

ШЕЛЯГ: ні (і) на ше́ляг. Зовсім, ніскільки, абсолютно. *Довелося* [сотникові] *самому Розкидати, розточити, І добра нікому Не зробити ні на шеляг, І притчею стати Добрим людям* (Шевч.); — *Ось я справник. Гордості в мене ні на шеляг нема. А вже кому б, здається...* (Довж.).

ШЕЛЯГА: без ше́ляга за душе́ю. Зовсім без грошей. *Тепер йому не бачити й посади ян-шая, як своїх вух... Чужинець, гольтіпака, без шеляга за душею — його зять* (Досв.). **без ше́ляга при душі́.** *Він носився з думкою виїхати до Америки. Але як виїхати? Без шеляга при душі не рушиш з місця* (Фр.). С и н о н і м и: **копі́йки немá за душе́ю; поро́жня кише́ня; ві́тер у кише́нях свисти́ть.** А н т о н і м и: **наби́тий гамане́ць; по́вна кише́ня.**

до [оста́ннього] ше́ляга. Абсолютно все, повністю. *З горя він пропив до шеляга свій горьований заробіток* (Стельмах).

не ва́ртий ~ *див.* вартий.

ні (ані, й) ше́ляга, *з сл.* н е з а п л а т и т и, н е д а т и *і т. ін.* Абсолютно нічого. [Н а с т я:] *Не дали тобі ані шеляга* (Кроп.); — *Ану, ану, може, там буде щось і про воєнних погорільців,— піддав і Штефан, якому не дав ніхто й шеляга за спалену хату* (Козл.).

ше́ляга немá за душе́ю *див.* нема.

ШЕРСТИНИ: ні шерсти́ни. Немає ніякої худоби.— *За чумаком добре жити, За чумаком є що їсти, є що й пити.. Нічим борщу посолити. На оборі ні шерстини* (Укр.. лір. пісні). **ні шерсти́нки.**— *А що він з тієї чесності має? Десять пальців на руках і ні однієї шерстинки в хазяйстві* (Стельмах).

ШЕРСТІ: глáдити про́ти ше́рсті *див.* гладити; **хоч про́ти ~ гладь** *див.* гладь.

ШЕРСТЮ: глáдити за ше́рстю *див.* гладити.

ШИБЕНИЦІ: кінча́ти на ши́бениці *див.* кінчати.

ШИБЕНИЦЮ: спровáдити на ши́беницю *див.* спровадити.

ШИЄ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **шо́вком ши́є (гапту́є),** *з сл.* б р е х а т и. Дуже вправно, тонко, вміло. *Знав я і таких, що в живії очі тобі бреше, як шовком шиє— хоч би моргнув, вражий син!* (Вовчок); *Та вже й вміє* [кума] *балакати! Бреше тобі, неначе шовком гаптує* (Н.-Лев.).

ШИЇ: везти́ на ши́ї *див.* везти; **ви́сіти на ~** *див.* висіти; **да́ти в три ~** *див.* дати; **да́ти по ~** *див.* дати; **діставáти по ~** *див.* дістати; **затягáти петлю́ на ~** *див.* затягати; **злáзити з ~** *див.* злазити; **кáмінь на ~** *див.* камінь.

на ши́ї *в кого, на чиїй.* На чиєму-небудь утриманні, під чиєюсь опікою, обтяжуючи когось. *Ой пані Ганно! Чи гаразд же ти зробила, що таке слово промовила?.. Уже ж чи гаразд, чи ні, а Оленка в тебе на шиї* (П. Куліш); — *Була вже одна трясця на моїй шиї,— насуплюється Юхрим* (Стельмах).

не схили́ти ши́ї *див.* схилити; **повисáти на ~** *див.* повисати; **сиді́ти на ~** *див.* сидіти; **скидáти ярмо́ з ~** *див.* скидати.

у три ши́ї (у три ви́рви), *перев. з сл.* г н а т и, в и г н а т и, в и т у р и т и, в и к и н у т и *і т. ін.* Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. [Х о м а:] *Гарну новину прочув: мене в три шиї і батька-матір згодом витурять,— ловко!* (Кроп.); *Але перш за все, Мусію Степановичу, відібрати землю у поміщиків.. Треба всіх отих, як їх там у вас,— Гмир, Пожитьків у три шиї гнати від влади* (Головко); — *Сергій насміявся з тебе?.. То зараз же, при тобі, в три шиї витурю, в безвість нажену його, псяюку такого!* (Стельмах); — *Гнати їх у три шиї! — завирувала молодь* (Гончар); *Дали нам греки прочухана і самого Енея-пана В три вирви вигнали відтіль* (Котл.).

хому́т на ши́ї *див.* хомут.

ШИЛИ: не ши́ли не поро́ли. Хто-небудь не набув ще життєвого досвіду.— *Так слухай, небого, ви ще молоді та дурні, вам у голові ще треньки-бреньки. Бо ви ще не шили не пороли.. А я вже з усякої печі хліба пробував!..* (Чендей).

ШИЛІ: як (мов, ні́би *і т. ін.*) **на ши́лі,** *з сл.* к р у т и т и с я, с о в а т и с я *і т. ін.* Дуже сильно. *І що цікавого? Крутиться, як на шилі. І штовхається* (Вишня).

ШИЛО: і ши́ло го́лить *кого, чиє.* Кому-небудь везе, щастить. *Ваше й шило б голило, а наш і ніж не бере* (Укр.. присл..).

міня́ти ши́ло на шва́йку *див.* міняти.

ШИЛОМ: вхопи́ти ши́лом па́токи *див.* вхопити; ~ **не пове́рнеш** *див.* повернеш; ~ **ніде ткну́ти** *див.* ткнути; **як ~ ю́шки вхопи́ти** *див.* вхопити.

ШИНКАХ: тиня́тися по шинка́х *див.* тинятися.

ШИНКУВАТИ: шинкува́ти кро́в'ю *чиєю.* З корисливих інтересів нещадно губити когось. *Кругом неправда і неволя. Народ замучений мовчить. І на апостольськім престолі Чернець годований сидить. Людською кровію* [кров'ю] *шинкує І рай у найми оддає!* (Шевч.); *Єзуїти цькували народ шляхтою і своїми бакалярами, як собаками, і шинкували козачою кров'ю* (Стор.).

ШИРИТЬСЯ: чу́тка ши́риться *див.* чутка.

ШИРОКА: широ́ка душа́ *див.* душа.

ШИРОКИЙ: ви́вести у широ́кий світ *див.* вивести; ~ **жест** *див.* жест.

ШИРОКИМ: піти́ широ́ким сві́том *див.* піти; ~ **фро́нтом** *див.* фронтом.

ШИРОКИХ: по широ́ких світа́х *див.* світах.

ШИРОКОЇ: з широ́кої доро́ги *див.* дороги.

ШИРОКУ: виво́дити на широ́ку доро́гу *див.* виводити; **на ~ но́гу** *див.* ногу.

ШИРЯТИ: ширя́ти в хма́рах *див.* витати.

ШИТЕ: зна́ти і ши́те і по́роте *див.* знати.

ШИТИ: ши́ти в ду́рні *див.* пошити.

шо́вком ши́ти. Виявляти лагідність, доброту, розсудливість. *Син сьогодні шовком шиє.*

ШИТИЙ: бі́лими нитка́ми ши́тий. Невміло, погано замаскований, виконаний і т. ін.— *Провокація,— сказав нарешті після довгої мовчанки Радивон.— Все шите білими нитками. Замітка в газету писана з чужого голосу. Заруба не винен* (Кучер); — *Які ж їх* [куркулів] *наміри? — Перш за все, щоб худобу не даром роздавати, кому вже там громада ухвалить, а за гроші.— Дурниця! Та хто ж піде на це?! Білими нитками все це шите. Де ж гроші у бідняка?!* (Ґоловко).

не ли́ком (не з ли́ка) ши́тий. Не позбавлений здібностей, умінь і т. ін., який набув уже певних знань, уміє поводитись належним чином тощо. *Хати.. побілені, підведені голубою і жовтою глиною, привітно посміювалися, як чепурні молодиці, що, взявшись у боки, зустрічають несподіваного гостя, знай наших, ми теж не ликом шиті!* (Рудь); *Він недовірливо хмурився, коли Степан Демидович терпляче доводив йому, що не слід — без доконечної потреби — вживати іноземні слова, і, часом лише щоб довести, що й він не ликом шитий, уперто стояв на своєму* (Жур.); *Він ділом зможе довести: не лише Заграва мастак зорі з неба хапати, він, Матвій, теж не ликом шитий* (Головч. і Мус.), **не ли́чком ши́тий.**— *Що ж я? Я нічого. Не личком же, бач, шитий! — виправлявся він* (Мирний). **ли́ком ши́тий.** *Нехай я буду й сяка й така, і проста, і ликом шита, а все-таки я мати своїй Галі* (Стар.). Синонім: **не з лопу́цька.**

не на (для) ме́не (те́бе *і т. ін.***) ши́тий.** Не призначений для кого-небудь. *Теплий кожух, тілько* [тільки] *шкода — Не на мене шитий, А розумне ваше слово Брехнею підбите* (Шевч.).

як (мов, ні́би *і т. ін.***) на те́бе (ме́не** *і т. ін.***) ши́тий.** Саме такий, як треба (про одяг, взуття). [Журавель:] *Костюм як на тебе шитий* (Мик.); — *Повернись... Так... Все як на тебе шите* (Гончар).

ШИТО: ши́то й кри́то. Лишатися таємним, невідомим.

ШИШКИ: усі́ ши́шки́ летя́ть *на кого.* Хто-небудь зазнає покарання, неприємностей (перев. за провини інших). **усі́ ши́шки́** *на кого.*— *Просто жаль Сиромолотного. Величко розвалив бригаду й утік. А на Сашка — тепер усі шишки* (Мур.). Пор.: **усі́ ши́шки́ па́дають на го́лову.**

усі́ ши́шки́ па́дають на го́лову *чию.* Хто-небудь зазнає покарання, неприємностей (перев. за провини інших). *Такі як Кумов, Багнюк, Овчаренко, завалюють одну справу за другою, а ти відповідай за них... А всі шишки на твою голову падають...* (Ряб.). Пор.: **усі́ ши́шки́ летя́ть.**

ШИЮ: арка́н на ши́ю *див.* аркан; **ви́бити в ~** *див.* вибити; **ви́сунути ~ з ярма́** *див.* висунути; **ві́шатися на ~** *див.* вішатися; **влiза́ти в борг по ~** *див.* влізати; **гну́ти ~** *див.* гнути; **за ~ не ллє** *див.* ллє; **зверну́ти ~** *див.* звернути; **злама́ти ~** *див.* зламати; **ми́лити ~** *див.* милити; **накида́ти ярмо́ на ~** *див.* накидати; **наклада́ти ярмо́ на ~** *див.* накладати; **насіда́ти на ~** *див.* насідати.

на ши́ю *чию, кому.* Під відповідальність кого-небудь, на утримання когось. *Спершу дядько почне закидати: що де в чорта хто не вирветься, та все до його, на його шию, об'їдати та оббирати* (Мирний); *Восени й одружився* [парубок] *на вдовиці, і довго чудувалося село, як славний, з ремеслом у руці хлопець, за якого залюбки пішла б усяка дівчина, міг узяти на свою шию аж семеро дітей* (Стельмах); — *І сівба, і переселення — все на мою шию* (Тют.).

петлю́ на ши́ю *див.* петлю; **підставля́ти ~** *див.* підставляти; **посади́ти на ~** *див.* посадити.

по [са́му (самі́сіньку)] ши́ю. 1. Дуже глибоко. *Варто лише кому збитись убік на кілька кроків, і вже він провалюється по саму шию* (Гончар).

2. Повністю.— *Лаяв? — Ні, говорив тільки, що корови по шиї в грязюці стоять* (Тют.).* Образно. *Вона подавала йому звістку, що видає Марусю заміж за Ломицького і що Ломицький, як молодий хлопець та ще й ідеаліст — по саму шию в ідеалізмі, не схотів брати за Марусею приданого ані шага!* (Н.-Лев.).

3. Дуже багато.— *Роботи в мене по самісіньку шию* (Н.-Лев.).

4. У великих, кількісно значних. *Колісник по коліна в трісках, по шию в боргах* (Укр.. присл..).

сідáти на шúю *див.* сідати; **схиляти ~** *див.* схиляти.

у шúю. 1. *з сл.* г н á т и, в и г а н я́ т и, в и́ г н а т и, в и́ т у р и т и *і т. ін.* Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. *Лакуза біг уперед, мов його хто у шию гнав* (Мирний); *Лакеям було наказано ніколи не пускати його у губернаторські покої, а коли що — то просто «гнати в шию»* (Смолич); — *Вона сказала б: «Браво, Еріх! Жени звідси в шию всіх цих фон-фуксів»* (Собко); — *Мати пополотніла з обличчя, кинулась до дочки: — Витури його, дитино, в шию, адже він лобуряка, а не жених* (Чаб.). **у шия́ку.**— *Я його просто витурю звідси в шияку* (Загреб.). П о р.: **у потúлицю** (в 1 знач.).

2. Грубо випроводити, вигнати. [Х р а п к о:] *Скажи їм* [людям]: *хто з грошима — хай іде, а хто без грошей — у шию!* (Мирний); — *А як же з цим?.. Кому накажеш ліквідувати? — Хто сказав — ліквідувати? В шию і на всі чотири!* (Гончар).

ярмó на шúю *див.* ярмо.

ШКАЛИКИ: держáти шкáлити *див.* держати.

ШКАРАЛУПИ: вилáзити із своєї шкаралу́пи *див.* вилазити.

ШКАРАЛУПІ: замкну́тися в шкаралу́пі *див.* замкнутися.

ШКАРАЛУЩІ: замкну́тися в шкаралу́щі *див.* замкнутися.

ШКВАРКИ: дáти шквáрки *див.* дати.

ШКЕРЕБЕРТЬ: ітú шкерéбéрть *див.* іти; **летíти ~** *див.* летіти.

ШКІРА: кісткú та шкíра *див.* кістки.

шагрéнева шкíра. Те, що має здатність поступово і невпинно скорочуватися, зменшуватися.— *Ми заклали і перезаклали три чверті дворянських маєтків. І що найстрашніше: борги ростуть швидше, аніж ціни на землю. І от з наших рук щороку відвалюється чотириста тисяч спадкоємних десятин. Бійтеся, чоловіче, щоб вся родова земля не стала шагреневою шкірою* (Стельмах).

шкíра тéрпне *див.* шкура.

ШКІРИ: крáяти рéмені зі шкíри *див* краяти; **лізти з ~** *див.* лізти.

ШКІРИТИ: шкíрити зу́би *див.* вишкіряти.

ШКІРІ: дрижакú пробігáють по шкíрі *див.* дрижаки; **на своїй ~** *див.* шкурі.

ШКІРКА: не вáрта шкíрка (шку́рка) вúчинки. Недоцільно робити що-небудь. *Не треба цього робити, бо не варта шкурка вичинки.* С и н о н í м и: **гра не вáрта свічóк; не варт товáр робóти.**

ШКІРКУ: за шкíрку *кого.* Затримати, силою зупинити кого-небудь. *Чемний, культурний, одначе якщо ти де-небудь схибив, не у той бік задивився, кишені чиїсь переплутав, уже він тебе за шкірку та в дитячу кімнату міліції для ближчого знайомства...* (Гончар).

ШКІРОЮ: з шкíрою не відірвáти *див.* відірвати; **морóз іде́ пóза ~; морóз пóза ~ хóдить** *див.* мороз.

ШКІРУ: в'їстися в шкíру *див.* в'їстися; **міня́ти ~** *див.* міняти.

ШКОДА: шкóдá [й] зáходу (прáці). Нічого не вийде.— *Бач, якої співа! — дума Хапко.— Лестками закида. Закидай, закидай, тільки й шкода заходу! Не схитрувати!* (Вовчок); — *Шкода, кажу, пане, й заходу! не задля нас, певно, роблена ця мебель. Сідаймо де інде,— на софі, абощо!* (Н.-Лев.); — *А ви в ярмі падаєте Та якогось раю На тім світі благаєте? Немає! Немає! Шкода й праці* (Шевч.).

ШКОДИТЬ: не шкóдить, *з дієсл.* Варто, слід би, не зайве. *А ви записуйте, не шкодить Такую річ і записать. Бо се не казка, а билиця. Або бувальщина, сказать* (Шевч.).

ШКОДІ: му́дрий по шкóді *див.* мудрий.

ШКОДУ: ускáкувати в шкóду *див.* ускакувати.

ШКОЛУ: пройтú шкóлу *див.* пройти.

ШКРЕБЕ: шкребé (шкря́бає) / зашкребло́ (зашкря́бало) на душí (на сéрці, за ду́шу, за сéрце) *у кого і без додатка, безос.* Кого-небудь охоплює почуття незадоволення, гіркоти, суму, неспокою, тривоги і т. ін. *Хай досі на душі шкребе, та дружба ж не розпалась* (Дор.); *Напевне, намагався* [учень] *триматися байдуже, може, навіть бравував, але на серці в нього шкребло* [Багмут]; *Од слів твоїх на серці шкряба* (Сос.); *Медаль, яка дісталась Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіїного сина... Лукію це, видно, шкребе за душу* (Гончар); *Справді, того дня він одержав «погано» з арифметики. Зашкребло на серці у Василя* (Донч.). **шкребтú ду́шу.** *Він так бажав Марині добра і щастя, що її успіх окрилював його. Та згодом дрібне самолюбство почало шкребти його душу* (Дмит.). С и н о н і м: **на сéрці мúші шкребу́ть.**

ШКРЕБТИ: луску́ шкребтú *з кого.* Експлуатувати кого-небудь. *Цілий вік з тебе луску шкребли, а ти, воле, у плузі йди. Наша доля така — робім і грудьми, та не будемо людьми* (Коцюб.).

ШКРЕБУТЬ: котú шкребу́ть на сéрці *див.* коти; **на сéрці мúші ~** *див.* миші.

ШКРЯБАЄ: шкря́бає на душí *див.* шкребе.

ШКРЯБАЮТЬ: на сéрці мúші шкря́бають *див.* миші.

ШКУР: здирáти сім шкур *див.* здирати.

ШКУРА: аж (і) шку́ра говóрить *на кому.* Хто-небудь надзвичайно жвавий, енергійний.— *На йому й шкура говорила, такий балакучий* (Мирний).

аж шку́ра болúть. 1. *з сл.* ї с т и. Дуже хочеться. *Холодно, іду — насилу ступаю... Та ще як на те забула хліба узяти, пройшла верстов з десять — їсти, аж шкура болить* (Мирний); *Нехай, мабуть, ті, в кого діти плачуть, ідуть додому, а всі інші*

лишаються нехай. Підвелося кілька. Діти й не плачуть, може, та їсти либонь аж шкура болить. Це ж коли той обід був (Головко); // Дуже, нестерпно. [П е т р о:] *Їсти хочеться, аж шкура болить* (Мирний).

2. *від чого.* Дуже страждати.— *Вже од голоду аж шкура болить,— подумав Кайдаш: зайшов у шинок* (Н.-Лев.). **аж шкýра на голові болúть.**— *А тут аж шкура на голові болить від тих думок* (Коцюб.).

[аж] шкýра рéпає *в кого, на кому — чому.* Хто-небудь дуже товстий або щось дуже товсте. *На ньому шапка кудлата була збита на потилицю, пика червона, ось-ось, здавалося, репне на ній шкура* (Головко).

аж шкýра трýситься (горúть, тріщúть *і т. ін.*) *у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь має сильне бажання до чогось. *Додав ще Лисенко-Вовчура,— Усякого лютість скажена пройма, До бійки аж труситься шкура...* (Стар.); [І в г а:] *Як почую, що сталося щось, то так хочеться довідатись,— аж шкура труситься* (Гр.); — *Мамо, давайте хоч шматок сала та хліба! Їсти так хочу, що аж шкура тріщить* (Н.-Лев.). С и н о н і м: **жúжки трясýться** (в 1 знач.).

2. *тільки* **аж шкýра тріщúть.** З великим завзяттям, напруженням, з великою енергією. *Вони вам встановлять такі ціни, що й штанів позбудетесь,— знову підсміюється Бараболя.— Піддобрились орендою, а дядьки вже й вуха розвісили: впряглись у господарство, аж шкура тріщить* (Стельмах); — *Я й сама була невісткою, мене не милували! Аж шкура тріщала — робила* (К.-Карий).

[аж] шкýра (шкíра) тéрпне *у кого, на кому.* Кого-небудь охоплює почуття великого страху перед кимсь, чимсь. [Р я б и н а:] *Пробував бити* [жінку], *та сам такого облизня спіймав, що й досі шкура терпне* (Фр.); — *Василю, не дуже мені подобаються ті твої нічні мандри. Як подумаю, що з тобою може щось статись, то аж шкіра терпне на мені* (Вільде).

одні́ кісткú та шкýра *див.* кістки.

продáжна шкýра. Той, хто зраджує кого-, що-небудь з корисливою метою. *Зал дуже уважно і напружено слухав.. І лише коли в документі зайшла мова про Центральну раду, про її зрадницьку політику, шумок пробіг по залу, і хтось крикнув: Продажні шкури!* (Головко);— *А ти їх* [поранених], *видно, сюди* [в тюрму] *спровадив? — Блиснув вороже Сашко.— Та вже куди не спровадив...— зам'явся староста..— Шкура продажна,— буркнув Коваль* [Сашко] (Збан.).

так шкýра і закипúть *на кому.* Хто-небудь буде дуже побитий, кого-небудь хтось дуже поб'є.— *То як скажу, що се моє, так він мені каже: — Так шкура на тобі й закипить!* (Барв.).

ШКУРИ: аж із шкýри вибивáтися *див.* вибиватися; **здирáти дві ~** *див.* здирати; **лíзти з ~** *див.* лізти; **хоч із шкýри вúлізь** *див.* вилізь.

ШКУРІ: вовк в овéчій шкýрі *див.* вовк; **морóз дерé по ~** *див.* мороз; **морóзом подрáло по ~** *див.* подрало.

на своі́й (влáсній) шкýрі (шкíрі), *з сл.* в и п р ó б у в а т и, в і д ч ý т и *і т. ін.* Сам, особисто, на практиці. *Петро ділився з ним своєю працею.. То було слово самого життя; слово чоловіка, котрий не тільки бачив лихо, а й на своїй шкурі звідав його* (Мирний); — *Я, як режисер майбутньої картини, і він — автор сценарію,— показав Сев рукою в мій бік,— і Богдан, що подав нам тему, на своїй шкурі випробувавши її,— всі ми разом з'ясуємо наші погляди* (Ю. Янов.); *Всю «принадність» приватної антрепризи, вічного кочування, гоніння і утисків австро-угорської адміністрації довглось випробувати на власній шкірі* (З глибин душі); *Гітлерівська Німеччина, що віроломно напала на Радянський Союз, на власній шкірі відчула, яка велика сила і міць Радянської держави* (Рад. Укр.). П о р.: **на своїй (влáсній) спúні.**

у шкýрі *чиїй, кого.* У такому становищі, як хто-небудь.— *Хай і вони* [поміщики] *в нашій шкурі поживуть! — вирвалось у Григорія Волошина* (Стельмах); *Хто ніколи не був у шкурі літературного конокрада, чи, як його по-вченому називають, плагіатора, тому важко сказати, що діється в душі злодія, коли той переписує чужий твір* (Літ. Укр.); — *Повезло тобі, Василю. Повезло.. Був би оце тепер у моїй шкурі. Адже Савенко казав, що й ти в поліцію збирався* (Жур.).

ШКУРКА: не вáрта шкýрка вúчинки *див.* шкірка.

ШКУРОЮ: морóз ідé пóза шкýрою *див.* мороз.

ШКУРУ: болíти за своó шкýру *див.* боліти; **влáзити в ~** *див.* влазити.

в однý шкýру. Настирливо, дуже вимогливо. *Всі* [кріпаки] *в одну шкуру затялися: — Не хочемо наділів! До слушного часу підождемо!..* (Мирний); *Оринці треба на грядках полоти. Як на те Чіпка розвередувався: «Їсти, та й їсти, бабо! В одну шкуру: «їсти»* (Мирний); *Минуло різдво. Я й наполягла — женись! Він одбалакуваться давай: «Я й не нагулявся ще, і сяк і так,— а я в одну шкуру: «Женись, женись, мій синочку!..»* (Тесл.); *Хоч Коржиха і умовляла своїх гостей.. почекати, поки в печі розтопить і щось нашвидкуруч зготовить поснідати, ..але Гармашиха затялась в одну шкуру іти мерщій* (Головко). С и н о н і м: **в однý дýшу** (в 1 знач.).

дбáти тíльки про своó шкýру *див.* дбати; **дéрти ~** *див.* дерти; **ділúти ~ невбúтого ведмéдя** *див.* ділити; **заливáти за ~ сáла** *див.* заливати; **здирáти ~** *див.* здирати; **надягáти овéчу ~** *див.* надягати; **не втóвпиться у ~** *див.* втовпиться; **оббúти ~** *див.* оббити; **пошúтися в собáчу ~** *див.* по-

шитися; **спи́сувати ~** *див.* списати; **спусти́ти ~** *див.* спустити; **тремті́ти за ~** *див.* тремтіти; **тягти́ ~** *див.* тягти.

у шку́ру *чию, кого.* Замість кого-небудь або в таке становище, як хто-небудь.— *Послано тебе орати, так ори.— Ти розумний вказувати, а попробуй сам.— А ти що хочеш, щоб плуг сам орав, а ти тільки штани підсмикував? Що я тепер у зведення напишу? Вас би в мою шкуру* (Тют.).

ШЛЮБ: бра́ти шлюб *див.* брати.

ШЛЮБУ: виряджа́ти до шлю́бу *див.* виряджати.

ШЛЯК: шляк би (аби́) тра́фив (потра́фив) *кого, діал., лайл.* Уживається для вираження крайнього незадоволення або обурення ким-, чимнебудь, зневаги, зла до когось. *Оці панські порядки, шляк би їх трафив, мені вже в печінках стоять* (Ф. Мал.); — *Бачиш, курятини їм забажалося,— почав своєї дід Смик.— Та я раз у рік чи скуштую того м'яса, а вони, шляк би їх потрафив, щодня курятину їдять* (Д. Бедзик). **шляк би ви́бив до кри́шки й пру́ття.—** *Ах ви, дідчої матері діти вбоє, змори на вас не було! То ви роботи не маєте, що си збігли, шляк би вас вибив до кришки й до пруття? Жерти так умієте? — і шпурляла якоюсь ломакою услід за чоловіком* (Хотк.). Синонім: **бода́й лихи́й узя́в; хай чорт бере́; взяв би лихи́й** (у 2 знач.); **щоб чорт побра́в.**

ШЛЯПІ: ді́ло в шля́пі *див.* діло.

ШЛЯХ: верста́ти шлях *див.* верстати; **виво́дити на вірний ~; виво́дити на ~** *див.* виводити; **вихо́дити на ~** *див.* виходити; **відкрива́ти ~** *див.* відкривати; **вступа́ти на ~** *див.* вступати; **зро́шувати кро́в'ю ~** *див.* зрошувати; **ма́ти свій шлях** *див.* мати; **на крива́вий ~ ступа́ти** *див.* ступати; **наставля́ти на ві́рний ~** *див.* наставляти; **обрі́зувати ~** *див.* обрізувати; **перетина́ти ~** *див.* перетинати; **пока́зувати ~** *див.* показувати; **проби́ти грудьми́ ~** *див.* пробити; **проклада́ти ~; проклада́ти ~ до се́рця** *див.* прокладати; **скінчи́ти ~** *див.* скінчити; **става́ти на слизьки́й ~** *див.* ставати; **ста́ти на ~** *див.* стати.

стовпови́й (верстови́й) шлях; стовпова́ (верстова́) доро́га *чого, до чого і без додатка.* Головний напрямок у русі або розвитку чого-небудь. *Шевченко вивів українську літературу на широкий стовповий шлях художнього розвитку* (Рад. Укр.); *Інтенсифікація сільського господарства — стовповий шлях розвитку його продуктивних сил* (Сільські вісті); *Дорога, якою народи йдуть до́ прогресу,— це стовпова дорога світової історії, всієї людської цивілізації* (Вісник АН).

терни́стий шлях *чий і без додатка.* Важке, складне, з труднощами, стражданням життя. *Поглянь назад. Ти бачиш шлях тернистий* (Забашта). **шлях усте́лений те́рном.** *Та ж, що коханням братернім Шлях мій, устелений терном, Легко б могла озарити,— Більше немає її...* (Граб.).

торува́ти шлях *див.* торувати; **ука́зувати ~** *див.* указувати; **уторо́ваний ~** *див.* дорога.

шлях заріс (позароста́в) те́рном (те́рнами), *нар.-поет.* Неможливо піти, поїхати куди-небудь чи досягти чогось бажаного. *Та мені в борні важкій З темними думками Навіть у країну мрій шлях заріс тернами* (Фр.); *Заросли шляхи тернами На тую країну, Мабуть, я її навіки, Навіки покинув. Мабуть, мені не вернутись Ніколи додому?* (Шевч.); *Хочу я ридати — та не маю сліз, Хочу в даль полинуть — терном шлях заріс* (Рильський). Пор.: **доро́га те́рном поросла́.**

шлях сте́литься *див.* дорога; **штовха́ти на ~** *див.* шлях.

ШЛЯХИ: відрі́зувати шляхи́ *див.* відрізувати; **як усі ~ погуби́в** *див.* погубив.

ШЛЯХОМ: іти́ шля́хо́м найме́ншого о́пору *див.* іти.

ШЛЯХУ: збива́ти з шля́ху́ *див.* збивати; **збива́тися з ~** *див.* збиватися; **зверта́ти з ~** *див.* звертати; **прибира́ти з ~** *див.* прибирати; **стоя́ти на неві́рно́му ~; стоя́ти на пра́вильному ~** *див.* стояти; **схо́дити з ~** *див.* сходити.

ШМАТКАХ: розібра́ти ніч по шматка́х *див.* розібрати.

ШМАТКИ: кра́яти се́рце на шматки́ *див.* краяти; **роздира́ти се́рце на ~** *див.* роздирати; **розрива́ти на ~** *див.* розривати; **се́рце рве́ться на ~** *див.* серце.

ШМАТКОМ: ділйтися оста́ннім шматко́м хлі́ба *див.* ділитися.

ШМАТОК: відрива́ти шмато́к від ро́та *див.* відривати.

ла́сий (ла́комий) шмато́к (кусо́к, ку́сник). Що-небудь найкраще, вигідне, принадне, спокусливе, смачне і т. ін. *Підступні сусіди наші, користуючись послабленням сили Руської держави,.. з усіх боків сунули, щоб і собі урвати ласий шматок* (Цюпа); *Літ з десять був у нас суддею Глива. Да, знаєш, захотів на лакомий кусок, в Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива* (Греб.); *Був* [пан Теплицький] *подібний до гладкого кота, що розкішно муркотячи, пасе очима якийсь лакомий кусник* (Фр.). **ла́сий шмато́чок.** [Залєський:] *А ласий шматочок! Хоч хлопська душа, а гарна,.. як намальована* (Собко).

ма́ти шмато́к хлі́ба *див.* мати[2]; **про́ханий ~** *див.* хліб.

черстви́й (важки́й) шмато́к. Засоби для існування, здобуті тяжкою працею. *Де воно* [паненя] *знатиме, що то за доленька — Відшук* [шукання] *черствого шматка* (Граб.).

шмато́к (кусо́к, ку́сень *і т. ін.*) **хлі́ба [насу́щного].** Засоби, необхідні для прожитку, для існування. *Мала й худобу, і господарство своє, зросла в розкоші, а доводиться служити за хліба шматок та годити, може, і лихому, і ледачому кому!* (Вовчок); *Лекціями я мусив кілька літ заробляти*

шматок хліба (Коцюб.); *Років зо два тому вона лишилась удовою і заробляла шматок хліба пранням білизни* (Добр.); — *Я тепер зостався.. без куска хліба* (Н.-Лев.); — *Хвали бога, що кусок хліба є* (Тют.); *Здається, ніч би цілу не спав, аби заробити зайвий кусень хліба для неї* (Мур.). **насу́щний шмато́к.** *Тяжко стогнуть хлібороби: Брак насущного шматка, Люта смертність та хвороби Підтинають мужика* (Граб.).

шмато́к (кусо́к) не йде (не лі́зе) / не пі́де (не полі́зе) у го́рло *кому.* У кого-небудь немає або зникає бажання їсти що-небудь. *Посідали за стіл. Він їв добре. Їй шматок не йшов у горло, та силувала себе їсти* (Гр.); *Віктор настороживсь. Але щоб приховати від Людмили свою настороженість, продовжує мовби ще з більшим апетитом їсти. Хоч і не лізе шматок у горло* (Головко); [Г а п к а:] *Пообідала б.* [Д о м а х а:] *Не піде шматок у горло* (Кроп.); [З о л о т н и ц ь к и й:] *Обідать у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе* (К.-Карий).

шмато́к хліба стає́ попере́к го́рла (ру́ба в го́рлі) *кому.* У кого-небудь немає або зникає бажання їсти що-небудь. *Стає руба шматок хліба в горлі, як вона згадає про це* [докори], *сідаючи їсти* (Мирний).

ШМИГИ: не до шми́ги. 1. Не так, як слід, як повинно бути. *До чого не кинеться* [Маруся], *усе не так, усе не до шмиги* (Кв.-Осн.). **до шми́ги.** *Вся та зарость* [зарість], *вкрита цвітом і квітками і до шмиги розставлена, здавалась зачарованим садом — раєм земним* (Стор.).

2. Невчасний, не відповідний у часі; недоречний. *Така замітка була би тепер не до шмиги* (Март.); *Сварка виникла несподівано серед стариків. Тут сказав якесь гостре слово Кіндрат Омелянович Білокінь, якому Лідине весілля було страшенно не до шмиги* (Дмит.).

3. *кому.* Не до вподоби кому-небудь. *Йому дала Яга одвіт: «Ти пекла, бачу, ще не знаєш.. Тобі там буде не до шмиги: Як піднесуть із оцтом фіги* (Котл.); — *Який же ти, Ісайку! І той тобі не до шмиги, і той* (Гуц.); — *Ні, се мені не до шмиги! Чого я піду до вас?* (Фр.); — *Не подобається їм ваша дружба.. В цій дружбі сила народна розквітає!.— А тим байстрюкам це не до шмиги* (М. Ю. Тарн.).

ШНУРКУ: ходи́ти як по шнурку́ *див.* ходити.

шнурок: як (мов, ніби *і т. ін.***) під шнуро́к.** Рівний, в одну лінію. *В хорошому стані ввійшли в зиму посіви озимої пшениці. Сіяли високоврожайним насінням. Рядки — мов під шнурок* (Рад. Укр.).

ШНУРОЧКИ: як шнуро́чки, *з сл.* б р о́ в и. Рівний, тонкий. *Личко як калина, Брови як шнурочки, Очі чорні, ще чорніші Осінньої ночки* (Рудан.). **як шнуро́чок.** [П л а т о н Г а в р и л о в и ч:] *Та коли б же ти знала, ще й яку дівчину висватаю. Очі — як терночок, брови — як шнурочок* (Вас.). П о р.: **на шнуро́чку.**

ШНУРОЧКУ: на (*рідко* **по) шнуро́чку,** *з сл.* б р о́ в и, *в кого, чиї.* Тонкий, рівний. *Багатая спесивая — рушник на кілочку; В убогої сиротини брови на шнурочку* (Укр.. пісні); *Довгобраза русенька Галя, з чорними по шнурочку бровами, більше брала на себе його очі, ніж смаковита у її руках яєшня* (Мирний). П о р.: **як шнуро́чки.**

ШНУРУ: ходи́ти по шнуру́ *див.* ходити.

[як (мов, ніби *і т. ін.***)] по шнуру́.** Рівно, в ряд, в одну лінію.— *Не бійся, Іване, не підведу, і правує* [Петрусь] *трактора, як по шнуру, веде три широкорядні сівалки* (Цюпа); *З-за Нілу сфінкси, мов сичі, Страшними мертвими очима На теє дивляться. За ними На голому піску стоять По шнуру піраміди вряд, Мов фараонова сторожа* (Шевч.); *В Кам'янці ж колгосп, можна сказати, міжнародний, у нас круглий рік делегації, гості, тут посій і посади, як по шнуру, як по шаховій дошці* (Хор.).

ШОВКОВИЙ: як (мов, ніби *і т. ін.***) шовко́вий.** Дуже покірний, слухняний. [Н е д о р о с т о к:] *Підождіть трохи, буде вона* [жінка] *в мене, як шовкова: й говоритиме, співатиме, ще й танцювати буде!* (Вас.); — *Я їх візьму в руки. Будуть вони у мене як шовкові! — похвалявся Сава Йосипович* (Автом.).

ШОВКОМ: шо́вком ши́ти *див.* шити; **як ~ ши́є** див. шиє.

ШОЛОМОМ: набра́ти шоло́мом *див.* набрати.

ШОРАХ: держа́ти в шо́рах *див.* держати; **ходи́ти в ~** *див.* ходити.

ШОРИ: бра́ти в шо́ри *див.* брати.

ШОСТЕ: вси́пати по шо́сте число́ *див.* всипати.

ШПАРКУ: прола́зити в шпа́рку *див.* пролазити.

ШПИГАТИ: шпига́ти / шпигну́ти в се́рце *кого і без додатка.* Дошкуляючи кому-небудь чимсь, спричиняти душевний біль. *Потрапити в нашу сатиричну газету «Колючка» — велика біда.. Прямо в серце шпигають!* (Ковінька); *Тут нагадав собі слова Сенька Грицишиного, що в тридцять літ уже чоловік старий. Ця пригадка шпигнула в серце Славка* (Март.); *Цей докір шпигнув її просто в серце* (Баш).

ШПИГНУТИ: шпигну́ти в се́рце *див.* шпигати.

ШПИГОНУТИ: шпигону́ти в се́рце *кого.* Хто-небудь раптово відчув душевний біль. *Щось шпигонуло в серце Марусяка. Впився очима і пізнав батька* (Хотк.); *І ось тепер,.. дивлячись на цих безжурних молодих тюрчанок без покривал, Петросов-Джавадов уперше відчув, як щось шпигонуло його в серце* (Донч.).

ШПИЛЬКАХ: як на шпилька́х *див.* голках.

ШПИЛЬКУ: пуска́ти шпи́льку *див.* пускати.

ШПИЧАКАХ: як на шпичака́х *див.* голках.

ШПИЧКАХ: як на шпичка́х *див.* голках.

ШПУРЛЯТИ: шпурля́ти камінці в горо́д *див.* кидати.

ШПУРНУТИ: шпурну́ти камінці в горо́д *див.* кидати.

ШТАНАМИ: трусйти штана́ми *див.* трусити.

ШТАНИ: полата́ти штани́ *див.* полатати; **протира́ти ~** *див.* протирати.

ШТАНІВ: без штанів під стіл бігати *див.* бігати; **як реп'ях до ~** *див.* реп'ях.

ШТАНЬМИ: трусйти штаньми́ *див.* трусити.

ШТИК: як штик. Цілком, абсолютно здоровий. *Он дід Вигон торік розігнутись не міг, так йому спину звело. Поїхав у Косопілля, пokололи його і через місяць ходив як штик...* (Зар.); *Кашовар зрадів: — Та я його, братці, як рідного сина догляну! Навчу борщ, кашу варить. Він у мене буде як штик!* (Є. Кравч.); *— Що за козак, коли він лежить! Не той зараз час, Васильовичу, щоб нездужати! Без вас ну ніяк! Як собі хочете, а завтра щоб були як штик!* (Гончар); // Цілком, абсолютно. *Коли старшина запитав Хаєцького, чи він готовий, то.. відповів рішуче: Як штик!* (Гончар.).

ШТИКАХ: трима́тися на штика́х *див.* триматися.

ШТИКИ: бра́ти в штики́ *див.* брати.

у штики́, *з сл.* з у с т р і т и, з у с т р і н у т и й, п р и й н я т и й *і т. ін.* Вороже, недружелюбно. *«Гайдамаки»* [Т. Шевченка] *були зустрінуті в штики представниками поміщицько-буржуазного табору, що вороже ставились до народу і його боротьби* (Іст. УРСР); *Меншовики і есери зустріли ленінські тези в штики* (Ком. Укр.); *Хто в промовах — за сатиру (Є такі керівники!), А на ділі правду щиру Зустрічає у штики,— Той не друг нам! Навпаки* (С. Ол.).

ШТИХОМ: як штихо́м доки́нути *див.* докинути.

ШТОВХАЄ: біс штовха́є *див.* біс.

ШТОВХАНА: діста́ти штовхана́ *див.* дістати.

ШТОВХАНІВ: дава́ти штовханів *див.* давати.

ШТОВХАТИ: штовха́ти вперéд *кого.* Спонукати до дії, надихати, змушувати працювати. *Любов, чоловіче, для людини, що бензин для автомашини. Те, що її штовхає вперед* (Томч.); *Його штовхала вперед фронтова звичка лікаря, який уже добре знав і сміливо застосовував польову хірургію* (Кучер).

штовха́ти в прірву (в безóдню *і т. ін.***).** Діями, вчинками доводити кого-небудь до небажаних, неприємних наслідків. [М а р і я Р о м а н і в н а:] *Не сердьтесь, подумайте. Я зовсім не хочу образити вас, але ж є такі сліпі матері, які з великої любові до своїх дітей штовхають їх часто у прірву...* (Дмит.). **штовха́ти до безóдні.**— *Немає в нас спільних доріг з буржуями, однаково, з своїми чи чужими. Польський уряд насильно фашизує країну і живцем штовхає її до безодні* (Вільде).

штовха́ти / штовхну́ти в се́рце (в гру́ди) *кого.* Дуже хвилювати, тривожити. *Аж несподівано мої очі хапають казенний пакет на столі, що вже давненько штовхав мене в груди, і я кидаюсь, ніби хто бурхнув на мене відро холодної води: «Нагулявся»* (Вас.); *Повногубе Марїїне обличчя здивовано повернулося на дверний рип, радісний зойк штовхнув блукача в груди: — Яремочко!* (Загреб.); *Від.. доторку милої рідної дитини відчула, як щось штовхнуло її в серце* (Тют.).

штовха́ти / штовхну́ти на шлях *чого.* Спонукати до чого-небудь (перев. негативного). *Я скаржитимусь лорд-меру Лондона, що мене, лейтенанта королівських повітряних сил, в цьому домі штовхають на шлях пияцтва* (Собко).

ШТОВХНУТИ: штовхну́ти в се́рце; ~ на шлях *див.* штовхати.

ШТОС: бра́ти в штос *див.* брати.

ШТРИКАТИ: штрика́ти в óчі; ~ па́льцем *див.* тикати.

ШТРИКНУТИ: ніде (нема́ де) й гóлкою штрикну́ти. Дуже тісно.— *Ну, та й напакували ж нас у сей вагон, нема де й голкою штрикнути* (Л. Укр.). П о р.: **й гóлці ніде впасти.**

штрикну́ти в óчі *див.* тикати.

ШТУКА: не (невели́ка) шту́ка. Не потребує великих зусиль, великої праці; не важко.— *То не штука,— каже той,— Шити ми зуміємо* (Сам.); — *Пересидіти в трубі день-два не штука, а коли справа затягнеться на тиждень-два?* (Ю. Янов.); *Кинути роботу — не штука. Та цього тільки й чекають підприємці,— до їх послуг скільки хочеш дешевих рук* (Кол.); *Я вже наломився до їх бесіди. Невелика це штука, отже, привикнути треба* (Март.). П о р.: **хіба́ шту́ка.**

от (оце́) [так] шту́ка (штукóвина)! Уживається для вираження здивування або захоплення чим-небудь, радості від чогось і т. ін. [П а в л о:] *От так штука! Леонід Петрович приїхали, я зразу їх пізнав* (Кроп.); *Сава Андрійович очунює. Оглядається: де він? Оце штука!..* (Довж.). **от так штукéрія.** [В а с и л ь:] *От так штукерія буде!* [А н т о н:] *Ой, не радій заздалегідь!* (Кроп.).

хіба́ шту́ка. Не потребує великих зусиль, великої праці; не важко. *Ну, та ми спочатку не дуже-то: хіба штука яких там троє-четверо верстов протягти. Оце зараз буде сухий дуб, а від нього вже й цурпалком до Попового хутора докинеш* (Хотк.). П о р.: **не шту́ка.**

ШТУКИ: викида́ти шту́ки *див.* викидати.

для шту́ки. Щоб зайнятися чим-небудь; знічев'я. *Дрімайло був великий штукар, і я добре знав, що він наважиivся начепити торби тільки для штуки* (Н.-Лев.); *Люди, покидавши худобу і позбиравшись у невеличкі гурточки, вели повільні, нудні розмови, так, для штуки, аби не проспати черги* (Тют.).

ма́йстер на вся́кі шту́ки *див.* майстер.

на всякі (всі) штуки. Здібний, вигадливий; здатний до чогось. *З Антося ж був хлопець на всі штуки, та ще й прудко бігав* (Свидн.).

штуковина: от штуковина *див.* штука.

ШТУКУ: встругнути штуку *див.* встругнути; **удерти ~** *див.* удерти.

ШТУРМОМ: брати штурмом *див.* брати.

ШТУРХАНА: дістати штурхана *див.* дістати.

ШТУРХАНІВ: давати штурханів *див.* давати.

ШТУРХАНЦЯМИ: годувати штурханцями *див.* годувати.

ШУБОВСНУТИ: як у воду шубовснути *див.* впасти.

ШУКАЙ: шукай його. Зник безслідно. *Проклятий Нечипір виліз у вікно, та й шукай його* (Кв.-Осн.).

ШУКАТИ: треба з свічкою вдень (серед [білого] дня) шукати (вишукувати *і т. ін.***)** *кого, що.* Хто, що-небудь трапляється, зустрічається дуже рідко. *Що будете робити, коли старовина так витрачується, що треба її з свічкою удень вишукувати?!* (Мирний); *— Таких диваків, як ти, на світі дуже мало, їх треба з свічкою серед білого дня шукати* (М. Ю. Тарн.). Синоніми: **вдень з вогнем не знайти; пошукати такого; пошукати такого вдень з вогнем.**

шукати вчорашнього дня, *ірон.* Надіятися повернути те, що вже минуло, чого вже нема. *Ходить він по подвір'ю, никає, то в садок подасться, постоїть під деревом і знов у двір, немов учорашнього дня шукає...* (Коцюб.); *Макеїч уже зібрався йти і чекав тільки Нестора, а Нестор усе ще наминався, застрявши в своєму курені, шукаючи між торбами вчорашнього дня* (Гончар); *Юхим не дивився людям у очі, для чогось перебирав порожні мішки, заглядав за двері..— Батьку, вчорашнього дня шукаєш? — запитав Василь* (Чорн.). Пор.: **гнатися за вчорашнім днем.**

шукати голку в сіні (в соломі). Неможливо виявити, знайти. *Григор усе тупцявся. Питати* [про дівчину] *без імені — голку в соломі шукати. На глузи піднімуть* (Гуц.).

шукати кістки в молоці. Вередувати, вимагати чогось неможливого, прискіпуватися до чогось. *Скільки разів було так, що Владко вередував, шукав кістки в молоці, як говорилося, але як тільки з'являлася панна «Шонька», дитина ставала наче зовсім іншою* (Вільде).

шукати (ловити, доганяти *і т. ін.***) / пошукати (догнати, зловити** *і т. ін.***) вітра в полі.** 1. Не можна знайти кого-небудь, марно намагатися дізнатися про чиєсь місцеперебування.— *Що ж то буде за чудасія? — Так, нічого: підхоплю тільки* [тільки] *на сідло отсю кралю, та й шукай вітра в полі. Махнем з побратимом навпростець до Чорної гори (П. Куліш); — Візьму його з собою, дам сапу в руки, покрутиться біля мене, а тільки відвернулась, уже лови вітра в полі!* (Гончар); *— Ха-ха-ха,— реготав професор,— вони полетіли, ловіть вітра в полі* (Собко).

2. Здійснювати безрезультатні спроби знайти, відшукати кого-, що-небудь.— *А що гестапівці знайдуть* [друкарську машинку]? *— скрикнула Тамара.— Нехай шукають вітра в полі,— задиристо випалила Женя* (Хижняк); [Лука:] *Повернуся раніше від інших. ..Одчиніть мені тихенько двері. Я ляжу, а вони хай шукають вітра в полі* (Галан); *Комусь звичайна банда за Петлюру видалася, от і наробили переполоху та підняли весь військовий округ, ганяють по снігах та нетрях, примушують ловити вітра в полі* (Збан.); *Але тут почув Бертольдо, Як озвався голос долі: «Гей, біжіте, панські слуги, Та зловіте вітра в полі»* (Л. Укр.); *— Овва, який же баский! Чи не вітра в полі хочеш піймати?.. Да ти й сам, бачу, степовик* (Вовчок).

3. Домагатися чого-небудь неможливого, недосяжного.— *Я хочу побратися з вітровою донькою. Ходіть зі мною і будете моїми старостами..— Що, хочеш шукати вітра в полі? — питали* [сусіди] (Казки Буковини..); [Куп е р'ян:] *Здоров, Паньку.. Здається, ти їдеш шукати вітра в полі* (К.-Карий).

шукати себе. Виявляти, визначати своє покликання. *Вже приїхавши з Берліна, де він учивсь в художній школі, Довженко почав шукати себе* (Ю. Янов.).

шукати смерті. Робити що-небудь необачно, ризикуючи життям. *Мар'ян журливо подивився навколо, поглянув на козацьку і турецьку могили.. і з жалем подумав, скільки то марно пропало люду на білому світі. Чого було отим турчинам шукати смерті в чужому степу?* (Стельмах).

ШУКАЧ: шукач пригод. 1. Мандрівник, який веде пошуки кого-, чого-небудь. *Тоня й досі не може як слід збагнути, що сталося з цим судном... Привели моряки його, кинули в затоці й пішли собі, розпаливши апетити степових шукачів пригод* (Гончар).

2. Людина авантюристичних нахилів. *Брун став хрестоносцем. Це припало до вподоби гонористому шукачеві пригод* (Хижняк).

ШУМ: пустити під шум *див.* пустити.

ШУМИТЬ: аж гай шумить *див.* гай.

ШУМОК: під шумок. Потай від інших та використовуючи якусь нагоду. *Дорош пильно подивився в очі Гната, ламаючи його гостро відточений погляд.— Ну, ти під цей шумок чесного хлопця не заплутай. Я за нього ручаюсь* (Тют.); *Жінка під шумок пішла з хлопцем до розвідників* (Літ. Укр.); *Чекай,— перебив архітектора інженер,— ти що, під шумок свій проект викладаєш?* (Роб. газ.).

ШУМУ: робити багато шуму *див.* робити.

ШУРИ-МУРИ: розво́дити шу́ри-му́ри *див.* розводити.

ШУРШУ: в одну́ шуршу́ *з ким.* Підтримувати чию-небудь думку, бути одностайним з кимсь.— *Неначе в тюрму запер отой... ваш заступник, чи що..— з дитячою безпосередністю переконувала дівчина.— Звісно, й мама в одну шуршу з тим інженером: нехай, каже, лікується* (Ле).

заганя́ти в шуршу́ *див.* заганяти.

ШУХЛЯДУ: у до́вгу шухля́ду *див.* ящик.

Щ

ЩАБЕЛЬ: підно́сити ще на оди́н ща́бель *див.* підносити.

ЩАСЛИВИМ: обійма́ти щасли́вим о́ком *див.* обіймати.

ЩАСЛИВОЇ: щасли́вої доро́ги *див.* дороги.

ЩАСЛИВОЮ: народи́тися під щасли́вою зіркою *див.* народитися.

ЩАСТИ: щасти́ [тобі, вам *і т. ін.***] до́ле (бо́же)** *кому.* Усталена форма прощання з побажанням щастя, успіхів у житті, праці і т. ін.— *Щасти тобі боже, Жайсак. Бажаю тобі, щоб Кульжан дійсно стала твоєю дружиною,— сказав Шевченко і міцно обняв юнака* (Тулуб); [Г у с а к:] *Візьміть на увагу, Макаре Митрофановичу. Хвилина дуже відповідальна. Ну, щасти вам доле* (Мик.) // *заст.* Усталена форма прощання.— *Бувайте здорові! — Щасти боже!* (Вовчок).

ЩАСТИТЬ: хай (неха́й) [тобі, вам *і т. ін.***] щасти́ть.** Усталена форма побажання успіхів у чому-небудь.— *Прийми цей голос з України, Братня Польще! Хай тобі щастить Будувати, сіяти, творить* (Рильський). П о р.: **щасти́ до́ле.**

ЩАСТЯ: вхопи́ти ща́стя за бо́роду *див.* вхопити.

на ща́стя. 1. *перев. чиє, кого.* Дуже добре для кого-небудь. *На щастя Багірова, це була не осколкова міна* (Гончар); *Тепер ми посувалися на північ. І, на наше щастя, погода вирішила перемінитися* (Ю. Янов.); *На його щастя, зразу ж за Михайлівськими хуторами нагнав якийсь чоловік рябою кобилою в ходові* (Головко). А н т о н і м: **на ли́хо.**

2. Щоб був успіх, удача, щоб повезло в чому-небудь. *Усміхнувся Цуценька, затиснув у кулак гроші, поплював на щастя й пішов по пана Вана* (Ков.); *Урочисто вклала* [Яресьчиха срібло] *хлопцеві в руку: — Це тобі, сину, на щастя...* (Гончар); *Зібрала* [Катерина] *кілька фунтів* [пшениці], *перемішала з відробленою та й знову посіяла восени на щастя* (Стельмах).

спро́бувати ~ *див.* спробувати.

ща́стя й (та) до́ля, *нар.-поет.* Життя, -о приносить повне задоволення, радість.— *Рад я йому з щирого серця,— каже Шрам,— пошли йому, господи, щастя й долю* (П. Куліш); — *Мамо! — заговорив тоді старший брат,— ідемо ми шукати щастя та долі* (Вовчок).

ща́стя твоє́ (ва́ше, на́ше *і т. ін.***).** Кому-небудь повезло, дуже добре для кого-небудь.— *Я ось, дядьку,.. осьдечки! — заливаючись сміхом, обізвався Карпо, опинившись зразу на другім боці.— Ну, щастя твоє! проскочив!..* (Мирний); — *І я живий! — десь у самім кутку бадьоро дзвенить Маковей.— Наше щастя, що добра кроква попалась над нами* (Гончар).

ща́стя ще десь заваля́лося, *чиє.* У кого-небудь несподівана радість, непередбачений успіх у чому-небудь. **ща́стячко ще десь заваля́лося.**— *Невже наше щастячко ще десь завалялося, і я скоро обійму тебе, обцілую, синочка свого?* (Логв.).

ЩЕ: а ще [й]. Уживається для підсилення вираження докору, осуду, іронії, щоб присоромити кого-небудь.— *Скорпіоном язик твій був нам, він труїв нас і жалив невпинно. А тепер ще й стоїш проти нас, мов ображений ти безневинно* (Л. Укр.); — *Торочиш таке, а ще вчителька!* (Довж.).

ото́ ще *див.* ото.

цього́ ще браку́є *див.* бракує.

ще (іще́) б [пак]. Тільки так повинно бути, а не інакше; само собою зрозуміло; звичайно.— *Мені однаково,— промовила Жабі.— Ще б пак не однаково,— іронічно, але ласкаво промовив Михайло.— Вам зовсім не потрібно сушити собі голову, бо про все турбуватиметься Люся* (Досв.); — *Що? Таки не витримав? Ще б пак. Само добро в руки тече, а ти відвертаєшся* (Тют.); [2-й з п р о х а ч і в:] *Якби ж то визволить* [з темниці]! *Ти б їх скрушив, тих вражих монтанівців, стер би на порох!* [3-й з п р о х а ч і в:] *Іще б пак! Сказано, живеє слово не те, що листи!* (Л. Укр.); — *А вже сей Колісник. Куди не ткнися, всюди він устряне і завжди його верх і затичка.— І ще б! Дурні земські гроші куди дівати?* (Мирний).

ще й як *див.* як.

ще чого́! *див.* чого; **~ що ви́гадай** *див.* вигадай.

ЩЕДРОТ: від щедро́т *чиїх, з сл.* д а в а́ т и, д а р у в а́ т и *і т. ін.* За чиїмись бажаннями або можливостями. *Кожен дає од щедрот своїх — хто мідяка, хто срібняка,— відказав, потерпаючи, Вересай* (Бурл.).

ЩЕДРОЮ: ще́дрою руко́ю *див.* рукою.

ЩЕЗНУТИ: ще́знути з горизо́нту *див.* зникнути.

ЩЕЛЕПИ: ви́правити ще́лепи *див.* виправити.

ЩЕМИТЬ: душа́ щеми́ть *див.* душа; **~ се́рце** *див.* серце.

щеми́ть на душі́ *у кого.* Хто-небудь відчуває неспокій, тривогу, хвилювання. *Хоч як щемить на душі, та все ж намагаємось не показувати цього один перед одним* (Гончар). Синонім: **душа́ боли́ть.**

ЩЕРБАТА: щерба́та до́ля *див.* доля; **~ копі́йка** *див.* копійка.

ЩЕРБАТИЙ: на щерба́тий гріш *див.* гріш.

ЩЕРБАТОГО: і щерба́того ша́га *див.* шага.

ЩЕРБАТОЇ: до щерба́тої копі́йки *див.* копійки; **копі́йки ~ нема́ за душе́ю** *див.* нема; **не ва́ртий ~ копі́йки** *див.* вартий; **~ копі́йки** *див.* копійки.

ЩИГЛІВ: дава́ти щи́глів *див.* давати.

ЩИГЛЯ: діста́ти щи́гля *див.* дістати.

ЩИПАТИ: щипа́ти в но́сі *від чого.* Що-небудь сильно дошкуляє. *Якби не язик людський, то де б узялися жарти, каламбури, дотепи, всілякі перчисті нісенітниці, від яких у носі щипає* (Літ. Укр..).

ЩИПКИ: да́ти щи́пки *див.* дати.

ЩИРА: щи́ра душа́ *див.* душа.

ЩИРИМ: з щи́рим се́рцем; ~ се́рцем *див.* серцем.

ЩИРИТИ: щи́рити зу́би *див.* вишкіряти.

ЩИРОГО: від щи́рого се́рця *див.* серця.

ЩИРЦЯ: до щирця́, *діал.* 1. Глибоко, сильно. *Тут Демчиху, мабуть, допекло до щирця, що аж засичала: — Авжеж! На біса жінка...* (Вовчок).

2. Повністю. *Ніколи ми не заглянемо в душу навіть найближчої людини до самісінького щирця* (Наука..).

ЩИТ: підніма́ти на щит *див.* піднімати.

ЩИТІ: на щиті́, *з сл.* повертáтися, повернýтися *і т. ін.* Переможеним. Антонім: **з щито́м.**

ЩИТОМ: з щито́м, *з сл.* повертáтися, повернýтися *і т. ін.* Переможцем. Антонім: **на щиті́.**

ЩО: а що! Уживається в діалозі для підсилення вираження глузування, погрози і т. ін.— *А що, з'їв облизня!* (Укр.. присл..); — *А що! таки поможему стало! — сказала Настя* (Н.-Лев.).

Бог зна що *див.* Бог; **будь ~ бу́де** *див.* будь; **все рівно ~** *див.* рівно; **диви́тися нема́ на ~** *див.* дивитися.

за що [й], про що? Невідомо, з якою метою, для чого, з яких причин. [Раб-єгиптянин:] *Яка там помста? Що ти плетеш? Хто ж се над ким помститись має? За що? Про що?* (Л. Укр.); *От і Соломія стала моїм врагом. А за що? А про що?* (Н.-Лев.).

кому́ що, а... *кому.* Уживається для виділення серед інших чиїх-небудь бажань, дій, інтересів і т. ін.— *Мамо, а солодкий горох ми посадимо тут? — Кому що, а тобі горох,— засміялася молодиця.— Посадимо* (Стельмах); — *О, кому що, а Левкові поцілунки! — одразу жвавішає вузьке, довгасте обличчя Зосі* (Стельмах).

ма́ло що *див.* мало; **нема́ за ~; нема́ ~** *див.* нема; **нема́ ~ й говори́ти** *див.* говорити; **не то ж бо й ~** *див.* то; **не то ~** *див.* то.

не що і́нше, як... Саме це. *Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під ганком вілли* (Коцюб.).

ні за що [ні про що]. Без причин, без підстав, даремно, марно.— *Зовсім скрутила чоловіка,— промовила мати.— Пропаде він з нею ні за що!* (Гр.); *Другий кінь чогось заслаб, почав миршавіть, і я мусив продати його за безцінь водовозові. Так і пропали мої коні ні за що, ні про що* (Н.-Лев.); — *Пам'ятаю Устина. Хороший хлопець був! — Та тільки загинув ні за що* (Головко); *Ходив* [Гнат Романович] *поміж соняшників і чухав потилицю. Ще й спересердя на жінку накричав — ні за що, ні про що...* (Гуц.).

ні за що о́ком зачепи́тися *див.* зачепитися; **ні за ~ ру́ки зачепи́ти** *див.* зачепити; **он воно ~!** *див.* воно.

он (ось) що. Уживається для вираження чийогось подиву, захоплення або іронічного ставлення до чого-небудь.— *Оксано, Оксано! — Ледве вимовив Ярема, Та й упав додолу.— Еге! Ось що... Шкода хлопця* (Шевч.).

підніма́ти, що ле́гко лежи́ть *див.* піднімати; **прийшло́ ~ до чо́го** *див.* прийшло.

та що. 1. Уживається для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чимсь. *Була одна чорна курка, така несуща курка, та що! — запіяла півнем, і треба було голову втяти* (Коцюб.).

2. Уживається для схвалення, заспокоєння. [Любов:] *Риск... та що, без нього все життя людське було б одностайне, як осінній дощ. Боятись його, значить, боятися життя, бо в житті скрізь риск* (Л. Укр.).

та що гово́ри́ти *див.* говорити.

[та] що там. Уживається для вираження переконаності в чому-небудь, запевнення чогось. [Олімпіада Іванівна:] *Ну, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно, що родич* (Л. Укр.).

то [й] що. Не треба боятися, нема нічого страшного.— *Буде трудно, правда. А надто на перших початках — ну, то що?* (Хотк.); — *Як ти хоч мого ножа не загубив,— турбувався Хома Хаєцький..— А якби й загубив, то що? — лукаво задирався хлопець* (Гончар); — *Хіба ж так можна? Це ж увечері тільки прибудеш.— То й що, смачніше їстиметься!* (Стельмах).

хай бу́де, що бу́де *див.* буде.

хай там що, [а...]. За будь-яких умов і обставин; неодмінно. *Боягуз не піде в холодні осінні ночі ганятися по гирлу та лиманах за швидкохід-*

ними браконьєрськими моторками та сходитись з ними в смертельних поєдинках. А Порфир би пішов, хай там що (Гончар); *Хай там що, а наш час вимагав нового* [шевченківського] *бібліографічного покажчика* (Вітч.). Синоніми: **хоч як; як би там не було́; хай хоч грім з не́ба; що б там не було́.**

хоч би там що було́. За всіх умов і обставин, незважаючи ні на що. Пор.: **що б там не було́.**

хоч би [тобі] що. 1. З ким-небудь нічого не трапляється; з ким-небудь нічого не вдієш. *Кремезний був дід Андрій... Міг годинами лежати у сніговому заметі, підстерігаючи вовка або злодія; увесь мокрий від поту, лягав спати на сирій землі, напившись холодної води,— і хоч би тобі що* (Хотк.); *Він у лісі тоді був за вола здоровіший. Та й хлопцями.., як ще в економії в строку були — босий на морозі, у дранті і — хоч би що...* (Головко); *— Геть, кажу! — марно пробує* [Василина] *зрушити з місця Мирона і ще більше сердиться.— Га-га-га! — міцніше впирається в одвірок чоловік, і хоч би тобі що* (Стельмах).

2. *тільки* **хоч би що** *кому.* Кому-небудь однаково, байдуже; кого-небудь нічого не хвилює.— *Дмитре, довго того часу попоїсти? — Встигну ще.— І так завжди. Готуй, готуй, а йому хоч би що,— зачиняючи ворота, проводить* [Докія] *очима сина* (Стельмах).

хоч що. Усе без винятку, будь-що. *Хлопець такий здібний, що хоч що зробить.* **що хоч.**— *Та він на що хоч піде, аби його мати не плакала* (Мирний).

хто в що *див.* хто; **чорт зна́є ~** *див.* чорт; **ще ~ ви́гадай** *див.* вигадай; **~ Бог дасть; ~ Бог посла́в** *див.* Бог.

що б там (то) не було́ (не ко́штувало, не ста́ло *і т. ін.).* За будь-яких умов і обставин; незважаючи ні на що; неодмінно.— *Пронести ось це наше почуття, це розуміння життя через все, все що б там не було...* (Довж.); *Вона ще й сама не знала гаразд, як воно буде. Знала тільки одне: що б там не було, а треба не дати їм* [учинити розправу]. *А як? Голова гаряча в дівчини, і в голові такі божевільні склалися плани* (Головко); *Ми вирішили, що б то не було, виконати своє завдання* (Вітч.);— *Що б там не коштувало, одривай* [хату], *а ні, я сама одірву,— говорила Мотря* (Н.-Лев.); *Пам'ятав я: треба дійти до своїх* [в штаб], *що б то не коштувало* (Ю. Янов.); *Цей завзятий хлопець що б то не стало хоче здобути вищу освіту* (Веч. Київ). Пор.: **хоч би там що було́.** Синоніми: **як би там не було́; хай там що́; хай там як; хай хоч грім з не́ба; пра́вдами й непра́вдами; будь-яко́ю ціно́ю; за вся́ку ціну́; на чім би не ста́ло.**

що бу́де, те і бу́де *див.* буде.

що [воно́] й до чо́го. Детально, все до кінця, як повинно бути, як потрібно. *Вони* [батьки] *тільки знали, що там* [у псалтирі] *написано все по-божому, а що й до чого написано, того й сам Микола не тямив* (Н.-Лев.); *Присолоджував Гилак гірку долю свого роботящого наймита до того часу, поки Дорощук не розібрався, що воно й до чого* (М. Ю. Тарн.); *— Я вже стара, я, дитино, й повитухою була, коли треба, то я з усього бачу, що й до чого, від мене не сховаєшся* (Гуц.). Синоніми: **що куди́ й до чо́го; що і як.**

що до то́го *кому.* Хто-небудь не має бажання втручатись у щось; кому-небудь байдуже щось. [Орест:] *Забудь ти сю нещасну розмову, що тобі до того! Я ж тебе люблю, як і перше* (Л. Укр.); *— Мені ще добре,— думав Семен.— А скільки ж то, боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика... А що мені до того?..* (Коцюб.).

що [ж] за. 1. Уживається в окличних або питальних реченнях для вираження захоплення ким-, чим-небудь.— *О, який мак! — покрикнула Галя.— Що ж за пишнії маки! Я собі насію такого!* (Вовчок); *Очиці, наче блискавиці, Так і грають з-попід брівок темних! Що за погляд в цеї чарівниці* (Л. Укр.).

2. Уживається для вираження здивування від чого-небудь несподіваного, непередбачуваного або невдоволення кимсь, чимсь. *Мати пішла жати. Надвечір придивляються — не видно Ганни, чи не додому пішла? Питають других жіночок,— не бачили, щоб ішла... Що за диво!* (Вовчок); *— Вийдіть з хати, кажу вам! Що за народ, їй-богу! Куди не повернись, роями літають!* (Довж.).

що [ж] з то́го. Нічого не вдієш, нічого не допомагає; все одно. *А за козаками... Та що й казать? Минулося; А те, що минуло, Не згадуйте, пани-брати, Бо щоб не почули. Та й що з того, що згадаєш? Згадаєш — заплачеш* (Шевч.); *Товариші не любили його тверезим, а п'яним здебільшого зв'язували. Раніше то били його немилосердно, але що з того: зіб'ють його.., а тільки пустять — кидається з сокирою* (Хотк.).

що завго́дно (попа́ло). Усе без винятку, будь-що. *Він міг припустити що завгодно, але тільки не зустріч з кимсь знайомим* (Ле); *На яхті може бути все, що завгодно, але я маю великий сумнів, щоб там була хоч би поганенька скрипка* (Собко). Синонім: **що тільки язико́м натра́пить.**

що за пита́ння *див.* питання; **~ заспіва́єш** *див.* заспіваєш.

що і як. Про всі деталі, як повинно бути, як потрібно. **як і що.** *Вони помирились і вже тихо, без сварки, умовились, як і що* (Коцюб.). Синоніми: **що й до чо́го; що ку́ди й до чо́го; що і як.**

що куди́ й до чо́го. Як повинно бути, як потрібно. *Порядкує* [княжна] *і сама не знає, що куди і до чого; далі якось зачепила рукавом срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій*

скатерті (П. Куліш). Синоніми: **що й до чо́го; що і як.**

що ла́ска *див.* ласка.

що на рот налізе, *з сл.* говори́ти, бала́кати *і т. ін.* Все підряд, не задумуючись.— *Пиши і не варнякай, що на рот налізе,— сухо сказав Шугалія* (Кучер). Синоніми: **що на язи́к набіжи́ть; як млин ме́ле.**

що на умі́ (на душі́), те й на язиці́ *в кого.* Хто-небудь говорить все підряд, не задумуючись. *Іван Іванович — людина понура, у нього, як у п'яного, що на умі, те й на язиці* (Автом.); *Христинка навіть подумати боялася, що вона кому-небудь звірить свої таємниці, і терпіти не могла отих вертух, у яких все, що на душі, те й на язиці* (Стельмах).

що на язи́к набіжи́ть (понесло́ *і т. ін.***)** *з сл.* говори́ти, бала́кати, щебета́ти *і т. ін.* Все підряд; не задумуючись. *Повибігали надвір і челядь, і своя сім'я; всі раді, кожне щебече, що на язик набіжить* (Свидн.); *Точильник за оці слова потягнув Гайдучка на поліцію, тут його збили на квасне яблуко, от він і виспівав їм усе, що на язик понесло* (Козл.). Синоніми: **що на рот налізе; як млин ме́ле.**

що не є. Уживається для підсилення якості, ознаки чого-небудь. *Треба, щоб Степан найкращих яблук та груш дав до столу завтра. Самих що не є найкращих!* (Рильський).

що не що, а... За всіх умов і обставин, незважаючи ні на що.— *Біжу,— обізвавсь хлопець, тоді до Івана: — А ти не хвилюйся. Все буде гаразд. Що не що, а одну партію виграємо сьогодні напевно* (Головко).

що там. Не варте уваги що-небудь. *Лихий поніс його туди, до тих божевільців... А тут ще сон такий, наче віщує щось... Погано... Е, що там, врешті, сон — дурниця* (Коцюб.).

що ти (ви)! Уживається для вираження заперечення чогось, здивування та незадоволення чиїми-небудь вчинками або словами.— *Чи ти, мамо, солила дрова? — Що ти, що ти, що ти? Бог з тобою! — крикнула Векла на дочку* (Кв.-Осн.); — *Дозвольте сприйняти це як насмішку? — серйозно відповів Тимофій.— Та що ти. Я взагалі кажу...* (Хор.); *Помітивши, що Дорош не допив молока із глиняного кухля, вона образливо піджала губи: — Чого це ви так мало? Може, вам не до вподоби наше молоко? — Що ви!* (Тют.).

що ти забу́в тут *див.* ти; **~ роби́ти?** *див.* робити.

що хо́чеш (хоче́ться). Абсолютно все, усе без винятку, будь-що. *Ми тут з тобою одні! Можемо виробляти, що хочеш! Свистіти, співати!* (Гончар).

ЩОКИ: своя́к з лі́вої щоки́ *див.* свояк.

ЩО-НЕБУДЬ: не що-не́будь, а... Уживається для виділення, підкреслення ваги, значимості чого-небудь. *Не раз за чужою роботою в думках бачив* [Мар'ян] *себе на своєму полі з косою. Це був вінець його тихої надії. А як було не надіятися, адже ходив він не біля чого-небудь, а коло землі* (Стельмах).

ЩОСЬ: ма́ти за щось *див.* мати².

[тут] щось не так (не те). Неясно, незрозуміло. *Що то є любов? Багато про неї і пишуть у книжках, і розказують, та бачиться мені, що усе щось не так* (Кв.-Осн.); *Тут щось не так. Не з добрим наміром з'явився цей Шабанов* (Довж.); — *Я бачу — ти сьогодні весь пашиш, весь цвітеш. Тут щось не те, друже!..* (Гончар).

у лісі щось вели́ке здо́хло. Сталося щось незвичайне. *Мабуть, у лісі щось велике здохло, що ви до нас прийшли!* (Укр.. присл..); *Треба, щоб у лісі щось дуже велике здохло, щоб ми помирились!* (Н.-Лев.).

щось обрива́ється всере́дині *див.* все.

ЩУКУ: щу́ку ки́нути в рі́чку *див.* кинути.

ЩУЧОМУ: по щу́чому велі́нню *див.* велінню.

Ю

ЮВЕНАЛІВ: ювена́лів бич *див.* бич.

ЮДИНЕ: ю́дине пле́м'я *див.* плем'я.

ЮРІЯ: на мале́нького Ю́рія, *жарт.* Уживається для повного заперечення змісту дієслова; ніколи не... *Це буде на маленькоого Юрія.* Синоніми: **як рак сви́сне; як на доло́ні воло́сся ви́росте; як ви́росте гарбу́з на вербі́; як баба́к сви́сне.**

ЮХИ: набира́тися юхи́ *див.* набратися.

ЮШКИ: набира́тися ю́шки *див.* набратися; **перебива́тися з ~ на во́ду** *див.* перебиватися; **як ши́лом ~ вхопи́ти** *див.* вхопити.

ЮШКОЮ: уми́тися ю́шкою *див.* умитися.

ЮШКУ: зроби́ти ю́шку *див.* зробити; **пусти́ти ~** *див.* пустити.

Я

Я: від а до я *див.* а.

не я бу́ду. Уживається для вираження рішучого наміру та запевнення зробити що-небудь. *Борошенця, не я буду, Як у тиждень не добуду* (Манж.); *Такий звичай по смаку мені! І вже хіба не я буду, щоб я не доказав такого ж.. Вони беруть однією хистю, а в нашого брата про запас і характерство єсть!* (П. Куліш); — *Кляті кури не несуться. Гніздо порожнє й порожнє. Чи, мо', тхір який унадився? — Ну нічого,— заспокоїв її дідусь,— не я буду, а вистежу того тхора* (Літ. Укр.).

[ось] я тобі (вам *і т. ін.*) **дам.** Уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками, словами та погрози покарати його.— *Хто видав так говорити! ось я тобі дам! Ідіть собі гуляти надвір,— сказала Балашиха й випровадила дітей з хати* (Н.-Лев.). Синонім: **я вас.**

[от] я вас (тебе́ *і т. ін.*). Уживається для вираження погрози зробити кому-небудь щось неприємне, покарати когось.— *От я вас! — гукав зверху дебелий полковник,—..всіх перев'яжу! Бачили, як перев'язав я ваших?* (Довж.). Синонім: **я тобі дам.**

оце (це, се) [й] я розумію! Уживається для вираження захоплення чим-небудь, схвалення чого-небудь, заохочення до чогось. — *Молодець! Оце я розумію, оце боєць! Під хлороформом, з-під ножа подає сигнали! — казав хірург* (Довж.); — *Слова, фрази.. А от ділом довести відвагу — й то не нерозсудливу відвагу, а таку, з щоб давала змогу повсякчасної праці — се я розумію!* (Коцюб.).

плюва́в я *на кого — що.* Уживається для вираження нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось, чогось. *Боявся* [бригадир], *видно, що тепер вона нав'язуватиметься йому, відбиватиме від жінки.— Можеш не боятись,— посилала вона в думці йому своє презирство.— Плювала я на тебе* (Гончар); *Плював я на всі твої обіцянки.* Пор.: **плюва́ти я хотів; плюва́ти мені.**

плюва́ти я хотів *на кого — що.* Уживається для вираження нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось, чогось.— *Що ж, ти боїшся людського поговору,— чи що? Плювати я хотів на їх поговір!.. та й на них разом! — Не поговору, Чіпко, не слави,— перебила його Галя* (Мирний). Пор.: **плюва́в я; плюва́ти мені.**

щоб я був про́клятий (про́клят). Уживається як клятва, на підтвердження достовірності чого-небудь, запевнення в чомусь.— *Коли брешу, нехай бог карає! — Не бог, а ми. Признавайся!— Нащо б мав ховати* [дочку], *Якби жива? Нехай, боже, Щоб я був проклятий!..* (Шевч.).

щоб я лу́снув (скази́вся, провали́вся *і т. ін.*). Уживається як категоричне запевнення, заприсягання в чому-небудь, підтвердження чогось.— *Сьогодні приходжу в околоток до сестри,— продовжував Рогов,— а він там. Зразу мені градусник.. У тебе, каже, кров нормально пульсирує. Чули? Що, кажу, кров? Кров, кажу, здорова, а хворий я животом та диханням. Вигнав, братці, щоб я провалився!..* (Довж.).

щоб я [так] жив (на світі був). Уживається як клятва, запевнення в чому-небудь, підтвердження чогось. *Щоб я жила, що правда!* (Укр.. присл..); *Щоб я так на світі була* (Укр.. присл..). Синонім: **щоб я з но́сом був.**

щоб я (ти) [так] з но́сом був. Уживається як клятва запевнення в чому-небудь, підтвердження або констатація чогось. *Щоб ти з носом був* (Укр.. присл..). Синонім: **щоб я жив.**

я не я. Нічого не знати, ні за що не відповідати, не мати ніякого стосунку до когось, чогось. *Якби ви вчились так як треба, То й мудрость* (мудрість) *би була своя. А то залізете на небо: «І ми не ми, і я не я»* (Шевч.); — *Бач, підсилає Своїх дівок, а сам — і я не я!* (Л. Укр.); — *Скрадливо виплюснути чорнильницю мені, мабуть, на роду написано. Хлюпну, до краплі вихлюпаю, і я не я.. Ошелешений чорнильною зливою, гордовитий задира враз кам'яніє* (Ковінька).

ЯБЕДАМИ: доі́хати я́бедами *див.* доїхати.

ЯБЛУКО: я́блуко ро́збрату (чвар), *книжн.* Причина ворожнечі, суперечок, незгод між кимнебудь.— *Який же ви талісман на щастя, Марто? — посміхнувся Коваль, кинувши в бік обох Комаренків: — Ви справжнє яблуко розбрату, не встигли прийти, а вже викликали цілий бунт* (Собко); *Єдиним яблуком чвар, коли так можна висловитися в даному випадку, між Самусями й Щусями було глинище, зване Карповим яром* (Загреб.).

ЯБЛУКУ: я́блуку ніде впа́сти *див.* впасти.

ЯВОЧНИМ: я́вочним поря́дком *див.* порядком.

ЯГОДА: одного́ (на́шого, ва́шого *і т. ін.*) **по́ля я́года.** 1. *перев. із заперечен.* не. Подібний до кого-небудь своїми поглядами, думками, соціальним становищем, характером, поведінкою і т. ін. *А другий був молодий, високий козак, тільки щось азіатське; зараз і видно, що не нашого поля ягода, бо до Січі сходились бурлаки з усього світу* (П. Куліш); — *Йдіть собі, тітко Ярино, додому та лягайте спати.. Бо гріх таке говорити матері, вона*

не вашого поля ягода, вона свята жінка (Гуц.); *Всякий бачив, що це не їхнього поля ягода, хоч Тарас був зодягнений вельми пристойно* (Ільч.); — *Признатися, я б ніколи не сказав, що ти мого поля ягода, п'єш без смаку...* (Ю. Янов.). **його́ по́ля я́гідка.** *Відчувши, що високоосвічений Гриньов — ягідка не його поля, уникав* [Оноприй] *навіть вступати з ним в розмову* (Іщук). **з ва́шого по́ля я́года.** *Едіс Хеко — це, Катре, не з вашого поля ягода. Тут, крилатоброва, пахне океанськими валами, криками фіолетових папуг і запаморочливим джазом!* (Рудь); **я́гідка з на́шого лі́су.**— *З нових лише вчителя запросив.— Левченка? — здивувався Плачинда.— Його ж.— Чого нам крізь камінні мури ставити? Може, й він до нашого берега приб'ється.— Навряд, Віталію Стратоновичу. Це ягідка не з нашого лісу* (Стельмах). Синонім: **недале́ко втекти́.**

2. *тільки* **[з] одного́ по́ля я́годи (***рідше* **я́года).** Однакові своїми поглядами, думками, характером, поведінкою, соціальним становищем і т. ін. (такі, що заслуговують на осуд).— *Ні, вони* [союзники] *підуть на Гітлера війною. У нас же договір з ними є.— Що договір, коли вони з одного поля ягоди?* (Кучер); *Ніхто з них не проронив жодного слова, проте Василь інтуїтивно відчув: ці субчики — одного поля ягоди* (Головч. і Мус.); *Гайдук* [поліцай] *одразу ж поспішив одійти од Васильовича, щоб ніхто не подумав, що вони — одного поля ягоди* (Дім.); — *Ви з ним, бачу, одного поля ягода* (Большак); — *Що стражник, що становий — усі вони одного поля ягода, одним миром мазані!..* (Мирний). **ягідки́ одного́ по́ля.**— *Може б, отцю Миколаю шепнути, щоб він цим або тим світом настрахав Терентія.— Той настрахає,— криво посміхнувся парубок.— Вони, здається, ягідки одного поля* (Стельмах). **з одно́ї гіллі́ я́годи.**— *Адже се твій брат! Адже ви обоє з одної гіллі ягоди* (Фр.).

Синоніми: **одни́м ми́ром ма́зані (***рідко* **пома́зані); з одного́ ті́ста; одного́ гнізде́чка пти́ці; оди́н о́дного ва́ртий; оди́н від о́дного недале́ко відбіг; два чо́боти — па́ра; одніє́ї ма́сті.** Антонім: **не з на́шої пара́фії.**

ЯЄЧНІ: відрізни́ти бо́жий дар від яє́чні *див.* відрізнити.

ЯЄЧНЮ: в яє́чню, *з сл.* побити. Сильно, дуже. *Но хто лиш в город показався, Того в яєчню і поб'ють* (Котл.).

ЯЗИК: біс сіпає за язи́к *див.* біс; **вкороти́ти ~** *див.* вкоротити; **го́стрий на ~** *див.* гострий.

го́стрий язи́к (язичо́к). Влучна, дотепна, дошкульна, глузлива мова. *Омелян викликав Грица Духоту. Байда поважав цього слюсаря з качиним носом за розважність і за гострий язик* (Панч); — *Бридке дівча, ота Харитя, не доведи господи потрапити на її гострий язик* (Чаб.); *Знаю руки у чорнильних плямах, Сміх веселий, гострий язичок. Як це в серце любий до нестями, Тихий твій прокрався голосок?* (Гірник); // Уміння говорити влучно, дотепно, дошкульно, глузливо. *То поранення, то гострий язик, то якась випадковість відсовували його у тінь, а тим часом двадцятип'ятилітні жевжики вибивалися у міністри чи посли* (Стельмах).

гостри́ти язи́к *див.* гострити; **держа́ти ~ дале́ко від ро́зуму; держа́ти ~ за зуба́ми див.** держати; **держа́ти ~ на за́шморзі** *див.* держати; **держки́й на ~** *див.* держкий.

до́вгий язи́к. 1. *перев. у кого.* Хто-небудь дуже балакучий, любить говорити багато зайвого, непотрібного, неправдивого. *Як що в серце заляже, Коли хоч, щоб не визнав того чоловік, Не кажи і билинці, не тільки що жінці: Бо в жінок, знає світ, дуже довгий язик* (Укр. поети-романтики..); *В тебе розум добрий, та язик дуже довгий* (Н.-Лев.); — *Що тобі люди про мене говорять,— бо знаю, що в людей язики довгі,— то ти не вір тому* (Фр.). Синоніми: **язи́к як поме́ло́; лепетли́вий на язи́к.**

2. Балакучість, невміння мовчати, стримуватися від зайвих, непотрібних, неправдивих розмов. *Він* [лицар] *своїм язиком довгим руйнував ворожі міста...* (Л. Укр.); *Я бачив, що моя розповідь схвилювала її, і жорстоко картав себе за довгий язик* (Трубл.); — *Ми наче тітки на ярмарку! За довгий язик, я так гадаю, треба з загону вилучати* (Головко).

зав'яза́ти язи́к *див.* зав'язати; **кле́паний на ~** *див.* клепаний; **лама́ти ~** *див.* ламати; **лепетли́вий на ~** *див.* лепетливий; **лихи́й на ~** *див.* лихий; **масни́й на ~** *див.* масний; **ма́ти до́брий ~ ; ма́ти до́вгий ~** *див.* мати[2]; **метки́й на ~** *див.* меткий; **мозо́лити ~** *див.* мозолити; **наверта́тися на ~** *див.* навертатися.

на весь язи́к, *з сл.* говори́ти, цокоті́ти *і т. ін.* Не стримуючись, дуже детально, вільно. *Увечері баби на вулиці сиділи попід плотами та на весь язик цокотіли про новину* (Дн. Чайка).

на язи́к *який.* Щодо висловлювання своїх думок, щодо розмов. *Аниця хотіла говорити, та піп не дав.— Но, но,— сказав,— не ляпай. Ти хоч кого, то переговорила би: масненька ти на язик* (Март.); *Його скрізь по селу знали як чоловіка письменного.. А на язик собі вдався балакучий* (Мирний); *Васько стоїть і дивиться: — Бідові* [три лобурі] *на язик Ще й битись кожен дибиться. Я ж битися не звик* (Бичко).

підв'я́зувати язи́к *див.* підв'язувати; **пога́ний на ~** *див.* поганий; **потра́пити на ~** *див.* потрапити; **притя́ти ~** *див.* притяти; **прово́рний на ~** *див.* проворний; **різки́й на ~** *див.* різкий; **розв'я́зувати ~** *див.* розв'язувати; **сіль тобі́ на ~ , печи́на в зу́би** *див.* сіль; **ско́вувати ~** *див.* сковувати; **сла́ти ~ під но́ги** *див.* слати; **сли́на на ~ ко́титься**

див. слина; **смикало за ~** *див.* смикало; **спливати на ~** *див.* спливати; **тіпун на ~** *див.* тіпун; **тягти за ~** *див.* тягти; **укуситися за ~** *див.* укуситися.

хай (нехай) язик відсохне (усохне) *кому.* Уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь словами, розмовами.— *Нехай вам язик відсохне, як ви таке говорите.* П о р.: **щоб язик відсох.** С и н о н і м и: **щоб язик руба став; хай язик руба стане.**

хай (нехай) язик [у роті] руба (колом, кілком) стане *кому.* Уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь словами, розмовами. *Тоді до натовпу підійшов якийсь бандюга, видно старший, мітингувати почав..— Ви ще нам заплатите за золото, ми з вас його з душею вирвемо. Мовчать люди, говори-говори, хай тобі язик колом стане* (Збан.). П о р.: **щоб язик руба став.** С и н о н і м и: **щоб язик відсох; хай язик відсохне.**

цікавий на язик *див.* цікавий.

щоб (бодай) язик відсох (усох) *кому.* Уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь словами, розмовами і т. ін.— *Щоб тобі язик відсох! Зовсім з глузду з'їхав,— лаялася Орися* (Тют.); [Г о р п и н а:] *А бодай вам язик усох, не казавши лихого слова.* [Г о с т р о х в о с т и й:] *Нехай всохне; чорт його бери!* (Н.-Лев.); — *Да кажи просто, щоб тобі язик усох! — крикне Сомко.— Лучче, якби всох, пане гетьмане, ніж возвіщати тобі таку вість!* (П. Куліш). **щоб (бодай) язики повідсихали** *кому* (про багатьох).— *Пощо, кажу, дівку держиш у себе? Аби про тебе не знати що казали? — А щоб їм язики повідсихали! — не витерпів лавушник* (Хотк.); — *А бодай ви поніміли! І помолитися не можна. Бодай вам язики повідсихали! — сердилася жінка* [на дітей] (Чендей). П о р.: **хай язик відсохне.** С и н о н і м и: **щоб язик руба став; хай язик руба стане.**

щоб (бодай) язик [у роті] руба (колом, кілком) став *кому, у кого.* Уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь словами, розмовами. [П е ч а р и ц я:] *Лиха її година знає, від якого вона чорта тікала та ховалася...* [Х р а п к о:] *Щоб тобі язик руба став, як ти мене чортом величаєш!* (Мирний); — *Бодай ти оглух, а в того, хто доводив тобі,— язик у роті кілком став! — бубонів Пищимуха* (Мирний). П о р.: **хай язик руба стане.** С и н о н і м и: **щоб язик відсох; хай язик відсохне.**

щоб мені язик відсох (усох). 1. Уживається як клятва, запевнення в тому, що хто-небудь нічого не говорив, не розголошував таємниці.

2. Уживається для вираження каяття з приводу чогось сказаного.— *Ой, рятуйте! — заголосила Олена і кинулась рятувати свого злодія.— Ой, не стріляйте, розбійники! Ой, щоб же мені, окаянній, та язик відсох!* (Довж.).

що на язик набіжить *див.* що.

язик без кісток *у кого.* Хто-небудь надмірно балакучий або говорить щось беззмістовне, неістотне, не варте уваги. С и н о н і м: **проворний на язик.** А н т о н і м: **не видавиш слова.**

язик висолопити *див.* висолопити.

язик дубіє *у кого.* Хто-небудь втрачає здатність говорити під впливом якихось почуттів. *Вона була така гарна і така смілива, що в її присутності в Йоньки дубів язик і не міг вимовити й слова* (Тют.). С и н о н і м и: **язик приріс до піднебіння; язик стає руба.** А н т о н і м: **язик розв'язується.**

язик заплітається *у кого і без додатка.* Хто-небудь говорить невиразно, через силу (про п'яного, хворого і т. ін.). *Коли ж буянці ставало тісно в хаті, двері з гуркотом відчинялися і на порозі вже похитувалась буйно — розпатлана постать. І хоч язик заплітався, стара бралась когось клясти, намагалася з усіх сил викрикувати щось брутальне* (Гончар).

язик кілком *кому.* Уживається для вираження незадоволення, свого негативного ставлення до чиїхось розмов, слів. **язик колякою.**— *Давно, бабо, порося здохло? — Язик тобі колякою,— накрила баба фартушком відро* [з ковбасами] (Мушк.).

язик не відпаде *кому, у кого, фам.* Уживається як примовка в тих випадках, коли когось просять що-небудь сказати.— *Язик не відпаде, як замовиш слово про мене,— сказав хлопець.* **хіба язик одпаде** *кому, у кого.*— *Не діждуть* [Чумаки], *щоб я їх просив.— Так для мене ж, Миколо. Хіба тобі язик одпаде, як і попросиш раз у житті! — не вгавав Павло* (Кучер).

язик не повертається (не піднімається, не навертається) / не повернувся (не піднявся, не навернувся) *у кого, кому, без додатка, чий.* Хто-небудь не хоче, не наважується або соромиться говорити щось. *Хто таки вимовляв виразно дяку, у других язик не повертався, і вони дякували поцілунками* (Мирний); — *Все б дядькові Йванові відповів без брехні, бо є такі люди, що їм сказати неправду просто не можеш, язик не повертається. Однак не питає* (Гончар); *Він давно найгіршими словами обзивав царицю,— усе через Гришку Распутіна,— а на царя не піднімались ні язик, ні злість. Все-таки при ньому він переселився на хутір* (Стельмах); — *У мене і язик не повернеться умовляти тебе* (Головко). **язик повертається / повернувся** *у кого, кому.* [Т а н я:] *Ви чуєте, що він говорить! Та як у вас язик повернувся таке про Ракитіна подумати!* (Коч.); — *Два роки — це таки строк... Може, й забувати стала? Таке запитати повернувся йому язик. Холодом мовчання відповіла на таку безтактність* (Гончар).

язик підвішений (причеплений, почеплений, прив'язаний *і т. ін.***) добре (непогано).** *1. у кого і без додатка.* Хто-небудь уміє вільно, влучно,

дотепно говорити. *До столу вихопився Тихін Фіялко. Сход насторожився. Ну, цей щось скаже. Язик у нього підвішений добре. Вміє давати чосу глитайні...* (Речм.); — *Не дурна голова у Павла. Не забереш цього від нього. І язик підвішений добре!* (*Головко*). Синоніми: **гострий на язик; язик як бритва; клепаний на язик.**

2. Уміння вільно, влучно, дотепно висловлюватися. *Горлань і демагог з непогано підвішеним язиком, він має певний вплив, і не лише серед «сезонників»* (Головко).

язик поза ву́хами (вуши́ма) теліпа́ється (мота́ється) *у кого.* Хто-небудь любить багато говорити. *У його* [нього] *язик поза вушима мотається* (Номис).

язик проковтне́ш *див.* проковтнеш.

язик розв'я́зується / розв'яза́вся *у кого, кому, чий.* Хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим. *І почала* [Христя] *розказувати.. Далі та далі язик її розв'язувався, пам'ять яснішала, голос дужчав...* (Мирний); *Василина була неохоча розказувати за себе, а в Марії розв'язався язик* (Н.-Лев.); — *Я більше слухав, як говорив... Але це було так лишень зразу, потім розв'язався й мені язик, як напитку до голови прибуло* (Март.); *В приміщенні стало тепло. Розв'язались* [у юнаків] *язики, посипались дотепи* (Ткач). Антонім: **язик прирі́с до піднебі́ння.**

язик свербі́ть / засвербі́в *у кого, рідко кому і без додатка.* Хто-небудь має сильне бажання розповісти щось або поговорити про щось.— *Та підожди! Не спіши,— зупинив його голова комнезаму.— Ще ж є промовці! Ось, може, Євген Панасович щось скаже. Та і в мене ще язик свербить* (Речм.); *Кульбаці аж язик свербів сказати директорові.— Я знаю — хто,— але директора, видно, цікавило інше, він знову терпляче розтлумачував — і більшим, і меншим* (Гончар); [Карпо:] *Дідько вас; бабів, знає, який у вас язик: як засвербить, то кого ви тільки не опаскудите!* (Кроп.); *«Скажу,— думаю,— донька». Аж язик засвербів, та своєчасно схаменувсь. Думаю: «Це такий Цербер, що жарту не зрозуміє». «Дружина»,— кажу* (Збан.). Синонім: **ви́сіти на язиці.**

язик у петлю́ скрути́ло *див.* скрутило.

язик як бри́тва *у кого.* Хто-небудь говорить влучно, дотепно, дошкульно.— *В тебе слово як свердел; язик як бритва* (Н.-Лев.); [Кость:] *Серце моє полонила одна дівчина. Очі в неї голубі-голубі, як небо весняне, голос ніжний-ніжний, як струмочок, а язик — як бритва* (Зар.); — *Не сплю ніч, сам з собою вголос розмовляю, а Серафима моя, нащо вже в неї язик як бритва, мовчить — ні слова* (Перв.). Синоніми: **гострий на язик; язик підвішений до́бре** (у 1 знач.); **клепаний на язик.**

язик [як (мов, ніби *і т. ін.*)**] прирі́с (приста́в, присо́х) до піднебі́ння (до зубів, у ро́ті)** *у кого.* Хто-небудь замовк, утратив на деякий час з певних причин здатність говорити. *Не сподіваючись цієї зустрічі, я відхилив двері в коридор, а навпроти вона. Сполохано глянула в очі, опустила довгі вії. У мене язик мов приріс до піднебіння* (Збан.); *«Його благородіє» не забалакало, воно, правда, поривалось сказати щось, та язик пристав у роті, не повертався* (Мирний); — *Чуєте, який я красномовний... А примусьте мене зараз заговорити, хоч словечко витиснути, коли язик присох до піднебіння* (Речм.). **язики́ поприсиха́ли в ро́ті** (про багатьох). *Нам сиділося, як собаці на човні, а язики наші в роті поприсихали* (Ю. Янов.). Синоніми: **як води́ в рот набра́ти; язик стає́ ру́ба; язик дубіє.** Антонім: **язик розв'язується.**

язик як помело́ (ло́патень, млин *і т. ін.*) *у кого.* Хто-небудь дуже балакучий, любить говорити багато зайвого, непотрібного.— *А вже ж язик у тебе, парубче, ну, чисто як помело!* — *буркнув Охрім* (Тют.); *Я їй наказував, щоб нікому анітелень, одначе вона таки розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї язик як лопатень,— так усі й довідалися* (Гр.); [Вітровий (*до Батури*):] *У нього язик як млин нікому слова не дасть сказати...* (Корн.). Синоніми: **до́вгий язик** (у 1 знач.); **лепетли́вий на язик.**

язик [як] стає́ / став ру́ба (ко́лом, кілко́м) [у ро́ті] *кому, у кого, без додатка.* Хто-небудь утрачає здатність говорити, вимовляти слова. [Передерій:] *І язик їм руба у роті стане, коли такого батька почнуть ганити!* [Храпко:] *Хіба тепер четверту заповідь почитають?* (Мирний); — *Хочу поспитати — де вона* [Марія], *що з нею, а язик як став руба, так і не ворухнеш ним* (Коцюб.); *Люблять у Січовому поляскати. І ляскають, доки язик не стане колом* (Рудь). Синоніми: **язик дубіє; язик прирі́с до піднебі́ння.** Антонім: **язик розв'язується.**

як заці́пило язик *див.* заціпило.

ЯЗИКА: бра́ти язика́ за гапли́к *див.* брати; **верті́тися на кінчику язика́** *див.* вертітися; **врі́зати** ~ *див.* врізати; **діста́ти** ~ *див.* дістати; **забу́ти** ~ **в ро́ті** *див.* забути; **зрива́тися з** ~ *див.* зриватися.

з чужо́го язика́. Не свої думки, а почуті від інших.— *Втихомирся, Супруне. Втихомирся, дорогий! Дитя нерозумне, сказало щось з чужого язика* (Стельмах).

налама́ти язика́ *див.* наламати; **не вде́ржати** ~ *див.* вдержати; **потягну́в чорт за** ~ *див.* чорт; **прикуси́ти** ~ *див.* прикусити; **присолоди́ти** ~ *див.* присолодити; **прищикну́ти** ~ *див.* прищикнути; **проковтну́ти** ~ *див.* проковтнути; **розпуска́ти** ~ *див.* розпускати; **свербі́ть на кінці** ~ *див.* свербить; **укороти́ти** ~ *див.* укоротити; **чеса́ти** ~ *див.* чесати; ~ **злама́єш** *див.* зламаєш.

ЯЗИКАХ: понестú на язикáх *див.* понести.

ЯЗИКИ: брáти на язикú *див.* брати.

злі (лихí) язикú. Люди, що займаються плітками, ведуть недоброзичливі розмови. *Кирило почав утішати: — Та не плачте, матусю, не вбивайтесь. То лихі люди набрехали!.. Чого не виплетуть злі язики?* (Мирний); *Вже не раз важка хвороба валила комісара в ліжко. Іноді злі язики плескали, що це вже прийшов йому кінець* (Збан.); — *Оце і все, як на духу, розказав. А лихі язики ще всяке несусвітне додають* (Стельмах).

точúти язикú *див.* точити.

ЯЗИКОВІ: давáти вóлю язикóві *див.* давати.

ЯЗИКОМ: вертíти язикóм *див.* вертіти; **вúвезти ~ як на лопáті** *див.* вивезти; **грішúти ~** *див.* грішити; **дзигóрити ~** *див.* дзигорити; **дотинáти ~** *див.* дотинати; **дріботíти ~** *див.* дріботіти; **жалúти ~** *див.* жалити; **заплітáючи ~** *див.* заплітаючи; **клепáти ~** *див.* клепати; **лизáти ~ два бóки** *див.* лизати; **лопотíти ~** *див.* лопотіти; **ляпáти ~** *див.* ляпати; **молóти ~** *див.* молоти; **молотúти ~** *див.* молотити; **перебирáти ~** *див.* перебирати; **плескáти ~** *див.* плескати; **повертáти ~** *див.* повертати; **теліпáти ~** *див.* теліпати; **тріпáти ~** *див.* тріпати; **що тíльки ~ натрáпить** *див.* натрапить; **як вúлизаний ~** *див.* вилизаний; **як корóва ~ злизáла** *див.* корова.

ЯЗИЦЕХ: прúтча во язúцех *див.* притча.

ЯЗИЦІ: вéртиться на язицí *див.* вертиться; **вúсіти на язицí** *див.* висіти.

на язицí. 1. *у кого.* Хто-небудь говорить про щось.— *Що п'яному дивуватись,— втомлено відказав Остап.— Ого, п'яному! Що в тверезого на умі, те в п'яного на язиці,— не вгавав Гулька* (Тарн.).

2. Постійно повторюватися, говоритися про що-небудь. *Подмуха цілющий легіт, П'ю живі його струмці; А в ушах — зубовий скрегіт, Ремство скрізь на язиці* (Граб.).

присóхнути на язицí *див.* присохнути; **тримáти на ~** *див.* тримати; **що на умí, те й на ~** *див.* що.

ЯЗИЧКОМ: вúвезти язичкóм *див.* вивезти.

ЯЙЦЕМ: носúтися як кýрка з яйцéм *див.*носитися.

ЯЙЦЯ: не вáртий вúïденого яйця́ *див.* вартий.

ЯЙЦЯХ: як квóчка на я́йцях *див.* квочка.

ЯК: Бог знáє як *див.* Бог.

он (ось) [вонó] як. Уживається для вираження захоплення, подиву або іронічного ставлення до чого-небудь.— *Он воно як! Це дивне діло! Признаться, де вже я не був — Такого дива я не чув...* (Гл.); — *Ніякого наказу... я не одержував,— тихо сказав Щорс.— Ах, он як! Розумію. До речі, в штабі це також передбачали* (Довж.).

ось вонó я́кечки. *Чоловік роззявив від подиву рота і стояв так кілька секунд, потім.. блаженно закректав і.. сказав Дорошеві: — Ось воно якечки* (Тют.).

хоч [там] як, а... За всіх умов і обставин; незважаючи ні на що. *Вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле* (Л. Укр.). Синоніми: **щоб там не булó; хай там що; як би там не булó.**

ще й як. Звичайно, дуже. *Директор.. обернувся до Кульбаки: — Знаєш такого? — Ще й як!* (Гончар); — *А ти, Левку, любиш в'юни? — Ще й як, пане,— трохи повеселішав парубочий голос.— Тоді й тобі сипнемо трохи* (Стельмах).

що і як *див.* що.

як би не так. Уживається для вираження незгоди, обурення, відмови.

як би там не булó *див.* було; **~ був** *див.* був; **~ бýде так бýде** *див.* буде; **~ бýти** *див.* бути.

як комý. Не однаково, по-різному.— *То що тому найгірше у холодній, чи те, що їсти й пити не дають, чи те, що родичів нема...? — Та як кому, хто що найбільше любить,— сказав мій батько* (Л. Укр.). **комý як.** *Кому як на роду написано* (Номис); — *Скільки не давай, усе мало, усе женуть, усе штурмівщина. Давай норму, давай дві, а жити коли? — Кому як,— зауважив Баглай.— Для мене це і є життя* (Гончар).

як на те *див.* те; **~ на те пішлó** *див.* пішло; **~ не є** *див.* є; **~ собí хóчеш** *див.* хочеш; **~ тíльки мóжна** *див.* можна.

ЯКА: якá лихá годúна *див.* година; **~ різнúця?** *див.* різниця; **~ сúла занеслá** *див.* сила.

ЯКАСЬ: якáсь мýха вкусúла *див.* муха.

ЯКЕСЬ: на якéсь лúхо *див.* лихо; **~ ледáщо** *див.* ледащо.

ЯКИЙ: мáло якúй *див.* мало; **не знáти, на ~ стілéць сíсти** *див.* знати.

он ти якúй! Уживається для вираження захоплення, подиву або іронічного ставлення до кого-, чого-небудь.

якúй є *див.* є; **~ недовíрок** *див.* недовірок; **~ попáло** *див.* попало; **~ хрін** *див.* хрін; **~ чорт** *див.* чорт.

ЯКИМ: за якúм бíсом *див.* бісом; **з ~ лицéм** *див.* лицем; **ні під ~ óглядом** *див.* оглядом; **~ вíтром** *див.* вітром; **~ дýхом дúхає** *див.* дихає; **~ дýхом пáхне** *див.* пахне; **~ рóбом** *див.* робом; **~ пóбитом** *див.* побитом; **~ чýдом** *див.* чудом.

ЯКИМСЬ: якúмсь чýдом *див.* чудом.

ЯКІ: ні в я́кі ворóта не лíзе *див.* лізе; **ні за ~ грóші** *див.* гроші.

ЯКІЙ: ні в я́кій мíрі *див.* мірі.

ЯКІЙСЬ: у якíйсь мíрі *див.* мірі.

ЯКІР: кúдати я́кір *див.* кидати.

ЯКОГО: бог зна з якóго чáсу *див.* бог; **з ~ дúва** *див.* дива; **з ~ пóбиту** *див.* побиту; **на ~ бáтька** *див.* батька; **на ~ бíса** *див.* біса; **на ~ дíдька** *див.* дідька; **на ~ сúна** *див.* сина; **~ бíса** *див.* біса; **~ бíсового бáтька** *див.* батька; **~ дíдька?** *див.* дідька; **~ лúха** *див.* лиха; **~ недовíрка** *див.* недовірка; **~ чóрта** *див.* чорта.

ЯКОГОСЬ: з якóгось дúва *див.* дива.

ЯКОЇ: з якóї рáдості *див.* радості; **з ~ рéчі?** *див.* речі; **на ~ лихóї годúни** *див.* години; **~ заспівáєш** *див.* заспіваєш; **~ марú** *див.* мари; **~ невóлі** *див.* неволі; **~ нетéчі** *див.* нетечі; **~ чóртової мáтері** *див.* матері.

ЯКОЇСЬ: до якóїсь міри *див.* міри.

ЯКОМУ: ні в якому рáзі *див.* разі.

ЯКОМУСЬ: по якóмусь чáсі *див.* часі.

ЯКОСЬ: якось бýде *див.* буде.

ЯКОЮСЬ: якóюсь мірою *див.* мірою.

ЯКУ́: на якý хворóбу *див.* хворобу.

Я́КУ: ні в яку. За жодних обставин, умов не погоджуватися. *Лобода сподівався, що, може, хоч цей покаже, який він козак, а цей теж виявився з тонкою кишкою: ні в яку! Бо він, бачите, за кермом* (Гончар). С и н о н і м: **ні в якому рáзі.**

ЯКУСЬ: за якýсь мить *див.* мить; **за ~ хвилúну** *див.* хвилину; **на ~ мить** *див.* мить; **на ~ хвилúну; ~ хвилúну** *див.* хвилину.

ЯКЩО: якщó на те пішлó *див.* пішло; **~ хóчеш** *див.* хочеш.

ЯЛОВА: ялова головá *див.* голова.

ЯМИ: поганя́ти до ями *див.* поганяти.

ЯМУ: живúм у яму лягáти *див.* лягати; **живцéм в ~ полізти** *див.* полізти; **зіпхнýти в помúйну ~** *див.* зіпхнути; **клáсти в ~** *див.* класти; **копáти ~** *див.* копати; **лягтú в ~** *див.* лягти.

хоч у яму лягáй *див.* лягай.

ЯРИХОНСЬКА: як ярихóнська трубá *див.* труба.

ЯРЛИК: вішати ярлúк *див.* вішати.

ЯРМА: вúсунути шúю з ярмá *див.* висунути.

ЯРМАРКУ: їхати з ярмарку *див.* їхати; **як собáка на ~** *див.* собака.

ЯРМІ: у ярмі ходúти *див.* ходити; **як віл у ~** *див.* віл.

ЯРМО: запрягтú в ярмó *див.* запрягти; **лізти в ~** *див.* лізти; **накидáти ~** *див.* накидати; **нестú ~** *див.* нести; **підставля́ти шúю в ~** *див.* підставляти; **скидáти ~** *див.* скидати; **сýнути свою́ гóлову в ~** *див.* сунути; **тягтú ~** *див.* тягти.

ярмó (цеп *і т. ін.***) на шúю** *кому.* Обтяжливі обов'язки, зайві ускладнення, клопіт. *Чудні люди. Голодних годуй, хворих лікуй, школи заводь, пам'ятники якісь став! Повигадують собі ярма на шию...* (К.-Карий); *— Василино, ти як стара,— зітхнула мати.— Якби ж то стара! Не стара, ні, бо мати ще доглядає мене. А нащо їй, скажіть, отаке ярмо на шию?* (Гуц.); *— Аграри нам дадуть! Чекай, надійся, не перший раз обіцяють! Ярмо на шию, а не гаразд* (Чендей).

ЯСНА: яснá річ *див.* річ.

ЯСНИЙ: вивóдити на світ яснúй *див.* виводити.

ЯСНИМ: хай вонó яснúм огнéм горúть *див.* горить.

ЯСНИМИ: дивúтися на світ яснúми очúма *див.* дивитися.

ЯСНОГО: як грім з ясного нéба *див.* грім.

ЯСУ: пускáти ясу *див.* пускати.

ЯТРИТИ: ятрúти (роз'ятрювати, розтроюджувати, розворýшувати *і т. ін.***) / роз'ятрити (розтроюдити, розворушúти** *і т. ін.***) [незагóйну (дáвню)] рáну [в сéрці (в душі)]** *кого, чию.* Необережними словами, діями змушувати кого-небудь знову переживати щось неприємне, морально страждати.— *Не ятріть мою рану, діду. Я й так насилу стримуюсь* (Ю. Янов.); *Узявши граматику, прочитав він два рядки, але, роз'ятрюючи в серці рану, знов спитав отця Алоїзія: — А скільки років хлопчикові, який грав учора Кіра?* (Тулуб); *Розмова ся розтроюдила їй в серці незагойну рану, Софія пригадувала вчорашній прикрий вечір* (Л. Укр.); // *чим.* Викликати важкі спогади, переживання. *Офіцер аж до порога провів дідуся. Йому було прикро, що необережною розмовою роз'ятрив незагойну рану в серці старенького* (Збан.); *Соломія сиділа неподалік від Оксани, витирала краєчком хустки заплакані очі. Микола Іванович розворушив своїми словами давню удовину рану, згадавши Гордія* (Цюпа).

ятрúти (роз'ятрювати, розтроюджувати, троюдити, розворýшувати *і т. ін.***) / роз'ятрити (розтроюдити, розворушúти** *і т. ін.***) сéрце (дýшу)** *кому, у кому і без додатка, чиє (чию).* Посилювати чиї-небудь переживання, завдавати комусь ще більших душевних страждань. *Почуття образи гнітило його, гнів ятрив йому серце* (Смолич); *Відчай ятрив її душу, як пекуча жалка кропива, і все гнав і гнав уперед, вздовж берега широко розлитої річки* (Коз.); *Пісня не заспокоювала, а, навпаки, ще дужче роз'ятрювала їй душу* (Шиян); *Вона боялася дивитися сама на себе, щоб не розтроюджувати свого серця; вона чула, як під ним її лихо колотилося* (Мирний); *Івась лежав, мовчав. Зло, досада давили його за горло, троюдили серце, точили сльози з очей* (Мирний); *І враз почув я голос невимовний, Той голос, що його лиш серце зна, Для уха тихий, але сили повний, Що душу розворушує до дна* (Фр.); *Дітям спочатку не відкривала горя. Розповідала, що ось скоро тато закінчить війну, повернеться додому. Проте туга, як іржа, роз'їдала душу* (Хлібороб Укр.); *Розмова з Василем роз'ятрила старе серце* (Н.-Лев.); *Карпенко і не здогадувався, що своїми словами ще більше роз'ятрив Лесине серце* (Хижняк); [Г р и ц ь к о:] *Яка ти добра, яка ти вірна! Мовою твоєю Ти серце все в мені розворушила* (Сам.). С и н о н і м: **розтрáвлювати дýшу.**

ЯТРИТЬСЯ: душá ятрúться *див.* душа; **~ сéрце** *див.* серце.

ЯТЬ: на ять. 1. Дуже хороший, найвищої якості; прекрасний. *Писав про якусь дівчину.. Дівчина на ять.. Та жаль, що родичка. Приїзди, не жалкуватимеш!* (Головко).

2. Дуже добре, на найвищому рівні

[Ш м е т е л ю к:] *Хай побачать, хто такий Шметелюк! Я заробляю на ять і все одержую на ударницькі талони* (Мик.).

ЯЩИК: у до́вгий я́щик; у до́вгу шухля́ду, *з сл.* в і д к л а д а́ т и, в і д к л а́ с т и *і т. ін.* На тривалий, невизначений час. *Він не став відкладати здійснення своїх намірів у довгий ящик* (Загреб.); *— Ну що ж, давайте «За відвагу»,— погодився Савичев.— Медаль швидше пройде в нагородному відділі... Тільки ви не одкладайте в довгий ящик* (Перв.); *Вони вирішили не відкладати цієї справи в довгу шухляду і їхати відразу наступного дня.* **на дно до́вгого я́щика.** *Час би відкрити нові шляхи в лабіринтах української книжки та братися до праці дружніше, гуртом і по-державному. А основне не відкладати цієї справи на дно довгого ящика* (Літ. Укр.).

Слово	Сторінка	Слово
ПЕРЕДМОВА	3	
А	13	
АКОРД	14	АПТЕЦІ
АРАПА	15	БАБА
БАБАК	16	БАГНЮКУ
БАДЬОРИЙ	17	БАС
БАСОМ	18	БАТЬКА
БАТЬКИ	19	БАЧИТИ
БАЧИТИ	20	БАЧИТИ
БАЧИТЬ	21	БЕЗРІК
БЕЗЦІНЬ	22	БЕРИ
БЕРУТЬ	23	БИТИ
БИТИ	24	БИТИ
БИТИ	25	БИТИ
БИТИ	26	БИТИЙ
БИТИСЯ	27	БИТИСЯ
БИТІЙ	28	БІДА
БІДИ	29	БІЛЕТ
БІЛИЙ	30	БІС
БІС	31	БІС
БІСА	32	БІСА
БІСЕР	33	БІСУ
БІСЯЧОГО	34	БЛАГОСЛОВЛЯТИСЯ
БЛАЖЕНСТВА	35	БЛУКАТИ
БЛУКАЮТЬ	36	БОГ
БОГ	37	БОГ
БОГ	38	БОГ
БОГ	39	БОГ
БОГ	40	БОГ
БОГА	41	БОГА
БОГИ	42	БОГУ
БОДАЙ	43	БОЙОВЕ
БОКИ	44	БОКОМ
БОКУ	45	БОЛЯЧЦІ
БОМКИ	46	БОЧКИ
БОЧКУ	47	БРАТ
БРАТА	48	БРАТИ
БРАТИ	49	БРАТИ
БРАТИ	50	БРАТИ
БРАТИ	51	БРАТИ
БРАТИ	52	БРАТИ
БРАТИ	53	БРАТИ
БРАТИ	54	БРАТИ
БРАТИ	55	БРАТИ
БРАТИ	56	БРАТИ
БРАТИ	57	БРАТИ
БРАТИСЯ	58	БРАТИСЯ
БРАТНЮ	59	БУВ
БУВАЙ	60	БУДЕ
БУДЕ	61	БУДЬ
БУДЬ	62	БУЛО

ВІДДАВАТИ	**118**	ВІДДАТИ
ВІДДАТИ	**119**	ВІДІГРАВАТИ
ВІДІГРАТИ	**120**	ВІДІЙТИ
ВІДІЙШЛО	**121**	ВІДКРИВАТИ
ВІДКРИВАТИ	**122**	ВІДКРИВАТИ
ВІДКРИВАЮТЬСЯ	**123**	ВІДНАЙТИ
ВІДНИНІ	**124**	ВІДПРОВАДИТИ
ВІДПУСКАТИ	**125**	ВІДРИВАЮЧИ
ВІДРІЗАНА	**126**	ВІДТАНУТИ
ВІДТІЛЬ	**127**	ВІДШИБІ
ВІДЬМИ	**128**	ВІКИ
ВІКЛ	**129**	ВІН
ВІНЕЦЬ	**130**	ВІРИ
ВІРИТИ	**131**	ВІТЕР
ВІТЕР	**132**	ВІТРИ
ВІТРИ	**133**	ВІЧІ
ВІЧНА	**134**	ВІШАТИСЯ
ВІЩО	**135**	вклонятися
ВКЛЯКНУТИ	**136**	ВЛАЗИТИ
ВЛАСНИЙ	**137**	ВЛІЗТИ
ВЛІПИТИ	**138**	ВМИЛО
ВМИРАЙ	**139**	ВОВКОМ
ВОВНИ	**140**	ВОГОНЬ
ВОДА	**141**	ВОДИ
ВОДИТИ	**142**	ВОДОЮ
ВОДУ	**143**	ВОЛОС
ВОЛОСА	**144**	ВОЛОССЯ
ВОЛОССЯМ	**145**	ВОРОНА
ВОРОНИХ	**146**	ВПАДАТИ
ВПАДАТИ	**147**	ВПАСТИ
ВПАСТИ	**148**	ВПИСУВАТИ
ВПИТИСЯ	**149**	ВПРАВ
ВПРАВИТИ	**150**	ВРЕМЯ
ВРИТИЙ	**151**	ВСЕ
ВСЕ	**152**	ВСИПАТИ
ВСИСАТИ	**153**	ВСКОЧИТИ
ВСКОЧИТЬ	**154**	ВСТАТИ
ВСТИГНЕШ	**155**	ВСТРОМЛЯТИ
ВСТРУГНУТИ	**156**	ВСЮ
ВСЯ	**157**	ВТЕРТИ
ВТЕРТИСЯ	**158**	ВТОВПИТЬСЯ
ВТОВЧЕШ	**159**	ВТРАЧАТИ
ВТРИ	**160**	ВУЖ
ВУЗДЕЧКУ	**161**	ВУСТ
ВУСТА	**162**	ВУХА
ВУХАМ	**163**	ВУХОМ
ВУШКО	**164**	ВХОДИТИ
ВХОПИВ	**165**	ВХОПИТИ
ВХОПИТИСЯ	**166**	В'ЯЖИ
В'ЯЗАХ	**167**	ГАЗОМ
ГАЗУ	**168**	ГАМАНЕЦЬ
ГАМАНЦЕМ	**169**	ГАРБУЗА
ГАРБУЗАМИ	**170**	ГАТЬ
ГАЧКА	**171**	ГИКНЕТЬСЯ
ГИНУТИ	**172**	ГЛАДИТИ

ГЛАДЬ	**173**	ГЛЯНУТИ
ГЛЯНЬ	**174**	ГНІВИТИ
ГНІЗДЕЧКА	**175**	ГНУТИ
ГНУТИСЯ	**176**	ГОДИНА
ГОДИНА	**177**	ГОДИНА
ГОДИНАХ	**178**	ГОДИТИСЯ
ГОДИТЬСЯ	**179**	ГОДУВАТИ
ГОДУЙ	**180**	ГОЛКАХ
ГОЛКИ	**181**	ГОЛОВА
ГОЛОВА	**182**	ГОЛОВА
ГОЛОВА	**183**	ГОЛОВА
ГОЛОВАХ	**184**	ГОЛОВИ
ГОЛОВИЦЬ	**185**	ГОЛОВУ
ГОЛОВУ	**186**	ГОЛОВУ
ГОЛОГО	**187**	ГОЛОС
ГОЛОСОМ	**188**	ГОРБАТИЙ
ГОРБАТОГО	**189**	ГОРІТИ
ГОРІТИМЕ	**190**	ГОРОБЕЦЬ
ГОРОБИНИЙ	**191**	ГОРУ
ГОРШКА	**192**	ГОСТРИТИ
ГОСТРИТИ	**193**	ГРА
ГРАБЛІ	**194**	ГРАТИ '
ГРАТИ 2	**195**	ГРАТИ
ГРАТИСЯ	**196**	ГРЕЦЬ
ГРЕЦЬ	**197**	ГРІМ
ГРІМ	**198**	ГРІХ
ГРІХА	**199**	ГРОМИ
ГРОМОМ	**200**	ГРУШІ
ГРУШКИ	**201**	Г#БУ
ГУБ^	**202**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**203**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**204**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**205**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**206**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**207**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**208**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**209**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**210**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**211**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**212**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**213**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**214**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**215**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**216**	ДАВАТИ
ДАВАТИ	**217**	ДАВАТИСЯ
ДАВАТИСЯ	**218**	ДАВИТИСЯ
ДАВИТЬ	**219**	ДАЛЕКА
ДАЛЕКИЙ	**220**	ДАРУВАТИ
ДАРУЙТЕ	**221**	ДАТИ
ДАТИ	**222**	ДАТИ
ДАТИ	**223**	ДАТИ
ДАТИСЯ	**224**	ДВІ
ДВІР	**225**	ДЕ
ДЕВ'ЯТИЙ	**226**	ДЕНЬ
ДЕНЬ	**227**	ДЕРЖАТИ

ДЕРЖАТИ	**228**	ДЕРЖАТИ
ДЕРЖАТИ	**229**	ДЕРЖАТИ
ДЕРЖАТИ	**230**	ДЕРЖАТИСЯ
ДЕРЖАТИСЯ	**231**	ДЕРЖИТЬСЯ
ДЕРЖКИЙ	**232**	ДЕРТИ
ДЕРТИ	**233**	ДЖМЕЛІ
ДЖМЕЛІВ	**234**	ДИВИТИСЯ
ДИВИТИСЯ	**235**	ДИВИТИСЯ
ДИВИТИСЯ	**236**	ДИВИТИСЯ
ДИВИТИСЯ	**237**	ДИВИТИСЯ
ДИВИТЬСЯ	**238**	ДИНЯ
ДИПЛОМАТІЮ	**239**	ДИХАТИ
ДИХАТИ	**240**	ДИЯВОЛ
ДИЯВОЛА	**241**	ДІДА-ПРАДІДА
ДІДИ	**242**	ДІДЬКО
ДІДЬКОВІ	**243**	ДІЛА
ДІЛИТИ	**244**	ДІЛО
ДІЛО	**245**	ДІЛО
ДІЛО	**246**	ДІЛО
ДІЛО	**247**	ДІРИ
ДІРКА	**248**	ДІСТАНЕТЬСЯ
ДІСТАТИ	**249**	ДІСТАТИ
ДІСТАТИСЯ	**250**	ДІСТАТИ
ДНЕМ	**251**	ДНОМ
ДНЮ	**252**	ДОБИРАТИ
ДОБИРАТИСЯ	**253**	ДОБРА
ДОБРАНІЧ	**254**	ДОБУВАТИ
ДОБУТИ	**255**	ДОВОДИТИ
ДОВОДИТИ	**256**	ДОВОДИТИ
ДОВОДИТЬ	**257**	ДОДАВАТИ
ДОДАТИ	**258**	ДОКИНУТІЇ
ДОКІР	**259**	ДОКОРУ
ДОКУПИ	**260**	доля
ДОЛЯ	**261**	ДОЛЯ
ДОМА	**262**	ДОПІКАТИ
ДОПОМОГИ	**263**	ДОРОГИ
ДОРОГО	**264**	ДОСАДА
ДОСКОЧИТИ	**265**	ДОТРИМАТИ
ДОТРИМУВАТИ	**266**	ДОХОДИТИ
ДОХОДИТИ	**267**	ДОШКИ
ДОШКУ	**268**	ДРИЖАКИ
ДРИЖАКІВ	**269**	ДРОЖ
ДРОЖЕМ	**270**	ДУЛЯ
ДУМАНО	**271**	ДУМКА
ДУМКАМИ	**272**	ДУМКИ
ДУМКОЮ	**273**	ДУРИТИ
ДУРІСТЬ	**274**	ДУТИ
ДУХ	**275**	ДУХ
ДУХА	**276**	ДУХУ
ДУШ	**277**	ДУША
ДУША	**278**	ДУША
ДУША	**279**	ДУША
ДУША	**280**	ДУША
ДУША	**281**	ДУША
ДУША	**282**	ДУША

ДУШАТЬ	**283**	ДУШЕЮ
ДУШЕЮ	**284**	ДУШІ
ДУШЃ	**285**	ДУШІ
ДУШУ	**286**	ДУШУ
ДУШУ	**287**	ЕФІР
Є	**288**	ЖАДОБУ
ЖАК	**289**	ЖАРТ
ЖАРТАМИ	**290**	ЖДАТИ
ЖДЕ	**291**	ЖИВИЙ
ЖИВИМ	**292**	ЖИВЧИКОМ
ЖИЖКИ	**293**	ЖИРУ
ЖИТЕЙСЬКЕ	**294**	ЖИТИ
ЖИТТІ	**295**	ЖИТТЯ
ЖИТТЯМ	**296**	ЖУЖМОМ
ЖУЙКУ	**297**	ЗАБИВАТИ
ЗАБИВСЯ	**298**	ЗАБІГАТИ
ЗАБІГАЮТЬ	**299**	ЗАВАРИТИ
ЗАВАРЮВАТИ	**300**	ЗАВОДИТИ
ЗАВОДИТЬСЯ	**301**	ЗАВЯЗАТИ
ЗАВ'ЯЗКУ	**302**	ЗАГЛЯДАТИ
ЗАГЛЯНУТИ	**303**	ЗАГНАТИ
ЗАГНАТИСЯ	**304**	ЗАГУБИТИ
ЗАГУВ	**305**	ЗАЙМАЄТЬСЯ
ЗАЙМАТИ	**306**	ЗАКАЗАТИ
ЗАКАЛАМУТИТИ	**307**	ЗАКЛАДАТИ
ЗАКЛАСТИ	**308**	ЗАКРОПИТИ
ЗАКРУТИВСЯ	**309**	ЗАЛИВАТИ
ЗАЛИВАТИСЯ	**310**	ЗАЛИШАТИСЯ
ЗАЛИШИЛАСЯ	**311**	ЗАМАКІТРИТИ
ЗАМАЛИЙ	**312**	ЗАМКНУТИСЯ
ЗАМКОМ	**313**	ЗАМУТИТИ
ЗАМУТИТЬ	**314**	ЗАПАЛИТИ
ЗАПАЛЮВАТИ	**315**	ЗАПЛУТАТИ
ЗАПЛУТУВАТИ	**316**	ЗАРОСТАТИ
ЗАРОСТЕ	**317**	ЗАСТАВКИ
ЗАСТАВЛЯТИ	**318**	ЗАТИКАТИ
ЗАТИНАЄТЬСЯ	**319**	ЗАТУМАНЮВАТИ
ЗАТЯВСЯ	**320**	ЗАХОДИТИ
ЗАХОДИТЬ	**321**	ЗАЧИНЯЮТЬСЯ
ЗАЧІПАТИ	**322**	ЗБИВАТИ
ЗБИВАТИ	**323**	ЗБИРАТИ
ЗБИРАТИСЯ	**324**	ЗВАЛИТИСЯ
ЗВАЛЮВАТИ	**325**	ЗВЕСТИСЯ
ЗВИВАТИ	**326**	ЗВОДИТИ
ЗВОДИТИ	**327**	ЗВОДИТИ
ЗВОДИТИСЯ	**328**	ЗВ'ЯЗУВАТИ
ЗВ'ЯЗУЮЧА	**329**	ЗГУБИТИ
ЗГУСТИЛИСЯ	**330**	ЗДЕРЕ
ЗДЕРЖАТИ	**331**	ЗДРИГНЕТЬСЯ
ЗДУЛО	**332**	ЗЕМЛЯ
ЗЕМЛЯ	**333**	ЗЖИВАТИ
ЗЖИТИ	**334**	ЗІЙТИ
ЗІЙШЛА	**335**	ЗІРВАВСЯ
ЗІРВАТИ	**336**	З'ЇХАТИ
ЗЛА	**337**	ЗЛІТАТИ

ЗЛІЧИТИ	**338**	ЗМИКАТИ
ЗМИЛА	**339**	ЗНАЙ
ЗНАЙДЕ	**340**	ЗНАТИ
ЗНАТИ	**341**	ЗНАТИСЯ
ЗНАТНА	**342**	ЗНЕСТИ
ЗНИЗУВАТИ	**343**	ЗОЛОТЕ
ЗОЛОТИЙ	**344**	ЗРАДЖУВАТИ
ЗРАДЖУЄ	**345**	ЗРІСТ
ЗРОБИ	**346**	ЗРУШИТИ
ЗРУШИТИСЯ	**347**	ЗУБИ
ЗУБІВ	**348**	ЗЦІПИВШИ
ЗЯБРА	**349**	ІДИ
ІДИ	**350**	ІНШИМ
ІНШИМИ	**351**	ІСКРУ
ІСКРЯТЬСЯ	**352**	ІТИ
ІТИ	**353**	ІТИ
ІТИ	**354**	ІТИ
ІТИ	**355**	ІТИ
ЇВ	**356**	ЇДЯТЬ
ІДЬМА	**357**	ЇСТИ
ЙДЕ	**358**	ЙДЕ
ЙДЕТЬСЯ	**359**	ЙОМУ
ЙОТУ	**360**	КАЖИ
КАЖУЧИ	**361**	КАЗКА
КАЗКОВЕ	**362**	КАМІННЯМ
КАМІНЦІ	**363**	КАМІНЬ
КАМНЕМ	**364**	КАРБОВАНЕЦЬ
КАРБОВАНЦЕМ	**365**	КАТ
КАТ	**366**	КАША
КАШЕЮ	**367**	КЕБЕТА
КЕБЕТИ	**368**	КИДАЄ
КИДАЛО	**369**	КИДАТИ
КИДАТИ	**370**	КИДАТИ
КИДАТИ	**371**	КИЄМ
КИЙ	**372**	КИНЬ
КИНЬСЯ	**373**	КИШЕНІ
КИШЕНЮ	**374**	КІВШ
КІГТІ	**375**	КІНЦІ
КІНЦІВ	**376**	КІНЧАТИ
КІНЧИКУ	**377**	КІСТОК
КІСТОЧКАХ	**378**	КЛАДИ
КЛАДКУ	**379**	КЛАСТИ
КЛАСТИ	**380**	КЛАСТИ
КЛАЦАТИ	**381**	КЛОПОТАТИ
КЛОПОТИ	**382**	КЛЯТА
КНИЖКИ	**383**	КОВТАТИ
КОВТНУВ	**384**	КОЗИРЕМ
КОЗИРІ	**385**	КОЛЕСО
КОЛЕСОМ	**386**	КОЛО
КОЛО	**387**	КОМАНДІ
КОМАР	**388**	КОПАТИ
КОПИ	**389**	КОПІЙКИ
КОПІЙКОЮ	**390**	КОРОВА
КОРОВІ	**391**	котитися
КОТИТЬСЯ	**392**	КРАЙ

КРАЙ	**393**	КРАПЛІ
КРАПЛЯ	**394**	КРАЮ
КРАЮ	**395**	КРАЯТИ
КРЕМ'ЯХ	**396**	КРИГОЮ
КРИГУ	**397**	КРИТИ
КРИТИКИ	**398**	КРОВ
КРОВ	**399**	КРОВ
КРОВИНКИ	**400**	КРОК
КРОКАМИ	**401**	КРОЦІ
КРУГА	**402**	КРУТИТИ
КРУТИТИ	**403**	КРУТНУТИ
КРУТО	**404**	КУЛАК
КУЛАКАМИ	**405**	КУПУВАТИ
КУРИ	**406**	КУРЯЧИМ
КУРЯЧІ	**407**	КШТАЛТ
ЛАБАХ	**408**	ЛАВРИ
ЛАВРІВ	**409**	ЛАДАХ
ЛАДИ	**410**	ЛАДУ
ЛАДУ	**411**	ЛАДУ
ЛАЗАРЯ	**412**	ЛАМАТИ
ЛАМАТИ	**413**	ЛАМАТИ
ЛАМАТИ	**414**	ЛАМАТИ
ЛАМАТИСЯ	**415**	ЛАНЦЮГА
ЛАНЦЮГИ	**416**	ЛАСКА
ЛАСКАВИЙ	**417**	ЛАТАТИ
ЛАТАХ	**418**	ЛЕГКО
ЛЕГКОЇ	**419**	ЛЕЖАТИ
ЛЕЖАТИ	**420**	ЛЕЛЕ
ЛЕЛЕНЬКО	**421**	ЛЕТІТИ
ЛЕТУ	**422**	ЛИЗАТИ
ЛИЗАТИ	**423**	ЛИНУВ
ЛИНУЛИ	**424**	ЛИС
ЛИСИЙ	**425**	ЛИТИ
ЛИТИСЯ	**426**	ЛИХА
ЛИХА	**427**	ЛИХИЙ
ЛИХИМ	**428**	ЛИХО
ЛИХО	**429**	ЛИХОМАНЦІ
ЛИХОРАДКА	**430**	ЛИЦЕМ
ЛИЦІ	**431**	ЛИЧИНА
ЛИЧИНУ	**432**	ЛИШАТИСЯ
ЛИШЕНЬКО	**433**	ЛИШИТИ
ЛИШИТИСЯ	**434**	ЛІЗЕ
ЛІЗТИ	**435**	ЛІЗТИ
ЛІЗТИ	**436**	ЛІЗТИ
ЛІЗТИ	**437**	ЛІЗТИ
ЛІЗТИ	**438**	ЛІЗТИ
ЛІЗТИ	**439**	ЛІЗТИ
ЛІЗУТЬ	**440**	ЛІНІЇ
ЛІНІЮ	**441**	ЛІТАТИ
ЛІТАХ	**442**	ЛІЧИТИ
ЛЛЄ	**443**	ЛОБА
ЛОБАМИ	**444**	ЛОВИТИ
ЛОВИТИ	**445**	ЛОВИТИ
ЛОВИТИ	**446**	ЛОВИТИ
ЛОВИТИ	**447**	ЛОЖЕ

ЛОЖЕЧКИ	**448**	ЛОПАТИСЯ
ЛОПАТІ	**449**	ЛУКА
ЛУКАВА	**450**	ЛУПИТИ
ЛУПКИ	**451**	ЛУСНУВ
ЛУСНУЛИ	**452**	ЛЮДИ
ЛЮДИНА	**453**	ЛЯГАЙ
ЛЯГАТИ	**454**	ЛЯГАЮЧИ
ЛЯГЛА	**455**	ЛЯГТИ
ЛЯГТИ	**456**	ЛЯЛЕЧКИ
ЛЯЛЬКИ	**457**	ЛЯЩИТЬ
ЛЬОДОМ	**458**	МАЗАНІ
МАЗАТИ	**459**	МАЙНУЛО
МАЙНУТИ	**460**	МАКІВКИ
МАКІВКУ	**461**	МАЛЕ
МАЛЕНЬКЕ	**462**	МАЛО
МАЛОГО	**463**	МАННА
МАННИ	**464**	МАРКО
МАРКОЮ	**465**	МАСТЕЙ
МАСТИ	**466**	МАТЕРІ
МАТЕРІ	**467**	МАТИ
МАТИ	**468**	МАТИ
МАТИ	**469**	МАТИ
МАТИ	**470**	МАТИ
МАТИ	**471**	МАТИ
МАТИ	**472**	МАТИ
МАТИ	**473**	МАТИ
МАТИ	**474**	МАТИ
МАТИ	**475**	МАТИ
МАТИ	**476**	МАТИ
МАТИ	**477**	МАТИ
МАТИ	**478**	МАТИ
МАТИМЕ	**479**	МАХНУТИ
МАХОМ	**480**	МАХУ
МАЦАТИ	**481**	МЕДОМ
МЕДУ	**482**	МЕНЕ
МЕНІ	**483**	МЕРТВОНАРОДЖЕНА
МЕРТВОЮ	**484**	МЕТКИЙ
МЕТНУВ	**485**	МИГНУТИ
МИГОТИТЬ	**486**	МИЛО
МИЛОСЕРДНИЙ	**487**	МИНУТИ
МИНУТИСЯ	**488**	МИСЛІ
МИСЛІТЕ	**489**	МИША
МИШАЧА	**490**	МІЗИНЕЦЬ
МІЗИНЦЕМ	**491**	МІРИ
МІРИ	**492**	МІРКОЮ
МІРКУ	**493**	МІРЯТИ
МІРЯТИ	**494**	МІРЯТИСЯ
МІСИТИ	**495**	МІСЦЕ
МІСЦЕ	**496**	МІСЦІ
МІСЦЯ	**497**	МІХ
МІЦНА	**498**	МЛІТИ
МНОГІІ	**499**	МОВИТИ
МОВИТЬСЯ	**500**	могти
МОДА	**501**	МОЗОЛИТИ
МОЗОЛІ	**502**	МОЛОДИЙ

МОЛОДІСТЬ	**503**	молоком
МОЛОТИ	**504**	МОНЕТУ
МОРАЛЬ	**505**	МОРГНУТИ
МОРДАЧІ	**506**	МОРОЗ
МОРОЗ	**507**	МОРОЗ
МОРОЗ	**508**	МОРОКА
МОРОЧИТИ	**509**	МОРОЧИТИ
МОРОЧИТЬСЯ	**510**	МОТАТИ
МОТОВИЛО	**511**	МУДРЕЦЬ
МУДРИЙ	**512**	МУРАШКИ
МУРАШКИ	**513**	МУХ
МУХА	**514**	МУХИ
МУХОЮ	**515**	М'ЯТИ
НА	**516**	НАБИВАТИ
НАБИВАТИ	**517**	НАБИРАТИСЯ
НАБИТА	**518**	НАБРАТИ
НАБРАТИСЯ	**519**	НАВЗДОГАД
НАВИДАТИСЯ	**520**	НАВОДИТИ
НАВОЛОКТИ	**521**	НАГОСТРЮВАТИ
НАГОСТРЮВАТИ	**522**	НАДАВАТИ
НАДАТИ	**523**	НАДУТИ
НАДХМАРНІ	**524**	НАЇВНІСТЬ
НАЇВСЯ	**525**	НАКИВАТИ
НАКИДАТИ	**526**	НАКЛАДАТИ
НАКЛАДАТИ	**527**	НАКРИТИ
НАКРУТИТИ	**528**	НАЛИТИ
НАЛИТИЙ	**529**	НАМИЛИТИ
НАМИНАТИ	**530**	НАМЯТИ
НАНІВЕЦЬ	**531**	НАПИСАНО
НАПИТИСЯ	**532**	НАП'ЯСТИ
НАРВАВСЯ	**533**	НАСІДАТИ
НАСІЛИ	**534**	НАСТАВЛЯТИ
НАСТАВЛЯТИ	**535**	НАСТУПАТИ
НАСТУПАТИ	**536**	НАТИСКАТИ
НАТИСКУВАТИ	**537**	НАЦІЛЮВАТИ
НАЦІЛЮВАТИСЯ	**538**	НЕБАГАТИЙ
НЕБАГАТЬМА	**539**	НЕДОБРИМ
НЕДОБРІЙ	**540**	НЕЛАСЦІ
НЕЛЕГКИМ	**541**	НЕМА
НЕМА	**542**	НЕМА
НЕМА	**543**	НЕМА
НЕМА	**544**	НЕМА
НЕМА	**545**	НЕМА
НЕМА	**546**	НЕМА
НЕМАЄ	**547**	НЕСТИ
НЕСТИ	**548**	НЕСТЯМИ
НЕСУТЬ	**549**	НИТКА
НИТКАМИ	**550**	НІГ
НІГДЕ	**551**	НІЗАЩО
НІКОЛИ	**552**	НІЧ
НГЧИМ	**553**	НОГА
НОГАМ	**554**	НбГИ
НОГИ	**555**	НОГИ
НОГИ	**556**	НОМЕР
НОРИ	**557**	НОСИТИ

НОСИТИСЯ	**558**	НОС
НОСОМ	**559**	НУДИТИ
НУДИТИСЯ	**560**	НУТРУ
НЮНІ	**561**	ОББИВАТИ
ОББИВАТИ	**562**	ОББІГТИ
ОББІЛУВАТИ	**563**	ОБГОЛИТИ
ОБГОРНУЛО	**564**	ОБДАТИ
ОБДЕРТИ	**565**	ОБЕРТАТИСЯ
ОБЕРТОМ	**566**	ОБІЙМАМИ
ОБІЙМАТИ	**567**	ОБ'ЇСТИ
ОБКИДАЄШСЯ	**568**	ОБЛАМАТИ
ОБЛАМУВАТИ	**569**	ОБЛИВАТИСЯ
ОБЛИВАТИСЯ	**570**	ОБЛИЗУВАТИ
ОБЛИЗУЙ	**571**	ОБМАЦУВАТИ
ОБМЕРТИ	**572**	ОБМІРЮВАТИ
ОБМІРЯТИ	**573**	ОБПІКАТИ
ОБПЛЕСТИ	**574**	ОБРУЧ
ОБРУЧІ	**575**	ОБСИПАТИ
ОБСИПАТИСЯ	**576**	ОБУХОМ
ОБХІД	**577**	ОГЛЯДИ
ОГЛЯДКИ	**578**	ОДИН
ОДИН	**579**	ОДИН
ОДИНАДЦЯТИЙ	**580**	ОДНО
ОДНОГО	**581**	ОКА
ОКА	**582**	ОКО
ОКО	**583**	ОКО
ОКО	**584**	ОКО
ОКО	**585**	ОКО
ОКО	**586**	ОКОМ
ОКОМ	**587**	ОНЕ
ОНЕЄ	**588**	ОПУСТИТИ
ОПУСТИТИСЯ	**589**	ОСКОМА
ОСКОМИНУ	**590**	ОСТАНКУ
ОСТАННЄ	**591**	ОТУДИ
ОФІРНИЙ	**592**	ОЧАХ
ОЧЕЙ	**593**	ОЧИМА
ОЧИМА	**594**	ОЧІ
ОЧІ	**595**	ОЧІ
ОЧІ	**596**	ОЧІ
ОЧІ	**597**	ОЧІ
ОЧІ	**598**	ОЧІ
ОЧІ	**599**	ОЧІ
ОЧІ	**600**	ОЧІ
ОЧІ	**601**	ПАВА
ПАВИЧЕМ	**602**	ПАДАТИ
ПАДАЮТЬ	**603**	ПАК
ПАЛА	**604**	ПАЛЮ
ПАЛЬМА	**605**	ПАМ'ЯТІ
ПАМ'ЯТКЕ	**606**	ПАМ'ЯТЬ
ПАН	**607**	ПАРАФІЇ
ПАРАХ	**608**	ПАРУ
ПАРУС	**609**	ПАХНЕ
ПАЦЮКИ	**610**	ПЕКТИ
ПЕКТИСЯ	**611**	ПЕРЕБИВАТИ
ПЕРЕБИВАТИСЯ	**612**	ПЕРЕБИРАТИ

ПЕРЕБИТИ	**613**	ПЕРЕВЕРТАТИ
ПЕРЕВЕРТАТИ	**614**	ПЕРЕВОДИТИ
ПЕРЕВОДИТИ	**615**	ПЕРЕГИНАТИ
ПЕРЕГНАТИ	**616**	ПЕРЕЇДЬ
ПЕРЕЇЖДЖА	**617**	ПЕРЕКОВУВАТИ
ПЕРЕКУВАТИ	**618**	ПЕРЕЛІЧИТИ
ПЕРЕЛОМИТИ	**619**	ПЕРЕМІРЯТИ
ПЕРЕМЛІЛА	**620**	ПЕРЕПЛУТУВАТИ
ПЕРЕПОВНИЛАСЯ	**621**	ПЕРЕСТАВЛЯТИ
ПЕРЕСТАЛО	**622**	ПЕРЕТЛІТИ
ПЕРЕТНУТИ	**623**	ПЕРЕХОДИТИ
ПЕРЕХОДИТЬ	**624**	ПЕС
ПЕСТИТИ	**625**	ПЕЧИ
ПЕЧИНА	**626**	ПИСАНКА
ПИСАНКОЮ	**627**	ПИТАЙ
ПИТАННЯ	**628**	ПИШИ
ПИЩИКИ	**629**	ПІВСЛОВА
ПІВСЛОВІ	**630**	ПІДБИТИЙ
ПІДБІР	**631**	ПІДВОДИТИ
ПІДВОДИТИСЯ	**632**	ПІДЕ
ПІДЖАТИ	**633**	ПІДКЛАДАТИ
ПІДКЛАСТИ	**634**	ПІДЛИВАТИ
ПІДЛИТИ	**635**	ПІДНІМАТИ
ПІДНІМАТИ	**636**	ПІДНІМАТИ
ПІДНІМАТИ	**637**	ПІДНОСИТИ
ПІДНОСИТИ	**638**	ПІДОШВУ
ПІДОШОВ	**639**	ПІДСТАВЛЯТИ
ПІДСТАВУ	**640**	ПІДТЯГУВАТИ
ПІДТЯТИ	**641**	ПІР'Ю
ПІР'Я	**642**	ПІТИ
ПІТИ	**643**	ПІТИ
ПІТЬМИ	**644**	ПЛАТИТИ
ПЛАТКИ	**645**	ПЛЕСТИ
ПЛЕТЕНИКИ	**646**	ПЛЕЧИМА
ПЛЕЧІ	**647**	ПЛІТ
ПЛІЧ	**648**	ПЛЮВАТИ
ПЛЮВОК	**649**	ПНІ
ПНУТИСЯ	**650**	ПОБИЙ
ПОБИЛА	**651**	ПОВЕРГАТИ
ПОВЕРГНУТИ	**652**	ПОВЕРТАТИ
ПОВЕРТАТИ	**653**	ПОВИЛА
ПОВИЛАЗИЛИ	**654**	ПОВІЯЛО
ПОВНА	**655**	ПОВОРОТИ
ПОВОРУХНУТИ	**656**	погляд
ПОГЛЯДАТИ	**657**	ПОГУБИВ
ПОГУБИТИ	**658**	ПОДАРУВАТИ
ПОДАТИ	**659**	ПОДРАЛО
ПОДРОБИЦІ	**660**	ПОЖЕЖУ
ПОЖЕРТВУВАТИ	**661**	ПОЗБИРАТИ
ПОЗБУВАТИ	**662**	ПОЗОЛОТИТИ
ПОЗОРУ	**663**	ПОКАЗАТИ
ПОКАЗАТИСЯ	**664**	ПОКАЗУВАТИ
ПОКАЗУВАТИ	**665**	ПОКИДАТИ
ПОКИДАТИ	**666**	ПОКЛАСТИ
ПОКЛИКОМ	**667**	покропити

ПОКРУТИТИСЯ	**668**	поли
ПОЛИ	**669**	ПОЛІЗТИ
ПОЛІНОМ	**670**	ПОЛОХЛИВИХ
ПОЛОХЛИВОГО	**671**	ПОМИНАЙ
ПОМИНАТИ	**672**	ПОНЕСЛО
ПОНЕСТИ	**673**	ПОПАДАТИ
ПОПАДАТИСЯ	**674**	ПОПАСТИ
ПОПАСТИСЯ	**675**	ПОПОЛАМ
ПОПОЛОСКАТИ	**676**	ПОРИ
ПОРИВАЄТЬСЯ	**677**	ПОРОЗІ
ПОРОЛИ	**678**	ПОРУКА
ПОРУШУВАТИ	**679**	ПОСИЛАТИ
ПОСИНІЛИ	**680**	ПОСТАВИТИ
ПОСТАВИТИ	**681**	ПОСТРІЛ
ПОСТРІЛУ	**682**	ПОТОПАТИ
ПОТОПУ	**683**	ПОТУ
ПОТУПИТИ	**684**	ПОЦІЛУНОК
ПОЧАСТУВАТИ	**685**	ПОШЛЮТЬ
ПОШТОВХ	**686**	ПРАВЕДНИХ
ПРАВЕДНУ	**687**	ПРАВУ
ПРАВЦЕМ	**688**	ПРИБИРАТИ
ПРИБИТИ	**689**	ПРИВЕЛО
ПРИВЕРНУЛОСЯ	**690**	ПРИЗВОДИТИ
ПРИЗМУ	**691**	ПРИЙНЯТИ
ПРИЙТИ	**692**	ПРИЙТИСЯ
ПРИЙШЛА	**693**	ПРИКИПІТИ
ПРИКЛАД	**694**	ПРИКУВАТИ
ПРИКУПИВШИ	**695**	ПРИНЕСТИ
ПРИНІС	**696**	ПРИПАСТИ
ПРИПЕКТИ	**697**	ПРИСОЛОДЖУВАТИ
ПРИСОЛОДИТИ	**698**	ПРИСТРАСТІ
ПРИСТРІЛЯНЕ	**699**	ПРИТИЧИНА
ПРИТКНУТИ	**700**	ПРИХИЛИТИ
ПРИХИЛИТИСЯ	**701**	ПРИЦІЛ
ПРИЦІЛИТИСЯ	**702**	ПРОБИ
ПРОБИВ	**703**	ПРОБУВАТИ
ПРОВАДИТИ	**704**	ПРОВОДИТИ
ПРОВОДІ	**705**	ПРОДИХНУТИ
ПРОДИХУ	**706**	ПРОЙТИ
ПРОЙШЛА	**707**	ПРОКОВТНУТИ
ПРОКОТИТИ	**708**	ПРОМАХ
ПРОМАХУ	**709**	ПРОПАДЕ
ПРОПАДИ	**710**	ПРОПУСКАТИ
ПРОПХАТИСЯ	**711**	ПРОСИТЬСЯ
ПРОСИХАЮТЬ	**712**	ПРОСТЯГАТИ
ПРОСТЯГНУТИ	**713**	ПРОХОДИТИ
ПРОХОДИТЬ	**714**	ПРЯСТИ
ПСАЛТИРЮ	**715**	ПТАХ
ПТАХ	**716**	ПТИЦІ
ПТИЦЯ	**717**	ПУП'ЯНКА
ПУСКАЄ	**718**	ПУСКАТИ
ПУСКАТИ	**719**	ПУСКАТИ
ПУСКАТИ	**720**	ПУСКАТИ
ПУСКАТИСЯ	**721**	ПУСТИМИ
ПУСТИНІ	**722**	ПУСТИТИСЯ

ПУСТИТЬ	**723**	ПУХА
ПУХИ	**724**	П'ЯТЕ
П'ЯТИ	**725**	П'ЯТЬ
РАДІЄ	**726**	РАЗ
РАЗ	**727**	РАЗ
РАЗ	**728**	РАЗІ
РАЗІ	**729**	РАЗУ
РАК	**730**	РАНИТИ
РАНКУ	**731**	РАЧКУВАТИ
РАЮ	**732**	РВАТИ
РВАТИ	**733**	РВИ
РЕБРА	**734**	РЕП'ЯХАХ
РЕТЯЗЬ	**735**	РИБА
РИБИ	**736**	РІВНО
РІВНОВАГИ	**737**	РІЗАТИ
РІЗАЧКА	**738**	РІК
РІКАМИ	**739**	РІШИТИСЯ
РОБИТИ	**740**	РОБИТИ
РОБИТИ	**741**	РОБОМ
РОБОТА	**742**	РбДУ
РОД^	**743**	РОЗБИТИ
РОЗБИТОГО	**744**	РОЗВІШУВАТИ
РОЗВІЯЛО	**745**	РОЗВОДИТИ
РОЗВОРУШИТИ	**746**	РОЗВ'ЯЗАТИ
РОЗВ'ЯЗУВАТИ	**747**	РОЗГОРНУТИ
РОЗГОРНУТИМ	**748**	РОЗДМУХУВАТИ
РОЗДОРІЖЖІ	**749**	РОЗЗЯВЛЯТИ
РОЗІ	**750**	РОЗІРВИ
РОЗІРВИСЯ	**751**	РОЗКЛАСТИ
РОЗКОВУВАТИ	**752**	РОЗЛАЗИТИСЯ
РОЗЛЕТІТИСЯ	**753**	РОЗМИНАТИ
РОЗМИНАТИСЯ	**754**	РОЗНОСИТИСЯ
РОЗНОСИТЬ	**755**	РОЗПРАВЛЯТИ
РОЗПРАВЛЯТЬСЯ	**756**	РОЗПУСКАТИ
РОЗПУСТИТИ	**757**	РОЗРИВАТИ
РОЗРИВАЮТЬ	**758**	РОЗСУД
РОЗТЕРТИ	**759**	РОЗУМ
РОЗУМИ	**760**	РОЗУМУ
РОЗХИТАТИ	**761**	РОЛЬ
РОМАН	**762**	РУБА
РУБАТИ	**763**	РУК
РУКА	**764**	РУКА
РУКА	**765**	РУКАВИЧКА
РУКАВИЧКИ	**766**	РУКАМИ
РУКАМИ	**767**	РУКАХ
РУКАХ	**768**	РУКИ
РУКИ	**769**	РУКИ
РУКИ	**770**	РУКИ
РУКИ	**771**	РУКИ
РУКИ	**772**	РУКИ
РУКОЮ	**773**	РУКУ
РУКУ	**774**	РУКУ
РУЛЯ	**775**	РУЧКИ
РУЧКУ	**776**	РЯБІЄ
РЯБКА	**777**	РЯТУВАТИ

САДЖАТИ	**778**	САМ
САМ	**779**	САМ
САМА	**780**	СВАШКА
СВЕКОР	**781**	СВІЖОСТІ
СВІЖУ	**782**	СВІТ
СВІТ	**783**	СВІТ
СВІТ	**784**	СВІТ
СВІТ	**785**	СВІТ
СВІТА	**786**	СВІТИТИ
СВІТИТИСЯ	**787**	СВІТУ
СВІТЯТЬСЯ	**788**	СВОЄ
СВОЄЇ	**789**	СВОЮ
СВОЯ	**790**	СЕБЕ
СЕБЕ	**791**	СЕРЕДИНА
СЕРЕДИНИ	**792**	СЕРЦЕ
СЕРЦЕ	**793**	СЕРЦЕ
СЕРЦЕ	**794**	СЕРЦЕ
СЕРЦЕ	**795**	СЕРЦЕ
СЕРЦЕ	**796**	СЕРЦЕ
СЕРЦЕ	**797**	СЕРЦЕ
СЕРЦЕ	**798**	СЕРЦЕМ
СЕРЦЕМ	**799**	СЕРЦЯ
СЕРЦЯ	**800**	СИВОЇ
СИГНАЛ	**801**	СИДІТИ
СИДНІ	**802**	СИЛА
СИЛАМИ	**803**	СИЛОЮ
СИЛУ	**804**	СИМВОЛ
СИН	**805**	СИНОК
СИНЯ	**806**	СИПНУЛО
СИПНУТИ	**807**	СІДАТИ
СІДАТИ	**808**	СІКНУТИ
СІЛА	**809**	СІМ
СІМ	**810**	СІСТИ
СІТІ	**811**	СКАЗ
СКАЗАВ	**812**	СКАЗАТИ
СКАЗАТИ	**813**	СКАКАТИ
СКАКНУЛИ	**814**	СКАРЖИТИСЯ
СКАТЕРТЮ	**815**	СКИДАТИ
СКИНЕШ	**816**	СКИНУТИ
СКИНУТИСЯ	**817**	СКЛАДАТИ
СКЛАДУ	**818**	СКОВЗАТИ
СКОВЗНУТИ	**819**	СКРЕБТИ
СКРЕБУТЬ	**820**	СКРІПЛЯТИ
СКРІПЛЯТИСЯ	**821**	СКРУТИТИ
СКРУТИТИСЯ	**822**	СКУШТУВАТИ
СКУШТУВАТИ	**823**	СЛАВА
СЛАВИ	**824**	СЛИЗЬКОМУ
СЛИЗЬКУ	**825**	СЛІД
СЛІД2	**826**	СЛОВА
СЛОВА	**827**	СЛОВАХ
СЛОВІ	**828**	СЛОВО
СЛОВО	**829**	СЛОВУ
СЛОН	**830**	СЛЬОЗА
СЛЬОЗАМ	**831**	СЛЬОЗИ
СЛЬОЗОЮ	**832**	СМЕРТІ

СМЕРТНА	**833**	СМЕРТЬ
СМЕТАНІ	**834**	СМІХ
СМІХ	**835**	СМІШНОГО
СМІЮТЬСЯ	**836**	СНІ
СНІГ	**837**	СНОМ
СНОПІВ	**838**	СОБАКА
СОБАКА	**839**	СОБАКУ
СОБАЦІ	**840**	СОБІ
СОБОЮ	**841**	СОВІСТЮ
СОВІСТЬ	**842**	СОЛОМИНЦІ
СОЛОМІ	**843**	СОРОКА
СОРОМ	**844**	СОТВОРІННЯ
СОУСОМ	**845**	СПАЛИВ
СПАЛИЛА	**846**	СПИНІ
СПИНОЮ	**847**	СПИСАТИ
СПИСИ	**848**	СПІВАТИ
СПІД	**849**	СПІЙМАТИ
СПІЙМАТИСЯ	**850**	СПЛИВТИ
СПЛИЛО	**851**	СПОКУТУВАТИ
СПОКУШАЄ	**852**	СПОЧИВАТИ
СПОЧИНОК	**853**	СПРАВЛЯТИ
СПРАВНА	**854**	СПУСКАТИ
СПУСКАТИСЯ	**855**	ССУТЬ
СТАВ	**856**	СТАВИТИ
СТАВИТИ	**857**	СТАВИТИ
СТАВКА	**858**	СТАРИЙ
СТАРИХ	**859**	СТАТИ
СТАТИ	**860**	СТАТИ
СТАТЬ	**861**	СТИРЧАТИ
СТИРЧИТЬ	**862**	СТО
СТОВБУЛА	**863**	СТОРОНУ
СТОРЧ	**864**	СТОЯТИ-
СТОЯТИ	**865**	СТОЯТИ
СТОЯТЬ	**866**	СТРИБАТИ
СТРИБАЮТЬ	**867**	СТРІЛЯТИ
СТРІЛЯЮТЬ	**868**	СТУКНУТИСЯ
СТУЛИТИ	**869**	СУД
СУДДЯ	**870**	СУХИЙ
СУХИМ	**871**	СХИЛИТИ
СХИЛІ	**872**	СХОДИТИ
СХОДИТЬ	**873**	СЬОГОДНІШНІМ
СЬОМА	**874**	ТАК
ТАК	**875**	ТАК
ТАК	**876**	ТАК
ТАКА	**877**	ТАРАБАНИТЬ
ТАРАБАРСЬКА	**878**	ТЕБЕ
ТЕЄ	**879**	ТЕПЕР
ТЕПЛА	**880**	ТЕРТИ
ТЕРТИСЯ	**881**	ТИЖДЕНЬ
ТИЖНЯ	**882**	ТИН
ТИНАМИ	**883**	ТИСКОМ
ТИСНЕ	**884**	ТІЛОМ
ТІЛУ	**885**	ТІПУН
ТІСНИ П	**886**	ТО
ТОБІ	**887**	ТОГО

ТОГО	**888**	ТОН
ТОНІ	**889**	ТОПТАТИ
ТОПТАТИ	**890**	ТОПТАТИ
ТОПТАТИСЯ	**891**	ТОРКНУТИ
ТОРКНУТИСЯ	**892**	ТОЧИТИ
ТОЧИТИ	**893**	ТОЧКУ
ТОЧНО	**894**	ТРЕМТІТИ
ТРЕМТЯТЬ	**895**	ТРИМАТИ
ТРИМАТИ	**896**	ТРИМАТИ
ТРИМАТИ	**897**	ТРИМАТИ
ТРИМАТИ	**898**	ТРИМАТИСЯ
ТРИМАЮТЬ	**899**	ТРІСНУВ
ТРІСНУЛИ	**900**	ТРУП
ТРУПАХ	**901**	ТРЯСЦЯ
ТРЯСЦЯ	**902**	ТУГОЮ
ТУДИ	**903**	ТУМАНИТИ
ТУМАНИТЬСЯ	**904**	ТЮРМА
ТЮРМАХ	**905**	ТЯГТИ
ТЯГТИ	**906**	тягти
ТЯГТИ	**907**	ТЯМИТИ
ТЯМИТИСЯ	**908**	УБИВАТИ
УБИЙ	**909**	УВАГУ
УВАЗІ	**910**	УДАРИТИ
УДАРИТИ	**911**	УДЕРТИ
УДИТИ	**912**	УКЛОНЯТИСЯ
УКОЛУПАТИ	**913**	УМИВАТИ
УМИВАТИСЯ	**914**	УПАДАТИ
УПАДУ	**915**	УСКАКУВАТИ
УСКОЧИТИ	**916**	УТИШИТИ
УТІШАТИ	**917**	ФАКТ
ФАКТОМ	**918**	ФРАЗИ
ФРОНТИ	**919**	ХАПАТИ
ХАПАЮТЬ	**920**	ХАПКИЙ
ХАПУН	**921**	ХВАЛА
ХВАЛИТИ	**922**	ХВИЛИНУ
ХВИЛИНУ	**923**	ХВІСТ
ХВОРА	**924**	. ХИБУЄ
ХИЛИТИ	**925**	ХИТКУ
ХИТНУТИ	**926**	ХЛІБ
ХЛІБА	**927**	ХМАРА
ХМАРАМИ	**928**	ХОВАТИ
ХОВАТИСЯ	**929**	ХОДИТИ
ХОДИТИ	**930**	ходити,
ХОДИТИ	**931**	ХОДИТИ
ХОДИТЬ	**932**	ХОДУ
ХОДУ	**933**	холодком
ХОЛОДНА	**934**	ХРЕБЕТ
ХРЕБТА	**935**	ХРІН
ХРІНА	**936**	ХТО
ЦАБЕ	**937**	ЦАБЕ
ЦАП	**938**	ЦАРСТВО
ЦАРСТВУЄ	**939**	ЦЕНТР
ЦЕП	**940**	ЦІЛИТИСЯ
ЦІЛІ	**941**	ЦОКОТІТИ
ЦУГИ	**942**	ЦУЦИК

ЦУЦИКА	**943**	ЧАРІВНА
ЧАРІВНИК	**944**	ЧАС
ЧАСИ	**945**	ЧАША
ЧАШКУ	**946**	ЧЕСАТИ
ЧЕСНЕ	**947**	ЧИН
ЧИНЬБИ	**948**	ЧИТАТИ
ЧИЯ	**949**	ЧОГО
ЧОГО-ЧОГО	**950**	ЧОРТ
ЧОРТ	**951**	ЧОРТ
ЧОРТ	**952**	ЧОРТ
ЧОРТ	**953**	ЧОРТ
ЧОРТ	**954**	ЧОРТ
ЧОРТА	**955**	ЧОРТА
ЧОРТА	**956**	ЧОРТОВІ
ЧОРТОВІЙ	**957**	ЧУДАСІЯ
ЧУДЕСА	**958**	ЧУПРИНУ
ЧУТИ	**959**	ЧУТИ
ЧУТКА	**960**	ЧХАЄТЬСЯ
ШАБАТУРКУ	**961**	ШАШІЛЬ
ШВАБУ	**962**	ШИЛО
ШИЛОМ	**963**	ШИЮ
ШКАЛИКИ	**964**	ШКУРА
ШКУРИ	**965**	ШКУРУ
ШЛЮБ	**966**	ШМАТОК
ШМЙГИ	**967**	ШПИЧКАХ
ШПУРЛЯТИ	**968**	ШТУКИ
ШТУКУ	**969**	ШУМУ
ШУРИ-МУРИ	**970**	ЩЕЗНУТИ
ЩЕЛЕПИ	**971**	ЩО
ЩО	**972**	ЩО
ЮВЕНАЛІВ	**973**	ЮШКУ
Я	**974**	ЯГОДА
ЯЄЧНІ	**975**	ЯЗИК
ЯЗИК	**976**	ЯЗИК
ЯЗИК	**977**	ЯЗИКА
ЯЗИКАХ	**978**	ЯКОГО
ЯКОГОСЬ	**979**	ЯТЬ
ЯЩИК	**980**	ЯЩИК

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Книга 1

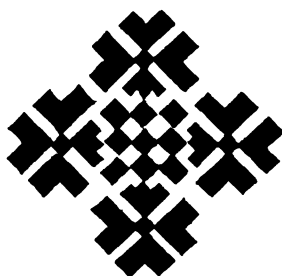

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1993

ББК 81.2Ук-4
Ф82

Укладачі

В. М. БІЛОНОЖЕНКО, В. О. ВИННИК,
І. С. ГНАТЮК, В. Й. ГОРОБЕЦЬ, В. В. ДЯТЧУК,
В. П. ЗАБЄЛІНА, Н. М. НЕРОВНЯ, Н І. ПАШКОВСЬКА,
О. П. ПЕТРОВСЬКА, Н. П. РОМАНЮК, Т. О. ФЕДОРЕНКО,
Л. А. ЮРЧУК

Це перший академічний словник, що найповніше відображає загальновживану фразеологію сучасної української мови. Значення фразеологічних одиниць ілюструється цитатним матеріалом. У словнику подається всебічна лексикографічна характеристика фразеологізмів.

Для широкого кола читачів — наукових працівників, письменників, журналістів, редакторів видавництв, викладачів вузів, учителів середніх шкіл, студентів, учнів та ін.

Затверджено до друку вченою радою
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України

Наукове видання

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Книга 1

Редакція мовознавства та словників

Редактори Ю І Бойко, О А Дітель, Л П Марченко,
Л В Туник, Л К. Ярошевська
Оформлення художника Л О Омелянюка
Художній редактор О Я Вишневський
Технічний редактор І М Лукашенко
Коректори К С Мірзамухамедова, І В Кривошеїна

Здано до набору 30 10 90 Підп до друку 11 11 91 Формат 70×100/16 Папір офс № 1 Літ гарн
Вис друк Фіз друк арк 33,0 Ум-друк арк 42,9 Ум фарбо-відб 42,9 Обл-вид арк 62,83
Зам 3—1096

Видавництво «Наукова думка» 252601 Київ 4, вул Терещенківська, 3

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057 Київ 57, вул Довженка, 3

Ф $\frac{4602020100-163}{221-93}$ 531-91

ISBN 5-12-000635-3

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КНИГА 2

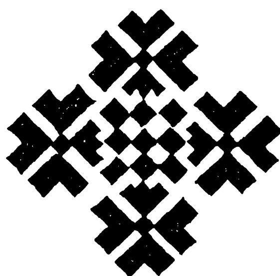

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1993

ББК 81.2Ук-4
Ф82

Укладачі

В. М. БІЛОНОЖЕНКО, В. О. ВИННИК,
І. С. ГНАТЮК, В. Й. ГОРОБЕЦЬ, В. В. ДЯТЧУК,
В. П. ЗАБЄЛІНА, Н. М. НЕРОВНЯ, Н. І. ПАШКОВСЬКА,
О. П. ПЕТРОВСЬКА, Н. П. РОМАНЮК, Т. О. ФЕДОРЕНКО,
Л. А. ЮРЧУК

Це перший академічний словник, що найповніше відображає загальновживану фразеологію сучасної української мови. Значення фразеологічних одиниць ілюструється цитатним матеріалом. У словнику подається всебічна лексикографічна характеристика фразеологізмів.

Для широкого кола читачів — наукових працівників, письменників, журналістів, редакторів видавництв, викладачів вузів, учителів середніх шкіл, студентів, учнів та ін.

Затверджено до друку вченою радою
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України

Редакція мовознавства та словників

Редактори

Ю. І. Бойко, О. А. Дітель
Л. П. Марченко, Л. В. Туник, Л. К. Ярошевська

Ф $\frac{4602020100\text{-}164}{221\text{-}93}$ 531-91

ISBN 5-12-000635-3

Наукове видання

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Книга 2

Укладачі

Білоноженко Віра Максимівна
Винник Василь Олексійович
Гнатюк Ірина Святославівна та ін.

Оформлення художника Л. О. Омелянюка
Художній редактор О. Я Вишневський
Технічний редактор І. М. Лукашенко
Коректори К. С. Мірзамухамедова, І. В. Кривошеїна

Здано до набору 30.10.90. Підп. до друку 11.11 91. Формат 70×100¹/₁₆. Папір офс. № 1
Літ. гарн Вис. друк Фіз друк. арк. 28,5. Ум. друк. арк. 37,05 Ум фарбо-відб. 37,05
Обл -вид арк. 55,15 Зам 3—1387

Видавництво «Наукова думка» 252601 Київ 4, вул. Терещенківська, 3

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057, Київ 57, вул. Довженка, 3.

Ф82 **Фразеологічний** словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін.— К.: Наук. думка, 1993.— 984 с.
ISBN 5-12-000635-3 (в опр.).

Це перший академічний словник, що найповніше відображає загальновживану фразеологію сучасної української мови. Значення фразеологічних одиниць ілюструється цитатним матеріалом. В словнику подається всебічна лексикографічна характеристика фразеологізмів. Призначений для широкого кола читачів—наукових працівників, письменників, журналістів, редакторів видавництв, викладачів вузів, учителів середніх шкіл, студентів.

Ф $\frac{4602020100-164}{221-93}$ 531-91 ББК 81.2Ук-4

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КНИГА 1

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КНИГА 2

„НАУКОВА ДУМКА“